

ॐ

श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।

सत्सङ्गिजीवनम् ।

गतानन्दमुनिविरचितम् ।

चतुर्थप्रकरणम् ।

हरिजीवनदासकृत-गुर्जरानुवादसहितम् ।

५०-८

११०१ अनातनधर्मधुरन्धराचार्यश्री-

आनन्दप्रसादमहाराजश्रीनी आज्ञायी

वडतालमन्दिरतरफ्ती छयावी प्रसिद्धकर्ता-

कोठारी पु० धर्मस्वरूपदासजी ।

सं० १९९१. निर्णयसागरप्रेस मुंबई. सन १९३४.

किंमत रु. २-८-०

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the 'Nirnaya Sagar' Press,
26-28, Kolbhat Lane, Bombay.

Published by Shri Anand Prasadacharya Maharaj.
Swami Narayana Temple, Vadatal.

શ્રીલામિનારાયણો જયતિ । વિષયાનુક્રમણિકા ।

ચતુર્થપ્રકરણમ્ ।

૧ આને આરંભીને નવ અધ્યાયોવડે પુરાણશ્રવણોત્સવ કહેતાં, આ અધ્યાયમાં—સકુટુંબ ઉત્તમ રાત્રીએ સેવાતા ભગવાને દુર્ગપુરમાં રહીને માર્ગશીર્વ માસમાં પુરાણશ્રવણના મિષથી લોકોને પુરાણનો અર્થ શ્રદ્ધા કરાવા, પૌરાણિક મયારામવિપ્ર પ્રતિ કરેલો પુરાણવાચનનો સમાવેશ તથા ભક્તલોકોના પ્રતિ ભગવાને કરેલું સકળ પુરાણશ્રવણમહિમાનું અનુવર્ણન તથા પુરાણશ્રવણોત્સુક ઉત્તમ નૃપના પુછવાથી ભગવાને તેમના પ્રતિ કહેલું સામાન્યતઃ પુરાણશ્રવણવિધિનું વિસ્તૃત નિરૂપણ વિગેરે ॥૧॥

૨ ઉત્તમનૃપતિના પુછવાથી ભગવાને ગ્રાહ્ય પાત્ર આદિક પુરાણોનાં નામ કહેવાપૂર્વક સમય પુરાણ ઇતિહાસની અપેક્ષાએ શ્રીમદ્ભાગવતનો સહેતુક સમુત્કર્ષ વર્ણન કરતાં કહેલું શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રાદુર્ભાવપ્રકારનું નિરૂપણ ॥૨॥

૩ વેદતુલ્ય શ્રીમદ્ભાગવતના સંગ્રહથી તત્પ્રતિપાદ સારાંશના નિરૂપણ-પૂર્વક કરેલું મહિમાનું વિશેષતઃ સવિસ્તર વર્ણન ॥૩॥

૪ શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રવણવિધિનિરૂપણમાં ભગવાને તેના અંગભૂત આવાહનાદિ પૂજાવિધિનું કરેલું નિરૂપણ ॥૪॥

૫ શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રવણવિધિનિરૂપણમાં પ્રવક્તાના ગુણસેદથી કહેલો ઉત્તમ-મધ્યમ-અધમસેદ તથા પ્રવક્તાએ પાળવાના નિયમવિશેષોનું કથન તથા પ્રવચનના આરંભનો ક્રમ તથા પ્રતિદિન કથાવાચનની સમાપ્તિમાં વળ્ય અધ્યાયોનું કથન વિગેરે ॥૫॥

૬ શ્રીભાગવતના શ્રવણવિધિમાં ગુણસેદને લીધે ઉત્તમ-મધ્યમ-અધમ સેદથી ત્રણ પ્રકારના શ્રોતાઓનાં લક્ષણો તથા શ્રોતાઓએ આદરણીય નિયમવિશેષો તથા શ્રોતાઓએ કથાના અંતમાં કરવાનો વક્તાનો પૂજન-ક્રમ અને દાનક્રમ વિગેરે ॥૬॥

૭ શ્રીમદ્ભાગવતના દાનવિધિનું નિરૂપણ—તેમાં શ્રીભાગવતના દાનકાળનો નિર્ણય, શ્રીભાગવતનું સહેતુક લક્ષણનિરૂપણ, શ્રીભાગવતપુસ્તકનું મુવર્ણ-

સિદ્ધાસનમાં સંસ્થાપીને દાન આપવાનું નિરૂપણ, દાનયોગ્ય દક્ષિણા દ્રવ્યની સંખ્યાનું નિરૂપણ અને દાનકળકથન વિગેરે ॥૭॥

૮ શ્રીમદ્ભાગવતના પુરશ્વરણનું વિધાન-તેમાં સપ્તાહવાચનમાં પ્રતિદિન વાંચવાના અધ્યાયોની સંખ્યાનો નિયમ, વાચનારંભનો શુભકાળ, વાંચવા-માટે વરણીય વિગ્રોની સંખ્યાનો નિયમ, વરેલા વિગ્રોને દેય દ્રવ્યનું નિરૂપણ, કૃષ્ણપ્રતિમાસ્થાપનપૂર્વક પાઠ કરવાની આવશ્યકતા, પુરશ્વરણમાં કરવાના પાઠોની સંખ્યાનું નિરૂપણ, દક્ષિણાદાનમાં વિશેષ, પુરશ્વરણના અંગપણે ગાય-ત્રીજપના અનુષ્ઠાનમાટે વિગ્રોનું વરણ અને તેના અંગભૂત છોમનું વિધાન ॥૮॥

૯ ધર્મરક્ષણમાટે અવતરેલા ભગવાને લોકોને ધર્મનો અવબોધ આપવા સ્વયં સભામાં વિરાજમાન થઈ, પૌરાણિકના મુખથી કરેલું પુરાણાદિકનું શ્રવણ-તેમાં પ્રથમ એકમાસે કરીને કરેલું યથાવિધિ શ્રીમદ્ભાગવતનું શ્રવણ, પૌરાણિકને વસ્ત્ર વિભૂષણાદિ અપરિમિત દ્રવ્યનું કરેલું દાન, અનંતર બેમાસમાં કરેલું ફરી દશમ પંચમ સ્કંધનું શ્રવણ, દોલોત્સવ કર્યાથકી અનંતર કરેલું રામાનુજલાધ્યસહિત ભગવદ્ગીતાનું શ્રવણ, ચૈત્ર શુક્લ નવમીનો ઉત્સવ કર્યાથકી અનંતર કરેલું સલાખ્ય વિષ્ણુસહસ્રનામનું શ્રવણ, તે પછી શ્રીવામુદેવમાહાત્મ્યનું કરેલું શ્રવણ, તે પછી સામવેદનું પારાયણવિધાન, તેપછી મિતાશ્વરાનું અને તે પછી વિદુરનીતિનું કરેલું શ્રવણ વિગેરે ॥૯॥

૧૦ સારંગપુરનિવાસી જીવવર્માદિ ભક્તોની પ્રાર્થનાથી જન્માષ્ટમીમહોત્સવ કરવા સારંગપુરપ્રતિ ભગવાનનું પધારવું અને ત્યાં કલ્લુનદીના તટને આરંભીને ધોળાનદીના તટપર્યંત થએલી મહાસભામાં ભગવાનનું વિરાજવું તથા સભામાં ભક્તોનો બેસવાનો પ્રકાર વિગેરે ॥૧૦॥

૧૧ જન્માષ્ટમીમતના વિનિર્ણયપૂર્વક તેના મતવિધિનું કરેલું નિરૂપણ તથા જન્માષ્ટમીના ઉદ્ઘાપનવિધિનું કરેલું નિરૂપણાદિ ॥૧૧॥

૧૨ સ્વયં ભગવાને ભક્તશિક્ષણાર્થે યથાવિધિ કરેલું જન્માષ્ટમીમત, તેના અંગભૂત શ્રીકૃષ્ણમહાપૂજન, ભક્તોને કરેલો સદુપદેશ, ભક્તોએ ઉત્સવને અંતે કરેલું ભગવાનનું મહાપૂજન અને ભગવાને સ્ત્રીયોપાસે કરાવેલું ઋષિપંચમીનું જાત વિગેરે ॥૧૨॥

૧૩ વાસ્તુવર્મા આદિક ભક્તોની પ્રાર્થનાથી ભગવાનનું કારીયાણીમામે

પધારવું, ત્યાં ભગવાને સલામા કરેલો યોગાદિકનો ઉપદેશ અને શ્રીલા
બ્યસહિત વ્યાસસૂત્રનું કરેલું શ્રવણ વિગેરે ॥૧૩॥

૧૪ ઉત્તમરાજના પુછવાથી ભગવાને કરેલું નરકને પમાડનારા પાપ-
લેદો અને સ્વર્ગને પમાડનારા પુણ્યલેદોનું વિસ્તૃત નિરૂપણ ॥૧૪॥

૧૫ જુનાગઢના નિવાસી હેમતસિંહ અને નાગડકાના નિવાસી સૂરા
ભક્તની પ્રાર્થનાથી તેમના પુરપ્રતિ પધારવા વાછતા ભગવાને બ્રહ્માનંદ-
મુનિ નિત્યાનંદમુનિસાથે કરેલું એકાતમા સમગ્રણ વિગેરે ॥૧૫॥

૧૬ ભગવાનને પોતાના પુરપ્રતિ તેડીજવા ઇચ્છતા હેમતસિંહરાજ અને
તેના પ્રતિપેદતત્પર ઉત્તમ રાજનો પરસ્પર સયુક્તિ થયેલો સવાદ ॥૧૬॥

૧૭ વિચાર કર્યાપછી ભગવાનનું પ્રથમ સુરાભક્તનાજ લોયાગામમા
પધારવું, ત્યાંના ભક્તોએ કરેલું સપરિવાર ભગવાનનું યથોચિત આતિથ્ય,
ત્યાં ભગવાને સ્વયં કરેલો અમૃતમધુર વૃતાકશાક્તેત્સવ, ત્યાંથી ભગવાનનું
નાગડકા પ્રતિ આગમન, સુરાભક્તો સાનંદ કરેલી ભગવાનની મહાપૂજા,
તેમણે કરેલું મુનિમંડળસહિત ભગવાનનું ઉત્તમ આતિથ્ય, સલામા ભગ-
વાને માધસ્થાન આદ્રાચણાદિકની કર્તવ્યતાનો કરેલો ઉપદેશ વિગેરે ॥૧૭॥

૧૮ નાગડકામા સુરા ખાચરના પુછવાથી ભગવાને કરેલું માધસ્થાન
વિવિધ નિરૂપણ ॥૧૮॥

૧૯ શુકાનંદમુનિને ઉદ્દેશીને ભગવાને કરેલું આદ્રાચણવ્રત પ્રકારનું
નિરૂપણ ॥૧૯॥

૨૦ નાગડકાથઈ ભગવાનનું પચાળાગ્રામપ્રતિ ગમન, ત્યાં હેમતસિંહ
રાજાએ કરેલું સાનુયાયી શ્રીહરિનું ઉત્તમ આતિથ્ય, ત્યાં વિજનદેશવાસ
પ્રિય ભગવાને દોઢ માસ કરેલો નિવાસ, ત્યાં ભગવાને કરાયેલો શિવરાત્રિ
તોત્સવ, ફાલગુન માસમા ભગવાને ત્યાં કરેલો નરનારાયણપ્રાદુર્ભાવમહો-
ત્સવ અને ઉત્સવને અંતે હેમતસિંહે કરેલી ભગવાનની મહાપૂજા વિગેરે ॥૨૦॥

૨૧ અખડાનંદવર્ણીએ પુછેલા બ્રહ્મવિદ્યાપ્રવર્તક ભગવાને કરેલું દ્વૈતા
દ્વેતને પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિઓના પરમ તાત્પર્યનું સનિરૂપણ ॥૨૧॥

૨૨ પોતાના ચરણાગ્રિત મુનિજનોને ભગવાને આપેલું રાધા રમા ધર્મ
મૂર્તિ આદિકે ઉપસેવાતા પોતાના દિવ્ય પરમાદ્યુત સ્વરૂપનું દર્શન તથા

દિવ્ય સ્વરૂપના દુર્લભ દર્શનથી વિસ્મય પામેલા પાર્ષદોના પ્રતિ ભગવાને તેવા દિવ્યસ્વરૂપના દર્શનમા અનન્યસાક્ષતની હેતુતાનુ કરેલું નિરૂપણ ॥૨૨॥

૨૩ હેમતાસિંહે સ્તુતિપૂર્વક પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને તેમની અભ્યર્થનાને અનુસારે કરેલું ત્યાથી જુનાગઢપુરપ્રતિ ગમન, ત્યાં રહેલા દામોદરકુડાદિ તીર્થોની યાત્રાનું વિધાન, ત્યાંના વિગ્રોએ પ્રાર્થના કરવાથી ભગવાને ત્યાં કરેલો ચૈત્રપૂર્ણિમાપર્વેત નિવાસ, ચૈત્રશુકલનવમીએ હેમતાસિંહ રાત્રએ કરેલું ષટ્પદીપઠનપૂર્વક આરતીસુધીનું ભગવત્પૂજન, ભગવત્પ્રોક્ત દ્વારિકામાહાત્મ્યને સાલગીને યાત્રામા ઉત્સાહ પામેલા રામપ્રતાપજી ધ્વજારા મજા બ્રાતાઓનું દ્વારકાપ્રતિ સહાયપ્રદાનસાથે ગ્રેષલુ અને ભગવાનનું સપરિવાર દુર્ગપુરપ્રતિ આગમન વિગેરે ॥૨૩॥

૨૪ ધર્મરક્ષણાથે અવતરેલા ભગવાને રહસ્યમા પોતાના પ્રાદુર્ભવનું પ્રયોજન પર્યાલોચન કરતા, ભાવિજનોના હિતાથે કરેલો સદાચાર્યસ્થાપન-શ્રીકૃષ્ણમહિરપ્રતિષ્ઠાપન-અપૂર્વઅથવિરચન વિષયવાળો ગૂઢ સંકટપ ॥૨૪॥

૨૫ ભગવાનના શુભસંકટપરસમયેજ જેમને ભગવન્મહિર કરાવાનો મનોરથ ઉદ્ભવ્યો છે એવા શ્રીનગરના સત્સંગિજનોએ દુર્ગપુરમા આવીને ભગવાનની સમીપે કરેલી મહિરપ્રતિષ્ઠાપનની પ્રાર્થના, પ્રાર્થનાને અનુસારે શ્રીપુરપ્રતિ મહિરનિર્માણાથે આનંદાનંદમુનિનું મોકલવું, અનંતર દ્વારિકા યાત્રાથડી દુર્ગપુરપ્રતિ પાછા આવેલા બ્રાતાઓસાથે ભગવાનનો સમાગમ, બ્રાતાઓસાથે ભગવાને કરેલું વાટિમડીરામાયણનું શ્રવણ, અનંતર અમદાવાદથડી ભગવત્પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠાપન મુહૂર્તનો સંદેશો લઈ આવનારા મુનિઓના મુખથડી શ્રીનગરમા ત્યાંના રાત્રએ આપેલી જમીનમા ભગવન્મહિર તૈયાર થએલું બાણી મુનિમડળાદિ સાથે ભગવાને કરેલું શ્રીપુરપ્રતિ પ્રયાણ, ત્યાંના ભક્તમમાને પુરપ્રવેશમહોત્સવ સાથે પુરમા પધરાવેલા ભગવાને તે મહિરમા યથાવિધિ કરેલો શ્રીનરનારાયણપ્રતિષ્ઠાનિધિ, પ્રતિષ્ઠા પેલા તેમના પ્રાદુર્ભાવની કથા કહેવાપૂર્વક તેમના દર્શનાદિકનો કહેલો મહિમા, ત્યાંના અપરિમિત શ્રાદ્ધજોની કરેલી એક દિવસેજ ચોરાશી અને ત્યાંથી ભગવાનનું દુર્ગપુર પ્રતિ આગમન વિગેરે ॥૨૫॥

૨૬ ભુજનગરનેવાસી ગગારામપ્રમુખ ભક્તજનોની પ્રાર્થનાથી તેમની સાથે

ત્યા મદિર કરવા કરેલુ વૈષ્ણુવાનંદમુનિનું મોકલવું, અનંતર ભગવાને કરેલુ પ્રયાગજી પૌરાણિક મુખ્યથકી મહાભારતનું શ્રવણ, અનંતર ભુજગપુર થકી આવેલા દૂતમુખથી ત્યા મદિર નિષ્પન્ન થયેલુ સાલળીને ત્યા મુનિમડળ સાથે પધારીને ભગવાને કરેલુ યથાવિધિ નરનારાયણનુ પ્રતિષ્ઠાપન વિગેરે ॥૨૬॥

૨૭ વૃત્તાલયપુરના વાસી કુબેરાદિ ભક્તોની અભ્યર્થનાથી ભગવન-મદિર શિટિપઓ પાસે કરાવા ભગવાને કરેલુ અક્ષરવાનંદમુનિનુ પ્રેરણ, અનંતર શ્રીહરિએ કરેલુ ઉપનિષદ્ભાષ્યનુ શ્રવણ, તે પછી મદિરની તૈયારી દૂતમુખથી સાલળીને ભગવાનનુ મુનિમડળ ભક્તમડળ સાથે વૃત્તાલયપુર પ્રતિ પધારવુ, પધારેલા ભગવાને ત્રણ મદિરો મધ્યે મુખ્યમદિરમા લક્ષ્મીનારાયણનુ અને દક્ષિણ મદિરમા રાધાકૃષ્ણ તથા સ્વમૂર્તિનુ અને ઉત્તરમદિરમા સ્વમૂર્તિ તથા ભક્તિદેવીસહિત ધર્મદેવનુ કરેલુ પ્રતિષ્ઠાપન, પ્રતિષ્ઠાપેલા દેવોના દર્શના દિકનો ભગવાને કહેલો મહિમા, અનંતર વટપત્તનના નાથજીત્રમુખ ભક્તોની પ્રાર્થનાથી વાદિઓના વાદના પ્રશમનમાટે વિદ્વદ્વર મુનિમુખ્ય સુજ્ઞાનંદમુનિનુ ત્યા મોકલવુ અને ભગવાનનુ દુર્ગપુરપ્રતિ પાછુ પધારવુ વિગેરે ॥૨૭॥

૨૮ કૃષ્ણસેવાની સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ કરવા ઇચ્છતા ભગવાને શિટિપદ્વારા કરાવેલુ રાધાકૃષ્ણ નરન રાયણ અને પોતાનુ ચિત્રપ્રતિમાસ્વરૂપ, વસંતોત્સવનુ વિધાન, મહાસભામા કરેલી દ્વારિકાતીર્થયાત્રાની પ્રશસા, દ્વારિકા તીર્થયાત્રા કરવા ઉત્સાહ પામેલા બ્રાહ્મણ નંદરામાદિકના સાહાય્ય માટે તેમની સાથે સચ્ચિદાનંદ મુનિવરનુ મોકલવુ વિગેરે ॥૨૮॥

૨૯ અનંતર નંદરામાદિકોએ દ્વારકા પામીને ગોમતીમા કરેલો આનાદિનિધિ, શ્રીકૃષ્ણધ્યાનમાજ એ લીનચિત્ત થવાથી સમાધિને પામેલા સચ્ચિદાનંદ સાધુવરનો પ્રભાવવિશેષ જાણીને તેમને તેવાજ ત્યાજ કોઈ સ્થાનમા પડતા મુકીને નંદરામાદિકે તીર્થયાત્રાત્વરને લીધે અન્યત્ર કરેલુ ગમન, અનંતર તેઓ ગયા પછી સમાધિમાથી ઉઠેલા, ત્રણ દિવસના ઉપવાસી, ગોમતીઆનને નહિ પામેલા, શિક્ષાને નહિ પામેલા મુનિનુ દ્વારિકા થકી આરાવણ આમપ્રતિ ગમન, ત્યા તીર્થવાત્ની, ધનકલુષ્ઠ, તમ્મયુદ્ધાની જગાત તરીકે ધનાપહરણમા પ્રવર્તેલા આસુરોએ નિર્દયપણે કરાતા તીર્થયાત્રાએ આવેલા અકિંચન જનોના અનવધિ પીડનનુ મુનિએ કરેલુ અવલોકન ॥૨૯॥

૩૦ આરાવલ્લથકી શખોદ્ધાર ગએલા સચ્ચિદાનંદમુનિને દ્વારિકાધીશના દર્શનમાં મદાધ નિર્દય ધનલોલુપોએ કરેલો મહાન્ ઉપરોધ અને ભગવાનના દર્શનના અલાભથી મુનિને થએલો મહાન્ અનુતાપ વિગેરે ॥૩૦॥

૩૧ દ્વારિકાનાથદર્શનના અલાભથી અનુતાપ પામેલા, અનોદકને ત્યાગ કરી રહેલા, પ્રત્યક્ષ દર્શનની ઉત્કટ ઉત્કટાવાળા મુનિએ પાપમે દિવસે કરેલી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ, સ્તુતિથી પ્રસન્ન થએલા ભક્તવત્સલ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તેમને આપેલુ સાક્ષાત્ દિવ્ય સ્વસ્વરૂપનુ દર્શન, ભગવાનના દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શનથી સતુષ્ઠ થએલા તે મુનિએ કરેલી શ્રીકૃષ્ણસ્તુતિ પ્રાર્થના અને કૃષ્ણે આપેલુ તેમને વરદાન વિગેરે ॥૩૧॥

૩૨ શખોદ્ધારથકી પાછા આવેલા, ગોમતી તીરમાં સચ્ચિદાનંદસાધુને નહિ જોતા તેમની શોધપરાયણુ તેમનો અનુશોક કરતા એવા નંદરામાદિકની તેમના આગમનની રાહ જોતા થકા ત્યાજ સ્થિતિ, અનંતર શખોદ્ધાર થકી પાછા વળેલા તે મુનિનો તેમને સમાગમ, તે પછી તે સર્વેએ કરેલુ દ્વારિકાથકી દુર્ગપુર પ્રતિ નિર્ગમન, સચ્ચિદાનંદ મુનિને આપેલા વરદાનને અનુસારે વૃત્તાલયમાં નિલ આવિર્ભવીને સર્વેને સ્વસ્વરૂપનુ દર્શન દેવા વૃત્તાલયપ્રતિ અદૃશ્યરૂપે આઠવા આવતા દ્વારકાધીશનુ માર્ગે માર્ગે નંદરામાદિકને સ્વપ્રમા થતુ સંદર્શન, તે સર્વેનુ સુખેથી દુર્ગપુર પ્રતિ આવવુ, સચ્ચિદાનંદમુનિએ પોતે કરેલુ શ્રીકૃષ્ણથકી પ્રાપ્ત થએલા વરદાનનુ મુનિ મહાને નિવેદન, દુર્ગપુરથકી ભગવાનનુ પુષ્પહોલોત્સવ જરવામાટે વૃત્તાલયપુર પ્રતિ પ્રયાણુ, સુધ્ધ ઉઠેલા સમસ્ત મુનિઓએ સ્વપ્રમા થતા વૃત્તાલયપ્રતિ પધારતા દ્વારકાધીશના દર્શનનુ ભગવત્સમીપે કરેલુ નિવેદન, અનંતર ભગવાનનુ વૃત્તાલયમાં પધારવુ, તેજ દિવસે વાદિઓને શાસ્ત્રાર્થથી વિજીતીને વટપત્તનથકી સુજ્ઞાનમુનિનુ પાછુ આવવુ, મુનિઓની પેઠે હરિભક્તોને પણ સ્વપ્રમા થએલુ તેવુ દ્વારિકાધીશનુ દર્શન અને અનંતર ભગવાને મહોત્સવથી કરેલું ત્યા પુષ્પહોલોત્સવનુ વિધાન વિગેરે ॥૩૨॥

૩૩ સપરિવાર દ્વારિકાધીશના સાનિધ્યનેવીધે વરતાલમાં ગોમતી સાન અને તમસુદ્રાધારણને ભક્તોપાસે કરાવતા ભગવાને કરેલું તેનુ પ્રખ્યા

પન અને રાત્રિએ મહાસલામા ભગવાને કહેલું વૃત્તાલયમાહાત્મ્ય અને તપ્તમુદ્રા ગોમતીઆનકૃણાદિકર્તું નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૩॥

૩૪ વટપત્તનમા પ્રત્યક્ષ ભગવત્પ્રાપ્તિનું કળિમા શ્રેય સાધનપણું પ્રતિ પેઢ કરીને કેવળ નામસ્મરણમાનનુજ શોક્ષહેતુપણું વિવદતા અન્ય અન્ય મતવાદિઓનું છતવાની વાછાથી મુક્તાનદસ્વામિની સમીપે આવવું ॥૩૪॥

૩૫ નામોચ્ચારણમાત્રનું નિ શ્રેયસસાધનપણું નિરાકરણ કરવાપૂર્વક કલિયુગમાપણું ભગવત્પ્રાદુર્ભાવનું સ્મૃતિન્યાયથી મુનિએ કરેલું સમર્થન ॥૩૫॥

૩૬ મુક્તાનદમુનિએ કરેલું ત્રિયુગશબ્દાર્થનું સ્મૃતિન્યાયથી વિવેચન, આસુરી સપદાને અનુસરેલા જનોને સમસ્ત મનુષ્યોના નયનગોચરપણે પ્રાદુર્ભાવેલા પણ ભગવાનના જ્ઞાનનો અભાવ અને દૈવીસપદાને અભિમુખ થએલા જનોને તો ભગવાનના અવતારોના યથાર્થ જ્ઞાનનો સદ્ભાવ વિગેરે ૩૬

૩૭ મુનિએ ભગવાનના અવતારોનું દશસંખ્યાપરિમિતપણું સ્મૃતિ ન્યાયથી ખડન કરવાપૂર્વક અસંખ્યાતપણાનું કરેલું સમર્થન, ભગવાનના અવતારનું યથાર્થપણું જણાવનાર લક્ષણોનું સપ્રમાણ કરેલું નિરૂપણ, પોતાના ગુરૂ સહજનદસ્વામીવિષે પ્રાદુર્ભાવના અસાધારણ અદ્ભુત ઔશ્વર્યોના અતિશયનું કરેલું મુનિએ નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૭॥

૩૮ પરાજય પામેલા ગતાભિમાન રામચદ્રાદિ વાદિઓએ લક્ષ્મિવિનય પૂર્વક કરેલું મુક્તાનદસ્વામિના ચરણનું સમાશ્રયણ, અનંતર મુનિએ ઉપ દેશેલા પ્રકારે શ્રીહરિસ્વરૂપમા ચિત્તને બોડી દધને ધ્યાનયોગમા પ્રવર્તતા તેમને તત્ક્ષણ થએલા ભગવાનના સાક્ષાત્ દર્શનથી તેમનેવિષે ઉપજેલો તેઓને લક્ષ્મિપ્રકર્ષ, નારૂપત મનીષુખથી મુનિનું આહાત્મ્ય સાલળવાથી અદ્વાતિશયને પામેલા સયાશ્રય રાજાએ મુનિની સમીપે આવીને કરેલી ભગવાનને પોતાને પુરે પધારવાની પ્રાર્થના, મુનિએ રાજાને કરેલો સદુપ દેશ અને નાથજીત રામચદ્રાદિક લક્ષ્મી સાથે મુનિનું વૃત્તાલયમા આવીને ત્યાં રહેલા ભગવાનને મળીને વટપત્તનવૃત્તાંતનું તેમને કરેલું નિવેદન ॥૩૮॥

૩૯ ભગવાનનું વૃત્તાલયથડી દુર્ગાપુર પધારવું, દુર્ગાપુરમાં રહેલા ભગવાનની સમીપે આવીને હેમતાસિંહરાજાએ કરેલી જુનાગઢમાં મદિર નિર્માણની પ્રાર્થના તથા મુજજીત રાજાએ કરેલી ઘોઘેરામા ભગવન્મદિર

પ્રતિષ્ઠાપનની પ્રાર્થના, તે બચેની પ્રાર્થનાને અનુસારે મદિરનિર્માણ માટે હેમતાસિંહની સાથે જુનાગઢપ્રતિ શ્રદ્ધાનંદમુનિનું મોકલવું અને પુનઃ જીતની સાથે અદ્યુતાનંદમુનિનું મોકલવું અનંતર ભગવાને કરેલું શ્રદ્ધાવંશ તાદ્દિકનું શ્રવણ તે પછી ધર્મદેવનો ઉત્સવ કરવા ભગવાનનું વૃત્તાલયપુર પ્રતિ પધારવું અને ભગવાને કરેલો ધર્મદેવપ્રાદુર્ભાવ મહોત્સવ ॥૬૮॥

૪૦ તે પછી ભગવાને કરેલું અયોધ્યાપ્રસાદજી રઘુવીરજી દત્તપુત્રનું આચાર્યપદમા સ્થાપન, દેશવિભાગવિધાન, આચાર્યપદમા સ્થાપેલા તેઓને અવિકાર કરીને ભગવાને કરેલો મદુપદેશ, સભામા ભેગા થએલા સર્વ ભક્તોના પ્રતિ ભગવાને કરેલો ઉપયોગી આદેશ અને ભગવાને લક્ષ્મિ દેવીનો કરેલો મહોત્સવ ઇત્યાદિ ॥૪૦॥

૪૧ વટપત્તનના મહારાજાએ મોકલેલા, તેમનો પ્રાર્થનાસંદેશો લઈ આવનાર નાટ્યપત્રમંત્રીએ વરતાલમા આવીને ભગવાનસમીપે કરેલું મહારાજાના મનોરથનું નિવેદન તે પછી ભગવાને પાર્થિવની પ્રાર્થના પરિપૂર્ણ કરવા મત્રીમુખથીજ મોકલેલો પોતાના આગમનનો પ્રતિસંદેશો ભગવાનનું સમુનિમગ્ધ સપાર્શ્વદગ્ધ વટપત્તનપ્રતિ પ્રસ્થાન, પધારેલા ભગવાનને સાલણીને મહારાજાએ ચતુરંગિની સેનાસાથે મોકલેલા નાટ્યપત્રે કરેલું ભગવાનને અભિમુખ ગમન, ભગવાનનો નગરપ્રવેશમહોત્સવ, રાજાએ અભિમુખ આવીને ભગવાનનો કરાવેલો રાજભવનપ્રવેશ અને પૌરજનમહોત્સવ ॥૪૧॥

૪૨ પ્રણામ પ્રણય પરિપ્રશાદિકવડે રાજાએ સત્કાર કરેલા તે ભગવાનનું રાજભવન થકી નિકળીને, પ્રથમથીજ રાજાએ તૈયાર કરાવેલા પોતાને અનુરૂપ સ્વાવાસસ્થાનમા પ્રવેશ ત્યાં રાજાએ કરેલું રાજોચિત આતિથ્ય ત્રીજે દિવસે મહારાજાએ કરેલી પોતાની હવેલીમા ભગવાનની સખદુર્માન પધરામણી, ત્યાં રાજાએ કરેલું ભગવાનનું હારે પૂજનસન્માન રાજાને ભગવાને કરેલો સદુપદેશ, તેપછી તે રાજભવનથકી ચતુરંગસેનાસહિત ભગવાનનું નિકળવું, નગરના સીમાડામુધી પાછળ વળાવા આવેલા રાજ પરિજનો અને ભક્તજનોને અભિનંદનપૂર્વક પાછા વાળીને ભગવાનનું પોતાના પરિવાર સાથે વૃત્તાલયપુરે આવવું વિગેરે ॥૪૨॥

૪૩ ત્યાં ત્રિરાજમાન ભગવાને દેશાતરથકી આવેલા ભક્તજનો મુનિ

જનોને તે તે દેશપ્રતિ મોકલીને, એકાંતતાથી કરેલું દશમપંચમસ્કંધનું શ્રવણ અને તે પછી શિક્ષાપત્રીલેખનનો સહેતુ કરેલો ઉપક્રમ ॥૪૩॥

૪૪ નાનાદેશનિવાસી લોકોને ઉદ્દેશીને સહજનદસ્વામીએ લખેલી સર્વસચ્છાસ્ત્રસાર શિક્ષાપત્રીનો અનુવાદ ॥૪૪॥

૪૫ તે પછી ભગવાનનું અમદાવાદપુર પ્રતિ પધારણુ, ત્યાં ભગવાને કરેલું શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યનું શ્રવણ, અનંતર ત્યાં ભગવાને કરેલો પુષ્પ-દ્વોજ મહોત્સવ, ત્યાંથી ભગવાનનું ભાષ્ટદેશમા ગમન, પુનઃસ્થિત રાજ્યએ ધોક્ષેરામા મદિરની પરિપૂર્ણતા જણાવતા ભગવાને ત્યાં પધારીને શુભ મુહૂર્તમાં કરેલું શ્રીરાધાસહિત મદનમોહન કૃષ્ણનું પ્રતિષ્ઠાપન વિગેરે ॥૪૫॥

૪૬ આચાર્યપદમા પ્રતિષ્ઠાપેલા પુત્રોને ઉદ્દેશીને આઠ અધ્યાયોવડે દીક્ષાવિધિનું નિરૂપણ કરતાં, આ અધ્યાયમા ભગવાને કરેલું સામાન્ય-દીક્ષાનું નિરૂપણ—તેમા પ્રથમ દીક્ષાનું લક્ષણ, દીક્ષાનું સામાન્યદીક્ષા વિશેષ-દીક્ષા ભેદથી એ પ્રકારપણું સામાન્યદીક્ષામા દેશકાળ નિયમનો અભાવ, શિષ્યનું લક્ષણ, ગુરુનું લક્ષણ, સામાન્યદીક્ષાનો વિધિ, શિષ્યને ગુરુએ કરવાનો કૃષ્ણમાહાત્મ્યજ્ઞાનનો પ્રકાર, દીક્ષિત શિષ્યે પ્રતિદિન પાળવાના ધર્મોનો ગુરુએ કરવાનો ઉપદેશપ્રકાર, તે પછી શિષ્યે ગુરુની કરવાની પૂજાનો પ્રકાર, દીક્ષા પામેલા શિષ્યે અનુદિન અનુષ્ઠાન કરવાના પુરુષારણાદિ પ્રકારો અને વર્ણાશ્રમ થકી બહિર્ભૂતોને આપવાની સામાન્ય દીક્ષાનો વિધિ વિગેરે ॥૪૬॥

૪૭ ગૃહસ્થોને મહાદીક્ષા ચઢણુમા કહેલો કાળનિયમ અને અધિકારિ-નિયમ વિગેરે ॥૪૭॥

૪૮ ગૃહસ્થોને આપવાની મહાદીક્ષાનો વિધિ, મહાદીક્ષા દીધેલા શિષ્યને આચાર્યે ઉપદેશ કરવાના નિયમવિશેષોનું નિરૂપણ, આત્મસ્વરૂપ નિરૂપણપૂર્વક સ્વસ્વરૂપ પરમાત્મસ્વરૂપના ચિતનપ્રકારનો ઉપદેશ, દીક્ષિતે ગુરુની કરવાની પૂજાનો પ્રકાર, પૂજેલા ગુરુએ શિષ્યને કરવાના હિતોપ-દેશનો પ્રકાર અને સચ્ચદ્રને મહાદીક્ષાવિધાનનો પ્રકાર ઇત્યાદિ ॥૪૮॥

૪૯ અનાશ્રમિઓને મહાદીક્ષાવિધાનનો વિશેષપ્રકાર, મહાદીક્ષાને પામેલા અનાશ્રમિઓના નિયમવિશેષો અને મહાદીક્ષાને પામેલા સર્વેના સાધારણ નિયમવિશેષો ॥૪૯॥

૫૦ બ્રહ્મચારિઓનો સામાન્યદીક્ષાવિધિ કહેવાપૂર્વક કહેલો મહાદીક્ષાવિધિ અને તે મહાદીક્ષિત વર્ણીએ પાળવાના નિયમવિશેષો વિગેરે ॥૫૦॥

૫૧ વિગ્રોથકી અન્ય દ્વિજેમા દેવાની સામાન્યદીક્ષા મહાદીક્ષા ભેદથી બે પ્રકારની ત્યાગિસાધુદીક્ષાનો સમસ્ત વિધિ અને તે દીક્ષિતે પાળવાના નિયમવિશેષોનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૫૧॥

૫૨ સમસ્ત દીક્ષિતોએ પાળવાનો સાધારણ ધર્મ અને આચાર્યે, સ્વયં સ્ત્રીયોને દીક્ષા નહિ આપવાનું વિધાન વિગેરે ॥૫૨॥

૫૩ યુગુક્ષાને પામેલી નારીએ આચાર્યપત્નીના ચરણસમાશ્રયણની કર્તવ્યતા, પુરૂષ આચાર્યના ચરણસમાશ્રયણનો પ્રતિષેધ, શરણે આવેલી શિષ્યલક્ષણસંપન્ન નારીને આચાર્યભાર્યાએ કરવાનું દીક્ષાદાન, સ્ત્રીયોનો દીક્ષાપ્રકારવિધિ, ત્રૈવર્ણિક અને સચ્છદ્ર નારીઓયકી અન્ય અબળાઓને આપવાની દીક્ષામાં વિશેષ, દીક્ષા પામેલી અબળાઓને આચાર્યાણીએ કરવાના નિયમોપદેશનો પ્રકાર, અનંતર શિષ્યાસ્ત્રીયોએ કરવાની ગુર્વા-પૂજનો પ્રકાર, દીક્ષા પામેલી નારીઓએ પ્રતિદિન પાળવાના નિયમો, સ્ત્રીયોનો મહાદીક્ષાવિધિ-તેમાં અધિકારિણીનું નિરૂપણ, તેણીઓને આપવાની મહાદીક્ષાના પ્રકારનું નિરૂપણ, મહાદીક્ષાને પામેલી સ્ત્રીયોને, શુદ્ધ સ્ત્રીએ કરવાના ધર્મોપદેશનો પ્રકાર વિગેરે ॥૫૩॥

૫૪ આચાર્યપદમાં અભિષેક કરેલા પુત્રોનો ભગવાને સાક્ષાત્ કરેલો બે પ્રકારનો દીક્ષાવિધિ, તે બન્ને પુત્રોદ્ધાર કરાવેલો તેમની તેમની પત્નીઓને બન્ને પ્રકારનો દીક્ષાપ્રકાર, પછી ભગવાને કરેલું પુત્રોદ્ધાર અને તત્પત્ની-યોદ્ધારા ઉદ્ધવસંપ્રદાયસિદ્ધ દીક્ષાનું જગતમાં પ્રવર્તન વિગેરે ॥૫૪॥

૫૫ મતોત્સવવિધાનપ્રતિ પુત્રોએ પુછેલા ભગવાને સાત અધ્યયોવડે વાર્ષિક મતોત્સવોનો વિધિ કહેતાં, આ અધ્યાયમાં કહેલો જન્માષ્ટમીઉત્સવનો સનિર્ણય વિધિ તથા ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં પાંચ પ્રકારનાં મદિરોમાં લક્ષ્મીનારાયણ નરનારાયણાદિરૂપ આદૃતિભેદથી વિરાજમાન એવાં પણ ભગવત્સ્વરૂપોમાં સ્વરૂપભેદશ્રમના નિરાકરણપૂર્વક કરેલું કૃષ્ણસ્વરૂપક્યનું અવબોધન ॥૫૫॥

૫૬ ભાદપદમાસીય ઉત્સવવિધિમાં-ભગવાને કહેલો અર્જુનપ્રાદુર્ભવોત્સવવિધિ, ગણપતિપ્રાદુર્ભવોત્સવવિધિ, સપ્તાપ્રાદુર્ભવમહોત્સવવિધિ, દાણ્ડી-લોત્સવવિધિ અને વામનપ્રાદુર્ભવમહોત્સવવિધિ ॥૫૬॥

૫૭ આસોમાસમાં કરવાના ઉત્સવોના વિધિમાં-ભગવાને કહેલો વિજ-
યદશમીઉત્સવવિધિ, રાસલીલોત્સવવિધિ, ભગવદ્ભંકારોના ઉન્માર્જનોત્સ-
વનો વિધિ, અહ્યંગજપનોત્સવનો વિધિ, હનુમત્પૂજનોત્સવવિધિ, દીપોત્સવ-
વિધિ અને લક્ષ્મીપૂજનોત્સવવિધિ ॥૫૭॥

૫૮ કાર્તિકમાસમાં કરવાના ઉત્સવોના વિધિમાં-ભગવાને કહેલો ગોવર્ધ-
નોત્સવવિધિ, ગોપાષ્ટમીઉત્સવવિધિ, પ્રબોધિનીઉત્સવવિધિ, ધર્મદેવપ્રાદુર્ભાવ-
મહોત્સવવિધિ, હાટરચનોત્સવવિધિ, તુલસીવિવાહોત્સવવિધિ અને દેવદી-
પોત્સવવિધિ ॥૫૮॥

૫૯ માર્ગશીર્ષાદિ ત્રણ માસોમાં કરવાના ઉત્સવોના વિધિમાં-ભગવાને
કહેલો ધનુર્માસોત્સવવિધિ, મકરસંક્રાંતિઉત્સવવિધિ, વસંતોત્સવવિધિ અને
શિવરાત્રિમહોત્સવવિધિ ॥૫૯॥

૬૦ ફાલ્ગુનાદિ ત્રણ માસોમાં કરવાના ઉત્સવોના વિધિમાં-ભગવાને
કહેલો ફોલોત્સવવિધિ, મત્સ્યજયંતીમહોત્સવવિધિ, રામનવમીમહોત્સવ-
વિધિ, ચૈત્ર શુક્લ એકાદશીએ કરવાના ફોલોત્સવનો વિધિ, કૂર્મજયંતીમહો-
ત્સવવિધિ, પરશુરામજયંતીઉત્સવવિધિ, વૃસિહજયંતીઉત્સવવિધિ ॥૬૦॥

૬૧ જ્યેષ્ઠાદિ ત્રણ માસમાં કરવાના ઉત્સવોના વિધિમાં-ભગવાને કહેલો
ગંગાવતરણોત્સવવિધિ, જ્ઞાનયાત્રોત્સવવિધિ, રથયાત્રોત્સવવિધિ, શ્રાવણમાં
ફોલોત્સવવિધિ, વરાહજયંતીમહોત્સવવિધિ, પવિત્રારોપણોત્સવવિધિ અને
શ્રીરામાનંદપ્રાદુર્ભાવમહોત્સવવિધિ ॥૬૧॥

૬૨ ગોપાલાનંદ મહામુનિને ઉદ્દેશીને ધર્મામૃત નામના ત્યાગિધર્મોનું
અધ્યાયોવડે નિરૂપણ કરતા ભગવાને આ અધ્યાયમાં કરેલું લોભગત-
દોષોનું નિરૂપણ તથા લોભજન્યના ઉપાયોનું નિરૂપણ તથા લોભજન્યના
ઉપાયપણે કરેલા નિયમોના ભંગમાં પ્રાયશ્ચિત્તની કર્તવ્યતા વિગેરે ॥૬૨॥

૬૩ ભગવાને કરેલું કામના દોષોનું નિરૂપણ, તેના જન્યના ઉપાયોનું નિરૂ-
પણ અને ઉપાયપણે કહેલા નિયમોના ભંગમાં પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન ॥૬૩॥

૬૪ ભગવાને કરેલું રસમાં રહેલા દોષોનું નિરૂપણ, તેના વિજયના
ઉપાયોનું નિરૂપણ અને વિજયના ઉપાયપણે કહેલા નિયમોના ભંગમાં
પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ વિગેરે ॥૬૪॥

૬૫ ભગવાને કરેલું શ્રેહનિષ્ઠ દોષોનું નિરૂપણ, તેના જયના ઉપાયોનું પ્રદર્શન, તેના જયના ઉપાયપણે કહેલા નિયમોના વિલંગમાં પ્રાયશ્ચિત્તની આચરણીયતા ॥૬૫॥

૬૬ માનમાં રહેલા દોષોનું નિરૂપણ, તેના જયના ઉપાયોનું નિરૂપણ, ક્ષમાની સ્વાગિઓને આવશ્યકતા, આર્હિસાચરણયુક્તા, હિંસાપ્રસંગમાં પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ, આત્મનિવેદી સ્વાગિઓના વિશેષનિયમો વિગેરે ॥૬૬॥

૬૭-ભગવાને કરેલું જ્ઞાનસ્વરૂપનું નિરૂપણ, વૈરાગ્યસ્વરૂપનું નિરૂપણ, ભક્તિસ્વરૂપનું નિરૂપણ, પ્રવૃત્તિધર્મ-નિવૃત્તિધર્મ બન્નેનું પણ ભગવાનના સંબન્ધથી એકાંતિકતાનું ઉપપાદન, એકાંતિક ધર્મનું જ નિઃશ્રેયસમાં સાધનપણું અને એકાંતિકધર્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૬૭॥

૬૮ નિત્યાનંદ મહામુનિને ઉદ્દેશીને છ અધ્યાયોવડે જ્ઞાનોપદેશ કરતાં, આ અધ્યાયમાં બ્રહ્માંડ સર્ગદ્વારા જ્ઞાનને નિરૂપણ કરવા પ્રવર્તેલા ભગવાને કરેલું પૌરૂષ સર્ગનું સંનિરૂપણ ॥૬૮॥

૬૯ ભગવાને કરેલું આહારિક સર્વલક્ષણોનું શાસ્ત્રાનુભવયુક્તિથી નિરૂપણ ॥૬૯॥

૭૦ જીવોને પૂર્વ પૂર્વ કર્માનુસારે થતો દેહયોગ, પાંચભૌતિક સ્થૂળ દેહના સ્વરૂપનું વિવેચન, સૂક્ષ્મદેહસ્વરૂપનું વિવેચન, પ્રાણવૃત્તિભેદનું નિરૂપણ, ભગદાદિ ત્રણ અવસ્થાઓનું નિરૂપણ, વિશ્વતૈજસાદિ ભેદનું નિરૂપણ અને સત્ત્વાદિ ગુણોનું કાર્યભેદથી લક્ષણ વિગેરે ॥૭૦॥

૭૧ અધ્યાત્મ અધિદેવ અધિભૂતોના ભેદનું ભગવાને કરેલું નિરૂપણ અને તે થકી ભિન્ન જીવસ્વરૂપનું કરી પણ કરેલું સ્પષ્ટ નિરૂપણ વિગેરે ॥૭૧॥

૭૨ જ્ઞાનપર સાંખ્યશાસ્ત્ર અને કર્મપર અન્ય મર્વકોઈ શાસ્ત્રનું વામુદેવપરપણાનું નિરૂપણ, દિવ્યાકાર શ્રીકૃષ્ણમાં કરાતી નવવિધ ભક્તિનું જ નિઃશ્રેયસમાં સાધનપણું, જીવ બ્રહ્મના ભેદનું સમર્થન અને અદ્વૈત શ્રુતિઓના તાત્પર્યનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૭૨॥

૭૩ જ્ઞાનપરિપાકરૂપ ભક્તિપ્રદર્શના કળનું નિરૂપણ અને જ્ઞાનોપદેશના પાત્ર અપાત્ર ભેદનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૭૩॥

इति विषयानुक्रमणिका ॥

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।

સત્સાદ્ગીર્જીવનમ્ ।

ગુર્જરાનુવાદસહિતમ્ ।

ચતુર્થપ્રકરણમ્ ।

સુવ્રત ઉવાચ—સ્વગૃહે નિવસન્તં તં નિર્દમ્મોઽભયનન્દનઃ । સિપેષે
પર્યા મત્ત્યા સકુટુમ્બોઽન્વહં નૃપ ! ॥૧॥ તત્પ્રીતયે સ કૃત-
વાનન્નકૃદમહોત્સવમ્ । પ્રયોધન્યુત્સવં ચાપિ પૂર્વવદ્વિસ્મયાવહમ્
॥૨॥ ભક્તં સપરિવારં ત સુસયન્મગવાનપિ । ભક્તાન્દેશાન્તરેભ્યઃ

અધ્યાય ૧ લો.

સુવ્રતનુપિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ નૃપ ! પોતાના ભવનમાં ભક્ત
વત્સળ ભાવને લીધેજ નિવાસ કરી રહેલા ભગવાન શ્રીહરિની અભયભૂપના
પુત્ર ઉત્તમભૂપ દબાદિ દોષે રહિત થઈ પરા ભક્તિથી પ્રતિદિન સપરિવાર
સર્વવિધ સેવા કરતા હતા ॥૧॥ તે આ ઉત્તમ ભૂપતિએ તે આ શ્રીહરિની
પ્રસન્નતા માટે સર્વ જનોને વિસ્મય થાય એવો અન્નકૂટમહોત્સવ અને
પ્રયોધનીમહોત્સવ તૃતીયપ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે કરી સવત્ ૧૮૭૬ ના
વર્ષમાં પણ કર્યા ॥૨॥ ભગવાને પણ પોતાની પરિચર્યાનાજ એક મહો-

૧ નવ અધ્યાયથી શ્રીતરિંગ પુરાણ અવલોક્તસવ કહેતા, આ અધ્યાયમાં પુરા
ણાદિના અવલોકનો વિધિ સામાન્યપણે કહ્યો છે

સ્નાનાદ્યાચીકરચ તૌ ॥૩॥ પ્રવોધન્યુત્સવેડતીતે સ્વસ્વદેશં ગ-
તેપુ ચ । દેશાન્તરીયલોકેપુ ભગવાન્ લોકભાવનઃ ॥૪॥ વેદોક્તાં
સ્થાપયન્નેવ મર્યાદાં સ્થાત્રિતેપુ સઃ । પુરાણશ્રવણારમ્ભમચીકીર્ણચ
સર્વેવિત્ ॥૫॥ ઉપસ્યુત્યાય પૃથ્વાં ચ પ્રાતઃકૃત્યં વિધાય સઃ ।
આકારયત્પુરાણં પ્રયાગજિતમીશ્વરઃ ॥૬॥ સ્વમન્દિરવહિર્વિદ્યામા-
સને સ ઉપાવિદાત્ । તથ પૌરાણિકશ્રાવ્યે પાર્પદાદ્યા ઉપાયયુઃ
॥૭॥ યથોચિતં સમાયાં તે નિપેદુશ્ચ વ્યવસ્થયા । તતઃ સ ભગ-
વાનૂચે મયરામદ્વિજં પ્રતિ ॥૮॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—શૃણુ ત્વં
બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! જ્યોતિઃશાસ્ત્રવિશારદ ! । માસોડયં માર્ગશીર્ષોડસ્તિ

ત્સવવાળા સપરિવાર તે ઉત્તમ નૃપને આનંદ આપવા તે બન્ને મહોત્સવો
તેમની અભિલાષાને અનુસારે દેશાંતર થકી પોતાના સમગ્ર ભક્તોને બોલા-
વીને મહોત્સાહથી તેમની પાસે કરાવ્યા ॥૩॥ પ્રવોધનીનો મહોત્સવ
વ્યતીત થતાં, તે તે દેશે થકી આવેલા સમસ્ત ભક્તો આજ્ઞાને અનુસારે
પોતપોતાને દેશે ગયા થકી, સકળ લોકના પરિપાલક ભગવાને પોતાનું
અવતારકાર્ય જે વૈદિક ધર્મ સ્થાપન તેને પૃથ્વી ઉપર કરવા આશ્રિતપરં-
પરાએ ધર્મપ્રચારણ માટે પુરાણશ્રવણનો આરંભ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો.
સ્વયં સર્વશ ભગવાનને પણ ધર્મરક્ષણ માટે શ્રવણ શ્રાવણાદિ આવશ્યક છે.
શ્રેષ્ઠ જનજેતું જેવું આચરણ કરેછે તેવું તેવું ધર્તર (અશ્રેષ્ઠ) જન આચ-
રણ કરે છે એ ન્યાય છે ॥૪-૫॥ અનંતર માર્ગશીર્ષ માસના શુકલ પક્ષની
પક્ષી તિથિના પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને જ્ઞાનસંધ્યાદિ પ્રાતઃકૃત્ય કરીને ભગવાને
પુરાણ પ્રવક્તા પ્રયાગજીત વિપ્રને પોતાના બે પદ્ધતિઓ મોકલીને બોલાવ્યા
॥૬॥ સ્વયં શ્રીહરિ પોતાના મંદિરની બહિર્વેદી ઉપર સ્થાપેલા સિંહાસનમાં
વિરાજમાન થયા. તે સ્થળમાં પોને બોલાવેલા પૌરાણિક અને શ્રીજ્ઞ પાર્પ-
દાદિ આવ્યા ॥૭॥ તેઓ ત્યાં થએલી મહાસભામાં યથામર્યાદા યથાયોગ્ય
બેસી જતાં ભગવાન્ મયારામ વિપ્ર પ્રતિ બોલ્યા ॥૮॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! તમે સાંભળો. આ
માર્ગશીર્ષ માસ સમસ્ત માસોની અપેક્ષાએ ઉત્તમ છે, ‘માસાવાં માર્ગશી-

માસાનામુત્તમઃ કિલ ॥૧॥ વિભૂતિર્વાસુદેવસ્ય કથિતોઽસૌ મહ-
ર્ષિભિઃ । પુરાણશ્રવણં કર્તુમત્રેચ્છાસ્તિ મમ દ્વિજ ! ॥૧૦॥ તદા-
રમ્ભમુહૂર્તં ત્વં યથાશાસ્ત્રં વદાધુના । નિરન્તરાયા સિદ્ધિઃ સ્યાદ્ધ-
ત્તારમ્ભે કૃતે સતિ ॥૧૧॥ પશ્ચાદ્ગપત્રં નિષ્કાસ્ય સ તદા સ્થૂલવેષ્ટ-
નાત્ । દૃષ્ટ્વા પ્રાહ હરિં સ્વામિન્ ! મુહૂર્તઃ શ્વોઽસ્તિ તાદૃશઃ ॥૧૨॥
યોગોઽસ્તિ મિત્રસંશો યદ્દનિષ્ઠાબુધવારયોઃ । પુરાણશ્રવણારમ્ભ-
સ્તત્ર કાર્યસ્ત્વયા પ્રભો ! ॥૧૩॥ હત્યુકે તેન ભગવાન્ પ્રાહ પૌરા-
ણિકં વચઃ । પ્રારમ્ભઃ શ્વોઽસ્તિ કર્તવ્યઃ શ્રીમદ્ભાગવતસ્ય મે
॥૧૪॥ ઉપસ્યુત્થાય કર્તવ્યં દિનાદ્યપ્રહરાવધિ । ત્વયાઽસ્મામિશ્ચ

પોંડહું એમ પોતાની વિભૂતિપણે સ્વયં ભગવાનેજ કહ્યો છે. આવા ઉત્તમ
માસમાં મારે પુરાણ શ્રવણની ઇચ્છા છે. તો હે દ્વિજ ! તમો પુરાણ
શ્રવણરૂપ મતના સમારંભનું સમુચિત મુહૂર્ત (દિનશુદ્ધિ વિગેરે) યથા-
શાસ્ત્ર વિચારીને હમણાંજ કહો. તમો જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં નિપુણ છો. શુભ
મુહૂર્તમાં સમારંભેણુ કર્મ નિર્વિઘ્ન પરિસમાપ્ત થાય છે, માટે તેવું મુહૂર્ત
કહો ॥૬-૧૧॥ હે રાજન્ ! એરીતે ભગવાને કહેલા મયારામ વિષે તે
સમયે પોતાની મોટી પાઘડીમાંથી પંચાગપત્ર કાઢીને જરોબર વિચાર કરીને
શ્રીહરિને કહ્યું કે-હે સ્વામિન્ ! આવતી કાલેજ તેવું શુભ મુહૂર્ત છે.
ધનિષ્ઠા બુધવારનો જે યોગ તે મિત્રસંસિત યોગ કહ્યો છે, આ યોગ આવ-
તી કાલે વર્તે છે. (આ સ્થળે કહ્યો નથી પણ સપ્તમી બુધવારના સંબન્ધથી
સિદ્ધિયોગ જણી લેવો) તો આ શુભ મુહૂર્તમાં તમારે પુરાણ શ્રવણનો
સમારંભ કરવો. આથી અધિક તો સર્વેષ પ્રભુ આપ જણોજ છો ॥૧૨-૧૩॥
હે રાજન્ ! મયારામ વિષે આ પ્રકારે કહેલા ભગવાન્ સભામાં પોતાની
પાસે બેઠેલા પૌરાણિક પ્રયાગજીત પ્રતિ વચ્ન જોડ્યા કે-હે વિપ્રવર ! આ
મયારામ ભટ્ટે આપેલા આવતી કાલના મુમુહૂર્તમાં શ્રીમદ્ભાગવત શ્રવણનો
સમારંભ કરવો એવી મને રૂચિ થઈ છે ॥૧૪॥ તો આ કર્મમાં તમારે,
મારે અને બીજા શ્રોતાઓએ ઉપક્રાંતમાં (પાંચ ઘડી રાત્રિ બાકી રહે તે
ટાકમે) ઉઠીને દિવસના પ્રથમ પ્રહરપર્યંત યથાધિકાર નિત્યકર્મ પ્રતિદિન

વિપ્રર્પે ! નૈત્યકં કર્મ ચાન્વહમ્ ॥૧૫॥ તતઃ કથાયાઃ પ્રારમ્ભં
કૃત્વા મધ્યાદ્ધ યવ સા । સમાપનીયા ચ તતઃ કાર્યો માધ્યાહ્નિકો
વિધિઃ ॥૧૬॥ પુનસ્તૃતીયયામાન્તે સાયંસન્ધ્યાવધિ દ્વિજ ! ।
પ્રારમ્ભ ચ સમાપ્યા સા ભવતો રુચિરસ્તિ ચેત્ ॥૧૭॥ પૌરણિક
વચન—યવમેવ કરિષ્યામિ કૃપાનાથાહમન્વહમ્ । યાચયિષ્યે ય-
થાફાલં કથામગ્ર દૃઢાસન. ॥૧૮॥ વિધાન્તિર્યા કૃતા મધ્યે ત્વયા
સ્વામિન્સ્યા મમ । જાતં મન. પ્રસન્નં વૈ દેહદેશોઽન્યથા ભવેત્
॥૧૯॥ આગમ્યતાં શ્ય હત્યુપત્યા તતસ્તં ભગવાન્નિજાન્ । ભક્તાન્

કરવુ તે પછી કથાનો સમારભ કરવો તે મધ્યાહ્ને પરિસમાપ્ત કરીને
માધ્યાહ્નિક કર્મ કરવુ તે પછી તૃતીય પ્રહરને અંતે ફરીથી કથાનો આરભ
કરવો તે સાવસમયે સમાપ્ત કરવી હે દ્વિજ ! જો આ કર્મમાં તમારે
ફાવ હોય તો આ બધું શુભ થાય, કેમકે કર્મમાત્ર ફાવે તો શોભે છે પણ
પરપ્રેરણામાત્રથી નહિ, શ્રોતાઓની પેઠે વજાને પણ ફાવે ફળ આપ
નારી થાય, લોકમાં ઘણા વજાઓ ધનભુજ્ય હોય છે, તેથી વજાનું અને
શ્રોતાનું કશું શ્રેય થતુ નથી, માટે ફાવે હોય તો જોવો ॥૧૫-૧૭॥ એરીને
શ્રીનારાયણમુનિએ અત્યંત પ્રસન્નતાપૂર્વક કહેવા અને પ્રોત્સાહન આપેલા
પ્રયાગજીત પૌરાણિક પરમ આનંદ પામીને જોવા કે-હે ભગવન્ ! હું
આપની આજ્ઞાને અનુસારેજ પ્રતિદિન કરીશ આપ કૃપાનાથ છો કૃપા
ધીજ મને આપ નિયોજેછો આ જન આપ ભગવાનને કથા સંભળાવા
સમર્થ નથી, અથાપિ મારી તથા આ સમગ્ર ભક્તો ઉપર અનુગ્રહ કરવાની
ધૃષ્ટિથી આપ સાંભળવાની સૃષ્ટિ પ્રદર્શાવો છો હું અશક્ત છું અથાપિ
આદેશ તો આપનો મારા જેવાએ અવશ્ય અનુસરવો જોઈએ તો આપે
કહેલા સમયને અનુસારે આપની સમીપે દૃઢાસન રાખીને કથા વાંચીશ હે
સ્વામિન્ ! જો મધ્યાહ્ને મધ્યે નિશ્રાંતિ વાચવામાં કરી તેણે કગીને પ્રવચનનો
પરિશ્રમ મને નહિજ થાય અન્યથા તો કદાચિત્ કાયકલેશ થાત વળી આ
આપના ચરણ સેવા લાભરૂપ આરાવચનથી માફ મન બહુ પ્રસન્ન થયુ છે
॥૧૮-૧૯॥ હે રાજન્ ! આવુ પૌરાણિકનું વચન સાંભળ્યા પછી ભગવાન

પુરાણશ્રોતૃશ્ચ જગદ્દાનન્દયન્ વચઃ ॥૨૦॥ ધ્રીનારાયણમુનિસ્ત્વાચ—
 ભક્તાઃ ! શ્રુણુત મદ્રં વઃ સર્વેષાં હિતમુચ્યતે । પુરાણશ્રવણં કાર્યં
 સર્વેરેવ મદાશ્રિતૈઃ ॥૨૧॥ ચતુર્ણામપિ વર્ણનાં તથૈવાશ્રમિણામપિ ।
 અધિકારો ભવત્યેવ પુરાણશ્રવણે સદા ॥૨૨॥ એપ સાધારણઃ
 પન્થાઃ સાક્ષાત્સર્વાર્થસિદ્ધિદઃ । મહામુનિજનૈઃ પ્રોક્તો દેવૈરપિ
 સુપૂજિતઃ ॥૨૩॥ સ્વરૂપવોદ્યો ન હરેઃ કથાયાઃ શ્રવણં વિના ।

વિષ્ણુ પ્રત્યે 'આવતી કાલે તમો કથા કરવા આવજો' એમ આજ્ઞા કરીને
 પોતાના પુરાણશ્રોતા ભક્તજનોને આનંદ આપતાથકા વચન બોલ્યા ॥૨૦॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ભક્તાઃ ! માઈ વચન સાવધ મનથી
 સાભળો તમાઈ ભદ્ર-કલ્યાણ થાવ. તમારા સર્વેનું આ હિત હું કહુંહું
 સર્વ કોઈ મદાશ્રિતોએ પુરાણશ્રવણ કરવું, આ આજ્ઞા તમારા હિત-
 માટેજ મેં કર્યો છે. માટે મારા આશ્રયણને ઉન્મુખ થએલા, મારી આજ્ઞાને
 વશ વર્તનારા સર્વેએ આતો અવશ્ય કરવુંજ ॥૨૧॥ આ પુરાણશ્રવણરૂપ
 જે ધર્મ છે તે નિયમિતાધિકાર (અમુકને અધિકાર છે અને અમુકને નથી
 એમ) નથી પરંતુ સર્વાધિકાર-આરેય વર્ણ અને આરેય આશ્રમને સાધારણ
 છે (સર્વને એમાં અધિકાર છે) વળી આ ધર્મ નિયમિત ફળવાળો (અમુ-
 કજ ફળ થાય એમ) પણ નથી કિંતુ સર્વ ફળ સાધારણ છે, એટલે સર્વ
 પુરૂષાર્થને સાક્ષાત્ સિદ્ધ કરી આપે છે મહામુનિજનોનો પણ આજ્ઞા મત
 છે અને દેવતાઓને પણ બહુ અભિમત છે. માટે સર્વેએ સદા પુરાણ-
 શ્રવણ કરવું ॥૨૨-૨૩॥ નરોને ભગવત્સ્વરૂપનો સમાહાત્મ્ય અવબોધ
 પુરાણ થકી ભગવત્કથા શ્રવણ વિના નજ થાય. (યદ્યપિ વેદાંત શ્રવણથી
 પરબ્રહ્મસ્વરૂપનો અવબોધ થાય છે એમ સંભળાય છે તથાપિ તત્ત્વથી
 તેનો અવબોધ તો વેદાંતમાત્ર શ્રવણથી સુગમ નથી, કેમકે વેદનો
 આશય અતિશય ગૂઢ છે અને તેની શાખાઓ અનંત છે, તેના અર્થનો
 પ્રકાર તો ઇતિહાસ પુરાણ કરીનેજ થાય છે. 'હિતિહાસપુરાણમ્યાં વેદં
 સમુપદ્મં હવેત' એવી સ્મૃતિ છે. 'મત્તયા ત્વનન્યયા શક્ય બ્રહ્મેવં વિધો-
 ઝ્ઞન ! । શાન્તું દ્રઢું ચ તત્ત્વેન' આ વચનથી તત્ત્વતો જ્ઞાનમાં ભક્તિનું

ભવેદ્મૂળાં વિના તં ચ કથં મ્યાત્સંસ્કૃતિક્ષયઃ ॥૨૪॥ તસ્માદ્ભાસકુ-
તાનાં હિ પુરાણાનાં નિરન્તરમ્ । થવળં ભારતસ્યાપિ કાર્યં રામા-
યણસ્ય ચ ॥૨૫॥ અધ્યાનતિમિરાન્ધ્યાનાં દીપોઽયં જ્ઞાનસિદ્ધિદ્ ।
પુરાણથવળં વિષ્ણોરૌપદ્યં ભવરોગિણામ્ ॥૨૬॥ સર્વથૈવાત્મનઃ
શ્રેયો યેઽભિવાન્ઝન્તિ દેહિન । તે ષ્ટ્વન્તુ સદા ભક્ત્યા કથાં

સાધનપણુ કલું છે, બંકિતો ભગવાનની દિવ્ય કથાઓના શ્રવણથીજ
સિદ્ધ થાય છે પણ કેવળ ઉપનિષદના અર્થવિજ્ઞાનથી નહિ તો ઉપનિષદ
ગમ્ય જે પરમાત્મસ્વરૂપબોધ છે તેપણુ ભગવત્કથાગર્ભિત પુરાણના શ્રવણ
થીજ સારીરીતે સિદ્ધ થાય) તત્ત્વથી ભગવત્સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના જન્મ
મરણના પ્રવાહરૂપ સમૃત્તિનો સક્ષય કેમ થાય ? નજ થાય ॥૨૪॥ માટે
રામાયણ, ભારતાદિ ઇતિહાસ અને શ્રીમદ્ભાગવતાદિ જે વ્યાસત્રિરચિત
પુરાણો છે તેનું સતત સત્રવણ કરવું (કેમકે વ્યાસમુનિ વેદોનો વિભાગ
કરનારા અને વેદાથોને પુરાણાદિવડે પ્રકાશ કરનારા અને ભગવાનના એક
અવતારવિશેષભૂત છે) આ પુરાણશ્રવણ અજ્ઞાન અધકાર ટાળી નાખીને
તત્ત્વજ્ઞાનસિદ્ધિને આપનારો દીપવિશેષ છે અને ભવરોગને વિનાશ કર-
નારે ઔપધ પણ આ પુરાણશ્રવણુ છે ॥૨૫-૨૬॥ જે દેહિઓ પોતાનું
સર્વથા શ્રેય ઇચ્છતા હોય તેઓએ શુભ (શ્રવણપુટથી પેય અમૃત રસ
વાળી) પૌરાણિકી ભગવત્કથા ભજિથી સદાય સાભળવી (જે દેહીઓ
પોતાનું શ્રેય ઇચ્છે છે—દેહયોગ સતે બહુ જાણીઓ દેહનેજ આત્મા
માનીને પશુની પેઠે આમ્ય ધર્મમા રમ્યા કરે છે કેટલાકો આત્માને દેહ
વિલક્ષણુ જાણવા છતા પણ અપ્સરા આદિક સભોગમા રમે છે. તેઓને
પરલોકાદિ વિજ્ઞાન થયું છે પણ તે આમ્ય ધર્મમાજ એક પર્યવસાન પામનારૂં
હોવાથી તેઓને તેથી કશો વિશેષ નથી, કેમકે તેઓ પોતાને જે પ્રિય છે
તેને ઇચ્છે છે પણ શ્રેમને ઇચ્છતા નથી કોઈકિંજ પ્રિય પડી મુકીને પોતાનું
શ્રેય ઇચ્છે છે, તેવી શ્રુતિ છે—‘શ્રેયઃ પ્રેયઃ મનુષ્યમેતસૌ સમ્પરીત્ય
વિવિનક્તિ ધીર । શ્રેયો હિ ધીરોઽભિપ્રેયસો વૃણોતે પ્રેયો મન્દો યોગક્ષેમા
વૃણોતે’ ઇતિ શ્રેયને ઇચ્છતા પણ બહુજનો ઉપનિષદર્થના વિજ્ઞાનમાટે ‘શ્રુતિ

ત્ફલં વિન્દતે નરઃ ॥૩૧॥ કલૌ યુગે વિદોષેણ પુરાણશ્રવણાદ્વતે ।
નાસ્તિ ધર્મઃ પરં પુંસાં નાસ્તિ મોક્ષપથઃ પરઃ ॥૩૨॥ કલૌ હીના-
યુગો મર્ત્યા દુર્વલઃ ધર્મપીઢિતાઃ । દુર્મેધસો દુઃસ્વમાજો ધર્માચા-
ળનો ધર્મ અર્થ અને કામ, આ ત્રિવર્ગમા નિષ્ઠાવાળા છે તેઓ બહુ
દ્રવ્યવ્યય અને પ્રયાસવડે સાધ્ય એવા તે તે યજ્ઞ દાનાદિ કર્મોના તે તે
કળને આ ક્યેશ વિનાના ભક્તિપૂર્વકના પુરાણશ્રવણથી પામે છે (કેવળ
ત્રિવર્ગલાભ થાય એટલુંજ નહિ, ભક્તિ કળથી મધ્યે અતરિત
થાય છે પણ કળ ભોગવ્યા પછી ફરીથી ભક્તિને ઉત્પન્ન કરીને શ્રેયમા
નેડેજ છે) ॥૩૧॥

આ ઘોર કલિયુગમા તો ભગવદ્કથા શ્રવણની અપેક્ષાએ વિશેષપણે
પર-ઉત્તમ કોઈ ધર્મ છેજ નહિ તેમ મોક્ષ માટે કોઈ પર પથા પણ
છેજ નહિ કથાશ્રવણજ ઉત્તમ ધર્મ છે અને ઉત્તમ મોક્ષમાર્ગ છે
કેમકે કલિયુગથી કલુષિત ચિત્તવાળા સર્વ કોઈજનો છે તેથી તેઓને
ધર્માતરના અનુદાનમા અધિકાર હલેલ છે કામનાની ચેટે શાંત્ય પણ
અધિકારીનું વિશેષણ થાય છે (જેમ સ્વર્ગકામના અધિકારી થવામા વિશે
ષણ છે તેમ તેમા શુદ્ધિની પણ અપેક્ષા હોવાથી તે પણ વિશેષણ થાય છે
એટલે જે સ્વર્ગ કામનાવાળો અને અપેક્ષિત શુદ્ધિવાળો હોય તેજ યજ્ઞ-
નમા અધિકારી થાય) આ ભક્તિમા તો તેપણ નથી, 'અપિ ચોત્સુદુરા-
ચારો ભજતે મામનમ્યમાક્' આ ગીતાવચનમા દુરાચારોને પણ ભક્તિમા
અધિકાર આપ્યો છે (ભક્તિમા અધિકારી થવા માટે કશા અગતી અપેક્ષા
નથી) ॥૩૨॥ વળી આ કલિકાળમા કોઈ પણ દીર્ઘાયુધી નથી, સર્વ કોઈ
અરુપ આયુષવાળા છે, તો બહુ વર્ષવડે સાધ્ય તપશ્ચર્યાદિકને કરવામાટે
કોણ સમર્થ થાય ? કોઈ પણ નહિ કેવળ અરુપ આયુષવાળા છે એટલુંજ
નહિ કિંતુ દુર્ભજ છે-અરુપ આયુષમા પણ જળહીન છે અને અમપીડિત-
સોએસો આધિઆધિથી પીડા પામીને થાકી ગએલા છે એરીતે શારીરબળ
તથા મનોબળે રહિત એવા જનોએ ત્રિવર્ગસાધન યજ્ઞ દાનાદિ કર્મ કે
નિ શ્રેયસસાધન યમ નિયમાદિ અષ્ટાંગયોગ શી રીતે કરી શકાય ? નજ કરી

રવિવર્જિતાઃ ॥૩૩॥ इति सञ्चिन्त्य कृपया भगवान्वादरायणः ।
 हिताय तेषां विदधे पुराणाख्यं रसायनम् ॥३४॥ पिवन्नेवामृतं
 यत्नादेकः स्यादजरामरः । पुराणामृतपः कुर्यात्कुलमप्यजरामरम्
 ॥३५॥ विना पुराणध्वजं नरः पशुसमो मतः । तस्मादवश्यं
 तत्कार्यं विधिना स्वहितार्थिभिः ॥३६॥ मुनत उवाच—इत्युक्तवन्तं तं

શકાય. કેવળ અપેક્ષિત અનુકૂળસંપત્તિ નથી એટલુંજ નહિ કિંતુ સોએસો
 પ્રતિકૂળ અભિયોગ પણ છે, કેમકે આ જનો ધર્માચારે વિવર્ણિત અને
 દુર્બુદ્ધિ—અધર્માભિરૂચિ વિગેરેએ પરિપૂર્ણ અને દુઃખભાગી—પુત્ર મર-
 ણાદિ અનેક દુઃખોથી વ્યાકુળ વર્તે છે. આ પ્રકારે પ્રતિકૂળ પાપપરિપૂ-
 ર્ણોએ કયો ધર્મ કરી શકાય ? કોઈ પણ નહીજ ॥૩૩॥ એરીતે આ કળિ-
 મર્ત્યોની અનુકૂળસંપત્તિનો વિયોગ અને પ્રતિકૂળસંપત્તિનો સંયોગ તે રૂપ
 દુર્ઘટતા મનમાં વિચારીને એમના હિતમાટે ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રોના
 સંબંધવાળું પુરાણ નામનું રસાયન ભગવાન વેદવ્યાસે કૃપા કરીને
 કર્યું. 'अश्रद्धानास्त्रिःसत्त्वान् दुर्मेघान् हस्तायुधः । दुर्भगांश्च जनान्
 भीक्षु मुनिर्विष्येन चक्षुषा । सर्ववर्णाश्रमाणां यद्दृष्यो हितममोघहृत्' ઇત્યાદિ
 ભાગવતમાં કહ્યું છે. (મુખેથી સેવન થાય એવું (પ્રિય) છે અને હિત-
 કારી છે માટે રસાયન જેવું હોવાથી રસાયન કહ્યું છે. વસ્તુતાએ રસાયન-
 ગુણ ભગવચ્ચરિત્રમાંજ મુખ્ય છે, કેમકે 'रसो वै सः' આ કૃતિને અનુસારે
 રસસ્વરૂપ ભગવાન છે, તેના અવબોધકપણે અયન—આશ્રય આ પુરાણ
 છે માટે પ્રધાન રસાયન કહ્યું છે) ॥૩૪॥ 'આ તો અમારૂં અમૃત છે
 અમૃત છે' એમ અમરોને તેમાં મિથ્યા અભિનિવેશ વર્તે છે. પ્રયત્નથી અમૃ-
 તને પિનારો પોતે એકલોજ 'अमर अमृत' એવા નામમાત્રને પામે
 છે, કેમકે તે અમરોપણ અમરોએ પીડા પમાડતાં મરણપ્રાય દુઃખને
 અનુભવે છે. પુરાણરૂપ અમૃતને પાન કરનારો તો તત્ત્વથી (સાયો)
 અજર અમર થાય છે. પોતે એકલોજ અજર અમર થાય છે એટલુંજ
 નહિ કિંતુ સ્વસજન્મિ કુળને પણ અજરામર કરે છે ॥૩૫॥ જે પુરૂષે
 ભગવાનના દિવ્ય ચરિત્રપ્રધાન પુરાણ સાંભળ્યું નથી તેતો પશુસમાન છે,

નત્વા હરિમુત્તમભૂપતિઃ । પપ્રચ્છ પ્રાક્કલિર્ભક્ત્યા પુરાણશ્રવણો-
ત્સુકઃ ॥૩૭॥ રાજોવાચ—પુરાણશ્રવણસ્યેશ ! થોતુમિચ્છામ્યહં
વિધિમ્ । કસ્મિન્કાલે ચ તત્કાર્યં દેશે કીદૃગ્વિધે તથા ॥૩૮॥ વ-
ક્તા પુરાણસ્ય વિમ્બો ! કીદૃશઃ પરિકીર્તિતઃ । થોતારઃ કીદૃશાશ્ર-
સ્યુઃ કિં વેયં તૈઃ સમાપને ॥૩૯॥ ઇતન્મે વ્રહ્મિ ભગવન્નિતિ પૃષ્ઠો
નૃપેણ સઃ । સર્વેષાં શૃણ્વતામૃચે તચ્છુશ્રૂપાં વિદન્ વિમ્બુઃ ॥૪૦॥
શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—સર્વપાપવિનિર્મુક્તિકરણે યસ્ય માનસમ્ । ભ-
વેત્તેનાદરાદ્રિત્યં પુરાણં શ્રવ્યમુત્તમમ્ ॥૪૧॥ આનુકૂલ્યં ન ચેન્નિત્યં
તદાવદ્યં પુમાનૃષ ! । પુરાણશ્રવણં કુર્યાદ્ધાતુર્માસ્યે ચ પર્વેન્સુ
॥૪૨॥ વિધાનં તસ્ય યદ્રાજન્યથોક્તફલદાયકમ્ । તત્સ્કાન્દાદિ-

(પશુધી અપ્રિક નથી) માટે પોતાના હિતની ઇચ્છાવાળા જનોએ યથા-
વિધિ પુરાણ અવશ્ય સાંભળવું ॥૩૬॥

મુન્નતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાનનું આવું વચન સાંભળીને
ઉત્તમ ભૂપતિ પુરાણશ્રવણમાં સમુત્સુક થઈને, ભગવાન શ્રીહરિને પ્રણામ
કરીને બે હાથ બેડીને લાગિવિનયથી તેમને પૂછવા લાગ્યા કે—॥૩૭॥
હે ધર્મ ! હું પુરાણશ્રવણનો વિધિ સાંભળવા ઇચ્છું છું પુરાણ કયા
દેશમાં કયા કાળમાં કયા પ્રકારે સાંભળવું ? પુરાણવક્તા કેવો હોવો
જોઈએ ? વક્તાને શ્રવણને અતે શ્રોતાઓએ શું આપવું જોઈએ ? હે ભગ-
વન્ ! આ મારા પ્રશ્નો ઉત્તર મને આપો. હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ઉત્તમ
નૃપે પુછેલા પ્રશ્ન તેમની શુશ્રૂષા લાગીને સર્વજનોને સાંભળતાંજ તેમના
પ્રતિ જોડ્યા ॥૩૮-૪૦॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ઉત્તમ ! જે જન પોતાના પાપપુજના
પરિહારને મનથી ચાહતો હોય તેણે આદરથી નિત્ય પુરાણ શ્રવણ કરવું
॥૪૧॥ હે નૃપ ! જે જનને નિત્ય પુરાણશ્રવણમાં અનુકૂળતા ન હોય
તેણેતો ચાતુર્માસ્યમાં અને દ્વાદશી અમાવાસ્યા આદિક પર્વોમાં અવશ્ય
પુરાણશ્રવણ કરવું ॥૪૨॥ હે રાજન્ ! યથોક્ત કાળને આપનારો પુરાણ-
શ્રવણપ્રકાર જે સ્કંદાદિ પુરાણમાં કહ્યો છે તેને દૃઢવે સંક્ષેપમાં કહું છું

પુરાણોક્તં કથયામિ સમાસતઃ ॥૪૩॥ કૃતાદ્ધિરુઃ સમાહૃય વક્તારં
શાસ્ત્રકોવિદમ્ । સમ્માન્યાસનદાનેન નમસ્કુર્યાત્તમાદરાત્ ॥૪૪॥
ઉચ્ચાસને પુસ્તકં ચ સંસ્થાપ્યૈવ તતોઽચરે । વ્યાસાસનેઽતિમૃદુલે
વક્તારમુપવેશયેત્ ॥૪૫॥ સમ્પૂજ્ય પુસ્તકં ત્વાદૌ તતો વક્તારમર્ચ-
યેત્ । ચન્દનેનાક્ષતૈઃ પૌષ્પૈર્હારાદ્યૈર્ધૂપદીપકૈઃ ॥૪૬॥ નૈવેદ્યફલતા
મ્બૂલદક્ષિણામિશ્ચ ભક્તિતઃ । સમ્પૂજ્યારાત્રિકં કૃત્વા નમસ્કુર્વાત
સાદરમ્ ॥૪૭॥ નમસ્તે ભગવન્વ્યાસ ! વેદશાસ્ત્રાર્થકોવિદ ! । બ્રહ્મ-
વિષ્ણુમહેશાનાં મૂર્તે ! સત્યવતીસુત ! ॥૪૮॥ મન્થ્રેણાનેન વક્તારં
નમસ્કૃત્ય તતો નૃપ ! । શ્રોતૃન્વિપ્રાન્સતશ્ચાર્વેન્મુસ્યઃ શ્રોતા યથો-
ચિતમ્ ॥૪૯॥ આસનાદચરે ચકુરપવિદ્યાસને તતઃ । પુરાણં શ્રુ

તેને આવધ મનથી સાભળો ॥૪૩॥ નિત્યવિધિ કરી પરવારેશ્રો શ્રોતા સમ્મ
આર્થના સારને જાણનારા વક્તાને બોલાવીને નમસ્કાર કરીને તેનુ આસન
દાનાદિકવડે સન્માન કરે ॥૪૪॥ જે વાચવાનુ પુરાણપુસ્તક હોય તેને
ઉચ્ચ આસન (બાબેઠે) મા સસ્થાપીને તે આસન થકી નીચા, મુખેથી
બેસાય એવા કોમળ વ્યાસાસનમા વક્તાને બેસારે પ્રવચનના પ્રારંભ પહેલા
પુસ્તકની ચંદન પુષ્પાદિવડે પૂજા કરીને તદનંતર પ્રવક્તાની ચંદન અક્ષત
પુષ્પહારો ધૂપ દીપ ફળ તાબૂળ નૈવેદ્ય દક્ષિણાદિવડે પ્રીતિથી પૂજા કરીને
અને આરતી કરીને તેને કહીશ એવા મનથી આદરથી નમસ્કાર કરે
॥૪૫-૪૭॥ તે વક્તાને 'વ્યાસજ સાક્ષાત્ સન્નિધિ કરી રહ્યા છે' એમ
માનીને 'નમસ્તે ભગવન્ ! વ્યાસ ! વેદશાસ્ત્રાર્થકોવિદ ! । બ્રહ્મવિષ્ણુમહે-
શાના મૂર્તે ! સત્યવતીસુત ! ॥ (હે ભગવન્ ! વ્યાસ ! તમો વેદશાસ્ત્રાર્થમા
પ્રવીણ, બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશની મૂર્તિરૂપ અને સત્યવતીના સુત છે તે તમોને
નમસ્કાર છે) હે નૃપ ! આ મનવડે નમસ્કાર કરીને મુખ્ય શ્રોતા તદનંતર
ત્યા આવેલા બીજા માધુ વિપ્રાદિ શ્રોતાઓની યથાયોગ્ય પૂજા કરે ॥૪૮-૪૯॥
તે પછી સમસ્ત શ્રોતાઓ પ્રવક્તાને પ્રણામ કરીને, તેના આસન થકી
નીચા (નીચે સ્થાપેલા) આસનમા બેસીને સ્વસ્થ મનવાળા થઈને પુરાણને
સાભળે (શ્રોતાઓ પણ શ્રવણનત વિશેષમા નિષ્ઠાવાળા છે માટે તેમને

પ્રયુઃ સર્વે નત્વા તં સ્વસ્થમાનસાઃ ॥૫૦॥ ઉપવેશ્યં બ્રાહ્મણાનાં પૃષ્ઠ-
તસ્તન વાહુજે. । તેપાં ચ પૃષ્ઠતો વૈશ્યેસ્તેપાં શૂદ્રેશ્ચ સંસદિ ॥૫૧॥
યે ચ સક્કરજાતીયા શૂદ્રાણાં પૃષ્ઠતસ્તુ તૈઃ । મર્યાદયૈવોપવિશ્ય
શ્રોતવ્યા ભગવત્કથા. ॥૫૨॥ જ્ઞાનવૃદ્ધાસ્તપોવૃદ્ધા બ્રહ્મનિષ્ઠાશ્ચ યે
દ્વિજાઃ । ઉપવેશ્યા. શ્રોતૃભિસ્તે સર્વેપામગ્રતો નરૈઃ ॥૫૩॥ ધનુર્મા-
નાન્તરે પુમ્ભ્યઃ સ્ત્રીમિથ્યાપિ મહીપતે । । મર્યાદયૈવોપવેશ્યં તત્ર
શ્રોતું હરે કથા. ॥૫૪॥ પત્રં પુષ્પં ફલં વાપિ તૌપ્યકં તામ્રઢવ્યુ-
કમ્ । નિવેશ્ય વા ધાન્યમુષ્ટિં ચક્રે તુ શૃણુયાત્કથામ્ ॥૫૫॥ વાલો
યુવાઽથવા વૃદ્ધો દરિદ્રો દુર્વલોઽપિ યા । પુરાણજ્ઞઃ સદા વન્ધ.

જે આ આસનવિધાન કર્યું છે તે ઘટતુ આવે છે) ॥૫૦॥ સભામા બ્રાહ્મણુશ્રોતાઓએ પ્રથમ પક્ષિતમા બેસતુ, તેમની પાછળ ક્ષત્રિયોએ બેસતુ, તેમની પછવાડે વૈશ્યોએ બેસતુ, તેમના પૃષ્ઠભાગમા શૂદ્રોએ અનુક્રમે બેસતુ જે સકર ભતિના હોય તેમણે શૂદ્રોની પાછળ બેસતુ એરીતે પોતપોતાના અવિકારને અનુસારે મર્યાદા મુજબ બેસીને પરમ આદરથી ભગવત્કથાઓ સાંભળવી ॥૫૧-૫૨॥ દ્વિભેદમા પણ જેઓ બ્રહ્મનિષ્ઠ-વેદનિષ્ઠ અધ્યયનપર હોય અને જેઓ તપે કરીને વૃદ્ધ (મોટા) હોય અને જેઓ તત્ત્વજ્ઞાને કરીને વૃદ્ધ હોય તેઓને શ્રોતા નરોએ યથાધિકાર બીજા બધાઓની આગળ બેસારવા (અથવા જે જ્ઞાનવૃદ્ધ-શાસ્ત્રજન્ય પરોક્ષ જ્ઞાને કરીને વૃદ્ધ હોય અને જે તપોવૃદ્ધ-આત્મપ્રાપ્તિના સાધનમા નિષ્ઠાવાળા હોય અને જે બ્રહ્મનિષ્ઠ-બ્રહ્મદર્શી હોય તેઓને સર્વની આગળ બેસારવા, એવો અન્વય હવો) ॥૫૩॥ હે મહીપતે ! સ્ત્રીઓએતો તે સભામા પુરૂષોથી ધનુર્માનાતર (ચાર હાથ) છોટે યથામર્યાદા બેસીને ભગવત્કથા સાંભળવી ॥૫૪॥ પ્રવચન કરનારને રૂપ્યમુદ્રા (રૂપીયો) કે તામ્રમુદ્રા, (ઢબ્બુ-પૈસો) કે મુષ્ટિપરિમિત કાચુ જે કોઈ ઉત્તમ અન્ન, કે સોપારી આદિક દૂધ, કે પુષ્પ કે શાકાદિપત્ર યથાશક્તિ આપીને કથા સાંભળે ॥૫૫॥ પુરાણજ્ઞ પ્રવચ્ના બાળ હોય કે યુવા હોય કે વૃદ્ધ હોય કે દરિદ્ર-ધનદુર્બળ હોય કે દુર્બળ-કૃશશરીર હોય તોપણ સુકૃતાર્થી શ્રોતા

પૂજ્યશ્ચ સુકૃતાર્થિભિઃ ॥૫૬॥ ન પ્રાકૃતમતિઃ કાર્યા પુરાણજ્ઞે કદા-
ચન । યસ્ય ચક્રોદ્ગતા વાણી કામધેનુઃ શરીરિણામ્ ॥૫૭॥ ગુરવઃ
સન્તિ લોકસ્ય જન્મતો ગુણતશ્ચ યે । તેપામપિ ચ સર્વેષાં પુરાણ-
જ્ઞઃ પરો ગુરુઃ ॥૫૮॥ ભવકોટિસદ્દેષેષુ ભૂત્વા ભૂત્વાવસીદતે । યો
દદાતિ હરેર્જ્ઞાનં કોઽન્યસ્તસ્માત્પરો ગુરુઃ ॥૫૯॥ પુરાણજ્ઞઃ શુચિઃ
શાન્તો દાન્તો વિજિતમત્સરઃ । સાધુઃ કારુણ્યવાન્ધ્યાગ્મી જાત્યા
વિપ્રઃ કથાં વદેત્ ॥૬૦॥ દ્વિજાતિરન્યો યઃ પ્રાપ્તો દીક્ષાં ભાગવતીં

જનોએ સદા વદનીય અને પૂજનીય છે. અન્યથા સુકૃતની હાનિ થાય
॥૫૬॥ પ્રવક્તાને પ્રાકૃત પુરૂષ કદાપિ ન સમજે, (કિંતુ આ સાક્ષાત્ વ્યાસ
છે એમજ માને) કારણ કે જે વક્તાના વદનથી નિકળેલી ભગવત્કથાપ્ર
વાણી શરીરીઓને કામધેનુની પેઠે અખિલ અર્થને આપનારી છે ॥૫૭॥
જેઓ લોકમાં જન્મ-જાતિભાત્રથી ગુરૂઓ (વિપ્રો) છે અને જેઓ ગુણ-
જ્ઞાનાદિગુણોવડે ગુરૂઓ છે તે સર્વેએ પણ આ પુરાણાલિંગ પ્રવક્તા ગુરૂવત્
પૂજનીય છે, કારણ કે તે વક્તા ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રોનો અવબોધ આપીને
ભવમાર્ગમાં વારેવારે થતા પરિશ્રમણના પરિશ્રમને પરહરે છે, ભગવદ્ભક્તિ
વિના ચોરાશી લાખ યોનિમાં જન્મી જન્મીને જનો બહુ દુઃખને પામેછે,
તે દુઃખને ટાળનારો જે ભક્તિવિશેષ છે તે તો કથાશ્રવણથીજ થાય છે,
માટે પુરાણજ્ઞ પ્રવક્તા થકી ખીજે કોણ પર-ઉત્તમ ગુરૂ થવાને યોગ્ય છે ?
કોઈ પણ નહિ ॥૫૮-૫૯॥ હવે પ્રવચનકર્તા પૌરાણિકને અવશ્ય અપે-
ક્ષિત વિશેષો કહું છું તેને સાંભળો-જે જાતિથી વિપ્ર હોય તે કથા કહેવા
માટે અધિકારી છે, તેણે પુરાણસાર સ્થવું અને બાલ આભ્યંતર શૌચે
સંયુક્ત થવું, કેમકે શૌચ શ્રવણમાંજ જેમ એમ પ્રવચનવ્રતમાં પણ અગ
છે. વળી શાંત દાંત-જીત બાલ આભ્યંતર ધન્દ્રિય થવું જોઈએ. પ્રવક્તાને
આ અવશ્ય અપેક્ષિત છે. વળી મદમત્સરે રહિત રહેવું જોઈએ. વળી સાધુ-
સર્વ ભૂતોની ઉપર સાધુ રહેવું જોઈએ. (સર્વ ભૂતો ઉપર સદા મુદ્દલાવ
રાખવો) અને કારુણ્યવાન-સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયાળુ રહેવું જોઈએ.
આવા ગુણવાળો વાગ્મી-વાંચવામાં પ્રવીણ વિપ્ર કથાપ્રવચનમાં અધિકારી

સ તુ । અષ્ટાઙ્ગમહાચર્યાદ્યો નિર્લોભધેદ્વદેત્કથામ્ ॥૬૧॥ વ્યાસા-
સનં સમારૂઢો યદા પૌરાણિકો ભવેત્ । આસમાતેસ્તદા કશ્ચિન્ન-
મસ્કુર્યાન્ન ભૂપતે ! ॥૬૨॥ એકાન્તિકા હરેર્મક્તા હરિર્વા માનુષા-
કૃતિઃ । તન્નાગચ્છેદ્યદિ તદા નમસ્કુર્વાત તાંશ્ચ તમ્ ॥૬૩॥ ચે
ધૂર્તા ચે ચ દુર્વૃત્તા ચે ચાન્યવિજિગીપસઃ । તેપાં કુટિલવૃત્તીના-
મગ્રે નૈવ ઘદેત્કથામ્ ॥૬૪॥ ન દુર્જનસમાકીર્ણે ન શૂદ્રશ્વાપદા-

થાય છે ॥૬૦॥ વિપ્ર જેમ અધિકારી છે તેમ તેથી બીજે દ્વિભતિ-ક્ષત્રિય
વૈશ્ય ભગવત્કથાના પ્રવચનમાં અધિકારી છે પર તેઓ જન્મથીજ અધિ-
કારી નથી કિંતુ ભાગવતી દીક્ષાને ધર્મવશીય ગુરૂચ્છરી જે પામેલો હોય તો
અધિકારી થાય છે તેમજે દીક્ષાના અગમ્યૂત કે દીક્ષા સાથે જોડાયેલા
અષ્ટાઙ્ગ બ્રહ્મચર્યમને સપત્ન રહેવું અને નિર્લોભ રહેવું. આ ઉપરથી
શમ દમ કાર્ણવ્ય આદિકનુ ઉપલક્ષણ કરી લેવું. એટલે શમ દમાદિ
ઉક્ત ગુણોએ સપત્ન થવું દીક્ષા બ્રહ્મચર્યનો યોગ તો પૂર્વ થકી અધિક
અધિકારી વિશેષણ છે. આવા (દીક્ષા બ્રહ્મચર્યના યોગવાળા) વિપ્રને
પ્રવચનમાં અધિકારતો કૈમુતિક ન્યાયસિદ્ધ છે-અધિકાર હોય એમાં
કાંઈકહેવાની જરૂર રહેતી નથી ॥૬૧॥ હે ભૂપતે! પૌરાણિક જ્યારે
વ્યાસાસનમાં બેસે ત્યારે કથાવાચનની સમાપ્તિપર્યંત કોઈને પણ વચે
કરીને કે ભતિએ કરીને કે વિદ્યાએ કરીને સમધિકને પણ ન નમ-
સ્કાર કરે જે તે સભામાં સાક્ષાત્ શ્રીહરિજ જગદુપકારાર્થે મનુષ્યાકારથી
પ્રકટ થયેલા આવે કે મનુષ્યાકાર ગુરૂરૂપ શ્રીહરિજ આવે અથવા તેમના
ભક્ત એકાંતિકો આવે તો તેમને તો નમસ્કાર કરેજ ॥૬૨-૬૩॥ જેઓ
પોને કથાશ્રવણમાં શ્રદ્ધાએ રહિત હોઈને દોષોદ્ભાવન માટેજ કથા સાભ-
ળવા બેઠેલા કુટિલ વૃત્તિવાળા, ધૂર્ત-પરવચનપરાયણ, પર દ્રવ્યના અપ-
હરણાદિ દુર્વૃત્તવાળા અને કથા સાંભળીને બીજાઓને જીતવાની ઇચ્છા-
વાળા હોય તેમની આગળ કથા નજ કહે, સભામાં આવો એક પણ જે
હોય તો બીજા સાત્ત્વિક શ્રોતાઓ હોય તોપણ કથાને નજ કહે ॥૬૪॥
ભગવત્કથામાં વર્જનીય દેશોને કહેછે-સુમતિ પૌરાણિકે ભગવાનની પુણ્ય

કુલે । દેશે ન દ્યૂતસદને વદેત્પુણ્યકથાં સુધીઃ ॥૬૫॥ સદ્ગામે સ-
દ્ધિરાકીર્ણે સુક્ષેત્રે દેવતાલયે । નદીતટે શુચૌ ગૌહે કથા વાચ્યા-
ડશનાલયે ॥૬૬॥ શ્રદ્ધાભક્તિસમાયુક્તા નાન્યકાર્યેષુ લાલસાઃ ।
વાગ્યતાઃ શુચયોઽવ્યગ્રાઃ શ્રોતારઃ પુણ્યમાગિનઃ ॥૬૭॥ પુરાણં યે
ત્વસમ્પૂજ્ય ગન્ધાદ્યૈર્નમનેન વા । શૃણ્વન્તિ ચ કથાં ભક્ત્યા દરિ-
દ્રાઃ સ્યુર્નરાસ્તુ તે ॥૬૮॥ કથાયાં કીર્ત્યમાનાયાં યે ગચ્છન્ત્યન્યતો
નરાઃ । ભોગકાલે પ્રણયન્તિ તેપાં દારાશ્ચ સમ્પદઃ ॥૬૯॥ સો-

કથા જ્યાં દુર્જનો બહુ હોય એવા દેશમાં કહેવી નહિ. તથા જ્યાં અસ-
ચ્છ્રદાદિ નીચ જનો બહુ હોય એવા દેશમાં કહેવી નહિ. જુગાર રમવાના
સ્થાનમાં તો નજ કહેવી ॥૬૫॥ ભગવત્કથામાં પ્રશસ્ત પ્રદેશોને કહે છે-
સદ્ગામ-વર્તમાનકાળે સત્પુરુષોએ અવિષ્ઠિત હોવાથી કે બહુકાળ પહેલાં
સત્પુરુષનો નિવાસ હોવાથી કે અનેક યજ્ઞ જપાદિકનું આસ્પદ હોવાથી
સત્ત્વને પામેલું જે ગામ હોય તેવું સદ્ગામ કે જે વર્તમાન સમયે પણ
સજ્જનોએ વ્યાપ્ત હોય એવા ગામમાં, જપ તપશ્ચર્યાદિકની ઝટ સિદ્ધિને
આપનારા પવિત્ર ક્ષેત્રમાં, વિષ્ણુવિગેરે દેવોના મંદિરમાં, ગંગાદિ નદીઓના
તટમાં, ધર્માન્નશાળામાં, શુચિગૌહ-લક્ષ્મી શૃંગમાં, ઇત્યાદિ ઉત્તમ સ્થળમાં
પુણ્ય કથાને કરે ॥૬૬॥ કથાશ્રવણ થકી બીજા કાર્યોમાં આસક્તિએ રહિત,
કથામાં શ્રદ્ધા લક્ષિતએ સહિત, વાગ્યત-શ્રવણવેળામાં મૌનવ્રત ધરનારા,
શુચિ-આદ્ય આભ્યંતર શુદ્ધિવાળા, અવ્યગ્ર-સાવધાન મનવાળા, આવા
લક્ષણવાળાજ શ્રોતાઓ પુણ્યભાગી થાય છે. આવા ન હોય તે તો શ્રવણ-
માત્રથી પુણ્યને પામતા નથી. ઉલટા અસાવધતાદિકવડે ભગવત્કથામાં
અનાદરયોગથી પ્રલવાયકળના ભાગીદાર પણ થાય છે. ભગવાનની સન્નિ-
ધિમાં તેમના અનાદરમાંજ જેમ એમ ભગવત્કથાની સન્નિધિમાં તેના
અનાદરમાં અનર્થપ્રસંગ છેજ ॥૬૭॥ જે જનો યદન પુષ્પાદિ ઉપહારો-
વડે પુસ્તકની પૂજા નહિ કરીને અને તેને વદન નહિ કરીને કથાને સાંભળે
છે, તેઓ તે આ અનાદરથી દરિદ્ર-અનર્થભાગી થાય છે ॥૬૮॥ જે નરો
કથા વંચાતી હોય ત્યારે સલા થકી અન્યત્ર ખસી જાય છે તેઓ ભોગકાળે

ષ્ણીપૈર્ન કથા શ્રવ્યા પૂગતામ્બૂલમક્ષણમ્ । શ્રોતૃભિર્નૈવ કર્તવ્યં ન
તમાલાદિસેવનમ્ ॥૭૦॥ તુક્લાસને નોપવેદ્યં ન ચ વક્ત્રસમાસને ।
પ્રૌઢપાદૈર્નોપવેદ્યં નૈવ વીરાસનેન ચ ॥૭૧॥ વસ્ત્રવૈષ્ઠિતપાદૈશ્ચ
નોપવેદ્યં તથા કચિત્ । ન શયાનૈઃ કથા શ્રવ્યા દૈહિકાપદમ-
સ્તરા ॥૭૨॥ સ્ત્રીणां મુપાનિ પદ્યન્તો યે શૃણ્વન્તિ કથાં હરેઃ ।
કામિનસ્તે તુ પુરુષા ભવન્તિ ગ્રામદૂકયાઃ ॥૭૩॥ કથાર્યા વર્તમા-
નાયામન્યા વાચો વદન્તિ યે । તે ગર્વમાઃ પ્રજાયન્તે તથા વાદુ-
રાવ્રહ્માઃ ॥૭૪॥ કથાર્યાં શ્રૂયમાણાર્યાં વિપ્રં કુર્વન્તિ યે શઠાઃ ।

વિનષ્ટ દારાવાળો અને વિનષ્ટ સપદાવાળો થશે ॥૬૯॥ કથા શ્રવણુસમયે
શ્રોતાઓએ ઉપજીપ-પાઘડી જેવો આદિકે સહિત ન રહેવું. અને તે સમયે
સોપારી તાંબૂળચર્ચણાદિ ન કરવું. તમાકું આદિક પ્રતિષિદ્ધ પદાર્થ તો
શ્રવણુવ્રતમાં નિષ્ક્રાવાળાઓએ નજ ખાવું યદ્યપિ આ નિષેધ સામાન્યપણે
સર્વને પ્રાપ્તજ છે તથાપિ અહીં જે વિશેષપણે તેનું વિધાન કર્યું છે તે
શ્રવણુવ્રતની નિષ્કળતા જણાવા માટે છે. (તમાકું આદિકનું સેવન કરેતો
શ્રવણુવ્રત નિષ્કળ થઈ જાય) ॥૭૦॥ શ્રોતાઓએ ઉચ્ચ આસનમાં નજ
બેસવું. તેમ પુરાણવક્તાને સમાન આસનમાં પણ ન બેસવું. તથા પ્રૌઢપાદ-
(જંઘા ઉપર કે લાંબુ ઉપર કે સાથળ ઉપર એક પગ મુકવો તે) થી અને
વીરાસન (સાથળ ઉપર પગ મુકવો તે) થી નજ બેસવું. આ આસન
ગર્વને જણાવનાર અને સત્પુરુષોનું અપમાન કરનાર છે માટે નેવા આસ-
નથી ન બેસવું ॥૭૧॥ તથા શ્રોતાઓએ વસ્ત્રથી પાદને વીંટીને (વસ્ત્રથી
ઢાંચણુને બાંધીને) કદાપિ ન બેસવું તથા દૈહિકી વિપદા વિના સુતાં સુતાં
કથા ન સાંભળવી ॥૭૨॥ જે નરો તો કથાને સાંભળતા થકા પણ તેના
રસને નહિ જાણીને, નારીઓનાં મુખને જોતા થકા હરિકથાને સાંભળે છે
તે કામી-વિષયચપળો મરીને પુનર્જન્મમાં આમસૂકર (ખંડ) ભાવને
પામે છે ॥૭૩॥ કથા વંચાતી હોય ત્યારે જે પુરુષો બીજી વૃથા વાણીને વદે
છે અને જેઓ કુતર્કવડે કબુલિત ચિત્તવાળા હોઈને કથામાં પણ વાદ માટે
પ્રવર્તે છે, વાદમાંજ દુરાચરવાળા છે તેઓ મરીને ફરી જન્મમાં ગર્દભભા-

પિશાચત્વં પ્રપદ્યન્તે તે નૂનં નૃપસત્તમ ! ॥૭૫॥ યે નિન્દન્તિ પુરા-
ણજ્ઞાનકથાં વા પાપનાશિનીમ્ । તે તુ જન્મશતં મર્ત્યાઃ શુનકાઃ
સમ્મવન્તિ હિ ॥૭૬॥ તસ્માત્સચિનયં રાજન્સાદરં ચ હરેઃ કથા ।
શ્રોતવ્યા નિયમેનૈવ યથા વક્તુઃ સુખં તથા ॥૭૭॥ તૈલેન ગાત્રં
સમ્મર્ચ્ય જ્ઞાપનીયઃ પુરાણવિત્ । અગ્નૈઃ સુમૃદ્ધૈઃ સરસૈર્ભોજનીયસ્ત-
થાન્વહમ્ ॥૭૮॥ દેયં તસૈ ચ પૂર્વાહ્ને પ્રત્યહં સ્વરશુદ્ધયે । સશર્કરં
તુ ગોક્ષીરં ગાલિતં કથિતં તથા ॥૭૯॥ ચણ્ડપર્વસ્કન્ધપૂર્તી વ્રતા-
દેષુ ચ પર્વસુ । વિશિષ્ટપૂજા કર્તવ્યા દેવા શક્ત્યા ચ દક્ષિણા
॥૮૦॥ સમાપ્તૌ તુ પુરાણસ્ય કર્તવ્યં પૂજનં મહત્ । યથાશક્ત્યાચિ-
લૈર્દેવા ધોતુર્મિર્દમદક્ષિણા ॥૮૧॥ રૌપ્યં વા તામ્રમુદ્રાં વા વર્ણ-
વાણં વા વાહનમ્ । કાષ્ઠં દરિદ્રોઽપિ મૃદં તસૈ દયાત્સશક્તિઃ

વને પામે છે ॥૭૪॥ હે નૃપસત્તમ ! જેઓ કથા સાંભળવામાં વિદ્ન કરે છે
તે શઠો પિશાચયોનિને નિશ્ચે પામે છે ॥૭૫॥ જે મર્ત્યો સમસ્ત પાપને
પ્રશમન કરનારી કથાની કે પ્રવક્તા પૌરાણિકની નિન્દા કરે છે તેઓતો શત-
જન્મપર્યંત નિશ્ચે જ્ઞાન થાય છે ॥૭૬॥ માટે શ્રોતાઓએ વિનયસહિત
આદરસહિત (શ્રોતૃશુણ્ પરિપૂર્તિથી) વક્તા જે રીતે સંતુષ્ટ થાય તેમ નિય-
મથીજ (કાળનિયમ તથા અધ્યાયનિયમથી) કથા સાંભળવી ॥૭૭॥ તથા
શ્રોતાઓએ પ્રતિદિન પુરાણના પ્રવક્તાને અગમાં તૈલમર્દન કરીને જ્ઞાન
કરાવવું અને શુદ્ધ સરસ ભોજન્યાજવડે જમાડવો ॥૭૮॥ પૌરાણિકને પ્રવચ-
નની સુકરતા થવામાં અપેક્ષિત કંઠસ્વરની વિશુદ્ધિ વાસ્તે પ્રતિદિન પૂર્વાહ્ને
ગાળેલુ ઉકાળેલુ સાકરસહિત ગોદુધ આપવું ॥૭૯॥ પુરાણની ખંડપૂર્તિમાં
કે સ્કન્ધપૂર્તિમાં કે પર્વપૂર્તિમાં કે પ્રકરણપૂર્તિમાં અને એકાદશ્યાદિ મતદિવસે
તથા અમાવાસ્યાદિ પર્વદિવસે પુરાણ પુરાણીની નિલના કરતાં અધિક
અર્ચા કરવી અને યથાશક્તિ દક્ષિણા પુરાણીને આપવી ॥૮૦॥ પુરાણ
પ્રવચનની પરિસમાપ્તિમાં તો પૌરાણિકની મોટી પૂજા કરવી અને સમસ્ત
શ્રોતાઓએ શક્તિને અનુસારે સુવર્ણ દક્ષિણા દેવી ॥૮૧॥ સુવર્ણમુદ્રા કે રૂપ્ય-
મુદ્રા કે તામ્રમુદ્રા કે ઉત્તમ વસ્ત્ર કે અજ વાહન યથાશક્તિ પુરાણીને આપે.

॥૮૨॥ આરોપ્ય વાહનં રમ્યં વસ્ત્રાલંકારપૂજિતમ્ । ગીતવાદ્યનૈયે-
 યુક્તં શ્રોતારસ્તદ્દૃઢં તતઃ ॥૮૩॥ इति सामान्यतः प्रोक्तं सर्वेषा-
 मेव भूपते ! । पुराणोपपुराणानां श्रवणस्य विधिर्मया ॥૮૪॥
 વિધિનાનેન શ્રુણુયુર્યે પુરાણાનિ ભૂપતે ! । સમ્પૂર્ણ સ્યાત્કલં તેપાં
 પુરાણોક્તં ન સંશયઃ ॥૮૫॥ आदौ विधिमिमं श्रुत्वा पुराणश्रवणं
 તતઃ । કર્તવ્યં વિધિનાનેન તતઃ સિદ્ધયતિ વાઙ્મિતમ્ ॥૮૬॥
 ધીમદ્ભાગવતં નામ પુરાણં યન્મહાદ્યપ ! । અસ્તિ તસ્ય તુ સર્વેભ્યો
 વિશેષોઽપ્યસ્તિ કશ્ચન ॥૮૭॥ વિધિના શ્રવણં તસ્ય પુરશ્ચર્યા ચ
 શક્તિઃ । વાનં વા યેઽપ્ર કુર્યન્તિ તેપાં સુકૃતમક્ષયમ્ ॥૮૮॥ मुनत
 ડવાચ—આશ્રુત્ય નારાયણવાચમિત્યં વિશુદ્ધબુદ્ધિઃ સ પુનર્નરેશઃ ।

દરિદ્ર હોય તો કાષ્ઠ શ્રુતિકાદિ લાવીને પ્રીતિથી પ્રત્યર્પે ॥૮૨॥ આ રીતે
 પૂજા કરીને પછીથી શ્રોતાઓ રમણીય રથ અશ્વાદિ વાહનમાં પૌરાણિકને
 બેસાડીને, વસ્ત્ર વિભૂષણાદિવડે વિભૂષિત કરીને ગીત ગાવાપૂર્વક અને
 વાદ્ય વજ્રડાવવા પૂર્વક (ગાજતે વાજતે) તેને ઘેર પહોંચાડે ॥૮૩॥ હે
 ઉત્તમ ભૂપતે ! એરીતે પુરાણો કે ઉપપુરાણો સર્વેનો સામાન્યપણે આ
 શ્રવણવિધિ મેં કહ્યો હે ભૂપતે ! જે જનો આ વિધિથી પુરાણોને સાંભળે
 તેઓને પુરાણશ્રવણનું યથોક્ત ફળ સંપૂર્ણ સિદ્ધજ થાય, એમાં સંશય
 નથી ॥૮૪-૮૫॥ વળી પુરાણશ્રવણથી પહેલાં શ્રોતાઓએ આ શ્રવણવિધિ
 સાંભળવો તદનંતર પુરાણશ્રવણ આ વિધિથી કરવું. એમ પુરાણશ્રવ
 ણથી વાંચિત સિદ્ધ થાય છે અન્યથા અર્થ સિદ્ધ થાય નહિ ॥૮૬॥ હે
 વૃધ ! પુરાણોમાં પ્રશસ્ત શ્રીમદ્ભાગવત નામનું જે મહાપુરાણ છે તેનો
 તો સર્વેની અપેક્ષાએ કોઈ વિશેષ છે તેનું વિધિસર શ્રવણ કે પુરશ્ચરણ કે
 દાનને જે જનો યથાશક્તિ કરેછે તેમને અક્ષય સુકૃત-નિ શ્રેયસરૂપ અક્ષય
 ફળલાભ થાય ॥૮૭-૮૮॥ મુમતઃનાપિ કહેછે—હે રાજા ! ભગવત્પરિ-
 ચર્યા અને તેમને વિષે અનન્ય ભક્તિથી વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા તે ઉત્તમ નરેશ
 આવી નારાયણમુનિની વાણી મુણીને તે ભગવાન શ્રીહરિને નમસ્કાર કરીને

જિજ્ઞાસિતં સ્વસ્ય હરિં તમીશં પપ્રચ્છ નત્વા વિનયેન રાજન્ ! ॥૮૯॥
 इति श्रीसप्तजिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणोत्सवे
 सामान्यतः सकृद्वपुराणोपपुराणश्रवणविधिनिर्दिष्टपणनामा प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

રાજોવાચ—શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાપિ શ્રવણસ્ય વિધિ પ્રમો ! । પુર-
 ऋर्याप्रकार च विधि दानस्य मे वद ॥१॥ त्वमेवैतद्यथानन्दे वेत्ति
 सर्वमशेषतः । अतः शुश्रूषस्व मह्यं वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥२॥ उव्रत
 उवाच—इति भूपतिना पृष्टः स पुराणमुनिस्तदा । श्रीमद्भा
 गवतस्योच्चे श्रवणादिविधिं च तम् ॥३॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच—
 शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि श्रीमद्भागवतस्य ते । श्रवणादिविधिं

योते जलुवा ઇચ્છેયુ ફરીથી સવિનય પુછવા લાગ્યા ॥૮૯॥ ઇતિ શ્રીસ-
 त्मजिजीवननारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणो-
 त्सवे सामान्यतः सकृद्वपुराणोपपुराणश्रवणविधिनिर्दिष्टपणनामा
 प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

અધ્યાય ૨ જો.

ઉત્તમનૃપ પુછેછે—હે પ્રમો ! શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રવણનો પણ વિધિ
 तथा तेनी पुरश्चर्यानी प्रकार अने तेना अगभूत दाननो विधि साखणवा
 वाछता मने कछो आ में पुछेछु सर्व तमेज तत्त्वथी जलुओछो अने हूं
 साखणवानी रूपृढावाणो छु तो पात्रभूत अने सर्वज्ञ होवाधी सर्वा-
 र्थने तत्त्वथी जलुता तमो कहेवाने योग्य छो ॥१-२॥ मुम्रतःनपि
 कहेंछे—हे राजन् ! आ प्रकारे उत्तम भूपतिओ पुछेया पुराणमुनि लग
 वान् नारायण् श्रीमद्भागवतनो श्रवणादिविधि तेमने कहेवा लाग्या ॥३॥

શ્રીનાગાયણમુનિ કહેછે—હે ઉત્તમ રાજન્ ! શ્રીમદ્ભાગવતના
 श्रवणादि प्रकारो तमोने इडीरीते कहेंछु तेने साखणो, जे प्रकारोना अनु

૧ આ અધ્યાયમા બ્રાહ્મ પાદ્ય આદિક પુરાણોના નામ કહેવાપૂર્વક શ્રીમદ્
 ભાગવત પુરાણના સહેતુક પ્રાદુર્ભાવનું વિસ્તારથી નિરૂપણ કર્યું છે

સમ્યક્ સ્વવાચ્છિત્તફલપ્રદમ્ ॥૪॥ પુરાણાનિ દ્વિધા સન્તિ લઘૂનિ
 ચ મહાન્તિ ચ । લઘૂન્યુપપુરાણાનિ પુરાણાનિ મહાન્તિ ચ ॥૫॥
 મહાપુરાણાન્યકરોત્સ્યયં વ્યાસો દશાષ્ટ ચ । અન્યે તૂપપુરાણાનિ
 ચક્રુસ્તાવન્તિ ચર્યયઃ ॥૬॥ ગ્રાહ્યં પાત્રં વૈષ્ણવં ચ શૈવં ભાગવતં
 તથા । માર્કण्डेय नारदीयमाग्नेयं च भद्रिष्यकम् ॥૭॥ લૈક્યં ચ
 બ્રહ્મચૈવર્ત ધારાહં સ્કાન્દવામને । કૌર્મે માત્સ્યં ગારુડં ચ બ્રહ્માણ્ડ
 આથ ભૂપતે ! ॥૮॥ મહાપુરાણસંજ્ઞાનિ પ્રોક્તાન્યષ્ટદશેતિ હિ ।
 નામાન્યુપપુરાણાનાં કથયામ્યથ તેઽનથ ! ॥૯॥ સાન્તકુમારં નાન્દં
 ચ નારસિંહ ચ કાપિલમ્ । શૈવર્ણસસં નારદીયં શૈવધર્મં ચ માન
 ધમ્ ॥૧૦॥ બ્રહ્માણ્ડાર્યં ચૌશનસં ચારણં કાલિકાહયમ્ । વાસિષ્ઠ
 લિંગ વાસિષ્ઠં તથા માહેશ્વરાભિધમ્ ॥૧૧॥ પારાશર સામ્યસૌરે
 રત્યષ્ટાદશ ભૂપતે ! । મારીચભાર્ગવાદીનિ સન્સ્યન્યાન્યપિ કાનિ
 ચિત્ ॥૧૨॥ ઇતિહાસ ઇતિ પ્રોક્તં યન્મહામારતં તુ તત્ । રામાયણં
 તુ કાવ્યાલ્યં કથિતં મુનિસત્તમૈ ॥૧૩॥ યતેપાંચ સવેદાનાં સારો

છાનથી અભિયપિત અર્થની સિદ્ધિ થાય છે ॥૪॥ સ્વયં વ્યાસ ભગવાને
 અઢાર મહાપુરાણો કયાં છે બીજા ઋષિઓએ તો અઢાર ઉપપુરાણો
 કયાં છે એરીને લઘુ અને મહત્ એવા બેદથી બે પ્રકારનો પુરાણવર્ગ છે
 ॥૫-૬॥ તેમાં ગ્રાહ્ય પાત્ર વૈષ્ણવ શૈવ ભાગવત માર્કण्डेय નારદીય આગ્નેય
 ભદ્રિષ્યોત્તર લૈક્ય બ્રહ્મચૈવર્ત વારાહ સ્કાન્દ વામન કૌર્મે માત્સ્ય ગારુડ બ્રહ્માંડ,
 આ અઢાર પુરાણો મહાપુરાણ નામથી નિખ્યાત છે હે ભૂપતે ! હવે ઉપ
 પુરાણના નામો તમોને કરું-સાન્તકુમાર નાન્દ નારસિંહ કાપિલ દૌર્વા
 મમ નારદીય શૈવધર્મ માનવ બ્રહ્માંડ ઔશનસ વારૂણ કાનિક વાસિષ્ઠલિંગ
 વાસિષ્ઠ માહેશ્વર પારાશર સામ્ય સૌર, આ અઢાર ઉપપુરાણો પ્રસિદ્ધ છે
 બીજા પત્ર મારીચ ભાર્ગવ વિનેરે દેવલાક ઉપપુરાણો છે ॥૭-૧૨॥ જે
 મહામારત વ્યાસનિરચિત છે તેતો ઇતિહાસશ્રેષ્ઠ ગણાય છે જે વાલ્મીકી
 રામાયણ છે તેતો આદિકાવ્ય નામથી મહામુનિઓએ કહ્યું છે ॥૧૩॥ આ
 સર્વની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ શ્રીમદ્ભાગવત નામનું મહાપુરાણ છે, કેમકે આ

ભાગવતામિધમ્ । મહાપુરાણં કથિતં ભવરોગરસાયનમ્ ॥૧૪॥
 નદીનાં તુ યથા ગદ્ધા દેવાનામચ્યુતો યથા । વૈષ્ણવાનાં યથા શમ્ભુઃ
 પુરાણાનામિદં તથા ॥૧૫॥ સર્વવેદપુરાણેભ્યઃ શ્રેષ્ઠત્વેઽસ્ય તુ કાર-
 ણમ્ । કથયામિ ચ તે રાજત્રુચિસ્તત્ત્વાસ્તિ તે યતઃ ॥૧૬॥ યદ્વાઽ-
 સ્ત્રજજ્ઞગદિદં દ્રષ્ટ્વા લોકપિતામહઃ । તદાર્ણીં શ્રેયસે નૃણાં વેદં પ્રાવર્ત-
 યત્સ તુ ॥૧૭॥ એક એવ પુરા વેદઃ કૃતાદાવભવદ્યુગે । અધીયતે સ્વ
 સ્થાર્યં તં સમગ્રમપિ સદ્વિયઃ ॥૧૮॥ દ્વાપારાન્તે ત્વરૂપધિયો વમ્ભુઃ
 કાલવેગતઃ । તં નાધ્યેતું નરાઃ શોકુર્યોદ્ધુમર્યં ચ તસ્ય તે ॥૧૯॥

પુરાણુ સમસ્ત વેદાર્થના સારરૂપ, સસાર રોગનું નિવારક કોઈ પણ રસા-
 યન છે, એમ સમસ્ત મુનિઓ કહે છે ॥૧૪॥ ‘નદીનાં તુ યથા ગદ્ધા દેવા-
 નામચ્યુતો યથા । વૈષ્ણવાનાં યથા શમ્ભુઃ પુરાણાનામિદં તથા ॥’ એવી સ્મૃતિ
 ॥ અર્થ—અદ્રલાગા આદિક સમગ્ર નદીઓને મધ્યે ગંગાજી જેમ શ્રેષ્ઠ છે,
 સર્વ દેવોમાં અચ્યુત—વિષ્ણુ જેમ શ્રેષ્ઠ છે, સર્વ વૈષ્ણવોને મધ્યે શણુ જેમ
 શ્રેષ્ઠ છે, એમ ઉક્ત બ્રાહ્માદિ પુરાણોને મધ્યે આ ભાગવત ઉત્તમ છે
 એમ સદૃષ્ટાંત નિરૂપણુ કરાય છે ॥૧૫॥

હે રાજન । આ પુરાણની ધર્તિર પુરાણોની અપેક્ષાએ અને વેદોની પણ
 અપેક્ષાએ ઉત્તમતામાં જે નિમિત્ત છે તે તમોને હવે કહુંકું, કેમકે આના
 શ્રવણમાં તમારે અભિરૂચિ અલ્પધિક અનુવર્તે છે, રૂચિવાળાને કહેવું યુક્ત
 હોઈને સફળ કહેવાય ॥૧૬॥ જ્યારે લોકપિતામહ બ્રહ્માએ આ અઽનંત-
 ગત જગત સર્જ્યું ત્યારે દેવ મનુષ્યાદિકના શ્રેયમાટે અનાદિસિદ્ધ વેદ
 પ્રવર્તાવ્યો ॥૧૭॥ પૂર્વે સત્યયુગમાં તો પુરૂષાર્થ અને તેના સાધનોનો બોધ
 કરનારો સ્વત પ્રમાણુ વેદ એકજ હતો, તેનું ઉપનૃહણુ પુરાણાદિ કાંઈ
 પણ ન હતું કે જેથી તેના અર્થનો સંબોધ મુખેથી આવ્યું કેવું તે સમયે
 સર્વની ભુદ્ધિ ઉત્કૃષ્ટ હુશાય હતી, તે ભુદ્ધિસામર્થ્યને લીધે ગુરૂશ્રી અર્થ-
 સહિત સમગ્ર વેદને લાખીને, તેના અર્થોને યથાર્થપણે નિશ્ચય કરીને,
 પોતાના અને પરના શ્રેય સંપાદનમાં સર્વકોઈ સમર્થ હતા ॥૧૮॥ દ્વાપર-
 યુગને અતે તો સર્વે જનો બદ્ધાપણે પ્રકૃતિથી અલ્પભુદ્ધિવાળા થયા.

નારાયણાવતારોઽમૂત્તદા દ્રૈપાયનો મુનિઃ । વેદાર્થબોધનેનૈવ શ્રેય-
સેઽયતતાઽઽત્મનામ્ ॥૨૦॥ વેદમેકં ચતુર્ધંવ વ્યમજત્સ મહામુનિઃ ।
ચક્રે યોદ્ધું તદર્થં ચ પુરાણૈઃ સહ ભારતમ્ ॥૨૧॥ ચતુર્ણામપિ વર્ણા-
નામાશ્રમાણાં ચ સર્વેશઃ । ધર્માર્થકામમોક્ષાંશ્ચ તત્ર સોઽવર્ણય-
ત્સ્ફુટમ્ ॥૨૨॥ આત્યન્તિકશ્રેયસે ચ ધર્માનેકાન્તિનામપિ । કચિ-
ત્કચિત્પ્રસન્નેન ઘર્ણયામાસ તત્ર સઃ ॥૨૩॥ ઋગ્વેદાચાર્યમકરોત્તતઃ
પૈલમૂર્ષિં મુનિઃ । યજુર્વેદસ્ય ચાચાર્યં સ વૈશંપાયનં મુનિમ્
॥૨૪॥ સામવેદસ્ય ચાચાર્યં ચકાર સ તુ જૈમિનિમ્ । અથર્વવેદા-
ચાર્યં ચ યુમન્તુમકરોદપિમ્ ॥૨૫॥

માટેજ તેઓ વેદ અને તેના અર્થના અવધારણુમા સમર્થ થયા નહિ ॥૨૬॥
તે સમયે ભગવાન નારાયણ પોતાના અશ્વથી વ્યાસમુનિરૂપે અવતરીને,
વેદ અને તેના અર્થનો અવબોધ આપીને છવોતુ શ્રેય સંપાદન કરવા
અનત, અવિલક્ષત, માટેજ મદમતિઓથી અવધારણુ ન થઈ શકે એવા
વેદોને અધ્યયન અવધારણુની સુકરતાસાથે ઋક્ યજુષ્ સામ અથર્વ
એવા વેદથી ચાર પ્રકારે વિભાગ કરીને, તેના અર્થના અવધારણુ અર્થે
બ્રાહ્મણ મહાપુરાણો અને મહાભારત કથું ॥૨૦-૨૧॥ તેમાં તે મહામુનિએ
આર્યવણી અને આર્ય આશ્રમોના સમગ્ર ધર્મો અને ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ,
આ આર્ય પુરુષાર્થોનું સ્પષ્ટપણે વર્ણન કર્યું ॥૨૨॥ ક્વચિત્ ક્વચિત્ પ્રસં-
ગાત્ (નિ શ્રેયસ પ્રસંગથી) આત્યતિક શ્રેય સાથે (જેની લાગિષ થતા કેવલ
અસત્યાય સમગ્રામ એવા આનંદમય પરબ્રહ્માનુભવરૂપ ભગવત્સેવાપર્યતના
પરમ નિ શ્રેયસના લાભ માટે) એકાતિકોના ધર્મો-અનન્યોપાયત્વ
અનન્યગતિત્વરૂપ ધર્મો વર્ણન કર્યા ॥૨૩॥ તદનંતર તે વ્યાસમુનિએ પૈલ
નામના ઋષિને વિભાગ કરેલા વેદોને મધ્યે ઋગ્વેદના આચાર્ય (ભણાવા-
વિગેરેવડે પ્રવર્તક) કર્યા વૈશંપાયન ઋષિને યજુર્વેદના આચાર્ય કર્યા
જૈમિનિ મુનિને સામવેદના આચાર્ય કર્યા અને યુમન્તુ મુનિને અથર્વ-
વેદના આચાર્ય કર્યા ॥૨૪-૨૫॥ તે પછી બાદરાયણ મહામુનિ વ્યાસજીએ
નરોના હિત માટેજ રોમહર્ષણુ નામના મુનિને ઇતિહાસ પુરાણોના

મહર્પણમ્ । સ વાદરાયણશ્ચક્રે હિતાયૈવ નૃણામૃપિઃ ॥૨૬॥ સરસ્વ-
તીનદીતીરે શમ્યાપ્રાસાભિધાશ્રમે । इत्थं कृत्वापि स मुनिर्नैवातु-
प्यग्निजान्तरे ॥૨૭॥ તસ્યાસન્તોપહેતું તે વ્રવીમિ નૃપતે ! शृणु ।
નિઃશ્રેયસાય લોકાનાં તસ્ય જન્માસ્તિ ભૂતલે ॥૨૮॥ તસ્ય હેતુસ્તુ
સદ્ધર્મો જ્ઞાનં વૈરાગ્યમેવ ચ । માહાત્મ્યજ્ઞાનયુગ્મક્તિર્મુક્ત્યશ્ચેતિ
ચતુષ્ટયમ્ ॥૨૯॥ સ તુ તેનાલ્પકો હોવ વર્ણિતોઽપ્યતિવિસ્તૃતૈઃ ।
મિશ્રત્વાદ્ધર્મકામાર્થર્થોક્તું શક્યો ન તત્ત્વતઃ ॥૩૦॥ સ્વર્ગાદિફલદે-
પ્તેવ તતઃ કર્મસુ માનવાઃ । સક્તા આસન્વહુવિધૈર્વાન્યૈસ્તત્પ્રતિ-
પાદકૈઃ ॥૩૧॥ તદા તુ તસ્ય શ્રેયોર્થાં પુરાણાદિકૃતિર્મુનેઃ । આસી-

આચાર્ય બનાવ્યા ॥૨૬॥ સરસ્વતી નદીને તીરે રહેલા શમ્યાપ્રાસ નામના
આશ્રમમાં રહીને આ બધું કરીને પણ તે વ્યાસમુનિ પોતાના અંતરમાં
સંતોષને નજ પામ્યા ॥૨૭॥ હે નૃપતે ! વ્યાસમુનિને એમ કરવા છતાં
પણ જે અસંતોષ રહ્યો તેનું કારણ તમોને કહું છું તેને સાંભળો. વ્યાસ-
મુનિનો ભૂતળમાં પ્રાદુર્ભાવ લોકોને પરમ નિઃશ્રેયસના ઉપાયનો અવબોધ
આપવા થયો હતો. લોકકલ્યાણનું કારણ તો સદ્ધર્મ, જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને
ભૂમ્નિ-ભૂમશબ્દવાચ્ય નિરવધિક આનંદમય પરબ્રહ્મ પરમાત્મામાં માહા-
ત્મ્યજ્ઞાનસહિત પરા ભક્તિ, આ ચારજ કહ્યું છે. આ નિઃશ્રેયસના સાધ-
નનું તે તે પુરાણાદિકમાં નિરૂપણ કર્યું પણ અલ્પમાત્રજ કર્યું. તેપણ
અતિ વિસ્તારથી વર્ણન કરેલા વિવિધ અનેક ચરિત્રવિશેષો, વિવિધ
ધર્મો અને ત્રૈવર્ણિક ફળોથી મિશ્રિત હોવાથી તત્ત્વથી બોધ ન થાય એવું,
માટેજ સર્વેએ વિવેચન કરીને ન અવધારણ થાય એવું થયું, માટેજ ધર્માર્થ
કામને સ્થાપન કરનારાં બહુવિધ વાક્યોએ કરીને માનવો પ્રકૃતિથી કર્મ-
શ્રિયાવાળા હોવાથી સ્વર્ગાદિ ફળ સંપ્રાપક, લગવદ્ભક્તિવર્ણત, દેવજ
યજ્ઞાદિ ક્રિયાઓમાંજ આસક્ત થયા. એમ થવાથી વ્યાસમુનિનું અવતરણ-
કૃત્ય પરિનિષ્પન્ન થયું નહિ ॥૨૮-૩૧॥ ત્યારે તો તે મુનિની લોકકલ્યાણાર્થે
જે પુરાણાદિકૃતિ હતી તે તેનું ફળ નહિ થવાથી ન કર્યાપ્રાયજ થઈ ગઈ,
કેમકે આત્યંતિક શ્રેયમાં હેતુભૂત સદ્ધર્મ જ્ઞાનાદિકમાં જનોની પ્રવૃત્તિ થઈ

દેવાકૃતપ્રાયા તત્ફલાનુદયાત્કિલ ॥૩૨॥ તદાન્તર્યામિણ સાક્ષા-
દ્વારુદેયેન તદ્વદિ । અપૂર્ણકામતા પ્રૈરિ તયા તાપો મહાનભૂત
॥૩૩॥ તદુત્થયા શુચા તસ્ય જ્ઞાનં સકુચિતં હ્યમૂત । અતઃ શાન્તિ
સ ન પ્રાપદ્ધન્થં કર્તુ ન ચાશકત્ ॥૩૪॥ તતો દયાલુર્ભગવાન્નારા
યણ જ્ઞપીશ્વરઃ । નારદં પ્રૈયચસ્યે નિપુણં પરવોધને ॥૩૫॥ વિચા
રેણાપિ તાપસ્ય દેતોરનુપલમ્બનાત્ । શોચન્તં તમુપેયાય નારદઃ
સર્વંદુ લ્હા ॥૩૬॥ વ્યાસેન પૂજયિત્વાઽથ સ્વાસન્તોપસ્ય કાર
ણમ્ । સમ્પૂઘઃ સ મુનિઃ પ્રોચે સર્વજ્ઞો ભગવત્પ્રિયઃ ॥૩૭॥ નારદ
ઉવાચ—યદર્થમવતારસ્તે સમ્યક્ તન્ન ત્વયા કૃતમ્ । અપૂર્ણકામતા

નહિ ॥૩૮॥ તે સમયે સર્વ લોકોનુ પરમ હિત કરવાનુ મહામત ધારી રહેલા
સાક્ષાત્ અતર્યામી ભગવાન્ વાસુદેવે વ્યાસમુનિના મનમાં અકૃતાર્થતા પ્રેરી,
તેણે કહીને તેમના મનમાં મહાન્ નિવેદ થયો તેજ નિવેદાતિશયથી બહુ
શોકાતુર થતા તેમની તે પ્રસાપણ સકુચિત થઈ ગઈ માટેજ શાંતિને
નહિ પામીને નવો નિબંધ કરવાપણ સમર્થ થયા નહિ ॥૩૩-૩૪॥ અન
તર દયાળુ અધીશ્વર ભગવાન્ નારાયણે તેમની પ્રસાદુર્ભજતા ટાળવામાટે
પરાવરતત્વને બાળુનારા, બીજને બોધ દેવામાં નિપુણ નારદજીને તેમની
પાસે મોકલ્યા ભગવાને મોકલેલા, સર્વ દુ ખને ટાળવામાં મહાસમર્થ તે
નારદમુનિ શોકનો દેતુ અને તેના નિવારણનો ઉપાય વિચાર કરતા પણ
નહિ મળવાથી કેવળ શોક કર્યા કરતા વ્યાસમુનિને પાસે આવ્યા ॥૩૫-૩૬॥
વ્યાસજીએ પોતાપાસે આવેલા નારદજીને બોધને તેમની પૂજ કરીને
તે પછી શોકાકુળ મનવાળા તેમણે પોતાના અસતોષનુ નિમિત્ત અને
તેના નિવારણનો ઉપાય પુછ્યો વ્યાસે પુછેલા સર્વજ્ઞ ભગવદેકપ્રિય
નારદમુનિ બોલ્યા ॥૩૭॥ નારદજી કહેછે—હે વ્યાસમુને ! જેને માટે
તમારો અવતાર ભગવાને સપાદન કર્યો છે તે લોકોને વેદાર્થનો અવબોધ
આપીને આત્મતિક શ્રેય સપાદન કરી આપવારૂપ અવતારપ્રયોગન
તમોએ સારીરીતે કયું નથી માટેજ કોઈપણ અપૂર્ણકામતા તમારા પણ
બાળવામાં ન આવે એવી તમારા મનમાં કેવળ વિચરિવર્તે છે તમો અનધ

તસ્માદ્વદયે તવ વર્તતે ॥૩૮॥ આત્યન્તિકશ્રેયસે ત્વં જનાનાં રચ-
યાનઘ ! । ત્વત્કૃતગ્રન્થસર્વેસં પુરાણં કેવલં રસમ્ ॥૩૯॥ યશઃ
શ્રીવાસુદેવસ્ય તદ્ભક્તાનાં ચ તત્ત્વતઃ । તત્ર વર્ણયતઃ શાન્તિર્ભ-
વિષ્યતિ તવાન્તરે ॥૪૦॥ શ્રીમદ્ભાગવતં નામ પુરાણં રચયા-
ધુના । તેન નિઃશ્રેયસં નૃણાં ત્વત્સન્તોષશ્ચ સેત્સ્યતિ ॥૪૧॥ આજ્ઞા
નારાયણસ્યેત્યં ભવતીત્યુપદિદ્ય તમ્ । જગામ નારદઃ સોઽથ
તદ્વ્યધિત્સત્ત્વમાધિના ॥૪૨॥ વેદાન્સમૃતીશ્ચેતિહાસાન્પુરાણાનિ ચ
સર્વેશઃ । સૂત્રાણિ કાવ્યાન્યામથ્ય યુદ્ધ્યા તત્સારમાદદે ॥૪૩॥ સ્વા-
નુભૂતિસહાયેન તેન ભાગવતાભિધમ્ । સ ચકાર મહાયોગી પુરાણં
મુક્તવાન્નિહતમ્ ॥૪૪॥ ક્ષીરાન્ધાવોપધીઃ સર્વા મયિત્વા મન્દરા-

(નિર્દોષ) છો. તે તમારે પ્રાકૃતની પેઠે શોકહેતુ ક્યાંથી હોય ? જનોના
પરમ નિઃશ્રેયસ માટે તમારી પ્રવૃત્તિ છે, તે પરોપકારાર્થા પ્રવૃત્તિને તેવા
પુરાણાંતરના નિર્માણથી પરિપૂર્ણ કરો. જે પુરાણ આટલા કાળમાં તમોએ
કરેલા સમગ્ર પુરાણાદિકના કેવળ સારભૂત રસમય થાય. જેમાં પ્રધાનપણે
વાસુદેવ ભગવાનનું યશ તથા ભાગવતોનું યશ તત્ત્વથી વર્ણન કરવાથી
તમારૂં મન પોતેજ સર્વ પ્રકારે શાંતિને પામશે. ભગવાનના ગુણોનું પ્રાધાન્ય
હોવાથી ‘ભાગવત’ નામથી પ્રખ્યાત તે પુરાણ હમણાંજ રચ્યો. એવા સર્વો-
ત્તમ પુરાણના વિરચનથી સર્વ ક્રોધને નિઃશ્રેયસલાભ થશે અને તમારે શાંતિ-
લાભ થશે ॥૩૮-૪૧॥ જે આ મેં પ્રતિબોધ દીધો તે સાક્ષાત્ નારાયણની
આજ્ઞાથી દીધો છે તો તેમની અનુજ્ઞાને અનુસારે તમો કરો. હે રાજન !
આ પ્રકારે વ્યાસમુનિને કહીને નારદમુનિ ચાલ્યા ગયા. નારદજી ગયા પછી
વ્યાસજીએ નારાયણના નિર્દેશમુજબ ભાગવત રચવાની ઇચ્છા કરતાં સમા-
ધિવડે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કરીને કેવળ યોગમુસંસ્કૃત મનથી સમગ્ર
વેદ સ્મૃતિ ઇતિહાસ પુરાણ સૂત્ર કાવ્યાદિકને હસ્તાતળામલકવત્ બરોબર
વિચારીને તેનો સાર મનથીજ ગ્રહણ કરી લીધો ॥૪૨-૪૩॥ અનંતર મહા-
યોગી વ્યાસ ભગવાને આત્મા પરમાત્માના સાક્ષાત્કારરૂપ જે સ્વાનુભૂતિ
તેના સહાયબળથી વેદાદિકના સારભૂત મુક્તબોધ ભાગવત નામનું પુરાણ

દ્રિણા । યયોદધાદયદ્વિષ્ણુ પીયૂષ સ તથૈવ તત્ ॥૪૫॥ અન્તર્હિતે
ભૂમિષ્ણ ! વાસુદેવે ભુવસ્તલાદાશ્રય પત્તદાસીત્ । સદ્વાન્યયસ્યપિ
નિરાશ્રયસ્ય ધર્મસ્ય લોકેષુ પુરાણમેવ ॥૪૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने
नारायणचरिते धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणध्वणोत्सवे सहेतुकभागवतोत्पत्ति
निरूपणनाમા द्वितीयोऽध्याय ॥૨॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સારેઽસ્મિન્સર્ગશાસ્ત્રાણાં શ્રીમદ્ભાગવતામિ

કર્તુ ન્યાયે મુખ્યોને પણ ઉપભોગ્ય છે તો મુમુક્ષુઓને ઉપભોગ્ય થાય
એમા કહેવુજ સુ? આપજ ॥૪૪॥ સમસ્ત ઔપધીઓ ક્ષીરસાગરમા
નાખીને તેને મદરાદિથી મથન કરીને પૂર્વે વિષ્ણુ ભગવાને દેવોના હિતમાટે
જેમ અમૃતનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો તેમ વેદાદિ પ્રમાણોને યોગમુસરૂત
પોતાના મનમા નાખીને પરમાત્મપ્રેરણાથી ઉદ્ભવેલા પ્રજાવિશેષથી તેને
નિર્મથન કરીને મુમુક્ષુજનોના હિતમાટે દયાળુ વ્યાસમુનિએ કોઈપણ આનં
દમય અમૃત આ પુરાણનો સમુદ્ધાર કર્યો છે ॥૪૫॥ હે રાજન્ ! વસુદેવ
સુત યદુપતિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ ભૂતળ થકી અતર્ધાન થતા લોકમા નિરા
ધાર થએલા વશસહિત ધર્મના આધારભૂત અવલમનભૂત ભૂમિમા
આ ભાગવત પુરાણુજ થયુ ॥૪૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने चतुर्थ-
प्रकरणे पुराणध्वणोत्सवे सहेतुकभागवतोत्पत्तिनिरूपणनामा
द्वितीयोऽध्याय ॥૨॥

અધ્યાય ૩ જો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ઉત્તમ ભૂપતે ! આ શ્રીમદ્ભાગવત
સમય શાસ્ત્રોના સારભૂત છે, કારણ કે આમા સાખ્યશાસ્ત્રમા કહેલો પ્રકૃતિ
પુરૂષવિવેક યોગશાસ્ત્રમા કહેલો યોગપ્રકાર, બ્રહ્મસૂત્રમા કહેલો પરબ્રહ્મ
અને તેમના ઉપાસન સ્વરૂપનો નિર્ણય અને બ્રહ્મસૂત્રના મૂળભૂત ઉપ

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને શ્રીમદ્ભાગવતોા સમયમા સારાસ કહેવા
પૂર્વક તેવુ વિશેષપણે માહાત્મ્ય વર્ણન કર્યુ છે

ધે । સાહ્યસૂત્રોદિતો હ્યર્થો યોગસૂત્રોદિતસ્તથા ॥૨॥ બ્રહ્મસૂત્રોદિ-
તશ્ચાર્થો વેદાન્તાર્થશ્ચ ભૂપતે । । વિસ્તરાદ્વર્ણિતોઽસ્ત્યેવ ભગવદ્ભક્તિ-
વૃદ્ધયે ॥૨॥ શ્રીકૃષ્ણો હિ ચતુર્વ્યૂહો વાસુદેવાદિસંજ્ઞકઃ । વર્ણિતઃ

નિપદોનો અર્થ જે આત્માપરમાત્માનો શરીરશરીરિભાવાદિ વર્ણનરૂપ છે. (બ્રહ્મસૂત્રોએ મીમાંસા કરેલો ઉપનિષદર્થ) આ સર્વાર્થનું સંપૂર્ણપણે વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. તેમાં પણ આ વિશેષ છે—કપિલહારને નહિ બાણનારા કેટલાક કાપિલોએ પ્રવતવિલો ‘પ્રકૃતિપુરૂષ સ્વતંત્ર છે’ એવા વાદરૂપ જે સાંખ્યપક્ષ છે તેનો એમાં અનુવાદ કર્યો નથી. તથા મનની નિર્મળતા સંપાદન કરવામાત્રમાં પર્યાપ્ત ઈશ્વરભક્તિ છે, તેવી ભક્તિ જેમાં અગ છે એવો આત્યતિક ચિત્તવૃત્તિના ઉચ્છેદરૂપ યોગનો આમાં અનુવાદ કર્યો નથી. તથા વેદાંતને નહિ મળનારો (વિરૂદ્ધ) બ્રહ્મસૂત્રાર્થ કે બ્રહ્મ-સૂત્રને નહિ મળનારો વેદાંતાર્થ જે કૃમતિપરિકલ્પિત છે કે જે ભક્તિનો અપ્રાધાન્ય વાદ છે તેનો પણ આમાં અનુવાદ કર્યો નથી. કિંતુ સાંખ્યાદિ સર્વાર્થપણે ભક્તિના અગપણેજ ઉપવર્ણન કર્યો છે નિત્યનિર્દોષ, સકળ કલ્યાણગુણ પરિપૂર્ણ એવા પરમેશ્વરમાં પરાનુરાગરૂપ અને પરમ નિઃશ્રે-યસમાં સાક્ષાત્ ઉપયોગી એવી ભક્તિનું સ્વરૂપ તથા તે ભક્તિનોજ સાધન-દશામાં અને ફળદશામાં અવિચ્છેદ (સર્વદા વર્તવાપણું) તથા પરંબ્રહ્મ પરમાત્માનું તે ભક્તિમાં સાક્ષાત્ વિષયપણું (ભક્તિના સાક્ષાત્ વિષય પરંબ્રહ્મ છે) તથા પુરૂષોનું ભગવદ્ભજન કરવું એનેજ એક યોગ્ય સ્વરૂપપણું. (ભગવદ્ભક્તિ કરવી એજ એક ચેતનોનું સ્વરૂપ છે) તથા પરંબ્રહ્મના અધિષ્ઠાનથીજ (સ્વતંત્રપણે નહિ) પ્રધાનનું વિવિધ વિકારોમાં હેતુપણું તથા પરમાત્માની એકાંત ભક્તિવિશેષનુંજ યોગપણું (જે એકાં-તિક ભક્તિ એજ યોગ છે) આ ભાગવતમાં કહ્યું છે. આમાં વિરોધ ન આવે એરીતે કાપિલાદિક અર્થનો સ્વીકાર કરવો ॥૨-૨॥ જેની ભક્તિ-વૃદ્ધિ માટે આ બધો અર્થ વિસ્તારથી વર્ણવ્યો તે કયા ભગવાન? એવી આશંકામાં તેમને કહે છે—જે સાક્ષાત્ અક્ષરધામવાસી શ્રીકૃષ્ણ છે તેજ

પદ્મરાત્રેણ પુરુષાચવતારદૃત્ ॥૩॥ તસ્ય સ્વરૂપવિજ્ઞાનં તસ્મિન્મ
ક્તિશ્ચ નેષ્ટિકી । નૈષ્કર્મ્યં વર્મ તત્પ્રીત્યે વૈરાગ્યમિતરન ચ ॥૪॥
તથા તસ્યાવતારાણાં જન્મકર્માણિ યાન્યપિ । તેષા દિવ્યતયા ધ્યાનં
તદ્રક્તેષ્વેવ સૌહૃદમ્ ॥૫॥ તથાત્મરૂપવિજ્ઞાનં સમ્યહ્નૃણાં ભવે-
દિત્તિ । પતાન્યેવાન વિસ્તાર્યં યદુઘાડવર્ણયન્મુનિ ॥૬॥ एतं गुह्य-
તमं त्वय्य श्रीमद्भागवतस्थितम् । न हि सर्वे विजानन्ति जानन्ति
विरला बुधा ॥७॥ શ્રોતારો યાપિ ચકારો યે સ્વધર્મો સંશ્ચિ-
તા । પદ્મસ્યપિ વિરક્તા યે વિષયેષ્વાત્મવેદિન ॥૮॥ નરાઠર્તિ

વાસુદેવ સકર્ષણુ અનિરૂદ્ધ પ્રભુમરૂપ ચતુર્વૃહને ધરનારા અને બ્રહ્મિ-
દિના હેતુભૂત પુરુષાવતારને ધરનારા છે એમ પાચરાત્રમા વર્ણન કર્યા છે
(આ ઉપરથી ચતુર્વૃહના વર્ણનરૂપ જે પાચરાત્રાર્થ છે તેનો પણ આમા
વિસ્તાર છે, એમ બહુ હેતુ) તે આ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના સ્વરૂપનું
વિજ્ઞાન, તેમને વિષે પરા ભક્તિ, તેમનું પ્રીણન કરવું એજ એક સ્વરૂપ
જેનું છે એનું નૈષ્કર્મ્યરૂપ કર્મ, (કામસંકલ્પે વર્ણત હોવાથી બધક થતું
નથી માટે આ કર્મ નૈષ્કર્મ્યરૂપ થાય છે) શ્રીકૃષ્ણચક્રી અન્યન-ધર્તિ
માયિક વસ્તુમાનમા વૈરાગ્ય તેમના વરાહાદિ અવતારોના સ્વરૂપનો
યથાતથ્ય નિશ્ચય, તેમના જન્મકર્મો પ્રાકૃત નથી કર્મવશ્ય નથી, હોદ્દોપ
કાર માટે છે અને સ્વેચ્છામાત્ર મૂળ છે, માટે દિવ્ય છે એવો નિશ્ચય,
તેમના અનન્યભક્તોમા સૌહાર્દાંતિશય તથા તેમનાજ એક દાસભૂત આત્મ
સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન, આ સાત ભગવત્સ્વરૂપવિજ્ઞાન વિગેરે જનોને રૂડીરીતે
થવામાટે આ સાધ્યસૂત્રાર્થ વિગેરેનું અને ભગવત્સ્વરૂપવિજ્ઞાન વિગેરેનું
બહુપ્રકારે વિસ્તારથીજ આ પુરાણમા બાસે વર્ણન કર્યું છે ॥૩-૬॥ શ્રીમદ્
ભાગવતમા રહેલા આ અતિગુહ્ય (રહસ્ય) અર્થને તો સર્વ કોઈજનો
બહુતા નથી જેઓ બહુછે તેઓજ બુધ છે, તેતો કોઈ વિરલાજ છે આ
પુરાણના દેવળ શ્રવણથી કે પ્રવચનથી એના રહસ્યાર્થને બહુનારા સર્વ
કોઈ થતા નથી કિંતુ જે શ્રોતા વખ્તાઓ સ્વધર્મમા દૃઢ નિષ્ઠાવાળા હોય,
જેઓ પાચેય વિષયોમા વૈરાગ્યવાળા હોય, જેઓ આત્મામાત્ર દૃઢ નિષ્ઠા

વાસુદેવમનન્તૈશ્વર્યમણ્ડિતમ્ । જ્ઞાત્વૈવ તત્ર ભક્તિં ચ નૈષ્ઠિકીં
 કુર્વતે નરાઃ ॥૧॥ સૌહાર્દં સાત્ત્વતેષ્વેવ નિર્દમ્ભં ચે ચ કુર્વતે । ત
 एवैतद्ब्रह्मस्यं हि जानन्ति नृप ! नेतरे ॥१०॥ एतैस्तु लक्षणैर्युक्ता
 अदक्षा अपि लौकिके । अनधीतानेकशास्त्रा अप्येतच्छ्रवणाद्विदुः
 ॥११॥ एतद्ब्रह्मणहीना येऽधीतशास्त्रचया अपि । निपुणा व्यवहा-
 रेण कुर्यन्तो गुरुतामपि ॥१२॥ यावज्जीवमधीयानाः शृण्वन्तो
 वै तदन्यहम् । रहस्यं नैव जानन्ति लभन्ते प्रेम न प्रभौ ॥१३॥
 જ્ઞાત્વા ધૈ તત્સતાં વક્તાન્ન વર્તન્તે તથા ચ યે । તેઽપ્યશ્નતુલ્યા
 વિજ્ઞેયા ભક્ત્યા સેવ્યમિદં તતઃ ॥૧૪॥ પુરાણસ્યેદશસ્યાસ્ય જ્ઞાનાદજ્ઞા-

વાળા હોય, જે શ્રોતાવક્તા નરો ભાગવતપ્રતિપાદ નરાકાર વાસુદેવ ભગ-
 વાનને સર્વ ઐશ્વર્યસંપન્ન સમજીને તેમને વિષેજ એકાંતિક ભક્તિને
 કરતા હોય અને જેઓ એકાંતિક ભક્તોવિષેજ નિષ્કપટ સૌહાર્દ રાખનારા
 છે, તે નૃપ ! તેઓનેજ આ પુરાણુ શ્રવણથી કે પ્રવચનથી પોતાના રહસ્ય-
 ધર્મને પ્રકાશે છે, બીજાઓને નહિજ ॥૭-૧૦॥ ઉઝ ધર્મનિષ્ઠાદિ લક્ષણની
 સંપત્તિજ આના રહસ્યાર્થ વિજ્ઞાનમાં મુખ્ય ઉપકરણ છે, પણ અનેક
 શાસ્ત્રોનું અધ્યયન નથી. લૌકિક બ્યવહારમાં નિપુણ ન હોય અને અનેક
 શાસ્ત્રને ભણેલા પણ ન હોય તોપણ તેઓ જે ઉઝભક્ષણે સંપન્ન હોય
 તો આ રહસ્યાર્થને શ્રવણમાત્રથીજ સમજે છે. જે જનો તો પૂર્વોઝ લક્ષણે
 રહિત હોધને અનેક શાસ્ત્રને ભણેલા પણ હોય, લૌકિક સકળ બ્યવહારમાં
 પણ નિપુણ હોય, ગુરૂપદ ઉપર વ્હી બેઝા પણ હોય (અનેક શાસ્ત્રોને
 ભણાવતા પણ હોય) અને યાવજીવં પ્રતિદિન આ પુરાણુનું પઠન શ્રવણ
 પણ કર્યા કરતા હોય તોપણ તેઓ પૂર્વોઝ ગૃહાભિપ્રાયને ભણવા માટે
 સમર્થ થતા નથી. અને તેથી આ ભાગવતપ્રતિપાદ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણમાં તેઓને
 પ્રેમરસનો પ્રસંગ પણ નથી ॥૧૧-૧૩॥ જે પુરૂષો આ પુરાણુને સંતોના
 મુખધટ્ટી સાંભળતા નથી, કિંતુ પોતાની મેળેજ શુદ્ધિબળથી ભણવા
 પ્રવર્તે છે અને જેઓ સંતોના મુખધટ્ટી શ્રવણથી ભણીને પણ તેને અનુ-
 સારે વર્તતા નથી તેઓ પણ અજ્ઞાનિને સમાનજ સમજવા. માટે આ

નતોઽપિ યા । ધ્રુવણં પઠનં ચાપિ યે કુર્યુર્માનવા મુચિ ॥૧૫॥
 સઘસ્ટે પાપનિર્મુક્તા ભવેયુર્યદિ તે પુનઃ । ન કુર્યુઃ પાતકં તર્હિ
 મુક્તાઃ સ્યુર્મંચન્ધનાત્ ॥૧૬॥ ચિરન્તનાયા ઘૃદ્ધાયા મહાપાપમ-
 હારજઃ । ત્યકાયા નિષ્કૃતૈર્વૈચૈરિદમેવામૃતં હિતમ્ ॥૧૭॥ રહસ્યમે
 તત્પરમં કૃત્વા ધ્યાસો નિજાત્મજમ્ । પુરાણં શ્રેયસે નૃણાં શુકં સ
 ત્વધ્યજીગપત્ ॥૧૮॥ વયાલુઃ સ શુકઃ ગ્રાહ ગદ્ગાતીરે પરીક્ષિતમ્ ।
 પ્રાયોપવિટં નૃપતિં મહર્પિગણસંસદિ ॥૧૯॥ તતઃ પ્રવૃત્તિરમ્બ-
 જૂતલેઽસ્ય નરાધિપ ! શ્રીમદ્ભાગવતસ્યેતિ શ્રેષ્ઠમેતત્પ્રકીર્તિતમ્

ભાગવત ભક્તિથીજ સર્વેએ સેવવું ॥૧૪॥ આ પુરાણના પઠન શ્રવણનો આ
 મહિમા છે—આ ભાગવતપુરાણના અર્ધને જાણીને કે નહિ જાણીને જે
 જનો શ્રદ્ધાથી પાઠ કરે છે કે સાંભળે છે તેઓ તત્કાલેજ પ્રાપ્તન સચિત્ત
 સમસ્ત પાપોમાથી પ્રમુક્ત થાય તે પુરૂષો જે ઉત્તરકાળમાં કરીધી પાપ
 કર્મને ન કરે તો ભવબંધન થકી મુક્તજ થાય છે ॥૧૫-૧૬॥ અનાદિ
 કાળથી અનુવર્તતો, રૂઢભૂજ ઘઈ ગએલો, પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતો જે
 પ્રજાહત્યાદિ મહાપાપરૂપ મહારોગ છે તેનો પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ વૃદ્ધ વૈદ્યોએ
 પોતે જાણેલા ઉપાયોવડે નહિ નિવૃત્ત થતા અતે થાકીને પરિત્યાગ કરતા
 (પ્રાયશ્ચિત્તથી પણ નહિ સમાધાન થાય એવા પાપસચયનુ) તેનું હિત
 અમૃત—સમૂળ વિનાશમા મહાસમર્થ, જેમ જેમ આસ્વાદ લેવાય તેમ
 તેમ અતિભોગ્ય અને અજર અમરપણાને કરનાર આજ પુરાણુરત છે
 ॥૧૭॥ સર્વોત્તમ સર્વસારરૂપ આ પુરાણને વ્યાસમુનિએ નરોના શ્રેયમાટે
 કરીને પૃથ્વીમા પ્રવર્તાવવા પોતાના પુત્ર શુકદેવને જણાવ્યું ॥૧૮॥ દયાનિધિ
 તે શુકદેવે ભવાનળ થકી જહું ભય પામેલા, ગગાકીનારે મહર્ષિમંડળની
 સભામા દેહપાતના અવધિની રાહ બોધને અનશનમ્રતને ધારી રહેલા,
 ભગવત્કથામૃતનું પાન કરવામા ઉત્કેટ ઉત્કલ્પનાળા પરીક્ષિત નૃપતિને તે
 આ ભાગવતામૃતનું પાન કરાવ્યું ॥૧૯॥ હે નરાધિપ ! તે દિવસને આર
 ભીને આ ભૂતળમા શ્રીમદ્ભાગવતની પ્રવૃત્તિ થઈ કર્તા (વ્યાસ) વિવ
 ઘણું છે, વજ્રા (શુક) વિવઘણું છે, શ્રોતા (પરીક્ષિત) વિવઘણું છે અને

॥૨૦॥ આકૃષ્ણનિર્ગમાર્ત્તિશદ્ધર્પાવધિ ગતે કલૌ । નવમીતો નભસ્યે
ચ કથારમ્ભં શુકોઽકરોત્ ॥૨૧॥ સપ્તમિર્દિવસૈઃ સર્વં સાર્થં ચા-
ચકથત્સ તત્ । ઔષ્ઠપદ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં પુરાણં તત્સમાપયત્ ॥૨૨॥
વેદાદીનાં સારરૂપા યતો ભાગવતી કથા । અત્યુત્તમા તતો ભાતિ
સેવનીયૈવ સર્વથા ॥૨૩॥ યથા દુગ્ધે સ્થિતં સર્પિર્નાસ્વાદ્યોપક-
ર્યતે । પૃથગ્ભૂતં તુ તદિદ્ર્યં દેવાનાં રસવર્ધનમ્ ॥૨૪॥ હૃષ્ણા-

અર્થ (ભાગવતમાં કહેલો ૨૪ સ્વાર્થ) વિલક્ષણ છે, માટે સર્વ કોઈ આ
ભાગવતને ધર્તિર પુરાણાદિકની અપેક્ષાએ ઓછ કહે છે ॥૨૦॥ શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાન પોતાના અવતરણનું કૃત્ય પરિસમાપ્ત કરીને અંતર્ધાન થયા પછી,
ત્રીશ વર્ષ પરિમિત કલિયુગ વીતી જતાં, ભાદ્રપદમાસમાં શુક્લનવમીએ
શુક્રદેવે પરીક્ષિત પાર્થિવની આગળ આ પુરાણ પ્રવચનનો પ્રારંભ કર્યો, તે
સાત દિવસમાં અર્થસહિત સમગ્ર શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ કહ્યું. પૂર્વાભાદ્ર-
પદા નક્ષત્રે યુક્ત પૂર્ણિમાએ તેની સમાપ્તિ કરી ॥૨૧-૨૨॥ વેદવિગેરેના
સારરૂપા તે આ ભાગવતી કથા છે, સર્વ વેદોવડે આ શ્રીકૃષ્ણભગવા-
નજ એક વેદ-બાણુવા યોગ્ય છે તો તેની આ કથા વેદસારભૂતજ હોય.
વળી ભગવાન સાથેજ સાક્ષાત્ સંબંધ ધરાવનાર કર્મ જ્ઞાન ભક્તિનો
અવબોધ આપનારી હોવાથી અત્યુત્તમ પણ છે. માટે આ ભાગવતી કથાજ
સર્વથા-શ્રવણ પ્રવચનાદિ સર્વ પ્રકારે સેવનીય છે ॥૨૩॥ જેમ દુધની
અંદર ઘૃત આપીને રહ્યું છે અને જેમ શેલડીની અંદર સાકર આદિ મધ્ય
અંતમાં આપીને રહી છે તેમ આ ભાગવતી કથા વેદોની અંદર નિગૂઢ વર્તે
છે. ‘સર્વે વેદા યત્પદમામનન્તિ’ ‘વેદૈશ્ચ સર્વૈરહમેવ ષેષઃ’ એવી શ્રુતિ
સ્મૃતિ છે. અથાપિ દુધથી વલોવીને નહિ જુદુ પાડેલું ઘૃત જેમ પોતાના
આસ્વાદમાટે કદપાતું નથી અને શેલડી થકી પીલાધને નહિ જુદી પાડેલી
શર્કરા પોતાના આસ્વાદ માટે કદપાતી નથી તેમ વેદોથકી નહિ વિલક્ષ-
્યએલી આ સારકથા સ્પષ્ટ પોતાના આસ્વાદમાટે થતી નથી. દુધથકી
પૃથક્ કહેલી ઘૃત જેમ સ્વાદાતિશય માટે થાય છે અને શેલડીથકી પૃથક્
કહેલી શર્કરા જેમ અતિશય સ્વાદમાટે થાય છે તેમ વેદોથકી પૃથક્

માદિમધ્યાન્તં શર્કરા વ્યાપ્ય તિષ્ઠતિ । પૃથગ્ભૂતૈવ સા મિષ્ટા તથા
ભાગવતી કથા ॥૨૫॥ કાલવ્યાલમુસગ્રાસનાસનિર્નાશદેતવે । શ્રી-
મદ્ભાગવતં શાસ્ત્રં કલોઃ કીરેણ ભાષિતમ્ ॥૨૬॥ एतस्मादपरं किञ्चि-
न्मनःशुद्धये न विद्यते । जन्मान्तरीयपुण्यौघैः शुश्रूषा तस्य सम्भ-
वेत् ॥२७॥ परीक्षिते कथां चक्रे सभायां संस्थिते शुके । सुधाकुम्भं
गृहीत्वैव देवास्तत्र समाययुः ॥२८॥ શુકં નત્વાવદન્સર્વે સ્વકાર્યકુ-

કરેલી સારૂપા આ ભાગવતી કથા સ્પષ્ટ સ્વસ્વાદાતિશય માટે થાય છે
હુધથડી વિલક્ત થએલુ ધૂત જેમ યજ્ઞભાગસોજી અમરોને લોભ થાય
છે તેમ આ ભાગવતી કથા અમરોને પણ લોભ છે તો મનુષ્યોને લોભ
થાય એમા કહેતુજી શુ? ॥૨૪-૨૫॥ કાળજી કાળવ્યાળ-કાળો સર્પ છે, તેના
મુખપાસ થકી જન્મધારીઓને જે મહાનાસ છે (જન્મની પાછળ અવ
ર્જનીય મૃત્યુનાસ છેજ) તેના નિર્મૂળ નાશ માટે આ શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્ર
કલ્પિયુગમા કીર-શુકે કહ્યું છે માર્કંડેયાદિકને મૃત્યુનો ભય તાત્કાલિક ટળી
ગયો હતો પણ તેની અત્યંત નિવૃત્તિ ન થઈ હતી, કેમકે બ્રહ્માદિકને પણ
મૃત્યુભય અપરિહાર્ય છે બાસે કહેલું પણ ભાગવત શુકે અનુવાદ કર્યું,
જેથી તેનુ માધુર્ય અપૂર્ન છે યદપિ મૃત્યુભયના પ્રશમનમા ઉપનિષત્ત્ર
તિપાઘ અનેક વિદ્યાવિશેષો વર્તે છે, પરંતુ કળિકાળમા તેની દુર્ઘટતા
હોવાથી કળિમા તેની નિવૃત્તિ માટે તો શુકભાષિત આ ભાગવતજી સમર્થ
છે ॥૨૬॥ જન્મ જરા મરણાદિ અનેક દુઃખોવડે બાકુળ એવા મનની પર
માનદ પ્રાપ્તશુધી વિશુદ્ધિવાસ્તે આ ભાગવતશાસ્ત્રથકી બીજી કાઈપણ
સાધન નથીજ આના શ્રવણની ઈચ્છા જન્મમાતર સહસ્રમા કરેલા સુકૃત
સમયનુ ફળ છે-જેલું અર્નત જન્મમા પ્રુણપ્રુજ સપાદન કર્યો હોય
તેનેજ આના શ્રવણની ઈચ્છા થાય ॥૨૭॥ ફરીથી પણ ભાગવતની
ઉત્કૃષ્ટતાને પ્રકાશાંતરથી કહેછે-પૂર્વે પરીક્ષિત નૃપને આ ભાગવતી
કથા કહેવા શુકદેવજી બ્રહ્મર્ષિ-દેવર્ષિ-રાજર્ષિઓની મહાસભામા જ્યારે
એકા ત્યારે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામા મહાકુશળ સર્વ દેવો, પરીક્ષિતને પ્રાપ્ત
થએલા તાત્કાલિક મરણને અમૃતથી નિવારીને, નિ શ્રેયસમાજ સાક્ષાત્ ઉપ

શલાઃ સુરાઃ । કથાસુધાં પ્રયच्छ त्वं गृहीत्वैव सुधामिमाम् ॥૨૯॥
 एवं વિનિમયે જાતે સુધા રાજા પ્રપીયતામ્ । પ્રપાસ્યામો વયં સર્વે
 શ્રીમદ્ભાગવતામૃતમ્ ॥૩૦॥ ક કથા ક સુધા લોકે ક કાચઃ ક
 મહામણિઃ । બ્રહ્મરાત્રો વિચાર્યેત્યં તતો દેવાન્ જહાસ સઃ ॥૩૧॥
 અયોગ્યાંસ્તાંસ્તુ વિજ્ઞાય ન દયૌ સ કથામૃતમ્ । એવં ભાગવતી
 ઘર્તા દેવાનામપિ દુર્લભા ॥૩૨॥ રાજો મોક્ષં તતો ધીક્ષ્ય સ્વયં
 બ્રહ્માપિ વિસિતઃ । સત્યલોકે તુલાં યધ્વા શાસ્ત્રજાતમતોલયત્

યોગી ભાગવતામૃતને સ્વર્ગલોક પ્રતિ લઈ જવાની લાલસાથી અમૃતકળશ
 લઇને ત્યાં આવીને, શુકદેવને અત્યાદરથી પ્રણામ કરીને એમ બોલ્યા કે—હે
 મુને ! પરીક્ષિતને પ્રાપ્ત થએલો મરણુભય આ કથારસથી નિવૃત્ત કરી
 શકાશે નહિ. આ અમૃતરસથી તો આ મરણુભય હમણાંજ નિવૃત્ત થઈ
 જશે. તો અમોએ આણેલું આ અમૃત શ્રદ્ધા કરીને આ ભાગવતકથામૃત
 અમોને આપો. અમો એને સ્વર્ગમાં લઈ જઇને પાન કરીશું. આ અમૃત
 પરીક્ષિતને આપો. તે રાજા તેનું પાન કરવાથી ઉપસ્થિત થએલા મરણુભય
 થકી વિમુક્ત થશે. એરીતે વિનિમય કરવામાં તમો અમો બંનેને બહુ લાલ
 છે. હે રાજન ! અમરોએ એરીતે કહ્યા થકી અનંતર બ્રહ્મરાત્ર શુકલએ—
 ક્યાં ? અને ચિંતામણિ ક્યાં ? એ બેનું બહુ અંતર છે. સમુદ્ર થકી
 વિષ સાથે થએલું, સંભૂચ્છાં લાવનાર, સુધા નામનું કાંઈ પણ વિનાશિ વસ્તુ
 ક્યાં ? અને સમસ્ત સંતાપને સંહરનાર, આનંદમયજ (પરમાત્માજ) એક
 પદ (સ્થાન) બેનું છે એવું દિવ્યામૃત ભાગવતામૃત ક્યાં ? એવો એ બેમાં
 પરસ્પર વિશેષ વિચારીને, પામરોના પ્રલોભનમાં પ્રવીણ એવા તે અમ-
 રોને બેધને હાસ કર્યો અને ‘તે આ દેવો ભાગવત કથામૃતને લાચક નથી’
 એમ વિનિશ્ચય કરીને કથામૃત તેઓને આપ્યું નહિ. માટે એરીને દેવોને
 પણ આ ભાગવતી વાર્તા દુર્લભ છે ॥૨૮-૩-॥ ફરીથી પણ યુક્ત્યંત-
 રથી ભાગવતની શ્રેષ્ઠતાને કહે છે—તદનંતર શ્રીમદ્ભાગવતકથાના
 શ્રવણથી પરીક્ષિત રાજાનો મોક્ષ થએલો બેધને, ત્યાં મુરોસાથે આવેલા
 સ્વયં બ્રહ્માપણ વિસ્મય પામીને, સત્યલોકમાં તુલા (તોળવાનું યંત્ર-કાટો)

॥૩૩॥ લઘૂન્યન્યાનિ જાતાનિ ગુરુ ત્વેકમિદં મહત્ । તદા કપિ-
ગણા સર્વે વિસ્મયં પરમં યયુઃ ॥૩૪॥ મેનિરે તે હરે રૂપં શાસ્ત્રં
ભાગવતં તત્ । પઠનાન્નૃવણાત્સદ્યો વૈકુણ્ઠફલદાયકમ્ ॥૩૫॥ एतं
वृत्तान्तमाश्रुत्य सर्वे त्रैलोक्यवासिनः । श्रेयस्कामास्तदेवैकमाद्रि-
यन्त न चापरम् ॥३६॥ નિવૃત્તિમાર્ગસ્યાચાર્યા કપિલઃ સનકાદયઃ ।
इदमेवान्द्रियन्ते स्म पुराणं परया मुदा ॥३७॥ પ્રવૃત્તિમાર્ગસ્યાચાર્યા
मरीचिप्रमुखास्तथा । इदमेवादराक्षित्यं जगद्गु. शुभकर्मसु ॥३८॥
श्वेतद्वीपे निरञ्जये मुक्ताश्च बदरीवने । ऋषयस्तेऽप्येतदेव प्राधा-
न्येन सिपेविरे ॥३९॥ શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણાનિ નિરાધારાણિ તર્હિં હુ ।

ખાધીને સકળ શાસ્ત્રો આની સાથે તોળ્યા તેમા ખીજા બધા શાસ્ત્રો પણ
અતિ લઘુ થયા આ એક અતિશ્રેષ્ઠ શ્રીમદ્ભાગવતજ્ઞ પોતાતરફનો તાજ-
વાનો ભાગ જમી જવાથી અતિગુરુ થએલુ બોધને તે સમયે સ્વય બ્રહ્મા
અને સમસ્ત મહાપિંઓ અનિશ્ચિત આશ્ચર્યને પામ્યા ॥૩૩-૩૪॥ તે પછી
તે ઋષિગણો તે આ ભાગવતપુરાણને શ્રીકૃષ્ણનુ અપર ૩૫, શ્રવણ પઠનથી
તત્ક્ષણુ ભવબંધન હરનારૂ માનવા લાગ્યા ॥૩૫॥ સત્યલોકમા બ્રહ્માએ સર્વ
શાસ્ત્રો તોળ્યા તેમા શ્રીમદ્ભાગવત ગુરુ થયુ અને ખીજા તો લઘુ થયા,
આનુ વૃત્તાત સાલગીને, શ્રેયની સ્પૃહાવાળા તે સર્વે ત્રેલોક્યવાસિઓએ
એક તે શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણનો જ આદર કર્યો ખીજાનો નહિ ॥૩૬॥ જે
ઋષિલ સનકાદિકો નિવૃત્તિમાર્ગના આચાર્યો હતા અને જે મરીચ્યાદિકો
કર્મનિહારૂ પ્રવૃત્તિમાર્ગના આચાર્યો હતા તે સર્વે કોઇએ પરમ હર્ષથી આ
પુરાણજ આદરથી ગ્રહણ કર્યું તેમા નિ ત્રેયસાર્થી નિવૃત્તિમાર્ગનિષ્ઠોએ
તત્ત્વચિંતન, વૈરાગ્યોત્કર્ષ અને ભગવદેકાંતલક્ષિ આદિકની અભિવૃદ્ધિ માટે
અને અભ્યુદયની આલિસાપાવાળા પ્રવૃત્તિધર્મનિષ્ઠોએ તો સર્વાર્થ સાધન
પણે આનુ આભ્યુદયિક (ત્રિવર્ગસાધક) કર્મમા નિલ આદરથી ગ્રહણ કર્યું
॥૩૭ ૩૮॥ જે શ્વેતદ્વીપનિવાસી નિરંજ ગુરુ હતા અને જે બદરીવન-
વાસી ઋષિઓ હતા તે સર્વેએ પણ આ ભાગવતનુજ પ્રધાનપણે શ્રવણ
પઠનવડે પરિશીવન કરવા માડ્યુ ॥૩૯॥ એરીતે આ પુરાણની અત્યાદરથી

બ્રહ્માણમેત્ય શરણં પ્રોચુઃ શોકરુશાનિ ચ ॥૪૦॥ દેવદેવ ! જગદ્વા-
તસ્ત્વમસ્માકમધીશ્વરઃ । ભવસીતિ પરં કષ્ટમસ્માકં શ્રોતુમર્હસિ
॥૪૧॥ શ્રીમદ્ભાગવતસ્યેવ ગુરુત્વાત્સર્વશાસ્ત્રતઃ । જાતા પ્રવૃત્તિચ્છે-
લોમ્યે સર્વત્ર શુભકર્મસુ ॥૪૨॥ અસ્માંસ્તુ કોઽપિ દૃષ્ટ્યાપિ ન
પદ્યત્યાદરાત્રમ્ભો ! । અતો નામાપિ નો લોકે ન સ્થાતેત્યેવ માતિ
નઃ ॥૪૩॥ જીવિતાશાં વિહાયૈવ તતસ્ત્વાં શરણં ગતાન્ । પાતુમર્હસિ
નો ધાતર્પતસ્ત્વં લોકમાવનઃ ॥૪૪॥ તાન્યાશ્વાસ્ય તતો બ્રહ્મા શ્રી-
મદ્ભાગવતં પ્રતિ । ઉવાચેમા જ્ઞાતયઃ સ્વા નાતિકમ્પ્યાસ્ત્વયાનઘ ।
॥૪૫॥ ત્વયૈવૈફાકિના તાત ! વિહાયૈતાન્નિજાન્કચિત્ । ન ગમ્યમિતિ

સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ થતા તો, શ્રવણ પ્રવચનાદિકમા અવસરને નહિ પામેલા
શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણવિગેરે સર્વથા નિરાલબ્ધ થઈને, સર્વ લોકના પિતામહ
બ્રહ્માના શરણને પામીને મહાશોકથી એમ બોલ્યા કે ॥૪૦॥ હે દેવદેવ । હે
જગદ્વાત । તમો અમારા સર્વના અધીશ્વર છો તેવા તમોએ અમારૂં પરમ
દુ ખ સાબળીને તેનો પરિહાર કરવો બોધ્યો સર્વ શાસ્ત્રોની અપેક્ષાએ
શ્રીમદ્ભાગવતનું ગુરૂપણ થવાથી હાલમા નિયોક્તિમા અભ્યુદય નિ શ્રેયસના
સાધનપણે તેનીજ એક પ્રવૃત્તિ સર્વત્ર થઈ છે હે પ્રભો । અમારે તો
એક પણ આશ્રય રહ્યો નથી અમોને તો આદરથી કોઈ પણ દૃષ્ટિથી પણ
બેતો નથી માટે અત્યપકાળમાજ અમારૂં નામ પણ લોકમા વિલુપ્ત થઈ
જશે એમજ અમોને જણાય છે તો અત પર આ ત્રણેય લોકમા અમારે
જીવિતાશાજ રહી નથી હે ધાત । જીવિતાશાને ત્યાગ કરીને તમારા
શરણને પામેલા અમારી તમો રક્ષા કરવાને યોગ્ય છો, કેમકે તમો લોક
પાલક છો ॥૪૧-૪૪॥ હે રાજન્ ! આવું પુરાણાદિ શાસ્ત્રોનું વચન સાલ
ળીને તેમની આશ્વાસના કરીને, બ્રહ્માએ શ્રીમદ્ભાગવતને બોલાવીને એમ
કહ્યું કે-હે અનઘ ! યદ્યપિ હ આમા શ્રેષ્ઠ છું તથાપિ આ પોતાના જ્ઞાતિ-
જનોનું તારે અતિલબ્ધ કરવું નહિ, (કેમકે તારીજ પુષ્ટિ એમનાથી છે)
હે તાત ! પોતાના આ જ્ઞાતિલાઘ્યોનો અનાદર કરીને તારે એકાકી કોઈ
પણ સ્થળમા જવું નહિ (અન્યથા તારી ગતિને કે સ્થિતિને અસબજનો

મદ્ધાક્યં ત્વં પાલયિતુમર્હસિ ॥૪૬॥ તદા ભાગવતં ગ્રાહ્યં તં પ્રણમ્ય
 પિતામહમ્ । અદ્યપ્રમૃતિ ચત્સ્યામિ પુરાણાના હિ મળ્ડલે ॥૪૭॥
 આધિક્યં ન સ્વતોઽભીષ્ટ મમાસ્તીત્યવગચ્છ મો । કિન્તુ ત્વયા
 તોલનેન વ્યાસેન ચ કૃત હિ તત્ ॥૪૮॥ સામ્પ્રતં ચ યથાઽઽઘ્ના તે
 ફરિષ્યામિ તથા વિમો । । ઇતિ તસ્ય ઘચ શ્રુત્વા પ્રસન્નોઽભવદા
 તમમ્ ॥૪૯॥ પુરાણાના તુ સહ્યાયા પશ્ચમ્યામેવ તદ્વિધિ । પુરાણ
 સ્થાપયામાસ શ્રુતિદાનાર્ચનાદિપુ ॥૫૦॥ શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણાનિ તદે
 વાલમ્બ્ય તદ્દિનાત્ । સર્વાણિ પોષણ પ્રાપુ સર્વદા ચ તદન્વયુ
 ॥૫૧॥ શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાસ્ય સંધ્યાદ્ભૂતલેઽસ્થિલે । વિશ્વ્યાતા પશ્ચમી
 સહ્યા શતાદિભ્યોઽપ્યમદ્ધરા ॥૫૨॥ તદિદ શ્રીભાગવતં પુરાણ ગ્રન્થ

કદાચિત્ પરાભવ પમાડી દેશે) આવુ માફ વચન તું પાળવાને યોગ્ય છે
 ॥૪૫-૪૬॥ તે સમયે ભાગવતે પિતામહ બ્રહ્માને પ્રણામ કરીને કહ્યું કે
 હે બ્રહ્મા! આ દિવસને આરબીને આપની આજ્ઞાને અનુસારે પુરાણો
 નજ મડળમા નિશ્ચ નિવાસ કરીશ પણ તેમને ઉઘડીને સ્વતંત્રપણે નહિ
 રહીશ મારે ક્યારેય પણ સ્વતંત્રપણે સર્વાધિકપણાનું વર્તન અભીષ્ટ નથી
 કિન્તુ આપે તોળીને કરેલા પરીક્ષણથી અને વ્યાસકૃત પ્રકર્ષથી સર્વ કોઈ
 મારે વિષે આદર અત્યધિક કરેછે એમ તમો જાણો ॥૪૭ ૪૮॥ હે વિમો !
 હવે આપની જેમ આજ્ઞા થઈ છે તેમજ હું કરીશ હે રાજન્! આવુ
 ભાગવતનું વચન સુણીને પ્રસન્ન થએલા બ્રહ્માએ પુરાણોના અનુક્રમે શ્રવણ
 દાન પૂજનાદિકમા પાંચમી સંખ્યામાજ તે ભાગવતપુરાણની સ્થાપના
 કરી ॥૪૯-૫૦॥ એરીતે ભાગવતની સાથે એક હાર્દતા થઈ તે દિવસને
 આરબીને શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણાદિ સર્વે પરિપોષુને પામ્યા અને એ
 શ્રીમદ્ભાગવતને અર્ચનામા સર્વદા અનુસર્યા આ બધી અર્થ આ
 આખ્યાયિકા જણાવે છે ॥૫૧॥ પંચમી સંખ્યાની સ્તુતિ કરેછે—આવા
 આ ભાગવતના શ્રેષ્ઠપણમા પંચમી એવી ગણના જે હેતુમાટે પ્રાપ્ત થઈ
 છે મારેજ આ શ્રીમદ્ભાગવતના સબંધનાલથી પાંચમી સંખ્યા શતાદિ
 સંખ્યાની અપેક્ષાએ પણ સકળ લોકમા ‘જ્યાં પંચ ત્યાં પરમેશ્વર’ જેમ

સમ્મિતમ્ । સેવ્યતે પુરુષૈર્ધન્યૈર્મૂતલેઽપ્ર નરાધિપ ! ॥૫૩॥ ધન્યા
ભાગવતી ચાર્તા પ્રેતપીઢાધિનાશિની । સત્તાહોઽપિ તથા ધન્યઃ
કૃષ્ણલોકફલપ્રદઃ ॥૫૪॥ રુદન્તિ સર્વપાપાનિ સત્તાદશ્રવણક્ષણે ।
અસાકં પ્રલયં સઘઃ કથેયં હા !! કરિષ્યતિ ॥૫૫॥ આર્દ્ર શુષ્કં
લઘુ સ્થૂલં ઘાઙ્ગાનઃફાયસમ્પદમ્ । શ્રવણં પ્રદહેત્પાપં પાવકઃ સ-
મિધો યથા ॥૫૬॥ અસ્મિન્વૈ ભારતે યર્વે સુરિભિર્દેવસંસદિ । અકથા-
શ્રાવિણાં પુંસાં નિષ્ફલં જન્મ કીર્તિતમ્ ॥૫૭॥ કિં મોહતો રક્ષ-

વિખ્યાતપણે વખાણાય છે ॥૫૩॥ હે નરાધિપ ! શ્રીકૃષ્ણ પરશ્રમના
સ્વરૂપ-સ્વભાવ-ગુણ-વિભૂતિ-ઐશ્વર્ય આદિકને નિ.સંશય નિરૂપણ કર-
નારા આ ભાગવત પુરાણને જેઓ આ ભૂમિમાં સેવે છે તે પુરુષોજ ધન્ય
કૃતાર્થ છે ॥૫૩॥ આ ભાગવતસંબન્ધિની વાર્તાજ ધન્યા સર્વોત્કૃષ્ટ હોવાથી
'લાયનીય છે, કેમકે પ્રેત-આ લોક થઈ ગયેલાઓની નરકપીઢા વિગેરેના
વિનાશને તત્કાલ કરનારી છે. તથા સત્તાહ-સાત દિવસમાં શ્રીમદ્ભાગવ-
તના પારાયણરૂપ થણુ ધન્ય છે, કેમકે અબ્યુદય નિઃશ્રેયસરૂપ સકળ
કળના સાધનોમાં શ્રેષ્ઠ છે. વળી આ સત્તાહ કૃષ્ણલોકની (ગોલોકધામ)
પ્રાપ્તિરૂપ કળને આપનારો છે ॥૫૪॥ સત્તાહ શ્રવણસમયમાંજ શ્રોતા પુરુ-
ષોનાં સમસ્ત પાપો પોતાનો સમીપમાંજ વિનાશ થવાનો વિનિશ્ચય કરીને
'હાય હાય આ કથા આપણો પ્રલય હમણાંજ કરીજ દેશે' એવા મહાન
ખેદથી મુકકટે રોદન કરે છે ॥૫૫॥ કાય વાણી મનથી થએલું આર્દ્ર
(તાનું હમણાં કરેલું) કે શુષ્ક (જીવું બહુ કાળથી કરેલું) કે અલ્પ કે
મહત્ પાપને, લીલા કે મુકા નાના કે મોટા કાષ્ટને પ્રદીપ્ત અગિજ જેમ
બાળી દે છે તેમ આ ભાગવતકથાશ્રવણ તત્કાળજ બાળી દે છે ॥૫૬॥
'જેઓ આ હરતખંડમાં માનુષ જન્મને પામીને પણ ભાગવતને સાંભળતા
નથી તે જનોનું જન્મ વ્યર્થ છે' એમ દેવસભામાં નારદાદિ મુનિઓ ઉદ્ઘો-
ષથી કહ્યા કરે છે ॥૫૭॥ શુકકથામૃતપું પાન જેઓએ કર્યું નથી તેઓએ
વૃથા મોહને લીધે વિવિધરસથી પોષી પાળીને મુદ્ધ ફરેલા વિનશ્વર દેહે
કરીને કે પધારેલા શારીરબળથી શું ? કશો શુભ લાભ નથી (કેમકે તે

તેન સુપુષ્ટેન ચલીયસા । અધુવેણ શરીરેણ શુકશાસ્ત્રકથાં વિના
 ॥૫૮॥ અસ્થિસ્તમ્ભં સ્નાયુચ્છં માંસશોણિતલેપિતમ્ । ચર્માઘનદ્વં
 દુર્ગન્ધં પાત્રં મૂત્રપુરીપયોઃ ॥૫૯॥ જરાશોકવિપાકાર્તે રોગાણાં
 મન્દિરં પરમ્ । દુષ્પૂરં ચ કૃતઘ્નં ચ સદોષં ક્ષણમદ્ધુરમ્ ॥૬૦॥
 કૃમિવિદ્વસસંશાન્તં શરીરમિતિ ચર્ણિતમ્ । તેન સંસાધયેદ્દીમા-

અળવાળું પુષ્ટ શરીર પ્રાણસંયોગથી પોતાને અને પરને અનર્થ કરનારૂં
 થાય છે અને પ્રાણવિયોગમાં તો ગૃધ્રાદિકનું ભોગ્યભૂત થાય છે) ॥૫૮॥
 તેવું શરીર દુર્ગંધ અને મળમૂત્રનું આધાનપાત્ર કેવળ છે-જન્મેણ અતિશય
 રસવાળું અન્ન કે પીધેણું મિષ્ટ પાણી વિદ્યમાનરૂપે પરિણામ પામે છે અથવા
 રક્તમાંસાદિ ધાતુરૂપે પરિણમે છે, તેનો જો પૂર્ણ વિચાર કરીએ તો
 તે આ મળમૂત્રનું પાત્ર, અનેક અસ્થિઓએ કરીને જેનું સ્તંભન (ટકાવ)
 કર્યું છે, સ્નાયુઓવડે જેનું સુદૃઢ બંધન કર્યું છે, માંસ રૂધિરના ઉપલેપ-
 વાળું અને ઉપરથી ચર્મવડે મઢી લીધેણું છે, આટલોજ એમાં વિશેષ છે.
 શરીરમાં અને મળમૂત્રના પાત્રમાં (કુંડામાં) બીજો વિશેષ નથી, ફક્ત એક
 ઉઘાડું છે અને એક અર્થથી ઢાંકો મઢીને પેક કરેણું છે. તેથી તેની શરીર
 સંસાર આવે છે. વળી જરા તથા શોકના વિપાકથી (અથવા જરા શોક અને
 વિપાક-ક્ષણે ક્ષણે પરિણામ પામવારૂપ કે કર્મપરિપાક વેગથી) આર્ત-
 પીડાયુક્ત, વિવિધ રોગોનું કેવળ સ્થાનભૂત, વિવિધ વિષયોવડે પ્રતિદિન
 પૂર્ણ કરતાં પણ અપૂર્ણ, માટેજ દોષથી પણ ન પૂરણ થઈ શકે એવું,
 કૃતઘ્ન, (કરેલા પોષણને શરીર સંભારતું નથી, ઉલટું ઉપકાર કરનારને
 પણ અપકાર કરે છે.) કફ વાત પિત્ત વિગેરે દોષોએ પરિપૂર્ણ અને ક્ષણ-
 ભંગુર છે. (આવા શરીરની અંતરસથી અનુદિન યથેચ્છ પુષ્ટિ કરવાથી
 કશો અર્થ નથી) જે આ શરીર અંતે પડી જતાં કૃમિસંસિત વિદ્સંસિત
 અને ભસ્મસંસિત થાય છે (શ્વાનવિગેરે લક્ષણ કરતાં તેની વિદ્યસંસાર
 થાય, અગ્નિથી બાળતાં ભસ્મસંસાર થાય અને અન્યદા કૃમિસંસાર થાય)
 એરીતે શરીરને અતિતુચ્છપણે વર્ણવ્યું છે. તો આવું શરીર સપ્રાણ હોય
 એટલાકમાં આ શરીરથી શુદ્ધિશાળી પુરૂષે કરણ કલેવર યોગના લાભકળ

ન્સકાર્યં યઃ સ પણિડતઃ ॥૬૧॥ યત્પ્રાતઃ સંસ્કૃતં ચાત્રં સાયં તત્તુ
વિનશ્યતિ । તદીયરસસમ્પુષ્ટે કાયે કા નામ નિત્યતા ॥૬૨॥ લુહુદા
ઇવ તોયેષુ મશકા ઇવ જન્તુષુ । જાયન્તે મરણાયેવ કથાશ્રવણ-
વર્જિતાઃ ॥૬૩॥ શ્રીમદ્ભાગવતં પુરાણમમલં યદ્દેષ્ણવાનાં પ્રિયં ય-
સ્મિન્ પારહંસ્યમેકમમલં જ્ઞાનં પરં મીયતે । યત્ર જ્ઞાનવિરાગભક્તિ-
સહિતં નૈષ્કર્મ્યમાવિષ્કૃતં તત્તદ્દૃષ્ટ્વન્ વિપતન્ વિચારણપરો ભક્ત્યા
વિમુચ્ચેન્નરઃ ॥૬૪॥

નિઃશ્રેયસમાટે પ્રયત્ન કરી લેવો ॥૫૯-૬૧॥ શરીરની આ સ્થિતિ પ્રત્યક્ષ
પ્રમાણુથીજ જણાય છે-જે પ્રાતઃ કાળે રાંધેલું અન્ન છે તે સાયસમયસુધી
રહેતાં વિકૃત દુર્ગન્ધ અને કુરસ થઈ જાય છે, તે આ ઉદરમાં જઈને
ચિરકાળ રહેલા અન્નના દુર્વિકાર રસવિશેષથી પરિપુષ્ટિને પામેલું શરીર
અપવિત્રતાથી પરિપૂર્ણ છે, એમાં શંકાજ શી? એમાં નિત્યપણાની મતિ
કરવી નહિ ॥૬૨॥ જે કથાશ્રવણે રહિત મનુષ્યો છે તેઓ પાણીમાં પર-
પોટાની પેઠે અને જંતુઓમાં ભત્સરીયાંની પેઠે જન્મ્યાની સાથેજ વિનષ્ટ
અસત્પ્રાય છે. એ જીવન્મૃતોની ક્યારેય પણ સંસ્કૃતિ નિવૃત્તિ ન થાય
॥૬૩॥ જે આ શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ અમળ-દોષરહિત અને વૈષ્ણવોને
પરમ પ્રિય છે જેમાં પરમહસોનેજ એક મુલલ, સર્વજૂતોમાં એક પર-
માત્માનોજ સાક્ષાત્કાર થતાં તે તે સમસ્ત પ્રકારોનું એક પરમાત્માવલંબિ-
પણું હોવાથી એક, દોષરૂપશૈ શૂન્ય એવા પરમાત્માનું પ્રાધાન્ય હોવાથી
અમળ, દુષ્ટા દુશ્ચની પ્રથક્તાના અવજોષે રહિત હોવાથી અને પરમ પ્રેમ-
ગર્ભિત હોવાથી જ્ઞાનાત્મરની અપેક્ષાએ પર એવું જ્ઞાન વર્ણુવ્યું છે. જેમા જ્ઞાન
વૈરાગ્ય ભક્તિએ સહિત નૈષ્કર્મ્ય-કામસંકલ્પે વર્ણીત, ભગવાનની પ્રસન્નતા
ઈચ્છવી એજ એક પ્રયોજનવાળો, સર્વ ઇન્દ્રિયોના આપારરૂપ ક્રિયાયોગ
ફરીરીતે વર્ણુવ્યો છે, તે આ ભાગવતના શ્રવણ-પઠન-વિચારણ પરાયણ
નર અનુક્રમે અભિવૃદ્ધિ પામતી ભક્તિથી ભવર્ણધનયત્રી વિમુક્ત થાયજ
॥૬૪॥ હે નૃપતે ! આ પ્રકારે મેં ભાગવતનું માહાત્મ્ય સાંભળવા વાંછતા
તમોને કહ્યું. તે આ માહાત્મ્ય તો નિરંતર સ્વધર્મેસહિત ભક્તિયુક્ત નરોનેજ

નૃપતે ! તુ તત્સ્યાત્ । મહાફલપ્રાપ્તમેવ નૃણાં સ્વધર્મયુગ્મક્તિમતાં
સદૈવ ॥૬૫॥ इति धीमत्सत्रिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुર્नप्रकरणे
પુગળશ્રવણારસવે વિશેષતઃ ધીમદ્ભાગવતમાહામ્બનિરૂપણનામા તૃતીયો-
ઽધ્યાય ॥૩॥

ધીનારાયણમુનિરુવાચ—અર્થેતસ્ય પુરાણસ્ય વિધાનં શ્રવણસ્ય તે ।
કથયामि नृपथेष्ठ ! श्रोतॄणां हितकारकम् ॥१॥ आरम्भणीया
સ્વગૃહે ધનિકં. પુરુષે. કથા । અન્યેનરેસ્તુ સંહત્ય દેવતામન્દિરા-
ગિપુ ॥૨॥ વિવાહે પાદશં ચિત્તં સ્વપુત્રસ્ય નૃણાં ભવેત્ । કથા-
પ્રારમ્ભણે તાદૃક કાર્યમુત્સાહિત નૃપ । ॥૩॥ નિર્વિઘ્નેન સમાપ્ત્યર્થ-

મહાકૃણ આપનાર થાય જેમ પથ્યસેવિઓનેજ ઓપધ મહાગુણ કરન રૂ
થાય છે તેમજ અર્થાત્ આ માહાત્મ્યનુ શ્રવણુ ધર્મ જ્ઞાને સહિત ભક્તિના
ઉત્પન્ન કરવાહારા નરોના નિ શ્રેયસમાટે થાય છે ॥૬૫॥ ઇતિશ્રી સારસા-
ગ્રીચીવને.. અનુર્થમકરણે પુરાણશ્રવણુત્સવે વિશેષતઃ શ્રીમદ્ભાગ-
વતમાહાત્મ્યનિરૂપણનામા તૃતીયોઽધ્યાયઃ ॥૩॥

અધ્યાય ૪ થો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે નૃપથેષ્ઠ ! હવે આ પુરાણના શ્રવણનો
વિધિ તમોને કહ્યું હું જે વિધિ સાબળવાથી શ્રોતા નરોનું હિત થાય । ૧॥
જે પુરૂષ ધનાઢ્ય હોઈને ભાગવત શ્રવણમા પ્રવર્ત્યો હોય તે પોતાના ઘર
માજ પૌરાણિકપ્રાસે કથા વચાવે, કેમકે તે પોતે એકલોજ ભાગવતના
શ્રવણવિધિમા પર્યાપ્ત ધનનો વિનિયોગ કરવા સમર્થ છે જે નરો દરિદ્ર
હોય તો બેગા મળીને દેવમંદિરાદિકમા કથા વચાવે ॥૨॥ હે નૃપ ! પોતાના
પુત્ર પુત્રી વિગેરેના વિવાહમા નરોનું ચિત્ત જેવું ઉત્સાહિત થાય છે, શ્રોતા
પુરૂષે તેવું કથા પ્રારબ્ધમા ઉત્સાહિત કરવું ॥૩॥ સર્વ શુભ કાર્યના સમારં
ભમા નિર્વિઘ્ન પરિસમાપ્તિ માટે સામાન્યપણે પ્રાપ્ત થતી ગણપતિની પૂજા

૧ આ અધ્યાયમા શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રવણવિધિમા અગમ્ય પૂજાવિધિનું
વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે

માદૌ ગણપતિં યજેત્ । સિન્દૂરેણ ચ દૂર્વામિઃ શુભૈશ્ચ ગુડલક્રુકૈઃ ॥૪॥ પ્રત્યહં સંહિતાપાઠં શૃણુયાદ્યદિ પૂરુષઃ । તદા તુ ભોજનાત્પૂર્વં સાર્થં ચેદ્દ્રોજનોત્તરમ્ ॥૫॥ આનુકૂલ્યં યદિ ધોતું નિત્યં ન સ્યા-
ત્તદા નૃપ ! । અવશ્યમેવ શૃણુયાદ્યાતુર્માસ્યે તુ પૂરુષઃ ॥૬॥ પૌષ્પમાસં વિનેકં તુ પ્રારમ્ભેઽસ્યાશિલા અપિ । માતાઃ પુણ્યાવંહાઃ
સન્તિ મલમાસશ્ચ શૂપતે ! ॥૭॥ માસેષ્વેત્રેષુ યત્ર સ્યાત્સ્યસ્યતા
સ્વસ્ય ચૈતસઃ । તસ્મિન્ભાગવતં શ્રવ્યં પુરાણં પાપલઙ્ઘત્ ॥૮॥
માસદ્વયં વા શૃણુયાદુક્તમાસેષુ માનવઃ । માત્રે નવમ્યાં ચારમ્પ
કાતાંકીપૂર્ણિમાવધિ ॥૯॥ પ્રારમ્ભયોર્જનવમ્યાં વા માધ્યાં તત્તુ સમા-

સિદ્ધર દૂર્વા અને શ્રેષ્ઠ ગોળલાડુ આદિક ઉપકરણોએ કરીને કરવી ॥૪॥
જે પુરુષ સંહિતાપાઠમાત્ર (અર્થ વિના કેવળ શ્લોકમાત્ર) ને સાંભળવા
પ્રવર્તે તો ભોજન કર્યા પહેલાંજ સાંભળે અને જો અર્થસહિત સાંભળવા
પ્રવર્તે તો ભોજન કર્યા પછી પણ સાંભળે. ‘સાર્થં ચૈત્સાસ્થ્ય ભાત્મનઃ’
એવો પાઠ હોય તો-જો અર્થસહિત સાંભળે તો પોતાની સ્વસ્થતામાં-
ભોજન પહેલાં કે ભોજન પછી દિવસે કે રાત્રિએ ચિત્તાની સ્થિરતા સતે
સાંભળે ॥૫॥ હે નૃપ ! જો પ્રતિદિન સાંભળવાની અનુકૂળતા ન હોય
ત્યારે તો આતુર્ભસ્થિમાં અવશ્ય સાંભળેજ ॥૬॥ (નિત્યકથા અને આતુર્ભા-
સ્થકથા વિના અન્યત્ર કથારંભમાં શુભ માસોને કહે છે) હે ભૂપતે !
આના આરંભમાં એક પૌષ માસ વિના બીજા બધાંય માસો શુભ કલા છે.
તથા મળમાસ (અધિકમાસ) પણ શુભ કલ્પો છે ॥૭॥ ઉક્ત માસો મધ્યે
એ નારાગ. પોતાના મનની સ્વસ્થતા થાય તે હરકોઈ એક માસનાં પૂન-
યુજ્જારી ભાગવતપુરાણ સાંભળવું. વ્યવહારપ્રધાન ગૃહસ્થાશ્રમમાં વર્ત-
નારાને મનની સ્વસ્થતાની લાભ સર્વદા ઘટેજ નહિ, માટેજ ‘જ્યારે મનની
સ્વસ્થતા થાય’ એમ કહે છે ॥૮॥ અથવા ઉક્ત માસોમધ્યે જો માસપર્યંત
સાંભળે, અથવા ભાદ્રપદમાસના શુક્લપક્ષની નવમી તિથિને આરંભીને
કાર્તિક પૂર્ણિમા પર્યંત ૬૬ દિવસોએ કરીને સાંભળે ॥૯॥ અથવા કાર્તિક

પયેત્ । તપોનરમ્યાં ચારમ્ય ચૈવ્યન્તં શૃણુયાન્નરઃ ॥૧૦॥ સપ્તાહં
શૃણુયાદર્હિં તદા તૂકેષુ માસ્તુ ચ । નવમ્યાદિ પૂર્ણિમાન્તમેકસિ-
ન્દ્રશૃણુયાન્નરઃ ॥૧૧॥ દેશાન્તરાગિજાન્ ઘાતીનાદયેષા સુહજનાન્ ।
યેષાં તચ્છયણે શ્રદ્ધા તાંધ્યારમ્મદિનાત્પુરા ॥૧૨॥ વેશે વેશે વિર-
ક્તા યે વૈષ્ણવા દમ્ભવર્જિતાઃ । પરં તેમ્યોઽપિ સંલેખ્યમાગતાંસ્તાંધ્ય
માનયેત્ ॥૧૩॥ અર્વાકૂપશ્ચાદતો યદ્વાદાસનાદીનિ મેલયેત્ ।
વિશાલા યતુધ્યા યથા કુર્યાત્તથ કથાસ્થલમ્ ॥૧૪॥ કુર્ચીત મળ્હપં
તત્ર ગુચૌ સ્થાને મન પ્રિયમ્ । રમ્માસ્તમ્ભૈશ્વ સદ્ગતૈઃ ફલૈઃ પુત્રૈશ્ચ
શોભનમ્ ॥૧૫॥ તથોપવેશસ્થાનાનિ સ્ત્રીણાં પુંસાં યથોચિતમ્ ।
વ્યાસાસનં ચ રુચિરં રચયેથાતુરો નરઃ ॥૧૬॥ તસ્મિન્પીઠે પૃથાપુષ્પે

શુક્રા નવમી તિથિએ આરંભીને માથ પૂર્ણિમાપર્યંત સાબળે અથવા આથ
શુક્રા નવમીએ આરંભીને ચૈત્રપૂર્ણિમાપર્યંત સાબળે ॥૧૦॥ જેતો સપ્તાહથી
સાબળવા પ્રવર્તે તેતો ઉક્ત માસો મધ્યે ગમે તે એક માસમા શુક્રા નવ
મીને આરંભીને પૂર્ણિમાપર્યંત સાત દિવસ સાબળે ॥૧૧॥ જેમ વિવાહ
વિગેરે શુભપ્રસંગમા બન્ધુજનો અને મિત્રજનોને ઉત્સાહથી ધોવાવવામા
આવે છે તેમ દેશાતર થકી બન્ધુજનો, મિત્રજનો અને ખીલજો લગવત્ક-
થાશ્રવણુમાં સમુત્થુક હોય તે સર્વને મગળપત્ર લખીને કથારંભ દિવસ
પહેલા ધોલાવવા ॥૧૨॥ દેશદેશમા જે વિરક્ત દલવર્ણત પરમ વૈશુવો
હોય તેમની ઉપર પાત્ર આદરથી મગળપત્ર લખીને તેમને ધોવાવવા અને
આવેલા તેઓનો અમદાન જળદાન આદરદાન નિવાસદાન આદિકથી સતકાર
કરવો ॥૧૩॥ કથારંભ દિવસ થકી પાંચ દિવસ પહેલાજ આસનાદિ ઉપ
યોગી ઉપકરણો પ્રયત્નથી ભેળા કરી રાખે (આથી આસનાદિ ઉપકરણુ
સપાદનમા આજસ્ય નહિ રાખવાનુ જણાવ્યુ છે) બહુ વિશાળ પ્રદેશમા
કથાસ્થાનને કરે, કે જેમા બહુ જનોનો સમુદાય સુખેથી બેસી શકે ॥૧૪॥
તેવા વિશાળ પ્રદેશમા પવિત્ર સ્થાનમા કેળના ચાલલા, ફળ, પુષ્પ વસ્ત્ર
વિગેરેવડે શોભાયમાન મન પ્રિય મડપ કરે ॥૧૫॥ તે મડપમાં ચતુર નર
શ્રીપુરુષોને બેસવાનુ સ્થાન પૃથક્ પૃથક્ પ્રકટ્યે અને વ્યાસાસન મનોહર

મૃદુલે તુ પુરાણિનમ્ । સંસ્થાપયેત્પુસ્તકં ચ ચતુરક્ષે નિધારયેત્
 ॥૧૭॥ તતઃ પુરાણાધિદેવં કૃષ્ણં ભાગવતાદૃતિમ્ । મત્રેઃ સમર્ચયે-
 દેતૈર્મુષ્યઃ શ્રોતા કૃતાદિકઃ ॥૧૮॥ પ્રથમાદિદ્વાદશાન્તાઃ સ્કન્ધા
 યસ્ય પદાદયઃ । પ્રોક્તા અવયવા દિવ્યાસ્તં કૃષ્ણં ચિન્તયામ્યહમ્
 ॥૧૯॥ નવીનનીરદોદ્રિકદયામસુન્દરવિગ્રહમ્ । શરત્પાર્વણચ-
 ન્દાભાવિનિન્દાસ્યમનુત્તમમ્ ॥૨૦॥ શરત્સૂર્યોદયાબ્જાનાં પ્રભામો-

યથોચિત રચે ॥૧૬॥ તે સમુજત, વિશાળ, કોમળ મુખાસ્તરણવાળા
 વ્યાસાસનમાં પુરાણીને બેસાડે અને પુરાણ પુસ્તકને વ્યાસાસનથડી કિંચિત
 ઉંચત, ચાર પાયાવાળા આસનમાં (બાજક) સ્થાપન કરે ॥૧૭॥ તે પછી
 મુખ્ય શ્રોતા નિલવિધિ કરી પરવારીને, 'શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ શ્રીમદ્ભાગવત
 રૂપથી વિરાજમાન છે' એવી ભાવના કરીને તેમની આગળ કહીશ એવા
 મનોવડે પૂજા કરે ॥૧૮॥ (હવે પૂનનો પ્રકાર કહેતાં પ્રથમ ધ્યાનનો પ્રકાર
 છ શ્લોકથી કહે છે-) ભાગવતરૂપથી વિરાજમાન જે ભગવાનના પ્રથમાદિ
 દ્વાદશ સ્કન્ધો પાદાદિ દિવ્ય અવયવો કલા છે તે શ્રીકૃષ્ણનું હું ચિંતન
 કરું છું ॥૧૯॥ કેવા કૃષ્ણ ? તો પોતાના અસાધારણ રૂપથી તો નવીન મેઘ
 સમાન સ્નિગ્ધ (સ્નિહાળ) શ્યામસુદર વિચિત્ર (દિહ) વાળા, (મેઘથડી નવીન
 મેઘમાં સ્નિગ્ધ શ્યામતારૂપ વિશેષ હોય છે તે નવીન મેઘ જેવામાનથી
 શ્રીધ્મન્નતુના તીવ્ર તાપે કરીને ખીડા પામેલાઓના મનનેત્રને આનંદ આપ-
 નારો થાય છે અને સર્વાંગને શીતળ કરે છે. ભગવાન તો દર્શનમાનથી
 ભવાનળના તાપથી ખીડા પામેલાઓના મન નેત્રને આનંદ આપનારા થાય
 છે અને સર્વાંગને શીતળ કરે છે. યદ્યપિ નવીન મેઘ કૃષ્ણના દિવ્ય વિચિત્રની
 એક પણ કળાને યોગ્ય નથી તથાપિ તેમની સ્નિગ્ધ શ્યામતા લૌકિક
 જનોના મનમાં જણાવામાટે લોકદૃષ્ટ ઉદાહરણોમાથી આ ઉદાહરણ ઉત્કૃષ્ટ
 ચંદણ કર્યું છે. ભગવાનના દિવ્ય આકારમાં રહેલુ સૌન્દર્ય તો નિરૂપમ છે)
 શરત્પૂર્ણિમાચંદ્રને પણ શોભાથી તિરસ્કાર કરનારું દિવ્ય વદન જેમનું
 છે, જેની અપેક્ષાએ કોઈ પણ ઉત્તમ નહિ હોવાથી અનુત્તમ, (સર્વો-
 ત્તમ) સૂર્યોદયથી પ્રકૃષ્ટિત થએલાં શરતકમળોની શોભાને તિરસ્કાર કર-

ચનલોચનમ્ । સ્વાક્ષસૌન્દર્યશોભામી રત્નમૂષણમૂષણમ્ ॥૨૧॥
 ગોપીલોચનકોણેશ્વ પ્રસન્નૈરતિવક્રિતૈઃ । શશ્વન્નિરીક્ષ્યમાણં તત્પ્રા-
 ણૈરિવ વિનિર્મિતમ્ ॥૨૨॥ સ્વાર્ચાપરમારાધાદક્કકોરસુધાકરમ્ ।
 સદ્રક્ષસારનિર્માણકિરીટોજ્જ્વલશેષરમ્ ॥૨૩॥ વિનોદમુરલીહસ્તં
 સેવિત ચ સુરાસુરૈઃ । કૌસ્તુભોદ્ગાસિતોરસ્કં તમીશ્વરમહં ભજે
 ॥૨૪॥ કલિકલ્મષનાશાય પ્રાદુર્ભૂતં કૃપાભરાત્ । શ્રીમદ્ભાગવતાકારં
 કૃષ્ણમાધ્યાહ્યામ્યહમ્ ॥૨૫॥ સિંહાસનમિદં કૃષ્ણ ! સ્વર્ણરત્નવિનિ-
 મિતમ્ । તય પ્રીતિકરં દત્તં ગૃહાણ કૃપયા પ્રમો ! ॥૨૬॥ અનન્ય-
 ભવાશ્રયિણાં સંસારાર્ણવતારક ! । પાદં ગૃહાણ દેવેશ ! શ્રીકૃષ્ણ !

નારા સુદર લોચન જેમના છે, સ્વાગતૌન્દર્યની શોભાવડે રત્નાભરણોને
 શોભાડનારા, પ્રેમપ્રસન્ન, અતિવક્ર એવા ગોપીલોચન કોણોએ (નેત્રના
 ખુણા) વારંવાર પાન કરાતું છે દિવ્ય અવયવલાવણ્ય જેમનું, ગોપીજ-
 નોના મૂર્તિમાન્ પ્રાણુપુજરૂપ, ચોતાની પરિચર્યાપરાયણુ રમા રાધાના
 લોચનરૂપ ચક્રોરના ચદ્રરૂપ, (જેમ ચક્રોરપક્ષીઓ ચદ્રને નિહાળી રહે છે
 તેમ રમારાધાએ નિહાળી રહેલા) દિવ્ય રત્નમય સુકુટમા લટકતા
 ઉજ્જ્વળ તોરાઓવડે શોભમાન, વિનોદવાસ્તે વાસળીને હસ્તયુગળમા ધારી
 રહેલા, કૌસ્તુભમણિવડે વિદ્યોતમાન છે દિવ્ય વક્ષ સ્થળ જેમનું, સુર અસુ-
 રોએ સેવાતું છે ચરણકમળ જેમનું, એવા સર્વેશ્વર તમોને હું લળુ છું
 એરીતે આ ૭ શ્લોકોવડે શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરીને પછી ‘શ્રીભાગવતાકાર-
 શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મને નમો ધ્યાયામિ એમ બોલવું એળરીતે ‘શ્રીત્યાદિ નમો-
 ડન્તા’ આવાહનાદિ મન્ત્રશ્લોકોના ઉચ્ચારપુ પાછી બોલુ ॥૨૬-૨૮॥
 (હવે આવાહનમન્ત્ર કહે છે-) કળિકટમ નો વિનાશ કરવા નિરતિશય
 કૃપ થી શ્રીમદ્ ભાગવતરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા તમો કૃષ્ણને હું અહી આવા-
 હન કરું છું ॥૨૫॥ (હવે આસનમન્ત્ર કહે છે-) હે કૃષ્ણ ! આ રત્નજ-
 ડિત સુવર્ણનિર્મિત સિંહાસન મેં તમોને પ્રીતિથી અર્પ્યું છે, તેને હે પ્રભો !
 તમો કૃપા કરીને સ્વીકાર કરો ॥૨ ॥ (હવે પાદમન્ત્ર કહે છે-) હે દેવેશ
 શ્રીકૃષ્ણ ! એકાતિક લાવથી ચોતાનો આશ્રય કરનારા જનોના સસારસિદ્ધ

રૂપયા મયિ ॥૨૭॥ નાનાવતારચરિતૈઃ સાધુસંકષ્ટનાશન ! । અર્ધ્ય
ગૃહાણ શ્રીરૂપ્ણ ! ગન્ધાદ્યષ્ટાઙ્ગસંયુતમ્ ॥૨૮॥ ગોકુલક્રીડનાન-
ન્દ ! મહેન્દ્રાદિમદાપહ ! । શ્રીવૃન્દાવનપૂર્ણેન્દો ! ગૃહાણાચમનીય-
કમ્ ॥૨૯॥ યમુનાજલસંસ્પારિકાલીયફળમર્દન ! । જલક્રીડારતે !
રૂપ્ણ ! સ્નાનીયં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૩૦॥ પીતામ્બરમિદં રૂપ્ણ ! નવીનં
સ્વર્ણચર્ણકમ્ । તથૈવ પરિધાનાર્હં ગૃહ્યતાં નન્દનન્દન ! ॥૩૧॥ સાવિ-

થકી સંતરણુમાં એક હેતુભૂત તમો મારી ઉપર કૃપા કરીને મેં આ અપેક્ષું
પાઘ-પાદપ્રક્ષાલનમાં ઉચિત જળને ગ્રહણ કરો ॥૨૭॥ (હવે અર્ધ્યમંત્ર કહે છે-) દિવ્ય વિવિધ અવતાર ચરિતોએ કરીને સાધુસમૂહનું સંકષ્ટ
થકી સંરક્ષણ કરનારા હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ ચંદન અક્ષત પુષ્પાદિ આઠ ગંધ
દ્રવ્યે સહિત અર્ધ્ય-અર્પણિત જળને ગ્રહણ કરો. ચંદનાદિ આઠ અંગ
સ્કંદપુરાણમાં કહ્યાં છે- ‘ચન્દનાક્ષતપુષ્પાણિ દર્માગ્રતિલસર્વપાન્ । યવાન્
તૃષ્ણાં ચાર્ણપાથે નિશ્લિપેદમ્બુના મૃતે’ ઇતિ ॥૨૮॥ (હવે આચમનીયમંત્ર કહે
છે-) અક્ષરપદથકી પણુ ગોકુળમાં તમોને આનંદ અધિક અનુવર્તે છે, કેમકે
પરમ પ્રેમરસથી ભીંના ગો-ગોપ-ગોપીઓ સાથે ક્રીડારસ અહીંજ નિષ્પન્ન
થાય છે. વળી ગોકુળને પોતાની ક્રીડાથી આનંદિત કરો છો માટે તમો
ગોકુળક્રીડનાનંદ છો. અને મહેન્દ્રાદિકના મદને હરીને ઇન્દ્રપદાદિ ઐશ્વર્ય
થકી પણુ અત્યધિક ઐશ્વર્ય આપે ગોકુળને સંપાદન કરી આપ્યું છે માટે
તમો મહેન્દ્રાદિમદાપહ છો. અને તમો વૃન્દાવનમાં નિત્ય ઉદિત પૂર્ણચંદ્ર
છો. તે તમોને મેં અપેક્ષું આ આચમનીય-આચમનોચિત જળ પ્રીતિથી
આપ અંગીકાર કરો ॥૨૮॥ (હવે સ્નાનમંત્ર કહે છે-) જેમણે યમુનાના
જળમાં ગરુડભયથી સચરનારા કાળીય નાગની ક્ષણાના મર્દનથી યમુના
જળને નિર્વિપ કરીને સ્નાનપાનને લાયક સર્વોપસેવ્ય કર્યું હતું, જળલીલામાં
પ્રીતિવાળા તે તમો કૃષ્ણને હું સ્નાનીય-સ્નાનોચિત જળ કેવળ ઔપચારિક
લાવથી સમર્પું છું, તેનો તમો પ્રતિગ્રહ કરો ॥૩૦॥ (હવે વસ્ત્રનિવેદનમંત્ર
કહે છે-) હે નંદનન કૃષ્ણ ! તમો પીતાંબર છો. તે તમોને સુવર્ણના જેવા
વર્ણવાળું, તમારેજ પહેરવા લાયક, નવીન આ પીતાંબર સમર્પું છું તેને

ત્રીપ્રન્ધિસંયુક્તં સ્વર્ણતન્તુવિનિર્મિતમ્ । ગૃહાતાં દેવદેવેશ ! પ્રહસ-
ત્રમિદ શુભમ્ ॥૩૨॥ આમૂષણાનિ દિવ્યાનિ કુણ્ડલાદીનિ સત્પતે ॥
ગૃહાણ કૃપયા કૃષ્ણ ! દત્તાનીમાનિ ભક્તિત્વ ॥૩૩॥ ઘનસારરસોપેતં
કુક્કુમેન સુશોભિતમ્ । ગૃહાણ ચન્દન દિવ્ય દેવકીનન્દન ! પ્રભો !
॥૩૪॥ નાનાસુગન્ધિપુષ્પાણાં હારાપીઢૌ તથેવ ચ । તુલસીવનમાલાં
ચ શ્રીકૃષ્ણ ! સ્વીકુરુ પ્રભો ॥૩૫॥ સુગન્ધિદ્રવ્યવાસાઢ્યં વિષ્ણુતેલં
મનોહરમ્ । ઘાન્ઙિત્ત સર્વલોકાનાં ભગવન્પ્રસિદ્ધગૃહાતામ્ ॥૩૬॥ ઘાલ-
ક્રીડાવિનોદેન પૂતનાપ્રાણહારક ! । કંસાદિદુષ્ટશમન ! ધૂપ, સ્ત્રીક્રિ-
યતા ત્વયા ॥૩૭॥ સ્વયંપ્રકાશમાનેશ ! નૈકભાસ્કરભાસ્વર ! । ગૃહાણ

સ્વીકાર કરો ॥૩૧॥ (હવે યજ્ઞોપવીતાર્પણ મત્ર કહેછે-) હે દેવદેવેશ !
સુવર્ણ તાનુપદ્મી નિર્માણ કરેલું, ગાયત્રીમત્ર જપપૂર્વક ત્રણ અથિએ યુક્ત
કરેલું આ શોભન યજ્ઞોપવીત હું ભક્તિથી અર્પણ કરું છું તેને સ્વીકાર કરો
। ૩૨॥ (હવે આભરણાર્પણમત્ર કહેછે-) હે સતપતિ શ્રીકૃષ્ણ ! મેં ભક્તિથી
અર્પણ કરેલા આ કુડળાદિક રમણીય આભરણોને કૃપાથી અંગીકાર કરો
॥૩૩॥ (હવે ચન્દનાર્પણમત્ર કહેછે-) હે પ્રભો ! દેવકીનન્દન ! કર્પૂરકુકુમથી
મિશ્રિત આ દિવ્ય ચન્દનને પ્રતિભદ્ર કરો ॥૩૪॥ (હવે પુષ્પતુલસી આદિ
કની માલિકાદિ અર્પણમત્રને કહેછે-) હે પ્રભો ! શ્રીકૃષ્ણ ! નાનાવિધ સુ-
ગન્ધિ પુષ્પોના આ હાર તોરાઓ તથા આ વનમાળા તથા આ તુલસીમાળા
હું પ્રેમરસપરિપૂર્ણ મનથી સમર્પુ છું તેને કૃપા કરીને સ્વીકાર કરો ॥૩૫॥
(હવે સુગન્ધિ તૈલદ્રવ્યાર્પણમત્ર કહેછે-) હે ભગવન ! ચન્દન એલચી
આદિક સુગન્ધિ વસ્તુઓના વાસથી ભરપુર, સુમનોહર, સર્વ જનોએ પા-
મવા વાળેલું, નિષ્કુને પ્રિય સૌરભ્યાતિશયને કરનાર, મેં અર્પેલું આ તૈલ
(અત્તર) સ્વીકાર કરો ॥૩૬॥ (હવે ધૂપનિવેદનમત્ર કહેછે-) જે તમોએ
ખાવતીલાથીજ પૂતના કસ વિગેરે દુણે હવ્યા છે તે તમોને આ ધૂપ
પ્રીતિથી અર્પુ છું તેને સ્વીકાર કરો ॥૩૭॥ (હવે દીપનિવેદનમત્ર કહેછે-)
હે ઈશ ! જે તમારૂં સ્વરૂપ સ્વયંપ્રકાશમાન અને અનેક સૂર્યસમાન
પ્રભાસ્વર (પ્રકાશકોનેપણુ પ્રકાશ કરનાર) છે તે તમોને મેં આ અર્પેલો

ત્વયા ॥૪૪॥ નીરાજયામિ દેવેશ ! નમસ્તે જ્યોતિષાંપતે ! । આરા-
ત્રિકં મયા દત્તં શૂદ્ધાણ કમલાપતે ! ॥૪૫॥ નમસ્તે દેવદેવેશ !
શક્ત્યચક્રગદાધર ! । ત્વત્પ્રદક્ષિણયા કૃષ્ણ ! બ્રહ્માણ્ડાનાં પ્રદક્ષિણા
॥-૬॥ ઉદ્ધારણાય સર્વેષાં પ્રાદુર્મૂર્તં ધરાતલે । શ્રીભાગવતરૂપં ત્વાં
શ્રીકૃષ્ણં પ્રણમામ્યહમ્ ॥૪૭॥ નિજકર્મવિપાકેન ભવાન્ધૌ પતિતોઽ-
સ્મ્યહમ્ । નં મામુદ્ધર દેવેશ ! કૃપયા કરુણાનિધે ! ॥૪૮॥ શ્રીમ-
દ્ભાગવતાલ્પસ્વયં પ્રત્યક્ષઃ કૃષ્ણ એવ હિ । મયિ ત્વચ્છરણાયાતે કૃપાં
કુરુ જગત્પતે ! ॥૪૯॥ इत्थं सम्पूज्य विधिना कृष्णं भागवतात्म-
कम् । चकारं पूजयेद्भक्त्या गन्धपुष्पस्रगादिभिः ॥૫૦॥ નવીનવ-

શ્ચમુદ્રા આદિક દક્ષિણાઓને આપ કૃપા કરીને સ્વીકાર કરો ॥૪૪॥
(હવે નીરાજનમત્ર કહે છે-) હે દેવેશ ! કમળાપતે ! તમો જ્યોતિષોના
પતિ છો તેવા પશુ તમારૂં આ જ્યોતિષથી નીરાજન કરવા પ્રવર્તેલા મેં
અર્પેલો આ આરાત્રિક ઉપચાર કૃપા કરીને અગીકાર કરો અને તમોને
નમસ્કાર છે ॥૪૫॥ (હવે પ્રદક્ષિણા પ્રણામાર્પણમત્ર કહે છે-) હે દેવ-
દેવેશ ! હે શમ્ભવક્રગદાધર ! હે કૃષ્ણ તમોને નમસ્કાર છે તમો સર્વાન્ત-
રાત્મા હોવાથી સમસ્ત બ્રહ્માંડ તમારી તનુ છે તેવા આપને પ્રદક્ષિણા
કરવાથી સર્વે બ્રહ્માંડની પ્રદક્ષિણા કરી થાય છે સકળ ચેતનોનો ઉદ્ધાર
કરવાની ધર્મિષ્ઠાથી ધરાતળમા શ્રીમદ્ભાગવતરૂપે પ્રકટ થએલા તમો શ્રીકૃ-
ષ્ણને હું પ્રણામ કરું છું ॥૪૬-૪૭॥ (હવે પ્રાર્થનામત્ર કહે છે-) હે દેવેશ !
કર્ણુનિધે ! અનાદિ કાળથી અનુવર્તતા કર્મપરિષાકના ક્રમથી આ સસા-
રસાગરમા પડીને, જન્મ જરા મરણરૂપ મહાતરંગોમા આમતેમ અથડાઇ
અથડાઇને હું મહાદુઃખ પામી રહ્યો છું તે મને આ લવાઘ્રિધથકી કૃપા
કરીને સમુદ્ધાર કરો હે જગત્પતે ! ભાગવત નામથી વિખ્યાત તમોજ
સક્ષાત્ કૃષ્ણ સકળ જનોના પ્રલક્ષ્યગોચર થયા છો તે તમારા શરણને
પામેલા મારી ઉપર કૃપા કરો ॥૪૮-૪૯॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભાગ-
વતરૂપ કૃષ્ણની વિધિસર પૂજા કરીને, તદર્નતર વક્ષાની ચદન પુષ્પ વસ્ત્ર
વિભૂષણ વિગેરેવડે લાજિથી પૂજા કરીને, દક્ષિણા આપીને, 'નમસ્તે ભગવન્

સ્વાભરણૈર્દત્વા સમ્પૂજ્ય દક્ષિણામ્ । તતઃ પૂર્વોક્તમન્ત્રેણ નત્વા તં
પ્રાર્થયેત્પુમાન્ ॥૫૧॥ વ્યાસરૂપ ! પ્રવોધહ ! સર્વશાસ્ત્રવિશારદ ! ।
પૂતત્કથાપ્રકાશેન મદજ્ઞાનં વિનાશય ॥૫૨॥ સમ્પ્રાર્થ્ય પૌરાણિક-
મિત્થમન્યાન્ શ્રોતૃંશ્ચ વિપ્રાન્સ યથાર્હમર્ચેત્ । શ્રોતા સ્વકીયૈર્નિય-
મૈરુપેતઃ ષ્ટ્વણોતુ ભૂપાલ ! પુરાણમેતત્ ॥૫૩॥ ઇતિ ધીસત્સાન્નિજીવને
નારાયણચરિત્રે ધર્મેશાન્તે ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ભાગવતશ્રવણવિધૌ
પૂજાવિધિનિરૂપણનામા ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥૪॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—અથયે નિયમા રાજન્ શ્રોતૃવકૃહિતાવહાઃ ।
કથયામિ યથાવચ્ચાન્પુરાણપ્રથિતાનહમ્ ॥૧॥ ગુણમેદાદ્વાચકાશ્ચ
વ્યાસ ' આ પૂર્વોક્ત મંત્રથી નમસ્કાર કરીને, મુખ્ય શ્રોતા પુરૂષ, આગળ
કહીશ એવા મંત્રથી તેની પ્રાર્થના કરે ॥૫૦-૫૧॥ 'વ્યાસરૂપ ! પ્રવોધહ !
સર્વશાસ્ત્રવિશારદ । પૂતત્કથાપ્રકાશેન મદજ્ઞાનં વિનાશય ॥' અર્થ—તમોજ
સાક્ષાત્ વ્યાસરૂપ શ્રી. હે સર્વવિજ્ઞાનનિધે । હે સર્વશાસ્ત્રસારજ્ઞ । પુરાણિન્ !
તમો આ કથાના પ્રકાશનથી મારું અજ્ઞાન વિનાશ કરો ॥૫૨॥ હે ભૂપાળ !
આ પ્રકારે પૌરાણિકની પ્રાર્થના કરીને, બીજા બ્રાહ્મણાદિ બધા શ્રોતાઓની
યથાયોગ્ય પૂજા કરીને, મુખ્ય શ્રોતા પોતાના નિયમોએ યુક્ત થઈને આ
પુરાણને સાંભળવાનો સમારંભ કરે ॥૫૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...
ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ભાગવતશ્રવણવિધૌ પૂજા-
વિધિનિરૂપણનામા ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥૪॥

૧ અધ્યાય ૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ઉત્તમ રાજન્ ! હવે વક્તા શ્રોતાના
હિતને ધરનારા જે પુરાણપ્રખ્યાત નિયમવિશેષો છે તેને હું યથાર્થ કહું
છું ॥૧॥ વક્તા તથા શ્રોતા સત્વાદિ ગુણલેદથી ત્રણ પ્રકારનો માન્યો છે.
તેમાં જે સત્વપ્રધાન વક્તા તથા શ્રોતા છે તેજ પ્રવચનના કે શ્રવણના

૧ આ અધ્યાયમાં વક્તાનાં લક્ષણો, કથાસમાપ્તિમાં પ્રતિબદ્ધ કરેલા અંગ્રાચો
અને વક્તાના નિયમવિશેષો કહ્યા છે.

શ્રોતારસ્ત્રિવિધા મતાઃ । ઉત્તમાઃ સાત્ત્વિકા एव यद्योक्तफलभा-
 गिनः ॥૨॥ असङ्गतमविस्पष्टं विस्तरं रसवर्जितम् । पदच्छेदविहीनं
 च तत्तद्भावविवर्जितम् ॥૩॥ उत्साहवर्जितं यश्च वाचयेद्ग्रन्थदૂषक ।
 क्रोधनोऽप्रियवादी च लोमिष्टः स्तिसमीक्षकः ॥૪॥ सम्यग्रन्था
 र्थमविदन्भगवद्भक्तियर्जितः । वाचकस्तामसो ह्येयः स चाधम इती-
 रितः ॥૫॥ स्पष्टाक्षरपદં શાન્તં ઇચ્છિદીર્ઘતર તથા । કાલસ્વરસ-

અર્થાથે કળને પામે છે પણુ રજ પ્રધાન કે તમ પ્રધાન વક્તા શ્રોતા કળને
 પામતો નથી ॥૨॥ સાત્ત્વિક વક્તા શ્રોતા ઉત્તમ હોધને આજ કહ્યો છે
 અને તામસ રાજસ કનિષ્ઠ હોધને ત્યાજ્ય કહ્યો છે તેનુ હવે અનુક્રમે
 નિરૂપણ કરતા પ્રથમ તામસ વક્તાનાં લક્ષણો કહ્યું હુ—જે વક્તા
 અસંગત-શબ્દથી પૌર્વાપર્યક્રમે રહિત (પૂર્વાર્ધને ઉત્તરાર્ધસ્થાને અને ઉત્ત
 રાર્ધને પૂર્વાર્ધસ્થાને) અને અર્થથી પૌર્વાપર્યક્રમે રહિત, (અર્થ કરવામા
 પૌર્વાપર્યક્રમ રાખે નહિ) અવિરૂપ-જલદી ઉચ્ચારણાદિ દોષને લીધે
 વર્ણુ-પદ વાક્યની અભિવ્યક્તિએ રહિત, વિસ્તર-અસ્થાનમા કરાતો દીર્ઘ
 આલાપ અધિકમાત્રાદિ દોષે કરીને બહુ વિસ્તારે યુક્ત અને અર્થથી અનુપ
 યુક્ત અર્થના અનુભાવણે કરીને નિસ્તૂત, રસવર્ણત-શાતિ કરણુ આદિક
 તેતે રસસ્થળોમા તેને તેને નહિ અનુસારે વાચવાથી રસરહિત, પદચ્છેદ
 વિહીન-પદચ્છેદનુ જ્ઞાન ન થાય એવુ કે અન્યથા પદચ્છેદનુ જ્ઞાન થાય
 એવુ, તત્તત્ભાવવિવર્ણત-તે તે શ્લોકમા રહેલા યથાર્થ ભાવને નહિ
 ઓધ કરનાર કે અયથાર્થ ભાવને ઓધ કરનાર અને ઉત્સાહવર્ણત જેમ
 તેમ વાચે તે આ તામસ વક્તા કહ્યો છે પ્રકૃતિથી પ્રસન્નપાવન એવા
 પણુ ગગાજળને જેમ જલરનુ જળ દુષિત કરી દેછે તેમ આ પ્રવક્તા
 પુરાણને દુષિત કરી દેછે તે આ પ્રકૃતિથી ક્રોધી, અપ્રિય બોલવાના
 સ્વભાવવાળો, લોભથી અભિભૂત ચિત્તવૃત્તિવાળો, નારીનિરીક્ષણમા ચપ
 લચ્યુવાળો, યથના યથાર્થ જ્ઞાને રહિત, ભક્તિવેશે રહિત, એવા વક્તા
 તામસ બણુવો અને તેથી તે અધમ કહ્યો છે ॥૩-પાા હવે ગજમ વક્તાનાં
 લક્ષણો કહેછે-જે વક્તા કવચિત્ સ્પષ્ટ અક્ષર પદવાળુ, (તો અર્થાત

માયુક્તં રસભાવવિવર્જિતમ્ ॥૬॥ અદ્ભુતં વાચયેદ્યથા લુપ્થઃ કુદ્ધઃ
 કાચિત્કાચિત્ । પ્રીતિમાંઘ્ય રસાસ્વાદે વચ્ચાલદ્વારધારણે ॥૭॥ અવુ-
 ધ્યમાનો ગ્રન્થાર્થે ભક્તો ભગવતોઽપિ સન્ । વાચકઃ સ તુ વિદ્યેયો
 રાજસો મધ્યમઽથ સઃ ॥૮॥ સરસં સુસરં ધીરં તત્તદ્ભાવસમન્વિ-
 તમ્ । સ્પષ્ટાક્ષરવિમેદં ચ સોત્સાહં નાતિવિસ્તૃતમ્ ॥૯॥ શાન્તં ચ
 વાચયેદ્યસ્તુ શ્રદ્ધાલુર્દદ્ધનિશ્ચયઃ । સમ્પ્રદાયાધ્યયનવાન્ ગ્રન્થાર્થે
 દૃઢશ્ચ વિદન્ ॥૧૦॥ જિતેન્દ્રિયઃ સુશીલઽથ દુરાગ્રહવિવર્જિતઃ ।

કવચિત્ અસ્પષ્ટ અક્ષર પદવાણું,) કદાચિત્ શાન્ત-અતિ મૃદુતાએ યુક્ત
 (તો કદાચિત્ તેનાથી સહિત) કવચિત્ અતિદીર્ઘ-લાંબું (તો કવચિત્
 અતિ સંકુચિત) ક્યારેક ને સમયમાં ને સારંગાદિ સ્વર સમુચિત હોય
 તેવા સ્વરે સહિત, (તો ક્યારેક તેનાથી સહિત) ક્યારેક કંઈ શમાદિ રસ
 અને લાવ-લોકાભિપ્રાય કે નિવેદાદિકે વર્ણત, (તો ક્યારેક રસભાવે
 સહિત) કવચિત્ અદ્ભુત-શ્રોતાઓને આશ્ચર્ય કરનારૂં, (તો કવચિત્
 તેવું નહિ) એરીતે વાંચે. વળી ને કવચિત્ લુપ્થ કવચિત્ કુદ્ધ અને
 કવચિત્ પ્રીતિમાન્ (એ રીતે નહિ નિયત ચિત્તવૃત્તિવાળો) હોય અને
 રસાસ્વાદમાં તથા વચ્ચ અલંકારના ધારણમાં વિશેષપણે પ્રીતિમાન્ (અત્યા-
 સક્ત) હોય અને ને પ્રબન્ધપ્રતિપાદ લગવાનમાં શ્રદ્ધા લક્ષિ આદિક-
 વાળો હોઈને પણ ચંચાર્યને ચંચાર્યપણે ન લાગતો હોય (પોતે અભિસ
 હોય એમ ઉપરથી પ્રખ્યાપન કરનારો) તે આ વક્તા રાજસ લાગુવો અને
 તે મધ્યમ કહ્યો છે ॥૬-૮॥ હવે સાત્ત્વિક વક્તાનાં લક્ષણો કહે છે—
 ને વાચક તેતે સ્થળે વર્ણન થતા હાસ્ય અદ્ભુતાદિ રસવિશેષના ઝરણે
 સહિત, યથાયોગ્ય શ્રવણમધુર સ્વરાલાપે સહિત, ધીર-ગંભીરતાએ પરિપૂર્ણ
 અથવા અતિ શાન્ત અતિ દીર્ઘતાએ વર્ણત, પ્રકરણને અનુસારે નેવા આવે
 એવા તેતે લાવાર્યે સહિત, સ્પષ્ટાક્ષરવિભેદ-સ્પષ્ટ અક્ષર પદ વાક્ય વિભાગે
 સહિત અથવા સ્પષ્ટ ઉચ્ચારેલા હ્રસ્વ દીર્ઘ પ્લુત વિગેરે વર્ણુ વિભેદે સહિત,
 ઉન્સાહે સહિત, અતિ વિસ્તૃત નહિ તેમ અતિસંકુચિત નહિ, શાંતિએ
 યુક્ત, એરીતે વાંચે તે સાત્ત્વિક વક્તા માન્યો છે. વળી ને શ્રદ્ધા આસ્તિ-

યથાર્થવાદી વાગ્મી ચ શ્રોત્વોદ્યોગનેપુણ ॥૧૧॥ યદ્દૃષ્ટાભસન્તુપ્ત
 કર્ણો નિરહઙ્ગતિઃ । મૃદુસ્વભાવ શાન્તશ્ચ ભગવદ્ભક્તિસંયુત ॥૧૨॥
 લોકાપવાદરહિત પ્રતિગ્રહપરાહુરુષ । જિતકામો જિતક્રોધો જિત
 લોભશ્ચ નિ સ્પૃહ ॥૧૩॥ મેજો ધીર સાધુવૃત્તિર્નિર્દમ્ભોઽકિશ્નસ્ત
 થા । ઉપકારી વાચકસ્તુ સાત્ત્વિકશ્ચોત્તમો મત ॥૧૪॥ સાત્ત્વિકેર્લ
 શ્લેષાયુક્ત શ્રીભાગવતવાચક । પ્રત્યહ સ્વાદિક કુર્યાદુપસ્યુત્થાય
 શુદ્ધિમાન્ ॥૧૫॥ તત શ્રોત્મિરાહુત સ કથામણ્ડપ ઝજેત્ ।
 પ્રક્ષાત્ય પાણિપાદાસ્ય કુર્યાદાચમનત્રયમ્ ॥૧૬॥ ઘોતશ્વેતામ્બર

કતાએ સપત્ર, સપ્રદાય-સદ્ગુરૂ પરંપરાથી સમગ્ર અથાર્થને યથાર્થ જાણતો
 છતેન્દ્રિય, સુશીલ, દુરાચરે વર્ણિત (સતોએ પ્રબોધ આપતા તેમણે
 કહેલા અર્થના ચહેણાં પ્રવર્તનારો) અથાર્થને યથાર્થ જોલવાના સ્વભાવ
 વાળો, વાગ્મી-પ્રવચનમાં ઉપયોગી વાણીવેલવે સપત્ર શ્રોતા જનોને
 પ્રીતિથી અવબોધ આપવામાં અતિનિપુણ મૃદુઅર્થથી પ્રાપ્ત થતા અર્થમાં
 સતોથી દુયાર્દ્ર હૃદયવાળો અહકારે રહિત મૃદુ-નહિ ક્રોધ કરવાના
 સ્વભાવવાળો શાંત સ્વભાવવાળો ભગવદ્ભક્તિએ પરિપૂર્ણ લોકાપવાચકી
 ભય રાખનારો, દુષ્ટપ્રતિબદ્ધથી પરાઽમુખ રહેનારો અથવા પ્રતિગ્રહમાન
 થકી પ્રતિનિવૃત્ત થએલો કામ ક્રોધ લોભાદિ છ શુભવર્ગને છતી રહેલો
 સર્વભૂતો ઉપર મિત્રભાવવાળો ધીર-ખુશ જનોના વચનોએ કરીને પણ
 મનમાં વિકાર નહિ પામનારો, સાધુ વૃત્તિવાળો દબવર્ણિત, એક અક્રિય
 નતા જેને પ્રિય છે, પરીપકારપરાયણ આવો વાચક સાત્ત્વિક માન્યો છે
 અને તે ઉત્તમ કલો છે ॥૧૨-૧૪॥ આવા સાત્ત્વિક લક્ષણોએ યુગ્મ નિર્મળ
 શુદ્ધિમાન્ વખા પ્રતિદિન ઉપકાળ (પાય થકી રાત્રિ બાકી રહે તે)માં
 ઉઠીને પોતાનું જ્ઞાન સધ્યાદિ આદિક કર્મ કરે તદનંતર શ્રોતા જનોએ
 કથાપ્રવચન માટે આદરથી જોલાવ્યો થકો ધોએના એત વસ્ત્રોને ધારીને
 કથામંડપમાં જાય પછી હસ્ત પાદ મુખનું પ્રક્ષાલન કરીને નવ વાર
 આચમન કરે પછી સદ્ગુરૂને (પોતાના અધ્યાપક કે વેદવિદીક્ષા આપ
 નાર આચાર્ય) હૃદયમાં સભારતો થકો સમિતિમાં મળેલા વિષ્ણો તથા

ધરઃ સદ્ગુણં હૃદયે સ્થરન્ । વિપ્રાન્સાધૂતમસ્થત્ય શ્રીમદ્ભાગવતં નમેત્ ॥૧૭॥ તતઃ સ્વપૂજ્યગુર્વાદેરાશયા વિનયાન્વિતઃ । ઉદઙ્ગુસઃ પ્રાહ્નુ-
યો વા વ્યાસાસનમુપાવિશેત્ ॥૧૮॥ શ્રોતૃભિઃ પૂજિતઃ સોઽથ કુ-
ર્યાન્મહાલમાદિતઃ । યં પ્રવ્રજન્તમિત્યાદિશ્લોકત્રયમુદીરયેત્ ॥૧૯॥
કસ્મૈ યેનેતિ પદ્યં ચ સ્વેષ્ટપદ્યાન્યતઃ પરમ્ । પઠિત્વા પુસ્તકં નત્વા
તતઃ પદ્યમિદં પઠેત્ ॥૨૦॥ શ્રૂયતાં દેવ ! દેવેશ ! નારાયણ ! જગ-
ત્પતે ! । ત્વદીયેનાવધાનેન કથયિષ્યે શુભાઃ કથાઃ ॥૨૧॥ इति पद्यं
पठित्वैव वाचयेत्स कथां बुधः । साधून्विप्रान्विलोक्यैव कुर्यादर्थं
न योपितः ॥२२॥ समाप्तिरुन्तेऽध्यायस्य यस्य यस्य न सम्मता । न

સાધુઓને નમસ્કાર કરીને શ્રીમદ્ભાગવતને નમસ્કાર કરે. તદનંતર વિનય-
સંપન્ન થઈને પોતાના પૂજ્ય ગુરુવૃદ્ધાદિકની સન્નિધિમાં તેમની આજ્ઞા મેઠણી
કરીને વ્યાસાસનમાં પૂર્વાભિમુખે કે ઉત્તરાભિમુખે બેસે ॥૧૭-૧૮॥ અનં-
તર શ્રોતાઓએ પૂજા કરેલો વક્તા મંગળાચરણ કરતાં પ્રથમ ‘યં પ્રવ્રજન્તં’
‘યઃ સ્વાનુભાવં’ ‘નારાયણં નમસ્કૃત્ય’ આ ત્રણ શ્લોકો બોલે. તે પછી
‘કસ્મૈ યેન’ આ શ્લોક બોલે. અતઃપર જે બીજા સ્વેષ્ટપદ્યો (ઇષ્ટદેવ ગુરુ
આદિક વિષયવાળાજ શ્લોકો) હોય તેને પણ બોલીને, તે પછી પુસ્તકરૂપ
ભગવાનને પ્રણામ કરીને, આગળ કહીશ એવા શ્લોકને બોલે ॥૧૯-૨૦॥
‘શ્રૂયતાં દેવ ! દેવેશ ! નારાયણ જગત્પતે !, । ત્વદીયેનાવધાનેન કથયિષ્યે
શુભાઃ કથાઃ ॥’ અર્થ-હે દેવ ! હે દેવેશ ! હે જગત્પતે ! શ્રીનારાયણ !
આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલા મનોવધાનથી (અથવા આપના દિવ્ય
ચરિત્રનાજ એક અવધાને યુક્ત થઈને) આપની શુભ કથાઓને કહીશ,
તો સર્વાન્તરાત્મા આપજ તે કથાને સાંભળીને મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ
॥૨૧॥ તે આ શ્લોકને ઉચ્ચારીનેજ બુધ પૌરાણિક કથા વાંચે. અભિમુખ
બેઠેલા સાધુ વિપ્રોને બોધનેજ કથાને કહે. પણ શ્રદ્ધાથી અને શુશ્રૂષાથી
બેઠેલી પણ સ્ત્રિયોને બોધને કથાને નજ કહે ॥૨૨॥

હે રાજન્ ! પ્રતિદિન કથાની સમાપ્તિ જે જે અધ્યાયને અંતે મુનિ-
ઓએ નિષેધ કરેલી છે તે તે અધ્યાયોને અંતે કથાસમાપ્તિને ન, કરે. તે

તત્ર તત્ર વિરમેદધ્યાયાંસ્તાનપિ દ્રુવે ॥૨૩॥ તત્રાદ્યે સ્કન્ધ આદ્યશ્ચ
 હાષ્ટમો દશમસ્તથા । ચતુર્દશઃ પોઢશશ્ચ નિપિદ્ધા વિરતાવિમે ॥૨૪॥
 તૃતીયશ્ચાષ્ટમશ્ચેતિ દ્વૌ દ્વિતીયે નિપેધિતૌ । સત્તર્પિમિસ્તતઃ કાર્યા
 તદન્તે વિરતિર્નહિ ॥૨૫॥ દશમઃ સત્તમશ્ચાદ્યસ્તૃતીયેઽષ્ટાદશસ્તથા ।
 ત્રયોવિંશશ્ચ વિરતૌ સમ્મતા ન વુધૈર્નૃપ ! ॥૨૬॥ આદ્યસ્તૃતીયો દશ-
 મસ્તુર્યં સત્તદશસ્તથા । અષ્ટાવિંશશ્ચ નાધ્યાયા વિરતૌ શુભદા નૃણામ્
 ॥૨૭॥ પચ્ચમે પચ્ચમોઽધ્યાયો નિપિદ્ધશ્ચ ત્રયોદશઃ । પષ્ટે પષ્ટઃ પચ્ચ-
 મશ્ચ પ્રથમો દશમસ્તથા ॥૨૮॥ સત્તમે પ્રથમસ્તુર્યઃ પષ્ટઃ સ્કન્ધેઽથ
 ચાષ્ટમે । આદ્યોઽષ્ટમો દ્વિતીયશ્ચ દશમશ્ચેકવિંશકઃ ॥૨૯॥ નવમે
 પચ્ચદશકો દશમસ્તુર્ય આદિમઃ । અધ્યાયા વિરતૌ નૈત્તે ગૃહીતા
 મુનિર્મિર્નૃપ ! ॥૩૦॥ દશમે દશમશ્ચાદ્યો દ્વાવિંશો નવમસ્તથા । ત્રય

અધ્યાયોને નામનિર્દેશથી હું કહું છું ॥૨૩॥ તેમાં પ્રથમ સ્કન્ધમાં પહેલો
 આઠમો દશમો ઐદમો સોળમો, આ અધ્યાયો કથાવિરામમાં વળ્ય છે
 (આને અતે વિરામ ન કરવો) દ્વિતીય સ્કન્ધમાં તો ત્રીજો અને આઠમો,
 આ બે અધ્યાયો સત્તર્પિઓએ નિપેધ કર્યા છે માટે તેને અતે વિરામ
 ન કરવો હે નૃપ ! તૃતીય સ્કન્ધમાં તો પહેલો સાતમો દશમો અઠારમો
 તેવીશમો, આ અધ્યાયો વિરતિમાં મુનિઓએ માન્યા નથી અતુર્ય-
 સ્કન્ધમાં પહેલો ત્રીજો દશમો સત્તરમો અઠાવિશમો, આ અધ્યાયો
 વિરતિમાં વક્ષા શ્રોતા જીનોને શુભ ફળ આપનારા નથી, માટે આને અતે
 વિરતિ ન કરવી પ્રથમ સ્કન્ધમાં પાંચમો અને તેરમો અધ્યાય નિપેધ
 કર્યો છે. પષ્ટ સ્કન્ધમાં પહેલો પાંચમો છઠો દશમો આ અધ્યાયો કથાસમા-
 પ્તિમાં નિપિદ્ધ છે. સત્તમસ્કન્ધમાં પહેલો ચોથો છઠો આ અધ્યાયો વિર-
 તિમાં નિપેધ કર્યા છે, અષ્ટમ સ્કન્ધમાં પહેલો બીજો આઠમો દશમો એકવિં-
 શમો, આ અધ્યાયો કથાવિરામમાં વળ્ય છે. હે નૃપ ! નવમસ્કન્ધમાં
 પહેલો ચોથો દશમો પદરમો, આટલા અધ્યાયો મુનિઓએ કથાવિરામમાં
 પ્રતિપેધ કર્યા છે. દશમસ્કન્ધમાં પહેલો નવમો દશમો બાવીશમો ઓગણ-
 ત્રિશમો ત્રિશમો એકત્રિશમો બાસડમો છોતેરમો સીતોતેરમો, આ અધ્યાયો

एकोनविंशाच्च द्विपष्टितम एव च ॥३१॥ पट्सप्ततितमः सप्तसप्त-
 तितम इत्यमी । निषिद्धा विरतौ सन्ति पङ्क्तिः पौराणिकैरपि ॥३२॥
 एकादशे तु दशमो द्वाविंशत्त्रिंश एव च । द्वादशे नवमस्त्वेक इत्य-
 ध्याया मयोदिताः ॥३३॥ एषामन्ते न विरतिः कार्या पौराणिकैः
 कचित् । नित्यैकाध्यायपाठानामप्येव विधिरिष्यते ॥३४॥ मासप-
 क्षादिनियतदिनसङ्ख्यानुरूपतः । अध्यायान्वाचयेन्नित्यं ततः कुर्या-
 त्समापनम् ॥३५॥ मुहूर्तं घटिकां चापि कथान्ते नामकीर्तनम् ।
 कुर्यात्प्रतिदिनं विष्णोरुत्तरेदासनात्ततः ॥३६॥ पुनर्नत्वा स गुर्वा-
 दीन् गच्छेद्विद्वाग्निजं गृहम् । कथासमाप्तिपर्यन्तं नित्यमेवं समा-
 चरेत् ॥३७॥ कथारम्भदिनाद्यायत्समाप्त्यन्यस्य नाऽऽददेत् । अर्धं

અધ્યાયિ કશ્યપ સાવર્ણિ અકૃતમણુ શિશપાયન હારીત આ છએ પૌરાણિ-
 કોએ કથાવિરામમાં નિષેધ કરેલા છે. એકાદશસ્કંધમાં તો દશમો આવી-
 શમો ત્રિશમો આ ત્રણ અધ્યાયો નિષિદ્ધ છે. દ્વાદશસ્કંધમાં તો નવમો
 એકઠ અધ્યાય નિષિદ્ધ છે. એરીતે કથાસમાપ્તિમાં નિષિદ્ધ અધ્યાયો મ
 કલા ॥૨૪-૩૩॥ પૂર્વોક્ત પ્રતિષિદ્ધ અધ્યાયોને અતે પૌરાણિકોએ વિરતિ
 ક્યારેય પણ ન કરવી. પ્રતિદિન એક એક અધ્યાયના પારાયણમાં પણ
 આ નિષેધ સમાન છે, એટલે જે દિવસે નિષિદ્ધ અધ્યાય પારાયણમાં આવે
 તે દિવસે નિષિદ્ધ અધ્યાયને વર્ણને આગળ નહિ નિષિદ્ધ અધ્યાયે વિશ્રામ
 કરવો ॥૩૪॥ એક માસથી કે પક્ષથી કે સપ્તાહથી કે ઋતુથી બે પારાયણ
 કરવા ધાર્યું હોય તો તેમાં તેમાં એક એક દિવસે જેટલા અધ્યાયો વાંચ-
 વાના કલા હોય તેને અનુસારે પ્રતિદિન અધ્યાયો વાંચીને પછી કથાસમાપ્તિ
 કરવી ॥૩૫॥ પ્રતિદિન કથાને અતે પૌરાણિક બે ઘડીપર્યંત કે એક ઘડીપર્યંત
 પણ લગવજામકીર્તન કરે. તે પછી આસાસન થકી ઉતરે ॥૩૬॥ ઉતરીને
 સભામાં બેઠેલા પોતાના માનનીય ગુરુપ્રમુખોને પ્રણામ કરીને પોતાને ઘેર
 જાય. એરીતે કથાસમાપ્તિ પર્યંત પ્રતિદિન કરે ॥૩૭॥ તે આ વક્તા કથા-
 રંભદિનને આરંભીને કથાસમાપ્તિદિનપર્યંત બીજા જનનું અજ્ઞાદિક નજ
 ગ્રહણ કરે તથા પ્રતિગ્રહ નજ ગ્રહણ કરે. અન્યથા-ગ્રહણ કરે તો પાપ-

પ્રતિગ્રહં ચાપિ પાપમીરુઃ સ પણ્ડિતઃ ॥૩૮॥ ન દદ્યુઃ સ્વસ્ય પર્યાતં
 શ્રોતારઃ પ્રત્યહં યદિ । અન્નં તદા ત્વન્યદત્તં ગૃહ્ણીયાન્નાત્ર પાતકમ્
 ॥૩૯॥ સત્તાહે વા દશાહે ચ પક્ષપારાયણે તથા । માસપારાયણેઽપ્યે-
 પ વિધિસ્તસ્ય પ્રકીર્તિતઃ ॥૪૦॥ વાતુલં નૈવ મુચ્ચીત ન કુર્યાચ્ચાતિ-
 મોજનમ્ । ન રોગકૃચ્ચ શાકાદિ તૈલં કટુ ચ વર્જયેત્ ॥૪૧॥ બ્રહ્મ-
 ચર્યમહિંસાં ચ સત્યાસ્તેયે ચ પાલયેત્ । કથાવિમ્નકરં યત્તત્કર્મ
 કુર્યાન્ન કહિંચિત્ ॥૪૨॥ પુરાણવક્તૃનૃપતે ! મયેત્યં પ્રોક્તાનિ લક્ષ્માણિ
 યમાશ્ચ સર્વે । લક્ષ્માણિ વક્ષ્યામ્યધુના ચ તુભ્યં તચ્છ્રોતૃપુંસાં નિય-
 માંશ્ચ પાલ્યાન્ ॥૪૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંનાંચંધંશાંચતુર્થપ્રકરણે પુરાણ-
 ષ્ણોત્સવે ભાગવતપ્રવચનવિદૌ વક્તૃલક્ષણનિયમનિરૂપણનામા પદ્યમોઽધ્યાયઃ ॥૫॥

પ્રસંગ આવે ॥૩૮॥ જે શ્રોતાઓ પ્રતિદિન પોતાના દેહયાત્રા નિવાહ પર્યાપ્ત
 અન્ન આપવા અસમર્થ હોય ત્યારે તો બીજાનું અન્ન ગ્રહણ કરે એમાં એને
 દોષ નથી. અન્નનીજ આ અભયનુસાર સમગ્રવી, પણ તેનાથી બીજાની નહિ
 ॥૩૯॥ પૌરાણિકને આ (બીજાનું અન્ન લેવા ન લેવારૂપ) વિધિ સમ્પાદ
 દશાહ પક્ષ માસાદિ પારાયણમાં સર્વેન સમાન કર્મો છે ॥૪૦॥ વળી આ
 વક્તા પુરાણી જેટલા દિવસ કથા કરે ત્યાંસુધી વાતુળ (ઉદરમાં વાયુપ્રદોષ
 કરનાર વાલ વટાણાવિગેરે) વસ્તુને ન લક્ષણ કરે. અતિશોભન ન જમે.
 કફ પિત્તાદિકના પ્રદોષથી રોગ કરનાર શાકાદિ, તૈલ અને કટુ (સ્વર રોકનાર
 તિક્ત મરચાં આદિક) પદાર્થને ન જમે. પારાયણના પ્રતિષ્ઠાતમાં હેતુ
 હોવાથી આનો પ્રતિષેધ કર્યો છે ॥૪૧॥ બ્રહ્મચર્ય આદિસા અસ્તેય સત્ય
 વિગેરે વ્રતપરાયણ થાય અને જે બીજાનું કથામાં વિમ્ન કરનાર થાય તે સર્વને
 પણ ક્યારેમપણ ન કરે ॥૪૨॥ હે નૃપતે ! આ પ્રકારે પુરાણપ્રવચનાનાં
 લક્ષણો અને સમસ્ત નિયમો મેં કહ્યા. હવે શ્રોતા પુરુષોનાં લક્ષણો અને
 તેમણે પાળવાના નિયમો કહું છું તેને સાવધ મનથી સાંભળો ॥૪૩॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સંગિજીવન...ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે ભાગવત-
 શ્રવણવિદૌ વક્તૃલક્ષણનિયમનિરૂપણનામા પંચમોઽધ્યાયઃ ॥૫॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—શ્રદ્ધામકિવિહીનો યો લોમિષ્ઠો દૂપકસ્ત-
થા । હેતુવાદપરો રાજન્નમ્યસૂયાસમન્વિતઃ ॥૧॥ વક્ત્રે ન દક્ષિણાં
દદ્યાત્પુણ્યાહે ચ સમાપને । અતિપ્રશ્નાંશ્ચ યઃ કુર્યાત્સ શ્રોતા તામસો-
ઽધમઃ ॥૨॥ કથાં પ્રસન્નાચ્છુણ્યાચ્છ્રદ્ધાહીનોઽપિ યઃ પુમાન્ । દદ્યા-

અધ્યાય ૬ શ્લો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે રાજન્! સાત્ત્વિક શ્રોતાની ઉત્તમ અ-
ધિકારિતા પ્રદર્શાવવા પ્રથમ તામસ રાજસ શ્રોતાઓનાં લક્ષણો કહું છું—
ને શ્રોતા ભગવત્કથાશ્રવણમાં શ્રદ્ધા ભક્તિએ રહિત, સંભળાતી કથાનું
તાત્પર્ય નહિ સમજતો હોવાથી વક્ત્રાવિષે કે વંચાતા પુરાણવિષે કોપારોપણ
કરનાર, આસ્તિકભાવ વિના ‘એમ શાથી? એમ શાથી?’ એવા હેતુવાદમાં
પ્રવર્તનારો, (કર્મ બે કારણ હોય તો ઈશ્વરની શી જરૂર? ઈશ્વર બે કાર-
ણ હોય તો કર્મની શી જરૂર? બે કર્માનુસારે કરે છે તો તે ઈશ્વર કેમ
હોઈ શકે? ગુણથી નહિ લેખાએલો હોય તે જગતનો કર્તા કેમ હોઈ શકે?
કર્તાને પ્રયોજનની અવશ્ય અપેક્ષા હોવાથી (કોઈ કર્તા પ્રયોજન વિના
પ્રવર્તેજ નહિ) તે કર્તા સકામજ હોવો બેધએ? ઇત્યાદિ અપ્રતિષ્ઠિત હેતુ-
વાદ પરાયણ) સાત્ત્વિક એવા પણ શ્રોતાઓ વિષે અભ્યસૂયાએ સહિત,
(તેમને વિષેપણ કોપાવિઠ્ઠરણપરાયણ) લોભેકશીલ, પર્વાદિ પુણ્ય દિવસે
અને કથાસમાસિમાં વજાને દક્ષિણાદાનમાં વિમુખ, અતિપ્રશ્ન પરાયણ,
(ને સર્વાન્તરાત્મા સર્વવ્યાપી અને પરંબ્રહ્મપણે ગાન કરાય છે તે અહો
પરિમિત અને દૃશ્યસંભતીય રૂપથી કેમ અવતરે? જેમનો દેશથી પરિ-
ચ્છેદ નથી તે ક્યાંથી ક્યાં અવતરે? ઇત્યાદિ અતિપ્રશ્ન કહેવાય. તે પરંબ્રહ્મ
ભગવાન્ પોતાની માયા (સંકલ્પ)થી અવતરે છે, આચિત્ત્ય માયાવૈભવસ્વ-
રૂપમાં જે પ્રશ્ન છે તે અતિપ્રશ્ન છે, ‘અચિન્ત્યાઃ રણુ ચે ભાવા ન તાંસકેળ
સાધયેત્’ એવી સ્મૃતિ છે) આવો શ્રોતા તામસ હોઇને અધમ કહ્યો છે ॥૧-૨॥
હવે રાજસ શ્રોતાનાં લક્ષણો કહે છે—ને પુરૂષતો સ્વયં શ્રદ્ધા ભક્તિએ

૧ આ અધ્યાયમાં શ્રોતાનાં લક્ષણો અને તેણે આદર કરવા યોગ્ય નિયમ-
વિશેષો વર્ણવ્યા છે.

દશ શતસ્થાને સ્વપાણ્ડિત્યં ચ દર્શયેત્ ॥૩॥ દામ્ભિકો મત્સરપ્રસ્તો
માની ચાપ્યસ્થિરાસનઃ । ક્ષણં રુદ્ધઃ ક્ષણં તુદ્ધઃ શ્રોતા રાજસમધ્યમઃ
॥૪॥ સન્ત્યજ્ય સર્વેકાર્યાણિ મક્તિશ્રદ્ધાસમન્વિતઃ । પુરાણં શૃણુયા-
દિત્યં વિનયેનાન્વિતશ્ચ યઃ ॥૫॥ વાચકં પૂજયેન્નિત્યં કાલે કાલે ચ
દક્ષિણામ્ । યથોચિતં પ્રદદ્યાચ્ચ શ્રોતૃન્સર્વાંશ્ચ માનયેત્ ॥૬॥ નિર્મ-
ત્સરો ભગવતિ પ્રેમવૃદ્ધીપ્સુરાદૃતઃ । શૃણુયાચ્ચૈકચિત્તો યઃ સ શ્રોતા
સાત્ત્વિકોત્તમઃ ॥૭॥ સાત્ત્વિકૈર્લક્ષણેર્યુક્તઃ શ્રોતા પુસ્તકવાચકૌ ।
પૂર્વોક્તેન વિધાનેન સમ્પૂજ્ય શૃણુયાત્કથામ્ ॥૮॥ અનુગ્મીપોઽપ્રૌ-

રહિત હોવા છતાંપણુ પ્રસંગાતઃ-શ્રોતા જનોના સમુદાય પ્રસંગથી પોતાની
જે કથાશ્રવણુમાં વિમુખતા છે તેને સમાજમાં ગુપ્ત રાખીને, ઉપરથી કથા-
શ્રવણુમાં આદર પ્રખ્યાપન કરતો થકો તેમાં પ્રવર્ત્યો હોય અને વળી જે
શતમુદ્રિકા અર્પણુ સ્થળમાં વિત્તશાક્યથી દશમુદ્રિકા અર્પણુમાત્ર કરે.
વળી વક્તાની આગળ પોતાનું પાંડિત્ય પ્રદર્શવે. અને જે દંભ મત્સર
માનાદિ દોષે સંપૂર્ણ હોય અને જે અસ્થિર આસનવાળો (કથાસમાપ્તિ
સુધી સ્થિર બેસી રહેવા અસમર્થ હોય) ક્ષણુમાં રૂદ્ધ (ક્રોધ કરનારો)
અને ક્ષણુમાં તુદ્ધ, (પ્રસન્ન થનારો) તે આ અસ્થિર વિત્તવાળો શ્રોતા
રાજસ માન્યો છે અને તે મધ્યમ કહ્યો છે ॥૩-૪॥ સાત્ત્વિક શ્રોતાનાં
લક્ષણુ. કંઠુધું-જે શ્રોતા સર્વ બાવહારિક કાર્યનો લાગ કરીને, શ્રદ્ધા
ભક્તિએ યુક્ત થઈને વિનયથી પુરાણુને નિત્ય સાંભળે અને વક્તાને જે
યથાસમય યથોચિત દક્ષિણાદાનાદિવડે માન આપે અને સમસ્ત શ્રોતા-
ઓને આદરભાવથી જીવે. સર્વત્ર મત્સરભાવે રહિત, ભગવાનમાં પ્રેમની
અભિવૃદ્ધિને આકાંક્ષી, (કૃષ્ણાંતરને નહિ) કથાશ્રવણુમાં આદરે સંપન્ન,
કથામાં એકાગ્ર મનવાળો, આવો શ્રોતા સાત્ત્વિક હોઈને ઉત્તમ કહ્યો છે
॥૫-૭॥ તે આ સાત્ત્વિક લક્ષણુએ સંપન્ન શ્રોતા પૂર્વોક્ત વિધિથી વક્તા
તથા પુસ્તકની પૂજા કરીને કથાને સાંભળે ॥૮॥ હવે શ્રોતાઓના નિયમો
કંઠુધું-શ્રોતા શ્રવણુસમયે શિર ઉપર ઉપ્પીપ (પાઘડી વિગેરે) મુકે નહિ.
પાદને લાંબા પ્રસારે નહિ. અહીં તહીં જાય નહિ. સોપારી તાંબૂલ તમાકુ

ઢપાદો ન ગચ્છંશ્ચ સ્થલાન્તરમ્ । પૂગાદ્યનશ્ચંશ્ચ શુચિર્વાગ્યતઃ શ્રુ-
 ગુયાત્કથામ્ ॥૧॥ વીરાસનેનોપવિશેષ ચ પશ્યેદિતસ્તતઃ । વાર્તા
 કુર્યાચ્ચ નાન્યોન્યં તદેકાગ્રમના ભવેત્ ॥૧૦॥ સંશયે સતિ વક્તારં
 પૃચ્છેચ્ચ શનકેર્નમન્ । કરપાદાદિચાપલ્યં શ્રોતા કુર્યાન્ન સંસદિ
 ॥૧૧॥ પાલયેદ્બ્રહ્મચર્યાદીન્નિયમાન્વિજિતેન્દ્રિયઃ । સ્કન્ધાન્ત ઉત્સ-
 વાદૌ ચ દ્વાચ્છત્તયા ચ દક્ષિણામ્ ॥૧૨॥ સ્કન્ધે સ્કન્ધે સમાતે
 ચ વિપ્રાભોજ્યાઃ શતં શતમ્ । દક્ષિણા ચ યથાશક્તિ તેભ્યો દેયા
 નરાધિપ ! ॥૧૩॥ અશક્તસ્તુ પુરાણસ્ય સમાસૌ ભોજયેચ્છતમ્ ।
 તદિદ્ભોજનૈર્વિપ્રાન્દક્ષિણામિશ્ચ તોપયેત્ ॥૧૪॥ કથાપ્રારમ્ભદિવસે
 સમ્પૂજ્યાદૌ ગણાધિપમ્ । બ્રાહ્મણં વરયેદેકં ગાયત્રીજપહેતવે ॥૧૫॥
 સ સહસ્રત્રયં નિત્યં સમાસ્યવધિ સજ્જપેત્ । વરણીયાસ્તથા ચાન્યે
 બ્રાહ્મણા પશ્ચ વૈષ્ણવાઃ ॥૧૬॥ સહસ્ત્રપશ્ચકં નિત્યં મન્નસ્તુ દ્વાદ-

આદિક્રમે આવે નહિ બહાર અતર પવિત્ર થઈને મૌનવ્રતધારી થઈ કથા
 સાભળે ॥૬॥ વીરાસન-સાથળ ઉપર પગ મુકીને નજ બેસે અહીં તહીં
 ચથળ ચથુવાળો થઈ નજ બુલે પરસ્પર વાર્તા ન કરે કેવળ એકાચ
 ચિત્ત થઈ કથાને સાભળે ॥૧૦॥ વારેવારે કરચરણાદિકની ચપળતા (હલા-
 વલુ વિગેરે) સભામા ન કરે કહેવાતી કથામા કોઈ સશય થાય તો વક્તાને
 સવિનય ધીમેથી અવસર પામીને પુછે ॥૧૧॥ શ્રુતેન્દ્રિય શ્રોતા બ્રહ્મચર્ય
 અને અન્ય નિયમોને યથાવિધિ ધારણ કરે સ્કન્ધને અતે અને ઉત્સવાદિ
 પ્રસંગે યથાશક્તિ વક્તાને દક્ષિણા આપે ॥૧૨॥ દે નરાધિપ ! પ્રત્યેક સ્કન્ધની
 સમાપ્તિમા સો સો બ્રાહ્મણો સુસ્વાદુ ભોજનો અને દક્ષિણાઓ વડે
 યથાશક્તિ પૂજવા ॥૧૩॥ અતિસ્કન્ધ સમાપ્તિમા શત બ્રાહ્મણો જમાડવા
 અશક્ત શ્રોતા તો પુરાણની પરિસમાપ્તિમા શત બ્રાહ્મણોને યથેચ્છ ભોજનો-
 વડે જમાડે અને દક્ષિણાવડે તેમને સંતોષ પમાડે ॥૧૪॥ કથાશ્રવણના
 સમારભ દિવસેજ સર્વવિપ્રવિનાશક ગણપતિની વિધિસર પૂજા કરીને
 ગાયત્રીમત્ર જપાદ્યે એક વિપ્રને વરે ॥૧૫॥ તે વરેલા વિપ્રપાસે કથા
 સમાપ્તિ પર્યંત અતિદિન ગાયત્રીમત્રનો ત્રણ હજાર સખ્યાપરિમિત જપ

શાક્ષરઃ । વાસુદેવસ્ય સમ્પ્રીત્યૈ જસન્વ્યસ્તૈર્દંઢતેઃ ॥૧૭॥ અન્નવ
સ્નાપ્તિ તેભ્યોઽપિ દદ્યાદન્તે ચ દક્ષિણામ્ । શ્રોતૃમ્યધ્વાપિ વિપ્રેભ્યઃ
શક્ત્યા દદ્યાદ્દ દક્ષિણામ્ ॥૧૮॥ મલમૂનજયાર્થ ચ સ્વત્પાહારઃ સુ-
પાવહઃ । હવિષ્યાન્નેનૈકમક્તં શ્રોતા કુર્યાત્તતો નૃપ ! ॥૧૯॥ ઉપ-
વાસાઃ પ્રકર્તવ્યાઃ સપ્તાહે સપ્તવાસરાન્ । ફલાહારમશક્તસ્તુ કુર્યા-
દ્ધાપિ પયઃ પિવેત્ ॥૨૦॥ અદ્યાન્નિર્લવણં વાન્નમેકમક્તં ચ વા ચરે-
ત્ । સુપ્રસાધ્યં ભવેદ્યત્તત્કર્તવ્યં શ્રવણાર્થિના ॥૨૧॥ ભોજનં તુ ઘરં

કરાવે તથા ધીન્ત પાચ વેધ્યુવ વિપ્રો વરવા ॥૧૬॥ ૬૬ વ્રતવાળા વરેલા
તે પ્રત્યેક વિપ્રો પાસે 'ૐ નમો મગવતે વાસુદેવાય' આ દ્વાદશાક્ષર વાસુ
દેવમંત્રનો એક એક હબર ૪૫ પ્રતિદિન કરાવવો (પ્રતિદિન મળીને પચ
સહસ્રપરિમિત વાસુદેવમંત્ર ૪૫ કરાવવો) ॥૧૭॥ તે વરેલા ૮૫૬ વિપ્રોને
પણુ અન્ન વસ્ત્ર આપે અને કથાસમાપ્તિમા દક્ષિણા આપે શ્રોતા વિપ્રોને પણુ
યથાશક્તિ દક્ષિણા આપે ॥૧૮॥ હે નૃપ ! શ્રોતા નર નિયમ વિનાના આહાર
વાળો ન થાય કિંતુ નિયમિત આહારવાળો થાય, અન્યથા-એમ ન કરે તો
અત કરણની શુદ્ધિનો ઉદય થાય નહિ તે અન્ન સાત્ત્વિક હવિષ્ય હોયુ ભોજ્યએ,
તેનાથીજ દેહયાત્રા કરે તેમા પણુ એકવાર મિત-સ્વદંપ ૪મે સ્વદંપા
હારજ મુખકર થાય અન્યથા મળમૂનના પ્રસંગથી કથાશ્રવણનો વિચ્છેદ
પ્રસંગ આવે આ હવિષ્યાન્ન કલાછે-ડાગર ૪૫ ઘડિ' મગ તલ, ગાયનુ
દુધ દહી ઘી, ખાક સાકર, સૈન્ધવ દેળા આમલી કેરી શુક શુક નાળીયેર,
શ્યામો નમાર વિગેરે ॥૧૯॥ સપ્તાહ શ્રવણવિશેષમા તો શ્રોતા સાત દિવસ
પર્યંત ઉપવાસ કરે અશક્ત શ્રોતાતો દુગ્ધમાત્ર પ્રાણુધારણુમાટે પિવે અથવા
ફળમાત્ર ૪મે ॥૨૦॥ તેમાપણુ અશક્ત શ્રોતા લવણુ નિનાનુ અન્ન ૪મે
અથવા એકવાર ભોજન કરે આ વ્રતોર્મા ભગવત્કથાશ્રવણુમા ઉપયોગી,
કરણુ કલેવરની પદ્મતાડપ મુખ લોરો કળીને થાય તે એક વ્રત પોતાનું
બળ નિચારીને શ્રવણાર્થએ ધારણુ કરણુ ॥૨૧॥ બે સર્વથા અસમર્થ,
શીખરશરીર બળવાળો હોદ્દનિપણુ કથાશ્રવણુમા સમુચ્ચુક હોય તે બે ભોજન
કથાશ્રવણુમાં નિદ્રા આવસ્ય આદિક દોષને નહિ ઉપજવાપડે ઉપકારક થનું

મન્યે કથાશ્રવણકારકમ્ । નોપવાસો મતઃ શ્રેષ્ઠઃ કથાવિગ્નકરો
 યદિ ॥૨૨॥ સ્થિરા તુ પ્રતિમા વિષ્ણોર્યદિ ન સ્યાત્તદા ચલામ્ ।
 અગ્રે સંસ્થાપયેદ્વક્તુઃ કથારમ્ભે દિને દિને ॥૨૩॥ સૌવર્ણમેવ સપ્તાહે
 કારયેત્પ્રતિમાં હરેઃ । સંસ્થાપ્ય પૂજયેન્નિત્યં તત્રૈવ દિનસપ્તકમ્ ॥૨૪॥
 કથાસમાપ્તૌ તાં દદ્યાદ્બ્રાહ્મણાય સદક્ષિણામ્ । અશક્તસ્તુ યથાશક્તિ
 વિધિં કુર્યાત્સમાહિતઃ ॥૨૫॥ પ્રાતઃ કાર્યઃ કથારમ્ભઃ સાર્ધયામત્ર-
 યાવધિ । વાચ્યાત્ર વિરત્તિઃ કાર્યા મધ્યાહ્ને ઘટિકાદ્વયમ્ ॥૨૬॥
 પૌરાણિકે તુ વિશ્રાન્તે મધ્યાહ્ને શ્રોતૃર્ભિન્નરૈઃ । નામસંકીર્તનં કાર્યં
 મુહૂર્તં રુક્મિણીપતેઃ ॥૨૭॥ સમાપ્તે શ્રીભાગવતે ગીતા ભગવતોદિતા ।
 સહાર્થાં સંહિતા વાપિ શ્રવ્યા સર્વાર્થપૂરિકા ॥૨૮॥ સમાપ્તિદિવસે
 કાર્યા મહાપૂજા યથાધનમ્ । સર્વેઽપિ શ્રાવકાઃ કુર્યુર્વેદ્કુઃ પૂજાં
 યથોચિતમ્ ॥૨૯॥ નૂલકૌશેયવસ્ત્રાણિ કુણ્ડલે કટકાદિ ચ ।

હોય તો ઉક્ત અનશનાદિ વ્રત નજ કરે યથાશુખ જમ્ભે એ હું ઠીક માનું છું.
 જો ઉપવાસ કથામાં વિગ્ન કરનારો થતો હોય તો હું તેને ઠીક નથી માનતો
 ॥૨૨॥ જે ભવનમાં સ્થિર ભગવત્પ્રતિમા ન હોય અને જો ત્યાં ભગવત્કથા
 વાચનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તો ત્યાં ચલા ભગવત્પ્રતિમા કથારંભ દિવસે
 વક્તાની આગળ સ્થાપીને કથારંભ કરે. સપ્તાહમાં તો સુવર્ણમયી ભગવ-
 ત્પ્રતિમા કરાવીને, તેને સ્થાપન કરીને સાત દિવસ પર્યંત પૂજા કરીને,
 કથાસમાપ્તિ થતાં વક્તા વિગ્રને દક્ષિણા સહિત તે આપે. ઉક્ત પ્રકારે કરવા
 અસમર્થ શ્રોતાતો સાવધાન થઈને પૂર્વોક્ત વિધિ યથાશક્તિ કરે ॥૨૩-૨૫॥
 સપ્તાહમાં પ્રતિદિન પ્રાતઃકથારંભ કરવો સાઠાવણુ પ્રહર પર્યંત કથા વાં-
 ચવી. તેમાં વક્તાએ મધ્યાહ્ને એ ઘડી વિશ્રામ સ્વીકારવો. તે સમયે શ્રોતા
 નરોએ ભગવાનનું નામકીર્તન કરવું ॥૨૬-૨૭॥ શ્રીમદ્ભાગવત સપ્તાહ-
 શ્રવણની સમાપ્તિ થતાં, ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે કહેલી ગીતા અર્થસહિત સાંભ-
 લવી. અર્થ શ્રવણનો અવસર ન મળે તો સંહિતા (મૂળમાત્ર) સાંભળવી.
 કેમકે ખજે પ્રકારેપણુ સાંભળેલી ગીતા સર્વ અર્થને સંપૂર્ણ કરનારી છે
 ॥૨૮॥ પારાયણસમાપ્તિ દિવસે મુખ્ય શ્રોતાએ યથાધન મહાપૂજા કર્યા

દદ્યાન્દ્રોતાગ્રિમો વક્રે સહસ્રસ્વર્ણદક્ષિણામ્ ॥૩૦॥ અશક્તસ્તુ
 સુવર્ણાના દદ્યાદપ્રાધિક શતમ્ । તત્રાપ્યશક્ત પુરુષો ધન દદ્યા
 ત્વશક્તિ ॥૩૧॥ અન્યેઽપિ શક્તિતો દદ્યુર્વસ્ત્રાલઙ્કારદક્ષિણા ।
 ગૃહસ્થધર્માપયિક દેય યત્કિન્નિદેવ વા ॥૩૨॥ સ્વર્ણમાસો રોપ્યકો
 વા દક્ષિણોક્તા મહર્ષિભિ । શ્રોતૃણામત્પવિસ્તાનાં વક્રે દેયા પૃથક્
 પૃથક્ ॥૩૩॥ મુખ્ય શ્રોતા તતો દદ્યાદ્દેમસિંહ પલોન્મિતમ્ ।
 સમ્પૂજ્ય વાચકાયેવ મન્નમેનમુદીરયન્ ॥૩૪॥ કાન્તારવનદુર્ગેષુ
 ચોરવ્યાલાકુલે પથિ । હિંસકા મા ન હિંસન્તુ સિંહદાનપ્રમાયત
 ॥૩૫॥ અસદ્રતેશ્ચાપમૃત્યુસમ્મવાયા પ્રશાન્તયે । રાજા પરીક્ષિત્ત્વ
 દદો હેમસિંહ પુરા નૃપ ! ॥૩૬॥ શ્દ્ધિદપૃથાદિહિંસાણામધિપ સિંહ

પછી સર્વ શ્રોતાઓ વક્તાની પૂજા યથોચિત કરે ॥૩૮॥ તેમા પ્રધાન શ્રોતા
 વક્તા પૌરાણિકને નવીન રેશમી વસ્ત્રો કડા કુડળ આદિક આભરણો અને
 સહસ્ર સુવર્ણ દક્ષિણા આપે (સોળ માધાનો એક સુવર્ણ જાણુવો) એવું
 દાન દેવા અસમર્થ હોય તો એકસો આઠ સુવર્ણ દક્ષિણા આપે તેમા પણ
 અશક્ત શ્રોતા પુરૂષ યથાશક્તિ ધન આપે બીજા શ્રોતાઓએ યથાશક્તિ
 વસ્ત્ર અલંકાર દક્ષિણા દેવી સર્વથા અસમર્થે ગૃહસ્થ ધર્મમા ઉપયોગી
 યત્કિચિત્ વસ્તુ આપવું ॥૩૦ ૩૨॥ અત્પ વિત્તવાળા શ્રોતાઓએ વન્નાને
 દક્ષિણાપણે પૃથક્ પૃથક્ આપવા યોગ્ય સુવર્ણમાપ (માપ પરિમિત સુવર્ણ)
 કે રૂપ્યમુદ્રા છે એમ સ્મૃતિકાર મહર્ષિઓ કહેછે ॥૩૩॥ અનતર મુખ્ય
 શ્રોતા પથપરિમિત સુવર્ણથી બનાવેલો સિંહ વક્તા વિપ્રને પૂજને આપે
 (૬૪ માધાને એક પળ કહેછે) સિંહદાનમા ‘કાન્તારવનદુર્ગેષુ ચોરવ્યાલા
 કુલે પથિ । હિંસકા માં ન હિંસન્તુ સિંહદાનપ્રમાયત ’ ॥ આ મત્ર બોલવો
 મત્રાર્થ - મહાવન અત્પવન દુર્ગમ માર્ગ અને ચોર અજગરોએ વ્યાપ્ત
 માર્ગમા આ સિંહદાનના પ્રભાવથી હિંસક પ્રાણીઓ મારી દિસા ન કરો
 ॥૩૪-૩૫॥ હે નૃપ ! પૂર્વે પરીક્ષિત રાજાએ અપમૃત્યુ પ્રાપ્ત અસદ્ગતિની
 નિવૃત્તિ માટે સુવર્ણમય સિંહનું દાન કર્યું હતું માટે આ વિવિ સત્ચારપ્રાપ્ત
 છે ॥૩૬॥ જે શૌરગર્ડાવાળા વનમહિપાદિ અને જે દાહ્યોવાળા વ્યાઘ્ર વ્યાળ

પવ હિ । અતસ્તદ્વાયિનાં ન સ્યાદુર્ગતિર્હ્યપમૃત્યુજા ॥૩૭॥ ઘેનું પ્રયત્નતો દયાત્તતો વક્રે પયસ્વિનીમ્ । દશાંશેનૈવ ગાયત્ર્યા હોમં કુર્યાત્તતઃ પરમ્ ॥૩૮॥ દ્રવ્યેણ પાયસાલ્યેન તતો વ્યાહતિર્મિર્નરઃ । તિલત્રીહિદ્રવ્યહોમં કુર્યાત્ત ચ યથાવિધિ ॥૩૯॥ હોમાનુકૂલ્યં ન સ્યાચ્ચેત્તન્નિષ્ક્રયધનં પુમાન્ । દયાત્તેનાપિ સમ્પૂર્ણં ફલં સ્યાન્નાત્ર સંશયઃ ॥૪૦॥ વિશેષ इति તે પ્રોક્તઃ શ્રીમદ્ભાગવતશ્રુતૌ । પ્રાગુક્તો-
 ઽન્યોઽપિ ચ વિધિર્જાતવ્યોઽત્ર ત્વયા નૃપ ! ॥૪૧॥ इत्थં વિધાનેન પુરાણમેતદ્દ્રવ્યવન્તિ યે ભૂમિપતે ! નરાસ્તે । ફલં પુરોક્તં સકલં લભન્તે સ્વાભીષ્ટમત્રાપિ પરત્ર નૂનમ્ ॥૪૨॥ इति શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણધ્રવણોત્સવે ભાગવતશ્રવણવિધૌ શ્રોતૃધર્મનિરૂપણનામા પદ્યોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

વિગેરે છે તે સર્વ હિંસકોનો અધિપતિ સિંહજ છે, માટે તે સિંહદાન કરનારાઓને અપમૃત્યુ થઈ થનારી અસદ્ગતિ ન થાય, તો મુવર્ણમય સિંહનું દાન કરે ॥૩૭॥ તદનંતર તે વક્તાને કુઝણી ગાય પ્રયત્નથીપણુ આપે. તેપછી ગાયત્રીજપ અને દ્વાદશાક્ષર જપના દશાંશથીજ હોમ કરે ॥૩૮॥ તે હોમ પાયસાલ્ય (કુધપાકે સહિત ઘૃત) દ્રવ્યથી કરે. (ગાયત્રી-મંત્ર અને દ્વાદશાક્ષરમંત્રથી જપના દશાંશથી પાયસાલ્ય હોમ કરે) તદનંતર નર ભૂરાદિ વ્યાહતિએ કરીને તલ કાંગરરૂપ દ્રવ્યથી હોમ યથા-વિધિ કરે ॥૩૯॥ હોમની અનુકૂળતા જો ન હોય તો તેમાં જેટલા ધનનો વ્યય થવાનો હોય તેટલું ધન આપે. તેનાથીપણુ તે કર્મ સમૃદ્ધિને પામેજ છે. એમાં સંશય નથી ॥૪૦॥ હે નૃપ ! એરીતે શ્રીમદ્ભાગવતશ્રવણમાં વિશેષનિયમ મેં તમોને કહ્યો. જે જીવે સામાન્ય નિયમ પુરાણશ્રવણ પ્રકરણમાં કહ્યોછે તેપણુ આમાં જાણી લેવો ॥૪૧॥ હે ભૂમિપતે ! આ પૂર્વોક્ત વિધિથી જે નરો શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણનું શ્રવણ કરેછે તેઓ પૂર્વોક્ત સર્વ સ્વાભીષ્ટ ફળને આ લોક પરલોકમાંપણુ નિશ્ચ પામેછે ॥૪૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિયજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે ભાગવતશ્રવણવિધૌ શ્રોતૃધર્મનિરૂપણનામા પદ્યોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્નાચ—શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાથ વિધિં દાનસ્ય વચ્ચિ તે ।
 સમ્પૂર્ણ સ્યાત્ફલં યેન ભુવિ તદ્દાનકારિણામ્ ॥૧॥ પૌર્ણમાસી પ્રૌઠ
 પદી મુખ્ય કાલોઽન કીર્તિત । પૌર્ણમાસ્યોઽલિલા વાપિ વ્રતોત્સ
 વદિનાન્યપિ ॥૨॥ પુસ્તક લેખયેદાદો શ્રીમદ્ભાગવતસ્ય તુ । દૃઢપત્ર
 સ્પષ્ટવર્ણમસમ્મિશ્રિતપદ્ધિ ચ ॥૩॥ નવીન શોધયિત્વા તદ્મૂલે ફલ
 કવેદ્યને । નિવધ્ય સ્થાપનીય ચ લક્ષણ તસ્ય તે હુવે ॥૪॥ વેદાન્ત
 સૂત્રૈર્ગાય તા પરબ્રહ્મનિરૂપકે । યસ્યારમ્મો ભવેજ્ઞેયં શ્રીમદ્ભાગવત
 હિ તત્ ॥૫॥ શુદ્ધાસુરચધો યત્ર વર્ણિત સ્યાત્સવિસ્તરમ્ । યથ

અધ્યાય ૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ઉત્તમ રાજન! હવે શ્રીમદ્ભાગવતના
 દાનનો વિધિ તમોને કહુધુ જે વિધિથી ભૂમિમા કરેછુ ભાગવતદાન જનોને
 સમ્પૂર્ણ રૂળ માટે થાય ॥૧॥ તે દાનકર્મમા ભાદ્રપદ માસની જે પૌર્ણમાસી
 એ મુખ્ય કાળ કહોછે બીજી બધી જે પૌર્ણમાસીઓ એમણુ એનો કાળજ
 છે તથા જે વ્રતોત્સવ દિવસો તેમણુ દાનકાળ કહોછે ॥૨॥ પ્રથમ સુદૃઢ
 મગળમા સ્પષ્ટ અક્ષરવાળુ અને પરસ્પર નહિ સમિશ્રિત પદ્ધિવાળુ શ્રીમદ્
 ભાગવતનુ પુસ્તક લખાવે ॥૩॥ તે આ નવીન પુસ્તકને શોધાવીને નૂતન
 ઉત્તમ ઉચિત મુવાળા પાટીયા અને ઉત્તમ બાંધણુ વિગેરે વડે સુદૃઢ
 બાંધીને સ્થાપન કરુ તે આ શ્રીમદ્ભાગવતનુ લક્ષણુ તમોને કહુધુ ॥૪॥
 પરબ્રહ્મ પરમાત્મસ્વરૂપને નિરૂપણુ કરનારા વેદાંતસૂત્રોએ કરીને અને
 તેવીજ ગાયત્રીએ કરીને જેનો આરભ હોય તે આ શ્રીમદ્ભાગવત સમગ્રનુ
 ‘જન્માદ્યત્ત્વ યત્ એમ વેદાંતસૂત્રોનો સમારભ છે, ‘જન્માદ્યત્ત્વ યતોઽવ
 યત્’ એમ આનોપણુ આરભ છે, તે આ સૂત્ર લક્ષણુનિરૂપણુથી પરબ્રહ્મનુ
 મુખ્ય નિરૂપક છે ‘શ્રીમહિ આ ગાયત્રીના અવયવભૂત પદ્યથી વાક્યની મ
 માસિ કરેલી હોવાથી ગાયત્રીનોપણુ સબન્ધ છે, અર્થથી બંનેનો સબન્ધપણુ

૧ આ અધ્યાયમા શ્રીમદ્ભાગવતનુ લખણુ કહેવાપૂર્વક તેનો દાનવિધિ વિસ્તાર
 થયો વાંચો ॥

પ્રોકં શુકેનેવ શ્રીમદ્ભાગવતં ચ તત્ ॥૬॥ અષ્ટાદશસહસ્રાણિ શ્લોકા
યસ્ય ચ કીર્તિતા. । બ્રાહ્મવારાહપાદ્માનાં કલ્પાનાં યત્ર સત્કથાઃ ॥૭॥
આદિમધ્યાવસાનેષુ ચૈવ ગ્યાર્યાનસંયુતમ્ । હરિલીલાકથાવાતામૃ-
તાનન્દિતસત્સુરમ્ ॥૮॥ વાસુદેવપરં તદ્દે શ્રીમદ્ભાગવતં નૃપ ! । હૈમે
સિંહાસને રમ્યે સ્થાપયેદાનવાસરે ॥૯॥ પુરા રાજા પરીક્ષિતુ હૈમં સિં-
હાસનં મહત્ । અમૂલ્યં રત્નનિચિતં પુસ્તકાર્થમર્ચીકરત્ ॥૧૦॥ શ્રી-
મદ્ભાગવતં તસ્મિન્નિધાય ભગવાન્જુકઃ । વાચયિત્વા સપ્તમેઽદ્વિ શ્વે-
તદ્વીપં જગામ હ ॥૧૧॥ નિર્લોભે નિઃસ્પૃહે તસ્મિન્જુકદેવે ગતે તતઃ ।

ભણી દેવો ॥૫॥ વળી જેમા વૃત્રાસુરનો વધ વિસ્તારથી વર્ણવ્યો છે, જે
શુકજીએ સાક્ષાત્ કહેલું છે, તે શ્રીમદ્ભાગવત ભણવું ॥૬॥ જેના શ્લોકો
અઢાર હજાર છે, જેમા બ્રાહ્મ વારાહ પાદ કંપોની શુભ કથાઓ કહેલી
છે ॥૭॥ જેમા આદિ મધ્ય અતમા વૈરાગ્યનુ આખ્યાન ઉપવર્ણવ્યું છે,
વળી જે ચોમેર પ્રસરતા હરિલીલામય કથામૃતથી સતરૂપ સુરોને આનંદ
આપે છે (જે ભગવદ્ગુણ રસાસ્વાદપરાયણ છે તે સત દૈવીસપદાએ સપજ
છે ખીન્ન નાકલોકનિવાસીતો નામના દેવો છે નામના દેવોતો નામનુ
(કથનમાત્ર) અમૃત કે જે વિષસહોદર, સમુદ્ર મથનથી સમુદ્ભવેલું
કાઈ વસ્તુ છે તેનાથી તૃપ્તિને પામે છે, માટે તે સત ન કહેવાય, ‘અન્તિ મદ્દેતિ
ષેદ્દેવ સન્તમેન તત્તો વિદુઃ’ આ શ્રુત્યર્થને અનુસારે જે બ્રહ્મસ્વરૂપને યથાર્થ
સમજે તે સત કહ્યા છે, તો સત સુરોને સત્સૂ કરનાર તો ભગવદ્લીલામૃતજ
છે આના પાનથી અશનાયા પિપાસા અને જરામૃત્યુ ટળી જાય છે) ॥૮॥
હે નૃપ ! તે આ વાસુદેવકપર શ્રીમદ્ભાગવત સમજવું આવા ભાગવતને
દાનદિને સુવર્ણમય સુદર સિંહાસનમા સ્થાપન કરે ॥૯॥ પૂર્વે પરીક્ષિત
રાજાએતો પુસ્તક માટે વિનિધ રત્નજડિત અમૂલ્ય સુવર્ણમય મહાસિંહાસન
કરાવ્યું હતું તેમા શ્રીમદ્ભાગવતને સ્થાપીને ભગવાન શુકદેવ તેનું આખ્યાન
રાત્ર આગળ સાત દિવસો વડે કરીને સાતમે દિવસે સ્વયં શ્વેતદ્વીપ
સીધાવ્યા હતા ॥૧૦-૧૧॥ નિર્લોભ નિઃસ્પૃહ તે શુકદેવ ત્યાંથી ગયા પછી
પરીક્ષિત રાજાએ સુવર્ણ સિંહાસનમા સ્થાપેલા તે શ્રીભાગવતનું પૂજન કરીને

આનર્ચ દેમપીઠસ્થં તદ્દ્રીભાગવતં નૃપઃ ॥૧૨॥ રૂપાચાર્યાય તત્પ્રા-
 દાત્તતો રાજા ચ દક્ષિણામ્ । લક્ષમેકં સુવર્ણનાં દત્ત્વા વૈકુણ્ઠ-
 માપ સઃ ॥૧૩॥ તથા કર્તુમશક્તસ્તુ સ્વસ્ય શક્ત્યનુસારતઃ । હૈમં
 સિંહાસનં રમ્યં કારયેચ્છાલ્લ્યવર્જિતં ॥૧૪॥ કુર્યાદ્દૈમં પત્રમેકમલ્પ
 વિક્તસ્તુ માનવઃ । પલત્રયોન્મિતં તત્ર પુસ્તકં સ્થાપયેત્તુ તત્ ॥૧૫॥
 કુર્યાદત્પલ્પવિક્તસ્તુ પલાર્ધસ્વર્ણપત્રકમ્ । સિંહચિત્રં તત્ર કૃત્વા સ્થા-
 પયેત્પુસ્તકં પુમાન્ ॥૧૬॥ તતઃ પૂર્વોદિતૈર્મંત્રૈર્ગતિવાદ્યપુર સરમ્ ।
 ઉપચારૈર્યથાલ્લઘૈઃ પૂજયેત્તદુદારધીઃ ॥૧૭॥ તતઃ પ્રતિગ્રહીતારં પૂ-
 જયેદ્ભાગ્યેન નરઃ । શ્રીમદ્ભાગવતચ્ચિન્ધં હરેર્મત્કં જિતેન્દ્રિયમ્ ॥૧૮॥
 વસ્ત્રૈર્નર્ધનૈઃ કૌશોયૈઃ સ્વર્ણમુક્તાદિભૂષણૈઃ । ગન્ધપુષ્પોપહારૈસ્તં સ-
 મ્પૂજ્ય પ્રણમેત્પુમાન્ ॥૧૯॥ નિર્પીદેત્પ્રાણુચ્ચો દાતા ગ્રહીતોદચ્ચુપ-
 સ્તથા । સદ્ગુણ્ય દદ્યાત્તદયો મન્ત્રાનેતાનુદીરયન્ ॥૨૦॥ અનેકકોટિ-

તે કૃપાચાર્યને આપ્યું અને એક લાખ સુવર્ણ (સોળ માસાનો એક સુવર્ણ)
 દક્ષિણા આપી એરીતે શ્રીભાગવતનું દાન કરીને સ્વયં રાજા વૈકુંઠધામને
 પામ્યા ॥૧૨-૧૩॥ પરીક્ષિત નૃપતિની પેઠે કરવા અશક્ત તો વિક્તશાઠ્યે વર્ણત
 થઈ યથાશક્તિ સુવર્ણનું સુદર સિંહાસન કરાવે તેમા પછુ અશક્ત માનવ તો
 ત્રણ પળ પરિમિત સુવર્ણપત્ર એક કરાવીને તેમા સિંહચિત્ર કરાવીને તેની
 ઉપર તે પુસ્તકને સ્થાપન કરે ॥૧૪-૧૫॥ તેમાપછુ અશક્ત પુરૂષ તો અર્ધપળ
 પરિમિત સુવર્ણપત્ર કરાવીને તેમા સિંહચિત્ર કરાવીને તેમા તે પુસ્તકને
 સ્થાપે ॥૧૬॥ અનંતર ઉદાર શુદ્ધિવાળો પુરૂષ તે પુસ્તકની પૂર્વોક્ત મનોથી
 ગીતવાદ્યપૂર્વક યથાસમય યથાશક્તિ ઉપવચ્ચ ઉપચારોવડે પૂજન કરે
 ॥૧૭॥ તેપછી દાતા નર શ્રુતેન્દ્રિય, ભગવદ્ભક્ત, શ્રીમદ્ભાગવતમા પરમ
 સ્નેહે સપત્ન પ્રતિગ્રહીતા વિગ્રને નવીન રેશમી વસ્ત્રો, સુવર્ણ મુક્તા વિગેરેના
 નિભૂષણો અને અનંત પુષ્પાદિ ઉપહારોવડે પૂજન ગ્રણામ કરે ॥૧૮-૧૯॥
 દાતા નર પૂર્વાભિયુગે બેસીને ઉત્તરાભિયુગે બેઠેલા પ્રતિગ્રહીતાને દેશકાળાદિ
 સ્મરણપૂર્વક સંકટપ કરીને, આગળ કહીશ એવા મત્રોને ઉચ્ચારતો થકો
 શ્રીભાગવતનું દાન કરે ॥૨૦॥ મત્ર કહેછે—અનેક કોટિ જન્મ પરંપરાથી

જન્મોત્થં કૃષ્ણમક્ત્યન્તરાયકૃત્ । દુરિતં નાશમાયાતુ દાનેનાનેન મેઽ-
 સ્થિલમ્ ॥૨૧॥ શ્રીમદ્ભાગવતં દિવ્યં પુરાણં વેદસમ્મિતમ્ । દદામિ
 વિપ્રવર્યાય વાસુદેવઃ પ્રસીદતુ ॥૨૨॥ માસ્તુ કૃષ્ણવિયોગો મે મા વિ-
 યોગોઽસ્તુ તત્સતામ્ । દાનેનાનેન સુપ્રીતો હરિર્દત્તાં મદીપ્સિતમ્
 ॥૨૩॥ ઇત્યુચ્ચાર્ય સ તદ્દત્ત્વા તતો દદ્યાચ્ચ દક્ષિણામ્ । સુવર્ણાનાં શતં
 વાપિ શતં વા રુપ્યમુદ્રિકાઃ ॥૨૪॥ અષ્ટાદશ દ્વયં વાપિ શતયા
 દદ્યાતુ દક્ષિણામ્ । દક્ષિણાયાઞ્ચાનુરૂપં ભોજયેદ્બ્રાહ્મણાંસ્તતઃ ॥૨૫॥
 ય પતેન વિધાનેન દદ્યાદ્ભાગવતં પુમાન્ । સ ભાસ્વતા વિમાનેન
 ચૈકુળં પ્રતિપદ્યતે ॥૨૬॥ મનોભિવાન્ઞિતાંસ્ત્ર ભોગાન્ પ્રાપ્નોતિ
 સર્વશઃ । નાપ્રાપ્યં વિદ્યતે કિન્ચિત્તસ્ય કૃષ્ણપ્રસાદતઃ ॥૨૭॥
 અપુત્રઃ પ્રાપ્નુયાત્પુત્રં નિર્વનો ધનમાપ્નુયાત્ । શ્રીભાગવતદાનેન
 વિદ્યાં વિદ્યાર્થ્યવાપ્નુયાત્ ॥૨૮॥ ઇતિ દાનવિધિર્મયોદિતસ્તે નૃપતે !

આદ્યુ આવતું, ભગવદ્ભક્તિમાં અંતરાય કરનારૂં મારૂં સમય પાપ આ
 દાનથી નાશ પામો. આ વેદતુલ્ય દિવ્ય શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણુ વિપ્રવર્ય
 તમોને આપુંછું, તેણે કરીને ભગવાન્ વાસુદેવ પ્રસન્ન થાવ. આ આપેલા
 દાનથી મારે ભગવાનનો વિયોગ ક્યારેય નજ થાવ. ભગવાનના એકાંતિક
 સાધુઓનો વિયોગ નજ થાવ. આનાથી અતિપ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિ મારૂં
 ઇપ્સિત પરિપૂર્ણ કરો ॥૨૧-૨૩॥ દાતા નર આ મંત્રના ઉચ્ચારણુ પૂર્વક
 શ્રીભાગવતનું દાન કરીને પછી શત સુવર્ણ (સોળ માવાનો એક સુવર્ણ)
 કે શત રૂપ્યમુદ્રા દક્ષિણા આપે. તેમાંપણુ અશક્ત દાતા અઢાર સુવર્ણ કે
 અઢાર રૂપ્યમુદ્રા દક્ષિણા આપે. અને તેપછી દક્ષિણાને અનુસારે બ્રાહ્મણોને
 જમાડે ॥૨૪-૨૫॥ બે પુરૂષ આ વિધિથી ભાગવતદાન કરે તે અતિ
 પ્રકાશમાન વિમાનવડે વૈકુંઠશ્રોકને પામેછે. તે વૈકુંઠમાં મનોવાંછિત સમય
 ભોગોને પામેછે. ભગવાનના પ્રસાદથી સર્વને પામેછે, એને કિંચિત્પણુ
 અપ્રાપ્ય રહેતું નથી ॥૨૬-૨૭॥ શ્રીભાગવતના દાનથી પુત્રાર્થી પુત્રને
 પામે. ધનાર્થી ધનને પામે. વિદ્યાર્થી વિદ્યાને પામે ॥૨૮॥ હે નૃપતે !
 આ પ્રકારે શાસ્ત્રે પ્રદર્શવિધો શ્રીમદ્ભાગવતનો દાનવિધિ મેં તમોને કહ્યો.

ભાગવતસ્ય શારત્વદૃષ્ટ । યમિદ્વાચરતાં ન કાપિ વાન્દ્યા મુપિ
ચામુષ્ય ચ શિષ્યતે દુરાપા ॥૨૯॥ इति श्रीमद्भागवतजीवने नारायणचरित्रे
ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રવરણે પુરણધર્મણો મુખે શ્રીમદ્ભાગવતદાનવિધિનિરૂપણનામા
સત્તમોઽધ્યાય ॥૭॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાથ પુરસ્થયાંવિધિ મુખે ।
યયા સિદ્ધયતિ રાજર્ષે ! પુરુષાર્થચતુષ્ટયમ્ ॥૧॥ શ્લોકાર્થે શ્લોક-
પાદં વા નિત્યં ભાગવતં પઠેત્ । ય પુમાન્સોઽપિ સંસારાન્મુચ્યતે
કિમુતાશિલમ્ ॥૨॥ ણ્યાબુદ્ધિમતાં બુદ્ધિર્યદ્ભાગવતમાદરાત્ । નિત્યં
પઠેદ્યથાશક્તિ યતઃ સ્યાત્સંસૃતિક્ષયઃ ॥૩॥ અશક્તો નિત્યપઠને માસે
વર્ષેઽપિ વૈકલ્પા । પાલયન્નિયમાન્મત્તયા શ્રીમદ્ભાગવતં પઠેત્ ॥૪॥

તે આ વિધિને અનુસરનારાઓને આ લોક પરલોકમા કોઈ પણ કામના
દુર્લભ રહેતી નથી, સર્વ વાંછિત સુલભ થાયછે ॥૨॥ इति श्रीमत्संगि-
છવને . ચતુર્થમુક્યછે પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ભાગવતદાનવિધિ-
નિરૂપણનામા સત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૭॥

અધ્યાય ૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે રાજર્ષે ! હવે સાલળવા ઈચ્છતા તમોને
શ્રીમદ્ભાગવતનો પુરસ્થયાંવિધિ કહું છું જે પુરસ્થયાંએ કરીને ધર્મ અર્થ
કામ મોક્ષ આ ચાર પુરુષાર્થો સિદ્ધ થાય છે ॥૧॥ જે પુરુષ શ્રદ્ધા ભક્તિએ
સખત થઈ, પ્રતિદિન નિયમથી એક શ્લોક કે અર્ધો શ્લોક કે પાદશ્લોક
શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરે તે પણ સંસારથકી મુક્ત થાય છે, તો આખા
ભાગવતનો પાઠ કરનાર નર મુક્ત થાય એમા કહેવું જ શુ ? ॥૨॥ બુદ્ધિ
મતોની બુદ્ધિનુ આજ લક્ષણ છે, શુ ? તો જે અનુદિન આદરથી યથા
શક્તિ ભાગવતનો પાઠ કરાય જે અનુદિન આદરથી કરાતા શ્રીમદ્ભાગ
વતના પાઠથી સંસૃતિનો ક્ષય થાય ॥૩॥ પ્રતિદિન વિચ્છેદ વિના પાઠ કરવાની
અનુદેશનાએ રહિત એવો પુરુષ પ્રતિમાસ એકવાર કે પ્રતિવર્ષ એકવાર

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને શ્રીમદ્ભાગવતની પુરસ્થયાંના વિધિ કહ્યો છે

અક્રાહેનૈવ શક્તસ્તુ દ્વ્યહેનાથ ત્ર્યહેણ વા । પશ્ચમિર્દિવસૈઃ પદ્મિઃ
સપ્તમિર્વા પટેતુમાન્ ॥૫॥ દશાહેનાથ પક્ષેણ માસેન ઋતુનાપિ વા ।
પટેદ્ભાગવતં યસ્તુ મુર્કિં મુર્કિં સ વિન્દતિ ॥૬॥ એતેષ્વપ્યુત્તમઃ પક્ષઃ
સપ્તાહો વહુસમ્મતઃ । સકામૈર્વાપિ નિષ્કામૈઃ ત્રયણીયઃ સ એવ હિ
॥૭॥ તત્રાપિ પઠનીયાનામધ્યાયાનાં દિનેદિને । જમદગ્નિપ્રણીતાં તે
સદ્ધ્યાં ઘચ્ચિ સુગ્રાવહામ્ ॥૮॥ અપ્રચત્વાર્શિશદુક્તાઃ પ્રથમેઽહિ
દ્વિતીયકે । એકપશ્ચાશ્વદેકોનપશ્ચાશ્વ તૃતીયકે ॥૯॥ અધ્યાયાશ્ચ
ચતુર્થેઽહિ ત્રિપશ્ચાશ્વદુદીરિતાઃ । તતશ્ચૈકોનપશ્ચાશ્વ પઠનીયા હિ
પશ્ચમે ॥૧૦॥ એકચત્વાર્શિશદુક્તાઃ પટેઽધ્યાયાશ્ચ સપ્તમે । ચતુશ્ચત્વા-
ર્શિશદિત્યં ઘાચનીયાઃ ક્રમેણ વૈ ॥૧૧॥ સર્વે માસા વિના પૌર્વ પુર-

પણુ વિહિત નિયમોને અનુપાળતો થકો આદરથી ભાગવતનો પાઠ કરે ॥૪॥
તેમા જે શક્ત પુરૂષ હોય તેતો એકજ દિવસે કે બે દિવસે કે ત્રણ દિવસે
કે ચાર દિવસે કે પાંચ દિવસે કે છ દિવસે કે સાત દિવસે કરીને પાઠ કરે
॥૫॥ અશક્તતો દશદિવસે કે પનર દિવસે કે એક માસ કે ઋતુએ કરીને
પાઠ કરે જે જન એરીતે આદરથી પાઠ કરે તે આ લોક પરલોકમાં ઇદ્ર
ભોગોને પામે છે અને અતે નિ ત્રેયસને પામેછે ॥૬॥ આ એક દિવસ આદિ
જેમા છે અને ઋતુ અતે જેમા છે એવા પક્ષો મધ્યે જે સપ્તાહ (સાતદિ-
વસમા પારાયણુ કરવારૂપ) પક્ષ છે તેજ ઉત્તમ બહુસંમત છે, કેમકે
આનોજ નિષ્કામોએ પણુ આદર કર્યો છે, તો સકામ નિષ્કામ સર્વ કોઇને
આજ પક્ષ બહુસંમત છે ॥૭॥ તે સપ્તાહમાં પ્રથમ દિવસને આરંભીને તે
તે દિવસોમાં વાચવાના અધ્યાયોનો સુખકારી જે સંખ્યાનિયમ જમદગ્નિ
મુનિએ કહેલો તે તમોને હવે કહું છુ ॥૮॥ પ્રથમદિવસે અડતાળીશ
અધ્યાયો વાચવાના કહ્યા છે બીજે દિવસે એકાવન, ત્રીજે દિવસે ઓગ-
ણપચાશ, ચોથે દિવસે ત્રેપન, પાચમે દિવસે ઓગણપચાશ, છઠે દિવસે
એકતાળીશ, સાતમે દિવસે સુવાળીશ, એરીતે અધ્યાયપાઠનો ક્રમનિયમ
બણવો ॥૯-૧૧॥ એરીતે સપ્તાહ પારાયણુની રીતિ કહીને હવે પુરશ્વરણુની
રીતિ કહે છે—આ પુરશ્વરણુનો પ્રારંભ કરવામાં એક પોષ માસ વિના બીજ

ધરણકર્મણિ । મતાઃ સન્તિ તથા ધારાઃ શનિભૌમૌ વિનાઽસિલાઃ ॥૧૨॥ આઘાચતુર્વ્યષ્ટમીશ્ચ વિદાય ચ ચતુર્દશીમ્ । શ્રીમદ્ગણવતા-
રમ્મે તિથયોઽપ્યસિલાઃ શુભાઃ ॥૧૩॥ અશ્વિની રેવતી હસ્તઃ પુષ્યો
મૃગપુનર્વસુ । અનુરાધાભિજિત્સ્વાતી રોહિણી ધ્રુવણાવ્રયમ્ ॥૧૪॥
ઋક્ષાણ્યેતાનિ પુણ્યાનિ ગ્રાહ્યાણ્યગ્રોદિતાનિ ચૈ । પુરશ્ચર્યાસમારમ્મ-
કર્તવ્યસ્તેષુ ભૂપતે ॥૧૫॥ શુભે મુહૂર્તે વરચેત્પૂર્વોક્તૈર્ધૃત્લક્ષણેઃ ।
સમ્પન્નાન્ગ્રાહણાન્પશ્ચ ચતુર્વર્ગસ્ય સિદ્ધયે ॥૧૬॥ શ્વેતાનિ નિત્યધા-
ર્યાણિ તેभ्यો વસ્ત્રાણિ ચોર્મિકા । હૈમીર્દયાશ્વાસનાનિ જલપાત્રાણિ
કમ્પલ્લાન ॥૧૭॥ શુદ્ધપાપાં નિયુક્તિત તેપામન્યાન્દિજાંસ્તતઃ । ડ-
પ્પોદકં ચ પાકાદિ કુર્યુસ્તે ચાક્ષમર્દનમ્ ॥૧૮॥ દેવાલયે પ્રસિદ્ધે યા
પુણ્યક્ષેત્રે પુરાતને । પુરશ્ચરણસ્યારમ્મ- કર્તવ્યો હરિમન્દિરે ॥૧૯॥

બધા માસો શુભ કલા છે તથા શનિ ભૌમ વિના બીજા બધા વારો શુભ માન્યા છે પડવો ચોથ આઠમ અને ચૌદશને ત્યાગ કરીને બીજા બધી તિથિઓ પ્રશસ્ત માની છે અશ્વિની રેવતી હસ્ત પુષ્ય મૃગશીર્ષ પુનર્વસુ અનુરાધા અલિષ્ઠ સ્વાતી રોહિણી શ્રવણ ધનિષ્ઠા શતતારકા, આ નક્ષત્રો પુરશ્ચરણકર્મમા શુભ છે માટે તે ગ્રાહ્ય કલા છે તો આ નક્ષત્રોમા પુરશ્ચર્યાનો પ્રારંભ કરવો ॥૧૨-૧૫॥ પુરશ્ચરણને પ્રારંભતો પુરુષ પ્રથમ શુભ મુહૂર્તમા પૂર્વોક્ત સાર્વિક વક્તાના લક્ષણોએ સંપન્ન પાત્ર વિગ્રોને વરે જેણે કરીને ધર્માદિ ચતુર્વર્ગની સિદ્ધિ થાય ॥૧૬॥ વરેલા તે વિગ્રોને પ્રતિ દિન ધારવા માટે શ્વેત વસ્ત્રો, કામળાઓ, આસનો, જળપાત્રો અને સુવર્ણ વીટીઓ આપે ॥૧૭॥ તેમની પરિચર્યામા બીજા દિવસે ને નિયોજે લેલા દિવસે વરેલા વિગ્રોની સ્નાનમાટે જળ ઉચ્છેદ કરી આપવું, શાક ટાળવામાટે અગમર્દન (ચરણ ચાપવા વિગેરે) કરવું, રસોઈ કરી આપવી, વસ્ત્રો ધોવા અને પાત્ર માળવાં વિગેરે પરિચર્યા આચરે ॥૧૮॥ પ્રસિદ્ધ શિવાદિદેવાલયમાં કે પુરાતન પુણ્યક્ષેત્રમાં કે હરિમન્દિરમા જ્યા લગવાનું સાન્નિધ્ય હોય ત્યા પુરશ્ચર્યાનો પ્રારંભ કરવો આમાનું એક પણ ન હોય તો પોતાના ઘરમાંજ શુદ્ધ સ્થળમા શ્રીકૃષ્ણની સુવર્ણમયી પ્રતિમા પ્રતિ

સ્થાપયિત્વાથ વા હૈર્મીં શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમાં ગૃહે । કુર્યુઃ પારાયણં વિપ્રા
 યથાનિયતમન્વહમ્ ॥૨૦॥ અઘાધિકશતેનૈવ પુરસ્થરણમીરિતમ્ ।
 પારાયણાનાં નૃપતે ! શ્રીમદ્ભાગવતસ્ય હિ ॥૨૧॥ પૂર્વોક્તાધ્યાયપૂર્તીં ચ
 કાર્યૈવ વિરતિશ્ચ તૈઃ । સ્પષ્ટાક્ષરં વાચનીયં ભાષણીયં ન કેનચિત્
 ॥૨૨॥ ન વૃતૈર્ગ્રાહ્યૈર્ગ્રાહ્યા દક્ષિણાન્યસ્ય કસ્યચિત્ । ન ચાન્નવસ્ત્રાદ્યપિ
 યા ગ્રહીતવ્યં કદાચન ॥૨૩॥ એકૈકસિંશ્ચ સપ્તાહે સમાપ્તે સતિ દક્ષિ-
 ણામ્ । સુવર્ણસત્તકં દદ્યાદેકૈકસૈ પૃથક્ પૃથક્ ॥૨૪॥ નિયતાનાં સંહિ-
 તાનાં પાઠાન્તે વાંચિલા અપિ । એકીકૃત્યૈવ દદ્યાત્તા દક્ષિણાસ્તુ પૃથક્
 પૃથક્ ॥૨૫॥ સુવર્ણસત્તકં દાતુમસમર્થસ્તુ પૂરુષઃ । દદ્યાત્તદર્ધં વિ-
 પ્રેભ્યસ્તદર્ધં વાલ્પયિત્તવાન્ ॥૨૬॥ કનિષ્ઠાં દક્ષિણાં દાતુમપિ શક્તો
 ધાપીને, વરેલા વિપ્રો પાસે વાંચવાના અધ્યાયની નિયતસંખ્યાને નહિ ઉઘ-
 ધીને પ્રતિદિન પારાયણ કરાવે ॥૨૬-૨૦॥ હે નૃપતે ! શ્રીમદ્ભાગવતનાં
 એકસો આઠ પારાયણોએ કરીનેજ એક પુરસ્થરણ ઉઠ્યું છે ॥૨૧॥ વરેલા
 વિપ્રોએ પ્રતિદિન પારાયણની પરિસમાપ્તિ પૂર્વોક્ત વાંચવાના અધ્યાયોની
 સંખ્યાના ક્રમથીજ કરવી. વક્તાએ સ્પષ્ટ અક્ષરથી વાંચવું. મધ્યે કોઈની
 પણ સાથે સંભાષણ નજ કરવું ॥૨૨॥ તે વરેલા વિપ્રોએ બીજા કોઈ પણ
 જન થકી અન્ન વસ્ત્ર દક્ષિણાદિ પ્રતિચ્છેદ આરેય ન કરવો ॥૨૩॥ એક એક
 સપ્તાહની (પારાયણની) સમાપ્તિમાં સાત સુવર્ણપરિમિત સુવર્ણ દક્ષિણા
 એક એક વરેલા પારાયણકર્તા વિપ્રને પૃથક્ પૃથક્ આપે. (સોળ ભાષાનો
 એક સુવર્ણ કહ્યો છે) ॥૨૪॥ અથવા જે દક્ષિણાઓ પ્રતિપારાયણ આપ-
 વાનો નિયમ કયો છે તે બધીને ભેગી કરીનેજ અષ્ટોત્તરશત પારાયણોને
 અંતે તે વિપ્રોને પૃથક્ પૃથક્ આપે ॥૨૫॥ પ્રત્યેક વિપ્રને પૂર્ણ સપ્તસુવર્ણ-
 પરિમિત સુવર્ણ દક્ષિણા દેવા માટે અસમર્થ પુરૂષ તો તેનું અર્ધ (સાઢા-
 તણ) આપે. તેમાં પણ અસમર્થ નર તેનું પણ અર્ધ (પોણાએ) આપે
 ॥૨૬॥ જે જન તો આ કનિષ્ઠ દક્ષિણા પણ દેવા સમર્થ ન હોય તે તે
 વિપ્રોને દક્ષિણા વિના કેવળ શ્રમ નજ કરાવે. (તો તે અસમર્થ શ્રીમદ્ભા-
 ગવતના પુરસ્થરણરૂપ કર્મમાં નજ પ્રવૃત્તિ કરવી) કિંતુ બીજાનું સત્કર્મ

ન યો ભવેત્ । સ વિપ્રાન્દ્રમયેષૈવ કુર્યાદન્યત્સ્વશક્તિત્ ॥૨૭॥ વિ
 પ્પોનોર્નામસદ્ગુણસ્ય પુરશ્ચરણમાદરાત્ । સ્વયમેવ પ્રતુર્વાત તેનાડપ
 ચ્છાન્તિમાપુયાત્ ॥૨૮॥ પુરશ્ચરણકર્તાય દિને યસિન્દ્રિજોત્તમાન્ ।
 વૃણુયાત્તદિને ચાસૌ ગાયત્ર્યાદિજપાય ચ ॥૨૯॥ પૂર્વેવદ્વૃણુયાદિ
 માન્ જપસ્ય ચ દશાશત્ । હોમ કુર્યાદ્ઘાત્મનાશ્ચ ભોજયેત્તદશાશ
 ત્ ॥૩૦॥ વૃત્તો મન્ત્રવિભાગોડસ્તિ શ્રીમદ્ભાગવતસ્ય તુ । કદયપેનેવ
 મુનિના જપહોમાદિસિદ્ધયે ॥૩૧॥ સૈરેવ મન્ત્રેદ્દોત્તમ્ય વર્તુ શક્તિર્મ
 વેદાદિ । દશમસ્ત્ર્યન્ધમન્ત્રેયાં વિમતૈસ્તેન ભૂપતે । ॥૩૨॥ હોમ કે
 ચિત્તુ ગાય ત્ર્યા મન્ત્રેણૈવર્પયોડવદન્ । દ્વાદશાક્ષરમન્ત્રેણ વાસુદેવસ્ય
 ફેડપિ ચ ॥૩૩॥ પાયસં ચ ઘૃત જ્યે હોમદ્રવ્યમિદ્ધાઘન । હોમા

યાકિચિત્ સ્વય યથાશક્તિ કરે ॥૨૭॥ પુરશ્ચરણથી બીજી સત્કર્મ કહું છું-
 વિષ્ણુસદ્ગુણ નામસ્તોત્રનુ પુરશ્ચરણ આદરથી પોતે યજમાન કરે કેમકે
 તેનાથી સર્વ નિષ્પત્તિઓની પ્રશાંતિ થાય છે ॥૨૮॥ પુરશ્ચરણનો કર્તા
 યજમાન જે દિને પુરશ્ચરણ કરવા વિપ્રોને વરે તેજ દિને ગાયત્રી આદિકના
 જપમાટે પૂર્વોક્ત પ્રકારે વિપ્રોને વરે વરેલા તે વિપ્રોએ ગાયત્રી આદિકનો
 યથાવિધિ જપ કરવો (આદિ શબ્દથી દ્વાદશાક્ષર અષ્ટાક્ષર પંચાક્ષર મત્રનુ
 ચ્છેદણ કરવું) યથાસંખ્યા કરેલા જપના દશાશથી હોમ કરે અને તેના
 દશાશથી ઘ્રાહણભોજન કરાવે (ચક્રારથી તર્પણ માર્જનનુ ચ્છેદણ કરવું)
 અહીં આ અભિપ્રાય છે-સમર્થ તો સુખ્ય પક્ષથીજ હોમાદિક કરે અશ
 ક્ષતો જપને અતે જપસંખ્યાના દશાશથી હોમ તેના દશાશથી તર્પણ
 તેના દશાશથી માર્જન અને તેના દશાશથી ઘ્રાહભોજન કરાવે અહીં એમ
 કહું નથી પણ શાસ્ત્રાતરમા કહેલા પક્ષાતરને ચ્છેદણ કરે ॥૨૮-૩૦॥ કરથપ
 મહર્ષિએ શ્રીમદ્ભાગવતનો જે મત્રવિભાગ (કારથપસહિતામા) જપ
 હોમાદિ સિદ્ધિમાટે કહ્યો છે તેજ ક્રમથી તેજ મત્રોવડે હોમ કરવો તેમા
 અશક્ત પુરૂષે તેજ મહર્ષિએ પ્રદશવિલા જે દશમસ્ત્રકથના મનો છે તેના
 થીજ હોમ કરવો ॥૩૧-૩૨॥ કેટલાક મહર્ષિઓ ગાયત્રીમત્રથીજ હોમ કર
 વાનુ કહેછે બીજા કેટલાએક તો દ્વાદશાક્ષર વાસુદેવમત્રથીજ હોમ કર

નુકૂલ્યાભાવે તુ તાવાન્મન્ત્રજપો મતઃ ॥૩૪॥ પારાયણાનિ કુર્વોરન્
શ્રીમદ્ભાગવતસ્ય વા । હોમાર્થોનિ દ્વાદશૈવ ત ઇવ બ્રાહ્મણા ઘૃતાઃ
॥૩૫॥ પુરશ્ચર્યાસ્મદિનાત્સમાપ્તિદિવસાવધિ । પાલનીયં વ્રહ્મચર્યં
વિપ્રૈઃ સયજમાનકૈઃ ॥૩૬॥ યથોક્તં તુ ફલં ન સ્યાદન્યથેત્યસ્તિ
નિશ્ચયઃ । તસ્મિન્તુ પાલિતે સર્વે સિદ્ધ્યન્ત્યેવ મનોરથાઃ ॥૩૭॥ ઇતિ
સદ્દેવપતઃ પ્રોક્તઃ પુરશ્ચર્યાવિધિર્મયા । રાજન્! સ્કન્દપુરાણોક્તો મુક્તિ-
મુક્તિફલપ્રદઃ ॥૩૮॥ ઇતિ ભાગવતસ્ય તે મયા નિખિલં ભૂમિપતે !
વિધાનમુક્તમ્ । ત્વમપિ શ્રવણાદિ તસ્ય કુર્યાઃ સહૃદૈર્નૈવ યદા તદા-
નુકૂલ્યમ્ ॥૩૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે
પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ભાગવતપુરશ્ચરણવિધિનિરૂપણનામાષ્ટમોઽધ્યાયઃ ॥૮॥

વાનુ કહેછે આમા યથાશક્તિ યથાચ્ચિ વિકટપ બાણુવો ॥૩૩॥ હે અનથ !
આ હોમમાં પાયસ (ખીર દુધપાક) અને ઘૃત હોમદ્રવ્ય બાણુવું હોમની
અનુકૂળતા ન હોય તો તેટલી સંખ્યાનો મન્ત્રજપ કરવો ॥૩૪॥ અથવા
હોમની અનુકૂળતા ન હોય તો તેને નિમિત્તે તેજ શ્રીમદ્ભાગવતના દ્વાદશ
પારાયણોજ અધિક તેજ વરેલા વિપ્રોપાસે કરાવે ॥૩૫॥ યજમાને સહિત
વરેલા વિપ્રોએ પુરશ્ચર્યાના પ્રારભાદિવસને પ્રારંભીને તેની સમાપ્તિદિવસમુધી
શ્રદ્ધાચર્યવ્રત પરિપાળવુ, કેમકે તે સર્વ વ્રતોની અપેક્ષાએ વરિષ્ઠ છે તેના
પરિપાલનથી તો કર્મ સફળ થાય અન્યથા નિષ્ફળ થાય, એવો નિશ્ચય
કર્યો છે ॥૩૬-૩૭॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સ્કન્દપુરાણમા કહેલો, ભુજિ
મુક્તિને આપનારો, શ્રીમદ્ભાગવતનો પુરશ્ચર્યાપ્રકાર મેં તમોને સંક્ષેપથી
પ્રતિપાદન કરી બતાવ્યો ॥૩૮॥ હે ભૂમિપતે ! એરીતે શ્રીમદ્ભાગવતનુ
શ્રવણ-પારાયણ-પુરશ્ચરણ વિગેરેનો સમગ્ર વિધિ તમોને કહ્યો તો તમારે
ન્યારે દેશકાળાદિકની અનુકૂળતા થાય ત્યારે તમો પણ તેનું શ્રવણ
પુરશ્ચરણાદિ તેજ વિધિથી કરો ॥૩૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થ-
પ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ભાગવતપુરશ્ચરણવિધિનિરૂપણ-
નામાઽષ્ટમેઽધ્યાયઃ ॥૮॥

મુનત ઉવાચ—ઇતિ શ્રુત્વા ભગવતો વાન્યં રાજા સ ઉત્તમઃ । પ્રહ-
 ષ્માનસો ભૂપ । પ્રણનામ તમીશ્વરમ્ ॥૧॥ દેશકાલાનુકૂલ્યે ચ
 પુરશ્ચર્યાં દ્વિજોત્તમૈઃ । સ્વયમૈચ્છત્કારયિતું થીમદ્ભાગવતસ્ય સઃ
 ॥૨॥ તતઃ સ ભગવાંસ્તત્ર કારયામાસ મળ્ડપમ્ । વિચિત્રવર્ણવસનૈ
 રમ્ભાસ્તમૈશ્ચ શોભિતમ્ ॥૩॥ તતો દ્વિતીયે દિવસે વિધાય પ્રાતરા-
 હ્નિકમ્ । તસિન્વ્યાસાસનં રમ્યં કારયામાસ મળ્ડપે ॥૪॥ પૌરાણિકં
 સમાહૃય પૂર્વોક્તવિધિનૈવ તમ્ । ઉપવેશ્યાસને ચાર્વત્પુસ્તકાર્ચનપૂ-
 વંકમ્ ॥૫॥ તસ્મૈ વાસાંસિ નૂત્તાનિ વહુમૂલ્યાનિ સ પ્રમુઃ । કૌશે-
 યાનિ ચ સૂક્ષ્માણિ પ્રારમ્ભસમયે દદૌ ॥૬॥ કુળ્ડલે કટકે હૈમે પ્રા-
 દાદ્દૈમોર્મિકાઃ શુભાઃ । તતઃ પુરાણપ્રારમ્ભં કારયામાસ સ પ્રમુઃ ॥૭॥

અધ્યાય ૯ મો.

મુનતતઃપિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ ભૂપ । તે આ ઉત્તમ રાજાએ ભગ-
 વાને કહેલુ આ બધુ સાંભળીને, મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈને ભગવાન શ્રીહ-
 રિને પ્રણામ કર્યો અને પોતે દેશકાળનું આનુકૂલ્ય આવતા શ્રીમદ્ભાગવતનું
 પુરશ્ચરણાદિ દ્વિજોત્તમો પાસે કરાવાની ઈચ્છા કરી ॥૧-૨॥ એરીને ઉત્તમ-
 ભૂપને કહ્યા પછી, લોકસંગ્રહ માટે શ્રીમદ્ભાગવતાદિકને સાંભળવા વાંછતા
 ભગવાને નીલ પીત વિગેરે વિવિધવર્ણના વસ્ત્રો અને કેળના થાલલા વિગે-
 રેવડે મુશોભિત મડપ ત્યાં કરાવ્યો ॥૩॥ અનંતર દ્વિતીય દિવસે (માર્ગ-
 શીર્ષ શુકલ સપ્તમી તિથિએ) પ્રાતરાહ્નિક કરીને તે મડપમાં રમણીય
 વ્યાસાસન કરાવ્યું ॥૪॥ તે પછી પ્રયાગજીત પૌરાણિકને પોતાના પાર્વદકારા
 બોલાવીને તેમને વ્યાસાસનમાં બેસારીને પૂર્વોક્ત વિધિથી પુસ્તકપૂજન
 પૂર્વક તેમની પૂજા કરી ॥૫॥ પ્રભુ શ્રીહરિએ તે પૌરાણિકને પૂજામાં નવીન
 બહુમૂલ્યવાળાં સૂક્ષ્મ રેશમી વસ્ત્રો અને સુવર્ણમય ઉત્તમ કડાં હુડળ
 વીંટીઓ આદિક આભરણો આપ્યાં. એરીતે પ્રભુએ પુરાણીની કથાપ્રારં-

૧ આ અધ્યાયમાં લોકસંગ્રહાર્થે ભગવાને કરેલુ શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સમ્પ્રદાનું
 શ્રવણ અને વ્રતાનું કરેલું બહુ સન્માન વર્ણવ્યું છે.

રામપ્રતાપેચ્છારામૌ હરેરન્તિક આસને । નિપેદતુષ્ઠમૌ વન્ધુ
 શ્રોતૃધર્મસ્થિતૌ નૃપ ! ॥૮॥ યથોચિતં સભાયાં ચ નિપેદુસ્ત્રત્ર
 પાર્પદાઃ । ઉત્તમપ્રમુખા ભૂપા મુકુન્દાદ્યાશ્ચ વર્ણિનઃ ॥૯॥ મુક્તા-
 નન્દાદ્યા મુનયો નિપેદુસ્ત્રત્ર સંસદિ । જયાર્માદયો યોષા નિપે-
 દુશ્ચૈકતોઽસ્થિલાઃ ॥૧૦॥ સર્વેઽપિ તત્ર શ્રોતારઃ સાત્ત્વિકૈર્લક્ષણે-
 ર્યુતાઃ । આસન્સુશિક્ષિતાસ્તે વૈ પ્રાગેવ હરિણા નિજાઃ ॥૧૧॥ સર્વ-
 શ્ચોઽપિ હરિસ્તત્ર નૃનાઢ્યમનુશીલયન્ । શુશ્રાવેતરવત્સાક્ષાત્સ્વ-
 યં ધર્મપ્રવર્તકઃ ॥૧૨॥ અધ્યાત્મમાર્ગં કઠિનં તત્ર સ્વાનુભવેન સઃ ।
 કચિત્કચિદ્દિશદયન્ વત્કૃશ્રોતૃનમૂમુદત્ ॥૧૩॥ કથાન્તે કીર્તનં

ભમા પૂજા કરીને પછી કથાપ્રારભ કરાવ્યો ॥૬-૭॥ હે નૃપ ! તે સમયે
 સભામા ભગવાનના ભ્રાતા રામપ્રતાપ ઇચ્છારામ અને કથાશ્રવણના અગ્ર
 ભૂત ધર્મમા નિષાવાળા થઈ શ્રીહરિને સમીપે પોતાને સમુચિત આસનમા
 બેઠા ॥૮॥ જે સૌમવર્માપ્રમુખ પાર્પદો, જે ઉત્તમાદિ ભૂપો, જે મુકુન્દાન્દ-
 વિગેરે વાર્ણીઓ અને જે મુક્તાનન્દમુખ્ય મુનિઓ હતા તે સર્વે તે સભામા
 યથાયોગ્ય બેઠા જ્યા રમા આદિક સમસ્ત યોગિતો સભાના એક ભાગમા
 યથોચિત બેઠી ॥૯-૧૦॥ તે સભામા પોતાના ભક્ત સર્વકોઈ શ્રોતાઓ ધર્મ
 રક્ષણાર્થે અવતરેલા શ્રીહરિએ પ્રથમથીજ સદુપદેશાદિવડે શુશિક્ષણ
 આપેલા હોવાથી સ્વયં સત્ત્વૈકસમગ્રિક હોધને સાત્ત્વિક શ્રોતૃલક્ષણોએ
 સપક્ષ થયા હતા (ભગવત્કથા શ્રવણમા પૂર્ણ અધિકારી થયા હતા) ॥૧૧॥
 સાક્ષાત્ ભગવાન્ શ્રીહરિ સ્વયં સર્વે સર્વકર્મસમારાધ્ય છે તથાપિ ધર્મ
 રક્ષણકારણે અવતરેલા હોવાથી પોતાના આચરણથી ધર્મને પ્રવર્તાવવા,
 ધર્મરક્ષણકારણે નૃનાશ્રવેન અનુકરણ કરતા થકા ઈતર નરની પેઠે પોતે
 પણ કથાશ્રવણપરાયણ થયા ॥૧૨॥ વળી સર્વદર્શી શ્રીહરિ કથામા કોઈ
 કોઈ સ્થળમા આવતો કઠિન-અનાત્મદર્શી દેવળ શાસ્ત્રાર્થજ્ઞાનવાળાએ
 દુરવબોધ એવા અધ્યાત્મ (આત્મ પરમાત્મસ્વરૂપને અધિકાર કરીને પ્રવ-
 ર્તેલા) ભાગને આત્મપરમાત્મદર્શનરૂપ સ્વત સિદ્ધ સ્વાનુભવથી વક્ષા
 શ્રોતાઓને યથાર્થ સ્પષ્ટ અવબોધ આપતા થકા બહુ હર્ષ આપતા હતા

કૃત્વા શ્રોતૃભિઃ સહ સ પ્રભુઃ । નામ્નાં ભગવતોઽથાહ તં પોરાણિક-
મુત્તમમ્ ॥૧૪॥ અસન્મોદિવણિગ્ગોદાદામાદ્યં સ્વેપ્સિતં ત્વયા । પ્રહી-
તવ્યં દ્વિજથેષ્ઠ ! ઘૃતં ચ સિતશર્કરા ॥૧૫॥ નિત્યં ચ લઙ્કુરાર્ચેવ
યથેષ્ટં ભોજનં ત્વયા । કર્તવ્યં હિ શ્રમો યસ્માત્કર્તવ્યોઽસ્તિ તવા
ન્વહમ્ ॥૧૬॥ પ્રાતઃ કર્તું પયઃપાનં ધેનુદ્વન્દ્વં ગૃહાણ ચ । ઇત્યુક્ત્વા
સ પયસિન્યો ધેનૂતસૈ દદાવુમે ॥૧૭॥ તતઃ પોરાણિકઃ પ્રાહ સ્વામિ-

॥૧૮॥ કથાને અતે પ્રભુ શ્રીહરિ શ્રોતાઓની સાથે ભગવન્નામકીર્તન
કરીને, પછી વિપ્રવર્ય પ્રયાગજીત પૌરાણિક પ્રતિ એમ બોલ્યા કે ॥૧૪॥
હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! તમને પ્રિયતમ જે કાચુ અથવા ઘૃત શર્કરાદિક હોય તે અમારા
મોદી વાણીયાના ઘરથકી તમારે લેવું (તે મોદી વણિક મારી આજ્ઞાના
અવધાનથી તમારે અપેક્ષિત સર્વ આપશેજ) તમારે નિત્ય મોદકાદિ
મિષ્ટાન્ન કરીને યથેષ્ટ જમવું, કારણકે પ્રતિદિન કથા વાચવાનો પરિશ્રમ
તમારે અધિક છે તો તેની નિવૃત્તિમાટે તમારે પ્રિય સ્વાદુ અને યગ
આદિ એવું જમવું ॥૧૫-૧૬॥ પ્રાતઃ પય પાન કરવું તેને માટે મિદ
અદુ દુધવાળી બે ગાયો તમને આપુછું, તેને ચઢવું કરો, એમ કહીને બે
ગાયો ભગવાને આપી ॥૧૭॥ તે પછી પૌરાણિક પ્રહર્ષ પામીને બોલ્યા
કે-હે સ્વામિન! આપની આજ્ઞા મારે અરેઅર સર્વથી પ્રિયતમા છે,
સ્વામિની આજ્ઞા થકી બીજી દાસજને શુ ધર્મિયવા લાયક છે ? તમો કૃપા
સિંધુ નાથ છો, તે આપની આજ્ઞા કદાચ મુજબજ પ્રતિદિન પાળીશ એમા
સશય નથી, પરંતુ હે પ્રભો ! જે હજામા અધિષ્ઠાન કરી રહેલી રસનેન્દ્રિય
છે તે નિશ્ચે પ્રકૃતિથી ચપલ છે, મોદકપ્રમુખ મિષ્ટાન્નોવડે વૃત્ત કર્યા છતાં
પણ શાકની સ્પૃહા કરે છે, કેમકે એનો સ્વભાવ બહુ કુદ્ર છે, તો બે
કિંચિત્ શાકસામગ્રીની અનુકૂળતા મળે તો તે આ રસના વૃત્ત થઈને
હજાવિષે ક્રોધ ક્રોધુ ભાગમા લીન થઈ રહેતા, વાગિન્દ્રિયના વિલાસનો
(કથાવાચનમા) ઉપરોધ ન કરે (રસના અને વાજ આ બે ઇન્દ્રિયો
હજા (એકજ ગોલકમા) રહેછે તો બે રસનાને અનુકૂળ વિષય મળે તો
વૃત્ત થઈને એક જુણામા પડી રહેતા, વાગિન્દ્રિયનો વિષય જે કથાવાચન

જ્ઞાણાં તવાન્વહમ્ । एवमेव कृपानाथ ! पालयिष्ये न संशयः ॥१८॥
 किञ्चिद्वजनसामग्र्या आनुकूल्यं भवेद्यदि । तदा तु सम्यग्-
 द्वायाः पालनं स्यात्तव प्रभो ! ॥१९॥ तदान्तिकस्थं स प्राह प्रहसन्वृ-
 द्धमालिकम् । अस्येप्सितं त्वया शाकं नित्यं देयमिति प्रभुः ॥२०॥
 तदा स ग्राह्यो हृद्यો जातं जातं प्रभोऽखिलम् । वदन्नित्यं तमानम्य
 जगाम स्खलयं ततः ॥२१॥ कथां स प्रत्यहं शृण्वन्भक्तानાનન્દયન્
 हरिः । समाप्ते श्रीभागवते प्रागुक्तमકરોદ્વિધિમ્ ॥२२॥ વસ્ત્રદાને
 વાચકાય હેમમુદ્રાર્પણે ચ સઃ । સ્વયં સસદશો નૂનમુલ્લુપ્યૈવ
 વિધિ વર્મો ॥૨૩॥ કૃતં ભગવતા તેન સન્માનં વાચકસ્ય તુ । શ્રુત્વા-

છે તેમા તે રસના વિદ્ધ નહિ કરતાં અવકાશ આપે) માટે જે એમ થાય
 તો દાસજનને અનુરૂપ જે આપ સ્વામિની આજ્ઞાનું અનુવર્તન છે તે
 મારાથી બરોબર પાળી શકાય ॥૧૮॥ તે સમયે પ્રભુ શ્રીહરિએ વક્તા વિપ્રના
 વચનવિન્યાસથી કિંચિત્ હસવાપૂર્વક એમ કહ્યું કે-‘આ પુરાણીને મોદક
 થકી શાકમાં પ્રીતિ અલ્પિક જણાય છે, તો એમને ઇષ્ટિત શાક નિત્ય લાવીને
 તમારે આપવું’ એમ પોતાપાસે બેઠેલા હરનાથ નામના વૃદ્ધ માળીને કહ્યું
 ॥૧૯-૨૦॥ ત્યારે તે પ્રયાગજીત વિપ્ર પ્રદર્શ પામીને ‘હે પ્રભો ! હવે બધુય
 સંપૂર્ણ થયું સંપૂર્ણ થયું’ એમ ઉચ્ચ સ્વરથી કહીને ભગવાનને પ્રણામ
 કરીને ત્યાંથી પોતાને ઉતારે ગયા ॥૨૧॥ એરીતે પ્રતિદિન કથાને સાંભળતા
 અને તેતે સમયે તેતે પ્રકરણના વિવેચનથી ભક્તોને આનંદ આપતા ભગવાન
 શ્રીહરિએ શ્રીમદ્ભાગવતની સમાપ્તિ થતાં પૂર્વોક્ત બધો વિધિ કર્યો ॥૨૨॥
 વાચક વિપ્રને અમૂલ્ય વસ્ત્રો અને મુવર્ણમુદ્રાઓ સહસ્ર મુવર્ણ (સોળ
 માપાનો એક મુવર્ણ) થકી પણ અધિક આપી તે આ વસ્ત્ર દક્ષિણાનું દાન
 મુખ્યપદ્મ થકી પણ અતિશયિત થયું. માટે આ દાતા ભગવાનના આ
 દાનકર્મમાં કોઈ પણ સદૃશ જણાયોજ નહિ, પોતાને પોતેજ ઉપમાનપદ
 થયા (આ ભગવાનને સમાન અને અલ્પધિક કોઈ દેખાતોજ નથી, તો
 આ દાનકર્મમાં સદૃશ ન હોય એ.ાં કહેવુજ શું ?) ॥૨૩॥ ભગવાન
 શ્રીહરિએ કરેલું પ્રયાગજીત પુરાણીનું આ સન્માન સાંભળીને સમસ્ત બ્રુપ-

ડડપુર્વિસ્યં સર્વે ભુવિ ભૂપતયોડપિ ચ ॥૨૪॥ અન્યાનપિ દ્વિજાં-
સ્તત્ર સમાયાતાન્ સર્વેશ્વરઃ । કામવર્ષોઽપર્જન્યો દક્ષિણાભિરતો-
પયત્ ॥૨૫॥ શ્રીમદ્ભાગવતં શ્રુત્વા માસેનૈકેન સ પ્રમુઃ । શુઘાવ
દશમં સ્કન્ધં પશ્ચમં ચ વિશેષતઃ ॥૨૬॥ માસદ્વયેન તૌ શ્રુત્વા તતઃ
ફાલ્ગુનમાસિ સઃ । સમ્મારેણૈવ મહતા ચક્રે દોલોત્સવં હરિઃ ॥૨૭॥
તતઃ સ ભગવદ્ગીતાં માપ્યોપેતાં નૃપાશ્રુણોત્ । તાવચ્ચ નવમી પ્રાપ્તા
ચૈત્રશુક્લાતિપાવની ॥૨૮॥ દેશાન્તરેભ્યો વહ્ન્યસ્ત્રાજગ્મુસ્તદુત્સવે ।
પુરુષાઃ સસ્ત્રિયો ભક્તા મુનયશ્ચ સહસ્રશઃ ॥૨૯॥ મહદ્ગિરેઽ

તિઓ પણ વિસ્મય પામી ગયા ॥૨૪॥ તે કથાશ્રવણ પ્રસંગે આવેલા બીજા
પણ વિપ્રોને કામવર્ષો મેઘજ જેમ-જેવને અપેક્ષિત થઈ પણ અભ્યધિક
આત્મેચ્છાપર્યંત જળને મેઘ જેમ વર્ષે તેમ આ સર્વેશ્વર શ્રીહરિએ પ્રતિ
ગ્રહીતાના મનોરથ થઈ અધિક પોતાના મનોરથપર્યાંત દક્ષિણાનો વર-
સાદ વરસાવીને સતુષ્ઠ કર્યા અથવા યથેચ્છવર્ષો મેઘ જેમ સમીપ પ્રદેશમાં
વર્તાતા સર્વ વૃક્ષ શિલા શૈલ ક્ષેત્રાદિકને ‘આ તો કાટામય વૃક્ષ છે આ તો
આમ્રવૃક્ષ છે’ ઇત્યાદિ બેદદૃષ્ટિ વિના અખડિત જળધારાએ કરીને બીજાની
દે છે તેમ તે આ કૃપામેઘ ભગવાને જે કોઈ સમીપે આવ્યા તે તમામને ‘આ
મારે અનુકૂળ છે આ તો પ્રતિકૂળ છે’ એવો વિભાગ કર્યા વિના દક્ષિણા વર્ષ-
વાવડે આજ્ઞાદ આપ્યો હતો ॥૨૫॥ એરીતે ભગવાન એક માસે શ્રીમદ્ભા-
ગવત સાલગીને દશમસ્કંધ અને પચમસ્કંધને વિશેષપણે સાલગવા તત્પર
થયા એરીતે બે માસે ભગવાને તે દશમ-પચમસ્કંધ સાલગીને, પછી ફાલગુન
માસ બેસતા મહા સભારથી પુષ્પહોતોત્સવ કર્યો ॥૨૬-૨૭॥ હે નૃપ ! તે
પછી ભગવાને શ્રીમદ્ભાગવાનુબ્યયાર્થકૃત સાષ્ટ્યે સહિત ભગવદ્ગીતા સાલગી
તેટલા સમયમાં સર્વપાપપ્રણાશિની અતિપાવની ચૈત્ર શુક્લ નવમી તિથિ
આવી (આનુ અતિપાવનપણ્ય તો ભગવાનનો આવિર્ભાવદિવસ હોવાથી
બળવુ) ॥૨૮॥ તે ઉત્સવપ્રસંગે દુર્ગપુરમાં દેશાંતર થઈ બહુ લોક સ્ત્રી
પુરુષો ભક્તિરસથી ઘીના હૃદયવાળા આવ્યા તથા મુનિઓ-ભગવત્સ્વરૂ-
પના મનનમાં એક નિષ્ઠાવાળા આત્મારામ સાધુઓ ત્યાં આવ્યા ॥૨૯॥

सम्भारैरुत्सवं प्रीतये प्रभोः । उत्तमः कारयामास राजा निष्कप-
टान्तरः ॥३०॥ समाप्तेऽथोत्सवे तस्मिन्स्वस्वदेशान्प्रति प्रभुः । भक्ता-
न्प्रस्थाप्य च पुनः कथारम्भमचीकरत् ॥३१॥ विष्णोः सहस्रनामाख्यं
स्तोत्रं भाष्योपबृंहितम् । शुश्रावाथ त्रयोदश्यां कृष्णार्यां तत्समा-
पयत् ॥३२॥ यैशाखाद्यप्रतिपदि कूर्मजन्ममहोत्सवम् । कृत्वा पुन-
र्द्वितीयायां कथारम्भमचीकरत् ॥३३॥ स्कान्दयैष्णवचण्डस्थं शुश्राव
सकलं मुदा । श्रीवासुदेवमाहात्म्यं मासेनैकेन स प्रभुः ॥३४॥
आद्यज्येष्ठद्वितीयातो मासेनैकेन साङ्गिणा । शुश्राव सामवेदस्य
पारायणमसौ हरिः ॥३५॥ ज्येष्ठशुक्लदशम्यां स कृत्वा गङ्गार्चनो-
त्सवम् । मध्याह्नेऽथापराह्णेऽस्य समापनमकारयत् ॥३६॥ एकादश्यां
निर्जलायां प्रारम्भमन्मिताक्षराम् । शृण्वंस्तां च नभःशुक्लतृतीयायां

જેમને લગવદ્ધત્સવ પરમ પ્રિય છે એવા તે ઉત્તમરાજ્યએ લગવાનને પ્રસન્ન કરવા અકપટ અંતરવાળા થઈ મહા સંભારથી તે રામનવમી મહોત્સવ કરાવ્યો ॥૩૦॥ તે મહોત્સવની સમાપ્તિ થતાં, તે તે લોકોને પોત પોતાના દેશોપ્રતિ વિદાય કરીને, લગવાને ફરીથી કથારંભ કરાવ્યો ॥૩૧॥ ત્યારે શ્રીહરિએ શ્રીમાન્ લગવાન્ રામાનુજસ્વામીના જે કૃપાકટાક્ષ તેના પાત્રભૂત લટપરાશરે રચેલા લાખ્યે સહિત વિઘ્નસહસ્રનામસ્તોત્ર સાંભળ્યું અને તેની સમાપ્તિ ચૈત્રકૃષ્ણત્રયોદશીએ કરી ॥૩૨॥ અનંતર વૈશાખ શુક્લ પડવાને દિવસે દુર્ભજયતીનો મહોત્સવ કરીને દ્વિતીયાએ ફરી કથારંભ કરાવ્યો ॥૩૩॥ પ્રભુ શ્રીહરિએ એક માસે સ્કંદપુરાણના વિઘ્નખંડમાં રહેલું શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય સમગ્રપણે અત્યાનંદથી સાંભળ્યું ॥૩૪॥ તે પછી પ્રથમ જ્યેષ્ઠમાસની શુદી દ્વિતીયાને આરંભીને સવા માસે કરીને સામવેદનું પારાયણ સાંભળ્યું ॥૩૫॥ તે પછી દ્વિતીય જ્યેષ્ઠમાસની શુદી દશમીએ ગંગાપૂજન મહોત્સવ મધ્યાહ્ને કરીને, અનંતર અપરાહ્નસમયે સામવેદ પારાયણની સમાપ્તિ કરાવી ॥૩૬॥ તદનંતર નિર્જળા એકાદશીએ (જ્યેષ્ઠ શુક્લ એકાદશી) યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિની વિજ્ઞાનેશ્વર વિરચિત મિતાક્ષરા નામની ટીકા સાંભળવાનો સમારંભ કર્યો. અને તેને પ્રતિદિન સાંભળતાં સંવત્ ૧૮૭૭ ના આવણ શુક્લ તૃતીયા

સમાપયત્ ॥૩૭॥ ચતુર્થ્યાં શ્રીવરાહસ્ય પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવમ્ । કૃત્વા
મધ્યાહ્નસમયે સાધૂન્વિપ્રાનમોજયત્ ॥૩૮॥ તતશ્ચ નાગપશ્ચમ્યાં
નયં વૈદુરિકં હરિઃ । શ્રોતુમારમ્ભયામાસ મક્તાનાનન્દયદૃષ્ટ ॥૩૯॥
થાવળ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં તં રક્ષાવન્ધોત્તરં હરિઃ । સમાપ્ય વસ્ત્રભૂષાદ્યે-
સ્તોપયામાસ ઘાચકમ્ ॥૪૦॥ इत्थं श्रीवासुदेवो निजजननयनानन्द-
पूर्णन्दुयक्रो मालुप्यं नाटयन्स्वं सकलमपि भुवि स्थापयन्नेव धर्मम् ।
સ્ત્રીયાતાં હૃદરીભ્યઃ કલિયલસહિતં દુર્જયં ચાપ્યધર્મે મૂલાદુત્પાટ-
યંશ્ચાપ્રથત મુનિગુરુઃ સ્વામિનારાયણાણ્યઃ ॥૪૧॥ श्रीस० ना० च० ध०
शा० च० प्र० पुराणधवणोत्सवे श्रीमद्भागवतादिसत्सङ्गधवणवाचकसन्माननि-
रूपणनामा नवमोऽध्यायः ॥૯॥

તિથિએ તેની સમાપ્તિ કરી (આ સ્મૃતિ આચારાદિ નિર્ણયમાં પ્રમાણ છે,
માટે તેના પ્રચારણ વાસ્તે સ્વયં ભગવાને સાંભળી) ॥૩૭॥ તેથી પરદિન
આવણશુકલ ચતુર્થીએ વરાહ ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ મહોત્સવ મધ્યાહ્નસમયે
કરીને સર્વ સાધુ વિપ્રોને જમાડ્યા ॥૩૮॥ હે રૂપ ! તે પછી ભગવાને નાગ-
પંચમીએ (આવણ શુકલ પચમી) ભક્તોને આનંદ આપવા વિદુરનીતિ
સાંભળવાનો સમારભ કર્યો ॥૩૯॥ આવણ પૂર્ણિમાએ રક્ષાબંધન કર્યો પછી
વિદુરનીતિની સમાપ્તિ કરતાં તેના વક્તા વિપ્રને વસ્ત્ર વિભૂષણો વિગેરેવડે
અને દક્ષિણાવડે સંતુષ્ટ કર્યો ॥૪૦॥ એરીતે સર્વાન્તરાત્રમા વાસુદેવ ભગવાન
શ્રીહરિ નિજજનોના નયનમનને આલ્લાદ આપનારા પૂર્ણચંદ્ર મુખ કમળ-
વાળા અને અપ્રાકૃત દિવ્ય મંગળમૂર્તિ હોધને ધર્મરક્ષણ માટે ભૂમિમાં
માનુષી લીલાને પ્રખ્યાપન કરતા થકા અને પોતાના ચરણકમળમા રસિક
ભક્તોની હૃદયગુહામાં રહેલા, કળિભળથી ઉદ્ભવેલા અન્ય અધર્મને
મૂળમાંથી ઉપાડી નાંખતા થકા અને તે તે સમ્પ્રજાસના શ્રવણરૂપ પોતાના
આચરણથી સમગ્ર ધર્મેનું આચરણ કરાવતા થકા, એરીતે ભૂમિમાં ધર્મને
દિને દિને દૃઢ કરતા થકા સમગ્ર મુનિજન મડળસેવનીય ગુરુત્તમ સ્વામિ-
નારાયણ આખ્યાયી વિખ્યાત થયા ॥૪૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિણ્યને...
ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ભાગવતાદિસમ્પ્રજાધવણ-
વાચકસન્માનનિરૂપણનામા નવમોઽધ્યાયઃ ॥૯॥

મુખત ઉઘાચ - પૌરાણિકં પ્રાપયિત્વા ગીતવાચપુરઃસરમ્ । તદ્દદંસ
પ્રભુર્વેદ્યાં નિમ્યાધસ્તાદુપાયિશત્ ॥૧॥ તત્રાજગામ તાવત્તુ સારઙ્ગપુ-
રભૂપતિઃ । જીવચર્મા ચ તત્પુત્રી દેવિકાલ્યા દદમ્વતા ॥૨॥ ક્ષત્રવી-
રસ્તથા રાઠો માલત્યા સુતયા સદ્ । તત્રાગચ્છય પુજાલ્યો ભક્તો
ભગવતો મહાન્ ॥૩॥ પ્રણમ્ય ભગવન્તં તે માનિતાસ્તેન સાદરમ્ ।
નિપેદુસ્તસ્ય પુરતસ્તદ્દર્શનમહામુદઃ ॥૪॥ સમ્પૃષ્ઠાઃ સ્વાગતં તેન પ્ર-
મુણા વિનયાનતાઃ । ત ઋચુસ્તં નમસ્કૃત્ય ચદ્માઙ્ગલિપુટા ઘચઃ ॥૫॥
ભગવન્ભયચન્ધમ્ ! ત્યદ્ગત્તા ચયમીશ્વર । નેતું સારઙ્ગનગરં ત્વામગ્ર

અધ્યાય ૧૦ મો.

મુખતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! પ્રભુ શ્રીહરિ પૌરાણિકને ગીતવા-
ચપૂર્વક (ગાજતે વાજતે) તેને ઘેર પહોંચાડાવીને, નિબત્તરૂતળે રહેલી
વેદિકા ઉપર સિંહાસનમાં વિરાજમાન થયા ॥૧॥ તે સમયે સારંગપુરના
ભૂપતિ જીવવર્મા, તેમની દેવિકા નામની દૃઢ પતિવ્રતા પુત્રી, તેમના અમર
બાદ્ય નામના બે પુત્રો, ક્ષત્રવીર રાઠ નામનો ભક્ત, તેમની માલતી નામની
પુત્રી, ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત પુંબે નામે, આ સર્વે ભક્તો શ્રીહરિસમીપે
આવ્યા ॥૨-૩॥ આવેલા આ જીવવર્મા વિગેરે ભક્તો ભગવાન્ શ્રીહરિને
પ્રણામ કરીને, ભગવાને યથાયોગ્ય અલ્યાદરથી સત્કાર કર્યા થકા
તેમના દર્શનથી પરમાનંદ પામીને તેમની આગળ બેઠા ॥૪॥ તે મહા-
પ્રભુએ તેઓ સ્વાગત (સુખેથી આવ્યા વિગેરે) પ્રત્યે પુછયા થકા બે
હાથ બેઠીને નમસ્કાર કરીને વિનયથી એમ બોલ્યા કે—॥૫॥ હે ભગવન્ !
‘આપના ચરણકમળનાં પગલાં પાડવાવડે અમારૂં નગર સમલંકૃત
કરવું અને આપના ચરણકમળના રજવડે અમારૂં ભવન પવિત્ર કરવું’
એવો અમારે મહા મનોરથ છે. તે આ મનોરથને સફળ કરવા આપને
અમારા સારંગનગરે તેડી જવા માટે અમો અહીં આવ્યા છીએ. અમો
આપના નિષ્ઠે અનન્યભક્તો છીએ. તેવા અમારો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવાને
આપ યોગ્ય છે. તમો દર્શનમાત્રથી ભવર્ણધનને હરનારા સર્વેશ્વરેશ્વર

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાનનું સારંગપુર પ્રતિ પધારવું અને ત્યાં જન્માષ્ટમી
ઉત્સવના અંગપણે ઉપકલ્પેલી સલામાં ઉપવેશન ઉપવર્ણ્યું છે.

સ ઉપાગતાઃ ॥૬॥ આલ્યેઽનાલ્યેઽપિ ચા મકે વિશેષો નાસ્તિ તે
 કિલ । સમદર્શિન ઈશસ્ય તતોઽસાસુ દયાસ્તુ તે ॥૭॥ જન્માદ્યુ-
 ત્સવં નાથ ! પુરે નઃ કર્તુમર્હસિ । અસ્માકં ચક્ષુરં કિંચિત્તત્તવૈવાસ્તિ
 નિશ્ચિતમ્ ॥૮॥ ઇતાવદ્યાચિતં સ્વામિન્નસ્માકં ભક્તવત્સલઃ । દાતુમ-
 ર્હસિ નાથ ! ત્વં ચયં હિ ત્વત્પ્રણયણાઃ ॥૯॥ ઇતિ તૈઃ પ્રાર્થિતઃ સ્વામી
 તાન્નિષ્કપટચેતસઃ । જાનન્નુવાચ મો ભક્તાસ્તન્નાઽઽયાસ્યામિ
 નિશ્ચિતમ્ ॥૧૦॥ કુરુતોત્સવસમ્મારણ ચૂર્યં ગત્વાગ્રતોઽનઘાઃ ! ।
 પશ્ચમ્યામાગમિષ્યામિ તન્નાહં નાત્ર સંશયઃ ॥૧૧॥ ઇતિ વાક્યં પ્રભોઃ
 શ્રુત્વા તેઽતિસંહ્રદમાનસાઃ । પ્રોચુસ્તં ભગવન્ ! ભક્તૈરાગન્તવ્યં સદ્વા-
 ચ્ચિત્તૈઃ ॥૧૨॥ તથેત્યુકે ભગવતા જીવવર્મોત્તમં નૃપમ્ । આમન્વયા-

છો એવા આપના ચરણના પરિચરણમાટે કોણુ સૃષ્ટા ન કરે ? ॥૬॥
 વળી હે હરે ! તમો સર્વ જૂતોમાં સમ છો, તમારે કોઈ દ્રવ્ય નથી તેમ
 પ્રિય નથી, 'આ ધનથી આલ્ય છે આ અનાલ્ય છે' એવો તમારે વિશેષ-
 વિભેદ નથી કિંતુ 'આ તો ભક્ત છે' એટલામાત્રથી તેની ઉપર પ્રસન્ન
 થાઓ છો, તો એરીતે સમદર્શી સર્વેશ્વર તમો અક્રિય ન ભક્તજનો અમારી
 ઉપર દયા કરો ॥૭॥ હે નાથ ! દયા કરીને જન્માદ્યમીનો મહોત્સવ અમારા
 પુરમાજ કરવાને યોગ્ય છો. અમારૂં જે ચરિત્ર ધન છે તે નિશ્ચે તમા-
 રૂં છે, કેમકે અમો તમારાજ દાસ છીએ (તો ઉત્સવમાં તમારૂં જ ધન
 તમોજ વિનિયોગ કરવાને યોગ્ય છો) ॥૮॥ હે સ્વામિન ! હે નાથ ! આપ-
 પરાયણ અમારો તે આ મનોરથ ભક્તવત્સળ તમો પરિપૂર્ણ કરવાને યોગ્ય
 છો ॥૯॥ હે રાજન ! આ પ્રકારે સારંગનગરના નિવાસી જીવવર્મા વિગેરે
 ભક્તજનોએ પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન સ્વામિનારાયણુ તે ભક્તોને અકપટ
 અંતરવાળા જણીને એમ બોલ્યા કે-હે ભક્તાઃ ! તમારા પુરમાં હું અવશ્ય
 આવીશ. તમો આગળ જાંધને મહોત્સવમાં સમુચિત સમય સામગ્રી સંપા-
 દન કરો હું તો આવણુ કૃષ્ણપત્ની તિથિએ આવીશ. આ મારા વચનમાં
 સંશય રાખશો નહિ ॥૧૦-૧૧॥ હે રાજન ! આવું મહાપ્રભુનું વાક્ય સાંભ-
 લીને મનમાં બહુ હર્ષ પામેલા તેઓ ફરી શ્રીહરિ પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે-

માસ ભક્તાનપરાંશ્વાગમાય સઃ ॥૧૩॥ તતસ્તદૈવ સ્વપુરં ગન્તુકામં
સમુત્સુકમ્ । ઉત્તમો જીવવર્માણં રાઠાર્દીશ્વાપ્યમોજયત્ ॥૧૪॥
ભુક્ત્વા તે સ્વપુરં ગત્વા સમ્મારાંશ્ચકુરાદરાત્ । અન્નોદપાત્રાસ્તરણ-
કાઘ્ણશારુઘૃતાદિકાન્ ॥૧૫॥ ભગવાનપિ પશ્ચમ્યામુત્તમેન ચ
પાર્પદૈઃ । ભક્તૈશ્ચાન્યૈઃ પરિવૃત્તસ્તપુરં પ્રયયૌ તતઃ ॥૧૬॥ સમારૂઢો
વાહં જવિનમરુણં મહુલગતિં દધદ્વલ્લાં વામે કરકમલકોશેઽતિ-
મૃદુલે । પરે વેત્રં વેશઃ સિતસકલવાસાઃ પરિવૃત્તો હયારૂઢૈઃ
સોમપ્રમુખનિજભક્તૈશ્ચ સ યયૌ ॥૧૭॥ રામપ્રતાપો વહવાં સમારુ-

હે ભગવન્ ! સર્વ ભક્તોને સાથે લઈને પધારવું ॥૧૨॥ હે રાજન્ ! ભગ-
વાને 'તથાસ્તુ' એમ કહેતાં તે જીવવર્માએ ઉત્તમ નૃપ અને ખીલ બધા
ભક્તોને 'તમારેપણુ ભગવાન સાથે અવરથ આવવું' એમ આમંત્રણ આપ્યું
॥૧૩॥ અનંતર સંપૂર્ણ થયો છે મનોરથ જેમનો એવા જીવવર્મા અને ખીલ
રાઠ આદિક ભક્તોને તેજ ક્ષણે પોતાના પુરપ્રતિ જવાના સમુત્સાહવાળા
જોઈને ઉત્તમ રાજાએ પ્રેમપૂર્વક જમાડ્યા ॥૧૪॥ તેઓ જમીને તાલણુ દુર્ગ-
પુરથી નીકળીને પોતાના પુરને પામીને, યોખા ઘઉં દાળ આદિક અન્ન,
ઘૂત સાકર ખાંડ ગોળ આદિક રસ, તુરીયા કોળા વિગેરે શાક, પાકોપયોગી
કાષ, ઘડા ગાગર્યો આદિક જળપાત્રો અને પાથરવામાં ઉપયોગી મોટીયાં
વિગેરે મહાવસ્ત્રો વિગેરે નિરવધિ સામગ્રી આદરથી સંપાદન કરવા લાગ્યા
॥૧૫॥ ભગવાનપણુ એકાતિક ભક્ત ઉત્તમરાજાને સાથે લઈને તથા સોમવર્મા
પ્રમુખ પાર્ષદોને સાથે લઈને અને ખીલપણુ બહુ ભક્તોથી વિદાઈને સંવત
૧૮૭૭ ના શ્રાવણકૃષ્ણપંચમીએ જીવવર્માના સારંગપુર પ્રતિ પધાર્યા ॥૧૬॥
તે સમયની શ્રીહરિની શોભાને વર્ણવે છે—તે સમયે સમસ્ત જનોના
મનને હરનારી દિવ્યાકૃતિથી શોભામાન ભગવાન્ સુંદર ગતિવાળા તીવ્ર વેગ-
વાળા રક્ત અશ્વ ઉપર બેસીને, અતિ ક્રોમળ ડાબા કરકમળ કોશમાં
લગામને અને જમણા કરકમળ કોશમાં ચાળકને ધારીને, સમસ્ત શ્વેત
વસ્ત્રોવડે શોભતા થકા, પોતપોતાના અશ્વો ઉપર બેઠેલા સોમવર્માપ્રમુખ
પોતાના ભક્તજનોથી વિદાઈને ચાલી નીકળ્યા ॥૧૭॥ મોટાભાઈ રામ-

હ્યાશુ કૈસરીમ્ । તમન્વગાદ્રોહિતાશ્વમિચ્છારામોઽધિરહ્ય ચ ॥૧૮॥
 જયારમાદયો યોપા અપૃષ્ઠાત્માનમેવ તમ્ । યાન્તં દૃષ્ટ્વેવાનુયયુસ્ત-
 ચ્ચિરસ્થિતિશક્તિતાઃ ॥૧૯॥ શ્રુત્વાઽઽયાન્તં હરિં રાજન્ ! સારઙ્ગપુર-
 વાસિનઃ । ગીતવાદિગ્રનિર્ઘોષેસ્તત્સન્મુખમુપાયયુઃ ॥૨૦॥ દૂરાદૃષ્ટ્વા
 હરિં પ્રેમ્ણા સ્ત્રવદધ્રવ પથ તે । પ્રણેમુર્દ્ધ્વદ્વદ્વજ્જયા તતોઽમિમુખ-
 મદ્રવન્ ॥૨૧॥ સમ્ભાવ્ય તાન્ યથાયોગ્યં સાકં તેર્ભગવાન્ પુરમ્ ।
 પ્રવિદયાવાસમકરોઽજીવવર્માલયે હરિઃ ॥૨૨॥ રાઙ્ગાલયે નિવાસાર્થ
 જયાદ્યાશ્ચાદિરાત્તિલયઃ । અન્યેભ્યોઽપિ યથાયોગ્યં વાસસ્થાનાન્ય-

પ્રતાપશ્ચ કેસર વર્ણુવાળી (અથવા કેસરી ભતિની) ઘોડી ઉપર બેસીને
 તત્કાળ શ્રીહરિની પાછળ નીકળ્યા નાના ભાઈ ઈચ્છારામશ્ચતો રાતા વર્ણુ
 વાળા ઘોડા ઉપર બેસીને તત્કાલ ભગવાનની પાછળ નીકળ્યા ॥૧૮॥ જ્યા
 રમા આદિક તદેકાત્મા અનન્યભક્ત અબળાઓ પોતાને નહિ પુછીને-નહિ
 નિવેદન કરીનેજ જતા તે શ્રીહરિને બોધનેજ તત્કાલ 'ભગવાન ત્યા બહુ
 દિવસ રોકાઈ જશે' એવી આશંકાથીજ તેમની પાછળ ગધઓ અથવા
 'પોતાના આત્માજ તે ભગવાનને જતા રહેતા બોધને' એવો અર્થ કરવો
 ભક્તોના ભગવાનજ આત્મા છે તેવા આત્મભૂત ભગવાનને જતા રહેતા
 બોધને તેમના વિના ક્ષણપણુ રહેવા અસમર્થ એવી અબળાઓ કાંઈપણ
 વિચાર કર્યા વિનાજ એકદમ તેમની પાછળ ચાલી નીકળી ॥૧૯॥ હે રાજન્ !
 તે સમયે સારંગનગરના નિવાસી સત્સંગિજનો ભગવાનને પોતાના પુરમા
 પધારતા સામળીને ગીતવાદિત્રના ઘોષ સાથે (વાજતે ગાજતે) સામૈયુ
 લધને તેમની સન્મુખ આવ્યા ॥૨૦॥ તેઓ દૂરથીજ તે શ્રીહરિને દેખીને
 પ્રેમના તર્ંગોમા તણાધને આનંદના અશ્રુઓથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ
 ભક્તિથી ભૂમિ ઉપર દડવત્ પડીને પ્રણામ કરીને, પછી ઉઠીને વત્સ
 ધેનુનેજ જેમ એમ ભગવાનની અભિમુખ એકદમ દોડ્યા ॥૨૧॥ ભગવાન
 શ્રીહરિએ સમીપમા આવેલા તે ભક્તોની યથાયોગ્ય કુશળપ્રશ્નાદિવડે
 સંભાવના કરીને, તેમની સાથે પુરમા પ્રવેશ કરી શુભવર્માના ભવનમા
 પોતાનો ઉતારો કર્યો ॥૨૨॥ જ્યા રમા આદિક સ્ત્રિયોનો રાઙ્ગ ભક્તના ભવનમા

दापयत् ॥२३॥ जीववर्मा च पौराश्च हरिं भागवतांश्च तान् । यथो-
चितेनातिथ्येन प्रीणयामासुरुत्सुकाः ॥२४॥ गृहिणां त्यागिनां चापि
तत्र यूथानि भूरिशः । देशान्तरेभ्य आजग्मुः पौरास्तानि न्यवास-
यन् ॥२५॥ भगवद्दर्शनं कृत्वा सर्वे ते परमां मुदम् । लेभिरे
सोऽपि तान् सर्वान् यथोचितममानयत् ॥२६॥ तत्पुरं हरिभक्तानां
यूथैः पुंसां च योपिताम् । तपस्विनां मुनीनां च वभूवातीव सङ्कु-
लम् ॥२७॥ ततः फल्गोस्तटाग्रद्या धवलायास्तटावधि । कारयामास
स समां विशाले वसुधातले ॥२८॥ उग्रं सिंहासनं तत्र सप्तम्या
निशि स प्रभुः । अध्याह्नरोहाय भक्ता निपेदुस्तस्य चाग्रतः ॥२९॥
तत्र ज्ञानतपोवृद्धा मुनयः पुरतः प्रभोः । निपेदुः पृष्ठतस्तेषां ययो-

उतारो कराव्यो अने जीव लज्जोनेपणु यथायोग्य उतारो अपाव्यो ॥२३॥
ते सभये जीववर्मा रूपे अने पुरवासी सर्व हरिभक्तोअे अहु उत्सुक थइन
ते लगवान् अने तेभना लज्जोने यथोचित (लज्जितस सभुचित) आति-
थ्यवडे प्रसन्न कथा ॥२४॥ आ अवसरे देशांतरथक्री त्यागिओ अने
गृहस्थ हरिभक्तोना अहु संघो त्यां आव्या. आवेळा तेभनी पुरवासी
लज्जोअे यथायोग्य उतारादि दानथी परिचयां करी ॥२५॥ ते सर्व
लज्जो ते सभये साक्षात् लगवाननुं दर्शन पाभीने परमानंद पाभ्या. ते
लगवानपणु पोताना प्रेमी लज्जोना दर्शनथी परा प्रीतिने पाभ्या अने ते
सर्वेने यथायोग्य लगवाने भान आप्थु ॥२६॥ ते सभये ते पुर लगवदर्शन
भाटे आवेळा हरिभक्त श्री पुत्रपोना अने तपस्वी मुनिओना संघोअे करीने
अत्यंत संकुल-बीज्यवाणु थयु हंतु ॥२७॥ तेपछी लगवाने इत्यु नदीना
कांडाने आरंभीने घोणा नदीना कांडापर्यंत विशाल पृथ्वीतणभा अतिमहत्
सत्तास्थान कराव्यु ॥२८॥ अनंतर लगवान् सप्तर्षीनी रात्रिअे ते सत्ताभां
संस्थापेळा समुन्नत सिंहासनभां संराजमान थया. जेटवे सभस्त लज्जो
सिंहासनभां विराजमान ते लगवाननी आगण यथायोग्य जेहा ॥२९॥

हुवे सत्ताभां जेसवानो प्रकार कहेछे-तेभां ज्ञाने करीने तथा तपे करीने
पृष्ठ (मोटा) मुनिओ महप्रणुनी आगण प्रथम जेहा. तेभनी पाछण

વૃદ્ધાસ્તપસ્વિનઃ ॥૩૦॥ તેપાં ચ પૃષ્ઠતઃ સર્વે મુનયસ્તદ્ગણાસ્તથા ।
 તેપાં પૃષ્ઠે કિશોરાશ્ચ નિવેદુર્મુનયોઽસ્થિલાઃ ॥૩૧॥ રામપ્રતાપસ્તસ્યૈવ
 પુરતઃ સાનુજઃ પ્રભોઃ । સિંહાસનં ચ નિકપા ન્યપીદત્પીઠ ઉત્તમે
 ॥૩૨॥ પ્રભોશ્ચ દક્ષિણે ભાગે શાસ્ત્રજ્ઞાનતપોધિકાઃ । વિપ્રા નિવેદુ-
 સ્તપશ્ચાદ્વયોઽવૃદ્ધા દ્વિજાતયઃ ॥૩૩॥ વામભાગે ભગવતઃ સોમાદ્યા
 મુખ્યપાર્ષદાઃ । નિવેદુઃ પૃષ્ઠતસ્તેપાં જીવયર્માદયો નૃપાઃ ॥૩૪॥
 મુકુન્દાનન્દમુખ્યાશ્ચ નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચારિણઃ । પ્રાન્તે સિંહાસનસ્યૈવ
 તસ્યુસ્તત્સેવને રતાઃ ॥૩૫॥ મૃગુજિન્નાજ્ઞમીમાદ્યા ક્ષત્રિયાઃ શસ્ત્ર-
 પાણયઃ । તસ્યુર્ભવગચતઃ પશ્ચાત્સર્વતઃ પ્રસરદૃશઃ ॥૩૬॥ મુનીનાં
 પાર્ષદાનાં ચ મધ્યેઽથ બ્રહ્મચારિણઃ । નિવેદુર્વાસુદેવાદ્યા નૈષ્ઠિકં
 વ્રતમાશ્રિતાઃ ॥૩૭॥ સ્વસ્તિકાસનમેવૈકમાશ્રિસ્યૈતેઽસ્થિલા અપિ ।

કેવળ કૃત્સ્ત્રીયાદ્રાવણાદિ તપે કરીને કૃશ શરીરવાળા વયોવૃદ્ધ મુનિઓ બેઠા
 તેમના પૃષ્ઠ ભાગમાં વચથી અને તપથી કનિષ્ઠ તરફ મુનિઓ બેઠા. તેમની
 પાછવાડે કિશોરવયમાં ત્યાગિ દીક્ષાને ખામેલા બધા મુનિઓ બેઠા ॥૩૦-૩૧॥
 મોટાભાઈ રામપ્રતાપજી તેજ ભગવાનના અમ પ્રદેશમાં તેજ સિંહા-
 સનની સમીપે નાના ભાઈ ધૃષ્ટિરામ સાથે ઉત્તમ આસનમાં બેઠા ॥૩૨॥
 ભગવાનના દક્ષિણ ભાગમાં શાસ્ત્રજ્ઞાન તપશ્ચર્યાએ સપત્ત બ્રાહ્મણો બેઠા.
 તેમના પૃષ્ઠ પ્રદેશમાં વચથી કેવળ વૃદ્ધ વિપ્રો બેઠા ॥૩૩॥ ભગવાનના
 વામભાગમાં સોમવર્માદિ પ્રધાન પાર્ષદો બેઠા તેમની પાછળ જીવવર્મા
 વિગેરે રાજાઓ બેઠા ॥૩૪॥ ભગવાનની પરિચર્યાપરામણ મુકુન્દાનન્દમુખ્ય
 નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓ સિંહાસનના સમીપ પ્રદેશમાંજ બેઠા ॥૩૫॥ ભૃગુજી
 નાજ ભીમ રતનજી આદિક ક્ષત્રિયો હાથમાં તરવાર આદિક આયુધો ધા-
 રીને ચોમેર નેત્રવૃત્તિને ફેરવતા થકા ભગવાનના પશ્ચાત્ ભાગમાં બીજા ભગ-
 વાનના અગસેરક્ષણમાં વ્યાપૃત હોય એમ ઉભા રહ્યા ॥૩૬॥ સભામાં બેઠેલા
 મુનિઓ અને પાર્ષદોના મધ્ય ભાગમાં નૈષ્ઠિકવ્રતનિષ્ઠ વાસુદેવાનંદાદિ બ્રહ્મ-
 ચારીઓ બેઠા ॥૩૭॥ આ સર્વકોઈ ભક્તો એક સ્વસ્તિકાસનનોજ સમા-
 શ્રય કરીને ચિત્રમાં ચિતર્યા હોય તેમ કપારાએ રહિત શરીરવાળા થઈ

અકુર્વન્તોઽન્નચાપલ્યં નિપેદુસ્તથ સંસદિ ॥૩૮॥ एतेपामथ सर्वेषां
 પૃષ્ઠતઃ ક્ષત્રજાતયઃ । ઉપાવિશંશ્ચ તત્પશ્ચાન્નકા ભગવતો વિશઃ
 ॥૩૯॥ તેષાં ચ પૃષ્ઠતઃ શુદ્રાસ્તત્પશ્ચાદપરે જનાઃ । મર્યાદયા નિપેદુસ્તે
 તદેકાર્પિતદદૃષ્ટયઃ ॥૪૦॥ સ્ત્રીણાં વૃન્દાનિ દૂરે ચ , સ્વસ્વમર્યાદયૈવ
 હિ । નિપેદુર્વીક્ષમાણાનિ પ્રભું સિંહાસનસ્થિતમ્ ॥૪૧॥ તેપૂવવિદેષ્ય-
 ચિલેષુ રાજચિત્થં સમાયાં નિજસંથિતેષુ । આનન્દયંસ્તાનમૃતા-
 યમાનં વચો જગાદેત્યમૃપિઃ પુરાણઃ ॥૪૨॥ इति श्रीसप्तजिजीवने
 નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે સારજ્ઞપુરે જન્માષ્ટમ્યુત્સવે ભગવત
 સમોપવેશનનિરૂપણનામા દશમોઽધ્યાય ॥૧૦॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—સર્વે શ્રુણુત મો મક્તા ! મમ વાક્યં હિતા-

સ્થિતર આસને તે સલામા બેઠા ॥૩૮॥ પૂર્વોક્ત મુન્યાદિક સર્વની પછવાડે
 સમસ્ત ક્ષત્રિય ભક્તો બેઠા. તેમની પાછળ વૈશ્ય ભક્તો બેઠા ॥૩૯॥ તેમના
 પૃષ્ઠ ભાગે સમ્પૂર્ણભક્તો બેઠા તેમના પશ્ચાત્ ભાગમાં ઈતર જનો યથામર્યાદા
 બેઠા તે સમયે આ તે સમસ્ત જનો ભગવાનના મુખકમળ સન્મુખજ
 એકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખી રહ્યા હતા ॥૪૦॥ સ્ત્રીયોના સઘો પોતાની મર્યાદાને અનુ-
 સારેજ દૂરથી સિંહાસનમાં વિરાજમાન ભગવાનને નિહાળતા થકા ભક્તિ-
 ભરથી ઉત્તરંગિત ચિત્તવાળા થઈ પુરૂષોની સલાથકી કિંચિત્ દૂર પ્રદેશમાં
 બેઠા ॥૪૧॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પોતાના ચરણાશ્રિત તે સમસ્ત મુનિ-
 પ્રમુખ ભક્તજનો સલામા બેસી ગયા પછી તે સર્વને આનંદ આપવા સમસ્ત
 મહર્ષિમહાગણસેવનીય સર્વકારણ પુરાણ મહર્ષિ ભગવાન્ શ્રીહરિ અમૃતતુલ્ય
 આગળ કહેશે એવું વચન બોલ્યા ॥૪૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચ-
 તુર્થપ્રકરણે સારંગપુરે જન્માષ્ટમ્યુત્સવે ભગવતઃ સમોપવેશનનિરૂ-
 પણનામા દશમોઽધ્યાયઃ ॥૧૦॥

અધ્યાય ૧૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ભક્તજનો ! તમો સર્વે તમારા પરમ
 હિતને કરનારૂં મારૂં આ વચન સાવધાન મનથી સાંભળો. ભગવાન્ વાસુદેવ

૧ આ અધ્યાયમાં જન્માષ્ટમીવ્રતના નિર્ણયપૂર્વક તેના વિધિ-ઉપાસને સદિત
 રૂપે નિરૂપણ કર્યો છે

વહમ્ । ધ્વોઽસ્તિ જન્મતિથિઃ સાક્ષાદ્દાસુદેવસ્ય વિશ્રુતા ॥૧॥
 તસ્યા વ્રતં પ્રકર્તવ્યં સર્વેરેવ મદાધિતૈઃ । શ્રીકૃષ્ણો હિ યથાસાક-
 મિષ્ટોઽસ્ત્યેવાપિ તાદૃશી ॥૨॥ વિધાનમસ્યાઃ સફલં યથાશાસ્ત્રં
 ચ વો જનાઃ । । કથયામિ તદાશ્રુત્ય કર્તવ્યં તદ્વ્રતં તથા ॥૩॥ સસ-
 મીવેધરહિતા રોહિણીયુધસંયુતા । નિશીથગાઘ્રમી યા સા કૃષ્ણ-
 જન્માઘ્રમી મતા ॥૪॥ અઘ્રમી રોહિણીયુક્તા નિશીથે યત્ર દૃશ્યતે ।
 મુખ્યઃ કાલઃ સ વિશેયસ્તત્ર જાતો યતો દરિઃ ॥૫॥ જન્માઘ્રમીમ-
 તસ્યાસ્ય નિર્ણયે વહ્યો દ્વિજાઃ । ધિવદન્તે હિ વિદ્વાંસઃ સ્વમતસ્યા-
 પનોચતાઃ ॥૬॥ જન્માઘ્રમી જયન્તી ચ વ્રતે દે દતિ કેચન । વક-

ને પૂર્વે ચદ્રવંશમાં વસુદેવના પુત્રરૂપે પ્રકટ થયા હતા તે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણની
 પ્રાદુર્ભાવતિથિ આવતી કાલે વર્તે છે. તે આ તિથિતો લોકશાસ્ત્રમાં સર્વત્ર
 વિખ્યાત વર્તે છે તો મારા આશ્રિત સર્વેએ પણ તે જન્માઘ્રમી તિથિનું વ્રત તો
 કરવું જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન આપણા ઇષ્ટદેવ છે તેમ તે આ તિથિપણ
 અત્યંત અભિમત છે (જેવા ભગવાન માનનીય છે તેવી તેમની પ્રાદુર્ભાવ
 તિથિપણ માનનીય છે, કેમકે તે વ્રતવિગેરે સંજન્યયોગથી સર્વકૃણનું સાધન
 છે) ॥૧-૨॥ હે જના ! જન્માઘ્રમી વ્રતનું સમસ્ત વિધાન યથાશાસ્ત્ર તમોને
 કહું છું તેને સંભળીને તે વ્રત યથાવિધિ તમારે કરવું ॥૩॥ નિશીથગા-મધ્ય-
 રાત્રિએ સારી રીતે સંજન્ય ધરાવતી આવણ કૃષ્ણાઘ્રમી જન્માઘ્રમી વ્રતમાં
 મહણ કરવી. આવી અઘ્રમીપણ સપ્તમીના વેધે રહિત હોવી સપ્તમીની સાથે
 એકજ દિવસે જે યોગ તે સપ્તમીવેધ કહેવાય છે, તે પળમાત્રથી પણ થાયજ,
 મારે તે તેનાથી રહિત હોવી. વળી આવી અઘ્રમીને રોહિણી નક્ષત્ર અને યુધવારે
 સહિત હોય તો બહુ શ્રેષ્ઠ માની છે ॥૪॥ જે અહોરાત્રરૂપ દિવસે રોહિણીએ
 મુખ અઘ્રમી મધ્યરાત્રિએ આપતી હોય એજ દિવસ વ્રતમાં મહણ કરવો.
 આજ મુખ્ય કાળ જાણવો, કેમકે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આવાજ યોગવિરોધમાં
 પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા હતા. તે વસિષ્ઠસંહિતામાં કહ્યું છે—‘અઘ્રમી રોહિણીયુક્તા
 નિશીથે યત્ર દૃશ્યતે । મુખ્યઃ કાલઃ સ વિશેયસ્તત્ર જાતો યતો દરિઃ’ એતિ
 ॥૫॥ આ જન્માઘ્રમી વ્રતના વિનિર્ણયમાં વિદ્વાન બહુ વિષો વિવાદ કરે છે

मेवेति केचिच्च विद्वांसः कथयन्ति हि ॥७॥ रुष्णजन्मनिशामेव
जयन्तीं केचिदुचिरे । अष्टमीरोहिणीयोगं जयन्त्याख्यं तु केचन
॥८॥ उदये चाष्टमी किञ्चिदित्यत्रेन्दुदयं बुधाः । केचिद्वदन्ति
केचिच्च सूर्यस्येवोदयं द्विजा. ॥९॥ तिथ्यन्तपारणापक्षं गृहीत्वा
केऽपि चादिनः । अष्टमीं सप्तमीविद्वां प्रशसन्ति व्रते किल ॥१०॥
गृहीत्वा पारणापक्षमुत्सवान्तेऽथ केचन । नाद्रियन्ते पूर्वयुक्तां
प्राशस्त्याश्चमयीयुजे. ॥११॥ सूर्योदयस्य सम्बन्धमुपवासतिथे

અને તેને વચનોવડે પોતાપોતાના મતને સ્થાપન કરેછે ॥૬॥ તેમનો આ વિવાદ પ્રકાર છે—કેટલાએક વિદ્વાનો જન્માદ્ધમી અને જયતી એ બે લિખ લિખ જાત છે એમ કહેછે ખીજા કેટલાકતો લિખ બે જાત નહિ હિંતુ એકજ જાત શબ્દભેદ (શબ્દાતર)થી કહેવાય છે એમ કહેછે ॥૭॥ તેમા કેટલાક કૃષ્ણજન્માદ્ધમીની બે મધ્ય રાત્રિ તેજ જયતી છે એમ કહેછે (મધ્ય રાત્રિએ બે આ અદ્ધમીયોગ જન્માદ્ધમી જાતમા લેવાનો કલ્પોછે તેનાથી જયતીજાત જુદુ નથી એમ કહેછે) ખીજા કેટલાકતો રોહિણી નક્ષત્ર અને અદ્ધમીનો બે યોગ એજ જયતી છે એમ કહેછે ॥૮॥ ‘ઉદયે ચાદ્ધમી કિ ક્ષિપ્તવમી સકલા વદિ । મયેસા મુખસયુક્તા પ્રાજાપત્યર્ક્ષસયુતા । અપિ વર્ષ- રાતેતાપિ રમ્યતે વાઘવા ન વા’ આ સ્કાંદવચનમા કેટલાક પડિત બ્રાહ્મણો ઉદયશબ્દથી ચદ્રોદય માનેછે (ચદ્રોદય સમયે વર્તતી અદ્ધમી જાતમા લેવી એમ) તો ખીજા કેટલાક બ્રાહ્મણો ઉદયશબ્દથી સૂર્યોદયનેજ માનેછે (સૂર્યોદય સમયે વર્તતી અદ્ધમી લેવી એમ) ॥૯॥ કેટલાક વાદીઓ ‘તિથિના અતમાજ પારણા કરવા’ એવો પક્ષ પકડીને જાતના અગભૂત પારણાનો મુખ્ય કાળ અદ્ધમી તિથિનો અત છે એમ નિશ્ચય કરીને સપ્તમીના વેધવાળીપણુ અદ્ધમીને જાતમા ગ્રહણુ કરેછે કેટલાક વાદીઓ ‘ઉત્સવના અતમા પારણા કરવા’ એવો પક્ષ પકડીને, તેને નવમીના યોગની સાપેક્ષતા છે એમ નિશ્ચય કરીને સપ્તમીના વેધવાળી અદ્ધમીનો જાતમા આદર કરતાજ નથી. તિથિ ઉત્સવને અતે પારણા કરવાના કાળાદરે અંચમા કુદ્દા છે—‘તિવ્યન્તે ચોત્સવાન્તે વા યતી કુર્વાત પારણામ્’ ઇતિ ॥૨૮-૨૯॥

ર્જગુઃ । મુખ્યં કેચિચ કેચિત્તુ યમ્કાલં વિચક્ષણા ॥૧૨॥ નાદ્રિ-
યન્તે દ્વિજાઃ કેચિદ્વિદ્વાં શુદ્ધાં ચ વાપ્તમીમ્ । આલમ્બ્ય રોહિણી-
મેવ વિદ્વાંસઃ કુર્વન્તે વ્રતમ્ ॥૧૩॥ इत्यादयो बहुविधा वादाः
सन्त्यग्र हि व्रते । अवलम्ब्यार्पवाक्यानि विद्वद्भिर्न्रयिताश्च ते ॥१४॥
સપ્રમાણા હિ તે સર્વે તેષુ શિષ્ટૈઃ સુનિશ્ચિતમ્ । પક્ષં પ્રદર્શયામ્યઘ
સર્વસંશયનુત્તયે ॥૧૫॥ यदा पूर्वदिने ह्येव रौहिणीबुधसंयुता ।

કેટલાક વિચક્ષણો ઉપવાસવ્રતની પ્રયોજકા (અષ્ટમી) તિથિને સૂર્યોદયનો
જે સખન્ધ છે તેજ તેવાપણામા મુખ્ય નિમિત્ત છે એમ માનેછે બીજા
કેટલાકતો પૂજન ઉત્સવાદિ કર્મકાળ સખન્ધ (કર્મકાળ-મધ્યરાત્રિ)ને મુખ્ય
નિમિત્ત માનેછે ॥૧૨॥ કેટલાક વિદ્વાન્ વિપ્રો અષ્ટમીના યોગની અપેક્ષા
નહિજ રાખીને, રોહિણીના યોગથી જ આ વ્રતનુ અનુષ્ઠાન કરેછે તેથી
અષ્ટમી સપ્તમીના વેધવાળી છે કે નહિ ? એવો વિચાર કરવામા એમની
પ્રવૃત્તિજ નથી ॥૧૩॥ વળી નક્ષત્રનેજ વ્રતનિમિત્ત કહેનારા, રોહિણીને
કૃત્તિકાવેધનો આદર કરવો અને ન કરવો એવા મતભેદથી વિવાદ કરનારા
વિવિધ વાદીઓ છે તો આ વ્રતમા બહુવિધ વાદો આવા આવા પ્રવર્તે છે, તે
આ સર્વે વાદો તેતે આર્થ વાક્યોને અવલખીને તેતે વિદ્વાનોએ નિખન્ધદ્વારાપણુ
પ્રખ્યાપન કરેલા પ્રસિદ્ધ છે ॥૧૪॥ પ્રમાણુ વચનોનુ પ્રાધાન્ય અપ્રાધાન્ય
ઉત્સર્ગાપવાદાદિન્યાયના આશ્રયણુની નિયક્ષણુતાને લીધે થતો આ સમગ્ર
મતભેદ પ્રમાણુપૂર્વકજ પ્રવર્તે છે પરતુ તેમા જે પક્ષ શિષ્ટજનો (જેમના
આચારને જનો અનુવર્તતા હોય અને જેઓ ધર્મવિદેશસરપણુ પ્રસિદ્ધ હોય
તે શિષ્ટ કલા છે)ને અલિખત છે તે પક્ષ હમણા તમોને કહુંછુ કે જેથી
તમારો સર્વ સંશય (વાદીઓના વિવિધ વાદથી થએલો) વિનાશ અર્ધ
ભય ॥૧૫॥ તેમા નક્ષત્રયોગમાત્રથી જે પક્ષ છે તેતો આદરણીય નથી,
કિંતુ તિથિયોગથી જે પક્ષ છે એજ આદરણીય છે તેમા આ વિશેષ છે-
શુદ્ધજ અષ્ટમી વ્રતમા લેવી પણ વિદ્વા લેવી નહિ તેમા આ અપવાદ
કે-રોહિણી અને શુક્રવાર આ બનેના યોગવાળી અષ્ટમી જે પૂર્વદિને
(સપ્તમી) અર્ધ રાત્રિએ સખન્ધ ધરાવતી હોય અને પરદિને (અષ્ટમી)

નિશીથગાદમી સમ્યક્ નોત્તરા તુ નિશીથગા ॥૧૬॥ તદા વિદ્વાઽપિ
સત્તમ્યા ગ્રહીતવ્યાદમી વ્રતે । પરેદ્યુઃ પારણા કાર્યા તિથ્યન્તે વ્રત-
ચારિભિઃ ॥૧૭॥ પ્રોક્તા યોગવિશેષેણ સત્તમીસહિતાદમી । ગ્રાહ્યે-
ત્યગ્નિપુરાણાદૌ નાન્યથા કેવલાદમી ॥૧૮॥ પૂર્વેદ્યુરેવ યોગશ્ચ
પ્રાગુક્તઃ સકલો યદિ । મન્વેદથ પરેદ્યુસ્તુ નિશીથે કેવલાદમી ॥૧૯॥
ઉપવાસદ્વયં કુર્યાત્તદા શક્તસ્તુ પૂરુષઃ । ઉપવાસમશક્તસ્તુ કુર્યા-
દેકં પરેઽહનિ ॥૨૦॥ બુધાદમીરોહિણીનાં નિશીથે યોગમન્તરા ।

મધ્યરાત્રિએ બે શુદ્ધા અદમી સંબન્ધ ધરાવતી ન હોયતો પૂર્વનીજ અદમી
વિદ્વાપણુ ચઢણુ કરવી પણ પરદિનની અર્ધરાત્રિએ સંબન્ધ નહિ ધરાવતી
શુદ્ધા પણ ચઢણુ કરવી નહિ. પારણાંતો વ્રત કરનારાઓએ બીજે દિવસે
અદમી તિથિને અંતે કરવાં પણ પ્રાતઃકાળમાંજ ન કરી લેવાં. (બે પરદિને
અદમી અર્ધરાત્રિને સંબન્ધ પામી રહી હોય ત્યારે તો અર્ધરાત્રિએ લોજનનો
પ્રમાણાંતરથી પ્રતિષેધ હોવાથી પરદિનેપણુ ઉપવાસજ કરવો, એમ હમ-
ણાંજ આગળ કહેશે) આવા યોગવિશેષને લીધેજ સત્તમીના વેધવાળી
અદમી વ્રતમાં લેવાની અગ્નિપુરાણાદિકમાં કહી છે. અન્યથા કેવળ
(રોહિણી બુધવારે વર્ણત, સત્તમીએ મધ્યરાત્ર આપિની) અદમી વ્રતમાં
ચઢણુ કરવી નહિ. તે આ અપવાદવચન અગ્નિપુરાણાદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે-
'સત્તમીસંયુતાદમ્યાં નિશીથે રોહિણી યદિ । સવુધા સાદમી પુણ્યા માવચ-
ન્દ્રવિવાકરૌ' ધતિ ॥૧૬-૧૮॥ પૂર્વોક્ત સમગ્ર યોગવિશેષે સહિત અદમીયોગ
બે પૂર્વ દિવસ (સત્તમી)ની મધ્યરાત્રિએજ હોય અને તે બંને યોગે
રહિત કેવળ શુદ્ધા અદમી પરદિને (અદમી) મધ્યરાત્રિને સંબન્ધ પામી
રહી હોય, ત્યારે તો વ્રતોત્સવ દિવસ હોવાથી પૂર્વ દિવસે (સત્તમીએ)
અને અર્ધરાત્રિ બુધી અદમીયોગ વર્તે છે માટે પારણાંતો અવકાશ નહિ
હોવાથી પરદિવસે (અદમીએ) એમ બે દિવસ ઉપવાસ કરવો. અશક્ય
તો (પૂર્વ દિવસે વ્રતોત્સવાદિ અર્ધરાત્રે કરીને) પરદિવસે (અદમીએ)
એક ઉપવાસ કરવો ॥૧૯-૨૦॥ બુધવાર અદમી અને રોહિણી, આ ત્રણનો
યોગ મધ્યરાત્રિએ બે હોય તોજ સત્તમીવેધનો અપવાદ કરી શકે છે,

પૂર્વવિદ્ધા ન કર્તવ્યા યુધૈર્જન્માદમી ક્વચિત્ ॥૨૧॥ બુધવારો ન
 ચેત્તર્હિ રોહિણીસહિતામપિ । પૂર્વવિદ્ધાં વિદ્યાયૈષ શુદ્ધા ગ્રાહ્યાદમી
 મતા ॥૨૨॥ વિના ક્રક્ષેણાપિ કાર્યા નવમીસંયુતાદમી । સક્રક્ષાપિ
 ન કર્તવ્યા સત્તમીસંયુતાદમી ॥૨૩॥ પલં ઘટ્ટીં મુહર્તં વા યદા
 દુષ્ણાદમી તતઃ । નવમી સૈવ ગ્રાહ્યા સ્યાત્સત્તમીસંયુતા ન તુ ॥૨૪॥
 વિદ્યાયાઽથ ક્ષયઃ સ્યાચેત્સત્તમીસંયુતાદમી । તદા પરા ગ્રહીતવ્યા
 અન્યથા નહિ. અધ્યરાત્રયકી અન્ય સમયમાં તેનો યોગ હોય તોપણ
 સપ્તમીના વેધવાળી તે અદમી ત્યાજ્યજ છે તો અર્ધરાત્રિએ ઉક્ત ત્રણના
 યોગ વિના શુધ જનોએ સપ્તમીવિદ્ધા જન્માદમી ક્યારેયપણ ન કરવી
 ॥૨૧॥ એરીતે અદમીએ શુધવાર અને રોહિણી આ બેનો યોગજ સપ્તમી-
 વેધનો અપવાદ કરેછે પણ એકમાત્રનો યોગ નહિ-કેવળ રોહિણીયોગ કે
 કેવળ શુધવારયોગ નહિ. માટે આમાંથી એક એકનો યોગ હોય તોપણ વિદ્ધા
 ત્યાજ્યજ છે, શુદ્ધાજ પરદિવસની અધ્યરાત્રિ સાથે સંબન્ધ ધરાવતી
 અદમી ગ્રહણ કરવી, 'વર્જનીયા પ્રયત્નેન સત્તમીસંયુતાદમી । સક્રક્ષાપિ ન
 કર્તવ્યા સત્તમીસંયુતાદમી' એમ પ્રકાશવર્તપુરાણમાં કહ્યું છે ॥૨૨॥ અર્ધા
 રાત્રિએ રોહિણીનક્ષત્રયોગમાત્રથી સપ્તમીના વેધવાળી અદમીનું ગ્રહણ
 નજ કરવું. જો નક્ષત્રયોગે રહિત અદમી શુદ્ધા (સપ્તમીવિધરહિત) હોય
 અને તે ભલે નવમીએ યુક્ત હોય તોપણ તેનજ ગરણ કરવું. 'જન્માદમીં
 પૂર્વવિદ્ધાં સક્રક્ષાં સકલમપિ । વિદ્યાય નવમીં શુદ્ધામુપોચ્ય પ્રતમાચરેત્'
 એમ વ્યાસ કહેછે ॥૨૩॥ શુદ્ધા અદમી યદપિ અર્ધરાત્રિના સંબન્ધે
 રહિત મુહર્તમાત્ર કે ઘટ્ટિકમાત્ર કે પળમાત્ર વર્તેતી હોય અને તેને ભલે
 નવમીનો યોગ હોય તોપણ તેજ પ્રતમાં ગ્રહણ કરવી, પણ અર્ધરાત્રિએ
 યોગમાત્રથી પળમાત્રપણ સપ્તમીના વેધવાળી પ્રતમાં ગ્રહણ કરવી નહિ
 ॥૨૪॥ પળમાત્રપણ બીજે દિવસે અદમી ન હોય અને પહેલે દિવસે
 સપ્તમીના વેધવાળી તે અદમી ક્ષય પામી જતી હોય, ત્યારે શુદ્ધા
 અદમીના અલાભને લીધે વિદ્ધાજ પ્રતમાં લેવી પડે? એમ કોઈ કહે
 તો તેમ નથી. ત્યારેતો પ્રણની 'જન્મતિથિ પ્રતમાં પરા-કેવળ નવમીજ

વ્રતે જન્મતિથિઃ પ્રભોઃ ॥૨૫॥ શુદ્ધાઽધિકાષ્ટમી યર્હિ તદાપિ નવ-
મીયુજેઃ । પ્રાશસ્ત્યાદુત્તરા ગ્રાહ્યત્યુચુઃ કેચન વૈષ્ણવાઃ ॥૨૬॥ વહુ-
કાલવ્યાપકત્વાદ્દેધામાવાચ સર્વથા । પૂર્વા ગ્રાહ્યેતિ ગોસ્વામિમતં
તદ્ગ્રાહ્યમસ્તિ નઃ ॥૨૭॥ ઇતિ સંક્ષેપતો હોપ સર્વસારો નિરૂપિતઃ ।
નિશ્ચિત્યૈતન્મતં જ્ઞેયો જન્માષ્ટમ્યાસ્તુ નિર્ણયઃ ॥૨૮॥ વ્રતં કરિષ્ય-
ન્પુરુષઃ સત્તમ્યાં લઘુમુગ્ધવેત્ । જિતેન્દ્રિયઃ સ્વપેદ્રાત્રૌ કૃષ્ણમેય
વિચિન્તયન્ ॥૨૯॥ ગ્રાહ્યે મુહૂર્તં ઉત્થાય કૃત્વા નિત્યવિધિં તતઃ ।
મધ્યાહ્ને ચ નદીં ગત્વા વિધિના જ્ઞાનમાચરેત્ ॥૩૦॥ કૃત્વાપામાર્ગ-
સમિધા દન્તધાવનમાદિતઃ । તિલામલકકસ્કેન જ્ઞાયાન્મૃત્જ્ઞાન-

અહણુ કરવી પણ વિદ્યા અષ્ટમી લેવી નહિ ॥૨૫॥ બે શુદ્ધા અષ્ટમીની
વૃદ્ધિ હોય (પ્રથમ દિવસે અષ્ટમી સાઠ ઘડી પરિમિત હોય અને બીજે
દિવસે સૂર્યોદય સમયે એક બે કે ત્રણ ઘડી પરિમિત સંબન્ધ ધરાવતી
હોય) ત્યારે બીજે દિવસે સંબન્ધ ધરાવતી અષ્ટમી નવમીયોગને લીધે
વ્રતમાં પ્રશસ્ત હોવાથી બીજી અષ્ટમી અહણુ કરવી એમ કેટલાક વૈષ્ણવો
કહે છે, ગોસ્વામી તો જ્યારે બે અષ્ટમી હોય ત્યારે પૂર્વા શુદ્ધ અષ્ટમીનો
જન્મોત્સવસમયે યોગ હોવાથી આખો દિવસ તેની વ્યાપ્તિ છે અને તે
વ્યાપ્તિનું બાહુલ્ય છે, તેમ સર્વ પ્રકારે સપ્તમીના વેધનો અભાવ છે માટે
પ્રથમનીજ અષ્ટમી વ્રતમાં અહણુ કરવી એમ કહે છે. તે ગોસ્વામીનો મતજ
આપણને પણ અભિમત છે ॥૨૬-૨૭॥ આ પ્રકારે સંક્ષેપમાં સર્વ વિધિ-
વચનનો આ સારાશ હમણાં મેં નિરૂપણુ કર્યો. તો આ વિધાનથીજ જન્મા-
ષ્ટમી મહોત્સવનો નિર્ણય તમારે બંધવો ॥૨૮॥

હવે વ્રતનો વિધિ કહું—વ્રતને કરનારો પુરૂષ પૂર્વ દિવસે સપ્તમીએ
મિતાહારી થઈ, ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં કરીને રાત્રિએ કૃષ્ણનુજ વિચિત્રન
કરતો થકો સુઈ રહે ॥૨૯॥ પછી બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં ઉઠીને પ્રાતઃ જ્ઞાન
સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરીને, નદી કે તટાવ જળાશયને પામીને અપામાર્ગ
(અધેગે)ના કાષ્ઠથી દાતણુ કરીને, તીર્થાંદિકની મૃત્તિકાથી પ્રથમ જ્ઞાન
કરીને, તિલ અને આમળી ફળના ચૂર્ણથી અંગમર્દન કરીને જ્ઞાન કરે

પૂર્વકમ્ ॥૩૧॥ તતો માધ્યાહ્નિકં કૃત્વા ગૃહમેત્ય શુચિર્વતી । મણ્ડપં
 પારયેદ્રમ્યં કદલીસ્તમ્ભશોમિતમ્ ॥૩૨॥ વિચિત્રવચ્ચૈઃ પુષ્પૈશ્ચ
 મણ્ડિતં ચામ્રપલ્લવૈઃ । શુભૈર્નાનાવિધૈ રક્તૈસ્તત્ર તત્ર સુચિત્રિતમ્
 ॥૩૩॥ સિતૈઃ પીતૈસ્તથા રક્તૈઃ કર્બુરૈર્હરિતૈરપિ । વાસોભિઃ શોમિતં
 કુર્યાત્સમન્તાત્કલશૈર્નવૈઃ ॥૩૪॥ પત્રૈઃ ફલૈરનેકૈશ્ચ દીપાલિભિરિત-
 સ્તત । પુષ્પમાલાવિચિત્રં ચ ચન્દનાગુરુધૂપિતમ્ ॥૩૫॥ તન્મધ્યે
 સૂતિકાગારં દેવક્યા વિદધીત ચ । ધાર્ત્રીં કુર્યાત્તત્ર ચૈકાં નાલ
 પ્લેદનકર્તરીમ્ ॥૩૬॥ તન્મધ્યે મચ્ચકે રમ્યે સ્થાપયેદેવર્કીં તતઃ ।
 તદુત્સદ્ધે ઘાલકૃષ્ણં સ્થાપયેશ્ચ સ્તનન્ધયમ્ ॥૩૭॥ યશોદાં તત્ર
 ચૈકાસિન્ધ્રવેશે સૂતિકાગૃહે । સ્થાપયેદ્ગોકુલે તદ્વત્સૂતવરકન્ય-
 કામ્ ॥૩૮॥ નન્દશ્ચ વસુદેવશ્ચ ગોપા ગોપ્યશ્ચ ઘેનવઃ । ચાલલીલા

॥૩૦-૩૧॥ તેપછી મધ્યાહ્ન સધ્યાદિક કર્મ કરીને, બાહ્ય આભયતર
 શુદ્ધિએ સપત્ર એવો મતકર્તા પુરૂષ ઘરને પામીને કેળના થાલવાવડે
 મુશોભિત મનોહર મડપ કરાવે ॥૩૨॥ તે મડપને ચેત પીત રક્ત
 નીલ કર્બુર વિગેરે વિચિત્ર વસ્ત્રો, વિવિધ પુષ્પો અને આબાના પલ્લવોવડે
 સમલકૃત કરે તથા શુભ નાનાવિધ રંગોવડે તેતે પ્રદેશમા અત્યત ચિત્રિત
 કરે અને ચોમેર નવીન કળશોવડે મુશોભિત કરે તથા આસોપાયવ
 વિગેરેનાં વિવિધ પત્રો, લીંબુ વિગેરે ફલો અને દીપપત્રિઓ વડે
 અહીંતહીં સમલકૃત કરે તથા પુષ્પમાળાઓ ચદન અને અગર ધૂપવડે
 ચોમેર મુગન્ધિમાન કરે ॥૩૩-૩૫॥ તે મડપના મધ્ય પ્રદેશમા દેવકીનુ
 સૂતિકાગૃહ કંઠ્યે તેમા એક ધાર્ત્રી (ઉપમાતા) અને એક નાળ ઉદન
 કરનારીને કંઠ્યે તેપછી તે સૂતિકાગૃહને મધ્યે રમણીય પર્યકમા દેવકીની
 સ્થાપના કરે તે દેવકીના બોળામા સ્તનપાન કરતા બાળકૃષ્ણની સ્થાપના
 કરે ॥૩૬-૩૭॥ તેજ મડપના એક ભાગમા ગોકુળમા બીજી સૂતિકાગૃહ
 કંઠપીને તેમા દેવકીજીની પેઠે યશોદાજીની અને તેણીએ પ્રસવેલી કન્યાને
 સ્થાપન કરે ॥૩૮॥ તેમા નદ વસુદેવ ઉપનદાદિ બોખે, રાધિકાદિ બોપીઓ,
 ગાયો અને કૃષ્ણના જે બાળથીઓચિન બીજા ઉપકરણો, આ સર્વ યથોચિત

કૃષ્ણસ્ય તત્ર કલ્પ્યા યથોચિતમ્ ॥૩૯॥ રોહિણી ચલદેવશ્ચ પૃષ્ઠી-
દેવી વસુન્ધરા । બ્રહ્મા ચ રોહિણીકૃષ્ણં તથા કૃષ્ણાષ્ટમી તિથિઃ
॥૪૦॥ માર્કણ્ડેયો ચલિર્વ્યાસો હનુમાન્ચ વિભીષણઃ । કૃપઃ પરશુ-
રામશ્ચ સસૈતે ચિરજીવિનઃ ॥૪૧॥ નૃત્યન્તશ્ચાપ્સરોઽનૈર્ગન્ધર્વા ગીત-
તત્પરાઃ । લેખનીયાશ્ચ તત્રૈવ કાલિયો યમુનાહરે ॥૪૨॥ હત્યેવમાદિ
યત્કિઞ્ચિદ્ધયાશક્તિ યથામતિ । લેખયિત્વા પ્રયત્નેન પૂજયેદ્ભક્તિ-
તત્પરઃ ॥૪૩॥ યથાશક્તિ પ્રકર્તવ્યાઃ કૃષ્ણાદીનાં તુ મૂર્તયઃ । સૌવ-
ર્ણ્યાદ્યાશ્ચ તત્પૂજા કર્તવ્યા નિશિ ભક્તિતઃ ॥૪૪॥ ઉપહારૈર્યથાલબ્ધૈઃ
શુદ્ધૈઃ શ્રીકૃષ્ણમર્ચયેત્ । સદાક્ષદેવતં મન્ત્રૈર્વતપ્રન્યોદિતૈઃ પુમાન્
॥૪૫॥ દેવપ્રયાદિયુતં કૃષ્ણં ગીતવાદ્યસમન્વિતમ્ । સમ્પૂજ્ય
વિધિના ભક્તઃ પાર્વદાંસ્તસ્ય ચાર્ચયેત્ ॥૪૬॥ સમ્પૂજ્ય સર્વદેવાંશ્ચ
પ્રણમ્ય વળ્લવત્ ભુવિ । બ્રાહ્મણાન્ પૂજયિત્વાથ તેભ્યો દદ્યાચ્ચ

કલ્પવા ॥૩૯॥ રોહિણી (રામમાતા) બળદેવ પૃષ્ઠીદેવી પૃથ્વી બ્રહ્મા રોહિણી
નક્ષત્ર કૃષ્ણાષ્ટમીતિથિ તથા માર્કંડેય બલિ વ્યાસ હનુમાન્ વિભીષણ કૃપાચાર્ય
પરશુરામ આ સાત ચિરજીવિઓ તથા અપ્સરાઓના પૃદ્ધો સાથે નૃત્ય
કરતા ગાનતત્પર ગન્ધર્વો, યમુનાનો ધરો, કાળીનાગ અને બીજાના બળ-
વાનના બાળચરિતાનુબધી ઉપકરણો તે મહાપ્રભા ચિત્રરૂપે ચિતરવા ઇચ્છાદિ
ચરિકચિત્ત યથાશક્તિ યથામતિ ચિતરીને પછી મતી નર ભક્તિતત્પર થઈ
પ્રયત્નથી પૂજનનો પ્રારંભ કરે ॥૪૦-૪૩॥ બાળકૃષ્ણાદિકની અર્ચાભૂતિઓ
તો સુવર્ણ કે રજત કે બીજા ધાતુથી યથાસપત્તિ કરાવીને પ્રતિષ્ઠાપન
કરવી પ્રતિષ્ઠાપેક્ષી તે ભૂતિઓની રાત્રિએ ભક્તિથી પૂજા કરવી ॥૪૪॥ મત-
કર્તા પુરૂષ શુદ્ધ-આશ્રયદોષ-નિમિત્તદોષ-ભાવદોષાદિકે રહિત યથાલબ્ધ
ઉપહારોવડે વ્રતઅથમા કહેવા મન્ત્રો બોલવાપૂર્વક અંગદેવતાઓએ સહિત
શ્રીકૃષ્ણનું અર્ચન કરે ॥૪૫॥ દેવકી આદિકે સહિત શ્રીકૃષ્ણનું ગીત વાદ્ય
પૂર્વક સમર્ચન કરીને તેમના પાર્વદોનું યથાવિધિ અર્ચન કરે ॥૪૬॥ શ્રીકૃષ્ણના
અગમૂત સર્વ દેવોનું સપૂજન કરીને (પૂજને અતે) અગસહિત તે શ્રીકૃ-
ષ્ણને દડવત્ પ્રણામ કરીને, બ્રાહ્મણોનું પૂજન કરીને તેમને દક્ષિણા યથા-

દક્ષિણામ્ ॥૪૭॥ તતો મુહૂર્તે દોલાયાં ચાલકુળં તમાદરાત્ ।
 સમ્પૂજ્ય નીરાજયિત્વા શનૈરાન્દોલયેત્પુમાન્ ॥૪૮॥ કયાં ચ જન્મા-
 ધ્યાયોક્તાં શૃણુયાદ્ભક્તિમાવતઃ । તતઃ કુશાસને સ્થિત્વા કુર્યાન્ના-
 ગરણં વ્રતી ॥૪૯॥ પ્રાતઃ કુર્યાન્મૂર્તિદાનં કૃત્વૈવોત્તરપૂજનમ્ । બ્રાહ્મ-
 ãાન્મોજયિત્વાથ સ્વયં કુર્વીત પારણામ્ ॥૫૦॥ સર્વેષ્વેવોપવાસેષુ
 દિવા પારણમિપ્યતે । ન રાત્રૌ પારણં કુર્યાદાશ્વાત્ પન્ચામૃતં હરેઃ
 ॥૫૧॥ एतेनैव વિધાનેન પ્રતિમાસં ચ યઃ પુમાન્ । કૃષ્ણાદમીવ્રતં
 કુર્યાદ્ધામુયાત્સ્વેષ્ઠિતતં હિ સ્તઃ ॥૫૨॥ एवं સંવત્સરં પૂર્ણ વ્રતં કૃત્વા
 જિતેન્દ્રિયઃ । મહાપૂજાં વિધાયાન્તે દ્વાચ્છવ્યાં ચ ગા. પુમાન્ ॥૫૩॥

શક્તિ આપે ॥૪૭॥ તેપછી વ્રતકર્તા નર મુહૂર્તમાત્ર પારણામા આળકૃષ્ણને
 આદરથી પધરાવીને પૂજન કરીને આરતી ઉતારીને ધીમેધીમે હિહોળે
 ॥૪૮॥ વ્રતી પુરૂષ શ્રીમદ્ભાગવતના દશમ સ્કંધમાં રહેલો જે જન્માધ્યાય
 તેમાં કહેલી ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણની દિવ્ય કથાને દર્શાસનમાં બેસીને ભક્તિ-
 ભાવથી સાંભળે તેપછી દર્શાસનમાં રહીને ભગવદ્કરે જેમકે આતો વ્રત
 છે, અન્યઆતો વ્રતભગ થાય ॥૪૯॥ પ્રાતઃ કાળમાં ઉડીને (નિત્યકર્મ કરીને)
 પ્રથમ દિવસે સ્થાપીને પૂજેલી તે શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિમાનું ઉત્તરપૂજન કરીને
 તેનું બ્રાહ્મણને દાન કરે પછી બ્રાહ્મણને જમાડીને સ્વયં વ્રતી પારણા કરે
 ॥૫૦॥ સર્વકોઈ ઉપવાસીમાં પારણા પરદિને દિવસેજ કરે, પણ 'ઉત્સવને
 અતે પારણા કદા છે' એમ માનીને રાત્રિએ નજ કરે રાત્રિએ પૂજને અતે
 પૂજ કરતા બાકી રહેલું, પથામૃતરૂપ ભગવત્પાદોદકનું ઢિચિત્ પાનમાત્ર
 કરે તેટલામાત્રથી ઉત્સવને અતે પારણાની નિષ્પત્તિ થાય છે, એમ થવા
 થીઁ અર્ધરાત્રિએ જે ભોજનનો નિષેધ કયો છે તેનુપણ ઉલ્લપન થતું નથી
 ॥૫૨॥ આ સાવત્સરિક જન્માષ્ટમી ઉત્સવ વ્રતવિશેષ કહ્યો આ મેં કહેવા
 વિધાનથીજ પ્રતિમાસ જે જન કૃષ્ણાષ્ટમીનું વ્રત કરે તે ઇષ્ઠિત ઐહિક
 પારલૌકિક સમગ્ર ફળને પામે ॥૫૩॥ એરીતે વ્રતી પુરૂષ સંપૂર્ણ એક વર્ષ
 પર્યંત છતેન્દ્રિય થઈ વ્રત કરીને સંવત્સરને અતે મહાપૂજા કરીને, વ્રતના
 સાદ્ગુણ્ય માટે સચ્ચા પેનું આદિકનું દાન કરે, અર્થાત્ ઉદ્યાપન કરે ॥૫૩॥

આદાવન્તેઽથવા મધ્યે કુર્યાદુદ્યાપનં વ્રતી । તેન સાઙ્ગં વ્રતં સર્વા-
ન્કામાન્ ફલતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૫૪॥ વાર્ષિકં તુ વ્રતં કાર્યં પ્રતિવર્ષં
યથાવિધિ । રુઘ્ણઃ પ્રસન્નો ભવતિ વ્રતિભ્યસ્તેન નિશ્ચિતમ્ ॥૫૫॥
ઉદ્યાપનં વ્રતસ્યાસ્ય કથયામિ સમાસતઃ । મણ્ડલં સર્વતોભદ્રં
કર્તવ્યં મણ્ડપોત્તમે ॥૫૬॥ તસ્યોપરિ પ્રતિષ્ઠાપ્ય તામ્રકુમ્ભં જલા-
ન્વિતમ્ । ઘેષ્ટયેચ્છેતવલ્લેણ નવરત્નસમન્વિતમ્ ॥૫૭॥ પશ્ચપલ્લવ-
સંયુક્તં પૂર્ણપાત્રસમન્વિતમ્ । કાર્યઃ સુવર્ણેનૈકેન દેવકીસહિતો
હરિઃ ॥૫૮॥ અશક્તસ્તુ તદર્થેન કુર્યાદ્વ્રતિકૃતિં હરેઃ । રોહિણ્યા
સહિતં ઘેન્દું રૌપ્યં કૃત્વાર્ચયેદ્વ્રતી ॥૫૯॥ ચતુર્વિંશતિસક્લ્યાપાઃ
સ્યાલીઃ પાયસસમ્મૃતાઃ । નિવેદયિત્વા હરયે દધાન્નિમેષ્ય એવ તાઃ
॥૬૦॥ દીપમાલા ઘૃતેનૈવ કર્તવ્યા હરિમન્દિરે । હોમઃ પુરુષસૂક્તેન

વ્રતકર્તા જન તે વ્રતનું ઉદ્યાપન વ્રતના આરંભસમયે કે વ્રતના મધ્ય-
ભાગમાં કે વ્રતની સમાપ્તિસમયે કરે. તે ઉદ્યાપન કરવાથી તે વ્રત સાંગ
સંપૂર્ણતાને પામે છે અને સર્વ કામોને નિશ્ચે સંપાદન કરેછે ॥૫૪॥ તે આ
વાર્ષિક જન્માષ્ટમી વ્રત પ્રતિવર્ષ યથાવિધિ શક્ત પુરૂષ કરે, તેણે કરીને
કૃષ્ણ ભગવાન તે વ્રતીઓ ઉપર નિશ્ચે પ્રસન્ન થાયછે ॥૫૫॥

હવે આ વ્રતનો ઉદ્યાપનપ્રકાર સંક્ષેપમાં કહુંછું તેને સાંભળો. રમણીય
મંડપ કરાવીને તેમાં સર્વતોભદ્રમંડળ કરીને, તે મંડળના મધ્યમાં સ્વચ્છ
જળ ભરેલો, નવ સંખ્યાનાં રત્નોએ સહિત, આઝાદિ પાંચ પદ્મવોએ
સમલંકૃત, પૂર્ણપાત્રે સહિત એવો તામ્રકુમ્ભ પ્રતિષ્ઠાપન કરીને તેને ઘેત
વસ્ત્રથી વીંટી દે. એક સુવર્ણપરિમિત સુવર્ણથી દેવકીસહિત શ્રીહરિની
મૂર્તિ સોનીપાસે કરાવે (સોળ માપાનો એક સુવર્ણ કહેવાય) ॥૫૬-૫૮॥
અશક્ત વ્રતીતો અર્ધ સુવર્ણ (આઠ માપા) પરિમિત સુવર્ણથી હરિ-
પ્રતિમા કરાવે. રોહિણીનક્ષત્રે સહિત ચંદ્રમા રજતથી કરાવે. અનંતર
તેમના અર્ચનનો આરંભ કરે ॥૫૯॥ ચોવીશ યાળીયોમાં પાયસાન્ન
(દુધપાક) ભરીને ભગવાનને નિવેદન કરીને તે પાયસપરિપૂર્ણ યાળીઓ
વિપ્રોને આપે ॥૬૦॥ હરિના મંદિરમાં ઘૃતથીજ દીપમાળા કરે. પુરૂષ-

કાર્યો વા નામમન્વતઃ ॥૬૧॥ ચતુર્વિંશતિસહ્સ્રાકાન્દ્રાહ્ણાન્મોજ-
યેત્તતઃ । યથાશક્ત્યર્ચયેત્તાંશ્ચ ગન્ધચક્ષુવિભૂષણૈઃ ॥૬૨॥ સોપસ્કરં
તામ્રકુમ્ભં સુવર્ણ ગાશ્ચ શક્તિતઃ । યથાવિધિ બ્રાહ્મણેભ્યો દદ્યાન્મૂ-
રુષ્ણતુષ્ટયે ॥૬૩॥ ઘૃતપાત્રં તિલપાત્રં મુદ્રિકાં ચ કમણ્ડલુમ્ । ઉપા-
નહૌ ચ ચક્ષાણિ શય્યાં દદ્યાદિશેષતઃ ॥૬૪॥ શ્રાદ્ધે દાને તથા હોમે
તીર્થયાત્રાવ્રતેષુ ચ । વિત્તશાસ્ત્ર્યં ન કુર્વાત યદીચ્છેદ્વિપુલં ધનમ્
॥૬૫॥ પાત્રેષુ ધર્મકાર્યેષુ વિત્તશાસ્ત્ર્યં કરોતિ યઃ । સર્વધર્મવિનિ-
ર્મુક્તો નરકે સ નિમજ્જતિ ॥૬૬॥ સર્વવ્રતેષુ સામાન્યા બ્રહ્મચર્યાદયો
યમાઃ । પાલનીયાઃ પ્રયત્નેન સ્ત્રીમિઃ પુમ્મિશ્ચ સર્વશઃ ॥૬૭॥ વ્રતં
પ્રોક્તમિદં પુણ્યં શ્રીહરેર્મથુરામુવ । કામદં રક્ષિમણીભર્તુઃ સર્વેપાં

મૂળથી અથવા નામમન્વ-મૂળમન્વથી યથાધિકાર હોમ કરવો ॥૬૧॥
તેપછી ચોવીશ બ્રાહ્મણોને જમાડે અને યથાશક્તિ વસ્ત્ર વિભૂષણોવડે
તેઓનું પૂજન કરે ॥૬૨॥ ઉપસ્કરે સહિત તામ્રકુલ, મુવર્ણ અને ગાય
યથાવિધિ યથાશક્તિ બ્રાહ્મણોને શ્રીકૃષ્ણની પ્રસન્નતા માટે (ભગવાનની
પ્રસન્નતાનીજ એક કામના રાખીને) આપે ॥૬૩॥ ઘૃતપાત્ર તિલપાત્ર
મુવર્ણાદિમુદ્રા કમણ્ડળ પગરખા વસ્ત્રો અને શય્યા વિશેષપણે આપે
॥૬૪॥ જો વિત્ત હોમ તો શ્રાદ્ધ દાન હોમ તીર્થયાત્રા અને વ્રતાદિકમા
વિત્તશાસ્ત્ર્ય (ધનસંકોચરૂપ) નજ કરે જો કરે તો શ્રાદ્ધાદિકના ધન
સમૃદ્ધિરૂપ ફળને કે ખીજા કોઈ અર્થને ન પામે ॥૬૫॥ કેવળ ફળથી
પ્રચ્યુત થાય એટલુજ નહિ કિંતુ સત્પાત્રમા અને ધર્મકાર્યોમા કરેલા વિત્ત
શાસ્ત્રથી સર્વ ધર્મચક્રી પ્રચ્યુત થઈ અધર્મથી અભિભૂત થતા નરકમાપણ
પડેછે માટે ઉદ્ધાપનાદિ ધર્મકાર્યમા ધનશાસ્ત્ર્ય ન કરવું ॥૬૬॥ સર્વવ્રતોમા
સાધારણ બ્રહ્મચર્યાદિ યગો સર્વ પુરૂષોએ અને સ્ત્રીઓએ પ્રયત્નથી પાળવા
॥૬૭॥ આ વ્રત મથુરામા પ્રાદુર્ભાવ પામેવા દ્વારકાથીશ રૂકિમણીકાત
શ્રીહરિને પરમપ્રિય, સર્વકામપ્રદ અને મહત્પુણ્ય છે (જેમ મથુરામા 'આ
મારૂ પ્રાદુર્ભાવનું સ્થાન છે' એમ માનીને ભગવાનને સેદાનુબંધ વર્તે છે
જેમ દ્વારિકામા 'આ મારૂ સામાન્યસ્થાન છે' એમ માનીને સેદાનુબંધ

દ્વારિકાપતેઃ ॥૬૮॥ શ્રીકૃષ્ણજન્મદિવસે યશ્ચ મુક્તે નરાધર્મઃ । સ
મવેન્માતૃગામી ચ બ્રહ્મહત્યાં લમેત ચ ॥૬૯॥ ઉપવાસાસમર્થશ્ચેત્
ફલાહારાદિના વ્રતમ્ । યથાશક્તિ પ્રકુર્વાત હાપયેન્ન ત્વિદં કચિત્
॥૭૦॥ इति प्रोक्तो मया भक्ता ! युष्मभ्यं हि समासतः । जन्माष्टमी-
व्रतविधिः कर्तव्यो यो मदाश्रितैः ॥७१॥ य इति शृणुयाद्भक्त्या
पठेद्वापि समाहितः । पुमान् सोऽपि व्रतफलं प्राप्नुयाच्चात्र संशयः
॥७२॥ सुव्रत उवाच—इत्यादिद्वय निजान्भक्तान्प्रहृष्टैस्तैः स वन्दितः ।
स्वावासं पुनरागच्छत्सस्यस्थानं ययुर्जनाः ॥७३॥ सान्ध्यं विधिं

વર્તે છે. જેમ રૂકિમણીમાં 'આ મારી અસાધારણ મહિથી છે' એમ માનીને
પ્રેમવિશેષ વર્તે છે. તેમ ઉક્ત વ્રતમાં નિષાવાળા પોતાના ભક્તો ઉપર તે
આ ભગવાનને શ્રેષ્ઠાનુબન્ધ વર્તે છે. સમસ્ત પ્રાપ્તું નિવારક હોવાથી આ
વ્રત સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્ય છે અને સમગ્ર કળને આપનાર હોવાથી મહત્ પુણ્ય
છે) ॥૬૮॥ જે પુરૂષ શ્રીકૃષ્ણ જન્મદિવસે વ્રતનો અનાદર કરીને અજ્ઞને
જન્મે છે તે નરાધમ હોઈને માતૃગમન અને બ્રહ્મહત્યારૂપ મહાપાતકથથી નહિ
ન્યૂન પાતકને પામેછે ॥૬૯॥ જે ઉપવાસમાં અસમર્થ હોય તો કૃળાહારાદિ
કરીને યથાશક્તિ આ વ્રતનું અનુષ્ઠાન કરે. ક્યારેયપણ આ વ્રતનો નજ
પરિત્યાગ કરે ॥૭૦॥ હે ભક્તા ! આ પ્રકારે મં તમોને સંક્ષેપમાં જન્મા-
ષ્ટમી વ્રતનો અનુષ્ઠાનપ્રકાર કહ્યો. ઉપદેશને અનુસારે આ વ્રત અમારા
આશ્રિત સર્વેએ અનુષ્ઠાન કરવું ॥૭૧॥ જે પુરૂષ આ મેં કહેલા વ્રતવિધિને
સાવધાન થઈ સાંભળે છે ભક્તિથી પાઠ કરે તેપણ આ વ્રતના કળને પામેછે
એમાં સંશય નથી, અર્થાત્ આમાં અનસૂયા શ્રદ્ધા અને પ્રીતિને લીધે કાળે
કરીને અનુષ્ઠાનતત્પર થઈને અનુષ્ઠાનકળને પામેછે અથવા અનુષ્ઠાનકળથી
શ્રવણ પઠનની આ સ્તુતિ કરીછે ॥૭૨॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન!
એરીતે ભગવાન શ્રીહરિ પોતાના ભક્તોને ઉપદેશ કરીને તેમણે ભક્તિથી
વંદન કર્યા થકા ફરી સ્વસ્થાનમાં પધાર્યા અને હરિજનો ભગવદુપદેશથી
સંતૃપ્ત થઈને સ્વસ્વસ્થાનને પામ્યા ॥૭૩॥ હે નરેન્દ્ર ! સ્વસ્થાનને પામેલા
ભગવાન સંધ્યામાં કરવાનો સર્વ વિધિ યથાવિધિ કરીને, શ્રીકૃષ્ણનામોને

તત્ર વિધાય સર્વે શ્રીકૃષ્ણનામાનિ પઠન્મુચેન । સમાસ્તતાયાં ભુવિ
મધ્યયામદ્વયે સ સુષ્યાપ નિશો નરેન્દ્ર ! ॥૭૪॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने
नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे सारङ्गपुरे जन्माष्टभ्युत्सवे व्रतविधिनिर-
णणत्तमैकादशोऽध्याय ॥११॥

સુમત ઉવાચ—ઉપસ્યુત્યાય ભગવાનદમ્યામાહ્નિક નૃપ ! । હત્વા
ચકાર સ્નાચાર્યસમર્ચનમહોત્સવમ્ ॥૧॥ ઉદ્ધવસ્વામિન પૂજા
સમાપ્યાભ્યર્ચ્ય ઘર્ણિન । તત્ સ મણ્ડપ રમ્ય ધન્ધયામાસ પાર્ષદે
॥૨॥ વિચિત્રચત્સોભાદ્યે કદલીસ્તમ્ભમણ્ડિતે । તર્સિશ્ચ દેવતા

મુખથી ઉચ્ચારતા થકા વ્રતસમુચિત તૃણાસન (સાદડી) આદિકથી
આચ્છાદન કરેલી પૃથ્વી ઉપર સમ્પન્ની રાત્રિના મધ્યમ ભે પહોરપર્યંત
સુધ રહ્યા રાત્રિના વચવા ભે પહોર નિદ્રા કરવાનું અને વ્રતના પૂર્વ
દિવસાદિકમા ભૂમિશયન કરવાનું સ્મૃતિવાદ્યોએ કહેલું છે, માટે ભગવાને
તેમ કહ્યું ॥૭૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે સારંગપુરે
જન્માષ્ટમ્યુત્સવે વ્રતવિધિનિરૂપણનામૈકાદશોઽધ્યાય. ॥૧૧॥

૧ અધ્યાય ૧૨ ભો.

સુમતઃપિ કહેછે—હે નૃપ ! ભગવાન શ્રીહરિએ જન્માષ્ટમી દિવસે
ઉપ કાળ (પાંચ ઘડી રાત્રિ બાકી રહે તે કાળ)મા ઉઠીને નિત્યકર્મ કરીને
પોતાના આચાર્ય શ્રીરામાનંદસ્વામીના સમર્ચનનો મહોત્સવ કર્યા, કેમકે
આજ તિથિએ પ્રાતઃકાળે પૂજ્ય ગુરુનો જન્મ સમય હતો ॥૨॥ ઉદ્ધવના
અવતારભૂત શ્રીરામાનંદસ્વામીની પૂજા પરિસમાપ્ત કરીને નૈષ્ઠિક વહ્નિ
ઓની યથોચિત પૂજા કરીને એક રમણીય મંડપ તેના નિર્માણમા ત્રિપુલ
પાર્ષદો પાસે કરાવ્યો ॥૨॥ વિચિત્ર વસ્ત્રો અને કેળના ચામણાવડે સુશોભિત
તે મંડપમા શ્રીકૃષ્ણ અને તેમના અગદેવોનો પીઠ (દેવસ્થાપનને યોગ્ય

૧ આ અધ્યાયમા સારંગપુરમા ભગવાને કરેલો જન્માષ્ટમીમહોત્સવ અને
ભક્તોને આપેલા સદુપદેશાદિકનો અનુવાદ થયો ॥

પીઠં કારયમાસ શોભનમ્ ॥૩॥ સર્વેર્મકજનૈઃ સાકં નિરાહારઃ સ
તદિને । પ્રતિમાઃ કારયમાસ હૈમીઃ પૂજયિતું નિશિ ॥૪॥ દિનં તુ
સફલં નિન્યે કૃષ્ણકીર્તનગાયનૈઃ । નિશિ સ્નાત્વા મહાપૂજાં પૂર્વો-
ક્તવિધિનાકરોત્ ॥૫॥ કૃષ્ણં ચ દેવકીં નન્દં યશોદાદ્યાશ્ચ દેવતાઃ ।
પશ્ચામૃતેન સંસ્નાપ્ય સોઽભ્યપિશ્વત્સદમ્બુમિઃ ॥૬॥ મહામિપેકં
કૃત્યૈવ નર્ધનૈર્ધસ્યભૂષણૈઃ । સુગન્ધિના ચન્દનેન કૌઙ્કુમેનાક્ષતૈઃ
શુભૈઃ ॥૭॥ નાનાવિધૈઃ સુરમિમિઃ પુષ્પૈશ્ચ તુલસીદલૈઃ । દુર્વયા
વિલ્વપત્રૈશ્ચ પૂજયામાસ કેતકૈઃ ॥૮॥ ઉચ્ચારયન્નામમન્ત્રં પ્રતિપત્રં સ
વૈષ્ણવમ્ । કૃષ્ણમાનર્ચ રુચિરૈઃ સહસ્રતુલસીદલૈઃ ॥૯॥ ધૂપં દીપં
તતઃ કૃત્વા નૈવેદ્યં સ ચતુર્વિધમ્ । સમર્પ્ય ફલતામ્બૂલદક્ષિણા-
ભિરપૂજયત્ ॥૧૦॥ મહાનીરાજનં કૃત્વા દત્ત્વા પુષ્પાઞ્જલિં તતઃ ।
નત્વાભ્યર્ચ્ય ગ્રાહ્યણાંશ્ચ સ પૂજાં તાં સમાપયત્ ॥૧૧॥ કૃષ્ણમાન્દો-

આસન) સુશીલન કરાવ્યો ॥૩॥ ભગવાને તે જન્માષ્ટમી દિવસે સર્વ ભક્ત-
જનો સાથે સ્વયં નિરાહાર રહીને, રાત્રિએ પૂજા કરવા રમણીય શ્રીકૃષ્ણ-
દિક્ક પ્રતિમાઓ કાંચનમયી કરાવી ॥૪॥ તે આખો દિવસ તો ભગવદ્ગુણ-
ધીર્તન ગાયનવડે નિર્ગમન કર્યો. પછી રાત્રિએ નિર્મળ દ્વલગુનદીના જળથી
સ્નાન કરી યથાવિધિ મહાપૂજા કરી ॥૫॥ કૃષ્ણ વસુદેવ દેવધી નંદ યશોદા
અને ધીરુ તેમના અગભૂત દેવતાઓને પચામૃતથી સ્નાન કરાવી, પાવન
સુગન્ધિ શીતળ જળવડે અભિષેક કર્યો ॥૬॥ મહાભિષેક કરીને, તદનંતર
નવીન વસ્ત્ર વિભૂષણો, સુગન્ધિ કુંકુમયુક્ત અંદન, શુભ અક્ષત, નાનાવિધ
સુરભિ પુષ્પો, તુલસીદળ, દુર્વા ભિલ્વપત્ર અને કેવડે વિગેરેવડે પૂજા કરી
॥૭-૮॥ અનંતર એક એક વૈષ્ણવ નામમંત્રને એક એક તુલસીદળના
અર્પણ સમયે ઉચ્ચારતા થકા સુદર સહસ્ર તુલસીદળવડે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા
કરી ॥૯॥ તેપછી ભગવાને ધૂપ દીપ સમર્પાને, ભક્ષ્ય ભોજ્યાદિ ચાર પ્રકાર-
નું નૈવેદ્ય નિવેદન કરીને, કળ તાંબૂળ દક્ષિણાદિવડે પૂજા કરી ॥૧૦॥ તેપછી
મહાઆરતી ઉતારીને પુષ્પાંજલિ સમર્પાને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને, અને
પૂજના અંગભૂત વિપ્રપૂજન કરીને તે મહાપૂજાની સમાપ્તિ કરી ॥૧૧॥

લયન્ પ્રેક્ષે તજ્જન્મચરિત સ ચ । ઋષ્વન્માગવતપ્રોક્ત નિનાય
 રજની તુ તામ્ ॥૧૨॥ પ્રાત પુનર્નિત્યકૃત્ય વિધાયોત્તરપૂજનમ્ ।
 કૃત્વા મૂર્તીર્ગ્રાહણાય દત્ત્વા વિપ્રાનમોજયત્ ॥૧૩॥ સ્વં દૃષ્ટ્વા પારણાં
 કર્તુમીહમાનેભ્ય આત્મનઃ । ભક્તેભ્યો દર્શન દત્ત્વા તતથક્રે સ
 પારણામ્ ॥૧૪॥ અપરાહ્ને સમાયાં ચ નદીતીરે સુશોભને । સ્થિત
 પરિવૃત્તો ભક્તૈઃ સદ્ગર્માસ્તાનશિક્ષયત્ ॥૧૫॥ પ્રશ્નોત્તરેરનેકૈશ્ચ
 ભક્તાનાં વિતુષામપિ । ઉદચ્છિન્નત્સંશયાશ્ચ પ્રથયન્સ્યં યશોઽમલમ્
 ॥૧૬॥ સર્વેઽપિ તં ભક્તજના પૂજયન્તિ સ્સ સાદરમ્ । સિતૈઃ પીતૈ
 સ્તથા રક્તૈર્ધૃતૈર્હેમૈર્વિભૂષણૈ ॥૧૭॥ ચન્દ્રને પુષ્પહારૈશ્ચ મુક્તાશેષ
 રપક્લિમિ । ઉપહારૈર્યદુર્ધિધેસ્ત સમ્પૂજ્ય વયમ્દિરે ॥૧૮॥ પોરા
 સર્વેઽપિ તં ભક્ત્યા સેવમાનાશ્ચ તજ્જનાન્ । પ્રમું સન્તોષયામાસુ

અનતર બાળકૃષ્ણને પારણામા પધરાવીને હિંદોળતા થકા, તેમના બાગ
 વતમા કહેલા દિવ્ય જન્મચરિત્રને સાક્ષળતા થકા તે રાત્રિ બાગરણુધી નિર્ગ
 મન કરી ॥૧૨॥ નવમીના પ્રાત કાળમા સધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરીને, ફરીથી
 ઉત્તરપૂજન કરીને, તે કાચનમયી પ્રતિમાઓ વિપ્રને આપીને બહુ બ્રાહ્મણોને
 શુભાન્નથી વૃક્ષ કર્યા ॥૧૩॥ ત્યારપછી પોતાના ચરણના દર્શન કરીને જ
 પછીથી જન્મવાના નિશ્ચયવાળા ભક્તોને પોતાનુ દર્શન આપીને પછીથી પોતે
 પારણા કર્યા ॥૧૪॥ અપરાહ્ને (દિવસનો ચોથો કાળ) કૃત્તુનદીના તટમા
 મુશોભન સ્થાનમા સભાની બેઠક બનાવીને પોતે સિદ્ધાગનમા સરાજમાન
 થઈ ભક્તોથી વીંટાયાથકા તે ભક્તોને બાગવતધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો ॥૧૫॥
 સભામા જે શ્રદ્ધાસુ ભક્તો કે પડિતો હતા તેમણે પુછેલા અને પ્રશ્નોના સદુ
 ત્તરો આપવાવડે તેમના સરાયોને ટાળવાથી પોતાનુ નિર્ભળ યશ પ્રખ્યાપન
 કર્યું ॥૧૬॥ તે સમયે સમસ્ત લખજનોએ તે ભગવાન્ શ્રીહરિની આદરથી
 પૂજા કરી (પૂજા પદાર્થોને કહેછે-) શ્વેત પીત રક્ત વસ્ત્રો, સુવર્ણમય વિભૂ
 પણો, ચંદન, પુષ્પહારો, મોતીના તોરાઓની પક્ષિઓ અને અન્ય અનેક
 આરતી આદિક ઉપહારોવડે ભગવાનની પૂજા કરીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા
 ॥૧૭-૧૮॥ સારગપુરવાગી સર્વે સ્ત્રીપુરુષ ભક્તજનો દબાદિ દોષે રહિત

સહિયો દમ્મવર્જિતાઃ ॥૧૯॥ દેશાન્તરીયાઃ શતશો જનાસ્તં ભક્ત-
વત્સલમ્ । મુનિમિઃ પાર્ષદૈઃ સાકં સમ્મોજયિતુમાર્થયન્ ॥૨૦॥
તતસ્તેપાં સ ભગવાન્પૂર્ણં કર્તુ મનોરથમ્ । ઇચ્છંસ્તત્પ્રાર્થનાં રાજંસ્ત-
દાનીમન્વમોદત ॥૨૧॥ તતઃ ક્રમેણ ધનિકા ભક્તાસ્તં મુનિમિઃ
સહ । પાર્ષદાયેશ્ચ ભક્ત્યૈવ મોજયન્તિ સ્સ તેઽન્વહમ્ ॥૨૨॥ एवं
નિવસતસ્તસ્ય ભક્તાનન્દનિઘેર્હરેઃ । વ્યતીયાય નમોમાસઃ પ્રાપ્તા ચ
ઋપિપંચમી ॥૨૩॥ સત્પરિપૂજાસહિતં સ તત્તુ સ્ત્રીઃ કારયામાસ વ્રતં
ચ સર્વાઃ । તાસાં રજોદૂપણમધ્દજાતં સંશોધયન્ નિર્મલધર્મપોષ્ટા
॥૨૪॥ इति श्रीम० ना० च० ध० शा० चतुर्थप्रकरणे सारङ्गपुरे जन्माष्टन्युत्सवे
व्रताचरणनिहपणनामा द्वादशोऽध्यायः ॥૧૨॥

અર્થ શ્રદ્ધા અને આદરથી ભગવાન અને તેમના અનન્ય ભક્તોની સેવા
કરતા થકા તે પ્રભુને બહુ સંતુષ્ટ કરી દીધા ॥૧૯॥ તે સમયે દેશાંતરના
હરિજનો સોએસો ભેગા મળીને, તે ભક્તવત્સળ ભગવાનને અને તેમના
મુનિપાર્ષદાદિકને જમારવાની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૨૦॥ હે રાજન્ !
તેપછી તે ભગવાને તેમનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા તેમની પ્રાર્થના તેજ
સમયે સ્વીકાર કરી ॥૨૧॥ તેપછી ભગવાનની આજ્ઞા પામેલા ધનાઢ્ય તે
ભક્તોએ અનુક્રમે પ્રતિદિન ભગવાન અને તેમના સાધુ પાર્ષદાદિકને ભક્તિ-
થીજ (સ્વાદુ પાવન વિવિધ ઉત્તમ ભોજ્યાન્નવડે) અત્યત તૃપ્ત કર્યા
॥૨૨॥ એરીતે અનેક અનન્યભક્તોએ અનુદિન સેવા કરાતા, તે ભક્તોને
અત્યત આનંદ આપતા, સારંગ નગરમાં નિવાસ કરી કહેલા તે ભગવાન
શ્રીહરિને શ્રાવણમાસ વીતિ ગયો અને ઋષિપંચમી (ભાદ્રશુક્લ પંચમી)
આવી પહોંચી ॥૨૩॥ તે પંચમીએ નિર્ભળ ધર્મમાર્ગના સંરક્ષક આ ભગવાને
સ્ત્રીયોના આખા વર્ષમાં રજસ્વળાપણુ આવતાં થતા દોષના નિવારણ માટે
તે ઋષિપંચમી નામનું વ્રત સપ્તર્ષિ પૂજાએ સહિત તે સમસ્ત સ્ત્રીયો પાસે
કરાવ્યું ‘સ્ત્રીયો પાસે કરાવ્યું’ એમ કહેવાથી આ વ્રત સ્ત્રીયોએજ અવશ્ય
કરવાનું બણ્યું ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિશ્વરને...ચતુર્થપ્રકરણે સારંગ-
પુરે જન્માષ્ટન્યુત્સવે વ્રતાચરણનિરૂપણનામા દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૨॥

સુવત ડવાવ—અથ રાધાપ્રમી પ્રાપ્તા તસ્યાં કૃષ્ણં ચ રાધિકામ્ ।
 પૂજયિત્વોત્સવ ચક્રે મધ્યાહ્ને નૃપતે । પ્રભુઃ ॥૧॥ મોજયિત્વા તતો
 વિપ્રાન્ ભગવાન્સ સદ્ગુણાઃ । મુક્ત્વા મક્તજનૈઃ સાકં ન્યપીદત્પીઠ
 ઉત્તમે ॥૨॥ તસ્મિન્પુરે તદીક્ષાર્થે કાર્યાયનનિવાસિન । મક્તાસ્તસ્ય
 પ્રતિદિનમાજગ્મુશ્ચ પુનર્યયુ ॥૩॥ નિત્ય તે પ્રાર્થયન્તિ સ્વપ્રામા
 ગમનાય તમ્ । આગમિષ્યામિ ચો પ્રામમિત્યુવાચ ચ તાન્પ્રભુ ॥૪॥
 એકચિત્તા પ્રભુ નેતુ સ્યપ્રામ દદનિશ્ચયા । તદ્દામમુલ્યા માજગ્મુ-
 સ્તદિને તત્ર પત્તને ॥૫॥ ક્ષત્રધીરો વાસ્તુનામા તત્પત્ની ચ સિતા
 મિથા । અન્યા તત્તત્ત્રી સ્વમર્યાદયા માનશૂરશ્ચ તત્સુતઃ ॥૬॥ વૈલાખ્ય

અધ્યાય ૧૩ મો.

સુવતઃપિ કહેછે—હે નૃપતે ! ત્યારપછી રાધાઅપ્રમી આવી તે
 દિવસે ભગવાને રાધિકા અને કૃષ્ણની યથાવિધ પૂજા કરીને મધ્યાહ્ને તેનો
 મહોત્સવ કર્યો ॥૧॥ તેપછી હલ્લરોહલ્લર વિગ્રોને જમાડીને પોતેપણ જમીને,
 ભક્તજનોથી વીંટાળીને સમુવત સુદર સિંહાસનમાં સરાજમાન થયા ॥૨॥
 તે સારંગપુરમાં કારીયાણી આમના હરિભક્તો ભગવાનના ચરણકમળના
 દર્શન કરવા પ્રતિદિન આવતા હતા અને પાછા જતા હતા, તે આ હરિભક્તો
 પોતાને ગામે પધારવા માટે શ્રીહરિની પ્રતિદિન પ્રાર્થના કરતા હતા પ્રભુ
 શ્રીહરિએ તેમની પ્રાર્થના સ્વીકારીને પ્રાર્થનાને અનુસારે તમારે ગામ હું
 આવીશ' એમ તેમને કહ્યું ॥૩-૪॥ તે રાધાઅપ્રમી દિવસે કારીયાણી
 ગામના નિવાસી મુખ્ય મુખ્ય ભક્તો એકમતવાળા થઈને ભગવાનને
 પોતાને ગામે તેડી જવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરીને તે સારંગપુરનામાં આવ્યા
 ॥૫॥ તેમને નામથી કહેછે—ક્ષત્રિયોમા મહાશૂર વાસ્તુનામે, તેમની
 સિતા અને સ્વમરી નામની બે ભાર્યાઓ, માનશૂર નામનો તેમનો પુત્ર,
 વેવો નામનો બીજો એક ક્ષત્રિય, વીર કામ રાઘવ આ ત્રણ વૈશ્યો, આ

૧ આ અ યાચમા ભગવાનને ભક્તપ્રાર્થનાથી કારીયાણીમાં યએતો નિવાસો
 તસવ નિરૂપણ કર્યો છે

ક્ષત્રિયશ્ચાન્યો વીરઃ કામશ્ચ રાઘવઃ । एते वैद्यस्तथैतेषां भगिनी
 દેવિકામિધા ॥૭॥ કર્ણો દેવાદયશ્ચાન્યે ભક્તા ભગવતો દૃઢમ્ ।
 તથૈત્ય પ્રાર્થમાયાસુર્ભગવન્ ! ગ્રામમેહિ નઃ ॥૮॥ તેષાં નિષ્કપટં માવં
 દૃષ્ટોવાચ હરિઃ સ તાન્ । યૂયં મદીયા મો ભક્તા ! ગ્રામો વોઽપિ
 મમૈવ હિ ॥૯॥ યુષ્માકં પ્રીતયે તત્ર સહ મુન્યાદિમિ. કિલ । આગમિ-
 પ્યામ્યહં પ્રાતર્યૂયમદૈવ ગચ્છથ ॥૧૦॥ ઇત્યુક્તાસ્તેઽતિસંહૃષ્ટા જગ્મુઃ
 સ્વં ગ્રામમુત્સુકાઃ । તદર્થે યદ્ય સાહિત્યં તત્તુ તૈઃ પ્રાગુપાર્જિતમ્ ॥૧૧॥
 તતો નયમ્યામશ્ચિલૈઃ પરીતઃ સ્વભક્તસન્નૈર્હરિરપ્યયાસીત્ । નંતમ્ય
 માનોઽશ્રુકલાકુલાક્ષૈઃ પૌરૈઃ સ કાર્યાયનમાપ શીઘ્રમ્ ॥૧૨॥ વાદિ-
 ગ્રનિધ્વાનનિનાદિતાશાસ્તં વાસ્તુમુત્યા હરિમભ્યુપેત્ય । ભક્તાશ્ચ

ત્રણુની દેવિકા નામની ભગિની, કર્ણુ દેવ આદિક બીજા ભક્તો, તે આ સર્વે
 ભગવાનના દૃઢ ભક્તો ત્યા આવીને 'હે ભગવન્ ! અમારા ગ્રામને આપ
 પધારીને સમલકૃત કરો' એમ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૬-૮॥ તેમનો નિષ્ક-
 પટ ભાવ ભાળીને ભગવાને તેમને પ્રીતિથી એમ કહ્યું કે-હે ભક્તા ! તમો
 અમારાજ છો તેથી તમારૂં ગ્રામપણુ અમારૂંજ છે (એમા પ્રાર્થનાની જ
 રૂ નથી) તો હું તમારી પ્રસન્નતા માટે મુનિ વિગેગેની સાથે ત્યા પ્રાત કાળે
 નિશ્ચે આવીશ તમો તો આજજ આગળ બવ ॥૬-૧૦॥ હે રાજન્ ! આ
 પ્રકારે ભગવાને પ્રેમપૂર્વક કહેલા તે ભક્તો સંતુષ્ટ થઈને, ભગવાન પધારવાના
 નિશ્ચયથી સમુત્સાહ પામીને પોતાને ગામે ગયા ભગવાન પધારે ત્યારે તેમની
 સેવામાટે જે સાહિત્ય બેઠએ તેતો તેમણે પ્રથમથીજ તૈયાર કરી રાખ્યુ
 હતું ॥૧૧॥ અનંતર ભગવાન્ સ્વામિનારાયણપણુ ભાદ્રપદમાસની શુક્લ
 નવમીએ પોતાના સમગ્ર ભક્તસંઘોથી વીંટાઈને, પોતાનો વિરહ નહિ સહન
 થવાના સ્વભાવવાળા હોવાથી અશ્રુધારાથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા સારંગપુર
 નિવાસી ભક્તોએ વારેવારે પ્રણામ કર્યા થકા ત્યાથી નીકળ્યા તે જલદી
 કારીયાણી ગ્રામને પામ્યા ॥૧૨॥ વાસ્તુપ્રમુખ ભક્તો સ્ત્રી પુત્રાદિકને સાથે
 લઈને વિવિધ વાજાત્રાના શબ્દોવડે દશ દિશાઓને ગતવી મુકતાથકા, પોતાને
 ગામે પધારેલા ભગવાનને સન્મુખ બંધને, પ્રણામ કરીને તે આત્મનાથ

સચ્ચીતનયા. પ્રણમ્ય ગ્રામં નયન્તિ સ્મ તમાત્મનાથમ્ ॥૧૩॥ વાસ્તો
 ગૃહે સ ભગવાનુત્તતાર સપાર્ષદ. । મક્તાનન્યાન્ યથાયોગ્યમુદતાર-
 યદાત્મન ॥૧૪॥ ઉત્સવોઽમૂન્મહાંસ્તેષાં ગ્રામસ્થાનાં ગૃહે ગૃહે ।
 મક્તાંસ્તાન્સેવમાનાનાં તત્ર નિષ્કપટાત્મનામ્ ॥૧૫॥ યે યે મક્તા યત્ર
 યત્ર હ્યુત્તીર્ણાસ્તત્ર તત્ર તે । આસન્ ગૃહેશા ગૃહિણસ્વાગન્તુરુસમા
 યમુ. ॥૧૬॥ પત્નીભ્યાં સહ વાસ્તુશ્ચ સ્વગૃહં સપરિચ્છદમ્ । સમર્પ્ય
 હરયે તસ્યૌ સ્વયમાગન્તુકો યથા ॥૧૭॥ દૂરદેશસ્થલોકેભ્યઃ પારુ-
 દાનાહયા પ્રમો. । લેભિરે નાવકાશં ચૈ તત્કર્તુ ગ્રામવાસિન ॥૧૮॥
 ન્યવસદ્ગંગાંસ્તત્ર મુનિભિ. સહ સર્વશ । આરમ્ય ભાદ્રનવમી
 પ્રયોધન્યુત્સવાયધિ ॥૧૯॥ સ ચ તત્રાપિ નિવસન્પ્રત્યહ મક્તસંસદિ ।

શ્રીહરિને પોતાના ગ્રામમા પધરાવ્યા ॥૧૩॥ ગામમા પધારેલા ભગવાને
 સૌમ સૂરાદિ પાર્ષદો સાથે વસ્તાખાચરના ઘરમા ઉતારો કર્યો અન્ય આ-
 ત્મીય ભક્તોને અન્યત્ર મથાયોગ્ય ઉતાર્યા ॥૧૪॥ તે સમયે શ્રીહરિની સાથે
 આવીને પોતપોતાના ગૃહમા નિવાસ કરી રહેલા ભક્તોની, શ્રીહરિમસન્નતાના
 ઉદ્દેશથી યથાયોગ્ય અકપટ અતરથી સેવા કરતા તે કરીયાણીના હરિ
 ભક્તોને ઘેરોઘેર મહાન્ આનંદ ઉત્સવ થયો હતો ॥૧૫॥ ભગવાનના જેજે
 સાધુમુખ્ય ભક્તો ન્યા ન્યા ઉતાર્યા હતા તેતે ઘરના તેતે ધણીઓતો
 આગતુક (મિમાન પરોણા) જેવા જણાતા હતા અને આતો ઘરના ધણીઓ
 હોય એમ જણાતા હતા (પોતાનુ ઘરજ જેમ એમ એમનુ ઘર યથેષ્ટ
 વિનિયોગને યોગ્ય થયુ હતુ) ॥૧૬॥ સપત્નીક વાસ્તુ નૃપતિ પોતાનુ ઘર
 ઉપસ્કરે સહિત ભગવાન શ્રીહરિને ઉતારામાટે સમર્પીને, પોતે તો આગ-
 ન્તુક-મેમાન જેવા થઈ રહ્યા (સમગ્ર સ્વામીપણુ ભગવાનને સોંપી દીધુ)
 ॥૧૭॥ તે ગામમા દૂરદેશથી આવેલા, મુનિમહાજનસહિત શ્રીહરિને જમાડવા
 ઇચ્છતા ભક્તજનો પ્રાર્થના કરતા ભગવાનની આજ્ઞા પામીને વિવિધ ભક્ત્ય
 ભોજ્યાદિ પાકસામગ્રી (રસોઈ) આપવાનો અવકાશ પામ્યા તેથી ગ્રામ
 વાસીઓનેતો તેનો અવકાશ આવ્યોજ નહિ ॥૧૮॥ ભગવાન ભક્તાધીન
 હોવાથી ભાદ્રશુકલ નવમીને આરણીને મુનિમહાજન સાથે પ્રયોધનીના ઉત્સવ

દિવ્યમાસનમારૂઢઃ સદ્ધાર્તા વહુશોઽકરોત્ ॥૨૦॥ સતાં ધર્માનશે-
વેણ યોગં ચાષ્ટાઙ્ગમપ્યસૌ । કથયામાસ સર્વં ચ જ્ઞાનમાત્મપરાત્મનોઃ
॥૨૧॥ શ્રીમાપ્યેણ સહેવાસૌ વ્યાસસૂત્રાણિ તત્ર ચ । અપરાહ્ણેઽન્વહં
રાજન્ ! શુશ્રાવ પર્યા મુદા ॥૨૨॥ રામાનુજાચાર્યકૃતિં પ્રશંસંસ્ત-
ત્કથાં હરિઃ । તિથૌ ધનત્રયોદશ્યાં સમાપ્યાઽઽર્ચન્ન વાચકમ્ ॥૨૩॥
દીપોત્સવં તતશ્ચક્રે તત્ર દુર્ગપુરે યથા । અન્નકૂટોત્સવં ચેશઃ પ્રવો-
ઘિન્યુત્સવં તથા ॥૨૪॥ તમાર્ચિંચન્ ભક્તજનાશ્ચ સર્વં ઘલ્લૈરનર્ઘ્ય-
ર્વિવિધૈશ્ચ હૈમૈઃ । વિભૂષણૈશ્ચન્દનપુષ્પહારૈરાપીઢવયૈશ્ચ મહોપદામિઃ
॥૨૫॥ હિતિ શ્રીસત્સાક્ષિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ભગવતઃ
કાર્યાયનપ્રામે સંસ્થિત્યુત્સવનિરૂપણનામા ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૩॥

પર્યંત ત્યાં નિવાસ કરી રહ્યા ॥૧૯॥ કારીયાણી ગામમાં રહેલા ભગવાન
શ્રીહરિએ ભક્તોની સલામાં સ્થાપેલા દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજમાન થઈ
પ્રતિદિન સદ્ધાર્તા-નિઃશ્રેયસમાંજ એક ઉપયોગી વાર્તાઓ બહુ કરી (સહુ-
પદેશ કર્યો, જેથી કટ્યાણનો લાલ થાય) ॥૨૦॥ આ શ્રીહરિએ સંતોના
ધર્મો-પારમૈકાંતિકધર્મો, અષ્ટાંગયોગ અને આત્માપરમાત્માના વિવેકજ્ઞાનનો
સમગ્રપણે ઉપદેશ કર્યો ॥૨૧॥ હે રાજન્ ! આ ભગવાન શ્રીહરિ કારી-
યાણી ગામમાં પ્રતિદિન અપરાહ્ણ સમયે શ્રીમદ્દશમાનુજાચાર્યવિરચિત શ્રી-
ભાષ્યે સહિત વ્યાસસૂત્રો પરમહર્ષથી સાંભળવાપર થયા ॥૨૨॥ શ્રીમાન
રામાનુજાચાર્યની કૃતિને વખાણતાથકા ધનત્રયોદશીએ તેની કથા સમાપ્ત કરી
અને પ્રવક્તા મુક્તાનંદમુનિની યથાયોગ્ય પૂજા કરી ॥૨૩॥ તેપછી ભગવાને
કારીયાણીમાં દીપોત્સવ, અન્નકૂટોત્સવ અને પ્રબોધન્યુત્સવ દુર્ગપુરમાંજ
જેમ એમ વિસ્તારથી કર્યો ॥૨૪॥ તે સમયે સમસ્ત ભક્તજનોએ અમૂલ્ય
અનેકવિધ વસ્ત્રો, મુવર્ણમય આભરણો, ચંદન, પુષ્પહારો, ઉત્તમ તોરાઓ
અને શ્રેષ્ઠ ભેટયોગે તે ભગવાનની ભારે પૂજા કરી ॥૨૫॥ ઇતિ શ્રીસ-
ત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ભગવતઃ કાર્યાયનપ્રામે સંસ્થિત્યુત્સવ-
નિરૂપણનામા ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૩॥

મુનત ઉવાચ—પ્રવોધિન્યા નિશિ હરિમંદત્યાં મક્તસંસદિ । શુશ્રાવ
જાગરં કુર્વેન્પ્રવોધિન્યાઃ કથાં નૃપ ! ॥૧॥ કથાન્તે વહુધા ચક્રે
સત્કર્માત્પ્રશંસનમ્ । સ્વીયાનાં શિક્ષણાયેવ સચાસત્કર્મગર્હ
ણામ્ ॥૨॥ તમુત્તમો નરપતિઃ પ્રણમ્ય વિનયાન્વિતઃ । યદ્દાઙ્ગલિપુ-
ટોઽગ્રાક્ષીત્પ્રશ્રાવસરવિત્તદા ॥૩॥ રજોવાચ—દેહિનામત્ર ભગવન્ !
પ્રવૃત્તિઃ કર્મસુ ધ્રુવમ્ । સર્વેષાં દૃશ્યતે લોકે વ્યવહારક્રિયાત્મનામ્
॥૪॥ નરકપ્રાપ્તિર્ભવેત્તત્ર કર્મભિ કૈ ક્રિયાવતામ્ । સ્વર્ગપ્રાપ્તિર્ભવે
ત્કૈશ્ચ તન્મે ત્વ ચક્રમર્હસિ ॥૫॥ મુનત ઉવાચ—ઇતિ પૃષ્ઠો નરેન્દ્રેણ

અધ્યાય ૧૪ મો.

મુનતઃકપિ કહેછે—હે નૃપ ! ભગવાન્ શ્રીહરિએ પ્રબોધનીની રાત્રિએ
જાગરણ કરતાં ભક્તોથી ભરપુર મહાસભામાં પ્રબોધનીની કથા સાંભળી
॥૧॥ કથાશ્રવણને અંતે સત્કર્મની અતિશય પ્રશંસા અને અસત્કર્મની
અતિશય ગર્હણા પોતાના ભક્તજનોના શિક્ષણ માટેજ બહુધા કરી ॥૨॥
તે સમયે પ્રશ્નાવસરને બાજુનારા ઉત્તમ નરપતિએ ભગવાનને પ્રશ્ન
કરીને બહુ વિનયયુક્ત અર્ધ મે હાથ બેસીને એમ પુછ્યું ॥૩॥ ઉત્તમરાજ
પુછેછે—હે ભગવન્ ! આ માનુષ લોકમાં દેહી-પ્રારબ્ધયોગથી દેહયોગને
પામેલા સર્વ ક્રોધને જ્યામુધી દેહયોગ હોય ત્યામુધી નાનાવિધ ક્રિયાઓમાં
નિયમથી પ્રવૃત્તિ હોય છેજ, કેમકે આ દેહીઓ વ્યવહારક્રિયાત્મા-પ્રિયનો
પરિચ્છેદ અપ્રિયનો પરિચ્છાગ વિગેરેરૂપ વ્યવહારિક ક્રિયામાંજ એક નિષ્ઠા
વાળા છે ॥૪॥ તો એરીતે હિતાહિતનો ભેદ નહિ બાજુતા, પ્રિયાપ્રિય દૃષ્ટિથી
જ્યા ત્યા હોવા કરતા ક્રિયામય દેહિઓને તે કર્મોએ કરીને ગતિ સ્વર્ગમાં
કે નરકમાં થાય છે તેમાં કયા કર્મો કરવાથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થાય ? અને
કયા કર્મો કરવાથી નરકપ્રાપ્તિ થાય ? તે ભેદ મને તમો કહેવાને યોગ્ય
છો ॥૫॥ મુનતઃકપિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શુદ્ધિશાળી તે

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સ્વર્ગમાંથી અને નરકમાંથી નરાનો લક્ષણભેદ
સવિસ્તાર નિરૂપણ કર્યો છે

તેન વુદ્ધિમતા પ્રભુઃ । દ્વિવિધાન્યપિ કર્માણિ પ્રોવાચ સફલાનિ
સઃ ॥૬॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ-પરદારામિહર્તારઃ પરદારામિમર્શિનઃ ।
પરદારપ્રયોક્તારો યે તે નિરયગા મતાઃ ॥૭॥ યે પરસ્વાપહર્તારઃ પર-
સ્વાનાં ચ નાશકાઃ । સૂચકાશ્ચ પરેષાં યે તે વૈ નિરયગા મતાઃ ॥૮॥
પ્રપાણાં ચ સભાનાં ચ સજ્જમાણાં ચ ભૂપતે ! । અગારાણાં ચ મેત્તારો
નરા નિરયગા મતાઃ ॥૯॥ અનાથાં પ્રમદાં ચાલાં વૃદ્ધાં મીતાં તપ-
સ્વિનીમ્ । વશ્ચયન્તિ નરા યે ચ તે વૈ નિરયગા મતાઃ ॥૧૦॥ વૃત્તિ-
ચ્છેદં ગૃહચ્છેદં દારચ્છેદં ચ યે નરાઃ । મિત્રચ્છેદં તથા કુર્યુસ્તે વૈ

ઉત્તમ નરેદ્રે પુછેલા પ્રભુ શ્રીહરિએ સ્વર્ગનરક પ્રાપ્તિરૂપ ફળે સહિત
બહેય પ્રકારના કર્મોનો વિભાગ વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યો ॥૬॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—જે પરદારાનું અપહરણ કરેછે, જે પર-
દારાને બળાત્કારથી પામેછે (જાર) અને જે પરદારાને પ્રલોભાવીને પરની
સાથે ભેડી આપેછે (દૂતાદિ કર્મને કરનારા) તે આ ત્રણેય નરો
પારદાર્ય પ્રસંગથી નરકને પામેછે ॥૭॥ જે પરધનને અપહરે છે, જે પર-
ધનને અગ્નિ મુકવો વિગેરેવડે વિનાશ કરેછે, જે પરદોષને સૂચવે છે
(ચાડીયા) તે આ ત્રણેય નરો નિશ્ચે નરકને પામેછે ॥૮॥ જે પ્રપા-પાનીય-
શાળાને ભેદનારા, સભારથાનોને ભેદનારા તથા જે સેતુઓ (પાળ-પાળ)
અને ગૃહોને ભેદનારા છે તે આ ચારેય નરો નિરયગામી માન્યા છે ॥૯॥
જે જનોને છેતરે છે, તેમાંપણ જે સ્ત્રીને છેતરે છે, તેમાંપણ જે અનાથા
કે બાળા કે વૃદ્ધા સ્ત્રીને છેતરે છે તથા જે શીતા-ભયાતુર સ્ત્રીને છેતરે છે
અને જે તપસ્વિની-દીન કે તપ પરા સ્ત્રીને છેતરે છે (તેના ધનધર્માંદિ
લોપથી) તે આ નરો નરકગામી માન્યાછે તે આ નરો ઉત્તરોત્તર પ્રબળ
પાપિષ્ઠ બહુવા-સામાન્ય ઠગની અપેક્ષાએ સ્ત્રીને ઠગનારો મોટો પાપી છે,
તેની અપેક્ષાએ અનાથા (જેનો કોઈ પતિ આદિક રક્ષક નથી) બાળા
વૃદ્ધાને ઠગનારો મોટો પાપી છે, તેની અપેક્ષાએ શીતાને ઠગનારો અધિક
પાપી છે, તેની અપેક્ષાએ તપસ્વિની સ્ત્રીને ઠગનારો મોટો પાપી છે ॥૧૦॥
જેતો વૃત્તિચ્છેદ-શ્રાવણાદિકની અવિકાયા હેતુબુદ્ધિ સ્ત્રેન વિગેરેનો વિનાશ

નિરયગા મતા ॥૧૧॥ સૂચકાઃ સન્ધિમેત્તારઃ પરવૃત્યુપજીવકાઃ ।
અકૃતજ્ઞાશ્ચ મિત્રાણાં તે વૈ નિરયગા મતા ॥૧૨॥ પાપઞ્ડા દૂષકા-
શ્ચૈવ સમયાનાં ચ દૂષકા ॥૧૩॥

કરેછે, જેતો ગૃહચ્છેદ-ગૃહસ્થાશ્રમમા ઉપયોગી વસ્તુઓનો વિચ્છેદ
કરેછે, જેતો દારચ્છેદ-વિવાહવિભેદ કરેછે અને જેતો મિત્રચ્છેદ-પરસ્પર
એક-૪ પ્રાણુવાળા મિત્રોને પરસ્પર વિપરીત સમજાવીને જુદા પાડેછે તે
આ ચારેય નરો નરકના અધિકારી થાયછે તે આ નરો ઉત્તરોત્તર
અધિક પાપી જાણવા-વૃત્તિચ્છેદકની અપેક્ષાએ ગૃહચ્છેદક અધિક પાપી છે
ગૃહચ્છેદકની અપેક્ષાએ દારચ્છેદક મહા પાપી છે દારચ્છેદકની અપેક્ષાએ
મિત્રચ્છેદક મોટો પાપી છે વૃત્તિ વિચ્છિન્ન થઈ ગઈ હોય પણ જો ગૃહ
હોય તો ગૃહમા દારા સાથે રહીને જેમતેમ દરરોજ દેહયાનાને પામે, ગૃહ
વિચ્છિન્ન થઈ ગયું હોય પણ જો દારા હોય તો દારાસાથે ધર્મશાળામા કે
વૃશ્મળમા રહીને ધર્માનુકેળા વૃત્તિને પામે, દારા વિચ્છિન્ન થઈ ગઈ હોય
પણ જો મિત્ર હોય તો તેની સાથે રહેતા સર્વ અથાએ રહિત થઈ સુખેથી
જીવે, માટે 'ઉત્તરોત્તર અધિક પાપી છે' એમ જે કહ્યું તે યુક્તજ્ઞ કહ્યું છે
॥૧૧॥ જે પરના છિદ્રો શત્રુઓને કે રાજપુરુષોને સૂચવે છે, જે વાદિપ્રતિ-
વાદીનો કલહોપશાંતિરૂપ સન્નિવોએ કરાતો સધિ ભેદી નાખેછે, જે પરની
વૃત્તિથીજ ઉપજીવેછે-લાભ લેવી આદિક અન્યાય માર્ગથી મેળવેલા પર
ધનથીજ જીવેછે અને જે મિત્રોનાપણ અકૃતજ્ઞ-મિત્રે કરેલો ઉપકાર નહિ
ગણીને ઉત્તરો તેનો અપકાર કરેછે (કૃતાઘ્ની) તે આ ઉત્તરોત્તર અધિક
પાપિઓ હોઈને નરકને પામેછે ॥૧૨॥ જે પાપક-વેદવિનિદક છે, જે વૈદિ-
કોના દૂષક છે, જે વૈદિક ધર્મજ્ઞોએ કરેલા ધર્મસમયના દૂષક છે (પ્રમાણ
વેદ)ની અપેક્ષાએ પ્રમાતા (વૈદિક)નું અને તેમની અપેક્ષાએ તેમણે કરેલા
સમય (ધર્મસંકેત)નું પ્રાગલ્ભ્ય કહેવાની ઈચ્છા હોવાથી ઉત્તરોત્તર અધિક
પણ જાણવું અથવા સમયના દૂષકો, સતોના દૂષકો અને પાપકો, એમ
અન્વય કરીએ તો પાપકોનું બીજાઓની અપેક્ષાએ અધિક પાપિપણ્ય કહેવા
ઈચ્છ્યું છે) અને જે પ્રત્યવસિત-અવસિત-અધ્યવસાય, તે પ્રતિકૂળ જેનો

વિપમવ્યવહારાશ્ચ વિપમાશ્ચૈવ વૃદ્ધિષુ । લામેષુ વિપમાશ્ચૈવ તે વૈ
નિ० ॥૧૪॥ દ્યુતસંવ્યવહારાશ્ચ નિષ્પરીક્ષાશ્ચ માનવાઃ । પ્રાણિહિંસા-
પ્રવૃત્તાશ્ચ તે વૈ નિ० ॥૧૫॥ કૃતાશં કૃતનિર્દેશં કૃતમક્તં કૃતશ્રમમ્ ।
મેર્દ્યે વ્યપકર્ષન્તિ તે વૈ નિ० ॥૧૬॥ પર્યજ્ઞન્તિ ચ યે દારાનગ્નિમૃ-

છે તે પ્રત્યવસિત કહેવાય, અર્થાત્ અનુકૂળમાંપણુ પ્રતિકૂળ અધ્યવસાય-
વાળા. અથવા વેદ્યકષ્ટી વૈદિકથકષ્ટી અને તેમના સમયાચારયકષ્ટી પ્રત્યવસિત-
વિરુદ્ધ અધ્યવસાયવાળા છે, (પ્રકરણને લીધે આ અર્થ કયોંછે) દુષકોતો
દુષણુમાત્રમાં પ્રવર્તેલા હોયછે, આતો વિરુદ્ધ અધ્યવસાય સ્વભાવવાળા છે,
મોટે એનો પૂર્વની અપેક્ષાએ વિશેષ જાણુવો. તે આ ચારેય નરો નરકને
પામેછે ॥૧૩॥ જેના વ્યવહારો વિપમ-ત્રણુ કરણથી સમ નથી, મનમાં કાંઈક
હોય અને બોલે ત્યારે કાંઈક અને કરે ત્યારે કાંઈક; એમ જુદુ જુદુ હોય
અને જે વૃદ્ધિમાં વિપમ-દ્વિગુણાદિ વ્યાજ લઈને કરજદારનું સર્વસ્વ અપ-
હરી લેવામાં પ્રવર્ત્યાં હોય અને જે લાલમાં વિપમ-મૂળ ધનથકષ્ટી બમણો
લાલ લેનારા છે; એટલે એક રૂપીયાએ વેચાતું લીધેલું કે મળેલું અન્નાદિ
વસ્તુ પાંચ કે દશ કે વીશ રૂપીયાનો લાલ મળતાં વેચી દે છે, તે આ
ત્રણેય નરો નરકના ભાગી થાયછે ॥૧૪॥ જે માનવો જુગાર રમવાના
ધંધાથી મેળવેલા ધનથીજ દેહમાત્રાદિ સર્વ વ્યવહારને કરેછે અને જે
ગુણહોપની પરીક્ષા કર્યા વિના માન આપે છે કે અપમાન કરેછે. અથવા
અપરાધની પરીક્ષા કર્યા વિના દંડ કરેછે અને જે પ્રાણિપીડામાંજ એક
પ્રવર્તનારા છે તે આ સર્વે નરકના ભાગી થાયછે ॥૧૫॥ ‘આ પ્રતિદિન
ઉપસેવન કરવાથી કાંઈપણુ આપશે’ એમ આશા રાખી રહેલો, (દાસ કે
યાચક) ‘આટલું આ તને હું આપીશ’ એમ ધણીએ જેને નિર્દેશ-પ્રતિજ્ઞા
કર્યો હોય, મૂલ્ય લઈને બતાવેલું કાર્ય કરનારો અને કાંઈપણુ આશાથી જેણે
પરિશ્રય કર્યો હોય, આ ચાર જાણુને જે નરો ધણીના કાનમાં આડુઅવળું
સમજાવીને ભેદ ઉપાયોવડે તેના થકી નિરાશપણે જુદા પાડી દેછે તે નરો
નરકને પામેછે ॥૧૬॥ જે નરો દારા (પોતાની પત્ની)ને પણ છેતરીને જમેછે
તથા જે અગ્નિ ભૂલ્ય અતિથીને અતિલંઘન કરીને જમેછે અને જે દેવ

ત્યાતિર્થીસ્તથા । ઉત્સન્નપિતૃદેવેજ્યાસ્તે ચૈ નિ૦ ॥૧૭॥ વેદવિક્રય-
 ણશ્ચૈવ વેદાનાં ચૈવ દૂપકાઃ । વેદાનાં લેખકાશ્ચૈવ તે ચૈ નિ૦ ॥૧૮॥
 કેશવિક્રયકારાજન્વિપવિક્રયકાશ્ચ ચે । વિકર્મભિર્યે જીવન્તિ તે ચે
 નિ૦ ॥૧૯॥ શસ્ત્રવિક્રયિકાશ્ચૈવ શસ્ત્રાણાં કર્તૃકાસ્તથા । શત્રુયાનાં
 ધનુષાં ચે ચ તે ચૈ નિ૦ ॥૨૦॥ શિલામિઃ શત્રુભિર્વાપિ શ્વશ્ચૈર્વા
 તીક્ષ્ણફણ્ટકૈઃ । ચે માર્ગમનુરુઘ્નન્તિ તે ચૈ નિ૦ ॥૨૧॥ ઉપાધ્યાયાંશ્ચ
 ભૃત્યાંશ્ચ ભક્તાંશ્ચ સ્વસમાધિતાન્ । ચે ત્યજન્ત્યત્ર નિર્દોષાંસ્તે ચૈ નિ૦
 ॥૨૨॥ અદાન્તદમકાશ્ચૈવ નસાનાં વેદકાશ્ચ ચે । વન્ધકાશ્ચ પદ્માનાં

પિત્રિઓનું તર્પણ નહિ કરીને જમેછે તે આ નરો નરકને પામનારા માન્યાછે
 ॥૧૭॥ જે નરો વેદવિક્રયી-મૂલ્ય લઈને વેદપારાયણનું ફળ મૂલ્ય દાતાને
 આપે છે અથવા મૂલ્ય લઈને વેદ લણાવે છે, જે ત્રેગુણ વિષયવાળા
 વેદોને તેનું તાત્પર્ય બાપ્ત્યા વિના 'રજતમથી અભિભૂત અને રાગદ્રેષથી
 ભરપુર એવા જનોને તેમના તેમના અભિલષિત અર્થના ઉપાયોને બાધ કર-
 નારો આ વેદ કેમ પ્રમાણ કોટીમાં પ્રવેશને યોગ્ય છે' (અપ્રમાણ છે) એમ
 દૂષણ આપેછે, જે વેદોને મૂલ્ય લઈને લખેછે અથવા વેદોનું અથુદ્ધ પુસ્તક
 લખેછે, તે આ ત્રણેય નરો નિરયના અધિકારી છે ॥૧૮॥ દે રાજા! જેમની
 આમર કમળ વિગેરે વાળ વેચવા, સોમલ વત્સનાગ વિગેરે વિષ વેચવું, તરવાર
 વિગેરે પ્રાણાપહારી આયુધ વેચવાં, બાણ અને ધનુષ વેચવા તથા શસ્ત્રો બના-
 વવાં અને વિકર્મ-પોતપોતાના વર્ણાશ્રમવિરૂદ્ધ કર્મ કરવું, આ બધું આજી-
 વિકા હોય તે આ નરો નરકના નિવાસી માન્યા છે ॥૧૯-૨૦॥ જે નરો
 પદ્મર નાંખીને કે ખીલા વાલીને કે ખાગે ખોદીને કે તીક્ષ્ણ બાવળીયા આદિ-
 કના કાંટા નાંખીને જવાના માર્ગને રોકેછે-આતરેછે તે પણ નરકના અધિ-
 કારી માન્યાછે ॥૨૧॥ લોકમાં જે નરો લોભાદિદોષે વર્તત, પોતાનો સમાશ્રય
 કરી રહેલા ઉપાધ્યાય-વિદ્યાપાકકોને ત્યાગ કરી દેછે અને જે કામાદિદોષે
 વર્તત, પોતાનો અમાશ્રય કરી રહેલા બૃત્ય-ચાકરોને ત્યાગ કરી દેછે અને
 જે કપટાદિદોષે વર્તત, પોતાનો યમાશ્રય કરી રહેલા બકા-નોકરોને ત્યાગ
 કરી દેછે. તે આ ત્રણેય નરો નરકને પામનારા માન્યાછે હૃણપરંપરાગત હોય

યે તે વૈ નિ० ॥૨૩॥ અગોષ્ઠારશ્ચ રાજાનો ચલિપદ્માગતસ્કરાઃ । મમર્યા
શ્વાપ્યદાતારસ્તે વૈ નિ० ॥૨૪॥ ક્ષાન્તાન્દાન્તાંસ્તથા ગ્રાહાન્દીર્ઘકાલં
સહોપિતાન્ । ત્યજન્તિ કૃતકૃત્યાન્ યે તે વૈ નિ० ॥૨૫॥ एते निर-
यगाः प्रोक्ता नरा दुष्कृतकारिणः । भागिन- स्वर्गलोभस्य ये तान्
यच्चम्यथ भूपते ! ॥૨૬॥ દાનેન તપસા ચૈવ સત્યેન શ્રદ્ધયાપિ ચ ।
યે ધર્મમનુવર્તન્તે તે નરા સ્વર્ગગામિનઃ ॥૨૭॥ शुश्रूषामिस्तपोमिश्च
विद्यामादाय वा धनैः । ये प्रतिग्रहनि-क्षेहास्ते नराः० ॥૨૮॥ भया-
होभाच्चथा क्रोधादारिद्र्याद्वाधिधर्पणात् । सत्कृत्यं न विमुञ्चन्ति

તે ભૂલ્ય અને પોને નવો રાખ્યો હોય તે લક્ષ્ય એવો ભેદ સમજવો ॥૨૨॥ જે
નરો નહિ દમન કરવા યોગ્ય વત્સોને વૃષણવિચ્છેદ વિગેરેવડે દમન કરેછે
અને જે નાસિકાવેધથી દમ્ભેછે અને જે પશુઓને અમમયમા (સમય
વિના) કે અસ્થાનમા બાધી રાખેછે-રોષી રાખેછે, તે આ ત્રણેય નરો
નરકે જાય છે ॥૨૩॥ જે રાત્રીઓ પ્રભાતોના રક્ષણ થકી વિમુખ જોઈને
છકા ભાગરૂપ કરને કેવળ અપહરે છે અને જે પોને ધનાઢ્ય હોઈને પણ
દીન જનોને આપના નથી, તે આ પણ નરો નરકે જનારા માન્યા છે ॥૨૪॥
શમભાદિગુણે સમત્ત, પ્રજાશાળી, બહુકાળ પોતા સાથેજ રહેવા, પ્રયોજ-
નની અપેક્ષા નહિ રાખીને ઉપકાર કરનારા એવા પુરુષોને જે નરો અસમ-
યમા લાગ કરી દેછે તે આ પણ નરકના નિવાસી માન્યા છે ॥૨૫॥

હે ભૂપતે ! એરીને નરકભાગી કુષ્ટકારી આ નરો કષ્ટા, હવે સ્વર્ગ
ભાગી સુકૃતકારી જે નરો છે તે તમોને કહું છું તેને સાલજો ॥૨૬॥ આ
નરો સ્વર્ગના ભાગી છે-જે નરો દાન તપ સત્ય અને શ્રદ્ધાથી પણ ધર્મને
અનુવર્તે છે-દાનાદિ ધર્મપાત્રોને પાવનથી પોષણ કરેછે તે સ્વર્ગને પામેછે
॥૨૭॥ જેઓ મુરૂની પરિચર્યા કરીને કે વિદ્યાર્થીને ઉચિત તપશ્ચર્યા કરીને
કે મુરૂને પુષ્કળ ધન આપીને તેમને રાજ કરીને તેમના થકી વિદ્યા મેળ-
વીને પ્રતિગ્રહથી પરાધુમ્બ રહેછે-પ્રતિગ્રહ કરતા નથી, તે નરો સ્વર્ગના
અધિકારી છે ॥૨૮॥ જે નરો ક્રોધના ભયને લીધે કે ક્રોધનોપને લીધે કે
લોભનોપને લીધે કે દારિદ્ર્ય અને લીધે કે વ્યાપિપગભવને લીધે પણ

તે નરા ૦ ॥૨૯॥ ક્ષમાવન્તશ્ચ ધીરાશ્ચ ધર્મકાર્યેષુ ચોત્થિતા । મદ્
લાચારસમ્પન્નાસ્તે નરા ૦ ॥૩૦॥ નિવૃત્તા સર્વમાસેભ્ય પરદારેભ્ય
પૃથ્વ્ય ચ । સુરાભ્યો યે ચ મધેભ્યસ્ત નરા ૦ ॥૩૧॥ આશ્રમાણાં ચ પા
તાર કુલસત્કર્મણાં તથા । દેશાનાં નગરાણાં ચ તે ન ૦ ॥૩૨॥ સર્વર્હિ-
સાનિવૃત્તાશ્ચ નરા સર્વસહાશ્ચ યે । સર્વસ્યાશ્રયભૂતાશ્ચ તે ન ૦ ॥૩૩॥
માતર પિતર ચૈવ શુશ્રૂષન્તિ ગુરુશ્ચ યે । જિતેન્દ્રિયા મિતાહારાસ્તે
ન ૦ ॥૩૪॥ આલ્યાશ્ચ યલવન્તશ્ચ યૌવનસ્યા અપીહ યે । ભવન્તિ

સત્કૃત્યને ત્યાગ કરતા નથી તેઓ સ્વર્ગને પામનારા છે ॥૨૯॥ જે અપરા
ધિઓવિષેષણુ ક્ષમાશીલ છે, જે આપતિમા પણુ ધૈર્યશાળી છે, જે
ધર્મકાર્યમા નિત્ય ઉદ્યમી છે અને જે સર્વનુ મગણ કરવામા તત્પર
છે, અથવા 'અદ્રોહ પ્રાણિમાત્રસ્ય વર્જનં ચાનૃતસ્ય ચ । પ્રશસ્તાષરણ
નિત્ય યત્નમ્ફલમુપ્યતે' આ સ્મૃતિમા કહેલા લક્ષણુવાળા મગળના
આચરણે સંપન્ન છે, એવા નરો સ્વર્ગના ભાગી છે ॥૩૦॥ જે સર્વવિધ
ભાસ થકી નિવૃત્તિ પામેલા છે, (યજ્ઞશેષ ભાસ થકી પણુ નિવૃત્ત થએલા,
દેમકે આજ પરમ મત કહ્યું છે) જે પરદારને ચક્ષુષથીપણુ જોતા નથી
જે નણુ પ્રકારની સુરા થકી નિવૃત્ત થએલા છે (સોનામણીમાપણુ સુરા
મદણુ થકી નિવૃત્ત થએલા છે) અને જે અગીયાર પ્રકારના મધ થકી
નિવૃત્ત થયાછે તે નરો સ્વર્ગના નિવાસી છે ॥૩૧॥ જેઓ વિદ્વિતના આચર
ણથી અને નિષિદ્ધના વર્જનથી આશ્રમોનુ રૂઢીરીને રક્ષણુ કરેછે તથા
જે કુળપરપરાગત સત્કર્મોને આચરણુથી રક્ષણુ કરેછે તથા જે પોતાના
નગરને કે પોતાના દેશને અનિદનિવારણુથી અને ઇદિપ્રાપણુથી રક્ષણુ
કરેછે તે નરો સ્વર્ગના અધિકારી કલા છે ॥૩૨॥ જે નરો સર્વ દિસાયકી
નિવૃત્ત થએલા છે, (અગ્નીષોમીય પશુહનન થકી પણુ નિવૃત્ત થએલા) જે
સર્વસહ-પોતાના પરિદ્રોહનેપણુ સહન કરેછે અને જે સર્વેના આશ્રયભૂત-
ભતિ વિદ્યા વૃત્તની વિષમતા નહિ ગણીને સર્વ દીનજનોને વૃત્તિદાનાદિકથી
આશ્રયભૂત થાયછે તે નરો સ્વર્ગને પામેછે ॥૩૩॥ જે માતા પિતા અને
ગુરૂની સેવાપરાયણુ છે અને જે મિત-અપ્ય શુદ્ધ મુદર અવના સેવનવડે

નિર્મદા નિત્યં તે ન૦ ॥૩૫॥ અપરાદેષુ સસ્ત્રેહા મૃદવો મૃદુવત્સલાઃ ।
 આરાધનસુત્રાશ્ચાપિ પુરુષાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥૩૬॥ સહસ્રપરિવેષ્ટાર-
 સ્તથૈવ ચ સહસ્રદાઃ । વ્રાતારશ્ચ સહસ્રાણાં તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ
 ॥૩૭॥ સુવર્ણસ્ય ચ દાતારો ગવાં ચ નૃપસત્તમ! । અન્નામ્બુવાહનાનાં
 ચ તે ન૦ ॥૩૮॥ વૈવાહિકાનાં દ્રવ્યાણામધાનાં ચ યથોચિતમ્ ।
 દાતારો વાસસાં ચૈવ પુરુષાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥૩૯॥ વિહારાયસથોઘા-
 નકૂપારામસભાપ્રપાઃ । કારયન્તિ સ્વશત્રુયા યે તે ન૦ ॥૪૦॥ નિવે-
 શનાનાં ક્ષેત્રાણાં ઘસતીનાં ચ ભૂપતે ! । દાતારઃ પ્રાર્થિતાનાં ચ તે
 ન૦ ॥૪૧॥ સર્વભૂતદયાવન્તો વિશ્વાસ્યાઃ સર્વદેહિનામ્ । ત્યક્તર્હિ-

હતેન્દ્રિય છે તે નરો સ્વર્ગને પામેછે ॥૩૫॥ જેઓ આ લોકમાં બળ ધીવન
 ધનસંપત્તિનો સમુદાય સતે પણ સદા તેના તેના ગર્વે રહિત છે. ('ધૌવનં ધન-
 સમ્પત્તિઃ પ્રમુલ્લભવિવેકિતા । ઇકૈકમપ્યનર્થાય કિમુ વગ્ર ચતુષ્ટયં' એવો
 લોકમાં પ્રવાદ છે) તે નરો સ્વર્ગને પામનારા માન્યા છે ॥૩૬॥ જેઓ મહા-
 પરાધિઓ વિષે પણ શ્લેષીલ છે, પ્રકૃતિથી મૃદુ-ખીલના હૃદયદર્શન
 માત્રથી દ્રવિત હૃદયવાળા છે, મૃદુજનો વિષે વત્સળતાવાળા છે અને નિષ્કા-
 રણ પરિચરણથી ખીલઓને સુખીજ કરેછે (પરખીલન પરાયણ છે) તે
 નરો સ્વર્ગના ભાગી છે ॥૩૭॥ જેઓ સહસ્રાવધિ સાધુ શ્રાદ્ધશ્રોને શુભાન-
 વડે પ્રીતિથી સંતૃપ્ત કરેછે, જેઓ સહસ્ર જનોને કે સહસ્ર રૂપ્યમુદ્રા
 સત્પાત્રેને આપેછે અને જે સહસ્રાવધિ મનુષ્યોના અનિષ્ટનિવારણ હિ-
 પ્રાપણથી રક્ષણ કરનારા છે તે નરો સ્વર્ગને પામેછે ॥૩૮॥ જે નૃપસત્તમ !
 જે નરો સુવર્ણ ધેનુ વાહન અથ્થ અને જળનું સત્પાત્ર વિપ્રોને પ્રદાન કરેછે,
 જેઓ વિવાહોપયોગી ધન અથ્થ વસ્ત્રોનું યથોચિત દાન કરેછે તે સ્વર્ગને
 પામેછે ॥૩૯-૪૦॥ જે વિહાર (અગ્નિહોત્રશાળા) ગૃહ બગીચો હુવો ઉપ-
 વન સભાસ્થાન અને પાનીયશાળાને યથાશક્તિ ધર્માર્થે કરાવે છે તે સ્વર્ગના
 અધિકારી કલા છે ॥૪૦॥ જે ભૂપતે ! જેઓ વટેમાર્ગને ઉતરવાનાં સ્થાનો,
 ક્ષેત્રો અને ઉપસ્કરે સહિત ગૃહો ધર્માર્થે આપેછે અને તેને અર્થીઓને પ્રા-
 થિત પદાર્થો આપેછે તે સ્વર્ગને પામેછે ॥૪૧॥ જે સર્વ ભૂતોવિષે દયાશીલ

સાસમાચારાસ્તે ન૦ ॥૪૨॥ પરસ્થે નિર્મમા નિત્યં પરદારવિવર્જિતાઃ ।
 ધર્મલબ્ધાન્નમોક્તારસ્તે ન૦ ॥૪૩॥ માતૃઘત્સસુવચૈવ નિત્યં દુહિતૃ-
 ઘ્નયે । પારદારેષુ ઘર્તન્તે તે ન૦ ॥૪૪॥ સ્તૈન્યાન્નિવૃત્તાઃ સતતં
 સન્તુષ્ટાઃ સ્વધનેન ચ । સ્વમાગ્યાન્યુપજીવન્તિ તે ન૦ ॥૪૫॥ પરદારેષુ
 યે નિત્યં ચરિતાઘૃત્તલોચના । જિતેન્દ્રિયાઃ શીલપરાસ્તે ન૦ ॥૪૬॥
 ઋક્ષણાં ઘાળીં નિરાવાધાં મધુરાં દોષવર્જિતામ્ । સ્વાગતેનામિભાપન્તે
 તે ન૦ ॥૪૭॥ પરુષં યે ન ભાપન્તે કટુકં નિમુરં તથા । અપૈશુન્યરતાઃ
 સન્તસ્તે ન૦ ॥૪૮॥ પિશુનાં યે ન ભાપન્તે મિત્રમેદકરીં ગિરમ્ । ઋતં
 મૈત્રં તુ ભાપન્તે તે ન૦ ॥૪૯॥ યે ઘર્જયન્તિ પારુષ્યં પરદ્રોહં ચ યે નરાઃ ।

છે, પરપીડાયકી પરાડ્મુખ છે, આદેજ સર્વ દેહિઓને વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય
 છે (જેનાથી પ્રાણિમાત્ર હિંદેગ પામતા નથી) તે નરો સ્વર્ગગામી માન્યા છે
 ॥૪૨॥ જે નરો નિત્ય પરધન પરદારાયકી પરાડ્મુખ હોય અને જે ધર્મથી પ્રભ
 થએલા અનથી દેહપોષણ કરનારા સંતુષ્ટ છે તે સ્વર્ગને પામે છે ॥૪૩॥
 જેઓ માતા બેન દીકરીને વિષેજ જેમ એમ પરદારાવિષે લજ્જિ સ્નેહથી
 નિત્ય અનુવર્તે છે તેઓ સ્વર્ગને પામે છે ॥૪૪॥ જેઓ ચોરકર્મ થકી નિવૃત્ત
 થયા છે, જેઓ પોતાના લાભને અનુસારે મળેલા ધનથી નિત્ય સંતુષ્ટ રહે છે
 તેઓ સ્વર્ગને પામે છે ॥૪૫॥ જેઓ જીતેન્દ્રિય, બ્રહ્મચર્યાદિ સદ્વૃત્ત
 પરાયણ થઈને પરસ્થી થકી નિત્ય નેત્રવૃત્તિને પાછી વાળી હોનારા છે
 તેઓ સ્વર્ગના લાગી થાય છે ॥૪૬॥ જે નરો પોતાને ત્યા આવેલાને સ્વાગત
 (સુખેથી આવ્યા) થી જોલાવે છે અને તેમની સાથે દોષવર્જિત-પર
 દોષપ્રકાશનાદિરૂપ દોષે વર્જિત, મધુરા-મૃદુતિથી અને પ્રિયૈકપરતાથી
 માધુર્ય સપ્ત, નિરાભાધા-ક્રોધનેપણ પીડા ન થાય એવી, સ્લક્ષ્ણા-
 સુકુમાર ગુણહીવાળી વાણીને જોલે છે તેઓ સ્વર્ગના અધિકારી થાય છે
 ॥૪૭॥ જેઓ ચાડીયાપણાએ રહિત થઈ, પરુષ-સ્નેહ વિનાનુ લુપ્ત,
 કટુક-કર્ણકહોર અને નિમુર-અતિવાદે યુક્ત એવું વચન ક્યારેયપણ ઉચ્ચાર
 રતા નથી તેઓ સ્વર્ગને પામે છે ॥૪૮॥ જે નરો પિશુના-ખજતાવાળી અને
 મિત્રોને પરસ્પર શેદ કરનારી વાણીને જોલતા નથી કિંતુ ઋત-સત્ય પ્રિય

સર્વભૂતસમા દાન્તાસ્તે ન૦ ॥૫૦॥ ન કોપાદ્વાહરન્તે યે વાચં હૃદય-
દારિણીમ્ । સાન્ત્વં વદન્ત્યપિ ક્રુદ્ધાસ્તે ન૦ ॥૫૧॥ ગ્રામે ગૃહે વા ય-
દ્રવ્યં પારક્યં વિજને સ્થિતમ્ । નામિનન્દન્તિ યે નિત્યં તે ન૦ ॥૫૨॥
તથૈવ પરદારાન્ યે કામવૃત્તાન્ રહોગતાન્ । મનસાપિ નહીચ્છન્તિ
તે ન૦ ॥૫૩॥ શત્રું મિત્રં ચ યે નિત્યં તુલ્યેન મનસા નરાઃ । મજન્તિ
મૈત્રાઃ સદ્ગમ્ય તે ન૦ ॥૫૪॥ શ્રુતવન્તો દયાવન્તઃ શુચયઃ સત્યસ-
ક્કરાઃ । સ્વૈરથૈઃ પરિસન્તુષ્ટાસ્તે ન૦ ॥૫૫॥ શ્રદ્ધાવન્તો મૈત્રવન્તશ્ચો-
ક્ષાશ્ચોક્ષજનપ્રિયાઃ । ધર્માધર્મવિદો નિત્યં તે ન૦ ॥૫૬॥ ન્યાયોપેતા

મિત્રભાવવાળી વાણીનેજ બોલે છે તે સ્વર્ગના ભાગી છે ॥૫૬॥ જે નરો
ચતુર હોઈને પારકા-પરદ્રોહાદિકે વર્ણત અને સર્વ ભૂતોમાં સમ-સમ-
શુદ્ધિવાળા છે તે સ્વર્ગના ભાગી છે ॥૫૦॥ જે નરો ક્રોધ ઉપજે એવી
વાણીને સુણીનેપણુ પરજનના હૃદયને વિદારણ કરનારી વાણીને એકવારપણુ
ઉચ્ચારતા નથી તથા કોઈ નિમિત્તયોગથી કોપ પામીનેપણુ સાંત્વ વચન
બોલેછે તે સ્વર્ગને પામેછે ॥૫૧॥ જેઓ પોતાના ગામમાં કે શૃહમાં કે
માર્ગમાં કે જનવર્ણત પ્રદેશમાં પડી રહેલા પારકા દ્રવ્યને સદૈવ અભિનંદન
કરતા નથી-‘અહો !! આ ધન મળ્યું’ એમ હર્ષ પામતા નથી (ઈચ્છતા
નથી) તેઓ સ્વર્ગને પામેછે ॥૫૨॥ તેમજ જે નરો કામકલુષિત ચિત્તવાળી,
તેને માટે જ્યાં ત્યાં રાજાનારી, એકાંતમાં આવી મળેલી પણ પરનારી-
ઓનો પ્રસંગ મનથીપણુ નહિ કરીને દૂર ખસી જાયછે તે સ્વર્ગને પામેછે
॥૫૩॥ જે જનો સર્વત્ર મિત્રભાવે યુક્ત થઈને, શત્રુનેપણુ પામીને મિત્રની
પેઠ નિત્ય પ્રીતિપૂર્ણ મનથી લાગેછે-સેવેછે તે સ્વર્ગને પામેછે ॥૫૪॥ જે
નરો શ્રુત (શાસ્ત્રાધ્યયન) શૌચ દયા સત્યાદિરીલ છે અને યાચના કર્યા
વિના પ્રાપ્ત થએલા અર્થોથી સંતુષ્ટ વર્તેછે તે સ્વર્ગના અધિકારી છે ॥૫૫॥
જેઓ સર્વદા શ્રદ્ધા મૈત્રીએ સંપન્ન છે, ત્રણેય કરણમાં શુદ્ધ છે, (જેવું
મનમાં હોય એવુંજ બોલે અને એવીજ ક્રિયા કરે) તેવા શુદ્ધ જનોજ
જેમને પ્રિય હોય છે અને ધર્માધર્મના વિવેચનમાં એક તત્પર છે તેઓ
સ્વર્ગના ભાગી છે ॥૫૬॥ જે નરો ન્યાયયુક્ત હોય, સદ્ગુણ સંયુક્ત હોય,
સદા દેવ દ્વિજની પરિચર્યાપરાયણ હોય અને દેહયાત્રામાત્રને સમુચિત

ગુણોપેતા દેવદિજપરા સદા । યથોચિતોદ્યોગપરાસ્તે નરા સ્વર્ગ
 ગામિન ॥૫૭॥ એવ સત્કર્મસંસ્થા યે ભવન્તિ પુરુષા इह । સ્વર્ગ
 યાન્તિ ત એવેતિ જાનીદિ નૃપસત્તમ ! ॥૫૮॥ માનુષ્યં દુર્લભ પ્રાપ્ય
 સત્કર્માણ્યેવ યે નરા । દિત્વેતરાણિ કુર્વન્તિ તે ધન્યા સન્તિ
 મૂતલે ॥૫૯॥ મુવત વચાચ—ઇત્યાશ્રુત્ય પ્રમોદ્યામ્ય સ રાજા મુદિતો
 નૃપ ! । અન્યેઽપિ મક્તા સફલા સંહૃષ્ટાસ્ત વચન્દિરે ॥૬૦॥ તતો
 દ્વિતીયે દિવસે ગ્રાહણાન્ત સહસ્રશ । મોજયામાસ ભગવાસ્તદિ
 ટૈર્મિષ્ઠમોજનૈ ॥૬૧॥ દૂરદેશાગતોલોકાન્ વ્યસૃજત્સ તત પ્રભુ ।
 શતબ્રોશીયલોકાસ્તુ પ્રાયશો ન યયુસ્તત ॥૬૨॥ શ્રવણં ગુણકી
 ર્તનં હરે સ્મરણ ચાર્ચનચન્દને તથા । સતત નૃપ ! કુર્વતા યયુ
 ક્ષણસામ્યેન દિનાનિ તત્રુણામ્ ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસંજીવનમ્ ૧૦૮૦ ચંચં પ્ર
 કાર્યાયનપ્રામે સ્વર્ગનરકગામિપુરુષશ્રવણનિરૂપણનામા ચતુર્દશોઽધ્યાય ॥૧૪॥

પ્રયત્નશીલ હોય તે આ સર્વે નરો સ્વર્ગને પામેછે ॥૫૭॥ હે નૃપસત્તમ !
 એરીતે આ લોકમા જે પુરુષો સત્કર્મોમા નિષ્ઠાવાળા થાયછે તે પુરુષો
 નિશ્ચે સ્વર્ગને પામેછે એમ તમો બાણો ॥૫૮॥ જેઓ આ દુર્લભ માનુષ
 જન્મને પામીને અસત્કર્મોને પરિત્યાગ કરીને સત્કર્મોનેજ કરેછે તેજ પુ
 રુષો ભૂતળમા ધન્યભાગી છે ॥૫૯॥ મુવતત્રમુષિ કહેછે—હે નૃપ ! આલુ
 ભગવાને કહેલું વચન ઉત્તમરાજ અને ઘીજ પણ બધા લોકો સાક્ષીને
 પરમ હર્ષ પામીને ભગવાનને સ્તુતિપૂર્વક નમસ્કાર કરવા લાગ્યા ॥૬૦॥
 તેપછી દ્વાદશી દિવસે ભગવાને હબરો હબર આઘણોને તદિષ્ટ મિષ્ટ શ્રેષ્ઠ
 ભોજનોવડે જમાવ્યા ॥૬૧॥ તેપછી પ્રભુ શ્રીહરિએ બહુ દૂર દેશો થકી
 દર્શનાર્થે આવેલા પોતાના લક્ષ્મણનોને તેમના તેમના દેશપ્રતિ જવાની
 આજ્ઞા આપી સો ગજ પરિમિત દેશ થકી આવેલા લક્ષ્મણોતો બહુધાપણે
 ત્યાથી ગયા નહિ તેમનાજ સન્નિધિમા રહ્યા ॥૬૨॥ હે નૃપ ! ત્યા પરા
 લક્ષ્મણી ભગવાનનું ચરિત્રશ્રવણ તથા ગુણકીર્તન તથા સ્મરણ અર્થન
 વદનાદિકને પ્રતિદિન કરતા તે લક્ષ્મણનોને દિવસો ક્ષણવત વીતિ ગયા
 ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે કાર્યાયનપ્રામે સ્વર્ગ-
 નરકગામિપુરુષલક્ષણનિરૂપણનામા ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ ॥૧૪॥

સુવ્રત ઉવાચ—પ્રવોધિન્યુત્સવેડતીતે તતો દેશં નિજં નિજમ્ ।
 દૂરદેશીયલોકેષુ ગચ્છત્સેવાશ્ચયા પ્રભોઃ ॥૧॥ હેમન્તસિંહો નૃપ-
 તિર્ભક્તવાત્સલ્યમીશિતુઃ । તત્ર દૃષ્ટ્વા નિજગૃહે વ્યધિત્સત્તાદ્દશો-
 ત્સવમ્ ॥૨॥ સહ સ્વદેશીયજનૈઃ પરિવારેણ ચાત્મનઃ । તત્રૈવોવાસ-
 નગરં નિનીપુઃ સ નિજં હરિમ્ ॥૩॥ વાસ્તોરેચ ગૃહે સહ્યુર્વસંસ્તે-
 નાતિમાનિતઃ પ્રાર્થનાવસરં પશ્યન્ વ્યત્યક્રામદિનત્રયમ્ ॥૪॥
 ગદ્ગાહ્યા તસ્ય માતા ચ માર્યા જવહરાભિધા । બ્રાતા ચાનૂપસિંહા-
 ય્યસ્તદ્ધાર્યા પ્રાણસંજ્ઞિકા ॥૫॥ અદિતિર્ભગિની તસ્ય મોટિન્યાહ્યા
 ચ વન્ધુજા । ઇત્યાદિભિશ્ચ સ્વજનૈઃ સહિતઃ સ નરાધિપઃ ॥૬॥
 મયરામપ્રભૃતિભિસ્તદેશીયૈશ્ચ પૂરુષૈઃ । લાડિનીપ્રમુખાભિશ્ચ તદેશ-
 શ્રીમિરન્વિતઃ ॥૭॥ ચતુર્થે દિવસે પ્રાતઃ સમાયામાસ્થિતં પ્રભુમ્ ।

અધ્યાય ૧૫ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! પ્રવોધિનીનો ઉત્સવ વ્ય-
 તીત થયો અને ભગવાનની આજ્ઞાથી દૂર દેશીય લોકો કારીયાણી ગ્રામથકી
 પોતપોતાને દેશ જવા ઉઘમી થયા. ત્યારે હેમન્તસિંહ (જીણોભાઈ) રાજ
 ત્યાં ભગવાનનું ભક્તવાત્સલ્ય લાળીને પોતાને ઘેર તેવો ઉત્સવ કરવાનો
 મનોરથ ધારીને, ભગવાનને પોતાને નગર (જુનાગઢ) તેડી જવાની વાંછાથી
 પોતાના દેશના હરિજનો અને પોતાના પરિવાર જનોની સાથે ત્યાંજ રહ્યા
 ॥૧-૩॥ તે આ રાજ ગંગા નામની પોતાની માતા, જવહરા નામની ભાર્યા,
 અનુપાસિંહ નામના બ્રાતા, પ્રાણસંજ્ઞાની તેમની ભાર્યા, અદિતિ નામની
 પોતાની ભગિની, મોટિની નામની બન્ધુજા, (પિતૃવ્યભાંધવમુતા) ઇત્યાદિ
 સ્વજનો તથા મયારામપ્રમુખ સ્વદેશીય પુરૂષો અને લાડિનીપ્રમુખ સ્વદે-
 શીય સ્ત્રીયોએ સહિત સખા વાસ્તુ નૃપનાજ ગૃહમાં રહેતાં તેમણે બહુ
 સન્માન કર્યા થકા પ્રાર્થનાવસરની રાહ બેતાં ત્રણ દિવસ ત્યાંજ રહ્યા

૧ આ અધ્યાયમાં હેમન્તસિંહ અને સુરામકાના આમંત્રણથી ભગવાને તેમના
 પુરપ્રતિ જવાં કરેલું સંમેત્રણ (ખાનગી વિચાર) નિરૂપણ કર્યું છે.

પ્રણમ્ય પ્રાર્થયામાસ પ્રસન્નં સમવેક્ષ્ય તમ્ ॥૮॥ હેમન્તસિંહ ઉવાચ—
 ભગવન્સર્વલોકેશ ! ભક્તચત્સલ ! સત્પતે ! । દાસે મયિ કૃપાં કર્તુ
 ત્વત્પદૈકાથયેઽર્હસિ ॥૯॥ ઉત્સવોઽયમ યથા સ્વામિન્ ! કૃતસ્તદ્વન્મ-
 માલયે । કર્તવ્યો ભવતા ભૂમન્સદ્ધર્માધ્વપ્રવર્તક ! ॥૧૦॥ ભક્તપ્રિ-
 યસ્ય તે નાથ ! સ્વમક્તેષ્વશિલેષ્વપિ । સમાના વૃત્તિરેવાસ્તિ નિર્ધ-
 નેષુ ધનિષ્વપિ ॥૧૧॥ અસ્મદ્દેશીયલોકાસ્તુ જીર્ણદુર્ગાગમં તવ ભૃશ-
 મિચ્છન્તિ ભગવન્વૃદ્ધેયં જનની ચ મે ॥૧૨॥ તદા વદ્ધાઞ્જલિપુટો
 મયરામદ્વિજોઽવ્રવીત્ । ભગવન્નેવમેય ત્વં કર્તુમર્હસિ સર્વથા ॥૧૩॥

॥૪-૬॥ યોથે દિવસે પ્રાતઃકાળે સભામાં વિરાજમાન ભગવાનને પ્રસન્ન
 વદનાર વિદવાળા જોધને (પ્રાર્થનાનો અવસર ભણી) પ્રણામ કરીને એમ
 પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે ॥૮॥ હે ભગવન્ ! આપ સંતોના પતિ અને સર્વ
 લોકના ધર્શિ છો તેવા આપના ચરણની પરિચર્યા થકી ખીભે કયો પુરૂષાર્થ
 પુરૂષને છે ? કોઈ પણ નથી. તો તેનીજ એક કામનાવાળો, આપના પદના
 એક સમાશ્રયવાળો દાસ મારી ઉપર કૃપા કરવાને યોગ્ય છો, તમો ભક્ત-
 વત્સળ છો ॥૯॥ આ મારી પ્રાર્થના છે—હે સ્વામિન્ ! હે ભૂમન્ ! જેમ
 આપે કારીયાણીમાં ઉત્સવ કયો તેમજ દાસના ઘરને ચરણરજથી અલંકૃત
 કરીને ત્યાં ઉત્સવ કરવો તમો સદ્ધર્મ પ્રાર્થના પ્રવર્તક છો. આપ નાથની
 ભક્તો વિષે પ્રીતિ અત્યધિક વર્તે છે. તમારે ભક્તો મધ્યે ભતિથી કે વિદ્યાથી
 કે ધનથી કોઈ અત્યધિક કે કોઈ ન્યૂનપણુ નથી, કેમકે ભક્તપ્રિય તમારે
 અધ્યાય પોતાના ભક્તો વિષે સમાન વૃત્તિજ છે. (તો આક્રિયન મંદ એવાપણુ
 અમારી ઉપર કૃપા કરો) વળી હે ભગવન્ ! આ અમારા દેશની પ્રજાઓ
 આપનું જુનાગઢપુરપ્રતિ આવવું ઇચ્છે છે. વળી આ મારી વૃદ્ધ માતાતો
 વિશેષપણે વાંછે છે ॥૧૦-૧૧॥ હે રાજન્ ! તે સમયે મયારામ વિપ્ર બે
 હાથ જોડીને એમ બોલ્યા કે—હે ભગવન્ ! આ દેવતાસિંહની પ્રાર્થના અવ-
 શ્યજ આપ પરિપૂર્ણ કરવાને યોગ્ય છો ॥૧૨॥ હે હરે ! દેવજ અમારોજ
 આ મનોરથ છે એમ નહિ, કિંતુ અમારા દેશના સર્વકોઈ જનોનો આ
 મનોરથ છે. સર્વજનો જહુ દિવસથી આપના આગમનની રાહ જોઈ

પ્રતીક્ષન્તે જનાઃ સર્વે દેશેઽસ્માકં તવાગમમ્ । ભક્તકલ્પદ્રુમ-
સ્તેષાં પૂરય ત્વં મનોરથમ્ ॥૧૪॥ ત્વદર્થમેવ સમ્ભારાઃ સમ્મૃતાઃ
સન્ત્યનેન ચ । રાક્ષાતોઽસ્ય પ્રભો ! તૂર્ણં કુરુ પૂર્ણં મનોરથમ્ ॥૧૫॥
इत्यर्थितस्तेन राक्षा वृद्धभट्टेन तेन च । तन्निष्कपटभावज्ञः प्रीतो
भूपावदत्प्रभुः ॥१६॥ आगमिष्यामि नृपते ! त्वत्पुरं मुनिभिः सह ।
तव निष्कपट भावमहं जानामि निश्चितम् ॥१७॥ इत्थं वदत्येव
हरौ नागटङ्कपुराधिपः । सूरौ यद्वाञ्छलिपुटस्तत्रागच्छत्वरान्वितः
॥१८॥ नाम्ना सातिश्च तत्पत्नी धन्या वल्लश्च तत्सुते । नाथाख्य-
स्तत्सुतश्चैते तत्पश्चादाययुर्द्वैतम् ॥१९॥ तत्पुराधिकृतो वैश्यो
नाम्ना सिंहः सभार्यकः । सोऽप्यागतोऽथ तैः साकं नत्वा सूरौऽ-
ग्रवीद्धरिम् ॥२०॥ भगवन्स्वपुरं नेतुं त्वामहं समुपागतः । वङ्गन्यहा-

રક્ષાછે તો લક્ષ્મણકલ્પદ્રુમરૂપ આપ તે સર્વનો મનોરથ પૂરણ કરવાને યોગ્ય
છો ॥૧૪॥ હે પ્રભો ! આ રાક્ષાએ આપના ચરણની પરિચર્યા માટે અપે
ક્ષિત સમગ્ર સામગ્રીઓ બહુ વખતથી લાવીને ભેગી કરી મુકી છે, તો
એમનો મનોરથ આપ જલદીજ પરિપૂર્ણ કરો ॥૧૫॥ હે ભૂપ ! આ પ્રકારે
તે રાક્ષા હેમતાસિંહે પ્રાર્થના કરેલા અને વૃદ્ધ બટ્ટ મયારામે પ્રાર્થના કરેલા
ભગવાન તેમનો નિષ્કપટ ભાવ બાણીને પ્રીતિથી તેમના પ્રતિ બોલ્યા કે-
॥૧૬॥ હે નૃપતે ! તમારા પુરપ્રતિ મુનિઓની સાથે હું આવીશ તમારો
મારે વિષે જે નિષ્કપટ ભાવ (નિરૂપણિ પ્રેમરસરૂપ) છે તેને હું નિશ્ચયથી
બાણુ છું ॥૧૭॥ હે રાજા ! એમ ભગવાન કહેછે એજ અવસરે નાગડકા
પુરના અધિપતિ સૂરાખાચર બે હાથ બેડીને ત્વરાથી ત્યા આવી પહોંચ્યા
॥૧૮॥ તેમની સાતિ નામની પત્ની, ધન્યા અને વધુ નામની બે પુત્રીઓ અને
નાથો નામનો પુત્ર, આ સર્વે સખન્ધિ જનો તેમની પાછળ સત્વર આવી
પહોંચ્યા ॥૧૯॥ નાગડકાપુરમા પ્રધાન, (મુખી) વૈશ્ય ભતિનો, જેનું સિંહ
નામ છે, એવો પટ્ટાવણુ તેજસ્વતી નામની ભાગ્યા સાથે ત્યા આવી પહોંચ્યો
॥૨૦॥ તેપછી તે આ અનુયાયી જનો સાથે તે સૂર રાક્ષા ભગવાનને પ્રણામ
કરીને એમ બોલ્યા ॥૨૦॥ હે ભગવન ! આપને મારા પુરપ્રતિ તેડી જવાના

ન્યતીતાનિ સ્થિતસ્યામ મમ સ્વકૈઃ ॥૨૧॥ તસ્મિન્મયિ કૃપાં કર્તુ
ત્વમર્હસિ નિજાશ્રિતે । ઇતિ સમ્પ્રાર્થયન્તં તં દૃષ્ટ્વા સોઽચિન્તયદ્વદિ
॥૨૨॥ ઉભાવેતાવપિ દ્વદં મક્તૌ નિષ્કપટૌ મમ । સહ પ્રાર્થયતશ્ચ
દ્વો પ્રેષ્ટો ચોમૌ સમૌ મમ ॥૨૩॥ અવશ્યમેવ હિ મયા પ્રિયં કાર્યં
દ્વયોરપિ । આદૌ કસ્ય પુરં યામિ મેદો ન સ્યાદયથોમયોઃ ॥૨૪॥
ચિન્તયન્નિતિ તિષ્ઠ ત્વં વિચાર્ય કથયામિ તે । શ્યુકત્વા વાસમ-
યનં જગામ સત્વરં હરિઃ ॥૨૫॥ મઞ્ચમાસ્થાય તત્પ્રદં સર્વશોઽપિ
નૃનાઢ્વપ્નૃત્ । બ્રહ્માનન્દં મુર્તિં નિત્યાનન્દં ચાઽઽદ્વાસ્ત સોઽનય ।
॥૨૬॥ ઉપવિદ્ય રહઃસ્થાને સાકં તામ્યાં સર્વેશ્વરઃ । પપ્રચ્છ તો

સમયની રાહ જોયા કરતા, આપની સન્નિધિમા સબન્ધિ જનો સાથે રહેતા
મને બહુ દિવસો વીતી ગયા છે ॥૨૧॥ તો બહુ દિવસથી રાહ જોયા કરતા,
આપનાજ એક આશ્રયવાળા તે મારી ઉપર આપ કૃપા (મારે પુરે પધાર-
વાની) કરવાને યોગ્ય છે ॥૨૨॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સપ્રાર્થના કરતા તે
સૂરાસનને જોઇને ભગવાન્ શ્રીહરિ પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યા
કે-॥૨૩॥ આ (સૂર-હેમતસિંહ) જનેપણુ નિષ્કપટ ભાવવાળા અને
નિષ્કારણુ પ્રેમરસથી ભીના હૃદયવાળા છે માટેજ મારે પ્રિયતમ અને સમ
છે-એમાં એક અભ્યધિક કે ન્યૂન નથી (સન્નિધિ એક પ્રિય જેને છે એવા
ભગવાનને બાજો વિષે કોણુ ન્યૂન કે અભ્યધિક હોય?) જનેપણુ એક સાથેજ
મને પોતપોતાને પુરે લઈ જવાની પ્રાર્થના કરેછે, તો જનેનુ પણ મારે પ્રિય
અવશ્યજ કરવુ, તો એમ અને કેને પુરે પ્રથમ જહુકે જેથી તે જનેને
પરમ્પર ભેદ-‘આ મારાથી ભગવાનને અધિક પ્રિય છે’ એવો ભેદમહ ન
થાય ॥૨૪॥ હે રાજન્ ! એમ મનમ વિચારીને, ‘તમો અહીંજ બેસો,
વિચાર કરીને તમને કહું છું’ એમ સૂત્રનૃપને કહીને ભગવાન્ પોતાને નિવાસ
ભવને જલદી પધાર્યા ॥૨૫॥ હે નિર્દોષ નૃપને ! ત્યાં મગ્ન ઉપર બેસીને
સ્વય સર્વજ્ઞ છિ છતાં નરનાશ્વનુ અનુકરણ કરતા યજ્ઞ સંમત્રણ કરવા બ્રહ્મા
નંદ અને નિત્યાનંદ મુનિને બોલાવ્યા ॥૨૬॥ આવેલા તેમની સાથે એકાતમા
બેસીને મહામતી-કર્મજ્ઞ કાર્યમા આશુ અસાધુ વિવેચનમા ઉપયોગી

વરીયાંસૌ નિજમકૌ મહામતી ॥૨૭॥ યુવાં પ્રેષ્ઠતમૌ મે સ્યો નેત્રે
 એવ હિ સદ્વિયૌ । અતીવ નિપુણૌ સર્વકાર્યાકાર્યાવયોધને ॥૨૮॥
 અતઃ પૃચ્છામિ ધામઘ જ્ઞાતં સંશયમાત્મનઃ । સૂરહેમન્તયોર્મધ્યે
 પ્રાગ્ગમ્યં કસ્ય વા પુરમ્ ॥૨૯॥ ગતે ત્વેકસ્ય નગરં દ્વિતીયાપ્રિયતા
 ભવેત્ । ગન્તવ્યં તુ મમાવશ્યમતો યુક્તમિહોચ્યતામ્ ॥૩૦॥ હૃથં
 ત્રિલોકીગુરુણા સર્વજ્ઞેનાપિ મુગ્ધવત્ । સમ્પૃષ્ઠૌ તૌ સહૃદયે વિચારં
 ચક્રતુર્મુની ॥૩૧॥ અયં હિ ભગવન્ ! સાક્ષાન્માનુષ્યમનુશીલયન્ ।
 અનુગ્રહં કરોત્યેવ સમ્પૃચ્છનમિપેણ નૌ ॥૩૨॥ દેવા બ્રહ્માદયોઽપ્યથ
 દુરાદેવાસ્ય દર્શનમ્ । લાભન્તે ક્વાપિ ન ક્વાપિ સ નૌ પૃચ્છત્યહો રહઃ
 ॥૩૩॥ ગમનસ્ય નિપેધસ્તુ કર્તું શક્યોઽસ્ય નાધુના । ઉત્કણ્ઠિતો

શુદ્ધિએ સંપન્ન, પોતાના ચરણનાજ અનન્યલક્ષ તે શ્રેષ્ઠ મુનિને પુછ્યુ કે-
 ॥૨૭॥ તમો મને અતિશય પ્રિય છે, સદ્બુદ્ધિસંપન્ન છે, માટેજ સર્વ
 કાર્ય અકાર્યના જ્ઞાનમાં અત્યંત નિપુણ, નેત્રવત્ સર્વાર્થના સદર્શક છે
 ॥૨૮॥ માટે આજ મને ઉપજેલો સંશય છેદવા તમોને પુછ્યું આ સૂર
 હેમત લક્ષ એક સાથે પ્રાર્થના કરેછે તો કેના પુરપ્રતિ પ્રથમ અમો
 જઇએ, જો એકના પુરપ્રતિ પ્રથમ જઇએ તો બીજાને અસતોષ રહે.
 ‘એકપણુ પુરમાં ન જવું’ એમ ઉચિત નથી, કેમકે આ બન્ને બહુ
 દિવસથી અમારી આવવાની રાહ બેઠી રહ્યા છે, માટે મારે એમના
 પુરમાં જવું તો અવશ્યજ છે. તો આમાં જે યુક્ત હોય તે કહો ?
 ॥૨૯-૩૦॥ હે રાજન્ ! એરીતે ત્રિલોકીના ગુરુ સર્વજ્ઞ એવાપણુ તે ભગવાને
 અજાજનવત્ પુછેલા તે બન્ને મહામુનિઓ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે-
 ॥૩૧॥ આ શ્રીહરિ સાક્ષાત્ ભગવાન છે તથાપિ દેવજ મનુષ્યલીલાને અનુ-
 કરણ કરતા યકા પ્રશ્ન પુછવાના મિષથી આપણી ઉપર દેવજ અનુગ્રહ
 કરેછે. આ ભગવાનનું દર્શન બવ બ્રહ્માદિ દેવોપણુ દુરથીજ ડ્યારેક પામેછે
 અને ડ્યારેક નથી પણ પામતા, તે આ સર્વેશ્વરેશ્વર શ્રીહરિ આપણને
 એકાંતમાં બેસારીને પુછેછે, આતો અહો !!-આશ્ચર્ય છે ॥૩૨-૩૩॥ નિર્ધા-
 રેલા ગમનનો નિપેધ કરવો તો હમણાં ઉચિત નથીજ, કારણ કે આ ભગ-

યતોઽસ્ત્યેય ગન્તું નૂનં સ્વતઃ પ્રમુઃ ॥૩૪॥ નિપેધસ્પાવયોર્યુક્તીર્મસ્યતે
 નેપ સામ્પ્રતમ્ । અતોઽનુમોદ્ય ગમનં કાર્યં પ્રશ્નોત્તરં કિલ ॥૩૫॥ ઇતિ
 નિશ્ચિત્ય મનસા દ્યુવાતે સ્ય તમીશ્વરમ્ । યત્પૃષ્ઠં ભવતા સ્વામિસ્ત-
 ત્રેત્યં ભાતિ નૌ કિલ ॥૩૬॥ ઝમૌ ભક્તૌ સમાનો તે પ્રિયં કાર્યં દ્વયો-
 રપિ । સૂરં સમ્ભાવ્ય ગન્તવ્યં જીર્ણદુર્ગં પ્રતિ ત્વયા ॥૩૭॥ પુરં
 સૂરસ્ય માર્ગેઽસ્તિ તદુલ્લઘ્વત્ ત્વયા પ્રમો ! । જીર્ણદુર્ગં કથં ગન્તું
 શક્યેત ચ કદધ્વના ॥૩૮॥ તત્ આદૌ નાગટકું ગન્તવ્યમિતિ નૌ
 મતિઃ । અતઃપરં યાદૃશીચ્છા ભવેત્તવ તથા કુરુ ॥૩૯॥ હુમ્પત
 ઉવાચ—ઇતિ તયોર્ધેચનાનિ નિશમ્ય તૌ મતિમતાં પ્રવરૌ સ સમા-
 જયન્ । મુદિતમાનસ ઇત્ય મહાસભાં હરિરપાવિશદાસન આત્મનઃ

વાન લક્ષ્મણનૈકપ્રિય હોવાથી પોતેજ જવા માટે નિશ્ચે ઉત્કઠાવાળા છે આ
 શ્રીહરિ નિપેધની આપણી યુક્તિઓને હમણા નહિજ માનશે તો નિપેધ નહિ
 કરતા ગમનપદ્ધતેજ અનુમોદન આપીને તેમના પ્રશ્નનો યુક્ત ઉત્તર આપવો
 ॥૩૪-૩૫॥ હે રાજન્ ! આવી મનથી નિશ્ચય કરીને તે મુનિઓ બોલ્યા કે—
 હે સ્વામિન્ ! તમો સર્વેશ્વર છો અથાપિ અમારી ઉપર અનુમત્ત કરવાજ
 પુછો છો તેમા અમને એમ જણાય છે કે—તમારે બન્ને લક્ષ્મણ સમાન છે, તો
 બન્નેનુ પણ પ્રિય અવશ્ય કરવુ, સૂર નૃપને પ્રથમ માર્ગમા સંભાવના કરીને
 પછી હર્ણદુર્ગ (જુનાગઢ) પ્રતિ તમારે જવુ કેમકે હે પ્રભો ! હર્ણદુર્ગના
 માર્ગમા જતા સૂરનુ પુર આવેછે માર્ગવશાત્ આવતા તે પુરને ઉલ્લધીને
 હર્ણદુર્ગપુર કેમ જઈ શકાય ? જે બીજો માર્ગ છે તે તો હાલમા કાળ
 દેશાદિકની વિગુણતાને લીધે કુત્સિત માર્ગ થઈ ગયો છે આવી સ્થિતિ છે
 તો હર્ણદુર્ગપ્રતિ જવા નીકળેવા આપે પ્રથમ નાગટકાપુરપ્રતિ જવુ,
 એવો અમારો મત છે અત પર આપ ઈશ્વર જે ઈચિત માનતા હો તેમ કરો
 ॥૩૬-૩૮॥ હુમ્પતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાન્ તે મુનિઓનુ આવુ
 વચન સાંભળીને તેમની ઉત્તમ શુદ્ધિમત્તાની સ્લાઘા કરતા થકા મનમા બહુ
 હર્ષ પામીને, બહાર મહાસભામા આવીને પોતાના આસનમા વિરાજમાન

॥૪૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્ર ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે કાર્યાયનપ્રામે
હેમન્તસિંહસૂરામન્ત્રણે તત્પુરગમનસમ્મન્ત્રણનિરૂપણનામા પદ્મદશોઽધ્યાય ॥૧૫॥

સુવત ઉવાચ—હેમન્તસિંહ સોઽથાહ સ્વદેશીયજનૈ સહ । સ્વપુર
ગચ્છ તન્નાહમાયામિ પૃષ્ઠતો હિ તે ॥૧॥ ઇત્યુક્ત સ તદા હૃષ્ટો ગન્તુ
સજ્જોઽભવન્નૃપ ! । તતઃ સૂર હરિ પ્રાહ ગચ્છત્વ સ્વપુર દ્રુતમ્ ॥૨॥
આયાસ્યામિ પ્રાતરહં તત્ર શ્વો નાત્ર સંશય । કારયિત્વા દ્વિજૈ પાક
કુર્યા હાસત્પ્રતીક્ષણમ્ ॥૩॥ ઇત્યુક્ત સોઽતિસંદૃષ્ટ સહ સ્વૈ સ્વપુર
યયૌ । વૃત્તાન્તમેત સકલ જયામચકથદ્રતિ ॥૪॥ સસમ્મન્ત્રમં સમુ-

થયા ॥૪૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે કાર્યાયનપ્રામે
હેમન્તસિંહસૂરામન્ત્રણે તત્પુરગમનસમ્મન્ત્રણનિરૂપણનામા પંચદ-
શોઽધ્યાયઃ ॥૧૫॥

અધ્યાય ૧૬ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજના! સલામા બેઠા પછી શ્રીહરિ ભગવાને
હેમન્તસિંહને એમ કહ્યું કે—હે નૃપ! તમે તમારા દેશના જનો સાથે તમારા
પુરપ્રતિ બવ હું પણ અવિલગ્નથી, જતા તમારી પાછળ નિશ્ચે ત્યા
આવીશ ॥૧॥ હે નૃપ! આ પ્રકારે ભગવાને કહેલા તે હેમન્તસિંહ બહુ
હર્ષ પામીને તેજ સમયે પોતાને પુર જવા તૈયાર થયા ॥૨॥ અનંતર
શ્રીહરિએ સુરા ભગ્નને કહ્યું કે—તમો તમારા પુરપ્રતિ જલદી બવ હું
આવતે દિવસે પ્રાત્ર કાળેજ તમારે પુરે આવીશ એમા સંશય નથી તો
ત્યા શ્રાદ્ધલો પાસે રસોઈ કરાવીને અમારી આવવાની રાહ બેઠી રહેશો
॥૩॥ હે રાજના! આ પ્રકારે ભગવાને કહ્યું એટલે તે સૂર રાજતો સહર્ષ
પામીને સ્વજનો સાથે પોતાના પુરપ્રતિ ગયા આ સમય વૃત્તાત (ભગ
વાન શ્રીહરિનું સૂર—હેમન્તસિંહના પુરપ્રતિ જવારૂ) રતિ નામની નારીએ
જયાને જણાવી દીધું ॥૪॥ તે સમયે જયા લલિતાની સાથેજ સમ્રમથી

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાનને પોતાને પુર તેડી જવાની ઇચ્છાવાળા હેમન્ત
સિંહરાજ અને તેનો પ્રતિષેધ કરતા ઉત્તરાજનો પરસ્પર સવાદ નિરૂપા કર્યો છે

તથાય તદા લલિતયા સહ । દ્વાત્વા નિત્યં પ્રકુર્વન્તમુત્તમં ગ્રાહ
 સત્ત્વરમ્ ॥૫॥ દિનાદ્યયામોઽપિ ગતો દીર્ઘસૂત્રો ભવાન્કિમુ । ઘણ્ટાં
 વાદયતેઽધ્યાપિ સર્વસ્વં હ્રિયતે હિ નઃ ॥૬॥ કિં કિં કયં કથમિતિ
 વદન્તં તમુવાચ સા । નારાયણમુનિર્યાતિ જીર્ણદુર્ગં સહર્ષિન્નિઃ ॥૭॥
 ગતસ્તથ સ્નિગ્ધમકૈરતિગ્રેષ્ણા હ્યનુદ્ધણમ્ । સેવ્યમાનઃ પુનર્ભ્રાતઃ !
 કસ્માન્નઃ પુરમેવ્યતિ ॥૮॥ સર્વેઽપિ ભક્તાઃ સન્ત્યસ્ય સમાનાઃ સમ-

એકદમ ઉઠીને, સ્નાન કરી નિત્યકર્મ કર્યા કરતા તે પોતાના બાઈ ઉત્તમ
 નૃપને ત્વરાથી પામીને એમ બોલ્યાં કે ॥૫॥ હે શ્રાતા ઉત્તમ! દિવસનો
 આ પહેલો પહોર પણ વીતી ગયો છે. આવા આજ દીર્ઘસૂત્રી કેમ
 વર્તો છે? હજીમુઢી પણ ઘંટાને (પૂજના અંગભૂત) શું વગાડ્યા કરો છે?
 આપણું સર્વસ્વ (સર્વાર્થરૂપ શ્રીહરિ) તો હરાઈ જાય છે, તમો તો તે બહુ-
 તાજ નથી ॥૬॥ આણું વચન સાંભળીને ઉત્તમ રાજ સંભ્રમથી શું શું?
 કેમ કેમ? એમ બોલ્યા. ત્યારે તે જ્યાંએ જાય્યાવું કે-હે શ્રાતઃ! આપણા
 સર્વસ્વભૂત નારાયણમુનિ મુનિમંડળ સાથે છર્ણુદુર્ગ પુરપ્રતિ પધારે છે.
 ભક્તપ્રાર્થનાથી ત્યાં બે હમણાં જશે તો પાછા નહિજ આવશે. તે ગ્રેમી
 ભક્તોએ વેળાવેળાએ પ્રતિદિન પરમ ગ્રેમથી પરિચર્યા કરતાં ગ્રેમીજન
 પરવશ ભગવાન તે પરમ ભક્તોને પરિભાગ કરીને કેમ આપણા પુરમાં
 પાછા આવશે? ॥૭-૮॥ ભાવિક ભક્તોની પ્રાર્થનાથી તેમનો મનોરથ પુરવા
 પ્રવર્તેલા ભગવાન આપણું પ્રતિવેધવચન કેમ સ્વીકારે? (નજ સ્વીકારે)
 એમ સમજશો નહિ. કારણ કે સમદર્શી તે આ શ્રીહરિને બધાય ભક્તો
 અનુમદ કરવામાં સમાન છે. જુનો એક સાથે પ્રાર્થના કરતા હેમંતસિંહ-
 મુર નૃપને સરખા ગ્રેમથી જોઈને તે બહેનો મનોરથ એક સાથે પરિપૂરણ
 કરવાના નિશ્ચયવાળા આ ભગવાન થયા છે. તો તમો બે ભક્તિથી તમારૂં
 અભિલષિત નિવેદન કરશો તો ભક્તવત્સળ ભગવાન ભક્તનો મનોરથ
 નહિજ નિષ્ફળ કરે. કેમકે ભગવાન તો ભક્તમનોરથના પરિપૂરણમાં ફક્ત
 ભક્તપ્રાર્થનાનીજ રાહ જોઈ રહે છે (કેવળ પ્રાર્થનાની અપેક્ષા રાખે છે)
 બે તમારૂં અભિલષિત નહિજ નિવેદન કરો તો તમારો મનોરથ કેમ પુરે!

દર્શિનઃ । તસ્માત્સમ્પ્રાર્થ્ય નત્વા તં નિવારય વ્રજ દ્રુતમ્ ॥૯॥ इत्युक्तः
 સ દ્રુતં પ્રાયાદનુષ્ણીપઃ પ્રમોઃ પુરઃ । હેમન્તસિંહોઽદ્રાક્ષીતં તાવદા-
 યાન્તમધ્વનિ ॥૧૦॥ હેમન્ત ઉવાચ—સહ્યે ! ક યાસ્યનુષ્ણીપો ધાવ-
 ન્નેવ સસમ્પ્રમમ્ । આમન્ત્રયિતુમાયામિ ત્વત્સમીપમહં કિલ ॥૧૧॥
 ભગવાન્મુનિભિઃ સાકં જીર્ણદુર્ગમુપૈપ્યતિ । તેન સાકં ત્વયાઽઽગમ્યં
 તત્ર પોપ્યૈર્નિજૈઃ સહ ॥૧૨॥ इत्याधुत्य स तद्राक्ष्यं बुद्ध्योद्धवसमो
 નૃપઃ । હરિયાનનિવેધોકિયુક્તિમિસ્તમુવાચ હ ॥૧૩॥ उत्तम उवाच—
 बुद्धिमानसि सुहोऽसि भ्रातस्त्वं लोकसम्मतः ॥त्वद्बुद्धिमवलम्ब्यैव

(નળ પુરે) તો તમો જલદી ભગવાનપાસે જાવ અને તેમને પ્રણામ કરી
 પ્રાર્થના કરી જવાથકી નિવારણુ કરો ॥૯॥ આ પ્રકારે જયા લલિતાએ
 પ્રેરેલા ઉત્તમ રાજા તત્ક્ષણુ મસ્તકે વસ્ત્રાદિ બાંધ્યા વિના (ઉઘાડેજ
 મસ્તકે) ભગવાનને સમીપે જવા ત્યાંથી નીકળ્યા. તે સમયે આવતા તે
 ઉત્તમ નૃપને હેમંતસિંહ નૃપે માર્ગમા જોયા ॥૧૦॥ સંશ્રમથી આવતા
 મિત્ર ઉત્તમ નૃપને જોધને હેમંતસિંહ એમ જોલ્યા કે—હે સખે ! મસ્તકે
 વસ્ત્ર બાંધ્યા વિનાજ ઉઘાડે માથે સંશ્રમસહિત ધોડતા ધોડતા તમો ક્યાં
 જાઓ છો ? તમોને આમત્રણુ આપવા હમણાંજ હું તમારી પાસેજ આવું
 છું ॥૧૧॥ ભગવાન્ શ્રીહરિ મારી પ્રાર્થના સ્વીકારીને મારી ઉપર પ્રસન્ન
 થધને મુનિમંડળ સાથે હર્લુદુર્ગપુરે પધારશે; તો તેમની સાથે તમારે પણ
 સંજનિધિજનો સાથે ત્યાં અવશ્ય આવવું ॥૧૨॥ હે રાજના આવું હેમંત-
 સિંહનું વચન સાંભળીને, બુદ્ધિ અને ભગવાનમાં ભક્તિએ કરીને ઉદ્ભવ-
 અને તુલ્ય એવા તે ઉત્તમ નૃપ ભગવાનના પ્રયાણુનો પ્રતિષેધ કરનારી,
 યુક્તિયુક્ત વાણી તે હેમતસિંહના પ્રતિ જોલ્યા ॥૧૩॥

ઉત્તમ રાજા કહેછે—હે સખે ! તમો બુદ્ધિમાન્ અને મુક્ત-દેશકાલા-
 દિકને અનુગુણુ ત્રિવેકે સંપન્ન છો, માટેજ સર્વકોષએ પણ સંમત
 બદુ છો, કેવળ બ્યવહારમાં છો એટલુંજ નહિ, કિંતુ ધર્મેમાં પણ
 તમારાજ મતને સર્વ માનવો અનુસરે છે, પરં હાલમાં તમોએ સ્નેહા-
 તિશયથી ભગવાનને તમારા પુરપ્રતિ તેડી જવાની બે પ્રાર્થના કરી

ધર્મે તિષ્ઠન્તિ માનવાઃ ॥૧૪॥ આમન્ત્રિતસ્ત્વયા સ્વામી સ્વપુરં નેતુમશ્ચ
યત્ । અવિચાર્યં તદ્ભૂતં કૃતમિત્યેવ ભાતિ મે ॥૧૫॥ શીતકાલોઽ-
ધુના પ્રાપ્તો દેહિનાં ત્વગ્વિદારણઃ । નીશારં પ્રાવૃત્તસ્યાપિ હિમં નેદે-
ઽપિ દુઃસહમ્ ॥૧૬॥ ભૂરિવાતે પથિ પ્રાતર્હરિણા દુઃસહં ન કિમ્ ।
તથાસત્યુપહ્રાસ્યા તે ભવિતા પ્રેમમક્રતા ॥૧૭॥ અનાદ્રિયન્તઃ સ્વાઃ
કન્થા અપ્યેતે યોગકોમલાઃ । સન્તો માર્ગે ભવિષ્યન્તિ હેમન્તે હિમપી-

તેતો બરોબર વિચાર નહિ કરીનેજ કરી છે એમ મને નિશ્ચયથી જણાય
છે ॥૧૪॥ કારણ કે—આ શીતકાળ (શિયાળો) દારણ હોવાથી દેહિ
ઓની ત્વચાને વિદારણ કરનારો હમણાં વર્તે છે જેમા ૩ બરેલી ડગલી
પહેરી રહેલા, શરીરને સંકુચિત કરીને (ડુટીયુ વાળીને) બેસી રહેલા
જનને પણ વાધુસચાર ન થાય એવા ઘરમાં પણ હિમપીડા સહન
અર્થ શક્તી નથી આવા વિશેષ હિમવાધુવાળા માર્ગમાં, તેમાપણ પ્રાત-
કાળમાં, તેમા પણ પ્રતિદિન, તેમા પણ પાદને લાખા રાખીને અથ
ઉપર વિરાજેલા એવા ભગવાનને હિમગાધા દુ સહ કેમ નહિ થશે ?
થશેજ આવા શીત સમયમા શ્રીહરિને તેડી જશો તો તમારી જે
ભગવાનમાં અનન્ય લક્ષ્મતા છે તે વિવેકી પ્રેમી લોકોએ ઉપહાસ્ય
થશે “અહો! આમનો ભગવાન વિષે લકષ્યુર્લર્થ અસમયમા પ્રવૃદ્ધિ
પામતા ભગવાનના અપરાધ માટેજ થનાર છે” એમ તમારા વિવેકને
જેતે લોકો ઉપહસશેજ, આ મહાદોષ થશે ॥૧૫-૧૭॥ વળી જે
મુકાનદ ગોપાળાનદ અખડાનદ આદિક સાધુઓ ભગવાનના અનુ-
ચર (સાથે આવનારા) છે તે સર્વે તપશ્ચર્યારૂપ યોગને લીધે ક્રોમળ
કૃશ કાયાવાળા વર્તે છે તેઓ તથોનિષ્ઠ હોવાથી પોતાની કથાનો
આદર નહિ કરીને માર્ગવિષે આ હેમત ઋતુમા ચાલતાં હિમથી પીડા
પામશેજ. (યદપિ આ સાધુઓ શીતોષ્ણાદિ દ્વન્દ્વના સહનશીલ છે, એટલા
માત્રથી શીતોષ્ણાદિકની પીડાજ એમને ન થાય એમ સમજવું નહિ,
પીડાતો થાયજ, ‘માત્રાસ્પર્શાસ્તુ કૌન્તેય શીતોષ્ણાસુચ્ચદુ રતા । અગમા-
પાયિનોઽનિસ્વાસ્તાસ્તિનિશ્ચલ ભારત’ ॥’ એમ ગીતામા કહ્યું છે) તો એમ

હિતાઃ ॥૧૮॥ અલ્પાહારાશ્ચ વિધવા ભક્તિયોગમુપાશ્રિતાઃ । અનુપાન-
ત્પદા યોપાશ્ચલિપ્યન્તિ કથં પથિ ॥૧૯॥ પ્રાતઃ શીતામ્મસા સ્નાત્વા
ચલતો હિમવેપિતાન્ । દ્વદ્વા હરિજનાન્માર્ગે ત્વાં શપ્સ્યન્ત્યલ્પકા અપિ
॥૨૦॥ કર્મણાનેન તે ભ્રાતઃ ! સંજ્ઞાઽન્વર્થાસ્તુ મા ક્વચિત્ । ઉષ્ણકાલે
તુ સમ્પ્રાપ્તે સુલ્લેનાતઃ પ્રભું નયેઃ ॥૨૧॥ તાવત્કાલં ત્વયા વન્ધો ! સ્વદે-
શીયજનૈઃ સહ । સ્થિત્વા દુર્ગપુરે કાર્યં નિત્યં શ્રીહરિર્દર્શનમ્ ॥૨૨॥
ભોજનીયા હિ મુનયઃ પક્વાન્નૈસ્તન્ન ચ ત્વયા । સમ્યક્ચ પૂજનં તેપાં
કર્તવ્યં હરિણા સહ ॥૨૩॥ કો વા વિશેષઃ સ્વગૃહં હરૌ નીતેઽપ્યતઃ

થતાં વિવેકી તમારૂં આ બીજું પણ ઉપહાસારૂપદ થશે ॥૧૮॥ વળી જે
વિધવા વનિતાઓ તપશ્ચર્ચામાં નિષ્ઠાવાળી અને ભગવદ્ભક્તિયોગપરાયણ
હોવાથી અલ્પ આહારને કરનારી છે તે હિમમય માર્ગમાં પગરખાં પહેચાં
વિના (ઉઘાડે પગે) ચાલતાં પગલાં મુકવાના દુઃખને કેમ સહન કરી
શકશે? આ તમારૂં ત્રીજું ઉપહાસારૂપદ થશે ॥૧૯॥ વળી પ્રાતઃકાળે
પ્રતિદિન અતિશીતળ જળવાળા જે કોઈ સરોવરમાં સ્નાન કરીને રસ્તામાં
ચાલતાં હિમને લીધે થર થર કંપતા અંગવાળા હરિજનોને બોધને વધથી
અને ભતિથી અલ્પ એવાપણ જનો 'આવા શીતકાળમાં ચામને પ્રવાસ
કરાવનારાને ધિસ્માર છે' એમ તમારીજ અતિગહનિ કરશે ॥૨૦॥ હે
ભ્રાતઃ! શ્રીહરિને આ દુઃસહ હિમદુઃખ દેવારૂપ કર્મથી જે તમારી હેમંત
સંજ્ઞા છે તે હેમંત રતુનીજ જેમ એમ સાર્થક ક્યારેયપણ નજ થાવ. હિમથી
પ્રાણિઓને હ્રસ્તિ-પીડ છે; એવા અર્થમાં હેમંતશબ્દ નિષ્પન્ન થયો છે,
તેમાંપણ બહુ બલિષ્ઠ હોવાથી સિંહસદૃશ છે માટે હેમંતાસિંહ એવી સંજ્ઞા
તમારી યથાર્થ ન થાય. તો શીતસમય વ્યતીત થતાં તો મહાપ્રભુને
સુખેથી તમારા પુરમાં તમો તેડી જાવો ॥૨૧॥ હે બન્ધો! ઉષ્ણ સમય
આવતા સુધી તમારે તમારા બન્ધુજનો અને દેશીયજનો સાથે દુર્ગપુરમાં
રહીને શ્રીહરિનું દર્શન નિત્ય કરવું ॥૨૨॥ અભિલષિત ભગવત્પરિચર્યા તો
દુર્ગપુરમાંજ રહીને કરવી. ભગવાન તથા તેમના ભક્ત મુનિઆદિકનું પૂજન
અને પકવાન્નથી સંતર્પણ યથેષ્ટ રીતે કરવું. પોતાને ઘેર શ્રીહરિને

પરઃ । ન ગૃહં ગૃહમિત્યાહુર્ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે ॥૨૪॥ સૌષ્ઠેઽપિ સા
 ન ચેત્તર્હિ સોઽરણ્યમિતિ કીર્તિતઃ । સા તુ યત્ર ભવેત્તત્ર ગૃહસ્થા-
 શ્રમ ईरितः ॥૨૫॥ આતૃજાયાસદીયાત્ર વર્તતેઽતસ્તયા સહ । હર્તિ
 સમ્પૂજ્ય વહુધા ગાર્હસ્થ્યફલમાનુહિ ॥૨૬॥ ન મિત્રગેહં સ્વગૃહાદ-
 ન્યચ્છાત્રે ચ કથ્યતે । અતો વસન્મમ ગૃહે પ્રભું પ્રીણ્ય સાદરમ્
 ॥૨૭॥ સ્નેહાદેતન્મયા પ્રોક્તમતઃપરમુદારધીઃ । હિતાહિતે વિચાર્ય
 ત્વં કર્તુમર્હસિ યદ્વિતમ્ ॥૨૮॥ મુવ્રત ઉવાચ—હ્યુત્તમઘચઃ શ્રુત્વા

લઈ જઈને પણ તેમની પરિચર્યામાં આથી બીજા કશો વિશેષ (આધિક્ય)
 જણાતો નથી. બે પોતાને ઘરજ શ્રીહરિ આદિકના સંતર્પણાદિકનો આશ્રય
 હોય તો તેમાં હું કહું છું કે—હે પ્રાતઃ । ગૃહસ્થને ઘરે કાષ્ઠાદિમય ગૃહથી
 વિશેષ નથી, કિંતુ ગૃહશબ્દવાચ્ય ગૃહિણી-પત્નીએ કરીનેજ વિશેષ છે,
 મારેજ ‘ગૃહસ્થ’ શબ્દથી કહેવાય છે, કેમકે ધર્મસંપત્તિ તેજ ગૃહશબ્દ દ્વારાએ
 કરીનેજ વર્તે છે બે ગૃહિણીનો યોગ ન હોય તો સાત માળની હવેલીપણ
 અરણ્યજ છે. બે તેનો યોગ હોય તો અરણ્યપણ ગૃહજ છે. ‘ન ગૃહં ગૃહ-
 મિત્યાહુર્ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે । ગૃહે તુ ગૃહિણી ન સ્વાદ્વનસ્ય સદશં ગૃહં’ એવી
 સ્મૃતિ છે. ભાર્યાનો યોગ તો અહીં તમારે છેજ, કેમકે તમારી ધર્મપત્ની
 અહીં સાથેજ વર્તે છે. તો તેની સાથેજ શ્રીહરિનું બહુવિધ ઉપચારોવડે
 સંપૂર્ણ કરીને સંપૂર્ણ ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મના ફળને પામો ॥૨૩-૨૬॥ વળી
 આ ઘર બીજા કોઇનું નહિ કિંતુ મિત્રનું ઘર છે, મિત્રનું ઘરતો પોતાનુંજ
 ઘર છે. આ અર્થ શાસ્ત્રસંમત છે પણ કટિપત નથી. તો મારાજ ઘરમાં
 રહીને તમો મહાપ્રભુને આદરથી પ્રસન્ન કરો ॥૨૭॥ હે સખે ! મેં આ બધું
 તમારે વિષે સ્નેહને લીધે કહ્યું છે, કેમકે મિત્રે મિત્રનું હિત સમય આવતાં
 કહેવું બેધએ. આ હું કાંઈ આદેશ (આજ્ઞા) કરતો નથી કિંતુ મિત્રસ્નેહથી
 કહું છું. તમો મહા ઉદારભુદ્ધિવાળા છો તો અતઃ પર હિતાહિતનો વિચાર કરી
 બે તમારું હિત હોય તે કરવાને ચોચ્છ છે ॥૨૮॥

મુવ્રતઃકપિ કહેછે—હે નૃપ ! આવું ઉત્તમ નૃપતિનું વચન સાંભ-
 ળીને, તેમનો આશય સ્પષ્ટ સમજી જઈને યુક્તિગતિત ગંભીર વચન-

યુક્તિવાક્યવિશારદઃ । વુદ્ધ્યા વિદુરતુલ્યોઽસૌ પ્રાહ તદ્ભાવવિનૃપ !
 ॥૨૯॥ હેમન્તસિંહ ઉવાચ—સમ્યગેવોચ્યતે ભ્રાતસ્ત્વયા સ્વાર્થ સુર-
 ક્ષતા । કનીયસોઽપિ વુદ્ધિસ્તે વૃદ્ધધીમ્યોઽતિરિચ્યતે ॥૩૦॥ પરો-
 પકારશીલાનાં સતાં નિત્યં સમાગમમ્ । કુર્વન્નપિ ભવાનેતાં સ્વાર્થ-
 વુદ્ધિ કુતોઽધ્યગાત્ ॥૩૧॥ શીતેન હેતુના મદ્ર ! જીર્ણદુર્ગાગમઃ
 પ્રમોઃ । નિપિધ્યતે યુક્તિવિદા ત્વયા તત્તોત્તરં બ્રુવે ॥૩૨॥ નિવાતાલ્પ-
 ગૃહામેઽહં નરયાને હરિં સચ્ચે ! । ઉપવેશ્યૈવ નેપ્યામિ શીતવાધા
 ॥ તદ્ભવેત્ ॥૩૩॥ તપસ્વિન્યોઽસ્તિલા યોગા રથેષુ શકટેષુ તાઃ ।
 ગર્ભાગારેષ્વિવાઽઽસ્થાપ્ય નેપ્યામિ સુખમધ્યનિ ॥૩૪॥ યામાર્થ આધે-

પ્રયોગમાં પ્રવીણ અને વિદુરવત્ નીતિનિપુણ હેમન્તસિંહ રાજા બોલ્યા
 ॥૨૯॥ હેમન્તસિંહ કહેછે—હે ભ્રાત. ! તમોએ બહુ સાફ કહ્યું, શુદ્ધિ-
 માને સ્વાર્થનું સંરક્ષણ કરવું જોઈએ. (આ ભગવાનના સંલેખરૂપ
 સ્વાર્થતો સ્વીકારવા યોગ્ય છે. વૈષયિક સંલેખની પેઠે ત્યાગ કરવા
 યોગ્ય નથી) તો અતિશયપણે સ્વીકારવા લાયક સ્વાર્થનું સંરક્ષણ કરતા
 તમોએ જે કહ્યું તે બહુ સાફ કહ્યું. અવસ્થાએ કરીને કનિષ્ઠ છે
 તથાપિ તમારી શુદ્ધિતો વૃદ્ધોની શુદ્ધિ થઈ પણ અત્યધિક વર્તેછે ॥૩૦॥
 તમારે સંતોનો સમાગમતો નિરંતર વર્તેછે, તેઓ સદૈવ પરોપકાર કરવાના
 સ્વભાવવાળા છે. તેવાનો સમાગમ અહર્નિશ કરવા છતાંપણુ પરાર્થનો ઉપ-
 રોધ કરીને પણ સ્વાર્થ સંરક્ષણની શુદ્ધિ તમને ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઈ? પરો-
 પકારી સંતોનો સાચો સમાગમ કરનારને આવી સ્વાર્થશુદ્ધિના ઉદયનો
 સંભવ નથી ॥૩૧॥ હે ભદ્ર ! તમે જે શીતબાધાને આગળ ધરી ધરીને પ્રભુના
 જુનાગઢપ્રતિ આગમનને પ્રતિષેધ કરવા પ્રવર્ત્યા છો તેતો તમારો દેવળ
 શુદ્ધિવાદજ છે. તેનો ઉત્તર કહ્યુંછું તે સાંભળો ॥૩૨॥ હે સખે ! અંદરના
 અટપ ધર જેવા વાયુપ્રસારે રહિત નરયાન (મેનો)માં ભગવાનને બેસા-
 રીનેજ લઈજઈશ. તો અલ્પપણુ શીતબાધા શ્રીહરિને નહીજ થાય ॥૩૩॥
 તપસ્વિની જે નારીઓ છે તે સર્વને નિવાસગૃહમાંજ જેમ એમ શીત
 વાયુના પ્રસારે રહિત એવા રથોમાં કે ગાડીઓમાં બેસારીને માર્ગમાં સુખેથી

ડતિનાન્તે સન્તઃ સર્વે ચ વર્ત્મનિ । ચલિષ્યન્તિ સુખેનૈવ નાસ્ત્યાત-
પમયં યતઃ ॥૩૫॥ ધર્મકાલસ્તુ પાન્થાનાં પ્રાણહા વિપવાયુના । કિ
વિચાર્ય ત્વયા શ્રેષ્ઠ પ્રોચ્યતે શીતકાલતઃ ॥૩૬॥ શૃહસ્થધર્મસાફલ્યં
યત્ત્વયોક્તં ચ યુક્તિમિઃ । તત્તથૈવ ત્વયા કાર્યં જીર્ણં દુર્ગમુપેત્ય વૈ
॥૩૭॥ અબ્દા વ્યતીતા વહવો હરિં પ્રાર્થયતો મમ । તદેદાનીં સ મા
માહ હ્યાયાતા ત્વત્પુરં ત્વિતિ ॥૩૮॥ ફલોન્મુગસ્ય મેડધૈવ મનોરથ
મહાતરો । ઝન્મૂલકે ત્વયીદાનીમપૂર્વં જ્ઞેહલક્ષણમ્ ॥૩૯॥ તન્ના
યાતે ભગવતિ જનાસ્તં કોટિશ પથિ । સંયીક્ષ્ય નરદેહસ્ય સઘ

હુ લઈ જઈશ ॥૩૪॥ સમસ્ત યુનિઓ તો દિવસના પ્રથમ પ્રહરનો અર્ધો
ભાગ અતીત થવાથી (ચાર ઘડી દિવસ ચઢવાથી) હિમનો વિરામ થતા,
સમુચિત સુખોપસેવ્ય સૂર્યકિરણોના પ્રસારવાળા, માટે સુખેથી પાદસ્પર્શ
થાય એવા માર્ગમાં સુખેથીજ આવશે ॥૩૫॥ તમો શીતઋણની અપેક્ષાએ
ધર્મઋણને શ્રેષ્ઠ શુ વિચારીને કહો છો ? કેમકે ઉપર કાળનો વિપવાયુથી
પાન્થ-વટેમાર્ગે જનોના પ્રાણને હરનારો છે ॥૩૬॥ જે તમે શૃહસ્થધર્મનું
સાફલ્ય યુક્તિથી નિરૂપણ કર્યું તેમાં તો તમોનેજ હું તેવી રીતે કટુ-
તમોજ મારા મનોરથને અનુવર્તનારા થઈ પળી સાથે જીર્ણદુર્ગ પુર આવીને
ભગવાનની સેવાને નિરતર કરીને શૃહસ્થાશ્રમનું સાફલ્ય સંપાદન કરે
॥૩૭॥ ભગવાનને મારે નગર તેડી જવાની તેને સમયે પ્રાર્થના કરતા જ્યારે
બહુ વર્ષ વીતી ગયાં ત્યારે હમણાજ ભગવાને પ્રસન્ન થઈને 'તમારે પુરે
પધારીશ' એમ મારે પુરે પધારવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ॥૩૮॥ એરીને મારો
મનોરથરૂપ મહાવૃક્ષ બહુઠાણે હમણાં જ્યારે ફળની સન્મુખનાને પામ્યો
ત્યારે તમો હમણા કોઈપણ રીતે મૂળમાથી ઉપાડી નાખનારા મિત્ર
મળ્યા શુ આ મિત્ર એવનુ લક્ષણ છે ? આતો તમારે વિષે અપૂર્વજ મિત્ર
લક્ષણ જણાય છે આવી મિત્રતા પૂર્વે કોઈ દિવસે દેખી ન હતી આટલા
દિવસ મુખી સંતાડી રાખેથી તે હાજમા તમોએ પ્રકાશ કરી હોય એમ મને
જણાય છે ॥૩૯॥ મારા એકવાનેજ આ લાભ છે એમ નહિ કિન્તુ ભગવ ન
મારી પ્રાર્થનાથી જુનામદ પદ રશે તો માર્ગમાં ગમીગમ કોટિ-જનો ભગ

રિતં હિતં કુર્યાત્તદ્ધિ મિત્રં પ્રચક્ષતે ॥૪૬॥ નિત્યં પષ્ટત્વમેવાસ્તુ ત્વયિ
મિત્રપદસ્ય મો । પુંસ્ત્વ તુ કર્હિચિન્માસ્તુ સાહાય્યં કુરુ મે સહો !
॥૪૭॥ સુમત ઉવાચ—ઇત્યુક્તસ્તેન સ હસન્નુવાચોત્તમભૂપતિ । યાદ-
શીચ્છા ભગવતો ભવિષ્યતિ તથાઽશિલમ્ ॥૪૮॥ ઇત્યુક્ત્વા સ હરે
પાશ્વં જગામ નૃપતિ સચ । સ્વાવાસં સમુપેત્યેત્થં વિચારમકરોનૃદિ
॥૪૯॥ શ્રેયાસિ વહુવિદ્માનીત્યેવા વાગ્વિદુપામૃતા । યતિતત્ત્વ યથા
યુદ્ધિ તત્ફલ દાસ્યતિ પ્રમુ ॥૫૦॥ વિચાર્યંતિ નૃપો રાજન્કૃષ્ણ વિદ્મે

આવીને તમારે રહેવું બેઠાએ, આજ સૌહૃદનું લક્ષણ છે ॥૪૫॥ જેમ હાથ
પ્રેરણા વિનાજ શરીરનું હિતજ કરેછે, જેમ પાપણી પ્રેરણા વિનાજ નેત્રનું
હિતજ કરેછે (હાથ મહરમાત્રને પણ શરીરથપી ઉઠાડી મુકેછે પાપણ
રજ કણપાતથપીપણ ચમુની રક્ષા કરેછે) એમ પ્રેરણા કર્યા વિનાપણ હિતને
જે કરે તે સાચો મિત્ર કહોછે ॥૪૬॥ માટે હે સખે ! તમારે વિષે સર્વદા
મિત્રશબ્દ નમુસકલિંગે વર્તતોજ પ્રવતા પણ ક્યારેય પુલ્લિંગે વર્તતો પ્રવ
તોજ નહિ કેમકે પુલ્લિંગે વર્તતો મિત્રશબ્દ તો સૂર્યનો વાચક છે
(સુહૃદવાચક મિત્રશબ્દ નિત્ય નમુસકલિંગે વર્તેછે, પુલ્લિંગે વર્તતો
મિત્રશબ્દતો સૂર્યનો વાચક છે, તો સૂર્યની પેઠે તમારે વિષે તાપગુણ
યોગ ન થાવ કિંતુ આહ્વાદ દેવારૂપ સુહૃદભાવજ રહો એવો ગૂઢ
આશય છે) માટે બીજી બધી બાબતો બાજુ ઉપર મુકીને શ્રીહરિને
મારા પુરમા પધારવાનો પ્રોત્સાહ આપવાની સહાયતાજ કરો ॥૪૭॥
સુમતતઃકપિ કહેછે—હે રાજન ! આરીતે હેમતાસિંહે કહ્યું એટલે
ઉત્તમરાત્ન ‘જેવી ભગવાનની ધચ્છા હશે તેમ બધુંય થશે મેંતો
કેવળ કાળની વિપમતા સૂચવી છે’ એમ હસતા હસતા કહીને ભગવાન
શ્રીહરિનીજ સમીપે ગયા અને હેમતાસિંહ રાત્ર પોતાને ઉતારે આવીને
હૃદયમા એવો નિવાર કરવા લાગ્યા કે—॥૪૮-૪૯॥ ‘શ્રેયાસિ વહુવિદ્માનિ’
—શ્રેયના કાર્યમા બહુ નિદ્ધો આવેછે, એવી જો વિદ્વાનોની વાણી વર્તેછે તે
સત્યભૂતજ છે તથાપિ તેના નિવારણ માટે યાવદ્બુદ્ધિજલોટય પ્રયત્ન કરવો
પ્રયત્નજુ ફળ એજ ભગવાન આપશે ॥૫૦॥ હે પ્રતાપસિંહ રાજન ! આવો

શરૂપિણમ્ । સ્વકાર્યવિઘ્નશાન્ત્યર્થં પ્રાર્થયામાસ સાદરમ્ ॥૫૧॥
 આગામિન્યાં ચતુર્થ્યાં ત્વાં ગણેશ ! ગુહલજ્ઞકૈઃ । યદ્યે ચ દૂર્વાસિ-
 ન્દૂરૈર્મત્કાર્યે વિઘ્નદ્વન્દ્વ ॥૫૨॥ इति सम्प्रार्थ्य विघ्नेशं स्वदेशीयाञ्ज-
 नांस्तथा । स्वजनान् स्वपुरं सर्वान्प्रैषयन्नत्वगात्સયમ્ ॥૫૩॥ ततो
 नृपोऽसौ नृप ! सत्यवाक्यतां हरेर्विदंस्तस्य च भक्तवश्यताम् । तद्-
 न्तिकाशुद्रुतमिन्नशङ्कितः पुनश्च तत्पार्श्वमुपेत्य तस्यौ ॥૫૪॥ इति
 श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थપ્રકરણે કાર્યાયનગ્રામે ભગવદાને
 હેમન્તસિંહોત્તમયોઃ પરસ્પરોક્તિયુક્તિનિરૂપણનામા પોઢશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

મુપત ઉવાચ—અથ યાનાય પેટાસુ પુસ્તિકા દૃઢવન્ધનાઃ । શુક-

વિચાર કરીને ભગવાનુંજ એક શરણુ જેમને છે એવા હેમન્તસિંહ નૃપે
 ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનેજ વિઘ્નેશ્વરરૂપ સમજીને પોતાના શુભ કાર્યમાં આવેલા
 વિઘ્નની શાંતિ કરવા તેમની ભાવપૂર્વક પ્રાર્થના કરી કે—॥૫૧॥ હે ગણેશ !
 આવતી કાલેક કૃષ્ણચતુર્થીતિથિએ ગોળના લાડુઓ, દુર્વાના અંકુરો અને
 સિંદૂરવડે તમારૂં પૂજન કરીશ. તો મારા શ્રેયઃ કાર્યમાં અચાનક આવી
 પડેલા આ અંતરાયને હરનારા આપ થાવ ॥૫૨॥ હે રાજનું! એરીતે
 વિઘ્નેશની પ્રાર્થના કરીને, પોતાના દેશના સર્વ હરિજનોને તથા સર્વ સ્વજ-
 નોને પોતાને પુર મોકલી દીધા. પોતે તો અંતરાયની આશંકા આવવાથી
 ગયા નહિ ॥૫૩॥ કિંતુ હે નૃપ ! ભગવાનની ભક્તવત્સળતા અને સત્યવચન-
 તાને જાણતા પણ આ હેમન્તસિંહ નૃપ, ત્વરાથી ભગવાનની સમીપે જઈ
 ગએલા મિત્ર ઉત્તમ નૃપથકી નિવારણની શંકા પામીને ફરીથીપણ ભગ-
 વાનની પાસે જઈને પૂર્વની પેઠે એક ॥૫૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...
 ચતુર્થપ્રકરણે કાર્યાયનગ્રામે ભગવદાને હેમન્તસિંહોત્તમયોઃ પર-
 સ્પરોક્તિયુક્તિનિરૂપણનામા પોઢશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

^૧અધ્યાય ૧૭ મો.

મુપતઃકપિ કહેછે—હે રાજનું! અનંતર પ્રયાણની તૈયારી કરતાં જ-

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને લોખા ગ્રામમાં તથા નાગડકા પુરમાં કરેલું
 આગમન તથા ત્યાંના ભક્તોને આપેલા પરમાર્નદ્વું નિરૂપણ કર્યું છે.

પિંણા ધાપયન્તં હરિં પ્રાપોત્તમો નૃપ ॥૧॥ તથ્યમેવ પ્રયાણસ્ય
 વિદિત્વા નિશ્ચયં પ્રમો. । શનકે. પ્રહસન્નૃચે ભક્ત ઇકાન્તિકઃ સ
 તમ્ ॥૨॥ ઉત્તમ સ્વાવ—પ્રયાણનિશ્ચયં સ્વામિસ્તવ શ્રુત્વા જયાદય. ।
 યોપિતો હૃદિ લિલ્યન્તે શીતગ્લાનેસ્તવાધ્વનિ ॥૩॥ શ્રીનારાયણમુનિ-
 વાવ—હિમાચલોપસ્યકૈવ જન્મભૂમિર્મમાસ્ત્યતઃ । અસ્તિ શીતસ-
 હિષ્ણુત્વં દેહે સ્વાભાવિકો ગુણઃ ॥૪॥ અતશ્ચિન્ત્ય ન કાર્યેતિ મૃદિ
 તાસ્ત્યં નરાધિપ । । इत्युक्त. સોઽમવત્સૂર્ણી તત્સ્વાતક્યં વિદન્નૃપ ।
 ॥૫॥ નિશ્ચિકાપ તતો રાજા ભગિનીભ્યાં સહૈવ તમ્ । સ્વપુર પુન-
 રાનેતું ગમ્ય તેન સહેતિ સ. ॥૬॥ અથ દ્વિજેન્દ્રે. દૃતમઙ્ગલાશીર્હૃયી

શ્રી પુસ્તકોને આધણાવડે દૃઢ બાધીને પેટીઓમા શુક્રાન્દમુનિ પાસે ગોઠ
 વીને ભરાવતા શ્રીહરિની સમીપે ઉત્તમરાજ સત્વર આવી પહોંચ્યા ॥૧॥
 પ્રશુના પ્રયાણની બધી તૈયારી બેઠને અને પ્રયાણનો સત્કળ નિશ્ચય બધીને
 તે આ એકાતિક ભક્ત ઉત્તમરાજ ભગવાનપ્રતિ હસતા હસતા ધીમેધી એમ
 બોલ્યા કે—॥૨॥ હે ભગવન્ ! આપનો પ્રયાણનિશ્ચય સાંભળીને જ્યાં આ
 દિક આપની અનન્યભક્ત અળળાઓ રસ્તામા શીતબાધા અસહ્ય થશે
 એવી આશંકા લાવીને શ્રીમાન્ આપના દિવ્ય સુકુમાર શરીરમા બાનિ
 થવાની સલાવનાથી હૃદયમા બહુ ખેદ કરેછે ॥૩॥ આવું ઉત્તમ નૃપતિનું
 વચન સાંભળીને ભગવાન બોલ્યા કે—હે ઉત્તમ રાજન્ ! અમારા શરીરમા
 શીતબાધાની સહનશીલતારૂપ ગુણ પ્રકૃતિથીજ છે, કેમકે અમારી જન્મ
 ભૂમિજ હિમાચલની સમીપની ભૂમિ છે ॥૪॥ હે નરાધિપ । માટે મારી હિમ
 પીડાની પ્રાસિરૂપ ચિંતા તમારે નજ કરવી, એમ તમો જ્યાં આદિક અળ
 ળાઓને કહે છે પ્રતાપસિંહ નૃપતે । આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેલા ઉત્તમ
 નૃપતિ તેમનું સ્વાતંત્ર્ય સમજી જતા, તેમને રોકવા માટે સ્વયં અસમર્થ
 હોઈને પછીથી કિચિત્ પણ નજ બોલ્યા ॥૫॥ અનંતર ઉત્તમ રાજાએ જ્યાં
 લલિતા બહેનો સાથે મળીને વિમાર કરીને એવો નિશ્ચય કર્યો કે—ભગવાનને
 આપણા પુરપ્રતિ પાછા તેડી લાવવા સાડ અવશ્યજ આપણે તેમની સાથેજ
 પ્રયાણ કરવું ॥૬॥ તદનંતર ભગવાન્ પ્રસ્થાનસમયે ભેગા થએલા પ્રેમપરવશ

સમારહ્ય ચ તજ્જિનારયામ્ । સાકં મુનીન્દ્રૈર્નિજપાર્થદેશ્ચ વૃતઃ પ્રયાતિ
 સ્વ સ નાગટક્કમ્ ॥૭॥ તમન્વયુવાંસ્તુનૃપપ્રધાનાઃ સત્કુન્તહસ્તા
 વહવોઽશ્વવારાઃ । હેમન્તાસિંહો નૃપ ઉત્તમશ્ચ યોગા જયાધ્યાઃ સ્વર-
 થાધિરૂઢાઃ ॥૮॥ નિધાય પેટા ભૃતપુસ્તકાશ્ચ સ્વનસ્સુ સર્વાગ્રચરં
 સમં તૈઃ । શુકં મુનિં સોઽથ હરિર્વ્યતીત્ય સહાશ્વવારેઃ પ્રચચાલ
 શીઘ્રમ્ ॥૯॥ પૃષ્ઠે વિધાયાશ્વિલસાદિવૃન્દં મનોજવાયાઃ સ્વહયીવ-
 રાયાઃ । પુરશ્ચલન્ત્યા અપિ સોઽપ્રયાનાન્ દૃષ્ટ્વા મુનીન્દ્રાનહસત્સ-
 ચિત્રમ્ ॥૧૦॥ યૂથાનિ ભૂયાંસિ મહામુનીનાં હરેઃ પુરસ્તાદથ પૃષ્ઠતશ્ચ ।
 તદા ઘ્યદ્ઘ્યન્ત ચ પાર્શ્વયુગ્મે તસિંસ્તુ દીર્ઘેઽધ્વનિ સર્વતશ્ચ ॥૧૧॥
 સ સક્કવાન્તૈ ભગવાનવાપ ગ્રામં તુ સૂરસ્ય ચ લોહસંજ્ઞમ્ । સૂરોઽપિ

મયારામભદ્રાદિ બ્રાહ્મણોએ 'જયજય' એવો મગળ આશીર્વાદ આપતા, તા-
 જણુ નામની ઘોડી ઉપર બેસીને, પરમહસોથી પરિવિટાધને પોતાના પાર્થનોએ
 પાછળ ગતિ કર્યા થકા નાગડકા પુરપ્રતિ જવા માટે ચાલી નીકળ્યા ॥૭॥
 હેમતાસિંહનૃપ ઉત્તમનૃપ વાસ્તુનૃપ આદિક અનેક અશ્વવારો રૂડા લા-
 લાઓ હાથમા લધને લગવાનની પાછળ ગયા જ્યા વિગેરે વનિતાઓ રથમા
 બેસીને પાછળ ગઇઓ ॥૮॥ અનંતર શ્રીહરિ શોભન મુદ્દ લાડાઓમા પુસ્ત
 કથી ભરેલી પેટીઓ મુછીને તે સર્વ લાડાઓની સાથે પ્રથમથીજ નીકળીને
 માર્ગમા પણ સર્વની આગળ ચાલતા શુકમુનિનેપણુ ઉલ્લસન કરીને વેગથી
 અશ્વારોની સાથે આગળ ચાલ્યા ॥૯॥ વેગાતિશયથી સમસ્ત અશ્વવારવૃદ્ધને
 પાછળ કરીને, તીવ્ર વેગથી સર્વની આગળ ચાલતી, મનના જેવા વેગ
 વાળી પોતાની ઐષ ઘોડીયછીપણુ આગળ ચાલતા નિષ્કુલાનંદાદિ મુનિમંડળને
 જોઇને શ્રીહરિ વિસ્મયથી ક્ષિપિત્ હસવા લાગ્યા ॥૧૦॥ તે સમયે તે લાખા
 માર્ગમા લગવાનની આગળ અને બન્ને બાજુમા યોગરદમ મહામુનિઓના
 ઘણા મંડળો જનોના જેવામા આવ્યા હતા ॥૧૧॥ લગવાન્ શ્રીહરિ સગવ
 સમયને અંતે (મધ્યાહ્નકાળના આરભમા) સૂરવર્માના લોયા નામના ગામને
 પામ્યા જે ગામમાં સૂરવર્માપણુ કારીયાણી ગ્રામથી પ્રથમજ આવીને
 પવિત્ર વિગ્રો પાસે સમુનિમંડળ સપાર્થદ સભજતવૃદ્ધ શ્રીહરિના સત્કારસાઙ

યત્રૈત્ય હરેઃ પ્રતીક્ષાં કરોતિ પાતું સ વિધાપ્ય વિપ્રૈઃ ॥૧૨॥ શ્રુત્વા-
 ગતં તં સ ઉપેત્ય નેમુર્ગમ્યાશ્ચ પૌરાશ્ચ જનાઃ સહર્ષમ્ । ગ્રામ્યાઃ
 પ્રભું ગ્રામમુદારભાવા ઘાદિનઘોપૈઃ સ તતશ્ચ નિન્યુઃ ॥૧૩॥ તત્ર
 મુખ્યઃ સિંહસંઘઃ પટ્લોઽન્યે ચ યે વિશઃ । તે સર્વે સહ સૂરેણ
 સમુર્નિં તં સિપેન્નિરે ॥૧૪॥ દિનાનિ કતિચિત્તત્ર ગ્રામ્યાનાનન્દ્ય-
 ન્પ્રભુઃ । તૈરર્ચ્યમાનો ન્યવસદ્દલ્લાલદ્વારભોજનૈઃ ॥૧૫॥ સમાયાં
 પ્રત્યહં તત્ર ધર્માન્વર્ણાશ્ચમોચિતાન્ । જનેભ્યઃ કથયામાસ ભક્તિદ્વા-
 નોપવૃંહિતાન્ ॥૧૬॥ સૂરાસિંહાદિમિર્મકેરનર્ચ્યાણ્યંશુકાનિ ચ ।
 સ્વસૈ વક્તાનિ સ દદો બ્રાહ્મ્યાં તત્ર સંસદિ ॥૧૭॥ ગ્રામે તસિ-

સમુચિત રસોઈ કરાવીને તેમની રાહ ભેઈ રહ્યા હતા ॥૧૨॥ ભગવા-
 નને પધારેલા સાલળીને સૂરવર્મા લોયા ગામના તથા દર્શનાર્થે
 આવેલા નાગડકા પુરના હરિજનો સર્વે પ્રહર્ષતરંગોએ પ્રેર્યાથક સત્વર
 સન્મુખ જઈને દડવત્ પ્રણામ કરીને વિવિધ વાજીત્રોના ધોનથી સમસ્ત
 દિશાને પુરી દેતા થકા પરમ પ્રીતિથી પોતાના ગામની અદર શ્રીહરિને લઈ
 આવ્યા ॥૧૩॥ લોયા ગામના સિંહ નામનો મુખ્ય (મુખી) પદ્મ તથા
 બીજા જે વૈશ્ય ભતિના ભક્તો હતા તે સર્વે સૂરવર્માની સાથે મળીને
 મુનિમંડળસહિત શ્રીહરિની ભક્તિથી સેવા કરવા લાગ્યા ॥૧૪॥ તે
 ગામના હરિભક્તોએ વિવિધ વસ્ત્રો વિભૂષણો અને મુન્વાદુ પાવન શોભ્યા
 ધવડે આરાધના કરેલા પ્રભુ શ્રીહરિ તે સર્વ હરિજનોને સદુપદેશ-
 દિવડે આનંદ આપતા થકા કેટલાક દિવસો (પોષશુકલ તૃતીયા પર્યંત) ત્યા
 મુખેથી રહ્યા ॥૧૫॥ તે ગામના પ્રતિદિન સભામાં ભગવાન ભક્તિ જ્ઞાનથી
 મુસરકૃત (અતિશય પ્રિયેષને પમાડેલા) વર્ણાશ્રમોચિત ધર્મોનો મુનિ-
 પ્રમુખ આશ્રિત જનોને હિપદેશ આપી રહ્યા હતા ॥૧૬॥ સભામાં સૂર સિંહ
 આદિક ભક્તોએ પોતાને પૂજાર્માં પ્રીતિથી અર્પેલા અમૂલ્ય વસ્ત્રો તથા
 આભરણો ભગવાને બ્રાતા રામપ્રતાપ તથા ઇન્દ્રગામને આપ્યા ॥૧૭॥
 તેમાં જે ગ્રામ્ય જનો હતા તેઓ પગમપુરૂષ શ્રીહરિની પૂજા પરમ અનુ-
 રાગથી કરતા, પોતાને મુલભ વૃતાક આદિકના બહુ શાકા વાડીઓથકી

ન્વાટિકામ્યો વૃન્તાકાદીનિ ભૂરિશ । ગ્રામીણા આહરન્તિ સ્મ તસ્મૈ
શાન્તાનિ ચાન્વહમ્ ॥૧૮॥ તેષાં સંસ્કારચાતુર્યં પાચકેભ્યઃ પ્રદર્શયન્ ।
સંસ્કૃત્ય ભૂરિણાજ્યેન પપાચાપિ સ્વયં પ્રમુઃ ॥૧૯॥ સન્ધુહ્યોદ્ધાન-
કેડમ્નિં તદુપરિ પૃથુલં સત્કઠાહં નિધાય ક્ષિત્વાન્યં ભૂરિ તસ્મિ
ન્નતિકઢકઢિતે ચારુવૃન્તાકશાન્મ્ । ક્ષિત્વા હુંકારકારી કરકમ
લલસદ્દસ્તકો વીક્ષમાણ પીતાપીતાંશુક સ્વાન્પ્રહસિતવદનાન્સો-

પ્રીતિથી પ્રતિદિન લાવીને શ્રીહરિને સમર્પતા હતા લક્ષ્મિથી જ લગવાન
સતુષ્ઠ થાય છે પણ વસ્તુનિવક્ષણુતાથી નહિ લક્ષ્મીપણુ લગવાનને
લક્ષ્મિરસભરેલું જોડ કરેછે પણ લક્ષ્મિરસ રહિત મધુરરસ ભરેલું પણ
જોડ ધરતા નથી ॥૧૮॥ લગવાનપણુ માનુષ લાવનેજ અનુકરણુ કરતા,
રસોઈ કરવી પીરસવું વિગેરેવડે લક્ષ્મીને અત્યધિક આનંદ આપવા
લાગ્યા આ લગવાન પોતેજ તે શાકાનો સંસ્કાર (વધાર) કરવામા પોતાની
આતુરી રસોમાઓને પ્રદર્શાવતા થકા ઘણા ઘૃતથી તેને વધારીને પકવ કરવા
લાગ્યા આશ્રિતો ઉપર લગવાનનો જે પ્રેમાતિશય છે તે માનુષલાવમા
મુલતતાને સૂચવે છે લગવાન સર્વગન્ધમય અને સર્વ રસમય છે એમના
હસ્તતળના સ્પર્શમાત્રથી સૌરભ્યનો અતિશય અને રસનો અતિશય અપૂ-
ર્વજ પાકમા આવે, માટેજ પોતેજ પાક બનાવા લાગ્યા (શ્રીહરિની આ
લીલાતો પોતાના લક્ષ્મીજનોને તે સમયની શ્રીમૂર્તિની શોભાના ચિંતન અર્થે
અને લગવદ્લક્ષ્મીએ હરિહરિજનોની સેવામા આ રીતે પ્રવર્તવું જોઈએ
એમ જણાવા માટે સમજવી) ॥૧૯॥ સ્વયં શ્રીહરિ રસોમા બન્યા તે સમ-
યની શોભાને હવે વર્ણવે છે—યુલમા પ્રથમ અગ્નિને પ્રજ્વળવાગીને તેની ઉપર
ચકાવેલા વિશાલ દૃઢ કઠાયામા ઘણું ઘૃત પુરીને અગ્નિના તાપથી અત્યત
કડકડ શબ્દવાળા તે ઘૃતમા બીજા નિનાના કોમળ વૃતાકશાકને નાખીને
ધુકાર શબ્દ કરાવા પૂર્વક પકવતા તેને વારેવારે ફેરવવા વાસ્તે કરકમળમા
કાંઈનો શોભાયમાન હાથલો ધારી રહેલા, જોબેજોબે શાકમા હલદળ નાખીને
તેવાળા હાથને પોતે પહેરેલા વસ્ત્રમા ઘમીને સાફ કરતા, વારવાર તેમ કર
વાથી પીતપ્રાય થઈ ગયું છે પહેરેલું વસ્ત્ર જેમનું, (માટેજ પીત વસ્ત્રથી

ડ્યુતસ્સેરચક્રઃ ॥૨૦॥ શાકં સંસ્કૃત્ય ભક્તાન્ ક્રમરચિતમહાપક્ષિ-
મિથ્યોપવેદ્ય પ્રીત્યા પાત્રેષુ તેષાં ચપલતરમસૌ સન્દદચ્ચારુદર્શ્યા ।
પૃષ્ઠંસ્તત્સ્વાદમાર્યાનતિસુરસતયા ચાશ્રતો મૂરિભક્તાન્ શૃણ્વંસ્તસ્ય
પ્રશંસાં પ્રભુરતિમુમુદે સચ્ચરન્પક્ષિમધ્યે ॥૨૧॥ इत्थं नृनाट्यचरितै-
र्भक्तानानन्दयन्प्रभुः । नागटङ्कं ततः प्रायात्पुरं परिवृतो निजैः ॥२२॥
સ્વાવાસં તત્ર સુરસ્ય શૃદ્ધે ચક્રે સ ચાપરાન્ । પુર્યામાવાસયામાસ

વિરાજમાન) તેવી મનોહર પોતાની શ્રીમૂર્તિના નીરીક્ષણથી પ્રહસિત મુખવાળા
પોતાના ભક્તજનોને મંદહાસવડે મધુર મુખારવિંદથી અતિશય આનંદ આ-
પતા સ્વયં શ્રીહરિ તે સમયે અતિશય શોભ્યા હતા ॥૨૦॥ પ્રભુ શ્રીહરિ
વૃંતાક શાકને સંસ્કારપૂર્વક બરોબર ચઢવીને, મુનિપ્રમુખ ભક્તજનોને
અનુક્રમે મહાપંક્તિર્પંથ યથાયોગ્ય બેસારી દઈને, તેમના લોજનપાત્રમાં
તે શાક સુંદર દર્શી (કડછી-કંકો) વડે પ્રીતિપૂર્વક ઝટઝટ પીરસી દેતાં,
અતિ આસ્વાદથી બહુ જમતા ભક્તોપ્રતિ તેની મિષ્ટતાને પુછતાં તેમણે 'હે
ભગવાન્ ! રસમૂર્તિ રસપોષક હોઈને રસથીજ રાંધનારા રસથીજ પીરસનારા
આપે અનુમદથી આપેલા રસરૂપ મહાપ્રાસાદિક આ શાકનો ઉત્કર્ષ અમો-
શું કહી શકીએ' એરીતે કરેલી રસપ્રશંસાને સાંભળતા અને પંક્તિમધ્યે ગજ
ચાલથી ચાલતા થકા ભક્તજનોને તે થએલા અત્યાનંદથી પોતે અત્યાનંદને
પામ્યા, ભગવાન્ ભક્તપ્રિય હોવાથી ભક્તજનોના આનંદથીજ આનંદી રહેછે,
જે ભગવાને આર્ત અર્થાર્થી (સકામ) દેવોને પ્રાર્થનામાત્રથી આત્મીયપણે
માનીને શરીરમાં બળમાત્રનેજ ધારણ કરનારી સુધાનું પાન કરાવ્યું હતું.
તેજ આ ભગવાને પ્રયોજન નિરપેક્ષ (નિષ્કામ) પોતાના અનન્ય ભક્તોને
અમૃતથીપણુ અતિશ્રેષ્ઠ, પોતાના હસ્તતળથી સંસ્કાર કરેલું હોવાથી નિર્ગુ-
ણતાને પમાડેલું, મનની વિશુદ્ધિ કરનાર શાક પોતે પ્રીતિથી પંક્તિમાં પીર-
સીને જમાવ્યું ॥૨૧॥

એરીતે ભગવાન્ નરનાટ્યનાં વિચિત્ર દિવ્ય ચરિત્રોવડે લોચા ગામના હરિ-
ભક્તોને બહુ આનંદ આપીને, ત્યાંથી પોતાના મુનિપ્રમુખ ભક્તજનોથી વિદાઈને
નાગડકા પુરે પધાર્યા ॥૨૨॥ તે પુરમાં ભગવાને સૂર રાજના ઘરમાં

ભક્તાન્સર્વાન્ યથોચિતમ્ ॥૨૩॥ સમાર્ય. સસુતઃ સૂરસ્તસ્ય તેપાં
યથોચિતમ્ । આતિથ્યમકરોદ્ધત્યા શ્રદ્ધયા ચાપ્યુદારધી. ॥૨૪॥
પૂજાં ચકાર મહર્તીં ભક્ત્યા રાજા નિજપ્રભો । વસ્ત્રેરાભરણૈ. શક્ત્યા
રૂપ્યમુદ્દાર્પણેન ચ ॥૨૫॥ ચન્દ્રનૈ. પુષ્પહારૈશ્ચ સદ્વસ્ત્રૈ શ્રદ્ધયાન્વિત ।
સ પુપૂજ સતઃ. સર્વાન્ભોજ્યૈર્નાનાવિધૈરપિ ॥૨૬॥ તેનાતિમાનિતો
ભક્ત્યા ભગવાન્ દિનપશ્ચકમ્ । ઉવાસાનન્દયન્મક્તાન્સ્થાપયન્ધર્મ-
મેષ સ ॥૨૭॥ ચતુર્થે દિવસે તત્ર સમાયામાસ્થિત પ્રભુ' । ઉવાચ
ભક્તાન્ સકલાન્ શૃદ્ધિણસ્ત્યાગિનસ્તથા ॥૨૮॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—
ભક્તા ! શૃણુત સર્વેઽપિ શ્વો ભઘત્યુત્તરાયણમ્ । જ્ઞાનં દાનં યથા
શક્તિ કર્તવ્ય તત્ર સર્વથા ॥૨૯॥ ચત્વાર્દશ્ચુ ઘટિકા મકરેઽર્કસ્ય
સક્લમાત્ । ઉત્તર પુણ્યકાલોઽત્ર જ્ઞેયઃ જ્ઞાનાદિકર્મસુ ॥૩૦॥ માઘ

પોતાનો ઉતારો કર્યો ખીજ બધા ભક્તોનો યથોચિત પુરીમા ઉતારો
કરાવ્યો ॥૨૩॥ અનતર સાતિ નામની લાર્યાંએ સહિત, નાથો નામના મુતે
સહિત, દાનશૂર સૂરવર્માએ ભક્તિથી શ્રદ્ધાપૂર્વક તે ભગવાનનું અને તેમની
સાથે આવેલા મુનિમડળાદિ ભક્તોનું યથોચિત આતિથ્ય કર્યું ॥૨૪॥ સૂર-
ભૂપે ભક્તિથી પોતાના પ્રભુની અદન પુષ્પાદિવડે તથા વિરિધ બહુમૂલ્ય
વસ્ત્રો આભરણોવડે અને યથાશક્તિ ધનાર્પણવડે મહાપૂજા કરી તેપછી
શ્રદ્ધાસપન્ન સૂરવર્માએ સર્વ સાધુઓની અદન પુષ્પ વસ્ત્રાદિકવડે પૂજા કરી
અને તેમને નાનાવિધ ભોજન્યાજવડે તૃપ્ત કર્યા ॥૨૫-૨૬॥ એરીતે આ રાત્રીએ
પરા ભક્તિથી અતિસન્માન કરેલા ભગવાન્ તેજ નાગડકા નગરમા પોતાના
ભક્તોને આનંદ આપતા થકા અને ધર્મનું સ્થાપન કરતા થકાજ પાંચ દિ
વસ રહ્યા ॥૨૭॥ તેમા ચોથે દિવસે સખામા વિરાજેલા ભગવાન્ શૃદ્ધસ્થો
તથા લાગી સમસ્ત ભક્તોપ્રત્યે એમ જો'યા ॥૨૮॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ભક્તા ! તમો તમામ સાવધ મન રાખી
સાબળો આવતી કાલે ઉત્તમ ઉત્તરાયણ નામનું પર્વ આવે છે તેમા જ્ઞાન
દાનાદિ યથાશક્તિ યથાધિકાર સર્વેએ સર્વથા કરવું ॥૨૯॥ મકર રાશિમા
સૂર્યના સંક્રમને સમારબીને ઉત્તરની ચાળીશ ઘટિકાપર્યંત પુણ્યકાળ

જ્ઞાનસ્ય ચારમ્મઃ પૌપ્યામજાસિલૈર્જને. । કર્તવ્યસ્તત્ર મુખ્યં તુ
તિલદાનં પ્રકીર્તિતમ્ ॥૩૧॥ ચાન્દ્રાયણઘ્રતં ચાત્ર માઘમાસે વિદો
પતઃ. । કર્તવ્યમુદિતં મક્તા. ! સર્વપાતકશોધનમ્ ॥૩૨॥ કૃત્ત્ર-
તેષુ સકલેષ્વપિ પુમ્ભિરેતત્ સ્ત્રીમિસ્તથા સુકરમસ્તિ વૃહત્ફલં ચ ।
પ્રોક્ત તતો નિજશરીરિવિશુદ્ધિદેતો. કાર્યં તપ પ્રિયરમાપતિતુણ્યે
યા ॥૩૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ભગવતો
લૌહપ્રામનાગદંકુરારાગમનનિરૂપણનામા સપ્તદશોઽધ્યાય ॥૧૭॥

સુવ્રત વ્રવાચ—ઇતિ નારાયણમુને. સ્વામિનો વચનં નૃપ ! । શ્રુત્વા

સમજવો તે આ જ્ઞાન દાનાદિ સત્કર્મ કરવાનો સમય માન્યો છે ॥૩૦॥
આ મકરમાં પૌષી પૂર્ણિમાએ માઘજ્ઞાન નામના વ્રતનો આરંભ કરવો
આમા સર્વકોઈ અધિકારી છે માટે સર્વ જનોએ કરવો તે વ્રતમા
તિલદાન મુખ્ય માન્ય છે ॥૩૧॥ હે ભક્તા ! વિશેષપણે આ માઘમા-
સમા આદ્રાધણ વ્રત કરવું, કેમકે તે વ્રત વિશેષપણે સમસ્ત પાતકને
પ્રણાશ કરનાર કહ્યું છે (પૂર્ણિમાત અને અમાવાસ્યાત એરીતે માસ એ
પ્રકારના છે, તેમા આ માઘજ્ઞાનમા પૂર્ણિમાત માસપક્ષ લેવો, એમ સર્વ
નિબંધકારો કહે છે ॥૩૨॥ માસોપવાસ પારાક આદિક તમામ કૃત્ત્ર વ્રતોને
મધ્યે આ આદ્રાધણ કૃત્ત્ર વ્રત નરોએ તથા નારીઓએ સુખેથી થઈ શકે
એવું છે અને એવું કૃષ્ણ પાપનિવારણરૂપ મોડું છે તો પોતાના શરીરિની
શુદ્ધિની કામનાવાળાએ અવશ્ય આનુ અનુષ્ઠાન કરવું કોઈ કામના ન હોય
તો તપ પ્રિય રમાપતિ ભગવાનની પ્રસન્નતાની કામનાથી આનુ અનુષ્ઠાન
કરવું ॥૩૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે ભગવતો લૌહ-
ગામનાગદંકુરારાગમનનિરૂપણનામા સપ્તદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

અધ્યાય ૧૮ મો.

સુવ્રતરૂપિ કહે છે—હે નૃપ ! ભગવાન નારાયણમુનિનું આનું વચન
સાક્ષીને શુકાનંદમુનિ તેમને પ્રજ્ઞામ કરીને વિનયથી એમ પુછવા લાગ્યા

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને માપજ્ઞાનના વિધિનું નિરૂપણ કર્યું છે.

શુકાનન્દમુનિસ્તં નત્વા પ્રથિતોઽવ્રવીત્ ॥૧॥ શુકાનન્દ ઉવાચ—
માઘસ્નાનવિધિં સ્વામિન્ ! શ્રોતુમિચ્છામ્યહં પ્રભો ! । ચાન્દ્રાયણ-
વ્રતસ્યાપિ વિધિં મે વક્તુમર્હસિ ॥૨॥ શુબ્રત ઉવાચ—ઈત્થં તપસ્વિના
તેન મુનિના પૃષ્ઠ આદરાત્ । જગાદાનન્દયન્મક્તાન્સર્વાસ્તં ચ સ
સર્વવિત્ ॥૩॥ ધીનારાયણમુનિસ્વાચ—માઘસ્નાનવિધિં તુભ્યં કથયામિ
મુને ! શૃણુ । તીર્થ એવ વિશેષેણ માઘસ્નાનં વિધીયતે ॥૪॥ યસ્ય
હસ્તૌ ચ પાદૌ ચ ઘાઙ્ગનશ્ચ સુસંયતમ્ । વિદ્યા તપશ્ચ કીર્તિશ્ચ સ

॥૧॥ શુકાનંદ કહેછે—હે સ્વામિન્ ! હું માઘસ્નાનનો વિધિ અને ચાંદ્રાયણ
વ્રતનો વિધિ સાંભળવા ઇચ્છું છું. તો હે પ્રભો ! તેનો પ્રકાર મને આપ કહેવાને
યોગ્ય છો ॥૨॥ શુબ્રતએ પણ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે તપસ્વી મુનિ
શુકાનંદએ આદરથી પુછેલા સર્વજ્ઞ ભગવાન્ તે મુનિને અને ખીલ બધા
ભક્તોને આનંદ આપતા થકા બોલ્યા ॥૩॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે
મુને ! માઘસ્નાનનો વિધિ સાંભળવા વાંછતા તમને કહું છું, તેને એકાગ્ર મનથી
સાંભળો. માઘસ્નાનનો તીર્થમાંજ વિશેષપણે કરવાના વિધિવાળું વર્તે છે ॥૪॥
માઘસ્નાનને તીર્થમાં કરનારો જે નર આ નિયમોને અનુસરે તેજ તીર્થક્રીડાને
પામે છે, ઇતર નર પામતો નથી. તે આ નિયમો—જે જનના હાથ સંયમમાં
હોય, પાદ સંયમમાં હોય, વાણી સંયમમાં હોય, મન સંયમમાં હોય, વિદ્યા
સંયમમાં હોય, તપ સંયમમાં હોય અને કીર્તિ સંયમમાં હોય તે જન તીર્થ-
ક્રીડાને પામે છે. તેમાં કુબ્ધરિચ્છ અને પરપીડાથકી જે નિવૃત્તિ તે હસ્તસંયમ
સમજવો. દૃષ્ટિથી પવિત્ર પ્રદેશમાં પાદ મુકવો તે પાદસંયમ ભણવો. સ્વપર દ્રોહ
વર્ણત વાણીનું ઉચ્ચારણ તે વાણીસંયમ ભણવો. પરનું અનિદ્ર ન ચિંતન
કરવું તે મનનો સંયમ સમજવો. અભિચારાદિકે રહિતપણું તે વિદ્યાસંયમ
ભણવો. દંભે રહિતપણું તે તપનો સંયમ માન્યો છે, પાપકીર્તિએ રહિતપણું
તે કીર્તિનો સંયમ ભણવો. અથવા આ શ્લોકનો અર્થ એવો કરવો કે—જેને
હસ્ત પાદ વાણી મન આદિક ઇન્દ્રિયોનું વિહિત વિષયોથકી અતિરિક્ત
વિષયો થકી નિવર્તનરૂપ સંયમન હોય, ચાંદ્રાયણાદિરૂપ તપ હોય,
આત્મવિદ્યાની અભ્યાસપરતા હોય અને સદાચારસંપન્નપણારૂપ પૃથા

તીર્થફલમશ્રુતે ॥૫॥ અશ્રદ્ધધાનઃ પાપાત્મા નાસ્તિકોઽન્નિશ્ચયસંશયઃ ।
 હેતુનિન્દારતશ્ચૈતે ન તીર્થફલભાગિનઃ ॥૬॥ પ્રયાગં પુષ્કરં પ્રાપ્ય
 કુરુક્ષેત્રમથાપિ વા । યત્ર તત્ર ચ વા સ્નાયાન્માધે નિત્યમિતિ
 સ્થિતિઃ ॥૭॥ ત્રિરાત્રફલદા નદો યાઃ કાશ્ચિદસમુદ્રગાઃ । સમુદ્ર-
 ગાસ્તુ પક્ષસ્ય માઘસ્ય સરિતાં પતિઃ ॥૮॥ અરુણોદયમારભ્ય પ્રાતઃ-
 કાલાવધિ ધ્રુવમ્ । માઘસ્નાનસ્ય કાલો હિ પુણ્યદો મુનિભિઃ
 સ્મૃતઃ ॥૯॥ ઉત્તમં નુ સનક્ષત્રં લુપ્તતારં નુ મધ્યમમ્ । સવિતર્યુદિતે
 જ્ઞાનં તતો હીનં પ્રકીર્તિતમ્ ॥૧૦॥ ઘૃથૈવોળ્ળોદકજ્ઞાનં ઘૃથા જપ્ય-

હોય, ધૃત્યાદિ નિયમો હોય તે તીર્થના ફળને પામે છે ॥૫॥ જે તીર્થ-
 ફળની પ્રાપ્તિમાં સંશયિત મનવાળો હોય, જે નાસ્તિક-વેદ અને તેમા
 કહેલા અર્થમા પ્રામાણ્ય શુદ્ધિએ રહિત હોય, જે શ્રદ્ધાએ રહિત હોય, જે
 હેતુવાદપર (સમજાઓક્ત સત્કર્મોમાં કૃતઝંવડે સંદેહ ઉપભવનારી) હોય,
 જે પરનિંદાપર હોય, જે પાપપ્રસક્ત ચિત્તવાળો હોય તે આ છ જણાઓ
 તીર્થફળને નથી જ પામતા ॥૬॥ જે આ નિષિદ્ધથષ્ટી નિવૃત્ત થઈ વિહિત
 નિયમવાળો થાય તે પ્રયાગ પુષ્કર કુરુક્ષેત્ર આદિકને મધ્યે હરકોઈ તીર્થ-
 વિષે માઘમાસમાં નિત્ય જ્ઞાન કરે એવી સ્થિતિ-શાસ્ત્રમર્યાદા છે ॥૭॥ જે
 કોઈ સમુદ્રને સાક્ષાત્ મળનારી નથી તે નદીઓ માઘમાસમાં એક દિવસ
 જ્ઞાનથી ત્રણ દિવસ જ્ઞાનફળને આપે છે જેતો સમુદ્રને સાક્ષાત્ પામનારી
 નદીઓ છે તેતો એક દિન જ્ઞાનથી પક્ષજ્ઞાન ફળને આપે છે. નદીઓનો
 પતિ સમુદ્ર તો માઘમાં એક દિવસ જ્ઞાનથી માસ જ્ઞાનનું જે ફળ તેને
 આપે છે. એરીને સમુદ્રમાં અને તેને પામનારી નહિ પામનારી નદીઓના
 જ્ઞાનમા ફળનું તારતમ્ય જાણવું ॥૮॥ અરુણોદય સમયને આરંભીને પ્રાતઃ-
 કાળ સુધી માઘજ્ઞાનનો સમય છે. તે આ સમય મુનિઓએ પુણ્યદાયક
 કહ્યો છે (પશ્ચપચ્ચ ઉપ કાલઃ સપ્તપચ્ચારગોદયા । અષ્ટપચ્ચ મહેષ્વ્રાતઃ દોષ
 સૂર્યોદય. સ્મૃતઃ ॥ એવી સ્મૃતિ છે) ॥૯॥ તેમા તારાઓ પ્રકાશના હોય ત્યારે
 જે જ્ઞાન તે ઉત્તમ જ્ઞાનું છે તારાઓ પ્રકોચ પામતાં જે જ્ઞાન છે તે
 મધ્યમ જ્ઞાનું છે સૂર્ય ઉદય પામતાં તે જ્ઞાન છે તે અધમ કહ્યું છે ॥૧૦॥

મવૈદિકમ્ । અથોત્રિયે વૃથા દાનં વૃથા મુક્તમસાક્ષિકમ્ ॥૧૧॥
 બ્રહ્મક્ષત્રવિશાં ચૈવ મન્ત્રવત્જ્ઞાનમિપ્યતે । તૂષ્ણીમેવ તુ શદ્દાણાં
 સ્ત્રીણાં ચ મુનિસત્તમ ! ॥૧૨॥ પૌર્ણમાસીં તુ પૌષસ્ય પ્રારભ્ય જ્ઞાન-
 માચરેત્ । ત્રિંશત્ત્વહાનિ પુણ્યાનિ મકરસ્યે દિવાકરે ॥૧૩॥ અપા-
 વૃતશરીરસ્તુ યઃ સાક્ષાત્જ્ઞાનમાચરેત્ । પદે પદેઽશ્વમેધસ્ય ફલ-
 માપ્નોતિ માનવઃ ॥૧૪॥ તતઃ જ્ઞાત્વા શુભે તીર્થે દત્ત્વા શિરસિ ચૈ

જેમ અવૈદિક (વેદ પુરાણ આગમાદિકમાં રહેલા મંત્રોથકી અન્ય) મંત્રનો
 જપ બ્યર્થ છે. જેમ દાન અથોત્રિય-વેદાધ્યયનાદિકે વર્ણત વિપ્રને આપેલું
 બ્યર્થ છે. જેમ વૃથા મુક્તમસાક્ષિક-અતિથિ અભ્યાગત આદિકની સાક્ષિએ
 રહિત ભોજન વૃથા છે (અતિથિ આદિકને જમાડીને પોતે જમવું. નહિ
 તો બ્યર્થ છે) અથવા જેમ કોઈ વસ્તુનો ભોગવટો બહુકળથી આદ્યો આવતો
 હોય પણ જે તે સાક્ષિએ રહિત હોય તો બ્યવહારપદમાં (દાવામાં) પોતાનું
 માલકીપણું સિદ્ધ કરવા સમર્થ થતો નથી. તેમ ઉપ્પુ જળથી માલમાસમાં
 જે જ્ઞાન છે તે વૃથા-પ્રતક્ષણે આપવા સમર્થ નથી ॥૧૧॥ હે મુનિસત્તમ !
 તેમાં જેમને વેદમાં અધિકાર છે એવા બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્યોએ મંત્રોચ્ચાર-
 રણે સહિત જ્ઞાન કરવું. જેમને વેદમાં અધિકાર નથી એવા શૂદ્રોએ અને
 સ્ત્રીઓએ તો કેવળ (મંત્ર વિના) જ્ઞાન કરવું (વેદના અધિકારીઓએ મંત્ર
 વિનાનું જ્ઞાન ન કરવું એવો નિયમ જાણવો) આમાં સર્વસાધારણ મંત્ર
 પદ્યપુરાણમાં કહેલો તે નિર્ણયસિધુમાં સંગૃહીત છે—‘દુઃખદારિદ્યનાશાય
 શ્રીવિષ્ણોસ્તોષણાય ચ । પ્રાતઃજ્ઞાનં કરોમ્યથ માધે પાપવિનાશનમ્ । મકરસ્યે
 રત્નો માધે ગોવિન્દાચ્યુત ! માધવ ! । જ્ઞાનેનાનેન મે દેવ ! યપોક્તફલદો મય ।
 હમં મમ્નં સમુચાર્ય જ્ઞાયાન્મૌનસમન્વિતઃ ॥’ ધતિ ॥૧૨॥ પૌષ માસની
 પૌર્ણમાસીને પ્રારંભીને મકર રાશિમાં રવિ વર્તતે સતે ત્રીશ દિવસો પવિત્ર
 માપ જ્ઞાનપ્રતમાં યોગ્ય કલા છે (કોઈ સ્થળે પૌષશુક્લ એકાદશીકે દ્વાદશીને
 પ્રારંભીનેપણુ માલજ્ઞાન કહ્યું છે) ॥૧૩॥ જે માનવ ઘરથકી વસ્ત્રાદિકવડે
 શરીરને નહિ ઢાંકીને (ઉઘાડે શરીરે) સાક્ષાત્ જ્ઞાન કરવા નહીએ જાય
 અને તેના જળમાં જ્ઞાન કરી બીને વજ્રજ પાછો ઘેર આવે તે માનવ પગલે

મૃદમ્ । વેદોક્તવિધિના વ્રહ્મન્ ! સૂર્યાચાર્યં નિવેદયેત્ ॥૧૫॥ પિતૃ-
ન્સન્તર્પયેત્તત્સ્યઃ સમુત્તીર્ય તતો જલાત્ । ઇપ્દેવં નમસ્કૃત્ય પૂજ-
યેત્પુરપોત્તમમ્ ॥૧૬॥ મૃશાયી વ્રહ્મચારી ચ શક્તઃ સ્નાનં સમાચ-
રેત્ । અશક્તો નિયમાચારે સ્નાનમાત્રં સમાચરેત્ ॥૧૭॥ યથાકથ-
ચ્ચિત્કર્તવ્યં માઘસ્નાનમિતિ સ્મૃતિઃ । અતિરુષ્ણાશ્ચાતિવૃદ્ધાઃ
સ્નાયુરુષ્ણેન ધારિણા ॥૧૮॥ તિલસ્નાયી તિલોદ્ઘર્તો તિલહોમી
તિલોદકી । તિલમુક્ત તિલદાતા ચ પદ્મતિલાઃ પાપનાશનાઃ ॥૧૯॥
સરિત્તોયાદ્યભાવે તુ નવકુમ્મસ્થિતં જલમ્ । વાયુના તાઢિતં રાત્રૌ
ગદ્ગાતોયસમં વિદુઃ ॥૨૦॥ તન્નાસ્તિ પાતકં લોકે યન્ન સ્નાનાદિન-

પગસે અશ્વમેધ યજ્ઞના કૃળને નિશ્ચે પામેછે ॥૧૪॥ સ્નાન સમયે કરવાનો વિધિ
હવે કહુંછું—હે બ્રહ્મન્ ! સ્નાન સમયે મસ્તકે તીર્થમૃત્તિકા હોંપીને શુભ
તીર્થમા સ્નાન કરી વેદોક્ત વિધિથી સૂર્યદેવને અર્ધ આપે ॥૧૫॥ અનંતર
જળમાળ રહીને પિતૃતર્પણ કરે પછીથી જળથડી બહાર આવીને ઇપ્-
દેવ પુરુષોત્તમને પ્રણામ કરીને તેમનું પૂજન કરે ॥૧૬॥ જે શક્ત હોય તે
કેવળ ભૂમિ ઉપર શયન કરનારો થઈ, બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોએ મુક્ત થઈ
સ્નાનમત્ર કરે જેતો અશક્ત હોય તે ભૂમિશયનાદિ નિયમોએ રહિત કેવળ
બ્રહ્મચર્યવ્રતે સંપન્ન થઈ સ્નાન કરે ॥૧૭॥ જેઓ અતિરોગી હોય કે અતિ-
વૃદ્ધ હોય તેમણે તો તે મત ઉપર જળસ્નાનથીજ સિદ્ધ કરવું, પણ અશક્ત-
પણાની શુદ્ધિથી મતનો ત્યાગ ન કરવો જે કોઈપણ પ્રકારે માઘસ્નાન કરવું
એમ સ્મૃતિકારો સમરે છે ॥૧૮॥ તેમા તથ લઘને સ્નાન કરે, તથ લઘને
સ્નાન કરનારો, તથના ચૂર્ણથી અગમર્દન કરનારો, અગ્નિમાં તથનો હોમ
કરનારો, તથથી પિતૃતર્પણ કરનારો, તથનું ભક્ષણ કરનારો, વિપ્રોને તથનું
દાન કરનારો, એરીતે સ્નાનાદિ પદ કાર્યમા ઉપયોગી થએલા તથો સમય
પાપને નાશ કરનારા શ્રેષ્ઠ માન્યાછે ॥૧૯॥ જે દેશમા નદી તથાવ આદિક
જળાશય નથી ત્યા તો મૃત્તિકામય નવીન (ઘોરા) ઘડામા ભરીને રાત્રિએ
આવરણવર્તે સ્થળમાં મુકતા વાયુએ વેગથી અકળતાં બહુ ઠંડું થએલું
જળ ગગાજળ સમાન સમજવું અર્થાત્ આવા જળથી જે સ્નાન તે ગમ્ ॥

ઇયતિ । માસોપવાસાદધિકં માઘસ્નાનં મુને ! ધ્રુવમ્ ॥૨૧॥ જીવતા
 મુજ્યતે દુઃખં મૃતો દુઃખં ન પશ્યતિ । પતસાત્કરણાદ્ધ્રુમૌ માઘસ્નાનં
 વિશિષ્યતે ॥૨૨॥ અહન્યહનિ દાતવ્યાસ્તિલાઃ શર્કર્યાન્વિતાઃ ।
 ત્રયો ભાગાસ્તિલાનાં હિ ચતુર્થઃ શર્કરો મતઃ ॥૨૩॥ માઘાવસાને
 રુચિરત્વં પદ્મસ્નાન્સમ્પ્રદાપયેત્ । દમ્પત્યોર્વાસસી સૂક્ષ્મે સપ્તધાન્ય-
 સમન્વિતે ॥૨૪॥ ત્રિંશસુ મોદકા દેયાઃ શર્કર્યાતિલસંયુતાઃ । તામ્ર-
 પાત્રાણિ વદ્યાચ્ચ તિલોપેતાનિ શક્તિઃ ॥૨૫॥ કમ્બલાજિનચત્ત્વાણિ
 નાનારક્તાનિ શક્તિઃ । ચોલકાનિ તુ દિવ્યાનિ પ્રચ્છાદનપટાંસ્તથા

જળ સ્નાનને સમાન છે એમ મુનિઓ કહે છે ॥૨૦॥ હે શુકાનંદમુને ! જગ-
 તમાં જે પાપ પૂર્વોક્ત પ્રકારે માઘસ્નાન કરવાથી ન નાશ પામે એવું
 એક પણ પાપ નથી. માઘસ્નાનથી તમામ પાપો નાશ થાય છે. તેથી
 આ વ્રત માસોપવાસવ્રતથષ્ઠીપણુ નિશ્ચે અધિક ફળ આપનારૂં માન્યું છે
 ॥૨૧॥ યદપિ આમાં શીતળાધા સહનરૂપ મહાદુઃખ રહેલું છે પરંતુ તે
 દુઃખ જીવતાંજ અહીં લોગવર્ધનકાર છે. પછીથી પરલોકમાં ગએલાને
 તો તે દુઃખ લોગવર્ધન પડતું નથી, કેમકે માઘસ્નાનથી પાપનો પ્રક્ષય થઈ
 ગયો છે. અન્યથા તો પરલોકમાં દુરંત દુઃખ અવશ્ય લોગવર્ધન પડે.
 આવા કારણને લીધેજ ભૂમિમાં માઘસ્નાન વ્રત સર્વથી સમધિક માન્યું
 છે ॥૨૨॥ આ વ્રતમાં નિષ્ઠાવાળાએ સાકરે સહિત તલનું પ્રતિદિન દાન
 દેવું તેમાં તલના ત્રણ ભાગ અને સાકરનો એક ભાગ લેવો. આવા
 માપથી તલ સાકરનું દાન કરવું ॥૨૩॥ માઘસ્નાનની સમાપ્તિમાં મુંદર
 મધુરાદિ પદ્ પ્રકારના રસો (તે તે રસવાળા પદાર્થો ગોળ આદિક) નું યથા-
 શક્તિ દાન કરે. દંપતી (સ્ત્રી પુરૂષ) ને ઉચિત સૂક્ષ્મ વસ્ત્રોનું દાન આપે.
 સાત ધાન્ય (જવ ઘઉં ડાંગર તલ કાંગ રયાગો ચીણો) નું દાન કરે ॥૨૪॥
 તલ સાકરથી બનાવેલા લાડવા ત્રીસ દાનમાં આપે. યથાશક્તિ તલ ભરેલાં
 તામ્રપાત્રો આપે. યથાશક્તિ કામળીઓ મૃગચર્મા વસ્ત્રો વિગેરેને આપે.
 વૈભવ હોય તો વિવિધ રત્નોપણુ યથાશક્તિ દાનમાં આપે. મુંદર ચોલક
 (ડગલા અંગરખાં વિગેરે) તથા ચાદરો આદિકનું દાન કરે. તથા કાંટા

॥૨૬॥ ઉપાનહૌ પાદગુપ્તે મોચકૌ પાપમોચકૌ । તથાન્યદપિ યત્કિ-
 ઞ્ચિન્માઘે સ્વસ્ય પ્રિયં ભવેત્ ॥૨૭॥ તન્માઘઞ્જાયિનાં દેયં વિપ્રાણાં
 ભૂતિમિચ્છતા । સ્વલ્પેઽપિ દાને વક્તવ્ય માઘવઃ પ્રીયતામિતિ ॥૨૮॥
 નદીતટાગમરહિવાપિકાદૌ ગૃહેઽપિ વા શીતજલેન માઘે । જ્ઞાનં
 વિધેયં રવિદર્શનાત્પ્રાદ્યદાશ્રિતૈર્મહાશ્રપેઽનુઘસ્રમ્ ॥૨૯॥ इति श्रीम-
 त्सक्तिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रं चतुर्थप्रकरणे नागटङ्कपुरे माघस्नानविधि-
 निरूपणनामाष्टादशोऽध्यायः ॥૧૮॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—આન્દ્રાયણમતસ્યાથ વિધિં શુક ! વદામિ
 તે । વૈષ્ણવાદિપુરાણેષુ યત્પ્રોક્તં પાપશુદ્ધયે ॥૧॥ શુક્લપક્ષે ચતુર્દશ્યાં

તાપ આદિક થકી પાદની રક્ષા કરનારાં પગરખાં અને હાતાના પાપને નાશ
 કરનારાં મોળ આદિક આપે. તથા જે બીજાં પોતાને પ્રિય હોય તે બધાં
 પદાર્થોનું માઘમાસમાં આન કરનારા વિપ્રોને પોતાના ઉદયની ઇચ્છાવાળો
 આપે અલ્પદાનમાં પણ 'ભગવાન્ પ્રસન્ન યાવ' એમ કહેવું. એટલે આ
 બધાં દાનો ભગવત્પ્રીત્યર્થેજ કરવાં ॥૨૫-૨૮॥ હે મુને! માશ આશ્રિત
 સર્વેએ માઘમાસમાં નદીમાં કે તલાવમાં કે વાવમાં કે કુવામાં (આમાં પૂર્વ-
 પૂર્વનો પ્રકર્ષ સમજવો. પૂર્વપૂર્વના અલાભમાં ઉત્તરોત્તરનો આશ્રય કરવો)
 કે અંતે ઘેર પણ ઠંડા જળથી સૂર્યોદય પહેલાંજ પ્રતિદિન આન કરવું
 ॥૨૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે નાગટંકપુરે માઘસ્નાન-
 વિધિનિયમનિરૂપણનામાષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૮॥

અધ્યાય ૧૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે શુક્રાનંદમુને ! હવે આંદ્રાયણમતનો વિધિ
 તમને તત્ત્વથી કહુંહું, જે મત વૈષ્ણવાદિ પુરાણોમાં પાપશુદ્ધિ સાધ કરવાનું
 કહ્યું છે ॥૧॥ પૌષમાસના શુકલપક્ષની ચતુર્દશીએ મતકર્તા નર સાવધાન
 થઈ સર્વ પાપને નાશ કરનાર આંદ્રાયણમત એક માસપર્યંત કરવાનો નિયમ

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને આંદ્રાયણમતનો વિધિ નિરૂપણ કર્યો છે.

પૌષ્પમાસે સમાહિતઃ । ચાન્દ્રાયણવતં માસં શૃક્ષીયાત્ સર્વપાપજિત્
 ॥૨॥ મૂશર્યા વ્રહ્મચર્યં ચ ત્રિકાલં સ્નાનમન્વહમ્ । લક્ષ્મીનારાયણ-
 સ્યાર્ચા કાર્યાઽરણ્યશ્ચ દીપકઃ ॥૩॥ આજ્યેન તર્પયેદ્દક્ષિં સર્વપાપો-
 પશાન્તયે । ચરં મૈશં તથા સન્કૂન્ કણાન્ યાવકમેવ ચ ॥૪॥ શાકં
 ક્ષીરં દધિ ઘૃતં ફલમૂલોદકાનિ ચ । હુતશિષ્ટં તુ વાપશ્ચાત્માશયે-
 દન્નમાદરાત્ ॥૫॥ ધાત્રીફલોપમાન્ વ્રાસાન્ પૌર્ણમાસ્યાં તુ ભક્ષયેત્ ।
 દુધાન્ પશ્ચદ્શૈવાથ દ્વાસયેદ્દ દિને દિને ॥૬॥ વિશત્યા સહિતં યેન
 કૃષ્ણપક્ષે ભવેચ્છતમ્ । અમાવાસ્યાદિને ચૈવ દ્વિજશ્ચોપવસેત્તતઃ ॥૭॥

અહણુ કરે ॥૨॥ આ વ્રતના અગપણે પ્રતિદિન કેવળ ભૂમિ ઉપર શયન
 કરવું, બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું, ત્રિકાળ સ્નાન કરવું વિગેરે નિયમોનું અનુપાલન
 કરે. અને લક્ષ્મીનારાયણની પૂજા વ્રતના સાદગુણ સાથે અવશ્ય કરવી
 અને ભગવાનની સન્નિધિમાં અખંડ ઘૃતદીપક કરવો ॥૩॥ ઘૃતથી અગ્નિને
 યથાવિધિ તૃપ્ત કરે, કેમકે તે આ હોમ પાપમાનને પ્રણાશ કરનારો છે આ
 વ્રતમાં નિષાવાળા નરે ભક્ષણ કરવા યોગ્ય અન્ન આજ છે—ચર-ચોસાવ્યા
 વિનાનો લાત, લેક્ષ-ભિક્ષાપ્રાપ્ત જે કાંઈ પણ નહિ દૂધિત અન્ન, સાથનો, ચોખા
 આદિકના કણ, (કણકી) યાવક, (જવ સંખન્ધિ) શાક, દુધ, દધિ, ઘૃત,
 ફળ, મૂળ અને જળને ભક્ષણ કરે આમાં ઉતારોત્તર પ્રશસ્ત સમજવું અથવા
 હોમતાં અવશેષ રહેલુ અન્ન હોમને અંતે આદરથી જમે ॥૪-પાઞ આ વ્રત
 ચંદ્રકળાની પેઠે દ્વાસ અને વૃદ્ધિવડે થાયછે માટે તેની ‘આદ્રાયણ’ એવી
 સંજ્ઞા સાર્થક છે. તેમાં યવમધ્ય અને પિપીલિકામધ્ય એવા ભેદથી ચંદ્રા-
 યણુ જે પ્રકારનું છે, તેમાં અહીં પિપીલિકામધ્યનો પ્રકાર કહ્યુંછે. તેમાં પૌષ-
 પૂર્ણિમાએ લીલા મોટા આંમળા જેવડા પ્રિય કોળીયા પંદરજ જમે, પછી
 દિનેદિને ઓછો કરે એટલે પૂર્ણિમાએ પદર, પંડવાએ ચૈદ, દ્વિતીયાએ તેર,
 એરીતે એકએક ન્યૂન કરીને જમે. આભાવાસ્યા દિવસે તો ઉપવાસ કરે.
 એમ કરતાં ટૂંપપુષ્પમાં બધા મૂળોને એકસો વીશ આસ જમવામાં આવે.
 તેપછી માઘશુકલ પડવાને પ્રાશ્નીને પ્રતિદિન એક એક કોળીયાના વૃદ્ધિ-
 ક્રમથી ચંદ્રકળાની વૃદ્ધિને અનુસારે ફરીપણુ એકસો વીશ ‘કોળીયા’ જમે.

ગુહ્યા પક્ષતિમારમ્ય ચન્દ્રવૃદ્ધિપ્રમેણ ચ । વિશત્યા સહિતં મૂયો
ગ્રાસાનાં સ્યાચ્છતં તથા ॥૮॥ એકસ્ય પ્રણવો મન્ત્રો મૂર્ધ્યોઽથ ભવે
દિહ । મુવસ્ત્રયાણાં સ્વધ્યાપિ ચતુર્ણાં મહ એવ ચ ॥૯॥ ભવેદથ ચ
પજ્ઞાનાં પળ્લા જન ઉદાહૃત । સત્સાનાં તુ તપ સત્યમણાં પરિ-
કીર્તિતમ્ ॥૧૦॥ ઝર્ગવાનાં ભવેદિદ્ ચ દશાનાં મન્ત્ર એવ ચ । એકા-
દશાનામોજઞ્ચ તેજઞ્ચાત પર ભવેત્ ॥૧૧॥ ત્રયોદશાનાં પુરપસ્તતો
ધર્મ પ્રકીર્તિત । શિવ પંચદશાનાં ચ ગ્રાસાનાં મન્ત્ર ઉચ્યતે
॥૧૨॥ સ્વાહાકારનમસ્કારયુક્તૈર્મનૈ પૃથક્ પૃથક્ । અભિમન્ય

એટલે માઘશુક્ર પડવાએ એક, દ્વિતીયાએ બે, તૃતીયાએ ત્રણ એરીતે
એકએક ગ્રાસ પ્રતિદિન વધારતા પૂર્ણિમા સુધીમા એકસો વીસ ગ્રાસ થાય
આ પ્રકારે એક માસમા બસો આળીશ કોળીયા જમવાનો નિયમ બજાવો
॥૬-૮॥ તેમા ગ્રાસના અભિમનણુ મનો કર્ણધુ—આદ્રાયણુવ્રતમા એક-
પ્રથમ ગ્રાસનો પ્રણવ (ઝંકાર) મત્ર છે, તે નમ સ્વાહા શબ્દની સાથે બે
ડતા ગ્રાસ જમવામા ઉપયોગી મત્ર થાયછે, એટલે ‘ઝનમ સ્વાહા’ એમ
અભિમનણુ કરવા પૂર્વક પ્રથમ કોળીયાને જમે બે ગ્રાસનો ‘મૂ’ એવો
મત્ર છે, એટલે ‘મૂર્તમ સ્વાહા’ એમ અભિમનણુ કરવાપૂર્વક બે ગ્રાસને
જમે નણુ ગ્રાસનો ‘મુવ’ એવો મત્ર છે, એટલે ‘મુવો નમ સ્વાહા’
એરીતે અભિમનણુ કરવાપૂર્વક ત્રણ ગ્રાસને જમે આજ રીતે આગળ
પણુ બજી લેતુ આર ગ્રાસનો ‘સ્વ’ એવો મત્ર કહોછે પાચ ગ્રાસનો
મત્ર ‘મહ’ એવો માન્યોછે, છ ગ્રાસનો ‘જન’ એવો મત્ર કહોછે
સાત ગ્રાસનો મત્ર ‘તપ’ એવો માન્યોછે આઠ ગ્રાસનો મત્ર ‘સત્ય’ એવો
કહોછે નવ ગ્રાસનો ‘ઝર્ગે નમ સ્વાહા’ એવો મત્ર માન્યોછે દશ ગ્રાસનો
‘દદ’ એવો મત્ર છે અગીયાર ગ્રાસનો મત્ર ‘ઓજ એવો છે બાર ગ્રાસનો
મત્ર ‘તેજ’ એવો છે તેર ગ્રાસનો મત્ર ‘પુરણ’ એવો કહોછે તેથીપર ચૌદ
ગ્રાસનો ‘ધર્મ’ એવો મત્ર માન્યોછે પંદર ગ્રામનો ‘શિવ’ એવો મત્ર
કહોછે એરીતે સ્વાહાકાર અને નમસ્કારે યુક્ત એવા તેતે ઝંકારાદિ
મત્રોવડે તેતે સંખ્યાના ગ્રાસોને જુદા જુદા અભિમનણુ કરવાપૂર્વક દિવસ

પ્રસેદ્રાસાન્ દિનસહ્યાક્રમેણ ચ ॥૧૩॥ સમાપ્તે તુ વ્રતે દયાદ્વાં વૃપં
ચ દ્વિજાતયે । ચાન્દ્રાયણેન ચૈકેન સર્વપાપક્ષયો ભવેત્ ॥૧૪॥ ઉદ્યા-
પનેન સહિતં કૃત્વેદં વ્રતમાપ્રયાત્ । રૂઢ લોકે ધનારોગ્યં સુખં સૌભા-
ગ્યસમ્પદમ્ ॥૧૫॥ પ્રાપ્તયાત્પરલોકે ચ શરુસ્ય સદને સ્થિતિમ્ ।
વિષ્ણુપ્રીત્યૈ કૃતે ત્વસ્મિન્ પ્રાપ્તયાદ્દામ વૈષ્ણવમ્ ॥૧૬॥ ચાન્દ્રાયણં
વ્રતમિતિ પ્રોક્તં તુભ્યં મયા મુને ! । પ્રાયશ્ચિત્તવ્રતેષ્વેતત્પ્રાયો
મુખ્યતયા મતમ્ ॥૧૭॥ મુવ્રત ઉવાચ—હયાશ્રુત્ય પ્રમોર્ષાક્યં શુકા-
નન્વસ્તથેતરે । હૃષ્ટા વમૂર્ચુર્નૃપતે ! પ્રણેમુશ્ચ તમીશ્વરમ્ ॥૧૮॥ તતઃ
પ્રભાતે ભગવાન્ પર્વસ્નાનં તિલોદકૈઃ । કૃત્વા દદૌ ગ્રાહ્યણેભ્યસ્તિલપા-
ત્રાણિ કાશ્ચનમ્ ॥૧૯॥ સહસ્રશઃ કમ્વલાંશ્ચ નીશારાંશ્ચ સહસ્રશઃ ।

સપ્થાના અનુક્રમથી જમે ॥૮-૧૩॥ ચાન્દ્રાયણવ્રતની સમાપ્તિમાં તો ગાય
અને વૃષભનું વિગ્રને દાન આપે. એકજ ચાન્દ્રાયણવ્રત કરવાથી સર્વ પાપનો
પ્રક્ષય થાય (આથી ચાન્દ્રાયણની પ્રશસા કરેલી જણુવી) ॥૧૪॥ વ્રતને
અંતે ઉદ્યાપન કરે. તેનાથીજ તેના કૃણની સિદ્ધિ થાય આ વ્રતના અનુ-
ષ્ઠાનથી આ લોકમાં ધન આરોગ્ય સુખ અને સૌભાગ્ય સંપદાને પામે ॥૧૫॥
અને પરલોક સ્વર્ગમાં દેવોની સાથે ધન્દ્રના ભવનમાં સ્થિતિમુખને પામે.
આ વ્રત કૃણકામનાનો પરિભ્રમ કરી વિષ્ણુપ્રીત્યે કરવામાં આવે તો
અંતઃકરણના મળની વિશુદ્ધિદ્વારા જ્ઞાનોદય પામીને વિષ્ણુના ગોલોકાદિ
પરમ ધામને પામે ॥૧૬॥ હે મુને! આવા પ્રકારવાળું ચાન્દ્રાયણવ્રત મેં તમો
જીજ્ઞાસુને કહી સંભળાવ્યું. આ વ્રત પ્રાયશ્ચિત્તોમાં પ્રાય પ્રધાનપણે સ્મૃતિ-
કારોએ માન્યુછે ॥૧૭॥ મુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપતે! આવું મહાપ્રભુનું
વચન શુકાર્દદમુનિ તથા જીજ્ઞા ગદ્યા લક્ષ્મી સાંભળીને જહુ હર્ષ પામ્યા અને
તે સર્વેએ સર્વેશ્વર શ્રીહરિને સાદાગ પ્રણામ કર્યો ॥૧૮॥ તેપછી પ્રભાત
સમયે ભગવાને ધર્મને પ્રવર્તાવા તિવમિશ્રિત સીતળ જળવડે ઉત્તરાયણ
પર્વનિમિત્તનું જ્ઞાન યથાવિધિ કરીને, તિલપાત્રો અને સુવર્ણનું દાન ગ્રાહ-
ણોને દીધું ॥૧૯॥ તથા હજારો હજાર કાંમળાઓ, પીળેલા રૂથી ભરેલા
હજારો હજાર નીશારો (ડગલાઓ) અને હજારો હજાર અંગરખાં ગ્રાહણોને

સત્તૂલાન્ કઞ્ચુકાંશ્ચાદાત્ બ્રાહ્મણેભ્યઃ. સહસ્રશઃ ॥૨૦॥ બ્રાહ્મણાન્
ભોજયામાસ તદિષ્ટેર્ભોજનૈર્થહન્ । પ્રાદાચ્ચ દક્ષિણાસ્તેભ્યો ભગવાન્
ધર્મરક્ષક ॥૨૧॥ સન્તર્પ્ય ધાર્મિકાં મુનીન્ સદન્નૈર્ધ્રીતુર્નિવાસે
સ્વયમપ્યમુક્ત । રાત્રૌ સદસ્ય સ ઉપાદિશત્સ્વાન્ સસમ્મતાં
શ્રીરૂપમોક્તશિક્ષામ્ ॥૨૨॥ इति श्रीसत्स० नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे नाग
टङ्कपुरे चान्द्रायणव्रतविधिनिर्णयनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥૧૯॥

હુવ્રત ડવાન્—દિનાનિ પચ્ચૈવ સ નાગટકુ એવં પુરેડસૌ ભગવાનુ
પિત્વા । સૂરેણ મકૈશ્ચ ઘૃતોડસિલે સ્વેર્હમન્તસિંહસ્ય પુર પ્રતસ્યે ॥૧॥
ત સોડધ્વનિ પ્રાહ નૃપ સદીશસ્ત્વદ્રામમાદો નય નસ્તતસ્તે । પુર

આખ્યા ॥૨૦॥ તથા ધર્મરક્ષક ભગવાને બહુ બ્રાહ્મણોને ઇષ્ટ મિષ્ટાનોવડે
તૃપ્ત કર્યા અને તેમને વિશેષપણે દક્ષિણા આપી ॥૨૧॥ ત્યારપછી ધર્મપુત્ર
શ્રીહરિ મુનિઓને અભિવાદિત મોદકાદિ ઉત્તમાન્નવડે અતિતૃપ્ત કરીને, પોતે
પણુ બ્રાતા ઇચ્છાશમના નિવાસ ઘરમા જમ્યા રાત્રિએ સલામા વિરાજ
માન થઇને પોતાના સમસ્ત ભક્તજનોને પોતે અતિમાન્ય કરેલા (શ્રીમદ્
ભાગવતના પચ્ચમસ્કંધના પાંચમા અધ્યાયમા રહેલા) શ્રીનૃપભદ્રે કહેલા
શિક્ષાવચનોનો અવળોધ આપ્યો (એરીતે ધર્મપ્રવર્તન પ્રયોજને પૃથ્વી ઉપર
પ્રાદુર્ભવેલા ભગવાન્ શ્રીહરિ સમયસમયે ધર્મ તથા જ્ઞાનને પ્રવર્તાવતાથકા
વિરાજતા હતા) ॥૨૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીનને ચતુર્થપ્રકરણે ના-
ગટંકપુરે ચાંદ્રાયણવ્રતવિધિનિર્ણયનામૈકોનવિંશોડધ્યાયઃ ॥૧૬॥

અધ્યાય ૨૦ મો.

મુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાન્ શ્રીહરિ એરીતે ધર્મ જ્ઞાનને
પ્રવર્તાવતાં ચક્રો નાગડકા પુરમા પાચજ દિવસો રહીને, સૂરવમપ્રિમુખ
પોતાના સમય ભક્તોથી વિટાળને હેમતાસિંહના જુનાગઢપુર પ્રતિ જવા
માટે પૌપશુક્ય દશમીએ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા ॥૨॥ સત્તાપતિ શ્રીહરિએ

૧ આ અધ્યાયમાં પાચાળા ગામમાં જન્મીને સત્તાપ પચ્ચાન્તા ભગવાને દેવના
દેવોત્સવનું નિર્ણય કર્યું છે

વ્રજિપ્યામ ઇતિ પ્રમૂકં તથેતિ શીર્ષ્ણા સ ડરીચકાર ॥૨॥ પષ્ટેઽહિ
સ ગ્રામમવાપ તસ્ય પચ્ચાલસંહં દ્રુમરાજિરમ્યમ્ । શ્રુત્વા તમાયાત-
મનૂપસિંહો ગ્રામ્યૈઃ સમં સન્મુપમાજગામ ॥૩॥ તે તં પ્રણમ્યાચ્યુ-
તમાદરેણ હેમન્તસિંહં ચ સમેત્ય સર્વે । વાદિયનાદૈઃ સમમેવ
નિન્યુગ્રામં સમક્તં તમુદારકીર્તિમ્ ॥૪॥ હેમન્તસિંહોઽથ નિજે ગૃહે
તં નિવાસયામાસ સપાર્ષદં ચ । યથોચિતં વાસયતિ સ્વ સર્વાન-
ન્યાંશ્ચ ભક્તાનપિ ભૂપવર્ય ! ॥૫॥ હરેર્ભાગવતાનાં ચ સ્ત્રીપુંસાનાં સ
ભૂપતિઃ । યથોચિતં યથાવિત્ત ચકારાતિથ્યમાદરાત્ ॥૬॥ સર્વસ-

માર્ગમા જતાં હેમતસિંહ નૃપને કહ્યું કે-હે રાજન્ ! પ્રથમ અમને તમારા
પયાળા સામે લઈ ભવ તેપછી તમારા શુર્ણદુર્ગપુર પ્રતિ આપણે સર્વે
જઈશું આહું શ્રીહરિનું વચન હેમતસિંહે 'તથાસ્તુ' એમ કહીને મસ્તકે
અંગીકાર કર્યું ॥૨॥ છઠે દિવસે (પૌષયુક્લ પૂર્ણિમા દિને) વિવિધવૃક્ષ
પક્ષિઓવડે રમણીય પયાળા નામના તેમના ગામને પામ્યા પોતાને ગામે
આવેલા શ્રીહરિને સાલળીને અનૂપસિંહ (હેમતસિંહના નાના ભાઈ) પો
તાના ગામના ભક્તલોકોને સાથે લઈને સન્મુખ આવ્યા ॥૩॥ સામા આવેલા
તે સમસ્ત ભક્તો ભગવાનના દર્શન કરીને તત્ક્ષણુ દડવત પ્રણામ કરીને
શ્રીહરિ સાથે આવેલા પોતાના ગામના અધિપતિ હેમતસિંહને પામીને,
પરમાનંદ પામીને મહાકીર્તિશાળી તે ભગવાનને ભક્તમંડળ સાથે વિવિધ-
વાદિત્રનાદોવડે દિશાઓને પુરી દેતાથકા આદરથી પોતાના ગામમા પધ
રાવ્યા ॥૪॥ હે ભૂપવર્ય ! હેમતસિંહ ભૂપે પોતાના ભવનમાં ભગવાનને
સોમવર્માદિ પાર્ષદવર્ગની સાથે નિવાસ કરાવ્યો બીજા બધા ભક્તોનેપણુ
યથોચિત નિવાસ કરાવ્યો (ઉત્તમાદિકને પોતાના ઘરમા, બીજા ગૃહસ્થ
ભક્તોને પોતાના ગામના લોકના ઘરોમા, મુનિઓને ગામની ભાગોળમા
રહેલા ખાખરાના વનમા બનાવેલી પર્ણશાળાઓમા, એરીતે યથોચિત પદનો
અર્થ સમજવો) ॥૫॥ તેપછી હેમતસિંહ ભૂપતિએ શ્રીહરિ અને તેમનાજ
એક સમાશ્રયવાળા મુનિજનો તથા હરિજન નરનારીઓનું આદરથી યથો-
ચિત યથાધન આતિથ્ય કર્યું ॥૬॥ આ રાત્રનો ભગવાન વિષે વર્તતો આદર

મ્પત્સમૃદ્ધ સ્વં ગૃહં ચ સપરિચ્છદમ્ । પ્રમોરધીન કૃત્વેવ તસ્યાવ
તિથિવનૃપ ॥૭॥ નિવૃત્તિધર્મિવાસાર્હે ગ્રામતં વીક્ષ્યસ પ્રભુ । પૂર્વો
પાતશુચિત્વાદીન્ વિદધ્વાહ નરાધિપમ્ ॥૮॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—
અય ગ્રામ સમીચીન સતાં વાસાય સમ્મત । જીર્ણદુર્ગપુરાવાસો
ન સદ્ધ્યો રોચતે ફિલ્ ॥૯॥ ગ્રામસ્તગાયં પ્રાચીનસ્તત્પુર ચ તવૈવ હિ ।
વિશેષ નેષ પદ્યામિ જીર્ણદુર્ગે તતસ્ત્યત ॥૧૦॥ નયેથા યદિ તન્ના
સ્માસ્તર્હિ દ્વિનાસ્તુ વાસરાન્ । વત્સ્યામોઽન્ન તુ રાજર્યે ! દ્વિનાન્મા

હું શુ કહી શકું ? અવાચ્ય છે જે આ નૃપ સર્વ સપદાએ સમૃદ્ધ સર્વ
ઉપકરણોએ સહિત પોતાનું ઘર ભગવાનને અધીન કરી દધને પોતે અતિથિની
પેઠે તદ્ધીન વૃત્તિવાળા થઈ રહ્યા ॥૭॥ એક દિવસે પ્રભુ શ્રીહરિએ તે આ
મને જનપ્રચાર વિરલ હોવાથી, વિવિધ વૃક્ષસમૃદ્ધાય સમધિક હોવાથી અને
વનપ્રદેશની પેઠે વિશેષ રમણીય હોવાથી નિવૃત્તિધર્મમા રસિક ત્યાગિજનોના
નિવાસને લાયક બોધને અને અપનિનપણુ આદિક નગરના કોષોને વિચારીને
હેમતસિંહને કહ્યું ॥૮॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! બહુધાપણે
વનમા વાસજ અમને રૂચે છે ધર્મના પ્રવર્તકોને મદ્ધાણુ જનોના સમાગમની
આકાંક્ષાથી અને તેમની પ્રાર્થનાથી જનસમૃદ્ધાયમા થયપિ રહેવું પડે છે
તથાપિ તેવા સતોને આમનિવાસમાજ રૂચિ રહે છે તેમાપણુ આ આમતો
સ્થળ જળ તરૂં લતા વિગેરેવડે વિશેષ રમણીય હોવાથી અને સત્ત્વપ્રધાન
પરિમિત જનોથી વિંટાએહુ હોવાથી સતોના વાસ માટે વિશેષપણે સમત
છે એમ સતે શુર્ણદુર્ગપુરમાં વાસ સતોને રૂચિ કર કેમ થાય ? નજ થાય
તો આ આમપણુ તમારૂં પ્રાચીન છે અને જુનાગઢપુરપણુ તમારૂં જ પુરા
તન છે તમારી પ્રાર્થનાથી તમારા દેશમાં અમો આવ્યા છીએ આવીને
તમારો મનોરથતો અમોએ પરિપૂરણુ કર્યો છે હવે અમને નગરમા તેડી
જવામા તમને શો વિશેષ છે ? અહીંથી ત્યાં કરશો વિશેષ હું જોતોજ નથી
॥૯-૧૦॥ જો તમારે ત્યાંના જનોનું હિત કરવાનો અભ્યાસ હોય તો તમારી
પ્રાર્થનાને વશ થઈને અમો ત્યાં આવીશુ પણ ત્યાં બે કે નવું દિવસ મુધીજ
રહીશુ આ આમમા તો બે ત્રણ માસ પર્યંતપણુ રહીશુ તમો રાજર્યિ-

સાનપિ ધ્રુવમ્ ॥૧૧॥ इत्युक्तः स नृपो भूक्षाप्रीतः प्रोवाच तं प्रभो ! ।
 यत्रेच्छा ते भवेत्तत्र सद्भिः सह सुखं वस ॥१२॥ ममापि न विशेष-
 पोऽस्ति पुरे ग्रामानु कश्चन । पौरास्त्वद्दर्शनं कर्तुमत्रायास्यन्ति
 सर्वशः ॥१३॥ तत्रोवाच ततः स्वामी भक्तैः सह मुदान्वितः । भक्ता-
 नानन्दयन् सर्वान्सकुटुम्बं नृपं च तम् ॥१४॥ यथोत्तमस्य नृपतेर्गृहं
 दुर्गपुरे प्रभोः । स्वकीयमेवास्ति तथा गृहं तस्याप्यभूत्किल ॥१५॥
 सकुटुम्बस्य नृपतेस्तस्य भक्त्या घशीकृतः । सार्धमासं सुखेनैव
 न्यवસत्तत्र स प्रभुः ॥१६॥ तद्दर्शनार्थमाजग्मुर्जार्णदुर्गनिवासिनः ।

નિવૃત્ત નગરમાં નિવાસ કરવામાં રૂચિવાળા અને એકાંત વાસમાં પ્રીતિ-
 વાળાજ છો એમ હું માનું છું ॥૧૧॥ હે રાજા! આ પ્રકારે ભગવાન શ્રી-
 હરિએ કહ્યું એટલે આ રાજા ભગવાનના વચનથી અત્યંત સંતુષ્ટ થઇને
 પ્રીતિથી બોલ્યા કે-હે પ્રભો! અમારા અને સર્વેના આપ પ્રભુ છો, અમે તો
 આપના દાસ છીએ. આપને બેમાથી જ્યાં રહેવાની ઇચ્છા થાય ત્યાંજ
 સાધુઓ સાથે સુખેથી રહો આપના ચરણની પરિચર્યા મળે એજ અમને
 ફળ છે, તેતો અમને સર્વત્ર સમાન છે ॥૧૨॥ હે હરે! મારેપણુ આમથકી
 પુરમાં કશો વિશેષ નથી. પૌર જનોનું હિત કરવું એટલું તો માફ અભિશ્વ-
 પિત છે, તેતો અહીંજ સંપન્ન થશે, કેમકે તે નગરનિવાસી નરનારી સર્વ
 લક્ષ્મી બહુધા આપ ભગવાનના દર્શન કરવા અહીંજ આવશે ॥૧૩॥ એરીતે
 તેમણે વિનયથી કહેલા ભગવાન પોતાના ચરણના પરિચર સપરિવાર
 હેમતાસિંહ રાજાને આનંદ આપતા થકા અને બીજા બધા લક્ષ્મીને દર્શન
 સંભાળવાદિકવડે આનંદ આપતા થકા, તેમના આનંદથી પોતે આનંદપરિ-
 પૂર્ણ થઈ લક્ષ્મીની સાથે સુખેથી ત્યાં રહ્યા ॥૧૪॥ દુર્ગપુરમાં ઉત્તમનૃપતિનું
 ઘર જેમ પ્રભુએ પોતાનુંજ કરી માન્યુ હતું તેમ આ રાજાનુંપણુ ઘર સર્વ
 પ્રકારે પોતાનુંજ-યથેષ્ટ વિનિયોગને યોગ્ય માન્યું ॥૧૫॥ પ્રભુ શ્રીહરિ
 સકુટુંબ તે નૃપની લક્ષ્મીએ વશ કરી લેવાથી તે પત્યાળા ગામમાં તેમના
 ભવનમાં દોઢ માસ પર્યંત સુખેથી રહ્યા ॥૧૬॥ તે ભગવાનનાં દર્શન કરવા
 જુનાગઢના નિવાસી, શ્રીહરિ વિષે બહુ સેહવાળા, તેમના લક્ષ્મીપુરૂષો

પુરુષાશ્ચ સ્ત્રિયઃ સર્વાસ્તદ્વક્તાઃ સ્તિગ્ધચેતસઃ ॥૧૭॥ ગ્રામાન્તરે-
 મ્યોઽપિ જનાસ્તગજગ્મુઃ સહસ્રશઃ । માનિતાસ્તે ભગવતા ન્યયસન્
 દર્શનોત્સુકાઃ ॥૧૮॥ ઉત્સવઃ શિવરાત્ર્યાં ચ તગ્રાદાવભવન્મહાન્ ।
 ઉપવાસ દરિશ્ચક્રે તદા ભક્તજનૈઃ સહ ॥૧૯॥ મહારુદ્રાભિષેકં ચ
 ગ્રાહ્યણેઃ શઙ્કરોપરિ । કારયિત્વા દદૌ તેમ્યો દક્ષિણાં પ્રચુરાં તતઃ
 ॥૨૦॥ દ્વિતીયે દિવસે વિપ્રાન્ ભોજયિત્વા સહસ્રશઃ । ચકાર પારણાં
 સ્વામી ધર્માધ્વપરિરક્ષકઃ ॥૨૧॥ પ્રત્યહં ચ સમાસંસ્થો નિજમક્તાન્
 સ ઇંશિતા । બ્રહ્મવિદ્યાપ્રકારાંશ્ચ વેદોક્તાનપ્યયુધયત્ ॥૨૨॥ જન્મો-
 ત્સવં ભગવતો નરનારાયણસ્ય ચ । ફાલ્ગુને ફલ્ગુનીનક્ષે મહાન્ત-
 મકરોત્પ્રભુઃ ॥૨૩॥ વૃત્તાલયે યથા પૂર્વં સ ચકાર મહોત્સવમ્ ।

સર્વે સોમ્યે સો ખયાળા ગામમા આવ્યા તથા ગ્રામાતરથકીપણ હબરો
 હબર, તેમના ચરણક્રમણના દર્શનની આકાંક્ષાવાળા હરિભક્તજનો ત્યા
 આવ્યા આવેલા તે સર્વે ભક્તો ભગવાને સત્કાર કર્યા થકા તેમના દર્શનની
 ઉત્કંઠાથી ત્યા ધ્રુવેથી રહ્યા ॥૧૭-૧૮॥ ત્યા આવેલી શિવરાત્રિના પ્રસંગથી
 તેનો મોટો ઉત્સવ થયો તે સમયે ભક્તજનો સાથે ભગવાને ઉપવાસ કર્યો
 કેમકે ધર્મપ્રવર્તનમાટે દીક્ષા પારી રહેલા ભગવાનનો આજ વિશેષ છે ॥૧૯॥
 તેપછી રાત્રિએ શ્રીહરિએ ગ્રાહ્યણો પાસે શકર ઉપર મહારુદ્ર અભિષેક
 કરાવ્યો અને પછી તે ગ્રાહ્યણોને બહુ દક્ષિણા દીધી ॥૨૦॥ સ્વામીશ્રીએ
 ખીને દિવસે હબરોહબર ગ્રાહ્યણોને જમાડીને ખોતે પારણા કર્યા સ્વય
 સર્વ પ્રતોવડે સમાશ્રય છે તથાપિ ધર્મમાર્ગના રક્ષણ માટે પ્રાદુર્ભાવ પા
 મીને માનુષ લાવને અનુવર્તતા હોવાથી ખોતે આ સર્વ યથાવિધિ કર્યું ॥૨૧॥
 ભગવાન્ શ્રીહરિ પ્રતિદિન સલામા વિરાજમાન થઈ સર્વ સમાશ્રિતોને
 યથાધિકાર ઉપનિષદોમાં કહેલા, સદ્વિદ્યા દહરવિદ્યા આદિક ગ્રંથવિદ્યાના
 પ્રકારબેદોનો તત્ત્વથી ઘોષ કરી રહ્યા હતા ॥૨૨॥ તેપછી પ્રભુએ ફાલ્ગુન
 માસમા ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્રમા ભગવાન નરનારાયણના અવતારનો મહો-
 ત્સવં કરાવ્યો ॥૨૩॥ જેમ પૂર્વ ભગવાને વૃત્તાલયપુરમા આ મહોત્સવ જે
 મહાસમારંભથી કર્યો હતો તેમજ અહીંપણ એવાજ મહાસમારંભથી સર્વ

તથૈવાત્રાપિ ભગવાંશ્ચકારાનન્દયન્નિજાન્ ॥૨૪॥ નાનાદેશાગતા
લોકા ભક્તયાડડનર્ચુસ્તમીશ્વરમ્ । ઉપચારૈર્વહુવિધૈરનેકૈશ્ચાપ્યુપા-
યનૈઃ ॥૨૫॥ હેમન્તસિંહસ્તુ નૃપઃ પ્રત્યહં તસ્ય પૂજનમ્ । ચકાર ચ
વિશેષેણ દિને તસ્મિન્નિજૈઃ સહ ॥૨૬॥ નાનાવિધાનિ વચ્ચાણિ શ્વેત-
પીતારુણાનિ સઃ । અલક્ષારાન્ વહન્ હૈમાન્ વદૌ તસ્મૈ ચ ભક્તિતઃ
॥૨૭॥ કાશ્મીરકેસરોપેતચન્દનેન સુગન્ધિના । અલ્પઢૈરક્ષતૈઃ શ્વેતૈઃ
પૌષ્પૈર્હારૈશ્ચ શેષરૈઃ ॥૨૮॥ અવીરેણ ગુલાલેન મહાનીરાજનેન ચ ।
સમ્પૂજ્ય પુષ્પાજ્જલિના સાષ્ટાઙ્ગ પ્રણામ સઃ ॥૨૯॥ તતો રામ-
પ્રતાપં ચ સાનુજં સમપૂજયત્ । અમૂલ્યવચ્ચાભરણૈર્ગન્ધમાલ્યાક્ષ-
તાદિભિઃ ॥૩૦॥ ગજાદિત્યાદયો યોપાસ્તં પુપૂઝુઃ સતાં પતિમ્ ।

જનોના મનનેત્રને આહ્વાદ આપનારો તે આ નરનારાયણ જન્મઉત્સવ કર્યો
હતો ॥૨૪॥ તે સમયે નાના દેશોથકી આવેલા ભક્ત લોકોએ તે સર્વેશ્વર
શ્રીહરિની પરા ભક્તિથી ચંદન પુષ્પાદિ અહુવિધ ઉપચારોવડે અને સ્થાળભા
ભરેલી રૂપામહોરો વિગેરે અનેકવિધ ભેટોવડે પણ પૂજા કરી ॥૨૫॥ હેમન્ત-
સિંહનૃપે તો ભગવાનનું પ્રતિદિન કરાવું બે સમર્થન તેથકી પણ સમધિક
સમર્થન તે દોહોત્સવ દિવસે પોતાના કુટુંબી જનો સાથે કર્યું ॥૨૬॥ નાનાવિધ
મહામૂલ્ય શ્વેત પીત રક્તાદિ વિવિધ વર્ણનાં વસ્ત્રો અને કાંચનમય અનેક
અલંકારો ભક્તિથી ભગવાનને સમર્પણ કર્યા ॥૨૭॥ કુંકુમ કેસરથી સુસંસ્કૃત
સુગન્ધિ ચંદન, શ્વેત અખંડ અક્ષતો, નાનાવિધ પુષ્પોના અનાવેલા મનોહર
હાર તોરાઓ, અખીર, ગુલાલ, મહા આરતી અને પુષ્પાંગલિ આદિક
ઉપચારોવડે ભગવાનની પૂજા કરીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો ॥૨૮-૨૯॥
તેપછી રાત્રીએ ભગવાનના બ્રાતા રામપ્રતાપજી તથા ઇચ્છારામજીની ચંદન
પુષ્પહાર અક્ષત અમૂલ્ય વસ્ત્ર આભરણ આદિક ઉપચારોવડે પૂજા કરી
॥૩૦॥ ત્યારપછી ગંગા (હેમન્તસિંહની માતા) અદિતિ (તેમની બહેન)
આદિક પરમભક્ત સ્ત્રિઓએ ભક્તિ વિનયથી અવનત ગાત્રવાળી થઈ તે
સતાંપતિ શ્રીહરિની પૂજા કરી. બીજાપણ જુનાગઢથી આવેલા નાગરિક
જનોએ તથા પંચાલ આમના જનોએ અત્યાદરથી ભક્તિપૂર્વક યથાયોગ્ય

અન્યેઽપિ પૌરા મક્ત્યેવ ગ્રામ્યાશ્ચાર્ચસ્તમાદરાત્ ॥૩૧॥ સમ્રાટ્ક
સ રાજાથ મુનીન્સર્વાશ્ચ ભક્તિઃ । ચન્દનાક્ષતપુષ્પાદૈર્વસનૈ સદ્ધિ
ર્ચયત્ ॥૩૨॥ સિતાજ્યમિથૈ પકાન્નૈર્મધ્યૈર્મોજ્યૈશ્ચ મૂરિદા ।
સન્તર્પયામાસ સ તાન્નરાધિપ ઉદારધી ॥૩૩॥ તસિન્મહોત્સવે
રાત્રી મહત્યાં ભક્તસંસદિ । સ સર્ત્તિહાસનારૂઢ શશી ઋશૈર્ગ્વિ
ઘાઽઽયમૌ ॥૩૪॥ તપ્તર્પયો ગૃહસ્થાશ્ચ સઘવા વિધવા સ્ત્રિય । ધીશ્વ
માણાસ્તમેવૈક નિપેદુર્નિસ્તિલા અપિ ॥૩૫॥ તાનુવાચ હરિર્ભક્તાન્સં-
શય કસ્યચિદ્દિ । કશ્ચિદ્દિ ભવેત્તર્હિ પૃચ્છતેતિ નરાધિપ !
॥૩૬॥ સમ્પ્રેરણેનાથ સતામલ્લખ્ડાનન્દસ્તદા વર્ણિવર પ્રણમ્ય ।

પૂજા કરી ॥૩૧॥ અનંતર રાજા હેમતાસિંહે નાના ભાઈ અનુપસિંહની સાથે
મળીને સમસ્ત મુનિઓની ભક્તિપૂર્વક ચઢન અક્ષત પુષ્પાદિકવડે અને
ઉત્તમ વસ્ત્રોવડે પૂજા કરી ॥૩૨॥ વળી ઉદારશુદ્ધિ તે રાજાએ તે તમામ
મુનિઓને સાકર ઘૃતથી પરિપૂર્ણ બહુ પકવાણ લક્ષ્ય લોભ્યાદિકવડે સતૃપ્ત
કર્તા ॥૩૩॥ તે પુષ્પદોલ મહોત્સવમાં રાત્રિએ થએલી મોટી ભક્તસભામાં
સમુજાત દિવ્ય સિંહાસનમાં સરાજમાન થએલા ભગવાન શ્રીહરિ નક્કન
મડળના મધ્યમાં ચદ્રમાળ જેમ એમ શોભ્યા હતા ॥૩૪॥ તે મહાસભામાં
સમસ્ત મુનિજનો, ગૃહસ્થજનો અને સઘવા વિધવા સ્ત્રીજનોપણ ભગ
વાનના વદનારવિદમાથી નીકળતા વચનરૂપ મકરંદના પાનમાં પ્રલોભાધને
તેમના મુખકમળ સન્મુખજ એકાએક દ્રુષ્ટિ રાખીને સભામાં મર્યાદામુજબ
બેઠા ॥૩૫॥ હે નરાધિપ ! ભગવાન તે બધા ભક્તોને ભાળીને એમ જોડ્યા
કે-જે તમારા મન વિષે ધર્મવિષયમાં કે તત્ત્વવિષયમાં કોઈ સંશય હોય
તો મુખેથી પુછો અમે તેનો નિર્ણયપ્રકાર જણાવીશુ ॥૩૬॥ તે સમયે
ભગવાનનું વચન જેમણે સાલજુ છે એવા મુક્તાન્તઃકિ સતોએ સપ્રેરણા
કરેલા વર્ણિવર્ય અખડાનંદજે ભગવાનને પ્રણામ કરી, બે હાથ જોડીને
ભગવાનની આગળ બેસીને વિનયથી સર્વજ્ઞ તેમને પ્રશ્ન પુછ્યો, જે સર્વજ્ઞ
ભગવાનના પ્રત્યુત્તરથી સભામાં બેઠેલા સર્વકોઈના સંશયની સનિવૃત્તિ થઈ

વદ્વાઙ્ગલિસ્તત્પુરતો નિપણ્ણઃ પપ્રચ્છ તં સર્વંવિદં વિનીતઃ ॥૩૭॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पञ्चालग्रामे दोलो-
 त्सवनिरूपणनामा विंशोऽध्यायः ॥२०॥

શ્રવણદાનન્દ ડવાવ—ભગવન્ ! બ્રહ્મવિદ્યાયાઃ સમ્યગ્વેત્તા પ્રવ-
 ત્તકઃ । एक एव त्वमेवासि यत्र मुह्यन्ति सूरयः ॥१॥ पृच्छाम्यतो
 महर्षीणामेषां प्रष्टुमर्भोऽहम् । प्रश्नमेकं हि तं श्रुत्वा ब्रूहि तस्यो-
 त्तरं प्रभो ! ॥२॥ एकमेवाद्वितीयं वै ब्रह्मेति वदति श्रुतिः । ब्रह्मैव
 जय ॥३७॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...चतुर्थप्रकरणे पञ्चालग्रामे
 दालोत्सवनिरूपणनामा विंशोऽध्यायः ॥२०॥

અધ્યાય ૨૧ મો.

અખંડાનંદવર્ણી કહેછે—હે ભગવન્ ! બ્રહ્મવિદ્યાના યથાર્થપણે વેતા-
 નાણુનારા અને પ્રવર્તાવનારા આપ એકજ છો. જીભે તમારે સમાન કે
 અભ્યધિક કોઈ નથી જે બ્રહ્મવિદ્યામાં સૂરિઓ (શુદ્ધ પરંપરાથી તેના
 પરમાર્થને જાણનારા બુનિવરો) પણ મોહ પામેછે ॥૧॥ હે પ્રભો ! માટે હું
 આ મુજાનદાદિ સમસ્ત મહર્ષિઓને મહાશીષ એક પ્રશ્ન પુછું છું. જેમાં
 અમારી સર્વકોઈની જાણસા વર્તેછે તે આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેનો ઉત્તર
 આપવાને આપજ એક અર્હ છો ॥૨॥ ‘एकमेवाद्वितीयं’ ‘सर्वं खल्विदं
 ब्रह्म’ ‘तत्त्वमसि श्वेतकेतो’ ‘अहमेवाधस्तादहमुपरिष्ठात् अहं पश्चात् अहं
 वक्षिणतोऽहमुत्तरत अहमेवेदं सर्वं’ ‘यस्मिन् सर्वाणि भूतान्पारमैवामूर्तिजा-
 नतः । तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः’ ‘योऽसावसौ पुरुषः
 सोऽहमस्मि’ ‘यदेवेह तदमुत्र यदमुत्र तदन्विह । मृत्योः स मृत्युमा-
 प्रोति य इह जानेव पश्यति’ ‘मनसैवेदमाप्तव्य नेह नानाऽस्ति निश्चन ।
 मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह जानेव पश्यति’ ‘यत्र हि द्वैतमिव भवति
 तदितर इतरं पश्यति । यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवामूतत्वेन कं पश्येत्’ ‘तद्वैत-

૧ આ અધ્યાયમાં સ્વયં ભગવાને દ્વેતાદૈત-ભેદાભેદ શ્રુતિઓનો નિર્વાહ પ્રકાર
 નિરૂપણ કર્યો છે.

ધુરૈર્વાક્યૈઃ સદ સંસ્થાનૃપીશ્ચ તમ્ ॥૭॥ શ્રીનારાયણમુનિરવાચ—
મુનય ! શૃણુત ત્વં ચાપણ્ડાનન્દ ! મહામતે ! । દ્વૈતાદ્વૈતે વદ
ન્તીનાં શ્રુતીનામાશયં હ્રુવે ॥૮॥ બ્રહ્મશન્દો મુર્યતયા કૃષ્ણ એવ
મુજ્જાનદાદિ મુનિઓ અને અખડાનદ વર્ણાને મધુર વચનામૃતોવડે પ્રહર્ષ
પમાડતા થકા બોલ્યા ॥૭॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુનિઓ ! તમો સર્વ એકાગ્ર મનથી
સાબળો હે મહામતે ! અખડાનદ વર્ણા તમેપણુ સાબળો દ્વૈત અદ્વૈતને
કહેતી શ્રુતિઓનો આશય-ભાવ હું સ્પષ્ટ કરુંછુ ॥૮॥ જે વિદ્યા કર્મબંધને
નાશ કરે અને પરમ નિ શ્રેયસને પમાડે તે નિદ્યા ઉપનિષદ નામથી
વિખ્યાત છે અને તેજ બ્રહ્મવિદ્યા કહેવાય છે તે વિદ્યાનો અવબોધ
આપતા વેદાતો પરબ્રહ્મ પરનિદ્યાવેદને જણાવે છે અને તે નિદ્યાવેદ
વસ્તુને બ્રહ્મશબ્દથી નિર્દેશ કરેછે આ બ્રહ્મશબ્દ અર્થશૂન્ય કેવળ
સજ્ઞામાત્ર નથી, જે સજ્ઞામાત્ર હોય તો બ્રહ્મશબ્દથી નહિ કહેતાં જે
કોઇપણુ ઠિત્ય કપિત્યાદિક સદૃશ શબ્દથીપણુ તેનો નિર્દેશ થઈ શકત
માટે જેમ 'જ્ઞાનશક્તિચલૈર્ધર્મધીર્યતેજાસ્યલોપત । મગવચ્છન્દ્વાચ્ચાનિ વિના
દેવૈર્ગુણાદિભિ ॥ શુદ્ધે મહાવિભૂત્યાસ્મે પરે મલ્લણિ વાચયતે । મૈત્રેય ! મગ
વચ્છન્દ્ સર્વકારણકારણે' આ વચનને અનુસારે ભગવાત્ શબ્દ જ્ઞાનાદિ
યાડગુણ્ય યોગથી પરબ્રહ્મમા પ્રધાનપણુ પ્રવર્તે છે, તેમ આ બ્રહ્મશબ્દપણુ
કોઈ સ્વાર્થશુદ્ધયોગથીજ તે પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મામા મુખ્યપણુ
પ્રવર્તે છે એમ નિશ્ચયથી જાણો તે પ્રવૃત્તિનુ નિમિત્ત બૃહત્પણુ (મોટાપણુ)
છે, તેતો અપપણાના વિરોધિરૂપ ॥ ભગવાન્ સ્વરૂપથી અને સ્વભાવથી
સ્વરૂપ નથી, તો પોતાથી ધીર સમસ્ત ચિદચિત્ વસ્તુથી વિવ્રજણુ
પણુ જણાવાદ્વારાજ આ બ્રહ્મશબ્દ પરનિદ્યાવેદ વસ્તુને જણાવે છે માટે
'નિર્વિશેષ જ્ઞાનમાત્ર બ્રહ્મ છે' એવો જે વાદ છે તે વેદાતને અભિમન નથી
કેમકે તેમ કહેતા બ્રહ્મશબ્દની પ્રવૃત્તિનુ જે દ્વાર તેનો ઉપરોધ થઈ જાયછે
જે કાળથી દેશથી અને સ્વરૂપથી પરિચ્છિન્ન હોય તે અધુર અદ્ય કહેવાય
આતો બૃહત્પણુરૂપ મુખ્યાર્થના યોગને લીધે અનરૂપ અને દેશકાળાદિક-

પ્રવર્તતે । ભગવચ્છન્દવદ્વિદ્વન્નિતિ જાનીહિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧॥ સ્વરૂ-
પેળ મુખેશ્ચાપિ નિરવધ્યતિશાયિતા । તસ્યેવાસ્તીતિ વ્રહ્માખ્યામ-
ન્વર્થા શ્રુતયો વિદુઃ ॥૧૦॥ તતોઽન્યત્ર તુ વિજ્ઞેયા તદ્વચાનોપાસનેન

વડે અપરિચિન્ન છે એમ જણાય છે એમ કહેવાથી જે ભેદને મિથ્યા કહેનારા છે તેના વાદનુ ખડન થઈ ગયું કેમકે જે સર્વ કાળમા અને સર્વ દેશમા અનુસ્યૂતપણુ છે તે કાળભેદ અને દેશભેદની સત્તાને જણાવેજ છે જે કાળદેશભેદની સત્તા ન હોય તો અત્પ વસ્તુઓથપ્રી અનત્પપણુ રૂપ જે આવૃત્તિ (જુદુ પાડવું તે) તે કેમ સિદ્ધ થાય ? તો હવે જે સ્વ રૂપે કરીને અને ગુણે કરીને અનવધિકાતિશય, ત્રિવિધપરિચ્છેદરહિત, પરબ્રહ્મ વેદાતતાત્પર્યગોચર છે તે શ્રીકૃષ્ણજ છે, કેમકે એમા આનંદમય પણુરૂપ અસાધારણ ગુણનો યોગ છે આ ઉપરથી 'બ્રહ્મતો આનંદમાન પણુ આનંદી નથી' એવા વાદનુ ખડન થઈ ગયું આથી 'આનંદમયથી પણુ ઉપર બ્રહ્મ છે' એવા વાદનુ પણુ નિરાકરણ થઈ ગયું જે આનંદમય છે એજ બ્રહ્મ છે, તેનાથી પરબ્રહ્મ જુદુ નથી જે આનંદમય બ્રહ્મ છે તે શ્રીકૃષ્ણજ છે, માટે તેની બ્રહ્મસજ્ઞા સાધકજ શ્રુતિઓ કહેછે ॥૬-૧૦॥ તે શ્રીકૃષ્ણ થપ્રી અન્ય અક્ષરપુરૂષાદિકમા પ્રયોજતો બ્રહ્મશબ્દ તો મુખ્ય નથી કિંતુ ગૌણ છે અપહતપાખ્યા આદિક સાધર્મ્ય યોગમાત્રથી આપેક્ષિક (અમુકની અપેક્ષાએ) બૃહતપણુ છે એવા અભિપ્રાયથી તેવો પ્રયોગ છે, એટલે 'નિરજન પરમ સામ્યમુપૈતિ' 'શ્વ જ્ઞાનમુપાધિત્ય મમ સાધર્મ્યમાગતા' આ વચનને અનુસારે જેઓ પરમાત્માની સાથે સાધર્મ્યને પામ્યા છે તેમનામા સાધર્મ્યને નહિ પામેવાઓની અપેક્ષાએ બૃહતપણુ છે એમ માનીને તેમા અપેક્ષાબુદ્ધિથી સાધર્મ્ય ગુણયોગને લીધે બ્રહ્મસજ્ઞા વપરાય છે તે આ સાધર્મ્યતો અનુરાગપૂર્વક કરેલા ભગવાનના ધ્યાનરૂપ ઉપાસનરિશેષથી પ્રાપ્ય છે જડ પ્રધાનમા જે બ્રહ્મ શબ્દનો પ્રયોગ છે તેમાતો સાધર્મ્ય સભવતું નથી, માટે પ્રધાન બ્રહ્મનુ કાર્ય છે અને બ્રહ્માત્મક છે (બ્રહ્મ જેના આત્મા છે) અને મહદાદિ વ્યક્તની અપેક્ષાએ બૃહત્ છે માટે ગૌણપણુ પ્રવર્તે છે મુખ્યપણુતો શ્રીકૃષ્ણને વિષેજ

અલ્પિદ સર્વમિત્યપિ શ્રુતિશાસનમ્ ॥૩॥ યતન્મતમુપાશ્રિત્ય જીવે
શ્વરજગત્યપિ । માયામયાનિ મિથ્યેતિ પ્રાહુ કેચન પण्डिता ॥૪॥
નિત્યાના નિત્ય इत्याद्या' શ્રુતીરાલમ્બ્ય કેચન । જીવેશ્વરાणा

પડ્યન્ સ્પિર્વામદેવ પ્રતિપેદે અહ મનુરમવ સૂર્યશ્રતિ' 'અથ યાઽન્યા
દેવતામુપાસ્તેઽન્યોઽસાવન્યોઽહમસીતિ ન સ વેદ' 'બ્રહ્મ ત્વં પરાદાઘોઽ
ન્યગ્રાતમનો બ્રહ્મ યેદ × × × હૃદ્ય બ્રહ્મેદ ક્ષત્રમિમે લોકા ઇમે દેવા ઇમાનિ
ભૂતાનીદ સર્વં યદ્યમાત્મા' ઇત્યાદિ બહુ શ્રુતિવાક્યો છે તે આ વાક્યોને
અવગળીને કેટલાક પડિતો (માયાવદી) જે બ્રહ્માદિ ઇશ્વરભેદ છે, જે દેવ
મનુષ્યાદિ જીવભેદ છે, જે મહદાદિ પૃથગ્વ્યત પ્રાકૃતભેદ છે, તે બધોય ભેદ
માયાકલ્પિત (અવિદ્યાકલ્પિત) માટે મિથ્યાભૂત છે નિર્વિશેષ ચિન્માન
બ્રહ્મજ એક પરમાર્થ છે એમ કહે છે ॥૩-૪॥ 'નિત્યો નિત્યાના ચેતનક્રો
તનાના ઇત્યો બહૂનાં ચો વિદધાતિ કામાન્' 'ઋત પિબન્તી સુકૃતસ્ય લોકે
ગુહા પ્રવિષ્ટી પરમે પરાધર્મે' । છાયાતપૌ બ્રહ્મવિદો વદન્તિ પચ્છાન્નયો યે ચ ત્રિણા
ચિકેતા' 'દ્વા સુવર્ણાં સયુજા સત્વાયા સમાન વૃક્ષ પરિપક્વજાતે । તયોરન્ય
વિષ્ણુ સ્વાદ્વાપ્તનભક્ત-યોઽભિચાકશીતિ' 'સમાને શુક્લે પુરપો નિમમ્નોઽની
શયા શોચતિ મુદ્ધમાન । છુદ્ધયદા પદ્મલ્પમ્બમીશમલ્ય મહિમાનમિતિ યીત
શોક' 'યદા પદ્ય પદ્યતે રુમવર્ણં કર્તારમીશ પુરુષ બ્રહ્મયોનિમ્ । તદા
વિદ્વાન્ પુણ્યપાપે વિપ્રય નિરજન પરમ સામ્યમુપૈતિ' 'અહુષમાત્ર પુરુષો મધ્ય
આત્મનિ તિષ્ઠતિ । હૈશાનો ભૂતમધ્યસ્ય ન તતો વિજુગુપ્સતે' 'અહુષમાત્ર પુરુષો
જ્યોતિરિવાધૂમક । હૈશાનો ભૂતમધ્યસ્ય સ ઇવાધ સ ડ શ્વ' 'અયાદસ્વાશિ
સ્તરતિ અયાત્તપતિ સૂર્ય । અયાદિન્દ્રશ્વાશિશ્ચ મૃત્યુર્ધાવતિ પચ્ચમ' 'યથા
પાત્રોદરસ્થલા વિનિર્મુચ્યતે ઇવ યૈ સ પાપ્મના વિનિમુક્ત સ સામભિરહીયતે
બ્રહ્મલોક સ પતસ્યાઝીવધનાત્પરાત્પર પુરિશય પુરુષમીક્ષતે' 'ય સર્વેજ્ઞ સર્વ
વિષય જ્ઞાનમય તપ । તસ્યાદેતબ્રહ્મ નામરૂપમધ્ય ચ જાણતે' 'ય હમ મધ્યદ
યેદ આરમાન જીવમન્તિકામ્ । હૈશાન ભૂતમધ્યસ્ય ન તતો વિજુગુપ્સતે' 'જ્ય
હિ દ્રષ્ટા થોતા પ્રાતા રસમિતા થોદા કર્તા વિજ્ઞાનાત્મા પુરુષ । સ પરેઽક્ષરે
સપ્રતિષ્ઠતે' 'ય મર્ચજ્ઞ સર્વવિષયસૈવ મહિમા મુખિ । દિવ્યે બ્રહ્મપુરે દ્યોય ય્યોમ

નિત્યત્વં વિદ્વાંસોઽય વદન્તિ હિ ॥૧॥ પતયોર્મતયોઃ સ્વામિન્ !
 નિર્ણયં ચક્રુર્મહસિ । ઉમે સત્યે કિમથવા તયોરેકમૃતં મતમ્ ॥૬॥
 મુપ્રત ઉવાચ—ઈતિ શ્રુત્યા ચચસ્તસ્ય પ્રોવાચ સ જગદ્ગુરુઃ । હર્ષયન્મ-
 ન્યારમા પ્રતિષ્ઠિતઃ 'સ ધાડ્યમાત્મા સર્વેષાં ભૂતાનામધિપતિ. સર્વેષાં ભૂતાનાં
 રાજા તથથા રચનામૌ રચનેમૌ ચારાઃ સમર્પિતા પૃથમેવાક્ષિપ્તાત્મનિ સર્વાણિ
 ભૂતાનિ સર્વે દેવાઃ સર્વે લોકાઃ સર્વે પ્રાણાઃ સર્વે જ્ઞાતમાનઃ સમર્પિતાઃ' 'પૃથમે-
 ધાયં પુરુષ. પ્રાણેનાત્મના સમ્પરિવ્યક્તઃ' 'જ્ઞાતૌ દ્વાયજાવીશનીશૌ' 'ક્ષરં પ્રધાન-
 મમૃતાક્ષરં હરઃ ક્ષરાત્માનાવીશતે દેવ ણ્ક.' 'અસ્માન્માયી ધૃજતે વિશ્વમેત-
 ત્તસિશ્વાન્યો માયયા સશ્ચિદ્ધઃ । માયાં તુ પ્રવૃત્તિં વિદ્યાન્માયિનં તુ મહેશ્વરમ્'
 અહુષ્માત્રો રવિતુલ્યરૂપઃ સદ્ગુણાદ્ધારસમન્વિતો યઃ । યુદ્ધેર્ગુણેનાત્મગુણેન
 વૈવ જ્ઞાતમાત્રો દ્યવરોઽપિ રદ્ધ.' 'વાલાપ્રજાતભાગસ્ય શતઘા કટિપતસ્ય ચ ।
 ભાગો જીવઃ સ વિજેયઃ સ પાનમ્ભ્યાય કલ્પતે' 'તમીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરં સં
 દૈવતાનાં પરમં ચ દૈવતમ્ । પતિં પતીતરં પરમં પરસ્ત્રાદ્વિદામ દેયં મુપનેશ-
 મીશ્વમ્ । ન તસ્ય કાર્યં કરણં ચ વિષયતે ન તરસમશ્વામ્યધિકશ્ચ
 દૃશ્યતે । પરાઽસ્ય શક્તિર્વિવિધૈવ શ્રૂયતે સ્વામાવિષ્ઠી જ્ઞાનવલ્ક્રિયા ચ'
 ઇત્યાદિ શ્રુતિવચનોને અવલંબીને ઠેટલાક વિદ્વાનો (આચાર્યો) તો જીવે-
 શ્વરાદિ ભેદનું સત્યત્વ, (અકાદપનિકપણું) માટેજ તેનું નિત્યપણું કહેછે
 ॥૫॥ હે સ્વામિન્ ! એરીતે વાદિપ્રતિવાદિનાં વચનોવડે મધ્યસ્થને વિપ્ર-
 તિપત્તિ (સંશય) થાયછે. તેનું મૂળતો શ્રુતિમાં જો મતભેદ એજ છે, જેવો
 કે-કવચિત્ ભેદવાદ છે તો કવચિત્ અભેદવાદ છે. તો આ શ્રુતિમાં અવણ-
 થતા ભેદભેદવાદનો નિર્ણય-તાત્પર્યનિર્ણય કહેવાને યોગ્ય છે બન્ને શ્રુતિ-
 પ્રોક્ત ભેદભેદવાદ સત્ય-પારમાર્થિક વિષયના અવબોધનપર છે ? કે તેમાં
 એક-અભેદવાદમાત્રજ સત્ય-પારમાર્થિક વિષયના અવબોધનપર છે ?
 અને અન્ય ભેદવાદતો અપારમાર્થિક વ્યવહારમાત્ર વિષયાર્થના અવલબ-
 વાળો છે ? જો બન્નેનું પણ પારમાર્થિકપણું હોય તો તેના નિર્વાહનો (સંગ-
 મનનો) પ્રકાર કેવી રીતે છે ? ॥૬॥ મુપ્રતઃતપિ કહેછે—હે રાજન્ !
 એરીતે અખંડાનંદવાર્ણિએ પુછેલા જગદ્ગુરુ લગવાન સલામાં બેઠલા

ધુરૈર્વાક્યૈઃ સદઃસંસ્થાનૃપીંશ્ચ તમ્ ॥૭॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—
મુનયઃ ! ઋણુત ત્વં ચાપ્તળાનન્દ ! મહામતે ! ! દ્વૈતાદ્વૈતે વદ
ન્તીનાં શ્રુતીનામાશયં હ્રુવે ॥૮॥ બ્રહ્મશબ્દો મુખ્યતયા કૃષ્ણ એવ
મુક્તાનદાદિ મુનિઓ અને અખડાનદ વર્ણુને મધુર વચનામૃતોવડે પ્રહર્ષ
પમાડતા થકા ઓટયા ॥૭॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુનિઓ ! તમો સર્વે એકાગ્ર મનથી
સાંભળો હે મહામતે ! અખડાનદ વર્ણુ તમેપણુ સાંભળો દ્વૈત અદ્વૈતને
કહેતી શ્રુતિઓનો આશય—ભાવ હું સ્પષ્ટ કરુંછુ ॥૮॥ જે વિદ્યા કર્મબંધને
નાશ કરે અને પરમ નિ શ્રેયસને પમાડે તે વિદ્યા ઉપનિષદ્ નામથી
વિખ્યાત છે અને તેજ અક્ષરવિદ્યા કહેવાય છે તે વિદ્યાનો અવબોધ
આપતા વેદાતો પરબ્રહ્મ પરવિદ્યાવેદને જણાવે છે અને તે વિદ્યાવેદ
વસ્તુને અક્ષરશબ્દથી નિર્દેશ કરેછે આ અક્ષરશબ્દ અર્થશત્રુ કેવળ
સંજ્ઞામાત્ર નથી, જે સંજ્ઞામાત્ર હોય તો અક્ષરશબ્દથી નહિ કહેતા જે
કોઇપણુ ડિલ્હ કપિલ્હાદિક સદૃશ શબ્દથીપણુ તેનો નિર્દેશ થઈ શકત
માટે જેમ 'જ્ઞાનશક્તિર્લૈશ્વર્યવીર્યતેજાસદોવત્ । ભગવદ્બદ્ધવાચ્યાનિ વિના
દેવેર્ગુણાદિભિ ॥ શુદ્ધે મહાવિમૂલ્લાયે પરે મહાણિ શદ્ધતે । મૈત્રેય ' ભગ-
વદ્બદ્ધ સર્વકારણકારણે' આ વચનને અનુસારે ભગવત્ શબ્દ જ્ઞાનાદિ
પાડુગુણ યોગથી પરબ્રહ્મા પ્રધાનપણુે પ્રવર્તે છે, તેમ આ અક્ષરશબ્દપણુ
કોઈ સ્વાર્થગુણયોગથીજ તે પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મામા મુખ્યપણુે
પ્રવર્તે છે એમ નિશ્ચયથી જાણો તે પ્રવૃત્તિનુ નિમિત્ત બૃહત્પણુ (મોટાપણુ)
છે, તેતો અટપપણુના વિરોધિરૂપ ॥ ભગવાન્ સ્વરૂપથી અને સ્વભાવથી
સ્વરૂપ નથી, તો પોતાયથી ઈતર સમસ્ત ચિદચિત્ વસ્તુથી વિવ્રજાનુ
પણુ જાણાવાદારાજ આ અક્ષરશબ્દ પરવિદ્યાવેદ વસ્તુને જણાવે છે, મારે
'નિર્વિશેષ જ્ઞાનમાત્ર અક્ષર છે' એવો જે વાદ છે તે વેદાતને અભિમત નથી,
કેમકે તેમ કહેતા અક્ષરશબ્દની પ્રવૃત્તિનુ જે દ્વાર તેનો ઉપરોધ થઈ જાયછે
જે કાળથી દેશથી અને સ્વરૂપથી પરિચિત્ત હોય તે બધુય અકપ કહેવાય
આતો બૃહત્પણુરૂપ મુખ્યાર્થના યોગને લીધે અનરૂપ અને દેશકાળાદિક-

પ્રવર્તતે । ભગવચ્છન્દવદ્વિદ્વતિતિ જાનીદિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧॥ સ્વરૂ-
પેણ ગુણેશ્ચાપિ નિરવધ્યતિશાયિતા । તસ્યેવાસ્તીતિ વ્રહ્માલ્યામ-
ન્યથા શ્રુતયો વિદુઃ ॥૧૦॥ તતોડન્યત્ર તુ વિશેષા તદ્ધવાનોપાસનેન

વડે અપરિચિદ્ધ છે એમ જણાય છે. એમ કહેવાથી જે ભેદને મિથ્યા કહેનારા છે તેના વાદનું ખંડન થઈ ગયું. કેમકે જે સર્વ કાળમાં અને સર્વ દેશમાં અનુસ્તૂતપણું છે તે કાળભેદ અને દેશભેદની સત્તાને જણાવેજ છે. જે કાળદેશભેદની સત્તા ન હોય તો અદ્ય વસ્તુઓયક્રી અનદ્યપણુ-
રૂપ જે વ્યાવૃત્તિ (જુદુ ખાડવું તે) તે કેમ સિદ્ધ થાય ? તો હવે જે સ્વ-
રૂપે કરીને અને ગુણુ કરીને અનવધિકાતિશય, ત્રિવિધપરિચ્છેદરહિત, પરંબ્રહ્મ વેદાંતતાત્પર્યેગોચર છે તે શ્રીકૃષ્ણજ છે, કેમકે એમાં આનંદમય-
પણુરૂપ અસાધારણ ગુણુનો યોગ છે. આ ઉપરથી ‘બ્રહ્મતો આનંદમાત્ર છે પણ આનંદી નથી’ એવા વાદનું ખંડન થઈ ગયું. આથી ‘આનંદમયથી પણ ઉપર બ્રહ્મ છે’ એવા વાદનું પણ નિરાકરણ થઈ ગયું. જે આનંદમય છે એજ બ્રહ્મ છે; તેનાથી પરબ્રહ્મ જુદું નથી. જે આનંદમય બ્રહ્મ છે તે શ્રીકૃષ્ણજ છે, માટે તેની બ્રહ્મસંજ્ઞા સાર્થકજ શ્રુતિઓ કહેછે ॥૬-૧૦॥ તે શ્રીકૃષ્ણ થકી અન્ય અક્ષરપુરૂષાદિકમાં પ્રયોજ્યતો બ્રહ્મશબ્દ તો મુખ્ય નથી કિંતુ ગૌણ છે. અપહતપાખ્યા આદિક સાધર્મ્ય યોગમાત્રથી આપેક્ષિક (અમુકની અપેક્ષાએ) જૂઠતપણું છે એવા અભિપ્રાયથી તેનો પ્રયોગ છે, એટલે ‘નિરક્તનઃ પરમં સામ્યમુપૈતિ’ ‘દ્વં જ્ઞાનમુપાશ્રિત્ય મમ સાધર્મ્યમાગતાઃ’ આ વચનને અનુસારે જેઓ પરમાત્માની સાથે સાધર્મ્યને પામ્યા છે તેમનામાં સાધર્મ્યને નહિ પામેલાઓની અપેક્ષાએ જૂઠતપણું છે એમ માનીને તેમાં અપેક્ષાબુદ્ધિથી સાધર્મ્ય ગુણુયોગને લીધે બ્રહ્મસંજ્ઞા વપરાય છે. તે આ સાધર્મ્યતો અનુરાગપૂર્વક કરેલા ભગવાનના ધ્યાનરૂપ ઉપાસનવિશેષથી પ્રાપ્ય છે. જડ પ્રધાનમાં જે બ્રહ્મ-
શબ્દનો પ્રયોગ છે તેમાંતો સાધર્મ્ય સંભવતું નથી, માટે પ્રધાન બ્રહ્મનું કાર્ય છે અને બ્રહ્માત્મક છે (બ્રહ્મ જેના આત્મા છે) અને મહદાદિ વ્યક્તની અપેક્ષાએ જૂઠત છે માટે ગૌણપણે પ્રવર્તે છે. મુખ્યપણેતો શ્રીકૃષ્ણને વિષેજ

વૈ । તત્સાધર્મ્યાત્તદાત્મત્વાદ્વક્ષ્યસંજ્ઞાનુરાગતઃ ॥૧૧॥ સ્વરૂપં ચ સ્વ-
 માવશ્ચ વિભૂતિશ્ચ તથા ગુણાઃ । નિત્યાઃ સન્તિ હરૈ હોતેઽન્યત્ર ત્વાગ-
 ન્તુકા મતાઃ ॥૧૨॥ સત્યં જ્ઞાનમનન્તં ચ યઃ સર્વજ્ઞશ્ચ સર્વવિત્ ।
 ઇત્યાદ્યાઃ શ્રુતયોઽતસ્તં તાદૃશં વર્ણયન્તિ હિ ॥૧૩॥ ઈદમ્બ્રહ્મા-
 મિધઃ કૃષ્ણો લયે હ્યાત્યન્તિકેઽક્ષરે । વિલાપ્ય પુમ્પ્રકૃત્યાદિ
 બ્રહ્મશબ્દ પ્રવર્તે છે ॥૧૧॥ તે પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું જે જ્ઞાનાનંદમય
 સ્વરૂપ છે, જે જ્ઞાન શક્તિ બલાદિ સ્વભાવ છે, જે નિત્યમુક્તાદિ પરિણામો
 દિવ્ય સંપત્તિ છે, જે વાતસલ્ય સૌરીત્ય આદિક ગુણો છે, તે આ બધુંય
 તે પરબ્રહ્મ શ્રીહરિ વિષે નિત્ય સ્વાભાવિક વર્તે છે, બીજાઓમાં તો આગતુક
 વર્તે છે. આગતુકતાતો લગવદ્દુપાસનથી યથાસંભવ સમજવી ॥૧૨॥ માટે
 ‘સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ’ જે બ્રહ્મ સત્યસ્વરૂપ જ્ઞાનસ્વરૂપ અને અનંત-ત્રિવિધ
 પરિચ્છેદે રહિત છે. ‘યઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વવિત્’ જે સર્વજ્ઞ અને સર્વવિત્ છે.
 ‘પરાઽસ્ય શક્તિર્વિવિધૈય શ્રૂયતે સ્વાભાવિકી જ્ઞાનબલક્રિયા ચ’-એમની શક્તિ
 પરા વિવિધજ સંભળાય છે એમની જ્ઞાન બળ ક્રિયા સ્વાભાવિક છે. ઇત્યાદિ
 શ્રુતિઓ સ્વરૂપ સ્વભાવ વિભૂતિ ગુણ વિગેરેથી વિશિષ્ટ શ્રીકૃષ્ણને વર્ણવે છે
 (પણ નિર્વિશેષ નહિ) ॥૧૩॥ જે આ ‘દુકમેવાદિતીયં’ શ્રુતિ છે તે સૃષ્ટિ-
 થકી પૂર્વકાળસંખંધી સ્થિતિને જણાવે છે, એટલામાત્રથી દ્વિતીયનો
 આત્મતિક પ્રતિષેધ સિદ્ધ થતો નથી, જેથી બ્રહ્મવ્યતિરિક્તનું અપરમાર્થપણું
 અંગીકાર કરાય. ‘સદેવ સોમ્યેદમમ આસીદેકમેવાદિતીયં’ એવું તો તે
 શ્રુતિવાક્ય છે. ‘અમે’ આ પદથી સૃષ્ટિનો પૂર્વ કાળ કહેવા ઇચ્છ્યો છે
 તે પૂર્વકાળમાં (આત્મતિક પ્રલય સમયે) પૂર્વોક્ત અપાર મહિમાવાળા,
 પરબ્રહ્મશબ્દવાચ્ય લગવાનું શ્રીકૃષ્ણ આ સમસ્ત પું પ્રકૃત્યાદિ-ચેતનાચેત
 નાત્મક આ જગતને ‘શૃણિશ્યન્તુ પ્રતીયતે’ આ શ્રુતિમાં કહેલી પ્રક્રિયા
 પ્રમાણે સર્વના મૂળભુત તમમાં વિશ્વય પમાડીને, તે અનેક ક્ષેત્રજગત્તિન
 તમને અક્ષરબ્રહ્મ નામના સ્વધામપ્રકાશમાં લય (પૃથક્ પ્રતિપત્તિને અ-
 યોગ્ય સંલેપવિશેષરૂપ) પમાડીને ઘોને એકજ અવશેષ રહે છે. માટે શ્રુતિ
 કારણાવસ્થામાં રહેલા તે એક અદ્વિતીય, સમસ્ત દેવવિરોધી (નિર્ગુણ)

શિષ્યતે એક એવ સઃ ॥૧૪॥ તમેકં ચાદિતીયં ચ વદન્તિ શ્રુતયો
દ્વિજ ! ! સ્થિતં દિવ્યે બ્રહ્મપુરે નિર્ગુણં ચેશ્વરેશ્વરમ્ ॥૧૫॥ ઉપાસ-
નેન યસ્તસ્ય પ્રાપ્ત આત્મન્તિકં લયમ્ । નિર્વિકલ્પસ્થિતૌ તં સ

સર્વેશ્વરેશ્વર, દિવ્ય બ્રહ્મપુર ધામમાં નિત્યમુક્તો સાથે સદા રહેલા, શ્રીકૃષ્ણને
કહેછે. એટલામાનથી પરબ્રહ્મ થકી વ્યતિરિક્ત વસ્તુમાત્રનો પ્રતિપેદ થઈ
શકતો નથી. તેવી શ્રુતિઓ છે-‘ક્રત્તો મક્ષરે પરમે જ્યોમન્યસિન્દેવા અધિ-
વિશ્વે નિવેદુઃ’ ‘સ ઇકાકી ન રમતે’ ‘યઃ સ્વમક્ષેન્ધો રમતે સ મે સર્વસ્વં’ ‘દિવ્યે
બ્રહ્મપુરે શ્વેપ સ જ્યોજ્યારમા પ્રતિષ્ઠિતઃ’ ‘સાક્ષી ચેતા કેવલો નિર્ગુણશ્ચ’ ‘તમી-
ન્નરાણાં પરમે મહેશ્વરમ્’ ઇત્યાદિ ॥૧૪-૧૫॥ જે આ ‘બ્રહ્મવિદ્બ્રહ્મૈવ ભવતિ’
એવી શ્રુતિ છે તે બ્રહ્મજ્ઞાનીનું બ્રહ્મસ્વરૂપની સાથે એકપણું જણાવા માટે
પ્રવૃત્તિ નથી, કેમકે બ્રહ્મજ્ઞાનીનું બ્રહ્મસ્વરૂપણું ક્યારેય પણ બની શકે
નહિ. એજ એ હોય તો એનું સ્વરૂપ સાથે એકપણું સર્વદા છેજ, એટલે
બ્રહ્મવિદનું બ્રહ્મસ્વરૂપ સાથે એકપણું જે વેદનમૂલક અવબોધ કરવામાં
આવે છે તેની જરૂર નહિ. એટલે ‘બ્રહ્મને જાણે તે બ્રહ્મ થાય’ એવા અં-
બોધની જરૂર નથી. શંકા-વેદન (જ્ઞાન) થી આ અવિદ્યાની નિવૃત્તિ થતાં
કલ્પિત બ્રહ્મભેદની નિવૃત્તિ થવાથી નિવૃત્ત ભેદવાળો થાયછે, એમાં આ
શ્રુતિનું તાત્પર્ય છે એમ જો કહેવામાં આવે તો ‘ભેદાધ્યાસ નિવૃત્ત થાયછે’
એટલુંજ એનું તાત્પર્ય નીકળે છે. એમ કહેતાં જે વાચ્યાર્થ (શબ્દાર્થ)
છે તેનો પરિભાગ થાયછે. (બ્રહ્મને જાણે તે બ્રહ્મ થાય એવો તો વાચ્યાર્થ
છે) શંકા-તમો કહો છો તે સત્ય છે, પણ વાચ્યાર્થની અપેક્ષાએ તાત્પર્ય-
વૃત્તિથી ગમ્ય જે અર્થ છે તેનુંજ વચનમાં પ્રાબલ્ય છે. એમ જો કહો તો
સર્વત્ર સમસ્ત શ્રુતિઓના તાત્પર્યને અનુરૂપજ અર્થ ગ્રહણ કરવો પડશે.
ભેદશ્રુતિઓવડે ચેતનભેદતો પારમાર્થિકજ સિદ્ધ થએલો છે, તો આજ
અર્થ આ શ્રુતિનો સમુચિત છે-જે બ્રહ્મને જાણે-એટલે અત્યર્થ પ્રીતિપૂર્વક
ઉપાસન કરે તે આ ઉપાસક ઉપાસનાના પરિપાકથી બ્રહ્મનો અંપરોક્ષ
(પ્રત્યક્ષ) ભાવ પામતાં તે બ્રહ્મને વિષે આત્મંતિક લય (બ્રહ્મથકી ધતિર
પુરૂષ પ્રકૃતિ વિભાગાદિકના અદર્શનરૂપ) ને પામીને પોતાના આત્માનેપણ

યોગી પश्यति कैवलम् ॥૧૬॥ ब्रह्मैव ब्रह्मविदिति श्रुतिवर्ण्यः स योगिराट् । महामुक्त इति प्रोक्तस्तत्त्वविद्विर्द्विजोत्तम ! ॥૧૭॥ स सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति पश्यति । शान्त आनन्दरूपं च सं-

નહિ જોતો, માટેજ બ્રહ્મથકી બીજા સમસ્ત વિકલ્પે રહિત જે બ્રહ્મકવૃત્તિ તેમજ સમાધિવિશેષમાં અને કૃણદશામાં-તેવા અપરોક્ષ અનુભવના સમ-યમાં બ્રહ્માત્મદૃષ્ટિથકી વિરૂદ્ધ ભેદદૃષ્ટિ ટળી જતાં બ્રહ્મકાત્મક અપરોક્ષ ભાવે સંપન્ન થાયછે. માટેજ 'બ્રહ્મૈવ મવતિ' બ્રહ્મજ થાયછે એમ શ્રુતિ કહેછે. સમાધિના ઉત્કર્ષની સીમાભૂત અને યથાવસ્થિત તત્ત્વદૃષ્ટિની સીમા-ભૂત આ યોગિરાજ છે. હે મુને ! તત્ત્વજ્ઞાનીઓ આવા સમાધિવિશેષ સંપન્ન યોગીને 'મહામુક્ત' એવા નામથી કહેછે ॥૧૬-૧૭॥ શંકા-આતો કામુક કામિનીન્યાયનું અનુસરણ આમાં થાય છે ? (જેમ કામુક નર કામિ-નીના અનુસ્મરણથી તત્ત્વમય થઈ રહેછે) ભલે થાયછે પરંતુ દૃષ્ટિમાં મોટું વૈષમ્ય છે, કેમકે કામુકતો પોતાને કામિનીથકી અત્યંત ભિન્ન અને દૂર પ્રદેશમાં રહેલો બોધને અને કામિનીનેપણ પોતાથકી અત્યંત ભિન્ન અને દૂર પ્રદેશમાં રહેલો બોધને તેનું અનુચિતન કરેછે. આ ઉપાસકતો તેવી રીતે નહિ, ઉપાસ્ય બ્રહ્મને પોતાના આત્મારૂપ સમજીને અને પોતાને તદા-ત્મક તત્ત્વથી સમજીને અનુચિતન કરેછે, માટે તત્ત્વદૃષ્ટિમાં વૈષમ્ય છે, એવા આશયથી 'સ સર્વં રાક્ષિદં' એમ હવે કહેછે. જે હેતુમાટે આ સમસ્ત જગત્ બ્રહ્મથીજ ઉત્પન્ન થાયછે, બ્રહ્મમાંજ લય પામેછે અને બ્રહ્મેજ રક્ષા કરાય છે માટે આ સર્વ જગત્ બ્રહ્મૈવ-બ્રહ્માત્મકજ છે. જેના થકી જગ-તનો જન્મ સ્થિતિ લય થાયછે તે ઉપાદાન કારણ કહેવાય, જે ઉપાદેય (કાર્ય) હોય તે ઉપાદાનાત્મકજ હોવું બોધએ એવો નિયમ છે. માટે જે આ (જગત) અને જે આ હું, ઇત્યાદિ બધુંય બ્રહ્મૈવ-બ્રહ્માત્મકજ છે. ઉપાદાન ઉપાદેયનું અનન્યપણું (અભિન્નપણું) બોધએ તેતો વિશિષ્ટ બ્રહ્મનુંજ અવસ્થાભેદથી છે (સૂક્ષ્મ ચિત્ અચિત્ વિશિષ્ટ એવું બ્રહ્મ કારણ છે અને સ્થૂળ ચિત્ અચિત્ વિશિષ્ટ બ્રહ્મ કાર્ય છે, એ રીતે ચિદચિ-દ્વિશિષ્ટ બ્રહ્મનું કાર્ય કારણરૂપ અવસ્થાભેદથી અનન્યપણું કહ્યુંછે) માટે

શુદ્ધં બ્રહ્મવિત્તદા ॥૧૮॥ વિના બ્રહ્મસ્વરૂપં સ નોર્ધ્વં નાધો ન ચાન્તરે ।
ન વિશ્વં નેશ્વરં નૈવ જીવાન્ વિશ્વિદપીક્ષતે ॥૧૯॥ ईदविस्थितिं
પ્રાપયિતું તીવચૈરામ્યવેગિનમ્ । શુરુશ્ચૈકમિતિ શ્રુત્યા શિષ્યં વ્યોધ-

આ ઉપાસક આ શ્રુતિમાં કહેલા પ્રકાર પ્રમાણે પરબ્રહ્મને પોતાના આત્મ-
ભૂતપણે અને પોતાને તદાત્મકપણે જુવેછે. એરીને જોતો આ મહાયોગી
ભેદશુદ્ધિ ટળી જતાં શત્રુમિત્રાદિભાવે રહિત થઈ, બધાયને બ્રહ્માત્મક
સમજતાં અનુકૂળપણે જોધને શાંત થઈ, તે આનંદરૂપ શુદ્ધ બ્રહ્મને
અનન્ય પ્રેમપૂર્વક અનુચિતન કરતાં તદેકવૃત્તિ થતાં તે શ્રીકૃષ્ણનેજ એક
જુવેછે, માટે આ તત્ત્વવિદોમા અથેસર કહોછે. તે આ યોગિને અનુચિ-
તનીયમાં મહદ્ દૃષ્ટિવૈષમ્ય કામુક થકી છે. આ વ્યાખ્યાનથી 'સર્વં સ્વરિત્તદં
બ્રહ્મ' આ શ્રુતિનો અર્થપણ વ્યાખ્યાન કર્યો જાણવો. તે આ બ્રહ્મદર્શી બ્રહ્મ-
સ્વરૂપ વિના ઉર્ધ્વ પ્રદેશમાં કે અધઃ પ્રદેશમાં કે મધ્ય પ્રદેશમાં કાંઈપણ
જોતો નથી, તથા આ વર્તમાન વિશ્વનેપણ જોતો નથી, બ્રહ્માદિ ઈશ્વરને
પણ નથીજ જોતો, દેવ મનુષ્યાદિ યોનિભેદને પામેલા જીવોનેપણ જોતો
નથી. એક બ્રહ્મ (શ્રીકૃષ્ણ) વિના કાંઈપણ જોતોજ નથી, એટલે
તદનાત્મક (તે બ્રહ્મ જેના આત્મા ન હોય એવાને) જોતો નથી એવું તા-
ત્પર્ય જાણવું. તદનાત્મક કાંઈપણ છેજ નહિ, અધુય બ્રહ્માત્મકજ છે. આજ
અર્થ શ્રુતિમાં વર્ણવ્યો છે- 'સ પૃથાગ્ચક્ષાત્ સ ઉપરિષ્ઠાત્ સ પશ્ચાત્સ દક્ષિણતઃ.
સ ઉત્તરતઃ સ પૃથેવં સર્વં' ધૃતિ. 'અથાતોઽહંકારાદેસઃ—મહમેવાધક્ષાદહ-
મુપરિષ્ઠાદહં પશ્ચાદહં પુરસ્તાદહં દક્ષિણતોઽહમુત્તરતઃ.' ધૃતિ. 'અથાત્ આ-
સ્માદેશઃ—આમૈવાધક્ષાદાત્મોપરિષ્ઠાદાત્મા દક્ષિણત આત્મોત્તરત્ આમૈવેદં
સર્વં' ઇત્યાદિ. આમ કહેવાથી આ શ્રુતિઓ અબ્રહ્માત્મક વસ્તુનો અભાવ
હોવાને લીધે બ્રહ્માત્મકપણે સર્વના ગ્રહણને સંલગ્નાવે છે. માટે દ્વૈતલગ્નો
(બીજી વસ્તુજ નથી) અવસર નથી એમ જણાવ્યું છે ॥૧૮-૧૯॥ આટલું
તો જાણવું સ્પષ્ટ જરૂરનું છે—એતન અએતન અને પરમાત્માના યથાવસ્થિત
વિલક્ષણપણાના ઉપદેશમાત્રથી નિઃશ્રેયસમાર્ગનો અવબોધ થતો નથી,
કેમકે ઇણાદ કપિલ આદિક, પ્રકૃતિ પુરૂષ ઈશ્વરને વિલક્ષણ માનીને પણ

યતે વિદમ્ ॥૨૦॥ एकं ब्रह्मास्तीति वर्णिषेवं श्रुतिमिरुच्यते ।
नित्यानां नित्य इत्येवं यथोक्तं तच्च वच्मि व. ॥२१॥ सेश्वराणां हि
जीवानां लये प्राकृतिके तथा । आत्यन्तिकेऽपि नैवास्ति स्वरूपस्य

તેમનો અબ્રહ્માત્મકપણે (સ્વતંત્રપણે) અવબોધ આપી રહ્યા છે, તેથી
અન્યથાપ્રતિપત્તિનો અવકાશ છે બ્રહ્માત્મકપણના ઉપદેશથી તો 'આ
બધું બ્રહ્માત્મક છે' એમ સર્વત્ર એકાત્માપણની પ્રતિપત્તિથી રાગદ્વેષ
દિકના મૂળભૂત જે દ્વૈતદૃષ્ટિ તેની નિવૃત્તિ થતા તીવ્ર વૈરાગ્યને પામીને 'આ
બધું બ્રહ્માત્મક છે' એમ અનુચિતન કરતા થએલી જે અખડિત બ્રહ્મક-
લાવના તેનાથી થએલા બ્રહ્મકધ્યાનમાં બ્રહ્મસ્વરૂપના અપરોક્ષરૂપ નિર્વિકલ્પ
સ્થિતિને પામેછે તેવી આ સ્થિતિને પમાડવા માટે ગુરુશિષ્યના સંવાદરૂપ,
એકત્વપણાને બોધ કરનારી શ્રુતિઓ સંભળાય છે આમ કહેવાથી બધી
અદ્વૈત શ્રુતિનું બાખ્યાન થઈ ગયું ॥૨૦॥

હે વાણીનું ! એરીતે 'પુકમેવાદિતીપ' ઇત્યાદિ અદ્વૈત શ્રુતિઓનું તાત્પર્ય
ઉપવર્ણન કર્યું, હવે 'નિત્યો નિત્યાનાં ચેતનચેતનાનાં' ઇત્યાદિ દ્વૈત શ્રુતિઓનો
આશય નિરૂપણ કરીશુ ॥૨૧॥ વૈરાગ્યપુરૂષાદિ જે ઈશ્વરો છે અને જે દેવ મનુ
ષ્યાદિ જીવો છે (આ ભેદનિર્દેશ બ્રાહ્મણવસિષ્ઠ-ન્યાયથી બ્રહ્મણો એટલે
બ્રાહ્મણો વસિષ્ઠ સાથે આત્મા એમ કહેતા વસિષ્ઠ પણ બ્રાહ્મણ છે છતાં વસિ
ષ્ઠનો બીજાની અપેક્ષાએ ઉત્કર્ષ કહેવા ભેદનિર્દેશ છે) યદ્યપિ પરમાત્માયદ્રી
અન્ય આત્માઓ 'જીવાત્માઓ' એમ પોતે અધિષ્ઠાન કરેલા દેહને જીવાડ-
વારૂપ ગુણયોગથી નિર્દેશ કરાય છે અથાપિ અહીં તે જીવોમાં ઈશ્વરપણા-
રૂપ અને અનીશ્વરપણારૂપ ભેદને અવલખીને 'સેશ્વરાણાં હિ જીવાનાં' એવો
નિર્દેશ કર્યો છે. તે આ સમસ્ત જીવોનું સ્વરૂપ પ્રાકૃત પ્રવચનમાં તથા આત્મ
તિક પ્રવચનમાં પણ નથીજ નાશ થતું માટે તેઓ નિત્ય છે તો આત્મભેદ
તાત્ત્વિક હોઇને સ્થિર છે એમ જણાવ્યું છે આમ કહેવાથી-આકાશતરથી
જણાય છે પણ વિવચ થતા સમુદ્રની સાથે એક બાવને પામતા તરંગો-
જેમ એમ આ પૃથક્ જણાતા ચેતનોનો પ્રવચ થતા પરબ્રહ્મ સ્વરૂપની
સાથે એકીભાવ થઈ જાય છે એમ કોઈ કહેછે તેનું ખડન થઈ ગયું, કેમકે

વિનાશનમ્ ॥૨૨॥ લયે પ્રાકૃતિકે દેહૌ વિરાટસૂત્રાત્મસંશિતૌ ।
ઈશ્વરસ્ય વિલીયેતે દ્વાવેવ ઘર્ણિસત્તમ ॥૨૩॥ અવ્યાકૃતેન દેહેન
સ આસ્તે પ્રકૃતૌ તદા । સ્થૂલસૂક્ષ્મૌ તથા દેહૌ જીવાનામપિ
નદ્યત- ॥૨૪॥ તિરોભવન્તિ પ્રકૃતૌ તે કારણશરીરિણઃ । પ્રધાન-
સંજ્ઞા ઘર્ણોન્દ્ર ! સા તુ પ્રકૃતિરુચ્યતે ॥૨૫॥ તિરોભવતિ સા મૂલ-
પ્રકૃતૌ ચ સપૂરુષા । નતુ સ્વરૂપતો નાશો હોતેપાં ભવતિ ક્વચિત્
॥૨૬॥ આત્મન્ટિકે ચ પ્રલયે પ્રકૃતિઃ સાપિ પૂરુષે । તિરોભવતિ

જીવાત્માઓ અવિનાશી છે ॥૨૨॥ કોઈ શકા કરે કે-પ્રાકૃત પ્રલયમા ઈશ્વર-
સહિત જીવોનો નાશ થઈ જાય છે ? તો એમ નથી, પ્રાકૃત લયમા જીવોના
તેતે મનુષ્યાદિ દેહોનો વિનાશ થાય છે પણ તેમના સ્વરૂપનો વિનાશ નથી
થતો પ્રાકૃત લયમા તે ઈશ્વરના જે વિરાટ અને સૂત્રાત્મા સંજ્ઞાના દેહો છે
તેનો વિલય થઈ જાય છે તે સમયે પ્રધાનરૂપ અવ્યાકૃત દેહ સાથે યોગને
પામેલા તે ઈશ્વરતો રહે છે જે જીવો છે તેપણુ નાશ પામતા નથી કિંતુ
તેમના જે સ્થૂળ સૂક્ષ્મ દેહ છે તેજ નાશ પામે છે પ્રકૃતિમા તેનો તે સમયે
પોતાના કારણુ જૂતાદિ ક્રમથી વિલય થાય છે તે સમયે તેઓ નામરૂપની
નિવૃત્તિ થતા સર્વ વિકારના કારણુજૂત પ્રકૃતિમા નિમગ્ન થઈને, માટેજ
કારણુશરીરી હોઈને તિરોહિત રહે છે, માટે તે જીવોપણુ નાશ પામતા નથી,
કારણુ કે તેમના સ્વરૂપમા હેશથીપણુ અન્યથાભાવ થતો નથી કે વર્ણોન્દ્ર !
તે આ સર્વવિકાર લયના સ્થાનજૂત, જેમા સેશ્વર સકળ જીવાત્મવર્ગે લય
પામી રહ્યો છે એવી માયા પ્રધાનસંજ્ઞાથી અને પ્રકૃતિસંજ્ઞાથી વ્યપદેશ કરાય
છે ॥૨૩-૨૫॥ તે આ પ્રધાનરૂપ અવ્યક્ત પુરૂષ સાથે મહામાયાશબ્દવાચ્ય
મૂળ પ્રકૃતિમા તિરોહિત થાય છે. તે આ જીવેશ્વરાદિકના સ્વરૂપનો વિનાશ
કારણુપણુ થતો નથી ॥૨૬॥ આત્મન્ટિક પ્રલયમા તો તે મૂળપ્રકૃતિ સૂર્યના
પ્રકાશમા રાત્રિજ જેમ એમ મહાપુરૂષમા તિરોહિત થઈ રહે છે આ સ્થળે
તિરોહાવતો પ્રથમ પ્રતિપત્તિને અયોગ્યરૂપ જાણવો, (જુદુ પડી શકે નહિ)
તે મહાપુરૂષ મહામાયાની સાથે અક્ષરબ્રહ્મના પ્રકાશના એક દેશમા સુઈ
રહે છે, એટલે પોતાના બધા આપારથી વિરામ પામીને રહે છે ત્યારે નામ

યતે વિદમ્ ॥૨૦॥ एकं ब्रह्मास्तीति वर्णिष्वेवं श्रुतिमिदृश्यते ।
नित्यानां नित्य इत्येवं यथोक्तं तच्च वच्मि च. ॥२१॥ सेश्वराणां हि
जीवानां लये प्राकृतिके तथा । आत्यन्तिकेऽपि नैवास्ति स्वरूपस्य

તેમનો અબ્રહ્માત્મકપણે (સ્વતત્ત્વપણે) અવબોધ આપી રહ્યા છે, તેથી
અન્યથાપ્રતિપત્તિનો અવકાશ છે. બ્રહ્માત્મકપણાના ઉપદેશથી તો 'આ
બધું બ્રહ્માત્મક છે' એમ સર્વત્ર એકાત્માપણાની પ્રતિપત્તિથી રાગદ્વેષ
હિકના મૂળભૂત બે દ્વૈતદૃષ્ટિ તેની નિવૃત્તિ થતા તીવ્ર વૈરાગ્યને પામીને 'આ
બધું બ્રહ્માત્મક છે' એમ અનુચિતન કરતા થએલી બે અખડિત બ્રહ્મક
ભાવના તેનાથી થએલા બ્રહ્મકાંધ્યાનમાં બ્રહ્મસ્વરૂપના અપરોક્ષરૂપ નિર્વિકલ્પ
સ્થિતિને પામે છે તેવી આ સ્થિતિને પમાડવા માટે ગુરુશિષ્યના સંવાદરૂપ,
એકત્વપણાને બોધ કરનારી શ્રુતિઓ સંલગ્નાય છે આમ કહેવાથી બધી
અદ્વૈત શ્રુતિનું આખ્યાન થઈ ગયું ॥૨૦॥

હે વાણીનું! એરીતે 'एकमेवाद्वितीय' ઇત્યાદિ અદ્વૈત શ્રુતિઓનું તાત્પર્ય
ઉપવર્ણન કર્યું, હવે 'नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानां' ઇત્યાદિ દ્વૈત શ્રુતિઓનો
આશય નિરૂપણ કરું છું ॥૨૧॥ વૈરાગ્યપુરૂષાદિ બે ધર્મિયો છે અને બે દેવ મનુ
ષ્યાદિ જીવો છે (આ ભેદનિર્દેશ બ્રાહ્મણવસિષ્ઠ-ન્યાયથી જાણવો એટલે
બ્રાહ્મણો વસિષ્ઠ સાથે આવ્યા એમ કહેતા વસિષ્ઠ પણ બ્રાહ્મણ છે છતાં વસિ
ષ્ઠનો ખીલતો અપેક્ષાએ ઉત્કર્ષ કહેવા ભેદનિર્દેશ છે) યદ્યપિ પરમાત્માથી
અન્ય આત્માઓ 'જીવાત્માઓ' એમ પોતે અધિકાન કરેલા દેહને જવાડ
વારૂપ ગુણયોગથી નિર્દેશ કરાય છે અથાપિ આહી તે જીવોમાંજ ધર્મશરૂપણ
રૂપ અને અનીશ્વરપણારૂપ ભેદને અવગળીને 'સેશ્વરાણાં હિ જીવાનાં' એવો
નિર્દેશ કર્યો છે. તે આ સમસ્ત જીવોનું સ્વરૂપ પ્રાકૃત પ્રત્યક્ષ તથા આત્મ
તિક પ્રલયમાં પણ નથીજ નાશ થતું માટે તેઓ નિત્ય છે તો આત્મભેદ
તાત્ત્વિક હોયને સ્થિર છે એમ જણાવ્યું છે આમ કહેવાથી-આકારાંતરથી
જણાય છે પણ વિલય થતા સમુદ્રની સાથે એક ભાવને પામતા તરંગોજ
એમ એમ આ પૃથક્ જણાતા ચેતનોનો પ્રલય થતા પરબ્રહ્મ સ્વરૂપની
સાથે એકીભાવ થઈ જાય છે એમ કોઈ કહે છે તેનું ખડન થઈ ગયું, કેમકે

વિનાશનમ્ ॥૨૨॥ લયે પ્રાકૃતિકે દેહો વિરાટસૂત્રાત્મસંશિતો ।
ઈશ્વરસ્ય વિલીયેતે દ્વાવેવ વર્ણિસત્તમ ! ॥૨૩॥ અવ્યાકૃતેન દેહેન
સ આસ્તે પ્રકૃતો તદા । સ્થૂલસૂક્ષ્મૌ તથા દેહો જીવાનામપિ
નદ્યતઃ ॥૨૪॥ તિરોભવન્તિ પ્રકૃતૌ તે કારણશરીરિણઃ । પ્રધાન-
સંજ્ઞા વર્ણોન્દ્ર ! સા નુ પ્રકૃતિરુચ્યતે ॥૨૫॥ તિરોભવતિ સા મૂલ-
પ્રકૃતૌ ચ સપૂરુષા । નનુ સ્વરૂપતો નાશો હોતેપાં ભવતિ ક્વચિત્
॥૨૬॥ આત્યન્તિકે ચ પ્રલયે પ્રકૃતિઃ સાપિ પૂરુષે । તિરોભવતિ

જીવાત્માઓ અવિનાશી છે ॥૨૨॥ કોઈ શંકા કરે કે-પ્રાકૃત પ્રલયમાં ઈશ્વર-
સહિત જીવોનો નાશ થઈ જાય છે ? તો એમ નથી, પ્રાકૃત લયમાં જીવોના
તે તે મનુષ્યાદિ દેહોનો વિનાશ થાય છે પણ તેમના સ્વરૂપનો વિનાશ નથી
થતો. પ્રાકૃત લયમાં તે ઈશ્વરના જે વિરાટ અને સૂત્રાત્મા સંજ્ઞાના દેહો છે
તેનો વિલય થઈ જાય છે. તે સમયે પ્રધાનરૂપ અવ્યાકૃત દેહ સાથે યોગને
પામેલા તે ઈશ્વરતો રહે છેજ. જે જીવો છે તે પણ નાશ પામતા નથી કિંતુ
તેમના જે સ્થૂળ સૂક્ષ્મ દેહ છે તેજ નાશ પામે છે. પ્રકૃતિમાં તેનો તે સમયે
પોતાના કારણુ ભૂતાદિ ક્રમથી વિલય થાય છે. તે સમયે તેઓ નામરૂપની
નિવૃત્તિ થતાં સર્વ વિકારના કારણુભૂત પ્રકૃતિમાં નિમગ્ન થઈને, માટેજ
કારણુશરીરી હોઈને તિરોહિત રહે છે, માટે તે જીવોપણ નાશ પામતા નથી,
કારણુ કે તેમના સ્વરૂપમાં લેશથીપણ અન્યથાભાવ થતો નથી. હે વર્ણોન્દ્ર !
તે આ સર્વવિકાર લયના સ્થાનભૂત, જેમાં સૈશ્વર સકળ જીવાત્મવર્ગ લય
પામી રહ્યો છે એવી માયા પ્રધાનસંજ્ઞાથી અને પ્રકૃતિસંજ્ઞાથી વ્યપદેશ કરાય
છે ॥૨૩-૨૫॥ તે આ પ્રધાનરૂપ અવ્યક્ત પુરુષ સાથે મહામાયાશબ્દવાચ્ય
મૂળ પ્રકૃતિમાં તિરોહિત થાય છે. તે આ જીવેશ્વરાદિકના સ્વરૂપનો વિનાશ
ક્યારેયપણ થતો નથી ॥૨૬॥ આત્યંતિક પ્રલયમાં તો તે મૂળપ્રકૃતિ સૂર્યના
પ્રકાશમાં રાત્રિજ જેમ એમ મહાપુરુષમાં તિરોહિત થઈ રહે છે. આ સ્થળે
તિરોભાવતો પ્રયત્નપ્રતિપતિને અયોગ્યરૂપ જાણવો, (જુદુ પડી શકે નહિ)
તે મહાપુરુષ મહામાયાની સાથે અક્ષરબ્રહ્મના પ્રકાશના એક દેશમાં સુઈ
રહે છે, એટલે પોતાના બધા વ્યાપારથી વિરામ પામીને રહે છે. ત્યારે નામ

સૂર્યસ્ય પ્રકાશે રજની યથા ॥૨૭॥ સ મહાન્પુરુષઃ સાકં મહત્યા
માયયા તયા । શેતેઽક્ષરસ્ય પ્રકાશે તદૈકઃ કૃષ્ણ एव हि ॥૨૮॥
નષ્ટકારણદેહા યે મુક્તા ધ્યાનવલેન તુ । કૃષ્ણસ્ય દિવ્યદેહૈસ્તે બ્રહ્મ-
ખ્યેવાસતેઽક્ષરે ॥૨૯॥ હયદ્વયેઽપિ નૈતેપાં સ્વરૂપેણ વિનાશનમ્ ।
ભવતીતિ શ્રુતિઃ સર્વાન્નિત્યાનાહ મહામતે ! ॥૩૦॥ ઉત્પત્તિકાલે
સર્વેઽપિ પુંમકૃત્યાદયઃ પુનઃ । આર્ભિર્મવન્ત્યર્મી વિપ્ર ! યથાપૂર્વે
તદિચ્છયા ॥૩૧॥ અપ્રાકૃતશરીરા યે મુક્તાસ્તે તુ નિજેચ્છયા ।

રૂપનો વિભાગ રહેતો નથી તેથી પરબ્રહ્મશબ્દવાચ્ય એક શ્રીકૃષ્ણજ રહે છે
એમ શ્રુતિઓમાં નિર્દેશ થાય છે. એટલામાત્રથી આત્મપરમાત્મ સ્વરૂપના
લેહનો પ્રતિષેધ ન સમજવો ॥૨૭-૨૮॥ મુક્તિદશામાંપણુ તે જીવોનું પરબ્રહ્મ
સ્વરૂપ સાથે એકપાણું નથી, ત્યારેપણુ તેઓ કૃષ્ણોપાસન બળે કરીને કર્મ-
બીજ પ્રણુપ થવાથી પ્રકૃતિસંસર્ગરૂપ કારણુ દેહનો યોગ વિનિવૃત્ત (પ્રકૃ-
તિથી વિમુક્ત) થતાં સ્વપ્રકાશ દિવ્ય દેહને પામીને પરબ્રહ્મના દિવ્ય ધામ-
ભૂત અક્ષરબ્રહ્મમાં પરબ્રહ્મના પરમાર્નદાનુભવરૂપ નિઃશ્રેયસને પામીને વર્તે
છે ॥૨૯॥ હે મહામતે ! એરીતે મુક્તિમાં બને, લયમાંપણુ તેમનું સ્વરૂપ
નહિ નાશ થતાં એકરૂપજ રહે છે, માટે 'નિત્યો નિત્યાનાં ચેતનચેતનાના-
મેકો બહુનાં ચો વિદધાતિ કામાન્' આ શ્રુતિ તે સર્વેને નિત્ય કહે છે
અને તે આ નિત્ય ચેતનોને સમગ્ર કામ આપનારા, તેમનાથી અન્ય અદ્વિતીય
પરમચેતન પરમાત્મા છે એમપણુ બોધ કરે છે ॥૩૦॥ હે વિપ્ર ! ફરીથી
આ પુરૂષ પ્રકૃતિ જીવ ધૈર્ય આદિક સર્વેપણુ ઉત્પત્તિસમય આવતાં તેજ
શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મના સંકલ્પથી યથાપૂર્વે આવિર્ભાવ પામે છે. પ્રલયાવસ્થામાં
અવ્યક્ત સ્વરૂપથી હતા તે ઉત્પત્તિ સમયે વ્યક્તનામરૂપવાળા થાય છે.
એરીને જે આવિર્ભાવ તિરોભાવ એજ એમનો જન્મ નાશ સમજવો. માટે
તેઓ નિત્યજ છે ॥૩૧॥ જેતો સમગ્ર કર્મ બંધને રહિત થઈ, અપ્રાકૃત
દિવ્ય દેહને પામીને અક્ષરધામમાં રહ્યા છે તે મુજો તો કદાચિત્ પોતાના
સ્વામી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની ઈચ્છાથી-લોકાનુમંદની ઇચ્છાથી પ્રેરણા કરતાં
આ લોકમાં લોકકલ્યાણકારણે પોતે એકલા જવતારે છે. અથવા કદાચિત્

આવિર્ભવન્તિ एथवा तेनावतरता सह ॥३२॥ नित्यानेतान्ध्रुतिप्रो-
क्ताम्भानिमुक्ता विदन्ति हि । छण्णोपास्तियलेनापि वीक्षन्ते च
यथातथम् ॥३३॥ योगिनस्ते तु सम्पन्ना भक्तिमानविरक्तिभिः ।
समार्थि सत्रिकल्पं हि प्राप्ता इत्यवगम्यताम् ॥३४॥ मेरौ स्थिता
यथा तस्मादवरान्पतेतामराः । वीक्षन्ते च द्रुमान्सर्वोस्तदाधारं च
भूतलम् ॥३५॥ सत्रिकल्पसमाधिस्था ग्रानिमुक्तास्तथेश्वरम् ।
मायां जीवांश्च वीक्षन्ते ब्रह्म चेति पृथक् पृथक् ॥३६॥ लोकालो-

પોતેજ બંધારણથી અવતરતા તે પરમાત્માની સાથે અવતરે છે ॥૩૨॥ તે
જ્ઞાનીઓ મુક્તપ્રાપ્ત છે, તે યોગીઓ 'નિત્યો નિત્યાનાં' આ શ્રુતિએ નિત્યપણે
કહેલા પૂર્વોક્ત શ્રવેશ્વરાદિ સર્વને યથાવસ્થિત જાણે છે તથા શ્રીકૃષ્ણની
ઉપાસનાના બળથી સમાધિદૃષ્ટિ પામતા યથાવસ્થિત જુવેછે ॥૩૩॥ બે
પ્રકારના નિષ્પન્ન સમાધિવાળા છે, એક સવિકલ્પ સમાધિવાળા અને બીજા
નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા, તેમાં આ સવિકલ્પ સમાધિવાળા જાણુવા જે હેતુ-
માટે સમાધિમાં સર્વાન્તરાત્મા પરમાત્માને તથા તેમનાજ એક વિશેષણપણે
રહેલા પોતાના આત્માને તથા અન્ય આત્માઓને સ્વધર્મે જ્ઞાન વૈરાગ્યના
ઉત્કર્ષથી અભિવૃદ્ધિ પામેલા લાઙ્ગિયોગના અભ્યાસમહિમાથી સાક્ષાત્ કહેછે
માટે તે આ જ્ઞાનિમુક્ત યોગીઓ સવિકલ્પ સમાધિને પામેલા છે એમ જાણવું
॥૩૪॥ જ્ઞાનિમુક્તો નિત્ય એવા તે શ્રવેશ્વરાદિકને યથાસ્થિત જુવેછે. મહામુક્તો
નિત્ય એવાપણુ એ શ્રવેશ્વરાદિકને જોતા નથી કિંતુ કેવળ શ્રીકૃષ્ણનેજ
જુવેછે એમ કહ્યું તે આ બે બાબતોને બે દૃષ્ટાંતથી હવે કહેછે—જેમ મેઝ
પર્વત ઉપર રહેલા પુરૂષો મેઝથકી નીચે વર્તતા સર્વ પર્વતો સર્વ વૃક્ષો અને
તેના આધારભૂત જૂતળને પૃથક્ પૃથક્ જુવેછે અને મેઝથકી ઉર્ધ્વ વર્તતા
સૂર્યાદિક સર્વનેપણુ જુદા જુદા જુવેછે તેમ સવિકલ્પ સમાધિમાં રહેલા
નિષ્પન્ન જ્ઞાનયોગીઓ ઈશ્વર માયા જીવો અને અક્ષરબ્રહ્મ આ સર્વ પરમાત્મા
પરબ્રહ્મના વિશેષણભૂત છે પણ તેના તેના અસાધારણ પ્રકારથી પ્રત્યેકને
પૃથક્ પૃથક્ રૂપથી જુવેછે ॥૩૫-૩૬॥ હે દિગ્ ! જેમ લોકાલોકાયળ
ઉપર રહેલા પુરૂષો સરખીરીતે જણાતા એક કેવળ જૂતળનેજ જુવેછે પણ

કાચલસ્થાશ્ચ યથા વા પુરુષા દ્વિજ ! । પશ્યન્ત્યેકં ભૂતલં નો સર્વા-
 નપિ નગાન્ દ્રુમાન્ ॥૩૭॥ તથૈવ તે મહામુક્તા નિર્વિકલ્પસમાધયઃ ।
 બ્રહ્મૈકમેવ વીક્ષન્તે જીવેશાદીન્ન તુ પૃથક્ ॥૩૮॥ કૃષ્ણોપાસ્તિવલ-
 સ્થાથ તારતમ્યવશાદમી । ત્રિવિધા ભુવિ કથ્યન્તે નિર્વિકલ્પસ-
 માધયઃ ॥૩૯॥ સુપુષ્પાવિહ જીવસ્ય બુદ્ધીન્દ્રિયમનોલયાત્ । સુખં
 ચોપશમો યાદગ્વર્તતે ચર્ણિસત્તમ ! ॥૪૦॥ સાક્ષાત્કૃષ્ણે યસ્ય
 પુંસો બુદ્ધીન્દ્રિયમનોલયાત્ । તાદૃક્ સુખં ચોપશમો જાપ્રતિ
 સ્યાત્સ આદિમઃ ॥૪૧॥ સુપુષ્પૌ પ્રલયાખ્યાયાં બ્રહ્માણ્ડસ્યામિમા-
 નિનઃ । લયાત્રિલોકયા ઈશસ્ય સુખં યાદૃક્ શાન્તતા ॥૪૨॥ સાક્ષા-

તેથી ઓરા સર્વ પર્વતો તથા સર્વ વૃક્ષાદિકને પણ પૃથક્ પૃથક્ ભેદ નથી.
 તેમજ નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં રહેલા તે મહામુક્તો સર્વના અંતરાત્માભૂત
 પરમાત્મા પરંબ્રહ્મનેજ પોતાથકી ઈતર સમસ્ત પ્રકારવાળું સાક્ષાત્ એકજ
 સમાધિમાં ભુવેછે. વસ્તુતાએ તેથી પૃથક્પણે રહેલા જીવેશ્વરાદિકને નથીજ
 ભેદ ॥૩૭-૩૮॥ હવે શ્રીકૃષ્ણની ઉપાસનાના તારતમ્યથી પ્રથમ મધ્યમ
 ઉત્તમ એવા નામથી નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળાપણુ ત્રણ પ્રકારના કહેછે—તે
 આ નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા મહામુક્તો કૃષ્ણોપાસનાના ન્યૂનાધિક ભાવ-
 વશાત્ ત્રણ પ્રકારના ભૂમિમાં કહેવાય છે ॥૩૯-૪૦॥ હે વર્ણિવર્ય ! આ જગ-
 તમાં જીવને (દેવ મનુષ્યાદિ ભાવને યામેલા) સુપુષ્પિ અવસ્થામાં શુદ્ધિ
 ઇન્દ્રિય મનના લયને લીધે થએલી જે સર્વ વ્યાપારની ઉપરતિ તેણે કરીને
 દેવ મનુષ્યાદિકના અભિમાનરૂપ આવરણની નિવૃત્તિ થતાં શાંતતા અને
 સ્વાત્મમુખનો અવિર્ભાવ જેવો થાયછે, જે મહામુક્ત યોગિપુરૂષને
 સમાધિવડે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ લગવાનમાં શુદ્ધિ ઇન્દ્રિયો અને મનનો
 વિલય થતાં તેવી શાંતતા અને સુખાવિર્ભાવ લભેત્ અવસ્થામાંજ વર્તે તે
 પ્રથમનો મહામુક્ત કહોછે ॥૪૦-૪૧॥ બ્રહ્માંડાભિમાની ઇશ્વરને રાત્રિપ્રલય
 નાગની સુપુષ્પિમાં ભૂરાદિ ત્રણ લોકનો લય થવાથી સર્વ વ્યાપારની ઉપરતિ
 થતાં, તદ્ગુણુ વર્તતા બ્રહ્માંડાભિમાનની નિવૃત્તિ થતાં જેવી શાંતતા અને
 સ્વાત્મમુખાવિર્ભાવ થાયછે. જે યોગિને સાક્ષાત્ કૃષ્ણમાં શુદ્ધિ ઇન્દ્રિયો

ત્કણ્ણે यस્ય પુંસો બુદ્ધીન્દ્રિયમનોલયાત્ । તાદૃક્ સુર્યં ચોપશમો
જાપ્રતિ સ્યાત્સ મધ્યમઃ ॥૪૩॥ વિરાટતત્કારણૈઃ સાકં પ્રધાનસ્ય
લયાદયથા । પ્રકૃતૌ પ્રાકૃતલયે સુર્યં પુંસશ્ચ શાન્તતા ॥૪૪॥ સાક્ષા-
ત્કણ્ણે यस્ય પુંસો બુદ્ધીન્દ્રિયમનોલયાત્ । તયા સુર્યં ચોપશમો
જાપ્રતિ સ્યાત્સ ચાન્તિમઃ ॥૪૫॥ કૃણ્ણસમ્યન્ધિ સૌર્યં યત્સર્વસૌ-
રયાધિકં હિ તત્ । દૃષ્ટાન્તમાત્રમેતત્તુ મુપુસ્યાદિ સમીરિતમ્ ॥૪૬॥
હૃત્યં હિ તે મહામુક્તા ભવન્તિ ત્રિવિધા દ્વિજ ! । ઉત્તરોત્તરતઃ
ધેષ્ઠાઃ કથ્યન્તે સ્થિતિયેદિમિઃ ॥૪૭॥ નિર્વિકલ્પસ્થિતિયલાદુ-
ન્મત્તા ગ્રહદ્વયઃ । જીવેશાન્કલ્પિતાન્પ્રાદુરિતિ જાનીહિ નિશ્ચિ-
તમ્ ॥૪૮॥ એકત્યમેયં ઘર્ષોન્દ્ર ! પૃથક્ત્વં ચાચગમ્યતામ્ । શ્રુતિ-

મનનો વિલય થતાં તેવી શાંતતા અને સુખાવિભાવ જામતદશામાંજ થાય તે
મહામુક્ત મધ્યમ કહ્યોછે ॥૪૩-૪૩॥ પ્રાકૃત પ્રલયમાં વિરાટદેહ અને તેના
કારણભૂત મહદાદિ તરવો તથા પ્રધાનનો લય થતાં તેના અધિકાતા પુરૂષને
સર્વ પ્રવૃત્તિનો વિરામ થતાં તદનુગુણ વર્તતા અભિમાનની નિવૃત્તિ થવાથી
જેવી શાંતતા અને સુખ થાયછે, જે યોગિને સાક્ષાત્ કૃષ્ણમાં શુદ્ધિ ઇન્દ્રિયો
મનનો વિલય થતાં તેવી શાંતતા અને સુખ જામત્ અવસ્થામાંજ વર્તે તે
મહામુક્ત ઉત્તમ કહ્યોછે ॥૪૪-૪૫॥ યદપિ જીવાદિકને મુપુસિ આદિકમાં
જે સુખ આવેછે તે કૃષ્ણાનુલવજન્ય સુખથી અલ્પ છે. અથાપિ યોગિ-
ઓમાં પરસ્પર તરતમતા જણાવામાટે આતો દૃષ્ટાંતપણે મહણુ કર્યુંછે. માટે
તેના સામ્યથી આ પરબ્રહ્મ સુખની અલ્પપણાની શંકા ન કરવી. કૃષ્ણ
સંબન્ધિ સુખતો સર્વ સુખોથી સમધિક છે. ‘ઇતલ્લેવામન્દસ્યાન્યાનિ મૃતાનિ
માત્રામુપજીવન્તિ’ એવી શ્રુતિ છે ॥૪૬॥ હે દ્વિજ ! આ પ્રકારે મહામુક્તો
ત્રણ પ્રકારના છે. નિર્વિકલ્પ સમાધિના પ્રકારને જાણનારાઓએ ઉત્તરોત્તર
શ્રેષ્ઠ કહ્યોછે ॥૪૭॥ તે આ નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં રહેલાઓ પરબ્રહ્મ એકનેજ
સાક્ષાત્કાર કરતાં કોઈપણ પ્રારબ્ધ પરિપાકથી ઉન્માદને પામીને બ્રહ્મના
પ્રકારભૂત જીવ માયાદિ સ્વરૂપને કોઈપણ પ્રકારે નહિ જોતાં તેમના ભેદને
કલ્પિત કહેછે એમ તમો નિશ્ચયથી જાણો ॥૪૮॥ હે વર્ણાદિ ! વસ્તુતાએતો

પ્રામાણ્યતો વિદ્ધિ સત્યમેવ મતદ્વયમ્ ॥૪૯॥ યે તુ નૈવં સ્થિતિં
પ્રાપ્તા બ્રહ્મૈક્યં શાસ્ત્રમાવ્રતઃ । યુક્ત્યાયથેષ્ટાચરણં કુર્વંતે તે પતન્ત્યધઃ
॥૫૦॥ તાદૃશાઃ સ્વકૃતં પાપં સ્વશિષ્યાણાં ચ પાતકમ્ । આર્તનાદં
પ્રકુર્વંતો યોમુજ્યન્તે યમાલયે ॥૫૧॥ બ્રહ્મશબ્દદ્વયં યત્ર પ્રોક્તં

અમોએ કહેવા પ્રકારથી પોતાથડી ધતિર સમસ્ત ચિત્ અચિત્ વસ્તુઓ
બ્રહ્મના પ્રકાર છે, તેના પ્રકારી બ્રહ્મનું અદ્વિતીયપણુ હોવાથી એકત્વપણુ
અને એક વિશેષણુ અને એક વિશેષ્ય એવા ભાવે દરેક સર્વ જીવેશ્વરાદિકનું
પૃથક્પણુ આ રીતે જાણી માટે શ્રુતિમાં શ્રવણુ થતા અને દ્વૈત અદ્વૈત મત
સત્ય-૪ સમજો પણ પરસ્પર બાધ્ય બાધક ભાવથી ન જાણી, એટલે એક
બાધ્ય છે અને એક બાધક છે એમ ન જાણવું, એમ જાણે તો શ્રુતિ નિત્ય
નિર્દોષ હોવાથી જે તેનું સર્વાંશથી પ્રામાણ્ય છે તેનો ભગ થાય, કેમકે એમાં
અભેદશ્રુતિઓએ ભેદશ્રુતિઓનો બાધ કરાય છે, માટે પરસ્પર બાધ્ય બાધક
ભાવથી દ્વૈત અદ્વૈત શ્રુતિઓનો જે નિર્વાહ પ્રકાર છે તે ન માનવો શ્રુતિઓ
નિત્ય નિર્દોષ હોધને તેનું સર્વાંશે પ્રામાણ્ય છે, તેમાં એકને બાધ્ય કહેવી
અને એકને બાધક કહેવી તે યુક્તિયુક્ત નથી ॥૪૮॥ જે પુરૂષોત્તો ઉક્ત
લક્ષણવાળી નિર્વિકલ્પ સમાધિ નિધાને પામ્યા નથી (સર્વાત્મભૂત બ્રહ્મૈક-
સાક્ષાત્કારે રહિત છે) કેવળ વેદાદિ શાસ્ત્રના શ્રવણપદનમાત્રથી સર્વને
બ્રહ્માત્મક જાણીને, તેવા બ્રહ્માત્મકપણાદ્વય ઐક્ય જ્ઞાનથી બાહ્ય વર્ણુ ભેદાદિને
તિરસ્કાર કરીને અને વિધિનિષેધનેપણુ ઉલ્લંઘન કરીને યથેષ્ટાચરણુમાં
પ્રવર્તે છે તેઓ સસારમાં અધો અધો ગતિને પામેછે ॥૫૦॥ તેવા પુરૂષો પોતે
કરેલા યથેષ્ટાચરણુદ્વય પાપના ફળને અને પોતે અવજોધ આપેલા શિષ્ય
જનોએ કરેલા યથેષ્ટાચરણુદ્વય પાપના ફળને ‘હાય હાય હું મરી ગયો’
‘મારી રક્ષા કરો’ એવા આર્તનાદને કરવાની સાથે યમાલયમાં અતિશયપણુ
લોગે છે ॥૫૧॥ જ્યાં જે બ્રહ્મશબ્દ કહ્યા હોય, જેમકે-મુડકોપનિષદમાં
તૃતીય મુડકના બીજા ખડમાં ‘સ વેદૈતત્પરમ બ્રહ્મધામ’ એવું અને ‘સ યો વૈ
તત્પરમ બ્રહ્મ’ એવું વચન છે તેમાં પ્રથમનો બ્રહ્મશબ્દ અક્ષર નામના બ્રહ્મ
ધામપર જાણવો અને બીજોતો જે આ ‘અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ’ પર અક્ષરથડી

સ્યાત્તય તુ દ્વિજ ! । આયં તુ મગવદ્દામ જ્ઞાનવ્યં મૃદદક્ષરમ્ ॥૫૨॥
 દ્વિતીયં તુ સ્વયં કૃષ્ણ. સર્વકારણકારણમ્ । અક્ષરાત્પર હત્યુક્તો
 દિવ્યાહધ્યેતિ યુધ્યતામ્ ॥૫૩॥ મેદો હિ વાસ્તવો નૂનં જીવેશ્વર-
 ણાં હરેઃ । નિત્યાનાં નિત્ય હત્યાદિશ્રુતિમિઃ પ્રતિપાદિતઃ ॥૫૪॥
 મહાવિત્પરમામોતીત્યેવા શ્રુતિરપિ સ્ફુટમ્ । પ્રાહ મહાવિદાં સેવ્યં

પરપણે શ્રુતિએ કહેવા છે તે સર્વકારણ હિ-યમૂર્તિ ભગવાન્ સ્વય શ્રીકૃષ્ણ-
 બલુવા 'અક્ષરે પરમે સ્યોમન્' આ શ્રુતિએ ભગવદ્દામ કહેલું છે અહીંપણ
 'મહાધામ' એવી શ્રુતિ છે 'ગુહામન્યિમ્યો વિમુક્તોઽમૃતો મયતિ' એમ દ્વિતીય
 બ્રહ્મશબ્દવાચ્ય પરમાત્માના નિષ્કાવાળાને અમૃતપણુરૂપ કૃષ્ણપણુ શ્રુતિ
 કહેલું છે આ સ્થળે આટલું બાલુતું જરૂર છે-આ શ્લોકથી બે બ્રહ્મશબ્દ
 જે વાક્યમા કે પ્રકરણમા શ્રવણ થાય છે ત્યા પ્રથમના બ્રહ્મશબ્દનો આ
 અર્થ છે અને બીજા બ્રહ્મશબ્દનો આ અર્થ છે એવો સર્વ નિયમ કરાતો
 નથી, કેમકે તે ઘટલું આવતું નથી, ક્રિયા કરક (કર્તા કર્મ વિગેરે) બાવ
 ભેદથી એક અર્થનો ફરીથી સળન્ધ યુગ્મ છે જેમકે- 'મહાવિદામોતિ પરમ્'
 બ્રહ્મને બાલુનારો પરબ્રહ્મને પામે છે 'સત્ય જ્ઞાનમનન્ત મહા' બ્રહ્મ સત્યસ્વરૂપ
 જ્ઞાનસ્વરૂપ અને અનંત છે, એનું સમીપમા જ વચન છે 'મહા વેદ મહૈવ
 મયતિ' બ્રહ્મને બાલુ તે બ્રહ્મ જ થાય છે એનુંપણ વચન છે, એટલે કોઈ
 સ્થળે બ્રહ્મને કર્તાપણું કહ્યું હોય તો કોઈ સ્થળે કર્મપણું કહ્યું હોય, માટે
 શ્રુતિમા ત્યા ત્યા શ્રવણ થતો બ્રહ્મશબ્દ એક અર્થવાળો નથી, કવચિત્
 પરબ્રહ્મના ધામભૂત અક્ષરમા પણ બ્રહ્મશબ્દનો પ્રયોગ હોય છે તો
 વ્યાપ્તિ વિગેરેના શ્રવણમા નથી બ્રહ્મશબ્દ પરમાત્મપર છે એમ બ્રમ
 પામવો નહિ, કેમકે પરમાત્માતો પર અક્ષરથકી પર શ્રુતિએ કહ્યું છે,
 આજ અર્થમા શ્લોકનું તાત્પર્ય બાલુતું ॥૫૨-૫૩॥ આત્મા પરમા
 ત્માનો ભેદ (સ્વરૂપથીજ પરસ્પર પૃથક્પણું) વાસ્તવિકજ છે એમ
 'નિત્યો નિત્યાના ચેતનશ્ચેતનાનામેકો મહુના યો વિદધાતિ કામાન્' ઇત્યાદિ
 શ્રુતિઓ સ્પષ્ટપણે પ્રતિપાદન કરે છે ॥૫૪॥ હે સન્મતે ! 'મહાવિદામોતિ
 પર'-બ્રહ્મને બાલુનારો પરબ્રહ્મને પામે છે આ શ્રુતિ 'બ્રહ્મવિદોએ સેવ્ય

परं ब्रહેति सन्मते ! ॥५५॥ आत्मा शरीरं यस्यास्ति नैवात्मा वेत्ति
 यं तथा । य आन्तरो यमयति ह्यात्मानममृतः प्रभुः ॥५६॥ शरी-
 रमक्षरं यस्य नैव यं वेत्ति चाक्षरम् । आन्तरो यो यमयति ह्यक्षरं
 सोऽमृतः प्रभुः ॥५७॥ इत्याद्यर्थाः श्रुतिगणास्त्वक्षरब्रह्मणोऽपि
 च । प्राहुः कृष्णशरीरत्वं तद्भिन्नत्वं तथा स्फुटम् ॥५८॥ अक्षरस्यापि
 चेन्नास्ति ब्रह्मणः कृष्णरूपता । कुतस्तरां तद्देशस्य जीवस्य तु
 कुतस्तमाम् ॥५९॥ ततो निःसंशयो भूत्वा मुमुक्षुः सर्वथा हरिम् ।

પરંબ્રહ્મ છે અને તેમની પ્રાસિદ્ધ કૃણ સેવકને મળેછે' એમ ઉપાસ્ય
 ઉપાસકનો ભેદ જે સેવ્યસેવકભાવગણિત છે તેને સ્વયં સ્ફુટપણે કહી
 સંભળાવે છે ॥૫૫॥ જે સર્વાન્તર્યામિપણું છે તે પરમાત્માનું અસાધારણ
 ઐશ્વર્ય છે. તેમાં 'ય આત્મનિ તિષ્ઠન્નામનોઽન્તરો યમાત્મા ન વેદ યસ્યાત્મા
 શરીરં ય આત્માનમન્તરો યમયતિ સ ત આત્માઽન્તર્યામ્યમૃત.' અર્થઃ-જે
 આત્માને બિપે રહ્યાછે, જે આત્માની અંદર પ્રવેશ કરીને તેને નિયમમાં કરેછે,
 જેને આત્મા જાણતો નથી, જેનું આત્મા શરીર છે, તે તારા અંતર્યામી
 આત્મા અમૃત છે. આત્માની અંદર પ્રવેશ કરીને નિયમન અને તે વ્યાખ્ય
 આત્માએ ન જાણવાપણું કહ્યું. આથી પરમાત્માનો અતિશય જણાવ્યો છે.
 એરીતે અક્ષરાંતર્યામિપણુંપણું કહ્યુંછે તેમાં 'યોઽક્ષરમન્તરે સચ્ચરન્ યસ્યાક્ષરં
 શરીરં યમક્ષરં ન વેદ...પપ્પ સર્વભૂતાન્તરાત્મા' એવી શ્રુતિ છે. અર્થ-જે અક્ષ-
 રની અંદર સંચરે છે, જેનું અક્ષર શરીર છે, જેને અક્ષર જાણતું નથી, તે
 આ સર્વ ભૂતોના અંતરાત્મા છે. ઇત્યાદિ અર્થને બોધ કરનારા શ્રુતિસમૂહો
 શરીર શરીરીભાવનો અવબોધ આપેછે, તો અક્ષર બ્રહ્મચક્રી પરબ્રહ્મનું લિન્ગ-
 પણું સ્પષ્ટજ જણાય છે. અક્ષરની અપેક્ષાએ અંતર્યામિપણું સિદ્ધ થતાં
 તેથી ઓરા જે દેવાદિ જીવસમૂહો છે અને બ્રહ્માદિ ઈશ્વરો છે તેમની અપે-
 ક્ષાએ પરબ્રહ્મનું અંતર્યામિપણું સુસિદ્ધજ છે તો તેમના થકી પરબ્રહ્મનો ભેદ
 સિદ્ધ થાયછે. માટે જ્યારે અક્ષર બ્રહ્મનીપણું કૃષ્ણરૂપતા નથી તો તેથી ઓરા
 વેરાજાદિ ઈશ્વરની ક્યાંથીજ હોય અને તેથી ઓરા જીવોની તો કૃષ્ણરૂપતા
 કોઈપણ પ્રકારે ક્યાંથી હોયજ. 'ન તત્સમઘ્યાન્યાધિકશ દ્વયતે' એવી શ્રુતિ

યો ભજેત સ મુક્તઃ સ્યાદિતરઃ સંસ્કૃતિ મજેત્ ॥૬૦॥ શ્રીમદ્રામા-
નુજાચાર્યૈરયમર્થઃ સવિસ્તરમ્ । નિર્ણીતોઽસ્તિ મહાભાષ્યે સદ્ધે-
પાત્સ મયોદિતઃ ॥૬૧॥ મુમત ઉવાચ—ઇત્યુક્તં શ્રુતિસિદ્ધાન્તં હરિણા
સ નરાધિપ ! । ઘર્ણી ચ સાધવઃ શ્રુત્વા તં નેમુર્નપ્તસંશયાઃ ॥૬૨॥
સ્વસ્થસ્થાનં તત્તો ગન્તું તાનાશાપ્યાશિલાગ્નિજાન્ । પ્રભુઃ સ્વયં
નિજાવાસમાજગામ દયાનિધિઃ ॥૬૩॥ ઇત્યં હરિસ્તત્ર સ વાગ્વિલા-
સૈરાનન્દ્યન્નન્યદ્દમેવ ભક્તાન્ । હેમન્તસિંહસ્ય મનોરથં ચ સમ્પૂર્ય-
ન્મક્તગણૈરુવાસ ॥૬૪॥ ઇતિ શ્રી૦ નારાયણચરિત્રે ધર્મસાક્ષે ચતુર્થપ્રકરણે
પદ્માલપ્રામે દ્વૈતાદ્વૈતપ્રતિપાદકશ્રુત્યર્થનિર્ણયનિરૂપણનામૈકવિંશોઽધ્યાય ॥૨૧॥

છે ॥૫૬-૫૮॥ તો હું સર્વ વેદાતના સારભૂત આ અર્થ કહું છું કે—જો મુમુક્ષુ
પૂર્વોક્ત પ્રકારે સર્વોત્થામી, સર્વથકી પરતર, સમસ્ત કલ્યાણ શુભ પરિપૂર્ણ,
ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને નિ સંશય બળીને સર્વ પ્રકારે પરા ભક્તિથી અનન્ય
ભાવપૂર્વક બળે છે તે સંસ્કૃતિથકી મુક્ત થાયછે. બીજો તો સંસ્કૃતિસાગરમાં
સંમગ્ન થાયછે ॥૬૦॥ આ બધો શ્રુતિસિદ્ધાન્તરૂપ અર્થ શ્રીભાષ્યમાં શ્રીમાન્
રામાનુજાચાર્યે વિસ્તારથી નિરૂપણ કર્યો છે તે તેથકી બળુવો, તે અર્થ મેં
તો સક્ષેપમા અહીં કહ્યોછે ॥૬૧॥ મુમતઃપ્રાપ્તિ કહેછે—હે નરાધિપ !
એરીતે ભગવાન્ શ્રીહરિએ નિરૂપણ કરેલું વેદાતગણોનું શુભ તાત્પર્ય વર્ણવું
અખડાનંદલ અને બીજા બધા વર્ણવ્યો તથા સાધુઓ સાંભળીને સંશય-
રહિત થઇને પરા ભક્તિથી તે ભગવાનને પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૬૨॥ ત્યાર
પછી દયાનિધિ ભગવાનપણુ તે પોતાના સર્વ ભક્તોને પોતપોતાને નિવાસસ્થાને
જવાની અનુજ્ઞા આપીને પોતે પોતાના વાસસ્થાનમાં પધાર્યા ॥૬૩॥ ભગ-
વાન્ શ્રીહરિ આ પ્રકારે પ્રતિદિન તે પંચાળા ગામમાં સદુપદેશરૂપ વાણી-
વિદ્યાસોવડે સર્વ ભક્તોને આનંદ આપતા થકા અને હેમન્તસિંહ રાજાના
મનોરથનેપણુ પરિપૂર્ણ કરતા થકાજ ભક્તગણોની સાથે લા મુખેથી રહ્યા
॥૬૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે પંચાળાગ્રામે દ્વૈતાદ્વૈત-
પ્રતિપાદકશ્રુત્યર્થનિર્ણયનિરૂપણનામૈકવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૧॥

મુવત ઉવાચ—તસ્માદ્દામાત્પશ્ચિમાયાં દિશિ કિંશુકકાનને ।
 ઉટજાઃ કારિતા રાજા મુનીનામમવન્દુમાઃ ॥૧॥ એકદા પાપમો-
 ચન્યામેકાદદયાં નિશિ પ્રભુઃ । જગામ કતિમિશ્ચિત્સૈઃ પાર્વદેઃ
 સહ તત્ર સઃ ॥૨॥ ઉત્તમેન ચ સોમેન હેમન્તેન સત્પન્થુના । અ-
 ન્વિતશ્ચ મુકુન્દેન તથા રત્નાજિદાદિમિઃ ॥૩॥ દર્દશ તત્ર સ મુ-
 નીન્કુર્યંતો વ્રતજાગરમ્ । હહીપકેળ ગીતેન તાલીવાધેન યૂથશઃ
 ॥૪॥ તેઽપિ તં ધીક્ષ્ય સંહૃષ્ટા નત્વા સત્વરમુત્તમમ્ । વટાન્તિકે
 દદુઃ પીઠં ન્યપીદત્તત્ર સોઽચ્યુતઃ ॥૫॥ તદાશ્વયા પુનશ્ચકુસ્તે ચ

અધ્યાય ૨૨ ભો.

મુવતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! તે પચાળા આમથકી પશ્ચિમ દિશામા
 આવેલા આખરાના વૃક્ષોના વનમા મુનિમંડળને રહેવા માટે હેમતસિંહ
 રાજાએ શોભાયમાન પર્ણશાળાઓ (માંડવા) કરાવી હતી ॥૧॥ એક સમયે
 પાપમોચની નામની એકાદશીની (કાલ્પુન કૃષ્ણ એકાદશી) રાત્રિએ પ્રભુ
 શ્રીહરિ દેટલાક પોતાના પાર્વતો જેવા કે—મુકુદાનંદ વર્ણી, ઉત્તમ રાજા,
 ખોટાદના સૌમવર્મા, અનુપસિંહના નામના સહોદરે સહિત હેમતસિંહ
 રાજા, તથા રતનજીપ્રભુ પાર્વતોને સાથે લઈને ત્યાં પધાર્યા ॥૨-૩॥ પર્ણ
 શાળાના આંગણમા એકાદશીમતના અગમૂત નગરણુને કરતા તાલી પાડ
 વાની સાથે હક્ષીષક (બહુ જણાની સાથે ગોળ મંડળાકારે ફરવારૂપ)
 નામના ભગવદ્ગુણ ગાયનથી (આવા શુભ પ્રસંગથી) નગરણુ વ્રતને
 સફળ કરતા, સઘથી રહેલા મુનિજનોને ભગવાને જોયા ॥૪॥ તે
 મુનિઓએપણુ પોતાપાસે પધારેલા ભગવાનને બાજીને હર્ષપ્રકર્ષથી
 પ્રણામ કરીને સત્વર ઉત્તમ સિંહાસન વડવૃક્ષની સમીપે કરી આપ્યું,
 તેમા તે ભગવાન વિરાજમાન થયા ॥૫॥ તેપછી ભગવાને આજ્ઞા
 આપેલા તે મુનિઓ જેમા ભગવાન વિરાજ્યા છે એવા સિંહાસનની

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને પોતાના અનન્ધભક્તોને કૃપાથી આપેલા, ધર્મદેવા
 રિકે ઉપસેવેલા પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શનનું અનુવર્ણન કર્યું છે

હહ્લીપર્ક તતઃ । સિંહાસનં તદમિતો ભ્રમન્તસ્તન્મુખેક્ષણાઃ ॥૬॥ વિ-
ચિત્રપદ્યગીતૈસ્તં હાસયન્તઃ સિતાનનમ્ । અચિકીર્તન્ ગુણાંસ્તસ્ય
નિશીથોઽથાભ્યપદ્યત ॥૭॥ શ્રાન્તાસ્તદાર્નીં મુનયો નિપેદુસ્તે હરેઃ
પુરઃ । પ્રસન્નં તન્મુખં પ્રીત્યા વીક્ષમાણાઃ સ્થિરાસનાઃ ॥૮॥ અથ
તન્નેચ્છયા તસ્ય દદશુઃ સહસૈવ તે । સહોત્થકોટિસૂર્યેન્દુતુલ્યં શ્વેતં
મહન્મહઃ ॥૯॥ શ્વેત્યં તેન ચ તે સર્વે પ્રાપુર્ભુઃ સં દિશોઽપ્ત ચ ।
તન્નાપદ્યન્મહઃપુજે સ્વેશં તે દિવ્યદર્શનમ્ ॥૧૦॥ દિવ્યસિંહાસના-
રૂઢં નવીનજલદાસિતમ્ । સુધાંશુકોટિર્સંકાશં દિવ્યાભરણભૂષિ-

ચોગરદમ ગોળાકાર કરતા થકા, તેમના મુખારવિંદસન્મુખ એકાગ્ર દૃષ્ટિ
રાખીને ફરીથીપણ હહ્લીપક નામનું ગીત (રાસ ગરબો) ગાવા મંઝ્યા ॥૬॥
મંદહાસવડે મધુર મુખારવિંદ જેમનું છે એવા ભગવાનને મુનિઓ વિચિત્ર
પદ્ય ગીતોવડે બહુ હંસાવતાથકા તેમના દિવ્ય ગુણગણોને ગાવા લાગ્યા,
તે ગાતાં ગાતાં અર્ધ રાત્રિનો સમય અધિગયો ॥૭॥ અનંતર તે મુનિઓ
હહ્લીપક ગીતથી (ગરબો) થાકી જતાં, તે ભગવાનના પ્રસન્ન મુખકમળને
પ્રીતિથી નિહાળતાથકા સ્થિર આસનથી તેમની આગળ બેઠા ॥૮॥ અનંતર
ભગવાને તે સમયે કૃપાતિશયથી પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનો તેમને સાક્ષાત્કાર
કરાવાનો કોઈપણ સંકટપ ક્યો. સંકટપ સમ સમયમાં તે સર્વકોઈ મુનિઓ
તથા પાર્શ્વોએ તત્ક્ષણજ એક સાથે હૃદય પામેલા અનેક કોટી સૂર્યચંદ્રના
પ્રભાપુંજને તુલ્ય કોઈપણ મહત્ ઉન્નવળ તેજ બોલ્યું ॥૯॥ તે તેજ. પુંજથી
તે સર્વે મુનિઓ, સર્વ પૃથિવી, આકાશ અને આઠ દિશાઓ, આ બધુય
બહુ શ્વેતપણાને પામી ગયું. તેવા તેજોમડળના મધ્યમાં રહેલા દિવ્ય સિંહા-
સનમાં સંરાજમાન, દિવ્યદર્શન તે આ પોતાના સ્વામી સર્વના સ્વામી
શ્રીહરિ તે મુનિઓએ તથા પાર્શ્વોએ બોલા ॥૧૦॥ તે દિવ્યસ્વરૂપ શ્રીહરિને
સાત શ્લોકોથી વિશેષણ આપેછે—નવીન મેઘ સમાન શ્યામ, (આથી તાપને
હરવાપણ જણાવ્યું) અમૃતમય કિરણો જેના છે એવા કોટી ચંદ્રમાને
સદૃશ, (આથી સર્વ ધન્દ્રિયોમાં આહ્વાદ આપવાપણું અને ત્રિવિધ તાપથી
તપેલા સમસ્ત જનોનું સમુજ્જવન કરવાપણું જણાવ્યું) દિવ્ય આસરણો-

તમ્ ॥૧૧॥ દિવ્યપીતામ્બાધરં દિવ્યગન્ધાનુલેપનમ્ । દિવ્યૈઃ સુર-
 મિમિઃ પૌષ્પૈઃ શોભિતં હારશેષરેઃ ॥૧૨॥ સુભ્રૂલતં સુનાસં ચ પ
 ધ્રપનાયતેક્ષણમ્ । સ્નિગ્ધવિમ્વફલામોઘં સસિતાનનપદ્મજમ્ ॥૧૩॥
 અનર્ઘ્યમૌક્તિકસમદન્તાવલિવિરાજિતમ્ । ધૃત્વા કરાભ્યાં મુરલીં
 ઘાદયન્તં મનોહરમ્ ॥૧૪॥ દધતં કૌસ્તુભં ફણે વનમાલાં ચ શો-
 ભનામ્ । વિશાલહૃદયઘોરતચ્છ્રીયત્સં સુકિરીટિનમ્ ॥૧૫॥ કર્ણયુ-
 ગ્મોહસદિવ્યમકરાકૃતિકુણ્ડલમ્ । અકલક્રિતચન્દ્રામ્બરપદ્મિ-
 વિરાજિતમ્ ॥૧૬॥ શ્રીદામવિષ્વક્ષ્મેનાદૈઃ પાર્વદપ્રથરૈર્નિજૈઃ । સેવિતં
 રાજચિહ્નૈશ્ચ છત્રવ્યજનચામરૈઃ ॥૧૭॥ તસ્યાપદ્યન્ વામભાગે લક્ષ્મીં
 વડે આભૂષિત અથવા દિવ્ય આભૂષણોને પોતાના અગલાવણ્યથી આભૂષિત
 કરનારા, દિવ્ય સુગન્ધ પુષ્પનિર્મિત હાર તોરાઓવડે સુશોભિત, (તે આ
 નિત્યમુક્તોએ સેવનીય જે દિવ્ય અલકાર શોભા છે તે સમગ્ર મુક્તજનોના
 મનનયનને હરનારી છે) રૂડી ભુકુટિલતા જેમની છે, દીપશિખાસદૃશ
 શોભન નાસિકા જેમની છે, કમળદળ જેવા વિશાળ વિયોચન જેમનાં છે,
 પરિયાકને લીધે સ્નિગ્ધ ભાવને પામેલું જે લિંગદળ (પાકુ ધીવોડુ) તેના
 જેવા રક્ત બે હોઠ જેમના છે, મદહાસવડે મધુર મુખારવિદ જેમનું છે,
 અમૂલ્ય મોતીને સમાન દત્તપદ્મિવડે વિરાજીત, બે હાથવડે સુરલીને પોતાના
 અધરોષ ઉપર ધારીને મનોહર વગાડતા, કૌસ્તુભમણિવડે અલકૃત છે
 વક્ષ સ્થળ જેમનું, વનમાળાવડે શોભામાન દિવ્ય કંઠ જેમનો છે, શ્રીવત્સના
 ચિહ્નવડે ચિહ્નિત વિશાળ હૃદય જેમનું છે, મકરાકાર કુડળવડે અલકૃત છે
 દિવ્ય કર્ણ જેમના, દિવ્ય મુકુટથી અલકૃત છે મસ્તક જેમનું, નિષ્કલક
 ચદ્રમાના જેવી પ્રકાશમાન નખપદ્મિવડે વિરાજીત, શ્રીદામા વિષ્વક્ષ્મેન
 આદિક પોતાના પરમ પાર્વદોએ રાજચિહ્ન છત્ર વીંજણે આમરાદિકવડે સેવા
 કરાતા, એવા તે લગવાન શ્રીહરિ બોયા ॥૧૧-૧૭॥ અનંતર તે મુનિઓએ
 તે ચેત તેજેમડળના મધ્યમા નિહાળાતા શ્રીનારાયણમુનિના વામ ભાગમા
 કરકમળમાં કમળને ધારી રહેલા લક્ષ્મીજી બોયા કેવા તો-ગૌર અગવાળા,
 કમુખલ વસ્ત્રોને ધારી રહેવા, સર્વ આલસણોવડે સમલકૃત, પારિજાત

પન્નકરાં ચ તે । કૌસુમ્મવાસસં ગૌરીં સર્વાભરણભૂષિતામ્ ॥૧૮॥
 મન્દારપુષ્પકવરીં દિવ્યસીમન્તભૂષણામ્ । શરત્પૂર્ણેન્દુવદનાં પીનો-
 ન્નતપયોધરામ્ ॥૧૯॥ સુનાસાં સુદર્તીં સુધ્રૂલતાં ચારુવિલોચનામ્ ।
 પાદોલ્લસદ્વંસકયુગ્મજનૂપુરશિશ્નિતામ્ ॥૨૦॥ વિશાલમાલવિલસ-
 દિવ્યકાશ્મીરપત્રિકામ્ । સુકપોલાં નિષ્કકણ્ઠીં સ્વેશવક્રૈકવીક્ષ-
 ãામ્ ॥૨૧॥ રત્નદણ્ડેન લઘુના ચામરેણાતિમાવતઃ । વીજયન્તીં
 નિજપતિં તાદૃશીં રાધિકાં તથા ॥૨૨॥ દક્ષિણેઽથ હરેર્ધર્મ દદ-
 શુસ્તેઽતિમાસુરમ્ । શ્વેતાઙ્ગ શ્વેતવસનં દિવ્યાલક્ષ્ણશોમિતમ્
 ॥૨૩॥ ધર્મેસ્ય ધામભોગેઽથ ભક્તિં મૂર્તિમર્તીં ચ તે । દદશુઃ

પુષ્પોવડે બહુ સુગન્ધવાળી કબરી (ચોટલાની લટ) જેમની છે, દિવ્ય
 સીમંત (સંધાને અલંકૃત કરનારા) ભૂષણને ધારી રહેલાં, શરદ પૂર્ણિમાના
 ચંદ્રમાને સમાન આદલાદકારી મુખારવિંદવાળાં, સ્થૂળ સમુન્નત સ્તનવાળાં,
 મુશોભિત નાસિકાવાળાં, દાડમળીજ જેવી સુંદર દંતપત્રિવાળાં, મુશોભિત
 છુકુટિલતાવાળાં, કમળદળ સદૃશ સુંદર વિશાળ લોચનવાળાં, રત્નમય હંસક
 (પગનાં કડાં-સાંકળાં) તથા ઝાંઝરવડે સમલંકૃત દિવ્ય ચરણારવિંદવાળાં,
 દિવ્ય કાશ્મીરપત્રિકા (મંગળ માટે કુંકુમથીજ લલાટમાં પત્રને આકારે રેખા
 કરવામાં આવેછે તે) વડે મુશોભિત વિશાળ લાલ સ્થળવાળાં, સુંદર કપોળ
 (ગાલ) વાળાં, નિષ્ક (વક્ષઃસ્થળને અલંકૃત કરનાર આભરણ) ને કંઠમાં
 ધારી રહેલાં, પોતાના પતિ લગવાનના મુખકમળ સન્મુખ એકાગ્ર દૃષ્ટિ
 રાખી રહેલાં, એવાં લક્ષ્મીજી જેવાં તથા રત્નજડિત દાંડવાળાં નાનાં આમર-
 વડે પરમ પ્રેમપૂર્વક પોતાના પતિ લગવાનને સેવતાં (આમર ઢોળતાં) અને
 લક્ષ્મીસમાન વિશેષણોએ યુક્ત એવાં રાધિકાજી લક્ષ્મીજીની પેઠે શ્રીહરિના
 વામ લાગમાં મુનિઓએ જોયાં ॥૧૮-૨૨॥ અનંતર મુનિઓએ આવા શ્રી-
 હરિના દક્ષિણ લાગમાં અતિપ્રકાશમાન દિવ્ય દેહને ધારી રહેલા, શ્વેત
 અંગકાંતિવાળા, શ્વેત દિવ્ય વસ્ત્રોને ધારી રહેલા, દિવ્ય અલંકારોવડે મુશો-
 ભિત એવા ધર્મદેવને જોયા ॥૨૩॥ અનંતર મુનિઓએ તેવા ધર્મદેવના
 વામ લાગમાં સુવર્ણના જેવા ગૌર શરીરવાળાં, દિવ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણોને ધારી

સ્વર્ણગૌરાક્ષીં દિવ્યવસ્ત્રાવિભૂષણામ્ ॥૨૪॥ અન્યાશ્ચ દિવ્યવપુષો
દિવ્યાલક્ષ્મીરવાસસઃ । શ્રદ્ધાયા યોપિતસ્તસ્ય દિવ્યાક્ષાંસ્તત્સુતાં
સ્તથા ॥૨૫॥ તતઃ પ્રણમ્ય તાન્ સર્વાન્ મુનયસ્તે નિજેશ્વરમ્ ।
પ્રત્યુચુર્હૃદ્મનસઃ પુલકાન્નિતવિગ્રહા ॥૨૬॥ નમો નમોઽસ્તુ કૃષ્ણાય
વાસુદેવાય તે પ્રભો ! । નારાયણાય મુનયે સ્વામિને ધર્મચૂનવે
॥૨૭॥ ભગવન્ ! દૃષ્ટપૂર્વોઽસિ ત્યમતસ્ત્વાં તુ વિગ્રહે । યોઽસ્ત
ત્સામીં સ યવાસિ કૃષ્ણો રાધારમાયુત ॥૨૮॥ યે ત્યેતે તવ
પાર્શ્વેષ્યા કેવા દેવ્યશ્ચ સન્તિ તાન્ । ન જાનીમો યયં સ્વામિન્ !
મનોનયનનન્દનાન્ ॥૨૯॥ શ્રુત્વેતિ તેષાં વચનં પ્રોવાચ ભગવાન્

રહેલા એવા મૂર્તિમતી ભક્તિદેવીને બોલ્યા ॥૨૪॥ વળી દિવ્ય દેહવાળી,
દિવ્ય વસ્ત્ર આભરણોને ધારી રહેલી, બીજી શ્રદ્ધાપ્રમુખ ધર્મની પત્નીઓ
તથા તે શ્રદ્ધાદિકના દિવ્ય દેહવાળા શુભાદિ પુત્રોને બોલ્યા ॥૨૫॥ તદનંતર
મુનિઓ તે પોતાના ધર્મશ્રી શ્રીહરિ અને તે ધર્માદિ સર્વને પ્રણામ કરીને,
મનમા બહુ હર્ષ પામતા રોમાચિત શરીરવાળા યદ્ય, તે ભગવાન પ્રતિ એમ
બોલ્યા કે-॥૨૬॥ હે પ્રભો ! વાસુદેવ કૃષ્ણ નારાયણ મુનિ ધર્મમુત સ્વામી
એવા તમને વારંવાર નમસ્કાર છે—તમેજ ભગવાન પર વાસુદેવ કૃષ્ણ અને
વસુદેવમુત કૃષ્ણ છો અને નારાયણ મુનિ છો તે તમો હમણા ધર્મના
પુત્રપણે પ્રાદુર્ભાવ પામીને અમારા સ્વામીપણે વિરાભેછો તેવા તમને
અમો વારંવાર નમસ્કાર કરીએ છીએ ॥૨૭॥ હે ભગવન્ ! હમણા આ
તેજ પુણ્યમા જે વિરાભે છે તે તમનેતો વ્યક્તપણે અમો બાળીએ છીએ
કેમકે પૂર્વે અમોએ દર્શન કરેલા આ રૂપધીજ વિરાભેછો જે આપ અમારા
સ્વામી શ્રીહરિ છે તેજ તમો રાધારમાએ યુક્ત સાક્ષાત્ કૃષ્ણસ્વરૂપે છે
॥૨૮॥ હે સ્વામિન્ ! આપના દક્ષિણ ભાગમા જે આ દેવ દેવીઓ રહેલી
છે, અમારા મન નેત્રને આનંદ આપનારા તેમને તો અમો બહુતા (ઓળ
ખતા) નથી માટે અમને જણાવો ॥૨૯॥ હે રાજન્ ! આવું મુનિઓનું
વચન સાંભળીને ભગવાન્ દિવ્યાકૃતિ શ્રીહરિ તેમના પ્રતિ બોલ્યા કે-હે
મુનિઓ ! આ સાક્ષાત્ ધર્મદેવ (અમારા પિતા) છે અને આ સાક્ષાત્

સ તાન્ । ધર્મદેવો હ્યયં સાક્ષોદ્ભવિરેપાઽસ્ય ચ પ્રિયા ॥૩૦॥ एताश्च
ધર્મપત્ન્યોઽન્યાઃ શ્રદ્ધામૈત્રીદયાદયઃ । શુભપ્રસાદપ્રમુખા આસાં પુત્રા
इमेऽनघाः ! ॥३१॥ दिव्यदेहा इमे नित्यं वर्तन्ते हि मदन्तिके ।
ईदृक्प्रदर्शनमिव दुर्लभं ह्येतदीक्षणम् ॥३२॥ एकान्तिकास्तु ये
भक्तास्ते क्वचित्तु मदिच्छया । पश्यन्त्येतान् हि मुनयो ! न तु सर्वे
निजेच्छया ॥३३॥ युष्माभिरेकादशिकाग्रतं जागरणान्वितम् ।
क्रियतेऽथ च पाल्यन्ते धर्मा एकान्तिनामपि ॥३४॥ अतोऽहमेभिः
सह वै प्रसन्नोऽस्मीति दर्शनम् । दत्तमीदृग्विधमथो मदेभ्यो
प्रियतां वरः ॥३५॥ इत्थं स्वस्वामिना तेन चरार्थं प्रेरितास्तु ते ।
प्रणम्य तं चरान् चक्षुरात्माभीष्टान् महर्षयः ॥३६॥ यदि प्रसन्नो
भगवंस्तर्हि ते मानुषाकृतेः । नानાવિધચરિત્રેષુ મા મોહોઽસ્તુ કદાપિ
તેમની પ્રિયા-પત્ની (અમારી માતા) લક્ષ્મિદેવી છે ॥૩૦॥ હે નિર્દોષ
મુનિઓ ! આ શ્રદ્ધા મૈત્રી દયા આદિક બીજી ધર્મપત્નીઓ (અમારી અપર
માતાઓ) છે. આ શુભ પ્રસાદપ્રમુખ એમના પ્રિય પુત્રો છે ॥૩૧॥ આ
ધર્માદિક નિત્ય અમારીજ પાસે બીજાઓના લક્ષમાં ન આવે એવા દિવ્ય દેહથી
રહે છે આતું માઈ દર્શનજ જેમ એમ એમનુંપણ દર્શન નિક્ષે દુર્લભ છે
॥૩૨॥ હે મુનિઓ ! જેતો મારા એકાંતિકે લક્ષો છે તેજ મારા અનુગ્રહથી
કદાચિત્ તે ધર્માદિકને પ્રત્યક્ષ જુવે છે. પણ સર્વકોઈ સ્વેચ્છામાત્રથી નથીજ
જેતા ॥૩૩॥ તમો આ એકાદશીગ્રત જાગરણગ્રતની સાથે મારેવિષે લક્ષ્મિથી
કરી રહ્યાછો અને એકાંતિક લક્ષોના ધર્માનુંપણ રૂડીરીતે અનુષ્ઠાન કરી
રહ્યા છો, માટે મેં પ્રસન્ન થઈને ધર્માદિકની સાથે આતું માઈ દિવ્ય દર્શન
આપ્યું છે. તે પ્રસન્ન થએલા મારાથથી અને આ ધર્માદિકથથી તમો વાંછિત
વર માગો ॥૩૪-૩૫॥ હે રાજન્ ! એરીતે પોતાના સ્વામી શ્રીહરિએ વર-
વાસ્તે પ્રેરણા કરેલા તે મુનિઓએ તેમને પ્રણામ કરીને સ્વાબીષ્ઠ વરો માગ્યા
॥૩૬॥ હે ભગવન્ ! જે આપ પ્રસન્ન થયા હો તો આટલુંજ અમાઈ પ્રાર્થિત
પરિપૂર્ણ કરો. આપ ધર્મરક્ષણ માટે તેતે સમયે લલે અવતરોછો અને તે
સમયે કુરેલી દિવ્ય વિવિધ ત્રણારવીલાઓ દેવાદિકેએ લક્ષ્મિથી સેવનીય

નતઃ ॥૩૭॥ સામ્પતં યાદૃશો ભાવસ્ત્વય્યસ્ત્યસાકમીશ્વર ! । તાદૃગે-
વાસ્તુ સતતં નરાકૃતિઘરે ત્વયિ ॥૩૮॥ લક્ષ્મ્યા ઇવ ચ નો ભક્તિસ્ત્વયિ
સ્પાદિતિ દેદિ નઃ । इत्यर्थितः स तैर्भक्तैस्तथास्त्विति वरान्ददौ
॥૩૯॥ ધર્માદીંસ્તે તતઃ પ્રોચુર્મુનયો વિનયાનતાઃ । यदि प्रसन्ना यूयं
स्य वसतास्मास्तु तत्सदा ॥૪૦॥ કામાત્ક્રોધાચ્છ લોભાદેઃ સર્ગાદસ્મા
જઘર્મજાત્ । यूयं सदा रक्षतेति दत्त नो विबुधोत्तमाः ! ॥૪૧॥
શુભ્રત ઉવાચ—इति तैः प्रार्थितास्तेऽपि प्रीतास्तेभ्यस्तथास्त्विति ।
वरान् ददुस्ततः स्वामी साकं तैरास पूर्ववत् ॥४२॥ તતોઽતિવિ-
સ્મિતા. सर्वे तं प्रणेमुर्नराकृतिम् । सुखयित्वा प्रभुस्तांश्च सायास-

પણ લલે છે પરંતુ તેની અપેક્ષાએ આજ દિવ્ય રૂપ અને આજ દિવ્યાવતાર-
ચરિત્ર અમને પરમ પ્રિય છે, તો અમને તેમા મોહ ક્યારેય પણ ન થાય
એમાજ પ્રીતિ સદાકાળ વર્તે હે ઇશ્વર ! હમાશુ દિવ્ય નરાકૃતિ ધારી રહેલા
તમારે વિષે અમારે સર્વને જેવો પ્રેમવિશેષ વર્તે છે તેવોજ નિરતર અનુ-
વર્તો ॥૩૭॥૩૮॥ જેમ લક્ષ્મીજીને આપને વિષે અનન્યભક્તિ વર્તે છે તેવી
ભક્તિ અમારે તમારેવિષે નિરતર અનુવર્તે, આ વરો અમને આપ આપો
હે રાજન્ ! એ પ્રકારે અનન્યભક્ત મુનિઓએ વરમાટે પ્રાર્થના કરેલા
ભગવાને તથાસ્તુ કહીને વર આપ્યા ॥૩૯॥ ત્યારપછી તે મુનિઓ નિનય-
યુક્ત થઇને તે ધર્માદિક પ્રતિ બોલ્યા કે—હે વિબુધોત્તમા ! જે તમે અમારી
ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો અમારે વિષે અંશથી નિત્ય નિવાસ કરી રહો
અને કામ ક્રોધ લોભ આદિક અધર્મસર્ગ થકી અમારી તમો નિત્ય
રક્ષા કરો આવા વરો અમને આપો ॥૪૦-૪૧॥ શુભ્રતજીપિ કહે છે—
હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભક્ત મુનિઓએ પ્રાર્થના કરેલા ધર્માદિકોએ પણ
પ્રસન્ન થઇને તથાસ્તુ કહીને તેમને માગેવા વરો આપ્યા ત્યારપછી ભગવાન્
શ્રીહરિ ધર્માદિક સાથે પૂર્વના જેવા થઇ ગયા એટલે શ્રીહરિતો તેવા
દિવ્ય દર્શનનો ઉપગ્રહાર કરીને મનુષ્યભાવથી દૃશ્ય થયા ધર્માદિકતો
અદૃશ્ય થઇ ગયા ॥૪૨॥ હે ૪૫ ! તે પછી અતિવિસ્મય પામેવા સર્વ
મુનિઓએ નરાકૃતિ શ્રીહરિને પ્રણામ કર્યો. એ રીતે ભગવાન્ શ્રીહરિ તે

મગમનુષ્ય ! ॥૪૩॥ ઇકાદશીજાગરણં કુર્વેસ્તત્ર સર્વેશ્વરઃ । વૃતસ્તૈઃ
પાર્પદાઘૈશ્ચ ચતુષ્પદામુપાવિશત્ ॥૪૪॥ હેમન્તોત્તમસોમાઘાઃ
સાશ્વર્યાસ્તસ્ય ચ પ્રભોઃ । દિવ્યરૂપેક્ષણાત્ નત્વા તમૂચુઃ સસ્મિતા-
નનમ્ ॥૪૫॥ કોટ્યકેન્દુપ્રકાશસ્ય રાધાલક્ષ્મીયુતસ્ય તે । ર્દક્ષણં
મક્તિધર્માદેશ્ચાત્યન્તં દુર્લભં નૃણામ્ ॥૪૬॥ અહો તદપિ નો જાતં
ધન્યાઃ સ્વો ભાગ્યશાલિનઃ । ઇત્યુક્ત્વા ગદ્ગદગિરઃ પ્રેમ્ણાઽઽસન્
સાશ્વચ્ચ તે ॥૪૭॥ તદા તાનાહ મગવાન્પ્રસન્નઃ પાર્પદાન્નિજાન્ । સર્વે
ઞ્ઞુત યૂયં મે ભો મક્તપ્રવરા ! ઘઘઃ ॥૪૮॥ અનન્યમક્તિર્યેપાં
સ્વાદ્વાસુદેવે નરાકૃતૌ । ર્દદશં દર્શનં તેપાં દુર્લભં નેવ નિશ્ચિતમ્

સર્વ મુનિવિગેરેને પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શનદાનાદિકવડે મુખીયા કરીને,
હેમતાસિંહભૂપના લવનમા વર્તતા પોતાના નિવાસસ્થળે પાછા પધાર્યા
પોતાના નિવાસસ્થળમા પ્રવેશ કરીને એકાદશીનું ભગરણુ કરતા તે
ભગવાન્ શ્રીહરિ પોતાસાથે આવેલા ઉત્તમાદિ ઉત્તમ પાર્પદોથી વીંટા-
ધને ચતુષ્પદી-ક્રિયા ચાર પાયાવાળા ઉત્તમ આસનનિશેષમા વિરાજ્યા
॥૪૩-૪૪॥ હેમતાસિંહ ઉત્તમરાજ સોમવર્મા આદિક પાર્પદો તે ભગ-
વાનના દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શનથી આશ્ચર્ય પામીને, હાસસહિત મુખકમળ
વાળા તેમને નમસ્કાર કરીને એમ હર્ષથી બોલ્યા કે-॥૪૫॥ હે સ્વામિન્ !
જે તમારૂં કોટિ સૂર્યચંદ્રના જેવું પ્રકાશમાન, રાધાલક્ષ્મીએ યુક્ત, પ્રકટ
દિવ્ય સ્વરૂપનું દર્શન અને દિવ્ય લક્ષ્મિ ધર્માદિકનું દર્શન સર્વકોઈ નરોને
અત્યંત દુર્લભ છે તેપણુ દર્શન મુનિસમુદાયના પ્રસંગથી અમને પણ
થયુ તે આપની કૃપાનુજ્ઞ એક કાર્ય છે અહો ! ! અમારૂં પરમ લાગ્ય છે,
જેથી અમો ધન્ય-કૃતાર્થ થઇ ગયા હે રાજન્ ! એમ કહીને તેઓ ગદ્-
ગદવાણીવાળા અને પ્રેમના અશ્રુઓથી ચરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઇ ગયા
॥૪૬-૪૭॥ તે સમયે ભગવાન્ પોતાના અનન્યલક્ષ, પોતાના ચરણની
સેવામાજ એક પ્રીતિવાળા પાર્પદો ઉપર બહુ પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા કે-હે
લક્ષ્મણ ! તમે સર્વે મારૂં વચન સાલજો ॥૪૮॥ જે જનોને નરનાથને
ધારી રહેલા ભગવાન્ વાસુદેવમા અનન્ય લક્ષિ થાય તેમને આવું દર્શન

॥૪૯॥ ભારતે ભગવદ્ગીતાસ્વેતદેવ નિરૂપિતમ્ । વિશ્વરૂપં દર્શયિત્વા
 શ્રીકૃષ્ણેનાર્જુનં પ્રતિ ॥૫૦॥ સુદુર્દર્શમિદં રૂપં દૃષ્ટ્વાનસિ યન્મમ ।
 દેવા અપ્યસ્ય રૂપસ્ય નિત્યં દર્શનકાક્ષિણઃ ॥૫૧॥ નાહં વેદૈર્ન તપસા
 ન દાનેન ન ચેત્યયા । શક્ય એવંવિધો દ્રષ્ટું દૃષ્ટ્વાનસિ માં યથા
 ॥૫૨॥ ભક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન । ! જ્ઞાતું દ્રષ્ટું
 ચ તત્ત્વેન પ્રવેદું ચ પરંતપ ! ॥૫૩॥ તથા સનત્સુજાતીયેઽપ્યન્યેઽ-
 ધ્યાયે પુનઃ પુનઃ । ભક્તિયોગવતામેવ દર્શનં સ્યાદિતીરિતમ્ ॥૫૪॥
 મયાચ્ચ કાલયમયોર્વન્ધનાત્કર્મમાયયોઃ । ભક્ત્યા ચ મુચ્યતે જીવઃ

દુર્લભ છેજ નહિ આજ અર્થ પૂર્વે કૌરવયુદ્ધના પ્રસંગમા યુદ્ધપ્રોત્સાહન
 મિયથી પોતાના અનન્યભક્ત અર્જુનને વિશ્વરૂપ પ્રદર્શાવતાં ભગવાન વાસુ-
 દેવે કહ્યો છે એનો અનુવાદ ગીતામા તથા ભારતમા વ્યાસમુનિએ કર્યો
 છે ॥૪૯-૫૦॥ તે આ વચન 'સુદુર્દર્શમિદં રૂપં' કહ્યાદિ છે હે અર્જુન ।
 હાલમાં જે મારા સમસ્ત ચરાચરના આશ્રયભૂત વિશ્વરૂપનાં દર્શન તમો
 આનાયાસથી કરી રહ્યા છો તે આ રૂપ કોઈનાથી પણ સાક્ષાત્ કરી શકાય
 એવું નથી તે આ રૂપના દર્શનની આકાંક્ષા કરતા દેવો-દેવયોનિમા અવ-
 તરેલા ઇન્દ્રાદિકો પણ તપ જ્ઞાન આદિક અનેક સાધનો કરતા થકા પણ
 તેને નહિ પામીને પ્રતિદિન કેવળ આકાંક્ષા કરી રહ્યા છે તમોએ તો મારે-
 વિષે નિત્ય પ્રવર્તતી અનન્ય ભક્તિથી આ રૂપના દર્શન પામ્યા છે ॥૫૧॥
 વિશ્વરૂપ મને તમો હાલમાં જેમ જુઓ છો તેમ વેદાભ્યાસ, તપ, દાન અને
 મોગવડે તેવો હું જોઈ શકાતો નથી કિંતુ હે પરંતપ અર્જુન ! અનન્ય-
 ભક્તિથી હું આવો તત્ત્વથી લાણી શકાઉં છું અને તત્ત્વથી સાક્ષાત્ કરી
 શકાઉં છું અને તત્ત્વથી પ્રવેશ કરી શકાઉં છું ॥૫૨-૫૩॥ હે પાર્થિવ ! તે
 પ્રકારે મહાભારતના ઉદ્યોગપર્વમાં આવેલા સનત્સુજાતીય ઉપાખ્યાનના
 અનિમ અધ્યાયમાં પણ 'એકાતિક ભક્તિયોગમાં નિષ્ઠાવાળાઓનેજ આનું
 મારા સ્વરૂપનું દર્શન થાય' એમ વારંવાર કહ્યું છે ॥૫૪॥ કર્મ-પૂર્વપૂર્વ-
 કર્મ થકી, તેમાં મૂળભૂત અવિદ્યારૂપ માયા થકી, તે મૂળ જેમા છે એવો
 જે કાલપરિપાક તેરૂપ જન્મ જરા મરણાદિક થકી અને દુઃકૃત કર્મના

સતાં નિદલ્લસેવયા ॥૫૫॥ વર્ણાશ્રમેતરેપાં ચ ધર્મો યસ્ત્યાગિના-
મપિ । સ્વનુષ્ઠિતસ્ય તસ્યૈવા ભક્તિરેવાક્ષયં ફલમ્ ॥૫૬॥ યજ્ઞદાનવ્ર-
તજપસ્વાધ્યાયતપસામપિ । તીર્થદેવોપાસનાનાં પૂર્તાનાં સાક્ષ્યયો-
ગયોઃ ॥૫૭॥ ફલં ચ નિયમાદીનાં ભક્તિરેવાક્ષયં મતમ્ । અન્યથા
તુ ક્ષાયિષ્ણવેવ જ્ઞેયં તત્તત્ક્રિયાફલમ્ ॥૫૮॥ સેતિહાસપુરાણાનામસ્તિ
તાત્પર્યમત્ર વૈ । શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાપિ તેપાં સારસ્ય સર્વથા ॥૫૯॥
સાસ્ત્યેવ ભવતાં તસ્માદ્ધર્માદિસહિતસ્ય મૈ । સજ્ઞાતં દર્શનં દિવ્ય-

પરિપાકરૂપ યમશાસન થકી આવેલો જે લય તેથકી આ જીવ ભગવાનની
અનન્ય ભક્તિથીજ મુક્ત થાય છે તે અનન્યભક્તિ તો સતોની નિષ્કપટ
સેવાથી નિષ્પન્ન થાય છે. માટે સતોની સેવા અને ભગવાનમા ભક્તિ, આ
બે મોક્ષમા મુખ્ય સાધન છે ॥૫૫॥ જે વર્ણાશ્રમના ધર્મો કહ્યા છે અને
જે ત્યાગિઓના વિશેષ ધર્મો કહ્યા છે, નિષ્કામપણે અનુષ્ઠાન કરેલા તે
સર્વ ધર્મોનું ભગવાનવિષે આ ભક્તિ થવી એજ અક્ષય ફળ માન્યુ છે
કામથી કરેલા કર્મનું ફલ તો નશ્વરજ થાય છે, આતો અમૃત માટે થાય
છે ॥૫૬॥ આજ બાળતને અન્વય બ્યતિરેકવડે ફરીથી દઢ કરી આપુ છુ-
યજ્ઞ દાન વ્રત જપ સ્વાધ્યાય તપ આદિક સમગ્ર ક્રિયાઓ, જ્ઞાનાદિ
નિયમો, તીર્થયાત્રા સધ્યામા સૂર્યાદિ દેવોની ઉપાસના, વાલ્ય કુવા આગ
વિગેરે પૂર્તકર્મો, પ્રકૃતિપુરૂષના વિવેકરૂપ સાખ્યજ્ઞાન, અષ્ટાંગયોગનો
અભ્યાસ, આ સર્વ સત્કર્મોનું અક્ષય ફળ ભગવાનમા ભક્તિજ માની છે,
કેમકે ભક્તિથીજ અમૃતપણાની પ્રાપ્તિ થાય છે તો નિષ્કામપણે અનુષ્ઠાન
કરેલા તે ધર્મો અને ભગવત્પ્રેમરસપૂર્વક જ્ઞાન તથા યોગાભ્યાસથી ભક્તિ
સિદ્ધ થાય છે અન્યથા-ભક્તિએ રહિતપણુ સતે તો તે તે ધર્મ યજ્ઞાદિક
ક્રિયાનું મળતું સમગ્ર અણિમાદિસિદ્ધિ મુધીનું પણ ફળ કાળે કરીને
નશ્વરજ બલુનું ॥૫૭-૫૮॥ ધૈતિહાસ મહાભારતે સહિત શ્રાદ્ધાદિ પુરાણોનું
અને સકળ પુરાણોના સારજૂત શ્રીમદ્ભાગવતનું પણ આ ભગવદ્ભક્તિમાજ
પરમ તાત્પર્ય વર્તે છે ॥૫૯॥ હે પાર્ષદા ! તે આ પરા ભક્તિ તમારેવિષે વર્તે
છે માટેજ ધર્મદેવાદિકે સહિત મારા દિવ્ય સ્વરૂપનું દર્શન તમને થયું છે

મિતિ જાનીત પાર્પદા ! ॥૬૦॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુક્તાસ્તે ભગવતા
ત પ્રણમ્ય મુદાન્વિતા । આત્માન મેનિરે ધન્ય તત્પદેકદ્વદાશ્રયા
૬૧ દ્વાદશ્યા નૈત્યકં શ્રુત્વા મોજાયિત્વા દ્વિજાન્વહન્ । ચકાર પારણાં
સ્વામી સહ સૈ. પાર્પદાદિમિ ॥૬૨॥ અથોત્તમેન જયયા સાકં
લલિતયા શ્રુશમ્ । પ્રાર્થિતો ભગવાનૈચ્છત્પ્રયાતું દુર્ગપત્તનમ્ ॥૬૩॥
શ્રુત્વા હરેર્જિગમિષા નૃપતે ! તદાર્તા હેમન્તાસિંહનૃપતિસ્તમુપેત્ય
નત્વા । પ્રેમાશ્રુનેત્રયુગલ પુલકાઙ્કિતાઙ્કસ્તુષ્ટાવ વજ્રકરસમ્પુટ
ઈશ્વર તમ્ ॥૬૪॥ इति श्रीसं. ना. घ. च. पञ्चालप्राने धर्मादिमहितनि-
जदिव्यस्वरूपदर्शनादिनिर्गणनामा द्वाविंशोऽध्याय ॥२२॥

હેમન્તાસિંહ ઉવાચ—દેવાધિદેવાય દયાલયાય તમ પરાયાલિલ-

એમ બાણો (માટે તમારે આવી પરમા ભક્તિ મારેવિષે પ્રતિદિન ઉપ
સેવન કરવીજ) ॥૬૦॥ સુવ્રતત્રયુપિ કહ્યું છે—હે રાજન્ ! એ રીતે ભગ
વાને કહેલા તે પાર્પદો પ્રહર્ષ પામીને તેમને પ્રણામ કરીને, તેમના ચરણ
સરોજના સમાશ્રયગળથી પોતાને બહુ ધન્યશાળી માનવા લાગ્યા ॥૬૧॥
તે પછી ભગવાને દ્વાદશીતિથિએ નિત્યકર્મ કરીને બહુ બ્રાહ્મણોને ભોજન
કરાવીને પોતાના પાર્પદો સાથે પોતે થકુ પારણા કર્યા ॥૬૨॥ અનંતર એક
સમયે જ્યા લલિતા બહેનોએ સહિત ઉત્તમ રાબાએ પોતાના પુરપ્રતિ
પધારવાની અત્યંત પ્રાર્થના કરતા ભગવાને દુર્ગપત્તન પ્રયાણની ઇચ્છા
કરી ॥૬૩॥ હે નૃપતે ! તે સમયે હેમન્તાસિંહ નૃપતિ શ્રીહરિની દુર્ગપુર
જવાની ઇચ્છા બાણીને, તેમની પાસે જઈને પ્રણામ કરીને, પ્રેમના આશ્રુ
ઓથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા અને રોમાચિત ગાનવાળા થઈ બે હાથ બેડીને તે
સર્વેશ્વર શ્રીહરિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૬૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીનને
ચતુર્થપ્રકરણે પંચાલપ્રાંતે ધર્માદિસહિતનિર્ગદિવ્યદર્શનાદિનિરૂપ
ણનામા દ્વાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૨॥

અધ્યાય ૨૩ મો.

હેમન્તાસિંહ સ્તુતિ કરે છે—હે ઈશ ! તું આપ નારાયણને નમસ્કાર

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાનનું ચર્ણદર્શનપરમા ગમન અને ત્યાગી દુઃખર
પ્રત્યાગમન નિરૂપણ કયું છે

કારણાય । મક્તપ્રિયાયાદ્વુતલક્ષણાય નારાયણાયેશ ! નમોઽસ્તુ
તુમ્યમ્ ॥૧॥ પ્રસન્નવક્ત્રાય સિતામ્બરાય સત્પુષ્પહારાય મનોહરાય ।
લમ્બત્સુપુષ્પોત્તમશેખરાય નારા૦ ॥૨॥ બ્રહ્માઘ્યસદ્ધામનિકેતનાય
મુક્તૈઃ સ્વમક્તૈઃ પરિપેવિતાય । સુશ્વેતતેજોનિધિમધ્યગાય નારા૦
॥૩॥ શાન્તાય દાન્તાય તપઃપ્રિયાય શુદ્ધાય સિદ્ધાય ગુણાતિ-
ગાય । એકાન્તધર્મપ્રતિપાદકાય નારા૦ ॥૪॥ નિષ્કામનામવત-

કહું છું. તમો તમ (માયાના ગાઢ અંધકાર) થકી પર વર્તો છો. સમસ્ત
જગતના એક કારણ છો. અને દેવોના અધિદેવ છો. તેવા પણ તમો દયાનિધિ
અને લક્ષ્મીપ્રિય છો. માટેજ સંસારસાગરમાં સંમગ્ન એવા ચેતનો ઉપર
દયા લાવીને તેમના ઉદ્ધાર અર્થે આ લોકમાં અવતર્યા છો. અને લક્ષ્મીવિષે
વર્તતા પ્રીતિશયથી લક્ષ્મીનોના સંશ્લેષ (ભેટવું) માટે અહીં અવતર્યા
છો. અને અદ્ભુત તેજ દિવ્યલક્ષણ (અસાધારણ દયાદિ ધર્મ) થી અવ-
તર્યા છો. તેવા તમને નમસ્કાર છે ॥૧॥ પ્રસન્નવક્ત્રાય-લક્ષ્મીનોના સંશ્લેષમાં
વર્તતા પ્રેમપ્રકર્ષથી સર્વદા પ્રસન્ન વદનારવિદવાળા છો. અથવા આશ્રય
કરવા સન્મુખ થએલાઓને પોતાનું અભિમુખપણું જણાવનારા મંદહાસવડે
મધુર મુખારવિદવાળા છો. તેવા પ્રસન્નમુખવાળા, દિવ્ય શ્વેતાંબરને ધારી
રહેલા, સુગન્ધિ ઉત્તમ પુષ્પહારોવડે સમલંકૃત વક્ત્રસ્થવાળા, સુગન્ધિ
પુષ્પોના લાંબા લટકતા ઉત્તમ તોરાઓવડે સમલંકૃત મસ્તકવાળા, આવા
મનોહરમૂર્તિ તમને નારાયણમુનિને નમસ્કાર છે ॥૨॥ અક્ષર બ્રહ્મપુર
નામના સર્વોત્તમ સ્થાનમાં નિત્ય નિવાસ કરી રહેલા, મુક્તોએ અને લક્ષ્મી
નિરંતર પરિચયા કરાવું છે ચરણકમળયુગળ જેમનું, અતિશ્વેત તેજઃ-
પુંજના મધ્યમાં સદા વર્તતા એવા આપ નારાયણને નમસ્કાર છે ॥૩॥
સ્વયં સદા શાંત અને દાંત-જે નૈષ્ઠિકાશ્રમ લોકોના અનુચિત અર્થે અંગીકાર
કર્યો તેને શમ દમવડે પ્રખ્યાપન કરી રહેલા, તપઃપ્રિય, સ્વતઃ શુદ્ધ અને
સિદ્ધ, ગુણાતીત, એકાંત ધર્મનો અવબોધ આપવામાં તત્પર, એવા નારાયણ
તમને નમસ્કાર છે ॥૪॥ લોકોના અનુચિત અર્થે સ્વયં નિષ્કામ નામના
મતને આદર કરી રહેલા, સર્વત્ર નિષ્કામ નામના મતને પ્રવર્તાવતા, નિષ્કામ

પાલકાય નિષ્કામનામવતચારકાય । નિષ્કામનામવતલમ્ભનાય
 નારાં ॥૫॥ અશેષદુઃશૌઘવિનાશકાય પ્રકાશકાયાતિસુખપ્રદાય ।
 નિઃશેષપાપપ્રશમામિધાય નારાં ॥૬॥ નરોત્તમાયાશિલધારણાય
 પ્રપન્નજીવાર્તિનિવારણાય । બ્રહ્મણ્યદેવાય મહેશ્વરાય નારાં ॥૭॥
 મહામુનિવાતનિપેવિતાય શ્રદ્ધાદયાક્ષાન્તિપરાયણાય । નિત્યાય
 જીવોદ્ધરણોદતાય નારાં ॥૮॥ ભગવંશ્ચિરકાલીનો હૃત્સ્યો મમ
 મનોરથઃ । ત્થયેદ્દાગત્ય કૃપયા કૃતઃ પૂર્ણોઽય સર્વથા ॥૯॥ હતો-
 ઽસ્તિ નાતિદૂરે ચૈ જીર્ણદુર્ગપુરં મમ । તત્ પાવય ત્વમિતિ મે પ્રાર્થિતં

નામના વ્રતમા નિષ્ઠાવાળા જનોએજ એક પ્રાપ્ય એવા નારાયણમુને તમને
 નમસ્કાર છે ॥૫॥ હે ભગવન્ ! તમો આશ્રિતોના દુઃખસમૂહોને નિ શેષપણે
 વિનાશ કરનારા છો અજ્ઞાન અધિકારને અપહરણ કરીને, નિજાન પ્રકાશનો
 પ્રસાર કરીને આશ્રિતોને તત્ત્વનો પ્રકાશ કરી આપનારા છો અને પરમા-
 નંદરૂપ નિ શ્રેયસસુખને આપનારા છો આપનું નામમાત્ર પણ ઉચ્ચારણ કર્યું
 થકુ સમગ્ર પાપને તત્કાળ હરનાર થાય છે, તેવા તમો નારાયણને નમસ્કાર છે
 ॥૬॥ તમો પુરૂષોત્તમ છો સમસ્ત ચેતન અચેતન પ્રપચના અતરાત્રમાપણે
 ધારક છો શરણાગત જીવોની અધ્યાત્માદિક પીડાના પ્રશામક છો અને
 બ્રહ્મણ્યદેવ-બ્રાહ્મણોનું હિત કરનારા, મહેશ્વર-ઇશ્વરોના પક્ષધર્શક છો એવા
 તમો નારાયણને નમસ્કાર છે ॥૭॥ હે ઇશ ! મુક્તાનંદાદિ મહામુનિઓએ
 અક્ષરમાજ જેમ શ્વેતકીપમાજ જેમ બદરીવનમાં જેમ એમ અહીં પણ
 નિરંતર પરિચર્યા કરાતા છો અને આશ્રિત જનોનું સરક્ષણ કરવાની તથા
 ધર્મનું પ્રતિષ્ઠાપન કરવાની ઇચ્છાએ સંપન્ન છો તથા દયા ક્ષમા આદિક
 કૃત્યાણુગુણના નિરિ પક્ષ છો અને સસારી જીવોના સમુદ્ધારનો સંકલ્પ કરી
 રહ્યા છો એવા નિત્ય નારાયણ તમને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૮॥ હે ભગવન્ !
 બહુ કાળથી જે મારો મનોરથ દૃઢ્યમા અનુવર્તતો હતો તેનો આપે અહીં
 પધારીને, મેં કરેલી પરિચર્યા કૃપાથી સ્વીકારીને આજ સર્વથા પરિપૂર્ણ
 કર્યો ॥૯॥ હે પ્રભો ! હવે આ બીજું મારું પ્રાર્થન છે-મારું જીર્ણદુર્ગપુર
 અહીંથી અતિ દૂર નથી તો ત્યાં પધારીને આપના ચરણકમળના રંગથી

ભવતિ પ્રભો ! ॥૧૦॥ સહસ્રશઃ પૌરજનાસ્તવ સન્દર્શનાદિના ।
પ્રાપ્સ્યન્તિ જન્મસાફલ્યમિત્યુક્તો હરિર્બ્રવીત્ ॥૧૧॥ एवं चेत्तर्हि
भूपाल ! यायामाद्यैव तत्पुरम् । त्वदिच्छा तेन पूर्णा स्यात्तीर्थया-
त्रापि नो भवेत् ॥१२॥ इत्युक्तः सोऽतिमुदितस्तदैव सह वन्धुभिः ।
योजयित्वा स्वयानानि सज्जोऽभूत्सत्वरक्रियः ॥१३॥ ततो हरिस्तेन
नृपेण भक्तैरन्यैस्तथा तत्पुरसङ्गतैश्च । वृतोऽश्ववारैस्तुरगाधिरूढो
ययौ नराधीश ! सहर्षिरीशः ॥१४॥ प्रतिग्रामं भक्तजनै रक्ष्यमा-
णोऽपि वर्त्मनि । आवासं नाकरोत्कापि दृष्ट्वा तान् सुपयन् ययौ
॥१५॥ तस्मिन्नेव दिने राजन् ! जीर्णदुर्गं निशामुखे । स प्राप्यावा-

પાવન કરી ॥૧૦॥ હે ભગવન્ ! જુનાગઢપુરના નિવાસી હંભરો હંભર
જનો આપના ચરણારવિંદના દર્શનાદિ લાભથી મનુષ્યજન્મના પરમ લાભને
પામશે. હે રાજન્ ! એ રીતે હેમંતાસિંહે પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન્ તેમના
પ્રતિ જોધ્યા ॥૧૧॥ હે ભૂપાળ ! જો એમજ હોય તો આજજ તે પુરપ્રતિ
આપણે જઈએ. વિલંબ કરવો નહિ અમારા આવવાથી તમારો મનોરથ
પણ અલ્પ કાલમાં પરિપૂર્ણ થાય અને અમારે તીર્થયાત્રા પણ સ્વલ્પ
સમયમાં સંપન્ન થાય ॥૧૨॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભગવાને કહેલા હેમંત-
સિંહ રાજા અત્યંત આનંદ પામીને, તેજ સમયે રથાદિ વાહનોને જોડાવીને
બંધુઓની સાથે ત્યાંનું સમગ્ર કાર્ય જલદી કરી લઇને તૈયાર થઇ ગયા
॥૧૩॥ હે નરાધીશ ! ત્યાર પછી શ્રીહરિ હેમંતાસિંહ નૃપ, ખીલ ઉત્તમ
જયા લલિતાદિ ભક્તજનો, જુનાગઢ થકી આવેલા ભક્તજનો, સોમવર્મા
સૂરવર્મા વિગેરે અશ્વવારો, રામપ્રતાપ ઇન્દ્રરામ અન્ધુજનો અને મુકા-
નંદાદિ મુનિજનોથી વિટાઇને અચેન્દ્ર ઉપર બેસીને જુનાગઢ જવા આસી
નીકળ્યા ॥૧૪॥ માર્ગમાં પ્રતિગ્રામ તે તે ગ્રામના જનોએ રહેવા માટે પ્રાર્થના
કરેલા પણ શ્રીહરિ કોઇ ગામમાં પણ નહિ નિવાસ કરતાં, તેતે ગામના સર્વ
જનોને કૃપા પ્રેમપ્રસાદપરિપૂર્ણ દૃષ્ટિથીજ અભિનંદન આપતા થકા પર-
વર્ચા ॥૧૫॥ હે રાજન્ ! પંચાલા ગામથી આટલા તેજ દિવસે સાયંસમયે
છર્લદુર્ગપુરને પામીને હેમંતનુંજ લવન (મિડી) દે ને ધામીની બાવશુદ્ધિથી

સમરુરોદ્દેમન્તસ્યાલયે શુભે ॥૧૬॥ સધાતા ધાવિતાશ્વોડસૌ
 શીઘ્રમેત્ય પુરં સ્વકમ્ । હરેઃ શુશ્રૂષણપરો હેમન્તોડભૂત્સરાન્ધવઃ
 ॥૧૭॥ ગ્રાહણા રામજિન્નામ્પાશઙ્કરો રૂપશઙ્કરઃ । પરિચેદસ્તમન્યે-
 ડપિ ગોકુલશ્ચોદ્ધવાદયઃ ॥૧૮॥ તૈ પૌરભક્તૈઃ સહિતસ્તદાતિથ્યં
 યથોચિતમ્ । ચકાર નૃપતિર્ભક્ત્યા મન્યમાનઃ કૃતાર્થતામ્ ॥૧૯॥
 તીર્થયાત્રાં ચકારાસાત્રમાત્રાસ્યાદિને તત્ । પ્રશંસન્ રૈવતગિરિં
 દેવભૂમિરિયં ત્વિતિ ॥૨૦॥ જ્ઞાત્વા ગોમુખગદ્ગાયાં કુણ્ડે દામોદ-
 રાદ્યયે । મહાદાનાનિ સ દદૌ યથાવિધિ હરિર્નૃપ । ॥૨૧॥ તતો
 દામોદરસ્યેક્ષાં પૂજનં ચ ચકાર સ્ । ભવેશ્વરસ્ય ચ તતો મહાદેવસ્ય
 ભક્તિતઃ ॥૨૨॥ ગ્રાહણાન્ ભોજયામાસ શતશઃ સદ્વ્રજશઃ ।
 સૈભ્યશ્ચ દક્ષિણાં પ્રાદાત્ તુતુપુસ્તેન તેડસિલા ॥૨૩॥ નાગરા

અત્યત શુભ હતું તેમા શ્રીહરિએ ઉતારો કર્યો ॥૧૬॥ હેમન્તસિંહ તો બ્રાતાની
 સાથે ઘોડાને તીર્થયાત્રી દોડાવીને ભગવાનના પધારવા પહેલાં શુભદુર્ગને
 પામીને, જલદી તેમના ઉતારા આદિકને સમુચિત સ્થાનની ગોડવલુ આદિક
 સર્વ સાધન સપાદન કરીને, શ્રીહરિની સેવામા સ્વગ્નો સાથે તત્પર થઇ
 રહ્યા ॥૧૭॥ રામશ્ચ અબાશકરે રૂપશકરે આદિક ગ્રાહણો, ગોકુળ ઉદ્ધવ
 આદિક ખીન્ન પણ ભક્તો તે ભગવાનની ભક્તિથી પરિચર્યા કરવા લાગ્યા
 ॥૧૮॥ તે સમયે હેમન્તસિંહ રાત્રી પોતાને ભગવત્સેવાથી કૃતાર્થ માનતા થકા
 તે પૌરભક્તોની સાથે મળીને મુનિમડળાદિસહિત ભગવાનનું યથોચિત
 આતિથ્ય ભક્તિથી કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ તે પછી આ શ્રીહરિ રૈવતાચળને
 ‘આતો દેવસાન્નિધ્યને સમુચિત ભૂમિ છે’ એમ પ્રશંસા કરતા થકા અમા-
 વાસ્યાને દિને તીર્થયાત્રામા તત્પર થયા ॥૨૦॥ હે નૃપ ! ભગવાને પ્રથમ
 દામોદરકુડ નામના તીર્થમા સ્નાન કરી ગોમુખગામા સ્નાન કરીને, યથા-
 નિધિ નિમ્ને મહાદાનો દીધા ॥૨૧॥ ત્યારપછી દામોદર ભગવાનના દર્શન
 પૂજન ભક્તિથી કરીને, ભવેશ્વર મહાદેવના દર્શન પૂજન ભક્તિની કર્યો ॥૨૨॥
 ત્યારપછી ભગવાને સોએસો હજારોહજાર ગ્રાહણોને જમાવ્યા અને તેમને
 દક્ષિણ આપી તે જોડન દક્ષિણના લાભથી બધા ગ્રાહણો બહુ સંતુષ્ટ

બ્રાહ્મણાસ્તસ્ય ચહવશ્ચકુરાથ્રયમ્ । તૈરર્થ્યમાનો ન્યવસત્ તત્ર ચૈઙ્ય-
વધિ પ્રભુઃ ॥૨૪॥ સંવત્સરપ્રતિપદિ પૌરાસ્તસ્ય સમર્ચનમ્ । ચક્રુ-
શ્ચન્દનપુષ્પેશ્ચ નૂતનાસોધનાદિમિઃ ॥૨૫॥ મક્તવર્યઃ સ મૂપસ્તુ
તજ્જન્મતિધિવિદ્યુષ્ ! । નવમ્યાં પૂજનં તસ્ય ચકાર પરયા મુદા ॥૨૬॥
સિતૈરનર્પ્યં વસનેદં મૈ રમ્યૈર્વિભૂષણેઃ । સશ્ચન્દનાદ્ધરાગેણ કુઠ્ઠમાકૈ-
સ્તથાશતૈઃ ॥૨૭॥ મહ્નિકાદામમી રમ્યૈર્નાનાશેષરરાજિમિઃ । ધૂપૈ-
ર્દૌપેશ્ચ વિવિધૈઃ રાઘૈઃ સ્વાદુફલૈશ્ચ સઃ ॥૨૮॥ રૂપ્યમુદ્રામૃતસ્યાલં
નિધાય પુરતોઽસ્ય ચ । નીરાજયામાસ મુદા પટ્પદીં સ પઠપિમામ્
॥૨૯॥ જય દેવ ! જય દેવ ! જય મદ્ગલકર્તા ૨ નારાયણ ક્રપિમર્તા

થયા ॥૨૩॥ અનેક નાગર-નગરનિવાસી કે નાગર જ્ઞાતિના બ્રાહ્મણોએ
ભગવાનનું અમાનુષ્યરિત્ર ભાળીને શ્રદ્ધાભક્તિએ સંપન્ન થઇ તેમના ચરણ-
કમળનો સમાશ્રય કર્યો નાગર બ્રાહ્મણોએ પોતાના નગરમાં નિવાસ માટે
પ્રાર્થના કરેલા પ્રભુ ચૈત્રશુક્લ પૂર્ણિમાપર્યંત છર્ણુદુર્ગપુરમાં રહ્યા ॥૨૪॥
સંવત્સરસમારંભરૂપ ચૈત્રશુક્લ પ્રતિપદાએ પુરવાસી લક્ષ્મીએ ચંદન પુષ્પ
નવીન વસ્ત્ર ધન આદિકવડે યથાયોગ્ય ભગવાનનું સમર્ચન પરા ભક્તિથી
કર્ચું ॥૨૫॥ હે નૃપ ! લક્ષ્મીસર હેમતસિંહ ભૂપેતો ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવો-
ત્સવની તિથિ જાણીને તે ચૈત્રશુક્લ નવમી તિથિએ પરા પ્રીતિથી તેમની
પૂજા વિશેષપણે કરી ॥૨૬॥ (પૂજાપદ્યોને કહે છે-) શ્વેત અમૃત્ય
ઉત્તમ વસ્ત્રો, સુવર્ણમય રમણીય વિવિધ વિભૂષણો, શોભન સુગન્ધ અગર-
ચંદનનો અગરાગ, કુઠ્ઠમિશ્રિત અક્ષતો, મોગરાના પુષ્પમય સુદર હારો,
નાનાવિધ પુષ્પમય તોરાઓની પક્ષિઓ, ધૂપ, દીપ, પંડા બરફી વિગેરે
વિવિધ ખાદ્યો, સ્વાદુ ફળો, ઇત્યાદિ ઉપચારોવડે ભગવાનનું અર્ચન કર્ચું
॥૨૭-૨૮॥ અર્ચનને અતે રૂપ્યમુદ્રા (રૂપીયા) થી ભરેલો થાળ ભગવાનની
આગળ મૂકીને, આ પટ્પદીને જોલતા થકા હૃદયથી આરતી ઉતારવાં લાગ્યા
॥૨૯॥ (તે પટ્પદીને કહે છે) હે દેવ ! તમે જય પામો-સ્વયં સર્વોત્કર્ષથી
વર્તો છો તથાપિ તમારો જીભ બધા પ્રાદુર્ભાવોની અપેક્ષાએ વિલક્ષણુ આ
ને પ્રાદુર્ભાવ છે તે આ પ્રાદુર્ભાવસ્વરૂપથી અમારા સન્નિધિમાં સર્વોત્કર્ષ-

કલિમલભયહર્તા ॥ ધ્રુવપદમ્ ॥ તેજઃસચ્ચયરાજત્સિતતરતનુકાન્તે !
૨ નાનામુક્તસમર્ચિત ! ૨ સુશ્વકર ! વહુશાન્તે ! ! સુરગણવન્દિતચ-
રણઃ કરુણાનિધિરાત્મા ૨ પરમં બ્રહ્મ પરાત્પર ! ૨ નિર્ગુણ ! પર-

પણે સદા સ્થિતિ કરો એમ અમો ઇચ્છીએ છીએ. આદરાતિશય ખતાવા
સાડે 'હે દેવ ! જય' એમ બીજીવાર કહ્યું છે. તમો અમારા કળિમળ
ભયને હરવા માટે પ્રકટ થયા છો. જો એમ ન હોય તો સંસારસાગરમાં
ડુબકા ખાતા અને કળિમળ કામાદિ દોષથી પરાલવ પામતા જનોને સમુ-
ત્તરણનો પ્રસંગ ક્યાંથી હોય ? આપને અનુકૂળજ એક વૃત્તિવાળા આ
ઋષિઓ (મુક્તાનદાદિ મુનિઓ) ને પ્રિયતમ પોતાના દિવ્ય રૂપનો સાક્ષાત્કાર
સંપાદન કરાવીને આ લોક પરલોકમાં તેમનું ભરણું સંરક્ષણ તમો કરો છે.
આ પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામીને નારાયણ એવા નામથી વિખ્યાત થયા
છો. સર્વ જગતનું મગળ કરનારા તમો છો. આત્માપણે, પરબ્રહ્મપણે,
પરાત્પરપણે, નિર્ગુણપણે અને પરમાત્મપણે શ્રુતિઓમાં પ્રખ્યાપન થતા
આપજ છો. તેમાં 'તત્સત્ત્વં સ આત્મા' 'આત્મન આકાશઃ સન્મૃતઃ'
'અજોરણીયાન્ મહતો મહીયાનાત્માઽસ્ય જન્તોર્નિહિતો ગુહ્યામ્' 'મહાન્તં
વિષ્ણુમાત્માનં મરણા પીરો ન જ્ઞોચતિ' 'નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો
ન મેધયા ન બહુના શ્રુતેન' 'આત્મા વાડરે દ્રષ્ટવ્યઃ શ્રોતવ્યો મન્તવ્યો
નિદ્રિષ્યાસિતવ્યઃ' 'તાન્ હોવાષેતાવદેવૈતપરં બ્રહ્મ વેદ' 'સ યો હ વૈતપરમં
બ્રહ્મ વેદ' 'બ્રહ્મવિદામોતિ પરમ્' 'સત્ત્વં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ' 'અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ'
'પરાત્પરં સુરપમુપૈતિ દિવ્યમ્' 'નિર્ગુણં નિરક્ષનમ્' 'તત્ત્વાઃ શિશ્વાઃ મધ્યે
પરમાત્મા ધ્યવસ્થિતઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ છે. એ રીતે ઉપનિષદગણોએ ગાન
કરાતા તમો તેજઃધ્રુવરૂપ અક્ષરધામના અધ્યમાં અતિ શ્વેત (ઉજ્જવળ)
શોભાયમાન દિવ્ય દેહ કાંતિવાળા અને અનેકવિધ મુક્તજનોએ સદા સેવાના
દિવ્ય ચરણારવિંદવાળા વિરાજે છે. અને તે સમસ્ત નિત્યમુક્તોને પોતાના
આનંદમય સ્વરૂપનો અનુભવ આપીને આનંદ આપનારા આપ છો. 'જપ
શ્લેષાનન્દયાતિ' એવી શ્રુતિ છે. તે આપના ચરણના આશ્રયથી અપરિમિત
શાંતિ થાય છે, તેવા બહુ શાંતિવાળા છો. બ્રહ્માદિ દેવગણોએ વંદના કરેલા

માત્મા ॥ જય૦ ॥૩૦॥ મૂમૌ દેવસપ્તૈઃ શાન્તિતતનુગેહં ૨ પાતું
સાત્વતધર્મં ૨ પ્રકટિતનરદેહમ્ । ધર્માત્મજ ! નિજનન્દન ! નન્દિ-
તઘૃપસગ ૨ વન્દે નેષ્ટિકવર્યં ૨ ત્યામિતમુનિવર્ગમ્ ॥ જય૦ ॥૩૧॥
મદ્યામિષપરવનિતાનિરતાસુરવારં ૨ મહસા સ્થેન નિરસ્યં ૨ સ્તમ દ્વ
સવિતાઽરમ્ । પાપપ્લઙ્ગધ્વસુરક્ષિતનિજજનમયહારી ૨ મનાસિજદ-
ર્પવિમોચન ! ૨ કુપથક્ષયકારી ॥ જય૦ ॥૩૨॥ ઘરમભયં ચ કરાભ્યાં
દદતં સિતવસનં ૨ શ્યામં સિતમુપવીતં ૨ દધતં મિતહસનમ્ ।

તેજ તમો આ લોકમા અમારા સાક્ષાત્ લોચનગોચર થયા છો હન્તા ! (હર્ષમા)
આપની કૃપા અનવધિકાતિશય છે એવા હે દેવ ! તમો જય પામો ॥૩૦॥
હે ભગવન્ ! ભૂમિ ઉપર નૃપ૩પથી અને ગુરૂ૩પથી પ્રકટેલા અસુરોએ નાશ
કરેલા ધર્મની જે તનુ (સ્વરૂપ) અને જે ગેહ, (નિવાસગૃહભૂત સાધુજન)
તે બંનેના સર્વધનવડે સાત્વતધર્મ (ભાગવતધર્મ) ને ફરી રક્ષણ કરવા
પૃથિવી ઉપર ધર્મદેવના નંદનરૂપે સ્વેચ્છાથી નરનાશ્યને પ્રકટ કરી રહ્યા છો.
અને પ્રતિદિન જ્ઞાનાદિ ધર્મસર્ગને સદુપદેશ સદાચરણાદિવડે પરિપોષણ
કરી રહ્યા છો તે તમને અગણિત મુનિગણોએ સેવેલા નેષ્ટિકેન્દ્રને હું વદન
કરું છું ॥૩૧॥ હે ભગવન્ ! તમો કામદેવના જગજગદ૩પ મહાગર્વને
હરનારા છો આપના આશ્રિતોના આશ્રિતોમાપણુ તે પોતાનુ બળ બતાવા
સમર્થ થતો નથી માટેજ કળિબળને લીધે ચોમેર પ્રસરતા કૌળ કુડાદિ
કુમાર્ગનો ક્ષય કરનારા છો સૂર્યદેવ ઉદય પામીને પોતાના તેજથી તમનેજ
જેમ તત્ક્ષણુ નાશ કરે તેમ તમો પોતાના અસાધારણ પ્રતાપાતિશયથી
મદ્યપાન માસભક્ષણ પરાગનાસગ આદિક કુકર્મમા અત્યાસક્ત એવા અસુર-
સમૂહને (મહામોહ પ્રકૃતિને) સહરોછો અને પાપકર્માર્ગરૂપ પાપ થટ્ટી
પોતાના ચરણાશ્રિત જનોની રક્ષા કરો છો અને તેમનો સર્વ લય (સંસાર
દાવાનળથી થયેલો પજુ) ટાળો છો તેવા તમો જય પામો ॥૩૨॥ શરદ્-
ઋતુના પૂર્ણચંદ્ર જેવું સર્વના મન નયનને આહ્લાદ આપનારું દિવ્ય વદન
જેમનું છે, સકળ સંતાપને સહરનારા મહાસવડે મધુર મુખ જેમનું છે,
વરદાનમુદ્રા અને અબયદાનમુદ્રાવડે મુશોભિત હસ્તાતળ યુગળ જેમનું છે,

શારદપૂર્ણસુધાકરવિમ્વચુતિવદનં રહદિ કુર્વે ચ ભવન્તં ર શુભગુ-
 ણગંગસદનમ્ ॥ જય૦ ॥ ૩૩ ॥ તિલકં કૈસરમલિકે દધતં દ્વશિલોભં
 સાક્ષતકુહુમચન્દ્રક ર રચિરં વહુશોભમ્ । ચન્દનકૌતુમશેષર-
 વહુવિધશુભહારૈ ર સ્વામહમર્ચિતમીડે ર નિજજનપરિવારૈઃ ॥ જય૦
 ॥ ૩૪ ॥ પ્રેમવતીતનુજે ત્વયિ જલરુહદલનયને ર રમતાં મમ ધીર-
 નિશં ર નિજનિજપદનયને । પાહિ સદા પુરુષોત્તમ ! ધાર્મિકવર !
 વિષ્ણો ! ર ત્વચ્છરણાગતજીવં ર રૂઢ્ણ ! હરે ! જિષ્ણો ! ॥ જય૦
 ॥ ૩૫ ॥ एवं नीराजयित्वाऽसौ हरेः कृत्वा प्रदक्षिणाम् । प्रणम्य

શ્વેત ઉપધીતવડે વિરાજમાન, અદ્ભુધા શ્વેત વસ્ત્રોને ધારી રહેલા, સકળ
 કદયાણુ ગુણગણના નિધિરૂપ એવા દિવ્ય ઘનરયામભૂતિ તમને સદાય
 હૃદયમા ધારણુ કરે છું ॥ ૩૩ ॥ બેનારા જનોનાં નેત્રોને આકર્ષણુ કરનાર,
 અક્ષતસહિત હૃદયમયદ્રકવડે અદ્ભુ મનોહર, અતિશય શોભાવાળુ, એવું ઉંસરીયુ
 જે ઊર્ધ્વપુદ્ તિલક તેનાથી સમલકૃત છે દિવ્ય લાલસ્થળ જેમનુ અને
 પોતાના લક્ષ્મણરૂપ પરિજનોએ મુગન્ધિ ચદન, પુષ્પમય અદ્ભુવિધ ઉત્તમ
 હાર તોરા વિગેરેવડે યથાનિધિ પૂલ કરેલા એવા આપની હું સ્તુતિ કરે છું
 ॥ ૩૪ ॥ હે ભગવન ! દિવ્યાકારથી પ્રેમવતીના પુત્રરૂપે પ્રકટ થએલા અને
 કમળદળ જેવા વિશાળ વિલોચનવાળા, એવા તમારે વિષે મારી ખુદ્ધિ સર્વદા
 રમો-ક્રીડા કરો આથી બીજુ પ્રાર્થનીય મારે નથી, જે નિ શ્રેયસ છે તેતો
 તમારેજ કરવાનુ છે, એમા અમારી પ્રવૃત્તિની અપેક્ષા નથી, કેમકે તમે
 નિજજનોને નિજપદ પ્રતિ લક્ષ જવાનો સકલ ધારી રહેવા છો તો તેવા
 તમારેવિષે મારી ખુદ્ધિ રમણુ કરો એટલી તો પ્રાર્થના કરવાની કરે છું
 પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય તો ભગવાનમા રતિજ એક છે, સ્થાનવિશેષમા કોઈ
 વિશેષ નથી હે પુરુષોત્તમ ! હે વિષ્ણુ ! હે કૃષ્ણ ! હે હરે ! હે અખ્ણો !
 હે ધર્મપ્રવર્તકાદેસર ! તમારે શરણે આવેલા આ જીવની (અથવા આ જીવ-
 વર્ગની) સદા રક્ષા કરો જે ઉદાર હૃદયવાળો હોય તેને પોતાના ઉજીવનની
 અપેક્ષાએ પરનુ ઉજીવનજ પ્રથમ અભિલષિત હોય છે તેથી આ રાગિણી
 જીવવર્ગની રક્ષા કરવાની પ્રાર્થના કરે છે એવો અર્થ હેવો ॥ ૩૫ ॥ આ રીતે

દણ્ડવદ્રાજા તસ્યૌ પ્રાજ્ઞલિરપ્રતઃ ॥૩૬॥ સ્વકળ્ઠાદ્ધરિરુત્તાર્ય તું-
સ્તસૈ વદૌ સ્વજઃ । મહાપ્રસાદ इत्युक्त्वा સ ગૃહીત્વા મુમોદ હ ॥૩૭॥
વાસાંસિ ચ ધનં મૂપા બ્રાહ્મણેભ્યો વદૌ તદા । ઉદારવુદ્ધિર્મગવાન્
પૌરાન્ વિસાપયન્ જનાન્ ॥૩૮॥ પ્રાયશો ધર્મશાસ્ત્રસ્ય વાર્તાઃ
સદસિ સોઽન્વહમ્ । ચકારાનન્દયન્ વિપ્રાન્ કૃષ્ણમકત્યુપશૃંહિતાઃ
॥૩૯॥ દ્વાદશ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં ચ બ્રાહ્મણાન્ સ સહસ્રશઃ । તદિદ્રમ-
ધ્યમોજ્યૈશ્ચ તર્પયામાસ સત્પતિઃ ॥૪૦॥ દ્વાદશ્યામેવ ચ સ્વામી
સોઽપરાહ સદઃસ્થિતઃ । માહાત્મ્યં દ્વારિકાયાસ્તુ સર્વાનચકથન્નિ-
જાન્ ॥૪૧॥ રામપ્રતાપેચ્છારામૌ તચ્છુત્વા હરિમૂચતુઃ । કુર્યાં
દ્વારિકાયાન્નામાદ્યાં ચેત્તચ સામ્પ્રતમ્ ॥૪૨॥ ઇત્યાશ્રુત્ય સ તદ્વાક્યં

આ રાજા મુખથી સ્તુતિ કરવાપૂર્વક આરતી કરીને શ્રીહરિની પ્રદક્ષિણા
કરીને દંડવત્ પ્રણામ કરીને, બે હાથ જોડીને ભગવાનની આગળ ઉભા
રહ્યા ॥૩૬॥ અનંતર ભગવાને તેમના ભક્તિપ્રકર્ષથી પરિતુષ્ટ થઇને પુષ્પહારો
પોતાના કંઠમાંથી કાઢીને તે હેમંતસિંહ રાજાને આપ્યા. રાજાએ પણ ‘અહો !
આ મહાપ્રસાદ પ્રાપ્ત થયો’ એમ કહીને આનંદના અશ્રુઓથી પરિપૂર્ણ
નેત્રવાળા થઇ તે પુષ્પહારો સ્વીકાર કર્યા ॥૩૭॥ તે સમયે ભગવાને ઉદાર
હૃદયથી વસ્ત્ર વિભૂષણ અને ધન બહુ શ્રાવણોને પૌરજનોને વિસ્મય પમાડતા
થકા આપ્યું ॥૩૮॥ તે આ ભગવાન્ પ્રતિદિન સભામાં તે તે સમયે ભગ-
વદ્ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ કરનારી શાસ્ત્રતાત્પર્યાનુસારી ધર્મવાર્તાઓ વિપ્રોને
આનંદ પમાડતા થકા બહુધા કરતા હતા ॥૩૯॥ સત્તાંપતિ શ્રીહરિએ ચૈત્ર-
શુકલ દ્વાદશીએ અને ચૈત્ર પૂર્ણિમાએ બહુ શ્રાવણોને યથેષ્ટ એષ્ટ ભક્ષ્ય-
ભોજ્યાદિ મિષ્ટાન્નો વડે સંતૃપ્ત કર્યા હતા ॥૪૦॥ તેજ દ્વાદશીદિવસે અપરાહ
સમયે સભામાં વિરાજમાન થઇ ભગવાને દ્વારિકાનું અધિક માહાત્મ્ય
પોતાના સર્વે ભક્તો પ્રતિ કહ્યું ॥૪૧॥ રામપ્રતાપજી તથા ઇચ્છારામજી
ભગવાનના મુખ થકી તે દ્વારિકામાહાત્મ્ય ઉપસાંભળીને દ્વારિકાની યાત્રામાં
ઉત્સાહવાળા થઇને ભગવાન શ્રીહરિ પ્રતિ એમ બોલ્યા કે—આપની જો આરા
ધાય તો હમણાંજ અમો દ્વારિકાયાત્રા કરી આવીએ ॥૪૨॥ દે રાજન્ !

તયોઃ સદ્ધર્મનિષ્ઠતામ્ । જ્ઞાત્વાન્વમોદત તથા પાથેયં ચાશ્વકારયત્ ॥૪૩॥ તતસ્તૌ પ્રેપયામાસ ત્રયોદશ્યાં કુશલ્યલીમ્ । દત્વા ધનં ચ વિપુલમશ્વૌ ચ શકટદ્વયમ્ ॥૪૪॥ પ્રેપયત્સહ તાભ્યાં ચ મયરામ-
દ્વિજોત્તમમ્ । તદેશમાર્ગાદિવિદં પત્નીન્ શસ્ત્રમૃતશ્ચ સઃ ॥૪૫॥ તદાડતપસ્ય વાહુલ્યાત્કૌસલ્યાનિતરાંસ્તુ સઃ । તાભ્યાં સાક ગન્તુ-
મુત્કાન્યપેદ્યદેશકાલવિત્ ॥૪૬॥ પ્રતિપદિ તતઃ સાકં સ્વીયાનુગેઃ
કૃતમોજનઃ સપદિ નિરગાદેમન્તાદીનનુવ્રજતો નિજાન્ । નિજવિ-
રહતઃ સ્વેદં યાતો નિવર્ત્ય ચલાદ્ધરિઃ પથિ સ સુલયમ્સ્વીયાનાયા-
નૃપોત્તમપત્તનમ્ ॥૪૭॥ एतां कथां भगवतो भजनीयमूर्तेर्भक्त्या
शृणोति पठति प्रयतः पुमान् यः । प्राप्नोति भक्तिममलां स तु

આતુ સહોદરનુ વચન સુણીને, સદ્ધર્મમા તેમની રૂચિ જાણીને 'તથાસ્તુ' એમ કહીને અનુમોદન આપ્યું અને તેમને પાથેય (લાતુ) પણ તુરત તૈયાર કરાવી આપ્યું ॥૪૩॥ તે પછી ત્રયોદશીએ પુષ્કળ ધન, બે ઘોડા, બે ગાડા આપીને તેમને દ્વારકાપ્રતિ મોકલ્યા ॥૪૪॥ તેમની સાથે તે દેશના માર્ગા દિકને જાણનારા (ભોંઘીયા) દ્વિજોત્તમ મયારામને તથા શસ્ત્રધારી રાણોદ કૃષ્ણલક્ષ્મ આદિક પોતાના પદાતિઓને મોકલ્યા ॥૪૫॥ તે અવસરે તેમની સાથે દ્વારિકાયાત્રામાંટે પ્રવર્તેલા બીજા કૌસલ્ય-કૌસળ દેશ થકી આવેલા પોતાના શ્રાવુપુત્રાદિકને તો દેશકાળના વિભાગને જાણતા ભગવાને તાપની ઉચ્ચતાને લીધે અશક્ત જાણીને નિવારણ કર્યાં ॥૪૬॥ હે નૃપ ! ત્યાર પછી પડવાને દિવસે ભગવાન અનુયાયી જનો સાથે બોજન કરીને તત્ક્ષણ જ દુર્ગપુર જવા માટે જુનાગઢથી ચાલી નિકળતા, પોતાના વિરહની વેદનાથી બ્યાકુળ થએલા, પોતાને વળાવા માટે પાછળ આવેલા દેમત સિંહાદિ પોતાના લક્ષ્મીને જળાત્ હિતાવબોધનાદિકવડે પાછા વાળીને, પોતાના અનુયાયી જનોસાથે વિટાધન માર્ગમા તેતે લક્ષ્મીને સુખ આપતા થકા ઉત્તમ નૃપના પત્તન દુર્ગપુરને પામ્યા ॥૪૭॥ ભગનીયમૂર્તિ ભગવાન શ્રીહરિની આ દુર્ગપુરથી નીકળ્યા તેને આરબીને દુર્ગપુર પાછા પધાર્યા ત્યાં પર્યંતની દિવ્ય કથાને જે પુરૂષ નિયમતત્પર અથ લક્ષ્મી પાડ

વાસુદેવે મુક્તો ભવત્યલિલસંસૃતિવન્ધનેભ્યઃ ॥૪૮॥ इति श्रीसत्सङ्गि-
जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे जीर्णदुर्गगमनदुर्गपुरप्रत्यागमननिर्दिष्टपणनामा
त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

સુવ્રત ઉવાચ—નિવસંસ્તત્ર ભગવાનેકદા વિજને સ્થિતઃ । વ્ય-
ચિન્તયંત્સ મનસા સ્વાવતારપ્રયોજનમ્ ॥૧॥ કલેઃ પ્રાપ્ય વલં
ભૂમાવધર્મઃ સાન્વયોઽસુરૈઃ । વર્ધિતો નિતરાં તેન ધર્મોઽતિક્ષીણતાં
ગત્તઃ ॥૨॥ સન્તઃ કથં ભૂશં પ્રાપુદવતા ક્રપયસ્તથા । ભૂમિશ્ચ પાપિનાં
મારં સહિતું ન શશાક ચ ॥૩॥ શાપવ્યાજેન વિપ્રવૈઃ પ્રાદુર્ભૂય તતો

કરે કે સાંભળે તે પુરૂષ વાસુદેવ શ્રીહરિમાં અચળ (નિષ્કામ) ભક્તિને
પામીને સમસ્ત સંસૃતિ બન્ધનમાંથી મુક્ત થઈ બચે ॥૪૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે છર્ણુદુર્ગગમન-દુર્ગપુરપ્રત્યાગ-
મનનિરૂપણનામા ત્રયોવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૩॥

અધ્યાય ૨૪ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! દુર્ગપત્તનમાં નિવાસ કરી રહેલા
ભગવાને એક સમયે એકાંત સ્થળમાં બેસીને મનથી પોતાના પ્રાદુર્ભાવના
પ્રયોજનનો (મેં ધર્મરક્ષણ માટે પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થઈને કયું કયું ધર્મ-
સંસ્થાપન કર્યું અને હવે કયું કયું કર્તવ્ય બાકી રહ્યું છે એમ) વિચાર કર્યો
॥૧॥ કળિકાળના બળને પામીને ભૂમિમાં જે સપરિવાર અધર્મ, અસુરાંશ
ગુરૂપનામધારી પાપોએ અતિશય વૃદ્ધિ પમાડ્યો હતો. અસુરાંશનું બળ
પામેલા જે અધર્મ સપરિવાર ધર્મ અતિશય ક્ષીણતાને પમાડ્યો હતો
અને સાધુઓ દેવતાઓ તથા ઋષિઓ મહાકલેશને પમાડ્યા હતા અને
ભૂમિ જે અધર્મ વધારેલા પાપિઓના ભારને સહન કરવા સમર્થ રહી
ન હતી. તે આ અધર્મ વિપ્રવૈઃ દુર્વાસાના શાપમિષથી પૃથ્વી ઉપર ધર્મ-
ભક્તિ થકી પ્રાદુર્ભાવ પામીને મેં પ્રાયઃ પ્રશમાવી દીધો છે અને સર્વે

૧ આ અધ્યાયમાં ધર્મરક્ષણ માટે પ્રકટ થએલા ભગવાને કરેલો ગૂઢ સંકલ્પ
જે પારમૈકાંતિક ધર્મના પ્રતિષ્ઠાપનમાં ઉપયોગી અને પોતાના પ્રાદુર્ભાવના પરમ
પ્રયોજનભૂત છે તેનો અનુવાદ કર્યો છે.

ભુવિ । ડન્મૂલિતા મયા સર્વે સ્વપ્રતાપેન તેડસુરા ॥૪॥ ધર્મો મક્ત્યા
સહ પરાં પુષ્ટિં ચ ગમિતોડધુના । સન્તો દેવાશ્ચ મુનયઃ પ્રાપિતા.
પરમં સુખમ્ ॥૫॥ અધર્મઃ સાન્વયઃ ક્ષાપિ નેહ્યતે ભૂતલેડધુના ।
ચાતુર્વર્ણ્યજનાઃ સર્વે સ્વધર્મસ્થા મજન્તિ મામ્ ॥૬॥ ધૃત્વાવતાર
યત્કાર્યં તત્કૃતં સફલં કિલ । તથાપિ ભાવિનાં નૃણાં કાર્યં કિન્નિ-
દ્ધિતં મયા ॥૭॥ અન્તાર્હિતે પ્રથિ ભુવો મક્તા એતે ચ મન્દિરતા ।
નિરાલમ્બા મ્ભવિપ્યન્તિ કાર્યં કિન્નિચ્ચ તત્કૃતે ॥૮॥ ઇવં વિચાર્ય
મગવાન્ સર્વેપાં સ નૃણાં ભુવિ । વ્યચિન્તયદ્ધિતં નેધા દયાવાત્સ-
લ્યવારિધિ ॥૯॥ કારયિત્વા મન્દિરાણિ તત્ર સ્વપ્રતિમા અહમ્ ।
સ્થાપયેય તતસ્તાશ્ચ સેવિપ્યન્તે હિ માનવા ॥૧૦॥ સ્વધર્મે ઘર્તમા-

અમુરો મારા પ્રતાપથીજ સમૂળ નાશ થઈ ગયા છે અને ધર્મ ભક્તિસાથે
પરા પુષ્ટિને હમણા મેં પમાડ્યો છે અને સાધુઓ દેવતાઓ તથા મુનિઓ
મેં પરમ મુખને પમાડ્યા છે ॥૨-૫॥ વંશસંહિત' અધર્મતો મારો પ્રતાપ
નહિ સહન થવાથી પોતેજ ક્રોધ સ્થળે સતાઈ ગયો છે તે ભૂમિ ઉપર
હમણા દૃષ્ટિએ પડતોજ નથી, સર્વ ક્રોધ જનો પોતપોતાના વણાશ્રમધર્મને
અનુધાન કરતા થકા અને ભગવાનને બળે છે ॥૬॥ અવતાર ધારીને મારે
જે કાર્ય કરવાનું હતું તે સર્વ સંપૂર્ણ કરી દીધું છે, તથાપિ ભાવિ-ભવિષ્યમા
જન્મનારા નરોના હિતમાટે મારે કાંઈ પણ હમણા અવશ્ય કરવુંજ ॥૭॥
વળી હું ભૂતજથી અતર્ધાન થતા તે આ મારા ચરણના સમાશ્રયવાળા
સક્તજનો નિરાલખ-ધ્યાનોપાસનાદિકમા આવળે રહિત થઈ જશે તેથી
એમની ભક્તિલક્ષતા કદાચિત શુકાઈ પણ જાય માટે એમના અને ભાનિ
જનોના હિતમાટે મારે કાંઈ પણ કરવું ખરૂં ॥૮॥ હે રાજન્ ! દયાનિધિ
વાત્સલ્યનિધિ ભગવાને આવો વિચાર કરી, ભૂમિમા સર્વ જનોના હિતને
કરનારા ત્રણ સફલો કર્યા ॥૯॥ (તેને હવે કહે છે) તેને દેશમા મહા
મદિરો કરાવીને, તેમાં મારી અર્ચામૂર્તિઓ સ્થાપન કરૂં પછી સર્વ ક્રોધ
માનવો સ્વધર્માનુપાલનપૂર્વક તે પ્રતિમાઓની સેવા કરવાથી ભક્તિવૃદ્ધિ
પામતાં એવને પામશે કેવું એવતો-ધર્મ અર્થ કામ કે મોક્ષ જે અભિપ્રયિત

નાનાં પુંસાં તત્સેવનાદિહ । સિદ્ધિમેષ્યતિ સર્વેપાં પુરપાર્યચતુષ્ટયમ્
 ॥૧૧॥ મક્તિમાર્ગસ્ય પુષ્ટ્યર્થે મન્ત્રદીક્ષાપ્યપેક્ષ્યતે । અતો ધર્માન્વયે
 શુદ્ધે ગુરુતાં સ્થાપયેય ચ ॥૧૨॥ ધર્મજ્ઞાનવિરક્તીનાં મક્તેશ્ચાવગમાય
 તુ । ગ્રન્થં કર્તા શતાનન્દો મચરિત્રોપહૃતમ્ ॥૧૩॥ સિદ્ધાન્તં
 સર્વેશાસ્ત્રાણાં તેન જ્ઞાસ્યન્તિ મચ્છિન્નતાઃ । એવમેવ તતઃ કૃત્વા યાયાં
 ધામ સ્વકં મુચઃ ॥૧૪॥ સુવ્રત ઉવાચ—સ एवं ગૂઢસદ્ગુલ્પો નિવસં-
 સ્તત્ર પત્તને । લેખયામાસ સર્વાણિ સચ્છાસ્ત્રાણિ સુલેખકૈઃ ॥૧૫॥
 અચીકરદ્ધુમિપતે ! મહાન્તં ચૈત્રાસિતૈકાદશિકોત્સવં સઃ । સન્ત-
 ર્પયામાસ મુનીંશ્ચ વિપ્રાન્સહસ્રશો દ્વાદશિકાદિને ચ ॥૧૬॥ इति
 ધ્રીસત્ત્વજિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે મગવદ્ગૂઢસદ્ગુલ્પનિરૂપણ-
 નામા ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૪॥

હશે તેને યથેચ્છ પામશે ॥૨૦-૨૧॥ વળી જ્ઞાતિ માનવોને ભક્તિમાર્ગની
 પરિપુષ્ટિ માટે પારમૈકાતિક મન્ત્રદીક્ષાવિશેષની પણ અપેક્ષા છે, કેમકે સદા-
 આર્યપરપરાથી પ્રાપ્ત થએલી દીક્ષાવડે અતઃકરણ પ્રસન્નતાને પામેછે, માટે
 શુદ્ધ ધર્મવશમા ગુરુપદ સ્થાપન કરે (જે ગુરુએ દીક્ષા આપેલા જનો
 ભગવદ્ભક્તિપર ધ્યાય) ॥૨૨॥ વળી મારી અસન્નિધિમા સકળ સચ્છાસ્ત્રના
 સારસક્ષેપરૂપ સદ્ગુપદેશપ્રધાન જે શાસ્ત્રે કરીને મારા આશ્રિતો પોતાના
 હિતને કરનાર ધર્મે જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે જાણી શકે
 એવો એક મહાઅથ મારા દિવ્યચરિત્રોએ ભરપુર શતાનન્દ મહામુનિ કરશે
 માટે એ રીતે આ ત્રણ કાર્ય કરીને ભૂતજ થકી મારા ધામ પ્રતિ જઈ
 (એવો સકલ્પ કર્યો) ॥૨૩-૨૪॥ હે રાજન્ ! તે આ ભગવાન એ રીતે
 દયાવાત્સલ્યવશાત્ ગૂઢ સંકલ્પ કરીને, અનુપદ દુર્ગનગરમાં રહીને સર્વ
 સચ્છાસ્ત્ર શ્રીમદ્ભાગવતાદિકને શુદ્ધ શોભન સ્પષ્ટ અક્ષર લખનારા સવિત્રાનન્દ
 નિર્ગુણાનન્દ અદ્ભુતાનન્દ વૃદ્ધ પ્રજ્ઞાનન્દ આદિક લેખકો (લેખા) પાસે લખાવા
 લાગ્યા ॥૨૫॥ હે ભૂમિપતે ! તે દુર્ગપત્તનમા ભગવાને ચૈત્રમાસના કૃષ્ણપક્ષની
 એકાદશીનો મહોત્સવ કર્યો અને આ દ્વાદશીદિને બહુ શ્રાદ્ધલોને તથા મુનિ-
 ઓને મિષ્ટાન્ન જમાડીને સત્પૂજ કર્યા ॥૨૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુ-
 ર્થપ્રકરણે ભગવદ્ગૂઢસંકલ્પનિરૂપણનામા ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૪॥

મુવ્રત ઉવાચ—દેશાન્તરાત્ સમાયાતો હરિર્દુર્ગપુરે નૃપ ! । નવમે માસે હત્યેવં શ્રુત્વા દેશાન્તરસ્થિતાઃ ॥૧॥ તદ્દર્શનાર્થમાજગ્મુર્મંત્રાસ્ત્ર સહસ્રશઃ । કૃત્વા તે દર્શનં તસ્ય દ્વાદશ્યાં લેભિરે મુદમ્ ॥૨॥ સન્માનિતાસ્તે હરિણા તત્રોપુર્વાસરાષ્ટકમ્ । હરિશ્ચન્દનયાત્રાયાશ્ચ-કાર ચ મહોત્સવમ્ ॥૩॥ ઉત્સવાન્તે તમાસીનં ભક્તાઃ શ્રીનગરૌ કસઃ । ચન્દ્રાજ્જલિપુટા રાજન્ ! પ્રાર્થયામાસુરાદરાત્ ॥૪॥ ભગવન્ ! પુરમસ્માકં કૃપયાડયાતુમર્હસિ । વિધાતું મન્દિર તત્ર સર્વેપામસ્તિ માનસમ્ ॥૫॥ ગવેન્દ્રદત્તાધિકૃતિસ્તત્રત્યો ધરણીપતિઃ । અનુમો-

અધ્યાય ૨૫ મો.

મુવ્રતમુનિ કહે છે—હે નૃપ ! અનતર દેશાતરમા રહેલા ભક્તો, નવમે માસે દેશાતર થકી પાછા દુર્ગપુર પધારેલા ભગવાન સ્વામિનારાયણને સાલણીને, અહુકાળથી નહિ દર્શન કરેલા તેમના દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી તે દુર્ગપુરમા હબરોહબર આવીને, દ્વાદશીએ તેમના દર્શન પામીને પરમ આનંદને પામ્યા ॥૧-૨॥ આવેલા તે ભક્તો ભગવાને પ્રેમપૂર્વક અભિ-નંદન કર્યા થકા આઠ દિવસપર્યંત ત્યાજ રહ્યા તે સમયમા આવેલી અક્ષયતૃતીયા તિથિએ ચંદનયાત્રાનો મહોત્સવ ભગવાને કર્યો ॥૩॥ હે રાજન્ ! ઉત્સવને અતે દિવ્ય સિંહાસનમા સ્વસ્થપણે વિરાજેલા તે ભગ-વાનની, ત્યા આવેલા શ્રીનગર (અમદાવાદ)ના નિવાસી ભક્તજનો બે હાથ બેડીને આદરથી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા (આમા પ્રાર્થનાથીજ તો મદિરો કરાવીને તેમા પોતાની મૂર્તિઓની સ્થાપના કરવા ઇચ્છતા શ્રીહરિની તેમના હૃદયમા સપ્રેરણા છે એમ સમજ્યુ) ॥૪॥ હે ભગવન્ ! આપ અમારી ઉપર કૃપા કરીને અમારે પુરે પધારવાને યોગ્ય છો, કેમકે અમારા સર્વનો અમારા પુરમા ભગવન્મદિર કરાવવુ એવો મનોરથ વર્તે છે ॥૫॥ સાર્વભૌમ અમેજ રાજના ગવર્નરે જેમને ગુજરાત પ્રાંતનો રાજ્યાધિકાર આપ્યો છે એવા

~ ૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને શ્રીનગરમા કરેલા નરનારાયણદેવપ્રતિમાના પ્રતિષ્ઠાપનનુ ઉપવર્ણન કર્યું છે

લેન સહિત ઉચ્ચતાર મુનિઃ સ ચ ॥૧૩॥ પૌરા યથોચિતં તસ્ય પરિ-
ચર્યામકુર્વત ! તત્રત્યો નૃપતિસ્તસ્ય દર્શનાર્થમુપાગમત્ ॥૧૪॥ સ
ચાહ તં મુને ! ભૂમિર્યાવતી યા તવેપ્સિતા । તાવતીં તાં શૃદ્ધાણાઘ
પ્રતિરોદ્ધા ન કોઽપિ તે ॥૧૫॥ તતો મુનિઃ સ્વેપ્સિતાયાં દત્તાયાં
તેન ભૂમુજા । મન્દિરં કારયામાસ ભુવિ રમ્યં દૃઢં મહત્ ॥૧૬॥
ચતુરૈઃ શિલ્પિભિસ્તથ કારયામાસ શોભનમ્ । તદપેક્ષિતવસ્તૂનિ
પૌરા આજહુરાદરાત્ ॥૧૭॥ દેવપ્રતિષ્ઠાયોગ્યે ચ જાતે તસ્મિન્મુનિઃ
સ તુ । આપૃચ્છથ ગણકાંશ્ચક્રે પ્રતિષ્ઠાક્ષણનિશ્ચયમ્ ॥૧૮॥ પ્રેપયા-
માસ સ તતઃ સાધૂ દ્વૌ દુર્ગપત્તનમ્ । હરિમાનેતુમૃપિરાદ્ ઘૃતં

ફરી પ્રાર્થના કરીને પોતાને પુરે જવા માટે દુર્ગપુર યદ્રી નિકળ્યા ॥૧૨॥
તે હરિજનો સાથે આનંદાનંદમુનિએ શ્રીનગરને પામીને પોતાના નિવાસને
સમુચિત એવા ઘરમાં પોતાના મડળ સાથે ઉતારો કર્યો ॥૧૩॥ તે પુરવાસી
હરિજનો સમગ્ર આનંદાનંદ મુનિની પરિચર્યા યથોચિત ભક્તિથી કરવા
લાગ્યા ત્યાના નરપતિ (કલેકંઠર) તે મુનિનાં દર્શન કરવા તેમને ઉતારે
આવ્યા ॥૧૪॥ આવીને મુનિને નમસ્કાર કરીને મુનિએ અભિનંદન આપ્યા
પછી બોલ્યા કે-હે મુને ! મદિર કરવા માટે જેટલો જેવો ભૂમિભાગ
અપેક્ષિત હોય તેટલો ભાગ મુખેથી મહણુ કરો હમણાં કોઇ પણ તમને
રોકનારો નથી ॥૧૫॥ હે રાજન્ ! એ રીતે રાજાએ કહેલા મુનિ પોતાને
મદિર માટે અપેક્ષિત ભૂમિભાગ રાજાએ આપેલો પામીને તે પ્રદેશમાં
રમ્ય-જોનારા જનોના મન નયનને આનંદ વધારનારે, દૃઢ મહત-બદ્ધ
લાખાઇ પહોળાઇ ઉચ્ચાઇવાળુ મદિર ચતુર શિલ્પીઓ પાસે મુશોભિત
કરાવા મળ્યા. તેમાં અપેક્ષિત ઇચ્છિ મુનો પાપાણુ આદિક સર્વ પદાર્થો
પુરવાસી ભક્તો આદરથી લાવી આપવા લાગ્યા ॥૧૬-૧૭॥ કેટલેક દિવસે
તે મદિર દેવપ્રતિષ્ઠાને યોગ્ય થતાં આનંદાનંદ મુનિરાજે મુદ્દર્તને લાવનારા
લેપિઓને પુછીને પ્રતિષ્ઠામુદ્દર્તનો નિશ્ચય કરીને, ભગવાનને આ સર્વ સંદેશો
પહોચાડવા માટે અને તેમને તેડી લાવવા માટે બે સાધુઓને દુર્ગપત્તન
પ્રતિ મોકલ્યા ॥૧૮-૧૯॥

તત્ર નિવેદિતુમ્ ॥૧૯॥ હરિસ્તુ તત્ર નિવસન્નાર્ષે રામાયણં નૃપ ! ।
 આત્મ્યાં સહ શુશ્રૂપુઃ પ્રત્યેક્ષત તદાગમમ્ ॥૨૦॥ તિથો દશહરા-
 ર્યાયાં ગદ્ધાર્ચનમહોત્સવમ્ । માનૌ ગગનમધ્યસ્થે કૃત્વા વિપ્રાનમો-
 જયત્ ॥૨૧॥ આત્મજાયાન્તિકે યાવદ્દોક્તં યાતિ સ્વવાસતઃ । હરિ-
 સ્તાવત્તુ તૌ તત્રાડડગમતુર્દારિકાપુરાત્ ॥૨૨॥ તીર્થ ગત્વા ય આગ-
 ળ્લેત્તત્પ્રત્યુદ્ગમને વિદન્ । પુણ્યં મહત્તાવધ્યેત્ય પરિરેમે સ સાદ-
 રમ્ ॥૨૩॥ જ્યેષ્ઠં સ્વયં નમસ્કૃત્ય કનિષ્ઠેન નમસ્કૃતઃ । પૃથ્વા તત્સ્વા
 ગતાદીનિ ક્ષણં વ્યથમયશ્ચ તૌ ॥૨૪॥ જ્ઞાત્વા તત્. સહૈવાભ્યાં
 વુશુજે પ્રીણયન્ સ તૌ । શ્રીરામચરિતં શ્રોતું પ્રારરમ્મત્ પરેઽહનિ
 ॥૨૫॥ એકાદશ્યા નિર્જલાયા આરમ્ય પ્રતિવાસરમ્ । તાભ્યાં સહ સ

(શ્રીનગરમા આનંદાનંદ મુનિને મોકલ્યા પછી દુર્ગપુરમા રહેલા શ્રીહરિનુ
 ચરિત્ર હવે કહું છું—) હે નૃપ ! શ્રીહરિતો દુર્ગપુરમા રહીને આર્ષ
 (વાતમીક્રિમુનિપ્રણીત) રામાયણને સહોદરો સાથે સાલળવાની ધૃષ્ટાથી
 દ્વારિકાયાત્રાએ ગએલા તેઓની પાછુ આવવાની રાહ બેઠ રહ્યા ॥૨૦॥
 શ્રીહરિએ ‘દશહરા’ નામથી પ્રસિદ્ધ બ્યેષ્ઠ શુકલ દશમી તિથિએ સૂર્ય
 ગગનતળના મધ્યમાં આવતા (મધ્યાહ્નસમયે) ગગાર્ચન મહોત્સવ કરીને
 વિપ્રોને જમાડ્યા ॥૨૧॥ સ્વયં શ્રીહરિ જમવા માટે પોતાના નિવાસલવન
 થકી બ્રાતાની બાર્યાના (બાણી) લવન પ્રતિ જવા જેટલાકમાં નીકળે છે
 તેટલાકમાંજ બ્રાતાઓનુ દ્વારિકાપુર થકી દુર્ગપુર પાછુ આવવુ સાલળીને,
 ‘તીર્થયાત્રા કરીને પાછા આવેલા જનની સન્મુખ જવામા મહત્ પુણ્ય છે’
 એમ જાણુતા હોવાથી યાત્રા કરીને પાછા આવેલા તે બ્રાતાઓને સન્મુખ
 જઈને આદરથી મળ્યા (ભેટ્યા) ॥૨૨-૨૩॥ સ્વયં બ્યેષ્ઠ બ્રાતા રામ
 પ્રતાપને નમસ્કાર કરીને અને કનિષ્ઠ બ્રાતા ધૃષ્ટારામે નમસ્કાર કર્યા
 થકા તેમનુ સ્વાગતાદિ ત્યાનુ સમસ્ત વૃત્તાત પુછીને તેમને થોડી ધાર
 વિશ્રાંતિ આપી ॥૨૪॥ તે પછી લગવાનુ લોજનનિમિત્તનુ સ્નાન કરીને તે
 બ્રાતાઓ સાથેજ તેમને વિનોદવચનોવડે પ્રગોદ પમાડતા થકા જમ્યા
 તે થકી બીજે દિવસે શ્રીરામચરિત સહોદરો સાથે સાલળવાનો સમારંભ

શુશ્રાવ વાલ્મીકીય યથાવિધિ ॥૨૬॥ પોપસ્ય શુદ્ધેકાદશ્યા તત્સ
માત્તિમચીકરત્ । વાચક તોપયામાસ વાસોભૂપાધનાદિમિ ॥૨૭॥
માઘસ્નાન ચકારાથ નદ્યાં ભક્તજને પ્રગે । પૌપ્યા આરમ્ય માઘ્યન્ત
કુર્વન્ધ્વાન્દ્રાયણયતમ્ ॥૨૮॥ વ્રતાન્તે દ્રાહ્મણાન્સાધૂસ્તર્પયિત્વા
સહસ્રશ । સ્વયં ચ પારણાં કૃત્વા નિપસાદાસને સુપમ્ ॥૨૯॥
તાવચ્છ્રીનગરાત્સાધૂ તાવુપેત્ય પ્રણમ્ય તમ્ । પુરતસ્તથ્યતૂ રાજન્ !
માનયામાસ તૌ સ ચ ॥૩૦॥ આદૌ તો ભોજયિત્વા તદ્વૃત્ત પપ્રચ્છ
સ પ્રમુ । યથાવત્તૌ જગદતુસ્તચ્છ્રુત્વા સોઽન્વમોદત ॥૩૧॥ તપ
સ્યાદત્તૃતીયાયા દેવસસ્યાપનક્ષણમ્ । સ જ્ઞાત્વા તત્પુર ગન્તુમાદિ
દેશાત્મનોઽનુગાન્ ॥૩૨॥ નિપિપેદ્ય સ યોપાસ્તુ જયાદ્યા આગમો

કર્થો ॥૨૫॥ સવત્ ૧૮૭૭ ના જ્યેષ્ઠશુકલ નિર્જળા એકાદશીને આરબીને
પ્રતિદિન વાઠમીડીયરામાયણુ યથાવિધિ સહેદરો સાથે સાલળતા, પૌષશુકલ
એકાદશીએ તેના શ્રવણની સમાપ્તિ કરીને, પ્રવજા પ્રયાગણત વિપ્રને
વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિત્ત વિગેરેવડે પરિતુષ્ટ કર્યા ॥૨૬-૨૭॥ અનતર શ્રીહરિએ
પીપીપૂર્ણિમાને આરબીને માઘપૂર્ણિમાપર્યંત માઘસ્નાન પ્રાત કાળે હિન્મત્ત
ગંગા નદીમાં યથાવિધિ ભક્તજનો સાથે કરતા થકા આદ્રાયણુવ્રત કર્યું ॥૨૮॥
આ વ્રતની સમાપ્તિમાં બહુ આહ્મણોને અને સાધુઓને સતૃપ્ત કરીને પોતે
પારણા કરીને મુખેથી આસનમાં બેઠા ॥૨૯॥

હે રાજન્ ! આવા અવસરમાં શ્રીનગર થકી આનંદાનંદ મુનિએ મોકલેલા
બે મુનિઓ નારાયણમુનિપાસે આવીને દડવત પ્રણામ કરીને તેમની પાસે બેઠા
શ્રીહરિએ તે આવેલા સાધુઓનો સ્વાગત પ્રશ્નાદિકવડે સત્કાર કર્યો ॥૩૦॥
રસ્તામાં થાકી ગયેલા તે સાધુઓને પ્રથમ જમાડ્યા અને પછી તેમનું
વૃત્તાત પુછ્યું મહાપ્રભુએ પુછેલા તેઓએ શ્રીનગરનું સર્વ વૃત્તાત યથા
સ્થિત કહી સંભળાવ્યું તેને સાલળતા બહુ હર્ષ પામીને તેમના પ્રાર્થિતને
અનુમોદન આપ્યું ॥૩૧॥ ક્ષત્ર્યુન શુમ્બ વૃત્તીયા તિથિએ ભગવત્પ્રતિમાના
પ્રતિષ્ઠાપનનું શુભ મુદ્દર્ત નિશ્ચય કરેલું સાલળીને, સ્વયં શ્રીપુરપ્રતિ
પ્રયાણુનો સંકલ્પ કરીને, પોતાના અનુયાયી સોમાદિ પાર્થદોને 'તમો જદ

ઘતાઃ । જનસમ્મર્દવાહુલ્યાત્ પુરે તત્ર વ્રતસ્થિતાઃ ॥૩૩॥ આયા-
સ્યામો વયં શીઘ્રમિહેત્યાશ્વાસ્ય તા હરિઃ । ક્ષણે મૌહર્તિકૈર્દત્તે
સપ્તમ્યાં નિર્યયૌ તતઃ ॥૩૪॥ ઉત્તમેન ક્ષિતિભુજા સહ સ્વીયૈશ્ચ
પાર્પદૈઃ । સહસ્રશોઽશ્વવારૈશ્ચ વૃતઃ ક્ષત્રિયપુત્રૃવૈઃ ॥૩૫॥ આરુઢો
જવિનં ચાશ્વં સોદરાભ્યાં સહૈવ સઃ । મુનિમિશ્ચ યયૌ સ્વામી તતઃ
શ્રીનગરં નૃપ ! ॥૩૬॥ તત્ર તત્રાર્ચ્યમાનોઽસૌ પથિ ભક્તવ્રજૈઃ પ્રભુઃ ।
પશ્ચમેઽહનિ તત્પ્રાપ્ત્યાનુગૈઃ સહ પત્તનમ્ ॥૩૭॥ પુરોપરુઠે સ્વા-
વાસં તઢાગમમિતોઽકરોત્ । કાર્કરાલ્યં તત્ર પૌરાણ્ય સેવામ-
કુર્યત ॥૩૮॥ નશ્ચુર્હમન્તરામશ્ચ ગણપત્યાદયો દ્વિજાઃ । ભક્તા ભગ-

તૈયાર થાવ' એમ આજ્ઞા કરી ॥૩૨॥ તે સમયે પોતા સાથે આવવાનો ઉદ્ધમ
કરી રહેલી જ્યા આદિક અબળાઓનેતો અદધા પુરુષપ્રસંગ પરિત્યાગરૂપ
શ્રદ્ધયર્થવ્રતમાં નિષ્ઠાવાળી હોવાથી પૌર જનોની બહુ શીઘ્રને લીધે પુરમાં
વ્રતભગ થવાનો સંભવ સમજીને તેમને આવવાનો ભગવાને નિવેધ ક્યો
॥૩૩॥ પોતાના ચરણની પરિચર્યાપરાયણ તે વનિતાઓની 'અમો અહીં
જલદીજ પાછા આવીશું' એવા વચનામૃતવડે આશ્વાસના કરીને, શ્રીહરિ
મુહૂર્તવેદી મયારામાદિ મહાન્યોતિષિઓએ પ્રદર્શવેલા મુહૂર્તમાં માઘ
માસના કૃષ્ણપક્ષની સપ્તમી તિથિએ દુર્ગપુર થકી નીકળ્યા ॥૩૪॥ હે
નૃપ ! પોતાના રતનજી ભૃગજી પ્રમુખ અનેક પાર્પદો, ઉત્તમ રાજા અને
ક્ષત્રિયોત્તમ સોએસો સોમ સૂરાદિ અશ્વવારોથી વીંટાએલા સ્વય ભગ-
વાન શ્રીસ્વામિનારાયણ બહુ વેગવાળા ઉત્તમ ધોળા ઘોડા ઉપર બેસીને
પ્રાતાઓ અને મુનિઓ સાથેજ દુર્ગનગર થકી શ્રીનગર તરફ આવી નીકળ્યા
॥૩૫-૩૬॥ માર્ગમાં આવતાં તે તે ગામોમાં તે તે ભક્તસંઘોએ પૂજા કરાતા
પ્રભુ શ્રીહરિ પોતાના અનુયાયિજનો સાથે પાયમે દિવસે એકાદશીએ તે
પત્તને પહોંચ્યા ॥૩૭॥ શ્રીપુરના સમીપ પ્રદેશમાં વર્તતા, કાંકરીયા નામના
મહાસરોવરની ચોરમદ્ય પોતાનો અને પોતાના અનુયાયી જનોનો ઉતારો
કરાવ્યો શ્રીપુરવાસી સમસ્ત શ્રીહરિભક્તો ત્યાં આવીને સપરિવાર તેમની
પરિચર્યામાં તત્પર થઇ રહ્યા ॥૩૮॥ નશ્ચુરામ હેમવરામ ગણપતરામ પ્રમુખ

વતઃ સેવામકુર્વત મુદાન્વિતાઃ ॥૩૯॥ હીરચન્દ્રો યદ્દિચરો લાલગુ-
પ્તશ્ચ માણિકઃ । દામોદરાદયો, વૈદ્યા ભક્તા પર્યચરંશ્ચ તમ્ ॥૪૦॥
ગદ્ગા રેવા ચ દીપાલિર્લક્ષ્મીઃ શ્યામા શિવાદયઃ । યોપિતો ભક્તિમ-
ત્યસ્તમસેવન્ત યથોચિતમ્ ॥૪૧॥ અન્યે સહસ્રશઃ પૌરાસ્તદ્દર્શનસ-
મુત્સુકાઃ । બહિરભ્યેત્ય તં દૃષ્ટ્વા પ્રાપુઃ પરમનિર્વૃત્તિમ્ ॥૪૨॥ આતિ-
થ્યં વિદ્યુસ્તસ્ય યથાર્હ સાનુગસ્ય સે । તમુપેત્યાનન્દમુર્નિર્નત્વા સ્વં
વૃત્તમાહ ચ ॥૪૩॥ દ્વાદશ્યાં પારણાં કૃત્વા પ્રવિવેશ પુરં હરિઃ ।
પ્રાર્થ્યમાન, પોરમકૈરશ્વમારુહ્ય મૂપિતમ્ ॥૪૪॥ પુરત્ પાર્શ્વતસ્તસ્ય
પૃષ્ઠતશ્ચ સહસ્રશઃ । શતશો યૂથશશ્ચેદસ્તદા ભક્તજના મૃપ ! ॥૪૫॥
નેદુર્દુન્દુભયસ્તત્ર વાચાનિ વિવિધાનિ ચ । ગાયકાશ્ચ જગુર્દૃષ્ટા

ભક્ત આશ્વજો બહુ હર્ષથી ભગવાનની સાક્ષાત્ સેવાપરાયણ થઇ રહ્યા ॥૩૯॥
હીરાચંદ્ર એચરદાસ લાલદાસ માણુકલાલ દામોદરદાસ વિગેરે વૈશ્યવર્ણના
હરિભક્તો યથોચિત ભગવાનની પરિચર્યાપરાયણ થઇ રહ્યા ॥૪૦॥ ગદ્ગા રેવા
દીવાળી લક્ષ્મી શ્યામા શિવા આદિક અબળાઓ યથામર્યાદા ભક્તિથી
ભગવાનની સેવામાં તત્પર થઇ રહી ॥૪૧॥ તેયકી ખીખ હંબરો હંબર
પુરવાસી લોકો ભગવાનના દર્શન કરવામાં ઉત્કટ ઉત્કટ પામીને, પુર-
થકી બહાર વર્તતા તેમના નિવાસસ્થાને આવીને તેમના લાવથી દર્શન
કરી પ્રણામ કરી પરમ આનંદ પામ્યા ॥૪૨॥ પુરવાસી સર્વકોઈ હરિ-
ભક્તો અનુયાયિજનોએ સહિત શ્રીહરિનુ યથોચિત આતિથ્ય કરવા લાગ્યા
આનંદાનંદમુનિએ શ્રીહરિની સમીપે આવીને સાદામ પ્રણામ કરીને પોતાનું
સમસ્ત વૃત્તાંત નિવેદન કર્યું ॥૪૩॥ અનંતર શ્રીનગરનિવાસિ ભક્તજનોએ
પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન શ્રીહરિએ દ્વાદશીએ પારણા કરીને, નૂપુરાદિ નાના
વિધ આભરણોવડે અલકૃત કરેલા અશ્વઉપર બેસીને ગુર્જરદેશની રાજ-
ધાની શ્રીનગરીમાં પ્રવેશ કર્યો ॥૪૪॥ હે મૃપ ! તે સમયે હંબરોહંબર હરિ-
જનો તે શ્રીહરિની આગળ પાછળ અને બન્ને બાજુએ સંઘથી દિડતા હતા
॥૪૫॥ તે અવસરમાં સ્વા દુન્દુભિએ (નગારો) વાજતી હતી તથા તાસાં
વિગેરે વિવિધ વાજીઓ વાજતા હતા. ઉત્તમ ગાયકો પ્રહર્ષ પામીને તે ભગ

ગુણાંસ્તસ્યૈવ સુસ્વરમ્ ॥૪૬॥ સહસ્રશો યાન્નિકાશ્ચ વન્ધુકીધૂન્ક-
તીર્મુહુઃ । કુર્વન્તઃ પુરતશ્ચેરર્થદ્વનાનાવિધાયુધાઃ ॥૪૭॥ નિશમ્ય
પૌરાસ્તમુદારકીર્તૈ પુરં પ્રવિષ્ઠં સહ મક્તસદ્ધૈઃ । સસમ્બ્રમં ત્યક્તસ-
મસ્તકાર્યા દ્રોણિઃસરન્તિ સ્મ ચહિર્ગૃહેભ્યઃ ॥૪૮॥ તદ્દર્શનાત્યુત્સુક-
માનસાસ્તે વિહાય માર્ગં કૃતપક્લિબન્ધાઃ । પરસ્પરાંસાપિતવાહવસ્તં
પ્રતીક્ષમાણા અમયશ્ચરેશ ! ॥૪૯॥ નિશમ્ય વાદિનિનાદમુચ્ચૈસ્તદા-
ગમાશૈરુનિયદ્ધનેત્રાઃ । પ્રદર્શયન્તઃ કરસંજ્ઞયેશં દૂરાદપિ પ્રાજ્ઞલયઃ
પ્રણેમુઃ ॥૫૦॥ સિતાતપત્રેણ ચ ચામરાભ્યાં સ રાજચિહ્નેન વિરાજ-
માનઃ । પુરં દદર્શાદ્ધૃતભૂરિશોભં હરિર્હરન્ નાગરમાનસાનિ ॥૫૧॥
સુગન્ધિતોયૈશ્ચ મદૈર્ગજાનાં સંસિક્તઘન્ટાપથચત્વરં ચ । સમન્નલ-

વાનના ગુણોને મધુર સ્વરથી ગાતા હતા ॥૪૬॥ પોતાને શરીરે અનેકવિધ
શક્તિ આદિક આયુધો બાંધી રહેલા અને યત્રમય બંધુક આદિકને ધારી
રહેલા રાજભટ્ટો બન્ધુકોના બહુ બહારો વારવાર કરતા થકા ભગવાનની
આગળ ચાલતા હતા ॥૪૭॥ પુરવાસી લોકો તે ઉદારકીર્તિ શ્રીહરિને ભક્ત-
જનસંમાજ સાથે પુરમાં પ્રવિષ્ટ થએલા સાલળીને, સત્વર સર્વ કાર્યનો
આરભ પરિત્યાગ કરી દધને જલદી પોત પોતાના ઘરો થકી બહાર નીકળી
આયા ॥૪૮॥ હે નરેશ ! તેઓ બહાર નીકળીને ફક્ત ભગવાનને જવાનો
માર્ગ નહિ શોધીને, માર્ગની બન્ને બાજુમાં પક્ષિજંઘ ઉભા રહીને, ભગવાનના
દર્શન કરવામાં બહુ ઉત્સાહવાળા મન હોવાથી એક બીજાના ખભા ઉપર
હાથ મુકીને પુરમાં પધારતા ભગવાનના દર્શનનીજ એક રાહ જોઈ ઉભા
રહ્યા ॥૪૯॥ તે આ પુરજનો વાજીજનો ઘણો ઘાટો મોટો ઘોષ થતો
સાંભળીને, ભગવાનને આવવાની દિશા તરફજ એકાચ નેત્રવૃત્તિ બેડી
દધને, પોતપોતાના હસ્તની સંસાથીજ આવતા ભગવાનને પરસ્પર પ્રદર્શો
વતા થકા દૂરથીજ બે હાથ બેડીને પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૫૦॥ અનંતર
તે તે પરિજનોએ પરિચર્યા કરાતા, રાજચિહ્ન ચેત છત્ર અને આમરોવડે
વિરાજમાન, બેનારા નાગરિક લોકોના મનને પોતાના દિવ્ય તેજોવૈભવથી
આકર્ષણ કરતા એવા શ્રીહરિ ભગવાને અદ્ભુત અધિક શોભાએ સંપૂર્ણ

દ્રવ્યસુવર્ણકુમ્ભરમ્માદિભિઃ પ્રાક્ષણદર્શનીયમ્ ॥૫૨॥ અર્કોગ્રુચ-
 ચ્ચત્પૃથુસૌધપક્ષિથિયૈવ નાકભ્રમઠ્ઠસુરાણામ્ । વિરાજિતં ચાગુ-
 રુધૂપદીપૈર્ધ્વજૈઃ પતાકાભિરિવાહ્યત્ત્વમ્ ॥૫૩॥ તં સમ્પ્રવિષ્ટં
 સુમનોહરાક્ષં પૂર્ણેન્દુકાન્તં મિતહાસવક્રમ્ । સ્વર્ણાતપત્રેણ ચ
 ચામરાભ્યાં રાજધ્રિયં સન્દદ્દગુર્જનાસ્તે ॥૫૪॥ આરુહ્ય હર્મ્યાણિ
 પુરાક્ષનાશ્ચ ત્યક્તાન્યકાર્યાઃ સહસાતિહર્ષાત્ । વ્યત્યસ્તવસ્ત્રા-

એવું શ્રીનગર (અમદાવાદ) બેયું ॥૫૧॥ (શ્રીનગરને વર્ણવે છે—) તે
 સમયે તે નગર ભગવાનના નગરપ્રવેશ મહોત્સવની સંભાવના કરતા નગર-
 જનોએ અતિશય અલંકૃત કર્યું હતું. જેમાં રાજામર્ગો અને ચત્વરો-
 ચોક આંગણાં ગંધોદકવડે અને મત્ત ગજના મદનજવડે છાંટી દીધાં હતાં.
 તથા નાલીયેર આમ્રપક્ષવ આદિક મંગળદ્રવ્યોએ યુક્ત એવા સુવર્ણ-
 કળશો અને કેળના થાંભલા વિગેરેવડે સમલંકૃત કરેલાં ભવનનાં આંગણાં
 દર્શનીય બનાવ્યાં હતાં, એ રીતે પોતાના પુરપ્રવેશ મહોત્સવસમયે સમલં-
 કૃત તે શ્રીપુર શ્રીહરિએ બેયું ॥૫૨॥ વળી સૂર્યના કિરણોવડે ચળકતી
 ઉજલત હવેલીઓની લાઇનોની અતિશય શોભાને લીધે દેવોને પણ 'આ
 આપણો સ્વર્ગલોક છે કે શું?' એવી પ્રાંતિને ઉપજાવનાર, ચોમેર અગર-
 ધૂપો અને દીપો આરોપેલા હોવાથી બહુ મુરભિ અને સમુજ્જવળપણે
 વિરાજમાન, મહાધ્વજ મહાપતાકાઓવડે તેના અંચળો (છેડાના ભાગો)
 પવને હલાવેલા હોવાથી બાહ્યે પોતાને બોલાવવું હોય ને શું? એમ રહેલું
 તે શ્રીનગર શ્રીહરિએ બેયું ॥૫૩॥ આવા પુરમાં પ્રવિષ્ટ થએલા, સર્વના
 મનોનયનને હરનારા દિવ્ય અવયવોના દેખાવવાળા, પૂર્ણચંદ્રવત્ સર્વ-
 જનોને આહ્વાદ આપનારા, મંદહાસવડે મધુર મુખકમળવાળા, મુવર્ણમય
 છત્ર (તે શણમાં રાત્રએ મોકલેલા) અને ચામરોવડે મહારાજની શોભાને
 પામી રહેલા એવા તે ભગવાનનાં તે સર્વ કોઇ નગરજનોએ આનંદથી
 દર્શન કર્યા ॥૫૪॥ તે સમયે નગરની નારીઓ બીજા બધાં કાર્યોનો તત્કાલ
 ત્યાગ કરીને, ભગવાનના દર્શનની તીવ્ર ત્વરાને લીધે વસ્ત્ર વિશ્રૂપણને
 વિપરીતપણે જેમનેમ પહેરી લઈને, પ્રદર્શવેગથી હવેલીઓના ઉપજા માળ

મરણા ગવાક્ષસ્થિરેક્ષણૈસ્તં પપુરાનમન્યઃ ॥૫૫॥ નાનોપહારૈર્વ-
ણિજોડિતિહર્પાત્સમ્માનનં તસ્ય ચ તત્ર તત્ર । સમાચરતુજ્ઞિતપણ્ય-
કાર્યા ભાવેન ભક્તા इव ભક્તિનમ્રાઃ ॥૫૬॥ વિપ્રાશ્ચ તં સાક્ષતચન્દ-
નેન પુષ્પૈઃ સહારૈરમિવાદનૈશ્ચ । સમર્ચયામાસુરુદારમાવા ઉચ્ચૈશ્ચ
સામાનિ જગુઃ સુકળ્ઠાઃ ॥૫૭॥ સમ્માનયન્ પૌરજનાન્ યથાહૈ
વદ્ધાક્ષલીન્ સ્વાનનદસનેત્રાન્ । સ્વામી નવાવાસમુપેત્ય રાજંસ્તતઃ
શનૈરુત્તરતિ સ્મ ઘાહાત્ ॥૫૮॥ ગૃહીત્વાથાનન્દમુનેઃ પાર્ણિ પાળૌ સ
સર્વતઃ । અપદ્યન્મન્દિરં નૂત્તં શિલ્પિનઃ પ્રશશંસ ચ ॥૫૯॥ તતો

ઉપર ચઢીને જાળીયામાં નિશ્ચળ નેત્રવૃત્તિવાળી થઇને, તે નેત્રોથી બહુ
નમતી થકી તે ભગવાનને પાન કરવા લાગી, એટલે ભક્તિભાવને
જણાવનારા નેત્રોથી ભગવાનને નમતી (નમ્ર ભાવવાળી) હોય એમ
તેમના દિવ્ય અવયવોની શોભાને અનુભવ કરવા લાગી. અથવા હાથ
જોડીને નમસ્કાર કરતી થકી નેત્રોવડે ભગવાનને પાન કરવા લાગી.
અથવા હવેલીઓ બહુ ઉચી હોવાથી નીચી નમીને નેત્રોવડે જોવા લાગી
॥૫૫॥ રસ્તામાં તેને જાળીઓમાં વ્યાપારીઓએ પોતાનો વેચાતું
જેવા દેવાનો બધો વ્યાપાર પરિત્યાગ કરીને (હડતાળ પાડીને) નાના-
વિધ ઉપચારોવડે ભક્તિપૂર્વક પ્રહર્ષથી તે ભગવાનનું ભારે સન્માન,
બહુકાળથી તેમના ચરણનો સમાશ્રય પામી રહેલા જનોજ જેમ કરે
એમ કર્યું ॥૫૬॥ વળી વિપ્રોએ તે સમયે ભગવાનવિષે મહાભાવવાળા
થઈ ઉચ્ચ મધુર સ્વરથી બૃહદ્રથતરાદિ સામોને ગાતા થકા અક્ષત-
સહિત ચંદન, પુષ્પહાર અને પ્રણામાદિક ઉપચારોવડે તે ભગવાનની
ભારે પૂજા કરી ॥૫૭॥ પછી સર્વસ્વામી શ્રીહરિ એ હાથ જોડીને
ઉભા રહેલા, પોતાના મુખકમળની સન્મુખ એકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખી રહેલા,
ભક્તિભારથી અતિનમ્ર ગાત્રવાળા એવા તે પુરવાસી જનોને યથાયોગ્ય
સન્માન કરતા થકા નવાવાસ નામની પોળને (શેરી) પામીને ઘોડા
થકી ધીમે રહીને ઉતર્યા ॥૫૮॥ અર્નતર આનંદાનંદમુનિના હસ્તને પોતાના
હસ્તથી ઝાલીને ભગવાને તે નવીન મંદિર ચોમેર ફરીને જોયું. જોઇને

મુદ્દર્તે તત્રાસૌ ન્યપીદદ્ગમ્નિરંતુ જાતં નારા-
યણેચ્છયા ॥૬૦॥ પ્રતિષ્ઠાવિધિનિષ્ણાતાન્ વિપ્રાન્ પૃથ્વાથ સર્વદાઃ ।
આહારયામાસ શુભાનુપહારાંશ્ચ નાગરૈઃ ॥૬૧॥ તતઃ સ્વસ્થાનમભ્યેત્ય
નિપસાદોચ્ચ આસને । તદર્શનાર્થમાજગ્મુઃ સાયોદ્દે ચ પુરૌઠસઃ
॥૬૨॥ દર્શનં તસ્ય કર્તું ચ પ્રત્યહં તત્પુરાધિપઃ । આયાંચ પ્રાજ્ઞલિ-
સ્તસ્થૌ પુરતસ્તસ્ય દાસવત્ ॥૬૩॥ નૃપં સ માનયામાસં યથાહં
સોઽપિ તં તથા । ભૂમિદાનગુણં તસ્ય પ્રશશંસ હરિસ્તંદા ॥૬૪॥
યત્તે કાર્યં ભવેત્તન્મે યાચ્યં દાસોઽસિ તે પ્રભો ! । ઇત્યુક્ત્વા ચ
તમાનમ્ય નૃપતિઃ સ્થાલયં યયૌ ॥૬૫॥ નામસંકીર્તનં કૃત્વા તતઃ

પ્રસન્ન અધને શિટિપઓની બહુ પ્રશસા કરી ॥૫૫॥ તે પછી શ્રીહરિ મદિ-
રના સમીપ પ્રદેશમાં જ લક્ષ્મણનમ્રકળના મધ્યમાં મુદ્દર્તમાત્ર બેસીને એમ
ઓદ્યા કે-આ શ્રીનમ્રમા આવું રમણીય મદિરતો શ્રીનારાયણના સંકટપ-
થી જ થયું છે (નહિ તો ન થાય) ॥૬૦॥ એમ કહીને લગવાને લગવત્ર-
તિષ્ઠાવિધિમાં પ્રવીણ એવા પ્રાણુગોવિંદ પ્રમુખ વિપ્રોને પુછીને તેમણે
કહેલી પ્રતિષ્ઠાપયોગી ઉત્તમ સમય સામયી તે નાગરિક લક્ષ્મણકો પાસે
મળાવરાવી ॥૬૧॥ ત્યાર પછી લગવાનું શ્રીહરિ નગરથી બહાર વર્તતા
પોતાના નિવાસસ્થાનને પામીને અત્યુન્નત આસન (પાટ) ઉપર બેઠા દ્વાદ-
શીના સાયાહસમયે તેમનાં દર્શન કરવા પુરવાસી જનો (હાથમાં વિવિધ
લોટ સામયી લઈને) આવ્યા ॥૬૨॥ તે પુરના અધિપ (કલેક્ટર) પણ તેમનાં
દર્શન કરવા સાયસમયે આવ્યા. આવીને પ્રણામ કરીને તેમની આગળ
હાથ બેડીને દાસની પેઠે ઉભા રહ્યા ॥૬૩॥ પછી તે લગવાને તે નૃપતિને
યથાયોગ્ય માન આપ્યું અને તેમના મદિરમાટે ભૂમિઅર્પણરૂપ ઉપકારની
પ્રશસા કરી તે નૃપતિએ પણ તે લગવાનને યથાયોગ્ય માન આપવાપૂર્વક
કહ્યું કે-આપને જે કાંઈપણ કામકાજ હોય તે મને આજ્ઞા કરવી ! તે હું કરવા
તૈયાર છું ! કે પ્રસો !) 'આ આપનો દાસ છે' એમ આપે બાણવું. એમ
કહીને તે શેઠ લગવાનને પ્રણામ કરીને પોતાને ઉતારે ચલા ॥૬૪-૬૫॥
મોછી સંતાપતિ શ્રીહરિએ લગવાનનું નામસંકીર્તન કરીને, સર્વ પુરજનોને

કૃષ્ણસ્ય સત્પતિ । પૌરાન્ વિસૃજ્ય સ્વાવાસે વિધિં સાન્ધ્યં સમાચરત્
 ॥૬૬॥ સભાયાં પ્રત્યહં તસ્ય માહાત્મ્યં પૂર્તકર્મણ । વદતસ્તત્ર પદ્
 ઘસ્યા વ્યતીયુર્નૃપસત્તમ ! ॥૬૭॥ વાદિનધોપેવિવિધેશ્ચ ગીતે-
 સઠૌતુરં સ્વસ્વગૃહાંશ્ચ નીત્યા । પૌરા પ્રમું ત્રં વિવિધોપચારૈઃ
 સમ્પૂજયામાસુરવાત્તકામાં ॥૬૮॥ સન્તોપયન્સર્વજનાન્ હરિશ્ચ
 તદર્પિતં પત્રમપિ સ્વદોષ્ણા । ગૃહ્ણન્ ચૈ સ્વાશ્રિતજીવહૃન્દ્રં
 સંસ્થાપયામાસ ચ ધર્મમાર્ગે ॥૬૯॥ નાનાયામપુરેભ્યશ્ચ પુર્સાં
 સ્ત્રીણાં ચ સર્વેત । આજગ્મુસ્તત્ર યૂથાનિ દ્રઢં તમનુવાસરમ્
 ॥૭૦॥ દ્વિતીયાયાં તુ ભગવાન્ પ્રતિષ્ઠાવિધિસિદ્ધયે । પૂર્વાવાસે
 નવાવાસે સ્વાવાસમકરોત્પુરે ॥૭૧॥ વિધિશ્ચ ગ્રાહણાસ્તત્ર સ્વસ્તિ

નગરમા જવાની આજ્ઞા આપીને, પોતાના ઉતારામા આવીને પોતે સાથ-
 સધ્યોચિત વિરિ કર્યો ॥૬૬॥ હે નૃપસત્તમ ! સભામા ભગવન્-મહિરાદિ
 કરાવાકૃપ પૂર્તકર્મણુ માહાત્મ્ય પ્રતિદિન વિશેષપણે નિરૂપણુ કરતા તે
 ભગવાનને છ દિવસો લા (પુર થકી બહાર નિવાસમા) મીતિ ગયા ॥૬૭॥
 તે ૭ દિવસોમા ભગવાનને વિવિધ વાજનધોષો અને વિવિધ ગીતોની સાથે
 (વાજતે ગાજતે) બહુ ઉત્સાહથી પૌરભક્તો પોતપોતાને ઘેર પધરાવીને,
 નાનાવિધ ઉપચારોવડે પરા ભક્તિથી તેમનુ પૂજન કરીને સપૂર્ણ મનોરથ
 વાળા થયા ॥૬૮॥ ભારે ભગવાન્ પણ 'આ સંધન છે, આ નિર્ધન છે'
 એવો વિકાગ કર્યા નિના જે ભાવબીના હૃદયવાળા હતા તે સર્વક્રોધને આનં
 દિત કરવા તેમણે અર્પેલા પત્રને પણ સાક્ષાત્ હાથવડે પ્રેમથી સ્વીકારતા થકા
 સર્વક્રોધને ધર્મમાર્ગમા સંસ્થાપન કરવાપરાયણુ થયા ॥૬૯॥ નાનાયામો થકી
 તથા નાનાનગરો થકી ભગવાનના ચરણુકમળના દર્શને કરવાની ઉત્કટ ઉત્ક-
 ઠાથી પુરૂષો અને સ્ત્રીઓના વૃદ્ધો પ્રતિદિન શ્રીનગરમા આવતા રતા ॥૭૦॥
 ભગવાન શ્રીહરિએ દ્વિતીયાને દિવસે તો આવને દિવસે કરવામા આવનાર
 દેવપ્રતિષ્ઠાવિવિની સિદ્ધિ માટે પોતે પૂર્વે જ્યા નિવાસ કર્યો હતો એવા,
 પુરની અદર વર્તેલા નવાવાસમા નિવાસ કર્યો ॥૭૧॥ અનંતર વિધિસ
 વિગ્રોએ ભગવાનની, અનુજ્ઞાથી પ્રતિષ્ઠાને પૂર્વદિનેજ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વક

વાચનપૂર્વકમ્ । કૃત્વા ગ્રહમયં ચતુઃ પૂર્વેઽહથેવાધિવાસનમ્ ॥૭૨॥
 તૃતીયાયાં મળ્ડલેષુ દર્શનીયેષુ ચેદિકા. । અદ્વપ્રધાનદેવાનામર્ચન
 તમકારયન્ ॥૭૩॥ નરનારાયણસ્યાથ પ્રતિષ્ઠા તે યથાવિધિ ।
 કારયિત્વા મહાપૂજાં વેદમન્ત્રૈરકારયન્ ॥૭૪॥ ગીતવાદિત્રિનિર્ઘોષો
 દ્વિજાનાં ગ્રહ્યઘોષયુક્ । સકલા વ્યાનશે કાષ્ઠાસ્તાલિકાધ્વનિના
 તદા ॥૭૫॥ નીરાજનં હરિ કૃત્વા નરનારાયણસ્ય ચ । મુહૂર્તમીક્ષ
 માણસ્ત તસ્યૌ તત્પુરત્ સ્થિર ॥૭૬॥ તન્મૂર્તિયુગલં તર્હિ મૂરિ
 તેજોમય જના । સર્વેઽપિ દૃષ્ટ્વા પરમં વિસ્મય લેભિરે તૃપ્ત ! ॥૭૭॥
 તં નત્વા ચહિરેત્યાથ હવિર્મિ સચલાન્ મુરાન્ । તર્પયિત્વા

ગ્રહમય કરીને, પ્રતિષ્ઠાના અગમ્યૂત અધિવાસનાદિ કર્મ પણુ કર્યું ॥૭૨॥
 પછી સંવત ૧૮૭૮ ના ફાલ્ગુન શુકલ તૃતીયા તિથિએ પ્રાત કાળે વૈદિક
 પ્રાણગોવિંદપ્રમુખ વિપ્રોએ રમણીય મંડળોમા... યથાવિધિ... અગદેવતાઓ
 અને પ્રધાનદેવતાઓનું અર્ચન શ્રીહરિપાસે કરાવ્યું ॥૭૩॥ તે પછી તે
 વૈદિક વિપ્રોએ નરનારાયણની પ્રતિષ્ઠા યથાવિધિ કરાવીને પછી તેમની
 મહાપૂજા વૈદિક મનોવડે શ્રીહરિપાસે કરાવી ॥૭૪॥ તે સમયે વૈદિક
 વિપ્રોએ ઉચ્ચારણ કરેલા વેદમનોના ઘોષ સહિત અને ભક્તજનોએ
 કરેલા હસ્તતાળના ધ્વનિએ સહિત એવો ગીતવાદિનો ઘણો ઘોષ સમસ્ત
 દિશાઓમા વ્યાપી ગયો ॥૭૫॥ પછી ભગવાન શ્રીહરિ પ્રતિષ્ઠા કરેલા
 તે શ્રીનરનારાયણની સ્વયં મહાઆરતી કરીને, મુહૂર્તપર્યંત એકાચ દષ્ટિથી
 તે અચાંપ નરનારાયણને નિરીક્ષણ કરતાથક સ્થિરવૃત્તિવાળા થક તેમની
 સન્મુખ હલા રહ્યા ॥૭૬॥ હે તૃપ્ત ! તે સમયે તે બંને અર્ચામૂર્તિઓ
 સાક્ષાત્ પોતાના રૂપથી પ્રાકુર્ભવી હોય એમ નિરવધિ તેભેમય નિહાળીને
 સર્વકોઈ પણુ જનો પરમ વિસ્મય પામી ગયા ॥૭૭॥ એ રીતે ભગવાન
 સ્વસ્વરૂપનું સાન્નિધ્ય તે તેભેવિશેષ લક્ષણથી લક્ષ થાયછે તેને તેમા આવી
 ભાવ કરાવીને તે પછી તે પ્રતિમારૂપ શ્રીનરનારાયણદેવને સાધાગ પ્રણામ
 કરીને, મંદિર થકી બહાર મકપમા આવીને તે વરેલા વિપ્રોપાસે પ્રતિષ્ઠાવિ
 થિનાં અગમ્યૂત સર્વ દેવોને વૃત્તાદિ દુતદ્રવ્યોવડે તૃપ્ત (અગ્નિમા તે તે દેવના

દ્વિજવરેઃ પૂર્ણાહુતિમજૂહવત્ ॥૭૮॥ કર્માચાર્યાય ચ તતો દક્ષિણાં
તદભીષિતામ્ । ઋત્વિગ્મ્યશ્ચ હરિઃ પ્રાદાદ્વિપ્રેભ્યો ભૂયસીમપિ
॥૭૯॥ તત આરુહ્યોચ્ચપીઠં જનસંહ્યાનનેકશઃ । કિશ્ચિદ્વિવશ્ચુરકરોત્
તૂર્ણાં તાન્ કરસંજ્ઞયા ॥૮૦॥ તદૈવ મૌનમાલમ્બ્ય સ્થાનનાર્પિત-
દષ્ટિષુ । સ્થિતેષુ તેષુ સર્વેષુ સ ઋષ્યૈકકરોઽવ્રવીત્ ॥૮૧॥ શ્રીના-
રાયણમુનિરવાચ—સર્વે શ્રુષ્વન્તુ મહાન્યં જના ! વચ્મિ હિતં હિ
વઃ । અસ્માકમિષ્ટદેવોઽસ્તિ શ્રીકૃષ્ણઃ પુરુષોત્તમઃ ॥૮૨॥ તેજોમ-
ણ્ડલમધ્યસ્થો ગોલોકે યઃ સ एव हि । श्रेयसे सर्वभूतानां
પ્રાદુર્ભૂતોઽસ્તિ ભૂતલે ॥૮૩॥ ધર્મદેવેન મૂર્ત્યા ચ ધ્યાતોઽસ્તિ-
દૃઢમક્તિતઃ । પ્રાદુર્ભૂતસ્તયોરદ્ભાદ્વિરૂપો વર્ણિવેપધૃત્ ॥૮૪॥

નામથી આહુતિ આપવાવડે અતિતૃપ્ત) કરીને, ભગવાને પૂર્ણાહુતિ કરાવી
॥૭૮॥ પછી પ્રતિષ્ઠાકર્મમાં આચાર્યપદવિષે રહેલા પ્રાણુગોવિંદ વિપ્રને તેની
ધૃમ્ભા મુજબ દક્ષિણા અને ઋત્વિગ્મ્યને કરેલા કરાવ મુજબ દક્ષિણા અને
બીજા પણ બહુ બ્રાહ્મણોને ઘણી દક્ષિણા ભગવાને આપી ॥૭૯॥ તદનંતર
સ્વયં મહામૂલ્ય સમુન્નત સિંહાસનમાં સરાજમાન થઈ કાંઈપણ કહેવાની
ધૃમ્ભાથી, પ્રતિષ્ઠોત્સવના પ્રહર્ષને લીધે પરસ્પર બોલતા અનેક જનસંઘોનો
ઓમેર પ્રવૃદ્ધિ પામેલો જે કોલાહલશબ્દ તેને પ્રશંભાવા માટે હસ્તસંજ્ઞાવડે
સર્વને મૌનધારી કરી દીધા ॥૮૦॥ તેજ ક્ષણમાં સર્વક્રોધ જનો મૌનને
અવલબીને પોતાના મુખકમળ સન્મુખજ એકાચ દષ્ટિ રાખીને સાવધાન
થઈને બેસી જતાં, ભગવાન શ્રીહરિ એક કરકમળ ઉચ્ચો કરીને બોલ્યા ॥૮૧॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે જનો ! તમો સર્વક્રોધ આ માફ વચન
સાવધ મન રાખી સાંભળો, કેમકે આ તમારા તમામનુ હિત હું કહું છું
ગોયોકમાં અક્ષરનામના તેજોમડળના મધ્યમાં જે શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ
આપણા ધૃષ્ટદેવ વિરાજે છે તેજ પોતે ભૂતળઉપર સર્વ જૂતોના શ્રેય-
માટે ધર્મપ્રજાપતિ અને તેમની મૂર્તિ નામની પત્નીએ અતિદૃઢ ભક્તિ-
પૂર્વક ધ્યાન કરતા તેમની ઉપર પ્રસન્ન થઈને તેમના અગ્ર થકી પ્રાદુર્ભાવ
પામતા નરનારાયણ એવાં બન્ને રૂપ ધારીને વારુંવેપરમણીય ધરાનળમાં

વરદાનેન સન્તોષ્ય તૌ તતઃ શ્રેયસે નૃણામ્ । નરનારાયણા
 વ્યોઽસૌ વદરીવનમાગમત્ ॥૮૫॥ કર્મભૂમૌ ભારતેઽન્ન મનુષ્યાણાં
 સ્વસંશ્રયમ્ । પ્રાપ્તાનાં ભુક્તિમુક્ત્યર્થે તપઃ કુર્વન્વિરાજતે ॥૮૬॥
 ભૂમેર્મારાપનુત્યર્થં વ્રહ્માયેઃ પ્રાર્થિતઃ સ તુ । શ્રીકૃષ્ણો યાદવકુલે
 રૂપયાઽઽવિર્ચમૃચ હ ॥૮૭॥ નરોઽર્જુનાસ્થયા જાતઃ કુરવશે
 સન્ના હરેઃ । તેનાર્જુનેન યુક્તોઽસૌ નરનારાયણ. સ્મૃત. ॥૮૮॥
 નરનારાયણ. સોઽયમગ્ર સુસ્થાપિતો મયા । ભક્ત્યૈતસ્ય નૃણાં
 શ્રેયો ભવિષ્યતિ ન સંશય. ॥૮૯॥ નિયમેન કરિષ્યન્તિ પ્રત્યહં
 યેઽસ્ય દર્શનમ્ । તે પ્રાપ્સ્યન્તિ જના નૂનં ભુક્તિં મુક્તિં ચ વાચ્છિતામ્
 ॥૯૦॥ સેવનાદસ્ય પુનાર્થી પુનઃ પ્રાપ્સ્યતિ નિશ્ચિતમ્ । ધન ધનાર્થી

વિરાળે છે ॥૮૨-૮૪॥ તે ધર્મ ભૂતિને વાછિત વરદાનથી સતોષ પમાડીને
 પછી નરોના નિ શ્રેયસ માટે નરનારાયણ ભગવાન બદરીવનમા પધાર્યા
 ॥૮૫॥ કર્મોનુ વિલબ વિના કૃળ આપનારા આ ભરતખડમા પોતાના ચરણના
 સમાશ્રયને પ્રાપ્તેલા મનુષ્યોના લોગભોક્ષની સિદ્ધિમાટે સ્વય તપશ્ચર્યા
 આચરતા થકા અઘાપિ બદરીકાશ્રમમા વિરાળે છે ॥૮૬॥ હે જના !
 એજ બદરીપતિ નારાયણરૂપ ધારી રહેલા ગોલોકાક્ષરધામવાસી શ્રીકૃષ્ણ
 પુરૂષોત્તમ ભગવાન વ્રહ્માદિ દેવોએ પ્રાર્થના કરતા ભૂમિનો ભાર ઉતારવા
 યાદવકુળમા કૃપાથી આવિર્ભાવ પામ્યા ॥૮૭॥ અને નારાયણના સખા તે
 નરકુરુઓત્તા વ્રશમા અર્જુનનામથી પ્રકટ થયા માટેજ તે અર્જુને યુક્ત આ
 યદુનદન શ્રીકૃષ્ણ નરનારાયણ નામથી કહ્યા છે ॥૮૮॥ તે આ નરનારાયણ
 (પ્રતિમારૂપ) મેં હાલમા આ મદિરમા પધરાવ્યા છે એમનેવિષે અનન્ય
 ભક્તિ કરવાથી સર્વ જનોનુ શ્રેય થશે એમા સંશય નથી 'આ તો અર્ચ્યા
 ભૂતિ છે' એમ ભણીને તેમના થકી તેમનો લેદ ન સમજવો, કેમકે એજ
 આમા પોતાના રૂપથી વિરાજમાન છે ॥૮૯॥ જે જનો આ શ્રીનરનારાયણના
 દર્શન પ્રતિદિન નિયમથી કરશે તેઓ આ લોકમા લોગસુખને પામીને પગ
 લોકમા નિઃશ્વે નિ શ્રેયસમુખને પામશે ॥૯૦॥ આ શ્રીનરનારાયણના ભક્તિ
 પૂર્વક કરેલા સેવનથી પુનાર્થી પુત્રને, ધનાર્થી ધનને, વિદ્યાર્થી વિદ્યાને

વિદ્યાર્થી વિદ્યાં કામં ચ કામુકઃ ॥૧૧॥ ઇતસ્યારાધનાદિચ્છા
 સર્વા પૂર્ણા ભવિષ્યતિ । નિષ્કામાઃ સેવનાદસ્ય તરિપ્યન્તિ ભવા-
 મ્બુધિમ્ ॥૧૨॥ શ્રીમદ્ભાગવતાદીનાં સચ્છાસ્ત્રાણાં તુ યે બુધાઃ ।
 કરિપ્યન્તિ પુરશ્ચર્યાં ગાયત્ર્યા વાસ્ય મન્દિરે ॥૧૩॥ સર્વે મનો-
 રથાસ્તેષાં સફલા ભાવિનઃ કિલ । રૂઢ લોકે પરસિન્વા
 તેષાં ન્યૂનં ન કિઞ્ચન ॥૧૪॥ ઉત્તરાફલ્ગુનીકક્ષે ફાલ્ગુને
 માસિ દર્શનમ્ । દેશાન્તરસ્યૈરપ્યેત્ય કાર્યમસ્યાશિલાર્થદમ્ ॥૧૫॥
 મુમત ઉવાચ—ઇત્યાકર્ણ્ય હરેર્વાન્યં જનાઃ પ્રાજ્ઞલયો નૃપ ! ।
 તથેતિ જગૃહુઃ સર્વે ચક્રુઃ કૃષ્ણેક્ષણં તતઃ ॥૧૬॥ વિપ્રાંશ્ચ
 ભોજ્યૈઃ સ સહસ્રશોઽથ તદીગ્નિસ્તૈસ્તોપયતિ સ્મ તત્ર । દાનૈ-
 રનેકૈરપિ દક્ષિણાભિર્બ્રહ્મણ્યદેવો ભગવાનુદારઃ ॥૧૭॥ અનેક-

અને કામાર્થી કામને નિષ્ઠે પામશે, (જેને જે ઇચ્છે તે તેને પામશે) ॥૧૧॥
 એમનાજ આરાધનથી સર્વ સંકલ્પ સંપૂર્ણ થશે સર્વ કામોને ત્યાગ કરીને
 અનન્યલક્ષિથી એમનુ સેવન કરનારા જનો સંસારસાગરને તરી જશે
 ॥૧૨॥ જે બુધજનો શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સંપ્રદાયની અથવા ગાયત્રી આદિકની
 પુરશ્ચર્યાને આ મન્દિરમાં કરશે તેમનું અખિલ અલીપ આલોક પર-
 લોકમાં જલદી નિષ્ઠે સિદ્ધ થશે. તેમને મનોરથોમાં કાંઈપણ ન્યૂન રહેશે
 નહિ ॥૧૩-૧૪॥ ફાલ્ગુન માસમાં ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્રમાં (કરવાના
 પુષ્પહોલોત્સવને દિવસે) દેશાંતરમાં રહેનાર પણ જનોએ આહી આવીને
 આ નરનારાયણનુ દર્શન કરવું તેથી અખિલ અર્થની સિદ્ધિ થાય ॥૧૫॥

મુમતતઃપિ કહે છે—હે નૃપ ! આતું ભગવાનનુ તે વચન સાંભળીને
 સર્વ લજ્જાજનો બે હાથ જોડીને ‘જેમ તમો કહો છો તેમ અમો કરીશું’
 એમ કહીને તેઓએ તેમનુ વચન મસ્તકે પ્રતિથલ કર્યું. એમ તેમનું
 વચન પ્રતિથલ કરીને શ્રીનરનારાયણ અર્ચારૂપ કૃષ્ણના દર્શન લક્ષિથી કર્યા
 ॥૧૬॥ અનંતર તે દિવસે પ્રતિષ્ઠામહોત્સવને અતે હજારોહજાર ગ્રાહ્યણોને
 તેમને ઇષિત ભોજનોવડે, વિવિધ દાનોવડે અને પૂર્ણ દક્ષિણાઓવડે તે
 આ મહોદાર બ્રહ્મણ્યદેવ (ગ્રાહ્યણોના હિતપરાયણ દેવ) ભગવાન શ્રીહરિએ

દેશેભ્ય ઉપાગતાનાં ઘૃન્દૈર્નરાણામપિ યોપિતાં ચ । વાદિત્રગીતધ્વનિ-
નાદિતાશેઃ સુસકુલં તન્નગર તદાસીત્ ॥૧૮॥ સ્વાવાસમેત્ય સ તતો
નગરોપકુળે સ્નાત્વા સ્વસોદરનિવેશન આશ રાત્રૌ । ચને તતશ્ચતુ
રર્શતિમપિ દ્વિજાનાં ક્ષાર્તીંશ્ચ ભોજયિતુમેવ મનો મહાત્મા ॥૧૯॥
તતોડપરેયુ. સકલાન્ સ પૌરાનાગન્તુકાંશ્ચાશિલવિમ્સદ્ધાન્ ।
સુભોજયામાસ પુરાદ્વહિસ્તત્સરોચર ચામિત આશુકારી ॥૨૦॥
યથેષ્ટસર્પિર્મહનોદિતાનાં ઘૃતપ્રિયાણાં નૃપ ! ગોર્જરાણામ્ । તન્નોત્સ
વોડ્મૂત્સુમદ્ધાન્ દ્વિજાનાં સયોપિતાં મૂરિ મુદાશ્નતા ચૈ ॥૨૦૧॥
તાન્ભોજયિત્વાથ ચ દક્ષિણામિ. સ તોપયિત્વા ચ ગૃહાન્વિસૃજ્ય ।

સતુષ્ઠ કર્યા ॥૬૭॥ તે સમયે અનેક દેશો થઈ આવેલા નરોના વાદિત્ર
ઘોષોથી અને નારીઓના મુર ગીતધ્વનિઓથી તે નગર વ્યાપ્ત થઈ ગયું
અને તે નરનારીઓના સઘોએ કરીને તે નગર અતિસકુળ (ભારે ભીડ
વાળું) થઈ ગયું હતું ॥૬૮॥

તે પછી શ્રીહરિ નગર થઈ બહાર નીકળ્યાનું વર્તતા પોતાના ઉતારાને
પામીને, જ્ઞાન કરીને પોતાના સહોદરના ઉતારામાં રાત્રિએ જમ્યા પછી
તે આ ઉદાર હૃદયવાળા ભગવાને આશ્વસોના ચોરાશી જ્ઞાતિએને પણ
જમાડવાનો સંકલ્પ કર્યો ॥૬૯॥ સંકલ્પને અનુસારે બીજેજ દિવસે
તેટલા વિપ્રોના ભોજનમા પર્યાપ્ત સમગ્ર ભોજ્ય સામગ્રી જલદી તૈયાર
કરી તે આ જલદી કાર્યકારી (ભગવાનને સંકલ્પ થઈ બીજે લેશ વિલબળ
નથી) ભગવાને સર્વ પુરવાસી વિપ્રો અને આમાતરથી આવેલા વિપ્ર
સઘોને લાજ કાકરીયા સરોવરની યોગરદમ જમાડ્યા ॥૭૦॥ હે નૃપ !
તે સમયે ‘યથેષ્ટ આ ઘૃત ચહણુ કરો ચહણુ કરો’ એમ શ્રીહરિએ પ્રેરણા
કરેલા, પુષ્કળ ઘૃતલક્ષણુમા પ્રીતિવાળા, ગુજરાત દેશના વિપ્રોને સ્વીકારી
સાથે અત્યાનંદથી ગળાપર્યંત જમતા અતિમદાન ઉત્સવ (ભોજનાનંદ)
થયો હતો ॥૭૦૧॥ તે સર્વ વિપ્રોને બહુ જમાડીને પછી દક્ષિણાઓવડે
સતીષ પમાડીને તે સર્વેને પોતપોતાને ઘેર જવાની અનુજ્ઞા આપીને સ્વયં
ભગવાન આમથીઓના વૃક્ષોની પક્તિઓવડે ચોમેર વ્યાપ્ત એવા બહારના

સતિન્તિહીરાજિપરિથિતે સ્વે સુખં ન્યપીદદ્ધરિચ્ચપીઠે ॥૧૦૨॥
 પ્લક્ષિન્નેવ દિવસે પૌરાશ્ચાન્યે સહસ્રશઃ । બ્રાહ્મણા ભોજિતાસ્તેને-
 ત્યાશ્ચર્યમમચ્છુણામ્ ॥૧૦૩॥ સર્વેપામપિ લોકાનાં તદાનન્દો મહા-
 નભૂત્ । આચાલવૃદ્ધં હિ જના જગુસ્તસ્યૈવ તદ્વશઃ ॥૧૦૪॥ પૂજો-
 ત્સવવ્યવસ્થાં ચ સમ્પ્રદાયાનુસારતઃ । પશ્ચમ્યાં કારયામાસ નર-
 નારાયણસ્ય સઃ ॥૧૦૫॥ તસિન્નેવ દિને ભુક્ત્વાપરાહ્ને સાનુગ-
 સ્તતઃ । નરનારાયણં નત્વા નિર્યયૌ સ સતાં ષતિઃ ॥૧૦૬॥
 આનન્દિતાન્ સ્વેન મુદાનુયાતો નિવર્તયિત્વા પુરવાસિનોઽસૌ ।
 સાકં સ્વફીયાનુચરેરપાયાધારાયણો દુર્ગપુરં નરેશ ! ॥૧૦૭॥
 સંક્રતાન્વિદુશ આત્મસંશ્રિતાન્ પુષ્પદોલમહદર્શનાય ચ । ધીક્ષણેન

પ્રદેશમા સસ્થાપેલા પોતાના સમુચ્ચત સિંહાસનમા સુખેથી વિરાજમાન
 થયા ॥૧૦૨॥ ભગવાન્ સ્વામિનારાયણે એકજ દિવસે હજારોહજાર પુર-
 વાસી વિપ્રો અને આગતુક અગણિત વિપ્રો જમાડી દીધા, એમ આ તો
 સર્વ ક્રોધ જનોને અત્યાશ્ચર્યકારી લાગ્યું કેમકે પૂર્વે તેનુ ક્યારેય પણ બન્યું
 ન હતું તે સમયે સર્વ ક્રોધ જનોને આથી મહાન્ આનંદ ઉપજ્યો હતો
 આબાલવૃદ્ધ બધાય જનો તે ભગવાન્ સ્વામીનારાયણનુ તે મશ (નરનારા-
 યણની પ્રતિષ્ઠા કરી અને એકજ દિવસે અનંત પ્રાણીઓ જમાડ્યા તેકપ
 કીર્તિ) માર્ગે માર્ગે સર્વ કાળ ગાવા લાગ્યા ॥૧૦૩-૧૦૪॥ અનંતર ભગવાને
 પંચમી તિથિએ પ્રતિષ્ઠિત કરવાનો નરનારાયણનો પૂજાપ્રકાર અને ઉત્સવ-
 પ્રકારની વ્યવસ્થા પોતાના ઉદ્ભવ સમ્રદાયને અનુસારે કરાવી ॥૧૦૫॥ તેજ
 દિવસે જમીને અપરાહ્ સમયે તે સતાપતિ શ્રીહરિ નરનારાયણુદેવને
 નમસ્કાર કરીને (ઉત્થાન પછી) પોતાના અનુયાયિવર્ગની સાથે અમદાવાદ
 થઈ આવી નીકળ્યા ॥૧૦૬॥ હે નરેશ ! સ્વયં શ્રીનારાયણુમુનિ પોતે દર્શન-
 દાન મેવાસ્વીકાર વિગેરેવડે આનંદ પમાડેલા, હર્ષવેગથી પોતાની પાછળ
 વળાવા આવેલા અમદાવાદવાસી સર્વ સત્સંગિસમાજને સદુપદેશ અભિ-
 નંદનાદિકવડે જેમ તેમ પાછા વાળીને, પોતાના ઉત્તમ સોમ સૂરાદિ અનુ-
 ચરવર્ગની સાથે દુર્ગપુરને પામ્યા ॥૧૦૭॥ ત્યાં પુષ્પદોલોત્સવના દર્શન

પુરિ તત્ર નન્દયન્નેત્ય સ સ્વચર્ચાતિ હુપાવિશત્ ॥૧૦૮॥ યોપિતસ્ત
મગ્લોપ્ય સાદર વીતતદ્વિરહવેદનાસ્તદા । एत्य तं च निकृपा
વચન્દિરે લેભિરે વહુમુદં જયાદય ॥૧૦૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने
નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે શ્રીનરનારાયણપ્રતિષ્ઠાનિરૂપણનામા પદ્ય
વિંશોઽધ્યાય ॥૨૫॥

સુપ્રત ઉવાચ—પ્રાગેવાગમનાત્તસ્ય તન્નાભૂવન્ નૃપાઽઽગતા ।
भुजङ्गपुर्या गाङ्गेयमुख्या भक्तास्तदीक्षका ॥१॥ तं दृष्ट्वा परमानन्दं
પ્રાપ્તાસ્તે તત્ર ચાવસન્ । સન્માનિતા ઉત્તમેન હરિણા ચ કૃતાદરા
॥૨॥ दोलोत्सयोऽथ हरिणा महास्तत्र स कार्यते । तदन्ते स्वस्य

કરવા દેશાતર થકી આવેલા અનેક આત્મીય ભક્તોને વીક્ષુ-પોતાના
ચરણકમળના દર્શનદાનથી આનંદ આપતા અથવા કૃપાપ્રેમગર્ભિત
નિરીક્ષણથી આનંદ આપતા ભગવાન્ શ્રીહરિ ઉત્તમ નૃપતા દરબારમા
વર્તતા પોતાના નિવાસ ભવનને પામીને પોતાના પર્યેકમા સુખેથી વિરાજ
માન થયા ॥૧૦૮॥ તે સમયે જ્યાપ્રમુખ પરમભક્ત વનિતાઓ ભગવાનને
આદરથી અવલોકીને, તેમના વિરહની વેદનાએ વિરહિત થઇ, તેમની
નજીકમા આવી પચાગ પ્રણામ કરી પરમ આનંદને પામી ॥૧૦૯॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે શ્રીનગરે શ્રીનરનારાયણપ્રતિષ્ઠા-
નિરૂપણનામા પંચવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૫॥

અધ્યાય ૨૬ મો.

સુપ્રતઃકૃપિ કહે છે—હે પ્રતાપસિંહ નૃપ ! શ્રીનગર થકી ભગવાનના
પધારવા પહેલાજ તે દુર્ગનગરમા ભુજગનગરથકી ગગારામ મહાપ્રમુખ
ભક્તજનો ભગવાનના દર્શન કરવા આવીને રહ્યા હતા ॥૧॥ ત્યા પધારેલા
તે ભગવાનના દર્શન કરીને તેમની પરિચર્યોની પ્રાપ્તિથી પરમાનંદ પામેલા
તેઓ તે શ્રીહરિએ આદરપૂર્વક અવલોક્યા થકા અને ઉત્તમ નૃપતિએ

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને ભુજગનગરમા કરેલી નરનારાયણની પ્રતિષ્ઠાનો
અનુવાદ કર્યો છે

માસીને નત્યા ગાઢ્રેય આહ તમ્ ॥૩॥ મગધન્ ! નગરેડ્સાકં નર-
નારાયણાલયમ્ । કારય ત્વં વયં સેવાં કરિષ્યામો ધનાદિના ॥૪॥
મનોરથોડયં સર્વેપાં પૌરાણાં ભવતિ પ્રમો ! । ત પૂરય સમર્થોડસિ
ત્વદીયાઃ સ્મો વયં યત ॥૫॥ इत्य तेनेतरैश्चापि प्रार्थ्यमानो निजा
શ્રિતૈઃ । સ્વચિકીર્ષિતમેવેતિ તત્તથેત્યન્વમોદત ॥૬॥ તતશ્ચ વૈષ્ણ
વાનન્દં મુનિં નારાયણોડગ્રવીત્ । મુજઙ્ગનગર ગચ્છ ત્વં સહૈતૈઃ
સમણ્ડલઃ ॥૭॥ તત્ર દેવાલયં રમ્યં કારયોત્તમશિલ્પિમિ । જાતે
દેવપ્રતિષ્ઠાર્થમહમેષ્યામિ તત્ર વૈ ॥૮॥ एवमुक्तस्तथेत्याह स मुनि
પ્રાજ્ઞલિ પ્રમુમ્ । હર્ષમાપુશ્ચ તે સર્વે મુજઙ્ગનગરૌફસઃ ॥૯॥ सम-

સન્માન કર્યા થકા ત્વાજ સુખેથી રણા ॥૨॥ ત્યા ભગવાને મહાન્ હોહોત્સવ
કરાવ્યો, તે ઉત્સવને અતે સ્વસ્થપણે બેઠલા ભગવાનને નમસ્કાર કરીને
ગગારામપ્રમુખ ભક્તો બોલ્યા ॥૩॥ હે ભગવન્ ! અમારા નગરમા નર
નારાયણનુ મદિર કરાવાને આપ યોગ્ય છો અમી તેમા ધનાદિવડે
અપેક્ષિત સમસ્ત સેવા કરીને ધનને સાર્થક કરવા ઇચ્છીએ છીએ, કેમકે
ધનનુ ધર્મજ એક ક્ષણ માન્યુ છે ॥૪॥ હે પ્રભો ! વળી આ મનોરથ અમારા
એકલાનોજ નથી પરંતુ પુરવાસી સર્વ કોઇનો વર્તે છે અમારે આપજ
એક શરણુ છો, તો આપનાજ એક શરણુને પામેલા અમારો આ મનોરથ
પરિપૂરણુ કરવાને આપ યોગ્ય છો ॥૫॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે તે ગગારામે
અને બીજા મુદરણ હીરણ આદિક નિભાગ્રિતોએ પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને
'આ તો મેં કરવા ધારેલુંજ છે' એમ કહીને 'તથાસ્તુ' એમ તેને અનુ
મોદન આપ્યુ ॥૬॥ ત્યારપછી નારાયણમુનિએ વૈષ્ણવાનન્દમુનિને કહ્યુ કે-
હે મુને ! તમે મડળસહિત આ ભક્તોસાથે મુજન્ગર જાવ ॥૭॥ ત્યા ઉત્તમ
શિલ્પિ(કારીગરો)એ પાસે રમણીય દેવાલય કરાવો હુ તો મદિર
નિષ્પન્ન થતા દેવપ્રતિષ્ઠાએ તે સમયે ત્યા આવીશ ॥૮॥ હે રાજન્ ! એ રીતે
શ્રીહરિએ કહેલું વચન વૈષ્ણવાનન્દમુનિ સાલળીને એ હાથ જોડીને હર્ષથી
'જેમ તમો કહો છો તેમ હું કરીશ' એમ પ્રભુપ્રતિ બોલ્યા આથી મુજ
નગરના નિવાસી તે સર્વ ભક્તજનો પરમ હર્ષ પામ્યા ॥૯॥ अनतर ते

પડલેન મુનિના સહ તેનાથ તે હરિમ્ । પ્રણમ્ય જામુ' સ્વપુરં ચિન્ત-
યન્તસ્તમેવ હિ ॥૧૦॥ સ મુનિઃ કારયામાસ મન્દિર તત્ર શોભનમ્ ।
શિલ્પશાસ્ત્રાનુસારેણ વર્ષેષકેન ભૂપતે ! ॥૧૧॥ દુર્ગપત્તનસંસ્થોઽથ
નારાયણમુનિસ્તુ સ. । ઓતુમારમ્ભયામાસ મહાભારતમાદિતઃ ॥૧૨॥
ચેતસ્ય શુરુપજ્ઞમ્યા આરમ્ભ્યાપરચૈત્રિકે । હરી રામનવમ્યાં તન્નિ-
ર્વિગ્નેન સમાપયત્ ॥૧૩॥ શ્રુત્વા યથાવિધાનં તદ્વાચકાય તુ દક્ષિ
ણમ્ । યથેદં પ્રદદો સ્વામી વાસોભૂપાશ્ચ મૂરિશ ॥૧૪॥ દ્વાલના
ન્મોજયામાસ દશમ્યાં સ સહસ્રશઃ । તત્તોઽન્યસિન્ધુ દિવસે
વિમલોત્સવમાચરત્ ॥૧૫॥ નન્માસપૌર્ણમાસ્યા ચ ભુજઙ્ગનગરાદ
રિમ્ । દૂત પત્યાઽઽહાહિપુરે નિષ્પન્ન મન્દિર પ્રભો ! ॥૧૬॥ પ્રતિ-
ષ્ઠાપય તન્મેસ્ય નરનારાયણં હરે ! । इत्यस्ति प्रार्थितं नृणां भुजङ्गपु

લક્ષ્મી ભગવાનની આજ્ઞા થતા સમગ્ર મુનિની સાથે ભગવાનને પ્રણામ
કરીને તેમનેજ હૃદયમાં સભારતા થકા પોતાને પુરે ગયા ॥૧૦॥ હે ભૂપતે !
તે વૈષ્ણુવાનદમુનિએ જુગનગરમાં શોભાયમાન મહિર યથાશાસ્ત્ર દુશળ
શિલ્પશાસ્ત્રો પાસે એક વર્ષમાં તૈયાર કરાવ્યું ॥૧૧॥ વૈષ્ણુવાનદમુનિને જુગનગર
મોકલ્યા પછી નારાયણમુનિએ તો દુર્ગપત્તનમાં રહીને મહાભારત સર્વને
આદિપર્વને આરંભીને સંભળાવવા પોતે સાલળવાનો આરંભ કર્યો ભગવા-
નની સમથ પક્ષુ ધર્માચરણમાં જે પ્રવૃત્તિ છે તે બીજાઓને તેમાં પ્રવર્તાવવા
માટેજ છે ॥૧૨॥ સવત્ ૧૮૭૮ ની ચૈત્રશુકલ પચમી તિથિએ આરંભેલા
તે ભારત શ્રવણની બીજા ચૈત્રમાસની (સવત્ ૧૮૭૬ ના) શુકલ નવમીએ
(શ્રીરામનવમી) નિર્વિગ્ન સમાપ્તિ કરી ॥૧૩॥ ભગવાને એ રીતે મહાભારત
યથાવિધાન સાલળીને તેના વક્તા પ્રયાગજીત્ વિષ્ણુને અથેષ્ટ દક્ષિણા વસ્ત્ર
આભરણાદિ બહુ આપ્યું ॥૧૪॥ દસમીએ ભારતશ્રવણ સમાપ્તિના અગપણે
હનરોહનર ગ્રાહણોને જમાડ્યા તે યજ્ઞી બીજે દિવસે (એકાદશીએ)
શ્રીહરિએ વિમલા એકાદશીનો મહોત્સવ કર્યો ॥૧૫॥ તે પછી તેજ માસ
(ચૈત્ર) ની પૂર્ણિમા તિથિએ જુગનગર થકી મોકલેલો દૂત આવીને શ્રીહરિ
પ્રત્યેઓલ્યો કે-હે પ્રભો ! મહિર મુદર તૈયાર થઇ ગયું છે ॥૧૬॥ તો હે હરે !

રવાસિનામ્ ॥૧૭॥ इति दूतगिरं श्रुत्वा हरिर्देवज्ञसत्तमम् । आहूय
निश्चिकायादौ प्रतिष्ठाक्षणमुत्तमम् ॥૧૮॥ वैशाखशुक्लपञ्चम्यां तन्नि-
श्चित्य स्वयં ततः । द्वितीयायां निरगमत्तत्रानुज्ञाप्य चोत्तमम् ॥૧૯॥
मार्गे स्वभक्तप्राप्तेषु घसंस्तत्पुरमाययो । चैत्रकृष्णत्रयोदश्यां हया
रूढः सहानुगः ॥૨०॥ प्रत्युद्गतः पौरजनैः प्रेमसास्त्रविलोचनैः ।
प्रविश्य तत्पुरं तत्र मन्दिरान्तिक आवसत् ॥૨१॥ पौराः शुभ्रपणं
तस्य चक्रुः सर्वेऽपि सादरम् । आहारयामास देवप्रतिष्ठोपस्करान्
हरिः ॥૨२॥ यथाकालं ततश्चक्रे नरनारायणस्य सः । मन्दिरे
स्थापनं तस्मिन् यथा श्रीनगरे तथा ॥૨३॥ महद्भिरेव सम्भारैः
शास्त्रोक्तविधिना नृप ! । चकार दुष्करं भूपैः स प्रतिष्ठामहोत्स-
वम् ॥૨४॥ ब्राह्मणान् सकलान् पौरानन्यांश्चागन्तुकानपि । यथेष्टं

આપ ત્યા પધારીને નરનારાયણની પ્રતિષ્ઠા કરવાને યોગ્ય છો, આવી સર્વ
કોઇ ભુજગનગર નિવાસી હરિજનોની પ્રાર્થના છે ॥૧૭॥ હે રાજન્ ! આવી
દૂતની વાણી મુખીને ભગવાને શ્રેષ્ઠ જ્યોતિષી મયારામભટ્ટને યોદ્ધાવીને
તેદ્વારા શુભ પ્રતિષ્ઠા મુદ્દર્તનો વૈશાખશુક્લ પચમી તિથિએ નિશ્ચય કરીને,
ઉત્તમ નૃપને 'તમારે તો અહીંજ રહેવું' એમ અનુજ્ઞા કરીને, પોતે અશ્વ-
ઉપર બેસીને અનુયાયી જનોથી વીંટાળને ચૈત્ર કૃષ્ણ દ્વિતીયાએ દુર્ગપત્તન
થકી ભુજગપત્તન જવા માટે નીકળ્યા. તેતે ભક્તચામોમાં માર્ગવિશ્રાંતિ
માટે અને નિલકર્મ કરવા માટે રહેતા રહેતા ચૈત્રકૃષ્ણત્રયોદશીએ અનુ-
યાયી જનો સાથે ભુજગપુરને પામ્યા ॥૧૮-૨૦॥ આનંદના આસુઓથી
આસ વિલોચનવાળા પૌર જનો સામંયુ લઇને સામા આવ્યા. તેમની સાથે
શ્રીહરિ વાજતે ગાજતે તે પુરમા પ્રવેશ કરીને મદિરની નજીકમાંજ નિવાસ
કર્યો ॥૨૧॥ અનંતર સર્વે પુરજનો શ્રીહરિની શુશ્રૂષા આદરપૂર્વક ભક્તિથી
કરવા લાગ્યા. ભગવાને દેવપ્રતિષ્ઠામાં ઉપયોગી સમય સામથી મગાવરાવી
॥૨૨॥ સ્વારપણી હે નૃપ ! ભગવાને તે મદિરમા યથાકળ-સંવત્ ૧૮૭૮
ના વૈશાખ શુક્લ પચમી તિથિએ શુભ મુદ્દર્તમાં શ્રીનરનારાયણની પ્રતિ-
ષ્ઠાનો મહોત્સવ શ્રીનગરમાંજ જેમ એમ મોટી સામગ્રીઓવડે શાસ્ત્રોક્ત

મોજયામાસ દદૌ તેમ્યશ્ચ દક્ષિણામ્ ॥૨૫॥ કૃષ્ણાર્ચનોત્સવાદીનાં
વ્યવસ્થાં ચ યથોચિતમ્ । સમ્પ્રદાયાનુસારેણ સત્તમ્યાં વિદ્યૌ હરિ
॥૨૬॥ અષ્ટમ્યાં મોજનં કૃત્વા નિર્યયૌ નગરાત્તતઃ । પરાવર્ત્યાશ્રુન
યનાનનુયાત. પુરોક્તસ ॥૨૭॥ સ્વસ્થગ્રામં નીત આત્મીયમકૈર્માર્ગે
મત્ત્યા પૂજિતસ્તત્ર તત્ર । ધર્મે ભક્તિ પોષ્યન્સાનુગોઽસૌ માસે
નાઽઽયાત્ પત્તનં દુર્ગસંશ્રમ્ ॥૨૮॥ પ્રત્યુદ્યાત પૌરમકૈશ્ચ રાજ્યા
વાપધ્યાનોદ્દોષિતાર્શૃ સહર્ષમ્ । સાર્કં વિદ્વા તૈ પુર તત્ર ચ સ્થે
સ્થાને સ્વામીં ચારુપીઠે ન્યપીદત્ ॥૨૯॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नाराय
णचरित्रे धर्मशाले चतुर्थप्रकरणे भुजंगपुरे श्रीनरनायणप्रतिष्ठानिरूपणनामा
षड्विंशोऽध्यायः ॥૨૬॥

વિધિને અનુસારે મોટા ભૂયોએ પણ ન થઈ શકે એવો પોતેજ કર્યો ॥૨૩-૨૪॥
પછીથી ભગવાને પુરવાસી સમય બ્રાહ્મણો તથા બીજા આગતુક સમય
બ્રાહ્મણો પણ યથેદ જમાણા અને તેમને ઘણી દક્ષિણા દીધી ॥૨૫॥ પછી
ભગવાને સમગ્રી તિથિએ તે નરનીરાયણના પૂજેત્સવાદિકની વ્યવસ્થા
યથોચિત યથાસમ્પ્રદાય કરાવી ॥૨૬॥ અષ્ટમીએ ભોજન કરીને પ્રયાણ કરતા
વિરહવ્યથાથી આવેલા અસ્તિથી બ્રાહ્મ નેત્રવાળા, પાછળ વળાવા આવેલા
પુરવાસી ભક્તજનોને જેમ તેમ કરીને પાછા વાળીને, પોતે અનુયાયી
જનો સાથે ભુજંગનગર થકી દુર્ગનગર જવા માટે નીકળ્યા ॥૨૭॥ માર્ગમાં
તેતે પોતાના ભક્તજનોએ પોતપોતાના ગામમાં પધરાવીને પરા પ્રીતિથી
નાના ઉપચારોવડે પૂજા કરેલા આ ભગવાન ત્યાં ત્યાં ધર્મ તથા ભક્તિને સદૃ
પદેશાદિવડે સમોપજુ કરતા થકા અનુયાયી જનો સાથે એકે માસે દુર્ગપતન
આવ્યા ॥૨૮॥ આવેલા ભગવાનને સાંભળીને ઉત્તમ રાજા અને દુર્ગપુરવાસી
ભક્તજનો પરા ભક્તિથી વિવિધવાદિના ઘોષપૂર્વક સામેયુ લઇને સામા
આવ્યા તેમની સાથે ભગવાન શ્રીહરિ પુરમાં વાજતે ગાજતે પ્રવેશ કરીને
પોતાના નિવાસભવનમાં સમુત્તર સુન્દર સિંહાસનમાં સરાજમાન થયા
॥૨૯॥ इति श्रीसत्संगिजीवने चतुर्थप्रकरणे भुजंगपुरे श्रीनर
नारायणप्रतिष्ठानिर्पणनामा षड्विंशोऽध्यायः ॥૨૬॥

‘ સુવ્રત ઉવાચ—એકાદશ્યાં નિર્જલાયાં વૃત્તાલયપુરૈકસઃ । કુબેર-
પ્રમુખા ભક્તાસ્તત્રાઽઽયંસ્તદિદક્ષવઃ ॥૧॥ વિધાય દર્શનં તસ્ય લેમિરે
તે પરં સુખમ્ । સમ્ભાવયામાસ ચ તાનુત્તમશ્ચ યથોચિતમ્ ॥૨॥
એકાદશ્યુત્સવે વૃત્તે દ્વાદશ્યાં કૃતપારણમ્ । સુઘ્રાસીનં હરિં નત્વા
તે પ્રાજ્ઞલય ઊચિરે ॥૩॥ અસ્મદ્વિજ્ઞાપનાં સ્વામિન્ ! શૃણુ ત્વં ભક્ત-
વત્સલઃ । યન્નિવેદયિતું સર્વે વયમત્ર સમાગતાઃ ॥૪॥ મન્દિરં કાર-
યાસ્માકં પુરે કૃષ્ણસ્ય સુન્દરમ્ । સર્વેપામપિ પૌરાણાં ભવત્યેવ મનો-
રથઃ ॥૫॥ યાવત્યપેક્ષિતા ભૂમિસ્તદર્થે તવ તાવતી । પ્રદત્તાઽસ્મા-
મિરઘૈવેત્યવગચ્છ ન સંશયઃ ॥૬॥ ધનાદિના ચ શુભ્રૂપાં કરિ-

અધ્યાય ૨૭ મો.

સુવ્રતશ્ચપિ કહે છે—હે રાજન્ ! જ્યેષ્ઠભાસના શુકલપક્ષની નિર્જળા
એકાદશીને દિવસે વૃત્તાલયપુરનિવાસી કુબેરભાઈપ્રમુખ હરિભક્તો ભગ-
વાનના ચરણકમળનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી દુર્ગપુરમાં આવ્યા ॥૧॥ ત્યાં
આવેલા તેઓ ભગવાનના ચરણારવિંદનાં દર્શન કરીને પરમ સુખને પામ્યા.
તે સર્વેની ઉત્તમ રાજાએ યથોચિત (આવાસ લોજન સયનાદિકમાં)
સંભાવના કરી ॥૨॥ એકાદશીનો ઉત્સવ પરિપૂર્ણ થતાં દ્વાદશીએ પારણાં
કરીને સુખેથી બેઠેલા શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને વૃત્તાલયવાસી તે ભક્તો બે
હાથ બેડીને બોલ્યા કે—॥૩॥ હે સ્વામિન્ ! અમારી આ વિજ્ઞાપનાને આપ
સંભળવાને યોગ્ય છે, કેમકે આપ લક્ષ્મણજી છે. અમો સર્વે જે વિજ્ઞા-
પનાને નિવેદન કરવા આપના ચરણની સન્નિધિમાં આવ્યા છીએ. (તેને
સંભળો) ॥૪॥ અમારા પુરમાં આપ કૃષ્ણનું મંદિર મુંદર કરાવાને યોગ્ય
છો. સર્વ કોઈ વૃત્તાલય પુરવાસિઓનો આ મનોરથ વર્તે છે ॥૫॥ મંદિર
કરવામાં જેટલી જમીન આપને અપેક્ષિત હોય તેટલી જમીન હમણાંજ
અમોએ યાવત્યન્દ્રદિવાકર આપી દીધીજ છે એમજ તમો બલો. એમાં

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને વૃત્તાલયપુરમાં કરેલી લક્ષ્મીનારાયણાદિક પોતાની
ભૂતિઓની પ્રતિષ્ઠાનું વપવર્ણન કર્યું છે.

પ્યામો વયં હરે ! ! અસન્મનોરથં હેતં પૂર્ણં કર્તું ત્વમર્હસિ ॥૭॥
 इति तैः प्रार्थितो भक्तः प्रसन्नो हरिराह तान् । एवमेव करिष्यामि
 भक्ता ! यूयं मम स्थ यत् ॥૮॥ इत्युक्त्वा तांस्तતः । प्राहाक्षरानन्द-
 मुनिं हरिं । वृत्तालयपुर गच्छ सहितैः सखमण्डलः ॥૯॥ स
 देशोऽस्ति मम प्रेष्ठो वृन्दावनमिवानघ ! । अतस्त्वं कारयेस्तत्र
 कृष्णमन्दिरमुत्तमम् ॥૧૦॥ जाते हि मन्दिरे तस्मिन्नहमेत्य शुभे
 क्षणे । दक्षिणपथा सहितं कृष्णं स्थापयिष्यामि निश्चितम् ॥૧१॥
 इत्युक्तः स तथेत्याह मुनिस्तत्कार्येनैषुणः । प्रसन्नाश्च यभूवुस्ते
 भक्ताः पौरास्तदा नृप ! ॥૧२॥ स्नानयात्रायधि स्थित्वा तत्र ते मुनिना

સસય કરશો નહિ ॥૬॥ વળી હે હરે ! મહિરનિર્માણુ-ભગવત્પ્રતિષ્ઠા
 આદિક્રમા જે બીજી અપેક્ષિત ધનાદિક હશે તે પણ અમો સમર્પણ કરવા
 તૈયાર છીએ તો આ અમારા મનોરથને પરિપૂર્ણ કરવા આપ યોગ્ય છો
 ॥૭॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે તે હુબેરાદિ ભક્તોએ પ્રાર્થના કરેલા શ્રીહરિ
 પ્રસન્ન થઈને તેમના પ્રતિ બોલ્યા કે—હે ભક્તા ! તમારા મનોરથને અત્ય
 સારું હું કરીશ, એમા સસય કરશો નહિ કેમકે તમો મારા એકાતિક
 ભક્તો છો ભક્તમનોરથ પરિપૂરણ થકી બીજી મહત્તર કાર્ય મારે શુ છે ?
 કાંઈપણ નથી ॥૮॥ હે રાજન્ ! એમ તેમને કહીને પછી શ્રીહરિએ અક્ષરા
 નંદમુનિને એમ કહ્યું કે—હે મુને ! તમે તમારા મડળસાથે આ હુબેરાદિ
 ભક્તજનો સાથે વૃત્તાલય પુરપ્રતિ જવ ॥૯॥ હે નિષ્પાપ મુને ! ત્યા જઈને
 કૃષ્ણમહિર સર્વ થકી ઉત્તમ કરાવો, કેમકે તે વૃત્તાલય પુરની ચોમિર
 વર્તતો ચરોત્તર દેશ વૃદાવન જેવો મને પ્રિયતમ છે તે મહિર તૈયાર
 થશે એટલે હું ત્યાં આવીને શુભ મુહૂર્તમા રૂક્મિણીએ સહિત કૃષ્ણને
 નિશ્ચે પ્રતિષ્ઠાપન કરીશ ॥૧૦-૧૧॥ હે નૃપ ! એ રીતે શ્રીહરિએ કહ્યું
 એટલે તે મહિરનિર્માણના કાર્યમા નિપુણ એવા અક્ષરાનંદમુનિએ ‘જેમ
 આપ કહો છો તેમ હું કરીશ’ એમ ઉત્સાહથી કહ્યું તે સમયે વૃત્તાલય
 પુરવાસી તે હરિભક્તો હૃદયમા બહુ હર્ષ પામ્યા ॥૧૨॥ જ્યેષ્ઠમાસમા સૂર્યો
 દયસમયે વર્તતા જ્યેષ્ઠાનક્ષત્રમા કરવાનો જે સ્નાનયાત્રોત્સવ તે ઉત્સવપર્વત

सह । ततो जग्मुः स्वनगरमाज्ञप्ता हरिणाखिलाः ॥१३॥ पञ्चमेऽहनि
ते प्रापुः पुरं तदथ तं मुनिम् । सुस्थाने वासयामासुः पौराः पर्य-
चरंश्च तम् ॥१४॥ मन्दिरापेक्षितां भूमिं विशालां ते ततो मुदा ।
कृष्णार्पणं ददुः सर्वे हरिसम्प्रीणनोत्सुकाः ॥१५॥ आह्वय्य शिल्पिनो
दक्षान् स मुनिर्वेष्टपत्तनात् । मन्दिरं कारयामास विशालं च मनो-
हरम् ॥१६॥ तत्कार्ये निरता आसन् पौरास्तदनुवर्तिनः । वत्सरेण
सपादेन निष्पन्नं मन्दिरं त्वभूत् ॥१७॥ ततो देवप्रतिष्ठार्थमानेतुं
दुर्गपत्तनात् । हरिं पौरास्तु जूपाख्यं प्रैषयन्भक्तमुत्तमम् ॥१८॥
हरिश्चाथाक्षरानन्दं प्रैष्य वृत्तालयं नृप ! । सर्वोपनिषदः श्रोतुं
समाप्या उद्यतोऽभवत् ॥१९॥ आनयित्वा समाप्यास्ता रथयात्रा-

ते वृत्तालयवासी समस्त लज्जो त्याज्य रहिने, पछी लगवाननी आशा
भणता पोताना पुरप्रति जवा भाटे समउण ते मुनि साथे त्याथी नीकणीने
पायमे दिवसे वृत्तालयने भुषेथी पाय्या पागीने ते मुनिने तेमना
निवासने योग्य थावन स्थानभा उतारीने तेमनी ते सर्व लज्जो प्रीतिथी
परियर्या करवा लाय्या ॥१३-१४॥ ते पछी ते जधा हुमेरादि लज्जोये
भदिर करवाभा जेटली भूमिनी अपेक्षा हती तेहली (पर्याप्त) विशाण
भूमि महाहर्षथी श्रीकृष्णार्पण निश्चयपूर्वक ओक लगवत्प्रसन्नताइप परम
प्रयोजन सुद्धिथी आपी ॥१५॥ ते पछी अक्षरानन्दमुनिजे वटपत्तन थडी
भदिर करवाभा हुशण पुइषोत्तम भोतीराम हीरल विगेरे शिटिपओ
(सलाठो) ने ओलावीने तेमनी पासे विशाण मनोहर भदिर कराव्यु
॥१६॥ सर्व पुरवासी लज्जो मुनिनी आशाने अनुसारे वर्तता थका भदिर
करवाना कार्यभा निल तत्पर थया जेथी ते भदिर तो सवा वर्षभा
(पजर भासभा) तैयार थध गयु ॥१७॥ पछी पौरजनोये ते लगवानने
भदिरभा देवप्रतिष्ठा करवा भाटे दुर्गपत्तन थडी वडताव तेरी लाववा भाटे
जूपो नामना उत्तम लज्जने मोकल्यो ॥१८॥

हे नृप ! अक्षरानन्दमुनिने वृत्तालय ओकल्या पछी दुर्गपत्तनभा रहेला
लगवान् श्रीहरितो, सभाष्य (रामानुजवार्थना सिद्धांतने अनुसरनारा

દિને સ્વયમ્ । સમાપ્ત ઉત્સવે થોતું પ્રારરમ્મત્રિજાત્રમે ॥૨૦॥
 આશ્વિને શુક્લપક્ષેડસૌ કોજાગરદિને ચ તાઃ । સમાપ્ય તોપયામાસ
 મૂરિદ્રવ્યેણ વાચકમ્ ॥૨૧॥ બ્રાહ્મણાન્મોજયામાસ તદિને ચ સદ્-
 સ્તરાઃ । દક્ષિણાં ચ દદૌ તેમ્બ્યો નારાયણમુનિર્મુદા ॥૨૨॥ કાર્તિક-
 જ્ઞાનમારેમે તસ્મિન્નેવાહ્નિ સાનુગઃ । અન્નકૂટોત્સવં ચક્રે મહાન્તં
 તત્ર ચ પ્રભુઃ ॥૨૩॥ પરેડહિ જૂપ આગત્ય તં પ્રણમ્ય કૃતાઙ્ગલિઃ ।
 પ્રાહ વૃત્તાલયે સ્વામિન્મન્દિરં જાતમુત્તમમ્ ॥૨૪॥ તન્નાગત્ય પ્રતિષ્ઠાં
 ત્વં શ્રીકૃષ્ણસ્ય કુરુ પ્રભો ॥ ત્વદાગમં પ્રતીક્ષન્તે પૌરાઃ સર્વેડપિ
 માનવાઃ ॥૨૫॥ ઇતિ તદ્વચનં શ્રુત્વા ચક્રે જિગમિષાં હરિઃ । તતઃ
 કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાયાઃ પમચ્છ ગણકં ક્ષણમ્ ॥૨૬॥ ઝઞ્ઞસ્ય શુક્લદ્વાદશ્યાં

(લાઘ્યેસહિત) સર્વ ઉપનિષદોને સાંભળવા સાઙ્ગ તત્પર થયા ॥૨૬॥ પછી
 સલાહ્ય ઉપનિષદોનું પુસ્તક પદ્મનાભાનંદ સંન્યાસીપાસે લવરાવીને, ૨૪-
 યાત્રાને દિવસે ઉત્સવ સમાપ્ત થતાં, પોતાના આશ્રમમાં સાંભળવાનો
 સ્વયં સમારંભ કર્યો ॥૨૦॥ આશ્વિન પૂર્ણિમાએ સલાહ્ય ઉપનિષદ-
 શ્રવણને પરિસમાપ્ત કરીને, બહુ દ્રવ્યવડે વાચક વિપ્ર પ્રયાગજીતને પરિવૃત્ત
 કર્યા ॥૨૧॥ તે દિવસે નારાયણમુનિએ હબરોહબર બ્રાહ્મણો જમાડીને તેમને
 હર્ષથી બહુ દક્ષિણ આપી ॥૨૨॥ તેજ દિવસે ભગવાને અનુયાયી ભક્ત-
 જનોસાથે કાર્તિકજ્ઞાન કરવાનો આરંભ કર્યો. અને ત્યાં મોટો અન્નકૂટોત્સવ
 કર્યો ॥૨૩॥ તે થકી બીજે દિવસે વૃત્તાલય પુરવાસી ભક્તજનોએ મોકલેલો
 નૂપ નામનો દૂત આવીને તે ભગવાનને પ્રણામ કરીને બે હાથ ભેડીને
 વિનયથી બોલ્યો કે-હે સ્વામિન! વૃત્તાલયમાં ભગવાનનું મંદિર ઉત્તમ
 તૈયાર થઇ ગયું છે. તો હે પ્રભો! આપ ત્યાં પધારીને શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠા
 કરવાને યોગ્ય છો. વૃત્તાલય પુરવાસી સમસ્ત ભક્તજનો આપની આવ-
 વાની વાટ ભેધ રહ્યા છે ॥૨૪-૨૫॥ હે રાજન! આવું દૂતનું વચન સાંભ-
 ળીને શ્રીહરિએ વૃત્તાલય જવાની ઇચ્છા કરી. પછી ન્યોતિપી મયારામ-
 ભદ્રને કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાનું શુંલ સુદર્ત પુછ્યું ॥૨૬॥ તે ન્યોતિપીએ કાર્તિકશુકલ
 દ્વાદશીએ બતાવેલા ભગવત્પ્રતિષ્ઠા સુદર્તને નિશ્ચય કરીને, શ્રીહરિએ

દત્તસ્તેન ચ તત્ક્ષણઃ । તતઃ સ્વાન્ શ્વોઽસ્તિ ગન્તવ્યં સજ્જાઃ
 સ્યાતેત્યજિશ્વપત્ ॥૨૭॥ આહ્યાયોત્તમં ગ્રાહ સકુટુમ્બો ભવાનપિ ।
 વૃત્તાલયં સમાયાતુ નિર્ગન્તવ્યં શ્વ એવ ચ ॥૨૮॥ શ્વોઽસ્તિ શ્રાતૃ-
 દ્વિતીયાઽગૃહિભિર્ભગિનીગૃહે । મોક્તવ્યં ચ ધનં વાસઃ સ્વસ્ત્રે દેય-
 મિત્તિ સ્થિતિઃ ॥૨૯॥ યમો યમુનયાઽગ્રામ્મોજિતસ્તેન સાપિ ચ ।
 માનિતા ધનવત્સાધૈઃ પ્રવૃત્તૈષા તતો મુવિ ॥૩૦॥ ત્વં ચ સદ્ભવ એવ
 શ્વો મુક્ત્વા પાઞ્ચાલિકાગૃહે । ચતસૃમ્બોઽપિ સ્વસૃમ્બો વદ્યા
 વાસોઘનં પૃથક્ ॥૩૧॥ તતસ્તામિઃ સહૈવ ત્વં સજઃ સ્યાશ્ચ સમા-
 ર્યકઃ । ઇત્યુક્તઃ સ તથૈત્યુક્ત્વા તત્તથૈવાકરોહ્યપ ! ॥૩૨॥ પૂર્વાહ્ન

‘આવતી કાલેજ અહીંથી નીકળવાનું છે તો તમો સર્વ તૈયાર થાવ’ એમ
 પોતાના સર્વ સોમાદિ પાર્થદોને આજ્ઞા આપી ॥૨૭॥ પછી શ્રીહરિએ ઉત્તમ
 ભૂપને જોલાવીને કહ્યું કે-તમો પણ સકુટુમ્બ વૃત્તાલયપ્રતિ ભારી સાથે
 આવો આવતી કાલેજ અહીંથી નીકળવાનું છે ॥૨૮॥ આવતી કાલેતો શ્રાતૃ-
 દ્વિતીયા (ભાદ્રબીજ) છે, આ તિથિએ શ્રાતાએ ભગિનીના ભવનમાં ભોજન
 કરીને તે ભગિનીને ધન વસ્ત્ર યથાશક્તિ આપવું. એવી ગૃહસ્થ જનોની
 મર્યાદા છે ॥૨૯॥ કેમકે આ તિથિએ પૂર્વે યમુનાએ પોતાના ભાદ્ર યમને
 પોતાને ઘેર મિષ્ટાન્નથી જમાડ્યા હતા અને યમે બહેન યમુનાને પણ પોતાના
 ઘરમાં જમાડી હતી અને તેનો ધન વસ્ત્ર વિગેરેવડે સત્કાર કર્યો હતો,
 માટે ભૂમિમાં તે દિવસને આરબીને આ ‘શ્રાતૃદ્વિતીયા’ (ભાદ્રબીજ)
 એમ આ તિથિ પ્રસિદ્ધ થઈ છે તે ભવિષ્યપુરાણમાં-‘કાર્તિકે ગૃહપક્ષસ્ય
 દ્વિતીયાયાં મુષિષ્ઠિર’ । યમો યમુનયા પૂર્વે મોજિત સ્વગૃહેઽર્ચિત.’ ઇત્યા
 દિધી કહ્યું છે ॥૩૦॥ માટે તમે આવતી કાલે સંગવસમયેજ પાયાળી
 બહેનના ઘરમાં જમીને ચારેય બહેનોને પૃથક્ પૃથક્ વસ્ત્ર ધન આપીને,
 તે જ્યાં ભવિતા આદિક ચારેય બહેનો સાથે અને બાયાં સાથે તમે તૈયાર
 થાઓ હે નૃપ ! એમ ભગવાને કહેવા તે ઉત્તમરાત્ર ‘તથાસ્તુ’ એમ
 ભગવાનના વચનને આદરથી ચંદણ કરીને ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસારે
 સત્વર તૈયાર થઈ ગયા ॥૩૧-૩૨॥ પછી ભગવાન પણ કાર્તિકચુકલ

પવાથ દરિરામધ્યાહ્નત્રિક્યા નિજાઃ । કૃત્વા મુક્ત્વા દ્વિતીયાયાં
મધ્યાહ્ને નિર્યયૌ તતઃ ॥૩૩॥ મક્તગ્રામેષુ નિવસન્ પશ્ચમ્યાં પ્રાત-
રેવ સઃ । પ્રાપ વૃત્તાલયં સ્વામી હ્યારુઢઃ સસોદરઃ ॥૩૪॥ વાદિ-
પ્રનાદૈરભ્યેત્ય નીત ઉત્કૈર્નિજૈઃ પુરમ્ । સ્વાવાસં તુ દરિશ્ચક્રે રથ-
કારસ્ય વેદમનિ ॥૩૫॥ સોદરૌ સાન્વયૌ સ્વસ્ય સકુટુમ્બં તથોત્ત-
મમ્ । મુનીન્ પદ્માન્ પાર્પદાંશ્ચ યથાર્હમુદતારયત્ ॥૩૬॥ પૌરાઃ શુશ્રૂ-
પણં ચક્રુઃ સાનુગસ્ય હરેર્મુદા । તન્મન્દિરમુપાગત્ય સયંતોઽસૌઽવ્ય-
લોકયત્ ॥૩૭॥ સંલગ્નં શોભનં તત્ર પૂર્વાસ્યં મન્દિરપ્રયમ્ । મણ્ડપં
ધર્મશાલાં ચ દૃષ્ટ્વા તુષ્ટોઽભવદ્દરિઃ ॥૩૮॥ શિલ્પિમુષ્ણાય તર્હ્યેવ

દ્વિતીયાને દિવસે મધ્યાહ્નસુધીમાં પોતાને કરવાની આનસંધ્યાદિ સર્વ
ક્રિયાઓને પૂર્વાહમાંજ યથાવિધિ કરી પરવારીને, ધન્ધારામના ઘરમાં
જમીને, મધ્યાહ્નસમયે અશ્વ ઉપર બેસીને સપરિવાર સહોદરસહિત
દૂર્ગપુર થકી આલી નીકળ્યા. તે માર્ગમાં બક્રજનોનાં ગામોમાં રહેતા
રહેતા પચમીએ પ્રાતઃકાળેજ વૃત્તાલયને પામ્યા ॥૩૩-૩૪॥

બહુ ઉત્સાહવાળા પોતાના વૃત્તાલયપુરવાસી લક્ષ્મણનોએ સન્મુખ
આવીને વિવિધવાદિત્રનાદ અને જયધ્વનિપૂર્વક પ્રદર્શથી પુરમાં પધરાવેલા
લગવાન શ્રીહરિએ પોતાના લક્ષ્મણવાસલુ સુતારના ઘરમાં ઉતારો કર્યો
॥૩૫॥ પોતાના સપરિવાર સહોદરને તથા સકુટુંબ ઉત્તમ નૃપતિને તથા
સર્વ સાધુઓને તથા રતનજીઅમુખ પદ્માતિઓને અને સોમવર્માદિ અશ્વ-
વારોને યથાયોગ્ય પૃથક્પૃથક્ સ્થાનમાં શ્રીહરિએ ઉતાર્યા ॥૩૬॥
પછી અનુયાયિજનોએ સહિત શ્રીહરિની શુશ્રૂષા સર્વ પુરવાસી કુબેશદિ
લક્ષ્મણે પરા પ્રીતિથી કરવા લાગ્યા. આ શ્રીહરિએ આશ્વરાનદમુનિએ
કરાવેલા મંદિરને પામીને તેને ચારેતરફ ફરીને નિહાળીને જોયું ॥૩૭॥
તેમાં પૂર્વાભિમુખ દ્વારવાળાં શોભાયમાન ત્રણ મંદિરો (અદરના ત્રણ
ભાગ) પરસ્પર સંલગ્ન (મળેલાં) બેઠેને તથા મડપ (ઘુમટનો ભાગ)
અને ધર્મશાળાને બેઠેને બહુ પ્રસન્ન થયા ॥૩૮॥ તેજ સમયે શિલ્પિક-
ળાની કુશળતાથી પ્રસન્ન થએલા લગવાને મુખ્ય શિલ્પિ (સલાટ) પુર-

સોઽનર્થ્યં વાસતી દદૌ । પ્રશશંસાક્ષરનન્દં મક્તાન્નાગરિકાંસ્તથા
 ॥૩૯॥ ઉદુમ્બરપુરાદ્વિપ્રાન્ વૈદિકાન્વૈષ્ણવાંશ્ચ સઃ । હરિશર્મમુખાન્
 સઘો દૂતૈરાજૃહવન્નૃપ ! ॥૪૦॥ દેશાન્તરેભ્યસ્તન્નાઽઽયન્નરા નાર્યશ્ચ
 યૂથશઃ । મળ્ડલાનિ મુનીનાં ચ તદુત્સવદિદક્ષવઃ ॥૪૧॥ હરિર્વિધિ-
 જ્ઞવિપ્રોક્તાનુપહારાનસાધયત્ । સર્વાન્વિષ્ણુપ્રતિષ્ઠાહોંસ્તથા સર્પિઃ-
 સિતાદિકાન્ ॥૪૨॥ પ્રતિષ્ઠાવિધિવેત્તારો વિપ્રાઃ કુળં ચ મળ્ડ-
 પમ્ । પીઠાનિ દેવતાનાં ચ યથાશાસ્ત્રમકારયન્ ॥૪૩॥ વિધિં કૃષ્ણ-
 પ્રતિષ્ઠાયાઃ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વકમ્ । અકારયન્ હરિં વિપ્રા વાસરદ્વિ-
 તયેન જ્ઞે ॥૪૪॥ દ્વાદશ્યાં સ્થાપયામાસ મધ્યમે મન્દિરે હરિઃ ।
 રુક્ષિમળ્યા સહિતં કૃષ્ણં ચક્રે તસ્યાર્ચનં મહત્ ॥૪૫॥ તત ઉત્તરત-

પોત્તમને અમૂલ્ય વસ્ત્રો (શેલુ પાઘડી) આપ્યા અને તે કાર્ય કરાવનાર
 અક્ષરનંદમુનિની વિશેષપણે પ્રશંસા કરી તથા મદિર માટે શ્રદ્ધા ભક્તિ-
 પૂર્વક ભૂમિ દ્રવ્ય આપનારા પૌરભક્તોની પ્રશંસા કરી ॥૩૯॥ હે નૃપ !
 અનંતર શ્રીહરિએ ઉદુમ્બર (ઉમરેઠ) થકી હરિશર્મા પુરુષોત્તમ કૃપાશકર
 પ્રમુખ વૈદિક વૈષ્ણવ વિપ્રોને તત્ક્ષણ જ દૂતદ્વારા યોલાવ્યા ॥૪૦॥ તે
 સમયે તે પ્રતિષ્ઠોત્સવના દર્શન કરવા દેશાતર થકી મુનિજનો પોતપોતાના
 મડળો સાથે ત્યાં આવ્યા. તથા નરનારી હરિજનો હંબરોહંબર દેશાતર
 થકી ત્યાં આવ્યા ॥૪૧॥ ભગવાને કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાના ઉપકરણભૂત સમગ્ર
 સામગ્રી વિપ્રોના કબ્જા મુજબ તૈયાર કરાવી તથા ઘૂત સાકર ઘઉંનો લોટ
 આદિક લોજનસામગ્રી અપરિમિત તૈયાર કરાવી ॥૪૨॥ પ્રતિષ્ઠાવિધિમાં
 પ્રવીણ વિપ્રોએ યથાશાસ્ત્ર હુંક મડપ દેવતાપીઠ આદિક કરાવ્યું ॥૪૩॥ તે
 વિપ્રોએ કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાનો વિધિ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વક બે દિવસે કરીને શ્રીહ-
 રિપાસે કરાવ્યો ॥૪૪॥ સવત્ ૧૮૮૧ ના કાર્તિકમાસના શુક્ર પક્ષની
 દ્વાદશીતિથિએ મધ્યમ મદિરમાં રૂડિમણીરૂપ લક્ષ્મીએ સહિત એવા કૃષ્ણ
 (નારાયણ) બેમનુ અપર નામ છે) ભગવાનની પ્રતિષ્ઠાપના કરી. તે થકી
 ઉત્તર મદિરમાં ભક્તિ ધર્મે સહિત પોતાની ભૂતિની (વાસુદેવ) ભક્તોની
 પ્રીતિમાટે પ્રતિષ્ઠાપના કરી. મધ્યમદિરથકી દક્ષિણમદિરમાં રાધાસહિત

સ્તસ્માન્મન્દિરે મૂર્તિમાત્મનઃ । ઉપેતાં મક્તિઘર્માભ્યાં મક્તપ્રીત્યા
અતિષ્ઠિપત્ ॥૪૬॥ સમર્ચનં વિધાયાસ્તાસ્તતો દક્ષિણમન્દિરે । રાઘવા
સહિતં કૃષ્ણં સ્થાપયિત્વા સમાર્ચયત્ ॥૪૭॥ તદન્તિકેઽપિ સ સ્વસ્ય

શ્રીકૃષ્ણમૂર્તિની પ્રતિષ્ઠાપના કરી. તેતે મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કર્યા પછીજ પોતે
તે તે મૂર્તિઓની મહાપૂજા કરી. (શ્રીલક્ષ્મિધર્મની સમીપે પોતાની મૂર્તિ
સ્થાપવામાં શ્રીહરિનો આ અભિપ્રાય જણાય છે— સર્વત્ર સમગ્રઓમાં
લક્ષ્મિધર્મનું સાહચર્યે કહ્યું છે. તેઓ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિ પોતા વિના
ક્ષણભાગ પણ રહી શકતાં નથી. તેમના વિના પોતે પણ ક્ષણ રહી શકતા
નથી. માટે ‘જ્યાં લક્ષ્મિ ધર્મ છે ત્યાં હું છું અને જ્યાં હું છું ત્યાં તે લક્ષ્મિ
ધર્મ છે’ એમ જણાવીને પોતાના લક્ષ્મીને પ્રસન્ન કરવા, તેમની સમીપે
શ્રીકૃષ્ણ નામની પોતાની મૂર્તિનું સ્થાપન તેમણે કર્યું છે) ॥૪૫-૪૭॥
સત્તાંપતિ શ્રીહરિએ રાધાકૃષ્ણ મૂર્તિની સમીપમાં પણ રૂડાં લક્ષણોએ
લક્ષિત હોવાથી શુભ પોતાની મૂર્તિ (હરિકૃષ્ણ નામની) પોતાના
એકાંતિક લક્ષ્મીની પ્રસન્નતા માટે પ્રતિષ્ઠાપન કરી. પ્રતિષ્ઠાને અંતે સ્વયં
જ પૂજામાસ—પોતે પણ પુજાયા, એટલે જેમ લક્ષ્મી પ્રસન્ન થયા તેમ
પોતે પણ ‘મારા થઈ આ અન્ય સ્વરૂપ નથી, કિંતુ એકજ સ્વરૂપ છે’
એવા અનુધ્યાનથી પ્રસન્ન થયા. અથવા ‘નિજપ્રીત્યે પૂજામાસ’ એવો
અન્વય કરવો. પોતાના આત્માને પોતે પ્રસન્ન કરવા પોતે પોતાના આત્માની
પૂજા કરી. અર્થાત્ સ્વસ્વરૂપને પોતે પૂજીને પોતે ખુશી થયા, એવો અર્થ
દેવો. શ્રીવૃન્દાવનવિહારી નામના રાધાકૃષ્ણની અર્ચાસમીપે પોતાની અર્ચા
સ્થાપવામાં શ્રીહરિનો આ અભિપ્રાય જણાય છે—અશ્વરધામાધિપતિ, અનંત
અશ્વરમુક્તોએ ઉપાસના કરાવું છે ચરણકમળ જેમનું, રાધા રમાદિ
અનંત શક્તિઓએ પૂજવું છે પાદપદ્મ જેમનું, શ્રીદામાદિ પાર્વદોએ યથા-
સમય છત્ર ચામરાદિ મહારાજોપકરણોવડે પરિચર્યા કરાતા, સમસ્ત અવ-
તારોના એક કારણરૂપ, સદા દિવ્ય કિશોર વયમાં વર્તતા, રૂપને અનુરૂપ
અવયવવાળા, કાળ માયા મહાપુરુષાદિ અનંત મહાશક્તિઓના પ્રેરક,
સર્વાતરાત્મા પુરુષોત્તમ એવો જે હું તે મારે વરાહાદિ અનેક અવતારોની

મૂર્તિમસ્થાપયચ્છુમામ્ । નિજપ્રીત્યૈ તતસ્તાં ચ પૂજયામાસ સત્પતિઃ
 ॥૪૮॥ ગીતિકાનાં ચ વાદાનાં ઘોષસ્તત્ર મહાનમૂત્ । વેદઘોષેણ
 વિપ્રાણાં મિથ્રોઽસૌ વ્યાનશે દિશઃ ॥૪૯॥ મહાનીરાજનં કૃત્વા
 મૂર્તોસ્તાઃ સ પૃથક્ પૃથક્ । નિર્નિમેષસ્થિરાક્ષિભ્યાં પદયંસ્તસ્યૌ
 ઘટીદ્વયમ્ ॥૫૦॥ તદાર્ણી તા ચમુર્મૂપ ! મૂર્તયો મૂર્તિજસઃ । તા
 દૃષ્ટ્વા વિસ્યં પ્રાપુર્જનાઃ સર્વે તદીક્ષકાઃ ॥૫૧॥ પૂર્ણાહુતિં તતો હૃત્વા
 ઋત્વિગ્મ્યો દક્ષિણાં દદૌ । અન્યેભ્યઃશ્રાપિ વિપ્રેભ્યો ભૂયસીં ધર્મ-

અપેક્ષાએ વૃંદાવનવિહારી શ્રીકૃષ્ણમાં અતિશયિત પ્રીતિ વર્તે છે અને તેમને મારેવિષે ગાઢ અનુરાગ વર્તે છે, આ અર્થ આત્મીય જનોને જણાવા તેમની પ્રતિમાની પાસે પોતાની પ્રતિમાનું સ્થાપન કર્યું છે. આ અર્થ સ્પષ્ટપણે સુધાસિંધુમાં ૧૨૨ તરંગમાં કહ્યો છે. યદપિ કૃષ્ણમૂર્તિ પાણુ પોતાનીજ છે, માટે આથી તેમાં કશો વિશેષ નથી. તથાપિ સમગ્ર મનુષ્યોના નયનવિષમતાને પમાડેલુ આ જે નરનાથને અનુકરણ કરી રહ્યું છે તે પોતાની મૂર્તિ છે એમ આથી કહ્યું છે અને જે કૃષ્ણની મૂર્તિ છે તે તો અસાધારણ પોતાનુંજ ધામવિશેષમાં રહેલું રૂપ છે, માટે ‘કૃષ્ણની મૂર્તિ’ એમ પૃથક્પણે કહ્યું છે, અર્થાત્ એક ધામસ્થરૂપ અને એક ભૂમિસ્થરૂપની અભિન્નતા જણાવામાટે બન્નેની સાથે સ્થાપના કરી છે ॥૪૮॥ મહાપૂજનસમયે વૈદિક વિપ્રોનો વેદઘોષ વાજતાં વિવિધ મંગળ વાજત્રોના મહાઘોષની સાથે અને ભક્તજનોનાં મંગળગીતોના મહાધ્વનિની સાથે મિશ્રિત યદને દશ દિશામાં વ્યાપી ગયો હતો ॥૪૯॥ અનંતર ભગવાન્ પોતે મહાનીરાજન (આરતી) કરીને તે તે મૂર્તિઓને નિર્નિમેષ સ્થિર દૃષ્ટિથી જે ઘડીપર્યંત પૃથક્ પૃથક્ નિરીક્ષણ કરતા થકા ઉભા રહ્યા ॥૫૦॥ હે નૃપ ! તે સમયે ભગવાને આવિષ્કાર કરેલા દિવ્ય તેજવાળી તે મૂર્તિઓ સર્વથી વિશિષ્ટ હિવ્ય તેજથી વિરાજતી હતી. તે તેજેવિશેષનું સાન્નિધ્ય સર્વજનો જોઇને આશ્ચર્ય પામી ગયા ॥૫૧॥ ત્યાર પછી ધર્મજ્ઞ શ્રીહરિએ પૂર્ણાહુતિ કરીને ઋત્વિજોને દક્ષિણા નિયત (નક્કી કરેલી) અને બીજા શ્રાવણોને ષષ્ઠી દક્ષિણા દીધી ॥૫૨॥

વિદ્ધરિઃ ॥૫૨॥ ઉચ્ચાસનસ્થિતોઽથાઽઽહ જનાનૂર્ધ્વકદોઃ સ ચ ।
 ષ્ટપ્વન્તુ સર્વેઽપિ જનાઃ ! સાદરં વચનં મમ ॥૫૩॥ મધ્યમે મન્દિરે
 હોષ લક્ષ્મીનારાયણો મયા । સ્થાપિતોઽસ્તીતિ જાનીત દ્વારિકાધી-
 શ્વરઃ સ્વયમ્ ॥૫૪॥ દક્ષિણે મન્દિરે ત્વચ શ્રીકૃષ્ણો રાધયા સહ ।
 વૃન્દાવનવિહાર્યેષ મયા સુસ્થાપિતોઽસ્તિ હિ ॥૫૫॥ તદન્તિકે તુ મે
 મૂર્તિરસ્તિ સ્વીયપ્રસત્તયે । ધર્મભક્તિયુતા ચાસ્તિ મન્દિરે તૂત્તરે
 મમ ॥૫૬॥ લક્ષ્મીનારાયણાદીનાં સ્વરૂપાણાં તુ દર્શનમ્ । પ્રત્યહં યે
 કરિષ્યન્તિ તે મોક્ષ્યન્ત્યેવ સંસૃતેઃ ॥૫૭॥ પૌર્ણમાસ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં
 યે ચ પ્રામાન્તરાદપિ । एष्येपां દર્શનં ભક્તયા કરિષ્યન્ત્યગ્ર માનવાઃ
 ॥૫૮॥ સર્વે મનોરથાસ્તેષાં સિદ્ધિમેષ્યન્તિ નિશ્ચિતમ્ । શુભં તથે-

। તે ૫૪ી બગવાન ઉચ્ચા આસનમા (મથ ઉપર) બેસીને સર્વ જનોને
 સંબોધીને એક હાથ ઉચ્ચો કરીને એમ બોલ્યા કે—હે જનો ! તમો સર્વે
 આદર રાખીને આ માફ વચન સાંભળો જે આ મધ્યમ મંદિરમાં લક્ષ્મી-
 નારાયણુદેવ મેં સ્થાપન કર્યા છે તે આ સાક્ષાત્ શ્રીદ્વારિકાધીશ્વર જણુવા
 દક્ષિણમંદિરમાં રાધાએ સહિત સ્થાપન કરેલા જે આ છે તે વૃન્દાવનવિહારી
 શ્રીકૃષ્ણ જણુવા, આમના સ્વરૂપમા બેઠ નથી એકજ બગવાન કૃષ્ણ તે
 લક્ષ્મીના યોગથી લક્ષ્મીનારાયણ અને રાધાના યોગથી રાધાકૃષ્ણ વૃન્દાવન-
 વિહારરસિક કહેવાય છે ॥૫૩-૫૫॥ રાધાકૃષ્ણના સમીપમા જે આ મૂર્તિ
 સ્થાપન કરી છે તે સાક્ષાત્ મારીજ સાધુરક્ષણુ માટે પ્રકટતાને પ્રામેલાની
 મૂર્તિ છે, તે મારા એકાતિક ભક્તજનોના મનની પ્રસન્નતા માટે મેંજ જેમા
 સાન્નિધ્ય કયું છે એવી જણુવી ઉત્તર મંદિરમા ધર્મ ભક્તિ સાથે મારી
 મૂર્તિ મારા આવિર્ભાવના પ્રકારને જણુવા (ધર્મ ભક્તિથી પ્રકટ થયો છું
 એમ) સ્થાપન કરી છે ॥૫૬॥ તે આ લક્ષ્મીનારાયણુદિ સ્વરૂપોનું જેઓ
 પ્રતિદિન પ્રેમથી દર્શન નિયમથી કરશે તે જનો સસારબન્ધનથડી મુક્ત
 થઈજ જશે વળી જે જનો પ્રત્યેક પૂર્ણિમાએ આમાતર પુરાતર થકી
 પંચ શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક અહીં આવીને આ સ્વરૂપોનું દર્શન કરશે તેમના
 સર્વ મનોરથોની નિશ્ચે સિદ્ધિ થશે. એટલે, તેઓ આ લોકમાં ઇષ્ટિ

પ્સિતાં મુર્તિં પ્રાપ્સ્યન્ત્યેષાં પ્રસાદતઃ ॥૫૯॥ શ્રીકૃષ્ણસ્યાસ્ય પુરતો
જપં હોમં ચ યે જનાઃ । પુરશ્ચર્યાં કરિષ્યન્તિ તે પ્રાપ્સ્યન્તીપ્સિતં
ફલમ્ ॥૬૦॥ યસ્તુ શ્રીદ્વારિકાધીશો લક્ષ્મીનારાયણઃ સ હિ ।
મેદોઽથ નૈવ વિજ્ઞેયઃ સત્યં હિ વચનં મમ ॥૬૧॥ સંશયોઽનાપિ
યચ્ચિત્તે સમ્ભવેત્તમપિ સ્વયમ્ । ફાલેનાલ્પેન ભગવાનેપ યવાપને
પ્યતિ ॥૬૨॥ મુપત ઉવાચ—શ્ત્યુક્ત્વા સ જનાન્ ધાર્મિસ્તૂષ્ણીમા-
સીન્નરાધિપ ! । તેઽપિ સર્વે ધવસ્તસ્ય જગૃહુઃ શિરસા મુદા ॥૬૩॥
અમોજયદ્ધરિર્વિપ્રાંસ્તદ્દિનાત્પૂર્ણિમાધધિ । તેમ્યશ્ચ દક્ષિણાં પ્રાદા-
દ્વિદ્વદ્વયસ્તુ વિશેષતઃ ॥૬૪॥ સાધૂંશ્ચ તર્પયામાસ ભોજ્યૈર્નાનાવિધૈ-
રપિ । પ્રત્યહં સ્વયમેવાસૌ મુહુઃ સંપરિવેપયન્ ॥૬૫॥ કૃષ્ણસેવોત્સ-

મુખને પામીને પરલોકમાં નિ શ્રેયસને પણ એમના અનુગ્રહ થકી પામશે,
એમાં સશય નથી ॥૫૭-૫૮॥ જે જપ હોમ પુરશ્ચર્યા આદિક ક્રિયાઓ
કૃણસાધનપણે કરવાની શાઓમાં કહી છે તે આ શ્રીકૃષ્ણની સન્નિધિમાં
કરતા અતિશય વીર્યવાળી થઈને તે તે ક્રિયાઓને કરનારા જનોને વાંછિત
કૃણ જલદી સિદ્ધ કરી આપે છે ॥૬૦॥ જે શ્રીદ્વારિકાધીશ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ
છે તેજ આ લક્ષ્મીનારાયણ છે એમના સ્વરૂપમાં ભેદ નજ નાણુવો
જેઓ ભેદને માને છે તેતો અજ છે માફ આ વચન સત્યજ છે એમાં
સશય કરવો નહિ ॥૬૧॥ આ પરમ સત્યરૂપ એવા પણ મારા ચર્યનમાં
જેના ચિત્તવિષે સશય રહેતો હશે તેને પણ અત્પ કાળમાં ભગવાન-
સમસ્ત ઐશ્વર્યે સપન્ન આ સ્વય શ્રીલક્ષ્મીનારાયણજ નિવારણ કરશે ॥૬૨॥

મુપતનઙ્કપિ કહે છે—હે નરાધિપ ! આ પ્રકારે ધર્મપુત્ર શ્રીહરિ
જનોને કહીને મૌન રલા તે સર્વે જનોએ પણ તે આ ભગવાનનું વિચન
પરમાનંદથી પોતપોતાને મન્તકે ગ્રહણ કર્યું (શિર પ્રણામપૂર્વક સ્વીકાર
કર્યું) ॥૬૩॥ ભગવાન શ્રીહરિએ તે પ્રતિષ્ઠાદિવસને પ્રારબ્ધને પૂર્ણિમાપર્યંત
સર્વ વિપ્રોને જમાડ્યા અને તેમને દક્ષિણા આપી નિદાન વિપ્રોને તો
નિશેષપણે દક્ષિણા આપી ॥૬૪॥ અને સાધુઓને પણ નાનાવિધ ભોજ્યાન્ન
વડે પોતેજ પ્રેમોત્કર્ષથી વારેવારે પ્રતિદિન પિરસીને સતૃપ્સ કર્યા ॥૬૫॥

વાદીનાં વ્યવસ્થાં સ યથોચિતમ્ । વિધાય પ્રતિપદ્યેવ ચક્રે જિગ-
મિપાં તત ॥૬૬॥ નાથજિત્પ્રમુસામકાસ્તાવદ્વટપુરૈકસઃ । તમેત્ય
પ્રાર્થયામાસુર્નત્વા પ્રાજ્ઞલયઃ પ્રમુમ્ ॥૬૭॥ ભગવન્નગરેડ્સાકં
વહવો મતવાદિન* । વિવદન્તે શાસ્ત્રવાદેરસામિર્નૃપસંસદિ ॥૬૮॥
પ્રત્યક્ષભગવત્પ્રાપ્ત્યા શ્રેય આત્યન્તિકં ભવેત્ । હત્યસાકં મતં ત્વાપે-

ત્યારપછી ભગવાને તે મદિરમા પ્રતિદિન પ્રવર્તાવવાના શ્રીકૃષ્ણના નિત્યો
ત્સવો, નૈમિત્તિકોત્સવો આદિકની તથા સેવાક્રમની વ્યવસ્થા યથોચિત-
સપ્રદાયને અનુસારે કરીને, કાર્તિક કૃષ્ણ પ્રતિપદાએજ વૃત્તાલય પુરથકી
દુર્ગપુર જવાની ઈચ્છા કરી ॥૬૬॥

તે અવસરમા નાથજિત્પ્રમુખ વટપુરવાસી ભક્તજનોએ ત્યા આવીને
ભગવાનને પ્રણામ હરીને બે હાથ બેડીને પ્રાર્થનાપૂર્વક વિશાપના કરી કે-
હે ભગવન! અમારા નગરમા પડિતપણાના અભિમાનવાળા, વિવિધ
મતાવલખી બદુ જનો શાસ્ત્રાભ્યાસથી વાદમાનમા કુશળતાને પામીને કેવળ
વાદોવડે અમારી સાથે રાજસભામા વિવાદ કરેછે 'પ્રત્યક્ષ ભગવાનની
પ્રાપ્તિએ કરીને આત્યન્તિક શ્રેય થાય' આવો અમારો જે મત તેને તેઓ
આર્પ-અભિપ્રોક્ત વચનોવડે તેના અવળા અર્થો કરીને દૂષણ આપેછે
આ અભિપ્રાય છે-યમ નિયમ આસન પ્રાણાયામ અને પ્રત્યાહારની નિય
મથી જેમા અપેક્ષા છે અને ઉપનિષદગ્રન્થ પરોક્ષસ્વરૂપના પ્રણિધાન
(ચિત્તની એકાગ્રતા)રૂપ જે છે એવી જે ધારણા ધ્યાન સમાધિની સપત્તિ
તે અનેક પ્રમાદગર્ભિત (તેમા બહુ પ્રમાદો આવેછે) હોવાથી અને
અનેક જન્મના વ્યવધાનરૂપ અધિક કલેશવાળી (બહુ જન્મો સિદ્ધ થાય)
હોવાથી દુ સાધ્ય છે તે આ દુ સાધ્ય ધારણા-ધ્યાન-સમાધિની સપત્તિની
અપેક્ષાએ, કેવળ કૃપાએ કરીને સાધુજનોના પરિરક્ષણ માટે પૃથ્વીઉપર
પ્રકટ થએલા, ઉપનિષદપ્રતિપાદ્ય, વાત્સલ્ય સૌશીલ્ય ઔદાર્ય આદિક સકળ
કલ્યાણ ગુણના નિધિ તેજ પુરુષોત્તમ ભગવાનના ચરણનો જે સમાશ્રય તે
નિ શ્રેયસપ્રાપ્તિમા પરમ સાધન છે, આવો જે અમારો મત છે તેને
તેના સ્વરૂપને યથાર્થપણે નહિ જાણનારા તે વાદિઓ દૂષણ આપેછે માટે

ર્વચનૈર્દુપયન્તિ તે ॥૬૯॥ અત આર્પૈર્વચોભિસ્તત્પક્ષરાણ્ડનપાટવમ્ ।
 કશ્ચિન્મુનિં પુરેઽસ્માકં ત્વં પ્રેપયિતુમર્હસિ ॥૭૦॥ નાસ્માકં સંશયઃ
 કોઽપિ તદ્દ્યામ્યૈર્હદિ જાયતે । કિન્તુ તદ્દર્પશમનં સ્યાદિતીપ્સિત-
 મસ્તિ નઃ ॥૭૧॥ ઇતિ તૈઃ પ્રાર્થિતઃ સ્વામી તત્કાર્યૈકોદયમઃ સદા ।
 મુક્તાનન્દમુનિં પ્રોચે વિદ્વાંસં સ્વાગ્રતઃ સ્થિતમ્ ॥૭૨॥ યતૈર્વટપુરં
 ગચ્છ સહ ત્વં મુનિસત્તમ ! । તન્નાસ્તિ ધાર્મિકો રાજા સિંહજિ-
 ન્નીતિશાસ્ત્રવિત્ ॥૭૩॥ ન્યાય્યમેવ સ પક્ષં હિ ગ્રહીપ્યતિ ન ચેત-
 રમ્ । તસ્માદ્યાય્યૈ. શાસ્ત્રવાક્યૈર્દયા ઘાદિભ્ય ઉત્તરમ્ ॥૭૪॥ ધર્મો
 જયતિ નાધર્મં ઇત્યસ્તિ નિશ્ચયઃ સતતામ્ । અતસ્ત્વં ધર્મવિદ્ગચ્છ ધર્મ-
 સ્થાપય તત્ર ચ ॥૭૫॥ ઇત્યુક્તઃ સોઽતિહૃદ્દસ્તં પ્રણમ્યાઽઽહ પ્રમો-

તેમના વાદને સત્તર્કસહાયથી જોનો અર્થ યથાર્થ જાણ્યો હોય એવા આર્પ
 વચનોએ કરીને ખડન કરવા મહા સમર્થ હોય એવા કોઈ મુનિને અમારા
 પુરપ્રતિ આપ મોકલવાને યોગ્ય છે ॥૬૭-૭૦॥ અમારા સર્વેનો આજ
 મનોરથ છે કે-તે પડિતમાનીઓનો ચઢી ગએલો ગર્વ ઝટ ઉતરી જાય તે
 વાદિઓના વચનોથી અમારા હૃદયમાં તો કોઈ પણ સંશય થતો નથી
 અમે તો આપના ચઢી સદુપદેશ પામીને અત્યક્ષ લગવાનના યથાર્થસ્વ
 રૂપનો નિશ્ચય કરી રહ્યા છીએ ॥૭૧॥ હે રાજન્ ! એરીતે વટપત્તનવાસી
 હરિજનોએ પ્રાર્થના કરેલા લગવાન્ સ્વામિનારાયણે ધર્મનાજ એક પરિ
 રક્ષણ માટે અવતરીને તદેકકાર્યમાં સદા તત્પર હોવાથી પોતાની આગળ
 બેઠેલા વિદ્વદ્વર મુક્તાનન્દમુનિને કહ્યું કે-હે મહામુને ! આ લક્ષ્મીસાથે તમે
 સમઝળ વટપત્તન જાવ ત્યાં ધર્મકપરાયણ નીતિશાસ્ત્રનિપુણ સયાજી
 નામના રાજા વર્તે છે તે મહારાજા વાદમાં ન્યાયમુજળ પક્ષને ચહણ
 કરશે અન્યાયપક્ષને નહિ ચહણ કરે માટે ન્યાયનેજ અનુસરનારા,
 શાસ્ત્રક્રવિધયવાળા વાદોવડે તે વાદિઓને ઉત્તર આપજ્યો જેમાં ધર્મજ
 છે એજ પક્ષ જયને પામે છે, બીજે જયને પામતો નથી, એનો સત્પુર-
 પોનો નિશ્ચય પ્રસિદ્ધજ છે, માટે ધર્મતત્ત્વજ તમે ત્યાં જઈને ધર્મને
 સ્થાપન કરો ॥૭૨-૭૫॥ હે રાજન્ ! એરીતે તે શ્રીહરિએ કહ્યું એટલે

ડય દિ । તત્ર ગત્વા સ્થાપયામિ સદ્ધર્મ ત્વત્પ્રસાદતઃ ॥૭૬॥ હત્ય-
પત્ત્યા તે પ્રણમ્યાસૌ જગામ વટપત્તનમ્ । પૈરૈઃ સહ દ્વિતીયેડ્ધિ
પ્રાપ્ય તત્રાવસત્સુરમ્ ॥૭૭॥ હરિરથ નિજદર્શનાગતાન્સ્વાધિજનિ-
જદેશગમાય નૃન્વિસૃજ્ય । પ્રતિપદિ સહિતો નિજાનુયાતૈર્નૃપવર !
દુર્ગપુરં તતો જગામ ॥૭૮॥ इति श्रीसत्सत्त्रिजीवने नारायणचरित्रे धर्म-
शास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहारम्ये श्रीलक्ष्मीनारायणादिप्रतिष्ठानिरूपणनामा
सप्तविंशोऽध्यायः ॥૨૭॥

સુમત ઉવાચ—અથ તત્ર ઘસન્ પુર્યો નારાયણમુનિર્નૃપ ! । સર્વેષ્વ
કૃષ્ણસેવાયાઃ પ્રવૃત્તિં કર્તુમેહત ॥૧॥ લેટ્યાર્ચાશ્ચેત્તદા તુ સ્વાકુ-

મુક્તાનંદમુનિ બહુ હર્ષ પામીને તેમને પ્રણામ કરીને બોલ્યા કે—હે ભગવન્ !
હમણાંજ વડોદરપુર જઈને આપના પ્રસાદબળથી ત્યાંના વાદિઓને
વિજીતીને સદ્ધર્મને સંસ્થાપન કરીશ. હે રાજન્ ! એમ કહીને મુક્તાનંદ-
મુનિ શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને તેમની આજ્ઞા પામતાં નાથજીત્ આદિક વડો-
દરાના ભક્તજનો સાથે વટપુરપ્રતિ જવા નીકળ્યા તે બીજેજ દિવસે તે
પુરને પામીને ત્યાં સુખેથી રજા ॥૭૬-૭૭॥ હે નૃપવર ! મુક્તાનંદમુનિને
મોકલ્યા પછી ભગવાનતો પ્રતિષ્ઠોત્સવનાં દર્શન કરવા આવેલા પોતાના
ભક્તજનોને પોતપોતાને ગામે જવાની અનુજ્ઞા આપીને પોતે પ્રતિપદાએ
પોતાના અનુયાયી જનો સાથે વૃત્તાલય પુરથકી દુર્ગપુર પધાર્યા ॥૭૮॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહારમ્યે શ્રીલ-
ક્ષ્મીનારાયણાદિપ્રતિષ્ઠાનિરૂપણનામા સપ્તવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૭॥

અધ્યાય ૨૮ મો.

સુમતઃકપિ કહેછે—હે નૃપ ! તારપછી નારાયણમુનિએ દુર્ગપુરીમાં
રહીને કૃષ્ણઅર્ચાના અર્ચનનો પ્રવૃત્તિવિશેષ કરવાનો સંકલ્પ એવો કર્યો કે—

૧ આ અધ્યાયમા સર્વેષ્વ કૃષ્ણસેવાની વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરવા ઇચ્છતા ભગવાને
કરાવેલુ શ્રીકૃષ્ણની ચિત્રપ્રતિમારૂપ અર્ચાવિશેષનું વિધાન અને નંદરામાદિકને
દારિકાપુરપ્રેષણનું વિધાન વર્ણવ્યુ છે.

પ્ણસ્ય પ્રતિમાનવમ્ । ईक्षाचादिप्रवृत्तिर्वै कारयेय ततोऽत्र ताः ॥૨॥
 इत्थं विचार्य भक्तं स्वं नारायणजिदाह्वयम् । जीर्णदुर्गात्समानाद्य
 त्वष्टारं तमुवाच सः ॥૩॥ मूर्तिचित्रेऽतिदक्षोऽसि मयात्राऽऽकारि-
 तोऽस्यतः । कृष्णस्य प्रतिमामुद्रां कुरु त्वं मम चानघ ! ॥૪॥ इत्युक्तः
 स तथेत्याह निपुणो मूर्तिकर्मणि । चकार मुद्राद्वितयं दर्शनीयं
 मनोहरम् ॥૫॥ एका मुद्रा कृता तेन वृन्दावनविहारिणः । कृष्णस्य
 राधया जुष्टा तेन चोपाश्रितोत्तमा ॥૬॥ नारायणमुनेस्तस्य भक्तिध-
 र्मान्विताऽपरा । मुद्रा तेन कृता ते द्वे दृष्ट्वा तुष्टोऽभवद्धरिः ॥૭॥ नर-
 नारायणस्याथ मुद्रां हरिरर्चीकरत् । मासद्वयेन तेनैतत्कृतं मुद्रात्रयं
 नृप ! ॥૮॥ तस्मै ददौ ततः स्वामी विपुलं द्रयिणं तथा । चास्तांसि

અષ્ટ પ્રકારની પ્રતિમાઓમાં બે ચિત્રપ્રતિમા હોય તો લોકમાં પ્રતિજન
 કૃષ્ણના દર્શન પૂજનાદિકનું સૌકર્ય થાય, માટે ચિત્રઅર્ચાનોજ પૃથિવી
 ઉપર પ્રચાર કરાવવો ॥૧-૨॥ એવો સંકલ્પ કરીને ભગવાને નારાયણ
 નામના પોતાના ભક્ત સુધારને જુનાગઢથી હૃતદ્વારા જલદી બોલાવીને,
 આવેલા તેમના પ્રતિ કહ્યું કે-તમે ભગવન્મૂર્તિનું ચિત્ર કરવામાં બહુ
 ચતુર છો, એમ બહુને મેં અહીં તમને બોલાવ્યા છે. તો હે અનઘ !
 તમો કૃષ્ણ-શ્રીરાધિકાવૃદાવનવિહારી અને મારી પ્રતિમામુદ્રા (છાપ)
 કરો ॥૩-૪॥ હે રાજન્ ! એ રીતે શ્રીહરિએ કહ્યું એટલે મુદ્રામૂર્તિના
 નિર્માણમાં નિપુણ નારાયણજીભાઈએ ‘એમ કરીશ’ એમ કહીને દર્શનીય
 મનોહર બે મુદ્રામૂર્તિઓ (છાપો) કરી ॥૫॥ તેમાં એક વૃદાવનવિહારી
 કૃષ્ણની મુદ્રામૂર્તિ રાધાસહિત અને નારાયણમુનિસહિત ઉત્તમ કરી. ખીજી
 ભક્તિધર્મે સહિત તે નારાયણમુનિની મુદ્રામૂર્તિ કરી. નારાયણજીભાઈએ
 કરેલી તે બન્ને મુદ્રાઓને જોઈને ભગવાન બહુ હર્ષ પામ્યા ॥૬-૭॥ હે
 નૃપ ! ત્યારપછી ભગવાને નરનારાયણની મુદ્રામૂર્તિ કરાવી. તે આ ત્રણેય
 મુદ્રામૂર્તિઓ નારાયણજીભાઈએ બે માસમાત્રેયાર કરી હતી ॥૮॥ હે નૃપ !
 ત્યારપછી ભગવાને મૂર્તિકાર નારાયણજીતને બહુ દ્રવ્ય, અમૂલ્ય વસ્ત્રો
 અને કાંચનમય કડાં પારિતોષિક (ધન્યામ્) પણ આપ્યાં ॥૯॥ તે પછી

યદુમૂલ્યાનિ હૈમે ચ ચલયે નૃપ ! ॥૧॥ આધારાનન્દમુનિના તતસ્તા
મિરચિત્રયત્ । મુદ્રાભિઃ કાકુદેપ્તેવ પ્રતિમા સ સહસ્રશઃ ॥૧૦॥
રામપ્રતાપેન્દ્રારામો હરેરથ સહોદરો । યાવજ્જીવં સ્થાતુકામાવાસ્તાં
તસ્યૈવ સન્નિધૌ ॥૧૧॥ નન્દરામં ચ ગોપાલં જ્યેષ્ઠાવેતૌ સુતૌ તત ।
હર્યાક્ષયા પુરં ગન્તું સ્વીયમાદિશત । સ્મૃતૌ ॥૧૨॥ તદા તાનૂચતુ
સ્વીયૌ પિતરૌ પ્રતિ ભૂપતે ! । ગમિષ્યામો વયં કૃત્વા વસન્તોત્સ
વદર્શનમ્ ॥૧૩॥ પ્રાપ્તાથ માઘમાસસ્ય ધવલા પશ્ચમી તદા । હરિશ્ચ
કાર કૃષ્ણસ્ય વસન્તત્વેર્હર્મચનમ્ ॥૧૪॥ તત્ર દેશાન્તરેભ્યોઽસ્ય
ક્ષિપ્યા વાસન્તિકોત્સવે । ત્યાગિનો ગૃહિણશ્ચાપિ સમાજગમુશ્ચ
યોપિતઃ ॥૧૫॥ ઉપચારૈર્ધૃત્વિધૈઃ કેસરૈરન્નુકૈર્હરિ । શ્રીરાધાસ
હિતં કૃષ્ણં સમાનર્ચ યથાવિધિ ॥૧૬॥ મહાનિવેદનં કૃત્વા મહાની-

ભગવાને આધારાનન્દમુનિપાસે તે ત્રણ મૂર્તિમુદ્રાઓ (છાપો)એ કરીને
કાગળના કટકા ઉપર હાલરોહાલરે પ્રતિમાઓ છાપાવી (પછી તે પ્રતિ
માઓ પ્રતિલક્ષ્ય પોતે આપી) ॥૧૦॥ અનંતર શ્રીહરિના જે આ સહોદર
રામપ્રતાપજી તથા ઇન્દ્રારામજી હતા તેમણે ભગવાનની સન્નિધિમાળ
યાવજ્જીવ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો ॥૧૧॥ એટલે તેઓએ નંદરામ ગોપાલરામ
આ બે જ્યેષ્ઠ પુત્રોને શ્રીહરિની આરાધી પોતાના પુર અયોધ્યા પ્રતિ
જવાની આજ્ઞા કરી ॥૧૨॥ હે ભૂપતે ! તે સમયે તે બંને પુત્રોએ ‘સમી
પમા આવતા વસન્તોત્સવના દર્શન કરીને અમે જઈશું’ એમ પોતપોતાના
પિતાપ્રતિ કહ્યું ॥૧૩॥ અનંતર આવી પહોંચેલી માઘમાસના શુકલપક્ષની
પચમીએ શ્રીહરિએ વસન્તોત્સવના અગમ્ય શ્રીકૃષ્ણપૂજન યથાવિધિ કર્યું
(‘માઘાઘા પક્ષ વસન્તા ’) આ પાશ્વિક વચનને અનુસારે તે આ
માઘશુકલપચમી વસન્તપચમી બંનેની પણ વસન્ત-સતુના સંબંધથી નહિ)
॥૧૪॥ ત્યા દેશાંતર થકી વાસન્તિકોત્સવના દર્શન કરવા શ્રીહરિના શિષ્ય
ત્યાગિજનો અને ગૃહસ્થ નરનારી જનો શ્રદ્ધાથી આવ્યા ॥૧૫॥ તે ઉત્સવમા
શ્રીહરિએ ચંદન પુષ્પ આગ્રપુષ્પ (મોર) અળીર ગુલાબ આદિક અનેક
પ્રકારના ઉપચારોવડે અને કેસરીયા રંગથી રંગેલા નવીન સૂક્ષ્મ વસ્ત્રોવડે

રાજનં તત । નાનારદૈર્ગુલાલૈશ્ચ ચિત્રીઢ સ્થાશ્રિતેઃ સહ ॥૧૭॥
તર્પયિત્વા તત્. સર્વાન્મુનીન્વિપ્રાંશ્ચ ભૂરિશ્. । પ્રચુરાજ્યસિતેર્મો
જ્યેર્ધુમુજેઽથ સ્વયં હરિઃ ॥૧૮॥ અથાપરાહૈ તત્રાભૂત્સમા વિતત-
મણ્ડપે । ઉપાવિશન્મુનીન્દ્રોઽસૌ તત્ર સ્વામી મહાસને ॥૧૯॥ નિપે
દુક્તસ્ય પુરતસ્ત્યાગિનો નિર્મલાન્તર । વૈદિકા શાસ્ત્રિણો વિપ્રા
પુરાણજ્ઞાશ્ચ ભૂરિશ્ ॥૨૦॥ વૃહદ્વ્રતા ઘર્ષિનશ્ચ ગૃહિણશ્ચ સહસ્રશ્ ।
યથોચિતં નિપેદુક્તે વીક્ષમાણાસ્તદાનનમ્ ॥૨૧॥ અયોધ્યાવાસિન
સ્તસ્ય આદુભ્રાદુસુતાદયઃ । સમ્વન્ધિનો નિપેદુશ્ચ તદાસનસમી-
પતઃ ॥૨૨॥ તારાગણે પરિવૃતશ્ચન્દ્રમા ઇવ સ સ્વકૈઃ । યમૌ શિષ્યૈ
રભિવૃતસ્તત્ર સત્સદસીશ્વર ॥૨૩॥ અથાવલોકયન્ દૃષ્ટ્વા સ કાર

રમારાધાસહિત શ્રીકૃષ્ણની પૂજા યથાવિધિ કરી ॥૨૬॥ પછી મહાનિવેદન
અને મહાનીરાજન કરીને, પછીથી પોતાના ચરણના સમાશ્રિત મુનિઓ
સાથે રક્તપીતાદિ રંગથી સમિશ્રિત જળ અને ગુલાલવડે તે ઉત્સવના અગ-
ભૂત ક્રીડા કરી (૨૭ રમ્યા) ॥૨૭॥ ત્યારપછી સર્વ મુનિઓ બ્રાહ્મણો અને
પાર્થદાદિકને ધૃત સાકરમય બહુવિધ ભોજ્યાન્નવડે તૃપ્ત કરીને પછી સ્વય
શ્રીહરિ જ્ઞાતાના લવનમા જમ્યા ॥૨૮॥ અનંતર અપરાહસમયે શ્રીરામ
દેવના મહિર સમીપે વસતોત્સવ ખેલવા માટે કરાવેલા વિશાળ મડપમા
થએલી સભાને સમલકૃત કરતા મુનિપતિ શ્રીસહજનંદસ્વામી સમુબત
સિંહાસનમા સ્વય વિરાજમાન થયા ॥૨૯॥ તેમની આગળ તેમના ચરણ
નાજ એક સમાશ્રયવાળા, નિર્ભંજનવાળા સાધુઓ, બૃહદ્વ્રતધારી વાર્ધિઓ
તથા વેદ શાસ્ત્ર પુરાણના રહસ્યને બળુનારા બહુ નિદ્ધાન્ વિપ્રો અને
બીજા હંબરોહંબર ગૃહસ્થ લક્ષ્મણનો તેમના મુખકમળ સન્મુખજ એકાચ
દૃષ્ટિ રાખીને યથાયોગ્ય સભામા બેઠા જે અયોધ્યાવાસિઓ તેમના બ્રાતા
બ્રાતૃપુત્ર આદિક સખન્ધિઓ હતા તેપણ તે લગ્નવાનના સિંહાસનના
સમીપ પ્રવેશમા બેઠા ॥૨૦-૨૨॥ સર્વેશ્વર શ્રીહરિ તે શોભાયમાન સભામા
પોતાના શિષ્યમડળની સાથે ઓમેર વિદ્યાધને, તારાગણોથી વિદ્યાએવો ચંદ્ર
માજ જેમ એમ વિરાજતા હતા ॥૨૩॥ અનંતર સર્વ શાસ્ત્રરહસ્યને બળુતા

પ્યસુધાર્દ્રયા । મત્તાનાનન્દ્યદ્રુચે સર્વેશાસ્ત્રરહસ્યવિત્ ॥૨૪॥
 શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—ઔદ્ભવે સમ્પ્રદાયે ચે વૈષ્ણવા પુરુષા ભુવિ ।
 ભવેયુસ્તૈસ્તુ મો ભક્તા ! કાર્યે તીર્થનિવેષણમ્ ॥૨૫॥ પ્રાયશોભન
 વદ્ધકાસ્તીર્થપ્તેવ મિલન્તિ હિ । રામકૃષ્ણાદિમૂર્તિના દર્શન ચૈપુ
 જાયતે ॥૨૬॥ માર્કુંડેયેન ઘોમ્યેન લોમશપ્રમુખેસ્તથા । સેવ્યન્તે
 બ્રહ્મરૂપિમિસ્તીર્થાનિ પરમાદરાત્ ॥૨૭॥ રાજર્ષિમિર્ધર્મનિષ્ઠૈર્યુધિ
 ષ્ઠિરમુદૈરપિ । સેવિતાન્યથા ભૂયાસિ તીર્થાનિ પ્રીતયે હરે ॥૨૮॥
 અતોઽથ ભગવદ્ગત્તેમંચ્છિયૈ પુરુષે. સદા । મત્તયા તીર્થાનિ
 સેવ્યાનિ ગદ્ગાદીનિ સ્વશક્તિ ॥૨૯॥ જ્ઞાનં દાનં હરે પૂજાં વિપ્ર
 વૈષ્ણવતર્પણમ્ । તીર્થેષુ શત્તયા કુર્યુર્યે મુચ્યેરસ્તેઽશ્વિલેનસ ॥૩૦॥

તે ભગવાન તે સમયે જણામૃતરસથી બીની દૃષ્ટિવડે સલામા બેઠેલા સર્વ
 ભક્તજનોને નિહાળીને આનંદ આપતા થકા તેમના પ્રતિ બોલ્યા ॥૨૪॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—ભો ભક્તા ! તમો સાલળો જે અમારા
 ચરણના સમાશ્રયવાળા જનો આ ઉદ્ભવ સમ્પ્રદાયમાં વર્તે છે તેમણે સર્વેએ
 પૃથ્વીઉપર રહેલા તીર્થોનું સેવન કરવું (તીર્થયાત્રા કરવી) ॥૨૫॥ (તેમાં
 કારણ કહે છે) દેશવિશેષરૂપ અને જળવિશેષરૂપ જડ તે તીર્થોએ કરીને
 શુ ? એમ ન માનવું કેમકે બહુધાપણે ભગવદ્ભક્તોનો સમાગમ કે
 જે સમસ્ત શ્રેયના મૂળભૂત છે તે તીર્થોમાંજ મળેછે અને રામકૃષ્ણાદિ
 ભગવદ્વતારમૂર્તિઓના દર્શન તે તીર્થોમાંજ થાયછે અર્થાત્ મૂર્તિઓમાં પણ
 સદાચાર બતાવેછે) માર્કુંડેય ધૌમ્ય લોમશ પ્રમુખ બ્રહ્મર્ષિઓએ પરમ
 આદરથી તેતે તીર્થો સેવેલા છે ॥૨૭॥ તથા યુધિષ્ઠિરપ્રમુખ ધર્મકનિષ્ઠ
 રાજર્ષિઓએ પણ પૂર્વે બહુ તીર્થો હરિપ્રીત્યથા સેવેલા છે ॥૨૮॥ માર્કે
 મારા શિષ્ય ભગવદ્ભક્ત સર્વ જનોએ ભૂમિમાં ગગાદિ તીર્થો યથાશક્તિ
 આદરથી સદાય સેવવા (તીર્થયાત્રા કરવી) ॥૨૯॥ તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલા
 જનોએ તે તીર્થોમાં જ્ઞાન દાન ભગવત્પૂજન વૈષ્ણવ શ્રાદ્ધાણુસતર્પણ
 આદિક યથાશક્તિ કરવું, તેણે કરીને સર્વ પાપો ઘટી મુક્ત થાયછે ॥૩૦॥

તીર્થાનામપિ સર્વેષાં દેશેઽસિંસ્તીર્થમુત્તમમ્ । શ્રીદ્વારિકાપુરીસંજ્ઞં
વર્તતે વાચ્છિતાર્થદમ્ ॥૩૧॥ અત્ર શ્રીરુક્મિણીકાન્તો નિત્યમેવ હિ
વર્તતે । ત્વષ્ટા વિરચિતે રમ્યે કનકોત્તમમન્દિરે ॥૩૨॥ હૃત્વા યદુ-
કુલં યદ્દિ પ્રભાસેઽન્તર્દધેઽચ્યુતઃ । તદા કૃષ્ણાલયં ત્યક્ત્વા સમુ-
દ્રોઽઘ્રાવત્પુરીમ્ ॥૩૩॥ સંહૃત્ય સ્વકુલં તત્ર જનાદૃશ્યઃ સર્ગેશ્વરઃ ।
તન્નિજં મન્દિરં સઘઃ પ્રાપ્ત આસ્તે હિતાય નઃ ॥૩૪॥ અતો મુક્તિપુ-
રીમેતાં પુરીં દ્વારાવતીં વિદુઃ । નૈતાદૃશં પરં તીર્થં શ્રેયસ્કૃદ્ધિ-
કલૌ યુગે ॥૩૫॥ તદ્વાચ્ચાતઃ પ્રકર્તવ્યા ગૃહિમિસ્ત્યાગિમિસ્તથા ।
તત્રત્યશ્ચ વિધિઃ કાર્યઃ સ્વાધિકારાનુસારતઃ ॥૩૬॥ ગૃહસ્થાનાં
વિશેષેણ પુણ્યક્ષેત્રેષુ સદ્ધયઃ । કર્તવ્યો વિહિતો ભક્તાઃ । સતાં

તીર્થોમાં સર્વ થકી સમધિક શ્રીદ્વારિકાપુરી નામનું તીર્થ આ દેશમાં
વર્તેછે, કેમકે તે તીર્થ સમસ્ત વાંછિત અર્થને આપનાર છે ॥૩૧॥ આ
દ્વારિકાપુરીમાં સ્વયં વિશ્વકર્માએ વિરચેલા રમણીય કનકમય દિવ્ય
ભવનમાં શ્રીરુક્મિણીકાંત કૃષ્ણ નિત્ય સન્નિધિ પામી રહ્યા છે ॥૩૨॥
જ્યારે તે અચ્યુત-ત્રિકાળમાં પણ અખંડિત ઐશ્વર્યશાળી કૃષ્ણ ભગવાન
સર્વ યદુકુળને પ્રભાસમાં સંહરીને સ્વયં અતર્ધાન થયા ત્યારે સમુદ્રે
તે દ્વારાવતીપુરી તે શ્રીકૃષ્ણના દિવ્ય ભવન વિના બધી બોળી દીધી ॥૩૩॥
તે સર્વેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ભૂમિના ભારભૂત સર્વ પોતાના કુળને
પ્રભાસમાં સંહરીને તત્કાલ અંતર્ધાનમિપથી સ્વયં અદૃશ્ય દિવ્યરૂપ થઈને
તેજ દિવ્ય પોતાના ભવનને પામીને આપણા સર્વેના હિતાર્થે સદા સન્નિધિ
પામી રહ્યા છે. આ બધો અર્થ શ્રીમદ્ભાગવતમાં 'દ્વારિકાં હરિણા ત્યક્તાં'
ઇત્યાદિ વચનથી કહ્યો છે ॥૩૪॥ માટેજ આ દ્વારાવતી પુરીને મુક્તિ-
પુરી કહેછે. આ કલિયુગમાં આવું કલ્યાણકારક તીર્થ બીજુ કોઈ છેજ
નહિ ॥૩૫॥ માટે અમારા આશ્રિત ત્યાગિઓએ તથા ગૃહિઓએ અવશ્ય
દ્વારિકા તીર્થયાત્રા કરવી. અને તે તીર્થમાં જ્ઞે જ્ઞાનદાનાદિરૂપ તીર્થવિધિ
કરવાનો કહ્યો છે તે સર્વ યથાશક્તિ યથાધિકાર કરવો ॥૩૬॥ હે ભક્તાઃ !
ગૃહસ્થોએતો વિશેષપણે તીર્થોમાં સદ્ધવ્ય (ન્યાયોપાર્જીત વિત્તનો તીર્થાદિ-

શુશ્રૂષણં તથા ॥૩૭॥ હત્યુક્ત્યા સકલાન્મક્તાન્સદ્ગુરુઃ સ તતો
 નિજાન્ । સમ્યન્ધનશ્ચાલુલોકે કોસલાન્ ગન્તુમુચતાન્ ॥૩૮॥
 જ્યેષ્ઠૌ દ્વૌ ભ્રાતૃપુત્રૌ ચ માતુલેયમુવાચ સઃ । કૃત્વૈવ દ્વારિકાયાત્રાં
 યૂયં યાત સ્વકં પુરમ્ ॥૩૯॥ અવદ્યમેવ કર્તવ્યા યાત્રેષા તૂદ્ધવા-
 થિતૈઃ । કર્તવ્યં દર્શનં તત્ર શ્રીમતો દ્વારિકાપતેઃ ॥૪૦॥ સ્નાતવ્યં
 ગોમતીતોયે દાનં દેયં સ્વશક્તિઃ । કૃષ્ણાયુધૈઃ કારણીયં નિજવા-
 હ્નદ્રયાઙ્ગનમ્ ॥૪૧॥ તત્રત્યાગ્યાહ્મણાઃ સન્તો ભોજનીયાશ્ચ શક્તિઃ ।
 આજ્ઞાચાખ્યમિતિ શ્રુત્વા હરેસ્તેઽથ તમમુવન્ ॥૪૨॥ ગમિષ્યામો
 યયં સત્યં સ્વામિન્ ! દ્વાપયતીં પુરીમ્ । તૈથિકં ચ વિધિં તત્ર
 કરિષ્યામઃ સ્વશક્તિઃ ॥૪૩॥ કિન્તુ વિન્નો યયં નૈવ દૂરવેશાગતા
 હરે ! । તદ્દર્મં ચ નિવાસાર્હાન્ પથિ ગ્રામાન્ પુરાણિ વા ॥૪૪॥

કર્માં તીર્થદેવમહાપૂજા સાધુશ્રાદ્ધપૂર્વકપર્યં આદિક ખર્ચ) કરવો. તથા
 સાચા સાધુપુરુષોની શુશ્રૂષા કરવી ॥૩૭॥ હે રાજન્ ! જે રીતે દ્વારિકા-
 તીર્થયાત્રાનો મહિમા તે સઘળા ભક્તજનોને ઉપદેશીને, પછી સદ્ગુરુ
 શ્રીહરિએ કોસળ દેશપ્રતિ જવા માટે ઉઘમી થયેલા પોતાના સંબન્ધ-
 જનોને જોયા ॥૩૮॥ જોધને શ્રીહરિ મોટા અને શ્રાતૃપુત્ર નંદરામ ગોપાલ-
 રામ અને માતૃજપુત્ર માનસારામ પ્રતિ જોડ્યા હે—તમો દ્વારિકાયાત્રાને
 કરીનેજ તમારે પુરે જવ ॥૩૯॥ ઉદ્ધવમાર્ગમાં રહેલા જનોએ આ દ્વારિકા-
 યાત્રાતો અવશ્ય કરવીજ. તેમાં શ્રીમાન્-૩કિમણીસહિત દ્વારિકાધીશ
 શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન કરવું, ગોમતીમાં સ્નાન કરી યથાશક્તિ દાન દેવું. ત્યાં
 ભગવાનનાં તપાવેલાં શંખ ચક્રઆદિક આયુધોવડે પોતાના બે બાહુમાં
 અંકન કરાવવું, (છાપો લેવી) ત્યાંના શ્રાદ્ધણે અને સાધુઓને યથા-
 શક્તિ ભોજનથી તૃપ્ત કરવા. હે રાજન્ ! આવું ભગવાનનું આજ્ઞાવચન
 સાંભળીને પછી તે શ્રાતૃપુત્ર તેમના પ્રતિ જોડ્યા ॥૪૦-૪૨॥ હે સ્વામિન્ !
 અમે આપના આદેશથી દ્વારાવતી પુરી પ્રતિ જવા નિશ્ચે સમુત્સુક છીએ
 અને ત્યાં તૈથિક વિધિ યથાશક્તિ કરીશું. કિન્તુ હે હરે ! વિદેશવાસી
 અમે દ્વારિકાનો માર્ગ ભણતાજ નથી અને માર્ગમાં રહેવા યોગ્ય ગ્રામ કે

યદિ તદ્વિદ્ધવેત્તર્હિ સાકં તેન તવાજ્ઞયા । યાત્રાં વયં કુશલ્યલ્યાઃ
કર્તુમઘ્ય વ્રજેમ વૈ ॥૪૫॥ ઇતિ તદ્વાચ્યમાકર્ણ્ય સ સ્વામી સર્વેવિ-
ત્તદા । સદઃસ્થિતેષુ ભક્તેષુ તાદૃશં મુનિમૌહત ॥૪૬॥ સચ્ચિદાન-
ન્દનામાનમથ તં વીક્ષ્ય સોઽવ્રવીત્ । સમાધિનિષ્ઠં નિર્ભોકમાર્પભં
ભરતં યથા ॥૪૭॥ સાધો! ત્વં કૃષ્ણભક્તોઽસિ પૂજ્યોઽસીહ સતામપિ ।
પતન્માર્ગાલ્પમિશોઽસિ તદેતાન્ દ્વારિકાં નય ॥૪૮॥ અન્યેઽપિ
સન્તિ સન્તોઽપ્ર નૈકે યાત્રાં ચિકીર્ષવઃ । શીતકાલે વ્યતીતે તે
તત્રાયાસ્યન્તિ નિશ્ચિતમ્ ॥૪૯॥ અયોધ્યાવાસિભિઃ સાકં ગન્તુમઘ્ય
ત્વમર્હસિ । ઘત્સરેઽસ્મિન્ યત્ત ઇમે પ્રેપ્યાઃ સન્તિ નિજાન્ ગૃહાન્
॥૫૦॥ કૃત્વા શ્રીદ્વારિકાયાત્રાં કારયિત્વા ચ સત્વરમ્ । હૃદ્યાયાહિ
મહાબુદ્ધે ! ત્વમેતાન્ સુરયન્ પથિ ॥૫૧॥ યદેચ્છા વાસુદેવસ્ય

નગરને બાણુતાળ નથી, બે તેના માર્ગાદિકને બાણુનારા સહાયી ક્રોધ હોય
તો દ્વારિકાની યાત્રા કરવા હમણાજ અમો જઈએ ॥૪૩-૪૫॥ હે રાજન!
આવું નંદરામાદિકનું વચન સાંભળીને, તે સમયે સર્વજ્ઞ સર્વસ્વામી
શ્રીહરિએ સભામાં વર્તતા ભક્તોમધ્યે ‘આ કાર્યમાં કોણુ સમર્થ છે’ એમ
વિચારતા સચ્ચિદાનંદ નામના મુનિવરને નિશ્ચિત કયાં પછી તેમને સમાધિ
નિધાએ કરીને ઋષભદેવના પુત્ર જહલરત સદૃશ નિર્ભય બોધને લગવાને
એમ કહ્યું કે-॥૪૬-૪૭॥ હે સાધો! તમે કૃષ્ણભક્ત છો, માટે સતોએ
પણુ સંપૂર્ણ છો દ્વારિકાના માર્ગાદિકના તમો બાણુનારા છો માટે આ
નંદરામાદિકને દ્વારકા પ્રતિ લઈ બલ યદ્યપિ અહીં બીજા પણ બહુ સાધુઓ
દ્વારિકાયાત્રામાં ઉત્સાહવાળા વર્તે છે તથાપિ આ શીતકાળ યાત્રામાં પ્રતિ
ફળ છે, તો શીતસમય વ્યતીત થતા તે સર્વે યાત્રાને નિષ્ફે કરશે આ
અયોધ્યાવાસીઓને તો જલદી આજ વર્ષમાં પોતાના અયોધ્યાપુરપ્રતિ
મોકલવાના છે માટે તમે હમણાજ આ અયોધ્યાવાસિઓની સાથે દ્વારાવતી
પ્રત્યે જવાને યોગ્ય છો ॥૪૮-૫૦॥ તો તમો જલદી દ્વારિકાયાત્રા આ
નંદરામાદિકને કરાવતા અને માર્ગમાં ઉતારા આદિકની સાનુકૂળના સપા
દન કરવાવડે સુખી કરતા થકા ઝટ અહીં આવજો તમે શુદ્ધિમાન

ભવિષ્યતિ તદા મુને ! ! અહમપ્યાગમિપ્યામિ સાકમેતૈર્હિ સાધુભિઃ
 ॥૫૨॥ इत्युक्तः स महायोगी हरिणा तन्निदेशकृत् । वद्वाञ्छलि-
 पुटो नत्वा विनयेन तमूचिवान् ॥५३॥ આશાં તે પાલયિપ્યામિ
 यथोक्तां प्रीतये तव । पायेयादि गृहीत्वैव यान्तु सज्जा भवन्त्विमे
 ॥५४॥ इत्युक्तस्तेन स स्वामी मययामाभिधं द्विजम् । यात्रामुहूर्तमे-
 तेषां पदयेत्याह्वयतः स्थितम् ॥५५॥ તતઃ સ વ્રાહ્મણો ઘૃદ્ધો દીર્ઘ
 पञ्चाङ्गपत्रकम् । सद्यो निष्कासयामास शिरःस्थस्थूलवेष्टनात् ॥५६॥
 यात्रાહં તત્ર લક્ષ્મં સ દપ્પા ચંદ્રવલં તથા । મુહૂર્તોઽસ્તિ શુભઃ
 स्वामिन्नवम्यामित्युवाच तम् ॥५७॥ તતઃ શ્રીહરિણાદિષ્ટાઃ સ્વસ-

છો, જોથી હવે તમને અધિક કહેવાની જરૂર રહેતી નથી ॥૫૨॥ હે
 મુને ! વળી જ્યારે વાસુદેવની ઇચ્છા થશે ત્યારે અમે પણ આ મુનિજનો
 સાથે આવીશું ॥૫૨॥ હે રાજન્ ! એ રીતે શ્રીહરિએ કહેલા મહાयोगી
 સચ્ચિદાનંદમુનિ તેમની અનુજ્ઞાના અનુપાળનમાં અતિશય આદરવાળા
 થઈ એ હાથ જોડીને તેમને નમસ્કાર કરીને વિનયથી એમ બોલ્યા કે-હે
 ભગવન્ ! આપની આજ્ઞાને મસ્તકે મથણું કરીને આપની પ્રીતિમાટે યથો-
 ક્તરીતે પરિપાલન કરીશ. (યદ્યપિ આપે 'સાધુઓએ એકાકી વિચરવું
 નહિ' એમ નિષેધ કર્યો છે તેને અનુસારે હું પણ વર્તુણું, તથાપિ આ
 આપની આવશ્યકી આજ્ઞા અનુપાળવા એકલો પણ આપના સંબન્ધિઓ
 સાથે જઈશ) આ નંદરામાદિકતો ભાતુઆદિક લઈનેજ દ્વારિકાપુર જવા
 તૈયાર થાવ ॥૫૩-૫૪॥ હે રાજન્ ! એ રીતે સચ્ચિદાનંદ સાધુએ કહેલા
 ભગવાન્ શ્રીહરિએ પોતાની આગળજ મોકેલા મયારામભટ્ટને કહ્યું કે-હે
 વિપ્રવર ! આ નંદરામાદિકને યાત્રામુહૂર્તનું આનુકૂલ્ય જોઈ આપો ॥૫૫॥
 તે પછી ભગવાને આજ્ઞા કરેલા તે વૃદ્ધ વિપ્ર માથે રહેલી જળરી જડી
 ખાઘડીમાંથી લાંબુ પંચાંગપત્ર તત્ક્ષણ કાઢીને તેમાં જોઈને યાત્રાયોગ્ય
 લગ્નશુદ્ધિ અને ચંદ્રજળને ઝરોઝર વિચારીને બોલ્યા કે-હે સ્વામિન્ !
 માઘશુક્લ નવમીતિથિએ મુહૂર્ત ઉત્તમ શુભ છે ॥૫૬-૫૭॥ ત્યારપછી
 તે ભગવાને જવાની આજ્ઞા કરતાં સભામાં મોકેલા બધા ભક્તો તીર્થયાત્રા

સ્થાનં ચયુર્જનાઃ । શિરસાદાય તદ્વામ્યં સ્વયં સ્વાવાસમાગમત્ ॥૫૮॥
તતો ભગવતાજ્ઞતાસ્તે શુક્લનવમીદિને । સજ્ઞા વભૂવુસ્તં નત્વા
સ્મરન્તો દ્વારિકાપતિમ્ ॥૫૯॥ દત્ત્વા સ તેમ્યોઽપિ ધનં ચ વાહા-
નનાંસિ પદ્માંશ્ચ સહેતિપાણીન્ । પ્રસ્થાપયમાસ શુભે મુદ્ધર્તે તાન્
દ્વારિકાં ભૂમિપતે ! મુનીશઃ ॥૬૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે
ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે શૃતાલયમાહાત્મ્યે ચિત્રપ્રતિમાવિધાપનનંદરામાદિદ્વારિકા-
કાપ્રેષણનિરૂપણનામા અષ્ટાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૮॥

મુત્રત ઉવાચ—માર્ગે વ્રજન્તસ્ત્વરિતં તે કૃષ્ણેક્ષાસમુત્સુકાઃ । માઘ-
કૃષ્ણપ્રતિપદિ ગોમતીં પ્રતિપેદિરે ॥૧॥ ગુગ્ગુલ્યાલ્યાસ્તુ તત્રત્યા

કરવારૂપ તેમનું વચન મસ્તકે ચઢાવીને પોતપોતાને વાસસ્થાને ગયા અને
ભગવાન પણુ પોતાના વાસસ્થાને પધાર્યા ॥૫૮॥ તે પછી નવમીએ, ભગવાને
આજ્ઞા આપેલા નંદરામાદિક સંજ્ઞાન્ધિએ તેમને પ્રણામ કરીને દ્વારિકા-
ધીશનું સ્મરણ કરતા થકા યાત્રાભાટે તૈયાર થયા ॥૫૯॥ હે ભૂમિપતે !
સત્તાંપતિ શ્રીહરિએ તેમને યાત્રોપયોગી ધન આપીને, બેસવા માટે અશ્વો,
ભાર ભરવા માટે ગાડાં અને હસ્તમાં આયુધધારી પદાતિઓ, આ બધું
યાત્રાની અનુકૂળતા માટે આપીને શુભ મુદ્ધર્તમાં તેમને દ્વારિકાંપ્રતિ-
વિદાય કર્યા ॥૬૦॥ ઇતિશ્રી સત્સંગિશ્વરને...ચતુર્થપ્રકરણે શૃતા-
લયમાહાત્મ્યે ચિત્રપ્રતિમાવિધાપન-નંદરામાદિદ્વારિકાપ્રેષણનિરૂ-
પણનામા અષ્ટાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૮॥

૧ અધ્યાય ૨૬ મો.

મુત્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! તે આ નંદરામાદિક વિપ્રો ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન કરવાની ઉત્કટ ઉત્કઠાને લીધે ત્વરાથી માર્ગમાં ચાલતાં
માઘ માસના કૃષ્ણપક્ષની પડવાતિથિએ જુની દ્વારિકાને પામીને ત્યાં રહેલા

૧ આ અધ્યાયમાં આશવણ નામના ગામમાં તીર્થયાત્રાએ આવેલા જને
યકી ધનને તપમુદ્રાના શુદ્ધ (કર-જગત) પછે બળાત્ અપહરણ કરતા તીર્થ
વાસિઓનું નિર્દયપણું નિરૂપણ કર્યું છે.

ધનમાનપ્રિયા દ્વિજા । જ્ઞાન તત્ત્વદુર્નૈતાન્વિત્તગ્રહણમન્તરા ॥૨॥
 તદા તુ ગૃહિણો દત્ત્વા દ્રવ્યં તેભ્યસ્તદીપ્સિતમ્ । નન્દરામાદયશ્ચ
 કુર્ગોમત્યાં જ્ઞાનમાદરાત્ ॥૩॥ નિષ્કિન્નસ્ય તીર્થે સ્યાત્પ્રતિવન્ધો
 ન કુરચિત્ । હિતિ તે સચ્ચિદાનન્દમપૃષ્ઠા જ્ઞાનમાચરન્ ॥૪॥ સ
 ગોમતી પ્રાપ્ય મુનિવ્રજતિ સ્વ શને શને । કૃષ્ણક્રીડાસ્થાનવીક્ષા
 સ્મૃતતન્મૂર્તિલીનહત્ ॥૫॥ તં ત્યાગિરાજમપરિગ્રહમાત્મનિષ્ઠ યાન્ત
 ગજેન્દ્રમિવ વિસ્મૃતદેહભાવમ્ । નિષ્કિન્નનં મુનિમપિ ક્ષિતિદત્ત-
 પિણ્ડં ધ્વાજ્ઞા ર્થ ક્ષિતિપતેઽર્થિજના પ્રવયુઃ ॥૬॥ સકૃપ્યમાણવસ

ગોમતી નામના તીર્થને પામ્યા ॥૨॥ ત્યા જે તીર્થવાસી ગુગળી નામના
 શ્રાદ્ધલો ધનકલુષ્ઠ હતા તેમણે વિત્તચંદ્રુ વિના ગોમતીમાં જ્ઞાન કરવાનો
 અવકાશ નજ આપ્યો (જ્ઞાન કરતા અટકાવ્યા) ॥૨॥ તે સમયે નંદરામા-
 દિક વિપ્રોએ શૃદ્ધસ્થાશ્રમી હોવાથી દ્રવ્ય તેમની ધૃષ્ટિએ અનુસારે તેમને
 આપીને ગોમતીમાં જ્ઞાન આદરથી કર્યું ॥૩॥ 'નિષ્કિન્ન ત્યાગધર્મનિષ્ઠ
 સાધુઓ પાસેથી આ ધન લેવાનો આચાર કોઈ પણ તીર્થમાં જ્ઞાન માટે
 નજ હોય' એમ પોતાની મેળેજ પોતાના મનમાં તેઓ નિશ્ચય કરીને સચ્ચિ-
 દાનંદ સાધુને પુછ્યા વિનાજ (વિત્ત વિના એમને જ્ઞાન શી રીતે થશે ?
 આ શું કરશે ? એમ નહિ વિચારીનેજ) સ્વયં તે સર્વેએ જ્ઞાન કર્યું ॥૪॥
 તે આ મુનિ તો ગોમતીતીરને પામીને લગવાનું શ્રીકૃષ્ણના તે તે વિહાર
 સ્થાનોના દર્શન કરતા, એકદમ સ્મૃતિ માર્ગમાં ચડી આવેલી કૃષ્ણની
 દિવ્ય મૂર્તિમાં ત્રિવીન ચિત્તવૃત્તિવાળા, માટેજ શિથિલ દન્દિયોવાળા થતા
 મદમદગતિથી માર્ગમાં ચાલતા થયા (ગોમતીમાં જ્ઞાન કરવા તેના તીરમાં
 કરવા લાગ્યા) ॥૫॥ હે ક્ષિતિપતે ! તે આ પદાર્થમાનના પરિચયે રહિત,
 આત્મામાજ એક નિષ્ઠાવાળા, માટેજ અતરારામ હોવાથી બાહ્ય દૈદિકા
 દિકના અભિમાને રહિત, ગજેન્દ્રની પેઠે હતા ત્યાગિરાજ સચ્ચિદાનંદ સાધુને
 એમને ધન માગવાનાજ એકે સ્વભાવવાળા શ્રાદ્ધલો સિમુક જનો,
 ભૂતળ ઉપર મુદ્રેણ પિંડની ચોમેર કામડાઓજ જેમ અથવા તીર્થમાં શ્રાદ્ધ
 કરીને દર્ભચક્ર ઉપર પિંડાદિ પિંડને આરોપણ કરનારા પુરૂષની ચોમેર

નોડપિ યદા સ કિચ્છિન્ન ક્ષોભમાપ શિશુકૈસ્તરુણૈશ્ચ વૃદ્ધૈઃ । તં તર્હિ
કેચિદવિદન્ કપટોપધર્મમુન્મત્તમેવ કતિચિત્કતિચિન્ન મત્તમ્
॥૭॥ હિત્વા તં તે તતસ્તૂર્ણં સ્નાતોડયોધ્યાનિવાસિનઃ । તાન્ દૃષ્ટ્વાડ-
ભ્યાપતન્ દૂરાત્તૈર્થિકા દક્ષિણાર્થિનઃ ॥૮॥ અશક્તઃ સોડથ ચલિતું
નિપસાદ તદાધ્વનિ । અવસ્થાત્રયમુલ્લઘ્વ્ય સમાધિં વ્રહ્મણિ હ્રગાત્
॥૯॥ સ્નાત્વા તે કોસલા દત્ત્વા વિપ્રેભ્યો દક્ષિણાદિ ચ । સાધોસ્ત-
સ્થાન્તિકં તૂર્ણમાગત્ય દદ્દશુશ્ચ તમ્ ॥૧૦॥ સમાધિસ્થં તમાલક્ષ્ય
તત્સ્વરૂપવિદો હિ તે । ક્ષણં વિચિન્ત્ય તં માર્ગાદુત્તોહ્યાન્યત્ર સહ્યધુઃ

તીર્થના કાગડાળ જેમ એમ મુનિનીપણુ ચોમેર વીટાઈ વળ્યા ॥૬॥ તેમને
વીટાઈ વળીને તે બાળકો યુવાનો અને વૃદ્ધો સરખીજ રીતે ધનેકલુબ્ધ
હોવાથી ‘આપો આપો’ એમ ખીડા કરતા થકા વચ્ચને અહીંતહીં ખેંચવા મડી
પડ્યા. પોતાના વચ્ચને ચોમેર ખેંચાખેંચ કરે છે તથાપિ આ મુનિ જ્યારે
ઉચિત્ પણુ ક્ષોભને પામ્યા નહિ ત્યારે તેમને કોઈ અર્થાં જનોએ ‘આ કોઈ
કપટથી પાપંડ વેષધારી છે’ એમ જાણ્યા, તો કોઈ અર્થાં જનોએ ‘આ કોઈ
ઉન્મત્ત-રોગાદિકથી વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળો છે’ એમ જાણ્યા તો કોઈ અર્થિજ-
નોએ ‘આ કોઈ મત્ત-ગાંજો ભાંગ્ય આદિકથી વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળો છે’ એમ
જાણ્યા ॥૭॥ એમ જાણીને પછી તે તીર્થવાસિઓ તે મુનિને પડતા મુકીને
તે નંદરામાદિકને સ્નાન કરતા દૂરથી દેખીને દક્ષિણાની આશાથી તત્કાળ
પાસે આવીને વીટાઈ વળ્યા ॥૮॥ અનંતર સચ્ચિદાનંદમુનિ ચાલવા માટે
અશક્ત થતાં ગોમતી જવાના માર્ગમાં જ એસી ગયા. તેજ ક્ષણમાં જન્મ-
તાદિ ત્રણુ અવસ્થાઓને અતિક્રમ કરીને (અતીત) સમાધિલક્ષણવાળી
શ્રીકૃષ્ણાખ્ય પરબ્રહ્મસ્વરૂપમાં લીનતાને પામી ગયા ॥૯॥ તે નંદરામાદિક
વિપ્રો ગોમતીમાં સ્નાન કરી તે ગુગળીપ્રમુખ તીર્થવાસી યાચક જનોને
દક્ષિણાદિ આપીને, તત્કાળ તે સાધુની સમીપે આવ્યા. તેમને તેવા જોઈને
ક્ષણુ વિચાર કરીને તેમના સ્વરૂપને જાણતા તેઓ ‘તે આ મુનિ હમણાં
સમાધિને પામેલા વર્તે છે’ એમ વિનિશ્ચય કરીને, ‘એમની માર્ગમાં સ્થિતિ
ઉચિત નથી’ એમ માનીને તેમને ત્યાંથી ઉપાડીને અન્યત્ર સ્થાપન કર્યા

॥૧૧॥ ગોપાલો નન્દરામારયં આતરં તમથાવ્રવીત્ । અતઃ પરં કિં
 વિવેચમસ્મામિસ્તીર્યચારિભિઃ ॥૧૨॥ તદા તુ માનસારામઃ પ્રાહૈનં
 સાધુમધ્વનિ । વયં કથં નુ નૈષ્યામો હિત્વા ગચ્છેમ વા કથમ્
 ॥૧૩॥ તસ્માદિહૈવ સ્થાતવ્યમસ્માભિરિતિ ભાતિ મે । ગોપાલસ્તં
 તદા પ્રાહ સાધુમેનમવૈમ્યહમ્ ॥૧૪॥ મહાન્સમાધિનિષ્ઠોઽયં સ્થિતિ
 રસ્યાસ્તિ ભૂયસી । કચિદિનાનાં નિતયં પશ્ચકં દશકં ચ વા ॥૧૫॥
 સમાધૌ તિષ્ઠતિ ક્વાપિ દિનાનિ દશ પશ્ચ ચ । રથં સમાધેર્નિયમો
 નાસ્ત્યસ્યેત્યેવ વેદ્યહમ્ ॥૧૬॥ નન્દરામસ્તદોવાચ યારાં કૃત્વા વયં
 દ્રુતમ્ । અષ્ટમિર્નવમિર્વાઽન્ત્ર હ્યાયાસ્યામઃ પુનર્દિનેઃ ॥૧૭॥ તીર્થેષુ
 નાસ્તિ સાધૂનાં ચિન્તા કુપ્રાપિ ભૂતલે । તીર્થમેવ ગૃહં યસ્માત્તેષા

॥૧૦-૧૧॥ અનંતર ગોપાળરામ તે નંદરામ નામના બ્રાતા પ્રતિ બોલ્યા
 કે-આ સાધુ સમાધિને પામ્યા છે તે આરે સમાધિ થકી ઉઠશે, એતો
 અનિશ્ચિત છે, તો અત પર તીર્થયાત્રામા પ્રવર્તેલા આપણે શુ કરવું ? ॥૧૨॥
 તે સમયે શ્રીહરિના મામાના પુત્ર માનસારામ વૃદ્ધ હોવાથી પુત્ર્યા વિના
 પણ બોલ્યા કે-આપણે માર્ગમા આવા આ સાધુને સાથે શી રીતે લઈ જઈ
 શકીશું ? અથવા અહીં એમને પડ્યા મુશ્કેલીને પણ આપણાથી કેમ જવાય ?
 એમને પડ્યા મુશ્કેલીને જવું તે ઉચિત નથી, માટે આ સમાધિમાથી ઉઠે ત્યા
 મુશ્કેલી અહીંજ આપણે રહેવું એમ મને જણાય છે હે રાજન્ ! તે સમયે
 ગોપાળરામ માનસારામ પ્રતિ બોલ્યા કે-આ સાધુનો મહિમા તું જાણે છું,
 આ તો મહાન્ છે, સમાધિમા એમની સ્થિતિ બહુ આશ્ચર્ય છે, આ સાધુ
 આરેક ત્રણ દિવસપર્યંત, તો આરેક પચ્ચદિનપર્યંત તો કદાચિત્ દશદિન
 પર્યંત, તો કદાચિત્ પચ્ચદિવસપર્યંત સમાધિસપત્ન રહેછે (તેમાથી
 ઉઠે નહિ) ॥૧૩-૧૫॥ તો એરીને એમને સમાધિસ્થિતિ થકી બહાર
 આવવાના દિવસનો નિયમ છેજ નહિ એમના આ મહિમાને તું જાણે છું
 ॥૧૬॥ તે અવસરે નંદરામ બોલ્યા કે-તે એમજ હોય તો આપણે યાત્રા
 કરીને આકે કે નવ દિવસમા વહેવા અહીં પાછા આવતા ગઈશું માધુ
 એને તીર્થોમા કે ભૂતળમા આરેય પણ કાઈ પણ સયસ્થાન નથી, કેમકે

પ્રાહુઃ પુરાતનાઃ ॥૧૮॥ इति तद्वाग्न्यमाकर्ण्य तथेत्युक्त्वा च
 तावुभौ । उपित्वा तद्दिने तत्र परेषु प्रययुस्ततઃ ॥૧૯॥ ધનમારા
 વળગ્રામે દત્ત્વા તે તત્સમુદ્રિકાઃ । ગૃહીત્વા પ્રયયુઃ શીઘ્રં શક્તોદ્ધારં
 હરે. પ્રિયમ્ ॥૨૦॥ તેર્થિકેભ્યો ધનં દત્ત્વા તત્ર શ્રીદ્વારિકાપતે' ।
 ચક્રુસ્તે દર્શનં ભક્ત્યા તત્પૂજાં ચ સ્વશક્તિતઃ ॥૨૧॥ સ્વવિત્તસ્યાનુ
 સારેણ તૈર્થિકં સકલં વિધિમ્ । કુર્વન્તો ન્યવસંસ્તત્ર તે દિનાનાં
 તુ પશ્ચકમ્ ॥૨૨॥ તતસ્તમેવ હૃદયે ચિન્તયન્તો દિવાનિશમ્ ।
 સન્તં તૂર્ણમુપાજગ્મુર્ગોમર્તીં કોસલઙ્ગિજા. ॥૨૩॥ અથાસૌ સચ્ચિદા
 નન્દો મુનિઃ કોસલચાસિપુ । શક્તોદ્ધાર ગતેષ્વેષ તદ્દિને વ્યુત્થિ
 તોઽભવત્ ॥૨૪॥ વિદિત્વા તાન્ ગતાન્સર્વાન્ ગોમર્તીં સ્નાતુમભ્ય-

તેઓને 'તૈર્થ એન્ ગૃહ છે' એમ પૂર્વના વિષુદ્ધો કહેછે ॥૧૭-૧૮॥ હે
 રાજન્ ! આતુ નંદરામનુ વચન સુણીને તે બન્ને ગોપાળરામ માનસારામ
 'તારે એમજ કરીએ' એમ કહીને તે દિવસે ત્યાજ રહીને બીજે દિવસે
 ત્યાથી ત્રણેય જણા ચાલી નીકળ્યા ॥૧૯॥ ચાલી નીકળેલા તેઓ આરાવાણ
 ગામને પામીને ત્યા ધન આપીને તમસુદ્રા લલને, લગવાનને પ્રિય શખો
 દ્વાર (સમુદ્રની ખાડી ઉતરીને) ગયા ॥૨૦॥ ત્યા તીર્થવાસી વિગ્રોને તેઓ
 એ વિત્ત આપીને શ્રીદ્વારિકાપતિનુ દર્શન લક્ષિતથી કર્યુ અને તેમની મહા
 પૂજા યથાશક્તિ કરી ॥૨૧॥ તેઓ યથાધન તીર્થોચિત સર્વ વિધિ કરતા
 થકા શખોદ્ધારમા પાંચ દિવસ રહ્યા ॥૨૨॥ તે પછી તે મુનિનુજ અહર્નિશ
 હૃદયમા ચિંતવન 'કેવી સ્થિતિ થઈ હશે એમ' કરતા તે અયોધ્યાવાસી
 વિગ્રો તીર્થવિધિ સમાપ્ત થતા જલદી ત્યાથી નીકળીને ગોમતી પ્રતિ આવ્યા
 ॥૨૩॥ (હવે મુનિનુ વૃત્તાત કહેછે) સમાધિને પામેલા સચ્ચિદાનન્દમુનિ
 તો અયોધ્યાવાસી વિગ્રો જે દિવસે શખોદ્ધાર ગયા તે દિવસેજ સમાપ્તિ
 માથી બહાર આવ્યા ॥૨૪॥ બહાર આવેલા મુનિ તે સર્વ નંદરામાદિકને
 શખોદ્ધાર (બેટ) ગએલા જાણીને, પોને સ્નાન કરવા ગોમતીતીરે ગયા,
 પણ ત્યા રહેલા ગુજળી દ્વિભેએ તો આ મુનિને સ્નાન માટે ગોમતીમા
 અવકાશ નજ આપ્યો કારણ કે તેમને અર્કિચન આ મુનિ થઈ કશુ ધન

ગાત્ । સ્નાતું ન દત્તં તત્રત્યૈર્દ્રવ્યાભાવાદ્વિજાદિભિઃ ॥૨૫॥ અધનં
 ચાસ્પૃશન્તં સ્ત્રીઃ સ્વામિશિષ્યમવેત્ય તમ્ । કોઽપ્યન્નમપિ ન પ્રાદા
 દીર્પ્યયા તૈર્થિકઃ પુમાન્ ॥૨૬॥ અનાદતશરીરસ્થ પ્રત્યગ્વૃત્તિરસા
 વપિ । આહારાર્થં મુનિર્નાચં તત્રાયાચત કચ્ચન ॥૨૭॥ તત્. સ ગોમ-
 તીતીરે દિનત્રયમુપોપિતઃ । તસ્યૌ તથાપિ ન સ્નાતું દત્તં તૈર્નિર્દયા
 ત્મભિઃ ॥૨૮॥ તતઃ સ પ્રયયૌ જ્ઞાનન્ હરેરિચ્છાં હિ તાદૃશીમ્ ।
 જિતમ્નોધો જિતાહાર. પ્રાપદારાવણં શૃપ ! ॥૨૯॥ તત્તમુદ્રાસયે તત્ર
 સમન્તાધિર્ધનાજ્ઞનાન્ । ક્ષુધાર્તાન્ રચતો વીક્ષ્ય તન્નામાન્વર્થમપ્ય-

મળ્યું નહિ ધનલુપ્ધો શુ ન કહે ? સર્વ અકાર્યને કરે ॥૨૫॥ તે મુનિને
 સ્ત્રી દ્રવ્યના પ્રસંગથી અત્યત વિમુખ હોવાથી 'આ સ્વામિનારાયણુનો શિષ્ય
 સાધુ છે' એમ જાણતા અસૂયાને લીધે તે તીર્થવાસી વિપ્રાદિક ક્રોધએ પણ
 તેમને અજમાત્ર પણ નજ આપ્યું તે આ તીર્થવાસીઓ તો ખરેખર શોચ
 નીયજ છે, જેમને પરોત્કર્ષમા અસૂયા વર્તે છે, તેમા પણ લોકાનુચલ માટે
 અવતરેલા લભવાન્ સ્વામી નારાયણુના દિવ્ય કૈશ્વર્થમા અલ્પસૂયા વર્તે છે,
 આસુરોની આવીજ પ્રકૃતિ હોય છે અસુરોજ ઘણું કરીને તીર્થનુ ગૌરવ
 ખડન કરવા વિપ્રાદિભિપથી આર્વિર્ભવે છે ॥૨૬॥ જ્યારે ક્રોધએ પણ અત્ર
 આપ્યું નહિ ત્યારે આ પણ મુનિવર સદા બ્રહ્મનિષ્ઠ હોવાથી અતર સન્મુખ
 વૃત્તિ રાખતા, ક્ષુધાપિપાસાદિ બાહ્ય શારીર વૃત્તિનો અનાદર કરીને દેહધાર
 ણમાત્રમા ઉપયોગમા આવતા અન્નને પણ કોઈ પણ જન થકી નહિ માગ
 વાથી ત્રણ દિવસ ઉપવામી રહીને, તેજ ગોમતીતીરમા સ્નાન કરવા બેઠા
 તથાપિ તે નિર્દય દ્વંદ્વના તૌર્થિકોએ અતે સ્નાન કરવાનો અવકાશ નજ
 આપ્યો તો પણ તે નિર્દયોવિષે દોષને લેશપણ નહિ ચિંતવન કરતા થકા
 'શ્રીહરિની ઈચ્છાજ આવી છે' એમ માનીને આ છતક્રોધ છતાહાર મુનિ
 ત્યાથી ચાલી નીકળીને આરાવણુ માંને પામ્યા ॥૨૭-૨૮॥ ત્યા તત્તમુદ્રા
 લેવા માટે ભેગા થએલા, અક્રિયન, (જેમની પાસે કાઈ પણ નથી) માટે
 તત્તમુદ્રા આપનારા ધનલુપ્ધીને ધન આપવા અમમર્થ, માટેજ તત્તય-
 કાકનને નહિ પામેલા, ક્ષુધાતર, પણ અન્નને નહિ પામેલા, માટેજ ક્ષુધા-

વૈત્ ॥૩૦॥ દ્યહોપવાસાન્કતિચિત્સ તત્ર દ્યહોપવાસાન્કતિચિચ
પુંસઃ । કાંશ્ચિચ પશ્ચાદ્નિરત્તદેહાનપદ્યદેકાન્પદહોપવાસાન્ ॥૩૧॥
વૃદ્ધાંશ્ચ ચાલાન્ રુદતશ્ચ દીનાન્ શ્રુત્ક્ષામતુન્દાંશ્ચ વિવર્ણવક્ત્રાન્ ।
સ્ત્રીશ્ચ શ્રુધા પૃષ્ઠવિલગ્નતુન્દાઃ શ્વાસાવશેષાઃ પતિતા વિચેષ્ટાઃ ॥૩૨॥
માર્ગે વને તસ્કરલુષ્ટિતસ્યાન્ શ્રુત્ક્ષીણદેહાન્કતિચિચ વિપ્રાન્ ।
સાધુંશ્ચ વિત્તાતય આર્યમાનાન્ સ તત્તમુદ્રાધિકૃતૈર્લુલોકે ॥૩૩॥
ઉપોપણાસ્પૃષ્ઠવિલમ્બિવાચઃ પ્રકુર્વંતોઽલં શપથાંશ્ચ ભૂયઃ । સ

બાધા નહિ સહન થવાથી બહુ રોદન કરતા એવા જનોને બેઠેને આ
મુનિએ તે સ્થાનનું 'આરાવણ' એવું નામ પણ સાર્થક બણ્યું (આ-સમ-
ન્તાત્-સઘળે ઠેકાણે રાત્રણ-જનોનું આક્રંદન અધિક જેમાં છે, આવા
યોગાર્થથી સાર્થક નામ બણ્યું) ॥૩૦॥ (મુનિએ બેએલા જનોને વિશે-
ષણ આપીને તે સ્થાનનું આરાવણપણું સ્પષ્ટ કરી આપેછે) ત્યાં અન્ન
નહિ મળવાથી અને તત્તમુદ્રા નહિ મળવાથી કેટલાકને એક દિવસના ઉપ-
વાસી, તો કેટલાકને બે દિવસના ઉપવાસી, તો કોઈકને ત્રણ દિવસના
ઉપવાસી, તો કેટલાકને પાંચ દિનના ઉપવાસી, તો કોઈકને છ દિવસના
ઉપવાસી દીનદીન જનોને આ મુનિએ બોલા ॥૩૧॥ વળી રડતા બાળકો
અને દીન વૃદ્ધોને ક્ષુધાવડે આતુર, કૃશ, માટેજ કૃશ ઉદરવાળા અને
સ્થાનમુખવાળા બોલા. વળી ત્યાં સ્ત્રિયોને ખાવાનું નહિ મળવાથી પૃષ્ઠભા-
ગસાથે હાડાં ચોટી ગયાં છે પેટ જેમનાં, માટેજ શ્વાસજ એક અવશેષ
જેમાં રહ્યો છે, ભૂતળઉપર કરપાદાદિકની ચેષ્ટાએ રહિત થઈ શખવત્
છતાપાટ પડી રહેલી એવીને મુનિએ બોલ ॥૩૨॥ વળી વનમાં કે માર્ગમાં
ચોરોએ બળાત્ ચોરી લીધાં છે ધન જેમનાં અને અન્ન નહિ મળવાથી
ક્ષીણ શરીરવાળા કેટલાક વિપ્રોને અને બીજાં વેરાગી વિચેરે કેટલાક સાધુ-
ઓને તત્તમુદ્રા આપવાના અધિકારમાં રહેલા જનોએ ધનપ્રાપ્તિમાટે બહુ
પીડા પમાડાતા એવાને મુનિએ બોલા ॥૩૩॥ વળી કેટલાક નિર્ધન, અનેક
ઉપવાસ થવાથી સ્પષ્ટ બોલવામાટે પણ અસમર્થ, 'અમારી પાસે ધન નથી,
ક્યાંથી આપીએ, બે હોય તો અમારો એકનો એક છોકરો મરી નય' એમ

નિર્ધનનપ્પતિગાલિદનૈર્વ્યચષ્ટ ચાન્યૈરપિ મત્સ્યમાનાન્ ॥૩૪॥
 પાશ્વિષ સાધૂન્ધ્રિયમાણદેહાન્સુદમિદ્ધાનગત્ય નિ સ્વાન્ । રુપા
 ડડત્તમુદ્રૈરતિદારામાનાન્ દૃષ્ટ્વા સ યોગી દયયા ચક્ષ્મે ॥૩૫॥
 તત સ તત્ર વિચરસ્તપ્તમુદ્રાપ્રદાન્તિકમ્ । ગત્વાડગ્રવીલ્પ્ત
 મક્તા ! પુરુતાચાક્ષ્મ મમ ॥૩૬॥ દસંસ્તદાગ્રવીલ્કધિદ્ભવતામૃ
 પમો હયમ્ । અન્ય પ્રાહ તદા ધૂર્તા આયાન્સ્યેતાદૃશા પુત ॥૩૭॥
 કેચિત્તં સાધુમવદન્ ધન દત્ત્વાદ્ધિતો મય । ધન નારીં ચ ન વય
 સ્પૃશામ ઇતિ સોડગ્રીત્ ॥૩૮॥ ત ઝ્વસ્તવ કન્યાયા રૂપ્યમુદ્રા

વારે વારે અત્યંત સોગમ ખાતા દીન જનોને બીજાપણ (અધિકારી નહિ)
 ધનકપર શ્રાદ્ધપાબાસ પાપોએ બહુ ગાળીતાનાદિવડે તિરસ્કાર કરાતા એવાને
 મુનિએ જોયા ॥૩૪॥ વળી તપમુદ્રા લેવામાં પરા શ્રદ્ધાએ સંપન્ન પણ તે
 નહિ મળવાથી બહુદીન, જઠરાગ્રિથી પ્રદીપ્ત અગવાળા, (કુધાતુર) માટેજ
 મૃતપ્રાય શરીરવાળા ડેટલાક વેરાગી સાધુઓને અરોબર પરીક્ષા કરવાથી
 આ નિર્ધન છે એમ નિશ્ચય કરીને દ્રવ્ય નહિ મળવાથી ઉપજેલા ક્રોધથી
 તે તપમુદ્રાના અધિકારીઓએ તીવ્ર તપાવે-ની તપમુદ્રાવડે નિર્દયપણે બહુ
 બારદેવાપૂર્વક દઝાડેલા એવાને જોઇને આ મુનિ દયાવશાત્ ચરચર કપવા
 લાગ્યા ॥૩૫॥ ત્યારપછી તે આ મુનિવર તે આરાવણુ ગામમાં વિચરતા
 થકા તપમુદ્રા આપનાર જનની પાસે જઈને જોત્યા કે-હે કૃષ્ણ
 ભક્તા ! શ્રીકૃષ્ણના દર્શનનીજ એક લાલસાવાળા ચાનાર્થી મને સાધુને
 આજ તપમુદ્રા આપો ॥૩૬॥ ત્યારે કોઈ અધિકારી હસતો હસતો
 જોત્યો કે-આ અપૂર્વ કોઈ વૃષભ આવ્યો છે તેને આકો ત્યારે
 વળી બીજે કોઈ અધિકારી જોત્યો કે-આવા ધૂર્તા ક્યાથી અહીં
 આવેહે ॥૩૭॥ ત્યારે વળી બીજા કોઈ મુનિપાસે આવીને જોત્યા કે-ધન
 આપીને અકિત થાવ (છાપ ત્યો) શુ સ્તબ્ધ થઈ રહ્યા છો ત્યારે
 મુનિવર જોત્યા કે-અમારી પાસે ધન ક્યાથી હોય ? અમે તો નારીનો
 અને ધનનો સ્પર્શજ કરતા નથી ત્યારે તે તપમુદ્રા આપનારા જોત્યા
 કે-સાધુવે પધારી તારી કન્યામાં (ગોદડીમાં) દ્રવ્ય હોયજ ત્યારે તેઓની

भवन्ति वै । तदा स तु ददौ कन्यां ते व्यचिन्वंश्च तां ततः ॥३९॥
अदृष्ट्वा तत्र ते वित्तं दूरे तां चिक्षिपुर्नराः । तदाह चारणः कश्चि-
त्कौपीनेऽस्य भवेद्धनम् ॥४०॥ रक्षन्ति प्रायशस्तत्र सन्तो वित्तं
जटास्वपि । कौपीनात्सीवितं ह्यस्तन्मया निष्कासितं सतः ॥४१॥
निष्कास्यमाने कौपीने तैः स साधुस्वाच तान् । स्वामिनारायणी-
यानां कौपीने तत्र सम्भवेत् ॥४२॥ क्रोधात्तदोद्युः श्रुत्वा तां
स्वामिनारायणाभिधाम् । लक्षशो रूपकाः सन्ति त्वहुरोरन्तिके
किल ॥४३॥ गत्वाऽऽनय भृशं वित्तं यदि ते धार्यमङ्कनम् । त्वां तु
नैवाङ्कयिष्यामो ह्यगृहीत्वेप्सितं धनम् ॥४४॥ गच्छ गच्छाऽऽ-
श्वितो दूरमित्युक्त स तु योगिराट् । उपाविशत्तदोपेत्य दीर्घां

શકા ટાળવા મુનિએતો તેમના હાથમા પોતાની કથા આપી તે
પછી તે નરોએ ‘કન્યામા ધન હશે’ એમ માનીને તેમા બહુ ખોળ્યુ
ખોળતા તેમા ધન નહિ બેઢને તે કથાને દૂર ફેંકી દીધી ત્યારે વળી કોઈ
ચારણ જ્ઞાતીનો ત્યાનો ખીલે અત્રિકારી બોલ્યો કે—આ મુનિના કૌપીનમા
ધન હોવુજ બેઢએ સાધુવેષધારી વેરાગીઓ જટામા અને કૌપીનમા પણ
બહુધા ધન રાખેછે ગઈકાલેજ મેં કોઈ વેરાગીના કૌપીન થકી તેમા
સીવીને સતાડેલું ધન કાઢ્યુ હતુ ॥૩૯-૪૧॥ તે ચારણુનુ વચન સાલળીને
તેઓએ મુનિનુ કૌપીનપટ કાઢવા માડતા મુનિવર બોલ્યા કે—સ્વામિનારા
યણીયોને તે સંભવેજ નહિ કૌપીનમા ધન રાખનારા તો તે ખીન છે અમે
તો શ્રીસ્વામિનારાયણના ચરણકમળના સમાગ્રયવાળા ત્યાગીઓ એમના
ચરણકધનવાળા છીએ ॥૪૨॥ તે સમયે તેઓ તે સ્વામિનારાયણનામ
સાલળતાજ તીવ્ર કોપવેગાવિષ્ટ થઇને બોલ્યા કે—હે મુને ! તારા ગુરૂ
સ્વામિનારાયણ પાસે તો લાખો રૂપીયા નિથે છે ॥૪૩॥ તો ત્યા જઇને
ઘણું ધન લઈ આવ્ય પછી અમે તને તમમુદ્રા આપીશુ અમારી ઈચ્છા-
પર્યાપ્ત ધન બે લાવીને નહિ આપુ તો તને સ્વામિનારાયણીયાને તો તમ
મુદ્રા નહિજ મળશે માટે ‘અહીંથી જલદી દૂર જતો રહે’ એમ તેઓએ
વારવાર તિરસ્કાર પૂર્વક કહેતા તે યોગીન્દ્ર મુનિ તો તે સમયે ત્યાથી

લહનવેદિકામ્ ॥૪૦॥ અથ શ્વો વા પરશ્વો વા તત્તમુદ્રાક્રનં મમ ।
 પતે કર્તાર ઇત્યેવ તત્ર નિશ્ચિત્ય સોઽવસત્ ॥૪૧॥ લહમાનાન્
 જનાન્દીનાનાર્તનાદાધ્ય કુર્યંત. । પદ્યંસ્તદ્દામનેર્ધૃણ્યં કૂરેભ્યોઽ-
 પ્યધિક દાયેત્ ॥૪૨॥ દદાતિ તત્ર યો વિત્તં તત્તમુદ્રાં સ પવ
 હિ । પ્રાપ્નોતીતીક્ષ્માણોઽસાવેતદ્દુત્તમૈક્ષત ॥૪૩॥ એક કશ્ચન
 દીર્ઘધૂસરજટાગુમ્ફોલ્લસન્મસ્તક શોણવ્યાત્તકરાલલોચનયુગ
 વ્યાલક્ષ્યમદ્દામદ્ । મસોદ્બલનમજ્જનાચલનિમે માત્રે દધતુક
 દ્વત્ સસાસ્યશ્ચિપિટં કરેણ ચ દધત્કાર્ણાપસં સત્રગાત્ ॥૪૪॥
 આત્રોશત્તિદીર્ઘધર્ધરરચે શ્રીઢારિકાધીશ્વર માર્જી લિહ્નપટ્ટી ચ

ખસીને દીર્ઘ-લાખી લખનવેદિકા (લાલુયોરો)ને પામીને ત્યા બેઠા
 ॥૪૪-૪૫॥ ત્યા બેસીને 'યદ્યપિ હમણા મને એમણે કાઢી મુક્યોછે પણ
 આજ કે કાલે કે પરમ દિવસે મને એનાએજ તમમુદ્રા આપશેજ' એમ
 મનમાં ધારીને આ મુનિ ત્યાજ રહ્યા (ખીજે સ્થળે ગયા નહિ) ॥૪૬॥
 ખાવાનું નહિ મળવાને લીધે દીન અને ધનના અભાવને લીધે અને પોતાના
 મનોરથની સિદ્ધિ નહિ થવાથી અતિશય આક્રંદન કરતા એવા જનોને
 બોધને દયાળુ મુનિએ તે ગામના વાસિઓનું નિર્દયપણું કૂર-નિંદસક વ્યાઘ્રાદિ
 મૃગોદ્યમી પણ અત્યધિક બણ્યુ ॥૪૭॥ આરાવણુ ગામમાં જે જન ધનને
 આપેછે તેજ તમમુદ્રાને પામેછે, બીજો નહિ, તે આ ખાખતને ક્ષણે ક્ષણે
 પ્રત્યક્ષપાત્રે અનુભવ કરતા આ મુનિએ ત્યા એક અદ્ભુત બોયુ ॥૪૮॥
 (તેનેજ હવે કહે છે) આવા અવસરમાં કોઈ-વાખા ભુખરા ગુધેલા જટા
 મડળને મસ્તકે ધારી રહેલો, લાલયોળ ફરેલા વિકરાળ લોચનયુગળવડે
 સ્પષ્ટ દેખાતો છે સામ્યપાનનો મદ બેનો, (ભાગ્ય પિવાથી લાળયોળ નેત્ર
 વાળો) કાળજના પર્વત જેવા અતિક્રાળા પ્રોઠ શરીરમાં અધેય ધોળી ભસ્મ
 ચોળી રહેલો, ઉન્નત ઉર સ્થળ જેવું છે, ભયકર આકારવાળો, કાળા
 લોખંડનો અતિલાખો કડાવાળો ચીપિઓ હાથમાં ધારી રહેલો આવો એક
 ખાખી નામનો વેરાગી સાધુ તમમુદ્રા લેવા ત્યા આવ્યો ॥૪૯॥ વળી ભક્ત્ય
 તિશયને જણાવતો હોય એમ અતિદીર્ઘ ઘોષરા ઘોષવડે વારંવાર 'જય

लोहरचितं कट्यां दधच्छृङ्खलम् । तिर्यक्प्रेक्षणभीषितार्मकगण-
स्तूर्णरुम' इमश्चुलस्तत्रेत्याह स निर्मयोऽङ्कयत मामचेति मुद्रा-
प्रदान् ॥५०॥ निर्भयं भाषमाणं तं दूरं गच्छेति वादिनः । अमर्त्स-
यव्राजभृत्या न चचाल तथापि सः ॥५१॥ स्वाननादस्य तिष्ठन्तम
ङ्गमनिजनान्तरे । क्रोधरक्तेक्षणा दधुर्वलिष्ठा राजपूरपाः ॥५२॥
वलित्वाहुर्धरोऽप्यन्यैर्धृत्वा स प्रसभं च तैः । तूर्णं निष्कासितो
दूरे मुष्टिकूर्परताडनैः ॥५३॥ बहून् परामावयितुं वलिष्ठोऽपि न
शक्नुयन् । स तान्प्राहास्म्यहं साधुस्त्यागी चाप्यपरिग्रहः ॥५४॥

श्रीद्वारिकाधीश्वर' એવા નામને આકોશપૂર્વક ઉચ્ચારતો, કટિમાત્રણ સેરોની
ભડી મુંજની મેખળા અને લોખંડની સાકળને ધારી રહેલો, લિંગનુ આચ્છા-
દન થાય એટલાજ કોપીનના કટકામાત્રને ધારી રહેલો, (નમ્રપ્રાય) વાકા
પ્રસારેલા કૂરનિરીક્ષણથી બાળકવર્ગને બહુ બીવરાવતો, સત્ત્વર ગતિવાળો,
લયકર લાખા મુખ કેશવાળો આવો તે ખાખી તમમુદ્રા આપનાર અધિકારી
પુરૂષપાસે આવીને નિર્ભયપણે (આસા કરતો હોય એમ) હમણાજ મને
તમમુદ્રા આપો એમ તેમના પ્રતિ બોલ્યો ॥૫૦॥ તે સમયે નિર્ભય બોલતા
તે ખાખીને રાજબૃત્યોએ 'દૂર જ દૂર જ' એમ બોલતા થકા બહુ તિર-
સ્કાર કર્યા તથાપિ તે ખાખી ભાથી ખશ્યોજ નહિ ॥૫૧॥ તે સમયે
પોતાને નહિ ગણીને તમમુદ્રા આપવા બેસારેલા જનોના મધ્યમા પેશીને
બેસી ગએલા તે ખાખીને, પોતાની અવગણના કરવાથી થએલા કોપાવેશથી
લાલચોળ લોચનવાળા તે બહુ બલિષ્ઠ રાજપુરૂષોએ લેગા થઈ તેને પકડ્યો
॥૫૨॥ બહુ બળવાન હોવાથી બીજાઓએ ન પકડી શકાય એવા પણ તે
ખાખીને તે રાજલટોએ હઠાત પકડીને મુષ્ટિપ્રહાર અને કાંણીના પ્રહારવડે
(મુચીયાટી ફુણીયાટીને) તરતજ બહુ દૂર કાઢી મુક્યો ॥૫૩॥ તે આ ખાખી
પોતે બલિષ્ઠ હતો પણ એકાકી હોવાથી તે બહુ રાજકંકરોને પરાલવ કરવા
અસમર્થ થતા, અગતિ (બીજી ગતિ જેને નથી) અને વ્યર્થ બળવાળો
થઈ ગયો પછી નમ્ર થઈ રાજકીય પુરૂષોપ્રતિ બોલ્યો કે-હું દ્રવ્યાદિ
પરિચહે રહિત, સાગધર્મશીલ સાધુ છું તો તમમુદ્રા લેવા શ્રદ્ધાથી આ

તત્તમુદ્રાર્થમાયાતં નિષ્કાસ્યથ માં કુતઃ । ત ઋચુર્દ્રવિણં દત્ત્વા
 ગૃહ્યતાં તત્તમુદ્રિકાઃ ॥૫૫॥ સ. પ્રાહ મત્સમીપે તુ દ્રવ્યં નાસ્ત્યેવ
 કિંચન । લોહશૃઙ્ગલમેકં હિ કટિલમ્બિ તુ વર્તતે ॥૫૬॥ જટામારં
 તસ્ય કશ્ચિદ્દક્ષ્યચારણઃ શનૈઃ । તાવદેકા હેમમુદ્રા નિપપાત તતો
 મુવિ ॥૫૭॥ તાવત્તે ચારણાદ્યાસ્તં વલ્ગમાનાં ઇતસ્તતઃ । પાતયામાસુ-
 રન્મસાસ્તજ્જટાં વ્યકિરન્મુવિ ॥૫૮॥ ચતસ્રોડન્યા હેમમુદ્રા જટાયા
 નિઃસૃતાઃ પુનઃ । તા રાજકીયા જગૃહુર્મુમુચુસ્તં તતચ્ચ તે ॥૫૯॥
 મૃતપ્રાયઃ સોડપિ ચક્ષુઃ ન ગૃહીત્યેવ મુદ્રિકાઃ । સ્વસ્થાનં શનકૈઃ
 પ્રાગાત્ શપંત્તાંસ્તૈર્થિકાન્મુહુઃ ॥૬૦॥ ઇતત્સર્થે સ તુ મુનિરદૃષ્ટચર-
 મન્નુતમ્ । દૃષ્ટ્વા વિષ્ણુકસાધ્યં તન્મેને કૃષ્ણાયુધાઙ્ગનમ્ ॥૬૧॥ દસ-

વેલા મને ઇમ કાઠી ચુકોછો ? ત્યારે તે રાજભૂત્યો બોલ્યા કે-રે ખંખ !
 દ્રવ્ય આપીને તમમુદ્રાને ચઢણ કર્યે ॥૫૪-૫૫॥ એરીતે રાજભયોએ
 કહેલો ખાખી બોલ્યો કે-મારી પાસે તો કિંચિત પણ ધન છેજ નહિ. આ
 એક કટિલંબી લોહસાંકળજ છે ॥૫૬॥ એમ બોલતા તે ખાખીનો જટા-
 ભાર કોઈ ચારણ ભતિના રાજભૂત્યે ધીમે રહીને ખંખ્યો. એટલે તેમાંથી
 એક સોનામહોર બૂમિઉપર પડી ॥૫૭॥ તેટલાકમાંજ અધિકારમહોદ્ધત
 તે ચારણાદિ બધા રાજભૂત્યો એમેર તેને વળગી પડીને પૃથ્વી ઉપર પાડીને
 તેની જટાને વિખેરી નાંખીને તેમાં બેવા મંડ્યા ॥૫૮॥ ત્યારે બીજી પણ
 ચાર સોનામહોરો જટામાંથી નીકળી. તે રાજપુરુષોએ લઈ લીધી. પછીથી
 તે ખાખીને તેઓએ મુઠ્ઠી દીધી ॥૫૯॥ અનંતર આ ખાખી પણ મૃત-
 પ્રાય થઈને પ્રાણુભયળીતિને લીધે તમમુદ્રા લીધા વિનાજ તે તીર્થવાસી
 રાજકીય જનોને વારંવાર માળો દેવાનો આક્રેશ કરતો થકો અંગલંગ
 થએલો હોવાથી ધીમે ધીમે ત્યાંથી સ્વસ્થાને ગયો ॥૬૦॥ આ સ્થિતિઃ-
 નંદ સાધુ તો પૂર્વે કોઈ પણ સ્થળે નહિ દેખેલું આ બધું આશ્ચર્ય (ત્યાગિ-
 વેપધારીયો થકી ધનનું નિકળવું અને તીર્થવાસિઓનું નિર્દયપણું) દેખીને
 તે કૃષ્ણાયુધનું અંગન (છાપ) વિષ્ણુકસાધ્ય છે (વિત્ત વિના મળે તેમ નથી)
 એમ માનવા લાગ્યા ॥૬૧॥ ત્યારે કેટલાક ચારણો ધનપ્રાપ્તિની અંબિલા-

ન્તશ્ચારણા કેચિન્મુનિમૂર્ચુર્ધનેપ્સવ । સાધો ! સાધુસમીપે સ્યા
 દ્રવ્યં નૈવાત્ર સંશય ॥૬૨॥ પ્રત્યક્ષમેવ ભવતા દૃષ્ટમેમિર્ભટૈ સત ।
 ધન નિષ્કાસિતમિતિ વર્તારસ્ત્વાં વયં તથા ॥૬૩॥ સ ઉવાચ તદા
 સાધુર્નાસ્તિ શીર્ષિં જટા મમ । કન્થા તુ કશ્ચિચ્ચોરોઽપિ નાગ્રહી-
 જીર્ણર્ચીવરામ્ ॥૬૪॥ નવીનમેક કૌપીન મમાસ્તિ દ્વાદશાઙ્ગુલમ્ ।
 તસિન્ ગૃહીતે મુદ્રાશ્ચેદાસ્યથાચૈવ નીયતામ્ ॥૬૫॥ इत्युक्त्वा प्रह-
 सन्तस्ते ययुरन्यत्र चारणा । सोऽपि तस्यो निराहारो निर्भय स
 स्मरन् हरिम् ॥६६॥ सा ज्यया गणयन्नैव स तूपोष्य दिनत्रयम् ।
 परार्तिमक्षमो द्रष्टु शङ्कोद्धार ततो ययौ ॥६७॥ न साधनोऽन्यस्य
 रजं विलोकितुं कचिन्नरेशात्र तु शक्नुयन्ति हि । तदीयमुक्तं नव

પાથી તે મુનિની સમીપે આવીને તેમનો ઉપહાસ કરતા થઈ ખોટ્યા કે-
 ઢે સાધો ! સાધુવેષધારીઓ પાસે ધન હોયજ એમા સંશય નથી ॥૬૨॥
 આ અમે રાજભૂત્યોએ ખાખી સાધુની જટા થકી ધન શોધી કાઢ્યુ આ
 તો તમે પ્રત્યક્ષજ ભેયુ તો તમે ભે ધન નહિ આપો તો તમારી પણ આ
 ખાખીના જેવીજ દશા ક્ષણમા કરીશુ ॥૬૩॥ ત્યારે તે સાધુ તેમના પ્રતિ
 ખોટ્યા કે—મારે મસ્તકે જટાજ નથી કે જેમા વિષ્ણુ ગુપ્ત હોઈ શકે
 મારી આ કથા શર્ણવત્રના કટકાથી બનાવેલી છે તેને તો માર્ગમા કોઈ
 ચોર પણ હરી ગયો નથી પર એક કૌપીન ખાર આગળ પહોંચુ નવીન
 મારી પાસેછે તે લઈને તમમુદ્રા બે તમે આપતા હો તો હમણાજ મુખેથી
 ચઢણુ કરો ॥૬૪-૬૫॥ એરીતે મુનિએ કહેલા તે આરણ્યો હસતા હસતા
 ત્યાંથી અન્યત્ર આહવા ગયા આ મુનિ પણ નિર્ભય નિરાહાર થઈ ગ્રીહરિનુ
 સ્મરણુ કરતા થકા ત્યાજ યોતાની વ્યથાને નહિ ગચ્છીનેજ ત્રણ દિવસ ઉપ
 વાસીજ રહ્યા પર પરપીડાને પેખવા અસમર્થ હોઈને ત્યાંથી નીકળીને
 શખોદ્ધાર (બેટ) પ્રત્યે ગયા ॥૬૬-૬૭॥ (તેમના પરપીડાના દર્શનની
 અસહનતામા સદાઆરનુ પ્રમાણુ આપેછે) હે નરેશ ! જે હેતુમાટે
 સાધુજનોનુ દયાપૂર્ણ હૃદય માખણુ જેવુ કોમળ પુરાણુમા કહ્યુ છે, માટે
 લોકમા તેઓ પરપીડાને બેઈ શકવા સમર્થ ક્યારેય થતાજ નથી (સ્વય

નીતકોમલં યતઃ પુરાણે હૃદયં દયામૃતમ્ ॥૬૮॥ શ્રીસત્સદ્ગિજીવને
નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે શૃત્તાલયમાહાત્મ્યે આરાવળપ્રામે તત્ત્વ
દ્રાપ્રદનિર્દયત્વનિરૂપણનામા એકોનવિંશોઽધ્યાય ॥૨૯॥

સુવ્રત ઉવાચ—યદા તુ મન્દિર પ્રાપ દ્વારિકાધીશ્વરસ્ય સ ।
તસ્મિન્નેવ ક્ષણે યાતા કૌસલા ગોમતીં તતઃ ॥૧॥ શ્રીકૃષ્ણદર્શનો
ત્કણ્ઠો મન્દિરદ્વારમેલ્ય સ* । યાવદન્તર્વિશેષાવદ્ધા સ્થૈર્નિષ્કાસિતો
નૃપ । ॥૨॥ કોઽસિ કોઽસિ કુતો યાસિ નૈવ વત્સ્યા ધનં ટ્રવન્ ।
અનાશ્વસોઽનક્રિતશ્ચ ઘ્રજ દૂરમિતો દ્રુતમ્ ॥૩॥ વિદ્વાવિતો દ્વારપા

ત્રતો કરવામાં કઠિન અને પોતાના આરિશ્યના સરક્ષણમા દૃઢ ચિત્તવાળા
એવા પણ સાધુઓનું તેજ (કઠણ અને દૃઢ) ચિત્ત પરપીડાપ્રેક્ષણ સમયે
તો નવનીત થકી પણ અતિકોમળ દ્રવિત થઈ જાય છે) ॥૬૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે શૃત્તાલયમાહાત્મ્યે આરાવળપ્રામે
તત્ત્વદ્રાપ્રદનિર્દયત્વનિરૂપણનામા એકોનવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૯॥

અધ્યાય ૩૦ મો.

મુપ્પત્તમુનિ કહે છે—હે રાજન્ ! આ સચ્ચિદાનંદમુનિ દ્વારિકાધીશના
દર્શન કરવા નિકળ્યા તેજ ક્ષણમા કોસળદેશવાસી નંદરામાદિ વિષ્ણો દ્વારિકા
ધીશના દર્શન કરીને તે શખોદ્ધાર થકી ગોમતીજી જવા ચાલી નીકળ્યા
॥૧॥ હે નૃપ ! આ મુનિતો શખોદ્ધારને પામીને દ્વારિકાધીશ્વરના દર્શન
કરવા ઉત્સાહથી જ્યારે મદિરદ્વારમા પેસવા જાય છે તેજસમયે ત્યા રહેલા
દ્વારપાળોએ—તું કોણ છું કોણ છું ? ક્યાથી આવ્યો છું ? અહીંથી દૂર જ
ચાલ્યો જ ? અહીં આપવાનું ધન આપ્યા વિનાજ અને તત્ત્વમુદ્રાનું ચિહ્ન
(છાપ) પામ્યા વિના અને અમારી આજ્ઞા મેળુ યા વિના તું એકદમ દોડીને
દેમ અદર પેશી જઈ છું ? એમ કહીને ત્યાંથી દૂર કાઢી મુક્યા ॥૨-૩॥
એરીતે ફરેલા લાલચોળ નેત્રવાળા દ્વારપાળોએ કડોર લાપણથી ત્યાંથી

૧ આ અધ્યાયમા સચ્ચિદાનંદમુનિને દ્વારિકાધીશના દર્શનમા તીર્થવાસી
શુભળી વિગેરેએ સ્ત્રેલો દુઃસહ પ્રતિરોધ નિરૂપણ કર્યો છે

લેર્વ્યાત્તશોણેક્ષણે: સ તુ । વિપણ્યાં નિપસાદૈકો મન્દિરદ્વારસન્મુ-
ચમ્ ॥૪॥ તત: સ ગમ્ગુલીન્ વિપ્રાંશ્વરત: પ્રાહ મો દ્વિજા: ! ।
દિનેઽય માં કારયત દ્વારિકાનાથદર્શનમ્ ॥૫॥ ગ્રાહ્યણાનાં હિ હૃદયં
પ્રોક્તં શાસ્ત્રેષુ કોમલમ્ । તતો મયિ રૂપાં કર્તું યૂયમહથ
સત્તમા' ! ॥૬॥ ઇ ઋચુર્મહિ ન: સત્યં કિયદસ્તિ તવાન્તિકે । ધનં
હેમં ચ યા રૌપ્યં કન્યાકૌપીનગોપિતમ્ ॥૭॥ સ પ્રાહ નાસ્તિ
મત્પાર્શ્વે ધનં કિમપિ નિશ્ચિતમ્ । અસિ સાધુરહં ત્યાગી ત્યાગિ-
નાં સ્યાત્કુતો ધનમ્ ॥૮॥ તન્નાપિ સહજાનન્દસ્વામિશિષ્યોઽસ્મ્યહં
દ્વિજા: ! । અત: કુતો મે દ્રવ્યં સ્યાદૂરાદિ સ્ત્રીધનત્યજ: ॥૯॥ ત

ઠાઠી મુઢેલા આ મુનિવરતો એકાકીજ મદિરદ્વારની સમુખ રહેલા કોઈ
ઉજડ ઢાટ (ફુકાન)ની વેદીકા (ઓટલી) ઉપર બેઠા ॥૪॥ તેપછી
આ મુનિએ માર્ગમા વિચરતા ગુગળી નામના વિપ્રોને કહ્યું કે-હે વિપ્રા !
આ દિવસે મને દ્વારિકાધીશના દર્શન કરાવો હું બહુ દિવસનો ઉપવાસી
અને બહુ દિવસથી દ્વારિકાનાથના દર્શનની સમુત્ક્રાંતિ લીધે મનમા બ્લાનિ
પામી રહ્યો છું આવા મારી ઉપર કૃપા કરવાને યોગ્ય છો આદ્યજ્ઞોનું
હૃદય સ્વભાવથીજ ક્રોમળ હોય છે એમ સર્વ શાસ્ત્ર કહેછે તેમા પણ તમો
તીર્થવાસી આદ્યજ્ઞો તો સત્તમ-અતિશ્રેષ્ઠ છો તો તમો અનુકૃપા કરીને
આજ દ્વારિકાનાથના દર્શન કરાવો ॥૫-૬॥ ત્યારે તે આદ્યજ્ઞો બોલ્યા કે-
હે સાધો ! અમને સત્યજ્ઞ કહો તમારી પાસે મુવર્ણમય કે રૂપ્યમય ધન
કેટલું છે ? પ્રાય કયામા કે કૌપીનમા ગુપ્તપણે રાખેલું હોવુંજ જોઈએ
તે સાચેસાચું કહો ॥૭॥ ત્યારે તે સાધુ બોલ્યા કે-હે દ્વિજ ! મારીપાસે
કિંચિત્ પણ ધન નિશ્ચે નથી કેમકે હું ત્યાગી સાધુ છું તે ત્યાગીઓ પાસે
ધન કેમ ઘટે ? (આ તો ધર્મવિરુદ્ધ ભાષણ કહેવાય) હે દ્વિજ ! તેમા
પણ હું તો ધર્મરક્ષણમાટે પ્રકટતાને પામેલા ભગવાન સદેવનંદસ્વામીનો
શિષ્ય છું માટે તે ધનસ્ત્રીના સગથકી સર્પસહવાસ થકીજ જેમ એમ
બહુ લય પામનારા મારીપાસે દ્રવ્યનો સંબંધ હોયજ ક્યાથી ? નજ હોય
॥૮-૯॥ ત્યારે મુનિના વચન શ્રવણમાત્રથી ક્રોધ પામેલા તે વિપ્રો બોલ્યા

ઝચુસ્તર્હિં તુ ભવાન્ યદ્યપ્યત્ર મરિપ્યતિ । તથાપિ દ્વારિકાધીશદ
ર્શનં ન ભવિપ્યતિ ॥૧૦॥ વયં તુ સહજાનન્દશિષ્યાણામન્ત્રકા
કિલ । પુરપ્રવેશ નો દદ્મો દૂરેઽસ્તુ દૃષ્ણદર્શનમ્ ॥૧૧॥ ગુરુસ્તવેવ
કૃષ્ણોઽસ્તિ કિમર્થં ભ્રામ્યસિ ક્ષિતૌ । વયં ન યાવન્મિલિતાસ્ત
તાવદ્વર્જતા સ ચ ॥૧૨॥ એવમુક્ત્વા ગાતાસ્તે તુ તાવદન્યે તમત્ર
ચન્ । વત્સ્યા દ્રવ્યં કુરં હરેર્દર્શન કિલ્લુ લહ્સે ॥૧૩॥ કેચિત્ત મર્ત્સ
યામાહુર્વાકુરાલ્યૈ પરપરપિ । કેચિચ્છઙ્ગેઽયમિત્યુચુર્ધૂતાંઽય
મિતિ ચાપરે ॥૧૪॥ આતિથ્ય તસ્ય દૂરેઽસ્તુ કિ તુ ત કોઽપિ

કે-તર્હિં-તુ સહજાનન્દનો શિષ્ય હુ તો તુ યદ્યપિ અહીં ઉપવાસ કરીને
મરી જઈશ તથાપિ તને દ્વારિકાધીશનુ દર્શન નહિજ થશે કેમકે અમે તો
તારા જેવા સહજાનન્દના શિષ્યોના અતકભૂત (વાતક) છીએ તે તને પુર
પ્રવેશનો અવકાશપણુ ન આપીએ તો દ્વારિકાધીશના દર્શનની તો વાતજ
શી કરવી ? ॥૧૦-૧૧॥ (ત્યારે પ્રથમ તૈથિંકજનો થડી સાબળેલા કૃષ્ણ
વતાર સ્વામિનારાયણને હૃદયમાં સભારીને તેને નહિ સહન કરતા થકા
તે બ્રાહ્મણો મેંછ મારવાપૂર્વક સગર્વ બોલ્યા કે-) તારા જે ગુરુ છે તેજ
કૃષ્ણ કહેવાય છે તો પૃથ્વીઉપર અહીં યાત્રાર્થે કેમ લમુ છું ? અમે દ્વારિકા
કાવાસી ગુગળીઓ જ્યાં સુધી તેમને મળ્યા નથી (લેગ્યા થયા નથી) ત્યાં
સુધી તે 'હુ શ્રીકૃષ્ણ હુ એવી બલે ગર્વના કર્યા કરે ॥૧૨॥ હે રાજન્ !
આ પ્રગરે તે ગુગળી દ્વિલે તો કલીને આલ્યા ગયા તેજાકમાં બીજા કોઈ
જનો આવીને મુનિને કહેવા લાગ્યા કે-ધન આપીને શ્રીદ્વારિકાનાથના દર્શન
કરો શામાટે લઘન કરોછો ઉપવાસ જરવા એતો દુરાચરનુ કૃત્ય છે, એથી
તમારું કશુ અહીં વળવાનુ નથી ॥૧૩॥ પછી કોઈ જનો મુનિને બાણુ જેવા
તીક્ષ્ણ વચનોવડે તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા કોઈ જનો આ કોઈ શક મૂર્ખ
છે એમ બોલ્યા બીજા કોઈ જનો આ કોઈ ધર્ત-કગારો છે' એમ બોલ્યા
એરીતે આ મુનિનુ અનેક જનો અપમાન કરવા લાગ્યા ॥૧૪॥ તે પુરમાં
તે મુનિવરને 'અહો આ સાધુપુરુષ છે' એવી શુભ વાણીવડે પણ કોઈ પણ
પુરુષે સ્વામિનારાયણુ ભજવાનુ ઉપર ધ્યાન લીધે બોલાવ્યાજ નહિ તો

પૂરપઃ । યાચાપિ શુભયા તત્ર ભાપયામાસ નેર્ણયા ॥૧૫॥ નિયદ્ધારઃ
સ તુ મુનિર્દારમેવ વિલોકયન્ । દ્વારિકાધીશિતુસ્તત્ર દ્વાસન
ઉપાવિશત્ ॥૧૬॥ વિશતાં યાત્રિકાણાં ચ દ્રવ્યં દત્ત્વેવ મન્દિરે ।
સ્ત્રીપુંસાનાં મુસદ્ધર્પે સ દ્વદ્વા મુનિરત્રસત્ ॥૧૭॥ તત્રત્યાનાં નિર્દ-
યત્વં દ્વદ્વા ચાડરાવણાદપિ । અધિકં નિશ્ચિફાયેતચ્છ્રીમદાધિ-
ક્યમપ્યસૌ ॥૧૮॥ एवं સ્થિતયતસ્તસ્ય યયાવસ્તાચલં રવિઃ । નિશા-
યામથ જાતાયાં ચિન્તયામાસ સોડન્તરે ॥૧૯॥ અહોડતિનિર્દયં
સ્થાનમાયાતોડસીઘ્વરેચ્છયા । અતઃપરં કિં કર્તવ્યં કથં સ્યાત્ક-
ળ્પાદર્શનમ્ ॥૨૦॥ આયાસ્યન્તિ સતીર્થ્યાશ્વેત્યાગિનોડગ્રામ્યા
પ્રભોઃ । તર્હિં તેષાં ગતિઃ કા યા ભવિષ્યતિ મહાત્મનામ્ ॥૨૧॥
દર્શનં દ્વારિકેશસ્ય કૃત્વાડયાહીતિ મે હરેઃ । આશાડસ્તિ તામસ-

તેમના આતિથ્યની તો વાતજ શી કરવી ? ॥૧૫॥ આ નિરાહાર મુનિ તો
દ્વારિકાધીશના મંદિરના દ્વારસમીપે આવીને તે દ્વારમા બનતુ બધુ વૃત્તાત
નેવા માટે દુઢ આસનથી લ્યા બેઠા ॥૧૬॥ ત્યાં દ્રવ્ય આપી આપીને ‘હું
પહેલો હું પહેલો જઈ’ એવા તીવ્ર વેગથી દેવદર્શન માટે દ્વારમા પ્રવેશ
કરતા યાત્રિક સ્ત્રીપુરુષોના પરસ્પર થતા અત્યત સઘર્ષ (બીડયને લીધે
થતી ધકાધકી)ને ઉન્મથાદિત ભેદને પોતે સદ્ધર્મવિચોપના અવલોકનથી
ત્રાસજ પામી ગયા ॥૧૭॥ વળી આ મુનિવર્ય આરાવણુ ગ્રામ થકી
પણુ અધિક આ શખોદ્ધારવાસી જનોનુ નિર્દયપણુ અને શ્રીમદ્દાધપણુ
પણુ ભેઈ નિશ્ચય કરીને ધર્મચોપને લીધે ખિન્નખિન્ન થઈ ગયા ॥૧૮॥
એરીતે ઉડા વિચારમા પડી ગએલા તે મુનિને ત્યાજ રહેતા સૂર્યપણુ અસ્તા
ચળને પામ્યો અનંતર રાત્રિ પડતા મુનિ મનમા એવો વિચાર કરવા
લાગ્યા કે- ॥૧૯॥ અહો ! આ અતિનિર્દય સ્થાનપ્રત્યે હું આવી ચઢ્યો છું
અથવા આવી ઈશ્વરની ઈચ્છા છે અત પર મારે શુ કરવું, કૃષ્ણદર્શન
મને શીરીને થાય ? ॥૨૦॥ મારા સતીર્થ્ય (ગુરુભાઈ) મુક્તાનંદાદિ મહા-
સાધુઓ મહાપ્રભુ શ્રીહરિની આરાધી આ તીર્થમા આવશે તો તે મહાત્મા
લ્યાગિઓની શી ગતિ થશે ? ॥૨૧॥ ‘દ્વારિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરીને

મ્પાદ્ય કથં યાયાં તદન્તિકમ્ ॥૨૨॥ યઃ સાક્ષાદ્ભગવાન્ કૃષ્ણઃ સ
તુ દુર્ગપુરે સ્વયમ્ । વિરાજતે હરિઃ સોઽન્ન વર્તતે હિ ચતુર્ભુજઃ
॥૨૩॥ ભક્તપ્રિયઃ સ કૃષ્ણોઽસૌ સર્વામિપ્રાયવિત્તપ્રમુઃ । દ્વારિકાધી-
શ્વરો મહાં દાસ્યત્યેવ સ્વદર્શનમ્ ॥૨૪॥ इति निश्चित्य मनसा स
योगी तं स्वकं गुरुम् । प्रणम्य हृदये कृष्णं ध्यायन् प्राय उपावि-
शत् ॥२५॥ उपविष्टस्य तस्येत्यं चत्वारो दिवसा ययुः । त्यक्तो-
दकस्यापि मुनेर्दृढनिश्चयशालिनः ॥२६॥ कृष्णं समाधायपि वीक्ष-
माणः प्रत्यक्षतद्दर्शनमेव इच्छन् । धीरो मुनिः पञ्चमवासरे तं
स्तोत्रेण चानેન જુનાવ રાજન્ ! ॥૨૭॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये द्वारिकानाथदर्शनप्रतिबन्धनि-
रूपणनामा त्रिंशोऽध्यायः ॥૩૦॥

આવડું' એવી ભગવાન્ શ્રીહરિની આજ્ઞા મને થએલી છે. તે આજ્ઞા મુજબ
કૃષ્ણદર્શન નહિ પામીને તેમની સમીપે મારાથી કેમ જવાય ? કેમકે ભગ
વાનની આજ્ઞા તો મોટામાં મોટી છે, તેનું ઉલ્લંઘન તો નજ થટે ॥૨૨॥ જે
સાક્ષાત્ ભગવાન કૃષ્ણ હરિ છે તેતો સ્વયં દુર્ગપુરમાં વસેછે તેજ સાક્ષાત્
હરિકૃષ્ણ આ પુરીમાં ચતુર્ભુજ વિરાજેછે. તે આ ભક્તપ્રિય સર્વાત્પ્રાણી
સર્વાભિપ્રાયભિરા પ્રભુ શ્રીદ્વારિકાધીશ્વર કૃષ્ણ મને પોતાનું દર્શન આપશેજ
॥૨૩-૨૪॥ હે રાજન્ ! મહાયોગી સચ્ચિદાનંદમુનિ આવો મનમાં નિશ્ચય
કરીને, તેજ પોતાના ગુફાને મનથી પ્રણામ કરીને, તદનન્ય (તેથી જુદા નહિ)
કૃષ્ણનું હૃદયમાં ધ્યાન કરતા થકા દર્શનના અલાભમાં મરણાંત અનશન
મત ધારીને લાંબો બેઠા ॥૨૫॥ એરીતે અનશનમત લાંબો બેઠેલા, જળનો
પણ જેમણે લાગ કર્યોછે અને દૃઢ નિશ્ચયશાળી એવા તે મુનિને ચાર
દિવસો વીતી ગયા ॥૨૬॥ હે રાજન્ ! સમાધિમાં કૃષ્ણને સાક્ષાત્ નિરીક્ષણ
કરતા પણ આ સચ્ચિદાનંદમુનિ જ્યેષ્ઠ અવસ્થામાં આજ બાહ્ય લોચનથી
તેમનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવાની લાલસાથી મહાધૈર્યયુક્ત થઈને પાંચમે દિવસે
આ (આગળ કહેશે) સ્તોત્રવડે તે શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૨૭॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે દ્વારિકા-
નાથદર્શનપ્રતિબન્ધનિરૂપણનામા ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૦॥

રાધિદાનન્દમુનિરુવાચ—ધીરુષ્મિમળીરમણ ! રમ્યમુચારધિન્દ !
ધીરુણ્ણ ! શક્તુરવિધીન્દસુરાદિવન્દ્ય ! ! સદ્ધર્મમક્તિપરમાશ્રય !
પુણ્યફીતે ! ધીદ્વારિકેશ ! ચરદો ભવ મે પ્રસન્નઃ ॥૧॥ ત્વં ભક્ત-
સદ્ધર્મવિતું સ્વરુમાસુરેશ્વર્યો દોર્ભિર્દ્વદ્વરગદારિસરોરુદ્ધાણિ । નિત્યં

અધ્યાય ૩૧ મો.

અથ સચ્ચિદાનંદમુનિ સ્તુતિ કરેછે—હે ભગવન્ ! તમે સર્વેશ્વરેશ્વર
છો, કેમકે તમો શંકર બ્રહ્માપ્રમુખ શુરેશ્વરોએ સદા વંદના કરાઓ છો.
'વમીશ્વરાણાં વરમં મહેશ્વરમ્' એવી શ્રુતિ છે. તેવા પણ તમો સંતોનો
ધર્મ અને ભક્તિરૂપ પરમ ધર્મના લોકમાં સંસ્થાપન માટે જૂમિમાં ધૂતાવ-
તાર છો, તેથી તમેજ તેમના પરમાશ્રય છો. (અથવા સદ્ધર્મ—પારમર્થિકા-
તિક ધર્મ અને ભક્તિના આપજ પરમાશ્રય-પ્રધાન વિષય છો) વળી પુણ્ય-
કીર્તિ—જે તમારી કીર્તિ—ગોવર્ધનોદ્વારણાદિ અમાનુષ વ્યાપારથી હિલભવેલી
છે તે રમરણ કીર્તન શ્રવણાદિવડે સર્વ પાપને પ્રશમાવીને સર્વભંગળને કરે
છે. ત્રણવાસી આત્મીય જનો અને મધુરાપુરવાસી જનોને દિવ્ય આળ-
લીલાઓવડે પરમાનંદ પમાડીને, પોતાના સાઆનંદને અસાધારણ દ્વારિકા
નામનું દિવ્ય નગર અમાનુષ સર્વ વૈભવવાળું નિર્માણ કરીને, તેમાં નિત્ય-
સાનિધ્ય કરી રહેલા હોવાથી 'દ્વારિકેશ' નામથી તમો ખ્યાતિ પામી રહ્યા
છો. તે તમો દ્વારિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણવિષે સાક્ષાત્ લક્ષ્મી શ્રીરૂકિમણીરૂપથી રમે
છે. વળી તમે રમ્યમુખારવિંદ-મુખારવિંદ સૌન્દર્યવડે સમસ્ત આશ્રિતોનો
સંતાપ નિવારીને અમૃતાભિષેકથીજ શું ? એમ તેમને આનંદ આપોછો.
(અથવા જે તમારૂં મુંદર મુખારવિંદ રૂકિમણીને રમણરૂપ છે) તેવા તમો
તમારાજ એક શરણને પામેલા મારી ઉપર પ્રસન્ન થઈને વાંછિત વર આપ-
નારા થાવ ॥૧॥ વળી હે ભગવન્ ! આપના પ્રત્યક્ષ દર્શનમાં અતરાયભૂત
આમુરો થકી મારી રક્ષા કરવાને યોગ્ય છો, કેમકે તમે પોતાના ભક્તસંપદને
આમુર સંઘથકી સંરક્ષણ કરવા શખ ચક્ર ગદા આદિક દિવ્ય આયુધને આર

૧ આ અધ્યાયમાં સચ્ચિદાનંદમુનિએ કરેલી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ અને તેમની
ઉપર પ્રસન્ન થએલા પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણે આપેલા વરદાનનો અનુવાદ કર્યો છે.

વિરાજસ હ્રદાસિલશક્તિનાથ ! શ્રી૦ ॥૨॥ વચ્ચાહતૌ દુપદપુત્રિ
કયા સ્મૃતસ્તુ શ્રીમન્નમાનુ પરિહાય ચ તામુપેત્ય' । દત્તવાનુકાનિ
વહુધા દ્વિયમાવિથાસ્યા શ્રી૦ ॥૩॥ તસ્યા અનન્યનિજમત્તિજુપ
સમાયા વેશગ્રહ કુરુત ચ ન મૃપ્યમાણ । તલ્લીર્હતેશપરિમુક્ત
કચાશ્ચકર્થ શ્રી૦ ॥૪॥ દુર્વાસસો વિપદિ પાણ્ડુસુતાન્નિમન્નાનુદ્વર્તુ

ભુજવડે ધારીને નિત્ય આ દ્વારિકાપુરીમા વિરાજેછે વળી સમસ્ત શક્તિ
ઓના નાથ તમો છે 'પરાડસ્ય શક્તિવિવિધૈશ્ચૃયતે' એવી શ્રુતિ છે (અથવા
જે શ્રદ્ધાદિકની શક્તિઓ છે તેના પણ તમોજ એક નાથ છો એટલે આપે
આવેશિત શક્તિવાળા તે સવ છે) માટે તેવા મહાસમર્થ તમારે મારા
અતરાયના નિવારણમા કશો પ્રયાસ છે? નહિ ॥૨॥ વળી અર્કિયન અન-
ન્યગતિ જ જાગતો ઉપર આપની અનુકંપા અપરિમિત વર્તેછે, પૂર્વે રાજ
સલામા દુગતમા દુ શાસને વચ્ચો ખંચવા માઝ્યા ત્યારે પ્રાણુલગ થયી પણ
અધિક માનલગને પામેલા દુરત દુ ખી દ્રોપદીજીએ અર્કિયન અનન્યગતિ
થઈ સગરવામાનમા તમો રૂકિમગીરૂપ શ્રીએ સમલકૃત પર્યંતે પણ
એકદમ પતિયાગ કરીને અદૃશ્ય રૂપથી તેમની સન્નિધિને પામીને વિવિધ
મહામૂલ્ય વસ્ત્રો આપીને આપે તે દ્રોપદીજીની તે મહાપદ થઈ લાગ
રાખવારૂપ રમા કરી હતી આવા દયાનિધિ આશ્રિતજનવત્સળ તે આપને
દિવ્ય સ્વ ન દર્શનમાત્રની પ્રાર્થના કરતો અર્કિયન એવો હું તે મારો
મનોરથ માં પૂર્યું કરવો તે દુષ્કર કેમ થાય? દુષ્કર છેજ નહિ ॥૩॥ વળી
આપને મળનાજ એક સમાશ્રયવાળા તે દ્રોપદીજીના દૂતસલામા
ઝોરવોતી અનુમતિથી દુર્બુદ્ધિ દુ શાસને કરેલા કેશકર્મણને નહિ સહન
કરતા તમોજ જર્જુનનુ સારથિપણુ સ્વીકારીને તે સર્વ ઝોરવોનો સહાર
કરીને તમની વિધવા વનિતાઓને મુદિતમસ્તકપ્રેશવાળી કરી દીધી
આવા લક્ષ્મી મળ મહાસમર્થ આપને અતકષય થુ છે? ॥૪॥ વળી દુરાતમા
દુયાધને પ્રા મહત્ આપવાથી અસમયે શિષ્યમકળ સાથે આતિથ્ય સ્વી
કરવા (જમન) આવેના દુવાસા સ્થિતિ આતિથ્ય કરવા અતના અભા
વને લીધે સમર્થ અને દુવાસાના શોપાન્નિપ્રસંગ થયી અદુ લય પામી

માનુ નિરુપાનદગા અરણ્યમ્ । મક્તામિયસ્ય તવ તસ્ય ભવામિ દાસઃ
શ્રી૦ ॥૫॥ મામામનોરથમપિ પ્રતિપૂર્યસ્ત્વં જિત્વા સુરેન્દ્રમમરેઃ
સહ નાકલોકાત્ । પુર્યાંસિદ્ધાનયિષ્ય નાથિતપારિજાતં શ્રી૦ ॥૬॥
ઘેરાવચ્ચકુટિલશ્ચકુટીક્ષમાણાન્ શસ્ત્રેર્મતોઽપિ શપતો વહુધાતિ-
દુષ્ટાન્ । દૈત્યાનપિ ત્વમનયઃ સ્વપદં દયાલો ! શ્રી૦ ॥૭॥ સમ્પ્રા-
પ્યતે ધનિમિરેચ ન રઙ્ગપુંમિસ્ત્વન્મૂર્તિર્દર્શનમુઘેતિ ન ચક્રમર્દમ્ ।

ગએલા પાંડવોની રક્ષા કરવા દ્રૌપદીજીએ સંભારવામાત્રમાં એકદમ પાદુ-
કાને પણ નહિ સ્વીકારીને રૂકિમણીએ કરકમળથી સેવાતા (ચંપાતા)
ચરણતળથી સ્વયં આલીને વનભૂમિમાં તેમના આશ્રમપ્રતિ આપ પધાર્યા.
પછી શાકાન્નના ભક્ષણમાત્રથી તેમની આપદા ટાળી નાંખી. એરીતે ભક્ષક-
પ્રિય તે તમારો હું દાસ છું ॥૫॥ વળી સત્યભામાનો મનોરથ પણ પરિ-
પૂર્ણ કરવા તમે સ્વર્ગલોકમાં જઈને મદાંધ, માટેજ યુદ્ધમાટે પ્રવર્તેલા સુર-
સમાજસહિત સુરેન્દ્રને જીતીને સત્યભામાએ યાચેલો પારિજાત વૃક્ષ આ
દ્વારાપુરીમાં લાવ્યા હતા. તે તમારો દાસભૂત હું તે મારો મનોરથ પરિ-
પૂર્ણ કરવાને આપ યોગ્ય છો ॥૬॥ મયાદિ મુકીને યોમેર વેગથી ઉછળતા
આપના દયાપૂરનો ભૂમિમાં કોઈ પણ જન અજોચર નથી, સર્વકોઈ પણ
ઉપર આપની નિરૂપધિ નિરવધિ દયા વર્તે છે. દ્વેષીઉપર પણ આપની
દયા પ્રવહે છે. જે કોઈ પાપી આશુરો સર્વના સાચા મુદ્દહ, સર્વના સાચા
પિતા અને પ્રેમરસપરિપૂર્ણ દૃષ્ટિવડે નિરીક્ષણીય છે તે તમને કોપવેગવડે
ઉદ્ધત ભયંકર કુટિલ છુકુટિ ચઢાવાપૂર્વક દ્વેષાશિના તણુખાને યોમેર
વેરતી દૃષ્ટિવડે જોતા હતા. કેવળ એવી દ્વેષદૃષ્ટિથી જોતા હતા એટલુંજ નહિ
પણ અનેક પ્રકારે ગાળીદાનનો આક્રોશ પણ અતિશય કરતા હતા. કેવળ
ગાળીદાનજ નહિ પણ વિવિધ આયુધો વડે પોતાને પ્રહાર કરતા હતા.
આવા પણ અતિદુષ્ટ શિશુપાળપ્રમુખ દૈત્યોને પરમ કૃપાએ કરીને તેમના
વિપરીત વાસનાના મૂળભૂત પ્રકૃતિજન્મને આત્યંતિક ભેદી નાંખીને
પોતાના પરમ પદ પ્રતિ પમાડ્યા. તે તમે પ્રેમપૂર્ણ મારેવિષે કેમ વિલંબને
કરો છો ? મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ ॥૭॥ આ આશુરાંશો તો અતિશોન્ય

નિષ્કિન્નપ્રિય ઇતિ પ્રથિતે ત્વયીશ ! થી૦ ॥૮॥ સદ્ધર્મવર્તમપરિ-
પાતુમિદ ત્વમીશ ! દેત્યાંશમૂપગુરવિક્ષતમચ ભૂમો । દિવ્યાં દધન-
રતનું હિ વિરાજમાનઃ થી૦ ॥૯॥ અન્તઃસ્ફુરત્કલિમલામરમત્યૈત્ય
દૂરસ્થિતેરનુગતત્રિયુગામિધાન । । સંસારત્તપ્તશરણાગતજીવનાથ !
થી૦ ॥૧૦॥ સુમત ઉવાચ—ઇતિ સ્તુવન્નતિપ્રેમ્ણા કૃષ્ણલીનમના મુનિ ।
તિસ્નોઽવસ્થા વ્યતીત્યૈવ તુરીયં પદમભ્યગાત્ ॥૧૧॥ ભગવાન્ દ્વારિ-
કાનાથો ભક્તયત્સલર્કશ્ચર । તદ્ભાવચિત્સુપ્રસન્નો વદૌ તસ્મૈ સ્વદર્શ

છે જેઓ આપની 'નિષ્કિન્નજનનપ્રિય' એવી પૃથાને નહિ ગણીને તેને
અન્યથા કરવાનો અત્યત યત્ન કરી રહ્યા છે આપની મૂર્તિના દર્શનરૂપ
અમૃત 'ધનિઓનેજ' પ્રાપ્ત થાય અને નિર્ધનોને ન થાય' એમ નિષ્કિન્ન
જનપ્રિય આપને વિષે કહેતુ બીજકુલ ઉચિત નથી, કેમકે આતો અત્યત
વિપરીત છે તો એરીતે આપની 'નિષ્કિન્નજનનપ્રિય' એવી ખ્યાતિથી
નિપરીત વૃત્તિવાળાઓને પ્રશંભાવી થો અને હે ઈશ ! મારી ઉપર આપ
પ્રસન્ન થાવ ॥૮॥ હે ઈશ ! આ કળિકાળમા અશુરાશ રાજાઓ અને ગુરુ
ઓએ ખોટી નાખેલા સદ્ધર્મમાર્ગના સરક્ષણ માટે દિવ્ય નરતનુને ધારીને
ધર્મનંદનરૂપે આપ વિરાજો છો ॥૯॥ જેમના મનમા કળિમળ રાગદ્વેષાદિ
સંસ્કરેછે તે સુર અસુર નરો થઈ તમો દૂર રહો છો, (તેમને અગમ્ય
છો) આ કારણથી તમો 'ત્રિયુગ' એવી અભિખ્યા (નામ)થી ખ્યાતિ
પામ્યા છો સંસારરૂપ દાવાનળથી દબ્ધ થએલા એવા જનોના તેના નિવા
રણાર્થ તમેજ એક પરમ શરણુ છો એવા હે શ્રીદ્વારિકેશ ! તમે મારી
ઉપર પ્રસન્ન થઈને વર આપનારા થાવ ॥૧૦॥

સુમતતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ રીતે પરા ભક્તિથી સ્તુતિ કરતા
સચ્ચિદાનંદમુનિ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણવિષે નિમગ્ન મનવાળા થઈ, નત્યદાદિ નવું
અવસ્થાઓને અતિક્રમ કરીને તુરીય પદ—બ્રહ્માત્મક સ્વાત્મસ્વરૂપમાં
સ્થિતિરૂપ સમાધિને પામી ગયા ॥૧૧॥ અનંતર સર્વેશ્વર ભક્તવત્સળ ભગ
વાન્ શ્રીદ્વારિકાનાથે અત્યત પ્રસન્ન થઈને મુનિના હૃદયગત અભિપ્રાયને આ
નુસારે તેમને સ્વસ્વરૂપનુ દર્શન આપ્યું વિજયા નામની માઘકૃષ્ણ એકાદ

નમ્ ॥૧૨॥ નિશાયાં વિજયાત્યાયા પ્કાદદયા યદ્દદ્દ. । તદન્તિ-
મુપેયાય તુતીયપ્રહરે હસન્ ॥૧૩॥ આર્વિર્નમૂવ દત્પન્ને પ્રથમં તસ્ય
યોગિનઃ । લક્ષ્મીમામાર્જુનોપેત. સાત્યકયુદ્ધવસંયુતઃ ॥૧૪॥ સદસા
સ્ફુરિતં તં ચ ફોટિસૂર્યાધિકપ્રભમ્ । આશ્ચર્યદર્શનં ધીક્ષ્ય પ્રેમ્ણા
સ વિચરોઽભવત્ ॥૧૫॥ સદસાન્તર્દધે તથ ભગવાન્ વ્યુત્થિતોઽથ
સ્ત. । સસમ્પ્રમો યદિઃ સાક્ષાત્તમેવેક્ષત સંસ્થિતમ્ ॥૧૬॥ ઉચ્ચત્રી
રત્નીલરમ્યયપુષ્પં વિદ્યુત્પ્રમં વિશ્રત યાસોઽનેકવિભૂષણં સુમુકુટં
સત્પદ્મપ્રેક્ષણમ્ । નાનામૌત્તિકપુષ્પહારવિલસત્કુણ્ડં પ્રસન્નાનનં

શીની રાત્રિએ ચોથા પહેરમા મદહાસવડે મધુર મુખારવિવાળા શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાન્ મુનિની સમીપે આર્વિર્ભાવ પામ્યા ॥૧૨-૧૩॥ (આર્વિર્ભાવનો
પ્રકાર કહેછે-) પ્રથમ તો તે યોગિરાજના હૃદયારવિંદમા રૂકિમણીરૂપ
લક્ષ્મીએ સહિત સત્યભામા, સાત્યકિ યાદવ અને ઉદ્ધવશ્રીએ સમલકૃત
પાર્શ્વભાગ જેમનો અને અર્જુને સેવા કરાતા એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રાહુર્ભાવ પામ્યા
॥૧૪॥ તે સમયે આ સચ્ચિદાનંદમુનિ એકદમ સ્ફુરણાયમાન થએલા, એક
સાથે ઉદય પામેલા કોટિસૂર્ય થકી પણ અધિક કાંતિવાળા, મારેજ આશ્ચર્ય
દર્શન તે શ્રીકૃષ્ણના દર્શન પામીને પ્રેમપ્રકર્યને લીપે પરવશ (અસ્વાધીન
ચિત્તવાળા) થઈ ગયા ॥૧૫॥ તે ભગવાન્ ત્યાજ અકરમાત્ અતર્ધાન
થઈ જતા આ મુનિ તેમને હૃદયકમળમા નહિ નિભાળીને સમ્રમસહિત
સમાધિથકી બહાર આવતા પોતાની દૃષ્ટિ આગળ તેવાજ પ્રાહુર્ભાવ
પામેલા તેજ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના દર્શન પામ્યા ॥૧૬॥ (પ્રત્યક્ષ થએલા
શ્રીકૃષ્ણને ત્રણ શ્લોકથી વર્ણવેછે) નવીન મેઘ સમાન શ્યામ દિવ્ય
મુર વિચક્ર જેમનો છે, વિજળીની પ્રભા જેવા પીત વસ્ત્ર (પીતાબર)ને
ધારી રહેલા, કડા બાળુબધ નૂપુર આદિક અનેક દિવ્ય વિભૂષણોવડે
વિભૂષિત, રત્નમય દિવ્ય મુકુટથી અલકૃત છે મસ્તક જેમનું, પદ્મપત્ર
જેવા વિશાળ મુદર નેત્ર જેમના છે, નાનાવિધ મુક્રામય હારો અને
પુષ્પમય હારોવડે સમલકૃત છે દિવ્ય કંઠ જેમનો, મદહાસવડે પ્રસન્ન
મુખકમળ જેમનું છે, પાંચજન્યશખ કૌમોદકીગદા મુદર્શનચક્ર અને

દોર્મિ. શઙ્ખગદાસુદર્શનસરોજાનિ સ્ફુટં વિભ્રતમ્ ॥૧૭॥ લક્ષ્મ્યા
 દિવ્યવિભૂષણામ્મરધૃતા પદ્મં ચ સદ્વીજનં વિભ્રત્યા ચ મુજદ્વયેન
 સુરુચા પ્રેમ્નેશ્યમાણં પ્રમુમ્ । ળાવણ્યાતિશયાતિરૂપવપુષા હેમં ચ
 મૃદ્ધારકં વિભ્રત્યૈવ કટાક્ષવીક્ષિતમુલં પાર્શ્વસ્થયા ભામયા ॥૧૮॥
 ધૃત્વા ચામરમુદ્ધવેન વિનયાત્સંવીજિતં દક્ષિણે વામે સાત્યકિના ચ
 ચામરધૃતા રાજાધિરાજશ્રિયમ્ । પૃષ્ઠે સ્વાતપવારણં ચ દધતા
 સંમાનિતં જિણ્ણુના વીક્ષ્ય ધીરમણં મુનિ. સ સદ્વસા ચક્રે નર્તિ
 દણ્ડવત્ ॥૧૯॥ તં પ્રેમાશ્રુકલાવરદ્ધનયનં રોમાન્નિતાઙ્ગં મુનિ
 સન્ત્યજ્યાદશચાસર જલમપિ સ્વં સંસરન્તં હૃદા । વિપ્રાધૈરતિનિ-

કમળને સ્પષ્ટપણે ધારવાવડે શોભાયમાન છે દિવ્ય આર ભુજ જેમના
 ॥૧૭॥ વળી એક કરથી કમળ અને અન્ય કરથી સુદર વીજણાને
 ધારી રહેલા, દિવ્ય વિવિધ વિભૂષણો વચ્ચેને ધારી રહેલા, સુદર કાતિ
 વાળા, એવા રૂકિમપૂરૂપ લક્ષ્મીએ પ્રેમરસપરિપૂર્ણ દૃષ્ટિવડે નિરીક્ષણ
 કરાતા, વળી સુવર્ણમય ઝારીને (ભગવાનને શીત જળ પાન કરવા) ધારી
 રહેલા, સર્વાંગમા દિવ્ય લાવણ્ય શોભાવાળા, ભગવાનના સમીપ પ્રદેશમા
 રહેલા, એવા સત્સભામાએ નિરતિશય અનુરાગગાલિત કટાક્ષવડે પાન કરાતું
 છે દિવ્ય મુખસીન્દર્ભ જેમનું ॥૧૮॥ વળી દક્ષિણ ભાગમા આમર લઘને
 ઉદ્ભવજીએ તથા વામભાગમા આમર લઘને સાલકિએ નિનયથી પરિચર્યા
 કરાતા અને પૃષ્ઠભાગમા શોભન સુવર્ણમય છત્રને ધારી રહેલા અર્જુને
 સન્માન કરાતા, એરીતે રાત્રિશય શોભાએ સપક્ષ એવા તે રૂકિમહીર
 મણુ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ દર્શન પામીને, પરમાર્નદપરિપૂર્ણ
 અએલા આ સન્નિવાનદમુનિ તેમને એકદમ સાદાગ પ્રણામ કરવા મથ્યા
 ॥૧૯॥ દશ દિવસના કોરા ઉપવાસી, (જળ પણ નહિ લીધેલું) માટેજ
 શિથિલ અવયવવાળા, હૃદયમા પોતાનું સસ્મરણ કરતા, પોતાના સાક્ષા
 રધારના સદર્પથી રોમાચિત શરીરવાળા, પ્રેમાશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા,
 અતિનિર્દય દ્વારપાળ વિપ્રનિગેરેએ નિવારણ કયો છે પોતાના દ્વારિકાક્ષેત્રનો
 દર્શનાદિ યાત્રાવિધિ જેમનો, દડવત્ પાદમા પડીને પ્રણામ કરતા એવા

દંયૈઃ પ્રતિહતન્વધેયયાત્રાવિધિં સ્થપ્ત્વા શાકુમરિં દરિસ્વતિમુદો-
ત્યાપ્યાઽઽશ્લિપ્તસ્તવરમ્ ॥૨૦॥ તન્મૂર્ધાસઝરમ્બલે ચ ભગવાન્
પાણિં નિજં ધ્રામયન્ પ્રાહ પ્રેમપરિપ્તં મુનિવરં ધન્યોઽસિ ભક્તો-
ત્તમ ! તુષ્ટોઽસ્મ્યપ તતો મનોમિલપિતં યાચસ્વ મતો વરં નાદેયં
મમ કિન્નિદ્રમવતે તુભ્યં ત્રિલોક્યામપિ ॥૨૧॥ इत्थं श्रीरमणेन
તેન પરયા પ્રીત્યા ધરાયં મુનિર્ભક્તઃ પ્રેરિત આહ તત્કરતલસ્પર્શા-
દ્વતક્ષુલ્લયઃ । तत्कारुण्यशरण्यातादिगुणसंघीक्षान्तरप्रस्फुरत्प्रेमो-
द्रेकदृग्भृगद्भगलो यज्ञाञ्जलिस्थानतः ॥२२॥ राधिदानन्दमुनिदवाच
—नमो नमो महलमूर्तये ते नमो नमो यादवभूषणाय । अपार-

ને સમિધદાનંદમુનિને ગ્વય ભગવાને શખ થક દિવ્યાયુધને ત્યાગ કરીને બન્ને
હાથવડે ઉત્થાપન કરીને અત્યત હર્ષથી અત્વર આલિંગન કર્યું ॥૨૦॥ પછી
ભગવાન્ પોતાવિષે માઠ અનુરાગને પામેલા તે મુનિવરના મસ્તક ખભા
અને વપસ્થળમા સમસ્ત જગતના ક્ષેમને કરનારા અમૃતસ્પર્શવાળા
પોતાના હસ્તતળને ફેરવના થકા તેમના પ્રતિ સ્વય એમ જોડ્યા કે—તમે
ધન્ય છો અને મારા ભક્તામા ઉત્તમ છો ને તમારી ઉપર હું આજ પ્રસન્ન
થયો છું તો મનોવાછિત વર માગ થકી માગો સર્વલોકપૂજ્ય તમને
ત્રલેય લોકમા ન આપવા વોમ્ય માગે કાઈપણ નથી, કિંતુ સર્વ પાત્ર આપ-
વાજ વોમ્ય છે ॥૨૧॥ दे रागन् । आ प्रजारे इडिभण्डीरभणु ते श्रीकृष्ण
ભગવાને પરા પ્રીતિથી ‘વર માગો’ એમ પ્રેરણા કરેલા અને તેમના હસ્ત-
તળના સ્પર્શથી નિવૃત્ત થઈ છે ક્ષુધાતૃપાની બધા જેમની અને તેમના
કાંઈપુય વાત્સલ્ય સૌરીત્ય ઓદાર્ય વિગે ગુણાતિશયના સદર્શનથી અતરમાં
સમુદ્ભવેલા પ્રેમપ્રકર્ષને લીધે આવી ગએલા જે આનન્દના આમુ તેણે કરીને
રોકાઈ ગઈ છે દૃષ્ટિ જેમની અને ગદગદ થઈ ગયું છે ગળુ જેમનું એવા
થઈને તે ભક્તોત્તમ મુનિ બે હાથ બેટીને પ્રણામ કરીને જોડ્યા ॥૨૨॥

(હવે વર માટે પ્રેરણા કરેલા મુનિ તેમા પોતાને માટે અનપેક્ષતા અને
અન્યાયે તેની સાપેક્ષતા નિવેદન કરશે એવા થકા પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ
કરેછે—) मर्यादा मुक्तीने योमेर प्रसरता परमानंदधी पोताना असा-

કારણ્યસુધાસમુદ્ર ! શ્રીદ્વારિકાધીશ ! નમોઽસ્તુ તુમ્યમ્ ॥૨૩॥
નિઃશેષપાપૌઘવિનાશનાય ભક્તપ્રિયાયાશિલકારણાય । શ્રીસત્ય-

ધારણુ નમ્રીભાવને અનુસ્મરણુ કરતા થકા અને તેમની દિવ્ય મંગળમૂ-
ર્તિના ગુણવિશેષરૂપ અમૃતરસનો આસ્વાદ લેતા થકા વારેવારે ‘નમોનમ.’
ઈત્યાદિ કહેછે—હે ભગવન ! કૃપણુ તમેજ મંગળમૂર્તિ છો. આનંદમય આપના
થકી અન્ય કોણુ મંગળમૂર્તિ છે ? કોઈપણુ નથી. સ્વયં અનવધિકાતિશય
આનંદસ્વરૂપ હોઈને આત્મીય જનોને પણ આનંદ પમાડે છો, માટેપણુ
આપ મંગળમૂર્તિ છો જે તમારી મૂર્તિની સેવા કરવાથી મંગળ થાય છે
તે આ મંગળમૂર્તિ તમને વારંવાર નમસ્કાર છે તેવા તમો સાક્ષાત્ પોતા-
નાજ દિવ્ય રૂપથી યદુકુળમાં અવતરીને તેને વિભૂષિત કરી રહ્યા હતા
જેના વક્ષ સ્થળનું કૌસ્તુભ મણિ અને શ્રી વિભૂષણુ છે તે યદુકુળના ભૂપણુ
થયા એવો વિશેષ છે. એવા યાદવભૂપણુ તમને નમસ્કાર છે. વળી આપનો
કરૂણારસ અનવધિક છે, જેથી આ લોકમાં લક્ષ્મણનોના અનુગ્રહ અર્થે
દ્વારિકામાં નિત્ય સાન્નિધ્ય કરી રહ્યા છો, પોતાની સમગ્ર સ્થિતિ પૂજક-
પરાધીન સ્વીકારીને પણ અર્ચારૂપથી સતત સકળ જનોના કલ્યાણ
માટે સચિધિ કરી રહ્યા છો, આ બધું કરૂણાપ્રવાહનું કાર્ય છે. સુધાન
જેમ એમ ભવદાવાગ્નિવડે દગ્ધ થએલા જનોનેપણુ આપની કૃપા સમુ-
જીવન કરેછે, માટે તમે કરૂણાસુધાસમુદ્ર પણુ છો. એવા તમને વારં
વાર નમસ્કાર છે. આપ સ્વામીના ચરણમાં જે પ્રહ્લીભાવ (નમ્રભાવ) છે
તેજ અમારે પુરૂષાર્થ છે ॥૨૩॥ હે નારાયણ ! હે દેવ ! પાપના કે પાપોના
કે પાપપુણેના પ્રણાશકપણે સ્મૃત્યાદિકમાં વિવિધ ધર્મો છે, તેના અનુષ્ઠા-
નથી નિ શેષ (આકી રહેજ નહિ) પાપોષનો વિનાશ થતો નથી. વળી
પુણ્યમિષથી ભોગાભાસને આપનારા છે પણુ અતે તો દુઃખનેજ દેતારા
છે, માટે ‘સ્વર્ગકામો યજેત’ ઇત્યાદિ સર્વે વિધિગોચર ધર્મો પાપજ છે. જે
વિદ્યા (જ્ઞાન) છે તે સંપન્ન થતાં પ્રારબ્ધ થકી બીજા સચિતાદિ કર્મનેજ
નાશ કરે છે, (પ્રારબ્ધને તો નહિ) માટે તે વિદ્યા પણુ નિ શેષ પાપોષને
વિનાશ કરનારી નથી તમે તો પ્રસન્ન થતાં પ્રારબ્ધને પણુ નાશ કરો છો,

મામારમણાય નિત્યં નમોઽસ્તુ નારાયણ ! દેવ ! તુમ્યમ્ ॥૨૪॥
 રૂપ્ણાય જિષ્ણુપ્રિયકારણાય વૃષ્ણિપ્રવીરાય ચ વિષ્ણવે તે । નમો-
 ઽસ્તુ નાનાવિઘરાજકન્યામનોમિલાપપ્રતિપૂરકાય ॥૨૫॥ ભૂમાર-
 રાજન્યદવાનલાય સદર્મસાધુપ્રતિપાલકાય । શ્રીદામદારિદ્યવિ-

માટે નિ શેષ પાપોષ વિનાશક તો આપજ એક છે. આવા આપ ભગવા-
 નની પ્રસન્નતા મેળવવામાં બાર વર્ષમુધીના પ્રાયશ્ચિતાદિકમાં જેમ ક્લેશ
 છે તેમ કશો ક્લેશ પણ નથી. દેવજ પ્રેમથીજ આપ પ્રસન્ન થાવ છો. કેમકે
 તમે બ્રહ્મપ્રિય છો. તે તમને સત્યબામારમણને નિત્ય નમસ્કાર છે. નિત્ય
 સદચારિણી દિવ્ય મહિમી (પત્ની) લક્ષ્મી થકી પણ સત્યબામા જેમ પ્રિય-
 તમા છે તેમ નિત્યમુજાથકી પણ બ્રહ્મજન તમને પ્રિયતમ છે. એરીતે
 સર્વકારણ તમને નમસ્કાર છે ॥૨૪॥ દે ભગવન્ ! બ્રહ્મપરવશતાને લીધે
 અર્લુનનું હિત કરવા આપે સારથિપણું પણ સ્વીકાર્યું હતું, માટે તમો
 છબ્બુ-અર્લુનપ્રિયકર છો. વૃષ્ણિઓના પ્રવીર થઇને પણ પાર્થ (અર્લુન)-
 નું પ્રિય કરવા સારથિપણું સ્વીકાર્યું, માટે સર્વોપરી છતાં મુલમપણું તમારૂં
 અનુપમ છે. માટેજ બ્રહ્મજનોના મનોરથો પરિપૂરણ કરવાનુંજ એક મત
 ધારી રહેલા હોવાથી અનેક રાજન્યકન્યાઓના મનોરથનું પરિપૂરણ કે જે
 અસાધારણ પ્રેમના ફળભૂત છે તે તમોએ કર્યું હતું. એવા વિષ્ણુ શ્રીકૃષ્ણ
 તમને નમસ્કાર છે ॥૨૫॥ ભૂમિના ભારભૂત કંસ જરાસંધ શિશુપાળ
 પ્રમુખ આશુરાંશ રાજાઓનો તમોએ સંહાર કર્યો છે અને તેમના સંહાર-
 પૂર્વક સંતોનો ધર્મ અને સંતોની રક્ષા કરી છે. (તેવા મહાસમર્થ તમને
 તમારાં દર્શન કરવામાં અંતરાયભૂત આસુરપ્રકૃતિવાળા જનોનો પરાભવ
 કરવો અને આપનાં દર્શન કરવાં એજ એક પરમ પ્રયોજનવાળા અનન્ય-
 મનવાળા સંતો અને તમારા ભજનાદિલક્ષણ ધર્મનું સંરક્ષણ શું અસાધ્ય
 છે ?) વળી તમો પરમોદાર છો, કેમકે તમો અપેક્ષિત અનપેક્ષિત આશ્રિ-
 તોને આપીને તેમને આ લોક પરલોકનું નિરવધિ મુખ સંપાદન કરો છો.
 જેથી તમે અનન્યાશ્રય શ્રીદામા વિપ્રને આ લોક પરલોકમાં સર્વોત્તમ સમૃદ્ધિ
 આપી હતી. વળી ઉદ્ભવપ્રમુખ જ્ઞાનિઓવિષે પરા પ્રીતિને રાખો છો,

નાશનાય નમોઽસ્તુ તે ચોદ્ધવવહ્નમાય ॥૨૬॥ શ્રીમન્મહારાજ !
વિકુળનાથ ! શ્રીદેવકીનન્દન ! ચક્રપાણે ! દ્વારાવતીનાયક !
વાસુદેવ ! નિત્યં પ્રસન્નો ભવ રુક્મિણીશ ! ॥૨૭॥ દયાનિધે !
મહારાજ ! મંત્રેષુ કરુણેદશી ! ત્વય્યેવ રાજતે નિત્યં નહાન્યત્ર તુ
કુત્રચિત્ ॥૨૮॥ મનોરથો મે સફલઃ કૃતોઽય મ્ભવતા પ્રમો ! !
પૂર્ણકામોઽસ્મ્યહં નૂનં દર્શનાદેવ તેઽધુના ॥૨૯॥ સાક્ષાત્વચરણા
મ્મોજમરોપાનન્દસંશ્રયમ્ ! સમ્પ્રાપ્યાત પરં કિંતુ ઘૃણોમિ ત્વત્ત

‘જ્ઞાની ત્વાસ્મૈષ મૈ મત’ એમ આપેજ ગાયુ છે એવા આપને નમસ્કાર
છે ॥૨૬॥ હે ભગવન્ ! આપનો પ્રસાદજી અમારે પરમ પ્રયોજન છે
દાસભૂતને સ્વામિના પ્રસાદ થકી અપર પ્રયોજન હોયજ નહિ માટે અમે
‘નિત્ય પ્રસન્ન થાવ’ એમજ માર્થના કરીએ છીએ, પ્રસન્નતાનો ઉપાય પણ
આજી અમોએ આશયો છે—હે શ્રીમન્મહારાજ ! હે વિકુળનાથ ! હે શ્રીદે
વકીનન્દન ! હે ચક્રપાણે ! હે દ્વારાવતીનાયક ! હે વાસુદેવ ! હે રુક્મિણીશ !
એરીતે પરમ પ્રેમપૂર્વક આપના નામામૃતોનો આસ્વાદ લેવો ઉપાય પણ
અમૃતાસ્વાદન છે, ઉપેય (પ્રાપ્ય) પણ આનંદમયપ્રસાદ છે તો આ
અસાધારણ ઉપાય ઉપેયભાવ કેને સ્વાદ માટે ન થાય ? થાયજ ॥૨૭॥
હે દયાનિધે ! મહારાજ ! ભક્તો ઉપર આવી—શ્લુપણ આશ્રિતોની પીડા ન
સહન થવારૂપ કંટણી એક આપને વિષેજ સર્વદા વર્તે છે અન્ય કોઈપણ
જનનેવિષે નથીજ વર્તતી (જેથી તમે મારી પીડા ટાળવા માટે બ્રહ્માદિ
કોએ પણ સાક્ષાત્કરવા અશક્ય એવું સ્વસ્વરૂપ મારા હોચનગોચર કરીને
મને પરમાનંદ પમાડ્યો) ॥૨૮॥ હે પ્રભો ! આપે મારો મનોરથ આજી
સંપૂર્ણ સફળ કર્યો હું આપના દર્શનથીજ આજી પૂર્ણકામ થઈ ગયો છું
હે ઈશ્વર ! સમસ્ત આનંદના એક આધારભૂત, સકળ મુનિજનોએ સર્વદા
સેવનીય એવા ચરણારવિંદને સાક્ષાત્ પામેલો હું તે મારે અત પર આપના
થકી શું વરણીય છે ? કશું પણ નથી, કેમકે આજી (સાક્ષાત્ દર્શન) પરમ
પુરુષાર્થ માન્યોછે આમા બધા મનોરથો અતર્ગત થઈ જાય છે ‘અસિન્
કામા સમાહિતા...યજ્ઞાલેહાસ્તિ યજ્ઞ નાસ્તિ સર્વં તદસિન્ સમાહિતમ્’

ઈશ્વર ! ॥૩૦॥ અસ્ત્યેકં યાચિત્વ્યં તચ્છ્રુત્વા વિતર મે પ્રમો ! ।
 ભક્તપ્રિયસ્ય સતતં તવાદાન્યં ન કિઞ્ચન ॥૩૧॥ આજ્ઞા તવૈવાસ્તિ
 દુરેસ્ત્યાગિનાં ગૃહિણાં તથા । યાત્રા કાર્યા દ્વારિકાયા ઇતિ સામ્પ્ર-
 તમચ્ચુત ! ॥૩૨॥ તત્ર યે ધનિનસ્તેષાં દુષ્કર નૈવ સા ફિલ ।
 સર્વથા દુષ્કરૈવાસ્તિ નિર્ધનનાં નૃણાં પ્રમો ! ॥૩૩॥ ઔદવીયાઃ
 સાધુજના યે સન્તિ ભુવિ સત્પતે ! । તેષાં તુ દુષ્કરતરા યાત્રે-
 પાસ્તિ વિશેષતઃ ॥૩૪॥ ન જાતં ગોમતીજ્ઞાનં તપ્તમુદ્રાદ્ધનં ન ચ ।
 કષ્ટેર્વદાહોપવાસૈર્જાતં મેઽથ ત્વદીક્ષણમ્ ॥૩૫॥ ઇદંવિધેઽન્ન દેશે
 તુ યાત્રા તેષાં સતાં ફયમ્ । ભવેત્કથં ચ મગધંસ્વદાદાપરિપાલ-
 નમ્ ॥૩૬॥ યથા ત્વદ્દર્શનં તેષાં ભવેત્તત્પાદચેતસામ્ । તથા કુર

એવી શ્રુતિ છે ॥૨૯-૩૦॥ દે પ્રમો ! યદપિ મારા માટે પ્રાર્થનીય કશુંય
 નથી તથાપિ પરાયે એક પ્રાર્થનીય છે. તમે સતત ભક્તપ્રિય છો તો મારું
 પ્રાર્થનીય સાંભળીને તેને પરિપૂરણ કરવાને યોગ્ય છો. કાંઈ પણ અશક્ય
 સર્વશક્ત આપને નથી ॥૩૧॥ (પ્રાર્થનીય સહેતુક કહેછે-) દે અચ્યુત !
 ધર્મરક્ષણમાટે હાલમાં નરનાથ ધારી રહેલા શ્રીહરિ આપનીજ હમણાં
 એવી આજ્ઞા થઈ છે કે-ત્યાગી ગૃહી સર્વેએ દ્વારિકાયાત્રા અવશ્ય કરવી ॥૩૨॥
 દે પ્રમો ! તેમાં જે ધનાઢ્ય નરો છે તેમનેજ આ દ્વારિકાયાત્રા સુકર છે,
 અઠિચન નરોને તો સર્વથા દુષ્કરજ છે ॥૩૩॥ દે સત્પતે ! આવી સ્થિતિ
 છે તો જે ઉદ્ધવ સંપ્રદાયના સમાશ્રિત સાધુજનો છે તે અઠિચનોને (સર્વ
 પરિચ્છેદનો પરિત્યાગ કરનારા) તો આ યાત્રા વિશેષપણે દુઃકર થકી પણ
 અતિદુઃકર છે ॥૩૪॥ (આજ આજતને પોતાના અનુભવથી બતાવે છે)
 મને ગોમતીમાં જ્ઞાન નજ થયું. તપ્તમુદ્રા ન મળી. અતિકષ્ટદાયી દશ ઉપ-
 વાસો થયા ત્યારે આજ કેવળ આપનીજ અનુકંપાથી આપનું દર્શન થયું.
 આ સર્વ સુગમ નથી ॥૩૫॥ દે ભગવન ! આવા નિર્દય ધનેકલુષ્ઠ આ
 દેશમાં તે સાધુજનોને આ યાત્રા તો શી રીતે થાય ? અને હાલમાં પ્રકટતાને
 પામેલા શ્રીહરિ આપની આજ્ઞાનું અનુપાલન શી રીતે થાય ? સર્વથા અહીં
 નહિજ થશે ॥૩૬॥ તો જે રીતે આપના ચરણમાંજ એક ચિત્તવાળા તે

ત્વં કૃપયા મમેત્યેતદ્ધિ યાચિતમ્ ॥૩૭॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ સ્તુત
પ્રાર્થિતશ્ચ મુનિના તેન સ પ્રમુઃ । પ્રીણયસ્તમુવાચેદં નૃપતે ! ભવ
વત્સલ ॥૩૮॥ શ્રીમદ્વાનુવાચ—ત્વયા યત્પ્રાર્થિતં મદ્ર ! તત્કરિપ્યા
મ્યસંશયમ્ । મદ્દર્શન સતાં તેપામિહ ન સ્યાદિતિ ધ્રુવમ્ ॥૩૯॥
અત્રાતિનિર્દયા સન્તિ તેર્થિકા ધનલોલુપા । દુહાન્તિ મમ ભવે-
ભ્યસ્તેભ્યો જાનામિ નિશ્ચિતમ્ ॥૪૦॥ અતો વૃત્તાલયપુરે લક્ષ્મીના
રાયણસ્ય મે । મૂર્તિર્ભવતિ યા તસ્યામેત્ય દાસ્યે સ્વદર્શનમ્ ॥૪૧॥
દદામિ દર્શનં યદ્વદિહ તત્ર તથૈવ હિ । વાસ્યે સ્વદર્શનં તેભ્યો
લક્ષ્મીનારાયણાભ્યયા ॥૪૨॥ તત્તત્ત દ્વારિકાયાના તેપા તત્રૈવ

સાધુઓને આપના દર્શન થાય અને તે આ યાત્રા પરિનિષ્પન્ન થાય તેવી કૃપા
કરવાને આપ યોગ્ય છો આજ મારે વરણીય વર છે ॥૩૭॥ સુવ્રત અધિ
કહે છે—હે નૃપતે ! તે સચ્ચિદાનંદ મુનિએ એરીતે સ્તુતિપૂર્વક પ્રાર્થના કરેલા
ભક્તવત્સળ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મુનિને પ્રસન્ન કરતા થકા બોલ્યા ॥૩૮॥

શ્રીભગવાન કહે છે—હે ભદ્ર ! તમારી જે પ્રાર્થના દ્વારિકાયાત્રાની
સિદ્ધિરૂપ છે તેને હું નિ સશય સંપાદન કરીશ પરં તારી અર્ચાનુ દર્શન
અહીં તે સતોને નિશ્ચે નહિજ સિદ્ધ થાય ॥૩૯॥ (તેમા કારણુ કહે છે)
આ ક્ષેત્રમા અતિનિર્દય આચાર્યશો તેર્થિક ગુમળી આદિકના રૂપથી ધનક-
લુબ્ધો રહ્યા છે તેઓનો તો સાધુજનોનો દ્રોહ કરવો એજ એક અધ્ય
વસાય છે, તેઓ મારા ભક્તોનો દ્રોહ કરે છે તેને હું નિશ્ચયથી નાણુકુ
(તે દ્રેષી કર નરાધમ અથુલોને હું નિરતર જન્મ જરા મરણાદિરૂપથી
પરિવર્તન પામતા સંસારમા, તેમા પણ આચુરીજ યોનિયોમા નાણુકુ)
॥૪૦॥ માટે હું વૃત્તાલય પુરમા જે લક્ષ્મીનારાયણની મારી અર્ચામૂર્તિ
તેમા સન્નિધિ આપીને મારૂ દર્શન આપીશ ॥૪૧॥ આ પુરીમા જેમ મારૂ
દર્શન થાય છે તેમજ વૃત્તાલય પુરીમા ‘લક્ષ્મીનારાયણ’ એવા દેવજ અન્ય
નામથી સ્વસ્વરૂપના દર્શન તે સાધુઓને આપીશ ॥૪૨॥ તેથી વૃત્તાલય
પુરમાજ તે સાધુઓને દ્વારિકાયાત્રાની સિદ્ધિ થશે આ મારા વચનમા
તમને સંદેહ નજ રહે કેમકે જે સ્થળમા હું રૂકિમણીકાત દ્વારિમધીય
રહું ત્યાજ તે દ્વારિકાપુરી વર્તે છે (મારા સબંધથીજ દ્વારિકાનુ દ્વારિકાપલ

સેત્સ્યતિ । અત્ર તે માસ્તુ સન્દેહો યત્રાહં તત્ર સા યતઃ ॥૪૩॥
અથ ગચ્છ ત્વમાયામીત્યુક્ત્વા સોઽન્તર્દધે પ્રમુઃ । સોઽપ્યદ્ભુતં
તદાલક્ષ્ય વિસિતોઽસ્યાત્ક્ષણં નૃપ ! ॥૪૪॥ લીલૈવ સ્વપ્રભોરેપા
ભવતીત્યવધાર્ય સઃ । કસૈચિદપિ તદ્વાર્તાં ન દ્યુવન્નિરગાત્તતઃ
॥૪૫॥ પુરુષૃતિરતિમક્તિમાન્સ સાક્ષાદ્દુપતિવીક્ષણલઘ્ધમૂરિ-
મોદઃ । ગજવરગમનો મુનિઃ સ્મરંસ્તં હૃદિતિ જગામ પુનશ્ચ ગોમતીં
તામ્ ॥૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તા-
લયમાહાત્મ્યે દ્વારિકાનાયદર્શનતદ્વરપ્રાપ્તિનિરૂપણનામૈકત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

મુપ્રત ઉવાચ—અથ યે કૌસલ્યા યાતાઃ શહ્ણોદ્ધારાત્તુ ગોમતીમ્ ।
આગત્ય તે તુ તં સાધું તત્તીરેઽભ્યગવેપયન્ ॥૧॥ તમદૃષ્ટ્વા તુ તે તત્ર

છે) ॥૪૩॥ હે મુને ! માટે તમે હમણાંજ બવ. હું તો કહ્યા મુળ્ય
આવીશ. એમ કહીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અંતર્ધાન થઈ ગયા. આ સચ્ચિદા-
નંદમુનિ પણ આહું અદ્ભુત બોધને ક્ષણકાળમાત્ર વિસ્મય પામી રહ્યા
॥૪૪॥ અનંતર આ મુનિ મનમાં ભગવાન ધર્મનંદન મારા પ્રભુનીજ આ
બધી લીલા છે એમ નિશ્ચય કરીને, તે વાર્તા કોઈને પણ નહિ નિવેદન કરતાં
મૌનવ્રત ધારીનેજ શંખોદ્ધાર થકી ચાલી નીકળ્યા ॥૪૫॥ અધિક ધૃતિ અને
અનન્ય લક્ષિત્વે યુક્ત, સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન પામેલા, માટેજ પરમાનંદ-
પરિપૂર્ણ આ મુનિવર ગળે-દ્રગતિવાળા થઈ માર્ગમાં તે શ્રીકૃષ્ણનેજ ચિત્તથી
વારંવાર અનુસ્મરણ કરતા થકા ત્વરાથી ફરી તેજ ગોમતીને પામ્યા ॥૪૬॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે દ્વારિકા-
નાથદર્શનતદ્વરપ્રાપ્તિનિરૂપણનામૈકત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

૧અધ્યાય ૩૨ મો.

મુપ્રતઃપિ કહે છે—(હવે અયોધ્યાવાસી વિપ્રોનું ગોમતી આવ્યા
પહોંનું વૃત્તાંત કહે છે) જે નંદરામાદિ વિપ્રો શંખોદ્ધાર થકી ગોમતીને
પામ્યા હતા તેઓ ત્યાં તે મુનિવરને નહિ પામતાં તેના તીરમાં તેમને

૧ આ અધ્યાયમાં દ્વારિકાનાથ દ્વારિકાચક્રી શ્રીવૃત્તાલયપ્રતિ ભક્તમનોરથના
પરિપૂરણમાટે વરદાનને અનુસારે પદાર્થો, તે નિમિત્તના ઉત્સવનું ઉપવર્ણન કર્યું છે.

સચિન્તા ગોમતીતટે । સાધુનેત્રા મ્લાનવક્રા નિઃશ્વસન્તો વ્યતર્ક
 યન્ ॥૨॥ અહો કિમેતત્સજ્ઞાતં દૈવયોગેન દુષ્કૃતમ્ । વ્યાલુ સ
 મહાન્ સાધુઃ ક્વ ગતોઽતિપ્રિયો હરે ॥૩॥ કથં વયં ગમિષ્યામો
 વિના તં દુર્ગપત્તનમ્ । સ્વમુખં દર્શયિષ્યામઃ સ્વામિન પુરતઃ કથમ્
 ॥૪॥ તત્ર વા કિં વદિષ્યામો વયં દૈવહતા નનુ । નૃપોપાલ્મ્ભવાચ્ચ
 ધોષ્યામોઽરુન્દુદા કથમ્ ॥૫॥ તદાહ માનસારામો મયા તુ કથિતં
 પુરા । ત્યક્ત્વા તં નેવ ગન્તવ્યમિતિ તત્કોઽપિ નાશૃણોત્ ॥૬॥
 ગોપાલસ્તમથોવાચ જ્યેષ્ઠભ્રાતૃર્વચો મયા । કથમુલ્લહનીયં સ્યાદેવ
 પિત્રા સમો યતઃ ॥૭॥ નન્દરામસ્તદોવાચ સમાધેર્દૈર્ઘ્યમસ્ય તુ ।

શોધવા મઝ્યા ॥૧॥ તેઓ તે ગોમતીતટમા સર્વન શોધતા પણ તે મુનિને
 નહિ પામતા ચિંતાતુર, અશ્રુપૂર્ણ નેનવાળા, મ્લાનમુખવાળા અને નિસ્વા
 સોને મુકતા થકા બહુધા તર્ક કરવા લાગ્યા ॥૨॥ અહો ! આ દૈવયોગથી
 શુ જાની ગયું ? અરે ! તીર્થયાત્રામા પ્રવર્તેલા આપણું આ શુ દુષ્કૃત ફળ
 હશે ? તે આ દૈવકેનિધિ મુનિ ભગવાનને અતિપ્રિય મહાન્ સાધુ છે તે
 અહીંથી ક્યા ગયા હશે ? તેમને લીધા વિના હવે આપણાથી દુર્ગપુર શી
 રીતે જવાશે ? જો મહાકષ્ટે ત્યા જઈશુ પણ સ્વામી શ્રીહરિની આગળ
 પોતાનું મુખ શી રીતે જતાવીશુ ? (આ મહાન્ ધર્મવ્યતિક્રમ થઈ ગયો
 છે) યદપિ મુખ જતાવીશુ પણ ભગવાનની આગળ 'તે મુનિવર કહ્યો
 ગયા ? એમ પુછતા ભાગ્યહીન આપણે શુ કહીશુ ? વળી ઉત્તમ રાજના
 ઠાળકાના વચનો ભર્મભેદક શી રીતે સહન કરીશુ ? ॥૩-૫॥ હે રાજન !
 તે સમયે ચિંતાક્રાંત તેઓ મધ્યે એક માનસારામ બોલ્યા કે—'મુનિને
 પડતા મુશ્કીને આપણે નજ જવું' એમ મેં પ્રથમથીજ તે વખતે કહ્યું હતું
 પણ આપણામાથી કોઈએ પણ મારૂ વચન સાલજ્યુજ નહિ મારા વચ
 નનો અનાદર કર્યો તેનું આ ફળ હવે અનુભવાય છે ॥૬॥ અનંતર ગોપા
 જરામ તેમના પ્રતિ બોલ્યા કે—હું શુ કરું ? જ્યેષ્ઠભ્રાતા નંદરામનું વચન
 (આ મુનિ જેટ નાકમા સમાવિ થઈ ઉકશે તેટલાકમા સખોદ્ધાર જઈને
 આપણે આઠ નવ દિવસમા પાછા આવીશું એવું) મારાથી કેમ ઉત્તરન
 થાય ? કેમકે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાતો પિતાતુલ્ય કહ્યો છે પિતાનું વચન જેમન ઉપ

આદાવેવ ત્વયા પ્રોક્તં વૃથા માં શપસે કિમુ ॥૮॥ અથાહ માનસારામો
ભાવિ યત્તદ્ભવેદ્ભુવમ્ । વૃથા ચિન્તા ન કર્તવ્યા સર્તવ્યો દુઃખહા હરિઃ
॥૯॥ યદ્દર્શનાર્થમાયાતા વયં શ્રીસ્વામ્યનુહયા । સપ્ત દ્વારિકાધીશઃ
શં વિધાસ્યતિ નઃ કિલ ॥૧૦॥ દયાનિધિર્મુનિરસૌ ભક્તો ભગવતો
મહાન્ । હિત્વાસ્માન્ સર્વથા નૈવ ગચ્છેદુર્ગપુરં કિલ ॥૧૧॥ શહ્નો-
દ્ધારં ગતો નૂનમેષ इत्यેવ ભાતિ મે । આગમિપ્યત્યથાત્રૈવ સ્થેયમ-
સ્મામિરજ્જ તત્ ॥૧૨॥ इति તદ્વચનં શ્રુત્વા તૌ તથેત્યૂચતુસ્તતઃ ।
સ્મરન્તો દ્વારિકાધીશં તન્નોપુસ્તે હરિં નૃપ ! ॥૧૩॥ ગોમત્યાં પ્રાતરા-

ધન થાય તેમ મોટા ભાઈનું વચન પણ ન ઉલ્લંઘન થાય ॥૭॥ ત્યારે નંદરામ
બોલ્યા કે-હે ગોપાળ ! આ મુનિની સમાધિનું દીર્ઘપણું તો 'અ્યારેક ત્રણ
દિવસપર્યંત તો અ્યારેક પાંચ દિવસપર્યંત તો અ્યારેક દશ દિવસપર્યંત તો
અ્યારેક પંચદશ દિવસપર્યંત પણ સમાધિમાં રહેછે એમ' તમેજ પ્રથમ
કહ્યું તો હવે મને વૃથાજ કેમ શાપ આપો છો ? ॥૮॥ અનંતર માનસા-
રામ બોલ્યા કે-વિવાહ કરવાથી કે ચિંતા કરવાથી શું વળવાનું છે ? જે
ભાવિ હોય તે રોકવા છતાં પણ નિશ્ચે થાયજ. તેમાં 'આપણે કશો પુરુષ-
પ્રયત્ન ન કર્યો તેથી આમ થયું' એવી ચિંતા કરવી વૃથા છે. તો હવે સર્વ
દુઃખને હરનારા હરિનુંજ સ્મરણ કરવું. તેમાં 'હરિસ્મૃતિઃ સર્વવિપદ્વિમો-
ક્ષણમ્' એવું ભાગવત વચન છે ॥૯॥ આપણે શ્રીસ્વામિની આશાથી જેનાં
દર્શન કરવા આદરથી અહીં આત્મા છીએ તેજ દ્વારિકાધીશ સ્મરણ કર-
વાથી આપણું શિવ નિશ્ચે કરશેજ ॥૧૦॥ આ મુનિવર તો ભગવાનના
મહાન્ ભક્ત દયાનિધિ છે તે આપણે ત્યાગ કરીને સર્વથા દુર્ગપુર નજ
ભય ॥૧૧॥ હું તો એમજ માનું છું કે-તે આ મુનિ શંખોદ્ધાર બહુધા તો
ગયા હોવા ભેધએ. તે આવતી કાલે કે પરમદિવસે અહીંજ આવશે. માટે
આપણે તેમના આવવાની રાહ ભેધને અહીંજ રહેવું ॥૧૨॥ હે નૃપ !
આવું માનસારામનું વચન સુંભૂને તે બધા 'તથાસ્તુ' એમ કહીને પછી
ત્રણેય જણા દ્વારિકાધીશ શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતા થકા ત્યાંજ રહ્યા ॥૧૩॥
અનંતર તેઓ પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળે ગોમતીમાં જ્ઞાન કરી, બીજે નિત્યવિધિ

પ્લુત્ય કૃત્વા નિત્યવિધિં ચ તે । તત્રત્યદ્વારિકેશસ્ય ચક્રુઃ પ્રત્યહ-
 મીક્ષણમ્ ॥૧૪॥ સચિન્તાસ્તે ચતુર્થેઽહિ કૃત્વૈકાદશ્યુપોપનમ્ ।
 પાકં વિધાય દ્વાદશ્યાં ચક્રુસ્તત્સાધુચિન્તનમ્ ॥૧૫॥ અહો ઈદંકુતો
 ભાગ્યમસ્માકં કુધિયાં ભવેત્ । યદત્ર સ મહાયોગી કુર્યાદાગત્ય
 પારણામ્ ॥૧૬॥ નન્દરામસ્તાવદાહ દક્ષઃ સ્ફુરતિ મત્કરઃ । માન-
 સારામ આહાથ દક્ષં મેઽક્ષિ સ્ફુરત્યપિ ॥૧૭॥ ગોપાલ આહ સ્વમેઽય
 મયા પ્રાતઃ સ ઈક્ષિતઃ । આયાતિ દ્વારિકાધીશં હૃદિ ધૃત્વેતિ
 નિશ્ચિતમ્ ॥૧૮॥ શુભાનીત્યં નિમિત્તાનિ ઘદન્તસ્તે પરસ્પરમ્ ।
 આયાન્તં વદશુર્દુરાજેન્દ્રમિવ તં મુનિમ્ ॥૧૯॥ યદ્યદ્દો અહો
 સ્વામિશ્રિતિ મૃતગિરત્સયઃ । અભ્યદ્રવન્તે વિપ્રાસ્તં પ્રાણાઃ પ્રાણ-
 મિવાદરાત્ ॥૨૦॥ અથાલિઙ્ગ્ય ચિરં દોઘ્યાં હસન્તસ્તે પરસ્પરમ્ ।

કરી, ત્યાં વિરાજમાન દ્વારિકાધીશના દિવ્ય મૂર્તિસ્વરૂપનું દર્શન કરવા તત્પર
 થઈ રહ્યા ॥૧૪॥ અનંતર તેઓ એકે દિવસે (કરી ગોમતી પ્રાપ્તિને
 આરંભીને) આવેલી એકાદશીનો ઉપવાસ કરી દ્વાદશીએ પ્રાતઃકાળે પાક
 કરીને, મુનિના વિયોગથી ઘણી ચિંતા પામતાં તે સાધુનીજ આલોચના કરવા
 લાગ્યા ॥૧૫॥ તે એવી રીતે કે-અહો ! લાઘવો ! આપણું એવું લાઘ્ય
 ક્યાંથી હોય ? કેમકે આપણે તો કુશુદ્ધિ છીએ. જે લાઘ્યને લીધે તે મહા-
 યોગી આજ અહીં આવીને ખારણાં કરે, આ તો મહત્ સૌભાગ્ય કહેવાય
 ॥૧૬॥ ત્યારે નંદરામ બોલ્યા કે-અહો ! આજ મારો જમણો હાથ ફરકે છે.
 અનંતર માનસારામ બોલ્યા કે-મારી જમણી આંખ આજ ફરકે છે.
 ત્યારે ગોપાળરામ બોલ્યા કે-આજજ ઉપકાળમાં મેં સ્વપ્નમાં તે મુનિવર
 દ્વારિકાધીશને હૃદયમાં સંભારતાયકા સંખોદ્ધારથી અહીં આવતા સાક્ષાત્
 જોયા છે ॥૧૭-૧૮॥ હે રાજન ! એ રીતે તેઓ પરસ્પર પોન પોતે અનુભ-
 વેલાં શુભ શકુનોને કહે છે એટલાકમાંજ ગજેન્દ્રની પેઠે આવતા તે મુનિવર
 દરથી તેઓના લોચનચોર થયા (દેખવામાં આવ્યા) ॥૧૯॥ તેજ ક્ષણમાં
 ત્રણેય વિપ્રો અહો ! અહો ! સ્વામિન ! ‘અહીં આવો અહીં આવો’ એમ
 ઉચ્ચ સ્વરથી બોલાવતા થકા તે મુનિવરને શ્રોત્રાદિ પ્રાણો (ઇન્દ્રિયો) આવેલા

સ્વાવાસમેત્ય ચાન્યોન્યં પમચ્છુઃ કુશલં તતઃ ॥૨૧॥ જ્ઞાપયિત્વા
 ભોજયિત્વા વિપ્રાસ્તે તં મહામુનિમ્ । સ્વયં ભુક્ત્વા સ્વવૃત્તાન્તં
 કથયન્તોઽનયન્ દિનમ્ ॥૨૨॥ ઉપિત્વા તાં નિશાં તત્ર પ્રાતસ્તે
 નિર્યયુસ્તતઃ । શુક્લપદ્મ્યાં તપસ્યસ્ય લેમિરે દુર્ગપત્તનમ્ ॥૨૩॥ યત્ર
 યત્રોપિતા માર્ગે તત્ર તત્ર ચ તે નિશિ । સ્વપ્નેઽપશ્યન્સહાયાન્તં
 સથિયં દ્વારિકેશ્વરમ્ ॥૨૪॥ સમ્પ્રાપ્ય તે દુર્ગપુરં સભાયમામ્સ્થિતં
 હરિમ્ । પ્રણેમુર્દ્ધ્વંડવદ્ભક્ત્યા માનયામાસ સોઽપિ તાન્ ॥૨૫॥
 વૃત્તાન્તમલિલં સ્વસ્ય વિના શ્રીકૃષ્ણદર્શનમ્ । સ મુનિઃ પ્રાહ
 તત્રત્યં જ્ઞાનાદ્વેક્ષાવરોધનમ્ ॥૨૬॥ તચ્છૃત્વા સાધવઃ સર્વે સેવમા-
 પુર્ભૃશં હૃદિ । સ્વેપાં હિ દ્વારિકાયાત્રા ન સ્યાદિત્યાત્તનિશ્ચયાઃ ॥૨૭॥

મુખ્ય પ્રાણુનેજ જેમ એમ આદરથી એકદમ અભિમુખ થોડ્યા ॥૨૦॥
 અનંતર તે સર્વે વિપ્રો તે મુનિને બે બાહુમાં ઘાલીને બહુવેળા આલીંગીને,
 પરસ્પર પ્રહર્ષથી હસતા થકા પોતાના ઉતારાને પામીને, પછી પરસ્પર
 કુશળ પુછવા લાગ્યા ॥૨૧॥ પછી તે વિપ્રોએ મહામુનિ સચ્ચિદાનંદજીને
 જ્ઞાન કરાવી જોજન કરાવીને અને પોતે જમીને પોતાનું વૃત્તાંત તેમને
 કહેતા થકા તે દ્વાદશીનો દિવસ નિર્ગમન કર્યો ॥૨૨॥ તે દ્વાદશીની રાત્રિ
 ત્યાંજ રહીને ત્યાંથી પ્રાતઃકાળે નીકળીને તે સર્વે નંદરામાદિ વિપ્રો ક્ષાત્રગુન
 માસના શુક્લપક્ષની પછીતિથિએ દુર્ગપત્તનને પામ્યા ॥૨૩॥ તેઓ માર્ગમાં
 જ્યાં જ્યાં રહ્યા ત્યાં ત્યાં રાત્રિએ નિદ્રા પામતાં સ્વપ્નમાં પોતાની સાથે
 દ્વારિકા થકી રૂઝિમણી સાથેજ પધારતા દ્વારિકાધીશને દેખતા હતા ૨૪॥
 તેઓ દુર્ગપુરને પામીને સભામાં દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજમાન ભગવાન
 શ્રીહરિનાં દર્શન કરીને ભક્તિથી દડવત્ પ્રણામ કરવા લાગ્યા. ભગવાને
 પણ યાત્રા કરીને આવેલા તેઓને યથાયોગ્ય સ્વાગતાદિવડે સન્માન આપ્યું
 ॥૨૫॥ અનંતર તે સચ્ચિદાનંદમુનિએ શ્રીકૃષ્ણદર્શન વિનાનું પોતાનું દ્વારિકા
 કાદિકર્મા થએલું ઓમતીજ્ઞાનનો પ્રતિબંધ, તમમુદ્રાનો પ્રતિરોધ અને
 ભગવદ્દર્શનનો ઉપરોધ વિગેરે સમસ્ત વૃત્તાંત સભામાં કહી સંભળાવ્યું. તે
 ઉપરોધ વૃત્તાંતને સાંભળીને સર્વે સાધુઓ 'અમને ત્યાગિઓને દ્વારિકાયાત્રા

इति तान् खिन्नमनसो धीक्ष्योवाच पुनः स च । स्वस्य कृष्णेक्षणं
तस्माद्वरप्राप्तिं च तत्त्वतः ॥२८॥ तदाकर्ण्योतिसंहृष्टाः साधवस्तं
यचन्दिरे । प्रशंसंस्तुञ्च बहुधा लेभिरे निर्वृतिं पराम् ॥२९॥ स्वयं च
मुनिराट् स्यामी तं प्रशंसन् पुनःपुनः । अवीवदत्तदेवासौ भक्ता-
नानन्दयन्निजान् ॥३०॥ तत्रत्यं सोऽपि वृत्तान्तं कथयित्वाखिलं
मुनिः । प्राह सर्वैः प्रसादोऽयं त्वत्कृपाया इति ध्रुवम् ॥३१॥
उत्सवं द्वारिकेशस्य दोलाख्यं भासि फाल्गुने । सद्यः प्राप्तं कर्तुमै-
च्छत्ततो वृत्तालयं हरिः ॥३२॥ त्यागिमिर्गृहिभिः साकं योपामिञ्च
स सहस्रः । वृत्तालयं गन्तुमिच्छन् सर्वानाज्ञापयत्ततः ॥३३॥
लिखित्वा पत्रिका वृत्तान्तेपयित्वा च सर्वतः । देशान्तरेभ्यः

નહિજ થાય' એવો નિશ્ચય થવાથી અતિખિન્ન મનવાળા થઈ ગયા. એરીતે
અતિખિન્નમનવાળા તે સાધુઓને બોધને તે મુનિએ પછીથી પોતાને થએલું
સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણદર્શન અને તેમના થકી પ્રાપ્ત થએલું વૃત્તાલય આવવારૂપ
વરદાન તત્ત્વથી કહી સંભળાવ્યું ॥૨૬-૨૮॥ તેને સંભળીને સર્વે સાધુઓ
પરમ પ્રહર્ષ પામીને તે મુનિને નમસ્કાર કરીને, તેમની બહુધા પ્રશંસા
કરીને, પરમ સુખને પામ્યા ॥૨૯॥ આ મુનિરાજ ભગવાન્ સ્વામિનારાયણ
સ્વયં સર્વે વૃત્તાંતને બોલે છે તથાપિ ભક્તોને આનંદ આપવા તે મુનિવરનો
વખાણ કરતા થકા તેનું તેજ શ્રીકૃષ્ણદર્શનનું વૃત્તાંત તેમના મુખથી વારેવારે
સહાર્માં તેમણે કહેવરાવ્યું (ભગવાને પ્રેરણા કરેલા મુનિવરે પણ પોતાને
થએલું કૃષ્ણદર્શન વરપ્રાપ્તિ વિષેરે બધું વૃત્તાંત સહાર્માં વારેવારે કહ્યું)
॥૩૦॥ અનંતર આ મુનિવર ત્યાંનું તમામ વૃત્તાંત ભગવાનને નિવેદન કરીને
'આ સર્વે પ્રસાદ આપની અપાર અનુકંપાનોજ નિશ્ચે છે' એમ કહ્યું ॥૩૧॥

હે રાજન્! ત્યારપછી શ્રીહરિએ વૃત્તાલયપુરમાં ફાગણ માસમાં શ્રીદ્વા-
રિકેશનો સમયપ્રાપ્ત ઉત્સવ કરવાની ઇચ્છા કરી ॥૩૨॥ તે પછી સત્તાં ગુરુ
શ્રીહરિએ ત્યાગી ગૃહી નરનારી ભક્તોનો સાથેજ વૃત્તાલય જવાની ઇચ્છાથી
તેં સર્વેને વૃત્તાલય જવાની આજ્ઞા આપી ॥૩૩॥ વળી બહુ અંગળપત્રિકાઓ
પોતાના લેખક નિર્ગુણાનંદમુનિપાસે લખાવીને, તેને પહોંચાડનારા દૂતોને તે

સ્વાન્મક્તાનાહ્વામાસ સત્ત્વરમ્ ॥૩૪॥ તસ્યાં નિશાયાં સુપ્તાસ્તે સન્તઃ
સર્વેઽપ્યચક્ષત । સ્વપ્ને વૃત્તાલયં યાન્તં સથિયં દ્વારિકેશ્વરમ્ ॥૩૫॥
પ્રાતરત્થાય તે પ્રોચુઃ સ્વપ્નવૃત્તં હરેઃ પુરઃ । સ ઉવાચ તદા સ્વામી
સત્યમેતન્ન સંશયઃ ॥૩૬॥ સપ્તમ્યાં સ તતઃ સર્વેઃ સાકં મક્તૈઃ
સહસ્રશઃ । સ્વામી શ્રીસહજાનન્દો નિર્યયો દુર્ગપત્તનાત્ ॥૩૭॥
સમારુઢો ઘાઠં જવિનમરણં મહુલગતિં દધદ્વલ્ગાં ઘામે કરકમ-
લકોશેઽતિમૃદુલે । પરે ચેત્રં ચાસૌ સિતસકલવાસાઃ પરિવૃતો હયા-
રુઢૈઃ સોમપ્રમુરણનિજમક્તૈઃ પથિ ચયૌ ॥૩૮॥ એકાદશીદિને સાયં
પ્રાપ વૃત્તાલયં સ ચ । નાનાગ્રામપુરેભ્યશ્ચ તનેયુર્યથશો જનાઃ ॥૩૯॥

તે દેશોમા મોકલીને ત્યાથી સર્વ ભક્તોને મહોત્સવના દર્શન કરવા સત્ત્વર
બોલાવ્યા ॥૩૪॥ તે રાત્રિએ (ફાલગુન શુક્લ પક્ષી તિથિની) નિદ્રાને પામેલા
તે સર્વ કોઈ સતોએ પણ દ્વારિકાથકી વૃત્તાલય પધારતા રૂકિમળીસહિત
દ્વારિકાધીશ સ્વપ્નમા બોલા ॥૩૫॥ બેનારા તે સર્વ સાધુઓએ સપ્તમીના
પ્રાત કાળમા ઉઠીને અદ્ભુત સ્વપ્નવૃત્તાત શ્રીસ્વામિને નિવેદન કર્યું તેને
સાલગીને સ્વામિશ્રી બોલ્યા કે—આ બધું સત્યજ છે દ્વારિકાધીશ લક્ષ્મી
સાથે વૃત્તાલય પ્રતિ આવેજ છે ભગવાન્ પોતાનું કાર્ય ભક્તોને સ્વપ્નમા
પ્રકાશ કરે છે આમા તમને સંશય નજ રહો ॥૩૬॥ એમ કહીને સ્વામી
શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ સર્વ કોઈ ભક્તો સાથે સપ્તમીએ દુર્ગપુર થકી
વૃત્તાલયપુર જવા ચાલી નીકળ્યા ॥૩૭॥ (દુર્ગપુર થકી નીકળ્યા તે
સમયની શ્રીહરિની શોભાને અત્યાનંદથી અનુવર્ણવે છે—) તે સમયે સકળ
જનોના મનને હરનારી દિવ્યાકૃતિથી શોભમાન ભગવાન્ મનોહર નિચિન
ચાલવાળા બહુવેગવાળા રાતા વર્ણના અશ્વવર ઉપર બેસીને, કમળના ઝોડા
બેવા કોમળ વામ કરતળમા લગામને ધારીને અને બીજા જમણા કર-
કમળમા ચાબકને ધારીને, શ્વેતવસ્ત્રોવડે સમન્વૃત થઈ, અશ્વઉપર બેઠેલા
સોમવર્મા પ્રમુખ પોતાના ભક્તોથી વિંટાળને માર્ગમા ચાલ્યા ॥૩૮॥ એરીતે
માર્ગમા ચાલતા અને તેતે ગ્રામોમા તેતે ભગ્નજનોને આનંદ આપતા શ્રીહરિ
ધાત્રી એકાદશીને દિવસે (ફાલગુન શુ ૧) સાયસમયે વૃત્તાલય પહોંચ્યા

મુક્તાનન્દોઽપિ તન્નાઽઽગાન્મુનિરાદૃટપત્તનાત્ । વિજિત્ય યાદિન
 સર્વાન્ સાકં પૌરજનેનૃપ ॥૪૦॥ દ્વારિકાધીશ્વર શૃષ્ણં લક્ષ્મી
 નારાયણાલ્યયા । ત સ્થિતં વીક્ષ્ય તે સર્વે ભક્તાઃ પ્રાપુઃ પરાં
 મુદમ્ ॥૪૧॥ તન્નાગતા યે શૃદ્ધિણસ્તેઽપિ ત્યાગિજના દ્વય । પ્રાયસો
 દદશુઃ સ્વપ્ને દ્વારિકાધીશમાગતમ્ ॥૪૨॥ તતોઽતિવિસિતા લોકા
 સર્વે ત દૃઢનિશ્ચયા । પુપૂઝુઃ પરયા ભક્ત્યા સ્વાધિકારાનુસારત્
 ॥૪૩॥ એવં સ્વયં સ ભગવાન્ સ્વસૈવાગમનાદિકમ્ । લીલયા દર્શ
 યામાસ નાતો જ્ઞેયા તયોર્ભિદા ॥૪૪॥ સ્વામી ચ સકલે શિષ્યૈસ્તતો
 વોલામહોત્સવમ્ । કારયામાસ સમ્મારૈર્મહદ્દિદ્વારિકેશિતુ ॥૪૫॥

તે સમયે ત્યા નાનાદેશો થકી ભક્તજનો હબરોહબર આવ્યા હતા ॥૩૯॥ હે
 નૃપ ! તે સમયે પ્રથમ વટપત્તન પ્રતિ મોકલેલા મુક્તાનંદ મુનીન્દ્ર પણ
 વાઙ્મૃદને વિજિતિને વટપત્તનથકી વૃત્તાલય પુરે પૌરજનો સાથે સમકળ
 આવ્યા ॥૪૦॥ આવેલા તે સર્વે ભક્તો વરદાનને અનુસારે દ્વારિકાથકી શ્રીસાથે
 પધારેલા, લક્ષ્મીનારાયણ નામથી રહેલા (લક્ષ્મીનારાયણની અર્ચામાં
 સન્નિધિ કરી રહેલા) દ્વારિકાધીશ્વર શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ દર્શન કરીને
 નિરવધિક આનંદને પામ્યા ॥૪૧॥ વળી તેજ રાત્રિએ ત્યાથી ત્યાથી વૃત્તા
 લય આવેલા શૃદ્ધસ્થજનો પણ વૃત્તાલય પધારેલા દ્વારિકાધીશના ત્યાગિ
 જનોની પેઠે સ્વપ્નમાં બહુધા દર્શન પામ્યા ॥૪૨॥ તે પછી અત્યંત વિસ્મય
 પામેલા તે સર્વે ભક્તલોકોએ લક્ષ્મીનારાયણની અર્ચામૂર્તિમાં સન્નિધિ પામી
 રહેલા દ્વારિકાધીશનો વિનિશ્ચય કરીને દૃઢ નિશ્ચયવાળા થઈ પરા ભક્તિથી
 યથાધિકાર તેમની પૂજા કરી ॥૪૩॥ હે રાજના ! આ પ્રકારે તે આ નરનાથ
 પ્રકટ કરી રહેલા સ્વયં ભગવાન્ દ્વારિકાધીશ્વર શ્રીહરિ ભક્તપરવરાતાને લીધે
 પોતાનું સાક્ષાત્ આગમનાદિક લીલાએ કરીનેજ સર્વ ભક્તોને પ્રદર્શાવ્યું
 માટે ભગવાન પ્રકટતાને પામેલા શ્રીહરિ અને દ્વારિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણનો
 ભેદ નજ બાણવો કિંતુ બન્ને પ્રકારે દેખાય છે પણ એકજ બાણના ॥૪૪॥
 તદનંતર ભગવાન સહબર્નદસ્વામીએ સકળ શિષ્યોપાસે મહાસંભારોએ
 કરીને દ્વારિકાધીશ (લક્ષ્મીનારાયણ)નો પુષ્પદોલોત્સવ મહાઉત્સાહથી

સ ભક્ત્યમોજ્યૈર્વહુમિશ્ચ લેહૈશ્ચોપ્યૈશ્ચ સાધૂન્ સકલાન્નરેશ ! ।
અતર્પયત્સમ્પરિવેપયન્ સ્વાન્ પરિશ્રમન્ પક્ષિપુ ભૂરિકૃત્વઃ ॥૪૬॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये
द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥

સુમત ઉવાચ—યદા સ ભગવાંસ્તત્ર સમાયતો દયાનિધિઃ । તદાનીં
તસ્ય સકલઃ પરિવારોઽપ્યુપાયયૌ ॥૧॥ દ્વારિકા પુરુરુપેણ સરોરુ-
પેણ ગોમતી । તસ્યૌ તત્ર સમાગત્ય તીર્થવૃન્દમિતસ્તતઃ ॥૨॥ તતો
લીલાનરચપુઃ શ્રીહરિર્દ્વારિકેશ્વરઃ । સતીર્થપરિવારોઽગ્ર સમાયાત
કરાબ્યો ॥૪૫॥ હે નરેશ ! ઉત્સવને અંતે ભગવાન્ શ્રીહરિએ બહુ પ્રકારનાં
ઉત્તમ ભક્ત્ય ભોજ્ય લેહ્ય ચોખ્ય ભોજનોવડે પંક્તિમાં વિચરીને સારીરીતે
પોતેજ બહુવાર પીરસીને પોતાના સર્વ સાધુઓને અત્યંત તૃપ્ત કર્યા ॥૪૬॥
ધતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે દ્વારિકા-
પુરાત્ શ્રીકૃષ્ણાગમનોત્સવનિરૂપણનામા દ્વાત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૨॥

‘અધ્યાય ૩૩ મો.

સુમતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! જ્યારે તે ભગવાન્ દયાનિધિ દ્વારિ-
કેશ વૃત્તાલયપુરમાં પધાર્યા ત્યારેજ તેમનો તમામ પરિવાર (દ્વારિકાપુર
ગોમતી વિગેરે) પણ તેમની સાથેજ આવી ગયો બાળુવો ॥૧॥ આવેલા
પરિવારમાં દ્વારિકા સાક્ષાત્ વૃત્તાલયપુરરૂપે સાન્નિધ્ય કરીને રહી. અને
ગોમતીજ સરોવરરૂપે (શ્રીલક્ષ્મીનારાયણ મહિર થકી વાયુકોણમાં રહેલા)
સાન્નિધ્ય કરીને રહી. ભગવાનનું સાન્નિધ્ય થવાથી જીભાં પણ બધાં ગંગા
યમુના આદિક તીર્થો અહીંથી તહીંથી આવીને આજ ગોમતીતીર્થમાં યોગ-
રદમ સાન્નિધ્ય કરીને રહ્યાં ॥૨॥ ત્યારપછી તે આ નરનાથ ધારી રહેલા
શ્રીહરિએ ‘દ્વારિકેશ્વર સમસ્ત તીર્થ પરિવાર સાથેજ સાક્ષાત્ પોતે વર-
તાલમાંજ હમણાં સન્નિધિ કરી રહ્યા છે’ એમ બકોને કહેવાપૂર્વક તમ-

૧ આ અધ્યાયમાં સ્વયં ભગવાને વૃત્તાલય પુરનું માહાત્મ્ય અને તીર્થમાં કરવા
યોગ્ય વિધિનું નિરૂપણ કર્યું છે.

इति वृवन् ॥३॥ द्वारिकायामिवात्रापि तप्तमुद्राभिरङ्कनम् । सर्वान-
चीकरद्भक्तांस्तत्फलं भूरि वर्णयन् ॥४॥ त्यागिनस्तेऽथ तं सर्वं दृष्ट्वा
श्रीद्वारिकेश्वरम् । सम्पूज्य च यथायोग्यमासंलब्धमनोरथा ॥५॥
स्नात्वा सरसि गोमत्यां जग्दुस्तप्तमुद्रिकाः । सम्पूर्णां द्वारिका
यात्रां मेनिरे वृषया हरेः ॥६॥ निशि तत्र सभा चासीन्महती कृष्ण
मन्दिरे । उपाविशंस्तत्र भक्ता पुमांसश्च स्त्रियोऽखिला ॥७॥
स्थित उच्चासमे तत्र हरिस्तानग्रवीद्वच । यूयं शृणुत सर्वेऽपि
जना ! मद्बचनं हितम् ॥८॥ अत्र श्रीद्वारिकाधीश कृष्ण स्वयमु-
पागतः । इति तु ज्ञातमेवाद्य सर्वं प्रत्यक्षदर्शनात् ॥९॥ वसेद्यत्रैव
तत्रैव परिचारोऽस्य सर्वशः । वसेदित्येव जानीत नृपस्यानुचरा
इव ॥१०॥ तस्मादेतां पुरीं विचित्रां द्वारिकामेव तत्पुरीम् । तडागं

मुद्रા ધારણુ કળ અતિશય વર્ણુન કરતાયકા દ્વારિકાની પેઠેજ વૃતાલય
પુરમાં પણ સુદર્શનાદિ તપાવેલા કૃષ્ણાયુધોવડે ચિહ્ન (છાપો) સર્વ લક્ષ્મીને
કરાવ્યું (છાપો લેવરાવી) ॥૩-૪॥ અનંતર તે સર્વે ત્યાગીઓ સાક્ષાત્
સરાજમાન તે દ્વારિકેશનાં દર્શન કરીને તેમણે યથોચિત પૂજન કરીને પરિ
પૂર્ણ મનોરથવાળા થઈ ગયા ॥૫॥ ઓમતી સરોવરમાં સ્નાન કરી, તપ્ત
મુદ્રા પામીને શ્રીહરિની અનુકંપાથી તેમણે દ્વારિકાયાત્રા સંપૂર્ણ થઈ માની
॥૬॥ અનંતર કાલગુન કૃષ્ણપક્ષના પડવાની રાત્રિએ દ્વારિકાધીશ શ્રીલ
ક્ષ્મીનારાયણના મંદિર આગળ મોટી સલા થઈ તેમાં સર્વ નરનારી લક્ષ્મી
યથાયોગ્ય બેસી ગયા ॥૭॥ લગવાનું તે સલામાં રહેલા ઉંચા આસનમાં
બેસીને સર્વ લક્ષ્મીપ્રતિ એવું વચન બોલ્યા કે-હે જના ! તમે સર્વે પણ
આ મારું હિતવચન સાવધાન રાખી સાલજો ॥૮॥

(હિતવચન કહે છે) આ વૃતાલયપુરમાં શ્રીદ્વારિકાધીશ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ
લગવાનું તમારી સર્વેની ઉપર પરમ કૃપા કરીને સાક્ષાત્ પ્રધાર્યા છે આ તો
તમે સર્વેએ પ્રત્યક્ષ દર્શન થવાથીજ હમણાં જાણ્યું છે આ લગવાનું જે
સ્થાનમાં નિવાસ કરી રહે ત્યાજ ઓમનો બધીય પરિવાર પણ વસીજ રહે,
એમ નૃપાનુચર-ન્યાયથી (જેમ રાજા મનીઆદિક અનુચરો સાથેજ રહે છે)

ગોમતીં વિત્ત તત્ર તીર્થાનિ સવેશઃ ॥૧૧॥ જ્ઞાનં ચેઽન્ન કરિષ્યન્તિ
તે મોક્ષ્યન્ત્યઘસહ્વતઃ । તર્પયિષ્યન્તિ ચે પિતૃન્સ્તૃત્તિસ્તેષાં ચ ભૂયસી
॥૧૨॥ મુષ્ઠનં ચોપવાસઃ શ્રાદ્ધં બ્રાહ્મણમોજનમ્ । બ્રહ્મચર્યમહિંસા
ચ સર્વેતીર્થેષ્વયં વિધિઃ ॥૧૩॥ પિષ્ઠદાનયુતં શ્રાદ્ધં કર્તવ્યમિદ્ધ
પૂરુષૈઃ । ભવિષ્યત્યક્ષયા તૃત્તિસ્તત્પિતૃણાં તુ તેન વૈ ॥૧૪॥ ચાતુ-
ર્માસ્યે કાર્તિકે વા માર્ગે વા માઘમાસિ ચે । જ્ઞાસ્યન્તિ નિયમાત્ પ્રાતસ્તે
પ્રાપ્સ્યન્તીપ્સિતં ફલમ્ ॥૧૫॥ કૃષ્ણસ્ય મન્દિરે ચાન્ન કરિષ્યન્તિ
જપં તુ ચે । શીઘ્રમેવ હિ તેષાં ચ ફલસિદ્ધિર્ભવિષ્યતિ ॥૧૬॥
શ્રીમદ્ભાગવતાદીનાં પુરુષાર્થો ચ ચે દ્વિજાઃ । કરિષ્યન્ત્યન્ન તે ભુક્તિ

તેમ) તમારે જાણવું ॥૮-૧૦॥ માટે આ વૃત્તાલયપુરીને દ્વારિકાપુરીજ
જાણો અને પૂર્વોક્ત સરોવરને સર્વ તીર્થોથી ચોમેર વીંટાએલી ગોમતી
જાણો ॥૧૧॥ જે જનો આ ગોમતીતલાવમાં સ્નાન કરશે તે પાપસંચય
થકી વિમુક્ત થઈ જશે, એમાં સંશય નથી. અને જે જનો આ તીર્થમાં
પોતાના પૂર્વજોને ઉદ્દેશીને સતર્પણ શ્રાદ્ધકર્મથી તૃપ્ત કરશે તે પિત્રિઓને
અતિશયિત તૃપ્તિ થશે ॥૧૨॥ જે આ મુઠન, (શિખાવર્ણત દાઢી મુઠે
સહિત મસ્તકના કેશ મુઠાવવા તે) ઉપવાસ, શ્રાદ્ધ, શ્રાદ્ધલુભોજન, સાધુ-
સંતર્પણ, બ્રહ્મચર્ય આદિસા આદિક તીર્થ વિધિ કહ્યોછે તે અધીય અહીં પણ
અવશ્ય કરવો ॥૧૩॥ આ ગોમતીમાં પુરુષોએ પિંડપ્રદાને સહિત શ્રાદ્ધ
કરવું. તેણે કરીને તેના પિત્રિઓને અક્ષયા તૃપ્તિ થશે. (આથી-અહીં પિંડ-
પ્રદાને વર્ણત કેવળ આમશ્રાદ્ધ (કાચા અન્નથી) કે સુવર્ણાદિ શ્રાદ્ધ ન
કરવું કિંતુ પિંડપ્રદાને સહિતજ કરવું, એમ સૂચવ્યું છે) ॥૧૪॥ જે જનો
ચાતુર્માસમાં કે કાર્તિક માર્ગશીર્ષ કે માઘમાસમાં (વૈશાખમાં પણ) નિય-
મપૂર્વક પ્રાતઃકાળે આ ગોમતીમાં સ્નાન કરશે. તેઓ આ લોક પરલોકમાં
ધૃષ્ણત કળને પામશે ॥૧૫॥ જેઓ આ લક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં જપ
(સ્તોત્રપાઠ અથવા શ્રાદ્ધમંત્રનું આવર્તન) કરશે તેમને જપકળપ્રાપ્તિ જલ-
દીન થશે ॥૧૬॥ જે દ્વિજો આ શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં શ્રીમદ્ભા-
ગતાદિકની પુરુષાર્થો કરશે તેઓ આ લોક પરલોકમાં વાંચિત લોગોને

મુક્તિં ચાપ્સ્યન્તિ વાચ્છિતામ્ ॥૧૭॥ યઃ પઠિપ્યત્યુપોષ્યાન્ન શ્રીમ-
દ્ભાગવતં દ્વિજઃ । પાઠેનૈકેન સોઽપીઁ ફલં પ્રાપ્સ્યતિ નિશ્ચિતમ્
॥૧૮॥ લક્ષ્મીનારાયણાદીનાં મહાપૂજાં નરોઽન્ન ચે । કરિપ્યન્તિ ત
આપ્સ્યન્તિ ગોલોકે પરમં સુખમ્ ॥૧૯॥ લઘુપૂજાં ફરિપ્યન્તિ ચે
ચ કૃષ્ણસ્ય દુર્વલાઃ । અક્ષયં સુકૃતં તેષાં ધામ ચાપ્સ્યન્તિ તે હરેઃ
॥૨૦॥ સાધૂંશ્ચ બ્રાહ્મણાન્ ચેઽન્ન ભોજયિપ્યન્તિ શક્તિઃ । તે
પ્રાપ્સ્યન્તિ પરં સૌખ્યમિદમ્ ॥૨૧॥ ચે ગોમતીતટાગે
ચ ક્ષાત્વાઽસ્યાં પુરિ માનવાઃ । તત્સમુદ્રા ગ્રહીપ્યન્તિ તેષાં નાસ્તિ
યમાદ્વયમ્ ॥૨૨॥ ચેઽન્નાગત્ય ફરિપ્યન્તિ શત્રુયા તીર્થવિધિં જનાઃ ।
તેષાં શ્રીદ્વારિકાયાન્ના સમ્પૂર્ણં વ ભવિષ્યતિ ॥૨૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—
પયમુક્તાર મગવતા જનાસ્તે સકલા અપિ । જાતાઃ પ્રસન્નમનસસ્તં

લોગવીને મુક્તિને પણ પામશે ૧૭॥ જે દ્વિજ ઉપવાસવ્રત કરીને અન્ન
મંદિરમાં એકવાર શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરશે તે તે એકજ પાઠથી પણ
૬૪ કળને નિષ્ણે પામશે ॥૧૮॥ જે નરો અન્ન મંદિરમાં લક્ષ્મીનારાયણાદિક
મૂર્તિઓની મહાપૂજા (નવીન વસ્ત્ર મહાનૈવેદ્ય આદિકે મુક્ત પાંચ વખત
પૂજા—તે તે સામગ્રીનું દાન) ને કરાવશે તેઓ ગોલોકમાં પરમ સુખ (મુક્તિ-
પ્રાપ્ત્ય) ને પામશે ॥૧૯॥ જે અશક્ત નરો પરા પ્રીતિથી લક્ષ્મીનારાયણાદિક
મૂર્તિઓની લઘુપૂજા (એક કાળ પૂજાપર્યાપ્ત સામગ્રીપ્રદાન) ને પણ કરશે
તેઓ પરમ અક્ષય સુકૃતને પામીને અને સુકૃતકળને અનુભવીને અંતે
ભગવાનના ધામને પામશે ॥૨૦॥ જે માનવો આ વૃત્તાલયપુરીમાં સાધુ
બ્રાહ્મણોને યથાશક્તિ જમાડશે તેઓ આ લોક પરલોકમાં પરમ સુખને
પામશે ॥૨૧॥ વળી જે માનવો આ પુરીમાં ગોમતીતટાવમાં સ્નાન કરી
તત્સમુદ્રને ચઢણ કરશે તેમને ચમરાજ થકી લય ક્યારેય પણ નહિ થાય.
પાપિઓનેજ ચમલયનો સંભવ છે. આના ધારણથી પાપનો નાશ થાય છે.
એટલે ચમલય પ્રસંગ નથી ॥૨૨॥ જે જનો આ વૃત્તપુરીમાં દેશાંતર થકી
શ્રદ્ધાથી આવીને યથાશક્તિ આ મં કહેલો તીર્થયાત્રાવિધિ આદરથી કરશે
તેમને દ્વારિકાયાત્રાનું કળ સંપૂર્ણ સિદ્ધ થશેજ એમાં સંશય નથી ॥૨૩॥

પ્રણેમુશ્ચ ભૂપતે ! ॥૨૪॥ પ્રાતઃ જ્ઞાત્વાથ ગોમત્યાં ગૃહીત્વા તત્તમુ-
દ્રિકાઃ । તદ્દર્શનાર્થમાજગ્મુઃ પ્રતિજગ્મુશ્ચ યૃથશઃ ॥૨૫॥ તેષાં તુ
ભક્તિ દૃષ્ટ્વા તાં ભૃશં તુષ્ટોઽભવદ્ધરિઃ । ઉવાસ માસમેકં ચ તત્ર
ભક્તજનૈઃ સહ ॥૨૬॥ કૃત્વા રામનવમ્યાં સ કૃષ્ણાર્ચનમહોત્સવમ્ ।
ભક્તાનાજ્ઞાપયત્સર્વાન્ ગન્તું દેશં નિજં નિજમ્ ॥૨૭॥ દેશાન્તરાગતા
ભક્તા નન્દરામાદયશ્ચ તે । સ્વં સ્વં દેશં તતો જગ્મુર્ગાયન્તસ્તદ્દશોઽ-
મલમ્ ॥૨૮॥ સ્વયં તુ પારણાં કૃત્વા દ્વાદશ્યાં દ્વારિકેશ્વરમ્ । પ્રણ-
મ્યોપાયયૌ સ્વામી પાશ્ચાત્યૈર્દુર્ગપત્તનમ્ ॥૨૯॥ इत्थं श्रीद्वारिका-
धीशो निजसद्भक्ततुष्टये । वृत्तालयमुपेयाय धात्र्येकादशिकादिने
॥૩૦॥ દ્વારિકાયા ઇવ ભુવિ તદ્દિનાત્પ્રથિતં મહત્ । વૃત્તાલયસ્ય

- સુપ્રતઃપિ કહે છે—હે ભૂપતે ! એરીતે ભગવાને પ્રતિબોધ દીધેલા
તે બધાય ભક્તજનો મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈને તેમને પ્રણામ કરવા લાગ્યા
॥૨૪॥ અનંતર દ્વિતીયા તિથિના પ્રાતઃકાળમાં સર્વે ભક્તો ગોમતીમાં જ્ઞાન
કરી તત્તમુદ્રા (છાપો) લઈને, ભગવાનના ચરણકમળનાં દર્શન કરવા
તેમની સન્નિધિમાં સંઘથી આવીને તેમના ચરણારવિંદના દર્શનનો મહાલાભ
પામીને પરિપૂર્ણ મનોરથવાળા થઈ, પોતપોતાના ઉતારા પ્રતિ ગયા ॥૨૫॥
ભગવાનતો તે જનોની તેવી ભક્તિ લાળીને તેમની ઉપર બહુ પ્રસન્ન થયા
અને વૃત્તાલય પુરમાંજ ભક્તજનો સાથે એક માસ સુધી રહ્યા ॥૨૬॥
આવેલી રામનવમીએ શ્રીહરિએ શ્રીકૃષ્ણપૂજનમહોત્સવ કરીને સર્વે ભક્તોને
પોતપોતાને દેશે જવાની અનુજ્ઞા આપી ॥૨૭॥ તેથી દેશાંતર થકી આવેલા
ભક્તો અને પ્રથમ સ્વદેશે જવા શ્રીહરિએ આજ્ઞા આપેલા તે નંદરામાદિકો
તે ભગવાનનું અતિનિર્ભળ યશ ગાતાગાતા પોતપોતાને દેશે ગયા ॥૨૮॥
સ્વયં સ્વામિનારાયણ ભગવાન તો દ્વાદશીએ પારણાં કરીને દ્વારિકેશ્વર
(લક્ષ્મીનારાયણ)ને પ્રણામ કરીને પશ્ચિમદેશ થકી આવેલા ઉત્તમ સોમ
સૂર આદિક અનુયાયી જનો સાથે ત્યાંથી નીકળીને દુર્ગપત્તનપ્રત્યે પધાર્યા
॥૨૯॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીદ્વારિકાધીશ પોતાના અનન્ય ભક્ત-
જનોની પ્રસન્નતા માટે સંવત્ ૧૮૮૧ ના ફાલ્ગુન માસના શુકલપક્ષની

માહાત્મ્યં નૃપતે । મહાલપદમ્ ॥૩૧॥ ચરિત્રમેતત્પરમસ્ય પુંસઃ પઠિ-
પ્યતિ થ્રોપ્યતિ યાપિ યસ્તુ । સૌખ્યં સ લઙ્ઘ્યાન્ન યશસ્તતોઽન્તે
તદ્દામ સમ્પ્રાપ્સ્યતિ દેવવન્ધમ્ ॥૩૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये तत्तीर्थकर्तव्यविधिनिरूपण-
नामा प्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥૩૩॥

રાજોવાચ—મુક્તાનન્દો મગવતા પ્રેપિતો વટપત્તનમ્ । સ મુને ।
વાદિનો જિત્યા વૃત્તાલયમુપાગતઃ ॥૧॥ इति श्रुतं मया त्वत्तः कथ-
तेन जितास्तु ते । गुरो ! एतस्मिन्निगदितुं सर्वं नो हि त्वमर्हसि
॥२॥ मुनय उवाच—आसीद्वटपुरे राजन् ! रामचन्द्रामिधो द्विज. ।

ધાત્રી નામની એકાદશીને દિવસે વૃત્તાલયનગર પ્રતિ પધાર્યા ॥૩૦॥ હે
નૃપતે ! તે દિવસને આરંભીને દ્વારિકા જેવુંજ સર્વ મગળ આપનાર વૃત્તા-
લયનું અતિશય માહાત્મ્ય પૃથિવીમાં પ્રખ્યાત થયું ॥૩૧॥ પરમપુરૂષ
ભગવાન્ શ્રીહરિના તે આ દિવ્ય ચરિત્રને (છ અધ્યાયમા વર્ણવેલું) જો-
ઈને પ્રીતિથી પાઠ કરશે કે સાંભળશે તે જન આ લોકમાં સર્વ મુખ અને
યશને પામીને, દેહાતે સકળદેવોએ વદનીય ભગવદ્ભાવને (ગોલોકપદને)
પામશે ॥૩૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने ..चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमा-
हात्म्ये तत्तीर्थकर्तव्यविधिनिर्पणनामा त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥૩૩॥

અધ્યાય ૩૪ મો.

પ્રતાપસિંહ રાજા પુછેછે—હે મુનતમુને ! ‘પ્રથમ ભગવાને મોકલેલા
મુક્તાનન્દ મહામુનિ વટપત્તનને પામીને ત્યાના વાદિઓને વિજીતીને વરતા-
વમા આવી’ એમ તમોએ જો (૩૨ અધ્યાયમા) કહ્યું તેમા હે ગુરો !
મારે મહત્તી શુશ્રૂષા વર્તે છે. તે મુનિએ કયા પ્રકારે કયા કયા વાદિઓ
જીત્યા તે તમે મને કહેવાને મોઘ્ય છે શ્રીહરિના પ્રતાપથી સર્વ અર્થને
જાણનારા તમને અવિદિત કશુય નથી ॥૧-૨॥ એરીતે પ્રતાપસિંહ રાજાએ

૧ આ અધ્યાયમા વટપત્તનમા મુક્તાનન્દમુનિની સમીપે જીવવાની ઇચ્છાથી
આવેલા વાદિઓના સમાગમ નિરૂપણ કર્યો છે.

તદ્ગ્રાતા ચ હરિશ્ચન્દ્ર ઉમાવેતૌ મહામતી ॥૩॥ વહુશ્રુતૌ વિશેષેણ
વૈદ્યશાસ્ત્રવિશારદૌ । રાજમાન્યૌ ધર્મનિષ્ઠાવાસ્તિકો ચ વિવેકિનૌ
॥૪॥ શોભારામામિધધ્યાન્યો દ્વિજસ્ત્રામવચ્ચુચિઃ । વેદશાસ્ત્રાર્થ-
નિપુણ આસ્તિકો રાજમાનિતઃ ॥૫॥ નારુપન્તામિધધ્યાન્યો રાજા
માત્યો વહુશ્રુતઃ । તથા ચિન્મયરાચાર્યઃ ક્ષત્રવીરશ્ચ તાદૃશઃ ॥૬॥
મુમુક્ષુઃ હિ પદ્મૈતે ક્ષિન્ધાશ્ચાઽઽસન્ પરસ્પરમ્ । વહુશાસ્ત્રશ્રુતેર્નાપુઃ
સ્વોપાસ્યૈકેશનિશ્ચયમ્ ॥૭॥ તત્રસ્ય દાક્ષિણાત્યં તે વહુશાસ્ત્રવિદં
દ્વિજમ્ । નામ્ના હરિહરાચાર્યમપૃચ્છન્નેકદા નૃપ ! ॥૮॥ આચાર્યવર્ય ! પૃ-
ચ્છામો ઘયં ત્વાં વહુવિત્તમમ્ । તચ્ચુત્વૈવ યથાવત્ત્વમુત્તરં દાતુમર્હસિ
॥૯॥ ગોલોકેઽથ ચ યૈકુણ્ઠે ભગવાન્ બ્રહ્મપત્તને । અસ્તીતિ શ્રૂયતે

પુછેલા મુનિ મુમત બોલ્યા—હે રાજન્ ! વટપત્તનમા રામચદ્રનામે વિપ્ર
અને તેના પ્રાતા હરિશ્ચદ્ર નામે હતા આ બન્ને બહુ શુદ્ધિશાળી, બહુશ્રુત,
વિશેષપણે વેદશાસ્ત્રમા નિષ્ણાત, ધર્મનિષ્ઠ, આસ્તિક, વિવેકસપન્ન અને
રાજમાન્ય હતા બીજા શોભારામ નામના વિપ્ર સ્વાચારશુદ્ધ, વેદવેદા
ગના અર્થને જાણનારા, આસ્તિકાગ્રેસર, રાજમાનિત વટપત્તનમા હતા.
બીજા નારુપત નામના દાક્ષિણાત્ય પ્રાણી, સયાશ્રીવ રાજના અમાત્ય
બહુશ્રુત હતા તથા તેમના જેવાજ બીજા ચિન્મયરામ નામના ક્ષત્રવીર
ત્યા હતા ॥૩-૬॥ આ રામચદ્રાદિ પાંચેય મુમુક્ષુઓ પરસ્પર મિત્રો હતા.
તેઓ વિવિધ શાસ્ત્રાર્થો સાલળેલા હોવાથી પોતાને ઉપાસ્ય એક દેવતા
કોણ છે ? તેનો નિશ્ચય પામ્યા ન હતા ॥૭॥ હે નૃપ ! તે આ પાંચેય
મુમુક્ષુઓ તેના વિનિશ્ચય વાસ્તે વટપત્તનમાજ રહેલા, બહુ શાસ્ત્રને જાણ
નારા, દાક્ષિણાત્ય, હરિહરાચાર્ય નામના દ્વિજને એક સમયે પામીને પુછવા
લાગ્યા કે—॥૮॥ હે આચાર્યવર્ય ! તમને અમે ઉપાસ્ય દેવતા જાણવાની
ધગધગી પુછીએ છીએ તો અમારા વચનને સાલળીને તેનો ઉત્તર યથાર્થ
પણેજ અમને આપવાને તમે યોગ્ય છો કેમકે તમે સકળ શાસ્ત્ર રહસ્યને
જાણો છો ॥૯॥ (તેમણે કરેલો પ્રશ્ન કહેછે) મુમુક્ષુ જનોએ સેવનીય ભગ
વાન્ ગોલોકમા વિરાજે છે, વૈકુઠમા વિરાજે છે, પ્રજ્ઞપુરમાં વિરાજે છે,

લોકે તથૈવ ક્ષીરસાગરે ॥૧૦॥ ચતુર્ભુજઞ્ચાષ્ટમુજો દ્વિભુજઞ્ચાપિ
સોઽચ્યુતઃ । શ્રૂયતેઽતસ્ત્વમાધ્યાહ્નિ કો વા ધ્યેયો મુમુક્ષુમિ
॥૧૧॥ રામં કૃષ્ણં નૃસિંહં ચ ભક્તૌ કેચિદુપાસતે । અતસ્ત્વં ભગવ
ન્નક્તો નૃહિ નઃ સ્વવિનિશ્ચિતમ્ ॥૧૨॥ સુતઃ સ્વાચ—ઈતિ પૃષ્ઠ. સ
તેર્વિમ્નો ભૂરિદમ્ભવિચક્ષણઃ । રાજકીયૈ. સેવ્યમાનસ્તર્કવુદ્ધિર
યાવ તાન્ ॥૧૩॥ દ્વિજાં ! યજ્ઞત મદ્વાક્યં યૂયં હિ સ્ય મુમુક્ષવ ।
અતો હિત હિ યુષ્માકં કથયામિ સુનિશ્ચિતમ્ ॥૧૪॥ ય ઈશ્વરો-
ઽસ્તિ ભગવાન્ ગોલોકાદિપુ ધામનુ । શાસ્ત્રેષુક્તં સ તુ કલો

ક્ષીરસાગરમા (સ્થેતદ્વીપમા) વિરાજે છે. અને તે આ ભગવાન ચતુર્ભુજ
અષ્ટભુજ દ્વિભુજ છે એવા વિવિધ શાસ્ત્રવાદો શ્રવણ થાય છે વળી કોઈક
ભક્તો રામને તો કોઈક ભક્તો કૃષ્ણને તો કોઈક ભક્તો નરસિંહને ઉપાસે
છે, માટે આમા મુમુક્ષુઓએ ઉપાસ્ય કોણ છે ? તે ભગવદ્ભક્ત તમે એવો
નિશ્ચય કર્યો હોય તેને અનુસારે અમને કહેવાને યોગ્ય છે ॥૧૦-૧૨॥
મુદ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન ! એરીતે રામચદ્રાદિકે પુછેલો તે હરિહર
નામનો વિપ્ર કે જે કેવળ દાહિક બ્યાપારના પ્રખ્યાપનમા પ્રવીણ, કેવળ
હૃતકર્મા કુશળ સુદ્ધિવાળો (શાસ્ત્રસિદ્ધાંતને શેષથી નહિ બાણનારો તેમ
સાક્ષાત્ ભગવાનના ભક્તોના સમાગમવાળો પણ નહિ) અને કેટલાક રાજ
સલાસદ મનુષ્યોએ સેવેલો હતો તેણે તેમને એવો ઉત્તર આપ્યો કે—॥૧૩॥
હે દ્વિજ ! મુમુક્ષુ માનવોના હિતને માટેજ મારી તો પ્રવૃત્તિ છે અને તમે
મુમુક્ષુઓ છો હિતને માટે જે થાય તેજ હમણા તમને કહુધુ, કેમકે તમો
મુમુક્ષુઓ હિતોપદેશના પરમ પાત્ર છો વળી જ્ઞાસા પણ તમારે સમ
ધિક વર્તેછે, માટે રૂડીરીતે નિશ્ચય કરેલુ ચા માઈ હિતવચન ચિતાવધા
નથી તમો સાબળો ॥૧૪॥ જે આ ભગવાન અક્ષરધામ જોવોકમા છે
તેજ સર્વેશ્વરેશ્વર સર્વસેવ્ય પરમાત્મા ભક્તોના મનોરથો પરિપૂરણ કરવા
તેતે વૈકુઠાદિ ધામમા અન્ય અન્ય દિવ્યાકૃતિથી દેખાય છે, તેમનું સ્વરૂપ તો
શાસ્ત્રેકગમ્ય હોવાથી આ કલિકાળમા કોઈએ પણ સાક્ષાત્ પ્રાપ્ય નથીજ-
તેમનો સાક્ષાત્કાર કળિમા નજ થાય (સાક્ષાત્કાર જે પ્રકારનો છે—અષ્ટાગ

સાક્ષાત્ પ્રત્યયો ન કસ્યચિત્ ॥૧૫॥ તસ્માત્તસ્યૈવ સતતં નામસંકીર્તનં દ્વિજાઃ । । યૂયં કુરુત તેનૈવ મુર્કિં મુર્કિં ચ યાસ્યથ ॥૧૬॥
કૃતે યદ્વ્યાયતો વિષ્ણું ત્રેતાયાં યજતો મલ્લૈઃ । દ્વાપરે પરિચર્યાયાં
કલૌ તદ્દરિકીર્તનાત્ ॥૧૭॥ इति भागवतोक्तेश्च भक्तिर्नान्या कलौ
ततः । तपो योगश्च नियमाः कलौ साध्या न वै नृभिः ॥૧૮॥ त्रियु-

યોગના અભ્યાસથી એકાગ્ર મનવાળાઓને ધ્યાનોત્કર્ષથી થનારો સાક્ષા-
ત્કારરૂપ એક છે અને બીજાને તેજ ભગવાનનો સ્વેચ્છાકૃત સાધુપરિત્રાણ
પ્રયોગનવાળો, પ્રાદુર્ભાવ કારણવાળો આકુષ્પ સાક્ષાત્કારરૂપ છે. (ભગવાન
જ્યારે સ્વેચ્છાથી સાધુરક્ષણાર્થે પ્રાદુર્ભવે છે ત્યારે ચકુષ્પથી થતો સાક્ષાત્કાર)
આ બન્ને પ્રકારનો સાક્ષાત્કાર કલિયુગમાં દુર્લભ છે. કારણ કે કોઈ પણ જન
યોગાભ્યાસમાં સમર્થ થતો નથી અને કલિયુગમાં સાધુરક્ષણાર્થે ભગવાન
પ્રાદુર્ભવતા નથી) આટે (કળિમાં પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પ્રાપ્તિનો અભાવ છે)
હે દ્વિજ. । તમો તે ભગવાનનું નામકીર્તનજ સતત ભક્તિપૂર્વક કરો, તે
ભગવદ્દામસંકીર્તનથીજ ભુક્તિ અને મુક્તિને નિશ્ચે પામશો ॥૧૫-૧૬॥ અપ-
રોક્ષલક્ષણુ ધ્યાનયોગથી જે ક્ષણ થાય તે નામસંકીર્તનરૂપ અત્પ્રદય ઉપા-
યથી કેમ સિદ્ધ થાય ? એવી આશંકા ન કરવી, કેમકે શ્રીભાગવતમાં નામ-
સંકીર્તનમાત્રનું તેવું ઐશ્વર્ય સ્પષ્ટપણે ‘કૃતે યદ્વ્યાયતો વિષ્ણું ત્રેતાયાં
યજતો મલ્લૈઃ । દ્વાપરે પરિચર્યાયાં કલૌ તદ્દરિકીર્તનાત્’ ઇત્યાદિકથી સંભ-
ળાવ્યું છે. અર્થ-સત્યયુગમાં ભગવાનનું ધ્યાનયોગથી ઉપાસન કરનારાને
જે ક્ષણ થાય છે, ત્રેતાયુગમાં યજ્ઞોવદે વિષ્ણુનું આરાધન કરનારાને જે
ક્ષણ થાય છે, દ્વાપરયુગમાં પંચરાત્ર તત્રમાં કહેલી ભગવત્પરિચર્યા કરવાથી
જે ક્ષણ થાય છે તે સર્વ ક્ષણ કળિયુગમાં ભગવાનના નામોચ્ચારણમાત્રથીજ
થાય છે ॥૧૭॥ તો આ ભાગવતવચનથી કલિયુગમાં નામકીર્તન થકી બીજા
કોઈ પણ ભક્તિપ્રકાર અધિક નથીજ એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. અને જે કૃત્ચાદિ
તપશ્ચર્યા છે, જે શૌચાદિ નિયમો છે, જે એ આદિ ઉપકરણવાળો અષ્ટાંગ-
યોગ છે, તે આ સાધનો કલિયુગમાં નરોથી સિદ્ધ થઈ શકે એવા નથીજ
॥૧૮॥ વળી જે હેતુઆટે તે સર્વેશ્વર ભગવાન ‘ત્રિયુગ’ એવી આખ્યાયી

ગત્વાત્તથા વિષ્ણોર્નાવતારોઽન તસ્ય ચ । અતોઽપરોક્ષાનુભવઃ
 કથામાર્ગં ન ચસ્તુતઃ ॥૧૯॥ મુપત ઠવાચ—પ્રવમુક્તા દ્વિજાસ્તેન તે
 તદ્વાન્યપ્રતીતયઃ । કલૌ કેવલનામૈવ નિશ્ચિયુઃ શ્રેય આત્મન.
 ॥૨૦॥ તતો વિવાદં ચક્રુસ્તે તત્ર તત્ર ચ શાસ્ત્રિભિઃ । સ્વમતં સ્થાપ
 યન્તિ સ્વ સભાસુ ચઢ્યુક્તિભિઃ ॥૨૧॥ વિદુષો યુક્તિનિપુણાન્
 રાજમાન્યાંશ્ચ તાદૃષ્પ ! । જેતું શશાક ન ઘાપિ સભાયાં કોઽપિ
 પૂરુષ. ॥૨૨॥ ભક્તાનાં તુ હરે પ્રાય ઉપહાસં ત આચરન્ । પ્રત્યક્ષ
 મગવત્રપ્રાપ્ત્યા શ્રેયઃ સ્યાદિતિ વાદિનામ્ ॥૨૩॥ અથ તે નાથજિ

ખ્યાતિ પામેલા છે, (સત્યાદિ ત્રણુજ યુગોમા આવિલાંવ જેમનો છે તે
 ત્રિયુગ કહેવાય) માટેજ ભગવાનનો સાધુપરિરક્ષણાર્થે કલિમા પ્રાદુર્ભાવ
 થતોજ નથી તો ભગવાનના સાક્ષાત્ અનુભવનો પ્રસંગજ કયા છે ?
 તેનો જે દ્વયિત્વાદ છે તેતો કથામાત્ર છે પણ વસ્તુતાએ નથી ॥૧૯॥

મુપતત્રપિ કહેછે—હે રાજનૃ, એરીતે તે હરિહરચાર્ય વિત્રે કહેલા
 તે રામચદ્રાદિ દ્વિજો તેના વચનમા વિશ્વાસ આવતા પોતાનુ આત્મતિક
 મુક્તિરૂપ શ્રેય કલિમા કેવળ ભગવત્પ્રાસંગીર્તનથીજ થાય એવા વિનિશ્ચય
 ઉપર આવી ગયા ॥૨૦॥ તે પછી તેઓ ત્યા ત્યા પડિતો સાથે વિવાદ કરવા
 મડ્યા નિવાદ ડગીને કલિમા નામસંકીર્તનથીજ અન્ય ઉપાયના ખડનનો
 સ્વપક્ષ સલામા ખડુ યુક્તિઓવડે સ્થાપન કરવા લાગ્યા ॥૨૧॥ હે નૃપ !
 તે આ વિદ્વાનોને યુક્તિવાદમા નિપુણ હોવાથી સલામા કોઇ પણ પડિત
 જન હાલવા સમર્થ થયોજ નહિ વળી રાજના માનિતા હોવાથી સમર્થ
 પણ પડિત સલામા તેમના પક્ષના ખડનમા સમર્થ થયોજ નહિ ॥૨૨॥
 તે આ રામચદ્રાદિ દ્વિજો પ્રત્યક્ષ ભગવત્રપ્રાપ્તિથી (પ્રત્યક્ષ-પ્રકટતાને પામેલા
 ભગવાન શ્રીહરિકૃષ્ણના સમાશ્રયથી) આ લોક પરલોકમા શ્રેય થાય
 એમ કહેતા હરિભક્તોનો તો ઉપહાસ અતિગય કરવા લાગ્યા (ભગવાન
 ત્રિયુગ કલા છે તો તેમનો કલિમા પ્રાદુર્ભાવ કેમ થાય ? અને આ વાદ
 ઘટતો કેમ આવે ? અને એમનુ શ્રેય શુ ચનાર છે ? કયાદિ ઉપહાસ
 કરવા લાગ્યા) ॥૨૩॥ અનંતર કોઇ સમયે તે આ દ્વિજો પ્રથમથી તથ

દ્રુતગૃહે શુશ્રુષુરાગતમ્ । મુક્તાનન્દં હરેર્મત્કમુખ્યં પ્રાકૃશ્રુતસહુષમ્ ॥૨૪॥ તતઃ સંહત્ય પશ્ચાપિ તદ્દર્શનમિપેણ તે । આજગમુક્તસ્ય નિકટં સ્થિતસ્ય જનસંસદિ ॥૨૫॥ માનિતાસ્તેન મુનિના તં પ્રણમ્ય ચ તત્પુરઃ । નિપેદુઃ પ્રહસદ્વક્ત્રા વિનીતા ઇવ સાઘવઃ ॥૨૬॥ પૌરાણિકાઃ શાસ્ત્રિણશ્ચ વહ્નયો વૈષ્ણવાસ્તથા । તત્ત્વાજગમુઃ શામ્ભવાશ્ચ પ્રેક્ષકાશ્ચેતરે જનાઃ ॥૨૭॥ તતઃ સભાયાં જનસહુલાયાં તાન્પ્રમુક્તાન્ સ્ફુરદ્ગોષ્ટયુગ્માન્ । સરસ્વત્ચિત્તે હરિમેવ મુક્તાનન્દો જગાદ ક્ષિતિપાલ ! પૂર્વમ્ ॥૨૮॥ ઇતિ સત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે વાદિપ્રતિવાદિસમાગમનિરૂપણનામા ચતુર્થિ-શોડશ્યાયઃ ॥૩૪॥

છત આદિક સત્સંગિજનોના મુખથી સાંભળ્યા છે સદ્ગુણો જેમના એવા ભક્તાએસર મુક્તાનંદનામના મહામુનિને નાથજીત્ નામના હરિભક્તને ઘેર આવેલા સાંભળીને, તે પાંચેય જણા ભેગા મળીને તેમના દર્શનના મિષઘી જનસભામાં રહેલા મુક્તાનંદમુનિની સમીપે આવ્યા ॥૨૪-૨૫॥ તે મુનિએ ‘પોતાની સન્નિધિ પ્રત્યે આવ્યા’ એટલામાત્રમાંજ ઉદાર હૃદયથી સન્માન કરેલા તેઓ તે મુનિને નમસ્કાર કરીને વિદ્વત્તાના અભિમાનથી કિંચિત્ મુખથી હસતા હસતા, સાધુઓના જેવી ઉપરથી વિનયસંપત્તિને પ્રદર્શાવતા થકા તેમની આગળ બેઠા ॥૨૬॥ તે સભામાં (વાદશ્રવણના હુતૂહળથી) કેટલાક ભક્તીરામ વિગેરે અનેક પૌરાણિકો, કેટલાક રઘુનાથ આદિક શાસ્ત્રિઓ, કેટલાક દેવશંકરપ્રમુખ વૈષ્ણવો, કેટલાક જયશંકર પ્રમુખ શૈવો અને ખીલ કેટલાક સલાદર્શનના હુતૂહળવાળા જનો આવીને બેઠા ॥૨૭॥ હે ક્ષિતિપાળ ! તે પછી તે આ બહુ જનોની ભારે બીજવાળી સભામાં જીતવાની વાંછાથી પ્રશ્ન કરવા માટે મનમાં અતિશય ઉત્સાહવાળા, માટેજ ફફડતા છે એ હોઠ જેમના એવા તે રામચંદ્રાદિકના પ્રતિ તેમનો આશય જણાવતા તે આ મુક્તાનંદમુનિએ સ્વેષ્ટદેવ શ્રીહરિના ચરણકમળનું મનથી અનુસ્મરણ કરીને પોતે પ્રથમજ કહેવાનો આરંભ કર્યો ॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે વાદિ-પ્રતિવાદિસમાગમનિરૂપણનામા ચતુર્થિશોડશ્યાયઃ ॥૩૪॥

મુષાનન્દ ઉવાચ—પ્રદ્યુત્યં યદિ કિચ્ચિત્સ્યાદ્યુષ્માકં હૃદયે દ્વિજાઃ!!
 તર્હિ પૃચ્છત મામઘ યૂયં શાસ્ત્રાનુસારતઃ ॥૧॥ મુષત ઉવાચ—હ્યુક્ત
 મુનિના તે તુ જિજ્ઞાસુઝનવદ્વૃષ!! ગૃદાશયાસ્તં પમચ્છુ* સર્વેષાં
 શૃણ્વતાં નૃણામ્ ॥૨॥ વાદિન ઋતુ—શ્રેય આત્મન્તિકં નૃણામિદ

અધ્યાય ૩૫ મો.

મુક્તાનંદમુનિ કહેછે—હે દ્વિજ ! (આકૃતિથી તમારી પુછવાની ઇચ્છા
 વાળાઓના જેવી પ્રવૃત્તિ જણાય છે) જો તમારા હૃદયમા કિંચિત્ પૃથક્
 અતુ કાળથી રૂઢ થયુ હોય તો મને તમે નિ શક અધને હમણા પુછો પરતુ
 શાસ્ત્રને અનુસારે પુછો-શાસ્ત્રને ઉદ્ગ્રધીને જે હેતુવાદપ્રશ્ન તેતો તમારે
 નજ કરવો ॥૧॥ મુષતતઃપિ કહેછે—હે નૃપ ! એરીતે મુનિએ કહેલા
 તે દ્વિજે જરામુ હોય એમ બહારથી જતાવતા થકા પોતાનો આક્ષેપ કર
 વાનો આશય અતરમા નિગૂઢ રાખીને (ભગવાનના પ્રાકટ્યના ખડન તત્પર
 થઇ) સર્વ જનોને સાલળતા-આ પ્રગલ્ભ પડિતો છે તો કોઇ ખલુ ગભીર
 પ્રશ્નજ પુછશે એમ માનીને સર્વજનો સાલળવામા સાવધ મનવાળા થતા,
 એમજ મુનિને પૂછવા લાગ્યા ॥૨॥ વાદિઓ પુછેછે—હે મુને ! નરોના
 આત્મતિક શ્રેયનુ સાધન આ કળિયુગમા શુ ઘટતું આવે ? તે યથાશાસ્ત્ર
 અને જે રીતે અમો જરામુઓને નિશ્ચિત થાય-સંશયોચ્છેદ થાય તે રીતે
 હમણા તમો કહો, કળિવડે કલુપિત ચિરાવાળાઓને મનોનિમ્મલનો સભવ
 કયા છે ? તેમ અષ્ટામયોગનો સભવ કયા છે ? તે ન હોય તો પરમાત્માનો
 અપરોક્ષાનુભવ કયાથી થાય ? તેવા અનુભવનો અસભવ હોય તો કર્મોનો
 ક્ષય નજ થાય તો ‘દ્રષ્ટવ્ય ધોતવ્યો નિદિધ્યાસિતવ્ય’ આ શ્રુતિવિદિત
 સાધનનો કળિમા અવસરજ નથી એવી સ્થિતિ છે તો કળિમા નિ શ્રેયસનુ
 સાધન દુર્લભ જેવુ અમને જણાય છે વળી સત્યાદિ યુગમાજ જેમ એમ
 આ કળિયુગમા ભગવાન સ્વય આવિર્ભાવ પામી સમગ્ર જનોના લોચન

૧ આ અધ્યાયમા ત્રિયુગ રાબ્દાર્થના નિર્ણયમા કલિયુગમા ખલુ ભગવાનના
 પ્રાદુર્ભાવના સમયનુ નિરૂપણ સપ્રમાણ સચુક્તિ દર્શીરિતે કર્યું છે

કેન મધેન્મુને ! । તત્સાધનં યથાશાસ્ત્રં નિશ્ચિતં વૃદ્ધિ નોઽધુના ॥૩॥
 इति पृष्टः स तैः प्रश्नं सर्वसंशयनाशनः । तदाशयवुभुत्सुस्तान्प्रो-
 वाच मुनिसत्तमः ॥४॥ मुक्तानन्द उवाच—एतावत्कालपर्यन्तं भवद्भिः
 किंनु निश्चितम् । स्वश्रेयःसाधनं तन्मे यूयं वदत सुप्रताः ! ॥५॥
 वादिन ऊचुः—नामसંकीर्तनं विष्णोः कलिकल्मषनाशनम् । निःश्रे-
 यसकरं नूनमित्यस्माभिर्विनिश्चितम् ॥६॥ मुक्तानन्द उवाच—हृदये
 भगवन्मूर्तिं यथादृष्टां विभावयन् । यः कीर्तयति नामानि स नाम-

ગોચર (પ્રત્યક્ષ) થઇ, પોતાના દિવ્ય સન્નિધિ બળથી સમગ્ર ઇન્દ્રિયોને
 વિપયોથથી પાછાં વાળી સ્વસ્વરૂપમાં નિમગ્ન કરીને, સર્વને નિઃશ્રેયસના
 માર્ગમાં ચઢાવી દે એમ પણ નથી. આવો નિગૂઢ પ્રશ્નાશય છે ॥૩॥ હે
 રાજન્ ! એરીતે રામચંદ્રાદિ વાદિઓએ પ્રશ્ન પુછતાં, સર્વ સંશયોને ટાળ-
 વામાં સમર્થ મુનિવર્ય મુક્તાનંદજી તેમનો આશય બાજુવાની ઇચ્છાથી તેમના
 પ્રતિ બોલ્યા ॥૪॥ મુક્તાનંદમુનિ કહેછે—હે સુપ્રતા ! તમે પડિતો
 અને બહુશ્રુત છો. તેથી આટલા કાળપર્યંત આ વિષયમાં વિચાર નથીજ
 કર્યો એમ તો કહેવું બીજુકલ ઘટે નહિ. તો તમોએ આ વિષયમાં વિચા-
 રીને નિશ્ચય કહેલું એય. સાધન જે હોય તે મને તમે સત્સપણે કહો ॥૫॥
 એરીતે મુનિએ પુછેલા તે વાદિઓ કહેછે—હે મુને ! ભગવાનનું નામ-
 સંકીર્તન કળિમળને નાશ કરનાર જે છે તેજ કળિયુગમાં નિ શ્રેયસનું સાધન
 છે બીજું કોઇ નથી. એવો અમોએ વિનિશ્ચય કર્યો છે ॥૬॥

એરીતે તે વાદિઓએ કહેલા મુક્તાનંદમુનિ ‘કેવળ ભગવન્નામોચ્ચારણ-
 માત્રથી કલ્યાણ ન થાય, કિંતુ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના શરણને પામીને તેમની
 મૂર્તિના ધ્યાનપૂર્વક કરેલા નામોચ્ચારણથીજ કલ્યાણ થાય’ આ અભિપ્રાય
 પોતાના હૃદયમાં રહેલો હવે કહેછે—હે દ્વિજ ! ભગવન્નામસંકીર્તન જે
 ભાવનાવિહીન હોય તો કળને માટે થાય નહિ. જે જન ભગવાનની હૃદ-
 યમાં સતત ભાવના કરતો થકો ભગવાનના નામનું સંકીર્તન કરેછે તેજ
 નામસંકીર્તનના કળને પામે છે, બીજે પામતો નથી. (ક્ષણે ક્ષણે અનુભ-
 વાતા અનેક શબ્દાદિ વિષયોની ભાવનાથી સરપુર એવા હૃદયમાં શ્રવણરૂપ

ફલમાપ્નયાત્ ॥૭॥ મનો યસ્ય તુ વિધ્રાન્તં ધાવત્યેવ સમન્તતઃ ।
 સાંસારિકપદાર્થેષુ તસ્ય કિં? હરિનામમિઃ ॥૮॥ નારાયણસ્ય ધ્યેયસ્ય
 વિના પ્રત્યક્ષદર્શનમ્ । નામકીર્તનવેલાયાં કુતઃ સ્યાત્તસ્ય દર્શનમ્
 ॥૯॥ દૃષ્ટાન્ ગ્રામ્યાન્ પદાર્થોશ્ચ દૃદ્યે ધ્યાયતોઽનિશમ્ । નામકી-
 ર્તનમાત્રેણ મોક્ષો ભવતિ દુર્લભઃ ॥૧૦॥ નામમાત્રેણ મોક્ષશ્ચેત્રિકા-
 પ્લવિપયાસ્તદા । વ્યર્થા ભવેયુર્નિગમાઃ સાધનાનિ ચ સર્વેશઃ ॥૧૧॥

જે ભગવત્પરોક્ષાનુભવ તેમાત્રથી અખડિત ભાવના નજ થાય) તો ભગ-
 વાનની દિવ્ય મૂર્તિને પ્રત્યક્ષપણે રૂરીરીને અનુભવીને, અનુભવને અનુસારે
 તેમની મૂર્તિનું અનુધ્યાન કરવા પૂર્વક કરવામા આવતું નામસંકીર્તન તો
 ફળને માટે કદપાય છે, જેનું મન તો વિવિધ વિષયવાસનાવડે વિધ્રાત
 થઈને જ્યાં ત્યાં ચોમેર ફોડ્યા કરેછે તેને હરિનામસંકીર્તન કે જે વાગિ-
 ન્દ્રિયમાત્રસાધ્ય છે તેનાથી કશુંય ફળ ન થાય ॥૭-૮॥ (પરોક્ષાનુભવ
 અને અપરોક્ષાનુભવને મધ્યે અપરોક્ષનું પ્રાબલ્ય હોવાથી પરોક્ષવ્યાપાર-
 રૂપ જે નામસંકીર્તન તેના સમયમા બહુવાર સાક્ષાત્ કરેલા શબ્દાદિ વિષ
 યોનુંજ અનુસ્મરણ અખડ અનુવર્તે) જે ધ્યેયમૂર્તિ નારાયણની પ્રત્યક્ષ
 પથઓચરતા હોય તો તે દૃઢતર પ્રત્યક્ષવડે નામસંકીર્તનવેળાએ તેમનું
 અનુસ્મરણ અનુવર્તે, નારાયણના પ્રત્યક્ષ અનુભવ વિના તો પરોક્ષલક્ષણ
 નામસંકીર્તનના સમયમા ચિત્તવિષે તેમનું દર્શન-સ્પષ્ટ અવભાસ ક્યાથી
 થાય ? માટે વાણીવ્યાપારમાત્રરૂપ નામકીર્તનનો પરાભવ કરીને હૃદયમા
 સમુદ્ભવતુ નિરતર ભગ્નત્ત્વ અવસ્થામા દેખેલા આમ્ય પદાર્થોનું અનુસ્મરણ
 ઉક્તકુ અનર્થ માટે થાય તેથી મોક્ષનો પ્રસંગજ ક્યા છે ? દુર્લભજ છે
 માટે 'નામસંકીર્તનમાત્ર મોક્ષનું સાધન છે' એવું વર્ણન નજ ઘટે ॥૮-૧૦॥
 વળી જે ભગવાનના કેવળ નામકીર્તનથીજ મોક્ષ માનવામાં આવે તો શ્રીત
 કર્મ જ્ઞાન ઉપાસનાના વિધિઓ સર્વ વ્યર્થ થઈ જાય અને સર્વ શમ દમાદિ
 સાધનો વેદોક્ત વ્યર્થ થઈ જાય જે શ્રીત વિધિઓનું વ્યર્થપણ સ્વીકાર-
 વામા આવે તો તમારો પક્ષ અવેદિકજ કહેવાય, અમે તો વેદપ્રતિપાદ
 અપરોક્ષાનુભવનેજ મોક્ષમા હેતુ માનીએ છીએ, ભગવાનના અપરોક્ષ

તથાસતિ તુ યુષ્માક વેદવાહ્ય મત મવેત્ । મોક્ષેઽપરોક્ષાનુભવો
 હેતુર્નો નૈગમો મત ॥૧૨॥ કીર્તનેન હરેર્નાસ્તા સ્યાત્પુણ્યં ચાધસ-
 દ્વયં । સત્ સંસ્કૃતિમોક્ષસ્તુ સ્યાત્તત્પ્રત્યક્ષદર્શનાત્ ॥૧૩॥ તસ્મા
 દ્વ્યદ્વિર્દેષોઽસ્તિ સાક્ષાધારાયણો ન વા । દૃષ્ટ્યેત્તિસદ્ધિમાત્તા સ્ય
 ન ચેત્તત્કુર્યતોઘમમ્ ॥૧૪॥ વાદિન ક્ષુ — ધર્મેભક્તયવવોધાત્મ્ય
 વેદિક સાધનં તુ યત્ । ક્ષણમદ્ધુરદેહેત્સ્તદુષ્કર હિ કલો નૃમિ.
 ॥૧૫॥ નામમાત્રેણ કલ્યાણમસ્મામિસ્તન્મતં હરે । ઘોરે કલિયુગે

નુલવ (સાક્ષાત્ જ્ઞાન)થી ન સર્વ કર્મેનો પ્રક્ષય શ્રુતિએ સહજાબ્ધો છે
 'ક્ષીયન્તે ચાસ્ય કર્મોણિ તસ્મિન્ દષ્ટે પરાવરે' એવી શ્રુતિ છે માટેજ
 'ઓમિત્યેવાકર પ્રહ વ્યાહરન્ મામનુસરન્ । ય પ્રયાતિ સમન્નાવ યાતિ
 નાસ્ત્યત્ર સ્વાય ॥' એમ ગીતામા કહ્યું છે એ એમ ન હોય તો 'યો વ્યાહ-
 રતિ' એટલુંજ પર્યાપ્ત હતું 'અનુસરન્ એમ કહેવાની જરૂર ન હતી
 જે અપરોક્ષાનુભવમા વિષય થાય તેનું અનુસ્મરણ થાય છે માટેજ
 ભગવાન્ ધ્યાન ઉપાસનાદિકની સુકરતા સપાદન કરવા તે તે સમયે પ્રાદુ
 ર્ભવે છે અન્યથા આલબનના અલાભને લીધે ધ્યાનાદિક ઘટે નહિ નામસ
 કીર્તનમાનથી મોક્ષ માનવામા આ બધો દોષ આવે છે, માટે તેટલામાનથી
 મોક્ષ દુર્લભ છે ॥૧૧ ૧૨॥ એમ સતે ભગવન્નામસકીર્તન વૃથાજ થશે ?
 તો એમ નથી હરિનામકીર્તનથી પાપનો પ્રભાશ અને પુણ્યનો સચય થાય,
 પણ પુણ્યપાપરૂપ સર્વ કર્મેનો પ્રક્ષય ન થાય તે તો ભગવાનના પ્રત્યક્ષ
 દર્શન અપરોક્ષાનુભવથીજ થાય ॥૧૩॥ માટે તે ધ્યેયમૂર્તિ નારાયણ તમારી
 અપરોક્ષપદવીને ન પામ્યા હોય તો તેના લાભમાટે પ્રયત્ન કરો ॥૧૪॥

એરીતે મુનિએ કહેલા વાદિઓ કલિયુગમા તેમણે કહેલા સાધનોની
 દુ સાધ્યતા દર્શાવતા થકા અને નામોચ્ચારણમાત્રથી કલ્યાણની પ્રાપ્તિમા
 અનભિલને દષ્ટાંતપણે કહેતા થકા હવે કહે છે—હે મુને ! વેદબોધિત કર્મ
 જ્ઞાન ઉપાસનાનું સાધનપણ અમે ખડન કરતા નથી કિંતુ ક્ષણભગુર
 દેહથી કળિમા તેનું સાધન સુકર હોવાથી સુકર સાધનાન્તરનો સમુપાશ્રય
 કરીએ છીએ કળિમા નામસકીર્તનમાનનો તેવો ગહિમા છે કે—ભગવાનના

તસ્ય કુત પ્રત્યક્ષદર્શનમ્ ॥૧૬॥ અજામિલો મહાપાપી નામોચ્ચાર-
ણમાવત । નારાયણસ્ય સમ્પ્રાપ મુક્તિં ત્વમપિ વેત્સિ તત્ ॥૧૭॥
મુક્તાનન્દ ઉવાચ—નામમાત્રેણ યા મુક્તિ સા તુ જ્ઞેયાઽધસઙ્ગયાત્ ।
યમપાશાઞ્ચ વેત્યુક્તં શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વિજા ! ॥૧૮॥ નામોચ્ચારણમા
હાત્મ્યં હરેઃ પદયત પુત્રકા । । અજામિલોઽપિ ચેનૈવ મૃત્યુપાશા
દમુચ્યત ॥૧૯॥ તસ્માત્સદ્ધીર્તન વિષ્ણોર્જગન્મદ્ગલમંહસામ્ । મહતા
મપિ કોરવ્ય વિદ્વેકાન્તિકનિષ્કૃતમ્ ॥૨૦॥ અજામિલો નામમા
ત્રાન્મુક્તિં પ્રાપેતિ ચેન્મતમ્ । ગદ્ગાદ્વારે કુતસ્તર્હિં સ યોગાભ્યાસ

અપરોક્ષાનુભવ વિના પરમ નિઝેયસનુ સાધન થાય આ ઘોર કળિયુગમા
અપરોક્ષાનુભવતો દુર્લભજ છે, માટે અમોએ હરિનામકીર્તનમાત્રથી કટ્યાણુ
માન્યુ છે ॥૧૫-૧૬॥ અભિભવ મહાપાપી પણ નારાયણના નામોચ્ચાર
ણમાત્રથી મોક્ષને પામી ગયો એવી સ્મૃતિ છે 'આ અર્થ સર્વવિદિત છે
તેને તમે પણ જાણો છો ॥૧૭॥

આવુ વાદિઓનુ વચન સાંભળીને મુક્તાનંદમુનિ બોલ્યા કે-હે દ્વિજ !
નામોચ્ચારણમાત્રથી જે મુક્તિ કહી છે તે સર્વ કર્મજન્મથી નહિ, કિંતુ
પાપસચ્ચ થકી જાણુવી જે પાપથી તત્કાળ ચમપાશ વરાવતિતા થાય
માટેજ 'ચમપાશબંધન થકી તેની મુક્તિ થઈ' એમ ભાગવતમા કહ્યુ છે
॥૧૮॥ આ બે ભાગવતના શ્લોકો છે- 'હે પુત્રકા-હૂતો ! હરિના નામો
ચ્ચારણનો મહિમા તો તમો જુવો, જે નામોચ્ચારણથીજ અભિભવ મહા
પાપી પણ ચમપાશથી વિમુક્ત થઈ ગયો (આ સ્વદૂતો પ્રતિ સૂર્યપુત્ર
ધર્મરાજનુ વચન છે) હે પરીક્ષિત રાજન ! માટે જગતના મગળને કરનાર
વિષ્ણુનુ નામોચ્ચારણ મોટા પણ પાપોનુ એકાતિક પ્રાયશ્ચિત્ત (નિવર્તક)
છે એમ જાણો (આ પરીક્ષિતના પ્રતિ શુકદેવનુ વચન છે) આમા
'મૃત્યુપાશાદમુચ્યત' અને 'મહતામપ્યહસામેકાન્તિકનિષ્કૃત' એવો શબ્દ છે
આ વચનથી અત્યુચ્ચ પાપને ભગવત્નામોચ્ચારણ નાશ કરેછે એટલુંજ
તાત્પર્ય જણાય છે ॥૧૬-૨૦॥ જે ધ્યાનાદિ સાધનની અપેક્ષા વિના નામ
સંકીર્તનમાનની અભિભવના મોક્ષમા હેતુતા માનવામાં આવે, તો તે

માચરત્ ॥૨૧॥ અતઃ સ તુ હરેર્નામ્ના મુક્તોઽધેમ્યસ્તથા યમાત્ ।
મુક્તિ તુ વિષ્ણુમૃત્યાનાં દૃષ્ટ્યા પ્રાપેતિ વચ્ચમ્યહમ્ ॥૨૨॥ કલૌ યુગે
ન પ્રત્યક્ષો હરિઃ સ્યાદિતિ યદ્વચઃ । સત્પુંસા તદ્વ કેનાપિ કથ્યતે
વેદવેદિના ॥૨૩॥ નારાયણાવતારોઽત્ર હરિરસ્તિ ગુરુર્હિ નઃ । સદ્-
સ્રશો જનૈસ્તસ્ય મયા ચૈશ્વર્યમીક્ષિતમ્ ॥૨૪॥ સદ્જાનન્દનામ્ના સ
પ્રસિદ્ધો વર્તતેઽધુના । અસદેવ મતે તત્સાદ્ગવદ્ધિર્યદુદીરિતમ્ ॥૨૫॥
પ્રમાણેભ્યો હિ સર્વેભ્યઃ પ્રત્યક્ષં ચલચત્તરમ્ । અનુમાનાદિભિસ્તસ્ય

અભિભવે ગંગાદ્વારમાં કરેલા અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસની નિરર્થકતા થઈ ગય
॥૨૧॥ માટે તે અભિભવ હરિના નામોચ્ચારણમાત્રથી તો પ્રબળ પાપ કે
જે નરકસંપાદક છે તેના થકી મુક્ત થયો. અને મુક્તિ તો વિષ્ણુપાર્વતોની
દયાદ્રૃ દૃષ્ટિથી અનુક્રમે પામ્યો, એમ હું કહું છું ॥૨૨॥ આ ધોર કળિયુ-
ગમાં નારાયણ પ્રત્યક્ષજોયર નજ થવાને યોગ્ય છે, આ તો તમારું અસંબદ્ધ
વચન છે. આવું વચન વેદાર્થવેદી કોઈ પણ સંજ્ઞાન નજ કહી શકે. અપ-
રોક્ષ બે પ્રકારનો-માનસ અપરોક્ષ અને ચાક્ષુષ અપરોક્ષ એમ છે. તેમાં
પ્રથમ તો શાસ્ત્રદૃષ્ટ તેમના દિવ્ય આલ્લખન (મૂર્તિ)ના અનુચિતનનો અભ્યાસ
મૂળ જેમાં છે એવા ધ્યાનથી લલ્ય અને જેમાં અષ્ટાંગ યોગના અભ્યાસ-
સની અપેક્ષા ॥ એવો છે. બીજો સ્વેચ્છાથી જગતના કલ્યાણકારણે લગ-
વાન પ્રકટતાને પામે છે ત્યારે મુલલ છે. આ ચાક્ષુષ અપરોક્ષ તો સત્યાદિ
યુગમાં જ નેમ એમ કળિયુગમાં પણ થાયજ. કિં બહુના-આ કળિમાં
લગવાન સર્વેશ્વરેશ્વર પરમાત્મા નારાયણ પોતાનાજ સાક્ષાત્ રૂપથી પ્રાદુર્ભ-
વેલા પ્રકાશેછે, તે પ્રકટ અમારા ગુરૂ શ્રીહરિ છે, તેમનું અસાધારણ ઐશ્વર્ય
મં અને બીજા હજારોહજાર જનોએ પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કર્યું છે ॥૨૩-૨૪॥
તે હરિ હમણાં 'સહજનંદ' એવા નામથી ભૂતજમાં વિખ્યાત વર્તે છે. માટે
'કલિયુગમાં લગવાનના પ્રત્યક્ષ અનુભવનો સંભવ નથી' એવો જે તમારો
મત છે તે અસતજ (નિર્મૂળ) છે ॥૨૫॥ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી લગવાનનો
પ્રાદુર્ભાવ સિદ્ધ થાય છે તો અનુમાનાદિકથી તેનો બાધ કરવો અસંગત
છે. કેમકે સર્વ પ્રમાણોની અપેક્ષાએ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ પ્રબળ છે ॥૨૬॥

વાધઃ કર્તું ન શક્યતે ॥૨૬॥ શૃણુતાન્યથ વક્ષ્યામિ રહસ્યં શાસ્ત્ર-
સમ્મતમ્ । હેતુર્હર્યવતારસ્ય જ્ઞેયઃ સચ્છાસ્ત્રતો વુધૈઃ ॥૨૭॥ ધર્મ-
ગ્લાનિર્યદા ભૂમૌ જાયતે દુર્જનૈઃ કૃતા । તદાઽવતારં શૃણ્વાતિ હરિઃ
શાસ્ત્રેષ્વિતીર્યતે ॥૨૮॥ દૈત્યા હિંસાનુરક્તાશ્ચ અવધ્યાઃ સુરસત્તમૈઃ ।
રાક્ષસાશ્ચાપિ લોકેઽસિન્ યદોત્પદન્તિ દારુણાઃ ॥૨૯॥ તદાહં
સમ્પ્રસૂયામિ શૃહેષુ શુભકર્મણામ્ । પ્રવિષ્ઠો માનુષં દેહં સર્વં પ્રશ-
મયામ્યહમ્ ॥૩૦॥ इत्थं हि भारते प्राह मार्कण्डेयं जनार्दनः । वदामि
भगवद्गीतावाक्यं वोऽथ शुचिमताः ! ॥૩૧॥ यदा यदा हि धर्मस्य
ग्लानिर्भवति भारत ! । अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्

ભગવાનનું ઐશ્વર્ય પ્રકટ કરેલું જે તમારા જેવાઓએ ન અનુસર્યું
હોય તેવાઓના પ્રતિ આ બીજું કહ્યું તેને સાંભળો. પરમાત્માના પ્રાદુ-
ર્ભાવનો હેતુ સચ્છાસ્ત્રથી બુધ જનોએ બાળ્યો. તે હેતુ દેશવિશેષ કે કાળ-
વિશેષ કશો નથી, (અનુક દેશમાં કે અનુક કાળમાં થાય એમ) કિંતુ
ધર્મગ્લાનિજ કશો છે. તો જ્યારે ભૂમિ ઉપર ધર્મગ્લાનિ આસુર જનોએ
કરેલી અત્યધિક થાય છે ત્યારે ભગવાન અવતારને ધારણ કરે છે. આજ
પ્રાદુર્ભાવના નિમિત્તમાં રહસ્ય સચ્છાસ્ત્રસંમત કહ્યું છે ॥૨૭-૨૮॥ તેમાં
પ્રથમ મહાભારતના વનપર્વમાં કહેલા જે શ્લોકો પ્રમાણભાટે કહ્યું-પ્રાણિ-
પીડામાં પ્રીતિવાળા, અતિક્રર સ્વભાવવાળા, દેવેન્દ્રાદિકોએ ન વધ કરી
શકાય એવા દૈત્યો અને રાક્ષસો પણ આ લોકમાં જ્યારે ઉત્પન્ન થાય છે
ત્યારે હું શુભકર્મી-મારો વિરહ ન સહન કરી શકે એવા મારા એકાંતિક
ભક્તોના ઘરમાં પ્રાદુર્ભાવું છું. માનુષ દેહમાં પ્રવેશ કરીને-મનુષ્યભા-
વથી વર્તતો થકો સર્વ-અધર્મપ્રવૃત્તિમાં હેતુભૂત દૈત્ય રાક્ષસાદિકનો
વિનાશ કરવાપૂર્વક ધર્મને પ્રવર્તાવું છું ॥૨૯-૩૦॥ હે શુચિમતાઃ ! આ
પ્રકારે ભારતમાં જનાર્દન ભગવાને માર્કંડેય મુનિના પ્રત્યે વચન કહ્યું છે.
હવે ભગવદ્ગીતાનું વચન તમને કહ્યું ॥૩૧॥ હે અર્જુન ! જ્યારે જ્યારે
ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે અને અધર્મની અભિવૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે હું મારા
આત્માને સર્જું છું. સાધુઓના રક્ષણભાટે અને દુષ્કર્મીઓના વિનાશભાટે

॥૩૨॥ પરિગ્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્ટતામ્ । ધર્મસંસ્થાપના-
ર્થાય સમ્ભવામિ યુગે યુગે ॥૩૩॥ इति श्रीमद्भागवद्गीतावाक्यं जानीत
સુમતા ! । પ્રમાણાનાં પ્રમાણં હિ ગીતા ભાગવતી મતા ॥૩૪॥
શ્રીમદ્ભાગવતં ચાપિ પ્રમાણં યલ્લવત્તરમ્ । વેદશાસ્ત્રપુરાણાનાં સાર-
ભૂતં યતોઽસ્તિ તત્ ॥૩૫॥ यदा द्यधर्मेण तमो घियो नृपा जीवन्ति
તત્રેવ હિ સત્યતઃ કિલ । ધત્તે ભગં સત્યમૃતં દયાં યશો ભવાય
રૂપાણિ દધ્યુગે યુગે ॥૩૬॥ यो नः सपत्नैर्भृशमर्घमानान् देवर्षि-
તિર्यङ्मृषु नित्य एव । कृतायतारस्तनुमिः समायया कृत्वात्मसा-
त्पाति युगे-युगे च ॥૩૭॥ इत्यादीनि च वाक्यानि श्रीमद्भागवता-

અને ધર્મના સંસ્થાપન માટે યુગયુગમાં પ્રાદુર્ભવુ છું ॥૩૨-૩૩॥ હે સુમતા !
આવું શ્રીભગવદ્ગીતાવાક્ય બહો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલી ગીતા સર્વ
પ્રમાણોને મધ્યે અતિપ્રમાણરૂપ સર્વેએ માનેલી છે ॥૩૪॥ શ્રીમદ્ભાગવત
પુરાણ પણ પ્રબળ પ્રમાણ છે, કેમકે તે સર્વ વેદ શાસ્ત્ર પુરાણોના સારભૂત
છે. તેના બે શ્લોકો પ્રમાણપણે કહ્યું છું-જ્યારે તમ પ્રધાન મતિવાળા
આશ્ચર્ય રાખો કેવળ અધર્મપ્રવર્તનપૂર્વક અધર્માચરણથી જ જીવન
ગાળો છો ત્યારે જ આ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ દુષ્ટર્મી રાખોના નાશપૂર્વક ધર્મ
પ્રવૃત્તિપૂર્વક સાધુઓના હૃદય અર્થે યુગયુગમાં પારમૈશ્વર્યાદિ પોતાના સ્વભા-
વને નહિ ત્યાગ કરીને જ (સાથે લઇને જ) અવતારરૂપોને ધારણ કરીને,
ભગ-ઐશ્વર્ય સત્ય ઋત-પુણ્યકર્મ દયા યશને ધારણ કરે છે એટલે સ્વાભા-
વિક ભગાદિ ગુણોએ યુક્તજ રહે છે ભગવાન નિત્યસિદ્ધ દિવ્યાકૃતિ હોઇ
ને જ પોતાના સકલ્પથી જ યુગયુગમાં દેવ ઋષિ જળચર અને મનુષ્યોમાં
વામન-પર્યુરામ-મત્સ્ય રામચંદ્રાદિ ભૂતિઓથી પ્રાદુર્ભાવ પામીને જ અમારા
શત્રુ દૈત્યોએ અતિશય પીડા પમાડેલા અમો દેવોને આત્મીય કરીને રક્ષણ
કરે છે ॥૩૫-૩૬॥ ઇત્યાદિ બહુ વચનો શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણમાં છે, તે આ
સર્વ વચનો પણ સારીરીતે પર્યાલોચન કરવાં તમારા જેવા દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા-
ઓને તો વિશેષપણે વિચારણીય છે. આ સર્વ પ્રમાણોમાં ભગવાનના પ્રાદુ-
ર્ભાવમાં નિમિત્ત અધર્માભિવૃદ્ધિ, ધર્મશ્લાનિ અને સાધુઓનું સરક્ષણ કહ્યું

મિથે । પુરાણે શતશઃ સન્તિ ચિન્તનીયાનિ તાન્યપિ ॥૩૮॥ અધર્મ-
વૃદ્ધિર્નાસ્ત્યેવ કલૌ યુગ્મન્મતેઽપ્ર કિમ્ । ધર્મ ઇવાસ્તિ કિં પુણ્યો
નાવતારો યતો હરે ॥૩૯॥ અન્યથ મત્તા ! ઋણુત મદ્વાક્ય વો
હિતાવહમ્ । યેઽવતારઃ કલો વિષ્ણોર્નેત્યુચુસ્તાન્ હિ પૃચ્છત ॥૪૦॥
ભારતં પઞ્ચમો વેદસ્તત્ર ભાગવતે તથા । નરનારાયણસ્યાસ્તિ કથા
કૃષ્ણાર્જુનાકૃતે ॥૪૧॥ કલાવેવ તયોર્જન્મ તથા બુદ્ધસ્ય કલ્કિન ।
યદુચ્યતે પુરાણાદૌ તત્કિં સત્યમુતાનૃતમ્ ॥૪૨॥ ધર્મપ્રવર્તકા
શ્વાન્યે આચાર્યા કલિસમ્ભવા । અવતારા હરેઃ શિષ્ટે કથ્યન્તે તથ
કિં મૃપા ? ॥૪૩॥ અતઃ કલૌ ન મન્યન્તે યેઽવતાર હરેર્જના । તેપાં

છે દેશકાળવિશેષની અપેક્ષા રાખી નથી કિંતુ 'યુગેયુગે' એમ કળિમા
અવિરોધ પણ જણાવ્યો છે ॥૩૮॥ આવી સત્ય સ્થિતિ છે તો 'કળિમા
ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ નથી' એમ કહેતા તમોએ 'કળિમા અધર્મની અભિ-
વૃદ્ધિ છેજ નહિ' એમ માન્યુ છે કે શુ ? અને 'કળિમા ધર્મની પુષ્ટિ વર્તે
છે' એમ અભિમાન્યુ છે કે શુ ? અમોએતો અધર્મની વૃદ્ધિ અને ધર્મની
અતિક્ષીણતા જોધને અધર્મોચ્છેદપૂર્વક ધર્મપુષ્ટયથે ભગવાનનો અવતાર
કળિમા થાય એમ ઉક્ત શાસ્ત્રવચનોથી નિર્ણય કર્યો છે ॥૩૯॥ હે ભક્તા !
તમારા હિતને કરનાર બીજુ માફ વાક્ય સાલજો 'કળિમા વિષ્ણુનો અવ-
તાર નજ થાય' એમ જે જનો કહેતા હોય તેમને તમે પુછો કે- 'ભારત
પઞ્ચમો વેદ' આ વચનને અનુસારે પાત્રમા વેદપણે પ્રસિદ્ધિ પામેલા
ભારતનિબંધમા અને સર્વ પુરાણાદિકના સારભૂત શ્રીમદ્ભાગવતમા કૃષ્ણ
અર્જુનની આકૃતિ ધારી રહેલા નરનારાયણની કથા વર્તે છે તે ઉપરથી
તેમનો જન્મ કાળમાજ (દ્વાપરને અતે-દ્વાપાર કળિના સધિમા) કહેયો
જણાય છે તથા ભગવાનના અવતારભૂત બુદ્ધ કલ્કનો જન્મ પુરાણાદિકમા
કળિયુગમાજ કહ્યો છે તો તેમના જન્મનુ કથન સત્ય છે કે અસત્ય ?
વળી બીજા કેટલાક ધર્મપ્રવર્તક આચાર્યો તેમ સમયમા નિષાવાળા શિષ્ટ
જનોએ ભગવાનના અવતારભૂત કળિમા પ્રાદુર્ભાવ છે એમ કહે છે તે શુ
મિથ્યાજ છે ? ॥૪૦-૪૩॥ માટે કળિમા ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ યતો નથી

શાસ્ત્રરહસ્યમ્ જ્ઞાનં નાસ્તીતિ નિશ્ચયઃ ॥૪૪॥ પૂર્વાપરવિરોધં ચ
સ્વધાક્યેષ્વપિ તે જનાઃ । ન વિદુર્મન્દમતયો ધનાર્થે જનવજ્રકાઃ
॥૪૫॥ યં નિપેદ્યન્તિ ચ કલૌ તત્કથામેવ કુર્વન્તે । તથાપિ તં ન
જાનન્તિ કૃષ્ણો જાતઃ કદેતિ તે ॥૪૬॥ માર્ગઃ સંસારિણામન્યો હ્યન્ય
પય મુમુક્ષતામ્ । મુમુક્ષુર્મિર્મુમુક્ષુણામધ્વા સેવ્યો ન ચાપરઃ ॥૪૭॥
યે યે મુમુક્ષવો જાતાસ્તે તે સત્સદ્ગતો ભુવિ । સમ્પ્રાપ્તાઃ પરમાં
સિદ્ધિં ધ્રુવાધ્યાસન્ કુસદ્ગતઃ ॥૪૮॥ હરિર્ન સ્યાદ્દિ કલૌ પ્રત્યક્ષો
ભૂતલે કચિત્ । સન્તઃ કુતસ્તદાપ્ત સ્યુઃ શ્રયણીયા મુમુક્ષુર્મિઃ ॥૪૯॥

એમ જે જનો માનેછે તેઓ ઉક્ત શાસ્ત્રરહસ્યને નથી જાણતા, એવો
નિશ્ચય ॥૪૪॥ મદમતિવાળા તે જનો ધનક્રુધ હોધને જેમ તેમ
શાસ્ત્રનું આખ્યાન કરનાં પોતાનાં વાક્યોમાં પૂર્વાપર વિરોધ આવેછે તેને
પણ નથી જાણતા ॥૪૫॥ વળી જે કૃષ્ણને કળિમાં 'તેમનો અવતાર
નથી' એમ નિપેદ્ય કરેછે તે કૃષ્ણની કથાને પ્રતિદિન સભામાં કર્યા કરે છે
તથાપિ તે કૃષ્ણ ભગવાન ક્યારે પ્રકટ થયા, એમ તેમના પ્રાકટ્યકાળને તેઓ
જાણતા નથી ॥૪૬॥ સંસારી (ભવમાર્ગમાં ભટકતા) જનોનો માર્ગ જુદો
છે અને મુમુક્ષુ જનોનો માર્ગ જુદો છે, (એમાં અત્યંત અંતર છે) તેમાં
મુમુક્ષુઓએ મુમુક્ષુના માર્ગનું સેવન કરવું, બીજા સંસારી માર્ગનું સેવન
નજ કરવું તેમાં શ્રુતિ છે—'અન્યચ્છેયોઽન્યદુતૈવ પ્રેયસે ડમે નાનાર્થે પુરુષં
સિનીતઃ । તયોઃ શ્રેય આદવાનસ્ય ભવતિ હ્રીયતેઽર્થોઽય ડ પ્રેયો વૃણીતે । શ્રેયશ્ચ
પ્રેયશ્ચ મનુષ્યમેતઃ દ્વૌ સમ્પરીત્ય વિવિનક્તિ ધીરઃ ॥' ઇતિ ॥૪૭॥ પૃથ્વી
ઉપર જે જે મુમુક્ષુઓ હતા તેતે તો સત્સમાગમથી પરમ સિદ્ધિ (મોક્ષ)
ને પામ્યા. અને જે બીજા હતા તેઓ હુસંગદોષથી શ્રદ્ધ થયા માટે
જેઓ સત્સમાગમે રહિત છે તેઓનોજ આ હુતર્ક 'કળિમાં ભગવાનનો
પ્રાદુર્ભાવ નથી એવો' છે ॥૪૮॥

હવે ઉક્તાર્થના દૃઢીકાર માટે નાનાવિધ યુક્તિઓને કહેવાપૂર્વક કળિમાં
ભગવાનના અવતારનું વિદ્યમાનપણું જ દૃઢ કરેછે—જે કળિમાં ભૂતજ
વિષે કોઈ પણ સ્થાનમાં હરિ પ્રસક્ષ્યગોચર નજ થાય તો લોકમા મુમુક્ષુ-

અપરોક્ષપદ્મસાક્ષાત્કારો હિ લક્ષણમ્ । સતાં મુચ્યતયા પ્રોક્તં
કૃતઃ સ્યાત્તદ્ધરિં વિના ॥૫૦॥ યસ્ય યસ્ય પુરા મુક્તિર્જાતા સંચ-
તિયન્ધનાત્ । હરેર્હરિજનાનાં વા સદ્ગુણેવોદિતાસ્તિ સા ॥૫૧॥ કલો
તુ નાસ્તિ ભગવાંસ્તં વિના વ ન તજ્જનાઃ । કિમર્થં તર્હિં મોક્ષાશા
કર્તવ્યાત્ર મુમુક્ષુભિઃ ॥૫૨॥ શાસ્ત્રેષુ નરદેહો હિ મોક્ષસાધન-
મુચ્યતે । તં પ્રાપ્યાપિ ન યો મુક્તઃ સ ચાત્માઘોઽપિ કથ્યતે ॥૫૩॥
નૃદેહમાયં સુલભં સુદુર્લભં પુણ્યં સુકલ્પં ગુરુકર્ણધારમ્ । મયાનુકૃ-

ઓએ આશ્રયણીય સંતો ક્યાંથી હોય ? ॥૪૯॥ પ્રત્યક્ષ પરંબ્રહ્મ ભગવાનનો
જે સાક્ષાત્કાર એજ સંતોનું લક્ષણ મુખ્યપણે કહ્યું છે, તે હરિના પ્રાકટ્ય
વિના તે લક્ષણ ક્યાંથી હોય ? ક્યારેયપણ નજ હોય. પૂર્વે પણ જેની જેની
સંસારબંધન થકી મુક્તિ થઈ છે તેને તેને હરિનો સાક્ષાત્કાર કે તેને સંપા-
દન કરનારો સંતોનો સમાગમ થયોજ હતો ॥૫૦-૫૧॥ કળિયુગમાં જે
પરમાત્માનો પ્રાદુર્ભાવ નજ થતો હોય તો તેમના સાક્ષાત્કાર સંપન્ન (બ્રહ્મ-
દર્શી) તેમના સાધુજનો નજ હોય તો તેમના અભાવમાં કળિયુગમાં
મુમુક્ષુઓએ મોક્ષની આકાંક્ષા શા માટે કરવી ? તેનો ક્યારેય પ્રસંગજ નથી
॥૫૨॥ વળી આ માનુષ દેહ શાસ્ત્રોમાં મોક્ષસાધન કહ્યો છે, તેને પામીને
પણ જે નર મુક્ત ન થાય તે આત્મહંતા કહ્યો છે. તેમાં શ્રુતિ છે-‘અસૂર્યા
નામ તે લોકા અન્ધેન તમસાઽઽવૃતાઃ । સ્ત્રાંસે પ્રેત્યાભિગચ્છન્તિ ચે કે વાત્મ-
હનો જનાઃ ॥’ ધર્મિ ॥૫૩॥ તેમાં વળી ભાગવતવચનનું પ્રમાણ આપુધુ-
આ નરદેહ શ્રેયનાં સાધનોમાં પ્રથમ છે, કેમકે પશ્ચાદિ યોનિલેહોમાં શ્રેયના
સાધનોની સંપત્તિ નથી. જે દેવાદિ યોનિલેહ છે તેતો કૃત્ય સુકૃતના કળ-
રૂપ બિહૃદ્ ભોગ ભોગવના પુરતો છે. શ્રેયના સાધનો જે કર્મ જ્ઞાનાદિક છે
તેમાં અધિકાર નરદેહનો સબંધ સતેજ છે, માટે શ્રેય સાધનોમાં આ
નરદેહ આદ્ય-મુખ્ય છે. વળી તે આ નરશરીર સંસારસાગરના સંતરણનું
સાધન હોવાથી પ્લવના (વહાણના) સાદૃશ્યને લીધે પ્લવ કહ્યો છે. તે
આ નરશરીરરૂપ પ્લવ સુદુર્લભ-અસંખ્યાત પશુ પક્ષી સ્થાવરાદિ યોનિલેહો
વિદ્યમાન સતે તે સર્વને ઉલ્લંઘીને નરશરીરમાં પ્રવેશ થવો સુચમ નથી

લેન નમસ્યતેરિતં પુમાન્મવાર્ગિય ન તરેત્સ આત્મહા ॥૫૪॥ इत्यादि-
મિદિં શતશો હરિવાન્મયૈર્નદેહમાફ । અમુક્તઃ સંસ્રુતેયોઽસાવાત્મ-
હેત્યુચ્યતે વુધઃ ॥૫૫॥ નરદેહં વિના નૈવ દેહેનાન્યેન કદિંચિત્ ।
જ્ઞાનં સ્યાત્સ્યાત્મપરયોર્મુક્તિર્જ્ઞાનાદતે ન ચ ॥૫૬॥ दुर्लभो मानुषो

વળી લબ્ધ થએલો આ નરદેહ એયના માર્ગમા પ્રવર્તનારાને એય અને તેનુ
સાધન મુખેથી પમાડેછે માટે કળથી મુલભ છે (સાધનમાં સાધ્ય શુણુનો
ઉપચાર છે. એટલે યદપિ દેહ દુર્લભ છે પણ તેનાથી મોક્ષરૂપ કળ મુલભ
છે, માટે દેહ સાધનમા સાધ્ય મોક્ષકળનો ઉપચાર કર્યો છે) દેવાદિકો
નિત્ય ધૌવનસંપન્ન અને પોતાના અધિકારમદથી અધ અને ઉત્કૃષ્ટ ભોગ
ભોગવવામાજ અતિપ્રીતિવાળા હોનાથી મુખેથી એયના સાધનમા સમર્થ
થના નથી તેમની અપેક્ષાએ નરદેહનો આ (મુખેથી એય સાધનમાં
પ્રવૃત્તિરૂપ) વિશેષ છે વળી આ મુકટપ-અતિસમર્થ છે, આ નરદેહરૂપ
ખ્લવથી દુસ્તાર એવો પણ ભનાખિધ મુખેથી તરી શકાય છે. વળી ને કર્ણુ
ધાર (નાવિક) અવિવેકી હોય તો મુકટપ એના પણ ખ્લવથી કશો લાભ
ન થતા ઉલટો અનર્થજ થાય, તો ગુરૂ-શ્રદ્ધદર્શી કર્ણુધારે પ્રેરેલો આ નર-
દેહખ્લવ (નૌકા) ભનાસિધુ સંતરવા માટે સમર્થ થાય છે. ગુરૂરૂપ કર્ણુ-
ધાર હોય પણ ને પાન પ્રતિકૂળ હોય તો સંતરવા સમર્થ થનાય નદિ.

વેદ્ય इति सर्वैरुदीर्यते । अनेकसम्भवान्ते च सोऽतिपुण्यैरवाप्यते ॥५७॥ सोऽस्माकमद्य सम्प्राप्तस्तदा त्वस्ति कलिर्महान् । अदर्शनं हरेरेव यत्र लोकैरुदीर्यते ॥५८॥ यदा युगं हि सत्यादि भवेदथ तदा नु नः । पञ्चादिरूपता स्याच्चेत्तर्हि कुर्यात्कृतादि किम् ॥५९॥ बहून्यतीतान्यस्माकं सत्यादीनि युगानि वै । तत्रापि न हरिः कापि श्रित इत्येव चेद्वयम् ॥६०॥ हर्याश्रयो यदि कृतो भवेदस्माभिरेकदा । मलमांसमये पिण्डे तर्हि स्यात्पतनं कुतः ॥६१॥ तस्माद्यदा मनुष्यत्वमस्माकं स्यात्तदा भुवि । हरेरप्ययतारोऽथ भवेदित्यवधार्यताम् ॥६२॥ अन्यथा नात्महन्तृत्वं जीवस्योच्येत सज्जनैः ।

અતે અતિપુણ્યબળે કરીને પ્રાપ્ત થાય છે. તે શ્રીભાગવતમા કહ્યું છે-‘દુર્લભો માનુષો વેદો વેદિનાં લક્ષ્યમક્રુરઃ’ ‘લક્ષ્યાં સુદુર્લભમિદં બહુસમ્ભવાન્તે’ ‘બહો બમીપો કિમકારિ શોભનં પ્રસન્ન ણ્ણાં સ્તિદુત સ્વયં હરિઃ’ ઇત્યાદિ ॥૫૭॥ આવો દુર્લભ મનુષ્યદેહ બહુજન્મને અતે હમણાં આપણને જ્યારે પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તો હાલમાં મહાન્ કલિયુગ વર્તે છે, કળિમાં તો હરિનું દર્શન નથી એમ તો તમારો મત છે, હરિદર્શન વિના મુક્તિનો સંભવ નથી જ્યારે તો બુદ્ધીક્રમા સત્યાદિક યુગ કે જેમા ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ હતો તે વર્તતો હતો ત્યારે આપણે જો પશ્ચાદિ યોનિમાં રચા હોત તો તે સત્યાદિ યુગે કરીને આપણને શું ફળ થાત ? કશુંય ફળ થાત નહિ ॥૫૮-૫૯॥ આપણને ભવમાર્ગમા પરિવર્તન પામતાં બહુસત્યાદિ યુગો વ્યતીત થઈ ગયા છે, પરંતુ તેમાં ક્યારેય હરિનો આશ્રય આપણે કર્યો નથી એમ માનવું પડશે. જો આપણે ક્યારેય હરિનો આશ્રય કર્યો હોય તો ફરી મળમાંસમય આ પિંડમા પડવાનો પ્રસંગ જ ડાહ્યો હોય ? કેમકે હરિના આશ્રિતો ભગવાનના ધામને પામે છે. પછીથી તેમના પાતનનો સંભવ નથી ‘ન સ પુનરાવર્તંતે’ ‘વદ્વત્વા ન નિવર્તંતે તદ્દામ પરમં મમ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે ॥૬૦-૬૧॥ માટે (ઉક્ત પ્રકારે સર્વદા ભગવદ્વતારનું સત્ત્વ છે તો) જ્યારે ભૂમિઉપર આપણું મનુષ્યજન્મ હોય ત્યારે આપણા સંતરણ માટે કૃપાનિધિ ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ પણ અહીં હોયજ એમ જાણો ॥૬૨॥ અન્યથા (મનુષ્ય દેહને

તતઃ કલાવપિ હરિર્મુવિ સ્યાદિત્યવૈત વૈ ॥૬૩॥ હરેઃ સમાગમો ન
 સ્યાત્કલૌ ચેન્મુક્તિસાધનમ્ । યુગાન્તરે જનાસ્તર્હિં જન્મેચ્છન્તિ
 કુતઃ કલૌ ॥૬૪॥ કૃતાદિપુ પ્રજા રાજન્ ! કલાવિચ્છન્તિ સમ્ભ-
 વમ્ । કલૌ ક્ષલુ ભવિષ્યન્તિ નારાયણપરાયણાઃ ॥૬૫॥ ઇતિ યોને-
 શ્વરાઃ પ્રાહુર્જનકં નૃપતિં પુરા । યદિ નારાયણો ન સ્યાત્કુતઃ સ્યુસ્ત-
 ત્પરા જનાઃ ॥૬૬॥ તસ્માદ્નારાયણો નૂનં સર્વદૈવ ભવેદ્મુવિ । તં પ્રાપ્ય
 ભક્તિઃ કર્તવ્યા ભક્તૈર્નવવિધા તતઃ ॥૬૭॥ ઇતિ પ્રોક્તં મયા ભક્તા !
 શાસ્ત્રાનુભવસમ્મતમ્ । અત્ર ચેત્સંશયઃ કશ્ચિત્પુનઃ પ્રશ્નો વિધી-
 યતામ્ ॥૬૮॥ મુવત ઉવાચ—સચ્છાત્રાર્યર્થગુમ્ફિતાં તસ્ય વાચં શ્રુત્વા
 તે વૈ વાદિનસ્તજ્યાશામ્ । નષ્ટપ્રાયાં મેનિરેડ્યેક્ષકાસ્તાં નષ્ટમેવ

પામેલો જન હરિનો સાક્ષાત્કાર જો ન કરે તો) એવ આત્મહત્યારો છે
 એમ સજ્જનોથી ન કહી શકાય. માટે કળિમાં પણ ભગવાન આ ભૂમિ
 ઉપર પ્રાદુર્ભવ્યા છે એમજ જણો ॥૬૩॥ મુક્તિનું સાધન હરિનું દર્શન
 કળિમાં જો ન હોય તો કળિયુગમાં જન્મને યુગાંતરમાં વર્તતા જનો પણ
 ધિચ્છે છે તે કેમ થટું આવે ? ॥૬૪॥ તેમાં શ્રીભાગવતવચનનું પ્રમાણ છે—
 હે પરીક્ષિત રાજન્ ! સલાદિ યુગમાં વર્તતી પણ પ્રજાઓ કળિયુગમાં
 જન્મને ધિચ્છે છે. કેમકે કળિમાં નારાયણપરાયણ બહુ જનો થશે ॥૬૫॥
 આ પ્રકારે પૂર્વે નવ યોગેશ્વરોએ જનકરાજને કહ્યું છે. જો નારાયણ કળિમાં
 ન પ્રાદુર્ભવે તો નારાયણપરાયણ જનો ક્યાંથી હોય ? નજ હોય ॥૬૬॥
 માટે નારાયણ સદૈવ ભૂમિ ઉપર પ્રત્યક્ષ નિશ્ચ હોયજ, પરં સંતોનો સમા-
 ગમ કરીને તેમની પ્રાપ્તિમાં (મેળવવામાં) પ્રયત્ન કરવો. અને તેમને
 સાક્ષાત્ પામીને લક્ષ્મીને નવધા લક્ષ્મિ તેમને વિષે કરવી ॥૬૭॥ હે ભક્તા !
 આ રીતે મેં શાસ્ત્રસંમત અને અનુભવસંમત વચન કહ્યું. આમાં જો કોઈ
 સંશય રહી ગયો હોય તો ફરીથી પણ મુખેથી પ્રશ્ન પુછો ॥૬૮॥ હે પ્રતાપસિંહ
 રાજન્ ! અર્નર તે રામચંદ્રાદિ વાદિઓ મુક્તાર્નદમુનિની સચ્છાત્રાર્યોથી
 ગુંથાએથી વાણીને સુંળીને તેમના જયની આશાને નષ્ટપ્રાય માનતા થયા
 અને નેથી બીજા જે શાસ્ત્રપ્રમુખ સભાસદ પ્રેક્ષક જનો હતા તેતો તેમના

ક્ષોણિપાલેતરે નુ ॥૬૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
चतुर्थप्रकरणे त्रियुगशब्दार्थनिर्णये कलियुगेऽपि भगवदवतारसत्त्वनिर्णयनामा
पञ्चविंशोऽध्यायः ॥३५॥

મુવત ઉવાચ—તેપાં મધ્યે હરિશ્ચન્દ્રો વાદિનાં કોમલાન્તરઃ ।
અવતારં હરેર્ભૂમો નિશ્ચિન્નાય કલાવપિ ॥૧॥ નારુપન્તોઽપિ તદ્વામ્ય
શ્રદ્ધયા ઘટ્નમન્યત । ઉક્તિમત્યુકિનિપુણો રામચન્દ્રસ્તમઘવીત્ ॥૨॥
રામચન્દ્ર ઉવાચ—મહર્ષે ! યત્ત્વયા પ્રોક્તં તચ્છ્રદ્ધમ્ ઘયં કિલ ।

જયની આશાને સમયપણે નટજ માનતા થયા ॥૬૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સં-
ગિજીવને.. ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે કલિયુગેઽપિ ભગ-
વત્કવતાસત્ત્વનિરૂપણનામા પંચવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૫॥

અધ્યાય ૩૬ મો.

મુવતતઃપિ કહે છે—હે રાજન! તે રામચન્દ્રાદિ વાદિઓને મધ્યે
કોમળ અતરવાળા (સત્ત્વગુણ અધિક હોવાથી આર્દ્ર હૃદયવાળા) હરિ
શ્વદ્ર દ્વિજે ‘કળિમા પણ ભૂમિઉપર ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ હોય’ એમ
નિશ્ચય કર્યો ॥૧॥ નારુપતે પણ મુનિનું વાક્ય શ્રદ્ધાથી બહુ (સત્ય) માન્ય
પર ઉક્તિમત્યુક્તિમા (ઉક્તિ-જેનાપ્રત્યે પ્રશ્ન કરાય તેનાથી જેમ તેનો
ઉત્તર ન થાય તેવી કળાથી પ્રશ્ન કરવો તે પ્રત્યુક્તિ-તેણે કરેલા ઉત્તરનું
કળાવડે અપ્રામાણ્ય પ્રતિપાદન કરવું તે) પ્રવીણ રામચન્દ્રતો તે મુક્તાનંદ
મુનિ પ્રતિ એમ બોલ્યા ॥૨॥ રામચન્દ્ર કહે છે—હે મહામુને! તમે જે
વચન કહ્યું તેને અમે સત્ય માનીએ છીએ, કેમકે તમે ગુરુભક્ત છો (તેથી
ગુરુનેજ પરમદેવ નિશ્ચય કરીને તેમનેવિષેજ હરિશુદ્ધિ રાખવી, અને
તેમનું ભજનાદિ કરવું તે સર્વ મુક્તજ છે) તેથી સત્યવાદી અને અમારા
હિતકારી છો ગુરુમા તેવી પ્રતિપત્તિ કરવી તે શાસ્ત્રસમત પણ છે તેમા
‘ગુરુર્વક્ષા ગુરુર્વિષ્ણુર્ગુરુર્દેવો મહેશ્વર । ગુરુરેવ પર બ્રહ્મ’ અર્થ-પોતાના ગુરુ

૧ આ અધ્યાયમા ત્રિયુગશબ્દાર્થના વિનિર્ણયમા આસુરીસપદાવાળા જીવો
ભગવાનના અવતારોને નથી જાણતા એમ સત્યુક્તિ નિરૂપણ કર્યું છે

યતસ્ત્વં ગુરુમકોઽસિ સત્યવાન્ઘિતકૃચ્ચ નઃ ॥૩॥ ગુરુર્બ્રહ્મા ગુરુર્વિ-
ષ્ણુર્ગુરુર્દેવો મહેશ્વરઃ । ગુરુરેવ પરંબ્રહ્મેત્યસ્તિ સ્કાન્દોદિતાપિ વાક્
॥૪॥ સાક્ષાદ્વિષ્ણોસ્તુ જનનં ચતુર્ધ્વપિ યુગેષુ ચેત્ । કથં ત્રિયુગ-
મામાસૌ પુરાણાદિષુ કથ્યતે ॥૫॥ ઇત મે સંશયં વિદ્વંસ્ત્વમેવ
હેતુમર્હસિ । ન ત્વાદૃશમહં લોકે વીક્ષે સંશયમેદનમ્ ॥૬॥ ઇતિ
પૃષ્ઠો યુક્તિવિદા મુનિસ્તેન મહામતિઃ । સર્વશાસ્ત્રરહસ્યજ્ઞસ્તં પ્રોવાચ
નરાધિપ ! ॥૭॥ મુક્તાનન્દ ઉવાચ—ગુરાવીશ્વરધીર્યા સા શિષ્યૈરારો-
પિતા દ્વિજ ! । પત્યૌ સાધ્વ્યા સ્ત્રિયેષાસ્તિ ન તુ સા વાસ્તવી જલુ
॥૮॥ અહં તુ સાક્ષાદ્દીવિષ્ણોરવતારં કલાવપિ । શ્રેયસે ધ્રિતજી-
વાનાં જાતં ભુવિ વદામિ વઃ ॥૯॥ યત્તુ ત્રિયુગનામ્નાઽસ્ય પ્રાદુર્ભાવઃ

બ્રહ્મા—બ્રહ્મભાવથી પૂજ્ય છે, ગુરુ વિષ્ણુ—વિષ્ણુભાવથી પૂજ્ય છે, ગુરુ
મહેશ્વર—મહાદેવભાવથી પૂજનીય છે, ગુરુ પરબ્રહ્મ—પરબ્રહ્મભાવથી પણ
પૂજનીય છે, આવું સ્કાંદવચન પણ પ્રમાણ છે ॥૩-૪॥ હે મુને ! જે
ચાહેય યુગમા વિષ્ણુનો પ્રાદુર્ભાવ અભિમત હોય તો પુરાણાદિકમા ‘ત્રિયુગ’
એવું તેમનું નામ કહ્યું છે તે કેમ ઘટે ? ‘ત્રણ યુગમા પ્રાદુર્ભાવ છે’ તેથી
તેમનું ‘ત્રિયુગ’ એવું નામ પ્રખ્યાત થયું છે ॥૫॥ હે વિદ્વન્ ! આ મારા
સંશયને આપણ છેલ્લાને યોગ્ય છો તમારા જેવો સંશય ટાળવામા સમર્થ
બીજે કોઈ મેં અઘાપિ લોકમા દેખ્યો નથી ॥૬॥ હે નરાધિપ ! એરીતે
યુક્તિનિપુણ રામચંદ્રે પુછેલા, મહામતિ, સર્વ શાસ્ત્ર રહસ્યાભિજ્ઞ મુક્તાન-
ન્દમુનિ તેમના પ્રતિ જોડ્યા ॥૭॥

મુક્તાનન્દમુનિ કહે છે—હે દ્વિજ ! ગુરુનેવિષે જે ઈશ્વરશુદ્ધિ તેતો
પતિમા પતિવ્રતા પત્નીએજ જેમ એમ શિષ્યોએ આરોપેલી છે તેથી
ભાવના કરીને કરેલું ભજન શ્રેયને માટે કહ્યું છે આ શુદ્ધિતો કટિપત છે
પણ વાસ્તવી નથી ॥૮॥ હું તો કળિમા પણ ભૂમિઉપર ભગવાનનો સાક્ષાત્
પ્રાદુર્ભાવ શરણાગત જીવોના આત્યતિક શ્રેય માટે થયો છે એમ તમને સત્ય
કહું છું ॥૯॥ જે કેટલાકો તો ‘કળિમા ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ સ્વીકારવામા
આવે તો ત્રિયુગ એવું તેમનું નામ ન ઘટે’ એમ માનેછે તેમા હવે હું ઉત્તર

ફલૌ યુગે । નાસ્તીત્યસ્તિ મતં તત્ર વદામિ શ્રવ્યમાદરાત્ ॥૧૦॥
 યુગશબ્દો યુગ્મવાચી ભગશબ્દામિધાનિ તુ । ત્રીણિ તાન્યસ્ય
 સન્તીતિ ત્રિયુગો ભગવાન્મતઃ ॥૧૧॥ ઉત્પત્તિ પ્રલયં ચૈવ ભૂતાના-
 માર્ગતિ ગતિમ્ । વેત્તિ વિદ્યામવિદ્યાં યઃ સંઘાત્યો ભગવાનિતિ
 ॥૧૨॥ અથવા ધ્યાનનિષ્ઠત્યાત્સર્વેષાં હિ કૃતે યુગે । નારાયણો યજ્ઞ-
 રૂપી નાસ્તીતિ ત્રિયુગો હરિઃ ॥૧૩॥ યદ્વાયોં યુગશબ્દસ્ય પ્રહીતવ્યો

આપું છું તેને તમે આદરથી સાંભળો ॥૧૦॥ યુગશબ્દ યુગ્મપર (ભેડ-
 લાવાચી) લેવો, 'યુગં યુગ્મે કૃતાદિષુ' એમ અમરમાં કહ્યું છે. યુગ્મં તો
 ભગશબ્દવાચ્ય એશ્વર્યનું બંધનું, તે યુગ્મ ત્રણ ભેનાં છે તે આ ત્રિયુગ કહેવાય,
 તો આથી ભગવત્ શબ્દની પ્રવૃત્તિનો યોગ પ્રદર્શાવ્યો. તેથી ભગશબ્દવાચ્ય
 ઉત્પત્ત્યાદિક છ એશ્વર્યના સંબંધથી ભગવાનનું ત્રિયુગપણું છે પણ ત્રણ
 યુગમાં ઉત્પત્તિ થવાપણાથી નહિ એટલું તાર્કિક થયું. છ' એશ્વર્યનો યોગ જે
 ભગવત્શબ્દવાચ્ય છે તે વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યો છે. તે આ વચન છે—જે
 ભૂતોની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર અને પ્રલયનો પ્રકાર તથા આગતિ—તેમનો સંસાર-
 માં આવવાનો પ્રકાર અને ગતિ—તેમનો તેથી વિમુક્તિનો પ્રકાર તથા
 વિદ્યા—તેમના મોક્ષહેતુ જ્ઞાનોપદેશનો પ્રકાર અને અવિદ્યા—તેમના બંધ-
 હેતુ દેહધન્દ્રિયાદિરૂપ આવરણનો પ્રકાર, આ છને બધે તે ભગવાન કહ્યા
 છે, અર્થાત્ આ ભગશબ્દવાચ્ય ઉત્પત્ત્યાદિક ત્રણ યુગજ્ઞાનના સંબં-
 ધથી ભગવાન કહ્યા છે, એટલે ત્રિયુગ શબ્દનો અને ભગવત્ શબ્દનો
 એકજ અર્થ થયો. વિષ્ણુપુરાણમાં ભગવત્શબ્દવાચ્ય બીજા પણ છ ગુણો
 કહ્યા છે—'જ્ઞાનશક્તિચૈશ્વર્યવીર્યસેવાસંશોભનઃ । ભગવચ્છબ્દવાચ્યાનિ વિના
 દેવૈર્ગુણાદિભિઃ ॥' છતિ ॥૨૧-૨૨॥ અથવા (બીજે પણ કહું છું—) પ્રથમ
 સત્યયુગમાં સર્વ કોઈ જનો ધ્યાનપરાયણ હતા, ત્યારે યજ્ઞપ્રવૃત્તિ ન
 હતી, યજ્ઞરૂપી નારાયણના સત્યયુગમાં અભાવને લીધે અને કાપરાદિ ત્રણજ
 યુગમાં તેમના વિદ્યમાનપણાને લીધે હરિ ત્રિયુગ કહ્યા છે. આ અર્થ
 પણ ભગવતના નવમસ્કંધમાં ચૌદમા અધ્યાયમાં 'પુસ્ત્રવ સ પ્વાસીત'
 આ શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં ગ્રીધરસ્વામીએ કર્યો છે ॥૨૩॥ અથવા (પક્ષ-

યથાશ્રુતઃ । પ્રહીતવ્યાનિ તત્રાપિ સ્વાન્તરાણિ યુગાનિ તુ ॥૧૪॥
યુગાનિ દ્વિવિધાન્યાહુર્વાહ્યાન્યાભ્યન્તરાણિ ચ । વાહ્યાનિ તુ પ્રસિ-
દ્ધાનિ વ્યવહારોઽસ્તિ યૈર્ભુવિ ॥૧૫॥ આન્તરાણિ પ્રવક્ષ્યામિ ચત્વા-
ર્યપિ યુગાનિ તે । પરીક્ષિતં નૃપં પ્રાહ યાનિ પ્રાગ્વાદરાયણિઃ ॥૧૬॥
સત્ત્વં રજસ્તમ ઇતિ દૃશ્યન્તે પુરુષે ગુણાઃ । કાલસંનોદિતાસ્તે યૈ
પરિવર્તન્ત આત્મનિ ॥૧૭॥ પ્રભવન્તિ યદા સત્ત્વં મનોબુદ્ધીન્દ્રિયાણિ
ચ । તદા કૃતયુગં વિદ્યાજ્ઞાને તપસિ યદુચિઃ ॥૧૮॥ યદા કર્મસુ
કામ્યેષુ ભક્તિર્ભવતિ દેહિનામ્ । તદા ત્રેતા રજોવૃત્તિરિતિ જાનીહિ
બુદ્ધિમન્ ! ॥૧૯॥ યદા લોભસ્થસન્તોષો માનો દમ્મોઽથ મત્સરઃ ।

તર કહેછે-) યુગશબ્દનો અર્થ તમારા માનવા મુજબ સત્ય ત્રેતા દ્વાપરોદિ
યુગભેદજ લક્ષે રહ્યો, પરંતુ તેમાં સત્યયુગ કયો ત્રેતાયુગ કયો દ્વાપરયુગ
કયો કલ્પયુગ કયો? એતો વિચારણીય છે. તેમાં આજ આભ્યંતર એવા
ભેદથી યુગો બે પ્રકારના છે. તે બેમાં અહીં આભ્યંતરજ યુગો લેવા મળે
આજ લેવા નહિ. તેમાં આજ યુગોતો પ્રસિદ્ધ છે, જેણે કરીને લોકમાં વ્યવ-
હાર ચાલેછે ॥૧૪-૧૫॥ પૂર્વે શ્રીશુકદેવે પરીક્ષિત નૃપપ્રત્યે કહેલો
આભ્યંતર યુગભેદનો વિવેચનપ્રકાર તમને હું કહું છું ॥૧૬॥ (શ્રીમદ્ભાગવ-
તના દ્વાદશસ્કંધના ત્રીજા અધ્યાયમાં શુકદેવે કહેલા તેજ શ્લોકોને કહેછે-)
સત્ય રજ તમ આ ત્રણ ગુણો કાળનામની ધ્વિરશક્તિએ કર્માનુસારે
ત્રેયાં થકા ક્યારેક ઉદ્ભવ તો ક્યારેક અભિભવ એવા ભેદથી સર્વ કોઈ જનમાં
વિપરિવર્તતા (પોતાનું કાર્ય કરતા) દેખાય છે ॥૧૭॥ ન્યારે મન બુદ્ધિ-
ધન્દ્રિઓ અધિક સત્ત્વગુણપ્રધાન થાયછે ત્યારે સત્યયુગ (આભ્યંતર)
સમરૂપો, જે સત્યયુગની પ્રવૃત્તિને લીધે જ્ઞાન તપ શમ દમ આદિક સત્ત્વ-
ગુણકાર્યમાં ત્યારે રૂચિ થાય છે. (જ્ઞાનાદિ કાર્યવિશેષથીજ સત્યાદિ કાળ-
વિશેષનું અનુમાન કરી લેવું) ॥૧૮॥ હે બુદ્ધિમન્! ન્યારે કળાનુસંધાન-
પૂર્વક વિહિત યજ્ઞાદિ કામ્ય કર્મોમાં જનોને રાગ થાયછે ત્યારે રજોગુણ-
વૃત્તિપ્રધાન ત્રેતાયુગ વર્તે છે એમ બળો ॥૧૯॥ ન્યારે લોભ અસંતોષ
માન દંભ મત્સરનો હિંસ થાય અને કામ્ય કર્મોમાં અભિરૂચિ વર્તે ત્યારે

કર્મણાં ચાપિ કામ્યાનાં દ્વાપરં તદ્વજસ્તમઃ ॥૨૦॥ યદા માયાઽનૃતં
તન્દ્રા નિદ્રા હિંસા વિપાદનમ્ । શોકો મોહો મયં દૈન્યં સ કલિ-
સ્તામસઃ સ્મૃતઃ ॥૨૧॥ યતૈઃ શુકેન કથિતૈર્વિસ્પૃષ્ટૈર્યુગલક્ષણૈઃ ।
વર્તમાનં સ્વહૃદયે પરીક્ષેત યુગં બુધઃ ॥૨૨॥ યદા કલિયુગં સ્વસ્ય
વર્તમાનં ભવેદ્બુદ્ધિ । તદા તત્ર હરિર્ન સ્યાદ્વાહો સત્યયુગેઽપિ વૈ
॥૨૩॥ યદા સ્વસ્મિન્સત્યયુગં તદા બાહ્યે કલાવપિ । દર્શનં સ્યાદ્ગ-
ચતરે નાત્ર કાર્યં વિચારણા ॥૨૪॥ નૈવ યાદ્યઃ કલિઃ કિંચિદ્ધર્મ
પીડયિતું ક્ષમઃ । યતઃ સ ઇવ સર્વેષાં યુગાનાં કારણં મતઃ ॥૨૫॥
અપિ બાહ્યે કલિયુગે ધર્માન્સત્યસ્ય સ પ્રભુઃ । પ્રવર્તયિતુમીશોઽસ્તિ

તમોશુભિશ્ચિત ૨૦:પ્રધાન દ્વાપારયુગ છે એમ જાણો. (દંભાદિ દોષોમાં
૩ચિરૂપ તમોધર્મ અને કામ્યકર્મમાં ૩ચિરૂપ ૨ભેધર્મ, આ બન્નેધર્મોત્તમક
દ્વાપરયુગ જાણો) ॥૨૦॥ જ્યારે આયા અનૃત આલસ્ય નિદ્રા હિંસા
વિપાદ શોક મોહ ભય દૈન્ય, આ દોષોનો અભ્યુદય થાય ત્યારે કેવળ તમ-
પ્રધાન કળિ વર્તે છે એમ જાણો ॥૨૧॥ હે દ્વિજ ! આ રીતે શુકદેવે કહેલાં
સ્પષ્ટ યુગલક્ષણોએ કરીને પોતાના હૃદયમાંજ વર્તતો યુગભેદ વિવેચી પુરૂષે
પરીક્ષા કરી લેવો ॥૨૨॥ જ્યારે પોતાના હૃદયમાં કળિ વર્તતો હોય ત્યારે
બાહ્ય સત્યયુગ વર્તતો હોય તોપણ હૃદયમાં ભગવાનતો નજ આવિર્ભવે
॥૨૩॥ જ્યારે તો પોતાના હૃદયમાં સત્યયુગનો આવિર્ભાવ હોય ત્યારે
બહાર કળિયુગ વર્તતો હોય તોપણ પ્રાદુર્ભવેલા ભગવાન તેને દર્શન
આપેજ. આ મેં કહેલા અર્થમાં વિચારણા (સંશયવિચાર) નજ કરવી.
આ સંબન્ધમાં વીરરાવવાચાર્યે ભાગવત દ્વાદશ સ્કંધના ત્રીજા અધ્યાયના
શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં અંશાંતરનું વચન પ્રમાણપણે ગ્રહણ કર્યું છે-‘કલો
કૃતયુગં તસ્ય કલિસ્યસ્ય કૃતે યુગે । યસ્ય ચેતસિ ચોવિન્દો હૃદિ યસ્ય ન
કેશવઃ ॥’ ઇતિ ॥૨૪॥ બાહ્ય કળિ ભગવાનને પ્રાદુર્ભાવ પામતાં પ્રતિરોધ
કરવા કિંચિત્ પણ સમર્થ છેજ નહિ, કેમકે તે ભગવાનજ સર્વ યુગોની
વ્યવસ્થાના મુખ્ય કારણ છે. માટે સર્વહેતુ પરમેશ્વરના કળિભયથી તે
યુગમાં પ્રાદુર્ભાવના અભાવનો તર્ક નજ કરવો ॥૨૫॥ માટે તે પ્રાદુર્ભવેલા

યતઃ સ પરમેશ્વરઃ ॥૨૬॥ કાલસ્યાપિ હિ તં કાલં વેદો વદતિ
સન્મતે ।। અતઃ કલિમયાત્કાચિચ્છદ્ધા કાર્યા ન વૈ હરૌ ॥૨૭॥
મીષ્મોઽપિ ભારતે ગ્રાંહ રાજાનં હિ યુધિષ્ઠિરમ્ । કાલસ્ય કારણં
રાજા ન તુ કાલોઽસ્ય કારણમ્ ॥૨૮॥ કાલચાલનશક્તિશ્ચેનૃપતા-
વપિ માનુવે । કુતસ્તર્હિ જનાઃ શઙ્કાં કુર્વંતે જગદીશ્વરે ॥૨૯॥ સર્વ-
સ્વામી સ एकोઽસ્તિ તસ્માન્નિયુગશબ્દતઃ । કલૌ તદવતારે ત્વં
શઙ્કાં મા કર્તુમર્હસિ ॥૩૦॥ एवं ત્રિયુગશબ્દાર્થો યોદ્ધવ્યોઽન્ન મુમુ-
શુષા । ન તુ નાસ્તિકવજ્જેયં હરિર્નાસ્તિ કલાવિતિ ॥૩૧॥ અત एव

ભગવાન્ બહાર કલિયુગ વર્તતો હોય તોપણ સત્યયુગના ધર્મો જ્ઞાન વૈરાગ્ય
તપ આદિકેને પ્રભાઓના હૃદયમાં પ્રવર્તાવવા મહાસમર્થ છે, કેમકે તે પોતે
પરમેશ્વર છે અને વળી કૃપાનિધિ છે ‘તમીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરમ્’ એવી
શ્રુતિ છે ॥૨૬॥ હે સન્મતે ! વળી તે ભગવાન્ ‘કાળના પણ કાળ છે’ એમ
વેદ વદે છે, ‘જઃ કાલકાલઃ’ એવી શ્રુતિ છે. તો કળિભયથી તેમના પ્રાદુ-
ર્ભાવમાં કાંઈ પણ શંકા નજ કરવી ॥૨૭॥ કાળનું કારણ રાજા છે પણ
રાજાનું કારણ કાળ નથીજ એમ ભીષ્મ પિતામહે પણ યુધિષ્ઠિર રાજા પ્રત્યે
કહ્યું છે. ‘કાલો વા કારણં રાજો રાજા વા કાલકારણમ્ । इति ते संशयो
મામૃદ્ધાજા કાલસ્ય કારણમ્’ એમ મહાભારતમાં યુધિષ્ઠિર પ્રતિ ભીષ્મે કહ્યું
છે. (રાજા પ્રશાસનથી પ્રભાઓમાં ધર્મોને અનુવર્તાવતો થકો સત્યયુગને
અનુવર્તાવના સમર્થ થાય છે) ॥૨૮॥ માનુષ એવા પણ રાજાની આવી
કાળચાલન શક્તિ જમારે છે તો જગદીશ્વરમાં જનો શા માટે શંકા કરે છે ?
આ અર્થમાં શંકાજ લેશ યુક્ત નથી ॥૨૯॥ માટે ત્રિયુગ શબ્દના અવલુ-
માત્રથી નિરૂપાધિક સર્વસ્વામી તે ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવમાં કળિકૃત શંકાને
કરવાને તમો યોગ્ય નથી ॥૩૦॥ એરીતે ત્રિયુગશબ્દનો અર્થ બાહ્ય આભ્યં-
તર યુગભેદથી કે છ ઐશ્વર્યસંપત્તિના નિમિત્તથી કે સત્યયુગવર્ણત ત્રેતાદિ-
ત્રિયુગપ્રાદુર્ભાવ નિમિત્તથી મુમુક્ષુ જને બાણવો પણ કળિમાં હરિ નથી
અવતરતા એમ નાસ્તિકવત્ ન સમજવું ॥૩૧॥

ભગવાનનું કળિમાં પ્રલક્ષ વિવરણપણ છે, માટેજ પ્રદલાદ્યએ

હિ પ્રહ્લાદસ્ત્રિયુગત્વં હરેર્વદન્ । કલૌ છન્ન ઇતિ પ્રાહ ન તુ નાસ્તીતિ
 સોઽવદત્ ॥૩૨॥ इत्थं नृतिर्यगृपिदेवक्षणावतारैर्लोकांस्त्रिभावयसि
 हंसि जगत्प्रतीपान् । धर्मे महापुरुष ! पासि युगानुवृत्तं छन्नः कलौ
 यदमवस्त्रियुगोऽथ स त्वम् ॥३३॥ अस्मिन् प्रह्लादवचने छन्नत्वं
 यद्धरेः कलौ । उक्तं तस्यार्थमपि ते कथयामि स्फुटं द्विज । ॥३४॥
 आविष्टत्वापि परमं निजैश्वर्यं क्षणान्तरे । नृનાઠ્યેન છાદયતિ
 તદિતિ છન્નતા હરેઃ ॥૩૫॥ यथा कृष्णावतारेऽसौ देवकीवसुदे-
 ययोः । आदौ स्वस्मिन्नीशभावं नृनाઠ્યેન હાજૂગુપત્ ॥૩૬॥ यशो-

હરિનું ત્રિયુગપણું કહેતાં કળિમાં છન્ન (છાંના) રહેછે એમજ કહ્યું પણ
 ભગવાન વિદ્યમાન નથી એમ કહ્યું નહિ ॥૩૨॥ આ તે પ્રહ્લાદછનું વચન-
 હે મહાપુરુષ નૃસિંહ ભગવન્ ! એરીતે ત્રિયુગ-વૈશ્વર્યસંપન્ન અજન્મા
 પણ જે તમે સુર-નર-ઝાપી-પશુ-મીન આદિક તે તે સંસ્થાન (અવ-
 યવોની ગોઠવણી)ને સભાલીય સંસ્થાનવાળા તેજ દિવ્ય રૂપથી વામન-
 રામચંદ્ર-પરશુરામ-યજ્ઞવલ્કાર-અદ્ભુત મત્સ્ય આદિક અવતારોથી આ
 પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભવીને જગત્પ્રતિકૂળ અમુરોનો સંહાર કરી લોકોનું સંર-
 ક્ષણ કરો છો. અને યુગાનુરૂપ ધર્મનું રક્ષણ કરો છો. પરં કળિમાં પ્રાદુર્ભાવ
 પામીને પણ છન્ન-પોતાના માયારૂપ પડદાથી છન્ન (છાંનું) દિવ્ય રૂપ
 હોઇને સર્વને પ્રકાશતા નથી ॥૩૩॥ હે દ્વિજ ! આ પ્રહ્લાદવચનમાં જે
 છન્નશબ્દ છે તેના અર્થનું વિવેચન પણ હમણાં હું કરું છું તેને તમે સાંભળો
 ॥૩૪॥ પોતાનું અસાધારણ ઐશ્વર્ય પ્રકટ કરીને પણ ક્ષણમાં માનુષના-
 ધર્મથી તેને છુપાવી દેછે, તેથી આવા રૂપની હરિની છન્નતા સમજવી ॥૩૫॥
 જેમ કૃષ્ણાવતારમાં આ ભગવાને દેવકી વસુદેવને પ્રથમ પોતાનો અસા-
 ધારણ અતુર્ભુલદિ પરમેશ્વરભાવ પ્રાદુર્ભવસમયેજ પ્રદર્શાવીને ક્ષણમાં તેને
 નરબાળભાવના અનુકરણથી ગુમ કરી દીધો. એટલે સાક્ષાત્કરેલું પણ
 અદ્ભુત ઐશ્વર્ય ભુલી જઇને 'તે આ મારા બાળ છે' એવીજ ભાવના
 જેરીતે થાય એમ માયારૂપ પડદાથી પોતાનું દિવ્ય રૂપ સંતાડી દીધું ॥૩૬॥
 તથા યશોદા માતાને મૃતિકાભક્ષણ લીલાપ્રસંગે પોતાના સ્વરૂપ મુખમાં

દાયૈ ત્રિશ્વરૂપં દર્શયિત્વા ક્ષણાન્તરે । પુત્રમાર્થં નૃનાત્થ્યેન પુનર્દદ-
મકારયત્ ॥૩૭॥ નન્દાદિભ્યોઽથ ગોપેભ્યો વૈકુણ્ઠં ધામ ચાત્મનઃ ।
દર્શયિત્વા નૃનાત્થ્યેન છાદયામાસ તત્પુનઃ ॥૩૮॥ દેવૈરવધ્યાન્
હત્વાપિ દૈત્યાન્બ્રહ્માદિદેવતાઃ । કુર્વાણાઃ સ્વસ્તુતિમપિ નૃનાત્થ્યેન
હ્યમૃમુહત્ ॥૩૯॥ અકૂરાયાદ્ધૃતં સ્વીયમૈશ્વર્યં યમુનાહદે । દર્શયિત્વા
પુનસ્તચ્ચ ચચ્છાદ નરલીલયા ॥૪૦॥ ર્થં સહસ્રશો વારાન્ ભગ-
વાન્નરલીલયા । પ્રદર્શિતસ્તૈશ્વર્યોઽપિ છન્ન ણ્વાભવદ્ભુવિ ॥૪૧॥ અત
યવ કુરુક્ષેત્રયાત્રાયાં ચ મહર્ષિભિઃ । ઉક્તં હિ તત્સ્વરૂપૈરેતચ્છ્રો-
કદ્વયં શૃણુ ॥૪૨॥ નમસ્તસ્મૈ ભગવતે કૃષ્ણાયાકુણ્ઠમેધસે । સ્વયો-
ગમાયયા છન્નમહિન્ને પરમાત્મને ॥૪૩॥ ન યં વિદન્ત્યમી ભૂપા યકા-

વિશ્વરૂપ પ્રદર્શાવીને ક્ષણાંતરમાં ફરી નરનાત્થથી તેને ઉપસંહારીને પુત્ર-
લાવજ સ્થિર કરી દીધો ॥૩૭॥ વળી એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને નંદાદિ ગોપોને
પોતાનું વૈકુંઠ ધામ બતાવીને ક્ષણમાં તે ઐશ્વર્ય આચ્છાદન કરી દીધું ॥૩૮॥
દેવોએ અવધ્ય એવા પણ દૈત્યોને નાશ કરીને રહેલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે
પોતાનું દિવ્ય ઐશ્વર્ય દેખીને સ્તુતિ કરતા બ્રહ્માદિ દેવોને પણ નૃનાત્થથી
મોહિત કરી દીધા (આ કથા હરિવંશમાં છે) ॥૩૯॥ તથા યમુનાજના
ધરામાં અકૂરજીને અસાધારણ અદ્ભુત ઐશ્વર્ય દર્શાવીને પણ ફરી ક્ષણમાં
નરલીલાવડે તે ઢાંકી દીધું ॥૪૦॥ આ રીતે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તે તે જનોને
હંભરોવાર પોતાનું ઐશ્વર્ય પ્રદર્શાવીને પણ ફરી ક્ષણમાં નરાનુકરણથી
ભૂમિમાં છન્નસ્વરૂપજ થઈ રહેતા ॥૪૧॥ માટેજ કુરુક્ષેત્ર યાત્રામાં તેમના
સ્વરૂપને જાણનારા મહર્ષિઓએ ઉદાહરેલા આ બે શ્લોકો કહું છું તેને
સાંભળો—કોઈ પણ સ્થળમાં નથી કુઠિત થતી મતિ જેમની અને પોતાની
યોગમાયાએ કરીને છાનો રાખ્યો છે મહિમા—ઐશ્વર્ય જેમણે એવા પરમાત્મા
ભગવાન તે શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર છે ॥ આ રાજાઓ અને એકજ સ્થાનમાં
આરામ જેમનો છે એવા યાદવો માયાજનનિકાથી ગુપ્ત રહેલા સર્વકારણ
સર્વનિયંતા પરમાત્મા જે શ્રીકૃષ્ણને જાણતાજ નથી. આ બે શ્લોકમાં
'સ્વયોગમાયયા છન્નમહિન્ને' 'માયાવવનિકાચ્છન્ન' આ બે પદ શ્રવણ થાય છે.

રામાશ્વ વૃણ્ણયઃ । માયાયવનિકાચ્છન્નમાત્માનં કાલમીશ્વરમ્ ॥૪૪॥
 છન્નત્વમપિ યત્તચ્ચ સ્વેચ્છયૈવ જગત્પ્રભોઃ । મયાન્નતુ કલેર્મહાદિતિ
 જાનીહિ નિશ્ચિતમ્ ॥૪૫॥ તત્રાપિ કારણં ચાસ્તિ વ્યામોહઃ કપ-
 ટાત્મનામ્ । ધર્મેદ્દુહાં હિ દૈત્યાનાં કલૌ વલમુપેયુષામ્ ॥૪૬॥
 અસુરાઃ પ્રાયસો ભૂમૌ નરાચારુતિમિઃ કલૌ । છન્નસ્વાકૃતયો
 લોકવ્યામોદાય ચરન્તિ હિ ॥૪૭॥ તાદૃશાનામપિ હરિર્વ્યામોદાય
 નરાકૃતિઃ । છન્નો ભયત્યત્ર કલૌ સ્વયં મોહકમોહનઃ ॥૪૮॥ પ્રોક્તા
 વાયુપુરાણે ચ કલૌ કૃણ્ણસ્ય છન્નતા । પ્રવિષ્ટો માનુષીં યોનિં પ્રચ્છ-
 ન્નશ્વરતે મહીમ્ ॥૪૯॥ વિહારાયં મનુષ્યેષુ સાન્દીપનિપુરઃસરઃ ।

માટે ભગવાન ઐશ્વર્યને પ્રકટ કરીને પછી તેને ક્ષણમા આચ્છાદન કરી દે
 છે એટલોજ અર્થ જણાય છે પણ કળિમાં પ્રાદુર્ભવતા નથી એમ નથી
 ॥૪૨-૪૪॥ હે પ્રહ્લાન ! જગત્પ્રભુ હરિનુ જે છબપણું છે તેપણુ કળિના
 ભયથી નહિજ, કિંતુ સ્વેચ્છાથીજ છે એમ નિશ્ચયથી જાણો ॥૪૫॥

છબપણામાં આ પણુ નિમિત્ત છે-શું ? તો જે ધર્મેદ્વેષી, કાપલ્લૈકપરા-
 યણુ અને કળિમાં પ્રાજ્ઞત્યને પામેલા દૈત્યો છે તેમને વિમોહ પમાડવો
 ॥૪૬॥ (તે કહેછે-) કળિમા અસુરો બહુધા નરાદિ આકૃતિથી પોતાનુ
 આસુર સ્વરૂપ છુપાવીને લોકોના ઉપદ્રવાર્થે ભૂમિમાં ભટકે છે ત્યારે ભગ
 વાન તો મોહકમોહન-સકળ જનોને મોહ ઉપભવનારા અસુરસમાજને
 મહામોહ ઉત્પન્ન કરાવનારા હોધને તેવાઓને વિમોહિત કરવા આ કળિમા
 નરાકૃતિ ધારીને પોતાનુ ઐશ્વર્ય છાનુ રાખીને અહીં વિચરેછે ॥૪૭-૪૮॥
 માટેજ વાયુપુરાણમા કલ્પિયુગમા કૃષ્ણની છન્નતા કહી છે-‘પ્રવિષ્ટો માનુષીં
 યોનિં પ્રચ્છન્નશ્વરતે મહીમ્ । વિહારાયં મનુષ્યેષુ સાન્દીપનિપુર સર । દૈત્યાન્
 માનુષદેહસ્થાન્ હન્તિ’ અર્થ-માનુષી યોનિમા પ્રવિષ્ટ થએલા ભગવાન
 ઐશ્વર્યને પ્રચ્છાદન કરીને પૃથ્વીમાં વિચરેછે વિહારવાસ્તે મનુષ્યોમા
 પોતાનો આવિર્ભાવ પ્રકટ કરીને, સાન્દીપતિ નામના શુર્યક્રી પ્રાપ્ત
 થએલી સકળ શસ્ત્ર અસ્ત્રના પ્રયોગની કળાના પારગત થઇને, નરાકાર
 ધારી રહેલા દૈત્યોને સંહાર કરવા વિચરેછે હે દ્વિજસત્તમ ! એમ વાયુ-

દૈત્યાન્માનુપદેહસ્થાન્ હન્તીતિ દ્વિજસત્તમ ! ॥૫૦॥ તત્રાપિ છાદિ-
તસ્વાહ્ના દૈત્યાસ્ત્વાસુરસમ્પદામ્ । સદ્ગોપને હ્યશક્યત્વાત્પ્રકટાઃ
સન્તિ સર્વદા ॥૫૧॥ ભગવાન્સ્તુ સ્વતન્ત્રોઽસ્તિ તતસ્તૈરસુરૈર્ભુવિ ।
જ્ઞાતું ન શક્યતે કાપિ ચરિત્રૈરપ્યમાનુપૈઃ ॥૫૨॥ અખિલાનિ ચરિ-
ત્રાણિ સન્તિ દિવ્યાનિ વૈ પ્રભોઃ । અસુરા ઇવ મુહ્યન્તિ તત્ર ભક્તા
ન તુ કચિત્ ॥૫૩॥ અતો બ્રહ્મપુરાણેઽસ્ય દૈત્યમોહકતોચ્યતે ।
નિર્દોષત્વં સ્વતઃ્ચેતિ તદ્વાન્યં કથયામિ તે ॥૫૪॥ અજ્ઞત્યં પારલ-
લ્યત્વં વિધિમેદાદિકં તથા । તથા પ્રાકૃતદેહત્વં દેહત્યાગાદિકં
તથા ॥૫૫॥ અસુરાણાં વિમોહાય દોષા વિષ્ણૌ ન હિ કચિત્ । બ્રહ્મા-
ણ્ડાલ્યપુરાણેઽપિ દૈત્યમોહકતોચ્યતે ॥૫૬॥ અમોહનત્વં ભક્તાનાં

પુરાણુમાં કહ્યું છે ॥૪૯-૫૦॥ દૈત્યો તો નરાકૃતિથી પોતાનું રૂપ પ્રચ્છા-
દન કરીને પ્રાદુર્ભવ્યાછે પણ સહજ આસુર લાવને તમોવશતાને લીધે
છુપાવી દેવા સમર્થ થતા નથી. આસુર સ્વભાવ પ્રકટ થઈ જાય છે
॥૫૧॥ ભગવાન તો સર્વશક્ત સત્યસંકલ્પ હોઈને પોતાની માયા પોતે વશ
કરેલી હોવાથી તે દેવી માયાએ કરીને બીજાઓને મોહ પમાડતા થકા
અસાધારણ ઐશ્વર્યને પ્રકટ કરેછે તથાપિ અન્ય તે અસુરો ભૂમિમાં 'આ
ભગવાન છે' એમ તત્ત્વથી આરેય જાણી શકતા નથી ॥૫૨॥ જે વિશ્વ
પ્રભુનાં સમસ્ત ચરિત્રો દિવ્ય છે તેને અસુરજનો તત્ત્વથી જાણતા નથી
કિંતુ વિમોહ પામી જાય છે. તેમાં ભક્તો તો ભગવાનની કૃપાના પાત્રભૂત
હોઈને આરેય પણ મોહ પામતા નથી, કિંતુ તત્ત્વથી જાણીને તેમને ભજે
છે ॥૫૩॥ માટે આ ભગવાનની દૈત્યવિમોહકતા અને સ્વતઃ નિત્યનિર્દો-
ષતા બ્રહ્મપુરાણમાં નિરૂપણ કરી છે. તે આ વચન તમને ઉદાહરણ-
સાધુરક્ષણાર્થે સ્વેચ્છાથી પ્રાદુર્ભવેલા ભગવાન પોતાને અજ્ઞાની જેવા, પર-
વેશ જેવા, વિધિવિરોધવશર્તી જેવા, પ્રાકૃતદેહયુક્ત જેવા અને લક્ષ્મીદેહ-
વાળા જેવા પ્રકાશેછે. તે આ સર્વ અસુર જનોના વિમોહવાસ્તેજ છે, પણ
તેમને પ્રાકૃતપુરુષની પેઠે દોષલેશ પણ આરેય પણ નથી. તથા બ્રહ્માંડ-
પુરાણમાં પણ 'અમોહાય ગુણા વિષ્ણોઃ' ઇત્યાદિ સંદર્ભથી ભગવાનનું દૈત્યોને

નિર્દોષત્વેન ચેક્ષણમ્ । નારાયણસ્ય ચરિત્તે ત્વિતિ વિદિ દ્વિજો-
ત્તમ ! ॥૫૭॥ અત ઇવ હિ કંસાદ્યા જરાસન્ધાદયોઽસુરાઃ । ભુવિ
દત્તનૃપાકારા ન વિદુશ્ચાવજાનતે ॥૫૮॥ અવજાનન્તિ માં મૃદા માનુર્પી
તનુમાથિતમ્ । પરં ભાવમજાનન્તો મમ મૃતમદેશ્વરમ્ ॥૫૯॥
મોઘાશા મોઘકર્માણો મોઘજ્ઞાના વિચેતસઃ । રાક્ષસીમાસુરીં ચૈવ
પ્રકૃતિં મોહિનીં શ્રિતાઃ ॥૬૦॥ ન માં દુષ્કૃતિનો મૃદાઃ પ્રપચન્તે
નરાધમાઃ । માયયાપહૃતજ્ઞાના આસુરં ભાવમાથિતાઃ ॥૬૧॥ આસુરીં
યોનિમાપન્ના મૃદા જન્મનિ જન્મનિ । મામપ્રાપ્યૈવ કૌન્તેય ! તતો

મોહ પમાડવાપણું કહ્યું છે ॥૫૪-૫૬॥ હે દ્વિજોત્તમ ! માટે અવતરતા
હરિ નારાયણના ચરિત્રમાં પૂર્વોક્ત પ્રકારે દૈત્ય વિમોહકતા છે, તોપણ
ભક્તોને તો અવિમોહકતા અને નિત્ય નિર્દોષતા છે એમ જાણો ॥૫૭॥
માટેજ ભૂમિમાં કંસાદિ અને જરાસંધાદિ ઉદ્ધત દૈત્યાંશો લગવાનું
દિવ્ય ઐશ્વર્ય સાક્ષાત્ અનુભવ કરવા છતાં પણ તેમને તત્ત્વથી 'આ
સાક્ષાત્ લગવાનું છે' એમ જાણતા નથી, કિંતુ ઉલટા અવશા કરે
છે ॥૫૮॥ આ અર્થ લગવાને ગીતામાં કહ્યો છે-મૂઢ-આસુરી પ્રકૃતિથી
વિમોહિત ચિત્તવાળા જનો જગદુપકારથી મનુષ્યસદૃશ તનુને આશરેલો
અને સર્વ ભૂતોના મદેશ્વરપણારૂપ પરંભાવને તે તે સમયે પ્રકાશ કરતા
પણ મને તત્ત્વથી નહિ જાણીને અવશા કરે છે. તે આ રાક્ષસી આસુરી
મોહપ્રધાન પ્રકૃતિને આશરેલા હોવાથી નિષ્કૃણ જ્ઞાનવાળા નિષ્કૃણ આશા-
વાળા અને નિષ્કૃણ કર્મવાળા થાય છે, એટલે જે જાણે છે જે ઈચ્છે છે અને
જે યત્ન કરે છે તે સર્વ નિષ્કૃણ થાય છે, કેમકે વિપરીત ભાવને લીધે વિમો-
હિત થએલા છે, માટેજ વિચેતસ-વિનયચિત્ત થાય છે, અર્થાત્ ચિત્તના
કાર્યનું વિપરીતપણું થાય છે માટે સચિત્ત છે પણ વિચિત્તજ જાણવા.
જેઓ મૂઢ છે, જેઓ નરાધમ છે, જેઓ માયાથી હરાઈ ગયું છે જ્ઞાન
જેમનું એવા છે અને જેઓ આસુર ભાવને આશરેલા છે તે આ ચાર
જણાઓ ઉત્તરોત્તર અધિક દુષ્કૃતવાળા હોવાથી મારા શરણને પામતા નથી.
હે કૌન્તેય ! આસુરી યોનિને પામેલા તે આ જનો જ-મોજ-મ મોહાધિપ્ત

યાન્ત્યધમાં ગતિમ્ ॥૬૨॥ इत्यादि बहुधा ग्राह गीतायामर्जुनं हरिः ।
अतोऽसुरमते नास्ति हरिर्भुव्यस्ति सन्मते ॥६३॥ इति त्रियुगश-
ब्दार्थो मया ते समुदीरितः । अन्यश्च संशयः कश्चित्तिर्हि मां पृच्छ
सन्मते ! ॥६४॥ मुनत उवाच—मुक्तानन्देनोक्तमेतत्तु वाक्यं श्रुत्वा
जज्ञे रामचन्द्रस्तु शान्तः । शोभारामः शास्त्रवेत्ता ततस्तं पप्रच्छेत्यं
संशयं भूमिपाल ! ॥६५॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरिते धर्मशास्त्रे
चतुर्थપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે આમુરજીવાનાં ભગવદવતારાનભિજ્ઞત્વનિરૂપણ-
નામા પદત્રિશોડશ્યાયઃ ॥૩૬॥

શોભારામ ઉવાચ—મુનિરાજ ! ત્વયા સમ્યક્કથિતં તેન નો મહાન્ ।

ने पाभतां भने नहिण पाभीने अधम गतिने पाभे छे ॥५५-६२॥ हे
द्विज । इत्यादि गीतामां श्रीकृष्णे अर्जुनने बहुधा कहुं छे. तो आ गीता-
वचनना तात्पर्यने अवधारणु करनारा संतोने भते भगवान् भूमिमां प्रकट
विराजमान छेण. असंत असुरोने भते तो नथी ॥६३॥ आ प्रकारे
हावमां में त्रियुगशब्दार्थनुं निरूपणु इंदीरीते तभारी आगण कर्तुं. जे
भीजे कोइ संशय होय तो भने पुछे. तभे सन्मति-में कहेबा सारना
ग्रहणुमां समुचित शोभन भतिवाण छे ॥६४॥ हे भूमिपाल ! मुक्तानन्द
महामुनिजे कहेबु आवु वचन सांख्यीने रामयद्र तो प्रशांतसंशय यई
गया. अनंतर शास्त्रविज्ञानसंपन्न शोभाराम शास्त्रीजे पोतानो संशय
टाणवा मुनिने जेभ पुछयुं ॥६५॥ इति श्रीसत्संगिजीवने...चतुर्थ-
प्रकरणे त्रियुगशब्दार्थनिर्णये आमुरजीवानां भगवदवतारान-
भिज्ञत्वनिरूपणनामा पदत्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥

અધ્યાય ૩૭ મો.

શોભારામ શાસ્ત્રી પુછેછે—હે મુનિરાજ ! તમે બહુ સારૂ કહ્યું.
તમારા વચનથી અમારે ત્રિયુગશબ્દાર્થમાં જે મહાન્ સંશય બહુ કાળથી

૧ આ અધ્યાયમાં ત્રિયુગશબ્દાર્થના નિર્ણયમાં ભગવાનના અવતારોની અસં-
ખ્યાતતા અને તેમનાં અસાધારણ લક્ષણો સ્પષ્ટાવચનોપરે નિરૂપણ કર્યા છે.

સંશયો बहुकालीनो नष्टस्त्रियुगशब्दजः ॥१॥ अतःपरं त्वामपरं
 पृच्छाम्यनय ! संशयम् । प्रष्टव्यः संशयो यस्मात्संशयात्मा विन-
 श्यति ॥२॥ अवतारा भगवतो दशैवेत्यखिला जनाः । यदन्यत्रापि
 विद्वांसो न मूर्खा एव केवलम् ॥३॥ गुरुस्ते सहजानन्दस्वामी यः
 साम्प्रतं भुवि । अवतारस्त्वया विष्णोः प्रोक्तः किं नामको ह्यसौ ॥४॥
 पतावदेव मे पृच्छा भवति प्रभुवल्लभ ! । तदुत्तरं यथावत्त्वं वक्तुम-
 र्हसि साम्प्रतम् ॥५॥ इति पृष्टः शास्त्रविदा हरिभक्तः स उत्सयन् ।
 शान्तवादरयं शोचे सं पुनः शास्त्रसम्मतम् ॥६॥ मुक्तानन्द उवाच—
 अवतारा दशैवेति नियमो नास्ति मानद ! । यतः सर्वनियन्तासौ

અનુવર્તતો હતો તે હવે નિવૃત્ત થઈ ગયો ॥૧॥ હે અનન્દ ! અતઃપર અપર
 કોઈ સંશય છે, તે સંશય ટાળવામાટે આપને પુછુંધું. કેમકે ‘સંશયાત્મા
 વિનશ્યતિ’ સંશયાક્રાંત ચિત્તવાળાને અનર્થ થાય છે. તે ભગવદ્ગીતામાં
 કહ્યું છે—‘अज्ञश्चाश्रद्धानश्च संशयात्मा विनश्यति । नायं लोकोऽस्ति न परो
 न सुखं संशयात्मनः ॥’ ઇતિ ॥૨॥ ભગવાનના અવતારો દર્શન છે એમ
 લોકમાં બહુ વિદ્વાન જનો કહે છે, કેવળ મૂર્ખાજ કહેતા નથી. કેમકે
 શ્રીમદ્ભાગવતમાં અકૂરસ્તુતિમાં તેમ જણાય છે ॥૩॥ તમે તો તમારા
 ગુરુ સહજાનન્દસ્વામી ભૂમિ ઉપર ધર્મસ્થાપન માટે હાલમાં પ્રકટ થએલા
 ભગવાનજ છે એમ કહે છે. તે દર્શને મધ્યે વિષ્ણુના કયા અવતાર
 જાણુવા ? ॥૪॥ આટલોજ અમારો પ્રશ્ન છે, તમો તે પ્રશ્નને પરમ પ્રિય
 છે. તેથી તમે અવતારજું યથાર્થપણ તત્ત્વથી જાણો છો. તો તમે આનો
 યથાસ્થિત ઉત્તર આપવાને હમણાં ચોચ્ય છે ॥૫॥ હે રાજન ? આ પ્રકારે
 ચોભારામ શાસ્ત્રીએ પુછેલા તે શ્રીહરિના ભક્તોત્તમ સુજ્ઞાનંદમુનિ તેમને
 પ્રશાંતવાદેવગવાળા અને છત્રાગુ જાણીને કિંચિત્ હસતા થકા તેમના પ્રતિ
 શાસ્ત્રસંમત વચન ફરીથી બોલ્યા ॥૬॥

સુજ્ઞાનંદમુનિ કહે છે—હે માનદ ! ભગવાનના અવતારો દર્શન છે
 એવો નિયમ છેજ નહિ, કેમકે સર્વનિયતા સર્વસ્વામી ભગવાન સ્વતંત્ર
 છે. (સ્વેચ્છાથી અવતરતાને ચોકનાર કોણ છે ? કે જેથી સંખ્યાનિયમ

સ્વતન્ત્રોઽસ્તિ જગત્પ્રભુઃ ॥૭॥ વહુવાક્યવિરોધોઽસ્તિ દશેતિ વદતાં
મતે । કાંસિશ્ચિદપિ સદ્ગ્રન્થે સદ્ધ્યા નાસ્ત્યજજન્મનામ્ ॥૮॥ અવ-
તારા કતિ હરેરિતિ જન્મેજયો નૃપ । પપ્રચ્છ હરિવશે તં વૈશ
પાયન ઝચિવાન્ ॥૯॥ આહુવેંદવિદો વિપ્રા યં યજ્ઞે શાશ્વતં વિભુમ્ ।
તસ્ય વિષ્ણોઃ સુરેશસ્ય શ્રીવત્સાદ્ધસ્ય ધીમતઃ ॥૧૦॥ પ્રાદુર્ભાવસ
દ્ધ્યાણિ અસીતાનિ ન સંશય । મૃયશ્ચૈવ ભવિષ્યન્તીત્યેવમાહ પ્રજા
પતિઃ ॥૧૧॥ હિતાર્થ સુરમર્त्याનાં લોકાનાં પ્રભવાય ચ । વહુશ
સર્વભૂનાત્મા પ્રાદુર્ભવતિ કાર્યતઃ ॥૧૨॥ યદા યદા હિ ધર્મસ્ય
ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ! । ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય તદા સમ્ભવતિ પ્રભુ
॥૧૩॥ શ્રીમદ્ભાગવતે પૂર્વ કતિચિત્તુ સમીરિતાઃ । તત પ્રોક્તા અસ-

હોધ શકે એમની ઈચ્છાપણુ ધર્મસ્થાપનદ્વારા જગતના ક્ષેમ માટે છે)
॥૭॥ ભગવાનના દશજ અવતારો છે એમ કહેનારાઓના મતમા બહુ
આર્થ વચનોનો વિરોધ હુમ્પરિહર છે (તેનુ હમણાજ નિરૂપણુ કરૂં છુ)
ભગવદવતારની સખ્યાનો નિયમ કોઈપણુ સચ્છાશ્રમા દેખાતો નથી,
કેમકે તે અજ-અજન્મા છે તથાપિ સ્વેચ્છાથી અવતરે છે 'ભજાયમાનો
યદુધા વિજાયતે' એવી શ્રુતિ છે ॥૮॥ હરિવશમા જન્મેજય-વૈશપાયનનો
સવાદ છે તેમા 'હરિના અવતારો કેટલા' એમ જન્મેજય રાજાએ
પુછેલા વૈશપાયનમુનિએ એમ કહ્યુ છે કે- (એજ હરિવશના ચાર શ્લોકોને
કહે છે) વેદવેદી નિપ્રોએ શાશ્વતપણે વિભુ-સર્વાન્તર્યામિપણે અને સર્વ
યજ્ઞસમારાધ્યપણે પ્રતિપાદન કરેલા, સર્વ સુરોના ઈશ્વર, શ્રીવત્સના ચિહ્ન
વાળા ધીમાન્-સતોના રક્ષણમાટે સકટપ કરી રહેલા વિષ્ણુ ભગવાનના
અવતારો હજારોહજાર થઈ ગયા છે અને ફરી પણ હજારોહજાર થશે,
એમા સશય નથી એમ પૂર્વે પ્રબળપતિએ કહ્યુ હતું સર્વ જૂતોના આત
રાતમા તે ભગવાન્ સુર નરોના હિતાર્થે અને લોકોના પ્રકર્ષથી ભવન-અભ્યુ
દય નિ શ્રેયસને સિદ્ધ કરનારા ધર્મમાર્ગમા સ્થિતિ માટે દુષ્ટનિગ્રહરૂપ
કાર્યને નિમિત્ત કરીને બહુવાર પ્રાદુર્ભવે છે હે જન્મેજય ! તે આ અકર્મ
વશ્ય ભગવાન્ જ્યારે જ્યારે ધર્મની આનિ થાય છે ત્યારે ત્યારે ધર્મના

હ્યાતા આવિર્ભાવા હરેઃ ફિલ ॥૧૪॥ અવતારા હ્યસહ્યાતા હરેઃ
સત્ત્વનિધેર્દિજાઃ ! । યથાઽવિદાસિનઃ કુલ્યાઃ સરસઃ સ્યુઃ સહ-
ન્નરાઃ ॥૧૫॥ ઇત્યુક્તં પ્રથમે સ્કન્ધે દ્વિતીયે વ્રહ્મણાપિ ચ । ઉક્ત્વા-
ઽવતારાન્ વહુશસ્તતઃ પ્રોક્તમિદં વચઃ ॥૧૬॥ નાન્તં વિદામ્યહમ્મમી
મુનયોઽગ્રજાસ્તે માયાવલસ્ય પુરુષસ્ય કુતોઽપરે ચે । ગાયન્ ગુણાન્
દશશતાનન આદિદેવઃ શેષોઽધુનાપિ સમવસ્યતિ નાસ્ય પારમ્
॥૧૭॥ દશમે સ્તુવતા રુષ્ણમુક્તં વૈ વ્રહ્મણા પુનઃ । હેતુમુક્ત્વાઽવ-

સંસ્થાપન માટે પ્રાદુર્ભાવને પામે છે ॥૧૮-૧૩॥ શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ
પ્રથમ તો કેટલાક અવતારો ‘પહેલો-બીજો’ ઇત્યાદિ કહેવાપૂર્વક નિર્દેશ
કરીને અને નિરૂપણ કરીને, પછીથી હરિના અવતારો અસંખ્યાત છે એમ
કહ્યું છે ॥૧૪॥ તે આ તેમાં રહેલું સૂતવચન-હે યુનિઓ ! ક્યારેય પણ
ન ખુટી જાય એવા મહા જળાશય થકી કુહ્યા-નાની નાની નહેરો જેમ
હજારોહજાર નીકળે છે તેમ હરિના અવતારો અસંખ્યાત થાય છે, કેમકે
આ ભગવાન સત્ત્વનિધિ-ગુણમય આ પ્રપંચમાં સત્ત્વના પ્રવર્તક છે. (પ્રવ-
ર્તકપણને લીધે આ નિધિ કલા છે) ॥૧૫॥ એમ પ્રથમ સ્કંધમાં કહ્યું
છે. તેજ શ્રીમદ્ભાગવતના દ્વિતીય સ્કંધમાં પણ બ્રહ્માએ પોતાના સુત
નારદભ્રત્યે બહુ અવતારો ઉપવર્ણવીને અંતે એવું વચન કહ્યું કે-હે
ભગવાન ! માયાબળ-માયાશબ્દથી કહેલું જ્ઞાન એજ એક બળ જેમને
છે, અર્થાત્ સત્યસંકલ્પ એવા અને પુરૂષ-તેતે પુરૂષને સત્ત્વતીય રૂપથી
પ્રાદુર્ભવતા આપના અવતારોનો અત્ (આટલાજ અવતારો છે એવો અવ-
તારનો પરિચ્છેદ) હું કે જે આપના અનુગ્રહબળથી સર્ગનું સામર્થ્ય
પામ્યો છું તેવો પણ હું નથી બન્યો. અને જે આ તમારા અગ્રજ-સર્ગના
આદિભાગમાં થએલા સનકાદિક યુનિઓ છે તેપણ નથીજ બન્યો. તો
બીજા પાછળના જે છે તે ન બલે એમાં કહેવુંજ શું ? કિં બહુના અનંત
અવતારી આપના તેતે અવતારના અસાધારણ ગુણવિશેષોને અદર્શિત
ગાયન કરતા સહસ્રમુખ આદિદેવ શેષપણ આટલા કાળપર્યંત પણ તે
ગુણોના પારને પામ્યાજ નથી ॥૧૬-૧૭॥ હે દ્વિજ ! ફરી પણ શ્રીમદ્ભા-

તારાણાં તસ્યાસન્નિગ્રહાદિકમ્ ॥૧૮॥ કો વેત્તિ ભૂમન્ ! ભગવન્ !
પરાત્મન્ ! યોગેશ્વરોતીર્ભવતસ્તિલોક્યામ્ । કાહો કથં વા કતિ
વા કદેતિ વિસ્તારયન્ ક્રીડસિ યોગમાયામ્ ॥૧૯॥ સ્વયં કૃષ્ણેન
ચાપ્યુક્તં મુચુકુન્દં નૃપં પ્રતિ । આનન્ત્યં સ્વાવતારાણાં તચ્છ્લોકત્ર-
યમુચ્યતે ॥૨૦॥ જન્મકર્માભિધાનાનિ સન્તિ મેઽહ્નઃ ! સહસ્રશઃ । ન
શમ્યન્તેઽનુસહ્યાતુમનન્તત્વાન્મયાપિ હિ ॥૨૧॥ ક્વચિદ્વ્રજાંસિ
વિમમે પાર્થિવાન્યુરુજન્મભિઃ । ગુણકર્માભિધાનાનિ ન મે જન્માનિ

ગવતના દશમસ્કંધમા કૃષ્ણુની વત્સાહરણુમા સ્તુતિ કરતા બ્રહ્માએ ભગ-
વદવતાર ધારણુમા અસન્નિગ્રહાદિકનુ હેતુપણુ કહીને પછી એમ કહ્યું કે-
હે ભગવન્-જ્ઞાન શક્તિ બળ ઐશ્વર્ય વીર્ય અને તેજના નિધિ અને હેય
ગુણના વિરોધિ, હે પરાત્મન્-સર્વના પણ અતરાત્મા હોવાથી પરમાત્મા,
હે યોગેશ્વર-અણ્ણિમાદિ સકળ યોગના ઈશ્વર, હે ભૂમન્ ! નિરતિશય
બહતપણુરૂપ (સ્વરૂપ સ્વભાવથી મોટાપણુ) યોગે સપત્ત એવા તમે
યોગમાયા-સકટપમાત્રથી યથાસકટપ પોતાના સ્વભાવને નહિજ ત્યાગ
કરીને (સાથેજ લઈને) તે તે સુર નરાદિને સભતીય આકૃતિયોગને
કરનારી સર્વને વિમોહ કરનારી પોતાની અસાધારણુ વિચિત્ર શક્તિને
છલોકે બૂલોકમા વિસ્તારતા થકા તેમની તેમની સાથે ક્રીડા કરો છો ક્રીડા
કરતા તે તમારા આશ્ચર્યરૂપ દિવ્ય વિવિધ લીલાવ્યાપારો કયા સ્થાનમા
થઈ ગયા અને કયા સ્થાનમા થશે તથા કયા પ્રકારે થયા અને કયે પ્રકારે
થશે તથા કયા કાળમા થયા અને કયા કાળમા થશે, એમ ત્રિલોકીમા
તેને કોણ પુરૂષ બલેછે ? કોઈ પણ નથીજ બલુતો ॥૧૮-૧૯॥ હે દિવ્ય !
તથા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે પોતેજ પોતાના અવતારોનુ અનંતપણુ મુચુકુદ
નૃપના પ્રતિ કહ્યું છે તે શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધમા રહેલા ત્રણુ શ્લોકો
પ્રમાણુમાટે હવે કહુંછુ-હે રાજન્ ! અજન્મા છતાં લોકાનુયંહાર્યે અવતરેલો
હું તે મારાં જન્મ કર્મ અને નામો હબરોહબર છે. અનંત હોવાથી તે
મારાથી પણ ગણના કરી શકાતી નથી કદાચિત્ કોઈ પૃથ્વીસબન્ધી રજ
કહોને કોટિજન્મે કરીને ગણીપણુ શકે પણ મારા જન્મ ગુણુ કર્મ નામોને

કર્હિંચિત્ ॥૨૨॥ કાલપ્રયોપપદ્માનિ જન્મકર્માણિ મેઽનઘ ! । અનુ-
ક્રમન્તો નૈવાન્તં ગચ્છન્તિ પરમર્ષયઃ ॥૨૩॥ ગીતાયામપિ સ પ્રાહ
ભગવાનર્જુનં પ્રતિ । ચહ્નિ મે વ્યતીતાનિ જન્માનિ તવ ચાર્જુન !
॥૨૪॥ ન ત્વેવાહં જાતુ નાસં ન ત્વં નેમે જનાધિપાઃ । ન ચૈવ ન
ભવિષ્યામઃ સર્વે વયમતઃ પરમ્ ॥૨૫॥ ઇત્યાદિમિહિં વચનૈઃ પ્રવલૈઃ
શતશોઽનઘ ! । સદ્ગુણા હૃદયવતારાણાં સાક્રોશં હિ નિપિધ્યતે ॥૨૬॥
દશસદ્ગુણાશ્રમં સ્વપત્યા તતઃ સ્વસ્થેન ચેતસા । કૃતાવતારો ભગવાન્
શ્રયણીયો મુમુક્ષુણા ॥૨૭॥ હરિં વિના ચ પ્રત્યક્ષમનેકમઘસમ્ભવઃ ।

ગણુવા માટે ક્યારેય નજ સમર્થ થાય ॥ હે અનઘ ! મારા જૂતકાળના ભવિષ્ય-
કાળનાં અને વર્તમાનકાળના દિવ્ય જન્મ કર્મોને અનુક્રમે ગણુવા માટે નાર-
દાદિ પરમર્થિઓ પણ તેનો પાર પામવા સમર્થ નથી ॥૨૦-૨૩॥ હે દિવ્ય !
ગીતામાં પણ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનના પ્રત્યે કહ્યું છે કે-હે અર્જુન !
અજન્મા એવો પણ હું તે મારાં કર્મરક્ષણ માટે વિભયમાન (અવતાર
આપ્યાથી વિખ્યાત) એવાં જન્મો બહુ વ્યતીત થઈ ગયા છે. હું હાલમાં
યદુકુળમાં પ્રાદુર્ભવીને સર્વના લક્ષમાં આવતો ક્યારેય પણ પૂર્વે 'ન નાસ-
મ્-પ્રાદુર્ભવ્યો ન હતો એમ નહિ કિંતુ પ્રાદુર્ભવ્યોજ હતો કર્મવશવર્તી તું
પૂર્વે ન જન્મ્યો હતો એમ નહિ કિંતુ જન્મ્યોજ હતો. આ કર્મપરતત્ર
રાત્રીઓ પૂર્વે ન જન્મ્યા હતા એમ નહિ કિંતુ જન્મ્યાજ હતા આપણે
સર્વે અત પર ન હોઈશુ એમ નહિ, હોઈશુજ. કર્મવશવર્તી સર્વકોઈ કર્મ-
ચક્રમાં ચઢીને ત્રણેય કાળમાં આ જગતમાં પરિવર્તન પામ્યા કરે છે-ક્યાં
કરે છે (હું તો એમના પરિશ્રમણ કલેશને ટાળવા વારેવારે પ્રાદુર્ભવું છું,
એમ પણ કહ્યું) ॥૨૪-૨૫॥ હે અનઘ દિવ્ય ! 'આહુર્વેદવિદો વિપ્રા'
ઈત્યાદિ બહુ પ્રજાજનકનો ભગવાનના અવતારોની દશાદિ સંખ્યાને ઉદ્ધો-
ધીને નિવેધ કરે છે ॥૨૬॥ માટે 'ભગવાનના દશજ અવતારો છે' એવા
સંખ્યાનિયમના શ્રમને ત્યાગ કરીને પ્રશાંત મનથી સ્વેચ્છાથી હમણાં ધૃતા-
વતાર ભગવાન અવશ્ય મુમુક્ષુએ આશ્રયણીય છે ॥૨૭॥ અપાર અનુક-
પાથી પ્રત્યક્ષગોચરતાને પામેલા હરિ વિના અનાદિકાળથી અનુવર્તતો મહા

નૈવ નશ્યેન્મહામોહઃ સેવનીયસ્તતો હિ સં ॥૨૮॥ બ્રહ્મજ્ઞાનં ન
મુક્ત્યર્થ પ્રત્યક્ષં સ્યાદ્વિના હરિમ્ । અત એવ સુવોધિન્યાં પ્રોક્તં શ્રીવ-
હ્નમેન ચ ॥૨૯॥ ભક્તાનામેવ નિસ્તારઃ કૃતઃ કૃષ્ણેન સંસૃતે ।
અતો નિરોધો ભક્તાનાં પ્રપન્નસ્યેતિ નિશ્ચયઃ ॥૩૦॥ યાવદ્વહિ સ્થિતો
યદિ પ્રકટોઽન્તર્વિશેષહિ । તાવદન્તઃસ્થિતોઽપ્યેવ ન દારુદહન-
ક્ષમઃ ॥૩૧॥ एवं सर्वगतो विष्णुः प्रकटश्चेन्न तद्विशेत् । तावन्न

મોહ નજ નાશ પામે માટે તે પ્રત્યક્ષ ભગવાન અવશ્ય સેવનીય છે ॥૨૮॥
પ્રકટતાને પામેલા પરબ્રહ્મ હરિના પ્રત્યક્ષ વિજ્ઞાન વિના પરોક્ષરૂપ પરબ્રહ્મ
જ્ઞાન મુક્તિમાટે સમર્થ થતુજ નથી માટેજ સુવોધિની સંસારી ભાગવત
ટીકામા શ્રીવલ્લભાચાર્યે ત્રણ શ્લોકથી એમ કહ્યું છે કે-સમસ્ત સુર નર
પશ્ચાદિકના લોચનગોચરતાને પામેલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ
પોતાવિષે અનન્યમનવાળા પરમ ભક્તોનોજ સંસાર થકી નિસ્તાર કર્યો છે
માટે સમગ્ર પ્રપન્નના ઉપરામરૂપ મોક્ષ ભક્તોનોજ થાય છે ખીજાઓનો
નહિ એનો નિશ્ચય કરેલો છે યદ્યપિ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા સર્વાતર્યામી
હોધને સર્વના હૃદયમા સદા સન્નિધિ પામી રહ્યા છે, (બાપી રહ્યા છે) તેવા
સન્નિધાનમાત્રથી કોધને નિ શ્રેયસનો લાલ થતો નથી તેમ તેમના જ્ઞાન
માત્રથી થતો નથી, કેમકે તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા પરોક્ષ છે, તેમજ પ્રત્યક્ષપણ
પણ સુષ્ટ નથી માટે તેજ સર્વાતર્યામી આનંદમય ભગવાન ચક્રકુળમા
પ્રાદુર્ભવીને પ્રત્યક્ષતાને પામીને, પરાનુરાગરૂપ ભક્તિરસને ભક્તોને પોતાના
હિંચ રૂપનો સંશ્લેષ સપાદન કરવાપણે વિસ્તારવાવાસ્તે તેમના હૃદયતળમા
પ્રવિષ્ટ રહી સમસ્ત કિલ્લિબળને વિનાશીને તેમને પરમ નિશ્રેયસ પમાડેછે
આજ અર્થ સદૃષ્ટાત નિરૂપણ કરેછે કાષ્ઠથકી બહાર પ્રકટતાને પામીને રહેલો
અગ્નિ જ્યાંસુધી સન્નિધિમા રહેલા કાષ્ઠમા ન પ્રવેશ કરે ત્યાંસુધી કાષ્ઠની
અદર સદા સૂક્ષ્મ રહેલો પણ અગ્નિ તેને બાળવા માટે નજ સમર્થ થાય
એજ અગ્નિ બહાર પ્રકટ થઈ કાષ્ઠની અદર પ્રવેશ કરીને તેને બાળી દેછે
તેવીજ રીતે આ સર્વગત એવાપણે વિષ્ણુ (સર્વાતર્યામી પણ) બહાર પ્રકટ
તાને પામીને (અવતરીને) નેત્રમાર્ગને ગોચર થઈ જ્યાંસુધી તેમના હૃદયની

લીયતે સર્વમિતિ કૃષ્ણસમુદયમ ॥૩૨॥ इत्युक्तस्तेन शास्त्री स
सद्योऽभूद्यसंशय । त्रयोऽन्येऽपि च निश्चिक्वुर्हरिरत्र भवेदिति
॥३३॥ तदा चिन्मयरावस्तु कलावपि हरिर्भुवि । भवेदिति तु वेत्ति
स्म प्रमाणप्रवलत्वत ॥३४॥ किन्तु विष्ण्वतारत्वे तदुरो प्राप्तसं
शय । प्रपच्छ तं मुनिवर बुद्धिमन्तं स बुद्धिमान् ॥३५॥ नारायण
स्यावतारा स्यु कलावपि भूतले । इति त्वया यदुक्तं तत्सत्य
मन्यामहे मुने ॥३६॥ नरावृत्ति स भगवानसाधारणलक्षणै ।
कैर्विशेषो भुवि चरस्तन्नो ब्रूहि महामते ॥३७॥ न घृत पर्वतो

આવતાર ન અનુપવેશ કરે ત્યામુખી હૃદયમા રહેલુ સકળ કલ્પન નજ લય
પામે માટેજ પરમાત્માએ ચંદુકુળમા શ્રીકૃષ્ણરૂપે પ્રકટીને લક્ષ્મીના આત્મ
તિક કલ્યાણાર્થે ઉદયમ કર્યો છે ॥૩૮-૩૯॥ હે પ્રતાપસિંહ ! આ પ્રકારે
મુક્તાનંદમુનિએ કહેલા તે શાસ્ત્રી શોભારામ તત્કલ્પજ સસયરહિત યદિગ્યા
બીજા હરિશ્વર નાશ્વત અને રામચંદ્ર આ નજુ જણાઓએ પણ આ લોકમા
કવિમુગમાં પણ ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ થાયજ એમ નિશ્ચય કર્યો ॥૩૩॥

તે સમયે ચિમનરાવતો બુદ્ધિમાન હોવાથી પ્રબળ પ્રમાણના અવલુથી
કલિમા પણ હરિનો પ્રાદુર્ભાવ પૃથ્વીઉપર થાય એમ નિશ્ચય કરીને પણ
તેમના ગુરુ શ્રીહરિ વિષ્ણુના અવતાર છે એ વિષયમા સંશય પામતા તે
બુદ્ધિમાન મુનિવરને પુછવા લાગ્યા ॥૩૪-૩૫॥ હે મુને ! નારાયણના અવ
તારો કળિમા પણ ભૂતળ ઉપર થાય એમ જ તમે કહ્યું તેને અમે સત્ય
અનુમાનીએ છીએ હે મહામતે ! કિંતુ તમારા ગુરુ નરાકારથી ભૂમિમા
વિચરતા જા નારાયણ ભગવાન અવતર્યા છે એમ કયા અસાધારણ લક્ષ
ણોએ કરીને જણાવ્યા તે અમને યથાર્થપણે તમે કહો બે ઓવર્ધનોદ્ધારણ
સંભતીય ગિરિધારણાદિ અમાનુષ ચરિત્ર પ્રકટ કર્યું હોય કે બકાસુર અથ
સુર કસહનનાદિ સંભતીય અસુરસંહારાદિ અતિમાનુષ ચરિત્ર પ્રકટ કર્યું
હોય તો તે આ ઇશ્વર છે' એમ વિનિશ્ચય થાય જેમણે ગિરિનુ ઉદ્ધરણ
કર્યું નથી અને અસુરનો સહાર કર્યો નથી તે તમારા ગુરુ 'પરમેશ્વર છે
એમ શી રીતે જાણીએ તે તમે અમને કહો ॥૩૬ ૩૭॥

યેન ન હતાશ્વાસુરા અપિ । તાદશોઽપીશ્વરો યઃ સ્યાત્સ જ્ઞેયશ્ચ
કથં વદ ॥૩૮॥ મુક્તાનન્દ ઉવાચ—નરાકુતિરપિ સ્વામી ચરિત્રૈઃ સોઽ-
તિમાનુષૈઃ । તદ્ગત્કલક્ષણૈશ્ચાપિ જ્ઞાતું શક્યો મુમુક્ષુભિઃ ॥૩૯॥
લક્ષણાનિ હરેસ્તસ્ય ધર્મે પ્રાહ પુરાવનિઃ । તાનિ વોઽહં પ્રવક્ષ્યામિ
યાન્યસાધારણાનિ હિ ॥૪૦॥ સત્યં શૌચં દયા ક્ષાન્તિસ્ત્યાગઃ
સન્તોષ આર્જવમ્ । શમો દમસ્તપઃ સામ્યં તિતિક્ષોપરતિઃ શ્રુતમ્

આવુ વચન સાંભળીને મુક્તાનન્દમુનિ જોડયા-હે ક્ષત્રવીર । તે
અમારા ગુરુ સ્વામિનારાયણ નરાકુતિથી દૃશ્યમાન છે પણ મનુષ્યોમાં ન
સહજે એવા સહજભા સમાધિ કરાવવી વિગેરે દિવ્ય ચરિત્રાવડે અને
તેમના લક્ષ્મીના કળિમા અનન્યસાધ્ય નિષ્કામાદિ લક્ષણોએ કરીને 'તે આ
સાક્ષાત્ નારાયણ છે' એમ મુમુક્ષુઓએ જાણી શકાય છે (સત્ત્વપ્રધાન
મુમુક્ષુઓને તે ભગવાન શ્રીહરિ સુગમસ્વરૂપ છે, રજસ્તમ પ્રધાન જનોને
નથી એવો અભિપ્રાય છે) ॥૩૮॥ પૂર્વે ગોરૂપે રહેલી પૃથ્વીએ વૃષરૂપે
રહેલા ધર્મપ્રભાવતિ પ્રતિ ભૂમિઉપર નરાકુતિથી પ્રકટ થએલા હરિના
જે અસાધારણ લક્ષણો કહ્યા છે તે હું તમને કહું છું ॥૪૦॥ સત્ય-સર્વ
જૂતોનું હિતકારી યથાર્થ વચન શૌચ-માનસિક વાચિક કાયિક શુદ્ધિ
દયા-પરપીડા અસહનપૂર્વક તેના નિવારણની ત્વરા ક્ષાન્તિ-પરાપરાધ
સહન કરવારૂપ અથવા ક્રોધનિમિત્ત છતાં પણ ચિત્તને નિયમમા રાખવું
ત્યાગ-પૂર્ણકામ હોવાથી માયિક વસ્તુમાત્રમા અનાદર અથવા અર્થિઓ
માટે છુટો હાથ રાખવો સંતોષ-ખોતાના આનંદથી પરિપૂરણતા અથવા
કદાપિ કલેશે રહિતતા આર્જવ-મન વાણી કાયની એક રૂપતા, જેને
સરલતા કહે છે. શમ-વિષયો થકી મનનું નિયમન દમ-વિષયો થકી બાહ્ય
ઇન્દ્રિયોનું નિયમન તપ-પ્રકૃતિથીજ કૃત્યદિનતાચરણપરતા સામ્ય-
રમ્ય અરમ્ય વિષયોમા અનાદર હોવાથી તુલ્યતા તિતિક્ષા-મુખ દુ ખાદિ
દ્રઢથી અપરાભવતા ઉપરતિ-વૃથા આપારનો વિરામ શ્રુત-સમસ્ત
શાસ્ત્રાર્થનું યથાર્થ જાણવાપણું જ્ઞાન-જીવાત્મા અને ક્ષરાક્ષરાતીત સ્વસ્વ
રૂપનું યથાર્થ જાણવાપણું વિરક્તિ-વિષયોમા નિરુદ્ધપણું ઐશ્વર્ય-સર્વનું

॥૪૧॥ જ્ઞાનં વિરક્તિરૈશ્વર્યં શૌર્યં તેજો વલં સ્મૃતિઃ । સ્વાતન્ત્ર્યં
કૌશલં કાન્તિર્ધર્મ્યં માર્દવમેવ ચ ॥૪૨॥ પ્રાગલ્ભ્યં પ્રશ્રયઃ શીલં સદ્
ઓજો વલં ભગઃ । ગામ્ભીર્યં સ્થૈર્યમાસ્તિક્યં કીર્તિર્મનોઽનહકૃતિઃ
॥૪૩॥ બ્રહ્મણ્યત્વશરણ્યત્વાદયોઽન્યેઽપિ ગુણાઃ પ્રભૌ । નિત્યાઃ
સન્તીતિ જાનીત પ્રાર્થ્યા અન્યૈરનેકશઃ ॥૪૪॥ રૂપયા યસ્ય સદસા
પ્રાકૃતોઽપિ જનો ભુવિ । જાગ્રત્સ્વપ્નસુષુપ્તિભ્યઃ સ્થાનં પરમવામુયાત
॥૪૫॥ ચરીકર્તુમશક્યં ચદ્વજાદિમિરતન્દ્રિતૈઃ । તન્મનો યો વશે

નિયતાપણુ. ગૌર્ય-સ્વભાવનો વિજય તેજ-ક્રોધથી ન પરાભવ થવાપણુ
બળ-સર્વની પ્રાણુવૃત્તિઓને નિયમમાં કરવાનું સામર્થ્ય સ્મૃતિ-કર્તવ્યાર્થનું
અનુસંધાન સ્વાતંત્ર્ય-અન્યની નિરપેક્ષતા અથવા અપરાધીનતા કૌશલ-
સર્વ ક્રિયામાં નિપુણતા. કાંતિ-સર્વજનોના મન નયનને હરનારૂં સ્વાભા-
વિક નિરવધિ સૌન્દર્ય ધૈર્ય-વિવશ દેશકાળાદિકમાં વ્યાકુળતાએ વિહીનપણુ
માર્દવ-પરપણુ સતેપણુ સર્વેએ સુખેથી ઉપસેવ્યપણુ પ્રાગલ્ભ્ય-નવા-
નવા તર્ક કરવામાં હુશણબુદ્ધિ. પ્રશ્રય-મોટાઓ સમક્ષ વિનય શીલ-
સારો સ્વભાવ અથવા સદ્વૃત્તિ સહુ-મનની પ્રવીણતા ઓજ-જ્ઞાનેન્દ્રિ-
યોની ચતુરતા બળ-કર્મેન્દ્રિયોની પ્રવીણતા ભગ-જ્ઞાનાદિકનો ઉત્કર્ષ
ગાંભીર્ય-અભિપ્રાય ન ભણી શકાય તે સ્થૈર્ય-અચળતાએ રહિતપણુ
આસ્તિક્ય-સચ્છાઓમાં કહેલા અર્થોમાં વિશ્વાસ કીર્તિ-યશની ખ્યાતિ
માન-સમુજાત ચિત્તાપણુ અનહકૃતિ-ગર્વે રહિતપણુ બ્રહ્મણ્યત્વ-બ્રાહ્મ-
ણુહિતૈકપરાયણતા. શરણ્યત્વ-શરણાગત સંરક્ષણૈકપરાયણતા. ઇત્યાદિ
અને બીજાપણુ અગણિત ગુણો સર્વ બ્રહ્માદિકોએ પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય નિત્ય
સ્વાભાવિક અમારા ગુરૂ શ્રીસ્વામિનારાયણુવિષે વર્તે છે, માટે એમને પુરુષો-
ત્તમ બહુ ॥૪૨-૪૪॥ વળી જેમની પરમ કૃપાથી પામરપણુ-શાસ્ત્રાર્થ-
જ્ઞાને રહિત અને અશ્રંગયોગના અભ્યાસે રહિત એવો પણ જન અકસ્મા-
તજ બચત્ સ્વપ્ન સુષુપ્તિ આ ત્રણુ અવસ્થા થકી અતીત, આત્માના
અપરોક્ષરૂપ સ્થિતિને પામી ભય છે ॥૪૫॥ જે મન અજાણસતાએ રહિત
ભવબ્રહ્માદિ દેવોએ પણુ મહાપ્રયાસથીપણુ વશ કરી શકાતું નથી, કેમકે તે

કુર્યાત્સ્વાશ્રિતાનાં ચ સ પ્રમુઃ ॥૪૬॥ અષ્ટાઙ્ગયોગાભ્યસનં વિનાપિ
કૃપયૈવ ચ । યસ્ય નૃણાં ભવેત્સયઃ સ્વસ્વરૂપેઽચલા સ્થિતિઃ ॥૪૭॥
દર્શનં યસ્ય મૂર્તીનાં ગોલોકાદિષુ ધામસુ । મવેચ્ચ સોઽત્ર વિજ્ઞેયો
ભગવાન્માનુષાકૃતિઃ ॥૪૮॥ યસ્ય ભક્તા જિતક્રોધા જિતકામાશ્ચ
નિઃસ્પૃહાઃ । જિતસ્વાદાશ્ચ નિર્લોભા નિર્માનાઃ સ્યુઃ સ વૈ હરિઃ ॥૪૯॥
ઈતંત્સદ્દેષતઃ પ્રોક્તમસાધારણલક્ષણમ્ । સમં સર્વાવતારેષુ મયા
નારાયણસ્ય હિ ॥૫૦॥ અન્યઘત્તસ્ય ચરિતં તત્તુ કાર્યવશાન્નતુ ।

પ્રકૃતિથીજ અયળ પ્રમાથિ બળવત્ દૃઢ છે. આવા પણ મનને જે શ્રીહરિ
પોતાની સન્નિધિમાત્રથી પોતાના આશ્રિત જનોને વશવર્તિ કરી આપે છે
તે પરમેશ્વરજ બાણવા (અમારા સ્વામીના કૃપાપાત્રભૂત જે થાય છે
તેઓ તેમના સન્નિધિમહિમાથીજ નિષ્પન્ન ધારણાવાળા થાય છે) ॥૪૬॥
જેના સમાશ્રયમાત્રથી અષ્ટાંગ યોગના અભ્યાસ વિનાજ નરોને પ્રકૃતિ-
વિલક્ષણુ જ્ઞાનેકધન સ્વાત્મસ્વરૂપમાં તેના અપરોક્ષરૂપ સ્થિર સ્થિતિ
સત્વર સિદ્ધ થાય છે ॥૪૭॥ જેમની અનુકંપામાત્રથી નિષ્પન્ન સમાધિ-
વાળા જેમના આશ્રિતોને ગોલોકાદિ ધામોમા જેમનાજ દિવ્ય મૂર્તિ-
વિશેષોનો સાક્ષાત્કાર થાય છે તે અમારા ગુરૂ સ્વામિનારાયણુ આ મનુષ્ય
લોકમાં ધર્મરક્ષણુર્થે પુરૂષાકૃતિથી પ્રકટ થએલા ભગવાનજ છે એમ
બાણવા ॥૪૮॥ વળી જેના લક્ષ્ણો છતક્રોધ અને છતકામ છે—કામ અને
ક્રોધ આ એ નિત્ય વૈરી સન્નિધિમાં રહેલા છે. ‘કામ ઇષ ક્રોધ ઇષ રજો-
ગુણસમુદ્ભવઃ । મહાશનો મહાપાપ્મા વિદ્વ્યેનમિદં વૈરિણમ્’ એમ ગીતામાં
કહ્યું છે. આવા દુર્જન્યપણુ તે કામ ક્રોધ જેના આશ્રયબળથી જેમણે છતી
લીધા છે. નિઃસ્પૃહ—દેહ અને દેહાનુબન્ધિમાં અહકાર મમકારે રહિત
હોવાથી સ્પૃહાએ રહિત છે છતસ્વાદ—જે રસમય ભગવાનના આસ્વાદથી
બાહ્ય સ્વાદાસાસો છત્યા છે (આત્મસ્વરૂપો સ્વાદ પણ જેમણે છત્યો
છે) માટેજ જેઓ નિર્લોભ નિર્માન થઈ રહ્યા છે. તે અમારા સ્વામી સાક્ષાત્
હરિજ પ્રાદુર્ભવેલા છે ॥૪૯॥ આ લક્ષણુ નારાયણના સર્વ અવતારોમાં
સાધારણુ મેં સંક્ષેપમાં કહ્યું ॥૫૦॥ ‘ન જ્ઞતો વર્તતો યેન’ ઇત્યાદિ જે કહ્યું

મક્તાનાં ગાયનાર્થે વા નત્વીશત્વસ્ય સૂચકમ્ ॥૫૧॥ ગોવર્ધનોદ્ધાર-
ણાદિ ચરિતં તસ્ય યત્પ્રભોઃ । ઇન્દ્રાદિદર્પણુલ્યે તત્ત્વીશત્વસ્ય સૂચ-
કમ્ ॥૫૨॥ હિરણ્યાક્ષાદયો દૈત્યાઃ સકલૈરપિ પવૈતૈઃ । દધુઃ સમપ્રાં
પૃથિર્ધો તાવતા તે કિમીશ્વરાઃ ॥૫૩॥ તસ્માલ્લક્ષણમીશસ્ય ત્વજ્ઞા-
નાજીવમોક્ષણમ્ । સદ્ધર્મદ્રોહિદૈત્યાનાં વધશ્ચેત્યેવ નિશ્ચિતમ્
॥૫૪॥ અસુરા દ્વિવિધા શેયાસ્તત્રૈકે શસ્ત્રપાણયઃ । મીપણાકૃતયો-
ઽન્યે તુ સાધુવેષાશ્ચ દુષ્ક્રિયાઃ ॥૫૫॥ વધોઽપિ દ્વિવિધસ્તેષાં

હતું તેનો હવે ઉત્તર આપું છું-ભગવાનનું બીજું એ તે તે અવતારોમાં
કાળીયદમનાદિરૂપ ચરિત્ર છે તેનો યમુનાનું જળ નિર્વિષ કરવું વિગેરે
કાર્યવશાત્ કરેલું છે. (પ્રાસંગિક પ્રયોજનવશાત્) પણ તદેકાંત (મુખ્ય)
સર્વેશ્વરપણાનું સૂચક નથી. વળી કેવળ પોતાના બકતોને પોતાના લીલા-
વ્યાપારોના ગાયનની સુકરતા સાફ તે છે. સર્વેશ્વરપણાને સૂચવનાર તો
મુખ્ય લક્ષણ પ્રથમ કહ્યું એજ છે ॥૫૧॥ એ ગોવર્ધનોદ્ધારણાદિ ચરિત્ર
ભગવાને કર્યું છે તે ઇન્દ્રાદિ દેવોનો ગર્વ ઉતારવો એજ એક ક્ષણવાળું છે.
તે ભગવાનની દિવ્ય લીલા છે તેને ગાયન કરનારાઓને મગળ કરનારી
છે એમાં કોઈને વિવાદ નથી. પરંતુ તેજ પરમેશ્વરપણામાં મુખ્ય શાપક
નથી કેમકે હિરણ્યાક્ષાદિ દૈત્યો પૂર્વે અનેક પર્વતોએ સહિત આ સમગ્ર
પૃથ્વીને બાહુઓવડે ઉપાડીને મસ્તકે ધારીને રસાતળમાં પ્રવેશ કરી
ગયા હતા. તેટલામાત્રથી તેઓ શું પરમેશ્વરો છે ? નથી જ ॥૫૨-૫૩॥
માટે અસાધારણ પરમેશ્વરપ્રાકૃર્ણાવનું લક્ષણ તો અત્ત શબ્દોના જનનમરણ
ચક્રભ્રમણ ચક્રી વિમુક્તિ કરવી અને તદેકાંત ધર્મના દ્રોહી દૈત્યોનો
વધ કરવો, એટલુંજ નિશ્ચિત કર્યું છે. માટે બીજું પરમેશ્વરપણાનું સૂચક
લક્ષણ છેજ નહિ ॥૫૪॥ (અસુરવધની રીતિ જે પ્રકારે પ્રદર્શાવતા થકા
પ્રથમ અસુરની દ્વિવિધતા કહે છે-) અસુરો જે પ્રકારના જાણવા. તેમાં
પ્રથમના સ્વસ્વરૂપનો આવિષ્કાર કરી રહેલા, આકૃતિથીજ ભયકર અને
નિરંતર હાથમાં ધનુષ્યાદિ આશુધો ઉગામી રહ્યા છે. બીજાનો સ્વસ્વરૂપનું
આચ્છાદન કરી રહેલા, વીતરાગી વિગેરે સાધુવેષને ધારી રહેલા અને છાની

શસ્ત્રેણાશસ્ત્રતસ્તથા । શિરચ્છેદઃ શસ્ત્રવધોઽપરસ્તજીવિકાદ્દતિઃ
॥૫૬॥ દેવાનાં જીવિકા દૈવી સમ્પત્ત્યોક્તા મનીષિભિઃ । આસુરી
ત્વસુરાણાં તે ગીતાયાં દ્વરિણોદિતે ॥૫૭॥ અમયં સત્ત્વસંશુદ્ધિર્શા-
નયોગવ્યવસ્થિતિઃ । દાનં દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્

દુષ્ટ ક્રિયાવાળા છે ॥૫૫॥ તે બંને આસુરોનો વધ પણ તરવાર વિગેરે શસ્ત્રથી
અને અશસ્ત્રથી (શસ્ત્ર વિના) એમ બે પ્રકારનો છે, તેમાં જેઓ શસ્ત્રહસ્ત
છે તેમનો શસ્ત્રથી મસ્તક ચ્છેદ્ય વધ છે અને જે સાધુવેપવાળા હોઇને
અંતરમાં સ્ફૂરતા આસુરભાવવાળા છે તેમની જે જીવિકા-દલાદિ આસુર
સંપત્તિ છે તેનું જે આહરણ તે અશસ્ત્રવધ કહ્યો છે ॥૫૬॥ કઇ તે આસુરી
સંપત્તિ ? જે અતરમા સતત સમુદ્ભૂત વર્તે છે ? ગીતામાં ભગવાને દેવ
આસુર સંપત્તિનો વિભાગ કહ્યો છે. તેમાં જે દૈવી સંપત્તિ અભયાદિ કહી
છે તેજ દેવોની જીવિકા છે અને જેતો આસુરી સંપત્તિ દંભાદિ કહી છે
તેતો આસુરી જીવિકા છે. તે બંનેના અનુવાદથી હવે હું નિરૂપણ કરૂં
છ ॥૫૭॥ 'અમયં સત્ત્વસંશુદ્ધિ.' ઇત્યાદિ દૈવી સંપત્તિ છે-અભય-પ્રતિ-
દ્વંશ શકાને લીધે બીજા થકી જે દુ.ખની સંભાવના તે ભય કહેવાય; તેણે
રહિતપણું તે અભય કહેવાય (પ્રાણિમાત્રમા પ્રતિદ્વંશ શુદ્ધિએ રહિતપણું
એ અભયમાં મૂળ છે) અથવા શાસ્ત્રથકી નિવૃત્તિ તે ભય કહેવાય,
તેની અનુવૃત્તિ તે અભય કહેવાય સત્ત્વસંશુદ્ધિઃ-અતઃકરણની સંશુદ્ધિ
જે રજ તમ બાવથી નહિ પરાભવ પામવાપણું. જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિઃ-
આત્માવલોકનરૂપ જ્ઞાનયોગમા તદેકોઘમતારૂપ વ્યવસ્થિતિ અથવા જ્ઞાન-
આત્મા પરમાત્માનું યથાર્થ વેદન અને યોગ-ચિત્તની એકાગ્રતાથી તે
બંનેનું અનુધ્યાન, તે બેમાં વ્યવસ્થિતિ-સતત નિષ્ઠા રાખવી તે. દાન-
ન્યાયાર્થત ધનની પરાર્થતા કરવી દમ-ઓત્રાદિ ઇન્દ્રિયોનો નિયંત્ર.
યજ્ઞ-નિષ્કામ દેવપૂજન સ્વાધ્યાય-વેદાભ્યાસપરતા. તપ-શાસ્ત્રવિહિત
ભોગનો પણ સંકોચ કરવો. આર્જવ-પરનેવિષે માનસિક વાચિક કાયિક
પ્રવૃત્તિઓનું એકરૂપપણું (સરલપણું) અહિંસા-પ્રાણિપીડનમાત્રથકી
નિવૃત્તિ. સત્ય-શૂતોનો ઉપઘાત ન થાય એ રીતે જેવું દેખ્યું હોય તેવું

॥૧૮॥ અહિંસા સત્યમક્રોધસ્ત્યાગ શાન્તિરપેશુનમ્ । દયા ભૂતે
 પ્વલોલુપ્ત્ય માર્દવ હીરચાપલમ્ ॥૫૯॥ તેજ સ્મા ધૃતિ શૌચમ
 દ્રોહો નાતિમાનિતા । ભવન્તિ સમ્પદદેવીમભિજાતસ્ય ભારત ! ।
 ॥૬૦॥ દમ્ભો દર્પોઽમિમાનશ્ચ ક્રોધ પાર્શ્વ્યમેવ ચ । અજ્ઞાન ચામિ
 જાતસ્ય પાર્થ ! સમ્પદમાસુરીમ્ ॥૬૧॥ દેવી સમ્પદ્વિમોક્ષાય નિવ

ગોલ્લુ અક્રોધ-ક્રોધ થવાનું નિમિત્ત હોવા છતાં પણ તેણે રહિતપણું
 ત્યાગ-ગૃહક્ષેત્રાદિકમા મમત્વનો પરિત્યાગ શાન્તિ-વિષયો થકી મનનો
 ઉપશમ અપેશુન-પરને અનર્થ થાય એવું વચન ન ઉચ્ચારવું તે (ચાડી
 ચાપણું ન કરવું તે) દયા-પારકુ દુઃખ ન દેખી શકાય તે અલોભુદેન-
 વિષયોમા લોભુપતાએ રહિતપણું માર્દવ-ચિત્તની અકઠિનતા હી-અકાર્ય
 કરણુમા લાજ અત્યાપજ-ઉત્તમ વિષયોની સન્નિધિમા પણ અચપજ
 ચિત્તપણું તેજ-પરથી નહિ પરાભવ પામવાપણું ક્ષમા-ખીલએ પીડા
 પમાડવા છતાંપણુ તેનાપ્રતિ અવિકૃત ચિત્તપણું ધૃતિ-મહાપરકાળમા પણ
 ધૈર્યનો ત્યાગ ન કરવો શૌચ બાહ્ય આભ્યંતર એ પ્રકારનું અદ્રોહ-પરનું
 અનિદ્ર ન ઇચ્છવું નાતિમાનિતા પૂજ્યમા ગર્વ એ અતિમાનિતા કહે
 વાય તેણે રહિતપણું હે ભારત ! આ સર્વે ગુણો દેવી સપદાને અભિમુખ
 કરીને જન્મેલાને ઉપજે છે (આ ગુણો તેને અનુગુણ થાય છે) ॥૫૮-૬૦॥
 આસુરી સપદાને અભિમુખ કરીને જન્મેલાને તો દલ દર્પ ઇત્યાદિ દોષો
 ઉપજે છે તેમા દંભ-ધાર્મિકપણાના પ્રખ્યાપન માટે ધર્મકર્મમા પ્રવૃત્તિ
 દર્પ-પરાપમાનને કરનારો ગર્વ અતિમાન હું સર્વની અપેક્ષાએ અત્યુત્કૃષ્ટ
 છું એવો અધ્યવસાય (અતિમાન પરાભવનું મુખ છે એવી શતપથ
 શ્રુતિ છે-‘દેવાશ્ચ યા અસુરાશ્ચોભયે પ્રાજ્ઞાપત્વા વસ્તુધિરે । તત્તોઽસુરા
 અતિમાનેનૈવ કસિદ્ધુ વયઃ સુદુયામેતિ સ્વેષ્વેવાસ્યેપુ સુદ્ધતથેરસ્તેઽતિમાનેનૈવ
 પરાવમ્ભુવુક્તસાન્નાતિમન્યેત પરામવસ્ય હેતન્મુક્ત યદતિમાન ’ ઇતિ) ક્રોધ-
 પરના પ્રતિ અનર્થ કરે એવી અતરમા અતિદાઝરૂપ ચિત્તવિકાર પાર્શ્વ્ય-
 સજ્જનોને દ્વેગ કરે એવું વાણીનું કઠિનપણું અજ્ઞાન-કૃત્વાકૃત્ય વિવેકની
 વિહીનતા અથવા વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન નહિ તે હે પાર્થ ! આ દોષો આસુરી

ન્ધાયાસુરી મતા । મા શુચઃ સમ્પદં દૈવીમમિજાતોઽસિ પાણ્ડવ !
 ॥૬૨॥ દ્વી ભૂતસર્ગો લોકેઽસ્મિન્દૈવ આસુર પચ ચ । દૈવો વિસ્તરદાઃ
 પ્રોક્ત આસુરં પાર્થ ! મે શૃણુ ॥૬૩॥ પ્રવૃત્તિં ચ નિવૃત્તિં ચ જના ન
 ત્રિદુરાસુરાઃ । ન શૌચં નાપિ ચાચારો ન સત્યં તેષુ વિદ્યતે ॥૬૪॥ અસ-
 ત્યમપ્રતિષ્ઠં તે જગદાદુરનીશ્વરમ્ । અપરસ્પરસમ્ભૂતં કિમન્યત્કામ-
 હેતુકમ્ ॥૬૫॥ યતાં દૃષ્ટિમવપ્રમ્ય નષ્ટાત્માનોઽસ્પયુદ્ધયઃ । પ્રમવ-

સંપદાને અભિમુખ કરીને જન્મેશને ઉદ્ભવેછે ॥૬૧॥ તે એ સંપદામાં
 દૈવી સંપદા મોક્ષમાટે અને આસુરીતો બંધન માટે માની છે કે પાંડવ ।
 તું શોક કરીશ નહિ. તું દૈવી સંપદાને અભિમુખ કરીને ઉત્પન્ન થએલોહું
 (દૈવીસંપદાને પ્રવર્તનથી વધારવા ઉત્પન્ન થયો હું) ॥૬૨॥ આ લોકમાં
 એ ભૂતસર્ગ દૈવ આસુર એવા બેદથી વર્તે છે. કે પાર્થ ! દૈવ સર્ગ આટલા
 નિબંધથી વિસ્તારપૂર્વક કહ્યો. હવે આસુર સર્ગ કહુંહું તેને મારાથડી
 સાંભળ ॥૬૩॥ જે પ્રવૃત્તિ ધર્મ અભ્યુદય (આ લોકનું ફળ) ના સાધનભૂત
 છે અને જે નિવૃત્તિધર્મ નિ શ્રેયસના સાધનભૂત છે તેને તે આસુર જનો
 નથીજ બાળુતા (તેથી તેમને નિ શ્રેયસનો લાભ અને અભ્યુદયનો લાભ
 થતો નથી) તેઓવિષે દ્વિવિધ શૌચ, વર્ણાશ્રમોચિત આચાર અને સત્ય
 આદિક ગુણો વર્તતા નથી તે આ આસુરો આ જગતને અસત્ય કહેછે-
 સત્યક્રમભૂત નથી એમ કહેછે (જે સત્યશબ્દવાચ્ય પરબ્રહ્મ છે તેમણે
 આરબોહું નથી એમ કહેછે) અને અપ્રતિષ્ઠ-પ્રતિષ્ઠાએ રહિત કહેછે
 (આ જગતનું સતને વિષે પ્રતિષ્ઠાપણ નથી એમ કહેછે, એકેજ આરંભ-
 વાપણ અને એકમાંજ પ્રતિષ્ઠાપણ નથી એમ કહેછે) અને અનીશ્વર-
 ધશ્વરાધિષ્ઠિત પણ નથી એમ કહેછે. આ સર્વ ભૂતમાત્ર કામહેતુક-
 કામકૃત જે મિશુનસંયોગ તે મૂળ જેમા છે એવું છે. જગતમા સ્ત્રીપુરુષના
 પરસ્પર સંબંધ વિના ઉત્પન્ન થએલું શું બીજું છે ? બધું તેમજ છે,
 એમ કહે છે ॥૬૪-૬૫॥ આવી દુર્દૃષ્ટિને અવલંબીને પ્રવર્તતા તે આસુરો
 પ્રભુષ્ટ ચિત્તવાળા, મદમતિવાળા, પોતાનું પારકું અહિત કરવાનીજ એક
 પ્રવૃત્તિવાળા, કૂર કર્મ કરનારા થઈ જગતના નાશ માટેજ ઉત્પન્ન થાય

ન્યુગ્રકર્માણ ક્ષયાય જગતોઽહિતા ॥૬૬॥ કામમાશ્રિત્ય દુષ્પૂર
 દમ્ભમાનમદાન્વિતાઃ । મોહાદૃહીત્વાઽસદ્ગ્રાહાન્પ્રવર્તન્તેઽશુચિમતા
 ॥૬૭॥ ચિન્તામપરિમેયાં ચ પ્રલયાન્તામુપાશ્રિતા । કામોપભોગ
 પરમા યતાવદિતિનિશ્ચયા ॥૬૮॥ આશાપાશશતૈર્વદ્ધા કામક્રોધ
 પરાયણા । ઈહન્તે કામભોગાર્થમન્યાયેનાર્થસન્નયાન્ ॥૬૯॥ इद
 मद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् । इदमस्तीदमपि मे भवि

છે ॥૬૬॥ દુષ્પૂર-કટપપર્વતપણુ વિષયભોગવડે ન પૂરી શકાય એવી શુદ્ધ
 વિષયભોગની કામનાને આશરીને મોહ-અસાનથી (વિહિત અવિહિત
 વિવેકના અભાવને લીધે થએલા અન્યાયાસાનથી) અસદ્ગ્રાહ-‘આ
 કર્મથી આ સાધીશ’ એમ અનુપાયમા ઉપાયપણાના દુરાચરોને સ્વીકારીને,
 (અશાઅવિહિત, દુરાસાધ્ય દેવતાશાધનરૂપ, પોતાની શુદ્ધિથી ઉત્તરેએલા
 પશુહનનાદિકને ઉપાયપણે નિશ્ચય કરીને) માટેજ અશુચિમતા-રાજસ
 તામસ દેવને નિવેદિત કરેલુ મદ્યમાસલશ્ચણુ અસાન આદિક અપવિત
 ત્રતવાળા થઇ, દલ માન-ઉત્કૃષ્ટપણુનુ અભિમાન મદ-પરાપમાનપર્ય
 વસાથી તેણે યુક્ત થઇને તેતે પોતપોતાના કામના સાધનમા પ્રવર્તે
 ॥૬૭॥ વળી તેઓ અપરિમેય-પુન પૌત્ર કળત્ર ક્ષેત્ર આદિક અનેકના
 યોગક્ષેમની આશાવાળા હોવાથી ન માપ થઇ શકે એવી પ્રવયાત-
 પ્રજયાત કાળથીપણુ ચિંતાન કરેલા અર્થની સિદ્ધિ નહિ થવાથી મરણપર્યંત
 અનુવર્તતી ચિંતા-પરધન પરક્ષેત્ર આદિકના અપહરણાદિકની ચિંતાને
 ઉપાશરીને, કામોપભોગના માનુષ જન્મનુ પરમ પ્રયોગન છે એમ
 માનીને, આટલોજ પુરુષાર્થ છે એમ નિશ્ચય કરીને, ન છુટી શકે એવા
 સોએસો આશાપાસોથી ંધાઇને, નિર્નર કામક્રોધપરાયણુ પ્રવૃત્તિવાળા
 થઇ, કામભોગૈકપ્રયોગનમાટે અન્યાયથી અર્થ સંપાદનમાટે પ્રવર્તે
 ॥૬૮-૬૯॥ વળી તે આ આશુરો માનમદથી અથ થઇ દેવ શુદ્ધિએ રહિત
 થઇ પોતાના પૌરુષ બળથી સર્વ સિદ્ધિને અભિમાનતા થકા, આ ક્ષેત્ર
 પુત્રાદિક સર્વ મેં મારા સામર્થ્યથીજ હાલમા મેળવ્યુ છે, (અદૃશાદિકથી
 નહિ) વળી આ મનોરથને હુંજ મારા સામર્થ્યથી સંપદન કરીશ, આ

પ્યતિ પુનર્ધનમ્ ॥૭૦॥ અસૌ મયા દત્તઃ શત્રુર્હનિપ્યે ચાપરાનપિ ।
 ઈશ્વરોઽહમહં ભોગી સિદ્ધોઽહં ચલ્યાન્ સુખી ॥૭૧॥ આલ્હ્યો-
 ઽમિજનવાનસિ કોઽન્યોઽસ્તિ સદશો મયા । યક્ષ્યે દાસ્યામિ
 મોદિષ્યે ઇત્યજ્ઞાનવિમોહિતાઃ ॥૭૨॥ અનેકચિત્તવિધ્રાન્તા મોહજા-
 લસમાવૃતાઃ । પ્રસક્તાઃ કામભોગેષુ પતન્તિ નરકેઽશુચૌ ॥૭૩॥
 આત્મસમ્ભાવિતાઃ સ્તબ્ધા ધનમાનમદાન્વિતાઃ । યજન્તે નામય-
 ક્ષેસ્તે દમ્ભેનાવિધિપૂર્વકમ્ ॥૭૪॥ અહઙ્કારં યત્તં દર્પં કામં ક્રોધં ચ

અધું ધન મારે મારા સામર્થ્યથીજ વર્તે છે, આ ધન મને ફરી પણ
 મારા બળથીજ ઉત્પન્ન થશે, મેં સમર્થે આ શત્રુ હમણાં હણી નાખ્યો
 અને બીજાઓને પણ હણી નાંખીશ, હું આ ગ્રામ કે નગર કે દેશ કે લોકનો
 ઇશ્વર છું, (નિયમન કરવાનું સામર્થ્ય મારું જ છે એમ માનનારો) હું
 ભોગી-સ્વતઃ સર્વભોગસંપન્ન છું. હું સિદ્ધ-સર્વસિદ્ધિસંપન્ન છું. હુંજ
 સર્વથી બક્ષિષ્ઠ છું. અવિચ્છિન્ન સુખ મારેજ છે. હુંજ આદ્ય અને અભિ-
 જનવાન છું-ધનથી અને હુળથી ગરિષ્ઠ છુંજ છું. આ જગતમાં મારા જેવો
 બીજો કોણ છે ? કોઈ પણ નથી. હુંજ યજન કરીશ. (ભદ્રકાળી કે
 લૈરવનું) હું દાન આપીશ (મારી કામના પુરનારાઓને) હુંજ પ્રમોદ
 પામીશ (વિષયભોગથી) એ રીતે વિવિધ અજ્ઞાને કરીને મોહ પામેલા,
 અદૃષ્ટ ઇશ્વરાદિકની સહાય વિના પોતાથીજ બધું કરી શકાય છે એમ
 માનીને 'એમ કહે આ કહે બીજુ કહે' એવા અનેક સંકટપવેગથી વિક્ષિપ્ત
 ચિત્તવાળા, ઉક્ત પ્રકારના મોહરૂપ બળથી મત્સ્યની પેઠે આવરિત થએલા,
 કામોપભોગમાં અત્યત્ અનુરાગવાળા તે આ આસુરો અતિ અપવિત્ર દોર
 નરકમાં પડે છે ॥૭૦-૭૩॥ તે આ આસુરો પોતાની મેળેજ પોતાને
 સંભાવિત સમજનારા પણ બીજા કોઈએ નહિ. મારેજ સ્તાબ્ધ-સ્વતત્ર
 સંપૂર્ણ માનીને નહિ નમનારા અને ધન માન મદે યુક્ત થઈને નામયજ્ઞોએ
 કરીને યજન કરે છે-‘આ યજન કરે છે’ એવી પોતાના નામની ખ્યાતિ
 સંપાદન કરવા યજમાદે પ્રવર્તે છે. તે પણ દલથીજ પણ શ્રદ્ધાથી નહિ. તે
 પણ વિધિપૂર્વક નહિ પણ વિધિને ઉદ્દત્તથીને યજ કરે છે ॥૭૪॥ વળી ‘હું

સંશ્રિતા । મામાત્મપરદેહેષુ પ્રદિપન્તોઽમ્યસ્યકા ॥૭૫॥ इति
 દેવીમાસુરીં ચ સમ્પદ ચ તયો ફલમ્ । કૃષ્ણ સવિસ્તર ગ્રાહ
 વિવિચ્યેવાર્જુન પ્રતિ ॥૭૬॥ यदा देत्या शस्त्रभृतो जायन्ते भुवि
 दुग्धिन्या । तदाविर्भूय भगवान् शस्त्रपाणिर्निहन्ति तान् ॥७७॥
 યદા તે સાધુવેષા સ્યુર્દુરાચારાસ્તદા પ્રભુ । યશસ્વો હન્તિ તાન્
 હત્વા કામક્રોધાદિજીવિકામ્ ॥૭૮॥ तेषा सम्पदि नष्टायामासुर्यो
 हरिश्शक्तिः । नश्यत्येवाऽऽसुरत्व हि देवत्व समुदेति च ॥७९॥

એક નિરપેક્ષ સર્વ અર્થને સાધવા સમર્થ છું' એવો અહંકાર, અગુણ બળ
 સપત્તિ મારે અસાધ્ય શું છે ? એવું આત્મબળ, 'મારે તુલ્ય આ ભુવનમાં
 કોઈપણ નથી' એવો ગર્વ, 'મને કામના થતા શું અસાધ્ય છે એવો કામ
 અને 'મારા ક્રોધાગ્નિના કણુને પણ કોણ સહન કરવા સમર્થ છે' એવા
 ક્રોધને સ્વાભિલષિત કાર્યના સાધનમાં પર્યાપ્ત સાધનપણે સમવલબ્ધીને
 પ્રવર્તતા તે આ આસુરો મને સર્વકારણ સર્વથકી પરતર, સર્વ સત્તાના
 સપ્રેરક, સર્વકર્મસમારાધ્ય સર્વના અતર્યામી સ્વદેહમાં અને પરદેહમાં
 વર્તતા પ્રેરણિતાને સતોએ કે શાઓએ બોધ કર્યા છતાં પણ નહિ જાણીને
 અભ્યસૂચાને હીધે મારો વિદ્રેષ કરે છે ॥૭૫॥ હે ચિન્મયરાવ ! આ પ્રકારે
 કૃષ્ણે અર્જુનપ્રતિ દૈવી આસુરી સપત્તિનો વિશ્લાગ અને તેનું રૂપ વિવેચન
 કરીને વિસ્તારથી કહ્યું છે ॥૭૬॥ જ્યારે દૈત્યો હિંસા આસુરી સપદાને
 સમવલબ્ધીને આયુધધારી, હિંસાદિ કૃત્રિતકારી થઈ ભૂમિઉપર ઉત્પન્ન
 થાય છે ત્યારે ભગવાન પ્રકટીને શસ્ત્રધારી થઈ તેઓને સાક્ષાત્ હણે છે
 ॥૭૭॥ જ્યારે તો તેઓ સાધુવેષથી ઢકાઈને દુરાચાર-પરદ્રવ્ય પરદારાત્ર
 અપહરણ આદિક અસદ્ આચારવાળા ચોમેર થાય છે ત્યારે ભગવાન
 આવિર્ભવીને તેમને શસ્ત્ર ધાર્યા વિનાજ તેમના કામ ક્રોધાદિરૂપ આસુર
 ભાવને સમૂળ ઉન્મૂળન કરીને (બળરહિત કરીને) નાશ કરે છે (તેમની
 કામ ક્રોધાદિ અવિકા હરવી એજ એમનો નાશ જાણવો) ॥૭૮॥ ત્યારે
 પ્રાદુર્ભવેલા ભગવાનના પ્રભાવથીજ આસુરી સપદા વિનષ્ટ થતા તેઓ
 દૈવી સપદાને તે હરિના કૃપાબળથી પામીને સચુજ્જવિત થાય છે ॥૭૯॥

લોકા અન્યે ચ સાશ્વર્યં તાન્વદન્ત્યશિલા અપિ । દેવદત્તા ઇમે
નૂત્તા ન તુ તે પ્રાક્તના ઇતિ ॥૮૦॥ યેન કેનાપ્યુપાયેન સદ્ધર્મે ભગ
વાન્મુચિ । સ્થાપયન્સ્વાશ્રિતાન્સદ્યો મોચયત્વેવ વન્ધનાત્ ॥૮૧॥
તદાથયેણ જીવાનાં મહાપાતકિનામપિ । કલ્યાણં સ્યાદતો ભક્ત્યા-
ડડથયણીયઃ સ વે નૃભિઃ ॥૮૨॥ અસહુરશ્ચ સકલૈરૈશ્વરૈર્લક્ષણે-
રિહ । સમ્પન્નોડસ્તીતિ તે વચ્ચિમ ભગવન્તં ન ગૌરવાત્ ॥૮૩॥ સહ-
ન્નશો દુરાચારાઃ પુમાંસોડપિ તદાથયાત્ । મુક્તાસુરક્રિયાઃ સન્તિ
પ્રસિદ્ધાસ્તે ચ ભૂતલે ॥૮૪॥ યોગાભ્યાસં વિનૈવાત્ર શતશશ્ચ સહ-
ન્નશઃ । જનાઃ સમાધિં યાન્તીતિ પ્રત્યક્ષં દૃશ્યતેડખિલૈ ॥૮૫॥ અન્ત-

તે સમયે બીજા લોકો તેમને સન્માર્ગમા પ્રવર્તેલા બોધિ આશ્ચર્યથી 'આ
જનો બીજાજ થઈ ગયા છે, કેમકે એમનામા અપૂર્વ દેવત્વ પ્રાદુર્ભવ્ય
છે, પ્રથમ આવા ન હતા' એમ કહેછે ॥૮૦॥ અનવધિ અનુકપાથી
આવિર્ભવેલા ભગવાન જે કોઈ પણ ઉપાયથી (હસ્તમા શસ્ત્ર ધારીને કે
નહિ ધારીને, નિમ્મહથી કે અનુમ્મહથી, વધથી કે સદુપદેશથી યથાયોગ્ય)
ભૂતળમા સદ્ધર્મને સસ્થાપતા થકા નિભાશ્રિત જનોને સસૃતિર્બંધન થકી
તત્ક્ષણ છોડાવીજ દેછે ॥૮૧॥ મહાપાતકી જીવોનુ પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના
આશ્રયમાત્રથી કટયાણુ થાયજ માટે શ્રેયની સ્પૃહાવાળા સર્વ નરોએ તે
પ્રત્યક્ષ ભગવાનજ ભક્તિથી અવશ્ય આશ્રયણીય છે ॥૮૨॥ સમસ્ત
જગતમા પ્રસિદ્ધ સ્વામિનારાયણુ નામના અમારા ગુરુ આ લોકમા વર્તે
છે પણ તે સકળ પારમેશ્વર લક્ષણોએ સપન્ન છે, માટે તેમને હું પ્રત્યક્ષ
ભગવાન કહું છું કેવળ 'ગુરુબ્રહ્મા' એની પેઠે ગુરુપણના ગૌરવથી કહેતો
નથી ॥૮૩॥ જેઓ આસુરભાવે સપન્ન દુરાચારો હતા તે પણ હલરોહલર
પુરૂષો તે પ્રત્યક્ષ હરિ ભગવાનનો સમાશ્રય કરીને તે આસુર ભાવથી મુક્ત
થઈને (સતોના મડળમા) ભૂતળઉપર પ્રખ્યાતપણે વર્તે છે ॥૮૪॥ વળી
લોકમા યોગાભ્યાસ વિનાજ સોએસો હલરોહલર જનો સમાશ્રયણુ બળ
માત્રથી સમાધિને પામી બચે છે, આ ઐશ્વર્ય સર્વ જનો પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણુ
કરે ॥૮૫॥ તેમના ચરણકમળના સમાશ્રયવાળા પરમ ભક્તોને અત

કાલે ચ તદ્ધકાન્ નેતું તત્પાર્પદા અપિ । આયાન્તીતીક્ષ્યતે મક્તૈર
મક્તૈશ્ચ ક્વચિત્ક્વચિત્ ॥૮૬॥ ઈશ્વરોઽત સ પવેતિ સુહૈર્નિશ્ચીયતે
જનૈ । અગ્ર ચેત્સંશય કશ્ચિત્પૃચ્છતોચ્ચરદોઽસ્મ્યહમ્ ॥૮૭॥ સુમત
ઠવાચ—ઈતિ તસ્ય મુનેર્નિશમ્ય યાચં ગલિતાભ્યન્તરસર્વસંશ
યાસ્તે । સ્યમતં પરિહાય ત પ્રણેમુ શ્રુતપૂર્વ વિવિદુર્હરિં ચ વિણ્ણમ્
॥૮૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશ
બ્ધાર્થનિર્ણયે ભગવદ્વતારાસાધારણલક્ષણનિરૂપણનામા સપ્તત્રિંશોઽધ્યાય ॥૩૭॥

સુમત ઠવાચ—તતો યદ્વાઙ્ગલિપુટાસ્ત ઝચુર્નૃપ ! ત મુનિમ્ । અ

કાળે દિવ્ય લોકમા લઇ જવા માટે તે અક્ષરાધિપતિના અમાનવ પાર્પદો
આવે છે આ અભ્યાસર્થ ઐશ્વર્ય ભક્ત અભક્ત સર્વેએ કવચિત્ કવચિત્
પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરીએ છીએ ॥૮૬॥ માટે અમારા સ્વામી તે શ્રીહરિ
સર્વેશ્વરજ છે એમ મુનિ-અભ્યસૂયાદિ આશુર સ્વભાવે રહિત સારિવક
જનો સારી રીતે નિશ્ચય કરેછે જે આ વિવધમા બીજે કોઈ સશય
હોય તો સુખેથી પુછે હું ઉત્તર આપવા તત્પરજ થઇ બેઠો છું ॥૮૭॥
હે રાજન્ ! આવી મુક્તાન્દમુનિની વાણી સુંળીને જેમના અતરમાથી
સર્વ સશયો છેદાઇ ગયા છે એવા તે રામચદ્રાદિ પાંચે જણાઓ પોતાનો
પ્રાચીન મત જે પરમેશ્વરના પ્રાહુર્ભાવના અભાવપર હતો તેનો ત્યાગ
કરીને, પૂર્વે તેમના જનો થકી સાબળ્યા છે દિવ્ય ગુણો જેમના એવા તે
હરિને ભગવાન નિષ્ણપણે નિશ્ચય કરીને, તે ભગવાનના પરમ પ્રિય તે
મુનિવરને પ્રેમથી પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૮૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને
ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્ધાર્થનિર્ણયે ભગવદ્વતારાસાધારણલક્ષણ
નિરૂપણનામા સપ્તત્રિંશોઽધ્યાય ॥૩૭॥

અધ્યાય ૩૮ મો.

સુમતઃકપિ કહેછે—હે નૃપ ! ત્યારપછી તે વાદિઓ બે હાથ બેડીને

૧ આ અધ્યાયમા નિ સશય થએલા વાદિઓએ અદ્વા ભક્તિપૂર્વક કરેલો
ભગવાનનો સમાધય મુક્તાન્દમુનિને થએલો રાજનો સમાગમ તેમણે કરેલી
ભગવદ્વચણની પ્રાર્થના અને તે મુનિનો વટપતનમા નૃપાદિકના સન્માન સાથે
નો નિવાસ વર્ણવ્યો છે

સ્માકં સંશયાઃ સર્વે વિનષ્ટા મુનિપુન્ગવ ! ॥૧॥ ત્યાદૃશાઃ સાધવોઽસ્મા-
મિર્યથાશાસ્ત્રાર્થવોધકાઃ । નિજાનુભવસિદ્ધાદ્ય નૈવ દૃષ્ટા હિ ભૂતલે
॥૨॥ સન્તઃ સન્ત્યગ્ર યે તે તુ દમ્ભવશ્ચિતમાનવાઃ । સ્ત્રીદ્રવ્યરસસં-
સક્તા વિદ્વાંસોઽપ્યબુધા इव ॥૩॥ સ્વામિનારાયણોઽસ્મામિસ્તત્સ-
ન્તદ્ય શ્રુતાઃ સત્ત્વ । માદ્વાત્મ્યં ત્વીદૃશં તસ્ય સ્ફુટં કેનાપિ નોદિતમ્
॥૪॥ ગુણેષુ દોષાનારોપ્ય સન્તોઽગ્રત્યાસ્તુ માયિકમ્ । તમાદુર્ન
તુ કોઽપ્યાદ્ય માયાપાશવિમોચકમ્ ॥૫॥ વયં મહાન્તો ધૂર્તાઃ સ્તો
વિદ્વાંસમપિ સંસદિ । ક્ષણાત્પરાસ્તં કુર્મોઽગ્ર પ્રણમામો ન કચ્છન

તે મુનિપ્રત્યે બોલ્યા કે-હે મુનિવર્ય ! અમારા સર્વે સંશયો સંછિન્ન થયા
॥૧॥ તમારા જેવા સાધુઓ અમે ભૂતળમાં લાગ્યાજ નથી. સાધુવેપ-
ધારી સાધુસમાનઆચારવાળા બહુ ભૂતળમાં છે, કિંતુ શાસ્ત્રતાત્પર્યને
જાણનારા અને પોતાના યોગમદ્દિમાથી આત્મપરમાત્મ તત્ત્વને યથાર્થ
સાક્ષાત્ કરી રહેલા સુદુર્લભ છે. તમે તો શાસ્ત્રતત્ત્વને યથાસ્થિત જાણો છો
અને લગવત્કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલા યોગમદ્દિમાથી સિદ્ધ થએલા સ્વાનુભવ-
સહાયથી તે તત્ત્વને સાક્ષાત્ કરી રહ્યા છો ॥૨॥ જેતો અહીં 'સંત' એવું
પોતાનું નામ કેવળ પ્રખ્યાપન કરનારા વર્તે છે તેઓ દલથી મનુષ્યોને
ઠગતા થકા માનપૂજાદિપરાયણ છે. જે વિદ્વાનો છે તે પણ અબુધ-અવિવેકી
હોય એમ પરદ્રવ્ય પરવનિતા પરાખરસમાં લોભુપતાવાળા વર્તે છે. (અથવા
સંત નામથી પ્રખ્યાતિ પામેલા જે અહીં વિદ્વાંસો-શાસ્ત્ર જાણેલા છે તેઓ
પણ દંભથી માનવોને ઠગીને સ્ત્રીદ્રવ્ય રસમાં આસક્ત થઈ રહ્યા છે માટે
અબુધજ જેવા છે, એવો એક અન્વય કરવો) ॥૩॥ સ્વામિનારાયણ અને
તેમના ચરણના સમાશ્રયવાળા સંતોનું વૃત્તાંત તે તે જનો થકી અમોઝ
સાંભળ્યું હતું ખરૂં, પરંતુ કોઈએ પણ આવું તેમનું માહાત્મ્ય તમે જેમ
કહ્યું તેમ સારીરીતે સ્પષ્ટ કહ્યુંજ ન હતું ॥૪॥ અહીંના જે સાધુઓ છે તે
તો તેમના ગુણોમાં દોષોને આરોપીને તેમને માયિક-પ્રાકૃત ધર્તિર પુરૂષ
જેવા માયાવશવર્તી કહેછે. પણ દર્શન સ્મરણાદિવડે માયાપાશબંધન થકી
મુકાવનાર છે એમ કોઈ પણ કહેતો નથી ॥૫॥ તમારા ગુરૂ પરમેશ્વર

॥૬॥ ગુરો પ્રસાદાદયૈવ ત્વયા મૂકા રૂતા વયમ્ । અતઃ સ દૈશો
 વિજ્ઞાતોઽન્યથાસ્માન્ ક પરાજયેત્ ॥૭॥ અદ્યપ્રભૃતિ તસ્ય સ્મૃતિ
 જાનીહિ નિશ્ચિતમ્ । અતો મુમુક્ષુન્સાંસ્ત્વં તત્પાર્થ્યં નેતુમર્હસિ
 ॥૮॥ મુચત ઉવાચ—તેપામિતિ વચઃ શ્રુત્વા પ્રસન્નઃ સ મુનિર્નૃપ ॥
 નિશ્ચિકાચ મુમુક્ષુંસ્તાંસ્ત્યક્તદમ્માનુવાચ ચ ॥૯॥ સમીચીના મતિ
 વૌઽસ્તિ યૂય યલુ મુમુક્ષવ । સ્વામિવાર્તા મનસિ વ પ્રવિશેત્કથ
 મન્યથા ॥૧૦॥ અગ્રાગત્ય પ્રતિદિન થબ્યાસ્તસ્ય ગુણા દ્વિજા ॥
 તેન દુ સજ્જાસ્તર્કા નહ્ન્યન્તિ સફલા અપિ ॥૧૧॥ સત્સજ્જેનેય

છે એમા અમારે તો આજ પ્રલક્ષ પ્રમાણ છે—જે અમે આ પુરમા મહા
 પૂર્તો મહાસલામા મહાવિદ્વાનને પણ ક્ષણમા છતવા સમર્થ હતા અને
 કોઇને અમે નજ નમતા હતા તે અમને પણ આપે આજ ગુરુપ્રસાદ-
 બળથી છતી લઇને મુગા કરી દીધા માટે આપના ગુરુ પરમેશ્વર છે એમ
 અમને લેશપણ સશય રહ્યો નથી, અન્યથા અમારો કોણ બીજો પરાજય
 કરી શકે ? કોઈપણ નહિ તો આ દિવસને આરબીને તેમના અમે દાસ
 બીએ એમ નિશ્ચયથી જાણ્યો માટે અમને મુમુક્ષુઓને તે લગવાનની સનિ-
 ધિમા લઈ જવાને આપ યોગ્ય છે ॥૬-૮॥

મુચતપિ કહેછે—હે નૃપ ! આણુ રામચદ્રાદિ દ્વિજોનુ વચન સુણીને
 મુક્તાનંદમુનિ મનમા પ્રસન્ન થઇને તેમને દલરહિત અને મોક્ષમા રૂચિ
 વાળા નિશ્ચય કરીને હર્ષથી એમ જોડ્યા કે— ॥૬॥ હે દ્વિજો ! તમને આ
 અધ્યવસાય અતિશય સમીચીન થયો છે મુમુક્ષા વિના આ અધ્યવસાય
 કેમ થાય ? નજ થાય અને શ્રીસ્વામિના ગુણચરિત્રની વાર્તા તમારા
 મનમા અનુકૂળ થઈ કેમ પ્રવેશ કરે ? નજ કરે માટે તમે મહામુમુક્ષુ
 છો ॥૧૦॥ હે દ્વિજો ! પ્રતિદિન મારી પાસે આવીને તે લગવાનના દિવ્ય
 ગુણચરિત્રાદિ મારા મુખથપી સાળળો તેથી બહુકાળથી આરંભ થએલા
 દુ સંગઠૃત કૃતકો સઘળા સમૂળ વિનાશ થઈ થશે ॥૧૧॥ લગવાનનું
 માહાત્મ્ય પ્રથમ સતો થકી સારીરીને સમજીને લગવાનની સનિધિમા
 સમુત્સાહથી જનારાઓને તેમનું તે સમયે દર્શન પરમ મુખ માટે થાય છે

માહાત્મ્યમાદૌ યુદ્ધા તુ તસ્ય યે । યુર્વેન્તિ દર્શનં તેષાં જાયતેऽતિ-
સુખાય તત્ ॥૧૨॥ યુષ્માકં હૃદયે સમ્યગ્જાતે તન્નિદ્યયે વયમ્ ।
તદન્તિકં ગમિષ્યામઃ મહિતા નાત્ર સંશયઃ ॥૧૩॥ શ્વેતશ્રુત્ય મુને-
ર્યામ્યં પ્રસન્નમનમો હિ તે । તં પ્રણમ્ય નિજં સ્થાનં જગ્મુઃ સાઘ-
ર્યંચેતસઃ ॥૧૪॥ યે ત્વન્ય આગતાસ્તત્ર તે દૃપ્તા તત્પરાજયમ્ ।
પ્રસ્તાધ્ય વિસ્મિતાઃ કિઞ્ચિન્નોક્ત્વા તૂર્ણીં યયુર્ગૃહાન્ ॥૧૫॥ સૈવ
વાર્તાં પ્રતિશૃદ્ધં યમ્યુય નગરે સ્તતઃ । યે યે મુમુક્ષવસ્તે તે તં મુનિ
શરણં વયુઃ ॥૧૬॥ સ મુનિર્ચાદિનો જિત્વા નાપ કિઞ્ચન વિસ્મયમ્ ।
હરેઃ પ્રતાપં તં જાનન્ નિજહૃત્પન્નસંસ્થિતેઃ ॥૧૭॥ યે જનાઃ
સ્થાન્તિકં પ્રાપુર્યોધયિત્વા સ તાનપિ । હરેરેવાશ્રયં સમ્યક્કારયા-

તેથી મનનો પ્રસાદ અને તે મૂળ જેમાં છે એવો સમુત્ક્રાંતિવિશેષ
સાક્ષાત્કારમાં શ્રેય કરે છે ॥૧૨॥ તાત્કાલિક અમારા પ્રતિદિન સમાગમથી
નિષ્કલંક થએલા મનમાં તેમના ભગવાનપણનો દૃઢ નિશ્ચય થતાં, પછીથી
તમને તે ભગવાનની સમીપે દૃઢ બંધન, એમાં સંશય નથી ॥૧૩॥ હે
રાજા! આતું યુક્તાન્દ મુનીન્દ્રનું વચન સાંભળીને મનમાં બહુ પ્રસન્ન
થએલા તેઓ તેમને પ્રણામ કરીને, તેમની આજ્ઞા મળતાં પોતપોતાને
સ્થાને વિસ્મયભર્યા ચિત્તવાળા થઈને ગયા ॥૧૪॥ તે સભામાં તેમની સાથે
જે બીજા આવ્યા હતા તે સર્વે તો તેમનો પરાજય જોઈને, પોતે વિવાદથી
વિત્રાસ પામીને અને તે મુનિની વચનશ્રેણીથી વિસ્મય પામીને હિચિત્
પણ ન કહેતાં મૌનવ્રતધારી થઈ પોતપોતાને ઘેર ગયા ॥૧૫॥ તદનંતર
તે નગરમાં પ્રતિશૃદ્ધ પ્રતિદિન તેજ વાર્તા—તે આ ભગવાન સ્વામિનારાયણ
નરનાથથી જગતના કદ્ધાણુ માટે પ્રાદુર્ભવ્યા છે, આવી વાર્તા થવા લાગી
તેને સાંભળીને જેજે મુમુક્ષુઓ હતા તેતે તે મુનિના શરણને પામ્યા ॥૧૬॥
આ યુક્તાન્દમુનિ તે સર્વ વાદિઓને વિજીતીને પણ, લેશથી પણ વિસ્મય
નહા પામ્યા. ‘આ સર્વ મારા હૃદયતળમાં રહેલા તે ભગવાન શ્રીહરિનોજ
પ્રતાપ છે’ એમ નિશ્ચય કરીને પ્રસાદચિત્ત થઈ રહ્યા ॥૧૭॥ હે ભૂમિપ !
જે જે પોતાપાસે મુમુક્ષુઓ આવ્યા તે સર્વેને પણ સંવેદબોધ આપીને

માસ ભૂમિષ્ ! ॥૧૮॥ રામચન્દ્રાદયસ્તેઽપિ તદન્તિકમુપેત્ય ચ ।
 પ્રત્યહં ભગવદ્વાર્તા આદરેણૈવ શુશ્રુબુઃ ॥૧૯॥ દિને દિને રતિસ્તેષા-
 મવર્ધત હૃતૌ તતઃ । માહાત્મ્યધ્વણાત્તસ્ય તદ્દિદક્ષા મહત્યભૂત
 ॥૨૦॥ તેષાં ભગવતિ શ્રદ્ધાં દૃષ્ટ્વાથાહ મુનિઃ સ તાન્ । ધ્યાનં કુરુત
 તસ્યાન્ દાસ્યતે દર્શનં હિ સઃ ॥૨૧॥ સિતામ્બરં ઘનશ્યામં વર્ણિવેપં
 મનોહરમ્ । તં ધ્યાયથેતિ તેનોક્તાસ્તેઽપિ તત્ર તથાઽઽચરન્ ॥૨૨॥
 સ્યસ્તિકાસનમાસીનાસ્તદ્વાક્યાત્પ્રતીતયઃ । ધ્યાયન્તસ્તે હરિં સાક્ષા-
 દ્દૃશુઃ સઘ આત્મનિ ॥૨૩॥ સિતપ્રકાશમધ્યસ્થં તં દૃષ્ટ્વાતિમનોહ-

તે શ્રીહરિનાજ ચરણકમળનો સમાશ્રય સારીરીતે કરાવ્યો ॥૧૮॥ રામ-
 ચન્દ્ર વિગેરે તે વાદિ દ્વિજે પણ પ્રતિદિન તે મુનિની સમીપે જીધને પરમા-
 દરથી તે ભગવાન્ સહજનંદસ્વામીનાં દિવ્ય ગુણચરિત્રોને જણાવનારી
 વાર્તાઓ સાંભળવા લાગ્યા ॥૧૯॥ એરીતે પ્રતિદિવસ પ્રેમથી ભગવદ્વાર્તાને
 સાંભળતા તે રામચન્દ્રાદિકને તેમના માહાત્મ્યવિજ્ઞાનથી તે ભગવાનમાં
 પરા પ્રીતિ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી ગઈ. તેથી તેમના ચરણારવિંદના દર્શ-
 નની ઇચ્છા અતિશય થઈ ॥૨૦॥ અનંતર તેઓની ભગવાન્ શ્રીહરિવિષે
 પરા શ્રદ્ધા (દર્શનત્વરા) જોધને મુનિએ તેમને કહ્યું કે-મારા કથા પ્રમાણે
 તે ભગવાનનું ધ્યાન કરો. તે ભક્તવત્સળ ભગવાન્ પોતાનું દર્શન અહીંજ
 નિક્ષે આપશે ॥૨૧॥ આ તેમના ધ્યાનનો પ્રકાર-ચેતાંબર ધારી રહેલા,
 ઘનશ્યામ, વર્ણવેશરમણીય, બેનારા સર્વના મનનેશને હરનારા તે શ્રીહ-
 રિનું ધ્યાન ધરો-પ્રેમરસપરિપૂર્ણ એકાગ્ર મનથી વિનયીય ભાવે રહિત થઈ
 સ્મરણ કરો હે રાજન્ ! એરીતે મુનિએ કહેલા તેઓએ પણ ત્યાં તેવીજ
 રીતે કર્યું ॥૨૨॥ તે મુનિના વચનમાં મહાવિશ્વાસને લીધે તેઓ સ્વસ્તિ-
 કાસને બેસીને તે ભગવાનનું મુનિના કથાપ્રમાણે પરમ પ્રીતિપૂર્વક અનુ-
 સ્મરણ કરતાં, તત્કાલજ પોતપોતાના હૃદયમાં પ્રાદુર્ભવેલા તે ભગવાનને
 ધ્યાનદૃષ્ટિથી તેમણે સાક્ષાત્ જોયા. (તે આ ભક્તપરવશ ભગવાન્ પોતેજ
 તેમના હૃદયમાંધારને પોતાના તેજથી ટાળી નાખીને તેમના હૃદયકમળમાં
 પ્રાદુર્ભૂત થયા) તેરીને પ્રાદુર્ભવેલા તેમને ચેત પ્રકાશના મધ્યમાં વિરાજ-

રમ્ । આનન્દં પરમં પ્રાપુઃ સમાધેશ્ચિત્તાસ્તતઃ ॥૨૪॥ વિનયસંશ-
યમાતાસ્તદર્શનમદ્દામુદઃ । ભક્તિં તસ્ય તતો નિત્યં વિદધુર્મુન્યનુ-
શયા ॥૨૫॥ સ્વાધિતાંશ્ચ સ્વયિશ્વાસાંસ્તતઃ પ્રોચુર્જનાંશ્ચ તે । શ્રેય-
દ્વચ્છા ભવેદેષાં તે યાન્તુ શરણં મુનિમ્ ॥૨૬॥ તેષાં તં નિશ્ચયં દૃષ્ટ્વા
પૌરા લોકાઃ સદ્ગુણાઃ । હરેઃ સમાધયં ચક્રુસ્તદીયાશ્ચાશિલા
જનાઃ ॥૨૭॥ નારુપન્તઃ સિંહજિતં ભૂમિપાલમશેષતઃ । ઘૃત્તં તત્ક-
થયામાસ સ તચ્છ્રુત્વાપ વિસ્મયમ્ ॥૨૮॥ તતો યસન્તપઃશ્રમ્યાં
સૈન્યેન મહતા ઘૃતઃ । સ તત્સમીપમાગત્ય પ્રણનામ મદ્દામતિઃ

માન, મનોહર દિવ્યાકૃતિ દેખીને પરમ આનંદને પામ્યા અનંતર સમા-
ધિધૃષ્ટી બહાર આવેલા તેઓ સકળ સશયોએ રહિત થઈ તેમના દર્શનથી
પરમાનંદ પામી, મુનિની અનુસાધી પ્રતિદિન તે ભગવાનના ભક્તિપૂર્વક
ધ્યાનપરાયણ થઈ રહ્યા ॥૨૩-૨૫॥ અનંતર તે રામચંદ્રાદિ દ્વિજો (ભગ-
વાનના સુદૃઢ આશ્રયવાળા અને ભગવત્સ્વરૂપને સાક્ષાત્ કરી રહેલા)
પોતાના સખન્ધી આદિક આશ્રિતોને અને પોતાના વચનમાં અસાધારણ
વિશ્વાસવાળા મોક્ષાકાંક્ષી જનોને એમ કહેવા લાગ્યા કે—એ તમારે એયની
ધૃષ્ટિ હોય તો મુનિ મુક્તાનંદજીના શરણને પામો તે તમને પરમ નિ શ્રે-
યસના સાધનભૂત ભગવદ્દર્શનને કરાવશે ॥૨૬॥ તેઓનો તેવો સુદૃઢ નિશ્ચય
હજીરોહજીર પુરવાસી લોકો જાણીને અને તેમના આશ્રિત બધા લોકો જાણીને
તે મુનિના શરણને પામીને તે સર્વેએ તે શ્રીહરિનો સમાશ્રય કર્યો ॥૨૭॥

અનંતર કોઈ સમયે નાકપત નામના અમાત્યે પોતાના સયાશ્રાય
રાજાને તે વૃત્તાંત સમગ્રપણે નિવેદન કર્યું તે રાજા પણ તેને સાંભળીને
બહુ વિસ્મય પામ્યા ॥૨૮॥ પછી તે રાજાએ વસતપંચમી તિથિએ મહા-
સૈન્યથી વીંટાળીને તે મુનિના સમીપને પામીને તેમને ભક્તિથી પ્રણામ કર્યો.
તે આ મહારાજા મહામતિ—સદસતના વિવેચનમાં સમર્થ મોટી તેમની
મતિ છે ઘણું કરીને રાજાઓ ઐશ્વર્યમદથી મત્ત હોવાથી તેમને સતોના
સમાગમમાં રૂચિ હોતી નથી. અને સત્ અસત્ આત્મા અનાત્માનો
વિવેકપણ હોતો નથી આ રાજા તો તેવા નથી. સ્વયં મહારાજા હોઈને

॥૨૯॥ આદતો મુનિના તેન પૃષ્ઠાનામયં નૃપઃ । ઉપવિષ્ણત્તત્સમીપે
પ્રાર્થયામાસ તં વતઃ ॥૩૦॥ સાધૂનાં ભવતામેવ પ્રસાદાદસ્તિ મે
સુખમ્ । અધુના તુ વિશેષેણ સુખિતોઽસિ ત્વદીક્ષણાત્ ॥૩૧॥ અત્ર
ત્વયા કૃપાં કૃત્વા યથા દત્તં સ્વદર્શનમ્ । તથા ત્વહરુણા દેવમિતિ
તં પ્રાર્થયેદ્ભવાન્ ॥૩૨॥ દિદક્ષા મહતી ચિત્તે વર્તતે તસ્ય મેઽ-

પણ મહામતિ છે ॥૨૯॥ તે પછી તે મુનિએ યથાયોગ્ય આદર આપેલા
અને અનામય (આરોગ્ય) પ્રત્યે પુછેલા તે રાત્રીએ તેમની અભ્યનુ-
સાથી તેમની સમીપે વિનયથી બેસીને તે મુનિપ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરી કે-
॥૩૦॥ હે મુનીશ્ર ! જે આ લોકમાં કાંઈપણ સુખ મારે વતે છે તે આપના
જેવા સાધુજનોના પ્રસાદથીજ છે. (અસાનિઓતો, પથુ પુત્ર ક્ષેત્ર હિપવન
ભવન આદિકનું સુખ કે જે સંતોના પ્રસાદથી મળેલું છે તેને તેમનો
પ્રભાવ નહિ બાણીને પોતાના પૌરુષથી મળેલું માને છે. હુંતો એમ માનું
હું કે-જે આ રથ હાથી અથ્થ આદિકરૂપ માનુષ સુખ છે તે સર્વ તમારા
જેવા મહાસાધુજનના પ્રસાદથી પ્રાપ્ત થયું છે) હાલમાં તો આપ મુની-
શ્રનાં દર્શન થવાથી વિશેષપણે સુખી થયો છું. (કેમકે તમે, કળિમળના
પ્રક્ષાલન માટે પ્રાહુર્લવેલા ભગવાનના સાક્ષાત્ પ્રીતિપાત્ર અને તેમના
ચરણકમળમાં રસિક અને સન્નિધિમાત્રથી સર્વને મંગળ કરનારા છો.
તેવા આપના દર્શનથી હું વિશેષ સુખી થયો છું) ॥૩૧॥ જેમ મારા જેવા
જનના કલ્યાણમાટે આ નગરને સમલંકૃત કરીને કૃપાથી આપે મને
દર્શન આપ્યું તેમ તમારા ગુરુ ભગવાન કૃપા કરીને અહીં પધારીને મને
દર્શન આપે એવી મારી પ્રાર્થના છે. તે આ મારી અભ્યર્ચના પરિપૂરણ
કરવા આપે મારા અર્થે તે ગુરૂની અભ્યર્ચના કરવી. સાક્ષાત્ તમારી પ્રાર્થ-
નાને તે ભગવાન અતિલંબન નહિ કરે, કેમકે ભગવાન ગુણરહિત એવા પણ
આશ્રિતસંબન્ધિમળની જનો હિપર આશ્રિતપરવશતાને લીધે અનુમદ
કરે છે ॥૩૨॥ મારા મનમાં તો તે ભગવાનના ચરણકમળનાં દર્શન કર-
વાની ઇચ્છા મોટી વતે છે. તે આ મનોરથને પરિપૂર્ણ કરવા કોઈ પણ
સમર્થ નથી. અનય-નિષ્પાપોનેજ ભગવાનનું દર્શન વટે? એમ બે કહેતા

નય ! । અતઃ પતત્ત્વયા કાર્યમિતિ ત્વાં પ્રાર્થયામ્યહમ્ ॥૩૩॥ મુખ-
નન્દ ઉચાચ—સમીચીનં ત્વયા રાજધેતવ્યવસિતં દૃદિ । સ્વતન્ત્રો-
ઽસ્તિ સ તુ સ્વામી પ્રાર્થયિષ્યે તયાપ્યહમ્ ॥૩૪॥ ત્વં હિ મુદ્ધોઽસિ
મૂપાલ ! સદસદ્યક્તિવિત્સુધીઃ । વ્યાવહારિકકાર્યાણિ તવ સન્તિ
યહ્નિ ચ ॥૩૫॥ તનાપ્યાનીયાવકારં કર્તવ્યં હરિચિન્તનમ્ । તદેવ
પરલોકેઽસ્તિ સુખદં નેતરત્ ચલુ ॥૩૬॥ નિપુણમતિમતાં ગુણાશ્ચ

હો તો તે સત્ય છે. લલે અઘાધિક્ય હોય તોપણ અનયોની અનુક્રપાએ
કરીને શું અસાધ્ય છે ? કશું પણ નથી તમે અનય છો તો આ માફ
પ્રાર્થિત તમારેજ કરવું એમ હું તમારી પ્રાર્થના કરું છું ॥૩૩॥

મુક્તાનંદમુનિ કહે છે—હે રાજન્ ! આ વ્યવસાય આપનો સર્વાધિક
સમીચીન છે. વિવિધ વિષયવાસનાથી બાહુળ્ય હૃદયમાં વિકલપતરંગો
ઉછળ્યા કરે છે આ વ્યવસાય તો સકળ વિકલપને દબાવી દેનારો છે.
વિકલપતરંગ પ્રસારે થતાં નર આત્મતિક સુખને પામે છે ભગવાન તો
સ્વતન્ત્ર છે—આશ્રિતોમા વિશેષ જોતા નથી, લલે ભૂપ હોય કે લિક્ષુક
હોય, લલે શ્રાક્ષણ હોય કે શૂદ્ર હોય, જે આશ્રિતને પ્રિયતમ પણે વરે છે
તેને તે સ્વસ્વરૂપ એકદમ પ્રદર્શવે છે, ‘યમેવૈવ યુજ્યતે તેન લભ્યઃ’ એવી
શ્રુતિ છે અથાપિ આપની શ્રદ્ધા ભક્તિ હું નિવેદન કરીશ અને તેના
નિવેદનપૂર્વક હું તેમની પ્રાર્થના કરીશ ॥૩૪॥ એરીતે વૃષપ્રાર્થિત અર્થનું
અનુમોદન કરી, હવે તેમના હિતનો ઉપદેશ કરે છે—હે ભૂપાળ ! તમે
મુક્ત છો, કેમકે સત્ અસતના વિભાગના અભિસાર છો માટેજ મુધી-
સમીચીન અધ્યવસાયશાળી છો, માટે તમને અધિક મારે કહેવાનું રહેતું
નથી. તથાપિ અત્પ કહું છું—રાજાઓને વ્યાવહારિક કર્મમાં વ્યાપૃતિ
વિશેષ હોવાને લીધે પરમ નિ શ્રેયસસંપાદક પારલૌકિક કર્મમાં પ્રવર્તવાનો
અવકાશ દુર્લભ છે. તોપણ જેમ તેમ કરીને પણ અવકાશ આણીને
પરમ સુખસાધક એવું હરિના ચરણકમળનું ચિંતન પ્રતિદિન કરવું,
કેમકે તેનાથીજ પરલોકમા આત્મતિક સુખની સિદ્ધિ થાય છે, ખીજ
કોઈ સાધનથી થતી નથી ॥૩૫-૩૬॥ હે નરેન્દ્ર ! સદસતના વિવેચનમા

યે સ્યુઃ શમદમશીલદયાદયો હિ તેષામ્ । ફલમિદમુદિતં નરેન્દ્ર !
 શાસ્ત્રે ભગવત્ પૃથ્વ પદામ્બુજે રતિર્યા ॥૩૭॥ યદિ હરિચરણામ્બુજે
 સ્વચિત્તં દૃઢતરસંસ્થિતિમાપ્નુયાન્ મત્તયા । શ્તરગુણગણેન કિં
 તદાર્ણીં ભવજલધિન્નમહેતુના ફલં સ્યાત્ ॥૩૮॥ ભવદવશિલિદ-
 ગ્ધમાનસાનાં નિરવધિ શૈલ્યસુખં વિચિન્વતાં વૈ । હરિચરણસરો-

નિપુણમતિમાન્ (શાસ્ત્રથી અને ઉપપત્તિથી અર્થાનર્થના વિવેકને પામેલા)
 મનુષ્યોના જે વિષયોમાં અત્પત્ત્વ અસ્થિત્વ આદિક દોષના પર્યાલોચનથી
 શમ દમાદિ ગુણો મેળવ્યા હોય અને પરોપકરણાદિ શીલો સંતોએ માન-
 નીય મેળવ્યા હોય તે સર્વેનું શાસ્ત્રદૃષ્ટ ફળ (પ્રયોજન) ભગવાનના પાદ-
 પદ્મમાં પરાનુરાગ થવો એજ કહ્યું છે. ભક્તિયોગના અંગપણેજ શમાદિ-
 કર્તું સાર્થક્ય છે. અન્યથા તો તે બધું વ્યર્થ છે. વિષયમાં વિદેષમાત્રથી
 કૃતકૃત્યતા થઈ જતી નથી આનંદમય પરમાત્મામાં પરાનુરાગજ નિ શ્રે-
 યસનું સાધન છે. અન્યથા હરિચરણારવિદમાં પોતાનું મન અતિદૃઢપણે
 આસક્ત ન થાય તેમને વિષે મનોવિશ્વસ ન થાય તો તેમનો સાક્ષાત્કાર
 ન થાય. તેમનો સાક્ષાત્કાર ન થાય તો કર્મનો ક્ષય ન થાય કર્મનો પ્રક્ષય
 ન થતાં નિશ્રેયસની સિદ્ધિ ન થાય, કિંતુ જનન મરણનો ત્રાસ અવર્જનીય
 આવી પડે. માટેજ ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે કે—મમયા સ્વતન્ત્રયા
 શક્ય મહમેવવિધોઽર્જુન ! જાતું દ્રઢં ચ તાયેન પ્રયેદું ચ પરન્તપ ! ॥' ઇતિ.
 શમ દમાદિકની ભક્તિયોગાંગત્રાજ છે પણ સાક્ષાત્ પ્રયોજનતા નથી એમ
 શ્રુતિ કહે છે—'જ્ઞાન્તો જ્ઞાન્ત ઉપરતસ્થિતિષ્ઠુઃ સમાદિયો મૂર્ખાઽમન્યાત્માનં
 પશ્યેત્' ઇતિ. (આત્મનિ—પોતાના અંતરમાં આત્માન—પરમાત્માને પશ્યેત્-
 ધ્યાનયોગથી સાક્ષાત્ કરે, એવો આ શ્રુતિનો અર્થ છે) માટે જે પોતાનું
 મન હરિવર પદારવિદમાં ભક્તિથી દૃઢતર સ્થિતિને ન પામે તો ભવાબ્ધિમાં
 સમણના કારણભૂત ઈતર ગુણગણે કરીને શું ફળ થાય ? કશું પણ નજ
 થાય ॥૩૭-૩૮॥ ભવદવાનગથી દમ્ય મનવાળા, (ત્રણતાપથી તપી ગએલા)
 માટેજ તેની ઉપશાંતિ માટે નિરવધિ ચીતળતા મુખને ખોળતા એવા
 જનોને એક હરિચરણસરોજન તેવા મુખનું મૂળ છે. જે સરોજ (કમળ)

જમેકમેવ શ્રુતિગદિતાસિલસૌલ્યમૂલમસ્તિ ॥૩૯॥ પદકમલસ-
મીક્ષણેન સાક્ષાત્પ્રભવતિ સૌલ્યમિતિ ધ્રુવં ન ચિત્રમ્ । અપિ ભવ-

છે તે સુરભિ સુકુમાર સુશીતળ હોધને તાપટાળક છે, આમાં તાપ તો
ભવદહન થયી છે, તેને ટાળવામાં મહાસમર્થ તો હરિનું ચરણસરોજ
છે, હરતીતિ હરિઃ-આશ્રિત સંતાપને હરેછે તેથી હરિ કહેવાય છે ‘હરણા-
સ્તર્પદુઃખાનાં હરિરિત્યભિષીયતે’ એવી નિરૂપિત છે. જેમના ચરણસરોજ-
માંથી નિકળેલી ગંગા પ્રસન્ન ગભીર શીતળ હોધને ત્રિલોકીને પાવન કરે છે
તેમનું તે ચરણસરોજ પ્રસિદ્ધ છે. (જીજ્ઞા કોઈ શુદ્ધ નહિ) વળી આ
જે દાહક છે તે સાધારણ દીપશિખાનો અગ્નિ નથી કિંતુ દવદહન (વનને
બાળનારો મહા અગ્નિ) છે, તે પણ અત્યંત વિશક્ષણુ ભવદવદહન છે,
તે દહારો વર્ષે કરીને પણ સ્વય ઉપશાંતિને પામે નહિ, આ તો નિરંતર
અનુવર્તતો રહે છે, વળી આ દવાગ્નિ બાહ્ય હસ્ત પાદાદિકને બાળતો નથી
કિંતુ માનસ-અંતરંગ જે સર્વથી પ્રધાન છે તેને બાળે છે, માટેનું નિરવધિ
સૌલ્ય ખોળે છે. વળી આ દવાગ્નિ હુંભમાં ભરેલા અત્પ જળના સિંચનથી
પ્રશાંતિ પામે નહિ, તેમ આ ભવદવદહન પણ ધીર દહનની પેઠે સતત
વિશેષ વર્ષતા મેઘમંડળથી પણ ઉપશમે એવો નથી, કેમકે આ તો તેથી
વિશક્ષણુ છે, આધ્યાત્મિક આધિભૌતિક આધિદેવિક ભેદથી લિપ્ત ત્રિવિધ
તાપરૂપ આ તો છે. તે આ ભવદવાનળના પ્રશમનમાં અપેક્ષિત નિરવધિ
સૌલ્ય તો ધીર થયી વિશક્ષણુ આનંદમયના સ્ત્રોતરૂપ છે, તેતો હરિચ-
રણ સરોજના સ્ત્રોત (ભેટ) થયી અન્ય નથી, કેમકે તે હરિનું આનંદ-
મય છે, તેજ યોતાવિષે આસક્તોને આનંદ આપે છે ‘ણ હોવાનન્દવાતિ’
એવી શ્રુતિ છે. માટે આ હરિચરણસરોજનું સમગ્ર મુખનું મૂળ છે,
આ ઉપાસકને જે અહીં છે અને જે નથી તે સર્વ આ પરમાત્મામાં
અંતર્ગત છે. (નિરવધિ મુખનું મૂળ છે) ‘અચિન્ કામાઃ સમાહિતાઃ’
એવી શ્રુતિ છે. આ હરિચરણસરોજનું તેવાપણું શ્રુતિપ્રોક્ત છે. આ અર્થ
‘સ્તો વૈ સઃ રસં હોવાયં હૃદ્વાનન્દી ભવતિ’ આ શ્રુતિ કહે છે ॥૩૯॥ જે
હરિના ગુણગણના શ્રવણમાત્રથીજ ભવપરિતાપ પ્રશમી બન્યે તે હરિના

પરિતાપિતોઽન્તરાત્મા હરિગુણસંશ્રવણેન શાન્તિમેતિ ॥૪૦॥ અવ
 મરહરણેઽન મક્તિમાજાં પ્રમવતિ નામ હરેદિં તત્ર ચિત્રમ્ । અપિ
 વિવશજનૈરુદીરિતં યદુરિતચય વિનિહન્તિ સઘ યવ ॥૪૧॥ સમ
 વતિ પરિતોઽન્યદુર્નિવાર્યાઘ્રિજજનમાન્તરગાહ્યવૈરિસહ્યાત્ । ક્ષણ
 મપિ ચ ન વિસ્મરત્યમું યજ્ઞગતિ તત પ્રમુનામ તસ્ય સાર્થમ્
 ॥૪૨॥ સ્થિરચરતનુધારિણા સ આત્મા વપુરસુધીન્દ્રિયણશસંવૃતા
 નામ્ । હૃદયસરસિજેઽસ્તિ દિવ્યમૂર્તિર્મુખિ સદનુગ્રહત સ લભ્યતે

સાક્ષાત્ ચરણક્રમણના દર્શનથી તેનો ઉપશમ થવાની સાથે નિત્યપ્રમ
 પ્રાપ્ત થાય એમા શુ આશ્ચર્ય છે ? નથીજ અર્થાત્ જેનુ ગુણશ્રવણ
 જ્યારે ત્રિવિધ તાપને ટાળનાર છે તો સાક્ષાત્ તેમના પાદપદ્મનો આશ્રય
 કરનારાને તે થાય એ તો ઉંમુતિકન્યાયથી અર્થસિદ્ધ છે ॥૪૦॥ હે નરેશ !
 જે હરિનુ નામ પરવશ જનોએ અનિચ્છાથી પણ ઉચ્ચારણ કરતા તત્ક
 લ્પણ અઘોષને વિનાશ કરેછે તે આ હરિનુ નામ સાક્ષાત્ પ્રેમપૂર્વક ઉચ્ચા
 રણ કર્યું થકુ અઘભરના હરણમા સમર્થ થાય એમા કાઈ આશ્ચર્ય છેજ
 નહિ ॥૪૧॥ જે આ પ્રભુ એકવાર પોતાના ચરણના સરણને પામે ના અને
 ન્યગતિ નિજજનને ચોમેર પ્રવૃદ્ધિ પામતા અન્ય દુર્નિવાર્ય બાધ આતર
 વૈરિસઘ થકી (ભાગવતૈકદ્રોહપરાયણ બાહ્ય આમુરો અને કામાદિક
 આતર વૈરિઓ થકી) સરક્ષણ કરેછે અને તેનુ શ્રેય અનુક્ષણ અનુચિ
 તન કરે છે અને ક્ષણ પણ તેને નિસ્મરતા નથી પ્રયાણ કાળે સ્મૃતિથન્ય
 એવા પણ એને સ્વય સ્મરણ કરીને શ્રેય પમાડે છે માટે એજ સર્વત
 પ્રભુ છે, જગતમા તેમનુજ પ્રમુનામ સાર્થ છે (આશ્રિતનુ સરક્ષણ કરતુ
 એજ પ્રભુનુ અસાધારણ લક્ષણ છે) ॥૪૨॥ હે ભૂપાળ ! જે હરિ તરૂં
 ગુહ્ય લતાદિ સ્થાવર તનુધારીના અને સુરનરાદિ જગમ તનુધારી જીવોના
 આતરાત્મા છે, ‘ય આત્મસિ નિષ્ઠામનોઽન્તરો યમયતિ’ એવી શ્રુતિ છે
 વળી જે સ્વયપ્રકાશૈકરસ જ્ઞાનધન સ્વય છે પણ યથાકર્મ શરીર પ્રાણ
 ઇન્દ્રિયોરૂપ પાશોના અનુબન્ધથી આવરિત થએલા દેહિઓની અનુકૂળતા

ચ ॥૪૩॥ ચરણકમલમેતદીયમેય ગ્રથમિદ ચે વિયુધાઃ શ્રયન્તિ
તૂર્ણમ્ । પૃથુભયજલાર્ધિ ત પથ નૂનં સપદિ તરત્યપરાંસયરન્તિ
નમ્તાઃ ॥૪૪॥ શુભત ઉપાસ—પથમુક્તઃ સ મુનિના દુષ્ટો રાજા ઘટીછ-
યમ્ । તત્ર સ્થિત્યા પ્રણમ્યાથ તં ચયૌ નિગકેતનમ્ ॥૪૫॥ દરેઃ સમા-
ધયં નિત્યં કારયન્ પશુશો જનાન્ । માર્થમાસત્રયં તત્ર મુનિઃ સ
ન્યવસદ્ધૃષ્ ॥૪૬॥ તતો જિગમિષાં વ્યગે વર્દનાર્થે દરેસ્તતઃ ।
તાવદૂત ઉપેત્યાદ તસ્ય યુત્તાલયાગમમ્ ॥૪૭॥ તતો નાથજિયા-

માટે સદાય તેમના દ્વદ્યારવિંદમાં સચિત્તિ કરી રહ્યા છે 'મજ્જિમાત્રા
પુરુષઃ સદા જનાનાં હૃદયે સન્નિવિષ્ટા' એવી શ્રુતિ છે. તે આ દરિ હાલમાં
લોક કલ્યાણ માટે કૃપાથી ભૂમિ ઉપર દિવ્ય નરનાથ ભારીને મકાશે છે
તે આ પ્રત્યક્ષ દ્રવિ યથાવશિષ્ઠતચક્રે સતોના અનુમદથીજ ગળે છે.
આર્થાત્ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના આશ્રિત સાધુજનના અનુમદથી 'આજ સાક્ષાત્
ભગવાન છે' એવા મથાર્ય નિશ્ચયપૂર્વક આશ્રય કરાયો ॥૪૩॥ જે શુભ જનો
આ દરિના ચરણકમળરૂપ નીકાનોજ સમાશ્રય કરે છે, તેજ તત્કાળ અપાર
સસારસાગરને નિષ્ઠે તરે છે જેતો તે નીકાનો અનાદર કરીને આશ્રય કરતા
નથી તેઓ તે અપાર ભવશંકુમાં પડીને તેમાં વર્તતા કામ ક્રોધાગિરિ માત્રે
(મધર બુક વિગેરે) મદ્ય કયા થકા તરત નાશ થઈ જાય છે માટે
તમે પણ મહાશુભની પ્રાપ્તિ માટે સાક્ષાત્ શ્રીદરિનો આશ્રય કરો ॥૪૪॥

શુભતત્રાપિ કહે છે—દે શજન્ ! એરીતે ગુનિએ કહેલા સયાજીરાવ
રાજ રાજ થઈને બે ઘટી લાં સત્કથા શ્રવણથી નિર્ગમન કરીને, તે ગુનિને
પ્રજ્ઞામ કરીને પછી પોતાને રાજાવાને ગયા ॥૪૫॥ દે વૃષ ! તે ગુપ્તાન્દ-
ગુનિ આરીતે પ્રતિદિન બદ્ધજનોને શ્રીદરિનો સમાશ્રય કરાવતાથકા વટ-
પત્તનમાં સાડા ત્રણ માસ ગુણેથી રહ્યા ॥૪૬॥ અનંતર તે ગુનિને ભગવ
દર્શનાર્થે ત્યાંથી જવાની ઈચ્છા થઈ તેજ અવસરમાં દુર્ગપુરથક્ષી શ્રીદ-
રિએ મોકલેલા કોઈ દૂતે ત્યાં આવીને શ્રીદરિના યુત્તાલય પધાર્યાના સમા-
ચાર નિવેદન કર્યા ॥૪૭॥ તે પછી દૂતવચન સાંભળીને તે ગુનિ નાથજી-

અસ્તિ ધૌરેયપુર્યો યદ્વિધાપ્યં મન્દિરં ત્વયા ॥૧૬॥ एवं ह्युमाभ्यां
 भक्ताभ्यामर्च्यमानो हरिर्हसन् । उवाच मानयંस्तौ च भक्तेच्छाप
 रिपूरकः ॥૧૭॥ युवाभ्यां शुद्धबुद्धिभ्यामिदं सम्यग्प्रचारितम् ।
 चिकीर्षितं ममाप्येतद्वर्तते यत्तु सुवर्तौ ! ॥૧૮॥ मन्दिरे कारयि
 प्यामि पुर्योर्यामुभयोरपि । तत्र च स्थापयिष्यामि श्रीरुष्णमह
 मेत्र्य चै ॥૧૯॥ एवमुक्त्वा स तौ भक्तौ ब्रह्मानन्दमुवाच च । सह
 हेमन्तसिंहेन जीर्णदुर्गं प्रजानय ! ॥૨૦॥ मन्दिरं शोभन तत्र कार
 येरादमनं ददम् । रुष्णप्रतिष्ठासमये तत्रायास्याम्यहं मुने ! ॥૨૧॥
 इत्युक्त ओमिति प्राह स मुनि प्राञ्जलिर्हरिम् । ततोऽसायद्भुता

લક્ષ્મણસય આપ પરિપૂર્ણ કરો ॥૧૫-૧૬॥ હે રાજન્ ! એ રીતે બન્ને
 લક્ષ્મણે એક સાથેજ પ્રાર્થના કરેલા લગવાનુ ચોતાનો પ્રસાદ જણાવ
 નારો મદમદ હાસ કરતાયકા લક્ષ્મણપરિપૂર્ણક પ્રકૃતિવાળા હોવાથી
 તે બંનેને બહુ માન આપવાપૂર્વક એમ બોલ્યા કે-સુવર્તૌ ! તમારી
 પુદ્ધિ બહુ શુદ્ધ છે, જેથી આ બહુ સારો વિચાર કર્યો છે-આ અધ્ય
 વસાય અતિ સમચીન છે, કેમકે આ અધ્યવસાય સમસ્ત જનોના શ્રેયના
 મૂળભૂત છે, પ્રકૃતિ ત્રાય સપચ મનુષ્યનેપણ ઉપકોગના ઉપકરણભૂત
 હવેથી બાગ આદિકના નિર્માણમાજ પ્રેરેછે, તેથી આ અધ્યવસાય (નિશ્ચય)
 તમારો સતોએ સમાદરણીય છે, મેં પણ આ કરવા નિશ્ચે ધારેલું છે,
 કેમકે આ તો સકળ જનોના શ્રેયના મૂળભૂત છે તો હું તમારા મનો
 રથને અનુસારે બન્ને પુરીમા પણ મંદિર કરાવીશ ત્યા મંદિર નિધન
 થતા હું પોતે આવીને યથાવિધિ શ્રીકૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાને કરીશ ॥૧૭-૧૮॥ આ
 પ્રકારે બન્ને લક્ષ્મણપ્રતિષ્ઠાને કહીને લગવાને ચોતાની પાસે બેઠેલા પ્રજ્ઞા
 નંદમુનિને કહ્યું કે-હે અનય ! હેમતાસિંહની સાથે તમે શર્ણુદુર્ગપુરે સમકળ
 જવ ॥૨૦॥ હે મુને ! ત્યા જઈને રમણીય પાપાલમય દૃઢ મંદિર કરાવો
 મંદિર તૈયાર થતા હું સાક્ષાત્ આવીને કૃષ્ણપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરીશ
 ॥૨૧॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે લગવાને કહેલા પ્રજ્ઞાનંદ મુનિએ બે હાથ
 જોડીતે ઓમ્-ઓમ્ હું કરાવીશ એમ તેમની આજ્ઞા સ્વીકારી પછી

नन्दमुनिमाहायत. स्थितम् ॥२२॥ मुने ! पुत्रजिता साकं धौरेयं
त्वं पुर व्रज । मन्दिरं तत्र कृष्णस्य कारयेरतिशोभनम् ॥२३॥ पव-
मुक्तो मुनिः सोऽपि तथेत्याह ततश्च ते । सर्वेऽपि तत्र न्यवसन्न-
रसिद्धोत्सवायधि ॥२४॥ तदुत्सवसमाप्तौ तो ह्यर्थाशप्तौ स्वकं
स्वयम् । नगरं जग्मतुर्भूपौ समुनी हर्षनिर्भृतौ ॥२५॥ ब्रह्मानन्दोऽ-
तिचतुरैः शिल्पिभिर्मन्दिरं महत् । कारयामास पौराश्च तदुक्ता
र्थानुपाहरन् ॥२६॥ तथा स चाद्भुतानन्दो धौरेये मन्दिरं शुभम् ।
शिल्पिभिः कारयामास पौराश्चरुस्तटीरितम् ॥२७॥ हरिस्तद्रमना-
दूर्ध्वं ब्रह्मवैवर्तसंज्ञकम् । पुराणं श्रोतुमारेमे पञ्चम्यां सह सोदरः
॥२८॥ समाप्तिं कारयामास तस्यासौ भाद्रनामनि । मासे शुक्लच-

लगवाने पोतानी सन्निधिमा भेडेवा अद्भुतानन्द मुनिने कहु ढे-ढे मुने ।
तमे आ पुण्यशत राजनी साथे धोणेरा पुरमा समडण जधने अति
रमणीय लगवन्महिर करावो ॥२२-२३॥ ढे राजन् ! आ प्रकारे कडेला
अद्भुतानन्दमुनिजे पणु तथास्तु अेम तेमनी आशा भस्तके स्वीकारी
ते पछी ते सर्वे पणु नृसिंहप्रादुर्भाव महोत्सवमुधी त्याज सुजेथी रक्षा
॥२४॥ ते उत्सवनी समाप्ति यता, लगवाने जवानी आशा आपेक्षा ते जने
भूपो प्रहर्षपूर्व अत करणवाणा थर्ध ते मुनिओने साथे लधने पोतपोताने
नगरे गया ॥२५॥ ब्रह्मानन्दमुनिजे अतियतुर रक्तो जेढो आदिक शिटिप
ओपासे लगवाननी आशाने अनुसारे महत् महिर करावानो आरम्भ
क्यों जुनागढवासी डेमतासिंहप्रमुख सत्सगिजनो महिरनिर्माणुमा डिप
योगी तेते पदार्थो मुनिना कलामुण्य लावी आपवा लाग्या ॥२६॥ तेज
प्रकारे अद्भुतानन्दमुनिजे धोविरा नगरमा दयाराम लूपणु विगेरे क्षरीगरो
पासे मुहर महिर करावानो आरम्भ क्यों तेमा अपेक्षित तेते पदार्थने ते
पुरना लक्तो ते ते समये लावी आपवा लाग्या ॥२७॥ लगवाने तो डेमता
सिंह पुण्यशत राज पोताने पुरे परवर्था पछी वैशाख कृष्ण पयमी तिथिजे
आताओ साथे ब्रह्मवैवर्त पुराणना अर्थसहित श्रवणुनो आरम्भ क्यों
॥२८॥ पुराणश्रोता श्रीहरिजे संवत् १८८२ ना लाद्रपद मासनी शुक्ल

દૈશ્વ રામચન્દ્રાદિભિઃ સહ । વૃત્તાલયમુપેયાયાઽઽમલખ્યેકાદ-
શીદિને ॥૪૮॥ તે હરેર્દર્શનં ચક્ષુ રામચન્દ્રાદયસ્તદા । સમાધિદૃષ્ટ-
મેવૈનં દૃષ્ટાણુઃ પરમાં મુદમ્ ॥૪૯॥ તત્રત્યમખિલં વૃત્તં મુક્તાનન્દ-
ઉવાચ તમ્ । તત્ક્રુત્વા સ પ્રસન્નસ્તં પ્રશંસં ચ સાદરમ્ ॥૫૦॥
इत्येतत्તે નિગદિતં ચત્પૃષ્ઠં ભવતાનય । । મુક્તાનન્દઃ કથં જિગ્મે
વટપત્તનવાદિનઃ ॥૫૧॥ इत्थं हरेर्भगवतो भवति प्रतापो देशान्त-
रेऽपि ननु येन समाधिसिद्धिः । सद्यो भवत्यकृतयौगिकसाधनानां
नृणामपि प्रचुरयोगजुषां दुराषा ॥૫૨॥ इति श्रीवत्सत्तिजीवने नारद-
ચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે વાદિપરાજયતત્કૃતહરિસમા-
ધ્યનિરૂપણનામાષ્ટત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૮॥

દાહિ અને રામચંદ્રાદિ હરિજનો સાથે ફાલ્ગુન શુકલ આમલકી એકાદ-
શીને દિવસે વૃત્તાલય આવ્યા ॥૪૮॥ તે સમયે ત્યાં તે રામચંદ્રાદિકે પ્રથમ
સમાધિમાં જેવા આકારવાળા ભગવાન સાક્ષાત્કાર્યા હતા તેવાજ આકાર-
વાળા તે ભગવાન શ્રીહરિનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરીને તેઓ પરમ પ્રમોદને
પામ્યા ॥૪૯॥ પછીથી મુક્તાનન્દમુનિએ વટપત્તનમાં થએલું સમગ્ર વૃત્તાંત
ભગવાનને નિવેદન કર્યું. તેને સાંભળીને પ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિએ આદરથી
તે મુનિની બહુ પ્રશંસા કરી ॥૫૦॥ હે નિષ્પાપ રાજન! ‘મુક્તાનન્દમુનિએ
વટપત્તનના વાદિઓ શી રીતે જીત્યા હતા’ એમ જે તમે પુછ્યું, તેમાં કહે-
વાનું સર્વ મેં સાંભળવા ઈચ્છતા તમને આ રીતે સંક્ષેપમાં કહ્યું ॥૫૧॥ હે
પ્રતાપસિંહ રાજન! આ અનન્વસામાન્ય ભગવાન શ્રીહરિનો પ્રતાપ છે,
જે પ્રતાપે કરીને દેશાંતરમાં રહેલા, યોગસાધનોનો અભ્યાસ નહિ કરેલા
પણ જનોને જેમની અનુકંપાથી તત્કાલેજ સમાધિસિદ્ધિ થાય છે. જે
સમાધિસિદ્ધિ બહુકાળ યોગાભ્યાસ કરનારાઓને પણ દુર્લભ છે ॥૫૨॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે વાદિ-
પરાજયતત્કૃતહરિસમાધ્યનિરૂપણનામાષ્ટત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૮॥

રાજોવાચ—હરેઃ કયામૃતં પીત્વા તૃપ્તિર્નાસ્તિ મુને ! મમ । પાપ-
યાતસ્તદેવ ત્વં કરુણાનિમૃતો હાસિ ॥૧॥ પત્ય દુર્ગપુરં સ્વામી
વૃત્તાલયપુરાત્સયમ્ । કિં કિં ચકાર તન્મે ત્વં વદ શુશ્રૂષવેઽસિ-
લમ્ ॥૨॥ મુન્નત ઉવાચ—શૃણુ ત્વં રાજશાર્દૂલ ! રસજ્ઞોઽસિ વિશુ-

અધ્યાય ૩૯ મો.

પ્રતાપસિંહ રાજા પુછેછે—હે મુન્નત મુને ! હરિના કયામૃતને
પાન કરતાં મને લેશ તૃપ્તિ થતીજ નથી, માટે તેજ અમૃતનું પાન મને
ફરી કરાવો. તમે કંઈણાનિધિ છો—પોતાના પ્રયોજનની અપેક્ષા નહિ રાખીને
પરપીડા ટાળવાનીજ એક પ્રવૃત્તિવાળા છો. (ભગવાનજાથી દગ્ધ દુઃખી
બ્રાહ્મણ એવો હું અમૃત અસાધારણને આકાંક્ષુ છું, ભગવત્કથામૃત થકી
અન્ય કોઈ ઉજ્જવળ નથી, તેમ તે અમૃતને પાન કરાવનાર તમારા
થકી બીજે કોઈ કંઈણાનિધિ નથી. માટે તમેજ પાન કરાવો) ॥૧॥ હે
ભગવન્મુને ! વૃત્તાલયપુર થકી દુર્ગપુર પધારીને સ્વય ભગવાને શું શું
ચરિત્ર કર્યું તે સર્વ મને શુશ્રૂષુને તમે કહો ॥૨॥ એ રીતે રાજાએ પુછેલા
મુન્નતમુનિ કહે છે—હે રાજા ! તમે વિશુદ્ધબુદ્ધિ છો, અનાદિ પાપ-
વાસનાથી કલુષિત ચિત્તવાળા જનો વિષયવિષના આસ્વાદમાંજ અભિમુખ
થઈને હોડે છે, તેઓને ભગવત્કથાની શુશ્રૂષા નજ થાય. ઇન્દ્રિયારામ
તેઓને ઇન્દ્રિયાર્થકથા (વિષયકથા) ના શ્રવણમાં તો સમધિક રૂચિ વર્તે
છે. તમેતો તેવા નથી, માટેજ નિર્ભળ અતઃકરણવાળા હોઈને રસજ્ઞ છો.
આનંદમય ભગવાન થકી બીજું બધુંય રસાભાસજ છે, રસતો આ આનંદ-
મયજ છે, ‘રસો વૈ સઃ’ એવી શ્રુતિ છે, માટે તમે રસજ્ઞ-રસને તત્ત્વથી
જાણો છો. માટે તમે રાજાઓમધ્યે શાર્દૂળ-ઐષ્ઠ છો, બહુધા રાજાઓ ભોગો-
પકરણ અધિક હોવાથી પ્રકૃતિથી ભોગમાં લાલસાવાળા હોય છે, તમે

૧ આ અધ્યાયમાં વૃત્તાલયપુરપ્રતિ ભગવાનનું પુનઃ પધારણ. તથા હેમંત-
સિંહ રાજા તથા પુન્નજીત રાજાનું અભીષેક કરવાથી તેમના મનોરથનું કરેલું
પરિપૂર્ણ તથા ધર્મજનનો મહોત્સવ મહાન્યો છે.

દ્વધીઃ । કથયામ્યન્યદપિ તે ચરિતં ધર્મજન્મનઃ ॥૩॥ મક્તગ્રામેષુ
 નિવસન્ હરિર્વૃત્તાલયાત્ પથિ । રાઘશુક્લપ્રતિપદિ પ્રાપદુર્ગપુર
 પ્રગે ॥૪॥ સ્નાત્વા કૃત્વાદ્વિકં ચક્રે કૂર્મજન્મોત્સવં તતઃ । સાધૂન્વિ-
 પ્રાન્વર્ણિનશ્ચ ભોજયામાસ સાદરમ્ ॥૫॥ તસિન્નેવ દિને જીર્ણદુર્ગા-
 ત્તત્રાયયૌ નૃપઃ । હેમન્તસિંહો ધૌરેયાત્ પુણ્નજિચ નૃપઃ પુરાત્ ॥૬॥
 એકકાલમુપાયાતૌ ગોપુરં તૌ પરસ્પરમ્ । મિલિત્વાનામયં પૃથ્વા
 હરેરન્તિકમીયતુઃ ॥૭॥ સુલાસીનં હરિં તૌ ચ પ્રણમ્ય તદનુહયા ।
 નિપેદતુસ્તત્પુરતો માનયામાસ તૌ સ ચ ॥૮॥ ઘેદમન્યુત્તમભૂપસ્ય

તો લોગવિબુધ હોધને પરમાર્નદમય લગવાનના કથામૃત શ્રવણમાં સમ-
 થિક રૂચિવાળા છે, તે તમને રસરસ શુશ્રૂષુને બીજી પણ ધર્મનંદન લગ-
 વાનનું દિવ્ય ચરિત્ર કહું છું, તેને તમે સાવધ મનથી સાંભળો ॥૩॥

હેવે ૩૩મા અધ્યાયને અંતે 'સ્વયં નુ પારણાં કૃત્વા દ્વાદશ્યાં દ્વારિકે
 શ્વરમ્ । પ્રણમ્યોપાયયૌ સ્વામી પાશ્ચાત્તૈર્દુર્ગપત્તનમ્ ॥ એમ જે કહ્યું તેના
 અનુવાદપૂર્વક વૃત્તાલય થકી નીકળ્યા પછી માર્ગમાં આવતાં લક્ષ્મણમોમાં
 થએલી શ્રીહરિલીલાને સંક્ષેપથી કહેતા થકા શ્રીહરિની દુર્ગપુરપ્રાપ્તિ કહે-
 વાપૂર્વક તેમનું બીજી ચરિત્ર કહે છે-) હે રાજન્ ! લગવાન શ્રીહરિ વૃત્તા-
 લય નગરથકી નીકળીને યથાક્રમે પ્રાપ્ત થએલા લક્ષ્મણમોમાં રહેતા રહેતા
 વૈશાખ શુકલ પ્રતિપદાએ પ્રાતઃકાળે દુર્ગપુરે પહોંચ્યા ॥૪॥ તે પછી સ્નાન
 કરી નિલકર્મ કરી પરવારી, તે દિવસે કરવાનો કૂર્માવતાર મહોત્સવ કરીને,
 લગવાને વર્ણી સાધુ વિપ્રોને આદરથી મિથાનવડે બેઠાડ્યા ॥૫॥ હે રાજન્ !
 તેજ દિવસે શુભદુર્ગ (જુનાગઢ) થકી હેમન્તસિંહ નૃપ અને ધૌરેય (ધોલેશ)
 પુરથી પુનઃજન્મ નૃપ દુર્ગપુર આવ્યા ॥૬॥ તે બન્ને રાજાઓ સમસમયમાં
 ઉત્તમનૃપના દરબારના દ્વારમાં પરસ્પર લેગા થઈ જતાં અન્યોન્ય અનામય
 પુછીને, સાથે મળીનેજ લગવાનની સન્નિધિમાં આવ્યા ॥૭॥ ત્યાં નિલસ-
 નમાં સુખેથી બેઠેલા શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને, તેમણે અહ્યનુરા આપતાં તે
 બન્ને નૃપો તેમની આગળ બેઠા એટલે શ્રીહરિએ તેમને હ્રણપ્રશ્નાદિવડે
 યથાયોગ્ય માન આપ્યું અને ઉતારો કરવાની અનુચ્છા આપી. એટલે શ્રીહ-

સ્વાવાસં ચક્રતુસ્તતઃ । સાદરં માનિતૌ તેન હરીક્ષાત્તમહામુદૌ ॥૧॥
 તતશ્ચન્દનયાત્રાયા ઉત્સવાન્તે ચ તૌ હરિમ્ । પીઠે નિપણ્ણં સ્વાવાસે
 નત્વાગ્રેઽસ્ય નિપેદતુઃ ॥૨॥ વિશ્વાપનાવકાશં તં દૃષ્ટ્વા પ્રાજ્ઞલિરાહ
 તમ્ । હેમન્તસિંહો નૃપતિર્ભગવન્ ! શૃણુ મે વચઃ ॥૩॥ મન્દિરં
 જીર્ણંદુર્ગે ત્વં રાધાકૃષ્ણસ્ય કારય । મમાન્યેષાં ચ ભક્તાનાં પૌરાણાં
 પ્રિયમસ્ત્યદઃ ॥૪॥ અસ્મદેશસ્યાધિપતિર્વર્તતે યવનેશ્વરઃ । નામ્ના
 વહ્નાદરઃ સોઽપિ હેતદેવાનુમોદતે ॥૫॥ એતં મનોરથં સ્વામિન્ન-
 સ્સાકં પ્રતિપૂરય । પૂર્વન્તર્દેશા હ્યથ ત્વયા ભક્તમનોરથાઃ ॥૬॥
 શ્ત્યુક્ત્વા વિરરામાસૌ પુઞ્જજિહ્વપતિસ્તતઃ । પ્રાજ્ઞલિર્ભગવન્તં તં
 તદ્વદેવાવદદ્ધૃપ ! ॥૭॥ મનોરથો મમાપ્યેષ મદીયાનાં ચ સર્વશઃ ।

રિના દર્શનથી પરમાર્નદ પામેલા તે બનેએ ઉત્તમ ભૂપના ભવનમાં તેમણે
 યથાયોગ્ય આદરથી સન્માન કર્યાંથકા ઉતારો કર્યો ॥૮-૯॥ તે પછી
 વૈશાખ શુકલ અક્ષયતૃતીયા તિથિએ કરવાનો ચંદનયાત્રાનો મહોત્સવ
 પરિપૂર્ણ થઈ રહેતાં, પોતાના ઉતારામાં દિવ્ય સિંહાસનવિષે વિરાજમાન
 ભગવાનને પ્રણામ કરીને તે બંને રાજાઓ તે ભગવાનની આજ્ઞાથી
 તેમની આગળ બેઠા ॥૧૦॥ તે સમયે હેમંતસિંહ રાજા નિજનિવાસમાં
 સ્થિતિરૂપ વિશાપનાઅવકાશ પામતાં બે હાથ બેડીને શ્રીહરિપ્રતિ
 એમ બોલ્યા કે-હે ભગવન્ ! મારૂં વચન સાંભળો. હર્ણદુર્ગ નગ-
 રમાં તમે રાધાકૃષ્ણનું મંદિર કરાવાને યોગ્ય છે. તે આ મને અને
 પુરવાસી ભક્તજનોને પરમ પ્રિય છે. વળી આ કાર્યને હર્ણદુર્ગપુરના
 અધીશ, બહાદર નામના યવનેશ્વર પણ અનુમોદન આપે છે. તમે ભક્ત-
 વત્સળ છો તો હે સ્વામિન્ ! તે આ અમારા મનોરથને તમે પૂરિપૂર્ણ
 કરો, કેમકે હમણાં તમે આવા મનોરથો ભક્તકલ્યાણમાટે પરિપૂરણ
 કરો છો ॥૧૧-૧૪॥ હે નૃપ ! આ પ્રકારે કહીને હેમંતસિંહ વિરામ પામતાં,
 પુંજીત રાજા બે કર બેડીને તેમના પ્રતિ એમ બોલ્યા કે-હે ભગવન્ !
 ધોલેરા પુરમાં આપે અમારા શ્રેયસારૂ ભગવન્-મંદિર કરાવવું, કેમકે આ
 મનોરથ મારો અને ત્યાંના તમામ ભક્તોનો બહુ કાળથી અનુવર્તે છે. તેને

અસ્તિ ધૌરેયપુર્યાં ચદ્વિધાપ્યં મન્દિર ત્વયા ॥૧૬॥ एवं ह्युभाभ्या
 भक्ताभ्यामर्थ्यमानो हरिर्हसन् । उवाच मानयંस्तौ च भक्तेच्छाप
 रिपૂરક ॥૧૭॥ युवाभ्यां शुद्धबुद्धिभ्यामिदं सम्यग्बिचारितम् ।
 चिकीर्षितं ममाप्येतद्वर्तते यत्तु सुवर्तौ ॥૧૮॥ मन्दिरे कारयि
 प्यामि पुर्योर्बामुभयोरपि । तत्र च स्थापयिष्यामि श्रीकृष्णमह
 मેત્ય ઘૈ ॥૧૯॥ एवमुक्त्वा स तौ भक्तौ ब्रह्मानन्दमुवाच च । सह
 हेमन्तसिंहेन जीर्णदुर्गं ब्रजानघ ! ॥૨૦॥ मन्दिरं शोभनं तत्र कार
 येरादमन દદમ્ । कृष्णप्रतिष्ठासमये तत्रायास्याम्यहं मुने ! ॥૨૧॥
 હત્યુક્ત ઓમિતિ પ્રાહ સ મુનિ પ્રાજ્ઞલિર્હરિમ્ । ततोऽस्त्रायद्गता

લક્ષ્મણસહ આપ પરિપૂર્ણ કરો ॥૧૫-૧૬॥ હે રાજન ! એ રીતે બન્ને
 લક્ષ્મણે એક સાથેજ પ્રાર્થના કરેલા લગવાનું પોતાનો પ્રસાદ જણાવ
 નારો મદમદ હાસ કરતાયકા લક્ષ્મણપરિપૂર્ણક પ્રકૃતિવાળા હોવાથી
 તે બંનેને બહુ માન આપવાપૂર્વક એમ બોલ્યા કે-સુમતી ! તમારી
 શુદ્ધિ બહુ શુદ્ધ છે, જેથી આ બહુ સારો વિચાર કર્યો છે-આ અધ્ય
 વસાય અતિ સમયીન છે કેમકે આ અધ્યવસાય સમસ્ત જનોના શ્રેયના
 મૂળભૂત છે, પ્રકૃતિ પ્રાય સપત્ત મનુષ્યનેપણ ઉપલોગના ઉપકરણભૂત
 હવેલી બાળ આદિકના નિર્માણમાજ પ્રેરેછે, તેથી આ અધ્યવસાય (નિશ્ચય)
 તમારો સતોએ સમાદરણીય છે, મેં પણ આ કરવા નિશ્ચે ધારેલું છે,
 કેમકે આ તો સકળ જનોના શ્રેયના મૂળભૂત છે તો હું તમારા મનો
 રથને અનુસારે બન્ને પુરીમા પણ મદિર કરાવીશ ત્યાં મદિર નિષ્પન્ન
 થતા હું પોતે આવીને યથાવિધિ શ્રીકૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાને કરીશ ॥૧૭-૧૮॥ આ
 પ્રકારે બન્ને લક્ષ્મણપતિને કહીને લગવાને પોતાની પાસે એકલા અક્ષા
 નં-મુનિને કહ્યું કે-હે અનઘ ! હેમન્તસિંહની સાથે તમે ચર્ણુદુર્ગપુરે સમઙ્ગ
 બલ ॥૨૦॥ હે મુને ! ત્યાં જઈને રમણીય પાપાણમય દદ મદિર કરાવો
 મદિર તૈયાર થતા હું સાક્ષાત્ આવીને કૃષ્ણપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરીશ
 ॥૨૧॥ હે રાજન ! આ પ્રકારે લગવાને કહેલા અક્ષાનંદ મુનિએ બે હાથ
 બેડીને ઓમ-એમ હું કરાવીશ એમ તેમની આજ્ઞા સ્વીકારી પછી

नन्दमुनिमाहाप्रतः स्थितम् ॥२२॥ मुने ! पुञ्जजिता साकं धौरेयं
त्वं पुरं व्रज । मन्दिरं तत्र कृष्णस्य कारयेरतिशोभनम् ॥२३॥ एव
मुक्तौ मुनिः सोऽपि तथेत्याह ततश्च ते । सर्वेऽपि तत्र न्यवसन्न-
रसिंहोत्सवावधि ॥२४॥ तदुत्सवसमाप्तौ तौ हर्याज्ञतौ स्वकं
स्वकम् । नगरं जग्मतुर्भूपा समुनी हर्षनिर्भृतौ ॥२५॥ ब्रह्मानन्दोऽ-
तिचतुरैः शिल्पिभिर्मन्दिरं महत् । कारयामास पौराश्च तदुक्ता-
र्थानुपाहरन् ॥२६॥ तथा स चाद्भुतानन्दो धौरेये मन्दिरं शुभम् ।
शिल्पिभिः कारयामास पौराश्चरुस्तदीरितम् ॥२७॥ हरिस्तद्रमना-
दूर्ध्वं ब्रह्मयैवर्तसंज्ञकम् । पुराणं श्रोतुमारेभे पञ्चम्यां सह सोदरः
॥२८॥ समाप्तिं कारयामास तस्यासौ भाद्रनामनि । मासे शुक्लच-

લગવાને પોતાની સંધિધિમાં બેઠેલા અદ્ભુતાનંદ મુનિને કહ્યું કે-હે મુને ! તમે આ પુંજીયત રાજની સાથે ધોળેરા પુરમાં સમકળ જાળને અતિ રમણીય લગવન્મદિર કરાવો ॥૨૨-૨૩॥ હે રાજન ! આ પ્રકારે કહેલા અદ્ભુતાનંદમુનિએ પણ તથાસ્તુ એમ તેમની આજ્ઞા મસ્તકે સ્વીકારી. તે પછી તે સર્વે પણ ત્રિસિંહપ્રાદુર્ભાવ મહોત્સવમુધી ત્યાંજ સુખેથી રહ્યા ॥૨૪॥ તે ઉત્સવની સમાપ્તિ થતાં, લગવાને જવાની આજ્ઞા આપેલા તે બન્ને ભૂપો પ્રદર્શ્યપૂર્ણ અંતઃકરણવાળા થઈ તે મુનિઓને સાથે લઈને પોતપોતાને નગરે ગયા ॥૨૫॥ બ્રહ્માનંદમુનિએ અતિચતુર રહો જોઈ આદિક શિલ્પિઓપાસે લગવાનની આજ્ઞાને અનુસારે મહત્ત્વ મદિર કરાવાનો આરંભ કર્યો. જુનાગઢવાસી હેમતસિંહપ્રમુખ સત્સંગિજનો મદિરનિર્માણમાં ઉપયોગી તેતે પદાર્થો મુનિના કલામુજબ લાવી આપવા લાગ્યા ॥૨૬॥ તેજ પ્રકારે અદ્ભુતાનંદમુનિએ ધોળેરા નગરમાં દયારામ ભૂપણ વિગેરે કારીગરો પાસે સુદર મદિર કરાવાનો આરંભ કર્યો. તેમાં અપેક્ષિત તેતે પદાર્થને તે પુરના લજોઃ તેતે સમયે લાવી આપવા લાગ્યા ॥૨૭॥ લગવાને તો હેમત-સિંહ પુંજીયત રાજ પોતાને પુરે પરવર્યા પછી વૈશાખ કૃષ્ણ પચમી તિથિએ ભ્રાતાઓ સાથે બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણના અર્થસહિત શ્રવણનો આરંભ કર્યો ॥૨૮॥ પુરાણશ્રોતા શ્રીહરિએ સવત ૧૮૮૨ ના ભાદ્રપદ માસની શુકલ

તુર્યાં સ વિનાયકજનુસ્થિતૌ ॥૨૯॥ તસ્યાં તિથૌ મૃન્મયરમ્યમૂર્તિ
 ગણેશમાનર્ચ મહોત્સવેન । પ્રાજ્યાજ્યમિથ્યાન્ ગુહલહુકાશ્ચ તત્પ્રી
 તયેऽભોજયદ્ગ્રજાતાન્ ॥૩૦॥ સ્કન્ધ તત પશ્ચમમેવ નિત્ય પ્રીત્યેવ
 શુશ્રાવ સમાપયત્તત્ । વામસ્ય તિથ્યા ઘનપૂર્વિકાયાં સન્તોપયા
 માસ ચ વાચક સ ॥૩૧॥ તતોऽપરેદ્યુર્મહોત્સવેન હરિર્હનૂમન્ત
 મપૂજયથ । શાસ્ત્રોક્તરીત્યાથ સ તસ્ય તુષ્ટ્યે સમર્ચયામાસ ચ નૈષ્ઠિ
 ધાન્સ્યાન્ ॥૩૨॥ વૃત્ત્વા ચ દીપોત્સવમનકૃદ જન્મોત્સવ કર્તુમથ
 સ્વપિત્રો । વૃત્તાલ્ય ઘર્ગપુરાદુપાગાત્ સ કાર્તિકસ્યાઘચતુથિકા
 યામ્ ॥૩૩॥ રામપ્રતાપપ્રમુખાસ્તદાર્નીં તદ્વન્ધુવર્ગાં અપિ સશ્ચિય
 સ્તમ્ । પૌરા સયોપા દ્રુતમન્વયુ સ્વં સહોત્તમશ્ચાપિ વસુન્ધરેશ
 ॥૩૪॥ સમર્ચ્યમાન પથિ ભક્તવૃન્દૈર્વાદાધિરૂઢ સ ચ વાજિવારૈ ।

અતુર્થી ગણપતિપ્રાદુર્ભાવ તિથિએ તે પુરાણશ્રવણની સમાપ્તિ કરાવી
 ॥૨૯॥ તેજ વિનાયકપ્રાદુર્ભાવ તિથિએ મૂર્તિકામથી રમણીય ગણેશમૂર્તિ
 સસ્થાપીને તે ગણેશની યથાવિધિ મહોત્સવથી પૂજા કરી પૂજાને અતે
 તેમની પ્રસન્નતા માટે બ્રાહ્મણોને પુષ્કળ વૃતભિશ્ચિત ગોળના મોદકો
 જમાડ્યા ॥૩૦॥ અનંતર શ્રીમદ્ભાગવતના પચમસ્કન્ધને પ્રતિદિન પૌરાણિક
 મુખથી પ્રીતિપૂર્વક સાંભળતા ભગવાને ધનનયોઽશીએ તેની સમાપ્તિ કરી
 અને પૌરાણિક પ્રયાગજીતને વસ્ત્ર નિભૂપણ વિગેરેના દાનથી સતુષ્ટ કર્યા
 ॥૩૧॥ તે થકી બીજે દિવસે કાળીચૌદશે શ્રીહરિએ યથાવિધિ મહોત્સવથી
 સગવસમયે હનુમાનજીની પૂજા કરીને પૂજાને અતે તેમની પ્રસન્નતા માટે
 પોતાના એકાતિક ભક્ત મુકુદાનંદાદિ નૈષ્ઠિક વર્ણાન્દ્રોની યથાયોગ્ય પૂજા
 કરી ॥૩૨॥ તે પછી દીપોત્સવ અન્નકૂટોત્સવ ત્યા કરીને માતા પિતા ભક્તિ
 ધર્મનો જન્મોત્સવ વૃત્તાલ્યપુરમાં કરવા દુર્ગપુર થઈ કાર્તિક શુક્ર અતુર્થી
 તિથિએ ચાની નીકળ્યા ॥૩૩॥ તે સમયે સપત્નીક રામપ્રતાપપ્રમુખ
 શ્રીહરિના બન્ધુજનો સમ ધુપરિજન ઉત્તમ રાજા અને સપત્નીક દુર્ગપુર
 વાસી હરિજનો સત્વર શ્રીહરિની પાછળ પરવયા ॥૩૪॥ અપરિમિત અશ્વ
 વારોથી બીંટાએલા માર્ગમાં તે તે ગામના સત્સંગિસમાજે સમર્ચન કરેલા,

સહસ્રશોઽનુદ્રુત આપ ગોપાદ્યમ્યાં પુરં તત્ત્વ મધ્યામુદ્ધૃતં ॥૩૫॥
પૌરૈરથો યાત્રિકમક્તસદ્દૈરમ્યાગતો મદ્ગલવાદ્યઘોષૈઃ । પ્રવિદ્ય
તત્પ્રેમભરેણ લક્ષ્મીનારાયણસ્યાશુ ચકાર વીક્ષામ્ ॥૩૬॥ સ્વાવાસ
ઉત્તીર્ય પૃથગ્ગૃહેષુ નિવેશયિત્વા ચ યથોચિતં સ્થાન્ । સમ્મારમા-
દ્ધારયદુત્સવાર્થં પુરાન્તરેભ્યોઽપિ નિયોજ્ય દૂતાન્ ॥૩૭॥ અદ્વિ
દ્વિતીયેઽથ કૃતાદિતિથ્યાં ગવાદિદાનાનિ દદૌ દ્વિજેભ્યઃ । વિપ્રાન્
પરેઽહ્યાવ્દિક આત્મમાતુઃ સહસ્રશોઽમોજયદિષ્ઠમોજ્યમ્ ॥૩૮॥
एकादशीदिन उदारमनाः स धर्मजन्मोत्सवं नृपतिराडिव वाद्य-
घोषैः । साकं महार्चनविधानत एव चक्रे विप्रान् पुपूज च सव-
नुकदक्षिणामिः ॥३९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे

દિવ્ય અશ્વ ઉપર વિરાજેલા ભગવાન્ કાર્તિક માસના શુકલપક્ષની ગોપાદ્યમી
તિથિએ દિવસના ચોથા મુહૂર્તમાં વૃત્તાલયપુરને પામ્યા ॥૩૫॥ પોતાને
પુરે પધારેલા ભગવાનને બાજીને પુરવાસી સમસ્ત ભક્તો અને યાત્રાપ્રસંગને
લીધે ત્યા પ્રથમથી આવેલા ભક્તસંઘો મગળ વાદિત્રવોપની સાથે સન્મુખ
આવ્યા તેમની સાથે પુરમાં પ્રવેશ કરીને ભગવાને પ્રથમ પ્રેમભરપૂર્વક
શ્રીલક્ષ્મીનારાયણદેવના સત્વર દર્શન કર્યા ॥૩૬॥ પછી શ્રીહિરિએ મદિર-
યથી નૈઋત કોણમાં રહેલા હરિમંડપ નામના નૈરતરીય નિવાસ સ્થાનમાં
પોતે ઉતારો કરીને, પોતાના તે તે અનુયાયિજનોને તેમને તેમને ઉચિત
પૃથકપૃથક ઘરોમાં ઉતારો કરાવીને, ઉત્સવોપયોગી સામગ્રી દૂતો મોકલીને
પુરાતર થકી પશુ મગાવી તૈયાર કરી ॥૩૭॥ તે પછી શ્રીહિરિએ બીજે
દિવસે આવેલી સત્યયુગની આઘતિથિ કાર્તિક શુકલ નવમીએ દ્વિજોને
ગવાદિ દાનો દીધા તેથકી પરદિન દશમી તિથિએ પોતાની માતા
ભક્તિના સાંવત્સરિક આદ્યમાં બહુ બ્રાહ્મણોને ઘણ મિથાનવડે જમાવ્યા
॥૩૮॥ હે રાજન્ ! અનંતર મહોદાર શ્રીહિરિએ એકદશીદિવસે (સંવત્
૧૮૮૨ ના કાર્તિક શુકલ) પિતા ધર્મદેવનો જન્મોત્સવ મહારાત્નની ચેડે
વિવિધવાદ્યોપપૂર્વક મહાપૂજાવિધાનથી કર્યો અને ઉત્તમ વસ્ત્ર વિભૂષણ-
દક્ષિણાવડે વિપ્રોની પૂજા કરી ॥૩૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ..ચતુર્થ-

ચતુર્થપ્રકરણે પુનર્વૃત્તાલયામનમનપ્રીધર્મદેવત્ત્વમોત્સવનિરૂપણનામૈરોનચત્વારિં
શ્લોઽધ્યાય ॥૩૯॥

સુમત ઉવાચ—લક્ષ્મીનારાયણસ્યાથ મન્દિરપ્રાક્રણે સમા । અપ
રાક્ષે મહત્યાસીત્સુધર્મૈવ સુરાલયે ॥૧॥ તત્ર મક્તજના સર્વે યોષિ
તથ્થ યથોચિતમ્ । આગલ્યોપાવિશન્ રાજન્મગવાશ્ચ મહાસને ॥૨॥
રામપ્રતાપ સસુત ઇચ્છારામશ્ચ સાત્મજ । તત્રાગલ્યાગ્રતસ્તસ્ય
નિપેદતુરભાવપિ ॥૩॥ મુકુન્દાનન્દનામાયો જયાનન્દશ્ચ વર્ણિરાટ્ ।

પ્રકરણે પુનર્વૃત્તાલયામનમનપ્રીધર્મદેવત્ત્વમોત્સવનિરૂપણનામૈરોનચત્વારિં
શ્લોઽધ્યાયઃ ॥૩૯॥

અધ્યાય ૪૦ મો.

સુમતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! શ્રીધર્મદેવની મહાપૂજા પરિપૂર્ણ
થયા પછી તેજ દિવસે અપરાહ્નસમયે લક્ષ્મીનારાયણના આગણામા સુરાલય
(સ્વર્ગ)મા થતી સુધર્મા નામની સુરસલા જેવી મોટી સલા થઈ આ
દૃષ્ટાત તો દેવ તેનુ પ્રશસ્તપણ જણાવા પુરતુ હોધને હોકોની શુદ્ધિમા
હિતારવા માટે છે, વસ્તુતાએ તો તેનાથી પણ આમા આવિક્ય છે સ્વર્ગ
તો સુરોનો આલય છે અને આતો સુરોના અધિનાયનો આલય (નિવા
સસ્થાન) છે, તે સલા તો કેવળ નામથી સુધર્મા છે, આતો સલા ધર્મ
રક્ષણાઈ ધૃતાવતાર ભગવાને સાક્ષાત્ અધિષ્ઠિત છે, માટેજ આ સલાની
સકળધર્મપ્રવૃત્તિનુ મૂળ હોવાથી અને પારમૈકાતિક ધર્મનુ પ્રાધાન્ય હોવાથી
સુધર્મતા સુખ્ય (સાર્થક) છે ॥૧॥ હે રાજન્ ! તે સલાના નરનારી
ભક્તજનો સર્વે આવીને યથાયોગ્ય પોતપોતાને સ્થાને બેઠા ભગવાનતો તે
સલાને સમલકૃત કરતા ચકા તેના મધ્યમાં રહેલા દિવ્ય સિંહાસનમા
વિરાજમાન થયા ॥૨॥ (સંક્ષેપમા કહેલા અર્થને વિસ્તારથી કહેછે—)
ભગવાનના વ્રાતા રામપ્રતાપ તથા ઇચ્છારામ પોતપોતાના પુત્રો સાથે
આવીને તે સલામા ભગવાનની આગળ બેઠા મુકુન્દાનન્દ જયાનન્દ વાસુદેવા

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને કરેલુ આચાર્યસ્થાપન તેમને આપેના હિતોપ
દેશાદિ અને ભક્તિદેવીને પ્રાદુર્ભાવમદો સવ કહો છે

बुत्ताल्यमा मंदिरया उक्त समामा श्रीहरि शयोभ्यामसाद-रुचवीसजिने दनापुत्र परी पट्टासिधेर फरेछे

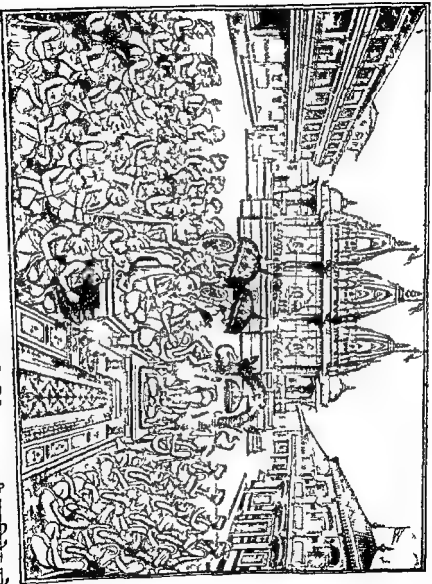
ચતુર્થપ્રકરણે પુનર્વૃત્તાલ્યાગમનશ્રીધર્મદેવત્ત્વમોત્સવનિરૂપણનામૈકોનચત્વારિ
શોડશ્યાય ॥૩૯॥

મુમત્ત ઉવાચ—લક્ષ્મીનારાયણસ્યાથ મન્દિરપ્રાક્રણે સભા । અપ
રાદ્ધે મહત્યાસીત્સુધર્મેવ સુરાલયે ॥૧॥ તત્ર ભક્તજના સર્વે યોપિ
તશ્ચ યથોચિતમ્ । આગત્યોપાવિશન્ રાજન્મગવાંશ્ચ મહાસને ॥૨॥
રામપ્રતાપ સસુત ઇચ્છારામશ્ચ સાત્મજ । તત્રાગત્યાપ્રતસ્તસ્ય
નિપેદતુરભાવપિ ॥૩॥ મુકુન્દાનન્દનામાયો જયાનન્દશ્ચ વર્ણિરાટ્ ।
પ્રકરણે પુનર્વૃત્તાલ્યાગમન-શ્રીધર્મદેવજન્મોત્સવનિરૂપણનામૈકોન-
ચત્વારિશોડશ્યાયઃ ॥૩૯॥

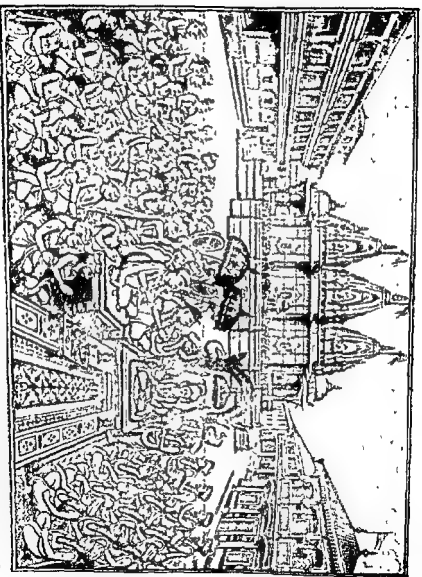
૧ અધ્યાય ૪૦ મો.

મુમત્તઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! શ્રીધર્મદેવની મહાપૂજા પરિપૂર્ણ
થયા પછી તેજ દિવસે અપરાહસમયે લક્ષ્મીનારાયણના આગણામા સુરાલય
(સ્વર્ગ) મા થતી મુધર્મા નામની સુરસભા જેવી મોટી સભા થઈ આ
દૃષ્ટાંત તો ફક્ત તેનું પ્રશસ્તપણ જણાવા પુરતું હોઈને લોકોની બુદ્ધિમા
ઉતારવા માટે છે, વસ્તુતાએ તો તેનાથી પણ આમા અધિક્ય છે, સ્વર્ગ
તો સુરોનો આલય છે અને આતો સુરોના અધિનાથનો આલય (નિવા
સસ્થાન) છે, તે સભા તો કેવળ ન મથી મુધર્મા છે, આતો સભા ધર્મ
રક્ષણાઈ ધૃતાવતાર ભગવાને સાક્ષાત્ અધિષ્ઠિત છે, માટેજ આ સભાની
સકળધર્મપ્રવૃત્તિનું મૂળ હોવાથી અને પારમૈકાતિક ધર્મનું પ્રાધાન્ય હોવાથી
મુધર્મતા સુખ્ય (સાર્થક) છે ॥૧॥ હે રાજન્ ! તે સભામા નરનારી
ભક્તજનો સર્વે આવીને યથાયોગ્ય પોતપોતાને સ્થાને બેઠા ભગવાનતો તે
સભાને સમલકૃત કરતા થકા તેના મધ્યમાં રહેવા દિવ્ય સિંહાસનમાં
વિરાજમાન થયા ॥૨॥ (સક્ષેપમા કહેલા અર્થને વિસ્તારથી કહેછે—)
ભગવાનના જ્ઞાતા રામપ્રતાપ તથા ઇચ્છારામ પોતપોતાના પુત્રો સાથે
આવીને તે સભામા ભગવાનની આગળ બેઠા મુકુન્દાનંદ જયાનંદ વામુદેવા

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને કરેલું આચાર્યસ્થાપન, તેમને આપેલો દિનોપ
દેશાદિ અને ભક્તિદેવીનો પ્રાકૃર્ણવમહોત્સવ કહ્યો છે

वृत्तालपमा मंदिरपाठल समामा श्रीहरि अयोध्याप्रसाद-सुवीरगिने दत्तपुत्र कटी पट्टाभिषेक करेछे

छत्तालयां मंदिरपालक समामां श्रीहरि अयोध्याप्रसाद-धुवीराजिने दक्षुन करी पट्टाभिषेक करेछे.

વાસુદેવાનન્દમુર્યાઃ સર્વેઽન્યે બ્રહ્મચારિણઃ ॥૪॥ મુક્તાનન્દસ્તથા
 બ્રહ્માનન્દઃ સાયુષુ સત્તમઃ । ગોપાલાનન્દનામા ચ નિત્યાનન્દાદ-
 યોઽસ્થિલા ॥૫॥ નિપેદુઃ સાધવસ્તત્ર બ્રાહ્મણાશ્ચ નરાધિપ । શિવ-
 રામો મયારામો દીનાનાથાદયો વિદ ॥૬॥ વાસ્તુસૂરોત્તમા પુજ-
 જિચ્છ કાકુભયો નૃપા ॥ સોમો હેમન્તસિંહાદ્યા નિપેદુસ્તત્ર સંસદિ
 ॥૭॥ શૃગુજિદ્રતજિદ્ધીરોઽલ્યાદ્યાઃ ક્ષત્રસત્તમા ॥ ગોવિન્દો રણ
 છોડશ્ચ નાયજિત્ત્રમુર્યા વિશઃ ॥૮॥ જયા રમા ચ લલિતા પુજિકા
 ચામરી તથા । ગદ્ધા રેવા દ્વિતીયા સા મોઘામુખ્યાશ્ચ યોપિતઃ
 ॥૯॥ ઉપવિષ્ટેષુ સર્વેષુ તત્ર સ્વભ્રાતરૌ હરિઃ । ઉવાચ સ્વાં ધર્મ-
 ધુરાં ધાતુકામો નૃપાન્ચયે ॥૧૦॥ શૃણુતં ભ્રાતરૌ ! ઘાત્ત્વં મમ લોક
 હિતાવહામ્ । અર્થં સુનિશ્ચિતં ચિત્તે સત્યમેવ વદામ્યહમ્ ॥૧૧॥

નંદપ્રમુખ સર્વે વર્ણુન્દ્રો તથા મુક્તાનંદ શ્રદ્ધાનંદ ગોપાળાનંદ નિત્યાનંદ
 પ્રમુખ સર્વે મુનીન્દ્રો તથા શિવરામ મયારામ દીનાનાથ વિગેરે વિદ્વાન્ વિપ્રો
 તથા વાસ્તુ સૂર ઉત્તમ પુજ્યત્ કાકુભય (રોજકાના) સોમ હેમન્તસિંહ
 આદિક ક્ષત્રિયોત્તમ રાજાઓ તથા ભૃગુશ્ચ રતનશ્ચ વીરો અલયો આદિક
 ક્ષત્રિયોત્તમો તથા ગોવિંદભાઈ (સુરતના) રણુછોડભાઈ (વડતાલના)
 નાથશ્ચ (વડોદરાના) વિગેરે વૈશ્યો યથાયોગ્ય યથાસ્થાન તે સભામા બેઠા
 ॥૩-૮॥ જયા રમા લલિતા પુજિકા અમરી ગદ્ધા રેવા બીજીરેવા મોઘા
 અમલા રતિ અમૃતા આદિક અમળાઓ ત્યા યથામર્યાદા બેઠી ॥૬॥

સભામા સર્વકોઈ જનો યથાયોગ્ય બેસી ગયા પછી ભગવાન્ શ્રીહરિ
 પોતેધારણ કરી રાખેલી ધર્મરક્ષણરૂપ ધર્મધુરા (આચાર્યકૃત્ય) ધર્મવશમા
 ધારણ કરવાની ઇચ્છાથી પોતાના બ્રાતા રામપ્રતાપ ઇચ્છારામ પ્રતિ બોલ્યા
 કે- ॥૧૦॥ હે બ્રાતરૌ ! મારી આ વાણીને તમો સાલજો હું સ્વાર્થસાડ આ
 કહેતો નથી કિંતુ લોકહિત-લવદવાનળથી દગ્ધ થએલા લોકોને હિત-અન
 વધિક વિલક્ષણ અમૃતથી ઉપશાંતિ કરવા ઇચ્છતો હું આ કહું છું મેં
 બહુ વખતથી ચિત્તમા વિચારીને જે અર્થ સારીરીતે નિશ્ચય કર્યો છે તે આ
 કહું છું પ્રરોચના માટે આ કહેતો નથી કિંતુ સત્યજ કહું છું ॥૧૧॥

યોડયં જનગુરુત્વેડગ્રાધિકારો વર્તતે મમ । ન્યસ્તોડસ્તિ સ્વ વલા-
દેવ શ્રીસ્વામિચરણૈર્મયિ ॥૧૨॥ ગુર્વાણ પાલનીયેતિ વુદ્ધ્યોદા ધર્મ-
ધૂર્મયા । પતાવત્કાલપર્યન્તં ભક્તિધર્મો પુપુક્ષતા ॥૧૩॥ સામ્પ્રતં પञ्ચ-
મસ્કન્ધમૂયોભૂયઃશ્રુતેરહમ્ । નિવૃત્તૌ સ્થાતુમુત્કોડસિ યથા પ્રાગ્મ-
રતો જડઃ ॥૧૪॥ ત્યક્ત્વવૃત્તિકાર્યોડહં દશમસ્કન્ધમન્વહમ્ । પઠન્
શૃણ્વન્કરિષ્યામિ ભક્તિં કૃષ્ણસ્ય નેતરત્ ॥૧૫॥ તસ્માદ્ધર્માન્વવાયે
તાં નિદધ્યામધુનેતિ મે । દૃઢાસ્ત્યતોડહં યાં યાચે પુત્રૌ દ્વાવી-
પ્સિતૌ મમ ॥૧૬॥ મુમત્ત ઉવાચ—ઇત્યાકર્ણ્ય હરેર્વાચં જગાદાદૌ તદ-

જન-જનિમાન દેહિઓનું જનન મરણાદિરૂપ દુઃખચક્રને દૂર કરવામાં
એક ઉપયોગી બે આ ગુરૂપદ છે તેમાં હું અધિકૃત થયો છું. તે આ અધિ-
કાર મને અતિપ્રિય ન હતો તથાપિ શ્રીરામાનંદસ્વામિચરણોએ મારેવિષે
ખળાતકારથીજ આરોપણ કરેલો છે. તે આ ધર્મભક્તિના સંરક્ષણરૂપ છે
પણ આત્માજ એક આરામ બેને છે અને એકાંત સ્થળજ જેમને
પ્રિય છે એવા મુનિવૃત્તિવાળા મારા જેવાને તો ભારભૂતજ છે. તથાપિ
ગુરૂની આજ્ઞા અવશ્ય અનુપાળવી બોધએ એવી શુદ્ધિથી આટલા કળ-
પર્યંત તે ધર્મભાર મસ્તકે વહન કર્યો છે ॥૧૨-૧૩॥ બે મારી સ્વાભાવિકી
રૂપિ નિવૃત્તિમાર્ગમાં વર્તતી હતી તે હાલમાં પ્રતિદિન શ્રીમદ્ભાગવતના
પંચમસ્કંધના વારેવારે શ્રવણથી વિશેષપણે સમુદીપન થતાં મને નિવૃત્તિ-
માર્ગમાં રહેવાની તીવ્ર ત્વરા કરાવે છે, માટે હું હવે જડહરતની પેઠે
નિવૃત્તિમાર્ગમાં રહેવા સમુત્સાહી છું ॥૧૪॥ હું આ પ્રવૃત્તિમય કાર્યભારને
ત્યાગ કરીને (વિજન સ્થાનમાં વસીને) પ્રતિદિન શ્રીમદ્ભાગવતના દશમ
સ્કંધના પઠનશ્રવણથી કૃષ્ણમાં મન અખંડિત બેડી દબને તેમના ભક્તિ-
રસામૃતના પાનમાં પરમ પ્રીતિવાળો થઈ રહું, એવોજ મારે દૃઢ અધ્યવ-
સાય હાલમાં સમુદ્ધ્યો છે ॥૧૫॥ માટે હાલમાં આ ધર્મધુર ધર્માન્વયમાં
ધારણ કરી એવી મને તીવ્ર વાંછ થઈ છે. માટે તેવી ધર્મધુર વહન કરવામાં
સમર્થ અબીપ્સિત બે પુત્રો તમારી પાસે માંગું છું ॥૧૬॥

મુમત્તઃકપિ કહે છે—હે, રાજન! આવી ભગવાનની વાંછી મુલ્હીને

ग्रजः । प्रयः सन्ति हि पुत्रा मे तत्रेष्टो यः स गृह्यताम् ॥१७॥ ततः
कनीयास्तं ग्राह्यं तनयाः सन्ति पञ्च मे । तत्र यस्य जिघृक्षा ते
भवेत्सोऽद्यैव गृह्यताम् ॥१८॥ तयोरिति वचः श्रुत्वा प्रसन्नो हरि-
राह तौ । देहयोध्याप्रसादाख्यं सुतमेतं त्वमग्रज ! ॥१९॥ त्वमि-
च्छाराम ! मे देहि रघुवीरामिधं सुतम् । इत्युक्ते तेन तौ दातुं
सद्य एवोत्थितौ सुतौ ॥२०॥ ततो हरिवैदिकविप्रवर्यैः शास्त्रोदितं
दत्तविधिं विधाय । चादित्रगीतध्वनिमङ्गलाढ्यं जग्राह तौ सर्वज-
नानुरागौ ॥२१॥ आस्थाप्य तावात्मन एव पीठे वस्त्रैरनर्घ्यैः सुवि-
भूषणैश्च । सम्मान्य सर्वैर्निजभक्तपुम्भिस्तयोर्मुदार्चीकरदर्शनं सः
॥२२॥ अथ तावाह भगवान् पुत्रौ ! मे शृणुतं वचः । अस्माकमि-

પ્રથમ તેમના મોટાભાઈ રામપ્રતાપજી 'મારે પુત્રો ત્રણ છે તેમાંથી એક
ને તમને પ્રિય હોય તેને ચઢણુ કરો' એમ જોડ્યા. તે પછી નાનાભાઈ
ધર્મિયારામજી 'મારે પુત્રો પાંચ છે તેમાંથી ને સમુચિત હોય તે એક હમ-
ણાંજ ચઢણુ કરો' એમ જોડ્યા ॥૧૭-૧૮॥ હે રાજા! આતું બ્રાતાઓનું
વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિએ તેમને કહ્યું કે-હે જ્યેષ્ઠબન્ધુ
રામપ્રતાપ ! ને આ અયોધ્યાપ્રસાદ નામનો તમારો પુત્ર છે (તે
ધર્મધુર વહન કરવાને લાયક છે) તેને તમે આપો. હે ધર્મિયારામ ! રઘુવીર
નામનો આ તમારો પુત્ર મને આપો. હે રાજા! આ પ્રકારે શ્રીહરિ ભગ-
વાને કહેલા તે બન્ને બ્રાતાઓ પોતપોતાનો પુત્ર શ્રીહરિને સમર્પવા તત્ક્ષણજ
ઉભા થયા ॥૧૯-૨૦॥ ત્યાર પછી ભગવાને વાદિત્રગીતાદિ મગળધ્વનિ-
પૂર્વક શાસ્ત્રોક્ત દત્તવિધિ હરિશર્માવિગેરે વૈદિક વિપ્રવર્યો પાસે કરાવીને,
જેમનેવિષે સર્વ જનોને અનુરાગ વર્તેછે એવા તે અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુ-
વીરજને પોતાના પુત્રપણે પ્રતિચઢ કર્યો ॥૨૧॥ પછી ભગવાને તેમને પોતા-
નાજ આસનમાં બેસારીને, મહામૂલ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણ આદિકવડે સન્માન
કરીને, સર્વ નિજલક્ષ્મીપાસે મહાનંદથી તેમની ચઢન પુષ્પાદિવડે પૂજ
કરાવી ॥૨૨॥ અનંતર ભગવાન શ્રીહરિ તે પુત્રો પ્રતિ એમ જોડ્યા
કે-હે પુત્રા ! આતો તમારે સદા અવધારવા યોગ્ય છે, તો અવધાનથી મારે

પ્રદેવોઽસ્તિ શ્રીરુષ્ણો ભગવાન્ સ્વયમ્ ॥૨૩॥ તન્મન્દિરાણ્યનેકાનિ
 કારિતાનિ મયા ભુવિ । તદ્વૃત્તયશ્ચ સર્વત્ર કારિતા સન્તિ પુત્રકૌ !
 ॥૨૪॥ તત્રાપ્યાદ્યે મન્દિરે દ્વે એક શ્રીનગરેઽસ્તિ યત્ । નરનારાયણ
 સ્યાન્ લક્ષ્મીનારાયણસ્ય ચ ॥૨૫॥ તયોર્મધ્યવિભાગેન ચણ્ડોઽય
 ભારતાદ્વય । કલ્પિતોઽસ્તિ મયા દ્વેધા તત્તન્નામ્ના સ ંચ્યતે ॥૨૬॥
 ધર્મદત્ત જનૈર્યદ્યદ્ધનધાન્યાશુકાદિકમ્ । ચણ્ડેઽત્ર દક્ષિણે તત્તલ
 લ્ષ્મીનારાયણસ્ય હિ ॥૨૭॥ એવમુત્તરચણ્ડેઽપિ ધર્મદત્ત જનૈસ્તુ
 યત્ । નરનારાયણસ્યૈવ તદિત્ય કલ્પિત મયા ॥૨૮॥ એકચણ્ડે
 ગુરુતા સ્થાથિતાના નૃણાં મયા । પૃથક્પૃથક્પુવાભ્યા તુ દીયતે
 ધર્મગુણયે ॥૨૯॥ ઇત્યુસ્ત્વાસૌ પત્રિકે દ્વે શુકાનન્દાણ્યસાધુના ।

આ વચન સાલળો ભગવાન્ શ્રીરુષ્ણુ આપણા દષ્ટિ દેવ છે, તે સ્વય ભગ
 વાન્ છે ॥૨૩॥ હે પુત્રો ! તેમના મદિરો અનેક ભૂમિઉપર લોકલ'યાણ
 માટે મેં કરાવ્યા છે, તે તે મદિરની વૃત્તિઓ-નિભ નૈમિત્તિકે સમગ્ર પૂજા
 પ્રવાહમાં પર્યાપ્ત ક્ષેત્ર આરામાદિ સપત્તિઓ તેના તેના પ્રાત પ્રદેશમાં
 કરાવી છે ॥૨૪॥ તે સર્વ મદિરો મધ્યે જે મદિરો સુખ્ય છે, તેમાં એક
 શ્રીનગરમાં નરનારાયણુ અને બીજી તો અહીં લક્ષ્મીનારાયણુ છે તે
 તે મદિરના મધ્ય વિભાગથી (પૂર્વે કલકતાપુર અને પશ્ચિમે શબોદ્ધાર
 નામનું દ્વારિકાપુરમુખી સમસૂનરેખામાં અતર્ગત પુરગ્રામ લખવાપૂર્વે
 અતર્વિભાગ કરીને) આ ભારત નામનો ખડ જે પ્રકારે વિભાગ કર્યો છે, તે
 'આ નરનારાયણુદેશ અને આ લક્ષ્મીનારાયણુદેશ એવા નામથી કહેવાશે
 ॥૨૫ ૨૬॥ આ દક્ષિણ ખડમાં જનોએ જે જે ધન ધાન્ય વસ્ત્રાદિ ધર્માર્થ
 આપ્યું હોય તે તે લક્ષ્મીનારાયણુનું છે એજરીતે ઉત્તર ખડમાં પણ લોકોએ
 જે જે ધન ધાન્યાદિક વસ્તુ ધર્મદા આપ્યું હોય તે નરનારાયણુનું છે
 એરીતે ધાર્મિક દ્રવ્ય વિભાગની વ્યવસ્થા મેં બાધી છે ॥૨૭-૨૮॥ હે પુત્રો !
 એરીતે દેશવિભાગથી એક એક ખડમાં મદાશ્રિત જનોના નિ શ્રેયસમાં
 સમુપયોગી ગુરુપદ પૃથક્ પૃથક્ હું તમને ધર્મસરક્ષણ માટે આપુ છું ॥૨૯॥
 હે રાજા ! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ પોતાના પુત્રો પ્રત્યે કરીને પછી સભા

અલેખ્યંત્સભામધ્યે કૃતસ્વોક્તાર્થવિસ્તરે ॥૩૦॥ તે ગૃહીત્વા સ્વકર-
યોસ્તાબુવાચ મહામનાઃ । યકૈકામેતયોઃ પત્રી ગૃહીતમિતિ
ભૂપતે ! ॥૩૧॥ તદૈકૈકાં જગૃહતુઃ પત્રિકાં તૌ પૃથક્ પૃથક્ ।
ગૃહીત્વા તત્ર કૃષ્ણસ્ય નામૈક્ષેતામનાકુલૌ ॥૩૨॥ પ્રાપ્તાસીદ્રઘુવીરેણ
લક્ષ્મીનારાયણસ્ય તુ । પત્ર્યયોધ્યાપ્રસાદેન નરનારાયણસ્ય ચ ॥૩૩॥
તદ્દૃષ્ટ્વા હરિરુચે સ્વાનાશ્રિતાન્ સકલાન્ જનાન્ । યુષ્માકમેતૌ હિ

મધ્યે પોતે કહેલો અર્થ અને કહેવામાં આવશે એવા અર્થના વિસ્તારને
જણાવનારી બે પત્રિકાઓ એક નરનારાયણ નામથી અંકિત અને બીજી
લક્ષ્મીનારાયણ નામથી અંકિત (ગુજરાતી ભાષામાં) શુકાનંદમુનિપાસે રચે
અક્ષરથી લખાવી. (યદ્યપિ અહીં સલામધ્યે શુકાનંદસાધુપાસે પોતે કહેલા
અર્થના વિસ્તારવાળી બે પત્રિકાઓ લખાવી એમ કહ્યું છે, અથાપિ એટલો
અહીં વિશેષ સમજવો-સંવત્ ૧૮૮૨ના કાર્તિક શુકલ એકાદશીએ વૃત્તા-
લયમાં સલામધ્યે ઉક્તાર્થ અને વક્ષ્યમાણાર્થના અદ્ય વિસ્તારવાળી બે
પત્રિકા શુકાનંદમુનિ પાસે લખાવીને યથોક્ત રીતિ ચલાવી. તે પછી સંવત્
૧૮૮૩ ના માર્ગશીર્ષ માસની પૂર્ણિમાએ દુર્ગપુરમાં આના સવિસ્તર અર્થ-
વાળી મોટી બે પત્રિકાઓ ફરી શુકાનંદસાધુ પાસે લખાવીને તે બન્નેમાં
બન્ને પુત્રોપાસે પરસ્પર હસ્તાક્ષરથી તેમનો તેમનો મતવિન્યાસ (અનુ-
મતિની સહી) કરાવીને એક એક પત્રિકા એક એકને રવયં શ્રીહરિએ
આપી) ॥૩૦॥ હે ભૂપતે ! મહા ઉદાર મનના શ્રીહરિએ તે બન્ને પત્રિ-
કાઓને અંજળિપણને પમાડેલા કરકમળમાં ગ્રહણ કરીને 'આમાંથી એક
એક પત્રિકાને ગ્રહણ કરો' એમ તે અયોધ્યાપ્રસાદ તથા રઘુવીરજીને કહ્યું
॥૩૧॥ તે સમયે તેમણે ભગવાનની આજ્ઞામુજબ એક એક પત્ર લઈને
વિના વ્યાકુળતાએ તેની અદર લખેલું કૃષ્ણનુ-નરનારાયણ અને લક્ષ્મી-
નારાયણનું નામ પૃથક્ પૃથક્ બેયું ॥૩૨॥ તેમાં લક્ષ્મીનારાયણ નામથી
ચિહ્નિત લેખ રઘુવીરજીના ભાગમાં આવ્યો અને અયોધ્યાપ્રસાદજીને તો
નરનારાયણ નામથી ચિહ્નિત લેખ ભાગમાં આવ્યો ॥૩૩॥

તે ભાગમાં આવેલી 'પત્રીને બેઈને ભગવાન પોતાના સમય આશ્રિત

ગુરુ કૃતાવદ્યદિનાન્મયા ॥૩૪॥ નરનારાયણસ્ય સ્યુઃ સ્વખંડે ચ મદુ-
પાશ્રિતાઃ । તે ત્વયોધ્યાપ્રસાદસ્ય શિષ્યા इत्यવધાર્યતામ્ ॥૩૫॥
લક્ષ્મીનારાયણસ્યાથ સ્વખંડે સ્યુર્યે મદાશ્રિતાઃ । રઘુવીરસ્ય તે શિષ્યાઃ
સર્વ इत्यવધાર્યતામ્ ॥૩૬॥ સ્ત્રીणां સ્વખંડદ્વયસ્થાનામેતયોર્યોપિતૌ
ગુરુ । एवमेव हि युक्तत्वान्मर्यादा स्थापिता मया ॥૩૭॥ ઉભાવેતૌ
ધર્મેવંદ્યૌ યુષ્માભિર્ધર્મંદેવવત્ । માન્યૌ સેવ્યૌ સ્વશતયાન્નવલ્લભૂ-
પાધનાદિભિઃ ॥૩૮॥ एतयोश्चैतद्वंद्व्यानां करिष्यन्ति य आश्रयम् ।
તાન્ કૃણ્ણો ભગવાન્ ધામ દેહાન્તે નેપ્યતિ સ્વકમ્ ॥૩૯॥ इत्यु-
પ્ત્વા તાન્ પુનઃ પુત્રાવુવાચ હ હરિર્નૃપ ॥ યુવાભ્યાં સ્વસ્વસ્વખંડસ્થાઃ
શિષ્યાઃ કાર્યા ન ચેતરે ॥૪૦॥ તદ્દત્તં ચાન્નવસ્ત્રાદિ ગ્રાહ્યં નાન્યસ્ય

જનો પ્રત્યે બોલ્યા કે-હે જના. ! આ દિવસને આરંભીને મેં આ અયો-
ધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીરને તમારા ગુરુ ક્યાં છે. નરનારાયણના ખંડમાં બે-
મારા આશ્રિતો હોય તે અયોધ્યાપ્રસાદજીના શિષ્યો બાણવા (તેમના ગુરુ
અયોધ્યાપ્રસાદ છે) અને જે લક્ષ્મીનારાયણના ખંડમાં મારા આશ્રિત
જનો હોય તે રઘુવીરજીના શિષ્યો બાણવા (તે સર્વેના ગુરુ રઘુવીર છે)
॥૩૪-૩૬॥ આ અયોધ્યાપ્રસાદજી તથા રઘુવીરજીની સુનદા વિરજા
નામની જે ધર્મપત્નીઓ છે તે બન્ને ખંડનેવિષે રહેલી હરિભક્તઓનાં દેશ-
ભેદ ક્રમને અનુસારે ગુરુ ક્યાં છે વિચાર કરતાં ઓયોનું ગુરુપણ આચા-
ર્યપત્નીનેજ યોગ્ય બાણીને મેં આ મર્યાદા સ્થાપી છે તે સર્વેએ અનુપાળવી
॥૩૭॥ તમારે આ આચાર્યપદમાં સ્થાપેલા ધર્મવશીમ બન્ને-મારા પુત્રો
ધર્મેદવની પેઠે માનવા અને યથાશક્તિ અથ વસ્ત્ર વિભૂષણ વિત વિગેરેવડે
સારીરીતે સેવવા ॥૩૮॥ જે જનો આ બન્ને આચાર્યો અને એમના વંશમાં
થનારા આચાર્યોનો આશ્રય કરશે તેમને ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ દેહાવસાન સમયે
પોતાના ગૌતીક ધામપ્રતિ તેડી જશે ॥૩૯॥

હે નૃપ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિ ભક્તજનો પ્રતિ કહીને ફરીથી પુત્રો
પ્રત્યે બોલ્યા કે-તમારે પોતપોતાના દેશના જનોને શિષ્યો કરવા પણ
એક બીજના દેશના નજ કરવા ॥૪૦॥ અને પોતપોતાના ખંડના ભક્ત-

તુ ક્વચિત્ । સાધવો વર્ણિનઃ પદ્મા ચે સ્યુસ્તે તૂમયોઃ સમાઃ ॥૪૧॥
અપક્ષપાતાઃ કર્તારસ્તે સેવાં યુવયોર્દ્વયોઃ । ચે પક્ષપાતિનઃ સ્યુસ્તે
ભ્રષ્ટા યાસ્યન્ત્યધોગતિમ્ ॥૪૨॥ યુવયોઃ શિષ્યવિત્તાર્થવિવાદસ્ય તુ
નિર્ણયે । દ્વૌ દ્વૌ ગૃહસ્થૌ ધર્મસ્થૌ કાર્યૌ નૈતે તુ કર્હિચિત્ ॥૪૩॥
સ્ત્રીભ્યાં વાં સ્વાશ્રિતરુચ્યર્થવિવાદસ્ય ચ નિર્ણયે । કાર્યે સમર્થકે દ્વે

જનોએ આપેલું અન્નવસ્ત્રાદિ તમારે ગ્રહણ કરવું. પણ એક ખીજના
દેશના જનોએ આપેલું નજ ગ્રહણ કરવું એટલે લક્ષ્મીનારાયણ દેશના
આચાર્યે નરનારાયણ દેશના જનોએ અપેલું અન્ન ધન વસ્ત્રાદિ ન
લેવું, તેમ નરનારાયણ દેશના આચાર્યે લક્ષ્મીનારાયણ દેશના જનોએ
આપેલું અન્નવસ્ત્રાદિ ન લેવું (સાધુ પાળા આદિક અનુયાયી જનોએ
સહિત પોતાના લોજન પર્યાસ અન્નના ગ્રહણમાં તો પરસ્પર બાધ
નથી એમ જાણવું આથી અધિક અન્નલુપ્તી લીધું હોય તો એક
ખીજએ પાછું મોકલી દેવું. લક્ષ્મીનારાયણ ખડના જને નરનારાયણાદિ
પ્રતિમાની આગળ અપેલું તેમજ નરનારાયણ ખડના જને લક્ષ્મી-
નારાયણાદિ પ્રતિમા આગળ અપેલું ધનાદિક બન્ને આચાર્યોએ પર-
સ્પર પાછું ન મોકલવું, તેતો ગ્રહણ કરવું, આટલો વિશેષ અર્થ અહીં
જાણવો) જે સાધુઓ બ્રહ્મચારીઓ અને પાળાઓ છે તેતો તમારે બન્નેને
શિષ્યભાવમાં સમજી (એમને પૂજ્યપણે તમે તુલ્ય છો) ॥૪૧॥ (સમતા-
ને કહેછે) તે આ સાધુપ્રમુખ ત્યાગીઓ પક્ષપાત વિના તમારી બન્નેની
સેવા કરવાને યોગ્ય છે. જેઓ પક્ષપાત કરશે તેઓતો સ્વધર્મ થકી ભ્રષ્ટ
થઇને સંસૃતિરૂપ અધોગતિ (હુગતિ) ને પામશે ॥૪૨॥ બે કદાચિત્ ક્રાળ
દેશના વૈષમ્યયોગથી શિષ્યનિમિત્તે કે તેણે આપેલા ધનાદિનિમિત્તે વિવાદ
થાય તો તેના નિવારણરૂપ નિર્ણયમાં ધર્મનિષ્ઠ હોવાથી પક્ષપાતે રહિત
એવા બે બે ગૃહસ્થો (બે લક્ષ્મીનારાયણદેશના અને બે નરનારાયણદે-
શના) કરવા, એટલે કર્તવ્યાર્થનો નિર્ણય તેમને સોંપવો. પરંતુ આ સાધુ
આદિક ત્યાગીઓને તો આરેય પણ વિવાદાર્થના નિર્ણયમાં બેડવા નહિ
॥૪૩॥ તથા તમારી ભાર્યાઓએ શિષ્યભાવને પામેલી સ્ત્રિયોનિમિત્તે કે

દે યોપે રણ્ડાસ્તુ ન કચિત્ ॥૪૪॥ ગૃહીતરા યત્ર નરા ગૃહિકાર્યસ્ય
નિર્ણયે । રણ્ડાશ્ચ સ્યુર્ન તત્સિદ્ધ્યેત્કાર્યધ્વંસો ભવેત્ સલુ ॥૪૫॥
યુવાભ્યાં મન્મતાન્ ગ્રન્થાનપ્રવાશિત્ય નિત્યદા । વૃત્ત્યં શિષ્યા વર્ત
નીયા સમ્પ્રદાયાનુસારત ॥૪૬॥ યચૈતદ્વાં મયા દત્તં તદસ્તિ સ્વમુ-
જાર્જિતમ્ । સ્વત્વં કસ્યાપ્યતો નાત્ર પિતુર્ભ્રાત્રોશ્ચ વૈ તયોઃ ॥૪૭॥
તપસ્વિનમિવર્ષિં માં જાનીતં વદરીપતિમ્ । સ્વેચ્છાગતં સ્વધામ્નોઽત્ર
ગન્તાર તત્ર વૈ પુનઃ ॥૪૮॥ યસ્મૈ દિત્સા મમૈવાસીતસ્મૈ સ્વાતન્વયતો
મયા । દત્તમેતત્સ્વકં સર્વં નાતો ભાગોઽત્ર કસ્યચિત્ ॥૪૯॥ યુવયોઃ

તેણીએ અપાતા ધનાદિનિમિત્તે વિવાદ થાય તો તેના નિર્ણયમા જે જે ધર્મે
નિષ્ઠ સધવા શ્રિયો કરવી, એટલે તેમને વિવાદાર્થનો નિર્ણય કરવા સૌંપવો
પણ રડાઓને તો ક્યારેય પણ તેના નિર્ણયમા નિયોજવી નહિ ॥૪૪॥
(ત્યાગીઓને તથા રડાઓને તેમા નહિ નિયોજવામા નિમિત્ત કહે છે)
બાવહારિક કાર્યમા ગૃહસ્થોનો સખન્ધજ મગળદાયી થાય, પણ તેથી બીજા
ત્યાગાશ્રમનિષ્ઠોનો તથા વિધવાપણાને પામેલી વનિતાઓનો સખન્ધ મગ
ળદાયી નજ થાય, ગૃહિકાર્યના નિર્ણયમા તે બન્નેનો જે સખન્ધ થાય તો
તે કાર્ય સિદ્ધ ન થતા નિષ્ઠે નાશજ થાય ॥૪૫॥ વળી તમારે મેં માન્ય
કરેલા વેદ વ્યાસસૂનાદિ આઠ ગ્રંથોને અનુસરીનેજ પ્રતિદિન વર્તવું અને
તેમજ આશ્રિત જનોને સમ્રદાયને અનુસારે વર્તાવવા ॥૪૬॥ મેં તમને
જે આ મહિરાદિ આપ્યું છે તે મેં પોતેજ બાહુબળથી સંપાદન કરેલું છે,
માટે એમા મારા પિતા ધર્મદેવનું કે આ મારા ભાઈ રામપ્રતાપ ઇચ્છા
રામને મધ્યે કોઈનું પણ સ્વત્વ (હક) લેશપણું છેજ નહિ ॥૪૭॥ વળી
આ સર્વના અયસાર સ્પષ્ટ કરું છું કે-મને બદરીપતિ તપસ્વી નારાયણ
માર્ષિની પેઠે અકર્મવશ્ય લોકાનુચલ માટે ભૂમિઉપર નરનાથને પ્રકટ કરી
રહેલા, સ્વેચ્છાથી સ્વધામ અશ્વરથી આ લોકમા આવેલા અને અવતરણ
કૃત્ય સમાપ્ત થતા ફરી પણ સ્વધામ પ્રતિજ જનારા એવાને નિધયથી તમે
બાળો ॥૪૮॥ બહુ પ્રાતૃપુત્રો મધ્યે મને જેનેજ આમવાની ઇચ્છા થઈ તેનેજ
સ્વતંત્રપણે મેં આ સર્વસ્વ આપ્યું છે માટે આમા તેમારા પ્રાતપ્રદિ કોઈ પણ

પુત્રવાહુલ્યે જાતેઽપિ ગુરુતાસને । ઇકઃ સ્થાપ્યો ગુણી પુત્રો ન
જ્યેષ્ઠનિયમોઽત્ર તુ ॥૫૦॥ જનાનુરાગો યસ્મિન્ સ્થાચ્છિષ્યધર્માવન-
ક્ષમઃ । સ્વસમ્પ્રદાયધર્મસ્યો યશ્ચ સ્યાત્સ ગુરુર્મવેત્ ॥૫૧॥ તાદૃક્
પુત્રો ન ચેત્સ્યસ્ય તદાન્યં ધર્મવંશજમ્ । ગૃહીત્વા દત્તવિધિના
સ્થાપ્યો મદ્વદ્ધ સોઽક્લજઃ ॥૫૨॥ ઇત્યાદ્યા પાલનીયા મે સર્વૈરપિ
યથાયથમ્ । વર્તિષ્યતેઽન્યથા યસ્તુ સ મચ્છિષ્યવહિષ્કૃતઃ ॥૫૩॥
સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ તસ્ય ઘર્વો નિશમ્ય સર્વે પ્રણતાસ્તજગૃહ્મુદા
શિરોભિઃ । ગુરુમાવમિતૌ ચ તૌ પ્રણમ્ય પ્રભુમિત્થં તમુદારમૂ-
ચતુર્દ્ધાં ॥૫૪॥ ત્વં સાક્ષાદીશ્વરોઽસિ પ્રકટિતમહિમા સ્વેચ્છયા

જનનો ભાગપ્રસંગ લેશથી પણ નથી ॥૪૯॥ તમારે બહુ પુત્રો થાય તો
પણ એકજ ગુણવાન પુત્રને ગુરુપદમાં સ્થાપન કરવો. આમાં જ્યેષ્ઠ પુત્ર-
નેજ સ્થાપન કરવો એવો નિયમતો છેજ નહિ. કિંતુ પુત્રોમાં જે ગુણી
હોય તેજ સ્થાપન કરવો ॥૫૦॥ (ગુરુપદ સ્થાપનને યોગ્ય પુત્રના ગુણોને
કહેછે—) જે પુત્રમાં ગુણોએ કરીને ધર્મનિષ્ઠ જનોને અનુરાગ થાય અને
જે શિષ્યોના ધર્મના રક્ષણમાં (અથવા શિષ્યોના અને ધર્મના રક્ષણમાં)
સમર્થ હોય અને જે પોતાના સંપ્રદાયસિદ્ધ ધર્મોમાં નિષ્ઠાવાળો હોય તેજ
પુત્ર ગુરુપદમાં સ્થાપન કરવાને લાયક છે, બીજો નહિ ॥૫૧॥ તેવા સદ્ગુણે
સંપન્ન સુત જો પોતાને ન હોય તો ધર્મવંશના બીજને દત્તવિધિથી પુત્ર
પણે પરિગ્રહ કરીને એજ જેમ જેમ આ આચાર્યપદમાં તમારે સ્થાપન
કરવો. સાક્ષાત્ ઔરસ હોય પણ જો ગુણહીન હોય તો નજ સ્થાપન
કરવો ॥૫૨॥ આ મારી આજ્ઞા મારા આશ્રિત તમારે સર્વેએ પણ (આચા-
ર્યોએ અને સર્વ સત્સંગિઓએ) યથાવિલાગ અનુપાળવી. જેતો અન્યથા
વર્તશે તે મારા ચરણાશ્રિત સમાજથી બહિષ્કૃત બનવો ॥૫૩॥

હે રાજન! આણું ભગવાન શ્રીસહજનંદસ્વામિનું વચન સાંભળીને
પૂર્વોક્ત સર્વેએ ભક્તિથી નમ્ર મસ્તકે હર્ષથી ગ્રહણ કર્યું. ગુરુભાવને
પામેલા તે બંને પુત્રો મહોદાર મહાપ્રભુને પ્રણામ કરીને એમ બોલ્યા કે—
॥૫૪॥ હે ભગવાન! તમે સાક્ષાત્ સર્વેશ્વરેશ્વર, સ્વેચ્છથી નૃનાથને

માનવામ. સેવ્યો નૃણા ઘ નારાયણરૂપિરિતિ નૌ નિશ્ચયોઽસ્ત્યેવ
ચિત્તે । આશ્વાયાં તિષ્ઠતોર્નાં તવ મુવિ ભગવન્વર્મહાનિ કદાચિ
દેદેઽહન્તા તદીયેષુ ચ પુરુષમતા માઽસ્તુ સાઽસ્તુ ત્વદદ્વૌ ॥૫૫॥
इति तयोर्वचन स निशम्य ताववनतावमिनन्द्य सदाशिषा ।
अरुत जागरणं गुणकीर्तनेर्मगवत्. सह भक्तजनैर्निजै ॥५६॥ द्वाद
श्यां बहुविधभक्ष्यभोज्यलेह्ये. सन्तर्प्य द्विजगणसाधुमण्डलानि ।
अनार्थानितरजनाश्च मानपूर्व्य भ्रात्राद्ये. सह विदधेऽथ पारणां स
॥५७॥ सम्भारान् दिनयुगलेन साधयित्वा राकायामकृत महो-

સ્વીકારી રહેલા, પોતાનો અસાધારણ મહિમા પ્રકટ કરી રહેલા, સમય
જનોએ સેવનીય, સર્વના સાક્ષાત્ દૃષ્ટા નારાયણ જો એવો અમારા
ચિત્તમાં દૃઢ નિશ્ચય થયો છે આપની આજ્ઞાનું જો અનુવર્તન છે તેજ
અમને અનુરૂપ, પરમ નિ શ્રેયસના મૂળભૂત પરમ ધર્મ છે, આવા
આપની આજ્ઞાના અનુવર્તનરૂપ ધર્મમાં વર્તતા એવા અમારે ભૂમિમાં
ધર્મની હાનિ ક્યારેય પણ નજ થાય અને તેના મૂળભૂત દેહ દૈહિકમાં
અહભાવ મમભાવ નજ થાય આ ભૂમિમાં કર્મગતિની વિચિત્રતાને
લીધે કે સગની વિચિત્રતાને લીધે મોટાઓને પણ પ્રામાદિક ધર્મભગ
થાયજ માટે તે પ્રામાદિક એવો પણ ધર્મભગ અમારે નજ થાય એવી પ્રાર્થના
કરીએ છીએ કિંતુ અમે એજ વારેવારે માગીએ છીએ કે-આપના ચર
ણારવિંદમાજ પ્રીતિ સર્વદા અનુવર્તે ॥૫૫॥ હે રાજન્ ! એરીતે વિજાપના
કરીને ચરણમાં પ્રણામ કરતા તે પુત્રોને તેમનું વચન સાલળીને પ્રસન્ન
થએલા ભગવાને શુભ આશિર્વચનથી અભિનંદન કરીને, તે રાત્રિએ
પોતાના ભક્તજનો સાથે જાગરણમત ભગવદ્ગુણ કીર્તનાદિવડે કર્યું ॥૫૬॥
અનંતર દ્વાદશીએ બહુવિધ ભક્ષ્ય લોભ્ય લેહ્ય ચોખ્ખે સહિત મિષ્ટાન્નવડે બહુ
બ્રાહ્મણો અને વર્ણિ સાધુમંડળોને માનપૂર્વક સંતૃપ્ત કરીને બીજા પાત્ર બધા
અનાર્થજનોને સંતૃપ્ત કરીને, પછીથી પોતે બ્રાતાદિકની સાથે પારણા કર્યા
॥૫૭॥ તે પછી ભગવાને જો દિવસમાં (ત્રયોદશી ચતુર્દશીરૂપ) ઉત્સવો
પયોગી સમય સામગ્રી સપાદન કરી પૂર્ણિમાએ માતા ભક્તિદેવીનો પ્રાદ-

ત્સવં સ ભક્તેઃ । યં શ્રુત્વા નૃપતિવરા અપિ ક્ષમાયાં સાશ્વર્યં સ્વ-
સદસિ સાદરં શશંસુઃ ॥૫૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्म-
शास्त्रे चतुर्थप्रकरणे आचार्यस्थापनतच्छिक्षाश्रीभक्तिदेवीजन्मोत्सवनिर्णयनामा
चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

સુવ્રત ઉવાચ—અથ તત્ર સુલાસીનમુત્સવાન્તે હરિં નૃપ ! । નાર-
પન્ત ઉપેયાય સસાદી વટપત્તનાત્ ॥૧॥ પ્રણમન્તં નૃપામાત્યં સ્વભક્તં
ચ તમાગતમ્ । માનયામાસ ભગવાન્ યથાહં સ્વાગતાદિમિઃ ॥૨॥
તદન્તિકે નિપણ્ણોઽસૌ યદ્દાક્ષલિરુવાચ તમ્ । સ્વામિન્ ! સિંહ-
જિતો રાજઃ સ્વીકાર્યા પ્રણતિર્નૃશમ્ ॥૩॥ तेनाहं प्रेषितोऽस्म्यत्र

ભવનિમિત્તનો મહોત્સવ મહા સંભ્રમથી કર્યો. જે ભગવાને કરેલા ઉત્સવ-
પ્રકારને સાંભળીને પૃથ્વીઉપર મહારાજાઓ પણ આશ્ચર્ય પામીને પોતપો-
તાની સલામાં તેમનું યશ આદરથી વિશેષપણે વખાણવા લાગ્યા ॥૫૮॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...चतुर्थप्रकरणे आचार्यस्थापन-तच्छिक्षा-
श्रीभक्तिदेवीजन्मोत्सवनिर्णयनामा चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

અધ્યાય ૪૧ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે નૃપ ! અનંતર ભક્તિદેવીના ઉત્સવને અંતે
લક્ષ્મીનારાયણમંદિરમાં થએલી સમિતિમાં મુખેથી બેઠેલા ભગવાનની
સમીપે નારૂપંત નામના, સયાજીરાવ રાજાના મંત્રી વટપત્તનથકી અશ્વવારે-
સહિત વૃત્તાલયમાં આવ્યા ॥૧॥ આવીને ભગવાનને લાવભરથી પ્રણામ
કરવા લાગ્યા. પ્રણામ કરતા તે પોતાના ચરણુલક્ષ નૃપામાત્ય નારૂપંતને
ભગવાને યથાયોગ્ય સ્વાગતાદિવડે સન્માન કર્યું ॥૨॥ તેમની સન્નિધિમાં
બેઠેલા આ નારૂપંત બે હાથ બેડીને ઝોમ બોલ્યા કે—હે સ્વામિન્ ! સયાજી-
રાવ મહારાજાનો આ પ્રણામ મેં આણેલો આપ સ્વીકાર કરો. તેમના
મનમાં આપના ચરણુકમળનાં દર્શન કરવાની તીવ્ર વાંછા વર્તે છે. જેમણે

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાનનું વટપત્તનમાં પધારણું અને તેથી ત્યાંના ભક્તોને
યએલો મહાઆનંદ નિરૂપણું કર્યો છે.

નેતું ત્વાં વટપત્તનમ્ । ત્વદર્શનેચ્છા મહતી વર્તતે હૃદિ તસ્ય ચૈ
 ॥૪॥ યસ્મિન્ દિને કૃત તેન મુક્તાનન્દસ્ય દર્શનમ્ । તત આરમ્ભ
 નિત્યં ત્વા હૃદિ ચિન્તયતિ પ્રમો ! ॥૫॥ અતો મનોરથસ્તસ્ય પૂર્ણ.
 કાર્યસ્ત્વયાધુના । મુક્તાનન્દસ્તદા પ્રાહ કાર્યમેતત્તુ સર્વથા ॥૬॥
 તતો હરિર્નારપન્તમુવાચાનન્દ્યન્વચઃ । વેદ્યહં નૃપતેસ્તસ્ય ભાગ
 નિષ્કપટં મયિ ॥૭॥ યતત્રાગેવ કથિતં મુક્તાનન્દેન મેડનય ।
 અતસ્તન્નાહમેપ્યામિ માન્યત્યાહચસોડપિ તે ॥૮॥ એવમુક્ત સ
 હરિણા પ્રસન્ન પ્રણમામ તમ્ । તતસ્તસ્મૈ દ્વદો રાજા પ્રેપિતામુપદાં
 નૃપ । ॥૯॥ વાસ્તાસિ વહુમૂલ્યાનિ ફલાનિ વિવિધાનિ ચ । સમર્પ્ય
 હરિણાર્જનઃ સ નિજાયાસમાયયૌ ॥૧૦॥ મહાવલ્લે પ્રાવરણે મુક્તા

તમને વટપત્તન તેડી લાવવા માટે મને મોકલવાથી હું આપની સન્નિધિમાં
 આવ્યો છું હે પ્રભો ! જે દિને તેમને મુક્તાનન્દમુનિનો સમાગમ થયો છે તે
 દિનને આરંભીને તેમના ચિત્તમાં સતત આપના ચરણકમળાનુ અનુભવરણ
 અનુવર્તે છે ॥૩-૫॥ તો અવશ્ય તે રાજાનો મનોરથ આપે કૃપા કરી
 હાલમાં પરિપૂરણ કરવો તે સમયે મુક્તાનન્દમુનિ પણ ઓળ્યા કે-હે હરે !
 આ તો અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે ॥૬॥ હે રાજા ! પછી ભગવાને નાશપતને
 આનન્દ આપતા થકા એવું વચન કહ્યું કે-તે ભૂપતિનો લાવ મારેવિષે
 નિષ્કપટ પ્રેમાનુબંધપરિપૂર્ણ છે તેને હું બધું છું હે અનન્દ ! મુક્તાનન્દ
 મુનિએ તમારા કહેવા પહેલું જ આ સર્વે મને નિવેદન કર્યું હતું વળી
 મારા ભક્ત માનનીય તમે નિવેદન કરો છો માટે તમારું વચન અનુપા
 ળવા હું અવશ્ય વટપત્તન આવીશ ॥૭-૮॥ હે નૃપ ! એ રીતે શ્રીહરિએ
 કહ્યું એટલે પ્રસન્ન થએલા નાશપતે શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને સયાશ્રય
 મહારાજાએ મોકલેલી અમૂલ્ય વિવિધ વસ્ત્ર ભૂષણ ફળાદિક એટ અર્પણ
 કરી ભગવાને પણ તે એટ પ્રેમથી પ્રતિગ્રહ કરી તેમને ઉતારે જવાની
 અનુજા કરી એટલે અનુજા આપેલા નાશપત ભગવાને જતાવેલા પોતાના
 ઉતારા પ્રતિ ગયા ॥૯-૧૦॥ તે સમયે ભગવાન ઓઢવાલાયક મહાવસ્ત્ર
 મુક્તાનન્દમુનિને સમર્પાને અને ફળો સર્પ સાધુઓને સમર્પાને સ્વયં

નન્દાય તર્હિ સઃ । દત્વા ફલાનિ ચર્પિભ્યઃ સ્વાવાસં હરિરાયયૌ
 ॥૧૧॥ આહૂય નારુપન્તં ચ પ્રાતઃ પ્રાહ હરિસ્તતઃ । અથ ભુક્ત્વાગ્રતો
 ગચ્છ વદ્ ભૂપં મદાગમમ્ ॥૧૨॥ પપ્યામિ તત્ર પશ્ચમ્યાં સાનુગોઽહં
 ન સંશયઃ । ઇત્યુક્તઃ સ તમાનમ્ય ભુક્ત્વાગાદ્રટપત્તનમ્ ॥૧૩॥
 ઉપેત્ય તત્ર રાજાનં સર્વે તદ્દત્તમૂચિવાન્ । હૃદ્યઃ સોઽથ તદાવાસં
 મસ્તુવાક્યામકારયત્ ॥૧૪॥ હરિશ્ચતુર્થ્યાં કૃતમુક્તિરશ્વમારુહ્ય સાકં
 નૃપ ! સાદિવૈયંઃ । અનુદ્રુતઃ પત્તિગણૈઃ સ્વકીયૈર્યયૌ સહર્ષિવંદ-
 પત્તનં ચ ॥૧૫॥ સમર્ચ્યમાનઃ પથિ મક્તવૃન્દૈરન્યૈશ્ચ સાશ્વર્યમ-
 વેક્ષ્યમાણઃ । મહીં સમુત્તીર્ય સ સાકરાદે ગ્રામે નિવાસં વિદધે
 સહ સ્વૈઃ ॥૧૬॥ મક્તૈર્ગણેશાદિભિરાદરેણ કૃતોચિતાતિથ્ય ઉવાસ

સ્વનિવાસ સ્થળે પધાર્યા ॥૧૧॥ તે પછી બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે ઉઠીને
 નિલકર્મ કરી પરવારીને, ભગવાને તે નાડપંતને બોલાવીને એમ કહ્યું
 કે—તમે આજ જમીને આગળ જાવ. અને અમારી આવવાની વાર્તા
 રાજાને નિવેદન કરો. હું અનુયાયિ જનોએ સહિત ત્યાં કાર્તિક દુધ્ણ
 પંચમીએ આવીશ, એમાં સંશય નથી. હે રાજન્! આવું ભગવાનનું
 વચન સાંભળીને પ્રહર્ષ પામેલા નાડપત તેમને પ્રણામ કરી ભોજન
 કરી વટપત્તન ગયા ॥૧૨-૧૩॥ ત્યાં ગએલા નાડપતે મહારાજા પાસે
 જઈને ભગવાનનો સર્વ સંદેશો કહ્યો, તેને સાંભળીને બહુ હર્ષ પામેલા
 તે રાજાએ તે ભગવાનના ઉતારાને યોગ્ય સ્થાન મસ્તુબાગમાં કરાવ્યું ॥૧૪॥
 ભગવાન તો ચતુર્થી તિથિએ ભોજન કરી મધ્યાહ્ન પછી પોતે અશ્વઉપર
 બેસીને, પોતાના અનુચર અશ્વાર સોમવર્માદિકે પાછળ ગતિ કર્યા થકા અને
 પોતાના ચરણપરાયણ પદાતિવર્ગથી વિંટાયા થકા, યુનિમંડળની સાથે વટ-
 પત્તનપ્રતિ પ્રયાણ કરતાં, માર્ગમા તે તે ભક્તજનોએ સમર્ચન કર્યા થકા
 અને અન્ય જનોએ આશ્ચર્યથી અવલોકન કર્યા થકા મહી નામની નદીને
 ઉતરીને સાયંસમયે સાંકરદા ગ્રામને પામીને ત્યાં અનુયાયી જનો સાથે
 રહ્યા ॥૧૫-૧૬॥ તે ગામમાં વર્તતા ગણેશજીપ્રમુખ સેવક જનોએ આદરથી
 આતિથ્ય જેમનું કર્યું છે એવા શ્રીહરિ રાત્રિ ત્યાં રહીને, પ્રાત કાળે ઉઠી

રાનિમ્ । કૃતાક્ષિઃ પ્રાતરથાશ્વવર્ચમારહ્ય સસ્વો નિરગાત્તતઃ સઃ
 ॥૧૭॥ ઉદ્ધોપ આસીદ્વટપત્તનેઽથો તદાગમસ્ય પ્રતિગેહમેવ । તદ્દે-
 પિણસ્ત્ર તુ યે જનાસ્તે પ્રાપુર્ન નિદ્રાં નિશિ રુઘતાપાઃ ॥૧૮॥
 કેચિત્તુ વાદં સહ તેન કર્તું વાદાર્થપટ્ટાન્ ગુણિતાનકાર્પુઃ । કેચિચ્ચ
 યોદ્ધું સહ તેન સજ્ઞા આસન્ કૃતાસ્ત્રાઃ સમમાત્મવર્ગ્યઃ ॥૧૯॥ યે
 સદ્વિયસ્ત્ર ચ તે તુ તસ્ય સમીક્ષણોત્કાઃ શ્રુતસદ્ગુણસ્ય । આસન્
 પદે કૌતુકચીક્ષણાર્થાઃ કેચિચ્ચ માયાભયતો વિલીનાઃ ॥૨૦॥ રાજાથ
 તદ્દર્શનભૂરિત્તુણઃ પ્રાતઃ સ્વકીયાં ચતુરક્ષસેનામ્ । સર્થો સમર્પ્યેવ

નિત્યવિપ્રિ કરી પરવારીને, પછી પોતાના અનુયાયી જનોથી વિદ્યાયાથકા
 અશ્વવર ઉપર બેસીને તે આમથકી નીકળ્યા ॥૧૭॥ અર્નતર તે સમયે
 વટપત્તનમાં પ્રહર્ષપૂરના ઉછળતા તરગોવાળો ઘેરોઘેર ભગવાન્ સ્વામિના-
 રાયજી પધારવાની વાર્તાનોજ ઉદ્ધોપ ઉદ્ભવ્યો ત્યા જો જનો તે ભગવાનવિષે
 આશ્ચર્યી પ્રકૃતિને લીધે વૈર બાધી રહેલા હતા તેતો તેમની વાર્તાના
 શ્રવણથી સંતાપ પામતાં નિશાએ નિદ્રાને નજ પામ્યા ॥૧૮॥ તેમાં કેટલાક
 વિદ્વેપિઓ વાદવડે વિજયની વાછાથી વાદાયોને સંભારી સંભારીને અનુક્રમે
 લખીને, (પૂર્વપક્ષના પાના તૈયાર કરીને) લખેલા તે વાદાયોની સભામાં
 તેને સમયે ઝટ ઝટ સ્ફુર્તિમાં લાવવા માટે વારંવાર અભ્યાસ કરવા લાગ્યા
 (ખુબ ગોખવા મળ્યા) બીજા કેટલાકતો ભગવાન્ શ્રીહરિને યુદ્ધથી
 છૂતવાની ઇચ્છાથી પોતપોતાનાં અશ્વોને સજી તૈયાર કરીને પોતાના આત્મ-
 વર્ગની સાથે (યુદ્ધ માટે) તૈયાર થઇ રહ્યા ॥૧૯॥ જેતો દેવી સંપ-
 દાએ સંપલ્લ હતા તેતો પ્રથમ સાંભળેલા તેમના સદ્ગુણોનું અનુસ્મરણ
 કરીને તેમના દર્શનની ઉત્કાઞ્થી ઉત્તરગિત ચિત્તવાળા થયા બીજા (દ્વેષ
 ગ્રેમે રહિત) કેટલાકતો ભગવાન પધારવાના ભાવિ મહોત્સવનાં દર્શન
 કરવાના કૌતુકથી બ્રાહ્મ દુટ્ટયવાળા થયા બીજા કેટલાક તેમનો મદિમા
 નડિ ભજનારાઓ 'આ સ્વામિનારાયણ કેાઇ ખજુ માયાવી છે તે માયાથી
 આપણને મોહ પમાડી દેશે' એવા બયથી ભગવાનના દૃષ્ટિમાર્ગનો પરિ-
 હાર કરીને એકાંતમાં સંતાઇ ગયા ॥૨૦॥ અર્નતર બહુ દિવસથી ભગ

સ નારપન્તં તત્સન્મુખં પ્રૈયદાયનાર્થમ્ ॥૨૧॥ સ યોજને તન્નગ-
રાત્તમીશમાયાન્તમારાદવલોક્ય સઘઃ । ઉત્તીર્ય વાહાત્પ્રણનામ
સોઽપિ સમ્પ્રાપ્ય તં માનમદાદયાર્દ્રમ્ ॥૨૨॥ તતો ગજેન્દ્રં સુકુયં
તદર્થમમ્પ્રાલિકાલ્યં પ્રહિતં નૃપેણ । આરોહયામાસ હર્ષિ તતોઽન્યા-
ન્મુનીંશ્ચ નાનાવિધવાહનાનિ ॥૨૩॥ કાંશ્ચિદ્ગજાન્કાંશ્ચન વાજિવર્યા-
નારોહયામાસ રથાંશ્ચ કાંશ્ચિત્ । કાંશ્ચિન્મૈનાઙ્ગિવિક્રાશ્ચ કાંશ્ચિ-
ન્મહારથાન્ પુષ્પરથાંશ્ચ કાંશ્ચિત્ ॥૨૪॥ હરેઃ સ પૃષ્ઠેઽથ નિપદ્ય
રાજેન્તં યીજયામાસ સુચામરેણ । સર્વાણિ વાઘાનિ તદા નિનેદુર્જ-

વાનના દર્શનથી તીવ્ર તૃષ્ણાવાળા (પોતાના મનોરથની સિદ્ધિનો સમય
મળવાથી અત્યંત આનંદ પામેલા) તે સયાશ્રવાવ રાત્રીએ પ્રાત સમયે
પોતાની સર્વ ચતુરંગ સેવાએ સહિત નાફપત મત્રીને લગવાનને પોતાને
રાજલવને તેડી લાવવા માટે સન્મુખ મોકલ્યા ॥૨૧॥ મોકલેલા તે
નાફપત મત્રી નગરથડી આર ગઈ દૂર માર્ગમા (છાણી ગામના સીમા
ડામા) આવતા લગવાનને દરથી દેખીને તત્ક્ષણજ અશ્વ ઉપરથી
ઉતરીને સમીપે જઈને સાદાગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા લગવાને પણ
નાફપતને પામીને યથાયોગ્ય સત્કાર કર્યો ॥૨૨॥ ત્યારપછી નાફપત
મત્રીએ લગવાનને બહુ સન્નમથી પુરમા પ્રવેશ કરાવતા રાત્રીએ લગવાનને
બેસવા માટે મોકલેલા, શોભાયમાન બુલે સહિત, મુવર્ણુમય મણિજડિત
અખાડીયેએ સહિત ગજેન્દ્ર ઉપર લગવાનને સ્વહસ્તાવલણ દેવાપૂર્વક
બેસાર્યા તે પછી બીજા મુજાનદાદિ મુનિઓને નાનાવિધ વાહનોમા
બેસાર્યા ॥૨૩॥ (એજ અર્થને સુસ્પષ્ટ કહે છે-) કોઇ મુનિઓને ગજ-
ઉપર, કોઇને ઉત્તમ અશ્વઉપર, કોઇને રથમા, કોઇને મેનામા, કોઇને
શિભિકામા, (પાલખીમા) કોઇને માફામા, કોઇ મુનિઓને પુષ્પરથોમા,
એમ વિવિધ વાહનોમા યથાયોગ્ય બેસાર્યા ॥૨૪॥ હે રાજન્ ! તે પછી
રાત્રીના મત્રી નાફપત પોતે ગજેન્દ્ર ઉપર વિરાજમાન લગવાનની પાછળ
બેસીને તેમની ઉપર રમણીય ચામર ઢોળવા લાગ્યા તે સમયે દુદ્ધલિ
વિગેરે વિવિધ વાદિત્રોનો નાદ અને અતિમહાન જયધ્વનિ ચોમેર ગાજ

યધ્વનિશ્ચાતિમહાન્યમૂવ ॥૨૫॥ તતઃ સમેતા નગરં યયુસ્તે તાય-
દ્ધરિ પૌરજના અભીયુઃ । વર્ત્માપુરાત્તજ્જનસદ્વસાન્દ્રં ગજાધિરૂઢો
હરિરાલુલોકે ॥૨૬॥ ઘોતદિવ્યાઘ્રકાન્તિઃ સિતમધુરમુરઃ સૂક્ષ્મ-
શુક્લાંશુકત્રીઃ કૂર્વદ્વાહાનુયાતપ્રચલગજઘટાન્નશ્ચરન્નાગરાજઃ । ના-
નાઘાઘોઘમૂરિધ્વનિસિલિતજયધ્વાનસપ્તાદિતાશં રાજેન્દ્રધીરનેકે-

રઘો ॥૨૫॥ ત્યારપછી તે સર્વે રાજના અનુયાયી અને ભગવાનના અનુયાયી
જનો યથાયોગ્ય ભોગા થઈ મળીને, ગજરાજ ઉપર વિરાજમાન ભગવાનને
મધ્યે કરીને આગળ પાછળ ચાલતાં જોટલાકમાં પુરપ્રતિ પરવર છે
તેટલાકમાં પુરવાસી જનો ભગવાનના દર્શન કરવાના કૃત્કૃણથી તેમની
સન્મુખ આયા. કરિવર ઉપર વિરાજેલા ભગવાને પોતાને નિકળવાના
પ્રદેશને પ્રારંભીને પુરમધ્યપર્યંત અપરિમિત જનોના સંઘોથી ભારે ભીડ-
વાળો ઘાટો તે રાજમાર્ગ જોયો ॥૨૬॥ પુરમાં પ્રવેશ કરતા ભગવાનની
દિવ્ય શોભાને અનુવર્ણવેછે-ઘોતદિવ્યાંગકાન્તિઃ-સ્વતઃ દેહીધ્વનાન છે
દિવ્ય દેહકાન્તિ જેમની, (અથવા સ્વાભાવિકી જે દિવ્ય દેહકાન્તિ છે તે
પુરપ્રવેશને સમુચિત વિચિત્ર વિભૂષણોવડે કે પ્રેમી જનના પ્રેક્ષણથી ઉપ-
જેલા પ્રહર્ષપ્રકર્ષથી વિશેષપણે દીપેછે માટે 'ઘોતદિવ્યાંગકાન્તિ' એમ
કહેછે, એવો અર્થ કરવો) રિમતમધુરમુખઃ-પોતાને અલિમુખ થએલા
સર્વ જનોવિષે પોતાના અમાધારણ પ્રેમરસને સૂચવનારા, સર્વ જનોના
મન નેત્રને આહ્વાદ આપનારા મદહાસવડે શોભાયમાન મુખારવિદ જેમનું
છે, સૂક્ષ્મશુક્લાંશુકત્રીઃ-સૂક્ષ્મ શુક્લ મહામૂલ્ય સર્વ વસ્ત્રોવડે
વિશેષપણે પ્રકાશમાન દિવ્ય અંગકાન્તિ જેમની છે, પ્લુત નામની
ચાલવિશેષથી અશ્વારોએ ચલાવેલા અશ્વો જેની પાછળ ચાલે છે એવા
પોતાની ચાલવિશેષથી ચાલતા ગજસમૂહોના મધ્યમાં ચાલતા મહાનાગેન્દ્ર
ઉપર વિરાજમાન થએલા, રાજેન્દ્રના જેવી શોભાને પામેલા, એવા ભગ-
વાન્ શ્રીહરિ વિવિધ અનેક વાજનોના બહુ નાદને લીધે દ્વિશુણ થએલા
જયધ્વનિથી પુરાઈ ગયું છે દશેય દિશાઓનું મુખ જેમા અને અપરિમિત
પ્રેક્ષક જનોની ભારે ભીડ્યવાળા (ન પ્રવેશ થઈ શકે એવું) તે વટપતનમાં

ક્ષકજનનિવિઢં તત્પુરં પ્રાવિશત્સઃ ॥૨૭॥ સાશ્વર્યં વીક્ષ્યમાણં પ્રતિ-
વિશિષ્ઠમથો યૂથશઃ પૌરલોકૈઃ શ્રુત્વાઽઽયાન્તં હરિં તં નૃપતિરપિ
તદાઽભ્યાયયૌ ભૂરિહર્ષઃ । દૃષ્ટ્વા નત્વા ચ તેનાદૃત ડરુ સદનં તેન
સાકં સ્વમાગાગ્માગાદુત્તાર્યં હર્ષાદ્વહુતરવિનયઃ સસ્વજે તં ચ રાજન્ !
॥૨૮॥ इति श्रीमत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे षटपत्त-
नागमननिरूपणनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૧॥

મુવ્રત સ્વાચ—પ્રણમ્ય તં કરં તસ્ય ગૃહીત્વા પાણિના તતઃ । પ્રાવિ-
શત્સ નિજં સૌધં દર્શનીયં મહીભુજામ્ ॥૧॥ સિંહાસને મનોજે તમુ-
પાવેશ્ય તદગ્રતઃ । તિષ્ઠન્સ દાસવત્પ્રાહ પ્રાજ્ઞલિર્ધરણીપતિઃ ॥૨॥

પ્રવિષ્ટ થયા ॥૨૭॥ હે રાજન્ ! મહાગજ ઉપર બેસીને પધારતા, પ્રત્યેક
પ્રતોળી (નગરનો મધ્યમાર્ગ) માં સંઘથી પૌર જનોએ વિસ્મયથી દર્શન
કરાતા ભગવાનને સાંભળીને, સ્વયં નૃપતિ પણ તત્કાળ સહર્ષ સંમુખ
આવીને તેમનાં દર્શન કરીને આદરથી પ્રણામ કરીને, તે ભગવાને અધિક
સત્કાર કર્યાંથકા પોતાના રાજભવનને (દેવગઢ) ભગવાન સાથે પામીને,
ગળેન્દ્રથકી પોતાનો હાથ આપવાપૂર્વક ઉતારીને અહુવિનયપૂર્વક તે
ભગવાનને ભાવભરથી બેઠ્યા ॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થ-
પ્રકરણે ષટપત્તનાગમનનિરૂપણનામૈકચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૧॥

૧ અધ્યાય ૪૨ મો.

મુવ્રતઋપિ કહે છે—હે રાજન્ ! તે પછી તે સયાશ્રય રાજ તે
ભગવાનને પ્રણામ કરીને, તેમના હસ્તકમળને પોતાના હાથથી પકડીને
સમગ્ર મહીપતિમંડળના મનને હરનારી પોતાની હવેલીમાં પ્રવિષ્ટ થયા
॥૨॥ અનંતર રાજ અતિમુંદર સિંહાસનમાં ભગવાનને બેસારીને દાસની
પેઠ તેમની આગળ બે હાથ બેડી ઉભા રહીને એમ બોલ્યા કે—॥૨॥ હે

૧ આ અધ્યાયમાં સયાશ્રય મહારાજાએ કરેલું ભગવાનનું ભારે સન્માન
અને ભગવાને તે રાજને કરેલો સદુપદેશ વર્ણવ્યો છે.

સ્વામિન્મનોરથો મેઽય ફલિતોઽત્ર તવાગમાત્ । રૂપયા પાવિતોઽ-
 યાહં ત્વયા લોકહિતૈવિણા ॥૩॥ ત્વદ્વિપદ્મસંસ્પર્શાત્પૂતેયં ચ ધરા
 મમ । અદ્યપ્રભૃતિ તે સ્વામિન્નાજ્ઞાવર્તી મવામ્યહમ્ ॥૪॥ इत्युक्त्वा
 सह तेनाथ सानुगेन महीपतिः । ससैन्यो वाहनारूढ उपाया
 न्मस्तुवाटिकाम् ॥५॥ तदागमात्पूर्वमेव कारितेषु च तत्र स. ।
 पटमण्डपवर्षेषु सानुगं तमचासयत् ॥६॥ स स्वानुरूपतश्चક્રે तस्या
 तिथ्यं नराधिपः । नाथजिद्रामचन्द्राद्या भक्ता पर्यचरंश्च तम् ॥७॥
 द्वितीयेऽह्नि ततः पौरा भक्ता सर्वे तमार्वयन् । नानાવિધૈઃ સુવ-
 સનૈર્ગન્ધપુષ્પધનાદિભિઃ ॥૮॥ તૃતીયેઽહનિ રાજાપિ દૃતમુક્તિં હરિં

સ્વામિનું । આજ આપના અહીં પધારવાથી મારો મનોરથ તરફ ફરિત થયો
 સકળ લોકોના હિતથી આપે મને આજ અનુકંપા કરી સર્વથા પવિત્ર કર્યો
 ॥૩॥ અને વળી આ મારી પૃથ્વી આપના ચરણકમળના સંસ્પર્શથી અતિ
 પવિત્ર થઈ હે સ્વામિનું । આ દિવસને આરબીને હું ધર્મ્ય માર્ગમાં આ
 પની આજ્ઞાને વશવર્તીજ થઈ રહીશ, તો મારા હિતનો ઉપદેશ આપ
 આપો ॥૪॥ હે રાજનું । એમ કહીને પછીથી રાજા સેના સાથે વાહનમાં
 બેસીને અનુયાયી જનોએ સહિત શ્રીહરિની સાથે મસ્તુબાગમાં ઉતારો
 આપવા આવ્યા શ્રીહરિના પધારવા પહેલાજ રાજાએ મસ્તુવાડીમાં કરા-
 વેલા શ્રેષ્ઠ પટમંડપમાં (દેશ તથુઓમાં) તે ભગવાનને અનુયાયીવર્ગ
 સહિત ઉતારો કરાવ્યો ॥૫-૬॥ ત્યાં તે ભગવાનનું તે નરપતિએ પોતાની
 યોગ્યતાને અનુસારે ઉત્તમ આતિથ્ય કર્યું અને નાથછત્ર રામચદ્ર નાટપત
 શોભારામ હરિચદ્ર સપ્તશિવ લક્ષ્મીરામ રઘુનાથ ચિમનરાવ રણુજોડ પ્રેમા-
 નં પ્રભુદાસ દયારામપ્રમુખ ભક્તજનો ભગવાનની પરિચર્યાપરાયણ થઈ
 રહ્યા ॥૭॥ તે પછી બીજે દિવસે નગરનિવાસી સમસ્ત સત્સંગિજનોએ
 ચદન પુષ્પ વસ્ત્ર વિત્ત વિગેરેવડે ભગવાનની ભાવપૂર્વક પૂજા કરી ॥૮॥
 ત્રીજે દિવસે સયાછરાવ મહારાજને પણ ભોજન કર્યા પછી ભગવાનને
 નગરપ્રવેશ સમયમાંજ જેમ જેમ સન્માન પૂર્વક ગજરાજ ઉપર બેસા-
 રીને, પોતાના અમાત્યાદિ મંડળે જેમની પાછળ ગતિ કરી છે એવા તે

નિજમ્ । આનિનાય પુનઃ સૌષ્ઠં ગજારૂઢં યથા પુરા ॥૯॥ મહાસન
ઉપાવેદ્ય તં તદગ્ર ઉપાવિદાત્ । ઉપાવીવિશદન્યાંશ્ચ તદીયાન્સ
યથોચિતમ્ ॥૧૦॥ તતસ્તં વિનયાનમ્ર ચન્દ્રાક્ષલિપુટ નૃપમ્ । ઉવાચ
પ્રીણયન્વાચ સર્વદુ સહરો હરિઃ ॥૧૧॥ ધીનારાયણમુનિસ્ત્રિવાચ—ઋણ
રાજન્મનો વત્સા હિતં તથ વદામ્યહમ્ । ધારણીય સ્વહૃદયે વચન
મમ સર્વથા ॥૧૨॥ નૃદેહો દુર્લભો નૂનં દેવાનામપિ ભૂપતે ! ।
તત્પ્રાપ્તેસ્તુ ફલં જ્ઞેયમપુનર્મયસાધનમ્ ॥૧૩॥ સાંસારિકં સુર્યં યત્ત
ત્સર્વયોનિપુ વર્તતે । યદર્થં યત્તતે લોકો દુર્લભ તન્ન દેહિનામ્ ॥૧૪॥

ભગવાનને પોતાની હવેલીમા ફરીથી પધરાવ્યા ॥૯॥ પછી શ્રીહરિને મહા
સિંહાસનમા બેસારીને અને ખીન્ન સહાનુયાયી મુક્તાનદાદિ જનોને યથા
યોગ્ય બેસારીને, પછી પોતે શ્રીહરિની આગળ તેમની આસાથી બેઠા ॥૧૦॥
પછી સર્વ દુષ્ટને હરનારા શ્રીહરિ વિનયવિનમ્ર બે હાથ બેડી રહેલા
તે રાજાને રાજ કરવા તેમનું આત્મતિક હિત પોતેજ કહેવા લાગ્યા ॥૧૧॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે રાજા! તમારૂં હિત હમણા હું કિંમિત
કહું છું, જે તમારે સદાય હૃદયતળમા ધારી રાખવા યોગ્ય છે, તેને મન
દબને સાલળો ॥૧૨॥ હે ભૂપતે ! આ નરદેહ અપાર ભવસાગર તરવામા
કોઈ પણ નૌકા છે, દેવોને પણ આ દુર્લભ છે, (જે દેવયોનિ છે તે તો
સુકૃતના ફળભૂત જે ઉત્કૃષ્ટ વિષયભોગ એજ એક પ્રધાન જેમા છે એવી
છે, જે ભોગપરામણો છે તેઓને નિ શ્રેયસના સાધનમા પ્રવૃત્તિ દુર્ઘટ છે,
માટેજ દેવો પણ સતોનો સમાગમ મેળવનાર માનવ દેહનેજ આહે છે)
તો જે આ મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થયો છે તેનું ખરૂં ફળ તો જેનાથી પુનર્લવની
નિવૃત્તિ થાય એનું નિ શ્રેયસસબન્ધિ મુખનું આધન સપાદન કરી લેવું એજ
જાણુ ॥૧૩॥ દેવદુર્લભ માનુષ જન્મને પામીને પણ આ લોક અવિવેકને
હીધે જે સસારસબન્ધિ મુખ મેળવવા માટે મહા મહેનત કરે છે તે મુખ
નરદેહયોગમાત્રથી સુગમ છે એમ ટેવળ નથી, પશુપદ્યાદિ સર્વ
યોનિઓમા પણ તે મુખ તો સુગમ વર્તે છે (પ્રાર્થના કર્યા વિનાજ
મર્મ યોનિયોમા મળેછે માટે તે દુર્લભ છેજ નહિ) તો પશ્ચાદિ કરતા

સુખં ચ દુઃખસમિથં નિર્દુઃખં તત્ર દદ્યતે । યસ્ય યાવત્સુખં
તસ્ય તાવદુઃખં હિ દેહિનઃ ॥૧૫॥ રાજાનં સુખિનં સર્વે જાનન્તિ
નૃપતે ! જનાઃ । અતિદુઃખિનમેવાગ્રાહં તુ જાનામિ સર્વથા ॥૧૬॥
ચોરશત્રુસ્વદાયાદપ્રતિક્ષણવિશદ્ધિનઃ । મૂરિલોભાભિમૂતસ્ય સુખં
તસ્ય કુતો ભવેત્ ॥૧૭॥ નિર્દુઃખં તુ સુખં રાજન્મગવલ્યેવ વર્તતે ।
સચ્ચિદાનન્દરૂપોઽસૌ સ્વતન્ત્રોઽસ્તિ યતઃ સદા ॥૧૮॥ તદુપાસનયા
ભક્તા સુખિનસ્તસ્ય સન્તિ ચ । ન તત્સુખસ્યાસ્તિ લેશલ્લોભ્યા
ધિપતેરપિ ॥૧૯॥ જ્વલત્સુ મુખિ લોકેષુ કામલોભાદિવહ્નિના ।

માનુષ દેહમા તે મુખ અધિક નથી ॥૧૪॥ જે દેહીને જેટલું વૈષયિક મુખ
તેટલું દુઃખ પણ અવર્જનીય દેખાય છે માટે સર્વ યોનિઓમા વૈષ-
યિક મુખ તો દુઃખજનક દેખાય છે, કોઈ પણ સ્થળે દુઃખલેશે
વર્ણત મુખ જણાતું નથી ॥૧૫॥ હે નૃપતે ! સર્વ કોઈ જનો તો રાજાને
સર્વથી સમધિક મુખીજ સમજે છે, દુઃખ તો લોકમા સર્વથા સમધિક દુઃખીજ
માનુષ કેમકે તે રાજાઓ ચોરો વૈરીઓ અને પોતાના પિતાના ધનના
ભાગીદાર વારસોચ્છી ક્ષણે ક્ષણે ભયની શકાવાળા અને તેના નિવારણના
ઉપાયે પરાયણ વર્તે છે વળી રાજ્યવદ્ધમી લોકનેજ ક્ષણે ક્ષણે વધા
રહે, તો અધિક રાજ્યલોભથી પરાભવ પામેલા રાજાઓને મુખ ક્યાથી
હોય ? માટે રાજાઓ પણ દુઃખવર્ણત મુખશાળી નથીજ ॥૧૬-૧૭॥ હે
રાજન્ ! દુઃખયે વર્ણત મુખ તો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણવિષેજ વર્તે છે, કારણ
કે તે આ ભગવાન સત ચિત્ આનન્દમય છે, જે આનન્દથી મનસહિત વાણી
તેનો પાર નહિ પામતા નિવૃત્ત અર્ધ ભયછે, (અનવધિ છે) વળી તે
સદૈવ સ્વતત્ર છે ॥૧૮॥ આવા આનન્દમય ભગવાનની ઉપાસનાથી નિઃપજ્ઞ
ભક્તિયોગવાળા જે જનો છે તેઓજ તેવા મુખશાળી છે, અર્થાત્ ભગ
વદ્ભુલભમા પ્રવર્તવાનેજ દુઃખગધવર્ણત મુખ પ્રાપ્ત થાય છે, નિલોકીના
અધિપતિને પણ ભગવદ્ભુલવથી ઉપજતા મુખનો લેશ પણ નથીજ
વર્તતો, તો મનુષ્યની તો વાત જ શી કરવી ? ॥૧૯॥ ભૂમિમા સર્વ કોઈ
લોકો કામ ક્રોધ લોભાદિરૂપ અગ્નિથી પ્રભવળે છે પણ વિષ્ણુભક્તિ

તપ્યન્તે વૈષ્ણવા નૈવ ગદ્ધાસ્તુસ્થા ગજા ઇચ ॥૨૦॥ વુદ્ધિમાનસિ
ભૂપાલ ! ત્વમતઃ સ્વહિતાય હિ । કુરુ કૃષ્ણાશ્રય તેન મુક્તિ મુક્તિ
ચ લપ્સ્યસે ॥૨૧॥ સ્થિતૈવ નિજધર્મેષુ યાવદ્દેહસ્મૃતિર્નૃપ ! । મજ
નીય સદા કૃષ્ણ ધ્રીત્યૈવેત્યસ્તિ મે મતમ્ ॥૨૨॥ સુમત ઉવાચ—
શ્ત્યુક્તો હરિણા રાજા ત પ્રણમ્ય જગાદ સ । મગવસ્ત્વામહ જાને
કૃષ્ણમેવ ન સંશય ॥૨૩॥ ત્વામહ શરણ યાતસ્ત્વદીયોઽસિ કૃપા
મયિ । કુર્યાસ્ત્વ સર્વદા સ્વામિન્કશ્ચિત્કાલ વસાત્ર ચ ॥૨૪॥ ધ્રીરિ
શ્વાચ—પુરાણશ્રવણે ચિત્તં સામ્પ્રત લુબ્ધમસ્તિ મે । સ્થાતુમગ્ર ન

રસમા નિમગ્ન થએલા જનો ગગાજળમા નિમગ્ન થએલા હાથીઓજ
જેમ એમ નથીજ સતાપને પામતા એક ભગવત્સ્વરૂપસુખમાજ સમગ્ર
થએલા તે એકાંતિક ભક્તો કામાદિકથી સતત થતા નથી ॥૨૦॥ હે
ભૂપાળ ! તમે સદસતના વિવેચનમા સમર્થ એવી શુદ્ધિએ સંપન્ન છો,
માટે તમારા હિતાર્થે કૃષ્ણાશ્રયપરાયણ થાવ તેમના આશ્રયગળથી
આ લોક પરલોકમા નિરવધિ સુખને તમે પામશો ॥૨૧॥ હે નરેશ ! વેદ
વિહિત વર્ણાશ્રમોચિત નિજધર્મોમા રહીનેજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમા ભક્તિ
પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પમાડવી સ્વવર્ણાશ્રમ ધર્મને અતિલઘન કરીને વર્તનારા
ઓને તો ભગવાનમા ભક્તિયોગ સિદ્ધ થાય નહિ એમા ‘ક્રિયાવાતેપ મહા
વિદા ઘટિષ્ઠ’ એવી શ્રુતિ છે માટે જ્યાસુધી દેહસ્મૃતિ રહે—એટલે
દેહ દેહાનુબન્ધ ક્રિયાઓમા ચિત્ત જ્યાસુધી પ્રસરણ હોય ત્યાસુધી
નિજકર્મનુ અનુષ્ઠાન કરવુજ ભક્તિમા પ્રવર્તેલાને કર્મ કરવાની શી જરૂર
છે ? એમ અભિમાનીને કર્મનો ત્યાગ ન કરવો એવો અમારો મત છે ॥૨૨॥

સુમતઃકપિ કહેછે—હે રાજા ! ભગવાનનુ આવુ હિતવચન પ્રસાદ
મનથી સામગીને રાજા તેમને પ્રણામ કરીને ઓટ્યા કે—હે ભગવન ! હું
આપનેજ જગતના અનુગ્રહાર્થે પ્રકટ થએલા કૃષ્ણજ નિશ્ચે જાણુ છુ માટે
આપનાજ શરણુને હું દાસભાવથી પામ્યો છુ તો હે સ્વામિન ! મારી
ઉપર સર્વતઃ કૃપા કરો અને દેહલોક કાળ આ મારા પુરમા મારાજ અનુ
ગ્રહાર્થે આપ નિવાસ કરો ॥૨૩-૨૪॥ એરીને સર્વથા શુદ્ધ અત કરણુ

શક્તોમિ દિનમેકમપિ ધ્રુવમ્ ॥૨૫॥ માયં મયિ વિનુદ્ધં તે જ્ઞાત્વા-
 ગ્રાહમુપાગતઃ । નો ચેન્ન સામ્પ્રતં યાયાં સમ્રાદ્ધેહં હિ નિઃસ્પૃહઃ ॥૨૬॥
 ઇત્યુક્ત્વા ભગવદ્ભક્તે રીતિં તસ્મા ઉપાદિશત્ । તદુક્તિં સકલાં
 સોઽપિ હૃદયેઽધારયન્નૃપઃ ॥૨૭॥ તતસ્તસ્પાકરોત્પૂજાં મહર્તીં પરયા
 મુદા । અનર્ચ્યન્નૂતનૈર્વસ્ત્રૈઃ સંરક્ષૈર્દેમભૂષણૈઃ ॥૨૮॥ ચન્દનાક્ષતપુષ્પા-
 ઘૈરુપહારૈર્યથાગ્રિધિ । પૂજયિત્વા તમીશાનં ઘ્રણનામ સ દળિવત્
 ॥૨૯॥ તતસ્તદીયાન્ પુત્રાદીન્ મુનીંશ્ચાપિ યથોચિતમ્ । યાસોઘન-
 સુગન્ધાઘૈરાનર્ચં યદુભાવતઃ ॥૩૦॥ ધર્મે સ્થાતું તમાશાપ્ય સઘ ઉત્ત-

વાળા, પોતામાં પરમ પ્રીતિવાળા નૃપતિએ જોજો કહ્યું તેને અનુમોદન
 આપવા છતાં પણ 'તમે અહીં વસો' એમ જો તેમણે કહ્યું તેને નહિ અભિ-
 નંદન આપતા થકા શ્રીહરિ કહે છે—હે નરપતે ! તમે શ્રદ્ધાભક્તિસંપન્ન
 છો અને પ્રાર્થના કરો છો. પરંતુ હાલમાં મારૂં ચિત્ત શ્રીમહાભાગવતાદિ પુરાણ
 શ્રવણપરાયણુજ વર્તે છે, તેથી અહીં એક પણ દિન રહેવા માટે હું સમર્થ
 નથી ॥૨૫॥ તમારો મારેવિષે આશ્ચર્ય શુદ્ધ ભાવ વર્તે છે તેને જાણીનેજ
 નિવૃત્તિપરાયણુ એવો પણ હું હાલમાં તમારે નગરે આવ્યો છું. જો આવો
 ભાવ ન હોય તો સાર્વભૌમ જૂપના જવનમાં પણ નિઃસ્પૃહ મારો સમાગમ-
 પ્રસંગજ હમણાં ન થાય ॥૨૬॥ હે રાજા ! એમ કહીને તે રાજેન્દ્રને
 ભગવાને ભગવાનના જળનના સર્વ પ્રકારનો ઉપદેશ કર્યો. તે રાજાએ પણ
 ભગવાને ઉપદેશેલો સર્વ અર્થ હૃદયમાં અવધારણુ કર્યો ॥૨૭॥ ત્યારપછી
 તે રાજાએ ચંદન પુષ્પ અક્ષત અને નવીન અમૂલ્ય વસ્ત્રો તથા રત્નજડિત
 સુવર્ણમય જૂપણો વિગેરે રાજ્યેચિત ઉપચારોવડે યથાવિધિ તે ભગવાન
 શ્રીહરિની મહાપૂજા પરા ભક્તિથી કરીને તેમને દંડવત્ પ્રણામ કર્યો
 ॥૨૮-૨૯॥ તે પછી ભગવાનના સંજન્ધી અયોધ્યાપ્રસાદ રઘુવીર આદિ-
 કની અને મુક્તાનંદાદિ મુનિઓની પણ યથાયોગ્ય ભાવપૂર્વક ચંદન પુષ્પ
 વસ્ત્ર ધનાદિક ઉપચારોવડે પૂજા કરી ॥૩૦॥ પછી તે રાજાને 'ધર્માન્ન ધર્મ-
 દિત્તવ્યમ્'—ધર્મથી અપારેય પ્રમાદ પામવો નહિ એમ અનુસા આપીને
 તત્ક્ષણજ ઉડેલા તે ભગવાનને અવશ્ય જવાની ઈચ્છાવાળા જાણીને રાજાએ

સ્થિવાન્ હરિઃ । ગન્તુકામં તમાચાય રાજા સૈન્યમસજ્જયત્ ॥૩૧॥
તતો વ્રજન્તં હરિમન્વગચ્છત્ પદ્મ્યાં નૃપસ્તં સ નિવર્તયિત્વા । ગજે-
ન્દ્રમધ્યારુહદાસહર્ષેઃ પૌરૈર્જનૈર્ભૂમિપ ! નમ્યમાનઃ ॥૩૨॥ યે વૈરિણ-
સ્તસ્ય પુરેડમવંસ્તે દૃષ્ટ્વા પ્રતાપાતિશયં તદીયમ્ । કર્તું ન શેકુઃ
કિમપિ પ્રભું તં તથૈવ તસ્યુર્જ્વલદન્તરદ્વાઃ ॥૩૩॥ યથા પ્રવિષ્ટઃ સ
પુરં તથૈવ રાજાથિયા તન્નિરગાદ્દહિશ્ચ । નિવર્તયામાસ તતોડનુયાતઃ
પૌરાંશ્ચ ભક્તાનૃપતેશ્ચ સૈન્યમ્ ॥૩૪॥ આરુહ્ય ઘાઠં જવિનં સ્વક્રીયં
નિજાનુયાતૈરશિલૈઃ સભક્તૈઃ । સહાયયૌ ભૂરિયશોવદાતો વૃત્તાલયં
પોપિતધર્મવર્ત્મા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસં. જાં. ઘં. ચં. સિંહજિનૃપકૃતશ્રીહરિ-
સન્માનનિરૂપણનામા દ્વિચત્વારિશોડશ્યાયઃ ॥૪૨॥

પોતાની ચતુર્ગી (પદાતિ અશ્વ ૨૪ હાથીએ યુદ્ધ) સેના તૈયાર કરાવી
॥૩૧॥ હે ભૂમિપ ! તે પછી રાજા પોતાના રાજલવનથકી પદાર્થો તે ભગ-
વાનને વળાવાવાસ્તે પગે આલીનેજ પાછળ ગયા. ભગવાન્ શ્રીહરિ તેવીરીતે
પાછળ આવતા તે મહારાજાને બળાત્ પાછા વાળીને, સ્વયં ગજેન્દ્ર ઉપર
પ્રહર્ષપરિપૂર્ણ પૌર જનોએ આદરથી નમસ્કાર કર્યાંથકા વિરાજમાન થયા
॥૩૨॥ વડોદરપુરમાં તે ભગવાનના જે કેટલાક વૈરી પૌરજનો હતા તેતો
તેમનો તે આ પ્રતાપાતિશયને બેઠને, તેનો પ્રતિરોધ કરવા દેશપણ નહિ
સમર્થ થવાથી પ્રબળવળિત અતઃકરણવાળા હોંધને પોતાના હુલિયારો
પોતાના મનમાંજ જે પ્રકારે રહે તેજ પ્રકારે થઈ રહ્યા ॥૩૩॥ જે રાજશ્રીથી
નગરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો તેથી નહિ ન્યૂન તેજ રાજશ્રીથી નગરથકી બહાર
નીકળેલા ભગવાને નગરની સીમાભૂમિને ઉલ્લંઘતાં તે રાજસૈન્યને અને
પાછળ વળાવા આવેલા વટપુરવાસી ભક્તોને પાછા વાળ્યા ॥૩૪॥ એરીતે
એકાંતિક ધર્મમાર્ગનું પરિપોષણ કરતા અને પોતાના શુદ્ધ યશોરાશિને
સર્વત્ર પ્રસારતા તે ભગવાન્ શ્રીસ્વામિનારાયણ પોતાના તીમવેગવાળા
અશ્વવર ઉપર બેસીને પોતાના અનુયાયી સર્વ ભક્તોની સાથે વૃત્તાલય
પ્રતિ આવ્યા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે સિંહજ-
નૃપકૃતશ્રીહરિસન્માનનિરૂપણનામા દ્વિચત્વારિશોડશ્યાયઃ ॥૪૨॥

મુવત ડવાચ—વસંસ્તત્ર નિજાવાસે હરિદુઃસહરામિધઃ । પ્રશંસાં
 ભૂપતેસ્તસ્ય ચકાર સ્વીયસંસદિ ॥૧॥ વટપત્તનસમ્પ્રાપ્તં વાસોભૂપા-
 ધનાદિ યત્ । રઘુવીરાય તત્સર્વે દદાતિ સ્મ સ ભૂપતે ! ॥૨॥ તતઃ
 સ દશમસ્કન્ધં શુશ્રૂષુઃ સુસ્થચેતસા । ઉત્તમાદીન્ દુર્ગપુરં પ્રેપ-
 યિપ્યન્નુવાચ તાન્ ॥૩॥ રાજન્ ! દુર્ગપુરં યાહિ સ્વકીયૈઃ સહ સામ્પ્ર-
 તમ્ । યૂયં ચ સુહૃદઃ ! સર્વે યાતાનેન સહૈવ ચ ॥૪॥ શ્રુત્વાત્ર દશમ-
 સ્કન્ધં તન્નાયાસ્યામ્યહં ધ્રુવમ્ । ઇતિ મે રોચતે તસ્માદ્યૂયં સર્વેઽપિ

અધ્યાય ૪૩ મો.

મુવતન્નપિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન્! સમાશ્રિતોનાં સમસ્ત
 દુઃખોને હરનાર હોવાથી હરિ એવી યોગરૂઢ સમાખ્યાથી (સાર્થક નામથી)
 પ્રખ્યાતિ પામેલા ભગવાન્ સહનનંદસ્વામીએ વૃત્તાલયમાં નિજનિવાસ
 સ્થાનમાં રહીને પોતાના ભક્તસમાજથી ભરપુર મહાસભામાં તે સયાલ-
 શવ ભૂપતિની બહુ પ્રશંસા કરી ॥૧॥ હે ભૂપતે ! વટપત્તનમાં નૃપપ્રમુખ-
 જનોએ પૂજામાં સમર્પેલું વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિત્ત વિગેરે સર્વ દત્તાપુત્ર રઘુવીર
 આચાર્યને આપ્યું. (કેમકે લક્ષ્મીનારાયણખંડમાં મળેલી માલમતાના
 વારસ રઘુવીરજીને કારાબ્યા છે) ॥૨॥ ત્યારપછી સુસ્થ મનથી શ્રીમદ્વા-
 ગવતાના દશમ સ્કંધને સાંભળવા વાંછતા તે આ ભગવાને ઉત્તમ રાજા
 આદિકને દુર્ગપુરે મોકલવામાટે તેમને કહ્યું કે—હે ઉત્તમ રાજન્! હાલમાં
 તમે જ્યાં લલિતાદિ સંખન્ધિજનો સાથે દુર્ગપુર ભવ. હે રામપ્રતાપાદિ
 સુહૃદો ! તમે પણ સર્વે ઉત્તમ નૃપની સાથે જ દુર્ગપુર ભવ. (કેમકે તે
 સ્વનગર થકી નિકળેલા તમને કાળ પણ મહાન્ વ્યતીત થઈ ગયો છે)
 મારો વિયોગ નહિ સહન કરી શકવાના તમારા સ્વભાવને હું બલુું છું
 ॥૩-૪॥ હું અહીં દશમસ્કંધ કે જે શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રામૃતે ગલિત છે તેને
 સાંભળીને દુર્ગપુરમાં નિથે જલદી આવીશ. એવી મને રૂચિ થઈ છે તો

૧ આ અધ્યાયમાં વૃત્તાલયમાં સ્થિતિ કરી રહેલા ભગવાને કરેલું દશમ પંચમ-
 સ્કંધનું શ્રવણ અને ભગવાનની શિક્ષાપત્રી લેખનમાં સહેલુંક પ્રવૃત્તિ નિરૂપણ કરીછે.

ગચ્છત ॥૫॥ इत्युक्तास्ते तु हरिणा विजने स्थातुमिच्छता । अनि
 च्छन्तोऽपि तद्वान्मयमान्यत्वात्स्वपुरं ययुः ॥६॥ परिवारेण सहितः
 स्वकीयेनोत्तमो नृपः । रामप्रतापमुख्याश्च हरेः सम्बन्धिनोऽ-
 खिलाः ॥७॥ पाश्चात्या भाल्लुदेशीया ये चान्ये तत्र सङ्गताः । सर्वे
 ते हरिणाक्षप्ताः स्वं स्वं ग्रामं पुरं ययुः ॥८॥ नानादेशस्थलोकानां
 बोधनाय मुनीनपि । सर्वानाज्ञापयामास ते च जग्मुस्तदाब्जया ॥९॥
 एकादश्याः स आरभ्य दशमस्कन्धमादितः । सार्धमासेन शुश्राव
 सादरं विजने ततः ॥१०॥ स्कन्धः स एव भूपाल ! भृशं तस्मा
 अरोचत । प्रशंसां तस्य बहुधा चकार च स आदरात् ॥११॥
 ततः स पञ्चमस्कन्धं वसन्ताद्यदिनाયધિ । शुશ्राવ સાદરં તં ચ
 પ્રશંસંસ ચ સંસદિ ॥૧૨॥ શ્રીમદ્ભાગવતાદ્યસ્ય પુરાણસ્યાતિવ-

તમે સર્વે પણ હમણા જાવ ॥૫॥ હે રાજા! વિજન દેશમાં નિવાસને
 વાછતા ભગવાને એરીતે કહેલા તે ઉત્તમાદિ અને રામપ્રતાપાદિ ભગવાનનો
 વિરહ નહિ સહન થવાને લીધે જવાની ઇચ્છાવાળા નથી તથાપિ
 તેમની આજ્ઞાને વશ વર્તનારા હોવાથી તે સર્વે પોતાને પુરે પરવર્યા ॥૬॥
 (એજ અર્થને સુસ્પષ્ટ કહેછે-) સ્વજનસહિત ઉત્તમ નૃપ, શ્રીહરિના
 રામપ્રતાપપ્રમુખ સર્વે સબન્ધિ જનો, વૃત્તાલયમાં પ્રબોધની ઉત્સવ
 ઉપર આવેલા પશ્ચિમદેશનિવાસી તથા લાલદેશનિવાસી તથા બીજા
 તેતે તમામ ભક્તજનો ભગવાને આજ્ઞા આપતા પોતપોતાને દેશે ગયા
 ॥૭-૮॥ તે પછી ભગવાને પોતાના ચરણાશ્રિત સુક્તવદાદિ સમસ્ત
 મુનિજનોને પણ તે તે દેશોમાં સદ્બોધ દેવાદ્વારા જનોનું હિત કરવાની
 આજ્ઞા કરી એટલે તેઓ યથાજ્ઞા તેતે દેશમાં ગયા ॥૯॥ અનંતર
 ભગવાને કાર્તિક કૃષ્ણ એકાદશીને આરંભીને દશમસ્કન્ધને આદિથી
 આરંભીને આદરપૂર્વક એકાદ સ્થળમાં રહીને દોઢ માસે કરીને
 સાબળ્યો ॥૧૦॥ હે ભૂપાળ ! એજ સ્કન્ધ ભક્તિરસથી ભરપુર હોવાથી
 ભગવાનને બીજાની અપેક્ષાએ અભ્યધિક રૂચિકર થયો, તેથી તેનીજ પ્રશંસા
 વારંવારે આદરથી કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥ તદનંતર ભગવાને માઘ શુક્લ
 પચમીપર્યંત પચમ સ્કન્ધ પ્રીતિથી સાબળ્યો તેપણુ સ્કન્ધ ભગવાનને

હ્યમૌ । સ્કન્ધાપભૂતાં ઢાધેતૌ તસ્ય નારાયણસ્ય હિ ॥૧૩॥ પૌરા-
ણિકં તતઃ સમ્યગ્વસ્ત્રભૂપાધનાદિમિઃ । તોષયિત્વાથ મધ્યાહ્ને
વસન્તોત્સવમાચરત્ ॥૧૪॥ લક્ષ્મીનારાયણસ્યાસૌ મહાપૂજામકા-
રયત્ । ગીતવાદિત્રનિનદૈરુપેતાં વર્ણિસત્તમેઃ ॥૧૫॥ બ્રાહ્મણાન્
ભોજયામાસ સદશ્ર્તં તદિને હરિઃ । તેમ્યશ્ચ દક્ષિણાં પ્રાદાત્સુસ્પર્શા-
ન્કમ્પલાનપિ ॥૧૬॥ મક્તાસ્તદાર્ણીં યદુશઃ સમીપપ્રામવાસિનઃ ।
તદર્શનાર્થમાજગ્મુઃ પ્રતિજગ્મુશ્ચ તે પુનઃ ॥૧૭॥ અપરાહ્ને તતઃ
સ્વામી વિજનસ્યો હિતં નૃણામ્ । ચિન્તયન્ પત્રિકાં તેમ્યો લિલિતુ
નિધિરૂપ સઃ ॥૧૮॥ સરુલેષ્વપિ દેશેષુ ધર્મશિક્ષાર્થપત્રિકામ્ ।
લિપામિ તેન મદ્મક્તા ચર્તિષ્યન્તે તથૈવ હિ ॥૧૯॥ મમાશયો યાદ-

અત્યત્ રૂચિકર થયો, તેથી તેની પણ સલામા બહુ પ્રસાસા કરી ॥૧૨॥
શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણના તે આ બંને સ્કન્ધો તે શ્રીનારાયણમુનિને વિશેષ
વહાલા લાગ્યા ॥૧૩॥ તે પછી તેના અવકાશ પૌરાણિક પ્રયાગજીતને વચ્ચે
આબરણ ધનાદિવડે સારીરીતે સતુદ્ધ કર્યા પછી મધ્યાહ્નસમયે શ્રીહરિએ
ભગવાનનો વસતપચમીનો ઉત્સવ કર્યો અને લક્ષ્મીનારાયણની મહાપૂજા
ગીતવાદિનપૂર્વક નારાયણાનંદ વિગેરે વાર્ણિવર્યો પાસે યથાવિધિ કરાવી
॥૧૪-૧૫॥ પૂજા કર્યા પછી આ શ્રીહરિએ વસતપચમીને દિવસે એક
હબ્દ બ્રાહ્મણો જમાવ્યા પછી તેમને દક્ષિણા અને કોમળ કામળાદિક
પણ આપ્યું ॥૧૬॥ તે સમયે તે ઉત્સવના દર્શન કરવા સમીપ ગામના
નિવાસી બહુ ભક્તો આવ્યા હતા તે ભગવાનના દર્શનથી પરમાનંદ પામીને
જેમ આવ્યા હતા તેમ પાછા ગયા ॥૧૭॥ તેપછી અપરાહ્ન સમયે સહ
જનદસ્વામીએ એકાંત સ્થળમા (પોતે એકાગ્રી) બેસીને ‘સમગ્ર જનોનું
હિત જાઈ પણ કરું’ એવો વિચાર કરતા સર્વ ભક્તોપ્રતિ કોઈ પણ પત્રિકા
લખવાનો નિશ્ચય કર્યો-સર્વજનોના શિક્ષણુગણિત પણ લખવાનો સંકલ્પ
કર્યો ॥૧૮॥ (પત્રિકા લેખનમા હેતુશૂત વિચારને કહેછે) આ ધર્માવ
બોધનમાજ ઉપયોગી લેખથી (શિક્ષાપત્રી) ધર્મમાર્ગને યથાસ્થિત બહુતા
સર્વે મારા ભક્તો ધર્મ માર્ગમા વર્તતાથકા ભક્તિપરાયણ થઈ નિ શ્રેય
સને પામશે. આ પત્રિકાના સદૈવ અનુવર્તનથી સર્વ દેશમા રહેલા હમણા

શોઽસ્તિ તાદૃશં ચાપિ તેઽસ્થિલાઃ । તથૈવાવગમિષ્યન્તિ મવિષ્ય-
ન્ત્યપ્યસંશયાઃ ॥૨૦॥ અન્તર્હિતે મયિ ભુવો મદીયાનાં ચ સર્વશઃ ।
સ્ફુટમદ્વાક્ષ્યરૂપા સા મવિઙ્ચાલમ્બનં ભુવિ ॥૨૧॥ એવં વિચાર્ય
ધર્માત્મા કાકુદં સ્વદિકાં ચ સઃ । આનયામાસ મૃત્યુન લેખિનીં ચ
સુશોભનામ્ ॥૨૨॥ સચ્છાસ્ત્રાણાં સ સર્વેપાં સારમાકૃપ્ય સદ્વિયા ।
લિલેખ પત્રિકાં સ્વામી સદ્ધર્મં સ્થાપયન્ભુવિ ॥૨૩॥ ડરૌ દક્ષે પદ્મકં
કાકુદસ્ય કૃત્વા ધૃત્વા વામદોષ્ણા નતાસ્યઃ । દક્ષે પાળૌ લેખિનીં
કુચ્ચિતાગ્રે વિભ્રત્ પત્રીં સોઽલિખદ્ધૃમિપેત્યમ્ ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સ-
ક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ભગવતો વૃત્તાલયાવાસનિરૂપ-
નામા ત્રિચત્વાર્શિશોઽધ્યાયઃ ॥૪૩॥

વર્તતા અને લલિધ્યમાં વર્તનારા સર્વ જનો મારે અભિમુખ થઈ, મારો
જેવો આશય છે તેવો સ્પષ્ટ બહુને, સંશયરહિત થઈ મુખને પામશે
॥૧૯-૨૦॥ હું અહીંથી અંતર્ધાન થતાં, ભૂમિઉપર મારા આશ્રિત સમસ્ત
જનોને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તનારાઓને આ સ્પષ્ટ મારાં વાક્યોના સંદોહરૂપ
પત્રિકાજ આલંબનભૂત થશે ॥૨૧॥ હે રાજન્ ! આ રીતે સંકલ્પ કરીને
ધર્માત્મા શ્રીહરિએ સદા સ્વસેવામાં રહેનારા શુકાનંદ મુનિપાસે કાગળ
ખડીયો અને કલમ મંગાવી ॥૨૨॥ પછી તે આ સર્વના સ્વામી શ્રીહરિએ
સદ્ધર્મને ભૂમિવિષે સ્થાપન કરવા સકળ સચ્છાસ્ત્રોના સારાંશને (સમીચીન
ન્યાયથી પરિષ્કાર કરેલા અર્થને) દલિથક્રી માખલુજ જેમ એમ સન્મ-
તિથી સમુદ્ધરીને (સંચલથી) શિક્ષાપત્રી લખવાનો આરંભ કર્યો ॥૨૩॥
(શ્રીહરિની પત્રિકાલેખન સમયની શૌભાને કહેછે-) હે ભૂમિપ ! લખવાનું
શ્રીસહનંદસ્વામીએ જમણા સાથળ ઉપર કાગળ મુકવાની પાટીએ
સહિત કાગળને સંસ્થાપીને, તેને ડાખા કરકમળથી પકડીને, કલમ લીધેલી
હોવાથી સંકુચિત અચલાગવાળી આંગળીઓવાળા જમણા હાથમાં કલમને
લધને, ડિચિત નમ્ર મુખ રાખીને આગળ કહેશે એ પ્રકારે શિક્ષાપત્રી લખી
॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ભગવતો વૃત્તાલયા-
વાસનિરૂપણનામા ત્રિચત્વાર્શિશોઽધ્યાયઃ ॥૪૩॥

વામે यस્ય સ્થિતા રાધા શ્રીશ્ચ યસ્યાસ્તિ વક્ષસિ । વૃન્દાવનવિ-
હારં તં શ્રીકૃષ્ણં હૃદિ ચિન્તયે ॥૧॥ લિલ્લામિ સહજાનન્દસ્વામી

અધ્યાય ૪૪ મો.

યો ભાગવતધર્મોઽથા શિક્ષાપત્રીમુપાદિશત્ ।

સદ્ધર્મમવિતુ સ્વાના સ મેઽસુ શ્રેયસે હરિ ॥૧॥

શિક્ષાપત્રીને લખવા ઇચ્છતા ભગવાન્ શ્રીસહજાનન્દસ્વામી સ્વયં અખિલ
ભગળમૂર્તિ છે પણ ‘આરભવા ધારેલા પ્રબન્ધની પરિસમાપ્તિ અને સર્વત્ર
પ્રચાર ભગળથી થાય’ એમ લોકોને જણાવતાયકા આરભમા શિક્ષાચાર
પ્રાપ્ત ઇદેવતાસ્મરણરૂપ ભગળનુ અનુકરણ કરેછે—જેમનો વામભાગ
રાધાથી સમલકૃત છે, જેમનુ વક્ષ સ્થળ અદૃશ્ય દિવ્યરૂપ શ્રી લક્ષ્મીથી
સમલકૃત છે, દિવ્ય વૃન્દાવનવિષે વિહાર કરવામાં રસિક (ક્ષરાક્ષરવિવક્ષણુ
પુરૂષોત્તમ) એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનુ યોગકળાવડે રૂડિરીતે ઉઘાડેલા હૃદ
ચારવિંદમા સન્નિધિ પામેલાનુ પ્રીતપૂર્વક ચિંતન કરે છુ ॥૧॥

શ્રોતાઓના ચિત્તની એકાગ્રતા કરવા પ્રથમ કરવા ઇચ્છેલાની પ્રતિજ્ઞા
‘લિલ્લામિ’ આ શ્લોકથી કરેછે—કરવા ઇચ્છેલાની જો પ્રતિજ્ઞા ન કરે તો ‘આ
અર્થ કાંઈ અપેક્ષિત નથી’ એવી સંભાવનાને લીધે શ્રોતાઓ ઉદાસીન થઈ
રહે શંકા-પ્રતિજ્ઞામાનથી લાલ શો ? પ્રતિજ્ઞામાનથી કાકદતની પરીક્ષાને
સાલળવા કોઈ પણ પ્રેક્ષાવાન્ સાવધચિત્તવાળો થતો નથી, તો આ પ્રબન્ધ
પ્રયોજનવાળા અર્થનેજ અવબોધે છે એમ પ્રથમ જણવું જોઈએ ? આવી
આશકાને ટાળતા થકા ‘શિક્ષાપત્રી લિલ્લામિ’ એમ કહે છે ધર્મશિક્ષણ
આનો વિષય હોવાથી યથાશિક્ષણુ ધર્મોનુ અનુધ્યાન કરતા શ્રેયને પામે,
એમ હિતાવબોધકપણુના સ્થાન થતા શ્રોતાઓના ચિત્તની એકાગ્રતા થાય
શંકા-ગુણમય આ પ્રપચમા પ્રકૃતિથીજ જેઓ ધન્દિયારામો છે તેઓને

૧ ‘ચિન્તયે હૃદા’ इति पाठान्तरम् ।

૨ ભગવાનના મુખારવિંદમાથી નીકળેલા વચન સદોદ્દેશ્ય શિક્ષાપત્રી નામથી
પ્રખ્યાતિ પામેને. અપસદર્ભ ભગવાન્ સત્તાનન્દમુનિએ આ પોતાના નિબન્ધ
સત્સંગિજીવનમા આ ૪૪ મા અધ્યાયરૂપે સંચીત્યો છે.

સર્વાન્નિજાશ્રિતાન્ । નાનાદેશસ્થિતાન્ શિક્ષાપત્રીં વૃત્તાલયસ્થિત-

દૃષ્ટ નિયયો અનત વિઘ્નમાન સતે ધર્મશિના શ્રવણમા ત્વરા ક્યાથી થાય ? કે જેથી અવહિતચિત્તવાળા થાય ? એમ કહેતા હો તો તે સત્ય છે તેવા દન્દિયારામોના પ્રતિ આ શિક્ષાપત્રી લખવાનો પ્રયત્ન નથી, કિંતુ જેઓ દેવી સપ્તાએ સપત્ત છે તેમનાજ પ્રત્યે આ આયાસ છે એમ જણાવા 'સર્વાન્નિજાશ્રિતાન્' સર્વ નિજાશ્રિતો પ્રત્યે લખુ છું એમ કહે છે શંકા-ત્યા ત્યા સન્નિધિ આપીને આપે તેમને તેમને ધર્મ ગ્રહણ કરાવ્યો છે, તો હાલમા આ યત્ન તમારો વ્યર્થ છે ? એમ બો કહેતા હો તો કહું છું કે- 'નાનાદેશ સ્થિતાન્' નાના દેશમા રહેલા જનો પ્રતિ શિક્ષાપત્રી લખુ છું આ કાળના અનંતપણાનું પણ ઉપલક્ષણ છે, દેશો બહુ છે અને કાળપણ લાવી બહુ છે તો દેશથી દૂર રહેલા અને કાળથી દૂર રહેલા (દૂર દેશ માળમા રહેલા) એને સન્નિધિ આપીને અવબોધ આપવો દુર્ઘટ છે, માટે સર્વ દેશ સર્વ માળમા આસિને સમુચિત શિક્ષાપત્રી ઉલ્લેખનનો આપારજ સમુચિત છે શંકા આપ લગવાન વાસુદેવને દૂર દેશ કયો ? (દૂર દેશ છે જ નહિ) તો સર્વ જ એક સાથે સન્નિધિ આપીને સાક્ષાત્ ઉપદેશથી તેને જનોનું સમુજ્જવન કરો, આ લેખની શી જરૂર ? એવી આશંકામા કહે છે કે- 'વૃત્તાલયસ્થિત' હું હાલમા માનુષસાબલ્યલાવનાથી લોકાનુગ્રહમાટે સંપ્રદાયધારીને ગુજરાત દેશમા આવેલા વૃત્તાલય નામના પુરમા રહ્યો છું તો અવ તરણ સંપ્રદાયના લગનો આ અવસર નથી શંકા-આ રીતે પરને હિતનો અવબોધ આપવાથી તમને શો લોભ ? એમ કહેતા હો તો કહું છું કે-હું તો 'સહનામદ' છું જે સહબંનદ હોય તેને અન્ય થકી અર્થનો આશ્રય કોઈ નથી (કશા અર્થની એને અપેક્ષા નથી) અપૂર્ણ અપ્રાપ્તાનદ અપાનદને પરના આશ્રયથી તેના સપાદનની અપેક્ષા રહે હું સહબંનદ છું અથાપિ સ્વામી છું સ્વામીએ સ્વીય જનોનું શ્રેય સપાદન કરવું બોધ્યું, નહિતો સ્વામિપણુ નિરર્થક થાય, 'આ તો મારા સ્વામીનો આદેશ છે' એના લાવથી આદરણીય છે, સ્વામી પણ સહબંનદ છે, તો તેમનો આદેશ વિશેષ પણ આદરણીય છે અને વળી આદેશ કરવામા આનનારો અર્થ ધર્મશિક્ષણ

॥૨॥ ધ્યાતો રામપ્રતાપેચ્છારામયોર્ધર્મંજન્મનોઃ । યાત્રયોધ્યાપ્રસાદ-
 ય્વરઘુવીરાભિધૌ મુર્તા ॥૩॥ મુકુન્દાનન્દસુર્યાશ્ચ નૈષ્ઠિકા ગ્રહચા-
 રિણઃ । ગૃહસ્થાશ્ચ મયારામમદ્વાદ્યા યે મદાધયાઃ ॥૪॥ સધવા વિધવા
 યોષા યાશ્ચ મન્નિષ્ટપ્યતાં ગતાઃ । મુક્તાનન્દાદયો યે સ્યુઃ સાધવ-
 શ્ચાશિલા અપિ ॥૫॥ સ્વધર્મરક્ષિકા મે તૈઃ સર્વવાંચ્યાઃ સદાશિષઃ ।

માન્ય એક પર્યવસાથી છે તો વિપયોત્કર્ષની દૃષ્ટિથી વિશેષપણે આદરણીય
 છે. અહીં શિક્ષાશબ્દથી દિતનમ ધર્મતત્ત્વ વિપય કહ્યો છે, તેથીજ
 દિતજ્ઞાન મેળવ્યું એ પ્રયોજન કહ્યું છે, 'નિજાધિકાર' આથી અધિકારી
 કહ્યા છે, સંબન્ધતો લેખ અને અર્થનો વાચ્યવાચક બાવ સ્ફુટ છે, એરીને
 આ શ્લોકમાં અનુબંધયતુષ્ટ્ય ઉક્તપ્રાય છે. 'સહજાનન્દસ્વામી' આ પદથી
 કર્તા (વક્તા) ની વિશ્વશ્રુતા જણાવી છે, 'શિક્ષાપત્રી' આ પદથી વિપયની
 વિશ્વશ્રુતા જણાવી છે, તો ભગવત્પરોએ આ લેખ અભ્યાસરણીય છે એમ
 જણાવ્યું છે. અપરિમિત દાસવર્ગ છતાં પણ 'હું લખું છું' એમ લખવામાં
 પણ પોતાનું સાક્ષાત્ કર્તાપણું કહ્યું છે તેથી આશ્રિતો ઉપર પ્રેમાતિશય
 સૂચ્યો છે ॥૨॥

પ્રતિપાદન કરવા ધારેલા ભિન્નભિન્ન ધર્મમાં જેજે ભિન્નભિન્ન અધિકારિ-
 પણે અભિપ્રાય કરેલા છે તેમનો અધિકારબેદને અનુસારે નિર્દેશ કરતા-
 થકા તેમને સદૃષ્ટેશશ્રવણમાં ઉપયોગી સહસ્રહિની આશંસારૂપ આશી-
 ર્વચનથી અનુમદ કરેછે—ધર્મદેવથાની જન્મ જેમનો ॥ એવા રામપ્રતાપ
 ઇચ્છારામ નામના જે અમારા મોટા નાના ભાઈઓ છે તેમના જે આ પુત્રો
 અયોધ્યાપ્રસાદ રઘુવીર નામના આચાર્યપદમાં સ્થાપન કર્યા છે, તથા જે
 મારા આશ્રિત મુકુન્દાનન્દપ્રમુખ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓ છે તથા જે મદાશ્રિત
 મુક્તાનન્દાદિ સમસ્ત સાધુઓ છે તથા મારા આશ્રવને પામેલા જે મયા-
 રામભટ્ટપ્રમુખ ગૃહસ્થો છે તથા મારા શિષ્યભાવને પામેલી જે સધવા
 વિધવા વનિતાઓ છે, તે આ સર્વેએ જ પ્રેરેલી આશિષો વાંચવી. (આ-
 શીર્વાદો અંગીકાર કરવા) એમ પ્રેરેલી આશિષો વ્યવહારમાર્ગને અભિ-
 મત નથી, કિંતુ શાસ્ત્રાભિમત છે. જે ધન ધાન્યાદિકની આશિષો છે તેતો

શ્રીમન્નારાયણસ્મૃત્યા સહિતાઃ શાસ્ત્રસમ્મતાઃ ॥૬॥ ઇકાગ્રેણૈવ
મનસા પત્રીલેપઃ સદ્દેતુકઃ । અવધાર્યોઽયમલિલૈઃ સર્વજીવહિતા-
વહઃ ॥૭॥ યે પાલયન્તિ મનુજાઃ સચ્છાસ્ત્રપ્રતિપાદિતાન્ । સદ્મા-

અવહારમાર્ગનાજ એક વિષયવાળી છે, જેતો ધર્મજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિના
અવલંબનવાળી છે તેતો શાસ્ત્રસંમત કહેવાય, માટેજ તે સદાશિવ ગણાય,
કેમકે ધર્મજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિથી નિઃશ્રેયસની સિદ્ધિ થાય છે. આ રીતે મેં
પ્રેરેલી સ્વધર્મમાં રૂચિજનક હોવાથી સ્વધર્મનું રક્ષણ કરનારી શાસ્ત્રસંમત
સદાશિવો શ્રીમન્નારાયણની સ્મૃતિપૂર્વક અવધારવી. આથી સકળ આ-
શિવોને પરિપૂર્ણ કરનારા શ્રીમન્નારાયણનું અનુસ્મરણ કરીને પ્રેરેલી આ
શિવો કૃણ વિનાની નજ હોય એમ જણાવ્યું છે. એરીતે પ્રથમ પરમ
હિતેચ્છુ ભગવાને આશ્રિતો ઉપર સદાશિવથી અનુચલ કર્યો ॥૩-૬॥

એરીતે સર્વ સમાશ્રિતોને સદાશિવ આપીને, લેખાર્થની આદરણીયતા
જણાવા તેની અવધાર્યતાનો ઉપદેશ કરેછે-આ પત્રીલેખ-પત્રીમાં લખેલો
અર્થ અવધારવો. આ લેખાર્થના અવધારણથી અમને લાલ શો ? તો
આથી પરલાલ થાય છે, કેમકે આ લેખ હિતને કરે છે, પ્રિય હિત આ
મેમાં હિતજ ઉત્કૃષ્ટ ઉપાદેય છે, ‘શ્રેયો હિ ધીરોઽભિપ્રેયસો યુગ્મતે’
એવી શ્રુતિ છે, તો આ પ્રિયકારકની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ હિતકારક લેખ
અવશ્ય અવધારવા લાયક છે, વર્ણુથી વર હોય કે અવર હોય સર્વકોષ
જીવોના હિતને આ લેખાર્થ-સંપાદન કરેછે, માટે સર્વકોષએ અવધારવા
યોગ્ય છે, આમાં જેજે અર્થ લખેલો છે તે સર્વ નિર્મૂળ નથી, અધીય અર્થ
સહેતુક-સપ્રમાણ છે. આનું અવધારણુ અવહિત મનથી કરવું, મનની
જે એકાગ્રતા તે અવધાનતા જણવી ॥૭॥

લેખાર્થને અવધારીને લેખને અનુસારેજ સર્વેએ વર્તવું, જેના અનુપા-
લનમાં મહત્સુખ મળે છે અને જેના અતિલંઘનમાં મહત્ દુઃખ મળેછે
એવો તે સચ્છાસ્ત્રસાર આમાં નિરૂપણ કર્યું એમ કહેછે-સચ્છાસ્ત્ર-સત્ત્વ
પ્રધાનોએ પ્રવર્તાવેલું અથવા સત્ત્વપ્રધાનોને અધિકાર કરીને પ્રવર્તેલું જે
શાસ્ત્ર તેના પરમ તાત્પર્યવિષયબૂત એવા આદિસાદિ સદાચારોને સદાય જે

ચારાન્ સદા તેઽન્ન પરન્ન ચ મહાસુખાઃ ॥૮॥ તાનુલ્લહ્યાન્ વર્તન્તે
યે તુ સ્વૈરં કુયુદ્ધયઃ । ત ઇદમુન્ન ચ મહલ્લભન્તે કષ્ટમેવ હિ ॥૯॥
અતો ભવદ્મિર્મચ્છિપ્ચૈઃ સાવધાનતયાઽસ્થિલૈઃ । પ્રીત્યૈતામનુસૃત્યૈવ
વર્તિતવ્યં નિરન્તરમ્ ॥૧૦॥ કસ્યાપિ પ્રાણિનો હિંસા નૈવ કાર્યાન્ન

મનુષ્યો પાલન કરેછે તેઓ આ લોક પરલોકમાં મહત્સુખને પામેછે. લોકમાં
જે મનુષ્યો તો તે સદાચારોને ઉલ્લંઘન કરીને યથેચ્છ વર્તેછે, હુષ્ટદ્ધિ તે
મનુષ્યો આ લોક પરલોકમાં મહત્ દુઃખને અનુભવેછે. તો આ સમગ્રસ્વ-
સારનો અવબોધ આપનારા શિક્ષાપત્રીલેખને અનુસરીનેજ મારા આશ્રયણ-
પરાયણ તમારે સર્વેએ પ્રીતિથીજ સાવધાનપણે નિરંતર વર્તવું ॥૮-૧૦॥

એરીતે મંગળાચરણાદિ શાસ્ત્રાવતરણ કરીને, હવે સદાચારોને કહેતાં
દુરાચારથષ્ટી નિવૃત્તિને પ્રથમ ઉપદેશ કરેછે. શ્રુતિ પણ જ્ઞાનના સાધ-
નનો ઉપદેશ કરતાં પ્રથમ 'નાવિરતો દુશ્ચરિતાત્' એમ દુઃશ્ચરિતથષ્ટી
નિવૃત્તિનોજ ઉપદેશ આપેછે. (નાવિરતો દુશ્ચરિતાદ્વાશાન્તો નાસમા-
હિતઃ । નાશાન્તમાનસો યાપિ પ્રજ્ઞાનૈનૈનમામુચાત્' આ શ્રુતિ છે) વિહિતવું
આચરણ નહિ કરવાની અપેક્ષાએ નિષિદ્ધવું આચરણ સમધિક પાપ
અત્યંત વિરોધિ છે, તેમાં પણ પ્રાણિહિંસારૂપ કુરુકર્મ મહાનર્થકારી હોવાથી
તેનાથષ્ટી નિવૃત્તિનો પ્રથમ ઉપદેશ આપેછે—અન્ન-પ્રાણિવર્ગમાં કોઈપણ
પ્રાણિની હિંસા નજ કરવી. શંકા-જૂ માંકણ આદિક અતિશુદ્ધ જીવોને
પીડવામાં અનર્થ શો? (કશો નથી) તો એમ નથી, પ્રાણ તો સર્વકોષને
પ્રિયતમ છે, તેના ઉપઘાતથષ્ટી થતું દુઃખ મહત્તર સર્વકોષને તુલ્યજ
છે, તો હાથી હોય કે મચ્છર હોય મનુષ્ય હોય કે માંકણ હોય કોઈ પણ
પ્રાણિની હિંસા નજ કરવી. જે કોઈ સર્વજૂતસુહૃદ્ સર્વશરણ્ય મારા
આ આદેશને અતિલંઘન કરીને પાપાચરણ કરે તો તે મામક-મારો છેજ
નહિ, મારા આશ્રયથષ્ટી ભ્રષ્ટજ થાય છે, તો મદાશ્રયણપરાયણોએ તે
હિંસા નજ કરવી. સુદમતર જુ માંકણ લીખ મચ્છર આદિક અલ્પ
પ્રાણ વૃત્તિવાળાઓનું અંગ ફેરવવામાં કે રાચન અટનાદિ ક્રિયામાં ઇચ્છા
ન હોય તોપણ ઉપમર્દન (હિંસા) થાયજ, તેનો અહીં પ્રતિરોધ નથી,

મામકૈઃ । સૂક્ષ્મયુકામત્કુળાદેરપિ શુદ્ધવા યદાચન ॥૧૧॥ દેવતા-

પરંતુ બુદ્ધિધી-જાણી જોઈને કદાપિ-તેઓ પોતાને નિદ્રાદિકમાં ઉપઘાત કરે તોપણ ન કરવી. 'મા હિંસ્યાત્ સર્વા મૂતાનિ' એવી શ્રુતિ છે ॥૧૨॥

જે 'અગ્નીપોમીયં પશુમાલમેત' આ વિધિગ્રાસ પશુહનન તેથકી પણ નિવૃત્તિ પામવી એજ પરમ ધર્મ હોવાથી મદાશ્રિતોએ તેથકી નિવૃત્તિપરજ રહેવું એમ હવે કહે છે—જેમ સ્વર્ગ મુખાભાસ છે તેમ તેના સાધનકોટિમાં ગણાતું પશુહનન ભલે વેદે 'કરવું હોય તો કરો' એમ અભ્યનુસા આપેયું હોય પણ ધર્માભાસજ છે, તેથકી પણ નિવૃત્તિજ પામવી એતો પરમ ધર્મ છે, આજ આહિંસામતરૂપ પ્રકૃષ્ટ ધર્મે પારમૈકાતિકધર્મપ્રધાન સમ્બાધોમાં કશો છે, તો મદાશ્રિતોએ આજ મહાન્ ધર્મ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે, માટે દેવતાપિત્રિઓના યાગમાંપણ અભદિ પશુની હિંસા ન કરવી. 'અહિંસા પરમો ધર્મઃ' 'અહિંસા સર્વભૂતેભ્યો ધર્મેભ્યો જ્યાયસી મતા' 'ન મૂતાનામહિંસાયા જ્યાવાન્ ધર્મોઽસ્તિ કશ્ચન' એવી સ્મૃતિ છે.

અહિંસા સમસ્ત સમ્બાધોનો સારાર્થ છે, તેનું લાભ્યમાં સ્પષ્ટ વિસ્તૃત નિરૂપણ કર્યું છે. તેને સંક્ષેપમા સુજનોના મન પ્રસાદ માટે યથામતિ નિરૂપણ કરે છું—શંકા- 'અગ્નીપોમીયં પશુમાલમેત' ઇત્યાદિ જે વેદવિહિત હિંસા તે હિંસાજ ન કહેવાય, (ધર્મ કહેવાય) તો તેનો પ્રતિપેદ કેમ થક શકે ? સમાધાન-ભલે વેદવિધિબોધિન છે પણ એમા હિંસાપણ જતું રહ્યું નથી, (અધર્મ છે) માટે નિપેદ કરાયછે શંકા-ભલે હિંસા છે પણ તેનું ધર્મત્વ જતું રહેતું નથી, કેમકે તેમા 'અગ્નીપોમીયં પશુમાલમેત' ઇત્યાદિ વેદવિધિનો અન્વય છે. સમાધાન-વેદવિધિ બોધિત જે અર્થ છે તે ધર્મ છે એમ વૈદિકો કહેછે. 'મા હિંસ્યાત્ સર્વા મૂતાનિ' ઇત્યાદિ નિવર્તનાલક્ષણ જે અર્થ છે તે અધર્મ છે એમ વૈદિકો કહે છે. આ હિંસા નિવર્તનાલક્ષણ છે (અધર્મ છે) માટે પ્રતિપેદ કરાયછે. શંકા-'મા હિંસ્યાત્ સર્વા મૂતાનિ' આ સામાન્યપણે ગ્રાસ યતા પ્રતિપેદવચનોની 'અગ્નીપોમીયં પશુમાલમેત' આ વિશેષવિધિ સંસ્પૃષ્ટથકી અન્યત્ર ગતિ સ્વરસા છે, તો 'મા હિંસ્યાત્ સર્વા મૂતાનિ' આ હિંસાનિપેદક સામાન્ય શ્રુતિ 'અગ્નીપોમી-

પિતૃયાગાર્થમપ્યજાદેશ્ચ હિંસનમ્ । ન કર્તવ્યમહિંસૈવ ધર્મઃ પ્રોક્તો-

યં પશુમાલમેત' આ વિશેષવચનથી પ્રાપ્ત થતી હિંસાનો પ્રતિષેધ કરવા યોગ્ય નથી. જે સામાન્ય શાસ્ત્ર છે તે પોતાનો વિશેષ શાસ્ત્રથી ઉપરમાં પ્રાપ્ત થતાં પોતે વિષયાતરમાં અવકાશ લઇને ખસી જાય છે. તો અહીં 'ન હિંસ્યાત્' આ સામાન્ય શાસ્ત્ર 'અગ્રીયોમીયં પશુમાલમેત' આ વિશેષ વિધિની સાથે વિરોધ આવતા અગ્રીયોમીયવ્યતિરિક્ત હિંસાને અવલોકે છે. એટલે 'મા હિંસ્યાત્' આ કૃતિ અગ્રીયોમીયપશુહિંસા થકી અન્ય હિંસાનો નિષેધ કરે છે. સમાધાન-તમે કહો છો તે સત્ય છે, જે ઉત્સર્ગશાસ્ત્ર (સામાન્ય શાસ્ત્ર) ને અપવાદ શાસ્ત્ર હોય તો તેની તેવી ગતિ થાય પ્રકૃતમાં આ બંને શાસ્ત્રોને ઉત્સર્ગપણુ અપવાદપણુ છેજ નહિ એટલે ઉત્સર્ગપવાદ ન્યાયનો અહીં અવકાશજ નથી જે વિરોધ હોય તો તેનો અવકાશ આવે 'મા હિંસ્યાત્' આ નિષેધ શાસ્ત્રથી અનર્થહેતુના (પ્રત્યવાય જનકતા) જણાવી છે અને 'અગ્રીયોમીયં પશુમાલમેત' આ વિધિ શાસ્ત્રથી કૃતૂપકારકતા જણાવી છે એરીતે બિન્ન ભિન્ન વિષય છે માટે આ બંને શાસ્ત્રને પરસ્પર વિરોધજ નથી જે એકજ માગત અનર્થમાં હેતુ થાય અને તેના અભાવમાં પણ હેતુ થાય તો બંને વિરુદ્ધ કહેવાય, પણ અનર્થ-હેતુત્વ અને કૃતૂપકારકત્વ પરસ્પર વિરુદ્ધ નથી વિધિબળાત્ જે ન કરે તો યાગ નિષ્પન્ન થાય નહિ, માટે અગ્રીયોમીય પશુની હિંસા યજ્ઞમાં ઉપકારક થઇને સ્વર્ગપ્રયોજક પણ થાય અને 'મા હિંસ્યાત્' આ નિષેધ વચનમાં વિષય થાય છે માટે અનર્થહેતુ (પાપજનક) પણ થાય માટે કૃતુમાં ઉપકારક છે એટલામાનથી અનર્થહેતુ ન થાય એમ કહી શકાય નહિ આથી જે અનર્થ હોય તેનાથી કૃતુમાં કશો ઉપકાર થાય નહિ કિંતુ અપ-કારજ થાય, એવી શંકાનો અવકાશ નથી શંકા-જે યાગીય હિંસા 'મા હિંસ્યાત્' આ નિષેધમાં વિષય થઇને પ્રત્યવાયજનક છે એમ જણવામાં આવે તો યાગમા કોઈ જન પ્રવર્તેજ નહિ ? તેથી વિધિશાસ્ત્રની નિર્ધારકતા થઈ જાય સમાધાન-જે આ અનર્થસાધન છે એટલુંજ જાણે તો તેમાં ન પ્રવર્તે, આ અર્થસાધન છે એમ પણ જાણે તો અર્થમાં અત્યધિક રચિને

ઽસ્તિ યન્મહાન્ ॥૧૨॥ સ્ત્રિયા ધનસ્ય યા પ્રાપ્સ્યે સામ્રાજ્યસ્યાપિ યા
લીધે તેમાં કેમ ન પ્રવર્તે? પ્રવર્તેજ. જેને મહાસુખ સ્વર્ગફળમાં ઉત્કટ
રાગ થાય તે અત્પપાપ પશુદનન સાધનમાં પણ પ્રવર્તે. પ્રબળ ફળની
લાલસાથી તેના સાધનમાં પ્રયત્ન કરતા બુધજનો મધ્યે મધ્યે આવી પડતાં
અવર્જનીય દુ.ખોને સહન કરે છે, આ અર્થ લોકપ્રસિદ્ધ છે. જેને પશુ-
દનન જન્ય દુ.ખમાં ઉત્કટ દ્રેષ થાય તે સ્વર્ગને સમધિક સુખ જાણતો
હોય તો પણ તેવા યાગમાં ન પ્રવર્તે. જેઓ સત્ત્વપ્રકૃતિવાળા હોઈને અત્પ
પણ પાપમાં બચસીત્ત હોય તેઓને તેનાથકી નિવૃત્ત કરવા આ (આદિસા-
મય) મહાન્ ધર્મ કહ્યો છે વસ્તુતાએ તો-‘અગ્નીષોમીયં વશુમાલમેત’ આ
વિધિપ્રાપ્ત જે હિસા તેથકી અન્ય હિસાજ ‘મા હિંસ્યાત્સર્વાં ભૂતાનિ’ આ
હિસાપ્રતિષેધ ક્ષતિનું પદ છે. ‘દેવતાપિતૃયાગાર્ય’ આ વચનમાં વિધિ-
પ્રાપ્ત હિસાનું ખંડન કર્યું નથી, કિંતુ હિંસામાત્ર થકી નિવૃત્તિ પામવારૂપ
જે ઉત્તમ ધર્મ છે તેનું વિધાન પ્રકૃષ્ટ સત્ત્વગુણી આત્મીય જનોને અધિકાર
કરીને કર્યું છે બીજાં તો બાધ્યથકી જાણવું ॥૧૨॥

પશુની હિસાનો પ્રતિષેધ કયો, હવે તેથી અધિક અનર્થ આપનારી
મનુષ્યહિસાનો પ્રતિષેધ કરેછે—અદૃષ્ટ ફળ (સ્વર્ગ) પ્રાપ્ત્યર્થે થતી
પશુહિસાનો પ્રતિષેધ કયો, હવે દૃષ્ટ ફળ (સ્ત્રી ધન રાજ્યાદિ) પ્રાપ્ત્યર્થે
થતી મનુષ્યહિસા જે પશુહિસાથકી પણ કૂર છે તેનો પ્રતિષેધ કરેછે—
પ્રબળ સુખને આપનારી અને અત્પ દુખને દેનારી હિંસાનો
પ્રથમ પ્રતિષેધ કયો, હવે અત્પ સુખ આપનારી અને પ્રબળ દુખને
દેનારી મનુષ્યહિસાનો પ્રતિષેધ કરેછે—યદ્યપિ-મનુષ્યનો ઘાત ન
કરવો, અજાદિ પશુનો ઘાત ન કરવો, જૂ માંકણ આદિકનો પણ ઘાત
ન કરવો, આવા અનુક્રમથી કરેલો નિષેધ સંગત થાય છે જૂ માંકણ
આદિકનો ઉપઘાત ન કરવો, અજાદિ પશુનો ઉપઘાત ન કરવો, મનુષ્યનો
ઉપઘાત ન કરવો, આવા ક્રમથી અહીં કરેલો નિષેધ તો સંગત થતો નથી,
કેમકે માંકણ આદિકની હિસાના નિષેધથીજ દૃષ્ટાર્થ મનુષ્યહિસાનો કેમુ-
તિક ન્યાયથી (માંકણ આદિકની હિસા ન થાય તો મનુષ્યની તો થાયજ

કચિત્ । મનુષ્યસ્ય તુ કસ્યાપિ હિંસા કાર્યા ન સર્વથા ॥૧૩॥ આત્મ

દેમ ?) પ્રતિપેદ્ય સિદ્ધ થઇ જાય છે અથાપિ રજસ્તમ પ્રધાન રાગાન્ધોની સ્ત્રીધન રાજ્યાદિ વિવિધ કામનાતિશયને લીધે થતી પ્રાણિમારણની પ્રવૃત્તિની વિચિત્રતાને જણાવતા થકા તેથી કામનાધિક્યને દૂર કરવા નિવૃત્ત કરે છે મનુષ્ય તો સમ્પન્ન પ્રાણિવર્ગને મધ્યે શ્રેય માધનમા યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ જન્મ હોનાથી તેની હિંસા ન કરવી સ્ત્રીધનાદિ ક્ષુધક વિષયોપભોગ માટે પ્રવર્તતા રાગાન્ધોનો તે વિષયોપભોગમા વિરોધ કરનારાઓનો પશુની પેઠે ઘાત કરે છે જેમ કામુક નરો કામિનીના ઉપભોગમાટે તેમા વિરોધ કરનારાઓનો વિનાશ કરે છે ધનલુબ્ધ ચોર લોભે તેની પ્રાપ્તિમા વિરોધ કરનારાઓનો નાશ કરે છે વિત્ત વનિતા વિગેરે વિવિધ વિષયોપભોગના અર્થા રાજાનુચરો રાજાને નાશ કરે છે તો આવા અતિશુદ્ધ વિષય સુખભોગ માટે નિ શ્રેયસમા અત્યત ઉપયોગી માનુષ જન્મની સંપત્તિવાળાનો ઘાત ન કરવો વ્યથી કે વર્ણથી કે અન્ય જે કોઈ થકી અવર કે વર કોઈ પણ મનુષ્યની તો હિંસા ન કરવી તે આ હિંસા ક્યચિત્ મહા પરાધ સતે પણ ન કરવી અથવા કનચિદ્ધર્મિ પ્રેમ પણ નિમિત્તે ન કરવી આથીપણ અન્ય અભિમતતમ હોય તેપણ નિમિત્ત ન કરવી તે હિંસા સર્વથા ન કરવી—સર્વ પ્રકારે તે થકી નિવૃત્ત થવું ધર્મર હિંસાથી મનુષ્યાહિંસા અત્યત અનર્થહેતુ છે તેમા નિમિત્તભૂત એના જન્મની વિનક્ષણતા (ઉત્કૃષ્ટતા) તુલ્યથી જણાવી છે તેતો 'દુર્લભો માનુષો દેહો' 'દેહોઽય માનુષો રાજન્' પુરુષસાક્ષિભાવેદ । ભતસ્તસ્ય વધો ધીર' સર્વાયંવદ્ય રચ્યતે ॥' ઇત્યાદિ વચનમા સુપ્રસિદ્ધ છે ॥૧૩॥

મનુષ્યનધની અત્યત અનર્થહેતુતા કહી હવે તેના પ્રસંગથી આત્મ વધની તેથીપણ અત્યત અનર્થહેતુતા આ સ્લોકથી કહે છે—ધનાદિલુબ્ધી પોતાના ધણીને કે બીજા કોઈ ધનાઢ્યને હણીને અભિવિષિત ઐહિક અર્થા લાસનેપણ પામે છે જેતો ક્રોધવેગાદિકને લીધે વિવેકવિશ્રદ્ધ થઇને આત્માનો ઘાત કરે છે તેતો ઐહિક પારલૌકિક સમય ભોગના સાધન ભૂત શરીરના નાશથી ઐહિક સુખાલાસ થકી પણ બ્રહ્મ થઇને અતે

ઘાતસ્તુ તીર્થેऽપિ ન કર્તવ્યશ્ચ ન ક્રુધા । અયોગ્યાચરણાત્કાપિ ન વિપોદ્વન્ધનાદિના ॥૧૪॥ ન ભક્ત્યં સર્વથા માંસં યશશિષ્ટમપિ અંધતમ નરકમાં પણ પ્રવેશ કરે છે, આવો વિશેષ ‘આત્મઘાતરત્ન’ આ તુશળદથી જણાવ્યો છે. કેટલાએક અવિવેકિઓ પોતાના પ્રાણપરિત્યાગમાં સ્વાતંત્ર્ય પોતાનું સમજીને, પ્રત્યવાયાતિશયને નહિ વિચારીને, ક્રોધવેગને લીધે કે ક્રોધ અયોગ્ય કર્માચરણનું લબ્ધતિશયને લીધે વિપલક્ષણ-કંઠપાશ-કૂપપતનાદિકે કરીને આત્મઘાત માટે પ્રયત્ન કરે છે તેતો અત્યત અનર્થમા હેતુ છે, છવતો નર પ્રાણિપીડનપ્રાપ્ત પ્રત્યવાયને પ્રાયશ્ચિત્તના અનુદાનથી પરિહાર કરવા સમર્થ થાય અને કદાચિત્ત નિવેદ પામતાં નિઃશ્રેયસ માટે પણ યત્ન કરે. તો આત્મઘાત નજ કરવો કદાપિ-વ્યાધિ વિગેરે અનિવાર્ય હુ ખના નિવારણને નિમિત્તે પણ પર્વતશિખરપતન અગ્નિ-પતનાદિકમાં પ્રવૃત્તિ પણ તેવીજ અનર્થહેતુ હોવાથી નજ કરવી. વળી જે સ્વર્ગાદિ મુખની લીપ્સાથી ગગાદિ તીર્થમાં મહર્ષિઅનુમત આત્મઘાત છે તે પણ નજ કરવો સ્વર્ગનું મુખ અતિ અટપ છે, નિ શ્રેયસના સાધન-શૂન્ય શરીરનો વિનાશ કરવાથી થતો અનર્થતો ઝળજ છે, સ્વર્ગનું સાધન મુકર ઉત્તર કાળમાં હુ ખ ન આપે એવું જપ હોમાદિ શું નથી ? છેજ. તો અટપડળની આકાક્ષમા આત્મઘાત વિના ઉપાયાંતરનું અનુદાનજ શ્રેષ્ઠ છે. અટપ નિમિત્ત માટે આત્મઘાતતો કોદરાકણુમાટે નિધિત્યાગ જેવો અત્યત અનુચિત છે. માટેજ ‘તસ્માદુદ ન પુરાયુષઃ સ્વ-કામી પ્રેચાવ’ એમ શ્રુતિ કહે છે. આત્મઘાતની અત્યત અનર્થહેતુતા સ્મૃતિમાં કહી છે- ‘ક્રોધાત્પ્રાપ્યં વિપં વહ્નિં શસ્ત્રમુદ્વન્ધનં જલમ્ । વિરિવૃક્ષપ્રપાતં ચ યે કુર્વન્તિ નરાધમાઃ । મહાપાતકિનો યે ચ પતિવાસે પ્રકીર્તિતાઃ ॥’ ધતિ ॥૧૪॥

સર્વ દેશ સર્વ કાળાદિકમાં વ્યાપ્ત આહિંસાવ્રતનો ઉપદેશ પ્રથમ કયો, હવે તેવો માંસાદિ અનશનવ્રતનો આત્મીય જનો પ્રતિ ઉપદેશ આપે છે—મારા આશ્રિતોએ ‘હુ સર્વથા માંસ ખાધશ નહિ’ એવા સંકલ્પ-પૂર્વક માંસલક્ષણુથકી સર્વથા નિવૃત્તિપરજ થવું. ‘સર્વથા ન ભક્ત્યં’ આથી પ્રાણપ્રયાણમાં અનુમત પણ માંસલક્ષણુથકી નિવૃત્તિનો આદેશ

કચિત્ । ન પેયં ચ સુરામધ્યમપિ દેવનિવેદિતમ્ ॥૧૫॥ અકાર્યાચરણે

કર્ચો છે. કચિદપિ-દેવતાયાગમા કે પિતૃયાગમા કોઈ પણ સ્થળે યજ્ઞશિષ્ટ-
મપિ-યજ્ઞાવશેષપણુ 'દેવાન્ પિતૃન્ સમમ્યર્ચ્ય સ્વાદન્ માસં ન દોષમાર્' એમ અનુમતિ આપેલું પણ માસ મદાશ્રિતોએ ન લાક્ષણ કરવું આજ
ધર્મે પારમૈકાંતિકોએ સમાશ્રણીય સર્વભૂતસૌહાર્દની સીમાભૂમિ છે એ
રીને સર્વથા માંસનિવૃત્તિરૂપ ધર્મવિશેષનો આદેશ કરીને, સર્વથા મુરાથકી
નિવૃત્તિરૂપ ધર્મવિશેષનો આદેશ કરેછે—સૌનામણી યાગમા કે અન્યત્ર
કોઈ કાળીકૌરવાદિ દેવને નિવેદન કરેલું પણ મુરામધ્ય નજ પિતૃ મધ્ય-
માસાદિ થકી નિવૃત્ત થવું એજ સર્વને નહિ ઉદ્દેગ કરનારો પરમ ધર્મ
છે આજ શાસ્ત્રનો પરમ તાત્પર્યાર્થ છે. તેવી સ્મૃતિ છે—'યો વજેતાશ્વ-
મેધેન માસિ માસિ યતમત્ । વર્જયેન્મધુ માસં ચ સમમેતપુષિષ્ઠિ । ॥ ન
મક્ષ્યતિ યો માસં ન હન્યાન્ન ચ ઘાતયેત્ । તન્મિત્ર સર્વભૂતાનાં મનુ-
સ્વાયંભુવોઽમવીત્ ॥ દદાતિ યજ્ઞતે ચાપિ તપસી ચ મવત્યપિ । મધુનાંસ-
નિવૃત્તિવેતિ ગ્રાહ ચૈવં બ્રુહસ્પતિ ॥' ઇત્યાદિ ॥૧૫॥

પરંતુ તથા પોતાનું હનન ન કરવું એમ કહ્યું, હવે પરના તથા
પોતાના કર ચરણ કર્યું નાસા શિશ્નાદિરૂપ અવયવનો ઉચ્છેદ ન કરવો એમ
કહે છે—કાપિ-કોઈપણ દેશ કે સમયમા અથવા કામ કે ક્રોધ નિમિત્ત
સતે ખીલ્યે જો પોતાનું અકાર્ય-કેશમહણુ પાદપ્રહારાદિ કર્યું હોય તો
એકદમ ક્રોધથી તેના કર ચરણાદિ અગનો વિચ્છેદ છરી આદિક શસ્ત્રાદિકે
કરીને નજ કરવો તથા પોતાથી કદાચિત્ પ્રમાદથી કે અપ્રમાદથી
અકાર્ય-પરદાર પરદ્રવ્યાદિકનો સ્પર્શ થઈ ગયે સતે લગ્નલવેગથી કે
ક્રોધલવેગથી પોતાના અગનો ચ્છેદ શસ્ત્રાદિકે કરીને નજ કરવો અથવા-
'કસ્યાપિ પ્રાણિની હિંસા નૈવ કાર્યા' ઇત્યાદિ વચનથી 'સર્વ પ્રકારે
ક્રીડાદિકની પણ હિંસા ન કરવી' એમ જો કહ્યું તે સત્ય છે, પરંતુ
સર્પ વીંછીઆદિક જો પરને પીડા કરનારા જનુ છે તેના દાદઆદિક એક
અગનો ઉચ્છેદતો લોક ઉપકાર માટે થાય છે? એવી આશકામા કહે ॥
કે—અગચ્છેદ પણ ન કરવો 'આ સર્પ વીંછી બહુ લોકોને કરડે છે' એવા

કાપિ જાતે સ્વસ્ય પરસ્ય વા । અદ્વચ્છેદો ન કર્તવ્યઃ શસ્ત્રાદ્યૈશ્ચ
ક્રુધાપિ વા ॥૧૬॥ સ્તેનકર્મ ન કર્તવ્યં ધર્માર્થમપિ કેનચિત્ । સસ્વામિ

ક્રોધથી તેના શસ્ત્રાદિવડે વિપાવયવનું વિચ્છેદન પણ ન કરવું અગચ્છેદ
પણ પ્રાણિપીડાજ કહેવાય, પરને દુઃખ દેવું તે પીડાજ કહેવાય, એજ
હિંસાશબ્દનો અર્થ છે, પ્રાણુવિયોગને અનુકૂળપણે કે નહિ અનુકૂળપણે
પરને દુઃખ કરનારો જે વ્યાપાર તે હિંસાજ ગણાય, માટે અગવિચ્છેદપણ
હિંસાજ કહેવાય, આ હિંસા પણ ‘મા હિંસાત્’ આ નિષેધમા વિષય
થાય છે માટે તે પણ અનુચિત છે. એ રીતે પાઠકમની અપેક્ષાએ
અર્થક્રમ પ્રબળ હોવાથી ઉત્તરાર્ધની પ્રથમ યોજના કરીને હવે પૂર્વાર્ધની
યોજના કરે છે—ક્રુધાપિ—ક્રોધ પણ નિમિત્તથી અકાર્યાચરણુ—પરપરિ-
ચર્યાદિ અધર્મ ભૂત્ત્વ ભાર્યાદિકથી થઈ જતાં, સ્વસ્થ—પોતાના ભૂત્ત્વ ભાર્યા-
દિક કે પરસ્થ—જેના સંસર્ગથી સ્વીય ભૂત્ત્વાદિકના ધર્મની ભગશકા આવી
હોય તેના કર્ણુ નાસાદિ અગનો છેદતો નજ કરવો હિંસક સર્પાદિકના દાંત
પાડવા વિગેરે પણ હિંસાજ છે એમ જ્યારે નિશ્ચય થાય છે તો અન્યત્ર
(પુરૂષાદિકમાં) અગચ્છેદ હિંસાજ છે તેમાં કહેવુંજ શું? આ તો
અત્યંત અનર્થ અતિ દૂર પરિહરણીય છે, તો ધર્મભગના પ્રસંગથી સ્વીય-
જનોના કે ધર્મભંગ કરવાની શકાથી પરજનોના કર્ણુ નાસાદિ અગનો
છેદતો નજ કરવો. અથવા—અકાર્યાચરણુના પ્રસંગ વિનાપણુ પરજને
કહેલા દુર્વચનથી ઉપજેલા ક્રોધવેગથી પોતાના કે પરના અંગનો ચ્છેદ
શસ્ત્રાદિક કરીને ન કરવો. પ્રાણોપધાતજ જેમ એમ અગોપધાત પણ હિંસા
જ છે. હિંસાનોતો નિષેધ કયો છે ॥૧૬॥

પરને પીડા કરવાના વ્યાપાર થકી નિવૃત્તિ પામવારૂપ પરમ ધર્મનો
ઉપદેશ આપવા પ્રવર્તેલા ભગવાને પ્રથમ પ્રાણિમારણુ અને તેના અગચ્છેદ-
રૂપ પીડન વ્યાપાર થકી નિવૃત્તિનો ઉપદેશ આપ્યો, હવે પરદ્રવ્યના અપ-
હરણરૂપ પરપીડન વ્યાપારથકી નિવૃત્તિનો ઉપદેશ આપે છે—સ્તેનકર્મ-
ચોરકર્મ જે ઠગપથી પરધનહરણુ તે ન કરવું આ આચાર્યાંકાળ સાધારણ

કાષ્ટપુષ્પાદિ ન ગ્રાહ્યં તદનાજ્ઞયા ॥૧૭॥ વ્યભિચારો ન કર્તવ્યઃ

ધર્મ છે, માટે કેનચિત્-કેનાપિ-વર્ણની અંતર્ગત કે નહિ અંતર્ગત ચાંડા-
ળાદિ ક્રોધએ પણ ન કરવું. અથવા કેનાપિ-ક્રોધ પણ પ્રાણધારણાદિ
નિમિત્તેપણ ન કરવું. 'ન હર્તવ્યં પરચનમિતિ ધર્મઃ સનાતનઃ' એમ મોક્ષ-
ધર્મમાં કહ્યું છે. ક્રોધ એવી શંકા કરે કે-ધર્મકપ્રયોજને કરેલું ચોરકર્મ
તો સુકૃતમાટે થાય છે ? તો તેમ નથી. ન્યાયોપાર્જીત દ્રવ્યવડેજ ધર્મનું
અનુષ્ઠાન કહ્યું છે. 'સ્વદૃશ્યા લક્ષ્યક્ષિત્તેન ન્યાય્યેન વૃષમાષરેત્' એવી સ્મૃતિ
છે. માટે ધર્માર્થેપણ ચોરીનું કર્મ નજ કરવું. તથા જે કાષ્ટ કળા પુષ્પ પત્રાદિ
ક્રોધના બાગમાં ચોમેર પડેલું સર્વસુલભ હોય તે પણ તેના ધણીની આજ્ઞા
વિના (પુછ્યા વિના) ન ચઢણ કરવું, કેમ કે તેમાં પણ પરનું સ્વામિ-
પણું સરખુંજ હોવાથી તેનું ઉપહરણ પણ અપહરણજ ગણાય, (ચોરીજ
કહેવાય) 'તૃણં વા ચદિ વા કાષ્ઠં પુષ્પં વા ચદિ વા ફલમ્ । અનાપૃચ્છન્ હિ
ગૃહ્ણનો હસ્તચ્છેદનમહંતિ' એમ સ્મૃતિમાં નિષેધ કર્યો છે. અથવા-
અનુમતિ વિના પણ સ્વામિની સમક્ષ કે અસમક્ષ ઉત્તમને નીચ નિર્ગુણ
થકી યજ્ઞમાં અપેક્ષિત દેટલાક દ્રવ્યના આહરણની 'ધ્વજા હોય તો કરો'
એવી અનુજ્ઞા 'યજ્ઞચ્છેદનતિરુદ્ધઃ સ્વાદેકેનાજ્ઞેન યજ્ઞવના' ઇત્યાદિ વચનથી
આપી છે. તેમજ દેવ અગ્નિ માય આદિક અર્થે પુષ્પ કાષ્ટ તૃણાદિનું સર્વ
થકી પોતાનું હોય એમજ વિના શંકા આહરણની 'દ્વિજસ્તૃણેષઃપુષ્પાણિ
સર્વતઃ સ્વદાહરેત્' ઇત્યાદિ વચનથી અનુજ્ઞા આપી છે, તે થકી પણ
નિવૃત્તિ પામવારૂપ ધર્મેવિશેષનો ઉપદેશ આ 'લોકથી ભગવાને આખ્યો છે.
કેનચિત્-ઉત્તમ જને પણ જ્ઞેનકર્મે-પરદ્રવ્યનું અપહરણ ધર્માર્થમપિ-
યજ્ઞાદિ ધર્મ નિમિત્તેપણ ધણીની સમક્ષ કે અસમક્ષ ન કરવું. જે અલ્પદય
કાષ્ટ પુષ્પાદિ તે પણ પારકું ધર્માર્થ-દેવાદિ માટે પણ ન ચઢણ કરવું. ધણીને
પુછીનેજ ચઢણ કરવું. અનુજ્ઞા આપેલા પણ તેથકી નિવૃત્તિ પામવી
એજ નિઃશ્રેયસમાં સાધનભૂત છે, માટે તે આ સર્વથા અસ્તેયવ્રત સુમુક્ષુ
મારા આશ્રિતોએ ઉપસેવન કરવું. જેમ કાંઈગણિત ચોરીથકી નિવૃત્તિ
આવશ્યકી છે, જેમ બહારકારગણિત સાહસથકી નિવૃત્તિ આવશ્યકી

પુમ્મિઃ સ્ત્રીમિશ્ર માં શ્રિતૈઃ । દૂતાદિ વ્યસનં ત્યાજ્યં નાદ્યં મહ્નાદિ
માદકમ્ ॥૧૮॥ અગ્રાહ્યાન્નેન પક્કં યદન્નં તદુદકં ચ ન । જગન્નાથ-

છે તેમ અસ્તેયવ્રત (સર્વ દેશ કાળમાં ચોરી ન કરવી) માં નિષ્ઠાવાળા
મુમુક્ષુને ધર્માર્થપણુ પરદ્રવ્યહરણુ થકી નિવૃત્તિ આવશ્યકી છે. આતુંજ
અસ્તેયવ્રત યોગના અંગપણે શાસ્ત્રમાં ગણ્યું છે ॥૧૭॥

દુશ્ચરિત થકી નિવૃત્તિનો ઉત્તમ ઉપદેશ આપતા ભગવાને પરપીડનરૂપ
દુશ્ચરિતનિવૃત્તિ આટલા નિર્બંધથી ઉપદેશ કરી. હવે પરપત્નીપરિગ્રહાદિરૂપ
દુશ્ચરિત થકી નિવૃત્તિનો આદેશ આ સ્ત્રોકથી કરે છે—માં શ્રિતૈઃ—મુમુક્ષુ
પુરૂષોએ તથા સ્ત્રિયોએ બલિચાર (પરાંગનાસંગ પરપુરૂષસંગ) નજ કરવો.
દુશ્ચરિત થકી જે નિવૃત્તિ છે તે ઉપાસનાનું અગ્ર હોવાથી મુમુક્ષુઓપ્રતિ
વિશેષપણે તેનો ઉપદેશ યુક્ત છે. ‘પરદારા ન ગન્તવ્યાઃ સર્વવર્ણેષુ કર્હિચિત્’
‘સ્પર્મિષ્ઠારાત્તુ મર્તુઃ સ્ત્રી લોકે પ્રાપ્નોતિ નિન્દ્યતામ્’ એવી સ્મૃતિ છે. તથા
દૂતાદિ વ્યસનો થકી વિમુખ થવું. ‘નાક્ષેઃ ક્રીડેત્કલાવન’ એવી સ્મૃતિ છે.
આદિશબ્દથી વેશ્યોપસેવન વિગેરે વ્યસનોનો સંગ્રહ સમજવો. જે માદક
ભાંજ્ય આદિક તેનું પણુ સેવન ન કરવું. આદિશબ્દથી માંને અરીણુ
આદિકનું ગ્રહણ કરવું. ‘ન મદ્યં માદકં કિંચિત્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૮॥

‘નાદ્યં મંગાદિ’ આ ખાદ્યપણાનો નિષેધપ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં તેના પ્રસંગથી
ખાદ્યનિષેધાંતર કહે છે—જેઓએ રાધેહું અન્ન અગ્રાહ્ય—અલોભ્ય હોય
તેવા નીચ જાતીય જનોએ રાધેહું અન્ન નજ જમવું. ભલે તે કૃષ્ણનિવેદિત
હોય તોપણ કૃષ્ણપ્રસાદશુદ્ધિથી નજ ખાવું. પરં ‘આ ભગવત્પ્રસાદ છે’
એવા માનમાત્રને યોગ્ય છે. એટલે તેમાં અજ્ઞાનિમાત્ર ઉચિત છે. વર્ણાદિ
મર્યાદા ભગવાને ખાધેલી હોવાથી તેનું ઉદ્ધવન તેના આશ્રિતોને યોગ્ય નથી.
એ રીતે જેનું અન્ન અલોભ્ય હોય તેના પાત્રમાં રહેલું જળ કૃષ્ણનિવેદિત
પણુ નજ પીવું. શદ્રાદિકની અલોભ્યાજ્ઞતા અને તેના પાત્રમાં રહેલા પાની-
યની સાક્ષાત્ અપેયતા ‘નાષ્ટાચ્છૂદ્રસ પક્કાન્નં’ ઇત્યાદિ વચનથી જાણવી.

૧ ‘જગન્નાથપુરોડન્યત્ર’ इति पाठान्तरम् ।

પુરં હિત્વા ગ્રાહ્યં કૃષ્ણપ્રસાદપિ ॥૧૯॥ મિથ્યાપવાદઃ કસ્મિંશ્ચિદપિ
સ્વાર્થસ્ય સિદ્ધયે । નારોપ્યો નાપશબ્દાશ્ચ માપનીયા. કદાચન ॥૨૦॥

જગન્નાથપુરમાં તો આનો અપવાદ છે, ત્યાંનો તેવો પણ ભગવત્પ્રસાદ ભોજ્ય
છે તે સ્થળમાં તેવો ભગવાનનો મહિમા પુરાણમાં વર્ણવેલો સ્પષ્ટ છે ॥૧૯॥

મિથ્યાપવાદનું આરોપણ પણ પરપીડનપ્રાય હોવાથી તેનાથી નિર-
ત્તિનો આદેશ હવે કરે છે—મિથ્યાપવાદ (આણે આ અયુક્ત કર્યું એમ)
નજ આરોપણ કરવો કસ્મિંશ્ચિદપિ-વિદ્યા વૃત્ત વિગેરેવડે ઉત્તમ કે નીચ
કોઈની પણ ઉપર અથવા શત્રુ કે અશત્રુ કોઈની પણ ઉપર ન આરોપવો
લક્ષે કદાચિત્ પરની ઉપર મિથ્યાપવાદના આરોપણથી મહાન સ્વાર્થ
સિદ્ધ થતો હોય તથાપિ તે નજ આરોપવો મિથ્યાપવાદથી સ્વાર્થ સિદ્ધ
કરતા થએલા પરદ્રોહથી થતા દ્વિગુણ પ્રત્યવાયની વેદના અસહ્ય થાય છે
તે યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિએ કહ્યું છે—‘મિથ્યાભિસાસિનો દોષો દ્વિ સમો મૃતવાદિન ।
મિથ્યાભિસાસદોષ ચ સમાદત્તે મૃવા વદન્’ ધૃતિ સ્વાર્થસ્ય સિદ્ધયેઽપિ-
આથી જેઓ તો સ્વાર્થ વિના પરોત્કર્ષ નહિ સહન થવામાનથી મિથ્યાપવા-
વાદને આરોપે છે તેઓની અત્યંત કરતા સૂચવી છે મદ્યપિ અર્થવિશેષ માટે
અત્યંત અનર્થ પણ સહન થાય છે, પરાપવાદથી પ્રાપ્ત થતો અનર્થ અતિ
પ્રમળ હોવાથી કોઈ પણ અર્થાકાંક્ષાથી સહન થાય એવો નથી, શુદ્ધ આરામ
ક્ષેત્ર કળત્ર આદિકના સમન્ધથી પ્રાપ્ત થતા પણ મુખની અપેક્ષાએ આ
અતિદાઝણ મિથ્યાવાદજન્ય પારલૌકિક દુઃખ થાય છે, માટેજ કહે છે
કે—સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે પણ ન આરોપવો, એવો પણ ભાવ છે
અથવા—મિથ્યાપવાદ આરોપનારાને સ્વાર્થવાલભુક્ષિથી તાત્કાલિક કોઈ
આસ્વાદ અદર ગુપ્તવિષવાળા મધમાજ જેમ એમ આવે છે, તેતો
કોપવેગથી ‘તું માતૃગામી હું’ દેસાદિ દુર્નયનો બોલે છે તેતો કેવળ એક
અનર્થનેજ પામે છે, તાત્કાલિક અર્થસ્વાદ આલાસને પણ પામતો નથી,
આવી વિષમતા જાણવા માટે ‘સ્વાર્થસ્ય સિદ્ધયે’ એમ કહ્યું છે તથા પર
દુઃખમાં ખેદ કરનારા અપશબ્દો કઠોરભાષણાદિરૂપ કદાચન-સ્વયં અન્ય
અપકારિએ અતિકલેશ પમાડતા પણ તે સમયેપણુ નજ બોલવા કોપવેગ
સહનજ કરવો એવો બાવાર્થ છે ॥૨૦॥

દેવતાતીર્થવિપ્રાણાં સાધ્વીનાં ચ સતામપિ । વેદાનાં ચ ન કર્તવ્યા

‘અપશબ્દ ન જોલવા’ આ અપશબ્દનિવેધના પ્રસંગથી નિંદાની વિષય-વિશેષમાં અત્યંત અનર્થહેતુતા જણાવા કહે છે—પ્રથમ પ્રતિવેધ કરેલો અપશબ્દ કોપમૂળક છે અને નિવેધ કરાતી આ નિંદા અસૂયામૂળક છે એવો ભેદ જાણવો. અગ્નિ આદિત્ય આદિક દેવતાઓ ઉપાસના કરતાં અભ્યુદય આપનારી છે, લાગીરચ્યાદિ તીર્થો તથા વિપ્રો પણ તેવાજ છે. ઉપાસ્ય એમની નિંદાતો અત્યંત અનર્થકારી છે, માટે તે નજ કરવી. આ ત્રણનો ઉત્કર્ષ જન્મસિદ્ધ હોવાથી તેમાં સમતાના અભિપ્રાયથી ‘દેવતાતીર્થવિપ્રાણાં’ એમ એક સાથે નિર્દેશ કર્યો છે. સાધ્વી સંતો આદિકનું તો વૃત્ત વિજ્ઞાનાદિકૃત ઉત્કર્ષથી વિલક્ષણપણું હોવાથી આ વર્ગથી વિલક્ષણતા જણાવાજ એમાં તેમનો સંગ્રહ નહિ કરીને પૃથક્ નિર્દેશ કર્યો છે. એટલે દેવતા તીર્થ વિપ્રોની અપેક્ષાએ સાધ્વીઓનો અને દેવતા તીર્થ વિપ્ર સાધ્વીઓની અપેક્ષાએ સંતોનો અને તે બધાની અપેક્ષાએ વેદોનો ઉત્કર્ષ છે, એવા અભિપ્રાયથી ઉત્તરોત્તર તેમનો શ્લોકમાં નિર્દેશ કર્યો છે. સાધ્વી શ્રિયો અગ્નિશિખાજ જેમ એમ પ્રમાદથી પણ પરાલવ કરતાં બાળી દે છે. કેવળ પરાલવ કરનારાનેજ નહિ કિંતુ કુળને પણ બાળી દે છે. માટે તેણીઓની નિંદા નજ કરવી. અગ્નિઆદિક દેવો પણ પતિવ્રતાના વચનથી પોતાનું દાહાદિસામર્થ્ય સંકેલી લે છે, આ અર્થ મુપસિદ્ધ છે. વિપ્રતો પતિવ્રતા વિષયમાં ક્ષુદ્રતેજવાળો છે આ અર્થ બિભાષે કોઈ ગૃહસ્થના ગૃહપ્રતિ આવેલા કૌશિક નામના વિપ્રના અને પ્રારંભેલી પતિપરિચયને પરિ-સમાપ્ત કરીને બિશ્વા આપવા આવેલી પતિવ્રતાના સંવાદમાં સ્પષ્ટ છે. તો ૧૮ તીર્થ યત્રી પતિવ્રતાના ઉત્કર્ષમાં કાંઈ કહેવાનું રહેતું નથી. ‘મસન્નેવ સ મવતિ મસદ્ભક્તિ ચેદ ચેત્ । અસ્તિ મલ્લેતિ ચેદ્વેદ સન્તમેનં તતો વિદુઃ’ એ રીતે શ્રદ્ધાજ્ઞાનસંપત્તિને લીધે સચ્ચબ્દવાચ્ય જે શ્રદ્ધાવિદો છે તેમનું પતિવ્રતાઓની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠપણું છે એમાં કોઈ કહેવાનુંજ નથી. સર્વ યત્રી શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધદર્શી સંતોના પ્રસાદથી સકળ ઉપતાપની ઉપશાંતિ થાય

નિન્દા શ્રવ્યા ન ચ ક્વચિત્ ॥૨૧॥ દેવતાયૈ ભવેદસ્યૈ સુરા-

છ અને નિશ્ચયથી સહસ્રમુકૃતે કરીને પણ ન નિવારણ થાય એવો નરક-
પાત થાય છે. માટે એમની નિંદા નજ કરવી. વેદો સર્વ ધર્મમાં મૂળ
હોવાથી તેની નિંદા ધર્મભાત્રની નિંદારૂપ છે તો તે સર્વથા નજ કરવી.
જેના અર્થજ્ઞાનથી તે સંતો બ્રહ્મજ્ઞાની થાય છે તે સ્વતઃપ્રમાણભૂત,
સર્વદા તેઓએ પણ ઉપસેવ્ય, વાચ્ય પરબ્રહ્મજ્ઞ જેમ એમ પોતેપણ
અપરિચ્છિન્ન એવા વેદો સંતોની અપેક્ષાએ અતિશ્રેષ્ઠ હોય એમાં કહેવાનું
રહેતું નથી. આ ઉત્તરોત્તર ઉત્તમોની નિંદા અત્યંત અનર્થકેતુ હોવાથી પોતે
નજ કરવી. અને કોઈ દુર્જન કરતો હોય તો તે નિંદા ક્યારેય ન સાંભળવી.
'દેવવેદદ્વિજાતીનાં સાધુતીર્થેમહાભનામ્ । ગુરોઃ પતિમત્તાનાં ચ તથા
યજ્ઞિતપસ્વિનામ્ ॥ પરિવાદં ન કુર્વાત્ પરિહાસેઽપિ પુત્રક ! । કુર્વતામ-
વિનીતાનાં ન શ્રોતવ્યઃ કચચ્ચન ॥' એમ માર્કંડેય પુરાણમાં કહ્યું છે. આ
'દેવતાતીર્થ' શ્લોકથી દેવતાદિકની નિંદા કરનારા દુર્જનોના પ્રસંગમાં મારા
આશ્રિતોએ ન રહેવું, એમ નિજજનોને શિક્ષણ આપ્યું છે ॥૨૧॥

'આહારશુદ્ધી સત્ત્વશુદ્ધિઃ સત્ત્વશુદ્ધૌ ધ્રુવા સ્થિતિઃ । સ્થિતિલાભે સર્વ-
પ્રત્યેનીનાં વિમ્મોક્ત. ॥' આ શ્રુતિ સાત્ત્વિક આહારનું સેવનજ સત્ત્વશુદ્ધીની
વિવૃદ્ધિ સંપાદન કરવા દ્વારા મોક્ષોપાયભૂત ઉપાસનને નિષ્પાદન કરવાનું
કહે છે, તો મુમુક્ષુઓએ સાત્ત્વિક આહારનુંજ સેવન કરવું એમ જણાવા,
જેનો તામસ સ્વામી હોય તેજ જેમ એમ જેનો દેવ તામસ હોય તે
અનાદિ પણ આશ્રયદૂષિત હોવાથી પરિત્યાજ્ય છે એમ કહે છે—
ચંડિકા આદિક જે તામસ દેવતાઓ છે તેમને નિવેદન કરેલું લલે ભતિથી
ખાવાયોમ્ય પણ અન્નકળાદિ નજ આવું. તામસ દેવતાના સંબંધથી તેને
નિવેદન કરેલું અન્નાદિપણ દૂષિત થાય છે. તામસ કળમાનને આપે છે,
તામસવૃત્તિવાળાઓએ આરાધના કરાય છે, તામસ પ્રક્રિયાવડે આરાધના
કરાયછે માટે તે દેવતાઓનું તામસપણું બનેલું. વસ્તુતાએ તો જે
મૂર્તિની તાત્ત્વિક તામસ પ્રક્રિયા મુરાર્માંસાદિપ્રધાનથી પૂજ થતી હોય
તે ચંડિકા હોય કે બીજી કોઈ હોય તેને નિવેદન કરેલું અન્ન કળાદિ પણ

માંસનિવેદનમ્ । યત્પુરોડ્જાદિહિંસા ચ ન મહ્યં તન્નિવેદિતમ્
॥૨૨॥ દૃષ્ટ્વા શિવાલયાદીનિ દેવાગારાણિ વર્ત્મનિ । પ્રંણમ્યં તાનિ

ન ભક્ષણ કરવું. માટેજ ચંડિકાદિકનો નામથી નિર્દેશ નહિ કરતાં 'દેવતાયૈ મવેદસ્યૈ' એમ સામાન્યપણે નિર્દેશ કર્યો છે. તે ચંડિકા આદિક દેવતાઓનું તામસપણું 'દેવતાયૈ મવેદસ્યૈ સુરામાંસનિવેદનમ્' આથી સ્પષ્ટ કર્યું છે. જે ચંડિકાઆદિક દેવતાને સુરામાંસાદિકનું નિવેદન થતું હોય, જે ચંડિકા-આદિકની અર્ચા આગળ મેષ મહિષાદિ પશુઓની હિંસા થતી હોય, તેમને નિવેદન કરેલું ન ખાવું. 'ન મહ્યં સર્વથા માંસં' આ વચનથી માંસ-નિવૃત્તિતો પ્રથમથીજ પ્રાપ્ત છે. તો સામાન્યબોધક એવો પણ આ શબ્દ માંસ થકી બીજા ભતિથી અદૂષિત ફલાદિકનોજ બોધ કરે છે. તેવી દેવતાને નિવેદન કરેલું ફલાદિકપણુ ન ખાવું એવો અર્થ કરવો. તામસનો સંસર્ગ સાર્વિકોએ ત્યાગ કરવો. તામસના સંસર્ગ થકી અન્ન દુષ્ટ થાય છે, માટે તે ન ખાવું. તેમાં 'તર્પ્યન્તે તામસૈર્માસૈશ્વળદાયા યાસ્તુ દેવતાઃ । તામ્યો નિવેદિતં કિંચિદપિ ગ્રાહ્યં ન સાર્વિકૈઃ ॥' એવું પાંચરાત્રમાં વચન છે ॥૨૨॥

તામસદેવતાના પ્રસંગથકી 'શિવાદિ તામસ દેવ છે' એવી દૃષ્ટિથી તેમને વિષે આવતા અનાદરાદિ પ્રસંગનો પરિહાર કરે છે—કેટલાકો તમ-પ્રવર્તક રૂદ્ર તામસ દેવ છે એવી દૃષ્ટિથી માર્ગમાં આવતા તેમના મંદિરને તથા તેમના દર્શનને અતિલઘીને આહ્યા ભય છે, તે અત્યંત અનર્થ આપનાર છે. તો ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત મુમુક્ષુઓએ પણ જે શિવા-લયાદિ દેવમંદિરો હોય તેમને જવાના માર્ગમાં બેઠને 'આ દેવમંદિર છે' એવી ભાવનાથી અવશ્ય પ્રણામ કરવો તથા તે મંદિરમાં દૃશ્યમાન શિવાદિ-દેવનું પણ દર્શન આદરથી કરવું. 'વર્ત્મનિ દૃષ્ટ્વા' એમ કહ્યું છે, તેથી ભગ-વન્મંદિરપ્રતિ પ્રતિદિન જવાનું વિધાન કર્યું છે તેની ચેઠે અહીં પ્રતિદિન જવાનું ન બાંધ્યું, આ અર્થ જણાવ્યો છે. યદ્યપિ પરમપુરૂષ મોક્ષપ્રદ ભગવાનજ મુમુક્ષુ જનોએ ઉપાસ્ય છે તથાપિ તેમના ભક્તકોટિમાં પ્રવિષ્ટ

તદેવદર્શન કાર્યમાદરાત્ ॥૨૩॥ સ્વવર્ણાશ્રમધર્મો ય. સ હાતવ્યો ન
કેનચિત્ । પરધર્મો ન ચાચર્યો ન ચ પાપણ્ડકલ્પિત. ॥૨૪॥ કૃષ્ણ

શિવાદિક્રમા આદર પ્રણામનુ અતિલઘન મહા અનર્થ અર્થ થાય, તો
અવશ્ય તેમા આદર કરવો આદર ન કરે તો દેવહેલનદોષનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત
થાય, તે અનર્થકર છે એમ સ્મૃતિમા કહ્યું છે-દેવતાપ્રતિમા દ્વષ્ટા યતિ
દ્વષ્ટા ચ યોગિનમ્ । નમસ્કાર ન ય કુર્યાદ્વાયશ્ચિત્તીયતે હિ ત ॥ 'દેવ
દેવાલય દ્વષ્ટા હૃદ્ય ચિત્ર તપસ્વિનમ્ । ગુરુ પ્રમજિત સાધ્વી પ્રણમેતસ્ય ભાવ
રાત્ ॥' ઇત્યાદિ ભાટેજ ભાગવતમા દેવહેલનદોષ થકી રક્ષણની પ્રાર્થના થીક
યશીવ ભગવાનથકી કરી છે- 'હવક્ષીર્ષા માં યથિ દેવદેહનાત્' ઇતિ ॥૨૩॥

મુમુક્ષામાત્રથી કર્મની પરિત્યાજ્યતા પ્રમતે ટાળવા માટે કહે છે-જે
વર્ણ નિમિત્તથી પ્રવર્તતો અને જે આશ્રમનિમિત્તથી પ્રવર્તતો અને જે બંને
નિમિત્તથી પ્રવર્તતો ધર્મ છે તે વેનાપિ-અમુમુષુ કે અમુમુષુ કોષ્ઠએ પણ
ત્યાગ કરવો નહિ તેમા- 'કુર્ષ્ણેવેહ કર્મણિ તિજીવિપેચ્છત સમા' એવી
શ્રુતિ છે તો 'યસ દાન તપ આદિક કર્મ બંધક હોવાથી મુમુક્ષુએ ન કરવું'
એમ ભરમાત્ર નહિ ક્ષણસંગ-કર્તૃત્વ ત્યાગપૂર્વક કરેલું જે કર્મ (નિષ્કામ)
તેજ ઉપાસનમા ઉપકારક થાય છે, માટે મુમુક્ષુએ ધર્મકર્મનો ત્યાગ ન
કરવો તથા શ્રીત સ્માર્ત ધર્મ પણ પોતપોતાના વર્ણને અનુગુણ અનુ
ધાન કરવો, પણ પરને અનુગુણ નહિ એટલે વિપ્રાદિક ધર્મિયાદિ ધર્મનુ
અનુધાન ન કરવું તે મનુએ કહ્યું છે- 'વર સ્વધર્મો વિગુણો ન પારવય
સ્વનુષ્ટિત । પરધર્મોઽથવાસૂન સઘ પતતિ જાતિત ॥' ઇતિ તથા પાસણ્ડ
કલ્પિત-પાસણ્ડથી કહેવા વેદધર્મને ખડન-નિષ્કળ કરનારા જે બીજા
જેનાત્કો તેમણે કલ્પેજા ધર્મનુ આચરણુ તે કરવું તેથી નિરૂપિત કરી છે-
પાસનાથ ત્રયીધર્મ પાસણ્ડેન નિગદ્યતે । રણ્ડયતિ શુ ત યસમા પાસણ્ડ
સ્તેન પીતિત ॥' ઇતિ ॥૨૪॥

પાખડના પ્રસંગથી તેના જેવા- વેદિકાબામો અને બ્રાહ્મણોના

૧ 'પાસણ્ડકલ્પિત' इति पात्र्यतरम् ।

મક્તે. સ્વધર્માદ્વા પતનં યસ્ય વાન્મયત । સ્યાત્તન્મુપાત્ન વૈ શ્રવ્યા
કથા વાર્તાશ્ચ વા પ્રમો ॥૨૫॥ સ્વપરદ્રોહજનનં સત્યં માપ્યં ન

પ્રસંગની પરિહાર્યતા જણાવા કહે છે—જેઓ વેદમા શ્રદ્ધાએ રહિત હોય
અને જેઓ ઉપરથી લક્ષિનો આટાટોપ બતાવતા હોઇને અતરમા
તો વિષયવાસનાથી પરિપૂર્ણ હોય, તેઓ વસ્તુત ધર્મ જ્ઞાન લક્ષિતી
વિમુખ હોવાથી પાખડી જેવાજ છે તેવાઓના વાક્યશ્રવણથી ધર્મ
લક્ષિત થકી પ્રચ્યુતિ થાયજ વારેવારે તેઓની સાથે કરેલો વાણીપ્રસંગ
કદાચિત્ ચિત્તને કલુષિત કરીજ દે માટે તેવાઓના મુખથી લગવાનની
પણ કથા વાર્તા નજ સાલળવી કેમકે તેઓ અતરમા વિષયરાગથી ભરપુર
હોવાથી કુપ્પણ કથા પ્રવચનના મિષથી શ્રોતાઓના હૃદયને સ્ફટિકમણિ જેવા
સ્વચ્છને પણ પોતાના હૃદયમા રહેલા વિષયરાગથી ચોમેર રંગી નાખે
તેને લીધે ધર્મ તથા લક્ષિતી બ્રહ્મ થાયજ, માટે તેવા કુપ્પણલક્ષિ સ્વધર્મ
વિમુખોનો પ્રસંગ બહુ દૂરથીજ પરહરવો તે હરિલક્ષિવિવાસમા વહુ
છે—‘વૈષા ગુરૌ ચ જપ્યે ચ વિષ્ણૌ ચ પરમાત્મનિ । નાસ્તિ ભક્તિ સદા
તેષા વચન પરિવર્તયેષ્ ॥’ ઇતિ પુગણ્યમૂળક હોય તે ક° ૧૦ ૨
કર્ણાકર્ણિકામાનથી સાલળેવા જે અરિત્રનિશેષો તે વાર્તા જણવી ॥૨૫॥

સત્યાસત્ય સ્વરૂપના નિવેદે રહિત કેટલાક મદમતિઓ જેવુ જોયુ હોય
તેવુજ જોયુ એજ સત્ય છે એમ માનીને દ્રોહકારકપણ વચનને વડે
છે યથાર્થ નહિ કહેવામા અધર્મ થાય એવી આશકને લીધે તેવુ પોતાને
દે પરને પીડા કરનાર વચન કદાચિદપિ—સકટમા પણ ન બોલુ બૂતોનુ
હિત થાય એવુ યથાદર્શ્ય વચનજ સત્યશબ્દની પ્રવૃત્તિનુ નિમિત્ત છે
ધર્મતા બૂતોના ઉપકારકપણેજ માની છે પણ બૂતોના ઉપધાતકપણે
માની નથી યથાદર્શ્ય હોય પણ જો તે બૂતોના ઉપધાતને કરનાર
થાય તો તે ધર્મકોટિમા સમાવેશને યોગ્ય કેમ થાય? નજ થાય માટેજ
નારદજીએ ‘સત્યસ્ય વચન શ્રેય સત્યજ્ઞાન ॥ દુષ્કરમ્ । ચદ્રતહિતમયન્ત
મેત સત્યસ્ય રક્ષણમ્’ એવુ સત્યનુ લક્ષણ કહ્યુ છે વચનાતર પણ છે—‘દટ

કર્હિચિત્ । શ્રુતમ્સદ્ગીતીવનમ્ લુચ્છા ગ્રાહ્યા ન કસ્યચિત્ ॥૨૬॥
ચોરપાપિવ્યસનિનાં સદ્ગ. પાપણ્ડિના તથા । કામિનાં ચ ન કર્તવ્યો

શ્રુત ચાનુમિત સ્વાનુભૂત યથાર્થેત । કયન સત્યમિત્યુક્ત પરપીઠાવિવાર્જિ-
તમ્ ॥ સત્યાં વાચમહિસા ધ વદેદનપવાદિનીમ્ । ચલ્કાપેતામપરપામ
નૃણામાપેશુનામ્ ॥ 'વર્જયેદુશર્તી વાચ હિંસાયુક્તા મનસ્તુદામ્' ધ્યાદિ
યોગસૂત્રભાષ્યમા વ્યાસદેવે આ અર્થનુ સમર્થન કર્યું છે તથા ભારતમા
કર્યું છે વિસ્તારતો શિક્ષાપત્રીભાષ્ય થકી બહુવો

તથા કૃત-ઉપરકારને મન્તિ-અપકારથી જે નાશ કરે તે કૃતમ્
કહેવાય, તેમનો સંગ દ્રોહમા પ્રવર્તક હોવાથી સર્વથા લાગ કરવો
તેમા વચન છે- 'શરણાગતદીનહીંસકાન્ સવસેષ્વ ॥' । વીર્ણમ્તાનપિ
સદા કૃતમ્સદ્ગીતીવનમ્ ॥ ચાલ્મ્યાશ્ચ કૃતમ્સાશ્ચ વિશુદ્ધાનપિ ધર્મત ।
શરણાગતહર્તૃશ્ચ સ્ત્રીહર્તૃશ્ચ ન સવસેષ્વ ॥' ધતિ ભારતમા કૃતમ્નોપા-
ખ્યાનમા સર્વે દુષ્ટોની અપેક્ષાએ કૃતમ્ની અધમતા કહી છે- 'યે ચ
દોષસમાયુક્તા નરા પ્રોક્તા મયાનથ ! । તેષામપ્યધમા રાજન્' કામા
મિત્રઘાતકા ॥' ધતિ કૃતમ્નુ લક્ષણુ વિદુરનીતિમા કહ્યું છે- 'સકૃતાશ્ચ
કૃતાર્થાશ્ચ મિત્રાણા ન ભવન્તિ યે । તાન્ મૃતાનપિ કષ્ટપાદા કૃતમ્સા
ક્ષોપમુજ્જતે ॥' ધતિ તથા લુચ્છા- 'આટ્યુ ધન તું અમને આપ્ય,
નહિ તો આ દાવામા તારૂ પ્રાતિકૂલ્ય થશે' એમ એકાંતમા બીક બતાવીને
લાચથી અપહરણુ થતું જે દ્રવ્ય તે કસ્યાપિ-અધાર્મિકનુ પણ નજ દેડુ
આણે અન્માયથી મેળવ્યું છે, હલે આપણને આપે, એવી દુરાલોચના ન
કરવી આ લાચ લેનારને દેશપાર કરવાનુ ચાસવટક્યમુનિ કહે છે- 'હત્નો
ચજીવિનો દ્રવ્યહીનાન્ કૃત્વા વિવાસયેન્' ધતિ આ પણ પરપીઠનો
વ્યાપારવિશેષ છે માટે પીઠનમાન થકી નિવૃત્તિ કરતા લગવાને આ
અર્થનો અહીં ઉપદેશ આપ્યો છે ॥૨૬॥

કૃતમ્સગના પરિલાગ પ્રસગથી સગાતરની પરિલાન્યતા જે શ્લોકથી

૧ 'પાપણ્ડિના' દતિ પાપતરમ્ ।

જનવચનકર્મણામ્ ॥૨૭॥ મર્કિં વા જ્ઞાનમાલમ્બ્ય સ્ત્રીદ્રવ્યરસલો-
લુભા. । પાપે પ્રવર્તમાના. સ્યુ. કાર્યસ્તેષાં ન સક્તમ. ॥૨૮॥

કહે છે—જેમ કૃતદ્વીનો સગ લાભ્ય છે તેમ ચોરાદિકનો સગ લાભ્ય છે
જેઓ ચોર હોય, જેઓ પાપી-ખીલ પાપાચરણશીલ હોય, જેઓ
ઘૂતાદિ અષ્ટાદશ બ્યસનશીલ હોય, જેઓ પાખડી-વૈદિકધર્મવિદ્રેષી હોય,
જેઓ કામી-વિષયોપલોગમા તીવ્ર રાગી હોય અને જેઓ જનોને છેત
રીનેજ છવન ઇચ્છતા હોય, ઈત્યાદિ દુ શીલોનો સગ-મૈત્રી અને સહ
સ્થિત્યાદિ નજ કરવો તેવાઓનો સંગ નિર્મળ એવા પણ મનને કલુષિત
કરી દે દુ સગની દૂષકતા વાસુદેવમાહાત્મ્યમા કહી છે—‘વાદશા યસ્ય
સમ સ્વાત્ શાસ્ત્રાણા વા નૃણામપિ । બુદ્ધિ સ્વાત્ તાદૃશી તસ્ય કાર્યોઽન્તો
નાસતા હિ સ ॥’ ઇતિ ॥૨૭॥

જેઓ શાસ્ત્રાધ્યયનજન્ય આત્મપરમાત્મ તત્ત્વનુ સધાર્થ જ્ઞાન જે
પરોક્ષરૂપ છે તેનાથીજ ‘હું જ્ઞાનનિષ્ઠ છું’ એમ પોતાને જ્ઞાની માનીને તથા
પરાનુરાગરહિત શ્રવણ કીર્તનાદિરૂપ લક્ષ્યાભાસથીજ ‘હું લક્ષિતનિષ્ઠ છું’
એમ પોતાને લક્ષિત માનીને ‘કર્મ કરવાનું આપણે શું પ્રયોજન છે ?’
એમ સમજીને વિહિતનું અતિલઘન કરનારા અને નિષિદ્ધનું આચરણ
કરનારા જે સ્ત્રીદ્રવ્યરસમા અત્યત લોભીયા જનો છે તેઓના જ્ઞાનાભાસથી
અને લક્ષ્યાભાસથી ભરમાવુ નહિ તેમનો સગ બહુ દૂરથી પરિત્યાગ કરવો
અથવા—જ્ઞાનનિષ્ઠ કે લક્ષિતનિષ્ઠોએ પોતાનું જ્ઞાનબળ કે લક્ષિતબળ પ્રબળ
અવલબીને, ‘નિષયસગિઓનો સગ આપણને શો અનર્થ કરનાર છે એવા
અનાદરથી તેઓએ તેવાઓનો સગ ન કરવો એમ કહે છે—જેઓ સ્ત્રી દ્રવ્ય
રસાસ્વાદમાં અત્યત લુબ્ધ હોઈને પરસ્ત્રીસંગાદિ પાપમા પ્રવર્તેલા હોય તેમનો
સગ પોતાને જ્ઞાનનિષ્ઠ તથા લક્ષિતનિષ્ઠ પ્રબળ હોય તોપણ ન કરવો, કારણ કે
નિષયસગિઓનો સગ પરિનિષ્પન્ન એવા પણ જ્ઞાનલક્ષ્યાદિક યકી પુરૂષને બ્રાહ્મ
કરેજ માટેજ ભાગવતમા ‘વક્ષાત્સન્નો ન કર્તવ્ય સ્ત્રીષુ સ્ત્રીણેષુ ચેન્દ્રિયે ।
વિદુષાં ચાપ્યવિસમ્બ પદ્મર્ગ વિમુ માદનામ્ ॥’ એમ કહ્યું છે ॥૨૮॥

વૃષ્ણવૃષ્ણાવતારાણામણ્ડનયત્રયુક્તિભિ । વૃત્તસ્યાત્તાનિશાસ્ત્રાણિ
નમાન્યાનિવદાચન ॥૨૯॥ અગાલિતનપાતવ્યંપાનીયચપય

પાપી પાપરી પ્રમુખ અસતોના સગનો પ્રતિવેધ કર્યા હવે અસમ્પ્રજ્ઞાઓના
સગનો પ્રતિવેધ કરે છે—વૃષ્ણસ-સકળવેદાતવેદ, સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિ
સ્થિતિ પ્રલયરૂપ લીલા જેમની છે પરશ્વદ્વય અશ્વરૂપાધિપતિ પુરુષો
તમનુ તથા તેમના સાધુસરક્ષાએ થતા રામ કૃષ્ણ વરાહાદિ અવતારોનું
તથા તેમની વિભૂતિ વિગેરેનું જેમા સદ્ગુણ-સર્વેશ્વર કોઈ છેજ નહિ, લલે
સર્વેશ્વર કોઈ હોય પણ તે કૃષ્ણ તો નહિજ, લલે કૃષ્ણ સર્વેશ્વર હોય
પણ પરશ્વદ્વય તો તેમનાથી પણ ઉપરી, ઐશ્વર્યભાવે રહિત માટેજ નિર્ગુણ
નિરાકાર છે એ રીતે પરશ્વદ્વય કૃષ્ણના ઐશ્વર્યનું ખડન તેમજ પર
શ્વદ્વય કૃષ્ણ નથીજ અવતરતા, લલે પરમેશ્વર પરશ્વદ્વય કૃષ્ણ અવતરે છે
પણ માયિક રૂપથીજ અવતરે છે એમ તેમના અવતારના ઐશ્વર્યનું ખડન
યુક્તિભિ-પોતાની મતિમાનથી ઉત્પ્રેક્ષા કરેલી (પ્રમાણમૂળક નહિ)
અસતી યુક્તિઓએ કરીને કર્યું હોય તે શાસ્ત્રો (પરદૃષ્ટિથી) કદાચન-
ખડન અવસરમા પણ ન માન્યાનિ-તેમા રહેલી યુક્તિભળને બોધને પણ
જ્ઞાણાલાયક નથીજ સર્વથા અસાર અતિતુચ્છ હોવાથી દૂરથી ત્યાજ્ય
છે તેવા અસમ્પ્રજ્ઞાઓ (વસ્તુદૃષ્ટિથી) વેદબાણ આવાંક બૌદ્ધ જૈનાદિકના
ઉ તથા વૈદિકોમા પણ કાપિ ન જેમિનીય શુદ્ધવેદાન્ત વિગેરેના છે
આ સર્વે પ્રકારભેદથી કૃષ્ણ અને કૃષ્ણાવતારોનું ચુકત્યાલાસથી ખડન
કરનારા છે, માટે અનાદરણીય છે યાસવદ્વ્યમુનિએ આવાંકાદિ અસમ્પ્રજ્ઞા
આધિગમને ઉપપાતકમા ગણ્યુ છે—‘અસમ્પ્રજ્ઞાસ્થાધિગમનમાકરેવધિકા
રિતા । માર્યાયા વિક્રયદ્વેષામેકૈકમુપપાતકમ્ ॥’ ઇતિ ॥૨૯॥

ઘણું કરીને જલાદિ પાનીય પદાર્થોમા ઝીણા જતુઓ અદૃશ્યપણે
રહેલા હોવાથી તેને ગાળ્યા વિના પાન કરનારાને અવશ્ય મહાદોષ સૂક્ષ્મ
જતુલક્ષણરૂપ થાય છે તો તેના પરિહાર માટે વિશેષપણે ઉપદેશ કરે
છે—વસ્ત્રવડે ગાળ્યા પિનાનું જળ તથા દુધ નજ પિવું તેવું વચન પણ
છે—વસ્ત્રપૂત જલ પિવેત્ ઇતિ (પયસ્યશબ્દથી ઘૂતતેનાદિકનું ઉપનક્ષણ

સ્તથા । સ્નાનાદિ નૈવ કર્તવ્યં સૂક્ષ્મજન્તુમયામ્ભસા ॥૩૦॥ યદૌષધં
ચ સુરયા સંસ્પૃક્તં પલ્લેન વા । અજ્ઞાતવૃત્તવૈદ્યેન દત્તં ચાદ્યં ન
તત્કચિત્ ॥૩૧॥ સ્થાનેષુ લોકશાસ્ત્રાભ્યાં નિપિદ્દેષુ કદાચન । મલ-

કરી લેવું, એટલે તે પણ ન ખાવું) આ પ્રતિષેધ તેમાં સૂક્ષ્મ જંતુઓના
લક્ષણની સંભાવના હોવાથી તેના પરિહાર માટે છે. તેવું વચન છે—
'અપૂતજલપાને હિ માંસમક્ષણસમ્ભવાત્ । પુરાણે ઘોષ હ્યુક્તઃ પેયં તદ્વાલિતં
જલમ્ ॥' ઇતિ. તથા જેમાં ઝીણા જંતુઓ ઝાઝા હોય એવા જળથી
સ્નાનાદિ કર્મ પણ નજ કરવું. 'સ્નાનાદિ' આ આદિશબ્દથી જળસાધ્ય
લૌકિક અલૌકિક કર્મનો સંગ્રહ સમજવો, કારણ કે તેવા જળમાં સ્નાન
કરવાથી આશુક્ષિ ટળતી નથી અને અતિસૂક્ષ્મ જંતુઓની હિંસા થાય છે.
આ બંને નિષેધો દૃષ્ટ અદૃષ્ટ અનર્થના પરિહાર માટે છે એમ જાણવું ॥૩૦॥

જે ઔષધમાં મુરારિ સંસર્ગ જણાતો હોય કે તેવી શંકા આવતી હોય,
એવા તેને નજ ખાય એમ કહે છે—યદપિ ઔષધિમાંથી બનાવેલું હોવાથી
ભતિએ કરીને અદૃષ્ટ એવું પણ જે ઔષધ વ્યાધિહર પણ હોય તથાપિ તે જો
લેશથી પણ માંસ કે મદિરાથી મિશ્રિત હોય તો તે ક્યારેય ન ખાવું. માટેજ
જેનો અપરિચયને લીધે આચાર ન જાણવામાં આવતો હોય એવા વૈદ્યે આપેલું
જે ઔષધ તેમાં પણ કવચિત્ અલક્ષ્ય મધમાંસાદિ અપવિત્ર પદાર્થની
મેળવણીનો સંભવ હોવાથી તે પણ ક્યારેય ન લક્ષણ કરવું. તેવા ઔષધના
લક્ષણમાં અનર્થ કહ્યો છે—'અજ્ઞાનાત્પ્રાણ્ય વિષ્ણુર્વં સુરાસંસૃષ્ટમેવ ઘા ।
પુનઃસંસ્કારમર્હન્તિ ત્રયો વર્ણો દ્વિજાતયઃ ॥' 'માંસમિશ્રાગદમાશે તત્તકૃષ્ટં
વિજોષનમ્' એવી સ્મૃતિ છે. જેતો ઔષધાંતરથી ન નિવારણ થાય એવા
વ્યાધિ વિગેરેના પ્રશમન માટે માંસમિશ્રિત ઔષધની અભ્યનુસા કવચિત્
સ્મૃતિમાં આપી છે તે કાળભેદ-અધિકારિભેદ (યુગભેદ અને અમુમુક્ષુ
અધિકારી) વિષયવાળી હોવાથી ઉત્તમાધિકારી (મુમુક્ષુ)ઓને માટે ધર્મ-
પદને યોગ્ય નથી. ઉત્તમાધિકારિઓને માટે તો તેની નિવૃત્તિજ પરમ ધર્મ
હોવાથી તે પશ્ચ મદાશ્રિતોએ આદરણીય નથી ॥૩૧॥

મૂત્રોત્સર્જનં ચ જ કાર્યં ધીવનં તથા ॥૩૨॥ અદ્વારેણ ન નિર્ગમ્યં
પ્રવેષ્ટવ્યં ન તેન ચ । સ્થાને સસ્વામિકે વૈાસઃ કાર્યોઽપૃષ્ઠા ન તત્પ-

ને સ્થળમાં મળોત્સર્ગ કરતાં લીકિક અનર્થ રાજદંડાદિ થાય કે
અલીકિક અનર્થ નરકાદિ થાય, ત્યાં તે ન કરવો એમ હવે કહે છે—‘અહીં
મળમૂત્રનો ત્યાગ ન કરવો’ એમ લોક-રાજાદિકે નિષિદ્ધ રાજકીય-
સ્થાન, રાજમાર્ગ, ચોક, પરગૃહનું આંગણું આદિક અને ‘ન ગોત્રજે ન
વલ્મીકે મોદકે ન ચ મસનિ । ન ગર્વેષુ સસ્રવેષુ ન તિષ્ઠ જ વર્મનિ ॥’
ધત્યાદિ શાસ્ત્રે નિષિદ્ધ એવાં સ્થાનોમાં મળમૂત્રનો ત્યાગ ક્યારેય ન કરવો.
તથા ધીવન—નાસામળાદિકનો પણ ત્યાગ ન કરવો. યદ્યપિ ધીવન પણ
મળત્યાગરૂપ હોવાથી ‘ધીવનં તથા’ એવો ભુદો નિર્દેશ વ્યર્થ છે તથાપિ
સ્થળવિશેષને બાલુનારાને પણ પ્રમાદને લીધે એકદમ સર્વત્ર ધીવનનો
પ્રસંગ બહુવાર આવતો હોવાથી તેના પરિહાર માટે તેનો પૃથક્ પ્રતિષેધ
કર્યો છે. ઉક્તસ્થાનથપ્રી લિખ સ્થાનમાં તેને કરે ॥૩૨॥

અદ્વારથી જે પ્રવેશાદિ છે તે દૃષ્ટ અનર્થ છે, તે થવાની સંભાવના
પડેપડે વિદ્યુષોને પણ અવર્જનીય હોવાથી વિશેષપણે તેનો નિષેધ કરે છે—
અદ્વાર-અદ્ય એવું દ્વાર જે કવચિત્ આપત્કાળમાં ગુપ્તપણે નીકળી
જવા આવવા માટે ઘરમાં મુકેલું તેનાથી અથવા-અદ્વાર દ્વારવ્યતિરિક્ત
વાડ કોટ ભીંત આદિકના ઉલ્લંઘનથી કે બળીયું બારીના છિદ્રાદિકથી પર-
ગૃહમાં પ્રવેશ ન કરવો અને તેવા અદ્વારથી પરગૃહથકી બહાર નિકળવું
પણ નહિ. ‘નાચક્ષીત ધ્યમ્નતીં ગાં નાદ્વારેણ વિશેત્કચિત્’ એવી ચારા-
વલ્ક્યસ્મૃતિ છે. ‘અદ્વારેણ ન ચાતીયાત્ પ્રામં વા વેદમ વા વૃતમ્ । રાત્રૌ
ચ વૃક્ષમૂલાનિ દૂરતઃ પરિવર્જયેવ ॥’ એવી મનુસ્મૃતિ છે. આપત્કાળ
વિનાતો ઘરના ધણીએ પોતાના ઘરમાં પણ અદ્વારથી પ્રવેશ અને તેથી
નિર્ગમનનો ત્યાગ કરવો. તે કાથીખંડમાં કહ્યું છે—‘અદ્વારેણ ન ગન્તવ્યં
સ્વવેદમપરવેદમનોઃ’ ઇતિ. એમજ ધણીની આરા વિના કાણુપણ તેના

તિમ્ ॥૩૩॥ જ્ઞાનવાર્તાશ્રુતિર્નાર્યા મુક્તાત્કાર્યા ન પૂરુષૈઃ । ન વિવાદઃ
સ્ત્રિયા કાર્યો ન રાજા ન ચ તજ્જનૈઃ ॥૩૪॥ અપમાનો ન કર્તવ્યો

ઘરમાં વિશ્રાંતિ નિમિત્તેપણુ વાસ ન કરવો એમ કહે છે—જેનો રક્ષક
ધણી હોય એવું સ્થાન—ઘર કે બીજું બગીચો વિગેરે કે ધર્મશાળા વિગેરે
કોઈપણ બેસવા યોગ્ય જે સ્થળમાત્ર તેમાં તેના ધણીને આસનાદિ અવકાશ
પુછ્યા વિના કે લોકથી તેના ધણીનું સ્વરૂપ પુછી બહુયા વિના એકરાત્ર
પણ વાસ ન કરવો. ધણીની આસનાદિકની અનુસાર લીધા વિના ઉતારો
કરે તો તેનો ધણી કોપ પામીને તિરસ્કાર કરે કે કાઢી મુકે તો પોતાને
પણ કોપ ઉત્પન્ન થતાં મહાન કલેશ થાય. અને જે ધણીનું બત્સાદિ
સ્વરૂપ બહુયા વિના ઉતારો કરતાં તેનો ધણી જે નીચ જાતિનો હોય તો
પોતાને દોષપ્રસંગ આવે માટે તેના ધણીને પુછીને તેમજ તેની બત્સાદિ
બહુનેજ નિવાસ કરવો. તેમાં ‘પરમપ્રાસનોદ્યાનગૃહયાનાતિ વર્જયેત્ ।
અદત્તાન્નિ’ એવું યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિનું વચન છે ॥૩૩॥

જ્ઞાનવાદપણુ સ્ત્રિયોથકી ન સાંભળવો, સાંભળે તો તેના સંગથી
અનર્થની પ્રાપ્તિ થાય, એવા અભિપ્રાયથી કહે છે—જ્ઞાન આત્મપરમાત્મ-
તત્ત્વને યોગ્ય આપનારું વચન અને વાર્તા—લોકિક વૃત્તાંત તે બંનેનું શ્રવણ
નારીના મુખથી નરોએ નજ કરવું. આ સ્થળે વાર્તાનું શ્રદ્ધાલુ દૃષ્ટાંત
માટે બહુવું. જેમ લોકવાર્તાનું શ્રવણ નારીમુખથી અનર્થકારક છે તેમ
જ્ઞાનશ્રવણપણુ અનર્થ અર્થેજ થાય છે, માટે તે પણ તેણીના મુખ
થી નજ કરવું. ‘આ તો તત્ત્વાવળોધક છે’ એમ કહેવાથી કશો વિશેષ
નથી, કેમકે બંનેમાં સંગદોષ સરખોજ છે. સંગદોષોમાં આ સ્ત્રીસંગ
પ્રબળ મોહક હોવાથી તેતો દૂરથીજ ત્યાગ કરવો. તથા જે કોઈપણ
સ્ત્રિયોની સાથે તથા રાજા અને તેના પરિજનો સાથે વિવાદ પુરૂષોએ
નજ કરવો. રાજાસાથે વિવાદજ જેમ એમ નારી સાથે વિવાદપણુ
અત્યંત અનર્થકર છે. ઉક્ત અર્થમાં સ્મૃતિવચનો છે—‘ન ગાયેત્સહ
નારીમિર્ન સ્વપેદ્યાધ્વનિ વ્રજેત્ । તામ્યઃ કથા ન શૃણુયાત્ શ્રાવયેત્તા ન
ચેકલાઃ ॥’ ‘સીમી રાજા ચ તપુસ્મિઃ પોષ્યૈશ્રાતિથિમાતુલૈઃ । વૃદ્ધવાલા-
નુરાચાર્યૈર્વૈર્ધનં વિવદેત્ કુપા ॥’ ઇત્યાદિ ॥૩૪॥

ગુરુણાં ચ ધરીયસામ્ । લોકે પ્રતિષ્ઠિતાનાં ચ વિદુષાં શસ્ત્રધારિણામ્ ॥૩૫॥
 કાર્ય ન સહસા કિંચિત્કાર્યો ધર્મસ્તુ સત્ત્વરમ્ । પાઠની

આ લોક પરલોકમા અનર્થકર હોવાથી ગુર્વાદિકનુ અપમાન ન કરવું એમ કહે છે—જે ગુરુ —‘આચાર્યશ્ચ પિતા જ્યેષ્ઠો બ્રાતા ચૈવ મહીપતિ । માતુલ શ્વશુરચ્છાતા માતામહાપિતામહૌ । વર્ણથેષુ વિતૃબ્યશ્ચ પુરુષેતે ગુરવો મતા ॥’ આ સ્મૃતિએ કહેલા આચાર્ય આદિક તથા જે ધરીયસ—વય વિદ્યા વૃત્ત વિગેરેવડે વરિષ્ઠ તથા લોકમા જે પ્રતિષ્ઠિતા—ધનાદિકવડે પ્રતિષ્ઠાને પામેલા રાજપરિજનાદિક તથા જે વિદુષ—વેદાર્થવિજ્ઞાનસપત્ત તથા જે શસ્ત્રધારી રાજભટ્ટાદિક, આ સર્વેનો અપમાન—માનભંગ આ લોકમા કે પરલોકમા કે બંને લોકમા યથાસભવ અનર્થ માટે થાય છે, માટે તે નજ કરવો તે શ્રીભાગવતમા કહ્યું છે—‘યરિ’વહ વા આરમસ મ્ભાવનેન સ્વયમધમો જન્મતપોવિદ્યાચારવર્ણાધ્રમતો ધરીયસો ન બહુ મન્યેત સ મૃતક પુન મૃત્વા ક્ષારકર્દમે નિરયેડ્વાકશિરા નિપતતિ તત્તો દુરન્તા યત્તના દ્યશ્ચુતે ॥’ ઇતિ ॥૩૫॥

જે લૌકિક યદ્વિચિત કાર્ય તે સહસા—વિચાર્યા વિના નજ કરવું પોતાની શુદ્ધિથી સારીરીને વિચારીને કે સત્પુરુષોને પુછીનેજ કરવું પણ અકરમાત ન કરવું અન્યથા મહા અનર્થપ્રસંગ આવે છે ધર્મકાર્યતો સંકતપેદાં શ્રેય સાધનતાનો એક દેશ હોવાથી સત્ત્વર—સંક’પોદય થાય એજ સમયમા કરવું કેમકે વિલંબ કરવા બંધ તો ધર્મમા ઉપજેલી શ્રદ્ધાનો વિરામ પ્રસંગ છે ‘ધર્મસ્વ ત્વરિતા ગતિ’ એવું વચન છે અને ક્ષણાતરમા વિપરીત શુદ્ધિના ઉદયનો સભવ છે તો ધર્મકાર્ય સહસા કરાય તો પણ કશી હાનિ નથી માટેજ ‘અનરામરવપ્પાશો વિચામર્થઃ સાપયેવ । ગૃહીત દ્વ્ય કેરેપુ મૃત્યુના ધર્મમાપરેવ’ એમ સ્મૃતિ કહે છે તથા પોને જે વેદાદિ વિદ્યા ભણી હોય તે પ્રયોજનનિરપેક્ષ ભણાવવી જે અધ્યયન છે તે અધ્યાપન માટેજ છે, આ અધ્યાપન છવીક્ર નથી, આ તો શ્રાદ્ધજૂનો ધર્મ છે, માટે ભણેલી વેદાદિ વિદ્યા પાત્રમા આપવી, પાત્રમા ન આપે તો નિરર્થક થાય

યાઽધીતવિદ્યા કાર્યઃ સક્ષોઽન્વહં સતામ્ ॥૩૬॥ ગુરુદેવનૃપેક્ષાર્થં ન
ગમ્યં રિક્તપાણિભિઃ । વિશ્વાસઘાતો નો કાર્યઃ સ્વશ્લાઘા સ્વમુખેન

છે. વિદ્યાદાન અતિદાન કહ્યું છે, 'ત્રીપ્થ્યાદુરતિદાનાનિ ગાવઃ પૃથ્વી સરસ્વતી' એવી સ્મૃતિ છે. બહુવિધ વિદ્યાઓને મધ્યે શ્રદ્ધાવિદ્યા મુખ્ય કહી છે- 'વિદ્યાનાં ચ પરા વિદ્યા વ્રહ્મવિદ્યા સમીરિતા । અતસ્તદ્દાનતો રાજન્ ! સર્વદાનફલં ભવેત્' એવી સ્મૃતિ છે. તથા સતાં-ભગવાનના એકાંતિક લક્ષ્મ સાધુઓનો સંગ-દર્શન-પૂજન-વંદન-વાક્યાવધારણાદિ૩૫ સમાગમ પ્રતિદિન અવશ્ય કરવો. આજ સર્વથી ઉત્તમ શ્રેયોમાર્ગ છે. તેમાં વચન છે- 'સતાં પ્રસન્નાન્મમ વીર્યસંવિદો ભવન્તિ હૃત્કર્ણરસાયનાઃ કથાઃ । તજ્ઞોપણાદાશ્વપર્વગર્ભનિ શ્રદ્ધા રતિર્ભક્તિરનુકમિષ્યતિ ॥' 'સત્તો દુઃસ- જ્ઞમુસૃજ્ય સસુ સજેત શુદ્ધિમાન્ । સન્ત પૃથાસ છિન્દન્તિ મનોવ્યાસજ્ઞમુ- ક્તિભિઃ ॥' ધ્યાદિ ॥૩૬॥

ગુરુ દેવ અને રાજનાં દર્શન કરવા જવું ત્યારે હાથે હાથે તેમની સમીપે નજ જવું. યથાશક્તિ કિંચિત્ કૃણાદિ ભેટ લધનેજ જવું. 'ગુરુદેવનૃપસ- ન્નિઘૌ' એમ નહિ કહીને 'ગુરુદેવનૃપેક્ષાર્થં' 'દર્શન કરવા' એમ કહ્યું છે, તેથી તે ગુરુ દેવ રાજ થકી કૃણવિશેષની વાછા નહિ રાખીને ફક્ત દર્શન માત્રનેજ ધ્યેષ્ટતા પણ જને કૃણાદિ ઉપહાર હાથમાં લધને જવું એવો અભિપ્રાય થાય છે, તો ખીજા કૃણવિશેષની આકાંક્ષાવાળાએ તો કૃણાદિ ભેટ લધનેજ જવું બેધએ, એમાં કાંઈ કહેવાનું રહેતું નથી. માટેજ શ્રુતિ 'સમિત્પાણિઃ શ્રોત્રિયં વ્રહ્મનિષ્ઠમ્' એમ કહે છે. સ્મૃતિ પણ રિક્તપાણિર્ન ગચ્છેત્તુ રાજાનં દૈવતં ગુરુમ્' એમ કહે છે. તથા વિશ્વાસઘાત ન કરવો- 'તાં કાર્યં અવશ્ય કરીશ' એમ સ્વયં ક્રોધને વિશ્વાસ આપીને, યહી તેનો ઘાત-જે તે થકી વિરુદ્ધાચરણ તે નજ કરવું. વિશ્વાસ આપીને તેનો ભગ કરવો તે મહાપાતક છે એમ સ્મૃતિ કહે છે- 'સ મહાપાતકી મૂર્ખો યો વિશ્વાસાન્યમર્દયેત્' ધતિ. 'વિશ્વસ્રઘાતિનાં ચૈવ જીવહ્તાનાં નરેશ્વર ! । શૂદ્ર- સ્ત્રીસન્નિનાં ચૈવ નિષ્કૃતિર્નાસિ કુત્રચિત્' ॥ એવી પણ સ્મૃતિ છે. તથા પોતાની શ્લાઘા પોતાના મુખે કરીને નજ કરવી. ચક્રારાત્ 'પરનિંદા

ચ ॥૩૭॥ યસ્મિન્ પરિહિતેઽપિ સ્યુર્દશ્યાન્યજ્ઞાનિ ચાત્મન । તદ્દૃષ્યં
વસનં નૈવ પરિધાર્ય મદાશ્રિતૈ ॥૩૮॥ ધર્મેણ રહિતા કુળ્ળભક્તિ

પણ ન કરવી' આ અર્થ જણાવ્યો છે 'નિન્દાઽન્યસાત્મન શ્લાઘા દ્વય
સુકૃતનાશનમ્' એવું વ્યાસવચન છે યદ્યપિ 'સ્વશ્લાઘા ન કરવી' એમ
કહેવાથીજ 'સ્વમુખે ન કરવી' આ અર્થ તો અર્થથીજ આવી જાય છે,
(શ્લાઘા તો મુખથીજ થાય, અન્ય અગથી નહિ) તો 'સ્વમુખેન' એમ
કહેવાની જરૂર નથી તથાપિ અહીં 'સ્વમુખેન' એમ કહ્યું છે તો-જે
મુખથી પરશ્લાઘા કરવી બેઠાં તેજ સ્વમુખથી સ્વશ્લાઘા અને પરનિંદા
કરાય આતો કોઈ મહાન મુખનો દુષ્ટ વ્યાધિ કહેવાય, આ વિશેષ
અર્થ જણાવ્યો છે ॥૩૭॥

જે વસ્ત્ર ધારવા છતાં પણ પોતાના અગપ્રત્યગો પણ દૃશ્ય-ધૃતિર
જનના નયનનિપય થાય તે શિષ્ટોએ દૂષણીય, અગપ્રત્યગને સતાડવામાં
અસમર્થ સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર નજ ધારવું, કારણ કે વસ્ત્રનું કાર્ય તો ઓખ્ય આવ
યવોનું આવરણ કરવું એજ માન્યુ છે, તે બે સિદ્ધિ ન થાય તો તે વસ્ત્ર
વ્યર્થ છે કોણે તેવું વસ્ત્ર ન ધારવું' તો મદાશ્રિત—સાત્ત્વિક મારા
આશ્રિત નરનારીઓએ ન ધારવું તેવો વેષતો કેવળ રજોશુભી વિલાસ
વિશ્રાતોનો છે સાત્ત્વિકોને તો તેવા સૂક્ષ્મ વસ્ત્રનું ધારણ અનુચિત છે
'અતિસૂક્ષ્મ ચ દ્વયાદ્ય સ્પર્શિત જાલસચિમમ્ । ન ધાર્યં મલિન ઘાસો ધાર્યં
શુચિ ઘન ચ તત્ ॥' એમ સદાચારદીપમા કહ્યું છે ॥૩૮॥

ધર્મનું ભક્તિમા અગપણ કહેતા થકા મહાલય નિમિત્તમા પણ ભક્તિની
અભ્યાસતાને કહે છે—મુમુક્ષાને લીધે ભક્તિયોગમા પ્રવર્તેલાઓએ અવશ્ય
ધર્મપૂર્વકજ તેનું અનુષ્ઠાન કરવું આ સ્થળે ધર્મ પોતપોતાના વર્ણશ્રમને
ઉચિત વિનિયોગરૂપ કર્મવિશેષ બાણવો તેના વિના તો તે ભક્તિયોગ ન
કરવો ધર્મના અનુષ્ઠાન વિના ભક્તિની સિદ્ધિ થતી નથી માટે તેમાં થત
ન કરવો આ ધર્મભક્તિને અગાગિભાવ 'શિષ્યાં ચાવિષ્યાં ચ યસ્તદ્વેદોભય
સદ્ । અવિષયા મૃગ્યુ સીત્વાં વિષયાઽમૃતમશ્નુતે ॥' 'તમેત વેદાનુવચનેન
માહ્યના વિવિદિશન્તિ યજ્ઞેન દાનેન યજ્ઞસાઽનાશવેન' 'ક્રિયાવાનેપ મહાવિદાં

કાર્યા ન સર્વથા । અહ્નિન્દાભયાન્નૈવ ત્યાજ્યં શ્રીકૃષ્ણસેવનમ્ ॥૩૧॥
 ઉત્સવાદેષુ નિત્યં ચ કૃષ્ણમન્દિરમાગતૈઃ । પુમ્મિઃ સ્પૃશ્યા ન વનિ-
 વરિષ્ઠઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિશતથી સિદ્ધ થએલો છે. સૂત્રકાર પણ કહે છે—, આપ્ર-
 યાણાત્તગ્રાપિ હિ દૃષ્ટમ્' 'સર્વોપેક્ષા ચ યજ્ઞાદિશ્રુતેરશ્વત્' 'સહકારિત્વેન'
 ઇતિ. શંકા—જ્ઞાનકર્મને અંગાંગિભાવ ભલે હોય, ભક્તિને તો તેની અપેક્ષા
 નથી, એમ કહેતા હોતો તેમ નથી. જ્ઞાનનો જે પરિપાક એજ ભક્તિયોગ
 છે, તો જ્ઞાનનેજ જેમ એમ ભક્તિયોગને ધર્મનું અંગપણુ છેજ. ધર્મો મન્ન-
 ક્તિફલ પ્રોક્તઃ' 'યજ્ઞક્રિયોગોઽમયદઃ સ્વધર્મમનુતિષ્ઠતામ્' 'મક્તિઃ સિધ્યતિ
 ધર્મેણ' ઇત્યાદિ વચનો છે. તો ભક્તિશબ્દવાચ્ય ધ્યાનવિશેષ કે જે સમગ્ર
 ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારની નિવૃત્તિથીજ એક સાધ્ય છે તેમાં કર્મ કે જે સમગ્ર
 ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિરૂપ છે તેનું વિરોધિપણું છે એમ માનીને ધર્મકર્મનો
 પરિત્યાગ કરીને ભક્તિમાત્રમાં પ્રવૃત્તિ સર્વથા ન કરવી, ધર્મે સહિતજ
 કરવી. તથા અસ-ભગવાન અને તેમના ભક્ત અને તેમના ધર્મનું માહાત્મ્ય
 નહિ જાણનારા જનોએ કરેલી પોતાની નિંદાના ભય થકી કે પરોપદ્રવ ભય
 થકી સર્વથા પ્રાણસંશય પ્રસંગમાં પણ ભગવાનની ભક્તિનો ત્યાગ નજ
 કરવો. સંસ્કૃતિભય થકી બીજે મહાભય કોઈ નથી, એને પણ પ્રશમાવનારા
 સર્વાનંદમય શ્રીકૃષ્ણનું સેવન કરતાં કશો ભય છેજ નહિ, તો પામરદૃષ્ટિથી
 ભયપણે જણાતો વપુવિપત્તિપર્વત પણ કલેશ ઉપસ્થિત થતાં કૃષ્ણાનુ-
 સ્મરણનો પરિત્યાગ ન કરવો. બહુ બહુ ભય પમાડતા પણ બાળ પ્રજાદે
 ભગવદ્ભક્તિનો ત્યાગ કર્યો નહિ. 'યસ્ય ત્રાતા ચક્રપાણિર્દુર્જનસ્તં કરોતિ
 કિમ્ । તતો ન સજ્જયાન્નકિ જહ્યાદ્વિષ્ણોર્નરઃ સુધીઃ ॥ રોહ્યમાણાન્ બહુશો
 યથા ક્રોધન્ મૃગાધિપઃ । તૃણવન્મન્યતે ધીરો વિષ્ણુમત્કસ્ટયાઽવુધાન્ ॥'
 એમ વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં કહ્યું છે. અહીં ભક્તિધર્મનું સાહચર્ય કહ્યું છે તો
 જેમ અસકૃત નિંદાદિકના ભયને લીધે ભક્તિનો ત્યાગ ન કરવો તેમ
 ધર્મનો પણ ત્યાગ ન કરવો, એમ પણ જાણવું ॥૩૨॥

ભક્તિમાં નિયમવિશેષ કહીને, ભક્તોને ભગવન્મંદિરમાં કદાચિત્ સંભા-
 વિત પ્રામાદિક વિશેષાક સ્પર્શવિશેષનો નિષેધ કરે છે—નરોએ નારીઓનો

તાસ્ત્ર તામિશ્ચ પૂરુષાઃ ॥૪૦॥ કૃષ્ણદીક્ષાં ગુરોઃ પ્રાપ્તૈસ્તુલસીમા-

અને નારીઓએ નરોનો સ્પર્શ ન કરવો. જ્યાં જનોનો સંમર્દપ્રસંગ હોય ત્યાં પુરૂષોએ તથા સ્ત્રીઓએ પરસ્પર અંગસ્પર્શનો પરિહાર કરીને વર્તવું, કેમકે તેવો સ્પર્શ હૃદયમાં વિક્ષોભ કરનારો છે. દર્શનાર્થે કૃષ્ણમંદિરપ્રતિ આવેલા પુરૂષોએ તથા બનિતાઓએ તો સર્વથા તે પરસ્પર અંગસંગ પરિત્યાગ કરવો. જ્યાં પ્રજ્ઞાતમાનસ રહેવું જોઈએ ત્યાં ઇન્દ્રિયવિક્ષોભ થાય તે તો અત્યંત અનર્થ અર્થે થાય. નિત્યજ ભગવાનની સમીપે ભગવત્સેવાના અવસરમાં જનસંમર્દ (લીડય) હોયજ, જન્માદ્યમ્યાદિ ઉત્સવ દિવસોમાં તો વિશેષપણે તે સંમર્દ હોયજ, તો તેવા સમયમાં ભગવન્મંદિર પ્રતિ આવેલા સ્ત્રી પુરૂષોએ ત્યાં પરસ્પર અંગસ્પર્શ અસ્પૃશ્ય આંકાળાદિ સ્પર્શવત્ બહુ દૂરથી પરિત્યાગ કરવો ॥૪૦॥

આટલા નિયન્ધથી નિષેધરૂપ ધર્મવિશેષોનો આદેશ કરીને, હવે વિધિરૂપ ધર્મવિશેષોનો આદેશ કરેછે. તેમાં સત્સંપ્રદાયસિદ્ધ, સાત્ત્વિકશાસ્ત્રાવધોધ્ય દીક્ષાવિશેષની યુગુક્ષ્ણોએ પ્રાપ્તતા અને દીક્ષિતના નિયમવિશેષને કહેછે—કૃષ્ણદીક્ષા—જે દીક્ષામાં ઇદેવ કૃષ્ણજ સમુપાસ્ય છે અને તેમનો મન્ત્રજ જપ્ત્ય છે તે આ કૃષ્ણદીક્ષા કહીછે. દીક્ષાતો ગુરુમુખથી નિયમવિશેષે યુક્ત મન્ત્રવિશેષના મહાલાદિરૂપ છે. જે વિમળ જ્ઞાનને આપે અને સર્વ પાપનો ક્ષય કરે તે આ ‘દીક્ષા’ એવું સાર્થક નામ નિરૂપિત થયે છે. ‘દીપતે વિમલં જ્ઞાનં ક્ષીયતે કર્મવાસના । તેવ દીક્ષેતિ સા પ્રોક્તા મુનિભિસ્તદ્વેદિનિઃ ॥’ એવી નિરૂપિત છે. કૃષ્ણસંજ્ઞાધિનીનુંજ તેનું દીક્ષાપાત્રું ઘટે છે, કેમકે શ્રીકૃષ્ણજ પરંબ્રહ્મ છે, પરંબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમના સમાશ્રયણથી બીજાનું (રૂદ્રાદિકનું) સકળ પાપને હરવાપાત્રું અને વિમળ જ્ઞાનને આપવાપાત્રું નથી. તો યુગુક્ષ્ણોએ કૃષ્ણદીક્ષા અવશ્ય પામવી ‘ભગવાન થઈ આ; તેમના થઈ આ’ એવી પરંપરાથી ગુરુપદને પામેલા શ્રદ્ધદર્શિ આચાર્યથી તે દીક્ષા પામવી. દીક્ષાધારણની આવશ્યકતા સ્મૃતિમાં કહીછે—‘અવશ્યં વૈષ્ણવો દીક્ષાં પ્રવિશેષર્થયત્તઃ । દીક્ષિતાય વિશેષેણ પ્રતી-દેશાન્યથા હરિઃ ॥’ ‘સમગ્રાપ્ય વૈષ્ણવી દીક્ષાં વિષ્ણુ મુખિ મન્ત્રિત ચે । તે

લિકે ગલે । ધાર્યે નિત્યં ચોર્ધ્વપુણ્ડં લલાટાદૌ દ્વિજાતિભિઃ ॥૪૧॥
તત્તુ ગોપીચન્દનેન ચન્દનેનાથવા હરેઃ । કાર્યે પૂજાવશિષ્ટેન કેસ-

કૃતાર્યા મનુષ્યા વૈ ભારભૂતા મુકોડપરે ॥' ઇત્યાદિ. દીક્ષાવિધિતો ખાંચરા-
ત્રોક્ત પ્રકારવાળો સત્સંગિત્વવનથથી બાણવો. તે દીક્ષાને પામેલાઓએ તે
દીક્ષાના અંગભૂત તુલસીમાળાયુગળનું ગળામાં ધારણુ અવશ્ય કરવું. તે
પણ નિત્ય ધારવું, તેથી ઉપવીત આપેલા વિપ્રને યજ્ઞોપવીતનીપેઠે સદા
ધારવાપણું કહ્યું. તેવી સ્મૃતિ છે-‘ધારણીયા કળ્દવેશે તુલસીકાષ્ઠમાલિકા ।
વૈષ્ણવેન વિદોષેણ ભાગવત્પ્રીતિવર્ધની ॥’ ‘યજ્ઞોપવીતવદ્ધાર્યા તુલસીકાષ્ઠમા-
લિકા’ ઇત્યાદિ. તથા ઊર્ધ્વપુંડ તિલક લલાટાદિકમાં નિત્ય ધારવું. ‘દ્વિભ્રને
વૈદિક કર્મમાંજ અધિકાર છે, આવી દીક્ષાઓમાં નથી’ એવો અજ્ઞાનિઓનો
ને પ્રવાદ છે તેના ખંડનમાટે ‘દ્વિજાતિભિઃ’ એમ કહ્યું છે. માટેજ સ્મૃતિ-
કારોએ સર્વ કર્મમાં તેના ધારણુની આવશ્યકતા કહી છે-‘પૂજાકાલે જપે
હોમે સાયં પ્રાતઃ સમાહિતઃ । નામાન્યુચાર્ય વિધિના ધારયેદૂર્ધ્વપુણ્ડકમ્ ॥’
‘જ્ઞાનં દાનં જપો હોમઃ સન્ધ્યા સ્વાધ્યાયકર્મ ચ । ઊર્ધ્વપુણ્ડવિદીનેન તત્સર્વં
નિષ્ફલં ભવેત્ ॥’ ‘યજ્ઞો દાનં જપો હોમઃ સ્વાધ્યાયઃ પિતૃકર્મ ચ । વૃથા
ભવતિ વિપ્રેન્દ્ર ! ઊર્ધ્વપુણ્ડં વિના કૃતમ્ ॥’ ઇત્યાદિ. ચક્રારાત્ર તપ્તમુદ્રાધારણુ
પણ વૈષ્ણવોને નિત્ય હોવાથી બાણી લેવું. તે પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે-‘અમિહોત્ર
યથા નિત્યં વેદસ્યાધ્યયનં યથા । બ્રાહ્મણસ્ય તથૈવેદં તપ્તમુદ્રાદિધારણમ્ ॥’
ઇતિ. તથા આચારદીપમાં કહ્યું છે-‘ઉપવીતાદિવદ્ધાર્યાઃ શશ્વચક્રગદાદયઃ ।
બ્રાહ્મણસ્ય વિદોષેણ વૈષ્ણવસ્ય વિદોષતઃ ॥’ ઇતિ. તથા કાશીખંડમાં કહ્યું છે-
‘બ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિયો વૈશ્યઃ શૂદ્રો વા યદિ ચેતરઃ । શશ્વચક્રાક્લિતતત્તુસ્તુલસી-
માલિકાધરઃ । ગોપીચન્દનલિસાદ્ગો દષ્ટએતદધં કૃતઃ ॥’ ઇત્યાદિ ॥૪૨॥

હવે કૃષ્ણદીક્ષાને પામેલાને ધાર્યપણું કહેલા ઊર્ધ્વપુંડમાં અપેક્ષિત દ્રવ્ય-
વિશેષને કહે છે—કૃષ્ણદીક્ષાને પામેલાએ ધારવાનું ઊર્ધ્વપુંડ તો ગોપીચંદ-
નથી કરવું. એમ કહેવાથી દીક્ષાંતરમાં અભ્યનુસાત દ્રવ્યાંતરની નિવૃત્તિ
કરી છે. ગોપીચંદનથી ઊર્ધ્વપુંડધારણુ શ્રુતિસ્મૃતિસિદ્ધ છે. ‘અથ ગોપીચન્દનં
નમસ્કૃત્યોદય ગોપીચન્દન પાપમ્મ હ્યારમ્ય તસ્યાદૂર્ધ્વપુણ્ડં ધારયેત્’ એવી

રાદિયુતેન ચ ॥૪૨॥ તન્મધ્ય ઇવ કર્તવ્ય પુણ્દ્રદ્રવ્યેણ ચન્દ્રક ।

શ્રુતિ છે 'આચમ્ય તિલક કુર્યાદ્ગોપીચન્દનમૃત્સયા । ઊર્ધ્વપુણ્ડ્રઃ ક્ષુભ સૌમ્ય
વણ્ડાકાર પ્રકલ્પયેત્ ॥' એવી સ્મૃતિ છે પક્ષાતર કહેછે—અથવા કૃષ્ણપૂત્ર
કરતા અવશેષ રહેલા (પ્રસાદભૂત) ચંદનથી તે કરતુ પ્રસાદપણામાં નિમિ
ત્તભૂત ભગવાનનો અગસબન્ધ બનેમા મુખ્ય છે માટે ગોપીચંદનની સાથે
ચંદનનો નિક પ જાણવો નિકટપ પણ સમ જાણવો સમ નિકપમાં રૂચિ
નિયામિકા છે (રૂચિ હોય તે પક્ષ ચહણુ કરે) અથવા લાલાલાલકૃત અવ
સ્થિત નિકટપ લેવો અવસ્થા તો ગોપીચંદનના અલાભમાં પૂજવશિષ્ટ ચંદન
લેવું લાભમાં તો ગોપીચંદનજ લેવું તેમાં પ્રમાણ છે 'શાલગ્રામશિલા
લમ્પ કુઙ્કમ ચન્દન વા યસ્તુ ધારયતે સમુક્તો ભવતિ' 'તિલક સુ દ્વિજ
કુર્યાંચન્દનેન ચદ્વડયા । ઇય સર્વાયા વિપ્રાશ્ર ક્ષત્રિયા વૈશ્યજાતય । મૃદૈય
વા ચન્દનેન કલ્પિતૈર્ઊર્ધ્વપુણ્ડ્રૈઃ ॥' ઇત્યાદિ પક્ષાતર કહેછે—અથવા કેસર
કુહુમાદિકે મુખ હરિપૂજવશિષ્ટ ચંદનથી કરવું યદ્યપિ આ પક્ષમાં
દ્રવ્યાતરનું વિધાન નથી દ્રવ્યતો એનું એજ છે તથાપિ વિશેષણુકેદ
માત્રથી નિકટપ કોઈપ્રકારે નિર્વાહ કરવો (ગુણવિધિ જાણવો) અથવા
કેસરાદિયુતે આ પક્ષાતર નથી કિંતુ વિશેષણુમાન છે હરિ પૂજવશિષ્ટ
ચંદનમાં કેસરાદિ મુગન્ધિ દ્રવ્યત્વે મુખપણુ ગુણાતર લાવવા માટે ઘટનું
નથી કેમકે પૂજવશિષ્ટપણાથી અનેક કાંઈ પણ ગુણસંપાદક જગતમાં
છે નહિ કિંતુ પૂજામાં ઉપકરણુભૂત ચંદન કેસરાદિ મુગન્ધિ દ્રવ્ય સંયુક્ત
હોવું જોઈએ, એમ ચંદનના સ્વરૂપના ઉત્ક્રીર્તનમાનમાં તા પર્યં છે, તો
આ પક્ષાતર નહિ સમજતા ચંદનનું કેસરાદિયુતે આ વિશેષણુમાન
જાણવું જોઈએ આ નીજો નિક પ નથી ॥૪૨॥

પુદ્ગલ કરવાનો બીજો વિશેષ કહે છે—ઊર્ધ્વપુદ્ગલા મધ્ય ભાગમાં
(ઉપર કે નીચે નહિ) જેનાથી ઊર્ધ્વપુદ્ગલ કૃત્ત્વ હોય તેજ ગોપીચંદનાદિ
દ્રવ્યથી ચદ્ર જેવો જોળ ચદ્રક નિયમથી કરવોજ અથવા રાધા લદ્દમીની
પૂજા કરતા અવશેષ રહેલા પ્રસાદભૂત કુદુમથી તે ચદ્રક કરવોજ આ
ચદ્રકની પરિકલ્પના પુદ્ગલ લદ્દમીસહિત હરિનું સાચિધ્ય જણાવાના

કુહુમેનાથવા વૃત્તો રાધાલક્ષ્મીપ્રસાદિના ॥૪૩॥ સચ્છદ્રાઃ કૃષ્ણ-
મક્તા યે તૈસ્તુ માલોર્ધ્વપુણ્ડ્રકે । દ્વિજાતિવદ્ધારણીયે નિજધર્મેષુ
સંસ્થિતૈઃ ॥૪૪॥ ભક્તૈસ્તદિતરૈર્માલે ચન્દનાદીન્ધનોદ્ભવે । ધાર્યે કળ્પે

અભિપ્રાયથી છે. તેવું વચન છે—‘નિવસત્યૂર્ધ્વપુણ્ડ્રેતુ શ્રિયા સહ હરિઃ સ્વયમ્’
ધતિ, તથા ‘હારિદ્રેણ તુ ચૂર્ણેન કુહુમેન સુગન્ધિના । ઊર્ધ્વપુણ્ડ્રસ્ય મધ્યે તુ
લક્ષ્મીસ્થાનં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ઊર્ધ્વપુણ્ડ્રસ્ય મધ્યે તુ હરિદ્રાચૂર્ણકુહુમમ્ । ધાર-
યેદ્વૈષ્ણવો નિત્યં કમલાપ્રીતયે નૃપ ! ॥’ ઇત્યાદિ વચનો છે. ‘ઊર્ધ્વપુણ્ડ્રં સ-
ચન્દ્રકમ્’ એમ દીક્ષાવિધિમાં કહ્યું છે. ભગવાનના અંગસંગવાળા પ્રસાદ-
ભૂત ચંદનાદિકવડે અથવા રાધા રમાના પ્રસાદભૂત હુંહમવડે ચંદ્રક કરવો.
આ બે પૈકી એકમાં વિશેષ ન હોવાથી સમ વિકલ્પ સમજવો. સમ વિકલ્પમાં
૩ચિજ નિયામિકા છે—૩ચિ હોય તે કરવું ॥૪૪॥

દ્વિજે માટે દીક્ષાંગપણે કહેલા ઊર્ધ્વપુંડ્રધારણાદિકનો સચ્છદ્રોમાં
પણ અતિદેશ કરે છે—‘તે’ ‘વિશુદ્ધાન્વયસજ્જાતો નિવૃત્તો મધર્માસતઃ ।
દ્વિજમક્તો ઘણિગૃત્તિઃ સચ્છદ્રઃ સ પ્રકીર્ત્યંતે ॥’ આ સ્મૃતિએ કહેલા લક્ષણ-
વાળા સચ્છદ્રો ગોપ નાપિત હલાલાદિ કૃષ્ણભક્ત હોવાથીજ કૃષ્ણદીક્ષાને
પામેલા હોય, પોતાના ધર્મમાં ૩ડી રીતે વર્તતા તેઓએ તો દ્વિજાતિની
પેઠે વૃક્ષસીમાળાધારણુ અને ઊર્ધ્વપુંડ્રધારણુ કરવું. ‘કૃષ્ણમક્તા.’ આથી
દીક્ષામાં અધિકાર બ/ણાઓ છે. ‘નિજધર્મેષુ સંસ્થિતૈઃ’ આ વિશેષણથી
દ્વિજેની પેઠે કર્મવિશેષમાં અધિકાર બ/ણાઓ છે. તેનો વિશેષ ચંદ્ર-
કમળાકરમાં પ્રપંચ કર્યો છે. ‘ગ્રાહણાઃ ક્ષત્રિયા વૈશ્યાઃ સચ્છદ્રાશ્ચ મુમુક્ષવઃ ।
વૃન્દાસગૂર્ધ્વપુણ્ડ્રાઙ્કા મૃદ્ધીયુર્વૈષ્ણવં મનુમ્ ॥ દીક્ષાવાન્ શૂદ્રવર્ણોઽપિ
કૃતોર્ધ્વંતિલકો મવેત્’ ઇત્યાદિ નારદપંચરાત્રમાં કહ્યું છે. ‘શૂદ્રે તુ વર્તુલં
પ્રોક્તં’ આ સ્મૃતિને અનુસારે દીક્ષાંગપણે સામાન્યતઃ પ્રાપ્ત થતા ગોળા-
કારપણના નિવારણ માટે આ અતિદેશ સચ્છદ્રોમાં કર્યો છે ॥૪૪॥

હવે અસચ્છદ્રો માટે તો સામાન્યતઃ પ્રાપ્ત ગોળાકારજ પુંડ્ર દીક્ષાંગ-
લાવને યોગ્ય છે, એવા અભિપ્રાયથી કહે છે—સચ્છદ્રો થકી ઇતર અસ-
ચ્છદ્રો અને વર્ણબાહ્ય ભક્તોએ કેવળ ચંદ્રક-લલાટમાં ઊર્ધ્વ આકાર વિના

લલાટેऽથ કાર્યઃ કેવલચન્દ્રકઃ ॥૪૫॥ ત્રિપુણ્દ્રચદ્રાક્ષધૃતિયેષાં
 સ્યાત્સકુલાગતા । તૈસ્તુ વિપ્રાદિમિઃ કાપિ ન ત્યાજ્યા સા મદાશ્રિતૈઃ
 ॥૪૬॥ એકાત્મ્યમેવ વિદ્યેયં નારાયણમહેશયોઃ । ઉભયોર્વક્ષરૂપેણ

કરેલું ગોળાકારનું પુંડ્રક ધારવું. તુલસીમાળાના સ્થાનભૂત ગળામાં તો
 ચંદન આમળી આદિક કાષ્ઠથી બનાવેલી એવડી માળા ધારવી ॥૪૫॥

એ રીતે દીક્ષાંગપણે ઉર્ધ્વપુંડ્ર તુલસીમાળા ધારણનો નિયમ કહીને,
 સ્વયં ઉદાર ભગવાન પોતાના આશ્રયણમાં અભિમુખ થએલા સર્વ જનોના
 સમુજ્જવન માટે ત્રિપુંડ્રધારણાદિકની પોતાના આશ્રયણમાં પ્રતિરૂળ
 પણાની શંકાને ટાળતા થકા, ત્રિપુંડ્રદ્રાક્ષધારણાદિકની અભ્યનુસા
 આપે છે—જે વિપ્રવિગેરેને પોતાના કુળપારંપર્યક્રમથી ધારવાપણે પ્રાપ્ત
 થએલું ત્રિપુંડ્રદ્રાક્ષનું ધારણ (દીક્ષાવિશેષના અંગપણે નહિ) તે મારા
 આશ્રયણને ઉન્મુખ થએલા તે વિપ્રાદિકોએ કાપિ-કોઈપણ સમયે (મારી
 સન્નિધિપ્રતિ સમાગમ સમયે પણ) ત્યાજ્યેતિ ન-ત્યાગ કરીનેજ આવડુ
 જોઈએ એવો નિયમ નથી. ત્યાગ કરો અથવા ધારો લાવની ઉન્મુખતા
 માત્રથી અનુરૂળ થએલો હું તેવાઓનેપણ દીક્ષામહણુનિરપેક્ષ અનુગ્રાહ્ય
 કોટિમા પરિગણીને તેમના અત કરણની સંશુદ્ધિને સપાદન કરૂં છુ. એમાં
 શંકા નથી. આ સ્થળે વિશેષતો લાખ્ય થકી જાણવો ॥૪૬॥

ત્રિપુંડ્ર દ્રાક્ષના ધારણમાં અવિદ્વેષ નિરૂપણુ કર્યો, હવે તેના પ્રસંગથી
 વૈષ્ણવોને શિવવિષે અવિદ્વેષને સપાદન કરવા આદેશ કરે છે—જે નારાયણ
 અને જે મહેશ તેમનું એકાત્મ્ય-એક સમસ્ત જગતના કારણભૂત પર-
 શ્રદ્ધ, સ્થિતિ સહારના નિર્વાહ માટે તેતે રૂપે અવતારીને અનુપ્રવેશ કરી
 રહેલા હોવાથી એકાત્મપણુંજ જાણવું. આ સ્થળે નારાયણશબ્દથી
 શ્રદ્ધાદિ ત્રિભૂતિમાથી એક વિષ્ણુઅવતાર કહેવા ઇચ્છયો છે આ ત્રણેય
 ભૂતિઓ જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ પ્રલયરૂપ લીલા જેમની છે એવા પરશ્રદ્ધાને
 શ્રદ્ધાહી અતર્ગત વ્યદ્ધિ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય કરવામાં દ્વારભૂત છે
 માટેજ વેદોમા પરશ્રદ્ધના રૂપ-અસાધારણ સ્વભાવ જે જગતકારણત્વાદિક
 તેનાથી વિષ્ણુ અને રૂદ્રનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તો એ રીતે પરશ્રદ્ધના અવ-

વેદેષુ પ્રતિપાદનાત્ ॥૪૭॥ શાસ્ત્રોક્ત આપદ્ધર્મો યઃ સ ત્વત્પાપદિ
કર્હિચિત્ । મદાશ્રિતૈર્મુલ્યતયા પ્રદીનવ્યો ન માનયૈઃ ॥૪૮॥ પ્રત્યહં

તારૂપ શિવમાં પ્રત્યગાત્મવ્યક્તિ સ્વરૂપનો ભેદ સતેપણુ વિષ્ણુમાંજ જેમ
એમ પ્રીતિ કરવી, (ઉદાસીનતા ન રાખવી) એવો ભાવ છે. વસ્તુતાએ
બહેને મધ્યે પરશ્રદ્ધતા કેની? એમ કહેતા હો તો તે 'સ ધીશૃણુઃ પરમશ્ચ
મગધાત્ પુરયોત્તમઃ' એમ આગળ કહેશે. માટે સ્વરૂપૈક્યપરપણુ વ્યાખ્યાન
કરવામાં તો ભગવાનનું હાર્દ નથી. અન્યત્ર એ બહેના પ્રત્યગાત્મભેદનું
નિરૂપણુ ભગવાનેજ કર્યું છે. આ સ્થળે વિશેષ સાધ્યથકી બાણુવો ॥૪૭॥

એ રીતે પ્રાસંગિકનો ઉપદેશ આપીને, હવે આશ્રિતોને પ્રતિદિન કર્તવ્ય-
વિશેષનો આદેશ આપતાં, પ્રથમ ભગવાનના આશ્રિતોએ યજ્ઞ ધર્મકર્મની
અવશ્ય કર્તવ્યતા જણાવા માટે આપદ્ધર્મની જાણુતા અને પ્રાણુપ્રયાણુ
સમયમાત્રમાં ઉપયોગિતાનો અવબોધ આપે છે—મન્વાદિ શાસ્ત્રોમાં
'ભજીવંસ્તુ યમોક્તેન વ્રાહ્મણઃ સ્વેન કર્મણા । જીવેત્ ક્ષત્રિયધર્મેણ સ હસ્ય
પ્રત્યનન્તર ॥ ઉમામ્યામપ્યજીવસ્તુ કથં સ્યાદિતિ ચેદ્ધવેત્ । દૃષિગોરક્ષમા-
સ્યાય જીવેદ્દૈવસ્ય જીવિકામ્ ॥' 'જાતોં વ્રતાહેડપ્યશ્રીયાદ્ધં વિષ્ણુનિવેદિ-
તમ્' 'જીવિતાત્પયમાપન્નો યોડ્ધમત્તિ ચતસ્રતઃ । આકાશમિવ પદ્મેન ન સ
પાપેન લિપ્યતે ॥' ઇત્યાદિ વચનથી જે આ આપદામાં ગૌણુપક્ષપણુ અભ્ય-
નુજા આપેલો ધર્મ જે વૃત્તતરના આશ્રયરૂપ કે સર્વાંબલક્ષણાદિરૂપ
છે તેજ આપદા વિના કે અદપ આપદામા મુખ્યપક્ષપણુ કર્હિચિત્-
કદાપિ-વિદ્યાસપત્તિ સતેપણુ મદાશ્રિત માનવોએપણુ ન આશ્રય કરવો.
પ્રાણુપરિરક્ષણુ માટે કદાચિત્ આશયોં હોય પણુ તે પ્રાણુલાલને પામીને
તત્કાળ પરિત્યાગજ કરવો ॥ ૪૮॥

સર્વ કોઈ આશ્રિતોએ સરખી રીતે અનુદિન અનુષ્ઠાન કરવાના
ધર્મવિશેષોનો આદેશ (આહ્વિક) છ શ્લોકોવડે કહે છે—પ્રતિદિન
'પચ્ચપચ્ચ ઉપ.કાલ. સસપચ્ચારણોદયઃ । અષ્ટપચ્ચ મયેત્પ્રાતઃ શૌષઃ સૂર્યોદય.
સ્મૃતઃ ॥' આ સ્મૃતિએ કહેલા લક્ષણુવાળા રવિના ઉદયકાળ પહેલાંજ
(રાત્રિના અંતિમ શ્વાસ નામના મુદ્દર્તમાં) ભગીને કૃષ્ણુસ્મરણુ અવશ્ય

તુ પ્રયોદ્યવ્યં પૂર્વમેવોદયાદ્રવેઃ । વિધાય કૃષ્ણસરણં કાર્યઃ શૌચ-

કરવુજ આજ અહીં આગ્રિતોપ્રતિ પ્રવર્તતો વિશેષ વિધિ છે, કારણ કે બ્રાહ્મ મુક્તિમા જન્મવાનુ તો સામાન્યપણે પ્રમાણાતરથીજ પ્રાપ્તજ છે. અને ઉઠીને ધર્માર્થચિંતનમાત્ર અન્યત્ર કહ્યુ છે ‘માહે મુદ્ધંતે દુચ્ચેત ધર્માર્થ-વનુચિન્તયેત્’ એવી સ્મૃતિ છે. યદ્યપિ વિધાય-કરીને, એમ અનુવાદસદૃશ નિર્દેશ છે, શૌચવિધિ કાર્ય-શૌચવિધિ કરવો, આ સાક્ષાત્ વિધિ છે. અથાપિ પ્રાપ્ત અપ્રાપ્તની પર્યાયોચના કરીને કૃષ્ણસ્મરણમા વિધિની યોજના કરવી અપ્રાપ્ત અર્થમા વિધિ છે. કૃષ્ણસ્મરણ પ્રમાણાતરથી પ્રાપ્ત નથી તે પછી શૌચ-મળોત્સર્ગ કર્યા પછી ગુદા લિંગ હસ્ત પાદની સ્મૃતિકા જલાદિકવડે શુદ્ધિ કરવાનો પ્રકાર યથાવિધિ કરીને, પછી ‘ન તિષ્ઠત્ત મજન્તુ-ર્વાન્ન સ્વપન્ દન્તધાવનમ્’ એવી સ્મૃતિ છે, માટે એક સ્થાનમા બેસીનેજ (દત્તધાવનમા આ નિયમ જાણવો) મીન રહીને દત્તધાવન-દાતની શુદ્ધિ વિહિત કાષ્ઠજળવડે કરીને, પછી શુષ્કચમુના-શુદ્ધ જળવડે-અહીં શુદ્ધિ દૃઢ પ્રકારથી અને અદૃઢ પ્રકારથી કહેવા ધ્વજી છે, કૃમિ કદંભાદિ દૂષિત જળથી જ્ઞાન ન કરે તેમ નિર્મળ હોય પણ જો ચડાળાદિદૂષિત હોય તો એવા જળથી જ્ઞાન ન કરે, જ્ઞાનમાત્રથી પાપને ટાળવાપણુરૂપ પાવનપણુપણુ શુચિ શબ્દથી કહેવા ધ્વજીયુ છે, એથી તીર્થોદક કહેનામા તાત્પર્ય નિકળેછે, તીર્થતા તો મહાત્માઓના ચરણરજના સસર્ગથી છે અને કવચિત્ જન્મ સિદ્ધ પણ છે તીર્થતાદિ ગુણવિશેષનો લાભ ન થાય તોપણ દોષાભાવનીતો અવશ્ય અપેક્ષા છે, તો શુદ્ધ-કૃમિ કદંભાદિથી નહિ દૂષિત, ચડાળાદિથી નહિ દૂષિત તીર્થોદકવડે યથાસભવ ‘પ્રાત્ સ્નાનાષ્ણતોઽર્હં સ્વાદૈવે પિચ્ચે ચ કર્મણિ । મન પ્રસન્નતાહેતુ તત્કુર્વાંદન્વહં તત ॥’ ઇત્યાદિ સ્મૃતિએ કહેલુ જ્ઞાન કરીને, પછી ધોએલા વાસસી-વસ્ત્રધારણમા ‘હોમદેવાર્ચનાગ્રામુ ક્રિયાસુ પટને તથા । નૈકચક્ષ પ્રવતેત દ્વિજો નાચમને જપે ॥ પૃકવચ્છો ન મુક્તીત ન કુર્પાદૈવતાર્ચનમ્ । વિકલ્લોઽનુત્તરીયક્ષ નમ્રશ્રાવક્ષ દય ચ ॥ શ્રીત સ્માતં તથા કર્મ ન નમ્રચિન્તયેદપિ ॥’ ઇત્યાદિ વચનો છે અને એમા ‘નોત્તરીયમથ કુર્પાન્નોપર્યંથ સ્થમમ્બરમ્ । નાન્તર્વાસો વિના જાતુ નિવસેદ્વતન

વિધિસ્તતઃ ॥૪૯॥ ઉપવિદ્યૈવ ચૈકત્ર કર્તવ્યં દન્તધાવનમ્ । જ્ઞાત્યા
શુચ્યમ્બુના ધૌતે પરિધાયે ચ વાસસી ॥૫૦॥ ઉપવિદ્ય તતઃ શુદ્ધ
આસને શુચિભૂતલે । અસંકીર્ણં ઉપસ્પૃદ્ય પ્રાદ્યુલ્લં ચોત્તરામુલ્લમ્

વુષઃ ॥' એવો વિશેષ કહ્યો છે, માટે આવા નિયમથી અધોવશ્ર અને
ઉત્તરીય વશ્રને ધારીને, પછી શુચિભૂતલે-વાળીને કે જળ છાંટીને કે
લોપીને શુદ્ધ કરેલા તથા ચંડાળાદિકવડે નહિ દૂષિત તથા સ્વતઃ પાવન
એવા ભૂભાગમાં (દેવમંદિરાદિકમાં) નાંખેલા અને અસંકીર્ણ-‘ભાસના-
ન્તરસંસૃષ્ટં દીપ્યં દ્વિગ્રાસનોચિતમ્ । સ્વસ્ય દેવસ્ય ચક્રં યત્તસંકીર્ણં નૃપા-
સનમ્’ આ વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં કહેલું જે સંકીર્ણ તેથી ક્ષિન્ન અસંકીર્ણ
(પોતાનેજ સુખેથી બેસી શકાય એવું પૃથક્ પરિકલ્પેલું) અને શુદ્ધ-
અપવિત્ર પદાર્થના સ્પર્શ રહિત એવા આસનમાં-‘કૌશલ્યં કમ્પલં ચૈવ
અગ્નિનં પદમુત્તમમ્ । દારુજં પદ્યજં કૌદ્રમાસનં પરિકલ્પયેત્’ આ વ્યાસ-
સ્મૃતિમાં કહેલા કંબલાદિ જે કોઈ આસનમાં પૂર્વાભિમુખે કે ઉત્તરા-
ભિમુખે બેસીનેજ યથાવિધિ આચમન કરીને, પછી ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક ચંદ્રક
સહિત કરવું. એ રીતે સામાન્યતઃ પ્રાપ્ત શૌચાદિકનો અનુવાદ કરીને,
ઊર્ધ્વપુંડ્રધારણું વિધાન કર્યું, તેમાં દંતધાવનમાં ‘બેસીનેજ કરવું’ એવો
નિયમ, જ્ઞાનમાં ‘પવિત્રજળવડે કરવું’ એવો કરણનિયમ, વશ્રના વિધા-
રણમાં ધોવાપણાદિ અને ઉત્તરીયસહિતપણાદિ વિશેષણનિયમ અને
આચમનમાં ‘બેસીનેજ કરવું’ એવો વિશેષણનિયમ પ્રતિપાદન કર્યો.
આ ઊર્ધ્વપુંડ્રધારણુ પુરૂષોએજ કરવું બીજાએ નહિ. યદ્યપિ ઊર્ધ્વપુંડ્ર-
ધારણુ ‘કૃણદીક્ષાં ગુરોઃ પ્રાસૈઃ’ આ શ્લોકમાં વિહિત છે. તથાપિ આગળ
કૃષ્ણપૂલ કહેવામાં આવશે તેમાં તેની અવશ્ય અપેક્ષિતતા દૃઢ કરવા અહીં
ફરી અનુવાદ કર્યો છે. શંકા-પુરૂષોની પેઠે સ્ત્રીઓને પણ આગળ જપ-
પૂલદિ કરવાનું કહેશે તેમાં અગપણે પુંડ્ર અપેક્ષિત છે? એવી શંકામાં
સંધવા નારીઓએ કેવળ હુંકુમનો ગોળ ચંદ્રક કરવો (પણ ઊર્ધ્વપુંડ્ર
નહિ) તે લાલમાત્રમાં કરવો પણ પુરૂષોની પેઠે વક્ષઃસ્થળપ્રમુખ સ્થાનાં-
તરમાં પણ ન કરવો. લાલ એવો જે કે-સ્ત્રીઓને જપપૂલના અંગપણે

॥૫૧॥ કર્તવ્યમૂર્ધ્વપુણ્ડ્રં ચ પુમ્મિરેવ સચન્દ્રકમ્ । કાર્ય સધવના
રીમિર્માલે કુકુમચન્દ્રક ॥૫૨॥ પુણ્ડ્ર વા ચન્દ્રકો માલે ન કાર્યો
મૃતનાથયા । મનસા પૂજન કાર્ય તત કૃષ્ણસ્ય ચાલિલૈ ॥૫૩॥

પુડની અપેક્ષા નથી, તેણીઓના પ્રતિ પુડનો કવચિત્ પણ વિધિ નથી
સધવા સ્ત્રીઓને માટે 'છલાટે કુકુમ નાસામૂષણ કરકદ્દળમ્ । કઠસૂત
ચ સધવા દૂરવેશ કદાચન ॥' આ સ્મૃતિએ કુકુમનુ વિધાન કર્યું છે, તો
તેજ કુકુમ તેણીઓએ ધારતા ગોળાકાર ધારતુ પણ ત્રિપુડની પેઠે આડુ
ન ધારતુ' આ વિશેષણ છે તે આગળ કહેવામા આવનારી કૃષ્ણપૂજા આદિ
ક્રમા અગપણે અપેક્ષિત છે કેમકે આગ્રે આકારતો શૈવોનુ ચિહ્ન છે વિધવા
વનિતાઓને તો કુકુમનોજ પ્રસંગ નહિ હોવાથી તેના આકારવિશેષનિયમનો
પ્રસંગ પણ નથી માટેજ વિધવાનારીએ ભાલમા ઊર્ધ્વપુડ અને કુકુમાદિવડે
ચદ્રક નજ કરવો એટલે ઊર્ધ્વપુડનો સ્ત્રીમાત્રમા પ્રસંગ નથી અને કુકુ
મનો વિધવાઓમા પ્રસંગ નથી માટે તેણીઓએ શૂન્ય નાદ વાળીજ રહેવું

ઊર્ધ્વપુડધારણ પછી જાણી - પુરૂષો સ્ત્રીઓ શ્રાદ્ધણો અને બીજા
સર્વ કોઈ પણ અમારા આશ્રિતોએ પ્રતિદિન પૂર્વોચ્ચ પ્રકારે સ્નાનાદિ કરીને
પોતપોતાની મર્યાદા નહિ ઉલ્લંઘન કરીને અવશ્યપણે કૃષ્ણપૂજન કરવું
તેમા પ્રથમ મનથીજ યથાદૃષ્ટ યથાશ્રુત ધ્યાન કરેલા કૃષ્ણનુ મન કરિપત
અધ્યાદિ ઉપચારોવડે (માનસ) પૂજન કરવું, માનસપૂજન કર્યા પછી
તેજ મનમા ધ્યાન કરેલા ભગવાન બહાર અર્થામા સન્નિધિ પામી રહ્યા
છે એવી ભાવના કરીને ગુરૂએ આપેલી રાધાકૃષ્ણની ચિત્રમયી પ્રતિમાનુ
બાજ ઉપચારોવડે આદરથી પૂજન કરીને સાદાગ પ્રણામ કરવો આ
સ્થળે જે ચિત્રઅર્થા કહી છે તે મનવિશેષનિરપેક્ષ સર્વસાધારણપણે
પૂજની મુગમતા સાડ છે ચિત્રપ્રતિમામા સ્નાન અનુલેપ આદિક ઉપચાર
ભાવમાનથી જાણવો પણ બાજ નહિ બાજ પૂજા કર્યા પછી આચાર્યે
આપેલા આદ્યશ્ચર કૃષ્ણમંત્રનો યથાશક્તિ અવશ્ય જપ કરવો 'યજ્ઞાના
નપયજ્ઞોઽસ્મિ' એમ ભગવાને જપયજનુ એકપણ ગીતામા વર્ણવ્યું છે તેમા

૧ 'માનસં' इति पाठ्यतरम् ।

પ્રણમ્ય રાધાકૃષ્ણસ્ય લેખ્યાર્ચાં તત આદરાત્ । શતયા જપિત્વા
તન્મન્ત્રં કર્તવ્યં વ્યાવહારિકમ્ ॥૫૩॥ યે ત્વમ્વરીપવદ્ધક્તાઃ સ્યુરિ-
પણ વળી કૃષ્ણમત્ર સકળ કૃણમાં સાધન છે, સર્વથા ઉત્તમ છે અને
મુમુક્ષુઓએ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે માટે અવશ્ય જ પવો. તેપછી પોતાની
વૃત્તિને સમુચિત વ્યાવહારિક કર્મ કરવું. દેહધારણમાં ઉપયોગી દ્રવ્યા-
ર્જનાદિકમાં અને ધર્મમાં નહિ વિરોધી એવા અર્થ ક્રમમાં જે પ્રવૃત્તિ તે
વ્યાવહારિક શબ્દથી કહી છે. વ્યાવહારિક કર્મમાં અવ્યનુસાર (ધરણ હોય
તો કરો) છે પણ વિધિ નથી, કેમકે તેતો રાગથી પ્રાપ્ત છે. અપ્રાપ્ત અર્થમાં
વિધિ છે. મંત્રજપપર્યંતનું ઉક્ત કર્મનું અનુષ્ઠાન કયાં વિના વ્યાવહારિક કર્મ
ન કરવું, એમાં લગવાનનું હાર્દ છે. શંકા-નિત્યકર્મ સંધ્યાદિક અહીં કેમ
ન કહ્યું ? તો તે સત્ય છે. તે તો દ્વિભેના પ્રતિ સ્મૃતિમાં વિહિત હોવાથી
તે થકીજ પ્રાપ્ત છે. માટે સર્વ આશ્રિતોના પ્રતિ સાધારણપણે કહેવા યોગ્ય
અને પારમૈકાંતિક ધર્મ હોવાથી વિશિષ્ટણે વિધિ કરવા યોગ્ય જે માનસ-
પૂજનાદિ તેમાત્ર અહીં કહ્યું છે ॥૪૯-૫૩॥

જે જનોતો આત્મા આત્મીય સર્વ પોતાના સ્વામી પરમાત્મા સર્વ-
શરણ્ય લગવાનને સમર્પાને સ્વયં સમસ્ત લારે રહિત થઇ શરણ્ય સ્વામિની
પરિચર્યકરૂપ સર્વ વૃત્તિવાળા છે, તે આત્મનિવેદિઓના પ્રતિ કર્તવ્ય
આદિકમાં વિશેષ છ શ્લોકથી કહે છે—હવે અમારા આશ્રિતોને મધ્યે જેતો
અંબરીય નૃપતિની પેઠે આત્મનિવેદી લક્ષ્મી હોય, એટલે ‘આત્મા પરમાત્માનો
એક દાસભૂતજ છે’ એવું આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમગ્રતાં સ્વતંત્રપણાના
અભિમાને રહિત થઇ, પોતાના પરિરક્ષણમાં પોતાની પ્રવૃત્તિથકી પરા-
ક્રમુખ થઇ, ‘તમામ શાસ્ત્રવિહિત અને અવ્યનુસાર કર્મ સ્વામિની પરિ-
ચર્યાકરૂપ છે’ એવો નિશ્ચય કરીને તેને કરનારા છે તેમણેપણ માનસ-
પૂજનપર્યંત સર્વ કર્મ પૂર્વોક્ત ક્રમથી કરવુંજ. એટલે અંબરીય રાજાની
પેઠે આત્માને લગવાનના એક દાસભૂત નાણીને લક્ષ્મીયોગમાં પ્રવર્તેલાએ
ખીલ વ્યાવહારિક કર્મનો પરિત્યાગ કરીને માનસપૂજનપર્યંતનું પૂર્વ વિહિત
કર્મનું અનુષ્ઠાન કરવુંજ. ‘યે તુ’ આ તુશબ્દથી પૂર્વોક્ત લક્ષ્મી થકી આમનું

હાત્મનિવેદિન । તૈશ્વ માનસપૂજાન્ત કાર્યમુક્તક્રમેણ વૈ ॥૫૫॥
 શેલી વા ધાતુજા મૂર્તિ શાલગ્રામોઽર્ચ્ય એવ તૈ । દ્રવ્યૈર્યથાતૈ
 સુકૃતગૌરવરૂપ વિવક્ષણુપણુ કહ્યું છે સુકૃતગૌરવને લીધેજ ભગવદેક-
 પરાયણતા અને ભગવત્પ્રાપ્તિમા ત્વરાવિશેષ થાય છે અખરીપ નરેશ
 પૂર્વે આત્મા આત્મીય સર્વ ભગવાનના શેષભૂત સમજીને, સમસ્ત ધન્દ્રિઓ
 વડે સર્વદા ભગવાનનેજ સેવતા થકા પરા લક્ષિને પામ્યા હતા આ તેમનું
 આત્મનિવેદિવર્તન ભાગવતના નવમસ્કંધમા 'સ વૈ મન કૃષ્ણપદારવિન્દ
 યોર્વચાસિ વૈકુણ્ઠગુણાનુવણને । કરો હરેમંદિરમાર્ગનાદિપુ શ્રુતિ ચકારા
 વ્યુત્પત્તસંકષોદયે ॥' ઇત્યાદિ વચનથી કહ્યું છે ॥૫૫॥

‘કૃષ્ણસેવાપરૈ મીલ્યા ભવિત્ય ચ તૈ સદા આવો નિધિ છે તો ખાણ
 ધન્દ્રિયોનો ભગવદર્થે વિનિયોગ કરવા અવશ્ય અર્થાનો આશ્રય કરવોજ
 એવા અભિપ્રાયથી શેલી વા ધાતુજા મૂર્તિ’ એમ કહે છે જો અર્થાનો
 આશ્રય ન કરે તો ખાણ ધન્દ્રિઓને અગોચર એવા ભગવાનમા ખાણ
 ધન્દ્રિયોની વિનિયોગના નજ ઘટે, જ્યાસુધી તેવો વિનિયોગ ભગવાનમા ન
 થાય ત્યાસુધી પ્રેમપૂર્વક સ્મૃતિનો અભ્યાસપણુ ન થાય જ્યાસુધી સ્મૃત્યા
 ભ્યાસ ન થાય ત્યાસુધી લક્ષિયોગની પણ નિષ્પત્તિ ન થાય જ્યાસુધી તે ન
 નિષ્પન્ન થાય ત્યાસુધી સત્સતિજ થયા કરે માટેજ ભગવાન કંડુલાનિધિ
 આશ્રિતોના મનોરથને અનુસારે કોઈ અર્થાવિશેષમા સ્વય સનિધિ કરે છે
 તો તેઓએ અષ્ટ પ્રકારની પ્રતિમાઓ મધ્યે શિનામયી કે સુવર્ણાદિધાતુમયી
 રૂપમૂર્તિની અથવા શાળામ્રામનીજ અનન્ય મન થઈ જેવા મગી આવે
 એવા ચ નાદિ ઉપહાર પદાર્થોવડે પૂજા કરવી ચિનાર્થાની અપેક્ષાએ શૈલી
 આદિકમા સકલભોગાર્પણરૂપ પરિપૂર્ણ પરિચર્યાવૃત્તિની અનુભૂતાના
 અભિપ્રાયથી શૈલીજ દિકનું ચંદણ કુંચું છે આવાહનની અપેક્ષા વિના
 ભગવાનના સાનિધ્યવિશેષના અભિપ્રાયથી લુગે શાળામ્રામનો નિર્દેશ
 કર્યો છે જેવા મગે એવા ઉપચારો એમ કહ્યું છે જેથી સુવર્ણાદિકમયજ
 કાંઈ પણ પૂજેપકરણ તૈયાર કરવા જોઈએ એવો નિયમ નથી પન
 કે પુષ્પ કે ફળ કે જળ જે કાંઈ પણ વસ્તુ લાગે હોય, એમા લાવજાન્યની

કૃષ્ણસ્ય જપ્યોઽથાષ્ટાક્ષરો મનુઃ ॥૫૬॥ સ્તોત્રાદેરથ કૃષ્ણસ્ય પાઠઃ
કાર્યઃ સ્વશક્તિઃ । તથાનધીતગીર્વાણેઃ કાર્યં તદ્વામકીર્તનમ્ ॥૫૭॥
હૈરેર્વિધાય નૈવેદ્યં ભોજ્યં પ્રાસાદિકં તત . । કૃષ્ણસેવાપરૈઃ પ્રીત્યા

અપેક્ષા છે આ પ્રતિમાપૂજાવિધાનથી બાહ્ય ધન્દ્રિયોની યથાસંભવ ભગ
વત્પરતાનો આદેશ કર્યો અર્થાના અર્ચન અર્નતર કૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર
મંત્રનો જપ યથાવિધિ યથાશક્તિ કરવો ॥૫૬॥

મંત્રજપ કર્યા પછી કૃષ્ણસંબંધિ વિષ્ણુસહસ્રનામ નારાયણકવચ
સ્તોત્ર આદિકનો પાઠ યથાશક્તિ કરવો જેઓએ સંસ્કૃતનો અભ્યાસ ન
કર્યો હોય તેમણે તો ભગવાનના ગોવિંદ નારાયણ વાસુદેવાદિક નામોનું
સંકીર્તન સ્તોત્રાદિ પાઠની પેઠે નિયમથી કરવું આથી વાગિન્દ્રિયનો ભગ
વત્કર્મમા વિનિયોગનો આદેશ કર્યો આ પછી મનોવૃત્તિએ સહિત સમ
જવો, કેમકે અર્થાનુસંધાને યુક્ત છે, જપ સ્તોત્રાદિકમા અર્થાનુસંધાનની
પ્રાય અપેક્ષા છે ‘ગીર્વાણ વાણી નહિ લાણેલાએ નામસંકીર્તન કરવું’ એમ
કહેવાથી જપસ્તોત્રાદિકમા અર્થજ્ઞાનની અપેક્ષા સૂચવી છે, અન્યથા
ગીર્વાણ નહિ લાણેલાને પણ સ્તોત્રપઠનમાત્રનો સંભવ છે, નામકીર્તન તો
ગીર્વાણ લાણેલાએ પણ કર્તાવ્યજ છે, તો સંસ્કૃત નહિ લાણેલા, માટેજ
અર્થજ્ઞાનરહીનોએ નામકીર્તન વા કરવું, એવુંજ તાત્પર્ય છે અર્થાત્
અર્થજ્ઞાને સહિત સ્તોત્રપાઠાદિ કરવું ‘તદ્ગુણકીર્તન’ એવો પાઠ હોય તો-
પ્રાકૃતભાષાબદ્ધ, શ્રીકૃષ્ણગુણવર્ણનરૂપ ગદ્યપદ્યનો પાઠ કરવો, એવો અર્થ
કરવો ‘સ્તૈરેષાવચે સ્તોત્રે વૈરાગ્યે પ્રાકૃતેરપિ । સ્તુત્વા પ્રસીદ મગ્ધ
મિતિ વન્દેત વણ્ઠવત્ ॥’ એમ ભાગવતમા કહ્યું છે ॥૫૭॥

જે દેહધારણુ માટે કરાતું દ્રવ્યાર્જન અન્નભક્ષણાદિ તેપણુ આણે સ્વાર્થ
સાડું ન અનુષ્ઠાન કરવું, કિંતુ તે ભગવદર્થ કર્મના શેષપણું કરવું, એમ
હવે કહે છે—દેહધારણુમા સચ્ચિત દ્રવ્યાર્જનાદિ પાકાત કર્મ ‘ભગવાનના
યાગમાટેજ છે’ એમ સમજીને પ્રેમપૂર્વક કરવું કરીને ભગવાનને પૂજા
સમયે તેનું નિવેદન કરીને પછી તેમના પ્રસાદભૂત (શેષભૂત) તે અન્ના-
દિકજ ‘આ જમવાથી ભગવાનમા લાગિની વૃદ્ધિ થશે’ એવી શુદ્ધિથી

મથિતવ્યં ચ તૈઃ સદા ॥૫૮॥ પ્રોક્તાસ્તે નિર્ગુણા ભક્તા નિર્ગુણસ્ય
હરેર્યતઃ । સમ્બન્ધાત્તત્ક્રિયાઃ સર્વા ભવન્ત્યેવ હિ નિર્ગુણાઃ ॥૫૯॥

જમવું. એ રીતે તમામ આ દ્રવ્યાર્જન લોજનાદિકનો ભગવતપ્રીણન
કર્મમાં અતર્લાવ કરવો, દેહયાત્રામાં ઉપયોગી ને વ્યાવહારિક કર્મ પ્રથમ
આશ્રિતમાનમાં અભ્યુસાત છે તેમાં આત્મનિવેદી પ્રત્યે આ વિશેષ
ઉપદેશ કર્યો છે દેહયાત્રાના શેષભૂત (અગભૂત) એવી પણ ને સર્વ
ધન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ તે ભગવદ્વારાધનના શેષભૂતપણે કરી દેવી એટલું
તાત્પર્ય છે. આવાજ અભિપ્રાયથી સારથી સમજ કરીને કહે છે કે—તે
આત્મનિવેદીઓએ સદા-પ્રયોધને આરંભીને સ્વાપચર્યેત વિહિત અને
અભ્યનુસાત આદિક સકલ કાર્યના કરણસમયે પ્રીતિથી કૃષ્ણસેવાપરજ
થવું. એટલે સર્વ કર્મ અત્યત પ્રીતિપૂર્વક કૃષ્ણસેવારૂપજ કરવું. આવા
ક્રમથી સર્વ ધન્દ્રિયોનો ભગવદર્થ કર્મમાં સદા વિનિયોગ કરવો આત્મ
નિવેદિઓના આવા ધર્મો ભગવાનેજ ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં ‘શ્રદ્ધા-
મૃતકથાવાં મે શાશ્વન્મદનુકીર્તનમ્’ આને આરંભીને ‘एवं धर्मैर्मनुष्याणा-
मुद्भव्यात्मनिषेदिनाम् । मयि सज्जायते भक्ति कोऽन्योऽर्थोऽस्यावशिष्यते ॥’
ધત્યત વચનથી કલા છે ॥૫૮॥

તે આ આત્મનિવેદિઓની સ્થિતિ ગુણાતીતજ ભણવી, એમ આ શ્લોકથી
કહે છે—નિષ્પન્નસમાધિવાળા હોધને પ્રદ્વમાં લીન થએલાજ જેમ એમ
આ ભક્તો નિર્ગુણજ ભણવા. કેમકે તેમના સ્વરૂપને ભણનારાઓએ
તેઓને તેમજ કલા છે જ્ઞાનપરિપાકની અપેક્ષાએ આ ભક્તિનો પરિપાક
પ્રકૃષ્ટ છે, ને હેતુમાટે આ ભક્તો પરમ પ્રેમલક્ષણ પરમ સમાધિએ સપન્ન
હોધને તે પરમાત્મા થકી અન્યપણે આત્માને ખન બેતા નથી અને તેમને
વિષેજ સદા રમે છે. વળી એમની ને સર્વ હિયાઓ છે તે નિર્ગુણ
આરાધ્ય શ્રીહરિને વિષેજ સંબંધ ધરાવતી હોવાથી નિર્ગુણ-ગુણવિરોધિ
પરમ નિ શ્રેયરૂપ કાર્યને કરનારી થાય છે શ્રીભાગવતમાં સ્વય ભગ-
વાનેજ તેવા ભક્તનું નિર્ગુણપણું ‘સારથિક. વારકોઽસહી રાગાન્ધો રાગમઃ
સ્મૃત્ ॥ શામસઃ સ્મૃતિવિમ્મયો નિર્ગુણો મદપાથયઃ ॥’ ઇત્યાદિ વચનથી

મકૈરેતૈસ્તુ કૃષ્ણાયાનર્પિતં વાર્યપિ કચિત્ । ન પેયં નૈવ મધ્યં ચ
પત્રકન્દફલાદ્યપિ ॥૬૦॥ સર્વૈરશક્તૌ વાર્ધક્યાદ્રીયસ્યાપદાથવા ।

કહ્યું છે. નિર્ગુણ હરિના સંબન્ધથી તેમના લક્ષ્મીની ક્રિયાઓનું પણ નિર્ગુણ-
પણું વિધ્યુધર્મોત્તરમાં કહ્યું છે—‘યથા ગદ્ગમ્બુનો યોગાદ્રધ્વાવાર્યપિ
ગાઢતામ્ । યાન્તિ નિર્ગુણતામેવં ક્રિયા ગુણમયી હરેઃ ॥’ ધૃતિ ॥૫૮॥

એ રીતે પરમાત્મામાં પરમ પ્રેમપૂર્વક અખંડિત અનુસ્મૃતિ માટે
યત્નિચિત્ કર્મ ભગવદર્થપણે કરનારાઓએ તેમને નહિ નિવેદન કરેલું
પત્ર કંદ મૂળ ફળાદિક પણ પરહરવું, એમ આ શ્લોકથી કહે છે—આ
આત્મનિવેદી લક્ષ્મીએ તો ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું જળ પણ (અપિ-
શબ્દથી દુગ્ધાદિકની તો વાતજ શી કરવી?) ક્યારેય પણ આપદામાં
પણ નજ પીવું. તથા ભગવાનને નહિ અર્પણ કરેલું પત્ર કંદ ફળાદિક
પણ નજ ભક્ષણ કરવું. (અપિશબ્દથી અન્નની તો વાતજ શી કરવી?)
ભગવાનને અનિવેદિત અન્નાદિકના સેવનથી કદાચિત્ સર્વોન્મેષનો
હાસપ્રસંગ છે. ‘આહારશુદ્ધૌ સર્વશુદ્ધિઃ સર્વશુદ્ધૌ ધ્રુવા સ્મૃતિ.’ આ
શ્રુતિએ ધ્રુવા સ્મૃતિ માટે આહારની શુદ્ધિ પણ પ્રતિપાદન કરી છે.
આહારશુદ્ધિતો ભગવાનના એકાંતિક લક્ષ્મીને ભગવાનને અનિવેદિત અન્ના-
દિક થકી નિવૃત્તિ મુખ્યતમ માની છે. માટેજ સ્મૃતિ ‘પત્રં પુષ્પં ફલં
તોયમસ્તપાનાદિકં હરેઃ । અનિવેદ્ય ન મુક્તીત વિષ્ણુમક્તઃ કદાચન ॥’ એમ
કહે છે. વચનાંતરો છે—‘દશ્શુદ્ધફલાપૂષ્પાઃ સ્વાદ્યાનિ વિવિધાનિ ચ ।
ગન્ધો મૃગમદશ્ચૈવ કર્પૂરં તૈલમંજનમ્ ॥ રક્તામરણજાતં ચ વહ્નં સકલવાહ-
નમ્ । પ્રસાદમેવ મોક્ષપ્યમન્યથા દોષમાત્રમચેત્ ॥’ ‘સર્વલામોપહરણં
દાસ્યેનાત્મનિવેદનમ્’ ઇત્યાદિ. આ સ્થળે આટલું બાણવું—કૃષ્ણદીક્ષા
એ પ્રકારની સામાન્યદીક્ષા મહાદીક્ષા એવા સેદથી કહી છે. તેમાં સામાન્ય-
દીક્ષા મુમુક્ષામાત્ર નિમિત્તવાળી છે અને મહાદીક્ષા જ્ઞાનવૃત્તાદિકના ઉત્કર્ષ-
વિશેષની સંપત્તિ નિમિત્તવાળી છે. તેમાં દ્વિતીયદીક્ષામાં નિષ્ણવાળા આત્મ-
નિવેદી કદા છે. આજ ‘યે ત્વમ્મરીષવદ્વક્તાઃ’ આ વચનમાં નિર્દેશ કર્યા છે.
તો પ્રથમ સામાન્યદીક્ષાનિષ્ઠોના પ્રતિ નિયમવિશેષ છ શ્લોકથી કહીને,

ભવિતવ્યં ચ તે સદા ॥૫૮॥ પ્રોક્તાસ્તે નિર્ગુણા મક્તા નિર્ગુણસ્ય
હરેર્યત । સમ્બન્ધાત્તત્ત્વિયા સર્વા ભવન્ત્યેવ હિ નિર્ગુણા ॥૫૯॥

જમનુ એ રીતે તમામ આ દ્રવ્યાર્જન ભોજનાદિકનો ભગવત્પ્રીણન
કર્મમાં અતર્લાવ કરવો દેહ્યાનામાં ઉપયોગી બે વ્યાવહારિક કર્મ પ્રથમ
આશ્રિતમાનમાં અભ્યુક્તાત છે તેમાં આત્મનિવેદી પ્રત્યે આ વિશેષ
ઉપદેશ કર્યો છે દેહ્યાનાના રોપભૂત (અગભૂત) એવી પણ બે સર્વ
ધ્વિદ્યોની વૃત્તિઓ તે ભગવદારાધનના રોપભૂતપણે કરી દેવી એટલું
તાત્પર્ય છે આવાજ અભિપ્રાયથી સારથી સમજ કરીને કહે છે કે-તે
આત્મનિવેદીઓએ સદા-પ્રબોધને પ્રારંભીને સ્વાપચર્ચત વિહિત અને
અભ્યનુક્તાત આદિક સકલ કાર્યના કરણસમયે પ્રીતિથી કૃષ્ણસેવાપરજ
થવું એટલે સર્વ કર્મ અત્યત પ્રીતિપૂર્વક કૃષ્ણસેવારૂપજ કરવું આવા
કર્મથી સર્વ ધ્વિદ્યોનો ભગવર્થ કર્મમાં સદા વિનિયોગ કરવો આત્મ
નિવેદિઓના આવા ધર્મો ભગવાનેજ ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં 'થદ્વા
મૃતકપાયાં મે શશમ્મદનુકીર્તનમ્ આને આરંભીને 'પદ્મ ધર્મમૈનુવ્યાના
મુદ્રવાત્મનિવેદિનામ્ । મયિ સજ્જાયતે મક્તિ કોડન્યોડર્ષાડ્યાવશિષ્યતે ॥'
ધૃત્યત વચનથી કહ્યા છે ॥૫૮॥

તે આ આત્મનિવેદિઓની સ્થિતિ ગુણપ્રતીતજ બાણુવી, એમ આ શ્લોકથી
કહે છે - નિષ્પદસમાધિવાળા હોધને શ્રદ્ધામાં લીન થએનાજ જેમ જેમ
આ બંજો નિર્ગુણ બાણવા કેમકે તેમના સ્વરૂપને બાણનારાઓએ
તેઓને તેમજ કહ્યા છે જ્ઞાનપરિપાકની અપેક્ષાએ આ ભામિનો પરિપાક
પ્રકૃષ્ટ છે, બે હેતુમાટે આ બંજો પરમ પ્રેમશક્તિ પરમ સમાધિએ સપત્ત
હોધને તે પરમાત્મા થકી અન્યપણે આત્માને પણ બેના નથી અને તેમને
વિષેજ સદા રમે છે વગી એમની બે સર્વ ક્રિયાઓ છે તે નિર્ગુણ
આરાધ્ય શ્રીહરિને નિષેજ સર્બધ ધરાવતી હોવાથી નિર્ગુણ-ગુણવિગેધિ
પરમ નિ શ્રેયરૂપ કાર્યને કરનારી થાય છે શ્રીભાગવતમાં સ્વયં ભગ
વાનેજ તેવા બંજનુ નિર્ગુણપણું 'સારિચક કારકોડસક્તી રામાન્ધો રાત્રમ
સ્મૃત । ધામસ સ્મૃતિચિમ્મટો નિર્ગુણો મદ્વાધય ॥' ઇત્યાદિ વચનથી

મક્તેરેતૈસ્તુ કૃષ્ણાયાનર્પિતં વાર્યપિ ક્વચિત્ । ન પેયં નૈવ મક્ષ્યં ચ
પત્રકન્દફલાદ્યપિ ॥૬૦॥ સર્વૈરશક્તૌ વૈર્ધવ્યાદ્ધરીયસ્યાપદાથવા ।

કહ્યું છે. નિર્ગુણ હરિના સંબન્ધથી તેમના લક્ષ્મીની ક્રિયાઓનું પણ નિર્ગુણ-
પણુ વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં કહ્યું છે—‘યથા મહામ્વનો યોગાદ્રધ્વાવાર્યપિ
ગાઢતામ્ । યાતિ નિર્ગુણતામેવં કિયા ગુણમયી હરેઃ ॥’ ઇતિ ॥૫૮॥

એ રીતે પરમાત્મામાં પરમ પ્રેમપૂર્વક અખંડિત અનુસ્મૃતિ માટે
યત્નિકચિત્ કર્મ ભગવદર્થપણુ કરનારાઓએ તેમને નહિ નિવેદન કરેલું
પત્ર કંદ મૂળ કળાદિક પણ પરહરવું, એમ આ શ્લોકથી કહે છે—આ
આત્મનિવેદી લક્ષ્મીએ તો ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું જળ પણ (અપિ-
શબ્દથી દુગ્ધાદિકની તો વાતજ શી કરવી?) ક્યારેય પણ આપદામાં
પણ નજ પીવું. તથા ભગવાનને નહિ અર્પણ કરેલું પત્ર કંદ કળાદિક
પણ નજ ભક્ષણ કરવું. (અપિશબ્દથી અન્નની તો વાતજ શી કરવી?)
ભગવાનને અનિવેદિત અન્નાદિકના સેવનથી કદાચિત્ સત્ત્વોન્મેષનો
હાસપ્રસંગ છે. ‘આહારશુદ્ધૌ સત્ત્વશુદ્ધિઃ સત્ત્વશુદ્ધૌ ધ્રુવા સ્મૃતિ’ આ
શ્રુતિએ ધ્રુવા સ્મૃતિ માટે આહારની શુદ્ધિ પણ પ્રતિપાદન કરી છે.
આહારશુદ્ધિતો ભગવાનના એકાતિક લક્ષ્મીને ભગવાનને અનિવેદિત અન્ના-
દિક થકી નિવૃત્તિ અપ્યતમ માની છે. માટેજ સ્મૃતિ ‘પત્રં પુષ્પં ફલં
સોયમન્નપાનાદિકં હરે । અનિવેદય ન ખુજીત વિષ્ણુમક્તઃ કદાચન ॥’ એમ
કહે છે વચનાંતરે છે—‘દ્વિદુષ્ટફલાપૂષ્પાઃ સ્વાદ્યાનિ ક્ષિત્તિયાનિ ચ ।
ગન્ધો મૃગમદ્ધ્રુવ કર્પૂરં તૈલમન્નમ્ ॥ રક્ષામરણજાતં ચ વહ્નં સકલગ્રાહ-
નમ્ । પ્રસાદમેવ ભોક્તવ્યમન્યથા દોષભાગભવેત્ ॥’ ‘સર્વલાભોપહરણં
દાસ્યેનામનિવેદનમ્’ ઇત્યાદિ આ સ્થળે આપણું જાણવું—કૃષ્ણદીક્ષા
એ પ્રકારની સામાન્યદીક્ષા મહાદીક્ષા એવા ભેદથી કહી છે. તેમાં સામાન્ય-
દીક્ષા મુમુક્ષાભાવ નિમિત્તવાળી છે અને મહાદીક્ષા જ્ઞાનવૃત્તાદિકના ઉત્કર્ષ-
વિશેષની સંપત્તિ નિમિત્તવાળી છે. તેમાં દ્વિતીયદીક્ષામાં નિષ્ઠાવાળા આત્મ-
નિવેદી કહ્યા છે. આજ ‘યે ત્વમ્બરીષવદ્વક્તાઃ’ આ વચનમાં નિર્દેશ કર્યા છે.
તો પ્રથમ સામાન્યદીક્ષાનિષ્ઠોના પ્રતિ નિયમવિશેષ છે શ્લોકથી કહીને,

મક્તાય કૃષ્ણમન્યસૈ દત્ત્વા વૃત્યં યથાવલમ્ ॥૬૧॥ આચાર્યૈર્ણેવ

પછી આત્મનિવેદિઓનો વિશેષ 'શૈલી વા' ઇત્યાદિ પાંચ મ્લોકથી કહ્યો નિર્ણય અન્યથાથી બહુવો ॥૬૦॥

જે અનુદિન આરાધન કરાતી અર્ચા તે બાહ્ય અર્ચનમા જરૂરને લીધે કે આપદાને લીધે અશક્ત બનેલા જને ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી, કિંતુ સમુચિત પાત્રમા સમર્પણ કરવા યોગ્ય છે, એમ હવે કહે છે—સર્વે— સામાન્યદીક્ષાનિષ્ઠ કે વિશેષદીક્ષાનિષ્ઠ સર્વે કોઈ ભક્તોએ વૃદ્ધ વયનિમિત્તથી થએલી ધન્દ્રિયોની શિથિલતાને લીધે કે રોગનિમિત્તથી થએલી શિથિલતાને લીધે કે અતિમોટી દેશભગાદિ આપદાને લીધે બાહ્યપૂજા વિધાનમા અસામર્થ્ય પ્રાપ્ત થતા અનુદિન આરાધન કરાતુ અર્ચારૂપ કૃષ્ણસ્વરૂપ અને શાળગ્રામ અન્ય અનુકૂળતાવાળા ભક્તને આપીને, (ફરી પૂજાની અનુકૂળતાની સલાવના ન હોય તો આપીજ દધને અને અનુકૂળતા હોય તો થાપણવિશેષરૂપે તેને આધીન કરીને) યથામનોબળ વર્તવું એટલે બાહ્યધન્દ્રિયોની શિથિલતા સતેપણુ જે મનનું બળ હોય તો માનસપૂજન સમરૂપણું કરવું, જે તેમા પણ અતિમસમયને લીધે કિંચિત્ વિકળતા વર્તે તો ભગવાનનું ચિંતનમાન કરવું શુભાશ્રય ભગવાનનું પ્રેમપૂર્વક અનુચિંતન જે અતિમસમયે પણ થાય તો આત્મતિક એય માટે થાય છે તો ત્યામુધી મનોબળ હોય ત્યામુધી ભગવત્સ્મરણાદિરૂપ માનસારાધનપર વર્તવું 'આપરકાલે વૈષ્ણવાર્જા વિદિત માનસાર્ચનમ્ । ણકમેવ ન વાહ્ય કુ દ્વિતીય શક્ત્યભાવત્ ॥' એમ લખુદાસીન સ્મૃતિમા કહ્યું છે ॥૬૧॥

અહીં પ્રસંગાત્ અર્ચામૂર્તિમા વિશેષ કહે છે—જે અર્ચારૂપ કૃષ્ણસ્વરૂપ આચાર્યૈર્જ પ્રતિષ્ઠા કર્યું હોય અને પ્રાર્થના કરવાથી અર્ચાર્થે પ્રતિ દિન પૂજવામાટે પોતાને જે આપ્યું હોય તેજ સેવવું બીજાનો દૃષ્ટસ્વરૂપ પણ કેવળ ભગવદ્રૂપ હોવાથી વદનીય છે પણ ધ્યાનાવવગ્રપણે ગ્રાહ્ય નથી આચાર્ય ઉપદેશ કરેયોજ મન જેમ ધ્યાનમા કરવુંપણે ગ્રાહ્યજન થાય છે તેમ ધ્યેયસ્વરૂપપણુ તેમણે વિષયપણે નિર્દેશ કરેલુ ધ્યાનાવવગ્રન થવાને યોગ્ય છે જેમ વેનો અધ્યયનરૂપ સંસ્કાર છે, જેમ મત્રનો ગુરુ-

દત્તં યદ્યચ્ચ તેન પ્રતિષ્ઠિતમ્ । કૃષ્ણસ્વરૂપં તત્સેવ્યં વન્ધમેવેતરત્તુ
યત્ ॥૬૨॥ ભગવન્મન્દિરં સર્વેઃ સાયં ગન્તવ્યમન્વહમ્ । નામસ-
કીર્તનં કાર્યં તત્રોચ્ચૈ રાધિકાપતેઃ ॥૬૩॥ કાર્યાસ્તસ્ય કથા વાર્તાઃ

પદેશરૂપ સંસ્કાર છે તેમ અર્ચાનો પણ આચાર્યે ધ્યાન કરવાપણા રૂપ
સંસ્કાર છે. તે સંસ્કાર ન હોય તો શિષ્યના ધ્યાનમાં વિવયભૂત થઈને
અર્ચાવિશેષપણ ઉપકાર કરે નહિ. તો અર્ચામૂર્તિને શુભાશ્રયપણે પરિ-
ગણનમાં અપેક્ષિત આ વિશેષ ગ્રહણ કરવો ॥૬૨॥

પ્રથમ “પ્રત્યહં હુ પ્રયોદ્યન્” એમ પ્રસ્તુત કરીને, પ્રબોધને પ્રારંભીને
બધી કર્તવ્યતાનું નિરૂપણ કર્યું. હવે સામાન્યપણે સાયંસમયમાં કર્તવ્યતાનો
આદેશ કરે છે—સમસ્ત મારા આશ્રિતોએ સમસ્ત જનોના સમુજ્જવન
માટે અમોએ કે અમારાએ પ્રતિષ્ઠાપન કરેલા ભગવન્મંદિર પ્રતિ પ્રતિદિન
પાંચ વખત દર્શનાર્થે જવું, અશક્તોએ તો સાયંસમયે વા જવું. ત્યાં જઈને
ભગવાનના દર્શનથી ઉપજેલા આનંદથી પરવશ થઈને ભગવાન રાધિકા-
પતિનાં નારાયણ-વાસુદેવ-હરિ-ગોવિંદ-માધવ ઇત્યાદિ નામોનું સમ્યક્-
એકાગ્ર ચિત્તથી કીર્તન-ઉચ્ચારણ ઉચ્ચ સ્વરથી લગ્નલગ્નએ રહિત થઈ પરા
ભક્તિથી તાળિકાદિવાદનપૂર્વક કરવું કારણ કે કળિયુગમાં ભગવન્નામ-
સંકીર્તનનું જ પરમ મુક્તિના સાધનપણે વિધાન કર્યું છે. તે ભાગવતાદિકમાં
કહ્યું છે ‘કલેર્દોષનિધે રાજગ્નસિ હ્યેકો મહાન્ ગુણઃ । કીર્તનાદેવ કૃષ્ણસ્ય
મુખવન્ધઃ પરં મજેત્ ॥’ ‘કલૌ સદ્દીર્ઘ્યં કેશવમ્’ ‘કલૌ તદ્દરિકીર્તનાત્’
ઇત્યાદિ. નામસંકીર્તન કર્યા પછી તે ભગવાન સંબન્ધિની કથા (પુરાણ-
મૂળક) તથા વાર્તા (કલ્પકાવ્યકામાદિથી સાંભળેલા ગુણચરિત્રવિશેષો)
પરમાદરથી સ્વયં કરવી અને બીજાએ કરાતી પરમાદરથી સાંભળવી.
કારણ કે—ભગવત્કથાશ્રવણ કીર્તનાદિક મોક્ષમાં હેતુ છે. તે ભાગવતમાં
કહ્યું છે—‘શૃણ્વન્તિ ગાયન્તિ ગૃણન્તામીદ્ગદ્યાઃ સ્મરન્તિ નન્દન્તિ તત્ત્વેહિતં
જનાઃ । ત ણ્ન પદ્યન્ત્યચિરેણ ત્વાવકં ભવપ્રવાદોપરમં પદામ્બુજમ્ ॥’
‘અશેપસદ્દેનશમં વિષતે ગુણાનુવાદથર્વણં મુરારેઃ’ ‘મદાશ્રયાઃ કથા મૃદાઃ
શૃણ્વન્તિ કથયન્તિ ચ । તપન્તિ વિરિધાસ્ત્રાપા નૈતાન્મદ્રત્તચેતસઃ ॥’ ઇત્યાદિ.

શ્રવ્યાશ્ચ પરમાદરાત્ । વાદિત્રસહિતં કાર્યં કૃષ્ણકીર્તનમુત્સવે
॥૬૭॥ પ્રત્યહં કાર્યમિત્થં હિ સર્વેરપિ મદ્દાથિતૈઃ । સંસ્કૃતપ્રાસ્તવ-
ન્યાભ્યાસશ્ચાપિ યથામતિ ॥૬૫॥ યાદૃશૈયોં ગુણૈર્યુક્તસાદૃશો સ તુ

જન્માદ્યમી એકાદશ્યાદિ ઉત્સવપ્રસંગમાં તો વીણા વેણુ મૃદંગ વિગેરે
વાજીત્રોના નાદોએ સહિત કૃષ્ણનાં દિવ્યચરિત્રોનું કીર્તન કરવું (ગુણચરિત્ર-
ગીતો ગાવાં) ‘અભ્યક્તોન્મર્દનાદર્શદન્તઘાવાભિવેચનમ્ । અજ્ઞાતં ગીત-
નૃત્યાનિ પર્વણિ સ્યુરતાન્નહમ્ ॥’ એમ ભગવાને કહ્યું છે ॥૬૩-૬૪॥

‘પ્રત્યહં તુ પ્રવોદ્યમ્’ ઇત્યાદિ શ્લોકોમાં કહેલા પ્રકારને અનુસરીનેજ
સર્વેરપિ-જેમને વ્યાવહારિક કાર્યની અભ્યનુસા આપી છે એવા પણ મારા
આશ્રિતોએ પ્રતિદિન કર્મ કરવું આ ‘પ્રત્યહં તુ પ્રવોદ્યમ્’ ઇત્યાદિકથી
કહેલા આહ્વિકનો ઉપસહાર છે હવે ઉપદેશ કરેલા અર્થની દૃઢતા માટે
આત્મહિતપર જે પ્રજન્યો તેમનું પરિશીલન કરવું એમ કહે છે—મદાશ્રિ-
તોએ અવશિષ્ટ અવસરમાં સંસ્કૃત-દેવભાષાના ઉપનિષદાદિ અને પ્રાકૃત-
દેશભાષાના તત્ત્વહિતપર સત્પ્રજન્યો હોય તેમના અર્થનો અભ્યાસ-વાર્તવાર
મનન, એટલે ઉપદેશપ્રાપ્ત તત્ત્વાર્થની સાથે એક કરીને પર્યાલોચન
યથામતિ કરવું ‘પશ્યુચ્ચો નરો જ્ઞેય સર્ગાસ્ત્રામ્પસનં વિના’ એમ પદ્મ-
પુરાણમાં કહ્યું છે ॥૬૫॥

એ રીતે આત્મતિક શ્રેય માટે અનુદિન અનુષ્ઠાન કરવાના ધર્મનો આદેશ
કરીને, હવે ‘ક્તેન્ન્યં વ્યાવહારિકમ્’ આથી અભ્યનુસા આપેલા વ્યાવહારિક
કર્મમાં વિશેષ પ્રસંગાત્ શ્રેયસાઃ ઉપદેશે છે—જે પુરૂષ (પ્રયોજ્ય) જેવા
ધાર્મિકત્વાદિ ગુણોએ યુક્ત હોય તેને તેવા ગુણાનુસારિજ ધર્માદિ કર્મમાં
વિચાર કરીનેજ પ્રયોજતા પુરૂષે પ્રયોજ્યો એટલે ધર્મરસિકને ધર્મ-
કાર્યમાં અને અર્થરસિકને અર્થકાર્યમાં, એવા ક્રમથી નિયોજ્યો અન્યથા-
વિપરીતપણે વિનિયોજન કરે તો અનર્થની પ્રાપ્તિ અને અર્થની હાનિ થાય.
ચોમેર પુરૂષને વિભવ સતે પણ વિનિયોજ્ય જનના ગુણની પર્યાલોચના
કર્તા વિના વિનિયોજના કરેતો વિભવની હાનિ માટે થાય. તો પ્રયોજ્ય
પુરૂષના ગુણનું પરિશીલનજ વ્યાવહારિક કર્મમાં પ્રવર્તેલાઓને અવશ્ય

દેશકાલાનુસારેણ ભાષણીયો ન ચાન્યથા ॥૬૮॥ ગુરુભૂપાલવર્ષિષ્ઠ-
ત્યાગિવિદ્વત્તપસ્વિનામ્ । અમ્યુત્થાનાદિના કાર્યઃ સન્માનો વિન-
યાન્વિતૈઃ ॥૬૯॥ નોરૌ કૃત્વા પાદમેકં ગુરુદેવનૃપાન્તિકે । ઉપવેદ્યં

કાળને અનુસારે બોલાવવા યોગ્ય છે એટલે બાહ્ય મિત્ર એવોપણ ન્યાયા-
ધીશ આદિક બે ન્યાયાધીશ સ્થાનમાં બેઠેલો હોય તો ત્યાં મૈત્રીને અનુસારે
યથેચ્છ ન બોલાવવા યોગ્ય છે કિંતુ દેશને અનુસારે રાજાની સમીપમાં
જેમ સવિનયજ્ઞ બોલાવવો એરીતે બીજાને શોકસમય બેઠેને પોતે પણ તે
સમયને અનુસારે તેની સાથે બોલે પણ પ્રહર્ષિતલાવથી ન બોલે એ રીતે
ઉક્ત પ્રકારે ન બોલાવતા અન્યથા બોલાવે તો અનર્થપ્રસંગ છે પુરૂષગુણાનુ-
ગુણ અને દેશકાળાનુગુણ વચન બોલનારો જન બવહારમાં પણ એયને
પામે માટેજ 'વર્ણાધમકુલોપેતાન્ યોગિનશ્ચ સત્તો નરાન્ । રાજસીયાંશ્ચ
શૂરાંશ્ચ ભાષયેત યયોચિતમ્ ॥' એમ નીતિવિવેકમાં કહ્યું છે ॥૬૮॥

અમ્યુત્થાન-સન્મુખ ઉક્તુ વિગેરે સત્કારને લાયક ગુર્વાદિકને વિષે
અમ્યુત્થાનાદિકની કર્તવ્યતા કહે છે—વિનયસપત્તિ મારા આશ્રિતોએ ગુરુ-
મત્રોપદેશ વિદ્યાભ્યાસ અને પિતાપ્રમુખ, ભૂપાળ-પ્રશાસનથી સન્માર્ગમાં
નેતા, વર્ષિષ્ઠ-વયથી શ્રેષ્ઠ, ત્યાગી-આશ્રમથી શ્રેષ્ઠ, વિદ્વાન્-વેદાર્થને જાણ
નારો, તપસ્વી-કૃત્ઞઆદ્રાધણાદિવડે શરીરશોષણમાં નિષ્કાવાળો, આ મર્વેનો
અમ્યુત્થાન-તેમને બેઠેનેજ તત્ક્ષણ આસનમાંથી ઉઠીને સન્મુખ જવું,
પ્રતિપાત કરવો, આસનમાં બેસાડવા વિગેરે સત્કારવડે સન્માન-આદર
કરવો અન્યથા અધિક અનર્થાપત્તિ થાય તેમાં વયોવૃદ્ધ થકી બીજા
ગુર્વાદિકો બાળ હોય કે તરૂણ હોય કે વૃદ્ધ હોય તોપણ માનનીય છે
'વયોઽચરેડપિ ગુર્વાદાયમ્યુત્થાન નમસ્થિયામ્ । આતિથ્ય ચાદરેણૈવ ક્ષતયા
કુર્વન્ મુચ્છી ભવેન્ ॥' એવી સ્મૃતિ છે ॥૬૯॥

એરીતે ગુર્વાદિકની અમ્યુત્થાનાદિકવડે સત્કાર્યતાને કહીને, હવે તેમના
સન્નિધિમાં વર્ત્ય આસનનિશેષને કહેછે—ગુરુ, દેવ (પ્રતિમામાં રહેલા)
અને રાજાને સમીપે તથા પૂર્વ શ્લોકમાં કહેવા વયોવૃદ્ધ ત્યાગી વિદ્વાન્
અને તપસ્વીઓની સમીપે અને રાજામાં પણ વામ પાદને જમણા સાયજ

સમાયાં ચ જાનૂ વદ્વા ન યાસસાં ॥૭૦॥ વિવાદો નૈવ કર્તવ્યઃ સ્વાચાર્યેણ સદ્વ કચિત્ । પૂજ્યોઽન્ન ધનવસ્ત્રાઘૈર્યથાશક્તિ સ ચાસિલૈઃ ॥૭૧॥

ઉપર મુકીને કે દક્ષિણ પાદને ડાબા સાથળ ઉપર મુકીને (પગ ઉપર પગ ચઢાવીને) તથા વસ્ત્રથી એક કે બે દ્વિચલુને બાંધીને બેસવું નહિ. આવું આસન અવિનયનું અભિવ્યંજક છે. 'આચાર્યસ્ય ધ વૃદ્ધાદેરન્તિવે ચ સદસ્યપિ । યીરાસનેન પુરવો નાસીત પ્રોઢપાત્ર ચ ॥' એવી સ્મૃતિ છે. 'પર્યાષેષ્ય ધોમ્પિષાદં યાસસાં મહારમનામ્ । નોપાધિશેષ સદસિ પૃષ્ઠે કૃત્વા ચ ન ચોત્તમાન્ ॥' એમ સદાચારદીપમાં કહ્યું છે ॥૭૦॥

દેહયાત્રાથે પ્રવર્તેલાઓએ પણ લોકિક કર્મમાં ઘણું કરીને વિવાદ પરિત્યાજ્ય છે, પરંપરાએ આચાર્ય સાથે પ્રવર્તતો વિવાદતો સર્વથી અધિક અનર્થદેતુ હોવાથી અત્યત પરિત્યાજ્ય છે, એમ હવે કહે છે—આવૃત્તિથી ભાવ એમ નિકળે છે કે—વિવાદ ન કરવો—ન્યાય અર્થ સતે પણ જીવિત-કલેશ ન હોય તો વિવાદ કોઈએ ન કરવો 'આ માફ છે એનું નથી' એમ વાદિપ્રતિવાદિનો પરસ્પર જે વિરૂદ્ધ વાદ (દાવો) તે વિવાદ બાણવો. પોતાના આચાર્ય સાથે તો કોઈ પણ નિમિત્તે—જીવિતકલેશ હોય તોપણ ન્યાય અર્થ હોય તોપણ તેવો વિવાદ નજ કરવો. અથવા વિવાદ—વિરૂદ્ધ વાદ, અર્થાત્ વાદકગણ ન કરવો. પોતાના આચાર્ય સાથે તો કચિદપિ—રહસ્યમાં પણ એવો વાદકગણ અત્યત ન કરવો કારણ કે—સમસ્ત મનુષ્યોએ પોતાના આચાર્ય અન્ન ધન વસ્ત્રાદિવડે અને અભ્યુત્થાન પ્રણિપાત આત્માઆત્મીયઅર્પણ આદિકવડે યથાશક્તિ પૂજનીય છે. તો એ રીતે જે પૂજ્ય છે તેની સાથે વિવાદતો આ લોક પરલોકમાં અત્યત અનર્થ અર્થે થાય 'ગુરોર્વિરદં યદ્વાક્યં ન વદેત્સર્વવયસતઃ । વદેદ્યદિ મહામોહાદૈરવં નરકં વ્રજેત્ ॥' એવી સ્મૃતિ છે તથા 'યૈઃ શિષ્યૈસ્તુ સદારાણ્યા ગુરવો હ્યવમાનિતાઃ । પુત્રમિત્રકલ્યાદિસમ્પન્નઃ પ્રચ્યવન્તિ તે ॥' એમ અગસ્ત્યસંહિતામાં કહ્યું છે તથા 'ઉપહૈર્યથાશક્તિ કાલે કાલે નિર્જં ગુરમ્ । અર્ચયેદેવવત્રાજ્ઞઃ સર્વદેવમયો ગુરુ ॥' એમ વિષ્ણુરહસ્યમાં કહ્યું છે. માટે પોતાના આચાર્યનું અતિલઘન તેમની સાથે વાગ્વિવાદ૩૫ પણ નજ કરવું ॥૭૧॥

તમાયાન્ત નિશમ્યાશુ પ્રત્યુદ્ગન્તવ્યમાદરાત્ । તસ્મિન્ યાત્યનુગમ્ય
ચ ગ્રામાન્તાવધિ મૈષ્ટૈતૈ ॥૭૨॥ અપિ ભૂરિફલ કર્મ ધર્માપેત
ભવેદ્યદિ । આચર્ય તર્હિ તન્નૈવ ધર્મ સર્વાર્થદોઽસ્તિ હિ ॥૭૩॥ પૂર્વ

વગી મારા આશ્રિત જનોએ પોતાના આચાર્યને અન્ય આમથકી પોતાના ગા
મપ્રતિ આવતા સાબગીને જલદી આદરથી આદર જણાવનાર વાદિન પવન
પતાકાદિ સહિત તેમને સન્મુખ જનુ તથા તે પોતાના આચાર્ય પોતાના આમ
થકી આમાતર પ્રતિ લાયક્યારે આમની ભાગીજી સુધી વળાવા જનુ 'પ્રત્યુદ્ગ
સ્તે' સમાયાન્ત યાન્ત ચાનુમજેદ્દરમ્ । ગ્રામાન્તાવધિ સીમાન્તાવધિ યાન્તવા
સયાવધિ ॥' એવી સ્મૃતિ છે એ રીતે જે આચાર્ય આમથકી આવતા
અને નિકળતા નામાતપર્યંત તેમના આશ્રિતોએ સન્મુખ ગમન અને પશ્ચાત્
ગમન આદિપ્વડે સત્કારને યોગ્ય છે તેમની સાથે વિવાદ નહીં કરવો ॥૭૨॥

મંદદ્વિરપિ યદધર્માચરણં ક્વચિત્ । કૃતં સ્યાત્તત્તુ ન ગ્રાણં ગ્રાણો
ધર્મસ્તુ તત્કૃતઃ ॥૭૪॥ ગુણવાર્તા તુ કસ્યાપિ પ્રકાદયા નૈવ કુત્ર-

ચયતે ॥' એવી પરાશરસ્મૃતિ છે. 'ગૃહિકં તુ મુરં વત્તત્તચાપ્યામુત્તમકં મુગમ્ ।
ધર્મંયૈવ તદામોત્તિ ધર્મઞ્છો વિનશ્યતિ ॥' એવી પણ સ્મૃતિ છે ॥૭૩॥

જે પૂર્વના મહાર્પણો કે દેવોનું આચરણ ધર્મવિરૂદ્ધ જેનું કિંચિત્
જણાતું હોય તેતો આપણે પ્રમાણપણે પકડવું નહિ કેમકે તેઓતો
વેદાર્થસાક્ષાત્કારસંપન્ન અતિનેજસ્વી હોવાથી વિધિનિયેધને નહિ વશ્ય
હોઇને આપણને વિધિનિયેધનો આદેશ કરનારા છે, માટે તેઓ વંદનીય છે
પણ આક્ષેપને યોગ્ય નથી માટે તેમનું જે જે બીજું સત્ય દયાદિ સદા-
ચરણ તેજ પ્રમાણપણે પરિગ્રહ કરવું. 'વાન્યસ્માકં શુચરિતાનિ તાનિ
સ્વયોપાસ્યાનિ નો દુતરાણિ' એવી શ્રુતિ છે. તથા ભારતમાં બીજા પિતા-
મહે કહ્યું છે- 'કૃતાનિ યાનિ કર્માણિ વૈવૈતુંનિભિક્ષ્ણાઃ । નાચરેતાનિ
ધર્માત્મા શુર્યા ધાપિ ન કુરસયેન્ ॥ સદ્વિત્ય મનસા રાજન્ ! ત્રિદિત્વા-
શક્યમાત્મનઃ । કરોતિ યઃ શુભં કર્મ મ વૈ મદ્રાણિ પશ્યતિ ॥' ઇતિ ॥૭૪॥

લૌકિક પ્રવૃત્તિમાં પણ કસ્યાપિ-શત્રુ કે મિત્ર કે બીજા ઉદાસીન કોઇની
પણ ગુણવાર્તા પોતે બાણેલી કુત્રચિત્-રહસ્યમાં કે સભામાં અથવા કોઈ
પણ મહાલાલ નિમિત્તે પણ નજ પ્રકાશ કરવી. કેમકે તેના ઉદ્ઘાટનથી
પરને અનર્થની પ્રાપ્તિ કે અર્થની હાનિ થાય. 'ન કલ્પિત્ત્વમર્ષેણ સ્પૃશેન્' એમ
આશ્વલક્યે કહ્યું છે. 'કસ્યચિદપિ રહસ્યવૃત્તં ન પ્રકાશયેત્' એવી તેની ટીકા
છે. માટેજ નારદજીએ ભગવદ્વ્રસનતાના હેતુભૂત સ્વગુણો કહેતાં 'પરસ્સ
ગુહ્યં ન ચ ભિન્નપૂર્વં'-પરનું ગુહ્ય મેં પૂર્વે પ્રકાશન કર્યું નથી; એમ પોતાનો
ગુણ કહ્યો છે. તથા સમદ્વૃત્ત્યા-જ્ઞાન આંડાળ ગ્રાહણાદિ પિંડજેદ સતે પણ
'આત્મા જ્ઞાનેકાકાર એકજ છે' એવી દૃષ્ટિને લીધે જો કદાચિત્ ઔપા-
ધિકે ગ્રાહણાદિ ભેદનો તિરસ્કાર કરીને કાય વાણીથી સર્વની સપર્યા સરખી
કરવામાં આવે તો ગ્રાહણાદિ પિંડવિશેષને અનુસરીને કરેલી ભગવાનની
આજ્ઞા રૂપ શાસ્ત્રમર્યાદાનો વિલોપ થતાં મહા અનર્થજ થાય. તો આત્મ-
તત્ત્વવિવેકને પામેલાઓએ પણ ઔપાધિક ગ્રાહણાદિ ભેદને અનુસરીને

ચિત્ । સમદૃષ્ટ્યા ન કાર્યશ્ચ યથાર્હાર્ચાન્યતિગ્રમઃ ॥૭૫॥ વિશેષનિ

પૂલવિધિમા તારતમ્યનો અવશ્ય આશ્રય કરવો એમ કહે છે—ઉક્ત સમ દૃષ્ટિને લીધે યથોચિત પૂલનો વ્યતિક્રમ નજ કરવો આજ આશ્રિતોને વિશેષપણે ઉપદેશ્ય છે, કેમકે તેઓ આત્મતત્ત્વના વિવેકને યથાર્થ પામ્યા છે કેટલાક મનોવૃત્તિમાનથીજ સત્કાર્ય છે, (તેતો જાતિથી અત્ય હોય અને જ્ઞાનથીતો મોટા હોય તે) કેટલાક તો સન્મુખ ઉઠીને સત્કાર્ય છે, (તે તો ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણાદિકે પણ છે) કેટલાક તો સન્મુખ ઉઠવું અને પ્રણામ વડે સત્કાર્ય છે, કેટલાક તો સન્મુખ ઉઠવું પ્રણામ નરવો અને પાદ પકડ વાવડે સત્કાર્ય છે, (તેતો ગુરુવિગેરે જાણવા) (ગુરુપત્ની આદિક તો યુવતિ હોવાથી પાદચ્છેદને અયોગ્ય છે, માટે અભ્યુત્થાન પ્રણામથી સત્કાર્ય છે) તેઓ તેઓ તેતે ક્રમથીજ સત્કાર્ય છે પણ અન્યથા નહિ ચડાળ તો આત્મજ્ઞાનીએ મનથીજ સત્કાર્ય છે, કારણ કે શુદ્ધાશુદ્ધ પિંડસયોગ-કૃત જે શાસ્ત્રમર્યાદા છે તે ઉલ્લંઘનીય નથી 'શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પશિજ્ઞતા સમદર્શિન' એ જે સામ્યદર્શન તે 'આત્મસ્વરૂપ દેહાદિવિલક્ષણ અવિ પમ જ્ઞાનેકાકાર છે એવું મનન કરવા માટે પ્રવર્ત્યું છે પણ બ્રાહ્મણાદિ પિંડ વિશેષકૃત મર્યાદાના વ્યતિક્રમ માટે નહિ તેવા સામ્યદર્શનથી તો ભૂતદ યાદિ ગુણવિશેષ જે સર્વોપકારક છે તે સંપાદનીય છે પણ સ્વેચ્છાચરણાદિ અવગુણ સંપાદનીય નથી આવા અભિપ્રાયથીજ કપિલદેવે 'જીવા એષ્ટા દ્યજીવાના' ઇત્યાદિ વચનથી સર્વ ભૂતોમા ન્યૂનાધિક વિવેકનો ઉપદેશ કર્યો છે 'અપૂજ્યપૂજનાદૈવ પૂજ્યાનામપ્યપૂજનાત્ । નૃષાતકસમ પાપ શશ્વદ પ્રાપ્નોતિ માનવ ॥' આ સ્મૃતિએ તેવાપણામા દોષપણ કહ્યો છે ॥૭૫॥

હવે નૈમિત્તિક ધર્મવિશેષોનો ઉપદેશ કરે છે—માસવિશેષને અધિકાર કરીને પ્રવર્તનાર છે માટે 'વિશેષનિયમો' કહેવાયછે તે નિયમો સર્વ મદાશ્રિત માનવોએ આપાદાદિ ચાર માસોમા અનુપાળવા અર્થાત્ ચાતુ માસ્યમા જહુ નિયમો સામાન્યપણે અને વિશેષપણે ધર્મશાસ્ત્રમા સ્વસ્વ ધર્મનિષ્ઠ ચાર વર્ણાશ્રમિઓને અનુપાળવાના કહ્યા છે, તેમા ભગવાનનાં સખન્ધને લીધે હું કહીશ એવા વિશેષનિયમોમાથી હરકોઈ એક પણ

યમો ધાર્યશ્ચાતુર્માસ્યેઽવિલૈરપિ । एकस्मिन् धावणे मासि स त्वश-
केस्तु मानवैः ॥૭૬॥ વિણ્ણોઃ કથાયાઃ શ્રવણં વાચનં ગુણકીર્તનમ્ ।
મહાપૂજા મન્ત્રજપઃ સ્તોત્રપાઠઃ પ્રદક્ષિણાઃ ॥૭૭॥ સાષ્ટાદ્વપ્રણતિશ્ચેતિ
નિયમા ઉત્તમા મતાઃ । एतेऽप्येकतमो भक्त्या धारणीयो विशेषतः
॥૭૮॥ एकादशीनां सर्वासां कर्तव्यं व्रतमादरात् । कृष्णजन्मदि-

અવશ્ય અનુપાળવો અશક-આર માસ વિશેષ નિયમ ધારવા અસમર્થ
માનવોએ તો શ્રાવણ નામના એક ૪ માસમાં તે વિશેષ નિયમ ધારવો
ચાતુર્માસ્યવ્રતધારણની આવશ્યકતા ભારતમાં કહી છે—‘આપણે તુ સિતે
પહેલે એકાદશ્યામુપોષિત । ચાતુર્માસ્યવ્રતારમ્ભ કર્મીત નિયતો નર ॥
કાર્તિકે શુક્રપક્ષે તુ દ્વાદશ્યા તપ્તમાપયેત્ । મુરુસ્તદ્વત્રયાતિ કિલ્લિપ
વસરોદ્ભવન્ ॥ एकमासमशक्तस्तु धारयेदेव तद्व्रतम् ।’ ઇતિ ॥૭૬॥ વિશેષ
નિયમોને કહે છે—નિયમ્યન્તે ઇતિ નિયમા —કર્તવ્યપણે નિયમથી વિધાન કરાય
તે નિયમ કહેવાય, અર્થાત્ અવશ્ય જે કરવા યોગ્ય હોય તે નિયમ કહે
વાય તે આ નિયમો-નિધુની કથાનુ શ્રવણ અને વાચન, તેમના ગુણનુ
કીર્તન, તેમની મહાપૂજા, તેમના મન્ત્રનો જપ, તેમના સ્તોત્રનો પાઠ, તેમને
પ્રદક્ષિણા, તેમને સાષ્ટાંગ પ્રણામ, એરીતે આક કહ્યા છે આજ નિયમો
ખીલ ચાતુર્માસ્યમાં શાકાદિવર્જનરૂપ કહેલા સામાન્ય નિયમોથી અતિ
ઉત્તમ મેં માન્યા છે, કારણ કે ઇન્દ્રાદિ તનુઓને નહિ દ્વારભૂત કરીને
ભગવાનમાં સાક્ષાત્ પ્રવર્તે છે અને ભગવત્પ્રીતિમાં પરમ હેતુ છે સારતમ
હોવાથી આ નિયમોનુ પ્રધાનપણે નિરૂપણ કર્યું છે ચક્રારથી-ખીલપણ
વિશેષ ધર્મોનો સંગ્રહ સમજવો યદ્યપિ આ ધર્મવિશેષો સર્વે એકનાથી
અનુષ્ઠાન કરી શકાય નહિ, તો યથાસંભવ આમાંથી એક પણ અવશ્ય
લક્ષિ-ત્રેમથીજ અનુષ્ઠાન કરવો ‘મક્ત્યા’ એમ કહ્યું છે તેથી ભગવત્પ્રીત્ય
ચેજ ધારવો પણ તેથી વ્યતિરિક્ત રૂળના અનુસધાનથી નહિ ॥૭૭-૭૮॥

ભગવાનની અત્યંત પ્રસન્નતા કરનારા અને નહિ કરવામાં નિત્ય હોવાથી
અત્યંત અનર્થ કરનારા વ્રતવિશેષની પ્રીતિપૂર્વક કર્તવ્યતાને કહે છે—સર્વ-
શુકલ કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશી નિમિત્તનુ વ્રત ઉપવાસ પૂજા નગરણાદિ

નાનાં ચ શિવરાત્રેશ્ચ સોત્સવમ્ ॥૭૧॥ ઉપવાસદિને ત્યાજ્યા દિવા

નિયમરૂપ આદરથી કરવું. જેમ સર્વ કોઇને ફળમાં અત્યાદર સ્વાભાવિક વર્તે છે તેમ આદરથી—સ્વયંપ્રયોજનશુદ્ધિથી (આજ ફળ છે) કરવું તથા જન્માદ્યમી રામનવમીપ્રમુખ ભગવતપ્રાદુર્ભાવ દિનનિમિત્તનું મત ઉપોપણાદિ તેતે પ્રાદુર્ભાવોત્સવના વિધાનપૂર્વક આદરથી કરવું. (તે દિવસોમાં ભગવાનનો ઉત્સવ વિશેષપણે કરવો) એરીતે ભગવતસંબંધિ મત કહીને ભાગવતસંબંધિ મતને કહે છે કે—શિવજી ભાગવતોમાં અગ્રગમ્ય છે, 'શિવં મહાભાગવતં' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે, માટે ભગવદ્ભક્તોએ પણ તેમના ભક્તોમાં અચણીપણાની દૃષ્ટિથી શિવરાત્રિનિમિત્તનું મત કરવું. તેપણ સોત્સવ—તેમના ઉત્સવપૂર્વક અથવા ભગવદુત્સવપૂર્વક આદરથી કરવું. મતદિવસોમાં ઉત્સવો તો નાનાવિધ ગીત વાદ્યનનાદોએ સહિત ભગવન્મહાપૂજા સાધુબ્રાહ્મણસમર્થન કૃત્યકથાકીર્તનશ્રવણ આદિકે સહિત ભગવદ્ગુરુ કરવા. પરંતુ તે દિવસોમાં પણ લૌકિક વ્યવહારપ્રસંગથી દિનનિર્વાહ ન કરવો. 'નિત્યં ભક્તિસમાયુક્તૈર્નૈર્વિણ્ણપરાયણૈઃ । પક્ષે પક્ષે ચ કર્તવ્યમેકાદક્યામુપોષણમ્ ॥' એમ નારદજીએ કહ્યું છે. 'ન કરોતિ યદા વિણ્ણોર્જયન્તીસમ્ભવં વ્રતમ્ । યમસ્ય યજમાપણઃ સહતે નારસીં વ્યથામ્ ॥' એમ ભવિષ્યપુરાણમાં કહ્યું છે. 'શિવરાત્રિવતં યતુ ન કરોતિ પરાત્પરમ્ । જન્તુર્જન્મસહસ્રેષુ ભ્રમતે સ ન સંશયઃ ॥' એમ રુદ્રપુરાણમાં કહ્યું છે. આ મતો નિત્ય છે એમ નારદપથરાત્રમાં કહ્યું છે. તે વચન—'વ્રતાનિ વિણ્ણમક્તાનાં નિત્યાનીમાનિ સજ્જગુઃ । પૃકાદક્યોઽસિત્લાઃ શુદ્ધા દ્વાદશી યામનસ્ય ॥ । પ્રીરામદેવસમન્મનવમી દિવ્યસિદ્ધિદા । કૃષ્ણજન્માદમી પાથ મૃસિહસ્ય ચતુર્દશી । શિવરાત્રેશ્ચેતિ મુખ્યવ્રતાન્યુત્તાનિ તત્પતઃ ॥' ઇતિ ॥૭૨॥

ઉક્ત ઉપવાસ મતદિવસોમાં પ્રયત્નપૂર્વક દિવાનિદ્રા ત્યાગ કરવી. કારણ કે મૈથુનધીજ જેમ એમ કેવળ દિવાસ્વાપથી ઉપવાસનો નાશ થાય છે—ફળ નહિ થવાથી વ્યર્થ થાય છે. 'ઉપવાસઃ પ્રણયેત દિવાસ્વાપાદ મૈથુનાદ' એવું વચન છે. યદપિ 'દિવાસ્વાપં ન કુર્વાત કિયં ચૈવ પરિત્યજેદ' એમ સામાન્યપણે દિવાસ્વાપનો પ્રતિષેધ કરેલોજ છે. તથાપિ અહીં મતભંગરૂપ

નિદ્રા પ્રયત્નતઃ । ઉપવામસ્તયા નદયેન્મૈથુનેનેવ યદૃષ્ટામ્ ॥૮૦॥
 સર્વવૈષ્ણવરાજશ્રીવલ્લભાચાર્યનન્દનઃ । શ્રીવિદ્યલેશઃ સ્તુતવાન્ યં
 વ્રતોત્સવનિર્ણયમ્ ॥૮૧॥ કાર્યાસ્તમનુસૃત્યેવ સર્વં એવ વ્રતોત્સવા ।
 સેવારીતિશ્ચ શૃષ્ણસ્ય ગ્રાહ્યા તદુદ્દિતૈવ હિ ॥૮૨॥ કર્તવ્યા દ્વારિકા-

વિશેષ અનર્થ જણાવામાટે પ્રિયેષપણે પ્રતિષેધ કર્યો છે માટે- તેના લાગમા
 'પ્રયવર્ણકં' એમ કહ્યું છે ઉપવાસમા આજસ આદિકને લીધે દિવસે પણ
 નિદ્રા આવવાનો પ્રસંગ છે, તેનો પ્રયત્નથી પરિહાર કરવો ॥૮૦॥

જે આ એકાદશ્યાદિ વ્રતનો આદેશ કર્યો અને જે વ્રતદિવસોમા ઉત્સવ-
 વિધાનનો આદેશ કર્યો, તેનો મર્વ પ્રકારવિશેષ, સર્વ વૈષ્ણવોના અગ્રેસર
 શ્રીવલ્લભાચાર્યના પુત્ર શ્રીવિદ્યનાથજીએ કહેલા વ્રતોત્સવનિર્ણયને અનુ-
 સારે- અમારા આશ્રિતોએ કરવો તે તે ઉત્તમવમા કૃષ્ણનો સેવાપ્રકાર
 (ભગવાનને ચંદન પુષ્પ વસ્ત્ર વિગેરેનું આર્પણ, નૈવેદ્ય નિવેદન, નીરા-ન
 નિવેદન વિગેરે) પણ તેમણે કહેલા માર્ગને અનુસારે કરવો ॥૮૧-૮૨॥

દ્વારિકાપ્રમુખ તીર્થોમા યાત્રા-ગમન કરવી શ્રીકૃષ્ણના સમન્ધનિશેષ
 મહિમાને લીધે દ્વારિકાનું પ્રથમ મહણુ કર્યું છે તરન્તિ ભવાઙ્ગિધને જનો
 જ્ઞાનાધી તરી જાય છે માટે તીર્થ-પુણ્યક્ષેત્રો કયા છે અથવા તીર્થોમા
 યાત્રા-ઉત્સવો કરવા તીર્થોમા જઈને ત્યા ભગવન્મહાપૂજન સાધુવિપ્રસત
 ર્પણુ વિગેરે ઉત્સવો કરવા યાત્રા-અર્પણ ઉત્સવવાચક પણ વિશ્વકોશમા કહ્યો
 છે તે આ તીર્થયાત્રા યથાનિધિ- 'તીર્થયાત્રા ચિકીત્સું પ્રાગ્વિધાવોષોષણ
 ગૃહે' ઇત્યાદિ ધર્મેશાસ્ત્રોક્ત તીર્થવિધિને અનુસારે કરવી અથવા સ્વસ્વવિ-
 પ્રિને નહિ ઉલ્લઘન કરીને કરવી, એટલે ક્લાનુસધાને રહિત કરવી મુમુક્ષુ-
 જ્ઞોના પ્રતિ સર્વ કર્મમાત્ર ક્લામ્બિસન્ધિ વિનાજ કર્તવ્યપણે શાસ્ત્રો વિધાન
 કરે છે, તો યથાનિદિત મુમુક્ષુઓએ કર્તવ્યશુદ્ધિથીજ તીર્થયાત્રાદિક કરવું
 એમ કરવાથીજ તે ભક્તિમાટે થાય વળી સર્વેરપિ-સર્વ કોષએ પણ કરવી
 એટલે ભક્તિને પામેલા નિષ્પત્તોએ પણ કરવી આથી અનિષ્પત્તોએજ જેમ
 એમ નિષ્પત્તોએ પણ પુણ્યતીર્થયાત્રા કરવી તેમા અનિષ્પત્તોને તો મનોનિ-
 ર્મળતા સંપાદન કરવાદ્વારા ભક્તિવૃદ્ધિ માટે થાય છે નિષ્પત્તોને તો સ્વય-

મુખ્યતીર્થયાત્રા યથાવિધિ । સર્વેરપિ યથાશક્તિ ભાગ્યં દીનેષુ
વત્સલૈઃ ॥૮૩॥ વિષ્ણુઃ શિવો ગણપતિઃ પાર્વતી ચ દિવાકરઃ । एताः

પ્રયોજનપણે ભક્તિમાટે થાયછે, એટલે 'આ ભગવાનના સંબંધને લીધે
પૂજ્ય સ્થાનો હોવાથી પ્રેમપૂર્વક સેવવા લાયક છે' એવો ભાવ છે.
તીર્થયાત્રાનું ભગવદ્ભક્તિમાં હેતુપણું ભાગવતમાં કહ્યું છે—'શુદ્ધુષોઃ શ્રદ્ધાધાનસ
વાસુદેવકથારચિ. ૧ સ્યાન્મહત્સેવયા વિમાઃ ! ગુણ્વતીર્થનિવેગનાદ ॥' ધૃતિ.
માટે મદાશ્રિત ત્યાગી ગૃહી સર્વેએ પણ કરવી તે આ યાત્રા યથાશક્તિ
કરવી-બહુ તીર્થયાત્રા કરવાની શક્તિ ન હોય તો એકલી દ્વારિકાયાત્રા
પણ કરવી અથવા-કરવીજ નેહએ એવો આચલ નથી હસ્તપાદાદિ
શક્તિ સતે કરવી જો આચલ ન હોય તો ભક્તિસાધન મનોનિર્મળતા
અર્થાં સિદ્ધ થાય ? એવી આશકામાં ભક્તિપ્રવાહનાં બહુ સાધનો છે તો
સાધનાંતરથી નિર્મળતા થાયજ. જે દીનવત્સળતા છે એજ સર્વ તીર્થાટન
થકી પણ અતિશ્રેષ્ઠ છે. તેના વિના તીર્થયાત્રાનું પણ વ્યર્થપણું છે, માટે
દીનજનોવિષે વત્સળતાવાળા અવશ્ય થવું અથવા-યથાશક્તિ તીર્થયાત્રા
કરવી એમ કરનારા સર્વેએ ત્યા રહેલા દીનજનોવિષે વત્સળતાવાળા
યથાશક્તિ થવું. એટલે યથાશક્તિ તીર્થવાસી દીન જનોને અન્નાદિ
દેવું. 'દરિદ્રેષ્વજ્ઞદીનેષુ વિપદેષ્વ્યામયાવિષુ । સ્વસ્થ્યાન્નુકરણં કુર્વતિ સ્ત્રીષુ
દેવહૃતેષુ ચ ॥' એવી સ્મૃતિ છે ॥૮૩॥

મારા એકાતિક ભક્ત પરમપુરુષાર્થપરામણેએ પણ જે પંચામૃતનપૂન
સ્મૃતિઆચારથી પ્રાપ્ત છે તે દેવતાંતરના ભજનપ્રસંગની શુદ્ધિથી પરિ-
ત્યાગ ન કરવી કિંતુ કરવીજ, પૂજનીયોનું યયોચિત પૂજનમાત્ર વ્યતિ
ક્રમ માટે નથી, સર્વોત્કૃષ્ટપણે સમાશ્રય કરવો એજ વ્યતિક્રમ કયો ગણાય,
તો પાંચમાં પ્રધાન વિષ્ણુને અને તેમને અભિવ્યાપીને શિવાદિકની સંક-
ળના કરીને પચામૃતનપૂન પણ કરવી એમ હવે કહે છે—મારા આશ્રિત
જનોએ વિષ્ણુ શિવ ગણપતિ પાર્વતી અને સૂર્ય આ પાંચ દેવતાઓ
પૂજ્યપણે માનવા-જાણવા. વિષ્ણુનો પ્રથમ નિર્દેશ કયો છે તેથી વૈષ્ણ-
વોને વિષ્ણુપ્રમુખ પચામૃતન સચિવેશ સમજવો. તે એવી રીતે કે-શોનાને

પૂજ્યતયા માન્યા દેવતાઃ પઞ્ચ મામકૈઃ ॥૮૪॥ મૃતાણુપદ્રવે ણપિ
વર્મ નારાયણાત્મકમ્ । જપ્યં ચ હનુમન્મન્ત્રો જપ્યો ન ક્ષુદ્રદેવતાઃ
॥૮૫॥ રવેરિન્દ્રોશ્વોપરાગે જાયમાનેઽપરાઃ ક્રિયાઃ । દિત્વાઽઽશુ
શુચિમિઃ સર્વેઃ કાર્યઃ કૃષ્ણમનોર્જપઃ ॥૮૬॥ જાતાયામથ તન્મુક્તો

સન્મુખ મધ્યભાગમા વિષ્ણુ, ઇશાન કોણુમા શકર, અગ્નિ કોણુમા ગણુપતિ,
નૈઋત કોણુમા સૂર્ય અને વાયુ કોણુમા પાર્વતી ॥૮૪॥

દેવતાંતરના પ્રસંગથી આદેશ કરે છે—કોઈ મમયે ભૂત પ્રેત પિશાચ
બ્રહ્મરાક્ષસ આદિકનો ઉપદ્રવ આવે તો તેના પરિહાર માટે ક્ષુદ્ર દેવ કાળ
ભૈરવાદિકનુ ઉપાસન ન કરવું, કિંતુ નારાયણુકવચનો જપ કરવો તથા
હનુમાનજીના મંત્રનો જપ કરવો આ મંત્ર અમારા સપ્રત્યક્ષસિદ્ધ થઈવું
કરવો, કેમકે તે બહુ વીર્યવાળો છે ‘મહાત્માન હનુમન્ત ચ સમારાધયિ
વ્યતિ । આરાધિતોઽહમેવાગ્ર મવિષ્યામિ હિ તેન તુ ॥’ એવું રામાયણુમા
રચનાથવાક્ય છે, તો ભગવાનના એકાંતિક મહાભક્ત હનુમાનજીના આરા
ધનમા અન્યાશ્રય દોષનો પ્રસંગ નથી ॥૮૫॥

જગતમા બહુ જનો થઈણુ સમયે મંત્રસિદ્ધિની આકાંક્ષાથી ક્ષુદ્રમંત્ર
જપમા પ્રવર્તે છે, અમારા આશ્રિતોએ તે માર્ગ તુચ્છ હોવાથી પરિત્યાગ
કરવો, કિંતુ તેવા સમયે આન કરી શુદ્ધ થઈ સમસ્ત શ્રેયમા મુળભૂત
શ્રીકૃષ્ણમંત્રનો જપ કરવો, એમ કહે છે—સૂર્યચંદ્રના થઈણુનો સ્પર્શકાળ
થતા, તત્કાલજી બીજી લોકિકી સમગ્ર ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરી, આનાદિકથી
શુદ્ધ થઈ નિયમિત મનવાળા થઈ સમસ્ત મારા આશ્રિતોએ કૃષ્ણના આશ્ર
ક્ષર મંત્રનો કે નામમંત્રનો જપ કરવો ‘ચન્દ્રસૂર્યોપરાગે ચ જ્ઞાત્યા પ્રયત
માનસ । સ્પર્શોદિમોક્ષપયન્ત જવેન્મત્રં જગત્વતે ॥’ એમ પુરશ્વરણુચ
દ્રિકામા કહ્યું છે અનંતર તે સૂર્યચંદ્રની થઈણુથકી નિર્મુક્તિ થતાં પહેરેલા
વસ્ત્રે સદિત શુદ્ધિજ્ઞાન કરીને, અન્ય—ગૃહસ્થોથકી બીજા—સાધુ બ્રહ્મચારી
પ્રમુખ ત્યાગિજનોએ (અપરિગ્રહવૃત્તિ હોવાથી દાનમા અનધિકાર છે માટે)
ભગવાનની મનથી કે યથાભવ ઉપચારોથી કેવળ પૂજ કરવી. તેતાથીજ
સકળ દાનકૃણની સિદ્ધિ થાય છે ગૃહસ્થ જનોએ તો યથાશક્તિ ગોસુવર્ણ-

કૃત્વા જ્ઞાનં સચેલકમ્ । દેયં દાનં ગૃહિજનૈઃ શક્ત્યાઽન્યૈસ્તપ્યૈ
ઈશ્વર. ॥૮૭॥ જન્માશૌચં મૃતાશૌચં સ્વસમ્પન્ધાનુસારતઃ । પાલ
નીયં યથાશાસ્ત્રં ચાતુર્વર્ણ્યજનેર્મમ ॥૮૮॥ ભાવ્યં શમદમક્ષાન્તિસ

દિક્કનુ દાનપણુ મુક્તિસમયે સકલપેણ કરવું અને પૃન પણુ કરવી, કરાવ
કે બન્નેમા અપિકારની સપત્તિ છે 'મ્રત્યમાને ભવેજ્ઞાનં મરતે હોમજપાદિ-
કમ્ । મુર્યમાને ભવેદાન મુક્તે જ્ઞાન વિધીયતે ॥' 'સર્વેવામેવ વર્ણાના સૂતક
રાહુદર્શને । જ્ઞાન સ્યાદુપરાગાદૌ મધ્યે હોમજપાદિ ચ ॥' 'મુનીં યસ્તુ ન
કુર્મીત જ્ઞાન મ્રહ્મણસૂતકે । સ સૂતકી મરેત્તાપ્તવાવત્સ્યાદપરો મ્રહ ॥'
ઇત્યાદિ સ્મૃતિઓ છે ॥૮૬-૮૭॥

અહણુ નિમિત્તના જ્ઞાનપ્રસંગથી જે મુપ્રગિદ્ધ છે તેનેપણુ જણાવે છે—
પોતાના સમન્ધિજનના જન્મનિમિત્તનુ અને મરણનિમિત્તનુ જે આશીય
તે પોતપોતાના સર્પિઠાદિ સમન્ધને અનુસારે યથાશાસ્ત્ર પાળવું
દશાહાદિ અવધિવાળી કોઇપણ અદૃષ્ટ પ્રકારથી જે અશુચિના શાસ્ત્ર
કગમ્યા છે તેતો ક્યારેયપણુ તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય નથી કિંતુ અનુ
સરવા યોગ્યજ છે એટલે સાંન્યનિમિત્તનુ સધ્યાદિ કર્મ કાઇ પણ ન
કરવું આશીયધર્મ આરેયપણુ વર્ણને સાધારણ છે યદ્યપિ આ ધર્મ
સર્વ વર્ણને સાધારણ હોવાથી મૂળમા મમ-‘મારા આશ્રિતો’ એમ
કહેવાની જરૂર નથી તથાપિ લગે મુમુક્ષુઓ મત્પરાયણ હોય પણ
જ્યાસુત્રી શરીરસબન્ધ હોય ત્યાસુધી શરીરસબન્ધી બ્રાહ્મણાદિ વર્ણ-
નિમે-જતો રહેતો નથી, તો તેના નિમિત્તથી પ્રવર્તેલા પણ બધા
વિવિધો યથાવિધિ વિવિધશ્યોએ અનુદાન કરવાજ લેઈએ એવા
અનિપ્રાયથી ‘મમ’ એમ કહ્યું છે મારા આશ્રિતોએ યાત્ર આશીય અનુ-
પાળવું આશીયનિર્ણય તો તત્પરાયણ ધર્મશાસ્ત્રોથપ્રી જાણવો ॥૮૮॥

બ્રાહ્મણાદિ આરેયપણુ વર્ણોએ પોતપોતાના વર્ણને અનુગુણ ગુણવૃત્તપરા
યણુ થવું લેઈએ, અન્યથા જન્મમાનની તેઓ પ્રશસાતા નથી, એવા આશ
યથી આરેય વર્ણોનુ વશણુ (ઉત્કર્ષ કરનાર ગુણવિશેષ) કહે છે—બ્રાહ્મણોએ
શમ દમ ક્ષાતિ સતોષ આદિક ગુણવશણુએ વશિત થવું તેમા શમ-

ન્તોપાદિગુણાન્વિતૈઃ । દ્રાહ્મણઃ શૌર્યધૈર્યાદિગુણોપેતંથ વાહુજૈઃ
॥૮૧॥ ચૈદ્યૈથ કૃપિવાણિજ્યકુસીદમુચ્ચૃત્તિભિઃ । ભવિતવ્યં તથા
શૂદ્રૈર્હિંજસેવાદિવૃત્તિભિઃ ॥૯૦॥ સંસ્વારાશ્ચાદિકં થાદં યથાકાલં

અંતર ઇન્દ્રિયનો નિચઢ. દમ-ખાદા ઇન્દ્રિયોનો નિચઢ. ક્ષાંતિ-પરે પોતાને
પીડા પમાડતાંપણુ તેના પ્રતિ અવિકૃતચિત્તપણું. સંતોષ-ચદૃષ્ટાલબ્ધ
અનંધનાદિકથી અલંબુદ્ધિ. આદિશબ્દથી સત્ય તપ દયા દાનાદિકનો સંચઢ
સમજવો. તેમાં સ્મૃતિઓ છે-‘સત્યં દાનં તપઃ શૌચમાનૃતસ્યં દમો ઘૃગા ।
દશ્યન્તે યન્ન વિમેન્દ્ર ! સ દ્રાહ્મણ ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ જિતેન્દ્રિયો ધર્મપરઃ સ્વાધ્યાય-
નિત્યઃ શુચિઃ । કામપ્રોપો વદો યસ્ય તં દેવા દ્રાહ્મણં ચિદુઃ ॥ યોઽધ્યાયયે-
દવીતે યો યાજયેદ્વા યજેત વા । દયાદ્વાપિ યથાશક્તિ તં દેવા દ્રાહ્મણં
ત્રિદુઃ ॥ ક્ષમા દયા ચ વિજ્ઞાનં સત્યં ચૈવ દમઃ શમઃ । અધ્યામનિરતિજ્ઞાનં
પુત્રદ્રાહ્મણલક્ષણમ્ ॥’ ઇતિ. ગીતામાં પણ કહ્યું છે-‘શમો દમસ્તપઃ શૌચં
શાન્તિરાજનમેવ ચ । જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાન્નિયં દ્રાહ્મં કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥’ ઇતિ
ક્ષત્રિયોએ શૌર્ય ધૈર્ય આદિયંત્રીર્ય આદિક ગુણલક્ષણોએ યુક્ત થવું તે ગીતામાં
કહ્યું છે-‘શૌર્યં તેજો ઇતિર્દાક્ષ્યં વુદે ચાપ્યપલાયનમ્ । દાનમીશ્વરભાવશ્ચ
ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥’ ઇતિ વૈશ્યોએ કૃષિકર્મ વણગવ્યાપાર વ્યાગવશે
વિગેરે વૃત્તિવાળા થવું. તે ગીતામાં કહ્યું છે-‘કૃષિગોરક્ષયાણિજ્યં વૈશ્યં કર્મ
સ્વભાવજમ્’ ઇતિ. શૂદ્રોએ દિગ્-ત્રૈવાલિકની સેવાદિ વૃત્તિપરાયણ થવું. તે
ગીતામાં કહ્યું છે-‘પરિચર્વાત્મકં કર્મ શૂદ્રસ્થાપિ મ્યભાવજમ્’ ઇતિ ॥૮૯-૯૦॥

એ રીતે વણીનું લક્ષણ કહીને, તેમાં દિલ્લેએ સંસ્કારાદિ યથાકાળ
કરવાનું કહે છે-‘ગર્ભાધાનં પુંચવનં સીમન્તો જ્ઞાતકર્મ ચ । નામક્રિયા
નિષ્ક્રમોઽન્નપ્રાશનં ઘપનક્રિયા ॥ કર્ણવેધો ઘતાદેશો વેદારમ્ભક્રિયાવિધિઃ ।
કેશાન્તઃ સ્નાનમુદ્વાહો વિવાહાગ્નિપરિગ્રહઃ । ગ્રેતામિસન્નહશ્ચૈવ સંસ્કારાઃ
પોહશ સ્મૃતાઃ ॥’ આ સ્મૃતિએ કહેલા ગર્ભાધાનાદિ સોળ સંસ્કારો
તથા ‘સ્નાનં સન્ધ્યાજપો હોમઃ સ્વાધ્યાયઃ પિતૃતર્પણમ્ । દેવતાપૂજનં ચેતિ
પદ્ કર્માણિ દિનેદિને ॥’ આ સ્મૃતિપ્રોક્ત આનાદિ પદ નિત્ય કર્મો તથા
‘અમા-મનુ-યુગ-ક્રાન્તિ-ઇતિ-પાત-મહાલયાઃ । આન્વષ્ટક્યં ચ પૂર્વેણુઃ

યથાધનમ્ । સ્વસ્વગૃહાનુસારેણ કર્તવ્યં ચ દ્વિજન્મભિઃ ॥૧૧॥ અજ્ઞા-
નાજ્ઞાનતો વાપિ ગુરુ વા લઘુ પાતકમ્ । કાપિ સ્યાત્તર્હિ તત્પ્રાય-
શ્ચિત્તં કાર્યં સ્વશક્તિઃ ॥૧૨॥ વેદાશ્ચ વ્યાસસૂત્રાણિ શ્રીમદ્ભાગવ-

પણ્ણવત્યઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥' આ સ્મૃતિપ્રોક્ત છત્તું પ્રકારનું શ્રાદ્ધ નામનું
પિતૃકર્મ, આ સર્વ કર્મ દ્વિજ-ત્રૈવાર્ણિક મારા આશ્રિતોએ યથાકાલ-
'પૂર્વાહો વૈ દેવાનાં મધ્યદિનો મનુષ્યાણામપરાહ્નઃ પિતૃણાં' આ શ્રુતિએ
અને 'પૂર્વાહ્ને વૈવિકં કર્મોઽપરાહ્ને પૈતૃકં તથા' ઇત્યાદિ સ્મૃતિએ કહેલા
તે તે કર્મકાળને નહિ ઉલ્લંઘીને, યથાધન-શ્રાદ્ધાદિકમા મુખ્ય ગૌણ પક્ષનું
આશ્રયણ દ્રવ્યની અનુકૂળતાને અનુસારે, પોતપોતાની વેદશાખાના બોધા-
યનાદિ મહર્ષિઓએ રચેલાં ગૃહ્યસૂત્રમા (કટપસૂત્ર) કહેલી રીતિને
અનુસારેજ (પણ બિન શાખાના ગૃહ્યસૂત્રને અનુસારે નહિ) કરવું ॥૬૧॥

એ રીતે તેતે કાળમાં સંસ્કારાદિકની કર્તવ્યતા કહીને, હવે તેનું ઉલ્લંઘ-
નાદિ પાપ બે થઇ બચ તો તેનો પ્રાયશ્ચિત્તથી પરિહાર કરવો એમ કહે છે—
'વાપિ-કોઈ સમયે અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી પણ ગુરુ લઘુ (મોટું નાનું)
પણ પાપ હુસગને લીધે કે સ્વભાવદોષાદિકને લીધે પોતે બે કર્યું હોય
તો તેમાં વિદિત પ્રાયશ્ચિત્ત (વિશોધન સરકર્મ) સ્વશક્તિ-ગુરુ લઘુ
પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી એક પોતાની શરીરશક્તિને અનુસારે કરવું. એટલે કરણ
કહેવરની હુશગતા હોય તો લઘુપ્રાયશ્ચિત્તનો આશ્રય ન કરવો 'વિદિ-
તસ્યાનમુદ્યાનામિન્દિતસ્ય ચ સેવનાત્' । અભિમહાચેન્દિયાણાં નરા પતન-
મૃચ્છતિ ॥ તસાત્તેનેહ કર્તવ્યં પ્રાયશ્ચિત્તં વિશુદ્ધયે । પૃથક્પ્રાણાન્તરાત્મા ચ
લોકશ્રેય પ્રસીદતિ ॥' એમ યોગીશ્વરે કહ્યું છે. 'પ્રાયશ્ચિત્તમકુર્વાન્
પાપેષુ નિરતા નરા. । અપશ્રાતાપિન કષ્ટાન્ નરવાન્ યાન્તિ દારમાન્ ॥'
આ સ્મૃતિએ પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ કરવામાં મહાઅનર્થ કહ્યો છે. આ પ્રાય-
શ્ચિત્તશબ્દ પાપપ્રશ્નયાદૈ નૈમિત્તિક કર્મવિશેષમાં રૂઢ છે એમ વિજ્ઞા-
નેશ્વર કહે છે. પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રકાર તપશ્ચય ધર્મશાસ્ત્રો થકી બહુવો
પાપો પાપ પ્રકારના કાલ્યાણને કહ્યા છે- 'મહાપાપં યાતિવાપ તથા પાતક-
મેવ ચ । પ્રતીર્ણકં યોષપાપમિત્યેવ પચરો ગય ॥' ધનિ ॥૬૨॥

તામિધમ્ । પુરાણ ભારતે નુ શ્રીવિષ્ણોર્નામસદ્દશ્નકમ્ ॥૧૩॥ તથા
શ્રીભગવદ્ગીતા નીતિશ્ચ વિદુરોદિતા । શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય સ્કાન્દ
વૈષ્ણવગ્વણ્ડગમ્ ॥૧૪॥ ધર્મશાસ્ત્રાન્તર્ગતા ચ યાજ્ઞવલ્ક્યક્રમે
સ્મૃતિ । ઇત્યાન્યપ્રમમેષ્ટાનિ સચ્ચારાણિ નવન્તિ દિ ॥૧૫॥ સ્વહિ-

કથા અને હેઠે એવા ધર્મસ્વરૂપો તથા કહેશે એના તત્ત્વ ઉપાય
પુરુષાર્થસ્વરૂપોના નિર્ણયમા વેદો અને તે મૂળ જેમા છે એવી સ્મૃતિ
ઓનુ પ્રામાણ્ય જણાવતા થકા તેમા પોતાને અત્યંત અભીષ્ટ આક
સરજાઓને નતુ શ્લોકથી કહે છે—વેદો-આનો અર્પણપેષપણાક્રમ અને
સ્વત પ્રમાણપણાક્રમ વિશેષ છે, આજ નિશેષ વેદોના કદપણામા હેતુ છે
વ્યાગમૂનો-જે શારીરકમીમાસાશાસ્ત્રક્રમ છે, તત્ત્વ હિત અને પુરુષાર્થના
નિર્ણયમા કાપિનાદિ સૂનોની અપેક્ષાએ પ્રવૃદ્ધ અને ઉપનિષદોના અર્થ
નિર્ણયક્રમ છે આ એનો નિશેષ અભિમતપણામા હેતુ જણાવો શ્રીમદ્-
ભાગવતનામનુ પુરાણ-આ પુરાણ ખીજ પુરાણોની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ
છે એનો ઉ કર્પ તો લક્ષિપ્રમશનની પુષ્કળતાક્રમ છે અનેક પુરાણોના
નિરચનથી પશુ નહિ સંતુષ્ટ થએના બ્યાસ ભગવાને આનો આરભ કર્યો
છે આ નિશેષ છે આજ એના અભિમતપણામા નિમિત્ત છે ભારતમા
શ્રીવિષ્ણુનામસદ્દશ્ન-આમા નિશેષ વખ્તા (ભીષ્મ) ની વિવક્ષણતાક્રમ
અને શ્રોતા (યુરિષ્ઠિર)ની વિવક્ષણતાક્રમ અને નિયમ (સકળ પુરુષાર્થ
સંપાદક સ્વાદુતમ લક્ષુતર ઉપાયતાક્રમ)ની વિનશ્ચરતાક્રમ છે, આજ એના
કદપણામા કારણ છે ભારતમા ગીતા એનો નિશેષ સાક્ષાત્ ભગવાનના
મુખારવિ થકી વિનિકળવાપણુ અને સર્વોત્કૃષ્ટ શરણાગતિઉપાયપરપણુ
છે, આજ નિશેષ એના પ્રિયપણામા ખીજ છે ભારતમા વિદુરપ્રોમ્તા
નીતિ એમા નીત્યતરની અપેક્ષાએ વિશેષ વખ્તા (વિદુર)ની વિવક્ષણતાક્રમ
અને ધર્મમાર્ગથકી નહિ ઉલ્લસનતાક્રમ છે સ્કંદપુરાણના વિષ્ણુખંડમા રહેલુ
શ્રીનાસુદેવમાહાત્મ્ય-એનો પરબ્રહ્મભૂત દેવતાનિશેષનો અવબોધ આપવા
ક્રમ વિશેષ છે ધર્મશાસ્ત્રની અતર્ગત જે યાજ્ઞનક્યરૂપિની સ્મૃતિ-
એનો વિશેષ સ્મૃત્યતરની અપેક્ષાએ અધ્યાત્મવિચારના આધિમ્યક્રમ છે

તેચ્છુભિરેતાનિ મચ્છિપ્યૈઃ સફલેરપિ । ઓતવ્યાન્યથ પાઠ્યાનિ
કથનીયાનિ ચ દ્વિજૈઃ ॥૧૬॥ તત્રાચારવ્યવહૃતિનિષ્કૃતાનાં ચ

તે આ આઠ સત્ગ્રંથો મને દેદ છે—તે તે વિશેષના યોગને લીધે દેદ છે
એનાથી અવિરૂદ્ધ બીજા પણ શાસ્ત્રો પ્રમાણુ છે ॥૬૩-૬૫॥

હિતનો ધોધ કરનારા આ સત્ગ્રંથો હિતેચ્છુ અમારા આશ્રિત સર્વેએ
સાબળવા એમ કહે છે—પોતાના હિતની અપેક્ષાવાળા અમારા સમાશ્રિત
સર્વેએ પણ આ શ્રુતિ અને તેના ઉપમૂલ્યબૂત સત્ગ્રંથો યથાવિકાર
સાબળવા ‘સર્વેએ સાબળવા’ એમ કહ્યું તેમા ‘શુદ્રોએ વેદ વિના’ એમ
જાણવું તેઓને વેદમનના અવણુમા પણ અધિકાર નથી વેદશ્રવણુ
શુદ્રોને માટે રૂકદપુરાણુમા નિપેધ કર્યું છે—‘વેદશુદ્ધા નાધિકાર ઇન્દ્રિયસ્ય
વિદ્યતે । પુરાણશ્રવણે રક્ષિત દેવગ્રાહણસન્નિધૌ ॥’ હતિ તથા ‘ઋગ્દ
દ્વિજબન્ધૂના ગવી ન શ્રુતિગોચરા’ એમ શ્રીભાગવતમા કહ્યું છે જે દ્વિજો
અધ્યયન ધોધનાદિકમા સમર્થ હોય તેમણે તે સત્ગ્રંથો લણવા લણાવવા
અને તેની કથા પણ વાચવી મૂળમા ‘દ્વિજૈ’ એવો નિર્દેશ કર્યો છે તેથી
શુદ્રોને પદનમા અને ધોધનમા અધિકાર નથી એમ જણાય છે ॥૬૬॥

તે આ આઠ સત્ગ્રંથોને મધ્યે યાસવત્ક્રમસ્મૃત્યાદિકમા અલિખત વિશેષા
તરને કહે છે—તે સત્ગ્રંથો મધ્યે જે આ યાસવત્ક્રમસ્મૃતિ સત્ગ્રંથપણે
પરિગણી છે તે નિત્ય નૈમિત્તિકાદિ સદાચાર, નિષ્ણાદનાદિ વ્યવહાર અને
પાપશોધન પ્રાયશ્ચિત્તના નિર્ણયમા મિતાક્ષરાનામની ટીકાએ સહિત મહણ
કરવી (મિતાક્ષરા ટીકાથી તેનો અર્થ જાણવો, આ વિગેષ અહીં વિધાન
કર્યો છે) ‘ધર્મનિર્ણયે’ એમ નહિ કહેતા ‘આચાર-વ્યવહૃતિ નિષ્કૃતાનામ્’
એમ જુદુ જુદુ પાડીને નિર્દેશ કર્યો છે, તો તે મિતાક્ષરા વ્યાખ્યા અચાર
વ્યવહાર-પ્રાયશ્ચિત્તના નિર્ણયમાનમાજ પ્રમાણુને યોગ્ય છે પણ અધ્યાત્મ
વિચાર પ્રકરણુમા પણ પ્રામાણ્યને યોગ્ય નથી એમ વ્યજ્ઞત થાય છે આ
ઉપરથી અધ્યાત્મપ્રકરણુમા જે જીવજ્ઞાનુ ઐક્યપરપણે વ્યાખ્યાન છે
તદશમા મિતાક્ષરાની અનાદરપૂર્વિકતા સિદ્ધ થાય છે યાસવત્ક્રમવચનોનો

નિર્ણયે । ગ્રાહ્યા મિતાક્ષરોપેતા યાશ્વલ્ક્યસ્ય તુ સ્મૃતિઃ ॥૧૭॥
શ્રીમદ્ભાગવતસ્યેષુ સ્સ્ન્ધૌ દશમપદ્મમૌ । સર્વાધિકૃતયા દ્વેયૌ
કૃષ્ણમાહાત્મ્યયુદ્ધયે ॥૧૮॥ દશમઃ પદ્મમઃ સ્સ્ન્ધૌ યાશ્વલ્ક્યસ્ય

આશયતો અન્ય~ છે મિતાક્ષરમા પણ જે સ્વસંપ્રાપ્તિયાનુસારી ન હોય
તે ભાગ કરવું એમ તુશબ્દ જણાવે છે ॥૧૮॥

સમસ્તવે~વેદ્ય અનવધિકાનિશ્ચયાનંદ પરંબ્રહ્મ કૃષ્ણના માહાત્મ્યજ્ઞાન
માટે આ સમ્પ્રદાયો મધ્યે રહેલા શ્રીમદ્ભાગવતનો દશમસ્કંધ અને પચ્ચમ-
સ્કંધ બીજા તદવબોધક સર્વ સમ્પ્રદાયોની (વેદોનીપણ) અપેક્ષાએ અધિક-
પાત્ર જણાવા કારણ કે સર્વથી પરતરપણ સતે સર્વસમાશ્રય~ત્વ વાત્સ~ય
સૌંદર્ય આદિક કલ્યાણગુણો આ દશમસ્કંધમાજ સ્પષ્ટ પ્રકાશે છે પચ્ચમ
સ્કંધ કૃષ્ણનાજ એક ઉપાસક જનોના મહિમાના અનુવર્ણનપર હોવાથી
કૃષ્ણના મહિમાનુવર્ણનપરજ છે એમ જણાવું ॥૧૮॥

‘વેદાશ્ચ ઇમાસમૂત્તાણિ’ આનાથી નિર્દેશ કરેલા પ્રમાણોમા પ્રવેશ કરીને,
સમયને પરિશોધીને સારામારાશનો વિભાગ કરીને, ઉપાદેયતો સારાશ
છે તે ગીતામા કહ્યું છે—‘વાવાનર્થે વદપાને સર્વંત સમ્પ્રતોદકે । તાવાન્
સર્વેષુ વેદેષુ દ્રાક્ષણસ્ય વિજ્ઞાનત ॥’ ઇતિ સારાશમા પણ સાર સારતર
સારતમ એવા ભેદથી વિભેદ જણાવો તેમા સર્વ કર્મ ફલાલિસન્ધિ વિના
કરાવું સારભૂત છે, કેમકે એવું કર્મ બધન માટે થાય નહિ, પર મનની
નિર્મળતા સંપાદનદ્વારા ઉપાસનમા ઉપયોગી થઈ અપુનરાવૃત્તિમાટે ઉપ-
યોગી થાય છે મનના રાગાદિ મળ પકડ થતા યોગયોગ્ય મનને પામીને,
યમનિયમાદિ અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસથી મુસર~ત થએલા મનથી પ્રાપ્ય
પરમપુરૂષનું તૈવધારાવત્ અવિચિત્ત વારવાર અનુસ્મરણ પ્રેમથી કરાવું
માનમસાક્ષાત્કારપર્યવસાથી જે થાય તેતો સારતર છે જે પોતાના
શન પ્રયત્નથી પણ અલભ્ય, જડભરતચરિત્રને અનુવર્તનારાઓએ પણ
દુષ્પ્રાપ, ભગવાનના અનુચ્છીજ એક લભ્ય, અવિવેકિઓને વિપયોમા~
જેમ એમ ભગવાનમા મુદ્દ જે રાગાનુમન્ધવિશેષ ફળભક્તિશબ્દવાચ્ય

ચ સ્મૃતિઃ । ભક્તિશાસ્ત્રં યોગશાસ્ત્રં ધર્મશાસ્ત્રં ક્રમેણ મે ॥૧૧॥

છે તે આ સારતમ છે, કેમકે ઇતરની પેઠે પોતાના પ્રયત્નથી સંપાદન કરવાને અયોગ્ય છે. ‘યા પ્રીતિરવિવેકાનાં વિષયેષ્વનપાયિની । ત્વામનુસરતઃ સા મે હૃદયાન્નાપસર્પતુ ॥’ એમ કેવળ પ્રાર્થનીય છે. ભગવાનતો શરણાગત-વત્સળ હોવાથી પોતાના પદ થપ્પી અધિક તેવી પ્રીતિને કદાચિત્ દોષનેજ ભાવશુદ્ધિની અનુગુણતાથી સમર્પેછે. તો એ રીતે ત્રણ પ્રકારના સારોમાં સારતમપરપણે દશમસ્કંધ લેવો, સારતરપરપણે પંચમસ્કંધ લેવો અને સારપરપણે ચાસવદ્ધ્યસ્મૃતિ લેવી એમ આ શ્લોકથી કહે છે— એમનું તેવાપણે જે કથન તે, નિર્દેશ કરેલા વેદાદિકમાં પ્રવેશ કરવા અસમર્થ જનોએ દશમસ્કંધમાનનું વા ફડી રીતે પર્યાલોચન કરીને એવી ભક્તિની આપણે પ્રાર્થના કરવી એમ અવધારવું, અથવા પંચમસ્કંધનો વિચાર કરી ભગવાનના યોગમાં શ્રેય માટે ચત્ર કરવો એમ જાણવું, અપકવ મનઃકપાયવાળા અમને આ યોગાભ્યાસ કેમ થાય? એવા નિર્વેદમાં બ્રહ્મવિદોમાં અગ્રેસર ચાસવદ્ધ્યે કહેલા સ્મૃતિવિશેષની પર્યાલોચના કરી પોતાને ઉપયોગી ધર્મપરપણે રહેવું, એમ જાણવા માટે છે. ભક્તિ-પર શાસ્ત્ર તે ભક્તિશાસ્ત્ર કહેવાય. આ સ્થળે ભક્તિશબ્દથી કર્મયોગાદિકની અપેક્ષાએ રહિત, ભગવાનમાંજ સાધનપણાનો અધ્યવસાય કરેલો હોવાથી સાધનભાવે રહિત, સ્વયંપ્રયોજનભૂત (ફળશૂત) ભક્તિવિશેષ કહ્યો છે. દશમસ્કંધમાં ગોપીપ્રમુખોનો જે ભક્તિરસ નિરૂપણ કર્યો છે તે આ ભક્તિયોગ નહિ, કેમકે ગોપીઓનો મોગાભ્યાસમાં સંબન્ધ ન હતો. તે ઉદ્ધવજીએ કહ્યું છે—‘ક્રેમાઃ સ્ત્રિયો યનચરા જ્વમિચારસીલાઃ કૃષ્ણે ક લેષ પરમાત્મનિ રુદ્ધમાવઃ’ ઇતિ. આવો પ્રેમાનુર્ણધતો ભક્તિયોગથી વિશેષ છે. આવા ભક્તિરસવિશેષને નિરંતર અનુભવ કરનારાઓને એથી પરપ્રાપ્ય પ્રાર્થનીય કાંઈ પણ છેજ નહિ, માટે તે ભક્તિ ‘ફળભક્તિ’ એમ કહેવાય છે. એ રીતે દશમસ્કંધતો આવા ભક્તિવિશેષપર છે એવો અમારો મત છે, તો અમારા આશ્રિતોએ તેવી ભક્તિપરપણે આ દશમસ્કંધ લેવો. પંચમ-સ્કંધ યોગિઓનાં ચરિત્રોના વર્ણનદ્વારા મુમુક્ષુઓને યોગ-સારતર ભક્તિ-

દારીરક્ષાણાં ભગવદ્ગીતાયાધ્યાત્મગમ્યતામ્ । રામાનુજાચાર્યવૃત્તં

યોગમાં પ્રવતવિછે ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ એ યોગ કહેવાય, વિષયોયકી ચિત્તવૃત્તિનો પરમાત્મામાં ને નિરોધ તે યોગ કહ્યો છે તેતો પરમાત્મામાં પ્રીતિ વિના નજ થાય, તો પ્રેમગદ્ગિત ને ધ્યાન તે યોગ એમ બિદ્ધ થાય છે આવા યોગપર પચમસ્કંધ છે એવો અમારો મત છે. યાજવલ્ક્ય-સ્મૃતિમાં સર્વના પ્રતિ સામાન્યપણે ધર્મોનુ નિરૂપણ કયું છે, અમારો મતતો એટલોજ કે ને ધર્મોએ કરીને મનની નિર્મળતા થાય તેટલાપર તે શાસ્ત્ર હોવાથી તેટલાપરપણે તે શાસ્ત્ર મુમુક્ષુ અમારા આત્રિતોએ હેતુ, તો કર્મયોગપરપણે યાજવલ્ક્યસ્મૃતિની સારપરતા જાણવી તાત્પર્ય એટલું કે-નિ શ્રેયમાર્થોએ આદરણીય ઉપાય કર્મયોગ જ્ઞાનયોગ અને ભક્તિયોગ છે, તે આ ઉપાય પાંદમ થકી ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ છે, તેમાં કર્મસ્વરૂપનુ જ્ઞાન યાજવલ્ક્યસ્મૃતિયકી હેતુ યોગ-જ્ઞાનયોગ ભક્તિ-યોગ જલે પચમ સ્કંધયકી જાણવા ને આ સાધનભાવે રહિત, સ્વયંચોજ હોવાથી ફળરૂપ, પરાનુરાગપ્રકર્ષાત્મક, પ્રયત્નગતથી પણ અત્યથ, આધ્યભક્તિ જેનુ નામ છે, પદ્મપુરૂષના પ્રગાદીજ એક લબ્ય છે તે આ ઔપીગનોમા પ્રસિદ્ધ છે તે દગમસ્કંધથી જાણવો તો યાજવલ્ક્યસ્મૃતિ, પચમસ્કંધ અને દગમસ્કંધ અનુક્રમે ધર્મશાસ્ત્ર યોગ શાસ્ત્ર અને ભક્તિશાસ્ત્ર છે એવો અમારો મત છે ॥૬૮॥

શારીરક સૂત્રો અને ભગવદ્ગીતાના યથાસ્થિત અર્થના જ્ઞાનમાં ભાષ્યા તરની અનાદરણીયતા ખ્યાપન કરવા કહેછે—શારીર-સર્વશારીર પર માત્મા, તેને અપિકાર કરીને પ્રવર્તેલા સૂત્રો ‘અથાલો મહાનિજ્ઞાતા’ આ સૂત્રને આરબીને ‘અનાવૃત્તિ ક્ષન્દાત્’ આ સૂત્રપર્યંતના બાદરાયણપ્રણીત છે તેમના અને ભગવદ્ગીતાના અર્થનિર્ણયમાં શ્રીમદ્રામાનુજાચાર્ય કરેલુ આધ્યાત્મિક-સર્વાન્તરાત્મા પરમાત્મામાં સૂત્રાક્ષરોને અનુસારે પ્રવર્તેલું ભાષ્યજ મ માનેલું છે એમ તમારે સર્વેએ જાણવું યદ્યપિ શારીરકમીમાસા અને ગીતાના આખ્યાનરૂપણે પ્રવર્તેલા પ્રબન્ધો કેટલાક છે, પણ તે યથાસ્થિત આત્મસ્વરૂપનો જોધ કરનારા નથી શ્રીમદ્રામાનુજાચાર્યવિરચિત

भाष्यमाध्यात्मिक मम ॥१००॥ एतेषु यानि वाक्यानि श्रीर
णस्य वृषस्य च । अत्युत्कर्षपराणि स्युस्तथा भक्तिविरागयो
॥१०१॥ मन्तव्यानि प्रधानानि तान्येवेतरवाक्यत । धर्मेण
सहिना वृष्णमक्ति कार्येति तद्रह ॥१०२॥ धर्मो होय सदा

ભાષ્યજ તેવુ છે, માટે તેના અર્થનિર્ણયમા તેજ લેવુ પણ શાકર કે બીજી
તેનુ સહોદર લેવુ નહિ, કેમકે મૃયાનાં દિ હોયોથી દૂષિત છે ॥૧૦૦॥

આ વેદાદિ આઠ સમ્બંધોને પ્રમાણપણે નિર્દેશ કર્યા તેમા શુભુ
જનોએ ઉપસેવવા લાયક બહુ બહુ બાળતો (સ્વા પુત્ર પશુ અષ્ટાદિ) તે તે
સ્થળમા પ્રતિપાદન કરી છે યદ્યપિ સત્વાદિ ગુણોને અનુગુણ તેમા તેમા
પ્રવર્તતા તે તે અધિકારીઓને અધિકાર કરીને તે શાસ્ત્રો પ્રવર્તેલા હોવાથી
તેમનુ પ્રમાણુય સ્થિર છે, તથાપિ વેદોનુ અને તન્મૂળક સ્મૃતિઓનુ હાર્દ
તેમા નથી પરમ તાત્પર્યતો નિ શ્રેયસ સપાદમાજ છે, માટે તે સમ્બંધોમા
જે વચનો મુમુક્ષુપ્રાપ્ત્ય પરબ્રહ્મ પરમપુરુષ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેમના
ઉપાસનમા ઉપકારક ધર્મ, તેમનેમિથે પ્રેમરૂપા ભક્તિ અને અન્યન
દહ વૈરાગ્યના અતિશય ઉત્કર્ષને બોધ કરનારા હોય તેજ વચનો દત્તર
વચનોની અપેક્ષાએ પ્રકૃષ્ટ પ્રમાણુ બલુવા (પ્રધાન બલુવા) પ્રાધાન્ય તો
હિતતમનો અવબોધ આપે છે માટે અવશ્ય ઉપસેવ્યતારૂપ બલુવુ
ધર્મે સહિત કૃષ્ણભક્તિ કરવી એટલુજ વેદો અને તન્નુસારી પ્રમાણુ કે
જે પરમહિતૈકપર છે તેમનુ પરમ તાત્પર્ય છે પરમ તાત્પર્યતો હિતતમજ
કિમિત છે, તેતો આત્યતિક દુ ખનિવૃત્તિપૂર્વક પરમાર્નદની પ્રાપ્તિ છે તેતો
પરજ્યોતિ પરબ્રહ્મ પરમાત્માને પામેલાનેજ પ્રાપ્ત થાય છે તેમની પ્રાપ્તિના
સાધન તો આ કહ્યા એજ છે ॥૧૦૧-૧૦૨॥

‘વેદાશ્ચ વ્યાસસૂત્રાણિ’ આથી પ્રમાણુસાર કહીને, હવે પ્રમેય (ધર્માદિ)
સારને તેના લક્ષણુનિરૂપણુદ્વારા કહે છે—શ્રુતિ સ્મૃતિએ ઉપપાદન કરેલો
જે સદાચાર તે ધર્મ બલુવો ‘શ્રુતિસ્તુ વેદો વિશેષો ધર્મશાસ્ત્ર તુ વૈ સ્મૃતિ’

ચારં: શ્રુતિસ્મૃત્યુપપાદિતઃ । માહાત્મ્યજ્ઞાનયુગ્મભૂરિન્નેહો ભક્તિશ્ચ
એમ મનુએ કહ્યું છે. ‘શ્રુતિસ્મૃત્યુપપાદિતઃ’ આથી ‘ચોદનાલક્ષણઃ’ આટલું
સિદ્ધ થાય છે. યદ્યપિ રથેનાદિપણ શ્રુતિએ ઉપપાદન કરેલો છે તથાપિ
તે સદાચાર નથી, તેતો પરને અનર્થ કરનારો અસંતોનો આચાર છે. તો
‘સદાચાર’ આથી રથેનાદિકની નિવૃત્તિ કરી છે. તેથી ‘ભર્મ’ આટલું તાત્પર્ય
થાય છે. તો ‘ચોદનાલક્ષણોઽયો ધર્મઃ’ આ જેમિનીએ કહેલું ધર્મત્રયણ
આથી અનુવાદ કર્યું થાય છે. ચોદના-વેદવિધિ બોધિત હોઈને જે અર્થ
હોય તે ધર્મ લાગુવો, એવો એનો અર્થ છે. અથવા-મુમુક્ષુઓએ
આદરણીય ધર્મ આજ લાગુવો કે જે શ્રુતિસ્મૃતિઉપપાદિત સદાચાર છે.
‘શ્રુતિસ્મૃતિઉપપાદિત સદાચારજ મુમુક્ષુઓનો ધર્મ લાગુવો’ આવો
અન્ય કરવો. ‘શ્રુતિસ્મૃત્યુપપાદિતઃ’ આ સામાન્યનિર્દેશ પૂર્વક ‘સદાચારા’
આ વિશેષ નિર્દેશ છે. એટલે શ્રુતિસ્મૃતિએ ઉપપાદન કરેલામાં જે સદા-
ચાર છે તેજ મુમુક્ષુઓએ આદરણીય ધર્મ લાગુવો. સમ્પ્રજ્ઞથી બ્રહ્મવિદો
લાગુવા. ‘અન્તિ પ્રજ્ઞેતિ ષેદ્વેદ સન્તતમેનં તત્તો વિદુઃ’ એવી શ્રુતિ છે, તેમનો
આચાર નિષ્કામ કર્મ લાગુવું. બ્રહ્મવિદોમાં સકામ કર્મ ઘટે નહિ.

ભક્તિનું સ્વરૂપ કહે છે—માધવ-શ્રીમન્નારાયણમાં જે અધિક સ્નેહ
તે ભક્તિ લાગુવી. અધિક સ્નેહ કામાન્ધને સ્પર્શ શબ્દાદિકમાં પણ હોય
છે પણ તે ભક્તિ ન કહેવાય, પરંતુ સર્વેશ્વરમાં તેમના ઐશ્વર્યના જ્ઞાન-
પૂર્વક જે પરાનુરાગ તે ભક્તિ કહી છે. તે આ અભિપ્રાયથીજ ‘માહાત્મ્ય-
જ્ઞાનયુગ્મ’ એમ કહ્યું છે. આથી ‘સા પરાનુરક્તિરીશ્વરે’ આ ભક્તિસૂત્રનું
બ્યાખ્યાન કર્યું થાય છે. ‘માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વસ્તુ સુરદઃ સર્વતોઽધિકઃ । જ્ઞેહો
ભક્તિરિતિ પ્રોક્તસ્યા મુક્તિર્ન ચાન્યથા ॥’ એમ પંચરાત્રમાં કહ્યું છે.
અથવા ‘માધવે ભૂરિ જ્ઞેહઃ’ આટલું પદ ભક્તિસ્વરૂપર લેવું. એમ લેવાથી
‘સા પરાનુરક્તિરીશ્વરે’ આ સૂત્રની સાથે એકાર્થતા થાય છે. અતિશય
સ્નેહની નિષ્પત્તિમાં અને નિષ્પન્ન અધિક સ્નેહની પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિના

માધવે ॥૨૦૩॥ વૈરાગ્યં હ્યેયમપ્રીતિ ધીરુષ્ણેતરવસ્તુપુ । જ્ઞાન

અનિચ્છેત્મા દેતુ 'માહાત્મ્યજ્ઞાનયુગ્મ' આ પદથી જણાવ્યો છે માહાત્મ્ય જ્ઞાન ન હોય તો નિષ્કલેષ પણ શ્રેષ્ઠ દૃઢતર ન થાય અને ઉત્તરોત્તર અતિશયને ન પામે તે માહાત્મ્યજ્ઞાન હોય તો શક્તિ વૃદ્ધિને પામેજી ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાનથી ભગવદ્ભક્તિ વૃદ્ધિ પામેછે એમ ગીતામા સ્પષ્ટ કહ્યું છે—'एता विभूति योग च मम यो वेत्ति तद्वत् । सोऽविनश्येन योगेन युज्यते नाय सशय ॥' હતી

વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ કહેછે—શ્રીકૃષ્ણથકી ધીર વસ્તુમાનમા જે અત્યંત અપ્રીતિ તે વૈરાગ્ય જાણુનો 'हृद्य ममो कलशक्त्या ह्यैरतैश्चतुर्विधै । असङ्गब्रह्मैव तत्राहचिर्वैराग्यमुच्यते ॥' એમ સ્કંદપુરાણમા લક્ષણ કહ્યું છે યદ્યપિ સુમુક્ષુ હોઇને સર્વથા વિષયથી વિરક્તને પણ શ્રીકૃષ્ણથકી અન્ય પરિશુદ્ધ સ્વસ્વરૂપમા રાગ અવર્તનીયજ છે, કેમકે આત્માવનોકન નિના ભક્તિની સિદ્ધિ થતી નથી તથાપિ પરિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા તેમને જે રતિ છે તે કેવળ જ્ઞાનેકાકારપણે નથી પરંતુ ભગવાનના દાસપણે છે તે આ પ્રીતિ તો ભગવત્પ્રીતિમાજી પર્યવસાન પામે છે કેવલાત્મામા પ્રીતિ તો અનુચિત છે ભગવત્પરોએ કેન ય પણ ત્યાજ્યજ છે માટે શ્રીકૃષ્ણ થકી ધીર વસ્તુમાનમા જે અપ્રીતિ તે વૈરાગ્ય જાણુવો એમ જે કહ્યું તે યુક્ત છે

હવે નિરૂપણ કરેલી ભક્તિ અને વૈરાગ્યમા જ્ઞાનની અપેક્ષા હોવાથી જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરેછે—આ સ્થળે જ્ઞાન હેય ઉપાદેય વિજ્ઞાન જાણુવું વિષયહોના વિચિતન વિના વૈરાગ્યનો ઉદય થાય નહિ તો તેમા હેયપણે માયા જ્ઞાનની અપેક્ષા છે એ સિદ્ધ થયું ઉપાદેયતમ જે ભગવત્સ્વરૂપ છે તેના પરિજ્ઞાન વિના તેમના માહાત્મ્યવિજ્ઞાનમૂળક ભક્તિ પણ ઉદય પામે નહિ માટે તેમા તત્ત્વવિજ્ઞાનની અપેક્ષા છેજી જીવાત્મા પરમાત્માનીજ એક દાસતારૂપ રસવાળો હોનાથી તેનું પણ ઉપાદેયપણે વિજ્ઞાન અપેક્ષિત છે એમ જાણુ જીવશબ્દથી ક્ષેત્રજીવર્ગ કહ્યો છે માયાશબ્દથી ક્ષેત્રાદિ વિવિધ પરિણમના આશ્રયભૂત પ્રકૃતિ કહી છે વિચિત્ર કાર્ય કરવાનું સામર્થ્ય હોવાને લીધે પ્રકૃતિને માયાશબ્દથી કહી છે પણ મિથ્યાપણાને

ચ જીવમાયેશરૂપાણા મુષ્ટુ વેદનમ્ ॥૧૦૪॥ દૃત્સ્યોઽણુસૂક્ષ્મ
લીધે નહિ ઇશિશબ્દથી તે બંનેની અદર પ્રવેશ કરીને નિયમ કરનારા
પરમાત્મા કદા છે તે આ જીવ માયા અને ઇશિના સ્વરૂપોને જે મુદ્ધ-
યથાવસ્થિત સ્વરૂપે લાવે તે જ જ્ઞાન લાવે તે જીવ તો અજ્ઞાન છે, કેમકે
બંધન કરનાર છે ચિત્ અચિત્ ઇશ્વર આ નણુ તત્ત્વો લાવવા એ જ
તાત્પર્ય છે ॥૧૦૩-૧૦૪॥

૧. તત્ત્વો લાવવાના કલા તેમા પ્રથમ જીવનુ ૨-૩૩૫ નિરૂપણ છે
છે—આ જીવ ચિદ્રૂપ-સ્વયપ્રકાશમાનરૂપ ચિત્-ન્યસ્વરૂપ-જ્ઞાનસ્વરૂપ છે
શ્રુતિ જ્ઞાનસ્વરૂપતાને કહે છે—‘વિજ્ઞાવાત્મા પુરુષ’ ‘વિજ્ઞાન યજ્ઞ સનુને’
‘વિજ્ઞાને નિદ્રુ’ ઇતિ જ્ઞાનપણુ જોવાથી સ્વયપ્રકાશતા સિદ્ધ થાય છે તે
શ્રુતિ કહે છે—‘હૃષ્ણગ્જ્યાનિ પુરુષ’ ‘અત્ય પુરુષ સ્વયગ્યોત્તિર્ભયતિ’ ઇતિ
યદ્યપિ પરમાત્મા પણ ચિદ્રૂપ છે અથાપિ તે અણુપરિમાણુ નથી આ
પરિમાણુ હોદને ચિદ્રૂપ તો જીવ છે જીવનુ અણુપણુ શ્રુતિએ કહ્યું છે—
‘ખ્વોઽણુરાત્મા ચેતસા ચેદિત્ય’ ‘આરાગ્રમાત્રો હૃદયોઽપિ દૃષ્ટ’ ‘વાલાગ્રજાત
માગસ્ય જાતધા કપિતસ્ય ચા માગો જીવ સ વિજ્ઞેય ઇત્યાદિ આત્મા જ્ઞાન
સ્વરૂપ’ છે પણ જ્ઞાનગુણક નથી આવા પરમતના નિરા રણુમાટે ‘જ્ઞાતા’
એમ કહે છે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનુ જ્ઞાતાપણુ પણ શ્રુતિમા કહ્યું છે—‘દૃષ્ટિ
દ્રષ્ટા શ્રોતા પ્રાતા રસયિતા મન્તા યોદ્ધા યતા વિજ્ઞાતામા પુરુષ’ ન વિજ્ઞા
તુચિચાતેયિપરિહોપો વિષયે ‘અથ ચો વેદેદ્ વિગ્રાણીતિ સ આત્મા’ ઇત્યાદિ
એમ કહેવાથી—આત્મા નિહુ છે એવો વાદ, આગતુક જ્ઞાનગુણ છે એવો
વાદ અને જ્ઞાનમાન છે એવો વાદ પરાસ્ત થઈ ગયો તેનો ખડનપ્રકાર તો
સાધ્ય થઈ લાવે આત્માનુ જ્ઞાનાપણુ કહેવાથી આત્મર્થનુ આત્માપણુ
પણુ સિદ્ધ થઈ જાય છે અહર્મર્થ આત્માજ છે ‘અહ મનુરમય સૂયજ્ઞ’
એરીતે અહર્મહર્મીજ આત્મસાક્ષાત્ ૨ આત્મદશા વામદેવનો છે મુન્નોનો
પણુ ‘અહમન્નમહમન્નમહમન્નાત્રોઽહમન્નાદ અહ છોકકુદહ છોકકુદ’ એરીતે
અહર્મહર્મીજ આત્માનુભવ છે તેવોજ ઇશ્વરસકંપ છે—‘હન્તાહમિમા
સ્તિષ્ઠો દેવતા’ ઇતિ માટે અહર્મર્થજ આત્મા છે વગી આત્માનુ જ્ઞાતા

શ્ચિદ્રૂપો જ્ઞાતા વ્યાપ્યાસિત્વા તનુમ્ । જ્ઞાનશત્રયા સ્થિતો જીનો

પણ કહેનાથી કર્તાપણુ પણ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે કર્તાપણુ જ્ઞાતાનો ધર્મ છે જ્ઞાતાનુજ કર્તાપણુ હોવાથી 'ચેતનોઽહં કરોમિ' 'ચેતન હું કરજું એવો જે ચેતન્ય અને કર્તૃત્વનો એકપણે અનુભવ થાયછે તેપણુ ઘટતો આવે છે સૂનકાર પણ 'કર્તા જ્ઞાતાર્થસ્વાત્' એમ જીવમા કર્તૃત્વ સમર્થન કરે છે આ કર્તૃત્વપણુ આત્માનુ પરમાત્માને અધીન છે 'વરાતુ તત્ત્વજ્ઞે' એમ સૂનકાર સમર્થન કરેછે 'અત પ્રવિષ્ટ જ્ઞાતા જ્ઞાતાનો સવારમા' 'ય આત્મનિ તિષ્ઠામનોઽતરો યમાત્મા ન વેદ યસ્યાત્મા શરીર ય આત્માત્મતરો યમયતિ' એવી શ્રુતિ છે તે આ જીવાત્મા પ્રતિશરીર શિષ્ય શિષ્ય હોઈને તેને હૃદયપ્રદેશમા પ્રિયેષસતાથી વર્તે છે એવા અભિપ્રાયથી હૃદય' એમ કહેછે તેમા શ્રુતિ છે- 'તદિ જયમાત્મા યોઽય વિજ્ઞાનમય પ્રાણેષુ હૃદયમ્વજ્યોતિ' ઇતિ સૂનકાર પણ કહેછે- 'અવસ્થિતિવૈશેષ્યાદિતિ જ્ઞેષ્ઠામ્યુપગમાત્ હૃદિ હિ ઇતિ હૃદય હૃદયપ્રદેશમા રહેનો એમ કહેવાથી શરીરથથી આત્મા જીવે છે એમ સિદ્ધ થાયછે તેથી દેહજ આત્મા છે એવો જે વાદ તે ખરાસ્ત થએનો જાણુવો તેનો ખડનપ્રકાર લાખ્યથથી જાણુવો તે આ જીવાત્મા સૂક્ષ્મ છે ત્યા ત્યા પ્રવેશ કરતા મૂર્તનેજ જેમ એમ એને તેતે વ્યાખ્ય વસ્તુઓવડે પ્રતિરોધ થતો નથી કેમકે આત્મા આકાશાદિવત્ અમૂર્ત દ્રવ્ય છે અપુરિમાણુ એવો પણ આ આત્મા પોતાની જ્ઞાનપ્રભાથી અસિલ્લાં તનુ-આપાસ્તળ મસ્તક પોતાના દેહમા અસિદ્ધાપીને રહ્યો છે એમ કહેવાથી- આત્મા અપુરિમાણુ હોય તો શરીરમા એક પ્રદેશમા નિઘમાનપણુ અવશ્ય અગીકાર કરતા હસ્ત પાદાદિ સર્વ અવયવાવચ્છેદથી મુખ હુ ખાદિકનો ઉપનિધિ ન થાય એવી શકા ખરાસ્ત થઈ ગઈ આત્મા અણ છે પણ ધર્મભૂત જ્ઞાનના પ્રસરણથી સર્વ અવયવાવચ્છેદથી મુખ હુ ખાદિકનો અનુભવ ઘટે છે 'ગુણાદ્વાડલો કવત્' એવુ વ્યાસસૂત્ર છે યથા પ્રકાશયત્યેક જ્ઞાન લોકમિમ રતિ । સ્વેન સ્ત્રી તથા જ્ઞાન પ્રકાશયતિ મારત ॥ એમ ગીતામા કહ્યું છે વળી તે આ જીવ અચ્છેદત્વાદિ લક્ષણવાળો હોઈને અવિનાશી છે તેમા શ્રુતિ છે-

દેવોઽચ્છેદાદિલક્ષણઃ ॥૧૦૫॥ ત્રિગુણાન્મા તમઃ કૃષ્ણશક્તિર્દે-

‘ન દન્યતે દન્યમાને જાતીરે’ ઇતિ. ગીતાવચન છે—‘અચ્છેતોઽયમદાહોઽયમ-
ક્રેષ્ણોઽનોપ્ય વ્ય ચ’ ઇતિ. અહીં ‘જાતાઽણુઃ’ આ પદથી ‘જાતૃષ્વે સતિ અણુરં’
‘જાતાપણું હોવાની સાથે અણુપણું’ એવું લક્ષણ કહ્યું છે. પરમાત્મામાં
અતિઆસિ વારણભાટે અણુત્વ કહ્યું છે. ‘દ્વરણોઽણુઃ’ આ પદથી પ્રત્યેક
શરીરમાં એવ જુદો જુદો છે એમ સૂચવ્યું છે. એથી એવુંનું અનંતપણું
નહતું. આથી એવ નહતો. આ સ્થળે વિસ્તાર લાખ્યમાં જોવો ॥૧૦૫॥

હવે માયાનું સ્વરૂપ કહે છે—વિચિત્ર કાર્ય કરનારી હોવાથી વિસ્મ-
યનીયા છે માટે પ્રકૃતિનો માયાશબ્દથી નિર્દેશ કર્યો છે આથી—‘માયા-
શબ્દથી પ્રકૃતિનો નિર્દેશ કર્યો છે તો તે મિથ્યા છે’ એવી શકા પરાસ્ત
થઈ તેવી શ્રુતિ છે—‘માયાં તુ પ્રકૃતિં વિદ્યામ્માયિનં ॥ મહેશ્વરમ્’ ઇતિ
માયાશબ્દથી કહેલી તે આ પ્રકૃતિ સત્વાદિ ત્રણ ગુણોથીજ નિરૂપણીય
હોવાથી ત્રિગુણાત્મા કહી છે. ત્રણ ગુણો—સત્ત્વ રજઃ તમઃ, તેજઃ આત્મા-
સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારો ધર્મ જોનો છે તે ત્રિગુણાત્મા કહેવાય, અર્થાત્
સત્વાદિ ગુણત્રયવિશિષ્ટ છે. ‘અજામેકાં લોહિતશુદ્ધકૃષ્ણાં’ એવી શ્રુતિ
છે. લોહિતાદિ શબ્દથી સત્ત્વ રજઃ તમઃ ગુણ કહ્યા છે. ‘સેયં ગુણમયી
માયા’ ‘મમાહ માયા ગુણમયનેકથા ‘પ્રકૃતિર્ગુણસામ્યં ચ’ એમ ભાગવ-
તમાં કહ્યું છે. ગુણમયત્વનિર્દેશ તો અધિકપણાના અભિપ્રાયથી કર્યો છે.
આથી—‘સત્વાદિ ત્રણ ગુણોનો સમુદાયજ પ્રકૃતિ છે’ એવો સાંખ્યવાદ
પરાસ્ત થયો દારણ કે સત્વાદિકને પ્રકૃતિના ગુણપણે બહુ સ્મૃતિવચનો
કહે છે —‘કાર્યતે દ્યવશઃ કર્મ સર્વઃ પ્રકૃતિર્જર્ગુણે.’ ‘પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ
ગુણેઃ’ ‘પ્રકૃતેર્ગુણમમ્મૂઢા.’ ‘પ્રકૃતિં ચ ગુણેઃ સહ’ ‘સર્વં રજસ્તમ ઇતિ પ્રકૃ-
તેર્ગુણાસૈ.’ ‘સત્વાદિમિર્ગુણૈર્ધત્તે’ ‘યતે પ્રધાનસ્ય ગુણાલયઃ પુરુષસત્તમ’
ઇત્યાદિ. આ માયા તમઃ—મહદાદિ બ્રહ્મ અવસ્થાઓના વિલયનું સ્થાન
હોવાથી પ્રલયસમયે નામરૂપાદિકે રહિતપણું છે માટે જો મૂળ પ્રકૃતિ છે
તે આ જીવવિજ્ઞાનના પ્રસરણને પ્રતિરોધ કરનાર હોવાથી તમઃશબ્દથી
કહી છે, અર્થાત્ મહદાદિ સમય પરિણામના મૂળભૂત, ત્રિગુણસામ્યરૂપ,

હતદીયયો । જીવસ્ય ચાહંમમતાહેતુર્માયાઽવગમ્યતામ્ ॥૧૦૬॥

તરંગ વિનાના સમુદ્રસદૃશ, કારણાવસ્થામાં રહેલું જે પ્રધાન તે તમ 'શબ્દથી કહ્યું છે 'મહાનવ્યક્તે લીયતે, અવ્યક્તમક્ષરે લીયતે, મક્ષર તમસિ લીયતે' 'નાસદાસીન્નો સદાસીત્તદાર્મી તમ આસીત્' એવી શ્રુતિ છે તે આ તમ-શબ્દવાચ્ય માયા કૃષ્ણશક્તિ-કૃષ્ણ આનન્દમય પરબ્રહ્મનો સકળ પ્રપચની સૃષ્ટિ કરવામાં સમુપયોગી શક્તિવિશેષ છે અગ્નિના દાહોપયોગી અપૃથક્સિદ્ધ કોઈધર્મને શન્તિપાત્રે બધાર વરાયછે જે કાર્યોપયોગી અપૃથક્સિદ્ધ નિશેષણ તે શન્તિ છે એનું શન્તિનું લક્ષણ છે અપૃથક્સિદ્ધ નિશેષણતાતો શરીરપાત્રે બાંધેલી 'યસ્યામ્યક્ત શરીર' આ અત્યાભિધાનલુ શ્રુતિ માયાને પરમાત્માનું શરીર કહેછે 'બહુ સ્વા પ્રજાયેય' એમ બહુ અનાના સકલપૂર્ણ જગતને સર્જતા પરબ્રહ્મને યથાસકલ્પ બહુ થવારૂપ સર્ગમાં માયાનો ઉપયોગ બાંધેલી પરબ્રહ્મ સ્વરૂપતા એકજ છે પણ તેમનું શરીરભૂત ચિત્ અચિત્ દ્વારા યદુ થવાપણું છે માટેજ 'પરસ્ય બ્રહ્મણ શક્તિસ્તથેદમલિલ જગત્' એમ સ્મૃતિ કહેછે 'દેવા મશાન્તિ સ્વર્ગૈર્નિર્મૂઢા' એવી શ્રુતિ છે સ્વજ્ઞાના ગાયત્રી યુક્ત સ્વજલ્પતિ ચ વાતિ ચ' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે એરીતે માયાને કૃષ્ણશક્તિપણે નિરૂપણ કરવાથી અનુમાનગમ્ય પ્રકૃતિ સ્વતંત્રપણે જગત્સર્જનમાં કારણ છે એવી જે વિનિવાદ તે પરાસ્ત થયો પ્રકૃતિ બ્રહ્માત્મક હોવાથી પરતંત્ર છે

એરીતે માયાનું સ્વરૂપ નિરૂપીને તેનો સ્વભાવ હવે કહેછે—તે આ માયા દેહ—માયાના પરિણામભૂત અને તદ્દીય દેહના પરિણામભૂત પુન પાનાદિ (અથવા તદ્દીય દેહસંબન્ધિ પરિજન પરિચ્છતાદિ) તેમાં જીવને મર્મભૂજ પોતાના યોગથી અનુક્રમે અલ્પબુદ્ધિ અને મમત્વબુદ્ધિને ઉપનિવેડે જે હેતુમાટે ત્રિગુણાત્મા છે તે હેતુમાટે તે આ માયા પોતાના પરિણામભૂત દેહના સસર્ગવાળા જીવને પોતામાં રહેલા ગુણોના સગથી બંધન કરેછે તમોગુણનો આ સ્વભાવ અર્થની અપ્રમશતા અને વિપરીતપણે પ્રકાશતા છે તેથી અનાત્મામાં આત્મભ્રમ અને તન્મૂળક દેહાનુષંગિમાં મમત્વારોપ અને પછી એહાનુબંધાદિ રાજસ બધું પ્રવર્તે છે તેતે અભિમત

વસ્તુનો પ્રકાશ સત્ત્વથી થાય છે નો એરીતે ત્રિગુણા માયાનો બંધકત્વ
સ્વભાવ છે. તે ગીતામાં કહ્યું છે-‘સત્ત્વં રજસ્તમ ઇતિ ગુણાઃ પ્રકૃતિ-
સમ્મયા. । નિવૃત્તિ મહાવાહો ! દેહે દેહિનમવ્યયમ્ ॥ તત્ર સાધં નિર્મલ-
સ્વાત્પ્રકાશકમનામયમ્ । મુણસન્નેન વદ્ધાતિ જ્ઞાનસન્નેન પાનધ ! ॥ રજો રાગા-
ત્મકં વિદ્ધિ મૃગ્યાસદ્ગતમુદ્ગમ્ । તન્નિવદ્ધાતિ ચોન્તેય ! કર્મસન્નેન દેહિ-
નમ્ ॥ તમસઃજ્ઞાનજં વિદ્ધિ મોહનં સર્વદેહિનામ્ । પ્રમાદાલસ્યનિદ્રાભિ-
ક્ષાન્નિવદ્ધાતિ ભારત ! ॥’ ધ્યાતિ. માયાનુ દેહ દૈહિકવિષે અહમભતામાં
હેતુપણું વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે-‘શ્રૂયતાં ચાપ્યવિદ્યાયાઃ સ્વરૂપં કુલન-
ન્દન ! । અનામન્યાતમવુદ્ધિર્યા અસ્થે સ્વમિતિ યા મતિ. ॥’ ધતિ તથા
ભાગવતમાં કહ્યું છે-‘સોઽહં મમાહમિતિ મૂઢમતિર્વિગાદસ્તન્માયયા વિરચિ-
તાત્મનિ સાનુબન્ધે’ ‘તસ્ય. પ્રભો ! ત્વં કુકલેયરાપિતાં રત્નમાયયાઽહંમત-
તામધોક્ષજ.’ ધતિ એરીતે માયાનો સ્વભાવ કહેવાથી-સ્વત શુદ્ધ એવા
પણુ આત્માને કર્મભૂલક ત્રિગુણયોગને લીધે વિપરીત શુદ્ધિ અને તેની
વાસનાથી ઉપજતું જે જનનમરણ ચક્રભ્રમણ તેથી ઉપજતો દુ ખસંબન્ધ
છે, એટલું તાત્પર્ય નીકળે છે આથી-‘આત્મા તો પદ્મપત્રવત્ નિર્લેપ છે,
સુખદુ ખનો સંબન્ધ તો પ્રકૃતિના પરિણામભૂત શુદ્ધિનેજ છે’ આવો
જે સાખ્યવાદ તે પરાસ્ત ધર્મગ્યો મૂળપ્રકૃતિનુ લક્ષણ તો ગુણસામ્ય છે
તે આ માયા મહદાદિ સમગ્ર વિક્ષેપને એનાથકી ધર્મર પ્રકરે છે તેથી તે
આ માયા પ્રકૃતિશબ્દથી કહેવાય છે વિદ્યાસાથે વિરોધ છે માટે અવિદ્યા-
શબ્દથી પણ કહેવાય છે વિદ્યાસાથે વિરોધ તો મોહક હોવાથી છે.
પ્રલયસમયે મહદાદિ કાર્ય અવસ્થાથી વ્યક્ત થતી નથી માટે અન્યક્ત-
શબ્દથી પણ કહેવાય છે આવા સ્વરૂપ સ્વભાવવાળી માયાના સંગથી
જીવ કે જે દેહથકી અત્યત વિક્ષણુ ચૈતન્યકલ્પ છે તેનેપણુ દેહાત્મ
ભ્રમ થાય છે આથી માયાનો વૈભવ જણાવ્યો છે ‘અગમ્યતા’-માયાના
સ્વરૂપ સ્વભાવને નહિ બાણનારાઓને તો માયાતરણ અસંભાવિત છે, માટે
તમે સર્વે ‘તે આ માયા આવી છે’ એમ દોષાનુચિતનથી તેના ત્યાગમાટે
એનું સ્વરૂપ બાણો. બાણીને તેના તરણમાટે ‘મામેવ યે પ્રવચન્તે માયામેતાં

હૃદયે જીવવજીવે ચોડ્વન્તર્યામિતયા સ્થિતઃ । દ્વેયઃ સ્વતન્ત્ર

તરન્તિ તે' આ સ્વય ભગવાને ગાએવી પ્રપત્તિનો પરિચય કરો અહીં વિશેષ ભાષ્યથી બાણવો ॥૨૦૬॥

હવે સર્વે સ્વરૂપ સ્વરૂપ કહે છે—યદપિ બહુ બહુ દેવો ઇશ્વરપણે નિર્દેશ કર્યા છે, તથાપિ તેઓમા નિરૂપાધિક ઇશ્વરપણુ નથી, જે આ સમસ્ત જગતમા પ્રવેશ કરીને નિયમન કરેછે તેજ સ્વતન્ત્ર સર્વેશ્વર છે, એમ બાણવા માટે 'હૃદયે જીવવજીવે ચોડ્વન્તર્યામિતયા સ્થિત । દ્વેય સ્વતન્ત્ર હંશોડસૌ' એમ કહેછે હૃદયમા જીવવત્ જે પરમાત્મા રહ્યા છે હૃદયમા તો જીવપણુ રહ્યો છે તો પરમાત્માનો એથી નિશેષ શો? તો જીવના પણુ અતર્યામિપણુ—આત્માપણુ પરમાત્મા રહ્યા છે, એ જીવથી એમનો વિશેષ છે 'જીવના અતર્યામી' એમ કહેવાથી સર્વાન્તર્યામિપણુ સિદ્ધ થાય છે યદપિ જીવ હૃદયમા રહ્યો છે ખરો પણુ કર્મથી નિયંત્રિત છે આ પરમાત્મા તો સમય પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિમા મૂળભૂત જે જ્ઞાન તેના હૃદયના પ્રદેશભૂત તેજ હૃદયમા રહીને જીવને નિયમેછે તે ગીતામા કહ્યું છે—'ઈશ્વર સર્વભૂતાના હૃદયોડ્વન્ત' તિષ્ઠતિ । ધામયન્સર્વભૂતાનિ યદ્ધારદાનિ માયયા ॥' 'સર્વેષ્વ ચાહ દ્વિ સન્નિવિષ્ટઃ મત્ત સ્મૃતિર્જાનમપોહન ચ' 'મહમાત્મા ગુદાકેશ' સર્વભૂતાશયસ્થિત' ઇતિ અથવા એવી યોગના કરવી—હૃદયમા જીવાત્મા જેમ અનુપ્રવેશ કરીને રહ્યો છે તેમ જીવમા અદર અનુપ્રવેશ કરીને પરમાત્મા રહ્યા છે 'હૃદયે જીવન' આ વૃષ્ટાંતથી શરીરની સત્તાને ધારણ કરવાપણુ જીવનુજ જેમ છે તેમ જીવસ્વરૂપની સત્તાને ધારણ કરવાપણુ પરમાત્માનુ બાણાયછે એટલે—જેમ શરીર જીવના અધિષ્ઠાનથી જ પોતાનું કાર્ય કરવા સમર્થ થાય છે, અન્યથા તો તે કાષ્ટપ્રાય અસત્ જ છે, તેમ આ જીવપણુ સર્વેશ્વરની સત્તાથી જ તે તે જોધામા પ્રવર્તેછે આથી—શરીરની સત્તાને આધાન કરનારો જીવાત્મા જેમ શરીરથી જીવે છે તેમ જીવસત્તાને આધાન કરનારા, તેનાપણુ અતર્યામિપણુ રહેવા આ પરમાત્મા તેનાથી પણુ જુના જ છે એમ સિદ્ધ થાયછે તે આ અર્થને નિશ્ચ કરવા 'ચોડ્વન્તર્યામિતયા સ્થિત'

ઈશોઽસૌ સર્વકર્મફલપ્રદઃ ॥૧૦૭॥ સ શ્રીકૃષ્ણઃ પરંબ્રહ્મ ભગવાન્

એમ કહ્યું છે. આથી-જીવાત્મા પરમાત્માનો જે અણેવાદ દોષનો છે તે પરાસ્ત થયો. તેનો પ્રકાર લાખ્યથકી બણવો. જવ પરમાત્માનો ભેદ પ્રતિપાદન કરનારી અનેક શ્રુતિ સ્મૃતિઓ છે—‘પૃથગાત્માનં પ્રેરિતારં ચ મત્સ્યા’ ‘નિત્યો નિત્યાનાં ચેતનશ્રેતનાનામેકો યદૂનાં યો વિદધાતિ કામાન્’ ‘જ્ઞાજૌ દ્વાયજાબીજનીજૌ’ ‘દ્વા સુપર્ણાં સયુજા સત્ત્વાયા સમાનં વૃક્ષં પરિપક્વજાતે । તયોરન્યઃ પિપ્પલં સ્વાદૂત્યનશ્વપ્તન્યોઽભિચાક્રશીતિ ॥’ ‘અસ્માન્માયી સૃજતે ત્રિશ્વમેતત્તાસિંશ્વાન્યો માયયા સન્નિરુદ્ધઃ’ ‘પ્રધાનક્ષેત્રજ્ઞ-પતિગુંણેશઃ’ ‘દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર एव च । ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ ક્ષુદ્રસ્યોઽક્ષર ઉચ્યતે ॥ ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ । યો લોકત્રયમાબિશ્ય વિભર્ત્યન્યય ઈશ્વરઃ ॥ યસ્માત્ક્ષરમતીત્તોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । અત્તોઽસિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥’ ઇત્યાદિ. પરમાત્માની જીવોના અંતર્યામિપણે સ્થિતિ ‘ય આત્મનિ તિષ્ઠન્નાત્મનોઽન્તરો યમાત્મા ન વેદ યસ્યાત્મા કારીરં ય આત્માનમન્તરો યમયતિ’ ‘અન્તઃ-પ્રવિષ્ઠઃ શાસ્ત્રા જનાનાં સર્વાત્મા’ ‘एव सर्वभूतान्तरात्मा दिव्यो देव एको नारायणः’ ઇત્યાદિ શ્રુતિસિદ્ધા છે તે આ પરમાત્મા સ્વતંત્ર ઇશ બણવા-ઇશપણું અપેક્ષાશુદ્ધિથી ઇન્દ્રાદિકમાં પણ છે અથાપિ સ્વતંત્ર-પણું હોવાની સાથે ઇશ્વરપણું તો તેઓનું નથી માટે અતિઆસિ નથી. સ્વાતંત્ર્ય તો અનન્યાધીનતારૂપ છે. (અન્યને અધીન નહિ) યદાપિ અનન્યાધીનતામાત્ર લક્ષણ હોઇ શકેછે, તથાપિ ‘ઇશ્વરભાવથી અતીત નિર્વિશેષ પરંબ્રહ્મ પરમાત્મતત્ત્વ છે’ આવા પરાશિમત વાદને કોઇ સમજી ન બેસે એટલામાટે ‘ઈશ’ એમ કહ્યું છે. તો સ્વતંત્રપણું સતે ઇશ્વર-પણું પરમાત્માનું લક્ષણ છે એમ સિદ્ધ થયું. તેવી શ્રુતિઓ છે—‘ઈશા-વાસ્યમિદં સર્વં’ ‘પતિ વિશ્વસ્યાત્મેશ્વરમ્’ ‘સર્વેસ્ય વશી સર્વેસ્યેશાનઃ’ ‘તમી-શ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરં તં દૈવતાનાં પરમં ચ દૈવતમ્ । પતિં પતીનાં પરમં પરસ્તાત્’ ઈશાનો ભૂતમન્યસ્ય’ જુદુંયદા પદયત્યન્યમીશમ્’ ‘ક્ષરાત્માનાવી-શાને દેવ એકઃ’ ‘વિશ્વસ્યેકં પરિવેષિતારમીશં જ્ઞાત્વાઽમૃતા મહન્તિ’ ‘વિદ્યાવિદ્યે

પુરુષોત્તમઃ । ઉપાસ્ય હૃદયેયો નઃ સર્વાવિર્ભાવકારણમ્ ॥૧૦૮॥

હૈંશતે યસ્તુ સોઽન્ય.' ઇત્યાદિ તેવી સ્મૃતિઓ છે- 'સ યાવદુર્વા ભરમી-
શ્ચરેધરાઃ સ્વકાલશક્ત્યા ક્ષપયશ્ચરેદ્ભુવિ' 'વિવિક્ત ઉપસન્નમ્ જગતામી
શ્ચરેધરામ્' 'મૃહીતમૂર્તિત્રય હૈંશરેધરાઃ' 'એવં પ્રસાદિત કૃષ્ણો મગવાનીશ્ચરે-
ધરા.' 'સર્વેશ્વરઃ સર્વેદક્ષ સર્વવેત્તા સમસ્તશક્તિ' પરમેશ્વરાત્મયઃ' ઇત્યાદિ જે
હેતુભાટે આ પરમેશ્વર સર્વાન્તરાત્મા હોવાથી સમસ્ત જગત્ એમની
તનુ છે તે હેતુભાટેજ સર્વકર્મસમારાધ્ય અને સર્વકર્મફળપ્રદ એજ છે.
સર્વકર્મો-પશુ પુત્ર સ્વર્ગાદિકની અપેક્ષાથી ઇન્દ્રાદિકને ઉદ્દેશીને કરાતા
કર્મોના, ફળપ્રદ-તેમના તેમના આરાધનથી તેમના તેમના શરીરી પર-
માત્મા સ્વયં પ્રસન્ન થઇને ફળ આપે છે તેમા 'એકો બહુનાં યો વિદધાતિ
વામાનુ' એવી શ્રુતિ છે. તથા ગીતામા કહ્યું છે- 'સ ત્વા શ્રદ્ધયા યુક્તસ-
ત્વારાધનમીહતે । ભક્તે ચ ત્વ કામાન્મયૈવ વિહિતાનુ હિ તાનુ ॥'
'યે દશન્યદેવતામક્તા યજન્તે શ્રદ્ધયાઽન્વિતાઃ । તેઽપિ મામેવ યૌન્તેય
યજન્સ્યવિધિપૂર્વકમ્ ॥' 'મદં હિ સર્વયજ્ઞાનાં મોક્ષા ચ પ્રશુરેન ચ' ઇત્યાદિ
સૂત્રકાર પણ કહે છે- 'ફલમત ઉપપન્ન.' ઇતિ ॥૧૦૭॥

જે સર્વેશ્વર તત્ત્વ નિરૂપણ કર્યું તે શ્રીકૃષ્ણજી છે એમ કહે છે-
સર્વાતર્થાભિપણે સકલફળપ્રદતાપણે કહેલા જે સર્વેશ્વર તે શ્રીકૃષ્ણજી છે
તેથી રૂદ્રાદિ દેવતાંતરનું નિવારણ થાય છે. પ્રધાનમાં, પરિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂ-
પમા અને અક્ષરમાં બ્રહ્મશબ્દનો પ્રયોગ છે, તેની નિવૃત્તિ માટે 'પરંબ્રહ્મ'
એમ કહ્યું છે સ્વરૂપથી અને ગુણથી જેમાં અનવધિ બૃહત્ત્વ (મોટાપણું)
હોય તેજ પરંબ્રહ્મ છે એ રીતે શ્રુતિમા પરંબ્રહ્મપણે જે નિરૂપણ કર્યા
છે તે આ શ્રીકૃષ્ણજી છે 'કૃષિર્મૃગાચર' શબ્દો જશ્ન નિરૂંતિવાચક.'
આ નિરૂપણથી આનંદમયપણું કૃષ્ણપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત જણાય છે
આનંદમયનુજ પરંબ્રહ્મપણું વેદાત્મક સ્પષ્ટ છે. પરંબ્રહ્મની અતરાત્મતાને
ઉપપાદન કરતી શ્રુતિ 'અન્યોઽન્તર આત્મા માનન્દમય.' એમ આનંદમયમાં
ઉપસંહાર કરે છે સૂત્રકારપણે આનંદમય તે પરંબ્રહ્મ છે એમ કહે છે
'માનન્દમયોઽમ્યાસાત્' આ સૂત્ર છે. તથા જે મત્સ્ય કૃમીદિક અનેક પ્રાદુ-

ભાવિશોધો ધર્મરક્ષણાર્થે થયા છે તે સર્વેના આજ્ઞા મૂળભૂત છે. એમના-
 થકીજ સમસ્ત અવતારો પ્રાદુર્ભવે છે. 'અજાયમાનો વહુવા વિજાયતે' એવી
 શ્રુતિ છે. 'ધર્મે સંસ્થાપનાયૈવ સમ્મવામિ યુગેયુગે' 'વહુનિ મે વ્યતીતાનિ
 જન્માનિ' એમ પોતેજ ગીતામાં કહ્યું છે. અથવા- 'યતો વા હમાનિ ભૂતાનિ
 જાયન્તે...તદ્વિજિજ્ઞાસસ્વ તદ્ભ્રહેતિ' આ શ્રુતિએ પરબ્રહ્મનું અસાધારણ
 લક્ષણ જે સકળજગતકારણત્વરૂપ કહ્યું છે તે આ શ્રીકૃષ્ણનુંજ છે એમ
 'સર્વાવિર્ભાવકારણમ્' આ પદ્યથી કહે છે. સર્વ-ચિદચિન્મિશ્રિત સમષ્ટિ
 કાર્યો અને વ્યષ્ટિ કાર્યોના પ્રાદુર્ભાવ-ઉત્પત્તિમાં કારણ-ઉપાદન નિમિત્ત છે.
 ઉત્પત્તિને જે આ વિભાવશબ્દથી કહી તે અસત્કાર્યવાદના વિનિવારણ
 માટે છે. જે સત્-વિદ્યમાન છે તેને વિલક્ષણ અવસ્થાનો યોગ આવે તે
 ઉત્પત્તિ કહેવાય. અસત્કાર્યવાદ અને તેના ખડનનો પ્રકાર લાભ્યથકી
 બાણવો. હેયવિરોધિપણારૂપ (નિત્યનિર્દોષતા) અને કલ્યાણગુણનિધિપણારૂપ
 જે ઉભય લિંગ તે આ શ્રીકૃષ્ણનુંજ છે એમ ભગવાન પદ્યથી કહ્યું છે. હેય-
 વિરોધિપણું અને કલ્યાણગુણનિધિપણું ભગવત્શબ્દની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત
 છે. તે સ્મૃતિમાં કહ્યું છે- 'શુદ્ધે મહાવિભૂત્યાસ્થે પરે વ્રહ્મણિ શબ્દયતે ।
 મૈત્રેય ! ભગવચ્છબ્દઃ સર્વકારણકારણે ॥ તત્ર પૂજ્યપદાર્થોક્તિપરિભાષા-
 સમશ્ચિતઃ । શાબ્દોઽયં નોપચારેણ દ્વન્યથ શ્રુપચારતઃ ॥ જ્ઞાનશક્તિવ્રત્તૈશ્ચ-
 યીર્યત્તેજાસ્યદોષતઃ । ભગવચ્છબ્દવાધ્યાનિ વિના હૈવૈર્ગુણાદિભિઃ ॥' ઇતિ.
 જે આનંદમયપણું, સકળજગતના કારણપણું અને હેયવિરોધિપણાએ વિશિષ્ટ
 કલ્યાણગુણનિધિપણું, તેને લીધે શ્રુતિ સ્મૃતિમાં પુરુષોત્તમપણું કહેલા જે
 છે તે આ શ્રીકૃષ્ણજ છે. 'સઃ ઉત્તમઃ પુરુષઃ' એવી શ્રુતિ છે. 'યસ્યા-
 શ્ચરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । અતોઽસિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષો-
 ત્તમઃ ॥' એમ ગીતામાં સ્વયં કહ્યું છે. શ્રીકૃષ્ણજ પરંબ્રહ્મ છે આ અર્થમાં
 આ વચનો પ્રમાણપણે બાણવાં 'તત્રાથ કૃષ્ણં ભગવન્તમૈક્ષજ્ઞારાયણં નિર્ગુણ-
 માસ્થિતં સઃ । સર્વેજ્ઞમીશં પુરુષોત્તમં ચ યં વાસુદેવં પ્રવદન્તિ સાત્વતાઃ ॥
 યં કેચિદાહુઃ પરમાત્મસંજ્ઞં કેચિત્પરંબ્રહ્મ પરાત્પરં ચ ॥ નિત્યાનામાત્મનાં
 નિત્ય ભાત્મા ચેતનચેતનઃ । ક્ષરાક્ષરેભ્યશ્ચ પરસ્ત્વં વ્રહ્મ પરમં હરે ! ॥' 'શ્રુત્વા

સ રાધયા યુતો દ્વેયો રાધાકૃષ્ણ इति प्रभु । रुक्मिण्या रमयोपेतो

કૃષ્ણ પરબ્રહ્મ પાર્યં પરમવિસિત । 'અપ વૈ ભગવાન્ સાક્ષાત્' 'કૃષ્ણસુ
ભગવાન્ સ્વયમ્' 'યેષા ગૃહાનાવસવીતિ સાક્ષાદ્બદ્ધ પરબ્રહ્મ મનુષ્યલિન્ગમ્'
ઇત્યાદિ તે આ શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ નિ શ્રેયસાર્થી સર્વેએ ઉપાસ્ય છે આપણે
આત્મારામોને અત્યત પ્રિયતમ દેવ આ શ્રીકૃષ્ણજ છે આ શ્લોકનો
નિર્ગહિતાર્થ એટલોજ છે કે—પૂર્વશ્લોકમા સામાન્યપણે પ્રસ્તુત કરેલ જે
સર્વેશ્વર તત્ત્વ તે શ્રીકૃષ્ણજ છે અને તેજ સુમુક્ષુઓએ ઉપાસ્ય પરબ્રહ્મ
ભગવાન્ પુરૂષોત્તમ છે આ સ્થળે આટલું બહુતુ—'સર્વાવિર્ભાવકારણ'
આનાથી પરબ્રહ્મનું જગજગન્માદિકારણત્વરૂપ લક્ષણ જણાવ્યું છે
'વપાસ્ય' આનાથી સુમુક્ષુઉપાસ્યત્વરૂપ લક્ષણ જણાવ્યું છે ભગવાન્
આ શબ્દથી સ્વત નિલનિર્દોષપણારૂપ અને સત્યસંકપપણારૂપ લક્ષણ
સૂચવ્યું છે પૂર્વશ્લોકમા 'સર્વકર્મફલપ્રદ' આનાથી સર્વકર્મસમારાધ્ય
પણારૂપ અને સર્વકર્મફળપ્રદપણારૂપ એમ બે લક્ષણોનો સમઢ જણાવ્યો
છે 'સ્વતદ્વદ્વંશ' આ પદથી સર્વેશ્વરપણારૂપ લક્ષણ સૂચવ્યું છે 'હૃદયે
જીવજીવિણે ચોડતયામિતયા સ્થિત' આનાથી સર્વાત્મતા, સર્વાધારતા,
સર્વસ્વામિતા, ઇત્યાદિ લક્ષણો સૂચવ્યા છે યદ્યપિ આમાથી હરકોઈ એક
લક્ષણનીપણુ ઇતર શબ્દાદિકથકી પરમાત્માની આવર્તકતા (જુદાઈપણુ) છે
તથાપિ એક બ્રહ્મસ્વરૂપપ્રતિપત્તિમાનવી બ્રહ્મનું એશ્વર્ય સમક્ષપણે બહુવામા
આવે નહિ માટે આ બધાય લક્ષણોથી તે બ્રહ્મસ્વરૂપ સમગ્રતુ આ ચાર
શ્લોકથી 'જ્ઞાન ચ જીવમાયેશરૂપાણાં સુખુ ચેદનમ્' આનાથી કરેલા નિર્દરને
અનુસારે શબ્દ માયા અને ઇશ્વર આ નવ તાત્ત્વનું નિરૂપણ કર્યું ॥૨૦૮॥

ગા.૧—શ્રીકૃષ્ણભગવાનજ બે ઉપાસ્ય ઇષ્ટદેવ આપણા હોય તો ત્યા ત્યા
રાધાકૃષ્ણ લક્ષ્મીનારાયણ નરનારાયણ આદિક તે તે ઉપાસ્ય ભૂતિઓમાં
શેઠ કેમ છે ? એવી સકામા કહે છે—? સર્વાવિર્ભાવકારણ પદ્મબ્રહ્મ ભગ
વાન્ પુરૂષોત્તમ ઉપાસ્યપણે કદા તેજ પ્રભુ રાધાચોખને આગળ કડીને
ઉપાસન કરાતા રાધાકૃષ્ણ નામથી કદા છે, રુક્મિણીરૂપ સાક્ષાત્
લક્ષ્મીયોગને આગળ કરીને ઉપાસના કરાતાં લક્ષ્મીનારાયણ નામથી

लक्ष्मीनारायणः स हि ॥१०९॥ श्रेयोऽर्जुनेन युक्तोऽसौ नरनारायणाभिधः । यलभद्रादियोगेन तत्तन्नामोच्यते स च ॥११०॥ एते राधादयो भक्तास्तस्य स्युः पार्श्वतः क्वचित् । क्वचित्तदङ्गेऽतिस्नेहात्स तु श्रेयस्तदैकलः ॥१११॥ अतश्चास्य स्वरूपेषु भेदो श्रेयो न

કહ્યા છે, અર્જુનયોગને આગળ કરીને ઉપાસન કરાતા નરનારાયણ
નામથી જાણવા, જળરામના યોગને આગળ ધરીને ઉપાસન કરાતા
રામકૃષ્ણ નામથી જાણવા, એમ તેના તેના યોગથી તે તે નામથી કહેવાય
છે એ રીતે વિશેષલ્લેખેયોગને લીધે નામલેખમાત્ર છે વસ્તુતાએ વિશેષ
ઉપાસ્ય સ્વરૂપમા તો લેદ છેજ નહિ જેમ મનોમયત્વાદિ ગુણલેખથી
અને નેત્રાદિ સ્થાનલેખથી વિષભિષ્ણ શ્રુતિમા શ્રવણ થતા ઉપાસનો
ગુણાદિ ઉપાસ્યતાવચ્છેદક (વિશેષણ) નો લેખ સતેષણ પ્રદ્યસ્વરૂપનું
અંશ્ય હોવાથી બધા પ્રકરોપાસનોજ છે, તેમ આ પણ જાણું એવો લાવ
છે રાધાદિકતો નિલયમુક્તો છે ॥૨૦૬-૨૧૦॥

પ્રસંગાત્ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનો રાધાદિ નિત્યમુક્તવર્ગ સાથે નિત્યયોગ જણાવતા થકા તેમા વિશેષ કહે છે—આશય એવો છે કે—આ રાધાદિક જ્યારે જ્યારે ભગવાન્ અવતરેછે ત્યારે ત્યારે તેમની સાથેજ અવતરતા કોઈ અવતરણ સમયે તેમની પાસે રહેવા જણાય છે અને ક્યારેક તો તેમના અગમાજ રહેવા હોવાથી પૃથક્ જણાતા નથી ત્યારે તો ભગવાન્ એકલાજ જણાય છે તેમા નિમિત્તતો અવતરતા ભગવાનનો સંકલ્પ છે એકલાતિશયને લીધે એમને અવકાશ પોતાના અગમાજ ભગવાન આપે છે એમ રાધાદિ નિત્યમુક્તોનો આ નિત્યયોગ દૃશ્ય અદૃશ્ય ભેદથી છે—ક્યારેક ભગવાનની પરિચર્યાપરાયણ હોઈને પાસેજ દૃશ્ય રહે છે અને ક્યારેક ભક્તિપ્રકર્ષને લીધે તેમના અગમા સંલેપનિશેષને પામીને અદૃશ્યરૂપે વર્તે છે ત્યારે તો આ ભગવાન રાધાદિ ભક્તોની દૃષ્ટિથી એકલાજ જણવા માટે આ ઉપાસ્યના સ્વરૂપમા લેશપણ ભેદ નથી રાધાવિગેરે પરબ્રહ્મના શેષભૂત છે માટે ‘મક્તા’ એમ ભક્તપણે કહ્યા છે સંપ્રદાયવિદોતો આ ત્રણેય શ્લોકોનું મહિરસ્થ અર્થાપરપણે વ્યાખ્યાન કરેછે ॥૨૧૧॥

સર્વથા । ચતુરાદિભુજત્વ તુ દિવાહોસ્તસ્ય ચેચ્છિકમ્ ॥૧૧૨॥
તસ્યૈવ સર્વથા ભક્તિ કર્તવ્યા મનુજૈર્મુવિ । નિ શ્રેયસકર કિંચિ

રાધાદિ વિશેષણ ભેદમા પણ અભેદને પ્રસાધીને હવે ચતુર્ભુજત્વ અથ
ભુજત્વ આદિક ભેદમા પણ અભેદને સમર્થન કરેછે—ચતુર્ભુજપણુ અથ
ભુજપણુ આદિક તો વસ્તુતાએ દ્વિભુજ એવા તે દિવ્યાકૃતિ કૃષ્ણ ભગવાનનું
ઐચ્છિક-ધૃત્તાપ્રાપ્ત રૂપ છે માટે—ચતુર્ભુજત્વાદિ ભેદથી પણ (અથવા
ચતુર્ભુજત્વાદિક ઐચ્છિક છે માટે) ભગવાનના સ્વરૂપમા ભેદ સર્વ પ્રકારે
નળ જણાયો 'દિવાહોસ્તસ્ય' એમ કહેવાથી સર્વદૈવ ભગવાન આકાર
ધામમા દિવાહુ છે' એમ જણાય છે સ્વત દ્વિભુજપણુમા તો 'દ્વિભુજ
મુરલીહસ્ત' એવું સ્કાંદવચન પ્રમાણુ છે ॥૧૧૨॥

એરીતે પરમપુરૂષને નિરૂપીને હવે મનુષ્યોને એમનીજ ભક્તિ મોક્ષમાટે
છે' એમ કહેછે—જે પુરૂષોત્તમ પરબ્રહ્મ ભગવાન કૃષ્ણ સર્વાવિર્ભાવકારણ
પ્રતિપાદન કર્યા તેમનીજ ભક્તિ કરવી કોણે કરવી? તો જે અધિજારી
દેવો કે મનુષ્યો તે સર્વેએ કરવી 'મનુજૈ' આ પદતો દેવોનું ઉપનયન
જણ્યું બ્રહ્માદિ દેવોને પણ મોક્ષાકાંક્ષાનું ઉચિતપણુ છે કેમકે તેઓપણુ
નણુ તાપથી પરાભૂત છે તે ભગવાનેજ કહ્યું છે—'ન તદ્દન્તિ પૃથિવ્યા વા
દિવિ દેવેષુ વા પુન । સત્ત્વ પ્રકૃતિજૈર્મુક યદ્દન્તિ સ્થાપિભિર્ગુણે ॥' ધૃતિ
દેવોને પણ ભક્તિમા અધિકાર ભગવાન આદરાયા સમર્થન કર્યો છે 'તસ્યૈવ'
આ એનકારથી દેવતાતરની ભક્તિની નિવૃત્તિ જરી છે ભગવાન પુરૂ
ષોત્તમ થકી જીને નિ શ્રેયસનો ઉપાય નથી—'નાન્યત્ર મજ્જગચત પ્રધાન
પુરુષેશ્વરાત્ । આત્મન સર્વભૂતાના મય તીવ્ર નિવૃત્તે ॥' એવું ભગવદ્વચન
છે 'વર યુગીષ્વ મદ્મ તે રુત્તે કેવલ્યમય ન । ણક પૃથેશ્વરસ્ય ભગવાન્
ત્રિષ્ણુરમ્યય ॥' એવું દેવવાક્ય છે વિષ્ણુપુરાણમા મોક્ષાર્થિઓએ બ્રહ્માદિ
દેવોની અનુપાસ્યતા કહીછે—'અન્યે તુ પુરુષવ્યાગ્ર' એવસો જે વ્યગ્ર
ધ્રયા । અનુદ્વાક્ષે સમસ્ટાસ્તુ દેવાયા કર્મયોનય ॥' ધૃતિ વળી આગળ
ભગવાન પોનેજ 'ન તુ જીતઃ નૃદેવાણા' એમ કહેશે ભક્તિ તો ભગ
વાનમાં સર્વથા કરવી—સર્વ પ્રકારોએ કરીને કરવી જે તીવ્ર ભક્તિયોગને

લીધે સમાધિથી વિરામ સમયમાં પણ કાય વાણી મનની વૃત્તિઓ તેમને વિષેજ સપ્રેમ પ્રસરે તેરીતે કરવી. તે ગીતામાં કહ્યું છે-‘સતતં કીર્તયન્તો માં યતન્તશ્ચ દદમતાઃ । નમસ્યન્તશ્ચ માં ભવત્યા નિલયુક્તા ઉપાસતે ॥’ ઇતિ. ‘મનસો વૃત્તયો નઃ સ્યુઃ કૃષ્ણપાદામ્બુજાશ્રયાઃ । વાચોઽભિધાયિની- નાંદ્રાં કાયસ્રપ્રહ્ણાદિષુ ॥’ ‘મનઃ સ્મરેતામુપતેર્ગુણાનાં શૃણીત વાણ્મ કરોમ્ કાયઃ’ એવું ભક્તજનવાક્ય છે. અર્થાત્ શ્રવણ કીર્તન સ્મરણાદિ સર્વ પ્રકારે ભક્તિ કરવી. અથવા સર્વથા-ઉપાયપણે અને ફળપણે તેમને વિષેજ ભક્તિ કરવી. આર્ત કે ભૂતાનુ કે અર્થાર્થી ભગવાનમાં સાધનપણે ભક્તિને કરતો થકો પણ તેથી બીજાને વિષેજ ફળપણે સાધનથી અધિક પ્રીતિને કરેછે. મોક્ષાર્થી તો તેવા નથી, કેમકે એમને ફળપણે તે ભગવાનજ છે પણ અન્ય નથી, એવો અભિપ્રાય છે. આ અર્થ ‘તેષાં જ્ઞાતી નિલયુક્ત દુઃખમક્તિર્વિશિષ્યતે’ આ ગીતાવચનમાં સ્પષ્ટ છે. અથવા સર્વથા- નરદેહ ક્ષણભંગુર છે અને મૃત્યુક્ષણનો નિયત કાળ નથી માટે કાર્યાન્તરના આદરનો સ્વાગ કરીનેજ ભક્તિ કરવી. તે સ્વય ભગવાને કહ્યું છે-‘પુત્રદ્વિદ્વાન્ પુરા મૃત્યોરભવાય ઘટેત સઃ । અપ્રમત્ત દ્વં જ્ઞાત્વા મયંમપ્યર્થસિદ્ધિદમ્ ॥’ તથા શ્રીદત્તાત્રેયે કહ્યું છે-‘તૂર્ણં યતેત ન પતેદતુમૃત્યુ યાવશ્ચિઃશ્રેયસાય વિપયઃ સ્વહુ સર્વતઃ સ્વાત્’ તથા પ્રહ્લાદભ કહે છે-‘કૌમાર ભાચરેવ્યાશો ધર્માન્ભાગવતાનિહ । દુર્લભં માનુષં જન્મ તદપ્યધ્રુવમર્થદમ્ ॥’ ઇત્યાદિ.

શંકા-જો ભગવાનમાં ભક્તિ ન થાય તો તેથી ક્ષતિ શી છે ? તો તેથી બીજું કંઈ પણ સાધન આત્યંતિક કલ્યાણકારક નથી એમ તમો જાણો. કર્મ જ્ઞાનાદિકનું પણ ભક્તિરૂપતાની પ્રાપ્તિથીજ નિઃશ્રેયસમાં સાધનપણું છે પણ સ્વતંત્રપણે નથી. ‘દાનવ્રતતપોહોમજપસ્વાધ્યાયસંયમૈઃ । શ્રેયોભિ- વિધિધેશ્ચાન્યૈઃ કૃષ્ણે મર્ચિર્હિ સાધ્યતે ॥’ ઇત્યાદિ વચનો છે. તો અન્ય સાધનોનું ભક્તિમાં હેતુપણું હોવાથી ભગવાન સાથે પરંપરા સંબંધ છે, ભક્તિને તો સાક્ષાત્ સંબંધ છે, માટે ભક્તિનું શ્રેષ્ઠપણું માન્યું છે. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે-‘નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો ન મેઘયા ન વહુના શ્રુતેન । યમેવૈવ વૃણુતે તેન લભ્યસસૈવ આત્મા વિવૃણુતે તન્ સ્વામ્ ॥’ ઇતિ. તેમાં સ્મૃતિ-

તતોऽન્યન્નેતિ દદ્યતામ્ ॥૧૧૩॥ ગુણિનાં ગુણવત્તાયા જ્ઞેયં હોતત્પરં
વચનો છે-‘મમત્વા લભ્યસ્ત્વનન્યયા’ ‘નાહં વેદર્નં તપસા ન દાનેન ન
ચેજ્યયા । શક્ય એવંવિધો દ્રઢું દષ્ટવાનસિ માં યથા ॥ મમત્વા ત્વનન્યયા
શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન ! । જ્ઞાતું દ્રઢું ચ તત્ત્વેન પ્રવેદ્યું ચ પરંતપ ! ॥’ ‘માં ચ
યોઽપ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે । સ ગુણાન્તસમતીલ્પતાન્ પ્રહમ્ભૂયા
કલ્પતે ॥’ ‘મમત્વા મામભિજાનાતિ યાવાન્ યશ્ચાસિ તત્ત્વતઃ । તતો માં
તત્ત્વતો જ્ઞાત્વા વિશતે તદનન્તરમ્ ॥’ ‘મમત્સંકલ્પ્યઃ પુરુષોત્તમોઽસૌ’ ‘પ્રીય-
તેઽમલયા મમત્વા હરિરન્યદ્વિદ્મમ્બનમ્’ મમત્વા તુતોપ મગવાન્ ગજદૂયપાય’
‘મવાન્ ભક્તિમતા લભ્યો હુર્લેભઃ સર્વદેહિનામ્’ ઇત્યાદિ ॥૧૧૩॥

જે હેતુ માટે નિ શ્રેયસમાટે ભક્તિજી મુખ્ય સાધન છે, તો તે આ ભગ-
વાન્ શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ અને તેમના ભક્ત સંતોનો સંગ આ અભેજ ગુણોનું
પણ ગુણપણું સંપાદન કરનાર છે, એવા આશયથી કહેછે—અભિજન વિદ્યા
વૃત્ત વિગેરે ગુણસંપત્તિ ભલે હોય તથાપિ કૃષ્ણમાં ભક્તિ અને તેનો અભિવ-
ર્ધક સત્સંગ જો ન હોય તો સર્વપણ આ ગુણસંપત્તિ દોષસંપત્તિજ છે, કેમકે
ભક્તિ વિનાની તે ગુણસંપત્તિથી વિદ્વાનો પણ આ લોક પરલોકમાં અધ-
પતનને પામે ❧ (પરલોકમાં નરકમાં પ્રવશે છે અને આ લોકમાં નીચથો-
નિને પામે છે) તો જ્ઞાન વિજ્ઞાનાદિ ગુણવાળાઓની ગુણવત્તાનું પરમ
ફળ ભગવાનમા ભક્તિ અને તેના હેતુભૂત સત્સંગ છે. આ અભેજે રહિત
બીજી ગુણસંપત્તિ તો ફળ વિનાની કેવળ રજઃપ્રધાના પુષ્પસમૃદ્ધિજ જેમ
એમ વિવેકિઓએ આદરણીય નથી. શ્રુતાદિ ગુણો ભગવદ્ભક્તિના રોપભૂત
છે, તેમાં વચનો છે-‘હૃદં હિ પુંસસ્તપસઃ શ્રુતસ્ય સ્વિષ્ટસ્ય સૂતમ્ય ચ બુદ્ધિ-
દત્તયોઃ । અવિચ્યુતોઽર્થઃ કલિમિર્નિરૂપિતો યદુત્તમશ્લોકગુણાનુવર્ણનમ્ ॥’
‘વપા બુદ્ધિમતાં બુદ્ધિર્મનીષા ચ મનીષિણામ્ । યત્સત્યમનૂતેનેહ મત્સંનામોનિ
મામૃતમ્’ ‘વિદ્યાદિભિર્ગુણૈર્વૃણાં સાધિતૈરપિ કિં ફલમ્ । યદ્યન્તે નીયતે
યાગ્યૈર્દૈર્ભક્તિં વિના હરેઃ ॥’ ‘અવૈષ્ણવસ્ય તુ ગુણાઃ શ્રુતાધા વિમલા અપિ ।
ન શોમન્તે યથા રાજન્ ! ભૂષણાન્યધવશ્ચિયા. ॥’ ‘તત્કર્મં હરિતોષં યત્ સા
વિદ્યા તન્મતિર્યયા’ ‘શબ્દમહાણિ નિષ્ણાતો ન નિષ્ણાયાપરે ચરિ । ધમ-

ફલમ્ । કૃષ્ણે ભક્તિશ્ચ સત્સન્નોડ્યથા યાન્તિ વિદોડ્યધઃ ॥૧૧૪॥
 કૃષ્ણસ્તદવતારાશ્ચ ધ્યેયાસ્તત્પ્રતિમાપિ ચ । ન તુ જીવા નૃદેવાદ્યા
 સ્તસ્ય શ્રમફલો હાધેનુમિવ રક્ષતઃ ॥' ઇત્યાદિ. સત્સંગથીજ ભક્તિનો ઉન્મેષ
 થાય છે. તેમાં વચનો છે- 'સત્સન્નલબ્ધયા મળ્યા સ હિ માં યો નિવેવતે'
 'પ્રાયેણ ભક્તિયોગેન સત્સન્નેન વિનોદવ ! । નોપાયો વિચતે સધ્યહ પ્રાપ્ત
 હિ સતામહમ્ ॥' 'જેવાં મતિસ્તાવિદુરક્રમાર્જિ સ્પૃશત્યનર્થાપગમો યદર્થઃ ।
 મહીયસાં પાદરજોભિવેકં નિષ્કિલ્બનાનાં ન ઘૂર્ણીત યાવત્' 'મઘાપવર્ગો
 ભ્રમતો યદા મવેજનસ્ય તદ્દાપ્યુત ! સત્સમાગમઃ । સત્સન્નમો યદિં તદૈવ
 સદ્ગતૌ પરાવરેશે ત્વયિ જાયતે મતિઃ ॥' ઇત્યાદિ. સત્સંગનું માહાત્મ્ય 'ન
 રોધયતિ માં યોગો' ઇત્યાદિ વચનોથી ભાગવત એકાદશસ્કંધમાં કહ્યું છે.
 માટે અવશ્ય મનુષ્યે ભગવાન્ કૃષ્ણમાં ભક્તિ કરવી અને તેની અભિવૃદ્ધિ
 માટે સત્સંગ કરવો એ સિદ્ધ થયું ॥૧૧૪॥

કૃષ્ણધર્મી અન્યની મુમુક્ષુએ ઉપાસ્યતા નથી એમ કહે છે—મુમુક્ષુઓએ
 કૃષ્ણ-જે સાક્ષાત્ સ્વયં અક્ષરધામવાસી પુરૂષોત્તમ પરબ્રહ્મ ભગવાન્ છે તે
 સાક્ષમાં કહેલા પ્રકારથી ધ્યાન કરવા લાયક છે. તથા જે તેમના અવતારો
 રામ કૃષ્ણાદિક છે તેપણુ ધ્યેય છે તથા તેમની જે અર્ચામૂર્તિઓ ધાતુ
 આદિકની મુપ્રતિષ્ઠા કરેલી છે તે ઉપાસ્ય છે. જીવો તો ઉપાસ્ય નથી,
 કેમકે શુભાશ્રય નથી. ભલે તેઓ મહર્ષિઓ હોય કે દેવર્ષિઓ હોય
 કે ભવબ્રહ્માદિ ઇશ્વરો હોય પણ કર્મવશવર્તી હોવાથી ધ્યાનલાયક નથી.
 શંકા-નર દેવાદિ અનુપાસ્ય છે એ યોગ્ય છે, પણ જેઓ બ્રહ્મવિદો
 અને ભક્તો હોય તેતો મુમુક્ષુઓને ઉપાસ્ય છે, કેમકે તેઓ મુક્તપ્રાપ્ત
 છે ? એવી શંકામાં કહે છે કે- 'મક્તા બ્રહ્મવિદોઽપિ ચ' બ્રહ્મવિદઃ-અક્ષરા-
 ત્મસ્વરૂપના ઉપાસકો અને ભક્તાઃ-ભગવદ્ભક્તિયોગમાં નિષ્ઠાવાળા પણ
 ઉપાસ્ય નથી. અથવા બ્રહ્મવિદઃ-પરબ્રહ્મના ઉપાસકો (ભક્તિયોગનિષ્ઠ)
 અને ભક્તાઃ-સાધ્યભક્તિનિષ્ઠો પણ મુમુક્ષુઓએ ઉપાસ્ય નથી, કારણ કે
 તેઓપણુ પ્રારબ્ધના ફળભૂત દેહનો યોગ હોવાથી નથી પ્રક્ષીણ થયાં કર્મ
 જેમનાં એવાજ છે. ચક્રારથી નહિ કહેલા ખીલ પણ ભણી લેવા. એથી

મક્તા દ્રહ્યવિદોઽપિ ચ ॥૧૧૫॥ નિજાત્માને દ્રહ્યરૂપં દેહત્રયનિલ-

ગુજો કે જે પ્રક્ષીણ કર્મ બન્ધનવાળા છે તેઓપણ પ્રથમ અશુભાશ્રય હોવાથી અનુપાસ્યજ છે નિત્યગુજોતો આરેય પણ અશુભના આશ્રયે રહિત છે પણ પરમાત્માને આયત્ત સમસ્ત મત્તાવાળા હોઈને પરતન છે, માટે નિ શ્રેયસ સંપાદન કરવાના સામર્થ્યે રહિત હોવાથી તેઓ પણ ઉપાસ્ય નથીજ આ સર્વ અર્થ વિધુધર્મમા કહ્યો છે—‘આમદ્વાસ્ત્વમ્વર્ણન્તા જગદન્તર્વવસ્થિતા । પ્રાણિનઃ કર્મજનિતસસારવ્યવર્તિન ॥ ચતુસ્તતો ન તે ધ્યાને ધ્યાનિનામુ પકારકા । અવિષાન્તર્ગતૈર્ સર્વે તે હિ સસારગોચરાઃ ॥ પશ્ચાદુચ્ચાવોપાશ્ચ ધ્યાને નૈવોપકારકા । નૈસર્ગિકો ન વૈ ચોદન્તેપામપ્યન્યતો યત । તસ્માત્તદમલ્લ મલ્લ નિસર્ગાદેવ ચોદયત્ ॥’ ઇત્યાદિ ॥૧૧૫॥

તેમા નિ શ્રેયસના સાધનભૂત ધ્યાનરૂપ ભક્તિયોગમા આત્માવલોકન અગભૂત હોવાથી તત્પૂર્વકજ ભક્તિયોગમા યત્ન કરવો એમ જણાવામાટે કહે છે—તેનુ તેમા અગપણ ‘અધ્યાત્મયોગાધિગમેન દેવ મત્વા ચીરો હર્વન્તોષી જહાતિ’ ઇત્યાદિ શ્રુતિસિદ્ધ છે, તો ઉપાસક જને નિજાત્મા-સ્વસ્વરૂપને યથાસ્થિત સ્વસ્વરૂપથી નહિ અનુધ્યાન કરીને કરાતો ભક્તિયોગ નજ સિદ્ધ થાય, માટે પ્રથમ પોતાના આત્માને દેહત્રય-વિલક્ષણ-કર્મનિમિત્ત પ્રકૃતિસંબન્ધ હોવા છતાં પણ જ્ઞાનેકધનપણે સ્થૂળ સૂક્ષ્મ કારણ પણ દેહથકી અત્યત વિલક્ષણ, બ્રહ્મરૂપ-અક્ષરસરૂપ, વિભાવ્ય-યોગાર્થ્યાસંબંધથી કેવળ જ્ઞાનેક આકારપણે નિત્ય પરિશુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ રૂડી રીતે અવલોકીને, (ધ્યાન કરીને) તેનુ-આત્મસ્વરૂપદર્શને યુક્ત થઈ (જ્ઞાનયોગપૂર્વકજ) કૃષ્ણના ભક્તિયોગમા યત્ન સર્વદા આદરવો અન્યથા તેની સિદ્ધિ ન થાય ‘બ્રહ્મભૂત પ્રસન્નાત્મા ॥ ક્ષોંચતિ ન કાહ્નતિ । સમ સર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્ગતિં હમતે પરામ્ ॥’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે યદ્યપિ જ્ઞ્યામુધી પ્રકૃતિનો સંબન્ધ હોય ત્યામુધી જ્ઞાનસંકોચ છેજ, ‘પરં જ્યોતિરૂપ પરમાત્માને પામીનેજ સ્વસ્વરૂપથી અભિનિષ્પન્ન થાય છે’ એમ શ્રુતિ કહે છે, તો સાધ્યદશાલાવિ સ્વરૂપનો હમણા સાધનાનુષ્ઠાન વેળામાં બ્રહ્મરૂપતાપત્તિરૂપ સાક્ષાત્કાર નથી, તથાપિ તે જ્ઞાનસંકોચ ઔપાધિક

ક્ષણમ્ । વિમાઢ્ય તેન ફર્તવ્યા મક્તિઃ કુળ્ણસ્ય સર્વદા ॥૧૧૬॥

શ્રવ્યઃ શ્રીમદ્ભગવત્દશમસ્કન્ધ આદરાત્ । પ્રત્યદં વા સદ્ગુરૈર્

હોવાથી સ્વતઃ કેવળ જ્ઞાનૈક આકારતાની ક્ષતિ નથી, તો તેવારૂપે કરીને તેનું વિચિત્રન કરવાથી તેનું દર્શન થાયજ, એવો અભિપ્રાય છે ॥૧૧૬॥

હવે ભક્તિયોગમાં પ્રવર્તેલાઓના પ્રતિ ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ માટે સામગ્રી-વિશેષને કહે છે—પ્રતિદિન આદરથી ભાગવતનો જે ભગવતપ્રેમરસના પ્રવાહ-રૂપ દશમસ્કન્ધ તે સાંભળો. ભગવાનની જે અમાનુષી લીલા તથા જે વિદ્યા વૃત્ત વર્ણુ વિગેરે વિશેષના વિચાર વિના ગાયો ગોપાદિક આશ્રિતોવિષે પરમ પ્રેમ તથા પરમભક્ત અકુરાદિકનો ભગવાનમાં પ્રેમરસ, ॥ સર્વનું અનુદિન અનુશ્રવણ કરતાં કેને ભગવાનમાં પ્રેમરસ ન ઉપજે ? ઉપજેજ. પુરાણાંતરની અપેક્ષાએ ભાગવતનો ઉત્કર્ષ કહેવાના અભિપ્રાયથી ‘શ્રીમત્’ વિશેષણ આપ્યું છે. વેદાર્થની વ્યક્તિ કરવા અવતરેલા વ્યાસ ભગવાને વેદનો વિભાગ કરી તેનું ભારતાદિ ઉપબૃંહણ કયું, પરંતુ હૃદયમાં નહિ સંતોષ પામતાં કૃપણુવત્સળ તેમણે સર્વ કોઇનું નિઃશ્રેયસ કરવાની આકાંક્ષાથી નારદના સંવાદથી ભાગવત એકાંતધર્મેના નિરૂપણ માટે ભાગવત રચ્યું છે. આથી તેનો ઉત્કર્ષ છે. આ અર્થ ભાગવતના પ્રથમસ્કન્ધમાં સ્વયં કહ્યો છે. અથવા અહીં સ્કન્ધાંતરની અપેક્ષાએ દશમસ્કન્ધના વિશેષનુંજ પ્રદર્શન અત્યંત અપેક્ષિત હોવાથી શ્રીમત્ વિશેષણ દશમસ્કન્ધમાં આપ્યું. અન્ય સ્કન્ધની અપેક્ષાએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મવિષયક ભક્તિરસની પુષ્કળતા, એ દશમસ્કન્ધમાં ઉત્કર્ષ છે. તે આ દશમસ્કન્ધ જેમને પઠનમાં અધિકાર નથી તેમણે તેના અર્થનો અવળોધ આપવામાં સમર્થ એવા ભક્તિનિષ્ઠ વક્તા થકી પ્રતિદિન સાંભળવો. જે પ્રતિદિન સાંભળવાનો અવસર ન મળે તો પ્રતિવર્ષ એકવાર પણ સાંભળવો. જેમને પઠનમાં અધિકાર છે એવા પંડિતોએ સ્વયં તે દશમસ્કન્ધ અર્થજ્ઞાનપૂર્વક પ્રતિદિન વાંચવો. અહીં પાંડિત્યતો પાઠ કરવાનાં વ્યયનોના અર્થવિજ્ઞાનના સામર્થ્યરૂપ બાણુવું. પ્રતિદિન પાઠ કરવાનો અવસર ન મળે તો તે પંડિતોએ વર્ષે વર્ષે એકવાર પણ આદરથી પાઠ કરવો. આશય એવો છે કે—અવકાશ હોય તો પ્રતિ-

વર્ષે વાચ્યોઽથ પણિતૈઃ ॥૧૧૭॥ કારણીયા પુરસ્ચર્યા પુણ્યસ્થાનેઽસ્ય

દિન અને ન હોય તો તેતે અવસરે શ્રવણરૂપ અને પઙ્કનરૂપ યથાધિકાર દશમસ્કંધનું સેવન કરવું. તેથી કૃષ્ણમાં ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ થાય. અથવા પંડિતૈઃ—જ્ઞાનિઓએ પણ દશમસ્કંધનું યથાધિકાર યથાવસર શ્રવણ પઙ્કન આદરથી કરવું. અભિપ્રાય એવો છે કે—આત્મા પરમાત્માનું વિજ્ઞાન સંપન્ન થયું હોય તો પણ જ્યાંસુધી પરમાત્મામાં તે વિજ્ઞાન ભક્તિરૂપતાને પામે નહિ ત્યાંસુધી નિઃશ્રેયસની સિદ્ધિ થાય નહિ. તો વિજ્ઞાનસંપન્ને પણ પરમાત્મામાં પ્રીતિની કામનાથી આ ભક્તિરસમય પ્રબન્ધનું નિષેવન કરવું. વિજ્ઞાનમાત્ર તો ઉપદેશસાધ્ય છે, પ્રેમ તો સત્પુરુષોના સમાગમથી અને આવા પ્રબન્ધના પરિશીળનથીજ પ્રવૃદ્ધિ પામે. માર્ટેજ ભાગવતમાં ‘પરિનિશ્ચિતોઽપિ નૈર્ગુણ્ય ઉત્તમસ્તોક્લીલયા । ગૃહીતચેતા રાજર્ષે ! ભાસ્વાનં પદવીતવાન્ ॥’ ‘આત્મારામાશ્ર મુનયો નિર્મન્યા અપ્યુરકમે । હૃયંન્સ્યહૈતુર્નિ મત્કિમિશ્યંભૂતગુણો હરિઃ ॥’ ઇત્યાદિ કહ્યું છે. અથવા શંકા—આ દશમસ્કંધનું પ્રતિદિન કે પ્રતિવર્ષ કરેલું શ્રવણ ભક્તિવૃદ્ધિમાં હેતુ છે એ વાત સત્ય છે, પણ તેમાં વજ્રા જે હોય તોજ તે વાત અને ? એવી અપેક્ષામાં ‘વાચ્યોઽથ પણિતૈઃ.’ એમ કહે છે. જેમ તમો શ્રોતાઓ પ્રતિ શ્રવણનું વિધાન કૈંકું તેમ પંડિતોના પ્રતિ સ્વાર્થનિરપેક્ષ પ્રવચનનું પણ વિધાન કૈંકું જે તો જ્ઞાનિઓ પ્રવચનમાં સમર્થ હોય તેમનું આવા ભગવચ્ચરિત્રોનું સ્વાર્થ વિના વર્ણન કરવું એજ કૃત્ય છે, અન્યથા તેમનું વિજ્ઞાન સર્પફણમાં રહેલા મણિની પેઠે ઉદ્ભેગહેતુ હોષ્ટને ત્યાજ્યજ છે. ભગવત્કથા શ્રવણ પઙ્કનની મોક્ષહેતુતા ભાગવતમાંજ કહી છે—‘દૃષ્ઠં પરસ્વ નિજવર્ત્મોરિરક્ષયાત્તલીલાતનોસ્તદનુરૂપવિઙ્મનાનિ । કર્માણિ કર્મકપણાનિ ચદૂત્તમસ્ય શ્રૂયાદમૂળ્ય પદયોરનુવૃત્તિમિચ્છન્ ॥ મર્ત્યસયાનુસચમેષિતયા મુકુન્દધીમત્કયાશ્રવણકીર્તનચિન્તયેતિ । તદ્વામ દુસ્ત્રકૃતાન્તજવાપવગં પ્રામાદ્વનં ક્ષિતિમુજોઽપિ ચયુર્યદયાં ॥’ ‘અડોપસંકેસામં વિષત્તે ગુણાનુ-વાદશ્રવણં મુરારેઃ’ ઇત્યાદિ ॥૧૧૭॥

દશમસ્કંધના શ્રવણાદિકની ભક્તિવૃદ્ધિના પરિકરપણે પ્રતિદિન કરતવ્યતા

૧ ‘કરણીયા’ इति पाठान्तरम् ।

શક્તિઃ । વિષ્ણુનામસહસ્રાદેશ્યાપિ કાર્યેન્પિતત્રદા ॥૧૧૮॥ દૈવ્યા-
માપદિ કષ્ટાયાં માનુષ્યાં વા ગદાદિષુ । યથા સ્વપરરક્ષા સ્વાત્તથા

કહી. હવે અર્થક્રમનામાં પણ એનીજ પુરસ્કાર્યા કરવાની કહેછે—જે
અર્થમાં વાંછા હોય તો અન્યત્ર ચલ કરવો નહિ. ભગવાનના દિવ્ય ચરિત્રના
વર્ણનપર આ દશમસ્કંધની પુરસ્કાર્યા (અષ્ટોત્તરશતપારાયણરૂપ) કરો,
કેમકે એની પુરસ્કાર્યા વાંછિત અર્થને આપનારી છે. તથા વિષ્ણુનામસહસ્ર-
સ્તોત્ર આદિકની પણ પુરસ્કાર્યા કરો. આદિશબ્દથી અપ્રાશ્નરમંત્ર આદિકનો
પરિચય કરવો. પુરસ્કાર્યાનો પ્રકાર અન્યથકી જાણવો. પુરસ્કાર્યાનો દેશ તો
પુણ્યસ્થાન—ગંગા યમુનાદિ પુણ્યનદીતીર કે દ્વારિકાદિ ભગવત્પુણ્યક્ષેત્ર કે
ભગવાન તથા ભાગવાનના સાન્નિધ્યવાળુંજ સ્થાન મંદિરાદિ જાણવું. સ્થાન-
બળને લીધે ફળસિદ્ધિ વિનાવિલગ્ને થાયછે. શંકા—જે પુરસ્કારણ છે તે જપ
હોમ દક્ષિણા આદિજુઓજનાદિકની અપેક્ષાવાળું હોવાથી તેમાં મહાન
પ્રયાસ છે ? એવી અપેક્ષામાં ‘શક્તિઃ’ એમ કહેછે. પોતપોતાની શક્તિને
અનુસારે કરેલું આનું પુરસ્કારણ અભિલષિત અર્થને સાધેજ છે. (આ
શક્તિતારતમ્ય તો દક્ષિણાદિકમા જાણવું પણ પારાયણની ન્યૂનતામાં નહિ)
તે આ પુરસ્કાર્યા અધિકાર હોય તો સ્વયં કરવી અને ન હોય તો બીજા-
પાસે કરાવવી. ‘દશમસ્કંધમાગ્રસ્ય સકૃદ્વાચતેનાદપિ । દ્વિજઃ પ્રાપ્નોતિ
શુક્રતં વેદપારાવળોન્નયમ્ ॥’ ઇત્યાદિ શૌનકે કહ્યું છે ॥૧૧૮॥

શંકા—શક્તિઃ—યથાશક્તિ એમ કેમ કહેવાય ? જે ફળ મેળવવા જે
સાધન જેવી રીતે કરવાનું કહ્યું હોય તે તેવી રીતે અવશ્ય કરવુંજ જોઈએ.
પુત્રક્રમેષ્ટિ જ્યોતિષોમાદિ ધર્મો શક્તના પ્રતિ એક પ્રકારથી અને અશક્તના
પ્રતિ બીજા લઘુ પ્રકારથી, એમ ભેદ થવો યોગ્ય નથી, તો અશક્તે તો તેવા
સાધનથકી નિવૃત્તજ થવું જોઈએ. પુરૂષશક્તિને અનુસારે સાધનસ્વરૂપનો
ભેદ થઈ શકે નહિ. સંકોચ કરે તો અંગલોપ થતાં વિકળતાજ થાય ?
એવી આશંકામાં કહેછે કે—નિયત એકજ પ્રકારવાળા કેટલાક ધર્મો છે
પણ સર્વ કોઈ નથી. શક્તિમાં દ્રવ્યાદિકના ગૌરવની અપેક્ષા રાખતો
પ્રાયશ્ચિત્તાદિ ધર્મ અશક્તને માટે તે અપેક્ષિત નથી. શક્તિને અનુસારેજ

વૃત્ત્ય ન ચાન્યથા ॥૧૧૯॥ દેશકાલવયોવિત્તજાતિશક્ત્યનુસારત્ ।
આચારો વ્યવહારશ્ચ નિષ્કૃત્ત ચાવધાર્યતામ્ ॥૧૨૦॥ મત વિશિષ્ટા

ધર્મની વિલક્ષણતા શાસ્ત્રમા ઉપદેશ રી છે માટેજ આપત્તિમા ધર્મ
અન્ય ઈચ્છયો છે દેશાદિકની વિલક્ષણતાથી આચારાદિ ભેદ પણ છે, તો
હુ સહ દેવસબન્ધિની આપત્તિ અનાવૃદ્ધિ આમદાહાદિ આવી પડે અથવા
અસહ માનુષસબન્ધિની આપત્તિ ચોરાદિકથકી ધનાદિહરણરૂપ આવી
પડે અથવા ક્ષયાદિ મહારોગોપદ્રવ આવી પડે તો પોતાની અને પરની
જે રીતે રક્ષા થાય-પીડા ન થાય તે રીતે આપ્તકાનિક ધર્મથી વર્તવું
અન્યથા નહિ-અનાપત્તિના ધર્મથી નહિ વર્તવું આપત્ અનાપત્ ભેદથી
ધર્મભેદ કહ્યો છે તેવી સ્મૃતિ છે—‘અયો ધર્મ સમસ્યસ્ય વિપમસ્યસ્ય
ચાપર’ ‘અયો ધર્મ સમર્થાનામાપસ્વન્યથા ભારત’ ઇતિ માટેજ આપ
દામા પરધર્માચરણનીપણ અભ્યનુસા આપીછે—‘સીદન્ વિપ્રો ઘણિગૃણવા
પર્વરેવાપદ સરેન્ । સજ્જન વાડ્પદામ્ભાન્તો ન શ્વરુત્યા કદાચન ॥’ ‘ભાતમનો
વા પરસ્વાપિ કાર્ય રક્ષણમાપદ । પરધર્માંનુભાસ્યશ્વરણંધીરપિ ભૂમિપ ॥’
ઈત્યાદિ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે

જેમ આપત્તિ અનાપત્તિ ભેદથી ધર્મભેદ છે તેમજ દેશ-કાળ-વય-
વિત્ત-ભતિ અને શક્તિના ભેદને અનુસારેજ આચાર-પ્રાત્ સ્નાનાદિરૂપ,
વ્યવહાર-ઠગણાદનાદિરૂપ, નિષ્કૃત-આદ્રામણાદિપ્રાયશ્ચિત્તરૂપ, આ સર્વ
પણ લિતલિત કરવાપણે નિશ્ચય કરવો દેશ નિરૂપદ્રવાદિ ભણવો, કાળ
મુલિક્ષાદિ સમજવો, વય બાળ્યાદિ ભણવું, વિત્ત દ્રવ્યસંપત્તિ સમજવી
ભતિ બ્રાહ્મણાદિ ભણવી, શર્મ શરીરબળ ભણવું માટે ‘લક્ષિત’ એમ
જે મહુ તે યુગ છે આ સર્વ અર્થ સ્મૃતિમાં કહ્યો છે—‘કેચલ દાસમાભિલ
ન કોઘ્યો હિ નિર્ણય । દેશજાતિકુલાચારાન્ પ્રાચીનાન્ પાલયેન્મૃપ ॥’
‘છીળો વ પાલયુદાનાં ક્ષીજાનાં કુરારીરિણામ્ । ઉપવાસાપ્તનાનાં
કનઘ્યોઽનુમદશ્ચ સે ॥ ક્ષાયા દેશ વ કાલ વ વય સામધ્યમેવ ॥ ।
પતંગ્યોઽનુમદ સન્નિર્મુન્નિમિઃ પરિવીર્નિત ॥’ ઇત્યાદિ ॥૧૧૬-૧૨૦॥

એગીને પ્રાસંગિક કહીને પ્રકૃતને અનુસરે છે, તેમા મુજિગુ ૨૧૩૫ કહેછે—

દ્વેતં મે ગોલોકો ધામ ચૈષ્ણિસતમ્ । તત્ર વ્રજાત્મના રુષ્ણસેવા મુક્તિશ્ચ

કૃષ્ણસેવા મુક્તિઃ—જે શ્રીકૃષ્ણ પરમાર્નદમય પરમાત્મા છે તેમની પરમ પ્રીતિએ કરાવેલી જે પરિચર્યા એજ મુક્તિ બાલુવી (ખીલતે માનેડી એકત્વાદિ નહિ) શંકા—સેવાને મુક્તિ કેમ કહેવાય? મુક્તિતો બંધન થકી નિવૃત્તિ એજ યુક્ત છે, સેવા તો બંધન છે, કેમકે તેમાં દાસપણું નિયતપણું છે, દાસપણું તો પારતંત્ર્યગર્ભિતજ છે? સમાધાન—તમે કહો છો તે સત્ય છે, દાસભાવને સમુચિતજ સેવા છે, તેટલામાત્રથી ક્ષતિ શી છે? શંકા—સ્વામીની આજ્ઞાને વશવર્તી થઈ રહેવું પડે એજ ખરેખર ક્ષતિ છે? સમાધાન—તેનાથી પણ ક્ષતિ શી છે? કશી પણ નથી શંકા—પરતત્રપણું એજ ક્ષતિ છે? ‘સર્વં પરવર્તં દુઃખં’ એવી અભિયુક્તિ છે મમાધાન—પરમશેષી સર્વોત્તમી સર્વેશ્વરેશ્વરની આગળ પરતત્રપણું તો આ ચેતનનું સ્વાભાવિકજ છે, ‘દાતૃભૂતા. સ્વતઃ સર્વે હ્યત્માન પરમાત્મન ’ ‘આત્મદાસ્યં હરેઃ સ્વામ્યમ્’ ‘સ્વત્પરમાત્મસિ સજ્ઞાતં સ્વામિત્વં પ્રહ્ણિ સ્થિતમ્ । ડમમોરેષ સમ્યગ્બો ન પરોઽભિમતો મમ ॥’ એવી સ્મૃતિ છે. તો પારતંત્ર્ય અવર્જનીય છે જે કર્મપારતંત્ર્ય છે તેતો બંધ છે સ્વસ્વરૂપનો જેને આવિર્ભાવ થયો છે એવા આ ચેતનને પોતાનાપણું આત્મા પરમાત્માના નિરવધિ પ્રીતિ અને તેણે પ્રેરેલી પરિચર્યા પોતાની મેળેજ અભિમુખ થાય છે. માટે સેવા એજ મુખ્ય મુક્તિ માની છે તે ભાગવતમા કહ્યું છે—‘સાલોક્યસાદિસામીપ્યસારુષ્યેકત્વમપ્યુત । દીયમાન ન મૃદ્ધન્તિ વિના મસ્તેવનં જનાઃ ॥’ ‘સેવાનુરક્તમનસામભવોઽપિ ફરણુ’ ઇતિ

ગંકા—અથાપિ સેવા મુક્તિ તો યુક્તજ નથી, જે સર્વના આત્માપણે સર્વત્ર અનુપ્રવેશ કરીને વર્તે છે તેમની, પરિજનોએ પરિચર્યા કરાતા રાજાની પેઠે દેશવિશેષમા (ધામમા) ભૂતિમાનપણે સ્થિતિ ઘટતી આવતી નથી એમનું સ્વરૂપ તો ‘સત્ય જ્ઞાનમનન્ત’ આ શ્રુતિથી અમૂર્તજ (નિરાકાર) શ્રવણ થાય છે, જે અર્થિરાદિ માર્ગવડે પ્રાપ્ય લોક શ્રુતિમા વર્ણવ્યો છે તે તો અર્વાચીન છે? એવી આશંકામા—જે સત્યજ્ઞાનાર્નત સ્વરૂપ છે એજ દિશ્વિગ્રહથી વિરાજમાન નિલમુક્તાનુભાવ્ય ભગવાનનો દેશવિશેષ શ્રુતિસપ્રતિ

પદ છે, એમ 'ગોલોકો ધામ ચેન્સિતમ્' આથી કહે છે—ગોલોક -
નિરતિશય દીપ્તિએ યુક્ત ને અપ્રાકૃત લોક છે તે મને સર્વ ધામોથપી
ધૃષ્ણિત ધામ છે તેવી શ્રુતિ છે—'યત્ર ગાવો મૂરિશ્ચક્રા અયાસ અગ્રાહ
તદુરગાયસ્ય ઘૃષ્ણ પરમ પદમવમાતિ મૂરિ' ઇતિ અન્યન પણ શ્રુતિ છે—
'ક્ષયન્તમસ્ય રજસ પરાકે' 'તદ્દિમાસો વિપન્યવો જાગૃવાસ સમિન્ધતે ।
વિષ્ણોર્યપરમ પદમ્' 'યત્ર રૂપય પ્રયમજાયે પુરાણા' ઇત્યાદિ પરશ્રક્ષ્ણો
આ સ્થાનવિશેષ સ્મૃતિમાં કહ્યો છે—'જ્ઞાન્વા દશોત્તરગુણા પ્રાપ ગોલો
કમન્નુતમ્ । ધામ તૈજોમય તદ્દિ પ્રાપ્યસેકાન્તિકૈર્દરે । તત્રૈકકાલસમ્ભૂત
કોટિકોટ્યકંસભિમમ્ । જ્ય ચચૃ મહત્તેજો દિવ્ય સિતતર મુને ॥ વિરાજ
વિદિશ સર્વા ઝર્વાઘો વ્યામુષ્ણ ચચ્' । ઇત્યાદિ પરશ્રક્ષ્ણ પરમાત્માનો
દિવ્યાકાર 'ય પુષોઽન્તરાદિત્યે હિરણ્મય પુરપો દૃશ્યતે હિરણ્યમધુર્હિર
ણ્યકેશ નામપ્રજ્ઞાસર્વે એવ સુવર્ણ તસ્ય યથા કપ્યાસ પુણ્ડરીકમેવમ
ક્ષિણી' 'યેદાહમેત પુરુષ મહાત્માદિત્યવર્ણ તમસ પરસ્તાત્' 'યત્તે રૂપ
કત્યાણતમ તત્તે પશ્યામિ' એવી શ્રુતિ છે 'તિર્દોષપૂર્ણગુણવિમ્લહ આત્મતત્ત
આનન્દમાત્રકરપાદમુલોદરાદિ ॥' 'પરમાત્મા ધામુદેવો મગવાન્ દિવ્યવિ
મ્લહ' એવી સ્મૃતિ છે

યદ્યપિ અચારૂપ કે સાક્ષાત્ માનુષ લોકમાં પ્રાકુર્લ્લેજા તે જગવાનની
પરિચર્યા સસ્તિમાં પણ કેટલાક સુકૃતિઓને આ દેહયોગથીજ મળે છે,
તથાપિ તે મુખિ ન કહેવાય કેમકે દેહયોગને લીધે કર્મબન્ધનનો સબન્ધ
આવે છે, તો નિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિપૂર્વક જે સેવા તે મુખિ છે,
એવા અભિપ્રાયથી 'તત્ર મહાત્માના' એમ કહે છે તત્ર—ગોલોક નામના
દેશવિશેષમાં બ્રહ્માત્માના—બ્રહ્માભાવને પમાડેલો જે આત્મા તેરૂપે યુગ
થઈને કરાતી સેવા મુખિ માની છે અર્થાત્ સર્વ કર્મનો પ્રણય થતા અર્ચિ
રાદિ માર્ગે કરીને દેશવિરોધને પામતા પરંત્યોતિ પરમાત્માને પામીને
સ્વસ્વરૂપથી અભિનિષ્પન્ન થએલા મુક્તાત્માને ત્યા વર્તતા જગવાનના અનુ
ભવના પ્રવાહરૂપ જે એવાવિશેષ તે સિદ્ધ થાય છે, તેજ મોક્ષ લાભનો.
આત્માશબ્દ સ્વરૂપવાચી તેવો 'શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપથી' એવો અર્થ કરવો

ને 'અપહત્તપાપ્મા' ઇત્યાદિ ગુણાદિકનો આધાર થાય એ- ગુણ આત્મ સ્વરૂપ નહોતું તે આ અર્થ 'પરજ્યોતિરુપરમમ્મ સ્વેન રુપેનામિનિષ્પયતે' આ શ્રુતિસિદ્ધ છે 'પ્રાક્ષેણ તુ જૈમિનિ' એવું વ્યાસરૂપ છે સ્વસ્વરૂપનો આધાર થોડો છે એવો મુક્તાત્મા તો અશરીર છે તેને સેવારમ કેમ થઈ? એવી શંકા કરવી નહિ, કેમકે તેને બ્રહ્મમય અપ્રાકૃત તનુની પ્રાપ્તિ થાય છે સ્વરૂપાધાર તો તેમા વિરોધી નથી કિંતુ અનુગુણ છે બીજાઓતો મુક્તાત્મા અશરીર હોવાથી તેને સેવા કેમ થઈ? એવી અપેક્ષામા 'મહાત્મના' એમ કહે છે આત્મશબ્દ દેહવાચી લેવો, બ્રહ્મ (દિવ્ય) દેહે કરીને સેવા કરે છે, એમ આખ્યાન કરે છે મુક્તાત્માને દિવ્ય દેહનો યોગ શ્રુતિસ્મૃતિમા વર્ણવ્યો છે

શંકા-વેદાત્મા અદ્વૈતજ (અભેદ) શ્રવણ થાય છે, તો અભેદનું તાત્વિક કષણ અને ભેદનું ઔપાત્તિકપણ અગીકાર કરવું પડે, તો ઉપાધિ ટળતા પરબ્રહ્મની સાથે જીવનું અદ્વૈતજ શ્રુતિથી સિદ્ધ થાય છે, તો ભેદગતિ (સેવ્ય સેવક) સેવા મુક્તિ કેમ હોઈ શકે? એવી આશંકામા અદ્વૈત શ્રુતિઓનો આશય 'મત્ત વિશિષ્ટાદૈત્ત મે' એમ કહે છે—તે તે શ્રુતિમા જણાવું બ્રહ્મનું અદ્વૈત 'નિશિષ્ટ બ્રહ્મનું છે' એવો અમારો મત-સિદ્ધાન્ત છે આશય એવો છે કે-જો આ મહદાદિ પ્રથિવ્યત વિકારો અને તેનું મૂળ પ્રકૃતિ તથા જે નિત્ય બદ્ધ મુક્ત ભેદથી નહીં પ્રકારનો ચેતનગણ છે, આમા બ્રહ્મનું વિશેષણ ન થાય એવું એકપણ નથી, આ સર્વપણ બ્રહ્મના શરીરપણે પ્રકારભૂત થઈને રહે છે 'વસ્યાત્મા શરીર' 'વસ્યાશ્વર શરીર' 'વસ્ય વૃથિવી શરીર' એવી શ્રુતિ છે તો પોતાના અસાધારણ ચેતન અચેતનરૂપ ધર્મોના સમૂહોએ નિશિષ્ટ બ્રહ્મ એક છે, તે વિશિષ્ટ બ્રહ્મથી અધિક તત્ત્વ નથી, માટે 'નેહ નાનામિત્તિ ક્ષિપ્ત' ઇત્યાદિ શ્રુતિએ આનું વિશિષ્ટાદૈત્ત ઉદ્ધોષીને કહ્યું છે તો આ શ્રુતિ ગુણોનો પરસ્પર નિભાગ અને ગુણગુણિના વિભાગને (સ્વભાવની વિપ્રમતારૂપ) નથી સહન કરતી એમ નહિ, સહન કરે છે (અર્થાત્ બ્રહ્મના ગુણભૂત ચિત્ત અચિત્ત ભેદને નિષેધ કરતી નથી) જેમકે જળમા રસરૂપાદિ વિશેષો હોવા છતાં પણ 'આપ યત્વ પુરાઽમ્ભવન્તા

ન્યત્કિંચિત્' (પૂર્વે એક જળજ હંતું બીજું કશુંય ન હંતું) એમ શ્રુતિ શું નથી કહેતી? અને આ શ્રુતિમાં કહેલો આ નિષેધ પોતાના (જળના) ગુણ રસાદિકના ભેદને શું નથી સહન કરતી? સહન કરેજ છે. ફક્ત આવા વચનો સમાન અન્ય ધર્મીની સત્તાને તો ન સહન કરે એ યુક્ત છે લોકમાં પણ 'આ ઘરમાં દેવદત્ત એકજ છે' એવો અવહાર તેના ગુણો (દડ અઠ્ઠ વિગેરે વિશેષણો) દૃશ્યમાન સતેષણ મુખ્યજ છે. વળી 'આ અભિજ્ઞ દેવદત્ત એકજ અહીં વર્તે છે' આવો અવહાર દેહસતે પણ દેહીનો મુખ્યજ છે. જે પ્રજાનો ગુણ (વિશેષણ) ન થાય એવું એક પણ વસ્તુ વિષમાન હોય તો 'પ્રજા એક છે નાના નથી' આ વચન વિરૂદ્ધ ગણાય. શબ્દાદિ વિશેષોએ વિશિષ્ટ આકાશાદિક છે, તેવાં તે તત્ત્વોએ વિશિષ્ટ સર્વાત્મક તત્ત્વ એક પરંપ્રજા વેદાત્મક શ્રવણ થાય છે. તો આવા વિશિષ્ટ તત્ત્વને સમતીય અન્યનો અભાવ એજ વિશિષ્ટાદંત બણવું. આ વિશિષ્ટાદંત તો બહુ વિશેષણોને લીધે ભંગ થતું નથી શ્રુતિમાં જે ભેદભેદ વચનો છે તેપણ ઘટતાં આવે છે. તાત્પર્ય એવું છે કે જેતો ભેદવચનોનો અનાદર કરીને, સમય વિશેષોને અવિ-
 ઘાકરિપત (મિથ્યા) કહીને, ગુણથી (વિશેષણથી) પણ સદ્વિતીયતાને નહિ સહન કરીને નિર્વિશેષ એક તત્ત્વને અભિમાને છે તેઓને અદ્વૈત શ્રુતિ-
 ઓના નિર્વાહપ્રકારમાં અવિઘાજ એક અધિક ફળભાટે રહે છે. તો અદ્વૈ-
 તને ધોધ કરનારી શ્રુતિઓનું ભેદશ્રુતિને અનુસારે હાઈ તો વિશેષ્યક્ર-
 માજ છે. કારણ કે પ્રજા સમસ્ત એતન અચેતન વિશેષ્ય એકજ તત્ત્વ છે, તે એતન અચેતનની સત્તા તો પ્રજાના વિશેષણપણેજ છે, જેમ શબ્દાદિ ગુણોની સત્તા ગુણી આકાશાદિકના વિશેષણપણેજ છે તેમ. પ્રજાની સર્વા-
 ત્મતા અંતર્યામિપ્રાણણુમાં 'યસ્યાત્મા સરીર' ઇત્યાદિકથી સ્પષ્ટ વર્ણવી છે. જેમ ગાય અશ્વ આદિક તે તે પિંડવિશેષમાં અનુપ્રવેશ કરીને ચેતન-નયન-
 મિથી તેને ધારણ કરીને રહેલા ચેતનવિશેષ (જીવવિશેષ) ના તેતે પિંડ-
 વિશેષ તેના તેના સરીરપણે વિશેષણતાને પામે છે. (આ ગાય આ અશ્વ છે એમ) તેમ સમસ્ત ચિત્ત અચિત્તમાં સર્વાત્માપણે પ્રવેશ કરીને

તેને મર્વ પ્રકારે ધારણ કરતા પરમચેતન પરબ્રહ્મનું સર્વ કોઇ દ્રવ્ય (ચિત્ અચિત્) શરીરપણે વિશેષણ થાય છે. તો અનેક રૂપ જેનાં છે અને અનેક પ્રકારો જેના છે એવું પરબ્રહ્મ એકજ સૃષ્ટિ સ્થિતિ સંહારવડે વિહાર કરે છે, માટે આમાં તે બ્રહ્મથકી કિંચિત્ પણ દ્વિતીય છેજ નહિ. શંકા-વિશેષણભેદ સને સદ્વિતીયતા આવે છે તો અદ્વૈત કેમ સંભવે? તો વિશેષણસત્તામાત્રથી સદ્વિતીયતા નથી. જે સમાન અન્ય ધર્મી હોય તોજ દ્વિતીય કહેવાય, તે તો છેજ નહિ, માટે ‘મુક્તમેવાદ્વિતીયં’ ‘નેહ નાનાસ્તિ કિંચન’ ઇત્યાદિ શ્રુતિએ કરેલો દ્વૈતનિષેધ સ્વરસજ છે. સમાન અન્ય ધર્મીના અભાવને અભિપ્રાય કરીનેજ લોક વેદમાં પણ તેવા તેવા પ્રયોગો સૌએ સૌ જણાય છે. તો ‘સર્વં સ્વભિવં મક્ષ’ ઇત્યાદિ વેદાંતમાં શ્રવણ થતું અદ્વૈત વિશિષ્ટાદ્વૈતજ છે એવો અમારો મત છે. વર્ણવેલા શ્રુત્યર્થમાં વાદિઓના વિરૂદ્ધ વચનના શ્રવણથી શંકા પામેલાઓના પ્રતિ ‘મે મત્તં’ એમ કહ્યું છે. જે આત્મસંવાદ છે તે અર્થમાં આવતી વિરૂદ્ધ શકાને ટાળી નાખે છે. સર્વને સર્વદા સર્વથા સાક્ષાત્ કરતા શ્રુતિપ્રસિદ્ધ આત્મતમ મારા ઉત્તમ મતમાં પ્રવર્તતાઓને શ્રુત્યર્થમાં વિરૂદ્ધ શકાનો અવકાશ નથી.

શબ્દાર્થ તો-દ્વયોર્માઘઃ દ્વિતા-એનો ભાવ તે દ્વિતા કહેવાય, દ્વિતૈવ દ્વૈતં-દ્વિતા એજ દ્વૈત (ભેદ) કહેવાય, ન દ્વૈત અદ્વૈતં-દ્વૈત નહિ તે અદ્વૈત (અભેદ) કહેવાય, વિશિષ્ટસ્ય બદ્ધત્વં વિશિષ્ટાદ્વૈતં-વિશિષ્ટનું અદ્વૈત તે વિશિષ્ટાદ્વૈત કહેવાય, પોતાથકી વ્યતિરિક્ત સમય ચિદચિદ્વિશિષ્ટ બ્રહ્મ એકજ તત્વ છે એમ પ્રતિપાદન કરેલું હોવાથી શમાનુભય મત ‘વિશિષ્ટાદ્વૈતસિદ્ધાંત’ એમ વ્યપદેશાય છે. સિદ્ધાંતશબ્દ આભાષિકપણે પરિગ્રહ કરેલા અર્થનો વાચી છે. એજ મતશબ્દવાચ્ય છે શકરાચાર્ય વિગેરેએ ‘બ્રહ્મ એકજ તત્વ છે, તેથકી વ્યતિરિક્ત સમય ગિથ્યા છે’ એમ નિરૂપણ કરેલું હોવાથી તેમનો મત ‘અદ્વૈતસિદ્ધાંત’ એમ વ્યવહાર કરાય છે. મધ્વતીર્થીય મત દ્વૈત છે, તેઓ જગતનો અને બ્રહ્મનો પાલ્યપાલક સંબન્ધ વિના ઐક્ય વ્યપદેશને યોગ્ય સંબન્ધવિશેષને અગીકાર કરતા નથી અને તે બંનેનું સત્યપણ અગીકાર કરે છે માટે તેમનો સિદ્ધાંત દ્વૈત કહેવાય છે.

રામાનુજય મતમાં તો ચેતનાચેતનાત્મક પ્રપચ અને પરબ્રહ્મનું સત્યપણું સ્વીકારીને, તે બંનેનો શરીરશરીરિભાવસંબન્ધ અંગીકાર કરીને, લોકમાં શરીર અને શરીરી જીવાત્માનો અત્યંત ભેદ હોવા છતાં પણ 'આ ચેત્ર એકજ છે' ઇત્યાદિ એકત્વ વ્યવહાર જેમ દેખાય છે, તેમ અહીં પણ ચેતન-અચેતનના મુખ્ય શરીરી બ્રહ્મનો એકત્વ વ્યવહાર અને પરસ્પર ભેદ ઘટે છે.

તુંકામાં અભિપ્રાય એટલો કે—'પૃથગાત્માનં પ્રેરિતારં ચ માત્રા' 'જ્ઞાતૌ દ્વાવજાતીશતીશૌ' 'નિત્યો નિત્યાનાં ચેતનશ્ચેતનાનામેકો વહુનાં યો વિદ્રધાતિ કામાન્' 'અન્તઃ પ્રવિષ્ટઃ શાસ્ત્રા જ્ઞાનાનાં સર્વાંભા' 'પ્રધાનક્ષેત્રરૂપતિર્ગુણેશ.' 'ક્ષરાત્માનાવીશતે દેષ ઘૃકઃ' ઇત્યાદિક ભેદબોધક શ્રુતિ છે. 'નેદ નાનાસ્તિ કિંચન' 'સદેષ સોમ્યેદમગ્ર આસીદેકમેવાદ્વિતીયં' 'સર્વં સ્વસ્તિવં પ્રહ્મ' 'નારાયણ પૃથેદં સર્વં ચક્ષુતં યજ્ઞ મધ્યમ્' 'દ્વ સર્વં ચદ્યમાત્મા' 'તત્ત્વ-મસિ' 'બ્રહ્મ વેદ બ્રહ્મૈવ મયતિ' ઇત્યાદિક અભેદબોધક શ્રુતિ છે. 'ય જ્ઞાત્માનિ તિષ્ઠન્...યસ્માત્મા શરીરં...ય જ્ઞાત્માનમન્તરો યમયતિ' 'યઃ પૃથિવ્યાં તિષ્ઠન્...યસ્ય પૃથિવી શરીરં...યઃ પૃથિવીમન્તરો યમયતિ' ઇત્યાદિક ઘટક (ભેદ અભેદને ઘટાવી આપનારી) શ્રુતિ છે. આ શ્રુતિઓ મધ્યે અદ્વૈતિઓને ભેદશ્રુતિઓ ઔપચારિક કે બાધિત અર્થવાળી સ્વીકારવી પડે છે. દ્વૈતિઓને અભેદશ્રુતિઓ તેવી રીતે (ઔપચારિક કે બાધિત અર્થવાળી) અંગીકાર કરવી પડે છે. અદ્વૈતી દ્વૈતી બંનેને પણ ઘટકશ્રુતિઓ તેવીજ રીતે (ઔપચારિક કે બાધિત અર્થવાળી) વર્ણન કરવી પડે છે. વિશિષ્ટાદ્વૈતિઓના મતમાં તો લોકદૃષ્ટ શરીરશરીરિન્યા-યથી શરીર અને શરીરિનો પરસ્પર ભેદ પ્રત્યક્ષપણે અનુભવમાં આવતો હોવાથી તેવા ભેદને બોધ કરવાપણે ભેદશ્રુતિઓ અને 'દેવદત એકજ છે' એની જેઠ વિશિષ્ટ શરીરીના એકત્વથી અભેદ શ્રુતિઓ અને આવા સંબન્ધ (શરીરશરીરી)ને બોધ કરવાપણે ઘટક શ્રુતિઓ મુખ્ય અને અબાધિત અર્થવાળી અંગીકાર કરી છે. માટે સર્વ શ્રુતિઓના મુખ્ય-અર્થને બોધ કરવાપણું હોવાથી 'શરીરશરીરિભાવ સંબન્ધન પ્રધાન પ્રતિતંત્ર છે' જેમ વ્યવહારાય છે. પ્રતિનિયત જે તંત્ર તે પ્રતિતંત્ર કહેવાય.

ગમ્યતામ્ ॥૧૨૧॥ एते साधारणा धर्माः पुंसां स्त्रीणां च सर्वतः ।
मदाश्रितानां कथिता विशेषानथ कीर्तये ॥१२२॥ મહ્યેષ્ટાવરજંઘ્રા-

એવી વ્યુત્પતિથી બીજા સિદ્ધાન્તિઓએ નહિ અંગીકાર કરેલો તે તે મતને અસાધારણ એવો જે અર્થ તે પ્રતિતંત્રશબ્દવાચ્ય છે. યદ્યપિ વિશિષ્ટાદૈત મતમાં પણ મતાંતર વાદિઓએ નહિ અંગીકાર કરેલા અનેક અર્થો નિત્યમુક્તસદ્ભાવ વિગેરે છે તથાપિ તેમાં પણ આ શરીરશરીરિભાવ સંબન્ધનુંજ પ્રધાનપણું હોવાથી 'પ્રધાન પ્રતિતંત્ર' એમ વ્યવહાર થાય છે. તો 'પ્રધાનેન વ્યવદેશા ભવન્તિ' એવા ન્યાયને અનુસારે તેવા સંબન્ધને બોધ કરનારા વિશિષ્ટાદૈત શબ્દથી રામાનુજ્ય મતનો વ્યવદેશ કર્યો છે. આ રામાનુજઆર્યપ્રવાર્તિત વિશિષ્ટાદૈત નામનો જે મત તે અમારો મત છે એમ તમારે જાણવું. એમ કહેવાથી પોતાના સંપ્રદાયની શ્રીરામાનુજસંપ્રદાયમૂળકતા પણ સૂચવી છે એમ જાણવું. આ મતમાં મુક્તિદશામાં પણ જીવ ઈશ્વરનો ભેદ શ્રુતિસિદ્ધ વાસ્તવિક પ્રતિપાદન કરેલો હોવાથી ભેદભાવગાંઠિત (સેવ્ય સેવક) એવી પણ સેવાને મુક્તિ કહી તે યુક્ત છે. એમ તમે સર્વ ગમ્યતા-અવધારણ કરો. આ પ્રકરણમાં ધર્મ ગુણપ્રકાર વિશેષણ શરીર વિગેરે વપરાએલા શબ્દો એકાર્થ જાણવા. તેમજ ધર્મી ગુણી પ્રકારી વિશેષ્ય વિશિષ્ટ શરીરી વિગેરે શબ્દો પણ એકાર્થ જાણવા. અદ્વૈત અભેદ એક આ શબ્દો પર્યાયવાચી જાણવા. આનો વિસ્તાર શ્રીભાષ્યાદિક થકી જાણવો ॥૧૨૧॥

આશ્રિતોને હિતતમનો આદેશ આપવા પ્રવર્તેલા લગવાન, શુદ્ધસ્થ કે વર્ણી કે સાધુ કે આચાર્યપદમાં પ્રતિષ્ઠિત હોય, પોતાના ચરણારવિંદના આશ્રિત આ સર્વેએ પણ સમાન રીતે આદર કરવા લાયક આદિસાપ્રમુખ તત્ત્વવિજ્ઞાનપર્યંતના અર્થોનો આટલા પ્રબન્ધથી આદેશ કરીને, હવે વિશેષપણે તેમણે તેમણે અવધારણ કરવા યોગ્ય અર્થોનો આદેશ આપતાં, સામાન્યધર્મોના ઉપસંહારપૂર્વક વિશેષ ધર્મના કથનની પ્રતિજ્ઞા કરેછે—ત્યાગી અત્યાગી ગુરુ શિષ્યના વિભાગ વિના મારા આશ્રિત સર્વ પુરૂષો અને સર્વ સ્ત્રીઓના વિધિનિષેધરૂપ સાધારણ ધર્મો કહ્યા, હવે વિશેષ-આચાર્યાદિકને અસાધારણ ધર્મવિશેષો કહું છું ॥૧૨૨॥

વસુતામ્યાં તુ કદાચન । સ્વાસન્નસમ્બન્ધહીના નોપદેશ્યા હિ યોષિત

તેમાં પ્રથમ આચાર્યના વિશેષધર્મોને કહે છે—આચાર્ય જે સ્વધર્મનિષ્ઠ હોય તો શિષ્યોને ધર્મમાં સ્થાપન કરવા સમર્થ થાય, ‘આચિનોતિ હિ શાસ્ત્રા થાંનાચારે સ્થાપયત્ત્વપિ’ એવી સ્મૃતિ છે. ધર્મનું અનુષ્ઠાન અનુષ્ઠાપન આચાર્ય જ્ઞાનને આધીન હોવાથી પ્રથમજ આચાર્યપદમાં રહેલાને વિશેષપણે અવબોધ આપવાની પ્રવૃત્તિ યુક્તજ છે. મારા જે જ્યેષ્ઠ છાત્રા અને જે કનિષ્ઠ છાત્રા તેમના પુત્રો અયોધ્યાપ્રસાદજી અને રઘુવીરજી કે જેમને મેં મારા સમસ્ત આશ્રિત જનોના ગુરૂપણામાં સ્થાપન કર્યા છે તેમણેતો પોતાના સમીપ સંબન્ધવાળી જે સ્ત્રિયો તેથકી અન્ય—દુર સંબન્ધવાળી કે સંબન્ધ વિનાની સ્ત્રિયોને કદાચન—પોતાની વૃદ્ધ અવસ્થા સતેપણુ અથવા રહસ્યમાં કે સલામાં ક્યારેય મનોપદેશ નજ કરવો શંકા—આચાર્ય બ્રહ્મનિષ્ઠ હોઈને ભવદાવાનળથી બહુ દુઃખ એવા ચેતનોના તાપની ઉપશાતિ માટે પ્રવર્તેલા તેમને આર્ત ઉપદેશ્ય જનોમાં વર્તતો લિંગભેદ (સ્ત્રીભેદ) વિક્ષોભ માટે થતો નથી, તો આ નિષેધની શી જરૂર ? તો એમ નથી કાળસ્વભાવ અને વિષમસ્વભાવની પર્યાલોચના કરનારાએ આજ મર્યાદા પ્રતિષ્ઠાપન કરવા યોગ્ય છે, કેમકે કળિકાળ વિષમ છે અને આ વિષય વિશેષ વિક્ષોભક છે, ‘નન્વમિ પ્રમદા નામ ધૃતકુસ્મસમ પુમાન્’ ‘દન્દ્રિવાણિ પ્રમાર્ષીણિ હરન્તિ પ્રસમ મન’ એવી સ્મૃતિ છે, તો આ નિષેધ યુક્તજ છે. અન્યથા આચાર્યપદમાં વર્તતાઓને શિષ્યભાવને પામેલા પુરૂષો સાથેજ જેમ એમ શિષ્યભાવને પામેલી સ્ત્રીઓની સાથે પણ અત્યત સમાવેશ થાય, તેતો પ્રમાદમાટે કદાચિત્ થાય વળી વિમળ મનવાળા બ્રહ્મનિષ્ઠ આચાર્યો ઉપદેશ્યપદમાં પણ જે પ્રમદાઓનો પરિભ્રામ કરે તો બીજા શિષ્ય મનુષ્યો પણ સુશિક્ષિત થાય, આજ આ નિષેધનું પ્રધાન પ્રયોજન છે. તથા તેમણે સમીપ સંબન્ધ રહિત એવી સ્ત્રિયોનો સ્પર્શ ન કરવો તથા તેણીઓની સાથે ક્યારેય પણ નજ જોવું ચકારાત્ ધર્મવશીય બીજા પણ નરોએ નારીઓનો સ્પર્શ સંભાષણાદિ ન કરવું. યદ્યપિ ઉપદેશનો નિષેધ કરવા શીજ સ્પર્શ સંભાષણનો નિષેધતો આવીજ લાય છે, તો આ નિષેધનો

॥૧૨૩॥ ન સ્પૃઘ્યાશ્ચ તાઃ ક્વાપિ માપનીયાશ્ચ તા ન હિ । કૌર્યે
અવસર નથી. તથાપિ પાઠક્રમની અપેક્ષાએ અર્થક્રમનું આભવ્ય હોવાથી—
સમીપ દેહ સંબન્ધે રહિત નારીઓનો સ્પર્શ ન કરવો અને ક્યારેય પણ તેણી-
ઓની સાથે નજ બોલવું, કિં બહુના—તેમને મંત્રોપદેશ પણ ન કરવો, આવો
અન્વય બાળુવો. જ્યારે ઉપદેશ ન થાય તો તેની સાથે સંભાષણ ન થાય
અને તેણીનો સ્પર્શ ન થાય એમાં કહેવું જ શું ? સમીપ સંબન્ધિની નારી-
ઓને તો મંત્રાદિ ઉપદેશ કરવો. મંત્રદીક્ષા થઈજુમાટે આવેલી અન્ય
અબળાઓને તો પોતે ઉપદેશેલી પોતાની પત્નીદ્વારાજ ઉપદેશ કરાવવો
પણ પોતે ન કરવો એવો અભિપ્રાય છે. તેનું કારણ તો ઉપદેશ્ય અને ઉપ-
દિષ્ટ સ્ત્રીઓના પ્રસંગથી ગુરૂઓ સ્વધર્મથકી ભ્રષ્ટ થએલા બહુ સ્થળે
દેખાય છે. અને વળી ‘માત્રા સ્વચ્છા દુહિત્રા વા માવિવિકાસનો ભવેત્ । ચલ-
વાનિન્દ્રિયપ્રાપ્તો વિદ્વાંસમપિ કર્વતિ ॥’ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રદર્શન છે, માટે શ્રીધ-
ર્મદેવેજ ને આ મર્યાદા સ્થાપન કરી છે તેજ અસ્મદીઓએ અનુપાળવી.
સમીપસંબન્ધ સત્સંગિજીવનથકી સમજવો.

તથા તેમણે શત્રુભિન્નવિભાગ વિના સર્વત્ર દયા કરવી એમ કહે છે—
કસ્મિંશ્ચિત્-શત્રુ ઉપર પણ (કરતા કરવાનો પ્રસંગ તેની ઉપરજ છે)
કૌર્ય-નિર્દયપણું ન કરવું પોતાને પ્રતિકૂળ આચરણમાં પ્રવર્તેલાને પણ ને
દુ.ખ સમુપસ્થિત થાય તો તેની ઉપર પણ કડણા કરવાના સ્વભાવવાળા
આચાર્ય થવું એવો અભિપ્રાય છે. તે ગીતામાં કહ્યું છે—‘અદ્વેષા સર્વભૂતાનાં
મૈત્રઃ કરણ ઇવ ચ’ ઇતિ. ‘દયા કાર્યેવ સર્વત્ર’ એમ નહિ કહેતાં ‘કૌર્ય
કાર્ય ન કસ્મિંશ્ચિત્’ એમ ને કહ્યું તે શત્રુવિષે કદાચિત્ નિર્દયતાનો પ્રસંગ
આવે તે અત્યંત અનુચિત છે, આ અર્થની દૃઢતા માટે બાળુવું. યદ્યપિ આ
આદેશ મુમુક્ષુજનસામાન્યને અધિકાર કરીને કરવો નોંધએ તથાપિ શિષ્ય-
જનોના વિમોક્ષ માટે પ્રવર્તેલા, આચાર્યપદને અલંકર્તા વિષે સર્વથી સમ-
ધિક આ ગુણવિશેષ અવશ્ય અત્યંત અપેક્ષિત અવધાર્ય છે એમ જણાવામાટે
વિશેષપણે કહ્યું છે. ને આ ગુણ ન હોય તો ભવદ્વાજિથી બદ્ધ બળતા
ચેતનોવિષે દયારસ કેમ પ્રસરે ? અને સ્વાર્થનિરપેક્ષ તેમના સમુજ્જ-

કાર્ય ન કસિંશ્ચિન્ન્યાસો રક્ષ્યો ન કસ્યચિત્ ॥૧૨૪॥ પ્રતિભૂત્યં ન
વનમાટે કેમ પ્રયત્ન થાય ? નજ થાય બીજી પણ કારણ છે—દયા જે
સમર્થમા વિદ્યમાન હોય તો પરપીડાના નિવારણમાટે થાય અસમર્થમા
વર્તતી તો ફક્ત સ્વાશ્રય પુરૂષને કેવળ ગુણી બનાવે છે, તો જેમ જેમ
સામર્થ્ય સમધિક્ક હોય તેમ તેમ બીજાને મદત્ ફળ છે, તો સમર્થ પુરૂષને
વિશેષપણે ‘દયાળુ થવું’ એમ શિક્ષણ આપવું જોઈએ તો આચાર્યસ્થા
નને જે અધિષ્ઠાન કરેછે તેને તો આ અર્થનો વિશેષપણે અવબોધ આપવો
યુક્ત છે, જે આચાર્યની દયાએ કરીને દુર્નિવાર સંસૃતિદુ ખ ટળી જાય
છે વળી જેમ જેમ પરને દુ ખ અધિક્ક હોય તેમ તેમ દયાપ્રવાહ પણ
સમધિક્ક રાખવો સંસૃતિ દુ ખ થકી અધિક્ક દુ ખ શુ છે ? તેના નિરાકરણ
થકી બીજી દયાનુ ફળ પણ શુ છે ? કાઈ પણ નથી, આવા અનુસંધાનથી
બીજા જ્ઞાનાદિ ઉપદેશ્ય ગુણો હોવા છતાં પણ આ દયાનો વિશેષપણે નિર્દેશ
કર્યો છે માટેજ ‘ગુરવો હિ દવાલ્લભ’ એમ સ્મૃતિ કહે છે આથી—અપક
રિને પણ લવદાવાનળની જ્વાળાથી પ્રજ્વળિત બોધને તેથકી તેની સુક્તિ
કરવામાટે આચાર્યપદાદ્ પ્રયત્નશીલ થવું એટલું તાત્પર્ય છે આ અહીં કહેલા
દયાગુણથી દૈવીસપદાને અભિમુખ થએલાના જે બીજા ગુણો વર્ણવ્યા છે તે
સર્વે પણ જાણી લેવા તે ગુણો ગીતામા લખવાને કહ્યા છે—‘અમય સર્વ
સંગુદ્ધિર્જાનમોગ્યવસ્થિતિ । દાન દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાયક્ષત્ર્ય ધર્મયમ્ ।
અર્હિસા સત્યમક્રોધસ્ત્યાગ ધાન્તિરપૈશુનમ્ । દયા ભૂતેષ્વલોલુપ્સવ માર્દવ
હીરચાપહમ્ । તેજ ક્ષમા દત્તિ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનિતા ॥’ ઇતિ

દયાપ્રસંગથી કોઈની થાપણ સાચવવી વિગેરેને જો સ્વીકારે તો કદા
ચિત્ આત્મચિંતન ઉપદેશાદિકમા વિશેષપ્રસંગ આવે, માટે આચાર્યને
તેનાથકી નિવૃત્તિજ ઉચિત છે, એવા અભિપ્રાયથી કહેછે—કસ્યચિત્-
ખન્ધુ કે અખન્ધુ, સમર્થ કે અસમર્થ અથવા કસ્યચિત્-અદ્ય કે નદિ
અદ્ય દ્રવ્યનો, ન્યાસ-ચોરાદિકના ઉપદ્રવથી બંદુ લય પામેવાએ ધન મુવ
લ્લાદિ થાપણરૂપે રાખવા આપતાં દયાવશત્ત પણ આચાર્યપદમાં રહેલાએ ન
અગીકાર કરવું જો કોઈની થાપણ રાખે તો તેને સાચવવાની વિશેષ વ્યાપ્ત

કસ્યાપિ કાર્યં ચ વ્યાવહારિકે । મિશ્રયાડપદતિકમ્યા ન તુ કાર્ય-

તિનો પ્રસંગ આવે અને રાગ દ્વેષ લોભાદિકની અધિકતા જેમાં વર્તે છે એવા કક્ષિમાં તેવી પ્રવૃત્તિ ઘણુ કરીને વ્યવહારપદમાજ (દાવામાં) પર્યવસાન પામે તેથી તત્ત્વ હિત પુરુષાર્થના ઉપદેશાદિ નિબંધર્મમાં વિશેષપ્રસંગ આવે, માટે કોઈની પણ થાપણુ દયાથીપણુ ન રાખવી ॥૧૨૩-૧૨૪॥

ન્યાસરક્ષણુનું જેમ એમ પ્રતિભૂપણુનુપણુ મૂળ દયા છે, તો ન્યાસજ જેમ એમ પ્રતિભૂ-પ્રતિનિધિ (ભમીન) પણુ અનર્થહેતુ હોવાથી દયાએ કરીને પણુ વ્યવહારપદમાં-કય વિકય દાન આદાનાદિકમાં નજ કરવું. કસ્યાપિ-હલે તે પોતાનો હોય કે પારકો હોય કોઈનું પણુ ન કરવું. મૂળમાં 'વ્યાવહારિકે' એમ કહ્યું છે એથી મુમુક્ષુ આશ્રિતોના પ્રતિ સમસ્ત દુ ખના પ્રશમનમાં આચાર્યનું જે પ્રતિભૂપણુ (ભમીન) છે તેનો નહિ નિવેધ સિદ્ધ થાય છે. આજ આચાર્યનું મત છે (સર્વ સમાશ્રિ-તોના પ્રતિનિધિ થયું) તથા શિષ્યસમર્પિત ધન ધાન્યાદિવડે પોતાનું અને પોતાના પોષ્યવર્ગનુ પોપણુ કરતા આચાર્યને જે કદાચિત્ દૈવવશાત્ ધનધાન્યાદિકના પરિક્ષયને લીધે જીવનોપાય ન રહે તો પોતાના શ્રાક્ષણુ-વર્ણને સમુચિત ભિક્ષાવૃત્તિથીજ આત્મા આત્મીયનું ભરણુ ન્યાય છે પણુ ઝાણુ કરીને નહિ. કેમકે તેતો મનોવિક્ષેપમાં પ્રબળ હેતુ હોઈને આ લોક પરલોકમાં અનર્થ અર્થે થાય છે. જે જન ઝાણુ-પીડિત છે તેતો સર્વદા અસ્વસ્થ હૃદયવાળો હોઈને પોતાના ક્ષેમ માટે સમર્થ રહેતો નથી તો કરજ તો શરીરધારણુ માટે પ્રણુ ક્યારેય પણુ કોઈનુ પણુ નજ કરવું. 'નાથમર્ણ્યસમ દુ સ્તં ગૃહિણામિહ કિન્નન' એમ સ્કાદમા કહ્યું છે માટેજ ભારતમા 'વન્નમેઽહમ્નિ પથે ચા શાકં પચતિ યો ગૃહે । બનૃણી ચાપ્રવાસી ચ સ ચારિચર ! મોદતે ॥' એમ કહ્યું છે. કરેલુ કરજ નહિ પાછું આપવામા મહા અનર્થ કૃત્યચિતા-મણિમા કશો છે- 'અમિહોઝી તપસ્વી ચ ઋણવાન્ ઝ્રિયતે યદિ । અમિ-હોત્રં તપશ્ચૈવ સર્વં તદ્દનિનો ભવેત્ ॥ ઋણં ચે ન પ્રયચ્છન્તિ પ્રમાદાદનુ-પાયત । ધનદાનુસદીયં સ્વાસ્થ્યં ચાત્ર પુરાઝર્જિતમ્ ॥' ધતિ યદપિ આ

મૃગં ક્વચિત્ ॥૧૨૫॥ સ્વશિષ્યાર્પિતધાન્યસ્ય કર્તવ્યો વિક્રયો ન ચ ।
જીર્ણં દત્વા નવીનં તુ ગ્રાહ્યં તદ્દેવ વિક્રયઃ ॥૧૨૬॥ માદ્રશુદ્ધચતુષ્ચાં

ધર્મ સર્વસાધારણુ છે તથાપિ શ્રાતૃપુત્રો પ્રત્યે ઉન્નિ તો તેમને અત્યા
વશ્યકતા જણાવા માટે અને તેમના દ્વારા તેમના શિષ્યોને જણાવા માટે
છે એમ જાણવું આ શ્લોકથી આચાર્યે શિષ્યસમર્પિત ધનધાન્યવડે
જીવન કરવું એમ જણાવ્યું છે ॥૧૨૫॥

શિષ્યાર્પિત ધન ધાન્યના પરિક્ષયમા જીવિકા પૂર્વશ્લોકથી નિષ્પણ કરી,
હવે શિષ્યાર્પિત ધાન્યની અધિકતામા કર્તવ્ય કહેછે—ધનધાન્યના ક્ષયમા
જેમજાણુ ન કરવું તેમ પોતાના શિષ્યે અર્પેલા ધાન્યની અધિકતામા તે વેચવું
નહિ દેતા ખાતા આઢી રહેલા, કાળેકરીને જીર્ણલાવને પામતા કામર વિગેરે
અછને વેચવાનો પ્રસંગ હોવાથી તેનો નિષેધ આ કથોં છે વિક્રય શોભ
મૂળક હોવાથી વૈશ્યની તે વૃત્તિ છે, ગ્રાહ્યજીભાત્રને તો તે નિષિદ્ધ છે,
'મજોઽન્નિર્વણો મેવ સુર્વોઽથ પૃથિવી વિરાદ । ધનુર્વજશ્ચ સોમશ્ચ ન
વિક્રેયા કદાચન ॥' એવી સ્મૃતિ છે 'વિરાદ્ શબ્દથી અજ જાણવું અજ
આદિકના વિક્રમથી અગ્નિ આદિક દેવતાઓ જેવ્યા તુલ્ય થાય છે' એવી
તેની વ્યાખ્યા કરી છે શકા-ક્રમેક્રમે જીર્ણ થતા તેનો સો ઉપયોગ થાય ।
એવી અપેક્ષામા કહેછે કે-જીર્ણ-મતવર્ષમા સઘરેલું હોવાથી તેમાં જવું
ઓતું પડવું વિગેરેવડે જહું કાળ રાખી શકાય નહિ એવો પ્રસંગ જો આવે
તો તે વેચાવું આપી દહને નવીન ધાન્ય લેવું આ વિનિમય કહેવાય,
વિક્રય નહિ, વિક્રયમા જે દોષ છે તેનો સપાદક નથી માટેજ ન વેચવા યોગ્ય
તિલાદિક ધાન્યવિશેષનો વિનિમય મન્વાદિક્રોએ અનુમાન્યો છે અતિથિ
અભ્યાગત સાધુ સરક્ષણમાજ એક પ્રવર્તેલા આચાર્યે તેમના રક્ષણ
માટે કરાતો આ વિનિમય (જદલો) દોષમાટે નથી, આટલુંજ તત્ત્વ
છે, 'સર્વે વિનિમયા શુદ્ધા હામલોમો ન સૂચિત' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૨૬॥

હવે નૈમિત્તિક ધર્મવિશેષનું વિધાન કરેછે—ભાદ્રપદ માસના શુકલ
પક્ષની ચતુર્થી તિથિરૂપ નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતા ગણેશની અને આશ્વિન માસના

ચ કાર્ય વિગ્રેશપૂજનમ્ । ઇપકૃષ્ણચતુર્દશ્યાં કાર્યાઽર્ચા ચ હનૂમતઃ ॥૧૨૭॥ મદાગ્રિતાનાં સર્વેષાં ધર્મરક્ષણહેતવે । ગુરુત્વે સ્થાપિતાભ્યાં

કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશી તિથિરૂપ નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતાં હનુમાનજીની પૂજા યથા-
વિધિ કરવી. યદ્યપિ આ અર્થ સર્વ સાધારણ છે તથાપિ સર્વ સમાગ્રિતોને
શિક્ષણ આપવા આચાર્યના કર્તવ્યપ્રકરણમાં કહ્યો છે. આચાર્યને અવબોધ
આપવાથી ખીલપણ સુદૃઢ બોધ આપ્યા થાય છે. સર્વ વિગ્નના વિનાશ
માટે કર્મારંભમાં આ દેવતાવિશેષ (ગણેશ) સર્વેએ પૂજ્યપણે કહ્યા છે.
વળી કૃષ્ણનો એમાં અનુપ્રવેશ છે તો તદાત્મકપણે વિગ્નેશનું પૂજન કૃષ્ણ-
કપરાયણોને પણ સમુચિતજ છે. હનુમાનજીતો ભગવાનના એકાંતિક-
ભક્તરાજ છે માટે તેમની પૂજા પણ મુમુક્ષુઓએ અત્યંત ઉપાદેય છે. માટેજ
ગણપતિનું પૂજન ભવિષ્યોત્તરમાં કહ્યું છે—‘ચતુર્થ્યાં ભાદ્રશુક્લાયાં હૈર્મી
વા મૃગમયીમપિ ॥ પ્રતિમાં ગણનાથસ્ય મહત્યા સમ્પૂજયેત્સુધીઃ ॥ ઇતિ. હનુ-
માનજીનું પૂજન ભગવાન રામચંદ્રજીએ કહ્યું છે—‘યે ત્વાં સમ્પૂજયિષ્યન્તિ
દ્યુજેં યમતિથૌ નરઃ । ન તે વાસ્યન્તિ નરકાન્ ભવિષ્યન્તિ ચ મત્રિયાઃ ॥’
ઇતિ કાર્તિક કૃષ્ણ ચતુર્દશીએ હનુમાનજીના જન્મને પ્રતિપાદન કરનારાં
વચનોનો પૂર્ણિમાંત માસ લેવાનો અભિપ્રાય છે એમ જણવું ॥૧૨૭॥

આચાર્યપદમાં સ્થાપન કરેલા એમણે તો મુમુક્ષુ જનોને દીક્ષા દેવીજ
એમ હવે આદેશ કરે છે—મારા ચરણના સમાગ્રિત અને મારા ચરણના
સમાગ્રયને સન્મુખ થએલા સર્વ મુમુક્ષુઓના ધર્મરક્ષણહેતવે—ધર્મનો
બોધ આપીને અધર્મથકી નિવૃત્ત કરવા અને ધર્મમાં પ્રવર્તાવવા તેણે
કરીને તેઓના સમુજ્જવન માટે ગુરૂપદમાં મેં સ્થાપન કરેલા તેઓએ
તો મુમુક્ષુ જનોને દીક્ષા—સંપ્રદાયપરંપરાપ્રાપ્ત મંત્રોપદેશરૂપ આપવીજ.
‘મુમુક્ષવઃ’ આ નિર્દેશથી દીક્ષાચક્રમાં મુમુક્ષાજ અધિકાર છે પણ વિપ્રાદિ-
વર્ણવિલક્ષણતા નથી એમ સૂચ્યું છે, માટેજ ‘બ્રાહ્મણાન્ ક્ષત્રિયાન્ વૈદ્યાન્
સર્વદ્રાંશ્ચ મુમુક્ષતઃ । વિષ્ણુમક્ષરતીન્ સાધૂન્ દીક્ષયેદ્વિધિના ગુરુઃ ॥’
એમ પંચરાત્રમાં કહ્યું છે. ‘તેમણે તો મુમુક્ષુઓને દીક્ષા આપવી’ આ
નિબંધ વિધિ કયો છે, તો તે ઉપરથી—સદે સદ્વૃત્તને અનુસરેલા હોય

ચ તામ્યાં દીક્ષ્યા મુમુક્ષવ ॥૧૨૮॥ યથાધિકાર સંસ્થાપ્યા સ્વે સ્વે

પણ બે આચાર્યશ્રાવને અનાદર કરીને મુમુક્ષુ જનોને મનાદિ ઉપદેશ ન કરે તો અમારી આજ્ઞાના અતિવચનથી ચતો પ્રત્યવાય એમલે ભોગવવોજ પડે, એમ જણાવ્યું છે 'તેમલે તો' એમ કહેવાથી બીજા બીની અપેક્ષાએ આચાર્યની વિવશ્યતા જણાવી છે વિવશ્યતા તો દીક્ષા દાનમાં અધિકારસંપત્તિજ સમગ્રવી (તેમનેજ દીક્ષાદાનમાં અધિકાર છે બીજાને નહિ) તેજ અધિકારસંપત્તિ 'ગુરુવે સ્થાપિતામ્યા' ગુરૂપણમાં સ્થાપન કરેલા, આથી સ્પષ્ટ જણાવી છે 'મં તેમને ગુરૂપણમાં સ્થાપન કરેલા' એમ કહેવાથી વિજ્ઞાનને પામેલા એમલે મારા આદેશથી આ અવશ્ય કરવું એવો અર્થ સિદ્ધ થાય છે ગુરૂસ્થાનમાં સ્થાપિતપણાગુરૂપ અધિકારના નિરૂપણથી કેવળ વિદ્યાસંપત્તિથી પરમ રહસ્યભૂત પરબ્રહ્મવિદ્યાગુરૂપ મન વિશેષનો ઉપદેશ કરવામાં ગુરૂની આજ્ઞા વિના યોગ્ય નજ થાય આ અર્થ જણાવ્યો છે ધર્મરક્ષણહેતવે-આથી ગુરૂપદમાં સ્થાપન કરવાનું પ્રયોજન જણાવ્યું છે 'મારા (ભગવાનના) આશ્રિતોના ધર્મરક્ષણ માટે' એમ કહ્યું છે તેથી આ ધર્મ પારમેકાતિક જણવો તેનું રક્ષણતો પ્રતિકૂળનો પરિત્યાગ અને અનુકૂળનું સંપાદન તેલું કરીને જે પોષણ કરવું એજ માન્યું છે આ બન્ને તો ઉપદેશાદિવડે બને આજ રક્ષણપ્રયોજન માટે ગુરૂપદમાં સ્થાપન છે ॥૧૨૮॥

આચાર્યે શિષ્યોને યથાધિકાર સ્વસ્વધર્મમાં નિયોજવા એમ હવે કહે છે— નિનાશિતા મુમુક્ષાથી ચોતાને આશરેલા (શિષ્યો)ને યથાધિકાર-અધિકારને અનુસારે સ્વસ્વધર્મમાં સારી રીતે સ્થાપન કરવા એટલે-મુમુક્ષા છે એટલામાત્રથી સર્વે જ્ઞાનયોગમાં નિયોજવા યોગ્ય નથી જે ભક્તિયોગમાં અસમર્થ હોય તે જ્ઞાનયોગમાં યોજવા યોગ્ય છે, જે જ્ઞાનયોગમાં પણ અસમર્થ હોય તેતો કર્મયોગમાંજ પ્રયોજવા યોગ્ય છે, તો આવા અધિકારને અનુસારે મુમુક્ષુઓને સ્વસ્વસમુચિત ધર્મ-કર્મયોગ કે જ્ઞાનયોગ કે ભક્તિયોગમાં અસંમિશ્રિતપણે સ્થાપન કરવા ભક્તિયોગાદિકમાં જે અધિકારી નથી તેને કર્મયોગમાં અધિકાર ગીતામાં ભગવાને

ધર્મે નિજાશ્રિતાઃ । માન્યાઃ સન્તશ્ચ કર્તવ્યઃ સન્ધ્યાસ્થાભ્યાસ આદ-

ક્રમો છે- 'અથૈતદપ્યક્તોઽસિ કર્તુ મલોગમાશ્રિતઃ । સર્વકર્મફલત્યાગં તતઃ કુરુ યતાઃપ્રવાન્ ॥ શ્રેયો હિ જ્ઞાનમભ્યાસાઽજ્ઞાનાદ્ધ્યાનં વિશિષ્યતે । ધ્યાના-ત્કર્મફલત્યાગસ્થાગાઽઽન્તિરનન્તરમ્ ॥' ધૃતિ. આનો આશય તો લાઘ્યથકી ભલુવો. શ્રુતિ પણ છે- 'પૂર્વં ત્વયિ નાન્યથેતોઽસિ' ધૃતિ. અથવા સ્વશિષ્યોને સ્વસ્વવર્ણાશ્રમધર્મ નિત્યનૈમિત્તિકાદિકમા સંસ્થાપન કરવા મુમુક્ષાભાત્રથી અને દીક્ષાપ્રાપ્તિભાત્રથી 'અમારે વર્ણાશ્રમધર્મની શી જરૂર છે?' એમ માનીને સ્વસ્વધર્મોનું જે રીતે ઉલ્લંઘન ન કરે તે રીતે તેમા અનુધાન ઉપદેશાદિવડે સ્થાપન કરવા અન્યથા શિષ્યકૃત પાપોનુ ગુરૂમાં સંક્રમણ થાયછે 'રાજા પ્રજાનાં જમલં યાતિ ધર્મમશિક્ષયન્ । આચાર્યો નિજશિષ્યાણાં લીનાં તત્પતયસ્તયા ॥' એવી શખસ્મૃતિ છે તથા સંત- 'અક્ષિ વ્રજેતિ શ્વેદ્દેદ સન્તમેનં તતો વિદુઃ' આ શ્રુતિને અનુસારે પરબ્રહ્મમાંજ નિમગ્ન જે લ્યાગનિષ્ઠ સત્પુરુષો છે તેતો સ્વય આચાર્યપદમાં રહેલાએ પણ માન્યા-યથોચિત ચરનાદિઅર્ચનથી અને સદ્બ્રાહ્મીજનથી સત્કાર્ય છે તથા સ્વય પ્રતિદિન સન્ધ્યાસ્થનો અભ્યાસ આદર-પ્રેમથી કરવો. અભિપ્રાય એવો છે કે-વિદ્યા પરા અપરા એવા ભેદથી બે પ્રકારની છે, બ્રહ્મના અપરોક્ષરૂપ પરા કહી છે અને અપરા તો બ્રહ્મના પરોક્ષરૂપ સાગ સૌપતૃહણ વેદરૂપ સન્ધ્યાસ્થન્યા છે, તેમા અપરોક્ષમાં પરોક્ષની ઉપકારકતા છે આ વિદ્યાવિભાગ અને ઉપકાર્યઉપકારકલાવ મુકકઉપનિષદમા 'દ્વે વિદ્યે વિદિતવ્યે' ઇત્યાદિ શ્રુતિએ કહ્યો છે તો એ રીતે ઉપકાર્યઉપકારકલાવે સંપન્ન બે વિદ્યાઓ મધ્યે અપરોક્ષવિદ્યાનિષ્ઠ એવા પણ આચાર્ય સમાધિથકી વિરામ વેળાએ એમાં ઉપકારક પરોક્ષવિદ્યાનુ પરિશીલનજ પ્રેમથી કરવું પણ અનુપયુક્ત વ્યવહારમા પ્રવેશ સમુચિત નથી, કેમકે તેમા ચિત્તવિક્ષેપનો પ્રસંગ છે યદ્યપિ આ અર્થ મુમુક્ષુસાધારણ છે તથાપિ આચાર્યપદના અલકર્તાને અત્યત અપેક્ષિતતા જણાવા માટે વિશેષધર્મપણે આદેશ કર્યો છે. આત્મપરમાત્માના સ્વરૂપનો અવબોધ આપનાર ઔપનિષદજ સન્ધ્યાસ્થ છે, તેના અર્ચનો અભ્યાસજ મુખ્ય છે, 'બ્રાહ્મણેન પદ્મો

રાત્ર ॥૧૨૯॥ મયા પ્રતિષ્ઠાપિતાનાં મન્દિરેષુ મહત્સુ ચ । લક્ષ્મીના-
રાયણાદીનાં સેવા કાર્યા યથાવિધિ ॥૧૩૦॥ મગવન્મન્દિરં પ્રાપ્તો

વેદોઽપ્યેતલ્લ્યો હેયશ્ચ' એવી શ્રુતિ છે. 'તપો વિદ્યા ચ વિપ્રાણાં તિઃષેય-
સકરે ડમે' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૨૬॥

હવે પોતે પ્રતિષ્ઠાપેલા લક્ષ્મીનારાયણાદિક દેવોની યથાવિધિ પૂજા વિગેરે
કરવાનો આદેશ કરે છે—મહત્સુ-શિખરમંથ મહામંદિરમાં કે અલ્પહરિ-
મંદિર નામની હવેલીમાં જે જગતના ઉદ્ધરણમાટે અવતરેલા પુરૂષોત્તમે
સાક્ષાત્ યથાવિધિ પ્રતિષ્ઠાપન કરેલા લક્ષ્મીનારાયણ આદિક ભગ-
વત્સ્વરૂપોની સેવા તેમણે તે તે કાળે કરવી. પરિચારકો બહુ હોય તો પણ
ભાગવત્સેવા તો સ્વયં કરવી. આ સેવા યથાવિધિ-વિધિને અનુસારે કરવી
પણ સ્વેચ્છાપ્રમાણે આરેય ન કરવી. 'મં પ્રતિષ્ઠાપેક્ષાં' એમ કહેવાથી
તેમની પરિચર્યા કરનારા ઉપર પોતાની અત્યંત પ્રીતિ જણાવી છે.
મંદિરનું મહત્ત્વ તો ભગવન્નિર્મિત હોવાથી અને ભગવન્મંદિર હોવાથી
જાણવું, બીજા વિશાળાદિ પ્રકારથી મહત્ત્વતો અપ્રયોજક છે. આદિ-
શબ્દથી નરનારાયણાદિક મહત્ત્વ કરવા ॥૧૩૦॥

ભગવન્મંદિર પ્રતિ આવેલો ક્ષુધાથી કલેશ પામતો જે કોઈ પણ જન
અન્નદાનાદિવડે સત્કાર્ય છે એમ કહે છે—જે કોઈપણ-ભતિ કુળાદિકવડે વર
કે અવર, અથવા રાત્રકુળાદિ કે અન્નાતકુળાદિ જે કોઈપણ અતિથિ
માનવ ઘરપ્રતિ આવેલો અનાર્થી-ભૂખ્યો હોય તે તો ગૃહસ્થજને અન્ન-
દાનાદિવડે સંભાવના કરવા યોગ્ય છે. અન્યથા મહાપરાધ થાય છે, તેવી
શ્રુતિ છે—'વૈશ્વાનરઃ પ્રવિશત્યતિથિર્ગ્રાહ્યો ગૃહાન્ ॥ તસ્યેતાં શાન્તિં કુર્વન્તિ
હર વૈયસ્યતોદકમ્ । આશાપ્રતીક્ષે સદ્ગતં મુરુતં ચેષ્ટાપૂર્વે પુષ્પપદ્મંચ સર્વાન્ ।
પૂતદ્ શુક્રે પુરુષસ્યાત્પમેષસો યસ્યાનન્નમ્ વસતિ ગ્રાહ્યો ગૃહે ॥' ઇતિ.
વળી સામાન્યપણે ક્ષુધાતુરને અન્નદાનની બહુ પ્રશંસા કરી છે—'અન્નદાનં
પ્રશંસન્તિ વિદ્વાંસો વેદવાદિનઃ । અન્નમેવ યતઃ પ્રાણાઃ પ્રાણદાનં સમં હિ તત્ ॥
તસ્માદહરહર્દયમન્નમેવ વિવક્ષુઃ । અપરીદ્યંય સર્વેમ્ય હતિ સ્વાયમ્મુવોઽ-
મવીદ્ ॥' ઇતિ. એ રીતે ક્ષુધાતુર અતિથિ કે બીજાનેવિધે સામાન્યતઃ

યોઽન્નાર્થી કોઽપિ માનવ । આદરાત્સ તુ સમ્માન્યો દાનેનાન્નસ્ય
શક્તિઃ ॥૧૩૧॥ સંસ્થાપ્ય વિપ્રં વિદ્વાસં પાઠશાલા વિધાપ્ય ચ ।

અન્નદાનની અવશ્ય કર્તવ્યતા સિદ્ધ થાય છે આ અર્થે ગાર્હસ્થ્યધર્મયોગ માત્રને સાધારણ છે આચાર્યનેતો વિશેષ આ છે-ભગવદર્શનાર્થે મદિર પ્રતિ આવેલો તો જે કોઈપણ ક્ષુધાકુળ અન્નાર્થી આચાર્યપદાધિષ્ઠિત ધર્મપ્રવર્તકે 'ભગવન્મદિરમા આવેલો હુજ્યો નજ રહેવો જોઈએ' એમ જાણીને વિશેષપણે અન્નદાનવડે સંભાવનીય છે અન્યથા મદિરના સ્વામિને મહાન્ અનર્થ થાય, તો મદિરના ધણી આચાર્યે આ અવશ્ય કર્તવ્ય છે આ સંભાવના આદરાત્-આદરથી કરવી પણ અનાદરથી નહિ વળી યથાશક્તિ-શક્તિને અતિક્રમ કરીને નહિ તેમ શક્તિથી ન્યૂનપણુ નહિ અથવા-અન્નાર્થી-અન્નની અર્થનાથી ભગવન્મદિરપ્રતિ આવેલો જે કોઈપણ માનવ હોય, એવી અન્વયયોજના કરવી જે કોઈપણ એટલે ભગવાનને અભિમુખ હોય કે વિમુખ હોય પણ ભગવાનના મદિરમા પેઠો એજામાત્રથી તેતો સંભાવનીય છે અભિપ્રાય એવો કે આ પાખડપીડિત કળિમા બહુધાપણે જનો ભગવત્પ્રતિભાવિમુખ હોઈને ભગ વન્મદિરની વાર્તાને પણ સહન કરી શકતા નથી આવી કળિસ્થિતિ છે તો અન્નની અપેક્ષાથી જે કોઈ ભગવન્મદિરપ્રતિ પ્રવેશમાનને અનુમાને છે તે પરમકૃપાળુ આચાર્યોએ આદરણીય છે સર્વત્ર દયા રાખવી એ આચાર્યનું લક્ષણ છે દયાળુ આચાર્યે જે કોઈપણ પ્રકારે ભગવન્મદિર પ્રતિ આવેલા જે કોઈની પણ સંભાવના આદરથી કરવી પણ તિરસ્કાર ન કરવો એટલું તાત્પર્ય છે ॥૧૩૧॥

અન્નદાનની કર્તવ્યતા કહીને હવે તેથી અધિક વિદ્યાદાનની કર્તવ્યતા કહે છે—પાઠશાળા કરાવીને તેમા અધ્યાપનસમર્થ વિદ્વાન્ નિપ્રને અધ્યાપકપદમા સરસ્થાપીને સદ્વિદ્યા અગસહિત ઉપનૃહણુસહિત વેદવિદ્યા પૃથ્વીમા પ્રવર્તાવવી જે વિદ્યાએ કરીને વિદ્યુપની સત્તા તે સદ્વિદ્યા કહી છે તેવી તો વેદવિદ્યાજ છે, કેમકે તેજ આઘન્તે રહિત હોઈને યથાર્થ પુરૂષાર્થને અને તેના સાધનોને જણાવે છે, તેના પરિકરપણેજ

પ્રવર્તનીયા સદ્વિદ્યા ભુવિ યત્સુકૃતં મહત્ ॥૧૩૨॥ અદ્યેતયોસ્તુ
માર્યાભ્યામાશયા પત્યુરાત્મન. । કૃષ્ણમન્ત્રોપદેશશ્ચ કર્તવ્ય સ્ત્રીમ્ય
પ્વ હિ ॥૧૩૩॥ સ્વાસન્નસમ્વન્ધહીના નરાસ્તાભ્યાં તુ કર્હિંચિત્ ।

ખીન્નઓની સચ્છાત્રતા છે, તો આ વિદ્યાનુજ પ્રવર્તન મહત્ સુકૃત-
સુકૃતસાધન છે અન્નથી તો જીવનમાત્ર થાય છે વિદ્યાપ્રીતો સમુ-
જીવન થાય છે કેમકે ધર્માચરણથી પારલૌકિક શ્રેયની પ્રાપ્તિ થાય છે
નહિ બાલુતો પુરૂષ પોતાનું શ્રેય કરવા ક્યાથી સમર્થ થાય, તો જે વિદ્યા
પ્રવર્તનથી મહત્ સુકૃત થાય તેવી સદ્વિદ્યા ભૂમિમા પ્રવર્તાવવી 'ઉપા-
ધ્યાયસ્વ યો વૃત્તિં વૃત્ત્યાધ્યાપયતિ દ્વિજાન્ । કિં ન વૃત્ત મયેત્તેન ધર્મં
કાર્વાર્થદર્શિતમ્ । છાત્રાણા ભોજન લેલ વસ્ત્ર મિશ્રામયાપિ વા । વ્રજા
પ્રાપ્નોતિ પુરુષ સર્વકામાન્ ન સજાય ॥' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૩૨॥

આચાર્યના વિશેષધર્મો કહીને હવે આચાર્યાણીના વિશેષધર્મો કહે છે—
આચાર્યપદમા રહેલા એમની શાર્યાઓએ ભર્તાની આજ્ઞાએ કરીનેજ
કૃષ્ણમન્ત્રોપદેશ શરણાગત સ્ત્રિયોનેજ કરવો 'ભર્તાની આજ્ઞાથી' એમ
કહેવાથી ઉપદેશમા અધિકારસપત્તિ જણાવી છે 'આજ્ઞાથી' એમ કહે-
વાથી સ્વતંત્રપણે મન્ત્રોપદેશાદિકમાં અનધિકાર જણાવ્યો છે 'ધર્માપદેશ
યા નારી દાન સાર્પ મતાનિ ચ । કરોતિ નિષ્ફલ તદ્દે વિનાશાં પત્યુરાત્મન ॥'
એવું પરાશરવચન છે આચાર્યે નહિ ઉપદેશ કરવા યોગ્ય કહેતી નિકટસજ
ન્ધથડી લિલ સ્ત્રિયોના સમુજીવન માટે આચાર્યની આજ્ઞાથી ઉપદેશ
પ્રાપ્ત મનના પ્રદાનમા આચાર્યાણીને કશી શક્તિ નથી, માટેજ આચાર્ય
ઉપદેશ હોવા છતાં પણ તેમની પત્નીઓને આ અધિકાર આપ્યો છે ॥૧૩૩॥

હવે તેણીઓએ દૂર દેહમબધવાળા પુરૂષોનો અગસ્પસાદિ પરહરવો,
એમ કહે છે—પોતાના સમીપસજન-ધે રહિત એવા નરોનો આચાર્યપત્ની
ઓએ કર્હિંચિત્-કોઈને શંકા ન આવે એવું નિમિત્ત હોય તોપણ શુદ્ધિ-
પૂર્વક સ્પર્શ ન કરવો તથા તેમની સાથે કૃશ્ણમન્ત્રાદિક નિમિત્તમાં
પણ સંભાષણ પણ ન કરવું તથા તેમને પોતાનું સુખપણ નજ બનાવવું
તેમના દર્શનસમયે અવળું સુખ કરીને રહેવું અથવા પડામી સુખ

ન સ્પૃશ્ય્યા ન ભાપ્યાશ્ચ તેભ્યો દર્શ્યં મુખં ન જ્ઞ ॥૧૩૪॥ ગૃહાલ્યા-
શ્રમિણો યે સ્યુઃ પુરુષા મદુપાશ્રિતાઃ । સ્વાસન્નસમ્પન્ધહીના ન
સ્પૃશ્યા વિધવાશ્ચ તેઃ ॥૧૩૫॥ માત્રા સ્વસ્ટા દુહિત્રા વા વિજને તુ

આચ્છાદન કરવું યદ્યપિ સ્ત્રીમાત્રસાધારણુ આ ઉપદેશ છે. તથાપિ
આચાર્યાણીએ તો અત્યંત આ અર્થ અવધારણીય છે એવા અભિપ્રાયથી
વિશેષપણે કહ્યું છે ચક્રારાત્ ધર્મવશીય બીજી પણ નારીઓએ નરોનો
સ્પર્શ સંભાવણાદિ ન કરવું ॥૧૩૪॥

હવે ગૃહસ્થના વિશેષ ધર્મોનો આદેશ કરેછે—જે મારા આશ્રિત
ગૃહસ્થાશ્રમી પુરૂષો હોય તેમણે નિકટ દેહસખન્ધે રહિત (જેણીઓનું મર
ણાશૌચ ન લાગુ થાય તેવા દૂર સખન્ધવાળી અને સખન્ધે રહિત) એવી
સ્ત્રીઓ (સધવા) નો સ્પર્શ ન કરવો તથા તેવી વિધવા વનિતાઓનો સ્પર્શ
ન કરવો વિધવા હોય કે સધવા હોય જે દૂર દેહ સખન્ધવાળી હોય તેણીનો
ગૃહસ્થે સ્પર્શ ન કરવો કારણ કે તેણીઓના સ્પર્શમાત્રથી પણ કદાચિત્
ચિત્તવિક્ષોભનો સંભવ હોવાથી ધર્મલોપ પ્રસંગ આવે વિધવા સ્વરૂપત અમ
ગળ હોવાથી તેણીનો સ્પર્શ વિશેષત ખાતિલહેતુ જણાવવા તેણીનો સાક્ષાત્
(શબ્દથી) નિર્દેશ કર્યો છે તેવી સ્મૃતિ છે—‘અમક્ષલાના સર્વેર્ણાં વિધવા
દક્ષમક્ષલમ્ । અતસ્તાં ન સ્પૃશેદ્વીમાન્ સ્વસમ્બન્ધિશ્ચિય વિના ॥’ ઇતિ ॥૧૩૫॥

હવે સમીપસખન્ધને ધરાવતી માતાઆદિકની સાથે પણ વિજનમા વિના
નિપદાવાસ ન કરવો એમ કહેછે—પોતાની માતા કે બહેન કે દિકરી યુવા વયમા
વર્તતી તેણીની સાથે એકાત સ્થળમા આપત્કાળ વિના (આવશ્યકથકી
અન્ય પ્રસંગમા) નજર રહેવું ઇન્દ્રિયો બળવાન્ હોવાથી મનને બળાત
હરે છે માટેજ ‘ન માત્રા ન દુહિત્રા વા ન સ્વજ્ઞૈકાન્તરીલતા । ચલચન્તી-
ન્દ્રિવાણ્યત્ર મોહ્યન્ત્યપિ કોવિદાન્ ॥’ એમ નિષેધ કર્યો છે આપત્કાળમા
તો આ દોષ નથી હવે આપત્તિમા પણ જે નહિ કરવાનું તે કહેછે—
પોતાની પત્નીનું દાન કોઈને ન કરવું પત્નીતો આપત્તિમા પણ પોતે
રક્ષણીય છે તે દાનયોગ્ય નથી કેમકે તેણીના ખાતિમત્તનો લગ થતા
અતિપાતક થાય અને સ્મૃતિમા તેણીની અદેયતા કહી છે ‘આપત્ત્યપિ

વયઃસ્થયા । અનાપદિ ન તૈઃ સ્યેયં કાર્યે દાનં ન યોપિતઃ ॥૧૨૬॥
 પ્રસન્નો વ્યવહારેણ યસ્યાઃ કેનાપિ ભૂપતેઃ । ભવેત્તસ્યાઃ સ્ત્રિયાઃ
 કાર્યઃ પ્રસન્નો નૈવ સર્વથા ॥૧૨૭॥ અન્નાદૈઃ શક્તિરભ્યન્યો

ન દેયાનિ નવ વસ્તુનિ સર્વથા । અન્વયે સતિ સર્વસ્વં દારાંશ્ચ શરણાગતાન્ ।
 ન્યાસાધી કુલવૃત્તિં ચ નિષેપં સ્ત્રીધનં સુતમ્ ॥ સ્વકુટુમ્બાવિરોધેન દેવં દાર-
 સુતાદત્તે । નાન્વયે સતિ સર્વસ્વં યદ્યાન્યસ્મૈ પ્રતિશ્રુતમ્ ॥' એવી સ્મૃતિ છે.
 આ દારાદાનનિયેધ સ્મૃતિમાં કહેલા ખીલ સર્વસ્વદાનાદિકના નિયેધને
 પણ જણાવનારો જણી લેવો. આથી-હવે ખીલઓની પણ અદેયતા
 કહેવી જોઈએ, તો અહીં કેવળ સ્ત્રીની અદેયતાનું નિરૂપણ અસંગત છે,
 એવી આશંકાનો અવકાશ નથી ॥૧૨૭॥

જેણીની સાથે વાગાલાપ કરવામાનથી પણ અનર્થ આ લોકમાંજ
 પ્રબળતર પ્રાણપ્રયાણપર્યંત આવી પડે તેણીની સાથે આપત્તિમાં
 પણ સંભાષણાદિ પ્રસંગ ન કરવો એમ કહેછે—જે સ્ત્રીને જે કોઈપણ
 વ્યવહાર-યોગ્ય કે અયોગ્ય અથવા અંતઃપુરના જનોના શારીરસંબંધથી
 કે અંતપુરના પરિચારિણીસંબંધથી ભૂપતિની સાથે પ્રસંગ-અંતપુર-
 પ્રવેશાદિરૂપ હોય તેણીનો પ્રસંગ-વારેવારે આલાપણાદિરૂપ સર્વથા-આપ-
 ત્તિમાં પણ તેણીના હિતની ઈચ્છાથી પણ નજર કરવો. (પોતાની
 આપત્તિમાં ન કરવો આ અર્થતો સ્ફુટ છે) કદાચિત્ રાજનિયંત્રનો
 પ્રસંગ આવે. બન્ને લોકમાં અનર્થહેતુ છે માટે એનો વિશેષતઃ આદેશ થયો
 છે 'રાજીદ્વારાઽપવા યસ્યાઃ સ્વાતન્ત્ર્યેણ ચ યોપિતઃ । રાજા પ્રસન્નો વૃત્ત્યા
 યા તયા વ્યવહરેણ્ણ' આવી રાજધર્મટીકામાં સ્મૃતિ છે ॥૧૨૭॥

હવે અતિથિસત્કારની કર્તવ્યતા કહેછે—ગૃહસ્થોએ આર્માતરયકી
 પોતાને ઘેર આવેલા જે કોઈપણ અતિથિને અત્ત જળાદિકવડે સંતોષ
 પમાડવો. 'યેનાર્ચિતોઽતિથિઃ પ્રીત્યા તેન સમ્પ્રીણિતો હરિઃ' એવી સ્મૃતિ છે.
 આદિશબ્દથી સ્વાગતાદિકનો સંબંધ કરવો. તેનું વચન છે—'અતિપિં તત્ર
 સમ્પ્રાપ્તં પૂજયેસ્વાગતાદિના । મર્ષ્યાસનપ્રદાનેન પાદમશ્ચાલનેન ચ । ઘડયા
 ચાષ્ણદાનેન મિયમ્મોક્તરેણ ચ । ગચ્છત્તત્ત્રાનુવાનેન પ્રીતિમુલ્કારવેદદી ॥'

હ્યતિથિસ્તૈર્ગૃહાગતઃ । દૈવં પિતૃયં યથાશક્તિ કર્તવ્યં ચ યથોચિત્તમ્ ॥૧૩૮॥ યાવજીવં ચ શુશ્રૂષા કાર્યા માતુઃ પિતૃર્ગુરોઃ । રોગાર્તસ્ય

ધતિ. અતિથિનું લક્ષણ પરાશરે કહ્યું છે—‘નૈકગ્રામીણમતિથિં ન ગૃહ્ણીત કદાચન । અતિથિમાગતો યસ્યાત્તસ્યાદતિથિરુચ્યતે ॥ દૂરાધ્મોપાગતં શ્રાન્તં વૈશ્વદેવ ઉપસ્થિતમ્ । અતિથિં સં વિજાનીયાન્નાતિથિઃ પૂર્વમાગતઃ ॥ દ્વિષો વા યદિ વા દ્વેષ્યો મૂર્ખઃ પગ્નિત એવ વા । સગ્રાસો વૈશ્વદેવાન્તે સોઽતિથિઃ સ્વર્ગસક્તમ્ ॥’ ધતિ. અતિથિના અસત્કરણમાં અતિઅનર્થ કહ્યો છે—‘અનર્થિતોઽતિથિર્ગૃહાન્નગ્રાસો યસ્ય ગચ્છતિ । આજન્મસંચિતાપુણ્યાક્ષ-
ણારસહિ બહિર્ભવેત્ ॥’ ‘અતિથિર્યસ્ય મગ્રાસો ગૃહસ્થસ્ય વૃ ગચ્છતિ । તસ્યા-
સ્તુકૃતમાદાય દુષ્કૃતં તુ પ્રયચ્છતિ । વૈશ્વદેવાન્તિકે ગ્રાસમતિથિં યો ન પૂજયેત્ । સ ચાણ્ડાલત્વમામોતિ સઘ એવ ન સંશયઃ ॥’ ધતિ. અતિથિ શબ્દથી લિક્ષુકમાત્રનું ગ્રહણ કરવું. તે સ્કાંદમાં કહ્યું છે—‘અધ્વગ-
ક્ષીણવૃત્તિશ્ચ વિષાધી ગુરુપોષકઃ । યતિશ્ચ વ્રજ્જ્વારી ચ પદેતે ધર્મભિ-
ક્ષુકા ॥’ ધતિ. આ ધર્મભિક્ષુકોને યથાશક્તિ અચાદિવડે સંતુષ્ટ કરવા. તથા ગૃહસ્થોએ જે ગ્રહાદિ દેવોના પ્રીણન માટે અને પિત્રીઓના પ્રીણન માટે કહેલું કર્મ વૈશ્વદેવ ગ્રાહ્યાદિક તે યથાવિધિ યથાશક્તિ યથાધિકાર કરવું. ‘દૈવં પિતૃયં યથાવિત્તં યો નાચરતિ મૂઢધીઃ । ક્ષીણપુણ્યઃ પતત્યેવ રૌરવે સ ન સંશયઃ ॥’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૩૮॥

હવે માતા પિતા આદિકની શુશ્રૂષા કરવી એમ કહે છે—માતા પિતા અને ગુરૂની શુશ્રૂષા યાવજીવં (જ્યાંસુધી તેઓનું જીવન રહે ત્યાંસુધી અને જ્યાંસુધી પોતાનું જીવન રહે ત્યાંસુધી) કરવી શુશ્રૂષામાં નિમિત્ત-
ભૂત તેઓનું ઉત્તરોત્તર ગૌરવ છે. ‘માસાન્ દશોદરસ્યં વા ઇવા શૂલઃ સમાકુલા । તતોઽપિ વિવિધેર્દુ લૈ પ્રસૂયેત વિમૂર્ચિતા । પ્રાગૈરપિ પ્રિયાન્ પુત્રાન્ મન્યતે મૃતવત્સલા । વસ્તસ્યા નિષ્કૃતિં કર્તું શક્તો વર્ષશૈતરપિ ॥’ એ રીતે સ્મૃતિમાં માતાનું ગૌરવ વર્ણવ્યું છે. ‘તયોરપિ પિતા શ્રેયાન્ ધીજપ્રાધાન્યદર્શનાત્’ એવી સ્મૃતિ છે, વળી ગર્ભાધાનાદિ સમસ્ત સંસ્કારો કરવાપૂર્વક સાવિત્રીનો ઉપદેશ આપે છે, માટે પિતાનું માતાની અપેક્ષાએ

મનુષ્યસ્ય યથાશક્તિ ચ મામકૈઃ ॥૧૩૧॥ યથાશક્ત્યુચમઃ કાર્યો
નિજવર્ણાશ્ચમોચિતઃ । મુપ્કચ્છેદો ન કર્તવ્યો વૃપસ્ય કૃપિવૃત્તિમિ.

ગૌરવ છે પિતાની અપેક્ષાએ બ્રહ્મવિદ્યાપ્રદ ગુરુનુ અધિક ગૌરવ છે તેમા
'ડરપાવક-બ્રહ્મદાત્રોર્ગરીયાન્ બ્રહ્મદ. પિતા । બ્રહ્મજન્મ હિ વિપ્રસ્ય પ્રેત્ય ચેહ
ચ શાશ્વતમ્ ॥' એવુ વચન છે એ રીતે ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષવાળા આ
ત્રણની શુશ્રૂષાની અવશ્ય કર્તવ્યતા મનુસ્મૃતિમા કહી છે- 'તયોર્નિત્ય પ્રિય
કુર્યાદાચાર્યસ્ય ચ સર્વદા । તેષ્વેવ ત્રિપુ રુષેષુ તપ સર્વં સમાપ્યતે ॥ તેષાં
જ્ઞયાણાં શુશ્રૂષા પરમ તપ ડરવતે । ન તૈરમ્યનનુજ્ઞાતો ધર્મમન્ય સમાચ
રેત્ ॥.. હમ લોક માતૃભક્ત્યા પિતૃભક્ત્યા તુ મધ્યમમ્ । ગુરુશુશ્રૂષયા ત્વેપ
મ્બલોક સમશ્રુતે ॥ સર્વે તત્સાદતા ધર્માં યસ્યૈતે યત્ર આદતા । મનાદતાસ્તુ
યસ્યૈતે સર્વાસ્તસ્યાફલા ક્રિયા. ॥' ઇત્યાદિ તથા ૨૬૬પુરાણમા કહ્યું છે—
'વિત્રોર્ગુરોશ્ચ શુશ્રૂષા કર્તવ્યા મદયાઽન્વહમ્ । યથાશક્તિ ન તા કુર્યાદ સ
યાસ્યતિ તૈરવમ્ ॥' ઇતિ તથા રોગાતુર મનુષ્યમાત્રની (દેહસંબન્ધ હોય
કે ન હોય) યથાશક્તિ સેવા કરવી જે એવી રીતે ન કરે તે મામકા -
મારા પ્રીતિપાત્ર ન આવ માટે મારા આશ્રિત સર્વેએ પણ (લાગીએ
પણ) કરવી રોગશબ્દથી શસ્ત્રક્ષતાદિકનો પણ સમઠ કરવો 'રોગા
મિત્રાસ્ત્રાપાતંત્ર્ય પ્રાણિનો દયયાઽન્વહમ્ । કાર્યા સેવા યથાશક્તિ મૈષડયા
શોવકાદિમિ ॥' એવી પણશસ્ત્રસ્મૃતિ છે ॥૧૩૨॥

પારલૌકિક હિતનુ નિરૂપણ કરીને હવે ઇહલૌકિક હિતનુ નિરૂપણ કરતા
પ્રથમ ગૃહસ્થ જને જીવનાર્થે વર્ણાશ્રમસમુચિતજ ઉદ્યમ કરવો એમ કહે
છે—હૃદબહરણમા ગુણાએલા ગૃહસ્થે ઉદ્યમ-વૃત્ત્યર્થે પ્રયત્ન કરવોજ,
પરંતુ તે પોતાના વર્ણ આશ્રમને ઉચિત-નહિ વિરૂદ્ધ કરવો તેપણ
યથાશક્તિ-યાજન અધ્યાપન પ્રતિમઠ વૃત્ત્યર્થોર્મા જેમા જેની શક્તિ
તેમાં તેણે ઉદ્યોગ કરવો. એ રીતે ક્ષત્રિયાદિકની વૃત્તિઓમાં પણ શક્તિ
બેદ સમજી લેવો 'યથાશક્તિ વિષીર્ષન્તિ યથાશક્તિ ચ કુવંતે । ના
પ્રાપ્યમમિવાન્ઙ્ગન્તિ નષ્ટ નેચ્છન્તિ શોચિનુમ્ । આપમુ ચ ન ગુહન્તિ નતા
વવિદતપ્રુદ્ધયઃ ॥' એમ વિદુરે કહ્યું છે વૃત્તિના પ્રસંગથી કૃપિવૃત્તિ

॥૧૪૦॥ યથાશક્તિ યથાકાલં સદ્ગૃહોઽન્નધનસ્ય તૈઃ । યાવદ્વધનં
ચ કર્તવ્યઃ પશુમદ્વિસ્તૃણસ્ય ચ ॥૧૪૧॥ ગવાદીનાં પદ્મતાં ચ તૃણતો-

પરોના પ્રતિ આદેશ કરેછે કે-કૃષિવૃત્તિમિ-વૈશ્યવૃત્તિથી જીવતા બહુ વિપ્રો
અને ઇતર વર્ણો (જોડુતો) સ્વાયંકપર હોઈને હમણાં લોકમાં વિધિનિષેધને
અતિક્રમ કરીને વૃષભોના વૃષણનો વિચ્છેદ કરાવે છે, તેમ અમારા
આશ્રિતોએ ન કરવું. અન્યથા બીજનોજ વિનાશ થતાં મહા પ્રત્યવાયની
પ્રાપ્તિ થાયછે. અને 'સ્થિરાન્નં નીરજં કૃતં સાળં પળ્દલ્લવર્જિતમ્ । બદ્ધવ્યં
સબલપ્રાણમનદ્વાહં તુ વાદ્યેત્ ॥' એવી પરાશર સ્મૃતિ છે ॥૧૪૦॥

ગૃહસ્થોએ પ્રતિવર્ષ પોતાને જેટલો વ્યય હોય તેટલો ડાંગર આદિક
અન્ન અને દૂધ્યમુદ્રાદિ ધનનો સંગ્રહ યથાશક્તિ યથાકાળ ધર્મથી કરવો.
અને પશુસંરક્ષકોએ પશુલક્ષણને યોગ્ય ઘાસાદિકનો સંગ્રહ યથાશક્તિ
યથાકાળ કરવો. યથાકાળ એટલે જે કાળમાં જે અન્ન ખજાનામાં વેચાતું
હોય તે કાળમાં તે અન્નનો સંગ્રહ કરવો. અન્યથા તે બહુ મોંઘું થતાં
વિશેષ વ્યયનો પ્રસંગ આવે. એ રીતે ધનપણ લાભકાળમાં સંઘરી લેવું.
ઘાસમાં પણ બાંધી લેવું. આ તો ગૃહસ્થોને દૃષ્ટકોણ છે માટે એમાં
પ્રમાણની અપેક્ષા નથી ॥૧૪૧॥

પશુવાળાઓને તૃણસંગ્રહનો ઉપદેશ કર્યો તે પ્રસંગથી પશુસંરક્ષણને
કહે છે—ગૃહસ્થોએ ગવાદિ પશુઓ રાખવાં, આદિશબ્દથી અશ્વ મહિષ
આદિક લેવાં. આ નિયમ સર્વના પ્રતિ સરખી રીતે નથી. જે તૃણજળા-
દિકવડે સંરક્ષણું સામર્થ્ય હોય તો રાખવાં. એટલે આ વિધિ સમર્થના
પ્રતિ પ્રવર્તે છે પણ અસમર્થના પ્રતિ નહિ. આજ અર્થ સ્પષ્ટ કરવા
નાન્યથા એમ કહું છે. એટલે આ રક્ષણવિધિ અસમર્થમાં નથી પ્રવર્તતો
એટલુંજ નહિ, વધારામાં અસમર્થે કરાતા પશુસંગ્રહને નિષેધપણ કરેછે.
માટે જેઓ પશુસંરક્ષણમાં પ્રવર્તે તેમણે તૃણજળાદિકવડે પશુઓની
સંભાવના જેટલી પોતાથી બની શકે તેનો વિચાર કરી તેટલાંજ પશુઓ
રાખવાં. અન્યથા મહત્તર પાપ થાય. પશુઓ ઘાસ જળ નહિ મળવાથી
કલેશ પામતાં ધણીને મહાપાપ ઉપજાવે છે. તેવી સ્મૃતિ છે—'હુધાનૃપા-

યાદિભિર્યદિ । સમ્ભાવનં ભવેત્ત્વેન રક્ષ્યાસ્તે તર્હિ નાન્યથા ॥૧૪૨॥
 સસાક્ષ્યમન્તરા લેખ પુત્રમિત્રાદિનાપિ ચ । ભૂવિત્તદાનાદાનાભ્યા
 વ્યવહાર્યે ન કાર્હિચિત્ ॥૧૪૩॥ કાર્યે વેવાદિકે સ્વસ્યાન્યસ્ય વાર્પ્ય
 ધનસ્ય તુ । ભાષાગ્ન્યો ન કર્તવ્યઃ સંસાક્ષ્યં લેખમન્તરા ॥૧૪૪॥
 આયદ્રવ્યાનુસારેણ વ્યય કાર્યો હિ સર્વદા । અન્યથા તુ મહદુ ચ

તીમદશવિયમસ્યાનસીદતામ્ । પશૂનામેવ નિ ચાસૈ ઋદ્ધિઃ સર્વા વિનશ્યતિ ॥

ધતિ પશુસભાવનનો પ્રકાર વૃદ્ધપરાશરસ્મૃતિ થકી બાણુવો ॥૧૪૨॥

લેખે પુત્ર હોય કે મિત્ર હોય કે બીજો કોઈ આપ્ત હોય તેની સાથે
 પણ ઋણદાન આદાન આદિક વ્યવહાર લેખપૂર્વકજ કરવો એમ કહે
 છે—શુદ્ધસ્થોએ લેખ (દસ્તાવેજ) કર્યા વિના ભૂ-ક્ષેત્રગૃહાદિકનુ દાન
 આદાન વેચાણુ દેવુ લેવુ તથા વિત્ત-સુવર્ણાદિ ધનનુ ઋણપણુ દેવુ લેવુ
 તેનો વ્યવહાર ક્યારેયપણુ પુત્ર કે મિત્ર આદિક સાથે પણ નજ કરવો
 બે લેખ સાક્ષ્યશૂન્ય હોય તો દાવામા પ્રમાણપહેને યોગ્ય થતો નથી
 માટે સાક્ષિના હસ્તાક્ષર કરવા સાથે કરવો પ્રથમ સાક્ષિસહિત લેખ
 કરાવીને પછી જુમિ આદિકનો લેણુ દેણુ વ્યવહાર કરવો. આ ઉપરથી
 દાયકાગ (પિત્રધનની વહેંચણી)મા પણ આજ રીતિ બાણી લેવી 'ચ
 કશ્ચિદર્થો નિષ્ણાત સ્વદૃષ્ટ્યા તુ પરસ્પરમ્ । લેખ્ય તુ સાક્ષિમત્કાર્યં તક્ષિન્
 ધનિકપૂર્વકમ્ ॥' એમ ચાતુવત્કયે કહ્યું છે સાક્ષિ તથા લેખનુ લક્ષણ
 તત્પરપણુ પ્રવર્તેલી સ્મૃતિઓથકી બાણુવુ ॥૧૪૩॥

જે વિવાહ વખતે કન્યાને કે વરને વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરે નિમિત્તે ઘણું
 ધન આપવામા આવે છે તેમા પણ સાક્ષિસહિત લેખ કરવો એમ કહે છે—
 પોતાના કે પરનો વિવાહપ્રસંગમા પ્રથમ 'કન્યાયે કે વરાયે આટલું પહેરા
 મણીમા દ્રવ્ય આપીશ' એમ પ્રતિજ્ઞા કરીને વિવાહ કરાવે છે, પછી તો
 લોભને લીધે કે ક્રોધકલેશને લીધે પ્રતિજ્ઞાપ્રમાણુ આપતા નથી, તેથી પરસ્પર
 મહાન કલેશ આવી પડે છે, તો તેવા વ્યવહારમા પણ સાક્ષિએ સહિત
 લેખ કરાવવો પણ બાપાળંધ-વાણીમાત્રથી પ્રતિજ્ઞા ન કરવી ॥૧૪૪॥

સર્વ કોઈ શુદ્ધસ્થોએ દ્રવ્યની આવકને અનુસારેજ સર્વદા વ્યય-

મવેદિત્યવધાર્યતામ્ ॥૧૪૫॥ દ્રવ્યસ્યાઽઽયો મવેદ્યાવાન્ વ્યયો વા
વ્યાવહારિકે । તૌ સંસ્મૃત્ય સ્વયં લેખ્યૌ સ્વક્ષરૈઃ પ્રતિવાસરમ્ ॥૧૪૬॥

વ્યવહારમા ખર્ચ કરવો. વિત્તશાસ્ત્ર કે ઋણ નજ કરવું અન્યથા-દ્રવ્યની
આવ્યકતું અનુસંધાન નહિ રાખીને યથેષ્ટ અવિક ખર્ચ કરી નાખે તો
મહત્ દુઃખ-અપરિહાર્ય ઋણપ્રસંગને લીધે મરણપર્યંત કલેશ લાગુ
રહે અને મરણપછીથી પણ સંતતિમાં દુઃખની અનુવૃત્તિ રહે અને
ઋણશુદ્ધિ નહિ કરવાથી પ્રત્યવાયની પણ પ્રાપ્તિ (પારલૌકિક દુઃખ)
થાય એમ જાણવું માટે ગૃહસ્થોએ આવકની અપેક્ષાએ કિંચિત્ ન્યૂનજ
વ્યય કરવો. હિ-આમાં સંશય ન કરવો તે વૃદ્ધચાલુક્યે કહ્યું છે—
'इदमेव पर दाक्ष्यमायादल्पतरो व्ययः । आगमे यस्य भ्रत्वारि निर्गमे पद्म
वापि पद्म । स विसृतात्मनो नूनं धर्मत्रयो मवेद्वत् ॥' ઇતિ તથા કામંદક
નીતિમાં કહ્યું છે—'यत्तत्सत्त उपानीय व्ययं कुर्वन्ति भूरि ये । धनिकोपमवे
जाते विपमश्नन्ति ते तत् ॥' ઇતિ ॥૧૪૫॥

આવકથી અધિક ખર્ચની અનર્થહેતુના કહેવાપૂર્વક તે નહિ કરવાનું
કહ્યું, આય વ્યયની ગણના (નામુ) નહિ કરનારાને વિશેષ વ્યય ન
કરવો હોય તોપણ થાયજ. પ્રતિદિન હિપજ ખર્ચની ગણના કરીને તેને
લખી રાખનાર (નામું રાખનાર)નેતો 'આ અનુચિત આજ થઈ ગયું,
અત્ પર એવો વ્યવહાર ન કરવો' એમ તે સમયે મતિમાં વિચાર થઈ
આવે, તેણે કરીને તેથી કુશળ વિવેકી નિવૃત્ત થઈ જાય, આવા અભિ-
પ્રાયથી અવશ્ય અનુદિન આવક વ્યયની ગણના (નામુ) લખવી એમ
કહે છે—પોતાના ખર્ચા વ્યવહારકાર્યમા દ્રવ્યની જેટલી આવક હોય
અને જેટલો વ્યય હોય તે આય વ્યય તે તે દિવસે સારી રીતે સંભા-
રીને પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી સારા અશ્વરથી પોતાના હાથથીજ (ખીન
પાસે નહિ) લખવો. (નામુ લખવું) પોતાને હાથે ન લખે તો નહિ વિશ્વ-
સનીય જનથી પીડા આવે. 'न यस्य लेखो लेखो वा भवेत्सन्दिग्ध-
वर्णक । धृताः कृतकलेस्तास्तं बाधित्वा गृह्णते धनम् ॥' એવું રાજધર્મ-
ટીકામાં નીતિવચન છે ॥૧૪૬॥

નિજવૃત્ત્યુદયમપ્રાપ્તધનધાન્યાદિતશ્ચ તે । અપ્યૌ દશાશ કૃષ્ણાય
વિંશોઽશસ્તિવહ દુર્બલૈ ॥૧૪૭॥ યકાદશમુક્તાના ચ વ્રતાના

એ રીતે સાવધાન પુરૂષે સમુચિત વૃત્તિથી સપાદન કરેલા દ્રવ્યમાથી
ધર્માથ એકદેશ પૃથક્ કરવામા 'તત્સાક્ષિમાગ વિકલ્પ જીવનાય પ્રકલ્પ
યેત્ । માગદ્વય ॥ ધર્માર્થમનિલ્પ જીવિત યત્ ॥' અર્થ-વિત્તના પાત્ર ભાગ
કરીને તેમાથી નણુ ભાગ પોતાના જીવનમાટે કટપે અને બે ભાગતો
ધર્માર્થે કટપે, કેમકે જીવિત અનિલ્પ છે આમા 'ધર્માર્થ' એમ સામાન્ય
પણે જણાવ્યું છે, તેમા સ્વાભિમત વિશેષ (કૃષ્ણને અને દશમો
વિશમો આ વિશેષ) કહેછે-પોતપોતાની વૃત્તિથી ધનાદિનો લાભ
પણ આજમુ અને અનુદ્યમીને દુર્બલજ છે, આ અર્થ જણાવામાટે
'નિજવૃત્ત્યુદયમપ્રાપ્ત' આ વિશેષણ આપ્યું છે પોતાની વૃત્તિને અનુગુણ
હિલ્પમથી પ્રાપ્ત થએલુ કૃષ્યમુદ્રાદિ ધન અને ત્રીજાદિ ધાન્ય અને ખીલુ
ગવાદિક તેમાથી દશમો ભાગ કૃષ્ણને અર્પણ કરવો દુર્બલજ-અસમૃદ્ધોએ
તો વિશમો ભાગ અર્પણ કરવો યાગ દાન જપ હોમાદિક બધુય કર્મ
જેના પ્રસાદદ્વારા શ્રેય સાધન થાય છે, તે ગીતામા કહ્યું છે-'મોક્ષાર યજ્ઞ
તપસાં સર્વલોકમહેશ્વરમ્ । મહા હિ સર્વં યજ્ઞાનાં મોક્ષાર ચ પ્રમુરેય ચ' ધતિ
તે આ કૃષ્ણને જે અર્પણ તેમથી ખીલુ ધર્મમા કોઈ શ્રેષ્ઠ છેજ નહિ તે
ભાગવતમા કહ્યું છે-'પાત્ર ત્વજ નિરક્ત વૈ કલિમિ પાત્રવિત્તમૈ । હરિરેવંક
ઝર્વશિ' યગ્મય વૈ ચરત્તરમ્ ॥' ધતિ માટે પાત્રોત્તમ કૃષ્ણને અર્પણ
કરવો 'સર્વભૂતાત્મભૂતાય કૃષ્ણાયાનન્વદર્શિને । દેવ શાન્તાય પૂર્ણાય
દત્તસ્થાનન્ત્યમિચ્છતા ॥' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે 'દશમો એમ જે ભાગ
વિશેષનુ અવધારણુ કર્યું છે તે અન્યત્ર કવચિત્ કહેલું છે તેને અનુસરીને
છે તેણે ભારતમાં વચન છે-'પૂર્વાં ગા દશગુર્દંષાવ દશ દંષાઞ્ચ ગોશતી ।
નાત સહસ્રગુર્દંષાવ સર્વે સમપલા સ્થુતા ॥' ધતિ ગોપદ વિત્તામાત્રને
જણાવનારૂં જાણુવું અશકતને માટે વિશેષ વૃદ્ધપરાશરે કહ્યો છે-'શરે
દર્શો ચ પક્ષાગ દેવતાનાં ચ વિશકમ્ ।' ધતિ ॥૧૪૭॥

કળવિશેષની કામનાવાળાઓએ વ્રતવિશેષાદિકનુ અનુષ્ઠાન કરવું,

નિજશક્તિઃ । ઉદ્યાપનં યથાશાસ્ત્રં કર્તવ્યં ચિન્તિતાર્થદમ્ ॥૧૪૮॥
કર્તવ્યં કારણીયં વા શ્રાવણે માસિ સર્વથા । વિલ્વપત્રાદિભિઃ પ્રીત્યા
શ્રીમહાદેવપૂજનમ્ ॥૧૪૯॥ સ્વાચાર્યાઞ્ચ કૃણં આહ્યાં શ્રીકૃષ્ણસ્ય

વ્રતના આદિમાં કે વ્રતના અતમાં યથાવિધિ ઉદ્યાપન કરવું એમ કહેછે—
કૃણવિશેષની લાલસાવાળાએ એકાદશીવ્રતપ્રમુખ વ્રતોનું ઉદ્યાપન યથા-
શાસ્ત્ર યથાશક્તિ કરવું, કેમકે તે વ્રતવડે અભિલષિત જે અર્થ તેને આપ-
નાઈ છે. આથી ઉદ્યાપન વિનાના વ્રતની વિકળતા જણાવી અને એમનો
અંગાંગિલાવ સિદ્ધ થયો. તેવું વચન છે—‘આદૌ મધ્યેઽથવાપ્યન્તે વ્રતસ્યો-
દ્યાપનં ચરેત્ । ઉદ્યાપનં વિના યત્નુ તદ્વ્રતં ન ફલપ્રદમ્ ॥ યત્ર ચોદ્યાપનં
નોક્તં યુતાનુગુણતશ્ચરેત્ । મહાપૂજાં મગધતઃ કુર્યાદ્વિપ્રાંશ્ચ ભોજયેત્ । ગાં
ચૈવ કાશ્ચનં દધાદ્વ્રતસ્ય પરિપૂર્તયે ॥’ ઇતિ આ સ્થળે ઉદ્યાપનાંશમાં વિધિ
શબ્દથીજ છે. વ્રતમાં તો અર્થાત્ જણવો. અપ્રાપ્ત છે માટે સાંગમાં
વિધિની અપેક્ષા છે. યદપિ એકાદશીવ્રત નિત્યપ્રાપ્ત છે તથાપિ નિત્યાશિ-
હોત્ર અને કામ્યાશિહોત્રમાંજ જેમ એમ અહીં ભેદ જણવો ॥૧૪૮॥

કામનાના પ્રસંગથી કહેછે—કામનાવિશેષ હોય તો શ્રાવણ માસમાં
બિલ્વપત્રાદિ ઉપચારોવડે મહાદેવની પૂજા સર્વથા-સર્વ પ્રકારે કરવી,
એટલે જેને પ્રકારો પૂજામાં કલા છે તે સર્વ પ્રકારોએ કરીને કરવી, અર્થાત્
સાંગ કરવી. સ્વય કરવા અસમર્થ હોય તો ગ્રાહણાદિદ્વારા કરાવવી.
જે પૂજા છે તે એક પ્રસન્ન કરવાનો વ્યાપાર છે. પ્રેમ વિના કરેલા પત્ર
પુષ્પાદિકના અર્પણથી પૂજાપણી સિદ્ધિ થતી નથી. આ અર્થ સ્પષ્ટ
જણાવા ‘પ્રીત્યા’ પ્રીતિથી કરવી એમ કહ્યું છે. શ્રાવણમાં શિવપૂજન
શિવપુરાણમાં કહ્યું છે—‘શ્રાવણે માસિ યો મત્તયા કરોતિ શિવપૂજનમ્ ।
મહામિષેકવિધિના વિલ્વપત્રૈશ્ચ કોમલૈઃ ॥ અપ્રાપ્યં તસ્ય નાસ્ત્યેવ કિંચિ-
દત્ર પરત્ર ચ । કારયેદ્ગ્રહણૈર્વાપિ ન તુ શૂન્યં નયેદિમમ્ ॥’ ઇતિ ॥૧૪૯॥

પોતાના જે આચાર્ય તેથડી તથા શ્રીકૃષ્ણના મંદિરથડી ઋણ નજ
ગ્રહણ કરવું, કારણ કે જે કદાચિત્ પાહું ન અપાય તો પારલૌકિક
અત્યત અનર્થ થાય. તેવું વચન છે—‘પ્રાણાપદં વિના નૈવ કૃણં

ચ મન્દિરાત્ । તાભ્યાં સ્વવ્યવહારર્થં પાત્રમૂપાંશુકાદિ ચ ॥૧૫૦॥
 શ્રીકૃષ્ણગુરુસાધુનાં દર્શનાર્થં ગતૌ પથિ । તત્સ્થાનેષુ ચ ન ગ્રાહ્યં
 પરાત્રં નિજપુણ્યદ્વત્ ॥૧૫૧॥ પ્રતિજ્ઞાતં ધનં દેયં યત્સ્યાત્તત્કર્મકા-

ર્કાર્યં હિ કસ્યચિત્ । દેવદ્રવ્યં ગુરુદ્રવ્યં વિપવદ્ દૂરતસ્ત્વજેત્ ॥' ઇતિ.
 આપત્તિમાં પણ દેવદ્રવ્યથકી અને ગુરુદ્રવ્યથકી કરજ ન કરવું એવો
 અભિપ્રાય છે. ઋણપ્રસંગથી કહેછે—પોતાના વિવાહાદિ કાર્યનિમિત્તે
 પાત્ર-મોટા થાળ કહાયાં વિગેરે તાંબા પિત્તળાદિક ધાતુપાત્રો, શૂષા-કુંડ-
 ણાદિ અલંકારો અને અંશુક-વસ્ત્રો વાહનો વિગેરે વસ્તુઓ તે અંગેના
 થકી નજ અહણુ કરવાં. તે પણ ઋણતુલ્ય છે. તેવું વચન છે—'દ્રુપ્તકાકાષ્ટ-
 સ્મલોદ્યાન્ દેવાલયગતાન્ ગૃહી । ગૃહીયાન્નાત્મગેહાર્થં ગૃહન્ પ્રાપ્નોતિ
 યાતનાઃ । દેવતાયા ગુરોર્લેષ પ્રાહ્યણસ સપસ્વિનઃ । યક્ષપાત્રપ્રત્નાદિ ગૃહી
 સ્વાર્થં ન ચાદદેત્ ॥' ઇતિ ॥૧૫૦॥

ગુરુથકી અને ભગવન્-મંદિરથકી અગ્રાણ કહ્યું, હવે સામાન્યતઃ પર-
 થકી અગ્રાણ કહેછે—શ્રીકૃષ્ણ ગુરુ અને સાધુનાં દર્શન કરવા તેમની
 સમીપે જતા ગૃહસ્થ જને માર્ગમાં અને શ્રીકૃષ્ણાદિકના સ્થાનોમાં પરાત્ર
 નજ અહણુ કરવું, કેમકે પરાત્રસેવનથી પુણ્યનો પ્રકુપ થાય. પુણ્ય-
 લિપ્ત્સાથી ભગવાન્ ભાગવતનાં દર્શનાર્થે પ્રવર્તેલાના પુણ્યને સેવેલું
 પરાત્ર અપહરીશે, માટે પોતાનુંજ અન્ન ખાવું એવો અભિપ્રાય છે.
 'યસ્યાન્નમશન્ પુરુષસ્તીર્યક્ષેઘ્રવ્રતાનિ ચ । યજ્ઞં જપં તપો યાપિ કુર્યાંતસ્યેવ
 તત્કલમ્ ॥' એવું વચન છે. આ તો પોતાના અન્નથી ક્ષેત્રાદિયાન્ના કરવા
 ને સમર્થ હોય તેને અધિકાર કરીને કહ્યું છે, અરાજ (નિર્ધન) ને તો
 ભગવાન્ ભાગવતના દર્શનની ઉત્કંઠાજ સર્વકુળદાયી અને સર્વદોષહારી
 છે, માટે એને પરાત્રભક્ષણથી કુળમાં કે અન્યત્ર પ્રચ્યુતિ લેશથી પણ
 નથી. જેને ભગવાન્ ભાગવતનાં દર્શનથકી પુણ્ય અભિલાષિત હોય તેને
 આ નિયમ છે, જેને તો (નિષ્કામને) તેમનું દર્શનજ કુળ અભિમત હોય
 તેને તો આ નિયમ નથી. આ સ્થળે પરાત્રપણું લેક્ષ્યથકી અન્ય અન્નનું
 લણવું. લેક્ષતો પરાત્ર નથી એમ આગળ કહેશે ॥૧૫૧॥

રિણે । ન ગોપ્યમૃણશુદ્ધવાદિ વ્યવહાર્યં નં દુર્જનૈઃ ॥૧૫૨॥ દુષ્કાલસ્ય
રિપૂણાં વા નૃપસ્યોપદ્રવેણ વા । લજ્જાઘનપ્રાણનાશઃ પ્રાપ્તઃ સ્યાદ્યત્ર

. હવે અસત્ વ્યવહાર અને અસંતો સાથે વ્યવહાર ન કરવો એમ કહે
છે—પ્રતિજ્ઞા કરેલું ન આપવું આદિક અસાધુ વ્યવહાર બાણવો. ‘તું
અમારૂં આ કાર્ય કર તો તને આટલું ધન આપીશ’ એમ પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા
કરીને જે હૃત્યપાસે જે કર્મ કરાવ્યું હોય તેને તે પ્રતિજ્ઞા કરેલું ધન
આપવુંજ. પ્રતિજ્ઞા કરેલું વેતન (પગાર) નહિ આપતો ધણી પરલોકમાં
પ્રત્યવાપી થાય અને આ લોકમાં તેના વિવાદપદમાં (દાવામાં) રાબતે
દંડવાયોગ્ય થાય. એમ બન્ને લોકમાં અનર્થ થાય. માટે આવો અસાધુ
વ્યવહાર નજ કરવો એવો અભિપ્રાય છે. ‘મૃત્યાય ચેતનં દદાત્કર્મસ્વામી
યથાક્રમમ્ । આદૌ મપ્યેડ્વસાને વા કર્મણો યદ્વિનિશ્ચિતમ્ ॥’ એમ નારદે
કહ્યું છે. ‘પ્રતિશ્રુત્ય દદામીતિ યઃ પુમાન્ન દદાતિ તત્ । જ્ઞ તપાપેન સન્તસો
નિર્મૃતિ નૈવ ગચ્છતિ ॥’ એમ ગાર્ગ્યમાં કહ્યું છે. તથા ઋણશુદ્ધિ-જે
કરેલું કરજ પાછું આપી દીધું હોય તે ઋણશુદ્ધિ કહેવાય, તે આદિક
છાનુ રાખવું નહિ, બહુજનસમક્ષજ કહેવું. અન્યથા ધનલોભથી ધનનો
ધણી ઋણ પાછું આપી દીધું હોય તોપણ ‘નથી આપ્યું’ એમ ખોટું
બોલે. ‘ઋણશુદ્ધિઃ સ્વાન્વયશ્ચ ગોપનીયી ન ચીમતા’ એમ પરાશરે કહ્યું છે.
કાશીખંડમાં કહ્યું છે—‘નૈવતાનિ પ્રકાશ્યાનિ રહ. પાપમહુન્નિતમ્ । પ્રાયો-
ગ્યમૃણશુદ્ધિશ્ચ સ્વાન્વયઃ ક્રયવિક્રયૌ । યન્મ્યાદાનં શુણેત્કર્પો નાન્યત્કેનાપિ
કુત્રચિત્ ॥’ ધતિ. જેમના સંગને લીધે અસત્ વ્યવહારનો અવકાશ આવે
તેવા દુર્જનો સાથે વ્યવહાર—સાથે આસન સાથે સંભાષણાદિરૂપ નજ
કરવો તેમની સાથે કરેલો વ્યવહાર આ લોક પરલોકમાં અનર્થ અર્થ
થાય. તેમાં વચન છે—‘ન પાપિભિર્ન્યવહરેન્નગવદ્વિમુલેક્ષયા । દામ્ભિકૈશ્ચ
સલૈઃ ક્ષાપિ નચ ક્ષણિકશુદ્ધિમિઃ ॥’ ધતિ ॥૧૫૨॥

બલે સ્વદેશપણે જે દુ.ખમૂળ હોય તો ત્યાગ કરવો એમ કહે છે—
જે દેશમાં રહેવાથી અનાવૃષ્ટિ આદિક દુષ્કાળકૃત ઉપદ્રવથી કે શત્રુકૃત
ઉપદ્રવથી કે રાજકૃત ઉપદ્રવથી લજ્જાઘન નાશ, (માનલંગ) ધનનો

સર્વથા ॥૧૫૩॥ મૂલદેશોઽપિ સ સ્વેપાં સઘ ણવ વિચક્ષણૈઃ । ત્યાજ્યો
મદાશ્રિતૈઃ સ્વેયં ગત્વા દેશાન્તરં સુખમ્ ॥૧૫૪॥ આઠ્યેસ્તુ ગૃહિમિઃ

નાશ અને પ્રાણનો નાશ (યથાક્રમે એક એકથકી એક એકનો નાશ
અથવા એક કે બે કે ત્રણનો નાશ યથાસંભવ સમજવો) થવાનો પ્રસંગ
પ્રાપ્ત થાય તો ત્યાં ક્ષણપણ વિચક્ષણ-‘આનાથી આપણને દુઃખ થશે,
આનાથી આપણને સુખ થશે’ એમ આગળથી વિચેચન કરવામાં કુશળ
એવા મારા આશ્રિત ગૃહસ્થ જનોએ ન રહેવું. બલે તે પોતાનો મૂળદેશ-
પિતૃપિતામહપ્રમુખ વંશપરંપરાગત હોય તોપણ સર્વથા-વાસના સાથે
તત્ક્ષણ જ ત્યાગ કરવો. જ્યાં આ કંઈ એવો ઉપદ્રવ ન હોય તે બલે પારકો
દેશ હોય પણ સુખકારી હોય તો તેજ નિવાસભાટે ચોખ્ખો છે. ‘સ દેસો
યત્ર જીવ્યતે’ એવો ન્યાય છે. તેમાં અર્થશાસ્ત્ર છે-‘દુઃસ્થિતાસ્તુ વ્રજો યામિષ
સિંહાઃ સપ્તરુપાઃ ગજાઃ । વ્રજઃ સ્થાનં ન મુચ્ચમિતિ સિંહાઃ સપ્તરુપા સુગાઃ ॥’
ધૃતિ, દુઃકાળની અપેક્ષાએ શત્રુઓનું અને શત્રુઓની અપેક્ષાએ રાત્રનું
પ્રખળપણું બહુવું-કાળનો ઉપદ્રવતો અલ્પકાલમાં નિવૃત્ત થાય, શત્રુઓનો
ઉપદ્રવતો મરણપર્યંત અનુવર્તે, કાળની કૃતિલતા અને શત્રુની કૃતિલતા
થકી પ્રાણનાશ નિયત (અવશ્ય થાય તે) નથી, રાત્રની કૃતિલતામાં
તો પ્રાણનાશ નિયત છે. પ્રાણ અને ધનની અપેક્ષાએ લગ્નશબ્દથી
કહેવા ઇચ્છેલા માનની આદરણીયતા જણાવામાટે તેનો પ્રથમ નિર્દેશ કર્યો
છે. મોટા લોકો ધન તથા પ્રાણથી માનનેજ મોટું માનેછે, વિદ્યા વૃત્ત
વિગેરેવડે પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષ શત્રુઓએ મિથ્યાપવાદાદિકના આરોપણથી
માનલંગ કરતાં પ્રાણ તથા ધનના નાશનેજ એક માને છે, ‘માનો હિ મહતાં
ધનમ્’ એવી અભિયુક્તિ છે. અથવા-માનલંગ થએ સતેપણુ ધનસંપત્તિ
હોય તો તેનાથી ધર્માચરણે કરીને પરલોકમાં એવને ઇચ્છતો થકો બે કોઈ
પ્રકારે જીવે છે માટે માનલંગની અપેક્ષાએ ધનનાશનો વિશેષ છે. ધનનાશ
થએસતે પણ જો પ્રાણયોગ હોય તો તેટલામાત્રથી પણ કાળેકરીને ધનને
અને માનને પામે છે, માટે ધનનાશની અપેક્ષાએ પ્રાણનાશનો વિશેષ છે,
એ રીતે ઉત્તરોત્તર વિશેષ કહેવાના અભિપ્રાયથી ‘હમાધનપ્રાણનાશઃ’ એવો

કાર્યા અહિંસા વૈષ્ણવા મત્તાઃ । તીર્થેષુ પર્વેષુ તથા ભોજ્યા વિપ્રાશ્ચ

નિર્દેશ કરેલો નાણુવો. લગ્નલતો એક ચિત્તવૃત્તિવિશેષ છે, જેને લીધે અનુચિત આચરણ થકી જન સ્વયં નિવૃત્ત થાય છે ॥૨૫૩-૨૫૪॥

જે ધનાઢ્યો હોય તેમણે કરવા યોગ્ય ધનનો સદ્વ્યય હવે કહે છે—
ધનસંપત્તિનો ધર્મમાંજ વિનિયોગ કરવો યોગ્ય છે પરંતુ ભોગમાં ઉપ-
યોગ કરવો તે યોગ્ય નથી, ‘ધનં ચ ધર્મકર્મણં ચતોઽસ્ય’ એમ ભાગવતમાં
કહ્યું છે. ધર્મતો પરમાત્મા વિષ્ણુની પ્રસન્નતા થકી અન્ય અધિક નથી
‘મહા હિ સર્વયજ્ઞાનાં મોક્ષા ચ પ્રમુરેવ ચ’ એમ ભગવાનેજ સ્વયં ગીતામાં
કહ્યું છે. તો આઢ્ય-ધનસંપત્તિ તે ગૃહસ્થોએ વૈષ્ણવ મખો કરવા. ગૃહસ્થ
હોવાથી યજ્ઞાચરણમાં અધિકારી છે અને ધનસંપત્તિરૂપ ઉપકરણની
પૂર્તિ છે તો એવા ગૃહસ્થે દેવતાપ્રીત્તુનરૂપ મખો કરવા. મારા આશ્રિતોએ
તો અન્ય દેવતાના ઉદ્દેશથી ન કરવા કિંતુ વિષ્ણુ, સર્વાન્તરાત્મા, સમસ્ત
જગત્કારણ, સર્વ વેદાંતવેદ, સકળરૂપપ્રદાતા, ભગવાન જે યજ્ઞમાં સાક્ષાત્
આરાધ્ય દેવતા હોય તેવો યજ્ઞ કરવો. માટેજ ‘વૈષ્ણવા મત્તાઃ’ એમ
કહ્યું છે. ભગવાન વિષ્ણુજ પ્રસન્ન થઈને સર્વ પુરૂષાર્થોને આપે છે જે
ખીજ દેવતાઓની પૂજા કરીએ છીએ તેતો સ્વતઃ પરિમિત પણ રૂળ
આપવા સમર્થ થતા નથી. માટેજ સ્વયં ભગવાને ‘હમતે ચ તતઃ કામાન્
મદ્યેવ વિહિતાન્ હિ તાન્’ એમ કહ્યું છે. તો સાક્ષાત્ વિષ્ણુનુંજ આરાધન
સમુચિત હોવાથી ‘ગૃહસ્થોએ વૈષ્ણવ મખો કરવો’ એમ જે સર્વસામાન્ય-
પણે કહ્યું તે યુક્તજ છે. વળી આ યાગો અહિંસા-પ્રાણહિનનાદિકે રહિત
કરવા. આથી-આશ્રિતો પ્રતિ જે આહિંસાવ્રતનો પ્રથમ ઉપદેશ કર્યો છે
તેનું અહીં સ્મરણ કરી આપ્યું છે. એનુંજ સર્વોત્કૃષ્ટપણ છે, ઉત્કર્ષતો
‘દેવતાવિવૃષાગાર્થ’ આ શ્લોકઅધ્યાખ્યાનમાં નિરૂપણ કર્યો છે. ઉપરિચર
વસ્તુ રાજાએ આવોજ આહિંસામય યાગ અનુષ્ઠાન કર્યો છે. યજ્ઞભુક ભગ-
વાને સાક્ષાત્ પધારીને તે રાજાનેજ એક દૃશ્ય થઈને પોતાનો ભાગ ગ્રહણ
કર્યો હતો, આ અર્થ મહાભારતમાં નિરૂપણ કર્યો છે. માટે ભગવદેકપરા-
યણને આહિંસામય યાગજ સમુચિત છે. ગૃહસ્થને યજ્ઞની કર્તવ્યતા ભાગ-

સાધવઃ ॥૧૫૫॥ મહોત્સવા ભગવતઃ કર્તવ્યા મન્દિરેષુ તૈઃ । દેયાનિ
વતમાં કહી છે—‘અયં સ્વસ્ત્યનઃ પન્થા દ્વિજાતેર્ગૃહમેયિનઃ । ચચ્છદ્યાઽઽસ
વિત્તેન શુક્લેનેજ્યેત પુરુષઃ ॥’ ઇતિ.

ભગવાનને પોતાના આરાધનરૂપ યાગચક્રી પણ અત્યંત અભિમત ધર્મને
કહે છે—તથા પર્વ-પુણ્ય અભાવાસ્યાદિ કાંઈવિશેષમાં અને તીર્થ-પુણ્ય
ભગવન્મંદિરાદિ દેશવિશેષમાં સાધુ તથા બ્રાહ્મણો નાનાવિધ ભક્ત્ય ભોજ્યા-
દિવડે યથેષ્ટ જમાડવા તે ભગવાનેજ કહ્યું છે—‘નાહં તથામિ યજમાનહવિ-
વિંતાને ક્ષયોત્તદુત્તમદન્ હુતશુચ્યુલેન । યદ્વાહણસ્ય મુલ્લતઘરતોઽનુષાસં-
નુષ્ટસ્ય મર્યદાહિતૈર્નિજકર્મપાકૈઃ ॥’ ઇતિ તથા નાદશ્લોકે કહ્યું છે—‘મહામિ-
મુલ્લતોઽયં વૈ ભગવાન્ સર્વયજ્ઞભુક્ । હૃજ્યતે હવિષા રાજન્ ! યથા વિપ્રમુલ્લે
હુતૈઃ ॥’ ઇતિ ॥૧૫૫॥

વળી તે આઠમ ગૃહિજનોએ ભગવાનના મંદિરમાં ભગવાનના જન્મા-
ષ્ટમીઉત્સવ આદિક મહોત્સવો મથાધનસંપત્તિ કરવા. નિલ, નૈમિત્તિક
(એકાદશી પૂર્ણિમાદિ નિમિત્તથી પ્રવર્તેલા) આદિક ભેદને લીધે મહો-
ત્સવોનું બહુપાત્રું બહુવું તથા પાત્ર વિપ્રોને બહુપ્રકારનાં ઓ-ભૂમિ-મુવ-
ણાંદિ દાનો દેવાં ‘ગોમૂતિલહિરણ્યાદિ પાત્રે દાતવ્યમર્ચિતમ્ । નાપાત્રે વિદુપા-
તિશિદ્ધાત્મનઃ શ્રેય હચ્છતા ॥’ એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે. દાનતો કળિયુગમાં
પ્રશસ્ત માન્યું છે. તેવાં વચનો છે—‘તપઃ પરં કૃતયુગે વ્રેતાયાં જ્ઞાનમુચ્યતે ।
દ્વાપરે યજ્ઞમેવાહુર્દાનમેવ કલૌ યુગે ॥’ ‘તપોધર્મઃ કૃતયુગે જ્ઞાનં વ્રેતાયુગે
સ્મૃતમ્ । દ્વાપરે જ્ઞાપ્વરાઃ પ્રોક્તાઃ કલૌ દાનં દયા દમઃ ॥’ ઇત્યાદિ. વળી
આ અર્થમાં શતપથશ્રુતિ છે—‘તદેતદ્વ્રત્યં દિશેત્ વમં દાનં દયા’ ઇતિ
‘વિપ્ર’ એવો નિર્દેશ કર્યો છે તેથી પ્રતિગ્રહની યોગ્યતા સૂચવી છે. ‘પાત્ર’
એવું વિશેષણ આપ્યું છે તેથી વિપ્રોમાં પણ ફેટલાકનીજ પાત્રતા અને
અપાત્રાર્પણની અનર્થતા જણાવી છે. પાત્રવિવેકમાં સ્મૃતિવચનો છે—‘ન
વિષયા કેવલયા તપસા વાપિ પાત્રતા । યત્ર વૃત્તમિમેષોમે તદ્વિ પાત્રં
પ્રકીર્તિતમ્ ॥’ ‘સ્વાધ્યાયયાન્ નિયમવાન્ તપસ્વી પ્યાનવિષય । રાત્રો
દાન્તઃ સત્યવાદાં વિપ્ર. પાત્રમિહોચ્યતે ॥’ ‘ક્ષાન્તિઃ સૃજા દયા સત્ય દાન

પાત્રવિપ્રેમ્યો દાનાનિ વિવિધાનિ ચ ॥૧૫૬॥ મદાશ્રિતૈર્નૃપૈર્ધર્મશાસ્ત્ર-

શીલં તપઃ શ્રુતમ્ । પુત્રદણ્નમુદિષ્ટં પરમં પાત્રલક્ષણમ્ ॥' ઇત્યાદિ.
અપાત્રોપલુ અહુ પ્રકારનાં કલાં છે—'પણ્યસ્થાનેષુ યદ્દત્તં વૃથા દાનં પ્રકીર્તિ-
તમ્ । આરુઢપતિતે ચૈવ અન્યાયાત્તૈર્ધર્મૈશ્ચયત્ ॥ વ્યર્થં હ્યબ્રાહ્મણે દાનં પતિતે
તસ્કરે તથા । મુરૌ ચાપ્રીતિજનકે કૃતમે પ્રામયાજકે ॥ વેદવિક્રાપકે ચૈવ
યસ્ય 'ચોપપતિર્ગૃહે । સ્ત્રીજિતે ચૈવ યદ્દત્તં જ્યાલપ્રાદે તથૈવ ચ ॥ મહ્યમન્ધૌ
ચ યદ્દત્તં યદ્દત્તં શૂપલીપતૌ । પરિચારકૈ ચ યદ્દત્તં વૃથા દાનાનિ પોઢશ ॥'
'નિષ્ફલં નવસુરસ્ટં ચારચારણતસ્કરે । કુર્વૈયે કિતવે ધૂર્તે શટે મહે ચ
ચન્દ્રિનિ ॥' ઇત્યાદિ. ક્ષુધાતુરને અન્ન આપવામાં પાત્ર અપાત્રના વિવેકની
અપેક્ષા નથી, તે કહ્યું છે કે—'અન્નાચ્છાદનદાનેષુ પાત્રં નૈવ વિચારયેત્ ।
અન્નસ્ય ક્ષુધિતઃ પાત્રં વિવક્ષો ઘસનસ્ય ચ ॥' ઇતિ. તો આથપ્રી અન્યત્ર
સમંત્રક ગવાદિ દાનોમાં પાત્ર અપાત્રના વિવેકની અવશ્ય અપેક્ષા હોવાથી
'પાત્રવિપ્રેમ્યઃ' એમ જે કહ્યું તે યુક્તજ છે. જેમ દાન પાત્રસાક્ષેપ છે
તેમ આપવા યોગ્ય દ્રવ્યનિશેષસાપેક્ષ પણ છે. તેમાં વચનો છે—'યદ્યદિષ્ટં
વિશિષ્ટં ચ ન્યાયપ્રાપ્તં ચ યજ્ઞવેત્ । તત્તદ્ગુણવતે દેયમિત્યેતદ્દાનલક્ષણમ્ ॥'
'વિશેષતો મહારાજ ! સ્વસ્ય ન્યાયાર્જિતસ્ય ચ । શ્રદ્ધયા વિધિવત્પાત્રે વત્ત-
સ્વાન્તો ન વિચતે ॥' ઇત્યાદિ. દાનમાં આ અયોગ્ય કલાં છે—'સામાન્યં ચાચિત્તં
ન્યાસ આધિદારાશ્ચ તદ્દનમ્ । અન્વાહિત ચ નિષ્લેપઃ સર્વલં ચાન્વયે સતિ ॥
આપત્સ્વપિ ન દેયાનિ નય વસ્તુનિ પશિદતૈઃ । યો દદાતિ ચ મૃદામા પ્રાય-
શ્ચિત્તીયતે નરઃ ॥' ઇત્યાદિ. આ દાનોની અહુવિધતાતો દાનનિમિત્ત ભેદને
લીધે અને આપવા યોગ્ય દ્રવ્યભેદને લીધે છે એમ જાણવું. પૂર્વશ્લોકકથપ્રી
'તીર્થેષુ પર્વસુ' આ પદનો સંબન્ધ અહીં લેવો. એથી દેશકાળની વિલક્ષણતાને
લીધે દાનનું અધિક ક્ષણપણું જાણવું છે ॥૧૫૬॥

સામાન્યતઃ શુદ્ધસ્થર્ધર્મ કહીને હવે રાજનો વિશેષધર્મ કહે છે—
વિશેષતઃ ઉપદેશ કરવા યોગ્ય તો રાજધર્મ છે, કેમકે લોકની સ્થિતિ
રાજધર્મમૂળક છે. તેવું વચન છે—'યથા હિ રમયોઽષ્વસ્ય દ્વિરદસ્યાદ્દુશો
યથા । નરેન્દ્રપર્મો લોકસ્ય તથા પ્રગ્રહણં સ્મૃતમ્ ॥ તદ્ર ચેત્સંપ્રમુદ્યેત

માશ્રિત્ય ચાલિલાઃ । પ્રજાઃ સ્વાઃ પુત્રવત્ પાલ્યા ધર્મઃ સ્થાપ્યો ધરા-
 ધર્મં રાજર્ષિસેવિતે । લોકસ્ય સંસ્થા ન મવેત્સર્વં ચ વ્યાકુલીભવેત્ ॥' ધતિ
 મદાશ્રિતૈઃ—મારા આશ્રયની આકાંક્ષા કરતા (મુમુક્ષુ) રાજાઓએ ધર્મ-
 શાસ્ત્રને અનુસરીને પ્રજાપાળનાદિ અવશ્ય કરવું, કારણ કે સ્વધર્મનું
 અનુપાલન કરનારાઓને પોતાના મોક્ષની પણ સિદ્ધિ થાય છે. તે ગીતામાં
 કહ્યું છે—'સ્વકર્મણ તમમ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિન્દતિ માનવઃ' ધતિ. માટે પ્રજા-
 પાળનાદિક સ્વધર્મનો પરિભાગ કરનારાઓને અમારા આશ્રયણરૂપ સિદ્ધિ
 થતી નથી. ધર્મશાસ્ત્રને અવલગીને પ્રજાનું પરિપાલન કરવું પણ કેવળ
 શાસ્ત્રને અનુસરીને નહિ. જેતો ધર્મશાસ્ત્રને અતિલંઘન કરીને અર્થ-
 દૃષ્ટિથી પરિપાલન કરવા પ્રવર્તે છે તેતો મારા આશ્રયણને યોગ્ય નથી.
 અન્ય અનેક રાજધર્મો હોવા છતાં પણ 'પ્રજાઃ સ્વાઃ પુત્રવત્પાલ્યાઃ' આવો
 વિશેષનિર્દેશ કયો છે તેથી પ્રજાપરિપાલનજી રાજાનો પરમ ધર્મ એમ
 જણાવ્યું છે. બીજા રાજધર્મો તો પ્રજાપાલનના અંગભૂત છે. માટેજ
 ભારતમાં 'તદ્રાજ્યે રાજ્યકામાર્તાં નામ્યો ધર્મઃ સનાતનઃ । ક્રતે રક્તાં ન
 વિસ્પૃષ્ટાં રક્તા લોકસ્ય પ્રારિણી ॥ વહેવામ્પુરુષાન્ જહ્વાનિષ્ઠાં નાવમિવાળંબે ।
 અપ્રવક્તારમાચાર્યમનધીયાનમૃદિવજમ્ ॥ અશિતારં રાજાતં માર્યાં પાત્રિય-
 વાદ્રિનીમ્ । ગ્રામકામં ચ ગોપાર્કં યનકામં ચ માપિતમ્ ॥ પૃત્તે રાજધર્મોર્ણાં
 મયતીર્તં મુખિષ્ઠિઃ । પરિનિષ્ઠિતકાર્યસુ મૃપતિઃ પરિપાલનત્ ॥' એમ કહ્યું છે
 'ક્ષત્રિયસ્ય પતો ધર્મઃ પ્રજાનામેવ પાલનમ્ । પૃથ પૃથ પતે ધર્મો યદ્રાજા
 રક્ષતિ પ્રજાઃ ॥' એમ મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે. ધર્મસ્થાપન પણ તેતે દેશકાળા-
 દિકને અનુસારજ કરવું. 'યસ્મિન્ દેશે ચ આચારો વ્યવહારઃ કુલસ્થિતિઃ ।
 તથૈવ પરિપાલ્યોડસૌ યદા યત્તમુપાગતઃ ॥' એમ વૃદ્ધ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું
 છે પ્રજાઓનું પરિપાલન પણ પુત્રોની જેમ કરવું, પુત્રોનેવિષેજ જેમ
 એમ પ્રેમાતિગયથી પરિપાલન કરવું પણ કેવળ સ્વાર્થ માટે નહિ પ્રજાઓનું
 જે હૃદ અનિષ્ટ એજ પોતાનું પણ હૃદ અનિષ્ટ છે એમ માનીને પરિ-
 પાલન કરવું. 'પુત્રપુત્ર્યં મજાનો ચ દુઃસ્થિતાનો ચ રક્ષણમ્' એનું વચન
 છે. વળી બીજા ભારતમાં કહ્યું છે—'મવિવ્રણં તદા રાજા મર્મિણીતાદ-

તલે ॥૧૫૭॥ રાજ્યાદ્વોપાયપદ્ધર્ગા જ્ઞેયાસ્તીર્યાનિ ચાજ્ઞસા । વ્યવહા

ન મઘપ । નાનાહિવાગ્નિર્નાવિદ્વાન્ ન સ્વેરી સ્વેરિણી કુત ॥' ઇતિ આમા
'નાનાહિવાગ્નિ' ઇત્યાદિ નિર્દેશથી સ્વસ્વધર્મમા પ્રત્યજીને પ્રવર્તાવતા
પોતાની અદુષ્ટતા જણાવી છે અન્યથા તો દુષ્ટપણું આનાથી સિદ્ધ થાય
'ધર્મે સ્થાપ્યાશ્ચ જ્ઞા' એમ નહિ કહેતા 'ધર્મે સ્થાપ્યો ઘરાતલે' એમ કહ્યું
છે તો તેથી પ્રભાઓને ધર્મમા પ્રવર્તાવતાએ પોતે પણ ધર્મમાં નિષ્ઠાનાળ
થવું એમ જણાવ્યું છે 'પ્રભાઓ પાળવી' એમ કહીને અનુપદેશ 'ધર્મે
સ્થાપન કરવો' એમ કહ્યું છે તેથી રક્ષા કરતા રાજાએ નિજધર્મનું
ઉલ્લંઘન ન કરવું એમ જણાવ્યું છે આથી યથોક્ત છઠ્ઠા ભાગના ચઢણથીજ
પ્રભાઓનું પાલન કરવું એમ સૂચવ્યું છે ધર્મનિષ્ઠ રાજાના પ્રતાપબળથી
કળિકાળનું બળપણુ નિવૃત્ત થાય છે, એમ ભારતમાં કહ્યું છે—
'કાલસ્ય કારણ રાજા કાલો યા રાજકારણમ્ । ઇતિ તે સરાયો મામ્
દ્રાજા કાલસ્ય કારણમ્ ॥' ઇતિ 'રાજિ ધર્મિણિ ધર્મિણા પાપે પાપા સમે
સમા । પ્રજાન્તમનુવર્તન્તે યથા રાજા લથા પ્રજા ॥' એમ વૃદ્ધશાસ્ત્રકર્ત્રે
કહ્યું છે સામાન્યત રાજાનું લક્ષણ યાશવતકર્ત્રે 'મહોત્સાહ સ્ફૂલ્લલલ્ય'
ઇત્યાદિ વચનથી કહ્યું છે તથા રાજધર્મમા ભીષ્મે ચરિત્તર્માનકડુક'
ઇત્યાદિ વચનથી કહ્યું છે ॥૫૭॥

એ રીતે પ્રભાપાલનરૂપ પ્રધાન ધર્મમા પ્રવર્તેલા રાજાએ અવશ્યપણે
જાણવા હાયક અર્થોને કહે છે—જે રાજ્યના અગ્ર સ્વામી અમાત્ય આદિક
છે, જે સામઆદિક ઉપાયો છે, જે સન્ધિવિચલ આદિક ષડ્વર્ગ છે, આ
તત્ત્વથી જાણવા તથા મની પુરોહિતપ્રમુખ જે અદાર તીર્થો—આર મોકલવાના
સ્થાનો છે તે તત્ત્વથી જાણવા તથા જે નાણાદાનઆદિક અદાર વ્યવહારને
જાણનારા સલાસદો (ન્યાયાધીશ) છે તે પણ લક્ષણથી જાણવા,
(આ સભ્ય સ્થાનને હાયક છે આ નથી ઇત્યાદિ વિવેચન કરીને જાણવું)
તથા જે દડવા ચોમ્મ અને નહિ દડવા ચોમ્મ હોય તે પણ લક્ષણથી
જાણવા તેમા પ્રાચીન—'મહોત્સાહ સ્ફૂલ્લલલ્ય' ઇત્યાદિથી કહેલા લક્ષણ
વાળો રાજા, અમાત્ય—મની આદિક, સુદૃઢ—સદળ પ્રાકૃત કૃત્રિમ, કોશ-

સુવર્ણાદિ દ્રવ્યનો રાશિ, (ખજનો) રાષ્ટ્ર-શાસણાદિ પ્રજાઓ, દુર્ગ-
ધન્વદુર્ગાદિ કીર્ત્તાઓ, બળ-હસ્તિ અથ્થ રથ પદાતિરૂપ ચતુરંગ સૈન્ય,
આ ઇ અંગો બાણવાં. તે કહ્યું છે—‘સ્વામ્યમાલ્યસુહૃદ્કોશરાષ્ટ્રદુર્ગબલ્લાનિ ચ ।
રાજ્યાન્નાનિ પ્રકૃતયઃ’ ઇતિ. સામ-પ્રિયલાભણ, ભેદ-ખંડીયા રાજાઓને
પરસ્પર વૈર ઉપજાવીને જુદા પાડવા, દાન-સુવર્ણાદિકનું, નિઘ્રહ-દંડ
ઉપાંશુ અને પ્રકાશમાં ધનાપહરણાદિ વધપર્યંતનો અપકાર, આ ચાર
ઉપાયો બણવા. તે કહ્યું છે—‘ઉપાયાંશ્ચતુરઃ સામ ભેદં દાનં ચ નિઘ્રહમ્ ।
યથોચિતં પ્રયુક્તૌ પદ્મસં ચાપ્યુપેક્ષણમ્ ॥’ ઇતિ. સન્ધિ-વ્યવસ્થા કરવી,
નિઘ્રહ-અપકાર કરવો, યાન-પરના પ્રતિ પ્રયાણ, દ્વૈધીભાવ-પોતાના
સૈન્યનું બે પ્રકારે કરવું, સમાશ્રય-બળવાનનો સમાશ્રય કરવો, સ્થાન-
આસન, એટલે ઉપેક્ષા કરવી, આ પદ્ધતિ કહ્યો છે. તે કહ્યું છે—‘સન્ધિ-
વિપ્રહવાનાનિ દ્વૈધીભાવઃ સમાશ્રયઃ । સ્થાનં ચેત્યસ્તિ પદ્ધતિઃ કુર્વાત્તન્નિશ્ચયં
નૃપઃ ॥’ ઇતિ. તીર્થો-ચાર મોકલવાનાં અદાર સ્થાનો- મુખ્ય મંત્રી,
પુરોહિત, યુવરાજ, સેનાપતિ, રાષ્ટ્રપાળ-દ્વારપાળ, અંતર્વશિક-અંત-
પુરનો અધિકારી, બંધીખાનાનો અધિકારી, દ્રવ્યસંચયકૃત-ખજનાનો
અધ્યક્ષ, અર્થોનો કૃત્ય અકૃત્યમાં વિચાર કરી વિનિયોગ કરનાર, પ્રદેશ-
ન્યાયાધીશ નામનો વ્યવહારકૃષ્ટ, નગરનો અધ્યક્ષ, કાર્ય નિર્માણને અંતે
તેના કરનારાઓને પગાર આપનારો, ધર્માધ્યક્ષ, સભાધ્યક્ષ, દંડપાળ-
દુષ્ટોને દંડ દેવામાં અધિકારી, દુર્ગપાળ-કીર્ત્તાઓને સાચવનારો, રાષ્ટ્રનો
પાળક, વનનો પાળક, આ અદાર તીર્થો કહ્યાં છે. આ પોતાનાં અને
પરનાં તીર્થોમા ચારોને નિયોજે તેમાં પોતાના પક્ષમાં મંત્રી યુવરાજ
અને પુરોહિત આ ત્રણને લાગ કરીને નિયોજે. ઋણદાન, નિક્ષેપ, અસ્વામિ-
વિક્રય, સંભ્રૂયસમુત્થાન, દત્તાનપાકર્મ, સંવિદ્વ્યતિક્રમ, સીમાવિવાદ,
સ્તેય, સાહસ, ક્રીતાનુશય, સ્વામીપાળનો વિવાદ, વાદપાદ્ધ્ય, દંડપાદ્ધ્ય,
ત્રીસંચલ, વેતનાદાન, દૂતસમાહૃય, દાયલાગ, સ્ત્રીપુંધર્મ, આ અદાર
વ્યવહારો (દાવાઓ) કહ્યા છે. આનું અસાધારણ લક્ષણ તો અન્યથકી
બણવું. સભ્યોનું આ લક્ષણ કહ્યું છે—‘શ્રુતાપ્યયનસમ્પન્ના ધર્મજ્ઞાઃ સત્ત્વ-

રવિદ. સમ્યા દળદ્યાદળદ્યાશ્ચ લક્ષણૈઃ ॥૧૫૮॥ સમર્થકામિર્ના
રીમિ. સેવ્ય. સ્વપતિરીશવત્ । અન્ધો રોગી દરિદ્રો વા પળ્હો

વાદિન । રાજા સમાસવા કાર્યાં રિપૌ મિત્રે ચ મે સમા ॥' ઇતિ દશ્ય
અદ્યનો વિભાગપણુ કહ્યો છે—'અત્તસ્વધર્મે પાલણ્હી સદ્ગોહી દુર્બલાર્દન ।
હલધિતસ્વમર્યાદ સ રાજો દળદમર્દતિ ॥' 'અદળદ્યા મહાજા રાજા દુર્બલા
સ્ત્યાગિનસ્તથા । ઘિણવાદિદેવમવત્યદ્વાક્ષપત્ની પિતરૌ ગુરુ ॥' ઇતિ આના
અર્વાતર લેહો તથા લક્ષણો નીતિશાસ્ત્રથી બાળુવા ॥૧૫૮॥

હવે ગૃહસ્થના પ્રસંગથી સ્ત્રીઓના ધર્મો કહેતા પ્રથમ પતિપત્ની
વનિતાઓના વિશેષ ધર્મોને કહે છે—સભર્તૃકા નારીઓએ પોતાનો પતિ
અધ હોય કે રોગી હોય કે દરિદ્ર હોય કે નપુસક હોય પણ તે ધર્મરની
પેઠ સેવનીય છે 'જેમ ધર્મર સેવા કર્યાંકા સર્વ પુરુષાર્થને આપ
નારા છે તેમ આ પણ છે' એવો નિશ્ચય કરીને અધત્વાદિ દોષોનો વિચાર
નહિ કરીને મહાપ્રેમથી શ્રદ્ધાપૂર્વક તેને સમયે સમુચિત સપર્યાવડે
સેવનીય છે પતિપાણુજ ધર્મરની પેઠ સેવ્યપણામાં પ્રયોજક છ પણ
ગુણની અપેક્ષા નથી અધત્વાદિ દોષે યુક્ત હોય તથાપિ આદરથી તે સેવ્ય
છે પતિ પ્રતિકૂળ વૃત્તિવાળો હોય તોપણ સ્વય તેનેવિષે અનુકૂળ
વૃત્તિવાળીજ થવું સ્ત્રીઓનો પતિસેવાજ પરમ ધર્મ છે તેવી સ્મૃતિઓ
છે—'નગરસ્થો વનસ્થો વા ગ્રામો વા વદિ વાઙ્ગુભ । વાસા સ્ત્રીણાં પ્રિયો
મર્તાં તાસાં લોકા મહોદયા ॥ દુઃશીલ વામવૃત્તો વા ધનૈર્વાં પરિવર્જિત ।
સ્ત્રીણામાર્યસ્વભાવાનાં પરમ દૈવત પતિઃ ॥ ક્ષીણ વા દુરવસ્થા વા વ્યાધિત
વૃદ્ધમેવ વા । મુશ્ચિત દુઃસ્થિત વાપિ પતિમેક ન હસ્યેત્ ॥ મિત્ર દદાતિ
દિ પિતા મિત્ર ભ્રાતા મિત્ર મૃત । અમિતસ્ય હિ દાતાર મર્તાર પૂજયેત્સદા ॥
મર્તાં દેવો ગુરુર્મર્તાં ધર્મતીર્થમતાનિ ચ । તસ્માત્સર્વં પરિત્યજ્ય પતિમેક
સમર્પયેત્ ॥ તીર્થસ્નાનાર્થિની નારી પતિપાદોદક પિમેત્ । શઙ્કતાદપિ
વિષ્ણોર્વાં પતિરેકોઽધિક સ્ત્રિયા ॥ વા પતિં દરિમાયેન મનેત્ ધીરિય
તત્પરા । દયાંત્મના દરેલેકે પત્યા ધીરિય મોદતે ॥ મર્તુ ગુણુણ સ્ત્રીણાં
પતે ધર્મો જમાયવા । તદ્વપૂર્નાં ચ કસ્યાણ્યઃ પ્રજાનાં જાનુપોષમ્ ॥

વાચ્યં ન દુર્વચઃ ॥૧૫૯॥ રૂપયૌવનયુક્તસ્ય ગુણિનોઽન્યનરસ્ય તુ ।

દુઃશીલો દુર્ભંગો વૃદ્ધો જડો રોમ્યધનોઽપિ ચા । પતિઃ સ્ત્રીભિર્ન હાતવ્યો
લોકેષુમિરપાતકી ॥ પતિરેવ હિ નારીણાં દૈવતં પરમં સ્મૃતમ્' ઇત્યાદિ. એ
રીતે સર્વદા સેવ્ય સ્વાભિને દુર્વચઃ—દુષ્ટ પ્રતિકૂળ વચન ક્યારેય પણ ન
બોલવું, પ્રેમ અને વિનયવડે મધુર એવીજ વાણીવડે વ્યવહરવું. 'સ્ત્રીભિ-
ર્ભવંત્રચઃ કાર્યમેવ ધર્મઃ પરઃ સ્ત્રિયાઃ । આશુદેઃ સમ્પ્રતીદયો હિ મહાપાતકદૂ-
ષિતઃ ॥' એમ યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું છે. આ તો સર્વ પ્રકારે પતિના અનુવર્તનને
જણાવનાર છે. તે સ્મૃતિમાં કહ્યું છે—'યા હુકૂલ્ય પ્રિયં મૃતે સા મૂકા જાયતે
તલ્લુ । આનુષ્ઠાપિ ન ચાક્રોદેત્ તાહિતાપિ પ્રસીદતિ ॥ આહૂતા ગૃહકાર્યાણિ
સ્વશ્વા ગચ્છતિ સપ્તરમ્ । ન ચિરં તિષ્ઠતે દ્વારિ ન દ્વારમુપસેવતે ॥ પ્રતીક્ષ-
માણાવસરં યથાકાલોચિતં હિ ચત્ । તદુપસ્થાપયેત્સર્વમનુદ્વિમાઽતિહૃદયત્ ॥
મહાપ્રસાદ દ્યુત્યત્વા પતિદત્તં પ્રતીચ્છતિ ॥' 'સ્ત્રીણાં ચ પતિદેવાનાં તચ્છુશ્રૂપા-
ઽનુકૂલતા । તદ્વન્નુજ્વનુવૃત્તિશ્ચ નિત્યં તત્રતધારણમ્ ॥ સંમાર્જનોપલેપાભ્યાં
ગૃહમન્ડલવર્તનૈઃ । સ્વયં ચ મણ્ડિતા નિત્યં પરિસ્મૃટપરિચ્છદા ॥' ઇત્યાદિ.
આ પતિસેવા તેની પ્રીતિરૂપ કૃણસાપેક્ષા નથી કિંતુ તેના હવિતમાત્ર નિમિ-
ત્તવાળી છે. (પતિ પ્રીતિ રાખે કે ન રાખે પણ તેના હવનપર્યંત સેવા કરવી)
આ અર્થ જણાવા માટે 'સમર્તૃકામિઃ' એમ કહ્યું છે ॥૧૫૯॥

વળી તે સમર્તૃકા સ્ત્રીઓએ કુશળપ્રશ્નાદિક સમુચિત નિમિત્ત સતેપણુ
રૂપ યૌવને સંપન્ન અન્ય નરની સાથે વારેવારે આલાપાદિરૂપ પ્રસંગ ન
કરવો, બલે તે ગુણી હોય, એમ હવે કહેછે—રૂપ—શરીરસૌન્દર્ય અને યૌવન-
યુવાવય તેણે સંપન્ન એવો અન્ય નર તથા ગુણી—દયા આદિક આત્મગુણોએ
યુક્ત (વિહિત અવિહિત વિવેકાદિવાળો, અર્થાત્ લાવથી અદુષ્ટ) એવા
પણ અન્ય નરનો તો પ્રસંગ—પ્રકૃષ્ટ સંગ વારંવાર સંભાષણુ તેનું નિરી-
ક્ષણુ સહસ્થિતિ આદિકરૂપ સાહજકપણુ—અકારણુપ્રાપ્ત પણ (અર્થાત્
અકામકૃત પણ) નજ કરવો. 'સહસાઽપિ પ્રસન્નેન ચૂનાં યોપિદ્વિનિદ્રયાતિ ।
અપિ સાધ્વી સમાચારા યથા હિ યુવતેઃ પ્રમાન્ ॥' એમ ભારતમાં કહ્યું
છે. યદ્યપિ યૌવનનું ચિત્તવિક્ષેપમાં હેતુપણુ છે પણ રૂપસહિત તેનું વિશેષ-

પ્રસન્નો નૈવ કર્તવ્યસ્તામિઃ સાહજિકોઽપિ ચ ॥૧૬૦॥ નરેશ્યનાભ્યુ-
ત્કુચાનુત્તરીયા ચ નો ભવેત્ । સાધ્વી સ્ત્રી નચ મળેદશા ન નિર્લે-

પણે તેમાં હેતુપણું હોવાથી 'રૂપ-ચૌવનયુક્તસ્ય' એમ કહ્યું છે, 'અન્યનરસ
હ' આ તુલ્યપદ્ધતી પતિથક્રી વ્યતિરિક્ત પુરુષમાં રહેલા રૂપ યૌવનની
હોપતાસંપાદકત્વરૂપ વિલક્ષણતા કહી છે. સ્ત્રીઓને પતિનું જે રૂપ યૌવન
તે ગુણ છે, કેમકે તે અનુકૂળ છે, પર પુરુષમાં રહેલાં તે રૂપ યૌવન તો
હોપન છે, કેમકે તે પ્રતિકૂળ છે, અનુકૂળત્વ પ્રતિકૂળત્વ બેદથી ગુણહોપ-
વ્યવસ્થા છે, તો એકજ વસ્તુ કોઇને અનુકૂળ અને કોઇને પ્રતિકૂળ
થાય છે, તો એકજ વસ્તુનું પ્રતિસંબંધિ પુરુષભેદને લીધે અનુકૂળપણું
અને પ્રતિકૂળપણું અનુપમ નથી—ઘટનું આવે છે. વસ્તુતાએ ગુણમય
કાંઈપણ વસ્તુ નિયત ગુણહોપ વ્યવસ્થાવાળું નથી, કેમકે ગુણોના ઉન્મેષની
વિચિત્રતા છે. તો ગુણમય સર્વ વસ્તુ સુખ દુઃખ મોહાત્મક હોવાથી
પ્રલોભનદ્વારા ત્રિયોને પુરુષાંતરમાં રહેલું રૂપ યૌવન અનર્થહેતુ
હોવાથી તેમની અપેક્ષાએ તેની હોપતાજ છે. જે રૂપ યૌવનાદિક લોકમાં
ગુણપણે ખ્યાતિ પામેલા છે તેજ સાધ્વી સ્ત્રીઓની દૃષ્ટિએ પરપુરુષમાં
રહેલા તે રૂપ યૌવન હોપરૂપ છે. અપિયજ્ઞ શુદ્ધિપૂર્વક ઇચ્છાથી
પરપુરુષના પ્રસંગને દૂરથીજ નિરાકરણ કરે છે. ચક્રારથી સ્વતંત્ર રિયતિ
આદિકપણ ન કરવું એમ બહુવું. 'પિતા રક્ષતિ કૌમારે મર્તા રક્ષતિ
યૌવને' । વાર્ધક્યે પુત્રપૌત્રાણા નાસ્તિ સ્ત્રીણાં સ્વતંત્રતા ॥' એમ પરાશરસ્મૃ-
તિમાં કહ્યું છે ॥૧૬૦॥

સાધ્વીઓને લગ્નગળ પરમ બ્રૂણ છે, તેથી પ્રવ્યુત્તિ જેણે કરીને
થાય તેનો સર્વથા પરિહાર કરવો એવા અભિપ્રાયથી કહે છે—સાધ્વી-
શીલસદાચારાદિ સાધુગુણસંપન્ન સ્ત્રીએ નાસ્તિ સાયજ સ્તન આદિક
આચ્છાદન કરવા યોગ્ય અવયવો પરપુરુષોએ લગ્નારખણ જે રીતે ન ભેદ
શકાય તે રીતે વસ્ત્ર પહેરવું. પુરુષવર્ગને નદિ ગળીને અને ઢાંકવા યોગ્ય કે
ન ઢાંકવા યોગ્ય અવયવોનો વિવેક પરિત્યાગ કરીને માર્ગમાં ભ્રમ્યા કરવું
તે અસાધ્વીઓનું લગ્નલવર્ણત ચરિત છે, સાધ્વીઓને તો લગ્નગળ પરમ

ज्ञादिसङ्गिनी ॥१६१॥ भूपासदंशुकधृतिः परगेहोपवेशनम् ।

ભૂપણુ છે તો તેણીઓએ તેવીરીતે (નાહિ સાચળ સ્તનાદિકને નરો નિરીક્ષણુ કરી શકે તેમ) ન વર્તવું તથા સાધ્વીએ પુરૂષની આગળ ઉત્તરીય (ઓઢ વાના) વસ્ત્રે રહિત ન રહેવું ઉત્તરીય વિના વિજનથપ્રી અન્યત્ર વર્તનપણુ લગ્નગળ એક ભૂપણુવાળી સાધ્વીઓને અનુચિત છે, માટે સર્વદા ઉત્તરીય વસ્ત્ર ધારણુ કરવું તથા જેઓ ઉપહાસવડે ઉપશ્વવન કરનારા હોધને હાસ્યરસનેજ એક પોષણુ કરનારા વિવિધ વેથોને ઉપધારીને સલામા પ્રવેશ કરી જોનારા જનોને હસાવે છે તે લાડોને સાધ્વી સ્ત્રી નજ જુવે કેમકે તે લાડના નિરીક્ષણુમાત્રથી ઉપજતો ખડખડાટ હાસ દુર્નિવાર્ય છે તેવો ઉચ્ચ હાસ તેવી કુળવધૂઓને અનુચિત છે 'સિત કુલનતમ્બુવામઘર યવ વિશ્વામ્યતિ' કુળસ્ત્રિયોનો મદહાસ ઓષ્ઠમાજ વિશ્રામ પામે છે, ખહાર નીકળેજ નહિ, એમ માઘ કવિ કહે ૥ તથા જે નિર્લજ્જ નારીઓ હોય તેમનો સગ ન કરવો, કારણુ કે તેમાં ચારિત્ર્યલોપનો પ્રસંગ છે આદિશબ્દથી ગણિકા ધૂર્તાદિકનો સચહ કરવો આ બધો શુભાચાર શખસ્મૃતિમાં કહ્યો છે—'અનુકા ગૃહાન્ન નિર્ગચ્છેસાનુત્તરીયા ન ત્વરિત વ્રજેન્ન પરપુરપમમિ ભાવેતાન્યત્ર યણિકપ્રમથનિતદ્વદ્વૈચેમ્યો ન નામિ દર્શયેદાગુલ્ફાદ્વાસ પરિ દખ્યાત્ ન સ્તનૌ મિયૂતો કુર્યાત્ ન હસેદપાયૂત ન ભર્તાર તદ્વન્ધૂન્વા દ્વિ વ્યાન્ન ગણિકા-ધૂર્તા-અભિસારિણી-પ્રમથિતા-પ્રેક્ષણિકા-માયામૂલકુહકકારિકા-દુ શીલામિ સદૈકત્ર તિષ્ઠેસસર્ગેજ હિ ચારિત્ર્ય મુચ્યતિ' ઇતિ ॥૧૬૧॥

જેણીનો પતિ પરદેશ ગયો હોય એવી વનિતાઓનો વિશેષ કહે છે—
પોતાનો પતિ દેશાતરમા ગયેસતે સધવા સ્ત્રિયોએ ભૂપા-જેનાથી ભૂપિત
થાય તે ભૂપા-અલકરણ કહેવાય, કંકણ તાટક આદિક માગલ્ય ચિહ્નથી
ખીજી અગશીભામાજ એક ઉપયોગી અલકરણ ન ધારવું સદંશુક-શરી
રને આચ્છાદન કરવું એમ એક ફળ જેવું છે એવા વસ્ત્રથી ખીજી
શોભાસંપાદક વસ્ત્ર ન ધારવું તથા પાગેશીપ્રમુખ પરગૃહમા બેસીને
કાળનિર્ગમન નજ કરવું તથા હાસ્યાદિકનો ત્યાગ કરવો હાસ્ય-ઉપહા
સવચનતો હર્ષસમયમા સમુચિત છે પતિના પરદેશ પ્રયાણસમયે હર્ષ

ત્યાજ્યં હાસ્યાદિ ચ સ્ત્રીમિઃ પત્યૌ દેશાન્તરં ગતે ॥૧૬૨॥ વિધવા
મિસ્તુ યોપામિઃ સેવ્ય. પતિધિયા હરિઃ । આઘ્રાયાં પિતૃપુત્રાદેર્વૃલ્લં

પ્રસંગ અનુચિત છે. માટે સ્ત્રીઓ સાથે હાસ્યાદિ ન કરવું આદિશબ્દથી
સમાજ ઉત્સવ દર્શનાદિકનો સંબંધ કરવો તે પણ ન કરવું તે યાગવત્ક્રમ
મુનિએ કહ્યું છે—‘ક્રીડા શરીરસંસ્કાર સમાચોક્ષ્યદર્શનમ્ । હાસ્ય પરગૃહે
યાન સ્વજેન્નોપિત્રમતુંકા ॥’ હતિ ॥૧૬૨॥

હવે વિધવાઓના વિશેષ ધર્મોને કહે છે—વિધવા વનિતાઓએ તો હરિ-
અર્ચસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની પતિધિયા—આજ મારા પતિ—સ્વામી છે એવી તત્ત્વ
શુદ્ધિથી સેવા કરવી તુલ્યશબ્દથી સધવાની અપેક્ષાએ વિધવાની વિશ્વશક્તિ
કહી છે ધણી જીવતો હોય ત્યારે તેનું ઈશ્વરની પેઠે સ્ત્રીઓએ સેવ્ય છે, તે
મરણ પામતા તો પરમેશ્વરજ નિરૂપાધિક સ્વામી સેવનીય છે અભિપ્રાય
એ છે કે—વસ્તુતાએ સર્વેશ્વર શ્રીહરિજ સર્વ કોઈના નિરૂપાધિક પતિ છે,
અન્યત્ર તો પતિપણુ ઔપાધિક છે ધણી જીવતો હોય તો તેનીજ સ્વામિ
પણુ સેવા કરવી એ સ્ત્રીઓનો શાસ્ત્રવિહિત ધર્મ છે ધણીનો મૃત્યુ થતા
વસ્તુતાએ (સાચા) સ્વામી શ્રીહરિજ સ્વામિભાવથી સેવનીય છે અથવા
પતિધિયા—જે પતિ ખોતાનો ભર્તા હતો તેની દૃષ્ટિથી હરિની સેવા કરવી
આ અભિપ્રાય છે—સ્ત્રીઓનો આજ શાસ્ત્રદૃષ્ટ ધર્મ છે કે પતિની પરિચર્યા
આચરવી તેમા તે જીવતો હોય ત્યારે તો સાક્ષાત્ તેનું સેવન છે, તે
મરણ પામતા તો પતિની દૃષ્ટિથી હરિનું સેવન કરવું, તો એરીતે યાવજજી-
વિત (ખોતાના કે પતિના) પતિની સેવા કરવી તે સ્વધર્મ છે, માટે તેનેવિષે
કહેલી તેવી નિષ્ઠા પરંપરાએ નિ ઐમસમાટે આચર અને એ ઝામના હોય
તો પતિયોકની પ્રાસિરૂપ ફળ થાય તેવી સ્મૃતિ છે—વિષ્ણોસ્તુ પૂજન કાર્ય
પતિવુજ્યા ન ચાન્વથા । પતિમેધ સદા ધ્યાયેદ્વિષ્ણુરૂપધરં પરમ્ ॥ યુવ ધર્મસ
માયુક્ત વિધવા વય પતિમતા । પતિલોકાનવાગ્નોતિ ન મયેત્વાપિ દુ ક્ષિતા ॥’
હતિ આ પદ્યની અપેક્ષાએ ‘વસ્તુત સ્વામી શ્રીહરિનીજ પતિશુદ્ધિથી
સેવા કરવી’ એ પદ્ય ઉત્પત્ત છે, કેમકે તેમા સાક્ષાત્ નિ ઐયસનો પ્રસંગ

૧ ‘વર્લમ્’ હતિ પાટ્યતરમ્ ।

સ્વાતન્વ્યતો ન તુ ॥૧૬૩॥ સ્વાસન્નસમ્યન્ધરીના નરાઃ સ્પૃદ્યા ન

છે. હરિસેવા તો યથાધિકાર જાણવી પોતાનો પતિ મરણ પામ્યા પછી પણ પરતંત્રપણેજ રહેવું એમ હવે કહેછે—વિધવાઓએ પિતા પુત્ર-પ્રમુખના પરતંત્રપણેજ રહેવું પણ સ્વતંત્રપણે નહિ. તે મનુષ્યે કહ્યું છે—
'વાલ્યા વા મુલ્યા વા વૃદ્યા વાપિ ચોપિતા । ન સ્વાતન્વ્યેન કતંચ કિશ્ચિક્ષાયં ગૃહેષ્વપિ ॥ વાલ્યે પિતૃયદો તિષ્ઠેત્પાણિગ્રાહસ્ય યૌવને । પુત્રાણાં મર્તેરિ પ્રેતે ન મજેત્સ્ત્રી સ્વતન્નતામ્ ॥ પિત્રા આત્રા સુતૈર્વાપિ નેષ્ઠેદ્વિરહમા-ત્મનઃ । ઘ્ન્યાં હિ વિરહેણ સ્ત્રી ગર્હ્યે કુર્યાદુમે કુલે ॥' ઇતિ યાજ્ઞવલ્ક્ય કહે છે—
'રક્ષેત્કન્યાં પિતા વિદ્યાં પતિઃ પુત્રાશ્ચ વાર્ધકે । અમાયે જ્ઞાતયજ્ઞેષાં સ્વાતન્વ્યં ન જ્ઞષિરિદ્યાઃ ॥ પિતૃમાતૃસુતઆતૃશ્ચૂધગુરમાતૃલૈઃ । હીના ન સ્યાદ્વિના મત્રાં ગર્હણીયાઽન્યથા મપેત્ ॥' ઇતિ ॥૧૬૩॥

બ્રહ્મચર્યવ્રત વિધવાઓનો પરમ ધર્મ છે, તેના અનુપાલનતત્પર તેણી-ઓએ રહેવું, માટેજ પિતાપુત્રપ્રમુખ સમીપ સંબન્ધવાળાઓ થકી લિન્ન પુરૂષોનો સ્પર્શ કહિંચિત્-સમુદ્બોધનાદિક આવશ્યકમાં પણ ન કરવો તથા સંમર્દાદિ નિમિત્ત સતેપણુ નજ કરવો શંકા—આ અકામભૂળક યદુ-ચ્છાપ્રાપ્ત સ્પર્શ દૂષણમાટે કેમ થાય ? શું આ અસ્પૃશ્ય ભતિસ્પર્શ છે ? તો તે સત્ય છે વિધવાઓ માટે તો તેમજ છે. તેવું વચન છે—'બ્રાહ્મણો વિધવા નારી સૂત્રવશ્ચં ચ મૃન્મયમ્ । સ્પર્શેન હાયવા દૃષ્ટવા મજ્જત્યશુચિતાં ક્ષુત્તમ્ ॥' ઇતિ વિધવાને સમીપસંબન્ધે રહિત પુરૂષાતરનો સ્પર્શ અસ્પૃશ્ય સ્પર્શની પેઠે સ્વત દૂષકજ છે વસ્તુતાએ તો 'મૃતે મર્તેરિ વા નારી મદ્ધ ચર્યવ્યવસ્થિતા । સ્વર્ગં ગચ્ઠત્યપુત્રાપિ યથા તે મદ્ધચારિણ ॥' ઇત્યાદિકથી બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવાનું કહ્યું છે, તો યાદૃચ્છિક એવો પણ વારેવારે આવી પડતો પુરૂષાતરનો સ્પર્શ કદાચિત્ ચિત્તવિક્ષોભમાટે થાય, માટે અસ્પૃશ્ય પણાની ઉક્તિ છે તથા પોતાની તરૂણ અવસ્થા સતે સમીપસંબન્ધે રહિત તરૂણ નરોની સાથે ભાષણુ નજ કરવું પોતે વૃદ્ધા હોય તો હાનિ નથી એવા અભિપ્રાયથી 'તારુણ્યે સતિ' એમ કહ્યું છે. 'આશ્રિત્ય યૌવનં સર્વે

કહિંચિત્ । તરુણૈસ્તૈશ્ચ તારુણ્યે માપ્યં નાવશ્યકં વિના ॥૧૬૪॥
સ્તનન્ધયસ્ય નુ સ્પર્શે ન દોષોઽસ્તિ પશોરિવ । આવશ્યકે ચ

વિકારા કામસમ્ભવા । તિષ્ઠન્ત્યતોઽત્ર નિયમા પાલ્યા સ્ત્રીભિશ્ચ પુરુષૈ ॥
એમ સ્કાદમા કહ્યું છે આવશ્યક વિના ન યોગ્ય, જેટલું આવશ્યક
હોય તેટલું તો યોગ્ય પણ અધિક નહિ અભિપ્રાય એવો કે—ભાવણ ક્યાં
વિના પોતાના કે પરના ધર્માવિરૂદ્ધ કાર્યની અડચણ બે આવી પડે તો
તરૂં નરની સાથે પણ સમુચિત ભાવણ લેવે કરો, કે જેથી તેનો પરિહાર
થાય પણ તારૂં ગામ કયું ? શુદ્ધ ક્યાં ? સ્ત્રી ક્યાં ? તારે કેટલા પુત્રો છે ?
ધ્યાનિ વૃથાવાદ ન કરવો અર્થાત્ ધર્મોપચિત્ ભાવણપ્રસંગ આવશ્યક
સતે સભાવણ દોષને માટે નથી જેરીતે પોતાના શરીરનું રક્ષણ થાય અને
સ્વધર્મનું રક્ષણ થાય તેરીતે વર્તવું ॥૧૬૪॥

નરનો સ્પર્શ ક્યાંદેય ન કરવો, આ ઉક્ત અર્થમાં અપવાદ કહે છે—
પશુનો સ્પર્શજ જેમ એમ સ્તનન્ધપાનને યોગ્ય વયમાં વર્તતા નરનો સ્પર્શ
વિધવાને દોષ માટે નથી બાન્ધવ્ય હોય કે ન હોય પણ કિશોર નરની
અસ્પૃશ્યતા નથી, કેમકે પશુના સ્પર્શની પેઠે તેમાં ભાવદોષનો પ્રસંગ
નથી વૃદ્ધ-જરાપરાભૂતના સ્પર્શમાં દોષ નથી, ધર્મથકી અવિરૂદ્ધ કાર્યની
અડચણ ન હોય તો વૃદ્ધનો સ્પર્શપણ દોષ માટે છે એમ જણાવા ‘માય
શ્યકે’ એમ કહ્યું છે બાળકને લિંગવિસેદનું જ્ઞાન નથી માટે ઐશ્વિક
એવો પણ તેનો સ્પર્શ વિધવાને દોષ માટે નથી વૃદ્ધ તો કેવળ જરાભિભૂત
છે પણ બે તે સમીપર્સજન્યે રહિત હોય તો તેનો આવશ્યક કાર્ય વિના
સ્પર્શ દોષમાટે છે, કેમકે તેને લિંગ વૈષમ્યનું અનુસ્મરણ છે, એરીતે બાળ
વૃદ્ધના સ્પર્શની નિર્દોષતામાં વિશેષ સ્મરણ કરી આખો અર્થાત્ બાળકને
લિંગવિષમતાનું જ્ઞાન નથી, વૃદ્ધ તો કેવળ જરાભિભૂત હોઈને તેને લિંગ
વિષમતાનું જ્ઞાન છે, માટેજ વૃદ્ધની બાળતમાં ‘નાવશ્યકે સતિ’ એવો
વિશેષ કથો. બાળકની બાળતમાં ‘નાવશ્યકે સતિ’ એમ કહેવાની જરૂર
નથી. તથા વૃદ્ધની સાથે ભાવણમાં આવશ્યક કાર્ય સતે વિધવાને દોષ

વૃદ્ધસ્ય સ્પર્શો તેન ચ માપણે ॥૧૬૫॥ વિદ્યાનામ્વગ્નસમ્યન્વાત્તાભિઃ
પાઠ્યા ન કાપિ નુઃ । મતોપવાસૈઃ કર્તવ્યો મુદુર્વેદદમસ્તથા ॥૧૬૬॥
ધનં ચ ધર્મકાર્યેઽપિ સ્વનિર્વાહોપયોગિ યત્ । દેયં તાભિર્ન તત્કાપિ
નથી. આવશ્યક ન હોય તો સમીપસંબન્ધે હીન એવા તે વૃદ્ધ સાથે પણ
બાપણુ ઉચિત નથી ॥૧૬૫॥

શંકા-આવશ્યક ધર્મોપયિક કાર્ય સતે પુરૂષો સાથે સંભાષણની અભ્ય-
નુજા આપી, તો વિજ્ઞાનમહણુ પુરૂષાંતરયત્રી પણ સમુચિત છે, વિજ્ઞાન
તો નિઃશ્રેયસમાટે થાય છે, તેને અર્થે પુરૂષો સાથે આલાપપણુ સમુચિત
છે? એવી આશંકામાં કહેછે—કાપિ વિદ્યા-નિઃશ્રેયસમાં ઉપયોગી પણ
વિદ્યા સમીપ સંબન્ધવાળા શ્રાતાદિકચક્રીજ બલુવી પાનુ બીનયત્રી નજ
બલુવી કારણ કે તેના નિમિત્તથી પણ થનો પુરૂષાંતરનો પ્રસંગ કદાચિત્
બ્રહ્મચર્યમતનો ભંગ કરનાર થાય. ત્રિયોને બ્રહ્મવિદ્યામાં અધિકાર નથી
માટે વિદ્યાશબ્દથી પૌરાણિક વિજ્ઞાન બલુવું. અથવા તેને બોધ કરનારો
ભાષાપ્રબન્ધ બલુવો. તથા વિભર્તૃકા વનિતાઓએ પોતાના દેહનું દમન-
કાયશોપણુ મતો અને ઉપવાસોવડે વારંવાર કરવું. અન્યથા હન્દ્રિયોનું બળ
વૃદ્ધિ પામતાં ચિત્તવિક્ષોભનો પ્રસંગ છે એકમુજા શીતોદકસ્નાન અનભ્ય-
ગ્ન બૃશયનાદિ મતો બલુવાં. માસોપવાસ પશોપવાસ આદિક ઉપવાસ
બલુવા. અથવા 'મતોપવાસૈઃ' મતનિમિત્તના ઉપવાસો, એવો અર્થ કરવો
એકાદશીમતાદિ મત બલુવું અને તેથી વ્યતિરિક્ત નિમિત્તવાળા ઉપવાસો
ધારણાપારણાદિ બલુવા. સ્કાંદમાં કહ્યું છે કે—'एकाहारः सदा कार्यो न
द्वितीयो विनाऽऽपद्रम् । मासोपवासं वा कुर्याच्चान्द्रायणमप्यपि वा ॥' ઇતિ.
'કામં ॥ ક્ષપયેદદ્વં કુપ્પમૂલફલોદકૈઃ' એમ મનુએ કહ્યું ॥૧૬૬॥

જો ધન પોતાપાસે હોય તો મતોપવાસો જહુ જહુ કરે તો પણ દેહનું
દમન ન થાય, કેમકે ધનની ગરમાઈ પ્રબળ છે, તો જો ધન ઘણું હોય
તો વિધવાએ ન રાખવું. દેહયાત્રા પુરવું તો રાખવુ. દેહયાત્રામાત્ર પર્યાપ્ત
પણુ ધનનો વ્યય કરી નાંખે તો વૃત્તિની કૃશતાને લીધે પરસેવાનો પ્રસંગ
પડતાં ધર્મલોપનો પ્રસંગ આવે, એવા અભિપ્રાયથી કહેછે—જો પોતાના

દેયં ચેદધિકં તદા ॥૧૬૭॥ કાર્યસ્ય સદૃશદાહારસ્તામિઃ સ્વાપસ્તુ
ભૂતલે । મૈથુનાસકયોર્વાક્ષા કાપિ કાર્યા ન દેહિનોઃ ॥૧૬૮॥ ધેવો

નિર્વાહમાં ઉપયોગિ-દેહયાત્રાપર્યાપ્ત હોય તેતો ધન ધર્મકાર્યમાં પણ ન
આપવું. યદ્યપિ ધનનું કૃણ ધર્મજ છે, 'ધનં ચ ધર્મકકલં' એવી સ્મૃતિ
છે. તથાપિ તદર્થેપણુ તેણીઓએ ન આપવું. કેમકે વૃત્યર્થે પરસેવાનો
પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં ધર્મલોપપ્રસંગ આવે. દેહપોષણમાં ઉપયુક્ત થકી
અધિક જો હોય તો તે કાપિ-જે કોઈને પણ આપી દેવું-ખન્ધુઓને
આપી દેવું કે ખીજાઓને ધર્માર્થે આપીજ દેવું પણ તે રાખવું નહિ, કેમકે
ઘણું ધન કદાચિત્ તેણીઓને અપમાર્ગમાં પ્રવતવિ. અથવા-અર્થ એવો
કરવો-ધનં ચ ધર્મકાર્ય-ધન ખરેખર ધર્મકાર્યમાં આપવું, ધનનું ધર્મજ
પ્રયોજન પ્રસિદ્ધ છે, જાપિ-એમ છે તોપણુ જે પોતાના નિર્વાહોપયોગિ
હોય તે તેણીઓએ ક્યારેયપણુ ધર્માર્થે પણ નજ દેવું. પુરૂષોત્તીપિઠે એમ-
ણીઓએ ધનાર્જનનો ઉદ્યોગ કરવો યુક્ત નથી, તેમ શુદ્ધેશુદ્ધે ભિક્ષાટન કે
પરસેવા યોગ્ય નથી, કેમકે આરિત્યનો લંગપ્રસંગ છે. તો શ્રક્ષ્યર્થનું રક્ષણ
કરવા વાંછતી વિધવા વનિતાઓએ તેવા ધનનો વ્યય નજ કરી નાખવો.
જો અધિક હોય તો ધર્માર્થે આપવુંજ. 'આપવું' આ નિયમવિધિ છે. અથવા
અન્વય એવો કરવો કે-જે ધન સ્વનિર્વાહોપયોગિ હોય તે તેણીએ કંવાપિ
ધર્મકાર્ય-દક્ષિણાદિ કોઈપણ ધર્મકાર્યમાં ન આપવું ॥૧૬૭॥

દેહકર્મમાં કરવાનાં મતોમાં હિચિત્ નિરૂપણુ કરેછે-વિધવાઓએ
આહાર-ભોજન એકજ વાર કરવો. ભોજનતો રાત્રપ્રાપ્ત છે તેનો 'એક-
વાર કરવું' એવો નિયમ કયો છે. સકૃત્-એકવાર દિવસેજ જન્મે પણ
રાત્રિએ નહિ, એવો અર્થ સમજવો. સ્વાપ-શયનતો ભૂતળ ઉપરજ કરવું
પણુ ખાટલા આદિકમાં ન કરવું. 'સ્વયેચ સકલ્લાન્ મોગાન્ સ્વાત્સકૃન્મિત-
મુક્તયા । ન દિવા શયનં કુર્યાત્ સદ્વાયામનાપદિ ॥ પર્વદ્વસાદિની ચારી
વિષદ્વા પાતયેત્પતિમ્ ॥' એવી સ્મૃતિ છે. તથા મૈથુનમાં પ્રવર્તેલાં પથુ-
પદ્યાદિ પ્રાણિમાત્રનું પણ નિરીક્ષણુ શુદ્ધિપૂર્વક ક્યારેયપણુ નજ કરવું. તેનું

ન ધાર્યસ્તામિશ્ચ સુવાસિન્યાઃ સ્ત્રિયાસ્તથા । ન્યાસિન્યા વીતરાગાયા
વિકૃતશ્ચ ન ફર્હિન્ચિત્ ॥૧૬૯॥ સક્તો ન ગર્ભપાતિન્યાઃ સ્પર્શઃ
કાર્યશ્ચ યોપિતઃ । શૃદ્ધારવાર્તા ન નૃણાં કાર્યાઃ ત્રવ્યા ન વૈ ફચિત્

દર્શન તત્ક્ષણ મન શોભમાં હેતુ હોધને પ્રદાયર્યવ્રતનો ભંગ કરનાર થાય,
'નેહેત મિથુનીમૂતં ઘુચ્યા પશ્યાપિ ફચિત્' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૬૮॥

વિધવાપણાને વિરૂદ્ધ વેષ ન ધારવો એમ કહે છે—વિભર્તૃકા વનિતા-
ઓએ સુવાસિની—સભર્તૃકા સ્ત્રિયોનો જે વેષ વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે અલ-
કરણુધારણુરૂપ છે તે નજ ધારવો—ત્યાગ કરવો. વિધવાપણું સતે પણ
કાપાયાદિ ન ધારવું એમ કહે છે—જે તો શૃદ્ધનો ત્યાગ કરી સન્યાસિની
થાય છે તેનો જે વેષ કાપાય વસ્ત્રધારણાદિરૂપ છે તે ન ધારવો (સન્યા-
સમાં સ્ત્રીયોને અધિકાર છે કે નહિ ? એ ખાખત બીજી છે, શાસ્ત્રમર્યાદાનું
ઉલ્લંઘન જેમાં છે એવા કળિમાં લોકથી તેની પ્રસિદ્ધિ છે માટે આ નિષેધ
કયો છે) તથા માર્ગમાર્ગમાં નિરંકુશ લટકતી વીતરાગાલાસ (વેરાગણી)
સ્ત્રીઓના સખન્ધી વેષ ન ધારવો તથા જે દેશ હુળાદિ આચારવિરૂદ્ધ
વિકૃત વેષ તે ક્યારેય પણ નજ ધારવો ॥૧૬૯॥

જેથી પ્રદાયર્યવ્રતના વિશ્વશની શકા આવે તે સર્વનો પરિહાર કરવો એમ
કહે છે—તે મૃતભર્તૃકાઓએ ઔપધાદિવડે ગર્ભપાત કરવાના સ્વભાવવાળી
અસતી સ્ત્રીનો સગ-સલાપણુ સહવાસ સસ્પર્શાદિરૂપ દૂરથી નજ કરવો
અકામથી પણ તેણીનો સ્પર્શ અશુચિ હોવાથી પરહરવો, કેમકે પતિતાતો
સ્પર્શમાત્રથી પણ દૂષિત કરે છે. તથા નર કે નારી અથવા મનુષ્યજાતિના
કે દેવજાતિના કોઈનું પણ શૃગારરસપ્રધાન ચરિત્ર ક્યારેય નજ સાંભળવું
અને નજ કહેવું. તેનું શ્રવણ કીર્તન કદાચિત્ ચિત્રવિશ્લેષને કરનાર
થાય. યદ્યપિ શૃગારરસપ્રધાન ચરિતમાત્રના શ્રવણકીર્તનનો પ્રતિષેધ
કહેવાનો છે, તો 'નૃણાં' આ પદ વ્યર્થ છે અથાપિ પરમાર્નદમય લગવાન
અને તેમના અનન્યલક્ષ ગોપીઓનો વિલક્ષણુ પ્રેમરસના પ્રવાહરૂપ જે
વિલક્ષણુ શૃગારરસવિશેષ કે જે નિ શ્રેયસસખન્ધિ આર્નદથકી લેશ ન્યન
નથી તેના સખન્ધવાળી દિવ્ય વાર્તાઓના શ્રવણ કીર્તનની સ્વીકાર્યતા
હોવાથી તેના નિવારકપણે તે પદની સાર્થકતા છે. (જે નરપદ ન હોય તો

॥૧૭૦॥ નિજસમ્બન્ધિભિરપિ તારુણ્યે તરુણૈરૈઃ । સાકં રહસિ ન
સ્થેયં તામિરાપદમન્તરા ॥૧૭૧॥ ન હોલાઝેલનં કાર્યં ન ભૂપાદેશ
ધારણમ્ । ન ધાતુસ્ત્રવ્યુત્સુક્ષ્મવસ્ત્રાદેરપિ કર્હિચિત્ ॥૧૭૨॥ સઘ-

લગવાનસંબન્ધી શૃંગારરસમય વાર્તાના શ્રવણ કીર્તનનો પણ નિષેધ થઈ નય,
નરપદથી તો નરનીજ શૃંગારરસપ્રધાન વાર્તાના શ્રવણ કીર્તનનો નિષેધ થાય
પણ લગવાનસંબન્ધી શૃંગારરસમય વાર્તાના શ્રવણકીર્તનનો નિષેધ ન થાય)
તથા પોતાની તરૂણ વય સતે તરૂણ વયમાં વર્તતા પોતાના પિતા બ્રાતાદિ
સમીપસંબન્ધિ નરો સાથે પણ એકાંત સ્થળમાં આપત્કાળ વિના નજ
રહેવું. 'તારુણ્યેન જગજેતું વાતેનેદ્દ દ્વાનલઃ । શક્નોતિ સહસા કામો દુર્નિ-
વાયો હિ સાધનૈઃ ॥ અતો ન વિજ્ઞને સ્થેયં તરુણ્યા તરુણેન ચ । અપિ માત્રા
સુતેનાપિ સત્ત્વં ઘદતિ જૈમિનિઃ ॥' એવી સ્મૃતિ છે. તથા વિધવાઓએ જે
હોશિહોત્સવનિમિત્તનું ખેલન-રંગ ગુલાલ ફેંકવો વિગેરેવડે કીડા, તેના અંગ-
ભૂત કેયૂર કંકણ મેખળાદિ વિવિધ વિભૂષણોનું ધારણ અને કાંચન રાજતાદિ
તંતુઓએ યુક્ત સૂક્ષ્મ વસ્ત્રોનું ધારણ ક્યારેય ન કરવું. આદિશબ્દથી હુંકુમ
કલ્પગાદિ સૌહાર્દ્ય દ્રવ્યનું ગ્રહણ કરવું. આ સર્વ ચિત્તવિક્ષોભમાં હેતુ
હોઈને બુદ્ધિમતને લગ કરનાર છે. યદ્યપિ 'વેવો ન ધાર્યસ્યામિશ્ચ સુવા-
સિન્યાઃ ક્ષિયાસ્યા' આનાથીજ આભૂષણાદિકના ધારણનો નિષેધ થઈ
નય છે, તો 'ન ભૂપાદેશ ધારણમ્' આ પુનરુક્ત છે, તથાપિ હોશિકા-
ખેલનના શેષપણે તેનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે માટે તેનો આ નિષેધ દૃઢતા
માટે કર્યો છે તો કરી શકતિ નથી ॥૧૭૦-૧૭૨॥

હવે સામાન્યતઃ સ્ત્રિયોને અધિકાર કરીને કહેછે—સભર્તૃકા હૈય કે
વિભર્તૃકા હૈય સર્વ સ્ત્રિયોએ વસ્ત્ર વિના-નશ્ર થઈને આન નજ કરવું, 'પર-
નિપાતે ન ચાનમાચરેત્ નમ્રઃ' 'ન સીર્થે દયાકુલે ચાયાસાસજ્જનસમાશ્રિતે ।
દર્મહીનોઽન્યવિત્તસ્તુ ન નશ્રો ન શિરો વિના । નમ્રચાત્રં નમ્રદારવા મનુ-
જાતાં વિગર્હિતમ્' એવી સ્મૃતિ છે. યદ્યપિ અહીં પુરૂષોને અધિકાર કરીને
સ્મૃતિ છે તથાપિ તુલ્ય ન્યાય છે માટે નશ્રઆનનો નિષેધ સ્ત્રિયોને
સાધારણ લણ્ણવો. વળી વસ્ત્ર વિના આન કરવાથી મતનો વિલોપ બાગ-

વાવિઘવામિદ્ય ન સ્નાતવ્યં નિરમ્યરમ્ । સરજોદર્શનં સ્ત્રીમિગૌપનીયં
ન સર્વથા ॥૧૭૩॥ મનુષ્યં ચાંશુકાદીનિ નારી કાપિ રજમ્વલા ।

વતમાં કહ્યો છે-‘યુવં વિવસ્વા યદ્વપો દૃતમતા વ્યગાદતેતત્તદુ વેપહેલનમ્’
ક્રિતિ તથા સર્વ કોઈ સ્ત્રીઓએ પોનાનું જે રજ માસે માસે થાય છે
તેનું દર્શન સર્વથા-મહતી પણ આપદામાં ગુપ્ત ન રાખવું. તે થતાં
ગૃહકાર્યમાં ન પ્રવર્તવું. વળી રજસ્વળા નારી ત્રણ દિવસ અસ્પૃશ્ય
હોવાથી મનુષ્યનો સ્પર્શ ક્યારેય ન કરે (પશ્ચાદિકના સ્પર્શમાં તો
હોય નથી) તથા વસ્ત્ર આદિકનો સ્પર્શ ક્યારેય નગ કરે. આદિ
શબ્દથી મૃત્તિકાલાંડાદિ ગૃહોપકરણનો પરિગ્રહ કરવો. તે રજસ્વળા
ચોથે દિવસે પોને સ્પર્શ કરેલાં વસ્ત્રો ધોવાપૂર્વક શિર સ્નાન કરતાં શુદ્ધ
થઈ ગૃહલાંડાદિકનો સ્પર્શ કરે. એટલે ચોથે દિવસે સ્નાનાનંતર અસ્પૃશ્યતા
ટળી જાય છે. ‘પ્રયત્નેઽહનિ ચણ્ડાલી દ્વિતીયે મહાપાતિની । તૃતીયે રગવી
પ્રોક્તા ચતુર્થેઽહનિ શુદ્ધતિ ॥’ ‘સ્નાતા રજસ્વલા યા તુ ચતુર્થેઽહનિ શુદ્ધરતિ’
એવી સ્મૃતિ છે. રજસ્વળાનો ધર્મ વિધ્યુધર્મોત્તરમાં કહ્યો છે-‘આહ્વાતં
તોરસાનાં ચ પુષ્પાલંકારધારણમ્ । અજનં વુદ્ધમં ગન્ધં પીઠં દાવ્યાધિરોદ-
નમ્ । અમિતંસ્પર્શનં ધૈવ ધર્મવેરસા દિનવ્રતમ્ ॥’ ઇતિ દક્ષ પણ કહે છે-
‘અન્વાજ્ઞં ધર્મવેરસા ચ પ્રવાસં દન્તધાવનમ્ । ન કુર્યોસાતૈવા જ્ઞાનં તામ્બૂ-
લાશં દિવાલ્પિમ્ ॥’ ઇતિ. આ સ્થળે એટલો વિશેષ જણવો-જે રાત્રિએ
રજોદર્શન થાય તો રાત્રિના ત્રણ ભાગ કરીને પ્રથમના બે ભાગમાં જે
થયું હોય તો પૂર્વનો દિવસ મહણ કરવો અને પછીથી થયું હોય તો
પછીનો ઉત્તર દિવસ મહણ કરવો એમ મિતાક્ષરામાં કહ્યું છે તથા સત્તર
દિવસની અદર ફરી રજોદર્શન થાય તો સ્નાનમાત્ર કરવું, અદાર દિવસની
અદર ફરી થાય તો એકરાત્ર આશૌચ જાણવું, ઓગણીસ દિવસની અદર
થાય તો બે દિવસનું આશૌચ સમગ્રવુ વીસ દિવસને આરંભીને ત્રણ
દિવસનું આશૌચ જાણવું. તથા રજસ્વળા હોઇને અન્ય રજસ્વળાનો
સ્પર્શ અજાણથી કરે તો સ્નાન અને જાણીને કરે તો ઉપવાસ અને પચ-
ગવ્યનું પાન કરવાનું જાણવું. બીજી સ્ત્રીઓને અને પુરુષોને રજસ્વળાનો

દિનત્રયં સ્પૃશેન્નૈવ જ્ઞાત્વા તુર્યંઽહિ સા સ્પૃશેત્ ॥૧૭૪॥ નૈષ્ઠિકમત-
વન્તો યે વર્ણિનો મદુપાશ્રયાઃ । તૈઃ સ્પૃશ્યા ન સ્ત્રિયો ભાખ્યા ન ન
સ્પર્શ થાય તો વસ્ત્રો સહિત જ્ઞાન કરવાનું બાણુવું. આપત્કાળમાં તો
પરાશર કહે છે—‘વિવાહોત્સવયજ્ઞેષુ દુર્મિતે દેશવિપ્લવે । પલાયને રણેઽરણ્યે
સોપવાસેન શુદ્ધતિ ॥’ ઇતિ ॥૧૭૩-૧૭૪॥

હવે વર્ણિઓના વિશેષધર્મોને કહે છે—નૈષ્ઠિકમતવન્તઃ—યદ્યપિ કળિમાં
દીર્ઘકાળ અક્ષયર્થનો નિષેધ કર્યો છે, તથાપિ જેમ સંન્યાસ આશ્રમ
નિષેધ કર્યો છે પણ અપવાદવચનથી એનું અભ્યનુશાન પણ બાણુવું
છે, તેમ અક્ષયર્થનું પણ બાણુવું કેમકે એમના ઊર્ધ્વરેતાપણાદિ
નિયમનું સમપણું છે. વસ્તુતાએ પ્રકટ પુરૂષોત્તમ ભગવાનના સન્નિધિમાં
તો કળિનો પરાક્રમજ નથી. (કળિમાં આ વિશેષ અપવાદ છે) નિષ્ઠા-દેહાંત
અવધિપણે જેનો છે તે નૈષ્ઠિક કહેવાય, દેહપાતપર્યંત અનુશાન કરવાપણે
સંકટપેક્ષ ઊર્ધ્વરેતાપણાદિ અક્ષયર્થ તે જત કહેવાય, આ સર્વથી પ્રશસ્ત
નૈષ્ઠિકમત જેમને છે તે નૈષ્ઠિકમતવાળા કહેવાય. આ નૈષ્ઠિકમત અષ્ટા-
ંગવિધ મૈથુનના અભાવરૂપ છે એમ જણાવા વર્ણિનઃ એમ કહ્યું છે. વર્ણ -
અષ્ટપ્રકારના મૈથુનના અભાવરૂપ જતથી ખ્યાતિમાં આવતી યશોરૂપ
પ્રશસ્તિ જેમની છે તે વર્ણી કહ્યા છે વર્ણશબ્દ યશમાં પણ પ્રવર્તે છે.
અષ્ટવિધ મૈથુનનું સ્વરૂપ અગ્નિપુરાણમાં કહ્યું છે—‘ઘર્ષણ કીર્તનં વેલિઃ
પ્રેક્ષણ ગુહ્યમાપણમ્ । સંકલ્પોઽધ્યવસાયશ્ચ ક્રિયાનિર્વૃત્તિરેવ ચ । एतन्મૈથુન-
મદાદ્રં પ્રવદન્તિ મનીષિણઃ । વિપરીતં મહાચર્યમેવદેવાદલક્ષણમ્ ॥’ ઇતિ.
મદુપાશ્રયાઃ— દુઃખ એક આશ્રય ઉપાયપણે અને ઉપેયપણે જેમને હું
તે મદુપાશ્રય કહેવાય (મુમુક્ષુઓ) મુમુક્ષાથી નૈષ્ઠિક અક્ષયર્થને જેઓ
આશ્રયે છે એટલું તાત્પર્ય છે ‘યદિત્તન્તો મહાચર્યં વરન્તિ’ આ શ્રુતિએ
અક્ષયર્થની મોક્ષીપયોગિતા કહી છે. આવા નૈષ્ઠિકમતમાં નિષ્ઠાવાળા મદા-
શ્રિત વર્ણિઓએ અષ્ટવિધ અક્ષયર્થમનનું રક્ષણ ઇચ્છતાં સ્ત્રીઓનો સ્પર્શ
બુદ્ધિપૂર્વક ન કરવા ચોખ્ખું છે. એમને ત્રિઓ અસ્પૃશ્ય છે. સમર્દ (શીઘ્ર)
સતે અકામથી ચતો પણ સ્પર્શ પરદરવો એવો અભિપ્રાય છે. ‘શિવ’ એમ

વીક્ષ્યાશ્ચ તા ધિયા ॥૧૭૫॥ તાસાં યાતૃ ન કર્તવ્યા ન શ્રવ્યાશ્ચ
સામાન્ય નિર્દેશ કર્યો છે તો સમીપ અસમીપ સંજન્ય બેદનો વિચાર
અહીં ઉપયોગી નથી એમ સૂચવ્યું છે. નૈષ્ઠિક મુમુક્ષુને સ્ત્રીસ્પર્શમાત્ર
દુષણસંપાદક છે. સ્ત્રિયોની સાથે સંભાષણપણું શુદ્ધિપૂર્વક ન કરવું.
યદપિ લાપણી અભ્યનુસાર 'વાવદ્યં વ્યવહરેસ્ત્રીણુ સ્ત્રીનિર્મિતેષુ ચ' આ
વચનથી આપી છે તથાપિ અત્પ અર્થમાં તેની અભ્યનુસાર નથી, પરંતુ
પ્રાસુરક્ષણરૂપ અર્થમાંજ છે, એવો ભગવાનનો આશય છે. માટેજ આગળ
'પ્રાણાવદિ' એમ સ્વયં કહેશે. અથવા ઉપકુર્વાણુ વર્ણિને માટેજ આ
અભ્યનુસાર છે, જેથી શંકાનો અવકાશ પણ નથી. તથા નારીઓનું નિરી-
ક્ષણ નજર કરવું. માર્ગમાં જતા નહિઅન્ધને આગળ આવતી અખળા
નેત્રપથમાં પડેજ, માટે ધિયા એમ કહ્યું છે. માર્ગમાં જો નારી નયન-
માર્ગમાં આવી પડે તો એકદમ નેત્ર મીચી દેવાં, પણ જાા કોણુ કેવી છે
એમ મતિપૂર્વક ફરી અવલોકન ન કરવી એવો અભિપ્રાય છે. અન્યથા
કદાચિત્ મનોવિક્ષોભનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં વ્રતવિલોપ થાય. 'સ્ત્રીણાં નિરી-
ક્ષણં દર્શનં સંભાષણમપ્યેલનાદિકમ્ । પ્રાણિનો મિથુનીમૂલાનગૃહસ્થોઽમ્રત-
સ્ત્યજેત્ ॥' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૭૫॥

એ રીતે સ્ત્રિયોનું નિરીક્ષણ લાપણાદિક અપરોક્ષ વ્યાપારનો પ્રતિષેધ
કરીને પરોક્ષપણુ તેના વાર્તાશ્રવણાદિ વ્યાપારને પ્રતિષેધ કરેછે—મન-
ક્ષોભમાં શ્રવણુ ધીર્તન બંધેની તુલ્યતા છે તો વર્ણાઓ સ્ત્રીવિષયવાળી
વાતનિ ક્યારેય પણ નજર કરે અને કોઇએ કરાતી સાંભળે પણ નહિ.
'વર્જયેષ્વમદાગાયામગૃહસ્થો બૃહદ્રતઃ । ઇન્દ્રિયાણિ પ્રમાધીનિ હરન્ત્યપિ
યત્તેર્મનઃ ॥' એમ નારદજીએ કહ્યું છે. 'યોષિતો ન કથા શ્રવ્યા' ધ્યાદિ
મોક્ષધર્મમાં કહ્યું છે. વાર્તાશબ્દથી કામશાસ્ત્રનો પણ પરિચય કરવો. તે
મોક્ષધર્મમાંજ કહ્યું છે—'કામો વન્ધનમેવૈકં જ્ઞાન્યદસ્ત્રીહ વન્ધનમ્ । કામ-
વન્ધનમુક્તો હિ મહાભૂયાય કલ્પતે ॥ પુવં યો વેદ કામસ્ય કેવલસ્ય નિવર્તનમ્ ।
વન્ધત્વં કામશાસ્ત્રસ્ય સદુઃશ્ચાન્યતિવર્તેતે ॥' ઇતિ. કિં બહુના—સ્ત્રીના ચરણમૂ-
ળમાં ઘાલેલાં નૂપુરનો ધ્વનિમાત્ર પણ ન સાંભળવો એવા અભિપ્રાયથી કહે

કદાચન । તત્પાદચારસ્થાનેષુ ન ચ જ્ઞાનાદિકાઃ ક્રિયાઃ ॥૧૭૬॥
 દેવતાપ્રતિમાં હિત્વા લેખ્યા કાષ્ઠાદિજાડપિ વા । ન યોષિત્પ્રતિમા
 સ્પૃશ્ય્યા ન વીક્ષ્યા બુદ્ધિપૂર્વકમ્ ॥૧૭૭॥ ન સ્ત્રીપ્રતિકૃતિઃ કાર્યા ન

છે કે-જે સ્થાનમાં સ્ત્રીઓના ચરણસંચરણનો વારંવારે પ્રસંગ હોય તેવા
 સ્થાનમાં વૈદિક કે લૌકિક કર્મ કાંઈપણ નજ કરવું. કેમકે બળાત્ વારંવાર
 કર્ણમાર્ગમાં આવી પડતા, સ્વયં અનર્થ, ધ્વનિમાનભૂત પણ તેણીના
 ચરણનુપુરશબ્દો યથાકથંચિત્પણુ તેણીઓના સખન્ધમાત્રથી કાર્યોત્તરમાં
 વળગેલાના પણ મનને ક્ષોભ પમાડીજ દેછે. આથી-સાક્ષાત્ સ્ત્રીઓનાં
 પ્રવૃત્તિપર વચનો નહિ સાંભળવાપણામાં-તો કાંઈ કહેવાનુંજ રહેતું
 નથી એમ સૂચવ્યું છે ॥૧૭૬॥

પ્રતિમા પણ સ્ત્રીરૂપની હોય તો તેના દર્શનાદિકનો ત્યાગ કરવો એમ
 કહે છે-વાર્ણુઓએ નારીનોજ જોમ એમ તેની ચિત્રમયી કે કાષ્ઠધાતુ-
 પાષાણાદિમયી પણ પ્રતિમાનો સ્પર્શ અને શુદ્ધિપૂર્વક નિરીક્ષણ નજ કરવું.
 ‘રાત્રપૂર્વકં’ એમ નહિ કહીને ‘બુદ્ધિપૂર્વકં’ એમ કહ્યું છે તો સ્ત્રીનેવિષે રાત્ર
 વિના શિટપનિપુણતાના અવલોકનપરપણે પણ પ્રમદાપ્રતિમા ન પેખવી એમ
 જણાવ્યું છે. લક્ષ્મીઆદિક દેવતાપ્રતિમાના સ્પર્શાદિકમાં હોય નથી. ‘ભાલે-
 ચ્યામપિ મો ધીક્ષેત્કિયં રાગેણ કુત્રચિત્’ એમ નારદપંચરાત્રમાં કહ્યું છે
 ‘પદાપિ યુવતિં મિથુનં શ્વદોદારવીમપિ’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૭૭॥

વાર્ણુઓએ વનિતાની પ્રતિમા સ્વયં ન કરવી. યદ્યપિ આ પ્રતિષેધ
 પ્રમદાપ્રતિમાના પ્રેક્ષણાદિ પ્રતિષેધથીજ સિદ્ધ થાય છે, તથાપિ તેની
 દૃઢતા માટે ઉક્તિ હોવાથી પુનઃક્રિયા હોય નથી. અહીં પણ ‘દેવતાપ્રતિમા
 હિત્વા’ એનો સંબન્ધ લેવો. એટલે લક્ષ્મીઆદિક દેવતાપ્રતિમા કરવામાં
 હોય નથી. તથા સ્ત્રીએ પહેરેલા વસ્ત્રનો સ્પર્શ શુદ્ધિપૂર્વક ન કરવો, કેમકે
 તેનો સ્પર્શ અશુચિપણાનો સંપાદક અને વિષયાસક્તિમાં દેતું છે. આ
 સ્ત્રીવસ્ત્રવિષે ધીએતું દોષને બીનું હોય, ધીએતું દોષને મુકાએતું હોય,
 નવીન હોય અને પહેર્યા વિનાનું હોય, તે થયી નિષ વસ્ત્રવિષયવાળો છે.

સ્પૃદ્યં યોપિતૌં ડશુરુમ્ । ન વીક્ષ્યં મૈથુનપરં પ્રાણિમાત્રં ચ તૈર્ધિયા
॥૧૭૮॥ ન સ્પૃદ્યો નેક્ષણીયઞ્ચ નારીવેપધરઃ પુમાન્ । ન કાર્યં સ્ત્રીઃ
સમુદ્દિદ્ય ભગવદ્ગુણકીર્તનમ્ ॥૧૭૯॥ વ્રહ્મચર્યવ્રતત્યાગપરં વાન્ધ્યં

માનુષી સ્ત્રીપ્રતિમાઓ ન જોવી એમ કહ્યું, હવે પ્રાણિમાત્રમાં મૈથુન ન
જેવું એમ કહે છે—તૈઃ—બ્રહ્મચર્યવ્રતનિષ્ઠોએ મૈથુનાસક્ત પશુપક્ષ્યાદિ
પ્રાણિમાત્રપણુ ધિયા—શુદ્ધિપૂર્વક નજ જોવું, શુદ્ધિથી કરેલુ તેનું નિરીક્ષણ
રાગકલકના ઉદય માટે થાયછે ‘પ્રાણિનો મિથુનીભૂતાનગૃહસ્વોડપ્રતસ્ત્વ-
જેત્’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૭૮॥

વાર્ણિઓએ સ્વયં પુરૂષ હોધનેપણુ નારીવેપને ધરનારો હોય તો તે ભવૈયો
કે બીજો તેવો કોઈ શુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ કરવા યોગ્ય નથી તેમ નિરીક્ષણ
કરવા યોગ્ય પણ નથી, કારણકે તેવાના દર્શનથી પણ સ્ત્રીભાવની સ્મૃતિ થઇ
આવે યદ્યપિ ભગવદ્ગુણકીર્તન પવિત્રોનું પવિત્ર અને ભગળેનું ભગળ છે,
તથાપિ તે સ્ત્રીઓને ઉદ્દેશીને વર્ણિઓએ ન કરવું. કારણ કે પ્રમદા અશિ-
શિખા જેમ અકામથી પણ સ્પર્શ કરી થકી શું નથી બાળતી? બાળેજ છે
તેમ આ ભક્તે શુદ્ધ ભાવથી પ્રવર્ત્યો હોય અને તેણીઓ શુદ્ધ ભાવથી
સંભળતી હોય તોપણુ વિષય ધન્દિયોનો સ્વભાવ દુસ્ત્યજ હોવાથી
જે કોઈ પણ પ્રકારે સાન્નિધ્ય થતા વિકૃતિ થાયજ, તેથી અવધારેલા બ્રહ્મ-
ચર્યવ્રતનો ભંગ થાયજ. માટેજ સ્મૃતિ કહેછે—‘ચલવાનિન્દ્રિયમામો
વિદ્વાંસમપિ કર્વન્તિ’ ‘इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभ मन.’ ઇતિ
‘સ્ત્રીને અવલોકીને’ એમ નહિ કહેતાં ‘સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને’ એમ સામાન્યપણે
નિર્દેશ કર્યો છે, તો તેથી દૃષ્ટિમાર્ગમા હોય કે અન્યત્ર હોય પણ તેણીઓને
ઉદ્દેશીને ભગવદ્ગુણકીર્તન પણ નજ કરવું, કેમકે પરસ્પર સ્નેહાનુબન્ધનો
અવશ્ય સંભવ છે એમ જણાવ્યું છે ॥૧૭૯॥

યદ્યપિ ગુરુઓનું શાસન ઉલ્લંઘનીય નથી, ‘સર્વથા પાલનીયૈવ શિષ્યૈ-
રાજા ગુરોરિદ્’ એવી સ્મૃતિ છે, તથાપિ મન-સોધન માટે કે બીજા કોઈ
કારણે જો તેઓ ‘બ્રહ્મચર્ય દુ સાધ્ય છે તો તેનો સંકટપ છોડી દઇને
સુસાધ્ય ગૃહસ્થાશ્રમાં પ્રવેશ કરી દારાનો પરિચય કર્ય, દારાને નહિ અહણુ

કરનાર, માટેજ પિતૃ-પુત્ર થકી નહિ મુક્ત થએલાને પરલોકની પ્રાપ્તિ નથી, 'સર્વાન્ લોકાનનૃણોઽનુસચ્ચરતિ' એવું શ્રાક્ષણ છે, 'ઋણાનિ ત્રીણ્ય પાકૃત્ય મનો મોક્ષે નિવેશયેવ । અનપાકૃત્ય મોક્ષ તુ સેવમાનો વ્રજત્યથ ॥' એવી સ્મૃતિ પણ છે' એમ કહે તો તે ગુરુનું પણ વચન તેઓએ આદરણીય નથી, જેમને ઊર્ધ્વરેતાપણામાં મુમુક્ષાને લીધે સંકટપ થયો હોય જે મજલુવચન છે તેતો અવિરક્તવિષયવાળું છે પણ મોક્ષાર્થી માટે નથી માટેજ શ્રુતિ 'દૃતદ્વ સ્થ વૈ સત્યર્થે વિદ્વાસ પ્રજાં ન કામયન્તે કિં પ્રવદ્ય કરિષ્યામો ચેવા નોઽયમાત્માઽય લોક ॥' એમ કહેછે મોક્ષધર્મી નેષ્ટિ કેન્દ્ર સનકાદિકોએ પણ પિતા શ્રદ્ધાએ પ્રભસ્યુષ્ટિમાટે આદેશ કરતા તે આદેશ અગીકાર કર્યો નહિ તો મુમુક્ષુએ અષ્ટવિધ મૈથુનના અભાવરૂપ શ્રદ્ધાચર્યમાં જે સંકટપ કર્યો હોય તે ગુરુવચનથી પણ ત્યાગ કરવો નહિ એવા અભિપ્રાયથી ભગવાન કહેછે 'મૈથુનસ્યાપ્રવૃત્તિર્હિ મનોવાકાવકર્મણા । મહાચર્યમિતિ પ્રોક્ત મતીના મહાચારિણામ્ ॥' આ સ્મૃતિએ કહેલા મર્વથા મૈથુનાભાવરૂપ શ્રદ્ધાચર્યનું જે મત-નિયમવિશેષ ધાર્યા હોય તેનો ત્યાગ-જે નહિ સ્વીકારવો તત્પર વાક્ય ગુરોરપિ-જન્મથી કે વિદ્યાથી ગુરુનું પણ નૈ-મુમુક્ષાવેગથી ઊર્ધ્વરેતાપણામાં જેમણે સંકટપ કર્યો છે એવા નેષ્ટિક વર્ણિઓએ ન માનવું-ન આદર કરવું 'સર્વાન્ લોકાનનૃણોઽનુસચ્ચરતિ' ઇત્યાદિકથી પ્રદર્શવિલો ભાગતો વિષયાવિષ્ણે માટે છે શ્રદ્ધાચર્યતો તેથી અત્યંત વિચક્ષણ હોધને પરમપુરુષાર્થના પરમસાધનપણારૂપ અતિશયવાળું છે શ્રદ્ધાચર્યની નિઁયસસાધનતા શ્રુતિએ કહી છે— 'અયોત્તરેણ તપસા મહાચર્યેણ ધ્વજયા વિતયાઽઽસ્માનમન્નિરપ્યાદિત્યમભિજયન્તે ॥' 'યેવાં તપો મહાચર્યં યેષુ સત્ય પ્રતિષ્ઠિત્ય । તેષામસૌ વિરતો મહાલોક ' 'તદ્ ધૃવેત મહાલોક મહાચર્યેણાનુવિન્દન્તિ તેષામેવૈવ મહાલોક' 'તેષાં સર્વેષુ લોકેષુ કામચારો મયતિ ॥' હતિ તે શ્રદ્ધાચર્યની અદુ પ્રશસ્ત શ્રુતિએ કરી છે— 'અથ યજ્ઞ ઇત્યાચક્ષતે મહાચર્યમેવ તત્, મહાચર્યેણ ક્ષેપ યો જાતા ય વિન્દતે । અથ યદિદમિત્યાચક્ષતે મહાચર્યમેવ તત્, મહાચર્યેણ દ્યોયેદ્વાઽઽસ્માનમનુવિન્દતે । અથ યત્સત્રાયાજમિત્યાચક્ષતે મહાચર્યમેવ તત્,

ગુરોરપિ । તૈર્ન માન્યં સદા સ્થેયં ધીરૈસ્તુષ્ટૈરમાનિભિઃ ॥૧૮૦॥

બ્રહ્મચર્યેણ હોય સત્ આરમનછાણં વિન્દતે । અથ યન્મૌનમિત્યાચક્ષતે । બ્રહ્મ-
ચર્યમેવ તત્, બ્રહ્મચર્યેણ જ્ઞાતમાનમનુવિદ્ય મનુતે । અથ યદનાશકાયનમિત્યા-
ચક્ષતે બ્રહ્મચર્યમેવ તત્, એવ જ્ઞાત્મા ન નશ્યતિ ચં બ્રહ્મચર્યેણાનુવિન્દતે ।
અથ યદરખ્યાયનમિત્યાચક્ષતે બ્રહ્મચર્યમેવ તત્ ॥' ઇત્યાદિ. તથા મોક્ષધર્મમાં
કહ્યું છે—'યદિદં બ્રહ્મણો રૂપં બ્રહ્મચર્યમિતિ સ્મૃતમ્ । પરં તત્સર્વધર્મેભ્ય-
સેન યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥' ઇતિ. 'બ્રહ્મચર્યાબ્રહ્મણસ્ય બ્રાહ્મણત્વં વિધીયતે ।
એવામહુઃ પરાં લોકે બ્રહ્મચર્યપ્રિદો જનાઃ ॥ બ્રહ્મચર્યે સ્થિતો ધર્મો બ્રહ્મચર્યે
સ્થિતં તપઃ । યે સ્થિતા બ્રહ્મચર્યે તુ બ્રાહ્મણાસ્તે દિવિ સ્થિતાઃ ॥ નાસ્તિ યોગં
વિના સિદ્ધિર્નાસ્તિ સિદ્ધિં વિના યશઃ । યશસ્વપો વિના નાસ્તિ બ્રહ્મચર્યાપરં ન
તત્ ॥ યો નિગૃહેન્દ્રિયપ્રમામં મૃતપ્રમામં ચ પશ્ચકમ્ । બ્રહ્મચર્યં સમાધત્તે
કિમતઃ પરમં તપઃ ॥' ઇત્યાદિ પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે. કોઈકે તો—લ્યાગશબ્દ
મુખ્યાર્થમાંજ વર્તે છે, પરિશ્લેષા બ્રહ્મચર્યવ્રતના પરિત્યાગપર વાક્ય
ગુરૂનું પણ ન માનવું, એમ વ્યાખ્યાન કરે છે. આતો અત્યંત રમણીય નથી,
કેમકે અહીં નૈષ્ઠિકનો પ્રસંગ છે પણ ઉપકૃર્વાણુકનો નથી, નૈષ્ઠિકતો બ્રહ્મ-
ચર્યવ્રતનો પરિત્યાગ કરે તો આશ્રમચક્રી પતિતજ થાય, તે પાતિ-
ત્યમાં પ્રાયશ્ચિત્તપણુ નથી, તેવી સ્મૃતિ છે—'આરુદો નૈષ્ઠિકં ધર્મં યસ્ય
પ્રત્યવત્તે દ્વિજઃ । પ્રાયશ્ચિત્તં ન પશ્યામિ યેન શુદ્ધેસ્સ આત્મહા ॥' ઇતિ.
અવધીર્ણપ્રાયશ્ચિત્તવચનતો ઉપકૃર્વાણુ વિષયવાળું છે. સૂત્રકારપણુ 'ન
પ્રાયશ્ચિકમપિ પતનાનુમાનાચદયોગાત્' એમ કહે છે. તો આવા બ્રહ્મ-
ચર્યવ્રતના લ્યાગરૂપ પાતિત્યમા ગુરૂપદેશતો સંભાવનાપદને યોગ્ય નથી

તો એ રીતે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યમાં પ્રવર્તેલા વાર્ણિઓએ સદાય ધીર-
અવિકૃત ચિત્તવાળા રહેવું, કેમકે 'હન્દ્રિયાણિ પ્રમાથીનિ હરન્તિ પ્રસમં મનઃ'
એવી સ્થિતિ છે. યોગેશ્વરી આવી પડતા પણ વિષયોમાં જે વિકારને ન
પામે તેજ ધીર કહ્યો છે તેવી અભિયુક્તિ છે—'વિકારહેતૌ સત્તિ વિક્રિયન્તે
યેષાં ન ચેત્તાંસિ ત ણ્વ ધીરા.' ઇતિ. સ્થિર ચિત્તવાળા થવું એટલું તાત્પર્ય
છે. સંતોષ ન હોય તો મનની સ્થિરતા નજ થાય, માટે વિષયવિષયકી

સ્વાતિનૈકત્વમાયાન્તી પ્રસન્નમં ચનિતા તુ યા । નિવારણીયા સાડ-ડ

વિમુખતાએ કરીને અને પ્રજ્ઞામૃતના આસ્વાદની ઉન્મુખતાએ કરીને સતત સંતુષ્ટ રહેવું એમ કહેછે—જેતો ધ્વન્દ્રિયોને રાજી રાખવામાં પ્રવર્ત્યો છે તેમને વિષયો ન મળે તો શોકાવકાશ કદાચિત્ આવે, જેતો ધ્વન્દ્રિય-નિગ્રહમાં પ્રવર્ત્યો છે તેને કંઈપણ શોકસ્થાન નથી, વિષયો ન મળે એતો પોતાના અભિવ્યક્ત મનોનિગ્રહમાં અનુકૂળ છે, જે પ્રસન્ન કરવા યોગ્ય પોતાનો આત્મા છે તે તો પોને પોતાની મેળેજ પ્રીણીય છે, તેતો નિત્ય હોધને સર્વદા સન્નિધિમાંજ રહ્યો છે, તો આત્મનિષ્ઠામાં પ્રવર્તેલા નૈષ્ઠિકોએ સદાય સંતુષ્ટજ રહેવું, જેથી એમને શોકાવસર ન આવે. જ્યાં સુધી દેહાભિમાન ટળે નહિ ત્યાંસુધી ધ્વન્દ્રિયપ્રીણનથી ઉપરતિ પણ નજ થાય, માટે કહેછે કે—અમાનિધિઃ—દેહાત્માભિમાને રહિત રહેવું. અથવા આશ્રમ વૃત્તાદિકના ગર્વે રહિત રહેવું. આત્મા આત્મીય ભ્રમનો લાગ કરવો એટલું તાત્પર્ય છે. આશ્રમ વૃત્તાદિકનો ગર્વ પણ આત્મા આત્મીય ભ્રમભૂજક છે. વિદુરનીતિમાં અભિમાનતો સર્વસ્વને અપહરેછે એમ કહ્યું છે—'જરા રૂપં હરતે ધૈર્યમાશા મૃત્યુ પ્રાણાન્ ધર્મચર્વામસૂવા । ક્રોધઃ ક્ષિયં શીલમનાયૈસેવા દિયં કામઃ સર્વમેવાભિમાનઃ ॥' ઇતિ ॥૧૮૦॥

શંકા—સિયોનો સ્પર્શ ન કરવો એમ કહ્યું, આશાને અનુમારે તેજી-ઓના અગનો સ્પર્શ પણ પરહરીએ, પરંતુ જો કદાચિત્ માર્ગમાં બળાત અબળા અતિસમીપદેશમાંજ પોતાને અભિમુખ આવી જતા ત્યાંથી ખસી જવાનો પણ અવસર ન રહે ત્યારે ગતિ શી? એવી શંકામાં કહેછે—બહુધાપણે સ્ત્રિયો પોતાની મેળેજ પુરુષોને અભિમુખ આવતા લેધને દૂર ખસીજ નય, કારણ કે તેણીઓને લગ્ન સ્વાભાવિકો છે. જે વનિતા તો તેવી નહિ હોધને માર્ગમાં અભિમુખ આવનાં દૂરથીજ ભ્રમવન્નામોચ્ચારણ હસ્તચેશદિ ચિહ્નોવડે જણાવ્યા છતાં પણ બળાતકારથી પોતાના અત્યંત નજીક દેશમાં આવી ચડે કે જેથી ત્યાંથી જવાનો પણ અવકાશ રહે નહિ, તે સ્ત્રીને નદિબાવણ કરવાના નિયમનો પરિભ્રમ કરીને પણ 'તું દૂર રહે અન્યત્ર ખસી જ' ઇત્યાદિ કહીને, એટલું કહેનાં પણ ત્યાંથી ન

માપ્ય તિરસ્કૃત્યાપિ ચા દુત્તમ્ ॥૧૮૧॥ પ્રાણાપચ્ચુપપન્નાયાં સ્ત્રીणां

ખસે તો અતે કહોર વચનથી તિરસ્કાર કરીને પણ જલદી નિવારણ કરવી અગરસ્પર્શ જે રીતે ન થાય તે રીતે તરત વારણ કરવી એવો આશય છે 'આત્મન સર્વયા યેન સ્યાદ્ગૃહદ્વરક્ષણમ્ । યોગ તમેવ કુર્મીત પ્રયત્નેન પુમાન્ સુધી ॥' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૮૧॥

સ્ત્રિયો સાથે નહિ બોલવાનું અને નહિ અડવાનું જે કહ્યું તેમાં અપવાદ કહે છે—જે કવચિત્-ગૃહનો દાહ, જળમાં ડુબી જવું, શીંગડાવાળા કે દાઢ્યોવાળા પશુઓનું આક્રમણ અને મહારોગાદિ પ્રાણાપત્તિ પ્રસંગ સ્ત્રીઓને કે પોતાને પ્રાપ્ત થાય તો તે સ્ત્રીયોની અને પોતાની રક્ષા તે સ્ત્રિયો સાથે બોલીને પણ અથવા તેનાથી પણ પરિરક્ષણ ન થાય તો અતે તેણીનો સ્પર્શ કરીને પણ કરવી પ્રાણસંશયનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતા સ્ત્રીયોની સાથે ન બોલવાનો કે ન સ્પર્શ કરવાનો આ નિયમ નથી સ્ત્રીસંભાષણસસ્પર્શ દોષને નહિ ગણીને પણ પ્રાણનું પરિરક્ષણ કરવું અબળાબાળતમા—જે કોઈ અબળા અજ્ઞાનથી જેમાં મહાભગરો રહેતા હોય એવા અગાધ જળવાળા ધરામાં સ્નાનમાટે પ્રવેશ કરે તો 'અહીંથી એકદમ બહાર નીકળી જ નહિ તો ભગરો ગળી જશે' એમ તેણી સાથે બોલીને પણ તેણીની રક્ષા કરવી એ રીતે અગાધ જળમાં ડુબી જતી, જેને કોઈ શરણ નથી એવી અબળાને પોતાનો હાથ આપવો આદિકવરે પણ (સ્પર્શ કરીને પણ) તેનો સમુદ્ધાર કરવો પોતાની બાળતમા—એ રીતે પોતે મહાજળાશયમાં પડી જતા તેમાંથી નિકળવાનો ઉપાય નહિ પ્રાપ્ત થતા, સ્ત્રીને પણ ખૂંચી પાડી બોલાવીને તેણીના હસ્તાવવનાદિકથી પણ (સ્પર્શ કરીને પણ) પોતાની રક્ષા કરવી એ રીતે ઘીળ ગૃહદાહાદિ પ્રાણસંશયપ્રસંગમાં પણ જાણી હેવું પ્રાણની પરિરક્ષા કરતો નર ધર્માનુષ્ઠાનમાં સમર્થ થાય છે 'જીવન્નરો મદ્રશતાનિ પश्येत्' એવી અભિયુક્તિ છે સ્ત્રીસ્પર્શાદિજન્ય સ્વપ્નતલગદોષતો એક દિવસ ઉપવાસાદિ અદ્ય પ્રાયશ્ચિત્તથી ટાળી શકાય છે, મરણ પામતા પ્રાણિની ઉપેક્ષાજન્ય દોષ તો મહાપાતક છે, માટે કૃપાથી યથાશક્તિ જીવસંરક્ષણ કરવું એટલું તાત્પર્ય છે 'ગ્રાહ્ય પ્રાણ

સ્વેપાં ચ વા કચિત્ । તદા સ્પૃધાપિ તદ્વક્ષા કાર્યા સમ્ભાષ્ય તાશ્ચ
વા ॥૧૮૨॥ તૈલાભ્યક્તો ન કર્તવ્યો ન ધાર્ય ચાયુધં તથા । વેપો ન

પ્રદાનં તુ હાસ્પૃશ્યાદપિ દેહિન । જીવન્સર્વમવાપ્નોતિ જીવન્ધર્મં કરોતિ ચ ॥

શરીર ધર્મસર્વેશ્વ રક્ષણીય પ્રયત્નત । 'મહત્તામપિ યજ્ઞાતા કાલેન ક્ષીયતે

ફલમ્ । મીતાભયપ્રદાનસ્ય ક્ષય એવ ન વિવતે ॥' 'એકત ક્રતવ સર્વે

સમાસવરદક્ષિણા । એકતો ભયમીતસ્ય પ્રાણિન પ્રાણરક્ષણમ્ ॥' 'ધર્મં પરો

જીવરક્ષા દ્વધર્મસ્તદ્વિપર્યય । યથાશક્તિ તત્તો ધર્મં સાધયેત્સુરુપ સુધી ॥'

ધૃત્યાદિ સ્મૃતિઓ જીવાલયદાનને પરમધર્મપણે કહે છે માટે આ સ્ત્રીસભા

પણુસસ્પર્શનો પ્રતિષેધ કર્યો તે પ્રાણુવિપત્તિચક્રી અન્યત્ર સમજવો ॥૧૮૨॥

વાણિઓએ તૈલાભ્યગ-તૈલથી અસ્તકપ્રમુખ અગમા મર્દન કરવું નહિ,

આથી અજનાદિકનો સંગ્રહ કરવો, અભ્યગ અજન આદિક ન કરવું તેવી

સ્મૃતિ છે 'અભ્યક્તમક્ષન ચાક્ષ્ણોરુપાનષ્ઠગ્રધારણમ્ । કામ ક્રોધ ચ લોભ

ચ જતન મીતવાદનમ્ ઇતિ તથા ખડ્ગાદિ આયુધનુ ધારણ ન કરવું યદપિ

આપદામા આયુધધારણુ ગ્રાહ્યજીને અભ્યનુસાત છે તથાપિ મુમુક્ષુ મહા

પ્રતધારી આ નૈષ્ઠિકને આરેયપણુ તે યોગ્ય નથી કેમકે હિંસાશુદ્ધિજનક

હોધને શમોપધાતમા હેતુ થાય તથા જે વિકૃત-સ્મૃત્યાચારગર્હિત વેપ તે

ન ધારણુ કરવો અન્યથા પ્રાયશ્ચિત્તી થાય જોપીન કટિસ્નાદિરૂપ

બ્રહ્મચર્યવેપની પ્રત્યુત્તિમા પ્રાયશ્ચિત્ત સ્મૃતિએ કહ્યું છે—'દૌષાચમન

સન્ધ્યાવન્દનામિકાર્યેરાહિત્ય-શૂદ્ધાદિસ્પર્શન-સાષ્ટાદનકૌપીનવતિસ્પ્રયજો

પથીસમેશ્વરાદણ્ડાજિનાધારણ-દિવાસ્વાપછત્રપાદુકાક્ષગ્ધારણોદ્વર્તનાનુરૂપ

નાજનનૂતનૂલ્યગીતયાદ્યાધમિરતૌ પાલ્લવ્ણાદિમમ્ભાષણાદૌ ચ પ્રાયશ્ચિત્તિ'

ઇતિ તથા રસના ઇન્દ્રિય જીતવી 'આહારશુદ્ધૌ સર્વગુદિ સર્વગુદૌ ધ્રુવા

સ્મૃતિ । સ્મૃતિછમ્મે સર્વે પ્રચીનાં વિપ્રમોક્ષ' આ શ્રુતિએ નિ ચેયસના ઉપ

યોગિપણે મેહલી આહારશુદ્ધિ રસનેન્દ્રિયજય વિના દુર્ઘટ હોવાથી રસના

જયની અવરય અપેક્ષા છે રસનાને ન જીતે તો બીજી હિન્દ્રિઓનો જય

થતો દુર્લભ છે આ રસનાના જયથી તો અન્ય હિન્દ્રિઓ મુખેથી જીતી

શકાય છે તેવું વચન છે—'વાલમિતેન્દ્રિયો ન સ્વાદિત્રિતાન્વેન્દ્રિય પ્રમાત્ ।

વિકૃતો ધાર્યો જેતવ્યા રસના ચ તૈ: ॥૧૮૩॥ પરિવેપણકર્ત્રી સ્યાદત્ર
સ્ત્રી વિપ્રવેદમનિ । ન ગમ્યં તત્ર મિશ્રાર્યં ગન્તવ્યમિતરત્ર તુ ॥૧૮૪॥
અભ્યાસો વેદશાસ્ત્રાણાં કાર્યશ્ચ શુરુસેવનમ્ । વર્જ્યઃ સ્ત્રીણામિવ

ન જયેદ્રસનં યાવન્નિતં સર્વં જિતે રસે ॥' ધતિ. માટે રસના તો વિશેષપણે
જીતવી, કેમકે તેના જયને આધીન સર્વેન્દ્રિય જય છે ॥૧૮૩॥

યદપિ 'મિક્ષાટનસમુદોગાપ્રાદેનાપિ નિમગ્નિતમ્ । અયાચિતં હિ તન્નૈશ્નં
મોક્તવ્યં મનુરમવીત્ ॥' આ વચનથી ભિક્ષાપ્રધાન વૃત્તિવાળા વાલ્મીકિ
આમંત્રણ આપનારાના ગૃહમાં લોજન અનુમત છે. તથાપિ જે પિર-
સનારી નારી હોય તો ત્યાં જમવું નહિ એવા અભિપ્રાયથી કહેછે—જે
વિપ્રના ગૃહમાં લોજનપાત્રવિષે જમવાનાં પદાર્થોનું અર્પણ કરનારી નારી
હોય—યુવતિ હોય કે વૃદ્ધા હોય ત્યાં ભિક્ષાર્યં જમવું નહિ, કેમકે અદ્વિધ
બ્રહ્મચર્યનો વિશોધપ્રસંગ આવે. તેથી જ અન્યત્ર—જ્યાં પુરૂષ પિરસનારો
હોય ત્યાં તો જમને ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી. યદપિ સ્મૃતિઓમાં સ્ત્રીયોથક
ભિક્ષાગ્રહણ લલે કહ્યું છે તથાપિ કલિયુગને લીધે કલુષિત ચિત્તવાળા-
ઓની ઇન્દ્રિયલોભપતાને આશંકીને લગવાને આ નિષેધ કર્યો છે. આ
સ્થળે 'વિપ્રવેદમનિ' એમ જે વિપ્રનું ગ્રહણ કર્યું છે તે 'ભિક્ષા ત્યાંજ કરવી
પણ અન્યત્ર નહિ' એવો નિયમ જણાવા માટે છે. તે કહ્યું છે—'પ્રાણેણે
ચરેદ્દૈક્ષમનિન્વેપ્યાત્મવૃત્તયે' ધતિ ॥૧૮૪॥

વાલ્મીકિએ વેદાર્થપરિશીલનમાં અને શુદ્ધપરિસેવનમાં સમાસક્ત રહેવું,
વિષયવ્યાસંગિનો સંગતો કદાપિ ન કરવો એમ કહેછે—વેદો કે જે
પૂર્વોત્તરભાગથી ભિન્ન હોઈને પરબ્રહ્મના આરાધનભૂત કર્મને પ્રતિપાદન
કરનારા અને આરાધ્યભૂત પરબ્રહ્મસ્વરૂપ સાથે તેમના ઉપાસનને પ્રતિ-
પાદન કરનારા છે તેમનો તથા શાસ્ત્રો કે જે વેદોના ઉપબૃંહણભૂત સ્મૃતિ
ધર્મિહાસ પુરાણાદિ છે તેમનો અભ્યાસ—એના અર્થોનું ફરી ફરી અનુ-
શીલન કરવું. પરિશીલન કરેલો વેદશાસ્ત્રાર્થ વિશ્લેષક અર્થાન્તરોના અવ-
કાશને અંતરમાં નજ આપે અને વળી તત્ત્વવિજ્ઞાનની દૃઢતા સંપાદનદ્વારા
નિઃશ્રેયસના ઉપાયના અનુષ્ઠાનમાં ઉપકારક થાય છે, તો વેદશાસ્ત્રાભ્યાસ

સ્વેપાં ચ વા ક્વચિત્ । તદા સ્પૃષ્ણપિ તદ્રક્ષા કાર્યા સમ્ભાષ્ય તાશ્ચ
વા ॥૧૮૨॥ તૈલાભ્યક્તો ન કર્તવ્યો ન ધાર્યં ચાયુધં તથા । વેપો ન

પ્રદાનં તુ હ્યસ્પૃશ્યાદપિ દેહિનઃ । જીવન્સર્વમવાશેતિ જીવન્ધર્મં કરોતિ ચ ॥
ચારીરં ધર્મસર્વસ્વં રક્ષણીયં પ્રયત્નતઃ ।' 'મહત્તામપિ યજ્ઞાનાં કાલેન ક્ષીયતે
ફલમ્ । મીતાભયપ્રદાનસ્ય ક્ષય ઇવ ન વિદ્યતે ॥' '૧૬૮૨: ક્રતવઃ સર્વે
સમાસવરદક્ષિણાઃ । ૧૬૮૩: ભયમીતસ્ય પ્રાણિનઃ પ્રાણરક્ષણમ્ ॥' 'ધર્મ-પરો
જીવરક્ષા હ્યધર્મસ્તદ્વિપર્યયઃ । યયાન્નકિ તત્તો ધર્મં સાધયેસ્વરુપઃ સુધી. ॥'
ધત્યાદિ સ્મૃતિઓ જીવાલયદાનને પરમધર્મપણે કહે છે. માટે આ સ્ત્રીસંભા-
ષણસંસ્પર્શનો પ્રતિષેધ કર્યો તે પ્રાણવિપત્તિચક્રી અન્યત્ર સમજવો ॥૧૮૨॥

વાણિઓએ તૈલાભ્યંગ-તૈલથી મસ્તકપ્રમુખ અંગમાં મદન કરવું નહિ,
આથી અંગનાદિકનો સંપર્ક કરવો, અભ્યંગ અંગન આદિક ન કરવું. તેવી
સ્મૃતિ છે 'અમ્યજ્ઞમજનં ચાક્ષ્ણોરુપાનષ્ઠપ્રધારણમ્ । કામં ક્રોધ ચ લોભં
જ નતેન ચીતવાદનમ્' ઇતિ તથા ખડ્ગાદિ આયુધનું ધારણ ન કરવું. યદપિ
આપદમાં આયુધધારણુ શ્રાક્ષણને અભ્યનુસાત છે તથાપિ મુમુક્ષુ મહા-
વ્રતધારી આ નૈષિકને અચાર્યપણુ તે યોગ્ય નથી કેમકે હિંસાજિજ્ઞાનક
હોઇને શમોપધાતમા હેતુ થાય તથા જે વિકૃત-સ્મૃત્યાચારગાદૈત વેપ તે
ન ધારણુ કરવો અન્યથા પ્રાયશ્ચિત્તી થાય. કૌપીન કટિસૂત્રાદિરૂપ
શ્રદ્ધાચર્યવેપની પ્રસ્થુતિમાં પ્રાયશ્ચિત્ત સ્મૃતિએ કહ્યું છે—'શૌચાચમન-
સન્ધ્યાપદનામિત્યાચર્યાહિત્ય-શુદ્ધાદિસ્પર્શન-સાષ્ઠાદનકૌપીનકટિસૂત્રપ્રયજ્ઞો-
પયીતમેષ્વહાદન્નાત્રિનાધારણ-દિવાસ્વાપદ્વપાદુવાસગ્વિધારણોદ્વતેનાનુલેપ-
નાજનમૂતનૃત્યગીતવાદ્યાગમિરતૌ પારણ્ડાદિસમ્ભાષણાદૌ ચ પ્રાયશ્ચિત્તિ.'
ઇતિ તથા રસના ઇન્દ્રિય જીતવી. 'આહારશુદ્ધૌ સાવજીવિઃ સારવજીવૌ મુખા
સ્મૃતિઃ । સ્મૃતિસ્ત્વમે સર્વગ્રન્થીનાં વિમ્મોક્ષઃ.' આ શ્રુતિએ નિ શ્રેયસના ઉપ-
યોગિપણે કહેલી આહારશુદ્ધિ રસનેન્દ્રિયજય વિના દુર્ઘટ હોવાથી રસના-
જયની અવશ્ય અપેક્ષા છે. રસનાને ન જીતે તો બીજી ઇન્દ્રિઓનો જય
થવો દુર્લભ છે. આ રસનાના જયથી તો અન્ય ઇન્દ્રિઓ મુખેથી જીતી
શકાય છે. તેવું વચન છે—'તાવન્નિતેન્દ્રિયો ન સ્યાદિજિતાન્વેન્દ્રિય' ઇમાન્ ।

વિકૃતો ધાર્યો જેતલ્યા રસના ચ તૈઃ ॥૧૮૩॥ પરિવેષણકર્ત્રી સ્વાદ્યત્ર
સ્ત્રી વિપ્રવેદમનિ । ન ગમ્યં તત્ર મિક્ષાર્યં ગન્તવ્યમિતરત્ર તુ ॥૧૮૪॥
અભ્યાસો વેદશાસ્ત્રાણાં કાર્યસ્થ ગુરુસેવનમ્ । વર્જ્યઃ સ્ત્રીણામિવ
ન જયેદ્રસનં યાવન્નિતં સર્વં જિતે રસે ॥' ઇતિ માટે રસના તો વિશેષપણે
જીતવી, કેમકે તેના જયને આધીન સર્વેન્દ્રિય જય છે ॥૧૮૩॥

યદપિ 'મિક્ષાટનસમુદોગાત્પ્રાણેનાપિ નિમગ્નિતમ્ । અયાચિતં દિ તર્જ્જશં
મોક્તવ્યં મનુરગ્રયીત્ ॥' આ વચનથી ભિક્ષાપ્રધાન વૃત્તિવાળા વર્ણુને
આમત્રણ આપનારાના શૃદ્ધમાં ભોજન અનુમત છે. તથાપિ જે પિર-
સનારી નારી હોય તો ત્યાં જન્મવું નહિ એવા અભિપ્રાયથી કહેછે—જે
વિપ્રના શૃદ્ધમાં ભોજનપાત્રવિષે જન્મવાનાં પદાર્થોનું અર્પણ કરનારી નારી
હોય—યુવતિ હોય કે વૃદ્ધા હોય ત્યાં ભિક્ષાર્યે જન્મવું નહિ, કેમકે અહિં
શ્રદ્ધાસ્થિતો વિક્ષોપપ્રસંગ આવે. તેથી જ અન્યત્ર-અન્યાં પુરૂષ પિરસનારો
હોય ત્યાં તો જન્મને ભિક્ષા મેહણ કરવી યદપિ સ્મૃતિઓમાં સ્ત્રીયોથકી
ભિક્ષામેહણ ભલે કહ્યું છે તથાપિ કલિભળને લીધે કનુયિત ચિત્તવાળા-
ઓની ઇન્દ્રિયલોભુપતાને આશકીને ભગવાને આ નિષેધ કર્યો છે આ
સ્થળે 'નિપ્રવેદમનિ' એમ જે વિપ્રનું મેહણ કર્યું છે તે 'ભિક્ષા ત્યાજ કરવી
પણ અન્યત્ર નહિ' એવો નિયમ જણાવા માટે છે. તે કહ્યું છે—'માહ્મણેષુ
ચરેન્નૈક્ષમનિન્દ્રેન્દ્રાત્મવૃત્તયે' ઇતિ ॥૧૮૪॥

વર્ણુઓએ વેદાર્થપરિશીલનમાં અને ગુરુપરિસેવનમાં સમાસક્ત રહેવું,
વિષયવ્યાસંગિનો સંગતો કદાપિ ન કરવો એમ કહેછે—વેદા કે જે
પૂર્વોત્તરલાગથી લિપ્ત હોઇને પરશ્વક્ષના આરાધનભૂત કર્મને પ્રતિપાદન
કરનારા અને આરાધ્યભૂત પરશ્વક્ષસ્વરૂપ સાથે તેમના ઉપાસનને પ્રતિ
પાદન કરનારા છે તેમનો તથા શાસ્ત્રો કે જે વેદોના ઉપબૃહણભૂત સ્મૃતિ
ઇતિહાસ પુરાણાદિ છે તેમનો અભ્યાસ—એના અર્થોનું ફરી ફરી અનુ-
શીલન કરવું પરિશીલન કરેલો વેદશાસ્ત્રાર્ય વિક્ષોભક અર્થાન્તરોના અવ-
કાશને અતરમા નજ આપે અને વળી તત્ત્વવિજ્ઞાનની દૃઢતા સંપાદનદ્વારા
નિ શ્રેયસના ઉપાયના અનુદાનમાં ઉપકારક થાય છે, તો વેદશાસ્ત્રાભ્યાસ

સ્ત્રેણપુંસાં સદ્ગુણૈઃ સદા ॥૧૮૫॥ ચર્મવારિ ન વૈ પેયં જાત્યા વિમેળ

અવશ્ય કરવો 'બ્રાહ્મણેન નિષ્કારણં પદ્મો વેદોઽધ્યેતન્વો જ્ઞેયશ્ચ' એવું શ્રુતિ-
શાસન છે તથા વર્ણિઓએ ગુરુનું સેવન કરવું, કેમકે ગુરુસેવાજી એમનો
પરમ ધર્મ છે. તેવી સ્મૃતિ છે—'આસમાસે શરીરસ્ય યસ્તુ હુશ્ચૂપતે ગુરમ્ ।

સ ગચ્છત્યજ્ઞસા વિપ્રો બ્રહ્મણ. સશ્ચ શાશ્વતમ્ ॥' 'શુદ્ધૂપમાળ આચાર્ય સદો
પાસીત નીચવત્' 'ગુરું ચૈવરણ્યુપાસીત' ઇતિ. એ રીતે તેને અવસરમાં
વૈષયિક સંગમાં વિરોધી વેદશાસ્ત્રાભ્યાસ ગુરુસેવનાદિકે કરીનેજ કાળ
નિર્ગમન કરવો, વૈષયિક સંગનો તો અવકાશ કદાપિ ન આપવો એમ
કહે છે—સ્ત્રીયોનોજ જેમ એમ સ્ત્રી-સ્ત્રીલપટ પુરુષોનો સંગ પણ અત્યંત
ભાગ કરવો આથી વિષયલુપ્થસંગમાત્રના ભાગનો સંગ્રહ કરી લેવો 'ન
તથાઽસ્ય મયેન્મોહો ઘનધ્વાન્યમસદ્ગતઃ । યોપિતસદ્ગાયથા પુસો યથા તત્સક્તિ-
સદ્ગત ॥' 'તસ્માત્સદ્ગો ન કર્તવ્ય. સ્ત્રીપુ સ્ત્રેણેપુ ચેન્નિદૃયૈ. । વિદુષાં ચાપ્ય-
વિસ્તવ્યઃ પદ્મૈઃ કિન્નુ માદશામ્ ॥' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે.

કેટલાકતો આ શ્લોકનું વ્યાખ્યાન એમ કરેછે કે—નૈષ્ઠિકપ્રતવિશેષમાં
પ્રવિષ્ટ થએલાઓએ સ્ત્રીયોનોજ જેમ એમ સ્ત્રીલુપ્ધીનો સંગ સદા દૂરથીજ
ભાગ કરવો સ્ત્રીશબ્દથી વિષયસામાન્યનો સંગ્રહ કરી લેવો વિષયાસક્તોનો
સંગ ન કરવો એવો અર્થ થયો. શકા-વિષયસંગનો જેમણે ભાગ કર્યો છે
એવા એમણે સંન્યાસને આશરેલાઓની પેઠે એકપણ નિકેતન (ઘર
રહેઠાણ) નહિ રાખી શું સ્વતંત્ર થવું ? એવી આશકામાં કહે છે કે—ગુરુ-
સેવનજ પ્રતિદિન કરવું, શરીરપાતપર્યંત ગુરુને આધીનજ રહેવું. શકા-
ગુરુપરાયણ એમણે ગુરુસેવાયત્રી બીજી કાદપિજી જ્ઞેયમાટે કરવું કે નહિ ?
એવી શકામાં કહે છે કે—વેદશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો ભણેલા કે નહિ
ભણેલા વેદો અને તેના અર્થને યોધ કરનારાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ-પરિ-
ચય સદા કરવો, એમ વ્યાખ્યાન કરેછે ॥૧૮૫॥

ગૃહસ્થ અને બ્રહ્મચારિના વિશેષ આદેશને પરિસમાપ્ત કરીને હવે
સામાન્યતઃ પરિહાર કરવા યોગ્ય કર્તવ્યનો બે શ્લોકથી આદેશ કરેછે—
આ આદેશ આટલા નિલંબથી વિરોધતઃ પ્રતિજ્યોધ દીધેલા ગૃહસ્થ અને

બ્રહ્મચારીને સામાન્યપણે જોધ આપવામાંટે પ્રાપ્ત થયો છે. આ બે
વિશેષપ્રકરણમાં સામાન્યપ્રસંગનું નિમિત્ત છે. ચર્મવારિ-ચર્મના સંસર્ગ-
વાળું વારિ, આમડાના કોશવડે કુવાથડી કાઢેલું જળ જાતુ-આપત્તિમાં
પણ ન પિવું. યદ્યપિ આપત્તિમાં અનુમતિ આપી છે તથાપિ સાક્ષાત્
તેના પાનની અનુમતિ નથી કિંતુ ભૂમિઉપરજ રહેલું હોઇને પાત્રાંતરથી
લીધેલા જળના પાનમાં અનુમતિ છે. તેવું વચન છે—‘ભાપદ્રવો ભૂમિ-
ગતાઃ પિવેચ’-ઘતિ. અથવા જાતુ-અતિશય તૃપા લાગી હોય તોપણ ન
પિવું. કેનચિદ્-કોઇએ પણ-પ્રથમાશ્રમી કે દ્વિતીયાશ્રમી કોઇએ પણ
ન પિવું. અથવા કેનાપિ-ઔદીચ્ય કે દાશિણાત્ય કોઇએ પણ. (દેશ-
સેદ્ધી પણ આમાં વિપત્તતા નથી) વિપ્રેજ-દ્વિભતિમાત્રે (કોઇપણ
દ્વિભતિએ) ન પિવું. વિપ્રેજઞ્ઞ દ્વિભતિમાત્રનો ઉપલક્ષ્ય છે. ‘જાત્યા
વિપ્રેજ’ એવો પાઠ હોય તો વિપ્રભતીય કોઇએ પણ ન પિવું એવો અર્થ
કરવો. યદ્યપિ આ અર્થ ઘટતો આવતો નથી, કેમકે ઉપનયન પહેલાં
કામચાર કામવાદ કામલક્ષણનાની અનુમતિ આપેલી હોવાથી નહિ
ઉપવીત દીધેલા વિપ્રભતીયમા આ નિપેદનો અન્વય આવતો નથી,
તથાપિ બ્રાહ્મણપણને અનુગુણ સત્ય આર્જવ આદિક ગુણવિશેષ હોય કે
ન હોય પણ બ્રાહ્મણતિએ કોશનું પાણી ન પિવું એટલામાત્રમાં તાત્પર્ય
છે માટે કશી ક્ષતિ નથી. ચૈ અવ્યય નિશ્ચયાર્થમાં લેવો. એમાં સંશયજ
નથી એવો અર્થ છે. દ્વિભતિને ચર્મવારિપાનનો પ્રતિષેધ સ્મૃતિએ કર્યો
છે—‘પ્રપાજલં સીરઘટલ્લ ચૈવ દ્રોણીજલં કોશવિચિતં ચ । પીઠવાયગાહેત
જલં સવાસા ઉપોવિતઃ શુદ્ધિમવાપ્નુયાચ ॥’ ‘પ્રપાસ્તરણ્યે ઘટકે ચ સૈરે દ્રોણ્યાં
જલં કોશગતાસ્યાઽઽપઃ । ક્રતેઽપિ શુદ્ધાત્તદપેયમાહુરાપદ્રવો ભૂમિગતાઃ
પિવેચ ॥’ ઘતિ. તથા તેન-દ્વિભતિમાત્રે પલાંડુલથુન-ડુગળી લથુન આદિકનું
લક્ષણ સર્વથા-આધિપ્રશમનના ઉપાયપણેપણ ન કરવું. આદ્યશબ્દથી
ગુંજનાદિકનો પરિગ્રહ કરવો. તેમાં દુર્ગન્ધ કંદવિશેષને પલાંડુ કહેછે.
અને તેનાજ એક વિશેષને લથુન કહે છે. એના લક્ષણમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું
છે—‘લથુનં ક્વકં ચૈવ પલાન્દુ મૃત્તનં તથા । ચત્વાર્યજ્ઞાનતો જગમ્યા તસ-

કેનચિત્ । પલાણ્ડુલશુનાયં ચ તેન મદ્યં ન સર્વથા ॥૧૮૬॥ જ્ઞાનં

કૃષ્ણં ચરેદ્વિજઃ ॥' ઇતિ. રાજસૂર્યપનામના શાકવિશેષને કવક કહેછે. લશુનતુલ્ય કંદવિશેષને ગુંજન કહેછે, પણ ગાજરનામથી જેને કહેછે તે નહિ એમ વિજ્ઞાનેશ્વર કહેછે. શ્વેતકંદ પલાંડુવિશેષ ગુંજન છે એવી બ્રાહ્મીસુધા છે. 'ગન્ધાકૃતિસૈસ્તુલ્યો ગૃજનસ્તુ પલાણ્ડુના । દીર્ઘનાહા-મપથવાગ્નિચતેજસૌ પલાણ્ડુતઃ ॥' એમ વૈદ્યચિંતામણિમાં કહ્યું છે. છુદ્ધિ-પૂર્વક પલાંડુલશુનાદિકના લક્ષણમાં તો સુરાપાન નામના મહાપાપને સમ-પાત્રું યાજવડેએ 'નિવિદ્મક્ષણં જૈદ્યં' આ વચનથી કહ્યું છે. આ શ્લોકની મિતાક્ષરા નિવિદ્-લશુનાદિક, તેનું મતિપૂર્વક લક્ષણ, એવી છે. માટે દ્વિભતિમાત્રે ગુંગળી લશણુ આદિકનું મતિપૂર્વક લક્ષણ નજ કરવું ॥૧૮૬॥

રાગથી કરાતા પલાંડુ આદિક દુષ્ટ દ્રવ્યના લક્ષણનો નિપેધ કર્યો, હવે જ્ઞાનાદિ નિલકર્મ કર્યા વિના ચથેચ્છ કરાતા લોજનનો પ્રતિપેધ કરેછે—જ્ઞાન-સંધ્યા-ગાયત્રીજપ-શ્રીવિષ્ણુપૂજન કર્યા વિના અને વૈશ્વદેવ કર્યા વિના દ્વિભેદે લોજન નજ કરવું. અથ 'જ્ઞાનાદિકને કરે, જ્ઞાનાદિક નહિ કરીને લોજન ન કરે, એમ પ્રવર્તનાલક્ષણ ધર્મ અને નિવર્તનાલક્ષણ ધર્મ, એ રીતે બે પ્રકારના ધર્મનો અવબોધ આપ્યો છે. આથી—'જ્ઞાનાદિ કર્યા વિના લોજન ન કરવું' આ નિપેધ લોજનમાં જે પ્રવર્તે છે તેનેજ અધિકાર કરીને કર્યો છે પણ બીજાને નહિ, એવી મંદને અન્યથા શંકા થાય તેનું નિવારણ થઈ ગય છે. જ્ઞાન નહિ કરેલો સંધ્યાદિ સર્વ કર્મમાં લાયક થતો નથી માટે પ્રથમ તેનું મંદણ કર્યું છે, એટલે સંધ્યાદિકમાં જ્ઞાન અંગ છે. તેનું સ્મૃતિવચન છે—'અગ્રાતસ્તુ પ્રમાજ્ઞાહો જપામિદ્દષનાદિપુ । પ્રાતઃજ્ઞાનં તદર્થં તુ નિલ્પજ્ઞાનં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ અગ્રાત્વા નાચરેત્કર્મ જપહોમાદિ કિચ્ચન । ટાલાસ્વેદસમાશીર્ણઃ સ્વપનાદુરિયતઃ પ્રમામ્ । અત્યન્તમલિનઃ કાપો નવહિદ્રસમાન્વિતઃ । શ્રવણેય દિવારાગ્રં પ્રાતઃ-જ્ઞાનં વિશોધનમ્ ॥ પ્રાતઃજ્ઞાનં પ્રશંસન્તિ રષ્ટાષ્ટપલં દિ તત્ । સર્વમર્હંતિ શુદ્ધાત્મા પ્રાતઃજ્ઞાત્રી જપાદિકમ્ ॥' ઇતિ. જ્ઞાનતો જ પ્રકારનું કહ્યું છે—'નિલં નેમિસિકં કાર્યં ક્રિયાદ્ગં મલકર્ત્ત્વજમ્ । ક્રિયાજ્ઞાનં તથા પદં પોદા જ્ઞાનં

સંન્ધ્યાં ચ ગાયત્રીજપં શ્રીવિષ્ણુપૂજનમ્ । અકૃત્વા વૈશ્વંદેવં ચ
 પ્રકીર્તિતમ્ ॥' એવું વચન છે. અત્ર સંન્ધ્યાદિ નિત્યકર્મનું સાહચર્ય છે તો
 જ્ઞાનશબ્દથી નિત્યજ્ઞાન બાબતું. તેમાં પ્રાતઃજ્ઞાનની સર્વાશ્રમસાધારણતાને
 લીધે નિત્યતા બાબતી. 'અજ્ઞાતસ્તુ પુમાન્નાહોં જપાગ્રિહવનાદિયુ । પ્રાતઃ-
 જ્ઞાનં તદર્થં તુ નિત્યજ્ઞાનં પ્રકીર્તિતમ્ ॥' એમ કહ્યું છે. મધ્યાહ્ન જ્ઞાનની
 આશ્રમવિશેષની અપેક્ષાએ નિત્યતા સમજવી. 'પ્રાતર્મધ્યાહ્નયોઃ જ્ઞાનં
 યાનપ્રત્યગૃહસ્થયોઃ । યતેષ્વિપવળં પ્રોક્તં સકૃત્તુ પ્રહ્લચારિણઃ ॥' એવું વચન
 છે. આ જ્ઞાન સમંત્રક કરવું. તે કહ્યું છે- 'મદ્રપૂતં જલે જ્ઞાનં પ્રાહુઃ
 જ્ઞાનફલપ્રદમ્ । ન વૃથા ધારિમગ્નાનાં યાદસામિવ તત્ફલમ્ ॥ મત્યકચ્છપ-
 મળ્દૂકાસ્તોયે મમ્પા દિવાનિશમ્ । વસન્તિ ચૈવ તે જ્ઞાનાધ્યામુવન્તિ ફલં
 કચિત્ ॥' ધતિ. સમંત્રક જ્ઞાનતો જેમને મંત્રમાં અધિકાર હોય તેમને માટે
 બાબતું બીજાઓને નહિ, તે કહ્યું છે- 'પ્રહ્લક્ષ્યવિશાં ચૈવ મદ્રવજ્ઞાનમિત્યતે ।
 તૂળીમેવ તુ દ્યુમ્નસ સ્ત્રીણાં ચ કુરુનન્દન ॥' ધતિ. જ્ઞાન વાડણુજ મુખ્ય
 છે, તે શક્તને ઠંડા જળથી અને અશક્તને તો બિના જળથી કહ્યું છે.
 તેમાં વિશેષ કહ્યો છે- 'નયાં સ્રોતઃસુ ચ જ્ઞાયાપ્રતિસ્રોતઃસ્થિતો દ્વિજઃ ।
 તઙ્ગાદિયુ તોયેષુ પ્રલ્લકં જ્ઞાનમાચરેત્ ॥' ધતિ. વળી તે સૂર્યદર્શન થકી
 પહેલાં કરવું. તે સ્કાંદમાં કહ્યું છે- 'પ્રાતઃપ્રાતસ્તુ યજ્ઞજ્ઞાનં સજ્ઞાતે દ્વરગો-
 વયે । પ્રાજાપત્યસર્મ પ્રાહુસ્તન્મહાઘવિધાતકૃત્ ॥ ઉત્સાહમેધાસૌભાગ્યરૂપ-
 સમ્પાદ્યવર્તકમ્ । મનઃપ્રસન્નતાદેતુ પ્રાતઃજ્ઞાનં પ્રશસ્યતે ॥ નોપસર્પન્તિ વૈ
 દુષ્ટાઃ પ્રાતઃજ્ઞાયિજનં કચિત્ । દષ્ટાદષ્ટફલં તસ્માદ્પ્રાતઃજ્ઞાનં સમાચરેત્ ॥'
 ધતિ. વિસ્તૃત વિધિ અન્યથકી બાબતો. સંન્ધ્યા- 'અહોરાત્રસ્ય યઃ સન્ધિઃ
 સૂર્યનક્ષત્રવર્જિતઃ । સા ॥ સંન્ધ્યા સમાધ્યાત્વા મુનિભિસ્તવદર્શિભિઃ ॥' આ
 સ્મૃતિએ કહેલો કાળવિશેષ સંન્ધ્યા બાબતી. તેવા કાળવિશેષમાં કરવાનો
 ક્રિયાવિશેષ સંન્ધ્યાશબ્દથી કહેવા ઇચ્છ્યો છે. સંધિમાં થતી ક્રિયા તે
 સંન્ધ્યા કહેવાય. તેવું વચન છે- 'ઉપાલે સન્ધિવેલાયાં નિશાયા દિવસસ્ય
 ચ । તામેવ સંન્ધ્યાં તસ્માત્તુ પ્રવદન્તિ મનીષિણઃ ॥' ધતિ. 'બ્રાહ્મણોઽહરહઃ
 સંન્ધ્યામુપાસીત' એવી શ્રુતિ છે. સંન્ધ્યાનું નિત્યપણું અકરણમાં પ્રત્યવાય-

વિધાનથી જણાય છે. તેવી સ્મૃતિ છે-‘ન તિષ્ઠતિ હુ યઃ પૂર્વાં નોપાસ્તે
 યશ્ચ પશ્ચિમામ્ । સ શૂદ્રવદ્દહિષ્કાર્યઃ સર્વેસાત્ત્વિકકર્મણ ॥ સન્ધ્યાદીનો ડુ-
 ચિર્નિત્યમનહઃ સર્વકર્મસુ । સન્ધ્યા યેન ન વિજાતા સન્ધ્યા યેનાનુપાસિતા ।
 જીવમાનો ભવેચ્છુદ્રો મૃતઃ શ્વા ષોપજાયતે ॥ ઉપતિષ્ઠન્તિ ધૈ સન્ધ્યાં યે ન
 પૂર્વાં ન પશ્ચિમામ્ । વ્રજન્તિ તે દુરાત્માનસ્તામિષ્ઠં નરકં નૃપ ! ॥ યોઽન્યત્ર
 કુરુતે યત્તં ધર્મે કાર્યે દ્વિજોત્તમઃ । વિહાય સન્ધ્યાપ્રણાતિં સ યાતિ નરકાયુ-
 તમ્ ॥’ ઇતિ સંધ્યાની પ્રશંસા કરી છે-‘સન્ધ્યામુપાસતે ચે નુ સતત સંશ્રિ-
 તવતા’ । વિપૂતપાપાસ્તે યાન્તિ પ્રહ્લલોકં સનાતનમ્ ॥ અપયો દીર્ઘસન્ધ્યા-
 ર્વાદીર્ઘમાયુરવામુયુઃ । પ્રજાં યશશ્ચ કીર્તિં ચ પ્રહ્લવર્ષસમેવ ચ ॥’ ઇત્યાદિ.
 સન્ધ્યાનો પ્રકારતો અન્યથા જી જાણવો ચકારથી-હોમનું પ્રહલુ કરવું.
 ગાયત્રીજપ-સન્ધ્યાના અગભૂત આ ગાયત્રીમંત્રનો જપ છે. તે યાજ્ઞવ-
 લ્ક્યે કહ્યું છે-‘સૂર્યેસ ચાપ્યુપસ્થાનં ગાયમ્યા પ્રત્યહં જપઃ । ગાયત્રીં શિરસા
 સાર્ધં જપેદ્વાહતિર્પૂર્વિકામ્ ॥ પ્રતિપ્રણયસંયુક્તાં શિરસં પ્રાણસંયમઃ । પ્રાણા-
 નાયમ્ય સન્પ્રોક્ષ્ય લુષ્ટેનાર્મ્યવતેન હુ ॥ જપન્નાસીત સાવિત્રીં પ્રહ્લગાતારકો-
 દયાત્ । સન્ધ્યાં પ્રાક્ પ્રાતરેવં હિ તિષ્ઠેદાસૂર્યદર્શનાત્ ॥’ ઇતિ તથા હારી-
 તસ્મૃતિમા કહ્યું છે-‘પ્રણવવાહતિયુતાં ગાયત્રીં ચ જવેત્તતઃ । મદ્યાધિક
 સહજ યા શર્તં યા વશ શક્તિઃ ॥’ ઇતિ વાચિક ઉપાંશુ માનસ એવા
 બેદથી ત્રણ પ્રકારનો જપ સ્મૃતિમાં કહ્યો છે-ત્રિવિધો જપયજ્ઞ. સ્વાત્તસ્ય
 મેદં નિવોધત । વાચિકશ્ચ ઉપાંશુશ્ચ માનસશ્ચિવિધ. સ્મૃતઃ ॥’ ઇતિ. વિશેષ
 અન્ય થકી જાણવો શ્રીવિષ્ણુપૂજન-શ્રીમાન્ વિષ્ણુનું (શાળમામ-
 સ્વરૂપ કે પ્રતિમાસ્વરૂપ) યથાવિધિ પૂજન, આ નિત્ય છે. તે મનુએ કહ્યું
 છે-‘નિત્યં યાત્તા શુચિ. કુર્વાંદેવર્ષિપિતૃવર્ષનમ્ । દેવતામ્યર્ચનં યૈવ’ ઇતિ
 પરાશર પલુ કહે છે-‘સન્ધ્યાં દ્યાનં જપો હોમો દેવતાનાં ચ પૂજનમ્’ ઇતિ
 મોક્ષમિષ્ટેમનાર્દનાત્’ આવું વચન છે માટે મુમુક્ષુઓએતો વિષ્ણુજ સેવ
 છે, એવા અભિપ્રાયથી વૈષ્ણવોના પ્રતિ ‘વિષ્ણુપૂજન’ એમ વિશેષપણે
 વિધાન કર્યું છે. તે નૃસિંહપુરાણમાં કહ્યું છે-‘જહ્નુદેવાન્નમસ્તૃત્ય તતો
 ગચ્છેદ્વદ્ધ મુપ. । પૌરુષેણ નુ સૂત્રેન તતો વિષ્ણુ સમર્પયેત્ ॥’ ઇતિ. પૂજન-

પ્રકાર અન્યથા કી બલુવો. વૈશ્વદેવ-આ સર્વ આશ્રમને સાધારણ નથી તથાપિ યથાસંભવ અન્યથ બલુવો. યદ્યપિ દેવયજ પિતૃયજ અને ભૂતયજમાં વિશ્વદેવોનો પૂજ્યપણે અન્યથ છે, તો વિશ્વદેવો જેમાં પૂજ્ય તે વૈશ્વદેવિક કહેવાય, આવા અર્થની પર્યાયોચના કરતાં ત્રણે યજમાં પણ વૈશ્વદેવશબ્દ પ્રવર્તે છે. તથાપિ 'વિશ્વમ્યો દેવેભ્યઃ સ્વાહા' એમ જેમાં ઉચ્ચારાય તેમાં આ નામ મુખ્ય છે, માટે વૈશ્વદેવ-શબ્દથી દેવયજ કહ્યો છે. આથી-ખીન યજ્ઞોનો ઉપલક્ષણથી સંચલ કરવો. અથવા વૈશ્વદેવશબ્દથી લહે ત્રણનો સંચલ કરાય, આથી ખીનનો ઉપલક્ષણથી સંચલ કરવો. વિષ્ણુપૂજન પછી વૈશ્વદેવની કર્તવ્યતા સ્મૃતિએ કહી છે-‘વૌશ્વેણ તુ સૂક્તેન તતો વિષ્ણુ સમર્ચ-યેત્ । વૈશ્વદેવં તતઃ કુર્યાદલિકર્મ તથૈવ ચ ॥ પઞ્ચમે ચ તથા ભાગે સંવિભાગો યથાહતઃ । પિતૃદેવમનુષ્યાણાં કીટાનાં ચોપદિશ્યતે ॥ વૈશ્વદેવં પ્રકુર્વાત સ્વશાપ્તાવિહિતં તતઃ । સંસ્કૃતાઘૃદિં વિવિધૈર્હવિષ્ય-જ્ઞનાન્વિતૈઃ ॥’ ઇતિ. પાંચ મહાયજ્ઞોની અવશ્ય કર્તવ્યતા સ્મૃતિ-ઓમાં કહી છે-‘બલિકર્મ-સ્વધા-હોમ-સ્વાધ્યાયાતિથિસત્ક્રિયાઃ । ભૂત-પિ-ન્દ્રમરમદ્ધમનુષ્યાણાં મહામહાઃ ॥ પઞ્ચસૂના ગૃહસ્થસ્ય વર્તન્તેઽહરહઃ સદા । કળિન્દ્રની વેપળી ચુલી જલકુમ્ભ ઉપસ્કરઃ ॥ પૃતાન્નિ વાહયન્વિમ્નો વશ્યતે વૈ મુદુમુંદુઃ । પૃતાસાં પાવનાર્ચાય પઞ્ચ યજ્ઞાઃ પ્રક્ષીર્તિતાઃ । પઞ્ચસૂના ગૃહ-સ્થસ્ય ચુલી વેપિણ્યુપસ્કરઃ । કળિન્દ્રની ચોદકુમ્ભશ્ચ વશ્યતે યસ્તુ વાહયન્ ॥ તાસાં વ્રમેણ સર્વોસાં નિષ્કૃત્યર્થ મહર્ષિભિઃ । પઞ્ચ કૂસા મહાયજ્ઞાઃ પ્રત્યહં ગૃહમેધિનામ્ ॥ અધ્યાપનં મહાયજ્ઞઃ પિતૃયજસ્તુ તર્પણમ્ । હોમો દૈવો બલિ-ર્મૈતો નૃપજ્ઞોઽતિથિમોજનમ્ ॥ પઞ્ચતાન્ યો મહાયજ્ઞાન્ ન હાપયતિ શક્તિઃ । સ ગૃહેઽપિ ઘસન્નિલયં સૂનાદોપૈર્ન લિપ્યતે ॥ દેવતાતિથિભૂતાનાં પિતૃણામાત્મ-નશ્ચ યઃ । ન નિર્વપતિ પઞ્ચાનામુક્ષસઃ સ જીવતિ” ઇતિ. આ સ્નાનાદિ નિત્ય-કર્મો દ્વિભૂતિએ કરવાં. આ કર્મોને કર્યા વિના ભોજન નજ કરવું. સ્નાનાદિ કર્યા વિના ભોજન કરવામાં પ્રત્યવાય સ્મૃતિમાં કહ્યો છે-‘અન્નાત્વાઽશ્ન-ન્મલં મુદ્ધે અજસ્યા પૃથસોણિતમ્ । અજુદ્ધંશ્ચ કર્મીન્ કીટાનદદત્ત શકૃતયા ॥

કર્તવ્યં નૈવ ભોજનમ્ ॥૧૮૭॥ સાધવો યેઽથ તૈઃ સર્વેર્નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચા-

યો મોહાદધવાઽઽલસ્યાદકૃત્વા દેવતાર્ચનમ્ । મુક્તે સ યાતિ નરકં સૂકરેષ્વપિ
જાયતે ॥ અકૃત્વા ચૈશ્વદેવં તુ મુજાન્તે યે દ્વિજાધમાઃ । હૃદ લોકેઽજ્ઞહીનાઃ સ્યુઃ
કાકયોર્નિં પ્રજન્ત્યથ ॥' ધૃતિ. ચક્રાર્થી બાળાદિકને ભોજન કરાવ્યા વિના
ભોજન ન કરવું. 'યસુ મુલ્યો મવેષત્ર સ સમ્મોજ્ય નિજાભિતાન્ । તતઃ સ્વયં
તુ મુજીત સમાનં વૈરનાપદિ ॥' એવું સ્કાંદવચન છે. 'બાલ-સ્વવાસિની-વૃદ્ધ-
ગર્ભિણી-આતુર-કન્યકાઃ । સમ્મોજ્યાતિચિ-ચૃત્વાંશ્ચ દમ્પત્યોઃ શોષભોજનમ્ ॥'
એમ યાજ્ઞવલ્ક્ય કહે છે. પાકભેદ તો ન કરવો, 'અતિયીનાં ચ સર્વેવાં પ્રૈવ્યાર્ણાં
સ્વજનસ્ય ચ । સામાન્યં ભોજનં શૃલ્યઃ પુરુષસ્ય પ્રશસ્યતે ॥' ધૃતિ ॥૧૮૭॥

હવે સાધુઓના વિશેષધર્મોને કહે છે—જે મારા આશ્રિત ત્યાગી સાધુઓ
હોય તેમણે સર્વેએ તો અવશ્યપણે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓની પેઠે સ્ત્રી અને
સ્ત્રીસંગીઓનો સંગ-પ્રેક્ષણપ્રમુખ પ્રસંગ ત્યાગ કરવો. આદિશબ્દથી
તૈભાલ્યંગાદિકનો પરિચય કરવો. અન્યથા તો મુમુક્ષાથી સ્વીકારેલું બ્રહ્મ-
ચર્યવ્રત કે જે મોક્ષોપાયસિદ્ધિમાં મુખ્ય ઉપકારક છે તેની લંગાપત્તિ થાય.
સ્ત્રીઐવસંગાદિકનું મુક્તિમાં વિરોધિપણું સુપ્રસિદ્ધ છે. એનું વ્યાખ્યાન
બ્રહ્મચારિપ્રકરણમાં કર્યું છે.

એટલામાત્રથી કૃતકૃલતા નથી, વિષયસંગમાત્રનોતો ત્યાગ કરવો જોઈએ,
અન્યથા તેના સંગબળને લીધે તેયટ્ટી વિલક્ષણ આત્મસ્વરૂપમાં નિહાનો
સંભવ નથી, માટે કામ સર્વથા છૂતવો, કેમકે તે અંતરનો અરિ છે, એવા
અભિપ્રાયથી કહે છે—તથા તેમણે આન્તરાઃ—આભ્યંતર અરવા—કામ અને
તે મૂળ જેમાં છે એવા ક્રોધાદિક શત્રુઓ છૂતવા—એમના વશપણમાં
વર્તવું નહિ. શબ્દાદિકતો બાહ્ય શત્રુઓ છે આતો આંતર છે. એટલે
અદ્યમાત્ર પણ અવશેષ રહેલો આંતર અરિ અધિક અનર્થ અર્થ થાય
છે. તે ગીતામાં કહ્યું છે—'કામ ઇષ ક્રોધ ઇષ રજોયુગસમુદ્ભવઃ । મહા-
શનો મહાપાપ્મા વિચ્છેનમિહ વૈરિણમ્ ॥ ધૂમેનાવિયતે વહ્નિર્ધ્યાદશો
મલેન ચ । યપોલ્લેનાવૃતો ગર્ભઃકથા તેનેદમાવૃત્તમ્ ॥ આવૃત્તં જ્ઞાનમેતેન
જ્ઞાનિનો નિત્યવૈરિણ । કામરૂપેણ કૌન્તેય ! દુષ્પૂરેણાતલેન ચ ॥' ધ્યાદિ.

રિવત્ । સ્ત્રીઘ્રેણસજ્ઞાદિ ઘર્જ્યં જેતવ્યાધ્યાન્તરાયઃ ॥૧૮૮॥ સર્વે-

ક્રોધ લોભની પણ વિશેષત હેયતા ગીતા ભાગવતમાં કહી છે-‘ત્રિવિધ નર-
કલ્પેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ । કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસાદેવત્રય સ્યજેત્ ॥’
‘સંયચ્છ રોપ મદ્વં તે પ્રતીપ શ્રેયસાં પરમ્ । શ્રુતેન ભૂયસા રાજસ્રાગદેન યથા-
મયમ્ ॥ યેનોપસૃષ્ટાપુરપાલોક ડદિજતે મૃશમ્ । ન વુધસદ્દશ ગચ્છેદિ-
ચ્છન્નમયમાત્મન ॥’ તથા ‘કામસ્યાન્તં દિ ક્ષુતૃદ્ભ્યાં ક્રોધસ્યેતરકલોદયાત્ ।
જનો યાતિ ન લોભસ્ય જિત્વા મુક્તવા દિશો મુયઃ ॥’ તથા ‘યસો વ્રજાસ્ત્રિનાં
શુદ્ધં શ્લાઘ્યા યે ગુણિનાં ગુણાઃ । લોભઃ સ્વસ્વોઽપિ તાન્ હન્તિ શ્ચિત્રં રૂપમિ-
વેગ્નિતતમ્ ॥’ ઇત્યાદિ. અતઃ શત્રુઓના જયના ઉપાયો શ્રીભાગવતમાં ‘અસ-
ક્તપાજયેત્કામ ક્રોધં કામવિવર્જનાત્ । અર્થાનર્થેક્ષયા લોભં મયં તત્વાયમ-
જ્ઞનાત્ ॥ આન્વિક્ષીક્વા શોકમોહી દમ્ભ મહદુપાસયા । યોગાન્તરાયાન્
મૌનેન હિંસાં કાયાવનીહયા ॥’ ઇત્યાદિકથી કહ્યા છે ॥૧૮૮॥

અનાદિ વાસનાવાસિત મનવાળાઓથી એકદમ કામાદિ દોષો છતાં
શકાતા નથી, તો પ્રથમ વિષયને અભિમુખપણે દોડતા ઇન્દ્રિયોનો ઉપ-
રોધ કરવો, એરીતે યતન કરનારાને કાળે કરીને કામની ઉપશાંતિ થાય,
તે ગીતામાં કહ્યું છે-‘યદા સંહરતે ચાય કુર્મોઽજ્ઞાનીવ સર્વશઃ । હન્દ્રિ-
યાણીન્દ્રિયાર્થેભ્યસ્તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥’ એવા અભિપ્રાયથી કહે છે—
કામ ક્રોધના જયમાંટે પ્રવર્તેલા સાધુઓએ શ્રોત્રાદિ સર્વ ઇન્દ્રિયો અવશ્ય
છતવા-તેના તેના વિષયોથકી પાછા વાળવા જેમ કાચખો જે ક્રોધથીકી
પણ શબ્દમાત્રને ઉપસાભળતાજ એકદમ સર્વ અગને સંકેલી લેછે, તેમ
તેતે અર્થની સન્નિવિમાત્ર થતા તેતે ઇન્દ્રિયોનો એકદમ તેથકી ઉપસહાર
કરી લે, જે એક પણ ઇન્દ્રિય વિષયમાં પ્રસરે તો કામોપશાંતિ ન થાય
અને જ્ઞાનનિષ્ઠા સિદ્ધિ ન થાય, તે મનુએ કહ્યું છે-‘હન્દ્રિયાણાં તુ સર્વેપા
યદેક ક્ષરતીન્દ્રિયમ્ । તેનાસ્ય ક્ષરતિ પ્રજ્ઞા દતે પાદાદિવોદકમ્ ॥’ ઇતિ
આ રીતે પ્રયત્ન કરનારાને કાળે કરીને સર્વ કામની ઉપરતિરૂપ ઇન્દ્રિયજ-
યની કાષાસિદ્ધિ થાય ઇન્દ્રિયજયની જરૂરતા ભાગવતમાં ભગવાને કહી
છે-‘વાચ યચ્છ મનો યચ્છ પ્રાણ યચ્છેન્દ્રિયાણિ ચ । આત્માનમાત્મના

ન્દ્રિયાણિ જેયાનિ રસના તુ વિશેષત । ન દ્રવ્યસદ્ગ્રહ' કાર્ય કાર
 યચ્છ ન મૂય કલ્પસેઽપરને ॥ 'ચન્દ્ર હન્દ્રિયવિશેષો મોક્ષ દર્શન ચ સયમ ।'
 ધતિ 'હન્દ્રિયાણ્યેવ સર્વાણિ જેતવ્યાનિ પ્રયત્નતઃ । સાધુના ધર્મસીતેન
 પ્રશ્નત્યેવાન્યથા પથઃ ॥' એમ વસિષ્ઠે કહ્યું છે ભારતમાં કહ્યું છે- 'તપો
 મૂલમિદં સર્વં યન્મા વિપ્રાનુષ્ટુઝમિ । હન્દ્રિયાણ્યેવ સંયમ્ય તપો મયતિ
 નાન્યથા ॥ હન્દ્રિયાણ્યેવ તત્ત્વં ચરસ્વર્ગનરકાયુષ્મૌ । નિગૃહીતવિરુદ્ધાનિ
 સ્વર્ગાય નરકાય ચ ॥ હન્દ્રિયાણા પ્રસન્નેન દોષમૃગ્યત્વસદાયમ્ । સદ્વિયમ્ય
 તુ તાન્યેવ તત્ત્વ સિદ્ધિમવામુચાર ॥ પળામાત્મનિ નિત્યાનામૈશ્વર્ય યોઽ
 ધિગચ્છતિ । ન સ પાપૈ કૃતોઽનર્થયુંગ્યતે વિનિતેન્દ્રિય ॥' ધતિ વિષયો
 થકી હન્દ્રિયોને દૂર કરવાવડે અનુક્રમે અતરના અરિઓ છતાય છે તેમાં
 પણ રસના તો વિશેષપણે વિજીતવી રસનાની લોલુપતા હોય તો
 આહારશુદ્ધિના અભાવને લીધે અત કરણશુદ્ધિનો સભવ નથી 'આહાર
 શુદ્ધૌ સત્ત્વશુદ્ધિ સત્ત્વશુદ્ધૌ યુવા સ્મૃતિ' એવી કૃતિ છે વળી રસના
 જય સર્વ હન્દ્રિયોના જયમાં મૂળ છે 'નિત સર્વં નિતે રસે' એવી સ્મૃતિ
 છે અન્યથા તો 'ભૌપસ્વજૈદ્વ્યકાર્પણ્યાદ્ગૃહપાલાયતે જન' 'નિદ્ર્યાસિ
 પ્રમાયિન્યા જનો રસવિમોહિત । મૃત્યુમૃગ્યત્વસદ્ગુદિર્મોનસ્તુ મહિર્ગૈર્વયા ।'
 ઇલાદિકથી કહેલી અનર્થપતિ થાય માટેજ આશ્લેષ્ય કૃતિએ 'ઓવધ
 વદશનમાષ્ટરેત્ એમ રસાસ્વાદનો પ્રતિષેધ કર્યો છે

હન્દ્રિયવર્ગને છતવા આહતાએ દેહધાનામાં ઉપયોગી દ્રવ્યનો સંગ્રહ
 ન કરવો એમ કહે છે—લોભને લીધે કરાતો દ્રવ્યનો સંગ્રહતો અતરારિ
 જયના વિધાનથીજ પ્રતિષેધ થઈ જાય છે, તેથી તેનો અન પ્રસંગ નથી
 માટે તેથીજ વ્યતિરિક્ત બાળતમાં કરાતા દ્રવ્યસંગ્રહનો પ્રતિષેધ કરવો
 યુક્ત છે, તો દેહનિર્વાહના અગમ્ય પણ લોભનવશોપયોગી દ્રવ્યનો સંગ્રહ—
 'આવતી કાલે ॥ કરચુ એવી ઉદારચિંતાને લીધે જ્યાથી ત્યાથી સમઠ
 સ્વયં ન કરવો અને ણીનદ્વારા સ્વાર્થે ન કરાવવો આવતી કાલની
 ચિંતા તો એકલા ગૃહસ્થનેજ યથાકથચિત્ અભ્યનુસાત છે, તેમાં પણ
 આવતી કાલનો વિચાર નહિ કરનારોજ એક કહ્યો છે તો દેહને કષ્ટ

ળીયો ન કેનચિત્ ॥૧૮૯॥ ન્યાસો રહ્યો ન કસ્યાપિ ધૈર્યં ત્યાજ્યં
ન કર્હિચિત્ । ન પ્રવેશયિતવ્યાં ચ સ્વાવાસે સ્ત્રી કદાચન ॥૧૯૦॥ ન

ભગુર સમઝીને અહીંથી પરલોકમાં અને પરલોકમાંથી અહીં જવા
આવવાનોજ એક પરિશ્રમરૂપ ફળ જેનું છે એવાં કર્મોમાં નિવેંદે કરીને
દારાદિકનો સચ્છ પરિત્યાગ કરનારા ત્યાગિઓને આવતી કાલની ચિંતા
કેમ થટે ? અને તદર્થે દ્રવ્યસંચ્છ કેમ થટે ? બીજાકુલ નજ થટે. માટે
ધનપ્રસંગપણ સ્ત્રીપ્રસંગવત્ સર્વથા પરિહાર્ય છે એટલું તાત્પર્ય છે.
જીવન્મુક્તિવિવેકમાં સ્મૃતિ છે કે-‘પતલસૌ ધ્રુવં મિશ્રયંસ્ય મિશ્નોદ્વયં
ભવેત્ । પીપ્પલો રેતઃસર્ગો દ્રવ્યસદ્ગ્રહ एव च ॥’ ઇતિ ॥૧૮૯॥

યદ્યપિ યથાકથયિત્ સચ્છ કરાતું દ્રવ્ય મમતાશુદ્ધિયોગને લીધે
અનર્થે અર્થે થાય એ યુક્ત છે, જેતો ન્યાસ (ચાપણ)રૂપે રખાતું પર-
દ્રવ્ય છે તે તો અનર્થે અર્થે થતું નથી કિંતુ શ્રેયસારૂ થાયછે, કેમકે
આ તો પરોપકાર છે ? એવી રાકામાં કહે છે—સાધુઓએ બીજાએ ન્યાસ-
રૂપપણે આપેલું પણ દ્રવ્ય કસ્યાપિ-અત્યત ઉપકાર કરનારાનું પણ નજ
સ્વીકારવું. કારણ કે આ તો ગૃહિઓનો ધર્મ છે પણ ત્યાગિઓનો નહિ,
જે ત્યાગી સ્વીકારે તો મનની એકામતાનો વિલોપ થાય, તેથી આત્મનિષ્ઠા-
થકી પ્રચ્યુતિ થાય, તેના રક્ષણભિષયી તેમાં સ્નેહ અભિવૃદ્ધિ પામે, તેતો
અનર્થ માટે થાયજ, માટે ન્યાસરૂપ પણ ધનત્યાગધર્મવિરૂદ્ધ હોવાથી કોઈનું
પણ રાખવું નહિ તથા તેમણે વૃદ્ધિ વાચુ તાપે કરીને પીડા પામતાં વિશ્રા-
ન્તિને વાંછતી પણ વનિતાને ધર્માશસાથી પણ (દમાએ કરીને પણ) પોતાના
નિવાસસ્થાનમાં ક્યારેય પેસવા દેવી નહિ, કેમકે તેણીનું સાન્નિધ્ય થતાં
ચિત્તવિક્ષોભનો પ્રસંગ પુરતો છે. તથા તેમણે કર્હિચિત્-આપત્તિમાં પણ
ધૈર્ય-અવિકૃતચિત્તા (કર્તવ્યાંશનો અપરિત્યાગ)નો ત્યાગ ન કરવો
એટલે આત્મનિષ્ઠામાં પ્રવર્તેલા એમણે દેશકાળની વિગુણતાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત
થતાં પણ અવધારેલી જે વિષયવિમુખતા અને આત્માની ઉન્મુખતા
તેથકી પ્રમાદને લીધે પ્રચ્યુત થતું નહિ ॥૧૮૯॥

સાધુઓએ પોતાના નિવાસસ્થાનનો પરિત્યાગ કરીને ગ્રામ નગરાદિકમાં

અ સહં વિના રાત્રી ચલિતવ્યમનાપદિ । ઇલાકિમિને ગન્તવ્યં તથા
 ઇપિ વિનાપદમ્ ॥૧૧૧॥ અનર્થ ચિત્રિતં વાસઃ કુસુમ્માદૈશ્વ રજિ-

અહીં તહીં રાત્રિએ રખડું નહિ, કેમકે વેશ્યાદિકના સંચારને સમુચિત
 રાત્રિએ રસ્તે રસ્તે રખડું તેતો વિષયલોભુષેનું ચરિત છે. જે અવશ્યજ
 રાત્રિએ બહાર જવું પડે તો સંઘ થઈને જવું પણ જે જાણે ન જવું.
 અનાપદિ-આપતકાળમાં તો આ નિયમ નથી. તથા તેમણે કનાપિ-કોઈ
 પણ સ્થાનમાં દિવસે પણ આપદા વિના એકાકી જવું નહિ, કેમકે તે
 શંકાસ્પદ છે. 'ઘૃક ધૃવ ચરેત્તસ્માલ્કુમાર્યા દ્વવ કઠ્ઠણઃ' આ વચનતો અવિ-
 રક્ત જનોના સંગના પ્રતિષેધપર છે. સમાનશીલ આત્માશય સાધુસાધેજ
 સાધુના ગમનનું જે આહી વિધાન કર્યું છે તે માર્ગમાં વિષયરૂપ વિષમ
 ખાડાવિષે પ્રમાદથી પડવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં ખીન્ને તેને સદ્બોધ
 આપીને તેથકી તેની સંરક્ષા કરે એવા અભિપ્રાયને જણાવે છે. ભગવ-
 દ્ભક્ત સાધુઓનો સમાગમ મુદુર્લભ હોવાથી પ્રાર્થનીય છે. 'ત વૃત્તે
 સાધવઃ સાધિષ્ ! સર્વસદ્ગુણિર્જિતાઃ । રક્ષણેષ્વથ સે પ્રાર્થ્યઃ સદ્ગુણપહરા
 દિ સે ॥' 'વતો કુઃસદ્ગુણધૃજ સર્વ સજેત બુદ્ધિમાન્ । સન્ત વૃવાલ્ય
 ઇન્દ્રિય મનોઘ્નાસદ્ગુણિભિઃ ॥' 'યેઽન્યોમ્યતઃ માગવતા પ્રવૃજ્ય
 સમાગમન્તે મમ પૌરુષાણિ ॥' ઇત્યાદિ લાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૬૧॥

જેમ દેહધારણ પુરતુંજ અત્ત જમવું એમ શરીરના આચ્છાદન પુરતુંજ
 વસ્ત્રધારણું, પણ શોભાદિ પ્રયોજનવાળું વસ્ત્ર ન ધારવું, કેમકે તે રાજસ
 હોઈને લાગ્ય છે, એવા અભિપ્રાયથી કહે છે—જે વસ્ત્રઅનર્થ-અહુ મૂલ્ય-
 વાળું હોય, જે ચિત્રિત-શુકલ નીલ પીતાદિ વિવિધ તન્તુઓથી રચેલું હોય
 અથવા વિવિધ રેખાચિત્રથી સંપન્ન હોય, જે કમુંબો આદિક રંગદ્રવ્યથી
 રંગેલું હોય અને જે મહાવસ્ત્ર (રાત્રને લાયક દુશાલા નામથી વિખ્યાત
 વસ્ત્ર) હોય, એવગાદિ ઉત્તમ વસ્ત્ર એમણે નજ ધારવું. લલે મૂલ-
 સમયે પરે પ્રીતિથી (પ્રયત્ન વિના) સમર્પ્યું હોય પરંતુ તે લગ્નજનની
 મનઃપ્રસન્નતા માટે પણ ન ધારવું. આ નિષેધ લાગિમાત્રમાં અન્વય
 પામે છે. એથી—આ પ્રતિષેધ નૈષ્ઠિકોને ઉદેશીને પૂર્વે કેમ ન કર્યો? એવી

તમ્ । ન ધાર્યં ચ મહાવક્ત્રં પ્રાપ્તમન્યેચ્છયાપિ તત્ ॥૧૯૨॥ ભિક્ષાં
સમાં વિના નૈવ ગન્તવ્યં ગૃહિણો ગૃહમ્ । વ્યર્થઃ કાલો ન નેતવ્યો
ભક્તિં ભગવતો વિના ॥૧૯૩॥ પુમાનેવ ભવેદ્યત્ર પક્ષાત્રપરિવેષણઃ ।
ઈક્ષણાદિ ભવેદ્નૈવ યત્ર સ્ત્રીણાં ચ સર્વથા ॥૧૯૪॥ તત્ર ગૃહિગૃહે ભોક્તું
ગન્તવ્યં સાધુભિર્મમ । અન્યથાઽઽમાત્રમર્થિત્વા પારુઃ કાર્યઃ સ્વયં
તૈઃ ॥૧૯૫॥ આર્પમો ભરતઃ પૂર્વં જહવિમ્નો યથા ભુવિ । અવર્તતાત્ર

શકાનો અવકાશ નથી, 'સદેમસૂત્રં સૂદમ ચ નાનારદ્ર ચ વિત્રયુક્તઃ । મહા
ઘન ચ યદ્દુષ્ટમાઘ્યાદં રાજસં તુ યત્ ॥' એમ ધર્મપ્રદીપમા તેનું રાજસપણું
કહ્યું છે, તો ત્યાગિઓને તેનું ધારણું અયુક્ત છે તેમને તો કૌપીન,
તેની ઉપર આશ્વાસન, શૂર્ણ વસ્ત્રના કટકાની કથા આદિકના ધારણું
વિધાન કર્યું છે ॥૧૯૨॥

સાધુઓએ ભિક્ષાં વિના-ભિક્ષાનિમિત્તવિના અને સભાં વિના-સાધુ
ગોષ્ઠીરૂપ નિમિત્તવિના ગૃહસ્થના ગૃહપ્રતિ નજ નજુ ભગવદ્ગુણો સાક્ષી
વાની લાક્ષસાધી જે ગૃહસ્થ ગોષ્ઠી કરાવે ત્યારે તો જુઓ એવો ભાવાર્થ
છે તથા તેમણે ભગવાનનું ચિંતન તેમનું નામઅંશરણ કીર્તનાદિરૂપ
ભક્તિવ્યાપાર વિના વ્યર્થ ક્ષણપણે કાળ ન નિર્ગમન કરવો 'યન્મુહૂર્ત ક્ષણ
ઘાપિ ઘામુદેવો ન વિન્ધ્યતે । સા હાનિસ્તન્મહચ્છિદ્ર સા જ્ઞાન્તિ સા ચ
વિક્રિયા ॥' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૯૩॥

પ્રથમ ગૃહસ્થને ત્યા ભિક્ષાચરણ જણાવ્યું છે તેમા વિશેષ કહે છે—
જે ગૃહીના ગૃહમા પકવાન્નનો પીરસનારો પુરૂષજ હોય (સ્ત્રી ન હોય)
અને જ્યાં નારીઓનો વારવાર નિરીક્ષણાદિ પ્રસંગ નજ હોય-એટલે દૃષ્ટિ
માર્ગમા સ્ત્રીજનનો પ્રચાર અધિક ન હોય ત્યાં મદાશ્રિત સાધુઓએ
જમવા માટે જુઓ જ્યાં નારીઓનો દર્શનાદિક પ્રસંગ હોય ત્યાં પિરમ
નારો યદ્યપિ પુરૂષ હોય તથાપિ ત્યાં જમવા ન જુઓ એવો અભિપ્રાય છે
અન્યથા-જે કોઈ ગામમા તેવું ગૃહસ્થનું ગૃહ દુર્લભ હોય ત્યારે તો કાચુ
અન માધુકરી વૃત્તિથી માગી લાવીને સ્વયંપાક બનાવીને જમવું, આ
પણ પ્રમદાપ્રસંગના પરિહાર અર્થે છે ॥૧૯૪-૧૯૫॥

હવે સાધુઓએ આત્મનિષ્ઠાના અતિશયને લીધે લોકદૃષ્ટિથી જડ થયું એમ કહે છે—પૂર્વજન્મમાં કાર્વમ-રૂપભદેવના પુત્ર પરમ ભાગવત રાજપિરાજ ભરતજી દયાવશાત્ મૃગશ્રાવણમાં સેહાનુષ્ઠ-ધને લીધે મૃગશરીરને પામીને તેનો અતે ત્યાગ કરીને અતિમ શરીરમાં વિપ્રપણાને પામીને લગવા નના અનુગ્રહથી પૂર્વજન્માવસ્થીનું અનુસ્મરણ થતા અન્ય જનના સંગ થકી અત્યત ઉદ્વેગ પામીને, દેહાત્માભિમાનોએ જેમતેમ ઓવાવ્યા થકા પણ તેમના વચનનો વિવેક નહિ લક્ષમાં લઈને, માનાપમાનમાં સ્તુતિ નિદામાં પ્રણિપાતપ્રહારમાપણ તુલ્ય-અવિકૃત ચિત્તવાળા, માટેજ લોક દૃષ્ટિથી જડવિપ્રપણે પ્રખ્યાતિ પામીને જેમ બૂમિમાં વર્ત્યા હતા તેમજ મારા આશ્રિત પરમહસ તે સાધુઓએ આ લોકમાં વર્તવું જ્યાસુધી દેહાત્માભિમાન ટળે નહિ ત્યાસુધી આત્મનિષ્ઠાની સિદ્ધિ નથી, આત્મનિષ્ઠા ન સિદ્ધ થાય ત્યાસુધી આવું વર્તન લેશથી પણ ઘટે નહિ, માટે આત્મ નિષ્ઠ થઈને આવા ચરિતમાં રહેવું એમ જણાવા ‘પરમહસ’ એમ કહ્યું છે પરમ-પ્રધાન હસ-આત્મા જેમને છે તે પરમહસો કહેવાય તેવા થઈને તેવી રીતે વર્તવું અથવા પરા-સર્વોત્કૃષ્ટા મા-લક્ષ્મી પત્ની જેમને છે તે પરમ કહેવાય, પરમ એવા હસ-વિષ્ણુ તે પરમહસ (શ્રીમન્નારાયણ) કહેવાય તે ઉપાસ્યપણે જેમને છે તે પરમહસો (વૈષ્ણવો) કહેવાય, એવો અર્થ કરવો પરમહસશબ્દ વિષ્ણુવાચક ‘નમ પરમહસાય પૂર્ણાય નિમૃતા ત્મને’ ઇત્યાદિ વચનમાં પ્રસિદ્ધ છે અથવા પરમ-સર્વથા પ્રધાનભૂત હસ-વિષ્ણુ જેમને છે તે પરમહસો કહેવાય વિષ્ણુ વિના બીજું બહુ જેમને ગોણું છે એવો અર્થ છે હંસશબ્દ વિષ્ણુપર્યાય શ્રીભાગવતમાપણ બહુ સ્થળે દેખાય છે—‘હસાય તસ્મૈ શુવિસમ્મને નમ’ ‘હંસે ગુરો મમિ ભક્ત્યાનુવૃત્ત્યા’ ઇત્યાદિ ‘પરમહસ’ એવો પ્રથમાત્ પાઠ તો સમીચીનજ છે પરમહસ જડવિપ્ર જેમ વર્ત્યા હતા તેમ તેમણે વર્તવું, એવો અર્થ કરવો ત્યાગિપણારૂપ અર્થસ્વભાવની પર્યાલોચના કરતાં આ લોકમાં કહેલો અર્થપણ વર્ણિઓને સાધારણ છે ત્યાગિમાનને સાધારણ એવા પણ કેટલાક ધર્મો વર્ણિઓને અધિકાર કરીને તો કેટલાક ધર્મો સાધુઓને

પરમહંસૈવૃત્યં તથૈવ તૈઃ ॥૧૧૬॥ વર્ણિભિઃ સાધુભિશ્ચૈતૈર્વર્જનીયં પ્રય-
ત્નતઃ । તામ્બૂલસ્યાદિકૈનસ્ય તમાલોદેશ્ય ભક્ષણમ્ ॥૧૧૭॥ સંસ્કાર-
ેષુ ન મોક્તવ્યં ગર્ભાધાનમુચ્ચેષુ તૈઃ । પ્રેતશ્રાદ્દેષુ સર્વેષુ શ્રાદ્દે ચ

અધિકાર કરીને કહ્યા છે. પરંતુ એક બીજાના ઉપદ્રવશુથી તે ત્યાગિસાધારણ ધર્મો એક બીજાએ બાંધી લેવા ॥૧૧૬॥

વહ્નિસાધુઓના સાધારણ ધર્મોને છ યોગ્ય કહે છે—તે આ મદાશ્રિત વહ્નિઓએ અને સાધુઓએ તાંત્રીક અભ્યંગાદિક વર્જનું. અહિકેન-જે રસવિશેષને અરીણ કહે છે, જેને સર્પવિપના જેવી ઉચ્ચતા હોવાથી અહિકેન એવા સાર્થક નામથી કહે છે, જેને વ્યસનિઓ સેવે છે, તે તથા તમાકુ આદિકનું ભક્ષણ તો દૂરથીજ પરહરનું. માદક હોવાથી આ સર્વનો પ્રતિષેધ કર્યો છે. પ્રયત્નતઃ—આથી આ વિષયમાં પ્રમાદ નજ રાખવો એમ જણાવ્યું છે. ‘તામ્બૂલામ્બજનં ચૈષ કાંસપાત્રે ચ મોજનમ્ । યતિશ્ચ વ્રહ્મચારી ચ વિષ્ણુ ચ વિષ્ણુચૈવ ॥’ એવી પ્રચેતઃસ્મૃતિ છે. યદપિ અરીણ આદિક માદક પદાર્થના ભક્ષણનો પ્રતિષેધ સામાન્યતઃ પ્રાપ્ત છે, તથાપિ આમને પ્રત્યવાયનું આધિક્ય જણાવામાટે વિશેષતઃ વિધાન કર્યું છે ॥૧૧૭॥

સંસ્કારાદિઅન્ન ન જમવું એમ કહે છે—યદપિ સંસ્કારાદિઅન્નના ભોજનમાં શુદ્ધસ્થને પણ પ્રાયશ્ચિત્તસ્મરણ છે તો આ નિષેધ શુદ્ધસ્થસાધારણ પણ છે, તથાપિ શ્રદ્ધાચારીપ્રમુખોને તેના ભક્ષણમાં અધિક દોષ જણાવાના અભિપ્રાયથી વિશેષતઃ ઉક્તિ છે. પ્રાયશ્ચિત્તની અધિકતા સ્મૃતિમાં કહી છે—‘માસિકાપુ ચોડ્ધીયાદસમાપ્તવતો દ્વિજઃ । ત્રિરાત્રમુપવાસોઽસ્ય પ્રાયશ્ચિત્તં વિધીયતે ॥’ ઇતિ. ગર્ભાધાન સીમંત આદિક સંસ્કારોમાં વહ્નિ સાધુઓએ ન જમવું. એટલે સંસ્કાર કર્મની સદ્ગુણતા સિદ્ધયથે કરાતા શ્રાદ્ધણુભોજનમાં પોતાને આમંત્રણ આપે તોપણ તેમાં ભોજન ન કરવું. સંસ્કારાન્નભોજનમાં પ્રાયશ્ચિત્ત સ્મૃતિએ કહ્યું છે—‘મહૌદને ચ સોમે ચ સીમંતોજ્ઞવને તથા । જાતશ્રાદ્દે નવશ્રાદ્દે દ્વિજશ્ચાન્દ્રાયણં ચરેત્ ॥’ ઇતિ. તથા પ્રેતને ઉદેશીને કરાતાં સર્વ નવશ્રાદ્ધ એકાદશાદિક શ્રાદ્ધ ઉન્માસિક

દ્વાદશાદિકે ॥૧૯૮॥ દિવાસ્વાપો ન કર્તવ્યો રોગાદ્યાપદમન્તરા ।
ગ્રામ્યવાર્તા ન કાર્યા ચ ન શ્રવ્યા બુદ્ધિપૂર્વકમ્ ॥૧૯૯॥ સ્વપ્નં ન

શ્રાદ્ધાદિકનુ અતઃ તથા દ્વાદશાદિક શ્રાદ્ધાતઃ જગત્તુ નહિ પ્રતિમા તો
વિશેષપણે આનો નિષેધ સ્મૃતિએ કર્યો છે—‘સત્સરેષુ ન સુષીત પ્રેત
શ્રાદ્દેષુ ચ પ્રતી’ ઇતિ ॥૧૯૮॥

હવે દિવાસ્વાપાદિ ન કરવું એમ કહે છે—દિવા-દિવસે સ્વાપ-નિદ્રા
ન કરવો યદ્યપિ દિવાસ્વાપ સામાન્યતઃ પ્રતિબિદ્ધ છે, તેનું વચન છે—
‘ન દિવા પ્રસ્થપેજ્ઞાતુ ન પૂર્વાપરરાત્રિષુ । ન સન્ધ્યવોરમયયોર્માનૃતાવાહ્નયે
ત્થિયમ્ ॥’ ‘નક્ષત્રયાં દિવાસ્વાપમાલસ્ય પૈશ્વન મદમ્ । અતિયોગમયોગ ચ
શ્રેયોર્થો સર્વથા સ્વજેત્ ॥’ ‘અનાયુષ્ય દિવાસ્વપ્નમ્’ ઇતિ તથાપિ અધિક
પ્રત્યવાય જણાવાના અભિપ્રાયથી વિશેષતઃ આદેશ છે તેનું વચન છે—
‘સ્વભાવતો દિવાસ્વપ્ને પ્રાજાપત્ય ચરેણતિ’ ‘મન્થક શુદ્ધવસ્ત્ર ચ સ્ત્રીકથાલૌ
લ્યમેવ ચ । દિવાસ્વાપશ્ચ ઘાન ચ યતીના યતનાતી યદ્ ॥’ ‘આસન પાત્રલોમશ્ચ
સદ્વય શિષ્યસક્લહ । દિવાસ્વાપો વૃથાજલ્પો યસેવંધકરાણિ યદ્ ॥’ ‘મહા-
પર્વમતઃ અદ્યેદ્રતિનો હિ દિવાશપાત્ । અતસ્ત્ત નાચરેહીમાન્ નૈદિકસ્તુ
વિદ્યેયત્ ॥’ ‘નિષ્કલમપ મક્લચર્ચમિષ્ટતા ચરિતુ દિવા । નિદ્રા સર્વાત્મના
સ્વાજ્યા સ્વમદોષાશ્ચ પશ્યતા ॥’ ઇતિ રોગાદિ આપદામા દોષ નથી એમ
જણાવા ‘રોગાદ્યાપદમન્તરા’ એમ કહ્યું છે આદિશબ્દથી માર્ગશ્રમાદિકનો
સંબંધ જાણવો આમ્ય આલાપ ન કરવો અને ન સાલળવો એમ કહે છે—
ગ્રામ્યવાર્તા—લગવાનું લાગવતની પુરુષકથાએ રહિત, જ્ઞાનસંબંધે શૂન્ય,
પામરજનને પ્રિય, વ્યવહારરૂપવાર્તા ન કરવી અને કોઈ કરતો હોય તો
બુદ્ધિપૂર્વક ન સાલળવી માર્ગમા જતા કર્ણછિદ્રમા કદાચિત્ તેનું વચન
પ્રવેશ કરે તથાપિ તે નજ સાલળવું એમ જણાવા ‘બુદ્ધિપૂર્વક’ એમ કહ્યું
છે ત્યાગિઓને તેવી આમ્યગોષ્ઠીમા શુશ્રૂષા સમુચિત નથી ‘ગ્રામ્યવાર્તા
ન જટુવાપતિર્વનચર ક્વચિત્’ ‘શ્રવણ ગ્રામ્યવાર્તાયા કીર્તન યાપિ ય પ્રકૃત્’
એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૯૯॥

સાધુ પ્રહારીઓએ રોગાદિ આપદા આવ્યા વિના ખટ્ટા-પર્વકમા ન

તૈશ્ચ ગદ્યાયાં વિના રોગાદિમાપદમ્ । નિદ્રછન્ન ચતિંતવ્યં ચ સાધુ-
નામગ્રતઃ સદા ॥૨૦૦॥ ગાલિદાનં તાડનં ચ કૃતં કુમતિભિર્જનૈઃ ।

ન મુચું. 'સદ્યાયાં શયનં પ્રહ્લચર્ણાલ્પમગમદ્દકૃત્' એવી સ્મૃતિ છે. તથા નિઃકપટપણે વર્તવું, એટલે મન વચન કાય આ ત્રણેય કર્મભૂમિ અવિષમ રહેવું, જેવું મનમાં હોય તેવુંજ બોલવું અને તેવીજ ક્રિયા કરવી. મનમાં કાંઈ હોય અને બોલે ત્યારે કાંઈક અને ક્રિયા કરે ત્યારે કાંઈક, એમ બીજું બીજું કરવું નહિ, 'મનસ્વન્યદ્વચસન્વર્ત્તમ્ન્યન્યદુરાત્મનામ્ । મન-
સ્વેકં વચસ્વેકં કર્મસ્વેકં મહાત્મનામ્ ॥' એવી અભિયુક્તિ છે. તથા સાધુ-
જનોની અમ્રતઃ-સન્નિધિમાં સદા વર્તવું. કેવા સાધુઓ ? તો તેમનું લક્ષણ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે—'વચાલ્પ્નેઽપિ સન્તુષ્ટઃ સમચિત્તો જિતેન્દ્રિયઃ । દરિ-
પાદાશ્રયો લોકે વિપ્રઃ સાધુરનિન્દકઃ ॥ નિર્વેરઃ સદયઃ જ્ઞાન્તો વમ્ભાહજાર-
ચર્જિતઃ । નિરપેક્ષો મુનિર્વૉત્તરાગઃ સાધુરિદ્ધોચ્ચતે ॥ લોમમોદમદમાન્તકા-
માદિરહિતઃ સુચ્છી । કૃષ્ણાદ્વિચરણઃ સાધુઃ સહિષ્ણુઃ સમદર્શનઃ ॥' ધૃતિ.
આવા લક્ષણવાળા, ભગવાનના એકાંતિકલ્પ સાધુઓની સન્નિધિમાં સદા-
કાળ વર્તવું કારણ કે તેમની સન્નિધિમાં સદા સ્થિતિથી હિતતમનો સાલ
થાય બીજાઓની સન્નિધિમાં સ્થિતિથી નહિ. બીજાઓનો સંગ તો સંસ્મૃતિ-
માટેજ થાય, માટેજ અસત્સંગનો ત્યાગ કહેવાપૂર્વક સત્સમાગમની અવશ્ય
કર્તવ્યતા કહી છે. કેટલાક તો—સાધુઓની આગળ સદાય નિઃકપટ વર્તવું
એમ એક અન્વયથી યોજના કરે છે. 'સત્સુ નિઃકપટો ભવેત્' એમ નારદે
કહ્યું છે 'અનુજીવિજનૈઃ ક્વાપિ છગ્ન કાર્યં ન રાજનિ । ગુરૌ શિષ્યૈર્ધવે સ્ત્રીભિઃ
સર્વઃ સાત્સુ વયેશ્વરે ॥' એમ સનત્કુમારે કહ્યું છે ॥૨૦૦॥

પરે પીડા પમાડતાં પણ તેનું અહિત ન ચિંતન કરવું એમ કહે છે—
કુમતિજનોએ નિમિત્ત વિના કરેલું તાડન કઠોરભાષણ ગાળિદાન આદિક
સર્વ વર્ણિસાધુઓએ સહનજ કરવું. 'આ સ્વતઃ અપરાધી નથી, આપણોજ
કાંઈક દુષ્ટતદોષ હશે જેથી આ દુઃખ આવી પડ્યું છે, પોતાના હસ્ત-
પ્રમાદને લીધે પોતાને થતા તરવારના અભિઘાતની પેઠે પરપુરુષનો દ્વાર-
માત્ર છે' એ રીતે પોતાનાજ દુષ્ટતદોષની પર્યાલોચના કરીને પરઉપર

ક્ષન્તવ્યમેવ સર્વેષાં ચિન્તનીયં હિતં ચ તૈઃ ॥૨૦૧॥ દૂતકર્મ ન
કર્તવ્યં પૈશુનં ચારકર્મ ચ । દેહેઽદ્યન્તા ચ મમતા ન કાર્યા સ્વજના

અવિકૃત ચિત્તાવાળાજ રહેવું અપકારવિચાર ન કરવો જેતો ક્ષમા ન
રાખે તે ભવબંધનથી ક્રોધ મુકા થાય ? કેમકે ક્રોધ એને બધન કરે છે
માટે મુમુક્ષુઓને ક્ષમા અત્યંત અપેક્ષિત છે સહન કરવું એટલુંજ નહિ,
કિંતુ ઉપકારી જનનુજ જેમ એમ તે અપકાર કરનારાઓનું પણ હિતજ
ચિંતન કરવું આ તો ક્રોધના ઉન્મૂલનનું કાર્ય છે ઉપકારિઓનું હિતચિંતન
કરવું આ અર્થ આહી પ્રકૃત નથી અને ઉપદેશ કરવાનો પણ નથી, કેમકે
તેતો સ્વત પ્રાપ્તજ છે તો સર્વેષાં-ઉપકારી અપકારી સર્વેનું હિતચિંતન
કરવું ઉપકારીઓના હિતચિંતનનો સમ્રહ તો દૃષ્ટાતાથે છે, એટલે ઉપ
કારીઓનું જેમ હિતચિંતન કરાય છે તેમ અપકારીઓનું પણ કરવું, એમ
અર્થ કરવાથી સર્વશબ્દનો પ્રયોગ સાર્થક થયો ગાણિદાનાદિકના સહનની
દુષ્કરતા કહી છે-‘વાદસ્પત્ય’ ન સોઝસ્યત્ર સાધુર્વે હુર્જનેરિતે । દુષ્કૈ
ર્મિત્તમાત્માન ય સમાધાતુમીશ્વર ॥’ ‘વૃતાવાન્ સાધુવાદો હિ તિતિશ્ચેતે
શ્વર સ્વયમ્ ।’ ‘પ્રાયશ્ચ સાધવો શ્લોકે પરેદ્દંશ્વેષુ યોજિતા । ન વ્યયન્તિ
ન હૃદયન્તિ યત્ત આત્માઽગુણાશ્રય ॥’ એમ ભાગવતમા કહ્યું ‘ક્ષમા
શીલા હિ સાધવ’ એવું વચન છે ॥૨૦૧॥

પરનું હિત ધ્યેયજ એમ કહ્યું ‘દૂતકર્મ પરહિત છે’ એવી આશસાથી
પણ દૂતકર્મમા પ્રવર્તવું નહિ કેમકે તે બ્યાનહારિક છે, તેના પ્રસંગથી
વ્યવહાર માર્ગમા પર્યંતનો પ્રસંગ આવે, તેથી આત્મનિષ્ઠાનો ઉપધાત થાય,
સાગિઓનો તો હિતાશસામાનજ ધર્મ છે પણ હિત કરવા લૌકિક પ્રવૃત્તિ
પણ ન કરવી, તેતો ગૃહસ્થોને સમુચિત છે જે આત્મવાચરૂપ હિત હોય
સારે તો તેને માટે તરવોપદેશાદિરૂપ પ્રવૃત્તિ સમુચિત છે જેમ દૂતકર્મ ન
કરતું તેમ ચારકર્મ પણ તેવુંજ હોવાથી નજ કરતું બીજાની વાર્તા બીજાને
પોતાના મુખથી કે પત્રદ્વારા નિવેદન કરવી તે દૂતકર્મ કહ્યું છે, છાની રીતે
રહીને બીજાનું ગુણ વૃત્તાત નિવેદન કરવું તે ચારકર્મ કહ્યું છે જ્યારે અપ

૧ ‘દૂતકર્મ’ इति पाठ्यं तरम् । २ ‘अस्वजनादिषु’ इति पाठ्यं तरम् ।

દિપુ ॥૨૦૨॥ इति सहेपतो धर्माः सर्वेषां लिखिता मया । साम्प्र-

કારિનુ પદુ દિતજ ચિતન કરવાનુ કહ્યુ છે તો પછી પૈથુનનો પ્રસંગ~ ક્યા છે ? એવા અભિપ્રાયથી કહે છે કે-પૈથુન-આડીયાપણુ ન કરવું પરને અનર્થ કરવાનાજ એક પ્રયોજનવાળુ વચન રહસ્યમાં કહેવું તે પૈથુન કહેવાય, આ તો અત્યત લાઘ્ય છે યદ્યપિ આ પ્રતિપેધનો ઉપદેશ સર્વ-સાધારણ છે તથાપિ અદ્રોહ પ્રધાન જેમા છે એવા લાગધર્મમાં પ્રતિ-ષ્ઠિતને પૈથુન અત્યત અનર્થ અર્થ છે એમ જણાવા વિશેષત ઉપદેશ કર્યો છે.

બહુ બહુ આદેશ કરવાથી શુ ? (આથી આ અતિમ આદેશમા આદર જણાવ્યો છે) સમ્યતિના મૂળભૂત આ બે ધ્યાનતો-દેહમા અહંબુદ્ધિ અને દૈહિકમા મમતાબુદ્ધિ છે, તો આ વાસનાથી પણ બે રીતે અનુવર્તે નહિ તે રીતે વર્તવુ એમ હવે અતે કહેછે-તે મારા આશ્રિત વર્ણિ સાધુઓએ દેહમા અહતા-અહબુદ્ધિ (દેહ~ હું છુ એવો અભિનિવેશ) અને દેહાનુ બન્ધી કે જે સ્વજનપણે વ્યવહાર કરાયછે તેમા મમતા-મમત્વાભિમાન (આ મારા છે એવો એહભાવ) ન કરવી, 'એદેન યુક્તસ્ય ન ચાક્ષિ મુક્તિરિતિ સ્વયમ્ભૂર્ભગવાન્ જગાદ્' તથા 'એહવાસસિત સ્વેપુ ન સ મોક્ષાય કલ્પતે' એમ ભારતમા કહ્યુ છે અહમમતાબ્રમની બંધકતા લાગવતમાં કહી છે-'દેહેઽહન્તા મયેષાવન્મમતા દૈહિકેષુ ચ । પુસોઽજ્ઞસ્ય ભવેત્તાવ શોપશામ્યતિ સંઘતિ ॥' ધતિ માટેજ તેનો લાગ કરવાનું કહે છે-'અહમમેતિ દૌર્જન્ય દેહાદ્રો મોહજ ત્યજેત્' ધતિ તેણે રહિતનેજ ભગવાનના ધામની પ્રાપ્તિ થાયછે-'ત ષ્ણત્રચિગ્ચન્તિ વિજ્ઞોયંત્પરમ પદમ્ । અહમમેતિ દૌર્જન્ય ન ચેવાં દેહોઽહમ્ ॥' ધતિ ॥૨૦૨॥

इति-ઉક્ત પ્રકારે સર્વેષા-નેષ્ટિકાદિ સમસ્ત સમાજિતોના આ સામાન્ય વિશેષ ધર્મો સહેપમા મયા-બવલયના પરિહરણુમાટે અવનિ ઉપર અવત રેલા મેં શ્રોતાઓના કાળ દેશ બુદ્ધિ આદિકના આનુગુણ્યની પર્યાલોચના કરીને લખ્યા છે-એટલે કેવળ વાચાથી ઉપદેશ કર્યો નથી, તેનો સર્વ દેશ સર્વ કાળમા વ્યાપવાપણાનો અસંભવ હોવાથી દેશ કાળથી દૂર રહેનારાઓને કશો ઉપકાર કરી શકે નહિ કિંતુ નિબન્ધરૂપે પ્રવર્તાવ્યાપણુ છે જે

દાયિકગ્રન્થેષો શ્રેય ષ્ણાં તુ વિસ્તરઃ ॥૨૦૩॥ સચ્છાત્રાણાં સમુ-
દ્રુત્ય સર્વેષાં સારમાત્મના । પત્રીયં લિખિતા નૃણામભીષ્ઠફલદાયિની
॥૨૦૪॥ इमामेव ततो नित्यमनुसृत्य ममाश्रितैः । यतात्मभिर्वर्ति-
तव्यं न तु स्वैरं कदाचन ॥૨૦૫॥ चर्तिष्यन्ते य इत्थं हि पुरुषा
योषितस्तथा । ते धर्मादिचतुर्वर्गसिद्धिं प्राप्स्यन्ति निश्चितम् ॥૨૦૬॥

નિબધેષ્ય છે તે પણ અમારોજ છે, માટે આમા તમારે કશો શકાવકાશ
નથી આ ધર્મોનો વિસ્તારતો સાપ્રદાયિક અન્ય ત્રયોથકી જાણવો ત્રયને
'સાપ્રદાયિક' એવું વિશેષણ આપ્યું છે, તેથી તેના અર્થનું સાપ્રદાયિકી
પ્રાપ્ત થવાપણું અને તેના પ્રબંધોનું પણ સંપ્રદાયગમ્યપણું જણાવ્યું છે
શુદ્ધપરંપરાથી નહિ અવધારેલો અર્થ ફળ માટે થતો નથી, માટેજ ભગ-
વાને ગીતામા કહ્યું છે કે-‘તદિદિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રથેન સેવયા । ઉપદે-
ક્ષ્યન્તિ તે જ્ઞાન જ્ઞાનિનમ્ભવદર્શિન ॥’ ઇતિ ॥૨૦૩॥

આશ્રિતોનાજ જેમ અનાશ્રિતોના પણ વિશ્વાસ માટે પોતાના લેખની
સમૂળતા કહે છે—‘મારો આ ઉપદેશ છે’ આવા જ્ઞાનચક્રી બીજાનું કશુંય
વિશ્વાસમાટે આશ્રિતોને અપેક્ષિત નથી શ્રુતિ અને તત્ત્વમૂળક સર્વ સમ્મત
ઓના સારભૂત અર્થનો ન્યાયબુદ્ધિથી સમુદ્ધાર કરીને આ પત્રી લખી છે
તે આ હિતાર્થનો અવગોચ આપનારી હોવાથી તેને મનુષ્યોના અભિલષિત
અર્થને આપનારી છે જે જનો તો શાસ્ત્રવશ્ય વર્તનારા છે તે સર્વને
અનીષ્ઠ અર્થ આ શિક્ષાપત્રી ઉપસેવન કરીયકી આપેજ ॥૨૦૪॥

જે હેતુ માટે ભવભયના ભગ માટે આ લોકમા અવતરેલા એ પુરૂષોત્તમે
સર્વ સમ્મતશ્રેના સારરૂપ અને અણીષ્ઠ ફળદાયિની આ શિક્ષાપત્રી પ્રવર્તાવી
છે, તે હેતુ માટે મારા આશ્રિતોએ આમા ઉપદેશેલા ધર્મોમા સાવધાન
મનવાળા થઈ આ પત્રીને અનુસરીનેજ નિત્ય વર્તવું ક્યારેપણુ એને અતિ
લઘીને સ્વચ્છદપણે તો ન વર્તવું ॥૨૦૫॥

જેઓ તો હરથ-આ અમારા આદેશને અનુસારે વર્તશે-પોતપોતાના
ધર્મોને પાળશે તે પુરૂષો કે યોષિતાઓ યથામનોરથ મોક્ષ સિદ્ધિને અને
આત્મરાત્રિક બીજા ધર્મ અર્થ કામ સિદ્ધિ-ફળને અથવા યથાભિલષિત ચાર

નેત્યં ચ આચરિष્યન્તિ તે ત્વસ્મત્સમ્પ્રદાયતઃ । યદિર્મૂતા इति ક્ષેયં
સ્ત્રીપુંસૈઃ સામ્પ્રદાયિકૈઃ ॥૨૦૭॥ શિક્ષાપટ્ટ્યાઃ પ્રતિદિનં પાઠોઽમ્યા
મદુપાશ્રિતૈઃ । ફર્તવ્યોઽનક્ષરસૈસ્તુ શ્રવણં કાર્યમાદરાત્ ॥૨૦૮॥ ઘન-

પુરુષાર્થમાંથી એકને નિષ્ઠે પામશે નિશ્ચિત્—આ બમવાનનું પ્રતિજ્ઞાવચન
છે, તો તેમાં તમને સંશય નજ રહો એમ જણાવ્યું છે ॥૨૦૬॥

જેઓ તો આ આદેશને અનુવર્તે નહિ તેમને અમારી ગોષ્ઠીયટ્ટી બહિષ્
જણવા એમ કહે છે—જે તો ઉક્તપ્રકારે આચરશે નહિ—આ મારા ઉપ-
દેશને ઉલ્લંઘીને યથેચ્છ વર્તશે તેતો આ લોક પરલોકમાં અનર્થભાગી
હોઈને અમારા સંપ્રદાયયટ્ટી બહિર્ભૂત છે એમ જણવું. ગુરુપરંપરાથી પ્રાપ્ત
થએલા સદુપદેશને સંપ્રદાય કહે છે. અસ્મદીય સંપ્રદાયયટ્ટી બહાર
છે, એટલે ગુરુપરંપરાપ્રાપ્ત અમારા સદુપદેશને તે લાયક નથી. અર્થાત્
અસ્મદીય ગોષ્ઠીમાં પ્રવેશને યોગ્ય નથી. કેલે એમ જણવું ? તો સાંપ્ર-
દાયિક સ્ત્રીપુરુષોએ જણવું. એટલે જે આસ્તિકાએસર હોઈને અમારા
સંપ્રદાયમાં નિષ્ઠાવાળા હોય તે સર્વેએ જણવું—અમારા કૃપાકટાક્ષનો પરિ-
ત્યાગ કરનારા એમના જેવાઓના સંગનો પરિત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથી
એમ જણવું ॥૨૦૭॥

આ નિબંધનુ કેવળ પઠન કે શ્રવણુ જે શ્રદ્ધાથી કરવામાં આવે તો
કલ્યાણુ માટે થાય એવા અભિપ્રાયથી કહેછે—મારા આશ્રિત સર્વેએ
(ત્રૈવર્ણિકોએજ) આ મારા આદેશનો અવબોધ આપનાર શિક્ષાપત્રીનામના
નિબંધસારનો પ્રતિદિન નિયમથી પાઠ કરવો. જે અક્ષરજ્ઞાને રહિત
હોવાથી પાઠ કરવામાં અસમર્થ હોય (અને જે પાઠના અનધિકારી થઈ
હોય) તેમણે તો આનું આદરથી શ્રવણુ કરવું. વક્તાના અભાવમાંતો શ્રોતા-
ઓએ એની પ્રતિદિન પૂજા કરવી એવું તાત્પર્ય જણવું—લગવાને કહેલા
અર્થને નહિ અનુષ્ઠાન કરનારાઓને પણ શ્રદ્ધામાત્ર જે હોય તો તે
શ્રદ્ધાને લીધે નિયમથી અનુષ્ઠાનપર્યંતની પ્રવૃત્તિ ક્રમશઃ થાયજ, તેથી તેનું
નિરવધિ શ્રેયપણુ થાયજ, માટે પઠનમાત્રમા કે શ્રવણુમાત્રમાં કે પૂજામા-
ત્રમાં શ્રદ્ધાસંબંધને લીધે શ્રેય સિદ્ધિ થાય, એવા અભિપ્રાયથી શ્રવણુહિ-
કનું વિધાન કર્યું છે. 'યે મે મતમિદં નિલમનુતિષ્ઠન્તિ માનવાઃ । શ્રદ્ધાવ-

માત્રે તુ પૂજૈવ કાર્યાઽસ્યા. પ્રતિવાસરમ્ । મદ્રૂપમિતિ મદ્રાણી માન્યેયં
પરમાદરાત્ ॥૨૦૧॥ યુક્તાય સમ્પદા દૈવ્યા દાતવ્યેયં તુ પત્રિકા ।
આસુર્યા સમ્પદાઽઽદ્યાય પુંસે દેયા ન કર્હિન્ચિત્ ॥૨૧૦॥ વિપ્રમા

ત્તોઽનસૂયન્તો મુચ્યન્તે તેઽપિ કર્મેભિ ॥' આ ગીતા શ્લોકનું બ્યાખ્યાન
કરતા ભગવાન ભાષ્યકાર રામાનુજાચાર્યે 'એ ચાનતુતિદ્રવ્યોઽપ્યસિન્
શાસ્ત્રાર્થે અદ્વાના મયન્તિ તેઽપિ મુચ્યન્તે'—જેઓ અનુધાન કરતા નથી
પણ આ શાસ્ત્રાર્થમા અદ્વાવાળા થાય છે તેપણ મુક્ત થાય છે, એવું
ભાષ્ય કર્યું છે એમ કહેવાથી—અર્થનું અવધારણું અનુધાનદ્વારા ફળમાટે
થાય, શબ્દરાશિનું પઠન કે અવલું તો નિરર્થક છે ? એવી શકાનો અવ-
કાશ નથી અમારા આશ્રિત સર્વકોઈએ પણ સન્નિધિમા રહેલા મારે
વિષેજ જેમ એમ મારા આદેશરૂપ આ લેખમા અતિશય આદર કરવો
એમ કહે છે—જે આ મારી વાણી શિક્ષાપત્રીરૂપા છે તે જગદુપકારાર્થે
અવતરેલા સર્વેશ્વરેશ્વર માઈજ શબ્દભૂતિલક્ષણ રૂપાતર છે એમ સમજીને
પરમ આદરથી માનવી—અતિશય આદરથી સત્કારને યોગ્ય છે, કારણ કે
આ વાણી વક્તા અને વાચ્ય મને સન્નિધિમા રહેલા અને અસન્નિધિમા
રહેલાને સ્પષ્ટપણે પ્રકાશે છે, માટે મારું આ અપર રૂપ કાળથી નહિ
દૂર રહેલું અવધારીને અલ્યાદર કરવો એવો ભાવ છે ॥૨૦૮-૨૦૯॥

હવે આ અર્થના પાત્ર અપાત્રનો વિભાગ કહે છે—દૈવી સંપત્ ગીતામા

'અભય સત્વસદ્ગુહિર્જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિ । દાન દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાય
સ્તપ આર્જવમ્ ॥' ઇત્યાદિકથી કહી છે આસુરી સંપત્ તો 'અસત્યમમતિદં
તે જગદાહુરનીશ્વરમ્ ॥' ઇત્યાદિકથી કહી છે આસુરી સંપદાએ સંપન્ન હોય
તે નાસ્તિક કહ્યો છે અને અન્યતો આસ્તિક કહ્યો છે સદુપદેશનો નાસ્તિક
પાત્ર નથી માટેજ કહે છે કે—આસુરી સંપદાએ યુક્ત પુરૂષને આ શિક્ષા
પત્રી ક્યારેય પણ ન આપવી અને દૈવી સંપદાએ સંપન્ન પુરૂષને તો
આપવી શિક્ષાપત્રીશબ્દથી તેમા પ્રતિપાદન કરેલો અર્થ જાણવો તે
ભગવાને ગીતામા કહ્યું છે—'દ્વદ તે નાતપસ્કાય નામષ્ણાય કદાચન । ન
ચાશુધ્રૂપયે ઘાઘ્ય ન ચ માં યોઽયસૂચતિ ॥' ઇતિ ॥૨૧૦॥

સમગ્ર મગળને વિસ્તારનારા આ શિક્ષાપત્રીવિષયનો અવતરણકાળ

કંદારકસ્યામ્દે નેત્રાણ્વસુમૂમિતે । વસન્તાદ્યદિને શિક્ષાપત્રીયં
લિખિતા શુભા ॥૨૧૧॥ નિજાશ્રિતાનાં સકલાર્તિહન્તા સધર્મમંત્રકે-

કહેછે—વિક્રમાદિત્ય નામના શકવર્તી રાજાનો જે શક-ધર્મમર્યાદા-
નિબંધનનો કાળ (સંવત) તેના નેત્રાણ્વસુમૂમિતે-નેત્ર ૨ અષ્ટ ૮ વસુ ૮
મૂ ૧ આ સંખ્યાવડે અંકોની કાળી ગતિ કરીને ગણેલા વર્ષમાં, એટલે
સંવત ૧૮૮૨ ના વર્ષમાં વસન્તાદ્યદિને-વસંત જે રાગવિશેષ એના ગાનને
યોગ્ય એવો કાળ વસંતરાષ્ટ્રથી અહીં કહેવા ઇચ્છ્યો છે, (વસંતઋતુ
નહિ) તેનો આઘ દિવસ-શ્રીપંચમી કહી છે. તેવી સ્મૃતિ છે-‘શ્રીપદ્મમી
સમારમ્ય યાવાસ્યાચ્છયનં હરેઃ । માઘદ્વસન્તરાગસ્ય ગાનમુક્તં મનીષિભિઃ ॥’
ધતિ. શ્રીપંચમી જે પંચમીએ શ્રીનું જાત કત્યું છે તે જાણવી, તે તો
માઘ શુકલપંચમી છે, તેવી સ્મૃતિ છે-‘ચતુર્થા વરદા પ્રોક્તા તત્ર ગૌરી
સુપૂજિતા । સૌમાન્યમતુલં જ્વાંતપદ્મવાં ધીરવિ ધિવમ્ ॥’ ધતિ. અર્થાત
માઘમાસના શુકલ પક્ષની પચમી તિથિએ તે આ સકળજનોના શુભને
કરનારી શિક્ષાપત્રી લખી છે ॥૨૧૧॥

જેના આદિ ભાગમાં મંગળ છે, જેના મધ્ય ભાગમાં મંગળ છે અને
જેના અંત ભાગમાં મંગળ છે એવાં શાસ્ત્રો પ્રખ્યાતિ પામેછે, એમ
પ્રખ્યાપન કરવા અતે મંગળ કરે છે—યદપિ ઇન્દ્ર ઇદ્રાદિ દેવોપણુ
આશ્રિતોની આર્તિ-દુ ખોને પ્રશમાવી દેછે તથાપિ અખિલ આર્તિને નહિ.
કેમકે ઇન્દ્ર આશ્રિત તક્ષકને જનમેજય નૃપે કરેલા યાગમાં આવી પડેલી
આર્તિને હરવા માટે સમર્થ થયો ન હતો શકર પણ આશ્રિત બાણાસુરની
પીડાને નિરાકરણ કરવા સમર્થ થયા ન હતા, તેમના જોતાંજ તેનું બાહુ-
વન ભગવાને છેદી નાંખ્યું હતું ઈ બહુના-ભવદાવાનળથી બહુ બળતા
જનોના દુ ખને પ્રશમન કરવા ભગવાન વિના બીજે કોઈ પણ સમર્થ
થતો નથી માટે ‘નિજાશ્રિતાનાં સકલાર્તિહન્તા’ એમ કહેછે. કોઈ પણ
આર્ત ભગવાનનો આશ્રય કરીને કલેશ પામતો જોયો નથી. પ્રહ્લાદ પાંડુપુ-
ત્રાદિકને વિચારો. જે જે ઐહિક કે પારલૌકિક કે બીજું વિશ્વાતિશાયિ સુખ
સમલિલવિત હોય તે તે સર્વ આશ્રિતોને આપવા માટે સમર્થ બીજે કોઈ
પણ નથી એવા આશયથી ‘દાતા સુલ્લાનાં મનસેસ્તિતાનામ્’ એમ કહેછે.

રવનં વિધાતા । દાતા સુખાનાં મનસેત્સિતાનાં તનોતુ વૃષ્ણોઽસિ
 લમદ્ગલં ન ॥૨૧૨॥ इति श्रीसत्सद्ग्रीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थ
 प्रकरणे शिक्षापत्रीलेखननिरूपणनामा चतुर्थत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥

ને હેતુ માટે આ કૃષ્ણ-આનંદમય છે માટે એમના આશ્રયણુમા અવિ
 ચ્છિન્ન સુખ સિદ્ધ થાયજ આ ને અર્થથી અનિદ્ધનિવારણુમા અને ઇષ્ટપ્રાપ
 ણુમા ભગવાનનુજ ઉપાયપણું ને 'ફલમત ઉપપત્તે' એમ સૂતકારે
 નિરૂપણ કર્યું છે તે કહ્યું ભગવાનનું ભનાર્તિને હરવાપણું અને મનસે
 ખિસત સુખોનુ દાતાપણું ભાગવતમા કહ્યું છે—'શરીર માનસા દિવ્યા
 વૈયાસે વે ચ માનુષા । મૌતિકાશ્ચ કથક્લેશા યાઘન્તે હરિસધયમ્ ॥' 'તવ
 ચરણશતપલાશ્ચાલાવાં વિવિધવૃત્તિનસસારપરિધમોપશમનીમુપન્નવાનામ્'
 'પ્રપન્નાનાં ભયાપહમ્' 'મળતક્લેશનાશાય' 'પુસામમાયિના સન્મગ્ભજતા
 માધવધર્મન । શ્રેયો દિશત્યભિમત યદ્દર્માદિપુ દેહિનામ્ ॥' 'તાસ્તાન્કામાન્દ-
 રિર્દંષાઘાન્યાન્કામયતે જન । બારાધિતો યધંવેષ તથા પુસા ફલોદય ॥'
 'ય ધર્મકામાર્થવિમુક્તિકામા મજન્ત દૃષ્ટા ગતિમામુવન્તિ' ઇત્યાદિ શંકા-
 અનુદાન કરેલા કર્મથી અને જ્ઞાનથી નિરતિશય સુખરૂપ ફળની સિદ્ધિ
 થાય ॥ તો ઉપાયપણું કર્માદિકમા અુખ્ય છે? એવા શ્રમન નિવારણુ માટે
 કહે છે ધર્મસહિતભક્તિનુ રક્ષણ કરનારા ને કર્મયોગ કે જ્ઞાનયોગ કહ્યો છે
 તેપણુ ભગવાનના પ્રસાદથીજ સિદ્ધ થાય છે ભગવાનજ તે કર્મયોગાદિકના
 પરિપોષક છે, અન્યથા તેની સિદ્ધિ ન થાય તે ગીતામા કહ્યું છે 'તેષા સત
 તયુક્તાનાં મજતા પ્રીતિર્પૂર્વકમ્ । દદામિ બુદ્ધિયોગ તત્તેન મામુપયાન્તિ તે ॥'
 ઇતિ માટે ફળમા ઉપાયપણું ભગવાનનુજ અુખ્ય બણુવુ તે આ શ્રીકૃષ્ણ
 મગળમૂર્તિ પોતાના ચરણના સમાશ્રયવાળા આપણા સર્વેનુ અખિલ મગળ
 ઐહિક અને પારલૌકિક પરમ નિ શ્રેયસસંબંધિને વિસ્તારો-કરો ॥૨૧૨॥
 કરુણારસકહોલપરિપૂર્ણહૃદયર ।

મગવાન્ સહજાનન્દ શ્રેયસે ભૂયસેસ્તુ મે ॥૩॥

ઇતિ શ્રીસત્સગિણને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થમકરણે
 શિક્ષાપત્રીલેખનનિરૂપણુનામા ચતુશ્ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૪॥

શુનનવાન—લિખિત્વા પત્રિકામિત્યં તસ્યાધ્ય પ્રતિમાદકમ્ ।
 સાધુભિઃ કારયિત્વાડસૌ પ્રેપયત્કુમ્ભોડપ્ત સઃ ॥૧॥ તત્ર તત્ર ચ
 તાં પ્રાપ્ય ભક્તાઃ પ્રાપુર્મુદં પરમ્ । કૃત્વા તત્રપ્રતિમાં સર્વે પૃથક્પૃથ-
 ગધારયન્ ॥૨॥ તદુક્તરીત્યા સર્વે ચ સ્વાધિકારાનુસારતઃ । અવ-
 તન્ત ચ તં મેજુર્જાનન્તઃ કૃષ્ણમેવ તે ॥૩॥ પત્રિકાં પ્રેપયિત્વાય
 ભક્તૈઃ કત્તિપયૈર્વૃત્તઃ । હરિઃ શ્રીનગરં ભૂયો જગામાડનન્દયગ્નિજાન્
 ॥૪॥ અતર્કિતાગમાત્તસ્ય નાગરા હર્ષવિહલાઃ । પ્રત્યુદ્ગમ્ય નમસ્કૃત્ય
 તમાનિન્યુઃ પુરં મુદ્દા ॥૫॥ નરનારાયણં દૃષ્ટ્વા મન્દિરેડસ્યાત્મનો હરિઃ ।

અધ્યાય ૪૫ મો.

મુગ્ધતન્નપિ કહેછે—હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ એરીતે સદર્થનો અવબોધ
 આપનારી પત્રિકા લખીને, તેની આઠ પ્રતો (કોપીઓ) સવિગ્નનંદાદિ લેખક
 સાધુઓ પાસે કરાવીને આઠ દિશામાં રહેલા ભક્તો પ્રતિ મોકલાવી ॥૧॥ તે
 તે દેશોમાં રહેલા ભક્તો તે પત્રિકાને ભગવાનની બીજી મૂર્તિનેજ જેમ એમ
 પામતાં પરમ પ્રમોદ પામ્યા. પછી તેની તે સર્વેએ બીજી બહુ પ્રતો પોતપોતાના
 પઠન પૂજન પ્રયોજને પૃથક્પૃથક્ લખાવીને પોતપોતાની પાસે રાખી ॥૨॥
 અને તેમાં ઉપદેશેલી રીતિને અનુસારે સર્વે ભક્તો યથાધિકાર ધર્મમાર્ગમાં
 વર્તવા લાગ્યા અને તે સદુપદેશના પ્રવર્તક શ્રીહરિને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણજ
 ધર્મસ્થાપનમાટે પ્રકટેલાને તત્ત્વથી નિશ્ચય કરીને સર્વ પ્રકારે તેમનુજ
 ભજન કરવા લાગ્યા ॥૩॥ ભગવાનતો પત્રિકાપ્રેપણુ પછી કેટલાક ભક્તોથી
 વીંટાણને નિજ ભક્તજનોને આનંદ આપવા શ્રીનગર (અમદાવાદ) ફરીથી
 પધાર્યા ॥૪॥ તે સમયે નગરનિવાસી સમસ્ત સત્સંગિજનો ભગવાનના
 અતર્કિત આગમનથી પરમ હર્ષ પામીને, સામૈયા સાથે સંમુખ આવીને
 તેમને પ્રણામ કરી બહુમાનપૂર્વક પુરમાં બહુ ધામધુમીથી તેડી લાગ્યા ॥૫॥

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને ઘોલેરા નગરમાં કરેલી રાધા મદનમોહનની
 પ્રતિષ્ઠા તથા શ્રીનગરમાં જળને કરેલો પુષ્પદોલોત્સવ તથા ભાષિદેશના ભક્તોને
 આપેલો ભારે આનંદ વિગેરેનું વર્ણન કર્યું છે.

આવાસમકરોદ્રાજન્ ! પૌરાઃ પર્યચરંશ્ચ તમ્ ॥૬॥ પૌરાન્મકાન્ સ
 સુખયન્સદ્વાર્તાભિરનુક્ષપમ્ । શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યં માસં તનાય
 ણોત્પુનઃ ॥૭॥ પ્રશંસાં તસ્ય વહુધા ચકાર જનસંસદિ । સર્વથાઽ-
 સન્મતસ્યેવં મૂલમિત્યેવમીરયન્ ॥૮॥ સમ્મારેણાતિમહતા પુષ્પદો-
 લોત્સવં હરિઃ । મહાન્તં તત્ર વિદધે યથા ઘૃત્તાલયે પુરા ॥૯॥ તત્ર
 દેશાન્તરેભ્યશ્ચ ભક્તા આયન્સહસ્રશઃ । ઉત્તમાઘા દુર્ગપુરાદ્ધરેઃ
 સમ્યન્ધિનસ્તથા ॥૧૦॥ સુખ્યંસ્તાગ્નિજાન્મકાન્ પશ્ચમેકં પુનર્હરિઃ ।
 તનોવાસ તતસ્તે ચ ભક્તયા ચક્રુસ્તદર્ચનમ્ ॥૧૧॥ ઘસનેર્વિવિધેર્નૃજૈ-
 રલક્ષ્મીરેશ્ચ શોભનૈઃ । ચન્દ્રનેન ચ પુષ્પલક્ષ્મણેષ્વરાર્ધનેન ચ ॥૧૨॥
 પૂજાપ્રાપ્તં ચ ઘસ્યાદિ યત્તત્સર્વમપિ પ્રમુ' । તતોઽયોધ્યાપ્રસાદાય

હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ નરનારાયણુદેવના દર્શન કરીને તેમનાજ મહિરમા
 પોતાનો નિવાસ કર્યો પૌર જનો પણ પ્રીતિથી તેમની પરિચર્યાપરાયણ
 થયા ॥૬॥ પુરવાસી હરિભક્તોને રાનિરાત્રિએ તત્ત્વ હિત પુરુષાર્થનો અવ
 બોધ આપનારી સદ્વાર્તાઓવડે મહાનંદ આપતા થકા એક માસપર્યંત ત્યા
 શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય ભજોના બ્રેયસાદે સ્વય સાભળ્યુ ॥૭॥ 'આ વાસુ
 દેવમાહાત્મ્યજ અમારા મતનુ સર્વથા મૂળ છે' એમ જનસભામા કહેતા
 થકા તે વાસુદેવમાહાત્મ્યની પ્રશંસા વારવાર કરી ॥૮॥ ભગવાને તે
 શ્રીનગરમા મહાસભારથી પુષ્પદોલોત્સવ પૂર્વે ઘૃતાલયમા જેવો કર્યો
 હતો તેવો મોટો કર્યો ॥૯॥ તે ઉત્સવમા ભગવાનના દર્શન કરવા દેશાતર
 થકી હજારોહજાર ભક્તો આવ્યા દુર્ગપુરથકી ઉત્તમાદિ ભક્તો તથા ભગ-
 વાનના રામપ્રતાપાદિ સખન્ધી જતો તથા દેશાતરમા ગએલા મુજાનંદાદિ
 મુનિઓ આવ્યા ॥૧૦॥ શ્રીહરિ દેશદેશથી આવેલા આત્મીય અનન્ય
 ભક્તોને દર્શન આલાપાદિવડે અભ્યધિક આનંદ આપતાથકા કરી એક
 પખવાડીયુ તે શ્રીનગરમા રહ્યા તે અવસરે પૌર ભક્તોએ પરમાદરપૂર્વક
 વિવિધ નવીન અમૂલ્ય વસ્ત્રો, શોભાયમાન આભરણો, ચંદન, પુષ્પના
 દાર તોરાઓ અને ધનવડે તે ભગવાનની ભારે પૂજા કરી ॥૧૧-૧૨॥ ટે
 જનાધિપ ! ત્યા પૂજામાં જે જે વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે પ્રાપ્ત થયુ હતું તે

દદાતિ સ્વ જનાધિપ ! ॥૧૩॥ ચૈત્રશુક્લદ્વિતીયાયાં તાન્સવદેશગમાય
સઃ । આશ્વાપ્ય સદ્ પાશ્ચાત્યૈઃ પશ્ચિમં દેશમભ્યગાત્ ॥૧૪॥ અષ્ટ-
ન્યામાયયૌ સ્વામી માહ્વદેશે વૃત્તઃ સ્વકૈઃ । કામ્યાલયાભિધં ગ્રામં
સુગયન્ પથિ ચ સ્વકાન્ ॥૧૫॥ તત્રત્યૈઃ પ્રાર્થિતો ભક્તૈઃ સત્સેવો-
ત્સુકમાનસૈઃ । તેભ્યસ્તુષ્ઠો હરિસ્તત્ર ન્યવસનૃપતે ! સુરમ્ ॥૧૬॥
ગ્રામ્યા ભક્તા યથાર્હ ચ સર્વોસ્તાન્સંન્યવાસયન્ । આતિથ્યં ચ હરે-
શ્ચન્દુઃ સાનુગસ્ય યથોચિતમ્ ॥૧૭॥ શશિવર્ણો હઠી વાહઃ ક્ષેમરા-
જાયરાદયઃ । નરાશ્ચ જિજિવાઘાસ્તં યોપાઃ પર્યચરન્મુદા ॥૧૮॥ હરિ-

સર્વ પણ અયોધ્યાપ્રસાદ પુત્રને આપ્યું. (કેમકે નરનારાયણ ખડના
જનોથડી ગ્રામ થએલા દ્રવ્યાદિકના વારસ અયોધ્યાપ્રસાદને ઠરાવ્યા છે
ચરાખદથી-લક્ષ્મીનારાયણ ખડના જનોએ કરેલી પોતાની પૂજમાં ગ્રામ
થએલુ દ્રવ્યાદિકતો રઘુવીરનેજ આપ્યું, કેમકે પોતેજ તેવી વ્યવસ્થા
સ્થાપી છે) ॥૧૩॥ ત્યારપછી ભગવાન ચૈત્રશુક્લ દ્વિતીયાએ નાના દેશ-
થડી આવેલા લક્ષ્મીને પોતપોતાને દેશે જવાની આજ્ઞા આપીને, સ્વય
પશ્ચિમ દેશીય લક્ષ્મી સાથે શ્રીનગરથડી પશ્ચિમદેશને અભિમુખ ચાલી
નીકળ્યા ॥૧૪॥ ચાલી નીકળેલા સહજનંદસ્વામી માર્ગમાં આવતાં તે તે
ગામોમાં આત્મીય લક્ષ્મીને પોતાના દિવ્યરૂપના દર્શનદાનાદિવડે પરમ મુખ
આપના થકા ભાવદેશીય લક્ષ્મીથી વીંટાળને ચૈત્રશુક્લ અષ્ટમી તિથિએ
કમીયાળા નામના ગ્રામે પધાર્યા ॥૧૫॥ હે નૃપતે ! ભગવાન તથા તેમના
ચરણનાજ એક સમાશ્રયવાળા સંતોની સેવામાં અત્યત ઉત્સાહવાળા
તે ગામના લક્ષ્મીએ રામનવમીનો ઉત્સવ કરવા પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન
તેમના ઉપર પ્રસન્ન થઇને તેમની પ્રાર્થનાને અનુસારે ત્યા મુખેથી રહ્યા
॥૧૬॥ તે ગામના સર્વ લક્ષ્મીએ ભગવાન અને તેમના યથા અનુયાયી
જનોને યથોચિત સ્થાનમાં ઉતારો કરાવ્યો અને મુનિઆદિક અનુયાયી
જનોએ સહિત તે શ્રીહરિનું યથાયોગ્ય ઉત્તમ આતિથ્ય કર્યું ॥૧૭॥
તે ગામના શશિવર્ણ હઠી વાહ ક્ષેમરાજ અવર આદિક નરો અને
જીજિવા આદિક નારીઓ યથાધિકાર પરા ભક્તિથી ભગવાનની પરિ-

સ્તત્ર દ્વિતીયેઽદિ રામજન્મમહોત્સવમ્ । ચક્રાગ તત્ર તદ્દેશમક્તા
 બાયુ સહસ્રશ ॥૧૯॥ ઉપચારેર્વહુવિધે પુપ્પુજુલ્લે ર્દરિ મુદા । સ
 તત્ર પૌર્ણમાસ્યન્તમુવાસાભ્યર્ચિતો નિજે ॥૨૦॥ ત પ્રાપ્ત્ય પ્રતિપદિ
 મજન્ત પુજ્જજિહ્વપ । સ્વામિન્ ! ધોરેયનગરે જ્ઞાતપ્રાય િ મન્દિ
 રમ્ ॥૨૧॥ તત્ર ઘૃષ્ણપ્રતિષ્ઠા ત્વમાગત્ય કુરુ મામ્પ્રતમ્ । શેષ
 મન્દિરકાર્યે તુ પરિપ્ચામો ઘય તત ॥૨૨॥ ક્ષત્યુનો ભગવાસ્તેન
 તયેત્યુક્ત્યા ચ તત્પુરમ્ । ચયૌ સક્રય પ્વાસૌ પ્રાપ તત્ત મહાનુગે
 ॥૨૩॥ પુજ્જજિહ્વાસયામાસ સસ્તૃતે સ્વગૃહે તુ તમ્ । યથાર્દમન્યા
 ધ્યાન્યત્ર તદાતિથ્ય તતોઽકરોત્ ॥૨૪॥ વિલોક્ય મન્દિર સ્વામી

ચર્ચા કરવા લાગી ॥૨૮॥ તે થકી બીજે દિવસે ત્યા લગવાને ભગવાન
 રામચદ્રનો જન્મમહોત્સવ કર્યા તે ઉત્સવના દર્શન કરવામા બહુ ઉત્સાહી
 તે દેશના હરિભક્તો હબરોહબર ત્યા આવ્યા ॥૨૯॥ આવેના તે બન્નોએ
 બહુવિધ પૂજાપચારપદાર્થોવડે તે ભગવાનની પ્રેમથી પૂજા કરી તે અનન્ય
 ભક્તોએ પ્રાર્થના કરેલા તે ભગવાન પોર્ણમાસીપર્યંત તે કમીયાળા ગામ
 માજ રહ્યા ॥૩૦॥ તે પછી પ્રતિપદાએ ત્યાથી દુર્ગપુરપ્રતિ પધારતા તે
 ભગવાનની પુજાશ્રુત રાજાએ બે હાથ બોડીને પ્રાર્થના કરી કે હે સ્વામિન્ !
 ધોરેય નગરમા ભગવાનનું મંદિર સંપૂર્ણપ્રાય વર્તછે તો આપ મારા
 પુરમા પધારીને હમણાજ તે મંદિરમા કૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠા કરવાને યોગ્ય
 છો પ્રતિષ્ઠાપછી મંદિરકાર્ય જે અવશિષ્ટ રહેશે તેતો અમે સ્વયં સમયમા
 સંપાદન કરી લઈશું ॥૨૧-૨૨॥ હે રાજન્ ! એ રીતે પુજાશ્રુત પાંદિવે
 પ્રાર્થના કહેલા ભગવાન 'તથાસ્તુ એમ તેમની અભ્યર્ચના અગીકાર
 કરીને પછી તેજસમયે અનુયાયીજનો સાથે ત્યાથી નીકળીને ધોરેય
 નામના પુરને સગવ સમયમાજ પામ્યા ॥૨૩॥ તે સમયે તે પુજાશ્રુત
 નૃપે ધોળાવવું રંગવું ઉઘોચ બાધવો વિગેરેવડે સુસસ્કૃત (શ્રીહરિને
 રહેવાલાયક) ઝરેલા પોતાના ભવનમા ભગવાનનો ઉતારો કરાવ્યો અને
 બીજા અનુયાયી મુન્યાદિ જનોને યથાયોગ્ય અન્ય ભવનોમા ઉતાર્યા પછી
 ઉતારો કરી પરવારેલા તે અનુયાયી જનોએ સહિત શ્રીહરિનું યથોચિત

જાતકલ્પં તતો દ્વિજાન્ । જ્યોતિર્વિદઃ સમાહૃય મુહર્તે પૃચ્છતિ સ
 ચ ॥૨૫॥ વૈશાખે શુક્લપક્ષે ચ જયાયાં મૃગુવાસરે । મુહર્તોઽસ્તિ
 શુભો વિષ્ણોઃ સ્થાપનસ્યેતિ તેઽવુચન્ ॥૨૬॥ દૂરે મુહર્તે રિત્યેવ ગન્તુ-
 કામં તતો હરિમ્ । પ્રણમ્ય સમ્પ્રાર્થ્ય નૃપો વાસયામાસ તત્ર તમ્
 ॥૨૭॥ ભક્તવશ્યઃ સ ચ સુયં તત્રોવાસ મહીપતે ! । સ્વકીયાન્સુ-
 રાયન્મક્તાન્સદ્ધાર્તાભિર્દિનેદિને ॥૨૮॥ બાહ્યદેશસ્યમક્તાનામુત્સવો-
 ઽભૂન્મહાન્સ્તતઃ । આજગ્મુઃ પ્રતિજગ્મુશ્ચ તત્ર તે યૂથશોઽન્યહમ્
 ॥૨૯॥ ત્રયોદશ્યાં યથાશાસ્ત્રં કૃષ્ણં મદનમોહનમ્ । રાઘવ્યા સહિતં
 તત્ર હરિરસ્યાપયત્તતઃ ॥૩૦॥ પૂજોત્સવો મહાનાસીદ્વાદ્યધોવોપલ-

આતિથ્ય આદરથી કર્યું ॥૨૪॥ પછી ભગવાને સંપૂર્ણપ્રાપ્ત થઈ મદિર બેઠાને,
 ન્યોતિપને બાણનારા પ્રાહ્લણોને બોલાવીને ભગવાનની પ્રતિષ્ઠાનું મુહર્ત
 પુછ્યું ॥૨૫॥ ભગવાને પ્રતિષ્ઠામુહર્ત માટે પુછેલા તે ન્યોતિપી વિપ્રોએ
 વૈશાખ શુક્લ ત્રયોદશીએ ભૃગુવારે ભગવાનના સ્થાપનને યોગ્ય
 શુભ મુહર્ત નિર્ણય કર્યું ॥૨૬॥ પછી તેમનું વચન સાંભળીને મુહર્તસમય
 દૂર છે એવા હેતુથી ત્યાંથી નીકળવાની ઇચ્છાવાળા તે ભગવાનને તે નૃપે
 પ્રણામ કરીને બહુ બહુ પ્રાર્થના કરી મુહર્તસમયમુધી ત્યાં જ રાખ્યા ॥૨૭॥
 હે મહીપતે ! તે આ ભક્તોની ભગવાન તેમની પ્રાર્થનાને પરવશ થઈ
 સુખેથી ત્યાં જ સદ્ધાર્તાઓવડે પ્રતિદિન આત્મીય ભક્તોને (પુલભાઈ નારા-
 ચાણભાઈ ભોજભાઈ મૌન વૃદ્ધ રત્ન છવન ક્ષેમ વનમાળી પ્રમુખ હરિજનો
 અને અદ્ભુતાનંદ આત્માનંદ નિષ્કૃણાનંદ આદિક સાધુઓને) આનંદ આપતા
 થકા રહ્યા ॥૨૮॥ ભગવાનનો ત્યાં નિવાસ થવાથી બાહ્યદેશીય ભક્તોને ભગ-
 વાનના દર્શનનો મહોત્સવ મહાન થયો તે તે સમીપના આમોથકી દર્શ-
 નાર્થ અનુદિન સઘથી આવતા અને દર્શન કરી પાછા જતા તે ભક્તોનો
 સમર્થ (બીડ્ય) ત્યાં બહુ થઈ રહ્યો હતો ॥૨૯॥ અનંતર શ્રીહરિએ સવત્
 ૧૮૮૭ ના વૈશાખ શુક્લ ત્રયોદશી તિથિએ શુભ મુહર્તમાં રાધાસહિત
 મદનમોહન કૃષ્ણની યથાવિધિ તે મદિરમાં સ્થાપના કરી ॥૩૦॥ તે સમયે
 ભગવાનનો પૂજોત્સવ વિવિધવાદ્યોપવૃત્તે મહાન થયો હતો. ભગવાને

ક્ષિતઃ । વિપ્રાંશ્ચ ભોજયામાસ હરિસ્તત્ર સદસ્રદાઃ ॥૩૧॥ તેમ્યથ
 દક્ષિણાં પ્રાદાદ્વાસાંસિ ચ મહામના' । નરસિંહોત્સવં ચક્રે દ્વિતીયે-
 ઽહિ ચ તત્ર સઃ ॥૩૨॥ રૂત્યા ધુક્તિં પૌર્ણમાસ્યાં સાનુગો નિરગા
 ત્તતઃ । અપરાહ્ને પ્રતિપદિ દુર્ગપત્તનમાપ સઃ ॥૩૩॥ આનન્દ આસીચ્ચ
 મહાંસ્તદાનીં તં પદ્યતઃ પૌરજનસ્ય ભૂપ ! । હરિર્નિજાવાસમુપેત્ય
 તત્ર સુરં ન્યવાત્સીત્સુરરૂપમૂર્તિં ॥૩૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સત્ત્વિજીવને નારાયણ
 ચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ધૌરેયપુરે ધીરાધાકૃષ્ણસ્થાપનાદિનિરપણનામા
 પદ્યચત્વારિંશોઽધ્યાય ॥૪૫॥

મુમત ઉવાચ—અથ તં સુપ્રમાસીનં પદ્યમ્યાં ભોજનોત્તરમ્ ।

મહાઉદાર દુદયથી તે દિવસે બહુ પ્રાણલોને જમાડીને તેમને દક્ષિણ તથા
 વસ્ત્રો આપ્યાં તે થકી બીજે દિવસે ચતુર્દશીએ ત્રિસિંહપ્રાહુર્ભવ મહોત્સવ
 પણ ધૌરેયામા યથાવિધિ કર્યો ॥૩૧-૩૨॥ તે થકી બીજે દિવસે પૂર્ણિમાએ
 શ્રીહરિ ભોજન કરીને, અનુયાયીજનો સાથે ધોલરા થકી નીકળીને
 પ્રતિપદાએ અપરાહ્ન સમયે (દિવસના ચોથા કળમા) દુર્ગપુરને પામ્યા
 ॥૩૩॥ હે નૃપ ! તે સમયે તે પધારેલા ભગવાનના દર્શન થવાથી પૌર
 જનોને મહાન આનંદ થયો તે આ આનંદમય દિવ્યમૂર્તિ ભગવાન શ્રીહરિ
 સર્વ ભક્તોને આનંદ આપતા થકા નિભવાસને પામીને ત્યાં મુખેથી રહ્યા
 ॥૩૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ચતુર્થપ્રકરણે ધૌરેયપુરે શ્રીરાધા-
 કૃષ્ણ સ્થાપનાદિનિરપણનામા પદ્યચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૫॥

અધ્યાય ૪૬ મો.

મુમતઃકયપિ કહે છે—હે રાજન ! અનંતર વૈશાખવદિ પચમીએ
 શ્રાતાના ભવનમા ભોજન કર્યાપછી મુખેથી સ્વાવાસમા વિરાજમાન ભગ
 વાનની પાસે જઈને દત્તપુત્ર અયોધ્યાપ્રસાદજી તથા રઘુવીરજી પ્રણામ

૧ આ અધ્યાયને આરંભીને આઠ અધ્યાયથી આચાર્યપદમા સ્થાપન કરેલા
 પુત્રોને હૃદેશીને ભગવાને નિરપણ કરેલા દીક્ષાવિધિનો અનુવાદ કરતા આ
 અધ્યાયમા સામાન્યદીક્ષાનો વિધિ યથાવિધિ સ્પષ્ટ નિરપણ કર્યો છે

શક્તિમિ સ્થેરનર્લઃ૩૪ જગદ્યાપ્ય લોકે પૃથક્ સ્થે ચાર્મિ પારીત
ચાસ્તે ભુવિ ધૃતનૃતનુ. શ્રેયયે સોઽસ્તુ વૃષ્ણ. ॥૬॥ શ્રીમચ્છારદ
પૂર્ણચન્દ્રવદન. પદ્મચ્છદામેક્ષણો દ્યોતદ્વૌરવપુર્વિશાલહૃદયશ્રાજા
નુવાહુદ્વય । કારણ્યાર્દ્રતનુ સિતામ્બરધરો દોષ્ણા ચ પદ્મ દધ

તેજ આ લગવાન તે ધામભૂત અક્ષરનામનુ ગ્રહસ્વરૂપ, માયા-મૂળ
પ્રકૃતિ, પુરૂષ અને પ્રકૃતિપુરૂષ થકી થએલુ આ વિશ્વ-કાર્યાવસ્થામા રહેલા
સમગ્ર પ્રપચમા સત્ય જ્ઞાનાદિશબ્દથી વાચ્ય, સ્વસાધારણ વિલક્ષણગમ્ભિ
નામધારી પૂર્વોક્ત રૂપથી સ્વયં વ્યાપીને પૃથક્ મનોહર દિવ્ય મૂર્તિથી
પોતાના અક્ષરારૂપ ધામમા, અગ્નિ જેમ પોતાની શક્તિથી જગતમા
વ્યાપીને પોતાના રૂપથી અગ્નિલોકમા પૃથક્ રહેછે અને વરૂણ જેમ
પોતાની જળરૂપ શક્તિથી જગતમા વ્યાપીને પોતાના રૂપથી વરૂણલોકમા
પૃથક્ રહેછે તેમ રહેલા છે એજ લગવાન ધર્મરક્ષણાર્થે અને સાધુસરક્ષ
ણાથ ભૂમિઉપર નરતનુ ધારીને સ્વેચ્છાથી પ્રાદુર્ભવેછે તે આ શ્રીકૃષ્ણ
વાસુદેવ તમારા સર્વેના શ્રેય માટે હો ॥૬॥ હવે શુરનું સ્મરણ કરેછે-
જે આ હિરણ્યકશીરામાનદરૂપે પ્રાદુર્ભવેલા છે તે આ સતાગુરુ સ્વામી
પોતાના અરણુના સમાશ્રયવાળા સર્વજનોનુ ભૂમિમા ભરિક-શ્રેયમાર્ગની
પ્રાપ્તિરૂપ મગળને (ખીલુ બધુ જન્મમરણાદિ ભયના એક આશ્રયરૂપ
હોવાથી અમગળજ છે) કરો તે આ સ્વામી શ્રીમચ્છારદપૂર્ણચન્દ્રવદન
છે-પૂર્ણ એવો પશુ ચદ્ર બે શારદ (શરદ-નતુસર્ભંધી) હોય તો તેનો
પ્રકાશાતિશય યોગને લીધે વિશેષ છે, માટેજ શ્રીમતપણુ શારદપૂર્ણચદ્રનુ
છે, માટેજ આહ્વાદકપણામા તેનોજ નિરોપ છે, શારદપૂર્ણચદ્રની પેઠે
જે અમારા સ્વામિનુ વદન દર્શનમાનથીજ સર્વ પરિશ્રમને ટાળીને અપૂર્વ
આહ્વાદને આપે છે, એવા આ સ્વામી છે વળી પદ્મચ્છદામેક્ષણ-જેમના
હોયન કમળદળ જેવા વિશાળ અને સુખસ્પર્શ છે, જેમના નેનવિયમને
પામેલા જનોને ભવતાપની ઉપરાતિ નિયમથી ચાલજ, એવા છે જે
સર્વવેકમય હોય ને શુ? એવા પ્રકાશમાન ગંર શરીરવાળા, કરુણા
મૃતમય દિવ્ય તનુ જેમની છે, વિશાળ વક્ષ સ્થળ જેમનુ છે, લગુપર્યત

દ્રામાનન્દમુનિઃ કરોતુ ભવિકં મુવ્યુદ્ધવઃ સહુરુઃ ॥૭॥ સમક્તિધં-
ર્માવનતત્પરેણ સુતૌ ! સ્વસૌર્યાવહચેષ્ટિતેન । તેનૈવ મહ્યં ગદિતં
યુવાભ્યાં દીક્ષાવિધિં ભાગવતં વદામિ ॥૮॥ આચાર્યૈરૌદ્ધવાધ્વસ્યે-
ર્દીક્ષા ભાગવતી યથા । સામાન્યા સવિશેષા ચ પુમ્મ્યો દેવોચ્યતે
તથા ॥૯॥ દીપ્ત જ્ઞાનં પ્રદયાચ્ચ ક્ષયં કુર્યાત્તથૈનસામ્ । તસ્માદીક્ષેતિ
સમ્પ્રોક્તા દેશિકેસ્તન્નવેદિભિઃ ॥૧૦॥ શ્રીકૃષ્ણો વાસુદેવો વૈ ગોલો-
કાધિપતિઃ સ્વયમ્ । ઉપાસ્યા દેવતા હ્યસ્યાં દીક્ષાયાં ભવતિ પ્રભુઃ
॥૧૧॥ સોપાસ્યદેવસમ્બન્ધાદીક્ષાનામોચ્યતે યતઃ । ઔદ્ધવે સમ્પ્ર-

લાંબા બે બાહુ બેમના છે, જમણા કરમાં હીલાકમળને ધારી રહેલા,
સદા ચેતાવરને ધારી રહેલા એવા તે આ રામાનન્દમુનિ મગળ કરો ॥૭॥
હે સુતૌ ! બહિઃ ધર્મના પરિરક્ષણેકપરાયણ અને સકળ જીવોનું કલ્યાણ
કરવાનાજ સમગ્ર વ્યાપારવાળા તે શ્રીસ્વામિએ મને પોતાના પદમાં
સ્થાપ્યા પછી કહેલો ભાગવતદીક્ષાવિધિ તમને કહું છું ॥૮॥

ઔદ્ધવીય સપ્રદાયમાં રહેલા આચાર્યોએ જે ભાગવતી દીક્ષા સામાન્ય
વિશેષબેદથી બે પ્રકારની શિષ્યોને આપવાની છે તેનો પ્રકાર હવે નિરૂપણ
કરું છું ॥૯॥ તેના દીક્ષાપદની પ્રવૃત્તિમાં નિમિત્ત આ છે-જે સદાચાર્યપર-
પરાથી પ્રાપ્ત થએલો સદુપદેશસંલ્લિંગધારણાદિરૂપ સંસ્કાર વિમળ જ્ઞાનને
આપે છે કે જ્ઞાનને પ્રદીપ્ત કરે છે અને પાપસંચયનો ક્ષય કરે છે માટે તે
પચરાત્રતત્રવેદી આચાર્યોએ દીક્ષા કહેલી છે. તેવી નિરૂક્તિ છે-‘દીપ્યતે
વિમલં જ્ઞાનં ક્ષીયતે કર્મવાસના । દિવ્યં જ્ઞાનં યતો દષ્ટાત્ કુર્યાત્પાપસ્ય સંક્ષ-
યમ્ । તસ્માદીક્ષેતિ સા પ્રોક્તા મુનિભિસ્તન્નવેદિભિઃ । દીપયત્યાશુ વિજ્ઞાન મોહં
ચ ક્ષાલયત્વતઃ । તેન દીક્ષેતિ કથિતા’ ઇતિ. આ દીક્ષામાં ભગવાન વાસુદેવ
ગોલોકાધિપતિ પ્રભુ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ઉપાસ્ય દેવતા છે માટે ભાગવતી
દીક્ષા કહી છે. વાસુદેવચક્રી બીજે કોઈ ઉપાસ્યમાં ઉત્કૃષ્ટ નથી, તેજ
સર્વોત્તર પરમાત્મા સર્વજ્ઞપ્રદાતા પરબ્રહ્મશબ્દવાચ્ય છે, માટે તે આ
ભાગવતી દીક્ષા સર્વથી સમુત્કૃષ્ટ છે ॥૧૦-૧૧॥ ઉપાસ્ય દેવતાના
સંબંધને લીધે દીક્ષા તે તે વિશેષ સંજ્ઞાથી જે હેતુમાટે કહેવાય છે તે

દાયે તદ્વાસુદેવીતિ સોચ્યતે ॥૧૨॥ દ્વિવિદ્યા સા તુ ત્રિવેદ્યા મુમુ
ક્ષુણાં હિતાવહા । સામાન્યા મદતી ચેતિ દીક્ષા ભવવિમોચની ॥૧૩॥
તયાચા પ્રામુચ્યે તે પ્રોક્તા સત્સદ્ગિસંસ્ક્રા. । અન્યે ત્વાત્મનિવેદ્યા
ર્યાસ્તગ્રાધારાં નિરુપ્યતે ॥૧૪॥ ક્ષણિકત્વાત્સવદેહસ્ય વૈષમ્યાદેશ
કાલયો । તથાધિકારમેદાચ્છ દીક્ષા સાધારણોદિતા ॥૧૫॥ નાસ્તિ
કાલસ્ય નિયમો ન દેશનિયમસ્તથા । સામાન્યાયાં हि દીક્ષાયાં ન
જાતિનિયમોઽપિ ચ ॥૧૬॥ ઉત્પન્ન સ્યાન્મુમુક્ષાયા અકુરો यस્ય

હેતુભાટે તે આ દીક્ષા ઉદ્ધવસપ્રદાયર્માં વાસુદેવને ઉપાસ્યપણે આવ
લખીને પ્રવર્તેલી હોવાથી 'વાસુદેવી' એવી સત્તાથી કહેવાય છે (તથા
'ભાગવતી' એવા નામથી પણ કહેવાય છે) ॥૧૨॥ મુમુક્ષુઓના લવપાશને
છોડાવનારી હોવાથી તેમના પરમ હિતને કરનારી તે આ દીક્ષા સામાન્ય
અને મહત્તી એના લેદથી બે પ્રકારની લાગુ પડે ॥૧૩॥ તેમાં પ્રથમની
સામાન્યદીક્ષાને જે જનો પામે તે સત્સંગી સત્તાથી કહ્યા છે અને બીજી
વિશેષદીક્ષાને જેઓ પામે તેનો આત્મનિવેદી નામથી કહ્યા છે તેમાં
પ્રથમની પ્રથમ નિષ્પણુ કંઈ છુ ॥૧૪॥ સામાન્યદીક્ષામાં પુરાણપ્રખ્યાત
શુભ દેશવિશેષનો નિયમ નથી, એકાદશ્યાદિ કાળવિશેષનો નિયમ નથી
અને બ્રાહ્મણાદિ જાતિવિશેષનો પણ નિયમ નથી જ્યારે સમ્પ્રદાયના
અભ્યાસથી કે સંતોના સમાગમથી જેના ચિત્તમાં મુમુક્ષાનો અકુર ઉદય
પામે તેટલામાનથી તે માનવ આ દીક્ષામાં અધિકારી થઈ શકે છે દેહ
ક્ષણુલગુર છે તથા દેશકાળ વિષય છે, તો તેના નિયમની રાહ જોઈ
રહેતા શ્રેયોમાર્ગના અલાલને લીધે ઉદ્ભવેલો પણ મુમુક્ષાનો અકુર કદા
ચિત્ મુકાઈ પણ જાય મુમુક્ષાનો અકુર સમુત્પન્ન થતા સદ્ગુરના સમા-
ગમમાનની વાટ જોઈ રહેવી, કેમકે સત્સંગ મુદુર્લભ છે, તેની એકવાર
ઉપલબ્ધિ થતા તત્ક્ષણુ તે પ્રસન્ન સદ્ગુરુચક્રી દીક્ષા ગ્રહણુ કરવી આ
દીક્ષાગ્રહણના અગપણે કોઈ પણ દેવાર્થાની આવશ્યકતા પણ નથી,
પૂર્વ દિવસે ઉપવાસ કરવો ત્રિગેરે ક્રિયાનો નિયમ નથી, કૃત્ય આદ્રા
યણાદિ વ્રતની અપેક્ષા નથી અને શુભાશુભ તિથિનો વિચાર કરવાનો પણ

ચેતસિ । સચ્ચાત્માદ્યા સતાં સદ્ગાત્સોઽધિકાર્યત્ર માનવઃ ॥૧૭॥
 ન તિથિર્ન વ્રતં નાર્ચા નોપવાસાદિકા ક્રિયા । દુર્લભે સદ્ગુણાં હિ
 સદ્ગત્સદ્ગ ઉપસ્થિતે ॥૧૮॥ સદસદ્યક્તિવિચ્છાદઃ સ્વશ્રેયઃસાધનો-
 ઘતઃ । સચ્ચાત્મેષુ સુશીલેષુ સત્સુ ચ પ્રીતિમાન્સુધીઃ ॥૧૯॥
 આસ્તિકો ધર્મનિષ્ઠશ્ચ યમાદ્વીતશ્ચ સંસૃતેઃ । સમાશ્રયેદુરં ભક્ત્યા
 ધર્મવંશસમુદ્ભવમ્ ॥૨૦॥ સ્વાસન્નસમ્યન્ધમિન્નસ્ત્રીમાપાસ્પશવર્જિ-

નથી. જ્યારે સદ્ગુરૂની સંપ્રાપ્તિ થાય એજ સામાન્યદીક્ષા ગ્રહણનો કાળ
 છે અને જેને મુમુક્ષાનો અંકુર ઉદય પામે એજ અધિકારી છે. (અધિકારી
 ભેદથી દીક્ષામાં સામાન્યવિશેષ એવો ભેદ છે) ॥૧૫-૧૮॥ મુમુક્ષુ શિષ્યનું
 લક્ષણ આ છે—સદસદ્યક્તિવિત્-હેય ઉપાદેય (ત્યાજ્ય ચાહ્ય) નું
 સ્વરૂપ સમજનારો હોય, જે અસત્ છે તે હેય છે જે સત્ છે તે ઉપા-
 દેય છે, શબ્દાદિ વિષયો અસત્ છે, કેમકે તેમના સેવનથી જન્મજરા-
 મરણાદિ દુઃખનો આઘાત થાય છે. જે આત્મા અને તેના સંબંધી છે તેતો
 સત્ છે, કેમકે તેના સેવનથી સકળ દુઃખનો ઉચ્છેદ અને પરમાર્નદનો
 લાભ થાય છે. શ્રાદ્ધ-સદસત્ વિવેકમાં ઉપયોગી શ્રદ્ધાએ સંપન્ન હોય,
 શ્રેયના સાધનભૂત અમાનિત્વ અદભિત્વ આદિક ગુણોમાં સદા ઉદ્યમી
 હોય. સદસદ્વિવેકને યોધ આપનારાં સચ્ચાત્મોમાં તથા સંતો કે જે સદા-
 ચરણપરાયણ સુશીલ અને આત્મા પરમાત્મારૂપ સદર્થમાંજ એક નિષ્ઠા-
 વાળા છે તેમાં પ્રીતિમાન્ હોય. માટેજ મુધી-સદ્ગુહિસંપન્ન હોય.
 આસ્તિક-હૈતુકવાદ્યથી વિમુખ હોય. (અપ્રતિષ્ઠિત તર્કથી વિમુખ-
 શ્રુતિમાં પ્રતિષ્ઠિતતર્કગતિવાળો, અર્થાત્ શ્રુતિવિરૂદ્ધ તર્ક નહિ કરનારો)
 માટેજ વેદબોધિત ધર્મોમાં પ્રવર્તેલો હોય. યમથીજ જેમ એમ સંસૃતિ
 થકી ભય પામેલો હોય. એવા શિષ્યલક્ષણે સંપન્ન નર ધર્મવંશીય
 ગુરૂનો લક્ષિણી આશ્રય કરે ॥૧૯-૨૦॥ હવે તે ધર્મવંશીય ગુરૂનું લક્ષણ
 કહું—સમીપ સંબન્ધવાળી જે લગિની લાગિનેથી આદિક અપ્રજાઓ
 છે તેથી વ્યતિરિક્ત વનિતાઓ સાથે સંભાષણ સ્પર્શાદિકને નહિ કર-
 નારા, પોતાની પત્નીથી લિન્ન સર્વ કોઈ સ્ત્રિયોવિષે માતા સ્વસા મુતાને

તમ્ । સ્વીયેતરાસુ ચ સ્ત્રીષુ માતૃસહસ્રતાધિયમ્ ॥૨૧॥ સ્વધર્મ-
નિયમેર્નુષ્ટં સ્થિતમુદ્ધવવર્ત્તનિ । દરેર્મકં ચ તસ્યાગ્ર ઉપવિષ્ટં વૃતા-
દ્ધિકમ્ ॥૨૨॥ સંપન્નોઽપિ ગુણેઃ સર્વધર્મવંદ્યો ન ચેત્તુ યઃ । સ
ગુરૈર્નૈવ કર્તવ્યઃ સંસૃતે મુક્તિમિચ્છતા ॥૨૩॥ સ્નાતા ધોતામ્બરધર
વૃતપૌર્વાદ્ધિકપ્રિયઃ । ફલં કરે ગૃહીત્વૈવ મુમુક્ષુસ્તિમુપાવ્રજેત્ ॥૨૪॥
નિધાયાગ્રે ફલં તસ્ય પ્રણમ્ય ગ્રાહ્યલિવંદેત્ । ભગવન્પાદિ માં મીતં
સંસૃતે સદ્ગામુપાગતમ્ ॥૨૫॥ इत्थं प्रपन्नाय गुरुस्तस्मा भगवन्मा
दितः । दत्त्वा ततश्च सामान्यां संयो दीक्षां ददीत स' ॥२६॥ ફાલ

વિષેય જેમ જેમ નિર્દોષ શુદ્ધિવાળા, (વિષયસંગે રહિત) સ્વધર્મ-આચાર્યના
જે ધર્મો (આચાર્યભાવની સાથે ભેડાએવા ધર્મો) અને નિયમ-જે
વર્ણશ્રમધર્મનિયમો તેણે યુક્ત, ઉદ્ધવ સપ્રદાયમાં એક નિષ્ઠાવાળા અને
હરિભક્તિપરાયણ એવા ગુરુ-આચાર્યને શરણે જાય (જે આવા ગુણવાળો
ન હોય તો ભલે ધર્મવશીય હોય તોપણ આચાર્યભાવને લાયક નથી)
એ રીતે ઉક્ત સર્વસદ્ગુણસંપન્ન હોય પણ જે ધર્મવશીય ન હોય તો
તે મુમુક્ષુએ આશ્રયણીય ગુરુપદને લાયક નથી ॥૨૨-૨૩॥ સામાન્યદીક્ષા
મહાગુનો અને પ્રદાનનો પ્રકાર ત્રણ 'લોકથી કહેછે-મુમુક્ષુ શિષ્ય
શુદ્ધ જળથી સ્નાન કરી, ધોએવા વસ્ત્ર ધારીને, પૌર્વાદ્ધિક નિત્ય
ક્રિયા કરીને ફલાદિ ભેટ હાથમાં લાવનેજ (ખાલી હાથે નહિ) પૌર્વાદ્ધિક
નિત્યવિધિ કરીને ઉપાસ્ય હરિની આગળ તદેકપરાયણ મન રાખી બેઠલા
એવા ગુરુને શરણે જાય ॥૨૪॥ અનંતર આણેલી ફલાદિ ભેટ તે ગુરુની
આગળ સુકીને, તેમને સાદાગ્ર પ્રણામ કરીને, બે હાથ ભેડીને શિષ્ય
આ પ્રકારે વિસત્તિ કરે કે-હે ભગવન! સસૃતિ-જન્મન રામરણુરૂપ
સસરણ કે જે આધ્યાત્મિકાદિ ત્રણ તાપૈકળદુલ છે તેનાથડી અત્યત
ભય પામેયો હું તે ભયના પ્રદાનન માટે તમારા શરણે પામ્યો છું ॥૨૫॥
આ પ્રકારે પોતાના શરણને પામેવા તે મુમુક્ષુ શિષ્યને ગુરુ પ્રથમ 'હું
ભય પામીશ નહિ, શ્રીકૃષ્ણ તારી સર્વ થકી રક્ષા કરજેજ' એવી વાતસહ્ય
ગર્ભિત વાણીવડે અભયદાન આપીને, તત્કણજ તેને સામાન્ય દીક્ષાથી
દીક્ષિત કરે ॥૨૬॥

માયાપાપકર્મયમદૃતમયાદૃહમ્ । શ્રીકૃષ્ણદેવં શરણં પ્રપન્નોઽસિ સ-

તેમા પ્રથમ શિષ્યના જમણા હાથમા જળ ધરાવીને, ‘કાલમાયા-
પાપકર્મ’ ઇત્યાદિ સકલપમત્ર શિષ્યને વચાવીને શ્રીકૃષ્ણશરણપ્રાપ્તિનો
સકલપ કરાવે આ શરણુમત્રનો આ અર્થ છે—કાલ-માયા-પાપકર્મ-
યમદૃતમયાદૃહ-મમદૃતોએ યમાલયમા પાપીઓને દેવાતી યાતનાઓ બહુ-
વિધ હોઇને શ્રવણમાત્રથી અને સ્મરણમાત્રથી પણ હૃદયને વિદારણ
કરનારી છે, તે યમયાતનાઓ થકી મહત્ અપરિહાર્ય ભય મારે વર્તે
છે શંકા-તેતો પાપકર્મનુ ક્ષણ છે, પાપ બે ન હોય તો તેનાથકી
કશી ભીતિ છેજ નહિ, બે કદાચિત્ પાપ હોય તો તે પાપનો પરિહાર
પ્રાયશ્ચિત્તથી કરી લેવો? એમ બે કહેતા હો તો તેની ઉપપત્તિ થતી
નથી કારણ કે આ અનાદિ સસ્રુનિમગ્નમાં પરિભ્રમણ કરતા મં કરેલા
પાપોની સખ્યાજ નથી, અસખ્યાત પાપસચયવાળા મારે તેના પરિ-
હારનો કશો ઉપાયજ નથી, અતિદિન કાળે યરિપકવ કરાતા પાપોની
ગણના ક્યાં કરતા યમદૃતો તેના દેહાવસાન સમયની રાહ બેઠે રહે છે,
પ્રલયપર્યંત તેતે સમયે ઉપલોગે કરીને પણ તે પાપોનો પ્રક્ષય થતો
નથી, કેમકે અતીત અનંત કાળમા ઉપાર્જન કરેલા પાપોનું અનંતપણું
છે અને ભાવિ ભવભવમા નવાનવા નીપજનારા પાપકર્મોનું નહિ રોકી
શકવાપણું છે અસખ્યાત પાપકર્મસચયોથકી અને તેના ક્ષણભૂત
યમક્રિકર યાતનાઓ થકી હું અત્યંત ભય પામ્યો છું શંકા-આ અનાદિ
સસારમા તે સત્ત્વાદિ ગુણો-મેપની વિચિત્રતાને લીધે પુણ્યપણું અનંતજ
નિશ્ચે કર્યું હોયું બોધ્યું, તો આયુષ્માન તારે સતોષ પામવો, (પાપ
કર્મથી કે તજ્જન્ય યમયાતનાથકી ભય પામવો નહિ) વળી આ
ગુણમય પ્રવાહમા મુખપણું આ લોકસબન્ધિ તથા પરલોકસબન્ધિ
અસખ્યાત તે નિશ્ચે ભોગવ્યું છે અને વળી અસખ્યાત ભોગવીશ પણ
બગે વળી ઉત્કટ બહુ પુણ્યનું અનુષ્ઠાન કરતો રહે કે બે ઉત્કટ પુણ્યથી
પાપ પ્રતિરૂદ્ધ-દબાઈ જતા પોતાનું કાર્ય યમયાતનાદિભયને આપવા સમર્થ

રહેશે નહિ અને ભવભવમાં પુણ્યમાંજ અભિરૂચિની અભિવૃદ્ધિ થતી જશે ? એમ જો કહેતા હો તો તે ઘટતું આવતું નથી—કારણ કે પશ્ચાદિકના લોગ-થકી માનુષલોગમાં અને માનુષલોગથકી દેવાદિલોગમાં કશો વિશેષ નથી, કેમકે વિષયોનું તુલ્યપણું છે, કેવળ પોતપોતાની અભિમતિમાત્રજ ભેદ છે, વસ્તુવિચાર કરતાં તે બધુય દુઃખ મૂળ જેમાં છે અને દુઃખ ઉત્તરકાલીન જેમાં છે એવું છે, આ લોકમાં કે પરલોકમાં વિષયલોગમાં પ્રવર્તેલો અને તેના સાધનોમાં પ્રવર્તેલો પુરૂષ પોતાને અને પરને પરિ-શ્રમ આપનારાં બહુ કર્મોને કરતાં દુઃખનેજ અનુભવે છે અને ક્ષોપ-લોગસમયમાં પણ આ લોકમાં બહુ પત્ની પુત્રાદિકની અને પરલોકમાં અપ્સરા ગૃહદારપાળાદિકની પશુવત્ પરિચર્યાપરાયણ થઈ રહે છે અને વળી ઇન્દ્રિયતેજના પરિક્ષયથી અંતે જોડપણ પામે છે, તો પાપજ પામર-દૃષ્ટિથી પુણ્ય કહેવાય છે, હું તો કર્મમાત્ર પાપજ છે એમ માનું છું, માટે હું તે પુણ્યપાપસંસારાવાળા વસ્તુગત્યા પાપકર્મોથકી અત્યંત ભય પામ્યો છે. શંકા-જ્ઞાનાગ્નિ સર્વ કર્મોને ભસ્મસાત્ કરે છે, તો શાસ્ત્રથી પ્રકૃતિપુરૂષનો વિવેક સંપાદન કરી લે અને પછી તેના અર્થનું મનન કર્ય અને પછી તેવા આત્મધ્યાનમાં પ્રવલ્લ કરતો રહે ? એમ જો કહેતા હો તો તે સત્ય છે, કોઈ આ ઉપાય કહ્યો છે ખરો, પણ માયાવેબવન નહિ જાણનારાઓનો આ પ્રવાદ છે, કેમકે આ માયા ગુણમયી દેવી છે, તેતો તેના અધીશ્વર સર્વેશ્વર ભગવાનના શરણુને પામીનેજ સંતરણીય છે, તે ગીતામાં સ્વયં કહ્યું છે—‘દૈવી હોવા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યવા । મામેય મે પ્રવચન્તે માયામેતાં તરન્તિ મે ॥’ ઇતિ શંકર-ભક્તે તે માયા દુરત્યવ છે પણ કાળે કરીને પોતાનો વ્યાપાર ઉપસદાર ચતાં પોતાસાથે સંલગ્ન થએલાઓને પણ ગુપ્તદુઃખચ-ન કરીને વિત્રાંતિને પામી જશે ? (તારે કશો પ્રયત્ન કરવો પડશે નહિ) એમ જો કહેતા હો તો તે સંગત થતું નથી, કેમકે તે માયા પ્રકૃતિથી ચપળ હોવાથી કાળે કરીને જોમ પામીને ફરી પોતાના વ્યાપારવડે વિમોહ પમાડીને આપણને સર્વેને દુઃખ દરી-યામાં પાડશેજ, તો હું કાળ-માયા-પાપકર્મ-ચમદૂતોના નિરવધિ ભયથકી

ભય પામીને સર્વ પીડાની પ્રશાંતિ કરનારા વાતસલ્યનિધિ શ્રીકૃષ્ણદેવના શરણુને પામ્યો છું, તો તે શ્રીકૃષ્ણદેવ મારી કાળાદિકના ભયથી રક્ષા કરો.

આ મંત્રના વિવરણમાં પ્રવર્તેલા પ્રાચીનોએ આ શ્લોકની રચેલી વાખ્યા પ્રસંગાત્ અહીં પ્રકાશ કરેલું—શરણાગતિનિદેય મોક્ષેકાન્ત-પરાયણૈઃ । ઔદ્દયે સંપ્રદાયેઽસિદ્ધિલૈરપસેવ્યતે ॥ અર્થ—આ શરણાગતિ-નિદા આ ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં મોક્ષેકપરાયણુ સર્વકોષ્ઠએ ઉપસેવન કરાય છે. ‘કાલમાયાપાપકર્મે’ આ સંકટપત્રમાં શરણાગતિનિદા સ્ફુટ થાય છે. એનો અર્થ આ રીતે છે—સંસ્કૃતિથી ભય પામેલો જન ભગવાનના ‘શ્રીકૃ-ષ્ણદેવં શરણં પ્રપન્નોઽસિ’ એ રીતે શરણુને પામે છે શકા-તને એવો શો અનર્થ અનિવાર્ય આવી પડ્યો છે કે જેથી મહાભયને લીધે હાલમાં શરણુ એકદમ હોડું છું ? બે ભય ન હોય તો શરણુને કોઈ શોધતો નથી, તેમ તેવા ભયના નિવારણમાં સમર્થ હોય તે પણ શરણુને શોધતો નથી, જ્યારે પોતાને સર્વથા અસમર્થ સમજે છે ત્યારેજ કોઈને શરણુ હોડે છે, જેમ દેવામુરસંગ્રામમાં દેવતાઓ નારાયણુને શરણુ હોજ્યા હતા, જેમ વત્સા-હરણુમાં દ્રૌપદીજી શ્રીકૃષ્ણુને શરણુ હોજ્યા હતાં, જેમ ગજેન્દ્ર ઝુડથી આવેલા કલેશમાં હરિભગવાનને શરણુ હોજ્યો હતો, જેમ સુગ્રીવ તથા વિભીષણુ બ્રાતા વાલીથી અને રાવણુથી આવી પડેલા કલેશમાં રામચંદ્રજીને શરણુ હોજ્યા હતા. તો તને એવો શો મહાભય આવી પડ્યો છે કે જેથી તું શ્રીકૃષ્ણુદેવને શરણુ એકદમ હોડી આવ્યો છું ? એવી અપેક્ષામાં કહે છે કે—કાલ-માયા-પાપકર્મે-યમદૂતના ભયને લીધે શરણુ આવ્યો છું. તેમને તો (ઉપર ગણેલા દેવાદિકને તો) એક એક થકી ભીતિ હતી, મને તો બહુ વ્યક્તિઓ થકી ભીતિ છે, સંસ્કૃતિમાં સંલગ્ન થએલાઓએ અનુભવ કરાતા નરકસંબંધિ દુ.ખનું બે અનુસ્મરણુ કરીએ તો તત્ક્ષણજી હૃદય વિદારણુ થઈ જાય છે, તે ભાગવતમાં—‘સ હં કાલ-પાશબદ્ધો યમપુરુષૈરત્તિમયાનકૈસ્ત્રામિલ્લે નરકે ચલાચિપાલ્યતે । અનશાનાનુદ-પાનદણ્ડતાડનસન્તર્જનાદિભિર્યાંતનાભિર્યાંત્યમાનો જન્તુઃ કમ્મલમાસાદિત ઇકદૈવ મૂર્છાંમુપયાતિ તામિસ્રપ્રાયે’ ઇત્યાદિ વચનથી કહ્યું છે. શંકા-

યમયાતના થકી શીતિ જે હોય તો પુણ્યનું અનુષ્ઠાન કરતો રહે, જેથી સ્વર્ગાદિ સુખની લબ્ધિ થશે? એમ જે કહેતા હો તો કહું છું કે—‘સ્વર્ગ સ્વર્ગ’ આ તો એક પ્રતારણુમાત્ર છે, અગ્રજ્ઞાનમાં માંસ ચીટાડેલા કાટાની પેઠે તે સ્વર્ગ પણ અનર્થપર્યવસાયીજી હોવાથી સુખાલાસમાત્ર છે, કેમકે સ્વર્ગને પામેલો જન દેવોનો પણ થઈ રહે છે, આ લોકમાં પલીપુત્રાદિકનો ભાર વહન કરે છે, ત્યાં તો ઉર્વશવિશ્વારસિક જે કોઈનો પણ ભાર વહન કરતો રહે છે, જે વિપયલોગસંપાદક છે તે બધું દુષ્કર્મજી હોવાથી પાપજ છે, માટે પામરોની દૃષ્ટિથી પુણ્યશબ્દથી બ્વહાર કરાતા, વસ્તુતાએ તો તે પાપકર્મો થકી હું બય પામ્યો છું, એવા અભિપ્રાયથી ‘પાપવર્મભયાત્’ એમ કહે છે. શંકા—બ્રહ્માસખન્ધિ સર્વોપરી પદ છે, (ત્યાં પાપકર્મનો ભય નથી) તેની પ્રાપ્તિમા પ્રયત્ન કરતો રહે? એમ જે કહેતા હો તો કહું છું કે—ત્યાં કાળનો ભય છે, કેમકે તે પણ કાળથી પરિચિત્ત છે, તો અસ્થિર હોઈને તે પણ એકાત સુખનું આસ્પદ નથી, ‘આવશ્યમુવનાહ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન’ એમ સ્વયં ભગવાને ગાયું છે. શંકા—જે સર્વથા પુણ્યપાપોથકી ભય પામી ગયો છું અને બ્રહ્માદિ સંકળ લોગો થકી વિમુખ થઈરહ્યો છું તો નિઃશયસના સાધનપણે કહેલા કર્મયોગ જ્ઞાન-યોગાદિકમાં પ્રયત્ન કરવાપર થઈ રહે? એમ જે કહેતા હો તો કહું છું કે—તેમા માયાથકી ભય વર્તે છે નિષ્કર્મયોગી ભરતશ પણ માયા-ભયથી મૃગયોનિને પામ્યા હતા, ભગવાનની માયા બહુ દુરત્યય છે, મોટા-ઓની જ્યારે આવી દશા થઈ છે તો મારી ક્ષુદ્રની ગણના શી? જે હું અશાત અસમાહિત અને અશાંતમાનસ હોઈને દુઃસ્થિતથકી નદિ વિરતિ પામેલો છું, તેવા મને કર્મયોગ જ્ઞાનયોગ આદિક ઉપાયના અનુ-ષ્ઠાનનો પ્રસંગજી ક્યાં છે? ‘નાવિરતો દુઃસ્થિતઃપ્રજ્ઞાશાન્તો નાસમાહિત.’ નાશાન્તમાનસો વાપિ પ્રજ્ઞાનેનૈવમામુચ્યત’ એવી શ્રુતિ છે. માટે અપ આયુષવાળા, અજીતેન્દ્રિય, પ્રકૃતિપરચય, સર્વદા જે કોઈ પણ કર્મમાં વળગી રહેલા અને કાળથકી માયાથકી કર્મથકી અને યમદૂતોથકી ભય અહર્નિશ અનુવર્તે છે. એના નિવારણનું સામર્થ્ય માફ નથીજ, માટે હું શ્રીકૃષ્ણદેવના શરણને પામ્યો છું.

અર્થવા—શંકા—યમદૂતોયકી તારે કશી ભીતિ રાખવી નહિ, યદાક-
દાયિત્વ યથાકથંચિત્ કરેલા નારાયણનામસંકીર્તન સ્મરણાદિકે કરીને
તાં શ્રેય થશેજ? એમ બે કહેતા હો તો કહું છું કે—તેમાં પાપકર્મથકી
ભય વર્તે છે. મારે તેવું યાદુચ્છિક પણ સુકૃત નથી, મન વાણી કાયથી મેં
જાણીને કે અભણથી કેવળ પાપજ કર્યું છે પણ સુકૃત કર્યું નથી, તો હું
કરેલાં પાપકર્મો થકી ભય પામ્યો છું. શંકા—બે પાપકર્મો થકી ભય
પામ્યો છું તો અતઃપર સત્કર્મમાં પ્રયત્ન કરતો રહે? એમ બે કહેતા હો
તો કહું છું કે—તેમાં માયાથકી ભય વર્તે છે. આ સ્થળે માયાશબ્દથી
માયાનાં પરિણામરૂપ ઇન્દ્રિયાદિ કહેવા ઇચ્છ્યાં છે. ઓત્ર ત્વદ્ વક્તુ રસના
આદિક ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોમાં ખેંચી જઇને સર્વદા મને પીડા કરે
છે, જેમ બહુ સપત્નીઓ ગૃહસ્વામીને પીડા કરે તેમ પીડે છે, તો એરીતે
ઇન્દ્રિયોએ અહીં તહીં આહરણ કરાતો, સર્વથા પરવશ અને મૂર્છાદિશાને
પામી રહેલા મને હિતાચરણનો અવકાશજ ક્યાં છે? શંકા—બે એમ હોય
તો તારે ત્વરા ન કરવી, તે ઇન્દ્રિયો ક્ષીણુજનવાણાં થતાં સમય બેઇને
કાંઈ પણ પોતાનું હિત કરી લેવું? એમ બે કહેતા હો તો કહું છું કે—તેમાં
કાળથકી ભય વર્તે છે. કાળ તો મને ગળામાંથી પકડીને મૃત્યુમાટે લઈ
જાય છે, તો એરીતે મૃત્યુમાટે લઈ જવાતા, પદેપદે શક્તિ અવિતવાળા
મારે અવસરની રાહ બેવી કેમ પાસવે? તો એરીતે પદેપદે શક્તિ અવિ-
તવાળા, ઇન્દ્રિયોએ અહીં તહીં સમાકર્ષણ કરાતા, ક્યારેય પણ બેલે સત્કર્મ
કર્યું નથી એવા મારે યમદૂત યાતના અવર્જનીયજ છે, માટે હું તેનાથકી
ભયભીત થઈ શ્રીકૃષ્ણના શરણને પામ્યો છું. પોતાનું પાપૈકપાત્રપણું અને
ઇન્દ્રિયોએ પરાભવ પમાડવાપણું કહેવાથી અગતિપણું જણાવ્યું છે. બેના
પાપનો નાશ ન થયો હોય એવા અણ્ણતેન્દ્રિયને ધ્યાનયોગાદિકનો સંભવ નથી.

અર્થવા—શંકા—તારે એવી શી ભીતિ આવી પડી છે કે જેથી ભગવાનને
શરણે એકદમ દોડી આવ્યો છું? એમ બે કહેતા હો તો કહું છું કે—મારે
કાળ માયા પાપકર્મ યમદૂતો થકી ભય વર્તે છે, કાળ માયા અને પાપ-
કર્મ આ ત્રણ મળીને આ પુરૂષને ગર્ભ જન્મ જરા મરણાદિ અનેક

કલેશોમા બેડીને ઉપતાપ પમાડે છે, તેમા કાળ તો ક્ષણ-મુહૂર્ત-અહો
 રાત્ર-દિન-પક્ષ-માસ-અયન-સવત્સર આદિક શેદથી પરિવર્તન પામતો
 થકો પોતાના અનુયાયી સર્વ કોઇને સુર નર પશુ પક્ષ્યાત્મક ત્રિગુણ પરિ
 છામમા પ્રવેશ કરાવીને જનન મરણાદિ દુષ્ટ યકમા ચઢાવી દેછે
 માયા-ત્રિગુણાપણુ પુરૂષને સમાલિંગીને ઉન્મર્યાદ વિમોહ પમાડીને વિષય
 મા બેસી જઇને, નાનાવિધ અનંત યોનિઓમા ધકાવી પાડીને, અતે વિનષ્ટ
 દુટિવાળા તેને અતે વિવિધ અનંત દુ ખનોજ એવ પાન ખનાવી દે છે તે
 આ માયાવૈલવ ભાગવતના પચમસ્કંધમા લવાટવીનિરૂપણમા વિશેષ
 પણે વર્ણન કરેલો જાણી લેવો કર્મપણુ સુર-નર-તાર-ગુહમ-સતા વિગેરે
 વિષમ યોનિઓમા પ્રવેશપ્રમુખ અનર્થમા મૂળભૂત એવુ દુ ખમય તરૂનુ
 બીજ છે, તે આ અનાદિકાળથી સચય કરેલુ હોવાથી અનંત લાવિજ
 ન્મોએ કરીને ષષ્ટુ તેનો પરિહાર થઈ શકે તેમ નથી આ સ્થળે પાપકર્મ
 શબ્દથી કર્મમાન અનિષ્ટ હોવાથી કર્મસામાન્ય કહ્યુ છે, (કર્મમાન લેવુ)
 શ્રુતિમા પણ એવો પ્રયોગ છે-‘જજ્ઞ દ્ય રોમાણિ વિપૂય વાપ ચન્દ્ર દ્ય
 રાદોમુજામ્રમુષ્ય ધૂત્વા શરીરમકૃત કૃતાત્મા મહાલોકમભિસન્મયાનિ’ ધતિ
 તો આ કાળ-માયા-કર્મનો સમુદાય કે જે આધ્યાત્મિકાદિ દુ ખનોજ એક
 કારણભૂત છે તેથી દુ અત્યંત લય પામીને લગવાનના શરણને પામ્યોછુ
 ગકા-જે સસૃતિથી તને જીતિ હોય તો શાઓમા તેતે સ્થળે પ્રતિ
 પાદન કરેલા ઉપાસનાદિકમા મનનુ સમાધાન કરતો રહે ? અને તે મનની
 સમાધિમાટે તેમા ઉપયોગી યમનિયમાદિકનુ અનુધાન કરતો રહે ? જે
 તને યોગમાર્ગનુ વિજ્ઞાન ન હોય તો કૃણાદિ ઉપહાર હાથમા લઇને ઓનિય
 શ્રદ્ધાનિષ્ઠ ગુરૂના સાન્નિધ્યને પામ્ય ? એમ જો કહેતા હો તો દુ કહું છુ
 કે-તેમા યમલગેયથી લય વળે છે શાઓમા કોઈ ઉપાય પ્રદર્શાવ્યો છે
 એ સત્ય છે, તે ઉપાયના વિજ્ઞાનમાટે જો ગુરૂના શરણને પામીએ તો
 તેટલામાત્રથી તે લય શુ ટળી જાય ? (નહિજ) પ્રભુપતિએ શ્રદ્ધાભર
 સાથી પોતાપાસે આવેલા દન્દ્રને બારવર્ષપર્યંત શ્રદ્ધાચર્યમન પાળવાનુ
 કહ્યુ, તો ગુરૂનો પ્રસાદપણુ અદ્ય કાળથી લલ્ય નથી જો કૃપા

નિધિ શુદ્ધ પ્રસન્ન થઈને એકદમ ઉપાયનો ઉપદેશ કરે. તો તેટલામાત્રથી શું યોગ 'એકદમ નિષ્પન્ન થઈ' બન્ય છે? (નહિજ) બે કદાચિત્ યોગની નિષ્પત્તિ પણ થાય પરંતુ તેનાથી પ્રારંભ્ય-કર્મનો પ્રક્ષય થતો નથી, તો હાલમાં પાશ લઈને આવેલાં યમદૂતોને શો ઉત્તર આપવો? પ્રારંભ્ય પાપકૃણ તો અવશ્ય લોગંવતુંજ પડેછે, તો હમણાં પ્રારંભ્ય પાપનું કૃણ પમાડવામાટે સમુદ્ધત પાશવાળા યમદૂતોથડી મારે મહતી ભીતિ વર્તે છે, માટે હું શ્રીકૃષ્ણના શરણને પામ્યો છું. તે ભગવાન શરણાગત મને પ્રારંભ્ય પાપથડી પણ પ્રમુક્ત કરશે. તે પોતેજ 'અહં ત્વાં સર્વપાપે-ભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ એમ કહ્યું છે.

એરીતે દુઃખનિવેદનપૂર્વક શરણને પામતાં શરણ્યની સકળ દુઃખનિ-વારણમાં સમર્થતાને સૂચવતા થકા 'શ્રીકૃષ્ણદેવં' એમ કહેછે. 'કૃપિર્મૂ-વાચકઃ શબ્દો જશ્ચ નિર્વૃત્તિવાચકઃ' આ નિરૂક્તિને અનુસારે 'જે આનંદ-મય છે તેમને' એવો અર્થ જણાવ્યો છે, નિરવધિક આનંદમયના શરણને પામેલાઓને સમસ્ત દુઃખ વિનાશનપૂર્વક પરમાનંદની પ્રાપ્તિમાં કરી શકાજ નથી એમ શ્રીકૃષ્ણપદથી જણાવ્યું છે. 'एष ह्येवानन्वयाति' એવી શ્રુતિ છે. દેવશબ્દથી વિહરણશીલતા કહી છે, સકળ જીવનની સૃષ્ટિ સ્થિતિ સંહાર જેની વિહરણલીલા છે તે શ્રીકૃષ્ણને મારા પાપના સંહારણમાં લેશપણ કલેશ નથી એવો અભિપ્રાય છે. શરણં પ્રવક્ષોઽક્ષિ-ઉપાયને આશરેલો છું. સમસ્ત ઉપાયોત્તરનો પરિત્યાગ કરીને શ્રીકૃષ્ણ-દેવનેજ ઉપાયપણે આશરેલો છું. શંકા-વું સંસૃતિથડી બહુ ભીતિ પામ્યો છું એ સત્ય છે અને ઉપાયોત્તરનો પરિત્યાગ કરી ભગવાનનેજ ઉપાયપણે નિશ્ચય કરી રહ્યો છું એ પણ સત્ય છે. તથાપિ તે ભગવાનની પ્રસન્નતાનું શું સાધન તે અનુષ્ઠાન કર્યું છે કે જેથી પ્રસન્ન થઈને તને સંસૃતિ લયથડી વિમુક્ત કરે? એમ બે કહેતા હો તો કહું છું કે 'સ પાતુ મામ્'—તે તમે મારી રક્ષા કરો. અનન્યગતિ મારે શું કરવાનું છે? કશુંય પણ નથી. કિંતુ હું ચૈતન છું તેથી ચૈતન્યને અનુસારે પ્રાર્થના એક કરવાની તેજ કહે છું કે—'મારી રક્ષા કરો.' શરણ્ય શરણાગતવત્સળ

(પરમાત્મા) પ્રાર્થનાથપ્રી અધિક શરણાગતથપ્રી ઇચ્છતા નથી. શરણાગતિજ અકૃત્રિમા સર્વકામદુષ્ઠા છે. જો ઉપાયાંતરની પ્રતીક્ષા કરે તો તેમનેવિષે શરણ્યકૃત્ય થટું આવે નહિ, એવો અભિપ્રાય છે. અહીં કાળાદિકથપ્રી લયનું નિવેદન કર્યું છે તેથી પોતાનું કાર્પણ્ય (દીનપણું-ગરીબપણું) પ્રકાશ કર્યું છે. ‘શરણં પ્રપન્નોઽસ્મિ’ આથી ભરસમર્પણનું અનુધાન થઈ નય છે, પોતાના પ્રયત્નથી સાધ્ય એવા ઉપાયાંતરનો ત્યાગ કરવાપૂર્વક ‘મારે તો એક ભગવાનજ ઉપાય છે’ એવો અધ્યવસાય કરવો તેનેજ ભરસમર્પણ કહે છે. ‘સ પાતુ મામ્’ આથી ઓખૃત્વવરણ (તમે મારી રક્ષા કરો એવી પ્રાર્થના) કહ્યું છે. શરણાગતિના છ અંગ ક્યાં છે તેમાં યદ્યપિ અહીં ‘આનુકૂલ્યસ્ય સદ્ગુણઃ પ્રાતિકૂલ્યસ્ય વર્જનમ્ । રક્ષિત્વતીતિ વિશ્વાસઃ’ આ ત્રણ અંગ ક્યાં નથી, તથાપિ તે શરણાગતિનાં ઉત્તરાંગ (પછીથી ઉપયોગનાં) હોવાથી શરણાગતિના અનુધાનસમયે અક્રિયનતામાત્રની અત્યંત અપેક્ષા હોવાથી તેમની અનુક્રિતિ છે, મારેજ શરણાગતિના અનુધાનને પ્રકાશ કરનારા સર્વત્ર વચનમાં અક્રિયનતાના અનુસંધાનમાત્રનો નહિ પરિત્યાગ કરેલો જણાય છે, ‘અવિચ્છનોઽનન્યગતિઃ શરણ્ય ! સ્વરૂપાદમૂલં શરણં પ્રપન્ને’ એવું વચન છે. અહીં લયનિવેદનપૂર્વક કહેલા શરણવરણથી અક્રિયનતા અને અનન્યગતિતા અર્થથી વ્યક્ત છે. એરીતે ‘કાલમાયાપાપકર્મે’ આ સંકલ્પમુત્રથી શરણાગતિનિષ્ઠા સ્ફુટ થાય છે. આ અનુત્તમ સાક્ષાત્ મુક્તિમાર્ગ ભગવાને ગીતામાં અનિમશ્લોકથી પ્રકાશ કર્યો છે-‘સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ । અહં ત્વાં સર્વપાપેભ્યો મોક્ષમિપ્યામિ મા શુચઃ ॥’ ઇતિ. વચનાંતરો પણ છે-‘શરણં ત્વાં પ્રપન્ના વે ધ્યાનયોગવિવર્જિતાઃ । તેઽપિ મૃત્યુમતિફ્રન્ય યાન્તિ સદૈર્ણ્યવં પદમ્ ॥ અનન્તજ્ઞાનશક્ત્યાદિકમ્યાણગુણસાગરે । પરે વ્રહ્મણિ લક્ષ્મીદે મુલ્યોઽયં સર્વસિદ્ધિદૃષ્ટ્ ॥ પ્રસાસિતુરશોષાણામાત્મનાં પરમાત્મનઃ । ગદિ વ્રસાદનં ત્રિજ્જોરન્યદાત્માર્પણાદતે ॥ અહમસ્મિ તર્કવેતિ પ્રપન્નાય સહસ્ત્રયમ્ । દેવો નારાયણઃ ક્ષીમાન્ દદાત્યમયમુલ્કુકઃ ॥’ ઇત્યાદિ. શ્રુતિમાં પણ આ માર્ગનું શ્રવણ થાય છે-‘યો યે વ્રહ્મણં વિદ્ધાતિ પૂર્વ યો યે

પાતુ મામ્ ॥૨૭॥ સદ્ગુણં કારયિત્વેત્યું શ્રીકૃષ્ણસ્ય પ્રસાદિના ।
 સર્વેસરાદિગન્ધેન સ ગોપીચન્દ્રનેન વા ॥૨૮॥ કારયિત્વોર્ધ્વપુણ્દ્રં
 ચ સમ્પ્રદાયાનુસારતઃ । હર્યદ્વિસ્પર્શિતે દદ્યાત્તસૈ તુલસિકાન્નજૌ
 ॥૨૯॥ વધ્નીયાત્કણ્ઠદેશે તે માલે શિષ્યસ્તતો ગુરુઃ । અષ્ટાક્ષરં કૃષ્ણ-
 મન્ત્રં શ્રવણે ત્રિરુપાદિશેત્ ॥૩૦॥ ગુણાક્ષરં તતો મન્ત્રં જનું સર્વત્ર
 વેદાંશ્ચ પ્રહિણોતિ તસૈ । તં હ દેવમાત્મબુદ્ધિપ્રકાશં મુમુક્ષુર્વે શરણમહં
 પ્રપદ્યે ॥' 'ન્યાસમેષાં તપસામતિરિક્ષમાહુઃ' ઇત્યાદિ. પ્રપત્તિપર્યાય શરણુ-
 ગતિનું સ્વરૂપ 'અનન્યસાધ્યે સ્વામીદે મહાવિશ્વાસપૂર્વકમ્ । તદેકોપાયતા-
 યાઙ્ગા પ્રપત્તિઃ શરણાગતિઃ ॥' 'અહમસ્મયપરાધાનામાલયોઽકિચ્છનોઽગતિઃ ।
 ત્યમેવોપાયભૂતો મે મયેતિ પ્રાર્થના મતિઃ । શરણાગતિરિત્યુક્તા સા દેવે-
 ઽક્ષિન્ પ્રયુજ્જતામ્ ॥' ઇત્યાદિ વચનોથી સ્પષ્ટ કયું છે. યોગનાં જેમ આઠ
 અંગ છે તેમ આ શરણુગતિનાં છ અંગ છે, તેમાં આ વચનો છે—'આનુ-
 કૂલ્યસ્ય સદ્ગુણઃ પ્રાતિકૂલ્યસ્ય વર્જનમ્ । રક્ષિષ્યતીતિ વિશ્વાસો ગોપૃત્વવરણં
 તથા । આત્મનિષ્ઠેષકાર્પણ્યે પદ્વિધા શરણાગતિઃ ॥' 'પ્રપત્તિરાનુકૂલ્યસ્ય
 સદ્ગુણોઽપ્રતિકૂલતા । વિશ્વાસો વરણં ન્યાસઃ કાર્પણ્યમિતિ પદ્વિધા ॥'
 ઇત્યાદિ. સાધનાંતરથકી શરણુગતિમાં જે સર્વાધિકારિત્વાદિ વિશેષો છે
 તે અન્યથકી બાહ્યવા ॥૨૭॥

એરીતે શિષ્યને સંકલ્પ અર્થાનુસંધાનપૂર્વક કરાવીને, ભગવાનના
 અંગસંગથી તેમની પ્રસાદતાને પમાડેલા, કેસરાદિક સાથે ઘસેલા ગંધ
 દ્રવ્યથી (ચંદનથી) અથવા ગોપીચંદનથી યથાસંપ્રદાય ઊર્ધ્વપુંડ્ર કરાવીને
 (હંકુમચદ્રકે સહિત ચાર ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક લલાટ બે બાહુમૂળ અને હૃદ-
 યમાં કરાવીને) ભગવાનના ચરણારવિંદના સંસ્પર્શથી પવિત્ર કરેલી બેવડી
 તુલસીમાળા (કઠી) તે શિષ્યને આપે ॥૨૮-૨૯॥ તે ગુરુએ આપેલી
 કઠીને શિષ્ય પોતાના કંઠપ્રદેશમાં બાંધે, આ દીક્ષાનું અસાધારણ બાહ્ય
 ચિહ્ન છે. તે પછી ગુરુ અષ્ટાક્ષર કૃષ્ણચરણ મન્ત્રનો શિષ્યના કર્ણમાં ત્રણ-
 વાર હિપદેશ કરે (આ મન્ત્રવિશેષ સંપ્રદાયથી બાહ્યનો. નિયતકાળ-
 વિશેષમાં આ જપનીય છે) ॥૩૦॥ તે પછી વળી ગુરુ સર્વ દેશ સર્વ

સર્વદા । ઉપાદિશેહુસ્તસૈ પાપજાલનિવૃન્તનમ્ ॥૩૧॥ દક્ષકર્ણે
દ્વિજાતીનામુપદેશ્યો મનુર્મતઃ । તથા તુરીયવર્ણાનાં વામકર્ણે ચ
દૂરતઃ ॥૩૨॥ તતો વદેચ્ચ માહાત્મ્યં શિષ્યં કૃષ્ણસ્ય દેશિકઃ ।
શિષ્ય ! ત્વં વાસુદેવસ્ય મત્તો જાતોઽસિ સામ્પ્રતમ્ ॥૩૩॥ સ હિ
નારાયણઃ સ્વામી ધામ્નઃ સ્વાદક્ષરાત્પરાત્ । આવિર્વભૂષ ભૂલોકે
બ્રાહ્મતિઃ શ્રેયસે નૃણામ્ ॥૩૪॥ રક્ષાર્યં ચ સ્વાશ્રયયોર્દુષ્ટેભ્યો મક્તિધ-

કાળમા અનુસ્મરણ કરવા સર્વ પાપને પ્રણાશ કરનારા ગુણાક્ષર-પદક્ષર
'સ્વામિનારાયણ' એવા ઉદ્ભવસપ્રદાયસિદ્ધ નામમત્રવિશેષનો તે શિષ્યને
ઉપદેશ કરે 'વદ્વળા શક્ત્યસ્તિલ' ઇત્યાદિકમા ગુણુશબ્દ પદ્મણામા
વિદ્યમાન છે તો ગુણુશબ્દ અહીં પદ્મસખ્યાનો વાયક લેવો અથવા 'ગુણ
સત્ત્વં રજસ્તમ' ઇત્યાદિકમા ગુણુશબ્દ ત્રણ સખ્યાનો પણ બોધક છે, તેનો
અગીકાર કરવામા આવે તો ગુણાક્ષર-અક્ષર 'શ્રીકૃષ્ણ' એવા નામમત્રનો
ઉપદેશ નરે, એવો અર્થ લેવો ॥૩૧॥ તેમા દ્વિભૂતિ-બ્રાહ્મણાદિ ત્રૈવર્ણિક
જનોને જમણાળ કર્ણમા દૂરથી (તેનો સ્પર્શ નહિ કરીને) મત્રનો ઉપદેશ
કરવો ચતુર્થવર્ણ શૂદ્રોને તો ડાબા કર્ણમા દૂરથી મત્રોપદેશ કરવો ॥૩૨॥

ત્યારપછી ગુરૂ શ્રીકૃષ્ણનો મહિમા આગળ કહ્યામાણે શિષ્યને કહે
હે શિષ્ય ! જે વાસુદેવનો હું હાલમા મારાથડી દીક્ષાવિશેષના શ્રદ્ધાથી
લક્ષ્ય થયો છું તેમનો મહિમા સાવધ મન રાખી સાલજ ॥૩૩॥ તે આ
નારાયણ-સમસ્ત ચેતન અચેતનના અતરાતમાપણે પ્રખ્યાતિ પામેલા
અને સ્વામી-પોતાથડી ઇતર સમસ્ત વસ્તુની અપેક્ષાએ સ્વામિપણે
'પતિ વિશ્વસ' ઇત્યાદિકથી ખ્યાતિ પામેલા શ્રીપુરુષોત્તમ વાસુદેવ ભગવાન
પોતાના સર્વથડી પર અક્ષર નામના ધામથડી પૃથ્વી ઉપર હાલમા
કળિમળથી કલુષિત ચિત્તવાળા નરોના નિત્રેયસમાટે નરાકૃતિથી પ્રાદુ
ર્ભાવ પામ્યા હતા ॥૩૪॥ પોતેજ એક આશ્રય જેમને છે એવા ભક્તિ
ધર્મને અસુરસમુહથડી સમુદભવેલા ઉપદ્રવના નિવારણદ્વારા તેમની તે
થડી રક્ષા કરવા તેમનાજ પુત્રરૂપે પ્રકટતાને પામેલા તે ભગવાન શ્રીનારા
યણુમુનિના ડાહ્યથને કહેવામાટે કોણ સમર્થ થાય ? કોઈ પણ નજ થાય

મર્યોઃ । જાતસ્ય તસ્ય કારુણ્યં કો વા વક્તું ક્ષમો ભવેત્ ॥૩૫॥ દ્વેષા-
ચિન્તયતોઽપિ સ્વં સુરામાંસાશિનોઽસુરાન્ । નિન્યે સ્વકીયં ધામેવ
કારુણ્યેનાતતાયિનઃ ॥૩૬॥ સ્પરતાં વૈરભાવેન સ્વમિત્થં દ્વિપતામપિ ।
ગુણગ્રાહી સ ભગવાન્ નાગૃહ્ણાદગુણાન્ હૃદિ ॥૩૭॥ યથેવં તર્હિ
મત્તયા યે ભજેયુઃ સ્વમનન્યયા । તેમ્યઃ પ્રસન્નઃ કરુણઃ સ સ્યાર્તિક
વાચ્યમત્ર તુ ॥૩૮॥ સર્વેષાં હિતકર્તારં તમચ સ્વામિનં ભવાન્ ।
પ્રાપ્તોઽસ્તિ શરણં તેન મુક્તઃ સંસૃતિવન્ધનાત્ ॥૩૯॥ શ્રીકૃષ્ણમેવ
શરણં યઃ પ્રપદ્યેત સ ધ્રુવમ્ । માયાયા મુચ્યતે નાન્યસ્તસ્યૈવાત્ર વચઃ
શૃણુ ॥૪૦॥ દૈવી હોષા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા । મામેવ યે

॥૩૫॥ જે હેતુ માટે જે આ ભગવાન્ દ્વેષભાવથી પોતાનું ચિંતન કરતા,
સુરામાંસનું ભક્ષણ કરનારા, જે કોઈ પણ ઉપાયે કરીને પોતાના વધમાટે
પ્રવર્તેલા એવા અસુરોને પણ સ્વયં કૃષ્ણભાવથી યોગિઓને પણ દુર્લભ
એવા પોતાના અક્ષરાખ્ય ધામપ્રતિ તેડી ગયા તે હેતુમાટે નિરવધિ
કાઢણુ આ ભગવાનનું છે ॥૩૬॥ તે અસુરોનું જે વૈર પોતાવિષે વર્તે છે તે
મહાહોષમા દૃષ્ટિ નહિ દધને, અખડિત અનુસ્મરણુમાત્ર જે વૈરમૂળક
હતુ તેમા પણ ગુણદૃષ્ટિ કરીને ગુણગ્રાહી તે ભગવાને તેમની ઉપર અનુ
ગ્રહ કર્યો ॥૩૭॥ જ્યારે અસુરોઉપર પણ અનુગ્રહ કર્યો તો તે આ
અનવધિકૃધાનિધિને અનન્યભક્તિથી જે જનો ભજે તેમની ઉપર તે ભગ-
વાન પ્રસન્ન થાય એમા કહેવું જ શુ? થાયજ ॥૩૮॥ પ્રાણિમાત્રનું હિત
કરવામા સર્વદા પ્રવર્તેલા તે આ સ્વામિનારાયણુના શરણુને તું હાલમા
પામ્યો છું તેથી તું ભવબંધનથકી મુક્તજ થઈ રહ્યો છું એમા સશય
નથી ॥૩૯॥ જે જન અનન્યશરણુ થઈ શ્રીકૃષ્ણનાજ શરણુને પામે તેજ
માયા થકી નિશ્ચે મુક્ત થાય, તેયકી બીજે નહિ આ અર્થમા તેમનુંજ
'દૈવી હોષા' એવું વચન છે તેને સાલળ દૈવી-જગત્સર્ગાદિલીલામા પ્રવ
ર્તેલા મેં અધિષ્ઠાન કરેલી, માટેજ મારી, સત્ત્વરજતમોદૃષ્ટ તણુ ગુણુ
મયી, વિવિધ અર્નન આશ્ચર્યને ઉપભવનારી, પોતાના ગુણુસંગથી બ્રહ્માદિ
સમય પ્રાણિવર્ગને ત્રિગોહ પમાડનારી, પોતાના પ્રયત્નશતથી પણ ન ઉદ્ધ

પ્રપદ્યન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ॥૪૧॥ તસ્માત્ત્વં સર્વમાવેન ધર્માન્સ-
વિદિતાન્મૂયમ્ । મજેયાઃ શ્રીવાસુદેવં ભક્તિધર્માવનોદ્ધવમ્ ॥૪૨॥
इत्यं श्रीकृष्णदेवस्य माहात्म्यं शास्त्रसम्मतम् । कथयन्तं वदे-
च्छिष्यः प्रहृष्टस्तं प्रणम्य सः ॥४३॥ फलमायाभयाद्धोरान्मुक्तः
संसृत्तिवन्धनात् । श्रीकृष्णस्याद्य भक्तोऽहं गुरो ! जातोऽसि
निर्मेयः ॥४४॥ इत्यं च सुवते तस्मै श्रीकृष्णप्रतिमां गुरुः । वदीत
तद्गुणीषां चै प्रजनायानुयासरम् ॥४५॥ ततश्चोपदिशेद्धर्माच्छिष्य !

ઘન થાય એવી આ માયા છે, માટે જે જનો મારાજ શરણુને પામેછે તેજ આ માયાને તરે છે ॥૪૦-૪૧॥ માટે તું અત પર તેમની આજ્ઞાને અનુસારે વર્તવાની બુદ્ધિથી મેં કહેલા સર્વ ધર્મોને આચરતો થકો સર્વ ભાવ-ઉપાય ઉપેયભાવથી (પ્રાપક પણુ તમે છો અને પ્રાપ્ય પણુ તમો છો એવા ભાવથી) ભક્તિધર્મના સરક્ષણુમાટે પ્રાદુર્ભવેવા તેજ શ્રીવાસુ દેવને લાજ ॥૪૨॥ હે પુત્રો ! એરીતે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણદેવના માહાત્મ્યને ઉપદેશ કરતા ગુરુ શાસ્ત્રસમત વચન સાલળીને તેમને પ્રણામ કરીને, શિષ્ય પ્રહર્ષથી ગુરુપ્રતિ બોલે કે ॥૪૩॥ હે ગુરો ! આપના પ્રસાદથી આજ શ્રીકૃષ્ણચરણના સમાશ્રયને પામતા તેમની અનન્યભક્તિનિષ્ઠા જે નિ શ્રેયસથી ન્યૂન નથી તેને સારીરીતે પામીને, ઘોર કાળમાયાના લયથી મુક્ત થઈ સસૃતિબંધનથી પ્રમુક્ત થઈ સમગ્ર કર્મબંધનથી વિમુક્ત થઈ, માટેજ હું નિર્ભય થઈ ચુક્યો છું (સદાચાર્યે ભગવાનને સમર્પણુ કરાવ્યો છે સમગ્ર લોકો જેમનો, ભગવદ્ભક્તિમાજ એક રસિક, ભગવાનજ એક ઉપાય જેમને છે એવા જનોનું તત્ક્ષણજ સચિત પ્રારબ્ધ ભેદથી લિપ્ત એવું બધુય કર્મબંધન પ્રશિથિલ થઈ જાય છે, માટે આ નિર્ભયજ થઈ રહ્યો) ॥૪૪॥ એરીતે બોલતા તે શિષ્યને ગુરુ પ્રતિદિત પૂજવા માટે તેના મનને પ્રિય એવી શ્રીકૃષ્ણની અર્ચામૂર્તિ આપે ॥૪૫॥ તે પછી ગુરુ ધર્મનો એમ ઉપદેશ કરે કે-હો શિષ્ય ! તારે ધર્મ સદાય આચરવો, કેમકે ધર્મ તે તે લોકપાલાદિસહિત આ વિશ્વને યોતયોતાના પદમા ધારી રાખે છે. યદપિ 'ભગવાનજ એક મારે ઉપાય છે' એવી નિષ્ઠા

ધર્મે સદાઽચરેઃ । ધર્મેણ ધાર્યતે વિશ્વં બ્રહ્માણં સેશ્વરં યતઃ ॥૪૬॥
પ્રાતઃસ્નાનં ચોર્ધ્વપુણ્દ્રં સ્વકીયં નિત્યકર્મં ચ । કૃષ્ણસ્ય પૂજનં કુર્યા
વહિરન્તસ્ત્યમન્વહમ્ ॥૪૭॥ કૃષ્ણમન્ત્રસ્ય ચ જપો નિયમાન્હુચિના
ત્વયા । નિજશક્ત્યનુસારેણ કાર્યોઽદ્ધિ નિશિ ચાન્વહમ્ ॥૪૮॥ એકા-
દશ્યસ્ત્વયોપોપ્યા હરેર્જન્મદિનાનિ ચ । તત્ર તત્રોત્સવાઃ કાર્યાઃ
સ્વસ્ય શક્ત્યનુસારતઃ ॥૪૯॥ મઘં માસં પારદાયં સ્તેયં સ્વપરહિંસ-

વાળાને તે ધર્મથી કોઈપણ અર્થ સાધ્ય નથી, અથાપિ ભગવાનને જ એક
ઉપાયપણે વરનારા જને ભગવાનની આજ્ઞા અવશ્ય અનુપાળવી જ બોધએ,
ભગવાનની જે આજ્ઞા છે એ જ ધર્મ છે, આ ધર્મ સકળ જીવનોની પ્રતિષ્ઠા-
માટે વ્યવસ્થાવિશેષથી ભગવાને પ્રવર્તાવ્યો છે, તે આ ભગવાનની આજ્ઞા-
રૂપ ધર્મનું અનુપાલન શરણાગતના સ્વરૂપને સમુચિત હોવાથી આવશ્યક
છે, અન્યથા ભગવાનની આજ્ઞાના ઉલ્લંઘનમાં તેમની અપ્રીતિનો પાત્ર થાય,
આ અધિકારી(શરણાગત)નું તે આ ધર્માનુપાલન આનુકૂલ્યસંકટપરૂપ જે
શરણાગતિનું અગ કહ્યું છે તેની અદર આવી બાય છે ॥૪૬॥

હવે ધર્મવિશેષોનો ઉપદેશ કરેછે-હે શિષ્ય! તારે પ્રતિદિન પ્રાતઃ-
કાળે સ્નાન કરી ઊર્ધ્વપુંડ્ર ધારી સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરીને, કૃષ્ણનું માનસ
તથા બાહ્ય પૂજન યથાવિધિ કરવું તે પછી શુદ્ધ રહીને જ અષ્ટાક્ષર
કૃષ્ણમન્ત્રનો જપ નિયમથી યથાશક્તિ દિવસે અને રાત્રિએ પ્રતિદિન
કરવો ॥૪૭-૪૮॥ શુદ્ધ કૃષ્ણપક્ષની સર્વ એકાદશીઓ અને જન્માષ્ટમી
પ્રમુખ પ્રાદુર્ભાવ તિથિઓનો ઉપવાસ તારે કરવો અને તેતે તિથિઓએ
તેતે ઉત્સવો ભક્તિથી યથાવૈભવ કરવા ॥૪૯॥ જલનિષ્ઠોને પણ વિધિ-
નિવેધને વશ વર્તવાપણું ટળી જતું નથી, તો તારે શરણાગતે ભગવદે-
કોપાયનિષ્ઠ ભગવદાજ્ઞાનુવર્તી હોવાથી નિવેધ શાસ્ત્રને વશ વર્તવું બોધએ
આવી સ્થિતિ છે તો મઘપાન માસભક્ષણ પરાંગનાનો અગસગ સ્વપર-
હિંસા પરધનહરણ ધસાદિકનો સર્વથા તારે ત્યાગ કરવો તથા જે વર્ણ-
સકરતાને કરનાર અપેયપાન અભક્ષ્યભક્ષણાદિ તેનો દૂરથી જ પરિહાર
કરવો. સામાન્યપણે ગ્રામ એવો પણ આ પ્રતિવેધ દ્રઢતામાટે તથા રાગ-

નમ્ । સર્વથૈવ ત્વયા ત્યાજ્યં વર્ણસંસ્કારકર્મ ચ ॥૫૦॥ મહાગજાદિ-
 ફેનાનિ તમાલં માદકં ચ યત્ । મક્ષણીયં ન તત્કાપિ યચ્છ લોકે
 વિગર્હિતમ્ ॥૫૧॥ અગાલિતં જલં ક્ષીરં ન પેયં ચ કદાચન । અપ-
 શબ્દા ન વક્તવ્યાઃ સત્યં ચ સ્વપરાર્તિદમ્ ॥૫૨॥ સ્વાસન્નસમ્બન્ધ-
 વતીઃ સ્ત્રીર્વિનાઽન્યાસ્તુ યોપિતઃ । ન સ્પૃશેર્વિધવાઃ ક્ષાપિ બુદ્ધિ-
 પૂર્વમનાપદિ ॥૫૩॥ તત્સ્પર્શેઽજ્ઞાનતો જાતે ક્ષાતવ્યં બુદ્ધિપૂર્વકમ્ ।
 તત્સ્પર્શને કૃતે કાર્યં દિનમેકમુપોષણમ્ ॥૫૪॥ કામાદુક્ત્યા તુ
 તત્સ્પર્શે દિનઘ્નમુપોષણમ્ । તાદૃક્સ્પર્શે જનૈર્બુદ્ધે કુર્યાચ્ચાન્દ્રાયણં
 વ્રતમ્ ॥૫૫॥ કાર્ય આવશ્યકે પ્રાપ્તે પ્રાપ્તાર્યાં કાપિ ચાપદિ । બુદ્ધિ-
 પૂર્વેઽપિ તત્સ્પર્શે જાતે દોષો ન વિચિતે ॥૫૬॥ સ્ત્રીણાનામતિલુચ્છાનાં

દોષની અને ઇન્દ્રિયદોષની પ્રબળતા જણાવાના અભિપ્રાયથી કહ્યો છે
 ॥૫૦॥ વળી જે માદક અલક્ષ્ય ભાંચ્ય ગાળે અશીલુ તમાકુ આદિક છે
 તે તારે નજ લક્ષણ કરવું, અને જે લોકમાં નિહિત ઉમરડાનાં ફળ
 વિગેરે છે તે ક્યારેયપણ નજ આવું ॥૫૧॥ જળ દુઘ્ધાદિ ગાળ્યા વિના
 નજ પિવું, ગાળો દેવારૂપ અપશબ્દો બોલવા નહિ. જૂતોને ઉપવાસ કરનાર
 યથાર્થપણુ વચન ન બોલવું ॥૫૨॥ અત્યંત નિકટ દેહસંબન્ધવાળી
 વનિતાઓ થકી બીજી પરસ્ત્રિઓનો સ્પર્શ નજ કરવો. તથા આપતકાળ
 વિના વિધવા વનિતાઓનો સ્પર્શ બુદ્ધિપૂર્વક ક્યારેય નજ કરવો (નિકટ
 સમ્બન્ધવાળી વિધવાઓના સ્પર્શમાં દોષ નથી) ॥૫૩॥ અનણથી તેણીનો
 સ્પર્શ થાય તો જ્ઞાન કરવું. જણીને તેણીનો સ્પર્શ કરાય તો એક દિવસ
 ઉપવાસ કરવો કમકાલુશ્ચમૂળક તેણીનો સ્પર્શ કરાય તો બે દિવસ
 ઉપવાસ કરવો. તેવો સ્પર્શ જો જનોના જણવામાં આવી ગયો હોય
 ત્યારે તો ચાંદ્રાયણવ્રત કરવું ॥૫૪-૫૫॥ કોઈ આવશ્યક કથવિક્યાદિ
 કાર્ય આવી પડે કે કોઈ જળશ્રાવન અગ્નિદાહ આદિક આપતકાળ આવી
 પડે તો તેવા પ્રસંગે બુદ્ધિપૂર્વક થએલા તેણીના સ્પર્શમાં દોષ નથી ॥૫૬॥
 જેઓ સ્ત્રી-સ્રીવપટ હોય, જેઓ અતિલોભી હોય, જેઓ પ્રોળમનમાં
 (વામમાર્ગમાં) પ્રવેશેલા હોય, જેઓ નાસ્તિક જૈનાદિક હોય, જેઓ

કૌલનાસ્તિકપાપિનામ્ । શુષ્કજ્ઞાનવતાં ચાપિ સદ્ગઃ કાર્યો ન કુવ-
ચિત્ ॥૫૭॥ સચ્છાસ્ત્રસ્ય સતાં સદ્ગં મર્ત્તિં ચ નવધા હરૌ । કુર્યાસ્ત્વં
પ્રત્યહં શિષ્ય ! કશ્ચનાપવદેર્ન ચ ॥૫૮॥ કુસદ્ગિમ્યો ન શૃણુયાઃ
કથાવાર્તા હરેરપિ । ન ચ કસ્યાપિ દેવસ્ય વાચાપ્યુચ્છેદમાચરેઃ
॥૫૯॥ અથ ભાગવતાન્ધર્માન્સતસ્ત્વં સદ્ગતો હાસિ । સત્સદ્ગીતિ-
ચ વિચિન્તાતો ભવિષ્યસિ ધૃણતલે ॥૬૦॥ એવમેવ કરિષ્યેઽહમિત્યાજ્ઞાં
શિરસા ગુરોઃ । ગૃહીત્વા પૂજનં તસ્ય શિષ્યઃ કુર્યાદુરોર્મુદા ॥૬૧॥
નવીનૈર્ધસનૈર્ગન્ધપુષ્પસ્ત્રવશેષરાદિભિઃ । સ્વર્ણરુપ્યાદિમુદ્રાભિઃ

બ્રહ્મહત્યાદિ મહાપાતકી હોય અને જેઓ ભગવદ્ભક્તિરહિત કેવળ જ્ઞાન-
વાદમાં વળગેલા (શુષ્કજ્ઞાની) હોય તે આ સર્વેનો સગ આદેય પણ
તારે નજ કરવો ॥૫૭॥ હે શિષ્ય ! તારે પ્રતિદિન સચ્છાસ્ત્ર-આત્મા
પરમાત્માનો યથાર્થ અવબોધ આપનારા સચ્છાસ્ત્રનો અને સંત-પરમા-
ત્માના પરા ભક્તિએ સપત્ર સાધુઓનો સગ સદાય કરવો, તથા તું શ્રવણ-
કીર્તનાદિરૂપ નવ પ્રકારની ભક્તિપરાયણ થઈ રહે. કોઈની પણ ઉપર
મિથ્યાપવાદ આરોપીશ નહિ ॥૫૮॥ જે કુસંગી-ભગવદ્વિમુખ હોય, વિપયા-
ભિમુખ હોય, દેવતાંતરપર હોય અને ક્ષણાંતરપર હોય તેમના મુખથી
ભગવાનની કથા વાર્તા પણ તારે સાંભળવી નહિ. તથા કોઈ પણ રૂદ્ર
ધન્દ્રાદિ ભગવદ્વિભૂતિભૂત દેવનો ઉચ્છેદ-તેમનું ઐશ્વર્યખડન કરવું તેમનું
અપમાન કરવું વિગેરે મૂળનિકેદનને વચનથી પણ કરીશ નહિ ॥૫૯॥ જે
હેતુ માટે તું આજ ભાગવતી દીક્ષાને પામીને સચ્છબદવાચ્ય ભાગવત
ધર્મોના સંગને પામ્યો છું તે હેતુમાટે ભૂતળમાં ‘સત્સંગી’ એવી
સાર્થક સજ્જાથી વિખ્યાત થઈશ ॥૬૦॥

હે પુત્રો ! એરીતે ગુરુએ પ્રતિબોધ દીધેલો શિષ્ય ‘હું એમજ કરીશ’
એવા પ્રતિવચનપૂર્વક ગુરુની આજ્ઞાને માથે ચઢાવીને, તે ગુરુની પૂલને
પ્રીતિથી કરે ॥૬૧॥ ચદન પુષ્પહાર તોરાઓ વિગેરેવડે તથા નવીન વસ્ત્ર
વિભૂષણ વિગેરેવડે તથા સુવર્ણરૂપ્યાદિ મુદ્રાઓવડે તથા ઘૃતશર્કરાયુક્ત
અન્નાર્પણવડે યથાશક્તિ તે ગુરુની પૂજા કરીને પછી સાધુ વિપ્રોની યથા-

સદૈશ્વ સ્વશક્તિતઃ ॥૬૨॥ અમ્યર્ચ્યં તં યથાશક્તિ સતો વિપ્રાંશ્ચ
પૂજયેત્ । તતઃ સાઘાન્નમાનમ્ય ગૃહં ગચ્છેત્તદાશ્રયા ॥૬૩॥ તતઃ સ
દીક્ષિતો નિત્યમુત્સાહેન ભજેત્રભુમ્ । ઘર્ણાશ્રમોચિતં ધર્મં ગુરુત્તં
પાલયન્ પુમાન્ ॥૬૪॥ કેસરાધૈરુર્ધ્વપુણ્ડ્રં કુર્યાદ્વિષ્ણુપ્રસાદિમિઃ ।
શ્રીપણ્ડેનાયવા ગોપીચન્દ્રનેન સચન્દ્રકમ્ ॥૬૫॥ રાધારમાપ્રસા-
દેન ચન્દ્રકં કુઙ્કુમેન વા । કુર્યાદ્દહસ્યો ઘર્ણી ચ તથા સાધુજનશ્ચ
યઃ ॥૬૬॥ સહ્યાસિનો યનસ્યાશ્ચ સામિકાશ્ચોર્ધ્વપુણ્ડ્રકમ્ । વિચ-
ન્દ્રકં મૃદા કુર્યેન્ચન્દ્રનેનાપિ યા શુભમ્ ॥૬૭॥ તત્ર ચે ગૃહિણો
ભક્તાસ્તથા સાધુજનાશ્ચ ચે । તૈર્દૃષ્ટા મુકુરં કાર્યમૂર્ધ્વપુણ્ડ્રચતુષ્-

શક્તિ પૂજા કરે. તે પછી ગુરૂને સાઘાગ પ્રણામ કરીને તેમણે અનુરા
આખ્યો યજ્ઞો પોતાને ઘેર ભય ॥૬૨-૬૩॥ તદનંતર તે ગુરૂથી દીક્ષા
પામેલો પુરૂષ સ્વવર્ણાશ્રમોચિત ધર્મને ગુરૂના કલા પ્રમાણે પાળતો યજ્ઞો પરા
પ્રીતિથી પ્રતિદિન પોતાના પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને લભે ॥૬૪॥ ભગવાનને સમર્પણ
કરતાં અવશેષ રહેલા, આટલે તેમના પ્રસાદભાવને પામેલા, કેશરહંકુ-
માદિકે સંમિશ્રિત એવા હરિચંદનથી કે તેવા કેવળ ઘસેલા ચંદનથી કે
ગોપીચંદનથી ચદ્રકસહિત ઊર્ધ્વપુડ્ડને કરે ॥૬૫॥ અથવા ગૃહસ્થ બ્રહ્મચારી
તથા સાધુજન રાધારમાના પ્રસાદભૂત કુકુમથી ઊર્ધ્વપુડ્ડના મધ્યમા
આલો કરે (ગૃહસ્થાદિક ત્રણેય જણાઓ કેસરાદિ જે ઊર્ધ્વપુડ્ડન્ય
તેના ચદ્રકે સહિત ઊર્ધ્વપુડ્ડ કરે અથવા હંકુમચદ્રકે યુક્ત કેસરાદિ ચંદનથી
ઊર્ધ્વપુડ્ડ કરે) ॥૬૬॥ અહીં ઊર્ધ્વપુડ્ડધારણમાં અધિકારિકેદથી આટલો
વિશેષ ભણવો-જે સંન્યાસિઓ હોય, જે વાનપ્રસ્થો હોય અને જે સામિક-
અગ્નિહોત્રી વિપ્રો હોય તેમણે ગોપીચંદન નામની મૃત્તિકાથી અથવા ઘસેલા
ચંદનથી મધ્યે ધારવાના ચદ્રકે સહિત શુભ ઊર્ધ્વપુડ્ડ ધારવું ॥૬૭॥ ઉદ્ભવ
સંપ્રદાયના આચાર્ય દીક્ષા આપેલા જનોમધ્યે જે ગૃહસ્થ ભક્તજનો હોય
અને જે સાધુજનો હોય તેમણે દર્પણમાં પોતાનું મુખ જોધને ચાર ઊર્ધ્વ-
પુડ્ડ લલાટ બે બાહુ અને હૃદય આ ચાર સ્થાનોમાં ધારવાં. સંન્યાસી
ચાર પ્રકારના છે તેમાં કુટીચક બહ્લક અને હસ આ ત્રણ, મસ્તક લાલ

યમ્ ॥૬૮॥ સત્યાસિનશ્ચતુર્થા સ્યુરાચસ્ત્ર કુટીચકઃ । વહ્નદક-
સ્તથા હંસસ્તુર્યઃ પરમહંસકઃ ॥૬૯॥ કુટીચકાદયસ્ત્ર કુર્યુઃ
પુણ્ડ્રત્રયં ત્રયઃ । શીર્ષિણ માલે હૃદિ તથા માલ પક્કં તુરીયકઃ ॥૭૦॥
વાનપ્રસ્થા ચર્ણિનશ્ચ માલે કળ્થે તથા હૃદિ । વાહ્લોશ્ચેતિ ચ પશ્ચૈવ
દધ્યુઃ પુણ્ડ્રાણિ નિત્યદા ॥૭૧॥ સચ્છદ્રાણાં દીક્ષિતાનાં પ્રોક્તં પુણ્ડ્ર-
ચતુષ્ટયમ્ । અસચ્છદ્રાદિકાનાં તુ માલે ચન્દનચન્દ્રકઃ ॥૭૨॥ ચતુ-
ષ્ટયે તુ પુણ્ડ્રાણાં વાસુદેવાદયોઽભિધાઃ । પઠનીયા ભગવતશ્ચત્સો
ભક્તપૂરુષૈઃ ॥૭૩॥ કૃષ્ણકેશવમુખ્યાનિ પશ્ચ નામાનિ પશ્ચકે ।
પુણ્ડ્રાણાં પઠનીયાનિ ગાયત્રી વૈષ્ણવી ચ યા ॥૭૪॥ પુણ્ડ્રત્રયે તુ
પ્રણવઃ પઠનીયસ્તિમાત્રકઃ । એકસ્મિન્નિહ પુણ્ડ્રે તુ પાઠ્યો નારા-

અને હૃદયમાં અનુક્રમે ત્રણ ઊર્ધ્વપુડ્ડને કરે, ચોથો પરમહંસ બાલમાત્રમાં
એક ઊર્ધ્વપુડ્ડને કરે. વાનપ્રસ્થો તથા વર્ણિઓ બાલ કંઠ એ બાહુ અને
હૃદય આ પાંચ સ્થાનોમાં પાંચ ઊર્ધ્વપુડ્ડને નિત્ય ધારણ કરે. દીક્ષા
પામેલા સચ્છદ્રોને ચાર ઊર્ધ્વપુડ્ડ ધારવાનાં કર્યાં છે. દીક્ષિત અસચ્છદ્રા-
દિકને તો બાલમાં ચંદનનો ચંદ્રકમાત્ર એક ધારવાનો કર્યો છે ॥૬૮-૭૨॥
તે ઊર્ધ્વપુડ્ડોમાં ધ્યાન કરવાનાં ભગવદ્ગુણો ભેદ કહે છે—ચાર ઊર્ધ્વપુડ્ડ
ધારવાના પક્ષમાં ચાર ઊર્ધ્વપુડ્ડોમા તો ભક્ત પુરુષોએ ભગવાનનાં વાસુ-
દેવાદિ ચાર નામોનું ધ્યાન કરવું વાસુદેવાય નમો હલાદે, સકૃર્વણાય નમો
હૃદયે, પ્રણવાય નમો દક્ષિણવાહી, અનિરુદ્ધાય નમો વામવાહી, એવો ક્રમ
બાણવો ॥૭૩॥ પાંચ પુડ્ડ ધારવાના પક્ષમાં કૃષ્ણ કેશવપ્રમુખ પાંચ
નામોનું ધ્યાન કરવું કૃષ્ણાય નમો માલે, કેશવાય નમઃ કળ્થે, નારા-
યણાય નમો હૃદયે, માધવાય નમો દક્ષિણે વાહી, ગોવિન્દાય નમો વામે
વાહી, એવો અનુક્રમ સમજવો. અથવા પાંચેય સ્થાનોમાં વિષ્ણુગાયત્રીનું
ધ્યાન (વિષ્ણુગાયત્રીના ઉચ્ચારણપૂર્વક એક વિષ્ણુનું ધ્યાન) કરીને
ઊર્ધ્વપુડ્ડ ધારણ કરવાં ॥૭૪॥ ત્રણ પુડ્ડ ધારવાના પક્ષમાં તો ત્રણેય
સ્થાનોમાં અકારાદિ ત્રણ માત્રાવાળા ઓંકારના ઉચ્ચારણપૂર્વક નારાયણનું
ધ્યાન ધરીને ત્રણ પુડ્ડો કરવાં. એક પુડ્ડ ધારવાના પક્ષમાં તો ઓં નારા-

યણો મત ॥૭૫॥ પુણ્દ્રમૂર્ધ્વે સમં સૌમ્યં કનિષ્ઠાહ્નલિવત્સ્મૃતમ્ ।
 ઋજુ દણ્ડાકૃતિ શુભ તર્જન્યા કાર્યમેવ તત્ ॥૭૬॥ અહ્નુલ્યા તિલકં
 કર્તુ ન ભવેદ્યસ્ય દક્ષતા । સ શલાકાદિના કુર્યાદયથા તત્સ્યાત્સુ
 શોભનમ્ ॥૭૭॥ ચતુર્લં તિર્યગ્ચ્છિદ્રં હ્રસ્વં દીર્ઘં તતં તનુ । વક્ત્રં
 વિરૂપં વક્ત્રાગ્રં ડિગ્નમૂલં પદચ્યુતમ્ ॥૭૮॥ અશુભ્રં રુક્ષમારક્તં
 જલે દ્વષ્ટા ચ યત્કૃતમ્ । વિગન્ધર્મવસહાં ચ પુણ્દ્રમાહુરનર્થકમ્
 ॥૭૯॥ પ્રાસાદિન્યૌ ભગવતસ્તુલસીમાલિકે ગલે । ધારયેત્પ્રયતો

યણાય નમ, એમ નારાયણનામનો ઉચ્ચાર કરવાપૂર્વક નારાયણનું ધ્યાન
 કરીને એક પુંડ્ર કરવું ॥૭૫॥ હવે પુડના આકૃતિવિશેષને કહે છે—તે
 ઊર્ધ્વપુડ્ર છેદી આગળીપરિમિત મધ્ય વિસ્તારમાપવાળું, સમરેખાવાળું,
 સૌમ્ય—મદ્દમૂળ છે માટે રમણીય, ઋજુ—નાસિકામૂળને આરંભીને
 કેશાતપર્યંત સૂક્ષ્મ રેખા દેખાય છે માટે સરલ, (કૃટિલ નહિ) માટેજ
 દડના જેવી આકૃતિવાળું ત્રિયદર્શન કરવું, તે વળી તર્જની આગળી
 વડેજ કરવું જેને તર્જની આગળીવડે તિલક કરવાની અભ્યાસકૃશળતા
 ન હોય તેણે શળીઆદિકવડે જે રીતે મુસોલિત થાય તે રીતે ઉક્ત
 આકૃતિવાળું તિલક કરવું ॥૭૬-૭૭॥ આવા પુડ્રો ન કરે—વર્તુળ—ગોળ
 (ઊર્ધ્વાકૃતિએ રહિત) નજ કરે તથા ઊર્ધ્વ કરેલું પણ વાકાભાવને
 પામેલું, અદર છિદ્રે રહિત, અપ (બહુ નાનું) દીર્ઘ—નાસિકાના અથને
 આરંભીને કેશાતમુધી બહુ લાંબુ કરેલું, તત—બહુ પહોળું, તનુ—અત્યંત
 પહોળું, વક્ત્ર—સમરેખાએ રહિત હોવાથી લગાર વાકુ, વિરૂપ—વિકૃતરૂપ,
 (લયકર) વક્ત્રાગ્ર—મૂળમા થોડી પહોળાઈવાળું અને ઉપરથી બહુ પહો-
 ળાઈવાળું, ડિગ્ન મૂળભાગવાળું, (મદ્દમૂળ નહિ) પદચ્યુત—સાલમધ્ય
 પ્રદેશરૂપ પોતાના રથાન થપ્પી અન્યન ન્યા લ્યા કરેલું, અશુભ્ર—મયિન
 કે રયામ, રુક્ષ—કર્કશ (જળ વિના કરેલું) આરક્ત—ચારે બાળુ રમવર્ણ
 વાળું, જળમા ભેળને કરેલું, વિગન્ધ—મુગન્ધવર્ણત, અવસદ્—અસદ્
 આકૃતિવાળું ('અપસન્ધ' એવો યાક હોય તો ડાગ્યા હાથે કરેલું) આવાં
 લક્ષણોવાળું તિલક વૃથાભૂત હોવાથી નજ કરે ॥૭૮-૭૯॥ બ્રહ્મજન નિયમ

૧ 'અપસન્ધ' इति पाठ्यतरम् ।

મક્તસ્તાદૃશીં જપમાલિકામ્ ॥૮૦॥ તુલસીકાષ્ઠમાલાયા અલામે તુ
સ દીક્ષિતઃ । પ્રાસાદિકીં હરેર્દધ્યાચન્દનાદિતરુદ્ધવામ્ ॥૮૧॥ પ્રાતઃ
સ્નાત્વા નિત્યકર્મ કૃત્વાચેત્પ્રતિમાં હરેઃ । અષ્ટાક્ષરં યથાશક્તિ જપે-
ન્નિત્યં શુચિઃ સ ચ ॥૮૨॥ દૃઢાસનો જપેત્તં ચ મૌની સ્વસ્થોઽત્વર-
ઘ્નજુઃ । વસ્ત્રાચ્છાદિતમાલશ્ચ વાસુદેવં હૃદિ સ્મરન્ ॥૮૩॥ કુર્વીત
દ્વારિકાયાત્રામવદ્યં દીક્ષિતો હ્યસૌ । અદ્વયેત્તત્ર વાહ-ચ-શ્રીપતે-
સ્તત્તદેતિભિઃ ॥૮૪॥ જન્માષ્ટમ્યાશ્રુત્સવેષુ સ સ્વાચાર્યસ્ય દર્શનમ્ ।

તત્પર થઈ ભગવાનના ચરણસ્પર્શથી તેમના પ્રસાદભૂત એવડી તુલસી-
માળાને ગળામાં યજ્ઞોપવીતની પેઠે નિરંતર ધારે તથા ભગવાનના પ્રસાદ-
ભૂત જપમાળાને તુલસીકાષ્ઠથી બનાવેલીને રાખે ॥૮૦॥ દીક્ષિત નર તુલસી
કાષ્ઠના મણીકાની માળા ન મળે તો ભગવાનના પ્રસાદભૂત ચંદનકાષ્ઠા-
દિકના મણીકાની માળાને ધારે ॥૮૧॥ દીક્ષિત ભક્ત પ્રતિદિન પ્રાતઃ આન
કરી નિત્યકર્મ કરીને, આચાર્યે આપેલી ભગવાનની પ્રતિમાની પૂજા કરે
તથા વિશુદ્ધ થઈ આચાર્યે ઉપદેશેલા અષ્ટાક્ષર શ્રીકૃષ્ણમંત્રનો યથાશક્તિ
નિત્ય જપ કરે ॥૮૨॥ સ્થિર આસને બેસીને, સરલ શરીર રાખીને, કોઈની
પણ સાથે નહિ બોલતો થકો, સાવધાન મનવાળો થઈ, ત્વરાએ રહિત
થઈ, (જલદી જપ પરિપૂર્ણ કરવો એવી બુદ્ધિથી મંત્રોચ્ચારણાદિકમા
જલદી પ્રવૃત્તિએ રહિત) જપમાળાને ગોમુખીવડે કે વસ્ત્રાદિકવડે આચ્છા-
દન કરીને, મંત્રવાચ્ય વાસુદેવનું હૃદયમાં સ્મરણ કરતો થકો અષ્ટાક્ષર-
મંત્રનો જપ કરે ॥૮૩॥ શ્રીકૃષ્ણદીક્ષાને પામેલો તે આ શિષ્ય દ્વારિકા-
માત્રાને અવશ્ય કરે ત્યાં અગ્નિથી તપાવેલા ભગવાનના સુદર્શનાદિ આયુધો-
વડે પોતાના બાહુઓને ચિહ્નિત કરે (છાપો લે) (આ સ્થળે દ્વારિકાશબ્દથી
વૃત્તાલયપુર ભણુવુ, કેમકે સપરિવાર શ્રીદ્વારિકાધીશ ત્યાં પધારેલા છે,
આ અર્થ પ્રથમ ૩૩ અધ્યાયમાં જ નિરૂપણ કર્યો છે) ॥૮૪॥ આ દીક્ષિત
ભક્ત જન્માષ્ટમી આદિક ઉત્સવદિવસોમાં પોતાના આચાર્યના ચરણના
દર્શન કરવા તેમને સમીપે ભય, જાન તે આચાર્યના દર્શન કરી, તેમના
જમણા ભાગમાં કિંચિત્ દૂરજ રહીને આદરથી દડવત્ પ્રણામ કરે તેમની

તિષ્ઠેયુસ્તે ગુરોર્ગૃહાદિહિઃ પ્રાજ્ઞલયો જનાઃ ॥૧૨॥ તેभ्यો ગુરુઃ સ
 ચાન્યેન જ્યેષ્ઠરં તૂપદેશયેત્ । મદ્યમાંસત્યાગમુત્યાન્નિયમાંશ્ચ યથો-
 ચિતમ્ ॥૧૩॥ તતસ્તૈઃ પાલનીયાસ્તે ધર્મા નિત્યમતન્દ્રિતૈઃ । સાધૂનાં
 દર્શનં કાર્યં ન તુ સ્પર્શોઽનુશયા ॥૧૪॥ સ્વગ્રામે રાધિકાકૃષ્ણપ્ર-
 તિમા ત્વૌદ્ધવાલયે । યત્ર સ્યાદ્દર્શનં તસ્યાસ્તૈઃ કાર્યં પ્રતિવાસરમ્
 ॥૧૫॥ યાદ્યા પૂજા ન તૈઃ કાર્યા નિત્યં કાર્યેવ માનસી । વહિસ્તુ
 વર્શનેનૈવ પૂજાફલમવાપ્નયુઃ ॥૧૬॥ નામમત્તસ્ય તુ જપો નિયમેનૈવ
 નિત્યદા । કર્તવ્યશ્ચન્દ્રકો ભાલે ચન્દ્રનેન મૃદાપિ વા ॥૧૭॥ સ્વગ્રામે
 પ્રતિમા ન સ્યાત્પ્રભોર્યદિ તદાન્તિકે । પુષ્પસ્રગ્વલ્લક્ષણ્ડાદિ રક્ષ્યં

ક્રમમાં પ્રકારભેદનું હવે નિરૂપણ કરું છું—તેઓ ગુરુના ગૃહથથી બહાર
 ન જ રહે. બે હાથ જોડી રહેલા, ભગવાનના આશ્રયલુભાં જેમને રૂચિ
 ઉત્પન્ન થઈ છે એવા તે વર્ણાશ્રમેતર જનોને આચાર્ય અન્ય-પોતાના
 ચરણાશ્રિત ત્રૈવર્ણિક જનપાસે ‘શ્રીકૃષ્ણ’ એવા ત્રણ અક્ષરના મંત્રનો ઉપ-
 દેશ કરાવે (‘વર્ણ’ એવો પાઠ હોય તો ‘સ્વામિનારાયણ’ એવા છ
 અક્ષરના મંત્રનો ઉપદેશ કરાવે એવો અર્થ બ્રહ્મવૈવર્ત) પછી મદ્યમાંસત્યાગ
 પ્રમુખ ઉક્ત નિયમોનો યથોચિત ઉપદેશ કરાવે ॥૧૨-૧૮॥ એરીતે સદુ-
 પદેશને પમાડેલા, દીક્ષા પામેલા તેઓએ સાવધાન થઈ તે ઉપદેશેલા
 ધર્મો સર્વદા પાળવા. તેઓએ સાધુઓનું દર્શન પરમાદરથી વારેવારે
 કરવું. તેમની આજ્ઞા વિના તેમના ચરણાદિ અંગનો સ્પર્શ ન જ કરવો ॥૧૬॥
 તેઓએ પોતાના ગ્રામવિષે ઉદ્ધવસંપ્રદાયસ્થ વૈષ્ણવના ભવનમાં પ્રતિષ્ઠા
 કરેલી રાધાકૃષ્ણની પ્રતિમાનું પ્રતિદિન દર્શન કરવું ॥૧૫॥ તેઓએ માન-
 સી જ પૂજા પ્રતિદિન કરવી. પણ બાહ્યપૂજા ન કરવી. ઉદ્ધવાશ્રિતના ભવ-
 નમાં રહેલી ભગવદર્ચાના દર્શનમાત્રથી જ તેઓને ચિત્રાર્યાદિ બાહ્યપૂજનું
 ફળ સિદ્ધ જ થાય છે ॥૧૬॥ આચાર્ય ઉપદેશ કરેલા નામમંત્રનો જપ
 પ્રતિદિન તેઓએ નિયમથી જ કરવો. અને તેઓએ ચંદનવડે કે ગોપી-
 ચંદનમૃત્તિકાવડે ભાલમાં કેવળ ચાંદલો કરવો ॥૧૭॥ બે પોતાના ગ્રામમાં
 ભગવત્પ્રતિમા ન હોય તો ભગવાનનું પ્રાસાદિક પુષ્પહાર કે વસ્ત્રઅંક કે

પ્રાસાદિકં હરેઃ ॥૯૮॥ દર્શનં સ્પર્શનં તસ્ય કર્તવ્યં પ્રતિવાંસરમ્ ।
 ભગવત્પ્રતિમાયાસ્તુ સ્પર્શઃ કાર્યો ન કર્હિંચિત્ ॥૯૯॥ इति द्वितीयो
 दीक्षायाः सामान्याया विधिर्मेया । निरूपितस्तथा कार्यों गुदशि-
 प्यैरिहौद्धवैः ॥૧૦૦॥ સામાન્યદીક્ષાવિધિરિત્યમુક્તો દેધા મયા
 શાલ્વદશા યુવાભ્યામ્ । વિશેષદીક્ષાવિધિમપ્યશેષં હિતાય લોકસ્ય
 યદામિ પુત્રૌ ! ॥૧૦૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थ-
 प्रकरणे दीक्षाविधौ सामान्यदीक्षाविधिनिर्दिष्टपणनामा षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪९॥
 શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—અસ્તે ચ વાર્ધકે વાલ્યે દેવદૈત્યપુરોદયસોઃ ।

બીજું કોઈ વસ્તુ ચોતાપાસે રાખવું તેનું દર્શન સ્પર્શન પ્રતિદિન કરવું.
 તેનાથી બાહ્યપૂજનું કળ નિધન થાય છે. આ પ્રકારે બાહ્યપૂજનો પ્રકાર
 સંપાદન કરવો. પણ તેઓએ ક્યારેય પણ સાક્ષાત્ ભગવત્પ્રતિમા પૂજન
 માટે રાખવી નહિ. (પ્રતિમાનો સ્પર્શ તો ક્યારેય નહીં કરવો) ॥૯૮-૯૯॥
 હે પુત્રો ! મેં સામાન્યદીક્ષાનો પ્રકારાંતરથી બીજો વિધિ આ રીતે નિર્ધાર-
 પણ કર્યો. તો આ પ્રકારે નિરૂપણ કરેલા પ્રકારને અનુસારે આ ઉદ્ધવ-
 સંપ્રદાયમાં ગુરૂએ શિષ્યોને દીક્ષા દેવી ॥૧૦૦॥ હે પુત્રો ! આ રીતે મેં
 સામાન્યદીક્ષાનો બીજો પ્રકારનો પણ વિધિબદ્ધ તંત્રશાસ્ત્રને અનુસારે તમને
 નિરૂપણ કરી બતાવ્યો. હવે વિશેષદીક્ષાનો વિધિપણ સમગ્રપણે સર્વલો-
 કના હિતમાટે નિરૂપણ કરું છું, તેને તમે સાવધાન થઈને સાંભળો ॥૧૦૧॥
 ઇતિશ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ સામાન્યદીક્ષા-
 વિધિનિરૂપણનામા ષટ્ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૬॥

અધ્યાય ૪૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે પુત્રો ! હવે વિશેષદીક્ષાવિધિ કહેતાં
 પ્રથમ તેના મહાપૂજનો કાળ પાંચ શ્લોકથી કહુંછું—દેવ દૈત્યના પુરોહિત ગુરૂ
 શુકના અસ્તપણામાં વૃદ્ધપણામાં અને બાળપણમાં તથા ગુરૂ નીચરાશિમાં
 સિદ્ધરાશિમાં અને વક્ત્રગતિમાં વર્તતા હોય ત્યારે દીક્ષા દેવી નહિ. ગુરૂ-

૧ આ અધ્યાયમાં મહાદીક્ષામહાપૂજામાં કાળ અને અધિકારીનું નિરૂપણ થયું.

નીચસ્યે સિંહગે જેજ્યે દીક્ષા દેયા ન વક્કગે ॥૧॥ ઇકાંદશ્યાં પ્રવો-
ધન્યાં જન્માદ્યમ્યાં ચ દીક્ષણે । દોપો રામનવમ્યાં ચ નાસ્તાદેર્ગુરુ-
શુક્રયોઃ ॥૨॥ મલમાસે ચ વર્ષાસુ શ્રીકૃષ્ણસ્ય મનુઃ કચિત્ । નોપ-
દેશ્યો ન ચ ગ્રાહ્યઃ સૂર્યચન્દ્રગ્રહં વિના ॥૩॥ ન માસતિથિવારાદિ
વિચાર્યં ગ્રહપર્વણિ । સૂર્યચન્દ્રગ્રહસમો નાન્યઃ કાલો યતઃ શુભઃ
॥૪॥ અસ્તાદિદોષહીનાસુ સર્વાસ્ત્રેકાદશીપુ ચ । દ્વાદશીપ્યપિ
સર્વાસુ દીક્ષા દેયા તુ સદ્ભવે ॥૫॥ પુરાણપ્રથિતે દેશે શુચૌ દીક્ષા-
વિધિર્મતઃ । ધર્મવંશ્યો ગુરુર્દયાદીક્ષાં શિષ્યં પરીક્ષ્ય સઃ ॥૬॥ વર્ષે-

કનાં અસ્તાદિલક્ષણો નિર્ણયસિંધુચક્રી જાણવાં ॥૧॥ મહાદીક્ષાધારણુમાં
કહેલો આ ગુરુશુકનો અસ્તાદિ દોષ પ્રબોધની એકાદશી જન્માદ્યમી અને
રામનવમી થકી અન્યત્ર જાણવો. એટલે આ તિથિઓમાં મહાદીક્ષા
લેવાંમાં અસ્તાદિદોષ છેજ નહિ ॥૨॥ મળમાસ (અધિકમાસ) અને
વર્ષાઋતુમાં શ્રીકૃષ્ણનો મહાદીક્ષાના અંગભૂત મત્ર ક્યારેય પણ ગુરુએ ઉપ-
દેશ કરવો નહિ અને શિષ્યે લેવો નહિ. આ પણ પ્રતિષેધ સૂર્યચંદ્રના ચંદ્રણ
થકી અન્યત્ર જાણવો. એટલે મળમાસમાં અને વર્ષાઋતુમાં આવેલા
સૂર્યચંદ્રના ચંદ્રણમાં મંત્રોપદેશ આપવામાં ગુરુને અને લેવામાં શિષ્યને
દોષ નથી ॥૩॥ સૂર્યચંદ્રના ચંદ્રણમાં દીક્ષા લેવામાં સમય દોષનો અભાવ
કહેછે—સૂર્યચંદ્રચંદ્રણે યુક્ત અમાવાસ્યાએ અને પૂર્ણિમાએ માસ તિથિ
વાર આદિકની અશુભતાનો વિચાર નજ કરવો, કારણ કે દીક્ષાચંદ્રણમાં
આ પ્રશસ્ત સમય છે, આને સમ શુભ સમય આ વિધાનમાં અન્ય નથી.
તે સ્મૃતિમાં કહ્યું છે—‘સત્તીર્થેઽર્ચ્વંચિત્રપ્રાસે તત્રુવામનપર્વણિ । મધ્યદીક્ષાં
પ્રજુર્વાત માસર્ષાદિ ન શ્લોઘયેત્ ॥’ ઇતિ ॥૪॥ ઉક્ત અસ્તાદિ દોષે રહિત
સમસ્ત એકાદશીઓ અને દ્વાદશીઓ પણ પ્રશસ્ત માની છે, તો આ તિથિ-
ઓમાં સગવડસમયે દીક્ષા દેવી ॥૫॥ પુરાણપ્રખ્યાત દેશમાં—ભગવાનના
અધિષ્ઠાનવાળાં દિવ્ય ક્ષેત્રાદિકમાં દીક્ષાવિધિ પ્રશસ્ત છે અને આચાર્ય ધર્મ-
વંશીય પ્રશસ્ત છે. તે ગુરુ રૂઢી રીતે શિષ્યની પરીક્ષા કરીનેજ દીક્ષા આપે
॥૬॥ શિષ્યની ધર્મકશીલતા માસે કરીને કે માસોએ કરીને કે સંવતસરે

ળાપિ પરીક્ષ્યૈવ ધર્મપાલનશીલતામ્ । શિષ્યસ્ય સ તતો દયા-
દીક્ષાં તસ્યૈ નવાન્યથા ॥૭॥ ધર્મપાલનસામર્થ્યમપરીક્ષ્ય ત્તુ યો
ગુરુઃ । દદાતિ દીક્ષાં શિષ્યસ્ય સ તત્પાપેન યુજ્યતે ॥૮॥ અમાત્ય-
પાપં રાજાનં પત્નીપાપં ચ તત્પતિમ્ । યથા તથા શિષ્યપાપં ગુરુઃ
પ્રાપ્નોતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૯॥ તસ્માદાદૌ પરીક્ષેત શિષ્યં ગુરુરતન્દ્રિતઃ ।
તદ્વક્ષણાનિ સંજ્ઞેપાત્સચ્છાસ્ત્રોક્તાનિ વચ્ચ્યહમ્ ॥૧૦॥ શાન્તઃ
સુરીલઃ શુદ્ધાત્મા શ્રદ્ધાલુર્ધર્મસંસ્થિતઃ । ગતત્ત્વરશ્ચાનસૂયો મુમુક્ષુઃ
સત્યભરપણઃ ॥૧૧॥ અઘીતસચ્છાસ્ત્રવિદ્યો નિજશક્ત્યનુસારતઃ ।
સ્વીયનિર્વાહોપયુક્તદ્રવ્યવાન્ ગતમત્સરઃ ॥૧૨॥ દોષં મહાન્તં ચ

કરીને પણ પરીક્ષા કરવી. પરીક્ષા લીધા વિના તો શિષ્યને દીક્ષા નજ
દેવી ॥૭॥ અન્યથા દોષ દૃષ્ટાંતથી કહેછે-જે ગુરુ ધર્મપાલનનું સામર્થ્ય
પરીક્ષા કર્યાવિના દીક્ષા આપે છે તે ગુરુ શિષ્યકૃત પાપથી નિષ્કે લેપાયછે.
જેમ અમાત્યકૃત પાપને રાજા પામે છે, જેમ પત્નીકૃત પાપને તેનો પતિ
પામે છે તેમ શિષ્યકૃત પાપને ગુરુ નિષ્કે પામેછે ॥૮-૯॥ માટે ગુરુએ
પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી દીક્ષા આપવા પહેલાં શિષ્યની પરીક્ષા કરી લેવી.
જે લક્ષણોવડે શિષ્ય દીક્ષાદાનને લાયક થાય તે સચ્છાસ્ત્રોક્ત લક્ષણો હૂં
તમને સંક્ષેપમાં કહું છું ॥૧૦॥ જે શાંત-ક્રોધ કરવાની પ્રકૃતિવાળો ન
હોય, સુરીલ-સાધુસ્વભાવશાળી હોય, શુદ્ધાત્મા-નિર્ભગમનવાળો હોય,
(વિષયઆસંગ વિગેરેવડે નહિ કલુષિત હૃદયવાળો હોય) શાસ્ત્રોક્ત શ્રેય-
સાધનોમાં શ્રદ્ધાવાન્ હોય, પોતપોતાના વર્ણઅમાનુબંધિ ધર્મમાં અનુરાગી
હોય, અસત્વર-કર્તવ્યકર્મમાં વિચારીને યથાવસર અવધાનથી પ્રવર્તતો
હોય, અસુયાએ રહિત હોય, મુમુક્ષુ-સંપ્રતિયત્રી મોક્ષની આકાંક્ષાવાળો
હોય, સત્યેકલાપલુશીલ હોય, શુદ્ધિચક્તિને અનુસારે સચ્છાસ્ત્રોને લાલેલો
હોય, પોતાના દેહના નિર્વાહમાં પર્યાપ્ત દ્રવ્યસંપત્તિએ સંપન્ન હોય, (આ
દેશ ઠાળને અનુસરીને કહ્યું છે, નિવૃત્તિપર આ અધિકારીને દેહયાત્રા-
કલેશને લીધે કદાચિત્ ધર્મપથચત્રી પ્રસ્ખલન થવાનો સંભવ છે માટે)
મત્સરે રહિત હોય, વિધવા વનિતાના સ્પર્શમાત્રમાં પણ મદાદોષને બાતુતો

વિદન્ સ્પર્શને વિઘવસ્ત્રિયાઃ । પાપકર્મસુ મીરુશ્ચ તપસ્યુત્સાહશ-
ક્તિમાન્ ॥૧૩॥ મહાપાપેષ્વન્યતમં ગોઘાતો યેન યા ક્વચિત્ । કૃત-
પૂર્વો ભવેન્નૈવ ન કૃતઘ્નશ્ચ યો ભવેત્ ॥૧૪॥ ભોજને પક્ષિમેદં ચ યો
ન કુર્યાદનાપદિ । સ્વધર્મપાલને यस્ય શૈથિલ્યં સ્યાન્ન ચ ક્વચિત્
॥૧૫॥ સ્વબન્ધોરપ્યરૂપમપિ પદાર્થં યશ્ચ કાર્હિંચિત્ । અનાપૃચ્છય ન
ગૃહ્ણીયાદ્યો ન વિશ્વાસઘાતકઃ ॥૧૬॥ પ્રતિથુતં યથા સ્વેન કર્મકર્ત્રે
તથૈવ તત્ । યશ્ચ દદ્યાન્ન તુ કાપિ મહ્યાદેકં કપર્દકમ્ ॥૧૭॥ નાતિ-
લોભી નાતિકામી માનેર્પ્યાક્ષોઘવર્જિતઃ । ઋજુર્દયાલુપ્રકૃતિસ્તિતિ-
શ્ચુર્ધૈર્યવાન્નુચિઃ ॥૧૮॥ ક્ષુધયા વ્યાકુલો ન સ્યાદ્રતાઘાચરણે ચ
યઃ । સાધુશુશ્રૂષણરુચિર્નિશ્ચિન્ના વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥૧૯॥ સ્ત્રીશિ-

હોય, પાપકર્મમાત્રઘટી ભીડ હોય, તપશ્ચર્યામાં ઉત્સાહશાળી હોય, બ્રહ્-
હત્યાદિ પાંચ મહાપાપો અધ્યેથી એક પણ પાપ જેલે ક્યારેય પણ પૂર્વે
પણ નજ કયું હોય, ગોઠત્યા જેલે પૂર્વે નજ કરી હોય, કૃતઘ્ન-કૃતોપકાર-
ને નહિ ગણુવાપૂર્વક અપકાર કરનારો ન હોય, આપત્તિમાં પણ ભોળ-
નમાં પક્ષિભેદને નહિ કરનારો, આપત્તિમાં પણ સ્વધર્મપાલનમાં શિથિ-
લતાને નહિ રાખનારો, પોતાના બન્ધુનું પણ અલ્પપણુ પદાર્થ તેની અનુસા-
વિના કદાપિ નહિ હેનારો, ક્રોધનો વિશ્વાસઘાત નહિ કરનારો, ભાર
ઉપાડવો આદિક કામ કરનારાને (નોકર મજુર) થોતે જેટલું આપવાની
પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તેટલું સમગ્રપણે આપવાની પ્રકૃતિવાળો પણ તેની એક
કપાર્દિકામાત્ર પણ ક્યારેય પણ નહિ ભાગનારો (કોડીમાત્ર પણ ન્યૂન નહિ
આપનારો) હોય, લોભ કામ માન ઇર્ષ્યા ક્રોધાદિ દોષે વર્ણત હોય,
ઋજુ-સરલ સ્વભાવવાળો હોય, (મનવાણી કાયની ક્રિયામાં એક રૂપ-
તાને રાખનારો) સાદુશુદ્ધ કૃપાળુ પ્રકૃતિવાળો હોય, તિતિશ્ચુ-શીતોષ્ણાદિ
દ્વન્દ્વની સહનશીલતાવાળો હોય, આપત્તિમાં પણ ધૈર્યશાળી હોય, શુચિ-
બાહ્ય આશ્ચર્યંતર શુદ્ધિએ સપન્ન હોય, વ્રતાદિકના આચરણમાં ઉપયોગી
ક્ષુધાસહન કરવાના શીલવાળો હોય, સાધુસેવામાં રૂચિવાળો હોય, કાપલે
રહિત હોય, ઇન્દ્રિયોની ચપળતાએ રહિત હોય, સ્ત્રી સ્ત્રેણુ જનની પરવશ-

પ્યતાં ચ ન પ્રાપ્તઃ કૌલમાર્ગે ચ નાશ્રિતઃ । ન દિવાસ્વાપશીલશ્ચ
 ન પ્રમાદી ચ યઃ પુમાન્ ॥૨૦॥ પ્રવૃત્તિધર્મોદાસીનો નિવૃત્તં ધર્મ
 માદરાત્ । સિસેવિષુઃ પુમાન્ યોઽસાવધિર્માયત્ર કીર્તિતઃ ॥૨૧॥
 પૈતસ્તુ લક્ષણેર્દાનો યઃ પુમાંસ્તં ન દીક્ષયેત્ । તથાભૂતોઽપિ યો
 વ્યક્તસ્ત ચાપિ ન ગુરુઃ ક્વચિત્ ॥૨૨॥ બન્ધઃ કાળઃ કેનુરશ્ચ પદ્મ-
 ફુલશ્ચ યામનઃ । છિન્નોષ્ઠનાસારુણંશ્ચ મૂકશ્ચ યધિર- કુળિઃ ॥૨૩॥
 પક્ષો ભૂતાદિવિફલ- શ્ચિત્રી રુગ્ન- ક્ષયી જહ । નીચકર્મા ચાતિ
 વૃદ્ધો નૈતે દીક્ષાર્દનાઃ ક્વચિત્ ॥૨૪॥ દીક્ષાં ગુરુયો મહર્તીં તુ વક્તે
 વિનાધિકાર પુરુષાય કોઽપિ । ઘલાત્ સ દુઃસ્વં દૃષદ્વં યથાદ્વયો-

તાએ રહિત હોય, (ત્રીથડી પ્રથમ દીક્ષા લીધેલો ન હોય) કોલાદિ
 અસન્માર્ગધડી ત્રિભુખ હોય, દિવાસ્વાપ પ્રકૃતિવાળો ન હોય, પ્રમાદી
 ન હોય, ત્રૈવર્ગિક પુરુષાર્થસપાદક પ્રવૃત્તિધર્મયડી વિભુખ હોય, (શુદ્ધસ્થ
 ધર્મમા ઉદાસી હોય) નિવૃત્તિધર્મમા નિરત હોય, આવા લક્ષણવાળો
 પુરુષ મહાદીક્ષાપદ્મમા અધિકારી થાયછે ॥૨૧-૨૨॥ પૂર્વોક્ત લક્ષણોએ
 જે મુક્ત હોય તેનેજ ગુરુ દીક્ષા આપે, બીજાને ક્યારે પણ નહિ હશે ઉક્ત
 લક્ષણશક્તિ હોય પણ જે જે બંધ-અધત્વાદિ ન્યૂન અગવાળો હોય તેને
 પણ કદાપણ દીક્ષા નજ આપે ॥૨૨॥ વ્યગ્રોને કહેછે-જે અન્ધ હોય, જે
 કાણો હોય (એક આખ્યવાળો) જે કેકર-ત્રાસી આખ્યવાળો હોય, જે
 પાગળો હોય, જે કુખજ-કુખડો કે ખુધો હોય, જે વામન-બહુ નીચો
 હોય, જેના ઓથ નાસિકા અને કર્ણ છેદાઈ ગયા હોય, જે મુગો હોય, જે
 બહેરો હોય, જેકુણિ-વાકા હાથવાળો હોય, જે ખોડો હોય, આ બધા
 બમગો તથા જે ભૂતાદિકના પ્રવેશને લીધે વિહુળ ચિત્તવાળો હોય, જે કોઠના
 રોગવાળો હોય, જે નિલબ્ધરાદિરોગાક્રાંત હોય, જે ક્ષયરોગવાળો
 હોય, જે જડ-મૂર્ખ હોય, જે સ્વય ઉચ્ચ હોઈને પણ નીચ કર્મ કરનારો
 હોય, જે અતિવૃદ્ધ હોય, તે આ સર્વે ક્યારેય પણ મહાદીક્ષાદાનમા યોગ્ય
 નથી-એમને ગુરુએ દીક્ષા નજ દેવી ॥૨૩-૨૪॥ હે પુત્રો ! જે કોઈ પણ
 ગુરુ શિષ્યલક્ષણને વિચાર્યા વિના તેને મહાદીક્ષા આપે તે પોતાના પાદમા

રાદત્ત પવાપયશ્ચ પુત્રો ! ॥૨૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरिते
धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ महादीक्षाग्रहणकालाधिकारिनिरूपणनामा सप्त-
चत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૭॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—ત્રૈવર્ણિકોઽધિકારી યસ્તુ સ્થિત્વા ગૃહા-
શ્રમે । પ્રાપ્તુમિચ્છેન્મહાદીક્ષાં તસ્યાદૌ વિધિરુચ્યતે ॥૧॥ સામાન્ય-
દીક્ષાધર્મેષુ પુમાન્ યસ્તુ દૃઢસ્થિતિઃ । સ પ્રપદ્યેત શરણં નિજાચાર્ય
કૃતાઙ્ગલિઃ ॥૨॥ પ્રપન્નાય વિનીતાય તસ્મૈ સ ગુરુરાદિતઃ । દૃઢા-
ધિકારમુચ્ચિતં પ્રાયશ્ચિત્તમુપાદિશેત્ ॥૩॥ एकमाश्रमसंस्थेन निरा-
हारमुपोषणम् । द्वे त्वनाश्रमिणा तेन कारयेत्स उपोषणे ॥૪॥ क्षौर-

મોટી શિક્ષાનેજ જેમ એમ મહા અનર્થનું અને અપયશનું પાત્ર થાય ॥૨૫॥
इति श्री सत्सङ्गिजीवने...चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ महादीक्षाग्र-
हणकालाधिकारिनिर्ूपणनामा सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪७॥

અધ્યાય ૪૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે પુત્રો ! હવે ઉક્તલક્ષણલક્ષિત અધિ-
કારી ત્રૈવર્ણિક જે પુરૂષ ગૃહસ્થાશ્રમી હોઈનેજ મહાદીક્ષા પામવા ઇચ્છતો
હોય તેનો પ્રથમ વિધિ—મહાદીક્ષાપ્રદાનપ્રકાર કહું છું ॥૧॥ पूर्वोक्त सामान्य-
दीक्षाना धर्मभां जे जन दृढ स्थितिवाणो होय ते (सामान्यदीक्षा पाभीने
तेना धर्माने अग्रस्थलितपण्णे अनुदिन अनुष्ठान करतां महादीक्षामां
इतिवाणो) पोતાंना आचार्यने जे हाथ जेडीने शरण्णे जय ॥२॥ पोताना
शरण्णे पामेक्षा विनयसपन्न ते शिष्यने गुड तेनो अधिकार लाष्टीने
समुचित प्रायश्चित्तनो प्रथम उपदेश करे ॥३॥ तेभां जे गृहस्थाश्रमी
होय तेने एक दिवस निराहार उपवास अने जे अनाश्रमी (विधुर)
होय तेने जे दिवस निराहार उपवासनो आदेश करे ॥४॥ अनंतर
शिष्य गुडनी आज्ञा पामता मुउन करावापूर्वक उपोषणात्मक मतने करे
अने महादीक्षाभा अधिकारनी सिद्धिभाटे ते दिवसे नवमा मुहूर्त

પૂર્વે તતઃ શિષ્યઃ કુર્યાત્તસ્યાશ્રયા ઘનમ્ । મહાદીક્ષાધિકારાર્થં જપે-
 ચાષ્ટાક્ષરં મનુમ્ ॥૫॥ સાર્થં સહસ્રદ્વિતયં મન્ત્રઃ પ્રાગેવ રૌહિણાત્ ।
 પ્રતિમાસન્નિઘૌ જપ્યો વાસુદેવસ્ય ભક્તિઃ ॥૬॥ ગુરુસ્તુ પૂર્વદિવસે
 દેયમન્ત્રવિશુદ્ધયે । સહસ્રકૃત્યઃ પ્રજપેચ્છુત્તિઃ સમ્પૂજ્ય કેશવમ્
 ॥૭॥ તતો બ્રાહ્મણમાહુય વિધિર્હં ચૌદ્ધવાશ્રિતમ્ । આચાર્યઃ કાર-
 યેદ્દિષ્ણોઃ પૂજાં શિષ્યેણ ચૌદ્ધવઃ ॥૮॥ સ ચ વિપ્રો યથાશાસ્ત્રં
 કારયેત્સકલં વિધિમ્ । દિનદ્વયેન ચૈકેન દેશકાલાનુસારતઃ ॥૯॥
 નાન્દીમુરસસ્ત્યથનપ્રમુખં પૂર્વવાસરે । કારયેચ્છાસ્ત્રદ્દેન વિધિના
 તદ્દિનેઽથવા ॥૧૦॥ મણ્ડલં સર્વતોમદ્રં કુર્યાદાદૌ મનોહરમ્ ।
 તન્મધ્યે સ્થાપયેત્કુમ્ભં હૈમં વા તામ્રમુત્તમમ્ ॥૧૧॥ દિક્ષવણ્ણસ્ય
 કુમ્ભાંશ્ચ સ્થાપયેદ્ધ તતઃ શુભાન્ । નિજશાસ્ત્યનુસારેણ તામ્રાન્વા

પહેલાજ સામાન્યદીક્ષામા મળેલા અષ્ટાક્ષરમંત્રનો જ/૫ ભગવત્પ્રતિમા-
 સંનિધિમાં અઢી હજારવાર ભક્તિથી કરે ॥૫-૬॥ ગુરુપક્ષ દીક્ષાદાનદિનથી
 પ્રથમ દિને ગુપ્તિ-બાહ્ય આભયંતર શુદ્ધિસંયુક્ત થઈ શ્રીકૃષ્ણપૂજનપૂર્વક
 મહાદીક્ષામા ઉપદેશ કરવાના મંત્રને તેની વિશુદ્ધિવાસ્તે સ્વયં એક હજાર
 વાર જપે (સ્થાપવાના મંત્રની દશ માળા ફેરવે) ॥૭॥ તે પછી ઔદ્ધવ
 ગુરુપદાશ્લ તે ગુરુ ઔદ્ધવસપ્રદાયમા નિધાવાળા વિધિસંવિત્રને બોલાવીને તેણે
 પ્રદર્શાવેલા પ્રકારને અનુસારે તે શિષ્યપાસે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરાવે ॥૮॥
 વળી તે વિપ્ર દેશ કાળને અનુસારે બે દિવસે કરીને કે એક દિવસે કરીને
 યથાશાસ્ત્ર સમગ્ર વિધિ કરાવે ॥૯॥ તેનો પ્રકાર કહું—પોતાના ગૃહસૂ-
 નોક્ત વિધિને અનુસારે દીક્ષાદાન દિવસથી પૂર્વદિવસે અથવા તેજ દિવસે
 પ્રથમ નાન્દીમુખશ્રાદ્ધ અને સ્વસ્તિવાચનાદિક સર્વ કર્મ કરાવે ॥૧૦॥
 સુમનોહર સર્વતોભદ્રમણ પ્રથમ કરાવીને તેના મધ્યભાગમાં સુવર્ણમય
 અથવા તામ્રમય ઉત્તમ ફુલને સંસ્થાપીને, આઠ દિશાઓમા યથાશક્તિ
 તામ્રમય કે મૃત્તિકામય શોભન આઠ કળશોને સંસ્થાપીને (મધ્ય ફુલ
 સોનાનો હોય તો બીજા તાબાના અને મધ્ય ફુલ તાંબાનો હોય તો બીજા
 મૃત્તિકાના, એવો વિવેક બાધુનો) તેમાં શુદ્ધ જળ ભરીને અને રજો પત્ર

મૃન્મયાનપિ ॥૧૨॥ સતોયેષુ સરત્રેષુ સપહ્લવફલેષુ ચ । સવાસઃ-
 પૂર્ણપાત્રેષુ સ્થાપયેત્તેષુ દેવતાઃ ॥૧૩॥ શ્રીરાધાસહિતં રુષ્ણં સ્થાપ-
 યેન્મધ્યમે ઘટે । પ્રાચ્યાં કુમ્ભે સ દુર્ગાં ચ દક્ષિણે માસ્કરં તથા
 ॥૧૪॥ પ્રતીચ્યાં વિમ્બરાજં ચ શિવં સૌમ્યાં ઘટે ન્યસેત્ । વિષ્વ-
 વક્ષેનં તથાઽઽગ્રેષ્યાં નૈઋત્યાં ગરુડં ચ સઃ ॥૧૫॥ વાયવ્યાં ચ
 હનૂમન્તં કલશે સ્થાપયેત્તતઃ । શ્રીદામાનં તથૈશાન્યાં ક્રમેણ સ
 યથાવિધિ ॥૧૬॥ સુક્ષ્માતેનાથ શિષ્યેણ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વકમ્ ।
 ઘૃદ્ધિશ્રાદ્ધં કારયિત્વા હરેઃ પૂજાં વિધાપયેત્ ॥૧૭॥ ભૂતશુદ્ધિં તથા
 પ્રાણપ્રતિષ્ઠાં તાન્ત્રિકીં સ ચ । કારયિત્વા માતૃકાણાં ન્યાસાંશ્ચા-
 ઘાહ્યેત્પ્રભુમ્ ॥૧૮॥ શ્રીરુષ્ણાય નમસ્તુભ્યં શ્રીરાધાપતયે નમઃ ।
 નમસ્તે ધર્મધુર્યાય નરનારાયણાય ચ ॥૧૯॥ एतेन मन्त्रेण च तमा-
 घाहनपुरस्कृतम् । भगवन्तं साङ्गदेवं पूजयेद्ब्राह्मणः सुधीः ॥२०॥
 उपचारैः षोडशभिर्मन्त्रैर्विष्णोश्च वैदिकैः । कारयित्वाचर्चनं घट्टि
 भक्षवो तथा क्ष्णीवडे तेने अलक्षृत करीने, वस्त्रवडे समलक्षृत करी पूर्णुपात्रोએ
 સહિત કરીને, તેમા મધ્યમ કુલમા રાધાસહિત શ્રીકૃષ્ણુની સંસ્થાપના કરે.
 તે પછી પૂર્વ દક્ષિણ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં રહેલા ઘડાઓમાં અનુક્રમે
 દુર્ગા સૂર્ય ગણુપતિ અને શિવની સ્થાપના કરે. તથા અગ્નિ નૈઋત વાયુ
 અને ઇશાન વિદિશામા રહેલા ઘડાઓમા અનુક્રમે વિશ્વકુસેન ગરુડ હનુ
 માન અને શ્રીદામાની સ્થાપના કરે આવા અનુક્રમથી સર્વ દેવતાભૂતિ-
 ઓની યથાવિધિ સ્થાપના કરે ॥૧૧-૧૬॥ અનંતર તે વિગ્ર યથાવિધિ
 આન જોલે કર્યું છે એવા શિષ્યપાસે સ્વસ્તિવાચન ઘૃદ્ધિશ્રાદ્ધાદિ કરાવીને
 અને પચરાત્રતત્રોક્ત વિધિને અનુસારે ભૂતશુદ્ધિ-પ્રાણપ્રતિષ્ઠાદિ કરાવીને
 અને માતૃકાન્યાસ કરાવીને પછી ભગવાનનું આવાહન કરાવે ॥૧૭-૧૮॥
 ‘શ્રીરુષ્ણાય નમ શ્રીરાધાપતયે નમઃ ધર્મધુરન્ધરાય નમઃ નરનારાયણાય
 નમ.’, આ મંત્રવડે (અને અન્ય વૈદિક તે તે મંત્રોવડે) આવાહનાદિપૂર્વક
 અગદેવસહિત ભગવાનની તે શુદ્ધિચાળી ગ્રાહણ શિષ્યપાસે પૂજા કરાવે
 ॥૨૧-૨૦॥ વૈદિક મંત્રોચ્ચારણપૂર્વક ષોડશ ઉપચારોવડે ભગવાનની પૂજા

દક્ષિણે સ્થાપયેદ્ધરે ॥૨૧॥ સ્થાપિતે સંસ્કૃતે વહ્ની વૈષ્ણવં શ્રવણે
 રમ્ । પ્રદીપ્તે તત્ર ચ તતો ધ્યાત્વા સમ્પૂજયેદ્ધરિમ્ ॥૨૨॥ સમિદા
 ય્યચરુણા ચ પ્રત્યેકં જુહુયાત્તતઃ । આહુતીરપ્યર્ણેન સ ચાષાધિ-
 કવિંશતિમ્ ॥૨૩॥ તતોઽહ્નદેવતાદિમ્ય પૈકેકાં ચ ઘૃતાહુતિમ્ ।
 હુત્યા પૂર્ણાહુતિં ચાસૌ હોમકર્મ સમાપયેત્ ॥૨૪॥ મહાનીરાજન
 કર્ત્વા દસ્યા પુષ્પાઞ્જલિં ચ સ । દણ્ડવત્પ્રણમેન્નિહિમ્યઃ । પ્રાર્થયેચ્ચ
 તમાદરાત્ ॥૨૫॥ વાણી ગુણાનુકથને શ્રવણો કથાયાં હસ્તો ચ
 કર્મસુ મનસ્તવ પાદયોર્નઃ । સ્મૃત્યાં શિરસ્તવ નિયાસજગત્પ્રણામે

કરાવીને તેમના જમણા પડખામાં અગ્નિને સ્થાપે ॥૨૧॥ સ્થાપનમનથી
 વેદીમાં સ્થાપન કરેલા તે અગ્નિનો યથાવિધિ સંસ્કાર કરીને, સંસ્કૃત તે
 અગ્નિમાં વૈષ્ણવ અર્ચને રાધે, પછી પ્રદીપ્ત તે અગ્નિમાં લગવનનું ધ્યાન
 ધરીને પૂર્ણ કરે ॥૨૨॥ તે પછી તે શ્રાવણ સમિધ્ (ચરામાં હોમવાનું
 એક જાતનું કાષ) આજ્ઞય-ઘૃત અને ચરની પ્રત્યેક અઠાવીશ આહુતિઓને
 શ્રીનારાયણના અણાક્ષર મનથી હોમે, એટલે અઠાવીશ સમિધાહુતિ
 અઠાવીશ આજ્ઞયાહુતિ અને અઠાવીશ ચરઆહુતિને હોમે આ તો કનિષ્ઠ
 પક્ષ કહ્યો છે તેથી પ્રત્યેક એકસો આઠ આહુતિ આપવારૂપ ઉત્તમ પક્ષ
 જણાવ્યો ॥૨૩॥ તદનંતર આ વિગ્ર અગદેવતાદિકને એક એક આજ્ઞયાહુતિ
 આપીને, પૂર્ણાહુતિને હોમીને હોમકર્મની સમાપ્તિ કરે ॥૨૪॥ અનંતર
 શિષ્ય મહાનીરાજન કરીને પુષ્પાઞ્જલિ સમર્પણે દંડવત્પ્રણામ કરીને
 તે શ્રીકૃષ્ણની આદરથી 'વાણી ગુણાનુકથને' આ શ્લોકથી આદરપૂર્વક
 પ્રાર્થના કરે ॥૨૫॥ પ્રાર્થનાનો પ્રકાર આ છે-હે લગવન! મારી
 સંમુદ્ર ધન્દ્રિયવૃત્તિઓ આપનાજ એકપરાયણ રહો તેમાં મારી વાણી
 આપના ગુણાનુકથનમાં સદાય રહો, વાચાની સત્તાસિદ્ધિ તેનાથી જ છે,
 અન્યથા તો દેડકાનીજ જેમ એમ તે નિરર્થક છે, મારે જ તેની સત્તાની
 આરાસા 'મસ્તુ' પદથી જણાવી છે એરીતે શ્રવણાદિકમાં પણ જાણી લેવું
 મારા કર્ણ તમારા ગુણકથાશ્રવણમાં રહો મારા હાથ તમારા ચરણની
 પટિચર્યા જે પુષ્પ લાવવા દાર ગુથવા વિગેરે તેમાં રહો મારું મન આપના

દૃષ્ટિઃ સતાં દર્શનેઽસ્તુ ભવત્તનૂનામ્ ॥૨૬॥ તતો યદ્દાઙ્ગલિપુટ
 પ્કાગ્રમનસા હરિમ્ । સ્તુવીત શિષ્યઃ સ્નાનન્દં સ્તોત્રમેતત્ પદન્
 સ્થિતઃ ॥૨૭॥ નવીનર્જામૃતસમાનવર્ણ રત્નોલ્લસત્કુણ્ડલશોભિક-
 ણમ્ । મહાકિરીટાગ્રમયુરર્પણં શ્રીરાધિકાકુણ્ણમહં નમામિ ॥૨૮॥
 નિધાય પાણિદ્વિતયેન વેણું નિજાધરે શેષરચાતરેણુમ્ । નિનાદ-

અરણ્યારવિદના અનુસ્મરણુમાં રહો, માઈ મસ્તક આપ સર્વાન્તર્યામિના
 નિવાસભૂત સ્થાવર જગભાત્મક સમસ્ત જગતને પ્રણામ કરવામાં રહો
 (પરિદૃશ્યમાન સર્વેમાં જગવાન્ નારાયણજ અતરાતમાપણે સન્નિધિ કરી
 રહ્યા છે એમ બાણીને સર્વત્ર તદ્વપદૃષ્ટિથી ‘વ્રણમેહ્નદ્વન્નમાવાશ્વચળ્લ-
 ગોલ્લરમ્’ આમાં કહેલી રીતિને અનુસારે સર્વપ્રાણિમાત્રને મસ્તકથી
 પ્રણામ કરતો રહું) જગવાનની સર્વાન્તરાત્મતા શ્રુતિએ કહી છે-‘તત્સદ્વા
 તદેવાનુપ્રાપિશત્’ ‘તદ્વસ્તુ પ્રવિદ્ય સઘ્ન સ્વધાભવત્’ ‘યઃ પ્રયિજ્ઞાં તિષ્ઠન્
 પ્રયિજ્ઞ્યા અન્તરો યમયતિ યં પૃથિવી ન વેદ યસ્ય પૃથિવી શરીરં’ ઇતિ મારી
 નેત્રવૃત્તિ આપનીજ દિવ્યભૂતિવિશેષભૂત સતોના દર્શન કરવામાં રહો. ‘તે
 પુનન્નયુરકાલેન દર્શનાદેવ સાધવઃ’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૨૬॥ એરીતે પ્રાર્થના
 કરીને, પછી શિષ્ય બે હાથ બેડીને ઉભો થઈને એકાગ્ર મનથી આનંદપૂર્વક
 આગળ કહીશ એવા સ્તોત્રવડે શ્રીહરિની સ્તુતિ કરે ॥૨૭॥

આ તે સ્તોત્ર ‘નવીન’ ઇત્યાદિ અષ્ટક-જેમની દિવ્ય મગળભૂતિનો વર્ણ
 નવીન-પ્રથમ ઉદય પામેલા મેઘનોજ જેમ એમ બેનારા જનોના લોચનને
 શીતળ કરનારો અને અત કરણને આહ્વાદ આપનારો સ્વામ સુદર છે
 એવા, અદર જડેલા દિવ્ય રત્નોવડે ચળકતાં કાંચનમય મકરાકાર હૃડળોવડે
 અલકૃત છે કર્ણયુગલ જેમનું એવા, અદર ઘાતેલા મોરનાં પિછાવડે
 શોભતો અગ્રલાગ જેનો છે એવા મહામુકુટથી સમલકૃત મસ્તક જેમનું છે
 એવા, શ્રીરાધિકાવડે સમલકૃત છે વામભાગ જેમનો અથવા શ્રી-લક્ષ્મી તથા
 રાધિકાએ સહિત એવા શ્રીકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરે છું ॥૨૮॥ મુકુટમાં
 ધારેલા તોરાઓના પુષ્પોમાથી પડતા રેપુઓ (પુષ્પોની જીભી ૨૪) વડે
 મુગન્ધિમાન એવા દિવ્ય વેણુ (વાસળી) ને બે કરકમળથી પકડીને

યન્તં ચ ગતૌ કરેણું શ્રી૦ ॥૨૯॥ વિશુદ્ધહેમોજ્જ્વલપીતવલ્લં હતા-
રિયૂથં ચ વિનાપિ શસ્ત્રમ્ । વ્યર્થાકૃતાનેકસુરદ્વિડલં શ્રી૦ ॥૩૦॥
અધર્મતિપ્પ્યાર્દિતસાધુપાલં સદ્ધર્મવૈરાસુરસદ્ધકાલમ્ । પુષ્પાદિ-
માલં વ્રજરાજવાલં શ્રી૦ ॥૩૧॥ ગોપીપ્રિયારમ્ભિતરાસલેલં રાસે-
શ્વરીરક્ષનકૃતપ્રદેલમ્ । સ્કન્ધોલ્લસત્કુલ્લુમચિહ્નચેલં શ્રી૦ ॥૩૨॥
વૃન્દાવને પ્રીતતયા ચસન્તં નિજાધિતાનાપદ ઉદ્ધરન્તમ્ । ગોગોપ-

પોતાના અધરોષ ઉપર ધારીને તેને અતિમધુર સ્વરથી વળકાડતા, આલ-
વાની આતુરીમાં ગળે-દ્રગતિની ઉપમા જેમને છે એવા શ્રીરાધિકાકૃષ્ણને
હું નમસ્કાર કરું છું ॥૨૯॥ તપાવેલા સુવર્ણ જેવા અતિઉજ્જ્વળ દિવ્ય
પીતામ્બરવડે શોભાયમાન, શસ્ત્ર વિનાજ સંકટપમાત્રથી સંહાર કર્યો છે
પૂતનાપ્રમુખ શત્રુસમૂહ જેમણે, જેમણે પોતાના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા
શિશુપાલપ્રમુખ આસુરોનું અનેકવિધ અશ્ત્રોનું બળ નિષ્ફળ કર્યું છે એવા
શ્રીરાધિકાકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩૦॥ અધર્માધિક કળિએ (અધર્મ-
વંશના બળવાળા કળિ વૈરી) પીડા પમાડેલા સાધુઓનું સંરક્ષણ કરવાના
એક શીલવાળા, એકાંતિક ધર્મનિષ સત્ય સંતો અને ધર્મના જે સહજ
શત્રુ આસુરસંઘો તેમનો સંહાર કરનારા, પુષ્પાદિકની દિવ્ય માળાઓવડે
અલંકૃત, વ્રજરાજ નંદલના આળખાવથી પ્રાદુર્ભવેલા એવા શ્રીરાધિકા-
કૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩૧॥ પોતાના અનન્યલક્ષ ગોપીજનોનો મનો-
રથ પરિપૂરણ કરવા રચ્યો છે રાસખેલ જેમણે, રાસેશ્વરી રાધિકાજના
ચિત્તને રંજન કરનારા રતિઆદિક લાવને જણાવનારા વિલાસવિશેષને
પ્રકાશ કરનારા, ખલાના લાગમાં મુશોભમાન હુંકુમચિહ્નિત સુરભિ
સુમનોહર દિવ્ય વસ્ત્રવડે વિરાજમાન એવા શ્રીરાધિકાકૃષ્ણને હું નમસ્કાર
કરું છું ॥૩૨॥ દિવ્ય વૃન્દાવનવિષે નિવાસ પરમ પ્રિય જેમને છે, ગોપ
ગોપીઆદિક નિઝાશ્રિતોની અખિત્ર આપદાને નિવારનારા અને મદ-
સ્મિતવડે મધુર મુખારવિંદવાળું, નવીન મેઘ સમાન રયામ, લવચ્છદ્વાદિ
સકળમુશોને વિસ્મય પમાડનારૂં, સકલ યોગિજનોના માનસના આરામ-
દાય, આનંદમય, અતિવિલક્ષણ પોતાના ક્રોધપણ દિવ્ય વધુને પશુપત્રી

ગોપીરમિનન્દયન્તં શ્રીં ॥૩૩॥ વિશ્વદિપન્મન્મથર્પહારં સંસારિજીવાશ્રયણીયસારમ્ । સદૈવ સત્પૂરુષસૌખ્યકારં શ્રીં ॥૩૪॥ આનન્દિતાત્મવ્રજવાસિતોકં નન્દાદિસન્દર્શિતદિવ્યલોકમ્ । વિનાશિતસ્વાશ્રિતજીવશોકં શ્રીરાધિકાકૃષ્ણમહં નમામિ ॥૩૫॥ તતઃપ્રોપવિશેતાં તૌ ગુરુશિષ્યૌ સુશોમિતે । દેવપીઠાગ્નિવેદ્યોસ્તુ મધ્યસ્થાને સમાહિતૌ ॥૩૬॥ સુહૃતાતોઽથ ગુરુસ્તત્ર કૃતનિત્યવિધિઃ શુચિઃ । કુશાજિનોર્ણાન્યતમે નિર્પીદેદાસને શુભે ॥૩૭॥ તથાવિધાસને શિષ્યઃ શ્વેતવાસા અલક્ષ્મતઃ । ચન્દનાદૈરુપવિશેષ્ણમેત્તં

માનુષાદિ ઉચ્ચ નીચ ભાવનો વિચાર કર્યા વિના સમસ્ત પ્રાણિ જનોના લોચનગોચર કરીને, ગો-ગોપ-ગોપીવૃદ્ધોને અતિશય આનંદ પમાડતા એવા શ્રીરાધિકાકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩૩॥ સમસ્ત જગતના એક વેરી કામદેવના ભવબ્રહ્માદિકના વિજયજન્ય મહાગર્વને ગોપીમડળસાથે રાસલીલા કરવા છતાં પણ ઊર્ધ્વરેતાપણે રહેવાથી અપહરનારા, અસારમાં સારપ્રાપ્તિ થવાથી વારેવારે સંસરતા, માટેજ તેના નિવારણને આકાંક્ષતા એવા જીવોએ સમાશ્રયણીય અપરિમિત આનંદસારરૂપ અને પોતાના એકાતિક સંતજનોને સદૈવ મહાસુખ કરનારા એવા શ્રીરાધિકાકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩૪॥ પોતાના અતિમાનુષ દિવ્ય ચરિત્રાદિવડે અતિશય આનંદ પમાડી છે પ્રિયમજવાસી આળમડળી જેમણે, પોતાના પિતા નંદજી આદિક ગોપોને પ્રદર્શાવ્યો છે દિવ્ય લોક (અક્ષરબ્રહ્માખ્ય સ્વધામ) જેમણે, સમૂળ નાશ કર્યો છે નિજાશ્રિત સમસ્ત જનોનો આધ્યાત્મિકાદિ સકળ દુઃખશોક જેમણે એવા શ્રીરાધિકાકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩૫॥

આ રીતે શિષ્ય અષ્ટલોકાત્મક સ્તોત્રવડે સ્તુતિ કરી રહ્યા પછી અને ગુરુશિષ્ય એકાગ્ર ચિત્તવાળા થઈ દેવપીઠ અને અગ્નિવેદીના મધ્યે સુશોભિત સ્થાનમાં બેસે ॥૩૬॥ અને બેસવાનો પ્રકાર એવો કે-ગુરુ યથાવિધિ સ્નાન કરી નિત્યકર્મ કરી અંતરશુદ્ધિ સંપન્ન થઈ તે સ્થાનમાં દર્શનમય કે મૃગચર્મ-મય કે કુંબલામય હરકોઈ એક આસનમા બેસે. પછી શિષ્ય હરિપ્રાસાદિક અદન પુષ્પહારાદિવડે અલક્ષ્મત થઈ શ્વેત વસ્ત્રને ધારીને, તે ગુરુને પ્રણામ

ચ સહુરમ્ ॥૩૮॥ શ્વેતે ધોતે નૂત્તવલ્લે ગુરુસ્તં પરિધાપયેત્ । વધ્રી
યાતુલસીમાલે કળ્થે ચાસ્ય તતઃ શુભે ॥૩૯॥ કૃષ્ણપૂજાવશિષ્ટેન
કૈસરેણ સુગન્ધિના । કારયેચ્ચન્દનેનાસાતૂર્ચ્વપુણ્દ્રવતુષ્ટયમ્ ॥૪૦॥
તતો ગોપીચન્દનેન તદ્વાહોર્દક્ષવામયોઃ । કૃષ્ણસ્ય ચન્દ્રશાહ્યાભ્યાં
દેતિભ્યામદ્વયેહુર* ॥૪૧॥ પ્રાહ્લુપસ્યાથ શિષ્યસ્ય વદ્વાજ્જલિપુટસ્ય
સઃ । ઉદહ્લુપ્તો ગુરુર્દક્ષે કર્ણે મન્ત્રમુપાદિશેત્ ॥૪૨॥ અષ્ટાક્ષર
મહામન્ત્રં સહ ઋપ્યાદિભિર્ગુરઃ । શિષ્યાય દધાચ્છ્રીકૃષ્ણં હૃદિ
ધ્યાયન્તસમાહિતઃ ॥૪૩॥ અસ્ય શ્રીકૃષ્ણમન્ત્રસ્ય છન્દોઽનુષ્ટુપ ચ

કરીને ત્યાં ઉક્ત હરકોઈ એક આસનમા બેસે ॥૩૭-૩૮॥ તે પછી ગુરુ
શિષ્યને ધોવાપૂર્વક સુકવીને રાખેલા નવીન શ્વેત બે વસ્ત્રો પહેરાવે અને
શુભ-લગવાનના અગસગથી મગળ કરેલી તુળસીમાળા (જીવા મલિકાની
બેવડી ઠી) ને શિષ્યના ગળામા બાધે ॥૩૯॥ તે પછી ગુરુ કૃષ્ણપૂજા કરતાં
અવશેષ રહેલા (પ્રસાદભૂત) સુગન્ધિ કેસરસમિશ્રિત ચંદનથી લલાટાદિ
ચાર સ્થાનોમા ચાર ઊર્ધ્વપુડ્ડોને કરાવે ॥૪૦॥ અનંતર શિષ્યના જમણા
ડાખા બાહુમા ગોપીચંદન ચોપડેલા લગવદાયુધ ચક્ર શખવડે અનુક્રમે
અકિત કરે અર્થાત્ ચંદનની છાપો આપે (યદ્યપિ શિક્ષાપત્રીટીકામા
'કૃષ્ણવીક્ષા ગુરો પ્રાપ્તે ' આ શ્લોકના વ્યાખ્યાન વખતે તપાવેલા શખચક્રની
છાપોની આવશ્યકતા પ્રતિપાદન કરી છે, તથાપિ તેનો પ્રકૃત મહાદીક્ષાના
અંગપણામા અભાવને લીધે અહીં 'તપાવેલા' એમ કહ્યું નથી એટલા-
માત્રથી તેનું ખડન ન જણવું તે તો સામાન્યદીક્ષામાત્રથીજ સ્વતન્ત્રપણે
પ્રાપ્તજ છે) ॥૪૧॥ અનંતર ગુરુ ઉત્તરમુખે બેસીને પૂર્વમુખે બેઠેલા, બે
હાથ જોડી રહેલા તે શિષ્યના દક્ષિણ કર્ણમા મનનો ઉપદેશ કરે ગુરુ
નિશ્ચળ ચિત્તથી હૃદયમા શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરતા ચક્ર તેમના અષ્ટાક્ષર મહા
મન્ત્રનો શિષ્યને ઉપદેશ કરે તથા તે મનના ઋષિ આદિકનો ઉપદેશ કરે
॥૪૨-૪૩॥ આ શ્રીકૃષ્ણમનનો જ એ અનુષ્ટુપ છે, નારદ ઋષિ છે, (પચ-
રાત્ર આગમ થકી ઉદ્ધાર કરેલા આ મન્ત્રનો શ્રીકૃષ્ણે ઉદ્ભવજીને ઉપદેશ
કર્યો છે અને વળી પચરાત્ર આગમ નારદપ્રણીત છે માટે આ મન્ત્રના નારદ

નારદઃ । ઋષિશ્ચ દેવતા કૃષ્ણસ્ત્રીત્યૈ વિનિયોજનમ્ ॥૪૪॥ ત્રિવા-
રમુપદિદયાસૌ યથાપૂર્વમુપાવિશેત્ । તતસ્તસૈ પાલનીયાન્સર્વાન્
ધર્માનુપાદિશેત્ ॥૪૫॥ ઋર્ધ્વપુણ્દ્રાણિ તુલસીમાલે ત્વં તાત ! ધાર-
યેઃ । નિત્યં કુર્યા વિષ્ણુપૂજાં ત્રિકાલં સકૃદેવ વા ॥૪૬॥ તત્રોર્ધ્વ-
પુણ્દ્રં કર્તવ્યં સંખ્યાપૂજાદિકર્મસુ । મૃદૈવ સિતયા વત્સ ! ગોપી-
ચન્દનસંઘયા ॥૪૭॥ અદ્ભુત્યૈવ ચ તત્કાર્યં દણ્ડાકારં સુશોભનમ્ ।
સચ્ચિદ્રં નાસિકામૂલાહ્લલાટે ત્વારુચોદયાત્ ॥૪૮॥ એવં હૃદિ ચ
કર્તવ્યં પુણ્દ્રં યાહુદ્ધયે તથા । શ્વિજાતીનાં ત્વિહ પ્રોક્તમૂર્ધ્વપુણ્દ્ર-
ચતુષ્ટયમ્ ॥૪૯॥ હરિમભ્યર્ચ્ય તિલકં કર્તવ્યં ચન્દનેન ચ । પ્રાસા-
દિકેન રુચિરં દૃષ્ટ્વાડ્ડર્શં સચન્દ્રકમ્ ॥૫૦॥ અથવા ચન્દ્રકં કુર્યાઃ

ઋષિ છે એમ બે કહ્યું તે યુક્તજ છે) દેવતા કૃષ્ણ છે, તેમની પ્રીતિમાં
વિનિયોગ છે, એ રીતે ઋષિપ્રમુખપૂર્વક મંત્રનો ત્રણવાર ઉપદેશ કરીને
પૂર્વની પેઠે યથાસ્થાન બેસે તે પછી મહાદીક્ષાને પામેલા તે શિષ્યે અવશ્ય
પાળવાના સર્વ ધર્મોનો તેને ઉપદેશ આપે ॥૪૪-૪૫॥

તે એવી રીતે કે-હે તાત ! તારે ઊર્ધ્વપુડૂ અને તુલસીમાળા નિત્ય
ધારવી પ્રતિદિન વિષ્ણુપૂજા નિકાળ કે એક કાળ કરવી ॥૪૬॥ હે વત્સ !
તેમાં સંખ્યાપૂજાદિ કર્મ કરવાના સમયે ઊર્ધ્વપુડૂ રહિત નજ રહેવું તે
તિલક ગોપીચન્દન નામની શ્વેત મૃત્તિકાથીજ કરવું બીજાથી નહિ વળી તે
શળીઆકિકે કરીને નહિ કરવું કિંતુ તર્જની આગળી વડેજ કરવું વળી તે
મધ્ય છિદ્રે સહિત દડાકૃતિજ સુશોભન કરવું વળી તે લસાટમાં નાસિકા
મૂળને આરબીને કેસોદયપ્રદેશપર્યંત કરવું આથી ઊર્ધ્વપુડૂના વિધાનમાં
દ્રવ્યનિયમ, કરણનિયમ, આકારનિયમ અને સ્થાનનિયમ પ્રદર્શાવ્યો
એ રીતે હૃદયમાં અને બે બાહુમાં, એમ મળીને ચાર સ્થાનોમાં દ્વિભેદે
ગોપીચન્દનથી ચાર ઊર્ધ્વપુડૂ ધારવા અથવા ભગવત્પૂજન કરતા અવશેષ
રહેલા (પ્રસાદભૂત) કેસર હુંકુમયુક્ત ચંનથી સુદર તિવક દર્પણમાં
પોતાના મુખનું પ્રતિબિંબ બેઠેને કરવું અને તેના મધ્યમાં ચદ્રકપણ
ચંનથી કરવો અથવા રાધાલક્ષ્મીના પ્રસાદભૂત હુંકુમથી પુડૂના મધ્યમાં

ફુફુમેન સુશોભનમ્ । હૃદયે વાહુયુગ્મે ચ તથા પુણ્ડ્રં સચન્દ્રકમ્
 ॥૧॥ લલાટે વાસુદેવ ચ ધ્યાયન્સદ્ધર્પણ હૃદિ । પ્રહુસ્ર ચાનિરુદ્ધ
 ચ તત્કુર્યાસ્ત્વં ભુજદ્વયે ॥૨॥ માલે ચ કળ્લભ્યે દે તુલસીકાષ્ઠજે
 ત્વયા । યજ્ઞોપવીતવદ્ધાર્યે સૂક્ષ્મે નિત્ય ચ પુત્રક ! ॥૩॥ હરે
 પ્રાસાદિર્ધી માલા તુલસીકાષ્ઠજા મવાન્ । નવીના ધારયેદ્યદ્દિ તદા
 મન્ત્રમિમ પઠેત્ ॥૪॥ તુલસીકાષ્ઠસમ્ભૂતે ! માલે ! કૃષ્ણજનપ્રિયે ॥
 વિભર્મિ ત્વામહ કળ્લભ્યે કુરુ મા કૃષ્ણવલ્લભમ્ ॥૫॥ યથાલબ્ધોપ
 ચારેશ્ચ કર્તવ્ય વિષ્ણુપૂજનમ્ । દ્રવ્યાભાવે તુ મન્ત્રેણ તત્કાર્યે દમ્ભ
 ચર્જિતમ્ ॥૬॥ શાલગ્રામશિલાપૂજા કર્તવ્યા ગ્રાહણેન તુ । શ્રીર

સુશોભન ચદ્રક કરવો તથા હૃદય અને બે બાહુમૂળમાં પણ એજ રીતે
 સચદ્રક ઊર્ધ્વપુઠ કરવું ॥૧॥ હે શિષ્ય ! તારે વાસુદેવનું ધ્યાન
 કરવાપૂર્વક લલાટમાં તે તિલક કરવું, સકર્ષણનું ધ્યાન કરીને હૃદયમાં
 તે કરવું અને પ્રહુસ્ર અનિરુદ્ધનું ધ્યાન કરીને બે બાહુમૂળમાં તે પુઠ
 કરવું ॥૨॥ વળી હે પુત્રક ! તારે તુલસીકાષ્ઠથી બનાવેલી સૂક્ષ્મ
 મણિકાની એવડી કઠી કઠમા યજ્ઞોપવીતની પેઠે સર્વદેવ ધારવી ॥૩॥ તું
 જ્યારે તુલસીકાષ્ઠકૃત લગવડાસાદ્ભૂત નવીન કઠી કઠમાં ધારી ત્યારે
 'તુલસીકાષ્ઠસમ્ભૂતે' આ મનનો ઉચ્ચાર કરજે આ મનાર્થ-હે તુલસી
 કાષ્ઠસમ્ભૂતે ! (તુલસીકાષ્ઠથી બનાવેલી) હે કૃષ્ણજનપ્રિયે ! (કૃષ્ણજનો
 જેને પ્રિય છે) એવી દે માળે ! તમને હું કઠમાં ધારણ કરું છું તો મને
 તમારી પેઠેજ શ્રીકૃષ્ણની પ્રીતિનો પાન કરો ॥૪-૫॥ વિષ્ણુનું પૂજન
 દલ વિના-લગ્નાગ્રેસરપણાની પ્રખ્યાતિ મેળવવામાજ એક ઉપયોગી
 પ્રવૃત્તિનો પરિણામ કરીને પરા લાઝિથી યથાસમય પ્રાપ્ત થતા પુષ્પાદિ
 ઉપચારોવડે કરવું પૂજેચિત ચદનાદિ તે તે પદાર્થો ન મળે તો તે
 પૂજન તે તે મનોવડેજ સ્વાપૂર્વક નિર્દેશપણે કરવું ॥૬॥ તેમાં
 શાળગ્રામશિલા ગ્રાહણેજ પૂજવી ઈતર દીક્ષિતે પણ ન પૂજવી, તેણે તો
 શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાજ પૂજવી (શાળગ્રામશિલાના સમર્ચનમાં ગ્રાહણ
 નેજ અધિકાર છે આ અર્થ-શાલગ્રામશિલાં વાપિ ચક્રાક્ષિતશિલાં

પ્રતિમૈવાર્ચ્યા દીક્ષિતેનેતરેણ તુ ॥૫૭॥ પૂજનાન્તે ભગવતો
યોઽય લબ્ધો મહામનુઃ । જપનીયો યથાશક્તિ સ ત્વયા વાચ્છિ-
તાર્થદઃ ॥૫૮॥ યથાશક્તિ યથાબુદ્ધિ જપાન્તેઽનુદિનં ત્વયા । કર્ત-
વ્યો દશમસ્કન્ધાધ્યાયપાઠો હ્યાનાપદિ ॥૫૯॥ કાલીભૈરવભૂતાદિ-
ભયે કચિદુપસ્થિતે । શ્રીનારાયણવર્મૈવ જપેસ્ત્વં પ્રયતઃ શુચિઃ
॥૬૦॥ સાયં મન્ત્રજપશ્ચાપિ કર્તવ્યઃ શક્તિતસ્ત્વયા । વૃથાકાલો ન
નેતવ્યો હરિસમ્યન્ધમન્તરા ॥૬૧॥ વિષ્ણોઃ કથાયાઃ શ્રવણં કીર્તનં

તથા બ્રાહ્મણઃ પૂજયેન્નિત્યં ક્ષત્રિયાદિર્ન પૂજયેત્ ॥' આ વચનથી જણાયછે.
વૈષ્ણવાચાર્યોતો શાળ્યામશિલાના અર્ચનમાં ક્ષત્રિયાદિને નિષેધ કરનારા
વચનમાં દીક્ષિત અદીક્ષિતપણે વ્યવસ્થા કરેછે. તે સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે—
'બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશાં સચ્છદ્રાણામધાપિ ચા । શાલગ્રામેઽધિકારોઽસ્તિ ન
ચાન્યેષાં કદાચન ॥ અતો નિષેધકં યતુ વચનં શ્રૂયતે સ્ફુટમ્ । ભવૈષ્ણવ-
પરં તત્તદ્વિજેયં તત્તદર્શિભિઃ ॥' ઇતિ. એ રીતે બન્ને પ્રકારના પ્રબળ વચનો
છે તો ઔદ્ધવીઓને માટે આ નિર્ણય જાણવો— સામાન્યદીક્ષાને પામેલા
બ્રાહ્મણોએજ શાળ્યામની પૂજા કરવી, તેવા ક્ષત્રિયાદિકોએ પૂજા ન કરવી,
મહાદીક્ષાને પામેલાજ ત્રૈવર્ણિકોએ અને સચ્છદ્રોએ પણ શાળ્યામની પૂજા
કરવી, શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમાનું પૂજન તો સર્વ કોઈએ કરવુંજ. તો આ વચન
સામાન્યદીક્ષાને અધિકાર કરીને પ્રવર્તેલું જાણવું) ॥૫૭॥ અર્ચનને અતે
આજ જે મહામત્ર મારાથડી મળ્યો છે, અલિલપિત અર્થને આપનારો તે
મત્ર તારે ભગવાનના પૂજનને અતે યથાશક્તિ જપવો ॥૫૮॥ હે શિષ્ય !
તારે જપને અતે અનુદિન યથાશક્તિ શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધનો પાઠ
કરવો. આપત્તિમાં તો એનો નિયમ નથી ॥૫૯॥ બે કદાચિત્ કાળી ભૈરવ
ભૂત પ્રેત પિશાચ્યાદિક ક્ષુદ્રદેવતાદિકથડી ઉપદ્રવ પ્રાપ્ત થાય તો તારે
તેના નિવારણ માટે નારાયણુકવચનો જપજ અત્યંત અવહિત ચિત્તથી
શુચિ-બ્રાહ્મઆજ્યતર શુદ્ધિસંપન્ન થઈ કરવો, ઇતર ક્ષુદ્રમત્રાદિકનો જપ
નજ કરવો ॥૬૦॥ તારે પ્રતિદિન સાયકાળે પણ યથાશક્તિ મહામંત્રનો
જપ કરવો. ભગવાનનો જે સંબંધ-ગુણુકીર્તન-શ્રવણ-પરિચરણ વિગેરે

ધ્યાનમર્ચનમ્ । કુર્યાં નિત્યમુદાસીન. પ્રવૃત્તાલિલર્મસુ ॥૬૨॥
 અનાપદિ સ્પૃશેનૈવ સધવામપિ યોપિતમ્ । પ્રાસાદિકં વિના
 વિષ્ણોર્ન પત્રમપિ ભક્ષયે. ॥૬૩॥ નિવેદિતં યદન્નાદિ વાસુદેવાય તેન
 ચ । દેવાનન્યાન્ પિતૃંશ્ચાપિ યથાકાલં યજેદ્ધવાન્ ॥૬૪॥ ચાતુ
 માસ્યોર્જમાઘેષુ વિશેષનિયમાંશ્ચરેઃ । પ્રત્યક્ષં લવણં ત્વં ચ ન ગૃહી-
 યાશ્ચ ભોજને ॥૬૫॥ મલોત્સર્ગં કટિસ્નાનમનાપદિ સમાચરેઃ ।
 ચિન્તોદકં ન કુર્યાંશ્ચ મૂત્રકર્માપ્યનાપદિ ॥૬૬॥ બ્રાહ્મે મુહૂર્તે નિદ્રાં
 ત્વ સર્વથૈવ સ્વજે. સદા । આદિમં યામમુહુર્લઘ્વ શયનં નિશિ ચા-
 ચરેઃ ॥૬૭॥ દશમીપ્વથ સર્વાસુ પારણાદિવસેષુ ચ । દિવાનિદ્રાં

આપાર તે વિના ક્ષણમાત્ર પણ કાળ વૃથા ગદાપિ કાઢવો નહિ ॥૬૧॥
 અભ્યુદયમાત્ર પર્વવસાન પામનારા ત્રૈવર્ગિક સમસ્ત પ્રવૃત્તિ કર્મોથકી
 વિમુખ થવાપૂર્વકે તુ નિત્ય ભગવદ્ગુણકથાશ્રવણ કરીતન ધ્યાન પૂજન
 પ્રણામાદિ ભક્તિપરાયણ થા ॥૬૨॥ આપત્કાળ વિના પરવનિતા સધવાનો
 પણ સ્પર્શ અકામકલુપિત પણ કદાપિ કરીશજ નહિ અને ભગવાનને
 નહિ નિવેદન કરેલું પત્ર પણ લક્ષણ કરીશ નહિ ॥૬૩॥ અન્ય દેવતાઓને
 તથા પિત્રિઓને ભગવનિવેદિતજ અનાદિકવડે યથાકાળ યથાવિધિ તારે
 યજન કરવું પણ તેમને નહિ નિવેદન કરેલા અનાદિદે કરીને ન કરવું,
 કારણ કે સર્વેપણુ દેવતાઓ અને પિત્રિઓ ભગવાનના દાસભૂતજ છે
 ॥૬૪॥ ચાતુર્માસ્ય, (આપાઠ માસની શુક્રત્રયક્ષત્રી એકાદશીને આરંભીને
 કાર્તિક શુક્ર એકાદશીપર્યંતનો કાળ) કાર્તિકમાસ અને માઘમાસમા પૂર્વોક્ત
 (શિશ્નાપત્રીમા કહેવા) ભગવત્કથાશ્રવણાદિ વિશેષ નિયમો તારે ધારવા
 વળી ભોજનમા પ્રત્યક્ષ લવણ-દાળ આદિકમા નહિ મિશ્રિત કરેલું સાક્ષાત્
 લવણ તારે નજ લેવું ॥૬૫॥ મલોત્સર્ગમાં કટિસ્નાન આપત્તિથકી અન્યન
 અવશ્ય કરવું આપત્કાળ વિના મૂત્રોત્સર્ગ પણ જળ વિના ન કરવો, કેમકે
 તેમા પણ સૌચ કરવાનું કહ્યું છે ॥૬૬॥ તારે સદાય બ્રાહ્મ મુહૂર્તમા નિદ્રાનો
 સર્વથાજ ત્યાગ કરવો-મુદ્ર રહેવું નહિ રાત્રિએ પ્રથમ પ્રહર અતીત થયા
 પછી શયન કરવું પણ પ્રથમ પ્રહરમા નહિ ॥૬૭॥ મર્ત દશમીઓ,

ત્યજેર્વિષ્ણોર્મર્તોત્સવદિનેષુ ચ ॥૬૮॥ દિવા નિશિ ચ ભુજીથા
ન દિવા દ્વિસ્તથા નિશિ । પારતન્વ્યેઽથ રોગાદૌ દ્વિર્ભુક્તિર્નાત્ર
દુષ્યતિ ॥૬૯॥ પ્રેતાન્નં નૈવ મોક્તવ્યં સંસ્કારાન્નં તથૈવ ચ । આસ-
ન્નસમ્યન્ધિગૃહે દોષો નાસ્તિ ચ તદ્દુજૌ ॥૭૦॥ ધર્મશાસ્ત્રેણ વિહિ-
તાન્સ્વધર્માનિતરાનપિ । પાલયન્સર્વકાલં ત્વં કૃષ્ણમર્તિ સમાચરેઃ
॥૭૧॥ ચિદ્રૂપ આત્મા વિદ્યેયઃ સાદ્યવસ્થાત્રયસ્ય ચ । દેહેન્દ્રિય-
મન-પ્રાણબુદ્ધ્યાદીનાં પ્રકાશકઃ ॥૭૨॥ ન જાયતે મ્રિયતે વા કદા-

દ્વાદશીઆદિક પારણાદિવસો, એકાદશી જન્માદ્યમી આદિક ત્રતદિવસો
અને અન્નદૈટાદિ ઉત્સવદિવસોમાં દિવાનિદ્રાનો ત્યાગ કરવો-કરવી નહિ
॥૬૮॥ દિવસે એક વાર અને રાત્રિએ એક વાર જમવું, પણ દિવસે બે
વાર તથા રાત્રિએ બે વાર જમવું નહિ પરત્રપણામાં અને રોગાદિ
આપદામાં તો બે વાર જમવામાં હોય નથી ॥૬૯॥ પ્રેતાન્ન-પ્રેતનિમિ-
તાનું અન્ન જે નવશ્રાદ્ધ એકાદશાદિક શ્રાદ્ધ ઉન્માસિકાદિ શ્રાદ્ધ દિવસોએ
આપવામાં આવે છે તે તથા સંસ્કારાન્ન-સીમતાદિ સંસ્કારની સદ-
ગુણતા સિદ્ધિમાટે આપવામાં આવતું અન્ન તારે નજ જમવું સમીપ-
દેહસંબન્ધિજનોના ઘરમાં તો પ્રેતાન્ન સંસ્કારાન્ન જમવામાં હોય નથી. તે
થઈ અન્યત્ર હોય છે ॥૭૦॥ ધર્મશાસ્ત્રે કર્તવ્યપણે કહેલા બીજા પણ
વર્ણાશ્રમધર્મોને પાળવાપૂર્વક તું સર્વદા કૃષ્ણભક્તિપરાયણ થઈ રહે
॥૭૧॥ વળી આત્માનું સ્વરૂપ તારે તત્ત્વથી જાણવું, તેને હું નિરૂપણ
કરી છું તો તું સાવધ મનથી સાભળ, આ આત્મા દેહ ઇન્દ્રિયો પ્રાણ
આદિક થઈ અત્યંત સિદ્ધ હોઈને તેમનો અધિષ્ઠાતા અને અધિષ્ઠાનથી
તે સર્વેનો પ્રકાશક-ચેતચિતા (ચેતનાધીન વ્યાપારને સંપાદન કરનારો)
અને જયતાદિ ત્રણ અવસ્થાનો સાક્ષી-સાક્ષાત્ દૃષ્ટા અને ચિદ્રૂપ-
જ્ઞાનૈકસ્વભાવ સમગ્રવો ॥૭૨॥ યદપિ કર્મેને લીધે દેવ મનુષ્યાદિ ભાવને
પામતા 'જન્મ્યો મર્ત્યો' એવા લોકપ્રવાદનો આ પાત્ર થાય છે, આ પ્રવાદતો
પામરોનો છે, તત્ત્વથી વિચાર કરે તો પિંડજ ઉત્પન્ન થાય છે અને પિંડજ
પ્રણાશ પામેછે આ આત્મા વર્તમાન કાળે દેહની સાથે કદાપિ ઉત્પન્ન

ચિન્નાયં ભૂત્વા મૃષિતા વા ન ભૂયઃ । અજો નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં
પુરાણો ન હન્યસે હન્યમાને શરીરે ॥૭૩॥ નૈનં છિન્દન્તિ શસ્ત્રાણિ
નૈનં દહતિ પાવકઃ । ન ચૈનં ક્લેદ્યન્યાપો ન શોષયતિ મારુતઃ
॥૭૪॥ અચ્છેદ્યોઽયમદાહ્યોઽયમક્લેદ્યોઽશોષ્ય ઇવ ચ । નિત્યઃ સર્વ-

થતો અને દેહની સાથે કદાપિ મરણને પણ પામતો નથી. એટલે સમસ્ત
દેહોમાં સર્વેએ અનુભવાતાં જન્મ મરણ ક્યારેયપણુ આત્માને સ્પર્શ કરી
શકતાં નથી. શંકા-પ્રત્યેક દેહયોગમાં ભલે એનો જન્મ ન હોય, પરંતુ
કટપના આદિભાગમાં ઉત્પન્ન થઈને કટપને અંતે વિનાશને પામીને ફરી
વળી કટપના આદિભાગમાં ઉત્પન્ન થશેજ ? એમ જો કહો તો તેમ
નથી. હિરણ્યગર્ભાદિકના તેવાં (કટપાદિભાગમા થાય અને કટપાન્તે નાશ
પામે) જનન મરણ સ્મૃતિમાં કહ્યાં છે પણ તે પિંડવિશેષનાંજ કહ્યાં છે.
તો આ આત્મા કટપના આદિભાગમાં ઉત્પન્ન થઈને કટપને અંતે નહિ
મરનાર હોવાથી અજ નિત્ય-ઉત્પત્તિનાશરહિત છે. અને શાશ્વત પુરાણ-
સર્વ કાળમાં પણ અનુવર્તતો ચક્રો એકરૂપ હોઈને કાળની દીર્ઘતાને લીધે
જર્ણ થતો નથી. અને શરીર હણાતાં પણ તે હણાતોજ નથી. શક-
શરીર હણાતાં તેમાં અનુપ્રવેશ કરી રહેલો આ આત્મા કેમ ન હણાય ?
હણાયજ. એમ જો કહો તો તેમ નથી જો શસ્ત્રાદિકેએ આ દેહનો નાશ
કરાય છે તેઓએ આ આત્માનો વિનાશ કરી શકતો નથી. આ આત્માને
શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી, એને અગ્નિ બાળી શકતો નથી, એને જળ
કોવરાવી શકતું નથી અને વાયુ શોષણ કરી શકતો નથી. કારણ કે જે
શસ્ત્ર જળાદિક છે તે સ્પૃશ અને સાવચવ વસ્તુ હોય તેની અંતર પ્રવેશ
કરીને વિનાશ કરે છે. આ સૂક્ષ્મ નિરવયવ આત્માના વિનાશમા તે શસ્ત્ર
જળાદિકની બીજકુલ સક્તિ નથી ॥૭૩-૭૪॥ શકા શસ્ત્રાદિકથપી વિવક્ષણ
અતિશય સૂક્ષ્મ કાંઈપણુ વસ્તુ આત્માનું નાશ કરનાર થાયજ ? તો તેમ
નથી. કારણ કે આ આત્માતો સર્વગત-જે અહીં ગુરુમય કાર્યકારણરૂપે
રહેલું પ્રકૃતિ પ્રાકૃત મહદદંડપ્રસાદિક વર્તે છે તે સર્વ કોઈ પણ વસ્તુમાં
પ્રવેશ કરીને કહ્યો છે. આત્માએ નહિ અનુપ્રવેશ કરેલું કાંઈ પણ વસ્તુ

ગતઃ સ્થાણુરચલોઽયં સનાતનઃ ॥૭૫॥ અવ્યકોઽયમચિન્ત્યોઽય-
મવિકાર્યોઽયમુચ્યતે । જ્ઞાતવ્યો વ્રહ્મરૂપોઽયં સચ્ચિદાનન્દલક્ષણઃ
॥૭૬॥ આત્મના વ્રહ્મરૂપેણ વિજુહ્વેનાક્ષરેણ ચ । કૃષ્ણમેવ પરં વ્રહ્મ

નથી 'યેન સર્વમિદં તત્તમ્' એમ ભગવાને કહ્યું છે. (આથી એકજ આત્મા સર્વત્ર છે એમ ભરમાવું નહિ) માટે આ આત્મા સર્વથાથી પણ સૂક્ષ્મ-
તમ છે. 'સૂદમાનામપ્યહ જીવ.' એમ ભગવાને કહ્યું છે. માટેજ આત્મા અપ્રત્યેક અદાદા અકલેષ અને અસોધ્ય છે. એનું છેદન ભેદન કલેદન શોષણ થતુંજ નથી માટે આત્મા નિત્ય-નાશરહિત, સ્થાયી-સ્થિરસ્વ-
ભાવવાળો, અચળ-વૃદ્ધિ હાસાદિત્ય અને સનાતન-અનાદિ છે ॥૭૫॥
માટેજ આ આત્મા અવ્યક્ત-ચક્ષુરાદિ કરણોએ કરીને વ્યક્ત થતો નથી.
જે છેલ્લે દાદાઆદિક હોય તેતો ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોએ કરીને વ્યક્ત થાય છે.
વળી અર્ચિત્ય-અંતઃકરણોએ કરીને છેદનાદિકને યોગ્ય પદાર્થોની પેઠે
ચિંતન થઈ શકે એવો નથી. વળી અવિકાર્ય-વિકાર્ય વસ્તુઓથી વિસભ-
તીય હોવાથી વિકારને અયોગ્ય કહ્યો છે (આ બધી આત્મતત્ત્વબોધ
ગીતાના બીજા અધ્યાયમા રહેલા એજ શ્લોકોથી અહીં નિરૂપણ કર્યો છે) એ
રીતે સર્વથા પ્રકૃતિવિલક્ષણપણે જાણ્યો આ આત્મા વળી બ્રહ્મરૂપ જાણ્યો
બ્રાહ્મ-અપહતપામ્ભત્વાદિ રૂપ એનું સ્વાભાવિક છે, કારણ કે પોતે સ્વતઃ
સચ્ચિદાનન્દલક્ષણ છે. યદ્યપિ અનાદિકર્મપ્રવાહથી પ્રવર્તેલી વિપરીત વાસનાને
લીધે હમણાં સંકુચિત જ્ઞાનપ્રભાવાળો જણાય છે તથાપિ પરબ્રહ્મના ધ્યાન-
બક્ષથી એનું જે સ્વાભાવિક બ્રાહ્મ રૂપ છે તે આલિન્કારને પામે છે તો આ
આત્મા પ્રકૃતિવિલક્ષણપણેજ જેમ એમ બ્રહ્મરૂપપણે-અપહતપામ્ભત્વાદિ
ગુણવિશિષ્ટ અક્ષરાત્માપણે વિચિત્રન કરવો જે હમણાં (બ્રહ્મદશામાં)
જણાતું દેવમનુષ્યાદિ રૂપ અને તેનું અનુબન્ધ કર્તૃભોકૃતૃઆદિક રૂપ છે
તેતો અવિશુદ્ધ છે. વિશુદ્ધ તો બ્રહ્મરૂપ છે, તે 'અપ્રવૃત્તપામ્મા વિજરો વિમૃત્યુ-
વિંશોકોઽવિજિઘ્રસોઽપિવાસઃ સત્યકામઃ સત્યસદ્વચ્ચ' આ પ્રભાપતિવાક્યથી
કહ્યું છે, તેવા વિશુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ અશ્વર આત્મા થઈને પરબ્રહ્મ કૃષ્ણનુંજ હૃદય-
કમળમાં સદાય ચિત્તનપરાયણ થઈ રહે. એટલે 'હું કર્તા છું ભોક્તા છું'

હૃત્પદ્મે ચિન્તયેઃ સદા ॥૭૭॥ સન્ત એવ સદા સેવ્યાસ્તદુક્તા નિય-
માસ્તથા । પાલનીયાઃ પ્રયતેન વ્રહ્મચર્યાદયસ્ત્વયા ॥૭૮॥ સર્વાત્મના
શ્રિતઃ કૃષ્ણં ત્વમસિ હ્યમ્વરીપવત્ । અત આત્મનિવેદીતિ રયાતો
ભુવિ ભવિષ્યસિ ॥૭૯॥ इत्याक्षां शिरसादाय क्षिप्य. सम्पूजयेद्दक्षम् ।
वल्ग्वश्चन्दनपुष्पैश्च यथाशक्ति धनेन च ॥૮૦॥ गोभूहिरण्यविपि-
नमश्चवादी गृहं च वा । अहोरात्रवस्त्रादि स्वशक्त्या गुरवेऽर्पयेत्
॥૮૧॥ ततश्चन्दनपुष्पाद्यैरन्नेर्दक्षिण्या च स. । साधूनम्यांश्च विप्रांश्च
पूजयित्वाभियादयेत् ॥૮૨॥ दीक्षितं तं ततो ब्रूयाद्विधिज्ञ. स

એવા બાવનો પરિભ્રાગ કરીને 'પૂર્વોક્ત પ્રકારે હું બ્રહ્મરૂપજા હું' એવો
વિચાર રાખીને, એ રીતે આત્મસ્વરૂપના મનનપૂર્વક પરમાત્માનું હૃદયાર
વિદેશ સતત વિચિતનપર થઈ રહે ॥૭૭-૭૯॥ વળી તારે સતોજ સદૈવ
સેવના, કારણ કે તેમની સેવાવડે વિજ્ઞાન ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ થાય છે
તથા તે સતોએ આદેશેવા બ્રહ્મચર્ય અપરિગ્રહ આદિક આશ્રમાનુરૂપ સર્વ
નિયમો પ્રયત્નથી તારે પાળવા ॥૭૮॥ જે હેતુ માટે તું સર્વ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ-
નોજ આશ્રિત થયો છું તે હેતુ માટે અખરીપ રાત્રની પેઠે 'આત્મનિ-
વેદી' એવા નામથી પૃથ્વીમા પ્રખ્યાત થઈશ ॥૭૯॥

હે સુતો ! તે પછી શિષ્ય આવી ગુરૂની આજ્ઞાને માથે ચઢાવીને, વસ્ત્ર
ચદન પુષ્પ ધનાદિવડે યથાશક્તિ ગુરૂની પૂજા કરે ॥૮૦॥ ગાયો ભૂમિ સુવર્ણ
આમ્રવન અશ્વ વાડી ઘર અથવા અન્નવસ્ત્રાદિ અકલેશથી યથાશક્તિ ગુરૂને
અર્પણ કરે ॥૮૧॥ તે પછી શિષ્ય ચદન પુષ્પાદિવડે સાધુઓની પૂજા કરે
અને ણીજા વિપ્રોને અન્ન તથા દક્ષિણાવડે સતૃપ્ત કરે પછી તે સર્વને
અભિવદન કરે ॥૮૨॥ અનંતર વિધિજ્ઞ તે પુરોહિત (દીક્ષાવિધિમા વરેલો)
વિપ્રવર્ચ દીક્ષિત તે શિષ્યને એમ કહે કે-હે મહાભાગ ! તારૂં ભદ્ર-કલ્યાણ
થાવ-આ ભુવનમાં પુરૂષો જ્યારે રાજ્યાદિ વિપયવિપયાનવડે નિમૂર્છિત થઈને
વિવિધ દુષ્ટોવડે અભિભૂત થતા વિનષ્ટપ્રાય થઈ જાય છે, ત્યારે તું તો
કોઈપણ પ્રાકૃત મહાભાગ્યવશાત્ આ ગુરૂને પામીને નિ શ્રેયસના સન્માર્ગને
પામ્યો છું, તો સાધુકારી તારૂં ભદ્ર થાવ તું આ લોકમાં ધન્ય-કૃતાર્થ થઈ

દ્વિજોત્તમ. । મદ્રં તેઽસ્તુ મહામાગ ! ધન્યોઽસિ કુલપાવન. ॥૮૩॥
પ્રસાદાત્સહુરોરેવ ત્વન્મનોરથપાદપ. । મવિપ્યત્યેવ સફલ પરં
સુપમવાપ્સ્યસિ ॥૮૪॥ સુપમૂલં હિ વિજ્ઞાનં તત્તુ લભ્યેત સહુરો. ।
તતસ્તમેવ સેવેત મુમુશુ. સંયતેન્દ્રિય. ॥૮૫॥ અસદ્કલ્પાજ્ઞયેત્કામં
ક્રોધં કામવિવર્જનાત્ । અર્થાનર્થેક્ષયા લોભં ભયં તત્ત્વાગમર્શનાત્
॥૮૬॥ આન્વીક્ષિત્યા શોકમોહો દમ્ભં મહદુપાસયા । યોગાન્તરા

રહ્યો છુ તે તારુ કુળપણુ પાવન કરી દીધુ ॥૮૩॥ આ સદ્ગુણના
અનુચલ્લથીજ તારો મનોરથરૂપ વૃક્ષ સફળ થશેજ અને તું સર્વાત્તમ મુખ
નિ શ્રેયસરૂપને નિશ્ચે પામીશ ॥૮૪॥ સમસ્ત સુખનુ મૂળ વિજ્ઞાનથકી
બીજનુ નથી, (વિજ્ઞાનજ છે) તે વિજ્ઞાનતો સતાગુરુ થકીજ મળે છે, માટે
હિતૈષી મુમુશુ શિષ્યે સ્વધર્માનુસારે માયિક વિપયો થકી સમસ્ત ધન્દ્રિયોને
નિયમમા રાખીને તે સદ્ગુણનીજ સેવા કરવી ॥૮૫॥ તેથી સર્વાર્થ પ્રાપ્તિને
કહેછે-કામકે જે વિપયોપભોગમા અત્યુત્કટ રાગરૂપ (જેને લીધે વિપયોને
ભોગ્યા વિના રહીજ શકે નહિ) છે તે ‘આ વાણીની મધુરતા અહો !-
આશ્ચર્યજનક છે, રૂપનો આ પ્રકર્ષ અહો ! ! છે, આ સરુપશં અહો ! છે’
એમ જે સાલળેહું હોય બેએહું હોય અને ભોગવ્યુ હોય તેને વારવાર
મનોમાર્ગમા લાવીને કરાતા સકલપોવડે અભિવૃદ્ધિને પામે છે, તેવા સકલપો
નહિ કરવાથી ક્રમે કરીને તે કામનો ઉપરમ થાય છે, તો અસકલપથકી
કામનો જય કરે કામના વિવર્જનથી ક્રોધ છતાય છે, કામનો ઉપધાત થતા
‘મારો કામ આણે હણ્યો’ એમ પરઉપર ક્રોધ થાય છે, જે કામ ન
હોય તો આ ક્રોધનો અવસરજ નથી જે લોભ છે તે અર્થમૂળક છે, તે
અર્થોમા ‘આ અનર્થ છે’ એવી શુદ્ધિ કરવાથી લોભ છતવો તત્ત્વબોધના
અલાવને લીધે શ્રમ થાય છે, ‘આ સર્વ બ્રહ્માત્મક છે’ એમ વસ્તુત
ત્વનો અવબોધ થના ‘આ અનુદેશ છે આ પ્રતિકૂળ છે’ એવો નિલાગ
ટળી જવાથી લયપ્રસંગ નથી, તો તત્ત્વનિર્મર્શ કરવાવડે લાયને શ્વે
અનાત્મામા આત્માભિમાનને લીધે ‘આ મારો જન્મુ મરી ગયો’ એમ
શોક થાય છે, આન્વિક્ષીકી-આત્મજાનથી તે શોક અને તેના મૂળશૂત

યાન્મૌનેન હિંસાં કાયાચનીહયા ॥૮૭॥ કૃપયા ભૂતજં દુ રં દૈવં
જહ્યાત્સમાધિના । આત્મજં યોગધીર્યેણ નિદ્રા સત્ત્વનિપેવયા ॥૮૮॥
રજસ્તમશ્ચ સત્ત્વેન સત્ત્વં ચોપશમેન ચ । ઇતત્સર્વં ગુરો ભવયા
પુરપો દાઙ્ગસા જયેત્ ॥૮૯॥ યસ્ય દેવે પયઃ ભક્તિર્યયા દેવે તથા
ગુરૌ । તસ્યૈતે કથિતા હાર્થાઃ પ્રકાશન્તે મહાત્મન ॥૯૦॥ મજસ
પરયા મન્ત્રયા તતસ્ત્વં ગુરમીશ્વરમ્ । ઇવમુન્ત્રયા દેવતાનાં દ્વિજઃ
કુર્યોદ્વિસર્જનમ્ ॥૯૧॥ હૈર્મીં સોપસ્કરાં મૂર્તિમન્ત્ર વલ્પાદિ વક્ષિ-

મોહ વિહતાય છે. મહાપુરુષોની ઉપાસનાથી દલ ટળી જાય છે મૌન-
અસંભાપણથી યોગમા વિરોધી આત્મ લોકવાર્તાદિકનો જય થાય છે
શરીરની વિવિધ વેદ્યાઓએ કરીને બહુ પ્રાણિઓ પીડાય છે, કાયઆદિકની
નિશ્ચળતા સપાદન કરવાવડે પરહિસાપાપને છતે જે દુ ખ સર્પધકી
કે શનુધકી કે અન્ય ભૂતમાનુષકી આવે તેનો વિજય તે ભૂતો ઉપર
કૃપા રાખવાથી થાય છે જે દુ ખ શીત વાત આતપ આદિકથી આવે
છે તે દેહાદિક થકી આત્મત વિલક્ષણ આત્મસ્વરૂપમા ચિત્તની સ્થાપના
કરવા વડે છતાય છે આધિવિગેરેને લીધે ઉપજતું દૈહિક દુ ખતો યોગ
વીર્ય-પ્રાણાયામાદિબળવડે છતાય છે નિદ્રાને સાત્ત્વિક આહારાદિકના
સેવનથી લાગ કરે જે રજતમ-રજેશુ તમોશુ વૃત્તિઓ છે તેમને
સત્ત્વ-સત્ત્વશુભૃત્તિવડે છતે તે સત્ત્વને ઉપશમ-સમભિવૃદ્ધિ પામેલા
સત્ત્વથીજ છતે એ રીતે અસકલ કામવિવર્જન વિગેરે લિખલિખ સાધ
નોવડે સાધ્ય જે કામાદિ સત્ત્વાતનો જય તે ગુરુમા સારી રીતે નિષ્પન્ન
થએલી એક ભક્તિવડેજ અનાયાસથી સિદ્ધ થાય છે ॥૮૬-૮૯॥ જે મુમુક્ષુ
શિષ્યને દેવ-સર્વેશ્વર શ્રીનારાયણવિવેજ જેમ એમ ગુરુદેવ-ગુરુરૂપથી પ્રાદુ
ર્ભવેલા તે દેવમા પરા ભક્તિ થાય તો તે મહાત્મા શિષ્યને આ કલા એવા
કામજ્યાદિ સર્વ અર્થો પ્રકાશેછે-અનાયાસથી સિદ્ધ થાય છે (આ અર્થ
ભાગવતના તેજ પાત્ર શ્લોકથી નિરૂપણ કર્યો છે) ॥૯૦॥ તે માટે તું ગુરુને
પ્રશ્નરણુદ્ધિથી પરાભક્તિપૂર્વક લાજ. હે સુતો ! આ પ્રકારે શિષ્યને અવબોધ
આપીને પછી તે દીક્ષાવિધિ કરાવનારો વિપ્ર ત્યા સ્થાપેલી શ્રીકૃષ્ણાદિ દેવતા-

ણામ્ । તસ્યૈ દયાઞ્ચ વિપ્રાય શિષ્યોઽસૌ કર્મકારિણે ॥૧૨॥ દીક્ષા-
દાનદિને શિષ્યો ન ગુરુશ્ચાપ્યુપાવસેત્ । પચાદશીવતાદૌ તુ ફલા-
દ્યાહારમાહરેત્ ॥૧૩॥ સામાન્યાં મહર્તીં વાપિ શૃહીયાદૌદર્વીં તુ
યઃ । દીક્ષામેતાં સ્વશક્ત્યાઽસૌ સાધૂન્વિપ્રાંશ્ચ ભોજયેત્ ॥૧૪॥ દીક્ષા-
મેવં હિ સમ્પ્રાપ્ય ધર્માનેકાન્તિનાં શૃહી । સ્વાશ્રમસ્થોઽભ્યસેન્નિત્યં
તીર્થસેવાપરાયણઃ ॥૧૫॥ તીર્થાન્યપિ દ્વિધા સન્તિ સ્થાવરાણિ
જગન્તિ ચ । આદ્યાનિ ગક્ષામુર્યાનિ તન્નાન્યાનિ ચ સાધવઃ ॥૧૬॥

મૂર્તિઓનું વિસર્જન કરે ॥૧૨॥ તે પછી આ શિષ્ય જે સુવર્ણમયી મૂર્તિનો
પૂજામાં વિનિયોગ કર્યો હોય તે સમસ્ત ઉપસ્કરે સહિત મૂર્તિ, અન્ન, દક્ષિણા
અને વસ્ત્ર વિગેરે તે કર્મ કરાવનાર વિપ્રને આચાર્યની આસાથી આપે ॥૧૩॥
દીક્ષાદાનદિને ગુરુશિષ્ય બન્ને પણ નિરાહાર ઉપવાસ ન કરે. એકાદશ્યાદિ
વ્રત દિવસે જે દીક્ષાદાન કર્યું હોય તો વ્રતદિને દ્વાહાર કરે (પણ
શુદ્ધ ઉપવાસ ન કરે) ॥૧૪॥ જે શિષ્ય ઔદ્ધવસંપ્રદાયસિદ્ધ આ સામાન્ય-
દીક્ષા કે મહાદીક્ષાને ગુરુથી ચઢણ કરે તે શિષ્ય યથાશક્તિ દીક્ષાદિવસે
સાધુ બ્રાહ્મણોને જમાડે. અથવા આ દીક્ષિત પોતાના શૃહપ્રતિ આવેલા
સાધુવિપ્રોને જમાડે એવો દીક્ષિતને આ વ્રતાદેશ કરેલો બાણવો ॥૧૫॥
આ રીતે મહાદીક્ષાને પામેલો શૃહી જન ભગવદેકાંતિકોના ધર્મો કે જે
પરમાત્માની પ્રસન્નતા મેળવવી એજ એક લક્ષણવાળા અને મુર્ય ચંદ્ર ઈંદ્ર
આદિક તે તે તનુમાત્રના આરાધનપણની શુદ્ધિએ રહિત વર્ણાશ્રમધર્મો
છે તથા પરમાત્માનાજ એક આરાધનપણને પામતા સકળ ઇન્દ્રિયોના
વ્યાપારરૂપ છે તે એકાંતિક ધર્મોને પોતાના આશ્રમધર્મથી નહિ પ્રચ્યુતિ
પામીને નિત્ય અભ્યાસ કરે તથા તીર્થસેવાપરાયણ થાય ॥૧૬॥ ‘તીર્થ-
સેવાપરાયણઃ’ એમ જે કહ્યું તેમાં તીર્થોનું સ્વરૂપ અને તેમના સેવનનો
પ્રકાર જે શ્લોકથી કહે છે—તીર્થો પણ સ્થાવર અને જંગમ એવા ભેદથી
જે પ્રકારનાં છે, તેમાં સ્થાવર તીર્થો ગંગા યમુનાગુપ્ત્ય છે, (ગુપ્ત્ય શબ્દથી
દ્વારિકાદિ ક્ષેત્રો અને સ્થાપેલી ભગવત્પ્રતિમાઓનું ચઢણ કરવું) જંગમ
તીર્થો તો ભગવાનના એકાંતિક સાધુજનો છે. સ્થાવર તીર્થોને તો જ્ઞાન

સ્યાચરાણિ તુ સેવેત જ્ઞાનદર્શનચન્દ્રનૈઃ । જગન્તિ તત્કથાશ્રુત્યા
 દર્શનાર્ચનભોજનૈઃ ॥૧૭॥ ટ્રેવર્ણિકસ્ય ગૃહિણઃ પ્રોક્ત હત્યં વિધિ
 મેયા । દીક્ષાયા અથ શૂદ્રસ્ય ત્રિશેષઃ કશ્ચિદુચ્યતે ॥૧૮॥ દીક્ષાં
 જિષ્ઠું સચ્છૂદ્રમાચાર્યઃ પૂર્વવાસરે । ઉપોષણ કારયિત્વા કારયેત્
 કૃષ્ણપૂજનમ્ ॥૧૯॥ મન્ત્રા પૌરાણિકાઃ પાઠ્યાસ્તત્ર ક્ષાપિ ન વૈદિ-
 યાઃ । ધ્વીકૃષ્ણાય નમઃ ઇતિ હોમે પાઠ્યઃ પડક્ષરઃ ॥૧૦૦॥ સ્યાદ્દા-
 કારો ન વક્તવ્યઃ શૂદ્રસ્યાનધિકારતઃ । તમઙ્ગયિત્યોપદિશોદ્દયર્ણ
 મતું ગુરુઃ ॥૧૦૧॥ ગૃહસ્થવિહિતાન્ ધર્મોસ્તતસ્તસ્યા ઉપાદિશેત્ ।
 શૂદ્રાણાં વિધિરિત્યુક્તો વચ્ચ્યનાથમિણોઽથ તમ્ ॥૧૦૨॥ દીક્ષા-
 સિમાં ચે ગૃહિણો ગૃહીત્વા મજન્તિ કૃષ્ણં નિજધર્મસંસ્યા । તે

દર્શન વદનાદિવડે સેવે સાધુરૂપ જગમ તીર્થોને તેમણે કરેલી ભગવત્કથાવા-
 તાંતુ શ્રવણ, તેમના ચરણકમળનુ દર્શન, તેમનુ અર્ચન અને તેમનુ સતપણુ
 આદિકવડે સેવે ॥૮૬-૮૭॥ આ બધો મેં કહેલો મહાદીક્ષાવિધિ ટ્રેવર્ણિક
 ગૃહસ્થને માટે બાણુવો હવે સચ્છૂદ્રને દીક્ષા દેવામા ને કોઈ વિશેષ
 છે તે કહું છું ॥૮૮॥ મહાદીક્ષાને પામવા ઇચ્છતા સચ્છૂદ્રને આચાર્ય પ્રથમ
 દિને ઉપોષણ કરાવીને દીક્ષાદિને કૃષ્ણપૂજન ચૂદ્રને અધિકાર નહિ બેવાથી
 વૈદિક મત્રો વિના કેવળ પૌરાણિક મત્રો ઉચ્ચારવાપૂર્વક પ્રણવ સ્વાહાકારે
 વર્ણત 'ધ્વીકૃષ્ણાય નમઃ' આ પડક્ષર મત્રવડે કરાવે હોમમા પણ તેજ
 પડક્ષર મત્રનો ઉપયોગ કરવો તે પછી તે સચ્છૂદ્ર શિષ્યને ગોપીચંદનથી
 અર્ચેલા શભ્યકવડે ચિહ્નિત કરી (છાપો આપીને) તેને અષ્ટાક્ષર મહામત્રનો
 વામ કર્ણમા ઉપદેશ કરે ॥૮૯-૧૦૧॥ ત્યાર પછી ગુરુ તે સચ્છૂદ્રને શાસ્ત્રમા
 ગૃહસ્થોને પાળવાપણુ કહેલા સદાચારોનો ઉપદેશ કરે હે પુત્રો ! આ
 પ્રકારે મેં સચ્છૂદ્રનો મહાદીક્ષાવિધિ કલો હવે (આગળના અધ્યા-
 યમા) અનાશ્રમીનો મહાદીક્ષાપ્રકાર નિરૂપણુ કરું છું ॥૧૦૨॥ હે મુતો !
 ને ગૃહસ્થો ઉક્ત પ્રકારની મહાદીક્ષાને ગ્રહણ કરીને સ્વધર્મમા નિષ્ઠાવાળા
 થઈ ભગવાનને અનન્ય ચિત્તથી ભજે છે તે ગૃહીજનો ગૃહસ્થાશ્રમનો નેમણુ
 ત્યાગ કર્યો છે એવા સાધુજનોને (પરમહસો) સમાન સમજવા તેઓ

પૂરપાસ્ત્યાગિજનૈઃ સમાના ક્ષેયા હ્રદામુન ચ ભૂરિસોરયાઃ ॥૧૦૩॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ गृह-
 स्थाना महादीक्षाग्रहणविधिनिरूपणनामाष्टत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥

ધીનારાયણમુનિસ્વાચ—અનાશ્રમી પુમાન્ યસ્તુ મૃતયોપિદ્ભવેચ
 સઃ । આદદીત મહાદીક્ષાં સ્વોક્તાં કૃત્વેવ નિષ્કૃતિમ્ ॥૧॥ વિધિસ્ત-
 સ્યાન્યેપ ઇવ દીક્ષાયા ગ્રહણે મતઃ । દૈહિકોઽન્યો વિશેષોઽસ્તિ તં
 ચાપિ કથયામ્યહમ્ ॥૨॥ શ્મશ્રૂણિ ધારમ્યેત્રેવ ન ચોલં ન ચ કન્તુકમ્ ।
 ન ચ શ્વેતેતરદ્વાસો વસીત વિકૃતં ન તત્ ॥૩॥ ગ્રહણચારીય યોપાં ચ

આ લોકમાં ભગવદ્ભક્તિની અભિવૃદ્ધિરૂપ સુખને અને પરલોકમાં પરમ-
 પુરૂષની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિથી પ્રાપ્ત થતા પરમાર્તને પામેછે ॥૧૦૩॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ ગૃહસ્થાનાં મહા-
 દીક્ષાગ્રહણવિધિનિરૂપણનામાષ્ટત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૮॥

અધ્યાય ૪૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સુતૌ ! જે ત્રૈવર્ણિક પુરૂષ સમાવર્તન
 સંસ્કાર કર્યા પછી પત્નીપરિગ્રહે રહિત હોય અને જે મૃતદાર-જેની
 પત્ની મરી ગઈ હોય એવો અનાશ્રમી—કોઈ પણ આશ્રમને નહિ પામેલો
 તે પુરૂષ જે મહાદીક્ષાને પામવા વાછતો હોય તો પૂર્વોક્ત પ્રકારે એ ઉપ-
 વાસરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને પૂર્વોક્તજ વિધાનથી કૃષ્ણપૂજનાદિકપૂર્વક મહા-
 દીક્ષાને ગ્રહણ કરે ॥૧॥ તેનો પણ દીક્ષાગ્રહણમાં વિધિ પૂર્વોક્તજ
 (એનોએજ) બાણવો પર દૈહિક-દેહાનુબન્ધી (વેપવિશેષાદિરૂપ) જે બીજો
 વિશેષ-ભેદ છે તે વિશેષને પણ હું કહું છું ॥૨॥ મહાદીક્ષાને પામેલો તે
 અનાશ્રમી શ્મશ્રુ (દાઢી મુછ) ને નજ ધારે. ચોળ (ચોરસો પાંચતમો
 સુરવાળ) અગરક્ષક-અગરખાને નજ ધારણ કરે એતજ વસ્ત્રને પહેરે.
 ઇતર-કસુબલાદિ વસ્ત્રને નજ ધારે તથા વિકૃત-બીભત્સ બે લોકશાસ્ત્ર-
 નિર્દિત હોય તે વસ્ત્રને નજ ધારણ કરે ॥૩॥ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીની પેઠે સ્ત્રીયોના

ત્યજેદ્વયં તુ રક્ષયેત્ । અગ્રેસરો ગૃહસ્થાનાં સાધુશુશ્રૂપણે ભવેત્ ॥૪॥ મહાદીક્ષાવતાનેન વર્ણિના સ્યાગિના તથા । એકમુક્તવ્રતં કાર્યં યાવજીવમનાપદિ ॥૫॥ નિશિ વા દિવસે કુર્યાદીક્ષિતો ભોજનં સહુત્ । રાત્રી ચેદાચયામે તન્મધ્યાહ્નોત્તરમહિ તુ ॥૬॥ આનુકૂલ્યે સતિ પ્રાયો નક્તમોજી ભવેત્સદા । દૈનંદિનાનિ પાપાનિ તેન નશ્યન્તિ સર્વેશઃ ॥૭॥ સહુદ્વોજી તુ યો નક્તં સ તુ પ્રાસાદિકં હરેઃ । અન્નાદિ દિવસે પ્રાપ્તં રક્ષેત્સમ્યક્ શુચિસ્થલે ॥૮॥ દિવા ન ભક્ષયેત્કિંચિત્પ્રાસાદિકમપિ પ્રભોઃ । અન્યથા મહ્ન પય સ્યાદેકમુક્તવ્રતસ્ય ચૈ ॥૯॥ પ્રાસાદિકાન્નશાકાદેરેકમુક્તવ્રતત્વતઃ । અવશાં નૈવ કુર્વત

સંગને ત્યાગ કરે. (બ્રહ્મચર્યવ્રતપર થાય) એને ધનત્યાગનું વિધાન નથી, તો ન્યાયોપાર્જીત ધનને રાત્રે સાધુજનોની શુશ્રૂષામાં ગૃહસ્થોથકી અગ્રેસર થાય-ગૃહસ્થો કરતાં પણ અતિશયિત તેમની સેવા કરે (કેમકે તેનાથકી હૃદયભરણમાં વળગેલાની ન્યૂનતા છે) ॥૪॥ આ મહાદીક્ષા પામેલો વિધુર આપત્કાળ વિના યાવજીવં એક શુક્તવ્રત (એકવારજી જીવન વાનું વ્રત) કરે. આ નિયમ મહાદીક્ષાને પામેલા વાલ્ક્યેને અને સાધુને સમાન સમજવો ॥૫॥ આ મહાદીક્ષિત ઉક્ત અનાશ્રમીપ્રમુખ ઉક્ત એક શુક્તવ્રત દિવસે કે રાત્રિએ કરે. જો રાત્રિએ કરે તો રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરમાંજ કરે અને જો દિવસે કરે તો મધ્યાહ્નોત્તર (અપોર પછી) કરે ॥૬॥ મધ્યાહ્નોત્તર જે કાળ કહ્યો તેમાં પણ આ વિશેષ છે-જો અનુકૂળતા હોય તો બહુધાતો નક્તમોજી સદાય થાય. એટલે જે ત્રણ ઘટિકામાત્ર બાકી રહેલા દિવસના અતિમ ભાગમાં સદા જીવન કરે. તેનાથી તેનાં પ્રતિદિન થતાં તમામ પાપોનો પ્રણાશ થાયછે ॥૭॥ જે નક્તસમયે એક શુક્તવ્રતધારી દીક્ષિત હોય તેતો દિવસે મધ્યાહ્નસમયે પ્રાપ્ત થએલું ભગવત્પ્રસાદભૂત અસાદિકને કોઈ ખવિત પ્રદેશમાં રાખી મુઢીને નક્તસમયેજ જમે ॥૮॥ ભગવાનના પ્રસાદભૂત પણ કૃલાદિ ચાલકિયિત્ પણ વસ્તુ નક્તસમય પહેલાં દિવસે નજ જમે, અન્યથા-એમ ન કરે તો એક શુક્તવ્રતનો ભગજ થાય, માટે કાંઈ પણ તેથકી પહેલાં નજ ભક્ષણ કરે ॥૯॥ તે આ નક્તસમયે એક

નમસ્કૃત્ય વિસર્જયેત્ ॥૧૦॥ એકમુક્તવ્રતી યશ્ચ દિવા સોઽપિ પુમા-
ન્હરેઃ । પ્રાત્નં પ્રાસાદિકં રક્ષેત્કાલાદન્યત્ર ચેદ્બુજેઃ ॥૧૧॥ પ્રાસાદિ-
કસ્ય સમ્માનં ફલાદેરપિ વૈષ્ણવઃ । પ્રણામેનૈવ કુર્વોત નાવમાનં તુ
કર્હિંચિત્ ॥૧૨॥ ઉપવાસદિને પ્રાત્નં હરેઃ પ્રાસાદિકં પુમાન્ । વિસ-
ર્જયેન્નમસ્કૃત્ય નાત્રં ભક્ષેત્તુ સર્વથા ॥૧૩॥ અપિ ભોજનવેલાયાં પ્રાતે
પ્રાસાદિકે યદિ । ભક્ષ્યાર્હ સ્વસ્ય ન સ્યાદત્સર્વથા તન્ન ભક્ષયેત્
॥૧૪॥ ત્યક્તં યત્સ્યેન નિયમાદેહ પીઢાકરં ચ યત્ । ભક્ષણીયં ન તદ્ભક્તૈઃ
પ્રાસાદિકમપિ પ્રભોઃ ॥૧૫॥ ગ્રામ્યવાર્તાનિવૃત્ત્યર્થં હરેર્નામાન્યહર્નિ-

ભુક્તવ્રતધારી દીક્ષિત વ્રતને નહિ ભણુતા ક્રોધએ પ્રીતિથી આણેલા
ભગવત્પ્રસાદભૂત યત્કિંચિત્ શાકાદિ અન્નને નમસ્કાર કરીને વિસર્જન
કરે પણુ અવમાન નજ કરે ॥૧૦॥ દિવસે જે વૈષ્ણવજન એક
ભુક્તવ્રતધારી થાય તે પણુ એજ રીતે અસમયમા મળેલુ અનાદિ
રાખી મુકીને ભોજનસમયે જમે. અસમયમા ક્રોધએ આપેલા ભગ-
વત્પ્રસાદ ફલાદિકના પણુ અવમાનને તો ક્યારેય નજ કરે, કિંતુ પ્રણા-
મને કરે. જમે તો નહિજ ॥૧૧-૧૨॥ પ્રસંગાત્ આ અર્થનો આદેશ
કરેછે-એજ રીતે ઉપવાસ દિવસે પણુ પ્રાપ્ત થએલા ભગવત્પ્રસાદિકને
નમસ્કાર કરીનેજ વિસર્જન કરે. અન્નને તો સર્વથા નજ ભક્ષણુ કરે
(આથી જે ફળાદિક હોય તો તેના દાતાના આદર અર્થે કિંચિત્ અહણુ
કરે એમ જણાય છે) ॥૧૩॥ ભોજન વેળાએ પણુ પ્રાપ્ત થએલા પ્રાસાદિક
પદાર્થવિષયમાં જે જે વસ્તુ પોતાને ભક્ષણુ કરવા લાયક ન હોય તો તે
સર્વથા નજ ભક્ષણુ કરે. એટલે અન્નફળાદિ પોતાને ભોજન યોગ્ય ન
હોય તે હરિપ્રાસાદિકના માહાત્મ્યે કરીને પણુ ન ભક્ષણુ કરે ॥૧૪॥ વળી
જે વસ્તુ નિયમવિશેષને પાળતાં પોતે ‘આને હું નહિ ભક્ષણુ કરું’ એમ
પરિત્યાગ કર્યું હોય અને જે વસ્તુ ભક્ષણુ કરવાથી પોતાના દેહમાં દુઃખ
દેનાર થાય તે શાક ફળાદિ ભલે પ્રભુપ્રાસાદિક હોય અને જમવા ટાણે
મળ્યું હોય પણુ ભક્ષણુએ નજ ભક્ષણુ કરવું ॥૧૫॥ ગ્રામ્યવાર્તાનો પ્રસંગ
પરિહરવા અહર્નિશ ભગવાનનાં નામોને ઉચ્ચારે અને તેમના ભક્તજન-

શમ્ । કીર્તયેદ્ય ગુણાન્ ગાયેત્તસ્ય ભક્તમનોહરાન્ ॥૧૬॥ સામાન્યાં
સવિશેષા યા દીક્ષા પ્રાપ્તો ન યસ્તિન્મમામ્ । તેન ભ્રાત્રાપિ પર્વં ચેન્નાન્ન
મુજીત સ કચિત્ ॥૧૭॥ મોજનવ્યવહારશ્ચ યેન સાકં ભવેન્ન ચૈ ।
દીક્ષિતેનાપિ પક્કં ચેત્તેન નાદ્યાશ્ચ સર્વથા ॥૧૮॥ પક્કં ચેદ્બ્રાહ્મણેનાન્નં
ક્ષત્રાદિસ્તત્તુ ભક્ષયેત્ । બ્રાહ્મણસ્તન્ન મુજીત યદિ પક્ત્ત ન વૈષ્ણવ
॥૧૯॥ નિર્વાહ- સ્વચરીરસ્ય યાવતાઘાદિના ભવેત્ । તાઘન્તમુદ્યમં
ધુર્યાન્નાધિકં તુ સ પૂરુષ ॥૨૦॥ તિષ્ઠેન્નિવૃત્તધર્મંપુ પ્રવૃત્તાલિલ

મનોહર ગુણોને ગાય ॥૧૬॥ મહાદીક્ષાને પામેયો પુરૂષ આ વિશેષદીક્ષા
કે સામાન્યદીક્ષાને જેતો ન પામ્યો હોય તે ભલે બ્રાતા હોય પણ તેણે
રાધેકું અન્ન ક્યારેય પણ નજ નમે કિંતુ દીક્ષિતેજ પકડ કરેહું અન્ન
નમે ॥૧૭॥ વળી દેશભેદને લીધે કે આચારભેદને લીધે જે જનની સાથે
ભોજનવ્યવહાર આચારપ્રાપ્ત ન હોય તે ભલે દીક્ષિત હોય પણ તેણે
રાધેકું અન્ન સર્વથા નજ ભક્ષણ કરે ॥૧૮॥ ઉક્ત દીક્ષાને પામેલા ક્ષત્રિયા
દિક્ષાએ તો ઉક્તદીક્ષાને નહિ પામેલો પણ જે બ્રાહ્મણ રસોધ કરનાર
હોય તો તે જમવું તે પાકે કતાં બ્રાહ્મણ કોઈ પણ રીતે જે વૈષ્ણવ ન
હોય તો તે ન જમવું 'ઉક્ત દીક્ષાને પામેનો બ્રાહ્મણ દીક્ષારહિત બ્રાહ્મણ
રાધેકું ન જમે' આવા અર્થના આશયજુમા તો પુનરુક્તિ આવે છે, કેમકે
તેન ભ્રાત્રાપિ પક્કં ચેન્નાન્ન મુજીત સ કચિત્' આ વચનથીજ આ અર્થ સિદ્ધ
થઈ જાય છે, માટે ઉક્ત અર્થજ સુક્ત છે ॥૧૯॥ તે આ દીક્ષિત પુરૂષ
(વિધુર) જેટલા અન્નાદિ વસ્તુવડે પોતાના દેહનો નિર્વાહ થાય એટલાજ
અન્નાદિકના અર્જનમા ઉદ્યમ કરે તેથી અધિક ઉદ્યમને તો નજ
કરે ॥૨૦॥ નિવૃત્તધર્મો જે શમ દમ શાંતિ તપ વૈરાગ્યાદિપ્રધાન છે તેમા
અલિમુખ થાય અને વિવિધ ફળના સાધનજૂત યાગહોમાદિ સમસ્ત
પ્રવૃત્તધર્મો કે જે પોતાને વારવાર જન્મમૃત્યુરૂપ સમૃતિને કરનારા છે
તેમા વિમુખ થાય નિવૃત્ત પ્રવૃત્ત કર્મો રૂકદપુરાણમા નિભાગથી કહ્યા
છે—'હીદ્રવ્યયો પરિત્યાગ કામલોમક્રુષ્ણો તથા । વનવાસશ્ચ વૈરાગ્ય
તપ શાન્તિ શમો દમ । મહાવ્રજા યોગયજ્ઞ જ્ઞાનયજ્ઞશ્ચ સર્વજ્ઞ । જપ

કર્મસુ । ઉદાસીનો ભવેન્નિત્યમાત્મનોઽનર્થહેતુષુ ॥૨૧॥ ધોત્રસ્યા-
 મ્યન્તરે રક્ષેત્કૌપીનં વ્રહ્મચારિવત્ । મકાલ્યઃ સ હરેર્મક્તિ કુર્વોત
 ગૃહિણોઽધિકમ્ ॥૨૨॥ શાલગ્રામાર્ચનં કુર્યાદ્વિપ્રસ્તુ પ્રતિવાસરમ્ ।
 શિક્ષેચ્ચ વિષ્ણુસૂક્તાર્યં સદ્ગુરોસ્તં ચ ચિન્તયેત્ ॥૨૩॥ વિમૃયાત્પાદુકે
 ચાસૌ પાત્રમમ્બુભૃતં તથા । સ્વવર્ણધર્મમશિલં પાલયેચ્ચ જિતેન્દ્રિયઃ
 ॥૨૪॥ અનાશ્રમિણ ઇતાવાન્વિશેષો મૃતયોપિતઃ । પ્રાપ્તસ્ય મહર્તી
 દીક્ષાં મક્તસ્ય કથિતો મયા ॥૨૫॥ ગૃહાશ્રમે વર્તમાનઃ સત્સચ્છા-
 હ્યાનુશીલનાત્ । સમ્પ્રાપ્તસ્તીવ્રવૈરાગ્યં ય ઇચ્છેદાશ્રમાન્તરમ્ ॥૨૬॥
 સોઽપ્યનાશ્રમિણઃ પ્રોક્તાં દીક્ષામેતામુપાશ્રયેત્ । વનસ્થયતિધર્મો
 યન્નિપિદ્ધોઽસ્તિ કલૌ યુગે ॥૨૭॥ વાસુદેવીમતો દીક્ષામાશ્રિત્ય મહ-
 યજ્ઞાશ્વેતિ મુને ! નિવૃત્તં કર્મ કીર્તિતમ્ ॥ 'તત્ર વેદોક્તવિધિના સ્થોચિત-
 સ્ત્રીપરિગ્રહઃ । મિત્તાર્જનં ચ ન્યાયેન દ્રવ્યયજ્ઞઃ સકામનાઃ ॥ વાસો ગ્રામે ચ
 નગરે પૂર્વમિદં ચ કર્મ યત્ । પ્રવૃત્તં તત્તુ સઠ્ઠમશાન્તિકુદુર્વીરિતમ્ ॥' ઇતિ.
 ॥૨૧॥ ભક્તસંસારથી અવહાર કરાતો તે આ અનાશ્રમી વૈષ્ણવ વર્ણિની પેઠે
 ધોતીયાની અદર કૌપીન રાખે અને મહાદીક્ષિત શૃદ્ધસ્થો થકી અભ્યધિક
 કાળને ભક્તિમાર્ગથીજ કાઢે ॥૨૨॥ શાળગ્રામનુ પૂજન પ્રતિદિન કરે. વિષ્ણુ-
 સૂક્તનો અર્થ સદ્ગુરુ થકી શીખીને તે અર્થનુ વારવાર ચિંતન કરે ॥૨૩॥
 પાદુકા અને પાનીયપરિપૂર્ણ પાત્રને રાખે અને જિતેન્દ્રિય થઈ સર્વ સ્વ-
 ધર્મોને અનુદિન અનુપાળન કરે ॥૨૪॥ મહાદીક્ષાને પામેલા મૃતસાર્ય અને
 અપ્રાપ્તસાર્ય અનાશ્રમી ભક્ત માટે આટલો વિશેષ મં કર્યો ॥૨૫॥ જે શૃદ્ધસ્થ
 (સામાન્યદીક્ષાવાળો વૈષ્ણવ) સત્પુરુષો અને સચ્છાત્મના અનુશીલનથી
 તીવ્ર વૈરાગ્યને પામીને વાનપ્રસ્થ કે સન્યાસ આશ્રમાતરને પામવા ઇચ્છતો
 હોય તેપણુ અનાશ્રમી માટે કહેલી આ દીક્ષાનો સમાશ્રય કરે. કારણુ કે
 કળિયુગમાં વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસનો પ્રતિષેધ કર્યો છે, માટે આજ મહા-
 દીક્ષાને પામે ॥૨૬-૨૭॥ સર્વથકી ઉત્તમ આ વાસુદેવી મહાદીક્ષા છે,
 માટે તે આ શૃદ્ધસ્થ તે મહાદીક્ષાનો આશ્રય કરીને અનન્ય ભક્તિથીજ
 ભગવાનને સમસ્ત સાસારિક ભયે રહિત થઈને આદરથી ભજે. આથકી

તીમસૌ । નિર્ભયોઽનન્યમત્તયૈવ મજેચ્છ્રીરુષ્ણમાદરાત્ ॥૨૮॥ યદિ
પ્રાપ્તો મહાદીક્ષાં પ્રાગેવાસૌ ગૃહી ભવેત્ । તદ્વા ત્વેતં વિશેષં સ
પ્રોક્તં દૈદિકમાશ્રયેત્ ॥૨૯॥ ગૃહાશ્રમેચ્છોઽગ્નિતવર્ણિધર્મોઽપ્યપ્રાપ્ત
ભાર્યોઽથ ચ યો મૃતસ્તિ । યઞ્ચોઽગ્નિતલ્લીસુખ હત્યમીપામિત્યં હિ
દીક્ષાવિધિરસ્તિ પુત્રો ! ॥૩૦॥ इति श्रीसत्सत्त्वजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ अनाश्रमिणा महादीक्षाविशेषनिरूपणनाम
कोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥४९॥

શ્રીનારાયણમુનિદગ્ધ—उपनीतो यस्तु विप्रो वेदाध्ययनतत्परः ।
स ज्ञाततीव्रवैराग्यो युभूपेक्षेष्टिकमती ॥१॥ स औद्धवीयमाचार्यं प्रा-
सन्यासमा कथो विशेष नथी ॥२८॥ જે ગૃહસ્થાશ્રમમા વર્તમાનતા દશામીન
તીમ વૈરાગ્યોદય પહેલાજ મહાદીક્ષાને પામ્યો હોય તો તે આ મહાદીક્ષાને
પામેલા ગૃહીને અપર કર્તવ્ય કશું નથી પર અનાશ્રમિનો જે શ્વેતાશ્ર-
ધારણાદિક ક્રમ કહ્યો છે તે પ્રકારથી દૈદિક વિધાનનો આશ્રય કરે ॥૨૯॥
હે પુત્રી ! ગૃહસ્થાશ્રમ પ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી વર્ણધર્મનો ત્યાગ કર્યો છે
પણ જેને ભાર્યા મળી નથી એવો જે અગૃહીતભાર્ય છે તથા જે મૃતભાર્ય
(જેની ભાર્યા મરી ગઈ છે એવો) છે તથા જે વૈરાગ્યથી સ્ત્રીસુખના
પરિત્યાગવાળો છે, આવા આ વ્રણ પુરુષોનો આ પ્રકારે મહાદીક્ષાવિધિ
મેં કહ્યો તો તે આ સર્વ અર્થ તમારે હૃદયમા અવધારવો ॥૩૦॥ इति श्री
सत्संगिष्ठवने चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ अनाश्रमिणां महा-
दीक्षाविरोपनिर्दिष्टानामैकानपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥४९॥

અધ્યાય ૫૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે સુતૌ ! જેતો વિપ્ર ‘અષ્ટવર્ષ પ્રાણમુપ
નયીત તમષ્યાપયીત’ આ શ્રુતિએ કહેલા વિધિને અનુસરીને ઉપનયન
સંસ્કારને પામીને વેદાધ્યયનતત્પર રહેતા, જે તીવ્ર વૈરાગ્યને પામીને
નૈષ્ઠિકમતી-દેહપાતપર્યંત બ્રહ્મચર્યવ્રતધારી અવા વાછતો હોય તે વિપ્ર

૧ આ અધ્યાયમા બ્રહ્મચરિત્તોનો મહાદીક્ષાવિધિ પ્રતિપાદન કર્યો ॥

પ્રયાચ્છરણં દ્રુતમ્ । તતસ્તસૈ પ્રપન્નાય દયાત્સોઽભયમાદિતઃ ॥૨॥
તતો વ્રાહ્મણમાદ્ય વિવિશં દાપયેદ્ગુરુઃ । વર્ણિના સ્વાશ્રિતેનૈવ સ તસૈ
નૈષ્ઠિકૃત્તમ્ ॥૩॥ મળ્ડલે સર્વતોભદ્રે શ્રીરંધાકૃષ્ણપૂજનમ્ । કાર-
યિત્વા તતો દયાત્તસૈ મૌર્ઝીં તુ મેષલામ્ ॥૪॥ કૌપીનયુગ્મં ચ
વહિર્વાસસી ચ મૃગાજિનમ્ । પાલાશં વૈણવં વાપિ દળ્હં તામ્રકમ-
ળલુપ્તમ્ ॥૫॥ અથ તસૈ સ આચાર્યો ગાયત્રીં વૈણર્વીં દિશેત્ । નાર-
દોઽસ્યા ઋષિદ્વન્દ્વો ગાયત્રીં દેવતા હરિઃ ॥૬॥ ત્રિરિમં દક્ષિણે કર્ણે
મન્ત્રં સમુપદિશ્ય સઃ । આનન્દાન્તં ગુરુર્નામ શિષ્યસ્ય વિદધીત ચ
॥૭॥ તતસ્તસૈ ધર્મશાસ્ત્રપ્રોક્તાન્ ધર્માનુપાદિશેત્ । હિતાવહાન્નૈ-

(ઉપકૃર્વાણુ વર્ણિતતમાં રહેલો) ઔદ્ધવીય-ઉદ્ધવસંપ્રદાયપ્રવર્તક આચાર્યના શરણને જલદી પામે પછી શરણાગત તે વિપ્રને તે આચાર્ય પ્રથમ અભય આપે (તારો સન્નિવિભય ટળી જાવ, અમે તને ભવસાગરચક્રી તારીશું એમ કહે) ॥૨-૨॥ તદનંતર તે ઔદ્ધવીય ગુરૂ વિવિશ વિપ્રને આગળ રાખીને પોતાના સમાશ્રિત નૈષ્ઠિકવર્ણિપાસેજ તે વિપ્ર શિષ્યને તે નૈષ્ઠિક વ્રત અપાવે ॥૩॥ તેનો વિધિ કહે છે—પ્રથમ ગુરૂ સર્વતોભદ્ર-મંડળમા વિવિશ વિપ્રદ્વારા શિષ્યપાસે શ્રીકૃષ્ણપૂજન કરાવીને, પછી શિષ્ય વિપ્રને મુજમથી મેષળા પોતાના આશ્રિત નૈષ્ઠિકવર્ણિપાસે અપાવે તથા બે કૌપીનો, તેની ઉપર પહેરવાના બે વસ્ત્રો, મૃગચર્મ, ખાખરાના વૃક્ષનો કે વાસનો દડ, તાળાનું કમડળુ, આ સર્વ અપાવે ॥૪-૫॥ અનંતર આચાર્ય વૈષ્ણવી ગાયત્રીમંત્રનો ઋષિ છદ દેવતા આદિકના ઉપદેશપૂર્વક શિષ્યના જમણા કર્ણમાં ત્રણવાર ઉપદેશ કરે, આ વિષ્ણુગાયત્રીના નારદ ઋષિ છે, ગાયત્રી છદ છે, હરિ દેવતા છે. ઋષિ આદિકનું જ્ઞાન ન હોય તો મંત્રજપ નિષ્ફળ થાય છે માટે ઋષ્યાદિકનો પણ આ સાથેજ ઉપદેશ કર્યો છે. આરીતે વૈષ્ણવી ગાયત્રીના મંત્રનો ઉપદેશ કરીને પછી ગુરૂ શિષ્યનું ભગવાનનાં હબર નામો મધ્યે જે કોઈ પણ એક નામને અતે આનંદ પદ આવે એવું નામ-કૃષ્ણાનંદ હર્યાનંદ નારાયણાનંદ આદિક સંજ્ઞાને કરે ॥૬-૭॥ તે પછી ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલા, નૈષ્ઠિકોએ અવશ્ય અનુષ્ઠાન કરવા

ષ્ટિકાનાં પ્રહ્લચર્યં તથાપ્રધા ॥૮॥ શિષ્યસ્તં પૂજયિત્વાઽથ મન્દાદૈ-
ર્દણ્ડવન્નમેત્ । વર્તેત સ્વીયધર્મેષુ ગુરુકેષ્વેવ સર્વદા ॥૯॥ યદા
નૈષ્ટિકધર્મેષુ ધર્મશાસ્ત્રોદિતેષ્વસૌ । પક્ષો ભવેત્તદાચાર્યો મહાદીક્ષાં
દદીત ચ ॥૧૦॥ પરીક્ષામાદિત. કુર્યાદ્ગુરુસ્તસ્ય તુ વર્ણિન । ધર્મેષુ
સ્થિરતામાદૌ સદ્ગ્રન્થાધ્યયનં તત. ॥૧૧॥ સેવકસ્યાનુકૂલ્યં ચ તજ્ઞા
તેરનુપદ્રવમ્ । અધ્યદ્ગત્વાદિકં ચાપિ હૃદ્ધા તં દીક્ષયેત્તત ॥૧૨॥
ઉપોપર્ણં કારયિત્વા પૂર્વેયુર્દેહશુદ્ધયે । પદ્માદિદયાં દ્વાદશ્યાં વા દધા-
દીક્ષાં વિધાનત ॥૧૩॥ મણ્ડલ કારયિત્વાદૌ પૂર્વયદ્વાહણેન સ. ।
યાતુદેવાર્ચન હોમ કાર્યેષ્ચ યથાવિધિ ॥૧૪॥ તતસ્તસૈ ગુરુર્દયા
દ્વાસસી દ્વે સિતે શુભે । તુલસીમાલિકે દ્વે ચ કુર્યાદ્વાહ્નનં તત.

યોગ્ય હિતકારી ધર્મોનો તે શિષ્યને ઉપદેશ કરે અને અષ્ટવિધ બ્રહ્મ
ચર્યના રક્ષણના પ્રકારનો વિશેષત ઉપદેશ કરે ॥૮॥ ત્યાર પછી તે શિષ્ય
અદન પુષ્પહાર આદિકવડે ગુરુની પૂજા કરીને તેમને દડવત્ પ્રણામ કરે
અને ગુરુએ ઉપદેશેવા સ્વધર્મમાં સદાગ્રાજ તત્પર વર્તે ॥૯॥

તે આ બ્રહ્મચારી જ્યારે નેષ્ટિક ધર્મમાં પરિપક્વ થાય, એટલે નેષ્ટિક
ધર્મના અનુષ્ઠાનથી નિર્ભળ અતઃકરણવાળો થાય ત્યારે તે વર્ણિવિપ્રને
આચાર્ય મહાદીક્ષા આપે ॥૧૦॥ ગુરુ પ્રથમતો તે વર્ણિની પરીક્ષા કરે
તેનો પ્રકાર એવો કે—મહાદીક્ષાદાન પહેલાજ વર્ણિનુ ધર્મમાં અરુપક્ષિત
પાણુ અભિરતિ અને નિષ્ઠાની પરીક્ષા કરીને, વળી સદ્ગ્રન્થની અધ્યયન-
શીલતાને જોધને, વળી ‘યાવન્નૃણં આ એના સેવકો એની સેવા કરશે’
એવી એની સેવકજનની અનુકૂળતા તથા સાતિ જનોનો અનુપદ્રવ આદિક
સારીરીતે જાણીને અને વળી વ્યગત્વાદિદોષે રહિતતા જાણીને પછી એને
મહાદીક્ષા આપે ॥૧૧-૧૨॥ પૂર્વ દિવસે દેહશુદ્ધ્યર્થે ઉપોષણ કરાવે. પરદિન
એકાદશી કે દ્વાદશીએ યથાવિધિ દીક્ષા આપે ॥૧૩॥ તેમા ગુરુ પ્રથમ પૂર્વની
પેઠ નિપ્રપાસે સર્વતોભદ્રમંત્ર કરાવીને વાસુદેવનુ પૂજન અને હોમ
યથાવિધિ કરાવે ॥૧૪॥ તદનંતર તે શિષ્યને ગુરુ બે શ્વેત શુભ વસ્ત્ર આપે
અને કંઠમાં ધારવાની એવડી તુલસીમાળાને આપે પછી સખ ચઢવડે

॥૧૫॥ નમસ્કૃત્ય નિવર્ણાય પ્રાદ્યુષાયાથ ચર્ણિને । અષ્ટાક્ષરં મહા-
મન્ત્રમુદ્બુદ્ધ ઉપાદિશેત્ ॥૧૬॥ ત્રિર્દક્ષકર્ણ આદિદય મનું ધર્માનુ-
પાદિશેત્ । માત્રા વા ગુરુપત્ન્યાપિ શિષ્ય ! ત્વં ન વદેઃ ક્વચિત્ ॥૧૭॥
શ્રિયા મનુષ્યજાતેસ્ત્વમાકારં નાવલોકયેઃ । અજ્ઞાનાત્ક્રીમુચ્ચે દૃષ્ટે
વ્યક્ત્યા કુર્યા ઉપોષણમ્ ॥૧૮॥ યથા વૃહદ્ભૂતં ન સ્વં વ્યવેદ્યત્વં તથા
ત્વયા । યોપામિચ ધનં ચાપિ ન સ્પૃશેત્કર્હિચિદ્ધવાન્ ॥૧૯॥ નિય-
મેન પ્રતિદિનં સચ્છાસ્ત્રસ્ય વૃહદ્ભૂતી । નિજશક્ત્યનુસારેણ પાઠં કુર્યા-
સ્ત્વમાદરાત્ ॥૨૦॥ ઇવમુક્તઃ સ ગુરુના તથેત્યુક્ત્વા તમાનમેત્ ।
નમસ્કૃત્ય સતો ભક્તાન્ભવેત્તદ્વચનસ્થિતિઃ ॥૨૧॥ ઇતાવાન્હિ વિશે-

બાહુને અકિત કરે (છાપો આપે) ॥૧૫॥ પછી પ્રણામ કરીને પૂર્વમુખે
બેઠેલા તે શિષ્યને સ્વયં ગુરુ ઉત્તરમુખે બેસીને અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્રનો ઉપ-
દેશ કરે ॥૧૬॥ એ રીતે ગુરુ ત્રણવાર દક્ષિણ કર્ણમાં મહામન્ત્રનો ઉપદેશ
કરીને, પછી તેણે અનુપાળવાના ધર્મોનો ઉપદેશ કરે કે-હે શિષ્ય તું
માતા કે ગુરુપત્નીની સાથે પણ ક્યારેય પણ સંભાષણ કરીશજ નહિ
મદ્યપિ જનની અને તેથી ગરીબસી (મોટી) ગુરુપત્ની પૂજનીય છે, અથાપિ
માનસજ તે કરવું પણ બાક નહિ, તો તે બેની સાથે ન બોલવું એજ તારો
તો ધર્મ છે ॥૧૭॥ વૃદ્ધા હોય કે બાળા હોય મનુષ્યભત્તીયા સ્ત્રીને તું
બેઠશ નહિ. અભણથી તેણીઓનું મુખ (ઉઘાડુ હોવાથી) વ્યક્તિ-રૂપની
અભિવ્યક્તિ અને વચની અભિવ્યક્તિથી બે બેવાઈ જવાય તો તારે એક
ઉપવાસ કરવો ॥૧૮॥ જેરીતે પોતાનું બૃહદ્ભૂત લેશથી પણ પ્રચ્યુતિ પામે
નહિ તેરીતે તારે નિરંતર વર્તવું. સ્ત્રીનોજ જેમ એમ ધનનો પણ તારે
દૂરથી પરિભ્રામ કરવો તે ધનનો કદાચિત્ પણ સ્પર્શ કરવો નહિ ॥૧૯॥
બૃહદ્ભૂતનિષ્ઠ તારે શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સચ્છાસ્ત્રનો અભ્યાસ આદરથી અનુ-
દિન નિયમથી યથાશક્તિ કરવો ॥૨૦॥ હે મુતો ! આ પ્રકારે ગુરુએ પ્રતિ-
બોધ દીધેલો તે નૈષ્ઠિકવર્ણી તથેતિ-‘જેમ તમે કહો છો તેમજ હું કરીશ’
એમ કહીને ગુરુને પ્રણામ કરીને અને લગવાનના એકાતિક લગ્ન વર્ણિ-
પ્રમુખ વૃદ્ધોને પ્રણામ કરીને ગુરુના આદેશને વશવર્તી થાય ॥૨૧॥ હે

અનુદ્યાપ્ય નિજાન્હાતીનાચાર્યે શરણં વ્રજેત્ ॥૩॥ તતો ગુરુઃ સ તં
શિષ્યં કશ્ચિત્કાલં નિજાન્તિકે । સ્થાપયિત્વા પરીક્ષેત ત્યાગિદીક્ષા-
ધિકારિતામ્ ॥૪॥ પૂર્વોક્તૈર્લક્ષણૈઃ સદ્ધિઃ સમ્પન્નત્વં ચ તસ્ય સઃ ।
તથૈવાન્ધત્વકાળત્વજાડ્યરોગાદિહીનતામ્ ॥૫॥ દૃષ્ટ્વા તસ્ય પરીક્ષેત
વૈરાગ્યસ્ય ચ તીવ્રતામ્ । સન્મણ્ડલે મિલન્તં ચ સ્વભાવમપિ તત્વતઃ
॥૬॥ તતસ્તત્સ્વજનાનાં ચ પુનર્વિક્ષેપકર્તૃતા । અસ્તિ વા નાસ્તિ વેત્ય-
તત્સ્વયં સંશોધયેદ્ગુરુઃ ॥૭॥ યદિ સ્યાત્સા તદાર્મીં તુ પ્રેષણીયઃ સ
યૈ ગૃહમ્ । તદભાવેઽપિ વૈરાગ્યમાન્ધે પ્રેપ્યઃ પુનર્ગૃહમ્ ॥૮॥ સતિ
વૈરાગ્યતીવ્રત્વે તદ્ગુર્ચિ ધર્મપાલને । નિશ્ચિત્ય દાપયેદીક્ષાં ત્યાગિના
સ્વાશ્રિતેન્નૃસઃ ॥૯॥ ઇકાદશીદિને વાપિ દ્વાદશ્યાં વિહિતા તુ સા ।
ઉપવાસો નિરાહારઃ પૂર્વેદ્યુઃ પૂર્વચન્મતઃ ॥૧૦॥ કક્ષોપસ્થશિશ્નાવર્જં
મુણ્ડનં ચાસ્ય સન્મતમ્ । આચાર્યઃ કારયેત્સર્વં પૂર્વચન્મણ્ડલાદિ

લઘને આચાર્યના શરણુને પામે ॥૨-૩॥ તદનંતર તે ગુરુ દીક્ષાધિકાર પરી-
ક્ષાર્થે પોતાની સન્નિધિમાં અન્ધત્વ, કાણુત્વ, જડત્વ અને રોગાદિદોષે રહિત
તે શિષ્યને કેટલોક કાળ રાખે. અનુક્રમે કાળે કરીને તેના શાંતિ આદિક
પૂર્વોક્ત સદ્ગુણો, તેનો તીવ્ર વૈરાગ્ય, સાધુમંડળમાં મળતો તેનો સ્વભાવ,
આ સર્વની તત્વથી પરીક્ષા કરે ॥૪-૬॥ વળી વૈરાગ્યવાળા પણ આ
શિષ્યના પત્નીપુત્રાદિ સ્વજનોના અળાત્કારાદિકે કરીને ફરી વિક્ષેપપ્રસં-
ગની પરીક્ષા (છે કે નહિ ?) સ્વયં ગુરુ કરે. જો સ્વજનવિક્ષેપપ્રસંગની
સંભાવના હોય તો તે શિષ્ય તેને ઘેર પાછો મોકલવો. તેના સ્વજનો સાધુ-
ધર્મમાં વિક્ષેપ કરે એમ ન હોય તોપણ જો વૈરાગ્યની મંદતા હોય તો
ફરી તેને ઘેર પહોંચતો કરવો ॥૭-૮॥ તેના વૈરાગ્યનો ઉત્કર્ષ અને દીક્ષા
ધર્મમાં રૂચિની પર્યાલોચના કરીને ગુરુ પોતાના આશ્રિત ત્યાગિપાસે દીક્ષા
દેવરાવે ॥૯॥ તેનો પ્રકાર આ છે-દીક્ષામહણુ દિવસ થકી પ્રથમ દિવસે
શરીર શુદ્ધ્યર્થે નિરાહાર ઉપવાસ કરાવવો અને કાળ ઉપસ્ય શિખાવર્ણત
મુડન કરાવવું. તે પછી આચાર્ય પરદિન એકાદશી કે દ્વાદશી દીક્ષાદિવસે
પૂર્વની પેઠે સર્વતોલદ્રમઝળ રચના આદિક સર્વ કરાવીને, યથાવિધિ જ્ઞાન

ચ ॥૧૧॥ તતઃ ક્રાતેન શિષ્યેણ સિતામ્બરધરેણ ચ । શ્રોત્રાચારુણ
પૂજા ચ કારયેદ્બ્રાહ્મણોત્તમઃ ॥૧૨॥ દયાત્તસૈ પ્રપન્નાય કૌપીનં
સાધુરાદિત । વહિર્વાસશ્ચ કંથ્યાં ચ રક્ષિતાં રક્તયા મૃદા ॥૧૩॥
મિશ્રાપાત્રં ચામ્બુપાત્રં દત્ત્વા પુષ્કરચતુષ્ટયમ્ । કારયિત્વા ચ તુલસી
માલે તસૈ વદીત સ ॥૧૪॥ પ્રાશ્નુર્યાયાથ શિષ્યાય ગાયત્રીં વૈષ્ણવીં
સુતૌ । । ઉપાદિશેત્સ આચાર્યઃ સહર્ષિછન્દઆદિમિ ॥૧૫॥ યજ્ઞોપ
વીત કાર્પાસં દયાત્તસૈ તતશ્ચ સ । સ્વાચાર્યપ્રવરપ્રતિથ્ય હોકમેવ
ચ નૂતનમ્ ॥૧૬॥ તતશ્ચ દાસશબ્દાન્તં કુર્યાત્તન્નામ દેશિક ।
ત્યાગિધર્મોસ્તતસ્તસૈ ધર્મશાસ્ત્રોદિતાન્યદેત્ ॥૧૭॥ નિત્ય ચ ભગ
વત્રીતાપઠન નિજશક્તિત । ઉપાદિશેદ્વિધિસ્ત્વન્ય પૂર્વોક્તોઽપ્રા-
ચગમ્યતામ્ ॥૧૮॥ ઇયં પ્રાપ્ત્યાગિદીક્ષ સ ત્વ તં દણ્ડવસ્રમેત્ ।

કરી શુદ્ધ શુદ્ધ વસ્ત્રને ધારી રહેલા તે શિષ્યપાસે પુરોક્ત વિપ્રદ્વારા શ્રીરા
ધાકૃષ્ણનું પૂજન યથાવિધાન કરાવે ॥૧૦-૧૨॥ તે દીક્ષાદાનમાં પોતાના
આશ્રિત સાધુપાસે અપાવીને અશ આટલો છે-૨૩૨ મૃત્તિકાથી રંગેલી કથા,
તેવુંજ બહિર્વસ્ત્ર, તેવુંજ કૌપીન, ભિક્ષાપાત્ર અને જળપાત્ર આપે આટલું
સ્વાશ્રિત સાધુપાસે તે શિષ્યને અપાવીને તે સાધુનીજ પાસે ઊર્ધ્વપુકધારણ
અને તુલસીમાળાધારણ કરાવીને, પછી આચાર્ય સ્વય ઉત્તરમુખે બેસીને
પૂર્વમુખે બેઠેલા શિષ્યને વૈષ્ણવી ગાયત્રીનો ઋષિ છંદ દેવતા આદિકના
ઉપદેશપૂર્વક ઉપદેશ કરે ॥૧૩-૧૫॥ તે પછી આચાર્ય કપાસના મૂત્રથી
બનાવેલું, પોતાના આચાર્યના બેઠેલા પ્રવરો તેટલી અધિઓવાળું એકજ
નવીન યજ્ઞોપવીત તે દીક્ષિત શિષ્ય સાધુને આપે ॥૧૬॥ ત્યારપછી દેશિક-
ગુરુ દાસશબ્દાન્ત-કૃષ્ણદાસ હરિદાસ નારાયણદાસ ઇત્યાદિ નામ કરે તે
પછી ત્યાગધર્મને અનુસરનારા ધર્મશાસ્ત્રોક્ત ધર્મોનો તે શિષ્યને સમુ
પદેશ કરે ॥૧૭॥ પ્રતિદિન યથાશક્તિ ભગવદ્ગીતાના અર્થજ્ઞાનપૂર્વક
પઠનની કર્તવ્યતાનો આદેશ કરે અને બધો વિધિતો પૂર્વોક્તજ આમા
જાણવો ॥૧૮॥ આ પ્રકારે ત્યાગિદીક્ષાને પામે તો તે સાધુ તે આચાર્યને
દડવત્ પ્રણામ કરે અને બીજા વૈષ્ણવ સાધુ બ્રહ્મચારીઓને ભક્તિથી

અન્યાંશ્ચ વૈષ્ણવાન્સાધૂઘમસ્કુર્યાચ વર્ણિનઃ ॥૧૯॥ ઘસન્ ગુરુકુલે
નિત્યં ધર્માનેકાન્તિનાં ભજેત્ । અમ્યસેદ્ગ્રહાવિદ્યાં ચ સેવમાનો
ગુરં સ ચ ॥૨૦॥ નિત્યકર્મવિધિં તસ્માદુરોઃ શિક્ષેદતન્દ્રિતઃ ।
તથૈવ ચાનુદિવસં વિદધીત સ દીક્ષિતઃ ॥૨૧॥ સોઽથ કાયેન
ઘચસા મનસા ચ ગુરોર્હિતમ્ । આચરન્ સ્યાદ્દશસ્તસ્ય ગોપતેરિવ
ગૌર્મુનિઃ ॥૨૨॥ સ્વયં ગ્રહસ્વરૂપોઽપિ દાસ્યં ભગવતો દૃઢમ્ । ન

પ્રણામ કરે ॥૧૯॥ અનંતર તે શિષ્ય ગુરુમંડળ-પોતાના આચાર્ય દીક્ષા-
દાન સમયે જેને કાપાયાદિ અપાવારૂપ સાધુદીક્ષાના એકાશિમાં દ્વારપણે
ગુરુ કર્યા છે તેના મંડળમાં રહીને તે ગુરુની સેવા કરતો થકો એકાંતિકના
ધર્મો નિર્લોભાદિકને આચરે અને ગ્રહવિદ્યાનો અભ્યાસ કરે ॥૨૦॥ દીક્ષિત
તે સાધુ આળસનો ત્યાગ કરી તે ગુરુથકી પ્રતિદિન અનુદાન કરવાના નિત્ય-
કર્મનો અભ્યાસ કરે. અને પ્રતિદિન તેજગ્રકારે યથાવિધિ નિત્યકર્મ કરે
॥૨૧॥ તે આ સાધુ કાય વચન અને મનથી ગુરુનું હિત કરતો થકો
ગોપતિ (ખેડુત કે ગોવાળીયો) ના વશમાં ગૌ જેમ વર્તે છે તેમ તે ગુરુના
વશપણમાં વર્તે. જેમ ગૌ-ખળીવર્દ સ્વયં સત્પથ અસત્પથના વિવેચને
રહિત હોઈને વિવેકી સ્વામીએ પ્રેર્યોથકો સત્પથથકી પ્રમાદ પામતો
નથી, તેમજ આ સાધુ સદ્ગુરુના વશમાં વર્તતો થકો શ્રેયઃપથથકી પ્રમા-
દને પામે નહિ. માટે શિષ્યે ગુરુના વશવર્તી થઈ રહેવું. અને ગુરુના હિતા-
ચરણેકપરાયણ થઈ રહેવું ॥૨૨॥ શુદ્ધિશાળી સાધુ સ્વયં ગ્રહસ્વરૂપ
થાય તોપણ, એટલે અજ્ઞો પિંડનેજ આત્મા સમજીને દેવ કે મનુષ્યને
સ્વાત્મસ્વરૂપ સમજે છે, વસ્તુતાએ આત્મા સ્વતઃશુદ્ધ અને જ્ઞાનાનંદૈક-
સ્વરૂપ છે. જે જ્ઞાનસંકોચ અને તેને લીધે આવતો સુખદુઃખાદિકનો
સંગ્રન્ધ તેતો કર્મવિચિત્રતા મૂળ જેમાં છે એવા પ્રકૃતિસંસર્ગથકી આવેશો
આગંતુક છે. તો આવા અક્ષરસાદૃશ્ય સ્વાભાવિક આત્માના ગ્રહભાવને
ભણતો હોય તોપણ હાગવાનના સ્વાભાવિક દાસ્યને બે સ્મરણ કરે તો
અનાત્મજ્ઞજ આ છે. પરમાત્માની શેષતાજ (દાસતાજ) તેના શરીરભૂત
જીવાત્માનો સ્વભાવ છે. 'આત્મદાસ્યં હરેઃ સ્વામ્યં સ્વમાર્ગં ચ સદા સ્મર'

જહ્યાત્કર્હિચિદ્દીમાંસ્તદીયાનાં ચ સેવનમ્ ॥૨૩॥ યથોચિત સતાં
કુર્વેન્ કેદ્વર્ય શુદ્ધમાનસઃ । તર્જનં મર્ત્સનાદીનિ તેષાં ચ વિપદેત
સઃ ॥૨૪॥ પ્રીણયેત સતો મત્સ્યા નારાયણધિયૈવ તાન્ । પરિચર્યા-
રતસ્તેષાં ભવેન્નિત્યમતન્દ્રિત ॥૨૫॥ સદ્ધિરક્તાં હિતાં વાચં સહેત
પરપામપિ । યથા કલત્રપુત્રાદેર્દુરક્તાનિ ગૃહાશ્રમી ॥૨૬॥ સ્વાત્મ્યં
યો વિદ્યાયેવ સદધીનો ભવેત્પુમાન્ । ઇવાન્તિકો દુરેર્મત્કઃ પ્રાપ્તુ
યાત્સ પરં ગતિમ્ ॥૨૭॥ ઈદશાસ્ત્યાગિનો યે સ્યુઃ સાત્વતા શ્દ
તેષ્વપિ । મહાદીક્ષામમીપ્સેયુર્યે તેષાં વિધિરચ્યતે ॥૨૮॥ તત્ર યે

એવી સ્મૃતિ છે તો ક્યારેયપણ ભગવાનના દૃઢ દાસ્યને ત્યાગ ન કરે-
વિસ્મરણ ન કરે મારેજ ભગવાનના એકાંતિક સાધુઓના સેવનને ન
વિસ્મરણ કરે, કેમકે ભગવદ્દાસ્યની નિષ્પત્તિ ભગવદીયસેવનમાજ રહેલી
છે ॥૨૩॥ તે આ દીક્ષિત સાધુ માનાદિ દોષે રહિત હોવાથી શુદ્ધ એવા
મનથી સાધુઓની સેવા યથોચિત કરે અને તે મહાસાધુઓએ ગુણો સંપા-
દન કરવા કરેલા તર્જન (ભયજનન) ભર્ત્સન-તિરસ્કાર આદિકને સહન
કરે ॥૨૪॥ વળી તે સાધુઓની નારાયણપરાયણ હોવાથી નારાયણસુદ્ધિ-
થીજ આગસનો ત્યાગ કરી પરિચર્યા આચરે એરીને પરિચર્યાપરાયણ
થઈતે મહાસાધુઓને સદા ભક્તિથી પ્રસન્ન કરે ॥૨૫॥ તે સંતોએ પોતાના
દુષ્ટ સ્વભાવનો પરિત્યાગ કરાવા કહેલી, મારેજ પરિણામે પોતાનાજ દિલને
કરનારી, તાત્કાલિક પોતાને કઠોરપણે જણાતી પણ વાણીને સહન કરે
ગૃહસ્થાશ્રમમા વર્તતાં પોતે સ્વાર્થપરાયણ પત્નીપુત્રાદિ પ્રિયાભામોએ
કરેલાં કઠોર ભાષણો શુ નથી સહન કર્યા? કયાંજ છે તો સંતોએ કહેલા
હિતપર કઠોર ભાષણને શ્રેય પર આ સાધુ સહન કરેજ ॥૨૬॥ એરીને સ્વત-
ન્ત્રતાને ત્યાગ કરીનેજ સાધુઓને અધીન જ્યારે થાય ત્યારે તે સાધુજન
દરિનો એકાંતિકભક્ત થઈને અક્ષરધામપ્રાપ્તિરૂપ પરા ગતિને પામે ॥૨૭॥

ટે મુતી ! ઉદ્ધવસંપ્રદાયમા આવા જે ત્યાગિઓ સાત્વત-સાધુમંત્રો
દોષ, તેમાપણ જેઓ મહાદીક્ષાને પામવા વાંછના હોય તેમનો મહાદીક્ષા-
વિધિ હવે નિરૂપણ કરૂં છું ॥૨૮॥ તેમાં પ્રથમ મહાદીક્ષામાં અધિકારી કરૂં

જ્ઞાનવૈરાગ્યભક્તિસત્ત્વમ્પણતામ્ । કાલેનાલ્પેન સમ્પ્રાપ્તા ભવેયુર્વહ-
નાપિ યા ॥૨૯॥ તત્રાપિ બ્રહ્મચર્યાલ્પાદ્યારસ્વાદવિવર્જનમ્ । અહિં-
સાગુરુભક્ત્યાદિધર્મો યેષ્વધિકો ભવેત્ ॥૩૦॥ અનુકૂળા ભવેયુશ્ચ
યેવા શુશ્રૂષકાસ્તથા । શક્ત્યા ચેઽધીતસચ્છાત્રાઃ પ્રોક્તાસ્તેઽન્ના
ધિકારિણઃ ॥૩૧॥ તથાનધીતસચ્છાત્રા અપિ ચે યોગમજ્ઞસા ।
કુરુરુષ્ટાદ્ગમખિલં પ્રોક્તાસ્તેઽપ્યધિકારિણઃ ॥૩૨॥ મહાદીક્ષાં જિઘ્ર-
ધુર્યઃ સ આચાર્યમુપાવ્રજેત્ । તસ્યાધિકારિતાં સોઽપિ સમ્પરી-
ક્ષ્યેય દીક્ષયેત્ ॥૩૩॥ કાલપૂજનહોમાદિ નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચારિણઃ ।
યથા પ્રોક્તં તથૈવાગ્ર જ્ઞાતવ્યં સર્વમાદિતઃ ॥૩૪॥ દદ્યાત્તસૈ ગુરુ-
ર્ધાસઃ કૌપીનાચ્છાદનં સિતમ્ । ચરત્રપણ્ડં ચ તાવન્તમુત્તરીયા
ર્થકં સિતમ્ ॥૩૫॥ ફળધાર્યં તતો દદ્યાત્તુલસીમાલિકાઢ્યમ્ ।
અઢ્ઢ્યેચ્છદ્ધવન્નાભ્યાં પૂર્વચત્તદ્ગુજદ્વયમ્ ॥૩૬॥ ધીરુષ્ણ દૃઢયે

ધુ-તેમા જેઓ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિના પરિપાકને કાળક્રમથી પરિપૂર્ણ
પામ્યા હોય, જેઓ ધર્મનિષ્ઠાની પ્રબળતાને પામ્યા હોય, તેમાપણે જેઓ
વિવે અષ્ટવિધ બ્રહ્મચર્ય અપ્રસ્થાપિત હોય, વિપથકીર્ણ જેમ એમ રસા
સ્વાદયકી વિમુખતા હોય, અત્પાહારૈકપરતા હોય, પ્રાણિપ્રીડનયકી
નિવૃત્તિ અત્યુકટ હોય, ગુરુમા ભક્તિનો અતિશય હોય, સેવકજનની સપત્તિ
સમનુકૂળ હોય, સમ્બાલ્પોમા યથાશક્તિ અભ્યાસ હોય, સમ્બાલ્પના
અભ્યાસે રહિત હોય પણ અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસક્રમમા તત્પરતા હોય,
તે આ સાધુઓ આ મહાદીક્ષામા અધિકારી કક્ષા છે ॥૨૯-૩૨॥ મહા
દીક્ષાને લેવા ઇચ્છતો જે સાધુ હોય તે આચાર્યના શરણને પામે તે
આચાર્યપણે તે સાધુની અધિકારિતા સારી રીતે પરીક્ષા કરીનેજ મહા
દીક્ષા આપે ॥૩૩॥ તેમા કાળનિયમ અને પૂજન હોમાદિવિધાન સર્વ
નૈષ્ઠિકવર્ણિને જેમ કહ્યું છે તેમજ આમા પ્રથમથી જણાવે ॥૩૪॥ ગુરુ તે
શિષ્યને કૌપીનાચ્છાદનમાટે એક બહિર્વસ્ત્ર અને એક હિત્તરીય વસ્ત્ર
શ્વેતજ આપે ॥૩૫॥ તે પછી ક્રમમા ધારવાની બેવડી તુળસીમાળા આપે
અને પૂર્વની પેઠે ગોપીચન્દનવડે ચર્ચેલા શખચક્રવડે તેના બે બાહુને અક્રિત

ધ્યાત્વા ગુરુસ્તસ્મૈ તતઃ સયમ્ । ચદ્વાજ્જલિપુટાયૈવ મદ્દામન્ત્રમુપા-
 દિશેત્ ॥૩૭॥ તત આનન્દમુન્યન્તં તસ્ય નામ ગુરુઃ સયમ્ । કુર્વાત
 ભગવન્નામપૂર્વકં સ ગુરં નમેત્ ॥૩૮॥ ધર્માનુપદિશેત્તસ્મૈ પ્રણતા-
 યાથ દેશિકઃ । અપ્રક્ટં વ્રણચયૈ સ્વં શિષ્ય ! ત્વં પાલયેઃ સદા ॥૩૯॥
 સ્ત્રિયા મનુષ્યજાતેસ્ત્વમાકારં નાવલોકયેઃ । અજ્ઞાનાત્સ્ત્રીમુસે દષ્ટે
 વ્યપત્યા કુર્યા ઉપોષણમ્ ॥૪૦॥ શાલગ્રામશિલામેઘાં ભક્ત્યૈવ ત્વં
 સુલક્ષણામ્ । પૂજયેઃ પ્રતિધનં ચ યથાલબ્ધોપચારકૈઃ ॥૪૧॥ શક્ત્યા
 ત્વં પશ્ચમસ્કન્ધં શ્રીમદ્ભાગવતસ્થિતમ્ । પઠેન્નુદિનં પૂર્વં ભોજના-
 ત્પ્રવતોઽત્વરન્ ॥૪૨॥ મિતાહારાત્પનિદ્રાત્પમકિનિદ્રાસ્ત્વમાધયે ।
 પિરક્ત આત્મનિદ્રાશ્ચ દૃઢં તિષ્ઠેર્દૃઢઙ્ગતે ॥૪૩॥ ધર્મા ઇતે તથાઽન્યે

કરે (છાપો આપે) ॥૩૬॥ તદનંતર સ્વયં આચાર્ય, જે હાથ બેડી રહેલા તે
 શિષ્યને શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયમાં અનુસ્મરણ કરીનેજ શ્રીકૃષ્ણમહામત્રનો ઉપદેશ
 કરે ॥૩૭॥ તે પછી સ્વયં ગુરુ તેનું આનંદમુનિ પદ અતે આવે એવું ભગવ
 આચ-કૃષ્ણાનંદમુનિ નારાયણાનંદમુનિ ઇત્યાદિ નામનો નિર્દેશ કરે પછી તે
 સાધુ ગુરુને નમસ્કાર કરે ॥૩૮॥ અનંતર આચાર્ય પ્રણામ કરતા તે સાધુને
 આ ધર્મનો ઉપદેશ આપે કે-હે શિષ્ય ! તારે સદાકાળ પોતાનું અષ્ટાંગ બ્રહ્મ
 ચર્યવ્રત પાળવું તેના રક્ષણમાં મનુષ્યજાતીય શ્રીમાત્રની આકૃતિમાત્રને
 પણ તું અવલોકન કરીશ નહિ (ચિત્રમાં રહેલીને પણ) અજ્ઞાનથી અમળાનું
 મુખ વ્યક્તિ-રૂપાભિવ્યક્તિ અને વયોભિવ્યક્તિથી દૃષ્ટિમાર્ગમાં પડી જાય તો
 તારે એક ઉપવાસ કરવો ॥૩૯-૪૦॥ સારા લક્ષણવાળા એક શાળામાંથી
 પ્રતિદિન યથાલબ્ધ ઉપચારોવડે લક્ષિથી તારે પૂલ કરવી ॥૪૧॥ શ્રીમદ્-
 ભાગવતના પંચમસ્કન્ધનો યથાશક્તિ પ્રતિદિન લોજન પહેલાજ તારે
 નિયમતત્પર થઈ અત્વરાથી પાઠ કરવો ॥૪૨॥ તું અત્પ આહાર કરનારો
 અને અત્પ નિદ્રા કરનારો થા દૃઢ વૈરાગ્યવડે આત્મનિષ્ઠા અને તેથી લક્ષિ-
 નિષ્ઠાને પ્રતિદિન વધારતો રહે અષ્ટ પ્રકારના જૃદ્ધદ્રવ્યતથ્યથી કદાપિ તું
 પ્રસ્થાવન પામીશ નહિ ॥૪૩॥ આ મં કહેલા ધર્મો અને જે જીલ લાગા-
 શ્રમપ્રાપ્ત ધર્મો કયા જે તે સર્વે મારી આરાથી જ્યાંમુઠી દેહશાન રહે

ચ ત્યાગિનાં વિહિતાસ્તુ ये । यावदेदस्मृतिस्तावत्पालनीया ममा-
 क्षया ॥૪૪॥ આચાર્યઃ શિક્ષયેદિત્યં સાધુમાત્મનિવેદિનમ્ । एता-
 वान् हि विशेषोऽत्र विधिरन्यस्तु पूर्ववत् ॥૪૫॥ इत्युक्तो वां
 त्यागिदीक्षाविधिर्यः स्वामिप्रोक्तः शास्त्रदृष्टश्च पुत्रौ ! । कर्तव्या
 श्रीद्वारिकानाथयात्रा दीक्षां प्राप्तैस्त्यागिभिर्वर्णिभिश्च ॥૪૬॥ इति
 श्रीरात्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ ત્યાગિનાં
 મહાદીક્ષાવિધિનિરૂપણનામૈકપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

શ્રીનારાયણમુનિરવાચ—સામાન્યાં સવિશેષાં યા દીક્ષામુદ્ધવ-
 ત્મનિ । પ્રાપ્તા ये तैः प्रतिदिनं कार्यं श्रीकृष्णपूजनम् ॥૧॥ દીક્ષિ-
 તૈરૌદ્ધવાચાર્યાચ્છ્રીકૃષ્ણસ્યાલિલૈરપિ । પ્રતિમા નિત્યપૂજાયૈ પ્રદી-
 ત્યાંશુધી પાળવા ॥૪૮॥ આ રીતે આચાર્ય તે આત્મનિવેદી સાધુને ધર્મોનો
 આદેશ કરે. આ ત્યાગિમહાદીક્ષામાં આટલો વિશેષ વર્તે છે. બીજું
 બધું વિધાનતો પૂર્વની પેઠે બાલુનું ॥૪૫॥ હે પુત્રો ! આ દીક્ષાને પામેલા
 વર્ણિઓએ અને સાધુઓએ દ્વારિકાદિ તીર્થોની યાત્રા કરવી. આ પ્રકારે
 આ ત્યાગિદીક્ષાવિધિક્રમ અમારા શ્રીમાન્ સ્વામી રામાનંદજીએ ઉપદેશ
 કરેલો શાસ્ત્રસંમત તમને નિરૂપણ કરી બતાવ્યો ॥૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
 જીવને...ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ ત્યાગિનાં મહાદીક્ષાવિધિનિરૂ-
 પણનામૈકપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

અધ્યાય ૫૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હવે સામાન્ય વિશેષ દીક્ષાવાળા ઔદ્ધ-
 વીય ભક્તોને પ્રતિદિન શ્રીકૃષ્ણલક્ષ્મીમાં યતા અપરાધોને તેના અનાયરણ
 માટે કહેવા ઇચ્છતાં પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણપૂજનનો પ્રકાર કહે છે—હે સુતો !
 જે આ ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં સામાન્યદીક્ષા કે વિશેષદીક્ષાને પામ્યા હોય
 તેમણે સર્વેએ પણ પોતાના મનને પ્રિય એવી શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમા ઔદ્ધવીય
 આચાર્યથકી ગ્રહણ કરીને (આચાર્યપાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવીને તેમનાથકી

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સમસ્ત દીક્ષિતાના પ્રતિ સાધારણ ધર્મો અવશ્ય
 પાળવાનાં કહ્યા છે.

તત્ત્વા યથારુચિ ॥૨॥ ત્રૈવર્ણિકૈશ્ચ સચ્છદ્રૈઃ પ્રાત્તદીક્ષૈસ્તથા ૫૫ શ્રમેઃ ।
 ચતુર્ભિસ્ત્યાગિમિશ્ચાર્ચ્યા કૃષ્ણમૂર્તિર્ન ચૈતરૈઃ ॥૩॥ આચાર્યેણ પ્રતિ-
 ઘાપ્ય યા વક્તા પ્રતિમા મહેત્ । લેહ્યા ધાત્વાદિજા વાપિ સૈવ
 પૂજ્યા ન ચૈતરા ॥૪॥ પૂજનાન્તે ભગવતઃ પાતવ્યં ચરણામૃતમ્ ।
 ફરમચ્યં ગૃહીત્વૈવ મન્ત્રેણાનેન ચાન્વહમ્ ॥૫॥ અકાલમૃત્યુહરણં
 સર્વંત્યાધિયિનાશનમ્ । વિષ્ણોઃ પાદોદકં તીર્થં જઠરે ધારયા-
 મ્યહમ્ ॥૬॥ વિષ્ણુપાદામ્બુપાનાત્સ્યાત્કોટિજન્માઘનાશનમ્ । તદે-
 વાષ્ટગુણં પાપં ભૂમૌ વિન્દુનિપાતનાત્ ॥૭॥ પ્રમાદં સર્વથા હિત્વા

અહણુ કરીને) પ્રતિદિન પૂજા કરવી ॥૨-૨॥ આ કહેલા કૃષ્ણપ્રતિમા-
 પૂજનને અસચ્છદ્ર દીક્ષિત પણ યોગ્ય નથી, (તો તેણે ન કરવું) કિંતુ
 દીક્ષિત દ્વિજો, (ત્રૈવર્ણિક) સચ્છદ્રો, આર આશ્રમીઓ અને સાધુઓ
 યોગ્ય છે. (તેમણે કરવું) ॥૩॥ આચાર્યે પ્રતિષ્ઠા કરીને જે આપી હોય
 એજ અર્ચામૂર્તિ અર્ચનને અર્હ છે બીજી નહિ. (તેના વંદનમાં તો દોષ
 નથી) તે મૂર્તિ સુવર્ણાદિ ધાતુમયી કે ચિત્રમયી યથારુચિ પૂજવી ॥૪॥
 અર્ચનને અંતે ભગવાનના ચરણમાં અર્પણ કરેલું પ્રસાદભૂત દિવ્ય ચરણા-
 મૃત (પાદોદક) દક્ષિણ કરતળમધ્યે લઈને પ્રતિદિન 'અકાલમૃત્યુહરણં'
 આ મંત્રને પઠવાપૂર્વક પિવું. મંત્રાર્થ-અકાળમૃત્યુહરણું-કાળ વિના સિન્ધિ
 પડવાથી કે સર્પ કરડવાથી કે બીજા તેવા કારણથી અસમયે આવી પડતા
 પ્રાણત્યાગને નિવારણ કરનાર, વ્યાધિમાત્રને વિનાશ કરનાર, સમગ્રતીર્થમય
 વિષ્ણુપાદોદક હું મારા હૃદયમાં ધારણ કરું છું ॥૫-૬॥ તે ચરણામૃત જે
 રીતે પૃથ્વીઉપર ન પડે તે રીતે સાવધ થઈ તેનું આચરન કરે. તે પાદોદકના
 પાનથી જે સુકૃત થવાનું તેના કરતાં આઠ ઘણું પાપ બૂમિઉપર તેનો એક
 બિંદુ પડવાથી થાય છે, માટે પૃથ્વીઉપર તેના બિંદુનો પણ પાત થવા
 દેવો નહિ. એ રીતે આદરથી ચરણોદકનું પાન કરનારાનાં પ્રાકૃતન અનંત
 જન્મનાં પાપોનો પ્રક્ષય ક્ષણમાં થઈ જાય છે ॥૭॥

સર્વથા પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરીને પ્રતિદિન સર્વ કોઈ દીક્ષિત જનોએ
 શ્રવણ કીર્તન સ્મરણ આદિક નવ પ્રકારોવડે રમાપતિ ભગવાન દૃઢ

દીક્ષિતૈરપિલૈદંદમ્ । મકિર્નવવિધા કાર્યા પુમ્મિર્નિત્યં રમાપતેઃ
 ॥૮॥ કુર્વન્નિર્ભગવદ્ભક્તિં પુરુષૈરિદ્ધ સર્વદશઃ । અપગધો યથા ન
 સ્યાદ્દરેવૃત્યં તથા સદા ॥૯॥ યાનેન વા પાદુકાભ્યાં ગમનં ભગવ-
 દ્દદે । જન્મોત્સવાદયસેવા ચ દામ્પણામસ્તદગ્રતઃ ॥૧૦॥ ઉચ્ચાસના-
 રોદ્ધણં ચ ભગવન્મન્દિરે તથા । પૃથાકિન્યા સ્ત્રિયા સાકં સસ્યૈકસ્ય
 ક્ષણસ્થિતિઃ ॥૧૧॥ ઉચ્છિષ્ટે ચૈવ વાશૌચે ભગવત્સ્પર્શનાદિકમ્ ।
 પૃથક્કલ્પેન નમનમપરાધ્વેન ભાષણમ્ ॥૧૨॥ પાદપ્રસ્તારણં ચાપ્રે
 હરેઃ પર્યવ્યન્ધનમ્ । શયનં મક્ષણં વાપિ મિથ્યાભાષણમેવ
 ચ ॥૧૩॥ ઉચ્ચૈર્ભાષા રોદનં ચ નિમ્નહઃ કલહસ્તથા । સ્ત્રીણાં

ભક્તિથી સેવવા ॥૮॥ ઉદ્ભવ સંપ્રદાયમાં રહીને ભગવદ્ભક્તિને કરતા સર્વ
 કોઈ જનોએ ભગવાનના અપરાધો પ્રમાદથી પણ જે રીતે ન થાય તે રીતે
 તેમની સેવામાં સદાકાળ પ્રવર્તવું ॥૯॥ આ અપરાધો માન્યા છે- વાહનમાં
 બેસીને કે પાદુકા પહેરીને ભગવન્મંદિરમાં પ્રવેશ કરવો, ભગવાનના પ્રાદુ-
 ભાવ મહોત્સવાદિકર્તવ્યં અનુષ્ઠાન ન કરવું, ભગવાનની સમિધિમાં સાદાંગ
 પ્રણામ ન કરવો, ભગવાનના મંદિરમાં ઉચ્ચ આસનઉપર બેસવું, ભગવ-
 ન્મંદિરમાં એકાકિની સ્ત્રીની સાથે એકાકી પોતાની ક્ષણકાળમાત્ર સ્થિતિ
 રાખવી, પોતાને ઉચ્છિષ્ટપાણું સતે કે આશીસ્યાદિ સતે ભગવન્મૂર્તિનો
 સ્પર્શાદિ કરવો, (તેમાં ઉચ્છિષ્ટપાણું તો ભોજન કરીને કે વાતિ કરીને કે
 મૂત્રોત્સર્ગાદિ કરીને મુખ પાદ હાથ ધોયા વિના રહેવું તે. આશીસ્યતો જન્મા-
 શીસ્ય મૃતાશીસ્ય મહત્ત્વાશીસ્ય સમજવું) એકે હાથેજ ભગવાનને પ્રણામ
 કરવો, ભગવન્મંદિરમાં અપશબ્દો બોલવા, ભગવાનની આગળ હાંખા પગ
 કરીને બેસવું, ભગવાનની આગળ વસ્ત્રવડે લીંચણ બાંધીને બેસવું, ભગ-
 વાનની આગળ શયન કરવું, સ્વચ્છંદપણે બક્ષણ કરવું, મિથ્યા ભાષણ
 કરવું, અવિનયમર્લિત ઉચ્ચ સ્વરથી ભાષણ કરવું, પત્નીપુત્રાદિકના વિયોગના
 અનુસ્મરણથી રોદન કરવું, ક્રોધને લીધે પરનો તાડનાદિરૂપ નિમ્રદ કરવો,
 જે ક્રોધની સાથે પણ વાકકલહ કરવો, રાગદ્વિષિત નારીનિરીક્ષણ કરવું,
 તેવો તેણીઓનો સ્પર્શ કરવો, તેણીઓ સાથે કૂપણે ભાષણ કરવું, ભગવદ્-

નિરીક્ષણં સ્પર્શસ્તામિશ્ર ક્રૂરમાપણમ્ ॥૧૪॥ શકૌ ગૌણોપ-
 વાસશ્ચાપ્યનિવેદિતમક્ષણમ્ । અધોવાયુસમુત્સર્ગઃ પ્રૌઢપાદાસનં
 તથા ॥૧૫॥ ગ્રામ્યવાર્તાપ્રસક્તિશ્ચ સ્વશ્લાઘાઽપાશ્ચુર્યાસનમ્ ।
 શ્રીહરેર્નવધા ભક્તાવપરાધા દ્વમે મતાઃ ॥૧૬॥ તસાદેતાન્પ્રય-
 ત્તેન નૈષ કુર્યાદનાપદિ । ભગવત્પ્રીતિકામસ્તુ વિશેષેણ તદ્વર્ચકઃ
 ॥૧૭॥ યતેષ્યન્યતમે જાતે ત્વપરાધે પ્રમાદતઃ । ભક્તેનોપોપણં કાર્યં
 દિનમેકં રમાપતેઃ ॥૧૮॥ દુષ્ટવત્પ્રણિપાતેન સ્તુત્યા ચ વિનયેન
 ચ । ક્ષમાપત્નીયો ભગવાન્મન્ત્રેણાનેન ચાદરાત્ ॥૧૯॥ અપરાધસહ-
 સ્ત્રાણિ ક્રિયન્તેઽહર્નિશં મયા । દાસોઽયમિતિ માં મત્વા ક્ષમસ્વ

મતોમા ઉપવાસ કરવાની શક્તિ હોવા છતાં પણ ગૌણ ઉપવાસ (ફલા
 હારાદિ) આચરવો, ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલા ફલાદિકનું ભક્ષણ કરવું,
 ભગવન્મહિરમા અધોવાયુનો સમુત્સર્ગ કરવો, ભગવાનની આગળ પ્રૌઢપાદ-
 એક ઢાંચણ ઉપર કે સાથળ ઉપર અપર પાદને મુકીને બેસવું, ભગવા
 નની સસિધિમા ગ્રામ્યવાર્તા કરવી, ભગવાનની આગળ પોતાની શ્લાઘા
 કરવી, પોતાના પૃષ્ઠભાગને (પુઠને) ભગવાનને અભિમુખ કરીને બેસવું,
 ઇત્યાદિ ભગવદપરાધો શ્રીહરિની નવધા ભક્તિમા માન્યા છે (ચક્રાર્થી
 તે તે સમયે ઉદ્ભવતા ફલાદિકનું ભગવાનને નિવેદન ન કરવું, ભગવાન
 આગળ જે ક્રોધની પણ ઉપર અનુગ્રહ કરવો, ભગવાનની આગળ
 પરને અભિવાદન કરવું, પરની સ્તુતિ નિંદા કરવી, આ પણ અપરાધો
 બહુવા) ॥૧૦-૧૬॥ માટે વિશેષ ભગવત્પ્રસન્નતાની લીપ્સાવાળો ભગ-
 વત્પૂજનપર જન આ અપરાધો મધ્યે એકપણ અપરાધને પ્રયત્નથી
 આપત્કાળ વિના નજ કરે ॥૧૭॥ પ્રમાદને લીધે કદાચિત્ આને મધ્યે એક-
 પણ અપરાધ થઈ બધે તો ભગવદ્ભક્તે એક દિવસ ઉપવાસ કરવો ॥૧૮॥
 તથા દુષ્ટવત્પ્રણિપાત, વિનયપૂર્વક સ્તુતિવચન અને 'અપરાધસહસ્ત્રાણિ' આ
 મન્ત્રના પઠનથી આદરપૂર્વક ભગવાનની ક્ષમા માગવી મન્ત્રાર્થ-હે પુરૂષો
 તમ ! મારાથી અહર્નિશ આપના હજારોહજાર અપરાધો થઈ બધે છે,
 તો 'આ મારો અનન્ય દાસ છે' એમ માનીને તે મારા અપરાધોને આપ

પુરુષોત્તમ ! ॥૨૦॥ દીક્ષિતૈઃ સકલૈરેવ નિજાચાર્યસ્ય કેવલમ્ ।
પાદામ્બુ ચ પ્રસાદયન્ન ગ્રાહ્યં નાન્યસ્ય કદિંચિત્ ॥૨૧॥ ઘર્ણાશ્રમાદિ-
ધર્મસ્ય ન સ્યાત્સંસ્કૃતતા યથા । લોકપ્રાપ્ત્યપવાદશ્ચ ન સ્યાદ્ગ્રાહ્યં તથે-
વ તત્ ॥૨૨॥ દન્તૈર્વિદશ્ય યદ્દત્તમાચાર્યેણ ફલાદિકમ્ । ભવેત્ત-
દપિ ન પ્રાદયં મર્યાદૈર્પૌદ્ધવી મતા ॥૨૩॥ શ્રુત્યં ચે દીક્ષિતા મક્તાઃ
સ્વસ્થધર્મેષુ સંસ્થિતાઃ । જ્ઞાનવૈરાગ્યસમ્પન્નાઃ પ્રોક્તા યકાન્તિકા હિ
તે ॥૨૪॥ દેહાન્તે પરમં ધામ વિષ્ણોર્ગૌલોકસંશ્રિતમ્ । પ્રયાન્તિ
દિવ્યદેહાસ્તે વિમાનૈર્ફમાસૈરઃ ॥૨૫॥ તત્ર થીવામનન્દાદૈઃ પાર્વદૈઃ
સેવિતં ચ તે । પ્રાપ્ય થીરાધિકારુણ્યં લભન્તે સ્વેન્સિતં સુખમ્
॥૨૬॥ દ્વિવિધાં પુરુષ્ય પૃથૈત્તાં દીક્ષાં દ્વયાહુરઃ પુમાન્ । સ્ત્રીમ્યો

ક્ષમા કરો ॥૨૬-૨૦॥ સમસ્ત દીક્ષિતોએ કેવળ પોતાના આચાર્યનુ ચરણો-
દક અને પ્રસાદભૂત અન્ન સ્વીકારવું. બીજા કોઇનુ આરેય પણ ન લેવું ॥૨૧॥
તેમાં આ અપવાદ છે-પોતાનો વર્ણ આશ્રમ દેશ કુળાદિકના સદાચારની
સંકરતા જે રીતે ન થાય અને લોકજ્ઞાતિનો મિથ્યાપવાદ જે રીતે ન આવે તે
રીતેજ નિભાચાર્યનુ ચરણોદક અને પ્રસાદભૂત અન્ન અગીકાર કરવું ॥૨૨॥
આ અન્ય અપવાદ પ્રસાદસ્વીકારમાં સમજવો-ભલે ક્લાદિક હોય પણ
જે દાંતવડે ચાવીને આચાર્યે આપ્યું હોય તો તે લક્ષણ કરવું નહિ. આ
મર્યાદા ઉદ્ભવસંપ્રદાયનિબદ્ધ છે, તો અમારા આશ્રિતોએ અવશ્ય અનુ-
પાળવી (અપિશબ્દથી આચાર્યપણુ તેવું ન આપવું, એમ જાણી લેવું)
॥૨૩॥ આ પ્રકારે જે દીક્ષિતો સ્વસ્વધર્મમાં સંસ્થિતિવાળા થઇ, જ્ઞાન
વૈરાગ્યે સંપન્ન થઇ, ભગવદ્ભક્તિપરાયણ થાય તે એકાંતિક જાણવા ॥૨૪॥
તે આ એકાંતિક ભક્તો દેહને અતે સૂર્યસદૃશ પ્રકાશમાન વિમાનોમાં બેસીને
ગોલોક નામના પરમ વિષ્ણુધામને પામીને દિવ્ય દેહને પામે છે ॥૨૫॥ તેઓ
તે ધામમાં શ્રીદામનંદાદિ અનંત નિલયમુક્તગણોએ સેવા કરાતા શ્રીરાધા-
કૃષ્ણને પામીને અભિલષિત અનવધિ પરબ્રહ્માનુભવગન્ય સુખને પામે છે
॥૨૬॥ આ બન્ને પ્રકારની પણ દીક્ષાને શુદ્ધ પુરુષ પુરુષોનેજ આપે.
સ્ત્રીઓને જ દીક્ષા આપે તો તેમની અતિનિકટવાને લીધે અધિકતર જવા

नैव कचिद्व्याप्तिरस्या नाभ्यस्तु द्रापयेत् ॥२७॥ गुरुदीक्षां ददत्ता-
भ्यस्तासां सोऽतिप्रसङ्गतः । धर्मभ्रष्टश्च पापीयान्विनष्टाचार्यतो
भवेत् ॥२८॥ अध्वप्रवृत्तक स्वस्य पूर्वार्थाय स चोद्धवम् न दूषयन्
स्याहुरुद्रोही तस्माच्चैतत्समाचरेत् ॥२९॥ इति दीक्षाविधिः प्रोक्तः
सङ्क्षेपेण मया सुतौ ! । सेवनादस्य सिद्ध्यन्ति सर्व एव मनोरथा
॥३०॥ रामानन्दगुरुः साक्षादुद्धवो मामिमं विधिम् । उपादिदेश
कृपया युवाभ्यां स मयोदितः ॥३१॥ मयाऽवरोधाय सुतौ ! अयं
वां दीक्षाविधिर्यः कथितः स सम्यक् । चित्तेऽवधार्योऽथ यथा-
धिकारं दीक्षा प्रदेया स्वसमाश्रितेभ्यः ॥३२॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने
नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ दीक्षितपुरुषसाधारणधर्मनिर्-
णनामा द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥

श्रीनारायणमुनिव्याच—अथ वक्ष्यामि वां पुत्रौ ! नारीणां दीक्षणे

आवधाना संजन्मने स्त्रीषु धर्मभ्रष्ट अतिपापी आथ ते पापे करीने पोताना
आव्यायपदना भूणभूत श्रीमदाचार्यामिसर पूर्वाचार्य उद्धवावतारभूतने
कलङ्कित करतो यत्रो तं गुरुद्रोही आथ, माटि ते मुमुक्षु आधान पोतानी
पन्नापासे दीक्षा देवरावे पल स्वय अयारेय नञ आप ॥२७-२८॥ द सुतौ !
श्रीमान् साक्षात् उद्धवावतारभूत रामानन्दगुरुश्च कृपा करीने भने उपदेश
करेवो आ दीक्षाविधि सक्षेपभा सुषेथी बोध आथ अेम तमने मे उपदेश
करो आना सेवनथी सभस्त मनोरथोनी सिद्धि निश्चे आथ तो आ विधिने
चित्तमां इडी रीते अवधारिने यथाधिकार निजश्रितोने दीक्षा आपवी
॥३०-३२॥ इति श्रीसत्सङ्गजीवने.. चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ दीक्षि-
तपुरुषसाधारणधर्मनिर्णयनामा द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥

अध्याय ५३ सो.

श्रीनारायणमुनि कहेछे—हे पुत्रौ ! हेवे नारीओनो दीक्षानि-
तमने हे कहेछुं. तेने सांभजीने तमे पोतपोतानी पत्नीने पृथक् पृथक्

१ आ अध्यायमा भजवाने सर्वस्वधेनो द्विविध दीक्षाविधि निरूपण कर्षो ७

વિધિમ્ । તં શ્રુત્વૈવોપદિશતં સ્વસ્યાં માર્યાં પૃથક્ પૃથક્ ॥૧॥ સ્ત્રીણાં
વમ્ભ્રમ્પમાણાનાં કર્મભિઃ શ્વાદિયોનિષુ । ધીરુષ્ણ યથ શરણં
હિષ્ટાનાં નૈકમર્ત્તભિઃ ॥૨॥ રાધાલક્ષ્મ્યાદિવદ્નોપ્યઃ શૃણ્ણં વૃત્વા
હ્યનન્યયા । મત્તયા વિમુક્તાઃ સંસારાત્પ્રાપુઃ સૌલ્યં સ્વવાન્નિહતમ્ ॥૩॥
બુદ્ધિમત્પસ્તતો યોપા ધર્મવંદ્યગુરુચિયમ્ । શ્રિત્વા તસ્યાઃ પ્રાપ્ય
દીક્ષાં મજેયુઃ શૃણ્ણમાદરાત્ ॥૪॥ પતિવતાધર્મમક્ષાદ્રીતા સ્યાદ્યા
તુ સા કચિત્ । પુંસો દીક્ષાં ન શક્ષીયાદ્ધર્મવંદ્યાદપિ ધ્રુવમ્ ॥૫॥

ઉપદેશ કરો (જેથી દીક્ષાવિધિને જાણીને નારીઓને દીક્ષા દેવામાં તેણીઓ
સમર્થ થાય) ॥૧॥ નરોનેજ એમ નારીઓને પણ મુમુક્ષા થતા દીક્ષામાં
અધિકાર છેજ કેમકે આધ્યાત્મિકાદિ ત્રણ તાપનો અભિષાત દેહિમાત્રને
સાધારણ છે, પતિપુત્રાદિકનું જે મુખ તે સત્ય મુખ નથી, વસ્તુવિચાર
કરતા તે હુ ખજ છે, વિવિધ જન્મોમાં આવેલા સ્ત્રીભાવમાં અનેક ભર્તા-
દિકે કરેલું મુખાભાસરૂપ વિવિધ હુ ખજ અનુભવાય છે, તો એરીતે પોતે
કરેલા નાનાવિધ પુણ્યપાપ ક્રમોએ કરીને આન મૂકરાદિ વિવિધ યોનિ-
ઓમાં પરિક્ષમણુ કરતા જે હુ સહ દુર્લભ ગર્ભ મરણ પ્રસવ કલેશાદિ
વિવિધ હુ ખ આવેછે તેને અનુસ્મરણ કરતી અખળાઓને મુમુક્ષા થાયજ.
મુમુક્ષા થતા તે શ્રીકૃષ્ણજ શરણપણે વરણીય છે, બીજાને કોઈ ભવબંધને
હરે એવો સમર્થ નથી ॥૨॥ શ્રીકૃષ્ણના વરણથી મહામુખપ્રાપ્તિને સદા
આરથી કહે છે-જોખીઓ કૃષ્ણમાં અનન્યભક્તિથી રાધા હૃદયે આદિકની
પેઠે કૃષ્ણને ભજતી થકી કર્મબંધનથી વિમુક્ત થઈ વાંછિત મહામુખને
પામી ગઈ છે ॥૩॥ તો સદસતના વિવેકવાળી વનિતાઓ ધર્મવશીય ગુરૂની
સ્ત્રીનો સમાશ્રય કરીને તેથકી કૃષ્ણદીક્ષાને પામીને કૃષ્ણનું આદરથી
ભજન કરે ॥૪॥ યદપિ દીક્ષા સ્ત્રીઓએ પુરૂષથકી અન્યત્ર સપ્રદાયમાં
ચલણ કરાય છે, તથાપિ પુરૂષોથકી દીક્ષાચલણ કદાચિત્ પાતિમલને
ભગ કરનારૂ થાય જે હેતુ માટે ગુરૂપરિચર્યાના પ્રસંગથી થયા કરતો
પુરૂષપ્રસંગ ધર્મમાર્ગથકી રજાભિલેને કરેજ છે તે હેતુમાટે ધર્મવશીય
પણુ ગુરૂથકી નારીઓએ દીક્ષા નજ લેવી ॥૫॥ આ સત્યમુગ નથી, તે

દીક્ષાં ગૃહીત્વા પુરુષાત્કલાવિહ સહસ્રશઃ । યોપિતો ધર્મેતો અથા
 દૃશ્યન્તે પશુભિઃ સમાઃ ॥૬॥ ક્યાકૃતેર્વૈક્ષણં પુંસઃ સ્ત્રિયાશ્ચ ત્રારુ-
 તીક્ષ્ણમ્ । અવશ્યમેવ ભવતિ મનસઃ ક્ષોભકારણમ્ ॥૭॥ અતઃ
 પુંસો ન ગૃહીયાદ્યોપા દીક્ષાં કલાવિહ । તસ્યા દીક્ષાવિધાનં તુ હૃદયે
 ગુરુમુખાચ્છ્રુતમ્ ॥૮॥ યા યોપા સંસૃતેર્મીતા યમાશ્ચ શ્રેય ઇચ્છતી ।
 સાધ્વીધર્માવનેચ્છુશ્ચ શ્રદ્ધાલુઃ સાધ્વસાધુવિત્ ॥૯॥ મુમુક્ષુઃ

સમયે યદ્યપિ બ્રહ્મવાદિની બહુ વધુઓ પુરુષથડી વિદ્યામહણ કરનારી
 હતી અને પુરુષો બિહરેતા છતેન્દ્રિય બહુ હતા હમણાં આ કળિમાં
 તો ધર્મપ્રવર્તનના ત્રિપથી મર્યાદા ગુટીને, 'આ સ્ત્રી છે આ પુરુષ છે'
 એવા વિભાગ વિના અને 'આ સ્વદારા છે આ પરદારા છે' એવા વિવેચન
 વિના સંબંધહાર કરતા કહેવાતા ગુરુપુરુષથડી દીક્ષા મહણ કરીને,
 તેની પરિચયને હ-મર્યાદા ધર્મભ્રાતિથી આચરતી, પ્રવૃદ્ધકામવાળી, પશુ-
 ઓની જેઠ નીચ કર્મમા અત્યત પ્રીતિવાળી, ધર્મથડી બ્રહ્મ થએલી
 હલરોહલર નારીઓ જ્યાં ત્યાં જોવામાં આવે છે. તો એ રીતે કળિખળ
 અને હૃદયદુર્બળતા પ્રત્યક્ષ પરિદૃશ્યમાન છે, માટે તેનો નિરોધ કરવો
 એજ ધર્મ છે ॥૬॥ આ વિષય કળિકાળમાં સ્ત્રીઆકૃતિમાત્રના દર્શનથી
 પુરુષને અને પુરુષાકૃતિના દર્શનમાત્રથી સ્ત્રીને મનમાં ક્ષોભ અવશ્ય
 થાય છે. (એમાં કુળ ગુણ રૂપાદિકનો વિમર્શ કરવાનો નથી, કેવળ આકૃતિ-
 માત્રથી પણ વિમોહ થાય છે, એવો ભાવ છે) માટે આ કળિમા નારી
 નરથડી દીક્ષાને નજ મહણ કરે, એવો અમારો મત છે. હવે ગુરુ રામાનંદ-
 મુનિના ગુપથડી સાંભળેલો નારીદીક્ષાનો પ્રકાર હું હું હું તેને તમો અવ
 ધાનથી સાંભળો ॥૭-૮॥ તેમાં પ્રથમ સામાન્યદીક્ષામાં અધિકારિણી
 નારીનાં લક્ષણો કર્તુધું-જે નારી જન્મ જરા મરણ નરકનિપાત આદિક
 હ સહ કુખ દુરંત જેમાં છે એવા સંસારચક્રપરિભ્રમણથી બચવારને
 પામી હોય, માટેજ પ્રેયને પડી ગુટીને શ્રેયને સ્પૃહતી હોય, સ્વધર્મસંર
 ક્ષણતત્પર હોય, સચ્છાત્રે કહેલા અને સદ્ગુરુએ સચુપદેશેલા સદુપા-
 યમાં શ્રદ્ધાસંપન્ન હોય, સદસનના વિવેચનમાં સમર્થ હોય, મુમુક્ષુ તે આ

સા તુ શરણં ગુરુપત્નીં વ્રજેદ્રુતમ્ । વર્તમાનામૌદ્ધવીયે પથિ ધર્મદ્વ-
સ્થિતિમ્ ॥૧૦॥ વાસુદેવાનન્યમક્તા ગુરુત્તી તુ ભયેત્સતી । સ્વાસ-
ન્નસમ્બન્ધિભિન્નનૃભાષાસ્પર્શવર્જિતા ॥૧૧॥ एकादश्यादिमत्तकृ-
चेती चोत्सवान्हरेः । गुर्वी सा तु प्रपन्नायै दद्याद्दीक्षां तु योपिते
॥૧૨॥ આતા ધૌતામ્બરઘરા કૃતકૃષ્ણાર્ચના ગુરુઃ । પ્રાગેવ ભોજના-
દ્વ્યાદીક્ષાં ચાભુક્તયોપિતે ॥૧૩॥ મર્તુરાક્ષાં ગૃહીત્વૈવ યોપિતે ગુરુ-
યોપિતા । મન્ત્રોપદેશઃ કર્તવ્યો ન તુ સ્વાતન્યતઃ ક્વચિત્ ॥૧૪॥
અક્ષ્યાં તિથ્યાદિનિયમો દીક્ષાયાં નૈવ વિદ્યતે । યદા યસ્યા મુમુક્ષા
સ્વાદીક્ષણીયા તુ સા તદા ॥૧૫॥ આતા ધૌતામ્બરા શિષ્યા ગૃહી-
ત્વૈવ ફલં કરે । ગુર્વામુપેત્ય પુરતઃ ફલં તસ્યા નિધારયેત્ ॥૧૬॥

સાધ્વી નારી જલદી ગુરુપત્નીના શરણુને પામે. (આથી દીક્ષામાં અધિ-
કાર પ્રદર્શાવ્યો) દીક્ષાદાનમાં અધિકાર પામેલી ગુરુપત્ની હું કહીશ
એવા ગુણોએ યુક્ત હોવી બેધએ. ઔદ્ધવીય ધર્મમાર્ગમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળી,
સમીપસંબન્ધિ જનોથકી લિખ પુરુષની સાથે સંભાષણ સ્પર્શ રહિત,
એકાદશી વિગેરે ત્રતો અને અન્નદ્રુટાદિ ઉત્સવપરાયણ, વાસુદેવ લગવા-
નમાં અનન્ય લક્ષિવાળી, સતી-પતિવ્રતા હોવી બેધએ. આવા લક્ષણવાળી
તે ગુર્વા તો શરણાગત તે શિષ્યા સ્ત્રીને દીક્ષા આપે ॥૬-૧૨॥ તે આ
આચાર્યાણી શુદ્ધ જળથી સ્નાન કરી ધોએલાં શુદ્ધ વસ્ત્રોને ધારી, કૃષ્ણાર્ચન
કરી ભોજન કર્યા પહેલાંજ, ભોજન કર્યા વગરની તે શિષ્યા વનિતાને દીક્ષા
આપે ॥૧૩॥ તે ગુરુનારીએ ભર્તાની આજ્ઞા લઇનેજ શિષ્યા નારીને મંત્રો-
પદેશ કરવો, ક્યારેય પણ સ્વતંત્રપણે ન કરવો ॥૧૪॥ આ સામાન્ય
દીક્ષામાં તિથિ વાર વિગેરેનો નિયમ નથીજ વર્તતો. જ્યારે મુમુક્ષાથી શરણે
આવે ત્યારેજ તેણીને દીક્ષા દેવી ॥૧૫॥ તેનો પ્રકાર હવે કહું છું-શિષ્યા
સ્ત્રી સ્નાન કરી ધોએલાં વસ્ત્ર ધારી કૃણાદિ ભેટ હાથમાં લઇનેજ આચા-
ર્યાણીના શરણુને પામીને, તેના ચરણસમીપે કૃણાદિ ભેટ ધરીને પ્રણામ
કરીને બે હાથ બેડીને ‘હે સ્વામિનિ ! સતત સંસ્કૃતિમાર્ગમાં ભટક્યા
કરતી, હિતાહિતના વિવેકે વિહીન, અવિદ્યાસંબન્ધિ તમમાં પડી રહેલી,

તત પ્રણામં કુર્વોત વદ્ધાઙ્ગલિપુટાય તામ્ । વ્રૂયાત્સ્વામિનિ ! માં
 પાહિ પાપણ્ડિગુરુપાપત. ॥૧૭॥ તામાશ્વાસ્યામયં દાતું ગુરુપતી
 વદેત્તત. । મા મૈષીર્વાસુદેવસ્ત્વાં રક્ષિષ્યત્યેવ સર્વેત ॥૧૮॥ હત્યુ-
 ક્ત્યા તામુપાવેદ્ય દત્ત્વામ્મો દક્ષિણે કરે । સદ્ગુણં કારયેદુર્વા
 મન્મમેતં પઠન્ત્યસો ॥૧૯॥ કાલમાયાપાપકર્મયમદૂતમયાદહમ્ ।
 શ્રીકૃષ્ણદેવ શરણં પ્રપન્નાઽસિ સ પાતુ મામ્ ॥૨૦॥ તતસ્તસ્ય
 કળ્પધાર્યે સૂક્ષ્મે તુલસિકાસ્રજૌ । ઠર્યા તસ્યા માલદેશે કુર્યાત્કુ-
 ક્લમચન્દ્રકમ્ ॥૨૧॥ યદિ સા વિધવા તર્હિ કળ્પે ચન્દનચન્દ્રકમ્ ।
 કૃત્વાઽષ્ટર્ણં મન્મ ત્રિર્વામકર્ણં ઉપાદિશેત્ ॥૨૨॥ તતસ્તસ્ય સર્વ

સદુપદેશના પ્રસંગે રહિત, ધર્મમાર્ગને ઉપમર્દન કરનારા વિવિધ કૃમતિ
 જનોના હુરૂપદેશ પાપથકી અતિલય પામેથી એવી હું તે મારે તમો
 શરણુ છો, તો આ પાપથકી મારી રક્ષા કરો' એમ ગુરૂપતી પ્રતિ બોલે
 ॥૧૬-૧૭॥ એમ શરણુ આવેથી તે અબળાને આચાર્યાણી આશ્વાસન
 આપીને એમ બોલે કે-‘હે શિષ્યે ! તું લેશપલુ લય પામીશ નહિ, વામુદેવ
 ભગવાન કે જે સમાશ્રિતોના સંરક્ષક, સકળ યુનિજનોએ સંસેવ્ય, સકળ
 કારણોના કારણ, સર્વ ઇશ્વરોના ઇશ્વર છે તે તારી સર્વ લયથકી જરૂર રક્ષા
 કરશે’ એ રીતે અલયદાન આપે ॥૧૮॥ અલય આપ્યા પછી તે શિષ્યાને
 બેસારીને તેણીના જમણા હસ્તતળમા જળ આપીને આ ગુર્વા ‘કાલ
 માયાપાપકર્મ’ આ મત્રને તે શિષ્યાપાસે ઉચ્ચારાવતી થકી સકલ્પ કરાવે
 મનાર્થ-કાળ માયા પાપકર્મ અને યમદૂતોના લયથકી હું અબળા શ્રીકૃષ્ણ
 દેવના શરણુને પામી છું તો તે શ્રીકૃષ્ણદેવ મારી કળાદિકના લયથકી
 રક્ષા કરો (આનો વિશેષ અર્થ ૪૬ અધ્યાયમા વર્ણવ્યો છે) ॥૧૯-૨૦॥ તે
 પછી ગુરૂપતી શિષ્યાના કંઠમા સૂક્ષ્મ મણકાની બેવડી તુળમીકાશની કડીને
 પહેરાવે અને તેણીના જાલદેશમા હુકુમથી યાદલો કરે બે તે વનિતા
 વિધવા હોય તો તેણીના કંઠમા ચંદનથી ચંદ્રક કરે (બાલમા હુકુમચંદ્રક
 ન કરે) પછી તે શિષ્યાના વામ કર્ણમા અષ્ટાક્ષરમત્રનો ત્રણ વાર ઉપદેશ
 કરે તે પછી તે ગુરૂનારી સતત જપવામાટે ‘શ્રીકૃષ્ણ’ આ ત્રણ અક્ષરના

કાલં જાતું સા ત્ર્યક્ષરં મનુષ્યમ્ । ઉપાદિશેષુ યોષાયૈ તં જપેત્સાપિ
સર્વદા ॥૨૩॥ ત્રેવર્ણિકાનાં નારીણાં સચ્છૂદ્રાણાં ચ સર્વેશઃ । વિધિ-
રેવ હૃદ્ય પ્રોક્તસ્તાભ્યોઽન્યાસાં ત્રુવે વિધિમ્ ॥૨૪॥ સ્નાતાભ્યસ્ત્વ-
ન્યયોષાભ્યો ગુરુપત્ની ગુણાક્ષરમ્ । પ્રદાપયેન્નામમન્ત્રમન્યયેતિ
વિધિઃ સ્મૃતઃ ॥૨૫॥ તતો ગૃહીતમન્ત્રાયૈ શિષ્યાયૈ નિયમાન્વદેત્ ।
एकाग्रमनसा सापि श्रुत्वेतान् हृदि धारयेत् ॥२६॥ માંસં ન મક્ષ-
યેસ્ત્વં ચ સુરાં મધં ચ મા પિયઃ । પરસ્ય હિંસનં નૈવ કુર્યા ઘાતં
ચ નાત્મનઃ ॥૨૭॥ ન જાતિશ્ચંદ્રાત્કર્મ ન કુર્યાઃ સ્તેયકર્મ ચ । ન
સદ્ગં પરપુંસશ્ચ કુર્યાસ્ત્વં કર્હિચ્ચિન્તુમે ! ॥૨૮॥ કુસક્તિભ્યો ન
શ્રૂણુયાઃ કથાવાર્તા હરેરપિ । ન ચ કસ્યાપિ દેવસ્ય વ્રાચાપ્યુચ્છે-

મન્ત્રનો ઉપદેશ કરે (આથી 'સ્વામિનારાયણ' એવા છ અક્ષરનો મન્ત્ર
પણ બહુ લેવો, મન્ત્રવરૂપતો પ્રથમજ બ્યાખ્યાન કર્યું છે) આ રીતે
ઉપદેશને પામેલી શિષ્યા યોષાપણ તે ત્ર્યક્ષર પદક્ષર મન્ત્રનો સતત જપ
કરે ॥૨૩-૨૪॥ ત્રૈવર્ણિકો અને સચ્છૂદ્રોની સમસ્ત નારીઓનો આ વિધિ
દીક્ષાદાનમા કલ્પો છે તેથી બીજા અન્ય અસચ્છૂદ્રાદિ નારીઓનોતો આટલો
વિશેષ બહુવો-ગુરુપત્ની સ્નાન કરી વિશુદ્ધ વસ્ત્ર ધારીને શરણ આપેલી
તે અસચ્છૂદ્રાદિ નારીઓને કેવળ ત્ર્યક્ષર (શ્રીકૃષ્ણ) નામમન્ત્રનો પોતાની
આશ્રિત અન્ય અગ્રના પાસે ઉપદેશ કરાવે (પદક્ષર સ્વામિનારાયણ
નામમન્ત્ર પણ બહુ લેવો) આટલો વિશેષ વિધિ માન્યો છે ॥૨૪-૨૫॥

તદનંતર ગુરુભાર્યા મનોપદેશ પામેલી આર્ય વર્ણુની નારીઓને અનુપા-
ળવાના નિયમોનો ઉપદેશ કરે શિષ્યાપણ ગુર્વાએ કહેલા નિયમોને એકાગ્ર
મનથી સાલળીને હૃદયમા ધારણ કરે ॥૨૬॥ આ નિયમોપદેશ-હે શિષ્યે !
તું માસબલ્લણ સુરામધપાન પરહિંસન આત્મઘાત આદિક મહાપા-
પોમા કદાપિ પ્રવર્તીશ નહિ ॥૨૭॥ હે શુભે ! ઔર્યકર્મ અને પરપુરુષસંગ
આ લોક પરલોકમા અનર્થકારી છે માટે તું કદાપિ કરીશ નહિ. તથા
સ્વજાતિમાથી ક્ષણ કરનારા કર્મને આર્ય તું કરીશ નહિ ॥૨૮॥ બલે
લગવડકથાવાર્તા હોય તોપણ હસગિઓથથી તું સાલળીશ નહિ 'હું તો

દમાચરેઃ ॥૨૯॥ ન કિચ્ચિન્માદકં શ્વાદેર્ન તમાલં ન ચાગુચિ ।
 અગાલિતં પયોઽમ્મશ્ચ ન પિવેસ્ત્વં કદાચન ॥૩૦॥ નાપશબ્દં વદે
 ક્ષાપિ કચ્ચનાપવદેર્ન ચ । માનસં પૂજનં વિષ્ણોઃ કુર્યાં નિત્યમત
 ન્દ્રિતા ॥૩૧॥ પ્રીત્યેવ રાધારુણાચાં પૂજયેશ્ચ ત્વમન્વહમ્ । શન્ત્યા
 તન્મન્ત્રજપનં વિદધ્યા નિયમેન ચ ॥૩૨॥ માલામાચ્છાદ્ય વસ્ત્રેણ
 શુચિર્મૂત્યા સ્થિરાસના । કુર્યાં મન્ત્રજપં નિત્યં યતવાઘટ્ટિરત્યય
 ॥૩૩॥ કુર્યાં એકાદશીજન્માષ્ટમ્યાદીનિ વ્રતાનિ ચ । અધાર્મિકાણાં
 નારીણાં પુંસાં સઙ્ગં ચ મા કૃથાઃ ॥૩૪॥ હરેર્નવવિધાં ભક્તિં કુર્યાંસ્વં
 મા ત્યજે ક્વચિત્ । સઙ્ગં ત્યક્ત્વાષ્ટધા પુંસાં વિધવાપિ હરિં ભજેત્
 ॥૩૫॥ સદ્ધર્માનય ભવતી ગ્રાસા ભાગ્યતાનિતિ । સત્સંનિનીતિ લોકે-

હવે સર્વેશ્વર શ્રીહરિનાજ શરણુને પામી છુ' એવી અશ્વિમતિથી સૂર્ય ચદ્ર
 ઇન્દ્ર આદિક અર્વાચીન કોઇ પણ દેવની નિંદા તું કદાપિ કરીશ નહિ ॥૨૯॥
 વળી હે ભદ્રે ! તું માદક કાઈ પણ વસ્તુ લક્ષણુ કરીશ નહિ તથા તમાકુના
 ખાન પાન ગ્રાણુને કરીશ નહિ અપવિત્ર કાઈ પણ અનાદિક અને જાતિ
 દુષ્ટ લસણુ ડુગળી આદિકને કદાપિ લક્ષણુ કરીશ નહિ ગાળ્યા વિનાનુ જળ
 કુદ્ધ આરેય પણ પાન કરીશજ નહિ ॥૩૦॥ અપશબ્દભાષણુ મિથ્યાપ
 વાદારોપણુ આદિકને કદાપિ તું કગીશજ નહિ આજસનો ત્યાગ કરી તું
 નિત્ય કૃષ્ણનુ માનસપૂજન કરજે ॥૩૧॥ તું પ્રતિદિન રાધાકૃષ્ણની પ્રતિ
 માનુ પ્રીતિથી પૂજન કરજે તેમના મન્ત્રનો જપ યથાશક્તિ નિયમથી
 અનુદિવસ કરજે ॥૩૨॥ તે જપમા આ નિયમ-સ્નાનાદિકવડે પવિત્ર થઈ,
 સ્થિર આસને બેસીને, વાણી તથા દૃષ્ટિને નિયમમા રાખીને અવ્યય મનથી
 જપમાળાને વસ્ત્રવડે ઢાંકીને પ્રતિદિન મનજપને વિનાત્વરા કરજે ॥૩૩॥
 એકાદશી જન્માષ્ટમી વિગેરે વ્રતોને તું અવશ્ય કરતી રહેજે ધર્મવિમુખ
 અધર્માશિમુખ નરનારીઓના સગને કદાપિ તું કરીશ નહિ ॥૩૪॥ ભગવા-
 નમા તું શ્રવણુ કીર્તનાદિરૂપ નવવિધા લાજિને કર્યાં કરજે તેનો ત્યાગ આરેય
 નજ કરીશ વિધવાતો અષ્ટપ્રકારે પુરૂષપ્રસંગ પરિત્યાગરૂપ પોતાના અન્ન
 ચર્યવ્રતને અપ્રસ્થાપિતપણે સરક્ષણુ કરતી થકી ભગવાનને ભજે ॥૩૫॥

સ્મિન્વિશ્રુતા ચ ભવિષ્યતિ ॥૩૬॥ જાતાચ નિર્મયા ત્વં હિ કૃષ્ણં ધર્મ-
સ્થિતા ભજ । ગોલોકં પરમં ધામ પ્રાપ્સ્યસ્યન્તે તથા સતી ॥૩૭॥
વાસુદેવસ્તવ પતિર્ભૂત્વા તે ચાન્હિત સુખમ્ । દાસ્યત્યેવ કૃપાસિન્ધુ-
સંશયો નાત્ર વિદ્યતે ॥૩૮॥ હત્યુષ્ત્વા પ્રતિમાં તસ્યે રાધાકૃષ્ણસ્ય
સાગુર । ચાતુર્વર્ણ્યસ્ત્રિયૈ દયાદિતરા ત્વિત્યમાદિશેત્ ॥૩૯॥ પ્રતિમા
વાસુદેવસ્ય સ્પ્રદ્યવ્યા ન ત્વયા ક્વચિત્ । સ્વપ્રામે હ્યોદ્ધવમૃદ્ધે કુર્યા
નિત્યં તદીક્ષણમ્ ॥૪૦॥ સા ન ચેત્તર્હિ પુષ્પાદિ કૃષ્ણપ્રાસાદિકં
ત્વયા । સ્થાપયિત્વાન્તિકે તસ્ય કર્તવ્યં નિત્યમીક્ષણમ્ ॥૪૧॥ માનસં

હે ભદ્રે ! જે હેતુમાટે તું હાલમા ભાગવત સદ્ધર્મોને અમારાથથી પામી છુ,
તે હેતુમાટે તું આ લોકમા સત્સંગીની એવી સાર્થક સજ્જાથી પ્રસિદ્ધ
થઈશ અત પર તારે લેશ ભયાવકાશ નિશ્ચે નથી ઉપદિષ્ટ પ્રકારે અનુદિન
ધર્માના અનુપાળનપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણસેવાપરાયણ તું થઈ રહે આ પ્રકારે
અનુવર્તીશ તો દેહાતે તું મુક્તપ્રાપ્ત્ય ગોલોક નામના પરમ ધામને પામીશ
એમા સશય નથી ॥૩૬-૩૭॥ જે સર્વ લોકના સત્વ પતિ કૃપાનિધિ વાસુદેવ
ભગવાન છે તે તારા નિરૂપધિ પતિ થઈને નિરવધિ વાહિત સુખ પરમ
નિ શ્રેયસરૂપને અને આ લોકમા તેમાં નહિ વિરૂદ્ધ એવા સુખને આપશેજ
આ મેં કહેલા અર્થમા સશયજ નથી ॥૩૮॥ હે મુતી ! આવા નિયમોનો
ઉપદેશ આપી તે આત્માર્થઅખળા આરેય વર્ણુની તે શિષ્યાસ્ત્રીને રાધાકૃ-
ષ્ણની પ્રતિમા પ્રતિદિન પૂજવા આપે અસચ્છૂદ્રાદિ શિષ્યાને તો ન આપે
તેણીને તો એમ આદેશ કરે કે-તારે ક્યારેય પણ વાસુદેવની પ્રતિમાનો
સ્પર્શ કરવો નહિ માટે તેમની અર્ચાનુ અર્ચન આતુર્વર્ણ્ય જનની પેઠ
તારે નજ કરવું કિંતુ પોતાના ગ્રામમાં કોઈ ઔદ્ધવ સપ્રદાયના અનુયાયિ
જનના ગૃહમા પ્રતિષ્ઠાપેલી તે ભગવદર્ચના તારે નિત્ય દર્શન કરવા (તે
અર્ચાને પ્રણામ કરી ભાવના કરવી) જે તે પ્રતિમા કોઈ પણ સત્સંગિના
ભવનમા ન હોય તો ભગવત્પ્રસાદભૂત પુષ્પમાળા વસ્ત્રખડાદિક યત્કિંચિત્
ભગવન્મદિરથથી પોતાને ઘેર લઈ જઈને રાખીને તેનું દર્શન તેને પ્રણા
માદિ પ્રતિદિન પ્રીતિથી તારે કરવું આજ બાહ્યપૂજનનો પ્રકાર તારે માટે

પૂજનં ભક્ત્યા નિત્યં કુર્યાસ્ત્વમાદરાત્ । તેનૈવ વાહ્યપૂજાયાઃ ફલં સર્વ-
મવાપ્સ્યસિ ॥૪૨॥ તતઃપ્રાતુર્વર્ણ્યયોપા ગુરુપત્નીં સમર્ચયેત્ । યુક્ત-
માક્ષતપુષ્પાદૈઃ શક્ત્યા વલ્લૈર્ધનૈશ્ચ સા ॥૪૩॥ ગુરુપત્નીં નમસ્કૃત્ય
તતસ્તસ્યા નિવેશતઃ । ગચ્છેન્નિજગૃહં તત્ર ભવેત્તદ્વચસિ સ્થિતા
॥૪૪॥ ઇતિ સામાન્યદીક્ષાયા વિધિઃ પ્રોક્તો મયાધુના । વિધિં વિશે-
ષદીક્ષાયાઃ કથયામ્યપ્યશેષતઃ ॥૪૫॥ યોપા ઐવર્ણિકી તત્ર હ્રાતવ્યા
હ્યધિકારિણી । સચ્છદ્રા ચાત્સામાન્યદીક્ષા તદ્દર્મસુસ્થિરા ॥૪૬॥
ન સ્યાદ્ધૂનાતિરિક્તાઙ્ગા ન ભાપેતાનૃતં ચ યા । ન હાસિની ન વદ-
ન્મુક્ત ન ક્રિયાસુ પ્રમાદિની ॥૪૭॥ વિદ્યતાઙ્ગી ચ યા ન સ્યાન્મહા-
રોગાર્દિતા ન ચ । ન ચાતિઘર્ષરચ્ચા શ્મશ્રુલા ચ ન યા ભવેત્ ॥૪૮॥

હિત છે, માનસપૂજાનો તારે પ્રતિદિવસ પરા લક્ષિથી કરવી તેનાથીજ
બાહ્ય અભ્યર્ચનના સર્વ ફળને તુ પામીશ ॥૩૯-૪૨॥ હે સુતૌ ! ત્યાર
પછી શિષ્યભાવને પામેલી આરેય વર્ણુની નારી ગુરુનારીતુ હૃદય અક્ષત
પુષ્પાદિવડે અર્ચન કરીને, વસ્ત્ર ધનાદિ યથાશક્તિ સમર્પાને, પ્રણામ કરીને
તેની આશાથી પોતાને ઘેર જાય ઘેર જઈને ગુરુદારાએ ઉપદેશોના વચ-
નને વશ વર્તનારી થઈ રહે ॥૪૩-૪૪॥ આ પ્રકારે મેં સ્ત્રીઓનો આ
સામાન્યદીક્ષાવિધિ કહ્યો હવે સ્ત્રીઓનો વિશેષ દીક્ષાવિધિ પણ સમજાવણે
હું હું છું તે સામળો ॥૪૫॥

સ્ત્રીઓનો વિશેષદીક્ષાક્રમ કહેતા પ્રથમ તેમાં અધિકારિણી અમળાના
લક્ષણો કહેછે-આ મહાદીક્ષામાં પ્રથમ સામાન્યદીક્ષાને પામેલી, સામા-
ન્યદીક્ષાના ધર્મમાં દૃઢ સ્થિતિવાળી આવી ત્રેવાલુંકનારીઓ અને સચ્છદ્ર
નારીઓનેજ અધિકાર છે, ઇતર નારીઓને નહિ ॥૪૬॥ જે નારી ન્યૂનાધિક
અગવાળી હોય, જે હૃષ્ણત્વાદિ અગવિકારવાળી હોય, જે રમશ્રુલા-પુર
પવક્ષણુ સુખકેશાદિયુક્તા (દાઢી સુછવાળી) હોય, જે સ્વભાવથી અત્યંત
ઘોઘરા શબ્દવાળી હોય, જે ક્ષય ગળતોક્ષેદ પિત્ત આદિક મહારોગાતુર
હોય, તે મહાદીક્ષાને લાયક નથી વળી જે નારી અસત્ય વચન બોલનારી
હોય, જે પરિહાસેકશીલા હોય, જે બહુ ખાવાના સ્વભાવવાળી હોય, જે

ન તુચ્છમાયિણી યા ચ ધ્રામણી ન ચ યા ભવેત્ । રાજાદિ-
વાર્તાકથનપ્રચ્છનપ્રવૃત્તિર્ન ચ ॥૪૧॥ મોજયિત્વા પોપ્યવર્ગે યા
મુક્તીત દિનેદિને । લજ્જાલુર્નાતિચપલા દયાલુથ પતિવ્રતા ॥૪૦॥
ઋયવિક્રયહેતોર્યા ન સ્યાદ્વિપણિગામિની । અધાર્મિકાણાં નારીણાં
સદ્ગે યસ્યા રુચિર્ન ચ ॥૫૧॥ સદ્ધર્મપાલનોત્સાહા મર્ગાશ્રમા સુવા-
સિની । પિતૃપુત્રાદ્યજુષાતા વિધવાપ્યધિકારિણી ॥૫૨॥ શુરુઃ
શિષ્યાં પરીક્ષ્યેધં મહાદીક્ષાં વદીત સા । એકાદશ્યાં વા દ્વાદશ્યાં
પૂર્વેદ્યુસ્ત્યક્તમોજનામ્ ॥૫૩॥ પૂર્વેદ્યુઃ કારયેદેવ કદલીસ્તમ્મમણિ-

વિહિત ક્રિયાઓમાં પ્રમાદિની હોય, જે સહજપણે તુચ્છ લાપલુશીક્ષા હોય,
જે ઘરથકી બહાર લટકવાના સ્વભાવવાળી હોય, જે રાજવાર્તા અને
વિદેશવાર્તાનું આચરણ જેની પ્રકૃતિ હોય, તેવી વાર્તાનું ચહણ જેની
પ્રકૃતિ હોય, આવી તે નારી આ દીક્ષાને યોગ્ય નથી ॥૪૭-૪૯॥ જે
નારી માતાપ્રમુખ પોપ્યવર્ગને પ્રતિદિન રૂઢીરીતે જમાડીને સ્વયં જમતી
હોય, (પોપ્ય જનના પોપલુંકપરાયણ હોય) જે સ્વભાવથીજ અકાર્ય
કરવામાં લગ્નલવાળી હોય, જે પ્રકૃતિથીજ પ્રાણિઓ ઉપર અનુક્રમાવાળી
હોય, જે સ્થિર પ્રકૃતિવાળી હોય, જે પતિપરિચરણપરાયણ હોય, જે
ક્રયવિક્રય-મૂલ્યથી કોઈ વસ્તુ આપવા લેવામાં નહિ પ્રવર્તેલી, તેને માટે
બીજી-પીઠથકી વિમુખ રહેનારી, અધાર્મિક અબળાઓના સંગથકી
અત્યંત લય પામેલી, સદ્ધર્માચરણમાં સમુત્સાહવાળી, આવા શુભવાળી
અબળા આ દીક્ષામાં અધિકારિણી થાય. આવી સુવાસિની નારી ભર્તાની
અનુસા પામીને, વિધવા તો પિતા પુત્રપ્રમુખની અનુસા પામીને મહા-
દીક્ષા લેવા માટે આચાર્યાના શરણુને પામે ॥૫૦-૫૨॥

ઉક્ત પ્રકારે આચાર્યા શિષ્યાની પરીક્ષા કરી, તેની અધિકારપૂર્તિ નિશ્ચય
કરીને એકાદશી કે દ્વાદશીએ મહાદીક્ષાને આપે. પૂર્વ દિવસે નિરાહાર
ઉપવાસ કરાવે ॥૫૩॥ હવે મહાદીક્ષાનો વિધિ કહેછે-કેળના થાંભલા,
વિચિત્ર વસ્ત્રો અને આંખો આસીપાલવ આદિકનાં ઉત્તમ તોરણોવડે
સમલકૃત રમણીય મંડપ પૂર્વ દિવસેજ કરાવીને, તેના મધ્યમાં ગુલાલાદિ

તમ્ । શોભિતં ચિત્રવસ્ત્રાચૈર્મણ્ડપં ચારુતોરણમ્ ॥૫૪॥ તન્મધ્યે
 સર્વતોભદ્રં રક્તૈર્વા ચિત્રતણ્ડુલૈઃ । કારયેદ્રાપયેત્ત્રીભિઃ કૃષ્ણગીતાનિ
 ભૂરિશઃ ॥૫૫॥ પ્રાતર્દીક્ષાદિને જ્ઞાતા ગુર્વા ધૌતામ્બરા શુચિઃ ।
 પૂજોપહારાનાનાય્ય નિપીદેન્મણ્ડલાગ્રતઃ ॥૫૬॥ મણ્ડલસ્થાન્તરે
 પીઠં સંસ્થાપ્ય સિતવાસસા । આઞ્છાયાષ્ટદલં કુર્યાત્તસ્મિન્પદ્મં
 સુશોભનમ્ ॥૫૭॥ વિચિત્રરક્તૈસ્તત્કૃત્વા તણ્ડુલૈર્વા સર્ગર્ણિકમ્ ।
 રાધાલક્ષ્મીયુતાં મૂર્તિં વાસુદેવસ્ય તત્ર ચ ॥૫૮॥ સ્થાપયેદ્રાપયે-
 જ્ઞાસૌ યોષાભિઃ કૃષ્ણગીતિકાઃ । યાદિત્રાણિ વિચિત્રાણિ યાદયે-
 ત્પૂજનોત્સવે ॥૫૯॥ જ્ઞાત્વાથ શિષ્યા કૌશીર્યે વાસસી પરિધાય સા ।
 ધૌતે વા સૂત્રવસને નિપીદેદન્તિકે ગુરોઃ ॥૬૦॥ પૂજામનુસ્તુ શ્રીરા-
 ધાકૃષ્ણાય નમ इत्यસૌ । તેનૈવ કારયેત્પૂજાં પ્રાઙ્મુક્તાં તાં હરેર્ગુરુઃ
 ॥૬૧॥ પ્રાઙ્મુક્તા ગુરુપત્ની તામુપવેદ્યોત્તરાનનામ્ । વદ્યાત્સૂક્ષ્મં

રંગોવડે કે નાનારંગરજીત આખા ચોખાવડે સર્વતોભદ્ર મંડળ કરાવે.
 અને ત્રીયોપાસે કૃષ્ણગીતો ઘણાં ગવરાવે ॥૫૪-૫૫॥ અનંતર દીક્ષાદા-
 નદિને આચાર્યાણી પ્રાતઃસ્નાન કરી શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારી શુચિ-આશ-
 આલ્યતર શુદ્ધિએ સંપન્ન થઈ, (બાહ્ય આલ્યતર ભગવત્પૂજન કર્યા
 પછી) સમય અદન પુખ્પાદિ પૂજોપચારોને મગાવીને ઉક્ત મંડળની
 આગળ બેસે ॥૫૬॥ મંડળના મધ્યમાં પીઠ-આસનને સંસ્થાપીને તેને
 શ્વેત વસ્ત્રવડે આચ્છાન કરી, તેમાં વિચિત્ર રંગવડે અથવા અક્ષતવડે
 કશ્મીકા (ડોડી)એ સહિત સુશોભન અષ્ટદળનું કમળ કરીને, તેમાં
 રાધાલક્ષ્મીસહિત શ્રીવાસુદેવમૂર્તિની પ્રતિષ્ઠાપના કરીને, પૂજાવસરે
 ભક્તિરસભરપુર કૃષ્ણગીતો ભક્તચીથો પાસે ગવરાવે અને વિચિત્ર વાજનો
 વજાડાવે ॥૫૭-૫૮॥ અનંતર શિષ્યાએ સ્નાન કરી રૈશમી વસ્ત્ર અથવા
 ધોએલાં સુતરાઉ વસ્ત્રો પહેરી, પ્રસન્ન મનથી આચાર્યાણીને પ્રણામ કરી,
 તેમની પાસે તેમની આજ્ઞાથી બેસે ॥૬૦॥ અનંતર આચાર્યાણી પૂર્વાભિ-
 મુખે બેઠેલી તે શિષ્યાપાસે શ્રીરાધાકૃષ્ણની પૂજા 'શ્રીરાધાકૃષ્ણાય નમઃ'
 આ મનથી કરાવે ॥૬૧॥ અનંતર ગુરુપત્ની સ્વયં પૂર્વાભિમુખે બેસીને

કળઠધાર્યં તુલસીમાલિકાદ્વયમ્ ॥૬૨॥ વાદમીરચન્દ્રકં માલે સધવાં
 કારયેત્તિચ્ચયમ્ । પ્રાસાદિકેન ગન્ધેન વિધવાયાસ્તુ સા ગલે ॥૬૩॥
 યદ્વા ગોપીચન્દ્રનેન કારયેત્કળઠચન્દ્રકમ્ । ઉત્તિષ્ઠન્તી તતઃ
 શિષ્યા સ્તુયાત્ રુપ્ણં રુતાઞ્જલિઃ ॥૬૪॥ ધીરુપ્ણ ! નારાયણ ! વેણુ
 પાણે ! ધીરાધિકાનેનચકોરચન્દ્ર ! । ઘૃન્દાવનાનન્દિતગોપગોષે !
 ધીગોચુલાધીશ ! હરે ! પ્રસીદ ॥૬૫॥ ધીદેવકીનન્દન ! દેવદેવ !

શિષ્યાને ઉત્તરાભિમુખે બેસારીને કઠમા ધારવાની સૂક્ષ્મમણુકાની બેવડી
 તુલસીકઠી આપે ॥૬૨॥ સધવા અખળાને લાલમા હુકુમચદ્રકે કરાવે
 અને અધવાને તો લગવત્રસાદભૂત ચંદનથી કે ગોપીચંદનથી ચદ્રકગળામા
 કરાવે તે પછી શિષ્યા સ્ત્રી ઉભી થઈ બે હાથ બેડીને આરીતે શ્રીકૃષ્ણની
 સ્તુતિ કરે ॥૬૩-૬૪॥ સ્તુતિપ્રકાર પાંચ શ્લોકથી કહે છે-હું શ્રીકૃષ્ણ !-
 પોતાના અસાધારણ આનંદમય દિવ્ય રૂપથી નિત્યમુક્તોના અનુભવમા
 આવતા હોવાથી અક્ષરધામમા આનંદમય દિવ્ય સ્વરૂપથી પ્રકાશ
 માન, હું નારાયણ !-સમસ્ત ચેતન અચેતનના અતર્યામી હોવાથી
 સર્વના આત્મભૂત, હું વેણુપાણે !-વેણુ-વાસળીને પાણિ-હાથમા ધારી
 રહેલા, ચક્રપાણિપણી અપેક્ષાએ વેણુપાણિપણુ અનુરાગિ જનોના
 હૃદયને આહ્વાદ આપનાઈ છે, જે પરાનુરાગ એજ પરાલક્ષિત કહી છે, તો
 લક્ષિતસપરાયણોના મનોનયનને આહ્વાદ આપનારા દિવ્ય રૂપનુ અનુરમ
 રણુ કઈ છુ આવુજ તમાઈ રૂપ શ્રીરાધિકાના ચક્ષુરૂપ ચકોરના ચદ્રરૂપ
 છે, (નયનને આનંદ દેનાઈ છે) કેમકે શ્રીરાધિકા તે આ અમૃતમય
 વેણુપાણિ દિવ્ય રૂપને નેત્રોવડે પ્રીતિથી પાન કરતાથકા અનન્યસામાન્ય
 પરમાનંદને અનુભવેછે શ્રીરાધિકાના ચક્ષુરૂપ ચકોરના ચદ્રરૂપ તેજ વેણુ
 પાણિ દિવ્યરૂપથી ગોલોકેશ તમો ગોકુળેશપણે પ્રાદુર્ભવીને ઘૃન્દાવનવિહાર
 વ્યાજથી ગાયો ગોપીઓ તરૂઓ લતાઓને આપે પરમાનંદ પમાઓ છે
 અહો ! ! આપનુ સૌશીલ્ય અને સૌલભ્ય છે આનંદમય આત્મા જે
 અતર્નિગૂઠ છે તેનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરનારા કયા જનને આનંદ ન થાય ?
 થાયજ. તો આરીતે સર્વથકી પરતર સર્વસુલભ નિરવધિસૌશીલ્યનિધિ

શ્રીદ્વારિકાધીશ્વર ! પાર્થસૂત ! ! લક્ષ્મીમનોરજનવાદ્દાસ ! પ્રભો !
નમસ્તે પરમેશ્વરાય ॥૬૬॥ દીક્ષાં ત્વદીયાં મદતીં દધામિ રક્ષા
તદીયા ભવતૈવ કાર્યા । ક્રોધાચ્ચ લોભાચ્ચ રસાચ્ચ કામાદધાર્મિકે-

આપ શ્રીહરિ લગવાનુ અમારી ઉપર પ્રસાદ કરવાને યોગ્ય છો ॥૬૫॥
હું દેવદેવ ! હું શ્રીદેવકીનંદન-દેવો બ્રહ્માદિદેવોના દેવ એવા પણ આપ
સાધુપરિરક્ષણુમાટે પરા કૃપાથી આ માનુષ લોકમાં માનુષ્યસંજ્ઞાતીયપણે
દેવકીજીમા પ્રાકુર્લભ્યા છો હે શ્રીદ્વારિકાધીશ્વર ! હે લક્ષ્મીમનોરજન ! હે
પાર્થસૂત !-આપનું આશ્રિતવાત્સલ્ય નિરવધિ છે, જેથી તમે દ્વારિકાધીશ્વર
હોવા છતાં પણ અને લક્ષ્મીમન પ્રિય હોવા છતાં પણ આશ્રિત પાર્થ-
અર્જુનને અર્થે સારથિપણુ આપે સર્વસાક્ષિક સ્વીકાર્યું (પૂર્વ શ્લોકમાં
શ્રીરાધિકાના નેત્રચક્રોરના ચદ્રભૂત, વેણુપાણિ, વૃન્દાવનવિહરણુરસિક,
ગો-ગોપ-ગોપીજનોના મનોનયનને આનંદ આપનારા દિવ્ય રૂપને અનુ-
સ્મરીને સ્તુતિ કરી આ શ્લોકમાં તો- જે દિવ્યરૂપ પીતામ્બર પહેરી
રહેલું, નવીન ઘનસદૃશ શ્યામભુંદર, મહામૂલ્ય વૈદુર્યમણિમય મુકુટ
હુડળની કાતિથી ચળકતા સુદર શ્યામ કેશવાળુ, શબ્દ ગદાદિ આયુધને
ધારી રહેલું, ચતુર્ભુજ, ગળામાં મુશોભિત કૌસ્તુભ મણિને ધારી રહેલું
દેવકીજીના મનોનયનને આહ્વાદ આપનારૂં, દ્વારિકાધીશ્વરભાવને અસા-
ધારણુ, સાક્ષાત્ રૂકિમણીરૂપ લક્ષ્મીના મનનેત્રને રંજન કરનારૂં, પાર્થરથના
ભૂવણુભૂત, પરપણુ અને મુલલપણુ તેને સૂચવનારૂં છે તેને સમનુસ્મરીને
સ્તુતિ કરાયછે) હે આરૂઢાસ ! જે આ રાધિકાજીના નેત્રચક્રોરના ચદ્ર
ભૂત, લક્ષ્મીજીના મનને રંજન કરનારૂં વેણુપાણિ કે શબ્દપાણિ દિવ્ય રૂપ
છે તે આ અમારા ચિત્તને રંજન તો મદહાસથીજ કરેછે, કેમકે આપનો
મદહાસ ત્રિવિધ તાપને ટાળનારો છે અમે અગળાઓ તે ત્રણતાપથી
ચોમેર તપી ગએલી જીએ, હે પ્રભો ! પરમેશ્વર ! એવા તમને નમ-
સ્કાર છે ॥૬૬॥ હે વિશ્વો ! તમારીજ એક લક્ષિતપરાયણતારૂપ મદાદી
ક્ષાને હાલમાં હું ધારણુ કરૂં છું તો તેમા વિરોધિવર્ગ કામ ક્રોધ લોભ રસા
દિર્ઘક્રી અને કામાદિજહુળ અધ્ધાર્મિક જનોથક્રી મારી આપજ રક્ષા

અથ શ્વ વિમો ! નરેભ્યઃ ॥૬૭॥ યથા ત્વદીયે તુ પદારવિન્દે રતિમં-
 દીયા ગિરિનિશ્ચલા સ્યાત્ । હરે ! તથાનુગ્રહમર્હસિ ત્વં કર્તુ ત્વદી-
 યાઽસિ યતોઽહમીશ ! ॥૬૮॥ ધર્મો યથૈવાત્ર પતિમતાયા ભગ્નો
 મયેન્નાણુરપિ પ્રમો ! મે । તથૈવ કાર્યા ભવતા વ્યાલો ! દાશ્યાં
 કૃપા મમ્યપિ વાસુદેવ ! ॥૬૯॥ ગુર્યામયા પ્રણમ્યાથ વાસુદેવં
 ચ તાં ગુરુમ્ । નિર્પીદેત્પ્રાહ્નુણા ગુર્વાં શિષ્યા તદ્દહ્નુણા ભવેત્ ॥૭૦॥
 વાસુદેવં સ્વામિનં સ્વં તતો ધ્યાત્વા નિજે હૃદિ । કૃષ્ણમશ્રં ધામકર્ણે
 તસ્યાઃ સોપદિશેચ્છનૈઃ ॥૭૧॥ ધર્મન્ત્રમુપદિશ્યાથ ધર્મોત્તસ્યા ઉપા-
 દિશેત્ । શૃણુ ભદ્રે ! મદ્રીયા ત્વં પુત્રી જાતાસિ સામ્પ્રતમ્ ॥૭૨॥
 પત્યા સત્યેન કૃષ્ણેન યોજિતાસિ મયા કિલ । તસ્માત્તં પ્રયતા નિત્ય-

કરો ॥૬૭॥ હે હરે ! આપના પદારવિન્દમાં મારી પ્રીતિ લે રીને પર્વતની
 જે નિશ્ચળા થાય તેરીને તમે મારી ઉપર અનુગ્રહ કરવાને યોગ્ય છો,
 કેમકે હે ઇશ ! હું આપનાજ એક આશ્રયવાળી છું ॥૬૮॥ હે પ્રભો ! હે
 દયાળો ! હે વાસુદેવ ! આપનીજ અનન્ય ભક્તાણી એવી હું તે મારે
 આપજ આત્મા લેના છો એવા પતિની પરિચર્યાપરાયણતારૂપ પાતિમત્સ
 અનુદિન અનુવર્તો, લેરીતે તેવા પાતિમત્સધર્મનો લંગ લેશથીપણ નજ
 થાય તેરીતે આપ અનન્યદાસી મારી ઉપર અનુકંપા કરો ॥૬૯॥ હે
 મુતો ! આરીતે સ્તુતિ કરીને, શિષ્યાઓ ગુર્વાની આરાધી વાસુદેવને
 પ્રણામ કરીને અને તે ગુર્વાને પણ પ્રણામ કરીને ઉત્તરાભિમુખે બેસે,
 આચાર્યાતો પૂર્વાભિમુખે બેસે ॥૭૦॥ અનંતર આચાર્યાણી વાસુદેવ ભગ-
 વાન અને પોતાના સ્વામિનુ નિજ હૃદયમાં ધ્યાન ધરતીથડી તે શિષ્યાના
 વામ કર્ણમાં અણધર શ્રીકૃષ્ણમંત્રનો ધીમેથી ઉપદેશ કરે ॥૭૧॥ આ
 મંત્રને ત્રણવાર ઉપદેશીને પછી ગુરૂનારી શિષ્યા નારીને ધર્મોનો આગળ
 કહીશ એવા પ્રકારે ઉપદેશ કરે. હે ભદ્રે ! સાંભળ તું હવે જ્ઞાનથી મારી
 પુત્રી થઈ છું ॥૭૨॥ 'સ વૈ પતિઃ સાદકુતોમયઃ સ્વમ્' આવું ભાગવતમાં
 લક્ષ્મીવાક્ય છે, તો નિરૂપાધિક પતિ સર્વસ્વામી આનંદમય શ્રીકૃષ્ણની
 સાથે તારો સંશ્લેષ મેં કરી આપ્યો છે તો અત.પર તું ધર્મનિયમતત્પર

મનન્યમનસા ભજ ॥૭૩॥ અનેકપતિસમ્વન્ધાત્સંસૃતિભ્રમણાદપિ ।
 રક્ષિત્વા ત્વા સ ભગવાન્ પાતિવ્રત્યમવિપ્યતિ ॥૭૪॥ સેવા ભગવતો
 નિત્ય કર્તવ્યાનુસવ ત્વયા । પ્રાસાદિક હરેરન્ન ભોજ્યમહિ તથા
 નિશિ ॥૭૫॥ દિવસે દ્વિર્ન મુઝીયા ન રાત્રૌ દ્વિર્વિનાપદમ્ । સદૃ
 દેચ દિ મુઝીત વિધવા ત્વદ્ધિ વા નિશિ ॥૭૬॥ રોગે સૂતૌ પ્રવાસાદૌ
 જ્ઞાત્યાવશ્યકભોજને । સધવાયા ન તે દોષછિર્મુકેરપિ વિચતે ॥૭૭॥
 નેવેચ તુ તદા કાર્ય મનસૈવ ત્વયા હરે । અન્નાદ્યર્માનસૈરેવ ભોજ્ય
 વૃષ્ણો હૃદિ સ્થિત ॥૭૮॥ ગ્રાહે મુહૂર્તે સન્ત્યજ્ય નિદ્રા વૃષ્ણ સ્પરે
 સદા । આદ્ય ચામ્ર નિશોડ્ડતીત્ય કુર્યા શયનમન્મહમ્ ॥૭૯॥ દશ
 મીપુ ચ સર્વાસુ તથા ત્વ દ્વાદશીપિપિ । મતોપવાસદિવસે દિવા

અર્થ અનન્યમનવાળી થઈને તે સત્પતિ કૃષ્ણને નિત્ય ભજ ॥૭૩॥ અનેક
 પતિપત્નીભાવને સંપાદનારા અનાદિ સસારભ્રમચક્રી પણ તારી તેજ
 ભગવાન્ રક્ષા કરશે અને આ ભવમા અખળાઓને અસાધારણ એવા
 પાતિવ્રત્ય ધર્મને એજ ભગવાન્ રક્ષણ કરશે ॥૭૪॥ અતિદિન અતિસમય
 ભગવાનની સેવા તારે કરવી દિવસે કે રાત્રિએ હરિપ્રસાદભૂતજ અન્ન
 જમવું, ખીજું નહિ આપત્કાળ વિના દિવસે બે વાર જમવું નહિ તેમ
 રાત્રિએ બે વાર જમવું નહિ વિધવાએ તો દિવસે કે રાત્રિએ એકજ વાર
 જમવું ॥૭૫-૭૬॥ પતિવ્રતી એવી તને જ્વરાદિરોગસમયે પ્રસવસમયે
 પ્રવાસસમયે અને જ્ઞાતિશોગનાદિ આવશ્યક પ્રસંગમા ત્રણ વાર બોળ
 નમા પણ દોષ નથી ॥૭૭॥ જ્યારે તો રોગાદિકથી પીડા પામુ ત્યારે
 જ્ઞાનાદિકનો સંભવ નહિ હોવાથી જાણ પૂજા તારે નજ કરવી કિંતુ મન
 સંકલ્પિતજ ઉપકરણોવડે મનથીજ પૂજા કરવી હૃદયમા રહેલા ભગવાન
 મન કપિત અન્નાદિવડે જમાડવા ॥૭૮॥ નિત્ય જાણ મુહૂર્તમા જાગીને
 શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ તારે કરવું અતિદિન રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરને ઉદ્ધવીને
 શયન કરવું (પહેલા પહોરમા તો નજ મુવું) ॥૭૯॥ સર્વ દશમીઓ તથા
 સર્વ દ્વાદશીઓ અને મતોપવાસ દિવસોએ દિવાસ્વાપ તારે નજ કરવો
 કેમકે તેનાથી મતભગ ચાય છે 'દિવાનિદ્રા નજ કરવી' આ અર્થ વિધ

સ્વાપં ચ નાચરે: ॥૮૦॥ વિધવા તુ દિવા ક્ષાપિ ન શયીત યથા
યતિ: । આપત્કાલે દિવા સ્વાપ: પુનર્મુક્તિર્ન દોષવત્ ॥૮૧॥ સર્વાભિ-
ર્નવધા ભક્તિ: સ્ત્રીભિ: કાર્યા રમાપતે: । માનેર્પ્યારદ્રવિવાદાશ્ચ ન
કાર્યા ભક્તયા સહ ॥૮૨॥ કૃષ્ણસ્તોત્રં પ્રતિદિનં પઠેયુર્દાક્ષિતા:
સ્ત્રિય: । યાવદ્દેહસ્મૃતિસ્તાવત્પાલ્યા ધર્મા इति સ્થિતિ: ॥૮૩॥
કૃષ્ણમેવાશ્રિતાઽસ્યદ્ધ ત્વં હિ સર્વાત્મના પ્રભુમ્ । અતો ભવિષ્યસિ
વ્યાતા ભૂમાવાત્મનિવેદિની ॥૮૪॥ સ્વધર્મસંસ્થિતા નિત્યં દેહાન્તે
ત્વં તુ સન્મતે ! । રાધિકેવ સુવં સ્વેદં ગોલોકે પ્રાપ્સ્યસિ હ્રુવમ્
॥૮૫॥ ભર્તાપિ તય પુણ્યેન પાર્પદો ભવિતા હરે: । માદૃપિત્કુલે
સૈઽપિ પ્રાપ્સ્યેતે સદ્ગતિં પરામ્ ॥૮૬॥ હત્યુક્ત્વા ગુરુપત્ન્યા સા શિર-
વાગો માટે તો વિશેષપણે જતરૂપ યતિયોની પેઠે જાણવો (વિધવાએ
તો કદાપિ દિવાસ્વાપ નજ કરવો) આપત્કાળમા તો દિવસનિદ્રા અને
ખીજવાર જોજન વિધવાઓને પણ દોષ માટે નથી ॥૮૦-૮૧॥ રમાપતિ
ભગવાનવિષે શ્રવણકીર્તનાદિરૂપા નવધા ભક્તિ સધવાઓ કે અધવાઓ મહા
દીક્ષાને પામેલી સર્વ કોઈ સ્ત્રીઓએ કરવી માન ઇર્ષ્યા ક્રોધ વિવાદ વિગેરે
નજ કરવા ભગવદ્ભક્તા નારીસાથે તો અત્યત નજ કરવા ॥૮૨॥
દીક્ષિત સ્ત્રિયોએ પ્રતિદિન (સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત) કૃષ્ણસ્તોત્રનો પાઠ કરવો
‘હું ભક્તાણી છું’ એમ અભિમાનીને સ્વધર્મનો ત્યાગ નજ કરવો
ન્યાસુધી દેહસ્મૃતિ રહે ત્યાસુધી આ ધર્મો પાળવા એવી સ્થિતિ-
ઉદ્ભવસપ્રદાયની મર્યાદા છે ॥૮૩॥ જે હેતુમાટે તું હવે સર્વપ્રભુ શ્રીકૃ-
ષ્ણનાજ સમાશ્રયને સર્વ પ્રકારે પામી છું તે હેતુ માટે તું ‘આત્મનિવે-
દિની’ એવી પૃથ્વીમા પ્રખ્યાતિને પામીશ ॥૮૪॥ હે સન્મતે ! આ રીતે
તું સ્વધર્મપૂર્વક ભગવાનને ભક્તિથી નિત્યજ ભજતાં ભક્ત્યેકપરાયણ થઈ
દેહને અતે જોલોકને પામીને રાધિકાજની પેઠે ભગવન્નરણપરિચરણપરાયણ
થઈ નિત્ય અપરિમિત આનંદને પામીશ તારો ભર્તા પણ તારાજ ભગવદા-
શ્રયણબળથી ભગવાનના લોકને પામીને ભગવાનનો પાર્ષદ થઈ નિત્યાનંદ-
પ્રાપ્ત થશે તથા તારૂં માતૃકુળ અને પિતૃકુળ પણ આજરીતે ભગવાનના

સાદાય તદ્વચઃ । પ્રણમેતાં તતઃ સાપિ તસ્યૈ દવાન્દુમાશિયઃ ॥૮૭॥
 પતિવ્રતાધર્મનિષ્ઠા ભવ ત્વં સર્વદા શુભે ! । વાસુદેવસ્ય દાસ્યં ચ
 કમલાયા ઇવાસ્તુ તે ॥૮૮॥ તતઃ શિષ્યા શુરોઃ પૂજાં શક્યા કૃત્વૈવ
 પૂર્વચત્ । તાં ચાન્યાશ્ચ નમસ્કૃત્ય મક્તાઃ સ્યાત્ તદ્વચઃસ્થિતિઃ
 ॥૮૯॥ સામાન્યાં મહર્તાં વાપિ ગૃહીયાદૌદ્ધર્વીં તુ યા । દીક્ષામેતાં
 સ્વશક્ત્યા સા હરેર્મક્તાન્સુમોજયેત્ ॥૯૦॥ દીક્ષાવિધિરિતિ પ્રોક્તઃ
 સ્ત્રીણાં દ્વેધા મયા સુતૌ ! । કૃષ્ણમર્તિકં ચિકીર્ષૂણાં સ્થિતૈવોદ્ધવવર્ત્મનિ
 ॥૯૧॥ एतं युयां च भार्यायै स्वस्य स्वस्य पृथक् पृथक् । ब्रूयातं ते
 તતસ્તદ્વદુમે અપિ કરિષ્યતઃ ॥૯૨॥ તાવેયમુક્તો હરિણા પ્રસન્નો
 સુતાવભૂતાં નૃપતે ! પ્રણમ્ય । તમીશ્વરં જન્મતુરાત્મવાસં તમેવ

લોકને પામીને પરા સદ્ગતિ (પરમાર્નદૃષ્ટ)ને પામશે ॥૮૫-૮૬॥ હે
 સુતૌ ! આ પ્રકારે ગુરુભાષાએ ધર્મનિયમનો પ્રબોધ આપેલી તે શિષ્યાસ્ત્રી
 તેણીનું વચન મસ્તકે ચઢાવીને તેણીને પ્રણામ કરીને, તેણીએ 'હે શુભે !
 તારી સર્વદા પતિવ્રતાધર્મમાં નિષ્ઠા થાવ અને કમળાની પેઠે તારે ભગ-
 વાન્ વાસુદેવનું દાસ્ય થાવ' કહ્યાદિ શુભ આશીર્વચન આપતાં તે આચા-
 ર્યાણીની પૂજા પૂર્વની પેઠે (સામાન્યદીક્ષામાં જેમ જેમ) યથાશક્તિ
 કરીને, તેણીને અને બીજી ભગવદ્ભક્તા સ્ત્રીયોને નમસ્કાર કરીને, તે
 આચાર્યાણીના આદેશને વશવર્તિની થઈ રહે ॥૮૭-૮૯॥ આ પ્રકારે
 સામાન્ય અથવા મહત્તી આ ઔદ્ધવી દીક્ષાને પામેલી નારી યથાશક્તિ
 હરિના ભક્તો સાધુ ગ્રાહ્યોને સારીરીતે જમાડે ॥૯૦॥ હે સુતૌ !
 આ પ્રકારે મેં ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં રહીનેજ ભગવદ્ભક્તિને કરવા ઉચિત્તી
 સ્ત્રીયોનો દીક્ષાપ્રકાર સામાન્યતઃ અને વિશેષતઃ બે પ્રકારનો કહ્યો ॥૯૧॥
 તમો પોતપોતાની પત્નીને આ મેં કહેલો દીક્ષાપ્રકાર પૃથક્ પૃથક્ ઉપદેશ
 કર્યો. પછી તે તમારી પત્નીયો પલ્લુ તે આ પ્રકારને અનુસારેજ દીક્ષાને
 આપશે ॥૯૨॥ હે નૃપતે ! આ પ્રકારે ભગવાને પ્રતિબોધ આપેલા તે અયો-
 ધ્યાપ્રસાદ તથા રઘુવીર નામના પુત્રો પ્રસન્ન થયા અને સર્વેશ્વર તે ભગ-
 વાનને પ્રણામ કરીને તેમણે ઉપદેશ કરેલાજ અર્થનું મનમાં ચિંતન કરતા

ચાર્યં દદિ ચિન્તયન્તૌ ॥૧૩॥ इति धीसत्ताद्विजीवने नारायणचरित्रे धर्म-
शास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ स्त्रीणां द्विविधदीक्षाविधिनिरूपणनामा त्रिपद्या-
स्तमोऽध्यायः ॥૫૩॥

સુવન ઉવાચ—एकादश्यां निर्जलायां नारायणमुनिर्नृप ।। पुत्रा-
भ्यां प्रददौ दीक्षां द्विविधां स्वयमेव हि ॥१॥ दीक्षिताभ्यां तत-
स्ताभ्यां तत्पत्नीभ्यामपि च स्विकाम् । दीक्षां प्रदापयामास सामान्यां
महतीमपि ॥२॥ तदा महान्तमकरोत्कृष्णार्चनमहोत्सवम् ।
साधूंश्च सकलान्विमान् यथेष्टं समभोजयत् ॥३॥ देशान्तरेभ्योऽपि

यथा पोताने उतारे गया ॥२३॥ इति श्रीसत्संगिशयने...चतुर्थપ્રકરણે
દીક્ષાવિધૌ સ્ત્રીણાં દ્વિવિધદીક્ષાવિધિનિરૂપણનામા ત્રિપદ્યાશત-
ત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૩॥

‘અધ્યાય ૫૪ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે પ્રતાપસિંહ નૃપ ! અનંતર ભગવાન નારાયણ-
મુનિએ પોતેજ નિર્જળા એકાદશીએ (સવત્ ૧૮૮૨ ના જ્યેષ્ઠ શુકલ
એકાદશી) અયોધ્યાપ્રસાદ રણવીરને બે પ્રકારનીપણુ દીક્ષા આપી ॥૧॥
તેપછી શ્રીહરિ દીક્ષા પામેલા તેઓપાસે તેમની પત્નીઓને પણ બે
પ્રકારની પણ પોતાની દીક્ષા દેવાવી. ‘પતિરેવ हि नारीणां देवतं च गुरु-
मेव. । न तदम्या देवताऽस्या न वदन्यो गुरुरेव । पतिव्रता धर्मरता पाप
पत्यैव दीक्षिता । सातु दद्यात्कृष्णमघ्नं स्त्रीभ्यः प्रणवपरिजितम् । परपुरभ्यो
न कर्तव्यो गुरुः स्त्रीभिः पुमान् ऋचित् ॥’ એમ નારદપરચરાત્રમાં કહ્યું છે,
માટે તેઓની પાસે તેણીઓને દીક્ષાપ્રદાનની ઉક્તિ યુક્ત છે ॥૨॥ ત્યારે
દીક્ષાદિવસે ભગવાને કૃષ્ણાર્ચનમહોત્સવને વિશેષત કરીને સર્વ સાધુઓ
અને વિપ્રોને (દ્વાદશીએ) યથેષ્ટ જમાડ્યા ॥૩॥ તે સમયે તે દુર્ગપુરમાં
દેશાંતરથી પણ બહુ સાધુઓ, વાલ્મીકી અને હરિભક્ત સ્ત્રીપુત્રો હજારો

મક્તાસ્તઘાડયાતા સહસ્રશઃ । પુરુષા યોષિતઘ્વાડસન્ ઘર્ણિન
 સાધવસ્તયા ॥૪॥ જ્ઞાનયાત્રોત્સવસ્યાન્તે સમા તત્ર મહત્યભૂત ।
 મર્યાદયા મત્તજના નિષેદુસ્તત્ર સર્વેશઃ ॥૫॥ નારાયણઘ્ચ તન્મધ્ય
 ઉઘાસન ઉપાવિશત્ । મુદારવિન્દં તસ્યેવ તે ચ પદ્યન્ત આસત ॥૬॥
 તાનુવાચ હરિર્મક્તાઃ । સર્વે ષ્ટ્યુત મદ્ધચ । દીક્ષિતાનાં ફલ મક્તે
 શીઘ્ર મવતિ ચે જ્ઞણામ્ ॥૭॥ યથાધિકાર દીક્ષાડતો સામાન્યા
 મહતી તયા । પ્રાપ્તા પુમ્મિઘ્ચ નારીમિ સ્થિતેઘ્ચવર્તમ્નિ ॥૮॥
 લક્ષ્મીનારાયણસ્યાત્ર લખંડે સ્યુ પુરુષાસ્તુ ચે । ગૃહ્ણન્તુ રઘુવીરસે
 દીક્ષા તુ દ્વિવિધામપિ ॥૯॥ તેષા લિયઘ્ચ ગૃહ્ણાતુ રઘુવીરસ યોષિ-
 ત । સકાશાદ્વિવિધાદીક્ષાં નતુ પુસ કદાચન ॥૧૦॥ નરનારાયણ

હંતર આગ્યા હતા ॥૪॥ જ્ઞાનયાત્રોત્સવ કે જે જ્યેષ્ઠ માસમા જ્યેષ્ઠ
 નક્ષત્રમા લગવાનનો કરવાનો જ્ઞાનવિશેષોત્સવ તેના અતર્માં ત્યા કોઈ પણ
 મોટી સભા ભરાઈ, તે સભામા સર્વે લક્ષ્મીનારાયણ યથામર્થાદા બેઠા ॥૫॥
 લગવાન નારાયણમુનિ પણ તે મહાસભાના મધ્યમા વિરાજમાન સમુજત
 સિંહાસનમાં સરાજમાન થયા સભામાં બેઠેલા મુનિમુખ્ય તે સમસ્ત લક્ષ્મી
 તેમના મુખારવિંદ સન્મુખજ એકામ દૃષ્ટિ રાખીને બેઠા ॥૬॥ અનંતર તે
 સર્વેના પ્રતિ લગવાન શ્રીહરિ એમ બોલ્યા કે હે લક્ષ્મી ! તમે સર્વે માફ
 વચન સાલળો ઓઢવ સપ્રદાયસિદ્ધ દીક્ષા ધારવાથી તે દીક્ષિતોને મહત્
 ફળ જલદી સિદ્ધ થાય છે લક્ષિતો આનાથીજ અભિવૃદ્ધિ પામે છે તો
 યથાધિકાર સામાન્ય કે મહતી દીક્ષા ઓઢવ માર્ગના અનુયાયી શ્રીપુરૂષોત્તમ
 યોગે અવશ્ય લેવીજ ॥૭-૮॥ પર આ મેં કહેલો નિયમ સર્વેએ આદર
 લીધ છે આ ઉઢવ માર્ગમા જે પુરૂષો લક્ષ્મીનારાયણદેશમા નિયત
 (રેણાકથી) નિવાસ કરી રહ્યા હોય તે સર્વેએ તો રઘુવીરજીયકીજ બન્ને
 પ્રકારની પણ દીક્ષા લેવી આ તેમની સ્ત્રિયોએ તો રઘુવીરજીની પત્ની
 થકીજ દીક્ષા લેવી પણ અન્ય પુરૂષથકી ક્યારેય નજ લેવી જે ખીજ
 નરનારાયણદેશમા નિયત (કાયમ) નિવાસવાળા નરો હોય તેમણે તો
 અયોધ્યાપ્રસાદથકીજ દ્વિવિધા દીક્ષા લેવી આ તેઓની નારીઓએ તો

સ્યાત્ત રાજ્ઞે સ્યુઃ પુરુષાશ્ચ યે । દીક્ષાઽયોગ્યાપ્રસાદાત્તુ ગૃહ્યતાં
 દ્વિવિધાપિ તૈઃ ॥૧૧॥ તેષાં સ્ત્રિયસ્તુ યાસ્તામિદીક્ષા તસ્યૈવ યોપિતઃ ।
 સકાશાદ્ગૃહ્યતાં દ્વેષા નાન્યથા તુ કદાચન ॥૧૨॥ વાસુદેવીમિમાં
 દીક્ષાં ગૃહીત્યાઽથાનુવાસરમ્ । પૂજનાર્થે ચ કૃષ્ણાર્ચા ગ્રાહ્યા સ્વસ્ત-
 ગુરોર્જનાઃ ! ॥૧૩॥ યથાધિકારં કર્તવ્યં યથાહં ચ તદર્ચનમ્ ।
 સ્થિત્વા સર્વેઃ સ્વધર્મેષુ નાન્યથા તુ મદાશ્રિતૈઃ ॥૧૪॥ ધર્મેષુ સંશયઃ
 કશ્ચિન્નિષ્ઠે સ્યાદ્દિ કસ્યચિત્ । તદ્વા યથાવકાશં તં સ પૃચ્છતુ
 સુત્રેન મામ્ ॥૧૫॥ શ્રુત ઉવાચ—પ્રવચ્યમુક્તે ભગવતા તે તથેત્યવદન્
 જનાઃ । હરિર્નિજાવાસમાયાત્સ્વસ્વાવાસાન્ યયુશ્ચ તે ॥૧૬॥ યથાધિ-
 કારં ચ તતો યથાકાલં હરિર્નિજાન્ । પુત્રાભ્યાં દીક્ષયમાસ સર્વા-
 નપિ વિમાગ્રાઃ ॥૧૭॥ તતશ્ચ રઘુવીરેણ તચ્છિષ્યેભ્યો હરિર્નૃપ ! ।

તે આ અયોધ્યાપ્રસાદની પત્નીયકીજ બહે પ્રકારની પણ દીક્ષા ધારવી,
 અન્યથકી તો ક્યારેય નજ ધારવી. બહે પ્રકારની પણ દીક્ષામાં આજ
 નિયમ અનુસરવો ॥૧૨-૧૨॥ હે જનાઃ ! વાસુદેવી આ દીક્ષાને પોતપોતાના
 ગુરૂકી મારા કહ્યા ગુજળ મહણ કરીને તેજ ગુરૂકી પ્રતિદિન બાહ
 પૂજ કરવા કૃષ્ણપ્રતિમા મહણ કરવી ॥૧૩॥ મહણ કરેલી તે પ્રતિમાનું
 પૂજન યથાધિકાર યથાયોગ્ય સ્વધર્મને અનુવર્તવાપૂર્વકજ મારા સર્વ
 આશ્રિતોએ કરવું. પણ સ્વધર્મનું અતિલેખન કરીને તે પૂજન નજ કરવું
 ॥૧૪॥ વળી બે ક્રોધના ચિત્તમાં અગુહાન કરવાના ધર્મમાં સંશય રહેતો
 હોય તો તે મને યથાવકાશ સુખેથી પુછો ॥૧૫॥

સુત્રતઃપિ કહે છે રાજન્ ! આવો ભગવાનનો આદેશ તે તમામ
 ભક્તજનોએ 'તથાસ્તુ' એમ ભક્તિથી મસ્તકે મહણ કર્યો. અનંતર ભગવાન
 પોતાના નિવાસસ્થાને પધાર્યા. અને તે સર્વે ભક્તો પોતપોતાને ઉતારે
 ગયા ॥૧૬॥ તે પછી ભગવાને યથાકાળ યથાધિકાર યથાદેશવિભાગ તે
 સમસ્ત ભક્તજનોને અયોધ્યાપ્રસાદ તથા રઘુવીર પુત્રો પાસે દીક્ષા અપાવી
 ॥૧૭॥ હે નૃપ ! તે પછી રઘુવીરજી આચાર્ય પાસે તેમના શિષ્યોને શ્રીહરિએ
 નિત્ય અર્ચનમાટે રાધાકૃષ્ણની ચિત્રાર્પણ પોતાની અર્ચાસાથે અપાવી.

રાધાકૃષ્ણસ્ય ચ સ્વસ્ય લેહ્યાર્ચામપ્યદાપયત્ ॥૧૮॥ તથા ડયોધ્યા-
મસાદેન તચ્છિષ્યેભ્યશ્ચ સર્વેશ્વરઃ । નરનાપયણસ્યાર્ચો તથા સ્વસ્યા-
પ્યદાપયત્ ॥૧૯॥ તતસ્તયોસ્તુ માર્યામ્યાં નારીભ્યોઽપિ યથોચિ-
તમ્ । દ્વિવિધાં દાપયામાસ દીક્ષાં સર્વામ્બૈર્દેવરઃ ॥૨૦॥ યથા-
વિભાગં ચ તતો નિત્યાર્ચ્યં પ્રતિમાદ્વયમ્ । તામ્યોઽપિ દાપયામાસ
તામ્યામેઽથ પૃથક્ પૃથક્ ॥૨૧॥ કૃત્યં નારાયણઃ સ્વામી સમ્પ્રદાયમિ-
દ્દોદ્ધવમ્ । રાજન્ ! પ્રવર્તયામાસ કલૌ નૃણાં હિતાય વૈ ॥૨૨॥ રઘુ-
વીરસ્તથા ડયોધ્યામસાદો ધાતરાવતઃ । તમુપેત્ય નમસ્કૃત્ય તદગ્રે
ચ નિપેદતુઃ ॥૨૩॥ હરિસ્તાપાહ પુત્રો ! યત્પ્રપ્ત્યં ભવતોર્ભવેત્ ।
તત્પૃચ્છતમિતિ પ્રોક્તૌ તૌ તં પમચ્છતુર્નૃપ ! ॥૨૪॥ ધાતરાવતુ —
સમ્પ્રદાયેઽગ્ર નઃ સ્વામિન્કર્તવ્યા વૈ વ્રતોત્સવાઃ । વાર્ષિકાણાં ચ
તેષાં નૌ વિધાનં યત્કુમર્હસિ ॥૨૫॥ આવાં ત્વદુક્તરીત્યેવ ભગવન્મ-

તેજ પ્રકારે અયોધ્યાપ્રસાદજી આચાર્ય પાસે તેમના સમગ્ર શિષ્યોને ખોતાની
અર્ચાસાથે નરનારાયણની ચિત્રાર્ચા પણ અર્ચનભાટે અપાવી ॥૧૮-૧૯॥
ત્યારપછી ભગવાને તે અયોધ્યાપ્રસાદ રઘુવીરની ભાર્યાઓ પાસે તેમની
શિષ્યા સમગ્ર શિષ્યોને પણ યથાધિકાર યથાદેશવિભાગ બંને પ્રકારની
પણ દીક્ષા દેવરાવીને, નિત્ય અર્ચનભાટે ખોતાની ચિત્રમૂર્તિ સાથે રાધા-
કૃષ્ણની અને નરનારાયણની ચિત્રમૂર્તિ યથાવિભાગ પૃથક્ પૃથક્ દેવરાવી
॥૨૦-૨૧॥ હે રાજન્ ! આ રીતે તે આ સર્વના સ્વામી શ્રીનારાયણમુનિએ
કલિયુગમા સર્વ નરોના આત્મતિક હિતભાટે ઐશ્વર્ય સંપ્રદાય પૃથિવી ઉપર
શેમેર પ્રવર્તાવ્યો ॥૨૨॥ અનંતર રઘુવીરજી તથા અયોધ્યાપ્રસાદજી
તે ભગવાનની સન્નિધિને પામીને તેમને નમસ્કાર કરીને તેમની આગળ
બેઠા ॥૨૩॥ હે નૃપ ! અનંતર ભગવાને ‘હે પુત્રો ! તમારે કોઈ અર્થ
પુછવો હોય તો સુખેથી પુછો’ એમ અનુસા આપતાં તેઓએ એમ પુછ્યું
કે— ॥૨૪॥ હે ભગવન્ ! આપણા આ ઐશ્વર્ય સંપ્રદાયમા કરવાના જે
વ્રતોત્સવો હોય તે વાર્ષિક વ્રતોત્સવોનું વિધાન અમને કહેવાને ભાટે આપ
યોગ્ય છો હે પ્રભો ! જે આપે આદેશ કરેલા વિધાનથીજ બંને દેશનાં

ન્દિરેષુ તાન્ । યથાકાલં કરિપ્યાયો દેશયોરુમયોઃ પ્રભો ! ॥૨૬॥
 સુવત રવાચ—પૃષ્ઠઃ સુતામ્યામિતિ સ પ્રસન્નો નારાયણસ્તૌ નૃપતે !
 જગાદ । સ્વસમ્પ્રદાયં દાનુષ્ય સર્વં વ્રતોત્સવાનાં વિધિમાન્દિકા-
 નામ્ ॥૨૭॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे
 वद्ववसम्प्रदायदीक्षाविधिप्रवर्तननिरूपणनामा चतु पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥२४॥

શ્રીનારાયણમુનિકથાચ—વ્રતોત્સવાનાં સર્વેયાં વિધિસ્તુ ગ્રાહ્ય ઉ-
 ત્તમઃ । શ્રીવિઠ્ઠલેશગદિતઃ સવિરોપં ઘદામિ તમ્ ॥૧॥ ગણ્ડાકમિ-
 ણ્દેવો હિ શ્રીકૃષ્ણોઽસ્તીતિ તસ્ય યા । આગ્રિર્ભાવતિધિસ્તસ્યા
 વિધિરાદૌ નિરૂપ્યતે ॥૨॥ यदा पूर्णदिने होय रोहिणी युधसंयुता ।

ભગવન્નદિરોમા યથાકાળ તેતે ઉત્સવોને અમો કરાવીએ ॥૨૫-૨૬॥
 મુવતત્તપિ કહેછે—હે નૃપતે ! આ પ્રકારે પુત્રોએ પુછેલા ભગવાન શ્રીના-
 રાયણે પ્રસન્ન થઈને પોતાના ઉદ્ધવસમ્પ્રદાયની રીતિને અનુસરીને વાર્ષિક
 વ્રતોત્સવોનો સર્વ વિધિ યથાસ્થિત કહેવાનો આરંભ કર્યો ॥૨૭॥ ઇતિશ્રી
 સત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ઉદ્ધવસમ્પ્રદાયદીક્ષાવિધિપ્રવર્તન-
 નિરૂપણનામા ચતુર્થપાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૪॥

અધ્યાય ૫૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સુતા ! સર્વ વ્રતોત્સવોનો વિધિ તો
 શ્રીવિઠ્ઠલેશ ગોસ્વામિએ કહેલો બીજાની અપેક્ષાએ ઉત્તમ હોવાથી આપણે
 સામાન્યતઃ ગ્રાહ્ય છે તેમા ક્વચિત્ વિશેષ ઓદ્ધવ સમ્પ્રદાયને અસાધારણ
 છે માટે તે વિધિ તે વિશેષ સાથે હું કહું છું ॥૧॥ તેમા શ્રીકૃષ્ણપ્રાહુર્ભાવ
 તિથિએ કરવાના વ્રતોત્સવનો વિધિ પ્રથમ નિરૂપણ કરું છું, કારણ કે
 શ્રીકૃષ્ણ આપણા ઈષ્ટદેવ સર્વકારણકારણ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે ॥૨॥
 ‘યદા’ ઇસાદિ આઠ શ્લોકો આજ પ્રકરણમા અગીયારમા અધ્યાયમા
 વ્યાખ્યાન કર્યા છે તથાપિ સંક્ષેપમા તેનો બાવ નિરૂપણ કર્યો છે યદ્યપિ

૧ આ અધ્યાયને આરંભીને સાત અધ્યાયોવડે વાર્ષિક વ્રતોત્સવોનો વિધિ
 નિરૂપણ કરતા, પ્રથમ આ અધ્યાયમા જન્માષ્ટમીઉત્સવનો સનિર્ણય વિધિ તથા
 કૃષ્ણમૂર્તિઓનો અલેદ નિરૂપણ કર્યો છે

નિશીથગાઽષ્ટમી સમ્યગ્નોચ્ચરા તુ નિશીથગા ॥૩॥ તદા વિદ્વાપિ
સસમ્યા પ્રતીતવ્યાષ્ટમી વ્રતે । પરેદ્યુઃ પારણા કાર્યા તિથ્યન્તે વ્રતચા-
રિભિઃ ॥૪॥ પ્રોક્તા યોગવિશેષેણ સસમીસહિતાઽષ્ટમી । પ્રાપ્તેત્યગ્નિપુ-
રાણાદૌ નાન્યથા કેવલાષ્ટમી ॥૫॥ પૂર્વેદ્યુરેવ યોગશ્ચ પ્રાગુક્તઃ સકલો
યદિ । ભવેદથ પરેદ્યુસ્તુ નિશીથે કેવલાષ્ટમી ॥૬॥ ઉપવાસદ્વયં
કુર્યાત્તદા શક્તસ્તુ પૂરુષઃ । ઉપવાસમશક્તસ્તુ કુર્યાદેકં પરેઽદ્વનિ
॥૭॥ બુધાષ્ટમીરોહિણીનાં નિશીથે યોગમન્તરા । પૂર્વવિદ્વા ન કર્ત
વ્યા બુર્ધર્જન્માષ્ટમી ક્વચિત્ ॥૮॥ બુધવારો ન ચેત્તર્હિ રોહિણીસહિ-
તામપિ । પૂર્વવિદ્વાં વિદ્વાયેવ શુદ્ધા ગ્રાહ્યાઽષ્ટમી મતા ॥૯॥ વિના
ઋક્ષેણાપિ કાર્યા નવમીસંયુતાઽષ્ટમી । સત્ત્વશ્ચાપિ ન કર્તવ્યા સસ-

અર્ધરાત્રિએ પહોચતી અષ્ટમી મતમાં લેવાની કહી છે તથાપિ તે બે સસ-
મીના વેધવાળી હોય તો મધ્ય રાત્રિએ નહિ પહોચતી એવી પણ શુદ્ધા
(વેધ વિનાની) બીજી અષ્ટમી મતોત્સવમાં લેવી જાણે સાતમના વેધવાળી
હોય પણ બે રોહિણીનક્ષત્ર અને બુધવાર આ બેના યોગવાળી હોઈને
મધ્યરાત્રિએ વ્યાપતી હોય તો તે આજીવ છે. પારણાં તો બીજે દિવસે અષ્ટમી
તિથિ ઉતરી ગયા પછીજ મતકર્તાઓએ કરવાં ॥૩-૪॥ આવા રોહિણી
બુધવાર૩૫ યોગવિશેષને લીધેજ સસમીના સંબંધવાળી અષ્ટમી મતમાં
અહણુ કરવાની અગ્નિપુરાણાદિકમાં કહી છે. અન્યથા કેવળ અષ્ટમી મતમાં
લેવી નહિ ॥૫॥ બે પૂર્વોક્ત સમગ્ર યોગ સસમીદિનેજ હોય અને અષ્ટમી-
દિને તો અર્ધરાત્રિએ કેવળ-રોહિણીબુધયોગવર્જીત શુદ્ધા અષ્ટમી હોય
ત્યારે શક્ત પુરૂષતો બે ઉપવાસ કરે અશક્ત તો પરદિન અષ્ટમીએ એક
ઉપવાસ કરે ॥૬-૭॥ મધ્યરાત્રિએ બુધ અષ્ટમી અને રોહિણીના યોગ વિના
તો બુધજનોએ સસમીના વેધવાળી જન્માષ્ટમી ક્યારેય પણ નજ કરવી
॥૮॥ બે બુધવાર ન હોય તો અર્ધરાત્રિએ રોહિણીનક્ષત્રે યુક્ત એવી પણ
સાતમના વેધવાળી અષ્ટમીનો ત્યાગ કરીનેજ શુદ્ધા-વેધ વિનાની અષ્ટમી
આજ માની છે ॥૯॥ રોહિણીનક્ષત્ર વિનાપણુ નવમીના સંબંધવાળી અષ્ટમી
કરવી, રોહિણીસહિત એવી પણ સસમીવિદ્વા અષ્ટમી ન કરવી ॥૧૦॥

મીસંયુતાષ્ટમી ॥૧૦॥ પલં ઘટીં મુહૂર્તં વા યદા કૃષ્ણાષ્ટમી તતઃ ।
 નવમી સૈવ ગ્રાહ્યા સ્યાત્સપ્તમીસંયુતા ન તુ ॥૧૧॥ વિદ્યાયાશ્ચ ક્ષયઃ
 સ્યાચ્છેદદા તુ વ્રતચારિભિઃ । ગ્રાહ્યા વિદ્યાપિ સપ્તમ્યેત્યુચુઃ કેચન
 વૈષ્ણવાઃ ॥૧૨॥ શ્રીવિદ્યલેશસ્ય મતે વિદ્યાયાસ્તુ ક્ષયે સતિ । ઉપો-
 પ્યા નવમીત્યેવં નિર્ણયોઽસ્તિ સ ગૃહાતામ્ ॥૧૩॥ સપ્તમીવેધરહિતા
 યાઽષ્ટમી માસ્કરોદયે । સૈવ જન્માષ્ટમી ગ્રાહ્યા વ્રતોત્સવવિધી
 શુભા ॥૧૪॥ શુદ્ધાધિકા ભવેદર્હિં તિથિઃ કૃષ્ણાષ્ટમી તદા । ઘટ્ટ-
 કાલવ્યાપકત્વાત્પૂર્વા ગ્રાહ્યેતિ નિર્ણયઃ ॥૧૫॥ ઉપવાસસ્ત્ર કાર્યઃ
 પૂજા કૃષ્ણસ્ય ચ શ્રિયઃ । અચલાયાશ્ચલાયા વા મૂર્તેઃ શક્ત્યા યથા-
 વિધિ ॥૧૬॥ રાધિકાયા ભવેન્મૂર્તિર્મન્દિરે યન્ન તથ તુ । વૈષર્ગન-

શુદ્ધા અષ્ટમી યદપિ મધ્યરાત્રિના સંબન્ધે વર્તત મુહૂર્તમાત્ર કે ઘટિકામાત્ર
 કે પળમાત્ર વર્તતી હોય અને તેને લાગે નવમીનો યોગ હોય તોપણ તેજ
 વ્રતમાં લેવી, પણ અર્ધરાત્રિએ યોગમાત્રથી પળમાત્ર પણ સપ્તમીના વેધ-
 વાળી વ્રતમાં લેવી નહિ ॥૧૧॥ બે સપ્તમીના વેધવાળી અષ્ટમી ક્ષય પામી
 જતી હોય ત્યારે તો વ્રતીઓએ સપ્તમીવિદ્ધા પણ અષ્ટમી ઉપવાસવિધિમાં
 મહાલુ કરવી એમ કેટલાએક વૈધવૃત્તો કહેછે પણ આ મત આદરણીય
 નથી શ્રીવિદ્યલેશના મતમાં તો વિદ્વાનો ક્ષય હોય તો કેવળ નવમી તિથિ
 નોજ ઉપવાસ કરવો પણ વિદ્વાનો નહિ એવો નિર્ણય કર્યો છે. તે નિર્ણય
 આપણા મતમાં આછા છે ॥૧૨-૧૩॥ બે અષ્ટમી સુવોદયસમયે પળમાત્ર
 પણ સપ્તમી વેધવર્તત હોય તેજ શુભ જન્માષ્ટમી વ્રતોત્સવવિધિમાં સ્વીકાર-
 વી ॥૧૪॥ બે શુદ્ધા કૃષ્ણાષ્ટમી તિથિ વૃદ્ધિને પામી હોય ત્યારે તો પૂર્વ-
 નીજ શુદ્ધા અષ્ટમી બહુ કાળ વ્યાપનારી હોવાથી વ્રતોત્સવમાં સ્વીકાર-
 વી, પણ પર-બીજ સ્વીકારવી નહિ આ બે અષ્ટમી હોય ત્યારે આછા
 નિર્ણય સમજવો આવો જન્માષ્ટમી વ્રતમાં આછા તિથિનો નિર્ણય છે ॥૧૫॥

આવી શુદ્ધા જન્માષ્ટમીએ ઉપવાસ કરવો બે મંદિરમાં શ્રીકૃષ્ણની
 અને લક્ષ્મીજીની અયળા કે ચળા મૂર્તિ હોય ત્યાં તે જાને મૂર્તિઓની યથા-
 શક્તિ યથાવિધિ ભક્તિથી પૂજા કરવી ॥૧૬॥ બે મંદિરમાં રાધિકાજીની

વિધિર્જયસ્તસ્યા લક્ષ્મ્યા શ્વાસિલઃ ॥૧૭॥ ઉમયોરપિ ન સ્યાચ્છેત્ર-
તિમા યત્ર તત્ર તુ । ઉમે અપિ દિ વિદ્યેયે કૃષ્ણસ્યાદ્વસ્થિતે દતિ
॥૧૮॥ વિધિરેપ તુ વિદ્યેય ઉત્સવેષ્વલિલેષ્વપિ । મન્દિરેષુ ચ સર્વેષુ
વિશેષસ્તિવદ્ વક્ષ્યતે ॥૧૯॥ નિત્યાર્ચ્યા ભગવન્મૂર્તિં પ્રાતઃ સ્નાત્વા
સમર્ચ્ય ચ । મન્દિરં શોધયેત્સમ્યગ્મુજાક્ષાલનલેપનૈઃ ॥૨૦॥ રક્ત-
નાનાવિધૈશ્ચિત્રૈઃ શોભયેત્તથ સેવકઃ । નવીનાંશ્ચ વિતાનાદીન્યધી-
યાત્તોરણાનિ ચ ॥૨૧॥ સિંહાસનં ભગવતઃ પૂજોપકરણાનિ ચ ।
સમ્માર્જયેદ્દીપિવાશ્ચ કુર્યાદાસ્તરણં નયમ્ ॥૨૨॥ મહાનૈવૈષ્ણસામગ્રીં
મદ્દાપૂજોપયોગિ ચ । નવીનવસ્ત્રપુષ્પાદિ ભક્તઃ સમ્પાદયેત્તતઃ
॥૨૩॥ સ્વયં સીર્યદેદંશુકાનિ તુષ્ણવાયેન ધાર્વકઃ । દેવાનાં ધારણા-
ર્હાણિ શોભમાનાનિ ભક્તિભિઃ ॥૨૪॥ સમામણ્ડપમધ્યે વા મન્દિર-

મૂર્તિ હોય ત્યા રાધિકાજીની પૂજા વેપ અલકારાદિ સમગ્ર વિધિ લક્ષ્મીમૂર્તિની
ચેડજ કરવો ॥૧૭॥ જે મદિરમા કૃષ્ણ એકલાનીજ મૂર્તિ હોય ત્યા તેમના
અગમા અદૃશ્ય રૂપથી તે લક્ષ્મી રાધા બન્ને પણ રજા છે એમ જાણવું
(મઠે લયયાગ વિધાનથી તે બન્નેની પૂજા કરવી) ॥૧૮॥ આ સામાન્ય
વિધિ સમસ્ત મદિરોમા સર્વ ઉત્સવોમા સમજવો જે જે વિશેષ છે તે
તો આ તોત્સવવિધિકથનમા કું કહીશ ॥૧૯॥

હવે તોત્સવવિધિ કહેછે—પૂજક જન જન્માષ્ટમીતિથિના પ્રાત કાળમા
સ્નાન કરી, પ્રતિદિન પૂજનીયા ભગવન્મૂર્તિની પૂજા કરીને, પછી વાળવા
ધોવા લિપવાવડે મદિરને સારીરીતે શુદ્ધ કરે ॥૨૦॥ તે પછી સેવક પીત
રક્ત નીલ આદિક અનેકવિધ રંગદ્રવ્યથી કરેલા ચિત્રો અને નવીન તોરણ
ઉદ્ધોય આદિકવડે તે મદિરને અલકૃત કરે ॥૨૧॥ ભગવાનના સિંહાસનને
અને દીપિકા કળશ ઉપપાનાદિ પૂજોપકરણોને માણને શુદ્ધ કરે અને
સિંહાસન ઉપર આસ્તરણાદિ નવીન કરે ॥૨૨॥ તે પછી પૂજક જન મહા
પૂજોપકરણ દ્રવ્યો નવીન વસ્ત્ર પુષ્પાદિક અને મહાનૈવૈષ્ણસામગ્રીને એક
સ્થળે તૈયાર કરે ॥૨૩॥ પૂજક જન શ્રીકૃષ્ણાદિ દેવોને ધરાવા લાયક વસ્ત્રો
નવીન દર્શનીય રચનાવિશેષવાળા સ્વયં સીવે અથવા દરજીપાસે સીવડાવે

સ્યાદ્ગ્ને તતઃ । મણ્ડપં કારયેદ્રમ્યં કદલીસ્તમ્મશોમિતમ્ ॥૨૫॥
 વિચિત્રચત્રૈઃ પુષ્પેષ્ઠ મણ્ડિતં તામ્રપલ્લવૈઃ । શુભૈર્નાનાવિધે રક્ત-
 સ્તપ્ર તપ્ર સુચિત્રિતમ્ ॥૨૬॥ સિતૈઃ પીતૈસ્તથા રક્તૈઃ કનુરૈર્હરિતે-
 રપિ । યાતોમિઃ શોમિતં કુર્યાત્સમન્તાત્કલશેર્નવૈઃ ॥૨૭॥ પત્રેઃ
 ફલૈરનેકૈશ્ચ દીપાલિભિરિતસ્તતઃ । પુષ્પમાલાવિચિત્રં ચ ચન્દના-
 ગુરુધૂપિતમ્ ॥૨૮॥ તન્મધ્યે સૂતિકાગારં દેવક્યા ત્રિદધીત ચ ।
 ધાર્થી કુર્યાત્તપ્ર ચૈકાં નાલચ્છેદનકર્તરીમ્ ॥૨૯॥ તન્મધ્યે મશ્ચકૈ
 રમ્યે સ્યાપયેદેષકીં તતઃ । તદુત્સદ્ગે ચાલકૃષ્ણં સ્યાપયેશ્ચ સ્તનંધ-
 યમ્ ॥૩૦॥ યશોદાં તપ્ર ચૈકસિન્નપ્રદેશે સૂતિકાગૃહે । સ્યાપયેદ્ગો-
 કુલે તદ્વત્સૂતચરફન્યકામ્ ॥૩૧॥ નન્દશ્ચ યમુદેવશ્ચ ગોપા ગો-
 પ્યશ્ચ યેનચઃ । ઘૃષ્ણા ઘત્સા ઘત્સતર્યસ્તપ્ર ફલ્ગ્યા યથોચિતમ્ ॥૩૨॥
 યથાશક્તિ પ્રકર્તેવ્યાઃ કૃષ્ણાદીનાં તુ મૂર્તયઃ । સૌચપર્યાઘાઘ તત્પૂ-

॥૨૪॥ તદનંતર મહિરના સલામડપમધ્યે અથવા મહિરના આંગણામા
 ફેળના થાભયાવડે સમલકૃત, શુભ પુષ્પો અને આબાદિકના પદ્મવોવડે
 વિરાજીત, નાનાવિધ રંગોડે તે તે સ્થળમા વિચિત્રિત, શ્વેત રક્ત પીત
 નીલાદિ વિવિધ સૂક્ષ્મવર્ણવડે શુશોભિત, યોગરદ્ધમ નવીન કળશોવડે
 પરિઘૃત, અનેક પત્ર ફળભરે સંપન્ન, પુષ્પમાળાઓવડે જ્યા ત્યા પરિઘૃત
 રમણીય એવો મડપ કરાવે અને તે મડપને ચઢન અગુરના ધૂપવાળો
 તથા દીપમાળાઓવડે વિરાજીત કરે ॥૨૫-૨૮॥ તે મડપના મધ્યભાગમાં
 દેવકીજીનું સૂતિકાગૃહ કંઠપે, તેમા એક ધાત્રી-ઉપમાતા અને એક નાજ-
 ઉદન કરનારીને કંઠપે લારપછી તે સૂતિકાગારને મધ્યે રમણીય મયમાં
 દેવકીજીની સ્થાપના કરે અને તેમના બોળામા સ્તન-પાન કરતા બાળકૃ-
 પ્સુની સ્થાપના કરે ॥૨૯-૩૦॥ એજ મડપના એક પ્રદેશમાં ગોકુ-
 લની કંઠપના કરીને તેમા બીજું સૂતિકાગૃહ કંઠપીને તેમા દેવકીજીની
 પેઠ યશોદાજીની અને તેણીએ પ્રસવેલી કન્યાને સ્થાપન કરે ॥૩૧॥ તેમાં
 નંદજી વમુદેવ ગોપો ગોપીઓ ગાયો વૃષભો વત્સો વત્સતરીઓ આ સર્વ
 યથોચિત યથાશક્તિ પ્રતિમારૂપ કરવું ॥૩૨॥ કૃષ્ણાદિકની મૂર્તિઓ સુવર્ણ-

જા કર્તવ્યા નિશિ ભક્તિ. ॥૩૩॥ કારયેદુન્દુભિધ્વાનં યથાકાલં
 દિનદ્વયમ્ । તૂર્યવાદ્યાનિ ચાન્યાનિ વાદયેન્મદ્ગ્લાનિ તુ ॥૩૪॥ ઘૃત
 પક્વદાર્થાસ્તુ નૈવેદ્યાર્થં દિવૈવ હિ । કારયેચ્છાકસૂપાદિ નિશાયાં
 ચ શુચિસ્થલે ॥૩૫॥ આઘયામે નિશોડ્ગતીતે પ્રારમેતાર્ચનં હરે ।
 સ્થિરાયા પ્રતિમાયાસ્તુ કુર્યાત્પૂજનમાદિત. ॥૩૬॥ યદિ સ્નાપયિતું
 શન્યા મૂર્તિં. છૂળસ્ય ચ શ્રિય । પચ્ચામૃતેન સ્નાપયેત્તર્હિ તા
 ચોળ્ળવારિણા ॥૩૭॥ અન્યથા તુ પ્રમાર્જ્યેવ વાસસાડ્ઘ્વેન મન્વત. ।
 વાસાંસિ શોભનાન્યેષ નૂતાનિ પરિધાપયેત્ ॥૩૮॥ પચ્ચામૃતેન
 સ્નાનં તુ કાર્યં મૂર્તેર્લઘોર્હરે. । ઇયમેષ ચ વિદ્ધેયા રીતિ સર્વોત્સ
 વેષ્વપિ ॥૩૯॥ યદિ શ્યામા હરેર્મૂર્તિર્ભવેત્તર્હ્યશુકાનિ તુ । પીત-
 રક્તસિતાન્યેષ યથાર્હે પરિધાપયેત્ ॥૪૦॥ મૂર્તિં. શ્વેતા યદિ તદા
 હરિચ્છોળાસિતાનિ તુ । ધારયેદંશુકામીત્થં યથાશોભં ધિયોડપિ

પડે કે રજતવડે યથાશક્તિ કરવી સપરિવાર તે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા રાત્રિએ
 ભક્તિથી કરવી ॥૩૩॥ અષ્ટમી અને નવમીએ યથાસમય હુન્દુલિ તૂર્ય
 ત્રિગેરે વિવિધ ભાગણિક વાજાનો વળડાવે ॥૩૪॥ ભગવાનના નૈવેદ્યમાટે
 ઘૃતપક્વ જલેળી ભોતીયાવાડુ આદિક ભક્ષ્ય પદાર્થોનેતો દિવસેજ અને
 શાક દાળ આદિકને રાત્રિએ ધવિન સ્થળમા કરાવે ॥૩૫॥ રાત્રિનો પ્રથમ
 પ્રહરે જ્યતીત થતા ભગવાનની પૂજાનો પ્રારભ પડેદાની અંર કરે તેમાં
 સ્થિર ભગવત્પ્રતિમાનુ પૂજનતો પ્રથમ કરે ॥૩૬॥ જો કૃષ્ણની મૂર્તિને
 સ્નાન કરાવી શકાય તેમ હોય તો પચ્ચામૃતથી સ્નાન કરાવે પછી તે મૂર્તિને
 અત્યત નહિ હિષ્ણુ એવા શુદ્ધ જળવડે સ્નાન કરાવે જો સ્નાન કરાવી
 શકાય એમ ન હોય તો સ્નાનમનો જોડવા પૂર્વકજી જીના વસ્ત્રવડે સમા-
 નન કરીને તે મૂર્તિને સોલન નવીનજ વસ્ત્રો પહેરાવે ॥૩૭-૩૮॥ જો
 નિત્ય અર્ચામૂર્તિ લગુ છ તેને તો (જાળકૃષ્ણને) પચ્ચામૃતથી સ્નાન કરા
 વડુ સર્વ કોઈ ઉત્સવોમા સ્નાનરિધિ આજ રીતિએ ભણવો ॥૩૯॥ જો
 ભગવાનની મૂર્તિ શ્યામ હોય તો પીળા રાતા ધોળાં વસ્ત્રો જેમ સોમે એમ
 પહેરાવવા જો મૂર્તિ શ્વેત હોય તો નીલ રક્ત કૃષ્ણ વર્ણનાં વસ્ત્રો ધરાવવાં

ચ ॥૪૧॥ અલક્ષારાન્નુમાન્ દેમાન્મુક્તાસ્રક્ષોષરાંસ્તથા । ધારયે-
 ન્મુકુટ રમ્યં નાનારક્તવિભૂષિતમ્ ॥૪૨॥ સ્વૈભવાનુસારીણિ ભૂષ-
 ãાનિ તુ ધારયેત્ । ધનદીનસ્ત્વલદ્ધારૈઃ પૌષ્પૈરેવાર્ચયેત્પ્રભુમ્ ॥૪૩॥
 નિશોઽષ્ટમે મુહુર્તેઽથ દેવક્યાઃ સૂતિકાગૃહમ્ । ગત્વા સૂતં તયા
 કૃષ્ણં નયેત્ પાત્રેણ ગોબુલમ્ ॥૪૪॥ સ્થાપયિત્વા ક્ષણં તત્ર યશો-
 દાશયને ચ તમ્ । સંઘ્રાપ્યાથાઽઽનયેત્તં ચ નિત્યાર્ચ્યપ્રતિમાન્તિકે
 ॥૪૫॥ નાનાપિધાનાં યાદ્યાનાં તદાર્નાં કારયેદ્ધનિમ્ । શ્રીકૃષ્ણજ-
 ન્મપદ્યાનિ ગાપયેન્મદ્ગ્ગ્લાનિ ચ ॥૪૬॥ તતઃ શાસ્ત્રોક્તવિધિના વસુ-
 દેવાદિભિઃ સહ । પૂજનં ચાલકૃષ્ણસ્ય કુર્યાત્પદ્મામૃતાદિભિઃ ॥૪૭॥
 પાલને તમુપાવેદ્ય યાસોભૂષાઃ સમર્પયેત્ । તતો લઘુમહત્યોઽથ
 મૂર્ત્યો કુર્યાત્સદ્ધાર્ચનમ્ ॥૪૮॥ ધારયેદ્વાલકૃષ્ણં તુ લઘ્યમાનાદ્ગ-
 આજ પ્રકારે લક્ષ્મીમૂર્તિને પણ જેમ શોભે તેમ વસ્ત્રો પહેરાવવા ॥૪૦-૪૧॥
 વિવિધ રત્નજીવિત દિવ્ય મુકુટ, કાચનભય રમણીય કડા આભુષધ આદિક
 અલકારો, મોતીમય હાર તોરાઓ અને બીજા પણ દિવ્ય ભૂષણો મથા
 વૈભવ ભગવાનને ધરાવે ધનહીન નર તો પુષ્પનિર્મિતજ અલકારોવડે
 પ્રભુનુ પૂજન કરે ॥૪૨-૪૩॥ અનંતર રાત્રિના આઠમા મુહૂર્તમા પ્રથમ
 થીજ પ્રકટપેલા મહોત્સવમકપમા સૂતિકાગૃહપણે પરિકટપેલા સ્થાનમાં
 પ્રવેશ કરી, તેમા દેવકીજીએ પ્રસવેલા આળકૃષ્ણને સુદર પાત્રમા સ્થાપન
 કરી ગોકુળપણે કટપેલા સ્થાનમા વસુદેવનીપેઠે લઈ જઈને, તેમા કટપેલા
 યશોદાશયનમા ક્ષણમાત્ર તેમને સસ્થાપીને, પછી તેમને જ્ઞાન કરાવી
 પ્રતિદિન પૂજનીય મહાપ્રતિમાની સમીપે લાવે ॥૪૪-૪૫॥ તે સમયે નાના
 વિધ વાદવાદનપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણપ્રાદુર્ભાવપર માગણિક પત્રો ગવરાવે ॥૪૬॥
 તદનંતર યથાવિધિ તે આળકૃષ્ણનુ વસુદેવાદિકની સાથે પદ્મામૃતાદિકવડે
 પૂજન કરે ॥૪૭॥ તે આળકૃષ્ણને પારણામા પધરાવીને વસ્ત્ર વિભૂષણ
 વિગેરેવડે સમલકૃત કરીને, પછી નિત્યાર્ચા લઘુ અને મોટી સ્થિરાચાર્યનુ સાથે
 સમર્ચન કરે ॥૪૮॥ પછી આળકૃષ્ણને તો લાખી અગરખી, (સુલરી)
 કચ્છની (સુથણી) અને જ્યા અથલાગવાળી, સુવર્ણસૂત્રોથી ગુથેલી

શ્વિકામ્ । કચ્છનીં ચ શિરણોપીમૂર્ધ્વાગ્રાં રુમમ્ભૂપિતામ્ ॥૪૯॥
 યત્ર યત્રોચિતં યદ્વદ્વસં વા ભૂપણં ભવેત્ । શોમેત ચ યથા તત્ત-
 ત્તત્ર તથાર્પયેત્ ॥૫૦॥ સકુહૂમં કૈસરં ચ મલયાગુરુચન્દનમ્ ।
 મુગન્ધોનિ ચ પુષ્પાણિ માલત્યાદીનિ ચાર્પયેત્ ॥૫૧॥ પુષ્પવાસિ-
 તતૈલેન પ્રસર્પચારુગન્ધિના । સ્થલપદ્મામ્બુના વાસ્ય વાસયેદ્વલ-
 મન્દિરમ્ ॥૫૨॥ દ્વારાપીઢાંશ્ચાવતંસાન્ પૌષ્પાંશ્ચ તુલસીલજા ।
 વશાઙ્ગં ચાર્પયેદ્ધૂપં ઘૃતદીપાન્વશાયરાન્ ॥૫૩॥ તતો ધૌતચતુષ્પદાં
 મહાનૈવેદ્યમાદરેત્ । પૂરીપાયસસંયાવઘૃતપક્વાદિ સર્વેશઃ ॥૫૪॥
 કુચેરુગુન્થીધાન્યાકગુડાજ્યાદિવિમિશ્રિતામ્ । પિશ્વરીં સ્થાપયે-
 જ્ઞત્વા પાત્રે સૂતિકયોઃ પુરઃ ॥૫૫॥ વાદયિત્વા તતો ઘટ્ટાં મોજ્ય-
 પદ્યાનિ ગાપયન્ । નિવેદયેત્તત્કૃષ્ણાય મધ્યે પાનીયમર્પયન્ ॥૫૬॥

(ભરત ભરેલી) શિરણોપી ધરાવે ॥૪૯॥ જે જે ભગવદગમા જેજે વસ્ત્ર
 કે જે જે ભૂપણ ઉચિત હોય અને જે પ્રકારે તે તે અગ્ર સારીરીતે શોભે
 તે પ્રકારે તે તે અગ્રમા તે તે વસ્ત્ર વિભૂષણ ધરાવે ॥૫૦॥ હુંકુમ્હેસર-
 સમિશ્રિત મલયાગુરુ ચન્દન તથા માલતી આદિક મુગન્ધિ પુષ્પોને અર્પણ
 કરે ॥૫૧॥ તે પછી ભગવાનના વસ્ત્રો અને મંદિરને આરેતરફ પ્રસરતો
 સુદર સૌરભ જેનો જે એવા પુષ્પવાસિત તૈલથી (અતરથી) તથા ગુલા-
 બજળ આદિકવડે વાસિત કરે-તેના સંસ્કારે સંપન્ન કરે ॥૫૨॥ તે પછી
 મુગન્ધિ મુખસ્પર્શ વિવિધ હુમ્મુમમય દારો, તોરાઓ, ગુચ્છો અને તુળસી-
 માળાઓ ભક્તિથી ભગવાનને અર્પણ કરે તથા દશાગ્ર ધૂપ અને દશાથી નહિ-
 ન્યૂન ઘૃતદીપોને અર્પણ કરે ॥૫૩॥ ત્યારપછી પ્રક્ષાલન કરેલા ચાર પાયા-
 વાળા આસનમા (બાજઠ આદિક) પુરીઓ કુધપાક શીરો આદિક તથા
 જલેખી આદિક જે ખીર્ણુ ઘૃતપકવ ભક્ષ્ય તે સર્વ મહાનૈવેદ્ય લાવે ॥૫૪॥
 પછી સૂતિકા દેવથી યશોદાની આગળ અન્નમોશુક ધાણા મુવા છઠ્ઠ નાવીયેર
 ખસખસ ગોળ ઘી વિગેરેવડે ત્રિમિશ્રિત પચાછરી પાત્રમા ભરીને સ્થાપન
 કરે ॥૫૫॥ ત્યારપછી ઘટ્ટાવાદન અને ભોજ્યપદ્ય (શાળ) ગાવાપૂર્વક તે
 મહાનૈવેદ્ય મધ્યેપાનીય અર્પણ કરતો થકો પૂજક ભગવાનને નિવેદન કરે

સ્વાપયેત્પ્રભુમાત્મનઃ । ભક્તઃ સાકં ભક્તજનૈસ્તતઃ ક્રીડનમાચરેત્
 ॥૬૪॥ પરસ્પરં પુમાંસશ્ચ દધિક્ષીરઘૃતામ્બુમિઃ । કુર્વીરન્ ક્રીડનં
 તત્ર લેપક્ષેપણસિञ્ચનૈઃ ॥૬૫॥ યોપાશ્ચ રજનીચૂર્ણતૈલગોરસકુ-
 ઙ્કુમૈઃ । અન્યોન્યં નવનીતેન ક્રીડેયુર્લેપસિञ્ચનૈઃ ॥૬૬॥ અમદ્ગલત્વા-
 દ્વિધવાઃ ક્રીડેયુર્નૈવ યોપિતઃ । સાધવોઽપિ તથા નૈવ વતિનો
 ગ્રહ્યચારિણઃ ॥૬૭॥ યદ્યેત્સેપુ પતેત્કાપિ દધ્યાદિ ક્રીડતઃ કરાત્ ।
 ક્ષાત્વા જપેયુસ્તર્જ્યેતે મધ્ધમઘાક્ષરં શતમ્ ॥૬૮॥ યદ્યેતે ચ સ્વયં
 કુર્યુઃ ક્રીડન તર્હ્યુપોષણમ્ । વિદધીરઘ્નહોરાનં ભજન્તો રુષિમણી-
 પતિમ્ ॥૬૯॥ જ્ઞાનં વિધાય ક્રીડાન્તે ભક્તઃ કુર્વાન્ત પારણામ્ ।
 જન્માષ્ટમ્યુત્સવવિધિરિત્યુક્તો વાર્ષિકો મયા ॥૭૦॥ પ્રાતઃસાયં
 પૂજનાન્તે ચાલકૃષ્ણસ્તુ પાલને । આન્દોલનીયોઽનુદિનં યાવત્સ્યાવ-
 ર્જુનોત્સવઃ ॥૭૧॥ ઔદવીચે સમ્પ્રદાયે શ્રીકૃષ્ણસ્યોદિતાનિ ચૈ ।

સમર્પે) ભારપછી તે ભક્ત ભક્તજનો સાથે દહી દુધ ઘૃત જળાદિકનુ ચોપ-
 ડવું ફેંકવું છાટવું વિગેરે પ્રકારોવડે ભગવન્ભદિરમા પરસ્પર ક્રીડા કરે
 ॥૬૪-૬૫॥ સ્ત્રિયો તો સ્ત્રિયોસાથે એજરીતે હળદર તેલ દહી હુંકુમ
 માખણ આદિકનો ઘેપ કરવો છાટવું વિગેરે પ્રકારોવડે પરસ્પર ક્રીડા કરે
 ॥૬૬॥ તેમા વિધવા વનિતાઓ અભગળ હોવાથી નજ ક્રીડા કરે. તેજ
 પ્રકારે સાધુઓ તથા નૈષ્ઠિકમતનિષ્ઠ વાલ્મીકી પદ્મ નજ ક્રીડા કરે ॥૬૭॥
 જો કદાચિત્ ક્રીડા કરતા જનોના હાથથકી તે ક્રીડનસાધન પૂર્વોક્ત દહી
 આદિક વસ્તુ પોતાના અગઉપર પડે તો તે વિધવાવિગેરેએ સ્નાન કરી
 અઘાક્ષરમંત્રનો જપ શતસંખ્યાક કરવો ॥૬૮॥ જો આ વિધવા સાધુ
 વર્ણી સ્વયં પરસ્પર પૂર્વોક્ત ક્રીડન કરે તો ઉપવાસ કરે. અને અહોરાત્ર
 ભગવાનનું ભજન કરે ॥૬૯॥ પૂજક ભક્ત ક્રીડાને અને સ્નાન કરીને પારણા
 કરે હે સુતૌ ! આ પ્રકારે મેં પ્રતિવર્ષ કરવાનો જન્માષ્ટમીઉત્સવવિધિ
 તમને કહી સંભળાવ્યો ॥૭૦॥ પૂજનને અતે પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળે અને
 સાયકાળે અર્ચનના ઉત્સવદિનપર્યંત (ભાદ્ર શુકલ દ્વિતીયામુધી) ભાગ-
 કૃષ્ણને પારણામાં પધરાવીને હિંદોજવા ॥૭૧॥

મન્દિરાણીષ્ઠદેવસ્ય પञ्ચધાચાર્યપુરુષૈઃ ॥૭૨॥ एकस्यैव हि कृष्णस्य
 प्रोक्तं स्थानादिभेदतः । पञ्चकं खलु मूर्तीनां न तु वास्तवभेदतः
 ॥७३॥ आश्वेत्य स गोलोकाद्भगवाग्निजधामतः । मथुरापुरि देव-
 क्यां वसुदेवादजायत ॥७४॥ सोऽद्भुतामूर्तिरुक्तिः कृष्णो वासुदेव
 इतीर्यते । तथा बालमुकुन्दश्च नवनीतधरश्च सः ॥७५॥ स एव
 गोकुलं प्राप्य बभूवे नन्दवेदमनि । यशोदालालितश्चक्रे बालली-
 लामलौकिकीम् ॥७६॥ राधारुष्णस्तथा गोपीनाथो राधापतिः स
 च । वृन्दावनविहारी च प्रोक्तो मदनमोहनः ॥७७॥ राधया सह-
 ता एव वर्तन्ते तस्य मूर्तयः । वंशीविभूषितकरा मन्दिरेषु धरा-
 तले ॥७८॥ मज्जादुपेत्य मथुरां यादवानां प्रियं स च । चकार सह

આ ઉદ્ભવસંપ્રદાયમાં ઇષ્ઠદેવ શ્રીકૃષ્ણનાં મંદિરો પાંચ પ્રકારનાં આચાર્ય-
 વર્ગોએ કહ્યાં છે ॥૭૨॥ તે આ પંચપ્રકારનો ભેદ વસ્તુતઃ મૂર્તિસ્વરૂપ
 ભેદકૃત નથી, કિંતુ તે ભેદ તેના સ્થાનાદિભેદનિમિત્તકળ છે, કેમકે
 પૂજ્ય કૃષ્ણ એકજ છે ॥૭૩॥ (આ અર્થને નિરૂપણ કરેછે) સર્વલોક-
 કારણભૂત, સર્વથકી પરતર, તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ઔલોક નામના પોતાના
 અસાધારણ ધામથકી પ્રથમ મથુરાપુરીમાં આવીને દેવકીજીમાં વસુદેવ-
 થકી પ્રકટ થઈ અદ્ભુત બાળક આકારે દેખાયા. તેથી તે આ શ્રીકૃષ્ણ
 વાસુદેવ સંસાથી ખ્યાતિ પામ્યા છે. એજ શ્રીકૃષ્ણ નવનીતધર અને
 ખાણમુકુંદ એવા પણ નામથી કહેવાયછે ॥૭૪-૭૫॥ એજ કૃષ્ણ
 ગોકુળને પામીને નંદજીના ઘરમાં યશોદાજીએ લાડ લગાવતાં યશોદાનંદન-
 રૂપથી અલૌકિકી બાળલીલાઓને કરતાથકા વૃદ્ધિને પામ્યા. તેથી તે
 સમયની દિવ્ય લીલાવિશિષ્ટ તે શ્રીકૃષ્ણ રાધાકૃષ્ણ ગોપીનાથ રાધા-
 પતિ વૃન્દાવનવિહારી મદનમોહન એવા પાંચ નામોથી પ્રખ્યાતિ
 પામ્યા છે ॥૭૬-૭૭॥ તે આ શ્રીકૃષ્ણની સમસ્ત મૂર્તિઓ ભૂતળઉપર
 મંદિરોમાં રાધિકાએ સહિત, વંશીવિભૂષિત હસ્તાવાળીજ વર્તે છે ॥૭૮॥ તે
 શ્રીકૃષ્ણ મજ્જાદુપેત્ય મથુરામાં આવીને રામ-બળલાદ્રની સાથે યાદવોનું
 પ્રિય કરતાથકા રહ્યા. તેથી તે આ કૃષ્ણ રામકૃષ્ણ મથુરાનાથ યાદવ-

રામેણ રામરૂપ્ણઃ સ ઇચ્ચતે ॥૭૧॥ મયુરાનાથ ઇત્યુક્ત એવ યાદવ-
 ભૂપણઃ । રામેણ સહિતાઃ સન્તિ મન્દિરેષ્વસ્ય મૂર્તયઃ ॥૮૦॥ ઉપ-
 યેમે સ એવૈસ્ય દ્વારિકાયાં ચ રુક્મિણીમ્ । રાજાધિરાજલીલોઽસૌ
 લક્ષ્મીનારાયણો મતઃ ॥૮૧॥ દ્વારિકાનાથ એવોઽથ પ્રોક્તો યદુપ-
 તિસ્તથા । સહ લક્ષ્મ્યા ભવન્ત્યસ્ય મન્દિરેષ્વત્ર મૂર્તયઃ ॥૮૨॥
 પાણ્ડવાનાં પ્રિયં કુર્વન્ પ્રાયસ્તેષાં પુરેઽપિ સઃ । ઉવાસ ચાર્જુન-
 સઘો દ્રૌપદીમાનવર્ધનઃ ॥૮૩॥ નરનારાયણ ઇતિ પ્રોક્તોઽસૌ પાણ્ડ-
 વપ્રિયઃ । સહાર્જુનેન સન્ત્યસ્ય મૂર્તયો મન્દિરેષ્વિહ ॥૮૪॥ અપિ
 પશ્ચવિધા પતા મૂર્તયઃ સન્તિ કેપુચિત્ । ચતુર્ભુજા મન્દિરેષુ દ્વિભુ-
 જા અપિ કેપુચિત્ ॥૮૫॥ સપાર્પદાઃ કચિત્સન્તિ કચિચ્ચાપિ ત્રિપા-
 ર્પદાઃ । સાયુધાશ્ચ કચિત્સન્તિ કુત્રચિચ્ચ નિરાયુધાઃ ॥૮૬॥ એક

ભૂપણ એવા નામથી કહેવાયા. તે આ કૃષ્ણની મૂર્તિઓ મદિરોમાં રામે
 સહિત વર્તે છે ॥૭૯-૮૦॥ તે પછી તેજ ભગવાન દ્વારિકામાં આવીને
 રુક્મિણીરૂપ લક્ષ્મીને પરણ્યા. રાજાધિરાજલક્ષ્મીલક્ષિત તે શ્રીકૃષ્ણ તેથી
 લક્ષ્મીનારાયણ નામથી કહેવાયા અને વળી દ્વારિકાનાથ યદુપતિ
 એવા નામથી કહેવાયા તે આ કૃષ્ણની મૂર્તિઓ લોકમાં મદિરોવિષે લક્ષ્મી
 સહિત વર્તે છે ॥૮૧-૮૨॥ એજ શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોનું પ્રિય કરવા તેમના
 હસ્તિનાપુરમાં અર્જુનના સખા થઈ બહુધા રહ્યા એમને હસ્તિનાપુરમાં
 રહેવાનું પરમ પ્રયોગન તો એજ હતું કે, પોતાનાજ એક ચરણના સમા-
 શ્રયવાળી દ્રૌપદીજીનું માન બહુ વધારવું તે આ દ્રૌપદીજીના માનને
 વધારનારા શરણાગતવત્સળ શ્રીકૃષ્ણ નરનારાયણ તથા પાંડવપ્રિય એવા
 નામથી કહેવાય છે. તે આ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિઓ મદિરોમાં અર્જુને સહિત
 વર્તે છે ॥૮૩-૮૪॥ આ રીતે શ્રીકૃષ્ણનીજ મૂર્તિઓ અમારા મદિરોમાં પાંચ
 પ્રકારની વર્તે છે તે આ પાંચેય પ્રકારની પણ પ્રતિમાઓ કોઈ મદિરોમાં
 દ્વિભુજ તો કોઈ મદિરોમાં ચતુર્ભુજ પણ વર્તે છે. કોઈ મદિરોમાં પાર્પદ-
 સહિત તો કોઈ મદિરોમાં પાર્પદરહિત પણ વર્તે છે કોઈ મદિરોમાં આયુ-
 ધસહિત તો કોઈ મદિરોમાં આયુધરહિત પણ વર્તે છે એટલામાનથી

પવ વિધિર્જ્ઞેયો મન્દિરેષ્વપિ પશ્ચમુ । ઉત્સવાનાં હિ સર્વેષાં પૂજા
દ્રવ્યનિવેદને ॥૮૭॥ યત્ર યત્ર વિશેષોઽસ્તિ તત્ર તત્રોત્સવે ચ તમ્ ।
કથયિષ્યામિ સ દ્વેયસ્તત્તન્મૂર્ત્યર્ચને વૃષે. ॥૮૮॥ इत्थं सुतो ।
વાં ગદિતો હિ જન્માદ્યમ્યુત્સવસ્યોદ્ધવસમ્પ્રદાયે । મુરયસ્ય સર્વોઽપિ
વિધિર્મયેત્થં કાર્યો ભવદ્ભવાં પ્રતિમન્દિરં સ. ॥૮૯॥ इति श्रीसत्सङ्गि-
जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकप्रतोत्सवविधौ जन्माद्यम्यु-
त्सवविधिनिर्णयनामा पञ्चपञ्चाशत्तमाऽध्यायः ॥५५॥

ધીનારાયણમુનિરુશચ—અથોત્સવા મગવતો માસિ ભાદ્રપદે ચ યે ।
ભવન્તિ તેષાં સકલં કથયામિ વિધિં સુતૌ ! ॥૧॥ ભાદ્રશુકલદ્વિતી-
યાયાં મધ્યાહ્ને ગુરુવાસરે । નક્ષત્રેઽર્યમદેવત્યે મુદ્ધર્તેઽમિજિદાહ્યે

ઉપાસ્ય શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપમા ભેદ નથી માટેજ પાચેય પ્રકારના પણ આ
મંદિરોમા સર્વ ઉત્સવપ્રકાર એકરૂપનોજ બાલુવો તથા પૂજેપકરણ
પદાર્થના અર્પણમા પણ એકજ પ્રકાર બાલુવો ॥૮૫-૮૭॥ જે જે ઉત્સ
વમા વિશેષ હશે તે તે ઉત્સવમા તે તે વિશેષ હું કહીશ એ કહેલો વિશેષ
પૂજાવિધિમા પ્રવીણ પૂજકોએ તે તે મૂર્તિના અર્ચનમા બાલુવો ॥૮૮॥ હે
સુતૌ ! આ પ્રકારે ઉદ્ધવસમ્પ્રદાયમા મુખ્ય જન્માદ્યમ્યુત્સવનો આ બધો
પ્રકાર યથાવિધિ એ તમને કહી સંભળાવ્યો આ પ્રકારેજ પ્રતિમંદિર આ
ઉત્સવ તમારે કરવો ॥૮૯॥ इति श्री सत्सङ्गिजीवने चतुर्थप्रकरणे
वार्षिकप्रतोत्सवविधौ जन्माद्यम्युत्सवविधिनिर्णयनामा पञ्चपञ्चा-
शत्तमेऽध्यायः ॥५५॥

અધ્યાય ૫૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સુતૌ ! હવે ભાદ્રપદ માસમાં ભગવા
નના જે ઉત્સવો કરવાના છે તેનો સમગ્ર વિધિ તમને કહુંછુ ॥૧॥ તેમા
અર્જુનપ્રાદુર્ભવોત્સવવિધિ પ્રથમ નિરૂપણ કરુંછુ ભાદ્રપદ શુકલદ્વિતીયાએ
શુક્રવારે મધ્યાહ્નસમયે ઉત્તરાશ્વિની નક્ષત્રમા અભિજીત નામના મુદ્ધર્તમા

૧ આ અધ્યાયમા ભાદ્રપદ માસમા આવના ઉત્સવોનો વિધિ નિરૂપણ કર્યો છે

॥૨॥ જહો હિમવતઃ પૃથે સાક્ષાન્નરઋષિઃ પ્રભુઃ । કુન્ત્યામિન્દ્રાદર્જુ-
નાલ્યશ્ચકુર્દેવાસ્તદોત્સવમ્ ॥૩॥ પૂર્વવિદ્યૈવ સા ગ્રાહ્યા મધ્યાહ્ન્યા
પિની તિથિઃ । નક્ષત્રયોગસત્ત્વે તુ ગ્રહીતવ્યા પૈરૈવ સા ॥૪॥ મુકુટં
ધારયેત્તત્ર ભગવન્તં મહોજ્જ્વલમ્ । ધનુર્વાણં તથા રત્નં હૈમં ચ
શતચન્દ્રકમ્ ॥૫॥ રાજરીત્યૈવ વાસાંસિ ભૂષણાનિ ચ ધારયેત્ ।
પૂરિકાઃ પાપસં ચાસૈ સાન્યરણં નિવેદયેત્ ॥૬॥ પતાવાન્ દિ
વિશેષોઽથ વિચિરન્યસ્તુ પૂર્વવત્ । મહર્ત્તી પૂજયેદિત્થ મૂર્તિં ભગ
વતઃ પુમાન્ ॥૭॥ તતો નરસ્ય પ્રતિમામર્ચયેદર્જુનાલ્યયા । સા ન
ચેત્તર્હિ કૃષ્ણસ્ય મૂર્તિર્વાર્જુનમર્ચયેત્ ॥૮॥ ન સ્યાત્સા ચેત્તદા મૂર્તિ-

સાક્ષાત્ પ્રભુ નરમહર્ષિ હતાશ્ચનેવિષે ઇન્દ્રયજ્ઞી લોકોપકારમાટે અર્જુન
નામથી હિમાચળના પૃથ પ્રદેશમા પ્રકટ થયા હતા તે સમયે દેવતાઓએ
તેમના પ્રાદુર્ભાવનો મહોત્સવ કર્યો હતો ॥૨-૩॥ તેમના મહોત્સવવિધિમા
સામાન્યતઃ મધ્યાહ્ન્યાપિની દ્વિતીયાજી તિથિ લેવી જો તે પ્રતિપદાએ
વિક્લા હોય, પરદિને મધ્યાહ્ને ઉત્તરાશ્વિની નક્ષત્રનો યોગ ન હોય તો તે
વિક્લાપણુ તે ઉત્સવવિધિમા લેવી જો નક્ષત્રયોગ હોય તો શુક્લાજી દ્વિતીયા
પરદિન પહોચતી મધ્યાહ્ને નહિ વ્યાપિની પણ ગ્રહણ કરવી આ સ્થળે
આટલું જણવું—ખજે પણ દિને જો તિથિ મધ્યાહ્ન્યાપિની હોય કે ન હોય
તો નક્ષત્રયોગને અનુસારે તેનો નિર્ણય કરવો જો નક્ષત્રયોગ પણ ન હોય
ત્યારે તો પૂર્વદિનજી લેવો ॥૪॥ તે ઉત્સવમા ભગવાનને મોટો ઉજવળ
રત્નમુકુટ, ધનુષ, આણ, ખડ્ગ અને સુવર્ણનિર્મિત દાઢને ધારણ કરાવે
ખીજ આભૂષણો તથા વસ્ત્રો રાજોપચારથીજ ધરાવે અને પૂરિઓ તથા
ઘૂતસાકરસહિત દુધપાક ભગવાનને નિવેદન કરે ॥૫-૬॥ આ ઉત્સવમા
આટલો વિશેષ છે, ખીજે વિધિ તો પૂર્વની પેઠે જણવો આ પ્રકારે પૂજક
પુરૂષ ભગવાનની મોટી સ્થિરા મૂર્તિની પૂજ કરીને, પછી નરની પ્રતિમાની
અર્જુનનામથી (અર્જુનપણે ભાવના કરી તેમના નામથી) અર્ચન કરે
જો નરપ્રતિમા નજ હોય તો શ્રીકૃષ્ણની સ્થિરા મૂર્તિમાજ તે અર્જુનની
ભાવના કરી અર્ચન કરે ॥૭-૮॥ જો કૃષ્ણપ્રતિમા પણ ન હોય તો ધનુષ

મર્જુનસ્ય કિરીટિનીમ્ । ઘનુર્વાણધરં દ્વિર્મીં કૃત્વાર્ચેદમિજિત્ક્ષણે
 ॥૯॥ મણ્ડપં કારયિત્વૈવ મન્દિરસ્યાગ્રતઃ શુભમ્ । પૂજયેત્સર્વતો-
 ભદ્રે મહત્યા પૂજયૈવ તામ્ ॥૧૦॥ તદ્વદ્ભદ્રદેવતાઃ પાણ્ડુઃ કુન્તી માદ્રી
 યુધિષ્ઠિરઃ । भीमश्च मुनयः पूज्याः शतशृङ्गनिवासिनः ॥૧૧॥ નૈવે-
 ઘમર્પયેત્તસૈ સંયાવક્ષૈરપૂરિકાઃ । નીરાજનં પ્રવૃર્ચાંત કર્પૂરઘૃત-
 વર્તિભિઃ ॥૧૨॥ ગાપયેદ્દિમઘત્પૃષ્ઠે પાર્થજન્મકથાં ચ તમ્ । આન્દો-
 લયેદુપાવેદ્ય ઘાલકૃષ્ણસ્ય પાલને ॥૧૩॥ મુહૂર્તાન્ત ઉભૌ કૃષ્ણૌ નીરા-
 જ્યોત્તારયેત્તતઃ । તદ્દિને સ્યાદ્ધવિપ્યાશી પૂજનાન્તે સકૃત્પુમાન્
 ॥૧૪॥ માસિ ભાદ્રપદે શુક્લચતુર્થ્યામમિજિત્ક્ષણે । કન્યાદિત્યે કરે
 ચન્દ્રે સિદ્ધિયોગેડર્કવાસરે ॥૧૫॥ ગોલોકાધિપતિઃ કૃષ્ણો જશે

આણુને ધારી રહેલી, યુકુટને ધારી રહેલી, સુવર્ણમયી અર્જુનની મૂર્તિ
 કરીને અભિષેકમુહૂર્તમાં (મધ્યાહ્ને) અર્ચન કરે. શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમા હોય
 તથાપિ બે સ્વતંત્રપણે અર્જુનઅર્ચના અર્ચનમાં અર્ચકને અભિષેક હોય
 તો મંદિરની આગળજ રમણીય મડપ કરાવીને તેના મધ્યમાં કરેલા સર્વતો-
 ભદ્રમંડળમાં તે અર્જુનમૂર્તિની સ્થાપના કરીને તેની મહાપૂજકમધીજ
 પૂજા કરે ॥૯-૧૦॥ તે પૂજામાં તે પૂજ્ય પ્રધાનદેવ અને અંગદેવતાઓ
 પાંડુ કુતી માદ્રી યુધિષ્ઠિર બીમ આદિક તથા શતશૃંગાચળનિવાસી મુનિ-
 ઓની પૂજા કરવી ॥૧૧॥ તે અર્જુનમૂર્તિને શીરો દુધપાક પુરીઓ આદિક
 નૈવેદ્ય નિવેદન કરીને, ઘૃતમાં પલાળેલી વાઓવડે તથા કર્પૂરવડે આરતી
 કરે ॥૧૨॥ અનંતર હિમાચળના પૃષ્ઠભાગમાં ઉત્પન્ન થએલા અર્જુનની
 જન્મકથાને ગવરાવે અને બાળકૃષ્ણની સાથે પારણ્યામાં પાર્થપ્રતિમાને
 પધરાવીને હિહોળે ॥૧૩॥ મુહૂર્તને અંતે તે બન્ને બાળકૃષ્ણ અર્જુનની
 આરતી કરીને તેમને તે પારણ્યાથડી ઉતારે. પૂજક જન તે દિવસે પૂજનને
 અંતે એકજવાર હવિષ્યાન્નજ જમે, બીજું ન જમે ॥૧૪॥

હવે શ્રીગણપતિપ્રાદુર્ભાવમહોત્સવવિધિનું નિરૂપણ કરેછું-ભાદ્રપદમા-
 સની શુકલચતુર્થીએ હસ્તનક્ષત્રમાં, સૂર્ય ચંદ્ર કન્યાશશિને પામતાં,
 રવિવારે સિદ્ધિયોગમાં અભિષેકમુહૂર્તમાં શકરના મંદિરમાં સાક્ષાત્

શકુરમન્દિરે । તદા દેવગણૈઃ સર્વૈઃ કૃતસ્તત્રોત્સવો મહાન્ ॥૧૬॥
 અતસ્તત્ર વિધાતવ્યસ્તદર્ચનમહોત્સવઃ । ચતુર્થી ગણનાથસ્ય માહ-
 વિદ્યા પ્રશસ્યતે ॥૧૭॥ પૂર્વા દિનદ્વયે વ્યાસાવવ્યાસૌ વામિજિત્ક્ષણે ।
 પરેઽહ્યેવ તુ મધ્યાહ્નવ્યાસૌ ગ્રાહ્યા પરૈવ સા ॥૧૮॥ અન્નારુણાનિ
 વાસાંસિ શ્રીકૃષ્ણં પરિધાપયેત્ । નૈવેદ્યે લઙ્કુકાઃ કાર્યા વિધિર-
 ન્યસ્તુ નૈત્યકઃ ॥૧૯॥ મૂર્તિ ગણપતેરત્ર મૃન્મયી ચ ચતુર્મુજામ્ ।
 ગજાનનામેકદન્તાં મધ્યાહ્નેઽર્ચય્યાગમમ્ ॥૨૦॥ સિન્દૂરેણ ચ દૂર્વા-
 ભિઃ શમીપત્રાદિમિશ્રિતમ્ । અર્ચેન્નિવેદયેત્તસ્યા ઇકર્ધિશતિલઙ્કુ-
 કાન્ ॥૨૧॥ અસ્મિન્નેવ દિને તસ્ય પૂજાયાં તુલસી મતા । ઘર્ષમધ્યે
 ન ધાન્યત્ર શેયમેતત્પુરાણતઃ ॥૨૨॥ અન્ન રાત્રો ન કર્તવ્યં કેનાપી-

ગોલોકાધિપતિ કૃષ્ણ શકરનંદનરૂપે ગણપતિનામથી પ્રકટ થયા હતા.
 તે સમયે સર્વ દેવગણોએ તે તિથિએ તે નિમિત્તનો મહોત્સવ કર્યો હતો
 ॥૧૫-૧૬॥ માટે તે તિથિએ તે ગણપતિપૂજનનો મહોત્સવ કરવો.
 તેમાં માતૃવિદ્યા-તૃતીયાના વેધવાળી ચતુર્થીજ વ્રતમાં પ્રશસ્ત માની છે.
 તે ચતુર્થી તિથિ મધ્યાહ્ને પહોચતી લેવી. પૂર્વદિને અને પરદિને મધ્યાહ્ને
 પહોચતી હોય તો પૂર્વનીજ અહણ કરવી પણ પરની ન અહણ કરવી
 (કેમકે વિદ્વાનું પ્રાશસ્ત્ય માન્યું છે) અને જો બન્ને દિવસે પણ
 તે ચતુર્થી મધ્યાહ્ન્યાપિની ન હોય તોપણ પૂર્વનીજ ઉત્સવમાં અહણ
 કરવી. અને જો પરદિનેજ તે મધ્યાહ્ન્યાપિની હોય તો પરજ-
 પછીનીજ અહણ કરવી ॥૧૭-૧૮॥ આ ઉત્સવમાં રક્ત વસ્ત્રો ધરવાનને
 ધરાવે. નૈવેદ્યમાં તો ચુરમાના લાડવા નિવેદન કરવા. શીત્તે વિધિ તો નિત્યો-
 ત્સવપ્રકારે જાણવો ॥૧૯॥ આ ગજાનન જન્મતિથિ ચતુર્થીએ એક દાંત-
 વાળી, ગજના જેવા મુખવાળી, ચાર શુભવાળી, મૃત્તિકામયી ગણપતિની
 મૂર્તિ બનાવીને મધ્યાહ્ને યથાવિધિ પૂજવી ॥૨૦॥ સિન્દુર, દુર્વા, શમડીનાં
 પત્રો વિગેરે ઉપચારોવડે તે મૂર્તિની પૂજા કરીને તેમને એકવીશ લાડુઓ
 નિવેદન કરે ॥૨૧॥ વર્ષમધ્યે આ પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ સમયેજ તે ગણ-
 શની તુલસીવડે પૂજા કરવાની કહી છે, અન્ય દિવસે નહિ. આ અર્થ

ન્દોસ્તુ દર્શનમ્ । કૃત્તે મિથ્યાપવાદસ્ય પ્રાપ્તિઃ સ્યાન્નાત્ર સંશયઃ
 ॥૨૩॥ અજ્ઞાનતો યદિ ભવેદ્દર્શનં તસ્ય તર્હિં તુ । સ્યમન્તકાહતિ-
 કથા શ્રવ્યા ભાગવતોદિતા ॥૨૪॥ તસ્યાઃ પાઠોઽથવા કાર્યસ્તદ્વ્ય-
 સ્યાપ્યસમ્ભવે । મન્ત્રો વિષ્ણુપુરાણોક્તઃ પઠનીયોઽયમાદરાત્ ॥૨૫॥
 સિંહઃ પ્રસેનમવધીત્સિંહો જામ્બવતા હતઃ । સુકુમારક ! મા રોદી-
 સ્તવ દ્યૌય સ્યમન્તકઃ ॥૨૬॥ વશકૃત્વ ઇમં મન્ત્રં યઃ પઠેત્પુરુષઃ
 શુચિઃ । ચન્દ્રદર્શનજાહોપાન્મુચ્યતે સઘ્ન એવ સઃ ॥૨૭॥ માસિ
 ભાદ્રપદેઽષ્ટમ્યાં મૈત્રે ચ રવિચાસરે । ઘૃપમાનુગૃહે સાક્ષાદ્રાધિકા-
 વિર્યભૂવ દિ ॥૨૮॥ મધ્યાહ્નવ્યાપિની ગ્રાહ્યા વ્રતિમી રાધિકાષ્ટમી ।
 વ્યાપ્યવ્યાપ્ત્યોઃ પરચુતા ગ્રહીતવ્યા દિનદ્વયે ॥૨૯॥ ન ગ્રાહ્યા સપ્ત-

પુરાણથષ્ઠી જાણવો ॥૨૨॥ આ ચતુર્થી તિથિએ રાત્રિએ કોઈ પણ મનુષ્યે
 ચંદ્રનું દર્શન નજ કરવું. જો કરે તો મિથ્યાપવાદને આપે એમાં સંશય
 નથી ॥૨૩॥ જો અજાણથી તે રાત્રિએ ચંદ્રદર્શન થાય તો તે દોષના પરિ-
 હારમાટે શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધમાં કહેલી સ્થમતકમણિઆહરણ
 કથા સાંભળવી. અથવા તેનો પાઠ કરવો. અવશ્યપઠનની પણ અનુકૂળતા
 ન હોય તો વિષ્ણુપુરાણમાં કહેલો 'સિંહઃ પ્રસેનમવધીત્' આ મન્ત્રનો આદ-
 રથી પાઠ કરવો. મંત્રાર્થ-સિંહે પ્રસેન રાજાને માર્યો, જાળવાને સિંહને
 હણ્યો, હે સુકુમારક ! તું રોદન કરીશ નહિ. આ સ્થમતકમણિ તારોજ
 છે ॥૨૪-૨૬॥ આ મન્ત્રનો જો પુરૂષ બાહ્યઆવ્યંતર શુદ્ધિએ સંપન્ન થઈ
 દશવાર પાઠ કરે તે ચંદ્રદર્શનજન્ય દોષથષ્ઠી તત્ક્ષણ જ મુક્ત થાયછે ॥૨૭॥

હવે રાધિકાપ્રાદુર્ભાવોત્સવવિધિનું નિરૂપણ કરીશું-ભાદ્રપદ માસના
 શુકલપક્ષની અષ્ટમીતિથિએ અનુરાધા નક્ષત્રમાં રવિવાસરે વૃષભાનુ નામના
 ગોપના ગૃહમાં સાક્ષાત્ રાધિકાજી પ્રાદુર્ભાવાં હતાં ॥૨૮॥ તેમના વ્રતમાં
 મધ્યાહ્ને પહોંચતી અષ્ટમી દેવી તે અષ્ટમી જો પૂર્વદિને અને પરદિને
 મધ્યાહ્નવ્યાપિની હોય તો પરજ દેવી બન્ને દિનેપણ જો મધ્યાહ્નવ્યાપિની
 ન હોય તોપણ પરજ (નવમીના સંબંધવાળી) ગ્રહણ કરવી. જો
 પૂર્વદિવસેજ મધ્યાહ્નવ્યાપિની હોય અને પરદિને ન હોય તો તે મધ્યાહ્ન-

મીવિદ્ધા રાધાજન્મતિથિઃ કચિત્ । ગ્રાહ્યા વિદ્ધાપિ સત્તમ્યા યદિ
 સ્યાદષ્ટમીક્ષયઃ ॥૩૦॥ ભગવન્તં દિને તસ્મિન્ચ્ચોલં રક્તં તુ ધારયેત્ ।
 શોણં ચ શીર્ષપટકં શેખરાલિવિભૂષિતમ્ ॥૩૧॥ કૈસરં મઙ્ગિલં
 સૂક્ષ્મં ધારયેચ્છાઙ્ગરક્ષકમ્ । અન્યતુ પૂર્વવત્સર્વં ધારયેદ્રુત્તમૂષ-
 ણમ્ ॥૩૨॥ મધ્યાહ્ને પૂજયેદ્રાધાં કૃષ્ણપાર્શ્વસ્થિતાં તતઃ । પ્રતિમા
 રાધિકાયાસ્તુ ન ભવેદ્યદિ મન્દિરે ॥૩૩॥ તદા તુ પૂજમેલ્લક્ષ્મીં
 રાધારૂપેણ સોઽર્ચકઃ । શાર્દૂલં ચ કૈસરીં સૂક્ષ્માં દીર્ઘાં તાં પરિધા-
 પયેત્ ॥૩૪॥ અન્તરીયાઅ્યન્તરીયે વાસતી અરુણે તથા । વિભૂષ-
 ãનિ સર્વાણિ યથાપૂર્વં તુ ધારયેત્ ॥૩૫॥ લઙ્કુકા મૌલિકારયાશ્ચ
 નૈવેદ્યે તુ વિશેષતઃ । દાતવ્યા વિધિરન્યસ્તુ જ્ઞેયઃ પૂર્વવદન ચ
 ॥૩૬॥ યદિ લક્ષ્મ્યા ન મૂર્તિઃ સ્યાદ્રાધિકાપ્રતિમાં તદા । હૈમીં

આપિની પણ સપ્તમીનો વેધ આવતો હોવાથી નજ અહંણુ કરવી, કેમકે
 સપ્તમીના વેધવાળી અષ્ટમી રાધાજન્મોત્સવમાં ક્યારેય પ્રશસ્ત માની
 નથી અને જે પરદિને અષ્ટમીનો ક્ષય થઈ જતો હોય ત્યારે તો સપ્તમીના
 વેધવાળી પણ તે અષ્ટમી જતમા અહંણુ કરવી ॥૨૯-૩૦॥ તે આ ઉત્સ-
 વમા ભગવાનને રક્તવર્ણનો ચોળ, (ચુરવાળ) તોરાની પઞ્ચિવડે સમ-
 લકૃત રક્ત શિરોવેદનવસ્ત્ર, (મસ્તકે બાધવાનું) અને કેસરીયુ ત્રિચિત્ર
 રચનાવાળુ સૂક્ષ્મ અંગરમું ધરાવે બીજું બધું વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરે તો
 મથાધોન્ય પૂર્વની પેઠે ધરાવે ॥૩૧-૩૨॥ અનંતર મધ્યાહ્ને કૃષ્ણના પડ-
 ખામા રહેલી રાધામૂર્તિની વિશેષત પૂજા કરે જે તે રાધામૂર્તિ મદિરમા ન
 હોય ત્યારે તો પૂજક જન લક્ષ્મીમૂર્તિને જ રાધારૂપે ધ્યાન ધરીને પૂજે તે
 રાધા કે લક્ષ્મીને અતરીય તથા અબ્યતરીય (કાચળી અને ચયળીયો) આ
 બે વસ્ત્રો રક્તવર્ણના ધરાવે તથા શાડી કેસરીયા રંગથી રંગેલી સૂક્ષ્મ લાળીને
 ધરાવે અને સર્વ આભૂષણો તો યથાપૂર્વ પહેરાવે ॥૩૩-૩૪॥ શ્રીકૃષ્ણ
 અને રાધિકાજીના નૈવેદ્યવિધિમા તો મોતીયા નામના મોઢકો વિશેષત સમ-
 ર્પવા. આ ઉત્સવમા બીજે બધો વિધિ તો પૂર્વની પેઠે સમજી લેવો ॥૩૬॥
 જે લક્ષ્મીજીની મૂર્તિ ન હોય ત્યારે તો સુવર્ણમયી દ્વિબુજ રાધિકાપ્રતિમા

વિધાય દ્વિભુજાં સહ ગોપીભિર્ચર્ચેત્ ॥૩૭॥ રાધિકાજન્મપદ્યાનિ
ગાપયેચ તદર્ચને । મુક્તીત પૂજનસ્યાન્તે હરેઃ પ્રાસાદિકં પુમાન્
॥૩૮॥ એકાદશી પ્રૌષ્ઠપદે શુક્લા પદ્માભિધા મતા । દાનિલીલાં તત્ર
ચક્રે ભગવાન્ ગોકુલે પુરા ॥૩૯॥ ગોપવેયઃ સ કાલિન્દ્યાં નૌસ્થો
ગોપીરયાચત । દધિ ગૃહીત્વા મથુરાં યાન્તીર્દાનમિવાધ્વદક્ ॥૪૦॥
દિનેઽસ્મિન્ ધારયેત્ કૃષ્ણં ગોપવેપં તતો નયેત્ । ગીતવાદિત્રનિ-
ર્ગોપૈર્યાનમારોપ્ય તં નદીમ્ ॥૪૧॥ તત્ર સમ્પૂજ્ય નૌકાયાં તં નિધા-
યામ્બુસેલનમ્ । છૃત્વા મુહૂર્તે સ્વસ્થાનમાનયેન્નન્દનન્દનમ્ ॥૪૨॥
દાનિલીલાં ભગવતા કૃતાં રાધિકયા સહ । ગાયેચ ગાપયેન્નક્તશ્ચો-

કરાવીને, એની અંગદેવતા ગોપીઓ સાથે પૂજે. પૂજનમહોત્સવસમયે
રાધિકાસ્તુતિપર પદો (કીર્તનો) ગવરાવે. અનંતર પૂજને અંતે પૂજક
પુરૂષ ભગવાનના પ્રસાદશ્રુત અવને જમે ॥૩૭-૩૮॥

હવે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણુની દાનિલીલાના ઉત્સવના વિધિનું નિરૂપણ કરીશું-
ભાદ્રપદમાસના શુક્લપક્ષની એકાદશી પદ્મા નામની કહી છે. તે આ એકા-
દશીએ પૂર્વે ભગવાન્ યદુકુળચંદ્ર શ્રીકૃષ્ણે ગોકુળમાં દાણુલીલા કરી હતી
॥૩૮॥ તેનું સ્વરૂપ એવું કે-શ્રીકૃષ્ણે ગોપવેપવડે સમબંધૃત થઈ, યમુના-
શ્રમાં આસતી નૌકામાં સ્વયં બેસીને, વેચવાવાસ્તે દહીં લધને મથુરાંપ્રતિ
જતી ગોપીઓપાસે, રાત્રની આશાથી ઘાટ આદિકમાં લેવાતું દાણુ-જગાત
લેવાની ક્રિયામાં રહેલો પુરૂષજ દાણુને જેમ લે તેમ દહીનું દાણુ માગ્યું હતું.
આ રીતની દાનિલીલા પૂર્વે ભગવાને કરી હતી ॥૪૦॥ માટે આ દિવસે
ગોપના અલંકારોવડે કૃષ્ણને અલંકૃત કરીને, તેમને શિબિકાદિ વાહનમાં
બેસારીને, ગીતો ગવરાવાપૂર્વક અને વિવિધ વાદિત્રો વજાડાવવાપૂર્વક નદી-
પ્રતિ (નદી ન હોય તો તળાવપ્રતિ) લઈજધને, તે નદીતલાવમાં રહેલી
નૌકામાં નંદનંદન કૃષ્ણને આરોપીને પૂજ કરીને, બે ઘડીપર્યંત જળક્રીડો-
ત્સવ કરીને પછી સ્વસ્થાનમાં લાવે. રાધિકાશ્રીની સાથે ભગવાને કરેલી
દાણુ લેવાની લીલાને જોધ કરનારાં પદો (કીર્તનો) સર્વકોઈ ભક્તજન
ગાય અને ગવરાવે. આ એકાદશીએ નિરાહાર ઉપવાસવ્રત કરે (આથી-ઉપ-

પવાસમિહાચરેત્ ॥૪૩॥ અસિન્દિને ચ નૈવેદ્યે દધિ મક્તં વિશે-
 પતઃ । દદ્યાદ્વિશેષોઽત્રૈતાવાનેકાદદ્યા વિધિઃ પરઃ ॥૪૪॥ માત્રે માસિ
 શુક્લપક્ષે દ્વાદશ્યાં શ્રવણાશ્રયમે । ચુદે મધ્યાહ્નસમયે વામનસ્ત્વદિ-
 તેરભૂત્ ॥૪૫॥ મધ્યાહ્નવ્યાપિની ગ્રાહ્યા દ્વાદશી વામનોત્સવે । તત્રાપિ
 ચૈષ્ણવ્યમપિ તત્ર ચેત્ । તદ્વિષ્ણુચ્છૂલં નામ વિષ્ણુસાયુજ્યચ્છૂલં વેત્
 ॥૪૬॥ યદા ન પ્રાપ્યસે ક્ષણં દ્વાદશ્યાં ચૈષ્ણવં કચિત્ । પેકાદશ્યાં
 ભવેત્તથેત્તત્ર કાર્યોઽયમુત્સવઃ ॥૪૭॥ યદા તુ દ્વાદશી યુક્તા શ્રવ-
 ણેન ભવેત્તદા । શક્તસ્તુ પુરુષઃ કુર્યાંદુપવાસં દિનદ્રવ્યે ॥૪૮॥ અદા-
 વાસ કરીને એકાદશીદિનેજ આ ઉત્સવ કરવો, એમ બાણુવુ) ॥૪૯-૪૩॥
 આ દિને ભગવાનને દહીભાત નિવેદન કરે આ ઉત્સવમા આટલો વિશેષ
 છે. એકાદશીવ્રતવિધિતો પૂર્વની પેઠે આજી બાણુવો ॥૪૪॥

હવે વામનોત્સવનો પ્રકાર નિરૂપણ કરીશુ-ભાદ્રપદમાસના શુકલપક્ષની
 દ્વાદશી તિથિએ શ્રવણનક્ષત્રમા શુધવાસરે મધ્યાહ્નસમયે ભગવાન્ વામન-
 રૂપે કરશ્યપમુનિની પત્ની અદિતિમા આવિર્ભાવ્યા હતા ॥૪૫॥ માટે તે દિવસે
 ઉત્સવ કરવો તેમા મધ્યાહ્નવ્યાપિની દ્વાદશી લેવી તેમાં પણ બે શ્રવણ-
 નક્ષત્રનો યોગ હોય તો તે અતિપ્રશસ્તા-તેલે રહિતની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ
 કહી છે ॥૪૬॥ મધ્યાહ્ન પહેલા એકાદશી હોય અને મધ્યાહ્નમયે દ્વાદશી
 વર્તતી હોય, એજ સમયે વિષ્ણુદેવતા બેના છે એવા શ્રવણનક્ષત્રનો પણ
 યોગ હોય તો તે આ વિષ્ણુશૃંગ્ય નામનો યોગ મળતા વ્રતનિધોને વિષ્ણુ
 સાયુજ્ય સંપાદનારો થાય ॥૪૭॥ બે કદાચિત્ પણ દ્વાદશીએ શ્રવણ-
 નક્ષત્રનો યોગ ન મળે, એકાદશીએ બે તેનો યોગ મળે તો તેવી શ્રવણ-
 નક્ષત્રે યુક્ત એકાદશીએ વામનપ્રાદુર્ભાવોત્સવ કરવો, (એમ સંતે પારણાં
 તો દ્વાદશીએ મધ્યાહ્નોત્તર કરવાના બાણુવાં) ॥૪૮॥ બ્યારે દ્વાદશી શ્રવણ-
 નક્ષત્રે યુગ્મ હોય ત્યારે તો વામનોત્સવ કરીને ઉપવાસ કરે શક્ત પુરુષ
 પ્રથમ દિને એકાદશીનો ઉપવાસ અને દ્વિતીય દિને વામનદ્વાદશીનો ઉપ-
 વાસ, એમ બે ઉપવાસને કરે ॥૪૯॥ બે ઉપવાસ કરવા અશક્તતો પ્રથમ

કાસ્તુ ફલાહારમેકાદશ્યાં વિધાય ચ । ઉપોષર્ણં પ્રકુર્વિત દ્વાદશ્યાં
 નક્તમેવ ચા ॥૫૦॥ ત્રયોદશ્યાં યદિ ભવેચ્છ્રવણં તર્હિ પૂજકઃ । દ્વાદ-
 શ્યામેવ કુર્વિત સર્વથા યામનોત્સવમ્ ॥૫૧॥ પીતામ્બરં શોભનં
 યત્તત્કૃષ્ણં પરિધાપયેત્ । અન્યદ્વસ્ત્રવિભૂષાદિ યથાપૂર્વં તુ ધારયેત્
 ॥૫૨॥ ચલ્લા ભગવંતો મૂર્તિર્વાસુદેવસ્ય યદિ તુ । ભવેન્નિજાન્તિકે
 તર્હિ તસ્યાં યામનમર્ચયેત્ ॥૫૩॥ સા ચેન્ન સ્યાત્તદા કાર્યા યામનાર્ચા

દિન એકાદશીએ ફળાહાર કરીને દ્વિતીય દિન દ્વાદશીએ વામનદ્વાદશીમત-
 નિમિત્તનો નિરાહાર ઉપવાસ કરે અથવા એકાદશીએ નિરાહાર ઉપ-
 વાસ કરીને દ્વાદશીએ નજાભોજન કરે. અતિશય અશક્તો એકાદશી-
 મતને ફળાહારથી કરીને દ્વાદશીએ નજાભોજન કરે, એમ પણ બાણુવું.
 આ એકાદશીદ્વાદશીમધ્યે હરકોઈ એકદિને ફળાહાર કરવામાં આ વિવેક
 રાખવો-જ્યારે એકાદશીએ પરિવર્તન હોય ત્યારે તો 'શયને ચ મદુત્થાને
 મપાશ્વરિયત્ને । નરો મૂલફલાહારી દદિ શરયં મમાર્ચયેત્ ॥' આતું વિશેષ
 વચન હોવાથી એકાદશીએ નિરાહાર ઉપવાસ કરીને દ્વાદશીએ ફળાહાર
 કરે જ્યારે દ્વાદશીએ પરિવર્તન હોય ત્યારે એમાં યોગવિશેષના વિષ્ણુમાન-
 પણાને લીધે એકાદશીએ ફળાહાર કરીને દ્વાદશીએ નિરાહાર ઉપવાસ
 કરે ॥૫૦॥ જો શ્રવણનક્ષત્રયોગ એકાદશીએ ન હોય તેમ દ્વાદશીએ
 પણ ન હોય, કિંતુ ત્રયોદશીએ હોય ત્યારે તો દ્વાદશીએજ વામનોત્સવ
 કરે, પણ નક્ષત્રયોગદૃષ્ટિથી ત્રયોદશીએ ન કરે. આમા એકાદશીનો
 નિરાહાર ઉપવાસ કરીને દ્વાદશીએ ઉત્સવને અતે પારણા કરે, એવો
 ભાવ છે આ વામનમતનો નિર્ણય બીજાઓએ બહુ ડેળી નાખ્યો છે,
 માટે તેનો અનાદર કરીને આ કલાપ્રમાણેજ ઔદ્ધવીઓએ કરવો,
 અન્યથા ન કરવો એમ પણ આ સ્થળે બાણુવું ॥૫૧॥ તે આ વામન-
 મહોત્સવમા મનોહર પીતાબર ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને પહેરાવે. બીજું વસ્ત્ર
 વિભૂષણ વિગેરેતો યથાપૂર્વ ધરાવે ॥૫૨॥ જો ભગવાન્ વાસુદેવની ચળા
 મૂર્તિ પીતાપાસે હોય ત્યારેતો તેમાં વામનનું આવાહન કરીને અર્ચન

હિરણ્મયી । ચાલા દ્વિવાહુર્દધતી છન્દ્રવન્દકમણ્ડલૂન્ ॥૫૪॥ મ-
 ણ્ડપે સર્વેતોમદ્રે મધ્યાહ્ને પૂજયેચ તામ્ । ઉપચારૈર્યથાલઘ્વેર્મત્તયા
 પશ્ચામૃતાદિભિઃ ॥૫૫॥ તદ્વદેવતાશ્ચાર્ચેદદિતિ કદ્યપં તથા ।
 દેવાન્મહેન્દ્રમુશ્વાન્સરત્રીકાન્સગ્ગાનપિ ॥૫૬॥ પ્રચુરાજ્યસિતે.
 કુર્યાન્નૈવેદ્યં ચૂર્ણલઙ્કૈઃ । અવતારચરિત્રાણિ ગાપયેદ્દામનસ્ય ચ
 ॥૫૭॥ ઇત્યાવાનત્ર વિશેયો વિશેષઃ પૂજને હરેઃ । સામાન્યસ્તુ વિધિ-
 સ્તુલ્યઃ સર્વેષ્વેવોત્સવેષ્વપિ ॥૫૮॥ इति भाद्रपदोत्सवा मया कथि-
 ता यामिषमासि ये त्वथ । तनयौ ! विदिता महाश्च तान्कथयाम्यु-
 द्द्ययसम्मतानहम् ॥५९॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने नारायणचरिते धर्मशास्त्रे
 चतुर्थप्रकरणे वार्षिकप्रतोत्सवविधौ भाद्रपदोत्सवविधिनिरूपणनामा पदपञ्चाश-
 त्तमोऽध्याय ॥५६॥

કરે જો ચળા મૂર્તિ ન હોય તો મુવર્ણમયી, છત્ર દડ કમડળાને બાહુવડે
 ધારી રહેલી, બાળસ્વરૂપા, દ્વિશુભ, વામનમૂર્તિને કરાવીને, મડપમા
 સર્વેતોભદ્રમડળવિષે સસ્થાપીને તેની યથાવિધિ પચામૃતાદિ યથાલઘ્વ
 ઉપચારોવડે ભક્તિથી મધ્યાહ્ને પૂજા કરે ॥૫૩-૫૫॥ તેમની અગદેવતાઓ
 અદિતિ, કશ્યપ અને સપત્નીક સગણુ મહેન્દ્રપ્રચુષ દેવોની પણ પૂજા
 કરે ॥૫૬॥ બહુ ધૃત સાકરે સહિત ચુરમાના લાડુઓનું નૈવેદ્ય નિવેદન કરે
 અને તેમના અવતારચરિત્રોને પૂજક પોતે ગાય કે બીજાપાસે ગવરાવે
 ॥૫૭॥ આ ઉત્સવમાઆટલો ભગવત્પૂજનમા વિશેષ બહુવો બીજો તો
 સર્વ ઉત્સવપ્રકાર સમાનજ સમજવો ॥૫૮॥ હે તનયૌ ! આ પ્રકારે મેં
 ભાદ્રપદમાસમા કરવાના ઉત્સવવિધિઓ તમારી આગળ નિરૂપણ કરી
 બતાવ્યા હવે આશ્વિનમાસમા કરવાના મહોત્સવોનો વિધિ જે ઔદ્ધવ-
 સપ્રદાયસમત છે તેનું નિરૂપણ કરૂં છું ॥૫૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને
 ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિકપ્રતોત્સવવિધૌ ભાદ્રપદોત્સવવિધિનિરૂપણ
 નામા પદપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૬॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ઈપત્સન્ધ્યામતિગ્રાન્તઃ કિંચિદુદ્ધિગ્રતા-
રકઃ । વિજયો નામ કાલોડયં સર્વકાર્યાર્થસાધકઃ ॥૧॥ તસિ-
ન્કાલે દશમ્યાસ્તુ વ્યાપ્ત્યવ્યાપ્ત્યોર્દિનદ્વયે । ઉત્સવઃ પૂર્વેવિદ્યાયાં
કાર્યઃ શ્રીકૃષ્ણસેવકૈઃ ॥૨॥ શ્રવણર્ક્ષેડશ્ચિપૂર્ણાયાં કારુત્સ્યઃ પ્રસ્થિ-
તો યતઃ । ઉદ્ધવેયુઃ સીમાનં તદિનર્ક્ષં તતો નરા ॥૩॥ યાસાંસિ

અધ્યાય ૫૭ મો.

શ્રીનાગયજુમુનિ કહેછે—હે મુતો ! આશ્વિન માસમાં કરવાના
ઉત્સવોનો વિધિ કહેતાં, પ્રથમ વિજયદશમીના ઉત્સવનો વિધિ કહુંધુ-
સધ્યાકાળને કિંચિન્માત્ર અતિક્રમ કરીને વર્તતો, કિંચિત્ ઉદય પામ્યા
છે તારાઓ જેમા એવો જે કાળ છે તે આ સર્વ ક્રમાર્થને સાધનારો
વિજય નામથી કહ્યો છે તે સમયે બે દિવસે (નવમી દશમીએ) દશમીનો
સંબંધ સતે નવમીના વેધવાળી પૂર્વાજ દશમી ઉત્સવમા કૃષ્ણસેવકોએ
લેવી જે બે દિવસેપણુ તે વિજયસમયે દશમીની વ્યાપ્તિ ન હોય,
(કિંતુ પૂર્વ દિનેજ હોય) તોપણુ પૂર્વવિદ્યાજ (નવમીના વેધવાળી)
ઉત્સવમા ગ્રહણુ કરવી ॥૧-૨॥ જે હેતુમાટે આશ્વિનશુક્લ દશમી તિથિએ
શ્રવણનક્ષત્રમા પૂર્વે ભગવાન્ રામચંદ્રજીએ (સમસ્ત તપસ્વિજનોના
હિંસક રાવણાદિ રાક્ષસગણોના નાશમાટે) કિંકિન્ધાપુરીધટ્ટી જૈત્ર-
યાત્રાપર ચંદ્રને પ્રયાણુ કર્યું હતું તે હેતુમાટે સર્વ નરોએ તે દિવસે
શ્રવણનક્ષત્રે યુક્ત તે વિજયનામના સમયે પોતપોતાની આમની સીમાનુ
સમુદ્ધવન કરવું (ઉત્સવના હેતુભૂત આ શ્લોકનો આ ભાવ છે-
નવમી દશમીએ વિજયકાળ વર્તતા જેમા શ્રવણયોગ હોય તેમા ઉત્સવ
કરવો તેમા પણ જેમા શ્રવણનક્ષત્રનો વિશેષ સંબંધ હોય તેમાજ
કરવો જ્યારે બંને તિથિએ પણ શ્રવણયોગ ન હોય ત્યારે પૂર્વા (નવમી)-
માજ કરવો ॥૩॥ તે ઉત્સવસમયે ભગવાનને રાજલાયક વસ્ત્રો, સુગન્ધિ

૧ આ અધ્યાયમા સ્વયં શ્રીહરિએ આસોમાસમા કરવાના સમસ્ત ઉત્સવોનો
વિધિ નિરૂપણુ કર્યો છે

ભગવન્તં તુ નૃપવદ્ધારયેત્તદા । મુગન્ધિપુષ્પહારાંશ્ચ શેષરાશ્ચાર્ચ-
ન્દનમ્ ॥૩॥ પાયસં સ્થિરકાદીનિ વિશેષેણ નિવેદયેત્ । સાય યદ્વા-
ન્કુરાન્ધુદ્ધાન્ધારયેચ્છેષરાનિવ ॥૪॥ મહાન્તમુત્સવં મત્કયા ગીત-
વાદિત્રિનિ સ્વનૈઃ । કારયેદ્રાપયેદન જયપદ્યાનિ ચ પ્રભોઃ ॥૬॥ પૂર્ણ
ચન્દ્રોદયયુતા યાઽશ્વિનસ્ય તુ પૂર્ણિમા । તત્ત આરભ્ય ભગવાન્
રાસલીલા ચકાર હ ॥૭॥ અતસ્તસ્યા વિધાતવ્યઃ કૃષ્ણમક્તેન સર્વે
થા । નિશાકરપ્રકાશાયાં રજન્યામુત્સવ્ય સુતૌ ! ॥૮॥ રાસોત્સવો
હિ રાકાયાં નાનુમત્યામિતિ સ્થિતિ । પૂર્ણેઽકો પૂર્ણિમા રાકાઽનુમ-
તિસ્તદ્વિપર્યયે ॥૯॥ ગોપીમિ સહ રાધાયા મૂર્તિમત્રાતિશોભયેત્ ।

સુકુમાર પુષ્પહારો, તેવાજ તોરાઓ અને સુરભિ શીતળ મળયાશુર ચંદન
વડે સમલકૃત કરીને પૂજે પછી દુધપાક, ઠેર આદિક પકવાનો વિશેષપણે
નિવેદન કરે સાયસમયે શુદ્ધ યવાકુરોને તોરાઓની પેઠે લગવાનને ધરાવે
॥૪-૫॥ લક્ષ્મી આ મહાન્ ઉત્સવને ગીતવાદિનધોપૂર્વક અને લગ-
વાનના કસજરાસધાદિવિજયયુક્ત પદોના ગાયનપૂર્વક કરાવે ॥૬॥

હવે લગવાનના રાસોત્સવનિધિનુ નિરૂપણ કરું—આશ્વિન માસની
૯ પૂર્ણિમા પૂર્ણચંદ્રોદયે યુક્તા હતી તે પૂર્ણિમાને પ્રારંભીને પૂર્વે લગ-
વાન્ નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણે રાધિકાદિ ગોપીઓસાથે રાસથીલા કરી હતી
માટે હે સુતૌ ! તેમના લક્ષ્મી સર્વેએ તે પૂર્ણિમાએ પૂર્ણચંદ્રજ્યોત્સના
પ્રકાશથી રમણીય એવી રાત્રિએ રાસોત્સવ સર્વથા કરવો ॥૭-૮॥ આ
રાસોત્સવ રાકામાંજ કરવો પણ અનુમતિમાં નહિ, એવી ઉદ્ભવસ્વામિ
કૃત મર્યાદા છે (રાકા અનુમતિનુ લક્ષણ પોતે જ કહેછે) ૯ પૂર્ણિમા
રાત્રિએ કળાનાથ સોળ કળાઓએ પરિપૂર્ણ હોય તે રાકા નામથી
કહી છે ૯ પૂર્ણિમા રાત્રિએતો પ્રતિપદાના યોગનેથીયે ઉદય પામતાજ
કળાનાથ ચંદ્ર એક કળાએ લીન થાય છે તે અનુમતિ નામથી કહી
છે (૯ પૂર્ણિમા તિથિ હોય પરંતુ સાયસમયે પ્રતિપદાના યોગનેથીયે
જે ન્યૂન કળાવાળો ચંદ્રમા હોય તો તે પૂર્ણિમા રાસોત્સવમા ન લેવી)
॥૯॥ આ ઉત્સવમા રાધાની મૂર્તિને ગોપીઓસાથે વસ્ત્ર વિભૂષણવિગેરેવડે

તન્મૃત્યસન્નિધાને તુ વિધિમેતં પ્રકલ્પયેત્ ॥૧૦॥ રાધાયા ગોપિ-
કાનાં ચ લક્ષ્મ્યામાવાહનં તદા । વિધાય ધારયેદ્ભક્તો મહાગૃહ્ણા-
રમેષ તામ્ ॥૧૧॥ કૌસુમ્યં ધારયેદ્દાસ ઉત્તરીયં ચ ચલ્લકમ્ ।
કન્ધુકાં પીતવર્ણાં ચ ખાલે કુક્કુમપત્રિકામ્ ॥૧૨॥ પીતામ્બરં ચ
શ્રીકૃષ્ણમનપ્યં ધારયેત્પુમાન્ । નાનારક્તવિચિત્રં ચ મુકુટં કુણ્ડલે
તથા ॥૧૩॥ કપરે ચ મુરલીં દેરીં ધારયેદ્ભક્તભૂષિતામ્ । નૈવેદ્યે પર્પિ-
કા ધાર્યા પિણ્ડકાશ્ચ વિશેષતઃ ॥૧૪॥ સુગન્ધિપુષ્પતૈલેન સ્થલપ-
શોદકેન ચ । ઘાસાંસિ મન્દિરં ચાપિ ઘાસયેદ્દુર્ગમણીયતેઃ ॥૧૫॥
સ્થાપયિત્વા ચાલકૃષ્ણં ચન્દ્રશાલાસદાસને । પૂજયેત્સેવકો રાત્રી
ગીતવાદ્યપુરઃસરમ્ ॥૧૬॥ નવીનશાલિપૃથુકાન્ ક્ષીરં ચૈવ સશર્ક-
રમ્ । તસૈ નિવેદયેદ્ભક્તો વિધિરન્યસ્તુ પૂર્વયત્ ॥૧૭॥ રાસલીલા
ભગવતા ગોપીભિઃ સહ યા છતા । વૃન્દાવને ત્રિયામાસુ તત્પ્રવ-

અતિશય અલંકૃત કરે. શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમાની પાસે રાધિકા પ્રતિમા ન હોય તો
લક્ષ્મીમૂર્તિમાંજ રાધિકા તથા ગોપીઓનું આવાહન કરીને પછી લક્ષ-
્મીને તે લક્ષ્મીજીનેજ મહાશૃગાર ધરાવે ॥૧૦-૧૧॥ કેવો તો—આભ્યંતર
વસ્ત્ર (ચલ્લકીયો) અને બાહ્ય ઉત્તરીયવસ્ત્ર (ચોદવાનું વસ્ત્ર) કમું-
બલ ધરાવે. અને કન્ધુકી (કાંચગી) ખીળાવર્ણુવાળી ધરાવે. બાહ્યમાં
કુક્કુમપત્રિકા ધરાવે ॥૧૨॥ તે પછી પૂજક પુરુષ શ્રીકૃષ્ણને બહુમૂલ્ય
પીતામ્બર પહેરાવે અને નાનારક્તવિચિત્રિત મહામૂલ્ય મુકુટ તથા કુણ્ડળ
ધરાવે. વળી નાનાવિધરક્તવિચિત્રિત સુવર્ણમયી ગુરલી કરકમળમાં ધરાવે.
બરફી પેડા આદિક નૈવેદ્ય વિશેષપણે નિવેદન કરે ॥૧૩-૧૪॥ અનંતર
સુગંધવાળું અતિચપકાદિપુષ્પવાસિત તૈલ (અત્તર) અને ગુલાબગળવડે
ભગવાનના મંદિરને અને વસ્ત્રોને સુવાસિત કરે ॥૧૫॥ અનંતર રાત્રિએ
બાળકૃષ્ણને ચંદ્રશાળામાં (અગાશી) કરેલા અતિશોભન આસનમાં (આથી
મંદિરના આંગણમાં સદાસનવિરચન પણ જાણી લેવું) સ્થાપીને પૂજકજન
ગીતવાદ્યપૂર્વક પૂજન કરે ॥૧૬॥ લક્ષ્મીને નવીન ડાંગરના ખુંવા અને સાકર-
સહિત દુધ તે બાળકૃષ્ણ ભગવાનને નિવેદન કરે. વળી વૃન્દાવનમાં રાત્રિએ

ન્ધાંશ્ચ ગાપયેત્ ॥૧૮॥ રૂપકૃષ્ણચયોદશ્યામલદ્ધારાન્ શ્રિયઃ પતેઃ ।
 ઉન્માર્જયેદયથાયોગ્યં પૂજોપકરણાનિ ચ ॥૧૯॥ મન્દિરં શોધયેત્સર્વં
 લેપક્ષાલનસિન્ધુનૈઃ । તિલકં ધારયેત્કૃષ્ણં કુક્કુમેન સુશોભનમ્
 ॥૨૦॥ સ્વર્ણસૂત્રમયં ચીરપટકં શીર્ષિ ધારયેત્ । લક્ષ્મીં ચ હરિતાં
 શાટીં કૌસુમીં ચારુકચુકીમ્ ॥૨૧॥ નિવેદયેન્છપ્કુલીશ્ચ યાજ્ઞ-
 કાનિ મૃદુનિ ચ । ઇતાવાન્હિ વિશેષોઽન્ન વિધિરન્યસ્તુ પૂર્વવત્
 ॥૨૨॥ ઇત આરમ્ભ ચોયાનિ પદ્યાનિ ભગવત્પ્રિયૈઃ । દીપોત્સવાથ-
 ચાણ્યેવ કાર્યા દીપા દિનવ્રતમ્ ॥૨૩॥ ચતુર્દશ્યાશ્ચિને કૃષ્ણા ભવેદ્યા

ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે ગોપીઓસાથે કરેલી જે રાસલીલા તેને પ્રતિપાદન કરનારા
 પ્રબન્ધોને ગવરાવે. બીજો બધો વિધિતો પૂર્વવત્ બાણવો ॥૧૭-૧૮॥

હવે ભગવાનના અલકારોના માર્જનોત્સવનો વિધિ નિરૂપણ કરું છું—
 આસોમાસના કૃષ્ણપક્ષની ત્રયોદશીએ (ધનતેરસે) શ્રીપતિ ભગવાનના અલ-
 કારો અને પૂજોપકરણ પાત્રોને યથાયોગ્ય ઉન્માર્જન કરે. જેવો અલંકાર
 અને જેવું પાત્ર તેનું તદુચિતજ શોધન કરે. (આ ઉત્સવતો શિષ્ટા-
 ચારથી ઉદયત્યાપિની ત્રયોદશીએજ કરવો; ક્ષય હોય ત્યારે તો દ્વાદશીએ
 કરવો, કેમકે તેમાં બીજી ગતિ નથી) ॥૧૯॥ ભગવાનના સર્વ અદિરને
 યથાયોગ્ય ધોવાવડે લોપવાવડે જળછાંટવાવડે શુદ્ધ કરે. તેપછી કૃષ્ણને
 સુશોભન હુંકુંભતિલક લલાટમાં ધરાવે ॥૨૦॥ સુવર્ણસૂત્રમય, (જરીયાણી)
 ચીરાપટકા નામથી વિખ્યાત વસ્ત્ર ભગવાનને મસ્તકે ધરાવે, લક્ષ્મીજીને
 હરિત-પીતનીલવર્ણવાળી સાડી અને કસુબલ રંગથી રંગેલી રમણીય
 કાંચળી ધરાવે ॥૨૧॥ નૈવેદ્યમાં ચોચી જલેથી ખાળા આદિક વિશેષપણે
 સમર્પણ કરે. આ ઉત્સવમાં આટલોજ વિશેષ છે. બીજો વિધિતો પૂર્વવત્
 બાણવો ॥૨૨॥ આ ત્રયોદશી તિથિને આરબીને ભગવાનની સન્નિધિમાં
 દીપોત્સવસંબન્ધિજ પલ્લો ભગવદ્લક્ષ્મીએ ગાવાં અને ત્રણ દિવસ દીપ-
 પકિઓ વિશેષત આરોપણ કરવી ॥૨૩॥

હવે અલ્પંગઆનોત્સવનો વિધિ નિરૂપણ કરું છું—આશ્વિન કૃષ્ણચતુ-
 ર્દશીએ લક્ષ્મીસહિત ભગવાનનો અલ્પંગોત્સવ કરવો તેમાં જે ચતુર્દશી

તુ વિદ્યદયે । અમ્યદ્વક્ષપને ગ્રાહ્યા સૈવ કૃષ્ણસ્ય સધિયઃ ॥૨૪॥
 સુગન્ધિપુષ્પતૈલેન તન્નામ્યદ્વક્ષં વિધાય ચ । ડખ્ખોદકેન ક્ષપયેત્કૃષ્ણં
 લક્ષ્મીં ચ પૂજકઃ ॥૨૫॥ સર્વાણ્યપિ ચ વાસાંસિ રક્તાનિ પરિધા-
 પયેત્ । ઘટિકામજ્યઘટકાનપૂપાંશ્ચ નિવેદયેત્ ॥૨૬॥ નીરાજન-
 વિધિં કુર્યાદ્વિશેષેણાત્ર પૂજકઃ । વિશેષ ઉક્ત ઇતાવાનિદાન્યસ્ત્યસ્તિ
 પૂર્વેવત્ ॥૨૭॥ અસિન્દિને હનુમતઃ કાર્યં ચ મદ્ધર્ચનમ્ । તૈલસિ-
 ન્દુરાર્કપુષ્પસ્રગ્માપઘટકાદિભિઃ ॥૨૮॥ સદ્ગવવ્યાપિની ગ્રાહ્યા ભૂતા
 હનુમદર્ચને । વ્યાહ્યવ્યાહ્યોસ્તુભયત્ર પૂર્વા ગ્રાહ્યા ન તૂત્તરા ॥૨૯॥
 અમાવાસ્યાશ્ચિને દીપદાને ચાપ્યર્ચને ધિયઃ । પ્રદોષવ્યાપિની

ચંદ્રોદયકાળવ્યાપિની (ત્રયોદશીરાત્રિના અંતિમ પ્રહરમાં ચંદ્રોદયસમયે
 વ્યાપતી) હોય એજ લેવી પણ કેવળ આશ્વિનકૃષ્ણચતુર્દશીમાત્ર ન લેવી
 ॥૨૪॥ આ ચતુર્દશીએ પૂજક જન સુગન્ધિ પુષ્પવાસિત તૈલ (અત્તર)
 વડે લક્ષ્મીજી અને શ્રીકૃષ્ણને અવયવ કરાવીને મુરલિ સુખસ્પર્શ ઉપ્પા-
 જળવડે સ્નાન કરાવે ॥૨૫॥ બધાંય વસ્ત્રો રક્તજ પહેરાવે, કુલવડી
 બાજુમાં વડાં અને માલપુવા વિશેષપણે નિવેદન કરે ॥૨૬॥ આ ઉત્સવમાં
 પૂજક જન આરતીવિધિ વિશેષપણે કરે-આરતી કરવાના પાત્રમાં બહુ
 વાટો મુકીને કરે. આ ઉત્સવમાં આટલો વિશેષ કહ્યો છે. બીજો બધો
 વિધિ તો પૂર્વવત્ બાણવો ॥૨૭॥ વળી આજ દિને હનુમાનજીનું તૈલ,
 સિંદૂર, આકડાના પુષ્પોના હારો અને અડદનાં વડાં વિગેરેવડે મોટું
 પૂજન કરે, કેમકે આ તિથિએ એમનો જન્મ કહ્યો ॥૨૮॥ આ હનુ-
 મતપૂજનમાં ચતુર્દશી સંગવસમયવ્યાપિની લેવી. બન્ને દિવસે પણ સંગવ-
 વ્યાપિની તે જ હોય તો ત્રયોદશીના વેધવાળી પૂર્વનીજ લેવી પણ
 ઉત્તરની નજ લેવી. જો બન્નેય દિવસે પણ તે સંગવકાળવ્યાપિની ન
 હોય તોપણ પૂર્વાજ બહુકાળ વ્યાપનારી હોવાથી અહણ કરવી, પણ
 ઉત્તરા નહિ, કેમકે અહણકાળ વ્યાપનારી છે ॥૨૯॥

હવે દીપોત્સવવિધિ અને લક્ષ્મીપૂજનોત્સવવિધિનું નિરૂપણ કરું-
 આશ્વિન અમાવાસ્યાએ દીપોત્સવ અને લક્ષ્મીપૂજનમહોત્સવ કરવો.

ગ્રાહ્યા પૂર્વેવિદ્યા ચ સા શુભા ॥૩૦॥ મગવન્તં દિને તસ્મિન્ભૂષણાનિ
મહાન્તિ ચ । વાસાંસિ ધારયેદ્ગતઃ સૂક્ષ્માણિ રુચિરાણિ ચ ॥૩૧॥
પ્રદોષે પૂજનં કુર્યાદ્દુન્નિમિષ્યાધ્યશ્રિય પુમાન્ । યદિ શ્રીપ્રતિમા ન
સ્યાદ્રાધાયાં તાં તદાર્ચકઃ ॥૩૨॥ ધ્યાત્વાર્ચયેદયથાશાસ્ત્રમુપચારેઃ
સુશોભનૈઃ । રાધાર્ચાપિ ન ચેત્તર્હિ શ્રિયં હેમીં પ્રકલ્પયેત્ ॥૩૩॥
લક્ષ્મીશ્વતુર્ભુજા કાર્યા પદ્માસિંહાસનસ્થિતા । દક્ષિણોર્ધ્વકરે કાર્યં
વૃહદ્ગાલં તુ પદ્મજમ્ ॥૩૪॥ યામઞ્જ્યેં મુજે તસ્યા કાર્યોઽમૃતમૃતો
ઘટઃ । બન્ધ્યોર્ભુજયોઃ કાર્યો વિહરશઙ્ખૌ સુશોભનૌ ॥૩૫॥ તત્પા-
શ્વ્યોર્ગંગૌ કાર્યૌ ધૃતવુન્મખરાવુભૌ । તસ્યાશ્ચ મસ્તકે પદ્મં કર્તવ્યં
સુમનોહરમ્ ॥૩૬॥ મળ્ડપે નિર્મિતે રમ્યે કદલીસ્તમ્ભમળિતે ।
પૂજયેત્સર્વતોમદ્રે લક્ષ્મીસૂક્તેન તાં તતઃ ॥૩૭॥ પરિતઃ કારયે-

તેમા આશ્વિન અમાવાસ્યા પ્રદોષસમયઆપિનીજ સ્વીકારવી બહે તે
ચતુર્દશીના વેધવાળી હોય પણ તેજ શુભા માની ॥૩૦॥ તે આ દિવસે
અર્ચક લક્ષ્મી ભગવાનને મહામૂલ્ય સૂક્ષ્મ સુદર વસ્ત્રો અને મહામૂલ્ય આભ-
રણો ધરાવે ॥૩૧॥ પ્રદોષસમયે રૂકિમણી નામના સાક્ષાત્ લક્ષ્મીજીની પૂજા
કરે બે લક્ષ્મીમૂર્તિ ન હોય તો રાધામૂર્તિમાજ તેમનું ધ્યાન કરીને યથા-
વિધિ સુશોભન હિપથારોવડે અર્ચન કરે બે રાધાપ્રતિમાપણુ ન હોય તો
સુવર્ણમયી લક્ષ્મીમૂર્તિને કરાવે ॥૩૨-૩૩॥ તે લક્ષ્મીજી આર શુભવાળા,
પદ્મરૂપ સિંહાસનમા સરાજતા, દક્ષિણુ જીર્ધ્વ કરમા દીર્ઘનાળવાળુ લીલાક-
મળ અને જીર્ધ્વ વામ કરમા અમૃતપૂર્ણ કળશને ધારી રહેલા, બીજા નીચે
રહેલા દક્ષિણવામહસ્તમા સુશોભન બિલ્વકળ તથા શખને ધારી રહેલા, એવાં
કરવા (બે ચતુર્ભુજગ્રહણુ છે તે પૃથક્ લક્ષ્મીપૂજનવિધિવાળુ બંધુ
ભગવત્સમીપે તો દ્વિભુજ કરવા, એમ બંધુ) ॥૩૪-૩૫॥ તે લક્ષ્મીજીના
બંને પડખામા નમતા શુક્રાચલાગમા કનકકુલને ધારી રહેલા બે ગજો
કરવા અને તે લક્ષ્મીજીને મસ્તકે મનોહર કમળ કરવું ॥૩૬॥ તે પછી તે
મૂર્તિનું કેળના થાબવાવડે સુશોભિત, અતિચાતુરીથી કરેલા રમણીય મડ-
પમા સર્વતોભદ્રમકળમાં સ્થાપન કરીને 'હિરણ્યવર્ણાં હરિણી' ઇત્યાદિ

ચ્છતયા દીપાનામાવલીસ્તથા । અલક્ષારાંશ્ચ વાસાંસિ મહાન્ત્યેવાર્પયે-
ન્નિહ્યૈ ॥૩૮॥ સમીપે ચેદ્ધરેલ્લક્ષ્મીસ્તદ્વા રક્તામ્બરાણિ તામ્ । પૃથક્
ચેચ્છૈતવાસાંસિ નૂત્તાનિ પરિધાપયેત્ ॥૩૯॥ માલેઽસ્યાધ્વન્દ્રકં
કુર્યાત્કુઙ્કુમેનાતિશોભનમ્ । તત્ર દધ્યાદક્ષતાંશ્ચ શુધ્યાન્સૂક્ષ્માનપ-
ણ્ડિતાન્ ॥૪૦॥ મુગન્ધિભિઃ પુષ્પહારૈઃ પૌષ્પૈશ્ચ કરભૂષણૈઃ । કમલૈઃ
પૂજયેત્તાં ચ ધૂપેન ઘૃતદીપકૈઃ ॥૪૧॥ નૈવેદ્યે શક્તુલી દેયા શતચ્છિ-
દ્રાણિ ફેણિકાઃ । ઘૃતપૂરાંશ્ચ રેવાલીઃ પીતસારાણિ પર્પિકાઃ ॥૪૨॥
પિણ્ડકાન્થકરૈલાશ્ચ શાર્કરાંશ્ચળકાંસ્તથા । ઓદનાદીનિ મોઝ્યાનિ
મત્તયા તસ્યૈ નિવેદયેત્ ॥૪૩॥ તામ્બૂલવીટિકા દત્ત્યા કુર્યાન્નીરાજનં
મહત્ । લક્ષ્મીપૂજનપદ્યાનિ પૂજાકાલે ચ ગાયેત્ ॥૪૪॥ હત્યુત્સવા
આશ્વિનમાસિ વિષ્ણોરુક્તા મયા ધામથ કાર્તિકેઽપિ । ય ઉત્સવા

પચ્ચદશ ઋત્યાત્મક લક્ષ્મીસૂક્તવડે પૂજા કરે ॥૩૭॥ અમૂલ્ય વસ્ત્રો તથા
મહામૂલ્ય અલકારો લક્ષ્મીજીને સમર્પે, મડપની અદર બહાર ચોમેર
દીપાવધીઓ યથાશક્તિ કરાવે ॥૩૮॥ જો લક્ષ્મીમૂર્તિ હરિસમીપે હોય તો
લક્ષ્મીજીને રક્ત વસ્ત્રો પહેરાવે. જો લગવાનથથી પૃથક્ કરાવી હોય તો
નવીન શ્વેત વસ્ત્રો પહેરાવે ॥૩૯॥ પછી લક્ષ્મીજીના લલાટમાં મુશોભન
હુંહમચંદ્રક કરીને, તેના મધ્યમાં શુભ્ર સૂક્ષ્મ અખડિત અક્ષતોને આરો-
પીને, મુગન્ધિ પુષ્પહારો, મુગન્ધિ પુષ્પનિર્મિત કેયૂરકક્ષુઢિ કરાબરણો,
કમળો, ધૂપ અને ઘૃતદીપકોવડે તે લક્ષ્મીજીની પૂજા કરે ॥૪૦-૪૧॥
નૈવેદ્યમાં જલેબી, ખાલ, સુતરફેણી, ઘેબર, રેવડી, પતાસાં, બરડી, પંડા,
સાકરરસપાએલા એલાયચીદાણા, સાકરીયા ચણા અને ભાત આદિક
લોભ્યાત્મો ભક્તિથી લક્ષ્મીજીને નિવેદન કરે ॥૪૨-૪૩॥ પછી તાંબૂળ-
ખીડી આપીને મહાનીરાજન કરે અને પૂજાસમયે લક્ષ્મીસ્તુતિરૂપ
પદ્યોને ગવરાવે ॥૪૪॥ હે પુત્રૌ ! આસો માસમાં કરવાના ભગવદુત્સવોનો
વિધિ આ પ્રકારે મેં તમને કહ્યો. હવે કાર્તિક માસમાં કરવાના મહો-
ત્સવોનો વિધિ નિરૂપણ કરૂં છું તેને સાવધ મન રાખી તમો સાંભળો

માસિ ભવન્તિ તાંશ્ચ વ્રવીમિ પુનૌ ! ઋણુતં વિધેયાન્ ॥૪૫॥ इति श्रीसत्सत्त्रिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकप्रतोत्सवविधौ आश्विनोत्सवविधौ आश्विनोत्सवनिरूपणनामा सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સાયાહ્વ્યાપિની ગ્રાહ્યા પ્રતિપદ્ધાર્તિકે સિતા । પૂર્વવિદ્યેવ સુપદ્ધા પ્રોક્તા ગોવર્ધનોત્સવે ॥૧॥ ગવાં ક્રીડાદિને યત્ર રાગૌ દ્વયેત ચન્દ્રમા. । સોમો રાજા પશૂન્ હન્તિ સુરમિપૂજ-
કાંસ્તથા ॥૨॥ સંલગ્નમેવ કર્તવ્યં દીપાવલ્યા દિનનયમ્ । ચતુર્દશી
હમાવાસ્યા પ્રતિપદ્ધેતિ નાન્યથા ॥૩॥ પીતામ્બરં તદા કૃષ્ણં ધાર-

॥૪॥ इति श्रीसत्संगिष्ठने .चतुर्थप्रकरणे वार्षिकप्रतोत्सवविधौ आश्विनोत्सवनिरूपणनामा सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥

અધ્યાય ૫૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સુતૌ ! હવે કાર્તિક માસમા કરવાના મહોત્સવોનો વિધિ નિરૂપણ કરતા, પ્રથમ ગોવર્ધનોત્સવનો વિધિ નિરૂપણ કરુંધુ—
કાર્તિકમાસની શુકલપક્ષની પ્રતિપદાતિથિ પૂર્વવિદ્યા પણુ—અમાવાસ્યાના
વેધવાળી પણુ સાયાહ્વ્યાપિનીજ મુખદા હોવાથી ગોવર્ધનોત્સવમાં સ્વીકા-
રવી બહે શુદ્ધા હોય પણુ સાયાહ્વ્યાપિની જે ન હોય તો (દ્વિતીયાસાથે
સામસમયે સખન્ધ ધરાવતી હોય) તે ઉત્સવમા ન લેવી કારણકે ગવા
ક્રીડનદિને—તે ઉત્સવદિવસે રાત્રિએ જે ચંદ્રમા દેખાય તો તે સોમો રાત્ર
ગવાદિ પશુઓ તથા તેમના પૂજક જનોને નાશ કરેછે ॥૧-૨॥ ચતુર્દશી
અમાવાસ્યા અને પ્રતિપદા, આ દીપાવલીના ત્રણ દિવસો સંલગ્ન કરવા,
એટલે ચતુર્દશી અમાવાસ્યા અને પ્રતિપદા, આના ત્રણ ઉત્સવો વ્યવધાન
વિનાજ કરવા અન્યથા તો નહિ—એક દિનના વ્યવધાનથી પણુ ન કરવા ॥૩॥
તે સમયે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને રક્ત પાવવવાળુ પીતામ્બર, મધૂરપિચ્છેવડે
શોભતા પ્રાત ભાગવાળો મુકુટ, ગરમાળાના પુષ્પોના કર્ણગુચ્છો, શુકલ

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને કાર્તિકમાસમા કરવાના મહોત્સવોનો વિધિ નિરૂપણ કર્યો ॥

યેદ્રક્ષપહ્લયમ્ । મયૂરપિચ્છમુકુટં કર્ણિકારાવતંસકૌ ॥૩॥ પશ્ચવ-
ર્ણેષ્વ કુસુમેર્માલાં વિરચિતાં શુભામ્ । વૈજયન્તીં શેખરાંશ્ચ ધાર-
યન્મુરલીં તથા ॥૪॥ ભૂષણાનિ વિચિત્રાણિ તુલસીમાલિકાં તથા ।
પ્રાવારં દ્વિપટં તિર્યગ્ધારયેત્ સ્કન્ધલગ્નિતમ્ ॥૬॥ અન્નકૂટં વિર-
ચયેત્સ્યસ્ય વિત્તાનુસારતઃ । નાનાવિધાનિ શાકાનિ મજ્યાનિ ધિવિ-
ધાનિ ચ ॥૭॥ ઘૃતપક્વવિશેષાંશ્ચ કૃતાન્નાનાવિધાનપિ । ઓદના-
દીનિ મોજ્યાનિ શ્રીકૃષ્ણાય નિવેદયેત્ ॥૮॥ તામ્બૂલવીટિકા દત્તરા-
મહાનીરાજનં હરેઃ । કૃત્યા વિપ્રાન્વૈષ્ણવાંશ્ચ સાધૂન્પ્રીત્યેવ મોજ-
યેત્ ॥૯॥ અસિન્નેય દિને પ્રાતઃ પૂજયેદ્વાશ્ચ ચત્સકાન્ । ઘૃપાન્ચત્સ-
તરીશ્ચાપિ હરિદ્રાકુહૂમાદિભિઃ ॥૧૦॥ પૌષ્પૈર્હારૈઃ શૃઙ્ગરક્લેનૂતનૈશ્ચ
તૃણાદિભિઃ । સમ્પૂજ્ય સેલયેત્તાંશ્ચ મન્દિરસ્થાપ્રતો હરેઃ ॥૧૧॥
ગોવર્ધનં ગોમયેન કૃત્યાડર્ચેશ્ચ તતઃ પરમ્ । અન્નકૂટં ત મધ્યાહ્ને
વિદધીત હરેઃ પુરઃ ॥૧૨॥ ગોવર્ધનોત્સવકથાપદ્યાનિ રુચિરાણિ ચ ।

નીલ રક્તાદિ પચવર્ણના પુષ્પોથી બનાવેલી શુભ વૈજયંતી માળા અને
પુષ્પતોરાઓને ધારણ કરાવે તથા મુરલી, ત્રિશુલ વિભૂષણો, તુલસીમાળા
અને વાકુ બે ખભામા લાંબુ બેવડુ ઉત્તરીય વસ્ત્રને ધરાવે ॥૪-૬॥ તે પછી
ફીરિતે કરેલાં નાનાવિધ જલેળી ખાત્ર આદિક મધુર ઘૃતપક્વવિશેષો,
ભાતઆદિક ભોજ્યાઓ, નાનાવિધ શાકા અને વિવિધ લહારી વિગેરેવડે
ભરપુર અન્નકૂટ યથાશક્તિ યથાવિત્ત કરીને શ્રીકૃષ્ણને નિવેદન કરે ॥૭-૮॥
પછી તામ્બૂળખીડી સમર્પાને હરિની મહાઆરતી કરે પછી સર્વ સાધુઓ
અને વૈષ્ણવ વિપ્રોને પ્રીતિથીજ જમાડે ॥૯॥ આજ અન્નદ્રેટમહોત્સવ
દિને પ્રાતઃ કાળે વાછડા, વાછડીઓ, વૃષભો અને ગાયોની હજાર કુકુમ
આદિકવડે પૂજા કરે તથા સુગન્ધિ પુષ્પમય હારોથી અને તેમના શીંગડાંને
સિંદૂર ગૈરિકાદિવડે રંગવાથી તેમને અલંકૃત કરે નૂતન તૃણાદિકવડે તે સર્વને
સંતૃપ્ત કરીને ભગવન્મંદિરના અગ્રભાગમા તેમને ખેલાવે ॥૧૦-૧૧॥ પછી
ગાયના છાણુવડે ગોવર્ધનગિરિ કરીને તેની પૂજા કરે તત્ પર મધ્યાહ્ને ભગ
વાનની આગળ અન્નકૂટોત્સવ કરે તે સમયે ગોવર્ધનોત્સવકથાના મધુર

ગાપયેત્કીર્તયેદન્ન વાઘઘોષં ચ કારયેત્ ॥૧૩॥ ભોજનાન્તે ઘેષ્ણવાનાં
 મુજીત સ ચ સેવકઃ । પતાવાન્ હિ વિશેષોઽન વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ
 ॥૧૪॥ શુક્લાદ્યમૂર્જમાસે કૃષ્ણો વૃન્દાવને પુરા । પ્રથમ ચારયામાસ
 પ્રાતર્ગા. સદ્ ગોપકૈઃ ॥૧૫॥ સૂર્યોદયે ભવેદા સા ગ્રાહ્યા ગોપાદ્યમી
 તિથિ । તિથેર્વૃક્ષો ક્ષયે પૂર્વા વિદ્યા ગ્રાહ્યા ન ચાન્યથા ॥૧૬॥
 તસિન્દિને ગોપવેષ ધારયેત્ કૃષ્ણમુત્તમમ્ । કચ્છની વર્હમુકુટં ધાર-
 યેત્ પીતમમ્બરમ્ ॥૧૭॥ ચર્ચયેદ્યન્દનેનાહ્ પીર્ષીર્મૃગસ્તુ મૂરિશ. ।
 ધારયેદ્ય કરે યદિ મુરલીં ચ મનોહરમ્ ॥૧૮॥ નૈવેદ્યે દધિ મક્તં
 ચ વદારવેપિતશર્કરામ્ । કૃષ્ણગોચારણકથાપદ્યાનીહ ચ ગાપયેત્
 ॥૧૯॥ વફાદ્યમૂર્જશુભે શેષશાયી જગત્પ્રભુ । યોગેશ્વરો જજાગાર

પદ્મઃ ગવરાવે અને તેના અર્થોનુ કીર્તન કરે વળી તે મહોત્સવને અનુરૂપ
 વિવિધ વાઘઘોષને કરાવે ॥૧૨-૧૩॥ મુખ્ય પૂજક ઉત્સવને અતે લગવ-
 દલક સાધુ બ્રાહ્મણોને જમાડીને પછી પોતે જમે આ ઉત્સવમા આટલોજ
 વિશેષ છે, બીજો તો બધો પ્રકાર નિત્યોત્સવપ્રાપ્તજ નહીં ॥૧૪॥

હવે ગોપાદ્યમીમહોત્સવનો વિધિ નિરૂપણ કરૂં છું—કાર્તિક શુકલ અષ્ટમીએ
 પ્રાત કાળે પૂર્વે કૃષ્ણલગવાને પ્રથમ સખા બાળગોપો સાથે વૃન્દાવનમા ગાયો
 આરી હતી ॥૧૫॥ માટે ગોપાદ્યમીના ઉત્સવમા પ્રાત કાળબાપિનીજ અષ્ટમી
 તિથિ શઢણ કરવી અષ્ટમી તિથિની વૃદ્ધિ હોય તો બહુકાળ બ્યાપિની
 હોવાથી પૂર્વનીજ શઢણ કરવી પણ પછીતી નહિ અષ્ટમીનો ક્ષય હોય તો
 સપ્તમીના વેધવાળી પણ તે લેવી ઉજઘટી વિપરીતપણે નજ લેવી ॥૧૬॥
 તે ઉત્સવમા શ્રીકૃષ્ણ લગવાનને ઉત્તમ ગોપવેષને સચુચિત મધૂરના પિંછા
 વાળો મુકુટ પીતામ્બર અને કર્કશની—સુથણી ધરાવે હરિચંદનથી અગને
 ચર્ચે બહુધાપણે પુષ્પમયજ આભરણ સમૂહને સમર્પે એક કરકમળમાં
 મનોહર મુરલી અને અન્ય કરકમળમાં લીવાયદિ (સોટી) ધરાવે ॥૧૭-૧૮॥
 નૈવેદ્યમા દહીલાત અને દળેલી સાકર નિવેદન કરે આ ઉત્સવમા કૃષ્ણ
 ગોચારણકથાનાં કીર્તનો ગવરાવે (પૂજનને અતે જમે) ॥૧૯॥

હવે પ્રબોધની ઉત્સવવિધિ કરૂં છું—કાર્તિક શુકલ એકાદશીએ શેષશાયી

તેનોકૈયા પ્રવોધની ॥૨૦॥ દશમીવેધરહિતા તિથિરેકાદશી ઘટે ।
 ઉત્સવે ચ ગ્રહીતવ્યા ન તુ વિદ્વા કદાચન ॥૨૧॥ દશમી પશ્ચપચ્ચા-
 શદ્દટિકા યાવદસ્તિ ચ । ન તાવદ્દશમીવેધસ્તત ઋર્ધ્વે સ વૈ મતઃ
 ॥૨૨॥ એકાદશી દ્વાદશી વાધિકા ચેત્યજ્યતાં દિનમ્ । પૂર્વે ગ્રાહાં
 તૂત્તરં સ્યાદિતિ વૈષ્ણવનિર્ણયઃ ॥૨૩॥ નવમી પલમેકં સ્યાદશમી
 પરતો યદિ । દ્વાદશ્યેષ તદ્વા ગ્રાહ્યા ઘટેષ્વપ્યુત્સવેષુ ચ ॥૨૪॥
 નિશઃ ક્ષણ ઉપાન્ત્યેઽન્ન સમુત્થાયાશુ વૈષ્ણવઃ । જ્ઞાત્વા સન્ધ્યાવિધિં
 કૃત્વા પૂજાદ્રવ્યાણ્યુપાદરેત્ ॥૨૫॥ યોગેશ્વરસત્યયામ્યર્ચેન્છ્રીકૃષ્ણં

જગત્પ્રભુ યોગેશ્વર ભગવાન્ યોગનિદ્રાચક્રી ભગ્યા હતા. તે હેતુને લીધે
 આ એકાદશી પ્રબોધની એવા નામથી કહેવાય છે ॥૨૦॥ દશમીના વેધે
 વર્ણતજ એકાદશી તિથિ ઋતોત્સવમાં લેવી. કદાપિ દશમીવિદ્વા નજ લેવી
 ॥૨૧॥ જ્યાંમુધી પ્રથમ દિવસે દશમીતિથિ પંચાવન ઘડીપરિમિતા હોય
 ત્યાંમુધી દશમીવેધ માન્યો નથી. તેઘડી ઉપર પળમાત્ર પણ અધિક કાળ-
 વ્યાપિની હોય તો દશમીનો વેધ માન્યો છે ॥૨૨॥ જો એકાદશી વૃદ્ધિને
 પામી હોય તો પૂર્વદિને સાઠ ઘડી વ્યાપિની પણ તેનો ત્યાગ કરવો. કિંતુ
 પરદિને પળમાત્ર સંબંધવાળી પણ એજ એકાદશી ઋતોત્સવમાં લેવી. જો
 દ્વાદશી વૃદ્ધિને પામી હોય એકાદશી ન વૃદ્ધિ પામી હોય ત્યારે પણ પરદિ-
 નજ-પ્રથમ દ્વાદશીજ ઉપવાસઋતમાં લેવી. દ્વિતીય દ્વાદશીએ પારણું
 કરવું. એવો વૈષ્ણવનિર્ણય છે ॥૨૩॥ જો નવમી પળમાત્ર હોય, પછી
 દશમી બેસતી હોય, તે દશમી (બન્નેય દિવસે સૂર્યોદયસમયે સંબંધના
 અભાવથી) ક્ષય પામી જતી હોય ત્યારે એકાદશીને દશમીનો વેધ લાગતો
 હોવાથી દ્વાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો. પારણાં તો ત્રયોદશીએ કરવાં.
 (આનું વિશેષ વિવેચન તૃતીયપ્રકરણના ૩૩ અધ્યાયઘડી ભાણું) ॥૨૪॥
 આ પ્રબોધની એકાદશીએ રાત્રિના અંતિમ મુહૂર્ત (બ્રાહ્મ)માં જલદી
 ભગીને, જ્ઞાન કરી યથાવિધિ સંધ્યાનું સમુપાસન કરીને, પૂજના પદાર્થો
 લેગા કરીને, પૂજક પુરૂષ શ્રીકૃષ્ણને યોગેશ્વરરૂપે વિભાવના કરીને તેમના
 નામથી અભ્યર્ચન કરે. અથવા શક્તિ હોય તો કાંચનમયી યોગેશ્વરપ્રતિમા

પુરુષોડ્ઠર્ચક. । યોગેશ્વરર્ચા હૈર્મીં વા કારયેન્નિજશક્તિ. ॥૨૬॥
 પદ્માસનસમાસીન. કિંચિન્મીલિતલોચન । ઘ્રાણાગ્રે દત્તદ્વિષ્ઠ
 શ્વેતપદ્મોપરિ સ્થિત ॥૨૭॥ વામદક્ષિણગૌ હસ્તાબુત્તાનાવહ્નભાગગૌ ।
 તત્કરદ્વયપાર્શ્વસ્થે પદ્મેરુદ્ધમહાગદે ॥૨૮॥ ઊર્ધ્વે કરદ્વયે તસ્ય પાઞ્ચ
 જન્યસુદર્શને । કારયેદ્વામભાગે ચ તસ્ય લક્ષ્મીમવસ્થિતામ્ ॥૨૯॥
 રૂઢ્યં યોગેશ્વર કૃત્વા મહત્યા પૂજયાર્ચયેત્ । ઉપચારે. પોહશમિર્ગતિ-
 યાદિત્રપૂર્વકમ્ ॥૩૦॥ નૈવેદ્યે તસ્ય દયાચ્ચ શર્કરાસહિતં પયઃ । ઓદનં
 ચાતિમૃતુલ દ્રાક્ષાદીનિ ફલાનિ ચ ॥૩૧॥ અન્ન મધ્યાહ્નસમયે કાર્યો
 ધર્માર્ચનોત્સવ । ધર્મસ્વાર્ચા ન ચેત્તર્દિં હૈમં ધર્મં તુ કારયેત્ ॥૩૨॥
 ભગવન્મન્દિરસ્થાગ્રે મણ્ડપં પૂર્વેવચ્છુમ્મમ્ । કૃત્વા ચ સર્વતોભદ્રે યથા
 શાસ્ત્રં તમર્ચયેત્ ॥૩૩॥ ચતુર્વેકશ્ચતુર્વાહુશ્ચતુષ્પાદ્ય સિતામ્બર ।

કહીશ એવા લક્ષ્મણવાળી કરાવીને પૂજે ॥૨૫-૨૬॥ યોગેશ્વરની અર્ચાનો
 આકૃતિયોગતો આવા રૂપનો કરવો-એવું કમળઆસનમા પદ્માસન વાળીને
 બેઠેલા, કિંચિત્ લોચનને મીચી રહેલા, નાસિકાએ નેત્રવૃત્તિ રાખી રહેલા,
 બોળામાં સસ્થાપેલા છતાં પરસ્પર મળેલા હસ્તતળવાળા નીચેના વામ
 દક્ષિણ કર જેમના છે, તેવા તેમના બન્ને કરના બન્ને પડખામાં કમળ મહા
 ગદાએ સેવા કરાતા, પાચગવ્ય અને મુદર્શનથી સમવદૃત છે બિર્ધિ વામ
 દક્ષિણ કરયુગળ જેમનું, વામભાગમાં લક્ષ્મીદેવીએ સસેવન કરાતા, આવા
 યોગેશ્વર (સુવર્ણથી કે બીજા દ્રવ્યથી) કરવા ॥૨૭-૨૮॥ આવા રૂપની
 યોગેશ્વરમૂર્તિ કરાવીને ઘોડશ ઊપચારોવડે ગીતવાદિત્રપૂર્વક મહાપૂજન
 કરે ॥૩૦॥ તેમને નૈવેદ્યમાં શર્કરાસહિત દુધ, અતિમુવાળો લાત અને
 દ્રાક્ષાદિ ફળો નિવેદન કરે ॥૩૧॥ આ એકાદશીએ મધ્યાહ્નસમયે ધર્મદેવ
 પ્રાહુર્ભાવનિમિત્તનો તેમના પૂજનનો મહોત્સવ વિશેષત કરવો જો ધર્મ
 દેવની અર્ચા મંદિરમાં ન હોય તો હેમમયી ધર્મદેવમૂર્તિ નવી કરાવીને તેનું
 અર્ચન કરવું ॥૩૨॥ ભગવાનના મંદિરની આગળ મડપ મનોહર પૂર્વવત્
 કરીને, તેમાં સર્વતોભદ્રમૂળ કરીને તે મૂળમાં ધર્મદેવની યથાશાસ્ત્ર
 પૂજા કરવી ॥૩૩॥ તે ધર્મદેવ ચતુર્બુજ ચતુર્બુજ ચતુષ્પાદ સર્વામરણ

સર્વાભરણવાચ્છેતો ધર્મઃ કાર્યઃ સુલક્ષણઃ ॥૩૪॥ દક્ષિણે ચાક્ષમા-
લાઽસ્ય કરે વામે તુ પુસ્તકમ્ । મૂર્તિમાન્વ્યવસાયશ્ચ કાર્યો દક્ષિ-
ણભાગઃ ॥૩૫॥ વામભાગઃ કાર્યઃ સુપઃ પરમરૂપવાન્ । કાર્યો
પદ્મકરૌ મૂર્તિં વિન્યસ્તૌ ચ તથા તયોઃ ॥૩૬॥ અથવા ધર્મ ઇપોઽપિ
કર્તવ્યો મનુજાકૃતિઃ । એકવક્ત્રો દ્વિવાદુશ્ચ દ્વિપાત્સુવસનાદિમાન્
॥૩૭॥ વામે ધર્મસ્ય કર્તવ્યા મક્તિઃ પરમરૂપિણી । દ્વિભુજા ભૂરિ-
ભૂપાદ્યા કૌસુમ્ભવિમલામ્બરા ॥૩૮॥ હૈમં મૃદ્ધારકં વામે દક્ષિણે
વિશ્રતી કરે । પૂજાપાત્રં મૃતં મુક્તાન્નમ્બકુસુમાદિભિઃ ॥૩૯॥ મૂર્તિ-
મિત્યં તયોઃ કૃત્વા સ્વશક્ત્યા કનકાદિભિઃ । સત્તર્પિભિરન્ધત્યા
સહ કાર્યં તદર્ચનમ્ ॥૪૦॥ ધર્મપિશૂલકૈઃ કાર્યા ઋપયઃ કદ્યપાદયઃ ।
સત્ત ચારન્ધતી યા તે કર્તવ્યાશ્ચન્દનાદિના ॥૪૧॥ શ્રદ્ધામૈત્રીદયા-

સંપન્ન શુભલક્ષણલક્ષિત શ્વેતવર્ણ શ્વેતાંબરધારી કરવા ॥૩૪॥ આવા ધર્મદે-
વના દક્ષિણ ગ્રીર્ધ્વ બાહુમાં સ્ફાટિકાક્ષ જ્વપમાળા કરવી અને વામ ગ્રીર્ધ્વ
બાહુમાં તો ધર્મશાસ્ત્રપુસ્તક કરવું. આવા ધર્મદેવના દક્ષિણસમીપ
ભાગમાં મૂર્તિમાન્ વ્યવસાય (પુરુષાર્થોદ્યોગ) કરવો વામભાગમાં સુખના
અધિષ્ઠાન દેવ બહુરૂપયુક્ત મૂર્તિમાન્ સ્થાપવા. તે આ દક્ષિણ વામ ભાગમાં
વર્તતો વ્યવસાય અને સુખને મસ્તકે ધર્મદેવના પગાકાર દક્ષિણ વામ હસ્ત-
તળ અનુક્રમે મુકેલાં કરવાં. એટલે ધર્મનો પગાકાર નીચેનો દક્ષિણ હસ્ત
વ્યવસાયને મસ્તકે કરવો અને તેવો એમનો વામ હસ્ત સુખને મસ્તકે
કરવો ॥૩૫-૩૬॥ અથવા આ ધર્મદેવ પશુ મનુષ્યાકૃતિ દ્વિપાદ દ્વિભુજ
એકમુખજ શોભન વસ્ત્રાભરણસંપન્ન કરવા. આવા ધર્મના વામ ભાગમાં
ભક્તિ સાક્ષાત્ પરમરૂપિણી દ્વિભુજ, બહુવિધદિવ્યઆભરણસંપન્ના, વિમળ
કસુંબલ દિવ્ય વસ્ત્રોને ધારી રહેલાં, વામ કરમાં કનકની ઝારી અને દક્ષિણ
કરમાં મુક્તાહારો ચંદન પુષ્પહારો ઇલાદિકથી ભરેલા પૂર્વપાત્રને ધારી
રહેલાં કરવાં ॥૩૭-૩૮॥ આવાં ભક્તિધર્મની આ પ્રકારે કાંચનથી કે
રજતથી કે અન્ય ધાતુથી મૂર્તિ યથાશક્તિ કરીને, સત્તર્પિઓ અને અર્ચકો
સાથે તે ભક્તિધર્મનું પૂજન કરવું. કરચપાદિ સત્તત્તર્પિઓ અને

શાન્તિપ્રમુદા इतरा अपि । पूजनीयास्तदानीं च धर्मस्य द्वादश
 स्त्रियः ॥४२॥ तस्मिन्दिने तु सकले कारयेद्गुन्दुभिध्वनिम् । नाम-
 सङ्कीर्तनं विष्णोस्तद्वृणानां च गायनम् ॥४३॥ नित्याचार्यो भगव-
 न्मूर्तिं शृङ्गारं धारयेत्तदा । महान्तमेव मुकुटं पीतं चाम्बरमुत्तमम् ॥४४॥ अनर्घ्याणि च वासांसि रक्तान्याभूषणानि च । नानार-
 त्तमयान्येव धारयेदर्चकः श्रियम् ॥४५॥ विशेषतोऽस्य नैवेद्ये
 दातव्या घृतपूरकाः । नीराजने च कर्पूरं विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥४६॥ सायं तदग्रे कुर्वीत चैर्षणीं रचनामपि । नवीनं स्थापयेदन्नं
 तत्र पात्रे पृथक् पृथक् ॥४७॥ नानाविधानि शाकानि फलानि
 विविधानि च । इक्षुदण्डाग्निदध्याच्च पिण्डकादीन्विभागशः ॥४८॥
 अस्मिन् दिने औद्धधीयैरेकादश्यधिकारिभिः । जलं विनाऽन्य-
 त्किमपि भक्ष्यं नैवापदं विना ॥४९॥ एकादश्यधिपश्चात्त राधादा-

અર્ધધતી દર્ભની પુળીયોવડે કરવા અથવા ચંદનાદિવડે કરવા ॥૪૦-૪૧॥
 શ્રદ્ધા મૈત્રી દયા શાંતિ આદિક દ્વાદશ ધર્મદેવતી અપર પત્નીયો પણુ તે
 સમયે પૂજવી ॥૪૨॥ તે દિવસે સતત ગુન્દુભિધ્વનિ કરાવે અને ભગવાનનું
 નામકીર્તન તથા ભગવદ્ગુણગાનને કરાવે ॥૪૩॥ તે ઉત્સવસમયે પ્રતિ-
 દિનપૂજનીય ભગવન્મૂર્તિને મહાશયુગાર ધરાવે. તેમાં મહામુકુટ, ઉત્તમ
 પીતાંબર, મહામૂલ્ય રત્નવસ્ત્રો અને નાનારત્નમય આભૂષણો ધરાવે. તથા
 લક્ષ્મીશને પણુ નાના રત્નમય આભરણો અને અમૂલ્ય વસ્ત્રાદિવડે સમ-
 લંકૃત કરે ॥૪૪-૪૫॥ ભગવાનને નૈવેદ્યમાં વિશેષતઃ ઘેર સમર્પવા.
 આરતીમાં કપૂર વાપરવું-કપૂરથી આરતી કરવી. બીજે બધો વિધિતો
 નિત્યપ્રાસન્ન જણુવો ॥૪૬॥ આ દિવસે સાયકાળે નિત્યપૂજ્ય ભગ-
 વત્પ્રતિમા આગળ હાટસંજનંધી રચના રમણીય કરે. તેમાં પૃથક્ પૃથક્
 પાત્રમાં નવીન અન્ન, નાનાવિધ શાકાં, વિવિધ ફળો, શેલડીના દંડો
 અને પેંડા આદિકને વિભાગથી સ્થાપન કરે ॥૪૭-૪૮॥ આ પ્રયોધની
 એકાદશી દિને તો એકાદશીવ્રતનિષ્ઠ ઓદ્ધવાશ્રિતોએ જળ વિના બીજું
 કંઈ પણુ પીવું નહિ તેમ જાનું નહિ. આપત્કાળમાં તો દોષ નથી

મોદરામિધઃ । પૂજનીયો હિ મગવાન્ કુર્મીપુષ્પૈશ્વ વામ્યુજૈઃ ॥૫૦॥
 નૈવેદ્યે તસ્ય દાતવ્યા મુદ્ગચૂર્ણાણ્યલદ્ધુકાઃ । સદ્દેષતો વિચિરિતિ
 પ્રયોગન્યા મયોદિતઃ ॥૫૧॥ પ્રત્યેકાદશી કર્તવ્યં ધીરુષ્ણસ્ય
 મહાર્ચનમ્ । યતગ્રન્થોક્તરીત્યૈવ ક્ષેય એકાદશીવિધિઃ ॥૫૨॥ એકા-
 દશીપુ સર્વાસુ કથા યાઃ સ્યુસ્તદાધિતાઃ । તા એવ ગાપયેત્મીત્યા
 શ્રુણુયાત્કીર્તયેત્પુમાન્ ॥૫૩॥ ઝઞ્ઞં માસિ શુક્લપક્ષે સાયાહ્ન્યાપિની
 તુ યા । દ્વાદશી સા ગ્રહીતવ્યા તુલસ્યુદ્વાદકર્મેણિ ॥૫૪॥ ઉષ્ણીપં
 ધારયેત્કૃષ્ણં કૌસુમ્યં દ્વાદશીદિને । અનેકમુક્તાપુષ્પાદિશેષરાંશ્ચ
 મનોહરાન્ ॥૫૫॥ હેમસૂત્રમયં રક્તં કશ્ચુકં ચાપિ ધારયેત્ । હેમ-
 ઘર્ણં તથા શાર્દૂલકર્મી તુ પરિધાપયેત્ ॥૫૬॥ ગુહૌદનં ચ નૈવેદ્યે
 વિશેષેણ સમર્પયેત્ । સાયં વિષ્ણુ ચ તુલસી પૂજયેચ્ચારમણ્ડવે
 ॥૫૭॥ શાલગ્રામં ચ યા કૃષ્ણાપ્રતિમાં તુલસીં તથા । ઉપચારઃ પોદ-
 શભિર્ગોધૂલિસમયેઽર્ચયેત્ ॥૫૮॥ પીતામ્બરં કણ્ઠસૂત્રં નાસાભૂષાં ચ

॥૫૯॥ આ એકાદશી દિને રાધાદામોદર નામના આ એકાદશીના
 અધિપતિ ભગવાનની કૃષ્ણીપુષ્પો અને કમળોવડે પૂજા કરવી ॥૫૦॥
 તેમના નૈવેદ્યમાં મગના ચૂર્ણથી બનાવેલા શાકવા (મગદળ) આપવા.
 આ રીતે મેં પ્રબોધનીઉત્સવનો સંક્ષિપ્ત વિધિ કહ્યો ॥૫૧॥ પ્રત્યેક એકા-
 દશીએ કરવાનું શ્રીકૃષ્ણનું મહાઅર્ચન પણ મતમથમાં કહેલી પ્રક્રિયા
 પ્રમાણેપણ ભણવું. પ્રત્યેક એકાદશીએ કરવાની જે ભગવત્કથાઓ કહી
 છે તે આમાં પણ પ્રીતિથી કરવી અને સાંભળવી ॥૫૨-૫૩॥

હવે તુલસીવિવાહોત્સવ નિરૂપણ કરું છું-કાર્તિક શુકલ દ્વાદશીએ
 તુલસીવિવાહોત્સવ કરવો તે ઉત્સવમાં સાયાહ્ન્યાપિની દ્વાદશી થઈણ
 કરવી ॥૫૪॥ તે દ્વાદશી દિને કસુબ ઉષ્ણીપ (પાંચ) શ્રીકૃષ્ણને ધરાવે
 તથા વિવિધ મનોહર મોતીતોરાઓ અને પુષ્પતોરાઓ ધરાવે. સુવર્ણ-
 સૂત્રમય અગરખંડ પણ કૃષ્ણને ધરાવે. લક્ષ્મીજીને તો સુવર્ણવર્ણા સાડી પહે-
 રાવે ॥૫૫-૫૬॥ નૈવેદ્યમાં વિશેષપણે ગુહૌદન (ખીરંજ) સમર્પે. સાય
 ગોધૂળિ સમયે શાળગ્રામ કે કૃષ્ણમૂર્તિને તુલસીસાથે રમણીય મંડપમાં

કઢ્ઢાણાન્ । હરિદ્રાં વુઢ્ઢુમાદીનિ વૃન્દાદેવ્યે સમર્પયેત્ ॥૫૧॥ ફલાનિ
તત્કાલજાનિ સેન્ધુદળાનિ ચાર્પયેત્ । નૈવેદ્યે પીતસારાણિ ઝાઝ-
કાનિ વિશેષતઃ ॥૬૦॥ કૃત્વા નીરાજનં વૃન્દાકૃષ્ણયોઝ્વાન્તરે પટમ્ ।
પઠિત્વા મઢ્ઢલં દયાત્તાં સઢ્ઢલ્પ્ય ચ વિષ્ણવે ॥૬૧॥ બ્રાહ્મણાન્બોજ
યેત્તન્ન દયાદાનાનિ શક્તિઃ । વૃન્દાવિવાહપદ્યાનિ ગાપયેદ્વન્ ત્સવે
॥૬૨॥ કાર્તિકે માસિ શુક્લાયાં પ્રાસાયામુદયં રવેઃ । પૌર્ણમાસ્યાં
રમાકાન્તં ધારયેન્મુકુટં શુભમ્ ॥૬૩॥ સંયાવપૂરિકામક્તકથિકા-
સુપસૂરણાન્ । વૃન્તાકશાક નૈવેદ્યે વિશેષેણ સમર્પયેત્ ॥૬૪॥
દીપાનાં રાજયઃ કાર્યા મન્દિર સર્પતો નિશિઃ । ઘૃતદીપાઃ પ્રમોરપ્રે-
કર્તવ્યા નિશિ શક્તિઃ ॥૬૫॥ ચન્દ્રોદયેઽન્ કર્તવ્યં ભક્તિદેવ્યાઃ
સમર્ચનમ્ । ધર્મેણ સહિતાયાસ્તુ ગીતવાદિત્રનાદયુક્ ॥૬૬॥ પ્રતિમા
યન્ ભક્તેસ્તુ ન ભવેત્તન્ન સેવકઃ । દૈર્ઘ્યં વિધાપ્ય તન્મૂર્તિ શક્ત્યા

સસ્થાપીને તેમની ષોડશ ઉપચારોવડે પૂજા કરે ॥૫૭-૫૮॥ પીતામ્બર
કઢ્ઢુન્ન કઢ્ઢલુ નાસિકાબૂધણુ હળદળ કુઢ્ઢુમાદિ વૃદાદેવીને નિવેદન કરે
॥૫૯॥ પતાસાં ખાળ આદિક, તે કાળમા થતા કૃષ્ણો અને શેઢાડીના દડો
નૈવેદ્યમા વિશેષપણે નિવેદન કરે ॥૬૦॥ પછી આરતી ઉતારીને, શ્રીકૃષ્ણ
ગુલસીદેવીના મધ્યપ્રદેશમા વચ્ચે રાખીને, મગળપણે પડીને, સકલ
કરીને વિધિપૂર્વક તે વૃદાદેવી વિધ્ધુને આપે ॥૬૧॥ ઉત્સવને અંતે બ્રાહ્મણોને
લોળન કરાવે અને યથાશક્તિ દાનો આપે આ ઉત્સવમા તો ગુલસી-
વિવાહના કીર્તનો ગવરાવે ॥૬૨॥

હવે કાર્તિક શુકલપૂર્ણિમાએ દેવદીપોત્સવવિધિ કહુંધુ-સૂયોદયપ્રાળ
આપિની કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ શ્રીકૃષ્ણને મનોહર દિવ્ય મુકુટ ધરાવે નૈવેદ્યમા
શીરો પુરીઓ ભાત કઢી દાળ સૂરણુ અને વૃતાકશાક વિશેષત સમર્પે
રાત્રિએ મહિરની ચોગરદમ દીવાઓની પંક્તિઓ કરવી. ભગવાનની આગળ
તો રાત્રિએ યથાશક્તિ ઘૃતદીપો કરવા ॥૬૩-૬૫॥ આ પૂર્ણિમાએ ચંદ્રોદય
સમયે ધર્મદેવસહિત ભક્તિદેવીનુ ગીતવાદિત્રપૂર્વક પૂજન કરવુ ॥૬૬॥ જે
મહિરમા ભક્તિની પ્રતિમા ન હોય ત્યા તો દેમમયી કે રજનમયી ભક્તિ

પુર્વોત્ત પૂજનમ્ ॥૬૭॥ સરામસ્યાત્ત્વ કૃષ્ણસ્ય નિશિ ગોપીજનૈઃ સહ ।
 ક્રીડાશ્રિતાનિ પદાનિ ભક્તો ગાયેચ ગાપયેત્ ॥૬૮॥ इत आरभ्य
 નિત્યં ચ સત્ત્વલં કજ્જુકં હરિમ્ । ધારયેચ શ્રિયં ભક્ત્યા સુદ્ધમાં
 ત્વલપદીમપિ ॥૬૯॥ शयने निशि कृष्णस्य निदध्याहृतदोरकम् ।
 પ્રત્યહં ફાલ્ગુની યાવત્પૌર્ણમાસી ભવેત્તિથિઃ ॥૭૦॥ इत आरभ्य
 રાત્રૌ ચ ઘેણયેરપિ માનવૈઃ । સ્થાપે શીતનિવૃત્ત્યર્થે પ્રાગર્થે
 ગુપ્તદોરકમ્ ॥૭૧॥ उक्तं मया कार्तिकमासि विष्णोर्य उत्सवास्ते
 તનયૌ ! યુવાભ્યામ્ । માર્ગાદિમાસેષ્વથ યે ભવન્તિ તાનપ્યહં ઘાં
 સવિધીન્વદામિ ॥૭૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणवरिष्ठे धर्मशास्त्रे
 ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિકપ્રતોત્સવવિધૌ કાર્તિકોત્સવવિધિનિરૂપણનામાઽષ્ટપચાશત-
 મોઽધ્યાય ॥૫૮॥

મૂર્તિ કરાવીને પૂજન કરે ॥૬૭॥ વળી આ પૂર્ણિમાસીએ રાત્રિએ બળ-
 રામે સહિત કૃષ્ણ ભગવાને ગોપીજનો સાથે કરેલી જે ક્રીડા તેના અવલબ-
 નવાળાં પદો ભક્તજનન આ ઉત્સવમા સ્વયં ગાય અને ગવરાવે ॥૬૮॥
 આ દિવસને આરંભીને ભગવાનને નિત્ય પિંજેછું ૩ ભરેછું કચુક (ડગદી)
 ભક્તિધી ધરાવે અને લક્ષ્મીજીને ૩ ભરેલી સૂદ્ધમપદી (ગોદડી) ધરાવે
 વળી આ દિનને આરંભીને પ્રતિદિન રાત્રિએ શયનાસન સમર્પણસમયે
 ફાલ્ગુની પૂર્ણિમાપર્યંત ભગવાનને ગોદડી ઓઢાડે (શૈત્વ ટાળવા માટે
 આ એક ઉપચાર છે) ॥૬૯ ૭૦॥ આ દિનને આરંભીને સર્વ વૈષ્ણવ
 માનવોએ શયનસમયે શીતનિવૃત્ત્યર્થે ગોદડી ઓઢવી (ભગવાનને શીત
 ટાળવાનો ઉપચાર કર્યા વિના સ્વયં શીત ટાળવાનો ઉપાય ન કરવો, એવો
 અભિપ્રાય છે) ॥૭૧॥ હે તનયૌ ! કાર્તિક માસમાં કરવાના કૃષ્ણમહો-
 ત્સવો આ રીતે મેં તમને કહ્યા હવે માર્ગશીર્ષાદિ ત્રણ માસોમા કરવાના
 મહોત્સવોનો વિધિ પણ નિરૂપણ કરુંછું તેને એકાગ્ર મન રાખી તમો સાલજો
 ॥૭૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने.. चतुर्थप्रकरणे वार्षिकप्रतोत्सव-
 विधौ कार्तिकोत्सवविधिनिर्णयनामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५८॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ધનૂરાશિ ગતે સૂર્યે ધનુર્લગ્ને રમાપતિમ્ ।
 વિધાયાભ્યદ્ધમુષ્ણેન ક્ષપયેદ્ધારિણા પુમાન્ ॥૧॥ પરિધાપ્ય ચ વા-
 સાંસિ તદગ્રેઽગ્નિષ્ટિકામપિ । નિધાય નૈત્યકં કુર્યાન્નૃદ્ધારં સશ્રિયઃ
 પ્રભોઃ ॥૨॥ નૈવેદ્યે મોદકાન્ દદ્યાન્નવનીતં તથા દધિ । આજ્યં
 મર્જિતઘૃન્તાકં તરલાં ચ સમર્પયેત્ ॥૩॥ ઉપર્યધઃ શ્વેતતિલં વર્જ-
 રીરોટકં તથા । નિવેદયેદ્ય પદ્યાનિ તદ્દુણાન્યેવ ગાપયેત્ ॥૪॥ ચત્વા-
 રિંશત્તુ ઘટિકા મફરે સક્કમાદ્ધ્રુવેઃ । જ્ઞાનાર્ચાપુણ્યકર્માદૌ પ્રાહ્યાઃ
 પ્રોક્તા મહર્ષિભિઃ ॥૫॥ અસ્તં ગતે યદ્વા સૂર્યે જ્ઞપ્તં યાયાદિધાકરઃ ।

અધ્યાય ૫૯ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સુતો ! માર્ગશીર્ષાદિ ત્રણ માસોમાં કર-
 વાના મહોત્સવોનો વિધિ કહેતાં, પ્રથમ ધનુર્માસનો ઉત્સવવિધિ નિરૂપણ
 કરુંછું—સૂર્ય ધનુપૂર્વાશિમાં પ્રવિષ્ટ થતાં પ્રાતઃ ધનુર્લગ્નમાં અશ્વયગપૂર્વક ઉપ્ચુ-
 જ્ઞવડે ભગવાનને જ્ઞાન કરાવીને, પશ્ચો પહેરાવીને, તેમની આગળ શગડી
 શેલનિવારણના ઉપચારપણે સંસ્થાપીને, લક્ષ્મીસહિત શ્રીકૃષ્ણને નિત્યપ્રાતઃ
 શૃંગાર કરે. આ પ્રકારે માસપર્યંત પ્રતિદિન કરે ॥૧-૨॥ નૈવેદ્યમાં તલ-
 સહિત સુરમાના મોદકો, માંખણ, રદી, ઘૂત, શેકેલું ઘૃન્તાક, (ભરથુ)
 તરલા (ખીચડી) કઢી, મૂળા અને ઉપ્ચુ ઘૂતમાં બોળીને તેની ઉપરનીએ
 શ્વેતતલ વેરવાથી ઉપર નીચે તલવાળો થએલો બાજરીનો રોટલો વિશેષતઃ
 નિવેદન કરે અને ભગવદ્ગુણોને જણાવનારાં પદ્યોને ગવરાવે ॥૩-૪॥

હવે મકરમાસોત્સવવિધિ કરુંછું—મકરરાશિમાં રવિના સંક્રમણકી
 પરા (તેને આરંભીને) ચાળીશ ઘડી પુણ્ય કાળ મહર્ષિઓએ કહ્યો છે.
 તે જ્ઞાન દાન પૂજનાદિકમાં પ્રશસ્ત માન્યો છે ॥૫॥ જ્યારે સૂર્ય અસ્તને
 પામે, એટલે સૂર્યાસ્તસમયે સૂર્ય મકર રાશિને પામે અથવા મહોપસમયે
 કે મધ્યરાત્રે સૂર્ય મકરરાશિને પામે ત્યારે તો પરદિન આનાદિ પુણ્યકર્મમાં

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને માર્ગશીર્ષ ખીપ અને માપમાસમાં કરવાના ઉત્સ-
 વોનો વિધિ નિરૂપણ કર્યો છે.

પ્રદોષે વાર્ધરાત્રે ચા તદા ગ્રાહ્યં પરં દિનમ્ ॥૬॥ મૃગરાશિ ગતે માતૌ
 નૈવેદ્યે તિલલક્ષુફાન્ । ધાળાં દધાદ્વિશેષેણ વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ
 ॥૭॥ માઘમાસે શુક્લપક્ષે પશ્ચમ્યાં દ્વારિકેશ્વરઃ । રૈવતાદ્રિમુખેયાય
 પ્રત્યુપે રથમાસ્થિતઃ ॥૮॥ લક્ષ્મીમામાદિમિઃ સ્ત્રીમિઃ સહિતઃ પાર્પ-
 દેસ્તથા । યુયુધાનોદયમુપૈઃ સહ સદ્ધર્પણેન ચ ॥૯॥ મુનિમિર્નાર-
 દાયૈશ્ચ સત્પા ધીમત્સુના સહ । અન્યૈશ્ચ યાદવેસ્તત્ર ચિત્રીડ યદુધા
 પ્રમુઃ ॥૧૦॥ અવીરેણ ગુલાલેન રક્તૈઃ પીતેસ્તથાઽરણે । રેમે સ જલ
 યન્નૈશ્ચ જલકેલિં ચષાર ચ ॥૧૧॥ તેષાં વિક્રીડતાં દોઝ્યૌં ગુલાલં
 તુ તથોદ્રતમ્ । સવૃક્ષોઽપિ યથા સોઽદ્રિઃ સર્વોઽપ્યરુણતા યયૌ
 ॥૧૨॥ ગ્રાહ્યા સૂર્યોદયવ્યાપ્તા પશ્ચમી તુ મધ્યસ્તથે । આધિન્યે પ્રથમા
 હાસે પૂર્વેવિદ્યા પ્રશસ્યતે ॥૧૩॥ તસ્મિન્ દિને તુ વાસાસિ પ્રમું
 શ્વેતાનિ ધારયેત્ । હ્રોત્વાસ્તરણાદીનિ શ્વેતાન્યેષ ચ ધારયેત્ ॥૧૪॥

લેવો ॥૬॥ સૂર્ય મકરરાશિને પામતા ભગવાનને નૈવેદ્યમા નિશેષત તપના
 લાડુઓ અને ખીચડી નિવેદન કરવી ખીને વિધિ નિત્ય ચાલુ બાણુવો ॥૭॥

હવે વસંતોત્સવવિધિ કહુંધુ—માઘમાસના શુક્લપક્ષની પચમી તિથિએ
 પૂર્વે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ દ્વારિકેશ, રૂકિમણી સત્યભામાપ્રમુખ પોતાની
 પત્નીઓ સાથે, યુયુધાન ઉદ્ધવપ્રમુખ પોતાના પાર્પદો સાથે, બળરામ
 સાથે, નારદાદિ મુનિઓ અને સખા અર્જુન સાથે, તથા ખીજ યાદવો પ્રભા
 તસમથે રથમા બેસીને રૈવતાદ્રિને પામીને, ત્યાં તે સર્વની સાથે ગુલાલ,
 અખીર, પીત રક્ત રંગો અને જળયત્રો (ખીચડારી વિગેરે) વડે બહુ
 રમ્યા હતા અને જળક્રીડા કરી હતી ॥૮-૧૧॥ તે સમયે ક્રીડા કરતા તે
 શ્રીકૃષ્ણાદિકના હાથથકી નીકળીને ચોમેર પ્રસરેલા ગુલાલથી તો વૃક્ષ
 સમૂહ સહિત તે સર્વપણુ રૈવતપર્વત સર્વોરે રક્તપણાને પામી ગયો ॥૧૨॥
 આ વસંતોત્સવમા સૂર્યોદયવ્યાપ્તિની પચમી લેવી બે તે વૃદ્ધિને પામી
 હોય (બે હોય) તો પૂર્વનીજ લેવી (કેમકે બહુકાળ વ્યાપનારી ॥) પણ
 પછીની ન લેવી બે ક્ષય પામી ગઇ હોય તો (ખીજ ગતિ નહિ હોવાથી)
 ચતુર્થાના વેધવાળી પણ ચલણ કરવી ॥૧૩॥ તે દિવસે તો શ્વેતાજ વસ્ત્રો

રક્તં ચ રુક્મિણીકૃષ્ણવાસસ્તુ પ્રક્ષિપેત્તતઃ । ગુલાલં સ્થાલપદ્મામ્બુ
 નિક્ષિપેચ પુનઃ પુનઃ ॥૧૫॥ શેષરં ચામ્રપુષ્પસ્ય ધારયેચ નિવેદયેત્ ।
 શકુલીમ્મુખાન્યેવ પકાન્નાનિ વિશેષતઃ ॥૧૬॥ ક્ષેપો રક્તગુલાલા-
 દેસ્તત આરબ્ય ચાન્વદમ્ । હોલિકાવધિ કર્તવ્યઃ કૈસરાણ્યંશુ-
 ફાનિ ચ ॥૧૭॥ યાસન્તી મગવત્કીડા ગાતવ્યા પૂર્ણિમાવધિ ।
 માસમેકં તતો નિત્યં ગેયા લીલા ચ ફાલ્ગુની ॥૧૮॥ તસ્મિન્દિને
 તુ કર્તવ્યો ગોધૂમેઃ શાલિમિશ્ર ચા । રૈવતાદ્રિર્યથાશક્તિ છાદ્યઃ
 પીતેન યાસસા ॥૧૯॥ દુર્માંસ્ય પરિતસ્તસ્ય કુર્યાદાન્નાદિપલ્લવૈઃ ।
 નર્દી ગોમુખગદ્ધાં ચ પયસાઽઽચ્યેન તત્ર યા ॥૨૦॥ રુક્મિણીકૃષ્ણ-
 મૂર્તિં ચ તન્મધ્યશિખરે તતઃ । સૌવર્ણી સ્થાપયેત્તસ્ય પરિતઃપ્રાક્ક-

ભગવાનને ધરાવે. ઉલ્લોચ આસ્તરણુ આદિક પણુ સ્થેતજ કરવે ॥૧૪॥
 અર્નતર રૂકિમણી-અને કૃષ્ણનાં વસ્ત્રોમાં રંગ નાંખે તથા ગુલાલ અને ગુલા-
 બજળને વારંવાર નાંખે ॥૧૫॥ આંગાના પુષ્પનો (મોરના) તોરો ભગ-
 વાનને ધરાવે. જલેષીપ્રમુખ પકવાનો વિશેષપણેજ નેવેદ્યમાં નિવેદન
 કરે ॥૧૬॥ તે વસંતપંચમી દિને આરંભીને હોળિકોત્સવપર્યંત-પ્રતિદિન
 રંગ ગુલાલ નાંખવો. વળી કેસરરંજીત વસ્ત્રો ભગવાનને ધરાવવાં.
 (આ ચોથા પાદનો આ ભાવ છે-વસંતપંચમીને આરંભીને ફાલગુન શુકલ
 દશમીપર્યંત ભગવાનને વાસંતિક વસ્ત્ર અલંકારો ધરાવવા. કુંજ નામની
 ફાલગુન શુકલ એકાદશીને આરંભીને પુષ્પહોલોત્સવપર્યંત કેસરરંજીત
 વસ્ત્રો ધરાવવાં) ॥૧૭॥ માધપૂર્ણિમાપર્યંત ભગવાનની વાસંતી (વસંત
 સમયની) દિવ્ય લીલા ગાવી. તે પછી એક માસ પુષ્પહોલોત્સવ
 પર્યંત નિત્ય ફાલગુની (ફાગણ માસની) દિવ્ય લીલા ગાવી ॥૧૮॥ તે
 વસંતપંચમી દિને તો ઘઉંવડે કે ડાંગરવડે રૈવતાચળ કરવો. તે પર્વતને
 યથાશક્તિ પીતવસ્ત્રવડે આચ્છાદન કરવો ॥૧૯॥ તે પર્વતની ચોતરફ
 આઝાદિપલ્લવોવડે વૃક્ષગણુ કરવો. તે પર્વતમાં દુધથી કે ઘૃતથી ગોમુખ-
 ગંગા નદી કરવી. અર્નતર તેના મધ્યશિખરમાં શીકૃષ્ણની અને રૂકિમ-
 ણીની રૂકમયી મૂર્તિ સ્થાપન કરવી. તે ભગવાનની ચોગરદમ તેમની

દેવતા: ॥૨૧॥ તથા કૃષ્ણો દ્વિવાહ્ય કર્તવ્યઘ્નક્રશ્નધૃત્ । લક્ષ્મીશ્ચ
દ્વિભુજા કાર્યા પદ્મશૃંગારધારિણી ॥૨૨॥ સત્યમામાદયો યોગા રામ-
શ્ચાર્જુનસાત્યકી । ઉદ્ધવાઘાઃ પાર્પદાશ્ચ નારદાઘા મહર્ષયઃ ॥૨૩॥
સસ્ત્રીકા યાદવાશ્ચાન્યે સ્થાપ્યાઃ પૂર્ણીફલાદિપુ । આવાહ્ય પૂજયેત્કૃષ્ણં
તતઃ સાઙ્ગં યથાવિધિ ॥૨૪॥ નૈવેદ્યેઽથ તુ દાતવ્યં યજ્ઞૂરં ચારિકા-
સ્તથા । નાલિકેરં શર્કરાં ચ લાજાશ્ચ ચળકૈઃ સદ્ ॥૨૫॥ દ્રાક્ષાશ્ચ
પીતસારાણિ પિષ્ટકાંશ્ચ નિવેદયેત્ । તસ્મિન્ રક્તં ગુલાલં ચ ક્ષિપે-
ન્નૌરાજનોત્તરમ્ ॥૨૬॥ મક્તાઃ પરસ્પરં રક્તગુલાલૈઃ ક્રીડનં નરાઃ ।
તતઃ કુર્મ્યુર્યોપિતશ્ચ ક્રીડામેષ પરસ્પરમ્ ॥૨૭॥ વિધવામિસ્તુ
નારિભિઃ સાધુભિર્વેણિમિસ્તથા । ગુલાલરક્તક્રીડૈવા ન કર્તવ્યા કદા-
ચન ॥૨૮॥ યદિ તેષુ ક્ષિપેત્કશ્ચિદ્ગુલાલં રક્તમેષ યા । તર્હિ જ્ઞાત્યા

અગદેવતાઓ સત્યભામાદિક સ્થાપવી ॥૨૦-૨૧॥ તેમા કૃષ્ણની મૂર્તિ
દ્વિભુજ, ચક્ર શખને ધારી રહેલી કરવી (દક્ષિણ હસ્તમાં ચક્ર અને વામ-
હસ્તમાં શખધારી) રૂકિમણીમૂર્તિ દ્વિભુજ, દક્ષિણ હસ્તમાં પદ્મ અને
વામહસ્તમાં કનકની ઝારી ધારી રહેલી કરવી ॥૨૨॥ સત્યભામાદિ લગ-
વાનની પત્નીઓ, યજ્ઞરામ, અર્જુન સાત્યકી ઉદ્ધવ આદિક પાર્પદો, નાર-
દાદિ મહર્ષિઓ, બીજા સપત્નીક યાદવો, આ સર્વ અગદેવતાઓની
સૌધારીફળાદિકમાં સ્થાપના કરવી. તે પછી સાંગ કૃષ્ણની આવાહનાદિ
ઉપચારોવડે યથાવિધિ પૂજા કરવી ॥૨૩-૨૪॥ આ ઉત્સવમા લગવાનને
નૈવેદ્યમાં તો ખજૂર ખારેક નાળીયેર સાકર શેકેલાચણા ધાંણી આદિક
વિશેષત નિવેદન કરે ॥૨૫॥ તથા દ્રાક્ષ પતાસાં પેંડા આદિક અર્પણ
કરે. આરતી કર્યા પછી તે લગવાનની ઉપર રંગ ગુલાલ નાખે ॥૨૬॥
ત્યાર પછી ભક્તજનો રંગ ગુલાલવડે પરસ્પર ક્રીડા કરે. તથા સંધવા
યોપિતો પરસ્પરજ ક્રીડા કરે. (યુર્યો સાથે ન કરે) ॥૨૭॥ વિધવા-
ઓએ તથા સાધુ બ્રહ્મચારીઓએ આ રંગ ગુલાલક્રીડા કદાપિ નજ કરવી
બે કોઈ અજ્ઞાની તેઓની ઉપર ગુલાલ કે રંગ નાખે તો તેઓએ વસ્ત્રસ-
હિત આન કરીને, લગવાનના શતનામો ઉચ્ચારવા (એકમાળા ફેરવવી)

સચેલં તૈર્જપ્યં નાસાં શતં હરેઃ ॥૨૯॥ પ્રમાદાચેત્સ્વયં ક્રીડાં કુર્યુસ્તે
 તર્હિં તદ્દિને । જ્ઞાત્વોપવાસં કુર્વીરન્સરન્તો હૃદયે હરિમ્ ॥૩૦॥
 ક્રીડિત્વાઽથ હરેર્મક્તાઃ જ્ઞાત્વા મધ્યાહ્નતઃ પરમ્ । કુર્વીરન્મોજનં
 સર્વે વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ ॥૩૧॥ નિશીથવ્યાપિની ગ્રાહ્યા માધે
 શિવચતુર્દશી । દિનદ્વયે તદ્વાત્પ્રાત્યાદૌ ગ્રહીતવ્યા તુ સા પરા ॥૩૨॥
 તસ્મિન્દિને યાસુદેવં ચિત્રવાસાંસિ ધારયેત્ । શ્રિયં ચ કર્તુરાં શાર્દૂળી
 દેમાન્યામરણાનિ ચ ॥૩૩॥ મહાભિષેકવિધિના રુદ્રસૂતેન શઙ્કરમ્ ।
 નિશીથે પૂજયેત્પ્રીત્યા સગળં શ્રીફલચ્છદૈઃ ॥૩૪॥ મલ્લિકાકુન્દપુ-
 પ્પૈશ્વ કનકેઃ કરધીરકેઃ । નૈવેદ્યે ક્ષૈરવટકાન્દયાત્તત ઉપાવસેત્
 ॥૩૫॥ પેકાત્મ્યપદ્યાનિ તદા ગાપયેદ્દરિરુદ્રયોઃ । પ્તાવાન્હિ વિશે-
 પોઽન વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ ॥૩૬॥ માર્ગપોષતપસાં મયોત્સવાઃ

॥૨૮-૨૯॥ જો તે વિધવાવિગેરે પ્રમાદથી તે દિવસે સ્વયં ક્રીડા કરે તો
 વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરીને, હૃદયમાં હરિસ્મરણ કરતા થકા તે દિવસે ઉપવાસ
 કરે ॥૩૦॥ સર્વે હરિના ભક્તો ક્રીડા કરી રહ્યા પછી સ્નાન કરી મધ્યાહ્ન
 પછી ભોજન કરે બીજો વિધિ તો નિલમાસજી જાણવો ॥૩૧॥

હવે શિવરાત્રિનો ઉત્સવવિધિ કહું છું-માઘમાસના કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશી
 મધ્યરાત્રિવ્યાપિની શિવરાત્રિઉત્સવમા લેવી. બીજેય દિવસે (ત્રયોદશી ચતુ-
 ર્દશી) અર્ધરાત્રિવ્યાપિની જો હોય તો તે પછીનીજ લેવી ॥૩૨॥ તે દિવસે
 વાસુદેવને વિચિત્રવર્ણના વસ્ત્રો ધરાવવા, લક્ષ્મીજીને તો કાબરચિત્રી સાડી
 ધરાવવી અને દિવ્ય કાચનમય આભરણો ધરાવવા ॥૩૩॥ તે દિવસે મધ્યરાત્રે
 શકર ઉપર રૂદ્રસૂતવડે મહાલિષેકવિધિથી અલિષેક કરીને, સગણુ તેમની
 પ્રીતિથી બિલ્વદળો મલિકા (મોટો મોગરો) કુદ (નાનો મોગરો) ધતૂરો
 અને કાલેરના પુષ્પોવડે પૂજા કરે નૈવેદ્યમા ખીરવડા સમર્પે સ્વયં તો તે
 દિને ઉપવાસ કરે ॥૩૪-૩૫॥ તે ઉત્સવસમયે હરિહરનું પરબ્રહ્મ પર-
 માત્મા સાથે એકાત્માપણુ જોધ કરનારા જો પદો તેને ગવરાવે (એકા-
 ત્મ્યપ્રકાર શિક્ષાપત્રીલાખ્યથકી જાણવો) આ ઉત્સવમા આટલો વિશેષ
 છે બીજો બધો વિધિતો નિલચાલુજ જાણવો ॥૩૬॥ હે સુતો ! મં માર્ગશીર્ષ

કીર્તિતાઃ સવિધયઃ સુતૌ ! યુવામ્ । કીર્તયામ્યથ તપસ્યચૈત્રયો
રાઘમાસિ ચ ભવન્તિ યે ચ તાન્ ॥૩૭॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नाराय-
णचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकमतोत्सवविधौ मार्गशीर्षपौषमासमासोत्स-
वविधिनिर्णयणनामकोनपष्ठितमोऽध्यायः ॥५९॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાવ—ફાલ્ગુને માસિ ફાલ્ગુન્યામર્જુનસ્ય તુ જ-
ન્મમે । ચિત્રીડ રૈવતે કૃષ્ણઃ સહ તેન ચ યાદવૈઃ ॥૧॥ दोलारुद्धं
सारजुनं तं यादवा मुदितान्तराः । सम्पूज्यान्दोलयामासुश्चित्रीदुध
तदग्रतः ॥२॥ कृष्णयोरेतयोः पूर्वं प्रादुर्भावश्च धर्मतः । नरनारा-
यणात्पयोऽभूद्योगेऽसिन्नेव पुत्रकौ । ॥३॥ धर्माश्रमे निवद्धायां

પૌષ માસમાસમાં કરવાના ઉત્સવોનો વિધિ આ પ્રકારે તમને કહી સંભ-
ળાઓ. હવે ફાલ્ગુન ચૈત્ર વૈશાખ માસોમાં કરવાના ઉત્સવોનો વિધિ કહી
સંભળાવું છું ॥૩૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિક-
મતોત્સવવિધૌ માર્ગશીર્ષપૌષમાસમાસોત્સવવિધિનિર્ણયણનામ-
કોનપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૯॥

અધ્યાય ૬૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સુતૌ ! ફાલ્ગુનાદિ ત્રણ માસમાં આવતા
ઉત્સવોનો વિધિ કહેતાં, પ્રથમ દોહોત્સવવિધિ કહું છું—ફાલ્ગુમાસમાં ઉત્તરા-
ફાલ્ગુની નામના અર્જુનના જન્મનક્ષત્રમાં તેમની સાથે ભગવાને પૂર્વે રૈવ-
તપર્વતમાં યાદવોસાથે ક્રીડા કરી હતી. તે સમયે ત્યાં યાદવોએ અંતરમાં
આનંદ પામીને હિંદોળામાં વિરાજમાન અર્જુનસહિત શ્રીકૃષ્ણની પૂજા
કરીને હિંદોળ્યા હતા અને તેમની આગળ ક્રીડા કરી હતી ॥૧-૨॥ વળી
હે પુત્રકૌ ! પૂર્વે આજ ફાલ્ગુન ઉત્તરાફાલ્ગુનીયોગમાં એજ કૃષ્ણ અર્જુ-
નનો નરનારાયણરૂપે ધર્મપ્રબળપતિથકી પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો. તે અવસરે
દેવોએ તે ધર્મના આશ્રમમાં બાંધેલા હિંદોળામાં તે નરનારાયણને પધરા-

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને ફાલ્ગુ ચૈત્ર વૈશાખ માસમાં કરવાના ભગવદુત્સ-
વોનો વિધિ કહ્યો છે.

દોલાયાં તં સમર્ચ્ય ચ । દેવા આન્દોલયામાસુરતઃ કાર્યોઽત્ર
 ચોત્સવઃ ॥૪॥ સૂર્યોદયે સ્યાન્નક્ષત્રમાર્યમ્ણં યત્ર તદિને । કાર્યો
 દોલોત્સવઃ પૂર્વે દિને તચ્ચેદિનદ્વયે ॥૫॥ વસન્તોત્સવવત્કાર્યે શ્રીકૃ-
 ણ્ણસ્યાર્ચનં ત્વિહ । નરનારાયણાર્ચ્યાં વિશેષં વચ્મિ કચ્ચત ॥૬॥
 પ્રાતઃ પૂજાં પ્રકુર્વાત નરનારાયણપ્રભોઃ । ઉપચારૈઃ ષોડશભિર્મહા-
 નીરાજનેન ચ ॥૭॥ સિતૈઃ સૂક્ષ્મૈશ્ચ ઘાસોમિઃ સિતૈઃ સુરભિચન્દનૈઃ ।
 સિતૈઃ સુગન્ધિભિઃ પુષ્પૈઃ પૂજયેત્તુલસીદલૈઃ ॥૮॥ નૈવેદ્યે પાપસં-
 દઘાદ્વદરાણિ ફલાનિ ચ । દોલાયાં દક્ષિણાશ્ચ તં સંસ્થાપ્યાન્દોલ-
 યેત્તુમાન્ ॥૯॥ મૂર્તિઃ સ્થિરા યદિ મયેદ્દ્વાલકૃષ્ણં તદાર્ચકઃ । સ્થાપ-
 યેત્તત્ર દોલાયાં ગીતવાદિત્રપૂર્વકમ્ ॥૧૦॥ ઘાસન્તિકૈશ્ચ પુષ્પાદૈ-
 સ્તસ્ય કુર્વાત પૂજનમ્ । તતો રક્તગુલાલૈશ્ચ ક્રીડેયુર્મગવજ્જનાઃ
 ॥૧૧॥ ઘસન્તોત્સવવજ્જેયા ક્રીડા મર્યાદયાઽત્ર ચ । દોલોત્સવસ્ય

વીને પૂજા કરીને હિંદોળ્યા હતા. આ બે હેતુથી આ દિને આ ઉત્સવ
 કરવો ॥૩-૪॥ આ ઉત્સવમાં સૂર્યોદયવ્યાપિ ઉત્તરાફલગુનીનક્ષત્ર હેવું.
 તેનો યોગ બે બન્નેય દિવસે (પૂર્ણિમા પ્રતિપદાએ) હોય તો તે આ ઉત્સવ
 પૂર્વદિને (પૂર્ણિમાએ) કરવો, કેમકે બહુકાળ વ્યાપનાર છે ॥૫॥ આ
 ઉત્સવમાં શ્રીકૃષ્ણનું અર્ચન વસંતોત્સવમાં જ બેમ એમ કરવું. નરનારા-
 યણુની અર્ચામાં તો કોઈ વિશેષ છે તે કહ્યું ॥૬॥ ભગવાન્ નરનારાયણુની
 પ્રાતઃકાળે ષોડશ ઉપચારોવડે પૂજા અને મહાનીરાજન કરે ॥૭॥ શ્વેત
 સૂક્ષ્મ વસ્ત્રો, શ્વેત સુગન્ધિ પુષ્પહારો અને તુલસીદળોવડે એમનું પૂજન
 પ્રશસ્ત માન્યું છે ॥૮॥ એમના નૈવેદ્યમાં દુધપાક બદરીફળ (જોર) વિશે-
 વપણું સમર્થ. પછી તે નરનારાયણને પારણામાં દક્ષિણાભિમુખે પધરાવીને
 પૂજક પુરૂષ હિંદોળે ॥૯॥ બે મંદિરમાં નરનારાયણુની મૂર્તિ સ્થિર અર્થા-
 રૂપા હોય ત્યાં ચળા બાળકૃષ્ણમૂર્તિને પાલણામાં પધરાવીને ગીતવાદિત્ર-
 પૂર્વક વસંતઋતુમાં થતાં માલતી આદિક પુષ્પોવડે તે બાળકૃષ્ણનું પૂજન
 કરે. તે પછી ભક્તજનો રંગ ગુલાલાદિવડે પરસ્પર ક્રીડા કરે ॥૧૦-૧૧॥
 આ ઉત્સવમાં પણ વસંતોત્સવની પેઠે રંગ રમવામાં મર્યાદા રાખવી.

પદ્યાનિ ગાપયેદ્ધર્મપુત્રયોઃ ॥૧૨॥ નીરાજયિત્વા દોલાયા ઉત્તાર્ય
સ્વાપયેત્પ્રભુમ્ । મોજયિત્વા હરિજનના મુખ્યો ભુજીત પૂજકઃ ॥૧૩॥
તતો દ્વિતીયદિવસે મન્દિરં પરિમાર્જયેત્ । યથા રક્તગુલાલાદેસ્તિ-
ષ્ઠેહેશોઽપિ ન કચિત્ ॥૧૪॥ ચત્રાણિ ચ વિતાનાદીન્ સર્વાસ્તાન્
શાલયેત્તથા । અન્યાનિ ધારયેથેતિ વિશેષોઽન્યન્તુ પૂર્ણવત્ ॥૧૫॥
ચૈત્રશુકલતૃતીયાયાં કૃતમાલાનદીજલે । સત્યવ્રતનૃપસ્યાગ્રે મત્સ્ય-
પ્રાદુરભૂદ્ધરિઃ ॥૧૬॥ તૃતીયા મત્સ્યપૂજાયાં સ્પૃષ્ટા સૂર્યોદયં તુ યા ।
સા પ્રાઘ્નાઽથોભયદિને વ્યાહ્યાદો પૂર્વયુક્ત શુભા ॥૧૭॥ તસિન્દિને
વાસુદેવં મત્સ્યરૂપેણ પૂજયેત્ । સૌવર્ણીમથગા શકત્યા મૂર્તિં મત્સ્યસ્ય
પારયેત્ ॥૧૮॥ યામે શઙ્ખં ગદાં દક્ષે દધદ્દોષ્ણ્યર્ધમાનુપઃ । મત્સ્યાદ-

(પુરૂષોએ પુરૂષોસાથે અને સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીઓ સાથે, તેમા પણ વિધવાઓ
સાધુઓ અને બ્રહ્મચારીઓએ રંગકીડા ન કરવી આ નિયમ સાચવવો)
તે દિવસે ધર્મપુત્ર નરનારાયણના દોલોત્સવના પદો ગવરાવવા ॥૧૨॥
પછી શ્રીકૃષ્ણની આરતી કરીને ખાલસાથકી ઉતારીને તેમને પોઢાડી દે
પછી સર્વ ભક્તજનોને જમાડીનેજ મુખ્ય પૂજક જમે ॥૧૩॥ પછી દ્વિતીય
દિવસે મદિરને રંગ ગુલાલનો લેશપણ કવચિતપણ જે રીતે ન રહે તેમ
જળથી ધોઈ નાખે ॥૧૪॥ ભગવાનને પહેરાવેલા વસ્ત્રો તથા ઉલ્લોચાદિ
પૂર્વોક્ત સર્વ ધોવાયોગ્ય પદાર્થોને સારીરીતે ધોઈ નાખે ભગવાનને ખીન્ન
વસ્ત્રો ધરાવે અને ઉલ્લોચાદિ ખીન્ન કરાવે આટલો આમા વિશેષ છે ખીન્ન
બધુ તો પૂર્વવત્ બાણુ ॥૧૫॥

હવે મત્સ્યજયતીનો ઉત્સવનિધિ નિરૂપણ કરૂંછુ—પૂર્વે ચૈત્ર શુકલ
તૃતીયાએ કૃતમાલા નદીના જળમા સત્યવ્રત રાજની આગળ ભગવાન
હરિ મત્સ્યરૂપે પ્રાદુર્ભવ્યા હતા ॥૧૬॥ આ મત્સ્યજયતીમહોત્સવમા
સૂર્યાદયસમયે સજન્ધ ધરાવતી તૃતીયા તિથિ લેવી તે બે પરદિને પણ
સૂર્યાદયકાળે સજન્ધ પામતી હોય તો પૂર્વનીજ ગ્રહણ કરવી ॥૧૭॥ તે દિને
વાસુદેવનેજ મત્સ્યરૂપે લાવના કરીને પૂજે અથવા શક્તિ હોય તો હેમમયી
મત્સ્યમૂર્તિ કરાવે ॥૧૮॥ કટિના અધોભાગમા મત્સ્યાકાર, ઉપરિભાગમા

તિરધોભાગે મત્સ્યઃ કાર્યોઽન્ન પૂજને ॥૧૯॥ નૈવેદ્યે દધિમક્તં ચ દધ્ય-
 ક્તાન્વટકાંસ્તથા । અર્પયેદ્વાપયેદ્દક્તો મત્સ્યજન્મકથામિદ્ ॥૨૦॥
 પતાવાંસ્તુ વિશેષોઽન્ન વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ । મહાનીરાજનસ્યાન્તે
 ભોજનં ચાન્ન કીર્તિતમ્ ॥૨૧॥ ચૈત્રે નવમ્યાં પ્રાક્ષ્ણે દિવા ક્રક્ષે
 પુનર્વસૌ । ઉદયે ગુરુગૌરાંશ્વોઃ સ્વોચ્ચસ્યે ગ્રહપશ્ચકે ॥૨૨॥ મેવે
 પૂપણિ સમ્પ્રાપ્તે લગ્ને કર્કટકાહ્વયે । આવિરાસીદશરથાત્કૌસલ્યાયાં
 પરઃ પુમાન્ ॥૨૩॥ અષ્ટમીવેધરહિતા મધ્યાહ્નવ્યાપિની તિથિઃ ।
 નવમ્યેષા ગ્રહીતવ્યા રામાર્ચન ઉપોપજે ॥૨૪॥ મધ્યાહ્નવ્યાપિની
 ચેત્સ્યાજ્ઞવમી તુ દિનદ્વયે । અવ્યાસા વા ભવેત્તર્હિ ગ્રહીતવ્યા પરૈવ
 ત્તા ॥૨૫॥ વિદ્વાદ્દમ્યા સક્રક્ષાપિ ત્યાજ્યૈવ નવમીતિથિઃ । કેચલ્દાપિ

માનુષાકાર, વામ હસ્તમાં શંખ અને દક્ષિણ હસ્તમાં ગદાને ધારી રહેલા,
 દિવ્યરૂપ મત્સ્ય લગવાનું કરીને પૂજવા ॥૨૬॥ નૈવેદ્યમાં વિશેષતઃ દહીલાત
 તથા દહીમાં ઓળેલાં વડાં સમર્પે. આ દિવસે લક્ષ્મણન મત્સ્યાવિર્ભાવકથાને
 ગવરાવે ॥૨૦॥ આ ઉત્સવમાં વિશેષ તો આટલોજ છે. બીજે વિધિ તો નિત્ય-
 માસજ જાણવો. આ ઉત્સવમાં મહાનીરાજનને અંતે જોજન કરે ॥૨૧॥

હવે રામનવમીનો ઉત્સવવિધિ કહું છું—ચૈત્રમાસમાં, સૂર્ય મેષરાશિમાં
 રહેતાં, શુકલપક્ષમાં, નવમી તિથિએ, દિવસે પુનર્વસુનક્ષત્રમાં, કર્કટનામનું
 જન્મલક્ષ સતે, ગુરુ તથા ચંદ્ર તે લગ્નમાં વર્તતાં, સૂર્યાદિ પાંચ ગ્રહો પોત.
 પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહેતાં, દશરથચક્રી કૌસલ્યામાં પરમપુત્રપ
 શ્રીરામચંદ્ર પૂર્વે પ્રકટ થયા હતા ॥૨૨-૨૩॥ શ્રીરામાર્ચનમહોત્સવમાં
 અને ઉપોપજ્ઞમતમાં અષ્ટમીના વેધે રહિત મધ્યાહ્નવ્યાપિની નવમી તિથિ
 ચંદ્રજી કરવી ॥૨૪॥ જો પૂર્વદિને અને પરદિને નવમી મધ્યાહ્નવ્યાસ હોય
 તો પરા-બીજી ચંદ્રજી કરવી તથા પૂર્વદિને અને પરદિને મધ્યાહ્નવ્યા-
 સિએ રહિત હોય તો તે બીજી ચંદ્રજી કરવી. (કેમકે વિદ્વાતો સર્વથા
 ત્યાજ્ય છે) પુનર્વસુ નક્ષત્રનો યોગ હોય તો પણ અષ્ટમીના વેધવાળી
 નવમી તિથિ ત્યાજ્યજ છે. નક્ષત્રયોગ ન હોય તો પણ બીજી શુદ્ધાજ
 ચંદ્રજી કરવી. કેમકે જાતવિધાયક વચનોમાં કેવળ નવમીશબ્દ ચંદ્રજી

પરોપોપ્યા નવમીશબ્દસજ્જઠાત્ ॥૨૬॥ વિદ્યાયાસ્તુ ક્ષયે પ્રાપ્તે પ્રહી-
તવ્યાપિ પૂર્યેયુક્ત । કર્તવ્ય ઉપવાસોઽથ રામચન્દ્રસ્ય ચાર્ચનમ્
॥૨૭॥ મુકુટં ધારયેદથ ભગવન્તં રમાપતિમ્ । પીતામ્બરં ધનુર્ચાપૌ
દૈમં કટિપટં તથા ॥૨૮॥ નૈવેદ્યે કૈસરં ભક્તં દયાન્મૌક્તિકલક્રુકાન્ ।
શર્કરાં દધિ દુગ્ધં ચ વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ ॥૨૯॥ અસિન્દિનેઽથ
મધ્યાહ્ને કૃષ્ણં રામાલ્કયયાઽર્ચયેત્ । દૈમં વા કારયેદ્રામં રાજલક્ષણલ-
ક્ષિતમ્ ॥૩૦॥ યુવા પ્રસન્નવદનઃ સિંહસ્કન્ધો મહાવલઃ । દીર્ઘયાદુ-
હ્યઃ કાર્યો રામો યાળચનુર્ધરઃ ॥૩૧॥ મહાપૂજાં તસ્ય કુર્વન્ ગીત-
વાદિત્રપૂર્વકમ્ । શ્રીરામજન્મપદ્યાનિ ભક્તો ગાયેચ ગાયેત્ ॥૩૨॥
ઉપવાસવ્રતી રામં પરેઽદ્યથ્યર્ચ્ય તં પુનઃ । સન્તર્પ્ય સાધૂન્વિપ્રાંચ્ચ
ભક્તઃ કુર્વીત પારણામ્ ॥૩૩॥

કર્મો છે. એટલે આ ઉત્સવ તિથિપ્રધાન માન્યો છે ॥૨૫-૨૬॥ ભો નવ-
મીનો ક્ષય થતો હોય તો અષ્ટમીવિદ્યા પણ તે મહાણ કરવી. કેમકે
અન્યથા નવમીનો લાભ નથી. આ દિવસે ઉપવાસ અને શ્રીરામચંદ્રનું
અર્ચન કરવું ॥૨૭॥ આ ઉત્સવમાં લક્ષ્મીકાંત ભગવાનને મુકુટ, પીતાંબર,
ધનુષ, આણ તથા મુવર્ણતંતુમય કટિબંધનવસ્ત્ર ધરાવે. નૈવેદ્યમાં તો
વિશેષતઃ શર્કરાઘૃતપરિપૂર્ણ કેસરીયો ભાત, (ખીરજ) મોતીયા લાડુ,
સાકર દહીં દુધ નિવેદન કરે. અન્ય વિધિતો નિત્યપ્રાપ્તજ માન્યો છે
॥૨૮-૨૯॥ આ દિને મધ્યાહ્ને શ્રીકૃષ્ણનીજ રામરૂપે ભાવના કરીને રામ-
નામથી પૂજા કરે. ભો વૈભવ હોય તો તરૂણ વયમાં વર્તતા, પ્રસન્ન મુખવાળા,
સિંહના જેવા ખલાવાળા, મહાબળવાળા, દીર્ઘ એ આદુવાળા, આણ
ધનુષને ધારી રહેલા, રાજલક્ષણલક્ષિત આવા શ્રીરામ અર્ચારૂપ મુવર્ણવડે
કે રજતવડે પૃથક્ કરાવીને ગીતવાદિત્રપૂર્વક મહાપૂજાવિધાનથી તેમનું
અર્ચન કરે. તે સમયે લક્ષ્મીજન શ્રીરામપ્રાદુર્ભાવનાં પદો સ્વયં ગાય અને
ગવરાવે ॥૩૦-૩૨॥ તે આ ઉપવાસવ્રતધારી લક્ષ્મી પરદિને ફરી શ્રીરામનું
પૂજન કરી સાધુ વિપ્રોને સંતૃપ્ત કરીને, પછી સ્વયં પારણાં કરે ॥૩૩॥

હવે ચૈત્ર શુકલ એકાદશીએ કરવાનો દોહોત્સવવિધિ કહું છું—ચૈત્રમા-

પ્રકીર્તિતા । મહાપૂજાં વિધાયાત્ર દોલામારોહયેત્રમુમ્ ॥૩૪॥
 સુગન્ધિપુષ્પમધ્યાં તુ તસ્યાં તં ઘટિકાદ્વયમ્ । આન્દોલયિત્વા
 નીરાજ્ય ભક્ત ઉત્તારયેત્તતઃ ॥૩૫॥ વિશેષ દ્વદ્વ ચેતાવાનન્યસ્ત્વે-
 કાદશીવિધિઃ । સામાન્ય એવ વિદ્યેયો ઘતગ્રન્થનિરૂપિતઃ ॥૩૬॥
 વૈશાણ્ણે શુદ્ધપદ્મે ચ પ્રતિપદ્યન્ધિમન્યને । ક્રિયમાણે સુરૈર્દંત્યૈઃ
 પ્રાતઃ કૂર્મોઽભઘદ્ધરિઃ ॥૩૭॥ ગ્રાહ્યા સૂર્યોદયવ્યાપ્તા પ્રતિપત્કૂર્મપૂ-
 જને । દિનદ્વયે તદ્વ્યાપ્ત્યાદૌ ગ્રાહ્યા પરચુતૈવ હિ ॥૩૮॥ અત્ર કૂર્મ-
 સ્વરૂપેણ વાસુદેવં સમર્ચયેત્ । યદ્વાઽર્ચકેન સૌધર્ણ. કૂર્મ. કાર્ય-
 સ્વશક્તિઃ ॥૩૯॥ ઉત્તરાઙ્ગં નરાકારં પૂર્વાઙ્ગં વાસ્ય કૂર્મવત્ ।
 કાર્યં ચ ઈ મુજો તત્ર કુર્યાન્નહં ગદાં તથા ॥૪૦॥ તમર્ચેત્સ-

મમા વિમળા નાભની શુક્લ એકાદશીએ શ્રીકૃષ્ણની મહાપૂજા કરીને તેમને
 સુગન્ધિ પુષ્પોથી બનાવેલી દોળામા (પાલશામા) પદ્મરાવીને બે ઘડીપર્યંત
 હાંદિળીને, આરતી કરીને ભક્તજન તેમકી તેમને ઉતારે ॥૩૪-૩૫॥
 આ ઉત્સવમા આટલોજ વિશેષ વિધિ છે જેતો એકાદશીવિધિ સામાન્યતઃ
 વિધિપ્રાપ્ત છે તે આમા પણ સમાન સમજવો ॥૩૬॥

હવે કૂર્માવિભાવનો ઉત્સવવિધિ ઠહુંધુ-પૂર્વે વૈશાખ શુક્લ પ્રતિપદાએ
 પ્રાતઃ કાળે, સુરાસુરોએ મળીને સમુદ્રમથન આરંભતા તેમા સાહાય્ય કરવા
 ભગવાન શ્રીહરિ સ્વયં કૂર્મરૂપે બ્રાહ્મણ પામ્યા હતા ॥૩૭॥ આ કૂર્મ
 બ્રાહ્મણમહોત્સવમા સૂર્યોદયસમયવ્યાપિની પ્રતિપદા લેવી જે પરદિને
 પણ પ્રાતઃ કાળે વ્યાપિની પ્રતિપદા હોય તો પરજ દ્વિતીયાયોગવાળી સ્વી-
 કારવી ॥૩૮॥ આવી પડવા તિથિએ વાસુદેવ ભગવાનને કૂર્મસ્વરૂપે લાવના
 કરીને સમર્ચે અથવા અર્ચક કાચનમય કૂર્મ યથાશક્તિ કરાવીને તેમનું
 અર્ચન કરે ॥૩૯॥ આ કૂર્મનું ઉત્તરાંગ (નાભિથી ઉપરનો ભાગ) નરાકાર
 કરતું, પૂર્વાંગ (નાભિથી નીચેનો ભાગ) કચ્છપાકાર કરતું, બે ભુજ કરવા,
 તેમાં દક્ષિણ ભુજમા શખ અને વામ ભુજમા ગદા કરવી આવા પ્રતિ-
 મારૂપ કૂર્મ કરીને સર્વતોલદ્રમઙ્ગળમા સસ્થાપીને યથાવિધિ યથાલબ્ધ
 ઉપચારોવડે પૂજા કરવી નૈવેદ્યમા સાકરચુક્ત સુરમાના મોદકો સમર્પવા

વંતોમદ્રે યથાલઙ્ઘોપચારકૈઃ । નૈવેદ્યે લઘુકાન્દવાદિધિરન્યસ્તુ
 નૈત્યકઃ ॥૪૧॥ इत आरभ्य नित्यं च प्रभोर्गङ्गोत्सवावधि ।
 अर्पयेत्पूजने पेयं चिश्चाचारि सशर्करम् ॥४२॥ नैवेद्ये चान्वहं
 दद्याच्छर्करां दधि चोत्तमम् । अत्र कूर्मकथा गेया पूजनान्ते तु
 भोजनम् ॥४३॥ वैशाखस्य सिते पक्षे तृतीयायां पुनर्वसौ । अहोऽ-
 ष्ठમે मुहूर्ते च राहो मिथुनराशिगे ॥४४॥ स्योद्यस्वै ग्रहपट्टे च जम-
 दग्नेस्तु योपिति । चासुदेवो रेणुकायां प्रादुरासीद्धरातले ॥४५॥
 तृतीयैषા પ્રદીતન્યા પૂર્વાહન્યાપિની યુધૈઃ । દિનદ્વયે તદ્વ્યાસ્યાદૌ
 પરા રામાર્ચને મતા ॥૪૬॥ अत्र भार्गवरूपेण चासुदेवस्य कारयेत् ।
 मध्याह्ने तु महापूजां ततः कुर्यात् भोजनम् ॥४७॥ अथवा पूजको

અન્ય વિધિ તો નિત્ય ચાલતો હોય તે બાલુવો ॥૪૦-૪૧॥ આ દિવસને
 આરભીને જ્યેષ્ઠ શુકલદશમીપર્યંત ભગવાનને નિત્ય સાકરસહિત ગાળેલું
 આમલીનું જળ પાન કરી શકાય એવું અર્પણ કરે ॥૪૨॥ વળી પ્રતિદિન
 નૈવેદ્યમાં સાકર અને ઉત્તમ દહીં સમર્પે. આ કૂર્મોત્સવમાં તો કૂર્મપ્રાદુ-
 ભાવિના વર્ણનવાળાં છીર્તનો ગાવાં. ઉત્સવને અંતે ભોજન કરવું ॥૪૩॥

હવે પરશુરામપ્રાદુર્ભાવોત્સવવિધિ અને ચંદનયાત્રોત્સવવિધિ કહુંકું-
 વૈશાખમાસના શુકલપક્ષની તૃતીયાતિથિએ, પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં, દિવસના
 આઠમા મુહૂર્તમાં, રાહુ મિથુનરાશિને પામતાં, સૂર્યાદિ છ અહો પોતપોતાની
 ઉચ્ચ રાશિને પામતાં, જમદગ્નિમુનિયદ્ધી તેમની ભાર્યા રેણુકામાં ભગવાન
 વાસુદેવ ધરાતળ ઉપર પરશુરામરૂપે પ્રાદુર્ભાવ્યા હતા ॥૪૪-૪૫॥
 આ પરશુરામ પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવમાં પૂર્વાહન્યાપિની તૃતીયાજી બુધજનોએ
 લેવી જો-તે તૃતીયા જન્મેય દિવસે દિવસના પૂર્વભાગમાં વ્યાપનારી
 હોય તો પછીનીજ અહણુ કરવી. (જન્મે દિવસમાં તેની વ્યાપ્તિ પૂર્વદિ
 ન હોય તો પણ પછીનીજ લેવી, કારણ કે એજ શુદ્ધ છે) ॥૪૬॥
 આ અક્ષયતૃતીયાએ મધ્યાહ્ને વાસુદેવનેજ પરશુરામરૂપે ભાવના કરીને
 મહાપૂજાવિધાનથી પૂજે. તે પછી ભોજન કરે ॥૪૭॥ અથવા વૈશવ હોય
 તો યથાશક્તિ સુવર્ણથી કે રજતથી જટામંડળને ધારી રહેલા, પરશુ હસ્તામાં

હૈમં નિજશક્ત્યનુસારતઃ । કારયેત્પર્શુરામં તુ રોપસ્ફારિતલોચ-
નમ્ ॥૪૮॥ દ્વિભુજં પર્શુહસ્તં તં જટામણ્ડલમણિહતમ્ । પૂજયેન્મ-
ણ્ડપે પ્રાગ્યદ્વાપયેત્તત્કથાં તથા ॥૪૯॥ इत आरभ्य नित्यं च ज्ञान-
यात्रावधि प्रभुम् । धारयेद्गन्धवासांसि वासांसि च सितान्यपि
॥५०॥ उशीरतालवृन्तैश्च नवीनैः रम्यदर्शनैः । वीजयेत्प्रत्यहं देवं
काले काले च पूजकः ॥५१॥ नैवेद्ये प्रत्यहं दद्याद्रसमाप्तफलो-
द्भवम् । शर्करां चेति विधेयो विशेषोऽन्यसु नैत्यकम् ॥५२॥ यैशा-
पस्य चतुर्दश्यां सोमचारेऽनिलर्क्षके । अयतारो नृसिंहस्य जातो
दैत्यवधाय हि ॥५३॥ त्रयोदशीविधहीना शुद्धा प्राप्ता चतुर्दशी ।
शुद्धाधिकायां पूर्वास्यां विद्यायाश्च क्षये तु सा ॥५४॥ नरसिंहामि-

ધારી રહેલા, રોષાતિશયને લીધે ફાડેલાં લોચનવાળા, દ્વિભુજ પરશુરામ
કરાવીને, મંડપમાં સર્વતોભદ્રમંડળમાં સંસ્થાપીને યથાવિધિ યથાલબ્ધ
ઉપચારોવડે પૂજે. નૈવેદ્યમાં લાડુઓ નિવેદન કરે. પરશુરામપ્રાદુર્ભાવો-
ત્સવ કથાને ગવરાવે. પછી મધ્યાહ્ને ભોજન કરે ॥૪૮-૪૯॥ આ દિવસને
આરંભીને જ્ઞાનયાત્રોત્સવપર્યંત પ્રતિદિન ચંદનના અગુલોપથી મુગન્ધવાળાં
વસ્ત્રો અને શ્વેતવસ્ત્રો ભગવાનને ધરાવે. નવીન રમણીય વીરભૂમય વૉજ-
લાવડે પ્રતિદિન કાળે કાળે ભક્તિથી સ્વેદદેવ ભગવાનને પવન નાંખે. નૈવે-
દ્યમાં નિત્ય કેરીનો રસ સાકરસહિત સમર્પે. આટલો વિશેષ ભણવો.
બીજું નિધાન તો નિત્યોત્સવવિધિપ્રાપ્તજ ભણવું ॥૫૦-૫૨॥

હવે શ્રીનૃસિંહભગવત્પ્રાદુર્ભાવોત્સવવિધિ કહું છું-વૈશાખ શુકલ ચતુર્દ-
શીએ સોમવારે સ્વાતીનક્ષત્રમાં ભક્તપરાધીન ભગવાનનો ભક્તદ્રોહી દૈત્ય
હિરણ્યકશિપુના હનન માટે નૃસિંહરૂપે પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો ॥૫૩॥ આ
નૃસિંહપ્રાદુર્ભાવોત્સવમાં ત્રયોદશીના વેધે વર્ણત, માટેજ શુદ્ધા ચતુર્દશી
ચંદણ કરવી. શુદ્ધા તે ચતુર્દશી એ વૃદ્ધિને પામી હોય (ને હોય) તો
પૂર્વનીજ ચંદણ કરવી, (કેમકે અધિક કાળ બ્યાપેછે અને પ્રાદુર્ભાવસમયે
બ્યાપે છે) એ વિદ્વા-ત્રયોદશીએ યુજ ચતુર્દશીનો દાય યજ્ઞ જતો હોય
તો તે વિદ્વાજ હોવી. (શુદ્ધાના અણભને લીધે અન્ય ગમિ નથી) ॥૫૪॥

ધાનેન કૃષ્ણમત્ર સમર્ચयेत् । સૂપચારૈઃ પ્રદોષે તુ પૂજાન્તેऽપિ ન
પારयेત્ ॥૫૫॥ નિજશક્ત્યનુસારેણ પૂજકઃ પુરુષોઽથવા । સૌવર્ણ
કારયેદેવં નરસિંહં ભયદૂરમ્ ॥૫૬॥ પીનસ્કન્ધકટિગ્રીવં કૃશમધ્યં
કૃશોદરમ્ । સિંહાનનં નૃદેહં ચ સર્વાભરણભૂપિતમ્ ॥૫૭॥ જ્વાલા-
માલાકુલમુલં લલજિહ્વોગ્રદંટુકમ્ । હિરણ્યકશિપોર્વક્ષઃ પાટયન્તં
નરૈઃ સ્થરૈઃ ॥૫૮॥ એવંવિધં નૃસિંહં તં પૂજયેન્મણ્ડપોત્તમે । નિવેદ-
યેત્ રાજકાનિ ભૂરીણિ ચટકાનિ ચ ॥૫૯॥ નૃસિંહજન્મપદ્યાનિ
ગાપયેત્ પૂજનોત્સવે । યતાવાન્હિ વિશેષોઽયં વિધિરન્યસ્તુ પૂર્વચત્

આવી ચતુર્દશીએ પ્રદોષસમયે શ્રીકૃષ્ણનેજ નૃસિંહરૂપે ભાવના કરીને
શોભન ઉપચારોવડે સમર્ચે. ઉત્સવને અંતે પણ પારણાં નજ કરે, કિંતુ
ઉપવાસજ કરે. (આમાં પારણાં ન કરે, એમ કહ્યું એનો આ ભાવ છે-
આમાં કેટલાક ‘નૃસિંહ દેવદેવેશ તવ જન્મદિને શુભે । ઉપવાસં કરિષ્યામિ
સર્વમોગવિવર્જિતઃ ॥’ આ પ્રત્યક્ષલુસંકલ્પમંત્રમાં ઉપવાસવિધાનખળાત
તેમના ઉપાસકો આમાં ઉપવાસ કરે છે. અને કેટલાક ‘ઉત્સવાન્તે ચ
પારણં’ આ વચનખળાત ઉત્સવને અંતે પારણાં કરે છે. તેમાં અમારો
આ પક્ષ છે-જેઓ શક્ત હોય તેમણે તો ઉપવાસજ કરવો. જેઓ અશક્ત
હોય તેમણે તો ઉત્સવને અંતે કૃણાહાર કરવો. જેઓ અતિશય અશક્ત
હોય તેમણે તો અનભક્ષણ કરવું, એમ યથાશક્તિ કરવું) ॥૫૫॥
અથવા વૈભવ હોય તો પૂજક પુરૂષ યથાશક્તિ સુવર્ણમય નરસિંહ દેવ
કરાવે. કેવાતો-પુદ્ર ખસા કટિ મીવાવાળા, કૃશમધ્યભાગવાળા, કૃશ ઉદ-
રવાળા, સિંહસદૃશ મુખવાળા, નરદેહવાળા, સર્વાભરણભૂપિત, ભયંકર
આકારવાળા, જ્વાળામાળાથી વ્યાપ્ત મુખવાળા, ફાડેલું મુખ હોવાથી નીચે
લળકતી જીભવાળા, ઉચ્ચ દાઢોવાળા, તીક્ષ્ણ નખોવડે હિરણ્યકશિપુના
વક્ષઃસ્થળને વિદારતા, આવા અર્ચારૂપ નૃસિંહજી કરાવીને મંડપોત્તમમાં
સર્વતોલદ્રમંડળમાં પ્રતિષ્ઠાવીને મહાપૂજાવિધાનથી પૂજે. આનં વડાં
વિગેરે વિશેષતઃ નૈવેદ્યમાં નિવેદે ॥૫૬-૫૮॥ આ પૂજનોત્સવમાં નૃસિંહ-
પ્રાદુર્ભાવને જણાવનારાં પદ્યોને ગવશવે. આમાં આટલો વિશેષ છે.

॥૬૦॥ इत्थं मया फाल्गुनचैत्रराघमासोत्सवा चांकयिता हि पुनौ ॥

ज्येष्ठे शुचौ श्रावणिकेऽथ मासे य उत्सवास्तद्विधिमद्य चन्मि

॥६१॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिक-
तोत्सवविधौ फाल्गुनचैत्रवंशाखोत्सवविधिनिर्णयनामा पष्ठितमोऽध्यायः ॥६०॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—દશમ્યાં શુક્લપક્ષે સુ જ્યેષ્ઠે માસિ કુજેઽહ્નિ ।
અવતીર્ણા ભુવિ સ્વર્ગારુસ્તાક્ષં ચ સરિદ્ધરા ॥૧॥ હરતે દશ પાપાનિ

બીએ વિધિ તો નિત્યોત્સવપ્રકારે જાણવો ॥૬૦॥ હે પુત્રા । ફાલ્ગુન ચૈત્ર
વંશાખ માસમાં કરવાના ઉત્સવોનો પ્રકાર આ પ્રકારે મેં નિરૂપણ કર્યો.
હવે જ્યેષ્ઠ આષાઢ શ્રાવણ માસમાં કરવાના ઉત્સવોનો વિધિ નિરૂપણ કરું-
છું, તેને એકાદ્ય મનથી સાંભળો ॥૬૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...
ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિકપ્રત્યોત્સવવિધૌ ફાલ્ગુનચૈત્રવંશખોત્સવવિ-
ધિનિરૂપણનામા પશ્ચિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૦॥

અધ્યાય ૬૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—જ્યેષ્ઠાદિ ત્રણ માસોમાં કરવાના ઉત્સ-
વોનો વિધિ કહેતાં, પ્રથમ ગંગાવતરણોત્સવવિધિ નિરૂપણ કરુંછું—જ્યેષ્ઠ
માસમાં શુક્લ દશમીએ ભૌમવારે હસ્તનક્ષત્રમાં પૂર્વે સર્વનદીઓ મધ્યે
ઉત્તમ ગંગાજી સ્વર્ગથકી ભૂતળ ઉપર અવતર્યા હતા ॥૧॥ જે હેતુ માટે તે
આ દશમી તિથિ દશ પ્રકારનાં પાપોને હરે છે માટે દશહુર નામથી કહી
છે. (ધણીએ આખ્યા વિનાનાં પદાર્થોનું હરવું, વિધિ વિના હિંસા કરવી, પરદા-
રાનું ઉપસેવન કરવું, આ ત્રણ પાપો કાયિક કહ્યાં છે. નિહુર વચન બોલવું,
અસત્યવચન બોલવું, ચાડીયાપણું કરવું અને અસંબંધ પ્રલાપ કરવો, આ ચાર
પાપો વાચિક કહ્યાં છે. પારકા દ્રવ્યનું અભિચિંતન કરવું, પરનું અનિદ્ર ચિંતન
કરવું અને ખોટો અભિનિવેશ રાખવો, આ ત્રણ પાપો માનસિક કહ્યાં છે
આ પ્રકારે દશ પ્રકારનાં પાપો જાણવાં.) આ ગંગાવતરણોત્સવમાં તે આ દશમી

૧ આ અધ્યાયમાં જગવાને જ્યેષ્ઠ આષાઢ શ્રાવણ માસમાં કરવાના ઉત્સવોનો
વિધિ કહ્યો છે.

તસ્માદ્દશહરા સ્મૃતા । इयं योगवशात्पूर्वा प्राद्या चापि परा तिथिः ॥२॥ मलमासे दिव्यं कार्या पूर्वस्मिन्नेव नोत्तरे । उपचारैर्महद्भिस्तां लक्ष्मीमूर्ताविहार्ययेत् ॥३॥ पुष्पैर्गन्धैश्च नैवेद्यैः फलैश्च दशसंख्यया । तथा दीपैश्च ताम्बूलैः पूजयेच्छ्रद्धयार्चकः ॥४॥ लक्ष्म्या मूर्तिर्न चेत्तद्दि हेर्मां चारुचतुर्भुजाम् । चन्द्रभेतां च दधतीं कुम्भाम्भोजे यराभये ॥५॥ सितावस्त्रां सिताभूषां प्रसन्नरुचिराननाम् । गङ्गामूर्तिं विधायैव मध्याह्ने तां प्रपूजयेत् ॥६॥ गङ्गायिर्भावपदानि गेयान्यत्र महोत्सवे । पूजनान्ते च भुञ्जीत विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥७॥ ज्येष्ठे मासि भवेज्येष्ठा यस्मिन्नर्कादये दिने । तत्रामिपेकविधिना जप- नीयो रमापतिः ॥८॥ जलैरुच्चलपात्रस्थैर्निर्मलैश्च सचन्दनैः ।

તિથિ પૂર્વા કે પરાપણ ઉક્ત યોગવશાત્ લેવી. એટલે બે બે દિવસે સંબન્ધ ધરાવતી હોય તો નક્ષત્રયોગને અનુસારે પહેલી કે બીજી લેવી ॥૨॥ મળ- માસમાં તો અધિક જ્યેષ્ઠમાસની શુકલ દશમી તિથિજ લેવી. દ્વિતીય જ્યેષ્ઠમાસની દશમી નજ લેવી. આ દશમીએ તે ગંગાજીને લક્ષ્મીમૂર્તિમાંજ ભાવના કરીને મહોપચારોવડે પૂજે ॥૩॥ પૂજક જન પુષ્પ, ચંદન, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, તાંબૂળ અને દશસંખ્યાપરિમિત ફળોવડે શ્રદ્ધાથી પૂજે. (કેટલાકે ‘દશસંખ્યયા’ આ પદને પ્રત્યેકમાં બેડે છે) ॥૪॥ બે લક્ષ્મીની મૂર્તિ ન હોય તો સુવર્ણમયી, (કે રજતમયી) સુંદર ચાર ભુજવાળી, ચંદ્રના જેવી શ્વેત, કળશ કમળ વર અભયને ધારી રહેલી, (તેમાં જમણા જિર્વ હસ્તમાં કળશ, જમણા નીચેના હાથમાં વરસુદ્રા, ડાબા જિર્વ હસ્તમાં કમળ, ડાબા નીચેના હસ્તમાં અભયસુદ્રા, આવા કમથી ધારી રહેલી) શ્વેતાંબરને ધારી રહેલી, રૂપ્યમય શ્વેતાંબરણને ધારી રહેલી, પ્રસન્ન સુંદર મુખવાળી, આવી ગંગામૂર્તિ કરીને તેની મધ્યાહ્ને પૂજા કરે ॥૫-૬॥ આ મહોત્સવમાં ગંગાવિભાવને જણાવનારાં પદ્યો ગવરાવે. પૂજનને અંતે જમે. (તેથી પહેલાં ન જમે, અથવા ઉપવાસ ન કરે) અન્ય વિધિ તો નિલ્યપ્રાસજ જાણુવો ॥૭॥

હવે જ્ઞાનયાત્રોત્સવવિધિ કહું છું—જ્યેષ્ઠ માસમાં શુકલ પક્ષમાંજ જે દિને જ્યેષ્ઠાનક્ષત્ર સૂર્યોદયકાળવ્યાપ્ત હોય તે દિને મહાશિવેકવિધિથી ભગવાનને

શહેન સ્પયેત્કૃષ્ણં મન્ત્રેવેદપુરાણગૈઃ ॥૧॥ તત. પીતાનિ ઘાસાંસિ
 ધારયેદ્રુષિમળીપતિમ્ । ડળ્ળીપં પાટલં ચેવ મૂળા નાનાવિધા અપિ
 ॥૧૦॥ સૂપ મક્તં પોલિકાં ચ ચટિકાં કથિકાં તથા । વ્યજ્જનાનિ ચ
 નૈવેદ્યે યથાલઘ્ન્યાન્યુપાહરેત્ ॥૧૧॥ જલક્રીડનપદ્યાનિ કૃષ્ણસ્યાન્ન ચ
 ગાપયેત્ । મુઝીત પૂજનાન્તે ચ વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યક. ॥૧૨॥ આગ્રા
 દશુદ્ધે નક્ષત્ર પુષ્ય. સૂર્યોદયે ચદા । તદા સાન્ધ્યો રથ સ્થાપ્ય.
 કૃષ્ણસ્યામે સ્વલઙ્કૃત. ॥૧૩॥ ઘાસાંસિ પીતરક્તાનિ ધારયેદ્રૂપણાનિ
 ચ । પરિમેયાનિ દ્વેતીસ્તુ થીપતિં દ્વેમનિર્મિતા ॥૧૪॥ નૈવેદ્યે વધિ
 મક્તં ચ શર્કરાં શુડલકુકાન્ । દદ્યાગ્રીરાજયિત્વાથ ચાલકૃષ્ણ રથે
 ન્યસેત્ ॥૧૫॥ ધૂત્યા મોગાંશ્ચતુર્વારં નીરાજ્યોત્તારયેશ્ચ તમ્ । ગાય
 યૈદ્રથયાનાં ચ વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યક ॥૧૬॥ શુચૌ માસિ પ્રતિપદિ

જ્ઞાન કરાવવુ ॥૮॥ ઉત્તરવળ પાત્રમા આલેખુ નિર્મળ, અદનમિશ્રિત જળ
 રાખમા ભરીને તેનાથી વૈદિક પૌરાણિક મનોવડે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને જ્ઞાન
 કરાવે ॥૯॥ તે પછી ભગવાનને પીળા વસ્ત્રો, રક્ત ઉધ્ધુપ (પાદ) અને
 નાનાવિધ ભૂપણો પણ ધરાવે ॥૧૦॥ દાળ ભાત પોળી વડીઓ કઢી અને
 યથાલઘ્ન શાકાં નૈવેદ્યમા નિવેદે ॥૧૧॥ આ ઉત્સવમા ભગવાનની જળ
 ક્રીડાને જણાવનારા પદ્યો ગવરાવે પૂજનને અતે જમે બીજે વિવિ
 નિત્યોત્સવપ્રાપ્તિ જાણવો ॥૧૨॥

હવે રથયાત્રોત્સવવિધિ નિરૂપણુ—આપાઠ માસના શુકલપક્ષમા પુધ્યન
 ક્ષત જે દિને સૂર્યોદયના સમયને પામીને વર્તવું હોય તે દિને સમલકૃત
 અશ્વસહિત રથ ભગવાનની આગળ સ્થાપવો તથા કેટલાક પીત કેટલાક
 રક્ત વસ્ત્રો ભગવાનને ધરાવે અને ભૂપણો પરિમિત ધરાવે ધનુષ આણુ
 આદિક આયુધવિશેષો તો અચનમય અલકારૂપ શ્રીપતિને ધરાવે
 ॥૧૩-૧૪॥ નૈવેદ્યમા વિશેષત દહીં ભાત સાકર ગોળલાડુઓ નિવેદન
 કરે પછી રાજભોગોચિત આરતી કરીને જાળકૃપ્તમૂર્તિ રથમા પધરાવે
 રથયાત્રાપદ્યોને ગવરાવે મધ્યે મધ્યે આરવાર ભોગો (નૈવેદ્યવિશેષ) ધરા
 વીને તેતે ભોગને અતે આરતી પણ કરીને, પછી જાળકૃષ્ણ ભગવાનને રથ

દ્વિતીયાયાં ચ વા તિયૌ । ઘૃપરાશેઘ્નદ્રવલે સ્થાપ્યા દોલા સ્વલ-
ક્ષ્મતા ॥૧૭॥ સાયાદ્દે પ્રત્યહં કૃષ્ણં ઘાલં તત્ર નિધારયેત્ । નીરાજ-
યિત્વા દ્વે નાઝ્યૌ ભક્ત આન્દોલયેત્તતઃ ॥૧૮॥ નમઃકૃષ્ણતૃતીયાયાં
નીરાજ્યોત્તારયેચ તમ્ । દોલાક્રીડાન્વહં ગેયા વિધિરન્યસ્તુ નૈત્યકઃ
॥૧૯॥ શ્રાવણે શુક્લપક્ષે તુ ચતુર્થ્યાં ભૌમવાસરે । મધ્યાહ્ને દ્રાણ્ણો
નસ્તો યરાહો જગ શ્વરઃ ॥૨૦॥ દિનદ્વયે તદ્વ્યાત્યાદૌ ચતુર્થ્યેપા
પરા મતા । વાસુદેવં તત્ર ચાચ્છંદરાહામિધ્યાઽર્ચકઃ ॥૨૧॥ ધાર-

થકી ઉતારી સ્વસ્થાનમાં લઈ બેઠી પોઢાડી દે. પૂજનને અતે ભોજન કરે.
બીજે વિધિ તો પ્રતિદિન ચાલતો સમજી લેવો ॥૨૫-૨૬॥

હવે હિંદોળોત્સવવિધિ કહુંધું—આપાઠભાસના કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદા કે
દ્વિતીયા તિથિએ શ્રીકૃષ્ણપ્રાદુર્ભાવરાશિભૂત વૃષભરાશિને ચંદ્રયોગબળને
અનુસારે રૂઢીરીતે અલક્ષ્ય કરેલો હિંદોળો સંસ્થાપીને સાયાદ્દે તેમાં બાળ-
કૃષ્ણને પધરાવીને, તેમાં તેમની આરતી કરે. પૂજક પ્રતિદિન આ પ્રકારે
સંસ્થાપીને એઘડીપર્યંત આંદોળીને પછી ઉતારે ॥૧૭-૧૮॥ શ્રાવણકૃષ્ણ-
તૃતીયાપર્યંત આ પ્રકારે દોલોત્સવ કરીને, અતે આરતી ઉતારીને ઉત્સવને
પરિસમાપ્ત કરે. ભગવાનનાં દોળાક્રીડન કીર્તનો પ્રતિદિન દોલોત્સવસમયે
ગાવાં. અન્ય વિધિ તો નિત્યપ્રાપ્ત સમજવો. યદ્યપિ આપાઠશુકલ એકા-
દશીએ ભગવાનનો રાયનોત્સવ, રથયાત્રોત્સવથકી અર્નતર અન કલો નથી
તથાપિ તેપણુ તે તિથિએ કરવો. ‘ભાપાઠશુક્લકાવશ્યાં કુર્યાત્સ્વમમહોત્સવમ્’
ઇત્યાદિ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે. એનો વિધિ તો મતચંચોથકી બજવો ॥૨૯॥

હવે વરાહપ્રાદુર્ભાવોત્સવવિધિ કહુંધું—શ્રાવણભાસના શુકલપક્ષની ચતુર્થા
તિથિએ ભૌમવારે મધ્યાહ્ને પૂર્વે વરાહભગવાન શ્રદ્ધાની નાસિકાથકી
પ્રાદુર્ભવ્યા હતા ॥૨૦॥ તે ઉત્સવમાં ચતુર્થા મધ્યાહ્નસમયવ્યાપિની લેવી.
બન્નેય દિવસે બે મધ્યાહ્નવ્યાપિની હોય તો પછીનીજ ચતુર્થા લેવી. બે
બન્ને દિને પણ મધ્યાહ્નવ્યાપિની ન હોય તો પણ પછીનીજ ચંદણ કરવી,
કેમકે પૂર્વા તૃતીયાએ વિદ્ધા છે. (મૂળમાં ‘વ્યાત્યાદૌ’ આવો નિર્દેશ કયો
છે તેથી આવો ભાવ નીકળે છે) તે આ ઉત્સવમાં પૂજક જન વાસુદેવનેજ

યેતન્ન વાસાંસિ કૌસુમાનિ રમાપતિમ્ । નૈવેદ્યે પાપસં દદ્યાદ્વદ-
 ફાંશ્ચ વિશેષતઃ ॥૨૨॥ ઘરાહજન્મપદ્યાનિ ગાપયેદન્ન ત્સવે ।
 પૂજાપિ મહતી કાર્યા પૂજનાન્તે ચ મોજનમ્ ॥૨૩॥ અથવા કારયે-
 જ્ઞેમં ઘરાહં શક્તિઃ પુમાન્ । નરાહં સ્ફકારણં ચ મનાઋપીનં સુમી-
 પણમ્ ॥૨૪॥ ચતુર્યાહું ગદાચક્રરાહુપન્નવિરાજિતમ્ । સ્તૂયમાનં
 મુનિગણેર્વદ્ધાઙ્ગલિભિરાનતૈઃ ॥૨૫॥ થીર્વામકૂર્પરથ્યાઽસ્ય ધરાનન્તૌ
 પદ્માનુગૌ । ફર્તવ્યૌ ચ તતઃ પૂજાં મધ્યાહ્નેઽસ્ય સમાચારેત્ ॥૨૬॥
 શ્રાવણે શુક્લપક્ષે તુ સમર્પેત્કાદશીદિને । દ્વાદશ્યાં યા ભગવતે પવિત્રં
 તુ સમર્પયેત્ ॥૨૭॥ હ્રેમં રૌપ્યં ચ યા ક્ષૌમં કૌશં કૌશેયજં ચ યા ।
 બ્રાહ્મણ્યા ફર્તિતૈઃ સ્વૈર્નિર્મિતં યાપિ તચ્છુભમ્ ॥૨૮॥ તન્નોત્તમં
 પવિત્રં તુ પૃથ્વા સહ શતૈસ્ત્રિભિઃ । સત્સત્યા સહિતં દ્વાભ્યાં શતાભ્યાં

વરાહપણે લાવના ઠરીને પૂજે ॥૨૨॥ તે ઉત્સવમાં ભગવાનને કમુંબલ
 વસ્ત્રો ધરાવે. નૈવેદ્યમાં દુધપાક વડાં વિગેરે વિશેષતઃ સમર્પે ॥૨૨॥ વરાહ-
 બ્રાહ્મણના વર્ણનવાળાં કીર્તનો આ ઉત્સવમાં તો ગવરાવે. મહાપૂજાવિ-
 ધાનથી પૂજા કરાવે. પૂજનને અતે ભોજન કરે ॥૨૩॥ અથવા વૈલવ સતે
 અર્ચકજન યથાશક્તિ સુવર્ણમય વરાહ કરાવે. કેવા તો—નરાકાર, વરાહવદન,
 કિંચિત્પુષ્પશરીર, અતિભયકરાકાર, ચતુર્ભુજ, ગદાચક્રરાહુપન્નધારી, બે હાથ
 બેડી રહેલા નમ્ર મુનિગણોએ સ્તુતિ કરાતા, આવા થીવરાહ અચાસ્વરૂપ
 કરાવે. શ્રીને એમની વામ કુલીના આશ્રયવાળી કરે. ધરા અનંતને એમના
 ચરણાનુયાયી કરે. પછી મધ્યાહ્ને વરાહભગવાનની પૂજા કરે ॥૨૪-૨૬॥

હવે પવિત્રોત્સવવિધિ કહું છું—શ્રાવણશુકલ એકાદશીએ અથવા દ્વાદ-
 શીએ ભગવાનને પવિત્રું અર્પણ કરે. તે પવિત્રું સુવર્ણતંતુથી કરેલું કે
 રણતંતુથી રચેલું, કે અતસીત્વશ્રતંતુથી બનાવેલું કે દર્ભતંતુથી કરેલું કે
 રેશમતંતુથી બનાવેલું પ્રશસ્ત કહ્યું છે ॥૨૭-૨૮॥ તે પવિત્રાં મધ્યે ૩૬૦
 ત્રણસો સાઠ તંતુઓવડે બનાવેલું પવિત્રુ ઉત્તમ માન્યું છે. ૨૭૦ ખસો
 સીત્તર તંતુઓવડે કરેલું પવિત્રું મધ્યમ માન્યું છે. ૧૮૦ એકસો ઐશી
 તંતુઓવડે રચેલું પવિત્રું અધમ કહ્યું છે. ત્રણ મૂત્રોવડે કરેલાં પવિત્રાં

મધ્યમં સ્મૃતમ્ ॥૨૯॥ સાક્ષીતિના શતેનાપિ કનિષ્ઠં તત્સમાચરેત્ ।
સાધારણપવિત્રાણિ ત્રિમિઃ સૂત્રૈઃ સમાચરેત્ ॥૩૦॥ ઉત્તમં તુ શત-
ત્રન્થિ પચ્ચાશદ્ધન્થિ મધ્યમમ્ । કનિષ્ઠં તુ પવિત્રં સ્યાત્પદ્મિશદ્ધન્થિ
શોભનમ્ ॥૩૧॥ અધમં નામિમાત્રં સ્યાદૂરમાત્રં તુ મધ્યમમ્ । શ્રેષ્ઠં
તુ તજ્ઞાનુમાત્રં પ્રતિમાયા નિગદ્યતે ॥૩૨॥ વિશેષદ્વયેતાવાન્વિધિ-
રન્યત્તુ નિત્યવત્ । પૂજનાદિ પ્રકુર્વાત કમલારાધિકાપતેઃ ॥૩૩॥
કૃષ્ણાદ્યન્યાં નમોમાસે સુમત્યામજ્યાત્પરગે । ઉદ્ભવસ્વામિનઃ સાક્ષા-
ત્પ્રાદુર્ભાવોઽમવદ્ભુવિ ॥૩૪॥ અતોઽત્ર સ્વામિનો મૂર્તિં દેર્મીં શત્તયા
પિનિર્મિતામ્ । પૂજયેત્સર્વેતોભદ્રે મહાપૂજાવિધાનતઃ ॥૩૫॥ મૂર્તિઃ
સા પીવરી કાર્યા દ્વિભુજા ચ સદંશુકા । વિશાલચાદનયતા પ્રસ-

સાધારણ માન્યા છે (અસપત્તિમાં આ પક્ષ લેવો) ॥૨૯-૩૦॥ ઉત્તમાદિ
પવિત્રાનો બીજો ભેદ કહે છે-એકશતપરિમિત અધિવાળુ શીલન પવિત્ર
ઉત્તમ માન્યું છે પચાગ અન્થિવાળુ પવિત્ર મધ્યમ માન્યું છે છત્રીશ
ગાહોવાળુ પવિત્ર તો કનિષ્ઠ કહ્યું છે સૂત્રસંખ્યાથી અને અધિસંખ્યાથી
ઉત્તમ મધ્યમ અધમ ભેદ પાચરાત્ર અથવા વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કર્યો છે
॥૩૧॥ જે ભગવત્પ્રતિમાને પવિત્ર સમર્પવામાં આવે તે પ્રતિમાની જનુ-
પર્યંત પહોંચે તે પવિત્ર ઉત્તમ કહ્યું છે. જે પવિત્ર સાથળસુધી પહોંચે તે
મધ્યમ કહ્યું છે અને જે પવિત્ર નાભિપર્યંતજ પહોંચે તે અધમ કહ્યું છે
॥૩૨॥ આ પવિત્રોત્સવમાં નિરૂપણીય વિશેષ આટલોજ છે. રમારાધા-
પતિ ભગવાનજુ બીજી પૂજનાદિક તો નિલપ્રાપ્તજ કરવું ॥૩૩॥

હવે શ્રીરામાનંદસ્વામિપ્રાદુર્ભાવોત્સવવિધિ કહુંછુ-શ્રાવણમાસના કૃષ્ણ
પક્ષની અષ્ટમી તિથિએ પ્રાત કાળે અજયનામના વિપ્રથકી સુમતિ નામની
તેમની પત્નીમાં સાક્ષાત્ ઉદ્ભવજી (શ્રીરામાનંદસ્વામી નામથી પ્રખ્યાત)
ભૂમિઉપર પ્રાદુર્ભાવ્યા હતા માટે આ દિવસે શ્રીસ્વામિની મૂર્તિ સુવર્ણમયી
યથાશક્તિ ઠરાવીને તેની સર્વતોલદ્રમડળમાં યથાવિધિ મહાપૂજાવિધા-
નથી પૂજા કરે ॥૩૪-૩૫॥ શ્રીસ્વામિની તે મૂર્તિ લગાર પુષ્પ, દ્વિભુજ,
ઉજ્જવળ શ્વેતાબર ધારી, કૃપારસને જણાવનારા વિશાળ મુદર નેત્રવાળી,

નમુસ્તપદ્મજા ॥૩૬॥ ભક્તાનુગ્રહકૃચ્છાન્તા કરાત્તજપમાલિકા ।
 મૈકૈશ્વન્દનપુષ્પાયૈઃ પૂજિતાતિમનોહરા ॥૩૭॥ સ્વામિનો જન્મક-
 મર્માણિ પૂજાકાલે તુ ગાયયેત્ । જન્માષ્ટમ્યુત્સવં કુર્યાત્તતઃ સ તુ પુરો-
 દિતઃ ॥૩૮॥ इत्येते वार्षिकाः प्रोक्ताः श्रीविष्णोस्तत्सवा मया । आव-
 द्यकाः सुतौ ! नृणामुद्धवाध्वनि तिष्ठताम् ॥३९॥ एतेषु तत्तत्स-
 मये भूपानैवेद्यवाससाम् । भेदः पृथक्पृथक् प्रोक्तः स ज्ञेयः सति
 चैभवे ॥४०॥ देशकालधनादीनामानुकूल्यं न यस्य तु । पुंसो भवेत्स
 तु स्वस्य कुर्याच्छक्त्यनुसारतः ॥४१॥ सति विचे त न कापि
 शाठ्यं कुर्यात् पूरुषः । श्रीविष्णोस्तत्सयेष्वेषु तत्प्रसन्नत्वहेतुषु
 ॥४२॥ उत्सवार्थं भगवतः कर्णं कुर्वीत न कश्चित् । यतो भक्त्यर्पि-

પ્રસન્ન સુખકમળવાળી, લક્ષ્મીઉપર અનુગ્રહ કરી રહેલી, શાંતિરસગંભીરા,
 દક્ષિણ કરમાં જપમાળાને ધારી રહેલી, લક્ષ્મીએ ચંદન પુષ્પાદિવડે પૂજેલી,
 અતિમનોહર કરવી ॥૩૬-૩૭॥ પૂજાસમયે શ્રીસ્વામિના પ્રાદુર્ભાવચરિત્રોને
 ઓધ કરનારાં પદો ગવરાવે. પછી ભગવાનનો જન્માષ્ટમીઉત્સવ કરે. તે
 તો મેં પ્રથમ પ્રતિપાદન કર્યોજ છે ॥૩૮॥ હે સુતૌ ! ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં
 નિષ્ઠાવાળા નરોએ અવશ્ય કરવાના આ વાર્ષિક ભગવદુત્સવો મેં નિરૂપણ
 કર્યાં ॥૩૯॥ તે તે ઉત્સવોમાં તે તે સમયે જે જે વસ્ત્રો વિભૂષણો નેવેદ્યોનો
 પૃથક્ પૃથક્ ભેદ નિરૂપણ કર્યો તે વિતતવૈભવ સતે જાણવો ॥૪૦॥ જે જનને
 દેશકાળધનાદિકની અનુકૂળતા ન હોય તેણેતો યથાશક્તિ શ્રદ્ધાથી તે તે
 ઉત્સવો કરવા ॥૪૧॥ વિત્ત હોય તો પૂજક જને તે આ ભગવત્પ્રસન્નતાના
 એક હેતુભૂત મહોત્સવોમાં વિત્તલોભ કદાપિ નજ કરવો ॥૪૨॥ તેમ ભગ-
 વાનના ઉત્સવો કરવામાં શ્રદ્ધાની અધિકતાને લીધે કોઇનું કદાપિ ખર્ચ
 નજ કરવું. કારણ કે ભગવાન ભાવશુદ્ધિથીજ પ્રસન્ન થાય છે પણ દ્વંધવિ-
 શેષથી નહિ. ભક્તિથી અર્પેલા પત્રથી પણ પ્રતોષ પામે છે. 'વગ્રં પુષ્પં ફલં
 તોયં યો મે મલ્લ્યા પ્રયચ્છતિ । તદહં મત્સ્યુપહૃતમસ્મામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥'
 એમ સ્વયં ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે. (કરેલું કરજ પ્રવૃદ્ધિ પામતાં પીડા
 પામતો પુરૂષ આ લોક પરલોકના એયોમાર્ગે થકી અનુક્રમે પ્રચ્યુતિ

તેનાસૌ પત્રેણાપિ પ્રતુપ્યતિ ॥૪૩॥ સ્થિરા ચાપિ ચલા यस્ય સમીપે
પ્રતિમા ભવેત્ । સ પૂજયેત્સ્વશક્ત્યા તાં ધર્માન્પ્રોક્તાન્ સમાચરન્
॥૪૪॥ અપ્ર યા કથિતા પૂજા શ્રીવિષ્ણોરુત્સવેષ્વિહ । તપ્ર મન્ત્રાસ્તુ
વિશેયાઃ સ્વાધિકારાનુસારિણઃ ॥૪૫॥ કાર્યા દ્વિજાતિભિઃ પૂજા મ-
ન્ત્રેવેદપુરાણગૈઃ । શૂદ્રઃ સ્ત્રીમિશ્ર સા કાર્યા નામમન્ત્રે રમાપતેઃ ॥૪૬॥
અહિંસાગ્રહચર્યાઘાઃ પાલનીયાઃ પ્રયત્નતઃ । ઘ્રતાઙ્ગભૂતા નિયમાઃ
સર્વેષ્વપિ ઘ્રતેષ્વિહ ॥૪૭॥ હૃત્યં ભુવિ કરિષ્યન્તિ વૈષ્ણવા યે તુ
માનવાઃ । તેઽતિપ્રિયા રમાભર્તુઃ પ્રાપ્સ્યન્ત્યેવ હિ તત્પદમ્ ॥૪૮॥
સુવ્રત ઉવાચ— હૃત્યં નિશમ્ય ભગવદ્વદિતં યથાવત્સંવત્સરોત્સવવિધિ
વિદિતાશ્ચિલાર્થૈઃ । તૌ ધ્રાતરૌ નરપતે ! મુદિતાવભૂતાં તદ્વચ તં

પામેજ) ॥૪૩॥ જે લક્ષ્મીની પાસે સ્થિરા કે ચળા ભગવન્-ભૂતિ હોય તે
લક્ષ્મી મેં પૂર્વે કહેલા ઉપવાસ નક્કી એકલક્ષ્મી આદિક ધર્મોને આચરતોયકો
પ્રીતિથી તે પ્રતિમાની પૂજા યથાશક્તિ કરે ॥૪૪॥ આ પ્રકરણુમાં આ ભગ-
વદ્-ઉત્સવોમાં જે જે પૂજા કરવાની કહી છે તેમાં તેમાં ઉત્સારવાના મન્ત્રો
તો પોતાના અધિકારને અનુસારે વૈદિક કે પૌરાણિક જાણવા ॥૪૫॥ (આ
અર્થને સ્પષ્ટ કહે છે) દ્વિજાતિ-જાણુ વર્ણના જનોએ તે તે વેદોક્ત પુરાણોક્ત
મન્ત્રોવડે રમાપતિની પૂજા કરવી શૂદ્રોએ અને સ્ત્રીઓએ તે પૂજા કેવળ
નામમન્ત્રોવડે કરવી ॥૪૬॥ જે તે તે યતના અગભૂત અહિંસા અહિંસાર્ય
આદિક નિયમો કહ્યા છે તે સર્વયતોમાં અને આ ઉત્સવોમાં પણ પ્રયત્નથી
પાળવા ॥૪૭॥ જે માનવો આ પ્રકારે પ્રતિવત્સર ઉત્સવવિશેષોને પ્રીતિથી
આચરે તે વૈષ્ણવો રમાપતિ ભગવાનના પ્રસાદપાત્રભૂત થઈને અતે તેમના
પરમપદને નિશ્ચ પામેજ ॥૪૮॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે પ્રતાપસિંહ
નરપતે ! આ પ્રકારે ભગવાન્ શ્રીહરિએ કહેલા વાર્ષિક યતોત્સવપ્રકારને
યથાવત્ સાલળીને, તેનો બધો અભિપ્રાય જાણીને, તે આ બ્રાતા અયોધ્યા-
પ્રસાદજી તથા રઘુવીરજી મનમાં અત્યત પ્રસન્ન થઈને, તેને શ્રીહરિના
કહેલા પ્રમાણે કરવા લાગ્યા. અને પોતપોતાના શિષ્યોને તેજ પ્રકારે

વિદધતુઃ સ્વ તથાઽઽહતુઃ સ્વાન્ ॥૪૯॥ इति श्रीसत्सज्जिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकप्रतोत्सवविधौ ज्येष्ठापाठश्रावणोत्सवविधि-
निरूपणनामैकपष्ठितमोऽध्यायः ॥६१॥

સુવત ઉવાચ—અથૈકદા તમાસીનં કૃતનિત્યવિધિં હરિમ્ । નત્વા
પ્રપચ્છ ગોપાલાનન્દો મુનિરુદારધીઃ ॥૧॥ ગોપાલાનન્દ ઉવાચ—શ્રોતુ-
મિચ્છામ્યહં સ્વામિન્ ! સાધૂનાં ત્યાગિનાં હિ નઃ । ત્વદાશ્રિતાનાં
સર્વેષાં ધર્માનિહ સવિસ્તરમ્ ॥૨॥ સુવત ઉવાચ—इत्थं जिज्ञासुना
धर्मास्तेन पृष्टः स सत्पतिः । प्रसन्नः कथयामास त्यागिधर्मानरो-
पतः ॥३॥ धीनारायणमुनिश्वाच—त्यागिनां मच्छित्तानां ते धर्मा-
न्वच्मि मुने ! शृणु । सम्प्रदायानुसारेण यथाशास्त्रं हिताय च ॥४॥

અવબોધ આપવા લાગ્યા ॥૪૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રક-
રણે વાર્ષિકપ્રતોત્સવવિધૌ જ્યેષ્ઠાપાઠશ્રાવણોત્સવવિધિનિરૂપણ-
નામૈકપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૧॥

અધ્યાય ૬૨ મો.

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! અનંતર એક દિવસે નિત્યવિધિ કરી
પરવારીને પોતાના આસનમાં મુખેથી વિરાજેલા ભગવાન્ શ્રીહરિને મહા-
મતિ ગોપાલાનંદમુનિએ પ્રણામ કરીને પુછ્યું ॥૧॥ ગોપાલાનંદમુનિ પુછે
છે—હે સ્વામિન્ ! ત્યાગાશ્રમમાં નિષ્ઠાવાળા, સાધુદીક્ષાને પામેલા, તમારાજ
એક સમાશ્રયવાળા, અમો સર્વેના ધર્મોને વિસ્તારથી આપના મુખકમળથી
સાંભળવા હું ઇચ્છું છું ॥૨॥ સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે
ધર્મોને જાણવા ઇચ્છતા તે ગોપાલાનંદમુનિએ પુછેલા તે સત્તાંપતિ ભગવાન્
પ્રસન્ન થઈને સમય ત્યાગિધર્મોને કહેવા લાગ્યા ॥૩॥ શ્રીનારાયણમુનિ
કહે છે— હે મુને ! તમે પુછેલા ત્યાગી મદાશ્રિતોના ધર્મોને તમામના દિત
માટે યથાશાસ્ત્ર યથાસંપ્રદાય તમને કહું છું, નેને સાવધ મનથી સાંભળો ॥૪॥

૧ આ અધ્યાયને આરંભને ૭ અધ્યાયોવડે ગોપાલાનંદમુનિને હૃદયરૂપે
ત્યાગિધર્મોનું સંવિસ્તર નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ આ અધ્યાયમાં ભગવાને લેખમન
દોષો અને તેના જગના ઉપાયોનું નિરૂપણ કર્યું.

ત્યાગિનાં પરમો ધર્મઃ શ્રીરુપ્ણેઽલિલકારણે । મત્તિરેકાન્તિકી
નિત્યં તન્માહાત્મ્યાવયોધયુક્ ॥૧॥ અધર્મવંદયા દોષાસ્તુ પ્રત્યુદ્ધાઃ
સન્તિ તત્ર હિ । ધર્મવંદયૈર્ગુર્ણજિત્વા તાન્સા કાર્યાઽથ સાધુભિઃ
॥૬॥ પઞ્ચવાવદ્યજેતવ્યાઃ સન્તિ દોષેષુ તેષ્વપિ । જિતેષુ યેષુ સર્વે
તે જિતાઃ સ્યુર્નાથ સંશયઃ ॥૭॥ લોભઃ કામો રસાસ્વાદઃ ક્લેહો
માનસ્ય પદ્મમઃ । અન્તઃશત્રવ પતે હિ દુર્જેયા વિદુષામપિ ॥૮॥ સર્વ-
દોષારુરા દ્યેતે ભવન્તીતિ પ્રયત્નતઃ । વિજેતવ્યાઃ સાવધાનૈસ્ત્યાગ-
ચત્તિર્મુમુક્તુભિઃ ॥૯॥ એકૈરુસંધિતા દોષા દર્શ્યન્તેઽથ પૃથક્પૃથક્ ।
જયે તેષામુપાયા યે સાધ્યાઃ સૌત્યેન તેઽપિ ચ ॥૧૦॥ તત્રાધર્માન્ચ-

ત્યાગિઓનો પરમ ધર્મ આજ માન્યો છે, શો? તો સકળકારણ ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણમા તેમના માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક એકાતિષ્ઠી પરા ભક્તિ નિત્ય કરવી
(સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે યુક્ત સપ્રેમ ભજન કરવું) ॥૫॥ તે એકાતિષ્ઠી
ભક્તિમા અધર્મવશથકી ઉત્પન્ન થએલા દલલોભાદિ દોષો મહાવિગ્નભૂત
છે માટે ભક્તિમા વિગ્નભૂત તે દોષોને ધર્મવશથકી ઉત્પન્ન થએલા જ્ઞાન-
વૈરાગ્યાદિ ગુણોએ કરીને છતીને સાધુઓએ ભક્તિનિષ્ઠામા યત્ન કરવો
॥૬॥ તે અધર્મવશીય અનેક દલોભાદિ દોષો મધ્યેપણુ પામજ દોષો અવશ્ય
વિશેષપણુ છતવા યોગ્ય છે જે પાત્ર દોષોના વિજયથી બીજા બધા તે
દોષો વિછતાઈ જાયછે આ અર્થમા સશયજ નથી. તે આ પાત્ર દોષો-
લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, ક્લેદ અને માન છે તે આ પાત્ર આભ્યતર શત્રુઓ
જ્ઞાનિઓએ પણ નિશ્ચે દુર્જેય છે ॥૭-૮॥ અત શત્રુ હોવાથી એમની
અવશ્ય જેતવ્યતા કહીને, સર્વ દોષાકર હોવાથી પણ એમની પ્રયત્નથી
જેતવ્યતાને કહેછે-આ લોભપ્રમુખ પાત્ર દોષો સર્વ દોષોની ઉત્પત્તિનુ
સ્થાન ખાણરૂપ નિશ્ચે છે, માટે તે દોષો મુમુક્ષુ ત્યાગધર્મેનિષ્ઠ સાધુઓએ
સાવધાન થઈને પ્રયત્નથી વિછતવા યોગ્ય છે. ક્ષણુ અનવધાનમાં પણ આ
દોષો પરાલવ કરીને અનર્થમા જરૂર પાડીજ દે ॥૯॥ લોભાદિકને મધ્યે
એકએકનો આશ્રય કરીને જે જે દોષો રહ્યા છે અને તેમના વિજયમા
જે મુખસાધ્ય ઉપાયો છે તેને પૃથક્પૃથક્ હવે કહી જતાવું છું ॥૧૦॥

વાયસ્યા દોષા ચે લોભસંચિતા. । આદિતસ્તે નિરૂપ્યન્તે દ્વાતવ્યા
 નિશ્ચિલા અપિ ॥૧૧॥ લોભનિષ્ઠાઃ સન્તિ દોષા મહાન્તો નિરયપ્રદા ।
 અધિષ્ઠાનં દિ પાપસ્ય લોભશ્ચાઘપ્રવર્તક. ॥૧૨॥ લોભાત્ક્રોધ પ્રમ
 વતિ લોભાત્કામ. પ્રવર્તતે । લોભાન્મોહશ્ચ માયા ચ માનશ્ચ પર
 તન્ત્રતા ॥૧૩॥ સ્વકન્યાદેર્વિક્રયશ્ચ નીચસ્યાપિ ગૃહે નૃણામ્ । લોમે-
 નૈવ દિ વિત્તાદેર્મનુપ્યસ્ય ચ વિક્રયઃ ॥૧૪॥ અક્ષમા હીપરિત્યાગ

તેમા પ્રથમ લોભને આશરે રહેલા જે જે દોષો અધર્મવશીય વર્તે છે,
 અવશ્ય સર્વથા ત્યાગ કરવાના તે તેમામ દોષોને પ્રથમ કહું છું ॥૧૧॥ લોભ
 ખરેખર પાપમા પુરૂષને પ્રવર્તવિછે લોભથી ઉપજીવન પામીને પ્રદુષ્ઠિ
 પામતા નરકપ્રાપક દોષોતો મોટા મોટા છે તો લોભ પાપમાનનુ પ્રથમ
 અધિષ્ઠાન-ભવન છે જેમ ભવનમા નાનાવિધ વસ્તુઓ રહી છે તેમ
 લોભમા નાનાવિધ પાપો રહ્યા છે ॥૧૨॥ લોભથી ક્રોધ પ્રભવેછે-
 પ્રકર્ષથી થાય છે, એટલે મર્યાદા મુકીને ઉદ્ભવેછે, કેમ ? તો લુબ્ધ જન
 અન્યાયથી પણ અર્થસમહાર્યે પ્રવર્તતા હિતોપદેશથી ઉપરપણ ક્રોધ કરે
 છે લોભથી કામ પ્રવર્તેછે-પ્રકર્ષથી થાયછે, એટલે વેળાને મુકીને
 ઉછળેછે, કેમ ? તો લોભી જન દુષ્ટમાન અર્થને પોતા માટે કામેછે લોભ
 થકી મોહ-વિપરીત જ્ઞાન પ્રવર્તેછે, કેમ ? તો લુબ્ધ જન અર્થતૃષ્ણાને
 વશ થતા ગુરૂને અગુરૂ અને અદેય વસ્તુને દેય માને છે લોભથી માયા-
 પરવચનાદિ પ્રવર્તેછે લોભથી માન સમુદ્ભવેછે, કેમ ? તો લોભી જન
 અર્થહાનિની શકાનેવીધે સતોના સેવનથી નિવૃત્ત થઈ પોતેજ પોતાને
 સર્વ કરતા વિજ્ઞાનસંપન્ન, સર્વ કરતા મોટો માની બેસેછે, તેથી અને
 અસ્થાનમા માનવૃદ્ધિ થાયછે લોભથી પરતનતા પ્રવર્તેછે, કેમ ? તો
 લોભી નર અર્થનો દાસ થઈને સર્વદાસ્ય અર્થસપાદકને સ્વર્ગમુખથી
 પણ અધિક માની બેસે છે ॥૧૩॥ વળી વિતાદિકના લોભને લીધેજ પોતાની
 કન્યાને પણ નીચનેપણુ ઘેર વેચીને લુબ્ધ જનો ધનને સચહેછે તથા
 પોતાના પુત્રાદિકને પણ જ્યા ત્યા વેચીને ધનને સચહેછે એ રીતે આ
 દોષપણુ લોભથીજ પ્રવર્તેછે ॥૧૪॥ લોભથી અક્ષમા પ્રવર્તે છે, કેમ ?

શ્રીનાશો ધર્મસદ્ધયઃ । ચિન્તાઽપરીતિર્દમ્મશ્ચ દ્રોહો નિન્દા ચ
તો લોભીયો નર સમગ્ર સમૃદ્ધિ પોતાના એકલા માટેજ ઇચ્છીને પરની
સમૃદ્ધિ ન્યાયા હોય તોપણ તેને સહન કરી શકતો નથી. લોભને લીધે
લગ્નલત્યાગ પ્રવર્તે છે, કેમ ? તો લોભીયો ધનાર્જનમાં પ્રવર્તતાં જાતિ
દેશકાળાદિકને અનુચિત પણ કર્મ કરતાં લેશ પણ લગ્નલતો નથી. લોભ-
યથી શ્રીનાશ થાયછે-લોભનેલીધે દાન લોગને નહિ કરનારાના ધનનો
તૃતીયા ગતિ નાશ પ્રસિદ્ધજ છે. લોભને લીધે ધર્મનો સંશય થાય છે,
કેમ ? તો ક્ષણપણ કાળ અર્થસંપાદનથી અન્ય શુભ અર્થમાં જો જાય તો
તેને વ્યર્થ સમજતા લુબ્ધ જનને નિત્યકર્મ કરવાનો સમય નહિ મળવાથી
ધર્મનો સંશય થાયછે, અન્યાયથી પણ અર્થસંગ્રહાર્થે પ્રયત્ન કરતા
લુબ્ધને અધર્મની અભિવૃદ્ધિ થતાં ધર્મશય થાયછે, આ વાત તો
વિશેષ બ્રહ્મજ છે. ચિંતાપણ લોભથી પ્રવર્તેછે, કેમ ? તો તૃષ્ણિક
જન નિરંતર અર્થના અર્જનમાં અને રક્ષણમાં ચિંતાતુરજ રહ્યા કરેછે.
લોભથી અપકીર્તિ થાય છે, કેમ ? તો લોભુપતાવાળો નર પરધનના
આહરણમાટે વિવિધ દુરુપાયો કરતાં પોતાને અને કુળને પણ અપયશથી
કલકિત કરી દે છે. લોભિઓનું કુત્રાપિ યશ દેખાતુંજ નથી. લોભથી
દલ પ્રવર્તેછે, કેમ ? તો અર્થસંપાદનમાટે લોભીયા બહુ જનો પોતાનું
ધાર્મિકપણું પ્રખ્યાપન કરવા ધર્માચારનું નાટન કરેછે. લોભથી દ્રોહ
પ્રવર્તે છે, કેમ ? તો અર્થતૃષ્ણાઓ મિત્રદ્રોહ અને કૃતરાદ્રોહને પણ
ગણતા નથી, આ અર્થ પ્રસિદ્ધજ છે. લોભથી નિંદા પ્રવર્તેછે, કેમ ? તો
લોભિ નર વિઘાવિનયાદિ ગુણોથી અભ્યાધિક ધનનેજ સમજતાં, દાતા-
રોને પણ અવિવેકિઓના અગ્રેસરો સમજીને તેમના તિરસ્કારમાં પ્રવર્તતાં
ગુણિઓની નિંદા કરવામાં અભિગુણ થાયછે. આ લોભથીજ મત્સર-
પરોત્કર્ષની અસહિષ્ણુતા પ્રવર્તેછે. લોભથી અત્યાગ પ્રવર્તેછે-આપ-
ત્તિમાં પણ અર્થનો લાગ થઈ શકતો નથી. પ્રાણપરિત્યાગ કરીને પણ
અર્થના પરિરક્ષણમાં પ્રવૃત્તિ લોભને લીધે થાયછે. લોભને લીધે અલ-
ભ્યમાં પણ અતિતૃષ્ણા સમુદ્ભવેછે. લોભથી વિકૃત્યા-આત્મજ્ઞાવા

મત્સરઃ ॥૧૫॥ અત્યાગચ્છાતિતર્પણ વિકૃત્યાઽકાર્યકારિતા । અવિ-
શ્વાસસ્તથા ચૌર્ય પરદારામિમર્શનમ્ ॥૧૬॥ દૈન્યસાહસયોવેગો
મૃત્યુવેગશ્ચ દારુણઃ । ર્ષ્યવેગશ્ચ વલ્લાન્મિથ્યાવેગશ્ચ દુર્જયઃ ॥૧૭॥
રસવેગશ્ચ દુર્વાર્યઃ સર્વે લોભાત્પ્રવર્તતે । તસ્માત્સર્વાણિ પાપાનિ

પ્રવર્તે છે કેમ? તો લોભીયો નર ધનાર્જનની હુશળતાને જ સર્વથી સમ-
ધિક હુશળતાને માનીને પોતાને તેવી હુશળતાથી શ્લાઘે છે લોભથી
અકાર્યને કરવાપણુ પ્રવર્તે છે, આતો મુપ્રસિદ્ધ છે પત્નીપુત્રપ્રમુખ
અન્ધુજનોમા પણ અવિશ્વાસ લોભને લીધે આવે છે ધનાહરણમાટે પ્રવ-
ર્તેલો લોભીયો ચોરીથી કે પરદારપરિચયથી ખીતો નથી અર્થલા-
ભને જે દેખે તો પરદારપરિચયમા પણ પ્રીતિમાન થાય છે ॥૧૫-૧૬॥
વળી લોભુષ જન સમુચિત વસ્ત્ર ભૂષણાદિકના ધારણમા પણ વ્યય થવાનો
વિચારતા તેથી ભય પામીને કન્યાદિકવડે કાળને કદતરે થકો દૈન્યવેપને
ધારે છે, તો આવો દૈન્યવેગ લોભથી પ્રવર્તે છે દુર્ગમ દ્વીપાતર આદિ
કમા જવાથી અર્થલાભ થશે એમ વિચારીને લોભી નર પ્રાણોને પણ
તૃણવત નહિ ગણીને દ્વીપાતરમા દોડે છે, આવો સાહસવેગ લોભને લીધે
ઉદ્ભવે છે 'જે જીવીશ તો રાત્ર દડશે, તેથી ધનનાશ થશે' એવી
ઉત્પ્રેક્ષા કરીને કે 'જીવિત્યાગથી ધનની આવક થશે' એવી ઉત્પ્રેક્ષા કરીને
લોભીયો જન મરણમાટે પણ તૈયાર થઈ જાય છે તે આ દારુણ મૃત્યુ
વેગ લોભને લીધે થાય છે બળવાન ધ્વિયવેગ અને દુર્જય મિથ્યાવચન
વેગ લોભને લીધે થાય છે, એ તો પ્રસિદ્ધ છે સો મિથ્યાવચન જોવીને
લુબ્ધ નર ધનને સપાદે છે દુર્વાર્ય રસાસ્વાદવેગ લોભથી પરપરાએ
સમુદ્ભવે છે, કેમ? તો લોભી નર પ્રતિદિન પરાજયીજ પોતાને વૃથા
કરતા 'આજ આને ઘેર વિવાહ છે, આજ આને ઘેર ઉપનયનસંસ્કાર
છે, આજ આને ઘેર સીમતસંસ્કાર છે, આજ આને ઘેર દ્વાદશાહ છે'
ઈત્યાદિ ગણી રાખીને ત્યા ત્યા જમતા પ્રવૃદ્ધ રસાસ્વાદવાળો થાય છે
આજ રસાસ્વાદ દુર્જય પરાજયપ્રાપ્ત થઈ પ્રવૃદ્ધ પામતો છે આ રીતે
આ સર્વે દોષો લોભથી પ્રવર્તે છે માટે સમસ્ત પાપો લોભમૂળક

લોભમૂલ્લાનિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૮॥ સતાં સમાગમેનૈતાન્દોષાન્ લોભ-
ગતાન્હદિ । સ્વાર્થમાનિતિ નિશ્ચિત્ય સ્વજેદ્દોભં વિચક્ષણઃ ॥૧૯॥
જનકો યુવનાશ્વશ્ચ વૃષાદર્ભિમુચા નૃપાઃ । લોભક્ષયાત્પરં સૌખ્યં
પ્રાપુસ્તત્યાજ્ય ય્ય સઃ ॥૨૦॥ લોભેનૈકેન સર્વેઽપિ શાસ્ત્રસત્યાદયો
ગુણાઃ । દોષાયન્તે હિ વિદુષાં સુધીસ્તં કથમાથયેત્ ॥૨૧॥ ईदृग्वि-
धोऽप्यसौ लोभो यैरुपायैः समाधितैः । जीयेत त्यागिमिस्तेऽथ
कथ्यन्ते शिष्टसम्मताः ॥૨૨॥ ક્રિયતે વસ્તુનો યસ્ય લોભસ્તત્ત્વલુ-
નશ્ચરમ્ । યદર્થે ક્રિયતે તથા શરીરં ક્ષણમદ્ધરમ્ ॥૨૩॥ देदद्रव्या-

છે, એમ નિશ્ચયથી જાણવું ॥૧૭-૧૮॥ નિર્લોભી સાધુઓના સમા-
ગમથી 'લોભમાં રહેલા આ બધા દોષો મોક્ષમાર્ગમાં અનર્થકારક છે' એમ દૃઢ્યમાં નિશ્ચય કરીને વિવેકી સાધુ લોભને છોડે ॥૧૯॥ પૂર્વે જનક
યુવનાશ્વ વૃષાદર્ભિપ્રમુખ ભૂષાણો પણ લોભદોષના પરિત્યાગથી પરમ મુખને
પામી ગએલા પ્રસિદ્ધ છે. તો તે લોભ ત્યાગીઓએ ત્યાગ્ય છે ॥૨૦॥
જેમ દુધપાકાદિકમાં રહેલા સ્વાદુતા રચિકરતાદિ સર્વે ગુણો કિંચિત્ વિપ-
પાતથી દોષરૂપ થઈ જાયછે તેમ શાસ્ત્રાધ્યયનાદિ ગુણબાહુલ્ય સતે પણ
વિદુષોના તે સર્વેપણ ગુણો એક લોભદોષને લીધે દોષરૂપ થઈ જાયછે.
'यशो यदास्त्रिनां शुद्धं क्षाप्या ये गुणिनां गुणाः । लोभः स्वल्पोऽपि तान् हन्ति
श्वित्रं रूपमिवेष्टितम् ॥' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. તો આ રીતે મહાદો-
ષરૂપ લોભને સુશુદ્ધિ કયો સાધુ કેમ આશરે? કોઈ પણ પ્રકારે તેનો આશ્રય
નજ કરે (મુધી સાધુએ આવો લોભ ત્યાગ કરવો) ॥૨૧॥

હવે આવો મહાબળવાળો મહાદોષરૂપ પણ આ લોભ જે ઉપાયોના
સંસેવનથી ત્યાગીઓએ છોડી શકાય, શિષ્ટજનસંમત તે ઉપાયો હું હવે કહું
છું ॥૨૨॥ તેમાં પ્રથમ તેના જયમાટે કરવાનો વિચાર કહુંછું-જે વિત્ત
વિગેરે વસ્તુમાં જે શરીરઅર્થે લોભ કરાયછે તે બંનેનું સ્વરૂપ પ્રથમ
વિચારવું, વિચાર કરતાં તે બંને તો નિશ્ચે નશ્વરજ છે. દેહમાં આત્મ-
પ્રાતિથી પ્રાંત બનેલો જે છે તે દેહને અર્થે કોઈ અર્થમાં લોભ કરેછે, તે
દેહ અને તે અર્થ બંને ક્ષણભંગુર છે ॥૨૩॥ એરીતે દેહ દ્રવ્ય ગૃહાદિ

અસત્ત્વેઽપિ લોભાત્કર્માણિ યાનિ તુ । કરોતિ તાનિ સત્વાનિ
જાયન્તે દેહિનઃ ॥૨૪॥ તતસ્તૈઃ કર્મમિર્નાનાનરથાન્પ્રતિપચતે ।
શ્વશૂકરાદિયોનીશ્ચ પ્રામોલ્યેવ પુનઃ પુનઃ ॥૨૫॥ શ્રોત્રપ્રિયગ્રામ્ય
વાર્તાધુર્તા લુબ્ધોઽપિ નો ભવેત્ । સ્ત્રીગલસૂક્ષ્મવસ્ત્રાદિસ્પર્શં લુબ્ધો

વસ્તુઓ અનિત્ય હોવાથી પરિભ્રામે અસતપ્રાય છે તોપણ શ્રાંતિથી લોભને
લીધે તેને માટે જે પરપીડનાદિ પાપ કર્યોને દેહી આચરે છે તે કર્યો ક્ષણ
વિનાશિ ક્રિયાસ્વરૂપ છે તોપણ સત્ય થઈને—બહુ કળ લોગવવાપડે એવા
અતિપ્રબળ દુષ્ટોને સંપાદનારા પાપાખ્ય ફળને આપનારા થઈને દેહી
જીવને દુષ્ટ માટે નિશ્ચે થાય છે આ ભાવ છે—જેને અથ જેમા લોભને
લીધે લોભી લોક અસકર્મ કરે છે તે જાણે જોતા જોતા જ ક્ષણમા જળ
પરપોટાની પેઠે નાશ થઈ જાય છે કરેલું અસદાચરણ તો જોવામા ક્ષણ
વિનાશિ ક્રિયાસ્વરૂપ જણાય છે પણ પુરૂષ જેને યોનિમા યથાકર્મ જાય
છે ત્યાં ત્યાં પોતાના ફળની સાથે આ દેહીને જોડી દેવા પાછળ જાય છે જ
॥૨૪॥ તદનંતર તે કર્યોએ કરીને નાનાવિધ નરકોને તે દેહી પામે છે
અને વારંવાર જ્ઞાનવરાહાદિ અનેક યોનિઓને પામ્યા કરે છે ॥૨૫॥ વળી
કેવળ લોભ ધનની ધખનારૂપ નથી કિંતુ પાત્ર જ્ઞાનેન્દ્રિયોના વિષયોની
ધખનારૂપ પણ સંભવે છે, માટે પત્રવિધ વિષયની અભિલાષાનો પરિભ્રામ
કરીને પત્રવિધ તે લોભનો જય કરવાનો હવે કહે છે—તેમા જે ગ્રામ્ય
વાર્તાનું શ્રવણ છે તે કેવળ શ્રોત્ર ધન્દ્રિયને પ્રીતિ ઉપભવનારૂ છે, તેથી
દેહીને લેશપણ અર્થલાભ નથી ઉભટી અર્થની હાનિ છે કેમ ? તો
પોતાનું કાર્ય પણ પડતું મુશીને તેમા લુબ્ધ થએલો જન તે ગ્રામ્યવાર્તાના
શ્રવણમા જરૂર પ્રવર્તે છે, તેથી કદાચિત્ આ લોકમા અનર્થને પણ પામે
છે અને પરલોકમાં પણ અસદાભાવના અનુભવનાદિકે કરીને અનર્થ
પ્રાપ્તિ થાય છે માટે તે શ્રોત્રપ્રિય ગ્રામ્યવાર્તાના શ્રવણમા ભાગી લુબ્ધ
થાય નહિ તથા સ્પર્શમા લુબ્ધ ન થાય—યદ્યપિ શુભુક્ષુ કે મુમુક્ષુને અવ
ર્જનીય હોવાથી સ્પર્શસંબંધિ અનુભવ થાયજ, તથાપિ તેમા લોભ ન
કરવો કેવી રીતે ? તો અહો !! આ અખર અતિસૂક્ષ્મ અને વળી કૌશલ

મયેષ્ઠ ચ ॥૨૬॥ સ્ત્રીસ્વર્ણમૂળાસઢસૌધવાદીગવાદિકે । ચતુઃપ્રિ-
યપદાર્થે ચ નૈવ લુપ્થો મયેત્કચિત્ ॥૨૭॥ જિહ્વાપ્રિયે ચ ભક્ષ્યાદૌ
નાનાયિચરસાન્નિરતે । નૈવ લુપ્થો મયેત્કાપિ દોષદૃષ્ટવા વિચક્ષણઃ
॥૨૮॥ સુગન્ધિતેલપુસુમચન્દનાદૌ ચ કાર્દ્દિચિત્ । ઘ્રાણપ્રિયે પદાર્-
થેઽપિ લુપ્થઃ સ્યાન્નૈવ બુદ્ધિમાન્ ॥૨૯॥ પદ્મેન્દ્રિયાણામેયં વૈ રમ-

છે, એની મુખસ્પર્શતા કેવી પ્રીત્યુત્પાદક છે, અહો ! આ મળયાચળનો
મંદ સુગન્ધી શીનળ વાયુ મુખોપસેવ્ય છે, અહો ! ! આ અમૃતમય
કિરણોવાળા ચંદ્રમાના કિરણોનો સ્પર્શ સમગ્ર ઇન્દ્રિયોને આ દ્વાદ આપનારો
છે, અહો ! આ બાળક અતિવિવિત અગગોકવળીવાળો મુખેથી આલિંગન
થાય એવો છે, અહો ! ! આ બાળિકા અતિમુકુમાર અગવાળી હોઇને
અગના માર્દવમાત્રથી ચિત્તને આનંદ આપે છે અને આ મુકુમાર સુદર
મનોહરાકૃતિ છે આ મુતપુ યુવાવનિતાનો સ્પર્શ ચદ્રચદ્રિકાદિકના સ્પર્શને
પણુ તિરસ્કાર કરે છે, એરીતે ઉત્તરોત્તર સ્પર્શમા હોવુપ થતા મોહાન્ધકૂ-
પમાં પડે છે માટે ત્યાગી, સ્ત્રી બાળ સૂદમવચ્ચાદિકના સ્પર્શમા ક્યારેય
લોભ કરે નહિ ॥૨૬॥ જે સમુ પ્રિય વસ્ત્ર વિભૂષણુ રાગમહેલ પુષ્પવાડી
ગોવત્સાદિક તથા કાચન કાતાદિક પદાર્થો છે તેમા ત્યાગી લુપ્થ ક્યારેય
પણુ નજ થાય રૂપલુપ્થોનો અથ પાત મુખસિદ્ધ છે, એમા વિશેષ વિવેચ-
નની જરૂર નથી ॥૨૭॥ એરીતે જિહ્વાપ્રિય નાનાવિધ રસવિશેષવાળા
ભક્ષ્યાદિ પદાર્થોમા દોષદર્શને કરીને વિવેકી સાધુ ક્યારેય પણુ લોભને નજ
કરે. રૂપરસ બંનેના લોભને લીધે ઋધ્યમૃગ મહામુનિ સ્વધર્મથક્રો પરિ-
શ્રદ્ધ થઇને વનિતાવાગુરામા (બળમા) સપડાયા હતા ॥૨૮॥ એમજ
ઘ્રાણપ્રિય સુગન્ધિ તંબ (અત્તરાદિ) અને ચદન પુષ્પાદિ પદાર્થોમા મુશુદ્ધિ
સાધુ ક્યારેય નજ લુપ્થ થાય ॥૨૯॥ ઇન્દ્રિયો પ્રમથનશીલ બળવાન
હોવાથી મનને પોતાતરફ બળાત્ હરી લે છે જે એક પણુ ઇન્દ્રિય અર્ધની
પાછળ દોડીને મનની પાછળ દોડી જાય તો વિવેક વિનષ્ટ થઈ જાય છે.
પછી બીજા પણુ ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયમાં જઇને પડેજ છે. તો
આરીતે ઇન્દ્રિયોમા ક્ષોભ કરનારા રમણીય પાત્ર ઇન્દ્રિયોના પાણેય વિષ-

ળીયેપુ પશ્ચસુ । વિષયેપુ ન લોચ્યમિન્દ્રિયશ્લોભકર્ત્ત્વુ ॥૩૦॥
 પુમાનિન્દ્રિયવૃત્તીયો વિષયમ્યોઽપકર્ષતિ । અનાસક્તાઃ સ તુ બુધે-
 જિતેન્દ્રિય ઇતીર્યતે ॥૩૧॥ પચ્ચેન્દ્રિયાણ્યપિ સદા મનઃ સલ્વનુવ-
 ર્તતે । ઇતાન્યાશ્રિત્ય લોભાયાઃ શત્રવઃ પીડયન્તિ ચ ॥૩૨॥ અરયઃ
 સેન્દ્રિયાણ્યેચ ત્યાગિનાં સન્તિ નિશ્ચિતમ્ । વિજેતવ્યાનિ યત્નેન
 તાન્યેવાતો મુમુક્ષુભિઃ ॥૩૩॥ જિતેન્દ્રિયાણાં સદ્ગેન હર્યુપાસનયા

યોમાં (એકમાં પણ) ત્યાગીએ નજ લોભાતું ॥૩૦॥ જે પુરૂષ વિષય-
 હોપના નિરૂપણથી વિષયોમાં વ્યાસક્તિએ રહિત થઈને તે તે ઇન્દ્રિયવૃત્તિ-
 ઓને તે તે વિષયોથી પાછી વાળી લેછે તેજ વિવેચી જનોએ જીતેન્દ્રિય
 કહ્યો છે ॥૩૧॥ લોભાદિ દોષો પુરૂષને શ્રેયોમાર્ગમાં વિરોધીઓ છે. તે આ
 દોષો વિષયોમાં વિચરતાં શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોનો આશ્રય પામીને પુરૂષને પીડે
 છે. શંકા-જે લોભાદિ દોષો માનસ-મનમાં ઉપજનારા આંતર છે, તે આ
 દોષો શ્રોત્રાદિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને અવલંબીને પ્રવૃદ્ધિને પામે છે એમ કેમ
 કહેવાય ? તો તે વાત સત્ય છે. મન તો સદા પાંચ ઇન્દ્રિયોનેજ અનુવર્તી
 થઈ રહે છે. માટે ઇન્દ્રિયોદ્વારા બધાએલી વિપરીત વાસનાને લીધે તીવ્ર
 વેગને પામેલા તે લોભાદિ શત્રુઓ પુરૂષને પરાલભેછે ॥૩૨॥ ડિ બહુના-
 મોતાનાંજ ઇન્દ્રિયો પોતાના અરિઓ છે. જેમ હુદ અશ્વો સારથિના શત્રુઓ
 છે તેમ. ત્યાગ ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા, આત્મમનનમાં પ્રવર્તેલા જનોને આ
 ઇન્દ્રિયો નહિ નિયમમાં કરતાં અવળે માર્ગે ચલી જઈને નિશ્ચે વિરોધી થાયછે.
 સ્વાર્થપરાયણુ ઇન્દ્રિયોની આ પ્રકૃતિજ છે ‘પરાશ્ચિ જ્ઞાનિ સ્વતુળસ્થયંમ્’,
 તસ્માદ્ પરાદ્ પદ્યતિ નાન્તરાત્મન્’ (અર્થ-સ્વતંત્ર ઇન્દ્રિયેજ આ ઇન્દ્રિયો
 પરપ્રકાશને કરનારાં પણ આત્મપ્રકાશને નહિ કરનારાં સર્વઆપીને અનર્થ
 કરી વાળ્યો છે. માટેજ પરાદ્મુખ થઈને અનાત્મભૂત વિષયોનેજ જુલેછે-
 પામેછે પરંતુ અંતરાત્માને જોતાં નથી) એમ શ્રુતિજ કહે છે, તો મુમુક્ષુ
 ત્યાગીઓએ વિષયનિષ્ઠ દોષોનો વિચાર કરીને મનરૂપ રાશને નિયમમાં
 રાખીને આ ઇન્દ્રિયરૂપ અશ્વોજ પ્રયત્નથી વિજીતવા ॥૩૩॥

તેમના વિજયનાં સાધનો કહુંછું-જીતેન્દ્રિય મહાત્માઓનો સમાગમ
 કરવાથી, પ્રતિદિન હરિની ઉપાસના કરવાથી અને સદસદ્વિચાર કરવાથી

તથા । નિત્યં ચ સદ્વિચારેણ જીયન્તે તે મુમુક્ષુભિઃ ॥૩૪॥ પ્રારબ્ધ-
નિર્મિતં ચત્તદયશ્ચં સર્વદેહિભિઃ । પ્રાપ્યતે તદ્વ્યા ક્લેશો ન કાર્યો
વેદપુણ્યે ॥૩૫॥ અન્નવસ્ત્રાદિના સ્વસ્ય નિર્વાહો યાવતા ભવેત્ ।
યતેત તાવતઃ પ્રાપ્યૈ ચપુર્યદ્ધર્મસાધનમ્ ॥૩૬॥ યત્નોઽપિ ત્યાગિના
કાર્યો ધર્મનાનેન નાન્યથા । સ્વૈરવૃત્ત્યા તુ નરકાન્ત્વ પ્રાપ્નોતિ ન

મુમુક્ષુઓએ તે ઇન્દ્રિયરૂપ અરિઓ છતી શકાય છે. આ ભાવ છે-જે સંગ
છે તે ગુણોપમાં પ્રથમ મૂળ છે, તેમાં વિષયરૂપ ઇન્દ્રિય અસંતોના સંગથી
ક્રમાદિ દોષો સમુદ્ભવે છે, તો અસંતોના સંગને ત્યાગ કરીને જીતેન્દ્રિય
સંતોનો સંગ પ્રથમ કરવો. તેમના તે સદુપદેશ સદાચરણાદિમય સંગ-
મહિમાને લીધે અને તેમના પ્રસાદમહિમાને લીધે મન પ્રથમ વિષયસેવન-
દૂષિત હોવા છતાં પણ ભગવાન હરિમાં પ્રીતિ સમુદ્ભવે. પછી અનુદિન
તે તે અવસરે પ્રીતિથી ભગવાનના ચરણની પરિચર્યા, તેમના ગુણોનું ગાયન
તેમનું અનુસ્મરણ, ઇત્યાદિરૂપ હરિની સેવા કરવી. અને પ્રતિદિન શબ્દાદિ
વિષયોમાં રહેલા દોષોનું ચિંતન કરવું. તે આ ઉત્તમ ઉપાયોવડે તે ઇન્દ્રિ-
યરૂપ શત્રુઓ મુખેથી જીતી શકાય છે ॥૩૪॥ યદપિ મુમુક્ષુએ પણ દેહ-
ધારણાર્થે પ્રારંભ તો કરવો જોઈએ. તથાપિ તેને અર્થે કોઈ પ્રયાસ ન કરવો
તેમ તદેકચિંતાથી કલેશ કરવો નહિ. કેમ ? તો જે પ્રારબ્ધ કર્મયોગથી આ
દેહ પ્રાપ્ત થયો છે તેજ અવશિષ્ટ પ્રારબ્ધકર્મથી દેહયાત્રા પણ અવશ્ય
થાયજ. સોએ સો પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ પ્રારબ્ધે જે પરિકલ્પેલું છે
તેથી અધિક કોઈ પણ દેહીને મળતું નથી. અને જેને જે પ્રારબ્ધથી પ્રાપ્ય
છે તે તેનું જતું પણ રહેતું નથી. માટે દેહ ધોષણાર્થે વૃથાકલેશ મુમુક્ષુઓએ
નજ કરવો ॥૩૫॥ એરીતે ‘પ્રારબ્ધને અનુસારેજ ફળસિદ્ધિ થાય છે’
એવો નિશ્ચય કરીને, તૃષ્ણાપિશાચલીના પરિગ્રહનો પરિત્યાગ કરીને, ધર્મના
સાધનભૂત દેહનો નિર્વાહ જેટલા અન્નવસ્ત્રાદિકે કરીને આય તોટલામાત્રના
સંપાદન માટે પ્રયત્ન કરે. ત્યાગિએ દેહનિર્વાહનો પ્રયત્નપણ હું કહીશ એવા
સન્માર્ગથી કરવો. અન્યથા યથેચ્છ વૃત્તિથી પ્રયત્નતો ત્યાગી (મુમુક્ષુ)
નરકોનેજ પામે એમાં સંશય નથી ॥૩૬-૩૭॥ તેમાં પ્રથમ ત્યાગિને દેહ-
નિર્વાહાર્થે કરવાના વસ્ત્રસંચયમાં નિયમ કહું છું-કંઠી ટાળવા માટે એકજ

સંશય. ॥૩૭॥ પળ્માસવિધૃતેર્જોર્ણેર્ગૃહસ્થાઘાચિતેઃ સિતૈઃ । एका
 शीतहरा कन्था वस्त्रखण्डेर्विनिर्मिता ॥३८॥ कोपीनयुगलं द्वे च
 तदाच्छादनवाससी । एका च प्रच्छदपटी वस्त्रखण्डोऽम्बुगालन
 ॥३९॥ कर्णावधि शिरष्टोपी चतुरस्त्र शिर पट । एतान्ययाचि
 तप्राप्तेर्निर्मितान्यंशुकैर्नये ॥४०॥ पाकाय परिधानार्थमेक ओर्ण पट
 स्तथा । स्नातस्य शीतहर्त्र्येका जीर्णोर्णा नूतनाऽथवा ॥४१॥ वस्त्रस
 द्वह एतावांस्त्यागिनस्तु हितावह । तत्रोर्णान्यानि तूकानि कार्पा
 सान्यंशुकानि चै ॥४२॥ एतान्यप्यल्पमૂल्यानि स्थूलानि च सितानि
 च । धातुसૂत्रविहीनानि ग्राह्याण्याद्ययકે સતિ ॥૪૩॥ સૂક્ષ્માણિ ચ
 સધાતૂનિ શ્વેતવર્ણેતરાણિ ચ । દીયમાનાન્યપિ ત્યાગી ન ગૃહીયા

કથા રાખવી તે કથા છ માસપર્યંત ધૃતિર ગૃહસ્થોએ વાપરેલા, માટેજ
 શુભ થએલા, પરંતુ અમલિન શ્વેત એવા વસ્ત્રખંડે ગૃહસ્થકર્ત્રી માગ
 વાથી મેળવીને કરવી ॥૩૮॥ બે કૌપીનો, તેની ઉપર પહેરવાના બે વસ્ત્ર,
 (ધોતીયા) એક ઓઢવાનું વસ્ત્ર, (ચાદર જેસ) એક કર્ણમુધી આવી
 રહે એવી માથે ઘાલવાની ટોપી એક ચોખડું મસ્તકે બાંધવાનું વસ્ત્ર
 (રૂમાલ) એક જળ ગાળવા માટે વસ્ત્રખંડ, (ગરજી) આ કૌપીનાદિ
 આઠ ચાચના વિના ગૃહસ્થકર્ત્રી મળેલા નવીન વસ્ત્રોવડે બનાવેલા જલુવા
 ॥૩૯-૪૦॥ રસોઈ બનાવવાના સમયે (તથા ભોજન કરવાના સમયે પણ)
 પહેરવા માટે એક ઉર્ણામય પટ (ધાબળી) તથા શીતખતુમા સ્નાન
 કર્યા પછી ટાઢ ટાળવા માટે નૂતન અથવા શુભ એક ઉર્ણા (કામળી)
 એમ મળીને બેજ કામળીયો, આટલોજ વસ્ત્રસમૂહ ત્યાગિને હિતકારક
 છે, માટે આથી અધિક વસ્ત્રસમૂહ ત્યાગિએ ન કરવો તેમ 'પ્રીતિથી આપે
 છે' એમ સમજીને અધિક વસ્ત્રસમૂહ ન કરવું તેમા કામળી વિના બીજા
 બે વસ્ત્રો કહ્યા તે કપાસના તત્તુઓવડે બનાવેલા (મુતરાઈ) જલુવા
 આવશ્યક સતે તો બોવાઈ જાય કે કાટી જાય તો બીજા વસ્ત્રો મંદજી
 કરવા, પરંતુ તે વસ્ત્રો જડા, અપ મૂલ્યવાળા મુવર્ણાદિ ધાતુચૂરે રહિત
 શ્વેતજ સમૂહ કરવા પણ સૂક્ષ્મ બદ્ધમૂલ્યવાળા રનેવા મુવર્ણરજતાદિ ધાતુ-

ત્કદાચન ॥૪૪॥ યાઙ્યાં વિનેચ્છયાઽન્યેયમભ્રમે નૂતવાસસઃ । યા-
વદ્યં જીર્ણવાસો યાચેત્તેન ન દોષમાક્ર ॥૪૫॥ ઘરખાણિ નાન્યરુણયા
રક્ષિતાન્યેવ મૃત્નયા । ત્યાગિના ધારણીયાનિ ન તુ શ્વેતાનિ ફર્હિ-
ચિત્ ॥૪૬॥ શ્રીકૃષ્ણાર્ચોપકરણં ભવેદાવશ્યકં તુ યત્ । તચ ક્ષપન-
પાત્રાદિ ત્યાગી રક્ષેદઘાતુકમ્ ॥૪૭॥ સચ્છાસ્ત્રપુસ્તકં તસ્ય લેપો-
પકરણાનિ ચ । યથોપયુક્તમેવાસૌ ત્યાગી રક્ષેદ્વ ઘાધિકમ્ ॥૪૮॥
કાષ્ઠજં તુમ્બિકા ઘાપિ તેન પાનીયપાત્રકમ્ । તથાવિધં ભુક્તિપાત્ર-
મુમે ગ્રાહ્યે અરક્ષિતે ॥૪૯॥ ત્યાગી નૈવ ચ કુર્વોત સયંથા વિત્તસ-
દ્વહમ્ । સ્વસત્તાકં ચ તત્કૃત્વા પરેણાપિ ન રક્ષયેત્ ॥૫૦॥ યેન યેન
પદાર્થેન ઘરખપાત્રગવાદિના । ઉત્પષેત ધનં તં તં સદ્વહ્નીયાન્ન ઘૈ

મૂત્રસમલકૃત ન શહણુ કરવા, ગ્રીતિથી બળાત કોઈ આપે તોપણ
ત્યાગી ક્યારેય નજ શહણુ કરે ॥૪૧-૪૪॥ યાચના વિના ગૃહસ્થજનોની
દુઝિયાથી નવીન વસ્ત્ર ન મળે અને પોતાને આવશ્યક હોય તો યાવત્રપ્રયો-
જન શર્ણુવસ્ત્ર ગૃહસ્થપાસે માગે. એમ શર્ણુવસ્ત્રની યાચના ત્યાગિને દોષ-
માટે નથી ॥૪૫॥ વિના યાચનાથી કે યાચનાથી પ્રાપ્ત થએલાં તે આ બધાં
વસ્ત્રો ત્યાગિએ રક્તમૃત્તિકાથી રંગેલાંજ ધારવાં પણ ક્યારેય ધોળાં તો નજ
ધારવાં ॥૪૬॥ વળી જે શ્રીકૃષ્ણાર્ચના ઉપકરણરૂપ આવશ્યક અર્ધ્યપાત્ર
ક્ષપનપાત્રાદિ હોય તે ત્યાગીએ કાષ્ઠમયજ રાખવું પણ તાત્રાદિ ધાતુમય નજ
રાખવું ॥૪૭॥ પુસ્તકસંગ્રહ પણ ત્યાગિએ અધિક ન કરવો, કિંતુ જે યથો-
પયોગિ સચ્છાસ્ત્રપુસ્તક હોય અને તે તે લખવાનાં ઉપકરણો જે ખડીયો
કલમ પાટીયું કાતર ચક્ર આદિક હોય તેજ ત્યાગીએ રાખવાં, ખીજાં અધિક
નહિ ॥૪૮॥ પાનીય પિવાનું પાત્ર અને લોજન કરવાનું પાત્ર, એમ બેજ
પાત્રો ત્યાગિએ રાખવાં. તે આ પાત્રો સાગ આદિક કાષ્ઠમય કે તુંખિકાક-
પજ રાખવાં. તે પણ રંગરંગનવર્ણતજ રાખવાં ॥૪૯॥ આપત્તિમાં પણ
ત્યાગી વિત્તસંગ્રહને નજ કરે. તથા સ્વાર્થે પરપાસે પણ જ્યાં ત્યાંથી સંગ્રહ
ન કરાવે તેમ પોતાનું કરીને રખાવે નહિ ॥૫૦॥ શંકા-સાક્ષાત્ વિત્ત નજ
રખાય એ ઠીક છે, પરંતુ વસ્ત્રપાત્ર ગવાદિકનો સંગ્રહ કરવાથી ત્યાગીને હાનિ

કચિત્ ॥૫૧॥ ચોર્યં કુર્યાન્ન ચ ત્યાગી વારયેન્નૈવ કહિંચિત્ । ચૌરે-
 સહ વસેન્નેય ન રક્ષેત્સ્વાશ્રમે ચ તાન્ ॥૫૨॥ ફલં પુર્યં ચ ધાન્યાદિ
 યદ્યત્સસ્વામિકં ભવેત્ । અયાચિતં ન તદ્ગ્રાહ્ય ત્યાગિના પાપભીરણા
 ॥૫૩॥ ક્ષેત્રં ચ વાટિકા વાપિ ન કુર્યાત્કારયેન્ન ચ । નિ ક્ષેપં ચ
 પરસ્યાપિ ન રક્ષેત્સર્વથા ધનમ્ ॥૫૪॥ પ્રોક્તેષુ નિયમેષ્વેષુ યદિ
 સ્યાત્કસ્યચિદ્યુતિઃ । તર્હિં તસ્ય વિધાતવ્યં ત્યાગિના નિષ્કૃત કૃતમ્
 ॥૫૫॥ કૃતં સ્યાત્સ્વેન યત્કિંચિદુપ્કૃત લઘુ વા મહત્ । વાચ્ય ત્રિચ-
 તુરાણાં તત્પુરતો મહતા સતામ્ ॥૫૬॥ તતસ્તે નિષ્કૃતં વ્રુયુ સ્વપા-
 પસ્ય યથા તથા । આચરેત્પ્રયતસ્ત્યાગી દેશકાલાનુસારત્ ॥૫૭॥

શી છે ? તો તેમ નથી તે પણ વિત્ત મેળવવાનું અનેક દ્વાર છે મોટે જોણે
 જેણે કરીને ધનપ્રાપ્તિ થાય તે તે વસ્ત્ર પાત્ર ગવાદિ પદાર્થને ત્યાગી કદાપિ
 નિશ્ચે નજ સંગ્રહે ॥૫૧॥ આપદામા પણ ત્યાગી ચોરલોકો સાથે સવસે
 નહિ અને તેમને આપદામા પણ આવાસ પોતાના આશ્રમમા નજ કરાવે,
 તો ત્યાગી સ્વયં ચોરી ન કરે અને ન કરાવે એમા તો કાઈ કહેવાનું
 રહેતું નથી ॥૫૨॥ સગે પત્ર પુષ્પ ફળ ધાન્ય તૃણ કાષ્ઠ દાતણ મૃતિકાદિ
 હોય અને તે ઉઘાડા પ્રદેશમા પડયું હોય પણ તે તે ધણીયાતું પદાર્થ તેના
 ધણીની અનુસાર વિના લગવદ્યેષુ પાપભીરૂ ત્યાગીએ નજ ગ્રહણ કરવું
 ફિતું માગીનેજ લેવું ॥૫૩॥ ખેતર વાડી વિગેરેને પણ ત્યાગી ન કરે તેમ
 ખીજપાસે કરાવે નહિ તથા પરનું ધન થાપણપણ કદાપિ રાખે નહિ
 ધનશબ્દથી અવકાશદિ પદાર્થમાનનો સંગ્રહ કરી લેવો તેપણ થાપણ
 રૂપે રાખે નહિ ॥૫૪॥

હે મુને ! મેં તમને કહ્યા એવા આ નિયમો મધ્યે કોઈ નિયમનો જે લગ
 પ્રમાદથી થાય તો ત્યાગીએ તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત વિના વિવશ કરવું ॥૫૫॥
 આમા પ્રાયશ્ચિત્તવિધાનપ્રકાર આ પ્રકારે જણાવો—નાનું કે મોટું યત્કિંચિત્
 ઉપકૃત પોતે કર્યું હોય તે અથમ ત્રણ ચાર મોટા સાધુઓની આગળ યથાસ્થિત
 કહેવું ॥૫૬॥ અનંતર તે ધર્મનિષ્ઠ મહાસાધુઓએ પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત
 દેશકાળને અનુસારે જે પ્રકારે કહ્યું તેજ પ્રકારે ત્યાગી નિયમતપર

उक्ताधिकांशुकादाने नूतनवस्त्रस्य याचने । सधातुसूक्ष्मश्वेतान्यव-
हुमूल्यांशुकग्रहे ॥५८॥ सर्वश्वेतांशुकधृतावुक्ताधिकपरिग्रहे । एते-
ष्वन्यतमे दोषे पादकृच्छ्रव्रतं चरेत् ॥५९॥ रक्षेद्वा रक्षयेद्द्रव्यं त्यागी
स्वस्य परस्य वा । यावन्त्यहानि स्वर्णादि तावन्त्युपवसेच्छुचि-
॥६०॥ अश्वदिवाहनं वापि गोमहिष्यादि वा मुनिः । यावन्त्यहानि
संरक्षेत्तावन्त्युपवसेत्स च ॥६१॥ चौर्यं कृतं फलादेश्चेत्तर्ह्यनृत्वा
तत्सतां पुरः । तात्रमस्कृत्य साष्टाङ्गमेकं चोपवसेद्दिनम् ॥६२॥
त्यागी यो नियमभ्रष्टः स त्वन्यैस्त्यागिभिर्दुतम् । वहिः स्वपङ्के-
कर्तव्यः सर्वथा तद्धितार्थिभिः ॥६३॥ प्रायश्चित्तेन शुद्धः स्याद्यदा
सन्मण्डले तदा । ग्रहीतव्यः स तु त्यागी सद्भिर्धर्मपथस्थितैः ॥६४॥

अधने आचरे ॥५७॥ जेटवा वस्त्रो राभवांनी अल्पयुक्ता में प्रथम करी
छे तेथडी अधिक वस्त्रनु अहणु करवु, नवीन वस्त्रनी गृहस्थपासे याचना
करवी, में प्रथम अशाखापले कडेला सुगुण्ठादिधातुसहित सूक्ष्म रत्न
अहुमूल्या आदिक वस्त्रोनो संग्रह करवो, पडेकरवा ओढवाना सर्व श्वेत
वस्त्रो गृहस्थनी पेठे धारणु करवा, में कडेला आद्य वस्तुओथडी अधिक
वस्तुओनो परिग्रह करवो, आ होयो मध्ये ओक होय थाय तो त्यागी
पादकृच्छ्र व्रत करे ॥५८-५९॥ न्यारे त्यागी पोतानु के परनु (थापणु
भूकनारनु) सुगुण्ठादि द्रव्य राभे के रभावे त्यारे जेटवा दिवसो तेने
राभे रभावे तेठवा दिवस उपवास करे तो ते शुद्ध थाय ॥६०॥ तथा
जे मुनि-साधु अश्वदिवाहन, अथवा गाय लेंश आदिक पशुओ जेटवा
दिवस पोताना करीने राभे तेठवा दिवस ते उपवास करे ॥६१॥ जे
त्यागीजे इणादिकनी योरी प्रमादथी करीहोय तो मोटा साधुओ आगण
ते वात निवेदन करीने, तेमने साष्टांग प्रणाम करीने तेमनी आज्ञाथी
ओक दिन उपवास करे ॥६२॥ जे त्यागी तो स्वधर्मेश्वर नियमथडी भ्रष्ट
थयो होय ते न्यासुधी शुद्ध थाय नहि त्यासुधी तेने तेना हितार्था धतर
त्यागिओजे पोतानी पज्जिथडी तुरत सर्वथा अहार करवो पछी न्यारे
ते त्यागी प्रायश्चित्त करीने शुद्ध थाय त्यारे धर्ममार्गमा रडेवा ते सतोजे

સત્સંગવિષ્ણુભક્તિભ્યાં સદૈતૈર્નિયમં શ્રિતૈઃ । જીયતે દુર્જયોઽપ્યેવ
લોભસ્ત્યાગિભિરજ્ઞસા ॥૬૫॥ જેતુ મયા લોભમિમે હુપાયાઃ પ્રોક્તાશ્ચ
દોષા અપિ તત્ર ચે તે । કામસ્ય દોષાનથ તજ્જયસ્ય વદામ્યુપાયાન્મુ-
નિવર્ય ! તુભ્યમ્ ॥૬૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणवरिणे धर्मशास्त्रे चतु-
र्थप्रकरणे त्यागिधर्मेषु लोभदोषतन्त्रयोपायनिरूपणनामा द्विपष्ठितमोऽध्यायः ॥६९॥

શ્રીનારાયણમુનિશાસ્ત્ર—ચથા જલ્લાનાં સર્વેષાં નિધાનં વારિધિર્મતં ।
તથૈવ સર્વદોષાણામાશ્રયઃ કામ ઉચ્યતે ॥૧॥ જ્ઞાનશાસ્ત્રાતિવિજ્ઞાનાં
ગ્રહસ્થિતિમતામપિ । ગ્રહજ્ઞાનમ્દાદપિ સુખં રૌપં કામાદિશિષ્યતે ॥૨॥

પોતાની પક્તિમા તેને લેવો ॥૬૩-૬૪॥ હે મુને ! આ નિયમો પણ સત્સંગ
અને વિષ્ણુભક્તિએ સહિત અનુધાન કર્યા હોય તો દુર્જય લોભના જયમા
હેતુ થાય છે, તો આ પ્રકારે સારી રીતે અનુધાન કરેલા આ નિયમો
સંતોનો સમાગમ અને વિષ્ણુભક્તિએ કરીને દુર્જય એવો પણ લોભ
ત્યાગીઓએ અનાયાસથી છૂટી શકાય છે ॥૬૫॥ હે મુનિવર્ય ! આ પ્રકારે
લોભગત દોષો અને લોભવિજયના ઉપાયો મેં તમને કહ્યા હવે કામના જે
દોષો છે અને તેના વિજયના ઉપાયો છે તે તમને કહું છું ॥૬૬॥ इति
श्रीसत्सङ्गिजीवने चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेषु लोभदोषतन्त्रयोपा-
यानिर्दिष्टपञ्चनामा द्विपष्ठितमोऽध्यायः ॥६९॥

અધ્યાય ૬૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે મુને ! જેમ સમસ્ત જળમાત્રનું નિધાન-
આધાર સમુદ્ર માન્યો છે તેમજ સર્વ દોષમાત્રનો આશ્રય કામ કહ્યો છે
॥૧॥ તત્ત્વજ્ઞાનને ખોદે કરનારા શાસ્ત્રોમા કુશળોના પણ, શાસ્ત્રથી સર્વને
બ્રહ્માત્મકપણે જ્ઞેનારાઓના પણ, કદાચિત્ યોગબળથી બ્રહ્મસ્થિતિને
પામેલાઓનાપણુ ચિત્તને કલક્રિત કરીને કામ પોતાના વશમા ખેંચી લેય
છે મોટેજ તેઓ બ્રહ્માનુભવથી પણ બ્રહ્મ થતા કામવશતાને પામીને
ત્રૈલુ મુખને અધિક માનીને તેમા જઈ પડે છે ॥૨॥ પડિત પુરુષો પણ કામ

૧ આ અધ્યાયમા લખવાને કામદોષો અને કામજયના ઉપાયો નિર્દેષણ કર્યા છે

કામેન સ્ત્રીસુખં લબ્ધું પण्डिता अपि दम्भतः । भक्त्याटोपं क्षान-
 वार्ता स्त्रीणां संसदि कुर्वते ॥૩॥ कामादेव हि नार्योऽपि पुंसः
 सङ्गसुखाप्तये । रुष्णामेदेन तद्भक्तसेवां प्रीत्यैव कुर्वते ॥૪॥ स्त्रीसु-
 खप्राप्तये कामाच्छिष्यं गुरुरपि स्वयम् । वञ्चयत्यथ शिष्योऽपि
 तदर्थं च निजं गुरुम् ॥૫॥ कामात्सगोत्रागमनं गुरुस्त्रीગમનं तथा ।
 जायते मातृगामित्वं पुत्र्यादिगमनं तथा ॥૬॥ जायते कामतः पुंसां
 गमनं विधवास्वपि । कुलजानां चोत्तमानां यवनीश्वपचीप्यपि
 ॥૭॥ मैथुनार्थं प्रवृत्तिश्च पुंसां पुंस्वपि जायते । पशुजातिषु चा

વેગથી પરાભવ પામતાં, દુઃખેકમૂળ એવા પણ સ્ત્રીસંબન્ધિ સુખને પરમ
 સુખ સમજીને, તેની પ્રાપ્તિમાટે સ્ત્રીયોની સક્ષામાં પોતાના આચાર્યભાવને
 કે ઔપદેશક ભાવને પ્રખ્યાપન કરવા દલથી જ્ઞાનવાર્તા અને ભક્તિવાદોને
 ભક્ત્યાટોપથી (નેત્રમાં જળ લાવવાપૂર્વક લગવાનમાં પોતાનો સ્નેહ બતા-
 વાના આડખરથી) કરેછે. (આ ખેદની બાબત છે કે-જેનું વિજ્ઞાન
 નિઃશ્રેયસ માટે છે, તેની વાર્તાઓ કામાન્ધાને તો ખીજને છેતરવામાટે
 થાય છે, તેને કોણ બાણવા? પશુઓ કે અમુરો? આ બેજ એવું અવળું
 કરે) ॥૩॥ ટેટલીક કામાન્ધ કર્તાઓપણુ પુરૂષના સંગસુખને કામતી
 થકી ભક્તભાસોની સેવામાં-‘આ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ છે, તે એની સર્વ
 પ્રકારે સેવા કરવી એજ માનુષ જન્મનું પરમ ફળ છે’ એમ માનીને
 પોતાની લગવદ્ભક્તજનની પરિચયાંપરાયણતા પ્રખ્યાપન કરવા પ્રેમધીજ
 પ્રવર્તેછે ॥૪॥ સ્વયં ગુરૂપણુ કામાકાંત થતાં શિષ્યને પણ છેતરીને તેની
 દારાનેવિધે રમેછે. તથા શિષ્ય પણ કામાતુર થતાં પોતાના ગુરૂનેપણુ
 કળીને તેની દારામાં રમે છે ॥૫॥ વળી જે દુરાચારો સંતોએ અવાચ્ય
 સગોત્રાસ્ત્રીગમન ગુરૂસ્ત્રીગમન માતૃગમન અને પુત્રીલગ્નિનીગમનાદિક છે તે
 સર્વેપણુ કામવેગથી સમુદ્ભવેછે ॥૬॥ કામાકુળ નરો મૈથુનર્થે વિધવા-
 ઓમાં પણ પ્રવર્તે છે તથા મહાકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા અને શ્રાદ્ધણાદિ
 ઉત્તમ જ્ઞાતિમાં ઉત્પન્ન થએલા પણ નરો કામવેગથી મ્લેચ્છ અંત્યભદિ
 નીચ નારીઓમાં પણ કામસુખાર્થે પ્રવર્તેછે ॥૭॥ વળી જે આ પુરૂષોનાં

કાપિ ગર્દભીપ્રમુચ્ચાસુ ચ ॥૮॥ કીશવદૈર્યહીનસ્ય ત્યાગિનો મહ-
તોઽપિ ચ । કરમન્થેન કામાદૈ જાયતે વીર્યપાતનમ્ ॥૯॥ કામાદિ
વર્ણસાદ્ધૃયં સર્વથા જાયતે મુપિ । ચતુર્ણામાશ્રમાણાં ચ વર્ણાનાં
ધર્મનાશનમ્ ॥૧૦॥ પતિપિત્રાદિઘાતે ચ કામાત્ સ્ત્રીણાં પ્રવર્તનમ્ ।
અવધ્યાનામપિ સ્ત્રીણાં ઘાતે પુંસસ્તથૈવ ચ ॥૧૧॥ અમદ્યમત્સ્યમા-
સાદિમક્ષણેઽપિ પ્રવર્તનમ્ । કામાદ્ભવત્યુત્તમાનાં સુરાપાને તથાઽ-
નૃતે ॥૧૨॥ કામમાશ્રિત્ય વર્તન્તે ક્રોધશ્ચ મદમત્સરૌ । માનેર્પ્યાદ-
ર્પદમ્માશ્ચ નિર્લજ્જત્વં ચ પૈશુનમ્ ॥૧૩॥ અપકીર્તિશ્ચ સમ્મોહઃ
સ્મૃતિભ્રંશો મતિક્ષયઃ । અપમૃત્યુર્મહારોગઃ કામમેવ સમાધિતા
॥૧૪॥ શ્વાદિનીચતત્તુપ્રાસિર્નાનાનરકયાતનાઃ । કામાદ્ભવન્ત્યસ-

પુરુષોમા તથા વિભાતીય ગર્દભીપ્રમુખ પશુઓમા પણ મૈથુનાર્થે પ્રવૃત્તિરૂપ
ઉન્મથ્યાદિત કામક્રુચ્છેદિતો છે, પોતાની મનુષ્યપ્રકૃતિવિરૂદ્ધ એવા પણ
તે સર્વેપણ કામવિમોહને લીધે સમુદ્ભવે છે ॥૮॥ વળી કેટલાક કામવેશને
રોકવા માટે અસમર્થ દૈર્યહીન ત્યાગી નરો ક્રોધપણ ક્રુચ્છેદિત કરમથાદિકે
કરીને વાનરની જેઠ વીર્યપાતમાત્રમાં પ્રવર્તે છે ॥૯॥ વળી કામવિમોહ
થકીજ વર્ણસકરતા પૃથ્વીમા સર્વથા પ્રવર્તે છે અને તેજ મૂળથી ચાર
વર્ણ આશ્રમના ધર્મોનો લોપ થાય છે કામદોષ થકીજ પતિપિતાપ્રમુખના
વધમા સ્ત્રીયોની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેમજ શાસ્ત્રમા અવધ્યપણે કહેલી
પણ વધુઓના વધમા પુરુષોની પ્રવૃત્તિ થાય છે ॥૧૦-૧૧॥ વળી કામ
વેગથી અલક્ષ્યલક્ષણ, મત્સ્યમાસાદિલક્ષણ અને સુરાપાનમા ઉત્તમ
પુરુષોની પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે તથા અસત્યભાષણમા પ્રવૃત્તિ થાય છે ॥૧૨॥
ક્રોધ મદ માત્સર્ય માન ઇર્ષ્યા ગર્વ દલ નિર્લજ્જતા આદીયાપણુ વિગેરે
તથા અપકીર્તિ, સંમોહ, (અન્યથા જ્ઞાન જે અસ્થાનમા પ્રેમાન્ધતા)
સદુપદેશથી મળેલા તત્વાર્થનો સ્મૃતિશ્રય, સદસદ્વિવેચનમા સમર્થ મતિનો
પ્રાસ, અપમૃત્યુ, દુ સાધ્ય મહારોગો, આ બધા દોષો કામદોષથી સમુદ્ભવે
છે ॥૧૩-૧૪॥ વળી કામદોષથકી પરચોકમા નાનાવિધ નરકયાતનાઓ,
શ્વાનસૂકરાદિ નીચ તનુની પ્રાપ્તિ, તેથી જન્માતરમાં પણ અસદ્ગુણ

હુદ્ધિઃ સંસૃતિશ્ચ પુનઃપુનઃ ॥૧૫॥ ઇત્યાદયો बहुविधा दोषाः कामस्य
 सन्ति वै । अथ तस्य जयोपायाः कीर्त्यन्ते गुणसंज्ञकाः ॥१६॥
 कामો हि यलघाञ्छयुयौवने नृश्च योपितः । पीडयत्येव नितरां
 जेयोऽसौ सद्भृतादिभिः ॥१७॥ धारणापारणासंज्ञं चातुर्मास्ये व्रतं
 शुभम् । प्रतिवर्षं विधातव्यं यथोक्तविधिर्नैव तत् ॥१८॥ चान्द्रा-
 यणं पराકं चा देशकालानुसारतः । कुर्वीत चतुरो मासान्कामोन्मू-
 लनकृद्भ્રતम् ॥१९॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्राप्यव्रतं व्रतं सान्तपनं तथा । उद्वा-
 लकं यावकं वा सौम्यकृच्छ्राभिर्धनं व्रतम् ॥२०॥ फलकृच्छ्रं पर्णकृच्छ्रं
 मूलकृच्छ्राम्बुकृच्छ्रके । मासोपवासाल्पव्रतं कुर्यात्पाणी पुमान्मुने !
 ॥२१॥ व्रतैरेव विनश्यन्ति मनसः कामवासनाः । प्रत्यष्टं तानि

અને સંસૃતિ, એમ અધોગતિજ યથા કરેછે ॥૧૫॥ ઇત્યાદિ બહુવિધ
 દોષો કામદોષથી ઉદ્ભવે છે. હવે આવા દોષાકર કામના જયના ગુણ
 સંજ્ઞિત ઉપાયો કહુંછું ॥૧૬॥

જે આ બળવાન શત્રુ કામ યૌવનમાં નર અને નારીને વિવિધ દુર્નિવાર્ય
 વિકારવેગોવડે ઠોક્રીઠોક્રીને અત્યત પીડેછે, તે આ કામ સદ્વ્રત વિગેરેવડે
 ત્યાગીએ છૂતવા યોગ્ય છે આદિશબ્દથી વસ્તુવિચારવિગેરેનું ગ્રહણ કરવું
 ॥૧૭॥ માટે ત્યાગધર્મનિષ્ઠ જને ધન્દ્રિયનિગ્રહમાં પ્રવર્તતાં ધારણાપારણા
 નામનું શુભ તપોવ્રત પ્રતિવર્ષ આતુર્માસ્યમાં શાશ્વોક્ત વિધિને અનુસારેજ
 કરવું ॥૧૮॥ આંદ્રાયણ કે પરાક કામોન્મૂળનકારક વ્રત દેશકાળને અનુસારે
 ચાર માસ તરૂણ ત્યાગી કરે ॥૧૯॥ તથા કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્રવ્રત, સાતપન-
 વ્રત, ઉદાલકવ્રત, યાવકવ્રત, સૌમ્યકૃચ્છ્રવ્રત, તથા હે મુને ! ક્ષણકૃચ્છ્ર
 પર્ણકૃચ્છ્ર, મૂળકૃચ્છ્ર, જળકૃચ્છ્ર, માસોપવાસવ્રત, આ સર્વ વ્રતોને માસ-
 પર્વત ત્યાગી પુરૂષ કરે (આદ્રાયણાદિ વ્રતો અને કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્રાદિ વ્રતોનાં
 લક્ષણો પંચમ પ્રકરણથી જાણવા) ॥૨૦-૨૧॥ આ સદ્વ્રતોના અનુ-
 ધાનથી ધન્દ્રિયરૂપ ઘોડાઓ પ્રક્ષીણબળવાળા થતાં મનોગત દુર્વાસના
 વિનષ્ઠ થવાથી ક્રમશઃ વશપણને પ્રાપ્તેછે. આહારશુદ્ધિરૂપ વ્રતવિશેષ
 વિના વિપયદોષના વિમર્શમાત્રથી ધન્દ્રિયો વિપયોષથી પાછાં વળતાં નથી,

તત્કુર્યાદાવત્સ્યાત્કામસંહન્યઃ ॥૨૨॥ તથા વસ્તુવિચારેણ મહતાં
સજ્જમેન ચ । ત્યાગિમિર્જાયતે નૂનમેષ કામોઽપિ દુર્જયઃ ॥૨૩॥
યાં તુ કામવિલાસાસ્યૈ પુમાનમિલપેત્ સ્ત્રિયમ્ । માંસાસ્તિસ્ત્રાપુ-
મજ્ઞાસૃક્ષ્ણેષ્વિષ્ટામયી હિ સા ॥૨૪॥ ઉદ્દિશ્યાપ્યસર્તીં યોપાં
કામેન વિવશઃ પુમાન્ । યાનિ કર્માણિ કુરુતે જાયન્તે તાન્યૂતાનિ
હિ ॥૨૫॥ તૈઃ કર્મભિસ્તતો યાતિ નરકાન્વિવિધાન્નરઃ । યોનીઃ
શ્વચરકીશાઘા લભતે ચ પુનઃ પુનઃ ॥૨૬॥ इत्थं विचार्य तत्सङ्गं
त्यक्त्वा दूरत एव हि । एतेषु नियमेष्वेव वर्तितव्यं मुमुक्षुभिः

માટે અવશ્ય ઉક્ત સર્વ જ્ઞાતો ત્યાગિએ યુવા વયમાં ન્યાંમુધી કામનો
સંકલ્પ થાય ત્યાંમુધી પ્રતિવર્ષ કરવાં ॥૨૨॥ કેવળ મૂઢઆહથી મહણ કરેલા
જ્ઞાતમાત્રથી કામવિનય થતો નથી, કિંતુ મોટા સંતોના સમાગમથી અને
વારંવાર વસ્તુવિચાર-વિષયહોયવિમર્શથીજ દુર્જય એવો પણ તે કામ
ત્યાગિઓથી નિષ્કે છૂટી શકાયછે, માટે તેનો સમાગ્રય કરવો ॥૨૩॥ તેમાં
પ્રથમ વિષયહોયનું નિરૂપણ કરી બતાવુંદું-એણીને પુરૂષ કામવિમોહિત
થતાં સમક્ષિલપે છે તે સ્ત્રીસંજ્ઞાથી વ્યપદેશ કરાયછે, પરંતુ વસ્તુતઃ તત્ત્વ-
વિચાર કરતાં તે માંસ અસ્થિ આયુ મળતી રૂધિર શ્લેષ્મ વિષ્ણુ વિચરે
મળનો એક સંવાતવિશેષજ છે. સંવાતની વિચિત્રતાને લીધે સિત નામ
આવે છે એટલામાત્રથી અર્થતત્ત્વ બીજું થઈ જવાને યોગ્ય નથી, (થઈ જવું
નથી) તો આરીતે કેવળ કોઈ પણ અપૂર્વ નામથી વ્યવહાર કરાતા તેજ
મળમય અસતપ્રાય પિંડમાં 'આત્મો અતિશુદ્ધા સ્ત્રી છે' એવા વ્યામોહને
લીધે કામપરવશ થતાં પુરૂષ વિધિનિષેધનો અતિક્રમ કરીને સ્વેચ્છાથી
પશુની પેઠે જે કામને કરેછે તે શણ્ણવિનાશિ ક્રિયાસ્વરૂપ છે પણ સત્ય
થઈને-બહુકાળ જીવવર્તું પડે એવું પ્રજાતર કુઃખરૂપ ફળ આપનારાં થઈને
અવશ્ય એને નિષ્કે નરકમાં નાંખેછે. 'પછી તે કામપરવશ પુરૂષ તે કામોએ
કરીને તેને અનેક નરકોમાં દુરંત કુઃસહ કુઃખને અનુભવીને, ફરી આ લોકમાં
કુચ્છર ખર વાનર વરાહ વિચરે ચોરાશી લાખ યોનિઓને પામ્યા કરેછે
॥૨૪-૨૬॥ આપો સ્ત્રીસંગમાં મહાહોય સમજીને દૂરથીજ તેનો ત્યાગ કરીને,

॥૨૭॥ કથા વાર્તાઃ કચિન્નૈવ સ્ત્રીણાં શ્રવ્યા અસત્પ્રિયાઃ । ત્યાગિભિઃ
પુરુષૈસ્તાસાં કર્તવ્યં કીર્તનં ન ચ ॥૨૮॥ સ્ત્રીભિઃ સહ ન ચ ક્રીડાં
ન ચ તાસાં નિરીક્ષણમ્ । ન ગુહ્યભાષણં તામિઃ સહ કુર્યાત્કદાચન
॥૨૯॥ સદ્કલ્પો નિશ્ચયશ્ચાપિ ન કર્તવ્યસ્તદાપ્તયે । સ્પર્શસ્તુ નૈવ
કર્તવ્યો દારવ્યા અપિ યોપિતઃ ॥૩૦॥ જ્વલદ્વહ્નો વરં પાતો વરં વા
વિપભક્ષણમ્ । કૃપે વા પતનં શ્વેષ્ટં ન તુ સ્ત્રીગમનં કચિત્ ॥૩૧॥
તથા સ્ત્રીજાતિમાત્રસ્ય ગુહ્યમહં કદાચન । દ્રષ્ટવ્યં ત્યાગિભિર્નૈવ
સ્પૃદ્યં સ્ત્રીવસનં ન ચ ॥૩૨॥ ઘૌતાદ્રાઘ્નોત્ક્રુષ્ણાદ્વા નધીનાદ્યોપિ-
તોઽશુકાત્ । હૃતરસ્ય તુ સંસ્પર્શો જાતે દ્યોપો ન ચાન્યથા ॥૩૩॥
નારીણાં સમ્મુખં તૈશ્ચ નોપવેદ્યં કદાચન । તાસાં ચિત્રં ન કર્તવ્યં

હું કહીશ એવા નિયમોમાં મુમુક્ષુ ત્યાગીઓએ અચળપણે રહેવું ॥૨૭॥
તે આ નિયમો-નારીઓની શૃંગારિક કથા વાર્તાઓ જે અસંજ્ઞાનોને
પ્રિય છે તે મુમુક્ષુ સંત જનોએ કદાપિ નજ સાંભળવી અને નજ કહેવી
॥૨૮॥ તથા ત્યાગધર્મેનિષ્ઠ સાધુ સ્ત્રીઓની સાથે ક્રીડા ગુહ્યભાષણ નિરીક્ષ-
ણાદિ કદાપિ નજ કરે તથા સ્ત્રીપ્રાપ્ત્યર્થે સંકટપ અધ્યવસાયાદિ નજ કરે
તથા સ્ત્રીનો સ્પર્શ નજ કરે કિં બહુના-કાષ્ઠમથી પણ યુવતીનો સ્પર્શ
ન કરે ॥૨૯-૩૦॥ ત્યાગધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા સાધુને પ્રજ્ઞવળતા અગ્નિમાં
પ્રવેશ, તીવ્ર વિપભક્ષણ અને હિંડા કૃવામાં પતન શ્રેષ્ઠ છે. પણ કદાપિ
સ્ત્રીસંસોગ શ્રેષ્ઠ નથીજ. ત્યાગિને આત્મમાત્ર પાપની અપેક્ષાએ આ અતિ
પાપ સ્ત્રીસંગ વ્યાપાર છે ॥૩૧॥ તથા ત્યાગિએ માનુષલતીય કે પશુપ-
દ્યાદિ લતીય હોય, પ્રાણિમાત્રનું સ્ત્રીભાવને સૂચવનારું ગુહ્ય અંગ કદાપિ
નજ બેવું. તથા સ્ત્રીવસ્ત્ર-સ્ત્રીના અગમાં રહેલું કે તેણીએ પહેરીને અન્યત્ર
મુકેલું જે વસ્ત્ર તેનો અકામથી પણ સ્પર્શ નજ કરવો ॥૩૨॥ તેમાં જે
ધોયુંથકુ બીનું હોય, જે ધોયુંથકુ મુકાએલું હોય અને જે નવીન હોય,
તેવા વનિતાવસ્ત્રનો અકામથી કરેલો સ્પર્શ દોષમાટે નથી. તેથી ધૃતિર
પૂર્વોક્ત સ્ત્રીવસ્ત્રનો સ્પર્શ તો દોષમાટે થાય છે ॥૩૩॥ તથા ત્યાગીઓએ
સ્ત્રીઓને સંમુખ ક્યારેય નજ બેસવું. નારીઓની ચિત્રપ્રતિમા નજ કરવી

નાવલોક્યં તથૈવ તત્ ॥૩૪॥ ધનુર્માત્રાન્તરં ત્યક્ત્વાં ગન્તવ્યં દૂરતઃ
 સ્ત્રિયાઃ । હર્યુત્સવેષુ વહુલે જનૌઘે મિલિતે સતિ ॥૩૫॥ દેવાલયે
 ચાશ્વશિશૌ તથા સદ્ગૌર્ણવર્ત્મનિ । મિશ્તાટને ચ સંરક્ષ્યં સ્ત્રીસ્પર્શા-
 ત્સ્વાહ્નમેવ હિ ॥૩૬॥ યત્ર યા સ્યાત્ક્રિયા સ્ત્રીણાં તત્ર કાર્યા ન સા
 તથા । સ્ત્રીવેપધારી ચ પુમાન્નેષ્યઃ સ્પૃશ્યો ન ચ કચિત્ ॥૩૭॥ સમ્મા-
 પ્પણં ન કર્તવ્યં સ્ત્રીભિઃ સહ કદાચન । ન વર્ણનીયાશ્ચ ગુણાસ્તાસાં
 નૈવાગુણા અપિ ॥૩૮॥ સ્ત્રિયમુદિદ્ધ્ય કર્તવ્યં ન વિષ્ણોર્ગુણકીર્તનમ્ ।
 સ્ત્રિયા મુક્તાદપિ તથા નૈવ શ્રવ્યા કથા હરેઃ ॥૩૯॥ શાલગ્રામસ્ય
 યસ્ય સ્યાત્સયં યોયૈવ-પૂજિકા । વર્શનાર્યં ન વૈ તસ્ય ગન્તવ્યં

તેમજ તે નજ ભેવી ॥૩૪॥ માર્ગમાં સ્ત્રીથકી ધનુર્માત્ર અંતર (ચાર
 હસ્તપરિમિત અંતરાળ) પરહરીને દૂરથી જવું. જન્માદ્યમી આદિક ભગ-
 વદુત્સવ પ્રસંગથી ભેગા થએલા બહુજન સમાજની બીડમાં, દેવમંદિ-
 રમાં, સાંકડા માર્ગમાં અને લિક્ષાયાત્રનપ્રસંગમાં સ્ત્રીઓના અંગસ્પર્શ-
 થકી સ્વાંગનીજ સંરક્ષા કરવી તથા માર્ગમાં અહીં તહીં હોડાહોડ કરતી
 બાળકીઓના સ્પર્શથકી સ્વાંગની સંરક્ષા કરવી. આ પાંચ સ્થાનોમાં
 જેરીતે અંગનાના અંગનો સ્પર્શ ન થાય તેરીતે વર્તવું; પણ ત્યાં ધનુર્માત્ર
 અંતરનું આલોચન કરવા રહેવું નહિ ॥૩૫-૩૬॥ આનાદિ ક્રિયાઓ જે
 સ્થળમાં સ્ત્રિયો કરતી હોય તે સ્થળમાં તે ક્રિયાઓ ત્યાગિઓએ નજ
 કરવી. તથા સ્ત્રીવેપધારી પુરૂષ (ભવેયો કે બીજો કોઈતેવો) કદાપિ
 ભેવો નહિ તેમ તેનો સ્પર્શ પણ કરવો નહિ ॥૩૭॥ સ્ત્રીયો સાથે કદાપિ
 સંભાષણ જેમ ન કરવું તેમ 'આ રૂપગુણસંપન્ન છે, આ તો રૂપગુણ-
 વિહીન છે' એમ સ્ત્રીઓના ગુણોનું તથા દોષોનું પણ કીર્તનપણ ત્યાગીએ
 નજ કરવું. ગુણદોષ કહેવાના પ્રસંગથી તેના વિષયની વાસના કદાચિત્
 થાય. તેવો પણ તે પ્રસંગ નજ કરવો ॥૩૮॥ ભલે ભગવદ્ગુણકથા હોય
 પણ ત્યાગીએ સ્ત્રીઓને સમુદેશીને પુરૂષાભિમુખ રહીને ન કીર્તન કરવી
 તથા સ્ત્રીઓના મુખચક્રી ભલે ભગવત્કથા હોય તોપણ તે નજ સાંભળવી
 ॥૩૯॥ જે શાળગ્રામની પૂજા કરનારી સ્વયં કેવળ નારીજ હોય તે શાળ-

ત્યાગિભિઃ ક્વચિત્ ॥૪૦॥ મિક્ષાં સમાપ્રસન્નં વા વિના ન ગૃહિણાં
ગૃહાન્ । ગચ્છેયુસ્ત્યાગિપુરુષા ગચ્છેયુઃ ક્વાપિ નૈકલાઃ ॥૪૧॥ વ્રહ્મ-
ચર્યં ન હાતવ્યમપિ પ્રાણાત્યયે નિજમ્ । તત્યાગવોધકં વાક્યં ન
ગ્રાહ્યં સ્વગુરોરપિ ॥૪૨॥ નૈવ કારયિતવ્યં ચ સ્વસ્થાને સ્ત્રીપ્રવેશનમ્ ।
અગ્રોદકાદિ પુરુષૈરાનાય્યં ન સ્ત્રિયા ક્વચિત્ ॥૪૩॥ સમ્માર્જનોપ-
લેપાદિ સ્વકુટ્યામાચરેત્સયમ્ । પુંસા વા કારયેત્યાગી ન તુ તત્કાપિ
યોપયા ॥૪૪॥ યત્ર સ્ત્રિયાઃ પાદચારો ભૂતપૂર્વો ભવેત્થલે । તલ્લેપ-
યિત્વા વસ્ત્રવ્યં પુંસા વા પ્રોક્ત્ય ચારિણા ॥૪૫॥ સદ્ગો નૈવ ચ કર્તવ્યઃ
શિશ્નોદરસુખૈપિણામ્ । સ્ત્રીસદ્ગવત્સૈણસદ્ગો દૂરાદ્દેયો મુમુક્ષુભિઃ

આમના દર્શન કરવા ત્યાગિઓએ ક્યારેય નજ નહું ॥૪૦॥ સલાપ્રસંગ
વિના અથવા સિક્ષાપ્રસંગ વિના ગૃહીઓના ગૃહોપ્રતિ અગૃહી ત્યાગિઓએ
નજ નહું. તથા કોઈ સ્થળમાં પણ ત્યાગિપુરુષોએ એકલા નજ નહું
॥૪૧॥ જે બ્રહ્મચર્યવ્રત નિઐયસસાધક પોતે આદ્યુ હોય તેનો પ્રાણ-
પ્રયાણુમાં પણ પરિત્યાગ કરવો નહિ, કેમકે મુમુક્ષુને તેજ પરમ હિત છે.
તેના ત્યાગને અવગોધ આપનાઈ ગુરુનું પણ વચન નજ માનવું (કદાચિત્
ગુરુપણ કહે કે-બ્રહ્મચર્ય દુ સાધ્ય છે તેની શી જરૂર? ગાર્હસ્થ્યતો
સમસ્ત ધર્મનું આસ્પદ હોઇને મુસાધ્ય છે, તેનો સમાગ્રય કરીને ઐયો-
માર્ગમાં યતન કર્ય, આવું તે વચન નજ માનવું) ॥૪૨॥ તથા પોતાના
આવાસ સ્થાનમાં સ્ત્રિયોનો પ્રવેશ ત્યાગિએ નજ કરાવવો તથા અપેક્ષિત
અન્નોદકાદિ સ્વાર્થે સ્ત્રીદ્વારા કદાપિ ન મગાવવું. કિંતુ પુરુષોપાસેજ મગા-
વવું ॥૪૩॥ ત્યાગીએ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં (મંદિર કે ધર્મશાળામાં)
વાળવું લીંપડું વિગેરે પણ નારીપાસે કદાપિ નજ કરાવવું, કિંતુ પોતેજ
કરવું અથવા પુરુષપાસે કરાવવું ॥૪૪॥ જે સ્થળમાં સ્ત્રીયોના ચરણનું
સંચરણ પ્રથમ વિશેષ થએલું હોય તે સ્થળને છાણથી પુરુષપાસે લીંપા-
વીને તેમાં વસવું. લીંપવાની અનુકૂળતાના અભાવમાં અને આપત્કાળમાં
તો જળથી ત્યાં પ્રોક્ષણ કરીને વસવું ॥૪૫॥ જેઓ કેવળ શિશ્નોદરપરા-
યણ વર્તે છે તે જનોનો સગ ત્યાગિએ નજ કરવો, મુમુક્ષુઓએ સ્ત્રીસગની

નાવલોખ્યં તથૈવ તત્ ॥૩૪॥ ધનુર્માજાન્તરં ત્યક્ત્વા ગન્તવ્યં દુરતઃ
 સ્ત્રિયાઃ । હર્યુત્સવેષુ વહુલે જનૌથે મિલિતૈ સતિ ॥૩૫॥ દેવાલયે
 ચાશ્વશિશૌ તથા સદ્ગીર્ણવર્ત્તનિ । મિહાટને ચ સંરક્ષ્યં સ્ત્રીસ્પર્શ-
 ત્સ્વાહ્નમેવ હિ ॥૩૬॥ યત્ર યા સ્યાત્ક્રિયા સ્ત્રીણાં તત્ર કાર્યા ન સા
 તથા । સ્ત્રીવેષધારી ચ પુમાન્નેક્યઃ સ્પૃશ્યો ન ચ કચિત્ ॥૩૭॥ સમ્મા-
 પ્પણં ન કર્તવ્યં સ્ત્રીભિઃ સહ કદાચન । ન ચર્ણનીયાશ્ચ ગુણાસ્તાસાં
 નૈવાગુણા અપિ ॥૩૮॥ સ્ત્રિયમુદ્દિશ્ય કર્તવ્યં ન વિષ્ણોર્ગુણકીર્તનમ્ ।
 સ્ત્રિયા મુખાદપિ તથા નૈવ થવ્યા કથા હરેઃ ॥૩૯॥ શાલગ્રામસ્ય
 યસ્ય સ્નાત્સ્વયં ચોપૈષ પૂજિકા । વર્શનાર્થે ન ચૈ તસ્ય ગન્તવ્યં

તેમજ તે નજ બેવી ॥૩૪॥ માર્ગમા સ્ત્રીથકી ધનુર્માજ અતર (આર
 હસ્તપરિમિત અતરાળ) પરહરીને દૂરથી જવું જ-માદમી આદિક ભગ-
 વદુત્સવ પ્રસંગથી ભેગા થએલા બહુજન સમાજની ભીડમાં, દેવમહિ-
 રમાં, સાકડા માર્ગમાં અને લિક્ષાયાયનપ્રસંગમાં સ્ત્રીઓના અગસ્પર્શ-
 થકી સ્વાગનીજ સંરક્ષા કરવી તથા માર્ગમા અહીં તહીં કોડાકોડ કરતી
 બાળકીઓના સ્પર્શથકી સ્વાગની સંરક્ષા કરવી. આ પાંચ સ્થાનોમાં
 જેરીતે અગનાના અંગનો સ્પર્શ ન થાય તેરીતે વર્તવું, પણ ત્યાં ધનુર્માજ
 અતરનું આલોચન કરવા રહેવું નહિ ॥૩૫-૩૬॥ આનાદિ ક્રિયાઓ જે
 સ્થળમા સ્ત્રિયો કરતી હોય તે સ્થળમાં તે ક્રિયાઓ ત્યાગિઓએ નજ
 કરવી તથા સ્ત્રીવેષધારી પુરુષ (ભવેથી કે બીજે કોઈતેવો) કદાપિ
 બેવો નહિ તેમ તેનો સ્પર્શ પણ કરવો નહિ ॥૩૭॥ સ્ત્રીયો સાથે કદાપિ
 સંભાષણ જેમ ન કરવું તેમ ‘આ રૂપગુણસપન્ન છે, આ તો રૂપગુણ
 વિહીન છે’ એમ સ્ત્રીઓના ગુણોનું તથા દોષોનું પણ કીર્તનપણ ત્યાગીએ
 નજ કરવું ગુરુદોષ કહેવાના પ્રસંગથી તેના વિષયની વાસના કદાચિત્
 થાય તેવો પણ તે પ્રસંગ નજ કરવો ॥૩૮॥ ભવે ભગવદ્ગુણકથા હોય
 પણ ત્યાગીએ સ્ત્રીયોને સમુદેશીને પુરુષાભિમુખ રહીને ન કીર્તન કરવી
 તથા સ્ત્રીઓના અમથકી ભવે ભગવન્કથા હોય તોપણ તે નજ સાબળવી
 ॥૩૯॥ જે શાળગ્રામની પૂજા કરનારી સ્વયં કેવળ નારીજ હોય તે શાળ

ત્યાગિભિઃ ક્વચિત્ ॥૪૦॥ મિશ્રાં સમાપ્રસન્નં વા વિના ન ગૃહિણાં
ગૃહાન્ । ગચ્છેયુસ્ત્યાગિપુરુષા ગચ્છેયુઃ કાપિ નૈકલાઃ ॥૪૧॥ વ્રહ્મ-
ચર્યં ન હાતવ્યમપિ પ્રાણાત્મયે નિજમ્ । તત્યાગવોધકં વાક્યં ન
ગ્રાહ્યં સ્વગુરોરપિ ॥૪૨॥ નૈવ કારયિતવ્યં ચ સ્વસ્થાને સ્ત્રીપ્રવેશનમ્ ।
અગ્નોદકાદિ પુરુષૈરાનાય્યં ન સ્ત્રિયા ક્વચિત્ ॥૪૩॥ સમ્માર્જનોપ-
લેપાદિ સ્વકુટ્યામાત્મચરેત્સયમ્ । પુંસા વા કારયેત્યાગી ન તુ તત્કાપિ
યોપયા ॥૪૪॥ યન્ન સ્ત્રિયાઃ પાદચારો ભૂતપૂર્વો ભવેત્સ્થલે । તલ્લેપ-
યિત્વા ઘસ્તવ્યં પુંસા વા પ્રોક્ત્ય ધારિણા ॥૪૫॥ સક્નો નૈવ ચ કર્તવ્યઃ
શિશ્નોદરસુપૈપિણામ્ । સ્ત્રીસક્નવત્સૈનસક્નો દૂરાદ્દેયો મુમુક્ષુભિઃ

શામનાં દર્શન કરવા ત્યાગિઓએ ક્યારેય નજ નહું ॥૪૦॥ સમાપ્રસંગ
વિના અથવા લિક્ષાપ્રસંગ વિના ગૃહીઓના ગૃહોપ્રતિ અગૃહી ત્યાગિઓએ
નજ નહું. તથા કોઈ સ્થળમાં પણ ત્યાગિપુરુષોએ એકલા નજ નહું
॥૪૧॥ જે બ્રહ્મચર્યવ્રત નિઃશ્રેયસસાધક પોતે આદ્યું હોય તેનો પ્રાણ-
પ્રયાણમાં પણ પરિત્યાગ કરવો નહિ, કેમકે મુમુક્ષુને તેજ પરમ હિત છે.
તેના ત્યાગને અવબોધ આપનાર ગુરુનું પણ વચન નજ માનવું. (કદાચિત્
ગુરુપણ કહે છે-બ્રહ્મચર્ય દુઃસાધ્ય છે તેની શી જરૂર? ગાર્હસ્થ્યતો
સમસ્ત ધર્મનું આરુપદ હોધને સુસાધ્ય છે, તેનો સમાશ્રય કરીને શ્રેયો-
માર્ગમાં યતન કર્ય, આવું તે વચન નજ માનવું) ॥૪૨॥ તથા પોતાના
આવાસ સ્થાનમાં સ્ત્રિયોનો પ્રવેશ ત્યાગિએ નજ કરાવવો. તથા અપેક્ષિત
અગ્નોદકાદિ સ્વાર્થે સ્ત્રીદ્વારા કદાપિ ન મગાવવું. કિંતુ પુરુષોપાસેજ ગંગા-
વતું ॥૪૩॥ ત્યાગીએ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં (મંદિર કે ધર્મશાળામાં)
બાળવું લીંપવું વિગેરે પણ નારીપાસે કદાપિ નજ કરાવવું, કિંતુ પોતેજ
કરવું અથવા પુરુષપાસે કરાવવું ॥૪૪॥ જે સ્થળમાં સ્ત્રીયોના ચરણનું
સંચરણ પ્રથમ વિશેષ થએલું હોય તે સ્થળને છાંણથી પુરુષપાસે લીંપા-
વીને તેમાં વસવું. લીંપવાની અનુકૂળતાના અભાવમાં અને આપત્કાળમાં
તો જળથી ત્યાં પ્રોક્ષણ કરીને વસવું. ॥૪૫॥ જેઓ કેવળ શિશ્નોદરપરા-
યણ વર્તે છે તે જનોનો સગ ત્યાગિએ નજ કરવો. મુમુક્ષુઓએ સ્ત્રીસંગની

નાવલોપ્યં તથૈવ તત્ ॥૩૩॥ ધનુર્માત્રાન્તરં ત્યક્ત્વા ગન્તવ્યં દૂરતઃ
 સ્ત્રિયાઃ । હર્યત્સવેષુ વહુલે જનૌષે મિલિતે સતિ ॥૩૫॥ દેવાલયે
 ચાશ્વત્પદો તથા સદ્ગીર્ણચર્મનિ । મિશ્રાટને ચ સંરક્ષ્યં સ્ત્રીસ્પર્શ-
 ત્સાદ્રમેવ હિ ॥૩૬॥ યત્ર યા સ્યાત્કિયા સ્ત્રીણાં તત્ર કાર્યા ન સા
 તથા । સ્ત્રીવેપધારી ચ પુમાદેક્ષ્યઃ સ્પૃદ્યો ન ચ કચિત્ ॥૩૭॥ સમ્મા-
 પ્પન્નં ન કર્તવ્યં સ્ત્રીભિઃ સદ્ કદાચન । ન વર્ણનીયાશ્ચ ગુણાસ્તાસાં
 નૈવાગુણા અપિ ॥૩૮॥ સ્ત્રિયમુદ્દિશ્યં કર્તવ્યં ન વિષ્ણોર્ગુણકીર્તનમ્ ।
 સ્ત્રિયા મુલાદપિ તથા નૈવ શ્રવ્યા કથા હરેઃ ॥૩૯॥ શાલગ્રામસ્ય
 યસ્ય સ્યાત્સયં સોપૈવ પૂજિકા । દર્શનાર્થં ન વૈ તસ્ય ગન્તવ્યં

તેમજ તે નજ જોવી ॥૩૪॥ માર્ગમાં સ્ત્રીથડી ધનુર્માત્ર અંતર (ચાર
 હસ્તપરિમિત અંતરાળ) પરહરીને દૂરથી જવું. જન્માદ્યમી આદિક ભગ-
 વદ્વત્સવ પ્રસંગથી ભેગા થએલા બહુજન સમાજની ભીડમાં, દેવમંદિ-
 રમાં, સાકડા માર્ગમાં અને બિશ્વાયાત્રનપ્રસંગમાં સ્ત્રીઓના અંગસ્પર્શ-
 થડી સ્વાંગનીજ સંરક્ષા કરવી તથા માર્ગમાં અહીં તહીં દોડાદોડ કરતી
 બાળકીઓના સ્પર્શથડી સ્વાંગની સંરક્ષા કરવી. આ પાંચ સ્થાનોમાં
 જેરીતે અંગનાના અંગનો સ્પર્શ ન થાય તેરીતે વર્તવું, પણ ત્યાં ધનુર્માત્ર
 અંતરનું આલોચન કરવા રહેવું નહિ ॥૩૫-૩૬॥ સ્નાનાદિ ક્રિયાઓ જે
 સ્થળમાં સ્ત્રિયો કરતી હોય તે સ્થળમાં તે ક્રિયાઓ ત્યાગિઓએ નજ
 કરવી. તથા સ્ત્રીવેપધારી પુરુષ (ભવેયો કે બીજો કોઈ તેવો) કદાપિ
 જોવો નહિ તેમ તેનો સ્પર્શ પણ કરવો નહિ ॥૩૭॥ સ્ત્રીયો સાથે કદાપિ
 સંભાષણ જેમ ન કરવું તેમ 'આ રૂપગુણસંપન્ન છે, આ તો રૂપગુણ-
 વિહીન છે' એમ સ્ત્રીઓના ગુણોનું તથા દોષોનું પણ કીર્તનપણ ત્યાગિએ
 નજ કરવું. ગુણદોષ કહેવાના પ્રસંગથી તેના વિષયની વાસના કદાચિત્
 થાય. તેવો પણ તે પ્રસંગ નજ કરવો ॥૩૮॥ ભલે ભગવદ્ગુણકથા હોય
 પણ ત્યાગિએ સ્ત્રીયોને સમુદેશીને પુરુષાભિગુણ રહીને ન કીર્તન કરવી
 તથા સ્ત્રીઓના સુખથડી ભલે ભગવત્કથા હોય તોપણ તે નજ સાંભળવી
 ॥૩૯॥ જે શાળગ્રામની પૂજા કરનારી સ્વયં કેવળ નારીજ હોય તે શાળ-

તસ્ય તસ્યાશુ પ્રાયશ્ચિત્તં હિતૈપિમિઃ ॥૫૩॥ અજ્ઞાનાત્ક્રીકથાયાસ્તુ
શ્રવણે કીર્તને તથા । સ્ત્રીણાં ઘા વિહરન્તીનાં ક્રીડાસ્થાને ક્ષણં
સ્થિતો ॥૫૪॥ સ્ત્રિયા દૃષ્ટ્યા દર્શં વધ્વા સ્વસ્ય તત્પ્રેક્ષણે કૃતે । પુમુ-
દેશેન ઘા નાર્યા વોધેઽપ્યજ્ઞાનતઃ કૃતે ॥૫૫॥ પુંસા ચ કારિતે ગુહ્ય-
ભાષણેઽપિ સ્ત્રિયં પ્રતિ । જાતે સ્ત્રીસદ્ગુણલ્પે મનસા કામતઃ
કચિત્ ॥૫૬॥ તત્સદ્ગુણવશત્વે ચ સ્વસ્ય જાતે ક્ષણં કચિત્ । હ્યદ્ગ-
ત્યવત્સ્વસ્પર્શે ચ જાતેઽપ્યજ્ઞાનતસ્તથા ॥૫૭॥ ધનુર્માનાન્તરગતિચ્ય-
વને ચાપ્યનાપદિ । સન્ભાષણે સ્ત્રિયા જાતે સ્ત્રીગુહ્યાદ્ગુણસ્ય ચેક્ષણે
॥૫૮॥ મદ્ગેઽન્યેષાં વ્રતાનાં ચ પ્રમાદાદપિ કહિંચિત્ । ઉપવાસો
વિધાતવ્યો વિષ્ણુનામજપાન્વિતઃ ॥૫૯॥ બુદ્ધિપૂર્વં કચિદ્દૃષ્ટે પશુપ-
દ્યાદિમૈથુને । ઉપવાસો ત્રિધાતવ્યસ્ત્યાગિના ચૈકવાસરમ્ ॥૬૦॥

મધ્યે જે જે નિયમનો કદાપિ ભગ થાય તેમા તેમા વિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત
હિતૈપી સાધુએ અવશ્ય જલદી કરવું અન્યથા નજ શુદ્ધ થાય ॥૫૩॥
અજ્ઞાનથી જે સ્ત્રિયોની શૃંગારિક કથાવાર્તાનું શ્રવણ કીર્તન કરે, નિહાર
કરતી સ્ત્રીયોના નિહારસ્થાનમા દૃષ્ટિ દધને જે ક્ષણુમાત્ર સ્થિતિ કરે,
નારીની દૃષ્ટિ સાથે પોતાની દૃષ્ટિને દૃઢ બાંધીને તેપુને જે જીવે, જે
પુરૂષને ઉદ્દેશીને (પુરૂષતરફ દૃષ્ટિ રાખીને નારીપર થઇ) નારીનેજ ઉપ
દેશ અજ્ઞાનથીપણ કરે, સ્ત્રીનાપ્રત્યે ગુહ્યસદેશો પુરૂષદ્વારા જે મોકલે,
જે કદાચિત્ કામભેગથી મનમા સ્ત્રીસગમનો સકટપ સમુત્પન્ન થાય, પછી
જે કદાચિત્ પોતાની ક્ષણુકાળપર્યંત સ્ત્રીસગમ સકટપની પરવશતા થાય,
સ્ત્રીના અગસગવાળા વસ્ત્રનો સસ્પર્શ અનુભવી જે થાય, ઉક્ત આપત્કાળ
વિના જે માર્ગમા સ્ત્રીથડી ચાર હાથ છેટે દૂર ચાલવાના નિયમનો ભગ
થાય, સ્ત્રીની સાથે સલાપણ કરે, નારીના ગુહ્ય અંગનું નિરીક્ષણ કરે,
આવા અન્ય સ્ત્રીપ્રતિમાસ્પર્શવર્જનાદિ નિયમોનો જે કદાચિત્ પ્રમાદથી
પણ ભગ કરે, તો ત્યાગીએ ઉપવાસ અને શ્રીકૃષ્ણનામમંત્રનો જપ કરવો
(પ્રત્યેક નિયમભગમા એક એક ઉપવાસ કરવો) ॥૫૪-૫૯॥ તથા જે
કદાચિત્ પશુ પક્ષી આદિકનું મૈથુન બુદ્ધિપૂર્વક બેવાઇ બંધ તો ત્યાગિએ

॥૪૬॥ સ્ત્રીણાં સ્ત્રેણનરાણાં ચ સદ્ગત્યુત્સોડય ચન્ધનમ્ । યથા દૃઢં
 ભવતિ યે ન તથાન્યપ્રસદ્ગતઃ ॥૪૭॥ સ્ત્રેણસદ્ગત્સાધુતાયા પેશ્વર્યા-
 પ્યસિલાન્યપિ । નાશમાયાન્તિ સદ્ગત્સા મુક્તાનાં ચ મુમુક્ષતામ્
 ॥૪૮॥ બ્રહ્મચર્યમર્હિસા ચાનીર્પ્યા શૌચં ક્ષમા દયા । સત્યં મૌનં યશો
 વુદ્ધિર્હૌરસ્તેયં શમો દમઃ ॥૪૯॥ इत्यादयो गुणाः सद्गात्स्त्रेणानां
 યાન્તિ હિ ક્ષયમ્ । તસ્માત્સદ્ગો ન કર્તવ્યઃ સ્ત્રીપુ સ્ત્રેણેપુ સર્વથા
 ॥૫૦॥ મત્તયા વિષ્ણો સતાં સદ્ગદેતૈશ્ચ નિયમેઃ સદ્ । ત્યાગિનો
 દુર્જયં કામં જિત્વા યાન્તિ પરં સુખમ્ ॥૫૧॥ ययातिरेलमुदयाश्च
 પુતાપિ ધટ્નીશ્વરાઃ । કામત્યાગાત્પરં સૌર્યં સ્વામીયં નહુ લેમિરે
 ॥૫૨॥ एतेपु नियमेषु स्याद्यस्य यस्य ज्युतिः कचित् । कर्तव्यं

પેડેજ શ્રૈણુ (શ્રીલપટ) જનનો સગપણુ સર્વથા ત્યાગ કરવો ॥૪૬॥
 લોકમાં સ્ત્રીઓ અને શ્રૈણુ જનોના સગથકી પુરૂષને દૃઢ બંધન જેવું થાય
 છે તેવું ઇતર પ્રદર્શના પ્રસંગથી થતું નથી આ બેનો સગતો જનનમરણ
 ચક્રમાં જનને બાધીને લખાવેછે. આ બે બંધનચક્રી બીજી દૃઢ બંધન
 કોઈ પણ નથી, માટે તે બેનો સગ સર્વથા ત્યાગીએ ત્યાગ કરવો ॥૪૭॥
 જે મુમુક્ષુઓ છે અને જે મુક્તો-મુક્તપ્રાપ્તો પરબ્રહ્મમાં નિષ્ણાત છે તેઓનું
 મણુ જ્ઞાન વૈરાગ્યાદિ સાધુતાનુ એશ્વર્ય સર્વપણુ સ્ત્રીસંગથી અને શ્રૈણુસગથી
 એકદમ પ્રણાશ પામી જાયછે ॥૪૮॥ तथा ब्रह्मचर्य आर्हिसा अनीर्प्या शौच
 ક્ષમા દયા સત્ય મૌન યશ વુદ્ધિ લજ્જા અસ્તેય શમ દમ, આ બધા બ્રહ્મ-
 ચર્યાદિ ગુણો સ્ત્રીસંગથી અને શ્રૈણુસંગથી પ્રક્ષય પામી જાય છે. માટે સ્ત્રી-
 શ્રૈણુસંગ ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલા મુમુક્ષુઓએ સર્વથા નજ કરવો ॥૪૯-૫૦॥
 વિષ્ણુમાં લક્ષિત, નિષ્કામી સંતોનો સમાગમ અને પૂર્વોક્ત મત નિયમોએ
 કરીને દુર્જય એવા પણ કામને જીતીને સાધુઓ પરમ સુખને પામે છે
 ॥૫૧॥ पूर्वे ययाति मुदरव विभेदे भूपाणो यलु कामत्याग करवाधीन स्वा-
 લીષ્ટ સર્વોત્તમ સુખને પામેલા પ્રસિદ્ધ છે એમાં સંતોનો સગ પ્રધાન છે,
 સત્સંગથીજ વિષ્ણુમાં લક્ષિત અને નિયમાચરણુ પ્રવૃદ્ધિ પામે છે ॥૫૨॥
 હવે નિયમલગમાં પ્રાચલિતવિધિનું નિરૂપણુ કરુંધુ-પૂર્વોક્ત નિયમો

તસ્ય તસ્યાશુ પ્રાયશ્ચિત્તં હિતૈયિમિઃ ॥૫૩॥ અજ્ઞાનાત્સ્રીકથાયાસ્તુ
શ્રવણે કીર્તને તથા । સ્ત્રીણાં વા વિહરન્તીનાં ક્રીડાસ્થાને ક્ષણં
સ્થિતૌ ॥૫૪॥ સ્ત્રિયા દૃષ્ટ્યા દર્શં વધ્વા સ્વસ્ય તત્પ્રેક્ષણે કૃતે । પુમુ-
દેશેન વા નાર્યાં ઘોષેડપ્યજ્ઞાનતઃ કૃતે ॥૫૫॥ પુંસા ચ કારિતે ગુહ્ય-
ભાષણેડપિ સ્ત્રિયં પ્રતિ । જાતે સ્ત્રીસક્કસદ્વલ્પે મનસા કામતઃ
કચિત્ ॥૫૬॥ તત્સદ્વલ્પવશત્વે ચ સ્વસ્ય જાતે ક્ષણં કચિત્ । હ્યજ્ઞ-
સ્થવસ્ત્રસ્પર્શં ચ જાતેડપ્યજ્ઞાનતસ્તથા ॥૫૭॥ ધનુર્માનાન્તરગતિચ્ય-
વને ચાપ્યનાપદિ । સમ્ભાષણે સ્ત્રિયા જાતે સ્ત્રીગુહ્યાક્કસ્ય ચેક્ષણે
॥૫૮॥ મદ્ગેડન્યેપાં પ્રતાનાં ચ પ્રમાદાદપિ કર્હિંચિત્ । ઉપવાસો
વિધાતવ્યો વિષ્ણુનામજપાન્વિતઃ ॥૫૯॥ શુદ્ધિપૂર્વં કચિદ્દૃષ્ટે પશુપ-
દ્યાદિમૈથુને । ઉપવાસો વિધાતવ્યસ્ત્યાગિના ચૈકવાસરમ્ ॥૬૦॥

મધ્યે જે જે નિયમનો કદાપિ ભંગ થાય તેમાં તેમાં વિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત
હિતૈયી સાધુએ અવશ્ય જલદી કરવું. અન્યથા નજ શુદ્ધ થાય ॥૫૩॥
અજ્ઞાનથી જે સ્ત્રિયોની શૃંગારિક કથાવાર્તાનું શ્રવણ કીર્તન કરે, વિહાર
કરતી સ્ત્રીયોના વિહારસ્થાનમાં દૃષ્ટિ દધને જે ક્ષણમાત્ર સ્થિતિ કરે,
નારીની દૃષ્ટિ સાથે પોતાની દૃષ્ટિને દૃઢ આંધીને તેણીને જે જુલે, જે
પુરુષને ઉદેશીને (પુરુષતરફ દૃષ્ટિ રાખીને નારીપર યથા) નારીનેજ ઉપ-
દેશ અજ્ઞાનથીપણ કરે, સ્ત્રીનાપ્રત્યે ગુહ્યસંદેશો પુરુષદ્વારા જે મોકલે,
જે કદાચિત્ કામવેગથી મનમાં સ્ત્રીસંગમનો સંકલ્પ સમુત્પન્ન થાય, પછી
જે કદાચિત્ પોતાની ક્ષણકાળપર્યંત સ્ત્રીસંગમ સંકલ્પની પરવશતા થાય,
સ્ત્રીના અંગસંગવાળા વસ્ત્રનો સંસ્પર્શ અભણથી જે થાય, ઉક્ત આપત્કાળ
વિના જે માર્ગમાં સ્ત્રીથડી ચાર હાથ છેડે દૂર ચાલવાના નિયમનો ભંગ
થાય, સ્ત્રીની સાથે સંભાષણ કરે, નારીના ગુહ્ય અંગનું નિરીક્ષણ કરે,
આવા અન્ય સ્ત્રીપ્રતિભાસ્પર્શવર્જનાદિ નિયમોનો જે કદાચિત્ પ્રમાદથી
પણ ભંગ કરે, તો ત્યાગીએ ઉપવાસ અને શ્રીકૃષ્ણનામમંત્રનો જપ કરવો
(પ્રત્યેક નિયમભંગમાં એક એક ઉપવાસ કરવો) ॥૫૪-૫૯॥ તથા જે
કદાચિત્ પશુ પક્ષી આદિકનું મૈથુન શુદ્ધિપૂર્વક બેવાઈ બંધ તો ત્યાગીએ

દીક્ષામહાત્મપુરુષસમ્યન્ધિજનપ્રચ્છને । મિક્ષાનિમિત્તે કાર્યે ચ તથા
પુસ્તકલેખને ॥૬૧॥ ઉચિતાવાસદાને ચ હરીક્ષાગતયોપિતામ્ ।
ઈંદ્રશાવદ્યકે કાર્યે સમ્પ્રાપ્તે સતિ કર્હિંચિત્ ॥૬૨॥ સ્ત્રીસમ્યન્ધિ
વચઃ શ્રવ્યં કથિતં પુરુષેણ ચેત્ । સ્વસમખંડલમુદ્યેન ન સર્વેસ્ત્યા-
ગિમિસ્તુ તત્ ॥૬૩॥ શૃણુયાદુત્તરં શ્રૂયાદિતરો યદિ તદ્વચઃ । સઘઃ
ક્ષાત્વા જપેત્તર્હિ મનું ત્રિધૈસુવર્ણકમ્ ॥૬૪॥ નરનારાયણીયાં ચ

એક દિવસ ઉપવાસ કરવો ॥૬૦॥ જ્ઞાનવૈરાગ્યથી જે ક્રોધ જન લ્યાગિ-
દીક્ષા લેવા આવે, તો તેના સંબંધિ પત્ની પુત્રી માતાઆદિક સ્ત્રીજનોનું તે
દીક્ષામાં આનુકૂલ્ય પ્રાતિકૂલ્ય બાંધવા માટે શીલસ્વભાવાદિક અવશ્ય
બાંધવું પડે, તેને અર્થે તેણીઓના શીલસ્વભાવાદિકનો પ્રથમ પુછવામાનથી
લ્યાગિને દોષ નથી. તથા શિક્ષાનિમિત્તમાં-પોતાને નિમંત્રણ કરવા આવેલી
સ્ત્રીએ મોકલેલા પુરુષપ્રતિ તેણીની જાતિ નામ, તેણીના ઘરમાં રહેતા
મનુષ્યો, તેણીની જીવિકા વિગેરેનું પુછવું સાંભળવું વિગેરે કાર્યમાં લ્યાગિને
દોષ નથી તથા પુસ્તકલેખનમાં-કોઈ નારી પુસ્તક લખાવા પોતાપાસે
કાગળઆદિક આપીને કોઈ પુરુષને મોકલે તેના પ્રતિ તે નારીનું નામાદિ
પુછવું તે કાર્યમાં લ્યાગિને દોષ નથી. તથા ભગવન્મહામંદિરમાં
ભગવત્સેવાર્થે આમાંતરથષ્ટી કે દેશાંતરથષ્ટી આવેલી અબળાઓને ઉચિત
ઉત્તરો આપવામાં તથા આવું બીજું કોઈ ધાર્મિક કાર્ય આવશ્યક પ્રાપ્ત
થતાં પુરુષદ્વારા સ્ત્રીસંબંધિ વચનના શ્રવણકથનમાં લ્યાગિને દોષ નથી.
પરં એમાં આ વિશેષ બાંધવો-જે તે સર્વ કોઈ લ્યાગિઓએ આ
વિષયમાં વ્યવહાર કરવો નહિ, કિંતુ પોતપોતાના મંડળમાં જે સુખ્ય લ્યાગી
હોય તેણેજ તે વિષયમાં સાંભળવું અને કહેવું ॥૬૧-૬૩॥ જે મંડળમુખી
થઈ બીજે લ્યાગી તે વચન (પુરુષે કહેલું સ્ત્રીસંબંધિ પૂર્વોક્ત વાક્ય)
સાંભળે કે તેનો ઉત્તર આપે તો તે લ્યાગી તત્ક્ષણ જ્ઞાન કરી અષ્ટાક્ષરમેત્ર
ત્રણવાર જાપીને, પછી ભગવાન્ નરનારાયણના નિવાસશ્રુત ઉત્તર દિશાને
પ્રણામ કરે. એટલે ઉત્તરાભિમુખ થઈને 'હે નૈષ્ઠિકેન્દ્ર શ્રીનરનારાયણ પ્રભો!
મારો દોષ નિવારણ કરો' એમ કહીને તેમનું સ્મરણ કરીને નમસ્કાર કરે.

તતઃ સ પ્રણમેદિશમ્ । एवं कृते विशुद्धिः स्यात्त्यागिनस्तस्य निश्चि-
तम् ॥૬૫॥ અસાક્ષિકં ન વક્તવ્યં મુખ્યેનાપિ તદુત્તરમ્ । ઉક્તે સતિ
તુ તસ્યાપિ પ્રાયશ્ચિત્તં તદેવ હિ ॥૬૬॥ આવદયકાધિકં બ્રૂયાદદિ
વાર્તાપ્રસન્નતઃ । तर्हि स्नात्वा तृपयसेद्दिनमेकं ह्यरि स्मरन् ॥૬૭॥
કરમન્યેન તુ કૃત્તે ત્યાગિના વીર્યપાતને । ઉપવાસાસ્તેન કાર્યા દિવ-
સાનાં ચતુષ્ટયમ્ ॥૬૮॥ વીર્યસ્નાયો ભવેત્સમ્રે યદિ વૈવદયતસ્તદા ।
પ્રાતઃ સ્નાત્વૈવ કુર્વોત્ત દિનમેકમુપોષણમ્ ॥૬૯॥ મિશ્રાટનેઽપ્ચરિ
શ્નાને પાનીયાહરણાદિષુ । વિયુક્તો ત્યાગિનો યદિ ન પદ્યેતાં પર-
સ્પરમ્ ॥૭૦॥ તાભ્યાં દ્વાભ્યામપિ તદ્વા કાર્યમેકમુપોષણમ્ । મલ-
મૂનોત્સર્જનેઽપ્ચ નોપવાસસ્તથાઽઽવદિ ॥૭૧॥ ત્યાગિના ચ સ્ત્રિયા

આ રીતે કરવાથી તે ત્યાગી નિષ્ઠે વિશુદ્ધ થાય છે ॥૬૪-૬૫॥ મહાગમા
ને મુખ્ય દોષ તેણેપણુ તે પુરૂષે કહેયુ સ્ત્રીસંબન્ધિ વચન બીજા કોઈ
ગૃહસ્થ સાક્ષીની આગળજ સાલળવું અને તેનો પ્રત્યુત્તર આપવો પણ
અસાક્ષિક કહેવું સાલળવું નહિ જે સાક્ષી વિના સ્ત્રીવચનને સાંભળે અને
ઉત્તર આપે તો તેજ પૂર્વોક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત તે મહાગમધાને પણુ કરવું ॥૬૬॥
તેમા પણુ જે વાર્તાપ્રસંગથી પ્રકૃત આવશ્યકચઘ્ની અધિક મહાગધારી
બોલે તો સ્નાન કરીને એક દિન હરિસ્મરણુપૂર્વક ઉપવાસ કરે ॥૬૭॥ જે
કરવડે શિશ્નેન્દ્રિયનુ વિમર્દન કરીને વીર્યપાત કરે તો તે ત્યાગીએ ચાર
દિવસપર્યંત ઉપવાસો કરવા ॥૬૮॥ જે કામવિવશતાને લીધે સ્વપ્નમાં વીર્ય
સ્નાવ થાય તો પ્રાત સ્નાન કરી એક દિન ઉપોષણુ કરવું ॥૬૯॥ ભિક્ષા-
નિમિત્તે આમમા કરવાના પ્રસંગમાં, માર્ગવિષે જવાના પ્રસંગમાં, સ્નાનનિમિત્તે
જવાના પ્રસંગમા અને જળાહરણાદિપ્રસંગમા જે ત્યાગીઓ જે દૃષ્ટિમાર્ગને
ઉલ્લઘીને વિયોગને પામે (એક બીજાને દેખે નહિ એમ જુદા પડી જાય)
તો તે અને પણુ ત્યાગીઓએ એક ઉપવાસ કરવો મળમૂત્રના ત્યાગમા
તો આવો વિયોગ દોષ માટે નથી તથા આપદાગળમાં પણુ આવો પરસ્પર
અદર્શનરૂપ વિયોગ દોષમાટે નથી ॥૭૦-૭૧॥ એકાકી ત્યાગીએ એકાકિની
સ્ત્રીસાથે એકાતમા સ્થિતિ કરી હોય તો તેણે ત્રણ દિવસ ઉપવાસો કરવા

સાકં સ્થિતૌ રહસિ વાઘનિ । યાને તયા સદ્દૃઢેઽપ્યુપોષ્યેત
 દિનત્રયમ્ ॥૭૨॥ ત્યાગિનઃ કામચૈત્તદ્યાદ્રહચર્યં યદદમમ્ । ય્યુત
 ભવેત્તદાર્ણી યત્પ્રાયશ્ચિત્તં તદુચ્યતે ॥૭૩॥ ધર્મશાસ્ત્રેષુ તુ મહત્પ્રા
 યશ્ચિત્તમિહોદિતમ્ । અશક્યં તત્કલો કર્તું તત્કુર્યાદ્ધાર્પિકં વ્રતમ્
 ॥૭૪॥ દિવસેઽનશનં કુર્યાદેકસિન્ધાપરેઽહનિ । પિત્રેન્નિર્લવણા-
 ન્સક્તૂન્મોનેનૈવ સદૃહિયા ॥૭૫॥ સક્તૂન્પાતુમશક્તોઽન્નમદ્યાલુવણ-
 યુક્તુમાન્ । અન્નદ્વયં સલ્લઘણં તન્નાશક્તોઽપિ મક્ષયેત્ ॥૭૬॥ રોગે-
 નોપહુતો યઃ સ્યાત્કયાચિદ્વાઽઽપદા ક્વચિત્ । ઉપવાસવિહીનં સ
 ત્યાગી કુર્યાદિદં વ્રતમ્ ॥૭૭॥ રોગે ચાપદિ નષ્ટાર્યાં અપિત્વાઽષ્ટા
 ક્ષરં મનુમ્ । સદ્ગુણસહજં કુર્યાંત યથાપૂર્વં નિજં વ્રતમ્ ॥૭૮॥ વર્ષ-

તથા માર્ગમા એકથી નારી સાથે એકયા ત્યાગીએ ગતિ કરી હોય તોપણ
 તેણે ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવો ॥૭૨॥ ત્યાગિનુ કામપરવશતાને લીધે
 આહારા સ્ત્રીસંગરાહિતરૂપ પ્રદક્ષ્ય સાક્ષાત્ સ્ત્રીસંગથી બે ભગ થાય
 તો જે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું છે તે હવે હું તમને કહું છું ॥૭૩॥ ત્યાગાશ્રમનિષ્ઠને
 સ્ત્રીસંગમાં જે મહત્ પ્રાયશ્ચિત્ત ધર્મશાસ્ત્ર આનવાદિકમાં કહ્યું છે તે કળિ
 યુગમાં કરી શકાય એવું નથી માટે તેવા ત્યાગીએ હું કહીશ એવા એક
 વર્ષસાધ્ય એકાતરાશનરૂપ વ્રત કરવું ॥૭૪॥ એક દિવસે અનશન-આહાર
 ત્યાગ કરે, બીજે દિવસે લવણવર્ણિત સાથવાને દિવસેજ (રાત્રિએ નહિ)
 મૌન રહીનેજ એકવાર પિત્રે, એ રીતે એક વર્ષપર્યંત વ્રત કરે ॥૭૫॥
 લવણુવિનાનો સાથવો પિતા અસમર્થ ત્યાગીપુરૂષ લવણુયુક્ત એકજ અન્ન
 રાધેલું જમે (સોજનદિવસે જમે, એમ સર્વજ બહી લેવું) લવણુયુક્ત
 એકાન્નલક્ષણમાં પણ અસક્ત ત્યાગી તો લવણુસહિત બે પ્રકારનું અન્ન
 રાધેલું જમે ॥૭૬॥ કદાચિત્ રોગથી પીડા પામેલા કે કોઈ આપદાને
 પામેલા ત્યાગીએ તેજ આ વ્રત ઉપવાસરહિત નિર્લવણુ સાથવો આદિકના
 લક્ષણરૂપ વાર્ષિક કરવું ॥૭૭॥ આ વ્રતમધ્યે બે રોગ પ્રશાંત થાય કે
 આપદા પ્રશાંત થાય તો અષ્ટાક્ષરમંત્રને હંભરવાર જપિને યથાપૂર્વ પોતાના
 વ્રતને કરે ॥૭૮॥ એક વર્ષપર્યંત આ વ્રતના આચરણમાં અશક્ત ત્યાગીતો

વ્રતે ત્વશક્તસ્તુ પાદોનં વ્રતમાચરેત્ । અર્ધં ચાપ્યત્વશક્તસ્તુ કુર્યા-
ન્માસત્રયં શુચિઃ ॥૭૧॥ નિયમૈઃ સહિતં કાર્યં વ્રતમેકાન્તરાશનમ્ ।
પતત્પવિત્રં પરમં મનઃકાયવિશોધનમ્ ॥૮૦॥ વ્રતં કર્તુમશક્તો યઃ
પુમાન્સ તુ સમાચરેત્ । વદર્યાશ્રમયાત્રાં ચૈ તતઃ શુદ્ધ્યતિ સ ધ્રુવમ્
॥૮૧॥ અથવા વિદધીતાસૌ માસમેકં સમાહિતઃ । વ્રતં ચાન્દ્રાયણં
નામ સર્વેપાતકનાશનમ્ ॥૮૨॥ અવિજ્ઞાતે જનૈરસિન્ધાપે તુ ચતુર-
ક્ષરમ્ । મનું જપેદ્ધર્મમેકં લક્ષાર્ધં પ્રતિવાસરમ્ ॥૮૩॥ મૌની દ્વદા-
સનો મન્ત્રં ત્રિમિઃ કાલૈર્યથાવલમ્ । ઉપવિદ્ય જપેદ્ધત્તયા તતઃ
શુદ્ધિમવાપુયાત્ ॥૮૪॥ एवं વ્રતેન સંશુદ્ધઃ સદ્ધિઃ સન્મણ્ડલે

એક પાદ ન્યૂન (નવમાસિક) વ્રત કરે. તેમાંપણ અશક્ત ત્યાગી તેથકી
અર્ધ (છમાસિક) વ્રત કરે. તેમાંપણ અશક્તતો તેથકી પાદમાત્ર (ત્રિમાસ-
સાધ્ય) વ્રત કરે. પછી તે શુદ્ધ થાય ॥૭૮॥ આ એકાંતરાશનરૂપ વ્રત
મનઃકાયની વિશુદ્ધિ કરનારૂં પરમ પવિત્ર છે, તેવ્રત તેના અંગભૂત આહિસા
બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોએ સહિત કરવું ॥૮૦॥ જે ત્યાગી જનતો પૂર્વોક્ત
એકાંતરાશનવ્રત કરવા અશક્ત હોય તેતો બદરીનારાયણની યાત્રા આચરે.
તેથીજ તે ત્યાગી તે પાપથકી નિશ્ચે શુદ્ધ થાયછે ॥૮૧॥ અથવા આ ત્યાગી
સાવધાન થઈ એક માસ ચાંદ્રાયણવ્રત યથાવિધિ કરે. તે વ્રતથી સમસ્ત
પાતકનો વિનાશ થાયછે ॥૮૨॥ આ પાપ બ્રહ્મચર્યવ્રતના આઠમા અંગના
અંગરૂપ બહુ જનોના બહુવામાં ન આવ્યું હોય (રહસ્ય હોય) તો 'નારા-
યણ' એવા ચાર અક્ષરનો મન્ત્ર પ્રતિદિન અર્ધો લાખ (પચાશ હજારવાર)
એક સવત્સરપર્યંત જપે. (અહીં 'બહુ જનોના બહુવામાં આવેલું' એમ
કહ્યું તો તેથી પૂર્વોક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત સકળજનોને વિદિત થએલા દોષવિપય-
વાળું છે એમ બહુવું) ॥૮૩॥ મૌન વ્રત ધારીને, શુદ્ધ થઇને સ્થિર આસને
બેસીને યથાબળ પ્રાતઃકાળાદિ ત્રણ ટાક્રમ કરીને પૂર્વોક્ત અર્ધો લાખ મંત્ર-
જપને લક્ષિતી કરે, તે પછી તે ત્યાગી શુદ્ધિને પામે ॥૮૪॥ આ પ્રકારે
પૂર્વોક્ત વ્રતના અનુષ્ઠાનથી સંશુદ્ધ થએલો ત્યાગી જન સાધુઓએ ફરી
સાધુમંડળમાં હેવો. તેનો પ્રાયશ્ચિત્તથી પરિહરેલો તે પૂર્વ દોષ કોઇએ પણ

પુમાન્ । ધ્રીતવ્યોઽથ તદ્દોષઃ પુનર્વાચ્યો ન તૈઃ ક્વચિત્ ॥૮૫॥
 મૈથુનાર્થં પ્રવૃત્તૌ ચ પુંસિ વા પશુજાતિષુ । તત્કચ્છં વ્રતં કાર્યં
 ત્યાગિના સ્વસ્ય શુદ્ધયે ॥૮૬॥ કૃત્વા યો દુષ્કૃતં તસ્ય નૈવ કુર્વોત
 નિષ્કૃતિમ્ । સ તુ સન્મણ્ડલાત્સઘો નિષ્કાસ્યો હ્યન્ત્યજાદિવત્
 ॥૮૭॥ કામસ્ય દોષા इति કીર્તિતાસ્તે તથા ગુણાસ્તજ્જયસાધનાનિ ।
 અથો રસસ્યાપિ વદામિ દોષાંસ્તુભ્યં મુને ! તજ્જયનાન્ ગુણાંશ્ચ
 ॥૮૮॥ इति શ્રીસત્સંકિર્ણીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગિધર્મેષુ
 કામદોષવત્તજ્યોપાયનિરૂપણનામા ત્રિપદિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૩॥

સર્વેપામિન્દ્રિયાણાં હિ ક્ષોભહેતૂ રસો મતઃ । તન્મૂલાઃ સકલા
 દોષાઃ પ્રવર્તન્તેઽયહેતવઃ ॥૧॥ સાદ્ધઃ કામો રસાદેવ સઘઃ પ્રમય-
 તીતિ તુ । પ્રસિદ્ધમસ્તિ લોકેષુ ક્ષુલ્ભામે તદદર્શનાત્ ॥૨॥ મહતાં

ક્યારેય પણ પછી પરિહાસમુખથી પણ કહેવો નહિ ॥૮૫॥ પુરુષમાં કે
 પશુજાતિમાં મૈથુનમાં પ્રવર્તેલા ત્યાગીએ તે દોષના પરિહાર માટે તત-
 કચ્છં વ્રત કરવું ॥૮૬॥ જે ત્યાગીતો પાપને કરીને પણ તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત નજ
 કરે તો તે ત્યાગીતો તરતજ અંત્યજવત્ પોતાના મડળથક્રી બહિષ્કૃત કરવો
 ॥૮૭॥ હે મુને ! આ પ્રકારે કામના દોષો અને તેના જયના ઉપાયરૂપ ગુણો
 (નિયમો) કયા. હવે રસના પણ દોષો અને તેના જયના ઉપાયરૂપ ગુણો
 તમને કહું છું ॥૮૮॥ ઇતિ શ્રી સત્સંકિર્ણીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગિ-
 ધર્મેષુ કામતજ્જયોપાયનિરૂપણનામા ત્રિપદિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૩॥

અધ્યાય ૬૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે ગોપાળાનંદમુને ! યદપિ રસ રસનેન્દ્રિ-
 યના વિષયભૂત છે તથાપિ તેજ આખવા આંડતાં સર્વે ઇન્દ્રિયોના ક્ષોભમાં
 સમર્થ થાય છે. તે રસાસ્વાદમૂળથી સમસ્ત દોષો પાપહેતુ પ્રવર્તે છે ॥૧॥
 રસાસ્વાદથીજ તત્કલ્પજ અગસદિત કામ ઉપજે છે, આ અર્થ તો લોકથીજ
 પ્રસિદ્ધ છે. કેમ ? તો કુધાબાધાના સદનથી કુશ સરીરવાળા પુરુષમાં

ભૂમિપાલાનાં ગ્રાહણાનામપિ ક્વચિત્ । ધર્મિષ્ઠાનામપિ રસાત્સક્તિ-
માંસાશને હ્યભૂત્ ॥૩॥ દેવાનાં ચ નૃપાદીનાં રસાદેવ પ્રવર્તતે ।
હિંસાયજ્ઞપરો વેદઃ સર્વં इत्यપ્રમાણમ્ ॥૪॥ અહિંસયજ્ઞાત્તપસઃ
સ્વાદ્ધર્માચ સનાતનાત્ । ડચ્છાદિવૃત્તેર્વિપ્રાણાં શ્રષ્ટત્વં ચ રસાદભૂત્
॥૫॥ સામ્પ્રતં ગ્રાહણાદેશ્ચ મધમાંસાશને ભુવિ । પ્રવૃત્તિરસ્ત્યેવ રસા-
દેવ્યાદ્યુદેશતઃ કિલ ॥૬॥ ચતુર્ણાં વર્ણેષુ નૃણાં ચતુર્ધ્વજ્યાશ્રમેષુ ચ ।
વેદોક્તધર્મસાદ્ધર્મ્યં રસાદેવ પ્રવર્તતે ॥૭॥ પશુપક્ષ્યાદિહિંસાયામુત્ત-
માનાં નૃણામપિ । પ્રવૃત્તી રક્ષસાં તુલ્યા રસાત્સ્તૈન્યેऽપિ જાયતે
॥૮॥ પક્ષિમેદો રસાદેવ જાયતે વિદુષામપિ । વિદ્યાયાન્યાન્સાદુ-
ભક્ષ્યે પુંસથ્વેકાકિનો રુચિઃ ॥૯॥ અપેયપાને ચામક્ષ્યમક્ષણે માદ-

કામકૃત પરાભવ દેખાતો નથી ॥૨॥ મોટા ધર્મકનિષ્ઠ બ્રાહ્મણો અને મોટા
ભૂમિપાળોને પણ કદાચિત્ રસાસ્વાદ પરવશતાને લીધે માંસભક્ષણમાં પણ
આસક્તિ થએલી પ્રસિદ્ધ છે ॥૩॥ દેવતાઓ તથા રાજાઓનો રસાસ્વાદદોષથીજ
'સર્વં વેદોનું પરમ તાત્પર્ય પશુહનનપર યજ્ઞમાંજ છે' એવો પ્રવાદ પ્રવર્તે
છે (વેદતાત્પર્યને નહિ બાળુનારા કેટલાક દિલ્લે અને યજ્ઞકર્તા ઇન્દ્રાદિ દેવો
'પશુયજ્ઞમાંજ વેદનું તાત્પર્ય છે' એમ કહેછે, તે રસાસ્વાદદુષ્ઠોજ છે)
॥૪॥ વળી બ્રાહ્મણોનો જે અસાધારણ ધર્મ શીક્ષોઽદિવૃત્તિરૂપ, અહિંસા-
મયયજ્ઞાચરણરૂપ અને તપરૂપ કહ્યો છે તેથી તેઓની પ્રચ્યુતિ રસા-
સ્વાદદોષથીજ થઈ હતી. માટેજ અઘાપિ ભૂમિઉપર કેટલાક બ્રાહ્મણ-
દિકની દેવીઆદિકના પૂજનમિયથી મધમાંસાદિઆહારમાં પણ પ્રીતિથી
પ્રવૃત્તિ થાયછે ॥૫-૬॥ વેદવિહિત આર વર્ણાશ્રમ ધર્મની સંકરતા તેજ
રસાસ્વાદદોષથીજ પ્રવર્તે છે ॥૭॥ માટેજ રસાસ્વાદવાસનાદોષથી શ્રેષ્ઠ
નરોની પણ પશુપક્ષ્યાદિ હિંસામાં પ્રવૃત્તિ રાક્ષસો જેવી થાયછે તથા
થીજ જનોનાં રસમય વસ્તુઓની ચોરીમાં પણ પ્રવૃત્તિ રસયજ્ઞીજ પ્રવર્તે
છે ॥૮॥ આજ રસદોષથી વિદુષોની પણ પોતાના પુત્રાદિકને પણ પડતા મુકીને
પોતે એકાકી રહીને સ્વાદુભક્ષ્યના ભક્ષણમાં પ્રવૃત્તિ થાયછે તથા તેઓ
પંક્તિમાં પણ (સહભોજનસમયે પણ) ભોજ્ય પદાર્થોમાં ભેદ કરે છે ॥૯॥

કાશને । પ્રવૃત્તિરુત્તમાનાં વૈ રસાદ્ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૦॥ હરિકીર્તનસચ્છાસ્ત્રકથાનાં ચ ભવચ્છિદામ્ । જીવિકાત્વં રસાદેવ હૃદય-
ર્ચાપૂજનસ્ય ચ ॥૧૧॥ રસાચ્છબ્રુવશત્વં ચ તતો મૃત્યુર્ભવત્યપિ ।
અત્યાહારેણ મૃત્યુશ્ચ રસાદ્રોગા ભવન્તિ ચ ॥૧૨॥ ક્રોધલોભમદે-
ર્પ્યાદ્યા અપિ દોષા રસાદૃષ્ટામ્ । મહાન્તઃ પ્રભવન્ત્યેવ વહવઃ પાપ-
હેતવઃ ॥૧૩॥ શ્યેતે કથિતા દોષા રસમાશ્રિત્ય ચે સ્થિતાઃ । બ્રુવે
રસજયોપાયાનથ ત્યાગિહિતાવહાન્ ॥૧૪॥ સુસ્વાદુભોજનાસક્તિર્ન
કાર્યા ત્યાગિભિઃ ક્વચિત્ । યોગૈઃ સિદ્ધા અપિ યયા લભન્તે શ્વાદિ-
તુલ્યતામ્ ॥૧૫॥ અનાસક્તો રસાસ્વાદે ત્યાગી વૈષ્ણવ આત્મવિત્ ।
નિર્યાદ્યાર્થ સ્વદેહસ્ય ભિક્ષાવૃત્તિમુપાધયેત્ ॥૧૬॥ અલ્પમલ્લં શુચીન્

ખરીક્ષીર ઉષ્નીક્ષીર આદિક અપેયપાન, ડુગળી લસણુ આદિક અભક્ષ્યભક્ષણુ
અને મધ ભાગ આદિક માદકવસ્તુભક્ષણુ આદિકમાં પણ આજ રસસ્વાદો-
પથી ઉત્તમોની પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે ॥૧૦॥ ભણતા પણ પડિતો રસાસ્વાદ-
પરવશ થઇ ને હરિકીર્તન સમ્પ્રદાયકથનાદિ સંસારબંધવિચ્છેદક છે તેને
પણ શ્રવિકાના અગમૂત કટપે છે તથા લવબંધહર લગવત્પ્રતિમાપૂજનને
પણ શ્રવિકાર્થેજ કરે છે ॥૧૧॥ ઠિ બટના-રસાસ્વાદવશાત્ શત્રુપરાધીન
થઇને મૃત્યુને પણ પામે છે. રસાસ્વાદને લીધે અત્યાહાર કરતાં મૃત્યુપણ
થાય છે તથા રસાસ્વાદથી નાનાવિધ રોગો થાય છે ॥૧૨॥ રસદોષથીજ
ક્રોધ લોભ મદ ધર્મ્યાં આદિક અનેક મહાદોષો પાપદેતુ ઉપજે છે ॥૧૩॥

હે મુને ! આ પ્રકારે રસને આશરીને રહેલા દોષો તમને મેં કહ્યા.
હવે ત્યાગિજનોના પરમ હિતને કરનારા રસજયોપાયને કહું છું ॥૧૪॥
ત્યાગીએએ કદાપિ સુસ્વાદુભોજનમાં આસક્તિ નજ કરવી ને રસાસક્તિને
લીધે યોગસિદ્ધિને પામેલા પણ જનો શ્વાનઆદિકની પેઠે અહીં તહીં માર્ગેમાર્ગે
પવિત્રઅપવિત્રના વિભેદ વિવેકે વિહીન થઈ રસનાધીન થઈ આથડે છે ॥૧૫॥
ત્યાગધર્મેમાં પ્રવર્તેલો આત્મચ વૈષ્ણવ પુરૂષ રસાસ્વાદથી વિમુખ થઇ દેહ-
યાત્રાનિર્વાહાર્થે ભિક્ષાવૃત્તિનો ઉપાગ્રય કરે ॥૧૬॥ ભિક્ષાવૃત્તિમાં પણ આ
વિશેષ અનુસરવો-એક ઘેર પર્યાપ્ત અન્ન માગે નહિ, કિંતુ અલ્પ અલ્પ

યાચેદ્ગૃહસ્થાનમ્નવહમ્ । રસં યથા મધુરુરઃ પ્રત્યક્ષં તાન્યપીડયન્ ॥૧૭॥
 યાચિત્તદ્વ્યાઃ શુદ્ધં નાન્યે ત્વનાપદિ ॥૧૮॥ સદન્નં તદ્વ યદ્દલં પ્રાપ્તુ-
 યાદ્યસ્ય વેદમનઃ । તમેવ રસલોભેન નાર્થયેત્પ્રતિવાસરમ્ ॥૧૯॥
 નારાયણ ! હરે ! સચ્ચિદાનન્દાદિપ્રભો ! ઇતિ । ઉચૈર્વેદેદ્ગ્નણસ્યો
 ગૃહિણાં મૈક્ષમર્થયન્ ॥૨૦॥ યત્પિપ્પતણ્ડલાદ્યાસં મિશ્રયાન્નં ફલાદિ
 વા । સ્વયં શુચિઃ પાચયિત્વા હરયે તન્નિવેદયેત્ ॥૨૧॥ તદન્નં તુલસી-
 મિશ્રં વિષ્ણોઃ પાદામ્બુના પુમાન્ । પ્રાસાદિકેનામ્બુના વા મુજિકાલે
 વિમિશ્રયેત્ ॥૨૨॥ યદિ ભોજનવેલાયાં કશ્ચિદ્વાચેત મિશ્રુકઃ ।
 તર્હિ દદ્યાદાત્મવુક્ત્યા તસ્મા અન્નમવિરુદ્ધઃ ॥૨૩॥ ગૃહસ્થો વૈષ્ણવો

અન્ન પ્રતિદિન પવિત્ર ગૃહસ્થો થકી, લમરો કમળને વિદારણુપીડા નહિ
 કરતોથકો પ્રતિકમળથકી રસનેજ જેમ, એમ તેઓને નહિ વ્યથા
 કરતોથકોજ અહણુ કરે ॥૧૭॥ ભિક્ષાર્યે લમતા ત્યાગીઓએ તેમાં પણ
 શુદ્ધ અપકવ અન્ન માગવું અને વળી તે ભિક્ષા ચાર વર્ણુના ગૃહસ્થો
 થકીજ અહણુ કરવી. આપદામાં તો બીજાથકી પણ અહણુ કરવી ॥૧૮॥
 જે એક દિન ભિક્ષામાં સમીચીન અને વળી સંપૂર્ણ અન્ન કોઈ ગૃહસ્થના
 ગૃહથકી મળ્યુ હોય, તેનુંજ અનુસંધાન રાખીને ‘આને લવને સદન્ન પુષ્કળ
 મળેછે’ એમ રસલોભને લીધે પ્રતિદિન તેનેજ લવને ભિક્ષાર્યે ત્યાગી જાય
 નહિ ॥૧૯॥ ભિક્ષાજ માગવા નિકળેલો ત્યાગી ગૃહસ્થના ગૃહના આંગણામા
 ઉભો રહીને ‘નારાયણ ! હરે ! સચ્ચિદાનન્દ ! પ્રભો !’ એમ ઉચ્ચ સ્વરે બોલે
 ॥૨૦॥ ભિક્ષામા જે લોટ ચોખા દાળ આદિક અન્ન અથવા ફળાદિ મળ્યું
 હોય તે અન્ન સ્વય ત્યાગી શુદ્ધ થઈ રસોધ બનાવીને હરિને નિવેદન કરે.
 અનંતર તે અન્ન તુલસી અને વિંધુનું ચરણામૃત જળ કે નેવેલસમયે
 વિંધુને અર્પેલા પ્રાસાદિક જળવડે પોતાના લોજનઅવસરે સંમિશ્રિત કરીને
 ત્યાગી જન જમે ॥૨૧-૨૨॥ જે લોજનવેળાએ કોઈ ભિક્ષુક માગે તો વ્યાકુ-
 ળતાએ રહિત થઈ તેનેવિષે આત્મશુદ્ધિ કરીને તેને અન્ન આપે ॥૨૩॥
 ત્યાગીને જે જમવામાટે ગૃહસ્થ પોતાને ઘેર આમત્રણ આપે તો તે જે

વિપ્રઃ સ્વધર્મપરિનિષ્ઠિતઃ । લોકગર્હાપાપકર્મસૂતકાદિવિવર્જિતઃ
 ॥૨૪॥ ભોક્તું નિમન્ત્રયેત્સ્ય ગૃહે તર્હિ તદાલયમ્ । ગચ્છેયુસ્તત્ર
 ખુઝીરન્ પ્રાગ્વદ્વિષ્ણુનિવેદિતમ્ ॥૨૫॥ તદ્ગૃહે પ્રતિમા ન સ્યાદદિ
 વિષ્ણોઃ કદાચન । સ્વેજ્યમૂર્તિં તદા તત્ર નીત્વા કુર્યુર્નિવેદનમ્ ॥૨૬॥
 યદિ તસ્ય ગૃહે મૂર્તિર્ભવેત્તર્હિ નિજાશ્રમે । સ્વયં પક્ત્વા પ્રસ્થમદ્ધં
 કુર્યુર્વિષ્ણોર્નિવેદનમ્ ॥૨૭॥ તત્તો ગૃહિગૃહે ભોક્તું ગચ્છેદ્વે ત્યાગિ-
 મણ્ડલમ્ । સેવાધર્મઃ સદોપઃ સ્યાદન્યથા તુ કૃતે સતિ ॥૨૮॥
 અશક્તઃ પાકકરણે ગ્રાહણો વૈષ્ણવોઽપિ ચેત્ । મન્યો વાઽપ્રાહ-
 પકાન્નઃ સત્તો ભોક્તું નિમન્ત્રયેત્ ॥૨૯॥ તર્હપકાન્નમાનામ્ય સ્વાશ્રમે
 વા તદાલયે । પાકં કુર્યુસ્ત્યાગિનસ્તુ કારયેયુર્દ્વિજેન વા ॥૩૦॥ પાકં
 કર્તું ગૃહિગૃહે પશ્ચોનૈસ્ત્યાગિભિઃ કચિત્ । કર્તું ચ ભોજનં તદ્વત્ર

સ્વધર્મનિષ્ઠ, વૈષ્ણવ, પાપકર્મ કે લોકાપવાદથી અકલંકિત, સૂતકાદિકે
 રહિત અને વિપ્ર હોય તો તે ગૃહસ્થને ઘેર ત્યાગીઓ જળને વિષ્ણુને નિવેદન
 કરેલું પૂર્વોક્ત રીતિએ જમે ॥૨૪-૨૫॥ જો કદાચિત્ તે ગૃહસ્થ વિપ્રના
 ઘરમાં વિષ્ણુની પ્રતિમા ન હોય તો પોતાની પૂજ્ય પ્રતિમાને ત્યાં લઈ
 જળને તેને નિવેદન કરીને પછી જમે. જો તે વિપ્રના ગૃહમાં મૂર્તિ હોય તો,
 પોતાના આશ્રમમાં પ્રસ્થ (બેશેર) પરિમિત અન્ન જમાડનારાપાસે મંગાવી
 સ્વયં રસોઈ બનાવીને પોતાને પૂજવાની વિષ્ણુપ્રતિમાને નિવેદન કરીને,
 પછી ત્યાગિમંડળે તે ગૃહીના ગૃહપ્રતિ જમવા જવું. અન્યથા કરે તો
 (પોતાના મુકામમાં પોતાને પૂજ્યમૂર્તિને નૈવેદ્ય ન કરે) સેવાધર્મની હાનિ
 થાય (પ્રતિદિન પૂજ્ય ભગવન્મૂર્તિના પૂર્ણલોપથી હોય થાય) ॥૨૬-૨૮॥
 જો વૈષ્ણવ ગ્રાહણ પશુ રસોઈ બનાવામાં અશક્ત હોઈને સાધુઓનેતો જમ-
 વાનું નિમંત્રણ કરે અથવા જેનું રાંધેલું અન્ન ન જપે એવો બીજો ક્ષત્રિયાદિક
 સંતોને જમવાનું નિમંત્રણ કરે, તો ત્યાગિઓએ અપકવ અન્ન પોતાના
 આશ્રમમાં મંગાવીને અથવા તેઓના ગૃહપ્રતિ જળને સ્વયં પાક કરીને
 અથવા બીજા ગ્રાહણોપાસે પાક કરાવીને પૂર્વોક્ત ક્રમે જમવું ॥૨૯-૩૦॥
 ગૃહિઓના ગૃહે પાક કરવા કે ભોજન કરવા જવું પડે તો પાંચ ત્યાગિઓએ

गन्तव्यमिति स्थितिः ॥३१॥ सम्पदं गृहिणो दृष्ट्वा भोक्तुं यायुस्त-
 दालयम् । न त्वल्पवित्तं गृहिणं श्रेयस्येषु कदाचन ॥३२॥ गृही-
 त्वगेहेऽनुदिनं देशकालानुसारत । शाल्यादि घाफोद्वयादि प्राश्नी-
 यादन्नमत्र यत् ॥३३॥ तस्य गेहे तदेवान्नं ग्रहीतव्यं न चेत्तरत् ।
 रोगाद्यापदमाप्तस्य न दोषो जरतस्तथा ॥३४॥ पर्वोत्सवादी गृहिणो
 विशेषो यदि नैत्यकात् । स्वसौ च तादृशं दद्यादन्नं प्राप्तं तदा तु
 तत् ॥३५॥ यत्र स्याद्गृहिणो गेहे पुरुषः परियेषकः । तत्रैव भोक्तुं
 गन्तव्यं नान्यत्र त्यागिभिः फचित् ॥३६॥ प्रासादिकं पिना त्यागी
 चन्दनं सुमनः स्रजम् । न धारयेद्भगवतो गृहद्वतमुपाश्रितः ॥३७॥

સુગન્ધિતૈલતામ્બૂલપૂગૈલાજાતિજાદિ તુ । ગ્રાસાદિકમપિ ત્યાગી
સ્વીકુર્યાન્ન વિનાપદમ્ ॥૩૮॥ એકાદશીપ્રભૃતિપુ વ્રતાદેપુ તુ
યોગિભિઃ । અન્નં ફલાદિ વા પ્રાસં નિવેદ્યં હરયે મુને ! ॥૩૯॥ કર્તવ્યં
સ્વેન તુ વ્રતં તથા નિષ્કૃત્યુપોષણે । નિવેદ્ય હરયે ત્વન્નં સ્વેન કાર્ય-
મુપોષણમ્ ॥૪૦॥ ચહુપુ ત્યાગિવૃન્દેષુ મિલિતેષૂત્સવાદિપુ । નૈવે-
દ્યસ્ય વિધિઃ કાર્યો દેશકાલાનુસારતઃ ॥૪૧॥ પાકેનૈકેન વા દ્વાભ્યાં
ચહુભિર્વા યથાત્મનઃ । સ્યાદેકાન્તિકથર્મસ્ય રક્ષા કાર્યં તથા બુધૈઃ
॥૪૨॥ સ્વચ્છે દેશે સાવકાશે સતિ ત્વન્નં ચતુર્વિધમ્ । નિવેદ્યં

ભૂતજ (પૂજાદિપ્રસંગેપણુ) ધારે, બીજું નહિ ॥૩૭॥ સુગન્ધિ તૈલ (અત-
રાદિ) તાંબૂલ સોપારી એલાયચી બચકળ આદિકતો ભગવાનનું પ્રસાદ-
ભૂત પણ આપદાયકી અન્યત્ર ત્યાગી ન સ્વીકારે ॥૩૮॥ હે મુને ! એકા-
દશ્યાદિ વ્રતદિનોમાં અને પ્રાયશ્ચિત્તા અંગભૂત ઉપોષણદિનોમાં તો જે
અન્ન કે ફળાદિ યાચના વિના મળ્યું હોય તે હરિને નિવેદન કરીને, સ્વયં
ત્યાગીતો વ્રત ઉપવાસ કરે ॥૩૯-૪૦॥ ઉત્સવાદિ પ્રસંગને લીધે બહુ
ત્યાગિમંડળો એકત્ર રોળે મળે તો 'યથાદેશકાળ નૈવેદ્યનો વિધિ કરવો.
॥૪૧॥ સર્વને માટે એકજ પાકથી કે બે પાકથી કે ત્રણ પાકથી દ્રવ્યપાત્રા-
દિકની સંપત્તિને અનુસારે શુદ્ધ સાધુઓએ પોતાના એકાંતિકથર્મમાં વિરોધ
ન આવે એ રીતે નૈવેદ્ય કરવું. આનો આ ભાવ છે-કોઈ ઉત્સવાદિ પ્રસંગે
સત્સંગિઓએ પોતાના આચાર્યને આમંત્રણ આપતાં સાધુનાં મંડળો ભેગાં
થાય, ત્યારે તે ગામમાં હરિભક્તો બહુ હોવાથી કે એક ધનાઢ્ય હરિ-
ભક્ત હોવાથી મોટાં મોટાં વાસણો મળે તો સર્વને માટે એકજ રસોઈ
કરીને ભગવાનને નૈવેદ્ય નિવેદન કરવું. તેવાં મોટાં પાત્રો ન મળે તો જેટલાં
પાત્રોવડે પરિપૂર્ણતા થાય તેમ બે વાર પાક બનાવીને નૈવેદ્ય ધરવું. તેવી
અનુકૂળતા પણ ન મળે તો બહુ પાત્રોવડે કરેલા બહુ પાકોથી પૃથક્ પૃથક્
નૈવેદ્ય કરવું. પરંતુ તેમાં આસક્તિથી જે રીતે ગૃહસ્થ હરિભક્તને અને
પોતાને પણ કલેશ થાય તેમ ત્યાગીઓએ ન કરવું ॥૪૨॥ બે સ્થાન બહુ
શુદ્ધ હોય અને વળી વિશાળ હોય અને વિશાળ મહાપાત્રો મળે તો એકત્ર

વિષ્ણવે સર્વ સદ્ગિસ્તૈરન્નકૂટચત્ ॥૪૩॥ આલ્પ્યે તુ સ્થાનપાત્રાદેરન્નં
તદનુસારત. । નિવેદ્ય વિષ્ણવે તત્તદ્રાશૌ તચ વિમિશ્રયેત્ ॥૪૪॥
વિષ્ણુપ્રસાદમાહાત્મ્યં વર્ણયન્ યેન કેનચિત્ । દત્તં ન ભક્ષયેદન્નં
ત્યાગવાગ્રસલૌલ્યતઃ ॥૪૫॥ હરે. પ્રાસાદિકં ચાન્નં ચરણામ્બવ્યન-
ર્હતે । ન દદ્યાદેવ સન્નકો ગૃહીયાન્ન ત્વનર્હતઃ ॥૪૬॥ આહારશુદ્ધિઃ
સત્ત્વસ્ય શુદ્ધિહેતુર્ભવત્યતઃ । અન્નં શુચિગૃહપ્રાપ્તમધ્યં વિષ્ણુનિવેદિ-
તમ્ ॥૪૭॥ સદ્ગુહ્ણીત ચ ત્યાગી પ્રતિઘસ્રમનાપદિ । ચર્તેત પરિ-

રોગે મળેલા ત્યાગીઓએ ભક્ષ્યાદિ ચાર પ્રકારનુ સર્વ અન્ન ખનાવીને અન્ન-
કૂટમાજ જેમ એમ ભગવાનને બધુય નિવેદન કરવુ ॥૪૩॥ સ્થાન વિશાળ ન
હોય અને પાત્રો મોટા ન હોય તેમજ સ્થાનપાત્ર સ્વચ્છ ન હોય તો જે
જેમ હોય તેને અનુસારેજ રસોઈ ખનાવીને ભગવાનને નિવેદન કરીને તે
નિવેદન કરેલુ અન્ન તે તે અન્નના ઢગલામા સમિશ્રિત કરવુ (આ અર્થ
સ્થાન પાત્રાદિકની અનુકૂળતા ન હોય તો સાર્વકાગિક બાણવો. કેવળ
ઉત્સવપ્રસંગમાજ નહિ) ॥૪૪॥ જેનુ રાધેલુ અન્ન ન ખપતુ હોય એવા
જે કોઈએ પણ આપેલુ અન્ન-‘વિષ્ણુનો પ્રસાદતો સર્વપાવનપાવન છે, જે
કોઈએ પણ આપેલુ જ્યા ત્યાથી મળેલુ પણ તે અન્ન જમવાથી સર્વ
પાપને નાશ કરેછે, તો અવશ્ય જમવુજ, અહીં લાવો’ એમ પ્રસાદ-
મહિમાને ઉપવર્ણવીને પોતાનુ રસલૌલ્ય નહિ પ્રકાશ કરતોયકો નિદ્વાન
પણ જમેછે, ત્યાગિઓએ તેમ જમવું નહિ ॥૪૫॥ ભગવાનને નિવેદન
કરેલુ, તેમના પ્રસાદભૂત અન્ન તથા તેમનુ ચરણામૃતજળ અનર્હ (પોતાની
રાતિથી ઉત્તમ હોવાથી અયોગ્ય) પુરૂષને સાધુલક્ષ નજ આપે તેમજ
અનર્હ (નીચ હોવાથી પોતાને ન ખપતું હોય એવા અયોગ્ય) પુરૂષથટ્ટી
સ્વય પણ નજ અહણુ કરે ॥૪૬॥ અત કરણની શુદ્ધિમા આહારશુદ્ધિ
પ્રધાન કારણુ છે, ‘આહારશુદ્ધૌ સખ્વશુદ્ધિ સત્ત્વશુદ્ધૌ ધ્રુવા સ્મૃતિ’ એવી
શ્રુતિ છે, તો દેશથી કાળથી સ્વામિથી અને સ્વરૂપથી શુદ્ધ અને વળી
વિષ્ણુનિવેદનથી નિશેષત સુસસ્કૃત એવુ અન્ન જમવુ, બીજુ નહિ ॥૪૭॥
ત્યાગી રોગાદિ આપત્કાળ વિના પ્રતિદિન એકજવાર જમે સતત રમા

ચર્યાયામહોરાત્રં રમાપત્તેઃ ॥૪૮॥ ગ્રાહ્યાગ્રેનાપિ દત્તં ચેદન્નં પ્રાસા-
દિકં પ્રમોઃ । મુકેરનન્તરં તર્હિ સન્નિર્મલ્યં ન સર્વથા ॥૪૯॥ તદ્-
ક્ષણે સદ્બુક્તિવત્તમદ્વો મવેત્કિલ । અનાચારપ્રવૃત્તિશ્ચ સત્સુ
સ્યાન્નાત્ર સંશયઃ ॥૫૦॥ ઉપવાસદિને પ્રાત્તં મલ્યં પ્રાસાદિકં હરેઃ ।
વિસર્જયેન્નમસ્કૃત્ય નાત્રં મક્ષેત્તુ સર્વથા ॥૫૧॥ અપિ ભોજનવેલાયાં
પ્રાત્તે પ્રાસાદિકે યદિ । મલ્યાહં સ્વસ્ય ન સ્યાદત્સર્વથા તદ્મ મક્ષ-
યેત્ ॥૫૨॥ ત્યક્તં યત્સેન નિયમાદેહપીડાકરં ચ યત્ । મક્ષયેન્નેવ
તત્પાગી પ્રાસાદિકમપિ પ્રમોઃ ॥૫૩॥ સ્વસ્ય ભોજનપાત્રેણ નૈવેદ્યં ન
સમાચરેત્ । વિષ્ણોઃ પૂજામ્યુપાત્રેણ ન જ શોચવિધિં સુધી ॥૫૪॥
અગાલિતં જલં ક્ષીરં વિષ્ણવે ન નિવેદયેત્ । પ્રસાદીદૃત્ય વત્ત ચેદ-

પતિની પરિચર્યાપરાયણ થઇ રહે ॥૪૮॥ ભોજનપત્રી અનંતર બહે
પ્રભુપ્રાસાદિક હોય અને બહે જેનું રાધેણુ ખપણુ હોય એવાએ આખું
હોય તોપણુ તે અન્ન ત્યાગીએ સર્વથા નજ જમવું ॥૪૯॥ કેમ ? તો
તેના બક્ષણુથી ત્યાગવ્રતના અગભૂત એકવાર ભોજનવ્રતનો ભગ થાય
અને વળી આવા અનેક અનાચારની પ્રવૃત્તિ ત્યાગિજનોમા થાય એમા
સશય નથી ॥૫૦॥ એકાદશ્યાદિ વ્રતનિમિત્તના કે પ્રાયશ્ચિત્ત નિમિત્તના
ઉપવાસદિવસે ભગવાનના પ્રસાદભૂત હોવાથી જમવા યોગ્ય થત્કેચિત્
અન્નાદિ વસ્તુ જે કોઈ પ્રીતિથી આપે તો તેને જે હાથ બેકવાવડે સન્માન
કરીને વિસર્જન કરે અન્નને તો સર્વથા નજ બક્ષણુ કરે ॥૫૧॥ બહે ભોજ-
નવેળાએ ભગવત્પ્રસાદભૂત પણુ અન્ન મળે, પણુ જે પોતાને ત્યાગિને
વ્રતવિશેષનિષ્ઠાને લીધે જમવા યોગ્ય ન હોય તો સર્વથા નજ બક્ષણુ
કરવું ॥૫૨॥ વળી નિયમવિશેષ માટે પ્રવર્તેલા ત્યાગીએ પોતે ‘અમુક હું
નહિ બક્ષણુ કરું’ એમ પ્રતિજ્ઞાથી જે વસ્તુ પરિત્યાગ કર્યું હોય અને જે
આવાથી પોતાના શરીરમા ખીડા કરનાર હોય તે બહે ભગવત્પ્રસાદભૂત
હોય પણુ તે ત્યાગીએ નજ બક્ષણુ કરવું ॥૫૩॥ સુધી સાધુ પોતાને
ભોજન કરવાના પાત્રથી દેવને નૈવેદ્ય ધરાવે નહિ તેમજ ભગવાનના
પાદઅર્ધ્યાદિપૂજાપાત્રથી સ્વયં શૌચવિધિને ન કરે ॥૫૪॥ જે દુધ કે

શ્વપુંસા ન તત્પિવેત્ ॥૫૫॥ ધાતુપ્રકોપજનનં પ્રાયસ્ત્યાગી ન ભક્ષ-
યેત્ । અશુચેર્મદ્યમાંસાદેઃ સંસર્ગમપિ સન્ત્યજેત્ ॥૫૬॥ ભક્ત્તાં ગર્જ-
ચાહિકેનં માદકં વસ્તુ યચ્ચ તત્ । તમાલં ત્રિવિધં ચાપિ જહ્યા-
સ્ત્યાગી તુ દૂરતઃ ॥૫૭॥ રોગાર્તેનૌપધં મદ્યં મદ્યાદિસ્પર્શવર્જિતમ્ ।
શયિતવ્યં મજ્જકે ચ પ્રાવાયં શુસદોરકમ્ ॥૫૮॥ ન રોગિણઃ સઠ-
દ્રુચેર્નિયમઃ સ્યવિરસ્ય ચ । મુક્તીયાતાં યથેદં તૌ સ્મરન્તૌ હૃદયે
હરિમ્ ॥૫૯॥ સત્સદ્ગેન હરેર્મત્ત્યા સદૈતૈર્નિયમૈઃ શુભૈઃ । હર્યપિતે-
તરત્યાગાઝીયતે દુર્જયો રસઃ ॥૬૦॥ ડચ્છવૃત્તિર્મુદ્રલાઘ્યો રન્તિ-
દેવાદયો નૃપાઃ । રસાસ્વાદપરિત્યાગાલ્લેમિરે પર્મં સુખમ્ ॥૬૧॥
પત્તેષુ નિયમેષુ સ્યાદસ્ય કસ્યાપિ ચેદ્યુતિઃ । કર્તવ્યં નિષ્કૃતં તર્હિ

જળ વસ્ત્રથી ગાળ્યા વિનાનુ હોય તે ભગવાનને ન નિવેદન કરે. જો કોઈ
અશુ જન ગાળ્યા વિનાજ તે ભગવાનને નિવેદન કરીને આપે તો તે પ્રાસા-
દિક શુદ્ધિથી નજ પિવું. કિંતુ ગાળીનેજ પિવું ॥૫૫॥ જે અન્ન ધાતુ-
પ્રકોપને કરનાર (વીર્યવૃદ્ધિ કરનાર) હોય તે ત્યાગીએ બહુધા નજ જમવું.
અપવિત્ર મદ્યમાંસાદિકનો (આદિશબ્દથી ડુગળી લસણુ વિગેરે લેવું) સંસર્ગ
માત્ર પણ દૂરથી પરહરવો ॥૫૬॥ લાંબ ગાળે અક્રીણુ આદિક જે વસ્તુ
અને ત્રણ પ્રકારે તમાકુને પણ ત્યાગી દૂરથીજ ત્યાગ કરે ॥૫૭॥ ત્યાગીએ
રોગાતુર થતાં ઓષધપણુ મદ્યમાંસાદિકના સ્પર્શ વર્જિતજ સેવવું. રોગાર્ત
ત્યાગીને ખાટલામાં શયન હોષમાટે નથી તથા ગોદડીનું ઓઢવું પણ હોષ
માટે નથી ॥૫૮॥ ત્યાગધર્મનિષ્ઠને પણ રોગથી પીડા પામતાં તથા વૃદ્ધ થતાં
એકવાર સોજનનો નિયમ નજ હોય, તો તેમણે હરિસ્મરણુપૂર્વક યથા-
નુકૂળ જમવું ॥૫૯॥ આ બધા શુભ નિયમો, સંતોનો સમાગમ, ભગવાનમાં
લક્ષિ અને ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલા અન્નાદિકના અનશનમતથી
દુર્જય એવો પણ રસ છતી શકાય છે ॥૬૦॥ ડચ્છવૃત્તિવાળા (પટેલા કણ
વીણી લાવીને જીવન ચલાવતા) મુદ્દગળ નામના વિપ્ર મુનિ અને રંતિદેવાદિ
રાજાઓ રસાસ્વાદનો પરિત્યાગ કરવાથી પરમ મુખને પામેલા પ્રસિદ્ધ ॥
૬૧॥ આ હિજ નિયમો મધ્યે જે કોઈ એક પણ નિયમનો લંગ જો થાય

ત્યાગિભિસ્તસ્ય સત્વરમ્ ॥૬૨॥ અગ્નસ્ય વદ્વિપકસ્ય શ્રીરૂપ્ણાય
 નિવેદનમ્ । અકૃત્વા ભોજનકૃતાવેકં દિનમભોજનમ્ ॥૬૩॥ પ્રાસા-
 દિકાન્યગન્ધસ્પર્શમૃતાવેકમુપોષણમ્ । પ્રાસાદિકસ્ય તૈલાદેઃ સ્વી-
 કૃતૌ ચ તથા મતમ્ ॥૬૪॥ વિષ્ણોઃ પ્રાસાદિકાગ્નસ્ય પાદોદસ્યા-
 પ્યનર્હતે । દાને ચા તત આદાને કાર્યં ચાન્દ્રાયણં વ્રતમ્ ॥૬૫॥
 પશ્વોના યદિ ગચ્છેયુઃ સન્તઃ કર્તું ચ ભોજનમ્ । પાકં ચા ગૃહિગેહે
 તત્કુર્યુરેકમુપોષણમ્ ॥૬૬॥ અજ્ઞાનાન્મદ્યપાને ચા કૃત્તે માંસસ્ય
 ભક્ષણે । માંસમેકં પિવેત્સકૂનુષ્ણોદકધિમિશ્રિતાન્ ॥૬૭॥ મજ્જાર-
 સાદ્યપેયસ્ય ક્ષતિપાને ઽપ્યવુદ્ધિતઃ । કૃત્તે ત્યાગી ન કુર્વીત દિનમેકં
 તુ ભોજનમ્ ॥૬૮॥ एतैरन्यैरुपायैश्च हयैकान्तिककीर्तितैः । सर्वथा
 त्यागिना जैयं दुर्जयं रसनेन्द्रियम् ॥६९॥ ચાવદ્રસો ન વિજિતસ્તા-

તો સાધુઓએ તેમા જે વિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત તે સત્વર કરવું ॥૬૨॥ રાધેકુ
 અન્ન લગવાનને નિવેદન કર્યા વિના જે જામે તથા લગવતપ્રાસાદિકથકી
 શિષ્ય (અપ્રાસાદિક) અદન પુષ્પને જે ધારણ કરે તથા પ્રાસાદિક તૈલ
 તાબૂલ સોપારી આદિકને જે સ્વીકારે તો ત્યાગી એક દિન ઉપોષણ પ્રાય-
 શ્ચિત્ત કરે ॥૬૩-૬૪॥ વિષ્ણુનુ પ્રાસાદિક અને ચરણામૃત જળપણ પ્રથમ
 અથોમ્યપણે કહેલા જનને આપે અથવા પૂર્વોક્ત અયોગ્ય જનથકી પોતે
 તેનું ચહણ કરે તો ત્યાગી ચાંદ્રાયણવ્રત આચરે ॥૬૫॥ ગૃહસ્થના ગૃહપ્રતિ
 પાક કરવા કે જમવા પાચથી ઓછા સાધુઓ જે જાય તો એક દિવસનો
 ઉપવાસ કરે ॥૬૬॥ અબલુથી કિંચિન્માત્ર મદ્યપાન કરે કે કિંચિન્માત્ર
 માંસલક્ષણુ જે કરે તો ત્યાગી એકમાસ ઉષ્ણોદકમાં સંમિશ્રિત કરેલા સાથ-
 વાનું પાન કરે ॥૬૭॥ લાંચરસ આદિક અપેયનું (આદિશબ્દથી જાણે
 અરીણુ આદિક માદક વસ્તુનું અને ત્રિવિધ તમાકુ આદિકનું ચહણ કરવું)
 પાન જે કરે તો ત્યાગી એક દિન લોજન ન કરે ॥૬૮॥ આ મેં કહેલા
 ઉપાયો અને લગવદેકાતિક સાધુઓ એ કહેલા બીજા ઉપાયોએ કરીને
 ત્યાગીએ દુર્જય રસનેન્દ્રિય સર્વથા જીતવું ॥૬૯॥ બ્યાસુધી રસને જીતે નહિ
 ત્યાસુધી કોઈ પણ પુરૂષના ઇન્દ્રિયોનો જય નજ થાય જે રસને જીતે તો

વત્કોઽપિ જિતેન્દ્રિયઃ । પુમાન્નૈવ ભવેન્નૂનં જિતં સર્વં જિતે રસે
 ॥ ૭૦ ॥ આહારનિયમેનૈવ પૂર્વેરપિ જિતો રસઃ । તેનૈયાત સ જેત-
 વ્યસ્ત્યાગિના પુરુષેણ ચ ॥ ૭૧ ॥ સરસેઽલ્પે સઠ્ઠુકેઽપ્યન્ને સ તુ
 ન જીયતે । નીરસે ચ મુહુર્મુકે સઠ્ઠુકે ચ ભૂયસિ ॥ ૭૨ ॥ યુક્ત
 ઇષ તતઃ કાર્ય આહારો દેહરક્ષકઃ । યુક્તાહારવિહારસ્યેત્યુક્તં ભગ-
 વતા સ્વયમ્ ॥ ૭૩ ॥ રસાશ્રિતાસ્તે કથિતા મયેત્યં દોષા ઉપાયાશ્ચ
 જયેઽપિ તસ્ય । સ્નેહસ્ય તાંસ્તેઽથ મુને ! વદામિ હિતાય હિ ત્યાગ-
 યતાં નરાણામ્ ॥ ૭૪ ॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
 चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेण रसास्वादोपतज्जयोपायनिरूपणनामा चतु पष्ठित-
 मोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

સમસ્ત ઇન્દ્રિયો નિશ્ચે જતાય છે ॥૭૦॥ પૂર્વના પણ પુરૂષોએ આહારના
 નિયમવડે રસ જતાયો છે, માટે ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલા પુરૂષે રસવિજયાયે
 આહારનિયમ અવશ્ય રાખવો ॥૭૧॥ સરસ અન્ન એકવાર અત્પમાત્ર
 જમવાથી પણ તે રસ જતાતો નથી (કેમતો ભૂખ ઉઘડતાં ભક્ષણપૃષ્ઠા
 નિવૃત્ત થતી નથી) તથા નીરસ અન્ન વારંવાર જમવાથી પણ તે રસ
 જતાતો નથી (કેમતો હોલુપતા નિવૃત્ત થતી નથી) તથા એકવાર બહુ
 અન્ન ખાવાથી પણ તે રસ જતાતો નથી (કેમ તો બહુ અન્નનું ભોજન
 પણ રસાસક્તિમાં હેતુ છે) એ રીતે અત્પત્પ અન્નના અશનથી અને
 અનત્પ અન્નના અશનથી રસજનનો અસંભવ હોવાથી ઇન્દ્રિયજન્ય
 દુર્લભ છે. માટે દેહધારણપર્યાસ આહાર યુક્તજ કરવો. (અતિ ન્યૂન નહિ
 તેમ અતિ અધિક પણ નહિ) માટેજ સ્વયં ભગવાને અર્જુન પ્રતિ પૂર્વે
 ‘યુક્તાહારવિહારસ્ય’ (તથા ‘નાત્યશ્વત્સ્તુ યોગોઽસ્તિ ન ચૈવાન્તમનશ્વતઃ’)
 એમ ગીતામાં કહ્યું છે ॥૭૨-૭૩॥ હે મુને! આ રીતે રસમાં રહેલા
 દોષો અને તેના જનના ઉપાયો પણ મેં તમને કહ્યા. હવે સ્નેહગતદોષો
 અને તેના ઉપાયો જે ત્યાગિજનોના હિતને કરનારા છે તે તમને કહું
 ॥૭૪॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेण रसा-
 स्वादोपतज्जयोपायनिरूपणनामा चतुःपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—વાસુદેવં તદીયાંશ્ચ વિનાન્યત્ર તુ યો ભવેત્ ।
 જ્ઞેહઃ સ હિ મહાચ્છત્રુર્ભૂરિદોષાકરોઽસ્તિ, ધૈ ॥૧॥ ત્યક્ત્વગૃહાથમ-
 સ્યાપિ ત્યાગિનઃ સંસૃતિપ્રદા । પુનઃ પુત્રકલત્રાદિસ્મૃતિઃ જ્ઞેહાત્પ્ર-
 જાયતે ॥૨॥ અન્તકાલે તથા જ્ઞેહાત્સ્ત્રીપુત્રધનધામસુ । પશુપક્ષિ-
 દુમાદૌ વા પ્રેતત્વં જાયતે નૃણામ્ ॥૩॥ પુંસોઽપ્યુત્કૃત્તદિશ્ચસ્ય જ્ઞેહા-
 દ્યોપાપ્રિયાય હિ । વિમૈથુનેઽપિ સ્પર્શાદૌ પ્રવૃત્તિર્જાયતે ધ્રુવમ્ ॥૪॥
 દૈહિકં મૃત્યુપર્યન્તમપિ દુઃખં ન ચેતસિ । કૃત્વા પુંસઃ કુટુમ્બસ્ય
 પોષે જ્ઞેહાત્પ્રવર્તનમ્ ॥૫॥ અસ્વશાતાવપિ જ્ઞેહાત્સ્વપિત્રાદીન્વિદ્યાપ

અધ્યાય ૬૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે મુને ! ભગવાન વાસુદેવ અને એમના
 એકાતિક ભક્તજનો થકી અન્ય પદાર્થમાત્રમાં જે સેહ તે મહાન શત્રુ છે.
 એજ અનેક દોષોની ઉત્પત્તિમાં ખાણુરૂપ કહ્યો છે ॥૧॥ ગૃહનો ત્યાગ
 કરીને અને પત્નીપુત્રાદિકનો પરિત્યાગ કરીને જે ત્યાગાશ્રમમાં પ્રવર્તેલો છે
 તેને પણ જે તેમાં જ્ઞેહલેશ રહી ગયો હોય તો ફરી પુત્ર કલત્રાદિકની
 સ્મૃતિ કે જે સંસૃતિને આપનારી છે તે થતાં તેની ધર્મથકી પ્રત્યુત્તિ
 થાય છે ॥૨॥ તથા મરણસમયે તેજ પત્ની પુત્ર ધન ધામ આદિકમાં બંધા-
 એલા જ્ઞેહથી કે પશુ પક્ષી વૃક્ષ વિગેરેમાં બેડાએલા જ્ઞેહથી તે નરો
 મરણ પામતાં પ્રેત્યોનિને પામનારા થાય છે ॥૩॥ શિષ્નેન્દ્રિય છેદાઈ ગયું
 હોય એવા પણ પુરૂષને જ્ઞેહ નહિ ટળી ગયેલો હોવાથી સ્ત્રીપ્રિત્યયે મૈથુન-
 વર્ણત એવા પણ સ્પર્શાદિકમાં પ્રવૃત્તિ નિથે થાય છે. જ્ઞેહને લીધે તેવા
 આલિંગનથી પણ સ્પર્શસુખનો અનુભવ કરાય છે ॥૪॥ જ્ઞેહપાશથી બંધા-
 એલો પુરૂષ પોતાને લાવે થનારા મરણાંતપણુ દુઃખને મનમાં નહિ ગણી-
 નેજ પત્ની પુત્રાદિ દુરૂંળના લરણ્યોપણમાં પ્રવર્તે છે ॥૫॥ વળી પોતાની
 જ્ઞાતિયકી બિન્ન એવા પણ મનુષ્ય સાથે જ્ઞેહાતિશય બંધાઈ જતાં પોતાના
 પિત્રાદિ બંધુવર્ગનો પણ ત્યાગ કરીને, સ્ત્રી પુરૂષની પાછળ દેશાંતરમાં

ચ । પુંસઃ સ્ત્રિયા સ્ત્રિયાઃ પુંસા સહ દેશાન્તરે ગતિઃ ॥૬॥ તિરસ્કૃ-
તસ્યાપિ પુંસઃ સ્વસમ્યન્ધિજનૈર્મુઢુઃ । અવૈરાગ્યમતત્યાગઃ સ્નેહાદ્ઢ-
વતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૭॥ સ્નેહાદેવાનુમરણં સ્ત્રીણાં પતિસુતાન્મૃતાન્ ।
પ્રાણિનાં હિંસયા પુંસઃ પોપઃ સ્યાત્સ્વજનસ્ય ચ ॥૮॥ સ્નેહાત્સયં શ્રુઢાં
સોદ્ધા નૃણાં ચ પશુપક્ષિણામ્ । રૂતસ્તતોઽધમાનીય પ્રવૃત્તિઃ સ્વાર્મ-
પોપજે ॥૯॥ સ્ત્રેયાન્ધિપારયાનાદૌ મૃત્યુહેતાવપિ ધ્રુવમ્ । સ્નેહાત્કુ-
દુમ્યપોપાર્યે પ્રવૃત્તિર્જાયતે નૃણામ્ ॥૧૦॥ અનૃતેનાતિકષ્ટેન શ્વવૃ-
ર્યેતસ્તતો ધનમ્ । આનીય સ્ત્રીયપોપઞ્ચ સ્નેહાદ્ઢવતિ દેહિનામ્ ॥૧૧॥
સ્વજાતેરિતરદ્રાપિ પશ્વાદૌ સ્નેહતસ્તથા । આસક્તિર્જાયતે પુંસાં સ્વપુ-
ત્રાદાવિવાર્તિદા ॥૧૨॥ જરત્યપિ શરીરે સ્વે સ્નેહાદ્ઢાશાસ્તિ જીવને ।

આલી જાયછે અને પુરૂષ સ્ત્રીની પાછળ દેશાતરમા આઢયો જાય છે ॥૬॥
કલત્ર પુત્ર આદિક સ્વસમ્યન્ધિજનોએ વારવાર તિરસ્કાર કરેલો પણ પુરૂષ
સ્નેહબંધનને લીધે તેમા ઉદાસીન થઈને તેમનો ત્યાગ કરવા ક્ષણપણ સમર્થ
થતો નથી ॥૭॥ વળી જે મરી ગયેલા પતિ પુત્રોની પાછળ સ્ત્રીઓનુ મરણ
થાય છે તેપણ તેમા સ્નેહોત્કર્ષને લીધેજ આયછે પુરૂષ સ્નેહાધિક્યને
લીધેજ સ્વજનોના પોષણમા પ્રવર્તતા પરપીડનમા પણ પ્રવર્તે છે ॥૮॥
પશુપક્ષિપ્રમુખ પ્રાણિમાત્રની સ્નેહવશાત્ પોતાના બાળકોના સરક્ષણમા
પોતે ભુખ વેડીનેપણ જ્યાથી ત્યાથી તેમના ઉદરભરણપમાસ આપ મેળવી
લાવવાની પ્રવૃત્તિ થાય છે ॥૯॥ તથા કુટુંબસ્નેહને લીધેજ તેના પોષણમા
પ્રવર્તેલો પુરૂષ સ્વય મરણકારણ એવા પણ ચોરઞ્ઝર્મેને અને દ્વીપાતર
ગમનાદિકને નિ શકપણે કરેછે ॥૧૦॥ પુરૂષ સોએ સો અસલ વચન
બોલીને, અત્યધિક ક્લેશ વેડીને અને નીચની નોકરી કરીને પણ જ્યાથી
ત્યાથી ધન લાવીને પત્નીપુત્રાદિ સ્વજનોનુ પોષણ જે કરે છે તેમા મૂળ
સ્નેહજ છે ॥૧૧॥ તથા પુરૂષોને પોતાના પત્નીપુત્રાદિકમાજ જેમ એમ
પોતાની જાતિથકી ચિન્ન એવા પણ પશ્વાદિ-મૃગ મર્કટ શ્વાનબાળકાદિકમાં
સ્નેહપ્રકર્ષ થઈ જાય છે, તેથી તેમા આસક્તિ વિવિધ પીડાકારિણી ઉદ્ભવે
છે ॥૧૨॥ શરીર અતિ ઓર્વુતાને પામે તોપણ તેમા સ્નેહવશાત્ જીવનમા

અધર્મિણામપિ સ્વાનાં પક્ષપાતશ્ચ જાયતે ॥૧૩॥ અન્યાયે ન્યાયવુ-
દ્ધિશ્ચ પાપે પુણ્યમતિર્નૃણામ્ । અનાત્મન્યાત્મધીઃ ક્ષેદાજ્ઞાયતેઽસતિ
સન્મતિઃ ॥૧૪॥ દોષધીર્મવતિ ક્ષેદાદુષ્ટેષુ ગુણિનામપિ । ગુણવુદ્ધિશ્ચ
દોષેષુ પુંસો દોષવતાં તથા ॥૧૫॥ કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભર્ષપ્ર્યાયા
અપિ ભૂરિશઃ । દોષાઃ ક્ષેદાદ્ભવન્ત્યેવ સ ક્ષેદસ્ત્યાગિનાં રિપુઃ
॥૧૬॥ અથ ક્ષેદજયોપાયાઃ કથ્યન્તે ત્યાગિનાં હિતાઃ । યૈરસૌ જીયતે
નૂનં દુર્જયોઽપિ મુમુક્ષુભિઃ ॥૧૭॥ દેહે ચ દૈહિકે ત્યાગી નિઃક્ષેદઃ
સર્વદા ભવેત્ । યતઃ સ્યાત્પરમં સૌર્યં પ્રીતિશ્ચ પરમાત્મનિ ॥૧૮॥
પ્રિયવ્રતાદયો ભૂપા દધીચિપ્રમુખાદિજાઃ । ક્ષેદં વિદ્યાય દેદ્વાદૌ
પરં સૌર્યં હિ લેભિરે ॥૧૯॥ સ્વદેહજન્મ યત્રાભૂતક્રામં ન પુનર્મ-

તો આશા મોટી વધતી જાયછે. તથા ક્ષેદને લીધે અધર્મકપરાયણ એવા
પણ સ્વજનો માટે પક્ષપાત કરાયછે ॥૧૩॥ વળી નરીને ક્ષેદને લીધે
સોએ સો વિપરીત શુદ્ધિ ઉપજેછે, જેવી કે—અન્યાયમાં ન્યાયશુદ્ધિ, પાપમાં
પુણ્યશુદ્ધિ, અનાત્મામાં આત્મશુદ્ધિ અને અસતમાં સદ્શુદ્ધિ સમુ-
દ્ભવેછે. તથા ગુણિઓના ગુણોમાં પણ દોષશુદ્ધિ અને દોષિઓના દોષોમાં
પણ ગુણશુદ્ધિ થાયછે. (પુત્રક્ષેદવશાત્ ધૃતરાષ્ટ્રને ગુણી પાંડવોમાંજ
જેમ અને દોષવાળા પોતાના પુત્રોમાંજ જેમ) ॥૧૪-૧૫॥ કામ ક્રોધ
ઇર્ષ્યા લોભાદિક પણ બહુ દોષો ક્ષેદથીજ સમુદ્ભવેછે. માટે તે ક્ષેદ
ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલા સાધુઓનો મહાન્ રિપુ છે ॥૧૬॥

હવે તેવા મહાશત્રુ ક્ષેદના જયના ઉપાયો જે ત્યાગિઓના પરમ હિતને
કરનારા છે તે કહું છું. જે ઉપાયો જાણીને અનુપાળવાવડે દુર્જય એવો
પણ ક્ષેદ મુમુક્ષુઓએ સુખેથી નિશ્ચે છૂટી શકાય છે ॥૧૭॥ ત્યાગિએ દેહ
દૈહિકમાં તેના સ્વરૂપનો વિચાર કરીને સર્વદા નિ ક્ષેદ થવું, જેથી પરમ
સુખ થાય અને પરમાત્મામાં પ્રીતિ થાય ॥૧૮॥ પૂર્વે પ્રિયવ્રતઆદિક બ્રૂયો
અને દધીચિપ્રમુખ વિપ્રો દેહાદિકમાંથી ક્ષેદનો ત્યાગ કરીને પરમ સુખને
પામી ગએલા પ્રસિદ્ધ છે ॥૧૯॥ આ ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલા સાધુએ પોતાને
જન્મચામે ફરી નજ જવું. જે કદાચિત્ કોઈ આવશ્યક યોગને લીધે પોતાને

जेत् । आवदयकेन गच्छेद्येन प्रजेत्स्वजनालयम् ॥२०॥ वस्त्रपुस्तक-
भक्ष्यादि स्वजनाग्राददीत च । तस्मै न दापयेत्किञ्चिद्वस्त्वन्येनापि
चापदि ॥२१॥ धनपुत्रादिलभे वा तन्नाशे स्वजनस्य च । न हृष्ये-
द्येव शोचेच्च तदन्यस्येव नुत्यधीः ॥२२॥ देहोत्पत्तिनिमित्तस्तु
स्नेहः स्यात्स्वजनेषु चेत् । एतत्प्राक्तनदेहानां तं कुर्यात्स्वजनेष्विव
॥२३॥ जरायुजाण्डजोद्भिज्जस्वेदजा बहवः किल । देहाः सस्याम-

ગામે જાય તો સ્વજનભવને નજ જવું ॥૨૦॥ વસ્ત્ર પુસ્તક લક્ષ્યાદિ વસ્તુ આશ્રમોચિતપણે સ્વજનોએ આપવા માંડેલું નજ ચઢણ કરવું. તેમ તેમને તે કાંઈ પણ વસ્તુ આપકાળમાં ખીજત પાસે પણ અપાવવું નહિ ॥૨૧॥ સ્વજનને ધનપુત્રાદિકનો નાશ થાય કે તેનો લાલ થાય તેમાં ત્યાગ સમાનમતિવાળો થઈને શોક હર્ષને નજ પામે. સ્વજનચક્રી ખીજને ધનાદિકનો લાલ થાય કે હાનિ થાય તેમાંજ જેમ એમ ઉદાસીન રહે ॥૨૨॥ વળી જે માતા પિતા પુત્રાદિકમાં સ્નેહ થાય છે, તેમાં તત્વનિરૂપણથી વિચારવું. જે આ શરીરનો ઉત્પાદક (માતા પિતા વિગેરે) કે ઉત્પાદ (પુત્રાદિ) ખીજે પિંડવિશેષ હોય તેટલામાત્રથી આત્માને શું? તે માતા-પિતાદિ પિંડવિશેષ અજ આત્માને કરો ઉપકાર કરી શકતા નથી. માટે આત્મદૃષ્ટિથી વિચારીએ તો દેહોત્પત્તિનિમિત્તથી સ્વજનોમાં સ્નેહ સમુચિત નથી. વળી જે દેહોત્પત્તિનિમિત્તથી નહિ પરંતુ 'મારા ભોક્તાનું આ ભોગોપકરણભૂત શરીર છે, તેના આ સંબન્ધોએ માતાપિતાઆદિક ઉપકારક છે' એમ ઉપકારકનિમિત્તથી જે તે સ્વજનોમાં સ્નેહ કરવામાં આવે તો અસંખ્યાત યોનિઓમાં જન્મયોગને લીધે જનની જનકાદિ પણ અગણિત થઈ ગયા છે, તો તે પ્રાક્તન દેહાનુબન્ધિઓમાં પણ સ્નેહ કરવો બેધએ. તે કેમ કરાતો નથી? તેમાં પણ તેવો વિચાર કરીને સ્નેહ કરવો બેધએ, જે આમાં સ્નેહ કરે તો તેમાં પણ કરે. નહિ તો એકમાં પણ નજ કરે. ઉજ્જ અર્થનેજ સ્ફુટ બોધમાટે ફરી કહેછે-જરાયુજ-મનુષ્ય પશ્ચાદિક, અંડજ-મત્સ્યપક્ષીઆદિક, ઉદિલજ્જ-ભૂમિને ભેદીને નીકળતા વૃક્ષાદિક, સ્વેદજ-ઘામથી ઉત્પન્ન થતા જૂ માંકણ આદિક, આપી નાના-

વંસ્તેપાં સ્વજનાશ્ચાપ્યનેકદા ॥૨૪॥ પ્રીતિર્હિં યાદશો તેપુ દેહેનાનેન
સામ્પ્રતમ્ । દયા કુલ્યમિમાનશ્ચ કર્તવ્યાગ્રાપિ તાદશી ॥૨૫॥ આદૌ
ત્યક્તેપુ ચ સ્વેપુ ત્યાગી સજ્જત યઃ પુનઃ । કુર્યાદેવ દિ શાસ્ત્રેણ નિપિ
દ્ધમપિ કર્મ સઃ ॥૨૬॥ इत्थं यः स्वेवर्तौ स्यात्त्यागी भूत्वापि
चैष्णवः । स पञ्चमिर्महापापैर्युक्तो ज्ञेयो हि नित्यदा ॥૨૭॥ તસ્મા
દાત્મસ્વરૂપ હિ દેહત્રયપૃથક્સ્થિતમ્ । નિશ્ચિત્ય તચ્ચ ગ્રહૈવ નિઃસ્રેહઃ
સર્વતો ભવેત્ ॥૨૮॥ शयीत मृतले नित्यं खट्वायां न त्वनापदि ।

વિધ યોનિઓમા પોતાના અગણિત દેહો થએલા છે અને તે દેહોના જનની-
જનકાદિ સ્વજનો પણ અસખ્યાત થયા છે તો હમણા આ વર્તમાન દેહથી
પ્રાક્તજ દેહ દેહાનુબન્ધિઓમા જેવી પ્રીતિ જેવી દયા અને જેવો કુળા-
ભિમાન વર્તે છે (નથીજ વર્તતો) તેમ આ વર્તમાન કાલીન સ્વજનોમા
પણ તેવી પ્રીતિ દયાદિ કરવું (નજ કરવું) (જે પ્રીતિ દયાદિ કરવું, તો
ઉક્ત પ્રકારે વિચાર કરીને થયા અને થનારા માતાપિતાદિ સ્વજનોને
સહાતીય આ વર્તમાનકાળના પણ એક સ્વજનો છે એમ સમજીને
એમાં ઉદાસીન રહેવું) તત્ત્વવિચાર કરીને દેહોત્પત્તિનિમિત્તનો કે ઉપકારક
નિમિત્તનો જોઈ ક્રોધમા પણ ત્યાગીએ નજ કરવો એવો અભિપ્રાય છે
॥૨૩-૨૫॥ જે પારમહસ્ય ધર્મની ઇચ્છાથી શૃદ્ધાદિકનો ત્યાગ કરી ત્યાગ
ધર્મને પામ્યો હોય તે જે ફરી શૃદ્ધાદિકને સંભારે અને જોઈથી તેમ
આસક્તિને કરે, તે શાસ્ત્રનિષિદ્ધ બીજીપણ કર્મ કરેજ, માટે તેવાનો
સતોએ વિશ્વાસ કરવો નહિ આથી અધિક નિષિદ્ધ અપર નથી, શુ ? તો
જે ત્યાગી થઈને ફરી શૃદ્ધા અનુધ્યાન કરે ॥૨૬॥ જે વૈષ્ણવ ત્યાગાશ્રમને
ચહણુ કરીને પણ ફરી જોઈવશાત્ શૃદ્ધાસક્ત યથેચ્છવર્તી થાય તે પાપ
મહાપાપોએ યુક્ત સદા લાણુઓ-તેને સમાનધર્મી સમજવો ॥૨૭॥ માટે
ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલાએ જોઈમૂળ દોષનો વિચાર કરતા પ્રથમ આત્મ
સ્વરૂપને સ્થૂવ સૂક્ષ્મ કારણરૂપે વર્તતા ત્રણ પ્રકારના દેહથકી વિવક્ષણુ
રૂડી રીતે વિચારીને વિનિશ્ચિત કરવું પછી તે જ્ઞાનેકલ્પન અક્ષરબ્રહ્મસંપન્ન
સમગ્રવુ એ રીતે આત્મસ્વરૂપનો વિનિશ્ચય કરીને દેહ દેહાનુબન્ધિ સર્વમા

સ્ત્રીપ્રાપ્તતાં તૂલપર્તીં ત્યાગી પ્રાવૃણુયાન્ન ચ ॥૨૯॥ एकस्मिन्मास्यति-
 क्रान्ते कारयेत्क्षौरकर्म च । कक्षोपस्य शिष्यावर्जं मासात्प्राप्तुं कर्हि-
 चित् ॥३०॥ यतोपवासदिवसे तथासौ भोजनोत्तरम् । न कारयेत्
 क्षौरकर्म त्यागिधर्मानुपाश्रितः ॥३१॥ पापिनास्तिकसंस्पर्शं दुःस्वप्ने
 धुरकर्मणि । यवनान्त्यजनस्पर्शं त्यागी स्नानं समाचरेत् ॥३२॥
 मातापિતૃર્ગુરોઃ સ્વસ્ય મરણે તુ શ્રુતે સતિ । ત્યાગી આયાત્સગ્ર
 સાધ્ય નેતરસ્ય તુ કર્હિચિત્ ॥૩૩॥ ન વિષ્ણોર્નવદ્યા મર્તિં વિના ચૈક-
 મપિ ક્ષણમ્ । વ્યર્થં કાપિ નયેત્યાગી દૂરે જહાત્વસત્કથાઃ ॥૩૪॥
 ઘૃત્તિપ્રામક્ષેષમન્નં શૃણુયાન્ન ચ કસ્યચિત્ । માઘ્યસ્થ્યં નૈવ કુર્યાન્ન
 દ્રવ્યાદાનપ્રદાનયોઃ ॥૩૫॥ રાજકાર્યસ્ય વાર્તાં ચ જયાજયકથા તથા ।

નિ એહ થવું ॥૨૯॥ ત્યાગી નિત્ય ભૂતજ-આદી પાથરેલી પૃથ્વી ઉપરજ
 મુવે. રોગાદિ આપત્કાળ આવ્યા વિના ખાટલામાં નજ મુવે સ્ત્રીએ ઓઢેલી
 ગોદડી આપતિમાં પણ નજ ઓઢે ॥૩૦॥ એક માસ પહેલાં ક્ષૌરકર્મ
 ક્યારેય ન કરાવે એક માસ વ્યતીત થતાં કક્ષ ઉપસ્થ અને શિષ્યાએ વર્ણત
 મુડન કરાવે ॥૩૧॥ ત્યાગિધર્મને આશરેલો આ સાધુ યતોપવાસ દિવસે
 અને ભોજન કર્યા પછી મુડન ન કરાવે ॥૩૨॥ મુડનકર્મમાં સ્નાન કરે
 તથા પાપી નાસ્તિકના સંસ્પર્શમાં તથા યવન અત્યજન ધોળી મોચી
 આદિકના સંસ્પર્શમાં તથા દુષ્ટ સ્વપ્નમાં ત્યાગી સ્નાન કરે ॥૩૩॥ ત્યાગી
 પોતાના ગુરૂ અને માતા પિતાનું મરણ સાંભળીને સચેલ સ્નાન કરે તે
 થકી ઇતર પંધુજનનું મરણ સાંભળીને તો ક્યારેય સ્નાન ન કરે ॥૩૪॥
 વળી ત્યાગીએ એક પણ ક્ષણ લક્ષિતરહિત વ્યર્થ કાળ ક્યારેય ન નિર્ગમન
 કરવો વિધિની અવણ કીર્તનાદિરૂપ નવવિધ લક્ષિમધ્યે હરકોઈ લક્ષિ
 સ્વરૂપમાં સતતા અનુરક્ત રહેવું. અસત્કથાઓતો (આમ્યવાર્તાઓ) દૂરથીજ
 ત્યાગ કરવી ॥૩૫॥ અસત્કથાઓને કહેછે-કોઈની આલુવિકા વિષયમાં,
 આમવિષયમાં અને ક્ષેત્રવિષયમાં જે મત્રણ-પર્યાલોચન તે ત્યાગીએ સ્વય
 નજ કરવું અને કોઈ કરતા હોય તે નજ સાંભળવું તથા કોઈના પણ
 દ્રવ્ય લેવા દેવાના બવહારમાં મધ્યસ્થપણુ નજ કરવું. (કોઈ વિષયમાં

વરપાલદ્વારનગરશોભાયાશ્ચાય વર્ણનમ્ ॥૩૬॥ અદ્યસ્ય ભક્ષ્યમો-
જ્યાદે રસાસ્વાદાશ્રિતા કથા । દુપિવાણિજ્યશિલ્પાદેર્વાહનાનાં ચ
વર્ણનમ્ ॥૩૭॥ ગોમદિપ્યજ્જ્વલાદેર્વર્ણનં ચાયુધસ્ય ચ । इत्याद्या
પ્રામ્યવાર્તાસ્તુ ન કુર્યાચ્છૃણુયાદ્ધ ચ ॥૩૮॥ एतेषु नियमेषु स्याद्यस्य
યસ્ય ચ્યુતિઃ ક્ષયિત્ । ત્યાગી કુર્યાત્તસ્ય તસ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત યથોચિ-
તમ્ ॥૩૯॥ दिनानि यावन्त्यक्षानात्स्वसम्बन्धिगृहे वसेत् । उपवा-
સાન્ત્સ પુર્યતિ તાયતો દિવસાન્મુનિઃ ॥૪૦॥ पित्रादीनां गृहे भुक्तौ
તેભ્ય આત્માદિદાપને । तद्वत्तवस्त्राद्यादाने खट्वास्वापेऽप्यनापदि
॥૪૧॥ તૂલપદ્મયા પ્રાવરણે પ્રાવૃતાયા, સ્ત્રિયા તથા । एकैक उपवा-
સોऽत्र प्रायश्चित्तं पृथक्पृथक् ॥૪૨॥ કથને પ્રામ્યવાર્તાયા શ્રવણે
ચ તથાદરાત્ । सहस्राणि जपेत्पञ्च कृष्णमन्त्रं पञ्चक्षरम् ॥૪૩॥ एते

કોઈના ભભીન પણ ન થવું) ॥૩૫॥ તથા રાજકાર્યસંબન્ધિ વાર્તા, કોઈના
જય અપજયની કથા, વસ્ત્ર અલકાર નગરોની શોભાનું વર્ણન, ભક્ષ્ય
ભોજ્યાદિ અન્નસંબન્ધિ રસાસ્વાદવાળી કથાઓ, કુવિકર્મ વણગબ્યાપાર
શિલ્પકર્મ શૃદ્ધિજન્યવહાર વિગેરેનું વર્ણન, ગજ અથ ૨થવિગેરે વાહનોનું
વર્ણન, ગાયો ભેશો બકરા આદિ પશુઓનું વર્ણન, આત્માદિ વૃક્ષોનું વર્ણન,
અક્ષાદિ આયુધોનું વર્ણન, ઇત્યાદિ પ્રામ્યવાર્તાઓને ત્યાગી સ્વયં નજ કરે
અને નજ સાંભળે ॥૩૬ ૩૮॥ આ ઉક્તનિયમો મધ્યે જેનો જેનો કદાચિત્
ભગ થાય તેનું તેનું યથોચિત પ્રાયશ્ચિત્ત ત્યાગી તરતજ કરે ॥૩૯॥ ત્યાગી
અજ્ઞાનથી જેટલા દિવસો પોતાના સંબન્ધિજનોના ઘરમાં વસે તેટલા
દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૪૦॥ તથા ત્યાગી અજ્ઞાનથી પોતાના પિતા શ્રાતા
બહેન સસરો આદિક સ્વજનોને ઘેર જમે, તે સ્વજનોને અન્નાદિ અપાવે,
તે સ્વજનોએ પોતાને આપેલા વસ્ત્રાદિકને સ્વયં ગ્રહણ કરે, આપત્કાળ
નિતા અજ્ઞાનથી ખાટલામાં મુવે, સ્ત્રીએ વાપરેલી ગોદડીને સ્વયં અજ્ઞાનથી
વાપરે, આવા નિયમ ભગોમાં પૃથક્ પૃથક્ એક એક દિન ઉપોષણ પ્રાય-
શ્ચિત્ત કરે ॥૪૧-૪૨॥ તથા ત્યાગી ઉક્ત પ્રામ્યવાર્તાને આદરથી કહે તથા
સાંભળે તો 'સ્વામિનારાયણ' આ પંક્ષર કૃષ્ણમંત્રનો જપ પાંચ હજારવાર

એહજયોપાયાઃ પ્રોક્તા ધાર્યા મુમુક્ષુભિઃ । સત્સદ્ગુણિષ્ણુમક્તિભ્યાં
સદૈતે ફલદા મતાઃ ॥૪૪॥ એહસ્ય દોષા ઇતિ તે સુબુદ્ધે ! પ્રોક્તા ઉપા-
યાશ્ચ જયાય તસ્ય । મયાથ માનસ્ય ઘદામિ દોષાન્ ગુણાંશ્ચ તાન્ જેતુ-
મહં સમર્થાન્ ॥૪૫॥ ઇતિ શ્રીમત્સાન્નિવૈવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્ર-
કરણે ત્યાગિધર્મેષુ એહદોષતત્ત્વોપાયનિરૂપણનામા પચરહિતમોડધ્યાયઃ ॥૬૫॥

શ્રીનારાયણમુનિરૂવાચ—માનમૂલો મહાન્દોષઃ ક્રોધારયોડચ પ્રવ-
ર્તતે । યો ભસ્મસાત્કરોત્યાનુ દાનયતતતપોયમાન્ ॥૧॥ યાચ્યાવા-
ચ્યાવિદ્યેકશ્ચ મર્યાદામેદનં યતઃ । ભવત્યવધ્યઘાતશ્ચ સ્વાત્મહત્યાપિ
કરે ॥૪૩॥ હે મુને ! એહનિષ્ઠ દોષો અને તેના જયના ઉપાયો મેં તમને
કહ્યા. આ ઉપાયો મુમુક્ષુઓએ અવશ્ય હૃદયમાં અવધારવા લાયક છે.
સત્સમાગમ અને વિશ્વલક્ષિએ સહિત એ અનુદાન કરવામાં આવે તો તે
ઉપાયો નિઃશ્રેયસપ્રાપ્તિરૂપ ક્ષણને આપનારા માન્યા છે ॥૪૪॥ હે મુમુક્ષુ !
આ પ્રકારે મેં એહના દોષો અને તેના જયના ઉપાયો તમને કહ્યા. હવે હું
માનના દોષો અને તેના જયમાં સમર્થ ઉપાયો કહું છું તેને સાંભળો ॥૪૫॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગિધર્મેષુ એહદોષ-
તત્ત્વોપાયનિરૂપણનામા પંચરહિતમોડધ્યાયઃ ॥૬૫॥

૧ અધ્યાય ૬૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ગોપાળાનંદમુને ! લોકમાં માનમૂળક
(માનથી) ક્રોધ નામનો દોષ મહાન્ પ્રવર્તેછે. (હમણાં માનમૂળ ક્રોધના
દોષોને કહેછે) જે ક્રોધરૂપ અગ્નિ બહુકાળે કરીને સંપાદન કરેલાં દાન
વ્રત તપ નિયમભય સુચરિતોને તત્ક્ષણ લસ્મસાત્ કરી દે છે ॥૧॥ કેવળ
સુકૃતનો નાશ કરેછે એટલુજ નહિ, કિંતુ પ્રબળ પાપને પણ ઉપજાવે છે.
ક્રોધથી વાચ્ય અવાચ્ય અર્થના વિવેકનો વિશ્રંશ થાયછે. તથા ગુરુજનોની
પરિચર્યા આચરવી વિગેરે મર્યાદાનો ભંગ થાયછે અવધ્ય ગોબ્રાહ્મણ-
દિકના ઘાતમા પ્રવૃત્તિ થાય છે. અતત સર્વશ્રેયના મૂળભૂત સ્વજીવનના

નિશ્ચિતમ્ ॥૨॥ સ્વજનનાં ગુરુણાં ચ યેન નાશઃ સતામપિ । જાય-
તેઽકાર્યકારિત્વં યતશ્ચાપિ દુરુક્તયઃ ॥૩॥ તથા માનાત્સહચરી ક્રોધ-
સ્યેર્પ્યાપિ જાયતે । યયા ભવત્યત્પવિદાં સામ્યેચ્છાઽપિ મહાગુણૈઃ
॥૪॥ માનાદહંમતિર્દહે ભવત્યાત્મવિદામપિ । પારુષ્યં નિર્દયત્વં ચ
દમ્ભો દર્પશ્ચ મત્સરઃ ॥૫॥ સ્યાદન્યાયે ન્યાયધીશ્ચ ન્યાયેઽન્યાય-
મતિસ્તથા । સાધાવસાધુધીર્માનાદસાધૌ સાધુધીર્નૃણામ્ ॥૬॥
માનાદ્વ્યસ્તપોવિદ્યાવૃદ્ધાનાં બ્રહ્મવેદિનામ્ । અપમાનો ભવત્યેવ પુંસાં
દોષવિદામપિ ॥૭॥ અપૂજ્યેઽનીશ્વરેઽપિ સ્વે માનાત્પૂજ્યેશ્વરત્વધીઃ ।

ઘાતમા પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે. વળી જે ક્રોધથી સ્વજનો ગુરુજનો આદિકનુ
વિનાશન, સંતોનુ પણ પરિધીડન, વર્ણુ આશ્રમ હુળાદિકને અનુચિત કાર્યનું
આચરણ, દુર્વચનશાપણ, ઇત્યાદિ થાયછે ॥૨-૩॥ જેમ માનદોષથી ક્રોધ-
દોષ ઉપજેછે તેમજ માનચક્રી ક્રોધની સહચારિણી (તેની સાથે સદા
રહેનારી) ઇર્ષ્યાપણ ઉપજે છે, જે ઇર્ષ્યાએ કરીને અલ્પગુણવાળા જનોને
મહાગુણવાળા જનોની સાથેપણ સમાનપણાની ઇચ્છા થાયછે ॥૪॥ આત્મા
અનાત્માના સ્વરૂપને સમજનારાઓને પણ માનહેતુથી દેહમાં અહમતિ
થાય છે. 'હું વર્ણુમાં પ્રથમ છું, માફે અભિનિત્ય (હુળ) નિરૂપમ છે'
ઇત્યાદિ અભિમતિ દેહાત્માધ્યાસમૂળથીજ આવે છે માનચક્રીજ દલ
માત્સર્ય ગર્વ નિર્દયતા નિધુરભાષણુ આદિક સર્વ દોષમાત્ર નરોને સમુદ્ભવે
છે ॥૫॥ વળી માનચક્રીજ સાધુઓમા અસાધુતાશુદ્ધિ, અસાધુઓમાં
સાધુતાશુદ્ધિ, અન્યાયમાં ન્યાયશુદ્ધિ, ન્યાયમાં અન્યાયશુદ્ધિ, ઇત્યાદિ
વિપરીત શુદ્ધિ થાય છે 'હુંજ વિદ્યા અભિજને સંપન્ન અને વળી સંતોનો
અગ્રણી છું, આ તો શાસ્ત્રને નહિ લાલેહો, સાધુવેષમાત્રથી સાધુ કેમ હોઈ
શકે?' એવા અભિમાનથી સાધુઓમા અસાધુતાશુદ્ધિ તથા અસાધુ પોતા-
વિષે અને પોતાની પ્રશંસા કરનારા અનુજીવી જનમાં સાધુતાશુદ્ધિ સંભવે
છે. એજ રીતે બીજી પણ બહુ વિપરીત શુદ્ધિ થાયછે ॥૬॥ જે માનમદ
■ તે 'પૂજ્યપૂજના વ્યતિક્રમમાં દોષ છે' એમ બાણતા પણ પુરૂષોને વિવેક
વિભ્રષ્ટ કરીને વય તપ વિદ્યા વિગેરેવડે વૃદ્ધો (મોટા) અને બ્રહ્મવેદોના

સન્નિર્વાદશ્ચ સામ્યં ચ જાયતે સ્તબ્ધતા નૃણામ્ ॥૮॥ મહદગ્રોપવે-
શશ્ચ દેવાનામપ્યવન્દનમ્ । અપક્ષપાતો મદતાં પુંસાં ભવતિ માનતઃ
॥૯॥ અપ્રસાદઃ સતાં સ્વસ્મિન્માનાઢ્ઢવતિ નિશ્ચિતમ્ । इत्यादयः
સન્તિ દોષા મહાન્તો માનમાશ્રિતાઃ ॥૧૦॥ ત્યાગી જહ્યાત્તતો માનં
વિષ્ણુપ્રીત્યભિલાષુકઃ । યતઃ સ્યાત્પરમં સૌખ્યં મુક્તાનાં ચ મુમુક્ષ-
તામ્ ॥૧૧॥ હરિશ્ચન્દ્રશ્ચ કુશિકો યુધિષ્ઠિરમુરારી નૃપાઃ । માનેના-
વિકૃતાઃ પ્રાપુર્ગતિં રાજાં સુદુર્લભામ્ ॥૧૨॥ અથ માનજયોપાયા

અપમાનમા પ્રવતવિછે ॥૭॥ અપૂજ્ય, દેહ દેહાદિ અનુબન્ધિજનોને પર-
તત્ર, પશુપ્રાય એવાપણુ સ્વજનમાં 'સત્કુલમાં પ્રસવેલો હું તે મારો આ
સંબન્ધી સર્વથકી પૂજ્ય છે' એવી પૂજ્યપણાની અભિમતિ માનથકી
સમુદ્ભવે છે તથા 'આ મારો સંબન્ધી ગુણવશવર્તી નથી, સ્વાત્મનિષ્ઠ
અને સ્વતત્ર છે' એવી પણ વિપરીતશુદ્ધિ ઉદ્ભવે છે વળી આ માન-
થકીજ નરીને સતોની સાથે વિવાહ, તેમને સમાનપણાની શુદ્ધિ અને
પડિતપણાની અભિમતિને લીધે તેમની આગળ સ્તબ્ધતા (અવિનયની
ઉદ્ગતતા) થાયછે ॥૮॥ મોટાઓની આગળ અવિનીત વેપથી સમાન
આસનમાં સ્થાવી રીતે બેસવું, દેવોને પણ વદન ન કરવું, - 'હું વિરાજ-
સપત્ર છું તે મારાથી શિલાકાષ્ઠાદિ પ્રતિમાનું વદન કેમ થાય ?' એવા અભિ-
માનથી તેમને નમસ્કાર ન કરવો, મોટાઓનો પ્રક્ષ ન રાખવો (સતોનો
અનાદર કરવો) આપણુ માન હોપથકીજ થાય છે ॥૯॥ એવમાદિ હોપને
લીધે સર્વ શ્રેયમા મૂળભૂત જે સતોનો અનુચ્છ તેનું અપાત્ર સ્વયં નિશ્ચ
થાય છે આ રીતે માનરૂપ મહાદોષ કે જે સર્વ અનર્થનું મૂળ છે તેને લીધે
અતે નરકમા પણ પડે છે ॥૧૦॥ માટે ત્યાગધર્મમા પ્રવર્તીને સર્વતનુ
વિધ્જની પ્રસન્નતા મેળવવાની ધ્યેયાવાળો સાધુ મહાદોષમૂળ માનને વિશે-
ષત લજે. (આથી લગવત્રપ્રસન્નતાપણુ માનત્યાગથીજ થાય છે એમ સૂચ્યું
છે) જેના ત્યાગથી મુમુક્ષુઓ અને મુક્તપ્રાયોને પરમ સુખ અર્હાંજ સિદ્ધ
થાય છે ॥૧૧॥ પૂર્વે હરિશ્ચન્દ્ર કુશિક યુધિષ્ઠિર આદિક રાજાઓ માનક્ષોભે વિવ-
ર્ણત થઈ અન્ય રાજાઓને સુદુર્લભ એવી ગતિને પામી ગયા છે ॥૧૨॥

ગુણાઃ કીર્ત્યન્ત ઉત્તમાઃ । યૈરસૌ જીયતે શત્રુસ્ત્યાગિભિઃ સ્વલ્પકા-
લતઃ ॥૧૩॥ ક્ષેત્રક્ષેત્રદ્વયો રૂપે સમ્યક્સાહ્યવિચારતઃ । નિશ્ચિત્ય
માનો હાતવ્યઃ ક્ષેત્રજ્ઞાત્મધિયા યુધૈઃ ॥૧૪॥ ત્યાગિભિર્વા ગૃહસ્થૈર્વા
પ્રોક્તં વાન્મયમસ્તુદમ્ । અપિ ત્યાગી સહેતૈવ તિરસ્કારાંશ્ચ
તત્કૃતાન્ ॥૧૫॥ વયોજ્ઞાનતપોયોગૈઃ સ્વતુલ્યસ્યાપિ માનવૈઃ । કૃતે
મહતિ સન્માને નૈર્પ્યયા ક્ષોભમાપ્નુયાત્ ॥૧૬॥ સુમોજ્યં સ્વકનિષ્ઠાય
સ્વસૈ દદ્યાદ્ નીરસમ્ । કશ્ચિદ્ભોજનપદ્મૌ ચેત્સેન ન ક્રોધ-
માપ્નુયાત્ ॥૧૭॥ સ્વતુલ્યાયાપિ ચેદ્દદ્યાત્સર્વપૂજ્યાધિકારિતામ્ ।

હવે માનવ્યના ઉપાયભૂત ઉત્તમ ગુણોને ઠહું છું, જે ઉપાયોના
અનુધાનથી અત્પ કાળમાંજ ત્યાગીઓએ માનશત્રુ છતી શકાય ॥૧૩॥
જ્યાસુધી દેહધટ્ટી વિલક્ષણ આત્માનું જ્ઞાન થાય નહિ ત્યાંસુધી માન
ટળે નહિ સર્વ માનાંકુર દેહાત્મભ્રમભૂળથી ઉદ્ભવે છે, તો અવશ્ય
સાંખ્યવિચારથી ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજનું સ્વરૂપ પરસ્પર અત્યંત વિલક્ષણ રૂઢી
રીતે વિનિશ્ચય કરવું. (જેથી સાંખ્ય-આત્મતત્ત્વનો નિશ્ચય કરાય તે વિચાર
સાંખ્યવિચાર કહ્યો છે) વિનિશ્ચય કરીને ‘કર્મફળનો જે ઉપભોગ તેના
ઉપકરણભૂત ક્ષેત્રધટ્ટી વિલક્ષણ અને તેનો જ્ઞાતા એવો હું ત્વચા-માસ-
અસ્થિમય પિંડરૂપ નથી, કિંતુ જ્ઞાનેકલન છું’ એમ માનીને ધ્રુવ-સદસતના
વિવેકી ત્યાગીએ માનનો ત્યાગ કરવો ॥૧૪॥ બીજા ત્યાગીઓએ કે ગૃહસ્થોએ
કહેલું કઠોરવચન મર્મભેદકપણુ ત્યાગી સહનજ કરે. અને તેમણે પોતાને
કરેલા તિરસ્કારોને પણ સહનજ કરે ॥૧૫॥ વળી કોઈનીપણ ઉપર
ધ્રુવિ નજ કરે. વય જ્ઞાન તપ યોગ આદિક ગુણોએ કરીને પોતાધટ્ટી
નહિ અધિક એવા પણ ત્યાગીનું કોઈ માનવો મહાસન્માન કરે, તે જોઈને
‘હું મહાગુણી સતે આ કેમ માનને યોગ્ય છે ?’ એમ તેનેવિષે ધ્રુવિ
લીધે એવા ક્ષોભને નજ પામે ॥૧૬॥ વળી કોઈ ત્યાગી કે ગૃહસ્થ વય વિદ્યા
વિગેરેવડે પોતાધટ્ટી કનિષ્ઠ એવા ત્યાગીને ભોજનવેળાએ સાંઝે ભોજનપદાર્થ
આપે અને પોતાને તો રસવર્ણિત ભોજનપદાર્થ આપે, તો તેવા તેના વૈષમ્ય
પ્રદાનપ્રદર્શનથી તેની ઉપર ત્યાગી ક્રોધ કરે નહિ ॥૧૭॥ વળી જે કદાચિત્

ગુરુઃ સ્વસૈ તુ પદર્વી કનિષ્ઠાં તર્હિ નોત્તપેત્ ॥૧૮॥ સર્વથા માનમીર્ષ્યાં ચ ત્યક્ત્વા સેવેત યઃ સતઃ । સાધુઃ સ ઇવ કથિત-
સ્ત્યાગી ભક્તઃ ધિયઃ પતેઃ ॥૧૯॥ મહર્તીં પદર્વી પ્રાપ્તાઃ પૂર્વે યે સાધયો
જનાઃ । માનત્યાગેનેચ તે ચ વિનયેન મહાત્મસુ ॥૨૦॥ માનોઽસૌ
પાપરૂપો હિ ગૃહિણામપિ નોચિતઃ । દુર્યોધનો રાવણાદ્યા નેશુર્યેન
સવાન્ધયાઃ ॥૨૧॥ ત્યાજ્યસ્ત્યાગિજનૈર્માનઃ સર્વથેતિ વિચારતઃ ।
પાલને પ્રણચર્યાદેર્માનસ્ત્યાજ્યો ન કર્હિન્ચિત્ ॥૨૨॥ અન્યત્ર તુ ત્યક્ત-
માનો લોકૈરસૈરુપદ્રુતઃ । ધૂલ્યાદિભિરપિ ત્યાગી પ્રાપ્તુયાન્નૈવ વિક્રિ-
યામ્ ॥૨૩॥ આક્રોશિતસ્તાદિતોઽન્યૈસ્તાદ્રાક્રોશેન્ન તાદૃચેત્ ॥ વાચ્યા

ગુરુ વિદ્યાવિગેરે ગુણોએ કરીને પોતાથકી નહિ અધિક એવા પણ ત્યાગીને
સર્વજનપૂજ્યતાસપાદક પદ (ભારી આજ્ઞાથી આ પણ સર્વ ગૃહી ત્યાગી-
ઓએ પૂજ્ય છે એમ તેને મોટો અધિકાર) આપે અને પોતાને તો તેથકી
ન્યૂન પદ (તેની આજ્ઞામાં રહેવાનું) આપે, તો તપે નહિ-અતઃરમાં
ક્ષોભ પામે નહિ ॥૧૮॥ જે ત્યાગી સર્વ પ્રકારે માન ઇર્ષ્યાને મૂકીને સત-
જનોની સેવા કરે તેજ ભગવાનનો ભક્ત સાધુ સમજવો ॥૧૯॥ પૂર્વે
જે સાધુજનો મહર્તી પદવી-મુમુક્ષુજનસેવ્યતારૂપ આત્મારામતાને પામ્યા
છે તે સર્વે પણ માનત્યાગથી અને સતોની વિનયપૂર્વક સેવાથીજ પામ્યા
છે ॥૨૦॥ આ માન મહાપાપ સર્વાનર્થમૂળભૂત હોવાથી તે ગૃહીઓને પણ
ઉચિત નથી જે માનદોષથી દુર્યોધન શિશુપાળ રાવણાદિક સળાધવ વિનષ્ટ
થઇ ગયા છે. ગૃહસ્થને માટે જ્યારે એમ છે તો ત્યાગીઓને માટે તો
કાંઈ કહેવાનુજ રહેતું નથી ॥૨૧॥ તો આવો વિચાર કરીને ત્યાગી જનોએ
સર્વ પ્રકારે માનનો ત્યાગ કરવો. આમા આ વિશેષ છે-ત્યાગધર્મમાં
પ્રવર્તેલાએ બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં અને સ્વધર્મમાં તો માનનો ત્યાગ ન કરવો.
'હું બ્રહ્મચારી છું તે મારે અસાધારણ ન્ના વ્રત કોઇથી પણ વિચળાયમાન
નજ થાય' એવા દૃઢમાનવાળો થાય. અન્યથા મનોદુર્બળતાને લીધે બ્રહ્મ-
ચર્યવ્રતનો ભંગ થાય ॥૨૨॥ નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચર્યાદિ સ્વધર્મથકી અન્યત્ર તો
ત્યક્તમાન ત્યાગી અજ્ઞાની લોકોએ ધુળ નાખવી વિગેરેવડે પીડા પમાડ્યો

ન ત્યાગિના દુર્યાગ્વાદ કાર્યો ન કેનચિત્ ॥૨૪॥ ન વાચ્યમનૃતં ક્વાપિ
સત્યં ચ પરદુ સહત્ । વપુષા મનસા વાચા દ્રોહ કાર્યો ન કસ્ય
ચિત્ ॥૨૫॥ ન છિન્ધ્યાદ્ધરિત ત્યાગી સ્વાયં તૃણમપિ કચિત્ । ત્યાગિનં
ગૃહિણ વાન્યં તૃણેનાપિ ન ભીષયેત્ ॥૨૬॥ મિથ્યાપવાદં કસ્મિંશ્ચિ
ત્પુરુષે વાપિ યોષિતિ । નારોપયેચ્ચ ન વ્યક્તં વ્યક્તશબ્દેન ભાષયેત્
॥૨૭॥ યથા પરમહસ પ્રાગાર્પ્યમ્ ભરતો મુને ! । અવર્તત તથા વૃત્ય
સાધુના ત્યાગશાલિના ॥૨૮॥ ત્યાગિના પૃથિવીવચ્ચ ક્ષમાશીલેન
નિત્યદા । ભવિતવ્ય દેવશુરસચ્છાત્રાનિન્દકેન ચ ॥૨૯॥ આત્મનિષ્ઠા
ભિમાનેન પ્રાયશસ્ત્યાગિનો જના । ધર્મક્રિયાસ્ત્યજન્તીતિ ન તત્

થકો પણ ચિત્તમા વિકારને ક્યારેય નજ પામે ॥૨૩॥ અન્યજનોએ
આક્રોશ-અહુ બુમ્મો ખાડવાપૂર્વક ભાણ્યોથકો કે ધોલ લાત મારવી વિગેરેવડે
તાડન કયોથકો પણ ત્યાગી તે કરનારાને આક્રોશ કે તાડન કદાપિ નજ કરે
તથા ગાળો વિગેરે દુર્વચનને નજ બોલે તથા કોઈની સાથે વાદ ન કરે ॥૨૪॥
ત્યાગી કદાચિતપણુ અસત્યવચનને ન બોલે સત્યવચન પણુ બો પરદુ ખ
કર થતું હોય તો ન બોલે મન વચન અને કાયથી કોઈનો પણુ દ્રોહ ન
કરે ॥૨૫॥ ત્યાગી સ્વાયં લીધુ તૃણપણુ કદાચિતપણુ છેદે નહિ કેમ ? તો
તે પણુ જૂતાહિસાજ કહેવાય (દેવપૂજ્યે તુલસી દ્વાદિકના આહરણુમા
હોય નથી) ત્યાગી કે ગૃહી કોઈનેપણુ શુષ્ક ઘાસની શળીવડે પણુ લય
ઉપજાવે નહિ ॥૨૬॥ નર કે નારી કોઈની પણુ ઉપર મિથ્યાપવાદ આરોપે
નહિ વ્યગ-અગવિકળ પામળા લુલા કાણિયા વિગેરેને તેવા તેવા શબ્દથી
સબોધીને નજ બોલાવે કેમ ? તો તેના તેના અપમાનને કરનાર તે વચન
થાય છે ॥૨૭॥ હે મુને ! હિં બહુના-પૂર્વે ઋષભદેવના પુત્ર પરમહસ જડ
હારત જેવા નિર્માનવાદિ પ્રકારે વર્ત્યા હતા તેવા પ્રકારેજ ત્યાગધર્મમા
પ્રવર્તેલા સાધુએ વર્તવું ॥૨૮॥ ત્યાગીએ સર્વદા પૃથ્વીની પેઠે ક્ષમાશીલ
થવું દેવ ગુરુ સચ્છાત્રની નિંદા કદાપિ ન કરવી ॥૨૯॥ આ એક અવશ્ય
અવધારવું, શુ ? તો લોકમા બહુ ત્યાગિજનો (પરમહસો) ત્યાગાલિ
માનથી અને 'હું આત્મનિષ્ઠ છું' આવા અભિમાનથી વર્ણાશ્રમપ્રાપ્ત સર્વ

કુર્યાત્તુ મચ્છિતઃ ॥૩૦॥ ગ્રાણે મુહૂર્ત ઉત્થાય કુર્યાન્નિત્યવિધિં સ્વ-
કમ્ । સ તુ પ્રાગેવ કથિતઃ પૃચ્છતે તે મયા મુને ! ॥૩૧॥ ન દિવા
શયનં કુર્યાદ્રોગાદ્યાપદમન્તરા । ન ચ સૂર્યાસ્તસમયે નૈવ સૂર્યોદયે
તથા ॥૩૨॥ ધ્યયણં કીર્તનં વિષ્ણોર્ધ્યાનં વન્દનમર્ચનમ્ । વિના કાલો
વૃથા નૈવ નેતદ્વ્યસ્ત્યાગિના ક્વચિત્ ॥૩૩॥ યથાશક્તિ ચ કર્તવ્યાઃ
શ્રીરુણસ્ય વ્રતોત્સવાઃ । ત્યાગિના ચાન્વહં કાર્યઃ સચ્છાત્રાભ્યાસ
આદરાત્ ॥૩૪॥ ઇતેષુ નિયમેષુ સ્વાદ્યસ્ય યસ્ય ચ વિચ્યુતિઃ । પ્રાય-
શ્ચિત્તં તસ્ય તસ્ય ત્યાગી કુર્યાદતન્દ્રિતઃ ॥૩૫॥ સ્નાન્નેન યાપિ દણ્ડા-
દૈસ્તાઢને યસ્ય કસ્યચિત્ । સફલત્વતઃપિ સામાન્યાદેકં દિનમભો-
જનમ્ ॥૩૬॥ શોકે જાતે તાઢિતસ્ય નિર્ગતેઽચ્છજિ ઘાઢતઃ । પ્રહર્તા-
પવસેત્યાગી મુને ! દિનચતુષ્ટયમ્ ॥૩૭॥ પ્રહતસ્પાઢભક્તે તુ કુર્યાત્પા-

ધર્મને ત્યાગ કરી દે છે. મારા ચરણના સમાશ્રયવાળાએ તેમ વણાશ્રમ-
પ્રાપ્ત કર્મનો ત્યાગ કરવો નહિ. કેમ ? તો કર્મોનો આ ત્યાગ તામસ કલ્મ્મો
છે-કળત્યાગ તો વિદિત છે પણ ધર્મત્યાગ નહિ ॥૩૦॥ હે મુને ! ત્યાગી
શ્રાઢ મુહૂર્તમાં ઉઠીને પોતાનો નિત્યવિધિ કરે. તેનો પ્રકારતો પુછતા તમને
મેં પ્રથમજ કહી સંભળાવ્યો છે ॥૩૧॥ દિવસે, સૂર્યોદયસમયે અને સૂર્યા-
સ્તસમયે શયન નજ કરે. રોગાદિ આપદામા તો હોય નથી ॥૩૨॥ ત્યાગીએ
શ્રવણ કીર્તન ધ્યાન વંદન પૂજનાદિ હરકોઈ એક ભક્ત્યંગના આચરણથીજ
કાળ નિર્ગમન કરવો. તેના વિના વૃથા ક્ષણપણુ કાળ કદાપિ નજ નિર્ગમન
કરવો ॥૩૩॥ વળી ત્યાગીએ યથાશક્તિ શ્રીકૃષ્ણસંભન્ધી પૂવોક્ત વાર્ષિક
વ્રતોત્સવો કરવા. પ્રતિદિન સચ્છાત્રનો અભ્યાસ આદરથી કરવો ॥૩૪॥

આ ઉક્ત નિયમો મધ્યે હરકોઈનો ભગ થાય તો તેમાં વિદિત પ્રાયશ્ચિત્ત
પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરીને કરવું ॥૩૫॥ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેછે-એ ત્યાગી
પ્રામાદિક ક્રોધવશાત્ ધોલ લાત આદિક પ્રહારમાં હેતુભૂત કરચરણાદિ
પોતાના અગથી કે લાકડીઆદિકથી એકવાર એ કોઈ જીવને તાડન કરે તો
સામાન્યતઃ એક દિન ઉપવાસરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરે ॥૩૬॥ હે મુને ! ત્યાગીએ
કરેલા તાડનથી તે મનુષ્યના અંગમાં સોજે ચઢી બંધ અથવા અંગમાંથી

રાકમુક્તમમ્ । દયાઞ્ચ યાવતીર્ગાલીસ્તત્સદ્ગ્રાહેષ્વમોજનમ્ ॥૩૮॥
 ક્રોધવ્યાસતશરીરં સન્ધવેદ્રાપ્યમરુન્તુદમ્ । યદા તદા તૂપ
 યસેત્યાગવાનેકવાસરમ્ ॥૩૯॥ પ્રાયશ્ચિત્તે તુ હિંસાયા વિશેષોઽસ્તિ
 ચ વિસ્તૃત । ધર્મશાસ્ત્રાન્સ તુ જ્ઞેયો દિદ્ધાત્રમિદ સૂચ્યતે ॥૪૦॥
 મત્સુખં મશ્કિત્ત્વાં ચૂકાં શલમં તત્સમં ચ યા । જીવમન્યં તુ હિંસ્યા
 શેત્ષ ચિત્ત્યાગિજનો ધિયા ॥૪૧॥ અણશ્વરં તદા મન્નં જપેદ્દણોત્તર
 શતમ્ । યતદન્યાત્પજન્તોસ્તુ નાદો નામોચ્ચરેચ્છરે ॥૪૨॥ ચટકાતુ
 દિરેફાદિસ્થૂલજન્તોસ્તુ હિંસને । અજ્ઞાનાદપિ સજ્ઞાતે કાર્યમેકમુ
 પોષણમ્ ॥૪૩॥ इत्य जीवपु निश्चित्य तारतम्यं तत पुमान् । यथाहं
 वर्धयेत्यागी हिंसानिष्ठृत्युपोषणम् ॥४४॥ सूर्यादये च दिवसे सूर्य-
 स्यास्तमये तथा । निद्रायाच्चेत्प्रमादेन कुर्यादेकमुपोषणम् ॥४५॥

રૂવિર નીકળે તો પ્રહર્તા લાગી આર દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૩૭॥ લાગીએ
 પ્રહારેલા મનુષ્યના કરચરણાદિ અગનો ભગ થાય તો તે ઉત્તમ પરાક્રમ
 (આર દિવસ ઉપવાસ કરવા૩૫) કરે અને ક્રોધ પામીને લાગી જેટલી
 ગાળો (નિદાવચનો) આપે તેટલા દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૩૮॥ જે લાગી
 ક્રોધવેગાનળથી પ્રદીપ્ત શરીરવાળો થઇ મર્મભેદક વચન વહે તો એક દિન
 ઉપોષણ કરે ॥૩૯॥ હું કહીશ એવા જગુહિંસાવિષયમા પ્રાયશ્ચિત્ત ધર્મ
 શાસ્ત્રોમા વિસ્તારથી પ્રપચ્ચ છે અહીં હું દિદ્ધમાત્ર (તેનો એક દેશમાત્ર)
 પ્રદર્શાવું છું ॥૪૦॥ માકણ કે માખ કે નૂ કે તીક કે તેને સમાન બીજા
 જગુને લાગિજન શુદ્ધિપૂર્વક કદાચિત્ હણે તો અણશ્વર મનનો અણોત્તરશત
 (૧૦૮ વાર) જપ કરે આચકી પણ અન્ય અલ્પ કોઈ જગુની હલ્યા
 કરે તો (ઓછામા ઓછાં ચત્તરવાર) હરિના નામોચ્ચારથી શુદ્ધ થાય
 ॥૪૧-૪૨॥ જે અનલુથી ચકલું ઉદર ભરો આદિક સ્થૂળ જગુની
 હિંસા થઇ જાય તો ત્યાગીએ એક દિવસ ઉપવાસ કરવો ॥૪૩॥ આ રીતે
 હણેલા જીવોમા બળતારતમ્ય નિશ્ચય કરીને, પછી ત્યાગી પુરૂષ યથાયોગ્ય
 હિંસાનિમિત્તક પ્રાયશ્ચિત્તભૂત ઉપોષણને વધારે ॥૪૪॥ સૂર્યોદયસમયે

પ્રતેપાં ત્યાગિનાં મધ્યે યે સ્યુરાત્મનિવેદિનઃ । તેપાં ધર્મવિશેષો
યસ્તં મુને । કથયामિ તે ॥૪૬॥ રૂપવ્યક્ત્યા વયોવ્યક્ત્યા સહ સ્ત્રીમુ-
ચદર્શને । અજ્ઞાનતોઽપિ સજ્ઞાતે કર્તવ્યં તૈરુપોષણમ્ ॥૪૭॥ અધ્ય-
યાને મલોત્સર્ગે જ્ઞાનકાલેઽન્નયાચને । અજ્ઞાનાત્સ્ત્રીમુચ્છેદ્ધાર્યાં નાસ્તિ
તેપામુપોષણમ્ ॥૪૮॥ ફલં પથં જલં ઘાપિ તેસ્તુ રૂપ્ણાનિવેદિતમ્ ।
ન ભક્ત્યં નૈવ પેયં ચ તેપામિત્યધિકં મતમ્ ॥૪૯॥ ચાલત્વદ્ધાર્તપથિ-
ફહરિમન્દિરકર્મણામ્ । એકમુક્તદિવાસ્વાપનિયમસ્ત્યાગિનાં ન હિ
॥૫૦॥ ઇતિ માનજયોપાયા યથાવત્પરિકીર્તિતાઃ । સત્સક્તવિષ્ણુમ-
ક્તિભ્યાં સદૈતે સ્યુઃ ફલપ્રદાઃ ॥૫૧॥ લોમાદિપશ્ચકસ્યેત્થં દોષા-
સ્તન્નાજ્ઞાનસ્ય ચ । ઉપાયા યે ચ તે સર્વે કથિતાઃ શિષ્ટસમ્મતાઃ ॥૫૨॥

દિવસે અને સૂર્યાસ્તસમયે જે પ્રમાદથી નિદ્રાને કરે તો ત્યાગી એક ઉપોષણ
કરે રોગાદિ આપદામા દોષ નથી ॥૪૫॥

હે મુને ! આ ત્યાગીઓનેમધ્યે જેઓ આત્મનિવેદી-મહાદીક્ષાને પામેલા
સાધુઓ હોય તેમનો ધર્મવિશેષ તમને કહું છું તેને સાલળો ॥૪૬॥
સૌન્દર્યની અને યૌવનાદિ વયની અભિવ્યક્તિ જે રીતે થાય તે રીતે સ્ત્રીઓનું
મુખ અજ્ઞાનથી પણ જે ભેવાઈ જવાય તો તે આત્મનિવેદી ત્યાગીઓએ
ઉપવાસ કરવો ॥૪૭॥ માર્ગમા પ્રયાણસમયે, મળોત્સર્ગસ્નાનાદિસમયે
અને લિક્ષાયાચનસમયે અજ્ઞાનથી સ્ત્રીમુખ ભેવાઈ જતા તેઓને દોષ નથી,
ત્યારે ઉપવાસ ન કરે ॥૪૮॥ તે આ આત્મનિવેદી ત્યાગીઓએ તો ફળ પત્ર
કે જળ પણ ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું ભોજનાદિકમા ઉપયોગ કરવું
નહિ આટલુંજ આત્મનિવેદી ત્યાગીઓમાટે અધિક માન્યુ છે ॥૪૯॥

જે તો ત્યાગધર્મમા પ્રવેશ્યા બાળકો હોય, વૃદ્ધો હોય, રોગીઓ હોય,
પથ કરનારા હોય અને હરિમંદિરનિર્માણ કાર્યમા વ્યાપૃત હોય તેવા તે
સાધુઓને એકવાર ભોજન દિવાસ્વાપ નિયમનો ભગ દોષમાટે નથી ॥૫૦॥
હે મુને ! આ રીતે મેં માનજયના ઉપાયો કહ્યા તે આ ઉપાયો જે સત્સમા-
ગમ અને વિષ્ણુભક્તિએ સહિત અનુષ્ઠાન કરવામા આવે તો નિ શ્રેયસ ફળને
આપનારા થાયછે ॥૫૧॥ આ પ્રકારે હોલાદિ પચકના દોષો અને તેના જયના

પ્રાયશ્ચિત્તમનુકંતં સ્યાદસ્યાસ્તુ નિયમચ્યુતે । તસ્યા યથોચિત કાર્યં
સત પૃથૈવ વૈષ્ણવાન્ ॥૫૩॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસેષુ ન પ્રાદ્યમિતરજ્જ
લાત્ । અનાતુરોઽસદૃઘંવ પિનેદ્યાર્યપિ પુરુષ ॥૫૪॥ શુદ્ધ્યર્થ ઉપવા
સશ્ચેદેકાદશ્યાયુપોષણે । પ્રાપ્ત સ્યાત્તર્હિ ત કુર્યાત્તૃતીયે વાસરે પૃથક્
॥૫૫॥ એવ દ્વિત્રોપવાસેષુ પ્રાયશ્ચિત્તાર્થકેવ્યપિ । વ્રતોપવાસો નો
ગણ્ય કાર્ય સ ત્યાગિના પૃથક્ ॥૫૬॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસે ચ ક્રિય

ઉપાયો જે શિષ્ટજનસંમત હતા તે સર્વ તમને કહી સંભળાવ્યા ॥૫૩॥ જે
નિયમભંગનુ પ્રાયશ્ચિત્ત અહીં ન કર્યું હોય તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત ઉદ્ધવસપ્રદાયથકી
વૈષ્ણવી દીક્ષાને પ્રાપ્તેલા સાધુઓને પુછીને તેમણે ઉપદેશેલા માર્ગને અનુ
સરીને યથોચિતજ કરવું ॥૫૩॥ ઉક્ત પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્તના ઉપવાસોમા જળ
પાનથકી બીજી કાષ્ઠપાણુ ખાવું નહિ તે જળપણુ વારવાર પિવું નહિ અના
તુર ત્યાગી માટે આ પ્રકાર છે આતુરને તો વારંવાર જળપાનમા દોષ નથી
॥૫૪॥ એકાદશ્યાદિ નિત્યવ્રતના અગમ્ય ઉપવાસમા પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્તનો
ઉપવાસ જે આવી પડે તો એકાદશીઉપવાસ અને તેના અગમ્ય પારણા
કરીને ત્રીજે દિવસે તે પ્રાયશ્ચિત્તોપોષણને જુદોજ કરે પણ એકાદશ્યાદિવ્રત
ઉપવાસની સાથે તેપણુ થઈ ગયો એમ માનવું નહિ ॥૫૫॥ એમજ
પ્રાયશ્ચિત્તના અગમ્ય જે પણ ઉપવાસો આવી પડ્યા હોય તેને મધ્યે આવી
પડેલો એકાદશ્યાદિ વ્રતનિમિત્તનો ઉપવાસ નજ ગણવો તેતો ત્યાગીએ
નિત્ય હોવાથી જુદોજ કરવો તે વ્રતઉપવાસથી પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસની પૂર્તિ
ન થાય જેમ પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્તે સૌમ્યકૃત્વવ્રતનો વધીએ સમારંભ કરતા,
તલનું ચૂર્ણ ઓસામણુ છાસ જળ અને સાથવાવડે પાચ દિવસો કાઢતા,
આ વ્રત છ દિવસસાધ્ય હોવાથી છઠે દિવસે કરવાનો ઉપવાસ એકા
દશીએ આવ્યો, તેની સૌમ્યકૃત્વવ્રતમા ગણના ન થાય, માટે દ્વાદશીએ
પણુ ઉપવાસ જુદોજ કરવો આવો વિવેક કરી લેવો ॥૫૬॥ શુદ્ધિ
નિમિત્તનો ઉપવાસ કરવા આરંભી દીધો હોય અને જાં ફરી બીજે શુદ્ધિ
નિમિત્તનો ઉપવાસ આવી પડે તો તે બીજા ઉપવાસને તત્તથી-કરવા
આરંભેલા ઉપવાસની સાથેજ કરે એટલે આરંભેલા ઉપવાસને મધ્યે

માણે પુનર્યદિ । આપતેદુપવાસોઽન્યઃ કુર્યાન્નત્રેણ તં તદા ॥૫૭॥
 મુક્તેરનન્તરં જાતે વીક્ષણાદૌ તુ યોપિતઃ । નામમન્ત્રં જપેદ્વિષ્ણોઃ સ્પર્શો
 તુ જ્ઞાનમાચરેત્ ॥૫૮॥ પ્રાયશ્ચિત્તેન શુદ્ધં યઃ પુરુષં તદઘાદ્વિતમ્ ।
 ક્વચિદ્વ્યાત્સ તુ ચરેદિનમેકમુપોષણમ્ ॥૫૯॥ વૈષ્ણવૈર્નિયમા દ્યોતે
 યાવદેહસ્મૃતિર્ભવેત્ । ત્યક્ત્વા ત્યાગિમિર્નૈવ તાવત્કાલમતન્દ્રિતૈઃ
 ॥૬૦॥ ય પશૈર્નિયમૈઃ પશ્ચ ન નિયચ્છન્ત્યરીનમૂન્ । નિરયેષ્ણેવ
 પચ્યન્તે મૃત્વા તે ત્યાગિનઃ કિલ ॥૬૧॥ આર્તનાદાન્પ્રકુર્વન્તો મુક્ત્વા
 તે યાતના મૃશમ્ । શ્વાનઃ દરા વા જાયન્તે મુષિ વા યાનરાદયઃ
 ॥૬૨॥ પતાનાશ્રિત્ય સદ્ધર્માજ્ઞાનવૈરાગ્યસંયુતાન્ । મજેયુર્થં વાસુ-

આવેલો બીજો ઉપવાસપણુ આરંભેલા ઉપવાસની સાથેજ થઈ ગયો
 એમ માને. પણ તેને બીજે દિને પૃથક્ ન કરે ॥૫૭॥ ભોજન કર્યા પછી
 અજ્ઞાનથી નારીનું નિરીક્ષણ આદિક થઈ જાય તો તેપછી ભોજન નહિ
 કરતો થકો ફક્ત ભગવન્નામમંત્રનો જપ કરે. ભોજન કર્યા પછી જો સ્ત્રીસ્પર્શ
 થઈ જાય તો વસ્ત્રસહિત જ્ઞાન કરે પછી બીજી વાર ભોજન ન કરે પણ
 તે નિમિત્તે બીજે દિવસે ઉપવાસ ન કરે ॥૫૮॥ વિહિત પ્રાયશ્ચિતાના
 આચરણથી શુદ્ધ થએલા ત્યાગીને બીજે કોઈ ત્યાગી કદાચિત્ તે દોષના
 ચિદ્ધે મુક્ત સંબોધીને બોલે, જેમ નારીનિરીક્ષણુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને શુદ્ધ
 થએલાને 'હે નારીનિરીક્ષક અહીં આવ્ય' એમ કહે તો તે કહેનારો ત્યાગી
 એક દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૫૯॥ અમારા વૈષ્ણવ ત્યાગીઓએ આ નિયમો
 જ્યાસુધી દેહલાન રહે ત્યાસુધી આજસે રહિત થઈને નિશ્ચે નજ ત્યજવા
 ॥૬૦॥ જે ત્યાગીઓ પૂર્વોક્ત નિયમોએ કરીને આ લોભપ્રમુખ પાપ આતર
 અરિઓને છૂતતા નથી તેઓ મરીને નિશ્ચે નરકોમાજ પડે છે ॥૬૧॥
 નરકોમા પડેલા તે ત્યાગીઓ યમદંકરોએ અત્યંત પીડા આપતા 'હાય
 હાય મરી ગયા, હાય હાય હવે મરી ગયા' એવા આર્તનાદોને કરતાથકા
 વિવિધ યાતનાઓને અનુભવીને, ફરી અહીં ભૂતળમા શ્વાન સૂકર ખર
 વાનરાદિ હીનયોનિયોને પામીને કલેશ પામ્યા કરેછે ॥૬૨॥ આ એ કહેલા
 સદ્ધર્મોને સતત આચરતા થકા જ્ઞાનવૈરાગ્યપૂર્વક ભગવાન વાસુદેવને જેઓ

દેવં પ્રોક્તા ઇકાન્તિનો હિ તે ॥૬૩॥ પ્રોક્તાઃ પરમહંસાસ્તે જ્ઞાનિ-
 ક્તાશ્ચ સાત્વતાઃ । મહાભાગવતાઃ સન્તઃ સાધવો વ્રહ્મવેદિનઃ ॥૬૪॥
 તેપા દેહસ્તુ પશ્ચત્વે ગન્ધપુષ્પાચલક્રુતઃ । સ્થાપનીયો ગિરેર્દર્યાં મહા
 રણ્યેઽથવા જનૈઃ ॥૬૫॥ અમ્બુવાહોઽગ્નિદાઘો વા દેશકાલાનુસારત્ ।
 કર્તવ્યો રોદનં નૈવ કાર્યં પ્રાકૃતજીવચત્ ॥૬૬॥ ભક્તિર્નારાયણે તૈશ્ચ
 ધર્મજ્ઞાનવિરક્તિભિઃ । સહાનન્યૈવ કર્તવ્યા ત્યાગિભિર્નિત્યમાદરાત્
 ॥૬૭॥ તત્રોદિતાસ્તે મુનિવર્ય । ધર્મા યે ત્યાગિનાં ભક્તિમતાં હિતાસ્તે ।
 ચદામ્યઘો ડહ્વસંશ્રુતાનિ જ્ઞાનાદિલક્ષમાણ્યપિ સંવિભજ્ય ॥૬૮॥
 ઇતિ ધીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મસાક્ષ ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગિધર્મેષુ માન
 લોપતજ્જયોપાયનિરૂપણનામા પદપથિતમાઽધ્યાય ॥૬૯॥

ભળે તેઓ એકાતિક ભક્ત ભણુવા ॥૬૩॥ તેજ પૂર્વોક્ત ત્યાગિઓ પરમ
 હસ, જ્ઞાની, ભક્ત, સાત્વત, મહાભાગવત, સત, સાધુ, શ્રદ્ધવેદી, આવી
 સંશયી કહેવાયછે ॥૬૪॥ આવી મહાવાળા ત્યાગીઓનું મરણ થતા
 તેમનો દેહતો અન પુષ્પાદિવડે અલકૃત કરીને કોઈ ગિરિગુહામાં અથવા
 મહાવનમાં મુકી આવવો અથવા અણુવાહ-વહેતા મહાનદીજળમાં મુકી
 દેવો અથવા અગ્નિદાઘ-અગ્નિદાઘોવડે બાળી દેવો દેશકાળને અનુસારે
 યથાચોગ્ય કરવું ('દેશકાલાનુસારત્' આનો આ ભાવ છે-પૂર્વોક્ત ગિરિ
 ગુહા આદિકની સર્વથા અનુકૂળતા ન હોય તો ભૂમિમાં ખાડો ખોદીને
 તેમાં તેમનો દેહ મુકીને યથાલબ્ધ લવણનાભવાપૂર્વક તે ખાડાને મૃત્તિકાથી
 સારી રીતે પુરી દે) પ્રાકૃત પુરૂષના મરણમાં પ્રાકૃતજનનેજ જેમ એમ
 ત્યાગિએ રોદનાદિ નજ કરવું ॥૬૫-૬૬॥ તે ત્યાગિઓએ ભગવાન નારા
 યણુમાં ભક્તિ ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિતજ અનન્ય નિત્ય આદરથી કરવી
 અન્યથા ભક્તિજ સિદ્ધ ન થાય ॥૬૭॥ હે મહામુને ! આટલા પ્રબન્ધથી
 ભક્તિનિષ્ઠ ત્યાગિઓના ભક્તિસર્વધર્મ ધર્મો તમને કલા હવે ઉદ્ધવાવતાર
 ભૂત શ્રીરામાનંદમુનિથકી સાભળેલા જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિના લક્ષણો પણ
 જુદા જુદા વિવેચન કરીને કરુ છું ॥૬૮॥ ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવને
 ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગિધર્મેષુ માનલોપતજ્જયોપાયનિરૂપણનામા
 પદપથિતમાઽધ્યાય ॥૬૯॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—નાનાદુઃખવિકારાદ્યો યોઽયં દેહોઽસ્તિ
 દેહિનામ્ । આત્મા તતોઽસ્તિ મિથો વૈ નિર્વિકારઃ સુખાત્મકઃ ॥૧॥
 અચ્છેદ્યોઽસાવમેચશ્ચ નિત્યોઽજઃ શાશ્વતોઽક્ષરઃ । દેહેન્દ્રિયાન્તઃ-
 કરણદેવતાસુપ્રકાશકઃ ॥૨॥ ન ક્લિયને જલેનાસૌ દહ્યતે ન ચ
 વહ્નિના । ન શુષ્યતે વાયુનાપિ નિર્લેપશ્ચાચલો મતઃ ॥૩॥ ય આત્મનિ
 ગુણાઃ સન્તિ દેહાદૌ તે ન સન્તિ હિ । દેહાદૌ ચે ચ દોષાસ્તે ન

અધ્યાય ૬૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—આ દેહ પૂર્વ પૂર્વ કર્મના ફળભોગ માટે
 કેવળ દેહારંભક પ્રારબ્ધ કર્મવાળા જીવોને ઇશ્વરે આપ્યો છે. પરં વિચાર
 કરતાં તે જન્મ જરા મરણ આદિક અનેકવિધ દુઃખવિકારોના એક આસ્પદ-
 ભૂત છે. આત્માતો તે આ દેહધટ્ટી સ્વરૂપસ્વભાવાદિથી અત્યંત વિલક્ષણ,
 પ્રાકૃત ગુણવિકારો જે બાહ્ય યૌવન વાર્ધક વિગેરે તેને અયોગ્ય અને જ્ઞાન-
 સુખાત્મક સમજવો ॥૧॥ આ આત્મા દેહનું છેદન ભેદન ચતાં પણ સ્વયં
 અચ્છેદ્ય અભેદ છે. જનનમરણાદિ દૈહિક ધર્મે રહિત, અનાદિ, અનંત,
 ઉપચય અપચય આદિક વિકારોએ રહિત, દેહ ઇન્દ્રિય અંતઃકરણ આદિકને
 અધિષ્ઠાન કરીને તેમને પ્રકાશ કરનાર અને જે ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોના અધિ-
 ષ્ઠાતારૂપ સૂર્યાદિ દેવો છે તેપણુ મોતાનું કાર્ય જે ઇન્દ્રિયાધિષ્ઠાનરૂપ છે
 તેને આ આત્માના યોગથી જ કરેછે, તો તે સૂર્યાદિ દેવોનો પણ પ્રકાશક
 આ આત્મા જ છે તથા પ્રાણોનું જે પ્રાણન કાર્ય છે તેને સંપાદનારો પણ
 આ આત્મા જ છે ॥૨॥ આ આત્મા જળે ઝોંવારી શકતો નથી, અગ્નિએ
 બાળી શકતો નથી અને વાયુએ સુકાવી શકતો નથી, માટે જ નિર્લેપ-
 બાહ્ય શારીર દોષોથી આત્મા લેપાતો નથી. અને અચલ-સ્વરૂપથી ચક્ષુ-
 માન થાય એવો નથી ॥૩॥ દેહ આત્મા નિશ્ચે વિરુદ્ધ ધર્મવાળા છે—જે
 જ્ઞાન સુખાદિ ગુણો આત્માના છે તે દેહાદિકના નથી. દેહાદિકના જે
 દોષો-વિકારો ઉપચય અપચય આદિક છે તે આત્માના ક્યારેય નથી.

સન્ત્યાત્મનિ કર્હિંચિત્ ॥૫॥ એવંભૂતં સ્વમાત્માનં જ્ઞાત્વા તસ્યાક્ષરેણ
તુ । સચ્ચિદાનન્દરૂપેણ બ્રહ્મણૈવ્યં વિભાવયેત્ ॥૫॥ અપાત્મનિષ્ઠા
સુદૃઢા જ્ઞાનમિત્યુપવર્ણિતમ્ । વૈરાગ્યસ્યાથ વક્ષ્યામિ લક્ષણં સાધુ-
સમ્મતમ્ ॥૬॥ સ્વરૂપમાદૌ દેહસ્ય જ્ઞેયં સ્વસ્ય પરસ્ય ચ । ચર્મપેશી
મલૈરેચ નિમૃતાઽસ્તીતિ તત્ત્વતઃ ॥૭॥ ત્વદ્વાંસરુધિરહ્યાયુમેદોમ-
જ્ઞાસ્થિલ્પણ્ડકૈઃ । મલમૂનજ્જરારોગૈર્જુષ્ટે દેહેઽન્ન કિં શુભમ્ ? ॥૮॥
કૃમિચિદ્વસસંજ્ઞાઽસ્તિ રાજનામ્નોઽપિ યસ્ય ચ । સસિન્સક્તા લભન્તે

આત્મા જ્ઞાનમય અમળ છે અને દેહાદિકતો સતતવિકારશીલ હોઈને
દોષકઆશ્રય છે ॥૪॥ આ પ્રકારે પોતાના આત્માને સર્વથા દેહાદિવિલક્ષણ
વિનિશ્ચય કરીને, તેનું જ્ઞાનાનૈકસ્વરૂપ અક્ષરબ્રહ્મની સાથે ઐક્ય-
સાદૃશ્યની વિલાવના કરે ॥૫॥ આવી મુદ્દહ આત્મનિષ્ઠાજ્ઞ ‘જ્ઞાન’ આ
પ્રકારે જ્ઞાનિઓએ અપદેશ કરાય છે (આવી આત્મનિષ્ઠાજ્ઞ જ્ઞાનનું
લક્ષણ છે) હે મુને ! હવે વૈરાગ્યનું સાધુસંમત લક્ષણ-સ્વરૂપનિરૂપણ કર-
જું ॥૬॥ ‘હું યુવા છું, હું રૂપસંપન્ન છું’ એમ જેથી (સ્વદેહથી) મોહ પામી
રહે છે અને જેમાં ‘આ સર્વાંગસુદરી છે, આ લાવણ્યના એક સ્થાન-
ભૂત છે’ એમ વિમોહ પામી રહે છે તે સ્વદેહ અને પરદેહનું તત્ત્વથી
સ્વરૂપ ‘મળ-વસાદિ દ્વાદશ મળોથી ભરેલી, ઓમેર આદ્ર્ અર્મથી મઢી
દીધેલી, પેશી (કોથળી) રૂપ કોઈપણ આ પિંડ વિશેષ છે’ એમ વિચારનું
એમ વિચારીને વિનિશ્ચય કરેલા આ દેહમાં કયો આ અંશ શુભરૂપ છે ?
(કોઈપણ નથી) પૃથક્ પૃથક્ નિરૂપણ કરતાં સર્વ મળમયજ્ઞ જણાય છે,
કોઈ માંસપિંડ છે, કોઈ રૂધિરપ્રવાહ છે, કોઈ અંશ સ્નાયુમય છે, કવચિત્
મેદ છે, કવચિત્ મજ્જા છે, કેટલાક અસ્થિખંડો છે, કવચિત્ મળ છે,
કવચિત્ મૂત્ર છે અને સર્વના આવરણભૂત ત્વચા છે. વળી તે આ મળ-
મય દેહ જરા રોગ આદિક અનેક અનર્થથી ભરપુર છે ॥૭-૮॥ જેજ્ઞ આ
દેહ ‘આ નરપતિ છે, આ વિદ્ય છે’ એવી અભિમતિનું પાત્ર થાય છે તેજ્ઞ
કાળે કરીને પ્રાણ નિકળી જતાં કૃમિસંજ્ઞાને પામે છે. જ્ઞાન શીયાળ
આદિકે લક્ષણ કરતા વિદ્સંજ્ઞાને પામે છે અને અગ્નિથી બળી જતાં ભસ્મ-

વૈ મુહુર્દેદાંશ્ચતુર્વિધાન્ ॥૧॥ શુભાશુભાનિ કૃત્વાડપ્ર દેહૈઃ કર્માણિ
માનવાઃ । ઉપર્યધો વા મધ્યે વા સંસરન્તિ પુનઃપુનઃ ॥૧૦॥ યાતના
નારકીસ્ત્રીઘ્રા લભન્તેડશુભકર્મણા । પશુપક્ષ્યલ્પકીટાદિગર્હજ-
ન્માનિચાવશાઃ ॥૧૧॥ શુમેન કર્મણાકાપિ લભન્તે ભૂમિપાલતામ્ ।

સંજ્ઞાને પામે છે. એ રીતે પૂર્વ અવસ્થામાં સર્વથા નિદાસ્પદ વીર્યસંસિત
અને પશ્ચાત્તન અવસ્થામાં કૃમી આદિક સંજ્ઞાવાળું જે છે તેમાં વર્તમાન
કાળે ક્ષણમાત્ર નૃપ વિપ્ર આદિક જુદી જુદી સંજ્ઞા આવે છે. તેટલામાત્રથી
અર્થ (વસ્તુતત્ત્વ) જુદો થઈ જતો નથી, જે છે તેનો તેજ છે. તો આવા
અસ્થિર નિદિત અર્થમાં (દેહમાં) તત્ત્વવિદોને રતિ કેમ થાય? નજ
થાય. તેવા સર્વથા હેય એવા પણ દેહમાં પશુઓની પેઠે જેઓ આસક્ત
થાય છે તેઓ વારંવાર યથાકર્મે યથાવાસના સુર નર પશુ પક્ષી વૃક્ષાદિ
અનેક અનર્થદાયિ દેહોને પામે છે ॥૮॥ તેનો પ્રકાર કહે છે—આ માનુષ-
મહાજનમાં પ્રારબ્ધફળભૂત આ દેહોએ કરીને પૂર્વવાસનાને અનુસારે શુભ
અશુભ કર્મોને કરતાં, ઉપરિ-સ્વર્ગમાં કે અધઃ-પાતાળમાં કે મધ્યે-માનુષ
લોકમાં અથવા ઉપરિ-સાત્ત્વપ્રધાન બ્રાહ્મણ્યોનિમાં કે અધ-તમોગુણ-
પ્રધાન શૂદ્રયોનિમાં કે મધ્યે-મિશ્રગુણપ્રધાન વૈશ્યયોનિમાં અથવા ઉપરિ-
દેવયોનિમાં કે અધઃ-પશુપક્ષ્યાદિ યોનિમાં કે મધ્યે-માનુષયોનિમાં વારં-
વાર કર્મચક્રને વશ થઈને ષટ્તીચક્રની પેઠે સંચલિત પામ્યા કરે છે. લલે
ધન્દ્રસળધિ પદને શુભ કર્મે કરીને પામ્યો હોય તથાપિ પુણ્ય ક્ષીણ થતાં
ફરી નીચે પડે છે, વળી ફરી કર્મેને અનુસારે ગતિને પામે છે ॥૧૦॥ તેમાં
પ્રવળ પાપથી અત્યુચ્ચ નારકી યાતના અનુભવીને, તિર્યગ્યોનિમાં જે
પશુ પક્ષી કીટઆદિક અતિગર્હિત જન્મ તેને પણ કર્મપરવશતાથી પામે
છે ॥૧૧॥ જે કદાચિન્ અતિશય શુભ કર્મનો સમુદ્ભવ થાય તો જૂપાળ-
લાવને પામે છે અથવા સ્વર્ગમાં કે પાતાળમાં સુખને પામે છે. અંતે તો
તે કર્મજન્ય સુખો કર્મે પ્રક્ષીણ થતાં નાશજ થઈ જાય છે. માનુષ સુખા-
લાસમાંજ જેમ અને પશ્ચાદિ સુખાલાસમાંજ જેમ એમ કામ લોભ લય
ધૃત્યા ક્રોધ સ્પર્ધા અસૂયા આદિકથી ભરપુરજ હોવાથી તે આત્યંતિક

કાપિ પાતાલસૌખ્યાનિ સ્વર્ગસૌખ્યાનિ ચ કવિત્ ॥૧૨॥ સુખાન્યે-
તાનિ સર્વાણિ વર્તન્તે નશ્વરાણિ હિ । કામલોમમયેર્ધ્વારુદ્ધસ્પર્ધા
દેર્નિભ્રતાનિ ચ ॥૧૩॥ દિને બ્રહ્મણ પર્કસિશ્ચતુર્દશ સુરાધિપા ।
નશ્યન્તિ ક્ષીયન્તે સોઽપિ સવિરાટ્ પ્રાકૃતે લયે ॥૧૪॥ યત્કિન્નિ-
દસ્તિ પ્રકૃતિપુરુષાભ્યાં સમુદ્રતમ્ । સ્થાવરં જઙ્ગમં વા તદ્દૃશ્યં
કાલસ્ય વિદ્યતે ॥૧૫॥ ક્ષયિષ્યુત્વં સદુ સત્ત્વમિત્યં ક્ષાત્વાઽઽઽઽઽઽઽ
ચ । અનાસક્તિ સ્વદેહાદૌ વા તદ્વેરાગ્યમુચ્યતે ॥૧૬॥ વાસુદેવાચ-

સુખો નથી પરિણામે સર્વ સુખો નાશજ થાય છે લલે ઇન્દ્રસખન્ધિ પદ
હોય એટલામાત્રથી ત્યા કામાદિ દોષો ન્યૂન છે એમ નથી કેમ ? તો
ઇન્દ્રાણી સંધિધિમા સદા વિદ્યમાન હતી તો પણ ઉર્વશી વેશ્યામા કામ
ઉદ્ભવ્યો અને ઉર્વશી વેશ્યા હતી તો પણ ગૌતમમુનિની પત્નીમા કામ
ઉદ્ભવ્યો હતો અને લોલપણ મદાર પારિભાત આદિક તદ્દસમૂહમા
પ્રસિદ્ધજ છે ઇર્ષ્યા પણ અશ્વમેધાદિ યાગને અને તીર્થ તપને કરનારા
માનવો વિષે પ્રવર્તતી પ્રસિદ્ધજ છે ક્રોધપણ હવિષ્નો પ્રતિરોધ કરનારા
ઉપર (લગવાનવિષેપણ) ઉપજ્યો હતો સ્પર્ધા પણ બ્રાતૃહુદયમા પ્રવૃત્તિ
હતી તેમજ તે મૂળથી તેમનેવિષે વૈર પણ થએલું પ્રસિદ્ધ છે એ
રીતે સ્વર્ગસુખો પણ કામાદિદોષપરિપૂર્ણ હોઇને નશ્વરજ છે ॥૧૨-૧૩॥
સુરાધિપત્ય મળવામાત્રથી કોઈ પણ અમરણ થતો નથી માનુષોનુજ જેમ
એમ એનુ (ઇન્દ્ર) પણ આયુષ સાવધિકજ છે, શ્રદ્ધાના એક દિવસમા
ચૈદ ઇન્દ્રો નાશ પામી જાય છે તે વિરાટસંજિત શ્રદ્ધાપણ પ્રાકૃત પ્રલયમા
પ્રણાશ પામી જાય છે તો એની જે અમરસત્તા તે ચિરજીવિતામાત્રથી
ઉપચારપણે પ્રવર્તેલી હોઇને વસ્તુતાએ ખોટીજ છે ॥૧૪॥ જે અહીં પ્રકૃતિ
પુરૂષના સસર્ગવાળુ, તે થકી ઉદય પામેલુ જગમ સ્થાવર યાત્રિયિત્ જગત
છે, તેમા એક પણ કાળનુ ભક્ષ્ય ન થાય એમ નથી સર્વ પણ નિશ્ચે કાળનુ
ભક્ષ્ય થાય છે ॥૧૫॥ તો એ રીતે આ સર્વ પ્રાકૃત (પિંડ શ્રદ્ધાઝાદિકની
ક્ષયિષ્યુતા અને હુ અમયતા જાણીને દેહ દેહાનુબન્ધિઓમા જે અના-
સક્તિ-સર્વથા આસક્તિએ રહિતપણુ તેજ વૈરાગ્ય કહ્યો છે ॥૧૬॥

તારેઽથ માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વિકા । એહેન સેવાવૃત્તિયાં સા મક્તિરિતિ
કથ્યતે ॥૧૭॥ શ્વેતદ્વીપે બ્રહ્મપુરે ગોલોકેઽપિ ચ ધામનિ । વૈકુ-
ળઠાદૌ યદૈશ્વર્યં દિવ્યં દિવ્યાશ્ચ પાર્પદાઃ ॥૧૮॥ સ્વેચ્છયા મનુજા-
કારે હરૌ તદ્વિચતેઽલિલમ્ । દિવ્યભાવેનેતિ વોધો માહાત્મ્યજ્ઞાન-
મુચ્યતે ॥૧૯॥ इति જ્ઞાતૈવ નવભિઃ પ્રકારૈઃ શ્રવણાદિભિઃ । સેવનં
તસ્ય યત્પ્રેમ્ણા તત્પ્રોક્તં મક્તિલક્ષણમ્ ॥૨૦॥ જ્ઞાનવૈરાગ્યસહિતાં
મક્તિમેવંચિદ્ધાં તુ યે । હરૌ કુર્યુઃ સ્વધર્મસ્થાસ્તે તુ મક્તોત્તમા

હવે ભક્તિનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરેછે-ભગવાન વાસુદેવના અવતારમા-
સકલ લોકોના સમુજ્જવન માટે યદુનંદનાદિરૂપે પ્રકટતાને પામેલા માનુષ-
લીલારૂપ શ્રીકૃષ્ણાદિકમાં તેમના અવતારના માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક પરાનુરા-
ગથી પ્રવર્તતી જે સેવાવૃત્તિ તે ભક્તિ કહી છે. જેતો અવતારોનું યથાર્થપણું
જાણતા નથી તેઓ સર્વાંતર્યામી પરમાત્માનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રચક્રી જાણે
છે તો પણ ગોપીઓની પેઠે કે ઉદ્ધવજીની પેઠે ભક્તિરસને જાણનારા, જ્ઞાન-
ઓના અગ્રેસરો થવાને યોગ્ય નથી. માટે અવતારમાહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક
જે એકલવિશેષ તે ભક્તિ છે એમ કહ્યું ॥૧૭॥ કેટલાક અજ્ઞાનિઓ ઐન્દ્ર-
જલિક વિદ્યાના કટિપત રૂપથી ગગનમડળમાં ગમનાદિકનેજ જેમ એમ
અવતારચરિત્રને મીથ્યા માને છે, તેમ તે નથી કિંતુ ‘શ્વેતદ્વીપ બ્રહ્મપુર
ગોલોક વૈકુળાદિ ધામોમાં જેજ દિવ્ય ઐશ્વર્ય રહ્યું છે અને જેજ દિવ્ય
પાર્પદમડળની પરિસ્થિતિ છે, તેના તેજ ઐશ્વર્ય રૂપને સ્વેચ્છાથીજ માનુષ-
સંજાતીય સંપાદીને તેના તેજ દિવ્ય રૂપથી તેના તેજ દિવ્ય પાર્પદોની સાથે
સ્વેચ્છાથી પ્રાકલ્પને પામેલા આ ભગવાન છે’ આવા દિવ્યભાવથીજ જે
ભગવત્સ્વરૂપનું જ્ઞાન તે અવતારમાહાત્મ્યજ્ઞાન કહ્યું છે. આવા જ્ઞાને સંપન્ન
જનોજ ભગવાનના મહિમાતિશયને જાણનારા, જ્ઞાનિઓના અગ્રેસર માન્યા
છે ॥૧૮-૧૯॥ આ રીતે દિવ્યભાવથી ભગવત્સ્વરૂપને સમજનારા જનોનેજ
ભગવાનમાં પરાનુરાગ સમુદ્ભવે ॥ તેથી પ્રેમપૂર્વક શ્રવણ કીર્તન સ્મરણાદિ
નવ પ્રકારોવડે તે ભગવાનને ભજે છે. આવું જે ભજન તે ભક્તિ કહી
છે ॥૨૦॥ પૂર્વોક્ત સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યથી પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી આવી

મતાઃ ॥૨૧॥ સન્તો ચ ર્દશા લોકે પ્રોક્તાઃ સહુરવો હિ તે । યેપાં
દર્શનમાનેણ નશ્યતે સર્વપાતકૈઃ ॥૨૨॥ તેપામેવાશ્રયાત્પુંસઃ કર્મ-
મિધ્નામ્યતો ભવે । નિઃશ્રેયસં ભવેદેવ ભક્તાનાં ધર્મચારિણામ્ ॥૨૩॥
પત પવ તત. સન્ત. સેવનીયા મુમુક્ષુણા । પૂજા ચૈપાં વિઘાતવ્યા
સહુરુણાં મહાત્મનામ્ ॥૨૪॥ પ્રવૃત્તશ્ચ નિવૃત્તશ્ચ ધર્મો હિ દ્વિવિધો

શ્રવણકીર્તનાદિલક્ષણુ લક્ષિને ભગવાનવિષે જે જનો કરે તેતો ભક્તોત્તમ
માન્યા છે આવા જે સતો છે તેજ લોકમા સદ્ગુણો કહ્યા છે જેમના
દર્શનમાત્રથી પુરૂષ સર્વ પાતકોથકી પ્રમુક્ત થઈ જાય છે ॥૨૧-૨૨॥
કર્મોએ કરીને ભવમાર્ગમા ભટક્યા કરતા જનોને તેવા એકાતિક સદ્ગુણ-
ઓના સમાશ્રયથી ધર્મમા નિષ્ઠા જ્ઞાન વૈરાગ્ય લક્ષિ અને તેથી નિ શ્રેયસ
(ભવમ્મમણુની નિવૃત્તિપૂર્વક ભગવદ્ભાવપ્રાપ્તિરૂપ પરમ કલ્યાણ) થાયછેજ
॥૨૩॥ માટેજ મુમુક્ષુએ આવા સતોજ ભોજન આચ્છાદન પાદસવાહના
દિક્વડે સેવવા યોગ્ય છે કેમ ? તો તે આ ભગવાન પુરૂષોત્તમ તેવા સતોના
પ્રસાદ વિના હુમ્પાપ છે. તે આ મહાત્મા સદ્ગુણોની પૂજા પ્રણિપાતાદિ
પ્રેમથી કરવું, જેથી તેમના પ્રસાદનું પાત્ર થાય ॥૨૪॥

હવે એકાતિકધર્મનું લક્ષણ કહું છું-મુમુક્ષુએ તો એકાતિક ધર્મમા નિષ્ઠા
વાળા થવું એકાતિક ધર્મતો આજ માન્યો છે-જે પ્રવૃત્તિલક્ષણુ નિવૃત્તિ
લક્ષણુ ધર્મ પ્રખ્યાત છે તેજ વિધિના સંબંધથી એકાતિક થાયછે યજ્ઞ
દાન તપશ્વર્યાદિરૂપ પ્રવૃત્તિધર્મ કહ્યો છે ધન્દ્રિયવર્તને વિપયોથકી પાછા
વાળીને આત્મધ્યાન માટે જે પ્રવર્તન જ્ઞાનનિષ્ઠારૂપ તે નિવૃત્તિધર્મ કહ્યો છે
રૂણસંબંધને અને દેવતાતર પ્રીતિનને પરિત્યજીને ભગવત્પ્રસન્નતૈકશુદ્ધિથી
કરાવું, કર્તૃત્વભોક્તૃત્વ આદિક શુદ્ધિએ રહિત, યજ્ઞદાનાદિરૂપ તેજ કર્મ
એકાતિક થાય છે એ રીતે ત્રણ દેહથકી નિલક્ષણુ જ્ઞાનેકલક્ષણુ સ્વાત્મામાં
નદિ પર્યવસાન પામીને (તિમા નહિ બેડાતા) પરમાત્મદાસતૈકલક્ષણુ આત્માને
અક્ષરસરૂપ સમજીને, તેવા આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમા જે સ્થિતિ તે નિવૃત્તિ
ધર્મ એકાતિક થાય છે અથવા અગ્નિદોષાદિ માર્દસ્થોપયોગી જે ધર્મ તે
પ્રવૃત્તિધર્મ અને ઠિર્ધરતાપણામાજ ઉપયોગી જે ધર્મ તે નિવૃત્તિધર્મ

મતઃ । દ્વયોઽપિ વિષ્ણુસમ્બન્ધાદ્વચલેકાન્તસંજિતઃ ॥૨૫॥ નિવૃ-
ત્તધર્મેકાન્તિત્વં પ્રાપુર્હિં સનકાદયઃ । પ્રવૃત્તધર્મેકાન્તિત્વં મરી-
ચ્યાદ્યાસ્તથાઽઽમુચન્ ॥૨૬॥ એકાન્તેનૈવ ધર્મેણ મુક્તિરાત્યન્તિકી
મતા । ન કેવલં નિવૃત્તેન ધર્મેણાપીતરેણ વા ॥૨૭॥ સ્વરૂપમસ્ય
ધર્મસ્ય કથ્યતે ચાધુના સ્ફુટમ્ । વિદ્વદ્ધિરપિ દુર્લ્ભયં વિના હરિ-
સમાશ્રયમ્ ॥૨૮॥ આન્તરાણાં ચ ચાહ્યાનાં કરણાનાં સ્થભાવતઃ ।
નૈરન્તર્યેણ સક્તાઃ સ્યુર્ધિષ્ણાવલિલવૃત્તયઃ ॥૨૯॥ તતઃ પુમાન્પ્રવૃત્તં
વા નિવૃત્તં કર્મ યૈદિકમ્ । કુર્યાદર્હિંસં નિષ્કામં જ્ઞાનવૈરાગ્યયુક્ત
યત્ ॥૩૦॥ સ एवैકાન્ત इत्युक्तो धर्मो नि श्रेयसप्रदः । तद्वन्तः

ભણુવો તે બન્ને પ્રકારનો પણ ધર્મ ઉક્તવશુ ભગવત્સબન્ધનેલીધે એકાતિક
સંજિત થાય છે આવો બન્ને પ્રકારનો પણ ધર્મ ઉક્ત રીતે એકાતિકપણને
પામતા ભગવાન્ પુરૂષોત્તમમા પરા ભક્તિ પ્રકટે છે ॥૨૫॥ તેમા હરકોઈ
એક ધર્મમા નિષ્ઠાવાળા કેટલાક થાયછે જેમ સનકાદિકો એકાતિક નિવૃત્તિ
ધર્મમા નિષ્ઠાવાળા થયા હતા અને મરીચ્યાદિ મુનિઓ એકાતિક પ્રવૃત્તિ-
ધર્મમા નિષ્ઠાવાળા થયા હતા ॥૨૬॥ એકાતિક ધર્મથી આત્યતિકી મુક્તિ-
સર્વકર્મબંધનો થકી નિ શેષપણે નિવૃત્તિ માની છે. કેવળ નિવૃત્તધર્મથી કે
કેવળ પ્રવૃત્તધર્મથી-એકાતિકતાને ઉક્ત પ્રકારે ને નથી પામ્યો તેનાથી તો
નિવૃત્તથી પણ આત્યતિક નિ શ્રેયસનો લાભ થતો નથી ॥૨૭॥ તે આ એકા-
તિક ધર્મનુ સ્વરૂપ સાક્ષાત્ શ્રીહરિના સમાશ્રય વિના વિદ્વાનોએ પણ દુર્લ્ભ
હોવાથી એનુ સ્વરૂપ હું પોતેજ સ્પષ્ટપણે હવે કહી સમજાવુ છુ ॥૨૮॥ જે
આતર કરણો મનચિત્તઆદિક છે અને જે બાહ્ય કરણ ચક્ષુશ્રોત્રાદિક છે
તે સર્વેની સમસ્ત વૃત્તિઓ સહજપણેજ-અર્થાદિ નિમિત્તાની અપેક્ષા વિના
અવિરહેલી વિષ્ણુમાજ્જ સંહાતિશયને લીધે જ્યારે આસક્ત થઈ બંધ
ત્યારે જે વૈદિક પ્રવૃત્ત કે નિવૃત્ત કર્મ નિષ્કામ-ભગવાનનીજ એક પ્રસન્નતા
માટે પરપીડાએ રહિત, જ્ઞાનવૈરાગ્યપ્રધાન આચરણ કરાય તેજ એકાતિક
ધર્મ કહ્યો છે તેજ લોકમા નિ શ્રેયસનુ પરમ સાધન છે. તેવા ધર્મમા
નિષ્ઠાવાળા જે પુરૂષો તેજ લોકમા 'એકાતિક છે' એમ શ્રુધ જનો કહે છે

પુરુષા ચે તે પ્રોક્તા ઇકાન્તિકા વુધૈઃ ॥૩૧॥ સ્વધર્માદિયુતાનન્ય-
ભગવદ્ભક્તિલક્ષણઃ । एष धर्मो हि भवतीत्यल्पसत्त्वैः सुदुर्धरः ॥૩૨॥
ધારકાઃ સ્યુર્યદા ત્વસ્ય તદા પ્રાદુર્ભવત્યસૌ । ન ભવન્તિ યદા તે
ચ તિરોભવતિ ચૈ તદા ॥૩૩॥ સાક્ષાદ્ભગવતઃ સદ્ભક્તદ્ભક્તાનાં ચ
વેદશામ્ । धर्मो ह्येकान्त एषोऽत्र प्राप्यते नान्यथा कचित् ॥૩૪॥
ભવેદેવ યદા યત્ર તદા તત્ર કૃતં યુગમ્ । ભવેદેવ ન તુ ત્રેતા દ્વાપરો
ન કલિર્ન ચ ॥૩૫॥ તમેવ ધર્મમાશ્રિત્ય શૃદ્ધિર્મિર્યજનં હરેઃ । દ્રવ્યય-

॥૨૯-૩૧॥ તે આ એકાંતિક ધર્મ સ્વધર્મ અને અનન્ય ભગવદ્-
ભક્તિથી સમૃદ્ધિને પામ્યો છે. અન્યત્ર તો વિવિધ ફળસાધનપણે અન્ય
અન્ય વિવિધ ધર્મનો અન્વય આવેછે. તેમાં અનન્ય ભગવદ્ભક્તિનો
સમન્વય નથી. કેમકે ફળ સાધનની બહુલતા છે. જે ભક્તિ અર્થમાટે
કે કામમાટે છે તેતો અનન્યા ભક્તિ ન કહેવાય. જે અનન્યા પણ ભક્તિ
સ્વધર્મને ઉત્ત્ત્વન કરીને પ્રવર્તનારી છે તે પ્રસ્થાપિત પદવાળી યદને
કાળે કરીને ક્ષય પામી જતી હોવાથી તે પરિપાક દશાને નજ પામે.
માટે સ્વધર્મ જ્ઞાન ચૈરાગ્યે સહિત અનન્ય ભગવદ્ભક્તિલક્ષણ આજ
એકાંતિક ધર્મ માન્યો છે. તે આ ધર્મ વિવિધવાસનાવાસિત દુર્બળ
ચિત્તવાળા જનોએ અનુકાન કરી શકાય એવો નથી ॥૩૨॥ આ એકાંતિક
ધર્મના ધારકો જ્યારે ધરાઉપર વિશેષપણે હોય ત્યારે એકાંતિકધર્મ પ્રવૃદ્ધિ
પામે છે. જ્યારે તો તેવા જનો વિરલા હોય ત્યારે કાળે કરીને તે ધર્મ ધીમે
ધીમે ક્ષય પામી જાય છે ॥૩૩॥ તે આ એકાંતિક ધર્મ લોકસમુજીવન
માટે પ્રકટ થએલા સાક્ષાત્ ભગવાનના પ્રસંગથી અને તેમના એકાંતિક
ભક્તોના પ્રસંગથી સુસુષુઓને પ્રાપ્ત થાયછે. અન્યથા-પ્રકારાંતરથી ક્યારેય
પણ પ્રાપ્ત થતો નથી. આ એકાંતિક ધર્મમાં યુગાદિભેદ કારણ નથી. આ
એકાંતિક ધર્મજ યુગભેદમાં હેતુ છે. તે કહેછે-જે કાળે જે દેશમાં
કે જે પુરુષમાં આ એકાંતિકધર્મ પ્રવર્તે ત્યારે ત્યાં સત્યયુગજ સમજવો.
ત્રેતા કે દ્વાપર કે કળિ કોઈ નિયત સમજવો નહિ ॥૩૪-૩૫॥ આવા
તે એકાંતિક ધર્મનેજ આશરીને પ્રવૃત્તધર્મનિષ્ઠ શૃદ્ધસ્યજનોએ તો

દ્વૈરહિંસૈસ્તુ વિધાતવ્યં યથાવિધિ ॥૩૬॥ એકાન્તધર્મમાશ્રિત્ય ચૈ-
વ્યસ્ત્યાગિમિર્હરિઃ । બ્રહ્મચર્યૈસ્તપોચર્યૈર્યોગચર્યાદિભિર્ભુવિ ॥૩૭॥
તેષુ યજ્ઞેષુ યે દેવાસ્તદીયત્વેન તેઽશ્વિલાઃ । માધયિત્વાભ્યર્ચનીયા
ન તુ કાર્યા પૃથગ્મતિઃ ॥૩૮॥ એકાન્તિનો વૈષ્ણવા યે તે ત્યક્ત્વા
ભૌતિકાનિહ । દેહાન્લબ્ધ્યા દિવ્યતનૂર્ગૌલોકં ધામ યાન્તિ હિ ॥૩૯॥
इत्येकान्तस्य धर्मस्य लक्षणं कथितं स्फुटम् । तपांस्युग्राणि यत्प्रा-
प्त्यै चक्रुः पूर्वं महर्षयः ॥४०॥ तस्मान्मुमुक्षुरिच्छेद्यः श्रेय आत्य-
न्तिकं स तु । एकान्तधर्मं सेवेत मुक्तः स्यात्संख्यतेस्ततः ॥४१॥ पुरा-

હિસાવર્ણત દ્રવ્યસાધ્ય યજ્ઞોવડે યથાવિધિ ભગવાનજ એક દેવતા જેના
છે અને તેમની પ્રસન્નતા એજ એક ફળ જેનું છે એવું શ્રીહરિનું સારિત્વક
યજ્ઞન કરવું ॥૩૬॥ જે બ્રહ્મચર્ય તપોચર્ય યોગચર્યાદિ કર્યા છે તે પણ
એકાંતિકધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા ત્યાગિઓએ એકાંતધર્મના આશ્રયણને અનુસરીને
તેના વિધાનપ્રકારથી ભૂમિમાં અનુષ્ઠાન કરવા. જેથી તે યજ્ઞોએ કરીને
પણ ભગવાન શ્રીહરિ આરાધન કર્યા થાય. શંકા-સિદ્ધિભિન્ન દેવતાના
આરાધનપણે જણાતા તે તે યજ્ઞોએ કરીને તે ભગવાન આરાધન કર્યા કેમ
થાય ? તો તેમ નથી. તેતે દ્રવ્યમયાદિ યજ્ઞોમાં જે દેવો પૂજ્યપણે કર્યા
છે તે સર્વ દેવો ભગવાનની તનુપણે વિભાવના કરીને પૂજવા. વસ્તુતાએ
સર્વ કોઈ ભગવાનની તનુઓજ છે. આ અર્થ અંતર્યામિબ્રાહ્મણમાં સુસ્પષ્ટ
છે. જેમને આવું જ્ઞાન નથી તેમને પૃથક્ પૃથક્ દેવતાની શુદ્ધિ અને સિદ્ધિ
સિદ્ધિ ફળશુદ્ધિ થાય છે. આવા વિજ્ઞાનવાળાઓએ તેવી પૃથક્ પૃથક્ નજ
કરવી ॥૩૭-૩૮॥ જે આ રીતે એકાંતિક ધર્મમાં દૃઢનિષ્ઠાવાળા અનન્ય-
લક્ષ્મ વૈષ્ણવો છે તેઓ આ ભૌતિક દેહોને ત્યાગ કરીને, દિવ્ય તનુઓને
પામીને ભગવાનના ગોલોક નામના અપ્રાકૃત ધામને પામે છે ॥૩૯॥ આ
પ્રકારે એકાંતિકધર્મનું લક્ષણ સ્પષ્ટપણે મેં કહ્યું. જે એકાંતિક ધર્મમાં નિષ્ઠા
થવી તે આ અલ્પ તપનું ફળ નથી. કેમ ? તો પૂર્વે મહર્ષિઓએ આ
એકાંતિક ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે મહા ઉચ્ચ તપો કર્યા હતાં ॥૪૦॥ માટે જે
મુમુક્ષુ આત્યન્તિક શ્રેયને ઇચ્છે તે આ એકાંતિક ધર્મનું સેવન કરે. તેણે

પિ યે યે સમ્પ્રાપ્તા મુક્તિમાત્યન્તિકીં જનાઃ । તેપ્યનેનૈવ ધર્મેણ પ્રાપ્તા
 નત્વન્યસાધનૈઃ ॥૪૨॥ પાલયંસ્ત્વમિમં ધર્મે ત્યાગિનોઽન્યાન્મદાશ્રિ-
 તાન્ । તથૈવ વર્તયેઃ સર્વાન્ સમર્થોઽસિ યતો મુને ! ॥૪૩॥ ધર્મા-
 મૃતમિદં પુણ્યં સેવેરન્ યેઽત્ર સજનાઃ । કાલસર્પભયં તેપાં સંસ-
 તિઃ સ્યાન્ન કર્હિચિત્ ॥૪૪॥ ઇતિ પરમપવિત્રં સર્વદા સેવનીયં નિપુ-
 નમતિમહદ્વિઃ સર્વસન્તાપહૃદ્યે । સરસમિહ પિવન્તિ ત્યાગિધર્મા-
 મૃતં તે જનિમૃતિમયમુક્તા ધામ યાન્ત્યેવ વિષ્ણોઃ ॥૪૫॥ મુમત ળ્લા-
 ચ—ઇત્યુક્તમાશ્રુત્ય સ સાધુધર્મવૃન્દં સદીશેન મુનિઃ પ્રસન્નઃ । સ્વયં

કરીને સમૃતિથકી તત્ક્ષણ મુક્ત થાયછે ॥૪૨॥ જેઓ પૂર્વે પણ પર-
 મુક્તિને પામ્યા છે તેઓ પણ આ એકાતિક ધર્મના અનુષ્ઠાનથીજ પામ્યા
 છે અન્ય સાધનોના અનુષ્ઠાનથી નહિજ ॥૪૩॥ હે મુને ! તમે આ મેં
 કહેલા પારમૈકાતિક ધર્મને સ્વયં થાળતાથકા મારા આશ્રિત બીજા બધા
 ત્યાગિઓને પણ આ ધર્મમાર્ગમા તમો વર્તાવો કેમકે તમે સર્વ સાધુઓને
 એકાતિક ધર્મમાં પ્રવર્તાવવા સમર્થ છો ॥૪૩॥ આ ઉપદેશરૂપ ધર્મામૃત
 (અનન્ય લક્ષિરૂપ હોઇને સ્વાદુતમ હોવાથી એનું અમૃતપણુ અને નિ શ્રે-
 યસનુ સાધન હોવાથી એનું ધર્મપણુ જાણવું) કે જે પુણ્ય-સકળ પાપને
 નાશ કરનાર હોવાથી અને નિરતિશય મુખનુ સાધન હોવાથી પવિત્ર છે
 તેને આ લોકમા જે સજ્જનો સેવે (આમા કહેલા ધર્મને અનુસારે વર્તે)
 તેઓને કાળબાળથકી અને સંસૃતિથકી લય કદાપિ નજ થાય-નિવૃત્ત
 થઇ જાય ॥૪૪॥ આવા અલૌકિક મહામહિમાએ મુક્ત, પરમપવિત્ર-
 પવિત્રતાનાં સાધનોમા અત્યુત્કૃષ્ટ પવિત્રતાસાધન, આધ્યાત્મિક આધિ-
 દૈવિક આધિભૌતિક સમસ્ત સતાપને સહરનાર, લક્ષિરસશરપુર હોવાથી
 સરસ, વિજ્ઞાનસપન્ન મહાનુભાવ સતોએ સર્વદા સેવનીય, ત્યાગિજનોના
 પરમ હિતને કરનાર આજુ જે આ ધર્મામૃત તેને આ લોકમાં જે
 માધુજનો પ્રીતિથી પાન કરે છે (શ્રવણ કથન પઠન પાઠન વિચારણ
 અનુવર્તનવડે પરિશીવન કરેછે) તેઓ જન્મમૃત્યુના લયથકી મુક્ત
 થઇને જગવાનના પરમ ધામનેજ મુખેથી પામેછે ॥૪૫॥ મુમતતઃપિ

તથૈવાનય ! વર્તમાનો હ્યવીઘૃતત્યાગિજનાંશ્ચ સર્વાન્ ॥૪૬॥ इति श्रीस-
त्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेषु ज्ञानादिलक्षणनि-
रूपणनामा सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥६७॥

મુગ્ધત ઉવાચ—एकदाऽथ हरिं राजशित्यानन्दो महामुनिः । तद्रथ
उपविष्टस्तं नत्वाऽपृच्छत्कृताञ्जलिः ॥१॥ नित्यानन्द उवाच—ऋते
ज्ञानाच्च मुक्तिः स्यादित्यस्ति भगवद्भ्रुतिः । ज्ञानं तत्कृपया मह्यं
वक्तुमर्हसि निश्चितम् ॥२॥ मुग्त उवाच—इति पृष्टः स भगवान्मु-
निना तेन भूपते ! । कथयामास तं ज्ञानं साहस्यशास्त्रविनिश्चितम् ॥३॥

કહેછે—હે નિષ્પાપ પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! આ પ્રકારે સતાંપતિ શ્રીહરિએ
કહેલા તે આ સાધુધર્માશ્રિતને સાંભળીને અતિપ્રસન્ન થએલા તે ગોપાળા-
નંદમુનિ સ્વયં તે આ ઉપદેશેલા પ્રકારને અનુસારેજ વર્તતાથકા સર્વ
ત્યાગિજનોને તેજ પ્રકારે વર્તાવવા તત્પર થયા ॥૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
જીવને...અતુર્થપ્રકરણે ત્યાગિધર્મેષુ જ્ઞાનાદિલક્ષણનિરૂપણનામા
સપ્તપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૭॥

અધ્યાય ૬૮ ભો.

મુગ્ધતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! અનંતર એક સમયે નિત્યાનંદ મહા-
મુનિ તે ભગવાનને પ્રણામ કરીને તેમની આગળ બે હાથ જોડીને તેમની
અનુગ્રાહી બેસીને એમ પુછવા લાગ્યા ॥૧॥ નિત્યાનંદમુનિ પુછેછે—
હે ભગવન્ ! ‘ઋતે જ્ઞાનાન્ન મુક્તિઃ’—જ્ઞાન વિના મુક્તિ ન થાય, એમ શ્રુતિ
કહે છે. તો જે રીતે તત્ત્વજ્ઞાન મને થાય તે રીતે કૃપા કરીને મને ઉપદેશ
કરવાને આપ યોગ્ય છો ॥૨॥ મુગ્ધતત્રપિ કહેછે—હે ભૂપતે ! આ પ્રકારે
તે નિત્યાનંદમુનિએ પુછેલા તે ભગવાને તેમને સાંખ્યશાસ્ત્રથી-જ્ઞાનનો-
એક અવળોધ આપનારા ઔપનિષદ અર્થને અનુસરનારા શાસ્ત્રથી વિનિશ્ચય

૧ આ અધ્યાયને આરંભીને ૭ અધ્યાયોપર નિત્યાનંદમુનિને ઉદ્દેશને જ્ઞાનો
પદેશ આપતાં, આ અધ્યાયમાં સર્વકારણ ભગવાને મોક્ષ સર્ગનું સવિસ્તર
નિરૂપણ કર્યું છે.

શ્રીનારાયણમુનિવાચ—બ્રહ્માણ્ડસર્ગદ્વારા તે વદામિ જ્ઞાનમક્ષસા । યેન મુક્તિર્ભવેદ્ધૃણાં શૃણુ ત્વં મુનિસત્તમ ! ॥૪॥ આત્યન્તિકે લયે પૂર્વે ભગવાનેક એવ હિ । આસીત્સ્વયં વાસુદેવઃ સ્વકીયેઽક્ષરધામનિ ॥૫॥

કરેલા જ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો ॥૩॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે મુનિ-સત્તમ ! તમને તત્ત્વતો જ્ઞાન બ્રહ્માંડસર્ગના ઉપપાદનદ્વારા ઉપદેશ કરે છું—એમ કેમ ? તો કાર્યકારણના વિજ્ઞાનથી 'તત્ત્વજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય છે. ભગવાન બ્રહ્માણ્ડરૂપે 'અયાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા' એમ પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા કરીને બ્રહ્મણીય યોગ્ય બ્રહ્મનું રૂપ જગત્કારણત્વરૂપ લક્ષણરૂપે 'જન્માદ્યસ્ય વતા' આ સૂત્રથી નિરૂપણ કર્યું. શ્રુતિ પણ 'કારણં તુ ધ્યેય' એમ કહે છે. અને 'યતો વા દુર્માનિ ભૂતાનિ જાયન્તે યેન જાતાનિ જીવન્તિ યદવગ્ન્યભિસંવિ-જ્ઞન્તિ' એવી પણ શ્રુતિ છે સમસ્ત જગતના કારણપણે એમનું સર્વથી બૃહત્પણું સિદ્ધ થાય છે. તો જગત્સર્ગાદિદ્વારા તેમનું નિરૂપણ જ્ઞાનમાટે પર્યાપ્ત હોવાથી તેજ પ્રકારે હું ઉપદેશ કરે છું. જે તત્ત્વજ્ઞાનથી નરોની મુક્તિ થાય, તેને તમે સાવધ મનથી સાંભળો ॥૪॥ પૂર્વે 'અગ્ન્યક્તમક્ષરે લીયતે અક્ષરં તમસિ લીયતે તમઃ પરે દેવે પૃક્તીમવત્તિ' આ શ્રુતિમાં શ્રવણ થતા આત્યન્તિક લયમાં ભગવાન એકજ હતા—જે સર્ગમાં અત્યારે બહુપણું ઉપલબ્ધ થાય છે તેનું વિશેષિ એકપણું અહીં 'એક વૃક્તસીત' આ વાક્યથી કહેવાય છે, કેમ કે આ પ્રલયનું પ્રકરણ છે તે એકત્વપણું તો નામરૂપ વિભાગના રહિત્યરૂપ સમજવું. (તે સમયે 'ચિદચિત્તનુ સ્વરૂપથી સત્ત્વ હોધને કોધનું નામરૂપ હતું નહિ) આમ કહેવાથી—ચિદચિત્તનું સદૈવ વિદ્યમાનપણું છે અને અક્ષરધામમાં નિત્ય મુક્ત આદિક અનેક ચેતનોનું વિદ્યમાનપણું છે તો ભગવાન એકજ હતા' એમ કેમ કહ્યું ? એવી શકાનું નિરાકરણ થઈ ગયું તેવી શ્રુતિઓ છે—'સદેવ સોમ્યેદમગ્ર આસીત્' 'આમ્યેદમગ્ર આસીત્' 'નારાયણ ઇવાગ્ર આસીત્' ઇતિ વગી પોતાના અક્ષર ધામમાં સ્વય એકજ હતા—જગતનો ઉપસંહાર કરીને, લીલાઆપાર થકી વિનિવૃત્ત થઈ પોતાના અક્ષરધામરૂપ નિત્યવિભૂતિમાં નિરવધિક આનંદ-મય આત્માને અનુભવતા નિત્યમુક્તોએ પરિચર્યા કરતા હતા. વગી પૂર્વે

મહાપુમાન્મહામાયા સહૈવાનન્તકોટિમિઃ । પ્રધાનપુરુષૈસ્તસ્ય પ્રકા-
શેઽસ્વપિતાં તદા ॥૬॥ સ શ્રીકૃષ્ણો દિવ્યમૂર્તિઃ પ્રોચ્યતે પુરુષો-
ત્તમઃ । પરમાત્મા પરંબ્રહ્મ વિષ્ણુર્નારાયણશ્ચ સઃ ॥૭॥ જ્યોતીરુપોઽ-
ક્ષરાતીતો હરિશ્ચ પરમઃ પુમાન્ । પ્રોક્તઃ સ ઇવ વેદેષુ પુરાણેષુ ચ
ભારતે ॥૮॥ સિસૃક્ષાઽમૂચદા તસ્ય બ્રહ્માણ્ડાનાં તદા સ તુ । પ્રાયો-
ધયત્સ્વેક્ષણેન મહાકાલાર્યપૂરુષમ્ ॥૯॥ યં જીર્ઘં ચાક્ષરં બ્રહ્મ પ્રવ-
દન્તિ નરં મુને । । અનેકકોટિબ્રહ્માણ્ડજન્મસ્થિત્યન્તકારણમ્ ॥૧૦॥
પુરુષેનાત્મભૂતેન મહામાયાં ચ તેન સઃ । પ્રાયોધયદ્વાલુદેવો વીક્ષ-

ભગવાન્વાસુદેવજ હતા-નિર્વિશેષ સન્માત્ર બ્રહ્મ ન હતુ ॥૫॥ તે સમયે મહા-
કાળ અપર નામ જેનું છે એવો મહાપુરુષ અને મહામાયા-મૂળપ્રકૃતિ આ
બન્ને અનંતકોટી પ્રધાન પુરુષોની સાથે તે અક્ષર પ્રકાશમયના પ્રકાશ સર્વતો
વ્યાપ્તમાં શયન કરી રહ્યા હતા. આ સ્થળે એમનો સ્વાપ સર્ગવ્યાપારની
વિમુખતારૂપ અસ્તસમસ્તવ્યાપારતા નામનો બાણચો ॥૬॥ તે ભગવાન્
વાસુદેવ અક્ષરધામમાં રહેલા 'શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ દિવ્યમૂર્તિ પરમાત્મા પર-
બ્રહ્મ' એમ ક્રુતિમાં કહ્યા છે. વળી તેજ સર્વાતરાત્મા નારાયણ, વળી એજ
'અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ' 'અક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ' આ શ્રુતિ સ્મૃતિને અનુસારે
અક્ષરાતીત, વળી 'હૃદં વાય તઙ્મ્યોતિઃ' 'જ્યોતિષાં જ્યોતિઃ' આ શ્રુતિને
અનુસારે જ્યોતીરૂપ, વળી પરમપુરુષ, સમસ્તજગતને સંહરેછે અને
આશ્રિતોનાં સકળ પાપને હરે છે માટે હરિ, એમ શ્રુતિ પુરાણ ભારતમા કહ્યા
છે. અર્થાત્ વેદાદિકમા શ્રીકૃષ્ણાદિક નામથી કહ્યા છે ॥૭-૮॥ જ્યારે તે આ
વાસુદેવ ભગવાનને બ્રહ્માડોને સર્જવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે તે શ્રીવાસુદેવે
મહાકાળ નામના પુરુષને સ્વેક્ષણ-પોતાના સંકટપરિશેષથી ભગરૂક કર્યો-
સર્ગની ઉન્મુખતાને અનુગુણ સ્થિતિવાળો કર્યો. હે મુને ! તેજ આ મહા-
કાળાખ્ય પુરુષ જીવસંસિત, અક્ષરપુરુષસંસિત, બ્રહ્મસંસિત અને નરસંસિત
તે તે શ્રુતિસ્મૃતિઓમા કહ્યો છે. વળી અનંતકોટિ બ્રહ્માડની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ
ત્રિનાશમા સર્વકારણકારણભૂત પરબ્રહ્મ સર્વેશ્વરેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે આવેશિત
શક્તિવાળો હોવાથી કારણ થાયછે ॥૯-૧૦॥ તે વાસુદેવ ભગવાને તે આ

યાણ્ડસિચ્છયા ॥૧૧॥ પ્રવુદ્ધયા તયા સાકં પ્રમોસ્તસ્યેચ્છયૈવ સઃ ।
 વહુકાલં સ્મ રમતે મહાકાલો હિ પૂરુષઃ ॥૧૨॥ સ તસ્યાં ગર્મમા-
 ધત્ત વહુકાલં દધૌ ચ સા । તતઃ પ્રધાનપુરુષાન્પ્રાસૂતાનેકકો-
 ટિશઃ ॥૧૩॥ પ્રધાનાનાં તથા પુંસાં યોગેનૈવાણ્ડકોટયઃ । ઇચ્છયા
 વાસુદેવસ્ય જાયન્તે સ્મ હ્યનેકશઃ ॥૧૪॥ રમણસ્ય શ્રમેણૈવ સ્વેદા-
 મ્બુ પુરુષાક્લતઃ । ષભૂચ નારસંશ્ચં યદ્વહ્માણ્ડૌઘાશ્રયં વિદુઃ ॥૧૫॥ પ્રકા-
 શાનન્દરૂપં તદસ્યૈકેનાપિ ચિન્દુના । જીવેશાઃ સુચિતઃ સન્તિ નૈક-
 દ્વહ્માણ્ડવાસિનઃ ॥૧૬॥ સ્વાક્ષોત્પન્ને જલે તસ્મિન્નશેત સ નરસ્તતઃ ।

આત્મભૂત-સ્વશરીરભૂત મહાપુરુષદ્વારા શ્રદ્ધાઠ સર્જવાની ઇચ્છાસકલિત
 એવું જે નિરીક્ષણ સકલપવિશેષરૂપ તેથી મહામાયાને મહાપુરુષની પેઠે
 જાગરૂક કરી-સર્ગસન્નિભૂતાને અનુગુણ સ્થિતિવાળી કરી ॥૧૧॥ તે મહા
 કાળ નામનો પુરુષ પ્રભુદ્ધ થએલી તે મહામાયા સાથે તેજ વાસુદેવના
 સકલપથી બહુકાળપર્યંત રમ્યો-સર્ગની ઉન્નિભૂતાને અનુગુણ જે સકલપ-
 વિશેષ એજ રમણ અહીં કહેવા ઇચ્છ્યું છે ॥૧૨॥ તે મહાકાળ પુરુષે તે
 મહામાયામા ગર્ભ-પ્રધાનપુરુષસમહિરૂપ ધારણ કર્યો તે મહામાયાએ તે
 ગર્ભને બહુકાળ ધારી રાખીને કાળે કરીને અનેક કોટિ પ્રધાન પુરુષો
 પ્રસન્ન્યા આ રમ્યે પ્રસૂતિતો પ્રધાન પુરુષોના નામરૂપ વિભાગની પ્રાપ્તિ
 માત્ર જાણવી ॥૧૩॥ પછી પ્રધાનો અને પુરુષોના યોગે કરીને વાસુદેવ
 ભગવાનનાજ સકલપજળથીજ અનેક અડકોટિઓ ઉત્પન્ન થઇ (આથી
 એક એક પ્રધાનને એક એક પુરુષના સબન્ધથી એક એક શ્રદ્ધાઠની
 ઉત્પત્તિ થઇ, એ રીતે તેઓનું આર્નલ હોવાથી અનેકકોટી શ્રદ્ધાઠનો સભવ
 સમજવો) ॥૧૪॥ તે સમયે મહાકાળાખ્ય પુરુષના શરીરથડી સશ્લેષ
 વિશેષરૂપ રમણજન્મ શ્રમને લીધે પરસેવાનું જળ નાર નામનું પ્રસન્ન્યુ જે
 જળને અપરિમિત શ્રદ્ધાઠોના એક આધારભૂત મુનિઓ કહેછે ॥૧૫॥ તે
 નાર નામનું પ્રસ્વેદ જળ પ્રાકૃત નથી કિંતુ પ્રકાશરૂપ આર્નદરૂપ જેના
 એક પણ બિંદુથી અનેક શ્રદ્ધાઠવાસી જીવ ઇશ્વરો મુખીયા છે ॥૧૬॥ તે
 સમયે નરનામના તે મહાપુરુષે પોતાના અગથડી ઉત્પન્ન થએલા તે જળમા

આપો નારા इति श्रुत्या नारायण इतीयते ॥૧૭॥ કૂટસ્થશ્ચાક્ષરા-
ત્માસાવવ્યક્તઃ પ્રકૃતેઃ પરઃ । અપ્રમેયશ્ચ વિવુઘૈર્મહાપુરુષ ઉચ્યતે
॥૧૮॥ શયનસ્ય પ્રમોક્તસ્ય પાદસંવાહનં તદા । દિવ્યમૂર્તિર્મહામાયા
કરોતિ પ્રીણયન્ત્યમુમ્ ॥૧૯॥ વાસુદેવઃ સ ચ સ્વાભિઃ સત્યજ્ઞાના-
દિશક્તિભિઃ । તેષુ સર્વેષ્વન્વિતોઽસ્તિ વ્યતિરિક્તોઽસ્તિ ચ સ્વતઃ
॥૨૦॥ બ્રહ્માણ્ડાનાં સમુત્પત્તિર્મવલ્યેવં હરીચ્છયા । ઉત્પત્તિરીતિ
કથયે તત્ત્વં કસ્યાદિતો મુને ! ॥૨૧॥ અધિષ્ઠાતા પ્રધાનસ્ય પુરુષો

શયન કર્યું. માટેજ નારસંજિત જળમાં શયન કરવાને લીધે 'નારાયણ'
એવી સંજ્ઞાની પ્રવૃત્તિ થઇ 'આપો નારા इति પ્રોક્તા આપો વૈ નરસૂનવઃ ।
અર્થનં તસ્ય ત્વાઃ પૂર્વં તેન નારાયણઃ સ્મૃતઃ ॥' એવી શ્રુતિ છે ॥૧૭॥ તે આ
પુરૂષ સર્વલ્લવસમણિના મૂળમૂલ હોવાથી કૂટસ્થ, અક્ષરાત્મા-અક્ષરસ્વરૂપ,
પ્રાકૃત ધન્દ્રિયાદિવડે વ્યક્ત નહિ થનારો હોવાથી અવ્યક્ત, પોતે સ્વીકારેલી
મૂળપ્રકૃતિને પણ આધીન નહિ હોવાથી પ્રકૃતિયક્ટી પર અને મહાપુરૂષ
કહ્યો છે. તે આ પુરૂષ અર્વાચીન વિશુદ્ધોએ અપ્રમેય કહ્યો છે ॥૧૮॥ તે
સમયે મહામાયા સ્વય દિવ્યમૂર્તિ થઈ તે આ મહાપુરૂષને પ્રસન્ન કરતી
થક્ટી જળમાં શયન કરી રહેલા સમર્થ તે મહાપુરૂષનું પાદસંવાહન કરવા
લાગી ॥૧૯॥ તે સર્વશ્વરેશ્વર વાસુદેવ ભગવાન સત્યજ્ઞાનાદિ અસાધારણ
પોતાની શક્તિઓવડે તે સર્વ મૂળપ્રકૃતિ મહાપુરૂષાદિકમાં અન્વય પામીને
રહ્યાછે (સ્વય સ્વશક્તિઓથી તેમાં પ્રવેશ કરીને સન્નિધિ કરી રહ્યા છે)
અને સ્વતઃ વ્યતિરિક્ત છે-પોતાના અસાધારણ દિવ્ય રૂપથી ધામવિશેષમાં
દિવ્યાકારે સન્નિધિ કરી રહ્યાછે ॥૨૦॥ હે મુને ! આ પ્રકારે તે વાસુદેવ
ભગવાનનાજ સંકટપથી બ્રહ્માંડોની સમુત્પત્તિ થાયછે. તેમાં નિદર્શનપણે
એક અડની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર પ્રથમથી પ્રારંભીને તમને સ્પષ્ટ નિરૂપણ
કરી બતાવુછું ॥૨૧॥

પ્રધાનનો અધિષ્ઠાતા જે પુરૂષ કહ્યો તે અક્ષરોદ્ભવ (અક્ષરસંજિત મહા-
પુરૂષ થકી ઉદ્ભવેલો) અનાદિનિધન (આઘતવર્ણત) છે. સંક્રા-અક્ષરોદ્ભવ
છે અને વળી અનાદિનિધનજ છે, આતો પરસ્પર વિરૂદ્ધ કહેવાય? તો તેમ

યોઽક્ષરોદ્ભવઃ । અનાદિનિધનો દેવ ईश्वरेश. સ ઉચ્યતે ॥૨૨॥
 યોઽન્વયવ્યતિરેકાભ્યાં દેહેષ્વવ્યાવૃતાદિષુ । ईश्वराद्याव्यपुरुषे-
 ધિષ્ઠિતેઽવસ્થિતોઽસ્તિ ચ ॥૨૩॥ સગુણબ્રહ્મસંજ્ઞોઽસૌ સિદ્ધુ-
 પુરુષો જગત્ । કાલં કર્મં સ્વભાવં ચ પ્રાપ્નોત્યાદૌ હરીચ્છયા ॥૨૪॥
 ईक्षणं वीर्यमाधत्ते महापुरुषवीक्षित* । પુરુષઃ સ પ્રધાનાત્મ્ય-
 વૃત્તૌ તે. સમન્વિતઃ ॥૨૫॥ પુરુષાધિષ્ઠિતેનાથ પ્રધાને ત્રિગુણાત્મકે ।
 પ્રાપ્નુવન્તિ ગુણા* ક્ષોભં કાલેનૈવાદિતસ્ત્રય. ॥૨૬॥ પરિણામ. સ્વભા-
 વેન તતસ્તેષાં ચ જાયતે ! મહત્તત્ત્વસ્ય જનનં જાયતે તેન કર્મણા
 ॥૨૭॥ શુદ્ધં ગુણનયં શ્વેતત્પ્રોચ્યતેઽવ્યાવૃતાભિધમ્ । અન્યૂત્ક-

નથી પુરૂષ સ્વરૂપથીતો અનાદિનિધનજ છે તેનો ઉદ્ભવતો સર્ગની ઉન્નમતારૂપ
 અવસ્થાવિશેષયોગને લીધે કલ્પોછે તે આ દેવ વૈરાભદ્રિ ઇશ્વરોના ઇશ કલાછે
 ॥૨૨॥ તે આ પ્રધાનપતિ પુરૂષ, અવ્યાકૃત સૂત્રાત્મ વિરાટ નામના દેહોમા
 તેના તેના અભિમાનિભાવથી રહેલા અનુક્રમે ઇશ્વર હિરણ્યગર્ભ વૈશ્વાનર
 નામના પુરૂષમા અન્વયવ્યતિરેકપણે રહ્યો છે સર્ગદા તેઓના ઐશ્વર્યા
 દિકના પ્રકાશન માટે સ્વશક્તિથી તેમા રહ્યો છે અને પોતાના દિવ્ય રૂપથી
 સ્વભામમા વર્તેછે ॥૨૩॥ તે આ પ્રધાનપતિ સત્ત્વ રજ તમ ગુણોનો ક્ષોભક
 હોવાથી સગુણબ્રહ્મસંજ્ઞાથી કલ્પોછે તે આ પુરૂષ સ્થાવરજંગમાત્મક
 જગતને સર્જવાની ઇચ્છાથી તે ભગવાનનાજ સંકટપ્રબળથી તે ભગવાનનાજ
 શક્તિભૂત કાળ કર્મ સ્વભાવને સર્ગના ઉપકરણપણે પ્રથમ પામેછે ॥૨૪॥
 તે આ પ્રધાનાધિષ્ઠાતા પુરૂષ તેજ કાળ કર્મ સ્વભાવરૂપ ઉપકરણોએ સમુદા
 થઈને વાસુદેવના સંકટપે અધિષ્ઠિત મહાપુરૂષે પ્રેક્ષણ કરતા તેની શક્તિ
 પોતાવિષે પામીને પ્રધાનાત્મ્ય પ્રકૃતિમા વીક્ષણલક્ષણ વીર્યને ધારણ કરે છે
 ॥૨૫॥ હવે કાળાદિકનુ કાર્ય કહે છે—વીર્યધારણ કર્યા પછી પ્રધાનપતિ
 પુરૂષે અધિષ્ઠાન કરેલા તે કાળથી ત્રિગુણાત્મક પ્રધાનમા નહીં સત્ત્વાદિ
 ગુણોનો પ્રથમ ક્ષોભ ઉદ્ભવ અભિલવરૂપ થાયછે તદનંતર તે ગુણોનો પરિ-
 ણામસ્વભાવને અનુસારે પુરૂષાધિષ્ઠિત સ્વભાવશક્તિથી પરિણામ અવસ્થા
 તરપ્રાપ્તિરૂપ થાયછે પછી પુરૂષાધિષ્ઠિત કર્મશક્તિથી મહત્ત્વાત્મ્ય તત્ત્વની

કર્મસ્વભાવૈશ્વ વિકુર્વતઃ । મહત્તત્વાદહક્કારઃ સહ રુદ્રેણ જાયતે ॥૩૪॥ જ્ઞાનશક્તિઃ ક્રિયાશક્તિર્દ્રવ્યશક્તિશ્ચ સ ત્રિધા । વૈકારિક-
સ્તૈજસશ્ચ તામસશ્ચેતિ કથ્યતે ॥૩૫॥ ત્રિગુણોઽસાવહક્કારસ્તત્ત્વેન
મહતા સહ । સૂત્રાભિધાનમીશસ્ય દ્વિતીયં ચપુરુચ્યતે ॥૩૬॥
ઈશ્વરોઽવ્યાકૃતાત્મા ચ ચપુપસ્તસ્ય યોગતઃ । હિરણ્યગર્ભ ઇત્યાખ્યાં
દ્વિતીયાં લભતે પુનઃ ॥૩૭॥ સર્વેપામપિ જીવાનાં શરીરે સૂક્ષ્મકા-
રણે । સૂત્રાત્મેઽપ્રેશવપુપિ વિલીને મઘતસ્તદા ॥૩૮॥ સ્વાયવ્યઙ્ગ-
પૃથિવ્યશ્ચ લીનાસ્તસિંસ્તદા સ્થિતાઃ । શબ્દઃ સ્પર્શો રૂપસ્તૈ ગન્ધ
ઇત્યપિ પञ્ચ ચ ॥૩૯॥ યદૈતત્ક્રોમમામોતિ કાલસતયાદિમિહરેઃ ।

સ્વભાવથી વિકાર પામતા મહત્તત્ત્વથી અહંકાર અધિષ્ઠાતા રૂદ્રસાથે
થાય છે ॥૩૪॥ તે અહંકાર વૈકારિક (સાત્ત્વિક) તૈજસ (રાજસ) અને
તામસ એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. તેમાં વૈકારિક જ્ઞાનશક્તિ-
અક્ષુરશક્તિ ઇન્દ્રિયોવડે કે તેના દેવોવડે જાણવામાં આવે તે ઇન્દ્રિયો અને
દેવો જ્ઞાન કહેવાય, તે જ્ઞાનશબ્દવાચ્ય ઇન્દ્રિયો અને દેવતાઓને ઉત્પન્ન
કરવામાં શક્તિ જેની છે એવો છે. 'વૈકારિક અહંકાર થકી દેવો થાય છે.'
એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે. રાજસાહંકાર ક્રિયાશક્તિ-રજની અલન સ્વભાવ
છે અથવા વાગાદિ ઇન્દ્રિયોની પ્રકૃતિ (કારણ) છે માટે ક્રિયાશક્તિ-
વાળો કહ્યો છે. તામસાહંકારનો ભૂતોનો આદિ-કારણ હોવાથી દ્રવ્યશક્તિ-
વાળો કહ્યો છે ॥૩૫॥ આ ત્રિવિધ અહંકાર અને મહત્તત્ત્વ, આ બંને ઇશ્વરનું
સૂત્રસંજિત બીજું શરીર કહ્યું છે. તે આ અવ્યાકૃત શરીરભિમાની ઇશ્વર
તે આ સૂત્રાત્મશરીરના સંગ-ધથી 'હિરણ્યગર્ભ' એવી બીજી સંજ્ઞાને ફરી
પામે છે ॥૩૬-૩૭॥ આજ સૂત્રાખ્ય ઇશ્વરશરીરમાં સમસ્ત જીવોનાં જે
સૂક્ષ્મશરીરો અને કારણશરીરો તે સર્વે વિલયસમયે લયને પામીને વર્તે
છે ॥૩૮॥ તે સમયે તે સૂત્રાત્મશરીરમાં આકાશાદિ પંચક શબ્દાદિ પોતાના
ધર્મે સહિત (અથવા શબ્દતન્માત્રાએ સહિત) લીન થઈ રહે છે ॥૩૯॥ જ્યારે
આ સૂત્રાત્મશરીર ભગવાનની કાળશક્ત્યાદિવડે ક્ષોભને પામે છે ત્યારે તેમાં
રહેલા જીવો સચિત અનાદિ કર્મોની પરિપક્વ દશા (ફળસંપાદક દશા) ને

તદા તત્ર સ્થિતા જીવાઃ સશ્ચિતાનાદિકર્મણામ્ ॥૪૦॥ પરિપક્વદશાં
પ્રાપ્ય સ્વસ્વકર્માનુસારતઃ । તિષ્ઠન્ત્યક્કુરિતાસ્તત્ર વિરાજોઽથ જનિ
યુવે ॥૪૧॥ અવ્યાકૃતાત્મા પુરુષો યથા સૂત્રાત્મયોગતઃ । હિરણ્ય-
ગર્ભ ઇત્યાદ્યાં લભતેઽસૌ તથા મુને । ॥૪૨॥ હિરણ્યગર્ભો યદ્યોગા-
દ્વૈશ્વાનર ઇતીર્યતે । પતાવતા ન તદ્દેદો યતોઽસાવેક एव हि ॥૪૩॥
પ્રહ્યાણ્ડસર્ગસ્ત્રિગુણાત્મકાદ્વૈ તસ્માદયથાઽભૂત્રિગુણાત્મકોઽસૌ ।
તથૈય તુભ્યં મુનિવર્ય ! તત્ત્વલક્ષ્મોક્તિપૂર્વં કથયામિ યુદ્ધૈ ॥૪૪॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे पार-
पसर्गनिरूपणनामाऽष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥६८॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—ઐકારિકાદદ્ધકારાત્સચન્દ્રં જાયતે મનઃ ।

પામીને સ્વસ્વકર્માનુસારે તેમાં અંકુરિત જેવા થઈ રહે છે. હવે વિરાટ-
દેહની ઉત્પત્તિ તમને કહું છું ॥૪૦-૪૧॥ હે મુને ! જેમ અવ્યાકૃતશરી-
રાભિમાની પુરૂષ ઇશ્વર સૂત્રાત્મશરીરના સંબંધથી હિરણ્યગર્ભસંજ્ઞાને
પામે છે તેમજ આ હિરણ્યગર્ભ (સૂત્રાત્મશરીરાભિમાની પુરૂષ) વિરાટ-
દેહના સંબંધથી વૈશ્વાનરનામથી કહેવાય છે. એટલામાત્રથી (અવ્યાકૃતાદિ
ત્રણ શરીરના કથનથી ઇશ્વરાદિ ત્રણ આત્માના કથનથી સંજ્ઞાભેદ સતે
પણ) તેના સ્વરૂપમાં ભેદ નથી. કેમકે આ દેહત્રયાભિમાની પુરૂષ એકજ છે.
પૃથક્સ્વરૂપ છેજ નહિ ॥૪૨-૪૩॥ હે મુનિવર્ય ! તે ત્રિગુણાત્મક અહંકારથી
ત્રિગુણાત્મક આ બ્રહ્માંડસર્ગ (બ્રહ્માંડાભિમાની વૈરાજપુરૂષનો વિરાટસંજિત
સ્થૂલ શરીરસર્ગ) જે પ્રકારે થયો છે તે પ્રકાર તત્ત્વલક્ષણકથનપૂર્વક તેના
જ્ઞાનભાટે તમને કહું છું ॥૪૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ..ચતુર્થપ્રકરણે
જ્ઞાનોપદેશે પૌરૂપસર્ગનિરૂપણનામાઽષ્ટષષ્ઠિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૮॥

અધ્યાય ૬૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે નિલાનંદમુને ! સાત્ત્વિક અહંકારથી
મન તથા તેના અધિષ્ઠાતા દેવ ચદ્રમા થાય છે. જે મનના સંકલ્પ (સામા-

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને આહંકારિક સર્ગના લક્ષણો કહ્યા છે.

કામસ્ય સમ્ભવો યસ્ય સદ્કલ્પાચ્ચ વિકલ્પનાત્ ॥૧॥ ધૈર્યં તથોપ-
 ત્તિશ્ચ વ્યક્તિર્ભ્રાન્તિશ્ચ કલ્પના । ક્ષમા સત્ત્વમસત્ત્વં ચ શીઘ્રતેતિ
 મનોગુણાઃ ॥૨॥ કાર્યોત્પત્તૌ હિ સર્વત્ર માયા કાલશ્ચ કર્મ ચ ।
 સ્વભાવ દૃક્ષણં પુંસો હરેરિચ્છેતિ હેતવઃ ॥૩॥ દેવતા ઇન્દ્રિયાણાં ચ
 જાતા વૈકારિકાદૃશ । દિગ્વાતાર્કપ્રચેતોશ્ચિવહીન્દ્રોપેન્દ્રમિત્રકાઃ
 ॥૪॥ વિષયાણામિન્દ્રિયાણાં વિભાગેનાભિવ્યજ્જનમ્ । કુર્વન્તિ દે-
 વતા નૂનં દિગ્દાયાશ્ચ પૃથક્પૃથક્ ॥૫॥ દશેન્દ્રિયાણિ બુદ્ધિશ્ચ બ્રહ્મા
 પ્રાણશ્ચ તૈજસાત્ । કાલાદિમિરદ્ધારાદુત્પદ્યન્તે વિકુર્વતઃ ॥૬॥
 શ્રોત્રં ત્વગ્દકરસના ઘ્રાણં જ્ઞાનેન્દ્રિયાણિ હિ । કર્મેન્દ્રિયાણિ ઘાપ્તા-
 નિચરણોપસ્યપાયવઃ ॥૭॥ શ્રવણાદિક્રિયાસિદ્ધૌ કરણત્વં તુ લક્ષ-

ન્યત. ને કોઇનું પલુ ચિતન) વિકલ્પ (તેનુંજ વિશેષતઃ ચિતન) ૩૫
 વૃત્તિવિશેષથી કામ-તેના ભોગની ઇચ્છા સમુદ્ભવેછે ॥૧॥ ધૈર્ય, ઉપપત્તિ-
 ઉદાપોદની હુશણતા, અભિવ્યક્તિ-અગ્નિ જ્ઞાનમાં કારણપણુ, જ્ઞાંતિ,
 કલ્પના-નાનાવિધમનોરથવૃત્તિ, ક્ષમા-સહિષ્ણુતા, સત્ત્વ અસત્ત્વ-સત્ય
 અસત્યનું યથાર્થયજ્ઞે બોધયણુ, શીઘ્રતા-અસ્થિરતા, દલિતિ સર્વે થલુ મન-
 નાજ ગુણો છે (મનોજન્ય હોવાથી મનનાજ ગુણો છે એમ કહેછે) ॥૨॥
 સર્વત્ર કાર્યોત્પત્તિમાં પ્રધાનપ્રકૃતિ, કાળ, કર્મ, વસ્તુનો સ્વભાવ, પુરૂષનું
 (પ્રધાનપુરૂષ) દક્ષિણુ અને ભગવાનનો સંકલ્પ, આ છ હેતુઓ છે. આ છ
 હોય તો કાર્યસર્ગ થાય ॥૩॥ સાત્ત્વિક અહકારથી શ્રોત્રાદિ દશ ઇન્દ્રિ-
 યોના દિક વાયુ સૂર્ય વરૂણુ અગ્નિનીકુમાર અગ્નિ ઇન્દ્ર વિષ્ણુ મિત્રદેવ મન-
 પતિ આ દશ દેવતાઓ થયાછે ॥૪॥ તે દિગ્દાદિ દેવતાઓ શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિ-
 યોના ને શબ્દાદિ વિષયો તેને યથાવિભાગ તે તે ઇન્દ્રિયોને અધિષ્ઠાન
 કરીને પૃથક્ પૃથક્ પ્રકાશ કરેછે ॥૫॥ કાળાદિ તેજ હેતુઓથી વિકાર
 પામતા રાજસાહકારથી શ્રોત્રાદિ દશ ઇન્દ્રિયો, બુદ્ધિ, તેનો અધિષ્ઠાના દેવ
 બ્રહ્મા અને પ્રાણ, આ બધા ઉત્પન્ન થાયછે ॥૬॥ શ્રોત્ર ત્વદ્ દૃષ્ (ચક્ષુ)
 રસના ઘ્રાણુ, આ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને વાદ્ પાણી પદ ઉપમ્થ પાયુ, આ
 પાંચ કર્મેન્દ્રિયો કહીછે ॥૭॥ (ઇન્દ્રિયોનું લક્ષણ કહેછે-) શ્રવણાદિ ક્રિય-

ળમ્ । યોત્રાદીનામિન્દ્રિયાણાં વિજ્ઞાતવ્યં પૃથક્પૃથક્ ॥૮॥ ઇન્દ્રિ-
યાનુમદ્ઃ સ્વાપઃ સંશયો નિશ્ચયઃ સ્મૃતિઃ । મિથ્યાજ્ઞાનં ધ્યાનચિન્તા
ધારણેતિ ધિયો ગુણાઃ ॥૯॥ તૈજસસ્ય પૃથક્કાર્યં કેચિન્નેચ્છન્તિ
કાપિલાઃ । સાર્ત્વિકાત્તામસાજ્ઞાતં ચત્કાર્યં તસ્ય તદ્વિદુઃ ॥૧૦॥
તામસાચ વિકુર્વાણાત્પૂર્વોક્તેરેવ હેતુમિઃ । શન્દો ભવતિ તસ્યાચ
નભઃ શબ્દગુણં કિલ ॥૧૧॥ વિકુર્વતશ્ચ ચાત્સ્પર્શો જાયતે પૂર્વહે-
તુમિઃ । તતો વાયુઃ સ્પર્શગુણઃ શબ્દઘાંશ્ચ પરાન્વયાત્ ॥૧૨॥ વાયો-
ર્વિકુર્વતો રૂપં તેજસ્તસ્યાચ જાયતે । સ્વતો રૂપગુણં શન્દસ્પર્શઘ

સિદ્ધિમાં પૃથક્ પૃથક્ કરણત્વ-સાધનપણું તે શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોનું લક્ષણ
જણવું, એટલે શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોનાં શબ્દમહણુમાં સાધનપણું, સ્પર્શમહ-
ણુમાં સાધનપણું, ઇત્યાદિ પ્રત્યેક અનુક્રમે લક્ષણો જણવાં. શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિ-
યોના વિષયો શબ્દાદિ પૃથક્ પૃથક્ અવસ્થિત છે ॥૮॥ (શુદ્ધિનું લક્ષણ
કહે છે) ઇન્દ્રિયાનુમદ્-વિષયમહણુમાં ઇન્દ્રિયોને ઉપકાર કરવાપણું, સ્વાપ-
નિદ્રા, સંશય, નિશ્ચય, સ્મૃતિ, મિથ્યાજ્ઞાન, ધ્યાનથી ચિંતન, ધારણા, આ
બધા શુદ્ધિના ગુણો કલા છે ॥૯॥ કેટલાક કાપિલોતો રાજસાહકારનું કાર્યા-
ન્તરમાં આરંભકપણું ઇચ્છતા નથી (એનું પૃથક્ કાર્ય નથી) પોતપોતાના
કાર્યનો આરંભ કરતા સાર્ત્વિક તામસ અહકારના કાર્યારંભમાં ઉપકારકતા-
માત્ર માને છે (રાજસાહકાર તો તે બહેને ફક્ત ઉપકાર કરે છે) ॥૧૦॥
પૂર્વોક્ત કાળાદિ હેતુઓએ કરીને પરિણામ પામતા તામસાહકાર થકી શબ્દ-
શબ્દતન્માત્રા થાય છે. તે શબ્દતન્માત્રા વિકાર પામતાં તેથકી શબ્દગુણક
આકાશ સ્થૂળ ઉત્પન્ન થાય છે. પૂર્વોક્ત કાળાદિ નિમિત્તથી વિકાર પામતા
તે આકાશથકી સ્પર્શતન્માત્રા થાય છે. તે સ્પર્શતન્માત્રાથકી વાયુ થાય
છે. તે વાયુ સ્પર્શગુણવાળો અને પોતાનું કારણ આકાશનો અન્વય
હોવાથી શબ્દગુણવાન છે. (સ્વગુણથી અને સ્વકારણ ગુણથી વાયુ બે
ગુણ યુક્ત છે) પરિણામ પામતા વાયુથકી રૂપતન્માત્રા થાય છે તે
રૂપતન્માત્રા વિકાર પામતા તેથકી તેજ સ્વતઃ રૂપગુણયુક્ત અને પોતાનાં
પૂર્વકારણ વાયુ આકાશના અન્વયથી શબ્દગુણયુક્ત તથા સ્પર્શગુણયુક્ત

પરાન્વયાત્ ॥૧૩॥ તેજસોઽથ રસસ્તસ્માજ્ઞાયતેઽમ્મો વિકુર્વતઃ ।
 પરાન્વયાચ્છબ્દસ્પર્શરૂપવદ્રસવત્સતઃ ॥૧૪॥ અમ્મસો જાયતે ગન્ધ-
 સ્તતો ગન્ધગુણા ધરા । શબ્દસ્પર્શરૂપરસગુણૈર્યુક્તા પરાન્વયાત્
 ॥૧૫॥ શબ્દાદયો ગુણાઃ પञ्च તન્માત્રાચ્ચા ઇહોદિતા । આકાશા-
 દીનિ તુ મહાભૂતાન્યુક્તાનિ પञ્ચ ચ ॥૧૬॥ એકદ્વિત્રિચતુ.પञ્ચસક્ત્યાઃ
 સન્તિ ગુણાઃ ક્રમાત્ । નમોનમસ્વત્તેજોમ્યુપૃથ્વીનાં સર્વસમ્મતાઃ
 ॥૧૭॥ શબ્દસ્પર્શરૂપરસગન્ધાનામિદં લક્ષણમ્ । શ્રોત્રત્વગક્ષિરસ-
 નાઘ્રાણપ્રાહ્યત્વમુચ્યતે ॥૧૮॥ એવાં દશાનામન્યેઽપિ પ્રોક્તા વ્યાસા-

થાય છે. (પોતાનો, પોતાના કારણનો અને તેના કારણનો ગુણયોગ
 આવતો હોવાથી તેજ ત્રણ ગુણોએ યુક્ત છે) વિકાર પામતા તેજથડી
 રસતન્માત્રા થાય છે, તે રસતન્માત્રાથડી જળ સ્વત રસગુણક અને
 પોતાના પૂર્વકારણ તેજ વાયુ આકાશના અન્વયને લીધે શબ્દસ્પર્શરૂપગુણક
 થાય છે (પોતાના કારણ વાયુ આદિકના ત્રણ ગુણોથી અને પોતાના
 ગુણથી જળ શબ્દાદિ ચાર ગુણોએ યુક્ત થાય છે) વિકાર પામતા જળથડી
 ગંધતન્માત્રા થાય છે તે વિકાર પામતા તેથડી પૃથ્વી સ્વત ગંધગુણવાળી
 અને પોતાના પૂર્વ પૂર્વ કારણ જળ તેજ વાયુ આકાશના અન્વયને
 લીધે શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગુણવાળી થાય છે (પોતાના કારણ જળાદિકના
 ગુણોથી અને પોતાના ગુણથી પૃથ્વી ગંધાદિ પાંચ ગુણોવાળી થાય છે)
 ॥૧૧-૧૫॥ આ પ્રકરણમાં ‘શબ્દ થાય છે સ્પર્શ થાય છે’ એમ બે શબ્દાદિ
 પાંચ કલા તે તન્માત્રામયજ નાણુવા તે આ પાંચ તન્માત્રાઓ આકાશાદિ પાંચ
 મહાભૂતોના સૂક્ષ્મ રૂપો નાણુવા આકાશાદિક પાંચતો સ્થૂળ મહાભૂતામય
 નાણુવા ॥૧૬॥ એરીને આકાશ વાયુ તે જ જળ પૃથ્વી આ પાંચ ભૂતોના અનુક્રમે
 એક બે ત્રણ ચાર પાંચ સખ્યાપરિમિત શબ્દાદિ ગુણો સર્વસમત સમગ્રવા
 ॥૧૭॥ અહીં શબ્દાદિ પાંચ વિષયોનું શ્રોત્રાદિ તે તે ઇન્દ્રિયોએ જે આશ-
 પાણુ તે અનુક્રમે લક્ષણ નાણુવા આમાં આ ક્રમ છે-શ્રોત્રમાલ ગુણ શબ્દ,
 ત્વક્માલ ગુણ સ્પર્શ, ચતુર્માલ ગુણ રૂપ, રસનામાલ ગુણ રસ, ઘ્રાણમાલ
 ગુણ ગન્ધ એરીતે પ્રત્યેક શબ્દાદિકના લક્ષણો નાણુવા ॥૧૮॥

દિમિર્ગુણાઃ । નાનાયુક્તોઃ સમાશ્રિત્ય સન્તિ તાનપિ કીર્તયે ॥૧૯॥
પ્રાણેન્દ્રિયાન્મધિષ્ણ્યત્વં છિદ્રતા ચહિરન્તરમ્ । આશ્રયાન્તરશૂન્ય-
ત્વમ્વ્યક્તવાવિકારિતે ॥૨૦॥ અપ્રતિઘાતતાચૈવ ભૂતત્વમિતિ તદ્વિ-
દઃ । આકાશસ્ય ગુણાનેતાનાદુર્વાયુગુણાન્તુચે ॥૨૧॥ વાદસ્યાનં સ્વત-
ન્ત્રત્વં નેતૃત્વં દ્રવ્યશબ્દયોઃ । ચાલનં વ્યૂહનં પ્રાપ્તિર્મોક્ષઃ શૌર્યં ચલં
ભયઃ ॥૨૨॥ આન્મત્વમિન્દ્રિયાણાં ચ ગુણા વાયોરુદીરિતાઃ । દુર્ધ-

આ પંચતન્માત્રાઓ અને પંચમહાભૂતોના બીજ પણ ગુણો વ્યાપ્તિ ક
મુનિઓએ નાનાયુક્તિઓને અનુસરીને ભારતાદિકમાં કહ્યા છે, તે ગુણોને
પણ વિશદતા માટે તમને કહું છું ॥૨૦॥ તેમાં પ્રથમ આકાશના ગુણો કહું
છું—પ્રાણ ઇન્દ્રિયો અને મનનું નાશાદિ છિદ્રદારા આશ્રયપણું, છિદ્રતા-
ભૂતોને અવકાશ આપવાપણું, બહાર અદર સ્થિતિ, સ્વતઃ અન્યાશ્રયે
રહિતપણું, ચમુરાદિ ઇન્દ્રિયોએ અભ્યક્તપણું, અવિકારીપણું—ઉપચયાપચયે
રહિતપણું અથવા સત્ત્વતીય અવાંતર દ્રવ્યનું અનારભકપણું, અપ્રતિઘાત-
પણું—મૂર્તોત્તર વસ્તુઓની સ્થિતિમાં નહિ પ્રતિરોધ કરવાપણું, (જે મૂર્ત
હોય તેનુંજ મૂર્તોત્તરની સ્થિતિમાં પ્રતિરોધકપણું છે પણ અમૂર્તનું નહિ)
ભૂતપણું, આ આકાશના ગુણો તેને બાહ્યનારા મુનિઓ કહેછે. હવે વાયુના
ગુણોને કહું છું ॥૨૦-૨૧॥ વીણા વેણુ મૃદંગાદિ વાદવાદનનું સ્થાનપણું,
(સ્વરોત્પત્તિમાં હેતુપણું) અપ્રતિરૂઢ ગનિપણું, નેતાપણું—ગધવાળા અને
સ્પર્શવાળા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યનું અને શબ્દનું ઇન્દ્રિયદેશ પ્રતિ પમાડવાપણું, તદ્-
શાખાદિકને હલાવાપણું, તૃણાદિકને ભેળાં કરવાપણું, ક્રોધનો ક્રોધની સાથે
સંયોગ કરી આપવાપણું, મોક્ષ-મૂળ મૂત્રાદિકના ઉત્સર્ગમાં ઉપકાર કરવા-
પણું, ચરત્વ સંપાદકપણું, બળ આપવાપણું, ભવ-જનનમરણરૂપ ભવમાં
હેતુપણું, (કેમ ? તો પ્રાણવાયુના સંયોગવિયોગરૂપ જનનમરણ છે)
ઇન્દ્રિયોનું આત્માપણું, (કેમ ? તો ઇન્દ્રિયોના અર્થોનું જે પ્રકાશ કરવા-
પણું તે પ્રાણરૂપ વાયુસંલેષને અધીનજ છે) આ વાયુના ગુણો
કહ્યા છે. હવે તેજના ગુણો કહું છું—દુર્ધર્ષતા—ન પરાભવ પામવાપણું,
તેજન-સુવર્ણાદિકમાં રહેલો મળ ટાળી નાખીને વિશુદ્ધ કરવારૂપ સમુ-

પતા તેજનં ચ તાપઃ પાકઃ પ્રકાશનમ્ ॥૨૩॥ રાગશ્ચ લાઘવં તૈક્ષ્ણ્ય-
મુદ્ગતિર્દિમમર્દનમ્ । ક્ષુધા વિપાસા શોકશ્ચ તેજસોઽમી ગુણા મતાઃ
॥૨૪॥ શૈલ્યં દ્વેદો દ્રવત્યં ચ મૌમાનાં ત્રપણં તથા । તાપાપનોદ-
સ્ત્વસિશ્ચ સૌમ્યતા સ્નેહમાર્દવે ॥૨૫॥ આપ્યાયનં પ્રાણનં ચ મૂયસ્ત્યં
ચામ્બુનો ગુણાઃ । સ્થૈર્યં શુરત્યં કાઠિન્ય સત્તિશ્ચ પ્રસવાત્મતા ॥૨૬॥
સંહારો ધારણં ધૈર્યમાકાશાદેવિંશેષણમ્ । ભાવનં દ્રાણશ્ચેતિ પૃથિ-
વ્યા ઉદિતા ગુણાઃ ॥૨૭॥ અર્થાથયો દ્રઘૃલિઙ્ગં શબ્દઃ સ ત્યસ્ત્યને-

સેજકપણું, તાપ-સંતાપ કરવાપણું, પાક-અઘાટિકને પકવવાપણું, પ્રકા-
શન-ચટાદિપદાર્થનું ચથાસ્થિત પ્રકારે જણાવવાપણું, સ્વત રક્તવર્ણપણું,
લઘુપણું, (પતનમા વિરોધી ગુણવિશેષ) તીક્ષ્ણપણું, ઉદ્ગતિ-ઉર્ધ્વ
ગમનકશીવપણું, હિમને હરવાપણું, ક્ષુધાતૃપ્તાનો ઉદ્બોધ કરવાપણું, શોક,
આ બધા તેજના ગુણો કહ્યા છે ॥૨૩-૨૪॥ હવે જળના ગુણોને કહુંદુ-
સ્વન શીતળપણું, બીનું કરવાપણું, સ્વભાવથી દ્રવપણું, લૌભ-તિય
માય ડાગર આદિક ઔષધિઓનો રસવર્ધકપણું પરિપાક કરવાપણું, તાપને
ટાળવાપણું, તૃપ્તિ કરવાપણું, સૌમ્યતા-આનાદિ કરનારા નરોને સૌમ્યતા
સંપાદનાર, સ્નેહ-સ્નિધ્યપણું માર્દવ-કઠિનતા ટાળીને મૃદુ કરવાપણું,
આપ્યાયન-તૃષ્ણા ટાળીને સતોષ આપવાપણું, પ્રાણન-સર્વનું જીવનપણું,
('આપોમય પ્રાણ' એવી શ્રુતિ છે) બહુપણું, (ક્ષુધાથી જેમ જેમ કાઠતા
જઘએ તેમ તેમ ફરી ફરી બહુ જળ નીકળતું પ્રસિદ્ધ છે) મૃતિકા
દિકને પિંડરૂપ કરવાપણું, આ બધા જળના ગુણો કહ્યા છે હવે પૃથ્વીના
ગુણો કહુંદુ-સ્થિરપણું, ગુરૂપણું, કઠિનપણું, સત્તિ-સુશ્લિષ્ટ અવયવોથી
ગોઠવઈ રહેવાપણું, અનેક ઔષધિનો પ્રસવ આપવાના સ્વભાવપણું, સંહાર-
જળાદિકનું પોતામા લય કરવાપણું, સર્વને ધારણ કરવાનું સામર્થ્ય, ધૈર્ય-
જૂલાતરના પ્રવેશનું સ્થાન હોવા છતાં પણું તેનાથી નહિ કપાયમાન થવાનો
સ્વભાવ, આકાશાદિકનું વિશેષણ-અવગ્રહેકપણું, પરબ્રહ્મની મૂર્તિરૂપે
થઈને તેમની વાવનાનું આરુપદ થવાપણું, આ બધા પૃથ્વીના ગુણો કહ્યા
છે ॥૨૫-૨૭॥ હવે શબ્દનો સ્વભાવ કહેછે-શબ્દ અર્થાશ્રય-અર્થની સાથે

કથા । પદ્માદિસ્વરરૂપેણ તત્રાસૌ સપ્તધા મતઃ ॥૨૮॥ વાચાનાં ચ
ગજાદીનાં વૃક્ષાદીનાં પૃથક્પૃથક્ । શબ્દાઃ સન્તીતિ વોદ્ધવ્યં તથા
સ્પર્શોઽસ્ત્યનેકધા ॥૨૯॥ ઉષ્ણઃ શીતઃ સુષો દુઃખઃ ક્ષિગ્ધો
વિશદ યવ ચ । તથા યતો મૃદુઃ શ્લક્ષ્ણો લઘુર્ગુરુરિતીરિતઃ ॥૩૦॥
રૂપં વોદ્ધશ્ચા ગ્રાહુઃ શુક્લં કૃષ્ણં તથારુણમ્ । નીલં પીતં કર્વુરં ચ

અવિનાભાવ (બુદ્ધો રહેતો નથી) છે. અર્થાત્ અર્થનો અવબોધ આપ-
નાર છે. દ્રવ્યલિંગ-દૃષ્ટજ અર્થમાં શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે પણ અદૃષ્ટ
અર્થમાં થતો નથી, અધો વાગ્યવહાર પ્રત્યક્ષક્રમૂળક છે, માટે પ્રયોગેલાં
શબ્દથી શ્રોતા જન પ્રયોક્તાની તે શબ્દાર્થને અપેક્ષા કરીને દૃષ્ટતાનેજ નિશ્ચય
કરેછે. તો શબ્દ દૃષ્ટલિંગ છે એરીને દૃષ્ટાનું લિંગ અને દૃશ્યનું પણ લિંગ
છે. જેમ ભીંત આદિકથી અંતરિત કોઈ જને ઉચ્ચ સ્વરથી 'ગજ ગજ'
એમ કહેતાં જે ગજદૃષ્ટા અને જે દૃશ્ય ગજ તે બન્નેને જણાવનારો તે શબ્દ
છે. તે શબ્દ તો અનેક પ્રકારનો વર્તે છે. તેમાં પડજ અપલ ગાંધાર મધ્યમ
ધૈવત પચમ નિષાદ, આ સાત સ્વરરૂપે રહ્યો છે. વળી વીણા વેણુ મૃદ-
ગાદિ વાદ્યોના વિવિધ શબ્દો છે, ગજ અશ્વાદિ તિર્થગજાતિયોના વિવિધ
શબ્દો છે તથા વૃક્ષાદિ સ્થાવરોના નાનાવિધ શબ્દો છે. તેજ પ્રકારે સ્પર્શ પણ
અનેક પ્રકારનો છે—ઉષ્ણ-ઉષ્ણુગુણવિશિષ્ટ આતપસ્પર્શ, શીત-હિમગુણ-
વિશિષ્ટ શીતસ્પર્શ, સુખ-આતપસ્પર્શ શીતકાળે સુખરૂપ અને શીતસ્પર્શ
ઘર્મકાળે સુખરૂપ, દુઃખ-આતપસ્પર્શ ઘર્મકાળે દુઃખરૂપ અને શીતસ્પર્શ
હિમકાળે દુઃખરૂપ, ક્ષિગ્ધ-ક્ષેહવિશિષ્ટ પુત્રાદિકનો સ્પર્શ, વિશદ-જે
સ્પર્શથી દ્રવ્ય વિશદ જણાય તે, (ઉત્તમ વસ્ત્રાદિકનો) ખરસ્પર્શ પાપાણ-
દિકનો, મૃદુસ્પર્શ આકાના તુર આદિકનો, શ્લક્ષ્ણ-ચિક્ષણસ્પર્શ રેશમ
વિગેરેનો, લઘુસ્પર્શ સમુદ્રકીણુ આદિક અલ્પ પદાર્થનો, ગુરુસ્પર્શ પારો
સીસુ આદિકનો, આ બધા સ્પર્શના ગુણો કલા છે ॥૨૮-૩૦॥ રૂપના
ગુણોને કહેછે-રૂપ તો શુક્લ, કૃષ્ણ, રક્ત, નીલ-મયૂરકંઠાદિકનું, પીત-
હળદળ આદિકનું, કર્મૂર-મવૂરપિચ્છાદિકનું, સ્થૂળ-એરંડતેલાદિકનું, સૂક્ષ્મ-
દુગ્ધાદિકનું, વર્તુળ-ગોળાકાર ચદ્રભિન્નાદિકનું, હ્રસ્વ-હ્રસ્વદ્રવ્યને આશરીને

સ્ફૂલં સૂક્ષ્મં ચ વર્તુલમ્ ॥૩૧॥ હ્રસ્વં દીર્ઘં દારુણં ચ મૃદુ સ્પર્શનં
 ચ ચિક્ષણમ્ । ચતુરસ્ત્રમિતિ જ્ઞેયં રસઃ પ્રોક્તસ્તુ પદ્ધિયઃ ॥૩૨॥
 મધુરો લવણસ્તિક્ત કટુરમ્લઃ કપાયકઃ । રસ ઈકોઽપિ સંસ-
 ગાદ્વિવ્યાણાં વદુઘા મતઃ ॥૩૩॥ ગન્ધોઽપિ વદુઘા પ્રોક્તઃ સંસર્ગિ-
 દ્રવ્યયોગતઃ । ઇષ્ટોઽનિષ્ટશ્ચ મધુરો નિર્હારી સંહતઃ કટુ ॥૩૪॥
 સ્નિગ્ધો રૂક્ષશ્ચ વિશદઃ શાન્તઃ ઉગ્રોઽમ્લ ઇત્યપિ । વદન્તીત્યં લક્ષ-
 ãાનિ મુનયોઽનેકયુક્તિમિ ॥૩૫॥ ભૂતેન્દ્રિયાણિ માત્રાશ્ચ મનો

રહેલું, દીર્ઘ-દીર્ઘ દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, દારુણ-ક્રૂર દ્રવ્યને આશરીને
 રહેલું, મૃદુ-કોમળ દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, સ્પર્શ-સુંદર દ્રવ્યને આશરીને
 રહેલું, ચિક્ષણ-સ્નિગ્ધ દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, ચતુરસ્ર-શિખિઠાદિ-
 ચતુષ્કોણ દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, આ રીતે સોળ પ્રકારનું કહ્યું છે. યદ્યપિ
 ૩૫ શુકલ નીલાદિ ભેદથી છ પ્રકારનું છે તથાપિ મૂર્ત દ્રવ્યનું 'દૃશ્યમાન
 આકારનિયત્રિપણું પણ ૩૫ છે' એવા વ્યવહારના અભિપ્રાયથી ઈસ્ય
 દીર્ઘાદિ વિવિધપણું પણ ૩૫નો ભેદ છે એવા અભિપ્રાયને લીધેજ આ
 બધું કહ્યું છે ॥૩૧-૩૨॥ રસતો મધુર લવણ તિક્ત કટુ અમ્લ કપાય,
 એવા ભેદથી છ પ્રકારનો કહ્યો છે. મધુર એક જાતીયજ રસ વિવિધ મધુર
 પદાર્થના યોગથી વિવિધ રસભાવને પામે છે. એરીતે વિવિધ રસવાળા
 દ્રવ્યોના સંસર્ગથી રસનું વૈચિત્ર્ય થાય છે. માટે રસમા અનેક ભેદો છે
 ॥૩૩॥ ગંધ મુરલિ અમુરલિ એવા ભેદથી બે પ્રકારનો છે પણ સંસર્ગિ
 દ્રવ્યના ભેદથી વિવિધતાને પામે છે (તે કહે છે) ઇષ્ટગંધ ચદન કર્પૂરાદિકનો,
 અનિષ્ટગંધ-મળાદિકનો, મધુરગંધ-દુધપાકાદિકનો, નિર્હારી-કસ્તૂરી આદિક
 અતિસુગંધિ દ્રવ્યનો, સંહત-મિશ્રિતગંધ, (જેમ શાકાદિકનો હિંગ આદિ
 કથી સંસ્કાર કરતા) કટુ-કટુદ્રવ્યરસથી થએલો, સ્નિગ્ધ-ભેદાળ દ્રવ્યથી
 થએલો, (જેમ ઘૃતાદિકનો) રૂક્ષ-કઠોર દ્રવ્યથી થતો, (જેમ
 કોદરાના રોટલાદિકનો) વિશદ-ઘૃતાદિકનો, શાન્ત-કમળાદિકનો, ઉગ્ર-
 લથુન આદિકનો, અમ્લ-અમ્લદ્રવ્યથી થએલો, (જેમ વાશી દહીવડા
 વિગેરેનો) આ પ્રકારે ગંધ પણ બહુ પ્રકારનો જણવો એરીતે મુનિઓ

બુદ્ધિરહઃકૃતિઃ । ચિત્તં ચેતિ પ્રાકૃતોઽયં ચતુર્વિંશતિકો ગણઃ ॥૩૬॥
અણ્ડં સ્પૃમનીશાનિ તત્ત્વાન્યેતાનિતુ સ્વતઃ । દરેઃ શસ્યૈવ સંદૃશ્ય
મુને । સ્વાંશૈઃ સૃજન્તિ તત્ ॥૩૭॥ એતદણ્ડં વિશેષાસ્યં પદ્મિસ્તો-
યાદિમિર્ચતમ્ । એકૈકસ્માદ્દશગુણઃ પ્રધાનેનાયૃતૈર્વહિઃ ॥૩૮॥ અને-
કાણ્ડાધ્યયે તોયે મદ્દાપુરુષદેહજે । અણ્ડમેતદ્ધિરં શેતે સ્વર્ણગોલ-
કસન્નિમમ્ ॥૩૯॥ હરીચ્છાવશતસ્તસ્મિન્કાલેન પુરુષો મદ્દાન્ ।
ભૂત્યોત્તિષ્ઠતિ વિશ્વાત્મા માયાવિશેષશક્તિયુક્ ॥૪૦॥ યસ્યેદાવ-
યચૈર્લોકાન્કલ્પયન્તિ મનીષિણઃ । કટ્વાદિભિરધઃ સપ્ત સતોર્ધ્વં

અનેક યુક્તિઓએ કરીને ભૂતાદિકનાં લક્ષણો કહેછે ॥૩૪-૩૫॥ પાંચ
મહાભૂતો, પાંચ તત્ત્વાત્માઓ, દશ ઇન્દ્રિયો, મન બુદ્ધિ અહકાર ચિત્ત, આ
ચોવીશ પ્રાકૃત (પ્રધાનપ્રકૃતિથી થએલો) તત્ત્વગણ કહ્યો છે ॥૩૬॥ હે
મુને ! તે આ તત્ત્વો પરસ્પર નહિ મળવાથી અડ સર્જવા માટે સ્વતઃ. અસ-
મર્થ હોતાં ભગવાનની શક્તિથી પરસ્પર મળીને પોતપોતાના અંશથી અંડને
સર્જે છે. અહીં ભૂતોની પરસ્પર જે સંગતિ કહી તે પચીસરણુપ જાણવી
એમ પ્રાચીનો કહેછે બીજા દેહલાક તો સંગતિમાત્રરૂપ છે એમ માનેછે
॥૩૭॥ આ-ઉક્ત ભૂતાદિ પ્રાકૃતવર્ગથી સમુદ્ભવેલું વિશેષ નામનું અડ
ઉત્તરોત્તર આવરણભૂત. ઉત્તરોત્તર દશદશગણા અધિક જળ તેજ વાયુ
આકાશ અહકાર મહતત્ત્વ પ્રધાન, આ સાત આવરણોથી આવરિત છે
॥૩૮॥ તે આ સુવર્ણગોળકસદૃશ અડ અનેક અંડના આશ્રયભૂત, મહા-
પુરૂષના સ્વેદથી થએલા મહાજળમા બહુકાળપર્યંત સુધર રહેછે ॥૩૯॥ તે
અડ થકી ભગવાનના સંકટપથીજ બહુકાળે સમુદ્ભવી છે માયાસંબન્ધની
વિશેષ શક્તિ જેમાં (દેવાદિ વિવિધ વિચિત્ર ભૂતવર્ગને ઉપજાવવાનું જે
સામર્થ્ય તેરૂપ માયાવિશેષ શક્તિએ યુક્ત થઈને) વિશ્વાત્મા-સર્જવાના
સકળ લોકો શરીર જેનું છે એવો વૈરાજપુરૂષ પ્રાદુર્ભવેછે ॥૪૦॥ (તેનું
મહત્ત્વ કહેછે) તે આ વૈરાજપુરૂષના અવયવવિભાગથી તેના સ્વરૂપને જાણુ-
નારા મુનિઓ લોકોની કલ્પના કરેછે તેમાં કટિ આદિ જેમાં છે અને પાદ
અતે જેમાં છે એવા અવયવોએ કરીને અતળાદિ સાત અધોવર્તી લોકોની

જઘનાદિભિઃ ॥૪૧॥ પાદાદિભિ સ્વાચયૈઃ પાતાલપ્રમુસાંશ્ચ યઃ ।
 ધૃત્વાપિ લોકાન્પુરપસ્તત આસ્તે સ્વયં પૃથક્ ॥૪૨॥ સ સૃષ્ટાત્મનિ-
 વાસાય કં ગર્ભોદકસંશ્ચિતમ્ । સદસ્રશીર્ષા પુરુષ શેતે જીવા-
 ત્મભિઃ સદ્ ॥૪૩॥ સુતસ્યાપ્સુ વિરાટ્દેહઃ સદસ્રં પરિવત્સરાન્ ।
 સમ્પૂર્ણાદ્ગો ભવત્યસ્ય સર્વજીવહિતૈષિણઃ ॥૪૪॥ હિન્દ્રિયાયતનેષ્વસ્ય
 સ્પષ્ટીભૂતેષુ દેવતાઃ । હિન્દ્રિયૈઃ સદ્ સદ્ભૂત્ય તિષ્ઠન્તિ પ્રકટં તતઃ
 ॥૪૫॥ વૈરાજઃ પુરુષોઽપ્યેવ આસ્તે સામાન્યતસ્ત્રિધા । આધ્યાત્મિક-
 કથ્વાધિદૈવ આધિમૌતિક ઇત્યપિ ॥૪૬॥ અધ્યાત્મસ્વિન્દ્રિયેષુક

કટપના કરેછે અને જઘન આદિ જેમા છે અને મસ્તક અતે જેમા છે એવા
 અવયવોએ કરીને ભુરાદિ સાત લોર્ધવર્તી લોકોની કટપના કરેછે ॥૪૧॥
 તે આ પુરુષ પાદાદિ મૂર્ધાત પોતાના અવયવોવડે પાતાળપ્રમુખ લોકોને
 સ્વયં ધારી રહ્યા છે તથાપિ તે ધાર્ય લોકોયકી પૃથક્પણે પોતાના અસા
 ધારણ સત્સયોકમા રહેછે ॥૪૨॥ તે આ સદસ્રશીર્ષા વૈરાજપુરુષ બ્રહ્માડ
 ગર્ભોદરમા પોતાના નિવાસ માટે ગર્ભોદક સંશ્ચિત જળને નિર્માણ કરીને
 પોતાવિષે વિલીન થઈ રહેલા અસખ્યાત જીવાત્માઓ સાથે તે ગર્ભોદકમા
 શયન કરી રહેછે (તે આ અડધકી જે પ્રાકુર્ભાવ તેથી પ્રથમ અડમધ્યે વૈરા
 જની અવિભાગથી સ્થિતિરૂપ અવસ્થા કહી) ॥૪૩॥ ગર્ભોદકમા સુધી
 રહેલા, જીવોને કર્માનુસારે ભોગમોક્ષને અનુગુણ દેહયોગને પમાડતા, માટેજ
 સર્વજીવના હિતૈષી તે આ વૈરાજપુરુષનો નિરાટ્સંશ્ચિત દેહ સદસ્રપરિ-
 વત્સરોએ કરીને સમૂર્ણ અવયવવાળો થાય છે ॥૪૪॥ તદનંતર તે આ
 વૈરાજપુરુષના અક્ષુરાદિ તે તે ઇન્દ્રિયોના યોગકો સ્પષ્ટીભૂત થતા-સુબ્યક્ત
 સસ્થાનવાળા થતા તેમા તે તે ઇન્દ્રિયોના દેવતા સૂચકોકો અક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો
 સાથે મળીને પ્રકટપણે રહેછે ॥૪૫॥ તે આ વૈરાજપુરુષપણે આધ્યાત્મિક
 આધિદૈવિક આધિભૌતિક, એ રીતે સામાન્યત ત્રણ પ્રકારે વર્તે છે ॥૪૬॥
 આ અર્થને પોતેજ વિવરણ કરી કહેછે-અધ્યાત્મસંજ્ઞાથી કહેલા ઇન્દ્રિયોના
 અધિષ્ઠાતાપણે વર્તતો જે પુરુષ તે આધ્યાત્મિક કહ્યો છે અધિદૈવસંજ્ઞાથી
 કહેલી તે તે ઇન્દ્રિયોના અભિમાની દેવતાઓના અધિષ્ઠાતાપણે વર્તતો જે

સ્તદાત્માઽઽધ્યાત્મિકઃ પુમાન્ । દેવતાસધિદૈવેષુ તદાત્મા હ્યાધિ-
 દૈવિકઃ ॥૪૭॥ ગોલકેષ્વધિભૂતેષુ તદાત્મા ચાધિભૌતિકઃ । एते-
 प्वन्यतमाभावे कर्तुं न क्षमते क्रियाः ॥૪૮॥ तथा क्षेत्रज्ञरूपेण
 स्वयमास्ते विशेषतः । स त्वात्मा ह्यक्षरोऽरूपोऽमेघो न ग्राह्य
 इन्द्रियैः ॥૪૯॥ महाप्राणेन सहितं धृत्वाध्याત્માદિકં त्रयम् ।
 स्थितः सर्वज्ञ ईशानो विराट्देहाभिमानवान् ॥૫૦॥ चतुर्युगस-
 हस्रं तु दिनं रात्रिश्च तावती । वैराजपुरपस्यास्य तद्वयं कल्प उच्यते
 ॥૫૧॥ कालरुमेस्वभावैश्च भाषया च हरीच्छया । पुरुषप्रेरिताव-
 साद्विसर्गो जायते महान् ॥૫૨॥ इन्द्रियैर्विषयैर्देवैः सहिता जीव-
 कोटयः । आविर्भवन्ति वैराजादेवास्तुरनरादयः ॥૫૩॥ वैराजपुरु-

પુરૂષ તે આધિદેવિક કહ્યો છે અધિભૂતસંજ્ઞાથી કહેલા તે તે ગોવંદોના
 અધિષ્ઠાતાપણે વર્તતો જે પુરૂષ તે આધિભૌતિક કહ્યો છે. આ ત્રણુમા ભે
 એક પણ વિષ્ણુમાન ન હોય તો દર્શન શ્રવણાદિ ક્રિયાઓ કરવા પુરૂષ સમર્થ
 થતો નથી ॥૪૭-૪૮॥ તેજ પ્રકારે તે આ અધ્યાત્માદિકમા સામાન્ય
 પણે વર્તતો સ્વયં વૈરાજ/પુરૂષ વિશેષપણે પોતાના વિરાટદેહના ક્ષેત્રજ્ઞાત્મા-
 પણે વર્તે છે. (અથવા સર્વ ક્ષેત્રજ્ઞનો અભિમાની હોવાથી વિશેષતઃ ક્ષેત્રજ્ઞ
 રૂપે વર્તે છે, એવો અર્થ કરવો) તે આ આત્મા અરૂપ, માટેજ ઇન્દ્રિયોએ
 અમાશ, અક્ષર-શરણુધર્મે વર્ણત, માટેજ અભેદ કહ્યો છે ॥૪૮॥ તે આ
 સર્વજ્ઞ ઈશ્વર વિરાટદેહાભિમાની પુરૂષ મહાપ્રાણે સહિત પૂર્વોક્ત અધ્યા-
 ત્માદિ ત્રણુને ધારણ કરીને વર્તે છે ॥૫૦॥ તે આ વૈરાજ/પુરૂષનો એક હજાર
 વાર ગુણેલા ચાર યુગો એક દિન થાય છે તેમજ તેટલીજ (એક હજારવાર
 ગુણેલા ચાર યુગો) એક રાત્રિ થાય છે તે આ બન્ને મળેલા અભેરાત્ર એક
 કલ્પ ગણાય છે ॥૫૧॥ લગવદ્વિચ્છાને વશ વર્તાનારા કાળ કર્મ સ્વભાવ
 માયાએ કરીને તથા પ્રધાનપુરૂષની પ્રેરણાએ કરીને આ વૈરાજ/પુરૂષ
 થકી અતિવિચિત્ર મહાન્ આ વિસર્ગ ઉત્પન્ન થાય છે ॥૫૨॥ (તે કહે છે-)
 તે તે ઇન્દ્રિયો, તે તે વિષયો અને તે તે દેવોએ સહિત તે તે જીવો કોટાન-
 કોટી સુર અસુર નર પશુ પક્ષી વૃક્ષ વતા વિગેરે વિવિધ દેહથી આ વૈરાજ-
 પુરૂષથકી સમુદ્ભવે છે ॥૫૩॥ તેમા આ ક્રમ છે-રજોગુણપ્રધાન જગ-

પસ્યાન્નાદાવિર્ભવતિ રાજસઃ । પ્રતિકલ્પં જગત્ત્રષ્ટા બ્રહ્મા વિશ્વ-
 સૃજાં પતિઃ ॥૫૪॥ પ્રજાઃ સિદ્ધિપુરાસ્થાય સ સમાર્ધિ પ્રજાપતિઃ ।
 સૃજત્યક્ષેપુ તસ્યૈવ જીવાંશ્ચ ભુવનાનિ ચ ॥૫૫॥ યથા યથા ચિન્ત-
 યતિ બ્રહ્મા સ્વસ્માત્પ્રજોદ્ભવમ્ । તથા તથા ભવત્યસ્માત્તતઃ સ્પ્રદેતિ
 સ ધ્રુતઃ ॥૫૬॥ વૈરાજાદ્વ્યાદિશક્ત્યૈવ સર્વેષામપિ દેહિનામ્ ।
 પાતાલપ્રમુખા લોકાઃ સત્યાન્તાઃ સન્તિ સંસ્થિતાઃ ॥૫૭॥ કચિ-
 લ્લોકાથયં પદ્મં જન્મસ્થાનં સ્વયંભુવઃ । વૈરાજજટરસ્થાયાઃ પ્રાદુ-
 ર્ભવતિ નાભિતઃ ॥૫૮॥ લોકાઃ સગ્રીવા વિધિનૈવ સૃષ્ટા વસન્તિ
 સર્વે વિતતે ચ તસ્મિન્ । પદ્મે તદાનીં સ તુ પદ્મકલ્પઃ પ્રોક્તઃ પુરાણેષુ
 હિ સાધુવર્ય ! ॥૫૯॥ હિત્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મેશ્વરે ચતુર્થપ્રક-
 રણે જ્ઞાનોપદેશે આહિકારિકસર્ગલક્ષણનિરૂપણનામૈકોનસત્સતિતમોઽધ્યાય ॥૬૧॥

ત્સૃષ્ટા અતુર્થુષ્ઠ અક્ષા કે જે વિશ્વસૃષ્ટા મરીચ્યાદિ પ્રભપતિઓનો પતિ
 છે તે વૈરાજપુરૂષના અગથથી પ્રતિકટપ પ્રાદુર્ભવે છે ॥૫૪॥ પ્રભપતિ તે
 અક્ષા પ્રભાઓ સર્ગવાની ધમ્મિથી સમાધિને (વૈરાજપુરૂષ સાથે સ્વાત્માનું
 ઐક્યાનુસંધાન) આશરીને તેજ વૈરાજપુરૂષના પાદાદિ અવયવોમાળ તે તે
 પાતાળાદિ લોકોને અને તે તે દેવાદિ જીવવર્ગોને સર્જે છે ॥૫૫॥ તે આ
 અક્ષા પોતાથી જે જે પ્રકારે પ્રભોત્પત્તિને ચિત્તવે છે તે તે પ્રકારે આ અક્ષા
 થી પ્રભોત્પત્તિ થાય છે, તે કારણથી તે અક્ષા ‘સદા’ એવા નામથી
 વિખ્યાત થાય છે ॥૫૬॥ સર્વકોઈ દેવ મુનિ નાગ અમુર મનુષ્યાદિ દેહિ-
 ઓના જે પાતાળપ્રમુખ સત્યાત લોકો છે તે સર્વે વૈરાજપુરૂષના ચરણાદિ
 તે તે અવયવોની શક્તિથી જ રૂડીરીતે રહ્યા છે ॥૫૭॥ કોઈ કટપમા સકળ
 લોકોના આશ્રયસ્તુત પદ્મ જે આ સ્વયંજી અક્ષાનું જન્મસ્થાન છે તે વૈરાજ-
 પુરૂષના ઉદરમાં રહેલી નાભિથી પ્રાદુર્ભવે છે ॥૫૮॥ હે સાધુવર્ય ! તે પાદ-
 સ્પર્શસમયે પદ્મથી પ્રાદુર્ભવેલા અક્ષાએ સર્જેલા સર્વે લોકો અને તે તે લોક-
 નિવાસી સર્વે જીવો તે અતિવિશાળ પદ્મ ઉપરજ યથાયોગ્ય રહે છે તે આ
 કટપ પાદકટપ કહ્યો છે એરીને જે પ્રકારનો સર્ગક્રમ પુરાણોમા કહ્યો
 છે ॥૫૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને.. ચતુર્થપ્રકરણે જ્ઞાનોપદેશે આહિ-
 કારિકસર્ગલક્ષણનિરૂપણનામૈકોનસત્સતિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૧॥

ધીનાતાયનમુનિસ્વાચ—સ્થાવરા જદ્વમા જીવાસ્તેષાં સ્યાનાનિ વૃ-
ત્તયઃ । વૈરાજાદ્વક્ષણઃ સર્ગકાલે યાન્તિ સમુદ્રવમ્ ॥૧॥ જીવા યે
યાનિ કર્માણિ પ્રાપ્સ્યુષ્યાં પ્રતિપેદિરે । તાન્યેવ પ્રતિપદ્યન્તે સૃજ્ય-
માનાઃ પુનઃ પુનઃ ॥૨॥ સુદૃઢં દુષ્કૃતં વાપિ મિથ્રં વા ત્રિગુણાત્મ-
કમ્ । મુક્તાવશિષ્ઠં યત્કર્મ તદેવાદૌ પ્રપચતે ॥૩॥ તત્તત્કર્માનુ-
સારેણ દેહં વુદ્ધિં ચ જીવિકામ્ । સ્થાનં ચાપ્નોતિ તત્તસ્ય રોચતે

અધ્યાય ૭૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે નિલાનંદમુને ! સ્થાવર જંગમ જીવો, જે
તેઓનાં સ્થાનો અને જે તેઓની વૃત્તિઓ તે સર્વે સર્ગકાળે વૈરાજ્યબ્રહ્મા-
થક્રીજ સમુદ્રભવે છે ॥૧॥ શંકા—જીવોને દેવાદિ વિષમ દેહના સંબન્ધમાં
નિમિત્ત શું ? કર્મોની તરતમતાથી તેની ઉપપત્તિ થતી નથી, કેમકે સર્ગ-
થક્રી અનંતરજ દેહયોગમૂળક કર્મનો સંભવ છે. ઉત્તર—તો તેમ નથી. સર્ગ
સ્થિતિ અને લય ચક્રની પેઠે પરિવર્તન પામ્યા કરે છે. તો અનાદિ
કર્મયોગ છે. માટે જે જીવોએ જે કર્મો મુકૃત કે દુષ્કૃત કે મિશ્રિત
ગુણોદ્રેકને અનુસારે પૂર્વસર્ગમાં કર્યા હતાં તેજ કર્મોને બ્રહ્માએ સર્જવા
માંડેલા જીવો ફરી ફરી પામે છે. કરેલું સર્વ કર્મ પ્રક્ષીલ્ય થઈ જતું નથી
તેમ ભોગવઈ જતું નથી, ભવપ્રવાહનું અનંતપણું હોવાથી કર્મોનું આનંદ્ય
હોઈને ભોગવતાં બાકી રહેલું પ્રારબ્ધ ટળી ગયું નથી. કર્મોનો આત્યતિક
ક્ષયતો વિદ્યાધીન થાયછે, અન્યથા નહિ. તો યથાકર્મ જીવને પ્રારબ્ધના
ફળભૂત દેહનો યોગ થાયછેજ ॥૨-૩॥ તે તે કર્મને અનુસારે દેહ બુદ્ધિ
જીવિકા અને સ્થાનને પામે છે. (પ્રકટસત્ત્વગુણી જીવો દેવયોનિ, તદનુ-
સારી બુદ્ધિયોગ અને તદનુસારી સ્થાન તથા વૃત્તિને પામેછે. મિશ્રમુકૃત-
વાળા જીવો માનુષજન્મ, તદનુસારી બુદ્ધિયોગ અને સ્થાન વૃત્તિને પામેછે.
એજ રીતે પશ્ચાદિ જીવો પણ પામેછે) જે જનનાં જેવાં કર્મ હોય તેને

૧ આ અધ્યાયમાં મનુષ્યોના પ્રાણ, ઈન્દ્રિયો, અવસ્થાઓ અને ગુણોનાં
લક્ષણો નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ એજ સર્જને વિસ્તારથી કહેછે.

નાત્ર સંશય ॥૪॥ इत्थ कर्मवशा जीवा पुन कर्माणि कुर्वन्ते ।
 तेषा स्थूलास्तु ये देहास्ते ज्ञेया पाञ्चमौतिका ॥५॥ भूतानि पञ्च
 चान्योन्य मिलितानि हरीच्छया । तेभ्यो जातास्तु ये देहास्ते
 सर्वे पाञ्चमौतिका ॥६॥ प्रधान तु महाभूतमेक सर्वेषुष्वपि ।
 चत्वार्यन्यानि भूतानि गौणानि तु भवन्ति हि ॥७॥ पृथ्वीतत्त्व
 प्रधान च यत्र तन्नापराणि तु । सन्त्यव्यक्तानि चत्वारि जल तेजो
 मरुजम् ॥८॥ जलतत्त्व प्रधान च यत्र तन्नापराणि तु । सन्त्यव्य
 क्तानि चत्वारि पृथ्वी तेजो मरुजम् ॥९॥ तेजस्तत्त्व प्रधान च
 यत्र तन्नापराणि तु । सन्त्यव्यक्तानि चत्वारि पृथ्वी तोय मरु

તેવો દેહ તેવી શુદ્ધિ, તેવી શુભિકા અને તેનું મ્થાન રૂચિકર થાયછે, એમા
 સંશય નથી 'યથા ગવા સહસ્રેષુ વસો વિન્દતિ માતરમ્ । एष पूर्ववत् कर्म
 कर्तारमुपपद्यते ॥' એમ મોક્ષધર્મમા કહ્યું છે ॥૮॥ આ પ્રકારે કર્મપરવશ
 શ્રવો યથાકર્મ સર્ગારભમા દેહયોગને પામીને પૂર્વપૂર્વ વાસનાને અનુસારે
 ગુણોન્મેષથી ફરી પણ ક્રમનિજ ઠરે છે તે આ શ્રવોના સ્થૂળ શરીરો તો
 પાંચ ભૌતિકભણવા પરમેશ્વરના સકલપથી પરસ્પર મળેના પાંચ ભૂતોથકી
 થએલા જે દેહો તે સર્વે પણ પાંચભૌતિક કહાછે ॥૫॥ તેમા શરીરારંભક
 પૃથિવ્યાદિ પાંચભૂતો મધ્યે એમ મહાભૂત સર્વ દેહોમા પણ અધિક હોવાથી
 પ્રધાન હોયછે અને અન્ય ચાર ભૂતો અલ્પહોવાથી અપ્રધાન હોયછે જેમ-
 કોઈ દેહમા પૃથ્વીતત્ત્વનું આધિમ્ય હોવાથી પ્રાધાન્ય હોય છે અને બીજા
 જળ તેજ વાયુ આકાશ, આ ચાર ભૂતોનું અપપણુ હોવાથી અપ્રાધાન્ય
 હોયછે તેવા પ્રાધાન્યમાનથી તે પાર્થિવ નથી, કિંતુ પાંચભૌતિકજ છે તેમા
 પણ જળાદિક અપપણે અવ્યક્ત રૂપથી છેજ ॥૭-૮॥ જે કોઈ દેહમા
 જળતત્ત્વ બહુ હોયથી પ્રધાન હોય છે તેમા બીજા પૃથિવ્યાદિ ભૂતો અલ્પ
 હોવાથી અપ્રધાન હોય છે તથાપિ તે પાંચભૌતિકજ છે એજ ગીતે તેજ
 તત્ત્વ કે વાયુતત્ત્વ કે આકાશતત્ત્વ જે જે દેહમા પ્રધાન હોય તેમા તેમા
 તેયકી બીજા ભૂતો અલ્પ હોવાથી અપ્રધાન હોય છે અથાપિ તે તે
 બધું પાંચભૌતિકજ છે બીજા પણ તત્ત્વો આરંભકો તેમા સૂક્ષ્માશથી રજા

દ્રમઃ ॥૧૦॥ વાયુતત્ત્વં પ્રધાનં ચ યત્ર તત્રાપરાણિ તુ । સન્ત્યવ્ય-
ક્તાનિ ચત્વારિ પૃથ્વ્યમ્મસ્તેજસી નમઃ ॥૧૧॥ નમસ્તત્ત્વં પ્રધાનં ચ
યત્ર તત્રાપરાણિ તુ । સન્ત્યવ્યક્તાનિ ચત્વારિ પૃથ્વ્યમ્મસ્તેજસી
મરુત્ ॥૧૨॥ જીવાનાં યાદૃશા દેહાસ્તેષાં લોકાશ્ચ તાદૃશાઃ । તા-
દૃશા એવ તેષાં ચ ભોગાઃ સર્વેઽપિ સન્તિ વૈ ॥૧૩॥ મુખ્યભૂતધરા
દેહાઃ સ્યાવરા જઙ્ગમા इह । મુખ્યભૂતામ્પયો દેહા જીવાનાં સન્તિ
વારિણિ ॥૧૪॥ યે દેવલોકે દેહાશ્ચ તેજોમુસ્યા ભવન્તિ તે । દેહાઃ
પ્રધાનમરુતો વાયુલોકે વસન્તિ ચ ॥૧૫॥ દેહાસ્તુ મુખ્યવિયતો
ભ્રમન્સ્યાકાશ એવ હિ । કર્માસ્તિ યાદૃશં યસ્ય સ તાદૃગ્લભતે
વપુઃ ॥૧૬॥ અન્યોન્યમિથ્થભૂતાનાં વિકારાઃ પञ्ચ પञ્ચધા । પાञ्च-
ભૌતિકદેહેષુ જ્ઞેયાઃ સર્વેષાં યુક્તિભિઃ ॥૧૭॥ તત્ર ત્વઙ્ગાંસમજ્ઞા-

ન છે ॥૧૮-૧૨॥ તેમાં જે જીવો જેવા દેહવાળા છે તેઓને તેવા લોકો
અને તેવાજ લોગો મળે છે. જેમ-પાર્થિવાંશપ્રધાન દેહવાળા જે સ્થાવર
જંગમ જીવો છે તેઓને અહીં ચા પાર્થિવ લોક અને પાર્થિવ લોગ છે.
જે જળપ્રધાન દેહવાળા જીવો છે તેઓને વાણુ લોક વર્તે છે તેજઃપ્રધાન
દેહવાળા જે જીવો છે તેઓને આદિત્ય લોક વર્તે છે (દેવલોકશબ્દ
આદિત્યલોકપર લેવો) વાયુપ્રધાન દેહવાળા જે જીવો છે તેઓને વાયુ-
લોક વર્તે છે. જે તો આકાશપ્રધાન દેહવાળા છે તેઓને આકાશની
અંદરજ પરિભ્રમણ વર્તે છે. જે જીવનું જેવું કર્મ છે તે જીવ તેવા શરીરને
તેતે કર્મના ફળપ્રદાતા વાસુદેવની ઇચ્છાથી પામે છે ॥૧૩-૧૬॥ એ
રીતે ભગવાનની ઇચ્છાથી દેહમાં પરસ્પર મળેલાંજ પૃથિવ્યાદિ પાંચ
ભૂતોના પ્રત્યેક પાંચ પ્રકારના વિકારો સર્વેષાં પાંચભૌતિક દેહોમાં વર્તે છે
તે યુક્તિથી બાણવા. જેમ-ત્વચ્ચા માંસ મળ્લ અસ્થિ સ્નાયુ, આ પંચક
પાર્થિવાંશનો વિકાર વપુમાં વર્તે છે. શ્લેષ્મ પિત્ત વસા સ્વેદ (પરશેવાનુ
જળ) રૂધિર, આ પંચક જળાંશનો વિકાર વર્તે છે. યશ્ન ક્રોધ બકરાગ્રિ
વીર્ય બીજા, આ પંચક તેજઃશનો વિકાર વર્તે છે. ગ્રાણુ અપાન બ્યાન
ઉદાન સમાન, આ પંચક વાય્વશવિકાર શરીરમાં વર્તે છે. શ્રોત્રછિદ્ર ગ્રાણુછિત્ર

સ્થિત્તાચ્ચિતિ દ્વમાસ્તિ પञ્ચધા । શ્લેષ્મા પિત્તં વસા સ્વેદો રક્તં
 ચેત્યમ્બુ પञ્ચધા ॥૧૮॥ ચક્ષુ રુદ્ઝાઠરઃ શુક્રમૂષ્મા તેજો હિ પञ્ચ-
 ધા । પ્રાણોડપાનો વ્યાનોદાનો સમાનઃ પञ્ચધા મરુત્ ॥૧૯॥ શ્રોત્રં
 ગ્રાણો મુખં કોઠું હૃદયં પञ્ચધેતિ રમ્ । इत्थं विकारा भूतानां देहे
 स्युः पञ्चविंशतिः ॥२०॥ દેહોડયં સ્થૂલસંક્ષોડસ્તિ મલમૂવમયોડ-
 શુચિઃ । सम्यन्धाजीवसत्तायास्तस्मिन्नेमाऽस्ति देहिनाम् ॥२१॥
 સ્થૂલદેહસ્ય મધ્યેડસ્તિ જીવસ્યાન્યત્કલેવરમ્ । प्राणेन्द्रियमनो-
 बुद्धिसद्भातः सूक्ष्मसंज्ञितम् ॥२२॥ ઇકઃ પ્રાણો વૃત્તિમેવાત્પ્રોક્તઃ
 પञ્ચવિધઃ કિલ । प्राणोऽपानो व्यानोदानौ समान इति नामभिः
 ॥२३॥ નાગઃ કૂર્મશ્ચ કૃકલો દેવદત્તો ધનશ્વયઃ । इत्यन्ये तस्य
 मेदास्तु सन्त्येतेष्वेव सकृताः ॥२४॥ હદિ પ્રાણો ગુદેડપાનઃ સ-

મુખછિદ્ર કોષ (અજાદિક્તુ સ્થાન) હૃદય, આ પચક આકાશાંશવિકાર
 વર્તે છે. એ રીતે ભૌતિક પચીશ વિકારો વપુષાં છે ॥૧૭-૨૦॥ આ દેહ
 સ્થૂળસંજિત છે, તેનો યથાસ્થિત બે વિભર્ષ કરીએ તો સ્પષ્ટ મળમૂત-
 મયજળ જણાય છે. જ્યાંમુધી તેમાં જીવયોગ છે ત્યાંમુધી પ્રાણિઓને
 'આ મારી પત્ની છે આ મારો પુત્ર છે' એવો પ્રેમ પ્રવર્તે છે. (તેજ
 દેહ બે જીવે વિયુક્ત થાય તો તત્ક્ષણજ અશુચિ થતાં ત્યાગજ કરી
 દેવાય છે, તો 'અહંમમ' એવા અજ્ઞાનથી એમાં વિમોહ થાય છે) ॥૨૧॥
 જીવતો જે આ સ્થૂળ દેહ તેના મધ્યમાં બીજું સૂક્ષ્મસંજિત શરીર વર્તે છે,
 જેનાથીજ આ જીવ સૃષ્ટિને આરંભીને પ્રતિશરીરમાં પ્રવેશ કરે છે અને
 ત્યાં ત્યાં આ લોક પરલોકમાં પરિશ્રમે છે, તે સૂક્ષ્મશરીર પ્રાણ ધન્દ્રિયો
 મન અને શુદ્ધિના સંઘાતથી અવિનાશ્યુત (તન્મય) છે ॥૨૨॥ એકજ
 પ્રાણ વૃત્તિમેદને લીધે પાંચ પ્રકારનો કલો છે. તે વૃત્તિઓ પ્રાણ અપાન
 વ્યાન ઉદાન સમાન, એવી સંજ્ઞાથી પ્રસિદ્ધ છે. નામ રૂર્મ કૃકળ દેવદત્ત
 ધનજય, એવા તે પ્રાણના પ્રકારાતરથી બીજા પાંચ વૃત્તમેદો છે, તેતો આ
 પ્રાણાદિ પાંચમાં મળેલાજ છે ॥૨૩-૨૪॥ પ્રાણાદિકના સ્થાન અને લક્ષણો
 કહે છે-પ્રાણ હૃદયમાં રહ્યો છે, અપાન ગુદામાં રહ્યો છે, સમાન નાભિમઃ-

માનો નાભિમણ્ડલે । ઉદાનઃ કણ્ઠદેશસ્યો વ્યાનઃ સર્વેશરીરગઃ
 ॥૨૫॥ પ્રાણઃ પ્રાગ્ગતિમાચ્છેયોઽપાનોઽધોગતિરુચ્યતે । મુક્તપીતા-
 ન્નતોયાદેઃ સમાનઃ સામ્યકૃન્મતઃ ॥૨૬॥ ઉદાન ઉત્ક્રમણકૃદ્યાનઃ
 સર્વાન્નચેષ્ટનઃ । નાગ ઉદ્ધારકૃત્કૂર્મ ઉન્મીલનકરઃ સ્મૃતઃ ॥૨૭॥
 કૃકલઃ ક્ષુત્કરો દેવદત્તો જૃમ્ભણકૃત્તથા । ધનઞ્ચયઃ પોષણકૃ-
 ત્પ્રોક્તઃ સાદ્ધાવિશારદૈઃ ॥૨૮॥ દેવદત્તો મતઃ પ્રાણેઽપાને તુ કૃકલઃ
 સ્મૃતઃ । ધનઞ્ચયઃ સમાને ચ કૂર્મો વ્યાને સ્થિતઃ ચ્ચલુ ॥૨૯॥
 ઉદાનેઽન્તર્હિતો નાગ इति पञ्चविधो हासुः । इन्द्रियाणि दशो-
 क्तानि ब्रुवे तल्लक्षणान्यपि ॥૩૦॥ શ્રૂયતે યેન તચ્છ્રોત્રં સા ચ ત્વ-
 પ્ત્યચ્યતે યયા । ચદ્યતે યેન તચ્છ્રુર્જિહ્વા લેહિ યયા રસમ્ ॥૩૧॥

૭માં ૨૭૦ છે, ઉદાન કંઠદેશમાં ૨૭૦ છે, વ્યાન સર્વ શરીરમાં ૨૭૦ છે
 ॥૨૫॥ પ્રાણ પ્રાગ્ગતિવાળો (શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપ) જાણવો. અપાન અધોગ-
 તિવાળો (મળમૂત્રોત્સર્જનમાં હેતુ) કહ્યો છે. સમાન આધેલા અને પીધેલા
 અન્ન જળને સમપણે સ્વસ્વમાર્ગે પમાડે છે, માટે સમાન માન્યો છે. ઉદાન
 ઉત્ક્રમણને કરાવનારો (દેહથડી દેહાંતર ગમન માટે ઉત્ક્રાંતિ કરાવનારો)
 કહ્યો છે. વ્યાન સર્વ અંગમાં અભિવ્યાપીને એકાને કરાવનારો માન્યો છે. નાગ
 ઉદ્ધારને કરાવનારો જાણવો. કૂર્મ તો નેત્રોદ્ધાટનને કરાવનારો કહ્યો છે.
 કૃકળ ક્ષુધાને ઉપજાવે છે. દેવદત્ત બગામુ લાવનારો છે. ધનઞ્ચય શરીરપોષણ
 કરનારો કહ્યો છે. આ રીતે એમનું સ્વરૂપ સાંખ્યવિશારદોએ કહ્યું છે
 ॥૨૬-૨૮॥ તેમાં દેવદત્તનો પ્રાણમાંજ અત પાત છે, કૃકળનો અપાનમાં
 છે, ધનઞ્ચયનો સમાનમાં છે, કૂર્મનો વ્યાનમાં છે, નાગનો ઉદાનમાં અંત-
 ર્હિત છે, તો પ્રાણનું પચવૃત્તિપણ સિદ્ધ છે. ઇન્દ્રિયો દશ પ્રકારનાં કહ્યાં
 છે, તેનાં લક્ષણો પણ કહ્યું છે ॥૨૯-૩૦॥ જેણે કરીને શબ્દ સાંભળીએ
 તે શ્રોત્ર કહ્યું છે, એટલે શબ્દચહણનું સાધન ઇન્દ્રિય શ્રોત્ર છે. જેણે
 કરીને સ્પર્શ કરાય છે તે ત્વ કહી છે, એટલે સ્પર્શચહણસાધન ઇન્દ્રિય
 ત્વ છે. જેણે કરીને રૂપ જોવાય છે તે ચક્ષુ કહ્યું છે, એટલે રૂપચહણ-
 સાધન ઇન્દ્રિય ચક્ષુ છે. જેણે કરીને રસ ચખાય છે તે રસના કહી છે,

પ્રાયતે યેન તદ્દ્રાણમુચ્યતે વાગ્યયા વચ્ચ. । પણ્યતે યેન પાણિ સ
પાદો યેન ચ પદ્યતે ॥૩૨॥ તદ્દદં ગૂયતે યેન મેદૂ મેહતિ યેન ચ ।
કરણાનિ દર્શતાનિ વાદ્યાનિ કથિતાનિ વે ॥૩૩॥ મનોઽન્ત કરણં
પ્રોક્ત બુદ્ધિશ્ચાપિ તયાવિધા । અહઙ્કારસ્તથા ચિત્તમિત્યપિ
દ્વયમિપ્યત ॥૩૪॥ મનોબુદ્ધ્યોરમેદં ચ કેચિદિચ્છન્તિ પण्डिता ।
મનસા સંશયં જીવો બુદ્ધ્યા ચાપ્રોતિ નિશ્ચયમ્ ॥૩૫॥ અન્ત-
ર્ગતે મનોબુદ્ધ્યોર્જ્ઞેયેઽહકૃતિચેતસી । અહન્તાં ચેતનાં ચાહઙ્કારે-
ણાપ્રોતિ ચેતસા ॥૩૬॥ एतत्सूक्ष्मं वपुः प्रोक्तं वपुषो. स्थूल-

એટલે રસગ્રહણસાધન ઇન્દ્રિય રસના છે જેલે કરીને ગધ લેવાય છે તે
ગ્રાણુ કહ્ય છે, એટલે ગધગ્રહણસાધન ઇન્દ્રિય ગ્રાણુ છે જેલે કરીને
વચન બોવાય તે વાક કહી છે, એટલે વચનસાધન ઇન્દ્રિય વાક છે જેલે
કરીને આદાન પ્રતિદાન બવહાર કરાયછે તે પાણી કહ્યો છે, એટલે આદાન
પ્રતિદાનસાધન ઇન્દ્રિય પાણિ છે જેલે કરીને ગતિ કરાય છે તે પાદ
કહ્યો છે, એટલે ગમનસાધન ઇન્દ્રિય પાદ છે જેલે કરીને મળોત્સર્ગ કરા
યછે તે શુદા કહીછે, એટલે પુરીમોત્સર્ગસાધન ઇન્દ્રિય શુદા છે જેલે કરીને
મૂનાદિક કરાય છે તે મેદૂ કહ્યુછે, એટલે મૂનાદિસાધન ઇન્દ્રિય મેદૂ છે
આ દશ ઇન્દ્રિયો બાહ્ય બહુવા ॥૩૧-૩૩॥ મન શુદ્ધિ અહકાર અને ચિત્ત
આ આર અત કરણ બહુવુ (કેમકે તે જ્ઞાનસુખાદિ આભ્યતર અર્થના
પ્રકાશમા કરણ છે) કેટલાક પડિતો મન શુદ્ધિનો અભેદ ધરછેછે, પૃથક્
પણું નહિ સંશયના સાધનપણે મન અને નિશ્ચયના સાધનપણે શુદ્ધિ છે,
એવો વ્યપદેશભેદમાન છે, તેમા અહકાર અને ચિત્ત આ બનેનો મન
શુદ્ધિમાંજ અનુક્રમે અતર્લાવ ॥ એમ પણ બહુવુ તેમા અહકારથી દેહમા
અહતા ગ્રહણ થાય છે અને ચિત્તથી દેહમા ચૈતન્ય અભિમનાયછે એરીતે
આ બધું મનનીજ વૃત્તિનુ વૈચિત્ર્ય છે ॥૩૪-૩૬॥ આરીતે ગ્રાણુ ઇન્દ્રિય
મન શુદ્ધિના સઘાતરૂપ સૂક્ષ્મશરીરનુ સનિરૂપણ કર્યું તે આ સ્થૂળ સૂક્ષ્મ
સસિત શરીરને પરસ્પર આશ્રયાશ્રયિલાવ વર્તેછે સૂક્ષ્મ વપુને આશરી
નેજ સ્થૂળ વપુ શુદ્ધિ પામે છે, સ્થૂળ વપુને આશરીનેજ સૂક્ષ્મ વપુ કાર્ય

સૂક્ષ્મયોઃ । અન્યોન્યાશ્રય પવાસ્તિ સૂક્ષ્મસ્યાન્તશ્ચ કારણમ્ ॥૩૭॥
તદ્યાવિદ્યામયં પ્રોકં ચુકં સંચિતકર્મભિઃ । વન્ધેનાનાદિના તેન
જીવસ્ત્વગ્વીજવદ્દતઃ ॥૩૮॥ યથા મૂમેશ્ચ ગન્ધસ્ય ન ભાવો વ્યતિ-
રેકતઃ । તથા કારણદેહસ્ય જીવસ્ય ન પૃથક્સ્થિતિઃ ॥૩૯॥ જાગ્ર-
ત્સ્વપ્નં સુષુપ્તિશ્ચ તિસ્રોઽમિથગુણાત્મિકાઃ । અવસ્થા ગુણસાદ્ધૃયા-

કારક થાય છે. તે આ સૂક્ષ્મ શરીરને મધ્યે કારણ નામનું શરીર વર્તે છે
॥૩૭॥ તે કારણ શરીર અવિદ્યામય-અવિદ્યામૂળક વાસનામય અને
સંચિત કર્મમય છે, કારણ શરીરમાં રહેલા વાસનાકર્મની નિવૃત્તિ થઈ નથી
અને તેથી જીવિરિકા તત્કાર્ય નામરૂપાદિકનો અભાવ છે માટે તે અવિ-
દ્યામય અને સંચિતકર્મમય કહ્યું છે. તે આ અનાદિ બન્ધનરૂપ કારણ
શરીરથી જીવ ત્વચાથી બીજા જ નેમ એમ ચોમેર વિંટાએલો છે. 'અના-
દિકાલ્પતો જીવો માયયા પરિવેષિતઃ । અનુમદ્વદ્ધેરેવ મુચ્યતે નાગ્ર સંગદઃ'
'વન્ધોઽસ્માવિદ્યાનાદિઃ' એવી સ્મૃતિ છે. આ ત્વચ્છીજ દૃષ્ટાંતથી આ-
વાય-આવારક જીવકારણ શરીરના સંશ્લેષનુ અનાદિપણ અને વિભાજક
(જુદું પાડનાર) સામગ્રીના સન્નિધાનમાં વિનાશ્યપણુ જણાવ્યું છે. તુપ-
તંડુળનો જે સંશ્લેષ છે તે આગતુક નથી, ઘટપટનો જ નેમ એમ વિશ્લિષ્ટ
તેનો સંયોગ નથી, કિંતુ સાહજક જ છે. તેવીરીતે ચિત્ અચિતનો સંશ્લેષ
પણુ અપૂર્વ નથી, ખાડવાથી તુપતંડુળનો (છાડાં ચોખાનો) વિભાગ નેમ
થાય છે તેમ વિદ્યાથી જીવ કારણ શરીરનો વિશ્લેષ થાય છે ॥૩૮॥ અપૃથક્-
સિદ્ધતાને દૃષ્ટાતાંતરથી દ્રઢ કરે છે-જેમ ભૂમિ અને ગધની પરસ્પર વ્યતિ-
રેકપણે સ્થિતિ નથી તેમ કારણશરીર અને જીવની પૃથક્સ્થિતિ નથી.
યદપિ જીવ વિદ્યાવડે કર્મબંધન પ્રકીર્ણ થતાં કારણશરીરથી વિયુક્ત થઈને
કેવળ જ્ઞાનાર્દભય સ્વસ્વરૂપથી રહેછે, અથાપિ કર્મબંધનવિશિષ્ટ જ અહીં
જીવશબ્દથી વ્યવહાર કરાય છે. બદ્ધ અવસ્થામાં રહેલા તે જીવની કારણ
દેહથી જીવિરેક સ્થિતિ નથી. આથી પ્રલયવેળાએ પણ જીવને તેનો
વિયોગ નથી એટલું તાત્પર્ય છે ॥૩૯॥

જેમ સ્થૂળાદિ ત્રણ દેહનો યોગ છે તેમ બ્રહ્માદિ ત્રણ અવસ્થાનો પણ

ત્સન્તિ મિથ્યાઃ પરસ્પરમ્ ॥૪૦॥ વૈરાજસ્થિત્યવસ્થાયાઃ કાર્ય સત્ત્વ-
ગુણાત્મિકા । નેત્રસ્થાનકૃતાવાસાઽવસ્થા જાગ્રદિતીરિતા ॥૪૧॥
સ્થૂલદેહાભિમાનેન વિશ્વસંદાસ્ય ચાત્મનઃ । વાહ્યાન્તઃકરણૈર્યત્ર
સયિવેકં યથાર્થતઃ ॥૪૨॥ શબ્દાદિવાહ્યવિષયભોગઃ સ્યાત્પૂર્વેકર્મ-
ણામ્ । અનુસારેણ તત્સત્ત્વપ્રધાનં જાગ્રદુચ્યતે ॥૪૩॥ અત્ર ચેદ્ધિ-
પયાન્ધ્રાન્ત્યા ભુક્તે જીવોઽયથાર્થતઃ । રજઃપ્રધાનસત્ત્વાત્મજાગ્ર-

યોગ આ જીવને છે. તેનું હવે વિવેચન કરી નિરૂપણ કરું-જયત સ્વપ્ન
અને સુષુપ્તિ આ ત્રણ અવસ્થાઓ પરસ્પર અભિશ્રિત સત્ત્વાદિ ગુણના કાર્ય-
ભૂત અને ગુણસાંકર્યને લીધે મિશ્રિત ગુણના કાર્યભૂત પણ છે. યદ્યપિ સત્ત્વાદિ
ત્રણ ગુણો સદા સંમિશ્રણ છે, કદાચિત્ પણ તેની સત્તા વિયોગને પામેલી
નથી અથાપિ ઉન્મેષપણારૂપ અને અનુન્મેષપણારૂપ વિશિષ્ટવેષને લીધે તેવી
ઉક્તિ છે ॥૪૦॥ તેમાં જયત અવસ્થા કર્તૃધું-તે આ જયત અવસ્થા વૈરાજ-
પુરૂષની જે સ્થિતિકાલીન અવસ્થા તેના કાર્યરૂપ છે, આ અવસ્થાનું નેત્ર
સ્થાન મુખ્ય આશ્રય છે સત્ત્વનું કાર્ય હોવાથી સત્ત્વાત્મિકા છે. સત્ત્વનો
સમુન્મેષ થતા વસ્તુનો પ્રકાશ થાય છે. તે આ અવસ્થા અભિશ્રિત સત્ત્વ
કાર્યરૂપ છે જીવે લોગાર્થ એમાં રહેવાય છે તે અવસ્થા કહી છે ॥૪૧॥ જે
જયત અવસ્થામાં આ જીવ સ્થૂળ દેહના અભિમાને- હું આજણુ છું હું સ્થૂળ છું
હું યુવા છું એરીતે સ્થૂળ દેહમાં અહંકારે યુક્ત છે તે આ સ્થૂળદેહાભિ-
માની જીવ 'વિશ્વ' એવા સંસારવિશેષને પામે છે ચક્ષુ શ્રોત્રાદિ બાહ્ય કરણોએ
કરીને શબ્દરૂપાદિ અર્થોને અને મનઆદિ અંત કરણોએ કરીને સુખદુઃખા-
દિકને વિવેક સહિત યથાર્થપણે ચહણુ કરે છે અને જીવકૃત પ્રાક્તન કર્મોને અનુ-
સારે તે તે ઇન્દ્રિયોએ કરીને તે તે શબ્દાદિ વિષયોને લોગવે છે તે આ સત્ત્વપ્ર-
ધાન જયત અવસ્થા કહી છે અર્થાત્ ઇન્દ્રિયો અંત કરણુ દેવતાઓએ કરીને
વિશ્વસંસાર જીવની બાહ્યશબ્દાદિ વિષયપચકની પ્રવૃત્તિ જેમાં છે તે જયત
અવસ્થા જાગ્રતી 'જાગરિતસ્થાનો વહિ પ્રજ્ઞ ...સ્થૂલભુવૈશ્વાનર' પ્રથમઃ
વાદ.' એવી શ્રુતિ છે. વિશ્વ એજ વૈશ્વાનર શ્રુતિએ કહ્યો છે ॥૪૨-૪૩॥
આજ જયત અવસ્થા મિશ્રગુણના કાર્યભૂત જયતસ્વપ્ન અને જયતસુષુ-

ત્વમ્: સ ઉચ્યતે ॥૪૫॥ મુજ્જાન એવ વિપયાચ્છન્દાદીનપિ જાગ્રતિ ।
શોકથમાદિના વિચારિવેકામાયતો ન ચેત્ ॥૪૫॥ તમ.પ્રધાનસ-
રગાત્મજાગ્રત્સુપ્તં તદુચ્યતે । વૈશ્વાનરસ્તુ ફલદો મુને ! જાગ્રતિ
કર્મણામ્ ॥૪૬॥ બ્રહ્મવિદ્યામ્યાસતોઽસ્ય સત્સચ્છાસ્ત્રપ્રસન્નતઃ ।
પતન્નેદત્રયજ્ઞાનં યેન તુર્યં હિ તત્પદમ્ ॥૪૭॥ ત્રિવિમેદાસવસ્થાસુ
ગુણાનાં યા પ્રધાનતા । ઉક્તા ચ વક્ષ્યતે સા તુ તાદર્કમાનુસારત

એરીતે બે પ્રકારની છે (તે કહે છે-) જ્યારે જ્ઞાતિએ કરીને (શુદ્ધિને
રજતપણે ૪ જેમ) અયધાર્યપણે શબ્દાદિ વિષયોને ભોગવેછે ત્યારે તે
આ જાગ્રદવસ્થા ઉદ્ભૂતરજ પ્રધાનસત્વકાર્યભૂત જાગ્રત્સ્વભાવસ્થા કહે-
વાય છે ॥૪૪॥ ઇન્દ્રિયમાર્ગને પામતા શબ્દાદિવિષયોને ભોગવતો પણ
(ચતુષ્પદે સન્નિધિમા રહેલા રૂપને જોતો થકો પણ અને શ્રોત્રવડે શબ્દને
સામળતો થકો પણ) આ જાગ્ર, શોકત્રમાદિ કારણથી ચક્ષુસ્તમનવાણો થતા
વિવેકાભાવથી 'આ આવું છે' એમ બે અવધારણુ નથી કરતો તો તે આ
ઉદ્ભૂતતમ પ્રધાનસત્વકાર્યભૂત જાગ્રદવસ્થા જાગ્રત્સુપ્ત કહેવાય છે હે
મુને ! ત્રણેય પ્રકારની પણ આ જાગ્રદવસ્થામા યથાકર્મ તે તે વિષયભોગા-
દિરૂપ રૂપને આપનારા વૈશ્વાનર-વૈરાજપુરૂષાત્મા વામુદેવજ છે એમ
જાણવું 'સ્વૂલમુલ્લેખાનર પ્રથમ પાદ' આ શ્રુતિને કેટલાકો રૂપબદ્ધ
પરપણે યોજેછે, 'સ્વૂલ ભોજવતિ' સ્થળને ભોગવાવે છે એવા અર્થમા સ્વૂલ
મુદ્ધ પદને લેછે ॥૪૫-૪૬॥ સતોની સેવાથી, સચ્છાસ્ત્રાર્થના મનનથી અને
બ્રહ્મવિદ્યા-ઓપનિષદ આત્મસ્વરૂપના ચિંતનથી આ ત્રણુલેહો બે અસાધારણ
સ્વરૂપે કરીને જાણવામા આવે-જાગ્રત્ સ્વપ્ન સુષુપ્તિ આ ત્રણુ અવસ્થાઓ
ચક્રી અતીતપણુ જવાત્માનુ બે જ્ઞાનેકાકારશુદ્ધપણાથી જાણવામા આવે
તે પદ તુર્ય-ચોથુ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ અક્ષરસરૂપ છે તે અજ્ઞર અમર અભય
પ્રાપ્ય છે તેવી શ્રુતિ છે, 'નાન્ત પ્રજ્ઞ ન ચહિ પ્રજ્ઞ xxx જ્ઞાન્ત શિવમદ્વૈત
ચતુર્થ મન્વન્તે સ આત્મા સ વિજ્ઞેય' ઇતિ આનો અર્થ ભાષ્યમા સ્પષ્ટ છે
॥૪૭॥ પ્રત્યેક ત્રણુ ત્રણુ લેદવાળી જાગ્રદાદિ અવસ્થાઓમા બે ગુણોની
પ્રધાનતા (ગુણોદ્ભવલેદ) કહી અને કહીશ તેતો તેવા પૂર્વ પૂર્વ કર્મને અનુ-
સારે સમજવી એટલે જાગ્ર પ્રધાનપણે વર્તતા બે ગુણમા રહીને બેવું કર્મ

॥૪૮॥ હિરણ્યગર્ભસ્યોત્પત્યવસ્યાકાર્યં ગલસ્થિતિ । રજોગુણાત્મિકાવસ્યા પ્રોચ્યતે સ્વપ્નસંશયા ॥૪૯॥ સૂક્ષ્મદેહાભિમાનેન તૈજસા રયસ્ય ચાત્મનઃ । વિનાશ્યસ્થિરભોગાન્તિઃ પૂર્વકર્માનુસારતઃ ॥૫૦॥ ઇન્દ્રિયૈર્મનસા યુક્ત્યા યત્ર સ્યાચ્ચ પ્રિયાપ્રિયા । રજોગુણપ્રધાન તત્સ્ય પ્રતિયુચ્યતે પદમ્ ॥૫૧॥ જાગ્રતીય યદા સ્વપ્ને શબ્દાદીન્વિપયા નપિ । બુદ્ધે જીવો વિવેકેન જાનન્ત્સ પ્રોચ્યતે તદા ॥૫૨॥ સત્ત્વપ્રધાનકરજઃપ્રાત્મકસ્વપ્નજાગરઃ । બુદ્ધાનોઽપિ સ્વાપ્નભોગાન્વેત્તિ જાહ્વેન તાન્ન સા ॥૫૩॥ તમ પ્રધાનકરજઃપ્રાત્મકસ્વપ્નસુત્તિયા । હિરણ્યગર્ભઃ ફલદ સ્વપ્ને પ્રવતિ કર્મણામ્ ॥૫૪॥ एतद्भेदत्रयज्ञानं प्रबु-

કરે છે, તેના જ્ઞાતા તેના અતર્થાભીએ પ્રેરેલા તેવા તે કર્મફળના ભોગને અનુસારે જાણેલી ॥૪૮॥ હવે સ્વપ્નાવસ્થા કહું છું-સ્વપ્ન અવસ્થા સમુદ્ભૂત જોગુણના કાર્યરૂપ છે, તેનો કહસ્થાન મુખ્ય આશ્રય છે, સૂક્ષ્મશરીરના અભિમાની હિરણ્યગર્ભ (વૈરાજપુરુષ)ની જે ઉત્પત્તિઅવસ્થા તેના કાર્યભૂત છે જ્યારે જીવ આવી સ્વપ્નઅવસ્થાને અનુભવે છે ત્યારે તે સ્થૂળદેહાભિમાની નથી કિંતુ કેવળ સૂક્ષ્મદેહાભિમાની છે અને તેની ત્યારે તૈજસ એવી સજ્ઞા થાય છે તે આ તૈજસસંજ્ઞિત જીવ જેમા રહીને પોતેજ એક અનુભવવાયોગ્ય ક્ષણવિનાશી અસ્થિર પ્રિયાપ્રિય શબ્દાદિભોગોને પૂર્વ કર્માનુસારે ઇન્દ્રિયો મન બુદ્ધિથી ભોગવે છે (આ સ્થૂળ કાયથી નહિ) 'પ્રવિવિક્તમુર્ચજસો દ્વિતીય પાદ' એવી શ્રુતિ છે, તે આ સમુદ્ભુજ્જરભોમાત્રપ્રધાન સ્વપ્નઅવસ્થાસંજ્ઞિત સ્થાન કહું છે તે આ અવસ્થા અભિગ્રગુણના કાર્યભૂત કહીએ ॥૪૯ ૫૧॥ જ્યારે જીવ જાગ્રત અવસ્થામાજ જોગ એમ સ્વપ્નમા પણ સ્વાપ્ન શબ્દાદિ વિષયોને વિવેકથી વ્યક્તપણે જાણીને અનુભવે છે ત્યારે તે આ સ્વાપ્નાવસ્થા સત્ત્વ પ્રધાનરજ કાર્યભૂત સ્વપ્નજાગર કહી છે (આ અવસ્થા અભિગ્રગુણના કાર્ય ભૂત છે) સ્વપ્નપ્રાપ્ત શબ્દાદિ પાંચ વિષયભોગોને ભોગવતો પણ જીવ તમ કાર્ય જાણ્યાતિશયને લીધે તેને 'આ એમ છે' એમ જ્યારે નથી જાણતો ત્યારે તે સ્વપ્નાવસ્થા તમ પ્રધાનરજ કાર્યભૂત સ્વપ્નસુષુપ્તિ કહી છે સ્વપ્નમા યથાકર્મ સ્વાપ્ન ભોગને આપનારા હિરણ્યગર્ભાત્મા વાસુદેવજ છે

અસ્ય યતો મયેત્ । તુરીયં તત્પદં પ્રોક્તં યત્પ્રકાશાત્મકં સદા ॥૫૫॥
 ईश्वरप्रलयावस्थाकार्यं च तमआत्मिका । हृदयस्थानगावस्था सुपु-
 त्तिरिति फथ्यते ॥५६॥ वाहान्तःकरणानां च वृत्तयो भोग्यवासना ।
 लीनाः कारणदेहे स्युर्ज्ञातृता कर्तृता तथा ॥५७॥ तस्यामिमन्तुः
 प्राक्षस्य सगुणब्रह्मणो मुने । । सुखलेशोऽतिलीनत्वं यत्सा मुत्ति-
 स्तमोमयी ॥५८॥ कर्मसंस्कारतः कर्तृवृत्तेरुत्थानमत्र यत् । स्वप्नो
 रजोमुख्यतमोमयसुप्तौ हि स स्मृतः ॥५९॥ जाग्रत्स्वप्नव्यथातापा-

॥૫૨-૫૪॥ સ્વપ્નની નિરૂત્તિ થતાં જાગૃદલાવને પામેલા, પૂર્વોક્ત રીતિએ
 સંત સમજાવના પ્રસંગવાળા, બ્રહ્મવિદ્યાના અભ્યાસવાળા જીવત્માનું
 સ્વરૂપ ત્રણ અવસ્થાઓની અતીત જે જ્ઞાનેકઆકારથી જણાય તે તુર્ય
 પદ કહ્યું છે. તે જ્ઞાનેકવન હોવાથી સદા પ્રકાશેકસ્વરૂપ છે. બીજો અર્થ
 પૂર્વવત્ જણવો ॥૫૫॥ હવે સુપુત્તિ અવસ્થાનું નિરૂપણ કરીશું-ઈશ્વર-
 અભ્યાસી શરીરના અભિમાની વિરાજપુરૂષની જે પ્રલયકાલીન અવસ્થા
 તેના કાર્યભૂત અને તમોગુણના કાર્યરૂપ સુપુત્તિ અવસ્થા છે, તેનું હૃદયસ્થાન
 મુખ્ય આશ્રય છે ॥૫૬॥ જ્યારે બાહ્ય કરણો અને અંતઃ કરણોની સર્વપણ
 વૃત્તિઓ અને લોભવાસનાઓ કારણ દેહમાં વિદીન થઈ જાય છે તથા
 જ્ઞાતૃતા અને કર્તૃતા કારણ દેહમાં જ લીન થઈ જાય છે (સૂક્ષ્મ દેહના
 કાર્યભૂત અને સૂચક દેહના કાર્યભૂત ભોગોનો અત્યંત વિલય થતાં કેવળ
 અચિત્સંસ્પૃષ્ટપણે કારણદેહમાત્રમાં જ્ઞાતૃતા કર્તૃતાના અવભાસ વિના 'અહં'
 એવા કેવળ અસ્પષ્ટ અવભાસમાત્રથી જે સ્થિતિ તે અહીં વિલય કહ્યો
 છે) ત્યારે આ જીવ કેવળ કારણદેહાભિમાની પ્રાણ એવી સંજ્ઞાને પામીને
 સગુણબ્રહ્મ-ગુણકાર્યના નિર્વાહક (પ્રધાનપુરૂષ)ના સુખલેશમાં અત્યંત
 લીન થાય છે. આવું જે લીનપણું એજ સુપુત્તિ કહીએ. તે આ અવસ્થા
 પ્રશુદ્ધતમઃકાર્યભૂતા છે (તે આ અગ્નિશ્રમણકાર્યભૂત સુપુત્તિ અવસ્થા
 જણાવી) ॥૫૭-૫૮॥ આજ સુપુત્તિમાં જાગૃતદશાવિષે કરેલા કર્મના તીવ્ર
 સંસ્કારને લીધે કર્મકર્તા જીવની વૃત્તિનું જે ક્રિયિત વિત્થાન તે રજોગુણ-
 પ્રધાન તમઃકાર્યભૂત સુપુત્તિ અવસ્થામાં સ્વપ્ન કહ્યો છે ॥૫૯॥ જાગૃદશામાં
 અને સ્વાપ્રદશામાં અનુભવેલા અથતાપાદિકને લીધે તે સુપુત્તિ અવસ્થા-

દ્વિદાન્ત્યાસ્ત્ર ચૈ પુનઃ । પ્રાતિલોમ્યં કર્ત્વૃત્તેઃ સુષૌ જ્ઞાનં તુ તસ્ય
 યત્ ॥૬૦॥ સત્ત્વમુચ્યતમોમય્યાં સુષૌ તજ્ઞામદુચ્યતે । કર્મણાં
 ફલદાતાત્ર સુપુષ્પાવીશ્વરો મતઃ ॥૬૧॥ ઇતદ્વેદપ્રયજ્ઞાનં પ્રવુદ્સ્ય
 યનો મવેત્ । તુરીયં તત્પદં પ્રોક્તં જ્ઞાતવ્યં સૂક્ષ્મયા દશા ॥૬૨॥
 તિષ્ઠણામપ્યવસ્થાનાં મૂળભૂતા ગુણાશ્રયઃ । સત્ત્વં રજસ્તમ ઇતિ
 જ્ઞાતવ્યાસ્તેઽપિ લક્ષણેઃ ॥૬૩॥ સત્ત્વમાનન્દ ઉદ્રેકઃ પ્રીતિઃ પ્રાકા-
 શ્યમેષ ચ । સુપસન્નિત્યમારોગ્યં સન્તોષઃ શ્રદ્ધાનતા ॥૬૪॥

સુખમાં પુનઃ પ્રવેશ કરતી કર્તૃવૃત્તિનું પ્રતિલોમપણે જે વર્તન તેનું જે જ્ઞાન
 થાય છે તે સત્ત્વપ્રધાન તમ-કાર્યભૂત સુપુષ્પિ અવસ્થામાં ભગવદવસ્થા કહી
 છે. આ સુપુષ્પિમાં કર્મોનું ફળ આપનારા પૂર્વોક્ત ધર્મશાસ્ત્રમાં વાસુદેવ-
 ॥૬૦-૬૧॥ પૂર્વની પેઠે આ ત્રણ સેદ્યકી અતીત જ્ઞાતમસ્વરૂપ જે
 શુદ્ધ આકારથી જણાય તે પદ તુર્યસંજિત સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જાણવું. તુર્ય ધ્યાન-
 દિકથી તુર્યસંજિત, અતુર્વ્યૂહગણનામાં સંકર્ષણાદિકની અપેક્ષાએ તુર્ય,
 વાસુદેવ નામનું, સર્વ સુખશુભોએ પ્રાપ્ય પદ જાણવું. જે રૂડીરીતે ધ્યાન
 કરેલા અને ભક્તિગોચર કરેલા પદથી પરિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ ભગવાદિ ત્રણ
 અવસ્થાથી અતીતપણે જાણીએ, એવો કેટલાકો લાવ વર્ણવે છે, તેમણે
 સુંદર છે ॥૬૨॥ આ ત્રણ અવસ્થાઓના મૂળભૂત સત્ત્વ રજ્ઞ તમ ત્રણ
 ગુણો છે તે ત્રણ લક્ષણોવડે જાણવા યોગ્ય છે. તો લક્ષણથી તે ગુણોનું નિરૂ-
 પણ કરું છું ॥૬૩॥ કાર્યથી કારણસ્વરૂપનું નિરૂપણ કરાય છે. 'સત્ત્વ' ધ્યાન-
 દિવચનથી સત્ત્વના કાર્યભૂત આનંદાદિ છે. યદપિ કાપિલો સત્ત્વનીજ
 સુખરૂપતા ઇચ્છેછે, સુખાદિક જડના ધર્મો છે એમ તેઓ માને છે, પુરૂ-
 પને સુખદુઃખાદિરહિત ચેતનમાત્ર માને છે, આ તો પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે
 તેનું ખડન અપ્રકૃત જાણીને અહીં કરતા નથી. તો આત્માની જ્ઞાનસુખાદિ
 ધર્મતાને ઇચ્છતા અમારાથી તો તેમ કહેવું યોગ્ય નથી, માટે કાર્યથી કાર-
 ણનું નિરૂપણ કરાય છે એમ જે વ્યાખ્યાન કર્યું તેજ ચુકા છે. સત્ત્વ-ધૈર્ય,
 આનંદ-સ્વભાવથી સુખરૂપતા, ઉદ્રેક-ઉત્કૃષ્ટતા, પ્રીતિ-પ્રસન્નતા, પ્રાકાશ્ય-
 વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન, સુખસંગિપણું, અગાધપણું, સંતોષ, શ્રદ્ધાનતા-
 આસ્તિક્ય, અકૃપણપણું, અસંરેલ-ક્રોધે રહિતપણું, ક્ષમા, કૃતિ-પોતાના

અકાર્પણ્યમસંરમ્ભઃ ક્ષમા ધૃતિરહિંસનમ્ । સમતા સત્યમાનૃણ્યં
માર્દવં હીરવાપલમ્ ॥૬૫॥ શૌચમાર્જવમાચારો હ્યલૌલ્યં દૃઢ-
સમ્ભ્રમઃ । દ્વણિદ્વિમિશ્રાણાં કુનાનામવિકલ્પનમ્ ॥૬૬॥ વાનેન
ચાનુપદ્ધનમસ્પૃહત્વ પરાર્થતા । સર્વભૂતદયા ચૈવ સત્યસૈતે ગુણાઃ
સ્મૃતાઃ ॥૬૭॥ નાનારસેન્દ્રા ચાસ્થૈયં રૂપમૈશ્વર્યવિગ્રહૌ । અલ્યાગિ
ત્વમકારુણ્યં સુસદુઃસોપસેવનમ્ ॥૬૮॥ પગપદ્મદેપુ રતિર્વિગદાનાં
ચ સેવને । અહદ્ધારો હ્યસત્કારશ્ચિન્તા ધૈરોપસેવનમ્ ॥૬૯॥ પરિતા
પોઽમિહરણં હીનાશોઽનાર્જયં તથા । મેદઃ પરુપતા હિંસા કામઃ
ક્રોધો મદસ્તથા ॥૭૦॥ અક્ષમા પરિહાસશ્ચાસન્તોપો હર્ષ એવ ચ ।
પતે ગુણા રાજસા હિ નામસાનય કીર્તયે ॥૭૧॥ તામિશ્વમન્યતા-

કટ્યાણના ઉપાયમા પ્રવર્તન, આહંસા, સમતા, સત્ય, ઋણે રહિતપણુ,
માર્દવ-અકઠિનપણુ, અનુચિત કર્મેમાં લગ્ન, અચપળપણુ, શૌચ, સરલ-
પણુ, સદાચારના આચરણમાં રચિયુક્તપણુ, વૃષ્ટ્યાએ રહિતપણુ, દૃઢ્યમાં
સંભ્રમે રહિતપણુ, ઇષ્ટ અનિષ્ટ વિમિશ્ર કર્મોનું નહિ શ્લાઘા કરવાપણુ,
સ્વાભીષ્ટ પદાર્થના પ્રદાનથી અન્યઉપર અનુચ્છ કરવાપણુ, સ્પૃહાએ રહિ-
તપણુ, યથાશક્તિ પદાર્થની સિદ્ધિ કરવી, સર્વભૂત ઉપર દયા રાખવી,
આ ધૈર્ય આનંદાદિ સર્વે સત્ત્વના કાર્યભૂત ગુણુવિશેષો કહ્યા છે ॥૬૪-૬૭॥
નાનાવિધે રસોમા અભિલાષ, અસ્થિરતા, રૂપનિરૂપણુ, (રૂપમા આસક્તિ)
એશ્વર્યનો આવિન્દાર, વિચ્છ કરવો, પાત્રની ઉપલબ્ધિમા પણ બદ્ધસ્ત-
પણુ, દયાએ રહિતપણુ, દુર્ગમિશ્ર મુખનુ ઉપસેવન, પરાપવાદમા પ્રીતિ,
દુરાચલવાદોના સેવનમા રચિ, અહંકાર, અસત્કાર-ક્રોધનો પણ સત્કાર
ન કરવો, ચિંતા, વૈરનું ઉપસેવન, પરિતાપ, પરધનનું અપહરણુ, લગ્નનો
નાશ, અસરલપણુ, ભેદ-પશ્વપાતશુદ્ધિ અથવા અહમમતાનુ અધિકપણુ,
કઠિનપણુ, પરદ્રોહાચરણુ, કામ, (વિષયો ભોગ્યા વિના રહી શકાય નહિ
તે) ક્રોધ, કુળજ-માદિકનો મદ, અક્ષમા-પરોત્કર્ષની અસહનતા, અન્યનો
ઉપહાસ કરવો, અસતોષ, હર્ષ-ઇષ્ટલ્લાદિકમાં ચિત્તનો સમુગસ, આ
સર્વે રજોગુણના કાર્યભૂત ગુણો છે. હવે તમોગુણના કાર્યભૂત ગુણો કહું છું
॥૬૮-૭૨॥ તામિસ-ક્રોધ, અધતામિસ-દુર્મેરણુ, તમ-અજ્ઞાન, મોહ-

મિશ્રં તમો મોહો મહાતમઃ । કાર્યાકાર્યાવિવેકશ્ચ પ્રમાદોઽથ
 વ્યથા ભયમ્ ॥૭૨॥ અસમૃદ્ધિસ્તથા દૈન્યં શોકસ્તન્દ્રા વિપાદનમ્ ।
 મન્ધવાસોવિહારેષુ પુષ્પેષુ શયનેષુ ચ ॥૭૩॥ દિગ્દાક્ષમેઽતિનિ
 દ્રાયાં નિર્વાદેઽભિરુચિસ્તથા । નૃત્યવાદિત્રગીતાનામજ્ઞાનાચ્છ્રદ્ધા-
 નતા ॥૭૪॥ દ્વેષો ધર્મવિશેષાણામેતે વૈ તામસા ગુણાઃ । એવં ત્રયો
 ગુણા શ્લેષા લક્ષણેસ્તુ પૃથક્પૃથક્ ॥૭૫॥ સ્થૂલ દિદેહત્રિતયં સહા
 ધ્યાત્માધિદેવતમ્ । ગુણાસ્તયસ્તથાવસ્થા એતદ્દેવતમિતીરિતમ્
 ॥૭૬॥ ય એતદ્દેવિ સત્ત્વાત્મા ક્ષેત્રજ્ઞ ઇતિ કથ્યતે । સામાન્યસ
 ત્તયા દેહં સ સઘ વ્યાપ્ય વર્તને ॥૭૭॥ વિશેષસત્તયા ત્વાસ્તે દૃદિ
 ક્ષેત્રજ્ઞ એવ ચ । રક્તદીપપ્રતીકાશો જ્ઞાતા સૂક્ષ્મોઽણુવદ્ધુર ॥૭૮॥
 ક્ષેત્રજ્ઞત્વેનેત્યમુક્તો મયાત્મા સમગ્રયેષુ તત્સ્વરૂપ પુનસ્તે । અધ્યા-

આત કરણવિભ્રમ, મહતમ-આમ્ય ભોગ્યુખની એવણા કાર્ય અકાર્યનો
 અવિવેક, પ્રસાદ, બધા-મિથ્યાભૂત મન ખીડા, ભય અભયસ્થાનમા પણ
 ભયશકા, અસમૃદ્ધિ, દીનતા, શોક, આલસ્ય, દુ ખ, ગદ્યાનુલેપમા વિવિધ
 વસ્ત્રધારણમા વિહારમા અભિરૂચિ, પુષ્પહારધારણમા અને નાનાવિધ શમ્યા
 રોહણમા અભિરૂચિ, દિવાનિદ્રા અતિનિદ્રા પરનિદ્રામા પ્રીતિ, નૃત્ય વાદિન
 ગીતની અજ નથી શ્રદ્ધાધાનતા, (પોતાનુ તેમા અણપણુ છે તથાપિ નૃત્યા
 દિકમા શ્રદ્ધાતિશય) અધિક ધર્મવાળાઓનો દ્વેષ કરવો, આ સર્વે તમોગુ
 ણના કાર્યભૂત ગુણવિશેષો છે આરીતે કાર્યભૂત લક્ષણોવડે પૃથક્ પ્રથક્
 સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણો જણવા ॥૭૨-૭૫॥ અધ્યાત્મ અધિદેવતે સહિત-
 દિન્દ્રિયવર્ગ દેવતાવર્ગે સહિત સ્થૂળ દિ ત્રણ દેહો, સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણો,
 ભમેદાદિ ત્રણ અવસ્થાઓ, આ સમસ્ત ક્ષેત્ર નામથી કહ્યું છે જે આ
 ક્ષેત્રને જણે તે આત્માતો ક્ષેત્રજ્ઞ નામથી કહ્યો છે તે ક્ષેત્રજ્ઞ પોતાના
 ક્ષેત્રભૂત દેહમા સામાન્યસત્તાથી-જ્ઞાનપ્રભાથી સર્વ અગમા વ્યાપીને વર્તે
 છે (વિશેષસત્તાથી-વસ્ત્રરૂપથી તો દૃઢયમા વર્તે છે તે આ આ મા રત-
 દીપપ્રકાશસદૃશ પ્રકાશવાન, જાતા, પરમાણુવત્ સૂક્ષ્મ-અણુપરિમાણ
 ધ્રુવ-અવિનાશી જણવો ॥૭૬-૭૮॥ હે મુને ! જે આ ક્ષેત્રજ્ઞ આત્મા મેં
 કહ્યો તેનુજ સ્વરૂપ રૂડીરીતે જણવામાટે મોક્ષધર્મમા કહેલો અધ્યાત્માદિ

ત્માદિ મોક્ષધર્મપ્રણીતં મેદં વચ્મિ શ્રૂયતાં શુદ્ધયુદે ! ॥૭૧॥ 'તિ
શ્રામત્તરાત્ત્રિજીવને નારાયણચરિત્રં ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે જ્ઞાનોપદેશે પ્રાણેન્દ્રિ-
યાવસ્થાગુણલક્ષણનિરૂપણનામા સમતિતમાઽધ્યાયઃ ॥૭૦॥

શ્રીનારાયણમુનિહસન—શ્રોત્રમધ્યાત્મમિત્યુક્તં દિશસ્ત્રાધિદેવ-
તમ્ । શ્રોતવ્યમધિભૂતે તન્નુમાંસ્તામ્યાં પ્રપચતે ॥૧॥ ત્વગધ્યાત્મ-
મિતિ પ્રોક્તં યાનસ્ત્રાધિદેવતમ્ । અધિભૂતં તથા સ્પર્શસ્ત્રાધિદેવતમ્
ચિન્દતે પુમાન્ ॥૨॥ ચક્ષુરધ્યાત્મમિત્યુક્તમર્કસ્ત્રાધિદેવતમ્ ।

એકે તમને કહું છું તેને તમે સાંભળો તમે શુદ્ધયુદ્ધિ-નિર્ભળમનવાળા છો,
સદુપદેશપ્રહણુને યોગ્ય । નિર્ભળ તમારું મન છે ॥૭૧॥ કિંતુ શ્રીસત્સં-
ગિજીવને...અતુલ્યપ્રહણુ જ્ઞાનોપદેશે પ્રાણેન્દ્રિયાવસ્થાગુણલક્ષણ-
નિરૂપણનામા સમતિતમાઽધ્યાયઃ ॥૭૦॥

અધ્યાય ૭૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે મુને! કર્માનુસારે સંસરતા પુરૂષ
લોકના લોગોપકરણપણે આપેલાં ઈન્દ્રિયો કે જે તેને દેવતાઓએ અધિ-
ષ્ઠિત અને તેને વિષયોને અહણ કરનારાં છે તેણેકરીને તેને વિષયનો
ઉપલોગ થાય છે. તેમાં શ્રોત્રેન્દ્રિય કે જે શબ્દરૂપ અર્થને અહણ કરનાર
છે તે આત્મનિ-શરીરમાં સંબન્ધ પામી રહ્યું છે, માટેજ અધ્યાત્મપણે
સાંખ્યજોએ કહ્યું છે. તે શ્રોત્રની અધિષ્ઠાત્રી જે દેવતા દિશા તે દેવતા-
સંબન્ધથી અધિદેવત કહેવાય છે, શ્રોત્રથી આજ્ઞા એવો અર્થ શબ્દ આકાશ-
રૂપ મહાભૂતનો સ્વભાવ હોવાથી અધિભૂત કહ્યો છે. તેમાં તે અધ્યાત્મ-
અધિદેવતે કરીને તે અધિભૂત (શબ્દવિષય) ને પુરૂષ જીવ પામે
છે—ભોગવે છે, તે પછી તે પુરૂષ શ્રોતા થાય છે. આ ત્રણનો સંબન્ધ
ન હોય તો પુરૂષ દેવળ જ્ઞાનમયજ છે. ગુણમય આ સર્વનો સ્વતઃ તે
લોકના નથી ॥૧॥ એ રીતે ત્વક્-ત્વગિન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમાં
લોકના નથી ॥૨॥ એ સ્પર્શનો અધિભૂત કહ્યો છે, તે આ ઉપકાર્ય-
વાયુ અધિદેવત કહ્યો છે, સ્પર્શનો અધિભૂત કરીને સન્નિધિમાં રહેલા
ઉપકારકભાવને પામેલા અધ્યાત્મઅધિદેવતે કરીને સન્નિધિમાં રહેલા

૧ આ અધ્યાયમાં અધ્યાત્મ અધિદેવત અધિભૂત વિભાજનું નિરૂપણ કર્યું છે. ૧

દ્રવ્યમધિભૂત તત્પુમાંસ્તાભ્યાં પ્રપચતે ॥૩॥ જિહ્વાધ્યાત્મમિતિ
 પ્રોક્ત વરુણોઽત્રાધિદેવતમ્ । અધિભૂત રસશ્ચેવ તત્તાભ્યાં વિન્દતે
 પુમાન્ ॥૪॥ ઘ્રાણમધ્યાત્મમિત્યુક્ત દક્ષો તત્રાધિદેવતમ્ । ઘ્રાત-
 વ્યમધિભૂત ચ તત્તાભ્યાં વિન્દતે પુમાન્ ॥૫॥ ઘાગધ્યાત્મમિતિ
 પ્રોક્તમગ્નિસ્તત્રાધિદેવતમ્ । વક્ત્ર્યમધિભૂતં તત્પુમાંસ્તાભ્યાં પ્રપ-
 ચતે ॥૬॥ પાણી અધ્યાત્મમિત્યુક્તમિન્દ્રસ્તત્રાધિદેવતમ્ । આદાન-
 મધિભૂતં તત્પુમાંસ્તાભ્યાં પ્રપચતે ॥૭॥ પાદાવધ્યાત્મમિત્યુક્ત ધિષ્ણુ
 સ્તત્રાધિદેવતમ્ । ગતત્ર્યમધિભૂત ચ તાભ્યાં તદ્વિન્દતે પુમાન્ ॥૮॥
 પાયુરધ્યાત્મમિત્યુક્ત મિત્રસ્તત્રાધિદેવતમ્ । અધિભૂત વિસર્ગશ્ચ

સ્પર્શ અધિભૂતને પુરૂષ ભોગવે છે, તેથી તે સ્પૃષ્ટા કહેવાય છે ॥૨॥ એ
 રીતે નકુ ઇન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમા સૂર્ય અધિદેવત કહ્યા છે, રૂપ
 અધિભૂત કહ્યું છે, તે અધ્યાત્મ અધિદેવતે કરીને પુરૂષ અધિભૂત રૂપને
 પામે છે, તેથી પુરૂષ દ્રષ્ટા કહેવાય છે ॥ ૩ ॥ વરુણ અધિદેવત કહ્યો છે, તેણે
 અધિષ્ઠિત જીહ્વા-રસનેન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તે અધિષ્ઠાતૃ અધિષ્ઠેયભાવને
 પામેલા બન્નેએ કરીને સભિધિમા રહેલા અધિભૂત રસને પુરૂષ ભોગવે છે,
 તેથી પુરૂષ રસચિતા કહેવાય છે ॥૪॥ ઘ્રાણેન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમા
 અધિષ્ઠાતૃ અધિદેવત અશ્વિનીકુમાર કહ્યા છે, સુંબવાયોગ્ય ગંધ અધિભૂત
 કહ્યો છે, પુરૂષ તે અધિભૂત ગંધને અધ્યાત્મ અધિદેવતે કરીને ભોગવે છે,
 તેથી તે ઘ્રાતા કહેવાય છે એ રીતે શાનેન્દ્રિનો વિભાગ છે ॥૫॥ હવે કર્મે
 ન્દ્રિયનો વિભાગ કહે છે-વાગિન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમા અધિદેવત
 અધિષ્ઠાતા અગ્નિ છે, તે અધિષ્ઠેયઅધિષ્ઠાતૃભાવને પામેલા બન્નેએ કરીને
 અધિભૂત વક્ત્ર્ય પદ્મતને પુરૂષ પામે છે તેથી પુરૂષ વક્ત્રા કહેવાય છે
 ॥૬॥ પાણી-હસ્તેન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમા અધિષ્ઠાતા ઇન્દ્ર અધિ-
 દેવત કહ્યું છે, તે અધિષ્ઠેય અધિષ્ઠાતૃભાવને પામેલા બન્નેએ કરીને અધિભૂત
 આદાન-સહસ્રને પામે છે આદાનતો ઘટપટાદિ ભૌતિકનુ સમયે છે, તો આ
 દિયાવિશેષ અર્થ ભૂતગત હોવાથી અધિભૂત કહ્યો છે તેથી પુરૂષ આદાતા
 કહેવાય છે ॥૭॥ પાદ-ચરણેન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમા ધિષ્ણુ અધિ-
 દેવત કહ્યા છે ગતત્ર્ય-ગમનાર્દ આપાર અધિભૂત કહ્યો છે, તે અધિભૂતને તે

તત્તાભ્યાં વિન્દતે પુમાન્ ॥૯॥ ઉપસ્થોઽધ્યાત્મમિત્યુક્ત પ્રજેશોઽ-
ગ્રાધિદૈવતમ્ । આનન્દશ્ચાધિભૂત તત્પુમાંસ્તાભ્યા પ્રપચતે ॥૧૦॥
મનોઽધ્યાત્મમિતિ પ્રોક્તં ચન્દ્રશ્ચાગ્રાધિદૈવતમ્ । મન્તવ્યમધિભૂતં
તત્પુમાંસ્તાભ્યાં પ્રપચતે ॥૧૧॥ યુદ્ધિરધ્યાત્મમિત્યુક્તં બ્રહ્મા તગ્રાધિ-
દૈવતમ્ । યોદ્ધવ્યમધિભૂતં તત્પુમાંસ્તાભ્યાં પ્રપચતે ॥૧૨॥ અહઙ્કા-
રોઽધ્યાત્મમિતિ રદ્રસ્તગ્રાધિદૈવતમ્ । અભિમાનોઽધિભૂતં તત્પુ-
માંસ્તાભ્યાં પ્રપચતે ॥૧૩॥ ચિત્તમધ્યાત્મમિત્યુક્તં ક્ષેત્રજ્ઞાઽગ્રાધિ-
દૈવતમ્ । ચિન્તનચાધિભૂતં તત્પુમાંસ્તાભ્યા પ્રપચતે ॥૧૪॥ અધ્યા-
ત્માદિવિભાગોઽયં સ્ફુટં ત્રેધા નિરૂપિતઃ । તત્ર દ્વે કરણે જ્ઞેયે જ્ઞેયં

બન્નેએ કરીને પુરૂષ પામેછે, તેથી મતા કહેવાય છે ॥૮॥ પાપુ-ગુનેન્દ્રિય
અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેમા મિત્ર અધિદૈવત કહ્યું છે, તે બન્નેએ કરીને અધિ-
ભૂત વિસર્ગ-મળત્યાગને પુરૂષ પામે છે ॥૯॥ ઉપસ્થ શિશુન્દ્રિય અધ્યાત્મ
કહ્યું છે, એમા પ્રભાપતિ અધિદૈવત કહ્યા છે, તે બન્નેએ કરીને અભિભૂત
આનન્દ-મૈથુનમુખને પુરૂષ પામેછે ॥૧૦॥ ઉભયાત્મક (બાહ્ય આત્મા
ત્મક) મન ઇન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, એમા ચદ્ર અધિદૈવત કહ્યો છે,
તે ઉપકાર્ય ઉપકારકલાવને પામેલા બન્નેએ કરીને મતવ્ય અધિભૂત અર્થને
પુરૂષ પામે છે, તેથી પુરૂષ મતા કહેવાય છે ॥૧૧॥ યુદ્ધિ અધ્યાત્મ કહી છે,
તેમા અધિષ્ઠાતા શ્રદ્ધા અધિદૈવત કહ્યા છે તે ઉપકાર્ય ઉપકારકલાવને પામેલા
બન્નેએ કરીને યોદ્ધવ્ય અધિભૂત અર્થને પુરૂષ પામે છે, તેથી પુરૂષ યોદ્ધા
કહેવાય છે ॥૧૨॥ અહઙ્કાર અધ્યાત્મ કહ્યો છે, તેમા રદ્ર અધિષ્ઠાતા અધિદૈવ
કહ્યા છે, તે ઉપકાર્ય ઉપકારકલાવને પામેલા બન્નેએ કરીને અભિભૂત અભિ
માનને પુરૂષ પામેછે તેથી પુરૂષ 'હુ દેવ છુ મનુષ્ય છુ' એ રીતે અભિમતા
થાય છે ॥૧૩॥ ચિત્ત અધ્યાત્મ કહ્યું છે, તેનો અધિષ્ઠાતા ક્ષેત્રજ્ઞ અધિદૈવ
કહ્યા છે, (ક્ષેત્રસંશબ્દથી અહીં વાસુદેવ ભગવાન કહેવા ઇચ્છયા છે, તેજ
તત્ત્વથી શારીર છે, કેમકે સર્વાતર છે વળી તત્ત્વથી ક્ષેત્રસ્વભાવને તે જાણે છે)
તે ઉપકાર્ય ઉપકારકલાવને પામેલા બન્નેએ કરીને ચિંતન અધિભૂત
અર્થને પુરૂષ પામેછે તેથી પુરૂષ ચેતચિતા કહેવાય છે ॥ ૪॥ તે આ
અધ્યાત્માદિવિભાગ સ્પષ્ટપણે ત્રણ પ્રકારે મેં નિરૂપણ કર્યો તેમા બે

કર્મે તૃતીયકમ્ ॥૧૫॥ સ ત્રિવિવ્યતમામાયે કર્તુ ન ક્ષમતે ક્રિયાઃ ।
તથાપિ સંવિદ્વૃષોઽસ્તિ સ્વયં નેમ્યઃ પૃથક્સ્થિતઃ ॥૧૬॥ ક્ષેત્રહો
જીવરૂપોઽયં દૃષ્ટાકારો પ્રકાશચાન્ । વિશેષસત્તયા હ્યાસ્તે વ્યાપ્ય
સામાન્યતો ઘણુઃ ॥૧૭॥ ઇન્દ્રિયેભ્યઃ પરા હ્યર્થા અર્થેભ્યઃ પરં મનઃ ।

અધ્યાત્મ અધિદેવ પુરૂષને કર્મફળભોગાર્થે કરણ બળવાં, ત્રીભું ભોગ્ય
અધિભૂત શબ્દાદિતો કર્મ બળતું ॥૧૫॥ આ ત્રણના સ્વભાવનો વિભર્ષ
કરતાં આત્મા સ્વતઃ કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, પણ ભૌતિક અર્થના ભોક્તા-
પણારૂપ સ્વભાવવાળો વસ્તુતઃ નથી. યદ્યપિ તે અધ્યાત્માદિ ત્રણમાં બે
એકપણુ ન હોય તો ગમનાદાનાદિ ક્રિયાઓને કરવા સ્વતઃ સમર્થ થતો
નથી, તથાપિ તે જ્ઞાનસ્વરૂપે કરીને એનાથકી પૃથક્ભૂત છે, એવું તેનું તત્ત્વ રૂઢી
રીતે સમજવું ॥૧૬॥ તે આ ક્ષેત્રજીવ પ્રકાશચાન્ (સ્વપ્રકાશ) હોઈને
દૃષ્ટાકાશમાં વિશેષતઃ (સ્વરૂપથી) સંલિધિ પામી રહ્યો છે. મસ્તકાદિ
પાદાંત સર્વ અવયવોમાં તો સામાન્યતઃ (પોતાની જ્ઞાનપ્રભાથી) વ્યાપીને
વર્તે છે ॥૧૭॥ તે આ આત્મા આ અધ્યાત્માદિ સર્વથકી વિલક્ષણ છે
એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. (તેનું ઉપપાદન કરે-૧) બે શબ્દાદિ અર્થો
અધિભૂતપણે કહ્યા છે તે ઇન્દ્રિયોથકી પર (વિલક્ષણ) છે એમ સ્વભાવ-
દૈષમ્યથી જણાય છે, કેમ? તો અર્થોતો બાહ્ય છે, ઇન્દ્રિયોતો આંતર
છે, અર્થોતો બાહ્ય ભૌતિક છે, ઇન્દ્રિયોતો અધ્યાત્મમાં (શરીરમાં) સંબધ
પામી રહ્યાં છે. મનતો અર્થોથકી પર છે (ચક્રરાત્ શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયો
થકી પણ પર છે) કેમ? તો મન બે ન હોય તો સંલિધિમાં રહેલા પણ
અર્થને પ્રકાશ કરવા શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયો સમર્થ થતાં નથી, તો મન અર્થો-
થકી અને ઇન્દ્રિયોથકી પર અને પ્રકૃષ્ટ છે. તે મનથકી પણ બુદ્ધિ પર
છે, કેમ? તો ઇન્દ્રિયોવડે ગ્રહણ કરેલો અર્થ કેવળ મનોમાર્ગમાં સ્ફુરે છે,
'આ એમજ છે' એવો વિનિશ્ચયતો બુદ્ધિથી થાય છે, તો બુદ્ધિ મનથી
વિલક્ષણ અને (પ્રકૃષ્ટ) છે બુદ્ધિપર્યંતનાં આ બધાં અચેતન હોવાથી
ચૈતન્ય પ્રકાશ વિના પ્રકાશ, કરવા સમર્થ થતાંજ નથી, માટે બુદ્ધિથકી
પણ પર તે પુરૂષ ચૈતન છે. ઇન્દ્રિયો બધા અર્થો લાવીને મનને આપે છે,

મનસસ્તુ પરા બુદ્ધિર્ગો બુદ્ધેઃ પરતસ્તુ સ ॥૧૮॥ દેવપ્રકાશિતા
અર્થા મયા ભુક્તા નિજેન્દ્રિયૈઃ । इत्यन्त कर्णे वेधोत्येवं यो वेत्ति
स स्वयम् ॥૧૯॥ સાત્ત્વજ્ઞાનમિતિ પ્રોક્ત સ્વરૂપં દેહદેહિનોઃ । पृथ-
ग्विज्ञाप्यते येन सदसश्च यथा तथा ॥૨૦॥ ધ્યાનેનૈતેનાત્મરૂપં ન
યાવદ્વિદ્ય વિદ્યાયઃ શરીરત્યાગ્સઃ । तावद्वद्धो मायया याति साधो !
भूयोभूय. संसृतिं दुःखरूपाम् ॥૨૧॥ इति धीमताङ्गिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे चतुષ્ઠપ્રકરણે જ્ઞાનાપદશે અધ્યાત્માદિવિમાનનિરૂપણનામૈક-
મત્તતિતમ ડખ્યાય ॥૭૧॥

મન બુદ્ધિને આપે છે અને બુદ્ધિ પુરૂષને આપે છે, તો પુરૂષજ પર છે,
આ અર્થ સુસ્પષ્ટ છે ॥૧૮॥ 'આ' એમ અર્થ પ્રકાશે છે, 'આને હું જાણુ છું'
એમ તો પુરૂષ પ્રકાશે છે, વળી 'આ ઇન્દ્રિયોએ આણેયો આ અર્થ મનથી
મેં ભોગવ્યો' એમ પણ જાણે છે, કરણપણે પ્રતીત થતા ઇન્દ્રિયોની શક્તિના
ધારકપણે ઉપકાર કરનારા કેવળ તે તે દેવતાઓ છે, તો 'આ' એમ
પ્રકાશ પામતા અર્થથકી, તેના પ્રકાશમાં ઉપકરણપણે પ્રતીત થતા
દેવાધિષ્ઠિત ઇન્દ્રિયવર્ગથકી, 'મનમાં હું જાણુ છું અથવા મનથી જાણુ છું'
એમ અતઃ કરણપણે પ્રતીત થતા મનથકી પણ વિવક્ષણ હોઈને 'આને હું
જાણુ છું' એવા અનુભવસાયથી (પાછળથી થતા અનુભવથી) ગમ્ય અને
'મેં આ અર્થ ભોગવ્યો' એમ ભોક્તાપણે પ્રતીત થતો ક્ષેત્રજ પુરૂષ અત્યંત
વિવક્ષણ છે ॥૧૯॥ આ પ્રકારે સાખ્ય આત્મનિષ્ઠોએ અભિમત એવું જ્ઞાન
મેં તમને કહ્યું, જે જ્ઞાને કરીને દેહ દેહીનું સત્ત્વ અસત્ત્વસ્વરૂપ (તેમાં
દેહીનું સત્ત્વસ્વરૂપ અને દેહનું અસત્ત્વસ્વરૂપ) જે પ્રકારે છે તે પ્રકારે
પૃથક્પણે જાણુવ માં આવે ॥૨૦॥ હે સાધો ! જે પુરૂષ આ મેં કહેલા
જ્ઞાનપ્રકારથી આત્મસ્વરૂપને બ્યાસુધી ત્રણ દેહથકી વિવક્ષણપણે જાણતો
નથી ત્યાસુધી તે પુરૂષ માયામાં બધાઈ રહીને દુઃખરૂપ સંસૃતિને વારવાર
પામ્યા કરે છે ॥૨૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સાંગિજીવને ચતુષ્ઠપ્રકરણે જ્ઞાનાપ-
દશે અધ્યાત્માદિવિમાનનિરૂપણનામૈકમત્તતિતમોઽધ્યાયઃ ॥૭૧॥

શ્રીનારાયણમુનિઘ્વાચ—एतेन साङ्ग्यज्ञानेन कारणादिवपुस्त्रयात् ।
 स्वात्मा ज्ञेयः पृथक्चेदोऽव्याकृतादिवपुस्त्रयात् ॥१॥ तादात्म्येन
 ततश्चैक्यं ब्रह्मणा स्वस्य भावयेत् । ब्रह्मभूतस्ततो भक्त्या वासुदेवं
 भजेत्पुमान् ॥२॥ वर्णाश्रमोचितं धर्मं स्वाधिकारानुसारिणम् ।
 यावदेहस्मृतिस्तावत्पालयंस्तं भजेत्सदा ॥३॥ आश्रमाणां च वर्णा-
 नामितरेषां च योपिताम् । धर्मशास्त्रेऽखिला धर्माः प्रोक्ता ज्ञेयास्तु
 ते ततः ॥४॥ वासुदेवो हि भगवान्साक्षाच्चारायणः प्रभुः । मुमुक्षु-

અધ્યાય ૭૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—આ સાંખ્ય-આત્મતત્ત્વના ઉક્ત જ્ઞાનથી
 (સંખ્યા-જ્ઞાનથીજ જે ગમ્ય તે સાંખ્ય કહેવાય) કારણ સૂદૃઢ સ્થૂળ આ-
 ત્મણુ શરીરથકી અત્યંત વિલક્ષણુ સ્વાત્મા સમજવો. તથા ઈશિ-વરાળ-
 પુરૂષ પણ અવ્યાકૃત સૂનાત્મ વિરાટ આ ત્રણુ દેહથકી અત્યંત વિલક્ષણુ
 ભણુવો ॥૧॥ આ રીતે દેહવિલક્ષણુપણે ભણીને પછી જ્ઞાનેકસ્વરૂપ
 સ્વાત્માની ‘અપહતપાપ્મા વિજયો વિમૃત્યુર્વિશોકોઽવિજિઘ્રિતોઽપિવાસઃ
 સત્યકામઃ સત્યસંકલ્પઃ’ આ શ્રુત્યુક્ત શ્રાદ્ધ સ્વભાવથી અક્ષરબ્રહ્મસ્વરૂપ-
 પણે બિભાવના કરે (તાદાત્મ્ય અહીં તદેકસ્વભાવપણારૂપ હેતું) આવા
 બ્રહ્મભાવથી ભાવિત થઈને સર્વેશ્વરેશ્વર સકળમુક્તજનસેવ્ય સર્વપરતર સર્વ-
 કલ્યાણુગુણુપરિપૂર્ણ વાસુદેવ ભગવાનને પરા ભક્તિથી ભજે ॥૨॥ ઉક્ત
 બ્રહ્મભાવથી ભાવિત થાય તોપણુ જ્યાંસુધી દેહભાન રહે ત્યાંસુધી પોતાના
 અધિકારને અનુસારે વર્ણાશ્રમધર્મને પાળતો થકોજ તે ભગવાનને સદાય
 ભજે. આથી-ભક્તિમાં કર્મે અંગ છે એમ કહ્યું. સ્વધર્મનો ત્યાગ કરનારાને
 ભગવદ્ભક્તિની નિષ્પત્તિ થતી નથી. તેવી શ્રુતિઓ છે—‘ક્રિયાવાનેષ ઘણ-
 વિદાં વરિષ્ઠઃ’ ‘કુર્વંભેવેહ કર્માણિ જિજીવિષેચ્છતં સમાઃ’ ‘વિદ્યાં ચાવિદ્યાં ચ
 યસ્તદ્વેદોભયં સહ’ ઇત્યાદિ ॥૩॥ બ્રહ્મચારી આદિક આશ્રમો, શ્રાદ્ધણાદિ

૧ આ અધ્યાયમાં આત્મસ્વરૂપના અવગોચરમાટે પ્રવર્તેલા સર્વ શાસ્ત્રનું ભગ-
 વાન વાસુદેવમાં પરાભક્તિ સ્વસ્વરૂપજ્ઞાનપર્યંક કરવી એમાંજ તાત્પર્ય છે એમ કહ્યું છે.

નામુપાસ્યોઽસ્તિ નાન્ય ઇત્યસ્તિ નિશ્ચયઃ ॥૫॥ સ દેવદેવોઽસ્તિ
હિરણ્યવર્ણો દાદોપસૌન્દર્યનિકેતમૂર્તિઃ । પૈઋકકેઽન્ને વિધુકોટિ-
કોટિપ્રકાશતુલ્યોજ્વલકાન્તિમાલી ॥૬॥ સદા કિશોરો વયસા-
તિરમ્યઃ પીતામ્બરો દિક્રપસરત્સુગન્ધઃ । દોઘ્યાં મુગાગ્રે મુરલીં

વણું, તેથી જાણ વર્તતા સંકરભ્રાત્રીઓ અને સ્ત્રીઓના સર્વ ધર્મોત્તો મનુ
યાત્રાવદ્ય આદિક મહાપિંઓએ કરેલી સ્મૃતિઓ ચક્રી બહુવા ॥૪॥

મુમુક્ષુ જનોએ ઉપાસ્ય સાક્ષાત્ ભગવાન્ વામુદેવ નારાયણ પ્રભુજ છે,
તેથી જીને કોઈ દેવ ઉપાસ્ય નથી. 'જે સમસ્ત જગતનું ઉપાદાન પર-
બ્રહ્મ છે તેનેજ શાંત થઈ ઉપાસન કરે' એવું શ્રુતિશિરોભાગનું હૃદય છે.
'યતો યા ઇમાનિ મૃતાનિ જાયન્તે X X X તદ્વિજિગ્મસસ્વ' 'સર્વે સત્ત્વિદં
મક્ષ તત્કલાનિતિ જ્ઞાન્ત ઉપાસીત એવી તો શ્રુતિ છે. તે પરબ્રહ્મ કવચિત્
અસાધારણ નારાયણ શબ્દથી તો કવચિત્ વામુદેવ શબ્દથી તો કવચિત્
ભગવત્શબ્દથી ઓધાય છે. પરબ્રહ્મ શબ્દપ્રવૃત્તિના નિમિત્તનો અન્વય
નિર્વિશેષ પરાભિમતમાં નથી, માટે તેના અન્વયની યોગ્યતા નિરતિશય
નૃહતપણાએ નિશિષ્ટમાંજ છે. તેતો નારાયણ છે. નારાયણપદ વામુદેવ-
પદ અને ભગવત્પદ આજ અર્થના અન્વયની યોગ્યતાને પ્રકટ કરે છે.
માટેજ શ્રુતિઓ અને મહાપિંઓ વામુદેવાદિ પદોવડે પરબ્રહ્મનો વ્યવહાર
કરે છે આથી-મુમુક્ષુઓએ ઉપાસ્યતા તો પરબ્રહ્મનીજ સંભળાય છે તો
વામુદેવની કેમ કહો છો? એવી શક્યનું નિરાકરણ થઈ ગયું ॥૫॥ તે મુમુક્ષુ-
ઉપાસ્ય પરબ્રહ્મ નારાયણનું દિવ્ય રૂપ, દિવ્ય સ્થાન અને દિવ્ય પરિજનવર્ગ-
સમૃદ્ધિને યથાવસ્થિતપણે બહીને તેવા તેમની લક્ષિ કરવી. તે વામુદેવ
દેવદેવ-દેવોએપણ પણ ઉપાસ્ય દેવ છે, હિરણ્યવર્ણ છે, 'હિરણ્યમશ્રુ-
દિગ્વ્યકેદા જામ્ણસારત્સર્વે ઇવ સુવર્ણઃ' 'યદા પદ્યઃ પદ્યતે રત્નમવર્ણ' એવી
શ્રુતિ છે. વૈયોદ્વર્ણઃ એવો પાઠ હોય તો નવીન મેઘસમાન સ્થામનુંદર
વર્ણ જેમનો છે, સમસ્ત સૌન્દર્યના એક આશ્રયભૂત દિવ્ય મૂર્તિ જેમની છે,
જેમના એક એક અગની દિવ્ય કાંતિ કોટિકોટિ ચદ્રકાંતિને તિરસ્કાર કર-
નારી છે, જે વયથી સદાય દિવ્ય કિશોરાકાર છે, તેવા કેશોર દિવ્યાંગસન્નિ-
વેશવડે અતિશય રમણીય છે, જેમના દિવ્યાંગનો સૌરભ દશેય દિશામાં

ચ ધૃત્વા નિનાદયન્નુપરશોભિપાદઃ ॥૭॥ કિરીટકાઞ્ચીવલયાઙ્ગદા-
 ઘૈર્ધિમૃષ્ણૈર્મૃષિત ઇન્દુવક્રઃ । શ્રીવત્સલક્ષ્માઙ્ગવિશાલવક્ષાઃ સરો-
 જપત્રાયતચારુનેત્રઃ ॥૮॥ મહાર્હવસ્ત્રાભરણૈશ્ચ પૌર્ણર્હારૈસ્તથા કેસર-
 ચન્દનાઘૈઃ । સમ્પૂજિતો રાધિકયા ચ લક્ષ્મ્યા પદયન્સ્વભક્તં કરુ-
 ãર્દ્રદૃષ્ટ્યા ॥૯॥ ઇત્યેભૂતો વાસુદેવઃ સ્વકીયહૃદયામ્બુજે । મુમુક્ષુણા
 ચિન્તનીયઃ સ્વયમાનમુશામ્બુજઃ ॥૧૦॥ હૃદયે માનસેરેવ કર્તવ્યં
 તસ્ય પૂજનમ્ । ઉપચારૈર્વહુવિઘ્નૈઃ પુરાણપ્રચિત્તઃ શુભૈઃ ॥૧૧॥ પ્રતિ-
 માયાં તુ હૃદયે ધ્યાતમાચાહ્યતં પુમાન્ । યથાલબ્ધોપચારૈશ્ચ પ્રસિદ્ધૈઃ
 પૂજયેત્પ્રભુમ્ ॥૧૨॥ પૂજનાન્તે યથાશક્તિ સ્વસ્થચિત્તઃ સ પૂજકઃ ।
 અષ્ટાક્ષરં કૃષ્ણમન્ત્રં જપેદ્વાયન્હરિં હૃદિ ॥૧૩॥ અર્પણં કીર્તનં
 ચૈવ સ્મરણં પાદસેવનમ્ । અર્ચનં ચન્દનં દાસ્યં સસ્યમાત્મનિધે-

(ચોમેર) પ્રસરી રહે છે, દિવ્ય ખીતાંબરને ધારી રહેલા, બે હાથવડે દિવ્ય-
 ધંશીને મુખાગ્રમાં ધારીને તેના વાદનમાં રસિક, દિવ્ય નૂપુરવડે સમલંકૃતં છે
 ચરણયુગળ જેમનું, મુકુટ કટિમેખલા કડાં બાબુબન્ધ આદિક દિવ્ય વિભૂ-
 ષણોવડે વિભૂષિત છે દિવ્ય અવયવો જેમના, ચદ્રમાંની પેઠે સર્વને આહ્વાદ
 આપનાર દિવ્ય વદનારવિંદ જેમનું છે, શ્રીવત્સચિહ્નવડે સમલંકૃત વિશાળ
 વક્ષઃસ્થળ જેમનું છે, કમળદળ જેવાં વિશાળ લલિત લોચન જેમનાં છે;
 મહામૂલ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણોવડે વિરાજીત, નાનાવિધ મુગન્ધિ દિવ્ય પુષ્પહારો
 વડે સુશોભિત, કેસરચંદનવડે ચર્ચેલું દિવ્ય ગાત્ર જેમનું છે, બે પડખામાં
 રમા રાધાએ નિર્મલ રૂઢીરીતે સેવા કરાતા, દયાર્દ્રદૃષ્ટિથી પોતાના બક્ષ-
 વર્ગને નિલાળતા, આવાં વિશેષભોગે વિશિષ્ટ મંદલાસમધુરમુખારવિંદ
 ભગવાન વાસુદેવનું મુમુક્ષુએ પોતાના હૃદયારવિંદમાં ચિત્તન કરવું ॥૮-૧૦॥
 એરીતે હૃદયમાં નિધ્યાન કરેલા ભગવાનનું પુરાણપ્રખ્યાત શુભ બદુનિધિ
 ઉપચારો મનઘીજ કલ્પીને તેવડે પૂજન કરવું ॥૧૧॥ અનંતર પૂજક જન
 હૃદયમાં ધ્યાનપૂર્વક માનસ ઉપચારોવડે પૂજેલા પ્રભુ શ્રીવાસુદેવનું પ્રતિ-
 મામાં આવાદન કરીને પ્રસિદ્ધ યથાલબ્ધ ઉપચારોવડે પૂજન કરે ॥૧૨॥
 બાહ્ય પૂજનને અંતે પૂજક પુરૂષ સ્વસ્થચિત્તવાળો અર્ધ હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણનું
 ધ્યાન ધરતો યજ્ઞે અષ્ટાક્ષર કૃષ્ણમંત્રને યથાશક્તિ જપે ॥૧૩॥ શ્રવણ

દનમ્ ॥૧૪॥ એતૈઃ પ્રકારૈર્નવમિઃ સેવતે યત્નમાદરાત્ । તસ્ય ગાઢં
મવેત્યેમ તસ્મિન્નારાયણે વિમૌ ॥૧૫॥ તસ્ય પુંસો ભગવતિ પ્રાણેન્દ્રિ-
યમનોષિયામ્ । નિગોઘો જાયતેઽગ્રાસૌ સર્વંત્રાપિ તર્મીક્ષતે ॥૧૬॥
તતથ સે પ્રહ્લરૂપમચ્ચણ્ડં શુદ્ધમક્ષરમ્ । સર્મીક્ષતેઽથ તત્રૈવ વિલ-
સન્તં ચ તં પ્રભુમ્ ॥૧૭॥ યથા વૃથ્યાદિતત્ત્વાનામાધારોઽસ્તિ નમ-
સ્તથા । નિત્યજીવેશપ્રકૃતિપુરુષાણાં હિ તદ્દૃદત્ ॥૧૮॥ સર્વાધારે તદ્વા-
ધારસ્તસ્મિન્ પ્રહ્લણિ ચાક્ષરે । દિવ્યમૂતઃ સ ભગવાન્યતેતે પુરુષો-

હીર્તન સ્મરણ પાદસેવન અર્ચન વંદન દારય સખ્ય આત્મનિવેદન, આ-
નવ પ્રકારની ભક્તિને પણ પ્રીતિથી પ્રતિદિન કરે. એરીતે આદરપૂર્વક
કરાતા ભજનથી પ્રભુ નારાયણ વાસુદેવમા શ્રદ્ધ એક થાય છે ॥૧૪-૧૫॥
અનંતર એવા એહી ભક્તના તેવા ભક્તિપ્રકર્યયોગથી ભગવાન વાસુદેવમા
પ્રાણ ઇન્દ્રિયો મન ભુદ્ધિનો નિરોધ (સમાધિ) થાયછે. તેપછી આ
ભક્ત સર્વ દુઃશ પદાર્થોમા તે ભગવાનનેજ ભાળે છે, એની દૃષ્ટિ આગળ
સર્વદા ભગવદાકારનુજ્જુરણ થતું હોવાથી એને સર્વત્ર ભગવદીક્ષણ થાય છે
॥૧૬॥ તે પછી તે ભક્ત શુદ્ધ-સર્વદોષરહિત, અખડ નિરવયવ અશ્વરશ્ચક્ષ્ણને
સાક્ષ તકરેછે. તેપછી તેજ અક્ષરમાં સદા દિવ્ય રૂપથી વિરાજમાન તે ભગ-
વાનને સાક્ષાત્ કરેછે. 'તત્ત્વજ્ઞઃ' એવો પાઠ હોય તો પોતાના અપહત-
પામત્વાદિશુભવિશિષ્ટ શુદ્ધ સ્વરૂપને સાક્ષાત્કરે છે. તથા અખડ અક્ષર-
શ્ચક્ષ્ણ સ્વરૂપને સાક્ષાત્કરેછે તથા તે અશ્વરશ્ચક્ષ્ણમાં તે ભગવાનને સાક્ષા-
ત્કરેછે, એવો અર્થ કરવો. અથવા શુદ્ધાત્માનો અક્ષરશ્ચક્ષ્ણની સાથે સાધાર્ય-
યોગ હોવાથી અક્ષરશ્ચક્ષ્ણનુજ્જ 'સ્વ' આ વિશેષણ કરવું, અખડ શુદ્ધ અક્ષ-
રશ્ચક્ષ્ણ સ્વસ્વરૂપને સાક્ષાત્ કરેછે. અનંતર સ્વસ્વરૂપભૂત અક્ષરશ્ચક્ષ્ણમાંજ
સદા સંરાજમાન ભગવાનને સાક્ષાત્કરેછે, આવો અર્થ કરવો (આ નિર્દેશ
ઔપચારિક સમજવો, કેમકે આત્માનું અને અક્ષરશ્ચક્ષ્ણનું સ્વરૂપતઃ ઐક્ય
અભિમત નથી) ॥૧૭॥ તે અક્ષરશ્ચક્ષ્ણ જેમ પૃથિવ્યાદિ તત્ત્વનો આકાશ
આધાર છે તેમ નિત્ય એવા જીવ ઇન્દ્રિય પ્રકૃતિપુરૂષ આદિકના આધાર-
ભૂત છે ॥૧૮॥ સર્વાધાર તે અક્ષરશ્ચક્ષ્ણમાં તેના પણ સ્વસત્તાથી આધાર-
ભૂત પરશ્ચક્ષ્ણ પુરૂષોત્તમ ભગવાન દિવ્ય રૂપથી સદા વિરાજે છે ॥૧૯॥

ત્તમઃ ॥૧૯॥ યથાવત્તત્સ્વરૂપં ચ ડ્યોતીરૂપં સ પદ્યતિ । તમસૌ ભજ-
તે મકો બ્રહ્મરૂપશ્ચ વીક્ષતે ॥૨૦॥ મક્તિમેતાં પરાસંજ્ઞાં ગ્રાહુઃ સાહ્ય-
વિચક્ષણાઃ । ઇમમર્થે ચ ગીતાયાં કૃષ્ણઃ પ્રાહાર્જુન પ્રતિ ॥૨૧॥ બ્રહ્મ-
ભૂત પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ ન કાઙ્ગતિ । સમ- સર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્રક્તિ
લભતે પરામ્ ॥૨૨॥ મતયાનયૈવ પરયા ગુણાતીતા સ્થિતિર્ભ-
વેત્ । શાન્તિશ્ચ સર્વથા પુંસસ્તસ્માદેતાં શ્રયેત્સુધી ॥૨૩॥ સાહ્ય-
શાસ્ત્રસ્ય ગૂઢાર્થ એવ ઉદ્ઘાટ્ય દર્શિત । મયઽન્યે ત્વેવમહાન્યા
સિદ્ધાન્તં પ્રાહુરન્યથા ॥૨૪॥ અમેદમાહુર્જીવસ્ય તે પરબ્રહ્મણશ્ચ વૈ ।

પૂર્વોક્ત લક્ષ્ય ડ્યોતિરૂપ-સ્વરૂપપ્રકાશકસ્વરૂપ તે અક્ષરસ્વરૂપને યથાર્થપણે
બુઝે છે 'યથાવત્સ્વરૂપ' એવો પાક હોય તો અક્ષરસદૃશ, પોતાના અપ-
હતપામ્ભત્વાદિગુણવિશિષ્ટ સ્વાભાવિક રૂપને યથાર્થપણે સાક્ષાત્કરે છે, એવો
અર્થ હોવો અનંતર સ્વસ્વરૂપને સાક્ષાત્કરતો તે આ લક્ષ્ય સ્વાત્માની
બ્રહ્મરૂપપણે ભાવના કરતો થકો તે ભગવાન વાસુદેવને લાગે છે ॥૨૦॥ આ
ત્મતત્ત્વને યથાવસ્થિત પરમાત્મદાસતેકરૂપે વિચારતા સાખ્યવિચક્ષણ
મુનિઓ આ-ઉક્તલક્ષણવાળી ભક્તિને પરાસંજિત કહે છે આજ અર્થ
ગીતામાં ભગવાને અર્જુનપ્રતિ કહ્યો છે તે ગીતાવચન 'બ્રહ્મભૂત પ્રસન્નાત્મા'
એવું છે બ્રહ્મભૂત-દેવાદિભાવે રહિત, પરમાત્માત્મકપણે અને અક્ષર-
બ્રહ્મસાધર્મ્યપણે સ્વસ્વરૂપનું મનન કરેલું હોવાથી બ્રહ્માત્મભાવને પામેલો,
માટેજ પ્રસન્નાત્મા જે દેવાદિદેહાત્માભિમાન છે તે કાલુષ્યમૂળ છે, તેની
નિવૃત્તિ થવાથી અને બ્રહ્માત્મભાવનાથી સદા પ્રસન્ન મન જેવું છે, માટેજ
સર્વ ભૂતોમાં સામ્યદર્શનને પામેલો, શોક આકાંક્ષાએ રહિત એવો મારો
લક્ષ્ય પરા ભક્તિને મામે છે જ્ઞાનનું રૂપ પરા ભક્તિ એમ ભગવાન સ્પષ્ટજ
કહે છે ॥૨૧-૨૨॥ આજ પરા ભક્તિવડે પુરૂષની ગુણાતીત સ્થિતિ અને
સર્વથા શાંતિ યાય છે માટે મુશુદ્ધિ સર્વકોઈ પણ ઉપાસક આ પરા
ભક્તિને પરમ નિ શ્રેયસના સાધનપણે આશ્રય કરે ॥૨૩॥ હે મુને ! આ
રીતે સાખ્યશાસ્ત્ર-આત્મસ્વરૂપનો અવગોધ આપનારા શાસ્ત્રનો પરમ
તાત્પર્યવિષયભૂત આ મૂલ્ય ઉઘારીને મં પ્રશાંબ્યો છે બીજા તો-આધુ-
નિક સાખ્યજ્ઞો તો આવા શાસ્ત્રદ્વયને નહિ બાળીને અન્યથા અન્યથા કહે

વાસુદેવોઃ સ્વયં ભૂત્વા યથેષ્ટં કુર્વંતે ક્રિયાઃ ॥૨૫॥ एकमेवेत्यादि-
શ્રુતેસ્તાત્પર્યમનવાપ્ય ચ । પ્રમાણત્વેન તાં પ્રાહુઃ સ્વમતે લોકવ-
ચ્ચક્ષાઃ ॥૨૬॥ तन्मतं न ग्रहीतव्यं संसृतेर्मुक्तिमिच्छता । सेव्य
उद्धवसिद्धान्तस्तेन त्वेष मयोदितः ॥૨૭॥ મેદોઽસ્તિ વાસ્તવો નૂનં
જીવેશગ્રહણાં હરેઃ । નિત્યાનાં નિત્ય ઇત્યાદિશ્રુતિભિઃ પ્રતિપાદિતઃ
॥૨૮॥ ब्रह्मविपरमाप्नोतीत्येभ्यो श्रुतिरपि स्फुटम् । उपास्यं हि
परं ब्रह्म यद्वति ब्रह्मवेदिनाम् ॥૨૯॥ આત્મા શરીરં યસ્યાસ્તિ નૈવા-
ત્મા યેત્તિ યં તથા । ય આન્તરો યમયતિ દ્યાત્માનમમૃતઃ પ્રભુઃ
॥૩૦॥ शरीरमक्षरं यस्य नैव यं घेत्ति चाक्षरम् । आन्तरो यो
यमयति ह्यक्षरं सोऽमृतः प्रभुः ॥૩૧॥ इत्याद्यर्थाः श्रुतिगणास्त्व-

છે ॥૨૪॥ વળી બીજાઓ જીવાત્મા પરમાત્માનો અભેદજ્ઞ શાસ્ત્રતાત્પર્ય-
વિષય છે એમ કહે છે કેવળ કહે છે એટલુંજ નહિ કિંતુ સ્વયં તેજ રીતે
અત્પક્ષ આત્માને સર્વજ્ઞ પરમાત્માપણે માનીને વર્ણાશ્રમાદિ ક્રિયાઓનો
પરિત્યાગ કરીને સ્વચ્છંદ અવિધિવશ્યપણે વર્તે છે ॥૨૫॥ વળી ‘एक-
मेवाद्वितीयं’ ઇત્યાદિ શ્રુતિવાક્યને પોતે પ્રકટપેલા તે અર્થમાં પ્રમાણપણે
કહેછે, તેઓ તે વાક્યનું તાત્પર્ય સમજતા નથી. અથવા સમજવા છતાંપણ
લોકોને છેતરેછે ॥૨૬॥ संसारबंधनयष्टी भोक्षणी आकांक्षावाणा पुत्रपे-
तेभ्यो अभेदमत अनुसरवो नहि. अभे उपदेश करेखो आ औद्धवसिद्धां-
तज संसेववो ॥૨૭॥ સુરનશદિ જીવો, વૈશનવદિ ધર્મજ્ઞો, બ્રહ્મ-અક્ષરબ્રહ્મ
તથા મુક્તાત્મસ્વરૂપ અને આ સર્વથષ્ટી પર પરબ્રહ્મશબ્દવાચ્ય ભગવાન
પુત્રપેતૃત્તમ, તે આ સર્વેનો પરસ્પર ભેદ પરમાર્થભૂતજ છે પણ કદિપત
નથી. ‘नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां’ ઇત્યાદિ વેદાંતવાક્યોએ
પારમાર્થિકજ્ઞ ભેદ પ્રતિપાદન કર્યો છે ॥૨૮॥ ब्रह्मविदामोति परम् ‘सोऽमृते
सर्वान्कामान् सह महणा विपश्चिता’ ઇત્યાદિ શ્રુતિવાક્યો ઉપાસ્યઉપાસક-
પણે અને પ્રાપ્યપ્રાપ્તાપણે જીવ બ્રહ્મનો ભેદજ્ઞ સ્પષ્ટ ઉપપાદન કરેછે ॥૨૯॥
‘य आत्मनि तिष्ठन्नात्मनोऽन्तरो यमात्मा न वेद यस्यात्मा शरीरं य आत्मान-
मन्तरो यमयति स त आत्माऽन्तर्याम्यमृत.’ ‘योઽક્ષરમન્તરે સગ્ગત્યસ્યાક્ષરં
શરીરં યમક્ષરં ન વેદ’ એ રીતે શ્રુતિ (નિયામ્યનિયામકભાવથી) શરીરિ-

શ્વરબ્રહ્મણોઽપિ ચ । પરબ્રહ્મશરીરત્વં ગ્રાહુર્નતુ તદેકતામ્ ॥૩૨॥
 સ્વરૂપમશ્વરસ્યાસ્ય શ્રીમદ્ભાગવતે સ્ફુટમ્ । મંત્રેયો વિદુરં પ્રોચે
 વાસસ્થાનતયા હરેઃ ॥૩૩॥ વિકારેઃ સહિતો યુક્તૈર્વિશેષાદિભિરા-
 વૃતઃ । આણ્ડકોશો ઘઘિરયં પચ્ચાશત્કોટિવિસ્તૃતઃ ॥૩૪॥ દશો-
 ત્તરાધિકૈર્યથ પ્રવિષ્ટ. પરમાણુવત્ । લક્ષ્યતેઽન્તર્ગતાશ્ચાન્યે કો-
 ટિશો હ્યણ્ડરાશયઃ ॥૩૫॥ તદાદુરશ્વરં બ્રહ્મ સર્વકારણકારણમ્ ।
 વિષ્ણોર્ધામ પરં સાક્ષાત્પુરુષસ્ય મહાત્મનઃ ॥૩૬॥ અસ્ય ચેદીદશ-
 સ્યાપિ ન પરબ્રહ્મરૂપતા । કુતસ્તરાં તદેશસ્ય જીવસ્ય તુ કુતસ્ત-
 મામ્ ॥૩૭॥ એકત્વં યથા વેદેઽસ્તિ બ્રહ્મણસ્તત્તુ કીર્તિતમ્ । નિર્વિ-

શરીરભાવથી ભેદનેજ પ્રતિપાદન કરે છે ॥૩૦-૩૧॥ ઇત્યાદિ વચનથી
 અશ્વરબ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મનો શરીરશરીરિભાવ શ્રવણ થાયછે, તો તેમનો પણ
 ભેદ સુરૂપદળ છે પણ તેમનું ઐક્ય કદાપિ નથી ॥૩૨॥ આ અશ્વરનું
 સ્વરૂપ મંત્રેય મુનિએ વિદુરના પ્રતિ શ્રીમદ્ભાગવતમા (ભગવાનના વાસ
 સ્થાનપણે) સ્પષ્ટ કહ્યું છે ॥૩૩॥ તે આ 'વિકારે સહિત' ઇત્યાદિ વચન છે
 એનો આ અર્થ છે-યુક્ત-પરસ્પર મળેલા (પચીકરણને પામેલા) વિકાર-
 મહાભૂતોએ સહિત, (ઉત્પન્ન થએલો) પૃથિવ્યાદિ પાંચ વિશેષો તથા
 અહકાર મહત્તરવ પ્રકૃતિ આ મળીને આઠ ઉત્તરોત્તર દશ દશ ઘણા
 આવરણોવડે બહારથી વીંટાએલો, અદર પચાસકોટિયોજન વિસ્તૃત અંડ-
 કોશ (બ્રહ્માડગોલક) છે આવા બીજા કોટિ અડરાશિઓ જે અશ્વર
 બ્રહ્મમા પ્રવિષ્ટ થતા પરમાણુવત્ જણાય છે તે સર્વકારણકારણ અશ્વર-
 બ્રહ્મને પરબ્રહ્મ મહાત્મા સાક્ષાત્ વિષ્ણુ પરમાત્મા પુરુષોત્તમના ધામપણે
 કહે છે ॥૩૪-૩૬॥ જ્યારે આવા મહિમશાળી અશ્વરબ્રહ્મની પણ પર
 બ્રહ્મરૂપતા નથી ત્યારે વૈરાગદિ ઇશ્વરો અને જીવોની તો વાતજ શી કરવી
 કોઈ પણ પ્રકારે એમનો પરબ્રહ્મસ્વરૂપ સાથે અભેદ નથી ॥૩૭॥ 'એક
 મેવાદ્વિતીય' ઇત્યાદિ કારણવાક્યતો નામરૂપના વિભાગના અભાવરૂપ,
 કારણાવસ્થાનિયત, સ્થિતિકાળાનિયત જે નામરૂપવિભાગાત્પત્તિ તેણે કરેલું
 જે બહુપણુ તેનું વિશેષિ જે એકપણુ તેના અભિપ્રાયવાળું અને નિમિત્તા
 તરનિરપેક્ષતારૂપ અદ્વિતીયપણાના અભિપ્રાયવાળું છે (એનો આવો

કલ્પસમાધિસ્થદૃષ્ટ્યૈવ ન તુ વસ્તુતઃ ॥૩૮॥ લોકાલોકાચલારૂઢા
નરાઃ પશ્યન્તિ ભૂતલમ્ । એકં યથા ન ચાઘ-સ્થાન્ સર્વાનપિ નગા
ન્દુમાન્ ॥૩૯॥ તથૈવ તે મહામુક્તા નિર્વિકલ્પસમાધયઃ । બ્રહ્મૈક-
મેવ વીક્ષન્તે જીવેશાદીન્પૃથગ્ન તુ ॥૪૦॥ એ તુ નૈવં સ્થિતિં પ્રાપ્તા
બ્રહ્મૈક્યં શાસ્ત્રમાવ્રતઃ । બુદ્ધ્યા યથેષ્ટાચરણં કુર્વન્તે તે પતન્ત્યઘઃ
॥૪૧॥ અનેકકોટિબ્રહ્માણ્ડનિયન્તુઃ પરમાત્મનઃ । અતોઽમેદો ન
જીવાનામિતિ જ્ઞેયો હિ નિશ્ચયઃ ॥૪૨॥ જીવાનામીશ્વરાણાં ચ ભક્તયો-
પાસ્યઃ સ एव हि । શ્રીવાસુદેવો ભગવાનેક एवास्ति नापरः ॥૪૩॥
બ્રહ્મસ્વરૂપેણ તતો ભજેત્તં સ્વેનાત્મનેવાત્ર મુને । મુમુક્ષુઃ । તેનૈવ

અભિપ્રાય છે) અને જે ‘અદ્વૈતવાદસ્તાદહમુપરિણાદહમેવેહ સર્વ’ ઇત્યાદિ
શ્રુતિવાક્ય છે તે પણ નિર્વિકલ્પસમાધિનિષ્ઠ મહામુક્તોના અનુભાવણુ-
પ્રકારને અનુસરીને પ્રવર્ત્યું છે તેઓ પરબ્રહ્મ પરમાત્મામા અત્યંત નિમગ્ન
થતા સર્વગ્રાહરવિશિષ્ટ તે એક પરમાત્માનેજ સાક્ષાત્કરતા, પ્રકારપ્રકારિ
ભાવરૂપ ભેદનો અનાદર કરીને ઇદંબ્રહ્મ અને અહંબ્રહ્મથી (આ અને હું)
તે પરમાત્માનેજ સદાય અનુભવે છે જેમ લોકલોકોચળ ઉપર ચઢેલા
નરો એક સમપણે જણાતા ભૂતળનેજ જીવે છે, તેથી નીચે રહેલા સર્વ
પર્વતો અને સર્વ વૃક્ષાદિકને પૃથક્ પૃથક્ નથીજ જોતા તેમજ પરબ્રહ્મ
સર્વત પ્રધાન હોવાથી તેમાજ એક નિષ્ઠાવાળા તે મહામુક્તો તે એક પર-
બ્રહ્મનેજ સર્વજ જીવે છે, પણ તેથી પૃથક્પણે રહેલા જીવેશ્વરાદિકને
નથીજ જોતા ॥૩૮-૪૦॥ જે જનો તો આવી નિર્વિકલ્પ સમાધિને પામ્યા
નથી, શાસ્ત્રથી શ્રવણ યતા બ્રહ્મૈક્યને અન્યથા અન્યથા અનધારીને યથે-
ષ્ટાચરણુમા પ્રવર્તે છે તેઓ અધોગતિને પામે છે માટે બ્રહ્માન્ની અદર જન
નમરણરૂપ ચક્રથી આક્રાંત થએલા જીવોનો અને અનેક કોટિબ્રહ્માન્ના
નિયામક પરમાત્માનો અત્યંત ભેદ જે સૌએ સૌ શ્રુતિ સ્મૃતિઓએ પ્રતિ
પાદન કર્યો છે તે જોયો થાય એવો નથી, સત્યજ છે ॥૪૧-૪૨॥ જે મુર-
નરાદિ જીવો અને જે તેઓના અધીશ્વરો વૈરાભદ્રિક છે તે સર્વેએ ભક્તિથી
ઉપાસ્ય તે વામુદેવજ સમવાન સર્વપરતર છે, બીજે કોઈપણ ઉપાસ્ય
નથી ॥૪૩॥ દે નિત્યાનંદમુને । માટે આ લોકમા મુમુક્ષુ જન બ્રહ્મ-અક્ષર-

યાયાત્પરમં સમાધિં તતો હરેર્ધામ પરાત્પરં ચ ॥૪૬॥ इति श्रीसत्स-
त्रिजीवने नारायणचरित्रे धर्मदात्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे सारमसिद्धान्तनि-
रूपणनामा द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥७२॥

શ્રીનારાયણમુનિહવાચ—મક્તેર્દાર્થ્ય હરૌ યસ્ય તસ્ય પ્રાણેન્દ્રિયાણિ
તુ । પિષ્ટીમવેયુદ્દેહશ્ચ કાષ્ટવત્પ્યાદિ યોગિનઃ ॥૧॥ સ મક્તિવિ-
વશો યોગી મદાન્ધ ઇચ નેન્દ્રિયૈઃ । ગ્રહીતું સ્વસ્વવિપયાન્હકોત્યા-
નન્દનિર્મૃતઃ ॥૨॥ પ્રારબ્ધવશાઁ દેહસ્તસ્ય ભ્રમતિ ભૂતલે । હરિ-

બ્રહ્મના સ્વરૂપ-પોતાના અસાધારણ અપહતપામ્ભત્વાદિ રૂપથી (તેની
સાથે સારૂપ્ય હોવાથી તેજ પોતાના રૂપથી) આત્માની ભાવના કરતો થકો
તે પરમાત્મા વામુદેવનેજ પરાભક્તિથી ઉપાસે. તે ભકત્યુત્કર્ષકૃત સમાધિ-
વડે તે ભગવાનના પરાત્પર અક્ષરધામને પામે ॥૪૬॥ ઇતિશ્રી સત્સં-
ગિજીવન...ચતુર્થપ્રકરણે જ્ઞાનોપદેશે સાંખ્યસિદ્ધાંતનિરૂપણનામા
દ્વિસપ્તતિતમેઽધ્યાયઃ ॥૭૨॥

અધ્યાય ૭૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સુને ! જે યોગિને જ્ઞાનના પરિપાકભૂત
ભક્તિની દૃઢતા પરમાત્મામાં બ્યારે પ્રાદુર્ભવે છે ત્યારે તેનાં પ્રાણ
ઇન્દ્રિયો પિંડીભૂત થઈ જાય છે, એટલે અહીંતહી ચયેચ્છ પ્રસરણ વિના
એકત્ર પરબ્રહ્મમાંજ ફરી ઉત્થાન ન થાય એરીતે નિરોધ પામતાં પિંડીભૂત
થયાં હોય એમ સ્તબ્ધ થઈરહે છે, તેનો દેહ પણ કાષ્ટવત્ એટારહિત થઈ
જાય છે ॥૧॥ તે ભક્તિપરવશ નિષ્પ્રવયોગી તેના પોતાના અંતરમાં સ્ફુર-
ણાયમાન થએલા ભગવાનના દર્શનથી ઉદ્ભવેલા પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ થઈ,
મદાંધજ જેમ એમ ઇન્દ્રિયોવડે તે તે વિષયોને ચઢણ કરવા સમર્થ થતો
નથી ॥૨॥ એરીતે પરબ્રહ્મમાં પરાભક્તિથી નિમગ્ન થએલા તે યોગિનો આ
પ્રારબ્ધવશવર્તી દેહ ભમાવેલું ચક્રજ જેમ એમ ભૂતંજમાં કેવળ ભમે
છે. એને એટલામાત્રથી ઇન્દ્રિયવિષયસંબન્ધનું કાર્ય કાંઈપણ પ્રાકૃત

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને ૭૩ ભક્તિપર્યવસાથી જ્ઞાનનું કૃષ્ણ અને તેના
અધિકારી અનધિકારીને બેદ નિરૂપણ કર્યો છે.

મેવ સ સર્વત્ર પश्यति कापि नो जगत् ॥३॥ प्रारब्धान्ते यथा देहं
 त्यक्त्वा स परमं पदम् । आत्यन्तिकलयेनैव याति तत्त्वोच्यतेऽ-
 धुना ॥४॥ आदौ प्रकाशो हृदये ध्याननिष्ठेन योगिना । इश्यते
 ग्रहणध्वान्तं मूलाधारादखण्डितः ॥५॥ ततो विवृद्धं तत्तेजो
 निर्गच्छद्बहिरीक्षते । इन्द्रियद्वारतो रोमच्छिद्रेभ्यः प्रसरत्स्वयम्
 ॥६॥ असह्यदीपिकायुक्तान्निशायां काचमन्दिरात् । यथा मयूखा
 निर्यान्ति तथैतत्तेज आत्मनः ॥७॥ एकीभवति तत्तेजः शब्दा-
 स्तत्रोद्भवन्त्यथ । महाघण्टाघटीयन्त्रदुन्दुभिर्ध्वनिसन्निभाः ॥८॥

જનની પેઠે નથી તે યોગી સર્વત્ર હરિનેજ અનુભવે છે એની દૃષ્ટિમાં
 જગત્ જણાવુજ નથી ॥૩॥ અનંતર તે ભક્ત પ્રારબ્ધને અતે પ્રારબ્ધે
 પ્રારભેલા દેહનો ત્યાગ કરી, આત્મતિક લય-જ્ઞાનકાર્યભૂત, આત્મતિક મહુ-
 તિવિયોગરૂપ લયથીજ જે પ્રકારે પરમપદને પામેછે તે પ્રકારને હવે નિરૂ-
 પણુ કરૂ છું ॥૪॥ પ્રારબ્ધ અતિમ શરીરના અવસાનસમયે ધ્યાનનિષ્ઠ
 આ ભક્તના એજ ધ્યાનજળથી અથવા ધ્યેય પરમપુરુષના અનુભવ
 જળથી કોઈ પ્રકાશ મૂળાધારચક્રને આરબીને અહારમ્મા રહેલા આજ્ઞા
 ચક્રપર્યંત અખંડિત પ્રસરતો સમુદ્રવે છે તેને તે ઉપાસક યોગી પોતાના
 શરીરની અદર દેખેછે આ પ્રકાશ ભૌતિક તેજનો નથી, કિંતુ સ્વય
 પ્રકાશ આત્માનો છે કર્મપ્રક્ષય પહેલા જે કર્મનેવીધે સકુચિત હતો તે
 સકોચનો પ્રક્ષય થતા સ્વય પ્રસરેછે ॥૫॥ તે પછી તે તેજ પ્રવૃદ્ધિ પામતા
 આ સ્થૂળ શરીરના રોમછિદ્રોથક્રી અને ધ્વન્દ્રિયદ્વારોથક્રી બહાર સ્વય
 ધીમે ધીમે પ્રસરતું તે યોગી જુવેછે ॥૬॥ જેમ રાત્રિએ અસખ્યાત
 દીપિકાએ યુક્ત કાચમંદિરથક્રી દીપકિરણો બહાર પ્રસરેછે તેમ વૃદ્ધિ
 પામતું આત્મજ્યોતિ યોગિના દેહથક્રી બહાર પ્રસરેછે (એના પ્રસર
 જુમા પ્રતિરોધક સ્થૂળ વપુ નથી, આ અર્થ દૃષ્ટાતથી જણાય છે) તે પછી
 શરીરના અનંત છિદ્રોથક્રી બહાર નીકળતું તે તેજ બહાર એકીભૂત થાય
 છે અનંતર તે તેજ યુજમા વિવિધ નાદો મહાઘટા ઘટીયત્ર દુન્દુભિ
 આદિકના નાદને સદૃશ સમુદ્રવેછે તેવા નાદના શ્રવણસમયે આ યોગિની
 સમસ્ત બાહ્ય આભયતર વાસનાઓ વિનષ્ટ થઈ જાય છે ત્યાર પછી

તન્નાદથવળેનાસ્ય વાહ્યાભ્યન્તરભાવના । નશ્યત્યેકીભવતિ ચ તેજો
વાહ્યાન્તર તત ॥૧॥ જાગ્રત્સ્વપ્નસુપ્તીનાં વિલયો જાયતે તત । સ
પ્રકાશતુરીયાત્મા જ્યોતિર્લિંગં સ્વમીક્ષતે ॥૧૦॥ ચતુર્વિધાન્ દેહિ
નોઽપિ પુસ્ત્રીલિઙ્ગધિવર્જિતાન્ । જ્યોતિર્લિઙ્ગાનીક્ષતેઽથ તજ્યોતિ-
શ્ચેકતાં ગતમ્ ॥૧૧॥ વર્ધમાન ચ તત્તેજ પૃથિવ્યાદિસમં ભવત્ ।
પશ્યતિ વ્યાપ્ય ગ્રહાણ્ડં મિન્દદણ્ઠવૃત્તીરિતિ ॥૧૨॥ સ્થૂળે તસ્ય
શરીરે તુ ફાલશક્ત્યા હરેસ્તદા । સાવર્તાર્કાગ્નિવાય્વન્દસવિદ્યુત્સ-

ખહાર પ્રસરેલું જ્યોતિ અને અત પ્રસરેલું જ્યોતિ તે એક થઈ બીજા છે
॥૭-૮॥ અનંતર બચતાદિ ત્રણેય અવસ્થાઓનો વિલય થઈ બીજા છે
ત્યારે તે યોગી આત્માને બીજાદિ ત્રણ અવસ્થાઓથી અતીત, પુર્ય
સ્થિતિને પામેલા, સ્વયં જ્યોતિષને સાક્ષાત્કરે છે 'ચતુર્થ મન્યન્તે સ આત્મા
સ વિજ્ઞેય' એવી શ્રુતિ છે ॥૧૦॥ તે પછી તે સમયે સ્વાત્મજ્યોતિમાં
દૃષ્ટિ જેની છે એવો આ યોગી ચારેય પ્રકારના પણ દેહિઓ-સુર નર તિર્યક
(પશ્ચાદિ) સ્થાવર રૂપોને પણ અથવા જરાયુજ અડળ સ્વેદળ ઉલ્લિન્ગ
સેદથી ચાર પ્રકારનાઓને પણ સ્ત્રીપુરૂષલિંગે વિવર્ણત, કેવળ જ્યોતિલિંગ
વાળાનેજ જુલે છે પ્રથમ જ્યોતિ પ્રકાશ આવરિત હોવાથી પ્રાકૃત ઇન્દ્રિ
યોવડે પ્રાકૃત સ્ત્રીપુરૂષાદિ ભેદોને ભાળતો હતો હાલમાં તો આવરણ ટળી
જવાથી આત્મજ્યોતિનો પ્રકાશ થવાથી અતીન્દ્રિય, જ્યોતિલિંગ, પ્રાકૃત
સ્ત્રીપુરૂષવિભાગરહિત સર્વને આત્મસ્વરૂપેજ જુલે છે બીજાદિ અવસ્થા
ઓનો વિલય થએલો હોવાથી પ્રકૃત અશુભાંશ સ્ત્રીપુરૂષવિભાગને નથી
જેતો 'તથા ચતુર્વિધાન્ દેહાન્' એવો પાઠ હોય તો સ્ત્રીપુરૂષ લિંગવિભેદ
યુક્ત તેમને જેતો નથી, તેણે રહિત જ્યોતિલિંગવાળાનેજ જુલે છે 'તે
દેહમા રહેવાને જુલે છે' એમાં તાત્પર્ય લઈ જવું અનંતર તે આત્મ
સ્વરૂપનું જ્ઞાનમય જ્યોતિ જે સર્વત પ્રસરેલું હતું તે ભેગુ થઈને એકપણે
રહેલું જુલે છે ॥૧૧॥ ફરી પણ ક્રમથી પ્રવૃદ્ધિ પામતું તે તેજ પૃથિવ્યાદિ
સમાનપણે વિશાળ થતાં ગ્રહાણ્ડ અને અણ્ણવરણોને ભેદીને પ્રસરતું યોગી
જન જુલે છે ॥૧૨॥ તે સમયે ભગવાનની કાળશક્તિથી પોતાના સ્થૂળ શરી
રમાં પ્રવયકાવીન સૂર્ય અગ્નિ વાયુ ગેષ આદિકને પ્રકાશમાન જુલે છે

નચિત્તવઃ ॥૧૩॥ પ્રકાશન્તે તત્તો દેહં વિરાજા સહ લીનતામ્ ।
પ્રાપ્ત ઇત્યભિજાનાતિ સત્તારૂપઃ સ યોગવિત્ ॥૧૪॥ સતુરીયપ્રકા-
શોઽથ દિવ્ય ભાગવતામિધમ્ । દેહં સ લબ્ધ્વા પરમે ભગવદ્દામ્નિ
મોદતે ॥૧૫॥ ન તસ્ય કર્મજન્યોઽસૌ દેહઃ કિન્ત્વસ્તિ ચિન્મયઃ ।
પ્રલયે ન વ્યથામેતિ ન સર્ગે ચ સ જાયતે ॥૧૬॥ સત્યસદ્ગુણાપહ-
તપામ્પત્વાદિગુણાન્વિતઃ । સ મુક્તો વર્તતે તત્ર સેવમાનો હર્ષિ
મુદા ॥૧૭॥ ઇતિ જ્ઞાનં મુને ! તુભ્યમાર્યાતં મોક્ષસાધનમ્ । સર્વો-
પનિપદાં સારમાકૃપ્યાજ્ઞાનનાશનમ્ ॥૧૮॥ ઇદં જ્ઞાનં પ્રદાતવ્યં સદ્ગ-
ત્વાય મુમુક્ષવે । જિતેન્દ્રિયાય શાન્તાય શુચયે સ્વહિતૈર્પિણે ॥૧૯॥
અહિંસકાયાદ્રોહાય નિષ્કામાય વિશેષતઃ । ગ્રામ્યસૌખ્યે વિરક્તાય

॥૧૩॥ તે પછી તે આ યોગી સ્થૂળ દેહને વિરાડ દેહમાં લીન થએલો માને
છે દેહત્યાગ કરીને આ યોગી સ્વયપ્રકાશસત્તૈક વપુવાળો થાય છે ॥૧૪॥
અનંતર બ્રહ્મદાદિ ત્રણ અવસ્થાથી આતીત વિશુદ્ધજ્ઞાનૈકલક્ષણુ તે આ
યોગી ભગવાનના અનુચ્છેદથી ભાગવતી દિવ્ય તનુને પામીને ભગવાનના
પરમધામમાં પરમાનંદયુક્ત થઈ રહે છે ‘સોઽશ્રુતે સર્વાન્ કામાન્ સહ
બ્રહ્મણા વિપશ્ચિતા’ ‘પ્રાપ્ત્વાવધ્યં બ્રહ્મપુર રાજેવ સ્યામહ સુખી’ એવી શ્રુતિ
સ્મૃતિ છે ॥૧૫॥ યોગિનો તે આ અપ્રાકૃત દેહ કર્મજન્યસન્નતીય નથી,
કિંતુ ચૈતન્યમય હોઈને પ્રલયમાં નાશ પામતો નથી તેમ સર્ગમાં સર્જતો
નથી ‘ઇદં જ્ઞાનમુપાધિત્ય મમ સાધર્મ્યમાગતાઃ । સર્ગેઽપિ નોપજાયન્તે
પ્રલયે ન વ્યથન્તિ ચ ॥’ એમ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે ॥૧૬॥ તે ભગવા-
નના ધામમાં તે આ મુક્તભાવને પામેલો યોગી સત્યસદ્ગુણાપહ-
તપ્ત્વ આદિક અષ્ટ ગુણોનો આવિર્ભાવ પામીને, પરમપુરુષ ભગવાન વાસુ-
દેવને હૃદયથી સેવતો થકો નિરવલિક બ્રહ્માનંદમાં નિમગ્ન થઈ રહે છે ॥૧૭॥
હે નિત્યાનંદમુને ! આ પ્રકારે મોક્ષસાધનભૂત, અનાદિ અજ્ઞાનને નાશ કર-
નાર જ્ઞાન સર્વોપનિપદોનો સાર આકર્ષણ કરીને તમને કહ્યું ॥૧૮॥ આ
જ્ઞાન જે પોતાના હિતને ધૃષ્ટતો હોય, જીતેન્દ્રિય હોય, પ્રજ્ઞાતચિત્તવાળો
હોય, બાહ્ય આલ્સ્યતર પવિત્ર હોય, એવા મુમુક્ષુ સદ્ભક્તને આપવું ॥૧૯॥

देयमेतच्च सद्दिये ॥२०॥ कामिने क्रोधिने चापि लोभिने निर्द-
याय च । एतत्कापि न दातव्यं न च देहाभिमानिने ॥२१॥ विष्णु-
भक्तिविहीनाय ग्राम्यसौत्प्यरताय च । नेतद्देयं च हिंसाय तथा
मत्सरिणेऽपि च ॥२२॥ इदं च शृणुयाद्वा यः पठेत्प्रयत आदरात् ।
स बुद्धिं प्राप्नुयाद्नमात्मधेयस्करं पुमान् ॥२३॥ सुवत् उवाच—
इत्युक्तमाश्रुत्य मुनिः स राजन् ! ज्ञानं परं श्रीहरिणाऽतिदृष्टः ।
निःसंशयस्तं भजति स नित्यं ब्रह्मात्मना ब्राह्मतिवासुदेवम् ॥२४॥
इति श्रीसात्त्विकजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे ज्ञान-
फलनिरूपणनामा त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥७३॥

जे आहिसैकधर्मपरायणु होय, आम्ह सुभयष्टी विभुष होय, विशेषत
निष्काम-इणमात्रनी स्पृहाये रहित होय अेवा सहस्रद्विशाणीने आपवुं
॥२०॥ जे अम डे क्रोध डे लोभथी दुषित चित्तवाणो होय, दयारहित होय,
भगवणता चित्तवाणो होय अेवा देहाभिमानीने आ ज्ञान अ्यारेय पणु नज
आपवु ॥२१॥ जेतो हिसैकपरायणु होय, मत्सरअस्त होय, आम्हलोग
सुभभा प्रीतिवाणो होय, विष्णुब्राह्मिथष्टी विभुष होय तेवाने नज देवु
आ रीते आ ज्ञानना पात्र अपात्रनो विवेक नलणुवो ॥२२॥ जे जन
नियमतत्पर अर्ध आदरथी आ ज्ञानने सावणे अथवा पाठ करे ते पोताना
नि ब्रैयसने करनारी सहस्रद्विने निश्चे पात्रे ॥२३॥ सुप्रतःकपि कहेछे—
ऐ प्रतापसिंह राजन् ! ते आ लगवाने विषदेशेयु सर्वोत्तम ज्ञान साक्ष-
णीने प्रहर्ष पात्रेवा ते नित्यानंदमुनि नि सशय अर्ध, ते लोकानुग्रहायें वृनाथ्य
प्रकट करी रहेवा लगवान् वासुदेव श्रीहरिने 'आत्मा प्रकृतिविलक्षणु ज्ञान-
धन अक्षरसङ्ग छे' अेवी लावना करवापूर्वक नित्य लगवा लाग्या ॥२४॥
इतिश्री सात्त्विकजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे अतुर्थप्रकरणे
ज्ञानोपदेशे ज्ञानइणनिःपणुनामा त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥७३॥

समाप्तं चतुर्थप्रकरणम् ।